IN OMNES

PAVLI APOSTOLI EPI ſtolas, atque etiam in Epiſtolam ad Hebræos, & omnes Canonicas,

IO. CALVINI COMMENTARII.

Quæ Author ad marginem ſui libri adnotauit, & quæ vel expuncta vel addita comperimus, quàm maxima potuimus diligentia ſuo loco in hac æditione inſeri curauimus.

GENEVAE,

Excudebat Thomas Curteus.

M. D. LXV.

IOHANNES CALVINUS SIMONI GRYNAEO

VIRO ORNATISSIMO S. D.

MEmini, quum ante triennium de optimo enarrandæ Scripturæ genere inter nos familiariter commentaremur, eam, quæ plurimùm tibi placebat, rationem mihi quoque præ aliis probatam tunc fuisse. Sentiebat enim vterque nostrum, præcipuam interpretis virtutem in perspicua breuitate esse positam. Et sanè quum hoc sit propè vnicum illius officium, mentem scriptoris, quem explicādum sumpsit, patefacere: quantum ab ea lectores abducit, tantundem à scopo suo aberrat, vel certè à suis finibus quodāmodo euagatur. Ita cupiebamus ex eorum numero, quibus in hoc laboris genere thelogiam iuuare hodie propositum est, vnum aliquem extare qui & facilitati studeret, & simul daret operam ne prolixis commentariis studiosos vltra modum detineret. Quanquam autem scio sententiam hanc non apud omnes receptam esse: & eos qui non recipiunt, nonnullis quoque argumentis adduci vt ita iudicent: ego tamen dimoueri non possum ab amore compendii. Verùm quū ita ferat ea quæ hominū ingeniis insita est varietas, vt alia aliis magis arrideant: fruatur hîc sanè quisque suo iudicio, modò ne quis omnes alios sub leges suas redigere velit. Ita fiet vt neque nos quibus magis placet breuitas, eorū labores vel respuamus, vel cōtēnamus, qui in Sacris libris enarrādis copiosiores sunt ac fusiores: & illi vicissim nos ferant, etiamsi putent nimis pressos ac concisos. Ego certè mihi temperare non potui quin experirer ecquid posset hîc Ecclesiæ Dei mea opera commodare. Neque verò aut me assequutum nunc confido illud quod tunc nobis videbatur esse optimum: aut assequi me posse speraui, quum inciperem: verùm ita stylum temperare conatus sum, vt videri possem animum intendisse ad illud exemplar. Quantum profecerim, quia meum non est iudicare, tibi tuique similibus relinquo æstimandū. Enimuerò quòd periculum in hac potissimùm Pauli epistola facere ausus sum, consiliū meū obnoxiū fore video multorum reprehensioni. Nam quum tot excellētis doctrinæ vi-

ri antehac in eius explicatione elaborarint, credibile est nullum alius melius aliquid afferendi relictum esse locum. Ego verò fateor, tametsi mihi aliquod operæ meæ pretium pollicebar, hac tamen cogitatione fuisse me initio deterritum, quòd verebar ne incurrerem in famam temeritatis, si post tot egregios artifices manum huic operi admouerem. Extant in istam Epistolam multi veterum, multi recentiorum commentarii. Et sanè nusquam melius collocare suam operam poterant: quando siquis eam intelligat, aditum sibi quendam patefactum habet ad totius Scripturæ intelligentiam. De veteribus sileo: quibus pietas, eruditio, sanctimonia, ætas denique tantum authoritatis fecit, vt nihil quod ab ipsis profectum sit, contemnere debeamus. Ac eos etiam qui hodie viuunt, nominatim omnes commemorare nihil attinet. De iis qui præcipuam operam nauarunt, dicam quod sentio. Philippus Melanchthon pro singulari & doctrina, & industria, & dexteritate qua in omni disciplinarum genere pollet, præ iis qui ante ipsum in publicum prodierant, multum lucis intulit. Sed quia illi propositũ modò fuisse apparet, quæ in primis essent animaduersione digna, excutere: in iis dũ immoratur, multa consultò præterit, quæ vulgare ingenium fatigare nonnihil possint. Sequutus est Bullingerus, qui & ipse magnam suo merito laudem adeptus est. habuit enim coniunctam cum doctrina facilitatem, qua se magnopere approbauit. Tandem Bucerus, lucubrationibus suis emissis, veluti colophonem imposuit. Siquidem vir ille (vt nosti) præter reconditam eruditionẽ, copiosámque multarum rerum scientiã, præter ingenii perspicaciam, multã lectionẽ, aliásque multas ac varias virtutes quibus à nemine ferè hodie vincitur, cum paucis est conferendus, plurimos antecellit: hãc sibi propriã laudẽ habet, quòd nullus hac memoria exactiore diligẽtia in Scripturæ interpretatione versatus est. Cum talibus ergo viris velle contẽdere, vt nimis improbæ æmulationis esse confiteor, ita mihi nunquam in mentem venit, vel minimam laudis partẽ illis præripere. Maneat illis salua & gratia, & authoritas, quam sunt bonorum omnium confessione promeriti. Hoc tamẽ mihi (vt spero) cõcedetur, nihil vnquã fuisse inter homines tã absolutum, in quo vel expoliendo, vel ornãdo, vel illustrãdo nõ fieret locus sequentiũ industriæ. De me nihil prædicare audeo, nisi

quòd

quòd iudicaui non inutilem fore hanc operam: ad quam suscipiendam nulla me vnquam alia ratio, quàm publicum Ecclesiæ bonũ induxisset. Ad hæc, sperabã fore vt in diuerso scribẽdi genere nulla æmulationis inuidia premerer, quæ mihi in primis timenda erat. Philippus enim quod voluit adeptus est, vt maximè necessaria capita illustraret. Multa quæ negligenda non sunt, dum in illis primis occupatus prætermisit, noluit alios impedire quin ea quoque excuterent. Bucerus & prolixior est quàm vt ab hominibus aliis occupationibus districtis raptim legi: & sublimior quàm ab humilibus & non valde attentis intelligi facilè queat. Nam ad cuiuscunque argumenti tractationem se contulit, tam multa illi ad manum suggeruntur ab incredibili, qua pollet, ingenii fœcunditate, vt manum de tabula tollere nesciat. Quum ergo alter non omnia sit persequutus, alter fusius sit persequutus quàm vt exiguo tempore perlegi possint: nullam æmulationis speciem habere institutum meum mihi videbatur. Dubitaui tamen aliquandiu, præstaretne quasdam veluti racemationes post ipsos, aliósque facere, quibus ea colligerem in quibus iuuare me posse mediocria ingenia arbitrabar: an perpetuum commentarium texere, in quo multa repetere necesse foret, quæ aut ab illis omnibus, aut aliquo saltem illorum prius essent dicta. Verùm quia illi non rarò inter se variant, atque ea res multam præbet difficultatem lectoribus parum acutis, dum hæsitant cuius sententiæ potius debeant assentiri: putaui hunc quoque laborem non pœnitendum fore, si optimam interpretationem indicando, subleuarem eos à iudicandi molestia, quibus non satis firmum est à seipsis iudicium: præsertim quum ita omnia succinctè perstringere instituerem, vt non magnam temporis iacturam facturi essent lectores, apud me legendo quæ in aliis habentur. In summa, dedi operam nequis iure conqueratur, multa hîc superuacua esse. De vtilitate nihil dico: cuius tamen plus se hinc cepisse fatebuntur fortè non maligni homines vbi legerint, quàm ego verbis verecundè spondere ausim. Iam quòd ab aliis interdum dissentio, vel certè nonnihil diuersus sum, in eo me excusatum haberi æquum est. Tantam quidem apud nos venerationem habere debet verbum Domini, vt interpretationum varietate quàm minimum à nobis distrahatur. Sic enim eius maiestati ne-

ſcio quo modo derogatur, præcipuè ſi non magno delectu magnáque adhibita ſobrietate id fiat. Atqui ſi contaminari nefas ducitur quicquid eſt Deo dedicatum: ferendus certè non eſt ille qui rem omnium, quæ in terris ſunt, ſacratiſsimam, impuris, aut etiã non rite præparatis manibus attrectet. Proinde affinis ſacrilegio audacia eſt, Scripturas temere huc illuc verſare, & quaſi in re luſoria laſciuire: quod à multis iam olim factitatum eſt. Verùm animaduertere ſemper licuit, illos ipſos quibus nec pietatis ſtudium deeſſet, nec in tractandis Dei myſteriis religio ac ſobrietas nequaquam vbique inter ſe conſenſiſſe. Nunquam enim tanto beneficio ſeruos ſuos dignatus eſt Deus, vt ſinguli plena perfectáque omni ex parte intelligentia præditi eſſent. nec dubium quin eo conſilio, vt nos in humilitate primùm, deinde communicationis fraternæ ſtudio retineret. Ergo quum ſperandum in præſenti vita non ſit, quod maximè alioqui optandum eſſet, vt in locis Scripturæ intelligendis perpetua ſit inter nos conſenſio: danda eſt opera vt nulla nouandi libidine incitati, nulla ſugillandi alios cupiditate impulſi, nullo inſtigati odio, nulla ambitione titillati: ſed ſola neceſsitate coacti, nec aliud quærentes quàm prodeſſe, à ſuperiorum ſententiis diſcedamus: deinde vt id fiat in Scripturæ expoſitione: in religionis autem dogmatibus, in quibus præcipuè voluit Dominus conſentaneas eſſe ſuorum mentes, minus ſumatur libertatis. Vtriuſque ſtudium mihi fuiſſe facilè deprehendent lectores. Sed quoniam de me vel ſtatuere, vel pronuntiare meipſum non decet, libenter hanc cenſuram tibi permitto: cuius indicio ſi omnes plurimùm iure deferunt, ego nihil nõ deferre debeo. quo ſcilicet propius mihi ex familiari conſuetudine perſpectus es: quæ quum aliorum exiſtimationem aliquid minuere ſoleat, tuam quæ aliàs apud omnes doctos præclara eſt, non parum auget. Vale. Argentinæ XV. Calend. Nouemb. M. D. XXXIX.

ARGV-

ARGVMENTVM IN EPISTOLAM AD ROMANOS.

IN prædicanda Epiſtolæ huius vtilitate, neſcio an operæpretium ſit diutius immorari, tum quòd vereor ne meis elogiis haud dubiè infra eius magnitudinem lõgè ſubſidẽtibus, nihil quàm obſcuretur: tum etiã quòd multò magis ipſa primo ſtatim aſpectu ſe proferat, & vera ſpecie melius ſe explicet, quàm vllis verbis enarrari queat. Ergo iam ad argumentũ ipſum tranſire ſatius fuerit, vnde citra cõtrouerſiã protinus conſtabit, præter plurimas alias, & eas eximias dotes, hanc ei propriè competere, quæ nunquam pro dignitate ſatis æſtimetur: quòd ſiquis veram eius intelligentiã ſit aſſequutus, ad recõditiſſimos quoſque Scripturæ theſauros adeũdos habeat apertas fores.

Epiſtola tota ſic methodica eſt, vt ipſum quoque exordium ad rationem artis compoſitũ ſit. Artificiũ cùm in multis apparet, quæ ſuis locis obſeruabuntur, tũ in eo maximè, quòd inde argumẽtũ principale deducitur. Nã Apoſtolat[9] ſui approbationẽ exorſus, ex ea in Euangelii commẽdationem incidit: quæ quum neceſſariò ſecum trahat diſputationem de fide, ad eam quaſi verborum cõtextu manu ducente, delabitur. Atque ita ingreditur principalem totius Epiſtolæ quæſtionem, Fide nos iuſtificari. in qua tractãda verſatur vſque ad finem quinti capitis. Sit ergo nobis iſtorum capitũ propoſita theſis, Vnicam eſſe hominibus iuſtitiam, Dei miſericordiam in Chriſto: dum per Euangelium oblata, fide apprehenditur. Verùm quia homines ſuis vitiis indormiunt & blandiuntur, & falſa iuſtitiæ opinione ſe deludunt, vt ſe indigere fidei iuſtitia nõ putent, niſi iam omni confidentia deiecti: rurſum libidinum dulcedine inebriati, atque in alta ſecuritate demerſi ſunt, vt non facilè excitentur ad quærendam iuſtitiam, niſi Diuini iudicii terrore perculſi: vtrunque exequitur, vt ſuæ iniquitatis eos conuincat, & torporem conuictis excutiat.

Principio ab ipſa mũdi compoſitione damnat ingratitudinis vniuerſum hominum genus: quòd in tanta operum excellentia Opificem non recognoſcant: imò quum agnoſcere cogantur, non eo quo decet honore proſequantur eius maieſtatem, ſed ſua vanitate profanent ac violent. Ita omnes rei peragũtur impietatis, qua nullũ eſt magis deteſtandum flagitiũ. Ac quo magis eluceat, omnes de-

¶.iiii.

fecisse à Domino, recenset fœda & horrenda facinora, quibus passim sunt homines obnoxii. Quod manifesto argumento est, à Deo degenerasse: quandoquidem illa Diuinæ iræ signa sunt, quæ nõ nisi in impiis extarent. Quoniam autem Iudæi & ex Gentibus quidam, dum externæ sanctimoniæ velo internam nequitiam obtegebant, minimè videbantur horum facinorum arguendi, ideóque cõmuni damnatione eximendi putabantur: in illam fictam sanctitatem stylũ dirigit Apostolus. Et quoniam sanctulis illis larua detrahi corã hominibus non poterat: eos ad Dei iudicium reuocat, cuius oculos neque latentes cupiditates fallunt.

Postea facta partitione, seorsum Iudæos & Gentes ad tribunal Dei sistit. Gentibus excusationem quam prætendebant ab ignorãtia, præcidit: quòd conscientia vice Legis illis foret, à qua satis superque arguebantur. Iudæos, vnde defensionem captabant, vrget maximè: nempe à Lege scripta, cuius quum transgressores ostenderentur, iniquitatem inficiari non poterant: quando ipso Dei ore aduersus eos iam pronuntiata erat sententia. Simul obiectionem excipit, quæ ab ipsis facere videri poterat, nempe quòd Dei fœderi, quod eis erat sanctificationis nota, iniuria fiebat, nisi ab aliis discernerẽtur. Hîc primum docet iure fœderis nihil eos præcellere aliis, quando sua perfidia ab eo desciuerint. Deinde nequid Diuinæ promissionis constantiæ derogetur, cõcedit eis aliquam ex fœdere prærogatiuam: sed quæ in Dei misericordia, nõ ipsorum merito sita sit. ideo quod ad proprias dotes attinet, manere Gentibus æquales. Tum Iudæos & Gentes esse omnes peccatores confirmat ab authoritate Scripturæ: vbi etiam nonnihil attingit de Legis vsu.

Vbi planè humanum genus spoliauit & virtutis suæ fiducia, & iustitiæ gloria, Diuinique iudicii seueritate consternauit, redit iam ad id quod proposuerat, Fide nos iustificari: exponens quæ sit illa fides, & qualiter per eã nobis acquiratur Christi iustitia. His subiicit ad finem capitis tertii insigne epiphonema, ad retũdendã humani supercilii ferociam, ne audeat aduersus Dei gratiam se efferre. Et ne Iudæi tantam Dei gratiam in gente sua concluderent, eam Gentibus quoque obiter vendicat.

Capite quarto ab exemplo argumentatur, quod illustre, ideóque cauillis nequaquam obnoxium, proponit: in Abraham scilicet, qui quum sit pater fidelium, instar regulæ & generalis cuiusdam exemplaris esse debet. Illum ergo vbi fide iustificatum esse probauit, nobis eandem esse tenendam viam docet. Atque hìc inserit, ex contrariorum

trariorum comparatione ſequi,operum iuſtitiam euaneſcere,vbi fidei iuſtificationi locus datur.Quod Dauidis ſententia confirmat, qui quum hominis beatitudinem in Dei miſericordia reponat, operibus hoc adimit, ne beatum hominem reddant. Tũ quod antè breuiter attigerat,fuſius proſequitur,nihil eſſe cur Iudæi præGẽtibus ſe attollãt,quibuſcũ ſit ex ęquo hęc illis communis fœlicitas, quãdo iuſtitiã Abrahę in præputio cõtigiſſe Scriptura narrat.Quo loco nonnihil per occaſionem de vſu Circuncißionis annectit.Poſtea ſubiicit, ſola Dei bonitate niti ſalutis promißionem:quia ſi in Legem recumbat,nec quietem allatura ſit cõſcientiis, in quibus ipſam oportet ſtabiliri, nec ad ſuum cõplemẽtum vnquam peruentura.Proinde vt firma ſit ac certa,oportere nos in ipſa amplexãda ſolam Dei veritatem intueri,non nos ipſos:idque imitatione Abrahæ, qui auerſam à ſeipſo conſiderationem in Dei potentiam intendit. In fine capitis,quo proprius exemplum illud adductum applicet ad vniuerſalem cauſam,quæ ſunt vtrinque ſimilia comparat.

Quintum caput poſt delibatum iuſtitię fidei fructum & effectum,totũ ferè in amplificationibus abſumitur, ad rẽ melius illuſtrandam. Argumento enim à maiori ducto,oſtendit quantum iam redempti & reconciliati Deo, expectare ab eius charitate debeamus: quæ tam effuſa in peccatores ac perditos fuit,vt impertierit nobis vnigenitum atque vnicè dilectum Filium. Poſtea comparationes habet peccati cum gratuita iuſtitia, Chriſti cum Adam, mortis cum vita,Legis cum gratia. vnde conſtat infinita Dei bonitate mala noſtra,quanuis ingentia,abſorberi.

Sexto capite deſcendit ad ſanctificationẽ quam in Chriſto obtinemus.Siquidem carni procliue eſt, ſimulac leuem gratiæ huius guſtũ vſurpauit,vitiis ac libidinibus ſuis placidè indulgere, quaſi iam defuncta foret.Paulus verò contrà hîc contendit, non poſſe nos iuſtitiam in Chriſto percipere,quin ſimul ſanctificationem apprehendamus.Argumentatur à Baptiſmo,per quem in Chriſti participationem initiamur:illic Chriſto cõſepelimur, vt nobis emortui, per eius vitam ſuſcitemur in vitæ nouitatem. Sequitur ergo, ſine regeneratione neminem poſſe induere ipſius iuſtitiam. Inde exhortationes ad vitæ puritatem ac ſanctimoniam deducit, quæ neceſſariò in iis apparere debent, qui à regno peccati in regnum iuſtitiæ traducti ſunt,repudiata impia carnis indulgentia,quæ ſolutiorem peccandi licentiam in Chriſto quærit. Breuem quoque mentionem interſerit Legis abrogatæ, in qua abrogatione elucet Nouum teſtamentum,vbi cum peccatorum obliuione,Spiritus ſan-

ctus promittitur.

Capite septimo ingreditur iustam disputationem de Legis vsu, quem velut digito prius demonstrarat, quasi aliud agens: rationem afsignans cur à Lege soluti simus, quia nonnisi ad condemnationem per se valebat. Quod ne in Legis contumeliam vergeret, fortiter ab omni calumnia ipsam asserit. Docet enim nostra culpa factum, vt in mortis materiam cederet quæ in vitam data erat. Simul exponit quo modo per eam peccatum augeatur. Exin transit ad describendam Spiritus & carnis luctam, quam in se filii Dei sentiunt quandiu carcere mortalis corporis circundantur: ferunt enim concupiscentiæ reliquias, quibus afsiduè à Legis obsequio ex parte retrahuntur.

Caput octauum plenum est consolationibus, ne audita inobedientia quam prius arguerat, seu potius imperfecta obedientia, perterritæ fidelium conscientiæ deiiciantur. Verùm ne inde sibi impii blandiantur, primùm testatur beneficium hoc nonnisi ad regeneratos pertinere, in quibus Dei Spiritus viuit ac viget. Explicat igitur duo: omnes qui Domino Christo per eius Spiritum sunt inserti, extra damnationis periculum & aleam esse, vtcunque onerati sint adhuc peccatis. Deinde omnes qui in carne manent, expertes sanctificationis Spiritus, nequaquam esse tanti boni participes. Tum postea explicat quanta sit fiduciæ nostræ certitudo, quandoquidem Spiritus Dei suo testimonio dubitationem ac trepidationem omnem abigit. Ad hæc, per anticipationem commonstrat, non posse æternæ vitæ securitatem interpellari aut conturbari præsentibus miseriis, quibus hæc mortalis vita obnoxios nos tenet: quin potius talibus exercitiis salutem nostram promoueri, ad cuius excellentiam si conferantur omnes præsentes miserię, nihil reputabuntur. Id Christi exemplo confirmat. qui vt primogenitus est, principatum tenens in Dei familia: ita prototypus est, cui nos omnes decet conformari. Proinde quasi securis rebus optimâ gloriationem attexit, qua Satanę potentiæ & machinamentis animosè insultat.

Quando verò plerique permouebantur, quum viderent Iudæos fœderis primarios custodes atque hęredes à Christo abhorrere: quia scilicet inde colligebant aut translatum esse fœdus ab Abrahę posteritate, quæ fœderis complementum aspernaretur, aut hunc non esse illum redemptorem promissum, qui genti Israeliticæ nô melius consuleret: huic quęstioni ab initio noni capitis obuiare incipit. Præfatus ergo de sua erga populares dilectione, ne-

quid

quid ex odio loqui videatur,ſimul benignè commemoratis quibus præſtabant ornamentis, ad tollendum quod ex eorum cæcitate oriebatur offendiculum,molliter delabitur. Ac facit quidē duplex genus filiorum Abrahæ:vt oſtendat non omnes qui ex eo ſecundū carnem deſcenderunt,cenſeri in ſemine,ad participādam fœderis gratiam.Contrà, extraneos, ſi per fidem inſerantur,filiorum haberi loco. Cuius rei exemplum in Iacob & Eſau profertur. Proinde hìc nos ad electionem Dei reuocat, vnde totum negotium dependere neceſſariò reputandum eſt.Porrò quum hæc electio ſola Dei miſericordia nitatur,fruſtra eius cauſa quæritur in hominū dignitate. Ex aduerſo eſt reiectio,cuius tametſi certa eſt iuſtitia, cauſa tamen Dei voluntate ſuperior non extat.Circiter finem capitis,tū vocationem Gentium, tum Iudæorum reprobationem Prophetarum vaticiniis teſtatam,commonſtrat.

Capite decimo,rurſum à teſtificatione ſui erga Iudæos amoris exorſus,exprimit inanem operum fiduciam illis exitii cauſam eſſe.Et ne legē obtenderent, cōtrà occurrit, Lege quoque nos ad fidei iuſtitiam manu duci.Subiungit hanc iuſtitiam, Dei benignitate promiſcuè nationibus omnibus offerri:ſed ab iis demum apprehendi,quos Dominus ſpeciali gratia illuminarit.Quòd autē plures ex Gentibus quàm ex Iudæis id boni aſſequuti forent, id quoque à Moſe & Ieſaia prædictū commemorat: quorum alter de Gētium vocatione,alter de Iudæorum induratione apertè vaticinatus eſt.

Hærebat adhuc tamen quæſtio,An non inter Abrahæ ſemen & alias nationes ex Domini fœdere aliquid eſſet diſcriminis.Hāc dū vult ſoluere, primùm admonet, ne opus Domini ad oculi aſpectū limitetur:quando ſæpe notitiam noſtram electi prætereūt. Quemadmodum falſus olim fuit Elias,quum putaret religionem inter Iſraelitas interiiſſe,ſuperſtitibus adhuc ſeptē millibus. Deinde,ne conturbemur incredulorum multitudine,quos videmus Euāgeliū abominari.Demū aſſeuerat,in carnali etiā Abrahæ poſteritate reſidere Domini fœdus:ſed penes eos quos Dominus libera electione prædeſtinauit.Tum ſermonem ad Gentes conuertit,ne ſua adoptione nimium ferocientes,illis tanquam reiectis inſultent,quando nulla re illos excellent niſi dignatione Domini: quæ magis humilitatis materia illis eſſe debet.Quin nec illā à ſemine Abrahę receſsiſſe,quia Gentium fide tandem prouocandi ſint Iudęi ad ęmulationem:vt ita Dominus totum Iſraelem ſuum recolligat.

Tria quę ſequuntur capita,paręnetica ſunt:ſed variè diſtincta. Duodecimū generalibus pręceptis Chriſtianā vitā informat. Decimūtertiū bona ex parte in aſſerendo magiſtratuū iure verſatur.

Vnde non dubia coniectura colligimus, fuisse tum quosdã inquietos,qui libertaté Christianam stare nõ putarent, nisi deturbata ciuili potestate.Verùm ne quid videretur imponere Ecclesiæ Paulus præter officia charitatis: hanc quoque obedientiam sub charitate contineri indicat.Postea subnectit, quæ nondum recensuerat, ad instruendam vitam præcepta. Proximo capite exhortationé suscipit, eō seculo in primis necessariam. Nã quũ essent qui superstitione obstinatiori insisterent obseruationibus Mosaicis, earũ neglectum ferre nõ poterant sine grauissima offensione. Qui in earum abrogatione confirmati erant,ad conuellendam superstitionem,data opera præ se ferebant earum contemptum. Vtrique intemperie delinquebant.Nam superstitiosi alios condemnabant, ceu Diuinæ legis contemptores:hi vicissim intempestiuè illorum simplicitatem illudebant.Ergo conuenientem vtrisque moderationem Apostolus adhibet:arcens hos quidem à fastu & insultatione: illos,à morositate nimia. Simul optimam rationem præscribit libertatis Christianæ, vt intrà charitatis & ædificationis terminos consistat: & imbecillis probè consulit,dum vetat quidpiam attentare reluctante conscientia.

Decimumquintum incipit à repetitione generalis sententię,veluti totius disputationis clausula,vt fortiores robur suũ conferant ad confirmandos imbecilles.Quoniam autem ex ceremoniis Mosaicis perpetuum dissidium inter Iudęos ac Gétes ferebatur,cõponit omnem inter eos æmulationem,sublata superbiẽdi materia.Docet enim vtrisque cõstare salutem sola Dei misericordia: qua subnixi,omnem altitudinem deponere:qua inter se cõiuncti in spe vnius hæreditatis, vltrò citróque se amplexari debeãt.Postremò in Apostolatus sui commendationem digredi volens,quæ non parum authoritatis eius doctrinę conciliabat,occasionem sumit ab excusatione & deprecatione temeritatis,quòd sibi tam cõfidenter locũ doctoris sumpsisset inter eos.Præterea spem aduẽtus sui nonnullã facit,quam se hactenus frustra expetiisse & tẽtasse,in exordio meminerat:idque facit addita ratione quæ ipsum in præsens remoretur:nẽpe quia sibi ab Ecclesiis Macedonicis & Achaicis cura demãdata erat perferẽdæ Ierosolymam eleemosynæ, quam ad subleuãdam Fidelium qui illic erant egestatem, contulerant. Postremum caput totum ferè salutationibus absumitur: nisi quòd præceptis quibusdã non contemnendis aspersum, egregia precatione clauditur.

In epistolam

In Epistolam Pauli ad Romanos Ioannis Caluini commentarius.

CAPVT I.

1 *PAulus seruus Iesu Christi, vocatus Apostolus selectus in Euangelium Dei,*

2 *Quod antè promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis*

3 *De Filio suo, qui factus est è semine Dauid secundum carnem,*

4 *Declaratus Filius Dei in potẽtia, per Spiritũ sanctificationis, ex resurrectione mortuorũ, Iesu Christo Domino nostro:*

5 *Per quem accepimus gratiam & Apostolatum in obedientiam fidei inter omnes Gentes, pro nomine ipsius,*

6 *Inter quas estis etiam vos, vocati Iesu Christi:*

7 *Omnib⁹ qui Romæ estis, dilectis Deo, vocatis sanctis: gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

IOANNIS CALVINI COMMENTARIVS.

1 *Paulus.* De nomine Pauli subticerem prorsus: quando res non eius est momenti quæ diu nos morari debeat: & nihil afferri potest quod non sit apud alios interpretes decantatum: nisi & leui opera satisfacere aliis liceret, sine magno aliorum fastidio. breuibus enim perstringetur hæc quæstio. Qui nomen hoc Apostolum sibi asciuisse putant tanquã trophæum subiugati Christo Sergii Proconsulis, à Luca ipso Act. 13.7.9 confutantur, qui ante illud tempus ita fuisse vocatũ ostendit. Nec mihi fit verisimile, fuisse illi inditum ex quo Christo nomen dedit. Quod Augustino placuisse hoc tantùm nomine puto, vt argutè philosophãdi occasionem arriperet, dum ex superbo Saule, paruulum Christi discipulum factum differit. Probabilior Origenis sententia, qui binomium fuisse iudicat. Non enim à specie veri abhorret, nomen Saulis gentilitium illi à parentibus fuisse impositum, quod religionẽ & genus indicaret: superadditum alterum Pauli, quod ius Romanæ ciuitatis testaretur: quòd scilicet neque hunc honorẽ, qui tunc magno æstimabatur, obscurari in ipso vellent: neque tanti ducerent, vt Israelitici generis notam induceret. Pauli verò nomen frequẽtius in Epistolis ideo fortè vsurpauit, quòd apud Ecclesias quibus scribebat, magis erat celebre & vsitatum, magis gratiosum in Romano imperio, in eius cognatione minus cognitum. Neque enim illi negligendum fuit, vt superuacuam suspicionem fugeret & odium, quo tunc Iudaicum nomen laborabat apud Romanos & prouinciales: atque à rabie suorum inflammanda abstineret, sibique caueret. *Seruus Iesu, &c.* His titulis se insignit, quo doctrinæ authoritatem conciliet. Idque facit bifariam: primò, dum vocationẽ

suam in Apostolatum asserit: deinde vbi eam ab ecclesia Romana non alienam docet. Vtrunque enim magni referebat, vt Dei vocatione Apostolus haberetur, vt sciretur Ecclesiæ quoque Romanæ destinatus. Ministrum ergo Christi, & ad munus Apostoli vocatum se dicit: quo significet, non temere se illuc irrupisse. Continuò pòst selectum se dicit: quo melius confirmet, non se quemlibet esse ex populo, sed eximium Domini Apostolum. Quo etiam sensu à genere ad speciem inferiorē prius descenderat: quandoquidem Apostolatus, ministerii est species. Nam quisquis docendi munus sustinet, inter Christi seruos censetur: sed Apostoli, gradu honoris inter alios omnes longe excellunt. Selectio autem ista quam deinde commemorat, finē simul & vsum Apostolatus exprimit. Voluit enim breuiter indicare quorsum vocatus ad istam functionem foret. Ergo quòd se prædicat Seruū Christi, hoc habuit cum vniuersis doctoribus commune. Apostoli titulum sibi vendicādo, aliis se anteponit: sed quia nihil authoritatis meretur, qui sponte se ingerit, se à Deo institutum admonet. Ita sensus erit: Paulum esse Christi ministrum, nec quemlibet, sed Apostolum, idque Dei vocatione, non temerario conatu. Tum sequetur clarior explicatio muneris Apostolici, nēpe quòd ordinatus sit in Euāgelii præconium. Neque enim iis assentior, qui eam, de qua loquitur, vocationem, ad æternam Dei electionem referunt: segregationem intelligunt, vel illam ab vtero matris, de qua meminit ad Gal. 1.15, vel qua Gentibus esse destinatum refert Lucas. Simpliciter enim se Deū habere authorem gloriatur, ne quis eum priuata audacia sibi honorem sumere putet. Hîc obseruandum, non omnes esse verbi ministerio idoneos, in quo requiritur specialis vocatio. Imò eis qui sibi maximè idonei videntur, cu randū ne sine vocatione se proripiant. Porrò qualis sit Apostolorum vocatio, qualis Episcoporum, alibi videbitur. Notandum etiam, officiū Apostoli esse Euangelii prædicationem. Vnde apparet quàm ridiculi sint isti canes muti, qui eum mitra tantùm & lituo, ac eiusmodi laruis sint conspicui, se tamen Apostolorum successores iactant. Serui nomen nihil aliud quàm ministrum significat: nam ad officiū refertur. Quod ideo dico, vt tollatur eorum hallucinatio, qui in vocabulo Serui sine causa philosophātur, dum antithesin subesse putant inter Mosis & Christi seruitutē.

2 *Quod antè promiserat, &c.* Quia multum decedit doctrinæ quæ suspecta est nouitatis: fidem Euangelii stabilit ex vetustate: acsi diceret, Christū non in terras subitum decidisse, aut nouum doctrinæ genus, & prius inauditum importasse: siquidem ipse cum suo Euangelio promissus ab exordio mundi fuit, & semper expectatus. Iam quia fabulosa est sæpe antiquitas, adiungit testes, & eos quidem classicos, ad suspicionem omnem eximendam: nempe Dei Prophetas. Tertiò addit, eorum testimonia ritè esse consignata: nempe in Scripturis sanctis. Ex hoc loco licet colligere quid sit Euangelium: quod non à Prophetis promulgatū fuisse, sed promissum tantum, docet. Ergo si Prophetæ Euangelium promittebant, sequitur, manifestato demum in carne Domino, exhibitū fuisse. Falluntur ergo qui promissiones cum Euangelio confundunt: quum propriè Euangelium sit solenne præconium manifestati Christi, in quo promissiones ipsæ exhibentur.

3 *De Filio suo, &c.* Insignis locus, quo docemur totum Euangeliū in Christo contineri: vt quisquis à Christo pedem vnum dimouerit, ab Euangelio se subducat. Nam quū ipse viua sit & expressa imago Patris, nō mirum est, eum solum nobis proponi, ad quem se tota fides nostra applicet, & in quo cōsistat. Est igitur quædam Euāgelii descriptio: qua designat Paulus quid in ipso summatim comprehendatur. In eodem casu reddidi voces quæ sequuntur, *Iesu Christo*, &c. quòd hic contextus magis congruere mihi videbatur. Vnde constituendum est, eum qui in Christi cognitione ritè profecit, quicquid ex Euangelio disci potest, consequutum esse. Sicut econuerso, qui extra Christum sapere appetunt, non desipiunt modò, sed penitus insaniunt.

Qui factus est, &c. Duo sunt in Christo quæ-

ſto quærenda, quo ſalutem in ipſo repe riamus: diuinitas & humanitas. Diuinitas in ſe continet potentiam, iuſtitiam, vitam, quæ per humanitaté nobis communicantur. quare vtrunque in Euangelii ſumma nominatim poſuit Apoſtolus, quòd exhibitus in carne Chriſtus fuit, & in ea Filium ſe eſſe Dei declarauit: quemadmodũ & Io.1.14, poſtquam Sermonem factum eſſe carné dixerat, ſubiungit extitiſſe gloriam quaſi vnigeniti Filii Dei in carne ipſa. Quòd genus & originem Chriſti à Dauide atauo ſpecialiter notat, non eſt ſuperuacuum: hac enim particula nos reuocat ad promiſſionem: ne dubitemus hunc ipſum eſſe qui promiſſus olim fuit. Adeo celebris erat promiſſio facta Dauidi, vt conſtet vſu receptum fuiſſe inter Iudæos, Meſſiam filium Dauidis nuncupari. Hoc ergo ad certitudiné fidei noſtræ ſpectat, Chriſtum à Dauide eſſe ortum. Addit *Secundum carnem*: vt intelligamus ipſum habere aliquid carne ſuperius quod attulerit è cælo, nó autem à Dauide ſumpſerit, nempe quod mox ſubiicit de gloria Deitatis. Porrò his verbis non modò veram carnis eſſentiam Chriſto aſſerit Paulus, ſed humanam in eo naturam à diuina clarè diſtinguit: atque ita refutat impium Serueti delirium, qui carné affinxit Chriſto ex tribus increatis elemétis compoſitam.

4 *Declaratus Filius Dei, &c.* Si mauis, *Definitus*: acſi diceret, virtutem reſurrectionis eſſe inſtar decreti quo ſit pronuntiatus Dei Filius: ſicuti habetur Pſal.2.7, Ego hodie genui te. nam genitura illa ad notitiam refertur. Quanquam autem ſeorſum tria hic ſpecimina diuinitatis Chriſti quidam faciunt: per virtutem miracula intelligentes, deinde teſtimonium Spiritus, poſtremò reſurrectionem mortuorum: ego ſimul coniungere malo, & ad vnum hæc tria referre hoc modo, Chriſtum eſſe definitum Filiũ Dei, exerta palàm verè cælesti & eadem Spiritus potentia, quum à mortuis reſurrexit: ſed eam potétiam comprehendi, dum cordibus obſignatur per eundem Spiritum. Cui interpretationi bene ſuffragatur Apoſtoli phraſis: dicit enim declaratum fuiſſe in potentia, quòd ſcilicet potentia in eo refulſerit quæ eſſet Dei propria, ipſúmque eſſe Deum indubié probaret. Ipſa verò enituit quidem in illius reſurrectione: ſicut alibi idem Paulus, vbi in morte, carnis infirmitatem apparuiſſe confeſſus eſt, virtutem Spiritus in reſurrectione commendat, 2.Cor.13.4. Nobis tamen non innoteſcit illa gloria, donec eam cordibus noſtris idem Spiritus obſignat. Quod autem Paulus vnà cum admirabili Spiritus efficacia, quã Chriſtus à morte reſurgendo oſtendit, teſtimonium quoque quod ſinguli fideles in cordibus ſuis ſentiũt, comprehendat, vel ex eo patet, quòd ſanctificationem nominatim exprimit: acſi diceret, Spiritum quatenus ſanctificat, ſancire, ratúmque facere illud virtutis ſuæ documentum quod ſemel edidit. Scriptura enim Spiritum Dei epithetis notare ſæpe ſolet, præſenti argumento accommodatis. Sic Io.14.17. vocatur à Domino Spiritus veritatis, ab effectu de quo illic loquebatur. Porrò diuina potentia ideo in Chriſti reſurrectione effulſiſſe dicitur, quòd ſuapte virtute reſurrexit, vt teſtatus eſt aliquoties, Soluite templum hoc, & in triduo ſuſcitabo illud. Io.2.19. Nemo tollit animam meam à meipſo, &c. Io.10.18. Nã de morte (cui pro carnis infirmitate ceſſerat) victoriã non precario auxilio, ſed cæleſti Spiritus ſui operatione adeptus eſt.

5 *Per quem accepimus*, &c. Poſt finitam Euangelii deſcriptionem, (quam pro muneris ſui commẽdatione interſeruit) nunc redit ad vocationem ſuam aſſerendam, quam magnopere referebat teſtatã eſſe Romanis. Quòd autem Gratiam & Apoſtolatum ſeorſum nominat, eſt hypallage, pro gratuito Apoſtolatu, ſeu gratia Apoſtolatus: quo ſignificat, id totum diuinæ eſſe beneficentiæ, nõ ſuæ dignitatis, quòd cooptatus ſit in tantum ordinem. Nam etſi coram mũdo nihil ferè habet præter diſcrimina, labores, odia, infamiam; apud Deũ tamen & ſanctos eius non eſt vulgaris nec modicæ dignitatis. meritò igitur gratiæ loco habetur. Si mauis dicere, Accepi gratiam vt eſſem Apoſtolus, idem erit. Quòd dicitur, *Pro nomine*, Ambroſius exponit, quòd vice Chriſti conſtitutus fuerit ad Euangelium

publicandum: secundum illud, 2.Cor.5. 20, Pro Christo legatione fungimur. Sanior tamen videtur eorum opinio, qui Nomen accipiunt pro notitia, quia in hoc prædicatur Euangelium, vt credamus in nomen Filii Dei, 1.Io.3.23. Et Paulus ipse dicitur organum electum, vt nomen Christi portet inter Gentes, Act.9.15. Pro nomine ergo, tantundem valet acsi dixisset, vt manifestem qualis sit Christus.

In obedientiā fidei, &c. Hoc est, accepimus mandatū Euangelii ad omnes Gentes perferendi, cui illæ per fidem obediāt. A fine suæ vocationis, Romanos vicissim officii admonet: acsi diceret, Meum quidē est exequi munus mihi demandatum, quod est verbum annuntiare: vestræ autem partes, auscultare verbo cum omni obedientia: nisi vultis irritam facere vocationē, quam Dominus mihi imposuit. Vnde colligimus, Dei imperio contumaciter resistere, ac peruertere totū eius ordinem, qui Euangelii prædicationem irreuerēter & contemptim respuunt, cuius finis est nos in obsequium Dei cogere. Hîc quoque obseruāda est fidei natura, quæ nomine obedientiæ ideo insignitur, quòd Dominus per Euangelium nos vocat: nos vocanti per fidem respondemus. Sicuti contrà, omnis aduersus Deum cōtumaciæ caput, est infidelitas. In obedientiam fidei malui reddere, quàm Ad obediendum: quod posterius, nisi impropriè & figuratè, dici non potest: quanquam semel in Act. 6.7 legitur. Fides enim propriè est per quam obeditur Euangelio.

Inter omnes Gentes, in quibus, &c. Non satis erat designatum esse Apostolum, nisi eius ministeriū discipulos respiceret. Ideo adiungit, patére suum Apostolatum ad omnes Gentes. Mox apertius Romanorum Apostolum se vocat, quum ait, comprehendi & ipsos in numero Gentium quibus datus sit minister. Porro commune habent mandatum Apostoli de prædicando Euāgelio per vniuersum orbem: neque certis Ecclesiis, vt Pastores & Episcopi, præficiuntur. Paulus autem præter generalem Apostolicæ functionis prouinciā, Euangelii inter Gentes promulgandi minister fuit speciali iure constitutus. Nec obest quòd vetitus est transire per Macedoniam, & loqui verbum in Mysia, Act.16.6. quod factum est, non vt illi certi fines limitarentur: sed quia pro tempore aliò properandum erat: illic autem nondum maturuerat messis.

6 *Vocati Iesu Christi.* Propiorem rationē assignat: quia scilicet Dominus iam ediderit in eis specimē, quo declarauit se ad Euangelii communicationem ipsos vocare. Vnde sequebatur, si vocationem suam stare vellent, non repudiandum eis esse ministerium Pauli, qui eadem Domini electione assumptus fuerat. Itaque hanc particulam, vocati Iesu Christi, per declarationē accipio, acsi intercederet dictio Nempe. significat verò esse Christi participes per vocationem. Nam & in Christo à Patre cælesti eliguntur in filios, qui futuri sunt æternæ vitæ hæredes: & electi in eius tanquam pastoris custodiam ac fidem committuntur. *Omnibus qui estis Romæ.* Pulchro ordine demōstrat quid sit in nobis cōmendatione dignum. Primùm quòd nos Dominus sua benignitate susceperit in gratiam ac dilectionem. Deinde quòd vocauerit. Tertiò quòd vocauerit ad sanctitatē: quæ demum commendatio locum habet, si vocationi nostræ non desumus. Hîc verò nobis suggeritur vberrima doctrina, quam ego breuiter perstringens, singulis meditandam relinquo. Certè penes nos salutis nostræ laudem non statuit Paulus, sed ex fonte gratuitæ Dei & paternæ erga nos dilectionis totam deriuat. Hoc enim principium facit, quòd nos Deus amet. Quæ porrò illi amoris causa, nisi mera sua bonitas? Hinc & vocatio dependet, qua suam adoptionem in iis, quos prius gratis elegit, suo tempore obsignat. Cæterùm & hinc colligimus, nullos se ritè fidelium numero aggregare, quin Dominū sibi beneuolum esse certò confidant, licet immeritis ac miseris peccatoribus, & eius bonitate excitati aspirent ad sanctitatem. Non enim ad immunditiā nos vocauit, sed in sanctificationē, 1.The.4.7. Quum Græca reddi per secundam personam possent, non vidi rationē mutādæ personæ. *Gratia & pax.* Nihil prius optandum

dum, quàm vt Deum propitium habeamus: quod designatur per Gratiā. Deinde vt ab eo prosperitas & successus omnium rerum fluat, qui significatur Pacis vocabulo. Nam vtcunque videatur arridere omnia: si infensus est Deus, benedictio etiam ipsa in maledictionem vertitur. Vnicū igitur fœlicitatis nostræ fundamentum, Dei beneuolentia: quā fit vt vera solidàque fruamur prosperitate, & ipsis quoque aduersis rebus salus nostra prouehatur. Deinde ex eo quòd pacem à Domino precatur, intelligimus, quicquid boni obuenit nobis, diuinæ beneficentiæ fructū esse. Neque omittendum, quòd simul à Domino Iesu hæc bona cōprecatur. Meritò enim ei redditur hic honor, qui non modò paternæ erga nos benignitatis est administer & dispensator, sed omnia cū eo in commune operatur. Propriè tamen voluit notare Apostolus, omnia Dei beneficia per ipsum ad nos peruenire. Sūt qui per pacis vocabulum, conscientiæ tranquillitatē intelligere malunt: quā significationem interdū ei competere non nego: sed quum certum sit, Apostolum summam bonorum voluisse hîc perstringere, prior illa interpretatio quæ affertur à Bucero, multo est cōuenientior. Ergo summam fœlicitatis piis volens optare, ad fontem ipsum, sicuti nuper, se confert, nempe Dei gratiam, quæ vna non modò æternam beatitudinem nobis affert, sed omnium in hac vita bonorum causa est.

8 Primùm quidē gratias ago Deo meo per Iesum Christū super vobis omnib⁹, quia fides vestra pdicatur in vniuerso mūdo.

9 Testis enim mihi est Deus, quem colo in spiritu meo in Euangelio Filij ipsius, vt continenter memoriā vestri faciam,

10 Semper in orationibus meis: rogās si quo modo prosperū iter aliquādo mihi obtingat per volūtatē Dei veniēdi ad vos.

11 Desidero enim videre vos, vt aliquod impertiar vobis donum spirituale ad vos confirmandos:

12 Hoc est, ad cohortationem mutuò percipiendam in vobis per mutuam fidem, vestram atque meam.

8 *Primùm.* Hîc exordium incipit aptissimum ad causam, siquidē rationibus tam à sua, quàm eorum persona sumptis, eos ad docilitatem opportunè præparat. Ex eorū persona ratio est, quòd celebritatem fidei eorum commemorat: innuit enim publico Ecclesiarū præconio esse oneratos, vt respuere nequeant Apostolum Domini, quin præsumptam ab omnibus de se opinionem fallant: quod inhumanum, & quodammodo perfidiæ propinquum habetur. Hoc igitur testimonium, vt meritò inducere Apostolum debuerat, quo securitate obedientiæ concepta, Romanos pro officio docendos & instituendos susciperet: ita Romanos ipsos vicissim obligatos tenebat, ne eius authoritatē spernerent. A sua ipsius persona ipsos ad docilitatem inclinat, testificatione sinceræ suæ dilectionis. Nihil autem consultori efficacius ad faciendam fidem, quàm si opinionem hanc sit adeptus, vt putetur nobis ex animo studere ac prospicere. Primū, hoc animaduersione dignum, quòd eorum fidē sic laudat, vt tamen Deo ferat acceptam. Quo docemur, fidem esse donum Dei. Nam si gratiarum actio, beneficii agnitio est: fidem esse à Deo fatetur qui de ipsa gratias Deo agit. Quando autem videmus Apostolum suas gratulationes semper à gratiarum actione ordiri: sciamus nos admoneri, bona omnia nostra, Dei esse beneficia. Quinetiam talibus loquendi formulis assuescere expediat, quibus nos semper acrius extimulemus ad agnoscendum Deum bonorum omnium largitorem: aliósque vnà ad eundem cogitationē erigamus. Id si in mi-

nutulis benedictionibus obseruare cõuenit, multo magis in fide: quæ nec mediocris, nec promiscua est Dei gratia. Præterea hic habemus exemplum, quo modo per Christum agendæ sunt gratiæ, secundum Apostoli præceptum ad Hebr. 13.15: quemadmodum in ipsius nomine misericordiã à Patre & petimus & obtinemus. Postremò *Deum suum* nuncupat. Specialis hæc fidelium prærogatiua, quibus solis id honoris Deus defert. Subest enim mutua relatio, quæ in promissione exprimitur Iere.30.22, Ero illis in Deum: ipsi erunt mihi in populum. Quanquam ad personam quam sustinebat Paulus, restringere malo: vt sit approbatio eius obsequii quod Domino præstat in Euangelii prædicatione. sic Ezechias Deum vocat Iesaiæ Deum, quum veri & fidelis Prophetæ testimonium illi reddere vult. Iesa. 37.4. Sic & Danielis vocatur Deus per excellentiam: quia Daniel purum eius cultum asseruerat. Dan.6.19

Ab vniuerso mundo. Proborum hominum præconium erat Paulo instar vniuersi orbis in æstimanda Romanorum fide. Neque enim sincerum vel probabile de ea testimoniũ reddere poterant infideles, quibus execrationi potius erat. Prædicatam ergo in toto orbe fidem Romanorum intelligamus omnium fidelium ore, qui de ipsa rectè & sentire & pronuntiare poterãt. Quod impiis ne Romæ quidem noscitabatur hæc exigua & ignobilis hominum manus, nihil id retulit: quando eorum iudicium, tanquam nihili, non morabatur Paulus.

9 *Testis enim mihi est Deus.* Charitatem suam ostendit ab effectis. Nisi enim vehementer eos amasset, non ita solicitè commendasset eorum salutem Domino, præsertim verò sua opera eundem promouere non tam ardenter desiderasset. Illa igitur solicitudo, illud desiderium, certa sunt dilectionis signa: quia nisi ab ea oriantur, esse nunquam possunt. Quoniam autem expedire nouerat ad stabiliendam prædicationi suæ fidem, Romanos de sua sinceritate bene esse persuasos: iuramentum adhibuit, necessarium remedium quoties oratio, quam firmam ac indubitatam esse operæpretium est, incertitudine vacillat. Nam si iuramentum nihil aliud est quàm Dei attestatio ad sermonis nostri cõfirmationem, stultissimè quis inficietur iurasse Apostolum, neque tamen Christi interdictum transgressus est. Vnde constat non fuisse Christi cõsilium (vt superstitiosuli Anabaptistæ somniant) abolere in totum iuramenta, sed potius ad veram Legis obseruationem reuocare. Lex autem, permisso iuramento, periurium modò & superuacuum iusiurandum damnat. Ergo si volumus ritè iurare, iurisiurandi sobrietatem ac religionem, quæ in Apostolis apparet, imitemur. Quo autem formulam istam intelligas, scito Deum ita appellari testem, vt simul vltor aduocetur, si fallimus. quod alibi Paulus exprimit his verbis, Testis mihi Deus in animam meam. 2. Cor.1.23.

Quem colo in spiritu meo. Quia profanis hominibus qui Deo illudunt, eius nomen non minus securè quàm temerè obtendere moris est, hic suam pietatem commendat Paulus, vt fidem sibi cõciliet. Nam apud quos viget Dei timor & reuerentia, hi falsò iurare horrebunt. Porrò spiritum suum opponit externæ laruæ. Nam quia multi se falsò venditant pro Dei cultoribus, & tales in speciem apparent, testatur se ex animo Deum colere. Fortè etiã ad veteres ceremonias respexit, quibus solis Dei cultum æstimabant Iudæi. Significat ergo, etiamsi exercitium illud non habeat, se nihilominus integrum esse Dei cultorem: sicut ad Philip.3.3. Nos sumus vera Circuncisio, qui spiritu Deo seruimus, & non gloriamur in carne. Itaque se gloriatur Deum colere sincera animi pietate, quæ vera est religio, cultúsque legitimus. Referebat autem (vt nuper dixi) quo maiorem haberet certitudinem iusiurandum, vt Paulus suam in Deum religionem testaretur. Impiis enim periurium lusus est, quod pii grauius mille mortibus exhorrent. Fieri enim nequit quin vbi est serius Dei timor, talis quoque sit nominis eius reuerentia. Ergo perinde est acsi diceret Paulus, scire se quanta sit iurisiurãdi sanctitas & religio, nec se temerè, vt profani

vt profani homines solent, Deum aduocare testem. Atque ita suo exemplo docet, quoties iuramus, talem pietatis significationem dandam à nobis esse, vt Dei nomen quod dictis nostris interponimus, suum pondus habeat. Deinde à signo probat, quomodo Deum non ficte colat, nempe ministerio suo. Erat enim amplissimum illud specimen, esse hominem Dei gloriæ deditum, qui abnegato seipso, quaslibet difficultates ignominiæ, egestatis, mortis, odiorum, obire non dubitaret pro exaltando Dei regno. Quidam accipiunt hanc particulam, quasi voluerit Paulus cultum illum quo se prosequi Deum dixerat, ex eo commendare, quòd Euangelii præscripto respondeat. certum est autem spiritualem Dei cultum in Euangelio nobis præcipi. Sed prior interpretatio longe melius quadrat, nempe quòd suum Deo obsequium addicat in Euangelii prædicatione. Distinguit se tamen interim ab hypocritis, quibus aliud est propositum, quàm Deo seruire: vt plerosque ambitio aut aliquid tale impellit, multúmque abest, vt omnes ex animo & fideliter in eo munere se gerant. Summa est, quòd sincere Paulus in docendi officio versatur: quia circunstantia, quod de sua pietate dixit, ad præsentem causam accommodat. Sed hinc colligimus vtilem doctrinam, quæ Euangelii ministris non parum animi addere debet, quum audiunt se cultum Deo gratum & pretiosum impendere, Euangelium prædicando. Quid enim est quod eos impediat, vbi Deo sciunt laborem suum placere & probari, vt eximius etiam cultus censeatur? Porrò Euangelium Filii Dei vocat quo Christus illustratur, signatus in hoc à Patre, vt dum ipse glorificatur, Patrem vicissim glorificet.

Vt continenter. Maiorem exprimit adhuc amoris vehementiam ex ipsa orandi assiduitate. Magnum enim erat, nullas preces ad Dominum fundere vbi non faceret eorũ mentionẽ. In quo autẽ clariorem habeamus sensum, ego vocem πάντοτε vice nominis accipio. ac si dictũ foret, in omnibus meis orationibus, seu quoties precibus Deũ appello, adiungo vestri mẽtionẽ. Loquitur autem non de qualibet Dei inuocatione, sed de precationibus illis, quibus dum Sancti vacare volunt sepositis curis omnibus, in eas totum studium intendunt. Sæpe enim potuit in hoc aut illud votum subitò erumpere, vt tamen Romani in memoriam illi non venirent: sed quotiès ex professo & quasi meditatus Deum orabat, illorum quoque habeat rationem inter alios. De precationibus ergo peculiariter loquitur, ad quas Sancti destinatò se componunt: quemadmodum videmus Dominum ipsum talibus secessum quęsisse. Simul tamẽ innuit quàm frequẽs, vel potius cõtinuus in illis fuerit, dum ait indesinenter se incubuisse.

10 *Postulãs si quo modo.* Quia verisimile non est, eius bonis ex animo nos studere, quẽ nõ simus parati nostra quoque opera adiuuare: postquã suã in cõmendãda eorũ salute solicitudinẽ prædicauit, nũc addit se alio quoque argumẽto suũ amorẽ corã Deo testari, postulãdo scilicet vt vsui esse possit. Quare vt habeas plenũ sensum, lege hæc verba perinde acsi interposita esset dictio *Etiam, Postulãs etiam si quo modo*, &c. Cum autem dicit, *Prosperum iter in voluntate Domini*, declarat non tantũ se expectare à Domini gratia prosperitatem viæ, sed inde æstimare prosperum iter, si Domino probatur. Ad quam regulã debent esse cõposita omniũ vota.

11 *Desidero enim videre vos*, &c. Poterat vtcunque absens, eorum fidem confirmare sua doctrina: sed quoniam ex re præsenti consilium semper melius capitur, ideo cupiebat potius coràm. Finem autem consilii exponit, vt significet, non suo, sed eorum commodo, profectionis molestiam velle suscipere. *Charismata spiritualia vocat* quas habuit vel doctrinæ, vel exhortationis, vel prophetiæ dotes: quas sibi ex Dei gratia prouenisse nouerat. Hic eorum donorum legitimum vsum scitè notauit sub communicationis verbo. Ideo enim peculiariter vnicuique diuersa dona distribuũtur, vt inter se benigne omnes mutuò conferant, & alii in alios transfundant quæ apud singulos sunt deposita. Infra 12.3, & 1. Cor. 12.11. *Ad confirmandos vos*. Temperat

aliud

id quod de communicatione dixerat: ne videatur tales eos ducere, qui sint adhuc primis elemētis instituendi, acsi nōdum Christo ritè initiati essent. Dicit ergo se in ea parte cupere illis commodare suam operam, vbi iuuandi sunt adhuc, qui maximè profecerunt. Confirmatione enim indigemus omnes donec in nobis Christus solidè adoleuerit, Ephes. 4.13. Nec contentus hac modestia, subiicit præterea epanorthosin seu correctionem, qua ostendit, se sibi non ita docendi locum vsurpare, quin mutuo ab illis discere cupiat. acsi diceret, Sic studeo vos confirmare secundū gratiæ modum mihi collatum, vt fidei etiam alacritatem exemplo vestro capiam: atque ita vicissim inter nos proficiamus. Vide in quātā moderationē se submittat piū pectus, quòd nō recusat à rudibus tyrunculis confirmationē petere. Neque tamen simulanter loquitur. siquidem nemo est adeò inops in Ecclesia Christi, qui non possit aliquid in profectum nostrū momēti adferre: sed impedimur malignitate ac superbia, quo minus talem vltrò citróque fructum colligamus. Is est noster fastus, ea stolidæ gloriæ ebrietas, vt aliis despectis ac valere iussis, sibi quisque abundè sufficere se putet. Ego cum Bucero *Cohortationem* potius lego quàm *Consolationem*: quia melius cum superioribus cohæret.

13 Nolo verò vos ignorare, fratres, quòd sæpe proposui venire ad vos, & impeditus sum hactenus: vt fructum aliquem haberem in vobis sicut & in reliquis gentibus.

14 Et Græcis, & Barbaris, & sapientibus, & stultis debitor sum.

15 Itaque, quantum in me est, paratus sum vobis quoque qui Romæ estis, euangelizare.

13 *Nolo vos ignorare.* Quod hactenus testatus fuerat se assiduè postulare à Domino, vt eos aliquādo inuisere liceret: id quia vanum videri poterat, nisi oblatas occasiones arriperet, eius nunc fidem facit: dicit enim, conatum non defuisse, sed facultatem: quia à captato sæpe consilio impeditus fuerit. Vnde discimus, Dominum euertere frequenter Sanctorum consilia, quo ipsos humiliet, ac tali humiliatione exerceat ad prouidentiam suam respiciendam, vt ex ea pendeant, quanquam non propriè depelluntur Sācti suis cōsiliis, qui nihil sine Domini voluntate deliberāt. Est enim illa impietatis audacia, præterito Deo, de futuris constituere, perinde acsi in nostra potestate forent: quam asperè castigat Iacobus, 4.13. Quòd *se prohibitum* dicit, non aliter accipias, nisi quia Dominus vrgentiora negotia illi obiiciebat, quæ omittere non poterat sine Ecclesiæ iactura. Sic piorum & infidelium impedimenta differunt: quòd hi, se tum impediri demum sentiunt, quando violenta Domini manu constringuntur, ne commouere se queant: illi, ad impedimentum contenti sunt legitima ratione, nec aliquid tentare sibi permittunt aut præter officium, aut contra ædificationē. *Vt fructum aliquem hab.* Nimirum de eo fructu loquitur, ad quem colligendum Apostolos mittebat Dominus: Elegi vos, vt eatis, & fructum afferatis, & fructus vester maneat, Iohan. 15.16. Eum quāquam sibi non colligebat, sed Domino, suum tamen vocat: quia nihil piorum magis propriū, quàm quod Domini gloriam promouet, cum qua coniuncta est tota eorum beatitudo. Sibi autem contigisse inter cæteras gentes cōmemorat, quo spem concipiant Romani, aduentum eius sibi non fore otiosum, quem tot gentes fructuosum expertæ essent.

14 *Græcis & barbaris & sap.* Quos per Grecos & Barbaros intelligat, ostendit exegesi: vbi nōminat eosdē aliis epithetis *sapientes & stultos*: pro quibus non malè vertit Erasmus, eruditos & rudes: sed ego ipsa Pauli verba retinere malui. Ab officio itaque suo argumentatur, non esse sibi arrogantiæ

dandum

dandum, quòd aliquid docendis Romanis se valere cõsideret, vtcunque & eruditione, & prudentia, & peritia rerum egregiè excellerent: quoniam Domino visum esset ipsum sapientibus quoque obligare. Duo hîc sunt cõsideranda: sapientibus cælesti mandato destinari & offerri Euangelium, quo sibi omnem huius mundi sapientiam subiiciat Dominus, ac omne acumen, quoduis scientiæ genus & artium omnium sublimitatem, huius doctrinæ simplicitati cedere faciat: atque eò magis, quòd illi in ordinem cum idiotis rediguntur, ac sic mansuefiunt, vt eos ferãt condiscipulos sub magistro Christo, quos antea habere discipulos nõ essent dignati. Deinde rudes minimè aut esse arcẽdos ab hac scola, aut ipsos inani formidine debere refugere. Nã si illis debuit Paulus, ac opitmæ fidei debitor fuisse credendus est, persoluit nimirũ quod debebat. Quare hic reperient cuius fruendi capaces erunt. Habent & hîc regulam omnes doctores quam sequantur, hoc est, vt rudibus quoque & idiotis modeste se & comiter attemperent. Hinc fiet vt æquiore animo perferant plurimas ineptias, & innumera propè fastidia deuorent, quibus alioqui possent succumbere. Sic tamen meminerint se stultis esse obstrictos: vt eorum stultitiam immodica indulgentia non foueant.

15 *Ita quantum in me est.* Concludit quod hactenus dixerat de suo desiderio. Quoniam officii sui esse videret inter eos Euangelium spargere ad fructum Domino colligendum: cupere se Dei vocationi satisfacere, quatenus à Domino permitteretur.

16 *Non enim pudet me Euangelij Christi: quandoquidem potentia est Dei, in salutem omni credenti. Iudæo primùm, deinde Græco.*

17 *Nam iustitia Dei in eo reuelatur ex fide in fidem, sicut scriptum est, Iustus ex fide sua viuet.*

16 *Non me pudet.* Prolepsis est, qua ludibria impiorum se non morari prædicit, in qua tamẽ obiter transitum sibi facit ad commendandam Euangelii dignitatem, ne contẽptibile Romanis foret. Innuit quidem, ipsum coram mundo esse contemptibile, dum ait se non pudefieri. Atque ita iam eos præparat ad ferendam crucis Christi contumeliam, ne minoris estiment Euangelium, dum sannis & opprobriis impiorum obnoxium videbunt: sed ex aduerso demonstrat quantum habeat excellentiæ apud fideles. Primùm si magnifieri debet à nobis Dei potẽtia, ea elucet in Euangelio. Si bonitas digna est quæ expetatur & ametur, Euãgelium est eius bonitatis instrumentũ: meritò ergo & colẽdũ, & honorãdum est, si quidem potẽtiæ Dei debetur veneratio: quatenus verò saluti nostræ seruit, amabile nobis esse oportet. Obserua autem quãtum verbi ministerio tribuat Paulus, quum testatur Deum illic suam ad saluandum virtutem exerere: non enim de arcana aliqua reuelatione, sed vocali predicatione hîc loquitur. Vnde sequitur, eos quasi data opera respuere Dei virtutem: & liberatricem eius manum procul à se repellere, qui se à prædicationis auditu subducunt. Verùm quia non operatur in omnibus efficaciter, sed tantùm vbi Spiritus interior magister cordibus illucet: ideo subiicit, *Omni credenti.* Offertur quidem Euangelium omnibus in salutem: sed non vbique apparet eius potentia. Quòd autem impiis est odor mortis, id non tam ab eius natura prouenit, quàm eorum malitia. Salutẽ vnã demonstrando, omnem aliam fiduciã præcidit: ab vnica salute illi dũ se subducunt, quãdam sui interitus manifestationem in Euãgelio habent. Ergo quum Euangeliũ omnes ad salutem indifferenter inuitet, propriè vocatur salutis doctrina. Christus enim illic offertur, cuius proprium munus est seruare quod perierat. Qui autẽ seruari ab eo recusant, iudicem experiuntur. Cæterùm passim in Scripturis, salutis vocabulũ simpliciter opponitur Exitio. Ita-

que dũ nominatur, qua de re agatur videndũ est. Quũ ergo Euãgelium liberet à ruina & maledictione æternæ mortis, salus eius est vita æterna. *Iudæo primùm & Græco.* Sub Græcorum nomine Gentiles omnes nunc comprehendit, quemadmodum ex comparatione liquet, in qua sub duobus membris vniuersos homines voluit complecti. Hanc verò gentẽ verisimile est potissimùm delegisse ad alias nationes designandas, quia prima post Iudæos in Euangelici fœderis communionem ascita fuerat: deinde quia propter viciniam, & linguæ celebritatem, Iudæis notiores erant Græci. Est ergo synecdoche qua generaliter Gentes coniungit Iudæis in Euangelii participatione: neque tamen Iudæos gradu & ordine suo depellit, quãdo erant primi in promissione & vocatione. Ideo suã illis prærogatiuã seruat: sed Gẽtiles cõtinuò, licet inferiore gradu, cõsortes adiungit.

17 *Iustitia enim Dei.* Explicatio est & confirmatio superioris sentẽtiæ, Euangelium scilicet esse Dei potentiam in salutem. Si enim salutem quærimus, hoc est vitam apud Deum, quærenda primùm est iustitia per quam illi recõciliati, vitam quæ in sola eius beneuolentia consistit, eo propitio obtineamus. Nam vt à Deo amemur, prius iustos esse necesse est: quum iniustitiam odio habeat. Significat igitur, nõ aliũde nos salutem quàm ex Euangelio cõsequi: quoniam non alibi suam nobis iustitiam Deus patefacit, quæ sola nos ab interitu liberat. Hæc autem iustitia quæ fundamentum est salutis, reuelatur in Euangelio: vnde Euangeliũ dicitur potẽtia Dei in salutem. Ita à causa ad effectũ ratiocinatur. Rursum nota quàm rarum & pretiosum thesaurũ in Euangelio nobis Dominus cõferat, nempe iustitiæ suæ communicationem. Iustitiã Dei accipio, quæ apud Dei tribunal approbetur: quemadmodum contrà, hominum iustitiam vocare solet, quæ hominum opinione habetur & censetur iustitia, licet fumus tãtùm sit. Non tamẽ dubito quin Paulus ad multa vaticinia alludat, vbi passim iustitiã Dei in futuro Christi regno Spiritus celebrat. Alii exponũt, Quæ à Deo nobis donatur. Et certè fateor hunc inesse verbis sensum: Quia nos per Euangelium iustificat Deus: ideo seruat. Illa tamen prior notatio videtur mihi magis conuenire. quanquam de ea re non admodum cõtendo. Plus in eo momẽti est, quòd iustitiam hanc non in gratuita modò peccatorum remissione sitam esse quidã putant: sed partim quoque in regenerationis gratia. Ego autem nos ideo in vitã restitui interpretor, quia nos sibi gratis recõciliat Deus: quemadmodum postea fusius tractabimus suo loco. Pro eo verò quòd antè dixerat, *Omni credenti*, nũc ait, *Ex fide.* Offertur enim iustitia per Euãgelium: & fide percipitur. Et subiungit, *In fidem*: quia quantum progreditur fides nostra, quantùmque in hac cognitione proficitur, simul augescit in nobis Dei iustitia, & quodammodo sancitur eius possessio. Quum initio gustamus Euangelium, lætam quidem & exporrectam nobis cernimus Dei frontem, sed eminus: quo magis augescit pietatis eruditio, velut propiore accessu clarius ac magis familiariter Dei gratiam perspicimus. Quòd nonnulli Veteris ac noui Testamenti tacitam collationem subesse putant, magis argutum est quã firmum. Neque enim Patres qui sub Lege vixerunt, hìc nobis cõparat Paulus, sed quotidianũ in singulis fidelibus progressum notat. *Sicut scriptũ est.* Authoritate Prophetæ Habacuc probat istam fidei iustitiam. Nam ille, vbi de superborũ euersione vaticinatur, simul addit, iustorum vitam in fide consistere. Nõ viuimus autẽ coram Deo, nisi iustitia: sequitur ergo, iustitiam quoque nostram in fide positam esse. Ac futurum verbum designat eius vitæ de qua loquitur solidã perpetuitatem: acsi dixisset, non fore momẽtaneam, sed perpetuò cõstaturam. Nam impii quoque falsa vitæ opinione turgent: sed quum dicũt, Pax & securitas, repẽtinus adest interitus, 1. Thes. 5. Vmbra igitur est, que nonnisi ad momentum durat: fides autem sola est quæ vitæ perpetuitatem affert. Vnde id, nisi quia nos ad Deum traducit, nostrámque in eo vitam collocat? Neque enim congruenter citaret Paulus hoc testimonium, nisi hæc

mens

mēs Prophetæ esset, tunc nos demum stare, vbi in Deum fide recūbimus. Et certe vitam piorum, fidei non adscripsit, nisi quatenus dānatā mundi superbia, se ad vnius Dei præsidiū colligunt. Nō tractat quidē hanc causā ex professo: ideóque nullā gratuitæ iustitiæ mētionem facit: sed ex fidei natura satis constat, ritè hoc testimonium præsenti causæ aptari. Præterea ex hac ratiocinatione necessariò colligimus mutuam fidei & Euangelii relationem. Quia enim dicitur iustus fide victurus, infert, vitam istam per Euangelium percipi. Iam habemus statum, seu cardinē principalem huius primæ partis Epistolæ, Sola Dei misericordia, per fidem nos iustificari. Nondum quidem hoc sigillatim expressum habemus Pauli verbis: sed ex cōtextu pòst facile patebit, iustitiam quæ in fide est fundata, totam Dei misericordiæ inniti.

18 Reuelatur enim ira Dei è cælo super omnem impietatem & iniustitiam hominum, veritatem Dei iniustè continentium.

19 Quia quod cognoscitur de Deo, manifestum est in ipsis: Deus enim illis manifestauit.

20 Siquidem inuisibilia ipsius, ex creatione mundi, operibus intellecta conspiciuntur: æterna quoque eius potentia & diuinitas. vt sint inexcusabiles.

21 Quoniam quum Deum cognouissent, non tanquam Deo gloriam dederunt, aut grati fuerunt. sed exinaniti sunt in cogitationibus suis, & obtenebratum est stultum cor eorum.

22 Quum se putarent sapientes, stulti facti sunt:

23 Et mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei, similitudine imaginis, corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & serpentum.

18 *Reuelatur.* Iam ex comparatione contrariorū argumētatur, quo probet iustitiam nonnisi per Euangelium cōferri vel obtingere: nam extra hoc, omnes damnatos ostendit. In ipso igitur solo reperietur salus. Ac primum quidem damnationis argumentum adducit: quòd quum structura mundi, & hæc pulcherrima elementorum cōpositio debuerit hominem instigare ad Deū glorificandum: nemo est qui officio suo fungatur. Vnde constat omnes reos esse sacrilegii, & impiæ, sceleratæque ingratitudinis. Quibusdam videtur hic esse prima propositio: vt Paulus à pœnitētia cōcionē deducat: sed ego arbitror hic conflictationē incipere: statū causæ iā fuisse in propositione superiori. Cōciliū enim Pauli est docere, vbinā quærēda sit salus. Pronuntiauit non aliter nos eā consequi quā per Euāgeliū. Quia autē nō libēter hucvsque se humiliat caro, vt soli Dei gratiæ laudē salutis assignet, vniuersum mūdum Paulus reum facit æternæ mortis. Vnde sequitur, recuperandam aliunde vitam, quū in nobis simus omnes perditi. Cæterum particulæ bene expēsæ, multum ad summam sententiæ intelligendam facient. Inter Impietatem & Iniustitiā ita nonnulli distingunt, quòd putant priore vocabulo violatum Dei cultum notari: altero, æquitatē in homines. Sed quia statim iniustitiam illam Apostolus ad religionis neglectū refert, nos vtrunque de eodem interpretabimur. Deinde, *Omnis hominum impietas*: per hypallagē, pro omniū hominum: siue, cuius cōuicti tenentur omnes. Dulplici autē nomine res vna, hoc est, aduersus Deū ingratitudo notatur: quia peccatur in ea bifariam. ἀσέβεια, dicitur quasi Dei inhonoratio. ἀδικία, quoniā homo, ad se trāsferēdo quod Dei erat, hono-

rem Dei iniquè præripuit. Ira, ἀνθρωποπαθῶς, more Scripturæ, pro vltione Dei: quia Deus puniēs, præ se fert (nostra opinione) irascentis faciem. Nullū ergo motū in Deo significat: sed tantū ad sensum peccatoris qui plectitur, relationem habet. Eam vbi dicit *E cælo reuelari*, quāquam particula *E cælo*, vice epitheti à quibusdā accipitur, acsi diceretur, Cælestis Dei: ego tamen existimo plus subesse efficaciæ in hunc sensum, Quocūque circūspectet homo, nihil salutis reperiet: quia quàm longè latéque cælum patet, effusa est ira Dei in orbem vniuersum. *Veritas Dei*, veram Dei notitiā significat. Eā continere, est supprimere, seu obscurare: vnde veluti furti subarguūtur. Vbi vertimus *Iniustè*, habet Paulus *in iniustitia*: quæ Hebraica phrasis idem valet: sed nos studuimus perspicuitati.

19 *Quia quod notum est Dei*. Sic appellat quod de Deo cognoscere fas est, vel expedit. Intelligit autem id totum quod pertinet ad gloriam Domini illustrandam: vel (quod idem est) quicquid nos mouere excitaréque debet ad Deū glorificādum. Quo verbo significant, Deum, quantus est, minimè posse mente nostra capi: sed aliquem esse modū intra quē se cohibere debeāt homines: sicuti Deus ad modulū nostrū attemperat quicquid de se testatur. Delirāt ergo quicunque scire appetunt quid sit Deus: quia Spiritus perfectæ sapientiæ doctor, ad τὸ γνωστὸν nos nō frustra reuocat. Quomodo autē sit cognitum, mox subiiciet. Atque *In ipsis*, dixit magis quàm simpliciter *Ipsis*, ad maiorem energiam. Tametsi enim Hebraicæ linguæ phrases passim vsurpat Apostolus, in qua ב Beth sæpius redundat, hîc tamē videtur voluisse indicare manifestationem qua propius vrgeantur, quàm vt refugere queant: vt certè eam cordi suo insculptam quisque nostrum sentit. Quod dicit *Deum manifestasse*, sensus est, ideo cōditum esse hominem vt spectator sit fabricæ mundi: ideo datos ei oculos, vt intuitu tam pulchræ imaginis, ad authorem ipsum feratur.

20 *Inuisibilia enim ipsius*. Deus per se inuisibilis est: sed quia elucet eius maiestas in operibus & creaturis vniuersis, debuerunt illinc homines agnoscere: nam artificem suum perspicuè declarant. Qua ratione Apostolus ad Hebræos, secula dicit esse specula, seu spectacula rerum inuisibilium. Non recenset autem sigillatim, quæ in Deo cōsiderari possunt: sed docet ad æternā vsque eius potentiā & Diuinitatē perueniri. Nam qui omnium est author, eum oportet sine initio esse, & à seipso. Vbi eò ventū est, iā se profert Diuinitas: quæ nisi cū singulis Dei virtutibus nequit cōsistere, quando sub ea omnes continētur. *In hoc vt sint inexcusabiles*. Hinc facilè cōstat, quātū ex hac demonstratione homines cōsequātur: nempe vt nullam possint adferre defensionem in iudicium Dei, quin iure sint damnabiles. Sit ergo hæc distinctio: Demonstrationem Dei qua gloriā suam in creaturis perspicuam facit, esse, quantū ad lucem suā, satis euidentem: quantū ad nostram cæcitatem, nō adeò sufficere. Cæterum non ita cæci sumus, vt ignorantiā possimus pretexere, quin peruersitatis arguamur. Cōcipimus Diuinitatē: deinde eam quæcunque est, colendā esse ratiocinamur. Sed hic deficit sensus noster, antequā assequatur aut quis, aut qualis sit Deus. Quare Apostolus ad Heb. 11. 3. fidei tribuit istud lumē, vt in mundi creatione verè proficiat. Neque abs re: cæcitate enim impedimur ne pertingamus ad scopū, videmus eatenus nequid iam possimus tergiuersari. Vtrūque elegāter demonstrat Paulus Act. 14. 17, quū dicit, Dominum in præteritis generationibus reliquisse Gentes in ignorantia: neque tamē se reliquisse ἀμάρτυρον, quoniam dedit pluuias & vbertatē è cælo. Multum itaque hæc Dei notitia, quæ tantùm ad tollendam excusationē valet, à saluifica illa differt cuius meminit Christus Ioan. 17. 3, & in qua gloriandum esse docet Ierem. cap. 9. 24.

21 *Quia quum Deum cognouissent*: Hîc apertè testatur, Deum omnium mētibus sui cognitionē insinuasse: hoc est, sic se demonstrasse per opera, vt illi necessariò conspicerent quod sponte nō quærunt, esse scilicet aliquē Deū: quia neque fortuitò extitit mūdus, nec à se prodiit. Sed notandum semper, in quo

quo notitiæ gradu hæserint, sicuti nūc sequitur, *Non vt Deum glorificauerunt*. Concipi Deus non potest sine sua æternitate, potentia, sapientia, bonitate, veritate, iustitia, misericordia. AEternitas ex eo liquet, quòd author est omnium. Potentia, quòd tenet omnia in sua manu, facitque vt in se cōsistāt. Sapientia, ex ordinatissima dispositione. Bonitas, quia nihil causæ erat cur cōderet omnia, neque alia ratione moueri potest, vt conseruet, quàm ob illā ipsam. Iustitia, in administratione: quia sontes punit, innocētes vindicat. Misericordia, quòd tāta patiētia tolerat hominum peruersitatem. Veritas ex eo quòd immutabilis est. Ergo qui conceptāDei notitiam habet, iam illi laudem debet æternitatis, sapientiæ, bonitatis, iustitiæ. Eiusmodi virtutes quum non recognouerint homines in Deo, sed somniarint tanquam inane phantasma: meritò dicūtur illū sua gloria improbè spoliasse. Nec sine causa subdit, *Gratos non fuisse*: quia nemo est qui nō infinitis eius beneficiis sit obæratus. Adeóque vel hoc solo nomine satis supérque nos sibi obstringit, quū se nobis patefacere dignatur. *Sed exinaniti sunt in*, &c. Id est derelicta Dei veritate, ad sensus sui vanitatem conuersi sunt: cuius omnis perspicacia inanis est, & instar fumi dilabitur. Atque ita tenebris obuoluta stolida eorum mens, nihil rectum percipere potuit: sed modis omnibus præcipitata est in errores & mendacia. Hæc illa est iniustitia, quòd semen rectæ notitiæ mox sua prauitate suffocant, priusquam in segetem emergat.

22 *Quum enim putarent*. Ex hoc loco argumentum vulgò sumunt, vt putent Paulo hîc negotium esse cum philosophis, qui peculiariter arrogarunt sibi sapientiæ famam. Atque ita procedere orationem putant, vt deiecta magnorum excellentia, sequatur, neque in ipso vulgi grege esse aliquid laude dignū. Sed videntur illi mihi nimium infirma ratione moti esse. neque enim id propriè in philosophos competit, quòd in Dei cognitione putarint se esse sapientes: sed æquè commune est gentium, ordinúmque omnium. Nemo enim fuit qui non voluerit Dei maiestatem sub captum suum includere: ac talem Deum facere qualem percipere posset suopte sensu. Non discitur inquam hæc temeritas in scholis, sed nobis ingenita, ex vtero (vt ita loquar) nobiscum prodit. Cōstat enim hoc malum seculis omnibus grassatum esse, vt sibi in comminiscendis superstitionibus nihil non permitterent homines. Hæc igitur arrogantia taxatur: quòd quum deberent in humilitate sua dare gloriam Deo, voluerint apud semet sapere, & Deum ad suam humilitatem detrahere. Nam principium illud retinet Paulus, Neminem, nisi propria culpa, à Dei cultu esse alienum. acsi diceret, Quoniā superbè se extulerūt, iusta Dei vltione fuerunt infatuati. Prōpta etiam ratio est, quæ aduersus illā quam repudio, interpretationē militet: quia non habuit à philosophis originem error iste de affingēda Deo imagine, sed ipsi ab aliis acceptum, suo quoque calculo approbarunt.

23 *Et mutauerunt*. Postquam Deum talē finxerunt, qualē carnali suo sensu apprehendere poterant, longè abfuit quin verūDeum agnoscerent: sed factitiū & nouū Deum, vel potius eius loco spectrum sunt fabricati. Id est quod dicit, eos mutasse Domini gloriam: quia perinde acsi quis supponeret alienum partum, sic à vero Deo recesserunt. Nec excusantur eo prætextu, quòd Deū nihilominus in cælo habitare credāt: lignum non pro Deo habeant, sed pro simulachro: nam hoc ipsum Deo contumeliosum est, quòd eius maiestatem tam crasse imaginantur, vt simulachrū illi adaptare ausint. Atqui talis audaciæ scelere nemo eximi potest: non Sacerdotes, nec Legislatores: non philosophi, quorum maximè sobrius Plato, formā ipse quoque in Deo vestigat. Hæc igitur insania notatur, quòd omnes sibi Deum voluerunt figurare: quod certò arguit crassas ac stultas eorum de Deo phātasias. Ac primùm Dei maiestatem conspurcarunt similitudine hominis corruptibilis. Sic enim vertere malui quàm cū Erasmo, *Mortalis*: quia non solam Dei immortalitatem, hominis mortalitati opponit Paulus: sed gloriam illam, nullis vitiis obnoxiam

miserrimæ hominis conditioni. Deinde non contenti tanto flagitio, vsque ad belluas, & eas quidem in suo genere fœdissimas, descenderũt. Vbi clarius etiamnum deprehenditur eorum stupor. De his abominationibus habes apud Lactantium, Eusebium, Augustinum in lib. de Ciuitate Dei.

24 Propterea tradidit illos Deus in cupiditates cordiũ suorũ in immũditiem: vt ignominia afficerẽt corpora sua in seipsis.

25 Qui transmutarunt veritatem eius in mendacium. & coluerunt, ac venerati sunt creaturã supra Creatorem, qui est benedictus in secula amen.

26 Propterea inquam tradidit illos Deus in passiones ignominiosas. etenim fœminæ ipsorum transmutarũt naturalem vsum, in eum qui est præter naturam:

27 Similiter & viri quoque, omisso naturali vsu fœminæ exarserunt mutua libidine, alii in alios: masculi in masculis fœditatem perpetrantes, & quam decebat, erroris sui mercedem in seipsis recipientes.

28 Et quemadmodum non probauerunt Deum habere in notitia: tradidit illos Deus in reprobam mentem, ad facienda quæ non decerent:

29 Vt essent pleni omni iniustitia, nequitia, libidine, auaritia, malitia, referti inuidia, homicidio, contentione, dolo, peruersitate, susurrones,

30 Obtrectatores, osores Dei, malefici, contumeliosi, fastuosi, repertores malorum, parentibus immorigeri,

31 Intelligentiæ expertes, insociabiles, affectu humanitatis carentes. fœdifragi, sine misericordiæ sensu.

32 Qui quum Dei iudicium cognouerint, quòd qui talia agunt, digni sunt morte: non tantùm ea faciunt, sed assentiuntur facientibus.

24 *Propterea tradidit.* Quia clandestinum est malum impietas: ne adhuc tergiuersentur, ostendit crassiori demõstratione illos non posse elabi quin iusta damnatione teneantur, si quidem illam impietatem secuti sunt fructus: vnde licet colligere manifesta iræ Domini iudicia. Quòd si iusta est semper ira Domini, sequitur præcessisse quod illos redderet damnabiles. A signis ergo nunc vrget hominum apostasiã & defectionẽ: siquidem ita vlciscitur Dominus eos, qui se ab ipsius bonitate alienarunt, vt in multiplicẽ perditionẽ ac ruinã deiiciat præcipites. Ac similitudinẽ vitiorũ quibus laborant, cũ impietate cõparãdo, cuius eos supra accusauit, probat eos ita pœnas iusto Dei iudicio pẽdere. Nã quũ nihil potius sit nobis nostro honore, hæc summa est cæcitas, vbi non dubitamus in nos ipsos esse cõtumeliosi. Quare conuenientissima est pœna irrogato Diuinæ maiestati probro. id vnũ exequitur vsque ad finẽ capitis,

pitis, sed variis modis agitat, quòd res indigebat multa amplificatione. Hoc est igitur in summa quod cōtēdit, Hinc apparere, non esse excusabilem hominum erga Deum ingratitudinē: quòd certis documentis iram Dei sæuire in se prodūt. Nūquā enim in tam fœdas cupiditates, belluarum more, prouoluerētur, nisi infestum aduersúmque sibi haberent Dei numen. Quum ergo passim abundent pessimis flagitiis, extare in illis colligit Diuinæ vltionis testimonia. Iam si hæc nunquam temere aut iniquè sæuit, sed moderationē æquitatis semper tenet: inde constare innuit quàm certum omnibus impēdeat, nec minus iustum exitium. De modo quo Deus hominem in vitium tradit, minime necessarium hoc loco texere longam quæstionem. certum quidem est, non sinendo tantùm & conniuendo, illum permittere homines prolabi: sed iusto iudicio sic ordinare, vt tum à propria concupiscentia, tum à diabolo in eiusmodi rabiem agantur & ferantur. Ideo *Tradendi* voce vtitur, ex perpetuo Scripturæ more: quā vocem nimis violenter torquent qui sola Dei permissione in peccatum agi nos putant. Nā vt minister iræ Dei est Satan & quasi carnifex, ita non dissimulatione, sed mandato iudicis in nos armatur. Neque tamen ideo aut crudelis Deus, aut nos innoxii, quādo apertè ostēdit Paulus, nos non aliter addici in eius potestatē quā si tali pœna digni simus. Tātū id excipiamus, peccati causā à Deo non prouenire: cuius radices in peccatore ipso perpetuò resident. Illud enim verum esse oportet, Perditio tua Israel: in me tantummodo auxiliū tuum. Osee 13.9. Quum cordis humani cupiditates cum immunditia coniungit, tacite innuit quos partus cor nostrū generet, vbi semel relictum est sibi. Particula, *In seipsis*, emphaseos nō caret: significantius enim exprimit quàm profundas & ineluibiles ignominiæ notas corporibus suis inusserint.

25 *Qui transmutauerunt.* Rationē licet aliis verbis, non tamē diuersam à supradicta repetit: quo melius animis infigat. Dum veritas Dei in mendaciū mutatur, obliteratur eius gloria, iustum est igitur, omni genere ignominiæ eos respergi, qui & suum Deo honorē detrahere, & probrū irrogare conati sunt. *Et coluerunt.* Vt duo verba vni syntaxi adaptarē, sic reddidi. Idololatriæ flagitium propriè notat. Creaturæ enim dari honor, religionis causa non potest, quin à Deo indignè & per sacrilegium trāsferatur. frustráque excusatur, propter Deum imagines coli: quando hūc cultum non agnoscit, nec sibi acceptū fert Deus. Et omnino tunc non colitur verus Deus sed factitius, quem sibi caro somniauit. Et quod subditur, *Qui est benedictus*, in maiorem idololatrarum ignominiā dictum interpretor, in hūc sensum, Quem solum honorari, adorarique oportuit, & cui fas nō fuit quicquam vel minimum auferri.

26 *Propterea tradidit illos Deus.* Velut interposita parenthesi redit ad id quod prius cœperat de vltione Domini: ac primū specimē affert in horrēdo facinore præposteræ veneris: vnde cōstat nō prostitutos modò fuisse in belluinas cupiditates, sed infra bestias prorupisse, quum totū naturæ ordinē euerterint. Deinde enumerat longā vitiorū seriem, quæ cum seculis omnibus extiterunt: tum verò passim regnabant licentissimè. Nec refert quòd non laborabant singuli tanta vitiorū colluuie: nā in vulgari hominū turpitudine taxanda satis est, si ad vnum omnes recognoscere aliquem næuum coguntur. Sic ergo habendum est Paulum hîc ea flagitia perstringere, quæ & seculis omnibus vulgaria fuerant, & ea potissimum ætate erant passim cōspicua. Nā illa quam brutæ pecudes abominantur spurcitia, mirum quantopere tum diuulgata esset: alia verò, popularia erāt. Deinde eum catalogum scelerum recēsere in quo vniuersum hominum genus cōprehendatur. Nam etsi non omnes vel homicidæ sunt, vel fures, vel adulteri: nemo est tamen qui non deprehendatur aliquo vitio inquinatus. *Passiones ignominiæ* vocat, quæ hominum etiam opinione sunt pudendæ. Respondent autem Dei inhonorationi.

27 *Quam decuit erroris mercedem.* Excæcari enim merentur, vt obliuiscā-

tur sui,nec quid sibi cōueniat videāt,qui ad oblatā Dei lucem oculos clauserunt sua malignitate,ne gloriā eius cōspicerent:denique vt cæcutient in meridie, quos nō puduit extinguere(quātū in se erat)Dei gloriā quæ sola nos illustrat.

28 *Et quemadmodum non probauerunt.* Obseruanda in verbis allusio, quæ æquam peccati & pœnæ relationē eleganter indicat. Quia non probauerunt permanere in Dei cognitione,quæ sola mentes nostras ad rectè sapiēdum dirigit, peruersam illis mentem dedit Dominus, quæ nihil iam probare posset. Quòd autē ait non probasse,perinde est acsi diceret, cognitionē Dei non esse persecutos quo debuerant studio, sed cogitationē potius suam data opera à Deo auertisse. Significat ergo eos praua electione prætulisse Deo suas vanitates: atque ita voluntarium quo decepti sunt, errorem fuisse. *Vt facerent quæ nō decent.* Quia vnū hactenus specimē illud execrabile proposuit, quod vulgare quidem inter multos, non tamen omniū cōmune erat,hîc incipit enumerare vitia quorū nemo immunis reperiatur. Nā etsi in singulis(vt dictū est)nō simul emineant omnia,sunt tamē alicuius ex illis conscii sibi omnes, vt pro se quisque argui posit non obscuræ prauitatis.Initio quod Indecora vocat, intellige ab omni rationis iudicio abhorrentia & aliena hominum officiis. Mentis enim inuersæ notas profert,quòd sine delectu iis sceleribus se homines obligarunt,quæ communis sensus respuere debeat. Porrò in contexendo vitiorum ordine frustra laboratur,vt aliud ex alio ducatur:quū id non fuerit Pauli propositum, sed cōgerere provt quodque primum occurrebat.Quid singula significent,breuissimè percurramus. Iniustitiā intellige, quū violatur inter homines ius humanitatis, non reddendo vnicuique quod suum est. πονηρίαν,ex Ammonii sententia reddidi Nequitiam.ille enim πονηρὸν docet esse δραστικὸν κακοῦ. Nequitia ergo erit exercitata malitia,vel solutior malitiæ patrandæ licentia. Malitia verò, prauitas illa & obliquitas mentis quæ ad noxam proximis inferendam contēdit. Posui Libidinem,vbi Paulus πορνείαν. neque tamen reclamo,siquis Scortationem malit:tam enim cupiditatem interiorem,quàm externam actionem significat. Auaritiæ, inuidiæ, homicidii vocabula non dubiam habent significationem. Sub contentione,tum iurgia,tum pugnas, tum seditiosas motiones comprehendit.κακοήθεια, pro qua nos Peruersitatem reddidimus, insignis ac notabilis improbitas:vbi homo velut obducto callo, in corruptione morum obduruit ex consuetudine & malo habitu. θεοστυγεῖς sunt haud dubiè Dei osores.Nam vt in passiuo positū dicatur, nulla est ratio, quum Paulus hîc homines ex vitiis euidentibus reos faciat.Designantur ergo ii qui Deum auersantur,cuius iustitiam suis nequitiis obstare vident. Susurrones & obtrectatores sic distinguuntur, quòd illi clancularііs delationibus, amicitias bonorum dirimunt, animos ad iracundiam inflammant, innocentes suggillant, serunt discordias, &c. Hi ingenita quadam malignitate nullius famæ parcunt:& quasi maledicendi rabie vexati, merentes simul ac immerentes proscidunt. ὑβριστὰς transtulimus Maleficos:quoniā authores Latini insignes iniurias,vt sunt direptiones,furta, incendia, veneficia, quas hîc voluit signare Paulus,maleficia solent appellare. Contumeliosos vocaui, quos Paulus ὑπερηφάνους, quia hoc sonat Græca dictio. Inde enim est nomen quòd tales velut in sublime euecti,omnes tanquam inferiores contemptim despiciunt, neque possunt ad æqualitatem spectare.Fastuosi sunt qui inani præfidentiæ vento turgent.Insociabiles sunt qui ab hominum societate conseruanda per iniquitates dissiliunt,vel in quibus nulla est fidei sinceritas vel constantia, quasi dicas fœdifragos. Sine affectu humanitatis, qui primos quoque naturæ sensus erga suos exuerunt.Quia misericordiæ defectum inter signa deprauatæ humanæ naturæ ponit:hinc colligit Augustinus aduersus Stoicos,misericordiam esse virtutem Christianam.*Qui quum Dei iustitiam.*Quanquam hic locus variè tractatur,hæc mihi expositio videtur verissima: homines ad effrænem peccandi

lasciuiam

lasciuiã nihil reliqui fecisse, quòd sublato bonorum & malorum discrimine, quæ Deo displicere,& iusto eius iudicio damnatum iri nouerant,tam in se,quàm in aliis approbarint. Hic enim summus malorum cumulus, vbi adeò depuduit peccatorẽ,vt tum suis vitiis blandiatur, nec vituperio sibi verti sustineat: tum eadem in aliis suffragio applausúque foueat.sic desperata improbitas in Scriptu ris describitur, Gloriantur quũ malefecerint.Prou.2.14.Itẽ, Diuaricauit pedes suos, gloriata est in malitia sua. Ezec. 16.25.Nam quem pudet,is adhuc est sanabilis.Vbi autem ex peccãdi consuetudine talis impudentia cõtracta est vt vitia loco virtutũ placeant ac probentur, nulla amplius spes est correctionis. Ier. 11.15.Ideo autẽ sic interpretor,quòd video Apostolum voluisse hic grauius aliquid & sceleratius ipsa vitiorum perpetratione perstringere. Id quale sit non intelligo: nisi referamus ad istam nequitiæ summam, vbi miseri homines contra Dei iustitiam, abiecta verecundia vitiorum patrocinium suscipiunt.

CAP. II.

1 PRopterea inexcusabilis es, ô homo, quicũque iudicas. in quo enim iudicas alterum, teipsum cõdemnas: eadem enim facis dum iudicas.

2 Nouimus autem quòd iudicium Dei *est secundum veritatem in eos qui talia agunt.*

Hæc obiurgatio in hypocritas stringitur:qui dum externæ sanctimoniæ officiis perstringunt hominum oculos,securitatem etiam coram Deo concipiũt, acsi probè illi satisfacerent.Paulus ergo postquam crassiora demonstrauit vitia, ne quem iustum coram Deo relinquat, hoc genus sanctulos aggreditur qui sub primo catalogo comprehendi non poterant.Iam planior faciliórque est dedu ctio, quàm vt mirari quis debeat vnde colligat Apostolus hanc rationalem. Ideo enim inexcusabiles facit,quia & ipsi Dei iudicium norunt,Legem nihilominus transgrediũtur:acsi diceret,Tametsi non consentis aliorum vitiis,imò vidêris ex professo hostis ac vindex vitiorum: quia tamen ab illis non es immunis,si te verè consideras, non potes obtendere vllã defensionem. *In quo enim iudicas alterum.* Præter elegantẽ verborum Græcorum allusionem κρίνειν καὶ κατακρίνειν, notanda est exaggeratio qua vtitur aduersus eos.Perinde enim valet loquutio,acsi diceret,Bis es damnabilis, qui iisdẽ obnoxius es vitiis quæ in aliis carpis & accusas. Nota est siquidem sen tentia, Legem sibimetipsis indicere innocentiæ,continentiæ, virtutúmque omnium eos,qui ab altero rationem vitæ reposcunt:nec vlla esse venia dignos, si eadem admittãt quæ sumpserint in alio corrigẽda. *Eadem enim facis iudicans.* Ita est ad verbum. Porrò sensus est, Etiamsi iudices, nihilominus agis. Et agere dicit, quia non recto sint animo: quandoquidem peccatum propriè animi est. Itaque seipsos eo condemnant, quia furem, aut adulterum, aut maledicum improbando, non in personas ferunt iudicium,sed in vitia,quæ ipsorum quoque ossibus adhærẽt. *Scimus autem quòd iudicium Dei,*&c. Consilium Pauli est,blanditias hypocritis excutere,ne se magnum aliquid adeptos putent si vel à mundo laudentur, vel se ipsi absol uant,quia lõge aliud examen eos in cælo maneat. Porrò quia ipsos interioris impuritatis insimulat, quæ vt humanos oculos latet, redargui conuincíque nequeat humanis testimoniis,ad Dei iudicium prouocat, cui nec tenebræ ipsæ sunt abscõditæ, & cuius sensu tangi peccatoribus,velint nolint,necesse est.Veritas porrò hæc iudicii in duobus consistit: quòd sine personarum respectu, delictum puniet, in quēcunque deprehẽderit homine:deinde quòd externam speciem non moratur: nec opere ipso contentus est, nisi à vera sinceritate animi prodeat. Vnde sequitur,non obstare laruam fictæ sanctimoniæ quominus vel in occultam prauitatem suo iudicio animaduertat.Est autem Hebraica phrasis,

quia Veritas tantundem sæpe valet Hebræis, atque interior cordis integritas: atque ita non solùm crasso mendacio, sed externæ bonorum operum apparentiæ opponitur. Tunc autem demum expergefiunt hypocritæ, quum Deus non tātùm de fucosa iustitia, sed de occultis affectibus iudicium dicitur facturus.

3 Existimas autem, ô homo, qui iudicas eos qui talia faciunt, & eadem facis, quòd ipse effugies iudicium Dei?

4 An diuitias bonitatis ipsius, tolerātiæque, ac lenitatis cōtemnis, ignorans quòd bonitas Dei *te ad pœnitentiam deducit?*

5 Sed iuxta duritiam tuam, & cor pœnitere nescium, thesaurizas tibi iram in die iræ, & reuelationis iusti iudicii Dei,

6 Qui redditurus est vnicuique secundum ipsius opera:

7 Iis quidem, qui per boni operis perseuerantiam gloriam & honorem & immortalitatem quærunt, vitam æternam:

8 Iis verò qui sunt contentiosi, ac veritati immorigeri, iniustitiæ autem obtemperant, excandescentia, ira, tribulatio.

9 Et anxietas in omnem animā hominis perpetrātis malum, Iudæi primùm, simul & Græci.

10 At gloria & honor & pax omni operanti bonum, Iudæo primùm, simul & Græco.

3 *Existimas autē ô homo*, &c. Quoniam præcipiunt Rhetores, ne antè ad vehementiorem obiurgationem descendatur, quàm conuictum crimen fuerit: posset cuipiam videri inepte hic insurgere Paulus, qui nondum peracta, quam intendebat, accusatione, tam acriter inuehatur. Verum secus habet res. satis enim firma probatione ipsos peccati reos peregit: quandoquidem non accusabat coram hominibus, sed conscientiæ iudicio arguebat. Hoc autem plane duxit esse probatum quod volebat, nempe si in se descenderent, ac Diuini iudicii admitterēt examen, non posse iniquitatem suam inficiari. Nec sine magna necessitate facit, quòd tanta seueritate atque acerbitate fictam istam sanctitatem obiurgat. mira enim securitate id genus hominum in se acquiescit, nisi illi inanis fiducia violenter excutiatur. Meminerimus ergo, hanc optimam esse conuincendæ hypocriseos rationem, si ab ebrietate sua expergefacta, in lucē Diuini iudicii attrahatur. *Quòd effugies.* A minori est argumentum. Nam si hominis iudicio obnoxia esse flagitia oportet: multo magis Dei, qui iudex est vnicus omnium. Diuino quidem instinctu feruntur homines ad damnanda scelera, sed hæc obscura & tenuis est duntaxat iudicii eius adumbratio. Valde igitur desipiunt, qui fallere se putant iudicium Dei, qui ne suo quidem iudicio alios elabi sinunt. Nec emphasi caret, quòd iam iterum expresſit hominis nomen, vt hominem Deo compararet.

4 *An diuitias*, &c. Non mihi videtur hîc esse dilemma, quod nonnulli putant: sed prolepsis. Quoniā enim hypocritæ ferè prospero rerum successu inflantur, acsi Domini clementiam suis benefactis promeriti essent, atque ita magis in Dei contemptum obdurescūt: occurrit eorum arrogantiæ Apostolus: atque argumēto à contraria causa sumpto, demonstrat, non esse cur Deum sibi propitium ab externa prosperitate reputent, quādo illi longè diuersum est benefaciēdi consilium, quo scilicet peccatores ad se conuertat. Ergo vbi non regnat Dei timor, securitas in rebus prosperis, est contemptus ac ludibrium immensæ eius bonitatis. Vnde sequitur,

grauiores pœnas iure daturos quibus in hac vita Deus pepercerit, quia ad reliquam prauitatem accessit quòd paternam Dei inuitationẽ respuerũt. Quanquam autem omnia Dei beneficia totidem sunt paternæ eius bonitatis testimonia: quia tamen diuersum sæpe in finem respicit, perperam impii, dum suauiter & benigne eos fouet, quasi ei chari essent, sibi in læta fortuna gratulantur. *Ignorans quia benignitas*, &c. Dominus enim sua lenitate nobis eum se esse ostendit ad quem conuerti debeamus, si cupimus bene habere: simulque fiduciã erigit expectãdæ misericordiæ. Si Dei beneficentia non vtimur in hũc finem, abutimur. Quanquam non vno semper modo accipienda est: seruos enim suos dum indulgenter tractat Dominus, ac terrenis benedictionibus prosequitur, suam beneuolentiã eiusmodi symbolis declarat, ac simul assuefacit ad quærendam in se vno bonorum omniũ summã. Transgressores Legis dum eadẽ excipit indulgẽtia, sua benignitate vult quidem emollire ipsorum cõtumaciam: non tamen se illis propitium iam esse testatur, quin potius eos ad resipiscentiã vocat. Si quis autem iniiciat, Dominum surdis canere quandiu intus corda non afficit: respondendum, nihil hic posse accusari nisi nostram prauitatem. Cæterùm in verbis Pauli, malo *Deducit*, quàm *Inuitat*: quia illud plus quiddam significat. Neque tamen pro Adigere accipio, sed pro Manu ducere.

5 *Secundum duritiam tuam*, &c. Vbi ad Domini monitiones obdurumus, sequitur impœnitentia: qui verò non sunt de resipiscentia soliciti, ii manifestè tentant Dominum. Et insignis est locus: vnde discendum est, quod prius attigi, impios non modò in dies sibi grauius cumulare Dei iudicium quantisper hic viuunt: sed etiam cessurum illis in condemnationem quicquid donorum Dei assiduè vsurpant. ratio enim omniũ reposcetur. Quòd autem in extremum illis scelus meritò imputabitur, tunc cõperietur, Dei benignitate factos esse deteriores, qua saltem emendari eos oportuerat. Cauendum ergo ne illicito bonorum abusu infelicem hunc thesaurum nobis reponamus. *In die iræ*. Sic est ad verbum: sed pro εἰς ἡμέραν in diem. Nam colligunt impii nunc aduersum se Dei indignationem, cuius vis tunc in caput eorum se effundet: occultam perniciem accumulant, quæ tunc ex Dei thesauris explicabitur. Dies autem supremi iudicii, dies iræ vocatur, dum sermo est ad impios: quum dies sit redemptionis fidelibus. ita & aliæ quælibet visitationes Domini semper impiis describuntur horrendæ & minaces: piis contrà, suaues & iucundæ. Proinde quoties meminit Scriptura propinquitatis Domini, pios exultare lætitia iubet: dum autẽ ad reprobos se conuertit, nihil quàm terrorem incutit ac formidinem. Dies iræ, dicit Sophonias 1.15, Dies illa, dies tribulationis & angustiæ: dies calamitatis & miseriæ: dies tenebrarum & caliginis: dies nebulæ & turbinis. Similia quoque habes Ioel 2.2. Amos verò, 5.18, etiam exclamat, Væ desyderãtibus diẽ Domini. ad quid eam vobis? Dies illa Domini, tenebræ & non lux. Porrò quum addit vocabulum Reuelationis Paulus, innuit quis ille sit iræ dies, nempe quum Dominus iudicium suum manifestabit: cuius tametsi indicia quædam quotidie præbet, liquidam tamen ac plenam manifestationem in eam diem suspendit ac continet. Tunc enim libri aperientur, tunc segregabuntur agni ab hœdis, & frumentum zizaniis repurgabitur.

6 *Qui reddet vnicuique*, &c. Quia illi cum cæcis sanctulis negotium est, qui bene obtectam putant cordis nequitiam modò nescio quibus inanium operum fucis prætexatur, veram operum iustitiã statuit, quæ sit coram Deo locum habitura, ne sufficere confidant ad eum placandum, si verba & solas nugas vel folia attulerint. Porrò in hac sententia non tantum est difficultatis, quantum vulgò putatur. Reproborum enim malitiam iusta vltione si puniet Dominus, rependet illis quod meriti sunt. Rursum quia sanctificat quos olim statuit glorificare: in illis quoque bona opera coronabit, sed non pro merito. Neque id euincetur ex hac sentẽtia, quæ tametsi prædicit quam mercedem habitura sint bona opera, nequaquam tamen quid valeant, vel quid illis debeatur pretii pronũtiat. Stulta autẽ consequẽtia est, ex mercede statuere meritũ.

7 *Iis quidem qui secundum perseuerantiam.* Ad verbum est, *Patientiam*, quo vocabulo plus aliquid exprimitur. Perseuerantia enim est, vbi quis constanter benefaciendo non fatiscit: at tolerantia quoque in sanctis requiritur, qua licet variis tentationibus oppressi, subsistant. Non enim eos expedito cursu ad Dominum pergere Satan permittit: sed innumeris offendiculis remorari eos, atque à recta via auertere nititur. Quòd autem dicit, fideles in bonis operibus persistendo, gloriam & honorem quærere: non significat eos aliò aspirare, quàm ad Dominum, aut aliquid eo superius præstātiúsue expetere: sed ipsum quærere nequeunt, quin simul ad regni eius beatitudinem contendāt: cuius descriptio sub horum verborū periphrasi cōtinetur. Sensus ergo est, Dominū vitā æternam iis redditurum, qui bonorū operū studio immortalitatē meditantur.

8 *Iis verò qui sunt contentiosi.* Aliquantum confusa est oratio. Primùm, ob abscissum tenorē: filum enim dictionis requirebat, vt secundum collationis membrum priori cohæreret, in hunc modum, Dominus iis, qui per boni operis perseuerantiam, gloriam, honorem & immortalitatem quærunt, redditurus est vitam æternam: contentiosis autem & immorigeris, æternam mortem. Tum subnecteretur illatio, Paratam illis quidem esse gloriam & honorem & incorruptionem: his autem, repositā esse iram & afflictionem. Deinde quia voces illæ, *Excandescentia, ira, tribulatio & anxietas*, duobus membris diuersis applicantur: sensum tamen orationis id minimè turbat, quo in scriptis Apostolicis contenti sumus. Ex aliis enim discenda est eloquentia: hîc sub contemptibili verborum humilitate, spiritualis sapientia quærenda est. Contentio hîc pro rebellione ponitur, & peruicacia: quia cum hypocritis confligit Paulus, qui crassa & supina indulgentia Deum subsannāt. *Veritatis* nomine, simpliciter regula Diuinæ voluntatis, quæ sola veritatis lux est, designatur. Id enim omniū impiorum commune est, vt se iniquitati in seruitutē addicere semper malint, quam Dei iugum recipere. at quantálibet obedientiam simulent, non desinunt tamen Dei verbo contumaciter obstrepere & obluctari. Siquidem vt veritatem hanc ludibrio habent qui palàm sunt flagitiosi: ita hypocritæ factitios suos cultus illi opponere non dubitant. Porrò subiicit Apostolus, eiusmodi contumaces iniquitati seruire: quia nihil mediū est, quominus in peccati seruitiū mox concedāt, qui subiugari à Domini lege noluerunt. Atque hoc quoque iustum præmium est furiosæ licentiæ, quòd peccati sunt mancipia, qui Dei obsequio grauantur. *Excandescentia & ira.* Sic vertere coegit me verborum proprietas, Græcis enim id significat θυμὸς, quod Latinis excandescentiam notare docet Cicero, Tusc. 4. nempe subitam iræ inflammationem. In aliis sequor Erasmū. Obserua autem ex quatuor quæ recensentur, duo posteriora quasi effectus esse priorum. Nam qui Deum sibi aduersum iratúmque sentiunt, extemplò prorsus conteruntur. Cæterùm, quū duobus verbis tam piorum beatitudinem, quàm reproborum interitum breuiter indicare posset, vtrūque pluribus amplificat: quo magis & efficacius homines percellat iræ Dei metu, & desiderium acuat obtinendæ per Christum gratiæ. Nunquam enim Dei iudicium satis metuimus, nisi viua descriptione quasi statuatur ante oculos. Nec seriò futuræ vitæ studio ardemus, nisi multis flabellis incitati.

9 *Iudæo primùm.* Mihi nō dubium est quin Iudæo Gentilē simpliciter opponat. quos enim Græcos nunc appellat, eos Gentiles mox dicet. Iudæi autem in huius causæ actione præcedunt, qui præ aliis habēt Legis promissiones & minas: ac si diceret. Hæc vniuersalis est Diuini iudicii lex, quæ à Iudæis incipiet, & comprehendet totum orbem.

11 Siquidem non est acceptio personarum apud Deum.

12 Quicunque enim sine Lege peccauerūt, sine Lege etiam peribunt: quicunque verò in Lege peccauerunt, per Legem iudicabuntur.

13 No n

13 *Non enim Legis auditores iusti sunt apud* Deum: *sed qui Legem faciunt, iustificabuntur.*

11 *Non est personarum acceptio.* Hactenus in genere reos in iudicium traxit vniuersos mortales: nunc verò seorsum hinc Iudæos, hinc Gentiles arguere incipit: ac simul docet, nō obstare quod alios ab aliis separat discrimen, quin promiscuè vtrique morti æternæ sint obnoxii. Gentiles defensionē captabant ab ignorantia: Iudæi Legis titulo gloriabantur: illis adimit tergiuersationem, hos falsa & vana gloriatione spoliat. Est igitur quædam totius generis humani in duo membra partitio. Nam Iudæos segregauerat Deus à reliquis: omnium verò Gentium eadem erat ratio. Nunc illud discrimen nihil obstare docet, quominus in eundem vtrique colligati sint reatū. Cæterùm Persona Scripturis vsurpatur pro rebus omnibus externis, quæ aliquo in pretio & honore haberi solent. Quū ergo legis, non esse Deum acceptorem personarum, Deut. 10.17. intellige illum respicere cordis puritatem, ac interiorem innocentiam: non autem iis immorari, quæ solent in hominum æstimationem venire, genus, patriam, dignitatem, copias, & similia: vt hîc acceptio accipiatur pro delectu, ac discretione inter gentem & gentem. Siquis autem hinc cauilletur, non esse igitur gratuitam Dei electionem: respōdendum, esse duplicem hominis acceptionem coram Deo. primam, qua nos ex nihilo vocatos, gratuita bonitate cooptat: quum nihil sit in natura nostra quod illi probari queat. alteram, qua vbi nos regenerauit, etiam cum suis donis amplectitur: ac quam in nobis recognoscit Filii sui imaginem, fauore suo prosequitur.

12 *Qui sine lege peccauerunt.* Priore partitionis loco Gentes aggreditur: quibus tametsi nullus Moses datus fuerat, qui Legem illis à Domino promulgaret ac sanciret, id tamen obstare negat, quominus iustum mortis iudicium peccādo sibi accersant: ac si diceret, iustæ peccatoris damnationi non esse necessariam Legis scriptæ notitiam. Vide igitur quale patrocinium suscipiāt, qui præpostera misericordia, Gentes Euangelii lumine priuatas, ignorantiæ prætextu Dei iudicio eximere tētāt. *Qui in lege peccauerunt.* Quemadmodum Gentes, dum sensus sui erroribus feruntur, in foueam præcipites eunt: ita Iudæi Legem in promptu habent, qua iudicentur. Pronuntiata enim iam pridem sententia est, maledictos omnes qui non permanserint in omnibus eius mandatis. Deu. 27.26. Peior itaque conditio Iudæos peccatores manet, quibus iam sua est in Lege damnatio.

13 *Non enim auditores legis.* Prolepsis, qua anteuertit quam afferre Iudæi exceptionem poterant. Quia Legem audiebant esse iustitiæ regulam, sola eius notitia superbiebant. Eam hallucinationem vt refellat, negat Legis audientiam, seu intelligentiam quicquam habere ponderis, vt iustitiam quis ex ea obtendat: sed proferenda esse opera, secūdum illud. Deut. 4.1, Qui fecerit hæc: viuet in ipsis. Hoc igitur tantum valet præsens sententia, Si ex Lege iustitia quæritur, impleri Legem oportere: quia in operum perfectione posita est Legis iustitia. Qui hoc loco abutuntur ad erigendam operum iustificationem, etiam puerorū cachinnis sūt dignissimi. Proinde ineptum est & extra locum, huc longas de iustificatione quæstiones ingerere ad soluendum tam futile cauillum. Tantùm enim vrget apud Iudæos Apostolus illud, de quo meminerat, Legis iudicium: quòd non possint per Legem iustificari, nisi Legem impleant. si trāsgrediantur: paratam mox esse illis maledictionē. Nos verò non negamus præscribi in Lege absolutam iustitiam: sed quia omnes transgressionis conuincuntur, quærendam esse dicimus aliam iustitiā. Quin ex hoc loco argumentari licet, neminem operibus iustificari. si enim ii soli qui Legem implent, per Legem iustificantur: sequitur nullum iustificari, quia nullus reperitur qui iactare queat Legis complementum.

14 *Quum enim Gentes, quæ Legem non habent, natura quæ Legis sunt faciant, ipsæ Legem non habentes, sibi ipsæ*

sunt Lex:

15 *Quæ ostendunt opus Legis scriptum in cordibus suis: simul attestante ipsorum conscientia, & cogitationibus inter se accusantibus, aut etiam excusantibus,*

16 *In die qua iudicabit* Deus *occulta hominum secundum Euangelium meum, per Iesum Christum.*

14 *Quum enim gentes.* Probationem prioris membri nunc repetit. Non enim satis habet, nos verbo damnare, & iustum Dei iudicium aduersum nos pronuntiare: sed rationibus id euincere apud nos cõtẽdit, quo nos ad Christi desideriũ amorémque magis excitet. Probat enim frustrà obtẽdi à Gẽtibus ignorantiam, quũ factis suis declarent nonnullã se habere iustitiæ regulã. Nulla enim gens vnquã sic ab humanitate abhorruit, vt non se intra leges aliquas contineret. Quum igitur sponte ac sine monitore, Gẽtes omnes ad leges sibi ferẽdas inclinatæ sint: cõstat absque dubio quasdã iustitiæ ac rectitudinis cõceptiones, quas Græci προλήψεις vocant hominum animis esse naturaliter ingenitas. Habẽt ergo legẽ sine Lege: quia vtcunque scriptam Mosis Legẽ nõ habeãt, notitia tamẽ recti & æqui nequaquã prorsus carẽt. Neque enim aliter possent inter flagitiũ virtutémque discernere: quorũ alterũ coercẽt pœnis, alterã cõmendãt, ac suo calculo approbatã, præmiis honorãt. Naturã opposuit Legi scriptæ, intelligens scilicet Gentibus naturalem iustitiæ fulgorem illucere, qui Legis vicem suppleat, qua Iudæi erudiuntur: vt sint ipsæ sibi Lex.

15 *Quæ ostendunt opus Legis scriptum.* Hoc est, testificãtur esse inscriptũ cordibus suis discrimẽ & iudiciũ, quo inter æquum & iniquum, honestum & turpe distinguant. Non enim intelligit, insculptum eorum voluntati vt appetant, & studiose persequantur: sed quia sic veritatis potentia vincantur, vt non possint non approbare. Cur enim religiones instituũt, nisi quia Deũ colẽdum iudicãt? Cur scortari & furari pudet, nisi quia vtrunque malũ censent? Importunè ergo ex hoc loco potestas voluntatis nostræ effertur: acsi facultati nostræ subiectã Legis obseruationẽ diceret Paulus: quum de implendæ Legis potestate nõ loquatur, sed de notitia. Nec verò cordis nomẽ pro sede affectuũ, sed tãtũ pro intellectu capitur: vt Deut. 29. 4, Nõ dedit Dominus tibi cor ad intelligẽdũ. Itẽ, Luc. 24. 25, Stulti homines & tardi corde ad credẽdũ. Præterea nec ex eo colligẽdũ est, hominibus inesse plenam Legis cognitionem, sed quædam duntaxat iustitiæ semina esse indita ipsorum ingenio: qualia sunt quòd religiones instituunt omnes peræquè gentes, adulterium legibus plectunt, & furtum, & homicidium: bonam fidem in commerciis ac contractibus commendant. Sic enim testantur non se latere, Deum colendum esse: adulterium & furtum & homicidiũ esse mala: probitatẽ esse laudabilẽ. Nec interest qualẽ fingant Deum, aut quot etiã deos fabricent: satis est quòd Deum esse intelligunt, & illi honorem cultúmque deberi. Non refert an alienæ mulieris & possessionis, & cuiusvis rei cupiditatem permittant: an ad iram odiúmque conniueant: nam quod perpetrare malum esse nõrunt, neque illis fas erit concupiscere. *Attestante conscientia & cogitationibus.* Nõ poterat fortius eos premere quàm propriæ conscientiæ testimonio, quæ est instar mille testium. Conscientia benefactorum se sustentant ac consolantur homines: malè sibi conscii, intra se torquentur ac cruciantur. Vnde illæ Ethnicorum voces, Amplissimum theatrum esse bonam conscientiam: malam verò pessimum carnificem, ac sæuius quibuslibet furiis impios exagitare. Est igitur naturalis quædam Legis intelligentia, quæ hoc bonum atque expetibile dictet, illud autem detestandũ. Obserua autem quàm eruditè describat conscientiam, quum dicit nobis venire in mentem rationes, quibus quod rectè factum est, defendamus: rursum quæ nos flagitiorum accusent ac redarguant

guant. Rationes autem istas accusandi ac defendendi, ad diem Domini confert: non quia sint tunc primùm emersuræ, quæ assiduè nunc vigent, ac officium suum exercent: sed quia sint tunc quoque valituræ, nequis vt friuolas & euanidas contemnat. In die autẽ posuit, pro In diem: quemadmodum & prius.

16 *Quo iudicabit Deus occulta hominum.* Appositissima est iudicii periphrasis ad locum præsentem: vt sciant qui se libenter in latebras stuporis abderẽt, intimas illas & nũc in recessu cordis penitus latentes cogitationes, in lucem tunc proditruas. Quemadmodum alibi, dum vult Corinthiis ostendere quàm nihili sint humana iudicia, quæ in externis laruis resistunt: iubet expectare donec venerit Dominus, qui illustret occulta tenebrarum, & patefaciat occulta cordium. 1. Cor. 4. 5. Id quum audimus, succurrat nos admoneri, si volumus nos verè approbare nostro iudici, vt ad illam animi synceritatẽ enitamur. Addit *secundum Euangelium meum*, significãs se doctrinã proferre, cui humani sensus & naturaliter insiti respõdeãt. Ac Suum appellat ratione ministerii. Nam penes vnum Deum est Euangelii edendi authoritas: sola dispẽsatio Apostolis commissa est. Cæterùm nõ mirum est si pars Euangelii dicatur futuri iudicii nuntius ac præconium. Nam si vsque ad plenam regni cælestis reuelationem differtur eorum quæ promittit, effectus & complementum: cum extremo iudicio necesse est coniungi. Deinde prædicari Christus non potest, nisi aliis in resurrectionem, aliis in ruinam: quorum vtrunque ad diem iudicii pertinet. Particulam *per Iesum Christum*, quanquam aliis secus videtur, ego tamen ad iudicium refero, in hunc sensum, quòd Dominus per Christum suum iudicium exequetur. Est enim ille constitutus à Patre Iudex viuorũ & mortuorũ. quod inter præcipua Euangelii capita semper Apostoli recensent: sic erit plenior sententia, quæ alioqui frigeret.

17 *Ecce tu Iudæus cognominaris, & acquiescis in Lege, & gloriaris in Deo,*

18 *Et nosti voluntatẽ, & probas eximia, institutus ex Lege:*

19 *Confidisque teipsum esse ducem cæcorum, lumen eorum qui sunt in tenebris,*

20 *Eruditorem insipientium, doctorem imperitorum, habentem formam cognitionis ac veritatis in Lege.*

21 *Qui igitur doces alterum, teipsum nõ doces. qui concionaris non furandum, furaris.*

22 *Qui dicis non mœchandum, mœcharis. qui detestaris idola, sacrilegium perpetras.*

23 *Qui de Lege gloriaris, Deum per Legis transgressionem dehonestas.*

24 *Nomen enim Dei propter vos probro afficitur inter Gentes: quemadmodum scriptum est.*

17 *Ecce tu Iudæus.* In vetustis quibusdam exemplaribus legitur ἴδε, si verò: quod si tam receptum foret, mihi probaretur magis. sed quoniã maior codicũ numerus reclamat, & aliter nõ male cõstare potest sensus, retineo veterẽ lectionem: præsertim quũ leue sit particulæ vnius momẽtũ. Nunc autem expedita Gentiũ causa, redit ad Iudæos: quorum vt omnẽ vanitatẽ fortius retundat, permittit illis omnia quibus efferebantur ac inflati erant. Deinde quàm non

sufficiant ad veramgloriã, demonstrat: imò in quantum illis cedãt opprobriũ. Sub Iudæi nomine cõprehendit omnes gentis prærogatiuas, quas ex Lege & Prophetis petitas, falsò prætendebant: atque ita Israelitas omnes intelligit, qui omnes tunc promiscuè Iudæi vocabantur. Porrò quo primùm tẽpore hæc appellatio cœperit, incertum est: nisi quòd omnino post dispersionem cœpit. Iosephus vndecimo Antiquitatũ, putat à Iuda Machabæo sumptã: cuius auspiciis libertas & dignitas populi, quum aliquãdiu collapsa & penè sepulta fuisset, respirauit. Hanc sentẽtiam tametsi video esse probabilem, siqui tamẽ sunt quibus nõ satisfaciat, afferã à me quoque alterã cõiecturã. Verisimile mihi certè videtur, quũ tot cladibus deformati ac dissipati forent, ne certã quidẽ tribuũ distinctionem potuisse retinere. Nã nec suo tẽpore cẽsus fieri poterat: nec stabat politia, quæ necessaria erat ad ordinẽ eiusmodi cõseruãdũ: & fusi palatíque habitabãt: & rebus aduersis attriti, minus proculdubio ad cognationẽ suã recẽsendã attenti erãt. Verùm vt hæc mihi non cõcedas: quin tamẽ impẽderet ex tãta rerũ perturbatione eiusmodi periculũ, non negabis. Siue igitur in posterũ prospicere voluerint: siue accepto iã malo succurrere, puto simul omnes se ad nomẽ eius tribus contulisse, in qua religionis puritas diutius steterat, quæ singulari prærogatiua omnes reliquas anteibat, ex qua Redẽptor expectabatur proditurus: siquidẽ hoc erat in rebus vltimis suffugiũ, Messiæ expectatione se consolari. Vtcunque sit, Iudæorum cognomine se fœderis esse hæredes profitebantur, quod Dominus cum Abraham & semine eius pepigerat. *Et acquiescis in Lege, & gloriaris in Deo.* Non intelligit eos acquieuisse in studio Legis, acsi animũ ad eius obseruationẽ applicassent: sed potius exprobrat, quòd non attendentes quem in finem data Lex fuisset, omissa obseruationis cura, hoc vno turgerẽt, quia persuasi erãt ad se pertinere Dei oracula. Similiter de Deo gloriabantur, non qualiter Dominus præcipit per Prophetam Ierem. 9.24. vt apud nosmet humiliati, nostram in se vno gloriam quæramus: sed sine vlla bonitatis Dei cognitione, illũ, quo intus vacui erant, apud homines vanæ ostentationis causa peculiariter suum faciebant, ac se venditabant pro eius populo. Hæc igitur nõ cordis gloriatio, sed linguæ iactantia fuit.

18 *Nosti voluntatem, & probas vtilia.* Intelligentiam nunc concedit Diuinæ voluntatis, & vtilium approbationem, quam consequuti erant ex Legis doctrina. Duplex autẽ est probatio: altera electionis, quũ id quod bonũ probauimus, amplectimur: altera iudicii, qua discernimus quidem bonum à malo, sed conatu vel studio minimè sectamur. Sic ergo erant eruditi in Lege Iudæi, vt possent morum censuram exercere: sed de vita sua ad hãc censuram exigenda parum erant solliciti. Porrò quum eorum hypocrisim Paulus exagitet, colligere ex aduerso licet (modò ex genuino affectu procedat iudicium) ritè demum probari vtilia, vbi Deus auditur: nam eius voluntas qualiter in Lege patefacta est, dux & magistra veræ probationis hîc statuitur.

19 *Confidisque teipsum.* Plus etiam illis largitur: quasi non habeant modò quod satis sit in vsum suum, sed vnde alios quoque locupletent. Dat, inquam, tantã illis doctrinæ copiam suppetere, quæ in alios quoque redundare queat. Quod sequitur, *habentem formã doctrinæ,* causatiuè accipio: vt sic resoluatur, eò quòd formam habeas. Ideo enim aliorum se doctores profitebantur, quòd omnia Legis arcana in pectore suo circunferre viderentur. Formæ vocabulum pro exemplari non ponitur: quia Paulus μόρφωσιν posuit, non τύπον: sed puto voluisse conspicuam doctrinæ põpam indicare, quæ Apparentia vulgò dicitur. Et certè inanes eius scientiæ fuisse cõstat, quam præ se ferebant. Cæterùm Paulus vitiosum Legis abusum obliquè subsannans, ex altera parte indicat, ex Lege petendam esse rectam notitiam, vt constet solida veritas.

21 *Qui ergo alterum doces.* Quanquam ea quæ hactenus recẽsuit, Iudæorum encomia eiusmodi erant, vt merito eos exornare possent, si modò illis nõ defuissent veriora ornamẽta: quia tamẽ medias dotes continebant, quæ & apud impios residere, & prauo abusu corrũpi possint, minimè sufficiunt ad solidã gloriam. Atqui Paulus non contentus

eorum arrogātiam refellere & eludere, quòd iis solis confiderent, in eorū quoque ignominiam retorquet. Non enim modicè probro dignus est, qui præclara & eximia alioqui Dei dona non modò inutilia reddit, sed prauitate sua vitiat & contaminat. Et peruersus est cōsultor, qui sibi ipse non consultus, tantùm in aliorum commodum sapit. Vnde ergo laudem captabant, id cedere illis in vituperium ostendit. *Qui concionaris non furandum.* Videtur allusisse ad locum Psal. 50.16. Impio dixit Deus, Quorsum enarras statuta mea, & assumis Testamentum meum in os tuum? Tu autem odisti disciplinam, & proiecisti verba mea post te: si videas furē, consentis ei: & cum adulteris portio tua. Quæ obiurgatio, vt in Iudæos olim competebat, qui nuda Legis intellegētia freti, nihilo melius viuebant, quam si Lege caruissent: ita nobis cauendū, ne in nos hodie vertatur. Et sanè nimiū in plærosque congruit, qui rarā quandam Euangelii notitiam iactantes, perinde acsi Euangelium vitæ regula non esset in omne genus spurcitiæ sunt dissoluti. Ne ergo tam securè ludamus cū Domino, meminerimus quale impendeat iudicium talibus logodædalis, qui verbum Dei sola garrulitate ostentant.

22 *Qui detestaris idola.* Scitè opponit idololatriæ sacrilegium, tanquā rē eiusdē generis. Nā sacrilegium, simpliciter est profanatio Diuinæ maiestatis. Quod nec Ethnicos quoque poetas latuit. Hac ratione Ouidius Metamorp. 3. Sacrilegū appellat Lycurgum, ob contempta Bacchi sacra: Et in Fastis, Sacrilegas manus, quæ numen Veneris violarent. Sed quū Gētes deorū suorū maiestatē idolis affigerēt, vocarunt dūtaxat sacrilegium, siquis surripuisset quod tēplis dicatum esset, in quibus putabant sitam esse totā religionē. Sic hodie, vbi pro verbo Dei regnat superstitio, non aliud sacrilegii genus agnoscūt, quam tēplorum opulētiā suppilasse: quādo nullus est Deus nisi in idolis, nulla religio nisi in luxu & pōpa. Admonemur autem hic primùm, ne parte Legis aliqua defūcti, nobis placeamus, alios cōtēnētes. Deinde, ne gloriemur adeò de sublata inter nos idololatria exteriori, vt non interim curemus latētem in animis impietatem à nobis profligare & eradicare.

23 *Qui in Lege gloriaris, Deum per Legis,* &c. Quāquā Deum cōtumelia afficit quilibet Legis transgressor (quādo hac conditione nati sunt omnes, vt iustitia & sanctimonia illum colant) iure tamē specialē in hac re culpā Iudæis imputat. Quia quum Deū prædicarent suū legislatorē, vitā autē suam cōponere ad eius regulā minimè studerent, declarabāt Dei sui maiestatē nō magnæ sibi curæ esse, quā adeò ex facili cōtēnerent. Quo modo & hodie Christū dehonestant per Euangelii transgresſionē, qui de eius doctrina otiosè garriunt, quā interim effræni ac libidinosa viuēdi forma proculcant.

24 *Nomen enim Dei.* Ego magis ex Ezech. 36.23, sumptū puto testimoniū, quàm ex Iesaia 52.5. quandoquidē apud Iesaiā nullæ sūt exprobrationes aduersus populū, quibus totū illud Ezechielis caput refertū est. Putāt autē quidā esse argumentū à minori ad maius, in hūc sensū, Si ætatis suæ Iudæos nō abs re increpuit Propheta, quòd propter eorū captiuitatē haberetur ludibrio inter Gētes Dei gloria & potētia, acsi populū quē in protectionē suā susceperat, nō potuisset conseruare: multo magis estis Dei probra & dehonestamenta, ex quorū pessimis moribus æstimata eius religio malè audit. Quā sētētiā vt nō refello, ita simpliciorē malo: acsi dictū esset, Videmus omnia Israelitici populi vituperia in nomē Dei recidere: quia quū Dei populus habeatur & dicatur, Dei nomen velut fronti insculptū gerit: vnde necesse est apud homines, Deum, cuius se nomine vēditat, ipsius turpitudine quodāmodo infamari. Est autē hoc valde indignum, qui gloriā à Deo mutuantur, ignominiæ notam sacro eius nomini aspergere: nā saltem decebat aliam rependere mercedem.

25 Nā Circūcisio quidē prodest, si Legem obserues: quòd si transgressor Legis fueris, Circunsio tua in præputiū versa est.

26 Si ergo præputium iustitias Legis seruauerit, nónne præ-

putium eius pro Circuncisione censebitur.

27 Et iudicabit quod ex natura est præputium (si Legem seruauerit) te, qui per literam & Circuncisionē transgressor es Legis?

28 Non enim qui est in aperto Iudæus, is Iudæus est: nec quæ in aperto est Circuncisio in carne, ea est Circuncisio:

29 Sed qui est in occulto Iudæus, & Circuncisio cordis in spiritu, non litera cuius laus non ex hominibus, est sed ex Deo.

25 *Circuncisio quidem prodest.* Per anticipationē diluit quæ rursum cōtrà excipere in defensionem suæ causæ Iudæi poterant. Nam si fœderis Domini symbolum erat Circuncisio, quo Abrahamū & semen eius sibi in peculiū Dominus selegerat: inde videbātur nō frustrà gloriari: sed quoniā omissa signi veritate, in externa eius specie hærebātsre spōdet nō esse cur sibi quicquā ex nudo signo arrogent. Veritas Circūcisionis in promissione spirituali sita erat, quæ fidem requirebat. Vtrunque negligebant Iudæi, tam promissionem quam fidem. Stulta ergo erat ipsorum confidentia. Vnde fit vt præcipuum Circuncisionis vsum hìc prætermittat, dū scilicet sermonem accōmodat ad crassum ipsorū errorem, quemadmodū & ad Galatas. Atque id sedulò notandum est. Nā si de tota Circuncisionis & natura & ratione dissereret, absurdum esset, nullam fieri gratiæ & gratuitæ promissionis mentionem. Verùm vtroque loco, pro causæ quā tractat circunstantia, loquitur: ideo tantùm eam partem attingit, de qua cōtrouersia erat. Putabāt Circuncisionē, per se, opus esse ad cōparandam iustitiam idoneum. Ergo vt iuxta eorum opinionem loquatur, respondet, si opus spectetur in Circūcisione, hanc esse conditionem eius, vt is qui circunciditur, se integrum ac perfectum Deo cultorē exhibeat: opus itaque Circūcisionis esse perfectionē. Ita & de Baptismo nostro licet loqui. siquis sola Baptismi aquæ fiducia fretus, iustificatum se putet, quasi iam comparata ex opere illo sanctitate: obiiciendus sit Baptismi finis: nempe quòd per eū nos Dominus vocat ad vitæ sanctitatem. Hìc sileretur promissio & gratia, quam nobis testificatur Baptismus atque obsignat: quia nobis negotium esset cum iis qui vacua Baptismi vmbra contenti, quod in eo solidum est non morantur, neque expēdunt. Atque id quidē in Paulo animaduertas, vbi de signis disserit apud fideles & sine contentione, ea cum promissionum suarum efficacia & complemento cōnectere: vbi apud præposteros & imperitos signorum interpretes sermonē habet, illic omissa propriæ ac germanæ signorum naturæ mentione, totum stylum dirigere in illorum prauam interpretationem. Multi autem, quia vident Paulum adducere Circuncisionem potius quàm aliud Legis opus, arbitrantur eum adimere solis ceremoniis iustitiā. Sed res longè aliter habet. istud enim semper euenire solet, vt qui merita sua erigere audent aduersus Dei iustitiam, externis magis obseruationibus superbiant, quàm solida probitate. Nam quicūque seriò Dei timore tactus est & affectus, nunquā in cælū oculos attollere audebit: siquidem quo magis contendet ad veram iustitiam, eo melius cernet quanto interuallo ab ea distet. Pharisæi autem, qui contenti sunt externa simulatione adumbrasse sanctitatem, nō mirum si tam facilè sibi blandiantur. Ideo Paulus, quum Iudæis nihil reliqui fecisset, nisi hoc miserum subterfugium, vt se per Circūcisionem iustificatos iactarēt, inanem quoque istam personam illis nunc detrahit.

26 *Si ergo præputium, &c.* Argumētum est validissimū. Vnunquodque suo fine inferius est, atque illi subordinatur. Circūcisio in Legem respicit: ergo infra illam esse debet. Plus ergo est Legē seruare, quā Circūcisionem, quæ illius causa instituta est. Vnde sequitur, incircuncisum, qui modò Legem seruet, longè præcedere Iudæum Legis transgressorem

forē cum arida sua & inutili Circuncisione. atque ita etiamsi natura sit pollutus, Legis tamen obseruatione sanctificabitur, vt præputiū illi Circuncisionis vice imputetur. Vocabulum autē *præputii* secundo loco propriè accipitur, priore abusiuè pro Gentili: res pro persona. Porrò hic neminē solicitum esse oportet, de quibus Legis cultoribus intelligi possit quod ait Paulus, quando nullos tales reperire liceat. Simpliciter enim hanc hypotesin proponere in animo habuit, Siquis Gentilis reperiatur qui Legem obseruet, eius iustitiam pluris esse in præputio, quàm Iudæi sine iustitia Circuncisionem. Itaque quod sequitur, *Iudicabit is qui natura est Præputiatus Circuncisum*: non ad personas, sed ad exemplum refero. Quemadmodum illud Mat.12.41.42. Luc.11.31. Regina austri veniet, &c. Item, Viri Niniuitæ surgent in iudicio. Nam & verba Pauli in eum sensum nos deducunt. Iudicabit te Gentilis, ait, Legis obseruator, transgressorem: quanquam ille incircuncisus, tu literali Circuncisione præditus.

27 *Per literam & Circuncisionem.* Hypallage, pro circūcisione literali. Neque intelligit eos propterea Legē violare, quòd literam habeant Circuncisionis: sed quia cū illa sua externa ceremonia, spiritualem Dei cultum, pietatē scilicet, iustitiam, iudiciū, & veritatem, quæ tamē Legis præcipua sunt, obliterare non desinant.

28 *Non enim qui in manifesto*, &c. Sensus est, verum Iudæum non esse æstimandum vel à carnis progenie, vel à titulo professionis, vel ab externo symbolo: neque Circuncisionem, quæ Iudeū facit sola exteriore figura constare, sed vtrunque internum esse. Quod autem de vera Circūcisione subiicit, sumptum est ex locis cōpluribus Scripturæ, imò ex cōmuni doctrina: quia passim iubetur populus circuncidere cor suum, atque id se facturum Dominus promittit. Præputium enim non tanquam exigua partis vnius corruptio, sed totius naturæ, resectum fuit. Ergo Circūcisio, totius carnis mortificatio fuit. Quod deinde addit *Eam in spiritu positam esse, non litera*, sic accipe: Literam vocat externā sine pietate obseruationem: Spiritū, ceremoniæ finem, qui spiritualis est. Nam quum totum pondus signorum ac rituū à fine pendeat: fine ipso sublato, manet sola litera, quæ per se inutilis est. Hæc autem est ratio loquutionis: quia vbi sonat vox Dei, quæcūque præcipit, nisi ab hominibus suscipiantur syncero cordis affectu, manent in litera, hoc est in frigida scriptura: si verò in animam penetrent, quodam modo in spiritum transformantur. Allusio autem est ad discrimen Veteris & noui Testamenti, quod notat Ierem.cap.31.33, vbi Dominus ratū & stabile fore pronuntiat fœdus suū, postquam visceribus insculptum fuerit. Eodem alibi quoque respexit Paulus, vbi Legem Euangelio cōparans, illā vocat Literā, quæ non mortua solùm est, sed etiā occidit: hoc autē, Spiritus elogio insignit 2.Cor.3.6. Porrò bis crassa eorum stultitia fuit, qui ex Litera fecerūt geminū sensū, ex Spiritu allegorias.

29 *Cuius laus nō ex hominibus.* Quia defiguntur hominū oculi in ea quæ apparent: negat sufficere quod humana opinione sit cōmendabile, quæ externo splendore sæpe decipitur: sed oportere Dei oculis satisfieri, quibus nec profundissima cordis arcana sunt abscōdita. Ita rursū hypocritas, q se falsis persuasioni bus deliniunt, retrahit ad Dei tribunal.

CAP. III.

1 *QVæ igitur prærogatiua Iudæi, aut quæ vtilitas Circūcisionis?*

2 *Multa per omnem modum, ac primùm quidem, quòd illis credita sunt oracula Dei.*

Quanquam egregiè disputauit Paulus, vacuā Circuncisionem nihil Iudæis cōducere, quando tamen inficiari non poterat, aliquod inter Gētes & Iudæos esse discrimē, quod eo symbolo esset à Domino signatū: eā verò distinctionē cuius author erat Deus, inanē & nullius momenti facere, absurdū erat: restabat vt hanc obiectionē quoque expediret. Cōstabat quidem ineptam esse gloriā, quā

inde Iudæi captabāt. Hærebat tamē adhuc scrupus ille, in quē finē esset à Domino instituta Circuncisio, nisi aliquo fructu esset cōmendabilis. Ergo per antipophorā interrogat, quid Gētili præstet Iudæus. Ac quæstionis rationē altera interrogatione subiicit, quum dicit, *Quæ vtilitas Circuncisionis?* Nā illa Iudæos vulgari sorte hominū eximebat: sicuti Paulus Eph. 2. 14. ceremonias maceriā nominat, quæ alios ab aliis separabat.

2 *Multa per omnem modum.* Id est, Omnino multa. Hic incipit suā sacramēto laudem tribuere: sed cuius gratia Iudæis superbire non concedat. Quum enim eos Circūcisionis symbolo insigni tos fuisse tradit, quo filii Dei haberētur: non eos fatetur suo aliquo merito aut propria dignitate excelluisse, sed Dei beneficiis. Si ergo in homines respicitur, pares aliis esse demōstrat: si Dei beneficia considerētur, in illis habere docet, quo sint præ aliis populis cōspicui. *Primùm, quia illis credita sunt.* Nōnulli anapodotū esse putant: quia plus proponat quàm postea explicet. Mihi autē dictio *Primùm* nō esse ordinis nota videtur, sed simpliciter significat præcipuè, vel præserti hoc sensu, Etsi vnū illud esset, quòd habēt Dei oracula sibi cōmissa: satis valere debet ad eorū dignitatē. Notatu verò dignū est, quòd Circūcisionis vtilitas nōlocatur in nudo signo, sed à verbo æstimatur. Hîc certè quærit Paulus, quid Iudæis conferat sacramētum. Respondet, quia Deus cælestis Sapientiæ thesaurū apud eos deposuerit: vnde sequitur, remoto verbo nihil præstātiæ residuum manere. Oracula vocat fœdus quod Abrahæ primò, eiúsque posteris Diuinitus reuelatū, postea Lege & Prophetiis cōsignatum ac explicatum fuit. Sunt autē cōmissa illis oracula, vt apud se conseruarent, quandiu suam gloriam inter eos cōtinere Domino placuit: deinde tēpore dispensationis, per orbem vniuersū publicarent: prius depositarii, deinde œconomi. Quòd si tāti æstimādū est hoc beneficium, dum gentem aliquam verbi sui communicatione Dominus dignatur: nunquam satis detestari ingratitudinem nostrā possimus, qui tāta vel negligentia, vel inertia, ne dicam contumelia, ipsum suscipimus.

3 Quid enim si quidam fuerunt increduli? num incredulitas eorum fidem Dei faciet irritam?

4 Ne ita sit: quin sit Deus verax, omnis autē homo mendax: quemadmodum scriptum est, Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas quum iudicaris.

3 *Quid enim si quidam,* &c. Quēadmodum prius, dū Iudæos intuebatur nudo signo exultantes, ne scintillam quidem gloriæ illis permittebat: ita nunc dū signi naturā cōsiderat, ne illorū quidem vanitate aboleri eius virtutē testatur. Quoniam ergo supra videbatur innuisse, siquid esset gratiæ in signo Circūcisionis, id totū Iudæorū ingratitudine periisse: nunc rursum per antipophoram interrogat quid de eo sit sentiendum. Est autem hic species reticentiæ: quia minus exprimit, quàm velit intelligi: verè enim dixisset, bonā gētis partem Dei fœdus abiecisse: sed quia id valde acerbum erat Iudæorum auribus, asperitatem vt mitigaret, quosdam duntaxat nominauit. *Num incredulitas eorū,* &c. καταργεῖν propriè est irritū & inefficax reddere: quæ significatio præsenti sentētiæ aptissima est. tractat enim Paulus, nō tantū an hominū incredulitas obstet Dei veritati, quominus firma in se ac stabilis maneat: sed an illius affectum ac cōplementum inter homines ipsos impediat. Sensus igitur est, Quum plurimi Iudæorū sint fœdifragi, nū illorū perfidia sic Dei fœdus abrogatū est, vt nullū inter eos fructū edat? Respondet, non posse fieri hominū prauitate, vt non constet Diuinæ veritati sua constantia. Proinde vtcunque maior pars Dei fœdus fefellerit ac proculcacit, ipsum nihilomnius efficaciam suam retinere, ac vim suam exercere: si non in omnibus, saltem in ipsa gente. Vis autē est, vt Domini gratia, & in æternā salutem benedictio inter eos vigeat.

Id autem esse non potest, nisi vbi fide promissio recipitur: atque ita confirmatur vtrinque mutuũ fœdus. Ergo significat, semper mansisse in gente quodã, qui in promissionis fide stantes, ab illa prærogatiua non exciderint.

4 *Sit autem Deus verax.* Vtcunque sentiant alii, ego argumentum esse puto à necessaria contrarii positione, quo Paulus præcedentem obiectionem infirmet. Nã si hæc duo simul stant, imò necessariò conueniũt, vt Deus sit verax, homo mendax: sequitur non impediri Dei veritatem, hominũ mendacio. Nisi enim duo hæc principia inter se nunc opponeret, temere paulò pòst, ac de nihilo in refutãdo absurdo sudaret, quomodo iustus sit Deus, si iustitiam suam ex nostra iniustitia commendat. Quare sensus minimè ambiguus est, adeò non euerti Dei fidem perfidia hominum ac defectione, vt illustrior appareat. *Deũ veracem* dicit, non modò quia bona fide stare promissis paratus sit, sed quoniam opere implet quicquid loquitur. si quidem dicit, vt imperiũ mox quoque fiat opus. Contra *homo mendax*, non tantum quia sæpe fallit datam fidem, sed quia natura mendacium appetit, ac refugit veritatem. Prius membrum est primarium axioma totius Christianæ philosophiæ. Posterius sumptum est ex Psal. 116. 11, vbi Dauid nihil esse certi neque ab homine, neque in homine confitetur. Insignis autẽ est hic locus, ac valde necessariam cõsolationem continet: nam, quæ est hominũ peruersitas in verbo Dei respuẽdo vel contẽnendo, sæpe in dubiũ veniret eius certitudo, nisi succurreret, ab humana veritate non pẽdere Diuinam veritatem. Sed quomodo hoc conuenit cum eo quod proximè dictum est, Ad efficaciam Diuinæ promissionis requiri fidẽ hominum, quæ illam suscipiat? fides enim mendacio est contraria. Videtur quidẽ difficilis quæstio, sed non magna difficultate soluitur: nẽpe quòd Dominus per hominum mẽdacia, quæ alioqui sunt obstacula suæ veritatis, inueniet tamẽ illi viam per inuia, vt superior euadat, ingenitam naturæ nostræ incredulitatem corrigendo in suis electis, & subiugando in suum obsequium qui videbantur indomiti. Porrò nunc de naturæ vitio disputatur, non de gratia Dei, quæ vitiis remedium est. *Vt iustificeris.* Sensus est, Tantum abesse vt Dei veritas nostro mẽdacio & perfidia destruatur, vt inde magis eluceat & emergat. Quẽadmodũ Dauid Psal. 51. 6. testatur, ideo quia ipse peccator sit, Deũ sẽper iustũ & rectũ fore iudicẽ, quicquid in se statuat: omnes que impiorũ calumnias, qui iustitiæ eius obmurmurare velint, superaturũ. *Sermones* Dei intelligit Dauid, quæ in nos profert iudicia. Nãquòd de promissionibus vulgò exponunt, nimis est coactum. Itaque particula, *vt*, nõ tantum est finalis, nec cõsequẽtiã longè petitã notat, sed illationem valet, hoc sensu, Tibi peccaui, proinde iure de me pœnas sumere tibi licebit. Quòd autem in proprio & genuino sensu locum Dauidis citauerit Paulus, obiectio mox addita confirmat, Quomodo integra manebit Dei iustitia, si eam nostra iniquitas illustrat? Frustra enim (vt nuper attigi) & intempestiuè hoc scrupulo moratus esset Paulus lectores, nisi intelligeret Dauid, Deum admirabili sua prouidentia ex hominũ quoque peccatis elicere iustitiæ suæ laudem. Secundum membrum Hebraicè sic habet, Et purus in iudicãdo te. Quæ loquutio non aliò tendit, quàm Deum in omnibus suis iudiciis laude esse dignum, quantumuis obstrepant impii, suisque querimoniis eius gloriã odio sẽ obruere conentur. Sed Paulus Græcam translationẽ sequutus est, quæ etiã præsenti instituto melius cõgruebat. Scimus enim Apostolos in recitãdis Scripturæ verbis sæpe esse liberiores: quia satis habebant si ad rẽ apposite citarent. quare nõ tãta illis fuit verborũ religio. Proinde ad præsentẽ locũ hæc erit applicatio, Si quælibet mortalium peccata seruire oportet illustrãdæ Domini gloriæ: ipse autẽ in sua veritate potissimum glorificatur: sequitur & humanã vanitatẽ cõprobandæ potius, quàm euertendæ eius veritati seruire. Quanquam autem verbũ κρίνεσθαι tam actiuè quàm passiuè potest accipi: non tamẽ dubito quin Græci præter mentem Prophetæ trãstulerint passiuè.

5 *Quòd si iniustitia nostra Dei iustitiã cõmendat, quid dicemus? nũ iniustus est Deus qui infert irã? secundũ hominem dico.*

6 Ne ita ſit, nam quomodo iudicabit Deus mundum?

7 Si enim veritas Dei per meum mendaciũ excelluit in eius gloriam: quid etiamnum & ego velut peccator iudicor:

8 Et non (quemadmodum exprobratur nobis, & quemadmodũ aiunt quidam nos dicere) Faciamus mala, vt veniãt bona? quorum iudicium iuſtum eſt.

5 *Quod ſi iniuſtitia.* Quanquã extra cauſam principalem eſt digreſsio: neceſſe tamẽ Apoſtolo fuit eam interſerere: ne malignis anſam maledicendi, quã vltrò ſciebat ab illis captari, præbuiſſe ipſe videretur. Nam quũ imminerent ad omnem occaſionem diffamandi Euangelii, habebant in Dauidis teſtimonio quod arriperent ad ſtruẽdam calumniam, Si nihil aliud quærit Deus, quàm ab hominibus glorificari: cur in eos animaduertit vbi delinquunt, quum delinquẽdo eũ glorificent? Iniuſtè certè offenditur, ſi cauſam iraſcendi ex eo accipit quòd glorificatur. Nec verò dubiũ eſt quin vulgaris & paſsim trita fuerit hæc calumnia, vt mox iterum dicetur. Ergo Paulo nõ licuit eam diſsimulãter trãſire. At verò nequis exiſtimet ſui animi cõceptionẽ ipſum hîc efferre, præfatur ſe ſuſcipere impiorũ perſonã. Quãquam vno verbo grauiter humanã rationẽ perſtringit, cuius proprium eſſe inſinuat, Dei ſapientiæ ſemper obgãnire. nõ enim ait Secundum impios, ſed ſecundũ hominem. Atque ita ſanè eſt, quũ omnia Dei myſteria carni ſint paradoxa: tantum habet audaciæ, vt cõtra inſurgere non dubitet: & quæ non aſſequitur, petulanter inſectari. Quo admonemur, ſi velimus eorum fieri capaces, dandã in primis eſſe operam vt proprio ſenſu vacui, nos in obedientiã verbi totos tradamus & addicamus. *Iræ* vocabulum, quod pro iudicio vſurpatur, hic transfertur ad pœnam: acſi dixiſſet, An iniuſtus eſt Deus qui ſcelera vlciſcitur, quæ iuſtitiam eius illuſtrant?

6 *Ne ita ſit.* In cõpeſcẽda blaſphemia non reſpõdet directè ad obiectionẽ, ſed ab eius deteſtatione primùm incipit, ne videatur Chriſtiana religio tantas ſecũ abſurditates trahere. Atque id aliquãto grauius eſt, quàm ſi ſimplici refutatione vſus eſſet. ſignificat enim, horrore, non auditu, impiam hanc vocem dignã eſſe. Mox refutationẽ adiungit, ſed indirectã, vt vocant: neque enim penitus calumniã diluit, ſed tãtùm reſpondet, abſurdum illud eſſe quod obiicitur. Porrò ſumit argumẽtum ab ipſius Dei officio, quo probet id eſſe impoſsibile, *Iudicabit Deus hũc mundum*: ergo iniuſtus eſſe nõ poteſt, quod non à nuda (vt loquũtur) Dei potentia ductũ eſt, ſed actuali. quæ in toto operũ eius curſu & ordine refulget: acſi ita diceretur, Dei officium eſt mundũ iudicare, id eſt iuſtitia ſua cõponere, & in optimum ordinẽ reducere quicquid in eo eſt inordinatum. Iniuſtè ergo nihil deſignare poteſt. Videturque alluſiſſe ad locũ Moſis Geneſ. 18. 25, vbi dũ Abrahã Deũ deprecatur ne penitus Sodomã exitio tradat, Non conueniet, inquit, vt tu, qui iudicaturus es terram, iuſtũ perdas cum impio. Neque verò id tuũ eſt, aut in te cadere poteſt. Simile eſt quod habetur Iob. 34. 17, Num ille qui odit iudiciũ, dominari poterit? Nã quòd in hominibus ſæpe reperiuntur iniqui iudices, id fit quia vel contra ius & fas ſibi vſurpant poteſtatem, vel quia temere illuc euehuntur, vel quia à ſeipſis degenerant. In Deo nihil eſt tale. Quum ergo natura ſit iudex. iuſtum quoque eſſe oportet, quia ſeipſum abnegare non poteſt. Ergo ab impoſsibili ratiocinatur Paulus, iniuſtitiæ perperã accuſari Deum, cui proprium & quaſi eſſentiale eſt, mundũ rectè gubernare. quanquam autem ad continuũ regimen Dei extenditur hæc Pauli doctrina, ſpecialiter tamen notari vltimum iudiciũ non inficior: quia tunc demũ ſolida extabit recti ordinis inſtauratio. Quod ſi directã refutationem cupis, qua eiuſmodi ſacrilegia compeſcantur, ſic accipe, Non hoc fieri iniuſtitiæ natura, vt Dei iuſtitia magis eluceat: ſed Dei bonitate ſuperari noſtrã malitiã, vt in diuerſum potius quàm tendat, finem conuertatur.

7 *Si enim veritas Dei per meum mendacium.*

dactu,&c.Non dubito quin hæc quoque obiectio in persona impiorum profeматur. Est enim velut exegesis superioris: & connectenda fuerat, nisi Apostolus indignitate permotus, medium sermonem abrupisset. Sensus est, Si ex nostra fallitate magis perspicua fit Dei veritas, & quodãmodo stabilitur, vnde plus quoque gloriæ ad ipsum redit: minimè æquum est vt is pro peccatore puniatur, qui minister fuerit gloriæ Dei.

8 *Et non quemadmodũ*,&c. Ecliptica est oratio, in qua subaudiendum est verbum: plena erit si ita resoluas, Et cur nõ potius dicitur (quemadmodum exprobratur nobis, quòd faciẽda sint mala, vt eueniant bona?) Neque verò hanc impiam cauillationẽ responso dignatur Apostolus: quã tamẽ optima ratione licebit retundere. Hoc enim tantùm prætexit, Si Deus nostra iniquitate glorificatur, & nihil agere in vita hominẽ magis decet, quàm vt Dei gloriam promoueat: peccandũ ergo in eius gloriã. At prõpta est depulsio, Quòd malũ per se nonnisi malũ párere potest. Nostro autẽ vitio quòd Dei gloria illustratur, id non opus esse hominis, sed Dei: qui, vt mirus est artifex, malitiã nostrã subigere, & alio traducere nouit, vt præter destinatũ à nobis finẽ, eam in gloriæ suæ incrementũ cõuertat. Præscripsit nobis rationẽ Deus, qua velit à nobis glorificari: nẽpe pietatẽ, quæ in verbi obediẽtia sita est. hos limites qui transilit, Deũ non honorare, sed cõtumelia magis afficere nititur. Quòd aliter succedit, Dei prouidentiæ ferendũ est acceptũ, non hominis prauitati, per quã non stat quo minus Dei maiestas euertatur, nedũ lædatur. *Quemadmodũ exprobratur nobis.* Mirũ est, quũ tam reuerenter dissereret Paulus de arcanis Dei iudiciis, eò proteruiæ delapsos esse hostes ad eum calũniandum: sed nulla vnquam tanta fuit religio aut sobrietas in seruis Dei, quæ impuras & virulentas linguas cõpesceret. Non ergo nouum est exemplum, quòd hodie doctrinã nostrã (quam esse purũ Christi Euãgelium & scimus ipsi & testes sunt nobis omnes tum Angeli tum fideles) tot falsis criminationibus onerãt, ac odiosam reddunt aduersarii. Nihil fingi potest magis portentosum, quàm quòd impositum fuisse Paulo hic legimꝰ: quo inuidia grauaretur apud imperitos eius prædicatio. Feramus ergo quòd veritatem quam prædicamus, calumniando impii deprauant. Nec ideo desinamus eius simplicem cõfessionem constanter tueri: quandoquidem satis habet virtutis ad proterenda dissipandaque illorũ mendacia. Cæterùm Apostoli exemplo malitiosis technis, quantum in nobis erit, occurramus, ne impunè maledicant Creatori flagitiosi ac perditi homunciones. *Quorum iudiciũ iustum est.* Quidã actiue accipiunt, tãtum vt assentiatur illis Paulus, absurdũ id esse quod obiectabant, ne putetur Euãgelii doctrina cum talibus paradoxis esse coniuncta. Sed mihi passiua significatio magis probatur. non enim consentaneũ fuisset, tãtæ improbitati simpliciter annuere, quæ potius acerbè redargui meretur, quod mihi facere videtur Paulus. Duplici autem nomine damnabilis fuit eorum peruersitas. primùm quibus venire hæc impietas in mentem potuerit vsque ad ipsum assensum: deinde qui traducendo Euangelio, calumniam inde instruere ausi fuerint.

9 Quid ergo? præcellimus? Nequaquam: antè enim constituimus tam Iudæos quàm Græcos, omnes sub peccato esse.

9 *Quid ergo?* Ex digressione ad institutũ redit. Etenim ne Iudæi fortè suo iure fraudari se exciperent, vbi ea recẽsuit dignitatis elogia, quibus se supra Gentes efferebant: nũc demũ absoluit quæstionẽ, an aliqua in re Gentibus præstarent. Quanquam autẽ videtur in speciẽ hæc responsio cũ superiori nõnihil pugnare (quia nũc omni dignitate priuat eos quibus multã antè tribuerat) nihil tamẽ est dissidii. Nam priuilegia illa quibus eminere confessus erat, extra eos sunt, in Dei bonitate, non proprio ipsorũ merito posita. Hic autẽ de dignitate eorũ quærit, si qua gloriari in seipsis possit. Itaq; sic cõsentiũt ambæ responsiones, vt hæc ex altera cõsequatur. Nã quũ prærogatiuas eorũ extolleret, eas in solis Dei beneficiis includẽs, ostẽdit nihil eos habere suũ. vnde protinus

id quod nunc respondet, inferri poterat. Si enim præcipua eorum excellentia est, quòd deposita sunt apud eos Dei oracula: eam autem non habent suo merito: ergo nihil illis relinquitur quo in conspectu Dei superbiant. Nota autem sanctum artificiũ, quòd quũ excellentiam illis assereret, in tertia persona loquebatur. Nunc dum vult omnia detrahere, seipsum numero admiscet, quo effugiat offensionem. *Antè enim constituimus.* Verbũ Græcum ᾐτιασάμεθα quod hîc vsurpat Paulus, propriè est iudiciale: ideóque reddere placuit Constituimus. Dicitur enim crimen in actione constituere accusator, quod testimoniis ac probationibus aliis conuincere paratus est. Citauit autem Apostolus vniuersum hominum genus ad Dei tribunal: vt totum sub vnã damnationem includeret. Ac frustrà quispiam obiiciat, non hîc tantùm criminari Apostolũ, sed magis probare. nam vera accusatio nonnisi ea est, quæ firmis validísque probationibus nititur: quemadmodum inter accusationem & conuitium alicubi Cicero distinguit. Porrò Esse sub peccato, tantundem valet ac iustè coram Deo pro peccatoribus damnari, vel teneri sub maledictione quæ peccatis debetur. Nam vt iustitia absolutionem secum affert, ita & peccatum sequitur damnatio.

10 Sicut scriptum est, Quòd non est iustus quisquam, ne vnus quidem.

11 Non est intelligens, non est qui requirat Deum.

12 Omnes declinarunt, simul facti sunt inutiles: non est qui exerceat benignitatem, ne ad vnum quidem.

13 Sepulchrum apertum guttur eorum, linguis dolosè egerunt. Venenum aspidum sub labiis eorum,

14 Quorum os execratione & amarulentia plenum,

15 Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.

16 Contritio & calamitas in viis eorum,

17 Et viam pacis non nouerunt.

18 Non est timor Dei *præ oculis eorum.*

10 *Sicut scriptum est.* Hactenus rationibus vsus est ad homines suæ iniquitatis conuincendos. Nunc argumentari ab authoritate incipit: quæ apud Christianos est firmissima probationis species, modò vni Deo authoritas deferatur. Atque hinc discant Ecclesiastici doctores quale suum sit officium. Nam si nullũ dogma hîc asserit Paulus quod nõ Scripturæ certo oraculo simul cõfirmet: multo minus illud ipsum, tentãdũ est iis, quibus nihil aliud est mandatum quàm vt Euangelium prædicent, quod per Pauli & aliorum manus acceperunt. *Non est iustus quisquam.* Videtur Apostolus, quum liberè sensum magis adduceret quàm verba integra, antequam ad species descenderet, primùm generaliter posuisse quæ esset summa eorum quæ in homine esse à Propheta referuntur, nempe iustum esse neminem, Psal. 14. 1 postea enumerasse per partes, fructus ipsius iniustitiæ. Primus autem est quòd nemo sit intelligens. Insipientia autem mox arguitur, eò quòd non requirant Deum Psal. 53. 3. Nam vanus est homo in quo non subest cognitio Dei, quacunque tandem eruditione aliàs præditus sit. Imò disciplinæ ipsæ & artes, quæ per se bonæ sũt, dum hoc fundamento carent, vanæ redduntur. Additur *Non esse qui faciat bonitatem*: quo intelligitur, exuisse omnem humanitatis sensum. Nam vt optimum mutuæ inter nos coniunctionis vinculum nobis est in Dei cognitione

tione (quia vt omnibus cōmunis est Pater, optime nos conciliat: extra ipsum verò mera est dissipatio) ita eius ignorantiā ferè sequitur inhumanitas, dum vnusquisque, aliis contemptis, seipsum amat & quærit. Cōtrà autem subiicitur, *Guttur eorum sepulchrum esse apertum*, Psal. 5.10. id est voraginem ad homines perdendos. Plus est autem quàm si dixisset ἀνθρωποφάγους. quia extremæ est immanitatis, tantū esse gurgitem hominis guttur, vt totis hominibus deglutiēdis & absorbēdis sufficiat. *Linguas esse fraudulētas*, & labia esse veneno sublita, psal 140.4 eodē spectant. Subiūgitur, *Os esse execratione & amarulentia plenū*. Psal. 10.7. quod vitium contrarium est superiori. sed intelligitur omni ex parte ipsos spirare malitiā. si enim suauiter loquuntur, decipiunt, ac sub blanditiis venenum propinant: sin depromunt quod habent in animo, illic prodit amarulentia & execratio. Pulcherrima est quæ ex Iesa. 59.7. subditur loquutio: *Contritionē & calamitatem esse in viis eorum*. Est enim hypotyposis supra modum barbaræ feritatis: quæ quacunque grassatur, solitudinem omnia perdendo vastitatémque facit: qua forma Domitianum describit Plinius. Sequitur, *Viam pacis ignorare*: quia rapinis, violētiis, iniuriis sæuitiæ & truculentiæ assuefacti, nihil amicè aut benignè facere nouerūt. Postremò in clausula iterum repetitur alio verbo, quod initio diximus: nempe ex Dei contēptu manare quicquid est prauitatis. Nam quum sapientiæ caput sit Dei timor, vbi ab eo discessimus, nihil rectum vel syncerum restat. Denique vt frænum est ad coercendam nostram malitiam: ita si abest, in omnem vitiorū licentiam soluimur. Ne cui autem minus apposité videātur detorta hæc testimonia: singula è circunstantiis locorū, vnde sunt desumpta, expendamus. Dauid Psal. 14.1, tantam fuisse in hominibus peruersitatē dicit, vt Deus ne vnum quidem reperire potuerit iustū, omnes ordine contēplatus. Sequitur ergo, hāc pestē peruagatā in vniuersum genus hominū, quādo Dei intuitum nihil latet. Loquitur quidem in fine Psalmi de Israelis redēptione: sed mox indicabimus qualiter sancti, & quatenus hac sorte eximātur. In aliis Psalmis cōqueritur de hostiū suorū improbitate, vbi in se ac suis typum quendam regni Christi adumbrat: quare sub aduersariis eius repræsentantur nobis omnes qui alieni à Christo, eius Spiritu non aguntur. Iesaias Israelem disertè notat: itaque accusatio eius multo magis in Gentes competit. Quid ergo? His elogiis hominum naturam depingi nihil dubium est: vt inde spectemus qualis sit homo sibi relictus: quandoquidem Scriptura tales esse omnes testatur, qui nō sunt Dei gratia regenerati. Sanctorū nihilo melior foret conditio, nisi emendata esset in illis prauitas. Quo tamen meminerint nihil se natura differre: in reliquiis carnis suæ (quibus semper circundantur) earum rerum semina sentiunt quæ fructus assiduè producerēt, nisi obstaret mortificatio: quam Domini misericordiæ debent, non suæ naturæ. Quòd porrò non omnia quæ hîc recensentur vitia, in singulis eminēt, nihil impedit quominus ritè ac verè in humanam naturam cōgerantur, quemdamodum adnotauimus suprà cap. 1.26

19 Scimus autem quòd quæcunque Lex dicit, iis qui in Lege sunt, loquitur: vt omne os obstruatur, & obnoxius fiat omnis mundus Deo.

20 Quoniā ex operibus Legis non iustificabitur omnis caro coram ipso. per Legem enim agnitio peccati.

19 *Scimus autem.* Omissis Gentibus nominatim ad Iudæos applicat elogia illa: in quibus subigendis multo plus erat negotii: quòd vera iustitia non minus quàm Gentes destituti, prætextu fœderis Dei se tegebant, acsi hoc illis pro sanctitate sufficeret, Dei electione à reliquo mūdo fuisse distinctos. Et quidē effugia profert, quæ satis tenebat Iudæis prōpta esse, nam quicquid sinistre

c.1.

in Lege dictum erat contra totum humanum genus, in Gentes reflectere solebant: quasi essent ipsi à communi ordine excepti. & erãt certè, nisi excedissent à suo gradu. Ergo nequa falsa priuatæ dignitatis imaginatio eos impediat, & ad solas Gentes restringant quæ in ipsos promiscuè cõpetũt: Paul⁹ hic anteuertit, atque à fine Scripturæ demonstrat, non modò turbæ permistos esse, sed peculiariter de ipsis ferri hoc iudicium. Ac videmus quidem Apostoli diligentiam in refellendis obiectis. Quibus enim Lex data est, aut quib⁹ instituẽdis seruire debet, nisi Iudæis? Quòd ergo de aliis meminit, hoc quasi accidẽtale est, vel παρεργὸν, vt dicunt: suis autẽ discipulis præcipuè suam doctrinam aptat. *In Lege.* Iudæos esse dicit, quibus Lex ipsa destinata erat: vnde sequitur ad eos propriè spectare: & sub Legis nomine Prophetias quoque: atque adeo totum Vetus testamentum comprehendit. *Vt omne os obstruatur.* Id est, vt præcidatur omnis tergiuersatio, atque excusandi facultas. Metaphora à iudiciis petita, vbi reus siquid habet ad iustam defensionẽ, vices dicendi postulat, vt quæ sibi imposita sunt, purget: si verò conscientia sua premitur, silet, ac tacitus expectat suam damnationem, suo iam silentio damnatus. Eundem sensum habet illa loquendi forma Iob 39.37, Opponam manum meam ori meo. Dicit enim, etiã si non destituatur aliqua excusationis specie, iustificandi tamen omissa cura, se Dei sententiæ concessurum. Proxima particula exegesim continet. Illi enim os obstruitur, qui sic irretitus tenetur iudicio, ne quâ elabi possit. Alioqui Silere à facie Domini, est tremefieri eius maiestate, & quasi eius fulgore attonitum obmutescere.

20 *Quia ex operibus Legis.* Opera Legis quæ dicantur, ambigitur etiam inter eruditos, dum alii ad vniuersæ Legis obseruationem extẽdunt, alii restringũt ad solas Ceremonias. Chrysostomũ, Origenem & Hieronymum, vt in priorem opinionẽ concederent, mouit adiectum Legis vocabulũ. Nam in eã adiectione putarunt esse peculiarem connotationem, ne de quibuslibet operib⁹ intelligeretur sermo. Atqui facillima est huius scrupi solutio. nã quia opera eatenus sunt iusta coram Domino, quatenus illi cultum atque obedientiã reddere per ea studemus: quo expressi⁹ detraheret vim iustificandi operibus vniuersis, ea nominauit opera quæ maximè possint iustificare, siqua sint. Lex enim est quæ habet promissiones, citra quas nullum esset operum nostrorum pretium coram Deo. Vides igitur qua ratione Legis opera expresserit Paulus: quia scilicet per Legem operibus pretium statuitur. Neque vero id Scholasticos etiam latuit: quibus satis tritum ac vulgare est, opera non intrinseca dignitate, sed ex pacto meritoria esse. Quanquã autẽ falluntur, quia non vidẽt vitiis semper inquinata esse opera, quæ meritum illis detrahunt: verum tamen est illud principium, ex voluntaria Legis promissione pendêre operum mercedem. Prudenter ergo & rectè Paulus non de operibus nudis disputat: sed disertè ac nominatim Legis obseruantiã in mediũ adducit, de qua propriè quæstio erat. Quæ autem in eius sententiæ patrocinium ab aliis doctis afferuntur, dilutiora sunt quàm oportebat. Circũcisionis mentione, propositum esse exẽplum iudicant, quod ad solas ceremonias pertineat. Sed cur Paulus Circuncisionẽ nominarit, iam exposuimus. neque enim alii operum fiducia turgent, quàm hypocritæ. Scimus autẽ eos externis modò laruis gloriari. Deinde Circuncisio, illorũ opinione, quædã in Legis iustitiam initiatio erat. simul ergò videbatur opus primariæ dignitatis: imò quasi iustitiæ operum fundamẽtum. Quòd autem ex Epistola ad Galatas pugnant: vbi quum Paulus eandem tractat causam, stylum tamen ad solas ceremonias dirigit: id quoque non satis firmum est ad obtinendum quod volũt. Certum est, Paulo cum iis fuisse controuersiã, qui populũ falsa ceremoniarum fiducia inflabant. Hãc vt decidat, non intra ceremonias se cõtinet, nec disputat specialiter quid illæ valeãt: sed vniuersam Legẽ cõplectitur, qualiter ex locis apparet, qui omnes deriuãtur ex illo fonte. Talis quoque fuit disputationis status quæ habita est Hierosolymis inter discipulos. Nos verò nõ sine ratione Paulum hîc loqui de tota Lege contendimus. nam & nobis abundè suffragatur filũ disputationis quod sequutus est hactenus, & deinceps sequitur: & loci

permulti aliter nos sentire nõ patiũtur. Est igitur sententia inter primas memorabilis, quòd ex Legis obseruatione nemo iustitiã consequetur. Rationẽ ante assignauit, & mox iterum repetet: quia omnes ad vnũ transgressionis cõuicti iniustitiæ per Legẽ arguuntur. Pugnãt autẽ hæc duo inter se (vt fusius videbimus in progressu) iustum operibus censeri, & transgressionis reum esse. Caro sine aliqua speciali notatione, homines significat: nisi quòd generalius quodammodo significatum videtur præ se ferre. Qualiter plus exprimitur, quum quis dicit omnes mortales, quàm si omnes homines nominet, vt habes apud Gellium. *Per Legem enim.* A contrario ratiocinatur, non afferri nobis iustitiã à Lege, quia cõuincit nos peccati & dãnationis: quãdo ex eadẽ scatebra nõ prodeũt vita & mors. Quòd autẽ ex contrario Legis effectu ratiocinatur, nõ posse ab ea nobis conferri iustitiã: sciendũ est, aliter nõ procedere argumentũ, nisi tenem⁹ hoc inseparabile esse ac perpetuũ accidens, vt suum homini peccatũ demonstrans, spem salutis præcidat. Per se quidem, quia ad iustitiã instituit, via est ad salutem: sed obstat nostra prauitas & corruptio, ne quid hac parte proficiat. Iam hoc secundò addere necesse est, quisquis deprehensus fuerit peccator, eũ iustitia spoliari. Nam cũ Sophistis dimidiã iustitiã fingere, vt opera ex parte iustificẽt, friuolũ est: sed nihil hac parte proficit, ob hominis vitiositatẽ.

21 Nunc autem sine Lege iustitia Dei manifestata est, testimonio comprobata Legis & Prophetarum.

22 Iustitia inquam Dei per fidem Iesu Christi, in omnes & super omnes credentes.

21 *Nunc autẽ sine Lege iustitia Dei.* Dubiũ est qua ratione Dei iustitiã appellet, quã per fidẽ obtinemus: ideóne quia sola corã Deo cõsistit: an quòd eã nobis Dominus sua misericordia largiatur. Quoniam vtraque interpretatio bene quadrabit: neutra ex parte cõtendimus. Hanc ergo, quã & homini Deus cõmunicat, & solã amplectitur, & pro iustitia agnoscit, dicit reuelatã citra Legẽ esse, id est, sine Legis adminiculo: vt Lex pro operibus accepta intelligatur. neque enim ad doctrinã referre conuenit, quã mox gratuitæ fidei iustitiæ testẽ citat. Quòd ad ceremonias quidã restringũt, paulò pòst inane & frigidum esse ostendã. Restat ergo, vt operũ merita excludi sciamus. Vbi etiã videmus quomodo nõ admisceat opera Dei misericordiæ: sed sublata & erasa omni operũ opinione, solã illam statuat. Neque verò me latet, Augustinum secus exponere: iustitiã enim Dei esse putat regenerationis gratiã: & hanc gratuitam esse fatetur, quia Dominus immerentes Spiritu suo nos renouat. Ab hac autẽ, opera Legis excludit, hoc est, quibus homines à seipsis citra renouationem conantur Deũ promereri. Mihi etiã plus satis notum est, quosdã nouos speculatores hoc dogma superciliosè proferre, quasi dodie sibi reuelatũ. Sed Apostolã, omnia sine exceptione opera cõplecti, etiã quæ Dominus in suis efficit, ex contextu planũ fiet. Nã certè regeneratus erat Abrahã & Spiritu Dei agebatur, quo tempore iustificatum fuisse operibus negat. Ergo à iustificatione hominis non opera tãtùm moraliter bona (vt vulgò appellãt) & quæ fiũt naturæ instinctu, excludit, sed quæcunque etiã fideles habere possunt. Deinde si illa est iustitiæ fidei definitio, Beati quorũ remissæ sunt iniquitates: non disputatur de hoc vel illo genere operum: sed abolito operum merito sola peccatorum remissio iustitiæ causa statuitur. Putant hæc duo optimè conuenire, Fide iustificari hominẽ per Christi gratiã: & tamen Operibus iustificari, quæ ex regeneratione spirituali proueniant: quia & gratuitò nos Deus renouat, & eius donum fide percipimus. At Paulus longè aliud principiũ sumit: nunquam scilicet tranquillas fore cõscientias, donec in solam Dei misericordiã recũbant. ideo alibi postquã docuit, Deũ fuisse in Christo, vt homines iustificaret: modum simul exprimit, Nõ imputãdo illis peccata. 2.Cor.5.19. Similiter ad Galat.3.12, Legẽ Fidei contrariã, quoad iustificandi effectum, ideo facit, quia vitam promittat facientibus quod iubet. Atqui Lex nõ literalẽ operũ

laruam duntaxat præcipit, sed syncerũ Dei amorem. Sequitur ergo in fidei iustitia nullũ operum meritum admitti. Vnde constat friuolam esse cauillationẽ, Nos in Christo iustificari, quia Spiritu renouemur quatenus sumus Christi mẽbra: nos fide iustificari, quia fide inseramur in Christi corpus: nos gratis iustificari, quia nihil in nobis Deus inueniat præter peccatum. Nam ideo in Christo, quia extra nos: ideo fide, quia in solam Dei misericordiam & gratuitas eius promissiones nos recumbere necesse est: ideo gratis, quia nos sibi reconciliat Deus, peccata sepeliẽdo. Neque verò ad iustitiæ initium id restringi potest, quemadmodum illi somniãt. nam & illa definitio, Beati quorum remissæ sunt iniquitates, in Dauide locum habuit, quum diu se exercuisset in Dei cultu: & Abraham post tricesimum vocationis suæ annum, tametsi rarum sanctitatis exemplar fuerit, non habet opera quibus glorietur apud Deum: atque ideo, quòd promissioni credit, illi imputatur in iustitiam. Et quum Paulus tradit, Deum homines iustificare, peccata non imputando, concionem recitat quæ quotidie in Ecclesia repetenda est. Et illa pars cõscientiæ, quæ operum respectu turbatur, non vnius est diei, sed in totam vitam durare debet: vnde sequitur, nõ aliter nos esse iustos vsque ad mortem, nisi quia in solum Christum respicimus, in quo nos Deus adoptauit, & nunc acceptos habet. Hinc quoque refellitur eorum cauillum, qui falsi nos insimulant, quia ex Scriptura haberi asserimus, nos sola fide iustificari, quum particula exclusiua nullibi in Scriptura extet. Atqui si & sine Lege & extra nos est iustificatio: cur non solius misericordiæ censebitur? Si solius misericordiæ est: ergo solius fidei. Particula *nunc* simpliciter aduersatiuè potest accipi, vt ad tempus non referatur: quẽadmodum sæpe dicimus, Iam pro Atqui. Si ad tempus referre mauis (quod libenter recipio, ne effugium captare videatur) non tamen sola ceremoniarum abrogatio intelligenda erit: quia tantùm propositum fuit Apostolo, comparatione illustrare gratiã, qua supra Patres excellimus. Itaque sensus erit, Euãgelii predicatione post Christũ in carne exhibitum, reuelatam fuisse iustitiam fidei. Vnde tamen non sequitur ante Christi aduentum latuisse. Duplex enim manifestatio hîc cõsideranda est: prior veteris Testamenti, quæ verbo & sacramẽtis constabat: altera Noui, quæ præter ceremonias & promissiones, cõplementum in Christo continet: cui etiam accedit plenior claritas per Euangelium. *Testimonio cõprobata.* Hoc addit, ne videatur in dispẽsatione gratuitæ iustitiæ, cum Lege pugnare Euangelium. Quemadmodum ergo negauit, indigere Legis subsidio fidei iustitiam: ita nunc confirmari eius testimonio asserit. Quòd si Lex gratuitæ iustitiæ testimonium reddit: apparet non ideo traditam esse, vt homines doceret sibi per opera iustitiam comparare. Peruertunt ergo eam, qui in eiusmodi finem detorquent. Porrò si probationem huius sententiæ desideras, persequere ordine summã doctrinæ Mosaicæ, & reperies, initio hominem regno Dei deiectum, non aliam habuisse restitutionẽ quàm in Euangelicis promissionibus de Semine benedicto, quo prædicitur conterendũ caput serpentis, in quo denũtiatur benedictio Gẽtibus. Reperies in præceptis tuæ iniquitatis demonstrationem: ex sacrificiis & oblationibus, satisfactionem & purgationẽ disces esse in solo Christo. Ad Prophetas si veneris, reperies luculentissimas gratuitæ misericordiæ promissiones. de qua re vide Institutionem nostram. *Iustitiam inquam Dei.* Paucis verbis ostendit qualis sit hæc iustificatio: nempe quòd in Christo resideat, per fidem verò apprehendatur. Quanquam dum rursus nomen Dei inculcat, videtur iustitiæ de qua agitur, Deũ facere authorẽ, nõ tãtùm approbatorẽ: ac si diceret ab eo solo manare, vel eius originem esse ex cælo, in Christo autẽ nobis patefieri. Proinde quum de ipsa quæritur, hoc ordine est procedendũ. Primùm, iustificationis nostræ causã non ad hominũ iudiciũ referri, sed ad Dei tribunal, vbi nulla iustitia cẽsetur, nisi perfecta absolutáque Legis obediẽtia: quod facilè patet ex promissionibus & minis. Quòd si nemo hominũ reperitur, qui ad tam exactam sanctitatem conscenderit: sequitur, omnes iustitia in seipsis destitui. Tũ

occurrat

occurrat Christus oportet: qui vt solus iustus est, ita suam iustitiam in nos trãsferendo, iustos nos reddit. Nunc vides vt iustitia fidei, iustitia Christi sit. Vt ergo iustificemur, causa efficiens est misericordia Dei: Christus, materia: verbum cum fide, instrumentum. Quare fides iustificare dicitur: quia instrumentum est recipiendi Christi, in quo nobis communicatur iustitia. Postquam facti sumus Christi participes, nó ipsi solum iusti sumus, sed opera nostra iusta reputantur coram Deo: propterea scilicet, quia quicquid est in illis imperfectionis, obliteratur Christi sanguine. Promissiones, quæ conditionales erant, eadem quoque gratia nobis implentur, quatenus opera nostra, ceu perfecta, remuneratur Deus, quia defectus gratuita venia tegitur. *In omnes & super omnes.* Ad auxesim diuersis loquendi formis idem repetiit: quo magis exprimeret quod iam audiuimus, & solam hic fidem requiri, neque distingui fideles extraneis notis: adeóque nihil referre Gentiléśne sint, an Iudæi.

non est sanè distinctio.

23 *Omnes enim peccauerunt & destituuntur gloria Dei,*

24 *Iustificati gratis ipsius gratia per redemptionem quæ est in Christo Iesu:*

25 *Quem proposuit Deus propitiatorium per fidem in sanguine ipsius, in demonstrationem iustitiæ suæ, propter remissionem delictorum,*

26 *Quæ prius extiterunt in tolerantia Dei ad demonstrationem iustitiæ suæ, in hoc tempore: vt sit ipse iustus, & iustificans eum qui est ex fide Iesu.*

Non est sanè distinctio. Omnibus sine exceptione necessitatem quærendæ in Christo iustitiæ iniungit: acsi diceret, nullam esse aliam obtinendæ iustitiæ viã, neque hoc modo alios, illo alios iustificari: sed omnes simul per fidem, quia sunt omnes peccatores: ideóque non habent vnde apud Deum glorientur. Pro confesso autem sumit, vbi ventum est ad Dei tribunal, quisquis sibi peccati conscius est, sub ignominia sua iacere confusum ac perditum: vt nullus peccator Dei conspectum ferre queat, quemadmodum in Adæ exemplo conspicimus. Iterum ratione à contrario sumpta pugnat: vnde obseruandum quid sequatur. Quoniã omnes sunt peccatores, infert Paulus, defici vel esse orbatos iustitiæ laude. nulla ergo secundum eius doctrinam iustitia, nisi perfecta & absoluta. Siqua enim dimidia esset, non oporteret omni gloria protinus spoliari qui peccator esset. quo satis refellitur partialis (vt vocant) iustitiæ commentum. Nam si verum esset, nos partim operibus iustificari, partim Dei gratia: non valeret hoc Pauli argumẽtum, Ideo vacuos esse omnes Dei gloria, quia sint peccatores. Certum igitur est, nullam esse iustitiam vbi est peccatum, donec maledictionem Christus aboleat. Atque id est quod habetur ad Galatas 3.10, Omnes qui sub Lege sunt, maledictioni esse obnoxios: ab hac verò nos liberari Christi beneficio. *Gloriam Dei* accipit pro ea quæ coram Deo locum habet, vt apud Ioannem 12. 43, Dilexerunt magis gloriam hominũ, quàm gloriam Dei. Atque ita nos ab humani theatri plausu ad Tribunal cæleste vocat.

24 *Iustificati gratis.* Participium loco verbi positum, more Græcis vsitatò. sensus est, Quoniam hominibus in se nihil aliud restat, nisi vt iusto Dei iudicio confossi pereant: ideo gratis eius misericordia iustificantur. succurrit enim Christus huic miseriæ, ac se fidelibus communicat, vt in se vno inueniant omnia quæ illis desunt. Nullus est fortè in tota Scriptura insignior locus ad vim istius iustitiæ illustrandã. Ostendit enim

Dei misericordiam, causam esse efficientem: Christum cum suo sanguine, esse materiam: formalem, seu instrumentalem, esse fidem è verbo conceptam: finalem porrò, Diuinæ & iustitiæ & bonitatis gloriam. Quantum ad causam efficientem, dicit gratis nos iustificari, & quidem ipsius gratia. itaque bis expressit totum esse Dei, nihil nostrum. Satis fuisset, gratiã meritis opponere: sed ne dimidiatam imaginaremur, clarius addita repetitione asseruit quod volebat: & vni Dei misericordiæ solidum iustitiæ effectum vindicauit, quam in partes discerpunt Sophistæ & mutilant, ne suam inopiam fateri cogantur. *Per redemptionem.* Materia nostræ iustitiæ, quòd sua obedientia Christus Patris iudicio satisfecit, & vices nostras subeundo, tyrannide mortis, qua tenebamur captiui, nos liberauit. Nam sacrificii quod obtulit, expiatione, sublatus est noster reatus. Quo rursus optimè refellitur eorum commentum, qui iustitiam qualitatem esse volunt. Nam si coram Deo iusti censemur, quia pretio redempti: certè aliunde mutuamur quod in nobis nõ est. Et mox clarius exponit Paulus quid ista redemptio valeat, vel quorsum spectet: nempe vt Deo recõciliemur. Christum enim Propitiationem, vel (quod magis placet, vt sit allusio ad veterem figurã) Propitiatorium vocat. Quid autem id sibi vult, nisi nos esse iustos, quatenus Christus nobis Patrem propitiat? Sed iam expendere verba conuenit.

25 *Quem proposuit.* Quia verbum Græcum προτίθεναι, nunc antè decernere significat, nunc in medium proferre: si prior expositio recipitur, refert Paulus ad gratuitam Dei misericordiam, quòd ordinatus fuerit Christus mediator, qui Patrem nobis sacrificio mortis suæ placaret. Neque enim vulgaris est gratiæ commendatio, quòd rationem vltrò Deus quæsiuit, qua maledictionem nostram tolleret. Et certè locus hic videtur cum illo congruere Ioan. 3.16, Sic Deus dilexit mundum, vt Filium suum vnigenitum daret. Quanquam si alterum sensum amplectimur, eadem manebit ratio: quòd Deus in medium suo tempore repræsentauit quẽ apud se mediatorem decreuerat. In voce ἱλαστήριον placet esse allusionem (vt dixi) ad vetus propitiatorium. Id enim re ipsa in Christo exhibitum docet, quod illic figurabatur. Quia tamen improbari non possit diuersa opinio, siquis simplicius accipere malit, in medio relinquam. Quod potissimùm voluit hic Paulus, certo ex eius verbis euincitur, Deum sine Christo semper iratum nobis esse: reconciliari nos per eum, dum iustitia eius accepti sumus. Non enim detestatur in nobis Deus opus suum, id est, quòd conditi sumus homines: sed nostrã immunditiem, quæ lucem imaginis suæ extinguit. Eam vbi abstersit Christi ablutio, nos vt purum opus suum amat ille & osculatur. *Propitiatorium per fidem in sanguine eius.* Ita magis placet ad verbum retinere quod habet Paulus: siquidem mihi videtur vno cõtextu voluisse dicere, propitium nobis Deum reddi simul ac in Christi sanguine repositã habemus fiduciã: quia per fidem in eius beneficii possessionem venimus. Sanguinem autem solum nominando, non voluit alias redemptionis partes excludere. sed potius sub vna parte totam summam comprehendere: sanguinem verò nominauit, in quo habemus nostrũ lauacrũ. Sic per synecdochen tota expiatio notatur. Nam quum nuper dixisset pacificatum esse Deum in Christo, nunc addit fide hunc effectum cõstare: & simul quid fides nostra præcipuè in Christo respicere debeat. *Propter remissionem delictorum.* Tãtundem valet præpositio causalis, ac si dixisset remissionis ergo, vel in hunc finẽ vt peccata deleret. Atque hæc definitio vel exegesis rursus cõfirmat quod iã aliquoties monui, non iustificari homines quia re ipsa tales sint, sed imputatione. Dũtaxat enim aliis atque aliis verbis vtitur, quò euidentius exprimat, nihil in hac iustitia nostri esse meriti. Nã si remissione peccatorum eã consequimur, colligimus extra nos esse. Deinde si ipsa remissio meræ Dei liberalitatis est, cadit omne meritum. Quæritur tamen, cur veniam ad præcedentia delicta restringat. Quãquam variè exponitur hic locus: mihi probabile est, Paulum ad Legales expiationes respexisse: quæ testimonia quidem erant futuræ satisfactionis. Deum verò placare minimè poterant. Similis locus est ad Hebr. 9.15, quòd per Christum allata sit peccato-

rum redemptio, quæ sub Priori testamento manebant. Neque tamen intelligas, non nisi superioris temporis delicta Christi morte expiata esse: quod delirium quidam fanatici ex loco hoc inscitè detorto hauserunt. Tātùm enim docet Paulus, vsque ad Christi mortem nullum placādi Dei fuisse pretium: nec verò id præstitum vel impletum fuisse Legalibus figuris: quare veritas vsque ad tempus plenitudinis suspensa fuit. Porrò eadem est eorum ratio quæ nos quotidie reatu obstringunt: nam vnica est pro omnibus placatio. Quidam vt absurdum illud effugerent, dixerunt remitti superiora delicta, ne peccandi in posterum licentia dari videatur. Et verum est, non offerri veniam nisi admissis delictis: non quòd excidat vel pereat redemptionis fructus, si postea labimur, vt Nouatus cum sua secta somniauit: sed quia hæc est Euangelii dispensatio, vt iudicium irámque Dei peccaturo proponat, misericordiam peccatori. Cæterùm ille quē attuli, genuinus est sensus. Quòd addit, hanc remissionem fuisse *in tolerantia*, simpliciter accipiunt pro mansuetudine, quæ scilicet continuerit Dei iudicium, nec inflammari in nostrum exitium permiserit, donec tandem in gratiam nos reciperet. Sed tacita potiùs anticipatio esse videtur, nequis enim obiiceret, serò demum apparuisse hanc gratiam, Paulus tolerantiæ specimen esse docet.

26 *Ad demonstrationem*. Non caret emphasi huius membri repetitio, quam data opera Paulus affectauit, quia valde necessaria erat quando nihil homini difficilius persuadetur, quàm vt sibi omnia derogans, accepta Deo referat: quanquam huius nouæ demonstrationis data opera fit mentio, vt oculos ad spectandum aperiant Iudæi. *In hoc tempore*. Quod omnium temporum perpetuum fuit, refert ad diem exhibiti Christi: neque immeritò, quod enim sub inuolucris olim obscurè cognitum fuerat, palàm manifestauit Deus in Filio suo. Ita Christi aduētus, tempus fuit beneplaciti & dies salutis. Omnibus quidem seculis iustitiæ suæ testimonium aliquod reddidit Deus: sed vbi Sol iustitiæ illuxit, longè clarior apparuit. Notanda igitur est Veteris & Noui testamēti comparatio: quia tunc demum reuelata fuit liquidò Dei iustitia, quando exhibitus fuit Christus. *Vt sit ipse iustus*. Definitio est illius iustitiæ, quam dato Christo ostēsam fuisse dixit: sicuti primo capite docuerat patefieri in Euangelio. Duobus autem membris eam constare affirmat. Prius est, Deum esse iustum, non quidem vt vnum ex multis, sed qui solus in se omnem iustitiæ plenitudinem contineat. Neque enim integra & solida laus, qualis debetur, ei aliter tribuitur, quàm dum solus obtinet iusti nomen & honorem, toto humano genere iniustitiæ damnato. Alterum deinde membrum statuit in iustitiæ communicatione, dum scilicet suas diuitias Deus apud se minimè tenet suppressas, sed in homines effundit. Ergo in nobis relucet Dei iustitia, quatenus nos fide Christi iustificat. frustrà enim datus in iustitiam Christus foret, nisi fruitio ex fide accederet. vnde sequitur, omnes in se iniustos esse ac perditos, donec è cælo oblatum fuerit remedium.

27 *Vbi ergo gloriatio? Exclusa est. Per quam legem? operum? Nequaquam sed per legem fidei.*

28 *Constituimus ergo, fide iustificari hominem sine operibus Legis.*

27 *Vbi ergo gloriatio?* Postquam satis superque firmis rationibus homines ab operum fiducia deiecit Apostolus, iam eorum vanitati insultat. Necessarium verò erat hoc epiphonema: quoniam in hac causa non sufficeret docere, nisi maiore vehemētia Spiritus sanctus ad prosternandam nostram altitudinem fulminaret. Gloriationem autem haud dubiè exclusam dicit, quia nihil possumus nostrum producere, quod Dei sit approbatione aut commendatione dignū. Quòd si materia gloriandi est meritum, siue illud de congruo, siue de cōdigno nomines, quo homo Deū sibi cōciliet: hic vtrūque euerti vides, neque enim hic de imminutione vel

moderatione agitur:sed Paulus ne guttam quidem relinquam facit. Deinde si per fidem tollitur operum gloriatio, vt non possit fides purè prædicari, quin omnia Dei misericordiæ deferẽdo prorsus hominẽ laude spoliet:sequitur nullis ad iustitiam consequendam operibus nos adiuuari. *Operum*? Quomodo Apostolus hîc negat excludi per Legẽ nostra merita, quum antea ex Lege damnationem nostram ostenderit? Nam si nos omnes morti addicit, quam ex ea gloriam petemus? an non potius gloria omni nudatos probris operit? Verùm tunc ostendebat peccatum nostrum patefieri Legis indicio, quia omnes ab eius obseruatione desciuimus. Hîc autẽ intelligit, si iustitia esset in lege operum, nõ exclusum iri nostram gloriam:sed quoniam solius fidei est, ideo nihil esse nobis arrogandum:quoniam à Deo omnia accipit fides, nihil affert præter humilem inopiæ confessionem. Et notanda est diligenter fidei & operum antithesis:in qua sine adiectione opera vniuersaliter ponuntur. Ergo neque de ceremoniis tantùm, neque de externa operum specie disserit:sed omnia quæ fingi possunt, operum merita comprehendit. Legis quidem nomen impropriè fidei tribuitur:sed hoc Apostoli sensum minimè obscurat. Intelligit enim quum ad fidei normam vẽtum est, prosterni vniuersam operum gloriã:acsi diceret, Operũ quidem iustitiam commendari in Lege, sed fidei esse suã legem, quæ nullam in operibus qualiacunque sint iustitiam relinquit.

28 *Constituimus ergo.* Nunc principalem propositionem quasi iam indubiam colligit, addita etiam explicatione. Multùm enim elucescit fidei iustificatio, dum opera nominatim excludũtur. Ideo nulla hodie in re magis laborant nostri aduersarii, quàm vt fides cũ operum meritis implicetur. Fatentur quidem iustificari hominem fide:sed nõ sola. imò penes charitatem vim iustificationis reipsa locant, vtcunque verbo tenus eam concedant fidei. Atqui sic gratuitam asserit hoc loco Paulus, vt palàm faciat cohærere nullo modo posse cum vlla dignitate operum. Cur opera Legis nominet, supra docui:& simul ostendi, ridiculos esse qui ad ceremonias restringunt. Frigidũ etiam cõmentum est, opera Legis pro literalibus accipere, quæ sine Christi Spiritu fiunt. quin potius tantũdem valet epitheton, acsi meritoria dixisset:quia respicit ad mercedem in Lege promissam. Quòd apud Iacobum habetur, nõ sola fide, sed operib[9] iustificari hominẽ:nihil cũ præcedenti sententia pugnat. Cõciliatio potissimùm ex ratione argumenti pendet, de quo illic Iacob[o] disserit. Neque enim quæstio est, quomodo iustitiã sibi coram Deo acquirant homines:sed quomodo se probent iustos. Refutat enim hypocritas, qui fidei titulo inaniter superbiunt. Crassus ergo paralogismus est:non animaduertere Iustificandi verbum aliud esse Iacobo quàm Paulo: sicuti diuersis de rebus tractant. Fidei quoque nomen esse æquiuocum proculdubio apparet. Duplex ista homonymia obseruari debuit, vt de re iudicium fieret. Neque aliud Iacobum velle ex contextu colligitur, quàm hominem ficta vel mortua fide nõ reddi, vel non probari iustum, nisi operibus iustitiã suam confirmet. qua de re vide Institutionem nostram.

29 *Num Iudæorum Deus tantùm? an non & Gentium? certè & Gentium.*

30 *Quando quidem vnus Deus, qui iustificabit Circuncisionem ex fide, & præputium per fidem.*

29 *Num Iudæorum.* Secunda propositio:iustitiã illam non magis ad Iudæos quàm ad Gentes pertinere. Id verò vrgeri valde referebat, vt per vniuersum orbẽ locus fieret regno Christi. Interrogat ergo nõ simpliciter vel præcise, an sit Gentium cõditor Deus, quod extra controuersiam notum erat:sed an non illis quoque seruatorem se velit declarare. Postquam enim æquauit totum hominum genus, ac sub eandem conditionem redegit: siquid sit discriminis inter eos, ex Deo est, non ex ipsis, qui habent omnia inter se paria. Quod

si verum

si verũ est, Deũ suæ misericordiæ velle participes facere omnes populos terræ: salus, & quæ ad salutẽ necessaria est iustitia, ad omnes extenditur. Quare in Dei nomine hic est notatio mutuæ relationis, quæ sæpe in Scriptura occurrit. Ego ero vobis in Deũ, & vos eritis mihi in populum, Iere.30.22. Nam quod Deus peculiarem sibi ad tempus populum elegit, illud naturæ principiũ non tollit omnes ad imaginẽ Dei esse formatos, & educari in mundo in spem beatæ æternitatis.

30 *Qui iustificat præputium.* Quum alios per fidem, ex fide alios iustificari dixit, videtur oblectatus varietate sermonis in eadem re indicãda, vt Iudæorum stultitia obiter perstringeret, qui discrimen inter se & Gentes comminiscebantur: quum in causa iustificationis nihil prorsus differrent. Si enim sola fide fiunt homines huius gratiæ compotes: fides autem in vtrisque est eadem: ridiculum est in tanta similitudine facere dissidium. Itaque subesse in verbis ironiam iudico, acsi diceret, Si quis vult habere differentiam Gentilis à Iudæo, hanc habeat, quòd ille per fidẽ, hic verò ex fide iustitiam consequitur. Nisi fortè ita distinguere magis placeat, iustificari ex fide Iudæos, quia nascũtur gratiæ hæredes, dũ ius adoptionis à Patrib' ad eos trãsmittitur: Gentes verò per fidem, quia his aduentitium est fœdus.

31 Legem igitur irritam facimus per fidem? Ne ita sit: sed Legem stabilimus.

31 *Legem igitur irritam, &c.* Vbi Lex fidæi opponitur, ex eo statim quandam repugnantiæ suspicionem caro arripit, acsi alterum alteri aduersaretur. Præsertim verò facile obtinet falsa hæc imaginatio inter eos qui præpostera Legis intelligentia imbuti, nihil aliud in ea quærunt, quàm operum iustitiam, promissionibus omissis. Atque hoc nomine pessimè audiebat inter Iudæos nõ modò Paulus sed Dominus quoque ipse: ac si tota sua prædicatione Legis abrogationem moliretur. Vnde illa cõtestatio Mat.5.17. Non veni ad soluendam Legem, sed implendam. Hæc autem suspicio tam ad mores, quàm ad ceremonias pertinebat. quia enim Euangelium finem imponit cæremoniis Mosaicis putatur ad destruendum Mosis ministerium tendere. Adhoc, quia omnem operum iustitiam obliterat, creditur aduersari tot testimoniis Legis, vbi affirmat Dominus, se iustitiæ ac salutis viam illic præscripsisse. Quare hanc Pauli excusationẽ neque de cæremoniis seorsum, neque de mandatis (vt vocant) moralibus: sed in vniuersũ de tota Lege accipio. Nam Lex moralis verè confirmatur ac stabilitur per fidem in Christum: quandoquidem in hunc finem lata est, vt hominem de sua iniquitate edoctũ, ad Christum adduceret: sine quo nec ipsa præstatur, frustráque clamat quid factu rectum sit: nec potest nisi cupiditatem magis irritare, quo maiorem tandem condemnationem homini accersat. Vbi verò ad Christum ventum est, primùm in eo inuenitur exacta Legis iustitia, quæ per imputationem etiã nostra fit. Deinde sanctificatio, qua formantur corda nostra ad Legis obseruationem: imperfectam quidem illam, sed quæ ad scopum colliniat. Similis cæremoniarum ratio, quæ cessant quidem & euanescunt Christo aduemente: sed eo ipso verè confirmantur. Si enim per se æstimantur, inanes sunt & vmbratiles imagines: tum demum solidi aliquid habere deprehendentur, si in meliorem finem respiciant. In eo igitur est summa earum confirmatio, quum docetur, veritatem suam in Christo esse consequutas. Sic ergo & nos meminerimus Euãgeliũ dispensare, vt nostro docendi modo Lex stabiliatur: sed nulla alia firmitate, quàm fide Christi suffulta.

CAP. IIII.

1 QVid ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem?

2 Si enim Abraham ex operibus iustificatus est, habet quo glorietur: sed non apud Deum.

3 Quid enim Scriptura dicit? Credidit Abraham Deo: & imputatum est illi in iustitiam.

1 *Quid ergo.* Confirmatio est ab exemplo quæ satis firma est, quoniam omnia similia sunt tã in re quàm in persona. Nam & ille pater est fidelium, cui nos omnes oportet conformari: & vna est iustitiæ obtinendæ omnibus ratio, non plures. Multis aliis in rebus non sufficeret exemplum ad communem regulã: sed quia in persona Abrahæ speculum vel exẽplar iustitiæ, quæ ad totã Ecclesiam communiter pertinet, propositum fuit: meritò Paulus quòd de illo vno sciptum est, ad totum Ecclesiæ corpus accommodat. simul etiam constringit Iudæos, quibus ad gloriandum nihil erat magis plausibile, quàm se iactare Abrahæ filios. Sibi verò plus sanctitatis quàm sancto Patriarchæ tribuere, nunquã ausi essent. Nunc vbi cõstat gratis iustificatũ fuisse illum, posteros eius qui sibi propriam iustitiam ex Lege arrogant, pudore victos obmutescere necesse est. *Secundum carnem?* Quia inter hanc particulam & nomen Patris, in contextu Pauli interponitur verbum εὑρηκέναι, hoc modo, Quid dicemus Abraham patrem nostrum inuenisse secundum carnem? quidam interpretes quæri putant, quid secundum carnem adeptus sit Abraham. Quæ expositio si placeat, tantundem valebit, secundum carnem, ac naturaliter vel ex seipso. Probabile tamen est epitheti loco Patri cõiungi. Præterquam enim quòd demesticis exemplis solemus magis affici: nominatim generis dignitas, qua nimiũ Iudæi superbiebant, iterum notatur. Contemptim nonnulli additum hoc putãt: quò sensu alibi carnales vocantur filii Abrahæ, qui spirituales non sunt, nec prorsus legitimi: ego verò existimo, quod Iudæis peculiare erat, fuisse expressum: quia excellentius fuit, natura & carnis origine, quàm sola adoptione esse Abrahæ filios, modò simul fides accederet. Concedit ergo Iudæis propius coniunctionis vinculum, sed tantùm vt eos magis promoueat, ne à patris sui exemplo discedant.

2 *Si enim Abraham.* Epicherema est, id est imperfecta ratiocinatio, quæ in hanc formam colligi debet, Si Abraham operibus iustificatus est, potest suo merito gloriari: sed non hbet vnde glorietur apud Deum: ergo nõ ex operibus iustificatus est. Ita membrum illud, *Sed non apud Deum*, est minor propositio syllogismi. Huic attexi debet cõclusio quam posui, tametsi à Paulo non exprimitur. Gloriationem vocat, quũ licet prætendere aliquid nostrum, cui merces in iudicio Dei debeatur. Eam quum Abrahæ adimat, quis nostrum sibi guttam meriti arrogabit?

3 *Quid enim Scriptura dicit?* Probatio est minoris, seu assumptionis, vbi negauit Abrahæ esse argumentum gloriandi. Nam si Abraham ex eo iustificatur quòd amplectitur fide bonitatem Dei: sequitur nullam esse eius gloriam, quia nihil suũ affert, nisi miseriæ agnitionem, quæ misericordiam quærat. Siquidem pro confesso præsumit, fidei iustitiam, subsidium esse & quasi asylum peccatori, qui operibus destituitur. Nã siqua esset Legis vel operum iustitia, in ipsis hominibus resideret: fide autem, quod sibi deest, aliunde mutuantur: ideóque aptè vocatur Imputatiua fidei iustitia. Locus porrò qui citatur ex Genesi 15.6. sumptus est: vbi verbum Credendi non ad particulare aliquod dictum restringi debet, sed ad totum salutis fœdus & adoptionis gratiam, quam dicitur Abraham fide apprehendisse. Refertur quidẽ illic promissio seminis futuri, sed quæ in gratuita adoptione fundata erat. Notandum verò, nec salutem sine Dei gratia, nec Dei gratiam sine salute promitti. rursum nec in Dei gratiam, nec in spem salutis nos vocari, quin iustitia simul offeratur. Hoc posito videre licet eos theologiæ principia non tenere, qui Mosis testimonium à Paulo violenter torqueri putant. quia enim particularis est illic promissio, ritè & probè fecisse Abraham intelligũt, qui crediderit: & eatenus probatũ fuisse à Deo. Sed in eo falluntur, primùm, quòd non animaduerterunt illud Credere ad totum complexum extẽdi: quare ad vnum mẽbrum restringi non debebat. Præcipua autem hallucinatio est, quòd à gratiæ Dei testimonio non ordiuntur.

diuntur. Atqui hoc agit Deus, vt Abraham & suæ adoptionis, & paterni fauoris reddat certiorem: sub quo æterna per Christũ salus cõprehenditur. Quare Abrahã credendo nihil quàm oblatam sibi gratiam amplectitur, ne irrita sit. Si hoc illi imputatur in iustitiam, sequitur non aliter esse iustũ, nisi quia Dei bonitate cõfisus, omnia ab ipso sperare audet. Neque enim quid de illo homines senserint. Moses recitat: sed qualis apud Dei tribunal habitus fuerit. Abrahã ergo in promissione oblatã sibi Dei benignitatẽ apprehendit, quasi sibi iustitiã comunicari sentiebat. Hanc promissionis & fidei relationẽ necessarium est, ad statuendã iustitiã, intelligere: quoniam eadẽ est hic inter Deũ & nos ratio, quæ apud Iurisconsultos inter datorẽ & donatariũ. Neque enim iustitiã aliter cõsequimur, nisi quia sicuti Euãgelii promissione nobis defertur, ita eius possessionẽ fide quasi cernim⁹. Quomodo cõciliãdus sit Iacobi locus, qui nõnihil cõtrarius videtur, supra adnotaui: & illic fusius Domino dante, exponã. Tãtum notemus, eos quibus iustitia imputatur, iustificari: quãdo hæc duo à Paulo tanquã synonyma ponuntur. Vnde colligimus, non disputari quales sint in se homines, sed quo loco De⁹ ipsos censeat: nõ quòd separetur à gratuito Dei fauore puritas cõsciẽtiæ & vitæ integritas: sed quia vbi causa quæritur cur nos Deus amet, ac pro iustis agnoscat, Christũ prodire necesse est, qui sua nos iustitia induat.

4 Ei quidem qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum.

5 Ei verò qui non operatur, credit autem in eum qui iustificat impium, imputatur fides sua in iustitiam.

4 *Ei qui operatur.* Operantẽ vocat, nõ quisquis bonis operibus addictus est, quod studium vigere debet in omnibus Dei filiis: sed qui suis meritis aliquid promeretur: similiter non operantẽ, cui nihil debetur operũ merito. Neque enim fideles vult esse ignauos: sed tãtum mercenarios esse vetat, qui à Deo quicquam reposcãt quasi iure debitũ. Et iam prius admonuimus, nõ hic disseri qualiter vitam instituere nos oporteat, sed quæri de salutis causa. Argumentatur autem à contrariis, Deum non rependere nobis iustitiã, vt debitã: sed acceptã vltrò ferre. Ac Bucero quidẽ accedo, qui formã argumentandi indicat, non esse sumptã ab vno verbo, sed ab integra sententia, in hunc modũ, Si quis sit qui promereatur aliquid opere suo, res promerita non imputatur illi gratis: sed vt debita redditur. Fides reputatur in iustitiã, nõ quòd vllum à nobis meritum afferat, sed quia Dei bonitatẽ apprehendit. Ergo iustitia non debetur nobis, sed gratis cõfertur. Nam quia nos precario iustificat Christus per fidẽ, semper in ea nostri exinanitionẽ cõsiderat Paulus. Quid eni credimus, nisi Christum esse expiationẽ, vt nos Deo reconciliet? Idẽ aliis verbis habetur ad Galat. 3.11, Quòd ex Lege nemo iustificetur, patet: nã Iustus fide viuet. Atqui Lex non est ex fide: sed qui fecerit hæc, viuet in ipsis. Quia enim Lex operibus mercedẽ promittit, inde concludit, fidei iustitiam, quæ gratuita est, cũ illa operaria non cõuenire. quod non stabit si fides operum respectu iustificet. Obseruandæ sunt diligenter istæ collationes quibus omne meritũ prorsus expungitur.

5 *Credit autem in eum.* Plena energiæ periphrasis: qua & fidei & iustitiæ substantiã naturamque expressit. Clarè enim definit non quatenus meritoria virtus est fides, iustitiam nobis cõferre, sed quatenus Dei gratiam nobis impetrat. Neque enim Deum modò pronuntiat datorẽ iustitiæ: sed nos iniustitiæ damnat, vt nostræ inopiæ succurrat Dei liberalitas. In summa, nemo ad fidei iustitiã perueniet, nisi qui in se erit impius. Nã hæc periphrasis ad circunstantiam loci aptãda est, quòd aliena iustitia nos ornet fides, quam à Deo mendicat. Atque hìc rursus Deus iustificare nos dicitur, dum peccatoribus gratis ignoscit, & amore dignatur quibus iure irasci poterat: dum scilicet nostram iniustitiam misericordia sua abolet.

6 Quemadmodum etiam Dauid finit beatitudinem

hominis, cui Deus imputat iustitiam absque operibus.

7 *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata.*

8 *Beatus vir cui non imputauit Dominus peccatum.*

6 *Finit beatitudinem hominis.* Hinc perspicimus merum esse eorum cauillum, qui opera Legis intra cæremonias limitant, quando nunc opera simpliciter & sine adiecto vocat, quæ prius dicebat opera Legis. si nemo inficiari potest, simplicem & non restrictam loquutionem qualis nunc occurrit, promiscuè de opere quolibet intelligendam: id perpetuò in tota disputatione valere debet. Nihil enim minus cõsentaneum, quàm cæremoniis solis vim iustificandi adimi, quum opera indefinitè Paulus excludat. Huc accedit oppositum membrum, quòd Deus homines iustificet peccatum non imputãdo. quibus etiam verbis docemur, iustitiam Paulo nihil esse quàm remissionẽ peccatorum. Postremò hanc quoque remissionem gratuitam esse, quia sine operibus imputatur: quod & Remissionis nomen indicat. Non enim remittit creditor, cui numeratum est: sed qui nomen sponte inducit, mera liberalitate. Eant nunc qui delictorum veniam satisfactionibus redimere docent: à qua Paulus argumentum petit ad gratuitum iustitiæ donum asserendum. Quo modò enim illis cum Paulo conueniet? Aiunt illi, operibus satisfaciendum Dei iustitiæ, quo peccatorum veniam impetremus. Contrà hîc ratiocinatur, iustitiam fidei gratuitam esse ac sine operibus: quoniam à peccatorum remissione pendeat. Vitiosa certè esset ratiocinatio, si qua in remissione peccatorũ opera intercederent. Nec minus iisdem Prophetæ verbis ineptiæ Scholasticorum dissipantur, de dimidia remissione. Culpa remissa, pœnam retineri à Deo nugantur: Propheta autem clamat, non tecta modò peccata esse, hoc est in conspectu Dei sublata: sed etiam addit, non imputari. Quomodo conueniat, Deum pœnam eorum exposcere quæ non imputet? Manet ergo salua nobis pulcherrima sententia, Iustificari fide, qui gratuita peccatorum remissione corã Deo purgatus sit. Præterea hinc gratuitæ iustitiæ perpetua in totam vitã duratio colligi potest. Nam quum Dauid diuturno conscientiæ suæ cruciatu fatigatus, in hanc vocem erumpat, de experientia certè sua loquitur. atqui iam per annos complures Deũ coluerat. Ergo post magnos progressus tandem expertus miseros esse omnes qui ad Dei tribunal vocantur: non aliam obtinẽdæ beatitudinis viam esse clamat, quàm si Dominus nos in gratiam recipiat, peccata non imputando. Ita probè refellitur eorum commentum, qui fidei iustitiam non nisi initiale esse nugantur, vt deinde fideles operibus possessionẽ iustitiæ retineãt, quam nullis meritis adepti sunt. Quòd autem opera interdum dicuntur in iustitiam imputari, & aliæ quoque beatitudines recensentur, nihil de Pauli sententia detrahit. Refert Psalmus 106.30 imputatum esse Phinees sacerdoti Domini in iustitiam, quòd sumpto de scortatore & meretrice supplicio, vindicarit opprobrium Israelis. Nempe hominem audimus facinus iustum edidisse: sed vno facto personam non iustificari scimus. Requiritur enim perfecta, & numeris suis omnibus consummata obedientia, vt sonat promissio Leuit. 18.5. Qui fecerit hæc, viuet in ipsis. Quomodo ergo imputatur illi hæc vltio in iustitiã? Certè iustificatum prius esse Dei gratia opportuit. Qui enim iam Christi iustitia sunt induti, ii non sibi modò propitium habent Deum, sed operibus quoque suis: quorum maculæ & næui Christi puritate obteguntur, ne in rationem veniant: vnde nullis sordibus infecta opera, iusta reputantur: non aliter quàm eiusmodi indulgentia placere Deo quodlibet humanum opus palàm est. Quod si fidei iustitia vnica causa est cur iusta opera habeantur: vide quàm insulsè arguant, quia iustitia operibus tribuatur, non solius esse fidei iustitiam. Ego autem inuictum argumentum oppono contra, iniustitiæ damnatum iri

opera omnia, nisi sola fide homo iustificetur. Simile est de beatitudine. pronunciantur beati qui timent Dominum, qui ambulant in viis eius, Psalm. 128.1. qui meditantur eius Legem die ac nocte, Psal. 1.2: sed quia nemo id præstat qua decet perfectione, vt Dei mandato ad plenum respondeat, irritæ sunt omnes eiusmodi benedictiones, donec purificati ac mundati peccatorum remissione, beati reddimur: atque ita quidem vt capaces fiamus eius beatitudinis, quā Dominus ob studium Legis ac bona opera, seruis suis pollicetur. Ergo & operum iustitia, effectus est iustitiæ fidei: & beatitudo ex operibus, effectus beatitudinis, quæ sita est in peccatorum remissione. Si causa destrui ab effectu suo nec debet, nec potest, importunè facturi sint, si qui studeant fidei iustitiam per opera euertere. Sed cur non liceat (dicet quispiam) testimoniis illis contendere, operibus hominem iustificari ac beatum reddi? verba enim Scripturæ non magis sonant, fide iustificari hominem, & Dei misericordia beatum esse, quàm operibus. Nempe consideranda est hic tam series causarum, quàm gratiæ Dei dispensatio. Quia enim locum non habet quicquid pronuntiatur de operum vel iustitia vel beatitudine, nisi vnica hæc fidei iustitia præcesserit, & sola partes omnes impleat: hanc erigi ac stabiliri oportet, vt illa, tanquam fructus ex arbore, inde nascatur & emergat.

9 Beatitudo ergo ista in Circuncisionem modò, an & in præputium competit? Dicimus enim quòd imputata fuit Abrahæ fides in iustitiam.

10 Quomodo igitur imputata fuit? in Circuncisione quū esset, an in præputio? non in Circuncisione, sed in præputio.

Quia Circuncisionis & præputii tantùm fit mentio, inscitè colligunt multi, non aliud in quæstionem venire, quàm non acquiri iustitiam ex cæremoniis legalibus. Sed attendere conuenit cum quo hominum genere Paulus disputet: scimus enim hypocritas, dum in genere opera meritoria iactant, fucum tamen obtēdere in externis laruis. Iudæis quoque sua fuit peculiaris ratio, qui crasso Legis abusu, à vera & solida iustitia alienati erant. Dixit Paulus, neminem esse beatum, nisi quem sibi Deus gratuita venia reconciliat: vnde sequitur omnes esse maledictos, quorum opera in iudicium veniunt. Iam tenetur caput hoc, non propria dignitate, sed Dei misericordia iustificari homines. sed nondum id satis est, nisi peccatorum remissio præcedat omnia opera, quorū primum fuit Circuncisio, quæ Iudaicum populū initiabat in Dei obedientiam. proinde in eo quoque demōstrando pergit. Semper meminerimus, Circuncisionem hic tanquam initiale (vt ita loquar) iustitiæ legalis opus recenseri. Neque enim ea Iudæi gloriabantur, tāquam gratiæ Dei symbolo, sed quasi meritoria Legis obseruatione. ideo se aliis præferebant, quasi plus afferrent coram Deo præstantiæ. Iam videmus non de vno ritu litem agitari: sed comprehendi sub vna specie quicquid est operum legalium, hoc est, quibus deberi posset merces. ideo autem præcipuè nominari Circuncisionem, quia fundamentum erat legalis iustitiæ. Atqui Paulus ex opposito contendit, Si iustitia Abrahæ est peccatorū remissio (quod securè ipse pro confesso assumit) ea autem Abrahæ obtigit ante Circuncisionem: sequitur ergo, peccatorum remissionem non dari præcedentibus meritis. Vides argumentum esse ab ordine causarum & effectuum. Causa enim semper effectu suo prior est. atqui iustitia fuit in Abrahamo Circuncisione superior.

11 Et signum accepit Circuncisionis, sigillū iustitiæ fidei quæ fuerat in præputio: vt esset pater omnium credentium per præputium, quo ipsis quoque imputetur iustitia:

12 *Et pater Circuncisionis, non iis qui sunt ex Circuncisione tantùm, sed qui insistunt vestigiis fidei, quæ fuit in præputio patris nostri Abrahæ.*

11 *Et signum accepit.* Per anticipationem ostendit, non tamen fuisse vanam superfluámque Circuncisionem, tametsi non iustificaret: quandoquidem alium haberet valde præclarum vsum, vtpote cuius officium erat iustitiam fidei obsignare, ac veluti ratam facere. Atque interim à fine ipso insinuat, non esse iustitiæ causam. Tēdit enim ad confirmandam fidei iustitiam, & eam quidem iam in præputio comparatam: ergo nihil illi derogat aut detrahit. Hîc porrò habemus insignem locum, de communi sacramentorum vsu: sunt enim (teste Paulo) sigilla, quibus & Dei promissiones cordibus nostris quodammodo imprimuntur, & sancitur gratiæ certitudo. Ac tametsi per se nihil iuuāt, Deus tamen qui gratiæ suæ instrumenta esse voluit, arcana Spiritus sui gratia efficit ne profectu careant in electis. Et quanuis reprobis tantùm mortuæ sint ac inutiles figuræ, vim tamen suam & naturam semper retinent: quia etsi nostra incredulitas effectu illorū nos priuat, non tamen Dei veritatem labefactat vel extinguit. Quare maneat hoc fixum, sacra symbola esse testimonia, quibus gratiā suam Deus cordibus nostris obsignat. De Circuncisionis symbolo peculiariter istud dicendum, repræsentatam illic fuisse duplicem gratiam. Pollicitus fuerat Deus Abrahæ semen benedictum, ex quo salus toti mundo speranda erat. Hinc pendebat illa promissio, Gen. 17.7, Ero tibi in Deum. Gratuita igitur reconciliatio in Deo, in signo illo inclusa fuit. Et analogia congruebat, vt in promissum semen respicerent fideles. Exigebat vicissim Deus integritatem ac sanctimoniā vitæ: symbolo indicabat quomodo ad eam perueniretur: nempe si in homine circuncideretur quicquid nascitur in carne, quia tota natura vitiosa est. Admonebat ergo Abrahamū externo signo, vt spiritualiter carnis suæ corruptionē circuncideret, quo etiam allusit Moses, Deut. 10.16. Quo autem indicaret non esse hominis opus, sed Dei: circuncidi voluit teneros infantes, qui per ætatem nondum exequi poterant id mandatum. Nam spiritualem Circuncisionem esse Diuinæ virtutis opus, non tacuit Moses: quemadmodum habes Deuteronomii 30. 6, Circuncidet Dominus cor tuum, &c. Prophetæ idipsum multo clarius postea explicarunt. Duæ denique, vt Baptismi hodie sunt, ita olim Circuncisionis erant partes: nempe tam vitæ nouitatem, quàm peccatorum remissionem testari. Cæterum quòd in Abrahæ persona Circuncisio, posterior iustitia fuit, nòn semper in sacramentis locum habet: sicut apparet in Isaac & posteris: sed Deus semel edere tale ab initio specimen voluit, nequis externis rebus salutem affigeret. *Vt esset pater.* Nota quomodo Abrahæ Circuncisio fidem nostram confirmet de iustitia gratuita: est enim obsignatio iustitiæ fidei, vt nobis quoque credētibus iustitia imputetur. Atque ita singulari artificio in aduersarios retorquet Paulus, quæ poterāt ab illis obiectari. Si enim ipsa Circuncisionis veritas ac vis est in præputio: non est cur tantopere se euehant Iudæi supra Gentes. Sed quum dubitatio iniici possit, An non ergo exemplo Abrahæ, nos quoque oporteat Circuncisionis sigillo eandem iustitiam confirmare? cur eam Apostolus prætermisit? Nempe quia putabat satis ex suis verbis quæstionem expediri. Nam vbi admissa fuerit hæc sententia, Circuncisionem valere duntaxat ad obsignandam Domini gratiam: sequitur hodie nobis esse superuacuam, qui signum habemus eius loco Diuinitus institutum. Quia ergo vbi Baptismus est, nullus iam restat Circuncisionis vsus, noluit de eo frustrà disceptare, quod nequaquam dubium erat, cur scilicet in Gentibus fidei iustitia non obsignetur, si similitudinem habent cum Abrahamo. Credere per præputium, est Gentes sua sorte contentas non interponere Circuncisionis tesseram. Atque ita præpositio διὰ ponitur loco ἐν.

12 *Non iis qui sunt ex Circuncisione,*

ne. Esse hoc loco accipitur pro censeri. Nam carnales Abrahæ filios perstringit, qui nihil habentes præter Circuncisionem externam, ipsa secure gloriantur. Istud enim alterũ, quod præcipuum est, negligũt, vt Abrahæ fidem imitentur, qua vna salutem ille adeptus est. Hinc apparet quàm solicitè discernat fidem à sacramento: non solùm ne quis hoc sine illa contentus sit, perinde acsi ad iustificandum sufficeret: sed etiam vt illa sola partes omnes impleat. Nam dum Iudæos qui sunt circuncisi, iustificari fatetur, disertè excipit, modò in fide nuda insistãt Abrahæ exemplo. Quid enim sibi vult fides in præputio, nisi vt ostendat solam nec aliunde adiutã sufficere? Cauendum ergo nequis dimidiando, simul duas iustificandi causas misceat. Eadem ratione reuincitur scholasticum dogma, de discrimine sacramentorum Veteris & Noui testamenti: illis enim vim iustificandi adimunt, his attribuunt. Atqui si rite Paulus ratiocinatur, dum Circuncisionem non iustificare ex eo probat, quòd fide iustificatus est Abraham: apud nos quoque militat eadem ratio: vt negemus Baptismo iustificari homines, quando eadem fide, qua Abraham, iustificantur.

13 Non enim per Legẽ promissio Abrahæ & semini eius data est, vt esset hæres mundi: sed per iustitiam fidei.

13 *Non enim*. Iã Legis & fidei antithesin quam prius attigerat, clarius repetit, quæ diligenter notãda est: quoniam si nihil à Lege mutuatur fides vt iustificet, inde intelligimus, nonnisi in Dei misericordiam respicere. Cõmentum porrò eorum qui de cæremoniis hoc dictum esse volunt, nullo negotio refellitur; quia siquid afferrent opera ad iustificationem, dicendum potius erat, non per Legem scriptam, sed per legem naturæ. Atqui non spiritualem vitæ sanctitatẽ opponit cæremoniis Paulus, sed fidem eiúsque iustitiam. Summa igitur est, Abrahæ promissam fuisse hæreditatem, non quia Legis obseruatione id esset promeritus, sed quia fide iustitiam adeptus erat. Et certè (vt mox Paulus subiiciet) tunc solida demum pace fruuntur conscientiæ, vbi donari gratis sentiunt quod iure non debetur. Hinc etiam sequitur, Gentibus nihilominus quàm Iudæis cõmune esse beneficium, cuius causa ad vtrosque æque pertinet. Nam si sola Dei bonitate fundata est salus hominum, eius cursum arcent & impediunt quantum in se est, qui ab ea excludũt Gentes. *Vt esset hæres mundi.* Quum de æterna salute nunc agitur, videtur parum tempestiuè Apostolus lectores ad mundum transferre: sed generaliter hoc verbo comprehendit instaurationem quæ à Christo speranda erat. Præcipua quidem fuit vitæ restitutio: collapsum tamen totius mundi statum reparari oportuit. Ideo Christum omnium Dei bonorum hæredem Apostolus nuncupat ad Hebr.1,2, quia adoptio quam eius gratia adepti sumus, hæreditatis possessionem à qua in Adam excidimus, nobis restituit. Quia verò sub typo terræ Chanaã non modò spes cælestis vitæ Abrahæ proposita fuit, sed plena & solida Dei benedictio: iure Apostolus dominium mũdi ei promissum fuisse docet. Huius gustum quendam in præsenti vita delibant pii: quia vtcunque inopiæ angustiis sæpe præmantur, quia tamen quæ in eorum vsum creauit Deus, tranquilla conscientia participãt, eóque propitio & volente fruuntur terrenis beneficiis non secus ac pignoribus vel arrhis vitæ æternæ, nihil illis obstat sua paupertas, quominus cælum, terram & mare sui iuris esse agnoscant. Diuitias mundi licet ingurgitent impii, nihil suum vocare possunt: quin potius furto rapiũt, quia cum Dei maledictione vsurpant. Magnum verò piis suæ egestatis solatium est, quòd tenuiter victitando, nihil tamen alienum furãtur: sed legitimum ex cælestis Patris manu demensum recipiunt, donec plenam hæreditatis suæ possessionem cernãt, dum eorum gloriæ seruient creaturæ omnes. Nam in hunc finem renouabitur & terra & cælũ, vt pro suo modo ad illustrandum Dei regnum in partes accedant.

14 Si enim ii qui sunt ex Lege, hæredes sunt: exinanita est fides, & abolita est promissio.

15 *Nam Lex iram efficit: siquidem vbi non est Lex, neque etiam transgressio.*

14 *Si enim qui sunt ex Lege.* Ab impossibili vel absurdo arguit, nō promissam fuisse Abrahæ quam à Deo gratiam obtinuit, ex pacto legali, vel operum intuitu: quia si interposita esset hæc conditio, Deum eos solos dignari adoptione qui merentur, vel qui Legem præstant, nemo confidere auderet, ad se pertinere. Quis enim tantæ sibi perfectionis est conscius, vt sibi hæreditatem ex Legis iustitia deberi statuat? Exinanita ergo fides esset: quia impossibilis conditio non modò suspensas & anxias teneret animas, sed trepidationem quoque incuteret. Ita euanesceret promissionum effectus, quia nihil prosunt nisi fide acceptæ. Quòd si hāc vnam rationem auscultandam aduersariis nostris aures essent, non magno negotio dirimeretur quod inter nos est certamen. Præsumit Apostolus pro re indubia, nequaquam Dei promissionibus constare suam efficaciam, nisi certa animi fiducia eas recipimus. Quid autem futurum est, si Legis obseruatione fundetur hominum salus? Conscientiæ nihil habebunt certitudinis, sed perpetua inquietudine vexatæ, tandem desperationi succumbent. Promissio inde ipsa sine fructu euanescet, cuius complementum à re impossibili pendebit. Eant nunc qui miseram plebem docent, operibus sibi salutem comparare: cuum Paulus disertè pronuntiet, abolitā esse promissionem, si in opera recumbat. Sed apprimè cognitu necessarium est illud: fidem in nihilū redigi, si operibus fulciatur. Nam & inde discimus quid sit fides, & qualem oporteat esse operum iustitiam, cui securè confidere possint homines. Perire fidem docet Apostolus, nisi in Dei bonitate securè acquiescit anima: non est ergo fides, aut Dei aut veritatis eius nuda agnitio: ac ne simplex quidem persuasio quòd Deus sit, quòd verbum eius sit veritas: sed Diuinæ misericordiæ certa notitia ex Euangelio concepta, quæ pacem cōscientiæ apud Deum ac requiem conciliet. Summa ergo est, Quòd si in Legis obseruatione reponatur salus, nullā habere eius fiduciam animus poterit: imò quæcunque à Deo promissiones nobis offerentur, irritæ cedent. Ita deplorati ac perditi sumus, si relegamur ad opera, dum quærenda est salutis causa vel certitudo.

15 *Nam Lex iram efficit.* Confirmatio proximæ sententiæ à contrario Legis effectu. Nam quū Lex nihil quàm vltionem generet, non potest afferre gratiā. Bonis quidem ac integris viam vitæ monstraret: sed quatenus vitiosis ac corruptis præcipit quid debeāt, præstandi autem vires non subministrat, reos apud Dei tribunal peragit. Quæ enim est naturæ nostræ vitiositas, quo magis docemur quid rectum sit ac iustum, eo apertius nostra iniquitas detegitur, maximéque contumacia: atque hoc modo grauius Dei iudicium accersitur. *Iram* pro Dei iudicio accipe, in quo significatu passim occurrit. Qui exponunt, iram peccatoris inflammari Lege, quia Legislatorem odit & execratur, quem videt suis cupiditatibus aduersari: argutè id quidem dicunt, sed parum aptè ad præsentem locum. Paulū enim nihil aliud voluisse, quàm ex Lege solam condemnationem nobis omnibus instare: cùm verbi communis vsus, tum verò ratio quam mox attexuit, palàm facit. *Vbi non est Lex.* Secunda probatio, qua idipsum quod dixerat confirmatur. Obscurum enim alioqui futurum erat quomodo à Lege in nos accenderetur ira Dei, nisi ratio magis appareret. Ea autem est, quia cognitione iustitiæ Dei per Legem percepta, eo grauius peccamus in Deum, quo minus excusationis nobis superest. Meritò enim grauiorem pœnam sustinēt, qui voluntatem Dei cognitam aspernātur, quàm qui ignorātia impingunt. Non loquitur autem Apostolus de simplici iustitiæ transgressione, à qua nemo eximitur: sed transgressionem appellat, vbi animus edoctus quid Deo placeat, quídve displiceat, fines voce Dei sibi definitos sciēs ac volens perrumpit. Atque vt vno verbo dicam, transgressio hîc non simplex delictum, sed destinatam in violanda iustitia cōtumaciam significat.

ficat. Particulam ὡ, quam aduerbialiter accipio, alii vertũt Cuius: acsi relatiuum esset pronomẽ: verùm prior lectio melius quadrat, quæ etiam magis recepta est. Vtranlibet sequaris lectionem, idem manet sensus, Qui Lege scripta non est institutus, eum, si peccet, non esse reum tantæ transgressionis, quantæ conuincitur qui Legem Dei contumaciter infregit ac dissipauit.

16 Propterea ex fide, vt secũdum gratiam: quo firma sit promissio vniuerso semini: non ei quod est ex Lege solùm, sed etiam quod est ex fide Abrahæ: qui est pater omnium nostrum.

17 (Sicut scriptum est, Quòd patrem multarũ gentium posui te) coram Deo cui credidit, qui viuificat mortuos, & vocat ea quæ non sunt, tanquam sint.

16 *Propterea ex fide.* Absolutio argumenti, quod totum in hanc summam possis colligere, Si per opera nobis eueniat hæreditas salutis, collabetur eius fides, abrogabitur eius promissio: sed vtramque oportet esse certam. ergo per fidem nobis obtingit, vt in sola Dei bonitate fundata eius stabilitas, certum effectum habeat. Vide vt Apostolus fidem ex firma stabilique certitudine æstimans, hæsitantiam ac dubitationem pro incredulitate ducat, qua & fides aboleatur, & abrogetur promissio. Et tamen hæc est dubitatio, quam Scholastici appellant Coniecturam moralem: &, si Deo placet, fidei loco substituunt. *Vt secundum gratiam.* Hic primò ostendit Apostolus, fidei nihil proponi præter meram gratiam: & hoc esse eius obiectum, vt vulgò loquuntur. Nam si ad merita spectaret, perperã gratuitum esse inferret Paulus quicquid ipsa à Deo nobis impetrat. Iterum aliis verbis repetam, Si gratia est quicquid fide consequimur, iacet omnis operum consideratio. Sed omnẽ ambiguitatem clarius dirimit quod proximè sequitur: nempe tunc demum firmã stare promissionem, vbi in gratiam recumbit. Hoc enim verbo confirmat Paulus, quandiu operibus insistunt homines, dubios pendêre: quia promissionum fructu se fraudant. Hinc etiam colligere promptum est, gratiam non pro dono regenerationis, vt quidam imaginantur, sed pro gratuito fauore sumi: ~~quia vt regener~~atio nũquam perfecta est, ad placandas animas nunquam sufficeret, nec per se ratam faceret promissionem. *Non ei quod est ex Lege solùm.* Hæc particula quum alibi significet eos qui præposteri Legis zelotæ, illius iugo sese obstringunt, ac fiducia eius superbiunt: significat hic simpliciter gentem Iudaicam, cui Lex Domini tradita fuerat. Nam quicunque Legis imperio deuincti manent, eos maledictioni esse obnoxios alibi Paulus docet. Ideóque certum est à gratiæ participatione excludi. Non ergo seruos Legis designat, qui operum iustitiæ addicti, Christo renuntiant: sed Iudæos, qui in Lege educati, Christo nomen dabãt. Cæterùm vt clarior sit sententia, sic resolue, Non iis tantùm qui ex Lege sunt, sed omnibus qui fidem imitantur Abrahæ, etiam si Legem prius non habuerint. *Qui est pater omnium nostrum.* Relatiuum habet vim causalis particulæ. vult enim eo probare, Gentes esse huius gratiæ consortes, quia eodem oraculo quo delata est Abrahæ hæreditas & semini eius, Gentes in eius semen fuerunt accitæ. Siquidem positus dicitur non vnius gentis pater, sed multarum gentium: quo præsignata est futura gratiæ propagatio, quæ tũc intra vnum Israelem cõtinebatur. Nisi enim ad eos extenderetur benedictio promissa, non poterãt in Abrahæ sobole censeri. Præteritum verbi tempus, vsu Scripturæ vulgari, notat Diuini consilii certitudinem. Nam etsi nihil tunc minus apparebat: quia sic tamen ordinauerat Dominus, verè dicitur constitutus multarum gentium pater. Testimonium Mosis parenthesi includatur, quò hæc sententia cohæreat, *Qui est pater omnium nostrum coram Deo,* &c. Necesse enim fuit simul explicare quæ istius cognationis forma esset: ne in carnali gene-

ratione nimium gloriaretur Iudæi. Dicit ergo esse *Patrem coram Deo,* quod idem valet, acsi nominaret spiritualem. Id enim iuris non à carne propria, sed à Dei promissione habet.

17 *Cui credidit, qui viuificat mortuos.* Hoc circuitu declaratur ipsissima substantia fidei Abrahæ: vt eius exemplo transitus quoque fiat ad Gentes. Mirifica enim via perueniendum illi erat ad promissionem quam audiebat ex ore Domini, quum nullum eius signum extaret. Promittebatur semen vt vegeto ac viuido: at ipse emortuus erat. ergo oportebat erigi cogitationem eius in virtutem illam Dei, qua mortuos viuificat. Iam nihil absurdi est, si Gentes aridæ alioqui & emortuæ, in communionem inseruntur. Qui enim ob id gratiæ capaces negat, iniuriam Abrahæ facit, cuius fides ea cogitatione subnixa est, nihil interesse an mortuus sit qui à Domino vocatur ad vitam: cui, dum loquitur, facile est sua potentia mortuos suscitare. Hic præterea typum & exemplar habemus vniuersalis nostræ vocationis, quo nobis ob oculos statuitur ortus noster, non in primā natiuitatem, sed spem futuræ vitæ: nempe dum à Domino vocamur, ex nihilo nos emergere. Qualescunque enim videamur, nē scintillam quidem habemus vllius boni, quod nos regno Dei aptos reddat. Vt enim potius idonei simus ad audiendam Dei vocationem, emori nos penitus nobismet oportet. Hæc est vocationis conditio, vt qui mortui sunt, à Domino suscitentur: qui nihil sunt, aliquid eius virtute esse incipiant. Vocādi verbum, ad prædicationem restringi non debet, sed more Scripturæ vsitato, pro suscitare capitur: idque ad virtutem Dei magis exprimēdam, qui solo nutu quos vult erigit.

18 *Qui præter spem super spe credidit: vt esset pater multarum gentium: secundum quod dictum erat, Sic erit semen tuum.*

18 *Qui præter spem.* Si ita legamus, sensus erit, Quum nullum occurreret argumentum, imò quum omnia pugnarent, credere tamen non destitit. Et sanè nihil fidei magis aduersum est, quàm mentes nostras oculis affigere, vt ex eorum intuitu petamus sperandi materiam. Potest etiā legi Supra spem, & forsan magis apposite: quasi diceret ipsum sua fide longè superasse quicquid concipere poterat. Nisi enim sursum alis cælestibus euolet fides, vt omnes carnis sensus procul despiciat, in luto mūdi semper hærebit. Quum autem Spei vocabulum Paulus in eadem sententia bis vsurpet: priore loco significat sperandi argumentum, quod ex natura & carnis ratione capi potest: secundo loco fidem à Deo datam significat, hoc sensu, Quum sperādi materia non esset, tamen spe in Domini promissionem incubuit: atque ad sperandum satis esse putauit, quòd Dominus promiserat, vtcunque res esset per se incredibilis. *Secundum quod dictum erat.* Ita vertere placuit, vt referatur ad Abrahæ tēpus. vult enim dicere Paulus, Abrahamum, quum ad desperationem plurimæ tentationes eum impellerent, ne deficeret, animum ad id quod sibi promissum erat, conuertisse, Semen tuum æquabit stellas cæli, & arenas maris. Nam consultò testimonium truncatum adduxit, quo nos acueret ad Scripturæ lectionē. Religiosè enim id vbique in citanda Scriptura curant Apostoli, vt nos ad diligentiorem eius lectionem accendant.

19 *Ac fide minimè debilitatus, non considerauit suum ipsius corpus iam emortuum, centenarius quum ferè esset: nec emortuam vuluam Saræ:*

20 *Nec verò in Dei promissionem per incredulitatē disquisiuit: sed roboratus est fide, tribuens gloriam Deo:*

21 *Ac certò persuasus, quòd vbi quid promisit, possit etiam præstare.*

22 *Ideo & imputatum illi est in iustitiam.*

19 *Ac fide.* Si mauis, altera negatione omissa, poteris ita efferre, Nec debilitatus fide considerauit suum ipsius corpus. sed hoc nihil ad sensum refert. Nunc verò propius demonstrat quid potuerit impedire, imò prorsus auertere Abrahamum à promissione recipienda. Semen illi ex Sara promittebatur: quum nec ipse ad generandum, nec Sara ad concipiendum natura habilis esset. Quicquid in seipso ac circa se intueri poterat, promissionis effectui aduersabatur. Ergo vt locum Diuinæ veritati faceret, ab iis quæ in conspectu erant, animum retraxit, & quasi seipsum oblitus est. Neque tamen intelligas, omnino non respexisse illum ad effœtum suum corpus: quum Scriptura contrà testetur, ita ratiocinatum secum fuisse, Num viro centum annorum nascetur proles? & Sara quæ nonagenaria est, pariet? Sed quoniam omissa illa consideratione, totum suum sensum Domino resignauit: dicit Apostolus non considerasse. Et sane maioris fuit constantiæ, ab ea re quæ se oculis vltrò ingerebat, cogitationem distrahere, quàm si nihil tale in mentem ei venisset. Effœtũ porrò fuisse Abrahæ corpus ætate ipsa ante Domini benedictionem, satis clarè probatur tum hic, tum Gen. 17, & 18. vt Augustini opinio nullo modo sit admittenda, qui alicubi putat in sola Sara impedimẽtum fuisse. Nec mouere nos debet obiectionis absurditas, quæ ipsum ad eam solutionem confugere coegit. Ridiculum esse putat, vt effœtus dicatur Abraham anno centesimo, qui aliquanto pòst tempore complures liberos sustulerit. Eo enim ipso magis spectabilem potentiã suam reddidit Deus, quòd qui prius fuerat instar marcidi atque aridi trunci, vbi cælesti benedictione reuiguit, non modò procreando Isaac sufficiat, sed quasi in floridam ætatem restitutus, aliis postea generandis vires habeat. Atqui excipiet quispiam, præter naturæ ordinem non esse, vt vir ea ætate generet. Vt fatear prodigium non esse, parum tamen abest à miraculo. Deinde cogita quot laboribus, molestiis, peregrinationibus, difficultatibus exercitatus tota vita fuisset sanctus ille vir: ac fatendum erit, non magis ætate fractum, quàm laboribus attritum exhaustúmque fuisse. Postremò non simpliciter, sed per cõparationem effœtum vocatur eius corpus. non enim consentaneum erat, vt qui in flore ac robore ætatis non fuisset gignẽdo idoneus, cassus virtute nũc demum inciperet. Quòd ait, *Non fuisse debilem fide*, sic accipe, Non vacillasse, aut fluctuatum esse, vt solemus in rebus ambiguis. Duplex enim est fidei debilitas. vna, quæ tentationibus aduersis succumbendo, excidere nos à Dei virtute facit: altera, quæ ex imperfectione quidem nascitur, non tamen fidem ipsam extinguit. Nam nec mens vnquã sic illuminata est, quin maneant multæ ignorantiæ reliquiæ: nunquam sic est animus stabilitus, quin multum hæreat dubitationis. Cum iis ergo carnis vitiis, ignorantia scilicet & dubitatione, assiduum est fidelibus certamẽ: in quo certamine fides eorum grauiter concutitur sæpe & laborat, verùm superior tandem euadit: vt dici possint in ipsa infirmitate firmissimi.

20 *Nec verò in Dei promissionem.* Quanquam veterem interpretem & Erasmum nõ insector, versio tamen mea ratione non caret. Videtur enim Apostolus voluisse dicere, Abraham nõ examinasse ad incredulitatis trutinam, an præstare posset Dominus quod promittebat. Id propriè est disquirere in aliquid, quum diffidẽtia illud excutimus: nec volumus nisi penitus discussum, vbi credibile apparet, admittere. Rogauit quidem quomodo euenire id posset: at illa fuit admirantis interrogatio: qualis virginis Mariæ, dum ab Angelo sciscitabatur quomodo futurum esset quod nuntiabat: & similes. Sancti ergo, dum nuntius illis de operibus Dei affertur, quorum magnitudo captum eorum excedit, in admirationem quidem prosiliunt, sed ex admiratione mox trãseunt ad virtutem Dei suspiciendam: impii autem sciscitando irrident, & quasi fabulosum respuunt. Qualiter vides fieri à Iudæis, dum rogãt Christum quomodo possit dare carnem suam manducandam. Hac ratione Abraham non reprehenditur quòd riserit, ac quæsierit quomodo viro centum annorum ac nonagenariæ mulieri nasceretur puer: quia in suo tẽpore locũ nihilominus dabat Diuini verbi potentiæ. Contrà, in Sa-

d.ii.

ra similis risus & quæstio reprehensione non caret, quia vanitatis insimulabat Dei promissum. Hæc si applicentur ad præsentem causam, patebit non aliam fuisse originem iustificationis Abrahæ, quàm Gentium. Sunt ergo contumeliosi in patrem suum Iudæi, si Gentium vocationi, tanquam absurdæ reclamant. Nos quoque meminerimus, eandem esse nostram omnium conditionē quæ fuit Abrahæ. Quæ circa sunt, omnia Dei promissionibus aduersantur. Immortalitatem pollicetur: nos mortalitate & corruptione circūdamur. Pro iustis se nos habere pronūtiat: peccatis sumus cooperti. Propitium se ac beneuolum nobis esse testatur: indicia externa iram eius minantur. Quid ergo agendum? Nos ac nostra omnia clausis oculis præterire decet, nequid nos impediat, vel remoretur, quominus Deum credamus veracem. *Sed roboratus est.* Opponitur superiori membro, vbi dictum fuerat, non fuisse fide debili: perinde ac si diceret, cōstantia firmitudineque fidei vicisse incredulitatem. Nemo enim ex hac lucta victor euadet, nisi qui arma & robur ex Dei verbo mutuabitur. Quòd addit, *Dedisse gloriam Deo,* in eo notandum est, non posse Deo plus honoris deferri, quàm dum fide obsignamus eius veritatē: sicuti rursum nulla ei grauior contumelia inuri potest, quàm dum respuitur oblata ab ipso gratia, vel eius verbo derogatur authoritas. Quare hoc in eius cultu præcipuum est caput, promissiones eius obedienter amplecti: veráque religio à fide incipit.

21 *Quod vbi quid.* Quia fatentur omnes Dei potentiam, nihil eximium de fide Abrahæ videtur dicere Paulus: sed experientia ostendit nihil magis esse rarum vel difficile, quàm Dei virtuti tribuere quem meretur honorē. Nullum enim tam exiguum vel leue obstaculum est, quo non arceri ab opere manum Dei fingat caro. Hinc fit vt in minimis quibusque tētationibus nobis effluant Dei promissiones. Extra certamen quidem nemo (vt dixi) Deum omnia posse negat: verùm simulac obiicitur aliquid quod cursum promissionum Dei impediat, Dei virtutem è suo gradu deiicimus. Quare vt apud nos ius suum & honorem obtineat, vbi ad comparationem venitur, ita statuere necesse est: non minus ipsam ad superanda mundi obstacula sufficere, quàm validus est solis fulgor ad discutiendas nebulas. Solemus quidem semper excusare quòd nihil Dei potentiæ derogemus, quoties hæsitamus de eius promissis: quia scilicet hæsitandi causam minime præbeat imaginatio (quæ peruersa & in Deum palàm blasphema foret, liberalius verbo promittere, quàm præstare queat) sed is quem sentimus in nobis, defectus. atqui Dei potentiam non satis euehimus, nisi putamus nostro vitio esse superiorem. Fides ergo non imbecillitatem, miseriam, defectum proprium spectare debet: sed attendere toto studio ad solam Dei virtutem. Nam si iustitia vel dignitate nostra niteretur, nunquam conscenderet ad considerandam Dei potentiam. Atque hoc examen est incredulitatis, de quo nuper loquebatur: vbi Domini potentiam nostro modo metimur. Neque enim imaginatur fides Deum posse quicquid vult, vt interim ipsum in otio sedentem relinquat: sed potius in cōtinuo actu locat eius virtutem. præsertim verò ad verbi effectum eam applicat, vt prompta sit Dei manus ad exequēdum quicquid ore protulit. Miror cur Erasmo relatiuum masculinum placuerit: nam etsi non variat propterea sensus, proprius tamen ad Græca Pauli verba accedere libuit. Scio passiuum esse verbum: sed medica deflexione mollienda fuit asperitas.

22 *Ideo & imputatum,* &c. Hinc iam clarius patet cur & quomodo Abrahæ iustitiā contulerit sua fides: nempe quia verbo Dei innixus, promissam gratiam non repudiauit. Ac sedulò tenenda est, memoriæque commendanda ista fidei ad verbum relatio. Nihil enim plus conferre fides nobis potest, quàm à verbo acceperit. Quare non protinus iustus erit qui generali tātùm cōfusáque notitia imbutus, Deū veracē esse statuet, nisi in promissione gratiæ quiescat.

23 ***Non est autem scriptum propter ipsum tantùm, imputatum fuisse illi.***

24 Sed etiam propter nos, quibus imputabitur credentibus in eum, qui excitauit Iesum Dominum nostrum ex mortuis.

25 Qui traditus fuit propter delicta nostra, & excitatus propter nostram iustificationem.

23 *Non est autem scriptum.* Quoniam probatio ab exemplo (vt suprà admonuimus) non semper firma est, ne id in quæstionem veniat, disertè asserit Paulus in Abrahæ persona editum fuisse specimē communis iustitiæ, quæ peræque ad omnes spectat. Locus quo admonemur de capiendo exemplorum fructu in Scripturis. Historiam esse vitæ magistram, verè dixerunt Ethnici: sed qualiter ab ipsis traditur, nemo in ea tutò proficiat: sola Scriptura sibi iure vindicat eiusmodi magisterium. Primùm enim generales præscribit regulas, ad quas vnamquanque historiam exigamus, quo profectui nostro seruiat. Deinde ad liquidum discernit quæ facta imitanda, & quæ cauenda. Doctrinam verò in qua præcipue versatur, sibi peculiarem habet: vt prouidentiam Domini, erga suos iustitiā ac bonitatē, erga reprobos, iudicia demonstret. Quod ergo de Abraham recitatur, negat Paulus eius causa duntaxat scriptum. Neque enim res est quæ pertineat ad singularem vnius ac certæ personæ vocationem, sed iustitiæ obtinēdæ ratio describitur, quæ vna perpetuáque inter omnes est: atque id in communi fidelium patre, in quem omnium oculos esse intētos decet. Proinde si purè ac piè sacras historias tractare libet, meminerimus sic tractandas esse: vt solidæ doctrinæ fructum inde referamus. Ac partim quidem illæ nos instituunt ad formandam vitam, partim ad vitam confirmandā, partim ad timorem Domini excitandum. Ad vitam formandam valebit sanctorum imitatio, si ab illis sobrietatem, castitatem, dilectionem, patientiam, modestiam, mundi contemptum, aliásque virtutes discamus. Ad fidei cōfirmationem faciet Dei auxilium, quod illis præsens semper fuit. consolationem adferet in rebus aduersis protectio, & paterna quam de ipsis semper gessit, cura. Iuuabunt nos Dei iudicia, & supplicia in sceleratos edita, si metum incutiant, qui reuerentia & pietate corda nostra imbuat. Quòd autem ait, *Non propter illum solum*, eo videtur subindicare, partim quoque scriptum eius gratia. vnde quidam intelligunt, in Abrahæ laudem cōmemorari quid fide adeptus sit: quia Dominus seruos suos æternæ memoriæ vult esse commendatos: sicut dicit Solomon. Prou. 10. 7, Nomē eorum fore benedictum. Sed quid si accipias simplicius, non propter ipsum duntaxat, acsi priuilegium aliquod singulare foret, quod in exemplum trahere non conueniat: imò ad nostram institutionem pertinere, quos eadem ratione iustificari oporteat? Hic certè aptior erit sensus.

24 *Credentibus in eum.* Quid valeant istæ paraphrases, suprà admonui: nempe eas inseruit Paulus, vt pro locorum circunstantia, fidei substantiam variè designent: cuius non vltima est pars Christi resurrectio, quæ nobis est futuræ vitæ hypostasis. Si dixisset simpliciter, credere nos in Deum, non ita promptum fuisset colligere quid hoc ad obtinendam iustitiam faceret: sed dum prodit in medium Christus, & in sua resurrectione certum vitæ pignus offert, apertè constat ex quo fonte fluat iustitiæ imputatio.

25 *Qui traditus fuit.* Pluribus eandem quam proximè attigi, doctrinam, prosequitur & illustrat. Nostra enim magnopere interest, non modò mentes nostras ad Christum dirigi, sed distinctè monstrari quomodo salutem nobis acquisierit. Quanquam autem Scriptura, vbi de salute nostra agitur, in vna Christi morte subsistit, longius tamen nunc progreditur Apostolus. Nam quia eius consilium erat, explicatius tradere salutis causam, duo eius membra enumerat. Ac primò quidem dicit, morte Christi expiata esse peccata: deinde eiusdem resurrectione partam esse iustitiam. Summa verò est, vbi fructum mortis Christi & resurrectionis tenemus, nihil ad implendos omnes iustitiæ numeros de-

esse. Neque enim dubium est quin mortem à resurrectione separans, ruditati nostræ sermonem accommodet: quia alioqui verum est, Christi obedientiã, quam in morte exhibuit, partam fuisse nobis iustitiam: vt etiam proximo capite docebit. Sed quia resurgendo patefecit Christus, quantum morte sua profecisset, hæc quoque distinctio ad docendum apta est, Sacrificio, quo expiata sunt peccata, inchoatam fuisse salutẽ nostram, resurrectione verò demum fuisse perfectam. Nam iustitiæ principium est, nos reconciliari Deo: complementum autem, abolita morte, vitam dominari. Significat ergo Paulus, satisfactionem pro peccatis nostris in cruce fuisse peractam. Nam vt Christus nos in gratiam Patris restitueret, reatum nostrum ab ipso aboleri oportuit: quod fieri non poterat, nisi pœnam, cui soluendæ pares non eramus, nostro nomine lueret. Castigatio enim pacis nostræ super eum, inquit Iesaias 53.5. Traditum verò dicit potius, quàm mortuum: quia expiatio ab æterno Dei beneplacito pẽdet, qui hoc modo placari voluit. *Excitatus propter iustificationem*. Quia non satis fuisset Christum se iræ & iudicio Dei obiicere, ac debitam peccatis nostris maledictionẽ subire, nisi eius quoque euaderet victor, & receptus in cælestem gloriam, sua intercessione Deum nobis placaret: resurrectioni, per quam mors absorpta est, vis iustificandi ascribitur: non quòd sacrificium crucis, quo reconciliati sumus Deo, nihil ad iustitiam contulerit: sed quia in noua vita huius gratiæ perfectio clarius apparet. Cæterum non possum iis assentiri, qui secundum hoc membrum ad vitæ nouitatem referunt: nam de ea nondum cœpit agere Apostolus: deinde certum est eodem pertinere vtrunque membrum. Proinde si iustificatio renouationem significet, propter peccata fuisse mortuũ, eo sensu dictũ esset, vt nobis mortificandæ carnis gratiam acquireret: quod nemo concedit. Ergo quemadmodum mortuum dixit propter peccata, quia soluta in morte peccatorum pœna, nos à mortis calamitate liberauit: ita nunc dicitur suscitatus ad nostram iustificationem, quoniam sua resurrectione vitam solidè nobis instaurauit. Primùm enim manu Dei percussus est, vt in persona peccatoris peccati miseria defũgeretur: deinde in vitæ regnũ exaltatus est, vt iustitia ac vita suos donaret. De iustificatione ergo imputatiua adhuc loquitur: atque hoc ipsum confirmabit quod statim sequetur proximo capite.

CAP. V.

1 *IVstificati ergo ex fide, pacem habemus apud Deum per Dominum nostrum Iesum Christum:*

2 *Per quem accessum habuimus fide in gratiam istam in qua stetimus, & gloriamur super spe gloriæ Dei.*

1 *Iustificati ergo.* Incipit Apostolus ab effectis illustrare id quod de fidei iustitia hactenus asseruit. Itaque totum hoc caput in amplificationibus positum est: quæ tamen non minorem vim explicandi, quàm confirmandi habeant. Dixerat enim prius, fidem aboleri si ex operibus quæritur iustitia: quia perpetua inquietudo miseras animas turbabit, quæ nihil solidum in se reperient. Nunc ex opposito docet, quietas & tranquillas reddi, vbi fide iustitiam adepti sumus. *Pacem habemus*. Singularis iustitiæ fidei fructus. Nam siquis ab operibus conscientiæ securitatem petere velit, (quod in profanis & brutis hominibus cernitur) frustra id tentabit. Aut enim contemptu vel obliuione Diuini iudicii sopitum est pectus, aut trepidatione ac formidine quoque plenum est, donec in Christum recubuerit. ipse enim solus est pax nostra. Pax ergo conscientiæ serenitatem significat, quæ ex eo nascitur, quòd Deum sibi reconciliatum sentit. Eam nec Pharisæus habet, qui falsa operum fiducia turget: nec stupidus peccator, qui vitiorum dulcedine ebrius, non inquietatur. Quanquam enim neuter apertũ bellum videtur habere, quẽadmodum is qui peccati sensu feritur: quia tamen non verè accedunt ad iudicium Dei, nequaquam concordiam cum illo habent. stupor enim conscientiæ quidam est veluti à Deo recessus. Ideo pax erga Deum ebriæ carnis securitati opponitur: quia hoc primum est,

vt

vt quisque se ad reddendam vitæ rationem expergefaciat. Nemo autem se coram Deo intrepide sistet, nisi gratuita reconciliatione fretus: quia quandiu iudex est Deus, terreri omnes & turbari oportet. Quod validissimo argumento est, aduersarios nostros nihil aliud quàm sub vmbra garrire, quum operibus arrogant iustitiam. Nam conclusio hæc Pauli, ex principio illo pendet, semper titubare miseras animas, nisi in Christi gratia quiescant.

2 *Per quem habuimus accessum.* Nam reconciliatio nostra cum Deo, Christo fulta est. ipse enim solus est dilectus filius: nos verò omnes natura filii iræ. Sed gratia hæc nobis per Euangelium communicatur: quia est ministerium reconciliationis, cuius beneficio quodammodo inducimur in regnum Dei. Meritò itaque in Christo certum gratiæ Dei pignus nobis ante oculos Paulus statuit, quo nos ab operum fiducia melius abstrahat. Et Accessus quidem nomine, initium salutis à Christo esse docens, præparationes excludit, quibus stulti homines Dei misericordiam se anteuertere putant: acsi diceret, Christum nihil pro meritis obuiam venire, manumque porrigere. Postea subiicit continuò, eiusdem gratiæ tenore fieri, vt firma stabilisque salus nobis maneat: quo significat, perseuerantiam non in virtute industriave nostra, sed in Christo fundatam esse. Quanquam simul, quum dicit nos stetisse, indicat quàm altas agere radices debeat in piorum cordibus Euangelium: vt ipsius veritate firmati, aduersus omnes diaboli & carnis machinas stabiles consistant. Et hoc verbo fidem non fluxam esse, aut vnius diei persuasionem significat: sed fixam & altè animis insidentem, vt tota vita perseueret. Non igitur qui subito impetu ad credendum impellitur, fidem habet, vt inter fideles numeretur: sed qui constanter & fixo (vt ita loquar) pede residet in statione Diuinitus sibi ordinata, vt semper Christo adhæreat. *Et gloriamur super spe.* Hinc nimirum spes futuræ vitæ & emergit, & exultare audet, quòd velut iactis fundamentis, in Dei gratia constitimus. Sensus enim Pauli est, quāuis nunc in terra peregrinentur fideles, fiducia tamen sua cælos transcendere, vt futuram hæreditatem tranquilli in sinu foueant. Atque hîc euertuntur pestilentissima duo sophistarum dogmata. Alterum quo iubent Christianos esse contentos coniectura morali in percipienda erga se Dei gratia. Alterum, quo tradunt omnes esse incertos finalis perseuerantiæ. Atqui nisi & certa in præsens intelligentia, & in futurum constans ac minime dubia sit persuasio, quis gloriari auderet? spes gloriæ Dei nobis per Euangelium affulsit, quod testatur nos fore consortes Diuinæ naturæ. Quum enim videbimus Deum facie ad faciem, similes ei erimus. 2. Pet. 1. 4, & 1. Ioan. 3. 2.

3 Neque id modò, sed gloriamur etiā in afflictionibus: scientes quòd tribulatio patientiam efficiat.

4 Patientia verò probationem, probatio autem spem.

5 Porrò spes non pudefacit: quoniam dilectio Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis.

3 *Neque id modò.* Nequis obiiceret per ludibrium, Christianos tamen cum sua gloria hic miris modis vexari & conteri, quæ conditio longè abest à fœlicitate: obiectionem illam præuenit: ac pronuntiat, non tantùm nihil impediri pios calamitatibus quo minus beati sint, sed eorum quoque gloriam inde promoueri. Ad id probandum, ratiocinatur ab effectu: & vtitur quidem eleganti gradatione, qua tandem concludit, in salutem ac bonū nostrū vergere quæcunque patimur ærumnas. Quòd autē dicit sanctos in tribulationibus gloriari, non ita est intelligendum, acsi res aduersas non extimescerent & refugerent, vel nulla earum acerbitate premerentur, vbi incidunt: (nā nec patientia inde nasceretur, nisi esset amaritudinis sensus) sed quia dolendo ac gemendo, ingenti tamen consolatione non carent, quòd sibi indulgentissimi Patris manu in suum bonum, quicquid ferunt, dispensari reputant, merito dicuntur gloriadiu.

ri. Vbicunque enim profectus est salutis. illic non deest gloriandi materia. Hinc ergo docemur quis sit tribulationũ nostrarum finis: siquidẽ filios Dei præstare libet. Debent enim ad patientiã nos assuefacere: ac nisi faciant, opus Domini vanum & irritũ nostra prauitate redditur. Vnde enim probat, non obstare piorũ gloriæ res aduersas, nisi quia patienter eas ferendo, Dei auxilium sentiunt, quod eorum spem alit & confirmat? Ergo qui patientiam non discunt, malè proficere certum est. Nec obstat quòd in Scripturis extant quædam Sanctorũ querelæ desperationis plenæ. Nã ad tempus interdum ita suos vrget Dominus ac constringit, vt vix respirare illis liceat, ac consolationis reminisci: sed momento reducit in vitam, quos in mortis caligine propè demerserat. Ita semper in illis adimpletur quod ait Paulus 2.Cor.4.8, In omnibus premimur, at non anxii reddimur: laboramus, at non destituimur: persecutionem patimur, at non deserimur: deiicimur, at non perimus. *Tribulatio patientiam.* Id non ex natura tribulationis, qua videmus bonam hominum partem ad obstrependum Deo, atque etiam ad maledicendũ instigari. Verùm vbi in contumaciæ locum successit interior mansuetudo quæ per Spiritũ Dei infunditur, & quæ per eundem suggeritur consolatio: generãdæ patientiæ instrumenta fiunt tribulationes, quæ in obstinatis nihil quàm indignationem & fremitum excitare queunt.

4 *Patientia probationem.* Iacobus in simili gradatione diuersũ videtur sequi ordinem: quia dicit ex probatione esse patientiam. sed diuersa verbi acceptio intellecta, vtrunque conciliabit. Paulus enim probationem accipit pro experiẽtia, quam de certa Dei protectione sumunt fideles, vbi eius auxilio freti, omnes difficultates superant: nempe dum patienter ferendo, consistunt stabiles, experiuntur quantũ valeat Domini virtus, quam pollicitus est suis semper adfuturam. Iacobus eandem vocem vsurpat pro ipsa tribulatione, iuxta communem Scripturæ vsum: quia per eas seruos suos probat & examinat Deus: vnde & tẽtationes sæpe dicuntur. Quãtum igitur ad præsentem locum, tunc proficimus vt decet in tolerantia, quum reputamus eam nobis stetisse Dei potentia, atque ita in futurum spem capimus nunquam Dei gratiam nobis defuturam, quæ semper nobis in necessitate succurrerit. Quare subiicit, ex probatione spem oriri: quia ingrati sumus acceptis iam beneficiis, nisi eorum recordatione spem in posterum confirmamus.

5 *Spes non pudefacit.* Hoc est, habet certissimum salutis exitũ. Vnde cõstat nos rebus aduersis in hunc finẽ exerceri à Domino, vt his gradibus salus nostra prouehatur. Non possunt ergo miseriæ nos reddere miseros, quæ pro suo modo beatitudinis sunt adminicula. Sic probatum est quod dixerat, esse piis inter medias afflictiones gloriandi materiam. *Quoniam dilectio Dei.* Non refero ad proximum verbum duntaxat, sed ad totam præcedentem sententiam: ideo, inquam, tribulationibus ad patientiã nos acui, & patiẽtiam Diuini auxilii esse nobis experimentum, quo ad spem magis animemur: quia vtcunque premamur, ac iamiam cõterendi videamur, non tamen desinimus Diuinã erga nos beneuolentiam sentire, quæ vberrima est consolatio, ac multo amplior quàm si omnia prosperè cederẽt. Siquidem vt aduerso infensóque Deo misera est ipsa, quæ videtur in speciem fœlicitas: ita eodem propitio certũ est vel calamitates ipsas in prosperum lætúmque successum exituras. Quandoquidem omnia oportet seruire arbitrio Creatoris: qui pro suo erga nos paterno fauore (vt iterum repetet Paulus capite 8.) omnia crucis exercitia in salutẽ nostram temperat. Hæc Diuinæ erga nos dilectionis notitia cordibus nostris instillata est per Spiritum Dei. Nam & ab auribus, & oculis, & mẽtibus hominum abscondita sunt quæ præparauit Deus bona cultoribus suis: solus est Spiritus qui potest ea patefacere. Et multam habet emphasim participium Diffusa: significat enim adeò vberem esse Diuini in nos amoris reuelationẽ, vt corda nostra impleat. Sic autem per omnes partes effusa, non modò tristitiam in rebus aduersis mitigat: sed quasi suaue condimentum, amabiles reddit tribulationes. Datum præterea hunc Spiritum dicit, gratuita

gratuita scilicet Dei bonitate erogatum, non autem redditum nostris meritis. Quemadmodum probe Augustinus adnotauit: qui tamen in expositione dilectionis Dei hallucinatur. exponit, nos constanter aduersa tolerare, & hac ratione in spem confirmari, quia Spiritu regenerati, Deum diligamus. Pia quidem sententia, sed nihil ad Pauli mentem. Dilectio enim hic non actiue, sed passiue capitur. & certum est non aliud doceri à Paulo, quàm hunc verum esse omnis dilectionis fontem, quòd persuasi sunt fideles à Deo se amari: nec leuiter duntaxat hac persuasione tincti sunt, sed animos prorsus delibutos habent.

6 Christus enim, quum adhuc essemus infirmi secundum rationem temporis, pro impiis mortuus est.

7 Vix sanè pro iusto quis moriatur: nam pro bono forsan aliquis etiam mori audeat.

8 Confirmat autem erga nos charitatem suam Deus, quòd peccatores quum adhuc essemus, Christus pro nobis mortuus est.

9 Multo igitur magis iustificati nunc per sanguinem eius, seruabimur per ipsum ab ira.

6 *Christus enim quum adhuc.* In versione non ausus sum mihi tantum permittere, vt transferrem, Secundum tempus quo infirmi eramus: qui sensus tamen magis placebat. Argumētū autē à maiori ad min' hic orditur, quod multis verbis postea prosequetur. quanquā orationis filū nō adeò distinctū cōtexit: sed nihil sensum cōturbabit inordinata orationis structura. Si Christ', inquit, impiorū misertus est, si Patri inimicos reconciliauit, si hoc effecit mortis suæ virtute: multo nūc facilius iustificatos seruabit: ingratiā restitutos, in eadē retinebit: præsertim quum ad mortē nūc vitæ eius efficacia accedat. Tempus infirmitatis quidā intelligūt, quo cœpit Christus primùm manifestari mundo: & infirmos putant vocari homines, qui sub Legis pædagogia similes essent pueris. Ego ad vnum quenque nostrum refero: & tempus notari dico, quod reconciliationem cuiusque cum Deo præcedit. Siquidem vt omnes nascimur filii iræ, ita in ea maledictione detinemur, donec fiamus Christi participes. Et infirmos appellat, qui nihil in se nisi vitiosum habent. nam eosdem cōtinuò pòst impios appellat. neque verò nouum est, vocem Infirmitatis hoc sensu accipi. Sic pudenda corporis membra, infirma vocat, 1. Corinth. 12. 22: & præsentiā corporis infirmam, quæ nihil dignitatis habet, 2. Corinth. 10. 10. Atque hæc significatio paulò pòst sæpius occurret. Quum ergo infirmi essemus, id est, nequaquam digni vel idonei quos respiceret Deus, eo tēpore Christus mortuus est pro impiis: quia initiū pietatis est fides, à qua alieni erant omnes pro quibus est mortuus. quod etiā competit in vetustos patres, qui iustitiam ante eius mortem erant consequuti. Nam id beneficium à futura eius morte habebant.

7 *Pro iusto.* Particulam γὰρ, affirmatiuè, seu declaratiuè potius, quàm causaliter exponere ratio me coegit. sententia hoc valet, Rarissimum sanè inter homines exemplum extat, vt pro iusto mori quis sustineat: quanquam illud nonnunquam accidere possit. Verùm vt id demus, pro impio tamen mori qui velit, nemo hominum reperietur. Id Christus fecit. Ita est amplificatio à cōparatione, quia tale beneficentiæ exemplū, quale erga nos Christus edidit, inter homines non extet.

8 *Confirmat autem.* Quum verbum συνίστησι dubiæ sit significationis, aptius est præsenti loco pro Confirmare accipi. Non enim hoc propositum est Apostolo, nos ad gratiarum actionem incitare, sed fiduciam & securitatem animarum stabilire. Cōfirmat ergo, id est certissimam ac solidissimam erga nos charitatem suam declarat, quòd impiorum

causa Christo filio non pepercit. In hoc enim apparet eius dilectio, quòd amore non prouocatus, sponte nos prior dilexit, vt ait Ioan.3.16. Peccatores hîc vocantur (vt pluribus aliis locis) qui toti vitiosi sunt, ac peccato addicti: vt Ioan.9.31, Peccatores nō exaudit De⁹. hoc est nequā ac sceleratos homines. Mulier peccatrix, hoc est probrosæ vitæ, Luc.7.37. Idque meli⁹ patet ex antitheto, quod mox sequitur, *Iustificati per eius sāguinē*. Nā quū hæc duo inter se opponat, & iustificatos dicat qui liberati sunt à peccati reatu: consequens est, peccatores esse eos, qui propter sua maleficia dānati sunt. Sūma est, Si peccatorib⁹ iustitiā acquisiuit Christ⁹ morte sua, nūc iustificatos multo magis proteget ab interitu. Atque hoc postremo membro comparationem minoris & maioris ad suam doctrinā applicat. Neque enim satis esset partam nobis semel salutem esse, nisi Christus eandem ad extremum incolumē & firmam assereret. Id verò nunc contendit Apostolus, minimè timendū esse, ne Christus in medio stadio gratiæ suæ cursum abrumpat. nam ex quo Patri nos recōciliauit, talis est nostra conditio, vt suam erga nos gratiam efficacius exerere, & in dies augere velit.

***10** Si enim, quum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii eius: multo magis reconciliati, seruabimur per vitam ipsius.*

10 Expositio est superioris sententiæ cum amplificatione, sumpta ex cōparatione vitæ & mortis. Inimici, inquit, eramus, quum ad propitiandum Patrem se medium Christus opposuit. Nunc sum⁹ amici per eius recōciliationē: si morte id effici potuit, vita multo erit potētior & efficacior. habemus ergo ampla documenta, quæ salutis fiduciam animis nostris cōfirmēt. Recōciliatos fuisse nos Deo per Christi mortē intelligit, quia sacrificiū fuit expiationis, quo placatus est Deus mūdo, quemadmodū capite quarto docui. Sed videtur hîc secum pugnare Apostolus. nam si mors Christi, Diuini erga nos amoris pignus fuit: sequitur nos iam tunc fuisse illi gratos. Atqui nunc dicit inimicos fuisse: respondeo, quia De⁹ peccatū odio habet, nos quoque illi esse exosos, quatenus peccatores sumus: quatenus autē arcano suo cōsilio nos in Christi corp⁹ cooptat, odisse nos desinit. sed reditio in gratiam nobis ignota est, donec fide in eam peruenimus. Itaque respectu nostri, semper sumus hostes, donec Christi mors ad propitiandum Deum intercedat. Atque hoc duplicis respectus discrimen notandum est. Neque enim aliter gratuitam Dei misericordiam agnoscimus, quàm si cōstet Filio vnigenito nō pepercisse, quia nos amabat quo tempore inter ipsum & nos dissidium erat: rursus beneficium Christi morte nobis præstitum non satis sentimus, nisi hoc nobis initium est nostræ cū Deo recōciliationis, vt persuasi simus, expiatione peracta, nūc esse nobis propitiū, qui prius iure infensus erat. Ita quum receptio in gratiam morti Christi ascribitur, sensus est, tunc sublatum esse reatum, cui alioqui obnoxii essemus.

***11** Non solùm autem: sed etiam gloriamur in Deo per Dominum Iesum Christum: per quem nunc reconciliationem accepimus.*

11 *Non solùm autem.* Nunc ad summū gradum gloriandi conscēdit. Nam dum gloriamur Deum esse nostrum, quicquid fingi vel optari potest bonorum, consequitur, & ex hoc fonte manat. Non enim supremum tantùm bonorum omnium est Deus, sed summam quoque ac singulas partes in se continet: factus est autem noster per Christum. Ergo huc fidei beneficio peruenimus, vt nobis ad fœlicitatem nihil desit. Nec frustrà toties reconciliationem inculcat: primum

vt

vt discamus in Christi mortem oculos defigere, quoties de salute nostra agitur: deinde, vt sciamus non alibi collocandam esse fiduciam, quàm in peccatorum expiatione.

12 Quamobrem sicut per vnum hominem peccatum in mundum introiit, & per peccatum mors: atque ita in omnes homines mors peruagata est: quandoquidem omnes peccauerunt.

13 (Nam vsque ad Legem peccatum erat in mundo: peccatum autem non imputatur, quum non est lex)

14 Sed regnauit mors ab Adam vsque ad Mosen, etiã in eos qui non peccauerunt, ad similitudinem præuaricationis Adam, qui est figura futuri.

12 *Quamobrem sicut.* Nunc eandem doctrinam exaggerare incipit ex comparatione contrariorũ. Nã si Christus ideo venit vt nos redimeret à calamitate in quam inciderat Adam, ac suos omnes secum præcipitauerat: non possumus clarius perspicere quid habeamus in Christo, quam vbi nobis demonstratum fuerit quid in Adam perdiderimus: & si non omnia sint vtrinque similia. Ideo & correctionẽ Paulus subiicit, quæ suo loco videbitur: & nos præterea, siquid erit diuersitatis, obseruabimus. Nonnihil obscuram reddit orationem anaculuthos, quia non exprimitur in comparatione secundum membrum, quod priori respondeat. Sed nos vtrunque cõplanare studebimus, vbi ad eũ locum ventum fuerit. *Peccatum in mundum introiit, & per,* &c. Obserua quem hic ponat ordinem. peccatũ enim præcessisse dicit: ex eo sequutam esse mortem. Sunt enim qui contendunt, nos ita peccato Adæ esse perditos, acsi nulla nostra culpa perirem', ideò tãtùm quasi ille nobis peccasset. Atqui diserte affirmat Paulus, in omnes propagatũ esse peccatũ qui eius pœnã luunt. Atque id deinde propius vrget, quum rationem assignat paulò pòst, cur omnis Adæ posteritas subiaceat mortis imperio. Nempe, inquit, quoniam omnes peccauimus. Porrò istud Peccare, est corruptos esse & vitiatos. Illa enim naturalis prauitas quam è matris vtero afferimus, tametsi non ita cito fructus suos edit, peccatum tamen est coram Domino, & eius vltionẽ meretur. Atque hoc est peccatũ quod vocant originale. Nam vt Adam prima sua creatione, tam sibi quàm posteritati Diuinæ gratiæ dotes acceperat: sic a Domino excidens, naturã nostram in seipso corrupit, vitiauit, deprauauit, perdidit. abdicatus enim à Dei similitudine, semen nisi sui simile gignere non potuit. Peccauimus igitur omnes, quia naturali corruptione omnes imbuti sumus: ideóque iniqui ac peruersi. Friuolum enim commentum fuit, quo olim Pelagiani verba Pauli eludere conati sunt, peccatum imitatione diffusum esse ab Adã in totũ humanũ genus: quia hoc modo Christus exemplar tantùm esset iustitiæ, non causa. deinde hic nõ agi de actuali peccato, colligere promptum est: quia si reatũ quisque sibi accerseret, quorsum conferret Paulus Adam cum Christo? Sequitur ergo prauitatem nobis ingenitam, & hæreditariam notari.

13 *Vsque ad legem)* Hæc parenthesis anticipationem continet. Quoniam enim nõ videtur esse absque Lege trãsgresio: dubitari poterat anne ante Legẽ esset peccatum. Post Legẽ fuisse, minimè dubium erat: tantũ hærebat quæstio in tempore Legẽ præcedente. Respondet igitur, quamuis Deus nondum Lege scripta sententiam tulisset, maledictum tamen fuisse humanum genus, & quidem ab vtero: itaque multo minus absolui peccati damnatione eos qui ante Legis promulgationem scelerate ac flagitiosè vixerunt. Semper enim fuit Deus cui cultus deberetur, semper fuit aliqua iustitiæ regula. Hæc interpretatio plana est adeò ac dilucida, vt contrarias satis per se refellat. *Peccatum autem non imputatur.* Sine Legis

obiurgatione, malis nostris quodámodo indormimus. Et quanquam nos malè agere non nesciamus: obruimus tamẽ, quantũ in nobis est, ingerentem se mali notitiã, saltẽ subita obliuione delemus. Dũ Lex arguit & obiurgat, quasi vellicãdo nos expergefacit, vt subinde redeamus ad cogitandũ Dei iudicium. Significat ergo Apostolus, qua sunt homines peruersitate, quum Lege non excitarẽtur, boni & mali discrimine magna ex parte ablegato, securè & suauiter sibi indulsisse, quasi nullum esset Dei iudicium. Alioqui imputata fuisse hominibus à Deo flagitia, testimonio sunt supplicium Cain, diluuium quo totus orbis absorptus est, Sodomæ clades, & pœnæ ob Abrahamũ Pharaoni & Abimelech irrogatæ: postremò plagæ AEgyptiis inflictæ. Homines quoque sibi vicissim imputasse, palã est ex tot querimonis & expostulationibus, quibus alii alios iniquitatis insimulant: rursũ ex apologiis quibus studiosè purgãt sua facta. Vnunquẽque demum sibi & mali & boni fuisse conscium, crebra sunt exempla quæ arguant. sed vtplurimùm ad sua maleficia conniuebant, vt sibi nihil imputarẽt in peccatum, nisi coacti. Ideo quum sine Lege imputari peccatum negat, cõparatiue loquitur: quia scilicet vbi nullis Legis stimulis punguntur, in socordiam se demergunt. Hanc porrò sententiam prudẽter inseruit Paulus, vt inde melius discerent Iudæi quàm grauem culpam ipsi sustinerent, quos Lex apertè damnabat. Nã si à pœna non fuerunt immunes quos Deus nũquã ad suum tribunal reos citauit, quid Iudæis fiet quibus Lex suũ reatum præconis instar edicit? imò iudicium denuntiat? Altera etiam potest adduci ratio, cur disertè dicat peccatum regnasse ante Legem, non tamen fuisse imputatum: nempe vt sciamus causam mortis à Lege non prodire, sed tantùm mõstrari. Pronuntiat igitur statim à lapsu Adæ omnes misere fuisse perditos, quanuis Lege demum patefactus fuerit interitus. Particulam aduersatiuam δὲ, si transferas Quanquam, melius fluet cõtextus: quia sensus erit, Licet sibi indulgeant homines, non tamẽ effugere Dei iudicium posse, etiam dum Lex eos non arguit. *Regnauit mors ab Adam.* Clarius explicat nihil hominibus profuisse quòd ab Adam vsque ad Legis promulgationem licenter & securè lasciuierint, delectu boni & mali valere iusso: adeóque sine Legis admonitione sepulta fuerit peccati recordatio, quia peccatũ nihilominus vigebat in condemnationem. Quare tunc quoque mors regnauit, quia iudicium Dei opprimere non potuit hominum cæcitas ac durities.

14 *Etiam in eos qui non.* Quanquam hic loc⁹ de paruulis vulgò intelligitur, qui nullius peccati actualis rei, originali vitio pereunt: malo tamen communiter interpretari de iis qui sine Lege peccauerunt. Cõtexenda enim hæc sententia est cum præcedentibus verbis, vbi dictũ fuit, eos qui Lege carebant, non sibi imputasse peccatum. Illi ergo ad similitudinem transgressionis Adæ non peccabant: quia non habebant, vt ille, reuelatam certo oraculo Dei voluntatem. Adamo enim vetuerat Dominus, fructum scientiæ boni & mali attingere: istis mãdatum nullum præterquam cõsciẽtiæ testimonium dederat. Voluit ergo Apostolus tacitè innuere, hac diuersitate inter Adamum & posteritatem nõ fieri vt damnatione eximantur. Interim quoque sub vniuersali catalogo comprehendentur infantes. *Qui est figura futuri.* Hæc particula posita est vice alterius membri. Videmus etenim duntaxat alteram comparationis partẽ expressãm, altera per anacoluthõ prætermissã. perinde ergo accipias acsi scriptũ esset, Sicut per vnum hominem intrauit peccatum in vniuersum mundũ, & per peccatũ mors: ita per vnũ hominẽ rediit iustitia, & per iustitiã vita. Quòd autẽ dicit, Adã typum gerere Christi, non mirum est: nam etiam in rebus maximè contrariis apparet semper aliqua similitudo. Quoniam igitur vt Adæ peccato perditi sumus omnes, ita Christi iustitia reparamur: Adamum non malè vocauit Christi typum. Obserua autem non vocari Adamum peccati figuram, Christũ iustitiæ, acsi tantùm exemplo suo nobis præirent: sed alterum cum altero conferri, ne cum Origene perperam hallucineris, & quidẽ pernicioso errore. Nã & philosophicè profanéque disputat de humani generis corruptelis, & gratiam

Christi

Christi non modò eneruat, sed totã ferè delet. Quo minus excusabilis est Erasmus, qui inexcusando tam crasso delirio nimiumlaborat.

15 *Sed non sicut delictum, ita & donum. Nam si vnius delicto multi mortui sunt, multo magis gratia Dei, & donum Dei in gratia, quæ fuit vnius hominis Christi, in multos abundauit.*

15 *Sed non sicut delictum.* Iam sequitur epanorthoseis, id est correctiones nuper allatæ comparationis: in quibus tamen non ita anxie discutit Apostolus quicquid est inter Christum & Adam dissimile, sed occurrit erroribus in quos procliuis alioqui lapsus fuisset. Nos verò quod deerit explicationi, attexemus. Quum autem multoties discriminis mentionem repetat, nulla tamen est repetitio in qua nõ sit ἀνταπόδοτον, vel saltem ellipsis aliqua: quæ sunt quidem orationis vitia, sed quibus nihil maiestati decedit cælestis sapientiæ, quæ nobis per Apostolum traditur. Quin potius singulari Dei prouidentia factũ est, vt sub contemptibili verborũ humilitate altissima hæc mysteria nobis traderẽtur: vt nõ humanæ eloquentiæ potẽtia, sed sola Spiritꝰ efficacia niteretur nostra fides. Nondum autem hic nominatim illam correctionis rationem exponit: sed simpliciter maiorem gratiæ per Christum acquisitæ amplitudinem esse docet, quàm contractæ per primum hominem damnationis. Quòd Apostolum hic nonnulli argumentari putant, haud scio an satis firmum apud omnes futurum sit. Non ineptè quidem inferri posset, si tantum valuit in multorum perniciem Adæ lapsus, multo magis in multorum bonum efficacem esse Dei gratiã: quando in confesso est, Christum ad seruandum longè esse potentiorẽ, quàm Adamum ad perdendũ. Sed quia refelli nequeant, siqui accipere citra illationem velint: vtranlibet sententiam per me liberum sit eligere. Tametsi quod proximè sequitur, nõ potest censeri illatio: & tamen eiusdem est rationis. Vnde probabile est, Paulum simpliciter corrigere, vel exceptione moderari quod de similitudine Christi & Adæ dixerat. Nota autem, non hic plures cõferri cum multis (neque enim de hominum multitudine agitur) sed quum multos perdiderit Adæ peccatum, non minus habituram esse momenti Christi iustitiam ratiocinatur ad multos seruãdos. Quod *vnius delicto perijsse* nos tradit, sic accipe: quia ex ipso in nos corruptio transfusa sit. Neque enim sic perimus eius culpa, quasi extra culpam ipsi simus: sed quia eius peccatum, peccati nostri causa est, exitiũ nostrum illi Paulus adscribit. Peccatũ nostrũ voco, quod nobis ingenitum est, & cum quo nascimur. *Gratia Dei, & donum Dei in gratia.* Gratia propriè delicto opponitur: donum quod ex gratia procedit, morti. Itaque gratia meram Dei bonitatem significat, vel gratuitum amorem cuius specimen exhibuit in Christo, vt nostræ miseriæ succurret. Donum autẽ est fructus misericordiæ qui ad nos peruenit: nempe reconciliatio qua vitã sumus adepti & salutem, iustitia, vitæ nouitas, & quicquid simile est. Vnde perspicimus quàm inscitè gratiam definiãt Scholastici, dũ nihil aliud esse volũt quàm qualitatẽ hominũ cordibus infusã. gratia enim propriè in Deo, est effectꝰ gratiæ in nobis. Ipsam autẽ dicit fuisse *vnius hominis Christi*, quia Pater eũ constituit fontem, ex cuius plenitudine omnes hauriãt. Atque ita docet, ne guttam quidem vitæ extra Christum posset reperiri: nec aliud esse inopiæ nostræ & defectus remedium, quàm si ipse ex sua abundantia in nos transfundat.

16 *Et non sicut per vnum qui peccauerat, ita donum. iudicium enim ex vno in condemnationem: donũ autẽ ex multis delictis in iustificationem.*

16 Hæc specialis correctionis ratio, quòd ex delicto vno valuit reatus in nostrã omnium damnationem: sed gratia, siue potius gratuitum donum, efti-

eax est in iustificationẽ ex multis delictis. Est enĩ proximæ sententiæ declaratio: quia nondũ expresserat quomodo, aut qua in parte Adamum superet Christ⁹. Hoc discrimine cõstituto, cõstat impiè sensisse eos qui tradiderũt nihil aliud in Christo nos recuperare, quàm vt ab originali peccato seu corruptione ab Adamo cõtracta liberemur. Adde quòd illa multa delicta à quib⁹ testatur nos Christi beneficio purgari, non modò intelligenda sunt quæ vnusquisque ante Baptismum admiserit: sed quibus sancti quotidie nouum reatum contrahant, ac quorum meritò damnationi subiacerent, nisi cõtinuò gratia hæc succurreret. Quũ iudicio donum opponat, prius rigorẽ significat, sicut alterum gratuitã veniã. ex rigore enim dãnatio est, ex venia, absolutio. vel (quod idẽ valet) si iure nobiscũ agat Deus, sum⁹ omnes perditi: nos autẽ gratis in Christo iustificat.

17 *Si enim vnius delicto mors regnauit per vnum: multo magis, qui exuberãtiam gratiæ & doni iustitiæ acceperunt, in vita regnabunt per vnum Iesum Christum.*

17 *Si enim vnius delicto.* Generalẽ rursum correctionem subiicit, in quam magis insistit: quia ei nequaquam propositum est singulas partes exequi, sed præcipuã rei summã constituere. Antea pronũtiauerat, gratiæ vim magis quàm delicti exuberasse. hinc fideles consolatur ac confirmat: simul excitat, hortatúrque ad reputandam Dei benignitatem. Hoc enim sibi vult tam anxia repetitio, vt Dei gratia pro dignitate prædicetur: vt homines à sui fiducia ad Christum traducantur: vt eius gratiam adepti, plena fruamur securitate, vnde tãdem nascitur gratitudo. Huc autẽ summa tẽdit, Quia Christus Adamum superat: huius peccatũ, illius vincit iustitia: huius maledictio, illius obruitur gratia: ab hoc mors profecta, illius vita absorbetur. Cæterùm nec huius quoque comparationis membra inter se respondẽt. dicere enim debuerat, vitæ beneficium magis regnare ac vigere per gratiæ exuberantiam: pro eo dicit, fideles regnaturos, quod tãtundem valet: quia regnum fidelium in vita, est etiam vitæ regnum in fidelibus. Porrò duas hîc differentias inter Christum & Adamum adnotare operæpretium est: quas non ideo subticuit Apostolus quia negligendas censeret, sed quia præsentis argumenti nihil referebat eas enumerare. Prior est, quòd peccato Adæ non per solam imputationem damnamur, acsi alieni peccati exigeretur à nobis pœna: sed ideo pœnam eius sustinemus, quia & culpæ sumus rei, quaten⁹ scilicet natura nostra in ipso vitiata, iniquitatis reatu obstringitur apud Deũ. At per Christi iustitiã alio modo in salutẽ restituimur. neque enim ideo nobis accepta fertur, quia intra nos sit: sed quòd Christum ipsum cum bonis suis omnibus, Patris largitate nobis donatum possidemus. Itaque donum iustitiæ non qualitatem qua nos Deus imbuat, vt perperã quidã interpretantur, sed gratuitam iustitiæ imputationẽ significat. exponit enim Apostolus quid intellexerit per nomen Gratiæ. Alterũ est, quòd non ad omnes homines peruenit Christi beneficium, quemadmodum vniuersum suum genus damnatione Adam inuoluit. Ac ratio quidem in promptu est: nam quum ista quam ex Adam trahimus, maledictio in nos per naturam deriuata sit: non mirum est si totam massam complectatur. at verò vt in participationem gratiæ Christi veniamus, in eum inseri nos per fidem oportet. Ergo vt misera peccati hæreditate potiaris, satis est esse hominem: residet enim in carne & sanguine. vt Christi iustitia fruaris, fidelẽ esse necessarium est: quia fide acquiritur eius consortium. Infantibus peculiari ratione communicatur: habent enim in fœdere ius adoptionis, quo in Christi communionem transeunt. De piorum liberis loquor, ad quos promissio gratiæ dirigitur, nam alii à cõmuni sorte nequaquam eximuntur.

18 *Itaque quemadmodum per vnius delictum, in omnes homines in condemnationem: sic & per vnius iustificationem, in*

omnes

omnes homines in iustificationem vitæ.

18 Oratio est defectiua, quæ plena erit, si vocabula Condemnationis & Iustificationis in nominatiuo legantur, vt certè resoluere conuenit, si sensum integrum habere libet. Est autem conclusio generalis eius comparationis quæ præcessit. Iam enim omissa interiectæ correctionis mentione, illam similitudinem absoluit, Quemadmodum vnius delicto constituti sumus peccatores: ita Christi iustitiam esse efficacem ad nos iustificãdos. Quanquam non ponit δικαιοσύνην, sed δικαίωμα Christi: vt admoneat ipsum non sibi priuatim fuisse iustum, sed iustitiam qua præditus fuit, latius patere, vt collato sibi dono fideles locupletet. Communem omnium gratiã facit, quia omnibus exposita est, nõ quòd ad omnes extendatur re ipsa. nam etsi passus est Christus pro peccatis totius mundi, atque omnibus indifferẽter Dei benignitate offertur: non tamen omnes apprehendunt. Possent etiam repeti duæ illæ voces quibus nuper vsus est, Iudicium ac Gratia, hoc sensu, Sicut iudicio Dei factum est vt peccatũ vnius in multorum condemnationem manaret, ita gratia in multorum iustificationem erit efficax. Iustificatio vitæ (meo iudicio) pro absolutione capitur, quæ nobis vitam restituit, ac si viuificam diceret. Nam inde spes salutis, si nobis propitius est Deus: iustos autem esse oportet, vt simus ei accepti. Ergo ex iustificatione vitæ.

19 *Quemadmodum enim per inobedientiam vnius hominis peccatores constituti sunt multi: sic & per obedientiam vnius iusti constituentur multi.*

Non est tautologia, sed necessaria proximæ sententiæ declaratio. nam & vnius hominis culpa nos ita reos esse ostendit, vt non simus insontes. Prius dixerat, nos damnari: sed nequis innocentiam sibi arrogaret, subiicere etiam voluit, damnari vnumquenque, quia peccator sit. Deinde quum pronuntiat, nos Christi obedientia constitui iustos: hinc colligimus, Christum, eò quòd Patri satisfecerit, iustitiam nobis comparasse. Vnde sequitur, iustitiæ qualitatem esse in Christo: sed nobis acceptum ferri quod illi proprium est. Simul qualis sit Christi iustitia interpretatur, quum vocat obedientiam, vbi adnotemus quæso, quid nos afferre in conspectum Dei oporteat, si velimus operibus iustificari: nempe Legis obedientiam, nec vna quidem aut altera in parte, sed numeris omnibus absolutam. Nam si iustus ceciderit, non veniunt in memoriam omnes eius iustitiæ priores. Est hinc quoque discendum, peruersa consilia placẽdi Deo captari ab iis qui à seipsis excogitant quod illi obtrudant. Vera enim demum ratio est eius colendi, quum sequimur quod nobis præcepit, & obedientiam eius verbo præstamus. Eant nunc qui operum iustitiam confidenter sibi arrogãt, quæ non aliter constat, quàm si adsit plena integraque Legis obseruatio. atqui hanc nullibi reperiri certum est. Colligimus similiter eos desipere qui conficta à seipsis opera Deo venditant, quæ nihilo pluris reputat, quàm stercora. Obedientia enim melior quàm victimæ.

20 *Lex verò interuenit, vt abundaret delictum: vbi verò abundauit delictum, superabundauit & gratia.*

21 *Quo, sicut regnauit peccatum per mortem, sic & gratia regnet per iustitiam in vitã æternam per Iesum Christum Dominum nostrum.*

20 *Lex autem interuenit.* Hæc quæstio pendet ex eo quod ante dixerat, ante Legem publicatam peccatum fuisse: nam eo audito, istud extemplo

sequebatur, Quorsum igitur opus Lege? Quare necessariò quoque hæc difficultas soluenda fuit: sed quia tum non erat oportuna longior digressio, distulit in hunc locum. Ac nunc etiã obiter expedit, intercessisse Legem, vt peccatum abundaret. Neque enim totum Legis officium ac vsum enarrat: sed partẽ vnam duntaxat attingit, quæ præsenti causæ cõgruebat. Docet enim, vt locus fieret Dei gratiæ, oportuisse hominibus suũ exitiũ melius patefieri. Erant quidẽ naufragi ante Legẽ: quia tamen in suo interitu sibi videbãtur notare, in profundũ demersi sunt, quo illustrior fieret liberatio, quũ inde præter humanũ sensum emergũt. Neque verò absurdũ fuit Legẽ hac partim de causa ferri, vt homines semel dãnatos, bis dãnet: quia nihil iustius est, quàm modis omnibus adduci homines, imò cõuictos trahi vt mala sua sentiant. *Vt abundaret delictum.* Quomodo hunc locum post Augustinũ exponere soleant, notum est, quòd scilicet irritetur eo magis cupiditas, dum Legis repagulis arcetur: quia naturale est homini niti in vetitum. Sed ego nõ aliud incremẽtum hîc designari intelligo, quàm notitiæ & peruicaciæ. Nam peccatum sub hominis oculos à Lege statuitur, vt assiduè cogatur paratam sibi damnationem cernere. Ita peccatum conscientiam occupant, quod alioqui à tergo reiectum homines negligerent. Deinde qui prius iustitiæ fines simpliciter transgrediebatur, nũc Lege posita, contemptor fit Diuini imperii, ex quo ei innotuit Dei voluntas, quam sua libidine conculcat. Vnde sequitur, augeri peccatum per Legẽ, quia tunc spernitur authoritas Legislatoris, ac maiestas imminuitur. *Superabundauit & gratia.* Postquam peccatum homines submersos tenuisset, gratia tum opitulata est. docet enim, eò melius illustrari gratiæ magnitudinẽ, quòd peccato exundãte, tã vbertim se effundat, vt illud peccati diluuiũ nõ superet modò, sed etiã absorbeat. Atque hinc discẽdum, non ideo nobis propositam esse in Lege condemnationem, vt in ea maneamus: sed vt agnita probè nostra miseria, ad Christum erigamur, qui missus est ægris medicus, captiuis liberator, afflictis consolator, oppressis vindex, Iesa. 61. 1.

21 *Quo sicut regnauit.* Vt peccatum mortis aculeus dicitur, quia nihil aduersus hominẽ iuris mors habet, nisi peccati causa: ita vim suã per mortẽ peccatum exequitur. ideo dicitur imperiũ suum per illam exercere. In posteriore membro est synchysis, nũ tamen superuacua. Simplex fuisset antithesis, si ita dixisset, Vt regnet iustitia per Christum. Verùm non contentus Paulus opposuisse contraria contrariis, addit gratiam: quò fortius infigeret memoriæ, id totum non nostri esse meriti, sed Diuinæ beneficentiæ. Prius dixerat mortem ipsam regnasse: nunc peccato regnum tribuit, sed cuius finis vel effectus sit mors. Et regnasse dicit, præterito tempore: non quòd regnare desierit in iis qui ex carne tantùm & sanguine nati sunt: sed ita partitur inter Adam & Christum, vt suum vtrique tempus assignet. Ergo simulac vigere in singulis incipit Christi gratia, cessat peccati & mortis regnum.

CAP. VI.

1 QVid ergo dicemus? manebimus in peccato, vt gratia abundet?

2 Ne ita sit. qui mortui sumus peccato, quomodo adhuc viuemus in eo?

1 *Quid ergo dicemus?* Hoc toto capite differet Apostolus, perperam eos Christum discerpere, qui gratuitam ab ipso iustitiam nobis donari fingunt absque vitæ nouitate. Quanquam vltrà progreditur, obiiciens, tunc videri gratiæ dari locum, si homines in peccato defixi iaceant. Scimus enim nihil magis esse procliue, quàm vt sibi caro quouis prætextu indulgeat, deinde calumnias omnes excogitat Satan, quibus gratiæ doctrinam infamet, quod ei non ita difficile est. Nam quum humano sensui παραδοξώτατον sit quicquid

de

de Christo prædicatur, nihil nouũ videri debet, si audita fidei iustificatione, caro toties tanquam ad diuersos scopulos impingit. Pergendum est tamẽ, nec Christ⁹ ideo supprimẽdus, quia multis fit in lapidẽ offensionis & petrã scãdali. Qua enĩ ratione impiis cedet in ruinã, piis vicissim in resurrectionẽ erit. Quã quã importunis quæstionib⁹ semper est occurrendum, nequid secũ absurdi trahere videatur Christiana doctrina. Porrò quòd aduersus Diuinæ gratiæ prædicationem vulgatissimum est obiectũ, nũc Apostolus exequitur: nempe si verum est, eo benignius ac largius subuenire nobis Dei gratiam, quo maiore peccati mole obruimur, nihil nobis magis expedire, quàm vt in peccati profundum demersi, nouis subinde delictis iram Dei prouocemus: tunc enim demũ magis copiosam nos sensuros, quo nihil melius optare licet. Modum autem refellendi postea videbimus.

2 *Ne ita sit.* Videtur quibusdã Apostolus dũtaxat voluisse κατὰ δείνωσιν reprehẽdere tã importunam insaniam: sed ex aliis locis patet quàm sit illi familiaris hæc responsio, etiam in multa argumentatione: quemadmodum hic quoque valde diligenter obiectã calumniã paulò pòst depellet: prius tamen hac detestantis particula reiicit, quo lectores admoneat nihil minus esse consentaneum, quàm Christi gratiã, iustitiæ nostræ reparatricem vitia nostra alere. *Qui mortui sumus peccato.* Argumentum à contrarii positione. Nam qui peccat, eum peccato viuere certum est: nos mortui peccato sumus per Christi gratiã: falsum ergo est, peccato, quod abolet, vigorem dare. Sic enim res habet, nunquam sine regenerationis dono reconciliari Deo fideles: imò in hunc finem nos iustificari, vt deinde vitæ puritate Deũ colamus. Nec verò nos Christus suo sanguine aliter abluit, suáque expiatione Deũ nobis reddit propitiũ, quàm dũ nos facit Spirit⁹ sui participes, qui nos in sanctam vitã renouat. Plusquam igitur præpostera esset operis Dei inuersio, si occasione gratiæ quæ nobis in Christo offertur, peccatum vires colligeret. Neque enim medicina morbi, quem extinguit, fomentum est. Porrò memoria tenẽdum est quod nuper attigi. Paulum nõ hic tractare quales nos Deus inueniat, dum vocat in societatem Filii sui, sed quales esse nos deceat, postquã nostri misertus, gratis nos adoptauit. Aduerbio enim futuri tẽporis, qualis iustitiam sequi debeat mutatio, ostendit.

3 Num ignoratis quòd quicunque baptizati sumus in Christum Iesum, in mortem eius baptizati sumus?

4 Consepulti ergo sumus ei per Baptismum in mortem: vt quemadmodum suscitatus est Christus ex mortuis per gloriam Patris, sic & nos in nouitate vitæ ambulemus.

3 *Num ignoratis.* Proximam sentẽtiam, quòd scilicet peccatum in suis interimat Christus, probat à Baptismi effectu, quo initiamur in eius fidem. Nã extra cõtrouersiã est, induere nos Christum in Baptismo: & hac lege nos baptizari, vt vnum cum ipso simus. Itã alterũ principiũ sumit Paulus, nos in Christi corpus tunc verè coalescere, vbi mors eius fructũ in nobis suũ profert. Imò docet hanc mortis societatẽ, præcipue in Baptismo spectandã esse. Neque enim ablutio sola illic, sed mortificatio quoque, & veteris hominis interitus proponitur: vnde palàm fit, ex quo recipimur in Christi gratiam, mortis eius efficaciam statim emergere. Porrò quid valeat hæc cum morte Christi societas, continuò sequitur.

4 *Consepulti ergo sumus.* Iam incipit indicare quorsum illud spectet, nos in Christi mortem baptizari, tametsi nondum planè explicat: vt scilicet nobis emortui, fiamus noui homines. Nã à mortis societate transitũ meritò facit ad vitæ participationem: quia hæc duo inter se indiuiduo nexu cohærẽt, veterẽ hominẽ Christi morte aboleri, vt eius resurrectio iustitiã instauret, nósque efficiat nouas creaturas. Et certè quũ nobis in vitã datus sit Christus, quorsum referret nos cũ ipso emori, nisi vt resurgamus

mus in meliorem vitã? Ideóque non alia ratione, quod in nobis mortale est, occidit, nisi vt verè nos viuificet. Porrò sciamus Apostolum non hic simpliciter nos adhortari ad Christi imitationem, acsi diceret mortem Christi exẽplaris vice esse, quod Christianis omnibus conueniat imitari. Nam certè altius conscendit: doctrinam enim profert, ex qua postea exhortationem eliciet, sicuti promptum est. Hæc autem est doctrina, Quòd mors Christi efficax est, ad nequitiam carnis nostræ extinguẽdã ac profligandam: resurrectio verò, ad suscitãdam melioris naturæ nouitatẽ: quódque per Baptismum in istius gratiæ participationem cooptamur. Hoc fundamento iacto, exhortari Christianos opportunissimè licet, vt suæ vocationi respondere contendant. Adhæc, non refert quòd ista virtus non in omnibus apparet baptizatis. nam suo more Paulus, quia ad fideles est sermo, substantiam & effectũ externo signo coniungit. Nam scimus fide eorũ sanciri & ratum esse quicquid Domin⁹ visibili symbolo offert. In summa, qualis sit Baptismi ritè suscepti veritas, docet. Sic ex Galatis quicunque in Christo baptizati essent, Christũ induisse omnes testatur Gal.3.27. Nimirum ita loquendũ, dum simul conueniunt Domini institutio & fides piorũ. Nunquã enim nuda inaniáque habemus symbola, nisi vbi Diuinæ beneficentiæ energiam nostra ingratitudo ac malignitas impedit. *Per gloriam patris.* Id est insignẽ virtutẽ qua se verè gloriosum declarauit, & veluti gloriæ suæ magnificẽtiã illustrauit. Ita sæpe in Scripturis eximio aliquo elogio insignitur Dei potẽtia, quæ se in Christi resurrectione exeruit: neque id frustrà. magnopere enim refert, tam expressa incomparabilis Dei potentiæ cõmemoratione, non modò vltimæ resurrectiõis fidẽ, quæ carnis sensum lõgè exuperat, sed alios quoque fructus, quos ex Christi resurrectione percipim⁹, apud nos magnificè extolli.

5 Nam si insititii facti sumus similitudini mortis eius, nimirum & resurrectionis participes erimus.

6 Illud sciẽtes, quòd vetus noster homo simul cũ ipso crucifixus est, vt aboleretur corpus peccati, vt nõ vltra seruiamus peccato.

5 *Nam si insititii.* Confirmat verbis clarioribus quod iam posuerat argumentum. Nam similitudo, quã adhibet, nihil iam ambiguum relinquit: quia insitio non exempli tantùm conformitatem designat, sed arcanam coniunctionem, per quã cum ipso coaluimus: ita vt nos Spiritu suo vegetans, eius virtutem in nos transfundat. Ergo vt surculus cõmunem habet vitæ & mortis conditionem cum arbore in quam insertus est: ita vitæ Christi non minus quàm & mortis participes nos esse consentaneum est. Nam si insiti simus in similitudinem mortis Christi, illa autem resurrectione non caret: ergo nec nostra sine resurrectione erit. Cæterùm bifariam exponi possunt verba, vel nos Christo insitos esse in similitudinem mortis eius: vel simpliciter insitos esse similitudini. Prior lectio posceret datiuum Græcũ ὁμοιώματι, ad modum notandum referri. Nec illã inficior habere pleniorem sensum: sed quoniam altera magis quadrat simplicitati dictionis, eam præferre visum est. quanquam parui interest, quum vtraque in eundem recidat sensum. Chrysostomus existimat Paulum dixisse similitudinem mortis, pro morte: vt alibi Phil.2.7, In similitudinem hominum factus. Verùm ego in ista voce aliquid significantiùs perspicere mihi videor. Præterquam quòd valet ad inferendam resurrectionem, videtur huc tendere, quòd non moriamur instar Christi, morte naturali: sed hanc nobis esse cum eius morte conuenientiam: quia vt ipse morte defunctus est in carne, quã à nobis susceperat, ita emorimur in nobis: vt in eo viuamus. Non ergo eadem est mors, sed similis: quia spectãda est inter præsentis vitæ interitum, & spiritualem renouationem analogia. *Insititii.* Magna est vocabuli huius energia, & quæ clarè ostendit Apostolum non exhortari tantùm, sed potius de Christi beneficio docere. Neque enim quicquam à nobis requirit, quod studio industriáve nostra præstãdum sit: sed insitionem Dei manufactã prædicat:

cat. Non est autem cur singulis partibus metaphorã aut cõparationẽ applicare studeas. Nam inter arborum insitionem & hanc nostram spiritualẽ occurret statim diuersitas: quòd in illa surculus alimentum ducit à radice, fructus autẽ edendi natiuam proprietatẽ retinet: in hac autem non modò vigorem ac succum vitæ à Christo trahimus, sed in eius naturã ex nostra demigramus. Verùm nihil aliud voluit notare Apostolus, quàm efficaciã illã mortis Christi, quæ in carnis nostræ interitu se exerit: alteram quoque resurrectionis, ad renouandam in nobis meliorem spiritus naturam.

6 *Quòd vetus homo noster.* Vetus homo, qualiter & Vetus testamentum, dicitur respectu Noui. Vetus enim esse incipit, quum inchoata regeneratione sensim aboletur. Totam autem naturam significat, quam afferimus ex vtero, quæ adeò regni Dei capax nõ est, vt interire eatenus oporteat, quatenus in verã vitam instauramur. Hunc veterem hominem dicit esse affixum cruci Christi, quia eius virtute conficitur. Ac nominatim allusit ad crucem, quo expresśius indicaret non aliunde nos mortificari, quàm ex eius mortis participatione. Neque enĩ iis cõsentio, qui crucifixũ magis quàm mortuũ vocasse exponũt, quia viuat adhuc ac vigeat aliqua ex parte. Vera quidẽ est sententia: sed quæ præsenti loco parũ cõgruit. Corp⁹ peccati, quod paulo pòst subiicit, non carnem & ossa, sed massam designat. homo enim naturæ propriæ relictus, massa est ex peccato cõflata. Finem abolitionis notat, quum dicit, *Ne amplius seruiamus peccato.* Vnde sequitur, nos quandiu sumus Adæ filii, ac nihil quàm homines, peccato sic esse mãcipatos, vt nihil possimus aliud quàm peccare: Christo verò insitos, à misera hac necesśitate liberari: non quòd statim desinamus in totum peccare, sed vt simus tandem in pugna superiores.

7 *Qui enim mortuus est, iustificatus est à peccato.*

8 *Si verò mortui sumus cum Christo, credimus quòd & viuemus cum eo.*

9 *Scientes quòd Christus suscitatus ex mortuis, amplius non moritur, mors illi amplius non dominatur.*

10 *Quòd enim mortuus est, peccato mortuus est semel: quòd autem viuit, viuit Deo.*

11 *Sic & ipsi existimate vosmet esse mortuos quidem peccato, viuentes autem Deo, in Christo Iesu Domino nostro.*

7 *Qui enim mortuus est.* Argumentum à mortis proprietate, seu effectu. Nam si mors abolet omnes vitæ actiones, nos qui peccato mortui sumus, ab eius actionibus cessare oportet, quas durãte sua vita exercebat. Iustificatũ accipe pro absoluto, & à seruitute vindicato. Nã quẽadmodũ ab accusationis vinculo liberatur qui absoluitur sententia iudicis: ita mors ab hac vita nos soluẽdo, ab omnibus eius officiis nos liberat. Porrò quanquam inter homines nusquam extat tale exemplum, non est tamen cur vel inanem esse speculationem putes quod hìc dicitur, vel animũ despondeas, quòd in eorum numero te nõ reperias, qui carnem suã penitus crucifixerunt. Hoc enim opus Dei non primo quo in nobis inchoatur die, simul etiã perficitur: sed paulatim augescit, ac quotidianis incrementis paulatim ad finem perducitur. Sic ergo in summa habeto, Si Christian⁹ es, oportere in te signũ apparere cõmunionis cum morte Christi: cuius fructus est, vt crucifixa sit caro tua cũ suis concupiscentiis omnibus. Cæterùm hanc communionem nõ ideo nullam esse, si reliquias carnis viuere adhuc in te sentias: sed meditandũ assiduè eius augmentum, donec ad metam peruentum sit. Bene enim est si mortificatur cõtinẽter caro nostra: ne-

que parum profectum est, vbi regnum illi adeptum Spiritui sancto cessit. Est altera mortis Christi cõmunicatio, de qua loquitur Apostol⁹, cùm sæpe aliâs, tum 2.Cor.4. nempe crucis tolerantia, quã sequitur & vitæ eternæ cõsortium.

8 *Si verò mortui sumus.* Hoc non in alium finem repetit, nisi vt declarationem subiiciat, quæ postea sequitur, quòd Christus semel excitatus, iam nõ moritur. quo docere vult, hanc vitæ nouitatẽ tota vita esse Christianis persequendam. Nam si Christi imaginem in se repræsentare debent & mortificatione carnis, & spiritus vita: illam semel in perpetuum fieri, hanc perpetuò durare necesse est. Non quòd vno momento emoriatur caro in nobis, sicuti nuper diximus: sed quia retrocedere in ea mortificanda non liceat. Si enim in cœnum nostrum reuoluimur, Christum abnegamus: cuius nisi per vitæ nouitatem, consortes esse non possumus, sicut ipse vitã incorruptibilem agit.

9 *Mors illi amplius non dominatur.* Videtur innuere, semel dominatam Christo fuisse mortem. Et sanè quum se pro nobis in mortem dedit, quodammodo permisit se ac subiecit ei⁹ potestati: ea tamen conditione, vt impossibile esset eius doloribus ipsum vinctum detineri, succũbere, vel absorberi. Itaque dominiũ eius ad momentũ subeũdo, in æternũ ipsam deglutiuit. Quanquã simplicius loquẽdo, mortis dominium ad voluntariã mortis conditionem refertur, cui finem imposuit resurrectio. Summa est, Christum, qui nũc Spiritu suo fideles viuificat, vel suã illis vitam arcana virtute è cælis inspirat, mortis imperio exẽptum fuisse quum resurrexit, vt ab eodem immunes suos omnes reddat.

10 *Peccato mortuus est semel.* Quod dixerat, nos Christi exemplo in perpetuum à mortis iugo solutos esse, nunc ad sententiam suam accommodat, quòd scilicet tyrannidi peccati amplius obnoxii non simus: idque demonstrat à finali mortis Christi causa, quia scilicet mortuus est vt peccatum extingueret. Porrò in forma loquendi notandum est quid Christo conueniat. Neque enim dicitur peccato mortuus, vt peccare desineret, qualiter vbi de nobis sermo est, accipi oportet: sed quia mortẽ obiit peccati causa, vt se ἀντίλυτρον statuens, vim & ius peccati in nihilum redigeret. Dicit autem semel perfunctum esse, non modò quia æterna redẽptione per vnicã oblationem parta, factáque peccati per suum sanguinem purgatione, fideles in æternũ sanctificauit: sed vt in nobis quoque mutua similitudo respõdeat. Etsi enim mors spiritualis continuos in nobis progressus habet, semel tamen propriè mori dicimur, dũ Christus suo sanguine nos Patri reconcilians, Spirit⁹ quoque virtute simul regenerat, Heb. 10.14. *Quod autẽ viuit.* Siue Apud Deũ, siue In Deo exponas, in eundẽ recides sensum. significat enim viuere in regno Dei immortali & incorruptibili vitam nulli iam mortalitati obnoxiã: cuius figura in regeneratione piorum apparere debet. Hîc memoria repetendum est similitudinis nomen. Neque enim in cælo nos dicit victuros, sicut illic Christus viuit: sed vitã nouã quam à regeneratione in terra degim⁹, cælesti eius vitæ facit conformẽ. Et quòd debere nos peccato mori ad eius exẽplum docet, non ita cõuenit, vt eadẽ mors possit dici. peccato enim morimur, quum moritur in nobis peccatum: aliter Christus, qui moriendo, peccatum profligauit. Iam verò quod prius dixerat, credere nos vitam fore nobis communem, Credendi verbo satis ostendit, se de Christi gratia cõcionari. Nã si tantùm officii moneret, hæc erat loquendi ratio, Quando sumus Christo commortui, cum eo similiter viuendum est. Verbum autẽ Credendi, denotat hîc tractari fidei doctrinam, quæ in promissionibus sit fundata: acsi dictum esset, Statuere debent fideles ita se Christi beneficio secundum carnem esse mortuos, vt vitæ nouitatem idem Christus ad finẽ vsque cõtinuet. Futurũ verò tempus in verbo Viuendi, non ad vltimã resurrectionẽ pertinet: sed simpliciter notat perpetuũ vitæ nouæ cursum, quandiu in mundo peregrinamur.

11 *Sic & ipsi existimate.* Additur iam illa quam attigi analogiæ definitio. Nam quòd Christum semel peccato mortuum esse, & æternùm Deo viuere dixerat, vtrunque ad nos accommodãs, quomodo nunc viuendo moriamur, admonet: nempe vbi peccato renuntiamus. Sed illã quoque partẽ nõ omittit,

vbi semel fide amplexi sumus Christi gratiam: licet tantùm inchoetur carnis mortificatio in nobis, hoc tamen ipso peccati vitam extingui, vt deinde spiritualis nouitas, quæ Diuina est, perpetuò duret. Nisi enim peccatum semel vsque in finem in nobis occideret Christus, parum firma & stabilis esset eius gratia. Sensus ergo verborum est, Sic rem habere in vobis reputate, vt semel Christus in peccati interitum mortuus est, sic vt in posterum peccare desinatis, semel vos esse mortuos: imò quotidie pergẽdum in ea mortificatione quæ in vobis cœpta est, donec peccatum penitus extinguatur. Vt Christus excitatus est ad incorruptibilem vitam, ita vos Dei gratia renatos esse, vt totam vitam in sanctitate & iustitia traducatis: quando æterna est, sempérque vigebit hæc, qua renouati estis, Spiritus sancti virtus. Cæterùm retinere malui Pauli verba, *In Christo Iesu*, quàm cum Erasmo vertere *per Christum*: quia illo modo melius exprimitur insitio illa quæ nos vnum cum Christo facit.

12 *Ne ergo regnet peccatum in mortali vestro corpore, vt illi obediatis in cupiditatibus suis.*

13 *Neque exhibeatis membra vestra arma iniustitiæ peccato: sed exhibeatis vosmetipsos Deo, tanquam ex mortuis viuentes: & membra vestra, arma iustitiæ Deo.*

12 *Ne ergo regnet.* Exhortationem nunc orditur, quæ sponte cõsequitur ex ea doctrina quam tradidit de nostra cum Christo societate, Tametsi peccatum in nobis resideat, tamen absurdũ esse vt ad exercendum regnum suum vigeat: quia supra ipsum eminere debet virtus sanctificationis, vt vita nostra testetur, nos verè esse membra Christi. Nuper admonui vocem Corporis non pro carne & cute & ossibus accipi, sed pro tota hominis massa, vt ita loquar. Id certius colligere licet ex præsenti loco: quia alterum membrum quod mox subiiciet de corporis partibus, ad animam quoque extenditur. Sic autem crassè Paulus terrenum hominem significat. facit enim naturæ nostræ corruptio, vt nihil origine nostra dignum spiremus. Sic etiam Deus, Genesis 6,3, dum conqueritur hominem non secus ac brutas pecudes carnem esse factum, nihil illi nisi terrenum relinquit. Eodem spectat illud Christi Ioan. 3.6, Quod natum est ex carne, caro est. Nam siquis excipiat, aliam esse animæ rationem: in promptu est solutio, Vt nũc sumus degeneres, animas nostras terræ affixas esse, & sic corporibus addictas, vt à sua præstantia desciuerint. Denique natura hominis corporea vocatur, quia priuatus cælesti gratia, quædam est fallax tantùm vmbra, vel imago. Adde quod hoc corpus à Paulo per contemptum vocatur mortale, vt doceat totam hominis naturam ad mortem & exitium inclinare. Iam verò peccatum appellat primam illam prauitatem animis insidentem, quæ nos ad peccandum impellit: ex qua propriè maleficia & flagitia omnia scaturiunt. Inter ipsum & nos statuit medias concupiscentias. vt illud sit loco Regis, concupiscentiæ sint velut edicta & imperia.

13 *Neque exhibeatis membra vestra.* Vbi semel peccatum in animo regnum occupauit, omnes nostri partes continuò in eius obsequium applicãtur. Quare hic regnum peccati describit à consequentibus, quo melius ostendat quid præstandum sit nobis, si eius iugum excutere volumus. Similitudinem autem petit à re militari, quum membra nostra vocat Arma: perinde acsi diceret, Quẽadmodum miles arma semper habet parata, vt in vsum conferat quoties à suo duce iussus fuerit: illis nunquam vtitur, nisi ex eius nutu: ita Christiani debent reputare omnes sui partes arma esse spiritualis militiæ. si ergo vlla sui parte ad prauitatem abutuntur, peccato merent. Atqui sacramento militiæ, Deo & Christo se addixerunt, quo obstricti tenentur. decet igitur eos procul esse ab omni commercio castrorum peccati. Viderint hic quo iure Christianum nomen fastuosè obtendant, quorum singula membra, tanquam Satanæ prostibula, in omnẽ fœditatẽ perpetrandã pa-

rata sunt. Contrà nunc iubet vt nos totos sistamus Deo: nempe vt ab omni vagatione mentem atque animum coercentes, in quam nos abstrahunt carnis cupiditates, vnius Dei nutum intueamur, ad excipiẽda ipsius iussa simus intẽti, ad exequenda eius mandata simus accincti: membra quoque nostra illius arbitrio destinata sint ac cõsecrata: vt nihil quàm eius gloriam spirent omnes animæ ac corporis nostri facultates. Et ratio additur, quia non frustrà Dominus, abolita priore vita, in aliam nos creauit, quam actiones debent comitari.

14 *Peccatum enim vobis non dominabitur. non enim estis sub Lege: sed sub gratia.*

15 *Quid ergo? peccabimus, quia non sumus sub Lege, sed sub gratia? Absit.*

16 *Nescitis quòd cui exhibuistis vos seruos in obedientiam, eius serui estis cui obeditis: siue peccati, in mortem: siue obedientiæ, in iustitiam?*

17 *Gratia autem Deo, quòd fuistis serui peccati: obedistis verò ex animo typo doctrinæ in quem traducti estis,*

18 *Manumissi vero à peccato, serui facti estis iustitiæ.*

14 *Peccatum vobis non dominabitur.* In recitandis ac refellendis expositionibus quæ nullam habent, aut exiguam veri speciem, immorari non est necesse. Vna est quæ cæteris probabilius sustineri queat: quæ scilicet dictionem, Sub Lege, accipit pro Subiectum esse Legis literæ, quæ animum non renouat: vt rursum, Sub gratia esse tantundem valeat, ac Spiritu gratiæ à prauis cupiditatibus liberatum esse. sed neque ipsa mihi simpliciter probatur. Nam si recipimus hũc sensum, quorsum illa quæ statim sequitur, interrogatio pertinebit? Peccabimúsne quia non sumus sub Lege? Nunquam certè quæstionem eiusmodi subiecisset Apostolus, nisi intellexisset, nos à Legis rigore esse absolutos, ne amplius summo iure Deus nobiscum agat. Quare nõ est dubium quin hîc aliquam ab ipsa Domini Lege manumissionem indicare voluerit. Verum omissa contentione, exponam breuiter quod sentio. Videtur primùm mihi hîc esse consolatio, qua fideles confirmantur, ne in studio sanctimoniæ deficiant ob imbecillitatis suæ sensum. Exhortatus erat, vt omnes suas facultates in obsequium iustitiæ applicarent. At quum circunferãt carnis reliquias, necesse est eos aliquantum claudicare. Proinde ne infirmitatis suæ conscientia fracti, animos despondeant, tempestiuè occurrit, interposita consolatione ex eo petita, quòd iam non exiguntur eorum opera ad seuerum Legis examen, sed benignè ac indulgenter ea Deus accepta habet, remissa impuritate. Iugum Legis ferri non potest, vt non frangat vel atterat ferentes: restat ergo vt fideles ad Christum confugiant, ac vindicem libertatis ipsum implorent. ipse autem se talem exhibet. Nam ideo Legis subiit seruitutem, cui debitor alioqui non erat, vt eos qui sub Lege erant redimeret, quemadmodum ait Apostolus Gala. 4. 5. Ergo Non esse sub Lege, significat, non tantùm mortua litera nobis præscribi quod nos in reatum addicat, quia ad præstandum simus impares: sed etiam obnoxios nos amplius nõ esse Legi, quatenus exigit perfectam iustitiam, edicta morte omnibus qui ab vlla parte declinauerint. Sub Gratiæ nomine similiter intelligimus vtranque redemptionis partem: hoc est, remissionem peccatorum, qua iustitiam Deus nobis imputat: & sanctificationem Spiritus, per quem ad bona opera nos refingit. Particulam aduersatiuam existimo positam pro rationali, quod non est infrequens: acsi dictum esset, Quia sumus sub gratia, ideo non sumus sub Lege. Nunc sensus erit perspicuus. Vult enim nos cõsolari Apostolus

ſtolus, ne animis fatiſcamus in ſtudio bene agendi, propterea quòd multas imperfectiones adhuc in nobis ſentiamus. Vtcunque enim peccati aculeis vexemur, non poteſt tamē nos ſubigere, quia Spiritu Dei ſuperiores reddimur: deinde in gratia conſtituti, ſumus liberati à rigida Legis exactione. Hic porrò intelligendum eſt quod pro confeſſo præſumit Apoſtolus, omnes qui gratia Dei deſtituti ſunt, Legis iugo conſtrictos, ſub damnatione teneri. Atque adeò id à contrario arguere licet, homines quādiu ſub Lege ſunt, peccati dominio ſubiacere.

15 *Quid ergo?* Quia Dei myſteriis perpetuò carnis ſapientia obſtrepit, neceſſariò ſubiicit hanc prolepſim. nam quū Lex, bene viuendi ſit regula, & moderādis hominibus data ſit: putamus ea ſoluta, protinus corruere omnem diſciplinā, frangi repagula, nullum denique manere delectū aut diſcrimē boni & mali. Atqui in eo fallimur, quòd Legis abrogatione aboleri putamus quā Deus in Lege cōmēdat iuſtitiā: quū hoc ad rectè viuēdi præcepta minime trahendū ſit, quæ Chriſtus cōfirmat ac ſancit potius quàm abroget. Atque hæc quidem propria ſolutio eſt, nihil aliud quam maledictionē tolli, cui extra gratiā obnoxii ſunt cuncti mortales. Sed Paulus quāuis id diſertè non exprimat, obliquè tamen oſtendit.

16 *Abſit. Neſcitis*, &c. Nō nuda eſt reiectio, vt quidā putauerunt, quaſi malit talē quæſtionē deteſtari, quàm refutare. ſiquidem continuò pòſt ſequitur confutatio à natura contrariorū, in hunc ferè ſenſum, Inter Chriſti & peccati iugum plus eſt diſsidii, quàm vt ferre ſimul vtrunque quis poſsit. Si peccamus, peccato nos addicimus in ſeruitutē: atqui contrà, redempti ſunt à tyrannide peccati fideles, vt Chriſto ſeruiant: ergo impoſsibile eſt peccato manere deuinctos. Sed argumenti huius ſeriem, vt à Paulo digeſta eſt, propius excutere præſtabit. *Cui obeditis.* Hoc relatiuum habet vim rationalis particulæ, vt ſæpe fit. Quemadmodum ſiquis dicat, Nullum eſt flagitii genus quod non cadat in parricidam, qui ſcelus omniū extremū, & immanitatem propè belluis ipſis exhorrendā in ſe admittere non dubitarit. Eſtque ducta Pauli ratio partim ab effectis, partim a natura correlatiuorum. Primùm enim, ſi obediunt, ſeruos eſſe colligit: quia obedientia teſtatur ius præcipiendi habere, qui in obſequium ſuum ita cogit. Hæc ab effectu ſeruitutis eſt ratio: ex qua naſcitur altera illa, Si vos ſerui: ergo viciſsim penes ipſum eſt dominium. *Siue obediētiæ.* Impropriè loquutus eſt. nā ſi partes partibus reddere voluiſſet, dicendum erat, Siue iuſtitiæ in vitam. Sed quū inuerſio verborum nihil impediret intellectum rei, maluit per nomen Obediētiæ exprimere quid eſſet iuſtitia. in qua tamē metonymia eſt, quia pro ipſis Dei mandatis accipitur. Quòd autē ſine adiecto poſuit hoc nomē, indicauit ſolū vtique Deū eſſe, cuius imperio cōſciētiæ ſubiaceant. Ideo enim obediētia, etiā ſuppreſſo Dei nomine, ad Deū nihilominus refertur, quia multiplex eſſe non poteſt.

17 *Gratia autem Dei.* Applicatio eſt ſimilitudinis ad præſentē cauſam: in qua quum admonendi tantùm eſſent, ſe iam non eſſe peccati ſeruos, adiungit gratiarum actionem. primùm, quò doceat non eſſe id proprii meriti, ſed ſingularis Dei miſericordiæ: ſimul vt ab ipſa gratiarū actione diſcant quantū ſit Dei beneficium, eóque magis ad peccati deteſtationē animentur. Agit autē gratias non eius temporis reſpectu quo fuerunt peccati ſerui, ſed pro liberatione quæ ſequuta eſt, dū eſſe deſierunt quod prius erant. Hæc verò tacita prioris ſtatus cum præſenti cōparatio, emphaſim cōtinet. calumniatores enim gratiæ Chriſti perſtringit Apoſtolus, dum oſtendit, ea ceſſante, totum humanū genus captiuum teneri ſub peccato: ſimul autem ac ſe illa exerit, ceſſare peccati regnū. Hinc colligere licet, non ideo manumitti nos à ſeruitute Legis, vt peccemus: quia Lex non antè ſuum dominium perdit, quàm Dei gratia nos ſibi vindicat, vt iuſtitiam in nobis inſtauret: ideóque impoſsibile eſt, peccato nos ſubeſſe, quum in nobis regnat Dei gratia. Diximus enim prius, ſub hoc nomine contineri Spiritum regenerationis. *Obediſtis ex animo.* Hic etiam externæ literæ arcanam Spiritus virtutem ex oppoſito cōfert Paulus, ac ſi diceret, Chriſtū intus animos formare melius, quam ſi Lex minādo & terrendo cogeret. Hoc modo diluitur calumnia

illa, Si nos à Legis subiectione Christus liberet, afferre peccati licẽtiã: quãdoquidẽ nõ ad effrænã lasciuiã suos emittit, vt sine modestia exultent tanquam equi per campos soluti: sed traducit ad legitimam viuendi rationem. Quãquam verò Erasmus Formã vertere maluit post Veterem interpretem, ego Typũ relinquere coactus sum, quã voce vsus est Paulus: nisi quis fortè Exemplar malit. nam mihi expressam iustitiæ imaginem videtur designare, quam cordibus nostris Christus insculpit. Ea autem respondet Legis præscripto, ad quod actiones omnes nostras formari decet, vt ne vel ad dextrã, vel ad sinistrã deflectant.

18 *Manumissi verò à peccato.* Sensus est, Absurdum est vt post manumissionem quis in seruitutis cõditione maneat: statum enim libertatis quem accepit, tueri debet. non ergo conuenit, sub peccati imperium vos redigi, à quo per Christi manumissionem liberati estis. Argumentum à causa efficiente. Sequitur quoque alterum à causa finali, Ideo exempti estis à peccati seruitute, vt in regnum iustitiæ transiretis: itaque peccati oblitos penitus esse conuenit, & totum animum ad iustitiam conuertere, in cuius obsequium traducti estis. Obseruãdum quomodo nemo possit iustitiæ seruire, nisi Dei potentia & beneficio prius à peccati tyrannide liberatus. Quemadmodum Christus ipse testatur Ioã. 8.36, Si filius vos liberauerit, verè liberi eritis. Quæ igitur erũt nostræ præparationes ex virtute liberi arbitrii, si principiũ boni est ab ista manumissione, quam sola Dei gratia peragit?

19 Humanum dico propter infirmitatem carnis vestræ: quemadmodum exhibuistis membra vestra serua immunditiæ & iniquitati, in iniquitatem: sic & nunc exhibete membra vestra serua iustitiæ in sanctificationem.

19 *Humanum dico.* Humanitus se loqui dicit, nõ quoad substantiã, sed quoad formam: sicuti Christus apud Ioan 3. 12, terrena se offerre dicit, quum tamen de cælestibus mysteriis dissererat: sed non tam magnificè vt ferebat rerum dignitas, quòd se ad captum rudis & tardi populi submitteret. Sic autem præfatur Apostolus, quo melius demonstret nimis crassam & improbam esse calumniã, vbi fingitur libertas à Christo parta, licẽtiam peccandi dare. Simul etiam admonet fideles, nihil magis absurdum esse, vel etiam turpe ac pudẽdum, quàm spiritualẽ Christi gratiam terrena manumissione apud ipsos minus valere. Acsi diceret, Possem ex comparatione iustitiæ & peccati ostendere quanto feruentius vos rapi oporteat in illius obsequium, quàm huic sitis obsequuti: verùm vt aliquid condonem vestræ infirmitati, cõparationem eiusmodi omitto. Vt tamen agã vobiscum summa indulgentia, hoc certè possum meritò postulare, ne frigidius saltem vel negligentius colatis iustitiam, quàm peccato paruistis. Subest autẽ reticentiæ species, quum plus aliquid volumus intelligi, quàm verbis exprimamus. Nihilominus enim eos hortatur ad obedientiã iustitiæ tanto studiosius obeũdam, quãto dignior illa est cui seruiatur, quàm peccatum: tametsi videatur minus verbis postulare. *Quemadmodum exhibuistis.* Hoc est, quũ præsto antehac fuerint omnes vestri partes ad obsequium peccati, facilè inde apparuit quàm miserè vos sibi mancipatos & addictos teneret carnis vestræ prauitas. Nunc ergo peræquè alacres ac prompti sitis ad capessendum Dei imperium: nec minor sit nunc ad bene agendũ strenuitas, quàm olim fuit ad peccandũ. Non obseruat quidẽ ordinẽ antitheseos in aptãdis vtrinque partibus: quemadmodum 1. Thessalon. 4.7, immunditiem sanctitati opponit. sensus tamen eius patet. Primùm duas species ponit, Immũditiem & iniquitatem: quarum prior castitati & sanctimoniæ opponitur, altera ad iniurias spectat, quibus læduntur proximi. Deinde nomen Iniquitatis bis repetit diuerso sẽsu. priore enim loco, rapinas, fraudes, periuria, & omnes genus iniurias significat: secũdò vniuersalem vitæ corruptionem: acsi ita positum esset, Prostituistis membra vestra perpetrandis operibus iniquis, vt iniquitatis regnum in vobis vigeret.

geret. Iustitiam pro lege & regula iustè viuendi positam interpretor, cuius finis est, sanctificatio: vt scilicet purè se fideles in Dei cultum consecrent.

20 *Quando enim serui fuistis peccati, liberi fuistis iustitiæ.*

21 *Quem ergo fructum habuistis tunc in iis, de quibus nunc erubescitis? siquidem finis eorum, mors.*

22 *Nunc verò manumissi à peccato, Deo autem in seruitutem addicti, habetis fructum vestrum in sanctificationem: finem verò, vitam æternam.*

23 *Stipendia enim peccati, mors: donũ verò Dei, vita æterna, in Christo Iesu Domino nostro.*

20 *Quando enim serui fuistis.* Repetit adhuc illam, cuius mentionẽ prius fecerat, inter iustitiæ & peccati iugum, discordiam. sunt enim res adeò contrariæ, peccatum & iustitia: vt qui alteri se deuouit, necesse sit ab altero discedere. Id autem facit, vt dum seorsum inspiciuntur, clarius appareat quid sit ab vtroque sperandum. Discretio enim maiorem affert lucẽ considerandæ vniuscuiusque rei naturæ. Hinc ergo peccatum statuit, illinc iustitiam. Tum posito discrimine, ostendit quid vtrinque cõsequatur. Meminerimus itaque Apostolũ à contrariis adhuc argumentari, hoc modo, Quandiu peccati fuistis serui, emancipati eratis à iustitia. nunc versa sorte, seruire vos iustitiæ decet, quia estis à peccati iugo liberati. Liberos iustitiæ vocat, qui nullo obsequii fræno tenentur ad colendam iustitiam. Hæc est carnis licentia, quæ sic nos à Dei subiectione manumittit, vt diabolo mãcipet. Misera ergo & maledicta libertas, quæ effræni, vel potius rabioso impetu in exitium nostrum exultat.

21 *Quem ergo fructum, &c.* Non poterat grauius exprimere quod volebat, quàm appellando eorum conscientiam, & quasi in eorum persona pudorẽ confitendo. Pii enim simul atque illuminari incipiunt Christi Spiritu & Euangelii prædicatione, totam vitam præteritam, quam extra Christum egerunt, damnabilem libenter agnoscũt: ac tantum abest vt conentur excusare, vt potius eos sui pudeat. Quinetiam hanc ignominiæ suæ recordationem perpetuò in animum reuocant, quo sic pudefacti, verius ac propensius coram Domino humilientur. Nec otiosum est quod dicit, *Nunc erubescitis*: innuit enim quàm cæco nostri amore laboremus, dum peccatorum tenebris sumus obuoluti, qui tantas in nobis sordes non reputemus. Sola est lux Domini, quæ potest oculos nostros aperire, vt perspicere queant latentem in carne nostra fœditatem. Ille igitur demum Christianæ philosophiæ primordiis imbutus est, qui sibi seriò displicere, ac suæ miseriæ verecundia confundi bene didicit. Tandem à consequenti apertius etiamnum iudicat quantum erubescere debeant, quum intelligant se fuisse in præcipitio mortis & ruinæ propinquos: imò iã mortis portas ingressos, nisi Dei misericordia retracti essent.

22 *Habetis fructum vestrum in sanctificationem.* Quemadmodum duplicem peccati finem antè proposuit, ita nunc iustitiæ. Peccatum in hac vita malæ conscientiæ tormenta affert, deinde æternam mortem. Iustitiæ præsentem fructum colligimus, sanctificationem: in futurum speramus vitam æternam. Hæc, nisi supramodum stupidi simus, debent odium horrorémque peccati, iustitiæ verò amorem ac desiderium animis nostris ingenerare. Quòd autem τέλος quidam interpretãtur Vectigal, nõ puto esse ex mente Apostoli. Nam & si verum est, nos pendere pœnam mortis peccato, non tamen verbum illud alteri membro conueniet, cui aptatũ est à Paulo. nam vita non dicetur tributum iustitiæ.

23 *Stipendia enim peccati.* Sunt qui putāt odiosè notari quàm maligna soluatur merces peccatoribus, dum Paulus mortem obsoniis comparat. quæ vox apud Græcos accipitur interdum pro cibariis militaribus. Potius videtur obliquè perstringere cæcos eorũ appetitus, qui peccati illecebris exitialiter se inescant, non secus ac hamo pisces. Simplicius tamen erit pro stipendiis accipere: nam certè mors reprobis plus satis amplum est præmium. Est autem conclusio & quasi epilogus proximæ sentẽtiæ. neque tamen frustrà aliis verbis idẽ iterum repetit: sed terrore duplicato magis detestabile reddere peccatũ voluit. *Donum verò Dei.* Falluntur qui hāc propositionem sic conuertunt, Vita æterna est donum Dei: quasi iustitia sit subiectum, donum Dei sit prædicatum. quia nihil ad antitheton ille sensus pertineret. Verùm vt iam docuit, peccatum non nisi mortem parere: ita nunc subiungit, quòd donum istud Dei, nostra scilicet iustificatio & sanctificatio, vitæ æternæ beatitudinem nobis afferat. Vel si mauis, quemadmodum mortis causa peccatum est, ita iustitia qua per Christum donamur, vitam æternam nobis restituit. Interim tamen hinc certissimè colligetur, salutem nostram Dei gratiæ, meræque beneficentiæ totam esse. Poterat enim alioqui dicere, stipendium iustitiæ esse vitam æternam, vt membrum membro responderet: sed videbat, donum Dei esse quo eam consequimur, non meritum nostrũ. Atque id quoque donum nõ vnum, nec simplex esse: nam Filii iustitia induti, Deo reconciliamur, & Spiritus virtute in sanctitatem regeneramur. Ideóque addidit, *In Christo Iesu*, quo nos ab omni propriæ dignitatis opinione auocaret.

CAP. VII.

1 NVm ignoratis fratres (scientibus enim Legem loquor) quòd Lex dominatur homini quandiu viuit?

2 Nam viro subiecta mulier, viuenti viro alligata est per legem: quòd si mortuus fuerit vir, soluta est à lege viri.

3 Proinde viuente marito, si alteri viro coniuncta fuerit, adultera vocabitur: quòd si mortuus fuerit vir, liberata est à lege, ne amplius sit adultera si alteri nupserit.

4 Itaque fratres mei, vos quoque mortui estis Legi per corpus Christi: vt posthac alterius sitis, eius qui ex mortuis suscitatus est: vt fructificemus Deo.

Tametsi quæstionem de abrogatione Legis sufficienter (vt in breui) soluerat: quia tamen & difficilis est, & multas ex se alias generare poterat, copiosius adhuc prosequitur quomodo Lex sit nobis abrogata: deinde ostendit quanto id nostro bono fiat: quia dum nos sibi deuinctos extra Christũ tenet, nihil aliud quàm damnare potest. Ac nequis ex eo Legẽ ipsã criminetur, obiectiones carnis excipit ac refutat: vbi locum insignẽ de vsu Legis eleganter tractat.

1 *Num ignoratis.* Sit generalis propositio, Legem non in alium finem lātā esse hominibus, quàm vt præsentem vitam moderetur: apud mortuos nullum ei superesse locũ. cui postea hypothesin subiiciet, nos illi esse mortuos in Christi corpore. Alii intelligunt, tandiu manere Legis imperium ad nos constringendos, dum ipsius vsus viget. Sed quoniam sententia hæc obscurior est, neque tam propriè quadrat hypothesi, quæ statim sequetur: eos sequi malo, qui de viri non Legis vita dictum accipiũt. Ac interrogatio quidem plus energiæ habet ad certitudinem eius quod dicitur, asserendam. Ostendit enim illud nemini eorum vel nouum, vel ignotũ: sed in cõfesso peræque esse inter omnes.

Scientibus

Scientibus enim Legem loquor. Hæc parenthesis eodem est referenda, quò propositio, acsi diceret, sibi compertum nō tam Legis imperitos esse ipsos, vt de eo dubitarent. Quanquam autem de omnibus simul legibus posset vtrunque intelligi, de Lege tamen Dei, de qua nunc quæstio agitatur, satius est accipere. Quòd putant quidam Legis scientiam tribui Romanis, quia suo imperio & iure bonam orbis partem regerent, puerile est. Nam partim Iudæos, vel alios hospites, partim homines plebeios & obscuros alloquitur. Imò Iudæos maximè respicit, quibuscum negotium erat de Legis abrogatione. Ne verò captiosè secum agi putent, vulgare ac omnibus notum principium sumere se ostendit, cuius minime ignari essent, qui educati à pueritia fuerant in Legis doctrina.

2 *Nam viro subiecta mulier,* &c. Simile adducit, quo probet nos à Lege ita esse solutos, vt nihil in nos imperii propriè ac suo iure amplius retineat. Tametsi autem aliis rationibus probare id poterat: quia tamen optimè cōgruebat ad rem illustrandam exemplum coniugii, vice cōfirmationis sumptam inde similitudinem inseruit. Cæterùm nequis cōturbetur, quòd inter se comparata mēbra non omnino respondent: præmonendi sumus, Apostolum dataoperà voluisse exigua inuersione deflectere asperioris verbi inuidiā. Debuerat dicere, vt ordine similitudinem contexeret, Mulier post mortem viri soluta est à coniugii vinculo: Lex quæ locum habet mariti erga nos, mortua est nobis. ergo sumus ab eius potestate liberi. Sed ne offenderet Iudæos verbi asperitate, si dixisset Legem esse mortuam, deflectione est vsus, dicēs nos Legi esse mortuos. Nonnullis quidem videtur argumentari à minori ad maius: quia tamē vereor ne id coactius sit, priorem intellectum, qui simplicior est, magis probo. Totum ergo argumentum in hanc seriem dirigendum est. Mulier viuenti viro per Legem subdita est, vt transire ad alium non possit: post viri mortem soluta est eius legis vinculo, vt liberè quem velit sibi inducat maritum.

Tum sequitur applicatio.

Lex velut maritus noster fuit, sub cuius iugo detinebamur, donec nobis mortua est.

Post Legis mortē Christus nos assumpsit, id est, à Lege solutos adiunxit sibi.

Ergo Christo è mortuis suscitato copulati, adhærere ei soli debemus: atque vt æterna est Christi vita post resurrectionem, ita posthac nullum futurū est diuortium.

Porrò Legis nomen non eodem vbique sensu hic ponitur: sed nunc ius mutuum coniugii, nunc imperium mariti cui subiicitur mulier, nunc Mosis doctrinam significat. Ac tenendum quidē est, Paulum eam duntaxat partē, quæ propria est Mosis ministerio, hic attingere. Nam quatenus decē præceptis tradidit Deus quid rectum sit, vitamque nostram instituit, nulla somnianda est nobis Legis abrogatio: quia vigere perpetuò debet Dei voluntas. Itaque diligenter meminerimus, non esse hanc à iustitia quæ in Lege docetur, solutionē: sed à rigida exactione, & ea quæ inde sequitur, maledictione. Non ergo bene viuendi regula quā Lex præscribit, abrogata est: sed qualitas illa quæ libertati per Christum partæ opponitur, nempe dū summam perfectionem requirit: & quia non præstamus, constringit nos sub æternæ mortis reatu. Cæterùm quia nolebat hic decidere quale esset ius coniugii: non fuit solicitus de recensendis causis quæ mulierem à viro liberam faciant. Itaque perperā hinc peteretur certa doctrina.

4 *Per corpus Christi.* Primùm Christus erecto crucis trophæo, triumphauit de peccato: quod vt fieret, oportuit conscindi chirographum quo tenebamur obligati. Chirographum illud Lex est, quæ dum vim suā exercet, peccato nos obæratos reddit, ideóque vocatur peccati virtus. Huius ergo chirographi inductione liberati sumus in corpore Christi, dum cruci affixum est. Sed vltrà progreditur Apostolus, nempe solutum fuisse Legis vinculum. non vt nostro arbitrio viuamus, sicuti mulier vidua sui iuris est dum in cælibatu degit: sed alteri marito nos iam esse deuinctos: imò de manu (quod aiunt) in manum à Lege ad Christum nos transiisse. Interea sententiæ duritiem mitigat, quum dicit Christum, vt nos insereret in suum corpus, à iugo

Legis nos liberasse. Nam etsi Christus vltro Legi se ad tempus subiecit, non tamen æquum est Legem ei dominari. Porrò libertatem quæ sibi propria est, suis quóque membris communicat. Itaque nihil mirum si Legis iugo eos eximit, quos sibi copulat sacro nexu, vt vnum sint cum eo corpus. *Eius qui suscitatus est.* Iam diximus Christum in Legis vicē substitui, nequa extra ipsum fingatur libertas, néue quis à Lege diuortium facere audeat, sibi nondū mortuus. Hac verò periphrasi vsus est, ad notandam vitæ æternitatem, quam à resurrectione adeptus est Christus: vt sciant Christiani, copulam hanc fore perpetuam. Porrò de spirituali coniugio Christi cum Ecclesia, clarius ad Ephesios cap. 6. *Vt fructificemus Deo.* Causam finalem semper adiungit, nequid licentiæ quispiam carni suæ & eius concupiscentiis hoc prætextu indulgeat, quòd à Legis seruitute nos asseruit Christus. nam secum nos Patri in sacrificium obtulit, & in hunc finē nos regenerat, vt vitæ nouitate fructificemus Deo. Scimus autem quos à nobis fructus postulet cælestis Pater, nempe sanctitatis & iustitiæ. Nec verò id libertati nostræ derogat, si Deo seruimus. imò si volumus tanto Christi beneficio frui, posthac non licet nisi de promouenda Dei gloria cogitare, cuius causa nos Christus assumpsit: alioqui manemus non Legis modò, sed peccati mortisque mancipia.

5 Quum enim essemus in carne affectus peccatorum qui sunt per Legem, in membris nostris operabantur ad fructificandum morti.

6 Nūc verò soluti sumus à Lege, mortui ei in qua detinebamur: vt seruiamus in nouitate spiritus, & non in vetustate literæ.

5 *Quum enim essemus.* A contrario dilucidius adhuc ostēdit quàm perperam Legis zelotæ sub eius imperio adhuc detineant fideles. Quandiu enim dominatur ac viget literalis Legis doctrina absque Christi Spiritu, non cohibetur carnis lasciuia, sed potius ebullit. vnde sequitur non stabiliri iustitiæ regnum, nisi dum nos Christus à Lege manumittit. Simul Paulus admonet quæ opera nos deceāt solutos à Lege. Quandiu ergo iugo Legis detinetur homo, assiduè peccando, nihil quàm mortem conciliare sibi potest. Si Legis seruitus solum peccatum generat, ergo manumissio, quæ contraria est, ad iustitiam debet tendere: si illa ad mortem ducit, ergo hæc ad vitam. Sed ipsa Pauli verba expēdamus. Dum eius temporis statum describere vult, quo Legis imperio subiacebamus, dicit nos in carne fuisse. Vnde intelligimus, eos omnes qui sub Lege sunt, nihil aliud inde consequi, quàm vt externo eius spiritu feriantur ipsorum aures sine fructu & efficacia: quandoquidem Dei Spiritu intus destituti sunt. Itaque necesse est penitus eos vitiosos ac peruersos manere, donec sanando morbo melius remedium succedat. Et nota formulam Scripturæ vsitatam, In carne esse, pro eo quod est solis naturæ dotibus esse præditum, sine singulari gratia qua electos suos Deus dignatur. Porrò si totus hic vitæ status in vitio ponitur, apparet nullam animæ nostræ partem naturaliter integram esse: nec aliam vim esse liberi arbitrii, nisi vt prauos affectus tanquam iacula in omnes partes emittat. *Affectus peccatorum qui sunt per Legem.* Hoc est, Lex in nobis excitabat prauos affectus, qui suam efficaciam in omnibus nostri partibus exerebant. nulla enim pars erat quæ non seruiret prauis affectibus. Hoc est Legis opus, si non accesserit interior ille Magister Spiritus, corda nostra magis accendere, vt in tales cupiditates ebulliant. Sed obserua hîc Legem conferri cum vitiosa hominis natura: cuius peruersitas ac libido, quo magis iustitiæ repagulis coercetur, eò furiosius erumpit. Addit rursus, quandiu affectus carnis sub Lege dominabantur, eos fructificasse morti, vt Legem ostendant per se exitialem fuisse. Vnde sequitur eos desipere, qui mortiferam seruitutem tantopere appetunt.

6 Nunc

6 *Nunc verò soluti à Lege.* Suum à contrariis argumentum persequitur, Si Legis vinculum adeò nihil ad carnem frænandam valebat, vt peccandi incitamentum magis foret: ideo nos solui necesse est, vt peccare desinamus. Si ideo à Legis seruitute sumus manumissi vt Deo seruiamus: perperam faciunt, qui inde captant peccandi licentiam: perperam loquuntur, qui docent laxata esse hoc modo concupiscentiis fræna. Nota ergo, nos tum à Lege solui, quum ab eius rigida exactione & maledictione absolutos, Spiritu suo nos imbuit Deus, quo in viis suis ambulemus. *Mortui ei.* Hæc pars rationalis est, vel potius modum subindicat quo liberati sumus: videlicet, dum Lex eatenus est nobis abrogata, ne intolerabili eius onere premamur: vel ne inexorabilis eius rigor nos maledictione obruat. *In nouitate Spiritus.* Spiritum literæ opponit, quia antequam ad Dei voluntatem voluntas nostra per Spiritum sanctum formata sit, non habemus in Lege nisi externam literam: quæ frænum quidem externis nostris actionibus iniicit, concupiscentiæ autem nostræ furorem minimè cohibet. Nouitatem verò spiritui attribuit, quia in locum veteris hominis succedit: vt litera vetus dicitur, quæ interit per Spiritus regenerationem.

7 ***Quid ergo dicemus? Lex peccatum est? Absit. Sed peccatum non cognoui nisi per Legem. concupiscentiam enim non noueram, nisi Lex diceret, Non concupisces.***

8 ***Occasione autem sumpta, peccatum per mandatum effecit in me omnem concupiscentiam.***

7 *Quid ergo dicemus?* Quoniã dictum est, nos à Lege liberari oportere, vt in spiritus nouitate Deo seruiamus: videbatur hoc hærere vitium in Lege, quasi nos ad peccatum impelleret. Atqui quum illud supra modum absurdum sit, iure refellendum suscepit Apostolus. Quum autem rogat an peccatum sit, intelligit an peccatum sic generet, vt illi imputari eius culpa debeat. *Sed peccatum non cognoui.* Peccatum ergo in nobis, non in Lege residet: quia eius causa est praua carnis nostræ cupiditas: in eius verò notitiam venimus ex agnitione iustitiæ Dei quæ nobis in Lege declaratur. Neque verò intelligas, nullum prorsus haberi discrimen inter æquum & iniquum sine Lege: sed nos vel nimis esse hebetes in videnda nostra prauitate, vel dũ nobis adulamur, prorsus reddi stupidos: quẽadmodum etiam sequitur, *Concupiscentiam enim.* Declaratio est igitur superioris sententiæ: in qua demonstrat ignorationem peccati de qua loquutus erat, in eo fuisse sitam quòd concupiscentiam suam non animaduertebat. Consultò autem in vna specie insistit, in qua maximè regnat hypocrisis, cui semper annexa est supina indulgentia & securitas. Nunquam enim ita iudicio priuantur homines, quin suum apud eos discrimen retineãt externa opera. imò coguntur etiam scelerata consilia & similes conatus damnare: quemadmodum facere nequeunt, quin rectæ volũtati suam tribuant laudem. Sed vitium concupiscentiæ occultius est, ac profundius reconditum: quo fit vt nunquã in rationem veniat, quandiu iudicant ex suo sensu homines. Neque verò expertem eius se fuisse iactat: sed ita indulgebat sibi, vt latens illud in corde vitium non reputaret. Nam quum ad tempus deceptus foret, quandò iustitiam non credebat impediri concupiscentia: tum demum intellexit se esse peccatorem, dum vidit cõcupiscentiam Lege prohiberi, qua nemo hominum vacuus est. Dicit Augustinus, hoc verbo totam Legem complexum esse Paulum: quod, modò probè intelligatur, verum erit. Nam vbi Moses ostendit à quibus cauẽdum sit, ne proximum offendamus: subiicit interdictum concupiscentiæ, quòd ad illa omnia referendum est. Non dubium est quin superioribus præceptis damnasset quoscunque prauos affectus animi nostri concipiunt: sed multum inter deliberatam voluntatem interest, & appetitus quibus titillamur. Hoc igitur vltimo præcepto tantã à nobis integritatem Deus

exigit, vt nulla nos vitiosa cupiditas ad malum solicitet, vtcunque non accedat consensus. Ideo dixi Paulum hîc altius conscendere, quàm ferat communis hominum captus. Nam politicæ quidem Leges consilia se, non euentus punire clamāt: Philosophi etiam subtilius tam vitia quàm virtutes locāt in animo: sed Deus hoc præcepto ad cōcupiscentiam vsque penetrat, quæ voluntate occultior est. itaque vitii loco non censetur. Nec tantùm apud Philosophos veniam obtinuit, sed hodie acriter contendunt Papistæ, in regenitis nō esse peccatum. Atqui Paulus se reatum suum deprehendisse ex hoc latente morbo dicit. vnde sequitur, quicunque eo laborant, minimè esse excusabiles, nisi quatenus culpam Deus ignoscit. Tenenda interim est illa distinctio inter prauas libidines quæ ad consensum vsque perueniunt, & concupiscentiam quæ sic corda titillat & afficit, vt in medio impulsu subsistat.

8 *Occasione autem sumpta.* A peccato ergo & carnis corruptione nascitur quicquid mali est: in Lege est tantùm occasio. Quanquam autem videri queat de excitatione modò loqui, qua per Legem instigatur cupiditas nostra, vt in maiorem ebulliat insaniam: tamen ad cognitionem præcipuè refero, acsi dictum foret, Detexit in me omnē concupiscētiam: quæ dum lateret, quodammodo nulla esse videbatur. Neque tamen inficior quin acrius à Lege extimuletur caro ad concupiscendum: atque etiam hoc modo se in lucem proferat: quod & Paulo accidere potuit. Sed quod de manifestatione dixi, cōtextui videtur magis cōuenire. Cōtinuò enim subiicit,

Sine Lege enim peccatum est mortuum.

9 Ego autem viuebam sine Lege aliquando. adueniente autem mandato, peccatum reuixit:

10 Ego autem mortuus sum, & deprehensum est à me, mādatum quod erat in vitam, cedere in mortem.

11 Peccatum enim, occasione sumpta per mandatum, abduxit me à via, & per illud occîdit.

12 Itaque Lex quidem sancta, & mandatum sanctum, & iustum, & bonum.

Sine Lege enim peccatum. Clarissimè exprimit quem sensum habeant superiora. Perinde enim est acsi diceret, sepultam esse sine Lege peccati notitiam. Estque sentētia generalis, cui mox exemplum suum accommodat. Quamobrem miror quid in mentem venerit interpretibus, vt verterent in præterito imperfecto, acsi Paulus de se loqueretur: quum facile sit videre, illū à propositione vniuersali voluisse incipere, deinde rem explanare suo exemplo.

9 *Ego autem viuebam.* Vult innuere, fuisse tempus quo sibi, vel apud se peccatum mortuum erat. Neque verò est intelligendum quòd fuerit exlex aliquo tempore: sed istud Viuebam habet propriam connotationem: quia absentia Legis faciebat vt viueret, hoc est, inflatus iustitiæ suæ fiducia, vitam sibi arrogaret, quū tamen esset mortuus. Quo clarior sit sententia, sic resolue, Quum aliquando essem sine Lege, viuebam. Dixi autem emphaticum esse hoc verbum, quia iustum se fingendo, vitam quoque sibi arrogabat. hic ergo est sensus, Quum seposita Legis cogitatione peccarem, sic sopitum erat peccatum quod non obseruabam, vt propè mortuum videretur. Ego contrà, quia peccator mihi non videbar, acquiescebam in me, putans mihi domi esse vitam. Nam mors peccati, vita est hominis: rursum vita peccati, mors hominis. Verùm quæritur, quod fuerit illud tempus quo per Legis ignorantiam, siue (vt ipse loquitur) absentiam, sibi confidenter vitam arrogaret. Certum enim est, fuisse eruditum à puero in doctrina Legis: sed illa erat literalis theologia, quæ suos discipulos non humiliat. Nam sicut alibi dicit, velum interpositum esse ne

lucem

lucem vitæ in Lege conſpiciant Iudæi, 2.Corinth.3.14: ſic etiam ipſe quãtiſper Spiritu Chriſti vacuus velatos habuit oculos, ſibi in externa iuſtitiæ larua placuit. Legem ergo abſentem vocat, quæ tametſi ob oculos obſeruaretur, non afficiebat tamen eum ſerio iudicii Domini ſenſu. ſic obtecti ſunt velamine hypocritarum oculi, vt non videant quantum exigat præceptum iſtud quo vetamur concupiſcere. *Adueniente autem mandato.* Sic aduenientem econuerſo Legem nunc vocat, quæ verè intelligi cœpta ſit. Illa ergo peccatum excitauit quaſi à mortuis, quia detexit Paulo quanta prauitate ſcaterent intima cordis ſui, & ſimul ipſum occidit. Meminerimus ſemper de ebria confidentia ipſum loqui, in qua deſidẽt hypocritæ dum ſibi adulãtur, quia ad peccata ſua cõniuent.

10 *Et deprehenſum eſt à me.* Duo hic dicuntur, Quòd præceptum viam vitæ nobis demonſtret in Dei iuſtitia: ideòque datum ſit, vt Legem Domini obſeruantes, vitam æternam aſſequamur, ſi non obſtaret noſtra omniũ prauitas. Cæterùm quia nemo eſt noſtrum qui Legi obtemperet, quin potius pedibus ac manibus præcipites voluimur in eam viam à qua nos reuocat, non poteſt afferre niſi mortem. ſic diſtinguendum inter Legis naturam & vitium noſtrum. Vnde ſequitur, quod Lex vulnus lethale in nobis infligit, accidentale eſſe: quemadmodum ſi morbus incurabilis remedio ſalubri magis exacerbetur. Fateor quidem accidens eſſe inſeparabile, ideóque Legem alibi Euangelii reſpectu vocari miniſterium mortis, 2. Corinth.3.7: ſed hoc tamen fixum manet, non ſuapte natura nobis eſſe noxiam, ſed quia eius maledictionem corruptio noſtra prouocat & accerſit.

11 *Abduxit me à via.* Verum quidem eſt, quanuis nos lateat Dei voluntas, nec præluceat vlla doctrina, totam hominum vitam vagam & erroribus plenam eſſe: imò donec viam rectè viuendi Lex monſtret, nihil quàm errare poſſumus. Sed quia tunc demum errorem ſentire incipimus, vbi Dominus alta voce nos coarguit, meritò dicit Paulus, vbi peccatum à Lege detegitur, nos à via abduci. Ergo verbum ἐξαπατᾷν non de re ipſa, ſed de notitia exponi debet: quia ſcilicet ex Lege palàm fit quantum à recto curſu diſceſſerimus: ideo neceſſariò vertendum fuit, à via abducere, quia hinc peccatoribus, qui ſecurè antea pergebant, tædium & diſplicentia ſui, dum ſe ad mortem properaſſe intelligunt, poſtquam peccati fœditas à Lege in medium producta eſt. Porrò nomen Occaſionis iterum inculcat, vt ſciamus Legem per ſe non eſſe mortiferam, ſed aliunde id contingere, & eſſe quaſi aduentitium.

12 *Itaque Lex quidem ſancta.* Quidam in vocibus Legis & Mandati putant eſſe geminationem: quibus ita aſſentior, vt ſtatuam ſubeſſe nonnihil energiæ. hoc eſt, Lex ipſa & quicquid Lege præcipitur, id totum ſanctum eſt, ergo ſumma dignitate reuerendum: iuſtũ, ergo nullius iniuſtititiæ inſimulandum: bonum, ergo omni vitio purum ac vacuum. Sic ab omni criminatione Legem vindicat, ne quis in eam conferre auſit quod à bonitate, iuſtitia, ſanctitate ſit alienum.

13 Quod ergo bonum eſt, mihi in mortem ceſſit? Abſit. imò peccatum, vt appareat peccatum, per bonum operatur mihi mortem: vt fiat ſupramodum peccans peccatum per mandatum.

Quod ergo bonum eſt. Hactenus ſic Legem ab omnibus calumniis aſſeruit, vt dubium tamen adhuc reſtaret ſitne illa cauſa mortis. Imò hic perplexæ hærent humanæ mentes, quî conueniat ex ſingulari Dei beneficio nihil quàm exitium nos referre. Huic ergo nunc obiectioni reſpondet, negans ex ea eſſe mortem, quanuis eius occaſione nobis à peccato inferatur. Tametſi autem videtur hæc reſponſio pugnare in ſpeciem cum eo quod prius dixit, ſe deprehendiſſe mandatum quod in vitam datum erat, in mortem cedere: nihil tamẽ pugnat. Antea ſiquidem intelligebat, noſtra prauitate fieri vt Lege abutamur in noſtrum exitium, contra quàm ferat eius natura: hîc autem negat eſſe mortis materiam, vt illi mors imputari debeat. 2.Corint.3.7, liberius de Lege loquitur,

vbi vocat mortis administrationem. Verùm id facit, vt in contentione fieri solet: non Legis naturam, sed falsam aduersariorum opinionem respiciens. *Imò peccatum*, &c. Salua aliorum pace, sic legendum arbitror, vt posui: itaque hunc esse sensum, Quodammodo iustificatur peccatum antequam detegatur à Lege: quum verò Legis occasione reuelatur, tunc verè accipit peccati nomen: eóque magis scelestum, atque (vt sic loquar) peccatorium tunc apparet, quòd inuersam Legis bonitatẽ in perniciem nostram conuertit. Valde enim pestiferam rem esse oportet, quæ efficiat vt quod alioqui salubre est naturæ noxam afferat. Sensus est, oportuisse per Legem detegi peccati atrocitatem: quia nisi peccatum immani quodam vel enormi (vt loquuntur) excessu prorumperet, non agnosceretur peccatum. Excessus hic eo se violentius profundit, dum vitam conuertit in mortem. Itaque tunc excusationi locus tollitur.

14 Scimus enim quòd Lex spiritualis est: ego autem carnalis sum, venditus sub peccato.

15 Quod enim operor, non intelligo. siquidem non quod volo, hoc ago: sed quod odi, hoc facio.

16 Si verò quod nolo, hoc facio: consentio Legi Dei quòd sit bona.

17 Nunc verò non iam illud operor ego, sed quod habitat in me peccatum.

14 *Scimus enim quòd Lex.* Nunc propius committere inter se Legem & hominis naturam incipit, vt clarius intelligatur vnde mortis vitium emergat. Deinde exemplum proponit hominis regenerati: in quo sic carnis reliquiæ cum Lege Domini dissident, vt spiritus ei libenter obtemperet. Sed initio (vt diximus) nudã naturæ & Legis comparationem proponit. Quum nullum sit in rebus humanis dissidiũ maius, quàm spiritus & carnis: Lex spiritualis est, homo carnalis. Quæ igitur conuenientia naturæ hominis cum Lege? nempe quæ luci cum tenebris. Porrò quòd Legem spiritualem vocat, non tantùm eo significat requirere interiores cordis affectus, vt nonnulli exponunt: sed pro ratione antitheti, habet oppositam significationẽ cum verbo Carnalis. Priores illic sic exponũt, Lex spiritualis est: hoc est, non pedes tantùm & manus ligat, quoad externa opera: sed cordis affectibus imposita est, sincerúmque Dei timorem exigit. At hîc antithesis expressa est inter carnem & spiritum. Porrò ex contextu satis patebit, & iam antè etiam aliqua ex parte fuit ostensum, sub carne comprehendi quidquid afferunt homines ex vtero. Caro autem vocantur homines quales nascuntur, & quandiu suum ingenium retinent: quia vt vitiosi sunt, ita nihil sapiunt vel spirant nisi crassum & terrestre. Spiritus contrà, corruptæ naturæ instauratio vocatur, dum nos Deus ad imaginem suam reformat. Inde autem loquendi ratio, quia Spiritus donum est quæ in nobis refingitur nouitas. Quare doctrinæ Legis integritas vitiosæ hominis naturæ opponitur. sensus est igitur, Lex cælestem quandam & Angelicam iustitiam requirit, in qua næuus nullus appareat, ad cuius munditiem nihil desideretur: ego autem carnalis homo nihil possum quàm illi aduersari. Illa autem Origenis expositio, quæ tamen ante hoc tempus multis arrisit, indigna est quæ refutetur. Legem spiritualem à Paulo vocatam dicit, quia non sit literaliter intelligenda Scriptura. Quid istud ad causam præsentem? *Venditus sub peccato.* Hac particula declarat quid valeat per se caro. Natura enim non minus seruus est peccati homo, quàm empta mancipia quibus heri, non secus ac bobus vel asinis, pro libidine abutũtur: sic prorsus agimur peccati imperio, vt tota mens, totum cor, omnes actiones in peccatum propendeant. Coactionem semper excipio:

cipio: ſponte enim peccamus, quia peccatum non eſſet, niſi voluntarium. Sed addicti ſumus ita peccato, vt nihil ſponte poſsimus quàm peccare: quia malitia quæ in nobis dominatur, huc nos rapit. Quare hæc ſimilitudo non coactam (vt loquuntur) aſtrictionem ſonat, ſed voluntarium obſequium, cui nos ingenita ſeruitus addicit.

15 *Quod enim operor, non intelligo.* Nunc deſcendit ad exemplum magis particulare hominis iam regenerati: in quo vtrunque quod intendit, clarius apparet: nempe & quanta ſit diſcordia inter Legem Dei & hominis naturam, & quomodo nequaquã ex ſe mortem Lex generet. Siquidem quum homo carnalis tota animi propenſione in libidinem peccandi ruat: videtur ita libera electione peccare, vt ſit in poteſtate eius moderari ſibi: vt hæc opinio pernicioſiſsima apud omnes fere inualuit, hominem naturali facultate poſſe vtrumlibet eligere, citra Diuinæ gratiæ auxilium. at verò dum voluntas fidelis hominis Spiritu Dei ad bonum agitur, illic perſpicue patet naturæ prauitas, quæ obſtinate reſiſtit, & nititur in aduerſum. Ergo aptiſsimum in homine regenerato exemplum eſt, vnde cognoſcas quãtum ſit naturæ noſtræ diſsidiũ cum Legis iuſtitia. hinc etiam alterius membri demonſtratio aptius petitur, quàm ex nuda humanæ naturæ conſideratione. Lex enim, quia in homine penitus carnali ſolam mortem parit, facilius illic inſimulatur: quia dubiũ eſt vnde vitium proueniat. In homine regenerato fructus ſalutares profert: vnde apparet, per carnem tantum obſtare quo minus viuificet: tantum abeſt vt à ſeipſa mortem generet. Quo igitur tota hæc diſputatio fidelius ac certius intelligatur, notandum eſt, hoc certamen de quo loquitur Apoſtolus, non prius extare in homine, quàm Spiritu Dei fuerit ſanctificatus. Nam homo naturæ ſuæ relictus, totus ſine repugnantia in cupiditates fertur. Quanquam enim impii ſtimulis conſcientiæ lancinantur, neque ita ſibi blandiri poſſunt in ſuis vitiis, vt non aliquem amaritudinis guſtum ſentiant: non poſsis tamen inde colligere, aut malum ab iis odio haberi, aut bonum amari. Tãtùm ſic eos torqueri Dominus permittit, vt iudicium ſuum aliqua ex parte illis demonſtret: non verò vt aut iuſtitiæ amore, aut peccati odio afficiat. Hoc itaque inter eos ac fideles eſt diſcrimen, quòd illi nunquam ita excæcati ſunt & indurati animis, quin, ſi appellantur de ſuis facinoribus, proprio conſcientiæ iudicio illa damnent. Etenim non plane eſt extincta in illis intelligentia, quin æqui & iniqui differentiam habeant. interdum etiam propter mali ſui ſenſum horrore concutiuntur, vt quandam in hac vita damnationis ſpeciem ſuſtineant. nihilominus toto ex corde peccatum illis placet: ideóque in ipſum incumbunt ſine vera affectus repugnantia. Illi enim conſcientiæ aculei quibus punguntur, potius ex iudicii contradictione naſcuntur, quàm ex contrario voluntatis affectu. Pii cõtrà, in quibus cœpta eſt Dei regeneratio, ſic diuiſi ſunt, vt præcipuo cordis deſiderio ad Deum ſuſpirent, cæleſtem iuſtitiam expetant, peccatum oderint: ſed rurſum carnis ſuæ reliquiis in terram retrahantur. Itaque dum ſic diſtrahuntur, vim ipſi naturæ ſuæ faciunt, & ſibi fieri ab ipſa ſentiunt. Neque iudicio rationis tantùm coacti peccata ſua damnant: ſed quia ſeriò cordis affectu ea abominantur, & in iis ſibi diſplicẽt. Hæc eſt lucta Chriſtiana de qua Paulus Gal. 5.17, loquitur, inter carnem & ſpiritum. Proinde bene dictum eſt, hominem carnalem totius animi conſenſu ac conſpiratione in peccatum ruere: diuiſionem verò ſtatim tum incipere primùm, vbi à Domino vocatus eſt, ac ſpiritu ſanctificatus. Regeneratio enim inchoatur tantùm in hac vita: reſiduũ carnis quod manet, corruptos ſuos affectus ſemper ſequitur, atque ita pugnam contra ſpiritum mouet. Imperiti qui non reputant qua in re verſetur Apoſtolus, aut quam agendi œconomiam teneat, putant hominis naturam hîc deſcribi. Et ſanè talis eſt apud Philoſophos deſcriptio humani ingenii. Verùm Scriptura longè altius philoſophatur, quia videt nihil in corde hominis remãſiſſe præter peruerſitatem, ex quo Adam imagine Dei ſpoliatus eſt. Ita ſophiſtæ, quum liberũ arbitrium definire volunt, vel æſtimare quid valeat naturæ facultas, in hunc locum inſiſtunt, Atqui Paulus (vt iam di-

xi) non hîc proponit nudã hominis naturam: verum qualis & quanta sit fidelium infirmitas, sub persona sua describit. In communi errore aliquandiu versatus est Augustinus: verùm loco propius excusso, non tantùm retractauit quod malè docuerat, sed libro ad Bonifacium primo, multis validis rationibus contendit, non aliter quàm de renatis posse exponi. Et nos operam dabimus, vt ita esse lectores perspicuè agnoscant.

Non intelligo. Significat se opera, quæ ex infirmitate carnis admittit, non agnoscere vt sua: quoniam ea detestatur. Itaque non prorsus malè Erasmus Probandi verbũ posuit: sed quia ambiguum esse poterat, verbum Intelligendi retinere malui. Vnde colligimus, recto iudicio sic consentaneam esse Legis doctrinam, vt eius transgreſsionem quasi rem brutam repudient fideles. Quia verò fateri videtur Paulus, se aliter docere quàm Lex præcipiat, decepti fuerunt multi interpretes, qui putarũt eum sumpsisse alienam personam: hinc ille vulgaris error, describi hoc toto capite ingeniũ hominis non regeniti. Atqui Paulus sub trãsgreſsione Legis omnes piorum lapsus intelligit, qui nec Dei timorem, nec studium rectè agendi illis excutiunt. Itaque negat se facere quod Lex exigit, quia nõ præstat omnibus numeris, sed quodammodo fatiscit in suo conatu. *Siquidem non quod volo.* Ne intelligas istud perpetuum in eo fuisse, vt nihil boni vnquã implere potuerit: sed queritur dũtaxat, se, quod cupit, non posse præstare: vt ea qua decet alacritate bonũ persequatur, quia tenetur quodammodo alligatus: rursum, deficere in quo minimè vellet, quia carnis imbecillitate claudicat. Nõ facit igitur bonum quod vult pium pectus, quia non iusta strenuitate insistit: facit malũ quod non vult, quia stare desiderat, & labitur, vel saltem vacillat. Cæterùm istud velle & nolle, ad spiritum referre oportet, qui primas in fidelibus tenere debet. Est quidem & sua carni volũtas: sed Paulus quod præcipuo cordis affectu appetebat, vocat voluntatẽ: quod cum eo pugnabat, id vocat suæ voluntati contrarium. Hinc verò colligere licet quod diximus, Paulum hîc de fidelibus disserere, in quibus viget aliqua Spiritus gratia, quæ illustret sanæ mentis cõsensum cum iustitia Legis: quia in carnem non cadit peccati odium.

15 *Si verò quod nolo, facio: consentio Legi.* Id est, dum cor meũ in Lege acquiescit, & oblectatur eius iustitia (quod certè fit, vbi transgreſsionem odio habet) in eo sentit ac fatetur Legis bonitatem: vt satis, vel experientia docente, conuincamur, Legi nihil mali esse imputandum: imò salutarem hominibus eam fore, si in recta puráque corda incideret. Hic autem consensus non est accipiendus qualem audimus in impiis, quorũ sunt voces, Video meliora, probóque, Deteriora sequor. Item, Quæ nocitura, sequar: fugiã, quæ profore credã. Illi enim coacti faciũt, quòd subscribũt in Dei iustitiam, à qua sunt alioqui prorsus aliena volũtate: at pius serio quoq; & promptiſsimo pectoris desiderio cõsentit: quia nihil mallet quàm in cælũ euolare.

17 *Non iam operor illud.* Non est deprecatio se excusantis, acsi culpa vacaret: quomodo multi nugatores iustã defensionem habere se putant, qua tegant sua flagitia, dum in carnem ea reiiciunt: sed est testificatio, quàm longè dissentiat à sua carne spirituali affectu. tanto enim spiritus feruore feruntur in Dei obedientiã fideles, vt carnem suam abnegent. Porrò hic locus palàm euincit, nõ nisi de piis qui iam regeniti sunt, Paulũ disputare. Quandiu enim manet homo sui similis, quãtus quãtus est, meritò censetur vitiosus. Atqui Paulus hîc se negat totum à peccato occupari, imò ab eius seruitute se eximit: acsi diceret, in aliqua tantùm animæ suæ parte residere peccatum, quum ipse serio cordis affectu nitatur & aspiret ad Dei iustitiam, réque ipsa demõstret Legem Dei se intus insculptam gestare.

18 Noui enim quòd non habitat in me (hoc est in carne mea) bonũ. Siquidẽ velle adest mihi: sed vt perficiã bonũ, non reperio.

19 Nõ enim quod volo, facio bonũ: sed quod nolo malũ, id ago.

20 Si verò quod nolo, ego id facio: non iam ego operor illud,

sed

sed quod habitat in me peccatum.

18 *Noui enim.* Dicit nullum in se bonum habitare, quantum ad naturam. Idem ergo hoc valet, acsi dictum foret, In me, quatenus ex me. Prima enim oratione damnat se totũ prauitatis, quum fateatur nihil boni in se habitare: deinde correctionem subiicit, ne sit contumeliosus in Dei gratiam, quæ ipsa quoque in eo habitabat, sed pars carnis non erat. Atque hic rursum confirmat, sibi nõ de quolibet homine sermonem esse, sed tantùm de fideli, qui propter carnis reliquias & Spiritus gratiam in seipso diuisus est. Quorsũ enim ista correctio, nisi pars aliqua à vitio immunis foret? ideóque non carnalis. Nomine Carnis semper comprehendit omnes humanæ naturæ dotes, ac omnino quicquid in homine est, excepta spiritus sanctificatione. Quemadmodũ Spiritus vocabulo, quod illi opponere solet, significat partem animæ, quam Spiritus Dei à malitia repurgatam sic refinxit, vt in ea refulgeat Dei imago. Vtrũque igitur nomẽ, nempe tam Carnis quàm Spiritus in animam cõpetit: sed alterum, qua parte est regenerata, alterum, qua naturalem adhuc affectũ retinet. *Velle adest mihi.* Non intelligit sibi nihil esse præter inefficax desiderium: sed efficaciam operis negat respondere voluntati: quia remorã iniicit caro, ne exactè faciat quod facit. Sic etiã accipe quod sequitur, Facere malũ quod non vult: quia non modò impedit sua fideles caro, ne celeriter currant: sed opponit etiam multa obstacula ad quæ impingant. non faciunt igitur, quia non implent qua decet alacritate. Proinde hoc Velle cuius meminit, fidei promptitudo est, dum pios format Spiritus sanctus, vt præsto sint, suáque membra exhibere studeant ad præstandum Deo obsequium. quia verò impar est facultas, se reperire negat Paulus quod optandum esset, nempe boni desiderii effectum. Eodem spectat quæ proximè sequitur confessio, Eum non facere bonum quod cupit, sed potius malum quod non vult: quia scilicet fideles quãlibet rectè animati sint, propriæ tamen infirmitatis sibi conscii, nullum à se opus proficisci culpa vacuũ censent. Nam quum Paulus nõ de paucis delictis piorum hic agat, sed in genere totum vitæ eorũ cursum designet, colligimus optima eorum opera semper aliqua vitii macula fœdari: vt nulla speranda sit merces, nisi quatenus illis Deus ignoscit. Tandem repetit illam sententiam, quatenus præditus est cælesti luce, iustitiæ Legis se fidũ esse testem ac subscriptorẽ. Vnde sequitur, si nobis cõstaret pura naturæ integritas, Legẽ non fore mortiferã: nec verò per se aduersam homini, qui sana mẽte præditus, à peccato abhorret. verũ sanitas à cælesti medico est.

21 *Reperio igitur legem volenti mihi facere bonum, quòd mihi malum insideat.*

22 *Consentio enim Legi Dei secundum interiorem hominem.*

23 *Video autem alteram legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ, & captiuũ me reddentem legi peccati quæ est in membris meis.*

21 *Reperio igitur.* Hîc quadruplicem legem fingit Paulus. Legem Dei, quæ sola propriè sic nuncupatur, quia est iustitiæ regula, qua vita nostra rectè formatur. Huic coniungit legem mentis, sic appellans propensionem fidelis animæ ad obedientiam Diuinæ Legis: quia est quædam nostri cum Lege Dei conformatio. Ex aduersa parte opponit legem iniustitiæ, ac sic allusione quadam appellat imperiũ quod habet iniquitas tam in homine nondum regenerato, quàm in carne hominis regenerati. Nam & tyrannorum iura, vtcunque iniquissima sint, leges tamen dicuntur abusiuè. Huic legi peccati, respondere facit legem membrorum, hoc est, concupiscentiã in membris sitam: propter eã quam habet cum iniquitate symphoniã. Quod ad primũ mẽbrũ spectat, quia nomen Legis in proprio sensu accipiũt multi interpretes, subaudiũt κατὰ

vel διὰ: atque ita vertit Erasmus, per Legē: acsi dixisset Paulus, se Lege Dei magistra & duce deprehendere ingenitum sibi vitium. Verùm vt nihil subaudias, bene fluet sententia, fideles dum ad bonum nituntur, quandā in se tyrannicam legem reperire: quia eorum medullis & ossibus infixa sit vitiositas Legi Dei aduersa & repugnans.

22 *Consentio enim Legi Dei.* Hîc ergo vides qualis sit in piis animis diuisio, ex qua oritur illa concertatio spiritus & carnis, quam Augustinus alicubi eleganter vocat luctam Christianam. Lex Dei ad iustitiæ rectitudinem hominem vocat: iniquitas quæ est velut lex tyrānica Satanæ, ad nequitiam instigat. Ad Diuinæ Legis obedientiam fert spiritus: caro in contrariam partem retrahit. Homo ita variis volūtatibus distractus, iam quodammodo duplex est: sed quoniam principatum debet tenere spiritus, illa præcipuè sese parte censet ac æstimat. Ideo Paulus ait, se captiuum à carne sua vinciri: quia quòd titillatur adhuc prauis concupiscentiis & commouetur: id, coactio est, respectu spiritualis desiderii quod prorsus resistit. Cæterùm notanda est diligēter acceptio interioris hominis & membrorum: quam plurimi quum malè intelligerent, ad hunc scopulum impegerunt. Interior igitur homo, non anima simpliciter dicitur, sed spiritualis eius pars quæ à Deo regenerata est: Membrorum vocabulum residuam alteram partem significat. Nam vt anima est pars excellētior hominis, corpus inferior: ita spiritus superior est carne. Hac ergo ratione, quia spiritus locum animæ tenet in homine: caro autem (id est corrupta & vitiata anima) corporis: ille interioris hominis, hæc membrorum nomen obtinet. Alio quidē sensu capitur exterior homo, 2. Cor. 4.16. sed præsentis loci circunstantia, quam posui interpretationem necessariò exigit. Interior autem vocatur per excellentiam, quia cor & reconditos affectus possideat, quum appetitus carnis vagi sint, & quasi extra hominem. Vel certè perinde est, ac si quis cælum terræ conferret. nam contēptim Paulus Membrorum appellatione designat quicquid in homine apparet, vt arcanam renouationem melius ostēdat sensus nostros latere ac fugere, nisi quoad fide apprehenditur. Iam quum lex mentis haud dubiè significet affectum ritè compositum, perperam ad homines nōdum regenitos torqueri hunc locū patet. Tales enim mēte priuatos esse docet Paulus, quia eorum anima à ratione degenerat.

24 Miser ego homo, quis me eripiet à corpore mortis hoc?
25 Gratias ago Deo per Iesum Christum Dominū nostrum. itaque idem ego mente seruio Legi Dei: carne autē, legi peccati.

24 *Miser ego.* Claudit disputationem exclamatione vehementiæ plena, qua docet non modò luctandū cum carne nostra esse, sed assiduo gemitu deplorandam apud nos & coram Deo nostram infœlicitatem. Non quærit autem à quo sit liberandus, quasi dubitans, vt increduli qui non tenent vnicum esse liberatorem: sed vox est anhelantis, ac propè fathiscentis, quia non satis præsentem opem videat. Ideo & verbum Eripere posuit, quo exprimeret ad hanc liberationem opus esse non vulgari Dei potentia. *Corpus mortis* vocat massam peccati, vel congeriem ex qua totus homo conflatus est: nisi quòd in eo tantùm manebant reliquiæ, quarum vinculis captiuus detinebatur. Pronomen τούτου, quod ego cum Erasmo ad corpus retuli, morti quoque aptè congruit: sed eodem ferè sensu: quia docere voluit Paulus apertos esse filiis Dei oculos, vt naturæ suæ corruptionem, & mortem quæ inde nascitur, prudenter à Dei Lege discernant. Cæterùm Corporis appellatio eadem est, quæ Externi hominis ac Membrorū: quia Paulus vitii originem hanc esse notat, quòd homo à creationis suæ lege desciuit, atque ita carneus & terrestris factus est. Nam etsi adhuc brutis animalibus excellit, vera tamen præstantia ei adempta est: & quod reliquum manet, innumeris corruptelis est refertū: vt meritò eius anima, quatenus degener est, dicatur in corpus transiisse. Sic etiam Deus apud Mosen, Gen. 6.3, Non amplius litigabit Spiritus meus cū homine, quia ipse etiā caro est: vbi hominem

minem spirituali excellentia spolians, pecudibus probrose comparat. Insignis verò est hic Pauli locus ad conterendā omnem carnis gloriam. docet enim perfectissimos quosque, quandiu in carne sua habitant, miseriæ esse addictos, quia morti sunt obnoxii: imò dum se penitus excutiunt, nihil in sua natura præter miseriam ipsis occurrere. Porrò ne torpori indulgeant, suo exemplo ad anxios gemitus eos Paulus extimulat, iubétque quandiu in terra peregrinantur, mortem appetere, tanquam vnicum mali sui remedium. atque hic rectus est finis expetendæ mortis. Profanos enim sæpe desperatio ad idem votum impellit: sed præsentis vitæ fastidio magis, quā suæ iniquitatis tædio mortem perperam appetunt. Adde quòd fideles quanuis ad verum scopum collimeent, non tamen effræni impetu feruntur ad mortem optandam, sed Dei arbitrio se subiiciunt, cui viuere & mori nos oportet. quare nō fremūt indignatione aduersus Deum, sed suas in eius sinum anxietates suppliciter deponunt: quia non ita in miseriæ suæ cogitatione subsidunt, quin acceptæ gratiæ memores, dolorem lætitia temperent, quemadmodum sequitur.

25 *Gratias ago.* Hanc ergo gratiarum actionem continuò subiecit, nequis eum in sua querimonia Deo contumaciter obstrepere putaret. Scimus enim quàm procliuis sit etiam in iusto dolore ad murmur vel impatientiam lapsus. Etsi ergo Paulus sortem suam deflens, ad exitum suspirat: simul tamen fatetur se acquiescere in Dei gratia. Neque enim sanctos, dum suos defectus examinant, quid iam à Deo acceperint, obliuisci decet. Porrò hæc cogitatio ad frænandam impatientiam, fouendámque quietem sufficit, receptos se in Dei custodiam esse, ne vnquam pereant: & iam primitiis Spiritus se donatos, quæ certam illis spē faciant hæreditatis æternæ. Quòd si promissa cælorum gloria nondum fruantur: ea tamen quam adepti sunt, mensura contenti, nunquam gaudii materia carent. *Itaque idem ego.* Breuis epilogus, quo docet nunquam ad iustitiæ metam pertingere fideles, quandiu in carne sua habitant: sed in cursu esse, donec corpore exuantur. Mentem rursus vocat, non rationalem animæ partē quam celebrant Philosophi: sed quæ Spiritu Dei illustrata est vt rectè sapiat & velit. neque enim solius intelligentiæ fit mentio, sed coniungitur seriū cordis desideriū. Hac porrò exceptione fatetur se ita esse Deo addictum, vt reptans in terra, multis sordibus inquinetur. Notabilis locus ad conuincendum illud perniciosissimum Chatarorū dogma, quod hodie suscitare rursum conantur tumultuosi quidam spiritus.

CAP. VIII.

1 NVlla igitur condemnatio est iis qui sunt in Christo Iesu: qui non secundum carnem ambulant, sed secundum spiritum.

2 Lex enim Spiritus vitæ in Christo Iesu, liberum me reddidit à lege peccati & mortis.

3 Quod enim impossibile erat Legi, eo quòd infirmabatur per carnem, misso Deus Filio suo in similitudine carnis peccati, etiam de peccato damnauit peccatum in carne:

4 Vt iustificatio Legis impleretur in nobis qui non secundum carnem ambulamus sed secundum spiritum.

1 *Nulla, &c.* Vbi certamen subiecit quod habent pii cum carne sua perpetuum, redit ad consolationē illis valde necessariam, cuius antea meminerat: quòd tametsi à peccato adhuc teneātur obsessi, mortis tamē potestati iā exēpti sint & omni maledictioni: modò non in carne viuant, sed in Spiritu. Tria enim simul cōiungit, imperfectionē, qua semper laborāt fideles, Dei indulgētiā in ea

fam.

cōdonāda & ignoscēda, regenerationē Spiritus: atque hoc quidem postremum, nequis vana opinione se iactet, acsi liberatus esset à maledictione, carni suæ interim securè indulgens. Vt ergo frustra sibi blādiatur homo carnalis, si de emendanda vita nihil solicitus, huius gratiæ prætextu impunitatem sibi promittat: ita habent trepidæ piorum conscientiæ inuictum propugnaculum, quòd dum in Christo manent, sciunt se esse extra omne damnationis periculum. Nunc verba expendere operæpretium est. *Secundum spiritum ambulare* dicit, non qui penitus exuerint omnes carnis sensus, vt tota eorum vita præter cælestem perfectionem nihil redoleat: sed qui in domāda & mortificāda carne sedulò laborāt, vt appareat studium pietatis in ipsis regnare. Tales negat ambulare secundum carnē, quia vbicūque viget sincerus Dei timor, carni imperiū abrogat, quanuis non aboleat omnes eius corruptelas.

2 *Lex enim Spiritus vitæ.* Probatio est superioris sententiæ: quæ vt intelligatur, notanda est verborū significatio. Legem spiritus impropriè vocat Dei Spiritū, qui animas nostras Christi sanguine aspergit, nō tātùm vt à peccati labe emundet quo ad reatū: sed in verā puritatem sanctificet. Addit esse viuificam (nam genitiuus Hebraico more pro epitheto capitur) vnde sequitur eos qui hominem in litera Legis detinēt, morti ipsum addicere. Ex aduerso legē peccati & mortis appellat carnis imperiū, & quæ inde cōsequitur, mortis tyrānidem. Lex Dei tāquā in medio ponitur: quæ docendo iustitiā, conferre eā non potest: quin potius in peccati & mortis seruitutē fortioribus vinculis nos astringit. Sentētia igitur est, Quòd Lex Dei homines condemnat, id fit, quia quantisper sub Legis obligatione manēt, peccati seruitute premuntur: atque ita rei sunt mortis. Spiritus autem Christi, dū inordinatas carnis cupiditates corrigendo, legem peccati in nobis abolet, simul à mortis reatu nos vindicat. Siquis excipiat, veniā ergo qua sepeliuntur nostra delicta, à regeneratione pendere: facilis solutio est, non assignari causam à Paulo, sed modum tradi duntaxat quo soluimur à reatu. Negat autem Paulus externa Legis doctrina id nos consequi, sed dum Spiritu Dei renouamur, simul etiam iustificari gratuita venia, ne peccati maledictio in nos amplius recumbat. Perinde ergo valet hæc sententia, acsi dixisset Paulus, regenerationis gratiā ab imputatione iustitiæ nunquā disiungi. Legē peccati & mortis non ausim cum quibusdam accipere pro Lege Dei, quia asperior videtur loquutio. Quanuis enim peccatum augendo mortem generet, Paulus tamē ab hac inuidia consultò suprà deflexit. Quāquam nihilo magis eorum opinioni assentior, qui legem peccati exponūt de carnis concupiscentia, acsi diceret Paulus, se illius esse victorē. Nam paulo pòst satis (vt arbitror) patebit de absolutione gratuita loqui, quæ trāquillam nobis cum Deo pacem conciliat. Legis nomen retinere malui, quàm cum Erasmo Ius aut potestatem vertere: quia nō temere Paulus ad Legem Dei allusit.

3 *Quod enim impossibile erat Legi.* Nunc sequitur expolitio, vel illustratio probationis, quòd scilicet Dominus gratuita sua misericordia nos in Christo iustificauit: id quod Legi erat impossibile. sed quia maximè insignis est sententia, singulas eius partes expēdamus. De gratuita iustificatione, vel de venia qua Deus sibi nos reconciliat, hîc tractari, ex postrema clausula licet colligere, vbi adiungit, Qui secūdum spiritum, non secundum carnem ambulamus. Nam si docere vellet Paulus, Spiritu regnerationis nos instrui ad vincendum peccatum, quorsum ista additio? Optimè autem conuenit, postquam gratuitam remissionem pollicitus est fidelibus, doctrinam hanc ad eos restringi, qui pœnitentiam fidei adiungunt, nec abutuntur Dei misericordia ad carnis licentiā. Deinde notanda est causæ redditio. docet enim Apostolus quomodo gratia Christi nos à reatu absoluat. Iam quod attinet ad verba, τὸ ἀδύνατον Legis, haud dubiè pro defectu vel impotentia accipitur: acsi dictum esset, inuentum fuisse à Deo remedium, quo Legis impossibilitas sublata fuit. Particulam ἐν ᾧ, quam Erasmus reddidit, ea parte qua, quia causalem esse arbitror, vertere placuit, eo quòd. Quanquam autem apud idoneos linguæ Græcæ authores fortè nō occurret talis loquēdi forma: quia tamē Apostoli passim Hebraicas phrases vsurpāt, dura videri nō debet hæc interpretatio. Certè sani lectores cōcedent expressam

hic fuisse defectus causam, vt paulo pòst iterum dicemus. Iam quū Erasmus principale verbū suppleat, mihi videtur aliter cōtextus optime fluere. Copula καὶ Erasmum decepit, vt insereret verbum Præstitit. Ego verò amplificandi causa positam fuisse sentio. Nisi cui forte magis probetur Græci scholiastæ conjectura, qui membrum hoc Et de peccato, superioribus cōnectit, Deū misisse Filium suum in similitudine carnis peccati, & pro peccato. Ego tamen quod putaui ex genuino Pauli sensu esse, sequutus sum. Nunc venio ad rem ipsam. Clarè affirmat Paulus, ideo expiata fuisse peccata Christi morte, quia Legi impossibile erat iustitiam nobis conferre. Vnde sequitur, plus in lege præcipi, quàm præstādi simus: quia si pares essemus implēdæ Legi, frustra aliunde quæsitum esset remedium. Quare absurdum est Legis præceptis vires humanas metiri: quasi Deus exigendo quod iustum est, spectasset qualis & quāta facultas nostra esset. *Eo quòd infirmabatur.* Nequis parum honorifice Legem impotentiæ argui putaret, vel hoc restringeret ad cæremonias, expressit nominatim Paulus defectum illum non à Legis esse vitio, sed carnis nostræ corruptela. Fatendum enim est, siquis in solidū satisfaciat Legi Dei, eum corā Deo iustum fore. Legem ergo non negat sufficere ad nos iustificandos, quantum ad doctrinā, vtpote quæ perfectam iustitiæ regulam continet: sed quia iustitiā illam non assequitur caro nostra, concidit vel euanescit totum Legis robur. Ita refellitur eorum error, vel potius delirium, qui tantùm cæremoniis vim iustificandi detrahi putant: quum Paulus vitium diserte in nobis statuens, declaret se in doctrina nihil requirere. Porro Infirmitatem Legis accipe quomodo solet vsurpare Apostolus, vocabulum ἀσθενείας, nō tantùm pro modica imbecillitate, verùm pro impotentia: vt significet Legem nihil prorsus habere momenti ad conferendā iustitiam. Vides ergo nos penitus excludi ab operum iustitia, ideoque ad Christi iustitiam nos confugere, quia in nobis nulla esse potest. Quod scitu in primis necessarium est: quia Christi iustitia nūquā vestiemur, nisi prius certò nouerimus, propriæ iustitiæ nihil nos habere. *Carnis* nomen in eodem semper significatu ponitur, nempe pro nobis ipsis. Legem Dei ergo inutilē nobis facit naturæ nostræ corruptio: quia quum vitæ ostēdat viam, in mortem ruentes à præcipitio nos non reducit. *Misso Deus Filio suo.* Nunc modum ostendit quo iustitiam cælestis Pater nobis restituit per Filium: nempe quia peccatum damnauit in ipsa carne Christi: hoc est, quasi deleto chirographo culpam aboleuit, quæ nos corā Deo tenebat obstrictos. Damnatio enim peccati nos in iustitiā asseruit, quia deleto reatu absoluimur, vt nos Deus iustos reputet. Sed primum exprimit Christum fuisse missum, vt admoneat iustitiam in nobis minime residere, quū ab illo petenda sit: ac frustra homines suis meritis confidere, qui non nisi precario iusti sunt: vel iustitiam ab expiatione mutuantur, quam impleuit Christus in carne sua. Eum verò in similitudine carnis peccati venisse dicit: quia tametsi nullis maculis inquinata fuit Christi caro, peccatrix tamen in speciem visa est, quatenus debitam sceleribus nostris pœnam sustinuit. Et certe in eam velut sibi obnoxiā, mors exeruit omnes virtutis suæ partes. Et quia Pontificem nostrum sua experientia discere oportuit quid sit infirmis succurrere: subire voluit Christus infirmitates nostras, vt esset ad sympathian propensior: qua etiam in parte apparuit quædam peccatricis naturæ imago. *Etiā de peccato.* Dixi nuper à quibusdā hoc exponi de causa vel fine cur Deus Filium suum miserit, nempe vt pro peccato satisfaceret. Chrisostomus & plerique post eum paulo durius intelligunt, damnatum fuisse peccatum de peccato, quia iniquè & præter meritum vim Christo attulerit. Fateor quidem quia iustus & insons pro peccatoribus pœnam subiit, hoc modo si lutū fuisse redēptionis pretiū: sed ego adduci nequeo, vt nomē Peccati alio sēsu hic positū esse existimē, quā pro expiatrice victima, quæ אשם dicitur Hebr. sicuti Græci κάθαρμα vocāt sacrificiū cui maledictio iniungitur. Sic idē Paulus, 2. Cor. 5.21, dicit Christū, qui peccatum non nouerat, peccatum pro nobis esse factum, vt efficeremur iustitia Dei in illo. Præpositio autem περὶ causalis: hic sumitur, acsi dixisset, Super illo sacrificio: vel propter onus peccati

f.im.

Christo impositum, iure suo deiectum fuisse peccatum, ne iam nos sibi habeat obnoxios. Damnatum enim metaphoricè dicit, vt qui excidunt causa: quia Deus in reos amplius nõ admittit, quibus absolutio per Christi sacrificiũ parta est. Si dicamus regnum peccati, quo nos premebat, fuisse abrogatum, idem valebit oratio. Itaque quod nostrum erat, ad se recepit Christus: vt quod suum erat, in nos transfunderet. suscepta enim nostra maledictione, sua nos benedictione donauit. Addit hîc Paulus *In carne*, quo certior sit nostra fiducia, dum videmus peccatũ in ipsa natura nostra fuisse deuictum & abolitum. sic enim sequitur, naturam nostram verè fieri participem eius victoriæ: quod etiam mox declarat.

4 *Vt iustificatio Legis impleretur.* Qui intelligunt Spiritu Christi renouatos Legem implere, commentum à sensu Pauli penitus alienum afferunt: neque enim eousque proficiunt fideles quandiu peregrinantur in mũdo, vt iustificatio Legis in illis plena sit vel integra. Ergo hoc ad veniã referre necesse est: quia dum nobis accepta fertur Christi obedientia, Legi satisfactum est, vt pro iustis censeamur. Perfectio enim quam Lex exigit, ideo in carne fuit exhibita, ne amplius ad nos damnãdos vigeat eius rigor. Sed quia suam iustitiam nullis cõmunicat Christus, nisi quos Spiritus sui vinculo sibi coniungit. additur iterum regeneratio, ne putetur Christus peccati esse minister: sicuti procliue est multis ad carnis lasciuiam rapere quicquid de paterna Dei indulgentia traditur: alii autem malignè calumniantur hanc doctrinam, acsi rectè viuendi studium extingueret.

5 *Qui enim secundum carnem sunt, ea quæ carnis sunt, cogitant: qui verò secundum Spiritum, ea quæ sunt Spiritus.*

6 *Cogitatio certè carnis, mors est: cogitatio autem Spiritus, vita & pax.*

7 *Quandoquidem cogitatio carnis, inimicitia est aduersus Deum. nam Legi Dei non subiicitur: nec enim potest.*

8 *Qui ergo in carne sunt, Deo placere non possunt.*

5 *Qui enim secundum carnem.* Discrimen hoc carnis & Spiritus affert, non solum vt ratione à cõtrario sumpta cõfirmet quod prius dixit, non competere Christi gratiam nisi in illos, qui Spiritu regeniti, innocentiæ student: sed etiam vt fideles opportuna consolatione subleuet, ne sibi multarum infirmitatum conscii, animos despondeãt. Quia enim non alios à maledictione exemerat, nisi qui spiritualem vitam agunt, videri poterat cunctis mortalibus spem salutis præcidere. Quis enim reperietur in mũdo Angelica puritate ornatus, vt nihil ei cum carne sit negotii? Necessariò itaque addenda fuit hac definitio, quid sit Esse in carne, & ambulare secundũ carnem. Ac principio quidem, non tam argutè Paulus distinguit: sed tamen (vt in progressu videbimus) consilium eius est spem bonam facere fidelibus, quamuis adhuc illigati sint carni suæ: modo ne frænum laxent eius cupiditatibus, sed Spiritui sancto se regendos permittant. Quũ dicit *Carnales curare*, vel meditari, *quæ sunt carnis*, se pro carnalibus non habere testatur, qui ad cælestem iustitiam aspirant, sed qui mundo prorsus sunt addicti. Ideo Cogitandi verbum quod latius patebat, reddidi loco τοῦ φρονεῖν quo intelligerent lectores, eos demum excludi à filiis Dei, qui dediti carnis illecebris, mentes suas & studia ad prauas cupiditates applicant. Iam secundo membro fideles ad bene sperandum hortatur, si sursum ad meditationẽ iustitiæ Spiritu se attolli sentiant. Vbicũque enim regnat Spiritus, signum est saluificæ Dei gratiæ: sicuti nullũ habet locum Dei gratia, vbi extincto Spiritu, viget carnis regnũ. Cæterũm quod ante admonui, breuiter hîc repeto, In carne vel Secundum carnem, perinde valere, atque Esse dono regenerationis vacuos.

Tales

Tales verò sunt quicunque in puris (vt vulgo loquuntur) naturalibus manent.

6 *Cogitatio certè carnis.* Erasmus, affectum: Vetus interpres, prudentiam posuit. Atqui quum certum sit idem esse Paulo τὸ φρόνημα, quod Moses Gen. 6. 5 vocat figmentum cordis, & hac voce cōprehendi omnes animæ sensus, a ratione & intelligētia vsque ad affectus: mihi nomen Cogitationis melius quadrare visum est. Quanquam autē Paulus particula rationali γὰρ vsus est, non tamen dubito quin simpliciter confirmet. nam hic est species concessionis: quia postquam breuiter definiuit quid sit In carne esse, iā subiicit quis finis omnes carni deditos maneat. Ita à contrario demōstrat, nō esse capaces gratiæ Christi quicunque in carne manēt: qui ad mortē toto vitæ cursu contendunt ac feruntur. Notabilis autem est locus, ex quo discimus, naturæ cursu nos ruere in mortem præcipites: quia nihil a nobis cōcipimus nisi exitiale. Mox verò cōtrarium membrum opposuit, quo doceret, si qua pars nostri ad vitam tēdit, Spiritum proferre vim suā: quia à carne nulla vitæ scintilla manaret. Cogitationē Spiritus, vitā appellat, quia sit viuifica, vel ad vitam ducat. Pacis verò nomine, omnes fœlicitatis partes Hebraico more designat. Quicquid enim agit in nobis Dei Spiritus, ad nostrā beatitudinem spectat: frustrà tamen ideo quis tribuat salutem operibus. Quāquā enim Deus salutē nostrā inchoat, & demū absoluit in imaginem suam nos refingendo, vnica tamen causa est eius beneplacitum, quo nos facit Christi consortes.

7 *Quandoquidem cogitatio carnis.* Subiungit probationem eius quod posuerat, nihil scilicet exire à studiis carnis nostræ, nisi mortem: quia hostiliter pugnēt cum Dei voluntate. Voluntas autem Dei, iustitiæ regula est: vnde sequitur, iniustum esse quicquid ab ea dissidet: quòd si iniustum, simul & mortiferū. Iā aduerso & infesto Deo, frustra quis vitā expectet. iram enim eius mors protinus necessariò consequitur, quæ est iræ eius vltio. Atque hic obseruemus, hominis voluntatē Diuinæ voluntati per omnia aduersari. Quātum enim differt prauitas a rectitudine, tātū dissidii nobis cū Deo esse oportet. *Nā Legi Dei.* Exegesis proximæ sententiæ: declarat enim quomodo cum Dei voluntate belligerentur omnes carnis meditationes: quia non aliunde petēda est Dei volūtas, quam vbi eā patefecit. In Lege enim ostēdit quid sibi placeat: ideo qui rite examinare volunt, quam bene cum Deo sibi conueniat, sua omnia consilia & studia ad hanc normam exigant. Etsi enim nihil in mundo agitur nisi moderatrice arcana Dei prouidentia, hoc prætextu nihil nisi eo approbante fieri dicere, intolerabilis est blasphemia: quod hodie phrenetici quidā cauillātur. Recti enim & iniqui discrimē, quod palam & distincte ante oculos nostros Lex statuit, in profūdo labyrintho quærere, cuius vecordiæ est? Habet quidē abditū (vt dixi) suū cōsiliū Dominus, quo vniuersa pro nutu dispensat: sed quia incomprehensibile nobis est, sciamus à nimis curiosa eius inuestigatione nos arceri. Maneat interim hoc fixū, nihil ei placere nisi iustitiā: nec de operibus nostris iudicium rectè fieri nisi ex Lege, in qua non fictè testatus est quid sibi vel gratū sit, vel displiceat. *Nec enim potest.* En liberi arbitrii facultas, quā satis euehere sophistæ nequeūt. Certe Paulus disertis verbis hic affirmat quod ipsi pleno ore detestātur, nobis esse impossibile subiicere Legis obediētiæ nostros affectus. Iactant illi cor in vtrāque partē esse flexibile, modò adiuuetur Spiritus instinctu: ac penes nos liberam esse boni vel mali optionem, vt suppetias tantùm afferat Spiritus: nostrū verò sit eligere vel respuere. Fingūt etiam bonos motus, quibus spōte præparamur: Paulus cōtrà, duritie & indomita cōtumacia cor nostrū turgere pronūtiat, vt ad subeūdū Dei iugū naturaliter nūquā flectatur: neque de vno vel altero affectu disputat, sed indefinite loquens, omnes qui ex nobis nascuntur motus, in hunc fasciculū cōiicit. Procul igitur sit à Christiano pectore illa de arbitrii libertate gentilis philosophia. Seruū peccati se quisque, vt re vera est, agnoscat, quo per Christi gratiā manumissus liberetur: alia libertate prorsus stultū est gloriari.

8 *Qui ergo in carne sunt.* Aduersatiuā particulā δὲ per causalem non sine causa exposui: siquidem colligit ex prædictis Apostolus, eos qui se carnis li-

bidinibus agendos tradunt, vniuersos esse Deo abominabiles. Atque hactenus sententiam illã confirmauit, omnes qui secundum Spiritũ non ambulant, à Christo esse alienos, quia vacui sunt cælesti vita.

9 Vos autem non estis in carne, sed in Spiritu: si quidem Spiritus Dei habitat in vobis: siquis verò Spiritum Christi non habet, hic non est eius.

10 Si verò Christus in vobis est, corpus quidem mortuũ est propter peccatum, Spiritus autem vita est propter iustitiam.

11 Si inquã Spiritus eius qui suscitauit Iesũ ex mortuis, habitat in vobis: qui suscitauit Christum ex mortuis, viuificabit & mortalia corpora vestra propter Spiritũ suũ in vobis habitãtẽ.

9 *Vos autem.* Generalem sententiã ad eos quibus scribit, per hypotesin accõmodat: non tãtùm vt sermonẽ tanquã propriũ ad ipsos dirigens, vehementius afficiat: sed vt certo colligant ex definitione nuper posita, se ex eorum esse numero, à quibus Legis maledictionem Christus detulit. Simul tamen explicando quid valeat Spiritus Dei in electis, & quos fructus edat, hortatur eos ad vitæ nouitatem. *Siquidem spiritus Dei.* Correctio apposite subiecta, qua excitantur vt seipsos propius examinent, ne Christi nomen frustra prætendant. Hæc autem est certissima nota qua discernũtur filii Dei à filiis mundi: si Dei Spiritu ad innocentiam ac sanctitatem regenerati sunt. Quanquam ei videtur non tã fuisse propositũ hypocrisim corrigere, quàm suggerere gloriandi materiã aduersus preposteros Legis zelotas, quibus pluris erat mortua litera, quàm interior vis Spiritus, Legẽ animãs. Porrò docet hic locus, Paulũ hactenus per Spiritus nomen non mentem vel intelligẽtiam (quæ superior pars animæ vocatur à liberi arbitrii patronis) sed cæleste donum notasse. Spirituales enim esse exponit non qui proprio motu rationi obtemperant, sed quos Spiritu suo Deus gubernat. Neque tamen dicuntur esse secundum Spiritum, quia Spiritu Dei pleni sint (quod nemini adhuc contigit) sed quòd Spiritum in se habeant manẽtem, vtcunque aliquid carnis sentiant in se residuum. manere autem non potest, quin superiores partes teneat. Notãdum enim est, à præcipua sui parte denominari hominẽ. *Si quis verò Spiritum Christi non habet.* Subiungit hoc, vt ostendat quàm necessaria sit in Christianis carnis abnegatio. Regnum Spiritus, est carnis abolitio, in quibus non regnat Spiritus, illi ad Christũ nõ pertinent. ergo Christiani nõ sunt qui carni seruiunt. Christũ enim a Spiritu suo qui diuellunt, eum faciunt mortuo simulachro vel cadaueri similem. Ac semper tenendum est illud Apostoli consilium, gratuitam peccatorum remissionem à Spiritu regenerationis non posse disiũgi: quia hoc esset quasi Christum discerpere. Id si verum est, mirum est ab Euangelii aduersariis nos arrogantiæ insimulari, quòd Christi Spiritũ in nobis habitantem agnoscere audemus. Nam aut Christũ abnegare conuenit: aut fateri, per eius Spiritum esse Christianos. Horribile sane auditu, homines sic à Domini verbo defecisse, vt nõ modò Christianos se esse iactent absque Dei spiritu: sed fidem quoque aliorum irrideant. atqui hæc Papistarum est philosophia. Iam verò hic obseruent lectores, promiscuè Spiritum nunc Dei Patris, nunc Christi vocari: non modò quia in Christum, quatenus mediator noster est & caput, effusa est tota illius plenitudo, vt inde sua in quenque nostrũ portio deflueret: sed quoniam idem Spiritus Patris & Filii communis est, quorum vna est essentia, & eadẽ æterna Deitas. Quia tamen nulla nobis nisi per Christum communicatio est cum Deo, prudenter Apostolus à Patre, qui longius abesse videtur, ad Christum descendit.

10 Si

10 *Si verò Christus in vobis est.* Quod antea dixerat de Spiritu, nunc de Christo dicit: quo significatur mod⁹ habitationis Christi in nobis. nam vt per Spiritũ sibi nos in templa consecrat, ita per eundem in nobis residet. Iam verò quod prius attigimus, nunc apertius explicat, filios Dei non à plena & solida perfectione censeri spirituales, sed tantùm propter inchoatã in illis vitæ nouitatem. Est autẽ hic prolepsis, qua occupat dubitationẽ, quæ alioqui nos vexare poterat. nam vtcunque partem nostri spiritus occupet, videmus tamen alteram partem adhuc à morte detineri. Respõdet ergo, vim viuificandi in Spiritu Christi inesse, quæ ad mortalitatẽ nostram absorbendam valeat. Vnde infert patienter expectãdum esse, dum reliquiæ peccati prorsus aboleantur. Porrò ante admoniti sunt lectores, ne per vocabulum Spiritus animam nostrã intelligant, sed regenerationis Spiritum: quem Vitam appellat Paulus, nõ modò quia viuit ac viget in nobis, sed quia viuificat nos suo vigore, donec extincta mortali carne, perfectè demũ renouet: sicut econuerso vox Corporis, crassiorẽ illam massam designat, quæ nondũ Spiritu Dei est purificata à sordibus terrenis, quæ nihil nisi crassum sapiunt. nam corpori tribuere peccati culpam alioqui absurdum esset. Rursum anima adeò vita nõ est, vt ne ipsa quidẽ viuat. Sẽsus ergo Pauli est, quanuis peccatum morti nos adiudicet, quatenus in nobis adhuc remanet primæ naturæ vitiositas, Spiritum tamẽ Dei esse victorem: nec obstare quòd tantùm primitiis donati sumus, quia vel vna eius scintilla, vitæ semen est.

11 *Si inquam spiritus.* Confirmatio est proximæ sententiæ, sumpta à causa efficiẽte, in hunc modũ, Si potentia Spiritus Dei, Christus excitatus est, ac Spiritus æternam retinet potentiã: eandem in nobis quoque exeret. Sumit autẽ pro confesso, in Christi persona editũ fuisse virtutis specimen, quæ ad totum Ecclesiæ corpus pertinet. Quia autem Deum, resurrectionis facit authorem, viuificũ Spiritum ei assignat. *Qui suscitauit.* Periphrasi Deum descripsit, quod magis præsenti proposito quadrabat, quàm si eum simpliciter nomine appellasset. Eadẽ ratione suscitati Christi gloriam Patri assignat: nã efficacius id erat ad probandũ quod intendit, quàm si tribuisset ipsi Christo. Obiici enim poterat, Christus ad se excitandũ pollebat ea virtute, à qua procul absunt omnes homines. Verùm vbi dicit, Christum Deus excitauit Spirituo suo, quem & vobis communicauit, nihil contrà afferri potest, quum spẽ certã resurrectionis ita nobis fecerit. Neque tamẽ quicquã derogatur alteri sentẽtiæ Ioh. 10. 18, Potestatem habeo ponendi animã meã, & iterum recipiẽdi eam. A seipso certè ac propria virtute Christus resurrexit: sed quemadmodum solet Patri transcribere quicquid in se Diuinæ virtutis est, ita Apostolus non impropriè ad Patrem trãstulit, quod fuit in Christo maximè propriũ opus. *Mortalia* porrò *corpora* vocat, quicquid adhuc restat in nobis morti obnoxium: vt mos illi vsitatus est, crassiorem nostri partem hoc nomine appellare. Vnde colligimus, nõ de vltima resurrectione quæ momẽtò fiet, haberi sermonem, sed de cõtinua Spiritus operatione, qua reliquias carnis paulatim mortificans, cælestem vitam in nobis instaurat.

12 *Itaque fratres, debitores sumus, non carni vt secundum carnem viuamus.*

13 *Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini: si verò Spiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis.*

14 *Quicunque enim Spiritu Dei aguntur, ii filii Dei sunt.*

12 *Itaque fratres.* Conclusio est præcedentium. nam si renuntiãdum est carni, cum ea nihil nobis esse debet. Rursum si Spiritum regnare in nobis oportet, ab illius nutu non pendere absurdũ est. Oratio Pauli hîc est defectiua, quoniam alterum antitheti membrum omittit, nos scilicet esse Spiritui debitores: verùm sensus nõ obscurè patet. Habet autẽ hæc cõclusio vim exhorta-

tionis: quemadmodum semper à doctrina exhortationẽ solet deducere: sic alibi, Eph. 4.30, monet ne cõtristem⁹ Spiritũ Dei quo obsignati sumus in diẽ resurrectionis. Itẽ, Gal. 5.25, Si Spiritu viuim⁹, & Spiritu ambulem⁹. Id autẽ fit, dũ carnalib⁹ cõcupiscentiis renũtiamus, vt nos iustitiæ Dei addicamus veluti in seruitutem. Sic sanè ratiocinandum est: non vt blasphemi quidã solent, qui blaterant oscitandum esse, quoniam nihil sit nostræ facultatis. Atqui hoc est veluti cum Deo belligerari, si gratiam eius oblatam nobis, contemptu ac negligentia extinguimus.

13 *Si enim secundum carnem.* Addit comminationem, quo acrius torporem illis omnem excutiat: qua etiam probè refelluntur qui iustificationem fidei iactant sine Christi Spiritu. Quanquam sua ipsorum conscientia plus satis redarguuntur: quia nulla est in Deum fiducia, vbi non sit & amor iustitiæ. Verum est quidem, nos sola dei misericordia iustificari in Christo: sed æquè & istud verũ ac certum omnes qui iustificãtur, vocari à Domino, vt dignè sua vocatione viuant. Discant ergo fideles non in iustitiam modò, sed in sanctificationẽ quoque amplecti, sicuti in vtrunque finem nobis datus est, ne mutila sua fide eum lacerent. *Si verò spiritu facta carnis.* Ita temperat sententiam, vt non deiiciat animum piis, qui sibi multæ adhuc infirmitatis conscii sunt. Nam vtcunque peccatis simus adhuc obnoxii, nihilo tamen minus vitam nobis promittit, modò carnis mortificandæ studium prosequamur. Neque enĩ exactè requirit carnis interitum, sed tantùm eniti nos iubet ad domandas eius libidines.

14 *Quicunque enim spiritu dei aguntur.* Probatio est eius quod proximè præcessit. Docet enim eos demum censeri in Dei filiis, qui reguntur eius Spiritu: quoniam hac nota suos Deus agnoscit. Ita excutitur inanis iactãtia hypocritis, qui sine re titulum vsurpant: & fideles animantur ad indubiam salutis suæ fiduciam. Sũma huc redit, Filii Dei sunt quicunque Spiritu Dei aguntur: omnes filii Dei, hæredes sunt vitæ æternæ: ergo certi de vita æterna esse debẽt, quicunque aguntur Spiritu Dei. Media autem propositio, siue assumptio, prætermissa est, quia erat indubitata. Cæterùm obseruare conuenit, esse multiplicem Spiritus actionem. Est enim vniuersalis, qua omnes creaturæ sustinentur ac mouẽtur: sunt & peculiares in hominibus, & illæ quidem variæ: sed hic sanctificationem intelligit, qua non nisi electos suos Dominus dignatur, dum eos sibi in filios segregat

15 Etenim non accepistis Spiritum seruitutis iterum in terrorem: sed accepistis Spiritum adoptionis, per quem clamamus, Abba, Pater.

16 Ipse enim Spiritus simul testificatur spiritui nostro, quòd sumus filii Dei.

17 Si verò filii, etiam hæredes, hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi. si quidem compatimur, vt & vnà glorificemur.

18 Existimo certè non esse pares afflictiones huius temporis ad futuram gloriam quæ reuelabitur erga nos.

Confirmat nunc illam fiduciæ certidinẽ, in qua fideles acquiescere nuper iussit, idque à speciali effectu Spiritus: quia non ideo datus est vt nos trepidatione iactet, vel anxietate torqueat: sed potius vt sedata omni perturbatione, trãquillo in statu mentes nostras cõponẽs, ad securam & liberam Dei inuocationem nos excitet. Non ergo solum prosequitur quod ante attigit argumẽtum, sed in altero illo membro quod simul coniunxerat, magis insistit: nẽpe de paterna Dei indulgẽtia, qua suis infirmitatem carnis, & vitia quib⁹ adhuc laborãt, igno-

ignoſcit.Huius fidem nobis certam fieri docet a Spiritu adoptionis, qui nobis fiduciam precandi non dictaret,niſi gratuitam veniam obſignãdo.Ac quo eam rem magis illuſtret,duplicem Spiritum ſtatuit:alterũ ſeruitutis appellat, quem ex Lege concipere poſſumus: alterum adoptionis, qui ex Euangelio eſt. Illum dicit fuiſſe olim datum in timorẽ,hunc in ſecuritatem hodie dari. Ex tali contrariorum comparatione magis(vt vides)eluceſcit illa,quam cõfirmare vult ſalutis noſtræ certitudo.Eadem comparatione vtitur author epiſtolæ ad Hebræos 12.18,quum ait,nos non acceſsiſſe ad montem Sinai,vbi omnia terrifica ſic erant,vt populus conſternatus quaſi præſenti mortis denuntiatione,deprecatꝰ ſit ne verbũ ſibi fieret, & Moſes ipſe cõfeſſus ſit ſe fuiſſe pauefactũ:ſed acceſſiſſe ad Siõ montẽ Domini, & ciuitatẽ eius Ieruſalem cæleſtem,vbi eſt mediator Noui teſtamenti Ieſus,&c.Ex aduerbio Iterũ,colligimus Legem cum Euangelio hìc conferri: quia hoc ineſtimabile beneficium ſuo aduẽtu nobis attulit Filius Dei,ne amplius ſeruilis Legis conditio nos conſtringat.Neque tamen inde colligas,vel Spiritu adoptionis neminẽ ante Chriſti aduentum fuiſſe præditum:vel quicunque Legem acceperint,ſeruos fuiſſe,non filios. Miniſterium enim Legis cum Euangelii diſpenſatione potius confert,quàm perſonas cum perſonis.Fateor quidem hìc moneri fideles quanto cum ipſis liberalius nunc egerit Deus, quàm olim cum Patribus ſub Veteri teſtamento:externã tamen diſpenſationem reſpicit, cuius tantùm ratione præcellimus: quia vt præſtantior fuerit Abrahæ, Moſis, & Dauidis fides quàm noſtra:quatenus tamen in ſpeciem ſub pædagogia eos Deus continuit,nondum ad libertatem quæ nobis patefacta eſt,progreſsi erãt. Simul verò notandum eſt,cõſultò propter pſeudoapoſtolos antitheſin ſtatui inter literales Legis diſcipulos,& fideles quos Chriſtus cæleſtis magiſter non tantùm oris ſonitu compellat,ſed intus Spiritu ſuo efficaciter docet. Et quanquã in Lege fœdus gratiæ continetur,ipſum tamẽ inde remouet:quia Euãgeliũ opponens,nihil conſiderat niſi quod erat Legis ipſius proprium, nẽpe iubere & vetare, mortíſque denũtiatione coercere trãſgreſſores:adeóque Legem ſua qualitate induit qua ab Euãgelio differt. Vel ſiquis ita malit,Legẽ proponit nudã,quatenꝰ in ea Deꝰ nobiſcũ operũ reſpectu paciſcitur. Sic igitur de perſonis habendũ eſt in populo Iudaico,quũ Lex promulgaretur, ac poſt eã quoque promulgatã,eodẽ fidei Spiritu illuminatos fuiſſe pios:ideoq; obſignatã fuiſſe eorũ cordibus ſpẽ æternæ hæreditatis, cuius Spiritus arrhabo eſt & ſigillum. Hoc tãtùm intereſt,quòd benigniꝰ & largiore manu effuſus eſt ſpiritus in regno Chriſti.Quòd ſi in ipſam doctrinæ diſpẽſatio nẽ reſpicias,videbitur tũc primum ſalus certò manifeſtata,quũ in carne exhibitus fuit Chriſtus: tanta obſcuritate omnia ſub Veteri teſtamẽto inuoluta erãt, præut eſt Euangelii perſpicuitas. Deinde ſi Lex in ſe reputetur,nihil quàm miſeræ ſeruituti addictos, mortis quoque horrore conſtringere homines poteſt: quia nihil boni promittit,niſi ſub cõditione:mortẽ verò edicit in omnes trãſgreſſores. Quare vt ſub Lege Spiritus ſeruitutis erat, qui conſcientiam formidine premebat:ita ſub Euangelio eſt Spiritus adoptionis, qui ſalutis noſtræ teſtimonio animas noſtras exhilarat. Obſerua autem terrorem ſeruituti coniungi, quia fieri aliter non poteſt, quin Lex miſera inquietudine vexet ac cruciet animas,quãdiu ſuum imperium exercet.Quare illis pacandis non aliud remedium eſt,quàm vbi Deus nobis delicta condonans, quaſi pater filiis indulget. *Per quem clamamus.* Perſonam ideo mutauit,vt ſortem omnium ſanctorũ communem exprimeret:acſi dixiſſet, Spiritũ accepiſtis,per quẽ vos, vt nos reliqui omnes fideles,clamatis. Habétque mimeſis non minimam emphaſin, quòd in perſona fideliũ Patris nomen enuntiat. Duplicatio appellationis per diuerſas voces,amplificationem continet. Significat enim Paulus, ita nunc per totum mundum publicatam eſſe Dei miſericordiam, vt promiſcuè linguis omnibus inuocetur: quemadmodum Auguſtinus obſeruat. ergo inter omnes gẽtes conſenſum exprimere voluit. Vnde ſequitur nihil iam differre Græcum à Iudæo, quũ inter ſe coaluerint.Aliter loquitur Propheta Ieſa. 19.

18, denuntiās linguam Chanaan omnibus fore communem: eodem tamen sensu, quia non externum idioma respicit, sed cordis harmoniam in colendo Deo, & in profitendo vero & puro eius cultu idem & simplex studium. Clamoris nomen ad fiduciam exprimendam positum est, acsi diceret, nō dubitāter nos precari, sed intrepidè clarā vocem attollere in cælum. Vocabant quidem etiam fideles sub Lege Deum Patrem, sed non tam libera fiducia, quum procul eos à Sanctuario velum arceret: nunc autem vbi Christi sanguine patefactus est nobis ingressus, familiariter & quasi pleno ore gloriari licet nos esse filios Dei: vnde nascitur hic clamor. Denique ita impletur Oseæ vaticinium 2.23, Dicam illis: Populus meus vos: illi vicissim respondebunt, Tu Deus noster. Nam quo apertior est promissio, eo etiam maior precandi libertas.

16 *Ipse enim spiritus.* Nō simpliciter dicit testem esse Spiritum Dei spiritui nostro, sed compositum verbum vsurpat, quod vertere liceret, Contestatur, nisi aliud Latinis esset contestatio. Intelligit autem Paulus, Spiritum Dei tale nobis testimonium reddere, vt eo duce & magistro, Spiritus noster statuat firmam esse Dei adoptionem. Neque enim sponte mens nostra, nisi præeunte Spiritus testimonio, hāc nobis fidem dicta ret. Porrò est hîc exegesis proximæ sententiæ. nam dum nobis testatur Spiritus nos esse Dei filios, simul hanc animis nostris fiduciam ingerit, vt Deum audeamus inuocare Patrem. Et certè quū sola cordis fiducia os nobis aperiat, nisi de paterno Dei amore Spiritus testimonium cordibus nostris reddat, mutæ ad concipiendas preces linguæ erunt. Tenendum enim semper illud principium est, Non aliter Deū ritè nos precari, nisi vt ore Patrem vocamus: ita talem esse certò simus in animis nostris persuasi. Cui alterum quoque respondet, Non aliter quàm Dei inuocatione fidem nostram probari. Itaque non abs re Paulus nos ad hoc examen reuocans, tunc demum cōstare ostendit quàm seriò quisque credat, vbi se precibus exercent qui gratiæ promissionem amplexi sunt. Atque hîc egregiè refutantur nugæ illæ sophistarum de morali coniectura: quæ nihil aliud est quàm incertitudo & animi anxietas, imò potius vacillatio & hallucinatio. Simul respōdetur eorū obiectioni: rogant quomodo Dei voluntatem homo perspectam habere queat. atqui hæc nō humani captus est certitudo: sed testimoniū Spiritus Dei, vt fusius tractat in priore ad Cor. epist. vnde etiam petenda est huius loci plenior expositio. Stat itaque sententia, Neminem posse nominari Dei filiū, qui non se talem agnoscat: quæ cognitio, scientia ab Iohanne, ad denotandam certitudinem, vocatur, 1. Io. 5. 19. 20.

17 *Si vero filii.* Argumento ab annexis vel consequentibus ducto probat, in eo constare salutem, si patrem habeamus Deum. Filiis destinata est hæreditas: quādo igitur nos sibi in filios Deus adoptauit, simul hæreditatem quoque destinauit nobis. Deīde subindicat qualis sit hæreditas, nēpe cælestis: ideóque incorruptibilis & æterna, & qualis in Christo manifestata fuit. qua manifestatione & omnis incertitudo tollitur, & commodatur hæreditatis excellētia, quā participamus cum ipso Dei vnigenito. Quanquam Pauli consilium est (vt paulo pòst melius liquebit) hæreditatem nobis promissam splēdidè extollere, vt ea contenti, fortiter mundi illecebras spernamus, & patiēter feram⁹ quicquid molestiarum nobis in mundo incūbit. *Siquidem compatimur.* Variæ huius loci sunt interpretationes, sed mihi sensus iste præ aliis omnibus arridet. Nos Christi cohæredes esse, modò ad cernendā hæreditatem, eadem qua ipse via progressus est, ipsum sequamur. Atque ita quòd mentionem Christi iniecit, eo quoque voluit ad hanc cohortationem transitum facere, velut his gradibus, Dei hæreditas ideo nostra est, quia in filios eius gratia sumus adoptati: ac ne dubia sit, eius possessio iam Christo delata est, cuius facti sum⁹ cōsortes. Atque eā Christus per crucē adit: ergo & nobis eo modo adeunda est. Neque timendū est quod verentur quidem, ne sic gloriæ æternæ causam laborib⁹ nostris trāscribat Paulus. siquidem hæc loquendi formula, Scripturæ insolita non est: sed ordinem potius, quem in salute nobis dispensanda sequitur Dominus, quàm causam, denotat. Nam antehac satis asseruit

seruit gratuitam Dei misericordiã contra operum merita: nunc dum ad patientiam nos hortatur, non disputat vnde nobis proueniat salus, sed quomodo suos Deus gubernet.

18 *Existimo certè.* Tametsi non incepte omnino faciunt, qui hoc accipiũt in modum correctionis: malo tamen ad cohortationem amplificandam referre vice anticipationis: vt sit sensus, Neque verò molestum esse nobis debet, si ad cælestem gloriã nobis per varias afflictiones procedendum est, quãdoquidem illæ si cum magnitudine gloriæ huius cõferantur, leuissimi sunt momenti. Futuram gloriam pro æterna posuit: sicuti afflictiones mũdi vocat, quæ subitò trãseunt. Hinc liquet, pessimè intellectum hũc locum à Scholasticis, ex quo friuolam suam distinctionem congrui & condigni hauserunt. Neque enim dignitatem vtriusque confert Apostolus: sed grauitatem crucis tantùm eleuat, cõparatione magnitudinis gloriæ, idque ad confirmandos patientiã fideliũ animos.

19 Siquidem intenta expectatio creaturæ, reuelationem filiorum Dei expectat.

20 Vanitati enim creatura subiecta est non volens, sed propter eum, qui subiecit ipsam in spe.

21 Quoniã ipsa quoque creatura asseretur à seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.

22 Nouimus enim, quòd creatura vniuersa congemiscit, & ad hunc diem parturit.

19 *Intenta expectatio creaturæ.* Patientiæ, ad quã hortatus erat, exẽplum nobis extare docet in ipsis quoque mutis creaturis. sic enim omissa expositionum varietate, hunc locum accipio, Nullum esse elementum, nullamve mundi partem, quæ non veluti præsentis miseriæ agnitione tacta, in spem resurrectionis intenta sit. Et duo quidem proponit, creaturas omnes laborare, spe tamẽ sustineri. vnde etiam apparet, quàm immensum sit æternæ gloriæ pretium, quod omnia in sui desiderium excitare ac rapere potest. Porrò loquutio ista, *Expectatio expectat,* etsi paulo est inusitatior, habet tamen conuenientissimũ sensum: significare enim voluit, magna anxietate constrictas, & magno desiderio suspensas creaturas, expectare diẽ illũ qui gloriam filiorũ Dei palam exhibebit. Reuelationem filiorũ vocat, quum similes Deo erimus: quemadmodum Iohãnes dicit, Quanuis enim sciamus nos esse eius filios, nondum tamen apparuit. 1. Iohan. 3. 2. Retinui autem Pauli verba, quia mihi audacior quàm par sit, visa est Erasmi versio, Donec palàm fiant filii Dei: neque tamen satis exprimere Apostoli mentẽ. Non enim intelligit patefactũ iri Dei filios extremo die: sed palàm tunc fore quàm optabilis, & beata sit eorũ conditio, vbi exuti sua corruptione, cælestem gloriam induent. Nam spem creaturis quæ sensu carent, ideo tribuit, vt fideles oculos aperiant ad conspectum inuisibilis vitæ, quãuis adhuc sub deformi habitu lateat.

20 *Vanitati enim subiecta.* Declarat expectationis finẽ à contrario. quia enim creaturæ nunc corruptioni obnoxiæ, non ante instaurari possunt, quàm filii Dei in integrum restituantur, ideo suam instaurationem expetentes, in manifestationem regni cælestis respiciunt. Vanitati subiectas dicit, quia non solido firmóque in statu permanent: sed veluti euanidæ & fluxæ, celeri cursu transeunt. neque enim dubiũ, quin vanitatẽ opponat integræ naturæ. *Non volens.* Quum sensus nullus insit talibus creaturis, voluntas certè pro inclinatione naturali accipienda est, secundum quam vniuersa rerũ natura in conseruationẽ ac perfectionẽ suã fertur. inuita igitur & repugnãte natura vim patitur quicquid detinetur sub corruptione. Sed singulas mũdi partes κατὰ προσωποποιΐαν tãquã sensu præditas inducit:

quo magis nos ſtuporis noſtri pudeat, niſi caduca mundi fluctuactio quã conſpicim⁹, altius nos erigat. *Sed propter eũ.* Obedientiæ exemplum in creaturis omnibus proponit, & eã addit ex ſpe naſci, quia hinc Soli & Lunæ ſtelliſque omibus ad aſsiduum curſum alacritas, hinc terræ ad fructus gignẽdos ſedulitas obſequii, hinc aeris indefeſſa agitatio, hinc aquis ad fluxum promptus vigor, quia Deus ſuas quibuſque partes iniunxit: nec tantùm præciſo imperio mãdauit quid fieri vellet, ſed ſpem renouationis intus ſimul indidit. Nam in triſti diſsipatione quæ Adæ lapſum ſequuta eſt, ſingulis fere momentis diffluerer tota mundi machina, & ſingulæ partes fathiſcerẽt, niſi eas aliunde fulciret arcana quædam ſtabilitas. Nimis ergo turpe eſſet, minus in filiis Dei valere arrham Spiritus, quàm in mortuis creaturis arcanum inſtinctum. Ergo vtcunque aliò naturaliter inclinent creaturæ, quia tamen placitum eſt Deo eas ſub vanitatem redigere, eius imperio obtẽperant: & quia melioris cõditionis ſpẽ ille fecit, in ea ſe ſuſtentant, deſiderium ſuum differentes, donec promiſſa ſibi incorruptio reueletur. προσωποποιΐα eſt quòd ſpem illis attribuit, vt prius velle & nolle.

21 *Quoniam ipſa quoque.* Oſtendit quomodo in ſpe ſubiecta ſit creatura vanitati: quia ſcilicet futurum eſt vt aliquando eximatur: queadmodum teſtatur Ieſaias, & Petrus clarius etiamnum modò confirmat. Hinc ſanè reputare conuenit quàm horribilem maledictionem meriti ſimus: quum noſtrorum vitiorum innoxiæ omnes creaturæ à terra vſque ad cælum pœnas luãt. nam quod laborant ſub corruptione, id noſtra culpa fit, ita condemnatio generis humani cælo ac terræ creaturiſque vniuerſis impreſſa eſt. Rurſum hinc apparet in quantam gloriæ excellentiã euehendi ſint filii Dei, ad quam amplificãdam & illuſtrandam creaturæ omnes innouabuntur. Porrò non intelligit cõſortes eiuſdem gloriæ fore creaturas cũ filiis Dei, ſed ſuo modo melioris ſtatus fore ſocias: quia Deus ſimul cum humano genere orbem nunc collapſum in integrum reſtituet. Qualis verò futura ſit integritas illa tam in pecudibus quàm in plantis & metallis, curioſius inquirere neque expedit, neque fas eſt: quia præcipua pars corruptionis eſt interitus. Quærunt arguti, ſed parum ſobrii homines, an immortale futurum ſit omne animalium genus: his ſpeculationibus ſi frænum laxetur, quorſum tandem nos abripient? Hac ergo ſimplici doctrina contenti ſimus, tale fore tẽperamentũ, & tam concinnũ ordinẽ, vt nihil vel deforme vel fluxũ appareat.

22 *Nouimus enim quod.* Eandem iterum ſententiam repetit, quo tranſitũ ad nos faciat: etſi vim ac formam habet concluſionis quod nũc dicitur. Ex eo enim quòd creaturæ ſũt corruptioni obnoxiæ, idque non appetitu naturali, ſed Dei ordinatione, deinde quòd ſpẽ habẽt exuendæ olim corruptionis, ſequitur eas congemiſcere inſtar mulieris parturientis, donec liberatæ fuerint. Eſt autẽ aptiſsima hæc ſimilitudo, vt ſciamus gemitum hunc de quo loquitur, non inanem nec mortuum eſſe: quia tãdem fructum lætum ac fœlicem pariet. Summa eſt, creaturas neque præſenti ſtatu contentas eſſe, neque tamen ita laborare, vt ſine remedio tabeſcant: ſed parturire, quia eas manet inſtauratio in melius. Quũ autẽ Congemiſcere dicit, non intelligit ipſas ſimul inter ſe mutua anxietate conſtringi, ſed comites nobis adiungit. Particula Hactenus, vel Ad hunc vſque diem, ad leuandum diuturni lãgoris tædium pertinet. Nam ſi tot ſeculis durarunt in ſuo gemitu creaturæ, quàm inexcuſabilis erit noſtra mollities vel ignauia, ſi in breui vmbratilis vitæ curriculo deficimus?

23 Non ſolùm autem, ſed ipſi quoque qui primordia ſpiritus habemus: nos inquam ipſi in nobis ipſis gemimus, adoptionem expectantes, redemptionem corporis noſtri.

24 Spe enĩ ſalui facti ſumus: ſpes verò quæ conſpicitur, non eſt ſpes: quod enim conſpicit quis, quomodo etiam ſperet?

25 Si ergo

25 Si ergo quod non conspicimus, speramus: per patientiam expectamus.

23 *Non solùm.* Sunt qui putant Apostolum exaggerare hic voluisse futuræ nostræ beatitudinis dignitatem, ex eo quòd ardenti desiderio ipsam omnia expetãt: neque solum irrationalia, sed nos quoque Spiritu Dei regenerati. Quæ sententia defendi quidẽ potest, mihi tamen videtur cõparatio esse maioris & minoris: ac si diceret, Tãta est ipsis quoque elemẽtis sensu ac ratione carẽtibus, futuræ gloriæ nostræ excellẽtia, vt quodã eius desiderio flagrent: multo magis nos qui Spiritu Dei sumus illuminati, & spei firmitudine & studii contentione ad tanti boni magnitudinem aspirare & eniti conuenit. Ac duplicẽ affectũ requirit in fidelibus: nẽpe vt præsentis miseriæ sensu grauati, ingemiscant: patienter nihilominus liberationem expectent. Vult enim futuræ beatitudinis expectatione erectos, animi altitudine superare omnes præsentes ærumnas: vt non reputent quales sint nunc, sed quales futuri sint. *Ipsi qui primordia.* Quòd alii Primitias interpretantur raram & eximiam præstãtiam, mihi nullo modo placet: ideóque ad vitãdã ambiguitatẽ, vertere malui Primordia. Non enim de solis Apostolis, quemadmodũ illi, dictũ accipio: sed de vniuersis fidelibus, qui in hoc mundo guttulis duntaxat Spiritus aspersi, vel certè quum optimè profecerunt, certa eius mensura præditi, à cõplemento adhuc non parum absunt. Hæc igitur sunt Apostolo primordia vel primitiæ, quibus integer prouentus opponitur. Nam quia nondũ plenitudine donati sumus, non mirum est inquietudine nos moueri. Quòd autem repetit *nos ipsi*, & subiungit *In nobis ipsis*, ad epitasin id facit, quo ardentius desiderium exprimat. Nec desiderium modò nominat, sed gemitũ: quia vbi sensus miseriæ, illic & gemitus. *Adoptionem expectantes.* Impropriè quidẽ, sed non sine optima tamẽ ratione, adoptio hic vocatur hæreditatis ad quam adoptati sumus, fruitio. Significat enim Paulus decretum illud Dei æternum, quo nos sibi ante mundum conditum elegit in filios, de quo nobis per Euangelium testatur, & cuius fidem per Spiritum cordibus nostris obsignat, irritum fore nisi certa sit promissa resurrectio, quæ illius est effectus. Quorsum enim Deus nobis est Pater, nisi vt terrena peregrinatione defunctos, cælestis nos hæreditas excipiat? Eodẽ spectat quæ mox subiicitur *Corporis redemptio.* Sic enim solutum fuit à Christo redemptionis nostræ pretiũ, vt tamen mors adhuc suis vinculis nos ligatos teneat: imò eam intus gestemus: vnde sequitur, inane ac infructuosum fore mortis Christi sacrificiũ, nisi fructus in cælesti renouatione appareat.

24 *Spe enim salui.* Alio argumẽto Paulus exhortationẽ suam confirmat, quia scilicet à specie mortis salus nostra separari nequeat, quod probat ex spei natura. Nam quum spes ad res nondum compertas se extendat, & mentibus nostris rerum quæ absconditæ sunt ac procul remotæ imaginẽ repræsentet, quicquid vel palã cernitur, vel manu tenetur, non potest sperari. Atqui pro confesso sumit Paulus quod negari nõ potest, quandiu versamur in mundo, salutem nostrã in spe sitam: vnde sequitur longè supra sensus nostros apud Deum esse repositam. Quòd dicit non esse spẽ quæ conspicitur, dura quidem loquutio est, sed quæ sensum nõ obscurat. Simpliciter enim docere vult, quũ spes futuri boni sit, nõ præsentis, cũ aperta possessione nunquam esse coniunctam. Ergo si quibus graue est ingemiscere, ordinẽ à Deo positum euertant necesse est, qui non prius suos ad triumphum vocat, quã in tolerãtiæ militia exercuerit. Atqui cùm Deo visum fuerit salutẽ nostrã quasi in sinu clauso fouere, nobis expedit in terra laborare, premi, lugere, affligi, imò iacere quasi semimortuos, vel mortuis similes. Nã qui visibilẽ salutẽ appetũt, ab ea se abdicãt, spei renũtiãtes quæ eius custos est Diuinitus ordinata.

25 *Si ergo quod non conspicimus.* Argumentum ab antecedenti ad consequens: quia spem necessariò sequitur patientia. Nam si molestum est bono carere quod desideres: nisi patientia te sustineas ac soleris, desperatione cõcidas oportet. spes ergo patientiam semper

secum trahit. Ita est aptissima cõclusio, euanescere quicquid Euangelium de resurrectionis gloria promittit, nisi crucẽ & tribulationes patienter ferendo, præsentem vitam transigamus. si enim vita inuisibilis est, mortem oportet habere præ oculis: si inuisibilis gloria, ergo præsens ignominia. Itaque si vis paucis complecti totum hunc locum, in hanc formã argumẽta Pauli digeras. Piis omnibus sal⁹ in spe est reposita: propriũ spei est, futuris & absentibus bonis intentam esse: ergo salus fidelium est abscondita. Iam spes non nisi per patientiam sustinetur: ergo non consummatur salus fidelium nisi patientia. Porrò habemus hic notabilem locum, quòd patientia sit indiuidua fidei comes. cuius rei in promptu est ratio, quia dum melioris conditionis spe nos consolamur, mollescit ac mitigatur præsentium miseriarũ sensus, ne sint adeò toleratu difficiles.

26 Similiter verò Spiritus etiam coopitulatur infirmitatibus nostris. non enim quid oraturi simus quemadmodum oportet, nouimus: verùm Spiritus ipse intercedit pro nobis gemitibus inenarrabilibus.

27 Qui verò scrutatur corda, nouit cogitationem Spiritus, quòd secundum Deum intercedit pro sanctis.

26 *Similiter verò Spiritus.* Ne exciperent fideles, se magis esse imbecillos, quàm vt ferendis tot ac tam duris oneribus pares essent, Spiritus subsidium illis proponit, quod ad superandas omnes difficultates abundè sufficit. Non est ergo cur quisquã queratur, crucis tolerãtiã supra suas vires esse, quãdo cælesti virtute roboramur. Et magna est vis Græci verbi συναντιλαμβάνεσθαι, quòd scilicet partes oneris quo nostra infirmitas grauatur, ad se recipiens Spiritus, non modò auxiliatur nobis & succurrit, sed perinde nos subleuat, acsi ipse nobiscum onus subiret. Et in voce Infirmitates, pluralis numerus suam habet αὔξησιν. nam quia experientia ostendit, nisi Dei manu fulciamur, innumeras ruinas protinus instare: admonet Paulus, etiam si omni ex parte simus debiles, ac variæ infirmitates lapsũ nobis minẽtur, satis fore præsidii in Dei Spiritu, ne vnquam labefactemur, vel vlla malorum congeries nos obruat. Cæterùm hæ Spiritus suppetiæ certius nos docent Dei ordinatione sic fieri, vt per gemitus & suspiria ad redemptionem nostram enitamur. *Non enim quid oraturi.* Suprà de Spiritus testimonio loquutus fuerat, quo Deum cognoscimus nobis esse Patrem, & quo freti, audemus vt patrem inuocare: nunc secũdum istud inuocationis mẽbrum iterum repetens, dicit nos ab eodem Spiritu doceri quomodo inuocandus sit, & quid precibus ab eo sit petendum. Et opportunè anxiis piorum desideriis preces attexuit, quia non ideo ærumnis eos Deus affligit, vt intus cæcum dolorem vorent: sed vt se exonerẽt precando, atque ita fidem suam exerceant. Quãquam autem diuersas huius loci expositiones afferri scio, mihi tamẽ videtur Paulus hoc simpliciter velle, cæcos esse nos in rogando Deo: quia & si mala nostra sentimus, magis tamen implicitæ sunt ac confusæ mentes nostræ, quàm vt rectè eligant quid conueniat, vel expediat. Si quis excipiat, regulam nobis in verbo Dei præscribi: respondeo, affectus nostros nihilominus manere tenebris oppressos donec eos luce sua Spiritus dirigat. *Verùm Spiritus ipse intercedit.* Quanuis nondum re ipsa vel euentu appareat preces nostras fuisse à Deo exauditas, colligit tamẽ Paulus in ipso precãdi studio iã lucere cælestis gratiæ præsentiã, quia nemo sancta & pia vota spõte conciperet. Effutiunt quidẽ increduli suas preces, sed cum mero Dei ludibrio: quia in illis nihil est vel sincerũ, vel serium, vel ritè compositum. Quare bene precandi modum à Spiritu dictari necesse est: ideo vocat gemitus inenarrabiles, in quos Spiritus impulsu erũpimus: quia in-

ingenii nostri captum lōgè excedūt. Interpellare autem dicitur Spiritus Dei, non quòd ipse re vera suppliciter se ad precādum vel gemendum demittat, sed quòd in animis nostris excitet ea vota quibus nos solicitari cōuenit: deinde corda nostra sic afficiat, vt suo ardore in cælū vsque penetrēt. Atque ita loquut⁹ est Paulus, quo significantius id totum tribueret Spiritus gratiæ. Iubemur quidem pulsare, sed nemo sponte præmeditari vnam syllabam poterit, nisi arcano Spiritus sui instinctu nos Deus pulset, adeòq; sibi corda nostra aperiat.

27 *Qui vero scrutatur corda, nouit &c.* Insignis ratio ad cōfirmandā nobis fiduciā, quòd a Deo exaudiamur, dū per eius Spiritū precamur. Nostra enim vota familiariter ipse nouit, vtpote Spiritus sui cogitata. Et hic verbi Nosse adnotanda est proprietas: significat enim Deum, non vt nouos & insolentes illos Spiritus affectus non animaduertere, vel tāquā absurdos reiicere: sed agnoscere, & simul benignè excipere vt agnitos sibi & probatos. Ergo sicut nuper testat⁹ est Paulus, iā Deū nobis auxiliari, dū nos quasi in gremiū suum deducit: ita nunc alterum solatium adiūgit, vota nostra, quorum ipse moderator est, minimè frustratū iri. Additur etiā cōtinuò pòst ratio: quia nos ita ad arbitriū suū conformat. vnde sequitur irritum esse non posse quod eius voluntati consentaneum est, qua omnia reguntur. Hinc quoque discamus, primas tenere partes in oratione consensum cum voluntate Domini, quem nostra ipsorum desideria minimè alligatum tenent. Quare si orationes nostras acceptas esse Deo volumus, rogandus ipse, vt eas moderetur ad suū arbitrium.

28 *Nouimus autem quòd iis qui diligunt Deum, omnia cooperantur in bonum: iis scilicet qui secundum propositum vocati sunt sancti.*

29 *Quoniam quos præcognouit, etiam præfiniuit conformes imaginis Filii sui: vt sit ipse primogenitus inter multos fratres.*

30 *Quos verò præfiniuit, eos & vocauit: & quos vocauit, eos etiam iustificauit: & quos iustificauit, eos etiam glorificauit.*

28 *Nouimus autem.* Ex supradictis nunc concludit, tantum abesse quin salutem nostram remorentur huius vitæ ærumnæ, vt sint potius eius adminicula. Nec obest quod illatiuam particulam posuit, quum illi non sit nouum aduerbia sic confundere: quanquam hæc cōclusio simul anticipationem continet. Obstrepit enim hic carnis sensus, minimè apparere quòd De⁹ vota nostra exaudiat, quando eodem semper cursu procedunt nostræ afflictiones. Itaque Apostolus occupat, quanuis non statim succurrat suis Deus, non tamen eos deserere: quia miro artificio, quæ videntur incommoda, in eorum salutem conuertat. Siquis malit seorsum legere hanc sententiam, vt nouo argumento contendat Paulus, non ægre vel molestè ferendas esse res aduersas quæ salutem adiuuant, non repugno. Interea non obscurum est consilium Pauli, licet promiscuè similibus malis obnoxii sint electi & reprobi, longum tamen esse discrimē: quia Deus fideles afflictionibus erudiens, eorum salutem procuret. Tenendum verò est, Paulum non nisi de rebus aduersis loqui: acsi dixisset, Diuinitus sic temperari quæcunque sanctis accidunt, vt quod mundus noxium esse putat, exitus vtile esse demonstret. Nam tametsi verū est quod ait Augustin⁹, peccata quoque sua ordinātē Dei prouidentia, sanctis adeò nō nocere, vt poti⁹ eorū saluti inseruiāt: ad hunc tamē locū non pertinet, vbi de cruce agitur. Notandū verò quòd pietatis summam sub dilectione Dei complex⁹ est: vt re vera inde pēdet vniuer

ſum iuſticiæ ſtudiū. *Iis qui ſecundum propoſitum.* Videtur addita eſſe hæc particula inſtar correctionis: nequis putaret fideles, quia Deum diligunt, ſuo merito hoc conſequi, vt tantum ex rebus aduerſis fructum percipiant. ſcimus enim, vbi de ſalute agitur, libēter homines à ſeipſis incipere, fingereque ſibi præparationes quibus Dei gratiam anteuertant. Ergo Paul⁹ quos vocauit Dei cultores, eoſdē prius ab eo fuiſſe electos docet. Certum eſt enim ideo notari ordinem, vt ſciamus, a gratuita Dei adoptione tanquam à prima cauſa pendere, quòd ſanctis omnia in ſalutē ſuccedūt. Imò oſtendit Paulus, fideles Deū non prius diligere, quàm ab ipſo vocati ſint: ſicuti alibi Galat. 4. 9 admonet, pri⁹ Galatas à Deo fuiſſe cognitos, quàm ipſum cognoſcerent. Verū quidem eſt hoc Pauli, nullis prodeſſe in ſalutem afflictiones, niſi qui Deum amant: ſed æque verum eſt illud Iohānis, tunc demū incipere à nobis diligi, vbi nos gratuito amore præuenit. Porrò vocatio de qua hic loquitur Paulus, late patet. neque enim ad manifeſtationē electionis, cuius paulo pòſt fiet mētio, debet reſtringi, ſed ſimpliciter humano curſui opponitur: acſi dixiſſet Paulus, fideles non ſibi acquirere pietatem proprio motu, ſed Dei manu potius adduci, quatenus eos ſibi in peculium deligit. Propoſiti nomen quicquid ab hominibus fingitur mutuò adferri, diſertè excludit: acſi negaret Paulus, alibi quærendas eſſe electionis noſtræ cauſas, quàm in arcano Dei beneplacito: quod meli⁹ ex primo ad Epheſ. capite patet. item 2. ad Timoth. 1. vbi etiam antitheſis huius propoſiti & iuſtitiæ humanæ diſertè exprimitur. Dubium tamen non eſt, quin Paulus ideo hic nominatim dixerit ſalutē noſtram fundari Dei electione, vt tranſitum inde ad id faceret. quod protinus ſubiecit, eodem ſcilicet cæleſti decreto nobis deſtinatas eſſe affliɛtiones, quæ nos Chriſto configurent, quo ſalutem noſtram cum crucis tolerātia velut quoddam neceſsitatis vinculo connecteret.

29 *Quoniam quos præ cognouit.* Ab ipſo igitur electionis ordine demōſtrat, omnes fidelium afflictiones nihil eſſe aliud, quàm modum quo Chriſto conformentur: quòd ipſum neceſſarium eſſe, antea teſtatus fuerat. Proinde non eſt quòd nobis doleat, aut acerbū ac graue ſit affligi: niſi & Domini electionē, qua ſumus præordinati ad vitā, indignè ferimus: niſi grauatim ferimus imaginem filii Dei in nobis repræſentare, per quam ad cæleſtem gloriā præparamur. Dei autem præcognitio cuius hic Paulus meminit, non nuda eſt præſcientia, vt ſtultè fingūt quidam imperiti: ſed adoptio qua filios ſuos à reprobis ſemper diſcreuit. Quo ſenſu Petrus dicit, fideles in ſanctificationem Spiritus fuiſſe electos ſecundum præcognitionē Dei. Quare inſulſè colligunt illi quos dixi, Deū non alios elegiſſe, niſi quos ſua gratia dignos fore præuidit. Neque enim Petrus fidelibus blanditur, acſi pro ſuo quiſque merito electus foret: ſed eos ad æternum Dei conſiliū reuocās, omni dignitate prorſus abdicat. Hoc etiam loco Paulus quod nuper de propoſito attigerat, alio verbo repetit. vnde ſequitur, notitiam hanc à beneplacito pēdere, quia Deus nihil extra ſeipſum præſciuit, quos voluit adoptando: ſed tantùm ſignauit quos eligere volebat. Verbum προορίζειν quod Prædeſtinare vertunt, ad circunſtantiam huius loci refertur: quia Paulus duntaxat intelligit, Deum ita ſtatuiſſe, vt quoſcunque adoptauit, iidē Chriſti imaginem geſtarēt: neque ſimpliciter dixit, Vt conformes ſint Chriſto, ſed *imagini Chriſti*: vt doceret viuum & conſpicuum exemplar extare in Chriſto: quod omnibus Dei filiis ad imitationem proponitur. Summa porro eſt, gratuitā adoptionem in qua ſalus noſtra conſiſtit, ab hoc altero decreto inſeparabilē eſſe, quòd nos ferendæ cruci addixit: quia nemo cælorū hæres eſſe poteſt, qui non antè vnigenito Dei filio fuerit cōformis. *Vt ſit ipſe primogenitus.* vel, *Vt eſſet.* nā vtroque modo reſolui poteſt Græcus infinitiu⁹ εἶναι, prius tamen mihi magis probatur. Porrò in Chriſti primogenitura, hoc tātùm notare voluit Paulus, ſi prærogatiuam obtinet inter omnes filios Dei Chriſt⁹, merito nobis in exemplar eſſe datum, nequid detrectemus quod ille ſubire dignatus ſit. Ergo vt celeſtis Pater ius & dignitatem quam Filio ſuo detulit, modis omnibus teſtetur, vult omnes quos in hæreditatem regni ſui adoptat, eius exem-

exemplo conformes fieri. Quanuis enim diuersa sit piorum in speciem conditio, vt aliqua est inter membra humani corporis varietas: singulis tamen connexio est cum suo capite. Itaque sicut primogenitus familiæ nomē sustinet, ita Christus in sublimi gradu locatur: non modò vt honore emineat inter fideles, sed etiam vt communi fraternitatis nota sub se omnes contineat.

30 *Quos verò præfiniuit, eos & vocauit.* Iam vt clariori demonstratione confirmet quàm verum sit, illam cum Christi humilitate conformationem salutí nobis esse, gradatione vtitur: in qua docet, sic cum vocatione, iustificatione, gloria denique nostra, cohærere societatem crucis, vt nullo modo separari queāt. Verùm quo melius Apostoli mentem teneant lectores, memoria repetere cōuenit quod ante admonui, verbum Præfiniendi non electionem notare, sed illud Dei propositum vel decretum, quo suis crucem ordinauit ferendā: eosdem verò nunc vocatos esse docens, significat Deum quod de illis statuit non tenere penes se absconditum, sed patefecisse: vt impositam sibi legem æquo & mansueto animo suscipiant. Vocatio enim hic ab arcana electione distinguitur tanquam inferior. Ne quis ergo exciperet, quam cuique sortem Deus attribuerit, minimè sibi constare: dicit Apostolus Deum sua vocatione palàm testari de arcano suo consilio. hoc verò testimonium non in sola externa prædicatione consistit, sed adiunctam habet efficaciam Spiritus: quia de electis agitur, quos Deus non voce tantùm compellat, sed intus etiam trahit. Iustificatio non malè ad continuum Diuinæ gratiæ tenorem posset extendi, à vocatione ad mortem vsque: sed quia hoc verbum in tota epistola pro gratuita iustitiæ imputatione vsurpat Paulus, nulla necessitas cogit ab hoc sensu deflectere. Cōsilium enim Pauli est, magis pretiosam cōpensationem nobis offerri, quàm vt afflictiones refugere liceat. Quid autem magis optabile, quàm Deo reconciliari, ne miseriæ nostræ amplius maledictionis signa sint, neque ad interitum tendant? Ideo mox adiungit, eosdem glorificari, qui cruce nunc premuntur, vt nihil illis iacturæ afferant ærumnæ & probra. Glorificatio etsi nōdum exhibita est nisi in Capite nostro, quia tamen in eo iā quodammodo æternæ vitæ hæreditatē cernimus, gloria eius tantam gloriæ nostræ securitatē nobis affert, vt præsenti possessioni meritò æquiparetur spes nostra. Adde quòd Paulus secūdum linguæ Hebraicæ phrasim, præterito tempore in verbis vsus est, præsentis loco. Certè minimè dubium est continuum actum notari, hoc sensu, Quos nunc Deus pro suo consilio sub cruce exercet, simul vocare & iustificare in spem salutis: vt gloriæ ipsorum nihil decedat, dum humiliantur. Nam licet eam deforment coram mundo præsentes ærumnæ: coram Deo tamē & Angelis integra semper refulget. Hoc ergo sibi vult hac gradatione Paulus, Non aliò pertinere fidelium afflictiones quibus nunc humiliantur, quàm vt regni cælestis gloriam adepti, ad gloriam resurrectionis Christi perueniant, cum quo nunc crucifiguntur.

31 *Quid ergo dicemus ad hæc? si Deus pro nobis, quis contra nos?*

32 *Qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum: quomodo non etiam cum eo donaret nobis omnia?*

33 *Quis intentabit crimina aduersus electos Dei? Deus est qui iustificat:*

34 *Quis ille qui condemnet? Christus est qui mortuus est, quin potius etiam suscitatus: qui & in dextera Patris est, qui & intercedit pro nobis.*

31 *Quid ergo.* Iam re bene probata, erumpit in exclamationes, quibus exprimit qua magnitudine animi præditos esse oporteat fideles, dū res aduersæ eos

ad desperationem solicitant. Docet autem his verbis, in paterno Dei fauore consistere inuictam fortitudinem, quæ tentationes omnes superet. Nã scimus nõ aliter iudicium de amore Dei vel odio solere fieri, quàm ex præsẽtis status intuitu. Ergo vbi infœliciter res cadunt, mœror animos occupans, omnem fiduciam & consolationẽ excutit. Reclamat autem Paulus, principium altius petendum esse: ideóque præposterè ratiocinari qui in tristi militiæ nostræ spectaculo subsistunt. Fateor quidem Dei flagella per se iræ Dei signa meritò censeri: sed quia in Christo benedicũtur, iubet Paulus ante omnia paternũ Dei amorem à sanctis apprehendi: vt hoc clypeo freti, securè malis omnibus insultẽt. Hic enim murus nobis est aheneus, Deo propitio nos cõtra omnia pericula securos fore. Neque tamen intelligit, nihil nobis fore aduersum: sed contra omne hostium genus victoriam promittit. *Si Deus pro nobis.* Hoc est præcipuum, adeóque vnicum fulcrum quod nos in omni tentatione sustineat. Nisi enim habemus Deum propitium, etiam si arrideant omnia, tamen nulla certa fiducia concipi potest. Cõtrà autem, vnus illius fauor nobis satis magnũ solatium pro omni tristitia, satis validũ præsidium aduersus omnes malorum tempestates. Atque huc pertinent tot Scripturæ testimonia, vbi sancti sola Dei virtute freti, contẽnere audent quicquid in mundo sibi aduersum est. Si ambulauero in medio vmbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es, Psal. 23. 4. In Domino confido, quid faciet mihi caro? Psalm. 11, 1. Non timebo millia populi circundãtis me, Psalm. 3. 7. &c. Nulla enim vel sub cælo, vel supra cælũ potentia est, quæ brachio Dei resistere queat. Ergo illo defensore, nulla prorsus timenda est noxa. Proinde ille demũ verã in Deũ fiduciã prodit, qui protectione eius cõtẽtus, nihil ita formidat, vt animũ despõdeat. Cõcutiũtur certè fideles sæpenumero: sed nũquã penitus deiiciũtur. Huc in summa Apostoli consilium spectat, pium animum stare interiori Spiritus sãcti testimonio debere, non autem pendere à rebus externis.

32 *Qui proprio Filio non pepercit.* Quia nostra maximè interest, penitus de paterno Dei amore nos ita esse persuasos, vt in hac gloriatione intrepidè stemus: ideo pretium nostræ reconciliationis Paulus in medium adducit, quo confirmet Deum nobis fauere. Et sanè hoc inæstimabilis amoris documentum est insigne ac luculentum, quod Pater Filium impendere in salutem nostrã non dubitauit. Ex eo itaque argumentũ à maiori ad minus ducit Paulus, quum nihil habuerit ipso vel clarius, vel pretiosius, vel excellentius, nihil quod vtile nobis fore prouideat, neglecturum. Hic locus admonere nos debet ac expergefacere, quid secum nobis afferat Christus ad contemplãdas eius diuitias: nam vt est pignus immensæ erga nos charitatis Dei, ità nõ nudus, aut inanis ad nos missus est: sed cælestibus omnibus thesauris refertus, nequid eum possidentibus ad plenã fœlicitatẽ desit. Tradere autẽ hic significat in mortem exponere.

33 *Quis intentabit crimina.* Prima & summa piorum in rebus aduersis cõsolatio est, certò persuasos esse de paterna Dei beneuolentia: quia hinc & salutis certitudo, & tranquilla animæ securitas, qua fit vt dulcescant res aduersæ, vel saltem mitigetur doloris acerbitas. Ergo ad patientiam vix aptior exhortatio afferri potest, quàm vbi intelligimus Deum nobis esse propitiũ. Ideóque hãc fiduciam Paulus cõsolationis facit principium, qua fideles decet aduersus mala omnia roborari. Quoniam autem salus hominis, accusatione primùm impetitur, deinde euertitur damnatione: accusationis periculum priore loco auertit. Vnus enim est Deus, ad cuius tribunal sisti nos oportet. Ille ergo quum nos iustificet, nullus restat accusationi locus. Non videntur quidem exactè in suas partes digestæ antitheses: debuerat enim potius hæc duo membra inter se opponere, Quis accusabit? Christ⁹ est qui intercedit. Deinde subiicere alterum iugum, Quis condemnabit? Deus est qui iustificat. Dei enim absolutio, condemnationi: & Christi patrocinium, accusationi respondet. Sed Paulus non temerè alio modo transtulit, volens à summo vsque ad infimum (vt loquuntur) munire fiducia Dei filios, quæ longissimè anxietates & metus arceret. Magis ergo emphaticè colligit filios Dei non esse obnoxios accusationi, quia Deus iustificat

cat, quàm si dixisset, Christum esse patronum: quia melius exprimit viam iudicio eminus præclusam esse, vbi pronuntiat iudex se à reatu prorsus eximere, quem ad pœnam volebat trahere accusator. Secundæ quoque antitheseos eadem est ratio. longè enim abesse ostendit fideles à subeundæ damnationis periculo, quum Christus peccata expiando præuenerit Dei iudicium, suaque intercessione nõ mortem solùm aboleat, sed obliuione inducat peccata nostra, ne in rationem veniãt. Summa est, non solùm præsentibus remediis, vbi ad Dei tribunal ventum est, nos à terrore liberari: sed Deum lõgius occurrere, quo melius fiduciæ nostræ consulat. Cæterùm hîc animaduertendum est, quod semper antehac monuimus, Paulo nihil esse aliud Iustificari, quàm Dei sententia absolutos pro iustis haberi. Neque verò difficile est in præsenti loco id euincere, vbi argumentatur à positione vnius cõtrarii ad alterius destructionem: siquidem absoluere, & in reos recipere, contraria sunt. itaque nullam aduersum nos accusationem admittet Deus: quia omni culpa nos absoluit. Nam diabolus certè accusator est piorum omnium: Lex ipsa Dei, & propria etiam cõscientia eos redarguit: sed apud eum iudicem qui eos iustificat, nihil hæc omnia proficiunt. Nullus ergo aduersarius salutem nostrã quatefacere, nedum labefactare potest. Porrò electos sic nominat, vt nihil addubitet se in ipsorum esse numero. Neque id ex speciali reuelatione (quemadmodum Sophistæ quidam mentiuntur) sed ex communi piorum omnium sensu. Quod ergo hic de electis dicitur, vnusquisque piorum, exemplo Pauli, ad se trahat. alioqui non modò frigida esset doctrina, sed penitus mortua iaceret, si electionem sepeliret in arcano Dei consilio. Sed quum sciamus, data opera hic proferri quod piorum vnusquisque ad se accommodare debeat, non dubium est nos omnes ad vocationis nostræ examẽ adduci, vt statuamus nos esse Dei filios.

34 *Quis illi qui condemnet?* Quemadmodum nullus accusando proficere quicquam potest, vbi iudex absoluit: ita nulla restat cõdẽnatio, vbi satisfactũ est legibus, & iã est pœna persoluta. Christus autem is est, qui supplicio nobis debito semel defunctus, eo ipso professus est se subire nostras vices, vt nos liberaret: qui ergo posthac damnare nos volet, Christum ipsum reuocet in mortem oportet. Ille verò non mortuus est tantùm: sed per resurrectionem mortis victor emersit, ac de eius potentia triumphauit. Et plus etiam addit, nẽpe ipsum nunc sedere in Patris dextera: quo significatur, ipsum cæli ac terræ dominium obtinere, plenúmque rerum omnium arbitrium ac moderationem, sicut habetur Ephes. 1. 20. Postremò sic sedere docet, vt sit perpetuus pro salutis nostræ defensione aduocatus & intercessor. vnde sequitur, Si quis nos damnare velit, eum non modò irritam facere Christi mortem, sed bellum cum incomparabili eius virtute, qua eum ornauit Pater, summum ei imperium deferens cum tanta virtute, suscipere. Hæc tãta securitas, quæ diabolo, morti, peccato, & inferorum portis insultare ausit, debet piis omnibus pectoribus insidere: quia nulla est nostra fides, nisi certò nobis persuadeamus Christum nostrum esse, & Patrem nobis in ipso propitiũ. Nihil ergo pestilentius, nec magis exitiale fingi potest Scholastico dogmate de incertitudine salutis. *Qui intercedit.* Hoc diserte addi necesse fuit, ne Diuina Christi maiestas nos expauefaciat. Quanquam ergo è sublimi solio pedibus suis omnia subiecta tenet, eum tamen mediatoris persona Paulus induit: cuius conspectum horrere absurdum esset, quando non solùm comiter ad se nos inuitat, sed coram Patre deprecator pro nobis apparet. Porrò hãc intercessionem carnali sensu ne metiamur. non enim cogitãdus est supplex, flexis genibus, manibus expansis, Patrem deprecari: sed quia apparet ipse assiduè cum morte & resurrectione sua, quæ vice sunt æternæ intercessionis, & viuæ orationis efficaciam habẽt, vt Patrem nobis cõcilient, atque exorabilem reddant, meritò dicitur intercedere.

35 *Quis nos dirimet à dilectione Christi? tribulatio? an angustia? an persequutio? an fames? an nuditas? an periculũ? an gladius?*

36 Quemadmodum scriptum est, Quòd propter te morimur quotidie, reputati sumus tanquam oues mactationi destinatæ.

37 Sed in iis omnibus superuincimus per eum qui delexit nos.

35 *Quis nos dirimet.* Nunc latius illa securitas ad inferiora extenditur. Qui enim persuasus est de Diuina erga se beneuolentia, potis est in grauissimis afflictionib⁹ subsistere: quæ homines ideo tantopere cruciare solēt, vel quòd Dei prouindentia contingere eas non cogitant, vel quòd signa esse iræ Dei interpretantur, vel quòd arbitrātur se à Deo destitutos, vel quòd nullum exitū expectant, vel meliorem vitā non meditantur, aut aliud simile. Anim⁹ verò huiusmodi erroribus purgatus facilè residebit & conquiescet. Porrò sensus hic verborum est, quicquid eueniat, stādum nobis in hac fide esse, Deū, qui nos semel amore suo complexus est, nunquam abiicere nostri curā. Neque enim simpliciter dicit, nihil esse quod Deū ab amore nostri diuellat: sed notitiam viuúmque sensum amoris quem nobis testatur, vult ita in cordibus nostris vigere, vt in afflictionū tenebris sēper luceat. Sicuti enim nebulæ, quāuis liquidum solis cōspectum obscurent, non tamē eius fulgore in totum nos priuant: sic Deus in rebus aduersis per caliginē emittit gratiæ suæ radios, ne qua tētatio desperatione nos obruat: imò fides nostra promissionibus Dei tāquā alis fulta, sursum in cælos per media obstacula penetrare debet. Verū quidē est res aduersas iræ Dei signa esse, si per se æstimentur: sed vbi præcessit venia & reconciliatio, statuendū est, Deum, quāuis nos castiget, nunquam tamē misericordiæ obliuisci. Admonet quidem quid simus meriti, sed nō minus testatur salutē nostram sibi esse curæ, dū nos ad pœnitentiā solicitat. *Dilectionē* verò *Christi* nominat, quia Pater in eo sua quodāmodo viscera nobis aperuit. Quum ergo extra Christum quærendus non sit amor Dei, meritò huc nos reuocat Paulus: vt in radiis gratiæ Christi, fides nostra serenam Patris faciem conspiciat. Summa est, nullis rebus aduersis fidem hanc labefactari debere: Deo propitio nihil nobis esse aduersum. Quòd passiuè Christi amorem quidam accipiunt, quo à nobis diligitur, acsi Paulus nos instrueret ad inuictam fortitudinem: commētum hoc nullo negotio refellitur ex toto contextu Pauli: & mox etiam scrupulum omnem eximet Paulus, amorem nunc clarius definiēs. *Tribulatio? an anxietas? an persequutio?* Pronomen masculinum quod nuper posuit, tacitā emphasin in se continet. Nam quū in neutro genere dicere posset, Quid nos separabit: maluit personam mutis creaturis attribuere, vt totidē athletas cōmitteret nobiscum in certamē, quot tentationum species fidem nostrā concutiūt. Porrò tria hæc sic inter se differūt, quòd tribulatio quodlibet molestiæ vel incommodi genus comprehendit: angustia verò interior est passio, dum scilicet difficultates nos ad inopiam consilii redigunt. Talis fuit Abrahæ & Lot anxietas, dum alter vxorē suā, alter filias prostituere coactus est: quia deprehensi & perplexi, exitum non reperiebant. Persecutio propriè tyrannicā violentiam designat, qua filii Dei præter meritum ab impiis vexantur. Etsi autem Paulus item 2. Corinth. 4. 8, filios Dei, στενοχωρεῖσθαι negat, vel in angustias redigi, non tamen secum dissidet: quia non simpliciter immunes facit ab anxia solicitudine, sed intelligit liberari: sicuti etiam exempla Abrahæ & Lot declarāt.

36 *Quemadmodum scriptum est.* Nō parū momenti affert hoc testimoniū ad causā: innuit enim tantū abesse vt mortis terrore excidere debeamus, vt sit hoc penè fatale seruis Dei, mortem habere præ oculis velut præsentaneam. Probabile est in illo Psalmo describi miseram populi oppressionem sub Antiochi tyrannide: quia disertè exprimitur, tam crudeliter in Dei cultores non alia de causa sæuitum fuisse, quàm veræ pietatis odio. Additur etiam præclara contestatio, quòd ne sic quidem à Dei fœdere desciuerint: quod in primis à Paulo esse obseruatū arbitror. Nec obest quòd illic queruntur sancti de calamitate quæ eos præter consuetudinem tunc premebat. Nam quum innocentiā suam prius testati, tot malis se grauari ostendant:

ostendant: conuenienter inde argumentum trahitur, non esse nouum quod sancti præter meritum, impiorum sæuitiæ à domino permittuntur. Illud autem non fieri nisi ipsorum bono cõstat: quãdo hoc à Dei iustitia esse alienũ docet Scriptura, vt perdat iustum cum impio, Gen.18.23: quin potius hoc conuenire, vt rependat iis qui affligunt, afflictionem: iis autem qui affliguntur, relaxationẽ. 2.The.1.6.7. Deinde pro Domino pati se affirmant: Christus autem beatos pronuntiat, qui patiuntur propter iustitiam, Mat.5.10. Quod autem aiunt se mori quotidie, eo significãt, mortem ita sibi impendere, vt talis vita nihil fere à morte distet.

37 *Superuincimus per eum.* Id est, eluctamur semper, & emergimus. verbũ quod Paulus vsurpat, licet Latinis minus vsitatum, retinui. Euenit quidem interdũ vt videantur succubuisse fideles, & attriti iacere, adeo Dominus ipsos non modò exercet, sed etiam humiliat. Hic tamen exitus semper datur, vt potiantur victoria. Quo tamen recognoscãt vnde hæc inuicta virtus, iterum repetit quod dixerat. neque enim tantùm docet, Deum quia nos diligit, manum ad nos fulciendos supponere: sed eandem illam sententiam de Christi amore cõfirmat. Atque vnum hoc verbum plus satis declarat, non loqui Apostolum de amoris feruore quo in Deum rapimur, sed de paterna ipsius Dei vel Christi in nos beneuolentia, cuius persuasio penitus cordibus nostris infixa, semper ab inferis in lucem vitæ nos extrahet, & satis ad fulturam nostram valebit.

38 *Persuasus enim sum quòd neque mors, neque vita, neque Angeli, neque principatus, neque virtutes, neque præsentia, neque futura,*

39 *Neque altitudo, neque profunditas, neque vlla alia creatura poterit nos dirimere à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu.*

Iam ad hyperbolas quoque effertur, quo magis in iis quæ sentiuntur, nos cõfirmet. Quicquid in vita est, ait, vel in morte, quod nos diuellere à Deo posse videatur, nihil efficiet. imò ne Angeli quidem ipsi vt fundamẽtum istud euertere conentur, nobis nocebunt. Nec obstat quod Angeli sunt administratorii spiritus, & in salutem electorum destinati, Heb.1.4. Nam ab impossibili ratiocinatur Paulus: quemadmodum Galat.1.8. In quo obseruare licet quomodo debeant omnia nobis vilescere præ Dei gloria: quando & ipsis Angelis abuti fas est ad veritatem eius asserendam. Principatuum quoque & Virtutũ nominibus Angeli designantur: sic dicti, quòd sunt primaria Diuinæ potentiæ instrumenta. Sunt autem additæ istæ duæ voces, vt si Angelorum nomen humilius sonaret, illis plus quiddã exprimeretur. Nisi ita accipere malis, Neque Angeli, & quæcunque sunt sublimes virtutes: qui modus est loquendi, vbi de rebus nobis incognitis, & captum nostrum excedentibus, sermo habetur.

38 *Neque præsentia, neque futura.* Quanuis hyperbolicè loquatur, re ipsa tamen asserit, nulla temporis longitudine fieri posse vt à Domini gratia separemur: quod addere operæpretiũ fuit: quia non tantùm cum dolore quẽ ex malis præsentibus sentimus, nobis lucta est: sed etiam cum metu & solicitudine, quibus angunt nos quæ impendent pericula. Sensus est ergo, non esse metuẽdum, ne adoptionis fidem deleat quantumuis diuturna malorum continuatio. Itaque istud Scholasticis nõ obscure repugnat, qui neminem de finali perseuerantia certũ esse nugantur, nisi specialis reuelationis beneficio, quod rarissimũ ipsi faciunt. Quo dogmate destruitur tota fides, quæ certè nulla est nisi vsque ad mortem, & post mortem quoque extendatur. Nos autem contrà oportet confidere, quòd qui cœpit in nobis opus bonum, perficiet vsque in diem Domini Iesu.

39 *Quæ est in Christo.* Id est, cuius Christus est vinculum. ille enim Filius est dilectus, in quo cõplacitum est Pa-

tri, Mat.3.17. Proinde si per hunc Deo cohæremus, certi simus de inflexibili & indefessa Dei in nos beneuolentia. Hic iam porrò distinctius loquitur, quàm nuper, amoris fontem in Patre statuens, à Christo autem in nos asserēs defluere.

CAP. IX.

1 VEritatem dico in Christo, non mentior: testimonium simul mihi reddente mea conscientia cum Spiritu sancto.

2 Quòd dolor sit mihi magnus, & assiduus cruciatus cordi meo.

3 Optarim enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis: cognatis, inquam, meis secundum carnem:

4 Qui sunt Israelitæ, quorum est adoptio, & gloria, & testamenta, & legislatio, & cultus, & promissiones.

5 Quorum sunt Patres, & ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula. Amen.

Hoc capite incipit occurrere offensionibus quæ hominum animos diuertere à Christo poterāt: quòd Iudæi, quibus ipse ex Legis pacto destinat⁹ erat, nō modò eum respuebant, vel habebant contemptui: sed magna ex parte abominabantur. Hinc enim alterutrū ex duobus videbatur cōsequi: aut Diuinæ promissioni suam non constare veritatem: aut Iesum, quem Paulus prædicabat, non esse Christū Domini, qui Iudæis peculiariter promissus fuerat. Duplicem hūc nodū optimè in sequentibus soluit Paulus. Locum tamen istum sic tractat, vt temperet ab omni in Iudæos acerbitate, ne ipsorum animos exulceret: neque tamen pilum eis concedat in detrimentum Euangelii. sic enim eis sua ornamenta tribuit, vt nihil prorsus decedat Christo. Cæterùm quasi ex abrupto transilit ad eius rei mentionem, vt nullus appareat orationis contextus: & tamē sic nouum sermonem ingreditur, quasi iam prius attigisset. Hoc ideo facit, quoniam absoluta doctrinæ tractatione, vbi ad Iudæos mētem suam reflectit, illorum incredulitate tanquam aliquo prodigio perculsus, erumpit in subitam contestationem, non aliter quàm si de re prius agitata tractaret: quandoquidem nemo erat cui non sponte hæc cogitatio mox obreperet, Si hæc Legis & Prophetarum est doctrina, qui fit igitur vt tam peruicaciter eam repudiant Iudæi? Adde quòd res passim nota erat, quicquid hactenus de Lege Mosis & Christi gratia disseruit, Iudæis magis esse exosum, quā vt eorum consensu adiuuaretur Gentiū fides. Quare necesse fuit scādalum istud tollere, ne Euangelii cursum abrūperet.

1 *Veritatem dico in Christo.* Quoniam ista inter plærosque opinio præsumpta erat, Paulum esse quasi iuratum suæ gentis hostem, vt domesticis quoque fidei nonnihil suspectus foret, acsi defectionem doceret à Mose: antequam de re proposita disputet, præfatione vtitur ad præparandos sibi lectorum animos: vbi falsa illa mali affect⁹ in Iudæos suspicione se liberat. Et quia res non indigna erat iuramento, cōtrà verò hoc conceptum iam præiudicium suam alioqui affirmationē vix credibilem fore prospiciebat: iureiurādo asseuerat se verum dicere. Quo exemplo & similibus (vt primo capite admonui) discere nos oportet quæ sint legitima iuramenta: nempe quæ fidem faciant veritati, quæ & cognitu vtilis est, & aliàs non crederetur. Particula *In Christo,* idem valet ac secundum Christum. Quòd addit *nō mentior,* eo significat se loqui citra fictionem aut fucū. *Testificante mihi mea cōscientia.* His verbis conscientiam suam vocat in iudicium Dei, quia Spiritum de eius sensu attestatur. Nam hoc consilio interposuit Spiritus nomen, vt melius testatum faceret se omni praua æmulatione vacuum & purū, duce & moderatore Spiritu Dei Christi causā agere. Sæpe contingit

contingit vt quis excæcatus carnis affectu (licet non fallat) sciens & volens lucem veritatis obscuret. Atque hoc est propriè iurare per nomē Dei, illum testem aduocare ad fidē rebus dubiis adstruendam: & simul nos iudicio eius obligare, si mentiamur.

2 *Quòd dolor est mihi magnus.* Nō caret artificio, quòd orationē ita abscidit, nōdū exprimens qua de re loquatur. nōdum enim opportunū erat, interitum gentis Iudaicæ aperte exprimere. Adde quòd ita maiorē doloris vehemētiā insinuat, quia defectiuæ orationes vt plurimū sunt patheticæ. Sed mox declarabit doloris causam, vbi pleniorē sinceritatis suæ fidē fecerit. Porrò quòd tantopere Paulum cruciauit Iudæorū exitiū, quod Deo volēte atque ita disponēte accidisse nouerat: hinc docemur nō impedire obedientiā quā Dei prouidentiæ deferimus, quin ad perditorū hominū ruinam ingemiscamus, cui tamen sciemus iusto Dei iudicio destinatos. Potest enim idem animus duplicem hunc affectū recipere: vt quum in Deū respicit, libenter perire sustineat quos perdere ille decreuit: quū ad homines cogitationem reflexit, eorū malis cōdolescat. Logè ergo fallūtur qui ἀπάθειαν καὶ ἀναλγησίαν in hominibus piis requirunt, ne Dei ordinationi repugnēt.

3 *Optarim enim.* Nullā maiorē charitatis vehementiā exprimere poterat, quàm hac testificatione. hæc enim perfecta demū est dilectio, quæ nec mortē pro amici salute refugiat. Atqui particula addita nō de tēporaneo dūtaxat exitio ipsū loqui indicat, sed æterna morte. Allusitque ad nomē anathematis, quū dixit, A Christo. nā à segregādo dictū est. Quid est autē à Christo segregari, nisi excludi ab omni salutis expectatione? Ardentissimæ ergo dilectionis fuit documētum, quòd non dubitaret Paulus sibi damnationē imprecari, quā videbat Iudæis impendêre, quo eos liberaret. Nec obstat quòd salutē suam Dei electione fundatā esse nouerat, quæ excidere nullo modo potest. Nam feruentiores isti affectus, vt præcipitāter feruntur, ita nihil aliud intuentur aut cōsiderant, quā id quò tendunt. Itaque non coniungebat electionē Dei cum voto suo Paulus, sed præterita eius memoria, totus in Iudæorū salutem intentus erat. Iam verò quòd multi dubitant an licitum fuerit desideriū: ea dubitatio sic expediri potest: dilectionis hunc esse perpetuum limitem, vt ad aras vsque procedat. quòd si ergo in Deo nō extra Deū diligimus: nunquam erit nimius noster amor. Talis verò fuit iste Pauli. gentē enim suā dū tot Dei beneficiis dotatā cernebat, Dei dotes in ipsa, & propter Dei dotes ipsam amplectebatur. eas quoque dotes perire indignissimè ferebat: inde fiebat, vt in extremum hoc votum confuso animo erumperet. Sic non recipio eorum opinionem, qui Paulum solius Dei, nō hominum intuitu, hæc dixisse putant: nec aliis rursum assentior, qui sine Dei consideratione, tantum hominum amori dedisse tradūt: sed hominū charitatem cum studio gloriæ Dei coniungo. Nondum tamē quod præcipuū erat, explicui: Iudæos hîc respici insignibus suis ornatos, quibus ab humano genere distincti erant. Nā fœdere suo Deus ita ipsos in sublime extulerat, vt ipsis cadentibus, labasceret in mundo fides ipsius & Dei veritas. Fuisset enim irritum fœdus, cuius perpetua fore dicitur stabilitas, quandiu sol & luna in cælo fulgebunt, Psal. 72.7. vt magis absurdum esset illud aboleri, quàm tristi fædáque confusione misceri totum mundum. Quare nō simplex & nuda est hominum cōparatio: quanuis enim mēbrum vnum perire, quàm totum corpus, præstaret: ideo tamen Iudæos tanti æstimat Paulus, quia electi populi persona, atque (vt vulgò loquūtur) qualitate ipsos induit. quod etiam ex contextu melius liquet, sicuti mox suo loco videbimus. Voces istæ *Cognatis, inquam, meis secundum carnem*, quanquam nihil nouum significant, plurimùm tamē ad amplificationē valēt. Primùm enim ne quis eum libenter aut sponte captare putet causam dissidii cum Iudæis, significat nō ita se exuisse humanitatis sensum, quin moueatur horribili isto carnis suæ interitu. Deinde quum Euangelium cuius erat præco, necesse esset prodire ex Siō, generis sui cōmēdationem non frustra pluribus verbis inculcat. Nam exceptio Secundum carnem, non extenuādi causa, vt alibi, meo iudicio additur, sed potius fiduciæ. Quāquā enim Paulū abdicauerāt Iudæi, non tamen se ex illa gēte oriundū dissimulat, cui⁹ adhuc vigebat

electio in radice, quanuis rami exaruissent. De voce Anathematis quæ tradit Budæus, pugnāt cum sentētia Chrysostomi, qui ἀνάθεμα καὶ ἀνάθημα cōfundit.

4 *Qui sunt Israelitæ.* Hic iam aperta est causæ redditio, cur tantopere ipsum torqueret populi excidium, vt paratus esset suo ipsius interitu illum redimere: nempe quia Israelitæ erant. Nam relatiuum pronomen, causalis aduerbii loco positū est. Sic Mosem, Exod.32.32 quum e libro vitæ deleri cuperet, hæc anxietas torquebat, ne in nihilum redigeretur sacrum & electū Abrahæ genus. Ergo præter humanum affectum, alias quoque rationes, & quidem superiores, commemorat, quæ Iudæos illi conciliare debuerint: nempe quòd Dominus eos quadam veluti prærogatiua sic extulerat, vt essent à communi hominū ordine segregati. Et hæc dignitatis elogia, testimonia sunt amoris. non enim solemus adeò benignè loqui, nisi de iis quos amamus. Et quanquam sua ingratitudine reddebant se indignos qui censerentur ab istis Dei donis, non tamen desinit illos inde reuereri. quo docet, impios non posse ita cōtaminare bonas Dei dotes, quin semper meritò sint laudabiles ac suspiciendæ: quanquam illis ipsis qui abutuntur, nihil inde accedat, nisi maius probrum. Quemadmodum autem non est committendum vt improborum odio dona Dei in ipsis contemnamus: ita econuersò adhibenda est prudentia, ne benigna eorum æstimatione ac commemoratione ipsos infiemus: multo etiam magis ne laudes nostræ adulationis speciem præ se ferāt. Sed imitemur Paulum, qui sua Iudæis ornamenta sic concedit, vt postea declaret omnia sine Christo nihil esse. Porrò non frustra hoc ponit inter eorū laudes, quòd Israelitæ essent. nam id summæ benedictionis loco precatus fuerat Iacob, vt nomen suum super eos inuocaretur, Gen.48.16. *Quorum adoptio.* Ad hunc scopum dirigitur tota Pauli oratio, vtcunque defectione sua Iudæi impium cum Deo diuortium fecerint, nō tamen prorsus extinctam in illis esse lucem gratiæ Dei, sicuti & cap.3.3, dixit, Quanuis illi incre duli & fœdifragi essent, non tamen eorum perfidia exinanitā esse Dei fidem, non modò quia residuum sibi aliquod semen ex tota multitudine seruauit, sed quia hæreditario iure nomen Ecclesiæ adhuc penes ipsos manebat. Quanquam autem istis omnibus ornamentis iam se exuerant, vt nihil prodesset vocari Abrahæ filios: quia tamē erat periculum, ne eorum culpa vilesceret apud Gentes Euangelii maiestas, non quid meriti sint reputat Paulus, sed eorum fœditatem ac dedecus pluribus oppositis velis tegit, donec persuasum sit Gētibus, Euangelium ex cælesti fonte, ex Dei sacrario, ex gēte electa ad se fluxisse. Nam Dominus præteritis omnibus aliis gentibus eos sibi in peculium selegerat, & in filios adoptauerat, quemadmodum sæpe apud Mosem & Prophetas testatur. nec contentus simpliciter filios nominare, nunc primogenitos vocat, nunc delicatos. Exo.4.22, Sic dicit Dominus, Filius meus primogenitus Israel. dimitte filium meum vt seruat mihi. Ier.31.9, Factus sum Israeli pater, & Ephraim primogenitus meus est. Itē, Ibid. Nónne filius mihi pretiosus Ephraim? nónne puer delectabilis? ideò conturbata sunt super eum viscera mea, & adhuc miserebor eius. Quibus verbis non suam tantùm indulgentiam erga Israelem commendare vult, sed potius vim adoptionis demonstrare, sub qua cælestis hæreditatis promissio cōtinetur. *Gloria* excellentiam significat, in quam populum illum extulerat Dominus præ omnibus reliquis populis: ídque cum multis ac variis modis, tum quòd in medio eius habitabat. Nam præter multa præsentiæ suæ signa, singulare eius specimen in Arca exhibebat, vnde & responsa dabat, & populum suum exaudiebat, vt suam in illis adiuuandis potentiam exereret. Qua ratione gloria Dei vocabatur, vt 1.Sam.4.22. Quoniam pacta hîc à promissionibus distinxit, hanc differentiam obseruemus, vt Pactum nobis sit, quod disertis ac solennibus verbis concipitur: habétque mutuam stipulationem, nempe fœdus cum Abrahamo ictum: Promissiones verò sint quæcunque in Scripturis sparsim occurrunt. Nā vbi Deus semel fœdus cum veteri populo percussit, nouis subinde promissionibus non destitit gratiam suam offerre. vnde sequitur, promissiones ad

pactum,

pactum, tanquam ad vnicum caput referri: sicuti specialia Dei auxilia, quibus fauorem suum Deus erga fideles testatur, ex vnico electionis fonte manant. Quia autem Lex nihil aliud quam fœderis illius renouatio fuit, quæ eius memoriam melius sanciret: videtur hic legislatio peculiariter ad iudicia debere restringi. Est enim id quoque non vulgare Iudaici populi decus, quòd Deum habeat legislatorem. Nam si alii Solonibus & Lycurgis gloriantur: quanto iustior est gloriandi materia de Domino? de quo etiã habetur Deut. 4.32. Per *Cultum* intelligit partem eam Legis, qua legitimus colendi Dei ritus præscribitur, vt sunt ceremoniæ ritus. Nam legitimæ censeri debuerunt ex Dei regula: extra quam quicquid homines moliuntur, mera est religionis profanatio.

5 *Quorũ sunt patres.* Nam & hoc alicuius est momenti, trahere originem à sanctis & Deo dilectis viris, quũ Deus misericordiam piis Patribus promiserit erga filios vsque in mille generationes: præsertim verò conceptis verbis, Abrahæ, Isaac, Iacob, Gen. 17.4, & alibi. Nec refert quòd istud, si à timore Dei & vitæ sanctimonia separetur, sit per se vanum & inutile. nam idipsum videmus in latria quoque & gloria: tum passim apud Prophetas, tũ verò præcipue Iesa. 1.11, & 60.1: Item Ier. 7.4. Verùm quoniam ista cum pietatis studio iuncta, aliquo honoris gradu dignatur Deus, inter Iudæorum prærogatiuas meritò recensuit. Nã ideo hæredes dicuntur promissionum, quia ex Patribus descenderant, Act. 3. *Ex quibus est Christus*, &c. Qui hoc ad Patres referunt, acsi vellet tantùm Paulus dicere ex Patribus Christũ descendisse, nulla id ratione faciunt. Voluit enim hoc encomio claudere gentis Iudaicæ excellentiam, quòd ab ipsis prodiisset Christus. Neque enim nihili æstimãdum est, cognatione carnali cum mundi redemptore cohærere. nam si honorauit vniuersum hominũ genus, quum se naturæ cõmunione nobis copulauit, multo magis eos quibuscum habere voluit arctũ coniunctionis vinculũ. Quanquam ita semper habendum est, si hæc cognationis gratia a pietate separetur, tãtum abesse vt prosit, vt potius in maiorem condemnationem cedat. Porrò hic habemus insignem locum: quòd ita duæ in Christo naturæ distinguuntur, vt simul vniantur in ipsam Christi personam. Quòd enim dicit Christum ex Iudæis descendisse, eo declarat veram eius humanitatem. Particula *Secundum carnem*, quæ addita est, denotat ipsum habuisse aliquid carne superius: vbi habetur aperta inter humanitatem & Diuinitatem distinctio. Vtrunque verò demũ coniungit, vbi dicit eum ipsum Christum, qui ex Iudæis secundum carnem natus est, esse Deum in secula benedictum. Notandum præterea est, hoc elogium non nisi in vnũ æternumque Deũ competere. Vnũ enim Deum alibi prædicat, cui debeatur omnis honor & gloria. 1. Tim. 1.17. Qui hoc membrum abrumpunt à reliquo contextu, vt Christo eripiant tam præclarum Diuinitatis testimonium, nimis impudenter in plena luce tenebras obducere conantur. plusquam enim aperta sunt verba, *Christus ex Iudæis secundũ carnem, qui Deus est in secula benedictus.* Nec verò dubito quin Paulus, cui difficilis cum vrgenti scandalo lucta erat, mentem suam consultò ad æternam Christi gloriam extulerit: neque id tam sua vnius causa priuatim, quàm vt aliis suo exemplo animum ad emergendum adderet.

6 *Neque tamen quasi exciderit verbum Dei. non enim omnes qui sunt ex Israele, sunt Israelitæ:*

7 *Nec qui sunt semen Abrahæ, ideo omnes filij: sed in Isaac vocabitur tibi semen.*

8 *Hoc est, non qui sunt filij carnis, ij filij sunt Dei: sed qui sunt filij promissionis, censebuntur in semen.*

9 *Promissionis enim verbum hoc est,* Secundum *hoc tempus veniam: & erit Saræ filius.*

6 *Neque tamen*, &c. Quia voti sui feruore quasi in ecstasin raptus fuerat Paulus, iam ad suas docendi partes redire volens, speciem correctionis adhibet, acsi seipsum ex immodico cruciatu colligeret. Et quoniam ex eo quod gentis suæ excidium deplorabat, hoc absurdum sequi videbatur, fœdus Dei cum Abrahami semine percussum excidisse, (non enim poterat ab Israelitis gratia Dei deficere, quin fœdus aboleretur) opportunè hanc absurditatem præuenit: & ostendit quomodo in tanta Iudæorum cæcitate, gratia Dei nihilominus in eo populo constanter permaneret, quo staret fœderis veritas. Quidam legunt, Nec verò possibile est, quasi Græcè esset οἷόν τε: sed quoniam in nullo exemplari lectionem eam reperio, magis probo quod vulgò legitur, Nō quòd exciderit: in hūc sensum, Quòd ita gentis meæ exitium deploro, non eò spectat, acsi Dei promissionem, Abrahæ olim datam, nunc irritam & abolitam putarem. *Non enim omnes*, &c. Propositio est, sic datam esse Abrahæ promissionem & semini eius, vt non ad quodlibet semen hæc spectet hæreditas: vnde consequetur, nihil impedire quorundam defectionem, quo minus firmum & stabile fœdus maneat. Sed quo melius pateat qua conditione Dominus Abrahæ posteritatem sibi in peculiarem populum adoptarit: duo sunt hîc considerāda, promissionem salutis Abrahæ datam, ad omnes pertinere qui ad eum carnis originem referunt, quia omnibus sine exceptione offeratur: atque hac ratione iure appellari fœderis cum Abrahamo percussi hæredes ac successores, siue (vt Scriptura loquitur) promissionis filios. nam quum Dominus voluerit fœdus suum non minus in Ismaele & Esau, quàm in Isaac & Iacob obsignari, apparet nō fuisse penitus ab ipso alienos: nisi forte pro nihilo habeas Circuncisionē, quæ illis Dei mandato communicata fuit: quod sine Dei contumelia dici non potest. Atque id erat quod antea dicebat Apostolus, eorum esse pacta, etiam si infideles forent. Et Act. 3. 25, vocantur à Petro filii pactorum, quòd essent Prophetarū progenies. Alterum est, filios promissionis propriè nuncupari, in quibus ipsius virtus & efficacia extet. Ea ratione hîc negat Paulus, omnes Abrahæ filios esse filios Dei, etiā si pactum cum illis initum esset à Domino: quia pauci in fide testamenti stabant: quum tamen omnes sibi esse filiorum loco testetur Deus ipse apud Ezechielem cap. 16. In summa, vbi totus populus vocatur hæreditas & peculiū Dei, significatur cooptatum esse à Domino, oblata salutis promissione, & Circuncisionis symbolo confirmata. Sed quia multi eorum sua ingratitudine adoptionem illam repudiant, ideóque eius beneficio minimè fruuntur, inde emergit inter ipsos altera differentia, dum promissionis impletio respicitur. Eam ergo impletionē in plurimis Iudæorum non apparere, ne cui mirum videatur, Paulus eos esse comprehensos in vera Dei electione negat. Si quis aliis verbis mauult, communis populi Israelitici electio non impedit, quo minus inde sibi deligat arcano suo consilio Deus quos visum est. Est quidem hoc illustre gratuitæ misericordiæ speculū, quòd Deus cum gente vna fœdus vitæ pacisci dignatus est: verùm supereminet magis recondita gratia in secunda electione, quæ ad solā partem restringitur. Quòd autem *Omnes qui sunt ex Israele*, negat *esse Israelitas*, & *omnes qui sunt ex semine Abrahæ, esse filios*, species est παρονομασίας, quandoquidem in priore membro vniuersam progeniem complectitur, altero germanos tantùm filios designat, qui scilicet non degenerant.

7 *Sed in Isaac vocabitur tibi semē.* In eo versatur Paulus, vt ostendat electionem arcanam Dei supra externam vocationem dominari: & tamen cum ea minimè pugnare, sed potius ad eius confirmationem ac complemētum tendere. Vtrunque ergo vt ordine demōstret, priore loco assumit, non alligari Dei electionem carnali Abrahæ generationi, neque verò id contineri in fœderis conditione: quod nunc appositissimo exēplo confirmat. Nā si qua debuit esse genuina progenies, quæ à pacto nō deficeret, id potissimum habere locū debuit in iis qui primum gradum obtinebant: verùm quum videamus in primis Abrahæ filiis, eo adhuc viuente, recenti promissione, alterum à semine fuisse segregatum, Gen. 21. 12. Heb. 11. 18: quanto id ma-

id magis in longa posteritate euenire potuit? Est autem oraculum hoc sumptum ex Gen.cap.17.20, vbi Dominus Abrahæ respondet, exauditas à se fuisse eius preces super Ismaele: sed alterum fore in quo resideat benedictio promissa. Vnde sequitur, singulari priuilegio certos homines ex electo populo eligi, in quibus efficax & rata sit cõmunis adoptio.

8 *Hoc est non qui sunt*,&c. Nũc ex oraculo colligit propositionem, qua totum eius propositum concluditur. Nam si in Isaac, nõ in Ismael semen vocatur, neque hic min⁹ est Abrahæ filius quàm ille: oportet non omnes carnales filios in semine recenseri, sed promissionem specialiter in quibusdam adimpleri, nõ autem cõmuniter & ex æquo ad omnes spectare. Filios carnis appellat, qui nihil habent carnali progenie excellentius: sicuti filios promissionis, qui peculiariter à Domino signati sunt.

9 *Promissionis enim verbum hoc est.* Alterum oraculũ adiungit, in cuius applicatione videre est quanta diligentia & dexteritate Scripturã tractet. Quum Dominus Gen. 18.10 inquit, diceret se venturum, & nasciturum Abrahæ filium ex Sara, eo innuebat nondum extare suã benedictionem, sed adhuc pendere. Atqui iam natus erat Ismael, quum id diceretur: ergo Dei benedictio extra Ismaelem erat. Illud etiam obiter obseruemus, quanta cautione hic progrediatur, ne Iudæos exacerbet. Primum ergo suppressa causa rem simpliciter indicat: deinde fontem aperiet.

10 Non solùm autem hic: sed & Rebecca quæ ex vno conceperat patre nostro Isaac.

11 Quum enim nondum nati essent pueri, nec quidpiam boni aut mali egissent: vt secũdum electionem propositũ Dei maneret.

12 Non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei, Maior seruiet minori.

13 Quemadmodum scriptum est, Iacob dilexi, Esau autem odio habui.

10 *Non solùm autem.* Abscissæ sunt hoc capite sententiæ aliquot: qualis est hæc, *Sed & Rebecca quæ conceperat ex vno patre nostro Isaac.* nam in eius medio desinit, antequã veniat ad verbum principale. Sensus tamen est, non solùm in Abrahæ filiis posse perspici hanc diuersitatem, quantum attinet ad hæreditatem promissionis: sed multo euidentius documentum extare in Iacob & Esau. Nam in prioribus causari quis posset imparem conditionem, quòd alter foret ancillæ filius. sed isti vterini fuerunt, & quidẽ gemelli: alter tamen reiicitur, alter cooptatur à Domino. vnde constat, promissionis impletionem non omnibus indifferenter constare carnis filiis. Quia autem ad personas respicit Paulus, quibus Deum testatum fecit cõsilium suum, malui subintelligere masculinum pronomen quàm neutrum, sicut fecit Erasmus. Sensus enim est, non soli Abrahæ patefactam fuisse specialem electionem, sed postea etiam Rebeccæ, dum gemellos in vtero ferebat.

11 *Quum enim nondum nati.*) Iam altius conscendere incipit: nẽpe ad indicandam huius diuersitatis rationẽ, quam non nisi in electione Dei positam esse docet. Hactenus enim paucis verbis notauerat, discrimẽ esse inter carnales Abrahæ filios: nempe quamuis omnes in fœderis societatẽ Circuncisione sint adoptati, gratiã tamen Dei nõ esse in omnibus efficacẽ: eos ergo qui fruũtur Dei beneficio, esse promissionis filios. Vnde autẽ id contingeret, vel tacuerat, vel certè obscurè insinuauerat. Nunc verò apertè causam totã ad electionem Dei refert, eámque gratuitam, & quæ minimè ab hominibus pendeat: vt nihil superius quæratur Dei bonitate in salute piorum: in reproborum exitio, nihil superius iusta eius seueritate. Sit ergo hæc propositio, Quemadmodum

gentem Israeliticam à reliquis omnibus populis separat fœderis benedictio: ita eius quoque gentis homines Dei electio discernit, dum alios ad salutem prædestinat, alios ad æternam damnationem. Secunda propositio, Eius electionis non aliud est fundamentū quàm mera Dei bonitas, atque etiam post Adæ lapsum misericordia, quæ nullo prorsus operum intuitu, quos illi placet amplectitur. Tertia, Dominus in gratuita sua electione liber est & solutus ea necessitate, vt eandem omnibus gratiã ex æquo impertiat. quin potius quos vult, præterit: quos autẽ vult, assumit. Hæc omnia Paulus vna clausula breuiter cõprehẽdit, reliqua deinde prosequetur. Porrò his verbis, Quũ nondũ nati essent, aut aliquid boni aut mali egissent, indicat Deũ in statuẽdo discrimine non potuisse intueri opera, quæ nondũ erãt. Qui autẽ cõtrà argutãtur, illud nihil impedire quominus secundũ operũ merita electio Dei inter homines discernat, quia Deus ex futuris operibus præuidet qui gratia sua digni vel indigni futuri sint: non sunt Paulo magis perspicaces, sed in principio theologiæ impingunt, quod debuerat esse Christianis omnibus notissimum: nempe Deum in vitiata hominis natura, qualis in Esau & Iacob fuit, nihil posse considerare quo ad benefaciendum inducatur. Quũ ergo dicit vtrunque nihil boni aut mali tunc egisse, simul addendum est quod ipse præsumit: vtrunque scilicet esse filium Adæ, natura peccatorem, nulla iustitiæ mica præditum. Neque in his explicãdis ideo immoror, quòd dubia sit mens Apostoli: sed quia Sophistæ eius simplicitate non contenti, elabi hinc friuolis distinctionibus conãtur, ostendere volui Paulum nequaquam ignorasse quæ ipsi afferunt: sed eos potius cæcutire in primis fidei rudimentis. Porrò etsi sola vitiositas, quæ diffusa est per totum humanum genus, antequam emergat in actum (vt loquuntur) ad damnationem sufficit, vnde squitur meritò reiectum fuisse Esau, quia naturaliter erat filius iræ: nequis tamen maneat scrupulus, acsi vllius culpæ aut vitii respectu deterior eius conditio fuisset, non minus peccata quàm virtutes excludi vtile fuit. Verum quidem est, propinquam reprobationis causam esse, quia sumus omnes in Adam maledicti: tamen vt discamus in nudo & simplici Dei beneplacito acquiescere, ab hoc quoque intuitu nos tantisper Paulus subducit, donec hanc doctrinam stabilierit, Deũ in suo arbitrio satis iustam eligendi & reprobandi habere causam. *Vt secundũ electionem propositum*, &c. Singulis propè verbis vrget gratuitam Dei electionem: nam si opera locum haberent, dicendum erat, vt operibus constet sua remuneratio. Ipse autem opponit Dei propositum, quod solo eius beneplacito (vt ita loquar) continetur. Ac ne vlla de ea re controuersia maneret, sustulit omnem dubitationẽ, addita altera particula, Secundum electionem. Deinde & tertia, *Non ex operibus, sed ex vocante.* Nunc ergo animos propius aduertamus ad eius contextum. Si ex eo stabilitur Dei propositum secundũ electionem, quòd antequã nascãtur fratres, & aliquid vel boni vel mali designent, alter reiicitur, alter assumitur: ergo siquis velit eorum operibus causam discriminis tribuere, propositum Dei sic euerteretur. Iam quod subiungit, Non ex operibus, sed ex vocante: significat non ex parte operum, sed solius vocationis. vult enim omnem operum considerationem excludere. Habemus ergo totam electionis nostræ firmitudinem in solo Dei proposito esse cõclusam: nihil hîc valere merita, quæ nihil nisi in mortẽ possunt: nõ respici dignitatẽ quæ nulla est: verùm solam Dei benignitatẽ regnare. Proinde falsũ est, ac verbo Dei cõtrariũ dogma, Deum, prout vnumquenque gratia sua dignum vel indignum præuidet, ita vel eligere vel reprobare.

12 *Maior seruiet minori.* Ecce quomodo filios Isaac adhuc latentes in matris vtero, Dominus discernat. Hoc enim illi respondit Diuinum oraculum: vnde sequebatur, Deum peculiari fauore minorem velle prosequi, quem maiori denegaret. Tametsi autem istud ad ius primogenituræ spectabat: in ea tamen ipsa, velut maioris rei typo, declarata fuit Dei voluntas. Atque id videre promptum est, si reputamus quàm parum secundum carnem sua primogenitura Iacobo profuerit. Nam & ob eam periclitatur vehementer, & vt pericu-

culum

culum effugiat, domo & patria cedere cogitur, inhumanissimè tractatur in suo exilio: dũ redit, trepidus & vitæ dubius sese aduoluit ad fratris pedes, suppliciter eius offensam deprecatur, & non nisi eius venia viuit. Vbi dominium supra fratrem, à quo vitam precariò petere cogitur? Maius ergo quiddam fuit quàm primogenitura, quod Dominus oraculo suo pollicebatur.

13 *Quemadmodum scriptum est, Iacob dilexi.* Certiore adhuc testimonio confirmat quantopere valeat ad præsentem causam illud redditum Rebeccæ oraculum: nempe quòd dominio Iacob, & seruitute Esau testata fuerit spiritualis vtriusque conditio: deinde quòd Dei benignitate, nullo suo merito, hanc gratiam obtinuerit Iacob. Ergo hoc Prophetæ testimonium causam ostendit cur primogenituram Iacob detulerit Dominus. Est autem sumptum ex Malachiæ capite 1, vbi Dominus Iudæis ingratitudinem exprobraturus, suam prius in eos bonitatem enarrat. Dilexi vos, inquit. Et subiicit vnde eius amoris exordium, Nónne frater erat Esau Iacob? acsi diceret, Quid habuit prærogatiuæ, cur fratri à me præferretur? nihil sanè. Erat enim ius æquum, nisi quòd naturæ lege, hic qui minor natu erat, subiici illi debuit: ego tamen hunc assumpsi, illum repuli: vtique sola mea misericordia, nulla operum dignitate inductus. Et nunc vos in populum cooptarã, quo eãdem erga semen Iacob benignitatem prosequerer: Edomitas verò abieceram, Esau progeniem. Itaque eò estis deteriores, quos memoria tantæ indulgentiæ ad cultum numinis mei incitare non potest. Quanquã autẽ illic etiã commemorantur benedictiones terrenæ, quas Israelitis cõtulerat Deus: non tamẽ aliter accipere cõuenit, quàm illius beneuolẽtiæ symbola. Cæterũ vbi est ira Dei, illic mors sequitur: vbi dilectio, illic vita.

14 Quid ergo dicemus? num iniustitia est apud Deũ? Absit.

15 Mosi enim dicit, Miserebor, cuius miserebor: & miserabor, quem miseratus fuero.

16 Ergo non volentis, neque currentis: sed miserentis est Dei.

17 Dicit enim Scriptura Pharaoni, In hoc ipsum excitaui te, vt ostendam in te potentiam meam, & vt prædicetur nomen meum in vniuersa terra.

18 Ergo cuius vult, miseretur: & quem vult, indurat.

14 *Quid ergo dicemus?* Caro illã Dei sapientiam audire non potest, quin tumultuosis quæstionibus extẽplò perturbetur, & Deum ad rationẽ quodammodo vocare contendat. Ideo videmus Apostolũ, quoties sublime aliquod mysterium tractat, occurrere multis absurdis, quibus nouerat alioqui occupatum iri hominum mentes. Præsertim verò vbi de prædestinatione audiunt homines id quod tradit Scriptura, multis tricis impediuntur. Est enim prædestinatio Dei, verè labyrinthus, vnde hominis ingenium nullo modo se extricare queat: atqui adeò importuna est hominis curiositas, vt quo periculosior est cuiusque rei inquisitio, eo audacius perrumpat: ita vbi de prædestinatione sermo habetur, quia modũ sibi imponere non potest, sua temeritate velut in profundum mare statim se demergit. Quod ergo piis remediũ erit? an vt omnem prædestinationis memoriam refugiant? minimè. Nam quum nihil docuerit Spiritus sanctus, nisi quod scire nostra interesset: vtilis proculdubio erit eius notitia, quæ modò sub Dei verbo se continebit. Hæc ergo sit nobis sancta obseruatio, ne quid de ipsa scire appetamus, nisi quod Scriptura docet: vbi Dominus sacrum os suum claudit, viã quoque vltra pergẽdi mẽtibus nostris præcludamus. Sed quoniã homines sumus, quibus naturaliter in mentem veniunt stultæ illæ quæstiones: audiamus ex Paulo quomodo sit illis occurrendũ. *Num iniustitia est apud Deum?* Prodigiosus certè humani ingenii furor, quòd iniu-

stitiæ potius Deum insimulat, quàm vt se coarguat cæcitatis. neque enim Paulus procul accersere voluit quibus lectores turbaret: sed quasi è medio sumpsit impiam dubitationem, quæ statim multis obrepit, simulac audiunt Deum de singulis suo arbitrio statuere. Hæc porrò est iniustitiæ species quã imaginatur caro, quòd altero præterito Deus alterum respiciat. Hunc scrupulum vt soluat Paulus, totã causam in duo membra partitur: quorum in priore de electis tractat, in altero tractat de reprobis: ac vult vt in illis quidem Dei misericordiam contemplemur, in his autem agnoscamus iustum iudicium. Principio ergo respõdet, dignam execratione esse hanc cogitationem, vt iniustitia esse apud Deum credatur: deinde in vtranque partẽ declarat quomodo nulla esse possit. Antequam tamẽ vltrà progredimur, obiectio ista clarè testatur, quòd alios eligit Deus, alios reprobat, causam non alibi quàm in eius proposito quærẽdam esse. nam si in operum respectu fundatum esset discrimen, frustra quæstionem de iniustitia Dei Paulus mouisset, cuius nulla potest esse suspicio, vbi Deus quẽque pro merito tractat. Iam & hoc secundo loco notare operæpretium est, quanuis hanc doctrinæ partem videret non posse attingi, quin obstreperæ voces, atque etiam horribiles blasphemiæ extemplò contrà insurgerent, liberè tamen & ingenuè eam protulisse: imò non dissimulat qualis fremendi ac tumultuãdi occasio nobis ingeratur, dum audimus, antequam nascantur homines, suam cuique sortem arcano Dei arbitrio assignari: pergit nihilominus, & sine ambagibus pronũtiat, quod ex Spiritu sancto didicit. Vnde sequitur, minimè tolerabiles esse eorum delicias, qui in redimendis vel placãdis offensionibus, prudentiores Spiritu sancto videri affectant. Ne in crimen vocetur Deus, illis religio est simpliciter fateri à libera eius electione pẽdere hominum salutem vel exitium. Si mentes suas à praua curiositate arcerent, frænarent etiam linguas suas ab immodica licentia, probanda esset modestia eorum & sobrietas: capistrum verò Spiritui sancto & Paulo iniicere, quænam audacia est? Vigeat ergo in Ecclesia Dei hæc magnanimitas, ne pios doctores pudeat simplici veræ doctrinæ professione, quantumuis odiosa sit, refutare quascunque impii calumnias ingerunt.

15 *Mosi enim dicit.* Quantum ad electos attinet, non potest insimulari Deus vllius iniustitiæ: eos enim pro suo beneplacito misericordia dignatur. Et tamẽ hic quoque reperit caro quod obmurmuret. quia concedere Deo non potest vt hunc potius quàm illum fauore dignetur, nisi in medium prodeat causa. Quia ergo absurdum videtur alios aliis absque merito præferri, Deo litem intentat hominum proteruia, acsi personis plus æquo deferret. Nunc quomodo Dei iustitiã defendat Paulus, videndum est. Primò certè non obscurat, neque inuoluit quod videbat odiosum esse: sed in eo asserendo pergit inflexibili constantia. Deinde in quærendis rationibus quæ asperitatem molliant, non laborat: sed satis habet Scripturæ testimoniis impuros latratus cõpescere. Videri quidem posset hæc frigida esse excusatio, non esse Deum iniustũ, quia misericors est quibus visum est: sed quia Deo satis superque est sua vnius authoritas, vt nullius patrocinio indigeat, Paulo satis fuit eum iuris sui statui vindicem. Affert autem hic Paulus responsum quod accepit Moses à Domino, quum pro vniuersi populi salute deprecaretur, Miserebor, respondit Deus, cuius miserebor: & cõmiseratione prosequar, quem commiseratione prosequutus fuero, Exo. 33. 15. Hoc autem oraculo declarauit Dominus, se nemini mortalium esse debitorem: gratuitæ esse beneficentiæ quicquid illis tribueret: deinde hanc beneficentiam liberam esse, vt eam erogaret cui placeret: postremò, cur certis hominibus benefaciat, ac etiam bene velit, non autem omnibus, causam nullam voluntate sua superiorem posse cogitari. perinde enim sonant verba, acsi dictum esset, Cuius semel decreui misereri, ab eo misericordiam meam nunquam auferã: & perpetua benignitate prosequar eum cui benignus esse statui. Atqui sic supremam impartiendæ gratiæ causam assignat, voluntarium suum decretum: & simul innuit, misericordiam suam peculiariter se quibusdã destinasse. nam & præcisa hæc loquutio extraneas omnes

mnes causas excludit: sicuti quum liberam agendi potestatem nobis vendicantes, dicimus, Faciam quod facturus sum. Et diserte relatiuum pronomen exprimit, misericordiam non fore omnibus promiscuam. hæc Deo libertas eripitur, vbi externis causis alligatur eius electio. In duobus verbis quæ vsurpat Moses, exprimitur vnica salutis causa: nam חנן est gratis & liberaliter vel fauere, vel beneficium largiri: רחם verò est affici misericordia. Ita conficitur quod Paulus intendit, misericordiã Dei, quia gratuita est, non esse adstrictam, sed inclinare quò libuerit.

16 *Ergo non volentis*, &c. Ex testimonio illo colligit quod citra controuersiã sequitur, electionem nostram neque industriæ nostræ, neque studio, neque conatui esse tribuendam: sed totam ad Dei consilium referendam esse. Nequis putet, eos qui eliguntur, ideo eligi quia ita promeriti sint, vel Dei fauorem vllo modo sibi conciliarint: aut denique vllam esse in ipsis micam dignitatis qua Deus prouocetur. Simpliciter autem accipe, neque in voluntate nostra, neque in conatu esse situm (cursum enim pro studio vel contentione posuit) vt inter electos censeamur: sed totum id Diuinæ bonitatis, quæ nec volentes, nec conantes, ac ne cogitantes quidem vltrò assumit. Qui verò ex hoc loco ratiocinantur aliquam subesse nobis studii vim, sed quæ per se nihil efficiat, nisi misericordia Dei adiuta, insulse id faciunt. Non enim ostendit Apostolus quid sit in nobis: sed omnes conatus nostros excludit. Est igitur mera cauillatio quod inferunt, nos velle & currere, quia neget Paulus esse volentis aut currentis: quum ipse nihil aliud voluerit, quam nihil operari nec voluntatem nec cursum. Redarguendi tamen rursum sunt illi, qui vt dent locum Dei gratiæ, oscitabundi & desides manent. nam tametsi proprio studio nihil proficitur, quod tamẽ à Deo inspiratur studium, efficacia nõ caret. Non ergo hæc dicuntur, quo Spiritum Dei nobis igniculos instillantem, nostra vel pertinacia vel ignauia præfocemus: sed vt intelligamus, ab ipso esse quicquid habemus: ideoque & ab ipso discamus petere omnia, & sperare, & accepta referre, cum timore & tremore saluti nostræ incumbentes. Altero sophistico sed putido cauillo, Pauli sententiam eludere conatus est Pelagius, non esse quidem volentis & currentis duntaxat, quia misericordia Dei adiuuat. Quem non minus solide quam argute Augustinus refellit: quia si ideo electionis causa esse negatur voluntas hominis, quia non sola, sed tantùm ex parte causa est: sic etiam vicissim dicere licebit, non esse misericordiæ, sed volentis & currentis. Vbi enim erit mutua cooperatio, reciprocum etiam erit elogium: atqui sine controuersia hoc posterius dictum sua absurditate concidit: statuamus ergo Dei misericordiæ sic ascribi eorum salutem quos seruare Deo placet, vt nihil hominis industriæ reliquũ maneat. Nec multo plus coloris habet, quod nonnulli vno contextu volunt hæc recitari in persona impiorum. quomodo enim quadrabit, Scripturæ locos, vbi clarè asseritur Dei iustitia, ad tyrannidem ei exprobrandam torquere? deinde an consentaneum erit, quum prompta esset ac facilis refutatio, Paulum tacitè passum esse Scripturam crasso ludibrio haberi? Sed hæc effugia captarunt qui incomparabile hoc Dei mysterium suo sensu perperam metiebantur. Lautis & teneris eorum auribus asperior erat hæc doctrina, quàm vt Apostolo dignam putarent. atqui potius decebat suam ipsorum duritiem ad obsequiũ Spiritus inflectere, ne tantopere crassis suis commentis addicti essent.

17 *Dicit enim Scriptura*, &c. Iam venit ad secundum membrũ, de impiorũ reiectione: in quo quia aliquãto plus absurditatis esse videtur, eo magis conatur palàm facere quomodo Deus, quos velit reprobando, non tantùm sit irreprehensibilis, sed admirabilis in sua sapientia & æquitate. Assumit ergo testimonium ex Exod. 9.16, vbi Dominus asserit se fuisse qui Pharaonem excitarit in eum finẽ, vt dũ ille contumaciter Diuinæ potentiæ resistere niteretur, victus & subactus, documento esset quam inuictum sit Dei brachiũ: cui ferẽdo, nedum frãgendo, nulla humana virtus par esse queat. En specimẽ quod edere voluit Dominus in Pharaone. Proinde duo sunt hic considerãda, prædestinatio Pharao-

nis in exitiũ: quæad iustũ quidẽ, sed arcanũ Dei consilium refertur. Finis deinde illius, qui est, vt nomen Dei prædicetur, atque in eũ præcipue insistit Paulus. Nã si eiusmodi est ista induratio ob quã mereatur Dei nomẽ prædicari, insimulari ipsum vllius iniustitiæ nefas est: ex locis cõtrariorũ. Sed quia hũc quoque locum multi interpretes dum mollire conantur, deprauant: primò notãdum est, pro Excitandi verbo Hebraicè haberi Constitui te: vbi Deus ostendere volẽs sibi Pharaonis contumaciam obstaculo non fore, quo minus populum suum liberet, non modò à se præuisum eius furorem affirmat, sibíque paratas eius cohibendi esse rationes, sed se cõsultò ita ordinasse, & quidẽ in eum finem, vt documentum suæ potentiæ illustrius statueret. Perperam igitur vertunt quidam seruatum fuisse Pharaonem ad tempus, quum de initio potius agatur. Nam quũ multa hominibus aliunde occurrãt, quæ retardent eorum consilia, & impediant actionum cursum, Deus Pharaonem à se profectum dicit, eíque hanc impositam esse personam. cui sententiæ optimè respondet Excitandi verbum. Porrò nequis imaginetur, quodam vniuersali & confuso motu Diuinitus actum fuisse Pharaonem, vt in illum furorem rueret, notatur specialis causa, vel finis: acsi dictum esset, sciuisse Deum quid facturus esset Pharao, sed data opera in hũc vsum destinasse. Vnde sequitur, frustra iam cũ ipso disceptari, ac si ad reddendã rationem obstrictus foret, quum vltrò prodeat ipse in medium, atque hanc obiectionem anticipet, reprobos ex arcano prouidentiæ suæ fonte manare pronũtians, in quibus nomen suum celebrari velit.

18 *Ergo cuius vult miseretur.* Hìc sequitur conclusio vtriusque membri, quæ in alterius quàm Apostoli persona accipi nullo modo potest: quia mox cõmunicationem cum aduersario attexit, vbi incipit proferre quæ ab aduersa parte obiectari poterant. Itaque minimè dubium est, Paulum è suo ipsius sensu hæc loqui, quemadmodum paulo antè admonuimus, Deum scilicet pro arbitrio suo, quem visum illi fuerit, misericordia dignari: in quemcunque libuerit, iudicii seueritatẽ stringere. Hoc enim vult efficere apud nos, vt in ea quæ apparet inter electos & reprobos diuersitate, mens nostra cõtenta sit, quòd ita visum fuerit Deo, alios illuminare in salutem, alios in mortem excæcare: neque superiorem causam eius voluntate inquirat. Insistere enim debemus in istas particulas, Cuius vult, & Quem vult: vltra quas procedere nobis nõ permittit. Cæterùm, Indurandi verbum, quum Deo in Scripturis tribuitur, non solùm permissionem (vt volũt diluti quidam moderatores) sed Diuinæ quoque iræ actionem significat. nam res omnes externæ quæ ad excæcationem reproborum faciunt, illius iræ sunt instrumenta. Satan autem ipse, qui intus efficaciter agit, ita est eius minister, vt non nisi eius imperio agat. Corruit ergo friuolũ illud effugium, quod de præscientia Scholastici habent. Neque enim præuideri ruinam impiorum à Domino Paulus tradit, sed eius cõsilio & volũtate ordinari. quemadmodum & Solomõ docet, non modò præcognitum fuisse impiorum interitũ, sed impios ipsos fuisse destinatò creatos, vt perirent, Prouerb. 16. 4.

19 Dices itaque mihi, Quid adhuc conqueritur? voluntati eius quis restitit?

20 Atqui, ô homo, tu quis es qui contendas iudicio cum Deo? num dicit fictile figulo, Cur me sic fecisti?

21 An non habet potestatem figulus luti, ex eadem massa faciendi aliud quidem vas in honorem, aliud in contumeliam?

19 *Dices itaque.* Hìc verò præcipuè tumultuatur caro, quũ audit ad Dei arbitrium referri, quòd ad mortem destinati sint qui pereunt. Quare Apostolus rursum descẽdit ad anthypophoras, quia videbat impiorũ ora non posse contineri, quin plenis buccis Dei iustitiã allatrarẽt. ac eorũ quidem affectũ elegãter expri-

exprimit. nam propria defensione non contenti, Deum suo loco reũ subiiciunt: deinde postquam damnationis suæ culpam in eum deriuarunt, aduersus tantam eius potentiam indignantur. Coguntur quidem dare manus, sed fremẽtes, quòd resistere nequeant: ac dominationẽ tribuentes, tyrannidis quodammodo insimulãt. sicuti Sophistæ in scholis suis de absoluta (quam vocãt) eius iustitia perinde garriunt, acsi iustitiæ suæ oblitus, vim sui imperii, peruerse omnia miscendo, experiri vellet. Sic igitur hoc loco impii, Quid habet causæ cur nobis irascatur? quum nos tales formauerit, quum pro suo nutu agat quò libuerit: quid aliud nos perdendo, quàm opus suum in nobis vlciscitur? Neque enim nostrum est cum eo belligerare: vt maximè repugnemus, ipse tamen superior euadet. Ergo & iniquum erit iudicium, si nos perdat: & effrænis est potestas qua nunc in nos abutitur. Quid autem ad hæc Paulus?

20 *O homo, tu quis es.* Quia Græcè participium habetur, potest etiam legi in præsenti, Qui disceptas, vel contendis, vel litigas ex aduerso: quia hoc Græca voce exprimitur, in hunc sensum, Tu quis es qui disceptationem cum Deo suscipis: sed non multũ diuerso sensu. Hac priore responsione nihil aliud quàm improbitatem illius blasphemiæ retundit, argumento ab hominis conditione sumpto. Alteram mox subiiciet, qua Dei iustitiam ab omni criminatione vindicabit. Hoc quidem patet, nullam Dei arbitrio causam superiorem adduci. Quum in promptu solutio esset, ex iustis rationibus pendere discrimen: cur hoc compendio non vsus est Paulus, sed Dei voluntatem in summo gradu locauit, vt nobis pro causis omnibus vna sufficiat? Certè si falsa fuisset obiectio, Deum reprobare vel eligere pro suo arbitrio quos vel fauore non dignatur, vel quos gratuito amat, refutatio non fuisset à Paulo neglecta. Obiiciunt impii, reatu eximi homines, si in eorum salute vel exitio primas partes tenet Dei voluntas. An negat Paulus? imò sua responsione confirmat, Deum, quod visum est, de hominibus statuere: frustra tamen ac furiose insurgere homines ad litigandũ: quia figmentis suis Deus quãcunque voluerit sortem iure suo assignat. Qui verò destitutum ratione Paulum ad obiurgationem confugisse aiunt, grauem Spiritui sancto contumeliam irrogant. Nam quæ ad Dei æquitatem asserendam factura erant, & ad manum illi suppetebant, initio producere noluit, quia apprehendi non poterant. Imò & secundam rationem sic temperabit, vt non plenam defensionem suscipiat: sed ita Dei iustitiam demonstret, si religiosa humilitate & reuerentia à nobis expendatur. Quod ergo maximè conueniebat, monet hominem suæ conditionis: acsi diceret, Quum homo sis, terram ac cinerem te agnoscas: cur ergo contendis cum Domino, de re cui intelligendæ nequaquam par es? In summa, non quod dici poterat, sed quod ruditati nostræ expediebat, attulit Apostolus. Fremunt superbi homines, quòd Paulus arcano Dei consilio reprobari vel eligi homines non negans, causam nullam afferat, quasi verò Spiritus Dei ratione destitutus obmutescat: ac non potius suo silentio moneat mysterium, quod non capiunt mentes nostræ reuerenter adorandum, atque ita curiositatis humanæ proteruiam compescat. Sciamus itaque Deum à loquendo non alium in finem supersedere, nisi quia immensam sapientiam suam modulo nostro comprehendi nõ posse videt, ideóque infirmitati nostræ parcens, ad modestiã & sobrietatem nos inuitat. *Num dicet fictile.* Videmus huc Paulum semper insistere, vt voluntas Dei, quanquam nos lateat eius ratio, iusta habeatur. Fraudari enim suo iure ostendit, nisi de suis creaturis liberè statuat quod visum est. Durum hoc multorum auribus videtur. Sunt etiam qui Deum magno probro exponi causantur, si tale ei defertur arbitrium. Quasi verò cum suo fastidio meliores sint Theologi, quàm Paulus, qui hanc statuit humilitatis regulam fidelibus, vt Dei potentiam suspiciant, non autem æstiment è suo iudicio. Appositissima autem similitudine istam cum Deo litigandi arrogantiam reprimit, in qua videtur allusisse potius ad Iesa. 45.9, quàm ad Ier. 18.6. Nihil enim apud Iere. docetur, quàm Israelẽ esse in manu Domini, vt possit propter eius scelera ipsum penitus cõterere, nõ secus ac figulus vas testaceum. At Iesaias altius conscendit,

h iii.

Væ, inquit, qui contradicit fictori suo, testæ nimirum cum figulo luti contendenti. Nunquid dicet lutum figulo suo, Quid facis? &c. Et certe non est cur se testaceo vasi præferat mortalis homo, vbi se cum Deo comparat. Neque tamē valde in applicando ad præsentem causam testimonio illo laborandū est, quando Paulus alludere duntaxat ad Prophetæ verba voluit, quo plus ponderis haberet similitudo.

21 *An non habet potestatem figulus?* Ratio cur non debeat figmentum cum fictore suo contendere: quia fictor nihil facit nisi ex iure suo. Per vocē Potestatis, non intelligit suppetere virtutem ac robur figulo, vt pro libidine agat: sed optimo iure hanc facultatem ei competere. Neque enim vult Deo asserere potestatem aliquam inordinatam: sed quæ meritò illi sit deferenda. Porrò in aptanda similitudine hoc considera, Quemadmodum figulus nihil luto adimit, quamlibet illi formam dederit: ita quacunque hominem conditione creauerit Deus, nihil ei adimit. Tantùm illud memoria tenendum, spoliari Deum honoris sui parte, nisi tale in homines imperium ei conceditur, vt sit arbiter vitæ & mortis.

22 Quid autem si Deus volens demonstrare iram, & notam facere potentiam suam, sustinuit in multa patientia vasa iræ, in interitum apparata:

23 Vt notas quoque faceret diuitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ, quæ præparauit in gloriam?

22 *Quid autem.* Secunda responsio qua breuiter demostrat, etiamsi incomprehensibile sit hac parte Dei cōsilium, elucere tamen inculpatam eius æquitatem non minus in reproborum interitu, quàm salute electorum. Non ita quidem rationem reddit Diuinæ electionis, vt causam assignet cur hic eligatur, ille reprobetur. Nam & indignū erat, vt quæ arcano Dei consilio continentur, venirent sub hominis censuram: & mysterium illud inexplicabile futurum erat. Quæ ergo humanam intelligentiam fugiunt, ab iis curiose excutiendis nos arcet: interim ostendit, quatenus se profert Dei prædestinatio, in ea meram iustitiam apparere. Particulam εἰ δὲ, qua vsus est Paulus, perinde accipio, acsi dictum esset, Quid autem si? vt tota hæc oratio sit interrogatiua. nam ita apertior sensus constabit: eritque reticentiæ species, in qua subaudiendum erit, Quis propterea insimulare iniustitiæ queat, aut illi diem dicere? Nihil enim hîc apparet nisi rectissima æquitatis regula. Verùm si Pauli mentem assequi volumus, singula propè verba expendenda sunt. sic enim ratiocinatur, Vasa sunt in exitium comparata, id est deuota & destinata exitio: sunt item vasa iræ, id est, in hoc facta & formata, vt documēta sint vindictæ & furoris Dei. Ea si Dominus ad aliquod tempus patienter sustinet, non disperdens primo quoque momento, sed differens paratum illis iudicium, idque ad demonstranda suæ seueritatis indicia, quo cæteri terreantur adeò horrendis exemplis: item ad virtutem suam illustrandam, cui seruire multis modis ea facit: præterea verò quo inde notior fiat & clarius elucescat suæ in electos misericordiæ amplitudo: quid in hac dispensatione reprehensione dignum? Cæterùm quòd reticet, vnde sit illud quòd vasa sunt in exitiū apparata, nō est mirū. assumit enim ex superioribus, causā in æterno ac inexplicabili Dei consilio absconditam esse: cuius iustitiam adorare magis quàm scrutari conueniat. Vasa autem generali significatu pro instrumentis posuit. quoniam in omnibus creaturis quicquid est actionis: est veluti Diuinæ virtutis ministerium. Optima ergo ratione vocamur nos fideles misericordiæ vasa, quibus Dominus instrumentis vtitur ad misericordiæ suæ ostēsionē: reprobi autē vasa iræ, quādoquidē seruiūt illustrandis Dei iudiciis.

23 *Vt etiam notas faceret diuitias.* Ego quoniam in istis duabus particulis καὶ ἵνα, non dubitatam esse ὕστερον πρότερον quo melius cohæreret hoc membrum cum

cum superiore, verti, *vt notas quoque faceret*, &c. Est autem secunda ratio quæ gloriam Dei in reproborum interitu manifestat: quòd ex eo luculentius Diuinæ bonitatis erga electos amplitudo confirmatur. Quid enim isti ab illis differunt, nisi quòd ex eadem exitii voragine à Domino liberati sunt? idque non proprio aliquo merito, sed gratuita eius benignitate. Ergo fieri non potest quin magis commendetur immensa illa clementia erga electos, quum respicimus quam miseri sint omnes qui eius iram non effugiunt. Gloriæ vocabulum, quod bis hic repetitur, interpretor positum pro misericordia Dei. μετονυμικῶς: quia præcipua eius laus est in benefactis. Sic & Ephes. 1. 13. postquam docuit nos adoptatos à Deo in laudem gloriæ gratiæ suæ, paulo post subiungit, obsignatos Spiritu hæreditatis in laudem gloriæ, suppresso Gratiæ verbo. Voluit ergo significare, electos esse instrumenta vel organa quibus misericordiam suam exercet Deus, vt nomen suum in eis glorificet. Etsi autem in hoc secundo membro expressius asserit, Deum esse qui electos suos præparat in gloriam, quum prius simpliciter dixisset, reprobos vasa esse præparata in exitium: dubium tamen non est quin vtraque præparatio ab arcano Dei consilio pendeat. Alioqui dixisset Paulus reprobos se dedere vel proiicere in exitium. Nunc verò significat, antequam nascantur, iam suæ sorti addictos esse.

24 Quos etiam vocauit: nimirum nos, non solùm ex Iudæis, sed etiam ex Gentibus.

25 Quemadmodum & in Osee dicit, Vocabo populum meum eum qui non est populus: & dilectam eam quæ non est dilecta.

26 Et erit in loco vbi dictum est eis, Non populus meus vos, illic vocabuntur filii Dei viuentis.

27 Iesaias autem clamat super Israel, Si fuerit numerus filiorum Israel vt arena maris, reliquiæ seruabuntur.

28 Sermonem enim consummans & abbreuians, quoniam sermonem abbreuiatum faciet Dominus in terra.

29 Et quemadmodum prius dixerat Iesaias: Nisi Dominus sabbaoth reliquisset nobis semen, instar Sodomæ facti essemus, & Gomorrhæ essemus assimilati.

24 *Quos etiam vocauit.* Ex disputatione quam hactenus de libertate Diuinæ electionis habuit, duo consequebantur: nempe Dei gratiam non ita inclusam esse in populo Iudaico, vt non ad alias quoque nationes emanare, & in orbem vniuersum effundere se posset. deinde ne sic quidē alligatam esse Iudæis, vt ad omnes Abrahæ filios secundum carnem, sine exceptione perueniat. Nam si Dei electio solo eius beneplacito fundata est: quocunque se eius voluntas conuerterit, illic electio pariter locum habet. Electione ergo posita, iam via quodammodo strata est ad ea quæ dicere instituit tum de vocatione Gentium, tum Iudæorum reiectione: quarum altera ob nouitatem absurda, altera prorsus indigna videbatur. Quia tamen hæc posterior plus habebat offensionis, illam minus odiosam priore loco tractat. Dicit ergo vasa misericordiæ Dei, quæ ipse in nominis sui gloriam seligit, vndique assumi: nec minus ex Gentibus, quam ex Iudæis. Cæterùm in relatiuo, *Quos*, etsi non planè obseruata est à Paulo ratio grammatices, voluit tamen, velut transitu facto, subnectere, nos esse illa gloriæ Dei vasa, qui assumpti simus partim ex Iudæis, partim ex Gentibus. Vbi à vocatione Dei probat non esse nationis discrimen in electione. Nam si o-

hau-

rigo à Gentibus ducta impedimento nō fuit quo minus nos etiam Deus vocaret, constat Gentes minimè arceri à regno Dei & fœdere salutis æternæ.

25 *Quēadmodū & in Hosee dicit.* Nūc illam Gentium vocationem nouam non debere videri ostendit: vtpote quæ Prophetæ Osee 2.23.1. Petr. 2.10 vaticinio multo antè fuerit contestata. Sensus est apertus, nisi quòd in accommodando testimonio laboratur: siquidem Prophetā illic de Israelitis loqui, nullus negauerit. Dominus enim eorum sceleribus offensus, posthac sibi non amplius fore in populum denuntiat. Postea consolationem subiicit: & ex non dilectis, facit dilectos, ex nō populo, populum. Paulus autem, quod in Israelitas nominatim confertur ad Gentes, conatur applicare. Qui optimè hactenus explicarunt hunc nodum, putarunt Paulū sic voluisse ratiocinari: quod posset impedimento videri esse Gentibus, quo minus participes fiant salutis, id quoque fuisse in gente Israelitica. quomodo igitur Deus olim Iudæos, quos abiecerat & extermi narat, in gratiam benignè recepit: ita & erga Gentes eadem benignitate nunc vtitur. Verùm quia hæc interpretatio, etsi sustineri potest, videtur tamen mihi habere aliquid coactum, cogitent lectores an non hæc sit aptior, si consolationem illam Prophetæ nō Iudæis modò, sed Gentibus datam credamus. Neque enim nouum est aut insolens Prophetis, postquam Iudæis ob sua flagitia Dei vltionem edixerunt, conuertere se ad regnum Christi, quod in totum orbē propagādum erat: neque id importunè. Quando enim irā Dei ita Iudæi peccatis suis prouocarūt, vt repudiari ab ipso mereantur, nulla salutis spes superest, nisi ad Christum se conuertant: per quē fœdus gratiæ instauratur, & sicut in eo fundatū erat, sic nūc vbi intercidit, renouatur. Et certè quum in rebus desperatis vnicum sit refugiū Christus: nulla solida consolatio afferri miseris peccatoribus, & irā Dei sibi imminere cernētibus, potest, nisi Christo proposito. Imò hoc, vt monuim⁹, Prophetis solēne est, vbi populum Diuinæ vltionis comminatiōne perculsum humiliarunt, ad Christum reuocare, vnicū desperatum asylum. Vbi autem erigitur regnum Christi, simul suscitatur cælestis illa Ierusalem, in quā ciues ex omnibus mundi partibus congregantur. Id verò præcipuè valet in præsenti oraculo: nā quum Iudæi è familia Dei exterminati essent, eo modo redacti erant in vulgarem ordinem, & Gentibus pares facti. Post sublatum discrimen, iam Dei misericordia in omnibus Gentibus promiscuè locum habet. Vnde colligimus aptè ad causam præsentē accommodari Prophetæ vaticinium, in quo Deus, postquā Iudæos Gentibus æquauit, Ecclesiam se ex alienis collecturum pronūtiat, vt qui populus nō erat, incipiat esse. *Populum meum, eum qui non est populus.* Hoc dicitur diuortii respectu, quod iam fecerat Deus cum populo, omni eum dignitate abdicans, vt exteris Gentibus non præcelleret. Tametsi autem quos æterno suo consilio sibi destinauit Deus in filios, hi sunt & perpetuò filii: Scriptura tamen sæpe non recenset inter Dei filios, nisi quorū electio vocatione est approbata. Vnde etiam nos docet non iudicare, ac multo minus pronuntiare de electione Dei, nisi quatenus se suis signis manifestat. Sic postquam Ephesiis ostēderat Paulus eorum electionem & adoptionem ante mundi creationem apud Deum fuisse definitam, Ephes. 2.1, aliquanto pòst, fuisse quondam alienos à Deo testatur. Nimirum pro eo tempore, quo suam erga eos dilectionem Dominus nondum ostenderat: tametsi æterna misericordia amplexus foret. Ergo hoc loco appellantur nō dilecti, quibus iram potius quàm dilectionem testatur Deus. Porrò donec reconciliet adoptio homines Deo, scimus iram eius super totum humanum genus recumbere. Fœmininum genus participii pendet ex Prophetæ contextu. dixerat enim sibi natam fuisse filiam, cui nomen imposuerat, Non dilecta: vt sub hoc typo agnosceret populus Deo se exosum esse. Iam sicuti reiectio causa odii fuit, ita amoris initium esse docet Propheta Osee 1.10, vbi Deus adoptat qui ad tempus extranei fuerant.

27 *Iesaias autem clamat.* Ad secundam partem nunc progreditur: à qua incipere noluit, ne eorum animos nimis exulceraret. Atque hoc non sine artificio est, quòd Iesaiam clamantem facit,

non loquentem: quo scilicet maiorem attentionem excitet. Porrò aperta sunt Prophetæ Esa.10.21 verba, ad deterrēdos Iudæos, ne in carne nimium gloriētur. Horrēdum enim auditu est, quòd ex infinita multitudine exiguus tātùm numerus salutē consequetur. Nā etsi Propheta postquā descripsit populi vastitatē, ne putarent fideles extinctū prorsus esse Dei fœdus, spem aliquam gratiæ facit residuam: restringit tamen eam ad paucos. Sed quia id de suo tēpore vaticinatus erat Propheta: videndū quomodo ad institutum suum Paulus rite accommodet. Sic autem dicit, Quum Dominus vellet è captiuitate Babylonica populum suum liberare, ex immensa illa multitudine ad paucissimos modò liberationis suæ beneficiū peruenire voluit: qui excidii reliquiæ meritò dici possēt, præ numeroso illo populo, quem in exilio perire sinebat. Iā restitutio illa carnalis veram Ecclesiæ Dei instaurationem figurauit, quæ in Christo peragitur: imò eius duntaxat fuit exordium. Quod ergo tunc accidit, multo certius nunc adimpleri conuenit, in ipso liberationis progressu & complemento.

28 *Sermonem enim consummans & abbreuians.* Omissa interpretationū varietate, mihi germanus sensus hic videtur, Domin⁹ sic & decurtabit & abscindet populum suū, vt videri possit quædam veluti consumptio, quòd residuum erit, id est facies aut vestigium ingentis ruinæ. Hæc tamen paucitas quæ à consumptione restabit, erit opus iustitiæ Domini: vel, quod magis placet, seruiet ad testificandam Dei iustitiam per vniuersum orbem. Quia Verbum generaliter in Scriptura Rē significat, Verbū cōsummatū ponitur pro Consummatione. Vbi crasse hallucinati sunt multi interpretes, dum nimis argutè volunt philosophari. Finxerunt enim ita vocari Euangelii doctrinā, quia resectis ceremoniis, breue sit Legis cōpendium. Quanquam Consumptionem potius dici oportuit. Vbi etiam non tantum hic erratum est ab interprete: sed & Iesaiæ 10.22.23, & 28.22, Ezech.11.13, vbi dicitur, Ah, ah, Domine Deus, consūmationem facies reliquiarum Israel? quū velint dicere Prophetæ, Reliquiásne ipsas ad vltimam internecionem disperdes? Atque id propter vocis Hebraicæ ambiguitatem factum est. Nam quum verbū כלה tam finire & perficere, quàm cōsumere significet, non satis obseruatum suis locis fuit hoc discrimen. Neque ad verbum sic locutus est Iesaias, sed posuit duo substantiua nomina, Consumptionem & Definitionem, vel decisionem: vt mirè sit importuna Hebraismi affectatio in Græco interprete. Quorsum enim attinuit sententiam per se lucidam obscura dicendi figura inuoluere? Adde quòd Iesaias hîc hyperbolicè loquitur, dum consumptionē vocat extenuationem, qualis insigni aliqua clade fieri solet.

29 *Et quemadmodum prius dixerat Iesaias.* Aliud ex Esa.1.9 testimoniū affert, vbi vastitatem Israelis, pro suo tēpore Propheta deplorat. Id autem si semel factum fuit, non est nouum exemplum. Nihil enim habet prærogatiuæ populus Israel, nisi à parentibus: qui tamen eum in modum tractati fuerant, vt Propheta conqueratur sic afflictos fuisse, vt parum abfuerint ab excidio Sodomæ & Gomorrhæ. Hoc tamen discrimē erat, quòd pauculi asseruati erant in semen, ad nomen excitandum, ne penitus interiret, ac æterna obliuione deleretur. Deum enim oportuit promissionis suæ semper esse memorem, vt inter seuerissimas vindictas, misericordiæ locum aliquem daret.

30 Quid ergo dicimus? Quòd Gentes quæ non sectabantur iustitiam adeptæ sunt iustitiam, iustitiam autem ex fide.

31 Israel autem sectando legem iustitiæ, ad legem iustitiæ non peruenit.

32 Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus. offenderunt enim ad lapidem offensionis.

33 *Quemadmodum scriptum est, Ecce pono in Sion lapidem offensionis, & petram offendiculi. Et omnis qui crediderit in eum, non pudefiet.*

30 *Quid ergo*, &c. Nunc, quo præcidat Iudæis omnem occasionem obmurmurandi Deo, incipit causas ostendere humano captui comprehensibiles, cur gens Iudaica sic abiecta fuerit. Faciunt autem perperam, ac ordinē inuertunt, qui has causas statuere & erigere conātur supra arcanam Dei prædestinationem, quam pro suprema causa habendā prius docuit. Verùm quemadmodum illa causis omnibus est superior: ita impiorum prauitas & malitia locum materiámque præbet Dei iudiciis. Quoniā autem in difficili causa versabatur, vtitur communicatione, & velut dubitanter interrogat quid hîc dici posſit. *Quòd Gentes quæ non sectabantur.* Nihil absurdius, aut minus consentaneum videbatur, quàm Gentes, quæ nulla iustitiæ cura in carnis suæ lasciuiis volutabātur, in salutis participationem vocatas, iustitiam obtinere: Iudæos contrà, qui Legis operibus studiosè incubuerant, ab omni iustitiæ præmio depelli. Paulus id quod mirè paradoxum erat, ita nudis verbis effert, vt addita ratione temperet quicquid inerat asperitatis: nempe, iustitiam quam apprehenderunt Gentes, constare fide: ideo pendere à Domini misericordia, non propria hominis dignitate. Studium autem illud Legis quo Iudæi tenebantur, præposterū fuisse, quia iustificari per opera studebant: sicque eò contendebāt quò peruenire homo nō potest. Quin & in Christum impingebāt, per quem vnū ad iustitiam adipiscendam patet aditus. Cæterùm hoc priore membro, propositum Apostolo fuit, meram Dei gratiam euehere, ne alia causa in Gentium vocatione quæratur, nisi quia indignos fauore suo amplecti dignatus est. Dei iustitia nominatim loquitur, sine qua salus non contingit: sed Gentium iustitiā in gratuita reconciliatione positā esse significat, ex fide manare dicens. Nam siquis iustificatas esse fingat, quia fide adeptæ sint Spiritum regenerationis, longè discedet à Pauli mente. Neque enim verū esset, apprehēdisse quod non quærebāt, nisi quia gratis vagos & errantes amplexus est Deus, iustitiámque, cuius incognitæ nullum vigere studiū poterat, obtulit. Quinetiam notandum est, non aliter Gentiles fide iustitiam esse adeptos, nisi quia Deus fidem eorum sua gratia anteuertit. Nam si fide priores aspirassent ad iustitiam, hoc iam fuisset eam sectari. Itaque fides ipsa portio gratiæ fuit.

31 *Israel autem sectando.* Quod dictu erat incredibile, Paulus liberè profert, nihil mirum esse si Iudæi strenuè iustitiā sectando, nihil profecerint: quia scilicet extra viam currendo, frustrà se fatigarūt. Iam priore loco Legem iustitiæ per hypallagen posuisse mihi videtur pro iustitia Legis: in repetitione secūdi mēbri, alio sensu sic vocasse iustitiæ formā seu regulam. Itaque summa est, quòd Israel in Legis iustitiam insistens, eam scilicet quæ in Lege præscripta est, veram iustificationis rationem non tenuerit. Elegans autem paronomasia est, quū legalem iustitiam in causa fuisse docet, vt à Lege iustitiæ excideret.

32 *Non ex fide, sed quasi ex operibus.* Quia vulgo zeli præposteri iusta esse excusatio videtur, iustè eos reiici ostendit Paulus, qui salutem sibi tentant acquirere operum fiducia: quia fidē, quātum in se est, abolent, extra quam nulla speranda est salus. Itaque si voti compotes forent, talis successus veræ iustitiæ exinanitio foret. Porrò vides vt fides & operum merita comparentur, velut res penitus contrariæ. Quum ergo fiducia operum maximum sit obstaculū, quo via nobis intercluditur ad iustitiam consequendam: necesse est vt illa valere iussa, in vnam Dei bonitatem recumbamus. Terrere enim meritò debet hoc Iudæorum exemplum, omnes eos qui ad regnum Dei per opera obtinēdum cōtendunt. nō enim opera Legis ceremoniarum obseruationes vocat, vt supra ostensum fuit: sed operum merita, quibus fides opponitur, solam Dei clementiam vtroque (vt ita dicam) oculo respiciens, nullo propriæ dignitatis intuitu. *Offendierunt*

derunt enim in lapidem. Optima ratione confirmat proximan sententiam. Nihil enim magis absurdum, quam iustitia potiri qui eam deucere conantur. Datus nobis in iustitiam Christus est: eum officio suo priuare nititur quisquis operum iustitiam Deo obtrudit. Atque hinc apparet, quoties in operum fiduciam recumbunt homines, sub inani zelandæ iustitiæ prætextu, furiosa amentia bellum gerere cum Deo. Cæterum quomodo in Christum impingant qui operum fiducia nituntur, non est cognitu difficile. Nisi enim peccatores nos agnoscim⁹, propriæ iustitiæ inopes ac vacuos, obscuramus Christi dignitatem: quæ in hoc sita est, vt sit lumen, salus, vita, resurrectio iustitia, medicina nobis omnibus. Quorsū autē ista omnia, nisi vt cæcos illuminet, dānatos restituat, mortuos viuificet, in nihilum redactos exsuscitet, sordib⁹ plenos abluat, morbis cōfectos curet ac sanet? Imò siquid nobis arrogamus iustitiæ, cum Christi virtute quodammodo luctamur: siquidem eius officium est, nòn minus omnē carnis superbiam conterere, quàm laborantes ac sub onere fatigatos subleuare ac solari. Propriè autem citatum est testimonium, nam illic denuntiat Deus, se fore populo Iuda & Israel in offendiculū, ad quod impingentes corruant. Quū Christus ille ipse Deus sit qui per Prophetā loquebatur, nō est mirū id nūc quoque in ipso adimpleri. *Et lapidem offensionis* vocans Christum, non mirum esse admonet, si in via iustitiæ progressi non sint, qui peruersa sua contumacia impegerint ad offendiculū, quum Deus facilem viam monstrasset. Notandum verò est, Christo hoc propriè & à seipso non competere: sed potius accidentale esse ex hominum malitia, sicuti mox sequitur.

33 *Et omnis qui crediderit, non confundetur.* Hoc aliunde sumptū testimonium ad piorum cōsolationem subiecit: acsi diceret, Quòd Christus lapis offensionis dicitur, nō est quòd ipsum exhorrescamus, aut pro fiducia formidinem concipiamus. In ruinam siquidem incredulis positus est: piis autem in vitam ac resurrectionem. Ergo quemadmodū vaticinium illud de offensione & scandalo inpletur in rebellibus & incredulis: ita aliud est quod ad pios dirigitur, nempe ipsum esse lapidem fortem, pretiosum, angularem, firmissimè fundatum, quo quicūque subnixus fuerit, nō præcipitabit. Quod autē pro Festinare, seu præcipitare, Pudefieri posuit, id habuit à Græco interpete. Certum quidem est, illic Dominum voluisse spem suorum cōfirmare. Vbi autem Dominus bene sperare nos iubet, ex eo sequitur, non posse nos pudefieri. Vide locum 1. Petr. 2. 10, huic non absimilem.

CAP. X.

1 FRatres, beneuolentia certè cordis mei & deprecatio ad Deum super Israel est in salutem.

2 Testimonium enim reddo illis, quòd zelū Dei habent, sed non secundum scientiam.

3 Ignorantes enim Dei iustitiam, & propriā iustitiam quærentes statuere, iustitiæ Dei subiecti non fuerunt.

4 Finis enim Legis, Christus, in iustitiam omni credenti.

Hinc videmus quāta solicitudine sanctus vir offensionibus obuiarit. Adhuc enim vt temperet quicquid erat acerbitatis in exponenda Iudæorum reiectione, suam, vt prius, erga eos beneuolentiam testatur, & eam ab effectu cōprobat, quod sibi eorum salus curæ esset coram Domino. Hæc enim affectio ex genuina demum charitate nascitur. Quanquam alia forte etiā de causa suum erga gentem, ex qua oriundus erat, amorem testari coactus est: nam à Iudæis nunquam recepta fuisset eius doctrina, si ex professo infensum sibi putassent: & Gētibus etiā suspecta fuisset eius defectio: quia putassent hominum odio à Lege

esse apostatam, quemadmodũ proximo capite attigimus.

2 *Testimonium enim reddo.* Hoc ad faciendam amoris fidem pertinebat: fuit enim iusta causa cur eos misericordia potius quàm odio prosequi deberet: quum cerneret eos ignorantia tantùm labi, non animi prauitate: imò quum videret non nisi aliquo Dei affectu moueri ad persequendum Christi regnum. Cæterùm hinc discamus quò nos bonæ nostræ intentiones abripiant, si illis obsecundamus. Vulgò hæc putatur optima & valde idonea excusatio, vbi is qui redarguitur, obtẽdit se non malo animo fecisse. Atque hic prætextus hodie innumeros detinet, ne studium ad inquirendam Dei veritatem applicent, quòd putant excusabile fore quicquid ignoratione, citra destinatam malitiam, imò cum bona intentione deliquerint. atqui nemo est nostrum qui Iudæos excusare sustineat, quòd Christum crucifixerint, quòd in Apostolos immaniter sæuierint, quòd Euangelium perdere & extinguere conati fuerint: quum tamẽ eadem illis defensio suppetat, qua securè gloriamur. Facessant ergo vanæ illæ tergiuersationes de bona intentione: si Deum ex animo quærimus, sequamur viam qua sola ad eum peruenitur. Melius est enim vel claudicare in via, quàm extra viam strenuè currere, vt ait Augustinus. Si religiosi esse volumus, meminerimus verum esse quod Lactantius docet, eam demum veram esse religionem, quæ cõiuncta est cum Dei verbo. Rursum tamen quum videmus eos perire, qui bona intentione errant in tenebris, cogitemus nos esse mille mortibus dignissimos, si à Deo illuminati, scientes & volentes ab eius via euagamur.

3 *Ignorantes enim Dei iustitiam.* En quomodo inconsiderato zelo aberrarint: nempe quòd propriam iustitiam erigere voluerunt: quæ stulta fiducia ex Diuinæ iustitiæ ignoratione prouenit. Obserua antithesin Dei iustitiæ & hominum. Primò videmus opponi inter se quasi res contrarias, & quæ simul stare nequeunt: vnde sequitur, euerti Dei iustitiam, simulac propriam statuunt homines. Deinde vt inter se respondeant antitheta, non dubium est vocari Dei iustitiam quæ eius donum est: sicut rursum dicitur hominum iustitia, quam petunt à seipsis, vel se ad Deum afferre cõfidunt. Iustitiæ ergo Dei non subiicitur qui vult in seipso iustificari: quia iustitiæ Dei obtinendæ principium est, abdicare se propria iustitia. Quorsum enim iustitiam aliunde quærere attinet, nisi quia inopia nos cogit? Diximus autẽ alibi quomodo Dei iustitiã fide induãt homines: quia scilicet imputatur illis Christi iustitia. Porrò superbiam qua inflati sunt hypocritæ, vtcunque specioso zeli fuco tegatur, grauiter infamat Paulus, quũ dicit eos omnes, quasi excusso iugo, Dei iustitiæ aduersos esse ac rebelles.

4 *Finis enim legis Christus.* Mihi non malè quadrare videtur hoc loco verbũ Complemẽti, sicuti etiam Erasmus Perfectionem vertit: sed quia altera lectio omniũ ferè consensu recepta est, & ipsa quoque non malè conuenit: liberum per me erit lectoribus eam retinere. Hac ratione occurrit Apostolus obiectioni, quæ contrà moueri poterat. Videri enĩ poterãt Iudæi rectã viam tenuisse, quia in Legis iustitiam incubuerant: hanc falsam opinionẽ refellere necesse habuit, quod hìc facit. Indicat enim Legis præposterum interpretem esse, qui per eius opera iustificari quærit: quoniã in hoc Lex data est, quo nos ad aliam iustitiam manu duceret. imò quicquid doceat Lex, quicquid præcipiat, quicquid promittat, semper Christum habet pro scopo: ergo in ipsum dirigendæ sunt omnes partes. Id autem fieri nequit, quin omni iustitia spoliati, peccati agnitione confusi, ab ipso vno iustitiam gratuitam petamus. Vnde sequitur, vitiosum Legis abusum meritò in Iudæis reprehendi, qui sibi ex adminiculo perperam obstaculum fecerint: imò Legem Dei turpiter mutilasse apparet, qui reiecta eius anima, mortuũ literæ corpus arripuerint. Quanuis enim mercedem Lex iustitiæ suæ obseruatoribus promittat: postquam tamen omnes in reatum coniecit, nouam substituit in Christo iustitiam, quæ operum meritis non acquiritur: sed gratis donata fide recipitur. Ita fidei iustitia (quẽadmodum vidimus primo capite) testimoniũ à Lege habet. Habemus autẽ insignem locum, quòd Lex omnibus suis par-

partib⁹ in Christū respiciat, itaque rectā eius intelligentiam habere nemo poterit, qui non ad hunc scopum perpetuò collimet.

5 Moses enim describit iustitiā quæ est ex Lege, Quòd qui fecerit ea homo, viuet in ipsis.

6 Quæ verò est ex fide iustitia, sic dicit, Ne dixeris in corde tuo, Quis ascendet in cælum? hoc est Christum deducere.

7 Aut, Quis descendet in abyssum? hoc est Christum ex mortuis reducere.

8 Sed quid dicit? Propè est verbum in ore tuo & in corde tuo. hoc est verbum fidei, quod prædicamus.

9 Quòd si confessus fueris ore tuo Dominum Iesum, & credideris in corde tuo quòd Deus suscitauit illum ex mortuis, saluus eris.

10 Corde enim creditur in iustitiā, ore fit cōfessio in salutē.

5 *Moses enim, &c.*)Vt appareat quātopere inter se pugnant iustitia fidei & operum iustitia, eas nunc inter se confert. comparatione enim magis elucescit repugnantia quæ est inter res contrarias. Agit autem non Prophetarū oraculis, sed ipsius Mosis testimonio, ob hanc vnam causam, vt intelligerent Iudæi, nō esse datam a Mose Legem, quæ ipsos in operum fiducia detineret: sed quæ ad Christum potius duceret. Nam etiam si Prophetas suæ sententiæ testes citasset: hærebat tamen hic scrupulus, cur Lex aliam iustitiæ formam præscriberet. Hunc ergo optimè discutit, quum ex ipsa Legis doctrina stabilit fidei iustitiam. Porrò quòd Paulus consentientem facit Legē cum fide, & tamē illius iustitiam huius iustitiæ opponit: eius est intelligenda ratio. Lex bifariam accipitur: nūc enim significat vniuersam doctrinam à Mose proditā, nunc partē illā quæ ministerii eius propria erat: quæ scilicet præceptis, præmiis, & pœnis continetur. Moses autem in vniuersum hoc officii habuit, vt populum de vera pietatis regula erudiret. Id si verum est, oportuit illum pœnitentiam & fidem prædicare: fides verò, nisi propositis Diuinæ misericordiæ promissionibus, & illis quidem gratuitis, non docetur: itaque oportuit esse Euangelii præconē: quod fideliter præstitisse constat ex multis locis. Quo populū ad pœnitentiā instituerct, docere debuit quæ viuendi ratio esset Deo accepta: eam Legis præceptis complexus est. Iam quo iustitiæ amorem populi animis instillaret, rursum iniquitatis insereret odium, promissiones & minæ addēdæ fuerūt: quæ præmia iustis esse reposita, peccatoribus verò horrendas pœnas denūtiarent. Nunc populi officium erat, considerare quot modis esset maledictus, & quàm procul ab eo esset, vt posset Deū operib⁹ promereri: ita desperatione propriæ iustitiæ concepta, ad Diuinæ bonitatis portum, adeóque ad Christum ipsum confugere. Ille finis fuit Mosaici ministerii. Iā verò quia Euangelicæ promissiones sparsim tantum leguntur apud Mosen, ac illæ etiā nōnihil obscurè: præcepta verò & præmia Legis cultoribus constituta identidem recurrunt: meritò ista functio propriè ac peculiariter Mosi tribuitur, docere qualis sit vera operum iustitia: deinde qualis eius obseruationem remuneratio, qualis transgressionē vltio maneat, ostendere. Hac ratione Moses ipse cū Christo cōfertur apud Ioh. 1. 17. vbi dicitur, Legem à Mose esse datam, à Christo gratiam & veritatem fuisse adimpletam. Ac quoties ita restrictè accipitur Legis nomen, tacitè opponitur Moses Christo: ideóque tunc videndum est quid Lex ab Euangelio separata, in se contineat. Quod ergo hîc de iustitia Legis dicitur, referre conuenit non ad totam Mosis functionem, sed ad partem istam quæ peculiariter quodā-

modo ei commissa fuit. Nunc ad verba ipsa venio. *Moses enim describit.* Paulus habet γράφει, sed est aphæresis, pro Describere. Est autem locus ex Leuitici 18. 5, vbi Dominus vitã æternã pollicetur iis qui Legem suã seruauerint. Sic enim Paulum quoque accepisse vides: non de temporali modò vita, quod nonnullis placet. Item Eze. 20. 11. Gal. 3. 12. Paulus autem sic inde arguit, Quum nemo iustitiã à Lege præscriptam consequatur, nisi qui exactè omnes eius partes impleuerit: ab ea autẽ perfectione omnes homines semper longè abfuerint: frustra quis ad salutem hac via contendat. perperam ergo fecit Israel, qui Legis iustitiam sperauit se posse adipisci, à qua omnes excludimur. Vide quomodo à promissione ipsa arguat, nihil eam nobis prodesse, propter conditionem scilicet impossibilem. Quàm ergo futilis argutiæ est, promissiones legales citare, ad statuendam operum iustitiam? Cum iis enim manet nos certa maledicto: tãtùm abest vt inde ad nos salus perueniat. Quo putidior est stupiditas Papistarum, quibus satis est ad probanda merita, nudas promissiones arripere. Non frustra, inquiunt, vitam suis cultoribus promisit Deus: sed interim non vident, ideo promissam esse, vt omnibus mortis terrorem incuteret suarum transgressionum sensus: atque ita defectu suo coacti, ad Christum confugere discerent.

6 *Quæ verò est ex fide iustitia.* Hic locus eiusmodi est, qui lectorem non parum torquere possit: idque duabus de causis. Nam & impropriè videtur à Paulo detortus, & verba ipsa in alienũ sensum cõmutata. sed de verbis postea videbimus: prius animum aduertamus ad applicationem. Locus est enim Deuteronomii 30. 12, vbi (quemadmodum in superiore) de Legis doctrina loquitur Moses: Paulus autem ad Euangelicas promissiones trahit. Hic nodus sic bene expedietur, Moses facilitatem illic ostendit perueniendi ad vitam, quia iam Dei voluntas Iudæis occulta non est, nec lõgè dissita, sed sub aspectum posita. Si de sola Lege sermo esset, friuolum fuisset argumentum: quum nihilo sit factu facilior Lex Dei ante oculos posita, quàm si procul abesset. Ergo non Legem solam designat, sed totã in genere Dei doctrinam, quæ Euangelium sub se cõprehẽdit. Verbum enim Legis per se, nunquam in corde nostro est: ac ne minima quidem eius syllaba, donec per fidem Euangelii inseritur. Deinde etiam post regenerationẽ, verbum Legis propriè in corde nostro esse non dicetur: quia perfectionem requirit, à qua lõgè fideles quoque ipsi distant. At verbum Euãgelii in corde sedem habet, etiamsi cor non impleat. nam imperfectionis ac defectus veniam offert. Ac omnino Moses illo capite (quemadmodum & quarto) insignem Dei beneuolentiam populo cõmendare studet, ex eo quòd cũ in suam disciplinam & magisterium susceperat: quæ commendatio à nuda Legę sumi non poterat. Nec obstat quòd illic Moses de vita ad Legis regulam formanda concionatur: nã cũ gratuita fidei iustitia cõiunctus est regenerationis Spiritus. Itaque alterũ ex altero colligit: quia Legis obseruatio ex Christi fide. Nec dubium est quin hæc sententia ex illo principio pendeat, Circuncidet Dominus cor tuum: quod paulo antè posuerat eodem capite. Quare nullo negotio refelluntur: qui Mosen illic de bonis operibus agere dicunt. Fateor id quidẽ esse verum: sed absurdum esse nego, Legis obseruationem ex suo fonte, hoc est, ex fidei iustitia deduci. Nunc quærenda est verborum explicatio, *Ne dixeris in corde tuo, Quis ascendet*, &c. Moses celum & mare nominat, tanquam loca remotiora, & homini aditu difficilia. Paulus autem, perinde acsi aliquid spiritualis mysterii lateret sub his vocibus, ad mortẽ & resurrectionem Christi trahit. Siquis istam interpretationem nimis coactam & argutã esse causetur, intelligat non fuisse Apostolo propositum, Mosis locum anxiè tractare: sed ad præsentis causæ tractationem duntaxat applicare. Nõ ergò syllabatĩ recẽset quid sit apud Mosem: sed expolitione vtitur, qua instituto suo testimoniũ Mosis propius accõmodat. Ille de locis inaccessis loquutus erat: Paulus ea loca expressit, quæ & ab aspectu nostro maximè omnium sunt abscondita, & fidei tamen nostræ respicienda sunt. Quare si per amplificationem vel expolitionem hæc dicta accipias, non poteris dicere quòd Paulus

lus violenter aut importunè detorserit Mosis verba: sed potius fateberis, citra vllam sensus iacturam, eleganter ad vocabula Cæli & Maris allusisse. Simpliciter ergo nunc verba Pauli enarremus. Quia duobus fundamẽtis salutis nostræ securitas incumbit, dum & acquisitã nobis vitam intelligimus, & mortem deuictam. vtroque per verbum Euangelii fidem suffultam esse docet. Christus enim moriendo, mortem absorbuit: resurgendo, vitam in potestatem suam accepit. Iam Euangelio mortis ac resurrectionis Christi beneficium nobis cõmunicatur: ergo non est quod vltrà quidpiam appetamus. Itaque vt constet fidei iustitiam abundè ad salutẽ sufficere, duo illa membra cõtineri sub ea docet, quæ sola ad salutem desiderantur. *Quis* ergo *ascendet in cælum?* tãtundẽ valet, acsi dicas, Quis scit an nos hæreditas illa æternæ & cælestis vitæ maneat? *Quis descendet in abyssum?* acsi dicas, Quis scit an mortem corpoream sequatur etiam sempiternus animæ interitus? Vtramque dubitationẽ docet esse fidei iustitia sublatam: nam altera Christum è cælo deduceret, altera è morte reduceret. Christi enim in cælum ascensio fidem nostram de æterna vita sic firmare debet, vt Christum penè ipsum è cælorum possessione detrahat, qui dubitat an cæli hæreditas parata sit fidelibus, quorum nomine & causa illuc ingressus est. Similiter quum inferorum horrores subierit, vt nos inde liberaret, reuocare in dubium an adhuc huic miseriæ obnoxii sint fideles, est irritam facere eius mortem, & veluti abnegare.

8 *Sed quid dicit?* Negatiua oratio quam hactenus retulit, ad tollenda fidei obstacula pertinet: restat ergo vt rationem tradat obtinendæ iustitiæ, in quem finem subiungitur affirmatio. Quòd autem interrogatio interponitur, quum possent vno contextu omnia simul dici, id excitandæ attentionis causa factũ est. Simúlque docere voluit quàm latum sit inter Legis & Euangelii iustitiam discrimen: quum illa se procul ostendens, ab accessu cunctos mortales arceat: hæc autem propè se offerens, ad sui fruitionem familiariter nos inuitet. *Prope est verbum.* Primò hoc notandum est, ne ambagibus abducta hominum mentes à salute aberrent, verbi metas illis præscribi, intra quas se contineant. Perinde enim est acsi iuberet vno verbo cõtentas esse, & moneret in hoc speculo contemplanda esse cælorum arcana, quæ & aciem oculorum perstringerent suo fulgore, & aures obstupefacerent, & metem ipsam redderent attonitam. Itaque insignem ex hoc loco consolationẽ animæ percipiunt fideles de verbi certitudine: quòd scilicet in eo non minus tutò acquiescant, quàm in præsentissimo rerum aspectu. Deinde notãdum est, proponi verbum à Mose, in quo stabilis & tranquilla salutis fiducia nobis constet. *Hoc est verbum fidei.* Meritò id assumit Paulus: nam Legis doctrina pacatam ac tranquillam conscientiam minimè reddit: nec ei suppeditat quibus contentam esse oporteat. Interim tamen non excludit reliquas verbi partes, ac ne præcepta quidem ipsa Legis: sed vult statuere peccatorum remissionẽ pro iustitia, etiam citra exactam obedientiam quam Lex requirit. Sufficit ergo ad pacandas mentes, & stabiliendam hominum salutem, Euangelii verbum: quo non iubemur operibus iustitiam promereri, sed gratuitò oblatam fide amplexari. Verbum autem Fidei, pro verbo Promissionis, hoc est, pro ipso Euangelio, μετωνυμικῶς dictum: quoniam relationẽ habet cum fide. Subaudienda enim est antithesis, qua discernitur Lex ab Euãgelio: atque ex hac distinctionis nota colligimus sicuti Lex opera exigit, Euangelium nihil aliud postulare, nisi vt fidem afferant homines ad recipiendam Dei gratiam. Particula ista, *Quod prædicamus*, ideo adiecta est, nequis suspicaretur Paulum à Mose dissidere. Testatur nanque in Euangelii ministerio sibi cum Mose optimam esse consensionem: quandoquidem ille quoque non alibi quàm in gratuita promissione Diuinæ gratiæ, fœlicitatem nostram locauerit.

9 *Quod si confessus fueris.* Hic quoque allusio est magis, quàm propria aut genuina interpretatio: nã verisimile est Mosen oris vocabulo per synecdochẽ vsum esse, pro facie seu conspectu. At non dedecuit Apostolum alludere ad nomen Oris, in hunc modum, Quando coram ore nostro verbũ suum pro-

ponit Dominus, proculdubio nos ad cõfessionẽ eius vocat. Vbicunque enim est verbum Domini, illic debet fructificare: fructus autẽ, oris est confessio. Quòd autem fidei confessionem præponit, est anastrophe Scripturis satis familiaris. Melior enim ordo futurus erat, si præmissa cordis fiducia, oris confessio subiecta foret, quæ ex ea nascitur. Ritè verò Dominum Iesum fatetur qui sua eum virtute ornat, talẽ agnoscẽs, qualis à Patre datus est, ac in Euãgelio describitur. Quòd verò disertè tãtùm resurrectionis fit mẽtio, nõ ita accipere cõuenit, quasi mors nullo loco esset: sed quia Christus resurgendo omnes salutis nostræ numeros impleuit. Et si enim morte peracta est redemptio & satisfactio, per quam Deo sumus reconciliati: victoria tamen aduersus peccatum, mortem & Satanã resurrectione parta fuit. Hinc etiam & iustitia, & vitæ nouitas, & spes beatæ immortalitatis. Ideóque vna resurrectio sæpe nobis ad salutis fiduciã proponitur, non vt nos à morte abducat, sed quia mortis effectum & fructum testatur: denique mortem in se continet resurrectio. Qua de re aliquid attigimus 6. capite. Adde etiam quòd Paulus non historicam modò requirit fidẽ, sed in ipsa resurrectione complectitur eius finem. Tenendum enim est quorsum Christus resurrexerit: nempe quòd in eo excitando consilium Dei Patris fuerit nos omnes in vitam restituere. Quãquam enim potestas Christo fuerit à seipso recipiendæ animæ: hoc tamen opus Deo Patri Scriptura plærũque ascribit.

10 *Corde enim creditur in iustitiã.* Hic locus nos adiuuare potest ad intelligendam fidei iustificationem. nam ostẽdit inde nobis iustitiã obtingere, quòd Dei bonitatem in Euangelio nobis oblatam amplectimur: hinc ergo sumus iusti, quòd Deum nobis in Christo propitium esse credimus. Verùm obseruemus, fidei sedem nõ in cerebro esse, sed in corde: neque verò de eo contenderim, qua in parte corporis sita sit fides: sed quoniam Cordis nomen pro serio & sincero affectu ferè capitur, dico firmam esse & efficacem fiduciam, non nudam tantùm notionem. *Ore fit confessio in salutem.* Mirum videri queat, cur nunc salutis nostræ portionem fidei tribuat, toties antehac testatus, sola fide nos saluos fieri. Sed ex eo colligi non debet, confessionem salutis nostræ causam esse: tantùm significare voluit quomodo salutem nostrã Deus perficiat: nempe dum fidem, quã pectoribus nostris indidit, emergere per confessionem facit. Imo simpliciter voluit notare quæ sit fides vera, ex qua hic fructus emanat, nequis inanem fidei titulum pro ea prætenderet: nam cor ita debet accendere studio gloriæ Dei, vt flammam suam extra egerat. Et sanè qui est iustificatus, salutem iam obtinet: non ergo minus corde ad salutem creditur, quàm ore fit confessio. Vides sic distinxisse, vt iustificationis causam ad fidem referret deinde ostenderet quid ad salutem consummandam sit necessarium. Neque enim corde credere quis potest, quin in ore confiteatur: & necessitas quidem est perpetuæ consequentiæ, non quæ salutem confessioni adscribat. Cæterùm viderint quid respõdeant Paulo, qui nobis hodie imaginariam quandam fidem fastuose iactant, quæ secreto cordis contenta, confessione oris veluti re superuacanea & inani, supersedeat. Nimis enim nugatorium est, asserere ignem esse, vbi nihil sit flammæ neque caloris.

11 Dicit enim Scriptura, Omnis qui credit in eum, non pudefiet.

12 Non enim est distinctio Iudæi & Græci: vnus enim Dominus omnium diues in omnes qui inuocant eum. Quisquis enim inuocauerit nomen Domini, saluus erit.

11 *Dicit enim, &c.* Postquam causas notauit cur Iudæos meritò Deus repudiasset, redit ad Gẽtium vocationem asserẽdam: quæ pars est altera quæstionis in qua nunc versatur. Quoniam igitur viam ostenderat qua ad salutem homines perueniant: & ea quidẽ non minus Gentibus quàm Iudæis communis sit

sit ac exposita: nunc addito primùm signo vniuersali, ad Gentes illam apertè protendit: deinde Gentes quoque nominatim in eam vocat. Repetit autē quod iam adduxerat testimoniū ex Iesa. cap. 28.16, vt sententia plus habeat authoritatis: simul vt pateat quā bene editæ de Christo prophetiæ cū Lege consentiāt.

12 *Non enim est distinctio.* Si sola fiducia requiritur, vbicunque reperta fuerit, illic se vicissim proferet Dei beneuolentia in salutem: nullum ergo hic erit discrimē gentis aut nationis. Et addit firmissimam rationem: nam si is qui mundi totius est creator & opifex, omnium hominum est Deus: omnibus benignum se exhibebit à quibus pro Deo agnitus & inuocatus fuerit. Nam quum immēsa sit eius misericordia, fieri nō potest, quin se in omnes effundat, à quibus expetita fuerit. *Diues* hic actiuè accipitur, pro benigno & benefico. Vbi notandum, Patris nostri opulentiā largitate non minui: ideóque nihil nobis decrescere, quamlibet alios multiplici gratiæ suæ affluentia locupletet. Non est ergo cur inuideant alii aliorū bonis, perinde acsi quid ipsis propterea deperiret. Tametsi verò satis valida erat ratio ista, Prophetæ tamen Ioelis oraculo eā cōfirmat: quòd expressa particula vniuersali, omnes pariter includit. Verùm ex circūstantia multo melius cognoscēt lectores huc cōgruere quod pronuntiat Ioel 2.22. Itē Act.1.24, tū quia de Christi regno illic vaticinatur: tū etiā quòd præfatus irā Dei horribili modo exarsuram, in medio eius ardore salutē pollicetur omnibus qui nomen Domini inuocauerint. Vnde sequitur, vsque ad mortis abyssos penetrare Dei gratiam, si modò illinc expetatur, vt minimè arcenda sit à Gentibus.

14 *Quomodo ergo inuocabunt eum in quem non crediderint? quomodo verò in eum credent de quo non audierint? quomodo autem audient absque prædicante?*

15 *Quomodo autem prædicabunt, nisi mittantur? quemadmodum scriptum est, Quàm pulchri pedes annuntiantium pacem, annuntiantium bona.*

16 *Sed non omnes obedierunt Euangelio. Iesaias enim dicit, Domine, quis credidit sermoni nostro?*

17 *Ergo fides ex auditu, auditus autem per verbum Dei.*

Non occupabo hic diu lectorem referendis simul ac refellendis aliorum opinionibus. sit saluum cuique iudicium: mihi verò liberè proferre liceat quod sentio. Vt ergo intelligas quorsum pertinat hæc gradatio, principio cōsidera, fuisse mutuū nexum inter Gētium vocationē & Pauli ministeriū, quo inter ipsas defungebatur: vt ab vni⁹ approbatione, alterius quoque approbatio pēderet. Iā necesse erat Paulo, Gentiū vocationem extra dubium statuere, simul sui ministerii rationem reddere, ne videretur gratiam Dei perperā dispergere, quòd panē filiis Dei destinatū, illis subduceret, ac canibus erogaret. vtrunque ergo simul facit. Sed orationis filū quomodo cohæreat, non bene intelligetur, donec singulæ partes ordine enarratæ fuerint. Perinde valet hæc progressio, acsi diceret, Tā Iudæi quàm Gentes, nomen Dei inuocando, se in ipsum credere eo ipso declarant: quoniam vera nominus Dei inuocatio nō potest esse, quin recta eius cognitio præcesserit. Porrò fides ex verbo Dei nascitur: verbū autē Dei nullibi prædicatur, nisi speciali Dei prouidentia & ordinatione. Ergo vbi Dei inuocatio, illic est fides: vbi fides, præcessit semē verbi: vbi prædicatio, illic Dei vocatio. Iā vbi vocatio ita efficax & fructuosa, illic clarū & indubitatū signū est Diuinæ beneuolentiæ. Inde tandē constabit, Gētes nō esse à regno Dei excludendas, quas in salutis communionem Deus asciuerit. Nam vt fidei causa apud eas est prædicatio Euangelii: ita prædicationis causa est Dei missio, qua

voluit in hunc modum eorum saluti consulere. Reliqua nunc seorsum expendamus.

14 *Quomodo inuocabunt.* Vult hîc coniungere Paulus inuocationem cum fide: vt sunt profectò res inter se coniunctissimæ. Qui enim Deum inuocat, se quasi ad vnicum salutis portum recipit: & quod certissimi refugii genus est, velut filius in optimi atque amantissimi patris sinum se cõfert, vt eius cura protegatur, indulgentia ac charitate foueatur, benignitate subleuetur, virtute fulciatur. Id facere nemo poterit qui non ante de paterna Dei erga se beneuolentia tantam persuasionem animo conceperit, vt ab ea quiduis ausit expectare. Ergo qui Deum inuocat, in eo præsidium [illegible] repositum confidat necesse est. Siquidem de ea inuocatione hîc loquitur Paulus, quæ Deo approbatur. Nam hypocritæ quoque inuocant, sed non in salutem: quia sine vllo fidei sensu. Vnde apparet, quàm nihil sapiãt omnes Scholastici, qui Deo se dubitanter offerunt, nulla fiducia subnixi. Longè aliter Paulus, qui illud tãquam confessum axioma sumit, non posse nos ritè precari, nisi de successu certò persuasos. Neque enim fidem implicitam hîc designat, sed eam certitudinem quam de paterna eius beneuolentia concipiunt animi nostri, vbi per Euangelium reconciliat nos sibi, & in filios adoptat. Hac sola fiducia nobis ad eum patet aditus: vt etiam docetur Ephe.3.12. Econuerso autem collige, illam esse demũ veram fidem, quæ Dei inuocationẽ ex se parit. fieri enim nequit, vt qui Dei bonitatẽ gustauit, non etiã perpetuò ad eam votis omnibus aspiret. *Quomodo in eum credent, de quo, &c.* Summa est, nos quodammodo esse mutos, donec ad precandum nobis ora aperiat Dei promissio. quem etiam ordinem demonstrat apud Prophetã Zach. 13.9, his verbis, Dicam illis, Populus meus estis vos: & ipsi mihi dicent, Tu Deus noster. Neque enim est nostrum, qualem libuerit Deum fingere. Legitima ergo eius cognitio habẽda est, qualis in eius verbo proponitur. Siquis verò Deum ex proprio sensu bonum cõcipiat, non erit certa nec solida fides, sed instabilis & fluxa imaginatio: proĩde ad rectam Dei cognitionẽ verbum requiritur. Verbum nõ aliud hîc posuit, quàm quod prædicatur, quòd hæc ordinaria sit, quã eius dispensandi instituit Dominus, ratio. Siquis porrò inde contendat, Deum hominibus sui notitiam aliter non posse instillare, quàm instrumento prædicationis, negabimus illud fuisse ex mẽte Apostoli, qui tantùm in ordinariã Dei dispensationẽ respexit: nõ autẽ eius gratiæ Legem præscribere voluit.

15 *Quomodo prædicabunt, nisi mittantur?* Hoc specimẽ esse & pignus Diuini amoris significat, vbi gentem aliquam Euãgelii sui prædicatione dignatur: neque vllum esse eius præconẽ, quẽ nõ peculiari sua prouidentia suscitarit: quare non esse dubium, quin Deus nationem eam visitet, in qua Euãgelium annuntiatur. Quia autem hîc nequaquam de legitima cuiusque vocatione agit Paulus, superuacuum foret hîc longiorem de ea sermonem habere. Tantùm hoc tenere sufficiat, nõ fortuitò pluere Euangelium ex nubibus, sed per manus hominum afferri, quò Diuinitus missum est. *Quemadmodum scriptum est, Quàm preciosi.* Sic in rem præsentem testimonium istud Esa.52.7. Nah.1.15, conuenit applicare, Dominus spem liberationis populo suo facturus, insigni encomio eorũ aduentum ornat, qui lætum huius rei nuntiũ afferrent. Eo igitur ipso declarauit, non minori in pretio habendũ esse Apostolicũ ministerium, per quod æternæ vitæ nuntius nobis adfertur. Inde autem sequitur à Deo esse: quãdoquidem nihil est in mũdo desiderabile nec laude dignum, quod non ab eius manu proficiscatur. Cæterùm hinc quoque discimus, quantopere expetenda res sit bonis omnibus, & quanti æstimanda Euangelii prædicatio, quæ sic ore Domini commendatur. Neque enim dubium est, magnificè Deum præfari de incomparabili huius thesauri pretio, vt ad eum cupidè expetendum expergefiant omnium mentes. *Pedes* pro aduentu accipe, per metonymiam.

16 *Sed non omnes obedierunt Euangelio.* Istud nihil ad eam argumentationem pertinet, quam Paulus in hac gradatione persequi voluit. Ideo neque in cõclusione quæ mox sequetur, tale quicquam repetet: sed operæpretium fuit Paulo hoc quoque interserere vice occupatio-

pationis, nequis ex eo quod dictum erat, verbum semper ordine fidem præcedere, non secus ac semen prius est segete, reciprocum argumentum strueret, atque inferret fidem sequi vbicunque est verbum. nam ita potuisset Israel gloriari, qui nunquam verbo fuerat destitutus. Oportuit ergo & hoc in transitu indicare, multos vocari, qui tamen electi nō sunt. Locum autem adducit ex Ies. 53.1, & Ioh. 12.38, vbi Propheta oraculū illud præclarum de Christi morte & regno editurus, cum admiratione præfatur de credentium paucitate, quæ talis ei in spiritu apparebat, vt exclamare coactus sit, Domine, quis credidit auditui nostro, id est, sermoni quē prædicamus? Nam quum Hebræis nomen, שמועה passiuè Sermonem significet: Græci ἀκοὴν, Latini Auditum, impropriè quidem, sensu tamē non ambiguo reddiderunt. Iam videmus cur obiter hæc exceptio interposita fuerit, nequis scilicet fidem necessariò sequi putaret vbicunque viget prædicatio. Rationem tamen postea notat, quum addit, Brachiū Domini cui reuelatum est? Significat enim non aliter extare verbi profectum, nisi dum Spiritus sui luce Deus affulget, atque ita ab externa hominis voce distinguitur interior vocatio, quæ sola efficax est, & solis electis propria. Vnde facilè liquet quàm stultè quidā ratiocinentur, promiscue electos esse omnes, quia vniuersalis est salutis doctrina, & promiscuè omnes ad se Deus inuitat. Neque enim promissionum generalitas sola & per se communem omnibus salutem facit: quin potius eam ad electos restringit peculiaris ista reuelatio, cuius meminit Propheta.

17 *Ergo fides ex auditu.* Ex conclusione videmus quid spectauerit Paulus in serie illa contexenda: nempe vt ostēderet, vbicunque est fides, Deum illic electionis suæ signum iam antè prodidisse. Deinde quod benedictionem suam per Euangelii ministerium effuderit, vt mentes fide illuminaret, ac ex ea quoque ad nominis sui inuocationem institueret, in qua omnibus salus promittitur: hoc modo testatum esse Gentes in partem æternæ hæreditatis à se admitti. Est autē notabilis locus de efficacia prædicationis: quoniam ex ea fidem nasci testatur. Confessus nuper quidem est, per se nihil proficere: sed vbi Domino operari placet, hoc instrumentū est potentiæ ipsius. Et certè vox hominis vsque in animam penetrare sua virtute nequaquam potest: & nimium extolleretur mortalis homo, si diceretur vim habere nos regenerandi: lumen etiam fidei sublimius quiddam est, quàm vt humanitus conferri possit. Verùm hæc omnia non obstant, quin Deus per hominis vocem efficaciter agat, vt eius ministerio fidē in nobis creet. Præterea notandum est non alia quàm Dei doctrina fidē fundari. Neque enim ex qualibet doctrina fidē oriri tradit Paulus, sed nominatim ad Dei verbum restringit: quæ restrictio absurda foret, si in hominum placita recumbere fides posset. Quare facessant oportet omnia hominum commenta, vbi de fidei certitudine agitur. Hoc modo etiam concidit Papale illud phātasma fidei implicitæ, quod fidem à verbo auellit: ac multo magis execrāda illa blasphemia, suspēsam manere verbi fidem, donec eam fulciat Ecclesiæ authoritas.

18 Sed dico, nunquid non audierunt? Quinimo In omnē terram exiuit sonus eorum: & in fines orbis verba eorum.

19 Sed dico, nunquid non cognouit Israel? Primus Moses dicit, Ego ad æmulationem prouocabo vos in eo qui non est populus, & in gente stulta irritabo vos.

20 Iesaias autem audet, & dicit, Inuentus sum à non quærētibus me: conspicuus factus sum iis qui me non interrogabant.

21 De Israel autem dicit, Quotidie expādi manus meas ad populum contumacem & contradicentem.

18 *Sed dico, nunquid non aud.* Quandoquidem ex prædicatione imbuuntur hominũ mentes Dei notitia, quæ eiusdem Dei inuocationem ex se generat: restabat hoc quærendum, an Gentibus non esset annuntiata Dei veritas. nam quòd repente se ad Gentes contulerat Paulus, in ea nouitate nõ leuis erat offensio. Quærit ergo an Deus nunquam antè ad Gentes vocẽ suã direxerit, & doctoris officio functus sit erga totum mũdũ. Porrò vt cõmuniter scholam omnibus apertã esse doceat, in quã vndique discipulos sibi Deus colligeret, Prophetæ testimoniũ adducit ex Psal. 19. 5. quod parũ in speciem videtur ad rem facere. Propheta enim non de Apostolis illic loquitur, sed de mutis Dei operibus: in quibus ita euidenter elucere dicit Dei gloriã, vt dici possint habere suã quãdã linguã ad Dei virtutes narrãdas. Fecit hic Pauli locus, vt allegoricè totũ Psalmum exponerent veteres, quos etiã sequuta est posteritas. Ita sine controuersia sol tanquam sponsus è thalamo egrediens, Christus fuit: Apostoli autem cæli fuerunt. Quos maior tenuit religio, & qui se modestius gesserunt in Scripturæ interpretatione, existimãt quòd propriè de cælesti architectura dictũ erat, Paulũ ad Apostolos per allusionem transtulisse: verùm quia animaduerto seruos Domini maiore vbique reuerẽtia tractasse Scripturas, neque adeò licentiosè huc illuc flexisse: nõ possum persuaderi Paulum sic abusum esse isto loco. Accipio igitur eius citationem in proprio & germano Prophetæ sensu, vt tale sit argumentum, Deus iam ab initio mundi suã Gentibus diuinitatem manifestauit: & si non hominum prædicatione, creaturarum tamen suarum testimonio. Nam etsi Euangelium tunc inter ipsas silebat, totum nihilominus cæli & terræ opificium loquebatur, ac præconio suo authorem celebrabat. Apparet ergo Dominũ, etiã pro eo tempore quo fœderis sui gratiã in Israele continebat, non tamẽ ita sui notitiã Gentibus subduxisse, quin aliquam semper illis scintillã accenderet. Propius quidem electo populo se tunc manifestauit, vt meritò domesticis auditoribus conferri potuerint Iudæi, quos sacro suo ore familiariter docebat: quia tamen Gentes quoque eminus cælorum voce alloquebatur, hoc præludio ostendit velle se illis etiam tandem innotescere. Cæterùm cur Hebraicum nomen קום Græcus interpres φθόγγον reddiderit, nescio. Lineam enim nunc in ædificio, nunc in scriptura significat. Hoc quidem loco, quia certum est idem bis repeti, mihi probabile est cælos induci tam scripto quàm voce differentes de potentia Dei ad totum humanum genus. Nam Exeundi verbo admonet Propheta doctrinam hanc, cuius cæli sunt præcones, non inclusam esse angustis vnius terræ finib⁹, sed personare vsque ad vltimas orbis plagas.

19 *Sed dico, nunquid non cognouit Israel.* Hæc aduersæ partis obiectio ex cõparatione minoris & maioris sumpta est. Ratiocinatus est Paulus, Gentes à Dei notitia non esse prohibendas, quum se illis ab initio Deus, licet obscurè tantùm & per inuolucra patefecerit, vel saltem dederit aliquẽ suæ veritatis gustũ. Quid ergo de Israele dicendum erit, qui lõgè alia doctrinæ luce illuminatus fuerat? Qui fit enim vt homines exteri & profani ad lucem procul sibi monstratam accurrant: sanctum verò Abrahæ genus familiariter perspectam respuat? Sẽper enim tenenda est illa distinctio, Quæ gẽs est tam inclyta, vt deos sibi appropiquãtes habeat, sicut Deus tuus hodie ad te descẽdit? Deut. 4. 8. Ergo nõ abs re quæritur, cur non Legis doctrinam qua imbut⁹ erat Israel, sequuta fuerit cognitio. *Prim⁹ Moses dicit.* Probat Mosis testimonio, Si Gentes Deus Iudæis præferat, in eo nihil esse absurdi. Locus ex celebri illo Cãtico Deut. 32. 21 desumptus est, vbi Deus Iudæis perfidiam exprobrans, hãc se vindictam sumpturum denuntiat, vt eos ad zelotypiã prouocet, Gentibus in fœdus receptis: quia desciuerant ipsi ad fictitios deos: Vos, inquit, me spreto & abiecto, ius meum & honorem ad idola transtulistis: ego vt hanc iniuram vlciscar, vicissim substituam in locum vestrũ Gẽtes, & quod hactenus vobis dedi, illis transcribã. Id autem sine populi Iudaici repudio fieri nõ potuit. Nã inde æmulatio cuius meminit Moses, quòd gentẽ sibi cõstituit Deus ex nõ gẽte: & nouũ populũ de nihilo suscitat, qui locũ, vnde Iudæi fuerãt depulsi, occupet, quemadmodum relicto vero Deo, illi se idolis prostituerant.

rant. Quòd autem Christi aduentu non defecerant Iudæi ad crassam illam & externam idololatriam, nihil ad eos excusandos facit: quandoquidem suis figmentis profanauerant totum Dei cultum: imò tandem Deum Patrem in Christo vnigenito Filio sibi patefactum abnegarunt: quod est vltimum impietatis genus. Obserua *gentem stultam & non gentem* idem valere: quia extra spem vitæ cælestis nulla propriè est hominum essentia. Porrò vitæ initium & origo ex luce fidei est. Itaque spiritualis essentia ex noua creatione fluit: quo sensu fideles vocat Paulus Dei opus, ex quo regeniti sunt eius Spiritu, & ad eius imaginem reformati. Iā ex nomine Stultitiæ colligimus quicquid sine Dei verbo sapiunt homines, meram esse vanitatem.

20 *Iesaias autem audet, & dicit.* Quoniam hoc vaticinium aliquanto clarius est, quo maiorem attentionem excitet, plenum fiducia esse præfatur: acsi diceret, Non figuratè nec perplexè Prophetam fuisse loquutum, sed planis & perspicuis verbis Gentium vocationem asseruisse. Quæ autem paucis verbis interpositis hic separauit Paulus, vno contextu apud Prophetam Esaiam habentur capite 65. 12, vbi Dominus venturum tempus pronuntiat, quo gratiam suam conuertat ad Gentes: & rationem statim subiungit, tædium contumaciæ Israelis, quæ nimia diuturnitate facta iam esset intolerabilis. Sic ergo loquitur, Qui de me antea non interrogabant, ac nomen meum negligebant, nunc quæsierunt me (præteritum pro futuro, ad denotādam vaticinii certitudinem) qui me nō quærebant, præter spem & votum inuenerunt. Scio à quibusdam Rabbinis peruerti totum hunc locum, acsi promitteret Deus facturum se vt à sua defectione resipiscāt Iudæi. Sed nihil clarius est quàm de alienigenis haberi sermonem, quia mox in cōtextu sequitur, Dixi, ecce adsum populo in quo nomen meum non est inuocatum. Hauddubiè ergo futurum denuntiat Propheta, vt noua adoptione recipiantur in Dei familiam, qui prius alieni fuerant. Illa est ergo Gentium vocatio, in qua tamen generalis typus elucet vocationis omnium fidelium. Siquidem nemo est qui Dominum præueniat: sed omnes sine exceptione, gratuita eius clemētia, e profundissima mortis abysso eripimur: vbi nulla ei⁹ cognitio, nullum colendi eius studium, nullum denique veritatis eius sensus.

21 *De Israel autem, &c.* Subiicitur causæ redditio, cur Deus ad Gentes trāseat: quia scilicet gratiam suam videt inter Iudæos esse ludibrio. Sed quo melius intelligant lectores, secundo membro notari populi excæcationem, disertè admonet Paulus electo populo exprobrari suam malitiā. Ad verbum quidem est, Dicit ad Israel: sed phrasim Hebraicam imitatus est Paulus: quia ל sæpe pro מן capitur. Dicit autem se ad Israelem manus expandere, quem & verbo assiduè ad se inuitabat, & omni benignitatis genere allicere nō cessabat. His enim duobus modis vtitur ad homines vocādos: quādoquidē sic beneuolētiā illis suā demōstrat. Præcipuè tamen de contemptu doctrinæ conquestus est, qui eo magis detestabilis est, quo insignius paternam solicitudinem exerit Deus, verbo ad se homines inuitans. Ac valde emphatica loquutio est, eum manus expandere: quia salutem nostram per verbi sui ministros procurans, non secus manus nobis porrigit, quàm si pater Filium gremio blandè excipere paratus, brachia etiam extenderet. *Quotidie* autem dicit: ne cui mirum videatur, si defatigatus sit illis benefaciendo, quum ipsa assiduitate nihil profecerit. Eadem est figura quæ habetur apud Ieremiam 7.13, & 11.7: vbi ait se manè surrexisse vt illos admoneret. Porrò duobus aptissimis nominibus infidelitas designatur. Siquidem participium ἀπειθοῦντα vertere libet Præfractum aut rebellem: neque tamen Erasmi & Veteris interpretis translatio, scilicet Non credentem, prorsus displicet. Sed quum Propheta pervicaciæ populum accuset, deinde addat, Errare per vias non bonas, non dubito quin Græcus interpres Hebraicum סורר exprimere voluerit duabus vocibus, populum immorigerum aut rebellem primùm vocans: deinde contradicentem: quia in eo se prodidit contumacia, quòd populus indomito fastu & amarulentia sanctas Prophetarum monitiones obstinatè respuit.

CAP. XI.

1 Dico igitur, Num abiecit Deus populum suum? Absit. Etenim ego Israelita sum, ex genere Abrahæ, tribu Bẽiamin.

2 Non abiecit Deus populum suum quẽ præcognouit. An nescitis in Elia quid Scriptura dicat? quomodo appellet Deum aduersus Israel, dicens,

3 Domine, Prophetas tuos occiderunt, & altaria tua diruerunt, & ego relictus sum solus, & quærunt animam meam.

4 Sed quid dicit ei Oraculum? Reseruaui mihi ipsi septem millia virorum, qui non flexerunt genu imagini Baal.

5 Sic ergo & hoc tempore reliquiæ secundũ electionem gratiæ supersunt.

6 Quòd si per gratiam, iam non ex operibus: alioqui gratia, iam non est gratia. si verò ex operibus, iam non est gratia: alioqui opus iam non est opus.

1 *Dico igitur,* &c. Quæ hactenus de Iudæorum cæcitate & obstinatione disseruit, eò spectare videri poterãt, acsi Christus aduentu suo Dei promisiones aliò transtulisset, Iudæis ab omni salutis expectatione exterminatis. Illam itaque obiectionem hoc loco præuenit: & quod de repudiatis Iudæis prius tradiderat, ita moderatur, ne fœdus olim cum Abrahamo initum, nunc abrogatum quis putet: aut eius memoriam Deo sic intercidisse, vt Iudæi nunc alienati sint penitus ab eius regno, quemadmodum ante Christi aduentum Gentes. id verò negat, vt certè falsum fuisse mox ostendet. Nec verò in hoc vertitur quæstio, iuréne an iniuria populũ Deus repulerit. Nã proximo capite probatum fuit, quum præpostero zelo populus repulisset Dei iustitiam, iustas superbiæ suæ pœnas dedisse, meritò fuisse excæcatum, ac tandem fœdere excidisse. Iã ergo in disputationẽ non venit abdicationis ratio: sed alia de re exoritur certamẽ, quãuis talẽ Dei vindictam fuerit promeritus, an fœdus quod Deus cum Patribus olim pepigit, sit abolitum, quod vlla hominum perfidia labefactari absurdum esset. Principium enim illud retinet Paulus, quum gratuita sit adoptio, & in solo Deo non in hominibus fundata, firmã & inuiolabilẽ stare, qualiscunque hominũ incredulitas ad eã abolendã conspiret: hic nodus soluẽdus est, ne credatur Dei veritas & electio ex hominum dignitate pendêre. *Etenim ego Israelita.* Antequam in causam ingrediatur, obiter exẽplo suo probat, quàm absurdum sit putare illam gentẽ à Deo derelictam. Ipse enim ab vltima origine Israelita erat, non proselytus, aut in Israelis politiam recens insitus. Quum ergo inter selectissimos Dei seruos meritò censeretur, documẽto erat, Dei gratiam in Israele residere. Conclusionem ergo veluti probatam assumit, quam tamẽ iusta tractatione postea explicabit. Quòd supra Israelitæ titulum, se Abrahæ semẽ vocat, & tribum quoque suam exprimit, eò pertinet, vt habeatur pro germano Israelita. Sicuti ad Phil. 3. 4. Nam quòd ad commendationem misericordiæ Dei valere quidam putant, oriundum fuisse Paulum ex ea tribu quæ propemodũ excisa fuerat, coactum videtur, ac longè petitum.

2 *Non abiecit.* Responsio est negatiua, & cum moderatione. Apostolus enim præcisè negando reiectum esse populum, secum ipse pugnasset. Verùm correctione adhibita, tale reiectionis genus esse docet, quo Dei promissio irrita nõ reddatur. Ita distribuitur respõsio in duas

duas partes, quòd Deus nequaquam contra fœderis sui fidem vniuersam Abrahæ progeniem abiecerit: neque tamen extet adoptionis effectus in omnibus carnis filiis, quia præit arcana electio. Ita generalis reiectio efficere non potuit, quin saluum maneret aliquod semen: ipsum enim visibile populi corpus sic abdicatū fuit, vt nullum ex spirituali Christi corpore membrum exciderit. Siquis roget annon Circuncisio Iudæis omnibus commune fuerit gratiæ Dei symbolum, vt in eius populo censeri debuerint: prompta est responsio, quia vocatio externa per se inefficax est sine fide, meritò incredulis adimi honorem quem oblatum respuunt. Ita manet specialis populus, in quo Deus constantiæ suæ specimen exhibet: firmitatis verò originem deducit Paulus ab arcana electione. Neque enim hic fidem respicere dicitur Deus, sed proposito suo constare, ne populum abiiciat quem præcognouit. Atque hic rursus notādum est quod prius admonui, Præcognoscendi verbo non intelligi speculationē nescio quam, qua præsciuerit Deus qualis quisque futurus esset, sed Beneplacitum, quo sibi delegit in filios qui nondum nati, in eius gratiam se insinuare non poterant. Ita ad Galatas 4.9, dicit cognitos fuisse à Deo, quia suo fauore eos anteuertit, vt ad Christi notitiam vocaret. Nunc tenemus, quamuis vniuersalis vocatio fructum non proferat, non excidere tamen Dei fidem, quin semper Ecclesiam conseruet quandiu superstites manent electi: quia licet Deus totum populum promiscuè ad se inuitet, non tamen intus trahit nisi quos nouit esse suos, & quos Filio dedit: quorum etiam fidelis vsque in finem erit custos. *An nescitis.* Quum tam exiguus esset eorum numerus qui ex Iudæis Christo crediderant, fieri vix potuit quin ex paucitate colligerent, reiectum esse totum Abrahæ genus, atque obreperet cogitatio hæc, in tam deformi ruina nullum extare gratiæ Dei signum. Nam quum adoptio sacrum vinculum esset, quo filii Abrahæ sub Dei fidem collecti retinebantur, nisi illa defluxisset, populum misere & infœliciter dissipari, nullo modo probabile fuit. Hoc scandalum vt auertat Paulus, appositissimo exēplo vtitur. Nam tēpore Eliæ talem fuisse vastitatem commemorat, vt nullus iā superesset Ecclesiæ cōspectus, & tamen quum nullum extaret gratiæ Dei vestigium, sic quasi in sepulchro latuisse Dei Ecclesiam, vt mirabiliter seruata fuerit. Sequitur ergo, perperam eos facere, qui Ecclesiam ex sensu suo æstimant. Et sane si eximius ille Propheta, qui vsque adeo luculento Spiritu praditus erat, quum voluit suo iudicio recensere Dei populum, ita deceptus est: quid nobis eueniet, quorum summa perspicacia, si cum illo conferimur, mera est hebetudo? Quare nequid temere hic statuamus, sed potius infixū cordibus nostris maneat, arcana Dei prouidentia foueri Ecclesiam, quæ nulla oculis nostris apparet. simul veniat in mentem, stulte & superbe facere eos, qui numerum electorum sensus sui modulo definiunt. Nam habet Deus modum sibi nō difficilem, nobis absconditum, quo electos suos mirabiliter custodiat, vbi omnia perdita videntur. Hoc autē animaduertant lectores, quòd Paulus temporis sui statum diligenter cum vetusta Ecclesiæ conditione tum hoc loco, tum etiam alibi comparat, non mediocriter hoc ad fidei confirmationem valere, dum reputamus nihil hodie nobis accidere, quod non olim experti sint sancti Patres. scimus enim quàm grauis machina sit ad turbādos infirmos animos, nouitas. Quòd ad particulam, In Elia, in versione retinui Pauli phrasim, quia tantundē valere potest, atque In historia, vel in rebus gestis Eliæ: quanuis mihi magis probetur Paulū Hæbraico more sic loquutū: quia ב quod Greco ἐν respōdet, sæpe pro de accipitur. *Quomodo appellet Deum aduersus Israel.* Id certe argumento est, quātū fecerit Elias Dominum, qui pro eius gloria non dubitauerit se aduersarium gentis suæ cōstituere, eique imprecari extremū interitū, quòd puta et in ea religionē & cultūDei interiisse. Sed in eo fallebatur, quòd totā gentem, se vno excepto, eius impietatis damnabat, quē volebat tā seuere vindicari. Porrò eo loco 1. Re.19.10. quē Paulus citat, nulla imprecatio, sed nuda cōquestio habetur. Verū quia sic cōqueritur, vt de toto populo desperet, nō dubiū quin ita exitio deuoueat. Notemus ergo quid prædicauerit Elias: nempe quòd quū impietas passim

inualuisset,ac totã penè terrã occupasset,opinatus est se relictum esse solum.

4 *Reseruaui mihi ipsi septem millia.* Vtcunque numerum finitum pro indefinito accipias, voluit proculdubio Dominus 1.Reg.19.18, magnam multitudinẽ notare. Quãdo igitur in rebus maximè deploratis tantum valet Dei gratia: ne leuiter omnes adiudicemus diabolo, quorum pietas nobis palàm non apparet. Simul etiam hoc nobis penitus insideat, quanuis passim grassetur impietas,& vndique se ingerat horrenda cõfusio:sub Dei tamen sigillo manere inclusam multorum salutẽ. Cæterùm nequis hoc prætextu ignauiæ suæ indulgeat, sicuti plærique ex occulta Dei custodia latebras captãt suis vitiis, obseruare rursum cõuenit,saluos dici qui integri & impolluti in Dei fide permanẽt. Ipsa etiam iudicii circunstantia notanda est: nempe eos demum stare incolumes, qui ne externa quidem simulatione corpus suum prostituerint ad cultum idolorum. Illis enim non animi tantùm puritatem tribuit,sed quòd etiam corpus ab omni superstitionis immunditia seruarint impollutum.

5 *Sic ergo & hoc tempore.* Applicat exemplum ad suam ætatem:& quo faciat omnia similia,reliquias vocat,præ ingenti scilicet illo numero,cuius ob oculos versabatur impietas. Quanquam simul ad illud quod antè citauit, Iesaiæ vaticinium alludens,in tristi & confusa desolatione lucere adhuc Dei fidem ostendit: quia residuum aliquid maneat. Quo certius id confirmet, vocat disertè reliquias,quæ Dei gratia superstites, Dei electionem esse immobilem testantur: quemadmodum dicebat Eliæ Dominus,quum in idololatriam diffluxisset totus populus,illa septẽ milia se seruasse.vnde colligitur,eius beneficio fuisse exempta ab interitu. Neque simpliciter gratiam dicit,sed nunc quoque ad electionem nos reuocat,vt discamus ab occulto Dei consilio reuerenter pendêre.Vna igitur propositio est,paucos seruari,præut magna est eorum copia qui nomen populi Dei ad se trahunt. Altera,Dei virtute seruari,quos nullo meriti respectu elegit.nam electio gratiæ, Hebraica forma, pro gratuita ponitur.

6 *Si per gratiam, iam non ex operibus.* Amplificatio sumpta ex comparatione contrariorum:sic enim habẽt inter se Dei gratia & meritum operum,vt qui alterũ statuit,alterum euertat. Porrò si nulla operum consideratio in electione admitti potest,quæ non obscuret gratuitam Dei bonitatem,quã nobis tãtopere in ea commendatam voluit: viderint phrenetici quid Paulo respondeant, qui causã electionis faciunt, quã in nobis dignitatem Deus præuidet. Nã siue futuris, siue præteritis operibus locum aliquẽ dederis, reclamabit semper hæc Pauli sententia, quæ dicit gratiam operibus nihil facere reliquum. Nó hic tantùm de nostra cum Deo reconciliatione disputat Paulus,nec de mediis vel propinquis salutis nostræ causis,sed altius conscendit,cur Deus ante cõditum mundum quosdam solùm elegerit, aliis præteritis. Deum aliunde adductum esse negat ad hoc discrimen,quàm mero suo beneplacito.nam siquis operibus detur locus, tantundem gratiæ detrahi contendit. Vnde sequitur,operum præsciẽtiam cum electione perperam misceri. Nam si Deus alios eligit,alios reprobat, prout salute dignos vel indignos fore præsciuit:iam posita operum mercede, non regnabit sola Dei gratia, sed dimidia tantùm ex parte causa electionis erit.Nam sicuti antea Paulus in iustificatione Abrahæ disseruit,vbi rependitur merces, non vltrò conferri gratiam:ita nunc ex eodem fonte argumentum ducit, Si in rationem veniant opera, vbi Deus certum hominum numerum in salutem adoptat, deberi mercedem: itaque non fore gratuitum beneficiũ. Tametsi autem hic de electione sermo est: quia tamen generalis est ratio qua Paulus vtitur,ad totam salutis nostræ rationem extendi debet:vt intelligamus toties pronuntiari, nulla esse operum merita,quoties salus nostra Dei gratiæ tribuitur:vel potius,vt credamus toties in nihilum redigi operum iustitiam, quoties gratia nominatur.

7 *Quid ergo? quod quærit Israel,non est assequutus:electio autem assequuta est,reliqui verò excæcati fuerunt.*

8 Quemad-

8 *Quemadmodum ſcriptum eſt, Dedit illis Deus ſpiritum compunctionis, oculos vt non videant, & aures vt non audiant, vſque in hodiernum diem.*

9 *Et Dauid dicit, Fiat menſa eorum in laqueum, & in captionem, & in offendiculum, & in retributionem ipſis.*

10 *Obſcurentur oculi eorum ne videant, & dorſum eorum ſemper incurua.*

7 *Quid ergo? quod quærit Iſrael.* Quia verſabatur hic in difficili quæſtione, quaſi dubitans interrogat. Hac tamen dubitatione voluit certiorē reddere reſponſionem, quæ mox ſequitur: innuit enim nullam aliam dari poſſe. ea eſt autem, quòd Iſrael in quærenda ſalute fruſtrà laborauit: quia præpoſtero ſtudio nitebatur. Tametſi nullam cauſæ mentionem hîc facit: ſed quia prius eam expreſſerat, intelligi certè hoc etiā loco voluit. Perinde enim valent eius verba acſi diceret, iam mirum videri nō debet quòd Iſrael ad iuſtitiam enitendo, nihil profecerit. Inde autem conficitur quod de electione continuò ſubiecit. Nam ſi Iſrael meritò nihil eſt conſecutus: quid alii, quorum non erat melior vel cauſa, vel conditio? vnde tantū diſcrimen inter pares? hîc quis non videat ſolam electionem eſſe quæ diſcriminat? Eſt autem dubia verbi huius ſignificatio. Nam quibuſdam videur accipi collectiuè pro ipſis electis, quo inter ſe mēbra antitheſeos reſpondeant: quorum ſentētia mihi nō improbatur, modò ſimul mihi concedant, ineſſe aliquid plus huic voci, quàm ſi dixiſſet electos: nempe vt innueret non aliam fuiſſe obtinendi cauſam, quàm electionē: ac ſi diceret, Non qui meritis freti contēdunt, ſed quorum ſalus gratuita Dei electione nititur: præciſè enim cū toto Iſraele vel corpore populi reliquias illas confert, quæ ſaluæ erant Dei gratia. Vnde ſequitur, non reſidere in hominibus ſalutis cauſam, ſed ex mero Dei beneplacito pēdere. *Reliqui verò excæcati fuerunt.* Quemadmodum ſoli electi ab interitu Dei gratia eximuntur, ita quicunque electi nō ſunt, eos manere excæcatos neceſſe eſt. Hoc enim vult Paulus, quantum ad reprobos ſpectat, principiū ruinæ ac damnationis eſſe ex eo, quòd ſunt à Deo derelicti. Quæ adducit teſtimonia, quanquam ex variis potius Scripturæ locis collecta, quàm ex vno loco deſumpta ſunt, omnia tamen videntur aliena eſſe ab eius propoſito, ſi ex circūſtantiis ſuis ea propius expēdas. Vbique enim videas excæcationē & indurationem cōmemorari, tāquam Dei flagella, quibus iā admiſſa ab impiis flagitia vlciſcitur. Paulus autem probare hîc contendit, excæcari, non eos qui ſua malitia iam id meriti ſint, ſed qui ante mūdi creationem reprobati ſunt à Deo. Hunc nodum ita breuiter ſoluas, quòd origo impietatis quæ ita in ſe prouocat Dei furorem, eſt peruerſitas naturæ à Deo derelictæ. Quare non abs re Paulus de æterna reprobatione hæc citauit, quæ ex ea prodeunt vt fructus ex arbore, & riuus à ſcaturigine. Impii quidem propter ſua ſcelera, iuſto Dei iudicio cæcitate puniūtur: ſed ſi fontem exitii eorum quærimus, eò deueniendum erit, quòd à Deo maledicti, nihil omnibus factis, dictis, cōſiliis ſuis, quàm maledictionem accerſere & accumulare poſſunt. Imo æternæ reprobationis ita abſcondita eſt cauſa, vt nihil aliud nobis ſuperſit, quàm admirari incomprehenſibile Dei conſilium, ſicuti tandem ex clauſula patebit. Stultè autem faciunt, qui ſimulac verbum factū eſt de propinquis cauſis, earum prætextu hanc primam quæ ſenſum noſtrum latet, obtegere tentant: acſi Deus non liberè ante Adæ lapſum ſtatuiſſet de toto humano genere quod viſum eſt, quia damnat vitioſum ac prauum eius ſemen, deinde quia peculiariter ſingulis quam meriti ſunt, ſcelerum mercedem rependit.

8 *Dedit illis Deus Spiritum.* Mihi nō dubium eſt citari hîc locum Ieſaiæ 6. 9, Mat. 13. 14, Ioh. 12. 40, quem Lucas in Actis 28. 26, refert ab eo fuiſſe adductū,

verbis tamen paululũ mutatis. Nec verò hîc recitat quæ habentur apud Prophetam, sed tantùm sentētiam colligit, spiritu amarulētiæ esse Diuinitus imbutos, vt videndo & audiendo stupidi permaneāt. Iubetur quidem Propheta obdurare cor populi, sed Paulus ad fōtem ipsum penetrat, quòd scilicet sensus omnes occupet brutus stupor, postquā in hanc amentiam traditi sunt homines, vt contra veritatem virulentis stimulis se acuant. Neque enim vertiginis modò spiritum vocat, sed compunctionis, vbi scilicet quædam felis amaritudo se prodit: imò etiam furor in respuenda veritate. Arcano autem Dei iudicio sic dementari reprobos pronuntiat, vt attoniti, nihil prorsus iudicēt. Nam quòd videndo dicuntur nihil videre, in eo notatur sensuum omnium hebetudo. Addit autem de suo Paulus, Vsque in hodiernũ diē: nequis excipiat olim impletum fuisse vaticiniũ illud, ideóque perperam ad tempus promulgati Euāgelii trahi hanc obiectionem præuenit, subindicans non vnius tantùm diei fuisse, quæ illic describitur, excæcationem, sed cum insanabili populi pertinacia vsque ad Christi aduentum durasse.

9 *Et Dauid dicit.* In hoc quoque testimonio Dauidis facta est aliqua verborum commutatio, sed quæ sensum nō violat. Sic enim loquitur, Psal. 69. 23. 24, Fiat mensa eorum corā ipsis in laqueũ, & pacifica eorũ in captionem. de retributione nulla mētio. de rei summa satis conuenit. Illic Vates impiis imprecatur, vt quicquid alioqui est in vita optabile & beatum, in ruinam & exitiũ ipsis cedat. Idque per mensam & pacifica designat. Deinde in cæcitatem spiritus, & virium eneruationem eos deuouet: quarum alteram oculorum obtenebratione, alterā dorsi incuruatione significat. Porrò ad totam ferè gentem extendi, mirũ non est, quũ sciamus nō solùm primores Dauidi fuisse infestos, sed promiscuum quoque vulgus fuisse aduersum: vt facilè appareat, quæ illic leguntur, nō in paucos duntaxat, sed in multitudinē competere. imò si reputamus cuius imago fuerit Dauid, facilis etiam erit in opposito membro anagoge. Quum ergo hæc imprecatio omnes Christi aduersarios maneat, vt cibus illis in venenum conuertatur (quemadmodum videmus Euangeliũ esse illis odorē mortis in mortem) cum humilitate & tremore Dei gratiam amplexemur. Adde quòd cùm Dauid de Israelitis loquatur, qui ex Abraham geniti erant secundum carnem, & qui tunc primas in regno tenebant, eius testimonium Paulus huc cōgruenter aptat, ne magnæ partis populi excæcatio, noua aut insolita videatur.

11 *Dico igitur, Num impegerunt vt corruerent? Absit. Sed eorum lapsu salus* contigit *Gentibus in hoc, vt ipsi ad æmulationem prouocarentur.*

12 *Si verò eorum lapsus diuitiæ sunt mundi: & immunitio eorum, diuitiæ Gentium, quanto magis complementum ipsorum?*

13 *Vobis enim dico Gentibus, quatenus certè ego Gentium sum Apostolus, ministerium meum illustro:*

14 *Si quo modo ad æmulationem prouocauero carnem meam, & aliquos ex ea saluos fecero.*

15 *Si enim reiectio eorum, recōciliatio est mundi: quid assumptio, nisi vita ex mortuis?*

11 *Num impegerunt,* &c. Vehementer te impedies in hac disputatione, nisi obserues Apostolum nunc de tota Iudæorum natione, nunc de singulis hominibus loqui. Inde enim est illa diuersitas, quòd nũc Iudæos è regno Dei exterminatos fuisse tradit, excisos ab arbore, in exitium Dei iudicio præcipitatos: nũc rursũ excidisse à gratia negat, quin potiùs manere in possessione fœderis, & locum habere

habere in Dei Ecclesia. Ergo secundum hanc distinctionem nunc loquitur. Nam quum Iudæi maxima ex parte Christum aduersarentur, vt totam ferè gẽtem occuparet hæc peruersitas, & rari inter eos apparerent sanæ mentis: interrogat an ita impegerit in Christum gens Iudaica, vt de ipsa in vniuersum actum sit, nec vlla spes supersit resipiscentiæ. Hic meritò negat Iudæorum salutẽ esse deploratã, aut sic abiectos à Deo, vt nulla restitutio futura sit, vel prorsus extinctum sit quod semel cum illis pepigit gratiæ fœdus: quandoquidem in gente semper manebat semen benedictionis. Sic intelligendam esse eius mentem ex eo constat, quòd prius excæcationi coniunxit certam ruinam, nunc spem resurgendi facit: quæ duo in vnum minimè conuenirent. Lapsi ergo sunt & corruerũt in exitium, qui in Christum obstinatè impegerunt: natio tamen ipsa nõ concidit, vt necesse sit perditũ esse, vel à Deo alienum qui Iudæus est. *Sed eorũ lapsus salus Gentibus.* Duo hoc loco dicit Apostolus, Lapsum Iudæorum cedisse quidem Gẽtibus in salutem: sed in eũ finem, vt ipsi quadã zelotypia accederentur, atque ita de resipiscentia cogitarent. Respexit certè ad testimonium Mosis quod iam citauerat: vbi Dominus minatur Israeli, quòd quemadmodum ad æmulationem prouocatus ab eo fuerat in falsis diis: ita etiam iure talionis, prouocabit eum in gẽte stulta. Verbum quod illic habetur, notat affectũ æmulationis & zelotypiæ: vbi scilicet vrimur, quum videmus alium nobis anteferri. Ergo si consiliũ Domini est vt ad æmulationẽ prouocetur Israel, non ideo ceci dit vt præcipitaretur in æternam ruinã: sed quo Dei benedictio ab eo contempta in Gentes perueniret: quo demum ille quoque excitetur ad quærendũ Dominum à quo defecit. Cæterùm non est cur in testimonii applicatione magnopere se fatigẽt lectores: non enim propriũ verbi sensum vrget Paulus, sed tãtùm ad vulgarem & notum morem alludit. Sicuti enim vxorem à marito sua culpa reiectam accendit æmulatio, vt se recõciliare studeat: ita nũc fieri posse dicit, vt Iudæi quum viderint Gẽtes in locum suum subrogatas, repudii sui dolore tacti, ad reconciliationem aspirent.

12 *Si verò eorum lapsus.* Quoniam post repudiatos Iudæos, Gẽtes in eorum locum subingressas esse docuerat: ne odiosam redderet Iudæorum salutẽ Gentibus, acsi earum salus illorũ exitio constaret: falsam illam opinionem anteuertit, ac contrariã sententiam statuit, nihil magis posse conducere ad promouendã Gentium salutem, quàm si maximè apud Iudæos floreat ac vigeat Dei gratia. Id vt probet, vtitur argumento à minori. Si potuit illorum lapsus Gẽtes excitare, & eorum imminutio locupletare, quanto magis ipsorum plenitudo? est enim illud cõtra naturã factum, hoc naturæ ordine fieret. Neque verò impedit istã rationẽ, quòd verbum Dei ad Gẽtes permanauit, postquam Iudæi respuendo, veluti euomuerant. Nam si recepissent, multo plus fructus attulisset eorum fides, quàm peperit incredulitas ista occasione. Siquidẽ & hîc cõfirmata foret Dei veritas, quòd cõstitisset in illis esse impletã: & ipsi doctrina plurimos adduxissẽt, quos pertinacia poti⁹ auertebãt. Magis autẽ propriè loquut⁹ fuisset, si lapsui opposuisset suscitationẽ. Quod ideo admoneo, nequis discẽdi ornatũ hîc requirat, aut offendatur ista dicẽdi ruditate. Pectus enim, nõ linguam vt formarent, hæc scripta sunt.

13 *Vobis enim dico Gentibus.* Confirmat optima ratione, quòd nihil decedat Gentibus, si Iudæi rursum cum Deo redeant in gratiã. Ostendit enim sic cõiunctam esse vtrorumque salutẽ, vt eadẽ opera promoueri queat. Nam sic Gentes alloquitur, Quũ sim vobis peculiariter destinatus Apostolus, ideóque salutem vestram mihi commissam singulari quodam studio debeã procurare, & quasi rebus omnibus omissis, vnum illud agere: officio tamen meo fideliter fungar, si quos è mea gente Christo lucrifecero. idque erit in gloriam ministerii mei, atque adeò in vestrum bonũ. Quicquid enim valebat ad illustrandum Pauli ministerium, Gentibus erat conducibile: quarum salus, illius erat finis. Vtitur autem hîc quoque verbo παραζηλῶσαι, quo Mosaicæ prophetiæ Deut. 32. 21, euentũ, qualem describit, expetant Gentes, vbi intellexerint sibi esse salutarem.

15 *Saluos fecero.* Hic obserua vt verbi minister seruare suo modo dicatur, quos ad fidei obedientiam adducit. sic

enim moderari salutis nostræ dispensationem oportet, vt totam eius virtutem & efficaciam penes Deum esse sciamus, eique laudem meritam tribuamus: prædicationem tamen intelligamus instrumentum esse peragendæ fidelium salutis: quod etsi nihil sine Dei Spiritu promouere queat, illo tamen intus operante, suam actionem potentissimè exerit.

15 *Si enim reiectio.* Locus hic, quē multi obscurum ducunt, nonnulli pessimè deprauāt: sic intelligi (meo iudicio) debet, vt sit alterum argumentum à minoris & maioris comparatione, in hunc sensum, Si tātum potuit Iudæorum abiectio, vt Gentium reconciliationi caussam daret: quanto erit potentior assumptio? ánnon vel à mortuis debebit excitare? Paulus enim semper in eo insistit, Gentibus nullam esse inuidiæ caussam, acsi Iudæis in gratiam receptis, deterior illarū futura esset cōditio. Quum ergo vitam ex morte, & lucem ex tenebris mirabiliter Deus eduxerit, multo magis sperandum esse ratiocinatur, vt resurrectio populi quasi emortui Gētes viuificet. Neque obstat quod aliqui caussantur, reconciliationem à resurrectione non differre, vt nos quidē in præsentia resurrectionem intelligimus, qua scilicet è regno mortis trāsferimur in regnum vitæ. Nam etsi vna res est, verbis tamen plus ac minus inest pōderis: quod satis est ad neruos argumenti.

16 *Quòd si primitiæ sanctæ, etiam conspersio: & si radix sancta, etiam rami.*

17 *Si verò ex ramis quidam defracti sunt, tu verò oleaster quum esses, insitus es pro ipsis, & particeps factus es radicis & pinguedinis oleæ:*

18 *Ne contra ramos glorieris, quòd si gloriaris, non tu radicem portas, sed radix te.*

19 *Dices ergo, Defracti sunt rami, vt ego insererer.*

20 *Bene: propter incredulitatem defracti sunt, tu verò fide stabilitus es. Ne animo efferaris, sed timeas.*

21 *Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit,* vide *ne qua fiat,* vt *& tibi non parcat.*

16 *Quod si primitiæ.* Nunc ex comparatione dignitatis Iudæorum & Gentium, supercilium his adimit, illos quantum potest, placat. Ostendit enim quàm nulla ex parte præcellant Iudæis Gentes, si quam propriam honoris prærogatiuam obtendant: imò si ad eam contentionem ventum fuerit, quàm procul à tergo relinquantur. In qua comparatione meminerimus, nō hominem cum homine, sed nationem cum natione conferri. Ergo si inter se comparentur, reperiētur in eo pares, quòd sunt vtrique pariter filii Adam: id tantùm est dissimile, quòd Iudæi à Gentibus sunt segregati, vt cederent in peculium Domino. Sacro igitur fœdere sanctificati, & peculiari nobilitate insigniti fuerunt, qua Gentes pro eo tempore Deus non dignatus est: quia autem exiguus fœderis vigor tunc apparebat, ad Abraham & Patriarchas respicere nos iubet, apud quos certè non fuit inanis aut irrita Dei benedictio. Ab illis ergo hæreditariam sanctitatem in omnes posteros transiisse colligit: quæ collectio non valeret, si de personis tantùm ageretur, & non potius haberetur promissionis ratio. Non enim quia iustus est pater, cōtinuò probitatem suam transmittit in filium: sed quia Dominus hac conditione Abrahamum sibi sanctificauit, vt semen quoque ipsius sanctum esset: adeóque non personam eius duntaxat, sed in totum genus sanctitatem contulit: inde non malè ratiocinatur Apostolus, in Patre suo Abraham omnes Iudæos esse sanctificatos. Porrò ad id confirmandum,

duas

duas similitudines affert: priorem à legalibus ceremoniis ductã: alteram verò petitã à natura. Primitiæ enim quæ offerebantur, totam conspersionem sanctificabant: similiter a radice bonitas succi in ramos diffunditur. atqui eãdem habent rationem posteri cum parentibus vnde ducunt originem, quam habet conspersio cum primitiis, & rami cum arbore. Ergo non est mirum si in Patre suo Iudæi sanctificati sint. Nihil hic erit difficultatis, si sanctitatem intelligas nihil esse aliud, quam spiritualem generis nobilitatem, & eam quidem non propriam naturæ, sed quæ ex fœdere manabat. Verè (fateor) dicetur, Iudæos naturaliter sacros esse, quia hæreditaria est inter ipsos adoptio: sed nunc de prima natura loquor, secundum quam omnes scimus in Adam esse maledictos. Quare electi populi dignitas, propriè loquendo, supernaturale priuilegiũ est.

17 *Si verò ex ramis.* Nunc præsentem Gentium dignitatem attingit, quæ non alia est, quam futura sit ramorum, siqui aliunde sumpti in arborem aliquã nobilem inserantur. Gentium enim origo erat veluti ex olea syluestri & infrugifera: quia nihil nisi maledictionem in toto suo genere reperiebant. Quicquid ergo habent gloriæ, id à noua insitione est, non veteri propagine: non est ergo cur de suo aliquo decore Gentes præ Iudæis glorientur. Adde quòd asperitatem prudenter mitigat Paulus, non dicens totam arboris superficiem excisam, sed quosdam ex ramis defractos: sicuti etiam quosdã inter Gentes hinc inde carpebat Deus, quos in sacrum & benedictum truncum insereret.

18 *Quod si gloriaris, non tu radicem portas.* Non possunt contendere Gentes cum Iudæis de generis sui præstantia, quin certamen cum ipso Abrahamo suscipiant: quod esset nimis improbum, quum ille sit instar radicis à qua feruntur & vegetantur. Quantum igitur absurdum fuerit, ramos aduersus radicem superbire: tam absurdũ erit, Gentes aduersus Iudæos gloriari: quantum scilicet ad generis præstantiam attinet. vult enim semper expendi Paulus vnde sit salutis initium. Scimus autẽ, postquam suo aduentu Christus maceriam diruit, perfusum fuisse totum orbẽ gratia, quam Deus in populo electo antè deposuerat. Vnde sequitur, Gentium vocationem insitioni similem esse, nec aliter coaluisse in Dei populum, nisi quatenus radicem egerunt in sobole Abrahæ.

19 *Dices ergo.* In Gentium persona profert quicquid illæ prætẽdere pro se poterant: id autem tale erat, quod adeò inflare illas non deberet, vt potius humilitatis præberet materiam. Nam exactio Iudæorum si ob incredulitatem facta est, Gentium verò insitio per fidem: quid restat, nisi vt Dei gratiã recognoscendo, inde ad modestiã ac submissionem formentur? Siquidem istud ex fidei natura cõsequitur, & proprium illi inest, vt deiectionem nostri generet ac timorem. Sed timorem intellige, qui cum fidei securitate minimè pugnet: nõ enim vult Paulus vt vacillet fides nostra, aut aliqua dubitatione alternet: tantùm abest vt cõsternari nos aut trepidare velit. Qualis ergo erit timor iste? nimirum vt in duarũ rerum cõsideratione versari nos iubet Dominus, ita duplicẽ inde affectum generari necesse est. Vult enim miseram naturæ nostræ conditionem à nobis perpetuò reputari: illa nihil quàm horrorem, tædium, anxietatem, desperationem párere potest: atque ita sanè expedit prosterni nos penitus ac conteri, quo tandem ad ipsum ingemiscamus. Cæterùm nihil obest horror ille à nostri recognitione conceptus, quin animi nostri eius bonitate freti placide resideant: nihil obstat tædium illud quominus plena in ipso consolatione fruamur: nihil illa anxietas, nihil desperatio, quin solida & lætitia & spe apud ipsum potiamur. Itaque hũc de quo loquitur, timorem, non nisi fastuoso contemptui tanquam antidotum opponit: quia vt quisque sibi plus æquo arrogat, nimis securus est, & tandẽ contra alios insolescit: ergo eatenus timendum est, ne cor nostrum superbia inflatum se attollat. Sed videtur salutis dubitationem iniicere, dum cauendum admonet ne illis quoque nõ parcatur. Respondeo, quum hæc exhortatio ad carnem domandam pertineat, quæ semper etiam in filiis Dei insolescit, fidei certitudini nihil derogare. Præcipuè verò notandum ac memoria repetendum est,

quod nuper dixi, Pauli sermonem non tam ad singulos homines, quàm ad totum Gẽtium corpus dirigi: in quo multi esse poterant frustra inflati, fidem profitentes magis quàm habentes. Horum causa Paulus excisionẽ Gentibus nõ abs re minatur: vt postea iterũ videbimus.

21 *Si enim naturalibus.* Validissima ratio ad omnem præfidentiam retundendam. nunquam enim Iudæorum reiectio venire in memoriã debet, quin nos horrore percellat & cõcutiat. Quid enim illos perdidit, nisi quòd ex supina securitate eius quam adepti erant dignitatis, contemptum Diuini iudicii induerunt? Illis non parcitum est, quum essent rami naturales: quid ergo fiet nobis syluestribus & extraneis, si vltra modum insolescamus? Verùm hæc cogitatio, vt ad diffidentiam nostri nos comparat, ita facit vt fortius Dei bonitati ac tenacius adhæream. Atque hinc certius iterum patet, sermonem communiter ad corpus Gentium dirigi, quia in singulos non competeret ista de qua loquitur, excisio, quorum electio immutabilis est, in æterno scilicet Dei proposito fundata. Itaque Gentibus denuntiat Paulus, si Iudæis insultent, paratam fore mercedem eorum superbiæ, quia iterum sibi reconciliabit Deus priorem illum populũ, cum quo diuortium fecit.

22 Vide igitur lenitatem & seueritatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt, seueritatem: in te verò lenitatem, si permanseris in lenitate. alioqui tu quoque excideris.

23 Et illi, si non perstiterint in incredulitate, inserentur. potens enim est Deus rursum inserere ipsos.

24 Si enim tu ex oleastro quæ tibi natiua erat, exectus es, & præter naturam insitus es in veram oleam: multo magis hi secundum naturam propriæ oleæ inserentur.

22 *Vide igitur.* Rem ipsam ob oculos ponendo clarius etiamnum ac luculentius confirmat, quàm nulla Gentilibus sit superbiendi occasio. Vident in Iudæis Diuinæ seueritatis exẽplũ quod perterrefacere ipsos debet: in se verò habent gratiæ & bonitatis documentũ, qua excitari debent ad solam gratitudinem, & ad Dominum efferendum, non seipsos. Hæc igitur verba perinde valent, acsi diceret, Si illorum calamitati insultas, cogita primùm quid fueris: eadẽ enim Dei seueritas tibi imminebat, nisi gratuita eius lenitate ereptus esses. Deinde reputa quid nunc etiam sis: non enim aliter tibi salus constabit, quàm si Dei misericordiam cum humilitate recognoscas: quòd si tui oblitus, insolenter exultes, manet te eadem in quã prolapsi sunt, ruina. Non enim satis est, Dei gratiam semel fuisse amplexũ, nisi perpetuo vitæ tenore, eius vocationẽ prosequaris. De perseuerantia enim semper cogitandum est iis qui fuerunt à Domino illuminati: nam in bonitate Dei minimè permanent, qui postquam aliquãtum temporis responderunt Dei vocationi, tandem regnum cælorum fastidire incipiunt: sicque sua ingratitudine merentur iterum excæcari. Porrò non seorsum compellat vnumquenque piorum (vt antè diximus) sed Gentes cum Iudæis simul comparat. Verum quidem est, singulos ex Iudæis propriæ incredulitatis tulisse mercedem, quum abdicati sunt à regno Dei, & quicunque ex Gentibus vocati sunt, vasa fuisse misericordiæ Dei: sed tenendum interea Pauli consilium est. voluit enim Gentes ab æterno Dei fœdere pendêre, vt cum electi populi salute suam coniungerent. Deinde ne Iudæorum reiectio offendiculum pareret, acsi irrita esset vetus eorum adoptio: voluit pœnæ exemplo terreri, vt reuerenter illud Dei iudicium suspicerent. Vnde enim tanta curiosis disputationibus licentia, nisi quòd ea ferè negligimus quæ ad humilitatẽ meritò nos erudire debuerant? Quia autem de singulis electis non disputat, sed de toto corpore, additur cõditio, *Si in lenitate permanserint.* Fateor quidem, simulac

mulac Dei bonitate quispiam abutitur, dignum esse qui priuetur oblata gratia: sed improprie de aliquo pioru hoc specialiter dictum foret, Deum eius misertum esse, quum eum elegit, si modò in misericordia permaneat. Nā fidei perseuerantia, quæ effectum gratiæ Dei in nobis complet, ex electione ipsa manat. Gētes ergo Paulus ascitas hac lege esse docet in spem vitæ æternæ, vt eius possessionem sua gratitudine retineant. Et certò horribilis quæ postea contigit totius mundi defectio, quàm non superuacua fuerit admonitio hæc, luculentè testatur. Nam quum Deus ferè momento sua gratia longè latéque irrigasset, vt floreret vbique religio, paulò pòst extinuit Euāgelii veritas, & ablatus fuit salutis thesaurus. Vnde autem tàm subita mutatio, nisi quia Gentes à sua vocatione exciderunt? *Alioqui tu quoque exscideris.* Iam tenemus quo sensu nūc excisionē iis minetur Paulus, quos iam prius per Dei electionem insitos in spē vitæ confessus est. Primùm enim, tametsi euenire hoc electis nō potest, opus tamen habent tali exhortatione, ad domandam carnis superbiam: quæ vt est re vera contraria eorum saluti, sic meritò damnationis formidine terreri debet. Quatenus ergo illuminati sunt fide Christiani, audiunt ad certitudinem suam, sine pœnitentia esse vocationem Dei: quatenus verò carnē circunferunt, quæ lasciuit contra Dei gratiam, hac voce ad humilitatem erudiuntur, Caue ne excidaris. Cæterùm tenēda est quam adduxi solutio, Paulum hìc non de speciali cuiusque electione disserere, sed opponere Gentibus Iudæos: ideóque his verbis non tam electos alloqui, quàm eos qui falsò gloriabantur se Iudæorum locum occupasse. Imò ad Gentiles simul verba facit, & totum corpus in commune appellat, in quo multi erant titulo tenus duntaxat fideles & Christi membra. Quòd si de singulis hominibus quæritur, qualiter ex insitione excidi quis possit, & qualiter post excisionem rursum inseri: propone tibi formam insitionis triplicem, excisionis duplicem. Inseruntur enim fidelium liberi, quibus promissio ex pacto cum Patribus inito debetur: inseruntur qui semen Euangelii in se quidem concipiunt, sed quòd radicem non ducit, vel antè suffocatur, quam ad frugem perueniat: tertio loco inseruntur electi, qui scilicet immutabili Dei proposito illuminantur in vitam æternam. Primi exciduntur, vbi promissionem Patribus datam respuunt, vel aliàs sua ingratitudine eā non suscipiunt. Secundi, quum semen exarescit & corrumpitur. cuius mali periculum quum omnibus immineat, quantum attinet ad suam naturam: fatendum est hanc admonitionem qua Paulus vtitur, ad fideles aliquo modo pertinere, ne sibi in carnis torpore indulgeant. Sed ad præsentem locū sufficere nobis debet, eandem quam in Iudæos vindictā Deus exercuerat, Gētibus denūtiari, si fuerint similes.

23 *Potens enim est Deus.* Frigidum apud homines profanos argumentum hoc foret. potentiam enim vtcunque concedant Deo: quia tamen procul speculantur quasi cælo inclusam, effectu suo vt plurimum eam priuant. At quia fideles, quotiès Dei potentiam nominari audiunt, quasi præsens opus intuentur, hanc rationem satis putauit valere ad percellendas eorum mentes. Adde quòd axioma istud pro confesso sumit, Deum ita vltum esse populi incredulitatem, vt tamen clemētiæ suæ non fuerit oblitus: sicuti aliàs sæpe, postquam Iudæos suo regno abdicasse visus fuerat, iterum restituit. Et comparatione simul ostendit, quanto facilius sit præsentem rerum faciem inuerti, quàm fuerat constitui: nempe quanto facilius est ramos naturales, si in locum reponātur vnde execti sint, substantiā ducere à sua radice, quàm syluestres & infrugiferos, ab aliena. ea enim proportio erat inter Iudæos ac Gentes.

25 Nolo enim vos ignorare fratres, mysteriū hoc, vt ne apud vosmetipsos superbiatis: quòd cæcitas ex parte Israeli contigit, donec plenitudo Gentium ingrediatur,

26 Atque ita vniuersus Israel saluus fiet. quēadmodū scriptū

est, Veniet ex Sion is qui liberat: & auertet impietates à Iacob.
27 Et hoc illis à me Testamentum, quum abstulero peccata eorum.

25 *Nolo vos ignorare.* Erigit hîc auditores ad maiorem attentionem, dum se rem alioqui arcanam editurum profitetur. Neque id facit sine causa: vult enim breui & aperta sententia hãc valde perplexam quæstionem concludere: & tamen denuntiat quod nemo vnquam expectasset. Causalis autem particula, Ne apud vos superbiatis, indicat quis sit illi nunc propositus scopus: nempe vt Gentium insolentiam compescat, ne contra Iudæos efferantur. Porrò non parum necessaria hæc admonitio fuit, ne defectio populi illius vltra modum infirmos turbaret, acsi perpetuò actum esset de omnium salute. Quanquam eadem hodie non minus nobis vtilis est, vt sciamus quasi annulo obsignatum, latere residui numeri salutem, quem Dominus tandẽ ad se colliget. Quoties autem desperationem nobis iniicit longior mora, occurrat Mysterii nomen: quo Paulus clarè admonet, conuersionis modum non vulgarem neque vsitatum fore. ideóque perperam facere, qui eum proprio sensu metiri tentabũt. Quid enim magis peruersum, quàm incredibile ducere quod à sensu nostro remotum est? quum ideo vocetur mysterium, quia incõprehensibile est vsque ad tempus reuelationis. Porrò nobis, sicut Romanis patefactum est, vt fides nostra verbo contenta, expectatione nos sustineat, donec effectus ipse prodeat in lucem. *Quod cæcitas ex parte.* Dictionem Ex parte, neque ad tempus simpliciter, neque ad multitudinẽ puto spectare: sed pro Quodãmodo positam interpretor. qua particula, voluisse mihi duntaxat videtur temperare verbum alioqui per se asperum. Et donec, non infert temporis progressum vel ordinẽ, sed potius valet perinde acsi dictum foret, Vt plenitudo Gentium. Sensus ergo erit, Israelem ita quodammodo excæcauit Deus, vt dum illi Euangelii lucem respuunt, ad Gentes transferatur: & illæ quasi vacuam possessionem occupent. Itaque hæc cæcitas seruit Dei prouidentiæ ad peragẽdam quam destinauerat, Gentium salutem. Et Plenitudo Gentium pro ingenti concursu accipitur. neque enim, vt antè acciderat, rari proselyti tunc se ad Iudæos aggregabant: sed talis fuit mutatio, vt solidum ferè Ecclesiæ corpus Gentes efficerent.

26 *Atque ita vniuersus Israel.* Multi accipiũt de populo Iudaico, ac si Paulus diceret, instaurandam adhuc in eo religionem vt prius: sed ego Israelis nomen ad totum Dei populum extendo, hoc sensu, Quum Gentes ingressæ fuerint, simul & Iudæi ex defectione se ad fidei obedientiam recipient: atque ita complebitur salus totius Israelis Dei, quem ex vtrisque colligi oportet: sic tamen vt priorem locum Iudæi obtineãt, ceu in familia Dei primogeniti. Hæc interpretatio mihi conuenientior ideo visa est, quòd Paulus hîc consummationẽ regni Christi designare voluit, quæ in Iudæis minimè terminatur, sed totum orbem comprehendit. Et eodem modo ad Galatas cap. 6. 16, Israelem Dei nuncupat Ecclesiam ex Iudæis & Gentibus pariter compositam, populum ita ex dissipatione collectum opponens carnalibus Abrahæ filiis, qui ab eius fide desciuerant. *Quemadmodum.* Hoc Iesaiæ testimonio non confirmat totam sententiam, sed alterum membrum dũtaxat: nempe quòd redemptionis participes sint Abrahæ filii. Nam siquis accipiat, promissum illis & oblatum fuisse Christum, sed quia repudiarunt, eius gratia fuisse priuatos: plus exprimunt Prophetæ verba, nempe aliquem fore residuum numerum, qui postquam resipuerit, liberationis gratia fruetur. Neque tamen citat Paulus ad verbum quod apud Iesaiam legitur, Veniet, inquit, Redemptor Sioni, & qui resipuerint ab iniquitate in Iacob, dicit Dominus. Nec verò nos hac in re plus æquo anxios esse conuenit. Hoc enim spectandum est, quàm apposite ad suum institutũ accommodent Apostoli quascunque ex Veteri testamento probationes adducunt: quãdoquidem neque aliud voluerunt ipsi, quàm digito indicare locos, vt lectores ad fon-

ad fontem ipſum dirigerent. Porrò in hoc vaticinio, tametſi liberatio ſpirituali Dei populo promittitur, ſub quo continentur & Gentes: quia tamen primogeniti ſunt Iudæi, quod Propheta denuntiat, in ipſis vel potiſsimum compleri oportuit. Nam & quòd vniuerſum Dei populum Scriptura Iſraelitas nominat, id tribuitur eius gentis excellentiæ, quam Deus aliis omnibus prætulit. Deinde nominatim Sioni venturum dicit qui redimet, antiqui fœderis intuitu. Addit etiam redemptũ iri in Iacob qui à tranſgreſsione ſua reſipuerit: quibus verbis diſertè ſibi vẽdicat Deus aliquod ſemen, vt redemptio in electa & peculiari gente ſit efficax. Quãquam autem aptius ad propoſitum quadrabat loquutio qua vtitur Propheta, Iſa. 59. 20. *Veniet Sioni*, Paulo tamen religio nõ fuit, tranſlationem vulgò receptam ſequi, vbi dicitur Redẽptor prodíturus è monte Sion. Eadem eſt etiam ratio ſecundæ partis *Auertet iniquitates à Iacob.* huc enim tãtùm reſpicere ſatis habuit Paulus, quia Chriſti propriũ munus eſt reconciliare Deo populum apoſtatam & fœdifragũ, certò ſperandã eſſe aliquam conuerſionem, ne omnes ſimul intereãt.

27 *Hoc illis à me teſtamẽtum, quum abſtulero.* Quanquam in proximo Ieſaiæ vaticinio breuiter attigerat Paulus Meſsiæ officium, vt Iudæos moneret quid maximè ab eo ſperandum foret, conſultò in eundem finem hæc pauca verba adiecit ex Ierem. capit. 31. 33, & Heb. 8. 8, & 10. 16. Neque enim legitur in priore loco quòd accedat. pertinet hoc etiam ad cauſæ quam tractat confirmationem. Quod de populi conuerſione dixit, in tam obſtinata peruicacia videri poterat incredibile. Tollit igitur obſtaculum hoc, commemorans nouum fœdus gratuita peccatorum remiſsione conſtare. Nam ex Prophetæ verbis colligitur, nihil fore Deo amplius negotii cum populo apoſtata, niſi quatenus tam perfidiæ crimen, q̃ alia ſcelera remittet.

28 Secundum Euangelium quidem inimici propter vos: ſecundum electionem verò dilecti propter Patres.

29 Sine pœnitentia enim ſunt dona & vocatio Dei.

30 Quemadmodũ enim vos quoque increduli fuiſtis Deo, nunc autem miſericordiam eſtis conſequuti iſtorum incredulitate:

31 Sic & ij nũc increduli facti ſunt, eo quòd adepti eſtis miſericordiam: vt ipſi quoque miſericordiam conſequantur.

32 Cõcluſit enim Deus omnes ſub incredulitate, vt omnium miſereatur.

28 *Secundum Euangelium.* Quod in Iudæis erat deterrimum, oſtẽdit non eò pertinere, vt ſint propterea Gẽtibus deſpicabiles. Summum in illis crimen erat incredulitas. Paulus autem docet ita fuiſſe ad tempus Dei prouidentia excæcatos, vt via Euangelio ad Gentes ſterneretur: cæterùm non eſſe in perpetuum à Dei gratia excluſos. Fatetur ergo in præſentia eſſe alienatos à Deo, Euangelii occaſione, vt hac ratione ad Gentes perueniret quæ prius apud ipſos depoſita fuerat ſalus: Deum tamen non eſſe immemorem fœderis quod cum Patribus eorum pepigit, & quo teſtatus eſt ſe æterno conſilio gentem illam dilectione complexum eſſe. atque id egregia ſententia confirmat, quòd hæc gratia Diuinæ vocationis irrita eſſe nequeat. Hoc enim ſibi volunt hæc verba, Dona & vocatio Dei ſine pœnitentia ſunt. Dona enim & Vocationem poſuit per hypallagen pro Beneficio vocationis: neque etiam de quàlibet vocatione intelligi hoc debet, ſed de illa qua poſteros Abrahæ in fœd[us] adoptauit Deus: quando de hac ſpecialiter erat inſtituta diſputatio. Sicuti nomine Electionis paulò antè arcanum Dei conſilium notauit, quo Iudæi olim à Gentibus diſcreti fuerunt. Tenendum eſt enim, non de priuata cuiuſque electione nunc tractari, ſed de cõmuni adoptione totius gentis, quæ externa ſpecie collapſa videri

potuit ad tēpus, ſed à radice exciſa non fuit. Quia exciderant ſuo iure & ſalute ſibi promiſſa Iudæi, vt ſpes aliqua de reliquiis maneat, contendit Paulus firmum & immutabile ſtare Dei cōſilium, quo ſemel ſibi illos in gentem peculiarem eligere dignatus eſt. Si ergo fieri non poteſt vllo modo vt Dominus à pacto illo diſcedat quod cum Abrahamo ſanciuit Gen.17.7, Ero ſeminis tui Deus: beneuolentiam ſuam à Gente Iudaica non prorſus auertit. Euangelium non opponit electioni, quaſi inter ſe diſsideant: quos enim elegit Deus, vocat: ſed quia repentè præter mundi expectationem publicatum erat Euangelium Gentibus, meritò hanc gratiam cum antiqua Iudæorum electione confert, quæ tot antè ſeculis manifeſtata fuerat. Electio itaque à vetuſtate nūcupatur: quia Deus præterito reliquo orbe, populū vnū ſibi delegerat. *Propter Patres* dicit, nō quòd dilectioni cauſam dederint, ſed quoniam ab illis propagata fuerat Dei gratia ad poſteros, ſecundum pacti formam, Deus tuus, & ſeminis tui. Quomodo miſericordiam Gentes obtinuerint Iudæorū incredulitate, prius dictū eſt: nēpe Deus Iudæis infeſtus ob infidelitatē, beneuolētiam ad eas ſuā conuertit. Quòd cōtinuò pòſt additur, incredulos fuiſſe redditos, miſericordia Gentibus exhibita, paulo aſperius eſt: nihil tamen continet abſurdi, quia Paulus excæcationis cauſam non aſsignat, ſed tantùm ſignificat quod ad Gentes tranſtulit Deus, Iudæis fuiſſe ademptū. Porrò quod illi ſua incredulitate perdiderant, ne putarent Gētes fidei ſuæ meritò ſe adeptos, tantùm miſericordiæ fit mentio. Summa igitur eſt, Quia Gētium miſereri voluit Deus, hac occaſione Iudæos fidei luce priuatos eſſe.

32 *Concluſit enim Deus.* Pulcherrima clauſula, qua oſtendit non eſſe cur de aliis deſperent, qui ſpem aliquā habent ſalutis. Quicquid enim nunc ſint, fuerūt vt alii omnes: ſi ſola Dei miſericordia ex incredulitate emerſerunt, ei debent locum etiam apud alios relinquere. Nam Iudæos in reatu facit Gentibus æquales, vt intelligant vtrique, alteris non minus quàm ſibi patere aditū ad ſalutem. Vna enim eſt Dei miſericordia quæ ſeruat: ea autem ſe vtriſque offerre poteſt. Reſpondet igitur hæc ſententia teſtimonio Oſee, quod ſuperius citauit 9.25, Vocabo plebem meam nō plebē meam. Porrò non intelligit Deū ita excæcare omnes homines, vt ſit illi imputanda eorum incredulitas: ſed ita ſua prouidentia diſpenſaſſe, vt omnes incredulitatis rei eſſent, quo eos haberet iudicio ſuo obnoxios: atque in hunc quidem finem, vt ſalus à ſola ſua bonitate eſſet, ſepultis meritis omnibus. Duo igitur hic intendit Paulus, Nihil eſſe in quoquā homine, cuius merito aliis præferatur, præter merā Dei gratiam: Deū verò in gratiæ ſuæ diſpenſatione non impediri, quo minus eam quibus voluerit, largiatur. Emphaſis eſt in verbo Miſereri. Significat enim nullis obſtrictum eſſe Deum, atque ideo gratis ſeruare omnes, quia ſint ex æquo perditi. Porrò nimis craſſe delirant, qui hinc colligūt omnes fore ſaluos. Paulus enim ſimpliciter intelligit, tam Iudæos quàm Gentes, non aliunde quàm ex Dei miſericordia ſalutem conſequi: ne cui cōquerendi materiam relinquat. Certum quidem eſt, omnibus indifferenter expoſitā eſſe hanc miſericordiam, ſed qui eam fide quæſierint.

33 O profunditatem diuitiarum & ſapientiæ, & cognitionis Dei quàm incomprehenſibilia ſunt iudicia eius, & imperueſtigabiles viæ ipſius!

34 Quis enim cognouit mētē Domini? aut quis illi à cōſiliis fuit?

35 Aut quis prior dedit ei, & retribuetur illi?

36 Quoniam ex illo, & per illum, & in illum ſunt omnia. Ipſi gloria in ſecula Amen.

33 *O profunditatem.* Hîc primò erumpit Apoſtolus in vocem quæ ex pia operum Dei cōſideratione apud fideles ſponte naſcitur. Deinde cohibet obiter auda-

audaciam impietatis quæ Dei iudiciis obstrepere solet. Quum ergo audimus, O profunditatem, dici non potest quantum valere debeat hæc admiratio ad retundendā carnis temeritatē. Postquam enim ex verbo ac Spiritu Domini disputauit, tāti demū arcani sublimitate vict⁹, nihil potest quàm obstupescere & exclamare, diuitias istas sapiētiæ Dei profundiores esse, quàm vt ad eas nostra ratio penetrare queat. Si quando igitur ingredimur in sermonē de æternis Dei consiliis, frænū istud & ingenio & linguæ semper iniectū sit, vt quū sobrie & intra verbi Dei fines loquuti fuerimus, disputatio tandē nostra exeat in stuporē. Neque enim pudere nos debet, si nō sapimus supra eum qui in tertiū vsque cælū raptus, viderat mysteria homini ineffabilia: neque tamen alium hîc finē reperire poterat, quàm vt se ita humiliaret. Quod quidā ita resoluunt Pauli verba, O profundas diuitias, & sapientiam & cognitionem Dei: acsi nomen βάθος pro communi epitheto positum esset, diuitiásque exponunt liberalitatem: mihi videtur coactū. Itaque non dubito quin profundas sapientiæ & cognitionis diuitias in Deo extollat. *Quàm incomprehensibilia.* Diuersis verbis, per geminationem Hebræis familiarem, rem eandem exprimit. Nā de iudiciis loquutus, Vias adiungit pro Institutis vel Ratione agēdi, vel Gubernationis ordine. Adhuc autem persistit in sua exclamatione: in qua quò magis attollit Diuini arcani altitudinē, eò nos magis ab inuestigādi curiositate deterret. Discamus ergo nihil de Domino inquirere, nisi quantum per Scripturas reuelauit: quia alioqui in labyrinthum ingredimur, vnde non facilis erit receptus. Notandum enim est, non de quibuslibet Dei mysteriis hic agi, sed quæ apud se recondita, vult tantùm à nobis suspici & adorari.

34 *Quis enim cognouit mentem Domini?* Hic incipit quasi iniecta manu cohibere hominum audaciam, ne aduersus Dei iudicia obmurmurent. Id autem duabus rationibus facit. Prior est, quòd omnes mortales ad Dei prædestinationem proprio sensu considerandā prorsus cæcutiūt: de re autem incognita non nisi temere ac perperam disputari potest. Altera, quòd nulla esse potest nobis causa de Deo conquerendi, quando nemo est mortalium qui iactare queat eum sibi esse debitorem: contrà verò omnes eius benignitati sunt obnoxii. Hoc itaque claustro meminerit vnusquisque mentem suam continere, ne in prædestinationis inuestigatione supra Dei oracula euehatur: dum audimus nihil hic discernere plus hominem posse, quam cæcum in tenebris. quod tamen minimè pertinet ad labefactandam fidei certitudinem, quæ non ab humani sensus acumine nascitur, sed a sola Spiritus illustratione. Nā & Paulus ipse alibi, postquam testatus erat omnia Dei mysteria ingenii nostri captum longe excedere, mox tamen subiicit fideles tenere mentem Domini: quia non spiritum huius mūdi acceperint, sed à Deo sibi datum: per quem de incomprehensibili alioqui eius bonitate edocentur. Ergo vt minimè nostra ipsorum facultate ad percontanda Dei arcana peruenire possumus: ita Spiritus sancti gratia in certam ac liquidam eorum cognitionem admittimur. Iam si præeuntem Spiritum sequi oportet: vbi ille nos destituit, illic resistendum est, & veluti figendus gradus. siquis plus agnoscere affectet quam ille reuelarit, immenso lucis illius inaccessæ fulgore opprimetur. Tenenda verò est, quam nuper attuli, distinctio inter arcanum Dei consilium & voluntatem in Scriptura patefactam. Quāuis enim tota Scripturæ doctrina, hominis ingeniū altitudine sua superet, nō tamen ad eam præcluditur accessus fidelibus, qui reuerenter & sobrie Spiritum sequuntur ducē. sed alia est arcani consilii ratio, cuius profunditas & altitudo percōtādo attingi nequit. Esa. 40. 13. Sap. 9. 13. 1. Cor. 2. 16.

35 *Quis prior dedit ei.* Altera ratio, qua Dei iustitia validissime aduersus omnes impiorum criminationes defenditur. Nam si nemo illum suis meritis obstrictū sibi habet, nullus cū eo expostulare iure potest, quòd remunerationē nō accipiat. Qui enim aliquē ad bene sibi faciēdum cogere vult, eū sua officia quibus ita de ipso meritus sit, proferre necesse est. Hic ergo Pauli verbis inest sensus, Non aliter insimulari iniustitiæ potest Deus, quàm si dicatur nō reddere cuique quod suū est. Constat autē neminē iure suo ab eo fraudari, quādo ne-

mini est obnoxius. quis enim opus aliquod suum iactare potest,quo eius gratiam sit promeritus? Est autem notabilis hic locus,quo docemur non esse nostræ facultatis,Deum nostris benefactis ad conferendam nobis salutem prouocare:sed illum gratuita bonitate immerentes præuenire. non enim tãtùm quid facere soleant homines, sed quid omnino valeant,demonstrat. Quòd si probè excutere nos volumus,non modò reperiemus Deum nequaquã esse nobis debitorem , sed nos ad vnum omnes esse illius iudicio obnoxios: non modò nullam ab eo gratiam promeritos , sed æterna morte plusquam dignos esse.Nec verò tantùm corruptæ & vitiosæ naturæ respectu Deũ nihil nobis debere Paulus colligit : sed si integer esset homo, negat tamen quicquam afferre coram Deo posse , quo sibi gratiam conciliet: quia simulatque esse incipit , iam ipso creationis iure ita est opifici suo addictus,vt nihil proprium habeat. Frustra ergo ius ei suum eripere tentabimus,ne liberè,prout visum fuerit,de suis figmẽtis statuat , ac si mutua esset accepti & expensi ratio.

36 *Quoniam ex illo & per illum.* Cõfirmatio est proximæ sententiæ.Multùm enim abesse ostendit , vt possimus vllo proprio bono gloriari aduersus Deum, quum ipsi ab eo simus ex nihilo creati,& in ipso nunc consistat nostrum esse. inde æquum esse colligit,vt in eius gloriam dirigatur. Quàm enim præposterum esset , quas ipse finxit creaturas, & quas conseruat,alio quàm ad illustrandam eius gloriam referri?Non me fugit particulam εἰς αὐτὸν , pro ἐν αὐτῷ interdum accipi , sed abusiuè. Quum autem propior significat[9] magis præsenti argumẽto quadret, eum retinere præstat, quàm ad improprietatem confugere. Summa est , Præpostere euerti totũ naturæ ordinẽ, nisi Deus, qui principium est rerum omnium,idem etiam sit finis. *Ipsi gloria.* Propositionem velut probatam , nunc confidenter pro indubia assumit,quòd scilicet vbique sua Domino gloria immobilis manere debeat. Frigida enim erit sententia, si eam generaliter accipias : sed emphasis à circunstantia loci pendet , Deum sibi iure vendicarè merum imperium,& in statu humani generis ac totius mundi nihil extra eius gloriam quærendũ esse.Vnde sequitur , absurdas ac ratione alienas,imò insanas esse cogitationes quæcũque ad detrectandam eius gloriam vergunt.

CAP. XII.

1 *OBsecro itaque vos fratres,per miserationes Dei,vt sistatis corpora vestra hostiam viuam , sanctam, acceptam Deo, rationabilem cultum vestrum.*

2 *Et ne conformetis vos huic mundo : sed transfiguremini renouatione mentis vestræ: vt probetis quæ sit voluntas Dei bona, & placita,& perfecta.*

Postquam ea tractauit Paulus , vnde necesse erat in regno Dei erigendo incipere,ab vno Deo petendam iustitiam, ab vnica eius misericordia salutem nobis inquirendam , in solo Christo positam nobis esse bonorum omnium summam,& quotidie proponi:nunc optimo ordine transit ad formandos mores. Siquidem saluifica illa Dei Christique cognitione , anima quasi regeneratur in cælestem vitam:sanctis autem exhortationibus ac præceptis vita ipsa quodãmodo formatur & constituitur. Frustra enim componendæ vitæ studium ostendas , nisi prius omnis iustitiæ originem hominibus in Deo & Christo esse ostenderis: quod est ipsos à mortuis excitare. Atque hoc præcipuum est Euangelii & Philosophiæ discrimen. Quanuis enim splendidè & cum magna ingenii laude Philosophi de moribus disserant, quicquid tamen ornatus refulget in eorum præceptis,perĩde est ac præclara superficies ædificii sine fundamento : quia omisis principiis mutilã doctrinã nõ secus ac corpus capite truncatũ proponũt.

Nec

Nec multùm absimilis est docendi ratio in Papatu. etsi enim obiter verba faciũt de Christi fide, ac Spiritus sancti gratia, palam tamen apparet quanto propius ad profanos Philosophos, quàm ad Christum eiusque Apostolos accedant. Quemadmodũ autẽ Philosophi priusquã leges ferãt de moribus, de fine boni disserunt, & fontes virtutum inquirunt, e quibus postea omnia officia eruant ac deriuent: ita hîc principiũ statuit e quo omnes sanctitatis partes defluunt: nos scilicet in hunc finem à Domino esse redemptos, vt cõsecremus illi nos ipsos & omnia mẽbra nostra. Sed singula expendere operæpretium est.

1 *Obsecro vos per miserationes. Dei.* Scimus impuros homines quicquid de immẽsa Dei bonitate in Scriptura proponitur, ad carnis licentiã cupidè arripere. Rursum hypocritæ, quasi Dei gratia extinguat piè viuendi studiũ, ac peccandi audaciæ ianuã aperiat, eius notitiã malignè quantum in se est, obscurãt. Atqui docet hæc cõtestatio, donec probè teneant homines quantum debeant misericordiæ Dei, nunquam serio affectu eum colere, nec satis acriter ad eius timorem & obedientiam stimulari. Papistis satis est, si coactũ nescio quod obsequium terrendo extorqueant. Paulus autẽ vt Deo nos nõ seruili metu, sed volũtario hilaríque iustitiæ amore deuinciat, eius gratiæ qua continetur nostra salus, dulcedine nos allicit: simúlque ingratitudinem exprobrat, nisi tam benignũ ac liberalem Patrem experti, vicissim nos ei totos dicare studemus. Atque eo plus efficaciæ habet Paulus dum sic exhortatur, quò alios omnes magis antecellit in gratia Dei illustranda. Cor enim plusquam ferreum esse oportet, quod ea quam superius posuit, doctrina, non accendatur in amorem Dei, cuius tam effusam in se benignitatẽ sentiat. Vbi ergo sunt qui omnes ad vitæ probitatẽ exhortationes sublatas putãt, si in sola Dei gratia hominum salus reponitur: quum nullis præceptis, nullis sanctionibus sic qua mens ad obsequium Dei formetur, vt seria Diuinæ in se bonitatis meditatione? Simul hic Apostolici spiritus lenitatem videre est, quòd admonitionibus & amicis obsecrationibus quàm rigidis iussis agere maluit apud fideles: quia hac via se plus nouerat inter dociles profecturũ: *Vt sistatis corpora vestra.* Hoc ergo principium recti ad bona opera cursus est, si intelligamus nos esse Domino consecratos. inde enim sequitur, vt viuere nobis desinamus, quò omnes vitæ actiones destinemus in eius obsequium. Itaque duo sunt hîc consideranda. Primum nos esse Domini, deinde eo ipso sacros esse oportere: quia hoc Dei sanctitate indignum est, vt illi quippiam offeratur non prius consecratum. Hoc posito, simul sequitur, sanctitatem tota vita esse meditandam: nec specie sacrilegii carere, si ad immũditiem relabimur: quoniã id nihil aliud est, quàm rem sanctificatam profanare. Vbique autẽ seruatur magna verborũ proprietas. Principio dicit, Corpus nostrum oportere offerri in sacrificium Deo: quo insinuat nos iam non esse nostri iuris, sed penitus in Dei potestatẽ transisse. quod aliter fieri non potest, nisi vt nobis renuntiemus, atque adeò nos abnegemus. Adiũctis deinde epithetis, declarat quale oporteat esse illud sacrificium. *Viuum* enim appellãs, significat ea lege nos Domino immolari, vt mactata in nobis priore vita, in vitam nouam excitemur. In nomine *Sanctitatis* notat illud de quo diximus, sacrificii propriũ: tum enim demũ rata est hostia, vbi sanctificatio præcessit. Tertium epithetum, quum rite cõpositam esse vitam admonet, vbi hanc nostri immolationem ad Domini placitum dirigimus. tum raram cõsolationem nobis adfert, quòd docet gratum acceptúmque Deo esse nostrũ studium, vbi nos innocentiæ ac sanctitati deuouemus. Corpora autem non vocat ossa tantùm & cutem, sed totã massam qua constamus: & eo quidem nomine vsus est. quo melius designaret omnes nostri partes per synecdochen. Nã mẽbra corporis sunt exequendis actionibus instrumenta alioqui requirit à nobis integritatem non corporis modò, sed animæ quoque & spiritus, vt 1. Thess. 5. 23. Quòd iubet nos sistere, in eo allusio quidem est ad Mosaica sacrificia, quæ ad altare tanquam in Dei conspectum exhibebantur: sed tamen eleganter ostendit quam promptitudinem afferre debeamus ad excipienda Dei iussa, quò illis sine mora obsequamur. Vnde colligimus

gimus nihil quā miserè errare & vagari cunctos mortales, quibus non est proposi tū Deū colere. Iam etiam habemus quæ sacrificia commendet Paulus Christianæ Ecclesiæ. vnico enim sacrificio per Christum Deo reconciliati, ipsius gratia facti sumus omnes sacerdotes, ad nos nostráque omnia Dei gloriæ dedicanda. Sacrificium expiationis nullum relinquitur, neque erigi potest sine insigni crucis Christi contumelia. *Rationabilem cultum vestrum*. Ego hāc particulam additam existimo, quò præcedentia melius explicaret ac confirmaret: acsi dictum esset, Exhibete vos in sacrificium Deo, si Deum colere in animo habetis. nam hic est legitimus colēdi Dei ritus, à quo qui discedunt, peruersi sunt cultores. Quòd si tum demum ritè colitur Deus, vbi ad eius præscriptum facta omnia nostra exigimus; facessant omnes cōmentitii cultus: quos ipse meritò abominatur, quādo pluris illi obedientia est, quàm victimæ. Arrident quidem hominibus sua inuenta, inanémque sapientiæ speciē (vt alibi dicit Paulus) ostentant: sed audimus quid ex opposito pronuntiet cælestis Iudex per os Pauli. Cultum enim rationabilem vocando, quem ipse præcipit, quæcunque tentamus præter verbi eius regulam, vt stulta, insipida, & temere suscepta repudiat.

2 *Et ne conformetis vos huic mundo*. Vocabulum Mundi quum multas habeat significationes, hîc pro hominum ingenio ac more capitur, cui non sine causa conformari nos vetat. nam quum totus mūdus in maligno sit positus, nos exuere conuenit quicquid habemus hominis, si volumus Christum verè induere. Ac ne id dubium sit, ipse exponit per contrarium, vbi iubet nos in nouitatem mentis transfigurari. vsitatæ enim sunt Scripturis istæ antitheses, quibus res clarius exprimitur. Hîc autem attende, quæ innouatio à nobis requiratur: nempe non carnis tantùm, qualiter hoc nomen interpretantur Sorbonici, pro inferiore scilicet animæ parte: sed mentis, quæ pars est nostri excellētissima, & cui principatum attribuunt Philosophi. Vocant enim ἡγεμονικὸν, & ratio fingitur esse sapientissima regina. Verùm eam Paulus ex solio deturbat: adeóque in nihilum redigit, dum nos mente renouādos docet. Vtcunque enim nobis blandiamur, vera tamē est illa Christi sententia, Oportere renasci totum hominem qui velit ingredi in regnum Dei. quandoquidem & mente & corde à Dei iustitia sumus penitus alieni. *Vt probetis quæ sit voluntas*. Hîc finem habes cur nouam mētem induere nos oporteat, vt scilicet nostris & omniū hominum cōsiliis desideriísque valere iussis, in vnam Dei voluntatem, cuius intelligentia vera est sapiētia, intenti simus. Quòd si ad hoc necessaria est mentis nostræ innouatio, vt probemus quæ sit voluntas Dei: hinc apparet quātopere ipsa Deo aduersetur. Quæ addita sunt epitheta, ad eius commendationem pertinēt, quò maiori alacritate ad ipsam contendamus. Et certè vt in ordinē cogatur nostra peruicacia, solidā iustitiæ & perfectionis laudem voluntati Dei asseri necesse est. Mundus quæ ipse fabricauit opera, sibi persuadet bona esse: reclamat Paulus ex Dei mādatis æstimandum esse quid bonū sit ac rectum. Mundus in suis commentis sibi plaudit ac delicias facit: Paulus autem affirmat, Deo non aliud placere nisi quod mandauit. Mundus vt perfectionē inueniat, à verbo Dei ad nouas inuentiones delabitur: Paulus in Dei voluntate perfectionem statuens: siquis hanc metam transgreditur, falsa imaginatione deludi ostendit.

3 Dico enim per gratiā quæ data est mihi, cuilibet vestrum, ne supramodum sapiat præter id quod opportet sapere, sed sapiat ad sobrietatem: sicuti vnicuique distribuit Deus mensuram fidei.

3 *Dico enim per gratiam*, &c. Si particulam rationalem non esse superuacuam putes, non malè cohærebit hæc sententia cum superiori. Quādoquidem enim iam totum studium nostrum positum esse voluit in vestiganda Dei volun-

lumtate, proximum erat, vt nos ab inani curiositate abstraheret. Quum tamen rationalis particula sæpe apud Paulum abūdet, potes & pro simplici affirmatione capere: nam & sensus sic optimè constabit. Cæterùm antequam præcipiat, authoritatem sibi datam commemorat, vt non aliter suæ quàm Dei ipsius voci auscultēt. Tantūdē enim valēt eius verba, acsi dixisset, Non loquor à meipso: sed legatus Dei, quæ mihi mandata ille iniunxit, ad vos perfero. Gratiam (vt prius) vocat Apostolatum, quo Dei bonitatem in eo commendet, ac simul innuat se nō irrupisse propria temeritate, sed Dei vocatione assumptum. Ergo ita præfando, authoritatem sibi comparās, Romanos parēdi necessitate obstringit, nisi Deum in ministri sui persona velint contemnere. Præceptum deinde sequitur, quo & nos retrahit ab earum rerum inuestigatione, quæ nihil quàm tormentum ingeniis afferre queant, nullam verò ædificationem: & prohibet ne sibi quis plus sumat, quàm ferat captus & vocatio: simúlque admonet, vt ea tantùm cogitem⁹ ac meditemur, quæ nos sobrios & modestos reddere poterunt. Sic enim intelligere malo, quàm secundum quod Erasmus vertit, Nequis superbè de se sentiat: quia & hic sensus est aliquanto à verbis remotior, & ille melius quadrat orationis contextui. Particula ista *Præter id quod oportet sapere*, declarat quid in priore vocabulo ὑπερφρονεῖν voluerit. nos scilicet modum sapiendi excedere, si in iis de quibus non esse solicitos conuenit, nos occupamus. Ad sobrietatē verò sapere, est iis studiis intentū esse quibus ad modestiā institui te ac erudiri sentias. *Vnicuique vt diuisit Deus.* Anastrophe, seu vocum inuersio, pro Quemadmodum vnicuique. atque hîc quidē exprimitur ratio illius sobriæ sapiētiæ quā commemorat. Quando enim distributio gratiarum varia est, ita sibi optimum quisque sapiendi modum statuit, dum se intra collatam sibi à Domino fidei gratiam continet. Ergo superflua sapiendi affectatio non est modò in rebus superfluis ac cognitu inutilibus: sed etiam in iis quarum vtilis alioqui est intelligentia: vbi non respicimus quid nobis datū sit, sed temeritate atque audacia mēsurā intelligentiæ excedimus. quam importunitatem inultam non sinit Deus. videre enim est vt plurimum, quibus deliriis circunferantur qui se stulta ambitione vltra constitutos sibi fines efferunt. Summa est, Hanc rationalis nostri sacrificii partem esse, vbi se quisque mansueto ac docili spiritu regendum ac flectendum Deo præbet. Porrò quum fidem humano iudicio opponens, nos à placitis nostris cohibeat, mensuram simul consultò adiūgit, v se humiliter contineant fideles in suo quoque defectu.

4 *Quemadmodum enim in vno corpore membra multa habemus, membra verò omnia non eandem habent actionem:*

5 *Sic multi vnum sumus corpus in Christo, membra mutuò alter alterius:*

6 *Habentes autem dona secundum gratiam nobis datam, differentia siue prophetiam secundum analogiam fidei:*

7 *Siue ministerium, in ministerio: siue qui docet in doctrina:*

8 *Siue qui exhortatur, in exhortatione: siue qui largitur, in simplicitate: siue qui præest, in studio siue q̄ miseretur, in hilaritate.*

4 *Quemadmodum enim.* Iam illud ipsum quod de limitāda secundū fidei mensuram cuiusque sapientia posuerat, ab omnium fidelium vocatione confirmat. Vocati enī sumus hac lege, vt tāquam in vnum corpus coalescamus: quādoquidē eam quæ est inter humani corporis membra, societatem ac connectionem inter omnes suos fideles instituit Christus: & quia in tantam vnitatē per se homines conuenire non poterāt, illius coniunctionis vinculum ipse factus est.

Iz.iiii.

Quia ergo quæ in corpore humano visi tur ratio, in fidelium quoque societate esse debet: ea similitudine adhibita probat, quàm necessarium sit singulos considerare quid suæ naturæ, quid captui, quid vocationi conueniat. Porrò hæc similitudo quum varias habeat partes, præcipuè hoc modo ad præsentem causam est applicanda, quòd vt distinctas habent facultates membra vnius corporis, distinctáque omnia, nullum verò mẽbrum aut omnes simul facultates tenet, aut aliorum munera ad se trahit: sic & nobis varias dispensauit dotes Deus, qua discretione, quem inter nos ordinẽ seruari volebat, instituit: vt secundum facultatis suæ modum sibi quisque temperet, neque in alienas se ingerat partes: neque vnus omnia simul habere expetat, sed sorte sua contentus, libenter ab alienis vicibus vsurpandis abstineat. Quum tamen disertis verbis notat communionem quæ inter nos est, simul etiam innuit, quantum studium esse debeat in commune corporis bonum conferendi quas singuli obtinent facultates.

6 *Habentes dona secundum.* Non simpliciter de fouẽdo inter nos fraterno amore nunc concionatur Paulus: sed modestiã cõmendat, quæ optimum nobis est temperamentũ totius vitæ. Cupit sibi quisque tantũ suppetere, vt nulla fratrum ope indigeat: atqui hoc mutuæ cõmunicationis vinculum est, dũ sibi nullus sufficit, sed ab aliis mutuari cogitur. Fateor ergo non aliter constare piorum societatem, nisi dum sua quisque mensura contentus, fratribus impertit quæ accepit dona, & vicissim alienis donis iuuari se patitur. Sed Paulus inprimis retundere voluit quàm sciebat hominibus ingenitã esse superbiã, ac ne quisque ægrè ferat non omnia sibi data esse: admonet non sine optimo Dei cõsilio singulis distributas esse suas partes: quia ad cõmunẽ corporis salutem expediat, neminem donorum plenitudine sic esse instructum, vt fratres suos impunè spernat. Hîc ergo præcipuum habemus scopum quò tẽdit Apostolus, non omnia omnibus conuenire, sed ita esse distributa Dei bona, vt finitã singuli portionẽ habeant: atque suis donis in Ecclesiæ ædificationẽ conferendis sic oportere intentos esse singulos, vt nemo derelicta sua functione, in alienam transeat. Hoc enim pulcherrimo ordine, & hac veluti symmetria incolumitas Ecclesiæ cõtinetur: vbi pro se quisque in cõmune sic cõfert quod à Domino accepit, vt alios nõ impediat. Hunc ordinem qui peruertit, cum Deo pugnat, cuius ordinatione est institutus. Differentia enim donorũ non ab hominum placito nata est, sed quia in eum modũ gratiã suã dispensare Domino visum est. *Siue prophetiam.* Nunc species quasdam in exemplum proferendo, demõstrat quomodo in sua quisque facultate, veluti in statione cõseruãda, occupari debeat. Siquidẽ suos singula dona fines propositos habẽt, à quibus declinare, est dona ipsa corrũpere. Quòd autem oratio est aliquantulũ perturbata, sic poterimus cõtexere, vt hinc cõclusio incipiat, Qui ergo prophetiã habet, eã exigat ad analogiam fidei: qui ministeriũ, eo vtatur ad ministrandum: qui doctrinã, ea vtatur ad docendũ, &c. Hunc scopũ qui intuebuntur, intra suos fines se ritè cõtinebũt. Cæterùm locus hic variè accipitur. sunt enim qui prophetiã intelligunt diuinãdi facultatẽ, quæ circa Euangelii primordia in Ecclesia vigebat: vt Dominus regni sui dignitatem atque excellentiã modis omnibus tunc cõmẽdare voluit. Et quod additur, *Secundum analogiã fidei,* referendũ ad omnia mẽbra putant. Ego verò eos sequi malo qui latius extendunt hoc nomẽ ad peculiare reuelationis donum, vt quis dextrè ac peritè in voluntate Dei enarranda munus interpretis obeat. Itaque prophetia hodie in Christiana Ecclesia nihil ferè aliud est, quàm recta Scripturæ intelligentia, & singularis eius explicandæ facultas, ex quo veteres prophetiæ omnes, & omnia Dei oracula in Christo & Euangelio ipsius sunt conclusa. Hoc enim sensu posuit Paulus 1. Cor. 14. 5, quũ diceret, Volo vos linguis loqui: magis autẽ vt prophetetis. Ex parte cognoscim⁹, & ex parte prophetam⁹ 1. Cor. 13. 9, Neque verò apparet Paulũ hîc admirabiles tãtùm gratias illas recẽsere voluisse, quibus Euangeliũ suum principio nobilitauit Christus: quin potius videmus ordinarias tantùm dotes, & quæ perpetuò in Ecclesia manent, referri. Neque mihi etiã satis solida videtur ratio quæ obiicitur,

tur, frustra id dicturũ fuisse Apostolũ iis qui per Spiritũ Dei non poterant Christum dicere anathema. Nã quum alibi 1. Cor. 14.32 testetur, spiritum Prophetæ Prophetis esse subiectũ, & iubeat priorem qui loquebatur, tacere, si cui sedẽti reuelatum fuerit: eadem ratione admonere hîc potest eos qui in Ecclesia prophetant, quò suas prophetias ad fidei normam conforment, necubi aberrent a linea. *fidei* nomine significat prima religionis axiomata, quibus quæcũque doctrina deprehensa fuerit, non respondere, falsitatis sic conuincetur. In reliquis membris minus difficultatis inest. Qui minister est ordinatus, inquit, ministrãdo munus suum exequatur: nec sibi, sed aliis in eum gradum se assumptum putet: acsi diceret, Munus suum impleat verè ministrando, vt suo titulo respõdeat. Sicuti mox doctoribus, sub nomine Doctrinæ solidam ædificationem commendat, hoc sensu, Qui doctrina pollet, eius finem esse sciat, vt Ecclesia verè erudiatur: atque id vnum meditetur, vt Ecclesiam reddat sua doctrina doctiorẽ. Doctor enim est, qui Ecclesiam verbo veritatis format & instituit. qui exhortandi virtute pollet, finem hunc respiciat, vt efficaciter exhortetur. Habẽt autem ista officia multam inter se affinitatem atque etiam connexionem: non tamen ideò desinunt varia esse. Exhortari quidẽ nemo potest, nisi cum doctrina: non tamẽ is qui docet, protinus exhortandi dote præditus est. Iã nemo prophetat, vel docet, vel exhortatur, quin ministret: sed satis est si eam seruemus distinctionem, quam & in Dei donis cõspicimus, & aptam cognoscimus Ecclesiastico ordini.

8 *Qui largitur in simplicitate.* Ex istis posterioribus mẽbris clarè perspicimus, hîc nobis demonstrari quis sit legitimus donorum Dei vsus. Per μεταδιδόντας, de quibus hîc loquitur, non eos intelligit qui largiũtur de suo: sed Diaconos, qui publicis Ecclesiæ facultatibus dispensandis præsunt. Per ἐλεοῦντας autẽ, viduas & alios ministros, qui curandis ægrotis secundum veteris Ecclesiæ morem præficiebantur. Sunt enim functiones duæ diuersæ, erogare pauperib[9] necessaria, & suam illis tractandis operam impendere. Cæterùm prioribus assignat simplicitatem, qua sine fraude aut personarum acceptione, fideliter sibi commissa administrent: ab his obsequia vult exhiberi cum hilaritate, ne morositate sua (quod euenire plærunque solet) gratiam officiis detrahant. Vt enim ægrum vel alio quouis modo afflictũ nihil magis solatur, quàm vbi videt alacres ac prõptos ad opẽ sibi ferendam animos: ita si tristitiam cernat in eorum vultu à quibus iuuatur, id in contumeliam suam accipiet. προϊσταμένους, tametsi propriè nuncupat eos quibus mandata erat Ecclesiæ gubernatio (erant autem illi seniores, qui aliis præibant ac moderabãtur, vitæque censuram exercebant) quod tamen de illis dicit, extendi in vniuersum ad præfecturas omne genus potest. Neque enim aut parua ab iis solicitudo requiritur, qui omnium securitati consulere, aut parua sedulitas ab iis, qui pro salute omnium noctes diésque excubare debent. Quanquam temporis illius conditio non de quibuslibet præfectis Paulum loqui ostendit, quia tunc nulli erãt pii magistratus: sed de Senioribus qui morum erant censores.

9 Dilectio sit non simulata: sitis auersantes malum, adhærentes bono.

10 Fraterna charitate ad vos mutuò amandos propensi, alij alios honore præuenientes,

11 Studio non pigri spiritu feruentes, tempori seruientes,

12 Spe gaudentes, in tribulatione patientes, in oratione perseuerantes,

13 Necessitatibus sanctorum communicantes, hospitalitatem sectantes.

9 *Dilectio sit,&c.* Nunc de particularibus officiis cõcionaturus, à charitate quæ est vinculum perfectionis, opportunè auspicatur. De ea verò, quòd plurimùm necesse erat, præcipit, vt abster sis fucis omnibus,ex pura animi sinceritate oriatur. Est enim dictu difficile, quàm sint ingeniosi omnes ferè homines ad fingendam, quam verè non habent, charitatem.Neque enim aliis modò mentiuntur,sed sibimet quoque imponũt,dũ sibi persuadẽt, nõ malè abs se amari,quosnõ modò negligunt,sed re ipsa abiiciũt.Itaque Paulus nõ aliã esse charitatẽ hìc ponũtiat, quàm quæ sit omni simulatione vacua:sibi verò facile quilibet testis esse potest,an nihil habeat in recessu cordis quod charitati aduersetur. Voces *Boni & mali*,quæ sequũtur statim in contextu,non habent generalem significatum:sed pro malitiosa iniquitate qua nocetur hominibus , malum posuit:bonum autem pro benignitate qua ipsi iuuantur.Estque antithesis Scripturæ vsitata,vbi vitia primùm prohibentur, deinde commendantur virtutes. In participio ἀπογυγοῦντες neque Erasmũ, neque Veterem interpretem sequutus sum,qui verterunt,Odio habentes. Atqui(meo iudicio) plus quiddam exprimere Paulus voluit : & vehementia in verbo Auersandi melius opposito membro respondet:vbi non modò beneficentiæ dare operã,sed etiã adhærere iubet.

10 *Fraterna charitate,&c.* Nullis verbis satisfacere sibi potest in exponendo eius dilectionis ardore , qua nos mutuò complecti debemus.Nam & fraternam vocat , & eius affectum στοργὴν, quæ Latinis mutua est inter cognatos pietas. Et sanè talem esse oportet , qua filiosDei prosequamur.Id quò fiat,præceptum subiungit ad retinendam beneuolentiam valde necessarium,vt honorem pro se quisque fratribus deferat. Nullum enim est ad alienandos animos efficacius venenum,quàm vbi quis contemni se putat. Quod si per honorem omne genus officii intelligere placet, non valde repugno:illa tamen prior interpretatio mihi magis probatur. Quia sicuti fraternæ concordiæ nihil magis contrarium est,quàm contumelia ex fastu,dum se quisque aliis posthabitis effert:sic optimum amoris fomentum est modestia, qua fit vt quisque honorem aliis habeat.

11 *Studio non pigri,&c.* Hoc præceptum nobis datur,non modò quia vitamChristianam actuosam esse oportet, sed quia sæpe præterita vtilitate nostra, operas nostras impendere fratribus conuenit:neque iis semper bonis , sed sæpe indignissimis & ingratissimis. Denique quia in plurimis officiis nostri obliuisci nos oportet,nisi nobis instemus , & excutere diligenter contendamus omnem ignauiam,nunquam poterimus ad Christi obsequium esse verè expediti. Quòd autem additur,*Spiritu feruentes*, exprimit quomodo prius illud assequamur. Caro enim ~~instar asini~~ semper torpet, ideóque stimulis opus habet : solus autem est spiritus feruor qui pigritiam nostram corrigit:ergo benefaciendi sedulitas zelum requirit, quem Spiritus Dei in cordibus nostris accenderit.Cur ergo, dicet quispiam , ad hunc feruorem nos Paulus hortatur?Respondeo,quanquam Dei donum est,has tamen partes iniungi fidelibus , vt torpore excusso, flammam Diuinitus accensam concipiant: sicuti vt plurimum contingit, Spiritus impulsum nostra iniuria suffocari & extingui. Eodem pertinet etiam tertium, *Vt tempori seruiamus*.Nam vt breue est vitæ curriculum, statim effluit bene agendi opportunitas:quo nos alacrius ad officium properare decet.Sic alibi iubet Paulus redimere tempus, quia dies mali sunt.Potest etiam esse sensus, vt nouerimus tẽpori nos accõmodare: qua in re multum momẽti positũ est.Sed mihi videtur Paulus cessationi opponere quod seruire tempori præcipit.Porrò quia in multis vetustis exemplaribus legitur κυρίῳ licet videri possit primo intuitu extraneum,prorsus reiicere non audeo. Quòd si lectio illa placet , non dubito quin Paulus , quæ fratribus præstantur officia,& quicquid alendæ charitati seruit,referre voluerit ad Dei cultum,quo plus animi adderet fidelibus.

12 *Spe gaudentes.* Sunt & hæc tria inter se coniuncta,ac quodammodo videntur pertinere ad illud, Tempori seruientes. Ille enim se tempori optimè accommodat , & occasione vtitur ad strenuè currendũ , qui in spe vitæ futuræ gaudiũ suũ reponit , & tribulationes patienter

patienter sustinet. Vtcunque sit (neque enim valde refert siue coniungas, siue separes) primum vetat nos acquiescere in præsentibus bonis, atque in terra rebusque terrenis lætitiam nostram constituere, perinde acsi illic sita nobis esset fœlicitas: sed in cælum mentes erigere iubet, quò solido plenóque gaudio perfruamur. Si gaudium nostrum futuræ vitæ spe continebitur, inde nascetur patientia in rebus aduersis: quia gaudiũ illud nullus doloris sensus opprimere poterit. Itaque duo hæc mutuo inter se nexu cohærent, gaudium ex spe conceptum, & in rebus aduersis tolerãtia. Neque enim ad crucem ferendam se quisquam placidè & quieto animo submittet, nisi qui extra mundum suam fœlicitatem quærere didicerit, vt spei consolatione, crucis acerbitatem mitiget ac leniat. At quia vtrunque viribus nostris longè est superius, orationi instandum, ac continenter rogandus Deus, ne animos liquescere ac in terrã excidere, aut rebus asperis frangi sinat. Porrò nõ tãtùm ad preces nos stimulat Paulus, sed disertè perseuerantiam exigit: quia nobis continua est militia, & quotidie surgunt varii insultus, quibus sustinendis impares essent etiam fortissimi quique, nisi subinde nouum vigorem colligerent. Cæterùm ne fatigemur, optimum est remedium precandi assiduitas.

13 *Necessitatibus Sanctorum*, &c. Redit ad officia charitatis, quorum præcipuum est iis benefacere à quibus minimum remunerationis expectamus. Quoniam itaque fere fit, vt ii maximè cõtemnãtur, qui præ aliis egestate presi sũt, & auxilio indigent (quia putãtur perdita esse quæ apud eos collocãtur beneficia) singulariter ipsos nobis commendat Deus. Tunc enim demum verè charitatem nostram approbamus, vbi non alio quàm exercendæ benignitatis respectu, iuuamus egenos fratres. Iam eius charitatis non vltima species est hospitalitas: id est beneuolentia & liberalitas quæ peregrinis exhibetur, quia illi maxime omnium sunt destituti, quòd à suis procul absunt: ideo hãc nominatim nobis commendat. Videmus ergo, eò vnũquenque nobis maiori curæ esse debere, quò magis ab hominibus vulgò negligitur. Obserua etiã loquendi proprietatem in eo quòd dicit cõmunicandum esse necessitatibus: quo innuit, oportere ita nos subleuare fratrum inopiam, acsi nobis ipsis succurreremus. Sanctos autẽ specialiter iuuare præcipit. nam tametsi ad vniuersum hominum genus extendere se debeat charitas nostra, singulari tamen affectu debet amplecti domesticos fidei, qui arctiori nobiscũ vinculo coniuncti sunt.

14 Benedicite iis qui vos persequuntur. Benedicite, & ne malum imprecemini.

15 Gaudete cum gaudentibus, flete cum flentibus:

16 Mutuo alij in alios sensu affecti: non arroganter de vobis sentientes, sed humilibus vos accommodantes. Ne sitis apud vos ipsos prudentes.

14 *Benedicite*, &c. Hoc semel admonitum lectorẽ volo, ne in singulis præceptis certũ ordinem scrupulosius quærat: sed contentus sit sparsa hic habere breuia præcepta, quib⁹ ad omnes sanctæ vitæ partes formetur: & ea quidem deducta ex illo principio, quod initio capitis posuit Apostolus. statim præcipiet, de non retaliandis quæ nobis inferuntur, iniuriis: hic aliquid etiamnum difficilius requirit: nempe ne quid mali imprecemur hostibus nostris: sed prospera omnia illis & optemus, & à Deo precemur, vtcunque nos vexent ac inhumaniter tractẽt. quæ mãsuetudo, quò est obseruatu difficilior, ita intẽtiore studio ad eã est enitẽdũ. Nihil enim iubet Dominus in quo nõ requirat nostrã obedientiam. Nec admittenda est vlla excusatio, si eo sẽsu vacui sum⁹, quo voluit nos Dominus ab impiis & seculi filiis differre. Ardua res est, fateor, & naturæ hominis

penitus contraria: sed nihil tam arduum quod non virtute Dei superetur, quæ nobis nunquam deerit, modò ne ipsam inuocare negligamus. Et quanquam vix vnum reperias, qui tantos in Lege Domini progressus fecerit, vt præceptum istud impleat: nemo tamen filium Dei iactare se potest, aut Christiani nomine gloriari, qui non animum istum ex parte induerit, & cum affectu aduerso quotidie pugnet. Dixi hoc esse difficilius, quàm remittere vindictam vbi quis læsus fuerit. Quidam enim licet manus cõtineāt, neque etiā agantur nocendi libidine, cuperēt tamē aliunde hostibus suis accidere cladem vel damnum. Quòd si etiam vsque adeò placati sunt, vt nihil optent mali: vix tamen cētesimus quisque saluum esse cupit à quo accepit iniuriā. imò audacter bona pars ad imprecationes prosilit. Deus autem verbo suo non tantùm manus coercet à maleficiis, sed amarulentos quoque affectus in animis domat: neque id modò, sed etiā vult de eorum salute esse solicitos, qui nos iniustè vexando, sibi exitium accersunt. In verbo εὐλογεῖν deceptus fuit Erasm[9]: quia non animaduertit, diris & maledictionibus opponi. Paulus enim Deum in vtroque vult tolerantiæ nostræ esse testem, vt non modò in votis nostris frænemus iracundiæ impetum, sed veniæ deprecatione testemur nos dolere hostiū nostrorū vicem, dū sponte pereunt.

15 *Gaudete cum gaudentibus*, &c. Generalis sententia tertio loco ponitur, vt mutuo affectu se fideles complexi, alii aliorum fortunam sibi communem esse ducant. Partes autem vel species priore loco enumerat, vt gaudeant cum gaudentibus, fleant cum flentibus. Sic enim fert veri amoris natura: vt lugere cum fratre suo quisque malit, quam eius luctus ex deliciis, vel otio procul despicere. Summa ergo est, vt nos vicissim alter alteri, quantum licet, accõmodemus: & quæcūque acciderit fortuna, quisque alterius sensum in se transferat, siue cõdolendum sit rebus asperis, siue prosperis gratulādum. Et sane fœlicitatem fratris non excipere cum gaudio, inuidiæ est: non tristari si malè habet, inhumanitatis. Sit ergo ea inter nos sympathia, quæ ad affectus omnes nos simul conformet.

16 *Non arroganter de vobis sentientes*. Significantius Græcè loquitur Apostolus, & magis apposite ad antithesin. Non alta, inquit, cogitantes, quo intelligit, nõ esse hominis Christiani ambitiosè adspirare ad ea quibus alios antecellat, neque altos spiritus gerere: sed modestiam potius & mansuetudinē meditari. Hac enim coram Domino excellimus, non superbia, aut fratrum contēptu. Præceptum opportunè ad superiora additum, nihil enim magis eam de qua dictum est, vnitatem scindit, quàm dum nos efferimus, & quò emergamus ad superiorem locum, sublimius quiddam spiramus. Vocem *humilibus* in neutro genere accipio, vt antithesis ita cõpleatur. Hîc ergo damnatur omnis ambitio, & quæ sub magnanimitatis nomine se insinuat animi elatio. siquidē præcipua fidelium virtus, moderatio est, vel potius submissio, quæ honorem semper malit aliis cedere quàm præripere. Huic affine est quod subiicitur: nihil enim magis animos inflat, quàm propriæ prudētiæ opinio. Vult ergo vt ea deposita, alios quoque audiamus, eorúmque consiliis morē geramus. Nam quòd φρόνιμοι Erasmus vertit Arrogātes, coactū est ac frigidū: quia bis idē sine vlla vehemētia repeteret Paulus. At verò istud aptissimum est arrogātiæ sanandæ remedium, non sibi nimium sapere.

17 *Nemini malum pro malo rependentes: prouidentes bona coram omnibus hominibus.*

18 *Si fieri potest, quantum est in vobis, cum omnibus hominibus pacem habentes:*

19 *Non vosmet ipsos vlciscentes, dilecti: sed date locū iræ. Scriptum est enim, Mihi vindictam, & ego rependam, dicit Dominus.*

17 *Nemini malum reddentes.* Nihil propè ab eo differt, quod paucis interiectis sequitur: nisi quòd plus est vindicta, quàm istud compēsationis genus de quo nunc agit. Nam & malum pro malo interdum reddimus, etiam vbi non exigimus iniuriæ talionem: quemadmodum si malignè accipimus eos qui nobis nō benefaciūt. Solemus enim æstimare cuiusque in nos merita, vel certè merēdi facultatem, vt apud eos quibus iam sumus obligati, vel a quibus aliquid speramus, collocemus nostra officia: rursum verò si quis opem suam quum ea indigeremus, nobis denegarit, par pari (quod aiunt) referentes, vbi opus fuerit, non magis adiuuemus eum, quàm ab eo sumus adiuti. Sunt & alia eiusmodi exempla in quibus malum pro malo redditur sine manifesta vltione. *Prouidētes bona.* Non displicet quòd vertit Erasmus, Proinde parantes: verbum tamen verbo reddere placuit. Quia suis quisque commodis plus æquo intentus est, vel ad cauēda damna prouidus, aliam curam & attentionem videtur Paulus exigere. Summa est, dādam sedulò esse operam, vt nostra probitate omnes ædificentur. Vt enim necessaria est nobis conscientiæ innocentia coram Deo: ita famæ integritas apud homines non est negligenda. Nam si Deum in bonis nostris operibus glorificari conuenit, tantundē decedit eius gloriæ, vbi nihil laude dignum in nobis homines conspiciunt. Neque verò tantùm obscuratur Dei gloria, sed contumelia etiam illi inuritur. quia quicquid peccamus, in Euangelii opprobrium imperiti trahunt. Cæterùm quum iubemur comparare apud homines bona, simul notandum est quo fine. non enim finis est, vt nos suspiciant ac laudibus ferant: hanc enim cupiditatem solicitè arcet à nobis Christus, quum iubet nos exclusis omnibus hominibus, Deum vnum testem benefactorum nostrorum admittere: sed vt sublatis in Deum animis, laudem illi referant, vt exemplo nostro ad iustitiæ studium excitentur, vt denique bonum suauémque ex vita nostra odorem percipiant, quo ad Dei amorem alliciantur. Quod si ob Christi nomē malè audimus, nē sic quidem desinimus inter homines bona prouidere: sed tunc impletur illud, quòd habemur tanquam mendaces, & tamē sumus veraces, 2. Cor. 6. 9, &c.

18 *Si fieri potest, quantum est in vobis.* Tranquillitas & sic composita vitæ ratio quæ nos omnibus amabiles reddat, non vulgaris est dos hominis Christiani. Huic si studere volumus, non modò summa æquitate, sed summa etiam commoditate ac facilitate morum præditos esse oportet: quæ non modò æquos ac bonos conciliet, sed improborum animos inflectat. Est enim hîc adhibenda duplex cautio: ne sic gratiosi esse affectemus, vt recusemus quorumlibet odia suscipere pro Christo, quoties ita necesse fuerit. Et sanè videre est nonnullos, qui quum ob morum suauitatem animique tranquillitatem sint omnibus amabiles, habeant tamen Euangelii causa vel propinquissimos sibi valde infestos. Deinde ne facilitas in assentationem degeneret, vt vitiis hominum pacis retinendæ studio, blandiamur. Quoniam ergo id non semper obtineri poterat, vt pax nobis constaret cum omnibus, duas particulas exceptionis loco attexuit, *Si fieri potest, & quantū in vobis est.* Istud porro ex pietatis & charitatis officio nobis erit æstimandum, vt pacem non violemus, nisi alterutro coacti. Sic enim fouendæ pacis studio multa tolerare, delictis ignoscere, comiter remittere summum iuris rigorem conuenit, vt simus, quoties ita postulat necessitas, ad bellum acriter gerendum animosi. Neque enim fieri potest vt Christi militibus æterna sit pax cum mundo, cuius princeps est Satan.

19 *Non vosmetipsos vlciscentes, dilecti.* Malum quod hîc corrigit, grauius est illo superiore cuius nuper meminit, vt admonuimus: vtrunque tamen ex eodem oritur fonte: nempe ex immodico nostri amore, ac ingenita superbia, quæ facit vt vitiis nostris benignè indulgeamus, alienis autem simus inexorabiles. Quoniam ergo morbus ille furiosam vlciscendi libidinem omnibus ferè ingenerat, vbi vel minimū tacti sunt: hic præcipit, quamlibet grauiter læsi fuerimus, ne tentemus ipsi vindictā, sed eā Domino permittamus. Et quoniā non facilè frænum admittunt qui semel correpti sunt hoc impotenti affectu, blanda appellatione quasi manum inicit, vt

nos retineat, dū nomine appellat *Dilectos*. Hoc ergo est præceptū, Ne iniurias factas aut vlciscamur aut vlcisci appetamus. Additur ratio, quia dādus est locus iræ. Dare autē locum iræ, est permittere Domino iudicādi facultatē, quā ei præripiunt qui vindictā aggrediūtur. Quare si Dei vices vsurpare nefas est, neque vindicare licet: quia sic Dei iudicio anteuertimus, qui has partes sibi seruatas voluit. Simul etiam innuit, & Deum habituros vindicem, qui patienter eius auxilium expectāt: & eos qui præoccupant, non relinquere locum Dei auxilio. Cæterùm non hîc modò prohibet, ne manu ipsi nostra vindictam exequamur, sed ne cor nostrum tentetur eiusmodi cupiditate. superuacuum itaque est hîc distinguere inter publicam & priuatam vindictam. Nihilo enim plus excusationis habet qui opem magistratus maleuolo animo & vltionis cupido implorat, quàm si à seipso vlciscendi artes comminiscatur. Imò ne semper quidem à Deo postulanda vltio est, vt mox videbimus: quia si ex priuato affectu erumpāt vota nostra, & non ex puro Spiritus zelo, non tam Deū nobis iudicē ferimus, quàm ministrum facimus prauæ nostræ cupiditatis. Non aliter ergo datur locus iræ, quàm vbi quietis animis expectamus opportunum liberationis tempus optantes: interea vt qui nobis molesti nunc sunt, resipiscēdo amici fiant. *Scriptum est enim, Mihi vindictā.* Probationem adducit sumptam ex cātico Mosis, Deut. 32. 35: vbi Dominus se hostium suorum vltorē fore denuntiat. Hostes autem Dei sunt quicunque seruos eius sine causa diuexant. Qui tangit vos, inquit, tangit pupillam oculi mei. hoc igitur solatio contenti simus, quòd neque impunè euadent qui molestiam nobis immerentibus facessūt: neque nos patiendo magis obnoxios vel opportunos faciemus iniuriis malorū: sed potius Domino, qui vnicus est vindex & liberator noster, locum dabimus ad opem ferendam. Quanquam ne à Deo quidem vindictam inimicis nostris imprecari fas est: sed orandum vt conuertantur, quò amici fiant: quòd si pergunt in sua improbitate, idem illis eueniet quod reliquis Dei cōtemptoribus. Neque verò testimonium ideo citat Paulus, quasi post illatam iniuriā protinus excandescere, atque prout tulerit carnis impetus, votis exposcere liceat, vt Deus nostrarum iniuriarum sit vltor. Sed primò vindictam exigere nostrum non esse docet, nisi velimus Dei partes nobis arrogare: deinde significat non esse timendum ne ferocius insultent improbi, si nos patienter ferre viderint: quia non frustra vindicandi munus sibi Deus sumit.

20 Itaque si esurit inimicus tuus, pasce illum: si sitit, potum da illi. Hoc enim faciēs, carbones ignis congeres in caput ipsius.
21 Ne vincaris à malo, sed vincas bono malum.

20 *Itaque si esurit.* Iam ostendit quomodo præcepta de non vindicando & malo non rependendo, verè impleamus: nempe si non modò abstineamus ab inferēda iniuria, sed iis quoque benefaciam⁹ qui nobis sunt iniurii. Est enim illa quædam obliquæ talionis forma, vbi ab iis qui nos læserunt, beneficentiā auertimus. Sub nomine *Cibi* & *Potus*, omnia officiorum genera intellige. Quātum ergo fert tua facultas, quacunque in re vel opibus tuis, vel consilio, vel opera inimicus indigebit, illi adesse debes. Inimicum præterea nostrum vocat, non quem ipsi odio prosequamur, sed qui nobiscū inimicitias exerceat. Quòd si iuuandi sunt secundum carnem, multo minus aduersis imprecationibus eorū salus oppugnanda est. *Carbones ignis congeres.* Quia non libēter oleum & operā perdimus, ostendit quis inde consequatur fructus, dum humanitatis officia conferimus in nostros inimicos. Carbones autem alii interpretantur exitiū quod in caput inimici regeritur, si beneficiis prosequimur indignū, ac secus quàm de nobis promeritus est, nos gerimus: quia hoc modo duplicabitur eius culpa. Aliis magis placet intelligere, quòd animus eius ad nos redamandos allicitur, dum se adeò beneuolè tractari videt. Ego simplicius accipio, quòd animus

nimus eius frangetur in alterutram partem. Nam certe beneficiis aut emollietur hostis, aut si tanta atrocitate erit, vt nihil mansuefiat, vretur tamē, & æstuabit testimonio conscientiæ, qua se obrutam sentiet benignitate nostra.

21 *Ne vincaris à malo.* Videtur hæc [illegible]entia confirmationis loco posita. [illegible] hic nobis omnino certamen est [illegible] eam si retaliare cona[illegible] [illegible]mur nos ab ea victos: contrà si bonum pro malo reddimus, eo facto prodimus inuictam animi constantiam. Et sanè hoc est pulcherrimum victoriæ genus, cuius fructus non animi tantùm conceptione, sed re quoque ipsa sentitur: successum eorum patientiæ dante Domino, quo meliorē ne optare quidem possint. Contrà, qui malum malo vincere tentabit, hostem forte suum malitia vincet, sed in suam ruinam: quia sic agendo, diabolo militat.

CAP. XIII.

1 *OMnis anima potestatibus supereminentibus subdita sit. Non enim est potestas, nisi à Deo: quæ verò sunt potestates, à Deo sunt ordinatæ.*

2 *Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit: qui verò restiterint, iudicium sibi accersent.*

1 *Omnis anima, &c.* Quòd locum hunc tam diligenter in Christianæ vitæ institutione tractat, inde apparet maiori aliqua necessitate ad id coactum: quam quum perpetuo secum ferat Euangelii prædicatio, illo maximè seculo afferre potuit. Sunt enim semper tumultuosi spiritus, qui regnum Christi non bene extolli credunt, nisi aboleantur omnes terrenæ potestates: nec libertate per ipsū data se frui, nisi quoduis humanæ seruitutis iugum excusserint. Iudæos tamen præ aliis hic error tenuit, quibus indignū videbatur vt progenies Abrahæ, cuius florentissimum ante aduentum Redemptoris regnum fuerat, ipso iam manifestato maneret in seruitute. Erat etiam aliud quod non Iudæos magis quàm Gentes à suis principibus alienaret: quòd non modò a pietate omnes abhorrebant, sed infestissimis animis religionem persequebantur. Eos ergo agnoscere pro legitimis dominis ac principibus absurdum videbatur, qui regnum Christo vnico cæli & terræ Domino moliebantur eripere. His causis verisimile est inductum fuisse Paulum, vt intentiore cura magistratuum potestatem confirmaret. Et principio quidē generale præceptum ponit, quo in summa comprehēdit quod dicturus est: subiungit deinde quæ ad eius præcepti expositionem ac probationē faciunt. *Potestates supereminentes* vocat, non supremas, quæ summum imperium obtineant: sed quæ excellant supra reliquos homines. Subditorum ergo respectu, non mutua inter se comparatione sic vocantur magistratus. Ac sanè hoc verbo mihi videtur Apostolus voluisse tollere friuolam hominum curiositatem, qui sæpe solent inquirere quo iure adepti fuerint potestatem qui rerum potiuntur: satis autem nobis esse debet, quòd præsunt. Non enim conscenderunt sua ipsi virtute in hoc fastigium, sed manu Domini sunt impositi. Quum verò *omnem animam* nominat, eo quamlibet tollit exceptionem, nequis immunitatem captet communis subiectionis. *Non enim potestas est, nisi à Deo.* Ratio cur debeamus subiecti esse magistratibus, quòd Dei ordinatione sunt constituti. quòd si ita placet Domino mundum gubernare, Dei ordinem inuertere nititur, adeóque Deo ipsi resistit, quisquis potestatem aspernatur: quando eius qui iuris politici author est, prouidentiam contemnere, bellum cum eo suscipere est. Porro intellige à Deo esse potestates, non qualiter & pestilentia, & fames, & bellum, & cæteræ peccatorum pœnæ ab ipso esse dicuntur: sed quia ipse ad legitimam rectamque mūdi administrationem eas instituerit. Nam etsi tyrannides ac dominationes iniustæ, quum plenæ sint ἀταξίας, non sunt ex ordinata gubernatione: ipsum tamen ius imperii, in-

humani generis salutem à Deo ordinatũ est. Itaque quũ & bella arcere, & cæteris noxiis remedia quærere liceat: Apostolus magistratuũ ius & imperium tanquã humano generi vtile, sponte & libẽter à nobis suspici & coli iubet. Quas enim Deus infligit pœnas hminum peccatis, non propriè ordinationes vocabimus, sed quæ consultò media statuit ad legitimum ordinem seruandum.

2 *Qui verò restiterint.* Quia resistere Deo nemo potest nisi in suam perniciẽ, minatur nõ impunè laturos, quicunque Dei prouidẽtiæ hac in parte se opposuerint. Cauendum ergo ne in hanc denuntiationem incurramus. Neque verò per Iudiciũ, pœnam duntaxat intelligo quæ à magistratu infligitur, acsi dicere voluisset, in eos iure animaduerti, qui in potestatem insurgunt: sed quãlibet Dei vltionem, quouis modo tandem exigatur. Docet enim in genere, qualis eos finis maneat qui certamen cum Deo suscipiunt.

3 Principes enim non sunt terrori bonis operibus, sed malis. vis ergo non timere potestatem? benefac, & habebis laudem ab ea:

4 Dei enim minister est tibi in bonum. Si verò quid mali feceris, time: non enim frustra gladiũ gerit. Dei enim minister est, vindex in iram aduersus eos qui malè agunt.

3 *Principes enim.* Nunc ab vtilitate quoque principum obseruantiã nobis commendat. Itaque particula rationalis γὰρ ad primam propositionem referenda est, nõ ad proximã sententiam. Hæc porrò est vtilitas, quòd Dominus hac ratione voluit bonorũ trãquillitati prospectum: improborũ autem coercitã proteruiã: quibus duabus rebus continetur incolumitas generis humani. nisi enim malorũ furori obuiam eatur, & ab eorum libidine protegantur innocentes, omnia protinus pessum ibunt. Si ergo vnicum istud remedium est, quo ab interitu vindicetur humanum genus, diligenter à nobis conseruari debet, nisi velimus nos profiteri publicos humani generis hostes. Quòd autem addit, *Vis nõ timere potestatem? benefac:* eo innuit nullã esse rationẽ cur à magistratu abhorreamus, si quidem boni simus: imò hanc tacitam esse malæ conscientiæ & prauum aliquid machinantis testificationẽ, siquis iugum illud excutere à se aut amoliri velit. Cæterùm hîc de vero & quasi natiuo magistratus officio loquitur: à quo tametsi non rarò degenerãt qui principatum tenent: nihilominus deferenda illis est obedientia quæ principibus debetur. Nam si malus princeps flagellum est Domini ad puniẽda populi delicta, illud fieri vitio nostro cogitemus, quòd eximia Dei benedictio nobis vertatur in maledictionem. Ideóque non desinamus bonam Dei ordinationem reuereri: quod facilè factu erit, si nobis ipsis quicquid mali in ipsâ erit, imputemus. Ergo hîc docet in quem finem instituti sint à Domino magistratus: cuius etiam effectus semper extaret, nisi culpa nostra corrumperetur tam præclara & salubris institutio. Quanquam ne sic quidem vnquam abutuntur sua potestate principes, bonos, innocentésque vexando, vt non in sua tyrannide speciem aliquã iustæ dominationis retineant: nulla ergo tyrannis esse potest, quæ non aliqua ex parte subsidio sit ad tuendam hominum societatem. Hîc quoque duas partes notauit, quibus etiam Philosophi constare senserunt bene ordinatam reipublicæ administrationem, bonorum præmia, & animaduersionem in sceleratos. *Laudis* vocabulum latam significationem hîc habet, more Hebraico.

4 *Dei enim minister est in bonum.* Hinc & magistratus discere possunt qualis sit sua vocatio. Nõ enim sua causa dominantur, sed publico bono, neque effræni potentia præditi sunt, sed quæ subditorũ saluti sit obstricta. denique Deo & hominibus in suo principatu sunt obligati. Nam quia à Deo legati sunt, & negotium eius agunt, ratio-

nem

nem illi sunt reddituri. deinde ministerium quod illis demandauit Deus, subditos respicit: quare illis quoque sunt debitores. Admonentur autem priuati, hoc esse Diuinæ benignitatis, quòd aduersus sceleratorum iniurias, principum gladio defenduntur. *Non enim frustra gladium.* Altera pars functionis magistratuum, quòd debent malorum petulãtiam vi comprimere, qui legibus sponte regi se non patiuntur: & pœnas sumere de eorum flagitiis, quas Dei iudicium requirit. Nam gladio armatos disertè pronuntiat, non ad inanem modò speciem, sed quò maleficos feriant. Deinde *Vindex in iram*, perinde valet acsi dictum esset, Exequutor iræ Dei. Id autem probat ab vsu gladii quem illis Dominus in manum tradidit. Insignis locus ad ius gladii comprobandum. nã si Dominus magistratũ armando, gladii quoque vsum illi mãdauit: quoties sontes capitali pœna vindicat, exercendo Dei vltionem, eius mãdatis obsequitur. Contendant igitur cum Deo qui sanguinem nocentium hominum effundi nefas esse putant.

5 Itaque necesse est subiici, non modò propter iram: sed etiã propter conscientiam.

6 Propterea enim tributa quoque soluitis: ministri enim Dei sunt, in hoc incumbentes.

7 Reddite ergo omnibus quod debetur. Cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem.

5 *Itaque necesse est subiici.* Quod initio præceperat de præstãda magistratibus obedientia, nũc per modum collectionis repetit, sed cum expolitione: quòd illis sit obediendum, non humanæ tantùm necessitatis causa, sed vt Deo quoque pareamus. *Iram* enim posuit pro Vltione, quam reposcere possent magistratus ob dignitatis suæ contẽptum: acsi dixisset, Non ideò cedendum esse, quia resistere potentioribus & armatis impune non liceat: quemadmodum tolerari solent iniuriæ quæ propulsari nequeunt: sed sponte obeundam hanc submissionem, ad quam verbo Dei obstringitur cõscientia. Ergo etiamsi exarmatus esset magistratus, quem impune lacessere & contemnere liceret, nihilo magis esse id tentandum, quàm si pœnã statim imminere cerneremus. Non enim priuati est hominis abrogare imperium ei quem Dominus cum potestate nobis præfecit. Tota autem hæc disputatio est de ciuilibus præfecturis. Itaque frustra inde sacrilegam suam tyrannidẽ stabilire moliuntur, qui dominatum in conscientias exercent.

6 *Propterea enim tributa quoque.* Per occasionem de tributis mentionem ingerit, quorum rationem deducit ab ipso magistratuum officio. Nam si eorum sunt partes, proborum tranquillitatem tueri ac conseruare illæsam, sceleratisque improborũ conatibus sese opponere: id facere non possunt nisi potentia & firmis præsidiis adiuti. Iure ergo penduntur tributa, ad sustinendos tam necessarios sumptus. Cæterùm de modo vectigalium seu tributorum non est præsentis loci fusius differere, neque nostrũ est vel principibus præscribere, quantũ in res singulas impendant, vel eos ad calculum vocare. Meminisse tamen eos decet, quicquid habent à populo, velut publicum esse bonum, non priuatæ libidinis ac luxuriæ instrumentum. Videmus enim in quos vsus destinet Paulus quæ penduntur tributa, nempe vt ad suorum defensionem præsidio instructi sint Reges.

7 *Reddite ergo omnibus quod debetur.* Videtur mihi Apostolus hic summatim velle cõprehendere quibus in rebus sita sint subditorum erga magistratus officia: nẽpe vt ipsos in pretio ac honore habeãt, vt eorũ pareant edictis, legibus, iudiciis: vt tributa & vectigalia persoluãt. Sub nomine *timoris*, obedientiã si-

gnificauit: per *Vectigalia & tributa*, nō portoria modò & indictiones, sed alios quoque reditus. Confirmat autem hic locus quod prius dixit, parendum esse Regib⁹ & quibuslibet præfectis, nō quia cogimur, sed quia Deo gratum est obsequium. Non enim modò timeri vult, sed voluntaria quoque obseruantia coli.

8 Nemini quicquam debeatis, nisi vt inuicē diligatis. qui enim diligit alterum, Legem impleuit.

9 Illud enim, Non mœchaberis, Non occides, Non falsum testimonium dices, Non concupisces: &, si quod est aliud præceptum: in hoc sermone comprehenditur, Diliges proximum sicut teipsum.

10 Dilectio proximo malum non infert. Plenitudo Legis, est dilectio.

8 *Nemini quicquam debeatis.* Sunt qui dici istud non sine ironia putent: acsi responderet eorum obiectioni Paulus, qui grauari Christianos contenderent, quòd ipsis alia quàm dilectionis præcepta iniungerentur. Et certè non nego quin ironice possit accipi: vt iis qui nullam aliam quàm dilectionis legē admittunt, concedat suum postulatum: sed alio sensu. Ego tamē simpliciter accipere malo, quia existimo, Paulum istam de magistratuum potestate præceptionem, ne cui infirma videretur, voluisse ad dilectionis Legem referre, acsi dixisset, Quum postulo vt principibus pareatis, non aliud requiro, quàm quod ex Lege dilectionis debent præstare omnes fideles. Nam si bonis bene esse vultis (quod quidem nolle esset inhumanum) debetis studere, vt leges ac iudicia valeant, vt legum præsides populum habeāt obsequentem, quorum beneficio tranquillitas omnibus constat. Ergo violat charitatem siquis ἀναρχίαν inducit, quā statim consequitur rerum omnium perturbatio. *Qui enim diligit alterum, Legem impl.* Consilium Pauli est, omnia Legis mandata reuocare ad dilectionem, vt tū sciamus nos ritè obtemperare mādatis, quum dilectionē seruamus: idque vt nihil oneris subire detrectemus quod ad charitatem seruandam faciat. Ita optimè confirmat quod præcepit de obediētia magistratui deferenda, in quo posita est nō minima pars charitatis. Cæterum hîc impediuntur nonnulli, neque satis extricare se queunt ex hac difficultate, quòd Paulus docet impletam esse Legē, si proximum diligamus: quia hoc modo nulla fit mentio cultus Dei, quem omitti minimè decebat. Sed Paulus in totam Legem non respicit: tantùm de officiis loquitur quæ nobis erga proximum demandantur à Lege. Et sanè illud verum est, impleri totam Legem, quum proximos diligimus: quoniam vera erga homines charitas, nonnisi ex Dei amore fluit, atque eius est testimonium, sicuti effectus. Cæterùm Paulus hîc tantùm meminit secundæ Tabulæ, quia de ea tā tùm erat quæstio: acsi dixisset, Defunctus est suo officio erga totum mūdum, qui proximum diligit sicuti seipsum. Nugatorium verò est sophistarū cauillum, qui ex hac sententia elicere conantur operū iustificationem. Nō enim tradit Paulus quid faciant vel non faciant homines, sed sub cōditione loquitur, quā nullibi adimpletam reperias. Nos autē quum dicimus, non iustificari homines operibus, non negamus quin Legis obseruatio vera sit iustitia: sed quia nemo eam præstat, neque vnquam præstitit, dicimus omnes ab ea excludi, ac propterea vnicum esse in Christi gratia asylum.

9 *Illud enim, non mœchaberis.* Hinc colligi non potest quæ præcepta in secunda Tabula contineantur: quando etiam in fine subiicit, Et si quod est aliud præceptū. Omisit enim mādatū de parētibus honorādis. videri tamen absurdum possit, præteritum fuisse quod maximè ad rē pertinebat. Sed quid si ideo tacuerit, ne argumētationē suā obscuraret? Sed vt id non ausim asserere, ita video nihil hîc deesse ad id quod intēdebat, nēpe si omnib⁹ præceptis nihil aliud sibi voluerit

rit Deus, quã vt nos ad charitatẽ instituere, modis omnibus enitendum ad eã nobis esse. Et tamẽ lector non cõtentiosus facilè agnoscet, Paulum ex similibus probare voluisse, huc tendere totam Legem, vt mutua inter nos colatur charitas: hoc verò subaudiendum esse quod tacitum reliquit, non vltimam fouendæ pacis & fraterni amoris cõseruãdi partem esse, obedientiam erga magistratus.

10 *Dilectio proximo malum non infert.* Ab effectu demonstrat, sub charitate contineri quæ illis omnibus præceptis traduntur. Qui enim vera charitate præditus erit, nunquam ei in mentem veniet fratres lædere. Quid aliud tota Lex vetat, quàm ne proximo aliquam noxã inferamus? Porrò hoc ad præsens institutum accommodari decet. Nam quum magistratus pacis & æquitatis sint præsides: qui suum cuique ius saluum esse cupit, & omnes ab iniuria tutos viuere, is ordinem magistratuũ quantum in se erit, tuebitur. Politiæ verò hostes, nocendi libidinem produnt. Quòd autem reperit, complementum Legis esse dilectionem, intellige (vt prius) de ea Legis parte quæ hominũ societatem spectat. Prior enim Legis tabula, quæ est de cultu Dei, minimè hîc attingitur.

11 Hoc etiã quũ nouerimus tempus, quia hora est qua iam è somno expergiscamur (nunc enim propior est salus nostra, quàm quum credidimus)

12 Nox progressa est, dies verò appropinquauit. Abyciamus ergo opera tenebrarum, & induamus arma lucis.

13 Sicut in die, decenter ambulemus, non comessationibus, neque ebrietatibus, neque cubilibus, neque lasciuiis, neque contentione, neque æmulatione:

14 Sed induamini Dominum Iesum Christum, & carnis curam ne agatis ad concupiscentias.

11 *Hoc etiam, &c.* Nunc alium exhortationis locum ingreditur: quia scilicet nobis veluti sub auroram micare cœperunt vitæ cælestis radii, nobis agẽdũ esse quod agere solent qui in media luce atque hominum conspectu versantur. Diligenter enim cauent illi, nequid fœdum aut indecorum admittant. quia siquid deliquerint, obnoxios se fore vident nimis multis testibus. Nos verò qui semper in conspectu Dei & Angelorum stamus, & quos Christus verus sol iustitiæ ad sui conspectum inuitat, multo magis decet ab omni turpitudine cauere. Summa ergo verborum hæc est, Quum sciamus opportunum iam aduenisse tempus, quo è somno expergiscamur, abiiciamus quicquid est noctis: excutiamus omnia tenebrarũ opera, quandoquidẽ ipsæ tenebræ iam discussæ sunt: & lucis operibus incumbentes, ambulemus quemadmodum in die decet. Quæ interposita leguntur, parẽthesi sunt includenda. Porrò quoniam hic allegoria est, notare operæpretium est, quid singulæ partes significent. *Noctem* vocat ignorationem Dei, qua quicunque detinentur, veluti in nocte errant ac dormiunt. Duobus enim istis malis laborãt infideles, quia cæci sunt ac stupidi. stuporem verò istum paulo pòst per somnum designat, qui est (vt ille dicit) imago mortis. *Lucem* nominat Diuinæ veritatis reuelationẽ, per quã sol iustitiæ Christ⁹ nobis exoritur. *Expergiscĩ* ponit, pro Accĩgi & cõparari ad obeũda quæ Domin⁹ à nobis requirit obsequia. *Opera tenebrarũ*, pro turpibus & flagitiosis. quia nox (vt inquit ille) pudore vacat. *Arma lucis*, pro honestis actionibus & sobriis & castis, quibus solet dies destinari. Et Arma potius quàm Opera, quoniam Domino militandum est. Cæterùm initio particula, *Hoc etiã*, seorsum legenda est. Pendet enim ex superiore doctrina: sicuti Latinè dicimus Adhæc, vel præterea. Tẽpus dicit fidelibus esse cognitũ, quia Dei vocatio

& visitationis dies nouam vitam & nouos mores postulat, quemadmodum exegeticè mox addit horã esse surgẽdi. Est enim non χρόνος, sed καιρὸς, qua voce notatur occasio, vel tempus opportunum. *Nunc enim propior est salus nostra.* Hic locus variè ab interpretibus torquetur. Multi *credendi* verbum, ad Legis tẽpus referunt, acsi diceret Paulus, Iudæos credidisse antequam in medium prodiret Christus: quod tanquam durum & coactum repudio. & certè doctrinam generalem ad exiguam Ecclesiæ partem restringere, absurdum esset. Ex toto cœtu ad quem scribit, quotusquisque Iudæus fuit? Ergo in Romanos non competeret hic sermo. Deinde noctis & diei comparatio, scrupulum hunc (meo iudicio) discutit. Mihi ergo videtur simplicissima hæc esse sententia, Nunc propior salus nobis adest, quàm eo tempore quo credere cœpimus: vt ad tempus referatur quod fidem præcessit. Mediam enim significationem quum aduerbium istud habeat, hæc Apostoli propositio longè est conuenientor: vt ex sequentibus patet.

12 *Nox progressa est, dies verò approp.* Hæc est occasio cuius nuper meminit. Quãquã enim nondũ in plenã lucẽ recepti sunt fideles: meritò tamẽ auroræ cõparat futuræ vitæ notitiã, quæ nobis per Euangelium affulget. Neque enim dies hîc, sicuti aliis locis, prò fidei luce ponitur (alioqui non diceret appropinquasse tantùm, sed adesse, imò iam lucere tanquam in medio progressu) sed pro beata illa cælestis vitæ claritate, cuius initia in Euangelio iam cernuntur. Summa huc redit, Simulac vocare nos incipit Deus, perinde atque ex primo diei exortu colligimus plenam solis lucem instare, debere nos intentos esse ad Christi aduentum. Noctem ergo progressam esse dicit, quia non ita obruimur densa caligine vt increduli, quibus nulla vitæ scintilla apparet, sed spes resurrectionis ob oculos per Euangelium est posita. Imò lumen fidei, ex quo plenum cælestis gloriæ fulgorẽ propè adesse cognoscimus, excitare nos debet ne torpeamus in terra. Cæterùm paulo pòst, vbi iubet tanquam interdiu in luce ambulare, eandem metaphoram non continuat: quia præsentem statum diei confert, in quo nobis affulget Christus. Sed diuersis modis nunc ad futuræ vitæ meditationem, nunc ad reuerentiam conspectus Dei hortari nos voluit.

13 *Non comessationibus*, &c. Tria vitiorum genera hic posuit, quorum vnumquodque designauit duobus nominibus, intemperiem & luxuriẽ in victu: libidinẽ venereã, & quæ ei cõiũctæ sunt spurcitiæ: inuidiã & contentionẽ. Si hæc tantùm in se turpitudinis habent, vt ea perpetrare carnales quoque homines in hominũ oculis pudeat, nos ab iis perpetuò abstinere conuenit, qui in luce Dei versamur, etiã quũ ab hominũ cõspectu sum⁊ subducti. In tertio iugo quãquã æmulationem contentio præcedit, dubium tamen non est quin Paulus monere voluerit, ex hoc fonte emergere lites & certamina: quia dũ quisque eminere appetit, alii aliis inuident. Vtriusque verò mali causa est ambitio.

14 *Sed induamini Iesum Chr.* &c. Metaphora hæc valde est Scripturis vsitata in iis rebus, quæ ad hominẽ vel ornandum vel deformandũ faciunt: quorum vtrunque in vestimentis cernitur. Nam & fœda laceráque vestis hominẽ dehonestat, & decora puráque multum illi cõciliat gratiæ. Induere autem Christũ, hîc significat virtute Spiritus eius vndique nos muniri, qua idonei ad omnes sãctitatis partes reddamur. Sic enim instauratur in nobis imago Dei, quæ vnicum est animæ ornamentum. Respicit enim Paulus ad vocationis nostræ finem, quia Deus nos adoptans, in corpus vnigeniti Filii sui inserit, & quidem hac lege, vt nos abdicantes priore vita, fiamus in ipso noui homines. Quare etiam alibi fideles dicit Christũ induere in Baptismo, Gala. 3. 27. *Et carnis curã.* Quandiu carnem nostram circunferimus, eius curã non possumus in totum abiicere: sic enim in cælis est cõuersatio nostra, vt in terra peregrinemur. Curãda sunt igitur quæ ad corpus pertinẽt, sed nõ aliter quàm peregrinationis adminicula, nõ autẽ vt patriæ nos obliuisci faciant. Dixerunt etiam profani homines, naturæ pauca sufficere: appetitus verò hominũ esse inexplebiles. Necesse ergo est, quisquis carnis suæ desideriis satisfacere cupit, non modò diffluere,

fluere, sed in vastum & profundum gurgitem immergi. Paulus desideriis frænum iniiciens, hanc omnis intemperantiæ causam esse admonet, quòd nemo sobrio vel legitimo vsu contentus est: ideo statuit hunc modum, vt seruiamus necessitati carnis nostræ, non libidini indulgeamus. Ita fiet, vt præsenti seculo vtamur tanquam non vtentes.

CAP. XIIII.

1 *EVm verò qui fide est imbecilla, suscipite, non ad disceptationes quæstionum.*

2 *Qui credit, vescatur quibusuis: qui autem infirmus est, olera edit.*

3 *Qui edit, non contenat eum qui abstinet: & qui abstinet, eum non condemnet qui edit: Dominus enim illum suscepit.*

4 *Tu quis es qui iudicas alienum seruum? proprio domino stat vel cadit. stabit verò: potens est enim* Deus *efficere vt stet.*

1 *Eum verò.* Nunc transit ad præceptum Ecclesiasticæ institutioni apprime necessarium: vt qui in doctrina Christiana maiores fecerint progressus, rudioribus se accommodent, robúrque suum conferant ad sustinendam eorum infirmitatem. Sunt enim in Dei populo aliqui debiliores, qui nisi tractentur magna mansuetudine ac clementia, concidunt animis, & tandem à religione alienãtur. Quod illo etiam seculo potissimùm contigisse, verisimile est: siquidem mistæ erant ex Iudæis ac Gentibus Ecclesiæ: quorum alii Mosaicæ Legis obseruationibus diu assueti, & à pueris innutriti, nõ facilè ab illis discedebant: alii quum nihil tale didicissent, insuetũ iugum refugiebant. Quoniam autem prõpta est homini inclinatio ab opinionum diuersitate ad rixas & contentiones, ostendit Apostolus quomodo inter se consistere queant sine dissidio, qui sic opinionibus variant. Præscribit autem optimum modum, vt qui robustiores sunt, operã impendant infirmis subleuandis: & qui magis profecerunt, sufferendis rudibus. Neque enim, si nos præ aliis cõfirmat Deus, robur confert, quò imbecilles opprimamus: nec Christianæ sapientiæ est, insolescere vltra modum, aliósque contemnere. Hac ergo ratione sermonem ad peritiores & iam cõfirmatos dirigit, qui quò ampliorem à Domino gratiam acceperunt, eò magis obstricti sunt ad proximos iuuãdos. *Non ad disceptationes quæst.* Defectiua est oratio: quoniam verbum quod posset sensum implere, deficit: nihil tamen aliud velle cõstat, quàm ne fatigentur infirmi importunis disceptationibus. Tenenda verò est, quam nunc tractat, hypothesis. quia enim multi ex Iudæis adhuc in Legis vmbris hærebãt, fatetur quidem hoc in illis esse vitiosum, sed ad tempus veniam dari postulat: quia durius ipsos vrgere, fuisset labefactare eorum fidem. Quæstiones ergo contentiosas vocat, quæ mentem nondum satis compositam perturbant, vel implicant dubitationibus. Quanquam longius hoc extendere conuenit, nempe ad quasuis spinosas & salebrosas quæstiones, quibus inquietantur ac conturbantur imbecilles conscientiæ citra ædificationem. Videndum itaque est quibusnam quæstionibus ferendis quisque sit idoneus, & attemperanda singulis secundum captum suum doctrina.

2 *Qui credit, vescatur quibuslibet.* In diuersa lectione quid sequutus fuerit Erasmus, non video. Mutilam enim sententiam reddidit, quum plena sit in verbis Pauli: & pro articulo relatiuo impropriè posuit, Alius quidem credit. Nec illud asperum aut coactum videri debet, quòd infinitiuum pro imperatiuo accipio: quoniam ista loquendi formula Paulo vsitatissima est. Credentes ergo appellat, qui certitudine cõscientiæ sunt præditi: his permittit indifferentem rerum omnium vsum. Interim olera edit infirmus, & ab iis abstinet quorum non putat vsum licere sibi. Si vulgata lectio

magis placet, sensus erit, iniquum esse vt qui liberè omnibus vescitur, quia sibi licere credit, ad eandem normam exigat teneros adhuc in fide & debiles. Nam ægrotos exponere (vt quidam fecerunt) ridiculum est.

3 *Qui edit, non contemnat.* Prudenter & apposite vtrinque vitiis occurrit. Hoc enim vitio laborãt qui sunt firmiores, vt eos qui inanibus scrupulis detinẽtur, tanquam superstitiosulos despiciãt, atque etiam irrideant: contrà hi vix sibi cauere à temerariis iudiciis queunt, vt non damnẽt quod non assequũtur: quicquid ergo fieri contra suum sensum cernunt, illud malum esse putant. Illos ergo à contemptu dehortatur, hos à nimia morositate. Ratio autem quam addit, quia pertinet ad vtrũque hominum genus, vtrique membro aptanda est. Quum vides, inquit, hominem illuminatũ Dei cognitione, satis testimonii habes quòd à Domino assumptus sit: eum si vel contemnis vel damnas, reiicis quem Deus amplexus est.

4 *Tu quis es qui alienum seruum,* &c. Quemadmodum inciuiliter, imò superbè inter homines facias, si alienum seruũ adigere ad tuas leges velis, & omnia eius facta ad arbitrii tui normam exigere: ita nimium tibi sumis, si quid in seruo Dei condemnas, quia tibi non placet. Non enim tuũ est, illi præscribere quid faciat, & quid non faciat: neque illi necesse est ad tuam legem viuere. Quòd autem iudicandi facultas nobis adimitur, tam ad personam, quàm ad facta pertinet. In quibus tamen multum est differentiæ: hominem enim, qualiscũque sit, debemus arbitrio Dei relinquere. De factis eius non licet quidem statuere secũdũ nostrã ipsorũ æstimationẽ: sed ex verbo Dei. Iudiciũ verò quod à verbo sumitur, neque humanũ est neque alienũ. Vult ergo hic Paul⁹ nos ab omni iudicãdi temeritate arcere, in quã incidũt qui de hominum factis audent pronuntiare extra Dei verbum. *Proprio domino stat vel cadit.* Acsi diceret, Hæc potestas propriè Domini est, quod seruus facit, vel improbare, vel acceptum habere: itaque iniurius est Domino, qui ad se rapere eã conatur. Quod autem addit, *Stabit verò,* eo non tantùm iubet nos à condemnando abstinere, sed etiam ad clemẽtiam & hũmanitatẽ hortatur, vt semper bene speremus de eo in quo cernimus aliquid Dei. quandoquidem spem nobis fecit Dominus, quòd eos confirmare ad plenum velit, & ad perfectionem vsque adducere, in quibus opus gratiæ suæ inchoauit. Nã quòd argumentatur à Dei potẽtia, non simpliciter id facit, acsi diceret, posse id facere Deum si vellet: sed connectit Dei voluntatem cum potentia, more Scripturæ. Neque tamen definit hic aliquid perpetuũ: quasi necesse sit stare vsque in finem quos semel Deus erexit: sed tantùm admonet vt bene sperem⁹, iudiciáque nostra in hanc partem inclinẽt: sicut etiã alibi docet Phil. 1.6, Qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet vsque in finem. In summa, ostendit Paulus quò propendeant eorum iudicia in quibus viget charitas.

5 Hic quidem diem præ die æstimat: ille autem peræquè æstimat omnem diem. Vnusquisque sententiæ suæ certus sit.
6 Qui curat diẽ, Domino *curat: qui non curat diem, Domino nõ curat. qui vescitur, Domino vescitur: gratias enim agit Deo. & qui abstinet,* Domino *abstinet: & gratias agit* Deo.

5 *Hic quidem.* Nuper de religione in ciborum delectu loquutus erat: nunc alterum exemplum addit de discrimine dierum: vtrunque autem ex Iudaismo erat. Siquidem quum Dominus inter cibos discernat in Lege sua, & quosdam immundos esse pronuntiet, quorum vsu interdicit: quum dies præterea festos & solennes indicat, eósque obseruari præcipiat: Iudæi à pueritia enutriti in doctrina Legis, non poterant deponere dierum reuerentiam, quam ab initio conceperant, & cui tota vita assueuerant: non audebant cibos attingere, à quibus tandiu

diu abhorruerant. Quòd iis opinionibus imbuti erant, infirmitatis erat: nam aliter sensissent, si certa illis ac liquida Christianæ libertatis notitia constitisset. Ab eo autem se abstinere quod putabant sibi illicitum, id erat pietatis: quemadmodum audaciæ fuisset ac contemptus, siquid repugnante conscientia tentassent. Hic ergo optimam moderationem Apostolus adhibet, quum iubet quenque sui consilii esse certum: quo intelligit tantum oportere esse obedientiæ studium in Christianis, vt nihil agant, quod non existiment, vel potius certi sint, placere Deo. Ac omnino tenendum est, hoc rectè viuendi principium esse, si pendeāt homines à Dei nutu, nec sibi dubio & vacillāte animo vel digitum mouere permittant: quia fieri nō potest, quin ad cōtumaciam statim prosiliat temeritas, vbi longius progredi audemus quàm persuasi sumus nobis licere. Siquis obiiciat, errorem semper esse perplexum, ideóque non posse infirmis certitudinem constare quam requirit Paulus: in promptu est solutio, talibus ignosci, modò intra suum modulum se cōtineāt. Neque enim aliud voluit Paulus, quàm cohibere immodicam licētiam, qua fit vt plurimi quasi fortuitò se ingerant ad res dubias & incognitas. Hunc ergo delectum requirit Paulus, vt omnibus nostris actionibus præeat Dei voluntas.

6 *Qui curat diem, Domino curat.* Quū certum esset Paulo, ex ignoratione Christi prouenire dierum obseruationē: non est credibile, talem ab eo corruptelam in totum defendi: & tamen ita videntur sonare verba, Nihil delinquere qui diem obseruat. nam Deo nihil acceptum esse potest nisi bonum. Ergo vt eius mentem teneas, distinguere necesse est inter opinionem quam de obseruādis diebus quis conceperit, & obseruationem ipsam cui se adstringit. Opinio enim superstitiosa est: neque id negat Paulus, qui & iam infirmitatis nomine eam damnauit, & statim apertius damnabit. Quòd autem is qui tenetur ea superstitione, violare diei solennitatem non audet, illud approbatur Deo: propterea quòd nihil audet dubia conscientia suscipere. Quid enim faceret Iudæus, qui nōdum adeo profecit, vt dierum religione sit liberatus? habet verbum Domini, quo commēdatur dierum obseruatio. Necessitas illi imponitur per Legē: abrogatio nōdū illi perspecta est. Nihil ergo superest, nisi vt ampliorem reuelationem expectans, contineat se intra modum captus sui: nec antè beneficio libertatis fruatur, quàm fide illud amplexus sit. Sic & de eo sentiēdū est qui ab immudis cibis sibi tēperat. Nā si ita perplexus vesceretur, illud non esset è manu Dei beneficium accipere, sed rebus vetitis manum iniicere. Vtatur ergo aliis quæ sibi permissa putat, & modum intelligentiæ suæ sequatur. Sic gratias aget Domino, quas agere non posset nisi persuasus esset, Dei beneficio se fuisse pastum. Ideo non erit aspernandus, tanquam Dominum hac sua sobrietate & pia timiditate offendat. Nec verò si dicamus infirmi hominis modestiam Deo probari, non quia meretur, sed per indulgentiam, in eo quicquam erit absurdi. Cæterùm quia nuper exegit mētis certitudinem, ne quisque suo arbitrio temere hoc vel illud seruandum suscipiat: videndum est annō hortetur hîc potius quàm affirmet: quia melius hoc modo contextus fluet, Cuique ratio facti sui constet, quia reddenda erit apud cæleste tribunal ratio. nam siue quis vescatur cibo, siue abstineat, debet in vtroque Deū respicere. Certè nihil tam ad cohibendam iudicandi licentiam, quàm ad corrigendas superstitiones aptius est, quàm dū citamur ad Dei tribunal: ideóque prudenter Paulus iudicem singulis proponit, ad cuius nutum referant quicquid agunt. Nec obstat affirmatiua loquutio: quia continuò pòst subiicit, Neminem sibi viuere aut mori vbi non recitat quid faciant homines, sed quid debeant facere præcipit. Nota autē quod dicit, tunc nos Domino vesci, & abstinere, quum gratias agimus. Proinde sine gratiarum actione impurus est vsus, & impura abstinentia. Vnicum est nomen Dei, quod dum inuocatur, nos nostráque omnia sanctificat.

7 Nemo enim nostrum sibiipsi viuit, & nemo sibi moritur.

8 Siue enim viuimus, Domino viuimus: siue morimur, Do-

mino morimur: siue viuimus siue morimur, Domini sumus.

9 In hoc enim & mortuus est Christus, & resurrexit, & reuixit, vt viuis dominetur ac mortuis.

7 *Nemo enim nostrum*, &c. Confirmat nũc superiorem sentẽtiam, ratione ex toto ad partẽ ducta, Non esse scilicet mirum, si particulares vitæ nostræ actiones in Dominum respicere debeant, quũ ipsa quoque vita in eius gloriã tota cõferenda sit. Tunc enim demum ritè cõposita est Christiani hominis vita, vbi Dei volũtatem pro scopo habet. Quòd si referre ad eius arbitrium debes quicquid agis, nefas est omnino quidpiã aggredi quod putes illi displicere: imò quòd non persuasus sis illi placere. *Domino viuere*, hìc non significat, vt cap. 6.8, eius Spiritu vegetari: sed ad eius arbitrium ac nutũ se comparare, & in eius gloriam suã omnia destinare. Nec Domino viuendum est modò, sed etiã moriendum: hoc est, tam mors quàm vita illius arbitrio permittenda. Addit optimam rationem, quia *siue viuimus siue morimur, illius sumus*. Nam inde sequitur, illum habere ius in vitam ac mortẽ nostrã. Huius doctrinæ vsus latè patet. sic enim Deo asseritur imperiũ vitæ & mortis, vt sua cuique conditio tolerabilis sit, tanquam iugum ab eo impositũ, æquum enim est vt stationẽ cuique suam & cursum assignet. Atque hoc modo non solùm vetamur temere hoc vel illud aggredi Dei iniussũ, sed nobis in omnibus molestiis & incommodis tolerãtia præcipitur. Si quando igitur à reb⁹ aduersis resiliat caro, veniat nobis in mentem, eum, qui liber non est nec sui iuris, ius & ordinem peruertere, nisi à Domini sui nutu pendeat. Hoc etiam modo, viuendi & moriendi regula nobis traditur, vt si vitam per cõtinuas ærumnas & languores nobis proroget, non tamen appetamus migrare ante tempus. Quòd si repente in medio ætatis flore nos reuocet, semper parati simus ad discessum.

9 *In hoc enim & mortuus est Christus.* Cõfirmatio est rationis quam proximè posuerat. quo enim probaret viuẽdum esse & moriendum Domino, dixerat, nos, *siue viuimus siue morimur*, in Christi potestate esse. Nunc ostẽdit quã meritò hanc sibi potestatẽ in nos Christus vindicet, quum eam tanto pretio ipse acquisierit. Nam mortem pro salute nostra obeũdo, dominiũ sibi acquisiuit, quod nec morte solueretur: resurgendo autem, totam vitam nostram in peculiũ accepit: morte igitur & resurrectione sua promeritus est, vt tã in morte quàm in vita, gloriæ nominis sui seruiam⁹. Quòd hìc habetur, *resurrexit & reuixit*, perinde valet, atque per resurrectionem nouum vitæ statum ei fuisse partum. Et quia vita quam nunc obtinet, mutationi obnoxia non est, æternum quoque eius esse in nos imperium.

10 Tu verò quid iudicas fratrem tuum? aut etiam tu, quid contemnis fratrem tuũ? Omnes enim sistemur ad tribunal Christi.

11 Scriptum est enim, Viuo ego dicit Dominus, mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo.

12 Vnusquisque igitur de se rationem reddet Deo.

13 Quare ne amplius iudicemus alius alium: sed hoc iudicate potius, ne lapsus occasio detur fratri, aut offendiculum.

10 *Tu verò.* Quoniam omnium nostrum vitam ac mortem Christo addixerat, inde transitum facit ad mentionem iudicii, quod Pater illi vnà cum cæli ac terræ dominio detulit. Vnde colligit importunam esse audaciã, siquis iudicium sibi in fratrem vsurpat: quando hac licentia Christo Domino eripitur potestas, quam solus à Patre accepit. Sed primùm *Fratris* nomine coercet istam iudicandi libidinem. Si enim fraternæ societatis ius inter nos statuit Dominus, æqualitatem seruari oportet: importunè ergo faciet alius quilibet,

iudicis personam sibi assumens. Deinde ad vnicum illum Iudicem nos reuocat, cui nō solùm adimere suam potestatem nemo potest, sed ne eius quidem tribunal effugere. Quàm igitur absurdum esset inter homines, si reus qui in subsellio iacere debet, inuolaret in tribunal iudicis: tam absurdū est Christianū hominē iudicandæ fraternæ cōscientiæ licentiā ad se trahere. Tale ferè est argumentum Iacobi cap. 4.10, Quòd qui fratrē iudicat, iudicat Legem: qui verò iudicat Legē, non Legis est obseruator, sed præses. Contrà verò, inquit, Vnus est Legislator qui potest seruare & perdere. *Tribunal,* pro iudicandi facultate Christo attribuit, qualiter vox Archangeli qua citabimur, Tuba nominatur alibi 1. Thess. 4.16: quia suo velut clangore, omnium mentes auresque percellet.

11 *Scriptum est enim, Viuo ego.* Hoc Prophetæ Esa. 45.23, testimonium non tam ad probationem sententiæ illius de iudicio Christi, quæ indubitata erat apud omnes Christianos, citasse mihi videtur, quàm vt ostenderet iudicium illud summa cum humilitate & submissione omnibus esse expectandum: quod verba quoque sonant. Prius ergo suis verbis testatus est, penes Christum vnum esse iudicium in omnes homines: nunc Prophetæ verbis demonstrat, oportere illius iudicii expectatione omnem carnē humiliari: quod per genu flexionem notatur. Cæterùm quanquā in illo Prophetæ loco Dominus in genere prædicit fore vt illustretur gloria sua apud omnes gentes, ac maiestas suas vbique emineat, quæ tūc inter paucissimos, velut in obscuro aliquo mundi angulo delitescebat: tamen si propius expēdimus, palā est eius rei complemētum non extare nūc, neque vnquam extitisse in hoc mundo, neque verò eius rei in posterum spes est. Non aliter nunc regnat in mūdo Deus, quàm per Euangelium: nec aliter ritè honoratur eius maiestas, quàm vbi ex verbo agnita suspicitur. Atqui semper habuit Dei verbum hostes suos qui pertinaciter restiterunt: & contemptores, qui ludibrio illud velut rem ludicram ac fabulosam habuerunt. hodie quoque multi tales sunt, & perpetuò erunt. Hinc apparet inchoari quidem in præsenti vita vaticinium istud: sed à sua perfectione abesse, donec dies ille vltimæ resurrectionis illuxerit, quo prosternentur omnes Christi hostes, vt sint scabellum pedum eius. Porrò id quoque fieri non poterit, nisi in iudicium sederit Dominus: ergo benè accommodauit testimonium hoc ad tribunal Christi. Est etiam insignis locus ad stabiliendam fidem nostrā de æterna Christi Diuinitate. Deus enim est qui illic loquitur, & Deus ille qui gloriam suam alteri non cessurum semel pronūtiauit Esa. 42.8. Iam si in Christo adimpletur quod vni sibi illic vindicat, ipse proculdubio se in Christo manifestat. Et sanè illius prophetiæ veritas tūc palàm apparuit, quum ex orbe vniuerso populum sibi collegit Christus, atque in numinis sui cultum, Euangeliique obedientiam redegit. Quò respexit Paulus Phili. 2.9, quum diceret, Deum Christo suo nomen dedisse, in quo flectatur omne genu. ad plenum autem constabit, vbi ad iudicandos viuos & mortuos tribunal conscenderit: quemadmodum illi à Patre datum est omne iudicium in cælo & in terra. In verbis Prophetæ est, Omnis lingua iurabit mihi: sed quum species Diuini cultus sit Iusiurandum, nihil sensu variat quòd hic habet Paulus, *Cōfitebitur.* Voluit enim simpliciter affirmare Dominus, cunctos homines non modò agnituros suum numen, sed confessionem obedientiæ edituros, & ore & externo corporis gestu, quem per genu flexionem designauit.

12 *Vnusquisque igitur.* Conclusio hæc ad humilitatem ac submissionem nos reuocat. vnde etiam statim infert, Vt *ne iudicemus alter alterum*: quia nobis fas non est iudicandi vices vsurpare, quos subeundi pariter iudicii & reddendæ rationis manet necessitas. Ex varia autem significatione verbi Iudicare, eleganter deduxit antanaclasin. Priore enim loco vetat ne iudicemus condemnando: altero iubet vt iudicium omne rationis conferatur ad vitandam offensionem. Obliquè enim perstringit malignos illos censores, qui huc conferunt totum suum acumen, vt aliquid carpendum inueniant in fratrum vita. Ideóque iubet potius ad cauendum intentos esse, quia suo neglectu sæpe

fratres suos vel præcipitant vel impellunt in aliquod offendiculum.

14 Noui & persuasus sum in Domino Iesu, nihil commune per se esse: nisi qui existimat aliquid esse cõmune, ei cõmune est.

15 Verùm si propter cibum frater tuus cõtristatur: iam non secundum charitatem ambulas. ne cibo tuo illum perdas, pro quo Christus mortuus est.

16 Ne vestrum igitur bonum, hominum maledicentiæ sit obnoxium.

17 Non enim est regnum Dei esca & potus: sed iustitia, & pax, & gaudium in Spiritu sancto.

18 Qui enim seruit per hæc Christo, acceptus est Deo, & probatus hominibus.

14 *Noui*, &c. Quò præueniat eorum obiectionem, qui huc vsque profecerant in Euangelio Christi, vt non discernerent inter cibos: quid de cibis ipsis sentiendum sit, si in se considerentur, primùm demonstrat: deinde subiicit, quid peccari possit in circunstantia vsus. Pronuntiat ergo, rectæ ac puræ consciẽtiæ nullum cibum esse impurum, neque vllũ impedimentũ esse quominus purè vtamur, nisi ab ignorantia & errore: quia siquis aliquam in cibo immunditiẽ imaginetur, eo liberè vti non potest. Sed paulo pòst addit non esse in cibos modò ipsos respiciendum, sed in fratres coram quibus vescimur. Non enim sic debemus vsum beneficiorũ Dei indifferentem habere, vt non sit charitati subiectus. Perinde igitur valent eius verba, acsi diceret, Scio mundos esse omnes cibos, ideóque liberos tibi relinquo, sino conscientiam tuam omni scrupulo solutam, denique à cibis ipsis non me simpliciter arceo: sed ratione ciborũ seposita, volo proximum abs te non negligi. *Commune* hoc loco appellat profanum, & quod ab impiis promiscuè vsurpatur: vt opponatur iis quæ peculiariter sunt sanctificata in vsum populi fidelis. Dicit se nosse & persuasum esse de puritate omnium ciborum, quò eam extra dubium ponat. Addit *In domino Iesu*: quia eius beneficio & gratia consequimur, vt à Domino benedicantur nobis omnes creaturæ, quæ alioqui in Adam erant maledictæ. Simul tamen voluit opponere libertatem à Christo datam, Legis seruituti, ne teneri se putarent ea obseruatione à qua Christus ipsos liberasset. In exceptione quam posuit, docemur nihil tam purum esse, quod non contaminet corrurupta conscientia. sola enim fides est ac pietas, quæ nobis omnia sanctificat. Infideles autem, vt intus polluti sunt, ita attactu suo inficiunt omnia, Tit. cap. primo, vers. decimoquinto.

15 *Si propter cibum frater tuus contristatur.* Nunc declarat quot modis vsum bonarum rerum vitiet fratrũ offensio. Ac prima quidem ratio est, quòd violatur charitas, si ob causam tã leuem frater mœrore afficitur: contrarium enim charitati est, alicui doloris causam dare. Altera, quòd dum vulneratur infirma conscientia, dissipatur pretium sanguinis Christi: nam cõtemptissimus frater sanguine Christi est redemptus, indignum est ergo vt perdatur, quo ventri satisfiat. Et nos turpiter nimium cupiditatibus nostris sumus addicti, si Christo cibum rem vilissimam præferimus. Tertia est, quòd si bona est libertas per Christum nobis acquisita, dare operam debemns ne in hominum maledicentiam incidat, ac meritò vituperetur: quod fit vbi importunè Dei donis abutimur. Hæ ergo rationes mouere nos debent, ne temere ob licentiam nostram in offensiones incurramus.

17 *Non est enim regnum Dei.* Iam è conuerso

è cõuerſò docet, poſſe nos citra iacturã abſtinere vſu noſtræ libertatis, quia regnum Dei non ſit in illis rebus poſitum. Nam quæ vel ad erigendum, vel ad conſeruandum Dei regnum pertinent, nullo modo ſunt omittenda, quæcunque tandem ſequantur offenſiones. Quòd ſi ob charitatem cedere licet vſu ciborum, illæſo Dei honore, ſaluo Chriſti regno, pietate inoffenſa: ferendi non ſunt illi qui ob eos Eccleſiam conturbant. Iiſdem argumentis vtitur in priore ad Corint. 6. 13, Eſca ventri, & venter eſcis: Deus vtrunque deſtruet. Si manducauerimus, nõ abundabimus, 1. Cor. 8. 8. Quibus in ſumma vult oſtendere, cibum & potum res eſſe viliores, quàm vt earum cauſa debeat curſus Euangelii impediri. *Sed iuſtitia & pax.* Hæc obiter cibo & potui oppoſuit, non vt omnia enumeraret quibus conſtat Chriſti regnum: ſed vt indicaret poſitum eſſe in rebus ſpiritualibus. Quanquam certè paucis verbis ſummam eius complexus eſt: nempe vt nobis bene conſcii, apud Dominũ quieſcamus, ac vero conſcientiæ gaudio fruamur, idque per Spiritum ſanctum in nobis habitantem. Sed tamen (vt dixi) pauca hæc præſenti argumento accommodauit: nã qui veræ iuſtitiæ factus eſt particeps, is ſummo & inæſtimabili bono fruitur, nempe tranquillo conſcientiæ gaudio. qui cum Deo pacem habet, quid amplius deſiderat? Quod *pacem* coniundit *gaudio*, mihi videtur modum exprimere ſpiritualis eius gaudii, quia vtcũque torpeant reprobi, vel ſe efferãt, non aliter tamen læta & hilaris conſcientia redditur, quàm vbi Deum ſibi pacatum & propitium ſentit: nec verò niſi ex illa pace ſolidum gaudium. Quanquam autem operæpretium eſt, vbi de tantis rebus fit mentio, Spiritum authorẽ prædicari: tamẽ hoc loco tacitè opponere Spiritũ voluit rebus externis: vt ſciamus, abſque ciborũ vſu nobis integra cõſtare quæ ad Dei regnũ ſpectant.

18 *Qui enim per hæc.* A conſequenti ductum eſt argumentum: fieri enim non poteſt, vbi quiſpiam Deo acceptus eſt ac hominibus probatus, quin perfectè in ipſo vigeat ac floreat regnũ Dei: qui tranquilla placidáque conſcientia per iuſtitiam ſeruit Chriſto, tam hominibus quàm Deo ſe approbat. Vbi ergo eſt iuſtitia & pax & gaudium ſpirituale, illic regnum Dei ſuis omnibus numeris eſt abſolutum: rebus ergo corporeis non conſtat. Porrò gratum hominem Deo eſſe dicit, qui eius voluntati obſequitur. Hunc probatum hominibus teſtatur, quia non poſſunt non reddere teſtimonium virtuti quam oculis cernunt. Non quòd ſemper filiis Dei parcant improbi: imo vbi nulla eſt occaſio, multa in eos probra euomunt, & immeritos infamant fictis calumniis: denique rectè facta, malignè interpretando, in vitium detorquent. Sed Paulus hîc de ſincero iudicio loquitur, cui nulla eſt admiſta moroſitas, nullum odium, nulla ſuperſtitio.

19 Proinde quæ pacis ſunt & ædificationis mutuæ, ſectemur.

20 Ne propter cibum deſtruas opus Dei. *Omnia quidem pura, ſed malum eſt homini qui per offenſionem veſcitur.*

21 Bonum eſt non edere carnem, nec vinum bibere, nec aliud facere in quo frater tuus concidat, vel offendatur, vel infirmetur.

19 *Proinde quæ.* Quantum poteſt reuocat nos à nuda ciborum conſideratione ad illa maiora, quæ primum locum in omnibus actionibus noſtris habere, adeoque illis præeſſe debent. Edendum eſt enim vt viuamus: viuendum vt ſeruiamus Domino. Ille autem Domino ſeruit, qui beneuolentia & comitate proximũ ædificat. His enim duobus, concordia & ædificatione, cõinenctur ferè omnia charitatis officia. Id ne parui fiat, repetit quam poſuerat ſententiam, cibũ corruptibilem rem indignam eſſe cuius cauſa diſsipetur Domini ædificiũ. Vbicunque enim vel ſcintilla eſt pietatis, illic opus Dei cernere eſt: quod demoliuntur qui ſua importunitate perturbãt infirmam adhuc cõſcientiam. Notandum verò eſt paci ædificationem ideo adiungi, quia interdum nimis liberaliter

alii aliis indulgent,vt plurimum noceāt suo obsequio. Quare in obsequendi studio tenēdus est delectus, spectādáque vtilitas,vt fratri libēter donemus quicquid ad salutem eius iuuandam prodest. Sicut alibi Paulus admonet,1.Cor.10.23 Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt: mox rationem annectit, quia non omnia ædificant. Neque etiam frustra iterum inculcat, *Ne propter cibum*: significans se abstinentiam non exigere in qua fiat pietatis iactura, sicuti nuper dixit: quanuis non liberè vescamur quibuslibet, sed in fratrum gratiam cedamus ciborum vsu, Dei tamen regnum integrum manere.

20 *Omnia quidem pura.* Quòd omnia esse pura dicit, est concessionis: quòd addit, *sed malum est homini qui per offensionem vescitur*, est exceptionis, acsi diceret, Bonus est quidem cibus, sed mala offensio. Dati autem sunt nobis cibi, vt iis vescamur salua charitate: polluit ergo vsum puri cibi, qui charitatē in eo violat. Ex eo infert, bonum esse abstinere ab omnibus quæ in fratrum offensionem vergant. Tria autem ordine ponit, *Corruere, offendi, infirmari*, in hunc sensum, Ne fratribus causa lapsus præbeatur, imò nec offensionis, imò nec infirmitatis. Infirmari siquidē minus est quàm impingere vel offendi: & offendi, minus quàm cadere. Infirmari dicitur, cuius conscientiæ trepidatio aliqua iniicitur: offendi, cuius cōsciētia grauiori perturbatione concutitur: cōcidere, qui quodāmodo alienatur à studio religionis.

22 Tu fidem habes? apud teipsum habe coram Deo. *beatus qui non iudicat seipsum in eo quod examinat.*

23 Qui verò diiudicat si comederit, condemnatus est: quia non ex fide. Quicquid vero non est ex fide, peccatum est.

22 *Tu fidem.* Quò finem faciat, demonstrat in quo situm sit bonum Christianæ libertatis: vnde apparet, falsò eos iactare libertatem, qui in vsu illius temperare sibi nesciunt. Dicit ergo, notitiam libertatis, quum fidei sit, Deum propriè respicere: ergo qui eiusmodi certitudine præditus est, eum conscientiæ tranquillitate coram Deo contentum esse oportet: neque opus est venire in possessionem coram hominibus. Sequitur ergo, persuasa libidine fieri, si infirmos fratres in esu carnium offendimus: quia nulla ad id necessitas nos impellit. Cæterùm liquet facilè quàm perperam à nonnullis detorqueatur hic locus, qui inde colligunt non referre qualiter se quisque gerat in obseruādis stultis ac superstitiosis ceremoniis, modò conscientia pura apud Deum maneat. Nihil enim minus voluit Paulus, vt contextus ipse testatur: ceremoniæque ad Dei cultum institutæ sunt, pars quoque sunt nostræ confessionis. Porrò qui fidem à confessione auellunt, soli detrahunt suum calorem. Paulus verò nihil tale hîc tractat: sed tantùm disputat de libero cibi & potus vsu. *Beatus qui non iudicat seipsum.* Hic docere vult primū qua ratione legitimus nobis fiat donorum Dei vsus: deinde quantum impedimentum sit ignorantia, ne imperitos vltra infirmitatis suæ modum vrgeamus. Sed generalem ponit sententiam, quæ ad omnes actiones extenditur. Beatus, inquit, est, qui non est sibi malè cōscius: si quidem facta sua ritè examinat. Contingit enim plærosque designare pessima facinora sine aliquo cōscientiæ scrupulo: sed id fit, quia clausis oculis temere se proripiunt quò fert cæca & furiosa carnis intemperantia. Multum verò inter stuporem ac iudicium interest: qui ergo delectū habet in rebus, ille si probè æstimata re & perpensa non mordetur malo conscientiæ testmonio, beatus est. Nam sola hæc securitas facere potest, vt opera nostra Deo placeant. Hoc modo eripitur inanis excusatio, quam plærique ex ignorātia prætēdunt, quum torpore & socordia implicitus sit eorum error. Si enim sufficeret bona (quam vocant) intentio, superuacuum esset examen, à quo hic Dei Spiritus hominum facta æstimat.

23 *Qui verò diiudicat.* Optimè vno verbo expressit affectum animi vacillantis & incerti, quid sit opus factu. Qui enim diiudicat, huc atque illuc alternat, & dubia inclinatione tenetur

ſuſpenſus inter varias deliberationes: quum ergo principium boni operis ſit, animi bene ſibi apud Deum conſcii certitudo, & quaſi placida ſecuritas: nihil magis contrarium eſt operum noſtrorum approbationi, quàm trepidatio. Vtinam verò bene infixa eſſet hominum animis hæc ſententia, nihil aggrediendum, niſi quod certò ſtatueret animus Deo acceptum eſſe. Non ita in multis vitæ partibus tumultuarentur homines, vel nutarent, vel cæco impetu ſe ingererent quocunque eos rapit ſua imaginatio. Nam ſi ad hanc modeſtiam reſtringitur victus noſter, nequis dubia conſcientia bucellam panis attingat, quanto maior in rebus maximis adhibenda eſt cautio? *Quicquid verò non eſt ex fide.* Ratio condemnationis, quòd opus quamlibet in ſpeciem præclarum ſit & egregium, niſi recta conſcientia fundatum ſit, peccato imputatur. Neque enim externam pompã moratur Deus, ſed interiorem cordis obedientiam. Ab vna illa pendet operum noſtrorum æſtimatio. Porrò qualis obedientia eſt, ſiquis ſuſcipit quod non perſuaſus ſit Deo approbari? Vbi ergo dubitatio talis eſt, meritò præuaricationis arguitur qui contra teſtimoniũ conſcientiæ pergit. Fidei vocabulum hic ponitur pro conſtãti animi perſuaſione, & firma (vt ita loquar) certitudine, nec ea qualibet, ſed quæ ex Dei veritate concepta ſit. itaque trepidatio & incertitudo actiones noſtras omnes, quantumuis alioqui ſpecioſas, vitiat. Iam quũ pia mens nuſquam certò niſi in verbo Dei poſsit acquieſcere: euaneſcunt hîc omnes fictitii cultus, & quæcũque opera in hominum cerebris nata ſunt. Dum enim damnatur quicquid non eſt ex fide, reiicitur quicquid non eſt verbo Dei ſuffultum & approbatum. Quanquam ne id quidem ſatis eſt, verbo Dei approbari quod facimus, niſi animus perſuaſione illa fretus, alacriter ad opus ſe accingit. Itaque hoc rectè viuendi principium eſt, ne mentes noſtræ ſubinde fluctuent, Dei verbo innixos ſecure pergere quocunque vocat.

CAP. XV.

1 DEbemus autem nos qui potentes ſumus, infirmitates impotentium portare, & non placere nobiſipſis.

2 Vnuſquiſque enim veſtrum proximo placeat in bonum, ad ædificationem.

3 Etenim Chriſtus non placuit ſibiipſi: ſed quemadmodum ſcriptum eſt, Opprobria exprobrantium tibi, ceciderũt ſuper me.

1 *Debemus autem.* Ne indignũ putarent qui in Dei cognitione plus aliis promouerant, ſibi plus oneris imponi, oſtendit in quem vſum ſit conferendum robur illud quo reliquos excellunt: nempe ad ſuſtinendos imbecilles, ne collabantur. Quemadmodum enim quibus excellentiorẽ doctrinam cõtulit Deus, eos inſtituẽdis rudibus deſtinat: ita quos corroborat, illis commendat fulciendos imbecilles ſuo robore: ſic omnes gratias inter Chriſti membra communicari decet. Quo igitur quiſque confirmatior eſt in Chriſto, eò eſt obſtrictior ſufferendis infirmis. Quòd dicit, non oportere Chriſtianũ placere ſibi, ſignificat non oportere ſtudium ſuum dirigere ad ſatisfaciendum ſibi; quemadmodum ſolent qui proprio iudicio contenti, alios ſecurè negligunt. Et verè ad cauſam præſentem aptiſsima eſt hæc admonitio: quia nihil magis obſequia noſtra impedit vel moratur, quàm quòd ſibi quiſque plus æquo addictus eſt, vt poſthabita aliorũ cura, tantùm ſua conſilia vel affectus ſequatur.

2 *Vnuſquiſque enim noſtrum.* Docet hîc nos eſſe aliis obligatos: ideo officii noſtri eſſe, illis ſatisfacere & obtemperare: nec vllã eſſe exceptionem quin debeamus nos fratribus accommodare, vbi ſecundum Dei verbum in illorum ædificationem id poſſumus. Duæ ergo hîc ſunt propoſitiones, quòd noſtro ipſorum iudicio non contenti, noſtris cupiditatibus non acquieſcentes, debe-

mus vbique dare operam & contendere, quò fratribus nostris satisfiat. Altera, quòd dum volumus nos proximis accommodare, in Deum respicere debemus, vt finis noster sit illorum ædificatio. Nam maior pars aliter placari nequit, quàm si eorum libidini indulgeas. Quòd si gratiam apud plurimos inire velis, non tam curanda erit eorum salus, quàm mos gerẽdus eorum stultitiæ: nec quid expediat respiciẽdum erit, sed quid in suam perniciem appetant. Non ergo studendum est vt illis placeas, quibus nihil nisi malum adlubescit.

3 *Etenim Christus non placuit sibi ipsi.* Si æquum est, seruum nihil recusare quod Dominus in se suscipiat, valde absurdum foret, velle nos eximere ab hac necessitate tolerandæ alienæ infirmitatis, cui subiecit se Christus, quo Rege ac Domino gloriamur. Ille enim omisso sui respectu, se totum huic studio dedidit. Nam in illum verè competit quicquid canit Vates Psal.69.10. Inter alia autem hoc quoque ponit, quòd zelus Domus Dei ipsum exederit, & opprobria opprobrantiũ Deo super ipsum ceciderint. Quo significat, tanto feruore gloriæ Dei æstuasse, tanto desiderio regni eius promouẽdi fuisse correptum, vt oblitus sui, hac vna cogitatione quasi absorberetur: ita se Domino deuouisse, vt discinderetur animo, quoties sacrum eius nomen patere impiorum maledicentiæ videret. Quanquam secunda illa pars, de opprobriis Dei, bifariam intelligi potest: vel quòd non secus fuerit affectus contumeliis quæ Deo inferebantur, quàm si eas in se ipse pertulisset: vel quòd nõ secus ipsi doluerit, videre Deo iniuriam irrogari, quàm si ipse author extitisset. Quòd si regnet in nobis Christus, vt in fidelibus suis regnare eum necesse est, hic quoque sensus in animis nostris vigebit, vt quicquid derogat Dei gloriæ, non aliter nos excruciet, quàm si in nobis resideret. Eant nunc quibus summa votorũ est, maximos honores apud eos adipisci, qui probris omnibus Dei nomen afficiunt, Christum pedibus conculcant, Euangelium ipsius & contumeliose lacerant, & gladio flammáque persequũtur. Non est sanè tutum ab iis tantopere honorari, à quibus non modò contemnitur Christus, sed contumeliosè etiam tractatur.

4 Quæcunque enim antè scripta sunt, in nostram doctrinam sunt scripta: vt per patientiam & consolationem Scripturarũ, spem habeamus:

5 Deus autem patientiæ & consolationis, det vobis idem mutuò cogitare, secundum Christum Iesum:

6 Vt vno animo, vno ore glorificetis Deum & Patrem Domini nostri Iesu Christi.

4 *Quæcunque enim.* Exempli applicatio est, nequis putaret istud nimis longè petitũ esse, quòd ad imitationem Christi nos cohortaretur. Imò verò inquit, nihil est in Scripturis quod non ad vestrã eruditionem vitæque vestræ institutionem valeat. Insignis locus, quo dum intelligimus nihil in oraculis Dei contineri inane & infructuosum, simul etiam docemur in Scripturæ lectione proficere ad pietatem, ac vitæ sanctimoniam. Quicquid ergo in Scriptura proditum est, in eo discendo elaboremus. Contumelia enim fieret Spiritui sancto, si putaremus illũ docuisse aliquid, quod scire nostra nihil referat: deinde quicquid illi docetur, sciamus tẽdere ad profectum pietatis. Tametsi autem de Veteri testamẽto loquitur, id ipsum tamen de scriptis etiam Apostolicis sentiẽdum est. Nam si Christi Spiritus vbique est sui similis, non est dubium quin suã doctrinam nũc per Apostolos, vt olim per Prophetas, in suorũ ædificationem attemperauerit. Porrò hîc optimè redarguuntur phanatici spiritus, qui iactant Vetus testamentum esse abolitum, nec ad Christianos quicquã pertinere. Qua enim frõte auertent Christianos ab iis quæ in ipsorum salutem à Deo destinata testatur Paulus? Quòd autem addit, *Vt per patientiam & consolationem Scriptura-*

pturarum, spem habeamus, non omnes partes eius vtilitatis comprehendit, quæ colligenda est ex verbo Dei: sed breuiter notat præcipuũ finem. In hoc enim præsertim incumbunt Scripturæ, vt ad patientiam comparatos, & consolationibus firmatos, ad spem æternæ vitæ erigant, atque in eius meditatione retineant. Nomen Exhortationis, pro quo alii Consolationem reddunt, mihi non displicet: nisi quòd consolatio magis quadrat patientiæ, quia hæc ex illa nascitur. Nam tunc demum rebus aduersis patienter ferẽdis sumus compositi, dum eas consolatione Deus temperat. Patientia enim fidelium non est illa durities quã præcipiunt philosophi: sed ea mansuetudo qua nos libenter Deo subiicimus, dũ gustus bonitatis eius paternique amoris, dulcia omnia nobis reddit. Ea spẽ in nobis alit ac sustinet, ne deficiat.

5 *Deus autem patientiæ.* Ab effectis sic nominatur Deus, quæ prius Scripturæ attribuebantur, optima quidem, sed diuersa ratione: solus sane Deus patientiæ & consolationis author est, quia vtranque cordibus nostris instillat per Spiritum suum: verbo tamen suo, velut instrumento, ad id vtitur. Docet enim primùm quæ sit vera consolatio, & quæ sit vera patientia: deinde illã doctrinam animis nostris inspirat ac inserit. Porrò vbi monuit & cohortatus est ad officiũ Romanos, nũc ad precationem cõuertitur: quia satis tenebat, nullo cum profectu differri de cuiusque officio, nisi Deus quod per os hominis loquutus est, intus Spiritu suo perficiat. Summa voti est, vt eorum animos in veram consentionem redigat, ac vere inter se conspirare faciat. Simul etiam indicat quale sit vinculum istius vnitatis, dum vult vt consentiant secundum Christum. Misera enim conspiratio est quæ fit extra Deum: illa autem extra Deum est, quæ ab eius veritate nos alienat. Ac quò magis cõmendabilem reddat consensionem in Christo, docet quãtopere sit necessaria: quãdo non vere a nobis glorificatus Deus, nisi in ipsius laudem corda omniu consentiant, & linguæ etiã concinant. Non est ergo quòd iactet quispiam, se Deo gloriam daturum suo more: tanti enim Deo est seruorum suorum vnitas, vt inter dissidia & contentiones gloriam suam personare nolit. Hæc vna cogitatio satis cohibere debebat insanam contendendi rixandique lasciuiã, quæ multorum animos hodie nimis occupat.

7 *Itaque suscipite vos mutuò, quemadmodum Christus vos suscepit in gloriam* Dei.

8 *Dico autem Iesum Christum ministrum fuisse Circuncisionis super veritate* Dei *ad promissiones Patrum confirmandas.*

9 *Gentes autem pro misericordia glorificare debent* Deum: *quemadmodum scriptum est, Propter hoc confitebor tibi inter Gentes, & nomini tuo psallam.*

10 *Et rursum dicit, Exultate Gentes cum populo eius.*

11 *Et rursum, Laudate* Dominum *omnes Gentes, & collaudate eum omnes populi.*

12 *Et rursum Iesaias dicit, Erit radix Iesse, & qui exurget ad imperandum Gentibus, in ipso* Gentes *sperabunt.*

7 *Itaque suscipite.* Redit ad exhortationem, in qua confirmanda semper exemplum Christi retinet. Neque enim ille vnum aut alterum nostrum, sed omnes simul complexus, ita nos coniunxit, vt fouere nos inuicem debeamus: siquidem volumus in eius sinu permanere. Ita ergo demum confirmabimus nostram vocationem, si non separabimus nos ab iis quibus nos Dominus colligauit. Particula *In gloriam Dei,* vel ad nos modò, vel ad Christũ, vel ad ipsum & nos simul referri potest: quod postremum mihi magis placet, in hunc sensum, Quemadmodum Christus Patris gloriam illustrauit,

nos omnes in gratiam recipiēdo, quum misericordia indigeremus: sic nos ad illustrandam quoque eiusdem Dei gloriam, coniunctionem illam stabilire ac sancire decet, quā habemus in Christo.

8 *Dico autem Iesum Christum.* Nūc ostendit qualiter nos omnes amplexus sit Christus: vbi nihil relinquit discriminis inter Iudæos ac Gentes, nisi quòd Iudaicæ genti primo loco promissus, ac quodāmodo peculiariter destinatus fuit, priusquam Gentibus exhiberetur. Cæterùm in eo quod seminarium omnium contentionum erat, nihil interesse inter vtrosque docet: quia vtrosque ex misera dissipatione collegit, collectos in regnū Patris adduxit, vt fierēt vnus grex in vno ouili, ac sub vno pastore. Inde æquū esse innuit, vt concordes maneant inter se, neque cōtemnāt alii alios: quādo neutros Christus cōtemptui habuit. Prius ergo de Iudæis loquitur, ac dicit Christum illis missum fuisse, quo veritatē Dei adimpleret, promissiones Patribus datas præstando. Hic autem honor vulgaris non est, quòd Christus cæli terræque Dominus, vt eorum saluti inseruiret, carnem induit. Quò enim magis se humiliauit eorum causa, eò maiori honore dignatus est ipsos. Atque id tanquam indubium pro confesso assumit: quo magis mirum est, tantam esse impudentiam in phreneticis quibusdam capitibus, vt in carne concludere, & ad præsentem mundum alligare omnes Veteris testamenti promissiones non dubitent. Nequid excellentiæ præ Iudæis sibi arrogēt Gentes, Paulus disertè pronuntiat, quam Christus attulit salutem, Iudæis ex pacto esse propriam: quia suo aduentu impleuerit quod olim Pater Abrahæ pollicitus fuerat, atque ita minister illius populi fuerit. Vnde sequitur, antiquū fœdus spirituale re ipsa fuisse, quanuis terrenis figuris annexum esset. Complementum enim de quo nunc tractat Paulus, ad æternam salutem referre necesse est. Porrò ne quis posset cauillari, nepotibus tantùm promissam fuisse salutem, quum in Abrahæ manu depositū fuit fœdus, expressè ipsas promissiones Patribus addicit. Ergo aut Christi virtus in corporalib⁹ beneficiis continebitur, aut latius quàm ad carnem extendebatur fœdus cum Abrahamo percussum.

9 *Gentes autē pro misericordia.* Alterum membrum, in quo probādo, quia dubium erat, plus immoratur. Primum testimonium quod citat, sumptum est ex Psalmo 18.50. qui refertur 22. cap. 50. lib. 2. Samuelis: vbi proculdubio vaticinium editur de regno Christi. Vocationem porrò Gentium ex eo comprobat Paulus, quòd illic promittitur confessio gloriæ Dei inter Gentes. Neque enim possumus verè Deum prædicare, nisi inter eos qui laudes eius exaudiunt, dum à nobis canuntur. Quare vt inter Gentes Dei nomen celebretur, illas oportet donari cognitione, & in communionem populi Dei venire. Vbique enim hoc in Scripturis videas, non posse prædicari Dei laudes, nisi in cœtu fideliū, quibus aures sunt audiendi præconii capaces.

10 *Exultate Gentes cum populo eius.* Quòd hunc versum communiter interpretantur, perinde atque ex cantico Mosis desumptum, mihi non placet: quoniā illic Moses terrere vult potius Israelis aduersarios eius magnitudine, quàm inuitare ad communem lætitiam. Existimo igitur potius è Psalmo 67.5, petitū, vbi habetur, Exultent & lætentur Gentes, quoniam iudicas populos in æquitate, & Gentes in terra dirigis. Quòd autem addidit ex suo Paulus, *Cum Populo Dei*, id fecit explicationis causa. Nam illic sanè coniungit Propheta Gentes cum Israele, & vtrosque pariter ad lætitiam inuitat, quæ nonnisi in Dei cognitione consistit.

11 *Laudate Deū omnes Gentes.* Neque malè quadrat locus iste. Quomodo enim Deum laudarent qui eius magnitudinem non cognoscunt? nihilo magis id possent, quàm nomē eius incognitum inuocare. Est igitur appositissimum vaticinium ad comprobandam Gentium vocationem. Idque ex ratione illic adiuncta melius patet: iubet enim gratias agere pro veritate & misericordia, Psal. 117.1.

12 *Rursum Iesaias, &c.* Hæc prophetia Esa. 11.10 omniū est illustrissima. Illic enim, rebus propè desperatis, tenues fidelium reliquias consolatur Propheta, quòd ex arido & emortuo trunco familiæ Dauidis surculus emerget, & ex radice contempta ramus efflorebit, qui populum Dei in pristinam gloriam restituat.

stituat. Hunc surculũ esse Christũ mundi redemptorem, palam est ex descriptione illic posita. Subnectit deinde, quòd in signum Gentibus erigetur, vt sit illis in salutem. Paulum quidem verba hæc differunt à veritate Hebraica. Nam vbi hic legimus Surgit, Hebraica habent Stare in signum, quod idem est: nempe instar signi conspicuum eminere. Pro verbo Sperandi, habent Quærere: sed vulgatissimo Scripturæ vsu, Quærere Deum, nihil est quàm in ipsum sperare. Bis autem in hac prophetia Gentium vocatio confirmatur, ex eo quòd dicitur, erigendus illis Christus in signum, qui inter solos fideles regnat: & quòd illæ in Christo dicuntur spem habituræ: quod non fit sine prædicatione verbi & illuminatione Spiritus. his respondet Simeonis canticum. Cæterùm spes in Christum, testimonium est eius Diuinitatis.

13 Deus autem spei impleat vos omni gaudio & pace in credendo: quò abundetis in spe per potentiam Spiritus sancti.

14 Persuasus autem sum, fratres mei, ipse quoque de vobis, quòd & ipsi pleni sitis bonitate, referti omni cognitione, idonei ad vos mutuò admonendos.

15 Audacius autem scripsi vobis, fratres, ex parte, veluti commonefaciens vos, propter gratiam mihi datam à Deo.

16 Vt sim minister Christi erga Gentes, consecrans Euangelium Christi, vt sit oblatio Gentium acceptabilis, sanctificata per Spiritum sanctum.

13 *Deus autem.* Nunc quoque sententiam, vt prius, precatione claudit, qua illis à Domino dari optat quicquid præceperat. Vnde apparet, Dominum præcepta sua minime viribus nostris aut liberi arbitrii facultate metiri: neque etiã ideo præcipere quæ officii nostri sunt, vt propria virtute freti ad obsequium nos accingamus: sed præcipere quæ gratiæ suæ auxilio indigent, vt nos ad precãdi studiũ extimulet. *Deum* verò *spei* quum dicit, respicit ad proximũ versum: acsi diceret, Ille ergo Deus in quo speramus pariter omnes, impleat vos gaudio, id est, alacritate cõscientiæ: deinde vnitate & concordia, idque credẽdo: quia vt Deo probetur pax nostra, pura & integra fide simul deuinctos esse conuenit. Siquis ἐν τῷ πιστεύειν, accipere malit positum pro εἰς τὸ, sensus erit, vt pacem suam conferant ad credendum. Tunc enim ritè ad fidem comparati sumus, quando placidi & vnanimes libenter amplectimur quod docet. Rectius tamen est, fidem ideo paci coniungi & gaudio, quia vinculum est sanctæ ac legitimæ concordiæ, piique gaudii fultura. Quanquam & Pax intelligi posset, quam quisque intus habet cum Deo: sed cõtextus ad priorem expositionem nos magis ducit. Addit præterea, *Quò abundetis in spe*: quia sic etiam in nobis spes confirmatur & augetur. Particula, *Per potentiam Spiritus sancti*, denotat omnia illa esse Diuinæ benignitatis dona: & vocabulum Potentiæ suam habet emphasim, ad commendandam mirificam istam virtutem qua in nobis Spiritus fidem, spem, gaudium, & pacem operatur.

14 *Persuasus autem sum.* Occupatio est vel concessionis species, ad placandos Romanos, si tot ac tam anxiis admonitionibus se perstringi existimẽt, atque ita sibi fieri iniuriam. Excusat ergo quòd ausus fuerit doctoris & hortatoris personam inter eos suscipere: ac se id fecisse dicit, non quia eorum vel prudentiæ, vel benignitati, vel cõstantiæ diffideret, sed quia ex officio cogeretur. sic enim omnem temeritatis inuidiam amolitur, quæ in eo potissimùm est, siquis ingerit se in alienum officiũ, vel ea tractat quæ sibi non conueniunt. in quo videre est singularem sancti pectoris modestiam, cui nihil gratius fuit

quàm nihili haberi, modò authoritatē haberet doctrina quā prædicabat. Multum in Romanis erat arrogātiæ, nomen vrbis etiam infirmos ex plebe inflabat: vt ægrè alienigenam, imò barbarum & Iudæum ferrent doctorem. Cum hoc fastu non vult Paulus suo priuato nomine certare: sed eum tamen quasi demulcendo, subigit, quū se pro Apostoli officio suscipere has partes testatur. *Pleni sitis bonitate, referti omni,* &c. Duæ monitoris præcipuæ sunt dotes: humanitas, quæ & illius animum ad iuuandos consilio suo fratres inclinet, & vultum verbáque comitate temperet: & consilii dexteritas, siue prudentia, quæ & authoritatem illi conciliet, vt prodesse queat auditoribus ad quos dirigit sermonem. Nihil enim magis contrarium fraternis monitionibus quàm malignitas & arrogantia, quæ facit vt errātes fastuosè contemnamus, & ludibrio habere malimus, quàm corrigere. Asperitas quoque si aut in verbis aut in vultu appareat, fructum adimet monitionibus. Porrò vt tam humanitatis affectu quàm comitate præstes, nō eris tamen ad monendum idoneus, nisi prudentia rerúmque vsu polleas. Vtranque ergo facultatem tribuit Romanis, illis reddēs testimonium, quòd ipsi sibi ad mutuas cohortationes sine alterius auxilio sufficiant. Fatetur enim abundare & benignitate & peritia: vnde sequitur, illos valere ad exhortationem.

15 *Audacius autē scripsi vobis.* Sequitur excusatio, in qua afferēda vt modestior sit, per modum concesionis cōfidenter se fecisse dicit, quòd interposuerit se in ea re quam ipsi per se exequi poterant: sed audaciam hāc se sumpsisse addit, pro muneris sui necessitate, quia sit Euangelii minister in Gentes: ideóque illos præterire nō potuerit qui in Gentium numero erant. Sic tamen se demittit, vt muneris sui præstantiam efferat. Gratiam enim Dei obiiciens, qua in gradum honoris euectus fuerat, quod pro munere Apostolico gerit, contemni nō patitur. Præterea se doctoris partes vsurpasse negat, sed monitoris: cuius officium est, reuocare in memoriam quæ alioqui non sunt incognita.

16 *Consecrans Euangelium.* Sic malo, quàm quod Erasmus initio reddiderat, Administrans. Nihil enim certius est quàm Paulum hîc ad sacra mysteria alludere, quæ à sacerdote peraguntur. Facit ergo se Antistitem vel sacerdotem in Euangelii ministerio, qui populum quem Deo acquirit, in sacrificium offerat: atque hoc modo sacris Euangelii mysteriis operetur. Et sanè hoc est Christiani pastoris sacerdotium, homines in Euangelii obedientiam subigendo, veluti Deo immolare: non autem, quod superciliosè hactenus Papistæ iactarunt, oblatione Christi homines reconciliare Deo. Neque tamen Ecclesiasticos pastores simpliciter hîc vocat sacerdotes, tanquam perpetuo titulo: sed quum dignitatem efficaciámque ministerii vellet commendare Paulus, hac metaphora per occasionē est vsus. Hic ergo finis sit Euangelii præconibus in suo munere, animas fide purificatas Deo offerre. Quod postea correxit Erasmus, Sacrificās Euangelium, non modò improprium est, sed sensum quoque obscurat. est enim Euangelium potius instar gladii quo homines Deo in victimas sacrificat minister. Subiungit tales hostias Deo acceptabiles esse: quod non tātùm ad ministerii commendationem facit, sed etiam ad eximiam eorum consolationem, qui se consecrandos tradunt. Iam quemadmodum veteres hostiæ externis sanctificationibus & lauacris Deo dicabantur: ita & istæ hostiæ consecrantur Domino per Spiritū sanctitatis, cuius virtute intus operante, segregantur ab hoc mundo. Etsi enim ex fide verbi oritur animæ puritas, quia tamen vox hominis per se inefficax est ac mortua, purgandi munus verè & propriè in Spiritum competit.

17 Habeo igitur quòd glorier per Iesum Christum, in ijs quæ ad Deum pertinent.

18 Non enim ausim loqui quicquam de ijs quæ non effecit Christus per me, in obedientiam Gentium, sermone & opere,

19 In po-

19 *In potentia signorum & prodigiorum, in potentia Spiritus Dei, vt ab Ierusalem & in circuitu vsque in Illyricum impleuerim Euangelium Christi:*

20 *Ita annitens prædicare Euãgelium, non vbi nominatus erat Christus, ne super alienum fundamentum ædificarem:*

21 *Sed quemadmodum scriptum est, Ii quibus non annuntiatum est de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent.*

17 *Habeo igitur.* Postquam vocationem suam in genere commendauit, vt scirent Romani verum & indubium esse Christi Apostolum: adiungit nunc elogia quibus se munus Apostolicum, Dei ordinatione iniunctum, non modò suscepisse, sed præclare etiam ornasse probet. Simul etiam meminit suæ fidelitatis quam in exequenda illa functione præstiterat. Parum enim fuerit nos ordinatos esse, nisi vocationi nostræ respondeamus, ac satisfaciamus officio. Neque id facit captandæ gloriæ studio: sed quia nihil erat omittendum quod eius doctrinæ gratiam apud Romanos & authoritatem compararet. In Deo igitur non in se gloriatur: quia non aliò tendit, nisi vt solida laus ad Deum redeat. Quod autem negatiuè tantùm loquitur, signum quidem modestiæ est, sed valet ad fidem iis quæ asserere vult, faciendã: acsi diceret, Tantam mihi gloriæ materiam veritas ipsa suppeditat, vt non sit mihi opus accersere falsa & aliena encomia: veris sum contentus. Fortè etiã sinistros rumores, quos sciebat passim à maleuolis spargi, anteuertere voluit: itaque præfatur, se nonnisi de rebus probè compertis verba facturum.

18 *In obedientiam Gentium.* Hæc particula denotat quod illius sit propositum: nempe vt pretium addat suo ministerio apud Romanos, ne profectu careat sua doctrina. A signis ergo cõmonstrat, Deũ virtutis suæ præsentia, ipsius prædicationi testimonium reddidisse, & quodammodo Apostolatum suum obsignasse: vt nemini iam dubium esse debeat quin sit à Domino constitutus ac missus. Signa sunt sermo & opus & miracula: vnde apparet, nomen *operis* latius patêre quàm *miraculorum*. Tandem concludit, *In potentia Spiritus*: quo significat non potuisse hæc fieri, nisi authore Spiritu. In summa, asserit, tam docendo quàm agendo, vim sibi ac energiam fuisse in prædicando Christo, in qua mirifica Dei virtus appareret: deinde accessisse miracula, quæ veluti sigilla erãt in illius rei certiorem notitiam. Sermonẽ & opus primò ponit, tum speciem vnam exprimit, nẽpe facultatem edendi miracula. Sic & apud Lucam capitur, vbi dicit Christum fuisse potentem sermone & opere, 24.19. Item apud Ioannem 5.36, vbi Christus ipse Iudæos ad opera sua mittit, vnde habeant Diuinitatis suæ testimonium. Neque miracula simpliciter nominat, sed duobus titulis insignit. Pro eo autem quòd hic dicit *Potentiam signorum & prodigiorum,* Petrus Act.2.23, habet Virtutes & signa & prodigia. Et sanè sunt testimonia Diuinæ potentiæ ad homines expergefaciendos, vt perculsi Dei virtute, eum mirentur simul atque adorent: nec significatione carent, sed excitant nos ad aliquid de Deo intelligendum. Hic nobilis est locus de miraculorum vsu: nempe vt reuerẽtiam obedientiámque Deo apud homines comparẽt. Sic apud Marcum legis 16.20, Dominum confirmasse doctrinam subsequentibus signis: sic Lucas in Actis 14.3 narrat, Dominũ per miracula testimonium reddidisse sermoni gratiæ suæ. Quæ ergo gloriã creaturis quærunt non Deo, fidem mendaciis comparant non verbo Dei, diabolica esse constat. *Potentiam Spiritus Dei,* quam tertio loco ponit, ad vtrunque refero.

19 *Vt ab Ierusalem, vsque in Illyricum.* Ab effectu quoque testimonium adiungit: quia profectus qui ex prædicatione sequut⁹ erat, superabat omnes hominis facultates. Quis enim tot Christo colligere Ecclesias posset, nisi Dei virtute adiutus? Ab Ierusalẽ (inquit) Eu-

m.ii.

angelium propagaui vsque in Illyricũ: neque id recta via ad exitum festinãdo, sed circumcirca perlustrando quæcunque in medio sunt, regiones. Cæterùm verbum πεπληρωμένει quod Implere post alios vertimus, significat & perficere & sufficere quod deest. Vnde πλήρωμα, tam Perfectio dicitur Græcis, quàm Supplementum. Ego libenter ita expono, quòd Euangelii prædicationem quasi supplendo diffuderit. cœperant enim alii priores, sed ipse longius sparsit.

20 *Ita annitens prædicare Euangelium.* Quia Paulo necesse erat, non modò se seruum Christi ac pastorem Christianæ Ecclesiæ approbare, sed sibi vindicare personam ac munus Apostoli, quò sibi audientiam apud Romanos faceret: ponit hîc propriã ac peculiarem notam Apostolatus. Siquidem officium Apostoli est seminare Euangelium vbi nondum prædicatum fuerit: secundum illud mandatum, Ite, prædicate Euangelium omni creaturæ, Marc.16.15. Quod diligenter notare oportet, ne hoc trahamus in exemplum vniuersale, quod in ordinem Apostolicum specialiter competit. Neque enim vitio vertendum est, quod successor substituitur in eius locũ qui Ecclesiam ædificauit. Sunt ergo Apostoli veluti fundatores Ecclesiæ: pastores qui illis succedunt, tueri debent atque etiã amplificare quod ab illis excitatum est ædificium. *Alienum fundamentum* vocat, alterius manu iactum. alioqui Christus vnicus est lapis quo Ecclesia fundatur, 1.Cor.3.11, & Eph.2.20.

21 *Sed quemadmodum scriptum.* Cõfirmat vaticinatio Iesaiæ 52.15, id quod dixerat de signo sui Apostolatus. Nam ille capite 52.10, quum de regno Mesiæ loquitur, inter cætera prædicit, oportere in vniuersum orbem dilatari. Christi ipsius notitiam ad Gentes, quibus antea inauditum fuerat eius nomen, perferri oportere. Id per Apostolos fieri conuenit, quibus specialiter datum est id mandatum: ergo Apostolatus Pauli ex eo fit manifestus, quòd hæc prophetia in ipso adimpletur. Perperã hoc ad munus pastorale trahere quispiam cõtendet, quia scimus in Ecclesiis ritè compositis, vbi pridem recepta fuit Euangelii veritas, Christi nomen asiduè esse prædicandũ. Hac ergo lege Paul⁹ apud exteros Christi adhuc incogniti præco fuit, vt post eius discessum in singulis locis eadem doctrina quotidie in ore pastorum resonaret. Certum enim est Prophetam de regni Christi primordiis disserere.

22 Itaq; impeditus etiã sæpius fui, quominus venirẽ ad vos.
23 Nunc verò nullum amplius locum habens in his regionibus, desiderium autem habens à multis annis veniendi ad vos,
24 Siquando in Hispaniam proficiscar, veniã ad vos. Spero enim fore, vt istac iter faciens videam vos, & illuc à vobis deducar: si tamẽ prius ex parte, vestra cõsuetudine fuero expletus.

22 *Itaque, &c.* Quod de Apostolatu suo dixerat, nunc etiam aliò trahit: vt excuset quòd nunquam ad ipsos accesisset, quum illis nõ minus quàm aliis fuisset destinatus. Obiter ergo indicat, ab Iudæa in Illyricum vsque Euangelium seminando, se quendam veluti cursum à Domino iniunctum confecisse, quo peracto, nõ negligere ipsos statuerit. Ac ne interea quoque neglectos se putarent, eam suspicionem tollit, quum testatur desiderium sibi iampridem non defuisse. Quod ergo citius non fecerat, id factum erat iusto impedimento: nunc vbi primum per vocationem licet, spem illis facit. Ex hoc autem loco infirmum argumentũ ducitur profectionis Hispanicæ. neque enim protinus sequitur, ipsum fuisse perfunctum, quia sic animo concepisset. De spe enim tantùm loquitur, qua frustrari, quemadmodum alii fideles, nonnunquam potuit.

24 *Spero enim fore.* Causam attingit cur ad eos venire diu optauerit, & nunc instituat: nempe vt ipsos videat, id est, ipsorum cõspectu sermonéque fruatur, & se quoque illis exhibeat, pro officii sui ratione. nã sub aduentu Apostolorum,

rū, Euāgelii quoque accesſio cōtinetur. Quum dicit, vt *& illuc à vobis deducar*: eo ſignificat quantū ſibi promittat de ipſorum beneuolētia. quod eſſe optimum conciliandæ gratiæ genus, antea admonuimus. Nam quò quiſque maiorem ſibi fidem haberi audit, eò ſe magis abſtrictum putat: quia turpe inhumanúmque ducimus, opinionem de nobis conceptā fallere. Quum autē ſubiungit, *Si tamen expletus ex parte fuero*, de mutua erga eos animi ſui beneuolentia teſtatur, de qua perſuaſos eſſe, magnopere intererat Euangelii.

25 Nunc verò proficiſcor Ieroſolymam ad miniſtrandum ſanctis.

26 Placuit enim Macedoniæ & Achaiæ communicationem facere in pauperes ſanctos qui ſunt Ieroſolymis.

27 Placuit, inquam, & debitores ſunt ipſorum. ſi enim ſpiritualibus ipſorum communicarunt Gentes, debent & in carnalibus miniſtrare ipſis.

28 Hoc igitur quum perfecero, & obſignauero illis fructum hunc, proficiſcar per vos in Hiſpaniam.

29 Scio autem quòd quum venero ad vos, in plenitudine benedictionis Euangelii Chriſti venturus ſim.

25 *Nunc verò.* Ne mox aduentū ſuum expectēt, ac ſibi data verba eſſe putent, ſi tardius expectatione ipſorum venerit, prædicit quid negotii habeat in præſentia, quominus profectionem illam ſuſcipere ſtatim poſsit: ſe enim proficiſci Ieroſolymam ad perferendas, quæ ab Achaia & Macedonia collectæ erant, eleemoſynas. Simul tamen ſumpta hinc occaſione delabitur ad commendationem iſtius collationis, quò ipſos quadam inſinuationis ſpecie ad imitationem prouocet. Tametſi enim aperte non petit, dum tamen Achaiam & Macedoniam debuiſſe id facere commemorat, ſubindicat quod ſit Romanorum officium, qui in eadem erant cauſa. Atque eò ſe reſpexiſſe, aperte ad Corinthios fatetur, Glorior, inquit, de veſtra promptitudine apud omnes Eccleſias, vt veſtro exemplo incitentur, 2. Cor. 9. 2. Fuit autem id raræ pietatis, quòd quum audirent Græci, fratres qui Ieroſolymis erant, laborare penuria: non conſiderarunt quanto locorum interuallo eſſent à ſe diſiuncti: ſed ſibi ſatis propinquos ducētes quibuſcū fidei vinculo cohærerēt, eorum egeſtatem abundantia ſua ſubleuarunt. Notandum eſt *communicationis* nomen quo vtitur: optimè enim exprimit quo affectu fratrū inopiæ ſuccurrere nos deceat, nempe quia propter corporis vnitatem communis & mutua ratio eſt. Pronomen τινὰ non reddidi, quia ſæpe apud Græcos abundat, & huius loci emphaſim minuere videtur. Vbi vertimus *ad miniſtrandum*, Græcè eſt participium Miniſtrans, ſed illud commodius viſum eſt ad mentem Pauli exprimendam. ſe enim excuſat iuſta occupatione teneri ne ſtatim feſtinet Romam.

27 *Et debitores ipſorum ſunt.* Nemo non videt, quod de obligatione hîc dicitur, non tam Corinthiorū cauſa, quàm propter Romanos ipſos dici. nihilo enim plus Corinthii vel Macedones quàm Romani Iudæis debebant. Addit obligationis cauſam, quòd Euāgelium ab illis acceperant: & argumentum ſumit ex comparatione minoris cum maiori, quo etiam alibi vtitur 1. Cor. 9. 11. non debere videri iniquam aut grauem compenſationem illis qui pro ſpiritualibus carnalia referant, quæ immenſo ſunt viliora. Hoc autem Euangelii pretium oſtendit, quòd non miniſtris tantum illius, ſed vniuerſæ genti, vnde miniſtri prodierāt, obſtrictos pronūtiat. Nota autē verbum λειτουργῆσαι pro Miniſtrare: quod ſignificat munere ſuo perfungi in republica

& onera suæ vocationis subire: interdum etiam ad sacra transfertur. Nec dubito quin significet Paulus sacrificii speciem esse, quum de suo erogãt fideles ad egestatem fratrum leuandam. Sic enim persoluunt quod debent charitatis officium, vt Deo simul hostiam grati odoris offerant: sed propriè hoc loco ad illud mutuum ius cõpensationis respexit.

28 *Obsignauero illis fructum hunc.* Mihi non displicet quòd hîc allusionem esse putant ad veterum morem, qui annulis occludebant quæ volebant in tuto reposita. Hoc modo fidem suam & integritatem Paulus commendat, quasi diceret sincerum se fore custodẽ pecuniæ in manibus suis depositæ, nõ secus acsi obsignatam ferret. Fructus nomine prouentum notare videtur, quem ex Euangelii satione ad Iudæos redire nuper dixit. non secus atque ager cultorem suum fructificando alit.

29 *Scio autem quòd quũ venero, in plenitudine.* Bifariam exponi hæc verba possunt: prior sensus est, quòd reperturus sit Romæ vberem Euangelii fructum: est enim hæc Euangelii benedictio, quum bonis operibus fructificat. nam quòd nonnulli ad eleemosynas restringunt, mihi non placet. Vel quo magis desiderabilẽ faciat suum ad eos aduentum, sperare se dicit non fore infrugiferum, quia sit magnam accessionem facturus Euangelio, quam *Plenitudinem benedictionis* vocat, pro Plena benedictione: quo nomine significat prosperum successum & incrementum. Hæc autem benedictio partim ab eius administratione, partim ab eorum fide pendebat: ergo non frustra se venturum ad eos promittit, apud quos non perditurus sit gratiam sibi datam, sed bene collocaturus, qua erant animi alacritate ad recipiendum Euangelium. Prior expositio magis recepta est, ac mihi etiam magis probatur, quòd speret aduentu suo se reperturum quod maximè optabat: nempe Euangelium apud eos florere & vigere præclaris successibus, quia sanctitate & omni genere virtutum excellerent. Causam enim sui desiderii reddit, quia non vulgare ex eorum conspectu gaudium speret, quos videbit spiritualibus Euangelii diuitiis affluere.

30 Obsecro autem vos fratres, per Dominũ *nostrum Iesum Christum, & per dilectionem* Spiritus, *vt cõcertetis mihi in precibus vestris pro me ad Deum.*

31 Vt liberer ab incredulis in Iudæa: & vt ministerium meum quod suscipio erga Ierusalem, acceptum sit sanctis:

32 Vt cum gaudio veniam ad vos per volũtatem Dei, *vnáque vobiscum refociller.* Deus *autem pacis sit cum omnibus vobis,* Amen.

30 *Obsecro autẽ vos.* Ex plurimis locis satis scitur quãta inuidia flagrauerit Paulus in sua gẽte ob falsas delationes, quasi doceret defectionẽ à Mose. Nouerat quãtũ possint calumniæ ad grauãdos innocẽtes. præsertim apud eos qui inconsiderato zelo feruntur. Accedebat etiam testificatio Spiritus, cuius meminit Actor. 20. 23, qua subinde præmonebatur, sibi imminere Ierosolymis vincula & afflictiones. Itaque quò maius cernebat periculum, eò magis permouebatur. Hinc tanta solicitudo in commendanda Ecclesiis salute sua: nec miremur tam anxium fuisse de vita sua, in qua tantum Ecclesiæ periculum agi sciebat. Testatur ergo quantopere angeretur pium pectus: quæ in hac obtestatione inest vehementia, dum ad nomen *domini* addit *spiritus dilectionem*, qua se mutuò sancti cõplecti debent. Cæterùm in tãta trepidatione pergere non desinit, neque sic periculum reformidat, quin obire libenter paratus sit: sed remediis à Deo sibi datis se instruit. Aduocat enim Ecclesiæ suppetias, vt eius precibus adiutus, solatiũ inde aliquod sentiat, iuxta Domini promissionem Mat. 18. 20, Vbi duo aut tres congrega-

gregati erũt in nomine meo,ibi in medio eorum sum:& Mat.18.19,De quacũque re consenserint in terra,eam obtinebunt in cælis.Et ne defunctoriã esse cõmendationem quis putet,per Christum & per dilectionẽ Spiritus eos obsecrat. Dilectio autem Spiritus vocatur, in qua nos Christus coniungit:quia non carnis est nec mũdi,sed ab eius Spiritu,qui vinculum est vnitatis nostræ. Quum ergo tantum sit Dei beneficium,fidelium precibus adiuuari,quod ne Paulus quidem, selectissimum illud Dei organum, sibi negligendum duxerit:cuius ignauiæ futurum est,si nos miselli & nihili homunciones ipsum cõtemnimus?Cæterùm ex talibus locis captare ansã ad intercessiones sanctorum mortuorum adstruendas, nimiæ impudentiæ est. *Vt concertetis mihi*,Erasmus non malè reddidit,Vt laborantem adiuuetis: sed quia loquutio Græca Pauli plus habet energiæ,reddere ad verbũ eam malui.Nã & per vocabulum Certaminis,significat quibus angustiis prematur:& quum iubet sibi adesse in hoc certamine, docet quem affectum habere debeãt preces piorum pro fratribus: vt scilicet recipiant eorum in se personam, acsi in eadem constituti essent necessitate:postremò etiam quem habeant effectum,indicat.qui enim fratrem Domino commendat, ille partem eius necessitatis ad se recipiẽdo,tantundem eum subleuat. Et sanè si robur nostrum est in nominis Dei inuocatione positum, non possumus fratres melius confirmare, quàm nomen Dei super ipsos inuocando.

31 *Vt ministerium meum erga Ierusalem.* Sic ipsum criminando profecerant delatores, vt solicitus etiam esset, ne parum gatũ e manibus suis esset munus, quod alioqui in tãta necessitate valde oportunum erat.Atque hinc apparet mirifica eius mansuetudo,quòd non desinit pro iis laborare,quibus an sit gratificaturus,dubitat. Hunc animum imitari nos oportet,vt neque iis desinamus benefacere, de quorum gratitudine parum certi sumus.Et notandũ quòd *Sanctorum* nomine dignatur,quibus ne suspectus sit ac ingratus,timet.Sciebat etiam sanctos quoque posse interdum falsis delationibus in sinistras opiniones abripi:& quanquam sibi iniuriam facere sciat,honorificè tamen de ipsis loqui nõ desinit.Quum addit,*Vt veniam ad vos*, significat ipsis quoque vtilem fore hanc precationem, & eorum referre vt non interficiatur in Iudæa.Eodẽ spectat particula *Cum gaudio*. Futurum enim erat hoc quoque vtile Romanis, eum hilarẽ & omni mœrore vacuum ad ipsos accedere, quò animosius magísque strenuè suam operam illis impenderet. Ac per verbum *Refocillandi*,vel acquiescendi, iterum ostendit quàm certò sit de fraterno eorum amore persuasus. Particula,*Per Dei voluntatem*, admonet quàm necesse sit incumbere precibus:quia solus Deus vias omnes nostras sua prouidentia dirigit.*Deus autem pacis*.Ex nota vniuersali coniicio, non simpliciter eum optare vt Deus Romanis adsit ac faueat; sed vt singulos eorum gubernet. Nam epithetum Pacifici ad præsentem circunstãtiam referri arbitror, vt Deus pacis author omnes simul contineat.

CAP. XVI.

1 *COmmendo autem vobis Phœben sororem nostram, quæ est ministra Ecclesiæ Cenchreensis,*

2 *Vt eam suscipiatis in* Domino*, vt dignum est sanctis, & adsitis ei in quocunque vobis eguerit negotio. etenim ipsa cùm multis affuit,tum etiam mihi ipsi.*

3 *Salutate* P*riscam & Acylam cooperarios meos in Christo Iesu.*

4 *Qui pro anima mea suam ipsorum ceruicem posuerunt: quibus non ego solus gratias ago, sed etiam omnes Ecclesiæ Gentium.*

5 *Et domesticam eorum Ecclesiam. salutate Epænetum mihi dilectum, qui est primitiæ Achaiæ in Domino.*

6 *Salutate Mariam, quæ multùm laborauit erga nos.*

7 *Salutate Andronicum & Iuniam cognatos meos & cõcaptiuos meos, qui sunt insignes inter Apostolos: qui etiam ante me fuerunt in Christo.*

8 *Salutate Ampliam dilectum meum in Domino.*

9 *Salutate Urbanum adiutorem nostrum in Christo, & Stachyn dilectum meum.*

10 *Salutate Appellen probatum in Christo. salutate eos qui sunt ex Aristobuli familiaribus.*

11 *Salutate Herodionem cognatum meum, salutate eos qui sunt ex Narcissi familiaribus, hos qui sunt in* Domino.

12 *Salutate Tryphœnam & Triphosam, quæ laborant in Domino. salutate Persidem dilectam, quæ multùm laborauit in Domino.*

13 *Salutate Rufum electum in* Domino, *& matrem illius ac meam.*

14 *Slutate Asynchritum, Phlegontem, Hermam, Patrobam, Mercurium, & qui cum his sunt, fratres.*

15 *Salutate Philologum & Iuliam, Nereum & sororem eius, & Olympam, & qui cum his sunt, omnes sanctos.*

16 *Salutate vos inuicem in osculo sancto. Salutant vos Ecclesiæ Christi.*

1 *Commendo autem vobis*, &c. Bona pars huius capitis in salutationibus consumitur, quæ quoniam nihil habent difficultatis, superuacuum esset in illis prolixè immorari. Ego ea tãtùm attingam, quæ nonnullam expositionis lucem requirent. Principio commendat Phœbẽ, cui Epistolam perferendam dabat. commendat autem primùm eam ab officio, quia honestissimo ac sanctissimo ministerio in Ecclesia fungeretur: deinde alteram causam affert cur illam suscipere, omnibúsque officiis prosequi debeant: quia se illa semper omnibus piis impẽderit. Quia ergo ministra est Cenchreensis Ecclesiæ, eo nomine ipsam in Domino suscipi iubet. Et quum addit, *Vt dignum est sanctis*, innuit fore indignum Christi seruis, si nullum ei honorem, nullámque benignitatem exhibeant. Et sanè cùm omnia Christi membra dilectione cõplecti, tum verò eos qui publicam in Ecclesia functionẽ gerunt, & colere, & singulari amore atque honore prosequi decet. Deinde quemadmodum illa semper officiosa fuit erga omnes, ita ei nũc vicissim in suis negotiis opem auxiliúmque ferri iubet. Est enim humanitatis eum, qui natura propensus est ad beneficentiam, siquando ope aliorum indigeat, nõ destituere. at quò magis animos eorum inclinet, se quoque inter eos numerat, quibus illa benefecit. Porrò ministeriũ hoc de quo loquitur, quale fuerit, ipse alibi docet, 1. Timoth. 5. 9. Quemadmodũ enim ex publico Ecclesiæ ærario alebantur pauperes: ita publico officio curabantur. Ad hanc curationem

rationem legebantur viduæ quæ domesticis oneribus solutæ, nullis liberis impeditæ, totas se Deo pietatis officiis cõsecrare cupiebant: itaque receptæ in hãc functionem, quasi addictæ & obligatæ erant: sicuti qui suam operam locans, liber ac sui iuris esse desinit. Vnde Apostolus violatæ fidei arguit eas, quæ suscepto semel muneri postea renuntiant. Quia autẽ in cælibatu viuere ipsas oportebat, vetat allegi minores sexaginta annis: 1. Tim. 5. 11, quia scilicet prouidebat infra eam ætatem periculosum, imò perniciosum esse votum perpetui cælibatus. Functio illa sãctissima & Ecclesiæ perutilis, labente in deterius rerum statu, in otiosum Monialium ordinem degenerauit: qui tametsi à prima sua origine vitiosus fuit, ac verbo Dei contrarius, nunc tamen ab illo principio adeò defecit, vt non minus sit discriminis, quàm inter sacrarium aliquod castitatis & lupanar.

3 *Salutate Priscam & Acylam.* Quæ hîc nonnullis testimonia defert, partim eò tendunt vt dum in honore habentur qui probi sũt ac digni, probitas quoque ipsa honoretur, & iis qui prodesse plus aliis possunt & cupiunt, authoritatẽ habeãt: partim vt ipsi anteactæ vitæ respondere studeãt, neque in cursu pietatis deficiant, vel etiã languescat pius eorũ ardor. Singularis est honor quẽ hîc tribuit Priscæ & Acylæ, præsertim in fœmina. quò magis elucet sancti viri modestia, qui in opere Domini consortem mulierem nec habere dedignatur, nec fateri erubescit. Hæc autem Acylæ ipsius vxor fuit, quam Lucas Priscillam nominat, Act. 18. 1.

4 *Quibus non ego solus.* Quia vitæ suæ nõ pepercerãt Prisca & Acylas pro tuenda Pauli vita, priuatim se illis gratum esse testatur. Addit tamẽ, ab omnibus Christi Ecclesiis illis haberi gratiã, vt hoc exemplo Romanos quoque permoueat. Meritò autẽ tam chara & pretiosa cunctis Gẽtibus fuit vita vnius hominis, vt erat incomparabilis thesaurus: quare mirum nõ est si eius conseruatoribus obstrictas se putarint omnes Gentium Ecclesiæ. Quod addit de Ecclesia ipsorum domestica, obseruatu dignum est. Neque enim splendidius ornare potuit eorum familiã, quàm Ecclesiæ titulo. Nam Cõgregationis nomẽ quod Erasmus reddidit, mihi non placet: planè enim liquet Paulum honorificè sacro Ecclesiæ nomine fuisse vsum.

5 *Qui est primitiæ.* Allusio est ad legales ceremonias. Quia enim sanctificantur Deo homines per fidem, qui primum in oblatione locum obtinent, aptè primitiæ vocantur. Porrò vt quisque prior tempore ad fidẽ vocatus est, ita honoris prærogatiuã illi defert Paulus. Verum hoc locum habet, dum vltima primis respõdent. Et certè nõ vulgaris dignatio est, quũ aliquos Deus in primitias deligit. Accedit etiam ex ipsa tẽporis diuturnitate maior & amplior fidei probatio, dũ ii qui primi cœperũt, bene currẽdo nõ fatigantur. Gratitudinem suam iterum testatur, dum Mariæ erga se officia cõmemorat. Nec dubium est quin laudes istas adscribat, vt quos laudat, Romanis reddat commendatiores.

7 *Salutate Andronicum.* Quanquam genus & alia quæ ad carnem pertinent, non magni facere solet Paulus, quia tamen nonnihil valere poterat consanguinitas, quam cum eo habebat Iunia & Andronicus, vt facilius innotescerẽt, hanc quoque laudem non negligit. Plus momenti est in secundo elogio, dum nominat *Concaptiuos*: quia inter decora militiæ Christi, vincula non vltimo loco censentur. Dum tertio loco *Apostolos* nominat, hanc vocem non accipit in significatione propria & vsitata, sed latius extendit ad eos omnes qui nõ vnam tantùm Ecclesiam instituunt, sed promulgando vbique Euangelio impendunt operam. Qui ergo salutis doctrinam huc & illuc circunferẽdo, plantabant Ecclesias, eos generaliter vocat Apostolos hoc quidem loco. Nam alibi ad primarium illum ordinem restringit, quẽ Christus initio instituit in duodecim discipulis: alioqui absurdum esset, excellentiam tantam illis ascribi inter paucos. Iam quia prius Euangelium fide amplexi erant quàm Paulus, eos sibi hoc respectu præferre non dubitat.

11 *Qui sunt ex Narcissi fam.* Nimis indignũ esset, in tã longo catalogo Petrũ præteriri, si tũc Romæ fuisset. atqui fuisse oportet, si Romanensibus creditur.

Porrò si in reb⁹ dubiis nihil melius est, quàm probabilē coniecturā sequi: nemo qui mediocriter iudicabit, persuadebitur verum esse quod affirmant. nunquā enim à Paulo fuisset omissus. Cæterùm notatu dignum est, nullum hîc ex splēdidis illis & magnificis nominibus audiri, vnde colligere liceat illustres viros Christianos fuisse: quoscunque enim recēset Paulus, Romæ obscuri & ignobiles fuerunt. Narcissum quem hîc nominat, Claudii libertum esse puto, multis sceleribus & flagitiis famosum. quo magis admirabilis est Dei bonitas, quæ in illam impuram domum & omni nequitia flagrantem penetrauit: non quòd conuersus ad Christum fuerit Narcissus ipse: sed hoc magnum fuit, domum quasi inferis similem, Christi gratia visitari. Quum verò Christū purè coluerint qui sub fœdo lenone, sub prædone voracissimo & homine corruptissimo viuebāt, non est quòd heros suos expectēt serui, sed quisque pro se Christū sequatur. imò exceptio à Paulo adiuncta ostēdit diuisam fuisse familiam, vt pauci tantùm fideles essent.

16 *Salutate vos in osculo sancto.* Osculum, frequens ac peruulgatum beneuolentiæ symbolum fuisse apud Iudæos passim ex Scripturis liquet. Apud Romanos minus fortasse vsitatum: neque tamen insolens erat, nisi quòd mulieres osculari non licebat, præterquā solis cognatis. Illud tamē in morē transiit apud veteres, vt Christiani ante cœnæ communicationem se mutuò oscularētur, ad testandam eo signo amicitiam: deinde eleemosynas conferrent, vt id quod repræsentauerant osculo, re quoque & effectu comprobarent: quemadmodū apparet ex quēdam Chrisostomi homilia. Hinc fluxit ritus ille qui hodie est apud Papistas, osculandæ patenæ, & conferēdæ oblationis. Quorum alterum meræ est superstitionis, sine vllo fructu: alterū non aliò facit, nisi ad explendam sacerdotum auaritiam, si tamen expleri posset. Non tamen videtur Paulus ceremoniam hîc præcisè exigere, sed tantùm eos hortatur ad fouendum fraternū amorē, quē à profanis mundi amicitiis discernit, quæ vt plurimū vel fucosæ sunt, vel sceleribus conflatæ, vel retinentur malis artibus, nunquam verò in rectum finem tendunt. Salutem ab Ecclesiis ascribēs quantum in se est, mutuo amoris nexu deuincere inter se studet omnia Cstristi membra.

17 Obsecro autem vos fratres, vt obseruetis eos qui dissidia & offensiones contra doctrinam, quam vos didicistis, excitant, & vt declinetis ab llis.

18 Qui enim tales sunt, Christo Domino non seruiunt, sed suo ventri: ac per blandiloquentiam & assentationem decipiunt corda simplicium:

19 Vestra quidem obedientia ad omnes permanauit. Gaudeo igitur de vobis: sed volo vos sapientes esse ad bonum, simplices verò ad malum.

20 Deus autem pacis conteret breui Satanam sub pedibus vestris. Gratia Domini nostri Iesu Christi sit vobiscum. Amen.

17 *Obsecro autem, &c.* Nunc adhortationem ponit, qua necesse habent subinde vellicari Ecclesiæ omnes: quia occasionibus perpetuò imminent Satanæ ministri, ad turbandum Christi regnum. Duobus autem modis turbationem hāc moliuntur: nam aut dissidia seminant, quibus distrahantur animi ab vnitate veritatis: aut offensiones suscitant, quibus ab amore Euangelii alienentur. Illud fit dum nouis & humanitus excogitatis dogmatibus dissipatur Dei veritas: hoc, dum variis artibus odiosa vel contemptibilis redditur. Quicunque ergo

alterutrum faciunt, eos iubet obseruari, ne decipiant, ac incautos deprehendãt: deinde vitari, quia noxii sunt. Nec abs re attentionem hic à fidelibus requirit: quia sæpe fit nostra socordia vel incuria, vt multum damni Ecclesiæ inferant praui nebulones, antequam illis obuiam eatur: deinde mira sæpe vafritie ad nocendum obrepunt, nisi prudenter considerentur. Obserua autem sermonem ad eos haberi, qui in pura Dei doctrina instituti erant: impium enim & sacrilegũ diuortiũ est, qui in Christi veritate consentiunt, distrahere. sed impudens calũnia est, pacis & vnitatis prætextu conspirationem in mendacia & impias doctrinas defendere. Non est ergo cur fucum ex hoc loco faciãt Papistæ, ad cõflandam nobis inuidiam: quia non Euangelium Christi, sed diaboli mendacia, quibus obscuratum hactenus fuit, impugnamus ac cõuellimus. imò clarè demõstrat Paulus, se non quælibet dissidia sine exceptione damnare, sed quæ orthodoxæ fidei consensum dissipant. Pondus enim subest in verbo, *Quam didicistis*: quia antequã ritè edocti essent Romani, eos à patriis moribus, maiorúmque institutis discedere oportuit.

18 *Qui enim tales sunt.* Addit perpetuam notam qua pseudoprophetæ à Christi seruis discernẽdi sunt, quòd gloriam Christi minime curant, sed agunt ventris negotium. Quia tamẽ dolose irrepunt, & sumpta aliena persona malitiam suam occultant, simul notat quales sint eorum artes, nequis circũscribatur: nempe quòd per blandiloquentiam fauorem sibi cõciliãt. Habent etiam Euangelii præcones suam comitatem & suauitatem, verùm cum libertate coniunctam, vt neque homines vanis laudibus demulceant, neque vitiis blãdiantur: illi autem impostores & assentatione sibi animos alliciunt, & vitiis parcũt atque indulgent, quò retineant illos deuinctos. *simplices* vocat qui parum circunspecti sunt ad cauendas fraudes.

19 *Vestra quidem obedientia.* Occupatio, qua ostẽdit nõ ideo se admonere, quasi malignè de ipsis sentiat, sed quòd facilis sit hic lapsus: acsi diceret, Vestra sane obedientia passim commendatur, vt sit cur de vobis gaudeam. quando tamen sæpe hic contingit simplicitate labi, velim vos ad malum perpetrandum rudes esse ac simplices: in bono autem, id est, quoties ita expedit, ad integritatem conseruandam vos esse prudentissimos. Hic videmus quæ simplicitas in Christianis laudetur: ne eum titulũ prætendant, qui stupidam verbi Dei ignorantiam hodie pro summa virtute habẽt. Etsi enim probat in Romanis quòd morigeri sint ac faciles, vult tamen prudentiam ac delectum adhiberi, ne eorum credulitas quibuslibet imposturis sit exposita. Sic ergo illis gratulatur quòd expertes sint malitiæ, vt tamen ad cauẽdum velit esse prudentes. Quod sequitur, *Deus conteret Satanam,* promissio magis est ad eos corroborandos, quàm precatio. Hortatur enim vt intrepidè aduersus Satanam prælientur, breui fore victores promittens. Victus quidem est semel à Christo, sed nõ ita, quin bellum assiduè renouet: promittit ergo vltimam profligationem, quæ non apparet in medio certamine. Quanquam non de vltimo tantùm die loquitur, quo planè conterendus est Satan: sed quum tunc Satan velut solutis aut ruptis habenis insolenter omnia misceret, promittit breui futurum, vt Dominus eum subigat, & quasi eorum pedibus calcandum præbeat. Mox sequitur precatio, vt gratia Christi sit cum illis: hoc est, vt fruantur bonis omnibus quæ nobis per Christum parta sunt.

21 Salutant vos Timotheus cooperarius meus, & Lucius, & Iason, & Sosipater, cognati mei.

22 Saluto ego vos Tertius, qui scripsi Epistolam, in Domino.

23 Salutat vos Gaius hospes meus & Ecclesia totius. salutat vos Erastus quæstor ærarius vrbis, & Quartus frater.

24 Gratia Domini nostri Iesu Christi sit cum omnibus vobis, Amen.

25 Ei verò qui potens est vos confirmare secundum Euangelium meum, præconium scilicet Iesu Christi secundum reuelationem mysterii quod temporibus secularibus tacitum,

26 Manifestatum nunc fuit, & per Scripturas propheticas, secundum æterni Dei ordinationem, in obedientiam fidei ad omnes Gentes promulgatum:

27 Soli sapienti Deo, per Iesum Christum gloria in secula. Amen.

Ad Romanos missa fuit à Corintho per Phœben ministram Cenchreensis Ecclesiæ.

21 *Salutant vos*, &c. Salutationes quas adscribit, partim ad fouendam inter longè dissitos coniunctionem spectant: partim vt agnoscant Romani fratrum suorum subscriptionem in Epistola. Non quòd opus habuerit Paulus aliorum testimonio, sed quia non parum iuuat piorum consensus. Clauditur autem Epistola (vt videre licet) Dei laude & gratiarũ actione. cõmemorat enim præclarum illud Dei beneficium, quòd Euangelii luce Gentes dignatus sit: in quo apparuit immensa & nunquam satis prædicata eius bonitas. Quanquam habet etiam encomium istud quod ad erigendam stabiliendámque piorum fiduciam valeat, vt animis in Deum erectis omnia certò expectent quæ hîc ei deferuntur: tum etiam ex superioribus eius beneficiis spem in posterum confirment. Quoniam autem multa in vnam sententiam colligendo, longam periodum produxit, quæ implicita est hyperbato, singula membra diuidenda nobis sunt. Primùm soli Deo tribuit omnem gloriã: deinde vt ostendat iure ei deberi, obiter cõmemorat quasdam eius virtutes, vnde appareat ipsum solum omni laude esse dignum. Solum sapientem esse dicit: quæ laus dum illi vindicatur, omnibus adimitur creaturis. Quanquam videtur Paulus postquam de arcano Dei consilio loquutus est, hoc encomium consultò attexuisse, quo omnes in sapientiæ Dei reuerentiam & admirationẽ raperet. Scimus enim, vbi in Dei operibus causam non reperiũt homines, quàm sit illis procliue obstrepere. Potentem esse Deum ad confirmandos Romanos addens, de finali perseuerantia certiores eos reddit. Atque vt certius in hac potẽtia acquiescant, addit eam nobis testificatam esse Euangelio: vbi vides, Euangelium non promittere nobis tantùm præsentẽ gratiam, sed afferre quoque nobis certitudinem gratiæ perpetuò duraturæ. Neque enim illic se modò Patrem esse in præsentia denuntiat Deus, sed ad extremum fore. imò eius adoptio vltra mortem porrigitur, quia ad æternam hæreditatem nos ducit. Reliqua ad commendandam Euangelii vim ac dignitatẽ sunt posita. *Præconium Iesu Christi* appellat Euangelium, vt certè Christi cognitione tota eius summa continetur: eius doctrinã, *Reuelationem mysterii*: quod non modò attentiores ad eam auscultandam facere nos debet, sed summã eius venerationẽ animis nostris imprimere. Quàm autem sublime sit arcanum illud, significat, quum addit fuisse ab exordio mundi per tot secula reconditum. Non habet quidem turgidam fastuosámque sapientiã, qualẽ appetũt filii huius seculi, à quibus etiã ideo cõtẽptui habetur: sed explicat inenarrabiles illos cælestis sapientiæ thesauros, omni ingenio altiores: quos si Angeli quoque ipsi cum stupore adorant, nemo certè hominum suspicere satis potest. Neque verò minoris fieri hæc sapientia debet, quòd sub humili plebeiáque verborum simplicitate lateat: quoniam ita placuit Domino, carnis arrogantiam subigere. Quoniam autem

autem id nonnullã iniicere dubitationem poterat, quomodo tot seculis suppressum istud mysterium tam subitò emersisset: docet non temeritate hominum nec casu fortuito id esse factum, sed æterna Dei ordinatione: vbi etiam curiosis quæstionibus, quas mouere solet humani ingenii proteruia, ianuam claudit. Quicquid enim repente ac præter spem acciderit, ex improuiso factũ putant: vnde sepe perperã colligunt, absurda esse Dei opera, vel saltem multis perplexis dubitationibus sese impediũt. Paulus ergo, quod nunc repente apparuit, ante mundum conditum à Deo fuisse decretum admonet. Cæterùm nequis de ea re controuersiam faciat, quò nouitatis insimulet Euangelium, eóque nomine infamet: allegat Scripturas propheticas, vbi prædictum erat quod impletum iam cernimus. Adeo enim luculentum testimonium reddiderunt Euangelio Prophetæ omnes, vt aliunde melius confirmari nequeat. Et hoc modo ritè præparauit Deus suorum mentes, ne eas nimium percelleret nouitas rei insolitæ. Siquis obiiciat, repugnantiam esse in verbis Pauli, quia mysterium de quo testatus est Deus per Prophetas, tacitũ fuisse dicit omnibus seculis, facilis solutio huius nodi à Petro datur, Prophetas, quum sedulò de salute nobis oblata exquisierint, non sibi, sed nobis ministrasse, 1.Pet.1.12. Itaque Deus tunc loquendo tacuit, quia reuelationem earũ rerum de quibus vaticinari volebat seruos suos, suspensam tenuit. Etsi quo sensu Euangelium appellet Mysteriũ absconditum cùm hic, tũ ad Ephes.3.9, & ad Coloss.1.26. nec inter doctos quidem planè cõuenit. Plus quidem firmitudinis habet eorum opinio qui ad Gentium vocationem referunt, quàm nominatim ad Colossenses 1.27 Paulus ipse attingit. Ego verò tametsi vnam esse illam causam fateor, solam tamen esse, non possum adduci vt credã. mihi probabilius videtur, Paulũ ad alias quoque Veteris & Noui testamenti differentias respexisse. Quanquam enim omnia quæ per Christum & Apostolos exposita sunt, docuerant olim Prophetæ: ea tamẽ tanta obscuritate docuerant, præ vt est perspicua hæc Euangelicæ lucis claritas, vt non mirum sit si dicãtur latuisse quæ nunc palàm facta sunt. Nec verò frustra Malachias 4.2. exoriturum solem iustitiæ denuntiat. nec de nihilo Iesaias prius tam magnificis elogiis extulerat Messiæ legationem. Denique nõ abs re Euangelium vocatur Dei regnum: sed ex re ipsa melius colligere licet tunc demum, apertos fuisse cælestis sapientiæ thesauros, vbi Deus per vnigenitũ Filium, quasi facie ad faciẽ discussis vmbris, veteribus apparuit. Finem prædicandi Euangelii cuius meminit initio primi capitis, iterum refert, vt Deus in fidei obsequium Gentes omnes cogat.

GENEROSO VIRO VIRTVTVMQVE PRAESTANTIA MAGIS quàm genere illuſtri, D. Galliazo Caracciolo, Marchionis Vici vnico filio & legitimo hæredi, S.

VTinam quo primùm tempore in lucem prodiit hic Commentarius, vel mihi ignotus, vel ſaltē probè notus fuiſſet ille cuius nomen huic paginæ hactenus inſcriptum nunc delere cogor. Equidem non vereor, ne mihi inconſtantiam exprobret, vel ſibi queratur eripi quod datum fuerat: quando hoc ipſum de induſtria venatus, vt non modò à me priuatim alieniſsimus foret, ſed nihil haberet cum Eccleſia noſtra cōmune. nullam ſibi expoſtulandi cauſam reſiduam fecit. Sed morem meum inuitus muto, vt cuiuſquam nomen è ſcriptis meis eradam: & doleo hominem è ſpecula in qua locatus à me fuerat, diſceſſiſſe, ne ex animi mei voto aliis præluceat. Cæterùm quia in manu mea non eſt eius mali remedium, ſepultus per me lateat iſte, cuius honori nunc quoque tacendo parcere ſtudeo. Apud te verò clariſsime vir, excuſatio quærenda eſſet, cur nunc te in illius locum ſubſtituam, niſi in tua incredibili humanitate & amore erga me tuo omnibus amicis noſtris perſpecto, fretus, liberè mihi hoc permitterem. Atque vt ad vota iterum reuertar: vtinā mihi ante decennium fuiſſes cognitus: nulla enim nouandi ratio nunc fuiſſet. Quod ad commune Eccleſiæ exemplum ſpectat, bene habet, quòd non modò iactura carebit illius quæ nobis ſubducta eſt perſonæ obliuio, ſed lōgè vberior modiſque omnibus potior in te cōpenſatio ſuccedet. Etſi enim neque tu plauſum theatri appetis, vno teſte Deo contentus, neque mihi propoſitum eſt laudes tuas narrare: quod tamen cognitu vtile eſt ac fructuoſum, non prorſus celandi ſunt lectores: hominē primaria familia natū, honore & opib' florētē, nobiliſsima & caſtiſsima vxore, numeroſa ſobole, domeſtica quiete & cōcordia, totóque vitæ ſtatu beatū, vltrò vt in Chriſti caſtra migraret, patria ceſsiſſe: ditionem fertilem & amœnam, lautum patrimonium, commodam non minus quàm voluptuoſam habitationem neglexiſſe: exuiſſe ſplendorem domeſticum, patre, cōiuge, liberis, cognatis, affinibus ſeſe priuaſſe. Poſtquā autem tot mundi illecebris vale dixit, noſtra tenuitate contentum, frugalem ac popularem viuendi rationem non ſecus colere, atque vnum quemlibet ex nobis. Quanquam hæc aliis ita recito, vt priuatum quoque vſum minimè prætercam: nam ſi tuas virtutes hìc tanquam in ſpeculo lectorum oculis ideo ſubiicio, vt ſe ad earum imitationem forment: me cui propius ſunt perſpectæ, quotidiano & liquido earum intuitu non magis ad viuum affici turpe eſſet. Cæterùm quia & ego, quantum ad fidei meæ pietatiſque confirmationem valeat tuum exemplum experior, & non vulgarem inde ſe profectum ſenſiſſe mecum fatentur quotquot hìc agunt filii Dei: operæpretium fore duxi, ſi mea prædicatione ſimilis longius manaret vtilitas. Alioqui inſulſum foret de laudibus hominis, cuius natura & ingenio nihil magis ab oſtentatione remotum fingi poteſt, etiam apud exteros & procul diſsitos verba facere. Itaque ſi complures quibus propter longinquitatem hactenus fuiſti ignotus, hoc admirabili documento propoſito, relictis nidis quibus nimium ſunt affixi, ad imitationem ſe accingent, vberem meæ ſcriptionis fructum adeptus ero. Id quidem inter Chriſtianos pluſquam commune vſitatúmque eſſe debuerat, non prædia modò & arces & principatus æquo animo relinquere, vbi aliter Chriſtum ſequi non licet: ſed etiam alacriter libentérque præ ipſo deſpicere quicquid ſub cælis pretioſiſsimū ducitur. Sed, quæ noſtra omnium tarditas eſt vel potius ſocordia, dum frigidè multi Euangelii doctrinæ annuunt, vix centeſimus quiſque eius cauſa, ſi prædiolū neſcio quod poſsideat, ab ipſo auelli ſe ſuſtinet: vix quiſquam, niſi ægerrimè, vt minimis cōmodis renūtiet, adducitur: tantùm abeſt vt ſe vita abdicare parati ſint, vt decebat. Imprimis verò cunctos in ſui abnegatione (quod eſt virtutū omnium caput) optarim

ptarim tui esse similes. Mihi enim optimus testis es, & ego vicissim tibi, quàm parum nos oblectet eorum consuetudo, qui tandem ostendunt, relicta patria, eosdem quos illic gerebant affectus, huc se attulisse. Sed quia lectores plura secum reputare præstat, quàm verbis exprimam, iam me ad preces conuerto, vt Deus qui te mirifica Spiritus sui virtute huc vsque animauit, inuicta constantia ad extremũ vsque instruat. Nam & quanuis certaminibus te exercuerit Deus, me non latet, ex quibus pro tua singulari prudentia colligis, duram adhuc & laboriosam militiam tibi restare: quàm verò necesse sit manũ e cælo nobis porrigi, ipse multis experimẽtis edoctus, perseuerantiæ donum vltro mecum inde exposces. Ego verò Christum Regem nostrum, cui à Patre data est summa potestas, & penes quem depositi sunt omnes spiritualium bonorum thesauri, precabor, vt incolumem te diu nobis conseruet, in propagationẽ regni sui, atque in te de Satana, eiusque factione triumphare pergat. IX Calend. Febr. M.D.LVI. decem pòst annis hic Commentarius primùm in lucem prodiit.

IN EPISTOLAM PRIOREM AD CORINthios, Argumentum.

HVIVS Epistolæ varia est ac multiplex vtilitas: multos enim insignes locos cõtinet, quorũ ipsa quæ deinde suo ordine sequetur tractatio, quàm sint cognitu necessarii, patefaciet: adeóque ex ipso argumento id ferè constabit: in quo referendo ita studebo breuis esse, vt totam summam complectar, & ex præcipuis capitibus nullum omittam. Corinthum vrbem fuisse Achaiæ opulentam & celebrem, nemo ignorat. eam quum L. Mummius sustulisset, neque id alia de causa, nisi quòd propter situs commoditatem suspectam habebat: eadem postea eius instaurandæ ratio posteris fuit, quæ diruendæ Mummio fuerat. Fecit autem eadem loci oportunitas, vt breui se iterum colligeret. Nam quum ab vno latere AEgæum mare contiguum haberet, ab altero Ionium, esset autem ab Attica in Peloponnesum transitus: in ferendis & exportandis mercibus valde erat idonea. Illic Paulus quum sesquiannũ docuisset, quemadmodum narrat in Actis Lucas: coactus tandem Iudæorum improbitate, inde nauigauit in Syriam. Absente Paulo, subingressi erant pseudoapostoli, non qui dogmatibus palàm impiis (meo quidem iudicio) turbarent Ecclesiam, aut sanam doctrinam quasi ex professo labefactarent: sed qui verborum splendore & pompa superbientes, vel potius inani magniloquentia tumidi, Pauli simplicitatem, adeóque ipsum Euangelium contemptui haberent: qui sua deinde ambitione facerent, vt variis factionibus scinderetur Ecclesia: qui postremò súsque déque habentes omnia, modò ipsi in pretio haberẽtur, suum magis nomen quàm Christi règnum & populi salutem studerent promouere. Rursum quum regnarent Corinthi vitia, quibus laborare vt plurimùm mercatoriæ vrbes solent, luxuria, fastus, vanitas, deliciæ, inexplebilis habendi cupiditas, ambitio, sic in Ecclesiam quoque ipsam inuaserant, vt valde collapsa esset disciplina. Quinetiam doctrinæ puritas concidere iam cœperat, vt præcipuum religionis caput, resurrectio mortuorum in dubium vocaretur. Et tamen in tanta omnis generis corruptione perinde sibi placebant, ac rebus omnibus optimè apud se constitutis. Hæ sunt vsitatæ Satanæ artes: si doctrinæ viam præcludere non potest, clanculum ad eam adoriendam obrepere: si oppositis mendaciis supprimere eam non potest quin emergat, occultos ad eã diruẽdã cuniculos suffodere: si denique alienare prorsus ab ea nõ potest hominũ animos, facere vt ab ea paulatim degenerẽt. Quòd autẽ nebulones illos qui Corinthiorũ Ecclesiã turbauerant, nõ fuisse apertos veritatis hostes sentio, id ratione nõ caret. Videmus vt nusquã alibi parcat Paulus falsis doctrinis. Breues sunt ad Galatas, ad Colossenses, ad Philippenses, ad Timotheũ Epistolæ. Atqui in illis omnibus non tãtùm pseudoapostolos exagitat, sed etiã simul designat quibus in rebus nocerẽt Ecclesiæ. Et meritò: nec enim tãtùm admonẽdi sunt fideles quos cauere homines debeãt: sed malum etiam quod caueant, illis indicandum est. Non est ergo mihi credibile, in hac tam longa Epistola voluisse præterire silentio, quod in aliis multo breuioribus diligenter inculcat. Huc accedit, quòd multa Corinthiorum vitia, & quidem nonnulla in speciem leuia recenset: vt videatur nihil voluisse omittere quod in illis esset reprehensione dignum. Præterea multum alioqui verborum aduersus præposteros illos doctores vel garrulos rhethores disputando, consumit. Perstringit eorum ambitionem: reprehendit quòd Euangelium in humanam philosophiam transfigurent: detrahit illis Spiritus efficaciam, quia in verborum ampullis occupati, mortuam tantùm literam sectantur: de prauo aliquo dogmate verbum nullum. Constituo igitur fuisse tales qui de Euangelii substantia nihil apertè detraherent: sed quum arderent praua cupiditate eminendi, puto eos excogitasse nouum docendi modum à Christi simplicitate alienum, quo sui admirationem excitarent. Hoc accidere necesse est omnibus qui se nondum exuerunt, vt ad opus Domini prorsus expediti accedant. Hoc primus est gradus ad ministrandum Christo, vt nosmetipsos obliti, de sola Domini gloria, déque hominũ salute cogitemus. Deinde

de nemo ad docendum erit vnquam idoneus,nisi qui Euangelii virtutem prius ipse imbiberit,vt non tam ore loquatur,quàm cordis affectu.Proinde qui Spiritu Dei renati non sunt,quia nec senserunt intus Euangelii virtutem, nec sciunt quid illud valeat,nos oportere nouas esse creaturas: mortuam habent prædicationem, quæ viuida & efficax esse debebat:& vt scenæ seruiant, Euangelium fucando deformant,vt sit instar mundanæ philosophiæ.Nec verò iis de quibus nunc agimus, id Corinthi efficere difficile fuit.Ducuntur enim ferè mercatores externis laruis: & eadem qua alios decipiunt , vanitate se lactari non tantùm patiuntur,sed quodammodo gaudent.Ad hæc quum auribus sint delicatis, vt non sustinent durius obiurgari , ita si in doctores molliculos inciderint,à quibus blandè tractentur, mutuum,eos palpando,quasi mercedem reddunt. Hoc quidem vbique fieri concedo:sed in vrbibus opulentis & mercatoriis magis commune.Paulus alioqui Diuinus homo,& admirandis virtutibus excellens,non tamen externa elegantia nitebat,nec pompa erat inflatus , quo se venditaret.Denique vt solida Spiritus virtute intus erat refertus,ita nihil ostentationis habebat:nesciebat blandiri,placere hominibus non curabat.Hunc vnum finem habebat propositum , vt se & aliis omnibus in ordinem redactis,Christus regnaret.Corinthiis argutam magis doctrinam quàm fructuosam appetentibus,Euangelium non sapiebat : nouarum rerum cupidis,iam obsolescebat Christus.Aut si nondum in ista vitia prolapsi erant , erant tamen ad tales corruptelas sponte iam propensi. Ita facilis erat pseudoapostolis accessus ad Christi doctrinam inter eos adulterandam . Si quidem adulteratur,quum ita inficitur natiua eius simplicitas,& quasi fucatur , vt nihil à mundana philosophia differat.Ergo vt Corinthiorum palato seruirent , condimentum adhibebant suæ prædicationi,quo verus Euangelii sapor corrumperetur. Tenemus nunc quo consilio ad hãc Epistolam scribendam adductus fuerit Paulus, nunc singula rerum capita breuiter annotando,summam argumenti complectar.

A gratulatione incipit,quæ vim habet exhortandi , vt respondeant primis vltima:& hoc modo præmollit eos,vt se magis dociles præbeant. Verùm statim descendit ad obiurgationem,dissidia commemorans,quibus laborabat eorum Ecclesia.Huic malo dum mederi vult,à fastu eos ad humilitatem reuocat. Nam euertit omnem mundi sapientiam,vt solam crucis prædicationem erigat: simul etiam humiliat personas , dum circunspicere ipsos iubet quales potissimùm Dominus in gregem suum adoptarit.

Capite secundo prædicationem suam in exemplum adducit,quæ humanitus abiecta & humilis,spirituali tamen virtute insignis fuerat. Ac interim sententiam illam fusius explicat , contineri in Euangelio cælestem arcanámque sapientiam: quæ nec ingenii acumine aut perspicacia , nec toto carnis sensu apprehendatur, nec persuadeatur rationibus humanis,nec verborum lenocinio aut pictura indigeat:sed vna duntaxat Spiritus reuelatione mentibus hominum innotescat,& cordibus obsignetur.Tandem concludit,non tantùm à carnis prudentia remotam esse Euangelii prædicationem,& in crucis humilitate positam: sed etiam carnis iudicio nõ posse æstimari qualis sit:idque facit vt à peruersa cõfidentia proprii sensus eos abducat,quo perperam omnia metiebantur.

Initium tertii capitis, huius postremi membri applicationem ad eos continet. Queritur enim Paulus,eos,quia carnales essent , vix discendis primis Euangelii rudimentis fuisse idoneos.Hoc modo verbi fastidium quo imbuti erant , non ex verbi ipsius vitio,sed ex eorum ignorantia manare significat : & simul tacitè admonet,noua mente opus ipsos habere,vt rectè iudicare incipiant. Postea demonstrat quo loco haberi debeant Euangelii ministri:nempe vt nequid per eorũ honorem Dei gloriæ derogetur.Vnum enim esse Dominum:omnes esse illius seruos omnes non nisi organa esse,ipsum solum administrare virtutem,& ab eo solidum effectum prouenire.Simul & quid illis debeat esse propositum,ostendit: nempe ædificare Ecclesiam.Qua occasione veram propriámque bene ædificandi rationem definit:nempe vt solus Christus sit fundamentum, & tota superficies fundamento conueniat.Atque hîc obiter testatus se prudentem fuisse architectum,reliquos

admonet vt finem initio conforment.Corinthios etiam hortatur ne patiantur animas suas profanari vitiosis doctrinis, quum sint Dei templa:vbi superbam carnis sapientiam iterum in nihilum redigit, vt sola Christi cognitio inter fideles emineat.

Initio quarti capitis quale sit veri Apostoli officiũ,definit.Et quia obstabat corruptum eorũ iudicium quominus talis ab illis agnosceretur:ipso repudiato,ad diem Domini prouocat.Tum deinde quia propter humilitatis speciem cõtemptibilis illis erat,hoc ipsum honori sibi magis esse debere quàm probro,docet. Postea signa profert vnde re ipsa appareat,nec gloriæ suæ,nec ventri ipsum studuisse, sed fideliter egisse vnum Christi negotium. Tandem quis sibi honor à Corinthiis debeatur,concludit.In fine Timotheum commendat,donec ipse aduenerit:ac simul denuntiat,suo aduentu palàm se facturum,quàm nihil ducat inanes illos fumos quibus se venditabant pseudoapstoli.

Quinto capite eos obiurgat,quòd incestuosum priuigni cum nouerca coniungiũ taciti ferrent.atque in hoc tanto flagitio satis causæ esse admonet,cur pudore deiiciantur potius quàm superbiant.Inde ad generalem doctrinam transitum sibi facit, eiusmodi scelera excõmunicatione vindicanda esse,quo peccandi licentia reprimatur,& ne contagio latius ab vno in alios serpat.

Sextum caput partes duas habet præcipuas.Priore inuehitur in forenses contẽtiones,quibus se mutuò vexabant sub infidelibus,cum magno Euangelii dedecore. Altera reprehendit scortandi licẽtiam,quæ eò vsque progressa erat, vt propemodum instar rei licitæ haberetur.Et incipit quidem à graui comminatione : deinde comminationem illam rationibus confirmat.

Caput septimum disputationem continet de virginitate, coniugio,& cælibatu. Quantum ex Pauli verbis coniicere licet, inualuerat apud Corinthios superstitiosa opinio,virginitatem esse virtutem eximiam,& quasi Angelicam: vt coniugium tanquam res profana illis vilesceret.Vt errorem hũc tollat,docet vnicuique vidẽdum esse quid sibi datum sit,nec vltra facultatem in hac parte enitendum: non enim vnam esse omnium vocationem. Itaque qui abstinere à coniugio possint,& quis eius abstinentiæ finis esse debeat,ostendit. & rursum qui suscipere debeant coniugium,& quæ vera sit matrimonii Christiani ratio.

Capite octauo prohibet ne se impuris idololatrarũ sacrificiis permisceant, aut tale quicquam designent,vnde lædantur infirmæ conscientiæ. Et quoniam hoc prætextu se excusabant, quòd nequaquam praua aliqua opinione se adiungerent idololatris,quum animo agnoscerent vnum Deum , idola pro inanibus figmentis haberent :hanc excusationem sic diluit , quòd quisque ,fratrum rationem habere debeat : esse autem multos infirmos quorum fides tali simulatione labefactetur.

Capite nono,se nihilo plus exigere ab illis demonstrat,quàm quod ipse præstiterit:ne iniquus videatur, legem aliis ferendo quam non seruet. Reducit enim illis in memoriam,qualiter libertate à Domino sibi permissa vltro abstinuerit,ne quem offenderet : qualiter in rebus mediis,quo se omnibus accommodaret,quasi varias formas induerit:vt suo exemplo discant, non debere ita quenque sibi esse deditum,quin fratribus se in ædificationem attemperare studeat.

Iam quia valde sibi placebant Corinthii , vt initio diximus:initio capitis decimi Iudæorum exemplo admonet,ne praua securitate seipsos decipiant. Nam si rebus externis ac Dei donis efferantur,neque Iudæis similem gloriãdi materiam defuisse ostendit:nihil tamen illis hoc totum profuisse,quum suis bonis abuterentur. Postquam hac denuntiatione eos terruit,mox redit ad ipsam causam quam prius exorsus erat:ac docet quàm sit absurdum , participes esse mensæ demoniorum eos qui Cœnæ Domini communicant : fœdam enim & minimè tolerandam pollutionem esse.Tandem concludit,sic attemperandas esse nostras omnes actiones,ne cui simus offendiculo.

Capite vndecimo,conuentus publicos à quibusdam vitiosis institutis repurgat, quæ Christiano decoro & honestati parum congruebant : ac admonet quanta

illic

Hic grauitas & moderatio seruandá sit, vbi stamus in conspectu Dei & Angelorũ. Præcipuè verò ob peruersam Cœnæ administrationem eos obiurgat. Modum autem corrigendi abusus qui obrepserat, subiungit: eos scilicet ad primam Domini institutionem, tanquam ad vnicam certam regulam & perpetuam ritè agendi legem reuocando. Quoniam autem spiritualibus donis abutebantur multi ad ambitionem: capite duodecimo disserit in quem finem à Deo conferantur, atque etiã quis rectus sit & purus eorum vsus: nempe vt mutuum inter eos conferendo, coalescamus in vnum Christi corpus. Hanc doctrinam illustrat, adducta corporis humani similitudine: vbi quum diuersa sint mẽbra, & facultates variæ, talis tamẽ est symmetria & communio, vt quod singulis membris datum est, in bonum corporis vniuersi conferatur: charitatem ergo, optimam esse moderatricem in hac re.

Hoc verò argumentum capite decimotertio fusius prosequitur & magis illustrat. Summa autem huc redit: ad charitatem referri omnia debere. qua occasione digreditur in eius laudes, vt eius studium melius commendet, atque ad ipsam colendam magis animet Corinthios.

Capite decimoquarto magis specialiter exprimere incipit quid in vsu donorũ spiritualium peccauerint Corinthii. Et quia tantum apud eos valebat ostentatio: vnam in omnibus ædificationem spectandam esse docet. Qua ratione prophetiam aliis omnibus præfert, quia sit vtilior: quum pluris linguas æstimarent Corinthii, tantùm propter inanem pompam. Ad hæc præscribit rectum agendi ordinem, ac simul vitium illud reprehendit, quòd linguis incognitis personabant sine fructu: & interea doctrina & exhortationes negligebantur, quæ primas semper habere debent. Postea vetat ne publicè doceant mulieres: quia sit indecorum.

Capite decimoquinto inuehitur in errorem valde perniciosum, quem tametsi vulgò inter Corinthios grassatum fuisse non est credibile: quorundam tamen animos sic occupauerat, vt manifesto remedio opus foret. Videtur autem de industria distulisse ad finem epistolæ huius rei mentionem: ne, si inde fecisset initium, aut statim ab exordio ad eam delapsus esset, omnes se insimulari putarent: spem ergo resurrectionis adeò necessariã esse demonstrat, vt ea sublata, penitus corruat totũ Euangelium. Postquam autem ipsam validis argumentis comprobauit, rationem quoque subiungit & modum. Plenam denique huius loci tractationem diligenter exequitur.

Caput decimumsextum duas habet partes: priore hortatur, vt fratrum Ierosolymitanorum inopiæ succurrant. Fame tum premebantur, sæuiebant in eos impii: hoc munus iniũxerant Apostoli Paulo, vt Gentium Ecclesias ad ferendum illis subsidium incitaret. Iubet ergo eos repositum habere quicquid erogare in animo habuerint, vt statim Ierosolymam perferatur. Demum epistolam amica exhortatione & gratulationibus claudit.

Hinc colligere licet quod principio dixi, refertam esse epistolã vtilissima doctrina: quia varias de multis præclaris locis disputationes contineat.

In Epiſtolam Pauli ad Corinthios priorem commentarius.

CAP. I.

1 PAulus vocatus Apoſtolus Ieſu Chriſti,per voluntatem Dei,& Soſthenes frater,

2 Eccleſiæ Dei quæ eſt Corinthi, ſanctificatis in Chriſto Ieſu,vocatis ſanctis,vnà cũ omnibus qui inuocãt nomẽ Domini noſtri Ieſu Chriſti in quouis loco,tam ſui quàm noſtri:

3 Gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.

1 *Paulus vocatus.* Hoc agit in omnibus ferè exordiis epiſtolarum Paulus,vt authoritatem gratiámque doctrinæ ſuæ conciliet.Alteram ſibi comparat ex perſona quæ illi à Deo impoſita erat. quia ſit Apoſtolus Chriſti à Deo miſſus: alteram ex eo quòd ſuam erga eos quibus ſcribit,dilectionem teſtatur.Facili⁹ enim multo fidem apud nos obtinet, quem putamus nobis ex animo fauere, ac ſaluti noſtræ fideliter velle conſultũ. Ergo in hac ſalutatione authoritatẽ ſibi aſſerit,quum ſe Apoſtolum Chriſti nominat:& quidem à Deo vocatum, hoc eſt Dei voluntate ordinatum. Duo autẽ requirũtur,vt quis in Eccleſia audiatur, docendíque locum habeat. Nam vocatum eſſe à Deo oportet ad id munus, & in eo exequendo bona fide verſari. Vtrunque hîc ſibi aſſumit Paulus. Nam hoc continet nomen Apoſtoli, vt bona conſcientia pro Chriſto legatione fungatur, & puram Euangelii doctrinam annuntiet.Sed quia nemo ſibi honorem vſurpare debet, niſi vocatus ſit, adiungit non temere ſe illuc irrupiſſe, ſed à Deo fuiſſe conſtitutum.Diſcamus igitur hæc duo coniungere,quũ ſcire volumus quoſnã habere debeam⁹ pro Chriſti miniſtris:vocationem & fidẽ in officio gerendo. Nã vt nemo iure miniſtri titulũ ac dignitatem arrogare poteſt,niſi vocatus:ita vocatum eſſe aliquem non ſufficeret,niſi muneri quoque ſuo ſatisfaciat.Neque enim miniſtros eligit Dominus, qui ſint muta idola,aut vocationis ſuæ prætextu tyrannidẽ exerceant, aut ſuã libidinẽ habeant pro lege:ſed præſcribit ſimul quales eſſe debeãt, ſuíſque eos legibus adſtringit,denique eligit ad miniſterium:hoc eſt, ne ſint otioſi primùm:deinde vt intra officii ſui limites ſe contineant.Proinde ſicut ex vocatione pendet Apoſtolatus,ita re ipſa talem ſe exhibeat neceſſe eſt qui Apoſtolus vult cẽſeri:imò quicunque fidẽ ſibi haberi,vel audientiã doctrinæ ſuæ fieri poſtulat. Nam quũ his rationibus nitatur Paulus ad authoritatem ſibi vindicãdã, pluſquã impudenter fecerit,qui ſine his aliquid eſſe volet.Sed notandum eſt, nõ ſatis eſſe,ſiquis tam vocationis titulum, quàm ſuam in exercendo officio fidelitatem obtendat, niſi vtrunque re ipſa probet.Nã ſæpe cõtingit vt nulli faſtuoſius titulis ſuperbiãt,quàm qui veritate ſunt deſtituti:quemadmodũ olim alto ſupercilio pſeudoprophetæ ſe à Domino miſſos gloriabantur. Et hodie quid aliud crepãt Romanenſes, quàm Dei ordinationem & ſacroſanctam ſucceſsionem ab ipſis vſque Apoſtolis? ſed poſtea apparet, inanes eſſe earum rerum quibus inſoleſcunt.Hîc ergo non iactantia, ſed veritas quæritur: quũ autẽ cõmune ſit bonis ac malis, nomẽ ſibi aſſumere, ad examẽ veniẽdũ eſt,vt diſcam⁹ quiſnã verè aut falsò Apoſtolum ſe appellet.

Vocatio-

Vocationem Pauli testatam fecit Deus pluribus oraculis, & miraculis deinde eam confirmauit. Fides inde æstimanda fuit, si puram Christi doctrinam anuntiabat. Cæterùm de duplici vocatione, Dei nempe & Ecclesiæ, vide Institutionem nostrã. *Apostolus.* Tametsi ex etymo nomen hoc generalem habet significatum, & interdum etiam generaliter accipitur pro quibuslibet ministris: peculiaris tamen appellatio competit iis qui domini mandato adEuangelium toto orbe promulgandum ordinati erant. Referebat autem eo numero Paulũ censeri ob duas causas: tum quia multo plus illis deferebatur quàm aliis Euangelii ministris, tum quia soli propriè hanc potestatem habebant, vt omnes Ecclesias instituerent. *Per voluntatem Dei.* Quũ libẽter soleat Apostol⁹ acceptum referre Deo quicquid vsquam est boni: id tamen præcipuè facit in suoApostolatu, quò à se omnẽ arrogantiæ suspicionẽ auertat. Et sanè vt gratuita est vocatio ad salutem, ita etiam ad munus Apostolicum gratuitam esse docetChristus, his verbis, Non vos me elegestis, sed ego elegi vos. Io. 15 16. Simul tamen tacitè innuit Paulus, contra Dei ordinationem pugnare omnes qui suum Apostolatũ subuertere conãtur, vel eum quoquomodo oppugnãt. Neque enim Paulus frustra hic honoris titulis se iactat, sed data opera suum Apostolatum à malignis obtrectationibus asserit. Nam quum satis probata Corinthiis esse deberet eius authoritas, superuacuũ fuit in medium proferre Dei voluntatem, nisi improbi obliquis artibus honoris gradum Diuinitus datum labefactare conati essẽt. *Et Sosthenes frater.* Hic est Sosthenes ille princeps Iudaicæ synagogæ quæ Corinthi erat, cuius meminit Lucas Act. 18. 17. Nomẽ autem eius ideo addidit, quòd meritò eum reuereri deberent Corinthii, cuius ardorem & constantiam in Euangelio nouerant: itaque illi nunc Pauli fratrem nominari maiori laudi est, quàm olim principem Synagogæ.

2 *Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi.* Mirum forsan videri queat, cur eã hominum multitudinem vocet Ecclesiã Dei, in qua tot morbi inualuerant, vt Satan illic potius regnũ occuparet, quàm Deus. Certum est autem eum noluisse blandiri Corinthiis: loquitur enim ex Dei Spiritu, qui adulari non solet. Atqui inter tot inquinamenta, qualis amplius eminet Ecclesiæ facies? Respondeo. Quũ illi dictũ esset à Domino, Ne timeas, populus hic mihi multus est: huius promissionis memorẽ, id honoris paucis bonis detulisse, vt Ecclesiã agnosceret in magna improborũ multitudine. Deinde vtcũque multa vitia obrepsissent, & variæ corruptelæ tã doctrinæ quàm morũ, extitisse tamẽ adhuc quædã veræ Ecclesiæ signa. Locus diligẽter obseruãdus, ne requiramus in hoc mũdo Ecclesiã omni ruga & macula carentẽ, aut protinus abdicemus hoc titulo quemuis cœtũ, in quo nõ omnia votis nostris respõdeãt. Est enĩ hæc periculosa tentatio, nullã Ecclesiam putare vbi non appareat perfecta puritas. Nã quicunque hac occupatus fuerit, necesse tandem erit, vt discessione ab aliis omnibus facta, sol⁹ sibi sanctus videatur in mundo, aut peculiarem sectam cum paucis hypocritis instituat. Quid ergo causæ habuit Paulus cur Ecclesiam Corinthi agnosceret? nẽpe quia Euangelii doctrinã, Baptismũ, Cœnã Domini, quibus symbolis censeri debet Ecclesia, apud eos cernebat. Nam etsi quidã de resurrectione hæsitare cœperãt: quia tamẽ error ille non peruenerat ad totum corpus, non tollitur propterea Ecclesiæ nomen, nec veritas. Tametsi nonnihil vitii obrepserat in Cœnæ administrationem, disciplina & honestas valde collapsa erat, contempta Euãgelii simplicitate, ostentationi & pompæ dediti erant, propter ministrorum ambitionem variis studiis scindebantur: quia tamen retinebant fundamentalem doctrinam, Deus vn⁹ adorabatur apud eos & inuocabatur in Christi nomine, fiduciã salutis in Christo collocabant, habebant ministeriũ nõ penitus corruptum: ideo simul manebat Ecclesia. Proinde vbicunque extabit integer Dei cultus, & manebit illa fundamentalis doctrina quam dixi, illic sine difficultate statuamus esse Ecclesiã. *Sanctificatis in Christo Iesu, vocatis sanctis.* Dei beneficia quibus ornati fuerãt. quæ si per speciem exprobrationis commemorat, nisi saltem vicissim gratos se præbeant. Quid enim turpius quàm Apostolũ respuere, cuius opera in peculium Dei segregati fuerant? His interea duo-

n. iii.

bus epithetis declarat quinam habendi sint inter vera Ecclesiæ membra, & qui ad eius communionem propriè pertineant. Nisi enim vitæ sanctimonia Christianum te ostendas, delitescere quidem in Ecclesia poteris, sed ex ea tamen non eris. Sanctificari ergo in Christo oportet omnes qui in populo Dei censeri volunt. Porrò Sanctificationis verbum segregationē significat. ea fit in nobis quum per Spiritum in vitæ nouitatem regeneramur, vt seruiamus Deo, & non mundo. Nam quum natura profani simus, Spiritus nos Deo consecrat: verùm quia id fit dum inserimur in Christi corpus, extra quod nonnisi pollutio est, nec aliunde etiam nobis confertur Spiritus, quàm à Christo: meritò nos dicit in Christo sanctificari, quando per ipsum Deo adhæremus, & in ipso simus nouæ creaturæ. Quod cōtinuo sequitur: Vocatis sanctis: ita resoluo, Sicut vocati estis ad sanctitatē. Potest autem bifariā accipi: vel vt Paulus causam sanctificationis dicat esse vocationem Dei, propterea quòd Deus ipsos elegit, quasi dixisset, ex eius gratia hoc pendere, non ex virtute hominum: vel vt significet, professioni nostræ congruere vt sancti simus, quia hic sit finis doctrinæ Euangelii. Quanquam autem prior sensus contextui videtur melius conuenire: parum tamē refert vtrouis modo accipias, quia duæ istæ sententiæ inter se cohærent: sanctitatem nostram ex fonte Diuinæ electionis fluere, & eandem esse vocationis nostræ scopum. Tenēdum igitur, nos minimè propria industria, sed Dei vocatione sanctos esse: quia ipse solus qui natura immundi erant, sanctificat. Ac mihi certè probabile est, vbi apertum sanctitatis fontem quasi digito Paulus ostendit, ad gradum altiorem conscendere, nempe ad Dei beneplacitum, ex quo etiam Christus nobis prodiit. Cæterùm sicuti per Euangelium vocamur ad vitæ innocentiam: ita reipsa adimpleri nobis id oportet, vt vocatio nostra sit efficax. Obiiciet autem quispiam, non fuisse tales ex Corinthiis multos. Respondeo, infirmos non excludi ab hoc numero: quia opus suum Deus inchoat tantùm hîc in nobis, paulatim verò per gradus & incrementa perficit. Respōdeo deinde, Paulum consultò Dei gratiam in illis magis spectare, quàm propria eorum vitia: vt suæ eos socordiæ pudeat, nisi respōdeant suis partibus. *Vnà cum omnibus inuoc.* Et hoc commune est piorum omnium epithetum. nam quum præcipuum sit fidei exercitium, inuocare Dei nomen, hoc etiam officio præcipuè æstimandi sunt fideles. Nota etiam quòd Christum dicit inuocari à fidelibus, quo eius Diuinitas cōprobatur, quum vnum ex primis Diuini cultus testimoniis sit inuocatio. Itaque inuocatio hic κατὰ συνεκδοχὴν, vniuersam fidei in Christum professionē significat: sicut multis Scripturæ locis pro toto Dei cultu generaliter capitur. Quòd exponūt quidam de sola professione, mihi frigidum videtur, & ab vsu Scripturæ alienum est. Iam verò quòd istas particulas *nostri & sui* in genitiuo posui, vt ad Christum referantur, quas alii ad locum referentes, per ablatiuum reddunt. in eo Chrisostomum sum sequutus. Videbitur fortè hoc durum, quia in particula, *in loco*, media inseratur: sed in Græca Pauli oratione nihil asperitatis habet hæc constructio. Cur autem vulgatæ interpretationi istam præferam, hæc ratio est, quòd si de loco exponas, erit non tantùm superuacua adiectio, sed inepta. Quem enim locum suum vocaret Paulus? Iudæam intelligunt: sed qua ratione? Deinde quem aliorum locū diceret? Reliquas, inquiunt, omnes orbis partes: sed parum hoc quoque conuenit. Hic verò sensus quem posui, optimè quadrat: nam quum omnes nominasset, qui vbique nomen Christi Domini nostri inuocant, addidit, Tam ipsorum quàm nostri: vt cōmunem scilicet Dominum promiscuè omnibus faceret Christum qui eum inuocant, siue Iudæi sint, siue Gētiles. *In quouis loco.* Hoc præter morē suum addidit Paulus: nam in aliis epistolis eos tantùm in salutatione exprimit, quibus eas destinat. Sed improborum calumnias videtur voluisse præuenire, ne ipsum confidenter efferri inter Corinthios dicerent, & authoritatem sibi arrogare, quam in alias Ecclesias sibi vindicare non auderet. Nam hac quoque nota fuisse iniquè grauatum, mox patebit, quasi nidulos sibi componens, lucem fugeret, vel se clàm

subduceret

ſubduceret à reliquis Apoſtolis. Videtur ergo, vt hoc mendacium refellat, data opera in ſublimi theatro locare, ex quo procul audiatur.

3 *Gratia vobis & pax.* Huius precationis expoſitionem petant lectores ex principio Commẽtarii in Epiſtolam ad Romanos. neque enim libenter eos repetitionibus onero.

4 Gratias ago Deo meo ſemper de vobis, propter gratiam Dei quæ data vobis eſt in Chriſto Ieſu:

5 Quia in omnibus ditati eſtis in ipſo, in omni ſermone & in omni cognitione:

6 Quemadmodũ teſtimoniũ Chriſti cõfirmatũ fuit in vobis,

7 Vt nullo in dono deſtituamini, expectantes reuelationẽ Domini noſtri Ieſu Chriſti.

8 Qui etiam confirmabit vos vſque in finem inculpatos, in diem Domini noſtri Ieſu Chriſti.

9 Fidelis Deus, per quem vocati eſtis in communionem Filii ipſius Ieſu Chriſti Domini noſtri.

4 *Gratias ago*, &c. Poſtquam in ſalutatione authoritatem à perſona ſibi impoſita comparauit, nunc gratiam doctrinæ ſuæ conciliat, amorem erga eos ſuum exponendo. Et hoc modo præmollit eorum animos ad obiurgationes patienter audiendas. Amoris verò fidem facit à ſignis poſterioribus, quòd perinde oſtendit eorum bonis ſe lætari, acſi collata ſibi forent: quòd affirmat ſe benignè de ipſis ſentire, & ſpem bonam in poſterum habere. Porrò ſic tẽperat gratulationem, vt nullam illis præbeat ſe efferendi materiam: quoniam omnia eorum bona refert accepta Deo, vt ſolida laus ad ipſum redeat, quũ eius ſint gratiæ. Quaſi dicat, Ego quidem vobis gratulor, ſed ita vt laudem Deo tribuam. Deum quòd ſuum appellat, quid hoc valeat, dixi in Epiſtola ad Romanos. Porrò ſicut adulari Corinthiis noluit Paulus, ita nec falsò eos laudauit. Quanuis enim non omnes digni talibus encomiis eſſent, & plæraque præclara Dei dona ambitione corrumperent: tamen ipſa, quia per ſe laudem merebantur, contemnere non debuit. Deinde quia in ædificationẽ omniũ conferuntur Spiritus gratiæ, meritò eas tanquam communes totius Eccleſiæ dotes recenſet. Sed videamus quid in illis prædicet. *Propter gratiam*, &c. Generale hoc eſt. comprehendit enim omne genus bona quæ conſequuti erant per Euangelium. Nomen enim Gratiæ, non fauorem Dei, ſed μετωνυμικῶς dona quæ gratuitò largitur hominibus, ſignificat. Mox deſcendit ad ſpecies, quum dicit eos ditatos eſſe in omnibus: & quæ ſint illa omnia exprimit, nempe doctrina, & ſermo Dei. His enim diuitiis abundare Chriſtianos decet: quæ etiã eò pluris æſtimandæ ſunt nobis, maiorique in pretio habendæ, quò magis vulgò contemnuntur. Particulam, *In ipſo*, relinquere malui, quàm vertere Per ipſum: quia plus expreſſionis & energiæ (meo quidem iudicio) habet. Ditamur enim in Chriſto, eò quòd ſimus corporis eius membra, & quatenus in ipſum ſumus inſiti: imò vnum cum eo effecti, nobiſcum quæcunque à Patre accepit, cõmunicat.

6 *Quemadmodum teſtimonium*, &c. Secus vertit Eraſmus: nempe, his rebus cõfirmatum in illis fuiſſe teſtimoniũ Chriſti: cognitione ſcilicet ac verbo. Sed aliter ſonant verba. quæ ſi non torqueantur, facilem habent ſenſum: nempe quòd Euangelii ſui veritatẽ Deus conſignauerit inter Corinthios, vt certior foret. Dupliciter autem id fieri potuit, vel per miracula, vel per interius Spiritus ſancti teſtimonium. Videtur Chryſoſtomus de miraculis accipere, ſed ego latius extendo: ac primò qui-

dem certum est, confirmari propriè Euangelium apud nos fide: quia dũ fide recipitur à nobis, tunc demum signamus Deum esse veracem. Etsi autem fateor, miracula valere ad eius confirmationẽ debere, altius tamen petendum est exordium: nẽpe quòd Dei Spiritus arrha & sigillum est. Ego itaque hæc verba sic expono, Corinthios abundare scientia, sicut ab initio Deus efficaciam apud eos Euãgelio suo dederat, neque id vno tãtùm modo: sed tã interna Spiritus virtute, quàm donorum excellentia &. varietate, miraculis, aliísque adminiculis omnibus. Testimonium Christi, vel de Christo, Euangelium vocat, cuius huc spectat tota summa, vt Christum nobis patefaciat, in quo abscõditi sunt omnes scientiæ thesauri. Siquis actiuè accipere malit, quia Euangelii primarius author est Christus, vt Apostoli nihil aliud sint quàm secundarii vel subalterni testes, nõ admodũ pugnabo: mihi tamen prior illa expositio magis placet. Quanquã paulo pòst capite 2.1 sine controuersia actiuè sumendum est testimonium Dei: quia passiuus sensus non congrueret. Hîc autem alia ratio: imò locus ille meam sententiam confirmat, quia mox subiicitur quale sit illud, nempe nihil scire præter Christum.

7 *Vt nullo in dono destituamini.* Ὑστερεῖσθαι, est eo carere cuius alioqui indigeas. Intelligit ergo, sic abundare omnibus Dei donis Corinthios, vt nullius inopia laborent: acsi diceret, Non Euangelii luce tantùm dignatus est vos Dominus, sed præclarè instruxit omnibus gratiis quæ subsidio sanctis esse possunt, ad progressus in via salutis faciendos. Charismata enim vocat gratias spirituales, quæ sanctis sunt tanquam salutis instrumenta. Sed obiicitur contrà, nunquam sic abundare sanctos, quin aliquam gratiarum penuriam sentiant, vt cogantur semper esurire & sitire. Quis enim nõ procul à perfectione abest? Respondeo: quoniam sufficienter præditi sunt necessariis donis, nec vnquam deficiuntur, quin Dominus eorũ inopiæ in tempore succurrat: ideo Paulum talem illis opulentiã tribuere. Et ideo addit, *Expectantes reuelationem*, quo significat, non talem se affluentiam illis affingere, in qua nihil desideretur: sed tantùm quæ sufficiat vsque dum ad perfectionem peruẽtum fuerit. Participiũ verò Expectãtes, sic resoluo, interim dum expectatis. Ita sensus erit. Adeò vt nullius charismatis sitis inopes, interim dũ expectatis diem perfectæ reuelationis, qua Christus sapiẽtia nostra ad plenum manifestabitur.

8 *Qui etiam confirmabit vos.* Relatiuum hoc nõ ad Christum, sed ad Deũ pertinet: vtcunque remotius sit Dei nomen. Pergit enim Apostolus in sua gratulatione: ac quemadmodum suprà declarauit quid de ipsis sentiret: ita nunc demonstrat quid spei habeat in posterũ: simul vt de affectu erga eos suo certiores reddere pergat, simul vt ipsos hortetur suo exemplo ad eandem spem capessendam. acsi diceret, Etiam si adhuc futuræ salutis expectatione estis suspensi, certos tamen esse oportet, quòd nũquam vos deseret Dominus, sed potius augebit ea quæ in vobis inchoauit: vt quum dies ille venerit quo sistemur omnes ad Christi tribunal, illic reperiamini inculpati. *Inculpat eos.* Hũc esse finem vocationis nostræ docet ad Ephesios 1.4, & Colossenses 1.22, vt appareamus puri & irreprehẽsibiles corã Christo. Sed notãdum est non perfici in nobis primo die hanc tantam munditiem: quin potius bene agitur nobiscum si quotidie proficiam⁹ in pœnitẽtia, si purgemur à peccatis quæ Deo nos obnoxios reddunt, donec cum corpore mortis exuamus omnes peccati sordes. de die Domini dicemus capite 4.

9 *Fidelis Deus.* Quum Scriptura Deum fidelem vocat, sæpe hoc nomine significat constantiam & perpetuum tenorem esse in Deo, vt quod cœpit, in finem vsque prosequatur: sicut alibi dicit idem Paulus Rom. 11.29, Dei vocationem esse absque pœnitẽtia. Itaque (meo iudicio) huius loci sensus est, quòd Deus stabilis sit in suo proposito. Quum ita sit, non ergo ludit in sua vocatione, sed opus suum perpetuò tuebitur. Semper ex præteritis Dei beneficiis debemus in futurũ bene sperare. Sed altius respicit Paulus: argumẽtatur enim nõ posse abiici Corinthios, quia semel vocati sint à Domino in Christi cõmunionẽ. Vt autẽ sciamus quid valeat hoc argumẽtũ, primùm notemus, suã vocationẽ vnicuique

pro

pro electionis testimonio esse debere. Deinde vtcunque alter de alterius electione non ita certò iudicare possit: iudicio tamen charitatis semper statuẽdũ esse, vocari ad salutem quotquot vocantur. intelligo efficaciter & cum fructu. Paulus autem hũc ad eos sermonem dirigebat, in quibus verbum Domini radices egerat, & in quibus extabat aliquis eius fructus. Siquis obiiciat, multos qui semel verbum receperunt, postea excidere: respõdeo, solum Spiritum vnicuique esse fidum ac certum testem suæ electionis, vnde perseuerantia dependet. id tamen non obstitisse Paulo quominus iudicio charitatis persuasum haberet, firmam & inconcussam fore vocationem Corinthiorum, vt pote in quibus signa videbat paternæ Dei beneuolentiæ. Hæc porrò nequaquam spectant ad gignendam carnis securitatem, quam vt nobis Scriptura excutiat, sæpe nos propriæ imbecillitatis admonet: sed tãtùm ad stabiliendam in Domino fiduciam. Hoc autem operæpretium erat, ne deiicerent animos, tot delictorum agnitione, quæ postea illis ob oculos proponet. Hæc summa sit, Christiani candoris esse, bene sperare de omnibus qui rectam salutis viam ingressi adhuc sunt in cursu: vtcunque rursum multis adhuc morbis sint circundati. Nostrûm verò vnũquenque, ex quo illuminatus est Dei Spiritu in Christi cognitionẽ, certò inde colligere debere, se adoptatum esse à Domino in hæreditatem æternæ vitæ. Nam efficax vocatio fidelibus testimonium Diuinæ adoptionis esse debet: interea tamen cum timore & solicitudine ambulãdum omnibus. De qua re aliquid rursus capite decimo attingam. *In communionẽ.* Huius loco vertit Erasmus, In cõsortium: vetus interpres, Societatem. Ego autem Cõmunionem ponere malui, quia vim Græcæ vocis κοινωνίας melius exprimebat. Nam hîc finis est Euãgelii, vt Christus noster fiat, ac nos in eius corpus inseramur. Vbi autem illum nobis possidẽdum donat Pater, se quoque ipsum nobis in eo cõmunicat: hinc verò manat bonorum omnium participatio. Hoc est ergo Pauli argumentum, Quum Euangelio quod fide recepistis, asciti sitis in Christi communionem: non est cur timeatis vobis à mortis periculo, facti eius participes, qui victor mortis emersit. Summa, Christianus quũ se intuetur, nonnisi trepidandi materiã habet, vel potius desperãdi: sed quia vocat⁹ est in Christi cõmunionẽ, nõ aliter de se cogitare debet, vbi de fiducia salutis agitur, quàm de mẽbro Christi: vt omnia Christi bona sua faciat. Ita indubiã spẽ finalis (vt loquũtur) perseuerantiæ cõcipiet, si eius mẽbrum se esse reputet, qui est extra cadendi periculum.

10 Obsecro autem vos fratres per nomen Domini nostri Iesu Christi, vt idem loquamini omnes, & nõ sint inter vos dissidia: sed aptè cohæreatis in vna mente & in vna sententia.

11 Significatũ enim mihi de vobis fuit, fratres mei, ab iis qui sunt Chloes, quòd contentiones sint inter vos.

12 Dico autem illud, quòd vnusquisque vestrum dicat, Ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo, ego autem Cephæ, ego autem Christi.

13 Diuisúsne est Christus? nunquid pro vobis crucifixus est Paulus? aut vos in nomen Pauli baptizati estis?

10 *Obsecro autem vos fratres.* Hactenus molliter tractauit Corinthios, quia plus nimis delicatos esse nouerat. Nunc postquam eorum animos ad correctionẽ præparauit, bonum peritúmque medicum agens, qui demulcet vulnus quum acre medicamen adhibẽdum est, seuerius eos tractare incipit. Quanquam hîc quoque multa vtitur moderatione, vt adhuc videbimus. Summa autem est, Spero equidem Dominum tot in vos dona nõ frustra con-

tulisse, quin vos ad salutatem perducere velit:sed vos quoque debetis dare operã, ne vestris vitiis tam præstantes gratiæ inquinẽtur. Ergo videte vt inter vos consentiatis: ego autem consensum inter vos nõ frustra requiro: mihi enim nuntiatum est,vos vsque ad hostilẽ modũ dissidere, feruere inter vos factiones & studia,quæ veram fidei vnitatẽ scindant.Sed quia simplici hortatione non satis forsan permoti fuissẽt, obsecrationem adhibet:nam eos per nomẽ Christi adiurat,vt quãtum ipsum amant,tantum studeant concordiæ.*Vt idem loquamini omnes.* Tribus loquendi formis eos ad cõcordiam hortatur.primò enim talem inter eos consensum requirit, vt vna sit vox omnium: deinde malũ tollit, quo vnitas scinditur ac dissipatur:tertiò rationem exprimit veræ concordiæ, vt scilicet mentibus & voluntatibus inter se conueniant. Quod secundo loco posuit,ordine primum est:vt scilicet caueamus dissidia.nam inde alterũ manabit, vt concordes simus: tertium verò tandẽ sequetur,quod hîc primum nominatur, vt tanquam vno ore loquamur omnes: quod apprime optabile est, vt fructus Christianæ concordiæ. Notemus ergo, nihil esse magis à Christianis alienum, quàm inter se dissidere.hoc enim præcipuum est religionis nostræ caput,vt inter nos simus concordes:hoc etiam cõsensu stat & subnixa est salus Ecclesiæ. Sed videamus quid in Christiana vnitate requirat. siquis subtilius distingui singula cupiat, vult eos cohærere primùm in vna mente, deinde in vna sententia, tertiò vult eos cõsensum verbis profiteri. Quoniam autẽ ab Erasmi versione nonnihil mea discrepat:obiter admoniti sint lectores, Paulũ hîc vti participio quod res aptè & congruenter inter se compactas significat. Nam & verbũ καταρτίζεσθαι vnde participium illud κατηρτισμένος descendit, propriè Aptari & coadunari significat: quemadmodum membra humani corporis optima symmetria inter se cohærẽt.Pro Sententia, Paulus habet γνώμην: sed ego hîc pro Voluntate accipio, vt sit integra partitio animæ, & prius quidem membrum ad fidem, alterum ad charitatem referatur. Tunc ergo constabit inter nos vnitas Christiana, si non in doctrina tantùm bene cõueniat, sed concordes etiam simus in studiis & voluntatibus,atque ita simus per omnia vnanimes.Quemadmodũ primæ Ecclesiæ fidelibus testimonium reddit Lucas, Act.2.46.quòd haberẽt cor vnum & animam vnã. Et sanæ hoc reperietur vbicunque regnabit Christi Spiritus. Quũ autem vnum loqui iubet,ab effectu melius etiamnum exprimit quàm absolutus esse consensus debeat,nẽpe vt ne in sermone quidem vlla diuersitas appareat. Difficile quidem factu, inter Christianos tamen necessarium, à quibus non vna tantùm fides requiritur, sed vna etiam confessio.

11 *Significatum.* Quoniam generales exhortationes minus afficere solẽt, specialiter ad eos pertinere exponit quod dixerat.Huc ergo spectat accommodatio,vt agnoscant Corinthii,Paulum non frustra concordiæ fecisse mentionẽ.Neque enim modò à sancta vnitate deflexisse eos ostendit, sed vsque ad contẽtiones prolapsos, quæ dissensionibus peiores sunt. Et ne credulitatis nimiæ arguatur,quasi falsis criminationibus aurem leuiter præbuerit:laudat suos authores,quos oportet fuisse in optima existimatione,quũ tanquam idoneos testes aduersus totam Ecclesiam citare ipsos non dubitauerit. Tametsi autem non prorsus certum est sitne loci an mulieris nomen Chloe,mihi tamen magis est verisimile,mulierem fuisse.Existimo igitur familiam fuisse bene institutam, quæ morbum hunc Paulo indicauerit Ecclesiæ Corinthiacæ, quẽ ab eo curari optabat.Quòd autem post Chrysostomum sentiunt plærique,ideo abstinuisse nominibus,ne ipsos grauaret inuidia, mihi absurdum videtur. Nam non quosdam ex familia dicit hoc sibi nuntiasse, sed potius omnes designat: neque verò dubium est quin se nominari libenter sustinuerint. Porrò ne asperitate nimia exulceraret eorũ animos,mitigauit amabili alloquutione reprehensionem, non qua morbum eleuaret, sed qua magis dociles redderet ad morbi grauitatem agnoscendam.

12 *Dico autẽ*,&c. Quidã hîc μίμησιν esse volunt,quasi eorũ verba Paulus referat. Tametsi autem variant codices in particula ὅτι,ego tamen magis coniunctionem

ctionem, quàm articulum relatiuum esse puto, vt simplex sit expositio proximæ sententiæ, in hunc sensum, Ideo contentiones inter vos esse dico, quia vnusquisque vestrûm in hominis nomine gloriatur. Sed obiiciet quispiam, nondum apparere contentionem in his vocibus: respondeo, vbi dissidia viget in religione, fieri non posse quin animi paulo pòst ebulliant ad certamen. Nam sicut ad nos copulādos nihil est efficacius, nihil quod magis animos consociet ac retineat in pace, quàm religionis cōsensio: ita siqua in hac parte discordia exorta fuerit, necesse est vt protinus concitentur animi ad pugnam. nec vllis aliis in rebus atrociores sunt concertationes. Quare meritò Paulus tanquam sufficientem contentionum probationem adducit, quòd sectis & factionibus laborarent Corinthii. *Ego quidem sum Pauli*, &c. Nominat hîc fideles Christi seruos, Apollon qui eius successor fuerat Corinthi, Petrum quoque ipsum: & se demum illis adiūgit, ne tam propriam causam agere videatur, quàm Christi. alioqui non est verisimile, vllas fuisse factiones quæ sancti consensus ministris studerent. Sed quemadmodum postea subiiciet, quod in alios competebat, in suam & Apollo personam trāstulit: idque ideo fecit, vt ab hominum respectu auersi, rē ipsam melius considerarent. Sed excipiet quispiā, eos quoque hîc recenseri qui se Christi esse profiterentur. An verò id fuit reprehendēdum? Respondeo, ita melius exprimi, quanta indignitas ex illis prauis studiis consequatur, vbi sumus hominibus addicti: siquidem Christum tunc esse in parte necesse est: nec aliud restat piis, nisi vt se ab aliis separēt, si non velint Christum abnegare. Quoniam autē locus hic variè torquetur, propius expendere cōuenit quid hîc intendat Paulus. Vult vni Christo magisterium ita asserere in Ecclesia, vt ab eo pendeamus omnes: vt vnus inter nos dominus ac magister nominetur, ne vllum contrà hominis nomē opponatur. Qui ergo discipulos post se abstrahunt, vt scindant Ecclesiam in sectas, eos damnat tanquam perniciosissimos fidei nostræ hostes. Sic ergo eminere in Ecclesia homines non patitur, vt in Christi dominium inuadant, tali in honore illos haberi non sinit, vt Christi dignitati inde vel minimum derogetur. Habendus est quidem suus Christi ministris honos: sunt ipsi quoque suo modo magistri: sed hæc semper tenenda est exceptio, vt Christo maneat illibatum quod ipsius est, nempe vt vnicus nihilominus magister sit ac censeatur. Quare hic bonorum ministrorū scopus est, omnes in commune seruire Christo, illi vni imperium, authoritatem, gloriā asserere, sub eius vexillo militare, parere illi vni, & alios eius imperio subiicere. Siquis ambitione ducitur, ille iam nō Christo, sed sibi discipulos colligit. Hic ergo fons est omniū malorū, hæc nocētissima omniū pestis, hoc exitiale Ecclesiarū omniū venenū, quū sibi potius quā Christo ministri studēt. Sūma sit, Ecclesiæ vnitatē hoc vno maximè constare, si à solo Christo pedeamus omnes, & ita homines in loco inferiore subsidant, vt nihil de eius eminentia derogetur.

13 *Diuisúsne est Christus?* Hoc intolerabile malum ex Corinthiorum factionibus cōsequebatur. solus enim Christus regnare in Ecclesia debet. Ac quum hic finis sit Euangelii, vt per ipsum Deo conciliemur, necesse est primùm nos simul omnes esse in eo colligatos. Quum autem pauculi ex Corinthiis, qui aliis erāt saniores, Christum retinuerint magistrum, vtcunque omnes se Christianos iactarent, ita lacerabatur Christus. Nos enim vnum esse corpus oportet, si velimus sub eo tanquam sub capite, contineri. Quòd si in diuersa corpora scidimur, ab ipso quoque dissilimus: gloriari ergo eius nomine inter discordias & factiones, est ipsum discerpere, quod fieri nequit. nam ab vnitate & concordia ipse nunquam discedet, quia seipsum abnegare non potest. Hac igitur absurditate proposita, efficere vult Paulus, vt intelligant Corinthii à Christo se esse alienos, quia diuisi sint: tunc enim regnat in nobis, quum sacrosanctæ coniunctionis vinculum nobis est. *Nunquid pro vobis crucifixus est Paulus?* Duabus validis rationibus demonstrat, quàm sit indignum Christo præripere hūc honorē. vt solus sit caput Ecclesiæ, solus doctor, solus magister: vel vllā partē eiusmodi honoris illi subducere, quoad homines trāsferatur.

Prior est, nos hac lege redemptos esse à Christo, vt nõ simus nostri iuris. Hoc ipso argumento vtitur Paulus ad Romanos cap.14.9, quum dicit, In hoc mortuus est Christus & resurrexit, vt viuis dominetur & mortuis. Illi ergo viuamus & moriamur, quia semper eius sumus. Item etiam cap.7.23. huius Epistolæ, Pretio empti estis: nolite fieri serui hominum. Quum ergo acquisiti essent Corinthii Christi sanguine, redemptionis beneficio quodammodo renuntiabant, dum alia capita sibi accerserent. Insignis doctrina, quòd nostri arbitrii non sit addicere nos hominibus in seruitutem, quum simus Domini peculium. Corinthios ergo hîc summæ ingratitudinis notat, qui ab eo capite se alienabant, cuius sanguine redempti erãt: vtcunque id facerent inscienter. Militat porrò hic locus aduersus impium Papistarum commentum, quo suas indulgentias fulcire conantur. Thesaurum enim illum fictitium Ecclesiæ, quem per indulgentias dispensari docent, construunt ex sanguine Christi & Martyrum. Ita fingunt Martyres promeruisse nobis aliquid coram Deo morte sua, vt inde ad obtinendam peccatorum remissionem auxilium petamus. Negabunt ideo redemptores nostros esse. atqui nihil clarius est quàm alterum ex altero sequi. Agitur de peccatoribus cum Deo reconciliandis, agitur de impetranda venia, agitur de placanda ira Domini, agitur de redimendis offensis. Hoc fieri partim Christi, partim Martyrum sanguine iactant. faciunt igitur in recuperanda salute, Martyres Christi socios. Hîc autem fortiter negat Paulus, alium à Christo pro nobis fuisse crucifixum. Mortui quidem sunt Martyres in bonum nostrum: sed (quemadmodum ait Leo) vt constantiæ exemplum ederent, non vt donum iustitiæ nobis acquirerent. *Aut vos in nomen Pauli baptizati.* Secundum argumentum quod à professione Baptismi sumptum est. Damus enim ei nomen, in cuius nomẽ baptizamur: ergo sumus obstricti Christo, cuius nomine Baptismus noster est cõsecratus. vnde sequitur, perfidiæ esse Corinthiis & desertionis crimẽ, si se hominibus addicãt. Hîc Baptismi naturã, syngraphæ mutui contractus similem esse obserua: nam sicut eo symbolo nos Dominus in familiam suam recepit, ac populo suo accenset: ita fidem illi nostrã obligamus, neque posthac habeamus aliũ Dominum spiritualẽ. Proinde sicuti à parte Dei fœdus gratiæ est quod nobiscum paciscitur, quo remissionem peccatorum nouámque vitam promittit: sic à parte nostra sacramentum est spiritualis militiæ, quo perpetuum illi obsequiũ pollicemur. Priorẽ illã partem hîc Paulus non attingit, quia locus nõ ferebat: sed quũ de Baptismo agitur, non est omittenda. Neque verò tãtùm ob id desertionis accusat Paulus Corinthios, quòd relicto Christo ad homines transeant: sed fœdifragos hoc ipso fore indicat, nisi hæreant in solo Christo. Quæritur, quid sit in Christi nomen baptizari. Respõdeo, hac loquutione non modò indicari Baptismũ in Christi authoritate fundatũ esse, sed eius quoque virtute subniti, & quodammodo in ea consistere: denique hinc pendêre totũ effectum, quòd Christi nomẽ in ipso inuocetur, sed quæritur rursum, cur Paulus dicat Corinthios baptizatos in nomen Christi: quum præceperit Christus ipse Apostolis baptizare in Patris & Filii & Spiritus sancti nomen, Matt.28.19. Respondeo: considerandũ hoc primo loco in Baptismo esse, quòd Deus ꝑ Pater nos gratuita bonitate in Ecclesiam suã inserendo, adoptione in filios recipit. Secundò, quia nulla intercedere nobis coniunctio cum eo potest, nisi intercedẽte reconciliatione: Christo opus est, qui suo nos sanguine restituat in Patris gratiam. Tertiò, quia per Baptismũ consecramur Deo, Spiritum quoque sanctum interuenire oportet: cuius officium est, nos facere nouas creaturas, quinetiam quod Christi sanguine abluimur, eius propriũ opus est. sed quia neque Patris misericordiam, nec gratiã Spiritus consequimur nisi per solũ Christum, meritò & proprium Baptismi scopum eum vocamus, & specialiter eius nomine Baptismum inscribimus. Quanquã hoc Patris & Spiritus nomẽ minimè excludit. Quũ enim breui sũma cõplecti volumus vim Baptismi, Christũ solũ nominamus, quũ distinctius loqui placet, Patris & Spiritus nomen exprimi debet.

14 *Gratias ago Deo meo, quòd neminem baptizauerim vestrum*

strum, nisi Crispum & Caium:

15 *Ne quis dicat quòd in meum nomen baptizauerim.*

16 *Baptizaui autem & Stephanæ familiam, præterea nescio num quem alium baptizauerim.*

17 *Non enim misit me Christus vt baptizarem, sed vt euangelizarem: non in sapientia sermonis, ne inanis reddatur crux Christi.*

18 *Nam sermo crucis, iis qui pereunt, stultitia est: at nobis qui salutem consequimur, potentia Dei est.*

19 *Scriptum est enim, Perdam sapientiam sapientum, & intelligentiam intelligentium auferam è medio.*

20 *Vbi sapiẽs? vbi scriba? vbi disputator huius seculi? Nónne infatuauit Deus sapientiam mundi huius?*

14 *Gratias ago.* His verbis taxat acerbissimè Corinthiorum prauitatem, qua fiebat vt tam sanctum ac præclarũ Baptismi ministerium quodãmodo refugiendũ esset. Iustè quidem & pro muneris sui ratione fecisset Paulus, si quãplurimos baptizasset. Gaudet tamen aliter accidisse, & Dei prouidẽtia factum esse agnoscit, ne inde arriperent occasionem in se gloriãdi: vel ne quid simile haberet cum ambitiosis illis qui discipulos hoc modo aucupabantur. Quid si autem baptizasset multos? Nihil in eo fuisset mali: sed (quemadmodum dixi) grauis hîc subest exprobratio aduersus Corinthios & eorum pseudoapostolos, quòd gaudendum sit seruo Domini, ab opere bono alioqui & laudabili se abstinuisse, ne illis in occasionem noxæ verteretur.

17 *Non enim misit me Christus.* Occupat quod illi forte obiici potuisset: nõ fuisse igitur suo munere defunctũ, quia iubeat Christus Apostolos baptizare non secus ac docere. Respondet igitur, has non fuisse præcipuas functionis suæ partes: sibi enim docendi munus præcipuè esse iniũctum, cui incumberet. Nam quum dicit Christus Apostolis, Mat. 28. 19, Mar. 16. 15, Ite, prædicate, & baptizate: Baptismum adiungit doctrinæ, tanquam accessionem duntaxat, vel appendicem: vt semper doctrinæ prior locus maneat. Duo tamen hîc sunt obseruanda: quorum alterum est, non hîc simpliciter negare Apostolum quin baptizandi mandatum haberet (nam ad omnes Apostolos hoc pertinet, Ite, baptizate: & ipse temere fecisset vel vnum baptizando, nisi mandato fuisset instructus) sed tantùm indicare quid esset in sua vocatione præcipuum. Secundũ verò, minimè hîc sacramenti dignitatẽ aut fructum extenuari, quemadmodum quidã putant. Neque enim hîc de virtute Baptismi quæstio est: nec ideo hanc comparationem instituit Paulus, vt quicquã de ea detrahat: sed quum paucorũ esset docere, pluribus autem baptizare datũ foret: deinde quum multi simul doceri possent, baptismus autem non nisi singulis ordine posset conferri, Paulus qui docendi facultate antecellebat, instabat operi sibi magis necessario: aliis relinquebat quòd præstare commodius poterant. Imò si propius expendant lectores omnes circunstantias, videbũt subesse tacitam ironiam, qua facetè mordẽtur qui ex labore alieno sub prætextu cæremoniæ, gloriolam venãtur. Incredibiles fuerant labores Pauli in Ecclesia illa ædificanda: superuenerant delicati isti magistri, qui aquæ aspersione discipulos in suam sectã traxerant: Paulus ergo titulum honoris illis concedẽs, se onere contentum esse testatur. *Non in sapientia sermonis.* Anticipatio est, qua duplex obiectio refellitur. nam & excipere poterant laruati doctores, Paulum, qui nulla facundia præditus erat,

ridiculè iactare sibi iniunctas esse docẽdi partes: ideo per concessionem dicit, se non creatum esse rhetorem, qui verborum splendore se venditet, sed ministrum Spiritus, qui rudi & plebeio sermone, mundi sapientiam in ordinem cogat. Iã ne quis obiiceret, prædicatione non minus quàm alios Baptismo, eũ aucupari gloriam, breuiter respondet: quum ab omni splẽdore remota sit docendi methodus quam tenet, ac nihil ambitionis spiret, non posse hoc nomine suspectam esse. Atque hinc quoque (nisi me fallit opinio) colligere promptum est, quis fuerit præcipuus controuersiæ status, quam habebat Paulus cum malis & infidelibus ministris Corinthiorũ: nempe quũ turgerent ambitione, quò plebem raperent in admirationem sui, verborum pompa & humanæ sapientiæ larua se venditabant. Ex hoc summo malo duo alia consequebantur: quòd his quasi integumentis, Euangelii simplicitas deformabatur, & Christus tãquam noua & extranea forma induebatur, ne pura & natiua eius notitia extaret. Deinde quòd conuersis ad verborum nitorem & elegantiam, ad acutas speculationes, ad inanẽ sublimioris doctrinæ speciem hominum animis, Spiritus energia euanescebat: nec quicquã relinquebatur præter mortuam literã: non apparebat Dei maiestas, qualis in Euangelio elucet, sed fucus tantùm & infructuosa pompa. Has ergo Euangelii corruptelas vt insectetur Paulus, transitum hîc facit ad modum prædicationis suæ: quem rectum & legitimũ esse asserit, quum tamen ex diametro cum ambitiosa illorum ostentatione pugnaret: acsi diceret, Scio quantopere sibi blandiantur vestri isti delicati doctores sua magniloquentia: ego autem prædicationem meam rudi & crasso minimeque polito dicendi genere constitisse, non tantùm confiteor, sed etiam glorior. Sic enim agi oportuit, atque hæc mihi ratio fuit Diuinitus præscripta. Sermonis sapiẽtiam vocat, non λογοδαιδαλίαν, quæ nihil est quàm inanis loquacitas: sed eloquentiam veram, quæ constat prudenti rerum inuentione, dispositione ingeniosa, & elegantia sermonis. Hanc sibi defuisse testatur, quinetiam suæ prædicationi neque aptã, neque vtilem fuisse.

Ne inanis reddatur crux Christi. Quemadmodum suprà toties nomen Christi superbæ carnis sapientiæ opposuit, ita nũc in medium adducit Christi crucem, qua fastum illius omnem ac sublimitatem deiiciat. Tota enim fidelium sapientia in Christi cruce inclusa est: quid autem cruce contemptibilius? Ergo qui verè Deo vult sapere, necesse est vt ad hãc crucis humilitatem descendat: hoc porrò non fiet, quin se prius & proprio sensu & tota mundi sapientia abdicauerit. Verùm non hîc tãtùm quales esse Christi discipulos, & quam discẽdi viam tenere conueniat, sed etiam quæ sit docendi ratio in schola Christi, tradit Paulus. Exinanita, inquit, fuisset crux Christi, si eloquentia & splendore ornata fuisset mea prædicatio. Crucem Christi hîc posuit pro redemptionis beneficio, quod à Christo crucifixo petendum est. Doctrina autem Euangelii quæ illuc nos vocat, debet sapere crucis naturam: vt scilicet despecta sit magis & abiecta corã mundo, quàm gloriosa. Sensus ergo est, quòd si Paulus philosophico acumine & dicendi artificio vsus esset apud Corinthios, sepulta fuisset efficacia crucis Christi, in qua consistit salus hominum: quia peruenire ad nos hac via non potest. Hîc duo quæruntur, nunquid hîc prorsus damnet Paulus sermonis sapientiam, tãquam Christo aduersariã: deinde nunquid perpetuum esse dissidiũ Euangelii doctrinæ cum eloquentia intelligat, vt simul conuenire nequeant: vitiarique Euangelii prædicationem, siquis ad eam ornandam eloquentiæ color adhibeatur. Respondeo ad prius, valde à ratione esse dissentaneũ, vt eas artes in vniuersum damnet Paulus, quas constat præclara esse Dei dona, quibus homines tanquam organis ad bonos vsus adiuuantur. Artes igitur non superstitiosæ, sed quæ solidam eruditionem continent, eiúsque rationibus nituntur, sicut vtiles sunt & accõmodæ communi vitæ hominum, ita nõ dubium est quin à Spiritu sancto sint profectæ: & vtilitas quæ ex illis percipitur ac sentitur, non alteri quàm Deo accepta referri debet: non est ergo quod hîc dicit Paulus in contumeliam artium accipiẽdum, quasi pietate aduersentur. Secunda quæstio paulò plus habet difficultatis: dicit enim

nim exinaniri Christi cruce, siqua sermonis sapientia admisceatur. Respondeo, considerandum esse quos alloquatur Paulus. Pruriebant Corinthiorum aures stulta cupiditate magniloquētiæ: præ aliis ergo ad crucis humilitatem reuocandi erant, vt discerent nudū Christum & simplex Euangelium absque fuco vllo amplecti. Quanquam hanc sententiam quodammodo perpetuam esse fateor, Christi crucem exinaniri non tantùm mundana sapientia, sed verborū quoque splendore. Christi enim crucifixi prædicatio simplex est ac nuda: obfuscari ergo verborum fuco non debet. Euangelii proprium est, mundi sapientiam sic in ordinem redigere, vt proprio sensu vacui, dociles nos tantùm præbeamus, nec aliud scire nos putemus, aut etiam appetamus, quàm quod Dominus ipse docet. De sapientia carnis fusius mox tractandum erit, qualiter Christo repugnet: de eloquentia paucis hic perstringam, quātum locus requirit. Videmus Deum ita ab initio ordinasse, vt Euangelium omni eloquentiæ subsidio nudum administraretur. Qui linguas hominum format ad facundiam, non posset ipse disertus esse si vellet? quum posset, noluit. Cur noluerit, duas potissimùm rationes inuenio. altera est vt in rudi & impolito sermone magis conspicua appareret veritatis suæ maiestas: & sola Spiritus efficacia, absque externis adminiculis in hominum animos penetraret. Altera verò, vt nostram obedientiam ac docilitatem melius experiretur, & simul ad veram humilitatem erudiret. Solos enim paruulos in scholam suam admittit Dominus: ergo illi demum cælestis sapientiæ sint capaces, qui prædicatione crucis in speciem abiecta contenti, laruatum Christum nequaquam desiderant. Ideo in hūc finem Euangelii doctrinam attemperari oportuit, vt ab omni fastu & altitudine abstraherētur fideles. Quid autem si quispiam hodie paulò nitidius differendo, Euangelii doctrinā eloquentia illustret? an propterea repudiandus erit, quasi vel eam contaminet, vel obscuret Christi gloriam? Respondeo, primùm nihil pugnare cum Euangelii simplicitate eloquentiam, quæ sine fastidio illi non tantùm cedat & se subiiciat, sed etiam tanquam ancilla, dominæ seruiat. Nam sicut ait Augustinus, qui Petrum dedit piscatorem, dedit & Cyprianum rhetorē. Quo significat ambos à Deo esse: vtcunque alter qui dignitate multo est superior, omni dicendi gratia sit destitutus: alter qui ad illius pedes sedet, facūdiæ laude excellat. Hæc ergo eloquentia nec damnanda, nec aspernenda est, quæ non huc spectat vt Christianos in externo verborum colore detineat, vt eos inebriet vana oblectatione, vt suo tinnitu aures feriat, vt sua pompa tanquam inuolucro obruat Christi crucem, sed potius vt ad natiuam Euangelii simplicitatem nos reuocet, vt ipsa sponte se in ordinem redigens, solā crucis prædicationem extollat, vt denique tanquā præconis officio fungatur, ad cōparandam piscatoribus illis & idiotis audientiam, qui nihil præter Spiritus energiā gratiæ habent. Deinde respondeo, suam quoque esse Spiritui Dei eloquentiam: sed quæ natiuo magis & proprio, vel potius intrinseco (vt loquūtur) splendore, quàm ascititiis ornamētis luceat. Talem habent Prophetæ, præsertim Iesaias, Dauid, & Solomon: tali etiam aspersus est Moses. quin & in scriptis Apostolorum, etiamsi magis sint inculta, eius tamen scintillulæ quædam interdum emicant. Proinde eiusmodi eloquentia Spiritui Dei conuenit, quæ non ostentatione turgeat, nec crepet inanem sonitum: sed quæ solida sit & efficax, plúsque sinceritatis habeat quàm elegantiæ.

18 *Nam sermo crucis,&c.* In hoc priore membro concessio est. Quoniam enim obiicere promptum erat, Euangelium passim haberi contemptui, si ita nudum & humile proferatur, hoc Paulus vltrò concedit. sed quū addit, id fieri ab iis qui pereūt, significat minimè standum esse eorum iudicio. Quis enim hac mercede Euangelium contēnere velit, vt pereat? Sic ergo resolui debet hæc sententia, Vtcunque sermo crucis, quia nō est humanæ sapiētiæ cōmendatione gratiosus, stultitia reputetur ab iis qui pereunt: nobis tamen illic sapientia Dei elucet. Obliquè autē perstringit prauum Corinthiorū iudiciū, qui quum verborū lenocinio facilè allicerētur ab ambitiosis doctoribus, Apostolū instructum Dei potentia ad eorū salutē, fastidiebāt, hoc

tantùm nomine, quòd in prædicando Christo insisteret. Quomodo autem sermo crucis, potentia Dei sit in salutem, diximus Rom.1.16.

19 *Scriptum est enim*,&c. Melius etiamnum Iesaiæ testimonio confirmat quàm indignum sit hoc præiudicio grauari Euangelii veritatē, propterea quòd eam mundi sapientes ludibrio, nedum contēptui habeant. Patet enim ex Prophetæ verbis quàm pro nihilo ducatur eorū sententia apud Deum. Locus sumptus est ex Iesaiæ 29.14, vbi Dominus se in hypocrisin populi hoc pœnæ genere vindicaturum, denuntiat, quòd peribit sapientia à sapientibus,&c. Applicatio autem ad præsentem causam talis est, Non est hoc nouum aut inusitatū, quòd ita præposterè iudicant homines qui videntur alioqui prudētia excellere. nam ita Dominus eorum arrogantiam punire solitus est, qui proprio ingenio confisi, duces sibi & aliis esse volunt. Sic olim in populo Israelitico dissipauit sapientiam eorum qui duces erant populi. Si in eo populo hoc contigit, cuius sapientiā debebant admirari reliquæ Gentes: quid fiet aliis? Verba tamen Prophetæ cum Pauli verbis conferre, & rem totam pressius adhuc excutere conuenit. Tametsi verbis neutris vtitur Propheta, quum dicit, Peribit sapientia, & prudentia euanescet: quæ Paulus in actiua conuertit, in Dei personam transferendo: in sensu tamen optimè conueniunt. Nam hoc est miraculum grande, quod se editurum testatur Deus, quo attoniti reddantur omnes. Perit ergo sapientia, sed Domino destruente: sapientia euanescit, sed inducta à Domino & deleta. Secundum verbum ἀθετεῖν, quod Erasmus vertit Reiicere, quum ambiguam habeat significationē, & aliquando sumatur pro Delere, vel expungere, aut obliterare: in hoc sensu accipere hîc malo, vt respondeat verbo Prophetæ, Euanescere aut abscondi. Quanquā hæc mihi validior fuit ratio, quòd Reiiciendi verbum rei non congruebat, sicuti mox patebit. Videamus igitur de sensu, Nihil certè aliud vult Propheta, quàm nullos amplius fore gubernatores qui iustam regendi rationem teneant: quia Dominus eos priuabit sano iudicio & intelligentia. Quemadmodum enim alibi 6.10.11 vniuerso populo excæcationem minatur: ita hîc ducibus, quod est veluti oculos ex corpore eruere. Quicquid sit, magna difficultas hinc emergit, quòd nomen Sapientiæ & Prudentiæ in bonam partem accipitur apud Iesaiam: Paulus autem in contrarium finem citat, quasi damnetur à Deo sapientia hominum, quòd peruersa sit: quòd reprobetur prudentia, quia sit mera vanitas. Fateor, sic quidem vulgò exponi: sed quum certum sit, non torqueri per Apostolos Spiritus sancti oracula in alienos sensus, malo à communi interpretum opinione discedere, quàm insimulare Paulum falsi. Et alioqui genuinus Prophetæ sensus Pauli intentioni non malè quadrat, nam si Domino rectum Spiritum auferente, desipiunt etiā sapientissimi: quāta fides hominum sapientiæ habebitur? Deinde quum hæc sit vsitata Dei vltio, percutere cæcitate eos qui proprio sensui addicti, sibi nimis sapiunt: nihil mirum si homines carnales, dum insurgunt aduersus Deum, vt suæ temeritati æternam eius veritatem subiiciant, stulti fiunt, & euanescunt in suis cogitationibus. Nūc videmus quàm apposite hoc testimonio vtatur Paulus. Hanc fore Dei vindictā pronuntiat Iesaias in eos omnes qui Deū suis figmentis coluerint, vt euanescat sapiētia à sapientibus eorum: Paulus vt euanidā nihilique esse huius mundi sapientiā probet, quum se effert aduersus Deum, testimonium illud Iesaiæ adducit.

20 *Vbi sapiens? vbi scriba?* Insultatio hæc addita est ad illustrandū Prophetæ testimonium. Neque verò hanc sententiam ex Iesaia Paulus adduxit, quemadmodū vulgò putant, sed in persona sua loquitur. Locus enim capitis 33.18 Iesaiæ, quem notant, nihil simile aut affine habet præsenti argumento. Nam quum illic Iudæis liberationem à iugo Sennacherib promittat, quò melius amplificet tantum Dei beneficium, commemorat quàm misera sit eorum conditio, qui tyrannide alienorum premūtur. AEstuare ipsos dicit perpetua anxietate, dum sibi imminere cogitant scribas aut quæstores, appensores, descriptores turriū. Quinetiam talibus angustiis constrictos fuisse Iudæos dicit, vt ipsa recordatione ad gratitudinē excitentur. Falsò

igitur

igitur creditum est, sententiam hãc ex Propheta sumptam esse. Nomẽ *Seculi*, non tantùm ad postremum, sed etiam ad alia duo nomina adiungi debet. Vocat autem Sapientes seculi, qui non è Dei verbo per Spiritum illuminati sapiunt: sed mundana tantùm perspicacia præditi, eius fiduciæ innituntur. Scribarum nomine doctores significari, communi vsu receptũ est. Nam quũ ספר, narrare & recensere significet apud Hebræos, & inde deductum nomen ספר, sit illis liber aut volumen: סופרים vocãt homines literatos, & qui in libris versantur. Qua etiam ratione Sopher Regis, sæpe pro Cancellario vel Secretario occurrit. Græci porrò, Hebraicæ vocis etymõ sequuti, trãstulerunt γραμματεῖς. Inquisitores apposite nominat, qui mouẽdis scrupis perplexísque quæstionibus acumen ostentant. Ita generaliter in nihilum redigit totum hominis ingenium, nequid valeat in regno Dei. Nec sine causa tam vehementer in hominum prudẽtiam insurgit. dici enim non potest, quàm difficile sit reuellere ex hominum animis peruersam carnis confidentiam, ne sibi plus æquo arrogent. Id autem iam nimium est, si vel minimum freti sua prudentia, iudicare à seipsis audeãt. *Nonne infatuauit Deus*, &c. Hîc per sapientiam intelligit quicquid comprehendere potest homo, tam naturali ingenii facultate, quàm vsu & literis atque artiũ scientia adiutus. Nam mundi sapientiam, Spiritus sapientiæ opponit. Proinde quicquid intelligẽtiæ in hominem cadit absque Spiritus sancti illustratione, id sub mundi sapientia continetur. Eam totam dicit infatuatam esse à Deo, hoc est, damnatam stultitiæ. Hoc intellige fieri duobus modis. nam & mera est vanitas quicquid scit homo ac intelligit, nisi vera sapientia fulciatur: & nihilo plus valet ad comprehensionem spiritualis doctrinæ, quàm cæci oculus ad colores discernendos. Vtrunque istorum diligenter notandum, quòd fumus est omnium scientiarum cognitio, vbi abest cælestis Christi scientia: & homo cum toto suo acumine perinde est stupidus ad intelligenda per se Dei mysteria, atque asinus inept⁹ est ad symphoniam. Nam eo modo redarguitur exitialis eorum superbia, qui in mundi sapientia sic gloriantur, vt Christum & totam salutis doctrinam despiciant, beatos se putantes si in creaturis hæreant: & retunditur eorum superciliũ, qui proprio ingenio confisi, in cælum penetrare tentant. Simul etiã soluitur illa quæstio, quî fiat, vt quicquid est sciẽtiæ extra Christum, hîc Paulus ita prosternat humi, & quasi pedibus conculcet, quòd constat esse præcipuum in hoc mundo Dei donum. Quid enim hominis ratione nobilius, qua homo reliquis animantibus præcellit? doctrinæ liberales quãtum honoris merentur, qua hominem ita expoliunt, vt reddant verè humanũ? Præterea quantos & quàm eximios fructus pariunt? Quis ciuilem prudentiam, qua respublicæ, principatus, & regna sustinentur, non summis laudibus extollat? vt de reliquis taceam. Huius, inquã, quæstionis solutio inde patet, quòd non simpliciter damnat Paulus aut naturalem perspicaciam hominis, aut prudentiam vsu & experientia collectam, aut cultum ingenii literis comparatum: sed hoc totum ad percipiẽdam spiritualem sapientiam nullius esse momenti affirmat. Et certè insania est, si vel proprio acumine, vel literarum præsidio quispiã fretus, in cælum euolare conetur: hoc est, de arcanis regni Dei mysteriis iudicare, aut ad eorũ cognitionem perrũpere: sunt enim abscõdita ab humano sensu. Notemus ergo restringi ad præsentis causæ circunstantiam debere, quod de mundanæ sapientiæ vanitate hîc docet Paulus: nempe quòd in mundi elementis subsidat, in cælum autem minimè pertingat. alioqui illud etiã verum est, sine Christo vanas esse rerũ omniũ scientias, vanúmque esse hominem qui doctrinis omnibus instructus, Deũ ignoret. Quinetiam hoc quoque verè dicetur, quodammodo profanari hæc præclara Dei dona, vt sunt ingenii dexteritas, acutum iudicium, doctrinæ liberales, linguarum cognitio: quoties in homines impios inciderint.

21 *Quoniam enim in sapientia Dei, non cognouit mundus per sapientiam Deum: placuit Deo per stultitiam prædicationis sal-*

nos facere credentes,

22 Siquidem & Iudæi signum petunt, & Græci sapientiam quærunt.

23 Nos autem prædicamus Christum crucifixũ, Iudæis quidem scandalum, Græcis autem stultitiam:

24 Ipsis autem vocatis tam Iudæis quàm Græcis, Christum Dei potentiam, & Dei sapientiam.

25 Nam stultitia Dei, sapientior est hominibus: & infirmitas Dei robustior est hominibus.

21 *Quoniam enim non cognouit.* Erat hic certè legitimus ordo, vt homo ingenita sibi ingenii luce, sapientiã Dei in eius operibus contemplatus, ad eius notitiam perueniret. Sed quia hominis prauitate hic ordo inuersus est, primùm vult nos infatuare Deus in nobis, priusquam erudiat ad salutem. deinde pro specimine sapientiæ suæ, simulachrum quoddam stultitiæ nobis offert. Hanc inuersionem promerita est hominum ingratitudo. Sapientiam Dei appellat totius mundi opificium, quod illustre specimen est ac luculenta demonstratio sapientiæ eius. Deus ergo in creaturis præclarũ admirabilis suæ sapientiæ speculum nobis profert, vt quicunque mundum & reliqua Dei opera intuetur, necesse habeat, si vel scintillam vnam sani iudicii habet, in eius admirationem prorumpere. Si ab operum Dei intuitu homines ad veram eius notitiam dirigerentur, sapienter Deum cognoscerẽt, vel naturali & proprio sapiendi modo: sed quia toti mundo nihil ad eruditionem profuit, quòd Deus sapientiam suã exeruerat in creaturis: alia via deinde aggressus est ad homines docendos. Sic vitio nostro imputandum est, quòd saluificam Dei notitiam non antè consequimur, quàm proprio sensu exinaniti. Concessio est, quòd Euangelium stultitiam prædicationis vocat, quæ in speciem talis censetur istis μωροσόφοις, qui falsa confidentia ebrii, nihil verentur sacrosanctam Dei veritatẽ insipidæ suæ censuræ subiicere. Et sanè alioqui humanæ rationi absurdius nihil est, quàm audire Deum mortalem, vitam morti obnoxiam, iustitiam peccati similitudine obtectam, benedictionem subiectã maledictioni: vt eo modo redimantur homines à morte, & beatæ immortalitatis participes fiant, vt vitam adipiscantur, vt abolito peccato regnet iustitia, vt mors & maledictio absorbeatur. Nihilominus interea Euangeliũ scimus arcanam esse sapientiam, quæ cælos altitudine sua superet, & ad quam Angeli quoque obstupescant. Pulcherrimus locus, vnde patet quanta sit humanæ mentis cæcitas, quæ in media luce nihil cernit. Verum est enim, hunc mundũ theatri instar esse, in quo nobis Dominus conspicuam gloriæ suæ figuram exhibet: nos tamen, quum tale spectaculum nobis ante oculos pateat, cæcutimus, nõ quia obscura sit reuelatio, sed quia nos mente alienati sumus. nec voluntas tantùm, sed facultas etiam ad eam rem nos deficit. Nam vtcunque Deus palàm appareat, non alio tamen quàm fidei oculo ipsum possumus aspicere: nisi quòd tenuem Diuinitatis gustum cõcipimus, qui nos inexcusabiles reddat. Quòd ergo hîc Paulus Deum ex creaturis cognosci negat, intellige non apprehendi puram eius notitiam. Nam vt tollatur omnibus ignorantiæ prætextus, catenus in schola naturæ vniuersali proficiunt homines, vt sensu aliquo Diuinitatis tangantur: sed qualis sit Deus, ignorant, imò mox euanescunt in suis cogitationibus: ita lux in tenebris lucet. Sequitur ergo, non ita mera ignorantia errare homines, quin & contemptus, & negligentiæ, & ingratitudinis sint rei. Vt impleatur illud, Deum omnes nouisse, non tamẽ dedisse illi gloriã, Ro. 1. 21. Rursum, neminẽ vnquã natura duce eò vsque esse progressum, vt Deum cognosceret. Siquis philosophos obiiciat, respon-

respondeo, in ipsis potissimùm extare insigne huius nostræ imbecillitatis documentum. Nemo enim illorum reperietur, qui nõ ex illo cognitionis principio quod dixi, protinus ad vagas & erroneas speculationes delapsus sit. bona autem ex parte plusquã aniliter delirant. Quòd dicit, saluos fieri credentes, superiori sententiæ respondet, Euangelium esse Dei potentiam in salutem. Et credentes, quorum exiguus numerus est, cæco & stupido mundo opponens, admonet eorum paucitate nos perperam offendi, quum in salutem Diuinitus segregati fuerint.

22 *Siquidem & Iudæi signum.* Exegesis prioris sententiæ: nempe qualiter Euãgelii prædicatio stultitia reputetur. Quanquam non tantùm explicat, sed etiam auget, quum Iudæos non tantùm contemnere, sed abominari etiam Euan geliũ dicit. Iudæi, inquit, miraculis volunt habere ob oculos Diuinæ potẽtiæ testimonium: Græci amant quæ commendatione acuminis arrideant humano ingenio. Nos verò Christum crucifixum prædicamus, in quo nihil quàm imbecillitas, prima specie, & stultitia apparet. Iudæis igitur offendiculo est, quum eum tanquam à Deo derelictum aspiciunt: Græcis instar fabulæ est, audire talem fuisse redemptionis modum. *Græcorum* nomine non Gentes hîc simpliciter (meo iudicio) significat: sed eos notat qui liberalibus doctrinis erant expoliti, vel altiore intelligẽtia pollebãt. Quanquam per synecdochen alii quoque omnes deinde comprehenduntur. Inter Iudæos porrò & Græcos sic distin guit, quòd illi quum præpostero Legis zelo in Christum impingerent, plena rabie insaniebant aduersus Euangelium (quemadmodum solẽt hypocritæ, dum pro suis superstitionibus decertãt) Græci autem fastu inflati, tanquam insipidũ contemptui habebant. Quòd Iudæis vitio tribuit signorum appetentiam, non ideo est, quia signa postulare sit per se malum: sed eorum improbitatem notat, quòd miracula subinde flagitãdo, Deum quodammodo in suas leges adigerent: quòd pro crassa sua apprehẽsione ipsum quasi palpare vellent in miraculis euidentibus: quòd in miraculis ipsis defixi obstupescerent: quòd denique nulla illis sufficerent miracula, sed nouis quotidie absque fine inhiarent. Neque enim reprehenditur Ezechias, quòd signo libenter passus fuerit se cõfirmari: 2. Reg. 19. 29, & 20. 8. ac ne Gedeon quidẽ, quòd duplex signum petierit, Iudic 6. 13. 17. Quin potius dãnatur Achas, quòd oblatum sibi à Propheta signum recusarit, Iesa. 7. 12. Quid ergo peccabũt Iudæi, miracula petendo? nempe quia neque in bonũ finem petebant, neque modum adhibebant, neque illis ritè vtebantur. Nam quum adiuuari miraculis debeat fides, hoc tantùm captabant quomodo manerẽt in sua incredulitate. Quum legem Deo præscribere sit nefas, illi improbo desiderio lasciuiebãt. Quum miracula dirigere nos ad Christi & spiritualis Dei gratiæ cognitionem debeãt, illis erant obstaculo. Hac etiam de causa obiurgat eos Christus Marc. 8. 12, Ge neratio, inquit, peruersa signum quærit. Nam nec eorum curiositati importunóque desiderio vllus erat modus: & quoties impetrauerãt miracula, nullus profectus inde extabat.

24 *Tam Græcis quàm Iudæis.* Hoc antitheto demonstrat, quòd tam malè accipitur Christus, neque suo vitio, aut vniuersali hominum genio hoc fieri: sed in causa esse eorum prauitatem, qui illuminati à Deo non essent. Dei enim electos, siue ex Iudæis essent, siue ex Gen tibus, nullo offendiculo impediri quominus ad Christum accederent, vt in eo inuenirent certam salutem. Potentiam opponit scandalo, quod ex humilitate oriebatur: sapientiam stultitiæ. Hæc igitur summa est, Scio Iudæorum peruicaciã non moueri nisi signis, Græcorum verò fastum non demulceri nisi inani sapientiæ specie. Verùm hoc nihili facere debemus: quandoquidem vtcunque Christus noster cum crucis suæ humilitate Iudæos offendat, à Græcis autem derideatur: est tamen electis omnibus, ex quacunque sint Gente, tam virtus Dei in salutem ad hæc offendicula superanda, quàm sapientia ad excutiendam illam laruam.

25 *Nam stultitia Dei.* Vbi sic nobiscum agit Dominus vt videatur ineptire, quia sapientiã suam non profert, quod tamen videtur stultitia, omnem hominum solertiam sapiẽtia superat. Et

O. ii.

vbi Deus virtutem suam occultando infirmiter agere videtur, robustior est tamen illa quæ putatur imbecillitas, quauis hominum virtute. Semper autem in his verbis notanda est quam nuper attigi, concessio. Nemini enim obscurū est, quàm impropriè vel stultitia vel infirmitas Deo adscribatur: sed necesse fuit talibus ironiis insanam carnis arrogantiam refutare, quæ Deum omni sua gloria spoliare non dubitat.

26 Videte vocationem vestram fratres, quòd non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles:

27 Sed stulta mundi eligit Deus, vt sapientes pudefaciat: & infirma mundi elegit Deus, vt pudefaciat fortia:

28 Et ignobilia mundi & contempta elegit Deus, & ea quæ non erant, vt quæ erant, aboleret:

29 Ne glorietur vlla caro coram Deo.

30 Ex ipso vos estis in Christo Iesu, qui factus est nobis sapientia à Deo, & iustitia, & sanctificatio, & redemptio:

31 Vt (quemadmodum scriptum est,) Qui gloriatur, in Domino glorietur.

26 *Videte vocationem.* Quia modus verbi Græci ambiguus est, & contextui non minus bene quadrat indicatiuus quàm imperatiuus: permitto arbitrio lectoris, vtrum malit eligere. Sensus tamen idem vtroque modo constat: nam dicendo, Videtis, eos appellaret testes ceu rei manifestæ, & quasi in rem præsentem adduceret. per imperatiuum autem excitat quasi torpentes, ad rem ipsam considerandam. *Vocatio* collectiuè potest accipi pro multitudine vocatorum, hoc sensu, Videtis quales Dominus apud vos vocauerit. Ego tamen huc magis inclino, vt vocādi rationem designari putem. est autem validissimū argumentum: quia inde sequitur, si humilitatem crucis spernāt, eos quodammodo vocationem suam irritā facere, in qua hunc modum tenuerat Deus, vt humanæ tum sapientiæ, tum potentiæ, tum gloriæ, omnia derogauerit. Tacitè ergo eos ingratitudinis insimulat, quòd & Dei gratiam & seipsos obliti, Christi Euangelium fastidiant. Quanquam duo sunt hîc obseruanda, quòd exemplo Corinthiorum confirmare voluerit verum esse quod dixerat: deinde eos admonere voluerit, fastum omnem prorsus exuendum esse, si ordinem quem Dominus in ipsorum vocatione tenuerat, probè expendant. Pudefacere sapientes & nobiles dixit: ea autem quæ sunt, abolere: aptè vtrunque. nam euanescunt fortitudo & sapientia vbi pudefiunt: essentiam autem aboleri oportet. Electionem pauperum & stultorum & ignobilium intelligit, quòd Deus eos magnis, & sapientibus, & nobilibus prætulerit. Non enim satis hoc erat ad retundendam carnis arrogantiam, si omnes Deus æquasset: itaque qui videbantur excellere, eos posthabuit, vt verè in ordinē ipsos redigeret. Porrò insulsus fuerit qui inde colliget, sic prostratam esse à Deo carnis gloriam, vt præclusa sit spes salutis magnis & nobilibus. Sunt quidam inepti homines qui hoc prætextu non tantùm insultant magnis, quasi à Deo sint abiecti: sed eos quoque præ se despiciūt. Sed meminerimus hoc Corinthiis esse dictum, qui quum in mundo non adeò eminerent, nihilominus etiam sine occasione superbiebant. Deus ergo fortes & prudentes & magnos pudefaciēdo, non extollit ad superbiam infirmos & idiotas, & abiectos homines: sed omnes simul ad vnum humiliat. Proinde qui coram mundo sunt despicabiles, ita secum reputent, Quantum à nobis modestiæ requiritur, quū ne iis quidē qui gloriosi sunt corā mundo, quicquā reliquū fiat? si solis fulgor obruitur, quid stellis fiet? si stellarum lumen extinguitur, quid fiet

rebus obscuris? Hæc eò spectant, ne, qui vocati sunt à Domino, quum nullius essent in mundo pretii, his Pauli verbis abutantur ad erigendas cristas: sed potius illius exhortationis memores, Tu fide stas, vide ne animo efferaris, sed time: Rom.11.20. cum timore & humilitate solliciti ambulent in conspectu Dei. Cæterùm hîc non dicit Paulus, nullos esse nobiles aut potentes à Deo vocatos, sed paucos. Finem indicat, vt Dominus contemptibiles magnis præferendo, gloriã carnis deiiceret. Sed idem Deus per os Dauidis Reges hortatur ad Christum osculandum: Psal.2.12. per os quoque Pauli pronuntiat, se velle omnes saluos fieri, 1.Tim.2.4, & Christũ suũ omnibus tã paruis quã magnis, tã Regibus quàm hominib⁹ priuatis esse expositũ. Huius rei documẽtũ ipse exhibuit: vocãtur ad Christum primo loco pastores, sequũtur tamen postea Philosophi: piscatores indocti & contempti, summum honoris gradum occupant: sed in eorum scholam deinde recipiuntur Reges eorúmque cõsiliarii, Senatores, Rhetores.

28 *Ea quæ non erant.* Similibus verbis vtitur capite ad Romanos 4.17, sed alio sensu. Illic enim vniuersalem piorũ vocationem describens, dicit, nos nihil esse antequam vocemur: quod intelligendum est de veritate coram Deo, etiamsi aliquid esse videamur in oculis hominum: hic autem ad hominum opinionem referri debet *ὑπάρξις* de qua loquitur. quo liquet ex opposito membro, vbi dicit hoc fieri, vt quæ sunt, aboleantur. Nihil enim est nisi in speciem: quia re vera sumus omnes nihil. Quæ sunt igitur, expone, quæ videntur: vt respondeat hic locus sententiis illis, Erigit de stercore pauperem, Psal. 113.6. Abiectos in altũ extollit Psal. 146. 8: & similibus. Hinc verò liquet quantopere desipiant, quibus aliquid meriti vel dignitatis esse videtur in hominibus, quod ordine anteuertat Dei electionem.

29 *Ne glorietur.* Tametsi *Carnis* nomine, hic & multis Scripturæ locis intelligantur vniuersi mortales, tamẽ hoc loco certam notationem habet: nã contemptibiliter Spiritus de hominibus loquendo, eorum fastum reprimit: sicut Iesa.31.3, Ægyptius caro est, & non spiritus. Est autem memorabilis sententia, nihil nobis relinqui quo verè gloriemur, in quem finem addita est particula, *Coram Deo.* Coram mundo enim multi ad momentum falsa gloria se oblectant, sed ea protinus instar fumi euanescit: quanquam hac voce cunctis mortalibus, vbi in Dei conspectum ventum fuerit, silentium edicitur: sicuti dicit Abacuc 2.20, Obmutescat à facie Dei omnis caro. Quicquid igitur meretur aliquam laudem, Deo feratur acceptum.

30 *Ex ipso vos estis.* Nequid eorum quæ dicta sunt, alienum à se putent, nũc ad eos adaptat, propterea quòd non sint nisi ex Deo. Nam emphasis est in verbo Estis: quasi dicat, A Deo vobis est principium, qui ea quæ non sunt, vocat, prætéritis iis quæ videntur esse: in Christo verò subsistentia vestra fundata est, ita nõ est quòd superbiatis. Neque de creatione tantùm loquitur, sed de spirituali essentia, in quam renascimur per Dei gratiam. *Qui factus est nobis à Deo.* Quoniam plærique reperiuntur, qui quum recedere à Deo ex professo non velint, aliquid tamen extra Christum quærũt, perinde acsi non omnia in se vnus contineret: obiter enumerat quibus quantísque thesauris instructus sit Christus, & simul vt exprimat quis sit in Christo subsistendi modus. Nam dum Christum iustitiam nostram appellat, subaudiẽda est antithesis, quòd in nobis nihil sit nisi peccatum: & sic in aliis. Quatuor porrò Christo elogia hic adscribit, quæ totam eius virtutem, & quicquid ab ipso bonorum recipimus, complectuntur. Primò dicit, *Nobis factum esse Sapientiam.* quo intelligit, absolutã sapientiæ perfectionem in ipso nos obtinere: quia se in eo Pater nobis ad plenum reuelauerit, nequid præter ipsum scire appetamus. Similis est locus ad Col.2.3, In ipso recõditos esse omnes thesauros sapiẽtiæ & scientiæ: de quo inferius capite proximo plura. Secundò dicit, *Nobis factum esse in Iustitiam*: quo intelligit, nos eius nomine acceptos esse Deo, quia morte sua peccata nostra expiauerit, & eius obedientia nobis in iustitiam imputetur. Nã quũ fidei iustitia in peccatorũ remissione & gratuita acceptione cõsistat, vtrũque per Christũ consequimur. Tertiò vocat *Sãctificationem*: quo intelligit, nos alioqui natura profanos, Spiritu ei⁹ regene-

rari in sanctitatem, vt seruiamus Deo. Vnde etiam colligimus non posse nos gratis iustificari sola fide, quin simul sanctè viuamus. Istæ enim gratiæ quasi indiuiduo nexu cohærent: vt qui eas separare nititur, Christum quodammodo discerpat. Proinde qui per Christum gratuita Dei bonitate iustificari quærit, cogitet fieri hoc non posse, quin simul in sanctificationem eum apprehendat: hoc est, eius Spiritu renascatur in vitæ innocentiam & puritatem. Qui autē nos calumniātur, quasi gratuitam fidei iustitiam prædicando, à bonis operibus auocemus homines, abundè hinc refellūtur, quòd fides non minus regenerationem in Christo apprehendit, quàm peccatorum veniam. Rursum obserua sic duo ista Christi officia coniungi, vt tamen distinguatur vnū ab altero: quæ ergo Paulus nominatim discernit, perperam confundere non licet. Quartò, *In redēptionem* datum esse docet: quo intelligit eius beneficio nos tam ab omni peccati seruitute, quā omni miseria, quæ inde manat, liberari. Ita redemptio primū Christi donum est quod inchoatur in nobis, & vltimum perficitur. Hoc enim salutis est initium, quòd ex peccati & mortis labyrintho extrahimur: interea tamen vsque ad vltimum resurrectionis diem gemimus desiderio redemptionis, vt habetur Rom. 8. 26. Modus autem si quæritur quo Christus in redemptionem nobis datus est: respondeo, quia pretium se constituit. Postremò, bonorum omniū quæ hìc recēsentur, non dimidium aut partem aliquam, sed cōplementum in Christo quæramus. Neque enim dicit Paulus nobis datum esse in supplementum vel adminiculum iustitiæ, sanctitatis, sapientiæ, redemptionis: sed solidum omnium effectum ei soli assignat. Quoniam autem vix occurret alius in Scriptura locus, qui distinctius omnia Christi officia describat, ex eo quoque optimè poterit vis & natura fidei intelligi. Nā quum proprium fidei obiectū sit Christus, quicūque nouit quæ sint erga nos Christi beneficia, ille etiā edoctus est quid sit fides.

31 *Qui gloriatur in Domino.* En finis cur omnia nobis largiatur Deus in Christo: nēpe vt nequid arrogemus nobis, sed illi omnia deferamus. Neque enim nos spoliat Deus, vt nudos relinquat: sed deinde sua gloria nos vestit, hac tamen conditione, vt quoties volumus gloriari, extra nos exeamus. In summa, homo redactus apud se in nihilum, & agnoscens nihil boni alibi quàm in solo Deo esse, omisso propriæ gloriæ studio, ad vnam Dei gloriam promouendā totus adspiret ac feratur. Atque hoc melius ex Prophetæ contextu patet, à quo Paulus hoc testimonium mutuatus est: nam illic Dominus postquā omnes mortales fortitudinis, sapientiæ, & opū gloria abdicauit, eos in sola sui notitia gloriari iubet. Ita autem vult cognosci, vt sciamus eum esse, qui facit iudicium, iustitiam, & misericordiam. Hæc enim cognitio & fiduciam & timorem eius in nobis parit. Qui ergo sic est animo compositus, vt nihil sibi arrogando, vnum Deum eminere cupiat, qui in eius gratia acquiescit, qui in paterno eius amore totam suam fœlicitatē locat, qui denique contentus est vno Deo, ille verè in Deo gloriatur. Verè dico, quia & hypocritæ falsò in eo gloriātur (sicut testatur Paul[9] Rom. 2. 17) dū vel eius donis inflati, vel impia carnis cōfidētia elati, vel eius verbo abutētes, nomē tamē eius obtendunt.

CAP. II.

1 ET ego quū venissem ad vos, fratres, veni, non in xcellētia sermonis vel sapientiæ, annuntians vobis testimoniū Dei.

2 Non enim eximium duxi, scire quicquam inter vos, nisi Iesum Christum, & hunc crucifixum.

1 E*t ego.* Paulus de sua docendi ratione dicere aggressus, ad generalē prædicationis Euāgelicæ naturam mox descenderat, iterum nunc ad seipsum reuertitur, vt ostendat nihil in se contemni, quod non sit ex propria Euangelii natura, & illi quodāmodo adhæreat. Cōcedit ergo sibi non adfuisse humanæ vel facundiæ

facundiæ vel sapientiæ præsidia, quibus instructus aliquid effecerit: sed ex quo se destitutum istis opibus fuisse fatetur: inde magis elucere in suo ministerio Dei potentiã subinfert, quæ huiusmodi subsidiis non indiguerit. Verùm hoc posterius aliquantò pòst subiunget: nunc tantùm illo concesso quòd caruerit humana sapiẽtia, hoc sibi interea retinet, quòd Dei testimonium annuntiarit. Tametsi autem Dei testimonium passiuè quidam interpretes exponunt: ego tamen non dubito quin ad mentem Apostoli magis accommodatus sit diuersus sensus: vt testimoniũ Dei sit quod à Deo profectum est, nempe doctrina Euangelii, cuius ipse author est ac testis. λόγου ἀπὸ τῆς σοφίας nunc distinguit: vnde quod prius admonui, confirmatur, non de inani tantùm garrulitate eum hactenus loquutũ, sed totum humanæ doctrinæ cultum cõprehendisse.

2 *Non enim eximium duxi.* Quum κρίνειν Græcis sæpe significet ἐκλέγειν hoc est, tãquam pretiosum seligere: nemo sani iudicii (opinor) negabit probabilem quam posui versionem: modò ne repugnet syntaxis. Et tamẽ si vertamus, Nullam scientiæ partem in pretio habui, nihil erit asperum: quòd si aliquid subaudias, non malè fluet sententia, hoc modo, Nihil in meo scire, vel scientiæ gratia, eximiũ duxi. quãquã diuersam expositionẽ nũc prorsus reiicio, quòd Paul⁹ affirmet se nihil pro sciẽtia, vel sciẽtiæ loco duxisse, præter vnum Christum. Ita sabaudiẽda esset Græca præpositio ἀντὶ vt sæpe fieri solet. Cæterùm siue quis non improbet priorem sensum, siue hic posterior magis arrideat, summa huc redit, Quòd mihi defuerunt ornamẽta sermonis, quòd etiam disserendi elegantior subtilitas defuit, inde factũ est, quia nõ affectaui, imò magis aspernatus sũ: quia vnum illud mihi in pretio erat, vt Christum simpliciter annuntiarem. Quòd addit, *Crucifixum*, eo non intelligit se nihil prædicare in Christo præter crucem: sed cũ ipsa crucis humilitate, Christũ nihil prædicare: ac si diceret, Non faciet ignominia crucis, vt non suspiciam eum à quo est salus, vel vt me pudeat totã in eo sapientiam meam includere: illum inquam, quem propter crucis probrum superbi homines fastidiunt ac repudiãt. Ideo sic resoluenda est oratio, Nulla mihi scientia tanti fuit, vt aliud cognoscere appeterem quàm Christum, licet crucifixum. Facit hæc particula ad αὔξησιν vt stomachum magis moueat arrogãtibus illis magistris, quibus propemodum sordebat Christus, quum ex altioris cuiusdam sapientiæ opinione plausum captarent. Pulcher loc⁹, vnde intelligimus & quid docere debeant fideles ministri, & quid nobis discendum sit tota vita, & præ quo nihil non pro stercere habendum.

3 Et ego in infirmitate, & in timore, & in tremore multo fui apud vos.

4 Et sermo meus, & predicatio mea, non in persuasoriis humanæ sapiẽtiæ sermonibus, sed in demõstratione Spiritus & potẽtiæ.

5 Vt fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in potentia Dei.

3 *Et ego in infirmitate.* Pluribus exponit quod iam antè attigerat, nihil se habuisse in hominum oculis splendidũ aut excellens, quo magnificeret. Sic autẽ concedit aduersariis quod quærebant, vt quæ ad extenuandum ministerii illi⁹ honorem facere putabant, in summam eius commendationem ipse retorqueat. Minore in pretio habendus videbatur, quod tam abiectus erat ac humilis secundum carnem: ostendit in eo melius enituisse Dei virtutem, quòd nullis humanis adminiculis suffultus tantum potuerit. Respicit autẽ nõ solos illos Thrasones, qui vt acquirerẽt sibi nomẽ, ostẽtationi modò studebãt: sed Corinthios qui obstupescebant ad inanes illorum pompas. Itaque ista cõmemoratio plurimum habere debuit apud eos efficaciæ. Sciebãt Paulum nihil secundum carnẽ attulisse

quod eum promoueret, vel quo se insinuaret in hominum gratiā: viderant tamen mirabilē successum quē Dominus eius prædicationi contulerat: quinetiam præsentē Dei Spiritum in eius doctrina quodāmodo oculis perspexerant. Quum ergo neglecta eius simplicitate, prurirent desiderio nescio cuius sapiētiæ magis inflatæ & pollitioris, externóque colore, imo ascititio fuco magis quàm viuo Spiritu caperētur: nónne satis suā ambitionē prodebāt? Meritò igitur primum suū ingressum reducit illis Paulus in memoriā, ne à Dei virtute quam semel experti sunt, deficiāt. *Infirmitatis* nomine generaliter complectitur hîc & aliquoties postea, quicquid opinione derogare alicui fauorē & dignitatē potest. *Timor & tremor* effecta sunt huius infirmitatis: quanquam bifariam possumus exponere hæc duo nomina: vel quòd perpensa magnitudine negotii quod sustinebat, trepidus, nec sine ingenti solicitudine in eo versatus sit: vel quòd multis periculis circunceptus, in perpetuo timore & anxietate continua fuerit. Vtrunque cōtextui non malè quadrat: secundū tamen (meo iudicio) est simplicius. Decet quidē hæc modestia seruos Domini, vt propriæ imbecillitatis conscii, & exaduerso difficultatem simul & excellentiā tanti muneris suspicientes, reuerenter & cum timore illud obeant. nam qui confidēter & præalto spiritu se ingerūt, vel qui securè tanquam oneri pares, verbi ministerio funguntur, neque se, neque rem ipsam norunt. Sed quū hîc Paulus timorē infirmitati subiūgat, & infirmitas significet quicquid eum contemptibilem reddere potuit: consequens est vt hîc timor periculis & difficultatibus respondeat. At verò talem hūc fuisse timorem certum est, qui Paulum ab opere Domini exequendo non impedierit, sicut res testatur. Serui Domini nec ita stupidi sunt, quin pericula impendentia videāt, nec ita ferrei, quin illis moueātur: quinetiam affici eos serio timore ob duas præcipuè causas necesse est: nempe vt apud se deiecti, se totos in solum Deum inclinare & recumbere discāt: deinde vt erudiantur ad veram sui abnegationem. Timoris ergo sensu vacuus nō fuit Paulus: sed ita timori imperauit, vt intrepidè nihilomin⁹ per media discrimina pergeret: vt inuicta cōstantia & fortitudine exciperet omnes Satanæ & mūdi insultus: denique vt per omnes remoras eluctaretur.

4 *Et prædicatio mea non in persuasoriis.* Vocat persuasoria humanæ sapiētiæ verba, exquisitam eloquutionem, quæ artificio magis quàm veritate nitatur ac pugnet, & simul subtilitatis speciem, quæ hominum mentes alliciat. Et meritò humanæ sapientiæ tribuit, τὸ πιθανόν. Verbum enim Domini maiestate sua tanquam violento impulsu, nos ad obediendum sibi cogit: humana autē sapiētia suas habet illecebras, quibus irrepat, & suum quasi lenocinium quo sibi cōciliet auditorum animos. Huic *demōstrationem Spiritus & potentiæ* opponit: quam plærique ad miracula restringūt: ego autē latius accipio, nempe pro manu Dei potenter se modis omnibus per Apostolum exerente. Spiritum & potētiam, vel pro spirituali potentia κατ' ὑπαλλαγὴν videtur posuisse: vel certè vt per signa & effectus exponeret qualiter apparuisset in suo ministerio præsentia Spiritus. Et aptè nomine ἀποδείξεως vel demonstrationis vsus est. nam quæ nostra est in considerandis Dei operibus hebetudo, quū adhibet inferiora organa, quasi velis quibusdā obtecta est eius virt⁹, quominus liquidò nobis pateat: in Pauli autē ministerio promouendo, quia nullum carnis aut mundi adminiculū operabatur, quasi nulla Dei man⁹ se proferebat: certè magis conspicua erat eius virtus

5 *Vt fides vestra nō in sapientia hominum.* Esse, hîc pro Consistere capitur. hoc ergo boni Corinthios habere significat, ex eo quòd non humana sapientia fretus, apud eos Christum prædicauerit: sed sola Spiritus virtute, vt fides eorum fundata sit nō in hominib⁹, sed in Deo. Si fulta fuisset solis eloquentiæ viribus Apostoli prædicatio, poterat subuerti maiore eloquentia: deinde nemo solidā veritatem dixerit, quæ splendore orationis nitatur: adiuuari quidem potest, sed niti non debet. Validissima autē sit oportet, quæ subsidiis omnibus destituta, per se ipsa consistit: quare eximia est Paulinæ prædicationis commendatio, quòd cælestis virtus in ea sic enituerit, vt præualeret aduersus tot impedimēta, quum

quũ nihil haberet à mundo subsidii. Restat igitur ne ab eius doctrina patiantur se demoueri, quam Dei authoritate subnixam esse agnoscunt. Cæterùm ita Paulus de fide Corinthiorum hîc loquitur, vt sit hæc vniuersalis sententia. Sciamus ergo hoc proprium esse fidei, vt in solo Deo acquiescat, non autem pẽdeat ab hominibus. tantam enim eius certitudinem esse oportet, quæ ne omnibus quidem inferorum machinis impetita concidat, sed constanter duret ac sustineat omnes insultus. Hoc fieri nequit, nisi certò persuasi simus, Deũ nobis loquutum esse, non hominum esse figmẽtum quod credidimus. Quanquam autẽ propriè in solo Dei verbo fidẽ oportet fundari, non tamen absurdè secũda hæc fultura adiungitur, vt ab effectu virtutis agnoscant fideles profectum esse à Deo verbum quod audiunt.

6 Porrò sapientiam loquimur inter perfectos: sapientiã quidem non seculi huius, neque principum seculi huius, qui abolentur.

7 Sed loquimur sapientiam Dei *in mysterio, quæ est recondita: quam præfiniuit* Deus *ante secula gloriam nostram,*

8 Quã nemo principũ seculi huius cognouit: si enim cognouissent, nequaquam Dominum gloriæ crucifixissent.

9 Sed quemadmodum scriptũ est, Quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparauit Deus *iis qui ipsum diligunt.*

6 *Sapientiam loquimur.* Ne videatur sapientam despicere, sicut idiotæ & imperiti literas contemnunt barbara quadam ferocia: subiicit, sibi non deesse veram sapientiam, sed quæ nõ nisi ab idoneis iudicibus æstimetur. *Perfectos* vocat, non qui assecuti sint plenã & absolutam sapientiam: sed qui sano sint & incorrupto iudicio. Nam, תם, pro quo Græci interpretes semper τέλειον reddiderunt, Integrum significat. Taxat autem obiter eos quibus non sapiebat sua prædicatio, & id fieri eorum vitio significat, acsi diceret, Si quibus non placet mea doctrina, illi hoc indicio iã satis produnt, se deprauato esse & vitiato sensu. quia inter homines sinceræ mentis & recti iudicii, pro summa sapientia semper agnoscetur. Quanquam autem exposita omnibus fuit Pauli prædicatio, non tamen suo prætio æstimata semper fuit. Atque hæc ratio est cur sanos & integros iudices appellet, qui doctrinã, quæ mundo insipida erat, veram esse sapientiam pronuntiẽt. Interea *Loquendi* verbo se luculentum specimen proferre admonet admirabilis sapientiæ, nequis rẽ incognitam iactare obiiceret. *Sapientiã quidem nõ seculi huius.* Per anticipationem iterum repetit quod iam concesserat, Euangelium non esse humanam sapientiam: nequis obiiceret paucos esse huius doctrinæ suffragatores, quin potius eam ab excellentissimis quibúsque ingeniis contemni. Vltro itaque fatetur quod obiici poterat: sed ita vt nihil inde causæ suæ decedat. *Principum seculi huius.* Principes mũdi vocat, qui quacũque dote in mũdo excellũt. sunt enim interdum qui etsi ingenii acumine minus valeant, tamen admirationi habentur ob personæ quam sustinẽt, dignitatem. verùm ne his laruis terreamur, subiicit Apostolus, eos aboleri vel perire. Neque enim conuenit, vt res æterna pendeat ab eorũ authoritate qui sunt euanidi & caduci, nec sibi ipsis perpetuitatem dare queũt: acsi diceret, Quum reuelatur Dei regnum, facessat mundi sapientia, & res caduca æternæ cedat. habet enim Principes mundi suam excellentiam, sed quæ momẽto extinguitur. quid hoc ad cæleste

& incorruptibile Dei regnum?

7 *Sapientiam Dei in mysterio.* Rationẽ afsignat cur non magnifiat à mũdi principibus Euangelii doctrina : quia mysteriis inuoluta sit, & ideo abscõdita. Ita enim supereminet humani ingenii pespicaciam Euangeliũ, vt quãlibet sursum oculos attollãt qui præ aliis igeniosi putantur, ad eius altitudinem nunquã perueniãt: interim tamen quasi ad pedes abiectum foret, eius humilitatem despiciunt. Ita fit, vt quò superbius ipsum cõtemnunt, absint ab eius cognitione lõgius: imò longa distãntia remoti, ab intuitu arceantur. *Quam præfinivit Deus.* Quia dixerat Paulus Euangelium rẽ esse arcanam, periculum erat ne hoc audito, fideles difficultate territi, refugerẽt ac despõderent animos. Ergo occurrit huic periculo, ac pronuntiat destinatum nihilominus esse nobis, vt eo fruamur. nequis, inquam, latentem sapiẽtiam nihil ad se pertinere ducat: aut etiam nefas esse putet, in eam intendere oculos, quia non sit humano captui exposita: communicatam nobis æterno Dei consilio esse docet. Quanquam altius quoque respexit : tacita enim comparatione amplificat gratiam quæ Christi aduẽtu patefacta, nos Patribus qui sub Lege vixerunt, excellẽtiores reddit. qua de re plura diximus in fine vltimi capitis ad Romanos. Primùm autem ab ordinatione Dei argumentatur: nã si Deus nihil frustra statuit, sequitur nos operam non perdituros in audiendo Euangelio quod nobis destinauit: se enim modulo nostro attemperat, quũ nobis loquitur. Atque huc pertinet illud Iesaiæ 45.19, Non in latebris loquutus sum, neque in obscuro angulo. non frustra dixi semini Iacob, Quærite me. Deinde quò amabile reddat Euangelium, & ad eius discendi desiderium nos alliciat, à fine etiam argumentatur, quòd Deus ipsum nobis in gloriam nostram dederit. qua etiam voce cõferre nos Patribus videtur, quos isto honore non est dignatus cælestis Pater, quem in Filii sui aduentum distulit.

8 *Nemo principum cognouit.* Si subaudias, Proprio acumine: nihilo plus de ipsis asseret, quàm de vulgo hominum & infimis quibusque: à summo enim ad minimum quid ad eam rem omnes valemus? nisi fortè dicamus, potius cæcitatis & ignorantiæ dãnari principes quàm alios, quòd soli videntur in mundo oculati & prudentes. Quãquam ego simplicius accipere malim, secũdum frequentem Scripturæ vsum, quæ vniuersaliter de iis loqui solet quæ ἐπὶ τὸ πολὺ, id est, communiter accidunt : & vniuersaliter etiam negare quæ non accidunt nisi ἐπὶ ἔλαττον hoc est perquam raró. Hoc sensu nihil absurdi erat, si pauculi quidem præstantes viri & dignitate inter alios eminentes fuissent reperti, qui simul pura Dei cognitione præditi fuissent. *Si enim cognouissent.* Sapientia Dei ad liquidum relucebat in Christo, illic tamen principes eam non apprehenderũnt: nam ab vna parte Christo crucifigendo præfuerunt Iudæorum primores, sanctitatis & sapientiæ opinione præstãtes: ab altera, Pilatus & imperiũ Romanum. Hoc luculentũ est documẽtum extremæ cæcitatis eorum omniũ qui nõ nisi secundum carnem sapiunt. Videri tamen posset infirmum hoc argumentũ Apostoli. quid enim? an nõ quotidie videmus qui Dei veritatem sibi non incognitam deliberata malitia oppugnent? Quod si oculis non cerneretur tã aperta rebellio, quid est tamen aliud peccatum in Spiritum sanctum, quàm voluntaria aduersus Deum obstinatio, quũ homo sciens & volens, eius verbum non modò persequitur, sed etiam oppugnat? atque adeò cur se Pharisæis & similibus fuisse notum testatur Christus Ioan. 7.28, quum illis ignorãtiæ prætextũ tollit, & impiæ crudelitatis accusat, quòd se fidelem Patris ministrũ absque causa persequantur, nisi quia veritatem odio habeant? Respondeo, duplicẽ esse ignorantiam : vna est quæ ex inconsiderato zelo proficiscitur, neque bonum simpliciter reiicit, sed quia malum esse putat. Tametsi autẽ ignorantia nemo sic peccat, quin reus sit interea corã Deo malæ consciẽtiæ, quia semper admista est hypocrisis, aut superbia, aut cõtemptus: sic tamen suffocatur interdum iudicium & omnis intelligentia in mente hominis, vt nihil præter nudam ignorantiã appareat, non aliis tantùm, sed ipsi etiam. Talis fuit Paulus antequam illuminaretur: ideo enim Christum oderat, & eius doctrinæ erat infestus, quòd præpostero

Legis

Legis zelo abripiebatur nesciens: neque tamē vacuus erat hypocrisi,nec purus à superbia,vt esset coram Deo excusabilis: sed vitia illa penitus ignorantia & cæcitate obruebantur,vt ne ipse quidē ea animaduerteret aut sentiret. Altera ignorantiæ species,insaniæ & vertiginis similior est quàm meræ ignorātiæ:nam qui sponte insurgunt aduersus Deum,sunt veluti phrenetici,qui vidētes non vidēt.Ac omnino statuendū est, infidelitatem semper esse cæcā:sed hoc interest, quòd interdum malitiā obruit cæcitas.vt homo tanquam stupidus careat omni mali sui sensu, quod in iis locum habet,qui bona (vt loquuntur) intentione, hoc est stulta imaginatione, seipsos decipiunt:interdū præualet malitia,vt reclamante cōscientia,homo in tantum scelus furore quodā ruat.Proinde nō mirū est quòd negat Paulus principes mundi Christum fuisse crucifixuros,si Dei sapientiam nouissent. Neque enim sic nouerant Pharisæi & Scribæ Christi doctrinam esse veram,quin vertiginosi in tenebris suis errarent.

9 *Quemadmodum scriptum est,Quæ oculus non vidit.*Locum hunc satis inter omnes conuenit sumptum esse ex Iesa. 64.4:& quia prima specie clarus & facilis est sensus,non multùm in eo explicādo laborant interpretes.Sed propius intuenti duæ summæ difficultates occurrūt:prior est,quòd verba quæ hic à Paulo recitantur,cum Prophetæ verbis nō conueniunt: deinde quòd Paulus testimonio Prophetæ contra eius mentem abusus videtur.De verbis ergo primùm: quia autem ambigua sunt, variè etiam vertuntur ab interpretibus. Quidam sic vertunt, A seculo non audierunt, nec perceperunt auribus: oculus non vidit Deum præter te, qui sic faciat expectāti se. Alii interpretātur sermonem dirigi ad Deum,hoc modo,Non vidit oculus,nec auris audiuit,ò Deus,præter te, quæ facis expectātibus te. Propheta autem ad verbum sic habet, A seculo non audierunt, nec perceperunt auribus,oculus non vidit Deum (vel, Deus) præter te, faciet (vel, præparabit) expectanti se. Si אלהים in accusatiuo legimus, subaudiendum erit relatiuum Qui.Et videtur prima specie melius cōgruere Prophetæ contextui hæc expositio,propter tertiam personam verbi quod sequitur: at remotior est à Pauli mēte,cui magis fidēdum est, quàm vllis rationibus. Quis enim Spiritu Dei certior aut fidelior erit interpres huius oraculi quod ipse Iesaiæ dictauit, sicut per os Pauli exposuit?vt tamen obuiam eamus impiorū calumniis,dico proprietatem Hebraicę sermonis pati,vt hic genuinus sit Prophetæ sensus, O Deus, nec oculus vidit,nec auris audiuit: sed tu solus nosti quæ facere soles expectantibus te. Nec obstat personæ subita mutatio,quā scimus magis familiarem esse Prophetis, quàm vt morari nos debeat. Si cui magis arriserit prior sēsus,nō habebit tamē quo nos aut Apostolū accuset, quasi à verborū simplicitate discedamus. Minus enim subaudimus quàm ipsi: quia coguntur similitudinis notam addere ad verbum Faciat. Quod de ascensu in cor hominis sequitur,tametsi non habetur apud Prophetā,nihil tamen à particula illa, Præter te,alienum sonat. Nam quum soli Deo tribuit hanc notitiam,non tantùm corporeos hominum sensus,sed totam quoque mentis facultatem ab ea excludit: quanquā ergo visum & auditum duntaxat exprimit Propheta,omnes tamen animæ facultates tacitè complectitur. Et certè ista duo sunt organa quibus earū rerū notitiam cōcipimus, quæ ad intellectum deinde perueniunt.In participio *Diligētibus*,sequutus est Græcos,qui similitudine literæ vni⁹ decepti, sic trāstulerunt: sed quia id nihil ad præsentē causam spectabat,noluit à communi vsu discedere,sicuti passim videmus quantū receptæ lectioni cōcedat.Quare vtcunque non eadē sint verba, nihil tamē est discrepātiæ.Nunc ad rē venio: illic Propheta cōmemorans quàm præclarè semper opitulatus sit Deus in necessitate populo suo,exclamat,eius erga pios beneficia superare captū humani sens⁹.Quid hoc ad spiritualem doctrinā,dicet quispiā,& promissiones æternæ vitæ,de quibus hic Paulus disputat? Huius quæstionis triplex est solutio:nihil enim absurdi erit, si dicamus Prophetam,quum de terrenis beneficiis meminisset,hac occasione euectum ad generalem sententiā:

adeóque ad prædicandam spiritualem beatitudinem, quæ reposita est fidelibus in cælo. Malo tamen simpliciter Dei gratias intelligere quæ fidelibus quotidie conferuntur: in his semper causam intueri côuenit: non autem oculos in præsentem earum aspectum defigere. Causa porrò est gratuita Dei bonitas, qua nos in filiorum numerum adoptauit. qui ergo ea ritè æstimare volet, non nuda considerabit: sed paterno Dei amore tanquam veste, induet: ac proinde à temporalibus donis ad vitam æternam dirigetur. Posset etiam dici, argumentum esse à minori ad maius: nam si ad metiendas terrenas Dei gratias non pertingit hominis intellectus, quanto minus ad cæli altitudinem perueniet? Sed iam ostendi quid mihi magis placeat.

10 Nobis autem Deus reuelauit per Spiritum suum: Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunditates Dei.

11 Quis enim hominum nouit quæ ad eum pertinent, nisi spiritus hominis qui est in ipso? ita & quæ Dei *sunt, nemo nouit, nisi Spiritus* Dei.

12 Nos autem non spiritum mundi accepimus, sed Spiritum qui est ex Deo: vt sciamus quæ à Christo donata sunt nobis:

13 Quæ & loquimur, non in eruditis humanæ sapientiæ sermonibus, sed Spiritus sancti: spiritualibus spiritualia cooptãtes,

10 *Nobis Deus reuelauit.* Postquam conclusit vniuersos homines sub cæcitate, & humanæ menti hoc ademit, ne posit ad Deum proprio marte conscendere: nunc ostendit qualiter ab hac cæcitate eximantur fideles: nẽpe quia Dominus peculiari Spiritus illuminatione ipsos dignatur. Itaque quò est humana mens hebetior ad intelligenda Dei mysteria, quò maior est eius incertitudo, eò certior est fides nostra, quæ Spiritus Dei reuelatione suffulta est. Atque in eo agnoscimus immensam Dei bonitatem, qui vitio nostro in bonum nostrum vtitur. *Spiritus enim omnia scrut.* Hoc ad piorum consolationem additum est: quò tutius in reuelatione quam habẽt à Dei Spiritu, acquiescant: acsi diceret, Sufficiat nobis Spiritum Dei habere testem: nihil enim tam profundum est in Deo, quò non penetret. Nam id significat hic Scrutari. *Profunditates* intellige nõ arcana iudicia, quorum prohibetur nobis inquisitio, sed totam salutis doctrinam, quæ frustra Scripturis esset prodita, nisi mentes nostras Deus ad eam suo Spiritu attolleret.

11 *Quis enim hominum nouit.* Duo hîc simul docere vult: non aliter posse comprehendi Euangelii doctrinam, quàm Spiritus sancti testimonio: rursus eorum qui à Spiritu sancto tale testimonium habent, non minus firmam ac solidam esse certitudinem, quàm si manibus palparent quod credunt: quia Spiritus fidus est ac indubius testis. Hoc probat similitudine spiritus nostri: quisque enim suarum cogitationum conscius est. quid autem in corde cuiusque lateat, alter nescit. Ita quale sit consilium Dei, & qualis voluntas, vniuersos homines latet. quis enim eius consiliarius fuit? Est ergo adytum hominibus inaccessum: verùm si ipse Dei Spiritus nos illuc introducat, hoc est, eorum qui alioqui à sensu nostro abscondita sunt, reddat certiores, nullus amplius hæsitationi erit locus: neque enim Spiritum Dei fugit quid in ipso sit. Cæterùm videtur non admodum bene conuenire hæc similitudo. nam quum lingua sit character mentis, communicant inter se homines suos affectus: vt alii alios suarum cogitationum habeant conscios. Cur non ergo ex Dei verbo comprehendamus quæ sit eius voluntas? Nam quòd homines simulando & mentiendo, sæpe magis tegunt suas cogitationes quàm aperiãt: id in Deum non cadit: cuius sermo certa est veritas, & germana eius

viuáque

viuáque imago. At expendere conuenit, quousque extendere voluerit Paulus hanc similitudinem. Interior hominis cogitatio, quam alii ignorant, illi vni est perspecta. eam postea si aliis patefacit, id non facit quominus solus eius Spiritus nouerit quid in ipso sit. Nā fieri poterit vt non persuadeat: fieri etiā poterit, vt non bene exprimat sensum suū. quòd si vtrūque assequatur, id tamen cū altero nihil pugnat, hoc est, quomin⁹ Spiritus eius vnicus sit verus cognitor. Hoc autē discriminis inter Dei & hominum cogitationes interest, quòd homines alii alios vicissim intelligunt: sermo autem Dei, arcana quædam est sapientia, ad cuius sublimitatē non pertingit humanæ mentis imbecillitas. Ita lux in tenebris lucet, donec cæcorum oculos aperiat Spiritus. *Spiritus hominis.* Nota hîc spiritum hominis pro anima capi: in qua residet vis intellectualis, vt loquuntur. Impropriè enim loquutus esset Paulus, si dixisset, Intellectum hominis cognoscere, hoc est, facultatem ipsam: non autem animam intelligendi virtute præditam.

12 *Nos autem non spiritum mundi.* Amplificat à comparatione contrariorum certitudinem illam cuius meminerat. Spiritus, inquit, reuelationis, quem accepimus, non mundi est, vt tantùm humi serpat, vt sit vanitati obnoxius, vt ambigat, vt variet vel alternet, vt nos suspensos aut perplexos teneat: sed est à Deo, ac proinde omnibus cælis superior, solidæ constantísque veritatis, & supra omnem dubitationis aleam positus. Locus plus satis perspicuus ad refellendum illud diabolicum Sophistarum dogma de perpetua fidelium hæsitatione. Fideles enim omnes dubitare iubent sint in gratia Dei necne, nec aliam salutis fiduciam admittunt, quàm quæ pendeat à coniectura morali vel probabili. Quanquam dupliciter hîc fidem euertunt, nam & dubium esse volunt simúsne in statu gratiæ: & alteram postea dubitationem iniiciunt de finali perseuerantia. Hîc autem in vniuersum pronuntiat Apostolus, electos Spiritu donatos esse, quo testificante, certò sciant se adoptatos esse ad spem æternæ salutis. Certè si dogma suum stare volunt, aut electos Spiritu Dei priuent necesse est, aut Spiritum quoque ipsum incertitudini subiiciant. Vtrunque apertè pugnat cum Pauli doctrina: ergo hanc esse fidei naturam sciamus, vt certum Diuinæ erga se beneuolentiæ testimonium habeat à Spiritu sancto conscientia: quo freta, Deum inuocare Patrem nihil dubitet. Ita fidem nostram supra mundum Paulus erigit, vt omne carnis fastum è sublimi despiciat: alioqui enim trepida semper erit ac nutabit: quia videmus quàm audacter se efferat humanum acumen, cuius fastum contrario heroicæ magnanimitatis fastu calcari necesse est à Filiis Dei. *Sciamus quæ à Christo.* Scientiæ vocabulum ad exprimendam melius fiduciæ securitatem positum est. Notemus tamen eam non concipi naturali modo, nec mentis captu apprehendi: sed totam à reuelatione Spiritus pendêre. Quæ à Christo donata commemorat, sunt beneficia quæ ex eius morte & resurrectione consequimur: nempe quòd Deo reconciliati, & impetrata peccatorum remissione, in spem vitæ æternæ nos esse adoptatos scimus, quòd sanctificati Spiritu regenerationis, efficimur nouæ creaturæ, vt viuamus Deo. Ephesiorum 1.18, dicit, Vt sciatis quæ sit spes vocationis vestræ, pro eodem.

13 *Quæ & loquimur: non eruditis, &c.* De se loquitur. nam versatur adhuc in ministerii sui commendatione. Est autem præclarum elogium prædicationis ipsius, quòd in ea dicit contineri arcanam rerum maximarum reuelationem, Spiritus sancti doctrinam summam salutis nostræ, inæstimabiles Christi thesauros: vt sciant Corinthii quanti fieri debeat. Interea redit ad illam superiorem concessionem, quòd ornata non sit vllo verborum fuco, quòd nulla elegantia se niteat: sed sola Spiritus sancti doctrina contenta sit. Sermones eruditos humanæ sapientiæ vocat, qui humanam eruditionem sapiant, sintque expoliti ad rethorum normam vel referti philosophicis ampullis: ita vt in sui admirationem rapiant auditores. Sermones autem doctos Spiritus, qui ad sincerum simplicémque stylum & maiestate Spiritus dignum magis sint compositi, quàm ad vanam ostentationem. Nam vt suppetat eloquentia,

cauendum semper est ne Dei sapientia accersito & profano quodam nitore polluatur. In Paulo autem tale fuit docēdi genus, in quo sola nudáque Spiritus vis absq; externo adminiculo reluceret. *Spiritualibus spiritualia. συγκρίνεσθαι* hic pro Aptare positum non dubito. Quum enim hæc interdum sit verbi significatio, sicut Budæus ex Aristotele citat: vnde & *σύγκριμα* pro conserto vel coagmētato: longe certè melius quadrat Pauli contextui, quàm Comparare vel conferre, sicut alii reddiderunt. Dicit ergo sese aptare spiritualia spiritualibus, dum verba rei accommodat: hoc est, cælestem illam Spiritus sapientiam tēperat oratione simplici. & quæ natiuam Spitus energiam præ se ferat. Interea perstringit alios, qui affectata verborum elegantia & subtilitatis ostētatione captāt plausum hominum: tanquam aut solidæ veritatis inanes, aut qui spiritualem Dei doctrinam indecoro fuco corrumpant.

14 Animalis autem homo non comprehendit quæ sunt Spiritus Dei. sunt enim illi stultitia: nec potest intelligere, quia spiritualiter diiudicantur.

15 Spiritualis autem diiudicat omnia, ipse verò à nemine diiudicatur.

16 Quis enim cognouit mētem Domini, qui adiuuet ipsum? nos autem mentem Christi habemus.

14 *Animalis autem homo.* Hominem animalem vocat, non vt vulgò accipiunt, crassis concupiscentiis, vel (vt loquuntur) sensualitati suæ addictū: sed quemlibet hominem solis naturæ facultatibus præditum. Quod ex opposito liquet: animalem enim cum spirituali confert. Quum per hunc intelligatur is cuius mens illuminatione Spiritus Dei regitur: non dubium quin ille hominem in puris (vt loquuntur) naturalibus relictum significet. Anima enim naturæ propria est, spiritus verò ex dono est supernaturali. Redit autem ad id quod prius attigerat. vult enim offendiculū tollere quod impedire poterat infirmos, propterea quòd tā multi Euangelium spernerent. Ostendit nihili faciendum esse talem contemptum qui ab ignorantia manat: ideóque obstaculo esse nobis nō debere quominus in fidei stadio pergamus, nisi fortè oculos ad solis fulgorem claudere libeat, quia à cæcis non perspicitur. Esset autem magnæ ingratudinis, quum speciali beneficio Deus quempiā dignatur, illud respuere, quia nō omnibus commune sit: quum potius raritas ipsa pretium augeat. *Stultitia sunt illi, nec potest.* Insipida, inquit est Euangelii doctrina omnibus qui tantùm secundum hominem sapiunt. Sed vnde hoc? ex eorum cæcitate. quid ergo Euangelii maiestati decedit? In summa, quū ideo Euangeliū deprimant imperiti, quia ex hominū æstimatione eius pretiū metiuntur, inde argumentum sumit Paulus ad extollēdā alti9 ei9 dignitatē. docet enim ideò contemni, quia sit incognitū: ideo autem esse incognitū, quia magis sit reconditū & sublime, quàm vt ab hominis mente apprehendatur. qualis sapientia quæ totam hominis intelligentiam tam longo interuallo superat, vt ne eius quidem gustum possint capere. Tametsi autem carnis fastum tacitè accuset hîc Paul9, quòd stultitiæ damnare ausint homines quod non assequuntur: simul tamen quanta sit humanæ mentis imbecillitas vel potius hebetudo, ostendit, quū spiritualis intelligētiæ capacem esse negat. Neque enim humanæ tantùm volūtatis contumacia fieri docet, vt non pertingat homo ipse ad ea quæ sunt Spiritus, sed mentis quoque impotentia. Nolle homines sapere si dixisset, verum quidē istud erat: sed addit, ne posse quidem: vnde colligimus non in arbitrio cuiusque esse fidem, sed Diuinitus conferri. *Quia spiritualiter diiudicantur.* Hoc est, Spiritus Dei, à quo procedit Euangelii doctrina, solus est verus eius interpres qui eam nobis patefaciat. Proinde in ea iudicanda, mentes hominum cæcutire necesse est, donec

donec SpirituDei sint illuminatæ. Hinc collige, vniuersos homines naturaliter Spiritu Dei vacuos esse: alioqui nõ procederet argumentum. Est quidem à Spiritu Dei qualecunque hoc lumẽ rationis quo vigemus omnes. sed nunc de peculiari cælestis sapientiæ reuelatione loquimur, qua filios duntaxat suos dignatur Deus. Quominus tolerabilis est eorum inscitia, qui Euangelium communiter ita offerri fingunt, vt promiscuè liberum sit omnibus salutem fide amplecti.

15 *Spiritualis autẽ diiudicat omnia.* Postquam carnali hominis iudicio authoritatem ademit, nunc solos spirituales idoneos esse iudices huius causæ docet: quia solus Dei Spiritus seipsum agnoscat, & proprium eius officium sit, sua discernere ab alienis: probare quod suum est, aliis omnibus fidem abrogare. Sensus ergo est, Facessat hîc omne carnis acumen: solus est spiritualis qui tam stabilem ac solidam habeat mysteriorum Dei notitiam, vt certò discernat veritatem à mendacio, doctrinam Dei ab hominum commentis, miniméque hallucinetur. A nemine autem diiudicatur, quia non subest hominibus fidei certitudo, vt ad eorum nutum labefactari queat: quum Angelis quoque ipsis sit superior. Nota, hanc prærogatiuam, non hominis personæ, sed verbo Dei tribui, quod spirituales in iudicãdo sequuntur, & quidem à Deo sibi cum vera intelligentia dictatum. quæ vbi adest, supra humani iudicii aleam constituta est hominis persuasio. Præterea nota verbum Diiudicandi, quo significat Apostolus, non tantùm illuminari nos à Domino ad perspiciendum verum: sed Spiritu quoque discretionis instrui, ne inter verum & falsum dubii pendeamus: sed statuere possimus quid fugere & quid sequi oporteat. Verùm hîc quæri possit, quis ille sit spiritualis, & vbinam reperiatur tanta præditus luce, vt omnibus diiudicandis sufficiat: quum sentiamus nos semper circunsideri multa ignorantia, errandíque periculo esse obnoxios. imò quum subinde labãtur & impingãt etiam perfectissimi. Solutio est facilis, quòd non extendat Paulus hanc facultatem ad omnia, quasi omnes Dei Spiritu renatos eximat à quouis errore: sed simpliciter docere velit, nihil valere carnis prudentiam in iudicanda pietatis doctrina. penes vnum Dei Spiritũ hanc censuram & hoc ius residere. Quatenus ergo regeneratus est quisque, pro gratiæ sibi collatæ mẽsura rectè & certò iudicat, nõ vltrà. *Ipse verò à nemine diiudicatur.* Iã exposui cur nullius hominis iudicio subiacere dicat hominem spiritualem: nempe quia fidei veritas, quæ à solo Deo pendet, ac in eius verbo fundata est, non stet vel cadat hominum arbitrio. Quòd autem postea dicet, Spiritum Prophetævnius subiectum esse aliis Prophetis, nihil huic sentẽtiæ repugnat. quorsum enim illa subiectio, nisi quòd quisque Prophetarũ aliis auscultat, nec eorum reuelationes despicit vel excludit: vt firma tãdem maneat, recipiatúrque ab omnibus quæ comperta fuerit Dei veritas? Hîc verò fidei scientiã Diuinitus acceptã supra cæli terræque altitudinem collocat, ne ab hominum iudicio æstimetur. Quanquam ὑπ' οὐδενὸς neutro genere legi potest, A nullo: vt de re intelligatur, non de homine. Ita plenior erit antithesis: spiritualem, quatenus Dei Spiritu præditus est, diiudicare omnia, à nulla re iudicari: quia nulli humanæ sapientiæ vel rationi subest. Atque hoc modo ab omnibus tam decretis quàm legibus hominum & censuris Paulus pias conscientias eximeret.

16 *Quis enim cognouit.* Verisimile est, Paulum respexisse ad id quod habetur Iesaiæ quadragesimo. nam sicut illic Propheta rogat quisnam fuerit consiliarius Dei, qui Spiritum eius appenderit, vel eum adiuuerit tã in mundi creatione, quàm in aliis operibus, qui denique rationem operum eius perspectam habeat: ita hac interrogatione vult docere Paulus, procul abesse ab hominum mentibus arcanum eius consilium quod Euangelio continetur. Est igitur confirmatio superioris sententiæ. *Nos autem mentem Christi.* Incertum est loquaturne de fidelibus in vniuersum, an de ministris duntaxat: vterque enim sensus contextui non malè congruet. quãquam malo ad ipsum & alios fideles ministros specialiter referre. Dicit ergo, seruos Domini, quod à sensu carnis remotissimũ est, Spiritus magisterio doceri, vt tãquã ex ore Domini intrepidè

loquantur: quod donum gradatim postea ad totam Ecclesiam defluit.

CAP. III.

1 ET ego fratres, non potui vobis loqui tanquam spiritualibus, sed tanquam carnalibus, tanquam pueris in Christo.

2 Lactis potu vos alui, non solido cibo, nondum enim eratis capaces, ac ne nunc quidem estis:

3 Si quidem estis adhuc carnales. Postquam enim sunt inter vos æmulatio & contentio, & factiones: nónne carnales estis & secundum hominem ambulatis?

4 Quum enim dicat vnus, Ego sum Pauli: alter verò, Ego Apollo: nónne carnales estis?

1 *Et ego fratres.* Incipit, quod de carnalibus dixerat, cōferre in ipsos Corinthios, vt intelligant suo vitio accidere, quòd crucis doctrina minus ipsis arrideat. Verisimile est, in illis mercatoriis ingeniis plus satis confidentiæ & arrogantiæ adhuc tunc hæsisse: vt Euangelii simplicitatem ægerrimè, nec absque magna difficultate amplecterentur. Vnde factum erat, vt posthabito Apostolo, & Diuina prædicationis [eius efficacia, argutis illis doctoribus & ostentationis plenis, tametsi inanes essent Spiritus, magis attenderent. Ergo quò eorum insolentiam melius retundat, testatur illos partem eorum fuisse, qui carnis sensu obruti, spiritualis Dei sapientiæ capaces non fuerint. Emollit quidē acerbitatem suæ exprobrationis, quum Fratres appellat: sed simpliciter tamen illis exprobrat adeò suffocari eorum mētes carnis tenebris, vt hoc suæ apud eos prædicationi impedimentum attulerit. Qualis itaque iudicii sanitas, vbi ne ad audiendum quidem adhuc sunt apti vel comparati? Cæterùm carnales non prorsus fuisse intelligit, in quibus nulla esset Spiritus Dei scintilla: sed qui sensu carnis plus nimio adhuc abundarent: vt præualeret caro Spiritui, & lumen eius quasi opprimeret. Tametsi ergo non penitus erant gratia destituti, quia tamen plus carnis quàm Spiritus in illis extabat, inde *Carnales* nominantur. quod satis constat ex eo quod continuò subiungit, fuisse pueros in Christo: non enim pueri fuissent, nisi geniti: hæc autem generatio à Dei Spiritu est. *Pueris in Christo.* Hoc nomen aliquando in bonam partem capitur: sicut apud Petrum, qui iubet nos similes esse infantibus nuper genitis, 1.Pet.2.2. Et in illa Christi sententia Luc. 18.17, Nisi fueritis similes pueris istis, non intrabitis in regnum Dei. Hîc autem malè sonat: quia ad intelligentiam refertur. Oportet enim nos malitia pueros esse, non sensu, vt dicet capite 14.20. quæ distinctio nodū ambiguitatis soluit, cui respondet illud Ephesiorū 4.14, Ne simus pueri, qui circunferamur quouis vento doctrinæ, & ludamur hominum fallaciis: sed crescamus in dies, &c.

2 *Lactis potu vos alui.* Hîc quæritur num Christum transfigurauerit Paulus pro auditorum varietate. Respōdeo ad docendi modum vel formam id potius, quàm ad doctrinæ substantiam referri. Christus enim idem lac est pueris, & adultis solidus cibus: eadem Euangelii veritas vtrisque, sed pro suo modo administratur. Prudentis ergo doctoris est eorum quos docendos suscipit, captui se attemperare: vt apud infirmos & rudes ab elementis incipiat, nec altius conscēdat quàm sequi possint: vt denique paulatim instillet doctrinam, ne largius infusa superfluat. Sed nihilominus quicquid cognitu necessarium est, continebunt hæc rudimenta quàm absolutior doctrina quæ robustioribus traditur. Qua de re lege Homiliam Augustini in Iohan. 98. Ita refellitur fucosa quorundam excusatio, qui quū timore periculi aliquid tantùm obscurè balbutiant de Euangelio, prætendunt hoc Pauli exemplum.

Interea

Interea Christum ita procul indicant, & quidem multis inuolucris tectum, vt suos discipulos perpetuò detineant in exitiali ignorantia. Taceo quòd multas corruptelas admiscent, quòd Christum non modò dimidium, sed lacerum frustulatim ostendunt, quòd crassam idololatriam non dissimulant modò, sed exemplo quoque suo confirmant: quòd si quid boni dixerint, protinus multis mendaciis contaminant. Quàm nihil habeāt simile cum Paulo, satis constat: lac enim alimentum est, non venenum: & alimentum quod educandis pueris aptum sit & vtile, donec augescāt. *Nondū enim eratis cap.* Ne sibi nimium in sua perspicacia blandiantur, primùm declarat quid initio in illis compererit: deinde subiicit, eadem nunc quoque vitia in illis residere: quod durius est. Debuerāt enim saltem, Christum induendo, carnem abiicere, atque ita Paulum conqueri videmus de legitimo doctrinæ progressu impedito. nisi enim remoram iniiciat auditor tarditatis suæ culpa, boni doctoris officium est semper altius conscendere, donec ad perfectionem ventum fuerit.

3 *Siquidem estis adhuc carnales.* Quandiu caro, hoc est naturalis vitiositas, in homine dominatur, sic occupat ipsius hominis ingenium, vt non sit ingressus sapiētiæ Dei. Quare siquid proficere volumus in schola Domini, primum est, vt nos proprio sensu & propria voluntate abdicemus. Etsi autem in Corinthiis micabat aliqua pietatis scintilla, præualebat tamen suffocatio. *Postquam enim sunt inter vos.* Probatio est ab effectis: nam quum sint fructus carnis æmulatio, rixæ & factiones: vbicunque spectantur: certum est radicem illic vigere. Regnabant hæc mala apud Corinthios: hinc ergo conuincit eos esse carnales. Eodem quoque argumento vtitur ad Galatas 5.25, Si Spiritu viuitis, & Spiritu etiam ambulate. Nā quum spirituales haberi vellent, ad opera eos reuocat, quibus abnegabant quod ore profitebantur. Obserua autem elegantem ordinem quem hîc sequitur Paulus: nam ex æmulatione nascuntur cōtentiones, quæ postquam semel sunt inflammatæ, in capitales sectas ebulliunt: porrò mater horum omnium malorum est ambitio. *Secundum hominem ambulatis.* Et hinc patet, carnis vocem non ad inferiores tantùm concupiscentias restringi, sicut fingunt Sophistæ, cuius sedem appellāt Sensualitatem: sed de tota hominis natura prædicari. Qui enim sequuntur naturæ ductum, Spiritu Dei non reguntur: ii secundum Apostoli definitionem sunt carnales, vt caro & hominis ingenium sint prorsus synonyma: ideóque nō frustra requirit, 2. Cor. 5.17, vt simus in Christo nouæ creaturæ.

4 *Quum enim dicat vnus.* Nunc speciem ipsam contentionum exprimit, idque in Corinthiorū persona, quò plus energiæ habeat descriptio: nempe quòd quisque proprio magistro gloriaretur, quasi non vnus esset omnium magister Christus. Porrò vbi adhuc residet talis ambitio, aut nullus est aut exiguus Euangelii profectus. Neque tamen intelligas, palàm hoc disertis verbis professos esse, sed praua studia, quibus dediti erant, perstringit Apostolus. Quanquam probabile est, vt ferè ambitiosum fauorem sequitur vana garrulitas, verbis præ se tulisse præposterum animi affectum, quum suos doctores non sine Pauli & similium contemptu magnificè efferrent.

5 Quis ergo est Paulus, aut quis Apollos, *nisi ministri per quos credidistis? & sicut vnicuique* Dominus *dedit?*

6 Ego plantaui, Apollos rigauit: at Deus incrementum dedit.

7 Ergo neque qui plantat, aliquid est, neque qui rigat: sed Deus *qui dat incrementum.*

8 Qui autem plantat & qui rigat, vnum sunt. Porrò quisque propriam mercedem secundum laborem suum recipiet.

9 Dei enim cooperarii sumus: Dei agricultura, Dei ædificatio estis.

5 *Quis ergo Paulus.* Hîc incipit tractare quid sentiendum sit de ministris, & in quem vsum sint ordinati à Domino. Se autem & Apollon nominat potius quàm alios, declinandæ inuidiæ causa. Quid aliud habent ministri omnes, inquit, nisi vt sua prædicatione vos ad fidẽ adducant? Hinc colligit Paulus, non esse in vllo homine gloriandum: non enim nisi in solo Christo gloriari permittit fides: proinde qui homines extollunt vltra modum, vera dignitate ipsos spoliãt. hoc enim præcipuum est omnib⁹, vt sint ministri fidei: hoc est, vt Christo, non sibi acquirant discipulos. Tametsi autem videtur hoc modo eleuare ministrorũ dignitatẽ, non tamen eã infra suum ordinem deiicit. Multum enim est quod dicit, nos eorum ministerio fidem percipere. Imò præclarè hîc cõmẽdatur externæ doctrinæ efficacia, dum organum vocatur Spiritus sancti: & pastores non vulgari elogio ornantur, quũ Deus illis vti ministris dicitur, ad incomparabilem fidei thesaurum dispensandum. *Sicut vnicuique.* In Græcis Pauli verbis particula similitudinis postponitur, sed est inuersus ordo: ergo vt dilucidior esset sensus, malui, Sicut vnicuique, quàm Vnicuique sicut. Cæterùm in quibusdam exemplaribus deest particula *καὶ*, ac vno contextu habetur, Ministri per quos credidistis, sicut vnicuique, &c. Si ita legamus, hoc posterius ad explicationem prioris erit additum: vt definiat Paulus quid per ministrum significauerit. quasi diceret, Ministri sunt, quorũ opera Deus vtitur, non qui propria virtute aliquid valeant, sed quatenus aguntur eius manu, tanquam instrumenta. Lectio tamen quam posui (meo iudicio) verior est: eã si sequamur, plenior erit sententia: constabit enim duobus mẽbris, hoc modo, primùm, ministri sunt, quia suam operã locarunt Christo, vt in eum crederetis: deinde nihil habent proprium quo efferantur, quum nec per se efficiant quicquam, nec vlla facultate polleant, nisi ex Dei dono: & quisque ad suam mensuram, quæ indicat quicquid habent singuli, aliunde prouenire: deinde quasi mutuo nexu omnes inter se colligat, quandoquidem alii aliorum indigent subsidio.

6 *Ego plantaui, Apollos rigauit.* Similitudine clarius explicat quale fuerit ministerium illud: qua oppositissime depingitur verbi natura & prædicationis vsus. Vt terra fructum ferat, aratione opus est & satione, ac reliqua cultura: verùm omnibus peractis, nihil prodesset agricolæ labor, nisi solis influxu, ac magis etiam mirifica arcanáque sua virtute Dominus è cælo incrementum daret. ergo vtcunque non sit irrita diligentia agricolæ, nec inutile semen quod iacit, solá tamen Dei benedictione prosperãtur. quid enim admirabilius quàm semẽ putrefactum germinare? Ita verbum Domini semen est suapte natura fœcũdum: ministri sunt veluti cultores, qui arant & seminant: sequuntur deinde alia adminicula, vt quum riuuli ducũtur. has quoque partes ministri sustinent, dum semine in terram iacto, terram ipsam, quantum in se est, adiuuant, donec producat quod cõcepit: sed facere vt labor eorum fructificet, id verè Diuinæ gratiæ miraculum est, nõ opus humanæ industriæ. Obserua autem hoc loco quàm necessaria sit verbi prædicatio, & quàm necessaria eius perpetuitas. Nihilo sanè difficilius esset Deo terram absque hominum diligẽtia benedicere, vt victum sponte proferret, quàm multa hominum sedulitate, magnísque sudoribus & molestiis elicere, vel potius exprimere eius prouentus: sed quia Dominus ita ordinauit, vt laboret homo, terra autem eius culturæ respõdeat, hoc agamus. Ita nihil Deo obstat quominus possit dormientibus fidem inspirare, si velit, citra hominum operam: sed aliter decreuit, nẽpe vt gigneretur fides ex auditu. Qui igitur hoc medio prætérito, ad fidem se peruenire confidit, perinde facit acsi agricolæ abiecto aratro, neglecta satione, tota cultura relicta, hiantes à cælo pastum expeterent. Quod ad continuationem spectat, videm⁹ quid hîc dicat Paulus: sationem scilicet non sufficere, nisi nouis subinde adminiculis prouehatur. qui ergo semen iam recepit, rigatione adhuc opus habet: nec desi-

desinendum est donec ad maturitatem peruentum fuerit: hoc est, vsque ad finem vitæ. Apollos ergo qui Paulo successit Corinthi in verbi ministerio, dicitur rigasse quod hic seminauerat.

7 *Neque qui plantat, est aliquid.* Atqui ex iam dictis liquet non esse nullius momenti eorum laborem. Videndum ergo cur sic extenuet Paulus: ac primò quidem notare conuenit, dupliciter eum de ministris, sicuti de sacramentis, solere loqui. Nam aliquando ministrum considerat, vt est à Domino ordinatus ad regenerandas primùm, deinde pascendas animas in vitam æternam, ad remittenda peccata, ad renouandas hominum mentes, ad erigendum Christi regnũ, & Satanæ destruendum: & tũc non modò plantandi & rigandi officium illi assignat, sed etiam eum ornat Spirit⁹ sancti virtute, ne inefficax sit eius labor. Ita 2.Cor.3.6, se appellat ministrum Spiritus, non literæ, qui verbũ Domini cordibus inscribat. Aliquando autem ministrum considerat vt est seruus, non dominus: vt est organum, non manus: vt denique homo est, nõ Deus. Et tunc nihil illi præter operam relinquit, & quidem emortuã inanémque actionis, nisi eã Dominus Spiritu suo efficacem reddat. Ratio est, quia vbi de ministerio simpliciter agitur, non tantùm hominem debemus respicere, sed Deum quoque in ipso agentem per Spiritus gratiam: non quia Spiritus gratia perpetuò sit alligata verbo hominis, sed quia sic in ministerio à se instituto potentiã suam exerit Christus, vt appareat non frustra fuisse institutũ. Hoc modo nihil sibi tollit vel derogat quòd ad hominem transferatur. neque enim ipse separatur à ministro, sed potius vis eius in ministro efficax prædicatur. Verùm quoniam qua sumus prauitate iudicii, interdum hac occasione abutimur ad homines nimium efferẽdos, discernere opus est, ad corrigendũ hoc vitium: ac seorsum quidem ab vna parte Dominus, altera minister collocãdus: tunc apparet quàm egenus sit homo in seipso, quantum omni efficacia destitutus. Proinde hoc loco sciamus ministros cum Domino conferri, & comparationis huius causam esse, quòd homines maligni gratiæ Dei æstimatores, nimium prodigi sunt in ministris extollẽdis: adeóque Deo præripiunt quod ad ipsos trãsferant. Quanquã optimũ tẽperamentũ semper retinet: nã quum dicit, *Deum incrementum dare*, eo significat, hominum ipsorum laborem non carere successu. Eãdem & in Sacramẽtis rationem esse, alibi videbimus. Tametsi ergo nostrum laborem in agro suo excolendo non respuit cælestis Pater, nec infructuosum esse sinit: à sola tamen benedictione sua pendêre vult eius successum, vt laus integra apud se maneat. Quare siquid prodesse volumus, laborando, conando, instando, sciamus nos nihil profecturos, nisi laborem ipse nostrum, conatus nostros, assiduitatem prosperet, vt nos & quicquid agimus, commendemus eius gratiæ.

8 *Qui autem plantat & qui rigat, vnum sunt.* Alia etiam ratione docet, Corinthios perperã abuti ad suas sectas & factiones doctorum nominibus, qui iunctis viribus vnum moliantur: neque diuelli aut distrahi vllo modo possint, nisi vt simul ab officio deficiant. Vnum sunt (inquit) hoc est, ita coniuncti, vt separationem non admittat eorum coniunctio: quia & vnus omnibus propositus esse debet finis, & vni Domino seruiunt, & in eodem opere versantur. Ergo si fideliter agro Domini excolendo operam suam impendant, colent vnitatem, & mutua communicatione alius alium iuuabit: tantum abest vt eorum nomina, vexilla sint ad excitandas concertationes. Pulcher locus exhortandis ad concordiam ministris. Interea tamẽ oblique perstringit ambitiosos illos doctores, qui quũ dissidiis causam præberent, eo ipso prodebant se non esse Christi seruos, sed inanis gloriæ mancipia: se non plantando vel rigando dare operã, sed potius eradicãdo & vrẽdo. *Quisque propriam mercedem.* Hic docet quem in finem respicere debeant ministri: non vt applausus populi aucupentur, sed vt Domino placeant. atque id facit, vt ambitiosos illos doctores qui inebriati mundi gloria, nihil aliud cogitabant, reuocet ad Dei tribunal, & Corinthios admoneat, quàm nihili sit inanis ille fauor verborum elegantia & vana ostentatione elicitus: simul his verbis, conscientiæ securitatem præ se fert, quòd audet iudicium

Dei intrepidus expectare. Nam quòd ambitiosi homines se mũdo venditant: id fit, quia non didicerunt se Deo addicere, nec cæleste Christi regnum ante oculos illis versatur. simul ergo atque Deus in medium prodit, euanescit stulta illa captandi humani fauoris cupiditas.

9 *Dei enim cooperarii.* Optima ratio, Domini negotium est quod agimus, & is est cui locauimus nostram operam: ergo vt est fidelis & æquus, nõ frustrabitur nos mercede: quare fallitur qui ad homines respectat, aut ab eorum remuneratione pendet. Eximium elogium ministerii, quod quũ per se agere posśit Deus, nos homunciones tanquã adiutores adsciscat, & tanquam organis vtatur. Quòd verò Papistæ ad stabiliendum liberum arbitrium hoc testimonio abutuntur, nimis friuolum est: neque enim quid valeant homines viribus naturæ, hîc docet Paulus, sed quid per eos Dominus gratia sua agat. Quòd exponunt quidã, Paulũ qui operarius erat Dei, collegis suis, hoc est, reliquis doctoribus fuisse cooperarium, mihi durum & coactum videtur: nec verò vlla ratio cogit ad hanc argutiam confugere. Nam Apostoli proposito optimè cõuenit, quum proprium Dei munus sit, templũ suum ædificare, aut vineam excolere, eum ministros adsciscere in societatem laboris, per quos ita solus ipse agit, vt tamen in cõmune cũ eo vicisśim laborent. De operum mercede, lege Institutionem meam. *Dei agricultura, Dei ædificatio.* Possũnt hæc duobus modis exponi: actiuè hoc sensu, Sic hominum labore plantati estis in agro Domini, vt ipse cælestis Pater verus sit agricola, author huius plantationis. sic ædificati estis per homines, vt ipse sit verus architectus. Pasśiuè autẽ, hoc sensu, Quòd in vobis excolendis: quòd in verbo Dei inter vos seminando & irrigando laborauimus, id nõ fecimus nostra causa, neque vt fructus ad nos perueniret, sed Domino impendimus nostrum obsequiũ: quòd ædificare vos studuimus, ad id proprii commodi respectu nõ fuimus impulsi, sed vt Dei plantatio & ædificiũ essetis. Mihi hæc posterior interpretatio magis probatur. sentio enim Paulum voluisse hîc exprimere, veros ministros non laborare sibi, sed Domino. Hinc sequitur, perperam facere Corinthios, qui hominibus se addicant, quum iure solius sint Dei. Ac primò quidem eos Agricolationem vocat, in metaphora iam cœpta perseuerans: deinde vt trãsitũ sibi ad plura faciat, alteram metaphoram assumit ab architectura.

10 Vt sapiens architectus, secundum gratiam Dei mihi datam, fundamentum posui: alius autem superædificat: porrò vnusquisque videat quomodo ædificet.

11 Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Iesus Christus.

12 Si quis autem superstruat super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam,

13 Cuiuscunque opus manifestum fiet: dies enim manifestabit: quia in igne reuelabitur, & cuiuscunque opus quale sit, ignis probabit:

14 Si cuius opus maneat quod superædificauerit, mercedem accipiet.

15 Si cuius opus arserit, iacturã faciet: ipse autem saluus fiet, sic tamen tanquam per ignem.

10 *Vt sapiens architectus.* Aptisśima est similitudo, ideóque frequenter in Scripturis occurrit, sicut paulò pòst videbimus. Hîc verò magna confidentia & securitate fidem suam prædicat Apostolus: vt eam asseri necesse erat,

erat, non modò aduersus improborum obtrectationes: sed etiam Corinthiorum fastum, quibus iam sordere cœperat eius doctrina. Quò igitur magis eum deprimebāt, eò altius assurgit, & quasi è summo suggestu pronuntiat, se primū fuisse apud eos Dei architectum in iaciendis fundamentis, sapienter se exequutū fuisse has partes: restare, vt alii pergant eodem modo, superficiem ad fundamenti normam exigentes. Obseruemus, hæc à Paulo dici, primùm in doctrinæ suæ commendationem, quā despici à Corinthiis videbat: deinde ad reprimendam aliorum insolētiam, qui eminendi cupiditate nouam docendi formam appetebant. illos ergo admonet, nequid temere attētent in Dei ædificio. Ac duo quidem illis adimit: ne aliud fundamentum iacere audeant, & ne superficiem superstruant fundamento minus cōgruentem. *Secundum gratiam.* Diligenter semper cauet, ne quam particulā Diuinæ gloriæ ad se deriuet, refert enim ad Deū omnia, nec sibi quicquā facit reliqui, nisi quòd fuerit organum. Sic autem modestè se Deo summittens, obliquè perstringit eorum arrogantiam, qui pro nihilo ducebant, modò essent ipsi in pretio, Dei gratiæ tenebras obducere. Subindicat etiam, in illa inani pompa vnde æstimabantur, nullam fuisse Spiritus gratiam: se verò qui Diuinitus actus fuerit, à contemptu vindicat.

11 *Fundamentum aliud nemo potest.* Duo sunt membra huius sententiæ, Christum esse vnicum Ecclesiæ fundamentum, & in Christo ritè fundatos fuisse Corinthios prædicatione Pauli. Nam opus erat ipsos reduci ad solum Christum, quibus nouitatis studio pruriebant aures. Nec parum intererat, Paulum agnosci primarium & fundamentalem (vt ita loquar) architectum, à cuius doctrina non poterant discedere, quin Christum ipsum relinquerent. Summa est, Ecclesiam nonnisi in solo Christo fundatam esse oportere: Paulum his partibus ita fideliter perfunctum fuisse apud Corinthios, vt nihil desiderari possit in eius ministerio: proinde quicunque succedent, non aliter posse bona fide seruire Domino, nec audiendos esse pro Christi ministris, nisi illius doctrinæ suam coaptare studeant, ac retineāt fundamentum quod posuit. Hinc colligimus, non esse fideles operarios ad ædificandam Ecclesiā, sed potius eius dissipatores, qui dum succedunt veris ministris, non se accōmodare student eorum doctrinæ, ac persequi quod bene inchoatum est, adeò vt prorsus appareat, nihil eos noui operis aggredi. Quid enim perniciosius, quàm fideles probè institutos in pura doctrina, turbare nouo genere docendi, vt fundamenti incerti vacillet? Hæc porrò est doctrina fundamētalis, quam labefactari nefas est, vt Christum discamus. Christus enim vnicum est Ecclesiæ fundamentum: at multi sunt qui nomen Christi quum obtēdunt, radicitus euellunt vniuersam Dei veritatem. Videndum est igitur quomodo ritè super Christum ædificetur Ecclesia: nēpe si ipse solus statuitur pro iustitia, redemptione, sanctificatione, sapientia, satisfactione, purgatione, vita denique & gloria: aut si breuius malis, si talis prædicatur, vt intelligatur eius officiū ac virtus, sicuti habuim⁹ in fine primi capitis. Quòd si Christus vtcunque agnoscitur, & vocatur nomine Redemptor, interim alibi quæritur iustitia, sanctificatio & salus, depellitur à fundamento, & adulterini lapides in eius locum subrogantur: quemadmodum faciunt Papistæ, qui omnibus ferè ornamentis ipsum spoliant, nudum propè nomen illi relinquentes. Longè ergo absunt tales vt in Christo sint fundati. Nam quum ideo sit fundamētum Ecclesiæ Christus, quia vnica est causa salutis & vitæ æternæ, quia in eo Deum Patrem cognoscimus, quia in ipso habemus bonorū omnium fontem: nisi talis agnoscitur, iam fundamentum esse desinit. Sed quæritur, an Christus pars sit tantùm, aut principium doctrinæ salutaris: sicut ædificii tantùm pars est fundamentum. nam si ita esset, inchoarentur tantùm fideles in Christo, extra eum absoluerētur: atqui videtur hoc Paulus innuere. Respōdeo, non esse hunc sensum verborum: alioqui pugnaret ipse secum, dum alibi dicit Col. 2. 3, omnes thesauros sapientiæ & scientiæ in ipso esse absconditos. qui ergo Christum didicit, in tota cælesti doctrina iam est absolutus. Sed quum ministerium Pauli spectasset ad fundandos Corinthios, magis quàm ad eri-

gendum inter eos summum ædificii culmen: quid egerit duntaxat hîc docet, nempe Christum purè fuisse à se prædicatum. Ideo respectu sui, fundamentum vocat: nō tamen à reliquo ædificio propterea eum excludit. Denique nō opponit Paulus Christi notitiæ vllā doctrinæ speciem, sed potius relatio est inter ipsum & reliquos ministros.

12 *Siquis autem superstruat super fundamentum hoc.* Perseuerat in metaphora, nō satis fuerit iactum esse fundamentū, nisi tota superficies respōdeat: nā vt aureo fundamēto vilē materiā superiicere, absurdū esset: ita Christū, superiectis alienis doctrinis obrui, nefas est. Aurum ergo, & argentū, & gēmas vocat doctrinam Christo dignam, & quæ sit cōgrua tali fundamento superficies. Porrò ne imaginemur hanc doctrinam extra Christū esse: sed potius intelligamus pergendum esse in Christo docendo vsque ad ædificii cōplementum. Ordo tantùm seruandus est, vt à generali doctrina & capitibus magis necessariis, tanquā à fundamentis, initium fiat: deinde succedant admonitiones, exhortationes, & quicquid ad perseuerātiam, cōfirmationem, profectum requiritur. Quum hactenus extra controuersiam de Pauli sensu conueniat: sequitur è conuerso, per lignum, & stipulam, & fœnum, designari doctrinam fundamento non cōformem: qualis est quæ in hominum cerebro fabrefacta, pro Dei oraculis obtruditur. Pura enim verbi sui prædicatione Ecclesiam suam institui vult Deus, non hominum figmentis: qualis est etiā quæ nihil ad ædificationem facit, vt sunt curiosæ quæstiones, quæ ostentationi magis vel stultæ cupiditati vt plurimum, quàm hominum saluti seruiūt. *Quale sit cuiusque opus*, etiam si ad tempus lateat, palàm fore aliquādo denuntiat: quasi diceret, Fieri quidem potest, vt fallāt ad tempus mali operarii, vt minimè discernat mundus quàm fideliter aut fraudulenter quisque laborauerit: sed necesse est tandem exstare quod nunc est velut tenebris sepultum: & quod nunc corā hominibus gloriosum, coram facie Dei concidere & pro nihilo haberi.

13 *Dies enim manifestabit.* Vetus trāslatio habet, Diem Domini: sed credibile est genitiuū illū fuisse ab alio quopiam additum explicationis causa. certè sensus sine ista adiectione plenus est. Dies enim aptè vocatur tempus illud quo discussis tenebris & caligine, illustratur veritas. Ergo denuntiat Apostolus, non semper latere posse qui fraudulenter egerint in opere Domini, aut qui se fidos gesserint. acsi diceret, Nō semper erunt tenebræ, aliquādo lux orietur, quæ omnia manifestabit. Hunc diem fateor Dei esse, non hominum. sed plus gratiæ habet metaphora, si diē simpliciter legas: quia subindicat Paulus hoc modo, non semper bene discerni veros Domini seruos à falsis operariis, quia noctis obscuritate vitia & virtutes tegantur: sed noctem hanc non fore perpetuam. cæca enim est ambitio, cæcus hominum fauor, cæcus mūdi applausus: sed has tenebras suo tempore Deus postea discutit. Obserua vt bonæ conscientiæ fiduciā sēper ostendat, & inuicta animi altitudine despiciat peruersa iudicia: primùm, vt ab ambitioso fauore ad synceram iudicandi regulam Corinthios reuocet: deinde vt sui ministerii fidē stabiliat. *Quia in igne.* Quia metaphoricè loquutus erat Paulus de doctrina: ipsum quoque doctrinæ examen nunc metaphoricè Ignē appellat, vt membra comparationis opposita inter se cohæreant. Ignis ergo hîc, est Spiritus Domini, qui suo examine probat quæ doctrina sit instar auri, & quæ instar stipulæ. Quò propius ad hūc ignem admota fuerit Dei doctrina, eò magis clarescet: contrà, quæ in hominū capite nata fuerit, protinus euanescet, sicut stipula igne deuoratur. Videtur etiā ad diem, cuius meminit, esse allusio: acsi diceret, non modò tunc splendore solis patefactum iri quæ vana ambitio apud Corinthios, tanquam obscura nox, tegebat, sed vim simul caloris adfore, nō modò ad excoquendas & purgandas sordes, sed etiam ad omnia vitia exurenda. Nā vt se homines acutè discernere putent, eorum tamen perspicientia non vltra speciem penetrat, quæ vt plurimum nihil habet solidi. Solus est dies iste ad quē prouocat Apostolus, qui non modò claritate sua, sed etiam ignea flamma ad viuum omnia examinat.

14 *Si cuius opus maneat, mercedem accipiet.* Significat vanos esse qui ab æstimatione hominum pendent, vt satis habeāt ab hominibus probari: quia tunc operi laus & merces cōstabit, si diē

Domini sustinuerit. Ergo ad illum diem respicere iubet veros ministros. Manendi enim verbo admonet, quasi instabiles volitare doctrinas, imò quasi ampullas ad momẽtum fulgere, donec ad serium examen ventum fuerit. Hinc sequitur, pro nihilo ducendos omnes mundi applausus, quorum vanitatem paulo pòst coarguet cæleste iudicium.

15 *Sicuius opus arserit.* Quasi diceret, Nemo sibi blandiatur propterea quòd inter egregios architectos, hominum opinione, censeatur. nam simulatque illuxerit dies, disperire oportet totum eius laborem, nisi Domino probatus fuerit. Hæc igitur regula est, ad quam exigi cuiusque ministeriũ conuenit. Quidã hoc de doctrina exponũt, vt ζημιωθῆναι nihil aliud sit quàm perire: quod deinde proximè sequitur, referunt ad fundamentũ, quia Græcè θεμέλιος est masculini generis. Sed non satis attendunt ad totum contextum. Paulus enim hoc loco non suam, sed aliorũ doctrinam examini subiicit. ergo intẽpestiuè nunc fundamenti fieret mentio. Nuper dixit, igne probatum iri cuiusque opus: postea ad partitionem descendit, quæ vltra generale illud dictum extendi non debet. Atqui certum est, illic Paulum nonnisi de structura quæ fundamento addita erat, loquutum esse. Iã in priore membro mercedem promisit bonis architectis, quorum probatus fuerit labor. Opitmè igitur quadrat secundi mẽbri antithesis, frustratum iri sperata laude qui stipulam, vel lignum, vel paleam permiscuerint. *Ipse autem saluus fiet,* &c. Paulum de iis loqui constat, qui retento semper fundamento, fœnum auro, stipulam argento, lignum lapidibus pretiosis admiscent: nempe qui in Christo ædificãt, sed propter carnis imbecillitatẽ patiuntur aliquid humanum, aut per ingnorantiam nonnihil ab exacta verbi Dei puritate deflectunt. quales etiam fuerunt multi ex sanctis, Cyprianus, Ambrosius, Augustinus, & similes: adde etiam si libet, ex recẽtioribus, Gregorium & Bernardum, alióśque eius notæ, qui quum haberent hoc propositum, vt in Christo ædificarent, à recta tamen ædificãdi ratione sæpe aberrarunt. Tales dicit Paul' saluos fieri posse, sed hac lege, si Dominus eorum ignorantiam abstersferit, & repurgauerit eos ab omni sorde. Atque hic sẽsus est istius particulæ, *Qua si per ignem.* Vult ergo innuere, se illis non adimere spem salutis, modò libenter faciant iacturam operis, & Dei misericordia repurgentur, quemadmodum aurum excoquitur in fornace. Porrò tametsi purgat interdum suos Deus afflictionibus: hîc tamen Ignis nomine, Spiritus examẽ intelligo: quo Domin' suorum ignorãtiam, qua ad tempus fuerint detenti, corrigit & abolet. Scio quidem multos ad crucem referre: verùm meam interpretationẽ sanis omnibus iudiciis placituram confido. Restat vt Papistis obiter respondeamus, qui ex hoc loco nituntur adstruere purgatorium. transeunt per ignem peccatores, quibus ignoscit Deus, vt salui fiant. Ergo soluũt ita pœnas Deo, vt satisfiat iudicio eius. Omitto infinita eorum commenta de pœnarum modo & redẽptione. sed quæro quinam per ignem transeant. Paulus certè de solis ministris loquitur. Eadem, inquiunt, omnium est ratio. Eius verò rei non nostrum est, sed Dei iudicium. Verùm hoc quoque concesso, quàm pueriliter in Ignis nomine impingũt? Quorsum enim ignis, nisi ad fœnum & paleam consumendam: aurum autem & argentum probandum? An igne sui purgatorii discerni doctrinas volunt? Quis inde vnquam didicit quid differat verum à falso? Quando etiam erit dies ille qui lucebit, ad manifestandum cuiusque opus? an ab initio mundi cœpit, & absque interuallo durabit vsque in finem? Si figura est in vocabulis Stipulæ, fœni, auri, argenti, sicuti necesse est concedant, qualis erit mẽbrorum cõgruẽtia, si in Ignis nomine nihil erit figuratũ? Facessant ergo tam friuolæ ineptiæ, quæ prima statim fronte absurditatẽ suam prodũt, de genuino enim Apostoli sensu satis iam cõstare arbitror.

16 *Annescitis quòd templum Dei estis: & Spiritus* Dei *habitat in vobis?*

17 *Siquis templum* Dei *corrumpit, hunc perdet* Deus. *Tem-*

p.a

plum enim Dei *ſanctum eſt, quod eſtis vos.*

18 *Nemo ſe decipiat, Siquis videtur ſapiens eſſe inter vos, in ſeculo hoc ſtultus fiat, vt fiat ſapiens.*

19 *Sapientia enim mũdi huius, ſtultitia eſt apud* Deum. *Scriptum eſt enim,* Deprehendens *ſapientes in aſtutia ſua.*

20 *Et rurſum,* Dominus *nouit cogitationes ſapientum vanas eſſe.*

21 *Proinde nemo glorietur in hominibus: omnia enim veſtra ſunt,*

22 *Siue Paulus, ſiue Apollos, ſiue Cephas, ſiue mundus, ſiue vita, ſiue mors ſiue præſentia ſiue futura: omnia veſtra ſunt,*

23 *Vos autem Chriſti. Chriſtus autem* Dei.

16 *An neſcitis.* Poſtquam doctores admonuit ſui officii, nunc ad diſcipulos ſe conuertit, vt ipſi quoque ſibi caueant. Doctoribus dixerat, Vos architecti domus Dei. Populo nunc dicit, Vos eſtis templa Dei, prouidere ergo veſtrum eſt ne vllo modo polluamini: finis autem eſt, ne ſe hominibus proſtituãt. Honorẽ quidẽ illis eximium, ſic loquẽdo, defert: ſed quo magis coarguantur. nam quum Deus illos in templum ſibi conſecrauit, ſimul conſtituit templi ſui cuſtodes. Sacrilegium ergo eſt, quòd ſe addicũt hominibus. Omnes collectim vocat vnum Dei templum. nam fidelium vnuſquiſque viuus eſt lapis ad extruendum Dei ædificium. Quanquam ſinguli etiam interdum vocantur tẽpla. Paulo pòſt eandem ſentẽtiã repetet, ſed alio fine. Nam illic de caſtitate aget, hîc autem hortatur eos, vt in ſolius Chriſti obedientia permaneat eorũ fides. Interrogatio plus habet vehementiæ: nã ſubindicat de re comperta ſe apud eos loqui, dum teſtes eos appellat. *Et Spiritus Dei.* Ratio eſt cur ſint templũ Dei: proinde copula in particulam cauſalẽ reſolui debet, quod eſt vſitatum, ſicut apud Poetã, Audieras, & fama fuit. Ideo, inquit, eſtis Dei templa, quia in vobis habitat per Spiritum ſuum: neque enim locus immundus Dei domicilium eſſe poteſt. In hoc loco habemus clarum teſtimonium ad aſſerendam Spiritus ſancti Diuinitatem. Neque enim ſi creatura eſſet, aut donũ tantùm efficeret in nobis habitando, vt templa Dei eſſemus. Et ſimul intelligimus qualiter ſe nobis Deus communicet, ac quo vinculo illi adhæreamus: nẽpe dum Spiritus ſui virtutẽ in nos infundit.

17 *Siquis templum Dei corrumpit.* Addit grauem cõminationẽ, quia templum Dei ſacroſanctum eſſe oporteat, nõ impune euaſurum quiſquis illud corruperit. Loquitur autẽ nunc de illa profanationis ſpecie, quum in Dei locum homines ſe ingerunt, vt in Eccleſia dominentur. Nam ſicut fides puræ Chriſti doctrinæ addicta, alibi vocatur ſpiritualis caſtitas: ſic etiam animas noſtras ſanctificat in rectum & purum Dei cultum. Simul enim atque hominum commentis inficimur, quaſi ſordibus fœdatur Dei templum: quia fidei ſacrificiũ, quod ſibi vni aſſerit, creaturis tunc offertur.

18 *Nemo ſe decipiat.* Hîc vlcus ipſũ digito attingit: ſiquidem inde manabat tota pernicies, quòd ſibi nimium ſaperent. Hortatur ergo eos ne ſe decipiant falſa perſuaſione, ſapientiam aliquam ſibi arrogando. quo ſignificat falli omnes qui proprio ſenſu nituntur. Alloquitur autem (meo iudicio) tam auditores quàm magiſtros. nam illi ambitioſis hominibus magis fauebant ac præbebãt aures, quòd faſtidioſum nimis palatum habebant, ita vt Euangelii ſimplicitas illis eſſet inſipida: hi autem tantùm oſtentationi ſeruiebãt, vt aliquo eſſent in pretio. Admonet igitur vtroſque, nequis ſibi placeat in ſua prudẽtia. ſed qui ſapiẽtẽ ſe putat, is ſtulteſcat in hoc mundo: vel qui in mundo excellit opinione ſapiẽtiæ, apud ſe vltro ſtultus fiat, ſeipſũ

exinaniens.

exinaniens. Porrò his verbis nõ requirit Apostolus, vt prudẽtiæ vel nobis à natura insitæ, vel longo vsu collectæ renunciemus in totum: sed tantùm vt eam redigamus in Dei obsequium, nequid sapiamus nisi ex eius verbo. Hoc enim est stultescere in hoc mundo, vel apud nos, dũ malumus Deo cedere, atque amplecti cum timore & reuerẽtia quicquid docet, quàm sequi quod nobis probabile visum fuerit. Particula *In hoc seculo*, valet perinde acsi dixisset, Secundum rationem vel opinionẽ mundi. hæc enim est mundi sapientia, si nobis ipsi ad capiendum de rebus omnibus consilium, ad nos gubernandos, ad instituendum quicquid agimus, sufficimus: si non aliunde pendemus, si non indigemus alieno ductu, sed nobis sumus idonei moderatores. Ex opposito igitur, in mundo stultus est, qui propria ratione abdicata, tãquam clausis oculis, regi se à Domino patitur: qui sibi diffidens, totus in Dominũ recumbit: qui totam suam sapientiã in eo constituit: qui docilem se & obedientẽ Deo tradit. In hunc modum necesse est nostram prudẽtiã euanescere, quò Dei volũtas supra nos regnet: nos exinaniri propria ratione, vt Dei sapiẽtia impleamur. Quãquam autem vel cum priore membro coniungi, vel ad posterius trahi potest: quia tamen non admodum diuersus est sensus, libera sit electio.

19 *Sapientia enim mundi huius.* Argumẽtum est à contrariis. Posito vnius cõtrarii alterum destruit. quum ergo sapientia mundi, stultitia sit apud Deum: sequitur non posse aliter nos sapere coram Deo, nisi secundum mundum stulti simus. Iam exposuimus quid significet per mũdi sapientiã. naturalis enim perspicacia Dei donum est: artes ingenuæ, & doctrinæ omnes quibus prudẽtia colligitur, Dei sunt dona. at suis limitibus continentur: neque enim vsque ad cæleste Dei regnum penetrant. quare pedisequas esse oportet, non dominas: imò inanes & nihili reputari cõuenit, donec verbo Spirituíque Dei subiectæ prorsus fuerint. Si autẽ se Christo opponãt, noxias esse pestes: si per se valere aliquid contendant, pessima esse impedimenta sentiendum est. Ergo Paulo mundi sapientia est, quæ dominium sibi vsurpat, neque se Dei verbo regi sustinet, aut in ordinẽ cogi, vt se illi prorsus subiiciat. Donec itaque eò ventum fuerit, vt homo nihil se scire agnoscat, nisi quod à Deo didicerit, vt deiecta propria ratione, se tantùm directioni Christi resignet: mundo sapit, Deo autem stultus est. *Scriptum est enim, Deprehendens sapientes.* Duobus Scripturæ testimoniis illud confirmat, quorũ prius ex Iob 5.13, sumptum est, vbi Dei sapientia inde amplificatur, quòd nulla mundi sapiẽtia coram ipso consistat. Certum est autem Prophetam de vafris & astutis illic loqui: sed quia talis est semper hominis sapientia absque Deo, meritò Paulus ad hunc sensum accommodat, pro nihilo haberi coram Deo quicquid à seipsis homines sapiunt. Secũdum est ex Psal. 94. 11, vbi Dauid postquam vni Deo asseruit officiũ ac potestatem omnes docẽdi: subiungit, eum cognoscere omnium cogitationes esse vanas. quantiuis ergo æstimentur à nobis, Dei iudicio sunt vanæ. Insignis locus, ad humiliandã carnis confidentiã, dũ ex alto pronũtiat Deus, vanitatem esse meram quicquid concipit & agitat hominis ingenium.

21 *Proinde nemo glorietur in hominibus.* Quum nihil sit homine vanius, quàm parum tutum est in vmbram euanidam recumbere. Bene ergo infert ex superiore sententia, non esse in hominibus gloriandum, quũ Dominus ita vniuersos homines spoliet gloriandi materia. Quanquam hæc illatio ex tota superiore doctrina pendet, sicut mox patebit. Nam quia sumus vnius Christi, meritò primatum hominis, quo Christi gloria minuitur, sacrilegium esse docet.

22 *Omnia vestra sunt.* Subiungit in quo loco & gradu collocari debeant doctores, nempe nequid derogent vni⁹ Christi magisterio. Quia ergo vnic⁹ Ecclesiæ magister est Christus, quia solus absque exceptione audiendus est, reliquos diiudicare oportet: quemadmodũ etiã Christ⁹ ipse de se testat⁹ est, Matt. 23.8. nec alius nobis cum hoc elogio à Patre commendatus est, Matt. 17.5, Ipsum audite. Quum ergo solus ipse authoritate prædit⁹ sit ad nos verbo suo regẽdos, dicit Paulus alios esse nostros: hoc est, nobis destinatos à Deo in hunc finẽ, vt illis vtamur, non vt dominationẽ in conscientias nostras exerceãt. Ita & eos

ostendit non esse inutiles,& in suo ordine continet,ne aduersus Christum efferantur. Quæ de morte, vita & reliquis annectit, hyperpolica sunt,quantum ad præsentum locum.Verùm tãquam à maiori ad minus voluit argumentari, hoc modo, Quum nobis Christus vitam & mortem & quicquid est,subiecerit: dubiúmne est quin subiecerit etiam homines,vt nos ministerio suo iuuent,dominatione non premant? Porrò,siquis inde obiiciat,tam Pauli quàm Petri scripta censuræ nostræ subiacere, quandoquidem homines fuerunt,& ab aliorum communi sorte non eximuntur:respõdeo,Paulum dum sibi & Petro minimè parcit,admonere Corinthios,vt hominis personã ab officii dignitate & persona distinguãt.quasi diceret, De me,quatenus homo sum, nolo aliud fieri iudiciũ, quàm de homine: vt solus Christus in nostro ministerio emineat.Cæterùm hoc generaliter habendum est, quicunque ministerio fungũtur,eos à sũmo ad infimũ vsq; esse nostros:vt liberũ nobis sit ipsorum doctrinã nõ amplecti,donec à Christo esse ostendãt. Probandi enim sunt omnes. & tum demum præstãda illis obedientia,vbi se fideles esseChristi seruos demonstrauerint.DePetro autem & Paulo, quia id extra controuersiam est,& eorum doctrinã à se profectã esse Dominus satis supérque testatũ fecit:quum pro cælesti oraculo amplectimur & veneramur quicquid prodiderũt, non tam ipsos quàm Christum in eis loquentem audimus.

23 *Christus Dei.* Hæc subiectio ad Christi humanitatem refertur. nã carnẽ nostrã induendo serui formã & cõditionem assumpsit, vt Patri se per omnia obsequẽtẽ præberet, Philip.2.7.Et certè vt per ipsum Deo adhæreamus,necesse est Deum illi esse caput. Sed notãdum est quo consilio hoc Paulus addiderit.Summam enim nostræ fœlicitatis in eo consistere admonet, si Deo vniamur,qui summum bonũ est:id verò fieri, dum sub capite colligimur quod Pater cælestis nobis præfecit.Eodem sensu dicebat Christus discipulis,Ioan.14.28, Gaudẽdum vobis quòd vado ad Patrẽ, quia Pater maior me est. se enim illic medium proposuit,quo perueniant fideles ad primum bonorum omnium fontem. Tanto bono priuari certũ est, qui à capitis vnitate discedũt. Quare ad circunstantiam loci pertinet hic ordo, vt se vniChristo subiiciant qui cupiunt sub Dei imperio manere.

CAP. IIII.

1 SIc nos æstimet homo vt ministros Christi, & dispensatores arcanorum Dei.

2 Cæterùm in ministris hoc quæritur,vt fidelis aliquis reperiatur.

3 Mihi verò pro minimo est à vobis diiudicari, aut ab humano die:imò nec meipsum diiudico.

4 Nullius enim rei vel mihi sum conscius,sed non in hoc sum iustificatus. Porrò qui me diiudicat, Dominus est.

5 Itaque ne ante tempus quicquam iudicetis,donec venerit Dominus, qui & illustrabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium: & tunc laus erit cuique à Deo.

1 *Sic nos æstimet.* Quoniam res erat non parui ponderis, ita videre prauis factionibus scissam esse Ecclesiam ob hominum vel studia, vel odia: ingreditur longiorem adhuc disputationẽ de ministerio verbi. Ac tria quidem hic ordine sunt consideranda.primùm definit Paulus officiũ Ecclesiastici pastoris: deinde ostendit,non satis esse siquis prætẽdat titulum, aut munus etiã sustineat, sed fidelem quoque officii administrationem requiri: tertiò, quoniam præposterum de ipso erat Corinthiorum iudicium, reuocat & se & illos ad tribunal

Christi

Christi. Primùm ergo docet quo loco habendus sit quiuis Ecclesiæ doctor: in qua parte sic orationem suam temperat, ne aut ministerii honorem deiiciat, aut plus quàm expediat, largiatur hominibus. Vtrunque enim valde periculosum est: quòd ex ministrorum deiectione nascitur verbi contemptus: si autem euehantur præter modum, abutuntur licentia, & lasciuiũt aduersus Dominum. Temperamentum autem Pauli hoc est, quòd ministros Christi vocat: quo innuit, non proprium negotium ipsos, sed Domini, qui operam eorum conduxit, agere debere: nec cum imperio Ecclesiæ regimini esse impositos, sed Christi imperio subesse: breuiter, esse ministros, non dominos. Quod addit, *Dispensatores arcanorum Dei*, eo ministerii genus exprimit. Quo significat, non latius patêre eorum officium, quàm vt arcana Dei dispẽsent: hoc est, quæ Dominus illis mandauerit, de manu (quod aiunt) in manum hominibus tradant: non autẽ quod ipsis libitum fuerit. quasi diceret, Ad hoc elegit ipsos Deus Filii sui ministros, vt per eos cælestem suam sapientiam hominibus communicaret: quare non debẽt vlterius progredi. Obliquè autem videtur mordere Corinthios, qui posthabitis cælestibus mysteriis, aliena figmenta nimium cupidè sectari incœperant: ideóque tantùm à profana eruditione censebant suos doctores. Honorificũ est Euãgelii elogium, quòd Arcana Dei, quæ in eo continẽtur, nuncupat. Porrò quum his mysteriis annexa sint Sacramenta, tanquam appendices: sequitur, eorũ quoque legitimos dispensatores esse, qui verbo administrãdo præsunt.

2 *Cæterùm in Ministris hoc quæritur.* Quasi diceret, Non satis est esse dispensatorem, nisi recta sit dispẽsatio: lex autem rectæ dispensationis est, fideliter in ea versari. Locus diligenter notandus, videmus enim vt Papistæ superciliosè hoc tantùm prætextu ratum esse velint quicquid agunt & docent, quia pastores vocantur. Atqui tantùm abest quin Paulus titulo contentus sit, vt ne iusta quidem vocatio illi sit satis, nisi fideliter in officio se gerat qui vocatus est. Quoties ergo Papistæ, pro sustinenda idoli sui tyrannide, nominis laruam nobis opponent: respondeamus, in Christi ministris plus à Paulo requiri. quanquam Papæ eiúsque satellitio non fides tantùm in officio deest, sed ipsum quoque ministerium, si ritè omnia expendantur. Cæterùm non tantùm aduersus impios doctores hic locus militat, sed etiam omnes eos qui aliud habent propositum, quàm Christi gloriam & Ecclesiæ ædificationem. neque enim quicũque vera docet, protinus est fidelis: sed qui Domino seruire, Christíque regnum promouere ex animo studet. nec verò abs re Augustinus mercenariis inter lupos & probos doctores medium gradum attribuit. Porrò quò Christus à bono dispẽsatore prudentiam quoque requirit, in eo quidem explicatius loquitur quàm Paulus, idem tamen est sensus. Christo enim fides est conscientiæ sinceritas, cui sanum & prouidum consilium accedere oportet. Paulus per fidelem ministrum intelligit, qui & scienter & recto animo partes boni veríque ministri implet.

3 *Mihi verò pro minimo est.* Restabat vt suã fidelitatem in medium proferret, quo inde iudicarent de ipso Corinthii: sed quia corruptum erat eorum iudiciũ, illo repudiato, ad tribunal Christi prouocat. Errabant Corinthii, quòd obstupescebant ad externas laruas, nec veras ac proprias discretionis notas intuebantur: magna igitur fiducia peruersum eiusmodi cæcúmque iudicium contemnere se testatur. In quo & pseudoapostolorum vanitatẽ probè refutat, qui solum hominum fauorem aucupabãtur, séque putabant beatos, si in admiratione forent: & Corinthiorum arrogantiam grauiter castigat, quæ in causa erat, vt ita cæcutirent iudicando. Sed quæritur quo iure Paulo licuerit non modò repudiare vnius Ecclesiæ censuram, sed hominum iudicio se eximere: nam ista cõmunis est pastorum omnium conditio, ab Ecclesia iudicari. Respondeo, boni pastoris esse suam tum doctrinam, tum vitam examinandam permittere Ecclesiæ iudicio: & hoc esse bonæ conscientiæ iudiciũ, non refugere lucẽ examinis. Quemadmodum Paulus absque dubio paratus erat subire iudicium Ecclesiæ Corinthiacæ, & ad rationem tam vitæ quàm doctrinæ reddendam vocari, si iusta cognitio illic fuisset: quemadmodum sæpe illis hanc potestatem defert,

vltróque flagitat, vt rectè iudicare velint. Sed vbi opprimi se iniquis peruersísque studiis videt fidelis pastor, nec locum esse æquitati aut veritati, humanæ existimationis securus, Deum appellare & ad eius tribunal confugere debet: præsertim vbi obtinere hoc nequit, vt suscipiatur vera & legitima cognitio. Ita ergo sibi agendum meminerint serui Domini, suam doctrinam ac vitam exigi ad calculum patiantur, imò vltro se offerant: siquid obiectum fuerit, respondere ne detrectent. Verùm si indicta causa damnari se viderint, & de causa inaudita iudicium fieri, erigant ad hanc magnitudinem animos, vt despectis hominum iudiciis, Deum iudicem intrepidè expectent. Sic olim Prophetas, quia negotium erat cum hominibus præfractis, & qui in illorum persona Dei verbum despicere auderent, altè assurgere oportuit, vt calcarent diabolicam illam contumaciam, qua tam imperiũ Dei, quàm veritatis lucem obrui palàm erat. Siquis autem, quũ defensioni locus pateat, aut certè quum purgatione habeat opus, subterfugiendi causa ad Deum prouocet, in eo non suam innocentiam asseret, sed summam impudentiam magis prodet. *Aut ab humano die.* Tametsi alii secus exponant: mea tamen sententia simplicius hoc est, vt dicamus metaphoricè diem pro iudicio accipi: quia & iuri dicũdo stati sunt dies, & ad certum diem rei citantur. Humanum vocat, vbi non ex veritate neque ex verbo Domini pronuntiatur, sed ex libidine vel temeritate hominũ: vbi denique nõ præsidet Deus. Sedeant, inquit, homines ad iudicandum prout libitum fuerit: mihi satis est quòd rescindet Deus quicquid pronuntiauerint. *Imò nec meipsum diiudico.* Sensus est, Ego me iudicare non audeo, qui tamen sum optimus mei cognitor: qualiter ergo vos quibus ego minus sum perspectus, me iudicabitis? Probat autem quòd se iudicare non audeat, quoniam vtcunque nullius mali sibi sit conscius, non tamen ideo absolutus sit coram Deo. Concludit ergo, in solum Deum competere quod sibi sumunt Corinthii. Ego, inquit, vbi me diligenter scrutatus sum, agnosco mihi nõ esse tã acutos oculos, vt penitus qualis sim, perspiciã: quare hoc Deo iudicãdũ relinquo, qui solus potest, & cuius hoc ius est proprium: vos qua ratione plus vobis vsurpabitis? Quia autem valde absurdum foret excludi omne genus iudicia, tã singulorũ de seipsis, quàm cuiusque de fratre suo, aut omnium simul de pastore: intellige Paulum hìc nõ loqui de factis hominũ, quæ vel bona vel mala ex verbo Domini cẽseri possunt: sed de hominis cuiusque dignitate, quæ hominũ arbitrio æstimari non debet. Dei vnius est statuere quãtus quisque sit, & quo honore dignus. Corinthii autem, spreto Paulo, alios in altum temere efferebant, quasi eorũ foro subesset ea cognitio, quæ ad solũ Deũ pertinebat. Hic est humanus dies cuius antè meminit: quum homines tribunal conscẽdunt, & (tãquã dii essent) præueniunt diem Christi, qui solus constitutus est à Patre iudex: assignant vnicuique gradũ honoris, collocant alios in alto, alios ad infima subsellia relegant. Quã autẽ habent discernendi regulã? tantùm quod palàm apparet intuentur: ita quod illis altum est ac honorabile, sæpe abominatio est coram Deo. Siquis rursum obiiciat, posse in hoc mundo ab operibus discerni verbi ministros, tanquam arbores à fructibus, id quidem verum esse fateor: sed considerandum est, quibuscum negotium habuerit Paulus, nempe qui solam ostentationem & pompam in iudicando sequebantur, & qui potestatem eam sibi arrogabãt à qua abstinuit Christus in hoc mundo, vt vnicuique sedem attribuerent in regno Dei. Non ergo vetat quin eos, quos fideles comperimus, sentiamus esse tales ac prædicemus: quin malos etiã operarios iudicemus ex verbo Dei: sed temeritatem illam damnat, vbi alii aliis ambitiosè, non pro suo merito, sed causa incognita præferuntur.

4 *Nullius mihi sum conscius.* Notemus Paulum hìc nõ de tota sua vita, sed tantùm de Apostolatus functione loqui. Neque enim si nihil prorsus sibi consciret, vera esset querimonia, qua deplorat se malum facere quod nolit, séque impediri à peccato, ne Deo totum se addicat, Rom. 7. 15. Sentiebat ergo Paulus habitans in se peccatum, & confitebatur: in Apostolatu autem, de quo hìc tractatur, tanta se integritate & fide gesserat

ſerat, vt conſcientia eum nulla in re argueret. Hæc eſt non vulgaris teſtificatio,& quæ aperte declarat quàm pium ſanctúmque fuerit eius pectus: ſe tamen ideo iuſtificari, hoc eſt, purum & ab omni reatu immunem coram Deo eſſe negat. Cur? quia ſcilicet Deus multo cernit acutius quàm nos: ac proinde quod nitidiſsimum nobis apparet, ſordet in eius oculis. Pulchra & apprime vtilis admonitio, ne Diuini iudicii ſeueritatẽ noſtra opinione metiamur. nos enim obtuſi ſumus, Deus autem pluſquã perſpicax: nos indulgenter nimiũ ſentimus de nobis, Deus autem ſeueriſsimus iudex. Quare verum eſt quod ait Solomõ, Prou. 21. 2. Suas ſingulis rectas vias videri, Dominum autem ponderare corda. Abutuntur Papiſtæ hoc loco ad concutiendam fidei certitudinem: & ſanè fateor, ſi reciperetur quod docent, nihil aliud nos poſſe tota vita quàm miſerè trepidare. Qualis enim animis tranquillitas cõſtabit, ſi ex operibus ſtatuendum ſit nunquid placeamus Deo? Fateor ergo ex præcipuo fundamento Papiſtarum non aliud ſequi quàm perpetuam conſcientiarum inquietudinem: ideóque docemus, ad promiſsionem miſericordiæ gratuitã, quæ nobis offertur in Chriſto, cõfugiendum: vt certò ſciamus nos reputari à Deo iuſtos.

5 *Proinde ne ante tempus iudicetis.* Ex hac concluſione patet, non vniuerſaliter reprehenſum fuiſſe à Paulo iudicium quoduis, ſed præceps & temerarium de rebus incognitis: non enim puris oculis intuebantur Corinthii qualis quiſque eſſet, ſed ambitione præoccupati, perperam hunc extollebant, illum deprimebãt: & ſe ingerebãt vltrà quàm hominibus fas ſit, ad definiendam cuiuſque dignitatem. Sciamus ergo quantum nobis permiſſum ſit, quid nunc cognitioni noſtræ ſubiaceat, quid in diem Chriſti differatur: nec vltra progredi tentemus. Quædam enim nunc palam cernuntur: alia ſepulta latent vſque ad diem Chriſti. *Qui reuelabit.* Si hoc verè de die Chriſti & proprie prædicatur, ſequitur, nunquam ita in hoc mundo res eſſe bene compoſitas, quin multa ſint tenebris implicita: nũquam tantum eſſe lucis, quin multa obſcura maneant. De hominum vita & factis loquor. Secundo membro explicat quæ ſit obſcuritatis & confuſionis cauſa, ne omnia nunc palàm ſint: quia ſcilicet miri ſunt receſſus & profundiſsimæ latebræ in cordibus hominum. ergo donec reuelentur cogitationes cordium, ſemper erunt tenebræ. *Et tunc laus erit.* Quaſi diceret, Vos nunc ô Corinthii, tanquam agonothetæ, coronatis alios, alios cum ignominia dimittitis: hoc autem ius & officium Chriſti eſt. Id facitis ante tempus, antequã liqueat quiſnam ſit dignus corona: Dominus verò diem præſtituit quo id demonſtret. Hæc vox ex bonæ conſcientiæ fiducia naſcitur: quæ etiam hoc boni affert, vt laudem noſtram in manu Dei reponentes, nihili faciamus inanem humani fauoris auram.

6 Hæc autem, fratres, transfiguraui in meipſum & Apollo, propter vos: vt in nobis diſceretis, ne quis ſupra id quod ſcriptum eſt, de ſe ſentiat: vt ne quis pro hoc vel illo infletur aduerſus alterum.

7 Quis enim te diſcernit? quid autem habes quod non acceperis? ſi verò etiam acceperis, quid gloriaris tanquam non acceperis?

8 Iam ſaturati eſtis, iam ditati eſtis, abſque nobis regnum adepti eſtis: atque vtinam ſitis adepti, vt & nos vobiſcum regnemus.

6 *Transfiguraui.* Hinc colligere licet, non Pauli ſtudioſos fuiſſe factionum authores, vt certè non ita erãt inſtituti: ſed eos qui vanis doctoribus ſe

per ambitionem addixerāt. Quia autem liberius & minore inuidia suum & fratrum suorum nomen proferre in mediū poterat, maluit in seipso ostendere vitiū quod erat in aliis: simul odiosè perstringit sectarū authores, & digito fontes monstrat, ex quibus manabat exitiale diuortium. Admonet enim, si contenti sint probis doctoribus, ab hoc malo fore immunes. *Vt in nobis.* Alii codices habent, Vt in vobis. Vtraque lectio bene quadrat, nec fit vlla sensus mutatio: hoc enim vult Paulus, Ego exempli gratia, hæc in me & Apollon transtuli, vt ad vos exemplum hoc transferatis. Discite ergo in nobis, hoc est, in hoc paradigmate quod in persona nostra tanquā speculū vobis proposui: vel, Discite in vobis, hoc est exemplum hoc ad vos accōmodate. Quid autē eos vult discere? nequis aduersus alium pro suo doctore infletur: hoc est, ne doctorum causa superbiant, eorúmque nominibus abutantur ad exercendas factiones, & scindendam Ecclesiam discordiis. Et obserua, tumorem aut elationē causam initiúmque esse omnium contentionum, dum quisque plus æquo sibi arrogans, alios sibi subiicere appetit. Particula hæc, *Supra id quod scriptum est*, bifariam potest exponi; vel vt ad Pauli scripta, vel vt ad Scripturæ testimonia quæ adduxit, referatur. Sed quia parum est in hac re momenti, liberum sit lectoribus eligere vtrum volent.

7 *Quis enim te discernit?* Sēsus est, Prodeat ille in medium quisquis est, qui eminere cupit, & sua ambitione turbat Ecclesiam: ego ex eo quæram, Quis eum aliis præferat, hoc est, quis hoc illi iuris contulerit, vt aliorum ordine eximatur, & sit aliis superior. Pendet autem hæc tota ratio ab ordine quem Dominus in Ecclesia sua instituit: vt membra corporis Christi inter se cohæreant, suo vnūquodque loco, suo ordine, suo officio, suo honore contentum. Si membrum vnum migrare de suo loco velit, vt in alterius locum transiliat, & officium inuadat: quid fiet corpori vniuerso? Sciamus ergo nos in Ecclesia sic collocatos esse à Domino, & suam cuique stationem sic attributam, vt mutuò nos iuuemus sub vno capite: sciamus etiam ita variis gratiis nos esse donatos, vt cum modestia & humilitate seruiamus Domino, & eius gloriæ studeamus, qui nobis quicquid habemus, contulit. Hoc igitur optimum remedium fuit corrigendæ eorum ambitionis, qui excellere volebāt, eos ad Deum reuocare: vt agnoscerent non vnumquenque suo arbitrio creari magnum vel humilem, sed hoc vnius esse Dei. porrò Deum nemini tantum deferre, vt in locum capitis euehatur: sed dona sua sic distribuere, vt glorificetur ipse solus in omnibus. Discernere, hic pro Eximium reddere, accipitur. Cæterùm non inscitè Augustinus hoc testimonio sæpe contendit aduersus Pelagianos, quicquid excellentiæ est in hominibus, non esse naturaliter ingenitū, vt adscribi queat vel naturæ vel generi: non acquiri etiam libero arbitrio, vt Deum obstringat: sed ex mera & gratuita eius misericordia manare. dubium enim non est quin hîc Paulus Dei gratiam hominū merito vel dignitati opponat. *Quid autem habes?* Confirmatio est superioris sententiæ: neque enim extollere se iure potest q nihil habet quo alios antecellat. Quid enim vanius, quàm gloriari absque materia? atqui nemo hominum quicquam excellentiæ à seipso habet: stultus ergo & ineptus est qui se extollit. Hoc verum est fundamentum Christianæ modestiæ, non placere nobis, quia sciamus nos bonorum omnium inanes esse ac vacuos: siquid boni Deus apud nos deposuerit, eò nos esse illius gratiæ magis obnoxios. denique in nullo gloriandum (sicuti ait Cyprianus) quia nihil nostrum sit. *Quid gloriaris tanquam non acceperis?* Obserua, nihil reliquum fieri gloriæ nostræ, vbi gratia Dei sumus id quod sumus. Atque id est quod habuimus capite primo, Christum nobis bonorum omnium esse fontem, vt discamus in Domino gloriari: quod tum demum facimus, vbi renuntiamus propriæ gloriæ. Neque enim Deus ius suum obtinet, nisi nobis exinanitis: vt appareat quicquid est in nobis laude dignum, aduentitium esse.

8 *Iam saturati estis.* Postquam seriò & absque figuris vanam eorum confidentiam repressit, nunc ironicôs quoque eam deridet: quia perinde atque omnibus numeris beati, sibi tantopere placeant: & gradatim quidem procedit

dit in exprimenda eorũ insolentia. Primùm, saturatos esse dicit, quod ad præteritum refertur: deinde adiungit *Ditatos*, quod ad futurum pertinet. postremò dicit, *Regnũ adeptos*, quod longè plus est, quàm vtrunque illorum: quasi diceret, Quid fiet vobis, quum non modò saturi in præsens vobis videamini, sed in futurum quoque diuites, imò reges? Simul ingratitudinem illis tacitè exprobrat, quòd eum despicere auderent: vel eos potius per quos omnia erãt adepti. *Absque nobis*, inquit: ego enim & Apollos, quorum tamen opera Dominus omnia vobis cõtulit, nulli iam apud vos sumus. Quàm est hoc inhumanum, placere sibi in Dei donis, & eos interea, per quos illa sis consequutus, despicere? *Atque vtinam sitis adepti.* Hîc testatur neque se illis inuidere fœlicitatem, si quam habeant, nec se initio hoc quæsisse, vt apud eos regnaret: sed tantùm vt eos adduceret ad regnum Dei. Ex aduerso tamen significat, imaginarium esse regnum illud quo superbiebant, falsam & perniciosam esse ipsorum gloriationem. hanc enim solam veram esse qua fruuntur omnes in commune filii Dei sub capite Christo, & quisque pro modo gratiæ sibi datæ. Nam his verbis, *Vt & nos vobiscum regnemus*, hoc significat, Adeò estis opinione vestra gloriosi, vt non dubitetis me despicere & mei similes: at videte quàm frustra superbiatis: neque enim vlla potest esse vestra gloria coram Deo, cuius non simus consortes: nam si Dei Euangelium habere, vobis gloriosum est: quid nobis, quorũ ministerio ad vos delatum est? Et certè hæc amentia superbis omnibus communis est, vt omnia ad se rapiendo, bonis omnibus se denudent, imò spe æternæ salutis se abdicent.

9 Existimo enim quòd Deus nos postremos Apostolos demonstrauerit tanquam morti destinatos: nam theatrum facti sumus mundo & Angelis, & hominibus.

10 Nos stulti ptopter Christum, vos autem prudentes in Christo: nos infirmi, vos autem robusti: vos gloriosi, nos autem ignobiles.

11 Ad hanc enim horam vsque & sitimus, & esurimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur,

12 Et circumagimur, & laboramus operantes manibus propriis: maledictis lacessiti, benedicimus: persequutionem patientes, sustinemus:

13 Conuitiis affecti, obsecramus: quasi execrationes mundi facti sumus, omnium reiectamentum vsque ad hunc diem.

14 Non quò pudorem vobis incutiam, hæc scribo: sed vt filios meos dilectos admoneo.

15 Nam etsi decem millia pædagogorum habueritis in Christo, non tamen multos patres: in Christo enim Iesu per Euangelium ego vos genui.

9 *Existimo enim.* Incertum est de sene loquatur solo, an Apollon etiam & Syluanũ comprehẽdat: nam tales interdum vocat Apostolos: malo tamen de ipso solo accipere. si quis latius extẽdere volet, facilè patiar: modò ne cum Chrysostomo intelligat, omnes Apostolos tanquam ignominiæ causa in postremũ locũ reiectos esse. *Postremos* enim haud dubiè vocat, qui in ordinem Apostolo-

licum post Christi resurrectionem asciti fuerant. Concedit autem similem iis se esse qui ostentantur populo, mox ad mortem trahẽdi. Hoc enim *Demonstrare* significat: vt qui in triumpho circunducebantur pompæ causa, & inde abripiebantur in carcerem strangulandi. Id clarius exprimit quũ addit, *Se theatrum factum esse*. Hæc, inquit, mea est conditio, vt miseriarũ mearum spectaculum mundo exhibeant, vt qui vel ad bestias damnati, vel ad ludum gladiatoriũ, aut aliud supplicii genus, in populi conspectum producuntur: nec id paucis spectatoribus duntaxat, sed toti mundo. Hic obserua mirabilem Pauli constantiam, qui quum hoc modo tractari se à Deo videret, non tamen frangebatur aut minuebatur animo. Neque enim impiorũ petulantiæ hoc imputat, quòd tanquam in ludum arenariũ cum ignominia protrahatur: sed totum Dei prouidentiæ tribuit. Secundum membrum, *Et Angelis & hominibus*, expositiuè accipio, in hunc sensum, Non modò terræ ludum & spectaculum, sed etiam cælo exhibeo. Vulgò hic locus de diabolis expositus fuit, quia videbatur absurdum ad bonos Angelos referre. verùm non intelligit Paulus, quicunque suæ calamitatis sint testes, eos tali spectaculo delectari: hoc tantùm vult, se ita gubernari à Domino, vt videatur ordinatus esse ad præbendum toti mundo ludum.

10 *Nos stulti propter Christũ*. Hæc antithesis tota est ironica & plena aculeis: quoniam scilicet indignum erat & absurdum, Corinthios modis omnibus beatos esse & gloriosos secundum carnem, quum magistrum patrémque suum viderent extrema ignominia & omne genus miseriis afflictari. Nam qui putãt Paulum ita se deiicere, vt seriò tribuat Corinthiis quæ deesse sibi fatetur, nullo negotio refelli possunt ex clausula quã postea subiungit. Est igitur ironica concesio, quòd Corinthios *Prudentes in Christo* vocat, & *Robustos*, & *Nobiles*: quasi diceret, Vos vnà cum Euangelio cupitis retinere laudem prudẽtiæ, quum ego non aliter Christum vobis prædicare potuerim, quàm si mundo stultescerem: nunc quum vestra causa libenter sustinuerim stultus esse aut haberi, reputate nunquid æquum sit, vos haberi velle prudentes. Quàm malè cohærent ista, me, qui fui magister, stultum esse propter Christum: vos autem manere prudentes? Atque ita Prudentia in Christo, non accipitur hîc in bonam partem: deridet enim Corinthios, quòd Christum & prudentiam carnis simul miscere vellent: quòd hoc esset res prorsus dissidentes velle coniungere. Similis est ratio sequentium membrorum, Vos estis robusti, inquit, & nobiles, hoc est gloriamini mundi opibus & præsidiis, non potestis ferre crucis ignominiam: me interea, vestra causa ignobilem, & contemptum, & multis infirmitatibus obnoxium esse, an rationi consentaneum est? Eò autem plus indignitatis habet hæc querimonia, quòd apud ipsos quoque infirmus & contemptibilis erat. In summa, vanitatem eorum deridet, quòd inuerso ordine, filii & discipuli gloriosi esse & nobiles vellent, quum pater obscurus esset, ac etiam omnibus mundi probris expositus.

11 *Ad hanc enim horam*. Cõditionem suam hîc tanquam in tabula depingit Apostolus, vt discant exemplo suo Corinthii altos illos spiritus deponere, & Christi crucem mansueto animo secum amplecti. Est autem summum artificium, quòd earum rerum commemoratione, quæ illum contemptibilem reddiderant, fidem suam singularem & indefessum promouendi Euangelii studiũ cõprobat: & rursum æmulos tacitè perstringit, qui quum nullum tale specimen edidissent, volebant tamen primi haberi. In verbis nihil est obscurũ, nisi quòd notandum est discrimen inter hæc duo participia, λοιδορούμενοι καὶ βλασφημούμενοι: quoniam λοιδορία est asperior dicacitas, quæ non tantùm perstringit hominem, sed acriter etiam mordet, famámque aperta contumelia sugillat: non dubium est quin λοιδορεῖν sit maledicto tanquam vulnerare hominẽ: proinde reddidi, *Maledicti Lacessiti*. βλασφημία est apertius probrum, quum quispiam grauiter & atrociter proscinditur. Quum dicit se sustinere persequutionem patiẽdo, & obsecrare pro maledicis: non tantùm cruce affligi se & humiliari à Deo, sed voluntaria quoque humilitate præditum esse significat. In quo fortè pseudoapostolos perstringit, qui adeò molles

les erant ac teneri, vt ne minimo quidē digito se attingi sustinerent. De labore loquens, addit, *Manibus propriis*, ad exprimendum melius artis suæ contemptum: quasi diceret, Non modò labore meo victum mihi comparo, sed manuario labore & sordido.

13 *Quasi execrationes mundi*. Duobus vocabulis vtitur, quorum prius significat, hominem qui publicis execrationibus pro vrbis expiatione deuouetur: tales enim, quòd in se recipiendo quicquid in vrbe est scelerum ac piaculi, reliquum populum expurgant, Græcis vocantur interdum καθαρμοὶ, sæpius tamen, καθάρματα. Paulus addendo præpositionem περι, videtur ad ritum ipsum piacularem respexisse, quòd miseri illi homines diris deuoti, per vicos circunducerentur, vt quicquid esset in angulis omnibus mali, secum auferrent, quo plenior foret lustratio. Pluralis numerus subindicare videri posset, eum non de seipso tantùm loqui, sed aliis suis collegis, qui non minori contemptui habebantur apud Corinthios. sed nulla ratio cogit ad plures quæ dicit extendere. Alterum nomē περίψημα, scobem & quoduis ramentum significat, tum etiam sordes quæ verriculo absterguntur. De vtroque lege annotationes Budæi. Quod ad præsentis loci sensum pertinet, Paulus vt extremam sui deiectionem exprimat, se instar hominis ad piaculum destinati, toti mundo abominabilem, & instar purgamentorum se fœtêre omnibus dicit. Priore tamē similitudine non innuit se expiatricem esse pro peccatis hostiam: sed hoc tantùm vult, probro & contumeliis nihil se ab eo differre in quem omniū execrationes coniiciuntur.

14 *Non quo pudorem*. Quoniam aculeos habebant superiores ironiæ, quibus exulcerari possent animi Corinthiorum: occurrit nunc offensioni, quum testatur non eo se animo hæc dixisse, vt pudefaceret eos, sed potius vt amore paterno eos admoneret. Certum quidē est hanc esse vim & naturam paternæ castigationis, vt pudore filium afficiat: nam initium resipiscentiæ est verecundia, quam concipit filius ex peccati exprobratione. Hoc ergo agit pater, filiū verbis castigando, vt eum ad displicentiam sui adducat. Et videmus huc spectasse quæ hactenus dixit Paulus, vt Corinthios sui puderet: quinetiam aliquanto pòst testabitur, se commemorare eorum vitia, vt pudefieri incipiant. Verùm id tantùm vult hoc loco, sibi non esse propositum ignominiam illis irrogare, aut exprobrandi animo eorum peccata in medium & palàm proferre: nam qui amice monet, hoc in primis studet, vt quicquid est pudoris, apud eum maneat quem admonet, atque ita sepeliatur. qui autem maligne exprobrat, sic incutit pudorem ei cui obiicit peccatum, vt omniū probro eum exponat. Simpliciter ergo negat Paulus, se exprobrādi animo hæc dixisse quæ dixerat, aut quò eorum existimationē læderet: sed paterno potius affectu se commonefecisse quid in ipsis desideraret. Quorsum autem hæc admonitio? nempe vt Corinthii qui inanibus tantùm ampullis inflati erant, discerent cum eo in humilitate crucis gloriari. neque eum amplius ob eas causas despicerent, ob quas meritò gloriosus erat coram Deo & Angelis: denique vt pristinum fastum exuentes, pluris stigmata Christi in eo facerent, quàm in pseudoapostolis vanam & fucosam ostentationem. Hinc autem colligāt doctores, tale in correctionibus semper adhibendum esse temperamentum, ne immodica acerbitate vulnerent animos, & (vt vulgari prouerbio dicitur) mel aut oleum aceto miscendum esse: in primis verò esse cauendum, ne videantur insultare iis quos castigant, aut eorum pudore delectari: quin potius dādam esse operam, vt nihil aliud quærere intelligantur, quàm vt ipsorum saluti sit consultum. Quid enim vociferando proficiet doctor, nisi illa quam dixi moderatione, acrimoniam obiurgationis condiat? Ergo si quid prodesse volumus hominum vitia corrigendo, testatum illis facere conuenit, ab amico animo correctiones nostras proficisci.

15 *Nam etsi decem millia*. Patrem se dixerat: hoc sibi apud eos peculiare ac proprium esse nunc ostendit, quia solus eos in Christo genuerit. In hac autem comparatione respicit pseudoapostolos, quibus omnia sic deferebant Corinthii, vt nullus iam propemodū apud eos Paulus ipse foret. Admonet ergo eos, vt cogitēt quis honor patri, & quis

pædagogo haberi debet: quasi diceret, Nouos istos doctores colitis: patior, modò me patrem esse vestrum, illos verò tantùm pædagogos esse memineritis. Authoritatem verò sibi asserendo, se alio præditum esse affectu significat, quàm essent illi quos in tanto pretio habebant. quasi diceret, Illi in vobis docendis elaborant: esto, sed alius est patris amor, alia solicitudo, aliud studium, quàm sit pædagogi. Quid si etiam ad illam quam prius obiecit, fidei ruditatem alludat? Nam quum fastu gigãtes essent Corinthii, fide pueri erant: ideóque ad pædagogos meritò allegantur. Taxatur etiam in ipsis doctoribus præpostera & maligna ratio, quòd primis tantùm rudimentis suos discipulos occupabant, vt suo magisterio semper deuinctos tenerent. *In Christo enim.* Ratio cur vnus ipse habendus sit pater Ecclesiæ Corinthiacæ: quia scilicet eam genuerit. Et verbis quidem appositissimis spiritualem generationẽ hic describit, quum dicit se genuisse in Christo, qui solus est vita animæ: causam verò formelẽ ponit Euangelium. Obseruemus ergo, tunc nos vere gigni coram Deo, dum Christo inserimur, extra quem non nisi mera mors reperietur: id verò fieri per Euangelium, quia quum natura simus caro & fœnum: verbum Dei, sicut Petrus 1. Epist. 1.24 ex Iesa. 40.6 docet, semen est incorruptibile, quo renouamur in vitam æternam. Tolle Euangelium, & omnes manebimus coram Deo maledicti & mortui. Idem postea verbum quo geniti sumus, lac nobis est ad nos educandos: idem solidus cibus ad nos perpetuò alendos. Siquis obiiciat, quum gignantur quotidie noui Deo filii in Ecclesia, cur patres esse negat Paulus qui sibi successerant? facilis est solutio, nẽpe quòd hic de Ecclesiæ primordio loquatur: vt enim plærique aliorum ministerio geniti fuissent, manebat tamen vni Paulo hic honor illibatus, quòd Ecclesiam Corinthiacam fundasset. Siquis iterum roget, annon patres censeri debeant pastores vniuersi: cur ergo titulũ hũc aliis omnibus detrahat Paulus, vt sibi vni vindicet? respondeo, hîc eum comparatiuè loqui. Proinde vtcunque alioqui Patrum titulus illis conueniret, respectu tamen Pauli nonnisi pædagogi erant. Tenendum etiam memoria quod nuper attigi, eum non de omnibus loqui (nam sui similes, vt Apollon, Syluanum, & Timotheum, qui solùm Christi regnum studebant promouere, facile passus fuisset ita nominari, & illis attribui summum honorem) sed eos taxare, qui peruersa ambitione alienam ad se gloriam transferebant: quales erant illi qui Paulo debitum honorem præripiebant, vt se venditarent eius spoliis. Et sane hodie eadem est vniuersalis Ecclesiæ conditio, qualis tunc fuit Corinthiacæ. Quàm enim pauci sunt qui affectu vere paterno, hoc est gratuito, Ecclesias prosequantur, séque in earum salutem impendant? Interea plurimi sunt pædagogi, qui mercenariam operam sic locant, vt fungantur quasi temporario munere, & interim populum obsequio & admiratione sui detineant. Quanquam tunc quoque bene agitur, quum multi sunt pædagogi, qui docendo saltem vtcunque prosunt, non autem falsæ doctrinæ corruptelis perdunt Ecclesiam. Et ego quum de pædagogorum multitudine conqueror, non intelligo Papisticos sacerdotes (neque enim eos hoc numero dignarer) sed qui nobiscum in doctrina consentientes, in suo magis quàm Christi negotio curando sunt occupati. Omnes quidem patres censeri volumus, & exigimus ab aliis filiorum obsequium: sed quotusquisque est qui præstet quo se patrem esse demonstret? Restat alia quæstio difficilior, Quum Christus Mat. 23.9 prohibeat nequem vocemus patrem in terris, quia vnus sit nobis in cælis Pater: quomodo audeat Paulus nomen Patris sibi sumere. Respondeo, propriè loquendo vnum esse Deum patrem, non animæ tantùm, sed etiam carnis: verùm quia quod ad corpus spectat, honorem nominis paterni communicat iis quibus sobolem largitur, sibi autem soli in animas paternum ius & titulum retinet: fateor hac ratione ipsum peculiariter vocari patrem spirituum, & discerni à patribus terrenis: quemadmodum Apostolus loquitur ad Hebræos. quia tamen sicut ipse solus propria virtute animas tum gignit, tum regenerat & viuificat, ita seruorum suorum ministerio ad hoc vtitur: nihil in eo est incommodi, si hu-

ius ministerii respectu vocentur patres, quia in hoc nihil Deo prorsus derogatur. Verbum (sicut diximus) spirituale est semen, eo nostras animas regenerat solus Deus sua virtute: sed ministrorum operam non excludit. Si ergo diligenter consideres quid per se agat Deus, quid per ministros agi velit: facilè intelliges quo sensu ipse solus dignus sit honore patris, & quatenus non imminuto ipsius iure, ministris eius nomen hoc competat.

16 Adhortor ergo vos, imitatores mei estote.

17 Hac de causa misi ad vos Timotheum, qui est filius meus dilectus & fidelis in Domino: qui vobis in memoriã reducat vias meas quæ sunt in Christo, quemadmodum vbique in omnibus Ecclesiis doceam.

18 Perinde quasi non sim ad vos venturus, inflati sunt quidam.

19 Veniam autem breui ad vos, si Dominus voluerit: & cognoscam non sermonem eorum qui sunt inflati, sed virtutem.

20 Neque enim in sermone regnum Dei est, sed in virtute.

21 Quid vultis? in virga veniam ad vos, an in dilectione spiritúque mansuetudinis?

16 *Adhortor vos.* Iam exprimit etiam suis verbis quid paterna sua admonitione ab illis requirat: nempe quum filii sint, ne degenerent à patre. Quid enim magis rationabile, quàm filios dare operam vt patri sint quàm simillimi? & tamen iure suo nonnihil cedit, dum rogando potius quàm imperando, eos huc hortatur. Cæterùm quatenus imitatores suos esse velit, infra 11.1 demõstrat, quum addit, sicut ipse erat Christi. Hæc moderatio semper tenẽda est, ne quem hominum sequamur, nisi quatenus nos ducit ad Christum. Qua de re hic agat, scimus. non modò crucis humilitatem refugiebãt Corinthii, sed patrem quoque suum despectui hac causa habebãt, quòd terrenæ gloriæ oblitus, in opprobriis Christi potius gloriabatur: séque & alios beatos putabãt, qui secundũ carnẽ nihil habebant contẽptibile. Admonet igitur eos vt suo exemplo se Christo in obsequiũ ad omnia perferenda addicãt.

17 *Hac de causa.* Sensus est, Vt sciatis qualis sit vita mea, & num imitatione dignus sim, Timotheum audite, qui fidus earum rerum testis esse poterit. Duo autem quum sint, quæ fidem hominis testimonio concilianṭ, notitia rerum quas narrat, & fides: vtrunque esse in Timotheo docet. Nam filium dilectissimum dum nominat, se illi familiariter notum, suáque omnia comperta esse docet. deinde vocat *Fidelem in Domino.* Duo quoque mandat Timotheo: vt Corinthiis reducat in memoriã quæ sponte meminisse debuerant, in quo eos tacitè arguit: deinde, vt ipsis testetur quàm æqualis vbique & constans sit sua docendi ratio. Verisimile autem est, pseudoapostolorum calumniis fuisse impetitum, quasi plus sibi iuris sumeret in Corinthios quàm in alios, aut aliter se gereret in aliis locis: neque enim frustra testatum hoc illis esse vult. Prudentis ergo ministri est, suas ita rationes constituere, & hanc tenere docendi regulã, nequid tale obiici illi queat, quin prõptam habeat defensionẽ ex re ipsa, sicut habuit Paulus.

18 *Perinde quasi non sim ad vos venturus.* Hic mos est pseudoapostolorum, captare bonorum absentiam, vt nullo impedimento insolescant, ac se iactent. Significat ergo Paulus, eos non posse suam præsentiam sustinere: vt malam eorum conscientiam coarguat, & ferociam reprimat. Contingit quidem interdum, homines improbos, quum datur insultandi occasio, ferrea fronte

palàm insurgere contra seruos Christi: nunquam tamen ingenuè prodeunt ad æquum certamen, sed potius obliquis artibus diffidentiam suam produnt.

19 *Veniam autem breui.* Falluntur, inquit, dum me absente cristas erigunt, quasi diuturnum hoc futurum sit. sentiēt enim breui quàm vana fuerit sua elatio. Non tam autem deterret eos, quasi fulminaturus sit suo aduentu, quàm eorum conscientias vrget ac premit: quia vtcunque dissimularēt, scirent tamen Dei virtute se instructum. Particula, *Si Dominus voluerit*, indicat nihil in futurum debere nos polliceri aliis, aut apud nos statuere, nisi hac exceptione addita, Quoad Dominus permittet. Vnde meritò Iacobus 4.15 hanc temeritatem ridet in hominibus, quòd deliberant quid post decennium sint facturi, quum ne vnam quidem vitæ horam certam habeant. Quanquam autem ad has loquendi formulas non astringimur perpetua necessitate: satius est tamen diligenter illis assuescere, vt in hac cogitatione identidem exerceamur, omnes nostras deliberationes subiiciendas esse Dei arbitrio. *Et cognoscam non sermonem.* Per Sermonem, intellige garrulitatem qua sibi placebant pseudoapostoli. pollebāt enim dexteritate aliqua & gratia loquēdi, zelo autem & efficacia Spiritus vacui erant. *Virtutis* nomine significat spiritualem efficaciam, qua præditi sunt qui seriò verbū Domini administrant. Sensus est igitur, Videbo nunquid tantam habeant materiam se efferendi: neque verò æstimabo eos ab externa loquacitate, in qua proram & puppim constituunt suæ gloriæ, & qua freti, nihil non sibi arrogant. Siquid existimationis habere apud me velint, virtutem illam afferant oportet, quæ veros Christi seruos à laruatis distinguit: alioqui eos cum tota sua pompa contemnam. frustra igitur eloquentia sua confidunt, quando mihi instar fumi erit.

20 *Neque enim in sermone.* Quia Dominus verbo suo tanquam sceptro Ecclesiam gubernat, sæpe Euāgelii administratio regnum Dei vocatur. Hic ergo per regnum Dei intellige quicquid huc spectat, & ad hunc finem destinatur, vt inter nos regnet Deus. Negat hoc regnū semone contineri: quantulum enim est, siquis disertè garrire sciat, & nihil habeat præter inanē tinnitum? Sciamus ergo externam docendi gratiam & dexteritatem esse instar corporis formosi & bene colorati: virtutem de qua hic Paulus loquitur, esse instar animæ. Iam ante vidimus hanc esse naturam Euangelicæ prædicationis, vt solida quadam maiestate intus sit referta. Hæc maiestas se exerit, vbi minister virtute magis quàm sermone cōtendit: hoc est, quum nec ingenii nec eloquentiæ confidentia nititur: sed spiritualibus armis instructus, asserendæ Domini gloriæ zelo, regni Christi erigendi desiderio, studio ædificationis, timore Domini, inuicta constantia, conscientiæ puritate, & reliquis necessariis dotibus in opus Domini strenuè incumbit: alioqui mortua est prædicatio, nec quicquam habet vigoris, quocunque tandem colore splendeat. Quamobrem alterius Epistolæ cap. 5.17, negat quicquam in Christo valere præter nouam creaturam, quod in eundem finem spectat: vult enim nullis nos externis laruis immorari, sed internæ tantùm Spiritus sancti virtuti insistere. Tametsi autem pseudoapostolorum ambitionem his verbis refutat: simul tamen peruersi iudicii Corinthios arguit, qui inde Christi seruos metiebantur, quod est in eorum virtutibus minimum. Insignis sententia, & quæ nihilo ad nos minus quàm ad illos pertinet. Euangelium nostrum quo superbimus, vbi plurimis, nisi in lingua, consistit? vbi nouitas vitæ? vbi spiritualis efficacia? neque id in plebe modò, sed quàm multi dum fauorem laudémque venantur ex Euangelio, tanquam profana quædam scientia foret, nihil aliud student, nisi vt eleganter ac subtiliter loquantur? Virtutem ad miracula restringi non placet, quia ex antithesi colligere promptum est, latius patêre.

22 *Quid vultis?* Qui epistolas diuisit in capita, debuit hinc potius facere initium quinti capitis. Nam quum hactenus stultā Corinthiorum elationem, vanam confidentiā, peruersum corruptúmque ambitione iudicium reprehēderit: nunc commemorat vitia quibus laborabant, quorum causa pudere ipsos debebat. quasi diceret, Vos perinde ac rebus optimè apud vos constitutis, e-

stis

stis inflati: at satius foret, status vestri infœlicitatem cum pudore & gemitu agnoscere: nam si pergitis, ego deposita lenitate, cogar seueritatem paternam in vos exerere. Sed hæc comminatio, qua liberam illis optionem facit, plus habet energiæ: testatur enim per se non stare quominus placidum se illis & mansuetum exhibeat, sed eorum vitio se ad seueritatem adigi. Vestrum, inquit, est eligere qualẽ me habere velitis: quod ad me spectat, ego ad lenitatem sum paratus: verùm si pergitis vt hactenus, mihi necesse erit virgã arripere. Ita insurgit postquam sibi asseruit paternam authoritatem apud eos: nam ridiculum fuisset exordiri ab hac comminatione, nisi antè viam sibi dicendo fecisset, eósque ad timorem præparasset. *Virgam* appellat seueritatem, qua pastor delicta populi corrigere debet. Huic opponit charitatem & spiritum mansuetudinis: non quia oderit filios pater quos castigat (nam ex amore potius castigatio proficiscitur) sed quia vultus tristitia & verborũ asperitate talẽ se præbet, quasi filio irasceretur. Vt clari' dicã vno verbo, pater qualencunque vultũ præ se ferat, filium semper amat: sed amorem hunc declarat, placidè & amabiliter eum docendo: dum eius peccatis offensus, durioribus verbis eum castigat, vel etiam ferula, irati personam induit. Quoniam igitur latet amor quum exeritur disciplinæ seueritas, meritò Paulus cum spiritu lenitatis coniungit charitatem. Sũt qui virgam pro excommunicatione hic accipiunt: ego autem, tametsi illis concedo excommunicationem esse partem huius seueritatis quã Paul' Corĩthiis denuntiat: tamẽ hanc latius extẽdo, nempe vt duriores omnès reprehensiones comprehendat. Hic obserua quis ordo bono pastori tenendus sit: sponte enim ad lenitatem propensus esse debet, vt alliciat potius ad Christum, quàm vi trahat. Hanc lenitatem, quoad in se est, retinere debet, nec vnquam ad amarulentiam, nisi coactus, descendere. Cæterùm vbi opus est, virgæ parcere nõ debet: nam sicut dociles ac voluntarii placidè tractandi sunt, ita in præfractis & contumacibus necessarium vsum habet asperitas. Et videmus vt verbũ Dei non simplicem contineat doctrinam, sed amaris etiã reprehensionibus aspersum sit, vt ferulam pastoribus suppeditet. Fit enim sæpe populi contumacia, vt qui natura mitissimi sunt pastores, quasi alienam personam, rigidè & duriter agendo, induere cogantur.

CAP. V.

1 OMnino auditur in vobis scortatio, & talis scortatio, quæ ne inter Gentes quidem nominatur, vt quis vxorem patris habeat.

2 Et vos inflati estis: ac non magis luxistis, vt è medio vestri remoueretur qui facinus hoc admisit.

3 Ego quidem certè tanquam absens corpore, præsens autem spiritu, iam iudicaui tanquam præsens qui hoc ita designauit.

4 In nomine Domini nostri Iesu Christi, congregatis vobis & spiritu meo, cum potentia Domini nostri Iesu Christi, eiusmodi, inquam, hominem

5 Tradere Satanæ in exitium carnis, vt spiritus saluus fiat in die Domini Iesu.

1 *Omnino auditur*, &c. Quoniam illæ (sicuti dictum est) contentiones ex arrogantia & nimia confidentia oriebãtur, opportunè transit ad commemorandos eorum morbos, quorũ agnitione humiliari ipsos decebat. Primò admonet quantum flagitium sit, quòd patiantur vnum è grege suo abuti nouerca sua ad libidinẽ. Incertum est autem eámne à patre suo abduxerit tanquam scortum

qua-

an coniungii pretextu ipsam tenuerit. Verùm id ad rem non magnopere pertinet: nam vt illa fuisset nefaria & execranda scortatio: ità hoc incestum fuisset coniugium,& alienum ab honestate decoróque naturæ. Iam ne dubiis suspicionibus grauare eos videatur, dicit se rem notam & vulgatam proferre. Nam particulam ὅλως sic accipio, vt exprimat non fuisse dubium rumorē, sed rem manifestam,& passim cum magno offendiculo publicatam. Quia tale genus scortationis, ne inter Gentes quidē nominari dicit: quidam eum ad incestum Ruben respexisse putant, qui etiam nouercā incestauerat. Putant ergo Paulum non fecisse mentionem Israelis, quòd tale illic probrum accidisset. quasi verò non multos eiusdem formæ incestus referant etiam Gentium historiæ. Est igitur commentum illud alienum prorsus à mente Pauli: nam quòd Gentes potius quàm Iudæos nominat, eò magis sceleris turpidinem amplificare voluit. Vos, inquit, flagitium tanquam rem licitā permittitis: quod ne inter Gentes quidem toleraretur: imò quod semper horrori fuit, & instar portenti habitum. Quòd ergo inter Gentes audiri negat, eo non intelligit nihil vnquam tale extitisse, vel in historiis non referri, de quo compositæ sunt etiam tragœdiæ: sed esse Gentibus detestabile, non secus ac fœdum & horrendum monstrum. est enim belluina libido, quæ ipsum quoque naturæ pudorem tollit. Si quispiam quærat, nunquid æquum sit exprobrari omnibus vnius hominis peccatum: respondeo, non accusari Corinthios quòd vnus apud eos peccasset, sed quòd flagitium grauissima vltione dignū conniuendo alerent, quemadmodum sequitur,

2 *Et vos inflati estis*. Nō pudet vos, inquit, gloriari in tanta humilitatis materia? Antè negauerat, vel in summa excellentia gloriandum esse, quia nihil habeant homines proprium, sed sola Dei gratia excellant: nunc autem alia eos via aggreditur. Estis, inquit, cooperti ignominia: quis ergo superbiæ aut elationi loc⁹? Mira enim cæcitas est, quasi Angelis & hominibus inuitis, in mediis probris gloriari. Quum dicit, *Non magis luxistis*, argumentatur à contrario; vbi enim luctus est, cessat gloriatio. Quæri potest, curnam lugere debuerint alienum peccatum. Respondeo, duas esse causas. nam & propter communionem quæ inter Ecclesiæ membra est, affici omnes tā exitiali vnius lapsu decuit: & quum perpetratur in aliqua Ecclesia tale flagitium, ita reus est eius author, vt totus cætus quodammodo polluatur. Quemadmodū enim Deus patremfamiliâs in vxoris aut liberorū probro humiliat, & totā cognationē in vni⁹ turpitudine: ita cogitare debet vna quæque Ecclesia, se macula dedecoris aspergi quoties aliquod apud se turpe scelus perpetratur. Quinetiā videmus Iosu. 7.1 vt propter sacrilegium vnius Achā, ira Dei in totum Israelem exarserit: non quia tam crudelis sit Deus, vt propter alienum scelus aduersus innocentes sæuiat: sed quemadmodum quoties tale quid in vno populo accidit, iam quoddam iræ eius indiciū est: ita publica priuati delicti correctione declarat, totum corpus mali contagione tactum pollutúmque esse. Hinc colligere promptum est, officium cuiusque Ecclesiæ esse, lugere singulorum membrorum peccata, tanquā domesticas calamitates quæ ad totū corpus pertineant. Et certè hoc piæ iustæque correctionis initium est, mali displicentia ad sanctum zelum accendi: quia alioqui amarulenta erit seueritas. *Vt è medio vestri remoueretur*. Hic iam clarius exprimit quid in Corinthiis accuset: nempe ignauiam, quòd ad tantam abominationem conniuerent. Vnde etiam apparet, hac potestate præditas esse Ecclesias, vt siquid est intus vitii, disciplinæ seueritate corrigant vel eiiciant: neque posse excusari quæ non aduigilant, vt à sordibus repurgentur. Dānat enim hîc Corinthios Paulus, cur? quòd in puniendo vnius scelere fuerint negligētes. atqui immeritò reos ageret, si deficeret eos facultas. Excōmunicationis ergo potestas hoc loco stabilitur. Rursum vt hæc animaduersionis ratio Ecclesiis data est in manum, ita quæ non vtuntur dū res postulat, eas peccare hîc ostendit Paulus. alioqui enim iniquus foret Corinthiis, vitiū illis hoc imputādo.

3 *Ego quidem certè*. Quia deerant officio suo Corinthii, postquam eorum socordiam damnauit, nunc quid faciendum sit, docet: nēpe vt hæc macula deleatur

doleatur, exterminandum esse incestum illum à fidelium contubernio. Remediũ ergo morbi præscribit, excommunicationem, quam tandiu differendo, peccauerant. Quòd dicit *Se corpore absentem*, iam illud decreuisse, in eo Corinthiorum ignauiam grauius accusat: subest enim tacita antithesis, acsi diceret, Vos qui præsentes estis, debueratis pridem huic morbo mederi, ante quorum oculos assidue versatur: desidetis tamen, ego verò ne absens quidem ferre possum. Ne tamen obstreperet quispiam in tanta locorum distantia, temere ex rumoribus iudicium ferre, *Spiritu se præsentem* asserit: significans non minus sibi constare officii rationem, quàm si coram adesset, ac rem cerneret oculis. Iam de modo excommunicationis quid doceat, videre operæpretium est.

4 *Congregatis vobis & spiritu meo.* Hoc est, Congregatis mecum, sed in spiritu: quoniam corpore in vnum conuenire non poterant. hoc tamen perinde fore testatur, acsi palàm adesset. Animaduertendum quòd Paulus, quãuis Apostolus foret, non pro sua libidine excommunicat solus: sed consilium cum Ecclesia participat, vt communi authoritate res agatur. Præit quidem ipse, viámque demonstrat: sed dum alios sibi adiungit socios, satis significat, non esse priuatam vnius hominis potestatem. Quoniam autem multitudo, nisi consilio regatur, nihil vnquam moderatè nec grauiter agit: erat in veteri Ecclesia ordinatum presbyterium: hoc est, collegium seniorum, cuius, omnium consensu, prima erat cognitio: inde res ad populum, sed iam præiudicata, deferebatur. Quicquid sit, à Christi Apostolorúmque instituto, ab ordine Ecclesiæ, ab ipsa deinde æquitate alienum est, penes vnum hominem hoc ius deponi: vt quos velit, suo arbitrio excommunicet. Notemus ergo hanc moderationem tenendam esse in excommunicatione, vt communi seniorum cõsilio, & ex plebis consensu exerceatur hæc disciplina: atque hoc esse remedium, quo tyrannidi obuiam eatur. Nihil enim Christi disciplinæ magis aduersum, quàm tyrannis: cui aperta est ianua, si tota potestas vni permittitur. *In nomine Domini nostri.* Neque enim satis est nos coire in vnũ, nisi id fiat in Christi nomine: nã & mali cõueniunt ad conspirationes impias & nefarias. Porrò ad hoc, vt conuentus agatur in Christi nomine, duo requiruntur, vt ab inuocatione nominis ei⁹ fiat exordium: deinde nequid tẽtetur nisi ex eius verbo. Tunc ergo demum auspicatò aggrediuntur homines quicquid agendum suscipiunt, quum ex animo Dominum inuocant, vt eius Spiritu gubernentur, vt eius gratia dirigantur eorum consilia ad fœlicem successum: deinde quum os ipsius interrogãt, sicut loquitur Propheta Ies. 30.2: hoc est, consultis eius oraculis, se suáque consilia omnia eius voluntati in plenam obedientiam addicunt. Hoc si vel in minimis actionibus fieri conuenit, quanto minus in grauibus seriisque negotiis est omittendum? omniũ verò minimè, quum Dei potius negotiũ quàm nostrum agimus. Exempli gratia, Excõmunicatio, non hominum, sed Dei ipsius est institutum: quoties ergo ea vtendũ est, vnde exordiemur nisi à Deo? In summa, dũ iubet Paulus Corinthios in nomine Christi conuenire, non id tantùm requirit, vt Christi nomen obtendant, aut ore profiteantur (nã id impiorum quoque commune est) sed verè & ex animo ipsum quærãt, deinde eo ipso grauitatem pódúsque actionis significat. Addit *Cum potentia Domini nostri.* nam si vera est promissio, Quoties duo aut tres congregati in meo nomine fuerint, ego in medio eorum sum, Matt. 18. 20: sequitur opus esse Christi quicquid fit in tali congregatione. Hinc colligimus quanti sit momenti coram Deo excommunicatio legitima, quum Dei virtute subnixa sit. Nam & illud impleri oportet, Quicquid ligaueritis in terra, erit in cælis ligatũ, Mat. 18.18. Sicut autem hæc sententia non mediocrem horrorẽ incutere debet contemptoribus: ita etiã tam fideles pastores, quàm totæ Ecclesiæ hinc admonẽtur quanta religione in re tam seria progredi debeant. Certum enim est, non hominum arbitrio aut opinionibus alligatam esse Christi potentiam, sed coniunctam cum æterna eius veritate.

5 *Tradere Satanæ in exitiũ carnis.* Quoniã ista virtute inter alias præditi erant Apostoli, vt malos & cõtumaces Satanæ subiicerẽt, eóque tãquã flagello vterẽtur

ad eos corrigendos: Chrysostomus & qui eũ sequuntur, ista Pauli verba referũt ad tale genus castigationis, queadmodũ exponi solet alter locus de Alexãdro & Hymenæo, 1. Tim. 1. 20. Tradere ergo Satanæ, nihil aliud esse sentiunt, quàm grauem aliquam corporis pœnam infligere. Sed ego dum totum contextũ propius intueor, & simul confero quæ in posteriore Epistola habentur: omissa illa interpretatione, tanquam coacta & à sensu Pauli aliena, de excommunicatione simpliciter accipio. Est enim apta loquutio, Tradere Satanæ, pro Excommunicare: quia sicut in Ecclesia regnat Christ⁹, ita Satã extra Ecclesiam: quemadmodum etiam annotauit Augustinus, Sermone de verbis Apostoli 68. vbi locum hunc exponit. Quia ergo hac lege in Ecclesiæ communionem recipimur, & in ea manemus, vt sub fide simus tutelâque Christi: dico eum qui eiicitur extra Ecclesiam, quodammodo Satanæ tradi in potestatem, quia extraneus fit & alienatur à Christi regno. Particula quæ sequitur, In exitium carnis, ad mitigationem posita est. significat enim Paulus, non ita Satanæ permitti qui corrigitur, vt prorsus intereat, vel vt diabolo in perpetuam seruitutẽ dedatur, sed esse dãnationẽ tẽporariã: neque id modò, sed quæ futura sit salutaris. quia enim spiritus tã salus quàm damnatio æterna est, damnationem carnis pro temporali accepit. quasi diceret, Hîc eum ad tempus dãnabim⁹ in mundo, vt in regno suo eum Dominus seruet. Ita soluitur obiectio qua nonnulli refellere hanc expositionẽ nituntur: nã quũ feratur in animã potius quàm in externum hominẽ sententia excõmunicationis, rogant quî conueniat eam vocari carnis exitium. Ego autem (sicuti iam attigi) respondeo, hac tantùm ratione carnis exitium opponi saluti spiritus, quia illud temporale sit, hæc æterna. Quo sensu dies carnis Christi vocat Apostolus ad Hebræos 5. 17, curriculum mortalis vitæ. Ecclesia autem seuerè eos qui peccarũt castigando, in hoc mũdo non parcit, vt Deus parcat. De excommunicationis ritu, caussis, necessitate, finibus, moderatione, siquis habere plura volet, petat ex Institutione nostra.

6 Non est bona gloriatio vestra. an nescitis quòd exiguũ fermentum totam massam fermentat?

7 Expurgate ergo vetus fermentum, vt sitis noua conspersio, sicut estis azymi: nam Pascha nostrum pro nobis immolatum est, Christus.

8 Proinde epulemur non in fermento veteri, neque in fermẽto malitiæ & prauitatis, sed in azymis sinceritatis & veritatis.

6 *Non est bon.* Gloriationẽ eorum non ideo tantùm damnat, quòd seipsos contra quam homini fas est, efferebant: sed quia sibi in vitiis placebant. Prius homines exinaniuit omni gloria: quia enim nihil est illis proprium, quantunuis excellant, omnia vni Deo debere ostendit. Hîc verò non disputat, fraudari Deum iure suo, quum sibi virtutum laudem arrogant mortales, sed ineptè desipere Corinthios, qui sine materia cristas erigunt. Nam superbiebant perinde acsi omnia fuissent apud se aurea, quum tamen tantum flagitii ac dedecoris inter ipsos foret. *An nescitis.* Ne putarent rem esse nullius aut leuis momenti tantum malum fouere, ostendit quàm exitialis sit indulgentia in hac parte, & dissimulatio. Vtitur autem prouerbiali sententia, qua significat vnius hominis contagione infici totam multitudinem. Habet enim hæc parœmia hoc quidem loco eũdem sensum cum illis Iuuenalis,

-grex totus in agris Vnius scabie cadit, & porrigine porci: Vuáque cõspecta liuorem ducit ab vua. Dixi, hoc loco, quia alibi Paulus diuerso sensu ipsa vtitur, sicut videbimus Galat. 5. 9

7 *Expurgate ergo.* Quia similitudinem mutuatus erat à fermento, eam adhuc retinet: tametsi ab hypothesi trãsitum facit ad generalem doctrinam: non enim amplius de incesto loquitur, sed generaliter eos hortatur ad vitæ purita-

tem

rem: quia non possimus in Christo manere, nisi repurgemur. Solet hoc facere non rarò: vt quum aliquid in specie dixit, inde occasionem sumat transeundi ad generales exhortationes. Fecerat mentionem fermenti alia de causa, sicut vidimus: quoniam hæc eadem metaphora congruebat generali doctrinæ, quam nunc subiungit, eam hucusque porrigit. *Pascha nostrum.* Antequam ad rem veniam, pauca dicam de verbis. *Vetus fermentum* eadem ratione vocatur, qua vetus homo: præcedit enim in nobis naturæ corruptio antequam Christo renascamur. vetus ergo dicitur quod afferimus ex vtero: & interire debet quũ renouamur Spiritus gratia. Verbum. ἐθύθη, quia inter Christi nomen & sacrificii medium est, ad vtrunque referri potest: ego ad sacrificium retuli. quanquam in eo parum est momenti, quia sensus nihil mutatur. ἑορτάζωμεν, pro quo Erasmus reddidit Festum celebremus, significat etiam, post immolatum sacrificium, solenni epulo communicare: quæ significatio præsenti loco magis quadrare visa est. Itaque sequutus sum Veterem interpretem potius quàm Erasmum, quia hic sensus mysterio quod Paulus tractat, longè est aptior. Nunc ad rem: Paulus dũ ad sanctitatem vult Corinthios hortari, quod olim in Paschate figuratũ fuit, impleri debere hodie in nobis admonet, & quæ sit veritatis ad figuram analogia, explicat. Primò, quoniam Paschatis duæ fuerunt partes, sacrificium & sacrum epulum: vtranque ponit. etsi enim agnum paschalem quidam pro sacrificio non habent: ratio tamen euincit sacrificium propriè fuisse: nam illic sanguinis aspersione populus reconciliabatur Deo. non est autem reconciliatio absque sacrificio. deinde id palàm nunc Apostolus cõfirmat: nam verbo θύεσθαι vtitur, quod sacrificiis aptũ est: nec aliter staret eius cõtextus. Immolabatur ergo agnus quotannis, sequebatur deinde epulum, cuius celebritas septem dies continuos durabat. Christus, inquit Paulus, est Pascha nostrum, is semel immolatus fuit: & quidẽ hac lege, vt vis immolationis vnicæ sit æterna. Restat nunc vt vescamur: nõ quotannis semel, sed perpetuò. In hac verò sacri epuli solennitate abstinendũ à fermento nobis est: sicut Patribus abstinere Deus præcepit. sed quali fermento? sicut illis pascha fuit externum veri Paschatis figura: ita etiam accessiones, figuræ erant eius veritatis quam hodie tenemus. Si ergo Christi carne & sanguine pasci velimus, afferamus ad hoc epulum sinceritatem & veritatẽ. hi sint nostri azymi panes, facessat omnis malitia & prauitas: quoniam Paschati fermẽtum miscere nefas est. In summa, nos tunc fore Christi membra testatur, si malitiæ & fraudulẽtiæ renuntiemus. Interea notandus est hic locus, vnde patet vetus Pascha non præteriti modò beneficii, μνημόσυνον fuisse, sed venturi etiam Christi sacramentum: à quo hòc habemus, vt transeamus de morte in vitam. Alioqui non staret illud, Corpus legaliũ vmbrarũ esse in Christo. Col. 2. 17. Valebit etiam hic locus ad refellendum Missæ Papalis sacrilegium. Neque enim quotidie offerri Christum Paulus docet, sed peracto semel sacrificio, hoc restare, vt spirituale epulum tota vita celebretur.

9 Scripsi vobis in Epistola, Ne cõmisceamini scortatoribus:

10 Neque in vniuersum scortatoribus mũdi huius, vel auaris, vel rapacibus, vel idololatris: quandoquidem debuissetis ex hoc mundo exire.

11 Nunc autem scripsi vobis, Ne cõmisceamini: si is qui frater nominatur, vel scortator sit, vel auarus, vel idololatra, vel maledicus, vel ebriosus, vel rapax: cũ tali ne cibũ quidẽ sumatis.

12 Quid enim mea refert extraneos iudicare? an non eos qui intus sunt, iudicatis?

13 Extraneos verò De⁹ *iudicat: eiicite scelestũ ex vobisipsis.*

9 *Scripsi vobis in epistola.* Ista epistola de qua loquitur, hodie non extat. Nec dubiũ quin multæ aliæ exciderint: sed satis est quòd nobis supersunt quas sufficere Dominus prouidit. Cæterùm, hic locus propter obscuritatem ad varios sensus torquetur: quibus refellendis non puto mihi necesse esse immorari, si eũ qui mihi genuinus videtur esse, protulero. Reducit Corinthiis in memoriam quid illis iam præceperit: nempe vt ab improborum consuetudine abstinerent. Hoc enim est *Commisceri*, familiariter versari cum aliquo, & eius consuetudine implicari. Porrò cõmemoratio ista ad exprobrandam segnitiem valet, quòd admoniti cessauerant. Addit exceptionem, quò melius intelligant ad Ecclesiæ domesticos id propriè spectare: quum de mundo fugiendo non sint admonendi. Interdicit igitur in summa Corinthiis eorum consuetudine, qui quum se fideles profiteantur, flagitiosè tamen & cum Dei probro viuunt. Perinde autem id est, acsi diceret, Quicunque fratres haberi volunt, aut sanctè honestéque viuant, aut à piorũ cœtu excommunicentur, & ab eorum vsu & cõsuetudine abstineant omnes boni. De impiis superuacuum esset mentionem facere, quando sponte eos fugere debetis, etiamsi nihil moneam. Cæterùm exceptio hæc crimen torporis auget, quòd in sinu Ecclesiæ fouerent hominem sceleratum. turpius enim est domesticos non curare quàm exteros.

10 *Quandoquidem debuissetis.* In hoc præsertim membro variant interpretes. Dicũt enim aliqui, Citius è Græcia migrare vos oportet. Ambrosius autem, Potius vobis est moriendum. Erasmus resoluit in optatiuum, acsi Paulus diceret, Vtinam quidem è mundo liceret penitus exire: sed quia id non potestis, saltem ab iis exeatis qui falsò Christianos se vocãt, & pessimo interea exemplo viuunt. Propius aliquanto ad verisimilitudinẽ accedit Chrysostomi expositio, secundùm quem hic est sensus, Quum iubeo vos à scortatoribus fugere, non quoslibet intelligo: alioqui aliũ mundũ quærere oporteat. Viuendũ enim nobis est inter spinas, quandiu in terra peregrinamur: sed hoc tãtùm exigo, ne vos commisceatis cum scortatoribus, qui fratres censeri volunt: ne videamini eorum nequitiam tolerando, probare. Ita *Mundi* nomen, hîc pro vita præsenti erit capiendum, sicut Ioan. 17.15, Non rogo, Pater, vt eos tollas è mundo, sed vt liberes à malo. Aduersus hanc expositionem obiici possit quæstio, Quum hoc dixerit Paulus pro eo tempore quo permisti adhuc impiis erant Christiani, & inter eos dispersi: quid nunc agendũ sit, postquam omnes Christo nomẽ dederunt? Nam hodie quoque è mundo migrandum sit, si velimus malorum consortiũ fugere: atqui nulli extranei sunt, vbi omnes Christi nomẽ præ se ferunt, & per Baptismum illi sunt consecrati. Sicui Chrysostomum sequi libeat, huic non difficilis erit responsio, Paulum hîc pro confesso sumpsisse quod verum est, vbi ius est excõmunicandi, facile remediũ esse quo segregẽtur mali à bonis, si Ecclesiæ officiũ suũ faciãt. Aduersus extraneos nulla erat Christianis iurisdictio Corinthi, nec coercere dissolutã eorũ vitã poterãt: necesse ergo illis fuisset mundum relinquere, si malos quorum vitiis mederi non poterãt, fugere voluissent. Ego quia non libenter interpretationes recipio, quæ aliter accommodari verbis nequeunt, quàm si verba ad ipsas torqueantur, aliam ab his omnibus diuersam magis amplector, vt *Exire*, pro Segregari sumatur: *Mundus* pro mũdi inquinamentis. quasi diceret, Quid opus est vobis præcipere de filiis seculi, quando vt semel renũtiastis mũdo, ita oportet vos ab eorum consortio subducere? totus enim mundus in maligno positus est. Sicui ea non placet, est hæc quoque altera probabilis, Non scribo vobis in vniuersum vt fugiatis societatem scortatorum huius seculi: quanquam id sponte facere debetis, etiamsi non admoneam. Mihi tamen magis probatur illa superior. nec verò eã primus excogitaui, sed ab aliis prius adductam, melius (ni fallor) aptaui contextui Paulino. est ergo species quædam prætermissionis, quum se extraneorum mentionem facere negat, quoniam ab illis iam segregati esse debeant Corinthii, vt sciãt, domi quoque seruandam esse hanc disciplinam fugiendi malos.

11 *Si is qui frater nominatur.* Græcè participium est absque verbo: quod qui

qui ad sequentia referunt, coactum sensum inducunt, & alienū à mente Pauli. Fateor quidem veram esse sententiam illam, & obseruatu dignam, neminem posse iudicio Ecclesiæ corrigi, nisi cuius peccatum notum sit: verùm illuc trahi non possunt hæc Pauli verba. Intelligit ergo, Siquis censeatur inter vos frater, vitæ autem sit flagitiosæ & Christiano indignæ, abstinete ab eius contubernio. In summa, nominatio hæc falsa est professio, cui res ipsa non respondet. Porrò hîc integram scelerū enumerationē non ponit, sed quinque aut sex enumerat exēpli gratia: deinde sub dictione *Tali*, reliqua comprehendit: nec alia nominat, nisi quæ sub hominum notitiam cadunt. Nam interior impietas, & siquid occultum est, ab Ecclesia non iudicātur. Cæterum: dubium est quid per *Idololatram* intelligat. Idolis enim deditus esse quomodo potest is qui Christo nomen dedit? Nonnulli fuisse tunc putant inter Corinthios, qui dimidia tantùm ex parte Christū amplecterētur, prauis interim superstitionibus nihilominus impliciti: qualiter Israelitæ olim, deinde Samaritani, qualemcunque habebant Dei cultum, quem tamen impiis superstitionibus polluebant. Ego autem potius de iis intelligo, qui quum idola contemnerēt, quò tamen impiis gratificarentur, simulatum idolis cultum exhibebant. Tales in cœtu Christianorum ferendos negat Paulus: & meritò, vt pote qui tam facile Dei gloriam prostituerent. Notandæ autē sunt circunstantiæ, quòd quum Ecclesiam illic haberent in qua possent Deum purè adorare, & legitimo sacramentorum vsu frui, sic veniebant in Ecclesiam, vt profanæ impiorum communioni non renuntiarent. Hoc ideò dico, nequis tam exacta seueritate vtendum putet in eos qui hodie sub Papæ tyrannide dispersi, vitiosis multis ritibus se contaminant: quos ego quidem grauiter peccare in hac parte dico, & seuerè redarguendos esse fateor, assiduéque vrgendos, vt se aliquando totos Christo consecrare discāt: sed eò vsque progredi non audeo, vt excommunicando censeam: quia dissimilis est eorum ratio. *Cū tali ne cibum quidē sumatis.* Primò sciēdum est, totamne Ecclesiam, in singulos hîc compellet. Respondeo, singulis hoc quidem dici, sed pendêre tamen à communi disciplina. neque enim excommunicandi potestas vnicuique mēbro cōcessa est, sed vniuerso corpori. quē verò excōmunicauit Ecclesia, illū nemo fideliū in familiaritatem suā recipere debet: alioqui vilesceret Ecclesiæ authoritas, si singulis liceat admittere ad suam mensam qui à mensa Domini exclusi sunt. Per cibi communicationem intelligitur vel contubernium, vel interior cōuictus: nihil enim prohibet quominus, si in diuersorium ingressus, videā excommunicatum quempiam assidere, simul cum eo prandeam: neque enim eius excludendi mihi est potestas. sed intelligit Paulus, quatenus liberum nobis est, fugiendam esse consuetudinem eorū quos à communione sua Ecclesia resecuit. Hac seueritate non contentus Romanus Antichristus, ad interdicta vsque prorupit, nequis cibo, igne, potu, vel aliis vitæ adminiculis excōmunicatū iuuet. Nō est autē ille disciplinæ rigor, sed tyrannica barbaráque inhumanitas, quæ prorsus cū Pauli sentētia pugnat. Vult enim non tanquam inimicum haberi, sed tanquā fratrem, eum quem ideo publicæ ignominiæ nota afficimus, vt pudorē suffusus resipiscat. Et hac tanta crudelitate, si Deo placet, etiam in homines innoxios sæuiunt. Vt autem demus quosdam interdum hac pœna esse non indignos: dico tamē ipsum genus interdicti à foro Ecclesiastico penitus abhorrere.

12 *Quid enim mea refert extraneos.* Nihil obstat quominus illos quoque iudicemus: quinetiam iudicio verbi quod nobis commissum est, ne diaboli quidē eximuntur. Sed Paul' hîc de iurisdictione quæ Ecclesiæ propria est, loquitur: quasi diceret, Dominus hac potestate nos instruxit, quam exerceamus in eos qui ex familia sunt. Est enim hæc correctio pars disciplinæ, quæ intra Ecclesiam continetur, ad alienos vsque non pertingit. Non pronuntiamus ergo his suā damnationem, quia Dominus eos cognitioni nostræ foróque nō subiecit, quod ad istā correctionē censurámque spectat. Itaque cogimur Dei iudicio relinquere. Quo sensu dicit Paulus, Deū fore ipsorū iudicem; quia scilicet non secus ac feras

bestias, sine fræno vagari patitur, quia nemo est qui eorũ petulãtiã coerceat.

13 *Eiicite scelestum.* Exponi solet hoc de mœcho nouercæ. Nam qui malum accipiunt pro malitia, Græcis Pauli verbis refellũtur, vbi articulus est generis masculini. Quid tamen si ad diabolum referas potius? qui certè in persona improbi hominis & scelesti alitur, vt inter nos sedem figat. Nam ὁ πονηρὸς simpliciter & sine adiectione, scelerum omnium principem magis, quàm hominem quemlibet prauum designat. Si placeat hic sensus, admonet Paulus quanti intersit nõ ferre improbos: quia hoc modo exterminatur regno suo Satan, quod in malorum licentia inter nos occupat. Cæterùm, siquis de homine dictum malit, non repugno. Cur autem Chrysostomus rigorem legis cum Euangelii clementia comparet, quia Paulus excommunicatione contentus fuit in eo scelere, de quo lex capitis pœnam exigeret, nulla est ratio. Neque enim Iudices gladio armatos Paulus alloquitur, sed inermem turmam, cui tantùm fraterna correctio permissa erat.

CAP. VI.

1 *AVdet aliquis vestrum negotium habens cum altero litigare sub iniustis, & non sub sanctis?*

2 *An nescitis quòd sancti mundum iudicabunt? quòd si in vobis iudicatur mundus, indigni estis minimis iudiciis?*

3 *An nescitis quòd Angelos iudicabimus, nedum ad victum pertinentia?*

4 *Iudicia ergo de rebus ad victum pertinentibus si habueritis, qui contemptibiles sunt in Ecclesia, eos constituite.*

5 *Ad erubescentiam vestram dico adeò non est inter vs sapiens, ne vnus quidem, qui possit iudicare inter fratres?*

6 *Sed frater cum fratre litigat, idque sub infidelibus.*

7 *Iam quidem omnino delictum in vobis est, quòd iudicia habetis inter vos: cur non potius iniuriam sustinetis?*

8 *Sed vos infertis iniuriam, & fraudatis, & quidem fratres.*

Hîc incipit reprehẽdere aliud vitium in Corinthiis: nimium scilicet litigandi ardorẽ, qui ex auaritia nascebatur. Duo autem sunt huius reprehensionis membra. prius est, quòd quum suas controuersias agitarent apud impiorum tribunalia: ita infame reddebant Euangelium, ac prostituebant ludibrio. secundum est, quòd quum iniuriarum patiẽtes esse debeant Christiani: illi iniuriã potius inferebant, quàm vt incommodo aliquo se affici sustinerent. Ita prius membrum speciale est, alterum generale.

1 *Audet aliquis vestrum.* Hæc prima sententia: siquis controuersiam habeat cum fratre, dirimendam esse sub piis iudicibus, sub impiis non licere. Si quæritur ratio, iam dixi hanc esse, quòd dedecus Euãgelio inferatur, & quasi impiorum sannis exponatur Christi nomen. Nam impii, Satanæ impulsu, occasionibus semper auidè imminẽt, vt habeãt in pietatis doctrina quod calumnientur. Fideles autem, dum eos cõscios faciunt suarum contentionum, ansam illis maledicendi, quasi data opera, porrigere videntur. Potest addi & secunda ratio, quòd contumeliosi simus in fratres, quum eos sponte subiicimus infidelium iudicio. Sed hîc obiici potest, Quum ad magistratum spectet, ac propriæ sint eius partes, ius omnibus dicere, & cognoscere de controuersiis, cur nõ etiam infideles, qui in magistratu sunt, hãc authoritatem habeant: quod si habent, cur prohibemur apud eorum tribunalia ius

nostrum

nostrum tueri? Respondeo, non hic damnari a Paulo, qui necessariò sub infidelibus litigant, vt siquis trahatur in ius: sed qui sponte fratres illuc adducunt, & eos quasi per manum infidelium vexant, quum alio remedio vti liceat. Voluntarias ergo lites intendere fratribus in foro infidelium, malum est: si tibi dicta sit dies, venire, & causam tuam agere, malum non est.

2 *An nescitis quòd sancti.* Argumētū à minori ad maius. volēs enim ostendere Paulus, iniuriā fieri Ecclesiæ Dei, quum iudicia de terrenis controuersiis ad infideles deferūtur, quasi nullus sit in cœtu piorum ad iudicandum aptus: ita ratiocinatur, Quum Deus tanto honore dignatus sit sanctos, vt constituerit totius mundi iudices: indignum est eos excludi à leuibus iudiciis, tanquam minus idoneos. Inde sequitur, Corinthios sibiipsis iniuriam facere. quòd honorem sibi à Deo collatum, infidelibus resignēt. Quod hic de iudicio mundi habetur, referri debet ad illam Christi sententiam Mat. 19. 28, Sedebitis quum Filius hominis venerit, &c. Sic enim tradita est omnis iudicandi potestas Filio, vt in huius honoris societatē recepturus sit sanctos suos, tanquam assessores: alioqui *iudicabunt mundum*, sicut iam incipiunt iudicare. quia pietas eorum, fides, timor Domini, bona conscientia, integritas vitæ, omnem impiis excusationem tollet: sicut de Noe dicitur, quòd fide sua omnes ætatis suæ homines damnauerit, Heb. 11. 7. Sed prior sensus melius conuenit Apostoli proposito: nisi enim *Iudicium* hic propriè accipias, non procedet argumentum. Verùm ne sic quidem multum habere ponderis videtur: perinde enim, est, ac siquis diceret, Sācti præditi sunt cælesti sapientia, quæ immenso interuallo doctrinas omnes humanas antecellit. ergo de astris melius iudicare possunt quàm astrologi. Hoc autem nemo concedet: ac reclamandi ratio est in promptu, quoniam pietas & spiritualis doctrina non conferat humanorum artium scientiam. Hic respondeo, inter alias artes & iudicandi peritiam, hoc esse discriminis, quòd illæ & acumine ingenii & studio comparantur, discunturque à magistris: hæc verò æquitate & bona conscientia magis constat. At Iurisconsulti melius iudicabunt & certius, quàm fidelis quispiam idiota: aut iuris cognitio superuacua est. Respondeo, hîc non excludi eorum cōsilium: nam si cuius obscuræ quæstionis definitio à legū scientia petenda sit, non vetat Apostolus quin adeant Christiani Iurisconsultos. Sed hoc tantùm reprehendit in Corinthiis, quòd suas controuersias ad infidelium iudiciū deferant, tanquam nullos haberēt arbitros in Ecclesia. Et admonet quanto excellentiori iudicio præfecerit Deus suos fideles. *In vobis*, positum existimo pro Inter vos. Quoties enim sub Christi auspiciis in vnum locum fideles conueniunt, iam in eorum consessu quædam est futuri iudicii imago, quod vltimo die in solidum patefiet. Mundum ergo in Ecclesia iudicari dicit Paulus, vbi erectum est Christi tribunal, ex quo suam iurisdictionem exerceat.

3 *An nescitis quòd Angelos.* Variè hic locus accipitur. Chrysostomus refert à quibusdam de sacerdotibus intelligi, sed illud est nimis coactum. Alii de Angelis cælestibus exponunt, hoc sensu, quòd verbi Dei iudicio Angeli subiaceant, & à nobis, si opus sit, per hoc verbum iudicari possint. sicut habetur ad Gal. 1. 8, Si Angelus è cælo aliud Euāgelium attulerit, anathema sit. Nec videtur prima facie hæc expositio aliena esse à contextu Pauli: nam si omnes quos verbo suo illuminauit Deus, tanta authoritate sunt præditi, vt per verbum illud non homines modò, sed Angelos etiam iudicent: quanto magis de rebus exiguis & vilibus iudicabunt? sed quia Paulus hîc in futuro tanquam de extremo die loquitur, & actuale (vt vulgò dicitur) iudicium verba sonant: mea quidem opinione, angelos apostatas intelligere satius est. Neque enim minus quadrabit argumentum, hoc modo, Dæmones qui ex origine adeò nobili orti sunt, & nunc quoque postquam exciderūt suo principatu, creaturæ sunt immortales, & corruptibili mundo superiores, iudicabimus: quid ergo? an ea quæ ventri subsunt, iudicio nostro eximentur?

4 *Iudicia ergo de rebus ad victum pertinentibus.* Obseruandum semper de quibus causis agat: nam publica iudicia extra potestatem nostram sunt, nec

arbitrio nostro debent transferri:de priuatis autem negotiis transigere licet, absque magistratus conscientia.Quum ergo arbitrium ferendo nihil minuatur de iure magistratus, meritò Apostolus abstinere à profano, hoc est infidelium foro, Christianos iubet. Ac ne causentur, se destitui meliore remedio, iubet ex Ecclesia deligere arbitros,qui placidè & ex æquitate causas decidant: ne verò idoneos sibi negent suppetere, dicit, infimum quenque sustinere posse istas partes.Non ergo hîc eleuatur magistratus dignitas, dum eorum munus cõtemptis hominibus, mandari præcipit, hoc enim (sicut iam dixi) per anticipationem positum est: quasi diceret, Vel postremus vestrũ & abiectissimus melius hoc præstabit,quã iudices impii ad quos curritis: tantum abest,vt hæc necessitas vos cogat.Ad hũc sensum propè accedit Chrysostom⁹,tametsi aliquid præterea adiungit:putat enim Apostolũ voluisse dicere,etiãsi inter Corinthios nemo inueniretur qui satis haberet prudẽtiæ ad iudicãdum,eligẽdos tamẽ esse qualescunque essent.Ambrosius neque cælum neque terrã attingit.Ego mihi videor Apostoli mentẽ fideliter expressisse,quòd postremos fidelium prætulerit infidelibus in iudicãdi facultate. Sunt qui excudant prorsus diuersum sensum: nam verbum καθίζετε in præsenti accipiunt:& contemptibiles in Ecclesia, profanos homines interpretantur.Sed hoc argutum magis quàm solidum:nam frigida esset illa infidelium appellatio. Deinde particula, *Si habueritis*, obiurgationi nõ adeò quadraret,dicendũ enim potius fuerat,Dum habetis:nã cõditio illa extenuat. Proinde illud magis amplector, remedium mali iam hîc præscribi. Cæterùm hanc sententiam perperam acceptam fuisse à veteribus,ex quodã Augustini loco apparet:nã libro De opere Monachorum, vbi suas occupationes commemorat, hanc sibi de multis vel molestissimam esse asserit, quòd secularibus negotiis partem diei impẽdere cogatur: se tamẽ patienter ferre, quia eiusmodi necessitatem sibi Apostolus iniungat.Ex hoc loco &quadã epistola apparet,solitos certis horis sedere Episcopos ad lites dirimendas: quasi eos hîc designet Apostolus. Vt autem res in deterius semper labuntur, ex illo errore deinde manauit iurisdictio,quam sibi in causis pecuniariis Episcoporum officiales vsurpãt. In illo antiquo more duo sunt reprehẽsione digna:quòd Episcopi alienis ab officio suo negotiis implicabantur,& Deo faciebãt iniuriam,quum eius authoritate & mandato se à recta vocatione discedere prætexerent. sed erat fortè malum vtcunque tolerabile. hunc verò profanum morem qui in Papatu inualuit,vel excusare vel defendere, summæ improbitatis fuerit.

5 *Ad erubescentiam vobis dico.* Sensus est, Si nihil vos mouent aliæ rationes,saltem considerate quanto vobis dedecori sit,quòd inter vos ne vnus quidẽ extet,qui negotium inter fratres amicè transigere queat,quẽ honorẽ infidelibus tribuitis. Nõ repugnat autẽ hic locus testificationi quã superius habuimus: vbi negabat se exprobrãdi causa eorum vitia proferre:nam ita exprobrando, magis eos à probro reuocat, & se honori eorum consultum velle ostendit. Non ergo vult eos tam malignè sentire de suo cœtu,vt quod infidelibus concedũt, fratribus suis omnibus adimant.

7 *Iam quidem omnino delictum.* Secundũ mẽbrũ cõtinens generalẽ doctrinã:nec enim eos iam reprehendit,quòd Euangelium derisui &infamiæ exponãt, sed quia litigent inter se, hoc dicit esse vitium. Notanda est tamen verbi proprietas quo vtitur: nã ἥττημα Græcis imbecillitatẽ animi significat, dum facilè iniuriis frangitur,nec quicquam perferre valet. postea ad quodlibet vitiũ trãsfertur:quoniam omnia ex infirmitate & fortitudinis defectu nascuntur. Damnat ergo hoc in Corinthiis Paulus,quòd litigando alii aliis molesti sint. Rationẽ ponit,quia tolerare iniurias nesciant. & certè quum Dominus præcipiat,ne malis vincamur, sed beneficiis potius vincam⁹ iniurias,Matt.5.49:certum est, eos qui imperare sibi nequeunt,vt iniurias tolerẽt,sua impatiẽtia peccare.Si huius impatiẽtiæ signũ est forẽsis inter fideles cõcertatio,sequitur esse vitiosã.Sed hoc modo videtur in vniuersum tollere priuata iudicia. Omnino peccant qui litigant:ergo nemini fas erit ius suum per

magistratum

magiſtratum tueri. Sunt qui ita ſoluant hanc obiectionem, Apoſtolum pronuntiare omnino delictum eſſe, vbi ſunt lites, quia alterius partis neceſſariò mala ſit cauſa. Sed hac cauillatione non effugiunt, propterea quòd non tantùm eos peccare dicat dum faciunt iniuriam, ſed etiam dum patienter non ferunt. Ego autem ſimpliciter ita reſpondeo, Quum permiſerit nuper arbitros, ſatis eo indicaſſe, non eſſe illicitum Chriſtianis, ius ſuum moderatè citráque charitatis offenſionem perſequi. Inde colligere promptum eſt, eum habita circunſtantiæ ratione, ita fuiſſe ſeuerum. Et ſane vbicunque eſt litium frequentia, vel ſummo iure pertinaciter inter ſe contendunt partes: illic apparet planè animos intemperanter malis cupiditatibus ardere, nec ad æquitatem & tolerantiam ſecundum Chriſti præceptum eſſe compoſitos. Dicam apertius, Hæc cauſa eſt cur lites improbet Paulus, quia debeamus iniurias tolerare æquis animis. videndum nunc num poſsit quiſpiam litigare abſque impatientia. nam ſi ita eſt, litigare non ſemper malum erit, ſed ἐπὶ τὸ πολὺ, hoc eſt, vt plurimùm. Ego autem fateor, vt ſunt corrupti hominum mores, impatientiam aut tolerantiæ defectum (vt loquũtur) eſſe omnium ferè litium accidens inſeparabile. Sed hoc non obſtat tamen quin diſcernas inter rem ipſam & accidens vitioſum. Itaque meminerimus, Paulum non ideo improbare lites, quòd bonam cauſam præſidio magiſtratus tueri per ſe malum ſit: ſed quia ferè perpetuò adhæreant praui affectus: vt intemperantia, vlciſcendi libido, inimicitiæ, pertinacia, & ſimiles. Mirum eſt hanc quæſtionem non fuiſſe exactius diſcuſſam à ſcriptoribus Eccleſiaſticis: Auguſtinus plus diligentiæ impendit quàm reliqui, & propius ad ſcopum acceſsit. Sed eſt ipſe quoque nonnihil obſcurus, vtcunque verum doceat. Qui clarius docere volunt, admonent, diſtinguendum eſſe inter publicam & priuatam vindictam: nam quum vindicta magiſtratus à Deo ſit ordinata, qui ab ea petunt auxilium, non vſurpant ipſi temere vindictam, ſed ad Deum confugiunt vltorem, prudenter id quidem & aptè: ſed vltra progrediendum eſt. nam ſi ne à Deo quidem vindictam licet expetere, ita nec ad magiſtratus vindictam confugere liceret. Fateor ergo Chriſtiano homini prohibitam eſſe omnem vltionem, ne vel per ſe, vel per magiſtratum eam exerceat, imò ne appetat quidem. Si ergo ius ſuum proſequi vult homo Chriſtianus iudicio abſque Dei offenſa, cauere in primis debet ne quam vltionis cupiditatem, ne quem prauum animi motum, ne iracundiam, ne vllum denique venenum in forum afferat. Huius rei charitas optima erit moderatrix. Siquis excipiat, rariſsimum hoc eſſe, vt quis ſolutus & vacuus omni prauo affectu litiget: fateor quidem, & ſimul dico rarum eſſe boni litigatoris exemplum: verùm multis de cauſis vtile eſſe oſtendi, rem ipſam per ſe non eſſe malam, ſed vitiari abuſu. primùm ne videatur Deus fruſtra inſtituiſſe iudicia: deinde, vt ſciant pii quantum ſibi liceat, ne mala conſcientia quicquã ſuſcipiant. Hinc enim fit, vt multi ruant in apertum Dei contemptum, vbi ſemel iſtos fines tranſilire cœperunt. Tertiò vt admoneantur, tenendam ſemper moderationem eſſe, ne remedium ſibi à Domino permiſſum, proprio vitio contaminent. Poſtremò vt improborum audacia coerceatur puro ſinceróque zelo: quod non fieret, niſi nobis liberum eſſet legum pœnis eos ſubiicere.

8 *Sed vos infertis iniuriam.* Hinc liquet cur tanta in eos acerbitate inuectus ſit: quoniam ſcilicet tam improba habendi cupiditas regnabat inter eos, vt neque iniuriis parcerent. Paulo antè, quò mali magnitudinem exprimeret, præfatus eſt non eſſe Chriſtianos qui iniurias ſuſtinere neſciant. Eſt ergo amplificatio ex comparatione ſumpta: quia ſi iniurias non deuorare malum eſt, quanto peius eſt inferre? *Et quidem fratres.* Altera mali exaggeratio, quia ſi iam bis peccant qui fraudant extraneos, portenti ſimile eſt, fratrem à fratre circunueniri aut ſpoliari. nos autem fratres ſumus quicunque nominamus vnum in cælis Patrem. Neque tamen ſiquis mala fide cum extraneis verſetur, crimen Paulus extenuat: ſed prorſus excæcatos eſſe Corinthios docet, apud quos ſacra fraternitas nullius ſit momenti.

9 *An nescitis quòd iniusti regnum Dei hæreditate non obtinebunt? Ne erretis, neque scortatores, neque idololatræ, neque mœchi, neque molles, neque pœderastæ,*

10 *Neque fures, neque auari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum Dei hæreditate obtinebunt:*

11 *Et hæc fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis in nomine Domini Iesu, & in Spiritu Dei nostri.*

9 *An nescitis,* &c. Iniustitiam hîc intellige quæ iustitiæ particulari opponitur. *Iniusti* ergo, hoc est qui fratribus iniuriam faciunt, qui fraudant vel circunueniũt alios, qui denique cum aliorũ iniuria cõmodis suis inhiãt, non possi debũt regnum Dei. Vocari autẽ hic iniustos, sicuti mœchos, & fures, & auaros, & maledicos, qui à vitiis suis nõ resipiscunt, sed obstinatè in illis perseuerãt, no ti⁹ est quàm vt dici' oporteat. Et Apostolus ipse postea suis verbis hoc exprimit, quũ dicit Corinthios olĩ fuisse tales. Obtinẽt ergo impii Dei regnũ: sed ita, si vera pœnitentia ad Dominum antè conuersi fuerint, & hoc modo impii esse desierint. nam etsi veniæ causa non sit conuersio, scimus tamen nullos Deo reconciliari, nisi qui resipiscunt. Cæterùm interrogatio habet emphasim, quia se nihil aliud dicere significat, nisi quod sciant ipsi, ac vulgò tritum sit inter omnes pios. *Ne erretis.* Occasione ab vno sumpta, de pluribus vitiis loquitur: puto autem ea potissimùm vitia notasse quibus laborabant Corinthii. Tribus vocabulis venereas libidines perstringit, quas illic regnasse historiæ omnes testantur, imò profusissimè grassatas esse. erat enim vrbs (quemadmodum alibi dictum est) opibus abundans: erat celebre emporium, quod frequentabant multorum nationum mercatores. Diuitias luxus sequitur, impudicitiæ & omnium lasciuiarum pater: præterea gentem per se libidinosam, multæ aliæ corruptelæ incitabant. *Scortatores* quid ab adulteris differant, satis notum est. Per *Molles*, intelligo qui tametsi non prostituant se vulgò ad libidinem, verborum tamen lenociniis, effœminato gestu & vestitu, aliísque deliciis impudicitiam suam produnt. Quartum genus omnium est grauissimum, prodigiosa scilicet illa fœditas, quæ in Græcia nimis vsitata fuit. Iniquitatem & iniurias tribus nominibus taxat. *Fures* nominat, qui fratres quali bet fraude vel occulto artificio circunueniunt. *Rapaces*, qui violenter inuolãt in alienas facultates, aut tãquam harpyiæ hinc inde ad se trahunt & vorant, vt autem latius extẽdat orationem, subiungit postea omnes quoque auaros. Per *Ebriosos* intellige etiam eos qui victus intemperie luxuriantur. *Maledicos* peculiariter notat, quia verisimile est vrbem illam plenam dicacitatis fuisse & obtrectationum. In summa, eorum præcipuè vitiorum meminit, quibus obnoxiam vrbem illam esse videbat. Atque vt denuntiatio plus habeat põderis, dicit, *Ne erretis.* quo verbo admonet eos ne sibi inani spe blandiantur: quemadmodum solent homines extenuando peccata, se assuefacere ad Dei contemptum. Nullum ergo perniciosius venenũ est quàm illæ deliciæ, quæ nos in peccatis confirmant: non ergo tanquam Sirenum cantus, sed tanquam exitiales Satanæ morsus, fugiamus voces hominum profanorũ, dũ iudiciũ Dei & peccatorũ reprehensiones in facetias conuertunt. Postremò notanda etiã hîc est proprietas verbi κληρονομεῖν quod ostendit regnũ cælorum, filiorum esse hæreditatem, ac proinde adoptionis beneficio nobis obuenire.

11 *Et hæc fuistis.* Addunt nonnulli particularem notam, Hæc fuistis quidam, quia Græcè additur particula τινὲς: sed mihi magis probatur, Apostolum generaliter loqui. particulam verò illã superuacuam esse arbitror, vsitato Græcorum more, qui eam sæpe vsurpant ornatus gratia, non autem vt restringat. Non est tamen intelligendum, sic eodẽ omnes inuolui fasciculo, acsi vniuersa hæc vitia in singulos eorum conferat: sed

ſed tantùm indicare vult, neminem ab his malis eſſe immunem, donec Spiritu renatus fuerit. Sic enim habēdum eſt, in vniuerſa hominum natura, ſemen omniū malorum incluſum eſſe: alia autem vitia regnare & apparere in aliis, prout Dominus à fructibus carnis prauitatē oſtendit. Ita Paulus Rom. capite primo plurima vitiorum & ſcelerum genera colligit, quæ ex ignorantia Dei manant, & illa ingratitudine, cuius reos fecerat omnes infideles. non quòd vnuſquiſque infidelium infectus ſit illis omnibus vitiis, ſed quia omnes ſunt illis obnoxii, & nemo eſt ab omnibus purus. Nam qui adulter non eſt, peccat alio genere. Ita & tertio capite adv niuerſos Adæ filios accommodat illa teſtimonia. Quòd ſepulchrum patens ſit guttur eorum, veloces pedes ad fundendum ſanguinem, lingua fallax aut venenata, non quòd omnes ſint ſanguinarii & crudeles, omnes perfidi vel maledici: ſed quòd, antequā reformati à Deo ſimus, alius ad crudelitatem, alius ad perfidiam, alius ad libidines, alius ad fallacias eſt propēſus: vt nemo ſit in quo non aliquod extet communis vitioſitatis ſpecimen: omnes verò ad vnū interiore arcanóque animi affectu, ſimus obnoxii omnibus morbis, niſi quoad eos Dominus ne palàm emergant, intus cōprimit. Simplex ergo ſenſus eſt, quòd ante regenerationis gratiā, alii ex Corinthiis auari, alii adulteri, alii rapaces, alii molles, alii maledici: nunc verò liberati per Chriſtū, tales eſſe deſierint. Hoc autem eſt Apoſtoli conſilium, commemoratione præteriti ſtatus eos humiliare: deinde excitare ad recognoſcendam erga ſe Dei gratiam. Quò enim maior agnoſcitur miſeria, vnde beneficio Domini emerſimus, eò magis luceſcit gratiæ eius amplitudo. Cōmendatio autem gratiæ, fons eſt exhortationis: quia cauere ſedulò debemus, ne irritum faciamus Dei beneficium quod tanti æſtimandū eſt. quaſi diceret, Satis eſt quòd ab eo luto vos extraxit, Deus in quo eratis olim demerſi. quemadmodum & Petrus loquitur, Sufficit præteritum tempus ad explendas Gentium cupiditates, 1. Pet. 4. 3. *Sed abluti eſtis*. Tribus vocabulis vtitur ad rem vnam exprimendā, quò magis eos deterreat, ne rurſum eodem reuoluātur, vnde exierant. Quanquam ergo hæc tria eodem ſpectant, in ipſa tamen varietate latet magna vis: ſunt enim ſubaudiendæ antitheſes ablutionis & ſordium, ſanctificationis & pollutionis, iuſtificationis & reatus: nēpe vt ſemel iuſtificati, ne ſibi nouū reatum accerſant: ne ſanctificati, ſe iterum profanent: ne abluti, nouis inquinamentis ſe deforment: ſed potius ſtudeant puritati, maneant in vera ſanctitate, priores ſordes abominentur. Atque hinc colligimus in quem finem Deus nos ſibi gratuita peccatorum remiſsione reconciliet. Quòd autem dixi, tribus nominibus exprimi rem vnam, non ſic accipio, quaſi nihil ſignificatione differant: nam propriè loquendo, iuſtificat nos Deus dum peccata nobis non imputando, nos à reatu liberat: purgat, dum peccatorum memoriam abolet. Ita hæc duo nihil differūt, niſi quòd alterū ſimplex, alterum trāſlatitiū eſt. ſiquidē in verbo Abluendi eſt metaphora, quia Chriſti ſanguis aquæ inſtar eſt. Sāctificat autē vitioſam naturam Spiritu ſuo reformando: ita ſanctificatio ad regenerationem pertinet. Sed hoc loco nihil aliud propoſitum Apoſtolo fuit, quàm pluribus elogiis amplificare Dei gratiam, quæ nos à peccati ſeruitute liberauit: vt inde diſcamus quantopere nos abhorrere ab omnibus oporteat, quæ iram Dei & vltionē in nos prouocant. *In nomine Domini Ieſu, &c.* Propriè & eleganter diſtinguit inter officia: nam ſanguis Chriſti purgationis noſtræ materia eſt: ex eius morte & reſurrectione, iuſtitia & ſanctificatio nobis contingit. Sed quia purgatio per Chriſtum facta, & iuſtitiæ acquiſitio nihil prodeſt, niſi iis qui Spiritus ſancti virtute, iſtorum bonorum participes fuerint facti: meritò Spiritū coniūgit cū Chriſto. Chriſtus ergo nobis omnium bonorum fons eſt, ab ipſo omnia obtinemus: ſed Chriſtus ipſe cum omnibus ſuis bonis per Spiritum nobis communicatur. Fide enim recipimus Chriſtum, & eius gratiæ nobis applicantur. Fidei author, Spiritus.

12 *Omnium mihi eſt poteſtas, at non omnia conducunt: omniū mihi eſt poteſtas, ſed ego ſub nullius redigar poteſtatem*

13 *Escæ ventri, & venter escis: Deus verò & has & illum destruet: corpus autem non scortationi, sed Domino, & Dominus corpori.*

14 *Porrò Deus & Dominum suscitauit, & nos suscitabit per potentiam suam.*

15 *An nescitis quòd corpora vestra membra sunt Christi? tollens igitur membra Christi, faciam mēbra meretricis? Absit.*

16 *An nescitis quòd qui adhæret meretrici, vnum corpus est? Erunt enim, inquit, duo in carnem vnam.*

17 *Qui autem Domino adhæret, vnus spiritus est.*

18 *Fugite scortationem, omne peccatum quod commiserit homo, extra corpus est: qui autem scortatur, in proprium corpus peccat.*

19 *An nescitis quòd corpus vestrum templum est Spiritus sancti qui in vobis est, quem habetis à Deo, & non estis vestri?*

20 *Empti enim estis pretio: glorificate iam Deum in corpore vestro & in spiritu vestro, quæ Dei sunt.*

12 *Omnium mihi potestas.* In his cōtexendis quoniam nonnihil à proposito Apostoli aliena videntur, multum sudāt interpretes. Ego omissa expositionum varietate, dicam quod est (meo iudicio) conuenientissimum. Verisimile esse Corinthios tunc quoque adhuc multum retinuisse ex pristina licētia, & redoluisse mores suæ vrbis: vbi autem impune vitia grassantur, cōsuetudo habetur pro lege. deinde quæruntur inanes ad excusandum prætextus: qualis hic fuit, quòd in vmbram Christianæ libertatis confugiebant, vt omnia sibi propemodum licita facerent. Diffluebant nimio luxu: huic multum (vt solet) admistum erat superbiæ. quoniam res erat externa, non putabant se peccare: quinetiam apparet ex Pauli verbis, eò vsque abusos fuisse libertate, vt vsque ad scortationem extenderent. Nunc ergò optima occasione, postquā loquutus erat de vitiis, prauas illas excusationes quibus sibi in externis peccatis blandiebantur, exagitat. Certum quidem est, de rebus externis tractari, quas Deus fideliū arbitrio permisit. vniuersali autem nota, vel immoderatam licētiam obliquè taxat: vel immensam Dei liberalitatem extollit, quæ nobis continentiæ optima est magistra. Nimiæ enim intemperantiæ signum est, non sponte se restringere, modúmque sibi imponere in tam multiplici copia. Ac priore quidem loco moderatur libertatem duabus exceptionibus: deinde admonet, nequaquam vsque ad scortationem patêre. Hæc verba, Omniū mihi potestas est, in persona Corinthiorum accipi debent, κατ' ἀνθυποφοράν, quasi diceret, Audio quid vulgò soleatis obiicere, dum vultis reprehensionem fugere in externis vitiis: fingitis scilicet omnia vobis esse licita, absque vllo delectu vel moderatione. *At non omnia conducunt.* Prior exceptio, qua restringit vsum libertatis, ne in licentiam diffluant, quia habenda sit ratio ædificationis. Sensus est, Non sufficit hoc vel illud nobis esse permissum vt promiscuè vtamur: videndum enim quid fratribus cōducat, quorum vtilitati seruire nos decet. Vt enim fusius postea differet, & ad Romanos capite decimoquarto, vers. decimoseptimo, iam visum fuit, hac lege quisque intus sibi liber est coram Deo, vt omnes libertatis suæ vsum restringere ad mutuam vtilitatem debeant. *Sub nullius redigar potestatem.* Secunda restrictio,

nos ita rerũ omniũ constitutos esse dominos, vt non debeamus nos vlli rei mãcipare in seruitutem: quod faciunt qui suis cupiditatibus non possunt imperare. Particulam enim τινὸς, accipio in neutro genere: & refero non ad personas, sed ad res ipsas: vt sit sensus, Domini sumus rerum omnium: modò ne ita abutamur hoc dominio, vt miserrimam seruiamus seruitutẽ, addicti per intẽperantiã & cupiditates inordinatas rebus externis quæ subesse nobis debuerant. Et certè hoc facit nimia eorum morositas, qui in fratrum gratiam cederẽ grauantur, vt necessitatis laqueos sibi perperam induant.

13 *Esca ventri, & venter escis.* Hìc admonet quomodo vtendum sit rebus externis, nempe ad necessitatem præsentis vitæ, que instar vmbræ subitò præterfluit: sicuti capite 7.29, dicet, Hoc mundo sic vtendum, quasi non vteremur. Et hinc quoque colligimus quàm non sit contendẽdũ homini Christiano pro rebus externis. Quum ergo de reb⁹ corruptioni obnoxiis erit quæstio, non immorabitur anxiè in illis pius animus. aliud enim est libertas, aliud libertatis vsurpatio. Huic sententiæ respondet altera illa, Regnum Dei non esse escam & potum, Rom.14.17. *Corpus autem non scortationi.* Positis exceptionibus nunc quoque subiungit, libertatem nostram ad scortationem minimè debere extendi. Erat enim tam vulgatum malum eo tempore, vt quodammodo permissum videretur. quod etiã ex decreto Apostolorum videre licet, vbi scortationem Gentibus prohibent inter res indifferentes: Act.15.20. non enim dubium quin id factum sit, quia ferè ducerent rem esse licitam. Dicit ergo nunc Paulus, Alia est scortationis ratio quàm ciborum: neque enim vt cibis ventrem destinauit, Deus ita corpus scortationi. Et hoc confirmat à contrariis aut repugnantibus: quia sit Christo consecratum. est autem impossibile, Christum cum scortatione coniungi. Quòd addit, *Et Dominus corpori*, pondere non caret: nam quum Deus Pater Filium aptauerit nobis, quantum flagitium est, corpus nostrum à sacra illa coniunctione abreptum, ad res Christo indignas transferri?

14 *Porro Deus & Dominum suscitauit.* A conditione Christi demonstrat quantum aliena scortatio sit à Christiano homine: nam Christus in gloriam cælestem quum sit receptus, quid habet cum huius mundi pollutionibus commune? Quanquam duo continentur his verbis: quòd indignum sit ac nefas, corpus nostrum, quod Christo dicatum est, scortatione profanari. quandoquidem Christus ipse excitatus est à mortuis, vt cælestem gloriam possideat. Deinde quòd turpe sit prostitui corpus nostrum terrenis inquinamentis, quum futurum sit beatæ immortalitatis & cælistis gloriæ vnà cũ Christo particeps. Similis est sententia, Colossens.3.1, Si consurreximus cum Christo, &c. nisi quòd hic de vltima tantùm resurrectione loquitur, illic autẽ etiam de priore, hoc est de gratia Spiritus sancti, qua refingimur in nouam vitam. Quia autem resurrectio humano sensui res est penè incredibilis. Scriptura dum eius mentionem facit, ad Dei potentiam nos reuocat, quò stabiliat eius fidem.

15 *An nescitis quòd corpora vestra, membra.* Est exegesis superioris sententiæ, aut si mauis, expolitio. Illud enim propter breuitatem nonnihil obscurum esse poterat, *Corpus Domino.* Itaque tanquam illud exponens, dicit, Christum ita nobis aptatum, & nos illi, vt in vnum corpus coalescamus cum eo. Ideo si me commisceã cum meretrice, Christum, quantum in me est, membratim discerpo. quia fieri nequit, vt eum in tãtæ pollutionis communionem traham. quoniam autẽ id abominandum est, vtitur particula sibi vsitata in rebus absurdis, *Absit.* Nota vnitatem spiritualem quæ nobis cum Christo est, non animæ tantùm esse, sed pertinere etiam ad corpus, vt caro sim⁹ de carne eius, &c. Ephes.5.29. Alioqui infirma esset spes resurrectionis, nisi talis esset nostra coniunctio, hoc est, plena & solida.

16 *An nescitis quòd qui adhæret meretrici.* Melius exprimit quantam iniuriam Christo inferat, qui se cum scorto miscet: vnum enim corpus efficitur, membrum igitur à Christi corpore auellit. Testimonium quod ex Genes.2.24, adiungit, incertum est quo

ſenſu ad ſuum propoſitū accommodet. Nam ſi ideo citat, vt probet duos qui ſimul ſcortantur, in carnem vnam coaleſcere, à genuino ſenſu in alienum detorquet. Moſes enim illic non de turpi & vetita viri & mulieris cohabitatione loquitur, ſed de ſocietate coniugali, cui Deus benedicit. Docet enim tam arctum eſſe & inſolubile hoc vinculum, vt neceſsitudinem quæ eſt inter patrem & filium, ſuperet, quod certè ad ſcortationem pertinere non poteſt. Hæc ratio me aliquando mouit, vt putarem nō adductum eſſe hoc teſtimonium ad proximæ ſententiæ confirmationem, ſed remotioris: hoc modo, dicit Moſes vinculo coniugali maritum & vxorem in vnam carnem coire: at Domino qui adhæret, non tantùm vna caro, ſed vnus ſpiritus cū ipſo efficitur. Atque ita hoc totum ſpectaret ad amplificandam cōiugii ſpiritualis inter nos & Chriſtum vim & dignitatem. Verùm ſicui illa expoſitio, tanquam coactior, non vſque adeo probatur, proferam alteram: nam quum ſcortatio Diuinæ iuſtitutionis ſit corruptela, nonnullam cum ea ſimilitudinem habet: & quæ de illa prædicantur, ad hanc accommodari poſſunt aliquatenus, non vt eius laudibus ornetur, ſed ad vitii grauitatem melius exprimendam. Hoc igitur verè & propriè coniugibus ſolis competit, vt duo ſint in carnem vnam: ſed ad ſcortatores transfertur, qui in pollutam & impuram vnitatem coaleſcunt, vt contagio ab vno ad alterum perueniat. Nihil enim abſurdi ſiquid ſimile habeat ſcortatio cum ſacro coniugio, tanquam eius (vt dixi) corruptela: ſed illa in maledictione, hoc in benedictione: qualis eſt congruentia rerū contrariarum in antitheſi. Quanquam mallem de coniugio in primis, deinde abuſiuè de ſcortatione accipere, hoc modo, Ideo pronuntiat Deus virum & vxorem eſſe carnem vnam, ne alter eorum ſe alienæ carni adglutinet: vt fiant etiā adulter & adultera vna caro, & maledicta copula ſe induāt. Et ſanè hoc ſimplicius eſt, & contextui melius quadrat.

17 *Qui autem Domino adhæret.* Hoc ideo adiecit, vt doceret arctiorem eſſe coniunctionem Chriſti nobiſcum, quàm viri cum vxore. & ideo illam huic eſſe longè præferendam, vt ſumma caſtitate & fide colatur. Si enim qui vxori copulatus eſt, non debet cum ſcorto ſe miſcere, multo hoc maius nefas eſt in fidelibus, qui non vna tantùm caro ſunt cum Chriſto, ſed vnus etiam ſpiritus: ita comparatio eſt maioris & minoris.

18 *Fugite ſcortationem, omne peccatum.* Propoſita honeſtate, nunc docet quantopere nos à ſcortatione abhorrere oporteat, propoſita flagitii ac turpitudinis magnitudine. hanc verò comparatione amplificat: quòd hoc peccatum vnum ex omnibus corpori probrum inurat. Quoniam autem & furto, & homicidio, & ebrietate corpus fœdatur, vnde ſunt illa, Manus veſtræ ſanguine pollutæ ſunt, Ieſa. 2.15. Præbuiſtis mēbra veſtra arma iniquitatis peccato, Rom. 6.19, & ſimilia: quidam vt hanc abſurditatē effugiant, interpretātur *Proprium corpus*, nos cū Chriſto copulatos: ſed mihi argutum magis quàm ſolidum hoc videtur. Deinde ne ſic quidē elabuntur: quia de idololatria etiā idē prædicabitur quod de ſcortatione. Peccat enim aduerſus Chriſti coniunctionem, qui ſe coram idolo proſternit. Itaque ſic expono, nō negari prorſus quin aliis quoque vitiis dehoneſtetur & probro afficiatur corpus noſtrum: ſed hoc tantùm dici, nō ita reſidere in corpore noſtro fœditatem ex illis, ſicuti ex ſcortatione. Manus quidem mea furto inquinatur vel cæde: lingua verò maledicentia aut periurio, corpus totum ebrietate, ſed ſcortatio maculam in corpore impreſſam relinquit, qualis non imprimitur ab aliis peccatis. Secundum hanc comparationem, hoc eſt, ſecundum plus & minus, dicuntur alia extra corpus eſſe: non autem quia corpus omnino non attingant, ſi vnum quodque per ſe æſtimetur.

19 *An neſcitis quòd corpus veſtrum.* Duobus præterea argumentis vtitur, vt nos ab hac ſpurcitia deterreat: quòd templa Spiritus ſint corpora noſtra: deinde quòd non ſimus noſtri iuris, quia Domin⁹ nos ſibi acquiſierit in peculium. In vocabulo *Templi* ſubeſt emphaſis: nam quum Spiritus Dei quieſcere in loco profano nequeat, nos ei domicilium aliter nō præbemus, quàm dum nos conſecramus in templa.

templa. Magnus honor quo nos dignatur Deus, quum vult in nobis habitare: quo magis timendum est, ne sacrilegiis nostris infensus, à nobis discedat. *Et non estis vestri.* Secundum argumentum, non esse nos in potestate nostra, vt arbitrio nosto viuamus. id probat, quia Dominus soluto redemptionis nostræ pretio, nos sibi acquisierit. Simile est Rom. 14.9, In hoc mortuus est Christus & resurrexit, vt viuis & mortuis dominetur. Porrò nomen *Pretii* bifariam accipi potest vel simpliciter, vt vulgò dicimus pretio constitisse quod non esse gratuitum significare volumus: aut loco aduerbii τιμῶς, pretiose: qualiter loqui solemus de iis quæ magno constiterunt. hoc certè posterius magis mihi arridet. In hunc modum Petrus, Redempti estis non auro nec argento, sed pretioso sanguine Agni immaculati, 1. Petr. 1.18. Sũma est, vt redemptio nos obstrictos teneat, ac sub obedientiæ fræno cohibeat carnis nostræ lasciuiam.

20 *Glorificate Deum.* Ex conclusione patet, Corinthios sibi licentiam sumpsisse in rebus externis, quam restringi & frænari necesse esset. Hæc igitur correctio est, quòd admonet corpus non minus quàm animam subiectum esse Deo: proinde æquum esse, vt eius gloriæ vtrunque seruiat: quasi diceret, Sicuti coram Deo mentem fidelis hominis purã esse conuenit: ita externa etiam professio respondeat coram hominibus, quandoquidem vtriusque potestas est penes Deum qui vtrunque redemit. Hoc consilio nuper asseruit, non modò animas nostras, sed corpora etiam, Spiritus sancti esse tẽpla: ne putemus nos erga eum rite defungi, nisi dum nos in eius obsequium totos & in solidum addicimus, vt externas quoque vitæ nostræ actiones verbo suo regat.

CAP. VII.

1 Porrò de quibus scripsistis mihi, bonum est viro mulierem non tangere.

2 Propter fornicationes autẽ vnusquisque vxorem suam habeat, & vnaquæque proprium maritum.

Quoniam de scortatione loquutus erat, commodùm nunc transit ad mentionem coniugii, quod est remedium vitandæ scortationis. Apparet autem in magna Ecclesiæ Corĩthiacæ dissipatione, mansisse tamen aliquam Pauli reuerentiã, quòd de rebus dubiis ipsum consulebant. Quales fuerint ipsorum quæstiones, incertum est, nisi quantum ex respõsione cõiicere possumus. sed hoc satis notũ est, à primo statim Ecclesiæ exordio istam superstitionem Satanæ artificio obrepsisse, vt bona pars, stulta cælibatus admiratione, sacrum coniugium vilipenderet: multi etiam ab illo, tanquam à re profana, abhorrerent. Fortè inuaserat etiam Corinthios hæc contagio: aut saltem erant malè feriati spiritus, qui cælibatum immodicè euehendo, animos piorum studerent à coniugio alienare. quanquam quum alia permulta tradat Apostolus, significat se de pluribus fuisse rogatum. Præcipuũ est, vt eius doctrinam de singulis audiamus.

1 *Bonum est viro.* Responsio duobus membris cõtinetur: priore docet bonum fore si omnes à muliere abstineãt, modò liceat. secundũ, ponit correctionem: quoniam hoc multis non permittit suæ carnis imbecillitas, illis non negligendum esse remedium quod habẽt sibi ordinatum à Domino. Porrò notandum est quid per nomen boni intelligat, quum pronuntiat Bonum esse abstinere à coniugio: ne ex aduerso ratiocinemur, malum igitur esse coniugii vinculum: quod Hieronimo accidit, non tã ignorantia (vt ego quidem sentio) quàm cõtẽtionis feruore. Nã quũ polleret eximiis virtutib' vir ille: insigni etiã vitio laborauit, quòd in disputando magna intemperie abreptus, non semper quid verũ esset, respexit. Ille ergo sic colligit, Bonum est non tangere mulierem, ergo malũ est tangere. Verùm Paulus nõ accipit hic Bonum in ea significatione, vt malo aut vitioso opponitur: sed tantùm ostendit quid expediat propter tot molestias, tædia, solicitudines, quæ coniugatos manent. Deinde spectanda est

r.iii.

semper moderatio quam subnectit. Nihil ergo aliud potest elici ex Pauli verbis, quàm expedire quidem & commodum esse homini, non alligari vxori, si modò carere possit. Id similitudine explicemus: si quis ita dicat, Bonum esset homini non edere, nec bibere, nec dormire: is neque esum, neque potionē, neque somnium vituperabit tanquam res vitiosas: sed quia tantum spiritui decedit, quantum his rebus datur, intelliget nos beatiores fore, si ab his auocamentis liberi, toti possimus incumbere in rerum cælestium meditationem. Quoniã igitur in coniugio multæ sunt tricæ, quæ hominem impeditum teneant, hac ratione bonum esset coniugio non alligari. Sed hîc emergit altera questio: nam speciem repugnantiæ habent hæc Pauli verba cum verbis Domini: vbi pronunciat viro non esse bonum carere vxore, Gen. 2. 18: quod Dominus illic malũ vocat, Paulus hîc bonum esse tradit. Respōdeo, quòd vxor marito adminiculũ est ad fœlicem vitam, id esse ex Dei institutione: ita enim initio Deus ordinauit, vt vir vxore carens, quasi dimidius esset homo, séque singulari & necessario auxilio destitui sentiret: vxor autem esset quasi viri complementum. Postea superuenit peccatum quod illam Dei institutionem corrumperet: nam loco tantæ benedictionis succesit grauis pœna, vt coniugium multarum miseriarum causa & materia esset. Proinde quicquid mali vel incōmodi est in coniugio, id est ex Diuinæ institutionis corruptela. Quã quã autem manent interea reliquiæ primæ benedictionis, vt multò sæpe miserior sit vita cælebs quàm cōiugalis: quia tamen implicantur coniuges multis incommodis, meritò admonet Paulus, bonum fore homini si abstineat. Hoc modo neque dissimulantur quæ coniugio adhærent molestiæ: neque tamen interea locus datur profanis dicteriis, quæ ad ipsum infirmandum vulgò feruntur: quale est, Vxorem esse malum necessarium. Itē, Vnum ex præcipuis malis esse mulierem. Hæc enim ex Satanæ officina prodierũt: nec aliò spectant, quàm vt sancta Dei institutio ignominia notetur: deinde vt homines à coniugio, tanquam à capitali noxa & peste, aborreant. Summa est, vt inter puram Dei ordinationē & pœnas peccati, quæ deinde sequutæ sunt, distinguere meminerimus. Secundum hanc distinctionem, initiò bonum absque exceptione viro fuit habere vxorem sibi adiunctam: nunc etiam eatenus bonum, vt interim amarum dulci permistum sit, propter Dei maledictionem: qui tamen donum continentiæ non habent, his necessarium est remedium ac salutare, sicut sequitur,

2 *Propter scortationem autem.* Iam præcipit, vt qui incontinentiæ vitio sunt obnoxii, ad remedium confugiant: quanquam enim vniuersalis videtur sententia, ad eos tamen restringi debet, qui se necessitate vrgeri sentiunt: cuius rei sibi quisque testis esse potest. Quicquid ergo difficultatis in coniugio cernatur, quicunque carnis suæ punctionibus resistere nequeunt, hoc sibi præceptum à Domino impositũ nouerint. Sed quæritur, an hæc sola sit causa contrahendi matrimonii, vt incontinentiæ medeamur. Respondeo, non esse hunc Pauli sensum: nam quibus datũ est à cōiugio abstinere, illis permittit libertatem: alios autem iubet per matrimonium infirmitati suæ consulere. Summa est, non disputari hîc quibus de causis institutum sit matrimonium, sed quibus personis necessarium sit: nam si ad primam institutionem respicimus, non potuit esse remedium morbi qui nōdum erat: sed conditum fuit ad sobolem procreandam: post lapsum verò, hic secundus vsus accesit. Pugnat etiam hic locus aduersus πολυγαμίαν. vult enim Apostolus, vt mulier vnaquæque proprium maritum habeat, asserens mutuam esse obligationē. Qui ergo fidem vxori semel adstrixit, diuidere se ab ea nō debet: quod fieri constat per secundum nexum.

3 *Vxori vir debitam beneuolentiam vicissim præstet, similiter & vxor marito.*

4 *Mulier corporis sui potestatem non habet, sed maritus: similiter & maritus corporis sui potestatem non habet, sed vxor.*

5 Ne

5 *Ne fraudetis alter alterum, nisi ex mutuo cõsensu ad tempus, vt vacetis in ieiunio & orationi: & rursum in vnum redite, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram.*

3 *Vxori vir.* Nunc præscribit quibus legibus viuendum sit in coniugio, vel quale sit vxoris & mariti officium, docet. Ac primò quidem generalem doctrinam ponit de mutua beneuolentia, vt amet vir vxorem, & vxor maritum: nam quòd *debitam beneuolentiam*, alii interpretantur debitum coniugale, nescio an conueniat. Hæc ratio eos mouit, quod continuò sequitur, Virum non habere corporis sui potestatem, &c, sed melius quadrabit, si dicamus esse illationem ex priore sententia ductam. Sunt igitur vir & vxor adstricti ad mutuam beneuolentiam: inde sequitur, neque illum neque hanc habere potestatem corporis sui. Sed quæri poterit cur Apostolus pares hic faciat, neque à muliere exigat obedientiam & subiectionem. Respondeo, non fuisse illi propositum de omnibus officiis disserere: sed de obligatione mutua quæ ad tori coniunctionem spectat. In aliis ergo differunt & officio & iure vir & vxor: in hac parte vtriusque æqualis est cõditio, hoc est, in seruanda fide coniugali. Qua etiam ratione π λυγαμία iterũ damnatur: nam si hæc perpetua lex est coniugii, vt se vir abdicet corporis sui potestate, eámque vxori tradat: quomodo tanquam liber alteri se postea adiunget?

5 *Ne fraudetis alter alterum.* Profani homines iudicarent Paulum non satis verecundè facere, qui de cohabitatione viri cum vxore sic disserat: hoc certè indignũ esse grauitate Apostolica. Verùm si causas expendimus quæ eum impulerunt, reperiemus necessariò de rebus istis loquutum. Primùm sciebat quantum ad fallendas pias mentes valeat fictitia sanctimoniæ vmbra, quod nos etiam experimus. Specie enim recti perstringit nos Satan, vt putemus nos vxorum contubernio profanari, ac relicta vocatione, de alio vitæ statu cogitemus. Deinde sciebat quàm sit quisque procliuis in amorem sui, ac propriæ voluptati deditus: hinc fit, vt vir expleta libidine, vxorem non modò negligat, sed etiam fastidiat: ac rari sunt quibus non interdum obrepat hoc vxorum fastidium. Ob has causas tam anxiè de mutua coniugii obligatione disserit: quasi diceret, Si quando coniugatis veniat in mẽtem cælibatũ expetere, quia sanctior sit, aut vagis libidinibus stimulentur: meminerint se deuinctos esse mutuo nexu. Vir tantùm dimidia pars est corporis sui: ita & mulier. Non ergo habent liberam deliberationem, quin potius his cogitationibus se retineãt, Quoniam alter indigebat alterius auxilio, Dominus nos copulauit, vt nos simul iuuemus: opituletur vterque alterius necessitati, neuter sit sui iuris. *Nisi ex mutuo consensu.* Consensum mutuum requirit, primò quia non de vnius tãtùm continentia agitur, sed duorum: mox etiam addit duas alias exceptiones, ne id fiat nisi *Ad tempus.* Quoniam perpetua cõtinentia nõ sit in eorũ manu, ne siquid supra facultatẽ audeãt tẽtare, subiaceãt Satanæ insidiis. posteane ideo abstineãt à maritali cõgressu, quasi ea abstinentia per se opus esset bonũ ac sanctũ aut esset Dei cult⁹: sed vt meliorib⁹ exercitiis vacare queãt. Quanquam autẽ tam diligẽter cauerat Paulus, præualuit tamẽ Satã, vt multos praua affectatione cælibatus impelleret ad illicitum diuortium. Vir relicta vxore fugiebat in solitudinem, vt in monachatu magis Deo placeret: mulier inuito marito velum, insigne cælibatus, induebat: nec interea cogitabant, datam coniugii fidẽ violando, se fœdus Domini frangere, & coniugii vinculum soluendo, iugum se Domini excutere. Hoc quidem vitium vetustis Canonibus aliqua ex parte correctum fuit: prohibuerunt enim ne vir cõtinentiæ prætextu, inuitam vxorem relinqueret: similiter ne vxor vsum sui negaret viro. verum in eo peccarũt, quòd permiserunt ambobus simul perpetuum cælibatum viuere: quasi vero liceat hominibus quicquã Spiritui Dei contrariũ decernere. Nominatim præcipit Paulus, ne se coniuges fraudẽt, nisi ad tẽp⁹. Epi-

ſcopi ab vſu coniugii in perpetuum diſcedere permittunt. quis non videt manifeſtam repugnantiam? Nequis ergo miretur quòd à veteribus in hoc argumento liberè diſſentiamus, quos conſtat à claro Dei verbo aberraſſe. *Vt vacetis ieiunio & orationi*. Notandum eſt, Paulum hîc loqui non de quolibet ieiunio, nec de qualibet oratione. Sobrietas & tẽperãtia, quæ perpetua in Chriſtianis eſſe debet, ſpecies eſt ieiunii: oratio quoque non modò quotidiana, ſed etiam aſsidua eſſe debet. Sed loquitur de ieiunio quod ſit ſolenne pœnitentiæ teſtimonium, ad iram Dei deprecandam, vel quo ſe ad orationem præparant fideles, quum ſerium aliquod negotium inſtituunt: item de oratione quæ intentiorem animi affectum deſiderat. Nam interdum accidit, vt omnibus aliis omiſsis, ieiunandum ſit & orandum. vt quum ingruit aliqua calamitas, ſi appareat iudicium iræ Dei, vel quum aliquo difficili negotio impedimur, vel quum aliquid agendum eſt magni momenti, quale eſt inſtitutio paſtorum. Meritò autẽ hæc duo cõiungit Apoſtolus, quia ieiunium præparatio eſt ad orationem: ſicut etiam ea Chriſtus coniungit, quum dicit, Hoc genus dæmoniorum non eiicitur niſi in ieiunio & oratione, Mat. 17. 21. Quum ergo dicit Paulus, Vt vacetis, ſenſus eſt, vt omnibus ſoluti auocamentis, agatis illud vnum. Nunc ſiquis obiiciat, vſum tori coniugalis rem eſſe malã, quia impediat orationem: facilis eſt reſponſio, nihilo propterea peiorem eſſe cibo & pótu, quibus impeditur ieiuniũ. Sed fidelium eſt prudenter circunſpicere quando edendi & bibendi tempus ſit, quando ieiunandi: eiuſdem quoque prudentiæ eſt, cum ſuis coniugibus habitare dum tẽpus eſt, & à cohabitatione ſibi temperare dum aliò vocatur. *Et rurſum in vnum redite, ne tẽtet vos Satanas*. Hîc exprimitur ratio, cui⁹ ignoratione lapſi ſunt veteres, dũ votum perpetuæ cõtinẽtiæ perperam & incõſideratè approbarunt. Ita enim ratiocinabantur, Si bonũ eſt cõiuges interdũ ſibi indicere ad tẽp⁹ volũtariam continentiam ex mutuo cõſenſu: ergo ſi in perpetuum indicant, eò melius. At non animaduertebant quantum periculum ſubeſſet. datur enim Satanæ occaſio nos opprimendi, quum vltra imbecillitatis noſtræ modũ aliquid tentamus. At Satanæ reſiſtendum eſt. Quid ſi deſunt arma & clypeus? Petenda ſunt à Domino, inquiunt. Sed fruſtra Dominũ orabimus vt nobis adſit in temerario conatu: ideo diligẽter obſeruãda eſt particula, *Propter incontinentiam veſtram*: ſumus enim obnoxii Satanæ tẽtationibus, propter carnis noſtræ infirmitatẽ. Si volumus eas excludere & arcere, remedium, quo nos Dominus muniuit, opponere decet. Temere ergo faciunt qui toro coniugali renuntiant: quaſi verò cum Deo pepigerint de perpetua facultate.

6 Hoc autem dico ſecundum veniam, non ſecundum præceptum.

7 Optarim enim omnes homines eſſe ſicut me: ſed vnuſquiſque proprium donum habet ex Deo, alius ſic, alius autem ſic.

8 Dico autem inconiugatis & viduis: bonum ipſis eſt, ſi maneant vt ego.

9 Si autem non continent, matrimonium contrahant: melius enim eſt, matrimonium contrahere, quàm vri.

6 *Secundum veniam*. Ne freti eiuſmodi præcepto quale poſuerat, fræna libidini vltra modum laxarent, addit moderationẽ, ſe hæc ſcripſiſſe pro eorum infirmitate: vt ſcilicet meminerint, coniugium impudicitiæ remedium eſſe: ne eius bono intemperanter abutantur ad explendam quouis modo, imò abſque modo & verecundia, libidinem: ſimul vt occurat impiorũ cauillis, nequis poſſet obiicere, Quid? an times ne parum ad libidinem ſponte procliues ſint viri & mulieres, quòd eos ſolicitas? Nam & ſanctuli Papiſtæ offenduntur

duntur in illa doctrina, & libenter cum Paulo ligitarent, quòd coniuges in mutua cohabitatione retinet, nec ad vitam cælibem trāsilire illis permittit. Reddit igitur rationem suæ doctrinæ, ac testatur se non ideo commendasse tori societatem coniugibus, vt eos ad voluptatem alliciat, aut quia libenter id præcipiat: sed respexisse quid postulet infirmitas eorum quos alloquitur. Vtroque mēbro abutuntur stulti cælibatus zelotæ: nam quia Paulus dicit se loqui secūdum veniam, ex eo colligunt, in coitu igitur maritali esse vitium: peccatum enim esse, vbi opus est venia. Ex eo autem quod dicit, *Non secūdum præceptū*, inferunt, esse ergo sanctius relicto coniugii vsu, transire ad cælibatum. Respondeo ad prius, quum in omnibus humanis affectibus inordinatum excessum esse confitear, me non negare quin sit etiam in hac parte ἀταξία, quam vitiosam esse concedo: imò hunc affectum præ aliis impotentem esse concedo: & propè belluinum. Sed contrà etiam contendo, quicquid est vitii aut turpitudinis, sic tegi coniugii honestate, vt vitium esse desinat, vel saltem desinat à Deo imputari: quemadmodum eleganter disserit Augustinus in libro De bono coniugii, & alibi sæpe. Breuiter sic habe, Coitus viri & mulieris res pura est, honesta & sancta, quoniam est pura Dei institutio: intemperies qua feruent homines, vitium est ex naturæ corruptela ortum, sed fidelibus coniugium velum est quo vitium istud tegatur, ne amplius coram Deo appareat. Ad secundū respōdeo: quia præcepta propriè vocantur quæ sunt de officiis iustitiæ, & per se Deo placentibus: ideo negat Paulus se loqui secundum præceptum: verùm antehac satis ostēdit remedio illo quod iniunxit, necessariò vtendum esse.

7 *Optarim enim omnes.* Hoc ad expositionem proximæ sententiæ pertinet: nō enim dissimulat quid sit cōmodius, sed vult vnumquenque considerare quid sibi datum sit. Cur ergo nō loquutus est nuper secundum præceptum? nēpe quia non libenter illos adigit ad cōiugium, quum potius cuperet immunes esse ab hac necessitate: sed quia non sit omnibus liberum, rationem habet infirmitatis. Porrò si hic locus rite expēsus fuisset, nūquā grassata esset in mūdo peruersa illa superstitio in appetēdo cælibatu, quæ radix & causa fuit ingentium malorum. Paulus hîc disertè pronūtiat, non esse cuique liberā optionem in hac parte: quia virginitas sit particulare donum quod nō omnibus promiscuè conferatur. Nec aliud docet quàm Christus ipse: quum dicit, Non ab omnibus capi hoc verbū, Matt. 19. 11. Est ergo hîc Paulus verborū Domini interpres, quū negat omnibus datā esse hanc facultatem, vt matrimonio careant. Quid interea factū est? quisque non habita facultatis suæ ratione, prout libuit, vouit perpetuā cōtinentiam. neque vulgò hîc & ab idiotis tātùm peccatum est: nā & præcipui doctores, dum toti occupantur in efferenda virginitate, humanæ infirmitatis obliti, hanc Pauli admonitionem, imò Christi ipsius neglexerunt. Hieronymus verò excæcatus nescio quo zelo, non labitur tantùm in falsas opiniones, sed præcipitanter ruit. Præclarum donum est virginitas, fateor, sed cogita esse donū: præterea audi ex ore Christi & Pauli, nō esse omnibus commune, sed proprium paucorum: ergo ne inconsideratè voueas quod nec in manu tua est, nec dari impetrabis tibi, si vocationis tuæ immemor, vltra limites tuos adspires. Quanquam in æstimanda etiam virginitate errarunt veteres: perinde enim extollunt, acsi virtutum omnium summa foret, ac cultū Dei censeri volunt: iā in eo perniciosus est error. Nunc alter sequutus est, quòd postquā cælibatus tanto in pretio haberi cœpit, multi certatim incōsideratè vouerūt perpetuā cōtinentiā: quū vix cētesima pars facultate & dono polleret. Inde & tertius exortꝰ, quòd Ecclesiæ ministris prohibitū fuit coniugiū, tanquam genus vitæ, ordinis sanctitate indignum. In his qui spreto coniugio temere continentiam perpetuam vouebant, Deus arrogantiā puniuit: primùm secretis libidinum flāmis, deinde horrendis fœditatibus. Quòd autē arcebantur à legitimo cōnubio ministri Ecclesiarū, hac tyrannide factū est, vt Ecclesia plurimis bonis & fidelibus ministris spoliaretur. pii enim & prudētes viri laqueum sibi induere nolebāt: tandē longiore tēporis successu libidines, quæ prius compressæ fuerāt, fœtorē suum exhalarunt.

Parum fuit, quòd ii quibus habere vxores capitale crimen erat, cõcubinas impune, hoc est, scorta alebãt: sed nulla domus à sacerdotum libidinibus tuta erat. Parum istud quoque fuit: nam edita sunt prodigiosa flagitia: quæ satius est æterna obliuione sepeliri, quàm commemorari in exemplum.

8 *Dico autem inconiugatis.* Pendet hoc ex prioribus, & est quædam illatio. Dixerat dona Dei variè distribui, continentiam non esse omnium, confugere ad remedium debere qui ea carēt: nunc sermonem conuertit ad virgines, ad omnes cælibes, ad viduas: & cælibatum quidem illis optandum esse concedit, si adsit facultas: videndum tamen singulis semper esse quid posśint. Summa est, multa esse cõmoda cælibatus, eaque non negligenda, modò se quisque suo pede ac modulo metiatur. proinde etiam si vsque in tertium cælum tollatur virginitas: hoc tamen semper manet verum, nõ omnibus eam conuenire, sed iis tantùm qui peculiare donum à Deo habent. Nã quod obiiciunt Papistæ, nos in Baptismo quoque promittere Deo vitæ puritatem, quam præstare non est nostrum: in promptu est solutio, nos illic nihil promittere, nisi quòd à suis omnibus Deus requirit: continentiam verò donũ speciale esse, quod Deus multis negauerit. Perinde ergo faciunt qui illam vouent, ac siquis indoctus idiota se Prophetam esse vel doctorem, vel interpretem linguarum profiteretur. Notandum etiã est verbum *Manere.* fieri enim potest, vt ad tempus quispiam in cælibatu castè viuat, sed de crastino in hac re nihil statuendũ est. Isaac vsque ad annum tricesimum vxore caruit, & eos annos transegit in pudicitia, quibus feruores libidinis maximè despumant: postea tamen vocatur ad coniugium. in Iacob illustrius etiamnum habemus specimen. Ideo Apostolus optaret manere & perstare qui pudicitiam in præsentia colũt: sed quia certi nõ sũt de perpetuo dono, omnes reputare iubet quid sibi datum sit. Cæterùm hic locus ostendit cælibẽ tunc fuisse Apostolum: nã quòd Erasmus ratiocinatur coniugatum fuisse, quia inter coniugatos sui mentionem faciat, leue est ac frigidum, quia posset eadem ratione colligi, fuisse viduum, quia inter viduos de se loquatur. Verba autem sonant, tunc non fuisse coniugem: nec enim recipio illam coniecturam, quòd vxorem alicubi deposuerit, ac sponte se abdicauerit vsu tori coniugalis. Vbi enim fuisset illud, Redite statim in vnũ, sup. vers. 5. certè absurdum est, ipsum nõ paruisse suis præceptis, & legem quam aliis ferret, non seruasse. Insigne autem est modestiæ exemplum, quòd ipse continentiæ dono præditus, non exigit alios ad suam regulam: sed illis permittit infirmitatis remedium quo ipse caret. Nos igitur eius exemplo, si quo peculiari dono pollemus, ne id morosius exigamus ab aliis, qui ad eum gradum nondum peruenerunt.

9 *Si autem non continent.* Dum cõsulit à coniugio abstinere, semper sub conditione loquitur, Si liceat, si adsit facultas: vbi autem carnis infirmitas non concedit libertatem, simpliciter præcipit tãquam de re iam minimè dubia. Est enim hoc præceptiuè dictum, nequis consilium esse putet, nec scortatoribus modò frænum iniicit, sed quos interior libido coram Deo coinquinat: & certè qui non continet, coniugii remedium negligendo, Deum tentat. Hæc res cõsilio non indiget, sed seuera prohibitione. *Melius est enim.* Est impropria comparatio, quum legitimũ coniugium sit in omnibus honorabile: vstio autem res pessima. Vsitatè tamen, licet impropriè, loquutus est Apostolus: sicut vulgò dicimus, melius est huic mundo renuntiare, vt cum Christo potiamur hæreditate regni cælestis, quàm in carnis deliciis miserè perire. Quod ideo admoneo, quoniam Hieronymus puerile sophisma ex hoc loco struit. Bonũ esse coniugium, quia leuius malũ sit vstione. Dicerem eum ineptè ludere, si res esset ludicra: sed in negotio tam graui & serio est impium cauillum, & homine cordato indignũ. Intellige ergo, bonum esse & salutare remedium coniugii, quum vstio sit abominatio coram Deo fœdiśsima. Definiendum tamẽ est quid sit *Vri*: multi enim punguntur cõcupiscentiis carnis suæ, quibus tamen non protinus necesse est confugere ad matrimoniũ. Atque vt retineamus Pauli metaphoram, aliud est vri, aliud sentire calorem. Proinde hic Vri vocat

Paulus,

Paulus, non titillari duntaxat, sed libidine æstuare, cui resistere nequeas. Quoniã tamẽ nõnulli sibi frustra blãdiuntur, dum se omni culpa vacare putant, nisi concupiscentiæ assentiantur: nota esse tres gradus tẽtationum. Ita enim interdum præualent concupiscentiæ insultus, vt voluntas succumbat. illud est pessimum genus vstionis, dum cor libidine ardet. Aliquãdo sic pũgimur carnis aculeis, vt fortiter repugnemus: nec sinamus nobis excuti verum amorem pudicitiæ, quin potius horreamus omnes turpes & fœdos motus. Proinde monendi sunt omnes, & adolescentes præsertim, vt quoties infestantur à carne sua, timorem Dei eiusmodi tentationi opponant, præcidant ansam impudicis cogitationibus, robur resistendi petant sibi dari à Domino, ac toto studio incumbant ad restinguendas libidinis flammas. Si in hac lucta proficiant, agant Domino gratias. quotus enim quisque reperietur, cui non aliquam molestiam facessat sua caro? verùm si frænamus eius intemperiem antequam inualescat, bene habet. Non enim vrimur, etiamsi calor nobis sit infestus: non quòd nullum insit vitium in hoc sensu caloris, sed cum humilitate & gemitu agnoscentes nostram imbecillitatem coram Domino, bono tamen animo interea simus. Summa sit, quandiu gratia Domini superiores euadimus in certamine, nec intrò Satanæ iacula penetrant, sed fortiter ea repellimus, non fatigemur luctando. Medium est tentationis genus, quum homo etiãsi pleno cordis assensu non admittat concupiscentiam, æstuat tamen cæco impetu, & inquietatur eo modo, vt inuocare Deum pacata conscientia nequeat. Talis igitur tentatio quæ inuocationem puram Dei impedit, & conscientiæ tranquillitatem turbat, est vstio, quæ nonnisi coniugio extingui potest. Nunc videmus in hac consultatione non modò cõsiderandum an corpus impollutum seruare quis possit, sed animum quoque inspiciendum: sicuti paulo pòst videbimus.

10 *Coniugibus denuntio, non ego, sed Dominus, Vxor à marito ne discedat.*

11 *Quòd si discesserit, maneat innupta, aut viro reconcilietur. & vir vxorem ne dimittat.*

12 *Reliquis ego dico, non Dominus, Siquis frater vxorem habet infidelem, & ipsa consentit cum eo habitare, ne dimittat eam:*

13 *Et mulier si maritum habet infidelem, & ipse consentit cum ea habitare, ne relinquat eum.*

14 *Sanctificatus est enim vir infidelis in vxore: & sanctificata est vxor incredula in viro: alioqui liberi vestri immundi essent: nunc autem sancti sunt.*

15 *Quod si infidelis discedit, discedat: non enim subiectus est seruituti frater aut soror in talibus. in pace autem vocauit nos Deus.*

16 *Quid enim scis, mulier, an maritum seruatura sis? aut quid scis, ô vir, an vxorem sis seruaturus?*

17 *Nisi vnusquisque vt ei gratiam diuisit Dominus, vt eum vocauit Dominus, sic ambulet: & sic in Ecclesiis omnibus præcipio.*

10 *Coniugibus denuntio.* Aliam coniugii legem nunc tractat: nempe quòd sit insolubile vinculū. itaque omnia diuortia quæ apud Ethnicos in quotidiano vsu erāt, nec Mosaica lege apud Iudæos puniebantur, damnat. Vir vxorem, inquit, ne dimittat: vxor à viro ne discedat. cur? quoniam indiuiduo nexu sunt coniuncti. Sed mirum est, saltem adulterii causam non excipere: neque enim verisimile est, voluisse aliquid restringere de Christi doctrina. Certè mihi ideo reticuisse videtur, quòd obiter de his rebus differens, ad Domini permissionem aut interdictum remittere maluit Corinthios, quàm sigillatim omnia persequi. Nam quibus aliquid breuiter docere propositum est, sufficit vniuersalis doctrina: exceptiones subtilioris sunt ac magis fusæ & exactæ tractationis. Caterùm quòd subiicit, *Non ego sed Dominus*: hac correctione significat, quòd hîc tradit, ex Lege Dei sumptum esse. Alia enim quæ tradebat, habebat etiam ex reuelatione Spiritus: sed huius authorem allegat Deum, quòd lege Dei expressum sit. Locum si quæras, nusquam reperies ad verbum: verùm quum ab initio testetur Moses, tam sanctam esse coniunctionem viri & vxoris, vt eius causa debeat vir relinquere patrē & matrem, hinc facilè colligitur, quàm sit inuiolabilis. Naturæ enim iure obligatus est filius patri & matri, nec excutere iugum illud potest: huic vinculo quū præferatur coniugii copula, multo minus solui debet.

11 *Quòd si discesserit.* Hoc non esse intelligendum de iis quæ ob adulterium repudiatæ fuerint, constat ex pœna quæ tunc sequebatur: erat enim crimen capitale etiam legibus Romanis, & propemodum communi iure gentium. Sed quum viri sæpe vxoribus remitterent nuntium, vel quia non congruerent mores, vel quia displiceret forma, vel ob quamlibet offensionem: quum etiam vxores maritos interdum relinquerent propter sæuitiam, aut nimis duram & illiberalem tractationem: eiusmodi vel diuortiis vel dissidiis coniugium negat dirimi. Est enim fœdus Dei nomine consecratum, quod hominum arbitrio nec stat nec cadit, vt quum nobis libuerit, irritum fiat. Summa est, alii contractus, vt pendent à mera hominum voluntate, ita eadem voluntate soluuntur: qui coniugio ligati sunt, iam non sunt liberi, vt si pœnituerit, frangant tesseram (vt aiunt) & vterque nouam conditionem alibi quærat. nā si naturalia iura solui nequeunt, multo minus hoc quod iam diximus præcipuo naturæ vinculo præferri. Quod autem iubet vxorem à viro dissidentem manere innuptam, eo non innuit tolerabile esse dissidium: nec permittit vxori seorsum à viro habitare. verùm si expulsa fuerit domo, si reiecta, ne sic quidem se liberatam ab eius potestate existimet: non enim penes virū est matrimonium facere irritum. Non ergo hîc permittit vxoribus spontaneam dissessionem à viris facere, aut manere extra familiam maritalem, quasi in statu viduitatis: sed eas quoque quæ à viris non recipiuntur, ligatas manere asserit, ne ad alios maritos transeant. Quid autem si mulier sit libidinosa, vel alio modo incontinens? an non inhumanum est, quum perpetuo ardore æstuet, remediū illi negare? Respōdeo, quū nos carnis nostræ infirmitas solicitat, quærendum esse remedium. postea Domini est, affectus nostros Spiritu suo frænare & coercere, etiam si non succedat ex voto. Nam si vxor in diutinum morbum inciderit, non erit tamen iusta causa marito cur aliam sibi quærat: similiter si maritus post coniugium morbo aliquo laborare cœperit, non ideo tamen licebit vxori ad nouam conditionem trāsuolare. Summa est, quum incontinentiæ nostræ remedium Deus præscripserit legitimum coniugium, eo vtamur: ne eum tētando, luamus temeritatis nostræ pœnas. Hoc officio perfuncti, speremus eum nobis adfuturū, si nos opinio fefellerit.

12 *Reliquis ego dico.* Reliquos vocat, in quibus locum habet exceptio, quominus subiiciātur cōmuni aliorū legi: nam coniugium inæquale diuersam habet rationem, dum cōiuges religione inter se differunt. Duobus autem membris hanc quæstionem absoluit. prius est, fidelē nō debere ab infideli discedere, nec quærere diuortium, nisi repudietur: secundum est, si infidelis coniugē religionis causa repudiet, fratrem aut sororem liberari à vinculo coniugii per tale repudium. Sed quid est quòd Paulus se horum authorem facit, quum pugnare nonnihil

videantur

videantur cum iis quæ à Domino nuper protulerat? Non ita intelligit à seipso esse, quin ex Dei Spiritu hauserit: sed quoniam nusquam de hac re extabat in Lege aut Prophetis certũ ac expressum verbum, præuenit hoc modo improborum calumnias, quum sibi quod dicturus erat, tribuit. Verùm ne id totũ parui pẽdatur, tanquam natum ex hominis capite, postea figmenta proprii sensus esse negabit quæcunque loquitur: repugnantia autem nulla est cum superioribus. nam quum religio ac sanctitas fidei coniugalis à Deo pendeat, quæ necessitudo amplius mulieri piæ restat cũ infideli marito, postquã Dei odio eiecta est?

14 *Sãctificatus est enim vir infidelis.* Occurrit scrupulo qui anxios habere poterat fideles. Singularis est coniugii necessitudo, vt vxor dimidia pars sit viri, vt duo sint in carnem vnam, vt vir caput sit mulieris, hæc viri in omnibus socia: fieri ergo nõ videtur posse vt cohabitet vir fidelis cum vxore impia: vel è cõuerso, quin tam arcta societate polluantur. Paulus ergo hic pronũtiat, sanctum esse & purum coniugium nihilominus, nec timendam esse cõtagionem, acsi vxor maritum inquinaret. Porrò meminerimus, hîc eum non de contrahendis, sed de retinendis matrimoniis quæ iam contracta sint, loqui. nam vbi hæc deliberatio agitur, ducendáne sit infidelis vxor, maritóue infideli nubendum, tunc locum habet illa exhortatio, Nolite iugum ducere cum infidelibus: nullus enim consensus Christo cum Belial, 2.Cor.6.14. Sed qui iam vinctus est, non habet amplius liberam optionem: ideo diuersa est cõsultatio. Tametsi autem hanc sanctificationem variè accipiunt, Ego simpliciter ad coniugium refero, hoc sensu, Videri in specie posset fidelis vxor contagionem ducere ab infideli marito, vt sit illicita societas: sed aliter res habet. pluris enim est, pietas vnius ad coniugium sanctificandum, quàm alterius impietas ad inquinãdum. Pura igitur conscientia habitare potest fidelis cum infideli: nam quoad vsum & communionem tori ac totius vitæ, sanctificatur, ne sua immunditia fidelem inquinet. Interea nihil prodest hæc sanctificatio coniugi infideli: tantùm eò valet, ne eius copula fidelis inquinetur, & profanetur ipsum matrimonium. Cæterùm hinc exoritur quæstio: si enim fides viri aut mulieris Christianæ coniugium sanctificet, sequitur omnia impiorum coniugia immunda esse, nec quicquam à scortatione differre. Respondeo, impiis omnia esse immunda, quòd sua impuritate etiam optimas & selectissimas Dei creaturas polluãt. Hinc fit, vt coniugium etiam polluant, quia Deum non agnoscunt authorem. ideóque veræ sanctificationis minimè fiũt capaces, & mala conscientia coniugio abutuntur. Verùm imperitè inde colligitur, nihil à scortatione differre: quia vtcunque illis immundum sit, per se tamen purum est, quatenus est à Deo ordinatum, & conseruandæ inter homines honestati seruit, & vagas libidines refrænat: adeóque propter hos fines à Deo approbatur, vt reliquæ partes ordinis politici. Distinguendum ergo semper inter rei naturã & abusum. *Alioqui liberi vestri.* Argumentum ab effectu, Si immundum esset vestrum coniugium, liberi qui inde nascuntur, immundi forent: sunt autem sancti: ergo & sanctum coniugium. Sicut ergo non impedit alterius ex parẽtibus impietas, quominus sancti liberi nascãtur: ita nec impedit quin purum sit connubium. Locum hunc Grãmatici quidã exponunt de sanctitate ciuili, quòd legitimi censeantur: sed in hac parte nihilo deterior est conditio infidelium: non potest igitur constare illa expositio. deinde certum est Paulum hic voluisse eximere scrupulum conscientiis, nequis immunditiem se contrahere putaret, sicut dixi. Insignis ergo est hic locus, & ex intima theologia ductus. docet enim segregari piorum liberos ab aliis quadam prærogatiua, vt sancti in Ecclesia reputentur. Sed quî hæc sententia cum eo quod alibi tradit, conueniet? Nos esse omnes natura filios iræ, Eph. 2.3. Item, cum sententia Dauidis, Ecce in peccato conceptus sum, Psalm.51.7. Respondeo, vniuersalem esse propagationem & peccati & damnationis in semine Adæ: omnes igitur ad vnum sub hac maledictione includi, siue ex fidelibus siue ex impiis descendant: neque enim fideles liberos generant secundum carnem, quatenus Spiritu sunt regenerati. Æqualis est igitur in omnibus na-

turæ cõditio, vt sint tam peccato quàm æternæ morti obnoxii. Quod autem hîc tribuit liberis fidelium speciale priuilegium Apostolus, id fluit ex beneficio fœderis, quo superueniente deletur naturæ maledictio: & Deo per gratiã consecrantur qui natura profani erãt. Hinc argumentatur Paulus ad Romanos cap. 11.16, totam Abrahæ progeniẽ esse sanctam, quia fœdus vitæ Deus cum illo pepigerat. Si radix sancta, inquit, ergo & rami sancti. Et Deus filios suos vocat omnes qui ex Israele sunt progeniti. nũc diruta maceria, idem salutis fœdus quod initum fuerat cum semine Abrahæ, nobis est communicatum. Quòd si communi generis humani sorte eximuntur fidelium liberi, vt Domino segregentur, cur eos à signo arceamus, si Dominus in Ecclesiam suam eos verbo admittit? cur signum illis negabimus? Quomodo autem sancta sit piorum soboles, & tamen multi degenerẽt, habes ex decimo & vndecimo capite ad Romanos, & nos illic tractauimus.

15 *Quòd si infidelis.* Hoc secũdum est mẽbrum, in quo liberat fidelem virum, qui parãtus habitare cum vxore impia, respuitur: & similiter mulierem quæ nõ sua culpa repudiatur à viro. nam tunc infidelis diuortium magis cũ Deo, quàm cum homine coniuge facit. Est igitur hîc peculiaris ratio, quia non modò soluitur, sed abrumpitur primum & præcipuum vinculum. Hodie tametsi nobis ferè similem rationem cum Papistis quidam esse volunt, prudenter tamen considerandũ quid intersit, nequid temere tentetur. *In pace.* Hîc quoque variant interpretes: nam quidam sic accipiunt, Vocati sumus in pace, fugiamus ergo materiam & segetem turbarum. Ego simplicius, Quoad licet, pacẽ cum omnibus colamus, ad quam sumus vocati: non ergo temere discedendum ab infidelibus, nisi priores ipsi diuortium faciant. Deus ergo vocauit nos in pace, in hunc finem, vt pacem cum omnibus colamus, de singulis bene merẽdo. Pertinet igitur hoc ad prius membrum, fideles cum infidelibus manere debere si consentiant, &c. quia à professione nostra abhorret diuortii cupiditas.

16 *Quid enim scis, mulier.* Qui hãc sententiam volunt secundi membri esse confirmationem, sic exponunt, Non debet te incerta spes detinere, &c. verùm (meo iudicio) exhortatio est ab vtilitate sumpta. magnum enim & præclarum bonum est, si mulier lucrifaciat maritũ: atqui nõ ita desperati sunt fideles, quin adduci ad fidem possint: sunt quidem mortui, sed Deus etiam mortuos suscitare potest. Quando igitur spes aliqua proficiendi superest, neque scit pia mulier, possítne sancta sua conuersatione virum reducere in viam, omnia experiri debet prius quàm eũ relinquat. quandiu enim in ambiguo est salus hominis, propensiores in bonam spem nos esse decet. Cæterùm quod dicit, posse maritum ab vxore saluari, impropria quidẽ loquutio, quoniam ad hominem transfert quod Dei est proprium, sed nihil absurdi continet. nam quum Deus per sua instrumenta quibus vtitur, efficaciter agat, illis quodammodo communicat suam virtutem, vel saltem eorum ministerio sic coniungit, vt quod agit, ab illis dicat agi: hinc & honorem soli sibi debitum, illis interdum tribuit. Meminerimus tamẽ nihil in nobis esse sitũ, nisi quatenus vt organa ab eo dirigimur.

17 *Nisi vnusquisque vt ei gratiam.* Sic ad verbum habetur: quanquam ego, vt melius contextus flueret, in nominatiuo reddidi. Sensus est, Quid ergo agendum, nisi vt vnusquisque ambulet secundum gratiam sibi datam, & pro sua vocatione? Proinde in hoc quisque elaboret, ac conferat suam facultatẽ, vt proximis suis prosit: atque id præsertim dũ peculiari vocationis suæ officio ad id moueri debet. Duo ponit, vocationem & mensuram gratiæ, quæ in hac consultatione respici iubet. Quia hoc stimulo nòn leuiter nos ad officiũ pungi decet, vbi nos Deus gratiæ suæ ministros in fratrum salutem constituere dignatur. vocatio autem quasi sub Dei iugo nos tenere debet, etiam si parum cuique adlubescat sua conditio. *Et sic in Ecclesiis omnibus.* Puto hoc addidisse vt calumniis quorundam occurreret, qui eum plus sibi iuris in Corinthios sumere iactabant, quàm in alios auderet. quanquam alium etiam finem spectare potuit: nempe quò plus haberet ponderis hæc doctrina, vbi intelligebant Corinthii, omnibus iam Ecclesiis per-

peruulgatam esse. Facilius enim amplectimur quod nobis cum omnibus piis audimus commune fore. odiosum verò fuisset Corinthiis, arctiore vinculo quam alios constringi.

18 Circuncisus aliquis vocatus est? ne accersat præputium. in præputio aliquis vocatus est? ne circuncidatur.

19 Circuncisio nihil est, & præputium nihil est, sed obseruatio mandatorum Dei.

20 Vnusquisque in qua vocatione fuit vocatus, maneat.

21 Seruus vocatus es? ne sit tibi curæ. at si etiam possis liber fieri, magis vtere.

22 Etenim qui in Domino vocatus est seruus, libertus Domini est. similiter & qui liber vocatus est, seruus est Christi.

23 Pretio empti estis: nolite fieri serui hominum.

24 Vnusquisque in eo in quo vocatus est, fratres, maneat apud Deum.

18 *Circuncisus vocatus*, &c. Quoniam vocationis meminerat, occasione accepta ab vna specie, paulùm digreditur in generalem exhortationem: quod multis locis facere solitus est: & simul diuersis exemplis confirmat quod dixerat de coniugio. Summa est, in rebus externis non temere resiliendum esse à vocatione in quam semel ingressus sis voluntate Dei. Et à circuncisione incipit, de qua tunc plærique litigabant. Dicit autẽ nihil interesse apud Deũ, Gentilis ne sis an Iudæus. ideo vnumquẽque sorte sua contentum esse iubet. Semper tenendum, nonnisi de legitimis vitæ generibus tractari, quæ Deum arbitrum habent & authorem.

19 *Circuncisio nihil est, & præputium nihil est.* Tametsi aptum erat hoc simile ad præsentem causam, videtur tamen data opera eo esse vsus, vt Iudaicam superstitionem & simul fastum obiter perstringeret: nam quum Iudæi Circũcisione gloriarentur, fieri poterat, vt multi sibi displicerent ob præputium, acsi deterior propterea esset sua conditio. Paulus ergo vtrunque in æquo ponit, ne alterius odio alterum stulte appetatur. Cæterum hæc pro eo tempore intelligenda, quo iam abrogata erat Circuncisio: nam si in fœdus Dei & mandatum intuitus esset, pluris eam æstimasset proculdubio. Circũcisionem quidem literæ Rom. 2.27 extenuat, & pro nihilo haberi apud Deum pronuntiat: sed hîc quum simpliciter opponat Circuncisionem præputio, & paria ambo faciat: certum est de illa tanquam de re indifferenti & nullius momenti loquutum esse. Nam abrogatio facit, vt mysterium quod ante sub ea continebatur, iam ad eam pertinere desinat: imò vt iam ipsa non sit signum, sed res absque vllo vsu. nam hac lege legali symbolo Baptismus successit, vt nos Christi Spiritu circuncidi sufficiat, dum vetus homo noster sepelitur cum Christo. *Sed obseruatio mandatorum.* Quum hoc vnum esset ex mandatis, quandiu cæremoniis legalibus deuincta fuit Ecclesia, videmus pro cõfesso sumi, aduentu Christi abolitam fuisse Circuncisionem, vt liber quidem eius esset vsus inter rudes & infirmos, nulla verò vtilitas. Perinde enim ac de re nullius momenti Paulus loquitur: acsi diceret, Quũ externa sint illa, ne te detineant: sed pietatem cura potius & officia quæ Deus requirit, & sola sunt apud eum in pretio. Quòd autem locum hunc allegant Papistæ ad destruendam fidei iustificationem, puerile est. Neque enim hic Paulus de causa iustitiæ disputat, nec quomodo eam consequamur: sed tãtum quo incumbere debeãt fideliũ studia, acsi diceret, Nolite in rebus vanis frustra occupari: sed po-

tius vos in officiis quæ Deo probantur, exercete.

20 *Vnusquisque in qua vocatione.* Hoc caput est vnde reliqua ducuntur: vt quisque vocatione sua contentus, eam sequatur, neque aliò transuolare appetat. Vocatio in scripturis, est legitima viuendi ratio: habet enim relationem ad Deum vocantem. nequis hac sententia abutatur ad stabilienda viuendi genera, quæ impia aut vitiosa esse constat. Sed hîc quæritur an Paulus statuere aliquam obligationem velit: hoc enim sonant verba in speciem, suæ quenque vocationi deuinctum esse, vt ab ea desciscere non debeat: atqui id nimis durũ esset, sartori nõ licere aliud opificium discere, mercatori non licere transire ad agriculturam. Respondeo, hanc non esse intentionem Apostoli: vult enim tãtùm corrigere incõsultam cupiditatem, quæ nonnullos solicitat ad mutandum statum sine iusta causa: siue id superstitione siue alio impulsu faciant: deinde vnumquenque reuocat ad hanc quoque regulam, vt meminerint quid suæ vocationi conueniat. Non ergo necessitatem cuiquam imponit manendi in vitæ genere semel suscepto: sed inquietudinem potius damnat, quæ non patitur singulos in sua conditione pacato animo stare: ac iubet, vt quam quisque spartam nactus est, eam colat, vt habet vetus prouerbium.

21 *Seruus vocatus es?* Videmus hîc vt Pauli scopus sit conscientias pacare: nam seruos iubet bono esse animo, nec turbari, acsi impedimento illis esset seruitus, quominus Deo seruiant. *Ne sit* ergo *tibi curæ*, hoc est, ne sis anxius, quomodo iugum excutias, acsi cõditio esset Christiano indigna. sed animi securus esto. Atque hinc colligimus, non tãtùm prouidentia Dei distinctos esse in mundo gradus & ordines, sed eius quoque verbo præcipi ipsorum obseruationem. *At si etiam possis liber.* Particula Etiã, non aliam (meo iudicio) emphasin habet, quàm si dixisset, Si loco seruitutis poteris etiam ad libertatem peruenire, hoc tibi fuerit cõmodius. Dubium autem est, connectátne sermonem quem habebat ad seruos, an ad liberos se cõuertat. ita γενέσθαι pro Esse simpliciter hîc esset positum. Vterque sensus non malè quadrat, & eodem vterque recidit. vult docere, non modò bonam esse libertatem, sed etiam seruitute commodiorem. Si seruos alloquatur, erit sensus, Quũ vos iubeo animis securis esse, non prohibeo quominus libertate etiam fruamini, si vobis obueniat. Ad liberos, erit species concessionis: quasi diceret, Seruos bono animo esse iubeo: tametsi status liberorum melior & magis expetendus, si detur optio.

22 *Etenim qui in Domino vocatus est seruus.* Vocari seruum in Domino, est ex seruorum genere deligi, & fieri participem Christi gratiæ. Porrò hæc sententia ad seruorum consolationem & simul retundendum ingenuorum fastum posita est. Quoniam seruos sortis suæ piget, eò quòd abiecti sint & despicabiles coram mũdo, operæpretium est illis mitigari seruitutis acerbitatem aliqua consolatione. Liberi autem, ne sibi nimium ob honestiorem conditionem placeant, ac efferantur superbia, fræno indigent. Vtrũque facit Apostolus: nam quum libertas Spiritus longè præferenda sit carnis libertati, tolerabilem esse debere seruis status sui asperitatem admonet, si quidem inæstimabile illud donum reputent, quo præditi sunt: liberos quoque efferri non debere, quia seruis in præcipua sui parte sint pares. Neque verò hinc colligendum est, postponi seruis liberos, aut politicum ordinem turbari. videbat Apostolus quid conueniret vtrisque: cohibendi (sicuti dictũ est) liberi erant, ne ferocirent insultando aduersus seruos: his verò danda erat aliqua consolatio, ne animum deiiceret: & hæc magis in confirmationẽ ordinis politici faciunt, dum carnis incommodum compensari docet bono spirituali.

23 *Pretio empti estis.* Hæc verba habuimus capite proximo, sed alio fine. De vocabulo Pretii, illic dixi quod sentiebam. Summa est, quòd seruos quidem de statu suo anxios esse vetat, sed magis hoc curare vult, ne impiis aut prauis dominorum cupiditatibus se addicant. Sancti sumus Domino, quia nos redemit: ergo ne in hominum gratiam nos profanemus: quod fit, dũ obsequimur peruersis eorum desideriis. Admonitio hæc valde necessaria fuit eo tempore, quo serui ad subeunda quælibet imperia sine delectu

delectu vel exceptione, minis ac verberibus, mortis etiam terrore adigebãtur, vt in seruorum ministeriis non lenocinia minus & eius generis flagitia numerarent, quàm honestas operas. meritò itaque excipit Paulus ne turpibus & sceleratis obsequiis se addicant. Vtinã hoc omniũ animis bene ac penitus insideret: non tam multi se hominũ libidini, quasi venales, prostituerent. Nos autem meminerim⁹, eius nos esse qui nos redemit.

24 *Maneat apud Deum.* Iam prius admonui, nõ astringi hic homines perpetua lege, ne vnquã fas illis sit mutare statum, si quando ita postulet iusta ratio: sed tantùm sedari inconsideratos affectus, qui multos huc & illuc agitant, vt continua inquietudine turbentur. Dicit ergo Paulus, coram Deo perinde esse quod cuique sit viuendi genus in hac vita, quoniam pietatis consensum non abrumpat hæc diuersitas.

25 *De virginibus autem præceptum Domini non habeo: sed consilium do, tanquam misericordiam consequutus à Domino, vt sim fidelis.*

26 *Arbitror igitur hoc bonum esse propter instantem necessitatem, quòd bonum sit homini sic esse.*

27 *Alligatus es vxori? ne quæras solutionem. Solutus es ab vxore? ne quæras vxorem.*

28 *Quòd si etiam duxeris vxorem, non peccasti: & si nupserit virgo, non peccauit: attamen afflictionem in carne habebunt eiusmodi. Ego autem vobis parco.*

25 *De virginibus.* Redit nunc ad tractationem coniugii, de quo dicere exorsus erat initio capitis. Quod autem nunc dicturus est, iam attigerat, sed breuiter & subobscurè: apertius ergo definit quid de virginitate sentiat: sed quia res est lubrica, & plena difficultatum, sub conditione semper loquitur, vt videbimus. Virgines hîc pro ipsa virginitate accipio. de ea *præceptum Domini habere se* negat: quia nusquam pronuntiat Deus in Scripturis, qui permanere cælibes debeant: imo potius quum Scriptura dicat Gen. 2. 21, Creatos esse masculum & fœminam simul, videtur omnes peræquè & sine exceptione vocare ad cõiugium: saltem nemini vsquam indicitur aut commendatur cælibatus. *Consilium se dare* dicit, non quod sit instar problematis, ac nihil vel parum stabilitatis habeat, sed quod sit certum ac sine controuersia tenendum. Et nomen quo vtitur, γνώμη, non consiliũ modò, sed sentẽtiam significat. Porrò hinc perperam colligunt Papistæ, extra verbum licere progredi, quum Paulus nihil minus cogitauerit, quàm verbi Dei limites transilire: nam siquis propius animaduertat, videbit Paulum nihil hîc proferre, quod non complexus sit Christus suis verbis apud Matthæum 5. 31, & 19. 5: sed per occupationem fatetur, se non habere certum Domini præceptũ in Lege, quod definiat quinam coniugium suscipere, aut non attingere debeant. *Misericordiam consequutus, vt sim fidelis.* Authoritatem suæ sententiæ conciliat, ne quiuis sibi licitum esse putet eam repudiare, si velit. Loqui enim se non vt hominem, sed vt fidum Ecclesiæ doctorem & Christi Apostolum asserit. hoc suo more, Dei misericordiæ refert acceptum, quia non vulgaris est honor, imò superior humanis omnibus meritis. Vnde apparet, quæcunque humanitus inuecta fuerint in Ecclesiam, nihil habere huic Pauli consilio affine. Porrò Fidelis, hîc veracem significat, qui non tantùm pio zelo agit quod agit, sed etiam scientia præditus est, vt pure & fideliter doceat. Neque enim in doctore sufficit bonus animus, nisi adsit prudentia & veri cognitio.

26 *Arbitror igitur hoc bonum esse.* Etsi hũc locum Pauli aliter verto quàm Erasmus, aut Vetus interpres: sensu ta-

men ab illis nihil differo. Sic illi diuidũt verba Pauli, vt bis idem repetatur: ego autem vnam tantùm propositionem facio.neque id sine authore: sequor enim vetusta & probatæ fidei exemplaria, quæ sententiam, colo tantùm interposito, contexunt. Sensus est, Ego expedire arbitror, propter necessitatem qua sancti in hac vita vrgentur semper, vt libertate ac cõmoditate cælibatus fruantur omnes: quoniam hoc illis conduceret. Porrò sunt qui *Necessitatem* referãt ad Apostoli seculum, quod certè piis turbulentissimum fuit: sed mihi videtur designare potius voluisse inquietudinẽ qua sancti perpetuò in præsenti vita iactantur. Itaque ad omnia secula extendo: atque ita accipio, sanctos sú sque déque versari sæpius in terra, & multis varíisque procellis esse obnoxios, vt minimè ad coniugium apposita esse videatur eorum conditio. Particula, *Sic esse*, significat manere in cælibatu, vel abstinere à coniugio.

27 *Alligatus es vxori?* Vbi proposuit quid commodissimum foret, subiicit tamen nos moueri cælibatus commodis non debere, vt coniugii vinculum excutiat qui eo deuinctus est. Est igitur moderatio proximæ sententiæ: nequis inductus cælibatus commendatione, illuc mentem flecteret, ac necessitatis aut vocationis suæ oblitus, coniugium aspernaretur. Porrò non tãtùm coniugale vinculum abrumpere his verbis vetat, sed simul cohibet quæ obrepere solent fastidia, vt libenter & placidè suæ quisque coniugi adhæreat. *Solutus es ab vxore?* Hoc secundum membrum sub conditione debere accipi, ex toto cõtextu patet. Non omnibus ergo permittit perpetui cælibatus electionẽ, sed quibus datum sit: qui ergo nulla necessitate cogitur, ne temere sibi induat laqueum: non enim leuiter abiicienda est libertas.

28 *Quod si etiam duxeris vxorem.* Quia periculũ erat ne quis ex proxima sententia putaret se tentare Deum, si coniugio sciens ac volens se alligaret (quòd hoc esset renũtiare suæ libertati) eximit hunc scrupulum: nam viduis liberum facit vxorem ducere, ac peccare negat qui ducunt. Et particula Etiam, videtur esse emphatica. vt testetur, quamuis nulla vrgeat præcisa necessitas, non tamen prohiberi à cõiugio cælibes quoties eis visum est. *Et si nupserit virgo.* Siue hîc amplificatio sit, siue simplex similitudo, hoc primùm extra controuersiam est, Paulum cõiugii libertatem voluisse ad omnes extendere. Qui amplificationem esse putant, eò mouẽtur, quòd delicto magis affine videatur, ac vituperationi magis pateat, saltem magis habeat pudoris, virginale soluere cingulum (vt veteres loquebãtur) quàm post coniugis mortem ad secundas nuptias transire. esset igitur argumentum, Si virgini fas est matrimonium contrahere, multo magis viduis. Ego magis puto vtrunque æquari, hoc modo, Sicut virgini licet, ita & viduis: nam secundæ nuptiæ apud veteres nota non carebãt. siquidem & matronas quæ vno contentæ matrimonio tota vita fuerant, ornabant pudicitiæ corona: qui honor cedebat in earum contumeliam quæ pluribus nupsissent. Et notum est illud Valerii, Legitimæ intemperantiæ signũ esse, quum secundæ nuptiæ appetuntur. pares ergo facit Apostolus virgines & viduas in libertate connubii. *Attamen afflictionem in carne.* Causam sæpius repetit cur in suis hortationibus in cælibatum inclinet: ne videatur alterũ statum alteri per se anteponere, & non propter consequentiam: dicit multas molestias coniugio annexas esse, ideo se cupere omnes à coniugio esse liberos, qui immunes à molestiis esse velint. Quum dicit, habituros tribulationem carnis, vel in carne: significat, solicitudines & angustias quibus coniuges implicantur, ex negotiis terrenis prouenire. Caro igitur hîc pro homine externo capitur: *Parcere* verò, pro Indulgere, vel cupere subleuatos tribulationibus quæ coniugio adhærent. quasi diceret, Cupio infirmitati vestræ consultum, ne affligamini: coniugium autem multas afflictiones secum trahit: hæc ratio est cur vos coniugio non indigere optem, quò sitis omnibus malis vacui. Neque tamen hinc colligas, coniugium à Paulo malum necessarium censeri: istæ enim tribulationes de quibus loquitur, non tam ex natura sunt coniugii, quàm ex corruptela: sunt enim peccati originalis fructus.

29 *Hoc autem dico, fratres, quia tempus contractum est, reliquum est vt qui vxores habent, sint tanquam non habentes:*

30 *Et qui flent, tanquam non flentes: & qui gaudēt, tanquam non gaudentes: & qui emunt, tanquam non possidentes:*

31 *Et qui vtuntur hoc mundo, tanquam non vtentes. præterit enim figura mundi huius.*

32 *Velim autem vos absque solicitudine esse. Qui cælebs est, curat ea quæ sunt Domini, quomodo placiturus sit Domino:*

33 *Coniugatus curat ea quæ sunt mundi, qualiter vxori placiturus sit, & diuisus est.*

34 *Et mulier cælebs & virgo, curat ea quæ sunt Domini, vt sancta sit corpore & spiritu: at quæ maritum habet, curat ea quæ sunt mundi, quomodo placitura sit marito.*

35 *Hoc autem ad vtilitatem vestram dicō, non vt laqueum vobis iniiciam, sed ad honestatem ac decorum, vt Domino adhæreatis absque vlla distractione.*

29 *Quia tempus.* Iterum de sancto coniugii vsu concionatur, vt eorū lasciuiam reprimat, qui dum vxores duxerunt, nihil nisi carnis delicias cogitant: Dei nullam habent memoriam. hortatur ergo fideles, ne ita ruant effræni libidine, vt eos coniugium in mundum demergat. Coniugium est remedium incontinentiæ: verum est, siquis temperanter vtatur: iubet ergo coniuges pudicè in timore Domini conuiuere. Hoc fiet si coniugio vtantur, sicut aliis terrenæ vitæ subsidiis, cordibus sursum erecti ad meditationem cælestis vitæ. A breuitate autem humanæ vitæ ducit argumentum, Vita, inquit, hæc quam nunc agimus, caduca est, nec longæ durationis: ne ergo nos detineat implicitos. Proinde qui vxores habent, sint tanquā non habentes. Atque hæc quidem philosophia nemini non est in ore: sed paucorum animis verè serióque insidet. In prima versione sequutus fueram exemplar, cui nullum aliud ex multis suffragari postea animaduerti. Placuit ergo inserere particulam, *Quia*, quò dilucidior esset sensus: sicut etiam in vetustis quibusdam codicibus legitur. Quoniam enim in consultationibus futurum magis tempus respicimus quàm præteritū, admonet de temporis futuri breuitate.

Tanquam non habentes. Quæcunque ad vsum præsentis vitæ spectāt, sancta sunt Dei dona: sed ea nos abutendo polluimus. Si causa quæritur, hanc reperiemus esse, quòd somniamus semper in mundo perpetuitatem: hinc enim fit, vt quæ adiumenta ad transcūdum debebant esse, fiant compedes ad nos vinciendos. Meritò igitur Apostolus, vt hunc stuporem nobis excutiat, nos reuocat ad considerandam huius vitæ breuitatem: & inde colligit, nos vniuersis rebus mundi sic vti debere, quasi non vtamur. qui enim reputat se in mundo esse peregrinum, rebus mūdi tanquam alienis vtitur: hoc est, tanquam iis quæ commodantur nobis ad diem vnum. Summa est, Christiani hominis animum rebus terrenis non debere occupari, nec in illis conquiescere: sic enim viuere nos oportet, quasi singulis momentis migrandum sit è vita. Per Fletum & Gaudium res aduersas & prosperas designat: est enim vsitatū, causas per effectus notari. Cæterùm hic nō præcipit Apostolus Christianis possessiones abiicere, sed tātùm hoc requirit, ne animi eorū possessionibus infixi sint.

31 *Et qui vtuntur hoc mundo.* In priore mēbro est participium χρώμενοι: in secūdo est compositum καταχρώμενοι. Præpositio autem κατὰ, in compositio-

ne ferè in malam partem capitur, aut certè vehementiam notat. Itaque sobriũ & frugalẽ vsum notat Paulus, qui cursum nostrum minimè impediat vel moretur, quominus properemus semper ad metam. *Praterit enim figura.* Hac voce eleganter Apostolus expressit mundi vanitatem. Nihil est firmi, inquit, aut solidi: est enim facies tantùm, vel externa apparentia, vt loquuntur. Cæterùm videtur allusisse ad scenas, in quibus aulæa momẽto complicata, nouam faciem reddunt: & quæ spectantium oculos tenebant, mox auferuntur à cõspectu. Cur nomen Habitus Erasmo placuerit, non video. Certè (meo iudicio) doctrinam Pauli obscurat. tacitè enim figura substantiæ opponitur.

32 *Velim autem vos.* Redit ad illud consilium quod nõdum plenè exposuerat. ac initio (vt solet) ponit commendationem cælibatus: deinde libertatem singulis permittit eligẽdi quod sibi conuenire intelligent. Porrò non sine causa toties ad prædicanda commoda cælibatus reuoluitur: videbat enim quàm non leuia sint matrimonii onera. Is qui eximere se potest, nõ debet tale bonum negligere: & qui se coniugio destinant, eos præmoneri vtile est de incommodis istis, ne postea inopinatò ea experti, animos despõdeant: quod videmus plærisque contingere: nam quum sibi merum mel promiserint, hac spe frustrati, leuissima offensione facilè opprimũtur. Sciant igitur in tempore quid sibi expectandum sit, quo parati sint ad omnia perferenda. Sensus est, Coniugium auocamenta secum trahit, à quibus vos esse liberos & immunes cuperem. Sed quia superius tribulationem posuit, nunc curas commemorat, vel solicitudines: dubitari possit an hæc sint diuersa, nécne. Ego tribulationem nasci puto ex rebus tristibus: vt orbitate, viduitate, iurgiis & friuiculis, (vt vocant Iurisconsulti) ex multis fastidiis, delictis liberorum, difficultate alendæ familiæ, & similibus: solicitudines etiam rerum lætarum esse puto, vt sunt ineptiæ nuptiales, ioci, & alia quibus coniugati occupantur. *Qui cælebs est, curat ea quæ sunt Domini.* En vacuitas solicitudinum, quam Christianis optat, vt suas omnes cogitationes suáque studia Domino addicant: hanc in cælibatu esse dicit: ideo cupit omnes hac libertate frui. Non tamen intelligit, id perpetuum esse in cælibatu: siquidem longè aliud experiẽtia ostendit in Sacrificis, Monachis, & Monialibus: quorum cælibatu nihil à Deo remotius fingi potest. adde etiam in tot fœtidis scortatoribus, qui abstinent ideo à coniugio, quò maiore potiãtur licẽtia profundẽdæ libidinis, atque vt vitium non appareat: vbi est vstio, ibi nullum esse Dei studium potest. Sed hic est Pauli sensus, Liberum esse cælibem: neque impediri quominus quæ Dei sunt, cogitet. Hac libertate pii vtuntur: alii omnia in exitium suum vertunt.

33 *Cõiugatus curat ea quæ sunt mundi.* Per ea quæ mũdi sunt, intellige quæ sunt præsentis vitæ: nam mundus hîc pro conditione terrenæ vitæ accipitur. Sed hinc colliget quispiam, omnes igitur cõiugatos alienos esse à regno Dei, quando nihil nisi terram cogitent. Respondeo, Apostolum de parte cogitationum loqui: quasi diceret, Sic vno oculo intentos esse in Dominum, vt alterum in vxorem conuertant: est enim instar sarcinæ coniugium, qua mens pii hominis deprauata, non ita expedito cursu ad Deum pergit. Semper autem meminerimus hæc non esse propria cõiugii mala, sed ex hominum vitio prouenire: ita concidunt Hieronimi calumniæ, qui hæc omnia colligit ad infamandum coniugium: nam siquis inde agriculturam, mercaturam, & alia vitæ genera damnet, quòd inter tot mundi corruptelas, nullum eorum vacuum sit aliquibus malis: quis non eius insulsitatem rideat? Obserua igitur, quicquid mali inest coniugio, aliunde accidere: neque enim vxoris contubernio vir à Domino auocaretur hodie, si in statu incorrupto mansisset, neque vitiasset sanctam Dei institutionem: sed vxor illi adiutrix ad omne bonum esset, sicut in eum finem creata fuit. Sed dicet quispiam, Si coniugio semper adhærent vitiosæ solicitudines & damnatæ, quî fieri potest, vt coniugati pura conscientia Deum inuocent, illique seruiant? Respõdeo, tres esse species solicitudinum: aliæ enim per se malæ sunt & impiæ, quia ex diffidentia nascuntur. de illis loquitur Christus, Matth. 6, 25. Aliæ necessariæ sunt, neque

neque Deo displicet: vt patremfamilias pro vxore & liberis solicitum esse decet: neque Deus vult nos esse stipites, quin quisque sui curam habeat. Tertiæ mistæ sunt ex illis duabus: dum scilicet curamus quæ officii nostri est curare, sed propter innatam nobis intemperantiā, nimium ardemus. Tales igitur per se nequaquam sunt malæ, sed propter ἀταξίαν hoc est, immoderatum excessum, prauæ fiunt. Et Apostolus non tantū vitia hîc notare voluit, quibus reatum contrahimus coram Deo, sed in vniuersum optat, vt auocamentis omnibus soluti, toti Deo vacemus. *Et diuisus est.* Mirum vnde tanta diuersitas in hunc locum obrepserit. Vsitata enim Græcorum lectio adeò nihil affine habet cum Latina veteri, vt non potuerit errori aut incuriæ imputari diuersitas: sicuti sæpe in vna litera vel in vna dictione erratur. Sic autem Græci vulgò legunt ad verbum, Coniugatus ea quæ mundi sunt, cogitat, quomodo placeat vxori, diuisa est mulier & virgo: quæ innupta est, cogitat quæ sunt Domini, &c. Ac diuidi quidem, pro Differre positū interpretantur: ac si dictum esset, Magnum est discrimen mulieris coniugatæ, & virginis. altera enim Deo tantùm vacat: altera verò distrahitur in varia. Verùm quum hæc interpretatio aliquantum sit aliena à simplici verbi proprietate, mihi nō arridet: præsertim quum alterius lectionis (quæ etiam in nonnullis Græcis exemplaribus habetur) sensus aptior sit, & minus coactus. Ergo sic intelligemus, diuisum esse hominem coniugatum, quia partim Deo, partim coniugi se addicat: non sit autem vnius Dei in solidum.

34 *Et mulier cælebs & virgo.* Quod de viris docuit, nunc quoque de mulieribus pronuntiat: virgines scilicet & viduas non adduci rebus terrenis, quominus omnes suas curas omniaque studia in Deum conferant: non quia id faciant omnes, sed quia adsit facultas, si animus ita sit dispositus. Quum dicit, *Vt sancta sit corpore & Spiritu,* ostendit quæ vera sit castitas, & Deo accepta: nempe dum mens seruatur Deo impolluta. quod vtinam fuisset melius animaduersum. Quod ad corpus spectat, videmus qualiter vulgò se Domino sanctificēt Monachi, nōnæ, & tota fæx cleri Papistici, quorum cælibatu nihil magis obscœnū fingi potest. Sed de corporis pudicitia nūc taceamus: quotusquisque eorum est qui propter opinionem continentiæ miraculo sunt, qui non fœdis libidinibus ardeat? Atqui ex hac Pauli sententia licet colligere, nullam pudicitiam Deo placere, quæ non sit etiam animæ, sicut corporis. Vtinam qui de continentia superciliosè garriunt, intelligerent sibi negotium esse cum Deo: non tam confidenter nobiscum certarent. Quanquam nulli hodie de cōtinentia magnificentius disserunt, quàm qui palàm impudentissimè scortantur: verùm vt se honestissimè gerant in oculis hominum, id nihil est, nisi animos ab omni immunditia puros & integros seruent.

35 *Hoc autem ad vtilitatem vestram.* Vide Apostoli moderationem. quāquam nouerat coniugii tædia, molestias, difficultates, & ex altera parte commoda cælibatus: nihil tamen audet præscribere. Imò quia cælibatum laudauerat, veritus ne talibus elogiis capti lectores, statim apud se dicerent quod Apostoli Christo respondebant, Bonum est igitur sic esse, Mat. 19.10: neque expenderent suam facultatem: hîc nominatim testatur, se quidem monstrare quid sit vtilissimum, sed nemini se velle imponere necessitatem. Atque hîc duo habes obseruatu digna: primum est, in quem finem appetendus sit cælibatus, non propter se scilicet, nec quia sit status perfectior: sed vt absque distractione adhæreamus Deo: quod vnum respicere debet homo Christianus in tota vita. Alterum, non esse laqueum induendum conscientiis, vt quisquam à coniugio arceatur: sed suam cuique relinquendam libertatem. In vtroque quantopere sit erratum, palàm est. Certè in secundo audaciores fuerunt quàm Paulus, qui legem de cælibatu ferre non reformidarunt, qua totum clerum à matrimonio prohiberent: qui etiam vota sanxerunt perpetuæ continentiæ: quibus laqueis non paucæ animarum myriades in æternum exitium tractæ sunt. Proinde si per os Pauli loquutus est Spiritus sanctus, excusare nequeūt Papistæ quin Deo repugnent, dum conscientias in eo ligant in quo voluit manere liberas. nisi fortè nouum consilium ab eo tempore

cepit,vt laqueum necteret quem improbauerat.

36 Siquis autē virgini suæ indecorum iudicat, si excedat florem ætatis, & ita fieri debet: quod voluerit faciat, non peccat: nubant.

37 Qui autem stat firmus in corde, necessitatem non habens, potestatem verò habens super sua voluntate, & hoc decreuit in corde suo, seruare suam virginem, bene facit.

38 Itaque & qui nuptum collocat, bene facit: & qui non collocat, melius facit.

36 *Siquis autem.* Nunc ad parentes sermonem conuertit, qui liberos sub potestate habebant. Auditis enim cælibatus elogiis, auditis etiam incommodis matrimonii, hæsitare poterant, nunquid humanum esset, liberos suos tot miseriis implicare, ne viderentur ærumnarum illis esse authores. Nam quò maior est eorum indulgentia in liberos, eò magis anxiè illis timent ac cauent. Ergo vt hanc illis difficultatem eximat Paulus, eorum officium esse docet, non aliter illis prospicere, quàm sibi quisque prospicere debet, quum est sui iuris. Retinet autem partitionem illam qua hactenus vsus est, vt cælibatum quidem commendet, liberum tamen coniugiū faciat: nec simpliciter liberum, sed remedium necessarium incontinētiæ, quod nemini fas sit negari. Priore membro loquitur de filiabus elocandis: in quo pronuntiat eos non peccare, filias elocando, qui cælibatum illis non conuenire iudicant. Quod dicit ἀσχημονεῖν, ad particulare decorum referri debet, quod pēdet ex cuiusque natura: est enim decorum vniuersale quod partem temperantiæ faciunt philosophi: id æqualiter ad omnes pertinet. Est aliud particulare, quia vnum decet quippiam quod alteri minimè congrueret. Videre igitur singuli debent (vt ait Cicero) quam illis personam natura imposuerit. Conueniet vni cælibatus: non debet omnes ille metiri suo pede: nec debent etiam alii, omisso facultatis suæ respectu, ad eius imitationem conari. est enim simiarum æmulatio, quæ aduersus naturam contendit. Pater ergo si perspecto filiæ suæ ingenio, iudicet cælibatui non esse aptam, maritum illi adiungat. *Florem ætatis* accipit pro ætate nubili. hanc iurisconsulti ab anno duodecimo ad vicesimum definiūt. Significat obiter Paulus, qualis debeat esse in parentibus æquitas & humanitas, vt teneræ ætati & lubricæ remedium adhibeant, dum morbi vis id flagitat. E*t ita fieri debet.* Hac particula intelligo notari puellæ infirmitatem: nempe si dono continentiæ careat: nam tunc ad coniugium necessitas compellit. Quòd ex verbo *Non peccat,* ansam calumniandi arripit Hieronymus vt coniugio detrectet, quasi opus non sit laudabile elocare filiam, puerile est. Satis enim habebat Paulus, patres culpa liberare, ne inhumanum esse ducerent, filias coniugalibus molestiis subiicere.

37 *Qui autem stat firmus in corde.* Alterum membrum, vbi tractat de puellis quibus datum est à coniugio abstinere. Laudat igitur patres qui earum tranquillitati consulunt: sed videndum quid hîc requirat. Principiò firmam voluntatem ponit, Siquis habet hoc constitutum apud se. Neque tamen intelligas monachale propositum, hoc est voluntariam adstrictionē perpetuæ seruitutis: tale enim est votum quod concipiunt: sed nominatim firmitatis huius meminit, quòd sæpenumero consilia agitant homines, quorum postridie pœnitet: quia hîc res seria agitur, exigit bene concoctam deliberationem. Secundò tollit necessitatem: nam multi pertinaciam magis quàm rationem ad consultandum afferunt. Et in præsenti causa non respiciunt quid possint, dum coniugio renuntiant: sed satis est dicere, Volo. Paulus facultatem vult adesse, vt nihil temere decernant, sed pro modo gratiæ sibi datæ. Hanc exemptionem necessitatis appositè declarat sequenti particula, dum vult eos potestatem habere super

per voluntate sua. Perinde enim est acsi diceret, Nolo antè deliberent, quàm sciant sibi exequendi facultatem datam esse: luctari enim contra Dei ordinationē temerarium & exitiale est. Sed secundū hanc rationem, dicet quispiam, non essent improbāda vota, modò adessent istæ conditiones. Respondeo, quantum ad donum continentiæ, quum de voluntate Dei in posterum simus incerti, nihil statui debere in totam vitam. Vtamur dono quandiu conceditur, interea nos Domino commendemus, expediti ad sequendum quocunque vocauerit. *Decreuit in corde suo.* Hoc videtur addidisse Paulus, vt melius exprimeret, diligenter circunspicere huc & illuc patres debere, antequam curam & consilium elocandi filias deponant. Sæpe enim aut pudore aut ignorantia sui coniugium detrectant: interea tamen nihilo sunt minus libidinosæ, aut procliues ad fallendum. Hic patres expendere debent quid sit ex re ipsarum, vt prudentia sua earum imperitiam aut præposterum desiderium corrigant. Facit autem hic locus ad stabiliendam patriam potestatem: quæ quum ex cōmuni naturæ iure fluat, sacrosancta habenda est. Si autē in aliis leuioribus actionibus nihil liberis permittitur absque parentū authoritate, multo minus licentiæ illis in contrahendo matrimonio dari conuenit. Atque id ciuili quidem iure diligenter sancitum est, sed Lege Dei potissimùm. quò detestabilior est Papæ improbitas, qui posthabito tam Diuini quàm humani iuris respectu, liberos iugo & subiectione parentum soluere ausus est. Sed operæpretium est rationē notare: hoc, inquit, propter sacramenti dignitatem. (omitto inscitiam, quòd ex matrimonio faciunt sacramentū). Sed qualis hic honor obsecro, aut qualis dignitas, vbi aduersus publicam honestatem omnium gentium, aduersus æternam Dei ordinationem, fræna adulescentium libidini laxantur, vt sine verecundia prætextu sacramenti exultent? Sciamus ergo in liberis elocandis præcipuam esse parentum authoritatem, modò ne tyrannicè ea abutantur: sicut etiam iura ciuilia eam restringunt. Et Apostolus quum exigeret solutionem à necessitate, iudicabat parentum consilia liberorum vtilitati attemperanda esse. Hoc igitur temperamentum iustam esse regulam meminerimus, vt se à parentibus liberi regi patiantur: illi neque inuitos liberos trahāt quò nolent, neque alium potestatis scopum habeant, quàm horum vtilitatem.

38 *Itaque & qui nuptum.* Est conclusio vtriusque membri, in qua breuiter parentes reprehensione liberat, si filias nuptum locant: melius tamen facere testatur, si liberas à coniugio domi retinent. Neque tamen intelligas, matrimonio hic præferri cælibatum, nisi sub exceptione nuper expressa. Nam si desit facultas, pessimè faciet qui filiam studebit arcere à matrimonio: nec iam pater, sed crudelis erit tyrannus. Summa totius disputationis huc redit, meliorem esse cælibatum coniugio, quia in illo maior sit libertas, vt expeditius seruiant homines Deo. nullam tamen necessitatem iniici fas esse, quin liceat singulis coniugium suscipere, si visum fuerit: ipsum porro cōiugium, remedium à Deo destinatū esse nostræ infirmitati: quo vti omnes oporteat qui dono continentiæ præditi non sunt. Quisquis erit sanæ mētis, mecum agnoscet ac fatebitur, totam de hac re Pauli doctrinam his tribus capitibus contineri.

39 *Mulier alligata est Legi, quandiu maritus eius viuit. si autem dormierit maritus eius, libera est, vt cui vult, nubat, modò in Domino.*

40 *Beatior verò est si sic maneat, secundum meam sententiā. existimo autem me quoque Spiritum Dei habere.*

39 *Mulier alligata est.* Antè indifferenter de viris & mulieribus loquutus erat, sed quia ob sexus verecundiam, minus liberæ mulieres videri possent: de illis quoque peculiariter aliquid præcipere necesse habuit. Nunc ergo docet, nihilo magis impediri mulieres quam viros, quin ad secundas nuptias.

transeant ex viduitate. Iam superius recitauimus, notatas intemperantiæ probro fuisse quæ secundos maritos appeterent, & propè in earum contumeliā corona pudicitiæ donari solitas quæ vnico contentæ fuissent. Quinetiam hæc prima opinio olim inter Christianos inualuerat: nam neque benedicebātur secundæ nuptiæ, & quædam Concilia vetuerunt illis interesse clericos. Eiusmodi tyrannidem hîc damnat Apostolus, ac negat impedimentum afferendum esse viduis, quominus nubant si visum fuerit. Legi, in datiuo, an Lege, in ablatiuo, alligatam mulierem dicamus, parum refert, ad sensum certè nihil. Lex enim est quæ mulieris & viri societatem indiuiduam esse pronuntiat: quod si in datiuo legas, ius vel obstrictionem significabit. Argumentum autem ducit à contrariis: nam si ad vitam mariti alligata est mulier, morte ergo soluitur: postquam soluta est, nubat cui velit. *Dormire* quum mori significat, nō ad animam, sed corpus refertur: quod ex perpetuo Scripturæ vsu patet. Imperitè igitur faciūt quidam fanatici, dum aucupium tendunt ex hoc verbulo, vt probent animas à corporibus solutas, sensu & intelligentia, hoc est vita sua carere. *Modò in Domino.* Putant hoc additum, vt obiter admoneret non esse subeundum iugum cum impiis, nec appetendam eorum societatē: quod vt verum esse fateor, latius tamen patêre iudico: nempe vt religiosè & cū timore Domini id faciant. sic enim auspicatò matrimonia contrahuntur.

40 *Beatior verò est si sic ma.* Cur? an quia viduitas per se sit virtus? non, sed quia minus habebit distractionis, & à curis terrenis erit solutior. Quòd addit, *Secundum meam sententiam*, eo vocabulo nō intelligit dubiam opinionem: sed perinde est acsi diceret, tale suum esse iudicium de quæstione ista. nam & continuò adiungit, *Spiritum Dei se habere*: quod satis est ad plenam & solidam authoritatem. Non tamen videtur ironia carere quòd dicit, *Existimo*. Nam quum pseudoapostoli, Spiritū Dei inflatis buccis identidem iactarent ad authoritatem sibi arrogandam, & interea Paulo detrahere studerent: dicit se quoque sibi videri compotem Spiritus non minus quàm ipsos.

CAP. VIII.

1 DE iis porrò quæ idolis immolantur, scimus quòd omnes scientiam habemus. scientia inflat, charitas autem ædificat.

2 Siquis autem videtur sibi aliquid scire, nondum quicquā scit qualiter scire oportet.

3 At siquis diligit Deum, hic cognitus est ab illo.

4 De esu ergo eorum quæ idolis immolantur, nouimus quòd idolum nihil est in mundo, & quòd non est alius Deus nisi vnus.

5 Nam etsi sunt qui vocentur dii, siue in cælo siue super terram, quemadmodum sunt dii multi & domini multi:

6 Nobis tamen vnus Deus Pater, ex quo omnia, & nos in ipso: & vnus Dominus Iesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum.

7 At non est in omnibus scientia. quidam autem cum idoli conscientia, nunc quoque tanquam idolo immolatum, edunt, & conscientia eorum, infirma quum sit, polluitur.

Nunc

Nunc transit ad aliā quæstionē, quam cap.6, attigerat tantum, nō explicuerat. Quum enim loquutus esset de auaritia Corinthiorū, ac disputationē illā clausisset hac sententia, Neque auari, neque rapaces, neque scortatores, &c. regnū Dei possidebunt: transierat inde ad libertatem Christianorum, Omnia mihi licēt. Hac occasione descenderat ad mentionem scortationis: hinc ad matrimoniū. Nunc ergo tandem illud quod attigerat de rebus mediis, prosequitur: quomodo scilicet temperanda sit in rebus mediis libertas. Res medias voco, quæ nec bonæ sunt per se, nec malæ, sed indifferentes: quas Deus potestati nostræ subiecit. sed in vsu debemus modū seruare, vt discrimen sit inter libertatem & licentiam. Principiò genus vnum eligit præ aliis insigne, in quo grauiter peccabant Corinthii: quòd solennibus cōuiuiis intererant, quæ fiebant ab idololatris in honorem deorum, & escas illis immolatas promiscuè edebant. Hinc quum multū offendiculi nasceretur, docet Apostolus eos perperam abuti libertate à Domino concessa.

1 *De iis quæ idolis immolantur.* Incipit à concessione, qua illis vltrò dat & fatetur quicquid petituri vel obiecturi erāt. quasi diceret, Video qualis vobis sit prætextus: prætenditis Christianam libertatem, obiicitis vos scientiam habere, nec quenquam vestrum in tanto errore versari, quin sciat vnū esse Deū. Vera esse hæc omnia concedo: sed quid prodest scientia quæ exitialis est fratribus? Sic ergo illis concedit quod postulant, vt vanas esse doceat, ac nihili eorū excusationes. *Scientia inflat.* Ab effectis ostendit quàm friuola sit iactantia scientiæ, vbi charitas non adest: acsi diceret, Quid prodest eiusmodi scientia, qua turgescimus & superbimus, quū propriū charitatis sit ædificare? Locus hic, qui aliâs propter breuitatē aliquātū est obscurus, sic facilè poterit intelligi, Quicquid vacuū est charitate, nihili est apud Deū, imò illi displicet: multo magis quod palàm cum charitate pugnat. Sciētia autem hæc quā iactatis, ô Corinthii, charitati penitus est contraria: nam fastu inflat homines, & in fratrum contemptum educit: charitas autē pro fratribus est solicita, & nos ad eorum ædificationem hortatur. Maledicta igitur scientia quæ fastuosos reddit homines, nec ædificandi studio est temperata. Cæterùm neque hoc vitium imputari doctrinæ voluit Paulus, quòd qui docti sunt, sæpenumero sibi placent. séque mirantur nō sine aliorum contemptu: neque etiam hanc esse doctrinæ naturam intellexit, vt arrogantiam pariat: sed simpliciter docere voluit quid efficiat in homine scientia, vbi non adest timor Dei & fraterna dilectio: nam impii omnibus Dei donis abutuntur ad seipsos efferendos. Ita diuitiæ, honores, dignitates, nobilitas, pulchritudo, & alia id genus inflāt: quòd earum peruersa confidentia elati homines vtplurimum ferociunt. Neque tamen hoc perpetuum est: quando videmus & diuites multos, & formosos, & florentes honoribus, & præditos dignitate, & nobiles, animo tamen modesto esse, nec infectos vlla superbia. Et quando accidit, non tamen propterea vituperare conuenit ea quæ Dei dona esse cōstat: nam id primò iniquum & absurdum foret: deinde culpā in res transferendo innoxias, homines ipsos qui soli in culpa sunt, absolueremus. Quod dico, tale est, Si diuitiæ natura superbos faciunt homines: ergo diues si superbus est, reprehensione caret: malum enim ex diuitiis est. Sic ergo habendum: bonā per se scientiam esse: sed quia vnicum eius fundamentum est pietas, in hominibus impiis inanem & euanidam reddi. quia verum eius condimentum est charitas: hac remota, fieri insipidam. Et reuera, vbi non est seria Dei cognitio quæ nos humiliet, ac fratribus prodesse doceat, magis est inanis scientiæ opinio quàm scientia, etiam in iis qui doctissimi habentur. Scientia tamen nihilo propterea magis vituperanda est, quàm gladius, si in manū furiosi incidat. Hoc propter quosdam fanaticos dictum sit, qui contra omnes artes doctrinásque liberales furiosè clamitant: quasi tantùm ad inflandos homines valeant, ac non vtilissima sint tam pietatis quàm communis vitæ instrumenta. Illi autem ipsi qui eas infamant hoc titulo tanta superbia crepāt, vt verum faciant vetus prouerbium, Nihil esse inscitia arrogantius.

2 *Siquis autem videtur.* Is sibi

ſcire aliquid videtur, qui ſcientiæ opinione ſibi placens, reliquos tanquam ex alto deſpicit. Neque enim ſcientiam hîc damnat Paulus, ſed ambitionem & ſupercilium quod inde contrahunt homines profani. Alioqui neque ſcepticos eſſe nos iubet, qui ſemper hæſitemus, ac pendeamus dubii: neque fallacem & fucoſam modeſtiam probat, quaſi bonū ſit putare id neſcire nos quod ſcimus. Is ergo qui ſcire aliquid ſibi videtur, hoc eſt, qui ſcientiæ opinione inſoleſcit, vt ſe aliis præferat, & ſapiat ſibi, nondum quicquā ſcit qualiter ſcire oportet. Principium enim veræ ſcientiæ eſt Dei cognitio, quæ parit in nobis humilitatem & ſubmiſsionē: imò quæ nos proſternit in totum potius quàm erigat. Vbi autem eſt ſuperbia, illic eſt ignoratio Dei. Pulcher locus, quem vtinam bene omnes perdiſcerent, vt rite ſciendi regulam tenerent.

3 *At ſiquis diligit Deum.* Eſt concluſio, qua oſtendit quid ſit maximè in Chriſtianis laudabile, adeóque & ſcientiam & alias omnes dotes laude dignas efficiat: nempe ſi Deum diligamus: nam ſi hoc fit, proximos quoque in ipſo diligemus. Hoc modo bene temperatæ erunt omnes noſtræ actiones, & propterea Deo probatæ. A conſequentibus ergo docet, nullam doctrinam eſſe cōmendabilem, quæ non ſit amore Dei intincta: quoniā is ſolus facit vt ei probentur quæcunque in nobis ſunt dotes: quemadmodum in ſecūda Epiſtola 5.17, habetur, Siquis in Chriſto noua ſit creatura: quo ſignificat, abſque Spiritu regenerationis, alia omnia quamcunque ſpeciem habeant, nullius eſſe pretii. *Cognoſci à Deo* tantundem valet ac cenſeri aliquo loco, vel reputari inter filios. ita ſuperbos omnes è libro vitæ & piorum catalogo expungit.

4 *De eſu ergo eorum.* Redit nunc ad illā ſententiam vnde exorſus fuerat; & explicatius de Corinthiorū prætextu loquitur. Nam quum ex hac radice totum malum naſceretur, quòd ſibi placebant, deſpiciebant alios: in genere damnauit faſtuoſam ſcientiam quæ non ſit charitate cōdita: nunc verò ſpecialiter enarrat qualis eſſet illa cognitio, qua ſe venditabant: nempe idolum inane eſſe humani cerebri figmentum, ideóque pro nihilo reputandum eſſe. proinde conſecrationem quæ fit idoli nomine, ſtultam eſſe imaginationem, & nullius momenti. Non pollui igitur hominem Chriſtianum, qui abſque idoli religione idolothytis veſcatur. Hæc eſt ſumma excuſationis, quæ non reiicitur à Paulo tanquam falſa: continet enim eximiā doctrinam: ſed quòd ea contra charitatem abutebantur. Quod ad verba attinet, Eraſmus legit, Nullum eſt ſimulachrum. Ego malo *Nihil*, ſicut reddidit Vetus interpres. Eſt enim hoc argumentum, idolū nihil eſſe, quia ſit vnus Deus: nam bene ſequitur, Si nullus eſt alius Deus præter Deum noſtrum: ergo idolum inane ſomnium eſt, ac mera vanitas. Vbi dicit, *Et non eſt alius Deus niſi vnus*, copulam Et, cauſaliter accipio, pro Quia. Ideo enim nihil eſt idolum, quia à re figurata æſtimari debet. Porrò in hunc finem deſtinatur, vt Deū repræſentet: imò vt repræſentet falſos deos quū vnus ſit Deus inuiſibilis & incōprehēſus. Et eſt diligēter obſeruāda ratio, *Idolū nihil eſt*, quia nō eſt niſi vnus Deus: nam is eſt Deus inuiſibilis, nec poteſt ſigno viſibili repræſētari, vt illic colatur. Siue ergo ad figurandū verum Deum erigantur idola, ſiue ad falſos deos, ſemper eſt peruerſum commentum. Ideo Habacuc 2.18 idola vocat Oſtenſiones falſitatis, quòd Dei figuram vel imaginem præ ſe ferendo, mentiantur, & fallaci titulo ludant homines. Proinde οὐδὲν, non ad eſſentiam, ſed qualitatam pertinet: nam ex aliqua materia conſtat idolum, vel argento, vel ligno, vel lapide: ſed quia Deus nō vult hoc modo repræſentari, vanitas eſt ac nihil, quantū ad ſignificationē vel vſum.

5 *Nam & ſi qui vocentur.* Nomen, inquit, habent: ſed res deficit. Nominari hîc poſuit pro Celebrari hominum opinione. Et generali partitione vſus eſt quum dixit, *In cælo ſiue ſuper terram.* dii qui in cælo nominantur, ſunt exercitus cæleſtes, quemadmodum Scriptura vocat, Sol & Luna, & aliæ ſtellæ. Moſes autem, quàm procul à Diuinitate abſint, ex eo demonſtrat, quòd creaturæ ſunt in vſum noſtrum conditæ. Sol famulus noſter eſt, Luna ancilla. Quàm igitur abſurdum eſt Diuinos illis cultus exhibere? Terreſtres

verò

verò dii propriè (meo iudicio) vocantur viri & fœminæ quibus religio instituta fuit. Nam quide genere humano præclare meriti fuerant, eorum memoria religione consecrata fuit, inquit Plinius, vt pro diis colerentur, Iupiter, Mars, Saturnus, Mercurius, Apollo, homines mortales: sed post mortem, in numerum deorum relati. recentiores, Hercules, Romulus, & tandem Cæsares, quasi verò deos facere, situm sit in hominum arbitrio, qui sibi nec vitam, nec immortalitatem dare possunt. Sunt alii etiam dii terrestres, vel ex pecudibus, vel ex brutis creaturis, quales AEgyptiorum, bos, serpens, felis, cepa, alium: & apud Romanos, lapis Terminus, & lapis Vesta. Sunt ergo dii titulo tenus: sed Paulus eiusmodi apotheoses morari se negat.

6 *Nobis tamen vnus Deus Pater.* Tametsi hæc per anticipationem à Paulo dicuntur: sic tamē Corinthiorum excusationem refert, vt simul doceat: nam ab eo quod maximè proprium est Dei, vnum esse ipsum probat. Quicquid habet originem aliunde, id non est æternum: Deus igitur non est. Omnia habent originem ab vno: ergo solus ipse est Deus. Rursum, Is verè demū est Deus qui dat esse omnibus, & ex quo fluunt omnia, tanquam à summo principio: sed vnus est ex quo manant omnia: vnus igitur Deus. Quum addit, *Et nos εἰς αὐτὸν*, intelligit, nos in Deo subsistere, sicuti ab eo semel creati sumus. Tametsi enim videtur hæc particula aliud sonare, nempe quòd sicut ab eo ducimus initium, ita debeamus referre in ipsum vitam nostram, tanquam in suum finem: & hac significatione accipitur ad Romanos capite 11.39, hîc tamen posita est pro ἐν αὐτῷ, quod est Apostolis satis vsitatū. Significat ergo, nos vt à Deo semel conditi sumus, ita eius virtute in statu nostro contineri. Hunc esse sensum patet ex eo quod continuò pòst de Christo prædicat: nos scilicet per ipsum esse. Voluit enim communem Patri & Filio operationem tribuere, sed distinctione adhibita, quæ personis conueniret. Dixit igitur nos in Patre subsistere, idque per Filiū. quoniam Pater omnis quidem essentiæ est fundamentum: sed vt per Filiū illi adhæremus, ita essentiæ vim in nos per eūdē trāsfundit. *Vnus Dominus.* Hæc de Christo relatiuè prædicantur: hoc est, Patris respectu. Nam in Christum verè competunt omnia quæ Dei sunt, dū nulla sit personarū mentio. sed quū hic Patris persona cū Filii persona cōferatur, meritò proprietates Apostolus distinguit. Filius autē Dei quū manifestatus fuit in carne, dominiū à Patre & potestatem omnium accepit, vt solus regnet in cælo & in terra, ac Pater suum imperium per illius manum exerceat. Hac ratione vnicus vocatur Dominus noster. Cæterùm quòd ei soli dominium tribuitur, non eò spectat, vt aboleantur mundi ordines. Paulus enim de spirituali dominio hîc loquitur: dominia autem mundi sunt politica. Quemadmodum paulo antè quum dicebat, Multi nominantur domini, non de Regibus, aut aliis qui gradu & dignitate excellunt, id intelligebat: sed de idolis aut dæmonibus, quibus eminentiam ac dominationem affingunt stulti homines. Quòd ergo religio nostra Dominum vnū agnoscit, id non obstat, quominus plures dominos habeat politia, quibus honor & reuerētia in illo vnico Domino debeatur.

7 *An non est in omnibus scientia.* Vno verbo refellit quicquid hactenus eorū nomine protulerat: quia scilicet non sufficiat, si rectū esse nouerint quod faciunt, nisi fratrum quoque rationem habeant. Quū antea dicebat, Scimus quòd omnes habemus scientiam: de iis loquebatur, quos reprehendebat ob abusum libertatis. nunc autem admonet, multos infirmos & rudes ipsis esse permistos, quibus se accōmodare debeant: acsi diceret, Vos quidem habetis rectum iudicium coram Deo: quòd si soli in mundo essetis, tam vobis licitum esset idolothytis vesci, quàm aliis quibuslibet cibis. Verùm circunspicite fratres vestros quibus estis debitores: vos scitis, illi ignorant, non tantùm ad vestram scientiam, sed ad eorum ignorantiam quoque exigi debent vestræ actiones. Responsio notatu dignissima: nihil enim magis procliue, quàm vt sequatur quisque propriā vtilitatem, aliorū ratione posthabita. ideo libēter acquiescimus in proprio iudicio: nec cogitamus eorum operum quæ sub hominum conspectu facimus, iudiciū non pendêre à nostra conscientia duntaxat, sed etiam

fratrum nostrorum. *Quidam autem cum idoli conscientia.* Hæc est ignorantia, quòd aliqua superstitiosa opinione detinebantur, quasi aliqua esset vis idoli, aut aliqua vis impiæ ac idololatricæ consecrationis. Non loquitur autem Paulus de idololatris, qui prorsus essent à pura religione alieni: sed de rudibus, qui nondum ita bene edocti erant, vt intelligerent idolum nihil esse, ac proinde consecrationem quæ idoli nomine fiebat, nullius esse momenti. Sic itaque reputabant, Quum idolum sit aliquid, non est prorsus vana consecratio quæ fit eius nomine. non sunt igitur puræ escæ, quæ idolis dedicatæ semel fuerunt. Itaque se nonnihil contrahere pollutionis sentiebant, si illis vescerētur, & se quodammodo idolo participare. Hoc genus est scandali quod in Corinthiis reprehendit Paulus, quum infirmos fratres nostro exemplo impellimus, vt contra conscientiam aliquid audeant. *Et conscientia eorum.* Deus nihil vult nos tentare aut aggredi nisi quod certò sciamus ei esse acceptum. Quicquid ergo fit hæsitante conscientia, propter eiusmodi hæsitationem coram Deo est vitiosum. Atque id est quod dicit Rom. 14.23, Peccatum esse quicquid ex fide non est. Verum ergo est illud quod vulgò dici solet, eos in gehennam ædificare qui edificant in conscientiam. Sicut enim operum bonitas ex timore Dei & conscientiæ rectitudine manat: ita èconuerso, nullum est in speciem tam bonum opus, quod non prauo animi affectu polluatur. Nam qui audet quicquam repugnante conscientia, aliquem Dei contemptum eo ipso prodit. hoc enim est testimoniū timoris Dei, quum in omnibus respicimus eius volūtatem. Contemptu ergo nō caret, vel digitum mouere, quum incertus es an hoc ei displiceat. Est etiam in cibis alia ratio: neque enim nisi per Verbum nobis sanctificantur. Si abest Verbum illud, manet sola pollutio: non quia pollutæ sint Dei creaturæ, sed quia impurus hominis vsus. Denique sicuti fide purificantur corda, ita extra fidem nihil coram Deo purum.

8 Atqui esca nos non commendat Deo. neque si comedamus, abundamus: neque si non comedamus, deficimur aliquo.

9 Sed videte ne quo modo facultas hæc vestra offendiculo sit infirmis.

10 Siquis enim videat te, vtcūque scientiā habeas, in epulo simulachrorū accūbentē: nónne conscientia eius, quū tamē infirmus sit, ædificabitur ad edendum quæ sunt idolis immolata?

11 Et peribit frater qui infirmus est, in tua scientia, propter quem Christus mortuus est?

12 Sic autem peccantes in fratres, & vulnerantes conscientiam illorum infirmam, in Christum peccatis.

13 Quapropter si esca offendit fratrem meum, nequaquam vescar carnibus in æternum, ne fratri meo sim offendiculo.

8 *Esca nos non commēdat Deo.* Hic alter erat vel esse poterat Corinthiorum prætextus: cultum Dei in cibis non esse positum: sicuti Paulus ipse ad Romanos 14.17, docet, Regnum Dei non esse escam vel potū. Respondet Paulus, Cauendum tamen esse ne facultas nostra proximis noceat. Quo tacitè concedit coram Deo nihil referre quibus vescamur cibis, quòd nobis liberū vsum permittat, quantùm ad consciētiā: sed hanc libertatem in externa vsurpatione subiectā esse charitati. Erat ergo vitiosum argumētū Corinthiorū, quòd à parte totum colligebant: nā in vsu charitatis ratio includitur. Certum est igitur escam nos commendare Deo: atque id fatetur Paulus, sed excipit charitatem nobis

nobis esse à Deo commendatam, quam negligere sit nefas. *Neque si comedamus, abundamus*. De ventris abundantia non loquitur: nã qui pransus est, ventrem melius habet refertum quàm ieiunus: sed intelligit nihil iustitiæ nobis accedere, nec decrescere manducando vel abstinendo. Præterea non de qualibet abstinentia, nec de quolibet esu loquitur. Intemperies enim & luxus per se Deo displicet: placet autem sobrietas & temperatus modus. Sed intelligamus regnum Dei, quod spirituale est, nõ iacere in his externis obseruationib⁹: esse ergo res medias nulli⁹ per se momenti corã Deo. Hoc tametsi ex aliorum persona per anthypophorã adducit, concedit tamen esse verum. sumptũ enim est ex eius doctrina quam nuper attigimus.

9 *Videte ne facultas hæc.* Libertatem relinquit intactam: vsum eatenus temperat ne offendat infirmos. Et nominatim consuli vult infirmis, hoc est, qui nondum bene confirmati sunt in pietatis doctrina. nam quia vulgò contemni solent, eos Dominus respici vult ac iubet. Interea subindicat, robustos gigantes, si libertatẽ nostram tyrãnicè arbitrio suo subiicere velint, securè posse negligi: quia metuẽda non sit eorum offensio, qui infirmitate non trahuntur ad peccandum, sed quod reprehendant cupidè accersunt. Quid per *Offendiculum* intelligat, mox videbimus.

10 *Siquis enim videat te.* Hinc clarius apparet quantum sibi licentiæ permitterent Corinthii: nam quum sacrum aliquod epulum facerent idolis impii, illuc accedere non dubitabant vt sacrificio vnà vescerentur. nunc demonstrat Paulus quid mali inde proueniret. Porrò quòd in priore membro, Qui scientiã habes, pro relatiuo posui, *Vtcunque habeas*: & in secundo, Qui infirmus est, interposui particulam *Tamen*: id mihi ad elucidandam Pauli mentẽ necesse fuit. Vtitur enim concessione, acsi diceret, Esto, tu scientiam habeas: sed qui te videt, etiamsi nulla sit præditus cognitione, tuo exemplo confirmatur ad idẽ audendum: sine authore verò nũquam eò progressus foret. Nunc vbi habet quẽ imitetur, satis in imitatione excusationis habere se putat: quum tamen agat mala conscientia. Infirmitas enim ruditatẽ hic vel conscientiæ hæsitationẽ significat. Nec me latet qualiter exponant alii: scandalum enim hoc intelligunt, quod rudes exemplo inducti, aliquem religionis cultum hoc modo se Deo præstare opinantur: sed hæc imaginatio aliena est à sensu Pauli. Reprehendit enim (sicut dixi) quòd audaciores reddebant imperitos, vt præter cõscientiam ruerent ad tentandum quod sibi licere non putabant. *Aedificari* hìc pro Confirmari capitur. Est autem ruinosa ædificatio quæ in sana doctrina fundata non est.

11 *Et peribit frater.* Vide quàm graue sit malum quod vulgò parui æstimãt homines: quicquam scilicet aggredi vel dubia vel reluctante conscientia. Scopus enim quò tendere nos tota vita conuenit, est Domini voluntas. Hoc ergo vnum est quod omnes actiones nostras vitiat, dum ab ea recedimus: id fit non externo solùm opere, sed etiam cogitatione animi, dum nobis quicquam permittimus repugnante conscientia, etiam si id per se malũ non sit. Meminerimus ergo nos in exitium ruere, quoties aduersus conscientiam pergimus. Cæterùm hanc sententiam, *Peribit in tua scientia*, interrogatiuè lego: acsi diceret, Estne rationi consentaneum, vt tua scientia exitii causam afferat fratri tuo: an ideo nosti quid rectum sit, vt alterum perdas? Nomen *fratris* posuit, vt eorum fastum inhumanitatis damnaret: hoc sensu, Est quidem infirmus quem tu cõtemnis, sed tamen frater: nam eum adoptauit Deus. crudelis es igitur qui fratris curam nõ habes. Sed vehemẽtius etiamnum quod sequitur, Rudes quoque aut infirmos Christi sanguine redemptos esse. nihil enim indignius, quàm Christum non dubitasse mori ne infirmi perirent, nos flocci pẽdere eorum salutem qui tanto pretio redempti sint. Dictum memorabile, quo docemur quãti nobis esse debeat fratrum salus: nec omnium modò, sed singulorum, quando pro vnoquoque fusus est Christi sanguis.

12 *Sic autẽ peccantes in fratres, &c.* Nam si infirmi cuiuslibet anima pretiũ est sanguinis Christi, qui ob pauxillum escæ fratrem à Christo redemptum rursus in mortem præcipitat, ostendit

quantum sibi vilescat, Christi sanguis. contemptus ergo eiusmodi aperta est in Christum contumelia. Quomodo vulneretur infirma conscientia, iam dictum est, nempe quum in malum ædificatur, vt audacter & temere longiùs perrumpat, quàm sibi licere arbitratur.

13 *Quapropter si esca offendit.* Quò seuerius fastuosam eorum licentiã castiget, non tantùm ab vno conuiuio abstinendum pronuntiat potius quàm lædatur frater: sed in totam vitam renuntiãdum esse carnium esui. neque tantùm quid sit agẽdũ præcipit, sed se ita denuntiat facturũ. Quanquam autẽ est hyperbolica loquutio. quia vix possibile est, vt quis à carnibus tota vita abstineat, si remaneat in communi vita: significat tamen se nunquam vsurum potius sua libertate, quàm vt sit infirmis offendiculo. Nunquam enim licitus est vsus, nisi moderatus ad charitatis regulam. Vtinam hoc bene perpenderent qui omnia sic referunt in suum commodum, vt ne pilum quidem cedere de suo iure fratrũ causa sustineant: nec quid Paulus doceat, solùm attenderent, sed quid exemplo suo præscribat. Quanto ille nobis superior? quum igitur non recuset eò vsque fratribus se subiicere, cui nostrum non eadem subeunda sit conditio? Cæterùm vtcũque obseruatu difficilis sit hæc doctrina: tamen quod ad sensum, facilis est, nisi eam alii ineptis glossis corrumperẽt, alii etiam impiis calumniis. Vtrique errant in verbo offendẽdi. Nam Offendere accipiunt pro incurrere in odium vel offensionem hominum, aut quod idẽ ferè est, facere quod ipsis displiceat, vel minus arrideat. Atqui clarissimè patet ex cõtextu, nihil esse aliud quàm malo exemplo tãquam obice fratrẽ impedire à recto cursu, aut illi præbere causam lapsus. Nõ ergo hîc disputat Paul' de retinẽda hominũ gratia, sed de subleuandis infirmis ne concidant, & prudenter regendis ne à recta via deflectãt. Sed priores (vt dixi) inepti: alteri etiam improbi & impudentes. Inepti sunt qui nullum propè vsum rerum indifferentium reliquum faciũt Christianis, ne superstitiosos offendant. Paulus, inquiunt, omnia hîc prohibet ex quibus offendiculum nascitur. carnes autem die Veneris edere offendiculo non caret. Ergo abstinendum, non tantùm quum adsunt infirmi, sed absque exceptione: fieri enim poterit vt rescis cant. Omitto quòd perperam accipiunt verbum Scandalizandi; sed in hoc hallucinantur, quòd non considerant Paulum hîc inuehi aduersus eos qui scientia sua intempestiuè abutuntur coram infirmis, quos docere negligũt. Ergo reprehẽsioni amplius locus nõ erit, si præcedat doctrina. Deinde non iubet nos Paulus diuinare nunquid offendiculo futurum sit quod facimus, nisi quum est præsens periculũ. Venio ad alteros, sunt autem pseudonicodemi, qui hoc prætextu se impiis in idololatriæ communicatione accõmodant: nec contenti excusare quod malè agunt, alios quoque adigere volunt ad hanc necessitatem. Nihil apertius dici potest ad peruersam eorum simulationem dãnandam, quàm quod hîc docet Paulus, Facere scilicet atrocem iniuriam & Deo & hominibus eos omnes qui suo exẽplo infirmos ad idololatriam inuitant. Hunc tamen clypeum arripiunt, vt ostendãt fouendas esse superstitiones in cordibus rudium, & ipsis ad idololatriã præeundum esse, ne libera idololatriæ improbatio eos offendat. Quare non faciã illis hunc honorem, vt insistam refellẽdæ eorum impudentiæ: tantùm lectores moneo, vt Pauli tempus cum tempore nostro conferant, & inde æstiment num Missis & aliis abominationibus interesse cum tanto infirmorum offendiculo liceat.

CAP. IX.

1 *NOn sum liber? non sum Apostolus? nónne Iesum Christum Dominum nostrum vidi? nónne opus meum vos estis in Domino?*

2 *Si aliis non sum Apostolus: vobis tamen sum. sigillum enim Apostolatus mei vos estis in Domino.*

3 *Hæc*

3 *Hæc mea defensio est apud eos qui in me inquirunt.*

4 *Nunquid non habemus potestatem edendi & bibendi?*

5 *Nunquid potestatem non habemus circunducendæ vxoris sororis, quemadmodum & reliqui Apostoli, & fratres Domini, & Cephas?*

6 *An ego solus & Barnabas non habemus potestatem hoc agendi?*

7 *Quis militauit suo sumptu vnquam. quis plantat vitem, & ex fructu eius non comedit. quis pascit gregem, & lacte gregis non vescitur?*

8 *Num secundum hominem hæc dico?*

9 *Nunquid Lex quoque eadem non dicit? in Lege enim Mosis scriptum est, Non obligabis os bouis trituranti. nunquid boues curæ sunt Deo,*

10 *Vel propter nos omnino dicit? Et sanè propter nos scriptũ est, quoniam debet sub spe, qui arat, arare: & qui triturat, sub spe participandi.*

11 *Si nos vobis spiritualia seminauimus, magnum si carnalia vestra metamus?*

12 *Si alii hanc in vos sumunt potestatem, an non magis nos? atqui non vsi sumus facultate hac: sed omnia sufferimus, vt ne quam offensionem demus Euangelio Christi.*

1 *Non sum liber?* Confirmat re ipsa quod proxime dixerat, se potius nũquam gustaturum carnem tota vita, quã vt fratrem offenderet: ac simul demonstrat, se nihilo plus exigere ab illis, quàm quod ipse præstiterat. & certè id præscribit æquitas naturalis, vt quod quisque iuris in alios tulerit, eo ipse vtatur. Potissimùm autem hanc necessitatem sibi imponat Christianus doctor, vt vitæ exemplo semper in promptu habeat doctrinæ suæ confirmationem. Experimur valde molestũ nobis esse quod Paulus requirebat à Corinthiis: vt scilicet in fratrum gratiam potestate sibi permissa abstinerent. vix hoc impetrasset, nisi ipse prior mõstrasset viam. Atque id quidẽ se facturum receperat: sed quia in futurum pollicendo, non omnibus fecisset fidem, quid iam fecerit allegat. Insigne autem specimen profert, quòd libertatem qua vti alioqui poterat, ob id tantùm remiserit, ne pseudoapostolis ansam maledicendi præberet: quum scilicet maluit victum manibus quærere, quàm sustentari Corinthiorum sumptu, quibus Euangelium ministrabat. Multis autem verbis prosequitur ius illud Apostolicum de victu vestitúque accipiendo: partim vt magis eos accenderet ad multa suo exemplo in fratrum gratiam remittenda, quòd proprii iuris retinẽdi plus æquo tenaces forẽt: partim vt iniquitatem calumniatorum euidentius exprimeret, qui obtrectãdi materiã captabãt ex eo quod ab omni reprehẽsione procul aberat. & interrogatiuè loquitur, quò causã pæsi⁹ vergeat. Illud, Nõ sum liber? generale est. Quũ subiicit, *Nõ sum Apostolus?* speciẽ libertatis attingit, ac diceret, Si sum Christi Apostol⁹, cur deterior erit mea quàm aliorum cõ-

ditio? Ergo libertatem probat, quia sit Apostolus. *Nonne Iesum Christum.* Hoc nominatim adiecit, nequa in parte reliquis Apostolis haberetur inferior: nam hoc vnum identidem latrabant maleuoli & æmuli, per hominum manus ipsum accepisse quicquid habebat Euangelii, quum nunquam Christum vidisset. Et certè non versatus erat cum Christo in mundo: sed Christus illi post resurrectionẽ apparuerat: non minus autẽ est Christum vidisse in gloria immortali, quàm in humilitate carnis mortalis. Huius visionis infrà quoque meminit, cap. 15.8, & bis fit mẽtio in Actis 9.3, & 22.6. hoc ergo membrum ad probandam vocationem spectat: quia etsi designatus non fuerat vnus ex duodecim, non minor tamen fuit eius decreti authoritas quod Christ⁹ è cælo promulgauit. *Nonne opus meum vos estis.* Ab effectu iam secundo loco probat suum Apostolatum, quia Corinthios lucrifecerat Domino per Euangelium. Porrò hoc magnum est quod sibi vendicat Paulus, dũ opus suum vocat eorum conuersionem: est enim noua quædam animæ creatio. & quomodo hoc conueniet cum eo quod superius 3.7 habuimus, Qui plantat nihil esse, & qui rigat nihil esse? Respondeo, quoniam Deus causa est efficiens, homo cum sua prædicatione, instrumẽtum quod per se nihil potest: semper ita de ministerii efficacia loquendum esse, vt in solidum laus operis penes vnum Deũ maneat. Sed aliquando quũ de ministerio agitur, homo confertur cũ Deo: & tunc valet illud, Qui plãtat nihil est, & qui rigat nihil est. quid enim homini reliquum esse potest, si cum Deo partiatur? Proinde Scriptura, Dei respectu, ministros in nihilum redigit: sed quum de ministerio simpliciter agitur sine Dei comparatione, tunc ornatur eius efficacia præclaris encomiis, vt hoc loco. Neque enim tunc quæritur quid homo per se valeat absque Deo, sed potius Deus ipse author cum instrumento, & vis Spiritus cum hominis opera coniungitur: hoc est, non agitur quid homo ipse efficiat propria virtute, sed quid Deus per eius manum.

2 *Si aliis non sum Apostolus.* Summa huc spectat, vt Apostolus sui authoritatem extra cõtrouersiam ponat apud Corinthios. Siqui sunt, inquit, qui de Apostolatu meo dubitent, vobis tamen extra dubium esse debet. nam quũ meo ministerio plantauerim vestram Ecclesiam, aut non estis fideles, aut necesse est me Apostolum à vobis agnosci. Et ne verbis tantùm niti videatur, rem ipsam extare commemorat: quia Deus fide Corinthiorum obsignauerat Apostolatum illius. Siquis autẽ obiiciat, hoc quoque pseudoapostolis conuenire, qui sibi discipulos aggregant: respondeo, puram doctrinam in primis requiri, vt quis sui ministerii confirmationem coram Deo habeat ab effectu. Non est igitnr quòd hinc sibi placeant impostores, siquam plebeculam deceperint suis mendaciis: addo etiam populos & regna. Etsi autem interdum per occasionem regnum Christi propagant, qui tamen non sincerè prædicant Enangelium (vt dicitur Philip. cap. 1.15.) non abs rẽ Paulus à fructu colligit se Diuinitus missum esse: tale enim fuit Corinthiacæ Ecclesiæ ædificium, in quo facilè Dei benedictio fulgeret, quæ ad obsignandum Pauli munus valere debuit.

3 *Mea defensio.* Vltra præcipuam causam in qua nunc versatur, obiter etiam videtur retundere hìc voluisse eorum calumnias, qui suæ vocationi obstrepebant, acsi quispiam gregarius fuisset minister. Ego, inquit, soleo vos opponere pro clypeo, siquis de Apostolatus mei honore detrectet. Hinc sequitur, Corinthios sibiipsis iniurios & malignos esse, nisi talem eum agnoscant: nam si eorum fides, solennis erat testificatio Apostolatus Pauli, & defensio aduersus calumniatores, non poterat hìc labefactari quin illa concideret. Vbi alii legunt, *Qui me interrogant*, ego verti, *qui in me inquirunt.* Eos enim significat qui de suo Apostolatu disceptationem mouebant. Latini scriptores, fateor, dicunt reum legibus interrogari: sed verbum ἀνακρίνειν quod Paulus vsurpat, meli⁹ hoc modo exprimi visum est.

4 *Nunquid non habemus potestatẽ.* Infert ex iã dictis, sibi ius fuisse victus ac vestitus ab illis accipiendi: edebat enim Paulus ac bibebat, sed non Ecclesiæ sumptu. Hæc igitur iam vna libertas, à qua supersedebat: altera, quòd vxorem non habebat, quæ etiam publicis

blicis stipendiis alerentur. Quanquam ex his verbis colligit Eusebius, Paulū fuisse coniugatum: vxorem autē collocasse certo loco, ne oneri esset Ecclesiis: sed id perperam. potuit enim cælebs hoc nihilominus iactare. Quòd Christianam vxorem Sororis nomine insignit, primùm eo declarat quàm firma inter pios coniuges & amabilis esse debeat coniunctio, quæ duplici vinculo continetur, deinde innuit etiam quanta inter eos modestia & honestas esse debeat. hinc etiā colligere licet quàm non alienum sit ministris Ecclesiasticis coniugium. Taceo quòd Apostoli vsi sunt: de quorum exēplo mox dicetur. sed hìc generaliter docet Paulus quid omnibus liceat.

5 *Quemadmodum & reliqui Apostoli.* Permissioni Domini communem etiam aliorum vsum subnectit. Ac quò magis amplificet illam iuris sui abstinentiam, gradatim procedit: initio profert Apostolos: deinde addit, Imò ipsi quoque fratres Domini sine difficultate vtuntur: quinetiam ipse Petrus, cui primæ, omnium consensu, deferuntur, sibi idem permittit. Per *Fratres Domini*, Iohannem & Iacobum intelligit, qui habebantur columnæ, vt alibi tradit, Galat.2.9. Et Fratres vocat vsitato Scripturæ more, qui cognatione eum attingebant. Siquis verò Papatum hinc statuere velit, faciet ridiculè. Petrum quidem primum fuisse agnitum inter Apostolos fatemur, vt necesse est semper in quouis cœtu esse aliquē qui aliis præeat: & vltro Petrū reuerebātur, propter eximias dotes quibus pollebat: vt par est omnes in pretio habere & honore, qui Dei gratiis antecellunt. Sed primatus ille dominium non fuit, imò nihil simile habuit cū dominatione. Sicut enim eminebat inter alios, ita suberat suis collegis: porrò aliud est primas tenere in vna Ecclesia, aliud regnū sibi aut principatū vendicare in totum orbem. Quanquam vt omnia de Petro concedamus: quid hæc ad Pōtificē? Nam vt Iudæ successit Matthias, ita Petro potuit aliquis Iudas succedere: imò videmus iam annis plusquā nongentis, ex eius successoribus (saltem qui se iactant successores) neminem extitisse Iuda pilo meliorem. Sed iis tractandis non est hic locus: legatur Institio nostra. Vnū præterea hic notandum est, à coniugio, quod tātopere execratur Papalis clerus, tanquam ordinis sui sanctitate indignum, Apostolos non abhorruisse. Sed postea nata est præclara illa sapientia, pollui Domini sacerdotes, si vxoribus legitimis commisceantur. & tandem eò vsque ventum est, vt Pontifex Syricius non dubitauerit vocare matrimonium carnis immunditiem, in qua nullus Deo placere potest. Quid ergo fiet miseris Apostolis, qui in hac immunditia vsque ad mortem perseuerarunt? Verùm hìc excogitarunt elegantem argutiam qua euaderent. toro enim coniugali Apostolos renuntiasse dicunt. sed vxores secum duxisse ad percipiendos Euangelii fructus, hoc est, alimenta ex sumptu publico. Quasi verò non potuerint ali ab Ecclesiis, nisi huc illuc vagarentur: quasi etiam credibile sit, illas sponte nulláque necessitate cursitasse, vt otiosæ ex publico viuerent. nam quod Ambrosius de mulieribus alienis interpretatur, quæ audiendæ doctrinæ studio Apostolos sequebantur, nimis est coactum.

7 *Quis militauit suo sumptu.* Tempus verbi præsens est, pro militare solet: quod tamen mitigandæ asperitatis causa in præterito reliqui. Porrò iam tribus similibus, & iis ex communi hominum vita desumptis, confirmat sibi licuisse, si vellet, viuere ex publico Ecclesiæ sumptu: vt ostendat, nihil sibi aliud sumere, quàm quod dictat ipsa humanitas. Prima sumpta est à iure militari: annona enim ex publico curari solet militibus. Secunda à vinitoribus: plantat enim vitem agricola, non vt ludat operam, sed vt fructum colligat. Tertia à pecuariis: pastor enim non gratuitam operā impēdit, sed vescitur lacte gregis, hoc est, ex prouentu alitur. Hoc esse æquissimum, quū naturalis æquitas præscribat, quis tam iniquus erit, vt victum neget Ecclesiæ pastoribus? Quòd autem accidere potest, vt propriis obsoniis quidā militēt: queadmodum olim Romani, dum tributum nondū conferebatur, nec erant vlla vectigalia: illud nihil pugnat cum Pauli verbis: tantùm enim argumentatur ex vulgari & vbique recepta consuetudine.

8 *Num secundum hominem.* Ne quis calumniaretur, aliā esse in negotiis

Domini rationem, ideóque tot similia frustra eum protulisse: nunc subiungit, idem quoque à Domino præcipi. Secundum hominem loqui, interdum est loqui ex peruerso carnis sensu: sicut ad Rom. 3.5. hîc autem significat tantùm ea adducere quæ sunt inter homines vsitata, & tātùm in foro humano (vt loquūtur) valent. Quòd autem Deus ipse quoque voluerit mercede hominum operas munerari, probat ex eo quòd vetet obligare os boui trituranti, Deut. 25. 4. atque vt ad præsentem causam accommodet, negat de bobus solicitum fuisse Deum, sed magis ad homines spectasse. Primùm quæri potest cur hanc probationem potissimùm elegerit, quum locos haberet multò illustriores in Lege: sicuti Deut. 24.14, Nō dormiet apud te merces mercenarii. Verùm siquis propius intueatur, agnoscet plus energiæ huic testimonio subesse, in quo Dominus pecudes commendat: nā inde à minori ad maius colligitur quantam æquitatem requirat inter homines, quum eam brutis animalibus velit seruari. Quòd autem dicit, non esse curæ Deo boues, non ita intelligas quasi excludere velit boues à prouidentia Dei, quum ne minimum quidem passereulum negligat: neque etiam quasi velit allegoricè exponere præceptum illud: quemadmodum nonnulli vertiginosi spiritus occasionem hinc arripiunt omnia ad allegorias transferendi: ita ex canibus faciunt homines, ex arboribus Angelos, & totam Scripturam ludendo peruertunt. Sensus autem Pauli simplex est, Quòd Dominus humanitatem erga boues præcipit, non id facere boum gratia, sed hominum potius respectu, propter quos etiā boues ipsi creati sunt. Illa igitur erga boues clementia nobis exercitatio esse debet ad excitandā inter nos humanitatem: quemadmodū dicit Solomo Prouerb. 12.10, Vir iustus habet curam iumenti sui: viscera autem prauorum crudelia sunt. Intellige ergo non ita esse curæ Deo boues, vt solam boū rationē habuerit in ferēda Lege: homines enim respexit, ac eos assuefacere voluit ad æquitatē, ne operariū fraudarent sua mercede. Neque enim primæ sunt bouis partes in arādo aut triturādo: sed hominis, cuius industria bos ipse ad opus applicatur. Ergo quod continuò subiicit, Qui arat, debet sub spe arare, &c. enarratio est præcepti, acsi diceret, generaliter extendi ad quamuis laboris mercedem.

10 *Quoniam debet sub spe.* Duplex est lectio hoc loco, etiam in Græcis exemplaribus. Alias, quia debeat sub spe qui arat, arare: & qui triturat sub spe, spei suæ particeps esse debeat. sed altera magis recepta, qui triturat, sub spe participandi spem suam. Quanquā simplicior & magis germana videtur quæ in secundo membro Spei bis nomen nō repetit. Ergo si mihi libera esset optio, ita legere mallem, Debet qui arat, sub spe arare, & qui triturat, sub spe participandi. Quia tamē in priorē ferè Græci codices consentiunt, & sensus idem manet, ab illa non ausus sum discedere. Exponit autem superius præceptum: ideo dicit iniquum esse, vt frustra agricola operam suam arando & triturando impendat: sed finem laboris esse spem percipiendi fructus. quum ita sit, colligere licet, id ad boues quoque pertinere: sed consilium Pauli fuit extendere longius, & præcipuè accommodare ad homines. Iam spem suam participare dicitur agricola, dum prouentu fruitur, quem adeptus est in messe, in aratione verò sperauit.

11 *Si nos vobis spiritualia.* Restabat vnum cauillum. obiici enim poterat, nō esse dubium quin labores ad hanc vitā pertinentes, mercedem habere victū & vestitum debeant: arationem & triturā fructum proferre, cuius fiunt participes qui in illis laborant: sed aliam esse rationem Euangelii, quia fructus sit spiritualis. proinde verbi ministrum, si fructum laboris sui similem percipere velit, nihil carnalē poscere debere. Nequis ergo ita cauillaretur, argumentatur à maiori ad minus, acsi diceret, Quanquam non eiusdem est generis victus & vestitus cum ministri opera: quam tamen iniuriā accipitis, si quod inæstimabile est, cōpēsatis re tenui & vilissima? Quāto enim excellentior est anima corpore, tanto verbum Domini victui externo præstat, quum sit animæ cibus.

12 *Si alii hanc in vos.* Rursum aliorum exemplo ius suum confirmat. cur enim illi soli non concederetur quod alii tanquam sibi debitum sumebant? nam quum

quum nemo plus laborasset inter Corinthios, nemo mercede dignior. Cæterùm non recitat quid fecerit, sed quid factu-r iure suo fuerit, nisi vltro abstinuisset. *Atqui non vsi sumus facultate hac.* Redit nunc ad causæ cardinem, se vltro cessisse ea potestate quam ei negare nullus poterat: omniaque maluisse perpeti, quàm committere, sua licentia, vt cursus Euangelii impediretur. Hunc igitur finem Corinthiis vult esse suo exemplo propositum, ne Euangelio ponant obstaculum vel remoram. nam vel quod de se testatur, idem ex eorũ officio erat præstare: atque hic confirmat quod prius dixit. videndum esse quid expediat.

13 Nescitis quòd qui sacris operantur, ex sacrario edunt? & qui altari ministrant, altaris sunt participes?

14 Sic & Dominus ordinauit, vt qui Euangelium annuntiant, viuant ex Euangelio.

15 Ego autem nullo horum vsus sum. neque verò hæc scripsi, vt ita mihi fiat. mihi enim satius est mori, quàm vt gloriam meã quis exinaniat.

16 Nam si euangelizauero, non est quòd glorier: quandoquidem necessitas mihi incumbit, vt væ sit mihi, si non euangelizem.

17 Si enim volens hoc facio, mercedem habeo: si autem inuitus, dispensatio mihi est credita.

18 Quæ igitur mihi merces? vt quum euangelizo, gratuitum impendem Euangelium Christi, vt non abutar potestate mea in Euangelio.

19 Liber enim quum essem ab omnibus, seruum me omnibus feci, vt plures lucrifaciam.

20 Itaque factus sum Iudæis tanquam Iudæus, vt Iudæos lucrifaciam: iis qui sub Lege erant, tanquam Legis subiectus, vt eos qui erant sub Lege, lucrifaciam.

21 Iis qui sine Lege erant, tanquam exlex (tametsi non absque Lege, Deo, sed subiectus Legi Christi) vt eos qui sine Lege erant, lucrifaciam.

22 Factus sum infirmis tanquam infirmus, vt infirmos lucrifaciam. omnibus omnia factus sum, vt omnino aliquos seruem.

13 *Nescitis.* Præter quæstionem quã agitat, apparet diutius in huiusrei cõmemoratione fuisse immoratũ, vt obliquè Corinthiis suam malignitatem exprobraret, quòd patiebantur Christi ministris obtrectari in re tam licita. Nisi enim Paulus sponte sua libertate abstinuisset, periculũ erat ne Euangelio via præcluderetur. Id nunquã consequuti fuissent pseudoapostoli, nisi ingratitudo ad quã propensi iam erant Corinthii, Corinthiis viã aperuisset eorũ calũniis. Debuerãt enim acriter eas repellere: præbebant autem se nimium credulos, vt parati essent Euangelium respuere, si Paulus iure suo vsus foret. Hic Euangelii contemptus, atque hæc inhumanitas aduersus suum Apostolum merebatur durius reprehẽdi: sed Paulus aliã occasionem nactus, tacitè & leniter

pro sua modestia eam perstringit, vt eos absque suggillatione admoneat. Iterum nouo simili vtitur, vt probet se potestate non fuisse vsum, quam habebat à Domino. Neque amplius aliunde mutuatur exẽpla: sed ostendit hoc à Domino fuisse ordinatum, vt ministris alimẽta suppeditent Ecclesiæ. Sunt qui putant duas esse comparationes in hoc loco: & priorem quidem ad Domini sacerdotes, alteram ad deorum Gentilium sacrificos referunt: sed ego potius existimo, Paulum more suo diuersis verbis eandem rem designasse. Et sanè infirmum fuisset argumentum petitum à Gentilium consuetudine, apud quos sacerdotiorum prouentus non ad victũ & vestitum, sed ad magnificos apparatus, ad regiã pompam & profusum luxũ destinabãtur. fuissent igitur res nimiũ remotæ. Non tamẽ repugno quin diuersas ministeriorũ species notauerit. erant enim maioris ordinis sacerdotes, erant postea Leuitæ illis subiecti, vt notum est. sed illud non multùm ad rem. Summa hæc est, Sacerdotes Leuitici Israeliticæ Ecclesiæ ministri erãt: his alimenta Dominus ex suo ministerio ordinauit. ergo in ministris Christianæ Ecclesiæ eadem hodie æquitas seruanda. ministri autem Ecclesiæ Christianæ sunt qui Euangelium annuntiant. Citatur hic locus à Canonistis, dum probare volunt saginandos esse otiosos ventres vt sacrificia sua peragant: sed quàm ineptè, pueris quoque ipsis relinquo iudicandum. Quicquid in Scripturis habetur de victu ministris suppeditando, aut de habendo illis honore, statim abripiunt & torquent ad suum commodum. Ego autem tantùm lectores moneo, vt verba Pauli expendant. Ratiocinatur alendos esse pastores qui Euangelii prædicatione laborãt: quia sacerdotibus olim victũ assignauerit Dominus, eo quòd Ecclesiæ seruirent. ergo discrimen inter vetus & hodiernũ sacerdotium tenendum est. Creabantur in Lege sacerdotes qui sacrificiis præessent, seruirent altari, & tabernaculi ac templi curam haberent: creantur hodie qui verbum annuntient, & Sacramenta dispensent. Nulla sacrificia instituit Dominus, quibus occupentur sacri ministri: nulla sunt ad immolandum altaria, quibus assistant. Apparet igitur quàm sint ridiculi qui anagogẽ illã à sacrificiis aliò quàm ad Euangelii prædicationẽ trahũt. quin potius ex hoc loco promptũ est colligere, sacrilegos esse omnes Papisticos sacerdotes, ab ipso capite ad infimũ membrum: qui reditus veris ministris destinatos ingurgitãt, quum officio minimè omniũ fungãtur. Quos enim ministros alere præcepit Apostolus? qui Euangelio prædicando incumbunt. quo iure sacerdotiorũ prouentus arrogant sibi illi? quia cãtillãt & sacrificãt. atqui nihil illis tale mãdauit Deus. cõstat igitur alienã mercedẽ ab illis rapi. Cæterùm quum dicit Leuitico, sacerdotes altaris fuisse participes, & ex sacro edisse, μετωνυμικῶς donaria significat quæ Deo offerebantur. Nã sanctas hostias sibi integras vendicabunt: è minoribus armum dextrum, & renunculos, & caudã, præterea decimas, oblationes & primitias. ἱερὸν ergo secundo loco pro sacrario accipitur.

15 *Neque vero hæc scripsi.* Quoniã videri poterat captasse in futurum vt sibi merces rependeretur à Corinthiis, eam suspicionẽ tollit: ac tãtùm se abesse testatur ab hac voluntate, vt mortem oppetere malit quàm committere, vt hæc gloria sibi pereat, nempe quòd gratuitam operam impenderet Corinthiis. neque mirum est tanti æstimasse hanc gloriam, vnde Euangelii authoritatem pendêre aliqua ex parte cernebat. Nam ita præbuisset ansam sibi insultandi pseudoapostolis: vnde periculũ erat, ne illo cõtempto, Corinthii magno plausu hos exciperent. tantùm Euangelii promouendi facultatem nimirum propriæ vitæ præferebat.

16 *Nam si euangelizauero.* Vt ostendat quanti momenti fuerit huius gloriæ iacturam non fecisse, indicat quid futurum fuerit si suo dũtaxat ministerio defunctus esset: nempe nihil hoc modo aliud se fuisse facturum, quàm quòd præcisa necessitate sibi iniunctum erat à Domino. id præstando, negat sibi fuisse gloriandi materiam, quum effugere non posset. Quæritur autem quam hîc gloriam intelligat: nam alibi gloriatur quòd versatus sit in officio docẽdi pura conscientia. Respondeo, ipsum de gloria loqui quam opponere pseudoapostolis poterat, quum captarent maledicẽdi prætextũ; sicuti ex cõsequẽtibus

melius

melius patebit. Porrò hæc insignis sententia est, vnde primùm discimus qualc sit vocationis, & quàm arctum vinculum in ministris: deinde quid ferat ac sub se cõtineat officium pastorale. Qui ergo semel vocatus est, non putet se amplius liberum esse, vt pedem quum libuerit, reducat, si fortè molestias pertæsus aut incommodis grauatus fuerit. addictus enim est Domino & Ecclesiæ, & sacro nexu deuinctus, quẽ abrumpere nefas est. Quod ad secundum spectat, maledictionem sibi paratam esse tradit, nisi euangelizet. Cur? nempe quoniam ad id sit vocatus, ideóque necessitate vrgeatur. Quicunque ergo in eius officium succedit, hanc necessitatem quomodo effugiet? qualis ergo est Apostolorum successio in Papa & cornutis Episcopis, qui nihil magis alienum à sua persona existimant, quàm docendi munus?

17 *Si enim volens hoc facio.* *Merces* hic dicitur quod Latini vocant Operæpretium, quod antè vocauit Gloriam: quãquam alii secus interpretantur: nempe quòd merces sit proposita omnibus qui fideliter & ex animo suum officium exequuntur. Ego autem per voluntarium intelligo qui tam alacriter se gerit, vt in vnum ædificandi studium intentus, nihil detrectet quod vtile Ecclesiæ fore nouerit, sicuti ex aduerso inuitos appellat, qui necessitati quidem parent in agendo: sed malignè agunt, quia non libenter. Hoc enim semper accidit, vt qui studiosè negotium aliquod suscipit, sponte etiam subeat omnia: quæ prætermissa, operis effectum impedirent. Ita Paulus quùm voluntarius esset, nõ tantùm perfunctoriè docebat: sed nihil omittebat quod aptum esse cognosceret doctrinæ promouendæ & adiuuãdæ. Proinde hoc illi erat operæpretium, & hæc gloria, quòd prompto animo ius suum remittebat, eo quòd libenter & serio zelo in suum munus incumberet. *Si autem inuitus, dispensatio mihi est.* Vtcunque alii exponant, hic (meo iudicio) germanus est sensus, Eius obsequium minimè approbari Deo, qui illiberaliter & quasi reluctante animo illud obit. Simul ergo atque aliquid nobis à Deo iniunctum est, fallimur si putamus nos rite defunctos dum malignè illud implemus. alacres enim ministros requirit Dominus, qui morem illi gerendo gaudeant, & hilaritatem suam declarent promptitudine agendi. In summa, intelligit Paulus tunc demum vocationi suæ satisfactum iri, si volẽs & liberali studio partes suas impleat.

18 *Quæ igitur mihi merces.* Concludit ex superioribus, sibi inde gloriam constare, quòd gratuitò seruiat Corinthiis: quia inde apparet libenter ipsum docendi officio incũbere, quòd omnibus Euangelii obstaculis diligenter occurrat: nec contentus docuisse, studeat modis omnibus promouere doctrinam. Hæc igitur est summa, Mihi necesse est Euangelium prædicare: si non facio, væ mihi: quia repugno Dei vocationi. sed nõ satis est prædicare, nisi libẽter hoc faciã: neque enim qui inuitus exequitur Dei mãdatum, respondet officio suo vt decet. quod si libenter obedio Deo, tum mihi licebit gloriari. proinde gratuitum Euangelium facere mihi necesse fuit, vt gloriari iure possem. Hoc loco nituntur Papistæ ad stabiliendum suum commentum de operibus supererogationis. Paul⁹, inquiunt, officio satisfecisset Euangelium prædicando, addit autem vltrà aliquid ad cumulum: ergo supererogat aliquid quod non debet, distinguit enim inter Voluntarium & Necessarium. Respondeo, Paulum vltrà quidem progressum fuisse, quàm ferret ordinaria vocatio pastorum: quia stipendio abstinuerit, quod Dominus permittit pastoribus sumere. Cæterùm quum esset ex eius officio, quæcũque offendicula prouidebat, illis obuiare: cerneret autẽ Euangelii cursum impeditum iri si facultate sua vteretur: tametsi illud erat extraordinarium, dico tamen nihil eũ Deo præstitisse plusquam deberet. Quæro enim an non boni sit pastoris, offendicula quantum in se est, tollere: quæro iterum quid aliud fecerit Paulus. non est igitur quòd eum aliquid indebitum Deo contulisse fingamus. quùm nihil aliud præstiterit, nisi quod flagitabat officii necessitas, tametsi extraordinaria. Facessat igitur impia illa imaginatio, nos operibus supererogationis delictã corã Deo compensare: imò nomen ipsum facessat, quod turget diabolica superbia. hic certè locus perperam ad eum sensum torquetur. In genere autem sic refel-

litur Papistarum error, Quæcunque opera sub Lege comprehenduntur, falsò vocantur supererogationis, sicuti patet ex verbis Christi, Quum feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis, dicite, Serui inutiles sumus: quæ debuimus facere, fecimus, Luc 17.10. Atqui nullum fatemur esse bonum opus, nec Deo acceptum, quod Lege Dei comprehensum non sit. Hoc secundum ita probo: Duo sunt ordines bonorũ operũ, aut enim ad Dei cultum, aut ad charitatem referuntur omnia. Nullum autem ad Dei cultũ pertinet, quod nõ cõtineatur sub hoc capite, Diliges Dominũ ex toto corde, tota anima, totis viribus: nullum etiã officium est charitatis quod non requiratur illo præcepto, Dilige proximum sicut teipsum. Quòd autem obiiciunt Papistæ, fieri posse vt quis decimam redituũ suorum partem erogando, sit Deo acceptus: & inde inferũt, si ad quintam vsque partem procedat, supererogare. huius argutiæ facilis est dilutio. nã quòd approbantur opera piorum, id nequaquam ex eorum perfectione contingit: sed quia imperfectio ac defectus non imputatur. quare si centuplo amplius faciant, ne sic quidem metam excedunt debiti officii. *Vt non abutar potestate*. Hinc apparet, vsum nostræ libertatis qui scãdalum parit, importunam esse licentiam & abusum. Regula ergo tenenda est, ne causam offendiculis demus. Atque hic locus melius confirmat quod nuper attigi, Paulum nihil erogasse quod non exigeret officii ratio, quia libertas à Deo concessa, nullo modo debuit in abusum trahi.

19 *Liber quum essem ab.* ἐκ πάντων, hoc est ab omnibus, tam neutro genere quàm masculino potest accipi: in neutro, ad res: in masculino, ad personas refertur. Ego secundum hoc malo. hactenus vno particulari exemplo demonstrauerat quàm diligenter se accommodasset infirmis: nunc subnectit generalem clausulam: & deinde plures species enumerat. Genus hoc est, quòd nullius sub potestate quum esset, vixerit tamen quasi sub omnium arbitrio: & infirmis se vltrò subiecerit, à quibus solutus erat. species sunt, quòd inter Gẽtiles versatus sit tãquam Gentilis, inter Iudæos se gesserit tanquam Iudæum: hoc est, quum inter Iudæos diligenter obseruaret cæremonias, nõ minori studio cauit, ne Gentes earum obseruatione offenderet. Adiungit particulam *tanquam*, vt significet, nihil propterea de sua libertate fuisse imminutum: nam vtcũque se attemperaret hominibus, manebat tamen semper interim similis sui intus coram Deo. *Omnia fieri*, est se in omnes formas mutare, prout res postulauerit: aut diuersas personas pro hominum varietate induere. Quod se *Exlegem factum* dicit & *sub lege*, tantùm intellige de parte cæremoniali: nam quæ pars ad mores pertinet, communis erat tam Gentium quàm Iudæorum: nec licuisset Paulo eatenus gratificari hominibus. In rebus enim mediis duntaxat valet hæc doctrina: vt superius dictum est.

21 *Tametsi non absque lege, Deo.* Voluit hac parenthesi mollire verbi duritiem: nam prima specie durum fuisset, audire ipsum factum fuisse exlegem. Itaque ne id in partem sinistram traheretur, per modũ correctionis addidit, se Legem semper retinuisse, vt scilicet Christo esset subiectus. Quo etiam subindicat, falsò & indignè sibi inuidiam conflari: perinde ac si ad effrænem licentiam vocaret homines, quum docebat exemptionem à seruitute Legis Mosaicæ. *Legem* verò *Christi* disertè exprimit, vt falsum probrum diluat, quod inurebant pseudoapostoli Euangelio: significat enim, nihil in Christi doctrina omitti, quod ad perfectam rectè viuendi legem faciat.

22 *Factus sum infirmis tanquam infirmus.* Nunc iterum generali sententia vtitur, in qua demonstrat cuiusmodi hominibus se accõmodauerit, & in quem finem. Iudaizabat coram Iudæis, sed non omnibus. erant enim multi peruicaces, qui pharisaica vel superbia vel malitia libertatem Christianam sublatam prorsus optassent, quibus nunquam tantùm detulisset: nam tales à nobis curari non vult Christus, Sinite eos, inquit, cæci sunt & duces cæcorum, Mat. 15.14. Infirmis ergo mos gerendus est, non præfractis. Porrò finis erat, vt eos Christo adduceret: non vt suo commodo seruiret, vel retineret eorum beneuolentiam. His addendum est tertium, nonnisi in rebus mediis, quæ alioqui in

libertate

libertate nostra sitæ sunt, infirmis eum obsecundasse. Nunc si cōsideremus quātus fuerit vir Paulus, qui hucusque se demisit, nonne pudere nos debet, homines præ illo fere nihili, si nobis addicti fastidiamus infirmos, illisque aliquid concedere non dignemur? Cæterùm vt infirmis attemperare nos cōuenit, secundum Apostoli præceptum, idque in rebus mediis, & in eorum ædificationem: ita perperam faciunt, qui vt securitati suæ cōsulant, cauent hominum offensiones, & potius improborum quàm imbecillium. Bis autem peccant qui non distinguunt inter res indifferentes ac illicitas: ideóque non dubitant in hominum gratiam res à Domino prohibitas suscipere. Sed cumulus mali est, quòd hac Pauli sententia abutuntur ad excusandam prauam suam simulationem. Verùm si quis tria illa teneat quæ breuiter annotaui, in promptu habebit quo eos refellat. Et notandum est verbum quod in clausula ponit. ostendit enim quorsum omnes studuerit lucrifacere, nēpe in eorum salutē. Quāquam hic demum generalem sententiā temperat, nisi forte magis placeat lectio Veteris interpretis, quæ adhuc hodie in quibusdam Græcis codicibus reperitur. Nam hoc etiam loco repetit, *Vt omnino aliquos seruem.* Sed quia successu interdum caret indulgentia cuius Paulus meminit, optimè conuenit hæc restrictio: quamuis non proficeret apud omnes, non tamen destitisse, quin paucorum saltem vtilitati consuleret.

23 *Hoc autem facio propter Euangelium, vt particeps eius fiam.*

24 *An nescitis quòd qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed vnus accipit præmium? sic currite vt comprehendatis.*

25 *Porrò quicunque certat, per omnia temperans est. Illi quidem igitur, vt perituram coronam accipiant, nos autē, vt æternā.*

26 *Ego itaque sic curro, vt non in incertum: sic pugilem ago, non velut aerem feriens.*

27 *Verùm subigo corpus meum, & in seruitutem redigo, nequo modo fiat, vt quum aliis prædicauerim, ipse reprobus efficiar.*

23 *Vt particeps eius fiam.* Quia poterant secum reputare Corinthii, speciale hoc fuisse in Paulo, ratione officii: argumentatur à fine ipso, Commune esse omnium Christianorum: nam quum hoc se quæsisse testatur, vt Euangelii fieret particeps: Euangelii communione innuit indignos esse omnes qui non paria secum faciant. Participem Euangelii fieri, est eius fructum percipere.

24 *An nescitis quòd qui in stadio.* Doctrinam posuit: nunc vt illam infigat Corinthiorum animis, addit exhortationem. Dicit autem in summa, nihil esse quod hactenus erant consequuti, nisi cōstanter persistant, quia non sufficiat semel ingressos esse viam Domini, nisi contendant vsque ad metam: vt habet Christi sententia, Qui perseuerauerit vsque in finem, &c. Matth. 10. 22. Verùm similitudinem mutuatur à certamine cursorio: nam vt illic multi quidem in arenā descēdunt, solus autem is coronatur qui metam primus occupauerit: ita non est cur sibi quisquā placeat quòd semel ingressus sit in stadium Euangelii, nisi vsque ad mortem pergat. Id autem dissimile est inter nostrum & illorum certamen, quòd apud illos vnus est victor, & palma potitur qui alios omnes anteuertit: nostra autem melior est conditio, quòd plures simul esse possunt: quia nihil aliud exigit à nobis Deus, quàm vt strenuè progrediamur ad metam vsque. Ita alter nō officit alteri, qui potius iuuātur mutuo conatu qui in Christiano stadio

currunt. Hanc eãdem sententiam aliter exprimit 2.Tim.2.5, Si quis certet, nõ co ronatur nisi legitimè certauerit. *Sic currite.* Est applcatio similitudinis: quo non satis sit cœpisse, nisi totavita curamus. Est enim vita nostra stadii instar. non oportet igitur nos fatigari post aliquãtum temporis tanquã in medio spatio: sed finis currendi sit sola mors. Particula *οὕτω*, dupliciter potest accipi. Chrysostomus superioribus cõiũgit, hoc modo, Vt cursores illi non desinunt currere donec ad metam pertigerint: sic etiam perseuerate, nec facite finem currendi quandiu viuitis. sed neque ineptè cohærebit sequentibus, acsi diceret, Non est ita currẽdum vt deficiatis in medio stadio, sed ita vt palmam adipiscamini. De nomine stadii & de generibus cursuum nihil dico, quòd hæc peti à grammaticis possint: & vulgò notum est fuisse alios æquestres cursus, alios pedestres. neque hæc ad Pauli mentem intelligendam admodum sunt necessaria.

25 *Porrò quicunque certat.* Quoniã hortatus erat ad perseuerantiam, restabat dicendum quæ esset perseuerãdi ratio: hoc secundum iam declarat similitudine à pugilibus desumpta: non id quidem in vniuersum, sed quantum præsens causa flagitabat, in qua se cõtinet: nempe quantum concedi debeat fratrum infirmitati. Argumentatur autem à minori ad maius, indignum esse si grauemur abstinere à iure nostro: quum se pugiles coliphio tenuiter, neque ad satietatẽ vescentes, deliciis omnibus vltrò defraudent, quò sint ad pugnam agiliores: idque faciant causa marcescibilis coronæ: quòd si tãti illi æstimant frondeam coronã quæ statim marcescit: quanti nobis esse debet corona immortalitatis? Proinde ne durum sit nobis aliquid de facultate nostra cedere. Athletas frugalissimo victu fuisse contentos notum est, vt victus eorum in prouerbium exierit.

26 *Ego itaque sic curro.* Redit ad seipsum, vt plus põderis habeat doctrina, si se tanquam exemplar proposuerit. Quod hîc dicit, nonnulli ad spei certitudinem referunt, acsi dixisset, Non frustra curro, nec de ludenda opera periclitor: quia habeo Domini promissionẽ, quæ nunquam fallit. sed mihi potius videtur velle cursum fideliũ rectà ad metam dirigere, ne vagus sit ac erroneus: hoc sensu, Dominus hic nos cursu & lucta exercet: verum nobis scopũ proponit, quò tẽdere debeamus, & legem pugillatus certam præscribit, ne inutiliter nos fatigemus. Comprehendit autem ambas similitudines quibus vsus fuerat. Scio, inquit, quò curram: & instar periti athletæ solicitus sum ne ictum perdam. Hæc Christianum pectus accendere & confirmare debent, quò alacrius ad omnia pietatis officia contendat, magnum enim est non vagari per dubias ambages ingnorantia.

27 *Verum subigo corpus.* Budæus legit Obseruo. meo tamẽ iudicio, verbum *ὑπωπιάζειν* hîc posuit Apostolus pro Seruiliter exercere. testatur enim se nõ indulgere sibi, sed proprios affectus reprimere: quod fieri nequit, nisi corpus dometur, & coercitum à suis cupiditatibus ad obsequiũ assuefiat, instar ferocis equi & petulantis. Huic præcepto veteres Monachi quũ parêre vellent, multa disciplinæ exercitia excogitarunt. dormiebant enim in scamnis, cogebãt se ad longiores vigilias, fugiebãt lautitias. At quod præcipuum erat, illis defuit: neque enim tenebant cur hoc Apostolus præcipiat, alterius præcepti memores, ne carnis nostræ curam geramus ad eius concupiscẽtiam Rom.13.14, nam semper illud verum est quod alibi dicit, Corporalem exercitationem modicè prodesse, 1. Tim.9.8: verùm corpus nostrum eatenus seruiliter tractemus, ne lasciuiendo nos à pietatis officiis impediat: deinde ne illi indulgeamus cum aliorum incõmodo vel offẽsione. *Vt quum aliis prædicauerim.* Nonnulli exponunt, Ne quũ alios bene ac fideliter docuero, malè viuendo damnationis iudicium à Deo reportẽ. sed melius quadrabit relatio huius verbi ad homines, hoc modo, Vita mea aliis regula quædam esse debet. cõtendo igitur ita me gerere, ne doctrinæ mores mei & opera repugnent: atque ita cum magno meo dedecore & graui fratrum meorum offendiculo ea negligam quæ ab aliis requiro. Potest etiam coniungi cum superiore dicto, in hunc modum, Ne Euangelio defrauder, cuius alii mea opera fiunt participes.

Cap. X

CAP. X.

1 *NOlo autem vos ignorare, fratres, quòd patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes Mare transierunt,*

2 *Et omnes in Mose fuerũt baptizati in nube & in Mari,*

3 *Et omnes eandem escam spiritualem manducarunt,*

4 *Et omnes eundem biberunt spiritualem potum. bibebant autem è spirituali, quæ eos consequebatur, Petra. Petra autem erat Christus.*

5 *Verùm complures eorum grati non fuerunt Deo. prostrati enim fuerunt in deserto.*

Quod duplici similitudine docuerat, nunc confirmat exemplis. Lasciuiebant Corinthii, & perinde gloriabantur ac iã emeriti, aut saltem perfuncti suo cursu, quum vixdum carceres egressi forent. hanc inanem exultationem & confidẽtiam exprimit, hoc modo, Quandoquidem video vos in ipsis primordiis securè torpere, nolo vos ignorare quid inde populo Israelitico contigerit: vt illius exẽplum vos expergefaciat. Sed quia in exemplis discrimen vim comparationis euertit, præfatur Paul⁹ nihil nos habere dissimile cũ Israelitis, quod nos ab eorum cõditione discernat. Quum ergo denuntiare Corinthiis vellet eandem vltionem quæ illis contingerat: sic incipit, Nolite aliqua prærogatiua gloriari: quasi meliore loco sitis apud Deũ, quàm illi fuerint. Iisdem enim beneficiis quibus hodie fruimur, affecti fuerunt. erat illic Dei Ecclesia, vt hodie inter nos: eadem habebant sacramenta, quæ testimonia illis forent gratiæ Dei: quum autem suis bonis abuterentur, non fugerunt Dei iudicium. Timete igitur, quia idem vobis impendet. Eodem argumento vtitur Iudas in sua Epistola.

1 *Omnes sub nube fuerunt.* Scopus Apostoli est ostendere Israelitas non minus fuisse populum Dei, quàm nos simus: vt sciamus nos impune non euasuros Dei manum quæ tam seuerè in illos animaduertit. Est enim hæc summa, Si Deus illis non pepercit, neque nobis parcet. est enim sors æqualis. Hanc æqualitatem inde probat, quòd iisdem gratiæ Dei insignibus ornati erant. sacramenta enim tesseræ sunt quibus Ecclesia Dei dignoscitur. Primùm agit de Baptismo: ac nubem quidem quæ protegebat Israelitas ab æstu solis in deserto, & cursum eorum dirigebat: simul & Maris trãsitum, Baptismi instar illis fuisse docet. In Manna & aqua ex rupe profluente sacramentum fuisse dicit, quòd sacræ Cœnæ responderet. *Baptisati,* inquit, *fuerunt in Mose,* hoc est, sub ministerio aut ductu Mosis. Nam particulam εἰς pro ἐν vulgato Scripturæ vsu hîc positam accipio: quia certè in nomen Christi baptizamur. non autem vllius hominis, vt dixit capite 1.13: idque duplici ratione, quia scilicet in vnius Christi doctrinam initiamur per Baptismum: deinde nonnisi eius nomẽ inuocatur, quum in sola eius virtute fundatus sit Baptismus. Baptizati ergo fuerunt in Mose, id est, sub auspiciis aut ministeriis illius. vt iã dictũ est. quomodo? *In nube & in mari.* Ergo bis fuerunt baptizati, dicet quispiam. Respondeo, duo nominari signa quæ Baptismum vnum efficiant nostro congruentem. Sed difficilior hic quæstio emergit. Certum enim est, horum donorum quæ Paulus enumerat, fructum fuisse temporalem. Nubes eos muniebat à feruore solis, & viam illis monstrabat: istæ sunt externæ cõmoditates vitæ præsentis: similiter maris transitus huc valebat, vt sæuitiam Pharaonis effugerent, & elaberentur ex præsenti mortis periculo. Vtilitas autem Baptismi nostri spiritualis est. cur ergo ex beneficiis terrenis facit Paulus sacramenta, & in illis quærit spirituale aliquod mysterium? Respondeo, Paulum non frustra quæsiisse aliquid maius in eiusmodi miraculis, quàm esset externa carnis vtilitas. Tametsi enim volebat

Deus populo ſuo commodare ſecundum præſentem vitam: hoc tamen erat præcipuũ, teſtari ſe & exhibere illis Deum, ſub quo ſalus æterna continetur. Nubes paſsim vocatur ſymbolum præſentiæ ipſius. quum igitur per eam teſtaretur ſe illis adeſſe, tanquam populo ſuo peculiari & electo: non dubium quin vltra terrenam vtilitatem habuerint etiam in ipſa ſpiritualis vitæ argumẽtum. Ita fuit duplex vſus, quemadmodum & tranſitus Maris: nam iter per medium Mare illis fuit patefactũ, vt manũ Pharaonis euaderent. ſed vnde hoc, niſi quia Dominus eos in ſuam fidem tutelámque receptos cuſtodire ſtatueret modis omnibus? Illinc ergo colligebant ſe curæ eſſe Deo, ſuamque ſalutẽ illi eſſe cõmẽdatam. vnde & Paſcha quod ad celebrandam liberationis memoriam inſtitutum erat, ſimul tamen erat ſacramentum Chriſti. qui ſic? quoniã temporali beneficio Deus apparuerat ipſorum Saluator. Hæc quiſquis expendet, nihil abſurdi reperiet in Pauli verbis: quin potius & in Spirituali ſubſtãtia & in figura viſibili animaduertet optimã conuenientiam inter Iudæorum Baptiſmum & noſtrum. Rurſum tamẽ obiicitur, nullum de his Verbũ extare: id ego fateor: ſed neque hoc dubium eſt quin Deus Spiritu ſuo defectum æternæ prædicationis ſuppleuerit, quemadmodum in Serpente æneo videre eſt: quod fuiſſe ſpirituale Sacramẽtum, teſtis eſt ipſe Chriſtus Ioan. 3. 14. nullum tamen de hac re verbum ad nos peruenit: ſed Dominus quo voluit modo fidelibus eius temporis arcanum (quod alioqui latebat) reuelauit.

3 *Eandem eſcam ſpiritualem.* Alterum nunc Sacramentum commemorat, quod ſacroſanctæ Domini cœnæ reſpõdet. Man, inquit, & aqua quæ ex Petra profluxit, non tantùm ad corporis paſtum valebant: ſed etiam ad animas ſpiritualiter nutriẽdas. Verum quidem eſt, vtrunque fuiſſe ſubſidium victus corporalis: id tamen non obſtat quominus in alium etiam finem ſpectarint. quũ ergo Dominus præſenti corporis neceſsitati ſuccurreret, ſimul perpetuæ animarum vtilitati conſulebat. Hæc duo facilè cõciliãtur: niſi difficultatẽ afferrẽt Chriſti verba, Ioã. 6. 31, vbi Man corruptibilem ventris cibum facit, quem opponit vero animæ cibo. Videtur illa ſententia multùm ab eo diſcrepare quod hic dicit Paulus. Huius quoque nodi expedita eſt ſolutio. Scripturæ mos eſt, quũ de Sacramẽtis aut aliis rebus diſſerit, interdum pro captu auditorum loqui: atque ita non rei naturã reſpicit, ſed quid perperã ſentiãt auditores. ita Paulus de Circũciſione nõ ſemper eodẽ modo loquitur: nam quum Dei inſtitutionem in ipſa conſiderat, dicit fuiſſe ſigillum obſignandæ iuſtitiæ fidei: quum autẽ diſputat aduerſus eos qui ſigno externo & nudo gloriabantur, illicque perperſam ſalutis fiduciam collocabant: dicit eſſe maledictionis ſymbolum, quia illo ſe homines obligent ad ſeruandam vniuerſam Legem. Sumit enim tantùm quod pſeudoapoſtoli opinabãtur: quia non aduerſus puram Dei inſtitutionem, ſed aduerſus eorum errorem illi negotium eſt. Ita quum multitudo carnalis Moſen anteferret Chriſto, propterea quòd populum in deſerto per annos XL aluerat, nec aliud in Manna conſideraret quàm paſtum ventris, quemadmodũ nec aliud quærebat: Chriſtus in ſua reſponſione nõ explicat quid Man ſignificauerit: ſed aliis omnibus omiſsis, auditorũ ſenſui accõmodat orationẽ ſuam: acſi diceret, Moſes vobis in ſummo pretio eſt, adeóque in admiratione, tanquam excellentiſsimus Propheta, eo quòd patrum veſtrorum ventres ſaginauerit in deſerto. Hoc enim vnum mihi obiicitis: ego vobis nihil ſum, quia non ſuppedito ventris alimenta. Atqui ſi tanti facitis cibũ corruptibilem: quid de Pane viuifico ſentiendum, quo animæ in æternam vitam alũtur? Videmus ergo Dominum illic: non pro rei natura, ſed potius ex ſenſu auditorum loqui. Paulus autem hîc non impiorum abuſum, ſed Dei ordinationem ſpectat. Porrò quũ dicit patres eãdẽ mãducaſſe ſpiritualem eſcam, primò ſubindicat quæ ſit Sacramentorum vis & efficacia: deinde veteribus Sacramentis Legis vim eandem conſtitiſſe oſtendit, quæ noſtris hodie ineſt. Nam ſi Man ſpiritualis erat cibus, ſequitur non figuras nudas oſtentari nobis in Sacramentis: ſed rem figuratam ſimul verè dari. neque enim fallax eſt Deus qui figmẽtis inanib' nos lactet. Signũ quidẽ eſt ſignum, ſubſtantiamque

tiámque suam retinet. sed queadmodum ridiculi sunt Papistæ, qui nescio quas metamorphoses somniant: ita veritatem & figuram quas Deus coniunxit, separare non est nostrum. Confundunt Papistæ rem & signum: diuellunt signa à rebus profani homines, vt Suenclzfeldius & similes: nos mediocritatē seruemus, hoc est, teneamus coniunctionem à Domino positam, sed distinctam: ne quod vnius est proprium, in alterum perperam transferamus. Restat illud secundum de veterum signorum cum nostris similitudine. Notum est scolasticum illud dogma, Sacramenta veteris Legis figurasse gratiam, nostra verò conferre. Hic locus ad errorem illum confutandum valde est appositus. testatur enim, non minus veteri populo rē Sacramēti fuisse exhibitam quàm nobis. Impiè igitur Sorbonistæ sanctos Patres sub Lege veritate signorum caruisse fingunt. fateor quidem efficaciam signorum tum luculentius, tum vberius nobis constare à Christo in carne manifestato, quàm eam habuerint Patres. Ita in gradu discrimen est duntaxat inter nos & illos: vel (vt vulgò dicunt) secundum plus & minus, quòd plenius eadem percipimus nos, quæ illi minore modo: non autem quòd vacuas figuras habuerint, nos autem re potiamur. Quidam exponunt quòd illi simul inter se manducarint eandem escam, nec volunt nobiscum illos conferri: sed non attendunt ad Pauli cōsiliū. quid enim hic agit aliud, quàm populum veterem iisdem nobiscum beneficiis ornatum, & eorundem Sacramentorum participem fuisse? ne vllius prærogatiuæ fiducia exemptum iri nos putemus à pœnis quas illi pertulerunt. Quanquam nolim de hac re cum quoquā litigare: tantùm ostendo quid mihi videatur. neque interea me latet quid coloris obtēdant qui expositionem illam contrariam sequuntur: optimè scilicet cohærere cum similitudine proximè posita. Israelitis omnibus idem stadium fuisse propositum, iisdem carceribus omnes fuisse egressos: omnes eundem ingressos cursum: omnes eiusdem spei fuisse socios. sed multos eorū fuisse exclusos à præmio. Ego tamē dum presius omnia excutio, rationibus illis nō permoueor, vt sententia discedā neque enim frustra Apostolus duo Sacramēta tātùm cōmemorat, & nominatim Baptismū. Quorsū hæc, nisi vt illos nobis opponeret? certè si suā cōparationē continuisset in illius populi corpore, Circuncisionem potius & alia notiora & illustriora Sacramenta protulisset: sed obscuriora potius elegit, quòd ad antithesin inter nos & illos magis valebant. Neque aliter aptè quadraret applicatio quam subnectit, Omnia quæ illis contigerunt, nobis esse in figuram: quia illic cernamus Dei iudicia quæ nobis eminent, si iisdem sceleribus nos implicamus.

4 *Petra autem erat Christus.* Inscitè quidam deprauant hæc Pauli verba: acsi diceret, Petram spiritualem fuisse Christum, nec de rupe illa quæ visibile symbolum fuit, sermonem haberet. videmus enim eum ex professo de externis signis disserere. Quod obiiciunt, spiritualem vocari petram, friuolum est, quando non aliò pertinet hoc epithetum, nisi vt sciamus symbolum fuisse spiritualis mysterii: interim minimè dubium est quin Sacramenta nostra cum veteribus comparet. Quod secundo loco obiiciunt, stultius est ac magis puerile. Quomodo, inquiunt, rupes quæ suo loco fixa stetit, comitata esset Israelitas? quasi verò non palam sit sub Petræ voce notari aquæ fluxum, qui nunquam populum deseruit. Commendat enim Paulus Dei gratiam, quòd aquam ex rupe elicitā quocunque populus iter faceret, profluere iussit, acsi eos rupes ipsa comitaretur. Iam si Pauli sensus esset, spirituale Ecclesiæ fundamentum esse Christum: quorsum præteritum verbi tēpus? Certè perspicuum est, aliquid exprimi quod Patribus fuerit peculiare. facessat igitur ineptum hoc commentum, quo contentiosi homines impudentiam suā prodere malunt, quàm sacrementales loquendi formas admittere. Cæterùm iam diximus, veteribus Sacramentis exhibitionem rerum fuisse coniunctam: quū ergo figuræ essent Christi, sequitur Christum illis fuisse annexum, nō localiter quidem, nec naturali aut substantiali vnione, sed sacramentali modo. Hac ratione dicit Apostolus, Petram fuisse Christum: nihil enim vsitatius est quam metonymia, quum de sacramentis agitur. Trāsfertur ergo hic rei nomē ad

ſignum:non quia propriè conueniat,ſed figuratè, propter illam quam dixi coniunctionem. Sed hoc parcius nunc attingo,quoniam capite 11. fuſius tractabitur. Reſtat alia quæſtio, Quum nunc in Cœna edamus corpus Chriſti, & bibamus eius Sanguinē:quomodo eiuſdem ſpiritualis cibi & potus fuerint participes Iudæi,quando nōdū erat Chriſti caro quam ederent? Reſpondeo, carnem quæ nondum extabat, fuiſſe nihilominus illis in cibum. neque hæc inanis eſt aut ſophiſtica argutia.ſalus enim eorum à beneficio mortis & reſurrectionis pendebat,ideóque à carne & ſanguine Chriſti: ergo carnē & ſanguinē Chriſti eos percipere oportuit,vt redemptionis beneficio communicarent. Hæc perceptio opus erat arcanum Spiritus ſancti, qui ſic operabatur,vt caro Chriſti, tametſi nondum creata,in illis foret efficax. Intelligit tamen eos ſuo modo manducaſſe,qui à noſtro fuit diuerſus:atque id eſt quod ſuperius dixi,plenius nūc pro menſura reuelationis exhiberi nobis Chriſtum.nam hodie ſubſtantialis eſt manducatio,quæ tunc nondum eſſe potuit:hoc eſt carne ſua pro nobis immolata, & in cibum nobis deſtinata,nos Chriſtus paſcit,& inde vitam haurimus.

5 *Verùm complures eorum.* Habemus nunc quorſum ita præfatus fuerit Apoſtolus,nequid ſcilicet dignitatis ſupra illos aut excellentiæ nobis arrogemus, ſed in humilitate & timore ambulemus:nam ita fiet demum,ne fruſtra donati ſimus luce veritatis, & tanta abundantia gratiarum.Illos,inquit,omnes in populum Deus elegerat: ſed multi à gratia exciderunt. caueamus ergo ne idem nobis eueniat, talibus documentis moniti: neque enim nobis impune cedet quod Deus tantopere in illis vindicauit.Hîc rurſum obiicitur, Si verum eſt hypocritas & impios tunc manducaſſe ſpiritualem eſcam,nunquid hodie in Sacramentis rem ipſam percipiant infideles?Quidam dum verentur ne hominum infidelitas videatur Dei veritati derogare,rē vnà cum ſigno ab impiis percipi docent: ſed hic timor eſt ſuperuacuus. nam dignis quidem & indignis offert Dominus quod figurat: ſed non omnes fruēdi ſunt capaces.Interea nec Sacramētum naturam mutat, nec quicquam de eius efficacia detrahitur. proinde ex parte Dei Manna etiam infidelibus eſca erat ſpiritualis: ſed quia infidelium os tantùm carnale erat,non edebant quod dabatur. Huius tamen quæſtionis longiorem tractationem in caput 11. differo. *Proſtrati enim fuerunt.* Probatio eſt à ſigno ipſos Deo non placuiſſe, quoniam grauiter iram ſuam in eos exercuit, eorúmque ingratitudinem vltus eſt. Quidam hoc accipiunt de toto populo qui in deſerto interiit,duobus tantùm exceptis Caleb & Ioſue: ſed ego tantùm eos comprehendi interpretor quorum mox ſpecies recenſet.

6 Hæc autem typi nobis fuerunt,ne ſimus concupiſcentes malorum,ſicut illi concupiuerunt:

7 Neque idololatræ ſitis,quemadmodum quidam eorum:ſicut ſcriptum eſt,Sedit populus ad edendum & bibendum,& ſurrexerunt ad ludendum:

8 Neque ſcortemur,quemadmodum & quidam eorū ſcortati ſunt,& ceciderunt vno die vinginti tria millia.

9 Neque tentemus Chriſtum, quemadmodum & quidam eorum tentarunt,& extincti ſunt à ſerpentibus:

10 Neque murmuretis, quemadmodum & quidam eorum murmurarunt,& perditi fuerunt à vaſtatore.

11 Hæc autem omnia typi contigerunt illis: ſcripta autem ſunt ad noſtri admonitionem,in quos fines ſeculorum inciderunt.

12 *Proinde*

12 *Proinde qui se putat stare, videat ne cadat.*

6 *Hæc autem typi nobis fuerunt.* Expresſsius etiamnum admonet, pœnas illis inflictas ad nos pertinere, vt nobis ſint documento, ne ſimiliter iram Dei prouocemus. Deus, inquit, illos puniendo, tanquam in tabula nobis ſeueritatē ſuam repræſentauit, vt inde edocti timere diſcamus. De vocabulo Typi mox dicemus: niſi quòd in præſentia monitos velim lectores, non temere me tam ab Antiqui interpretis, quàm ab Eraſmi verſione diſceſsiſſe. obſcurāt enim Pauli mentem, vel ſaltem non clarè exprimunt, Deum in illo populo delineaſſe quod nos erudiat. *Ne ſimus concupiſcentes malorum.* Nunc ſpecies quaſdam enumerat, aut certa exempla, vt hac occaſione nonnulla vitia perſtringat, de quibus vtile erat Corinthios commonefieri. Hic puto notari hiſtoriam quæ recitatur Num. 11.4. tametſi alii referāt ad id quod habetur cap. 26.64. Populus quum aliquandiu Manna fuiſſet nutritus, tandem captus illius faſtidio, cibos alios quibus veſci ſolitus erat in AEgypto, cœpit appetere. Dupliciter autem peccabat, quòd aſpernabatur ſingulare Dei beneficium, & quòd ciborum varietati ac deliciis præter Dei voluntatē inhiabat. Dominus hac incontinentia offenſus, grauem plagam populo inflixit. vnde vocatus fuit locus, Sepulchra concupiſcentiæ: quòd illic ſepelierunt qui à Domino percuſsi fuerant. Hoc exemplo teſtatus eſt Dominus quantùm oderit cupiditates quæ ex faſtidio donorum ſuorum & noſtra incontinentia proueniunt: malum enim & illicitum meritò cēſetur quicquid modum à Deo præſcriptum excedit.

7 *Neque idololatræ ſitis.* Hiſtoria attingitur quæ refertur Exod. 32.8. Nam quum Moſes longiorem moram quàm ferebat importuna populi leuitas, in mōte traheret: Aaron coactus eſt vitulum conflare, & proponere adorandum. non quòd vellet populus mutare Deum, ſed viſibile aliquod præſentiæ Dei ſignum habere pro carnali ſuo ſenſu. Hanc idololatriam quia tunc ſeueriſsimè vindicauit Deus, hoc exēplo declarauit quantùm idololatriā abominetur. *Sicut ſcriptum eſt, Sedit populus.* Locus hic à paucis rite exponitur: intelligunt enim intemperantiam populo cauſam laſciuiendi fuiſſe. ſicuti vulgari prouerbio dicimus, Aluo bene refertæ ſuccedere choreas. At Moſes de ſacro conuiuio loquitur, hoc eſt, quod in idoli cultum celebrabant. Epulum ergo & luſus duæ erāt idololatriæ appendices. Fuit enim tam populo Dei, quàm ſuperſtitioſis vſitatū, adiungere immolationi epulum, tanquam partem Diuini cultus: cui intereſſe nullis profanis aut immundis liceret. Sacros etiam ludos Gentes idolis ſuis inſtituebant: quarum ritu proculdubio tunc Iſraelitæ vitulum ſuum coluerunt. hæc enim eſt humani ingenii proteruia, quicquid ſibi arridet Deo affingere. Itaque huc prolapſi ſunt dementiæ Gentiles, vt fœdiſsimis ſpectaculis, vt impudicis ſaltationibus, vt verborum ſpurcitia & omne genus obſcœnitatibus, deos ſuos oblectari crederent. eorum proinde imitatione populus Iſraeliticus peracto ſolenni epulo ſurrexit ad ludos celebrādos, nequid deeſſet ad idoli cultum. Hic genuinus ac ſimplex eſt ſenſus. ſed quæritur hîc cur epuli potius & ludorum meminerit Apoſtolus quàm adorationis. Hæc enim idololatriæ caput erat: priora autem illa tantùm acceſsiones. nempe elegit quod maximè Corinthiis congruebat. neque enim veriſimile eſt conuentus impiorum frequentaſſe, vt coram idolis ſe proſternerent: ſed communicabant eorum conuiuiis in dæmonum honorem inſtitutis, nec fugiebant impias cæremonias quæ idololatriæ ſymbola erant. non ergo abſque cauſa teſtatur Apoſtolus, id in quo peccabāt à Deo nominatim damnari. In ſumma, ſignificat nullam idololatriæ partem attingi poſſe quin polluaris: nec impunè manū Dei euaſuros qui ſe externis idololatriæ ſymbolis inquinarint.

8 *Neque ſcortemur.* Nunc de ſcortatione, cuius apud Corinthios magnā fuiſſe licentiam patet ex hiſtoriis: & ex ſuperioribus colligere promptum eſt, nondum prorſus ab hoc vitio fuiſſe immunes qui Chriſto nomen dederāt. Huius etiam vitii vltio terrere nos debet, ac cōmonefacere quàm inuiſæ ſint Deo impuræ libidines. perierunt enim vno

die viginti tria millia, aut ficuti Moses dicit, viginti quatuor. Quanquam autem in numero variant, facilis tamen est cōciliatio: siquidem nouū non est, vbi non est propositum exactè & minutim singula capita recensere, numerum ponere qui circiter accedit. quemadmodum apud Romanos Centum viri nominabantur, quum tamen duo essent supra centum. Quū ergo circiter vigintiquatuor millia prostrata forent manu Domini, hoc est supra viginti tria: numerum vlteriorem Moses, Paulus citeriorem posuit: ita in re nihil est discrepantiæ. Historia hæc habetur Num. cap. 25. 9. Vna tamen difficultas hîc occurrit, cur hanc plagam scortationi imputet Paulus, quum Moses narret iram Dei inde fuisse concitatam, quòd populus se initiauerat sacris Baalpheor. Sed quia initium defectionis à scortatione fuit, nec tam religione inducti quàm blanditiis scortorum pellecti filii Israel, in illam impietatem prolapsi erant: acceptū scortationi referri debuit quicquid inde mali sequutū est. Fuerat enim consilium Balaam, vt Madianitæ filias suas prostituerent Israelitis, quò eos alienarent à vero Dei cultu. quinetiā illa tanta excæcatio, quòd se passi sunt scortorum illecebris abduci ad impietatem, libidinis pœna fuit. Proinde discamus nō leue peccatum esse scortationem, quæ tam atrociter & quidem pluribus modis vindicata fuit tunc à Deo.

9 *Neque tentemus Christum.* Hoc membrum ad historiam pertinet, quæ habetur Numerorum capite 21. 6. Nam quum populum cepisset fastidium diuturnitatis, cœpit cōqueri de sorte sua, & cum Deo expostulare, Cur illusit nobis Deus? &c. Hoc populi murmur vocat Paulus tentationem, nec impropriè: est enim tentatio patientiæ cōtraria. Quid autem tunc in causa fuit vt populus in Deum insurgeret, nisi quòd improba cupiditate impulsus, sustinere non poterat quoad venisset tempus à Domino constitutum? Fontem ergo huius mali à quo nos hîc Paulus deterret, obseruemus esse impatientiam, dum volumus Deum anteuertere, nec illi nos regendos subiicimus: sed potius illum volumus arbitrio nostro legibúsque adstringere. Hoc malū atrociter puniuit Deus in populo Israelitico: manet autem semper sui similis iustus iudex. Ergo nisi velimus easdē pœnas experiri, ne ipsum tentemus. Locus hic insignis est de æternitate Christi: neque enim valet Erasmi cauillum, Ne Christum tentemus, sicut quidam eorum tentauerunt Deum. Nam Dei nomen subaudiri, nimis est coactum: neque verò mirum est Christum vocari ducem populi Israelitici. Sicuti enim nisi per eum mediatorem nunquam suis propitius fuit Deus: ita nullum beneficium nisi per eius manum exhibuit. deinde Angelus qui Mosi apparuit primùm, & qui in itinere semper adfuit populo, sæpius nominatur יהוה. Statuamus ergo Angelum illum Filium Dei fuisse, & iam tunc fuisse Ecclesiæ directorem, cuius erat caput. Quod ad vocabulum Christi, quia notationem habet humanæ naturæ congruentem, tunc nondum quadrabat Filio Dei: sed illi per communicationem proprietatum tribuitur: sicut alibi legimus, Filiū hominis è cælo venisse. Ioan. 3. 13.

10 *Neque murmuretis.* Alii murmur intelligunt quod exortum fuit, dum reuersi duodecim qui ad speculādam terram missi fuerant, populi animos fregissent. Verùm quia nullo proprio Domini flagello vindicatum fuit subitò murmur illud, sed illa tantùm pœna inflicta fuit, quòd exclusi fuerunt omnes à possessione terræ: necesse est hunc locum aliter exponere. Fuit quidem grauissima illa pœna priuari terræ ingressu: sed verba Pauli, quum extinctos à vastatore fuisse dicit, aliud castigationis genus exprimunt. Ego igitur ad historiā refero quæ decimosexto capite Numerorum habetur. Nam quum Deus in superbiam Chore & Abiron animaduertisset: populus in Mosen & Aaro tumultuatus est, acsi fuissent authores plagæ à Domino inflictæ. Hunc populi furorem vltus est Deus, igne cælitus misso qui multos absorbuit, nempe vltra quatuordecim millia. Est igitur illustre & memorabile documentum iræ Dei aduersus rebelles & seditiosos sibi obstrepentes. Murmurabant illi quidem aduersus Mosen: sed quum nullam haberent causam ei insultandi, neque alia occasione excandesceret aduersus ipsum, nisi quia fideliter officio sibi Diuinitus iniun-

iniuncto perfunctus erat: murmure illo Deus ipse impetebatur. Proinde meminerimus negotium nobis cum Deo esse, non cum hominibus, si insurgimus contra fideles Dei ministros: atque hâc audaciam non impunitam fore sciamus. Per *Vastatorem*, Angelum intellige qui Dei iudicium exequutus est. Porrò ad homines puniẽdos interdum malorum Angelorum ministerio interdum bonorum vtitur: quemadmodum ex variis Scripturæ locis patet. Quia Paulus hic nõ discernit, licebit vtrumuis accipere.

11 *Hæc omnia typi contigerunt.* Iterum repetit sic cõtigisse Israelitis hæc omnia, vt sint nobis typi, hoc est exemplaria quibus Deus sua iudicia nobis ob oculos ponat. Nec ignoro, subtilius alios philosophari in his verbis: sed ego mentem Apostoli comprehendisse me puto quum dico nos illis exemplis, tanquã pictis tabulis edoceri, quale immineat idololatris, scortatoribus, & reliquis Dei contemptoribus iudicium. sunt enim viuæ imagines quæ nobis iratum talibus peccatis Deum repræsentant. Hæc expositio quum alioqui simplex sit & vera, hoc quoque vtilitatis habet, quòd viam præcludit phreneticis quibusdam, qui hunc locum eò detorquent, vt probent in veteri populo nihil vnquam nisi vmbratile fuisse gestum. ac principio illud sumunt, populum illum esse figuram Ecclesiæ: inde concludunt, quicquid illi promisit vel præstitit Deus, omnia beneficia, omnes pœnas, tantùm præfigurasse quod reuera impleri post Christi aduentum debebat. Hoc pestilentissimum est delirium, quod & atrocem iniuriam facit sanctis Patribus, & Deo etiamnum longè atrociorem. Sic enim fuit populus ille Christianæ Ecclesiæ figura, vt vera etiam Ecclesia fuerit: sic eius cõditio nostram delineauit, vt esset tamen iam tunc proprius Ecclesiæ status: sic promissiones illi datæ Euangelium adumbrarunt, vt inclusum continerent: sic eorum Sacramenta nostris figurandis seruiebant, vt tamen pro illo quoque tempore vera Sacramenta forent præsentis efficaciæ: denique eodem Spiritu fidei nobiscum præditi fuerunt qui & doctrina & signis tunc ritè vsi sunt. Nihil ergo insanis illis suffragantur hæc Pauli verba, quæ non significant res gestas illius seculi ita fuisse typos, perinde ac si nulla tunc fuisset veritas, sed quædam inanis scena: quin potius (quemadmodum exposuimus) simpliciter docent, illic tãquam in tabulis depicta esse quæ ad nos admonendos pertineant. *Scripta autem sunt ad nostri admonitionem.* Hoc secundum membrum superioris est declaratio. Israelitarum enim nihil referebat, sed nostra tantùm hæc memoriæ mandari. Nõ tamen inde sequitur quin pœnæ illæ veræ fuerint animaduersiones Dei, quæ ad illos corrigendos tunc valerent: sed quemadmodum tunc exercuit sua iudicia Deus, ita voluit æternam eorum memoriam extare quæ nos erudiret. Quid enim mortuis prodesset historia? viuis autem quomodo prodesset, nisi aliorum exemplis admoniti resipiscerent? Sumit autem pro confesso principium illud de quo debet conuenire inter omnes pios, Nihil Scripturis esse proditum quod non sit vtile cognitu. *In quos seculorum fines.* τέλη aliquando sunt mysteria: quæ significatio non malè fortasis huic loco quadraret: sequor tamen receptam lectionem, quia simplicior est. Dicit ergo terminos omnium ætatum in nos incidisse: quia plenitudo rerum omnium in hanc ætatem congruat, quia iam sint nouissima tempora. Regnum enim Christi præcipuus est Legis omniũmque Prophetiarum scopus. Porrò hæc Pauli sententia cum vulgari opinione pugnat. quòd Deus qui sub Veteri testamẽto rigidior fuerit, & ad punienda scelera promptus semper & armatus, nunc exorabilis esse cœperit, atque ad ignoscendum multo facilior. Ac ita interpretantur nos esse sub Lege gratiæ, quia Deum habeamus multo placabiliorem quàm habuerint veteres. Paulus autẽ quid? si ab illis Deus pœnas exegit, nobis nihilo magis parcet. Facessat igitur error ille, Deũ nunc esse remissiorem ad exigendas scelerum pœnas. Fatendum quidem, aduentu Christi luculentius & vberius effusam esse Dei bonitatem in homines: sed quid hoc ad sceleratorum impunitatem, qui eius gratia abutuntur? Vnum hoc duntaxat notandum est,

diuersum hodie esse puniēdi genus:quia sicuti olim Deus externis benedictionibus pios magis prosequebatur, quo paternum suum amorem illis testatum faceret:ita corporalibus pœnis iram suam magis prodebat. nunc verò in hac pleniori reuelatione quam habemus,neque visibiles pœnas tam frequenter infligit, neque etiam de malis sumit ita subinde corporales pœnas.qua de re plura in nostra Institutione reperies.

12 *Proinde qui sc putat stare.* Concludit ex superioribus Apostolus, non ita gloriandū esse initiis nostris aut progressu,vt securi torpeamus.Gloriabantur enim Corinthii sua conditione, vt suæ infirmitatis obliti, in multa flagitia prolaberentur.hæc erat peruersa confidentia, qualem pasim reprehendunt in populo Israelitico Prophetæ. Verùm quoniam Papistæ hunc locū detorquent ad stabiliendum impium suum dogma de perpetua fidei hæsitatione: obseruemus duplicem esse securitatem. vna est quæ recumbit in Dei promisionibus, eò quòd statuit pia conscientia Deum nunquam sibi defuturum,& inuicta persuasione freta, Satanæ & peccato audacter & intrepidè insultat: nihilo tamen minus suæ infirmitatis memor, cum timore & humilitate reiicit se in Deum, & se illi studiosè & solicitè commēdat. eiusmodi securitas sancta est, nec separari potest à fide: quemadmodū ex multis Scripturæ locis patet, ac præsertim Rom. cap.8.33 alia est quæ ex socordia oritur, dum homines inflati donis præsentibus, perinde acsi extra teli iactum essent, nihil curant, sed acquiescunt in sua conditione: quò fit vt omnibus Satanæ incursionibus sint expositi. Ea est securitas à qua reuocat Paulus Corinthios,quia cernebat eos placere sibi stulta opinione: non autem iubet anxio animo hæsitare de volūtate Dei, aut trepidare salutis suæ incertos, quemadmodum somniant Papistæ. In summa,meminerimus hìc Paulum verba facere apud homines praua carnis fiducia elatos: & eam infirmitudinem reprimere, quæ in hominibus,non in Deo, fundata erat. Postquam enim soliditatem vel firmamentum fidei in Colossensibus laudauit, iubet radicibus in Christo actis manere stabiles, atque ædificari confirmaríque in fide.

13 Tentatio vos non apprehēdit nisi humana. Fidelis autem Deus,qui non sinet vos tentari suprà quàm potestis: sed dabit vnà cum tentatione etiam exitum,vt posſitis sustinere.

14 Quapropter dilecti mei,fugite ab idololatria.

15 Tanquam prudentibus loquor:iudicate ipsi quod dico.

16 Calix benedictionis cui benedicimus,nónne communicatio est sanguinis Christi? panis quem frangimus, nónne cōmunicatio est corporis Christi?

17 Quoniam vnus panis,vnum corpus multi sumus: omnes enim de vno pane participamus.

18 Videte Israel secundum carnem.nónne qui edunt hostias, altari communicant?

13 *Tentatio vos non apprehēdit.* Alii sensu suo fruantur:ego hoc ad eorū consolationem positum esse iudico,ne auditis quæ hactenus retulit tam horrendis iræ Dei exemplis, pauore confusi,deficerent.Proinde vt sua exhortatio vtilis foret, adiecit esse resipiscentiæ locum: acsi diceret, Non est quòd animos despondeatis: neque enim volui desperationis materiam vobis afferre:neque verò aliud vobis accidit, quàm quod hominibus solet. Alii magis putant obiurgari illorum ignauiam,quòd leuiter tentati deficerent. & certè *Humanum* pro moderato interdum accipitur. ergo secundum eos sensus foret, Itáne decuit modicæ

modicæ tētationi succumbere? Sed quia melius contextus cohæret, si cōsolationem esse dicamus, ideo huc potius inclino. *Fidelis autem Deus.* Sicuti bono animo esse iussit quantum ad præteritum tempus, vt eos ad pœnitentiam excitaret: ita etiam in posterum certa spe eos cōsolatur, quia Deus nō passurus sit eos tentari vltra vires. Iubet autem eos in Dominum respicere: quia tentatio, quamlibet sit exigua, statim nos opprimet, actúmque erit de nobis, si propriis viribus nitamur. Fidelem Dominum vocat, non tantùm quia verax sit in promissis: sed perinde acsi diceret, Dominus est certus custos suorum, sub cuius tutela estis in tuto. nunquam enim suos relinquit destitutos. Ergo quum vos receperit in suam fidem, non est quòd timeatis: modò pendeatis toti ab ipso. Nam certè hoc quoddam esset frustrationis genus, si opem suam in necessitate subduceret, vel oneri succumbere videns infirmos, tētationes lōgius produceret. Dupliciter autem opitulatur nobis Deus ne opprimamur à tentatione: nam & vires nobis suppeditat, & tentationi modum imponit. De posteriore modo hîc maximè loquitur Apostolus: priorem tamen non excludit, nēpe Deum subleuare tentationes: ne suo pondere nos deiiciant. Nouit enim facultatis nostræ quam ipse contulit, modum: ad quem tentationes attemperat. Nomen Tentationis generaliter hîc capio, pro omnibus quæ nos solicitant.

14 *Quapropter dilecti mei fugite.* Redit nunc Apostolus ad particularem quæstionē, à qua paulùm digressus fuerat: ne enim frigeret simplex doctrina apud eos, inseruit generales exhortationes quas legimus: sed nunc prosequitur cœptā disputationem, Non esse fas homini Christiano, impiorum superstitionibus socium se adiungere. Fugite, inquit, ab idololatria. Primò videndum quo significatu vocem Idololatriæ posuerit. Non habebat certè suspectos Corinthios tantæ vel inscitiæ vel socordiæ, vt putaret eos colere idola ex animo: sed quoniam nulla illis religio erat frequentare impiorum cœtus, & vnà cum illis ritus quosdam obire ad cultum idolorum institutos, hanc eorum licentiam damnat: quia sit pessimi exempli. Certum est igitur quum hic idololatriam nominat, de externa ipsum loqui: vel si mauis, de idololatriæ professione. Sicut enim Deus genuflexione & aliis reuerentiæ signis coli dicitur, quum præcipuus ac verus eius cultus sit interior: ita etiam de idolis. contrariorum enim eadem est ratio. Frustra plurimi hodie hoc prætextu in excusandis externis actionibus laborant, quia procul absit animus: quum eas Paulus idololatriæ damnet, ac meritò quidem. quū enim non secretum modò animi affectum Deo, sed externam quoque adorationem debeamus: qui speciem adorationis idolo exhibet, tantundem Deo detrahit. Causetur vt volet, sibi aliud esse in animo: opus tamen ipsum extat, quo Dei honos legitimus ad idolum transfertur.

15 *Tanquā prudentibus loquor.* Quoniam argumentū sumpturus erat à Cœnæ mysterio: erigit eos ista præfatiuncula, vt attentius rei magnitudinē considerent: acsi diceret, Non loquor inter nouitios: tenetis vim sacræ Cœnæ. illic inserimur in corpus Domini. Quàm igitur indignum est, vos societatem inire cum impiis, vt in vnum coalescatis corpus? Tacitè verò illis incogitantiam exprobrat, quòd probè edocti in Christi schola, in crasso vitio sibi indulgeāt, de quo iudicium ferre non erat difficile.

16 *Calix benedictionis.* Quum sacrosancta Christi Cœna duobus constet signis, pane & vino: à secundo prius incipit. Calicem benedictionis vocat qui destinatus est ad mysticam eulogiam. neque enim iis assentior, qui per Benedictionem, gratiarum actionem intelligunt: & Benedicere exponunt, gratias agere. Fateor quidem interdū hoc sensu poni: sed nunquam in ea constructione qua hîc vsus est Paulus. nam quòd Erasmus præpositionem subaudit, nimis est coactum. Sensus autem quem sequor, facilis est, nec quicquam habet implicitū. Benedicere ergo calicem, significat in hunc vsum consecrare, vt nobis sit symbolum sanguinis Domini. Id fit verbo promissionis, dum iuxta Christi institutionem conueniunt fideles ad celebrandam in hoc Sacramēto mortis eius memoriā. Consecratio autē Papistis quædā est magia ascita à Gentibus, quæ nihil

habet commune cum puro Christianorum ritu. Sanctificantur quidem verbo Dei etiam omnia quibus vescimur, vt 1.Tim.4.5 testis est idem Paulus: sed illa benedictio diuersum finem habet. nempe vt vsus donorum Dei nobis sit purus, cedátque in authoris gloriam & bonum nostrum. Finis autem mysticæ benedictionis in Cœna est, ne vinum amplius vulgaris sit potus, sed dedicatus ad spirituale alimentum animæ, dum tessera sit sanguinis Christi. Calicem hoc modo benedictum, dicit Paulus κοινωνίαν esse sanguinis Domini. Quæritur quo sensu. facessant contentiones, & nihil erit obscuri. Verum est fideles sociari per Christi sanguinem, vt vnum fiant corpus. verum est etiam eiusmodi vnitatem propriè vocari κοινωνίαν. idem fateor de pane. Audio præterea quid Paulus mox adiiciat quasi exegeticè, Nos effici omnes vnum corpus, quia simul communicemus eundem panem. Atqui vnde obsecro illa inter nos κοινωνία, nisi quia sumus Christo coadunati hac lege, vt caro simus de carne eius, & ossa ex ossibus eius? Incorporari enim (vt ita loquar) nos Christo oportet primùm, vt inter nos vniamur. Adde quòd Paulus non tantùm de mutua inter homines communicatione nunc disputat, sed de spirituali Christi & fidelium vnione: vt inde inferat sacrilegium esse non ferendum, ipsos idolorum communione pollui. Ex circunstantia igitur loci iudicare licet, κοινωνίαν sanguinis esse societatem quæ nobis est cum Christi sanguine, dum simul omnes nos in corpus suum inserit, vt viuat in nobis & nos in ipso. Iam verò quòd vocatur Calix *Communicatio*, figuratam loquutionem esse fateor, modò non tollatur figuræ veritas: hoc est, modò res quoque ipsa adsit, nec minus sanguinis communionem anima percipiat, quàm ore vinum bibimus. Cæterùm hoc Papistæ dicere non possent, Calicem benedictionis sibi communicationē esse sanguinis Christi: Cœnam enim mutilam habent & laceram. si tamen Cœna dicenda est peregrina illa cæremonia, quæ consuta ex variis hominum inuentis, vix obscurum vestigiū retinet institutionis Dominicæ. Verùm vt alia omnia suppeterent, hoc tamen pugnat cum recto Cœnæ vsu, totum populum à calice arcere, qui dimidia pars est Sacramenti. *Panis quem frangimus*, Hinc apparet consuetudinē veteris Ecclesiæ fuisse, ex pane vno suam cuique particulam frangere, quo melius ob oculos subiiceretur omnium piorum in vnū Christi corpus coadunatio. Atque hunc morem fuisse diu retentum, ex eorum testimonio liquet, qui tribus post Apostolos seculis in Ecclesia floruerūt. Euicit deinde superstitio, vt panē quem nullus manu attingere audebat, sacercerdos in os ingereret.

17 *Quoniam vnus panis.* Iam superius monui, Paulum hîc non ex professo nos hortari ad charitatem: sed obiter hoc dicit, vt intelligant Corinthii externa quoque professione colendā esse illam vnitatem quæ nobis est cum Christo: quandoquidem omnes simul conuenimus ad sacræ illius vnitatis symbolum. In hoc secundo membro tantùm alteram Sacramenti partem commemorat: & solet Scriptura per fractionē panis synechdochicè totam Cœnam significere. Cuius rei obiter monendi fuerūt lectores, ne quis minus exercitatus putido cauillo turbetur, quod sycophantæ quidam obtrudunt: quasi Paulus solum panem nominans, plebem dimidia Sacramenti parte fraudare voluerit.

18 *Videte Israel secundum carnem.* Alio exemplo confirmat hanc esse naturā omnium sacrorū, vt quadam societate nos cum Deo deuinciant. Lex enim Mosis neminem admittit ad epulum sacrificii, nisi qui se rite præparauerit: non de sacerdotibus modò loquor, sed de plebeiis qui sacrificii reliquias edunt. Hinc sequitur, omnes qui vescūtur carne immolatæ pecudis, esse altaris participes: hoc est eius sanctificationis, qua Deus templum suum & sacra quæ illic peraguntur, dignatus est. Hæc particula Secundum carnem, ideo addita videri potest, vt facta cōparatione pluris æstimarent Corinthii Cœnæ nostræ efficaciam: acsi dixisset, Si tanta vis fuit in figuris veteribus, & in illis pædagogiæ elementis: quantam esse in nostris mysteriis censebimus, vbi lōgè plenius nobis Deus affulget? Quanquam simplicius est (meo iudicio) Paulum duntaxat voluisse hac nota Iudæos sub Lege constitutos discernere ab iis qui ad Christum con-

conuersi erant. Iam restabat antithesis: nempe si Dei sacra suos cultores sacrificant, pollutionem exaduerso contrahi ex idolorum sacris. vnus enim est Deus qui sanctificat: ergo omnes dii alieni profanant. Rursum si mysteria fideles Deo sociant & coadunant, impios similiter initiari superstitiosis suis ritibus in idolorum societatẽ. Sed antequam huc descendat Apostolus, occurrit per anthypophoram quæstioni quæ opponi poterat.

19 Quid ergo dico? idolum aliquid esse? aut idolo immolatũ, aliquid esse?

20 Sed quæ immolant Gentes, dæmoniis immolant, non Deo: nolo autem vos participes fieri dæmoniorum.

21 Non potestis calicem Domini bibere, & calicẽ dæmoniorũ: non potestis mensæ Domini cõmunicare, & mensæ dæmoniorũ.

22 An prouocamus Dominum? nunquid fortiores illo sumus?

23 Omnia mihi licent, sed non omnia conducunt: omnia mihi licent, at non omnia ædificant.

24 Nemo quod suũ est quærat, sed quisque quod alterius est.

16 *Quid ergo dico?* Poterat in speciem videri Apostolus aut perperã argumẽtari, aut aliquid tum essentiæ, tum facultatis tribuere idolis. Prõptum autem erat excipere, Qualis Dei viuentis comparatio cum idolis? Deus nos per mysteria sibi copulat: esto, vnde tãta vis idolis quæ nihil sunt, vt idem valeant? an idola putas aliquid esse, aut aliquid posse? Respondet, se non idola ipsa intueri: sed potius expendere consiliũ eorũ qui sacrificant idolis. Inde enim prouenire illam quam tacitè indicauerat, pollutionem. Fatetur ergo idolum nihil esse, fatetur meram esse frustrationem, quòd Gentes solennes dedicationũ ritus vsurpant: neque enim talibus ineptiis vitiari Dei creaturas: sed quia superstitiosus & damnatus est eorũ finis: & quia opus impium est, concludit omnes qui se illis socios adiungunt, pollutione implicari.

20 *Sed quæ immolant Gentes.* Subaudiẽda est negatio, vt respõsio sit plena, in hunc modum, Non dico idolum esse aliquid, nec fingo aliqua virtute præditum: sed dico Gentes immolare dæmonio & non diis, ea quæ immolant: ideóque opus ab earum praua & impia superstitione æstimo. semper enim videndum qua quicque mente agatur. qui ergo se illis adiũgit, profitetur eiusdem impietatis societatem. Pergit igitur in eo quod cœperat, Si negotium esset tantùm cum Deo, ista nihil esse: sed respectu hominum vitiosa fieri: quia nemo accumbit idoli epulo, qui non se idoli cultorem testetur. Cæterùm hîc *dæmones*, quidam accipiũt pro diis Gentium commentitiis, secundum cõmunem earum loquendi morem. nam quum Dæmones nominabant, intelligebant minores deos, vt Heroes: atque ita sonabat vocabulum in bonã partem. Apud Platonem verò passim legitur pro geniis siue angelis. Atqui sensus ille à Pauli mente alienus omnino esset: vult enim docere quàm non leue peccatum sit, eas obire actiones quæ cultum idolorũ præ se ferunt. Instituto ergo eius congruebat non extenuare, sed potius amplificare quæ illic subest impietas. Quàm igitur ineptum fuisset, honestum nomen eligere ad designandum summũ scelus? Certum est ex Propheta, diabolis immolari quæ idolis immolantur. In eo Prophetæ loco Græca versio, quæ tunc vulgaris erat, habet dæmonia: atque hic est communis Scripturæ vsus. Quãto verisimilius est Paulum ex Propheta mutuatum esse quod dicit, ad designandam mali grauitatem, quàm Ethnicorum more loquentem, eleuasse quod in summa execratione ponere volebat? Verùm his nonnihil videtur repugnare quod nuper dixi, Paulum

ad idololatrarum intentionem respicere. neque enim eorum consilium est diabolos, sed commentitios, & à se fabrefactos deos colere. Respondeo, vtrūque bene conuenire: nam dum homines ita euanescunt in suis cogitationibus, vt creaturis cultus Diuinos exhibeant potius quàm vni Deo: hæc pœna in promptu est, vt Satanæ seruiant. neque enim medium illud quod quærūt inter Deum & Satanam, reperiunt: sed rectà Satan se illis adorandum offert, postquam à vero Deo recesserunt. *Nolo autem vos.* Si nomen Dæmonii esset medium, quàm frigida esset hæc Pauli sentētia: cui tamen maximum seueritatis pondus inest aduersus idololatras? Rationem addit: quia Deo & idolis simul nemo possit communicare. est autem communicationis professio in omnibus sacris. Sciamus ergo, nos tunc demum admitti à Christo ad sacrum corporis & sanguinis sui epulum, si antè omnibus sacrilegiis vale dixerimus. renuntiet enim alteri oportet qui altero potiri vult. O ter miserā eorum sortem, qui ne displiceant hominibus, illicitis superstitionibus polluere se non dubitant! quandoquidem sic agēdo, sponte se abdicant Christi participatione, & aditum sibi ad salutarē eius mensam obstruunt.

22 *An prouocamus Dominum?* Proposita doctrina vehementius insurgit, quòd videbat nihili reputari, aut saltem pro leuiculo errato duci atrocissimam Dei offensam. Volebāt Corinthii licentiam suam esse excusabilem, quemadmodum nemo nostrum libenter accusari se patitur, sed quærim⁹ alia atque alia subterfugia quibus nos tegamus. Hoc autem modo dicit Paulus bellum suscipi cum Deo, & meritò: nihil enim magis requirit Deus, quàm nobis fixum esse quicquid verbo suo pronuntiat. Qui ergo tergiuersantur, vt impune liceat Dei mandatum transgredi, an non apertè in Deum se armant? Hinc illa maledictio quam denuntiat omnibus Propheta, Qui dicunt malum, bonum: & tenebras, lucem. *Nunquid fortiores.* Admonet quàm periculosum sit Deum prouocare: quia nemo id faciat nisi in suum exitium. Dubia est martis alea inter homines, vt loquuntur: at cum Deo contendere, nihil aliud est quàm vltrò sibi exitium accersere. Ergo si Deum timemus habere hostem, horreamus manifesta peccata excusare, hoc est, quæcunque verbo eius repugnant: horreamus etiam in disceptationem vocare de quibus ipse pronuntiauit. quod nihil aliud est quàm gigantum more in cælum insurgere.

23 *Omnia mihi licent.* Iterum redit ad ius libertatis Christianæ, quo se tuebantur Corinthii: & eadem solutione repellit eorum obiectionē, qua prius. Res erat externa, vesci carnibus immolatis, conuiuio interesse: ergo per se licita. Paulus de hoc se cōtrouersiam minimè facere testatur, sed rationem ædificationis habendam respondet. Licent mihi omnia, inquit, at non conducunt, proximis scilicet: neque enim propriam quisque vtilitatē debet quærere, vt mox subiicit: siquid autem fratribus non est vtile, ab eo abstinendum. Speciem deinde vtilitatis exprimit, nēpe, *Si ædificat.* neque enim hìc spectāda est carnis vtilitas dūtaxat. Quid ergo? an propterea desinit licere quod alioqui permittit Deus, si proximo non expediat? sic enim libertas obnoxia esset hominibus. Expende verba Pauli, & agnosces libertatem nihilominus manere illibatā, dum proximis te accommodas: vsum verò solùm restringi. fatetur enim licere, sed vtendum negat nisi ædificet.

24 *Nemo quod suum est, quærat.* Ad Rom. 14, vbi tractat idem argumentum, Nemo sibi placeat, sed fratribus studeat placere in ædificationem. Præceptum valde necessarium. ita enim natura sumus deprauati, vt neglectis fratribus sibi quisque studeat. Lex autem charitatis, sicuti vult proximos amari à nobis vt nos ipsos, ita ad salutem eorum curandam reuocat. Cæterùm non vetat præcisè Apostolus, singulos de sua vtilitate cogitare: sed non vult ita sibi addictos esse, quin partem iuris sui remittāt, quoties ita postulat salus fratrum.

25 Quicquid in macello venditur, edite, nihil disceptantes propter conscientiam.

26 Do-

26 *Domini enim est terra, & plenitudo eius.*

27 *Siquis autem infidelium vos vocat, & vultis ire, quicquid vobis apponitur, edite, nihil disceptantes propter conscientiam.*

28 *Quòd siquis vobis dixerit, Hoc est idolo imomlatum, ne edatis, propter eum qui indicauit: & propter conscientiam.*

29 *Conscientiam autem dico, non tuam, sed alterius. vt quid enim libertas mea iudicatur ab alia conscientia?*

30 *Si ergo per gratiā sum particeps, quid in eo blasphemor, in quo gratias ago?*

31 *Siue ergo editis, siue bibitis, siue quid aliud facitis: omnia in gloriam Dei facite.*

23 *Nulli sitis offendiculo, siue Iudæis, siue Græcis, & Ecclesiæ Dei:*

33 *Quemadmodum ego quoque per omnia omnibus placeo, non quærens quod mihi est vtile, sed quod multis, vt salui fiant.*

25 *Quicquid in macello.* De simulatione idololatriæ superi' dixit, aut de iis saltem actionibus, quæ suscipi à Corinthiis non poterant, quin se impiorum superstitionibus socios profiterentur: nunc non tantùm ab illis requirit, vt ab omni professione idololatriæ abstineāt, sed etiam vt diligenter caueant omnia offendicula quæ ex promiscuo rerum indifferentium vsu nasci solent. tametsi enim genus erat vnum in quo peccabant Corinthii, erant tamen diuersi gradus. Nunc quòd ad esum ciborum pertinet, initio ponit generalem sententiā, Sana conscientia licere vesci quibuslibet, quia Dominus permittit. Secundò libertatem hanc temperat quòd ad vsum, ne lædantur infirmæ conscientiæ. Ita conclusio hæc in duo mēbra diuiditur: prius est de libertate rerū indifferentiū ac potestate: alterum de moderatione illius, vt vsus ad charitatis regulam exigatur. *Nihil disceptantes.* ἀνακρίνεσθαι, quo verbo hic vtitur Paulus, est Ratiocinari in vtranque partem, ita vt mens hominis alternet, nunc huc nunc illuc inclinās. Ergo quòd ad ciborum discrimen spectat, conscientias liberat omni scrupulo & hæsitatione: quia vbi constat nobis facti nostri approbatio, ex verbo Domini, securos esse & tranquillis animis conuenit. *Propter conscientiā*, hoc est, corā Dei tribunali. acsi diceret, Quatenus tibi negotium est cum Deo, non est quòd tecum disputes, liceat necne. Concedo enim vt securus quibuslibet vescaris: quia tibi omnia Dominus absque exceptione concedit.

26 *Domini est terra.* Confirmat libertatem quam posuit, Dauidis testimonio. Verùm quid hoc ad rem, dicet quispiam? Respondeo, Si plenitudo terræ Domini est, nihil esse in mundo quod non sanctum sit ac purum. Considerandum semper in qua quæstione versetur Apostolus. dubitari poterat an impiorum sacrificiis polluerentur Dei creaturæ. id negat Paulus: quia semper maneat penes Deum terræ totius dominium & possessio. Quæ autem Dominus in manu habet, ea conseruat sua virtute, ideóque sanctificat. pur' ergo est rerum omnium vsus filiis Dei, quando eas non aliunde quàm ex Dei manu suscipiunt. *Plenitudinem terræ* vocat Propheta, bonorum abundantiā quibus terra instructa & ornata est à Domino. Terra enim si arboribus, herbis, animalibus, & aliis rebus careret, esset tanquam domus suppellectile & omnibus instrumentis vacua:

imo mutila & informis esset. Siquis obiiciat terram esse maledictam propter peccatum. responsio est facilis, puram hîc & integram naturam spectare, quia de fidelibus tractat Paulus, quibus per Christum sanctificantur omnia.

27 *Siquis infidelium vos vocat.* Sequitur exceptio, nempe si admonitus erit fidelis, idolothyton esse quod opponitur, & videat esse periculum offendiculi peccare in fratres, nisi abstineat. Parcendum ergo docet in summa infirmis conscientiis. Quum dicit, *Et vultis ire,* obscurè subindicat sibi non adeò probari, ac satius fore si recusarent. verũ quia res est media, non vult præcisè vetare. Et certè nihil melius esset quàm procul effugere tales laqueos, non quòd simpliciter dãnandi sint qui se hominibus accommodant tantùm vsque ad aras, sed quia cautè incedere conuenit, vbi videmus procliuem esse lapsum.

29 *Conscientiam autem dico, non tuam.* Semper diligenter cauet ne minuat libertatem, aut vlla in parte derogare illi videatur. Conscientiæ fratris tui infirmæ concedere hoc debes, ne iure tuo abutaris cum eius offendiculo. sed interim conscientia tua nihilominus soluta manet, quoniam ab illa subiectione est immunis. Itaque frænum quod tibi in externo vsu iniicio, nequaquam laqueus sit ad tuam conscientiam induendam. Notandum hoc loco, nomen Conscientiæ in stricto significatu accipi: nam ad Romanos 13. 5, & 1. Timoth. 1. 5. latius patet. Debemus inquit illic Paulus, obedire principibus, non propter iram tantùm, sed propter conscientiam: hoc est, non modò metu vltionis, sed quia Dominus ita iubet, & est ex nostro officio. Annon eadem quoque ratione infirmis fratribus attemperare nos conuenit? hoc est, quoniam eatenus illis sumus obnoxii coram Deo. Item, Finis præcepti charitas ex bona conscientia. annon charitatis affectus in bona conscientia situs est? Proinde hîc (sicuti iam dixi) magis restricta est significatio: nempe quatenus anima pii hominis solum Dei tribunal respicit: nec vllum habet hominũ respectũ, & in beneficio libertatis sibi per Christũ parto acquiescit, nullis personis, nullis circunstantiis locorum vel temporũ alligatur. Alii codices iterum habent sententiam illam, *Domini est terra.* sed verisimile est, quũ apposita esset ad marginem à lectore, obrepsisse in cõtextum: quanquam in eo non multum est momenti. *Vt quid enim libertas mea.* Dubium est, à seipsóne ita loquatur Paulus, an hoc obiiciat in persona Corinthiorum. Si accipimus in eius persona dictum, erit confirmatio proximæ sententiæ: acsi dixisset, Quod propter alterius conscientiam te restringis, non ideo illi subiicitur tua libertas. Si in persona Corinthiorum, sensus erit, Legem nobis iniquam imponis, quòd libertatẽ nostram vis stare & cadere aliorum arbitratu. Ego autem & Paulum à seipso hoc dicere arbitror, & aliter expono. hactenus enim retuli quid aliis videatur. *Iudicari* ergo hîc positum interpretor pro Damnari, communi Scripturæ vsu. Admonet autem Paulus quantum sequatur incõmodi si promiscuè libertate nostra vtamur, cum offensione proximorũ: quòd scilicet eã damnabunt. sic nostra culpa & importunitate fiet, vt singulare Dei beneficium damnetur. hoc periculum nisi cauemus, vitiamus nostro abusu libertatem. Valet igitur plurimùm hæc ratio ad confirmandam Pauli exhortationem.

30 *Si ergo per gratiam.* Similis ratio superiori, aut ferè eadem. Quum Deo beneficium sit, quòd omnia mihi licent, cur committerem vt mihi id vitio vertatur? Non possumus quidem impedire quin nobis impii maledicant: atque etiam infirmi succenseant nobis interdum: sed hîc reprehendit Paulus intemperiem eorum qui sponte offendiculi materiam præbẽt, ac labefactant infirmas conscientias, quum minimè necesse est ac minimè expedit. Bonis ergo nostris nos bene vult vti, ne maledicendi occasionem infirmi habeant ex inconsiderata nostra licentia.

31 *Siue ergo editis, siue bibitis.* Ne putarent in re tantula non esse adeò anxiè vitandam reprehensionem, docet nullam esse vitæ nostræ partem aut actionem tam minutam, quæ non referri debeat ad gloriam Dei: idque nobis curandum esse, vt etiam edendo & bibendo illi promouendæ studeamus. Cohæret cum præcedẽtibus hæc sententia: nã si Dei gloriæ studiosi sumus vt decet, nũquã patiemur, quantum in nobis erit, subiacere vi-

re vituperio eius beneficia. Rectè vulgari prouerbio olim iactatum fuit, Non viuendum esse vt edamus, sed edendum vt viuamus. modò simul reputetur viuendi finis: ita fiet vt victus noster Deo sacer sit quodãmodo, quia destinabitur ad eius cultum.

32 *Nullis sitis offendiculo.* Hic secundus est scopus, ad quẽ respicere nos conuenit: regula scilicet charitatis. itaque studium gloriæ Dei primas tenet: secundas respectus proximorum. Iudæos & Gentes nominat, non tantùm quia duob⁹ illis generib⁹ cõstabat Dei Ecclesia: sed vt doceat nos omnibus, etiã alienis, esse debitores, vt eo si fieri potest, lucrifaciamus.

33 *Quemadmodũ per omnia placeo.* Quia generaliter & sine exceptione loquitur, quidã perperam extẽdunt ad ea quæ sunt illicita & pugnantia cum verbo Domini: acsi liceret in gratiam proximorum plus audere quàm Dominus nobis permittat. Sed certo certius est Paulum nonnisi in rebus mediis & per se licitis se accommodasse hominibus. deinde notãdus est finis, *Vt salui fiant.* Quod ergo saluti eorum contrarium est, illis concedere non oportet: sed adhibenda prudentia, eáque spiritualis.

CAP. XI.

1 IMitatores mei estote, sicut & ego Christi.

2 Laudo autem vos fratres, quòd omnia mea meministis: & traditiones tenetis, quemadmodum vobis tradidi.

3 Volo autẽ vos scire, quòd omnis viri caput est Christus, caput autem mulieris, vir: caput autem Christi, Deus.

4 Omnis vir orans aut prophetans velato capite, dedecore afficit caput suum.

5 Omnis mulier orans aut prophetans aperto capite, dedecore afficit caput suum. perinde enim est acsi radatur.

6 Si enim non velatur mulier, etiam tõdeatur. si autem mulieri turpe est tonderi aut radi, veletur.

7 Vir quidem velato esse capite non debet, quum sit imago & gloria Dei, mulier autem gloria viri est.

8 Non enim est vir ex muliere, sed mulier ex viro.

9 Etenim non est creatus vir, mulieris causa: sed mulier causa viri.

10 Propterea debet mulier potestatem habere super caput suũ, propter Angelos.

11 Cæterùm neque vir absque muliere, neque mulier absque viro in Domino.

12 Quemadmodum enim mulier ex viro, sic & vir per mulierem: omnia autem ex Deo.

13 In vobis ipsis iudicate, deceátne mulierem retecto capite Deum precari.

14 An ne ipsa quidem natura vos docet, quòd si vir comã alat,

dedecus illi sit:

15 *Si verò mulier comam alat, gloria sit illi? quoniam illi coma instar velamenti data est.*

16 *Quòd si quis videtur contentiosus esse, nos talem cõsuetudinem non habemus, neque Ecclesiæ Dei.*

1 *Imitatores mei.* Hinc apparet quàm ineptæ sint capitũ sectiones, quòd hæc sentẽtia à superioribus abscissa est, quibus annexa esse debuit: & sequentib⁹ adiuncta est, quibuscum nihil habet cõmune. Fingamus ergo clausulã esse proximi capitis: illic Paulus exemplum suũ proposuerat in confirmationem doctrinæ: nunc vt intelligant Corinthii hoc sibi conuenire, eos hortatur ad imitandum quod fecerat, sicuti ipse Christum fuerat imitatus. In quo duo sunt obseruanda: quòd nihil præscribit aliis quod non prior obseruauerit: deinde quòd se & alios ad Christum tanquam vnicum rectè agendi exemplar, reuocat. Nam sicut boni doctoris est, nihil verbo præcipere nisi quod opere præstare sit paratus: ita neque tam morosus esse debet, vt quicquid facit, protinus esse ab aliis exigat, quemadmodum superstiosi solẽt: nam quicquid ipsis adlubescit, aliis quoque imponũt: volúntque suum exemplũ simpliciter haberi pro regula. & mũdus etiam sponte propẽsus est ad κακοζηλίαν: & simiarum instar æmulatur quod à magnis authoribus fieri videt. Porrò videmus quantum malorum inuexerit in Ecclesiam præpostera hæc cupiditas imitandi omnia Sanctorum facta, absque exceptione. Quo diligentius retinenda est hæc Pauli doctrina, eatenus sequendos esse homines, si Christum habeant πρωτότυπον. ne ad hoc valeant Sanctorum exempla, vt à Christo abducant: sed potius ad eum dirigant.

2 *Laudo autem vos.* Transit nunc ad aliud argumẽtum: nempe vt Corinthios instituat quale in sacris conuentibus seruandum sit decorum. Nam sicut vestis aut gestus hominem nunc deformat, nunc ornat: sic omnes actiones decoro honestantur, ac vitiantur indecentia. multum igitur valet τὸ πρέπον: nec ad id modò vt gratiam ac speciem cõciliet actionibus, sed etiã vt animos ad honestatem assuefaciat. Id quũ generaliter verum sit in omnibus: in sacris potissimùm locum habet. quantus enim contemptus, & quanta demum barbaries nascetur, nisi honestè ac decenter nos gerendo, grauitatem retineamus in Ecclesia? Quædam ergo præcipit ad publicum ordinem pertinentia, quo sacri cœtus ornantur. Verùm vt paratiores reddat ad obsequium, principiò laudat superiorem obedientiam, quia instituta sua seruauerint: nam quum genuisset illam Ecclesiam Domino, certam politiã tradiderat qua gubernaretur. hanc retinendo, spem faciebant Corinthii se in posterum quoque fore dociles. Sed mirum est hanc laudem quum illis nunc tribuat, tam multa superius reprehendisse: imò si illius Ecclesiæ statum qualis antè descriptus fuit, consideramus, procul ab hac laude aberant. Respondeo, quosdã iis vitiis quæ hactenus notauit, laborasse, & quidem alios aliis: interea tamen ab vniuerso corpore retentam fuisse formam quam commendauerat. Nihil enim in eo est repugnãtiæ, si plurima variáque peccata regnent in aliquo populo, si alii fraudent, alii rapiant, alii inuideant, alii rixentur, alii scortẽtur. & tamen quãtum ad formam Ecclesiæ publicam, seruentur Christi & Apostolorum instituta. Id erit clarius si teneamus quid Paulus significet per παραδόσεις. & alioqui de hoc vocabulo dicẽdum est, vt Papistis respondeamus, qui hoc loco se armant ad tuendas suas traditiones. Tritum est illud eorũ axioma: doctrinam Apostolorũ constare partim scriptis, partim traditionib⁹, sub hoc secundo mẽbro includunt nõ tantùm ineptas quaslibet superstitiones, & pueriles ritus quibus sunt referti: sed crassas etiã omnes abominationes manifesto Dei verbo cõtrarias, & tyrannicas suas Leges, quæ mera sunt consciẽtiarum tormenta. Ita ihil tã stultũ, nihil tã absurdũ, denique nihil tã portentosum, quod

non sub hac vmbra lateat, & pingatur hoc colore. quoniam ergo Paulus hic traditionum facit mentionem, verbulū hoc arripiunt suo more, vt Paulum faciant authorem omnium abominationum, quas apertis Scripturæ testimoniis redarguimus. Ego autē non nego, quin aliquæ fuerint Apostolorum traditiones non scriptæ: sed non concedo fuisse doctrinæ partes, nec de rebus ad salutem necessariis. quid igitur? quæ pertinerēt ad ordinem & politiam. Scimus enim vnicuique Ecclesiæ liberum esse, politiæ formam instituere sibi aptam & vtilem: quia Dominus nihil certi præscripserit. Ita Paul' Ecclesiæ Corinthiacæ primus fundator, institutis quoque piis & honestis eam formauerat, vt decenter, & ordine illic agerentur omnia: sicuti præcipiet cap. 14. Quidem autē hoc ad insulsas cæremoriarum nugas quæ visuntur in Papatu? quid ad superstitionem plusquam Iudaicam? quid verò ad Phalaricā tyrannidem qua excruciant miseras cōsciētias? quid ad tot idololatriæ portenta? Hoc enim rite præcipendi exordium erat, modestiam seruare qua vsus est Paulus, ne ad sua placita cogerent homines, quiduis interim fingentes suo arbitrio: sed imitationem sui requirerent, quatenus sunt Christi imitatores: nunc verò postquam sua libidine quiduis fabricare ausi sunt, obsequium ab omnibus exigere nimis absurdum est. Porrò sciendum est, ideo superioris temporis obedientiam laudari à Paulo, vt in posterum quoque dociles reddat.

3 *Volo autem vos scire.* Vetus prouerbiū est, Ex malis moribus nasci bonas leges. Quia nōdum ritus iste de quo differitur, venerat in quæstionem, Paulus nihil præceperat. erratum Corinthiorū in causa fuit, vt doceret quid honestum esset factu in hac parte. Vt probet indecorum esse, mulieres apparere capitibus retectis in cœtu publico, viro rursum orare vel prophetare capitibus velatis: principium sumit ab ordinibus Diuinitus institutis. Dicit autem, sicuti Deo Christus, tanquam capiti, subest: ita & Christo virum, & viro subesse mulierem. Quomodo autem inde colligat, velatas esse debere mulieres, postea videbimus. nūc teneamus quatuor istos gradus quos ponit. Deus ergo primatū obtinet, Christus secundum habet locum. quomodo? nempe quatenus in carne nostra Patri se subiecit: alioqui enim quando vnius est cum Patre essentiæ, ita æqualis est illi. Meminerim' ergo hoc dici de Christo mediatore. Patre inquā inferior est quatenus naturam nostram induit, vt esset primogenitus inter multos fratres. In eo quod sequitur, plus est aliquanto difficultatis. hic ponitur vir medius inter Christum & mulierem, ita vt caput mulieris non sit Christus. atqui alibi docet idem Apostolus, in Christo non esse masculū nec fœminā, Gal. 3. 28. Cur ergo hic statuit discrimen quod illic tollit? Respōdeo, solutionem pendêre ex locorum circunstantia. quum mulierem à viro differre negat. tractat de spirituali Christi regno, vbi personæ non æstimātur, nec in rationem veniunt: nihil enim ad corpus, nihil ad externam hominum societatem, sed totum in Spiritu situm est. qua ratione etiam serui & liberi nullam esse differentiam testatur. Neque tamen ciuilem ordinem interea confundit, aut honorū distinctiones, quibus non potest carere cōmunis hæc vita. Hic verò disputat de externa honestate atque decoro, quæ pars est politiæ Ecclesiasticæ. ergo quātum ad spiritualem cōiunctionē corā Deo & intus in consciētia, Christ' caput est viri ac mulieris absque discrimine: quia illic neque masculi neq; fœminæ habetur respectus. quantum ad externā cōpositionē & decorū politicū, Christum vir, & virum mulier sequitur: iat vt nō sit idē gradus, sed locum habeat inæqualitas ista. Si quispiam roget quidnam matrimonium habeat cum Christo commune: respondeo Paulum hic de sancto piorum coniugio loqui, cuius Christus est antistes, & cuius nomine consecratur.

4 *Omnis vir orans.* Duæ sunt propositiones: prior est de viro, secunda de muliere. Dicit virum Christo capiti suo facere iniuriam, si velato capite oret vel prophetet. cur ita? nam hac conditione Christo subiicitur, vt in œconomia principatū gerat. est enim Paterfamiliâs instar regis domi suæ. Gloria ergo Dei in eo relucet propter dominium quo pollet. Si velat caput, ab illa eminētia in qua collocat' est a Deo, demittit se in seruitutē, ita imminuitur Christi honor. Ex-

empli gratia, Si is cui partes suas princeps mandauit, personam suam nesciat sustinere, sed infimo cuique suam dignitatem spernandam prostituat, nónne contumelia afficit principem suum? ita si vir locum suum non retinet, si Christo non ita subiicitur, vt familiæ suæ cum potestate præsit: eatenus obscurat Christi gloriam quæ relucet in ordine coniugii bene constituto. porrò velum (vt mox videbimus) symbolum est mediæ potestatis & interpositæ. *Prophetare* hîc accipio pro enarrare Dei mysteria in ædificationem audientium, vt infrà cap. 14: sicuti orare significat precandi formam concipere, & quasi præire toti populo, quod publici doctoris officium est. neque enim de qualibet precatione disputat Paulus, sed solenni. Cæterùm meminerimus hîc eatenus peccari, quatenus turbatur decorum, & ordinis à Deo positi distinctio cõfunditur. non enim statuenda est religio, quasi nefas sit doctorem pileolum in capite gestare, quum pro suggestu ad populum loquitur. Nihil aliud vult Paulus, nisi vt appareat viri dominium, mulieris subiectio: quod fit dum vir caput detegit in conspectu Ecclesiæ: etiam si pileolum deinde recipiat vitandi frigoris causa. Denique vna hîc regula est, τὸ πρέπον, quo saluo, nihil præterea requirit Paulus.

5 *Mulier orans aut prophetans.* Secunda propositio, mulieribus caput debere esse velatum dum orant vel prophetant: dedecore alioqui afficere caput suum. Nam sicut vir professione libertatis caput suũ honorat, ita mulier, subiectionis: proinde ècõuerso mulier si caput retegat, subiectionem excutit, nõ sine mariti contemptu. Sed videtur hoc superfluum esse quòd Paulus mulierem aperto capite prophetare vetat, quum alibi in totum prohibeat mulieribus in Ecclesia loqui, 1. Tim. 2. 12. ergo ne sub velo quidem licitũ ipsis erit prophetare. vnde sequitur, hîc frustra de velo disputrai. Respõderi poest, Apostolum hîc vnum improbando, alterum non probare. Nam quum reprehendit quòd prophetabant nudo capite, non tamen illis permittit prophetare alio quouis modo, quin potius huius quoque vitii reprehensionem in alium locum differt, nempe in cap. 14. In eo nihil est incommodi: quanquam neque hoc malè quadrabit, si dicamus Apostolum hanc modestiam non modò in loco vbi tota Ecclesia congregatur, requirere à mulieribus: sed etiam in quouis grauiore cœtu aut matronarum, aut virorum: quales interdum in priuatas ædes conueniunt. *Perinde enim est acsi radatur.* Aliis rationibus nunc contendit indecoram esse capitis nuditatem in mulieribus. Natura, inquit, ipsa abhorret mulierem rasam cernere, fœdũ est aspectũ & monstri instar. hinc colligimus comam à natura dari mulieri pro velamento. Siquis nunc obiiciat, sufficere igitur comam, quia sit naturale velum, Paulus negat. tale enim velum est quod alterũ accersat quo tegatur. Atque hinc elicitur probabilis coniectura, mulieres quæ coma præstarẽt, ostentandæ pulchritudinis causa, velũ abiicere solitas. Itaque Paulus non temere huic vitio contrarium remedium opponit, vt sint deformitate potius quàm libidinis illecebra spectabiles.

7 *Vir non sit velato capite, quia est imago.* Eadem nunc quæstio de imagine moueri potest, quæ antea de capite. creatus enim est vterque sexus ad imaginem Dei: neque minus fœminas quàm masculos ad illam imaginem reformari iubet Paulus. Sed imago de qua nunc loquitur, ad ordinem coniugalẽ refertur: ideóque pertinet ad præsentem vitam, non autem in conscientia sita est. Hæc est simplex solutio, non hîc tractari de innocentia & sanctitate, quæ peræquè mulieribus ac viris conuenit: sed de præstantia quam Deus viro contulit, vt mulierem antecelleret. In hoc superiore dignitatis gradu cõspicitur Dei gloria, sicuti relucet in omni principatu. *Mulier gloria viri est.* Non dubiũ quin mulier insigne sit viri ornamentũ. est enim magnus honor, quòd Deus viro eam destinauit sociã vitæ & adiutricem. & subiecit tanquam corpus capiti. Nam quod de vxore sedula prædicat Solomo, Prou. 12. 4, coronam esse mariti sui, id de vniuerso sexu verũ est, si Dei ordinationẽ respicimus, quam hîc Paulus cõmẽdat, docẽs ideo cõditã esse

mulierem

mulierẽ, vt insigne sit Dei ornamentũ.

8 *Non enim est vir ex muliere.* Duobus argumentis confirmat eminentiam quam viris tribuerat supra mulieres. primum est, quòd mulier à viro ducit originẽ: est igitur ordine posterior. secũdũ est, quòd mulier creata est viri causa. subest igitur illi, tanquam opus finale suæ causæ. Quòd vir principium sit & finis mulieris, patet ex Lege, Non est bonum homini esse solũ: faciamus illi, &c. deinde, Sumpsit Deus vnam ex costis Adæ, & formauit Heuam, Gen. 2. 17

10 *Propterea debet mulier potestatem.* Ab ipso iure ducit argumentum ad externam honestatem. Subiecta est, inquit: ergo gerat insigne subiectionis. In nomine potestatis est metonymia: quia symbolum intelligit quo testetur se sub viri esse potestate. est autem velum, siue peplum sit, siue carbasus, siue aliud quod uis tegumẽtũ. Quæritur an de cõiugatis loquatur tantùm: sunt enim qui ad eas restringant quicquid hîc docet Paulus: quia virginibus hoc non conueniat, subesse imperio maritali. Verùm imperitè: altius enim respicit Paulus, nempe ad perpetuã Dei Legẽ quæ sexũ muliebrẽ virorum imperio subiecit. Quamobrem ad hoc natæ sunt omnes fœminæ, vt virilis sexus præstãtiæ cedant. alioqui inepta esset Pauli ratio quam à natura sumpsit: quum diceret nihilo esse decentius nudari caput mulieris, quàm radi: quod virginibus etiam commune est. *Propter Angelos.* Variè exponitur hic locus. Quia Malachias propheta 2. 7, Sacerdotes vocat Angelos Dei, de his quidam Paulum loqui putant: sed neque simpliciter vsquam, hoc est, absque adiectione designantur verbi ministri: & sensus esset nimis coactus. ego igitur in propria significatione accipio. Sed quæritur ratio cur propter Angelos voluerit velari mulieres? quid enim hoc ad eos attinet? Quidam respondent, quia intersunt orationibus fidelium, ideóque spectatores sunt indecentiæ, siqua illic admittitur. Sed quid opus est tam subtiliter philosophari? Scimus Angelos Christo quoque tanquam suo capiti præsto esse & ministrare. ergo quũ eò licentiæ prorumpunt mulieres, vt sibi dominationis symbolum præter ius & fas vsurpent, turpitudinem suam Angelis conspicuam faciunt. Itaque ad amplificationem hoc dictum est: acsi dixisset, non Christum solum, sed omnes quoque Angelos testes fore dissolutionis, si mulieres velum abiicerent. atque hæc interpretatio Apostoli proposito aptè quadrat. de ordinibus hîc agitur: dicit autem hoc proficere mulieres, altius quàm deceat assurgendo, vt Angelis cælestibus impudentiam suam prodant

11 *Cæterùm neque vir absque muliere.* Hoc additum est partim ad cohibendos viros, ne mulieribus insultent: partim ad consolandas mulieres, ne ægrè ferant subiectionem. Hac, inquit, lege sexus virilis eminet supra muliebrem, vt mutua beneuolentia inter se coniuncti esse debeant: neque enim alter potest altero carere. quòd si separentur, erũt quasi mutila mẽbra corporis laceri: hoc igitur vinculo mutui officii inter se cohæreant. Quum dicit, *in Domino*: hac particula reuocat fideles ad Domini institutionem: quum impii nihil præter vrgentem necessitatem respiciant. Profani enim homines, si commodè carere possint vxoribus, contemnunt totum sexum: nec cogitãt se illi esse obligatos Dei ordinatione & decreto. pii verò agnoscunt sexum virilem dimidiũ tantùm esse portionem generis humani. expendunt quid sibi velit illud, Creauit Deus hominem, masculum & fœminam creauit eos, Gen. 5. 2. Ita sponte agnoscunt se infirmo sexui esse debitores: mulieres piæ similiter de sua obligatione cogitãt. Ita vir non cõsistit absque muliere, quia esset caput recisum à corpore: neque mulier absque viro, quia esset truncum corpus. Vir ergo præstet mulieri officium capitis ad eam regendam: mulier viro præstet officium corporis ad eum adiuuandum: idque non in coniugio tantùm, sed etiam in cælibatu: neque enim de thori cohabitatione hîc loquor, sed de ciuilibus officiis, quibus etiã extra matrimoniũ locus est. Si hoc ad vniuersũ genus magis referre placeat, nõ reclamo: quãquã Paulus sicuti ad singulos dirigit sermonẽ, ita videtur speciale notare cuiusque officiũ. *Quemadmodũ mulier ex viro.* Si hæc vna est ex causis, cur viri sit principatus quòd mulier ex eo sumpta est: ita hæc erit ratio amicæ coniunctionis, quòd tueri se ac conseruare

non potest virilis sexus sine auxilio mulierũ. Manet enim illud fixũ, Non esse bonum viro manere solum, Genes.2.18. Potest quidem hoc Pauli dictum referri ad propagationem: quia non generentur homines à solis viris, sed etiam à mulieribus. sed ego illud etiam complector, necessarium viri adiumentum esse mulierem: quia vita solitaria homini non expediat. hoc Dei decretum nos ad colendã mutuã cõmunicationẽ hortatur.

12 *Omnia autem ex Deo.* Deus est principium vtriusque sexus. debet ergo vterque sortem sibi à Domino attributam, cum humilitate amplecti & tenere. Vir moderatè exerceat suum imperium, nec mulieri insultet, quæ ei socia data est. contenta sit mulier subiectione. nec indignè ferat præstãtiori sexui se postpositam esse. alioqui vtrinque Dei iugum excutient, qui non abs re gradus istos distinxit. hoc porrò grauius est, Dei imperio rebelles esse, quum ab officio discedunt vir & mulier, quàm si dixisset Paulus, alterum alteri facere iniuriam. *Ne ipsa quidem natura.* Iterum naturam illis decori magistram proponit. quod autem omnium consensu & consuetudine receptum tunc erat, & quidem apud Græcos, vocat naturale: nam viris non semper fuit coma dedecori. olim vbique viros fuisse comatos, hoc est primis seculis, referunt Historiæ. vnde & Poetæ vocare solent intonsos veteres, trito epitheto. Serò tõsoribus Romæ vti cœperunt, circa ætatem Aphricani superioris. Et quo tempore scribebat hæc Paulus, nondum in Galliis & Germania inualuerat tõdendi vsus. quin potius deforme fuisset non minus viris quàm mulieribus, radi aut tonderi. sed quoniam in Græcia parum virile erat alere comam, vt tales quasi effœminati notarẽtur: morem iam confirmatum pro natura habet.

16 *Quod si quis videtur. Contentiosus* est qui libidine ad mouendas lites incitatur, nec curat vt locus sit veritati. Tales sunt omnes qui bonos ritus & vtiles conuellunt nulla necessitate, qui de rebus non ambiguis mouent controuersias, qui non acquiescunt rationibus, qui non sustinent se in ordinem cogi. tales sunt etiam ἀκαιρόπτοι, qui stulta affectatione ad nouam & inusitatam feruntur. Eos Paulus non dignatur responsione: quia perniciosa res sit contentio, ideóque arceri debeat ab Ecclesiis, quo docet authoritate magis compescendos esse peruicaces & rixandi cupidos, quàm refellendos longis disputationibus. Nunquam enim contentionum erit finis, si certando velis hominem pugnacem vincere: quia centies victus, nunquam fatigabitur. Diligenter ergo notemus locum istum, ne abripi nos superuacuis disputationibus sinamus: modò tamen contentiosos nouerimus discernere. neque enim pro cõtẽtioso semper est habendus qui placitis nostris non acquiescit, aut qui refragari nobis audet, sed vbi libido & paruicacia apparet: tum dicamus cum Paulo, alienas ab Ecclesiastico more esse contentiones.

17 *Hoc autem denuntians non laudo, quòd non in melius, sed in peius conuenitis.*

18 *Primùm enim, conuenientibus vobis in Ecclesiam, audio dissidia inter vos esse: & ex parte credo.*

19 *Oportet enim hæreses quoque esse in vobis, vt qui probi sunt, manifesti fiant inter vos.*

20 *Conuenientibus ergo vobis in vnum, non est Dominicam cænam edere.*

21 *Vnusquisque enim propriam cænam præsumit edendo, atque hic quidem esurit, ille autem ebrius est.*

22 *Nunquid domos non habetis ad edendum & bibendum, aut Ecclesiam Dei contemnitis, & pudore afficitis eos qui non*

habent

habent? quid vobis dicam? laudabo vos in hoc? non laudo.

Superioris vitii reprehensio, fuit lenis tãtùm & blanda admonitio, quia inscienter peccabant Corinthii: vt illis facile ignosci æquum esset. Et Paulus initio laudauerat eos quòd sua instituta fideliter seruarent: nunc acrius eos pungere incipit, quia grauius in quibusdam peccabant, neque id ignorantia.

17 *Hoc autem denuntians non laudo.* Sic enim resoluo, quia videtur Paulus participium & verbum inter se mutasse. non conuenit etiam Erasmi interpretatio, qui παραγγέλλειν vertit Præcipere. Denuntiandi verbum melius quadraret: ego tamen hac de re non contendo. Est antithesis inter hoc membrum & initium huius capitis: acsi diceret, Quòd vos laudaui, ne putetis id esse absque exceptione. est enim quod reprehẽdam sicuti obiurgatione dignum est. Cæterùm hoc non ad Cœnam Domini pertinet tantum (meo iudicio) sed alia etiam peccata quæ referet. Sit ergo hæc generalis sententia, notari Corinthios, quia non conuenirent in melius, sed in peius. postea sequentur particulares effectus huius mali. Primùm eos accusat *Quòd non in melius conueniant*: deinde quòd etiam in *peius*. Hoc quidem secundum grauius est, sed neque illud ferendum: nam si respicimus quid agatur in Ecclesia, nullus conuentus fructu carere debet. Illic auditur Dei doctrina, fiunt precationes, mysteria celebrantur. fructus Verbi est, vt augeatur in nobis fiducia & timor Dei, vt progressus fiant in vitæ sanctitate, exuamus magis ac magis veterem hominem, proficiamus in vitæ nouitate: & cætera mysteria huc tendunt, vt nos in pietate & charitate exerceant: ad hæc quoque omnia valere debent preces. Et accedit quòd Dominus per Spiritum suum efficaciter operatur, quia nolit institutiones suas esse vanas. Ergo si nihil prosint nobis sacri conuentus, neque inde reddamur meliores, ingratitudo nostra in culpa est: ideóque iure sumus accusandi. Facimus enim vt sine profectu abeant quæ suapte natura & ex Dei ordinatione salutaria esse debebant. Sequitur alterum, Quòd *in peius*: hoc longè atrocius est, priori tamen semper ferè succedit: nam si nihil proficimus in Dei beneficiis, vlciscitur hoc modo nostram ignauiam, quòd deteriores reddimur. Et hoc ferè contingit, vt neglectus pariat multas corruptelas: præsertim quia genuinum vsum non attendunt, mox ad noxia figmenta prolabi solent.

18 *Conuenientibus vobis, audio dissidia.* Nõnulli dissidia & hæreses referunt ad illam ἀταξίαν quam mox subiicit. Ego latius extendo. & certè non est verisimile vsum fuisse tam impropriis & alienis nominibus ad eam confusionem notandam. nam quòd dicunt asperius loquutum, quò melius peccati grauitatem exprimeret, id ego concederem, si congrueret significatio. Est igitur obiurgatio generalis, quòd vnanimes nõn essent, vt decet Christianos: sed singuli propriis studiis nimium addicti, minus se aliis accõmodarent. Hinc abusus ille de quo statim videbimus: hinc ambitio & fastus, quòd se quisque efferebat aliis despectis: hinc ædificationis neglectus: hinc donorum Dei profanatio. Dicit se *ex parte credere*, ne putent omnes sibi hoc tantum crimen impingi, atque ita conquerantur se immerentes grauari. Interea tamen subindicat hoc ad se non ambiguo tantùm rumore fuisse perlatum, sed certiore relatu, cui fidem non prorsus abrogat.

19 *Oportet enim hæreses quoque.* Antè posuerat schismata, nũc hæreses, quo magis amplificet: quod etiam ex particula Quoque colligitur. est enim πρὸς αὔξησιν addita. Scitur quo sensu veteres vtrunque istorum nominum vsurparint, & qualiter distinxerint hæreticos à schismaticis. Hæresim ponebant in dissensione doctrinæ: schisma potius in alienatione animorum: quum scilicet quispiam inuidia, vel odio pastorum, vel morositate, discessionem faciebat ab Ecclesia. Quanquam autem fieri nequit, quin malis dogmatibus scindatur Ecclesia, atque ita hæresis schismatis radix est & initium: quanquam etiam inuidia vel superbia omnium ferè hæreseon est mater: prodest tamen hæc duo sic discernere. Sed nunc videndum quid Paulo significẽt, iã eos improbaui qui hæresim exponũt, separationem mensæ: quia

diuites cœnam suã non communicarent cum pauperibus. nam aliquid magis odiosum voluit designare. Verùm relictis aliorum opinionibus, schisma & hæresim hic capio tanquam minus & maius. Schismata igitur sunt vel obscuræ simultates, vbi non conspicitur ea consensio quæ inter pios esse debet: vel studia inter se pugnantia grassantur, vbi suũ cuique placet, & omnia aliorũ quisque respuit. Hæreses sunt, dum eò vsque malũ prorumpit, vt appareat manifestũ bellum, & ex professo diuidant se homines in cõtrarias sectas. Ergo ne fideles, propterea quòd dissidiis cernebant laborare Corinthios, animis deficerent, retorquet Apostolus hoc scandalum in contrariam partem: quòd Dominus potius talibus experimentis probet suorum cõstantiam. Pulchra consolatio, Adeò, inquit turbari nos aut labascere nõ couenit, dum non videmus plenam vnitatem in Ecclesia, sed potius quãdã signa dissipationis, ex animis nõ bene cõsentiẽtibus: vt etiam si palàm emergant sectæ, stare nos oporteat firmos & constantes: ita enim deteguntur hypocritæ: ita ex aduerso probatur fidelium sinceritas. nam sicuti hac occasione se prodit eorum leuitas qui radices non egerunt in verbo Domini, & eorum improbitas qui simulando speciem bonorum virorum præbuerant: ita illustrius specimen edunt boni suæ constantiæ & sinceritatis. Nota autem quod dicit Paulus, Oportere: significat enim hoc verbo id non fortuitò, sed certa Dei prouidentia euenire, quia velit explorare suos perìde ac aurum in fornace. quòd si Deo placet, ergo expedit. Neque tamẽ ideo ingrediẽdum est in spinosas disputationes, vel potius in labyrinthos, de fatali necessitate. Scimus nunquam fore tempus quo non multi sint reprobi: scimus eos gubernari spiritu Satanæ & efficaciter rapi ad malum: scimus hunc assiduè lapidẽ moueri à Satana, vt abrumpat Ecclesiæ vnitatem. hinc illa necessitas cuius meminit Paulus: non ex fato. Scimus etiam Dominum mirabili sua sapientia in fidelium salutẽ conuertere pestiferas Satanæ machinationes. Hinc ille finis, vt eluceant melius probi. neque enim acceptum tale bonum referri debet hæresibus, quæ vt malæ sunt, ita non possunt nisi malum gignere: sed Deo, qui rerũ naturas infinita sua bonitate trãsformat, vt salutaria sint electis quæ in eorum exitium excogitauerat Satan. Quòd autem Chrisostomus particulam ἵνα non causam, sed euentum indicare contendit: non est tanti momenti. Causa enim est arcanum Dei consilium, quo sic attemperantur mala, vt in bonum finem cedant. Scimus postremò impios sic impelli à Satana, vt voluntario motu agantur simul & agant. quare sublata illis est excusatio.

20 *Non est Dominicam Cœnã.* Nunc taxat abusum qui in Cœnam Domini obrepserat apud Corinthios: quòd sacro & spirituali epulo profana symposia permiscerent, idque cum pauperum cõtumelia. Dicit Paulus hoc modo non edi Cœnam Domini: non quia vnus abusus omnino aboleret ac in nihilum redigeret sacrosanctam Christi institutionem: sed quia perperam mysterium tractando polluebant. Solemus enim vulgari sermone ita loqui, Non fieri quod rite non fit. Erat autem hæc non leuis corruptela, vt postea videbimus. Si Non est, pro Non licet, accipias (vt faciunt aliqui) eodem recidet sensus: nẽpe Corinthios non esse cõparatos ad Cœnam Domini edendam, quum ita se disiungunt. simplicius tamen est quod nuper retuli, damnari profanam illam mistionem quæ Christi Cœnæ nihil affine habebat.

21 *Vnusquisque enim propriam cœnam præsumit.* Mirum est sanè & ferè portenti instar, Satanam tam exiguo temporis spatio tãtum potuisse. sed hoc exemplo admonemur quid valeat sine ratione antiquitas: hoc est, quantum habeat authoritatis longa cõsuetudo, nullo verbi Dei testimonio probata. Quia hoc inualuerat, legitimum habebatur: adfuit tunc Paulus qui se interponeret. quid post mortem Apostolorum? quanta licentia putamus Satanam exultasse? Atqui hoc firmissimum est fundamentum Papistis. Vetus est, fuit olim factũ: ergo pondus cœlestis oraculi. Cæterùm vnde ortus sit hic abusus, aut qua occasione tam citò emerserit, dubium est. Chrysostomus. ἀπὸ τῶν ἀγαπῶν fluxisse putat, quòd quum diuites soliti essent domo afferre vnde promiscuè cum pauperibus

peribus & in commune epularentur: postea exclusis pauperibus, soli se suis lautitiis ingurgitare cœperunt. Et certe vetustissimum fuisse illum morem, patet ex Tertulliano. vocabant autem agapas, cœnas illas communes quas inter se agitabant, quòd essent fraternæ dilectionis symbola, & ex eleemsynis cō starent. nec dubito quin sacrificiorum ritus, tam Iudæis quàm Gentibus communes, causam præbuerint. video enim Christianos sic vitia rituum ferè correxisse, vt similitudinem aliquam retinerent. Verisimile ergo est, quum & Iudæos & Gentiles cernerent conuiuium sacro adiungere tanquam appendicem, sed vtrosque peccare ambitione, luxu, intemperantia: formam conuiuii instituisse, quæ sobrietatis potius & frugalitatis exercitium foret: deinde quæ spirituali Cœnæ apta esset propter communicationem. Diuitum enim sumptu pauperes illic alebātur: & erat cōmunis omniū mēsa. Siue autē statim ab initio proruperant ad hanc profanā corruptelā: siue institutum alioqui non tam malum, successu tēporis ita degenerauerat: Paulus nullo modo vult spirituale hoc conuiuium misceri epulis communibus. Habet hoc quidem speciem honestam, pauperes simul ac diuites collatis cibis in commune vesci: diuites suam abundantiam cum egenis communicare: sed nihil tanti est, vt profanetur sacrum mysterium. *Atque hic quidem esurit.* Hoc vnum erat malum, quòd quum se lautè tractarent diuites, pauperibus quodammodo videbantur exprobrare suam egestatem. Inæqualitatem hyperbolicè designat. quum dicit alios esse ebrios, & alios esurire. habebant enim alii quo bene farcirent ventrem: alii tenuiter victitabant. sic pauperes erant expositi ludibrio diuitum, aut saltem pudore afficiebantur. Erat igitur turpe spectaculum, & indignum Cœna Domini.

22 *Nunquid domos non habetis.* Hinc videmus in totum displicuisse Apostolo conuiuandi morem: etiamsi abesset ille superior abusus. Nam etsi videtur tolerabilius, totam Ecclesiam in communi mensa cœnare: hoc tamen ipsum vitiosum est, conuertere in alienos vsus sacrum conuentum. Scimus ad quas actiones conuenire debeat Ecclesia: nempe ad audiendam doctrinam, ad fundendas precationes, & hymnos Deo canēdos, ad celebrāda mysteria, ad edendā fidei cōfessionem, ad peragēdos pios rit⁹ & alia pietatis exercitia. Siquid aliud illic geratur, est intempestiuum. sua cuique domus ad edendum & bibendum destinata est: indecenter ergo id fit in sacro conuētu. *Quid vobis dicam?* Re conclusa, iam illis proponit æstimādum an laudari debeant: neque enim poterat tam manifestum abusum defendere. Interrogatione autem eos magis vrget: acsi diceret, Quid aliud facerem? an negabitis vos iure reprehendi? Cæterùm particulam *In hoc*, quædam exemplaria coniungunt verbo sequenti, hoc contextu, Laudabo vos? in hoc non laudo. sed diuersa lectio apud Græcos est receptior, & melius quadrat.

23 Ego enim accepi à Domino, quod etiā tradidi vobis: quòd Dominus Iesus nocte qua traditus est, accepit panem:

24 Et gratiis actis, fregit, & dixit, Accipite, edite, hoc est corpus meū quod pro vobis frāgitur, hoc facite in mei memoriā.

25 Similiter & calicem, postquam cœnauerant, dicens, Hic calix Nouum testamentū est in sanguine meo. hoc facite quotiescunque biberitis, in mei memoriam.

26 Quotiescunque enim ederitis panem hunc, & biberitis hunc calicem, mortem Domini annuntiabitis, donec veniat.

27 Itaque quisquis ederit panem hunc, aut biberit calicem Domini indignè: reus erit Corporis & Sanguinis Domini.

28 Probet autem homo seipsum, & sic de pane illo edat, & de calice bibat.

29 Qui enim ederit aut biberit indignè, iudicium sibi edit ac bibit, non discernens corpus Domini.

Hactenus vitium ostendit: nũc docere incipit quis verus sit corrigendi modus. Institutio enim Christi certa est regula, à qua si vel pauxillũ deflectas, iam rectum non tenes. ergo quum ab hac regula aberrassent Corinthii, illuc eos reuocat. Locus diligenter notandus, Non esse aliud sanandis ac repurgandis corruptelis remedium, quàm si ad puram Dei ordinationem redeatur. Ita Dominus ipse Matth. 19.3, quum de coniugio sermo esset, ac Scribæ consuetudinem obiicerent, atque etiam permisionem Mosis, nõ aliud obiicit quàm Patris institutionẽ: quia Lex sit inuiolabilis. Hoc hodie dum agimus, clamitant Papistæ, nos nihil saluum relinquere. Palàm mõstramus eos non in vno tantùm degenerasse à prima institutione Domini, sed mille modis eã corrupisse. nihil clarius est quàm eorum Missam ex diametro dissidere cum sacra Domini Cœna. Vltrà progredior, digito monstramus impiis eam abominationibus scatere. correctione igitur opus est: hãc flagitamus qua constat vsum fuisse Paulũ: vt institutio Domini sit nobis cõmunis regula, in quẽ vtrinque consentiamus: illi fortiter reclamant. En quale nostrum sit hodie de Cœna Domini certamen.

25 *Accepi à Domino.* His verbis significat, nõ aliã in Ecclesia authoritatẽ valere, quàm vnius Domini. Perinde enim est acsi diceret, Non tradidi vobis meum commentum. non excogitaueram vbi ad vos veni, nouam Cœnam meo arbitrio, sed habeo Christum authorem, à quo accepi quod vobis tradidi per manus: ad hoc igitur principiũ redite. Ita vnius Christi authoritas hominum legibus valere iussis stabilis manebit. *Nocte qua traditus est.* Hæc circũstantia temporis nos admonet de fine mysterii: nempe vt in nobis sanciatur mortis Christi beneficium. poterat enim Dominus aliquanto antè hoc fœdus commendare Apostolis, sed expectauit immolationis suæ tempus, vt reipsa mox impleri in eius corpore cernerent Apostoli quod illis figurauerat in pane & vino. Siquis inde colligat, nocte igitur celebrandam esse Cœnam, & post corporalem pastum: respondeo, in eo quod Dominus fecit, considerandum quid à nobis voluerit fieri. Certum est noluisse ipsum nocturna quædam Cereris sacra tradere: noluisse etiam suos bene referto ventre, ad spirituale epulum inuitare. Eiusmodi Christi facta quæ ad imitationem non pertinent, in eius institutione non debent censeri. Ita nullo negotio refellitur Papistarum argutia, qua eludunt quod iam dixi de tenenda simpliciter ac seruanda Christi institutione. Ergo, inquiunt, non nisi noctu recipimus Cœnã Domini: ergo pransi, non ieiuni. Hoc inquam totum friuolum est: quia facilè discernitur quid Dominus ideo fecerit, vt imitaremur: imò quid fecerit, vt fieri quoque præciperet.

24 *Gratiis actis.* Quicquid percipimus donorum ex manu Dei, sanctificatur nobis per verbum & orationem, inquit Paulus 1. Tim. 4.5. itaque nusquam legimus Dominum gustasse cum suis panem, quin fiat mentio gratiarum actionis. quo exemplo nos certè erudiuit ad idem agendum. Hæc autem gratiarũ actio altius spectat: agit enĩ Patri gratias Chtistus de sua erga humanũ genus misericordia & inæstimabili redemptionis beneficio: nósque suo exemplo inuitat, vt quoties ad sacram mensam accedimus, erigamur ad agnitionem immensi erga nos amoris Dei, & ad veram gratitudinem accendamur. *Accipite, edite, hoc est corpus.* Quum hîc voluerit Paulus breuiter nos docere de recto vsu mysterii: nostrum est attento studio expendere quæ proponit: & nihil neglectum præterire: quum nihil dicat nisi cognitu valde necessarium, dignúmque summa animaduersione. Primo loco notandum est, Christum panem hîc distribuere Apostolis, vt omnes communiter vescantur: & sic quisque portionem suam accipiat vt sit æqualis inter omnes com-

communicatio. Vbi ergo non paratur omnibus piis communis mensa, vbi non inuitãtur ad communem panis fractio-nem, vbi denique non participant inter se fideles: frustra illic iactatur Cœnæ Dominicæ nomẽ. atqui ad Missam quorsum populus cõuocatur, nisi vt à frigido spectaculo inanis discedat? Nihil ergo habet cum Cœna commune. vnde etiam colligitur, Christi promissionem Missæ nihilo plus conuenire, quàm Saliorum epulo. nam quum promittit Christus se daturum nobis corpus suum, similiter iubet nos panem accipere & edere. Quare nisi paremus huic mandato, frustra promissione gloriantur. Vt hoc aliis verbis familiarius explicem, Promissio mandato annexa est, veluti conditionalis: ergo non aliter habet suum effectum, quàm si conditio etiam locum habeat. Exempli' gratia: scriptum est, Inuoca me, exaudiam te, Psal. 50.15. nostrum est Deo iubenti obedire, vt præstet ipse nobis quod pollicetur: alioqui effectũ excludimus. Quid Papistæ? omissa communicatione panem in vsum prorsus diuersum consecrant: interea iactant se habere corpus Domini. quum impio diuortio res à Christo connexas separent, patet inanem esse iactantiam. Ergo quoties obiicient particulam istam, Hoc est corpus meum: regerenda illis est altera quæ ordine præcedit, Accipite & manducate. sensus enim verborum est, Communicando in fractione panis secundum ordinem & ritum à me præceptum, participes quoque corporis mei eritis. Vbi ergo vnus seorsum vorat, illic cessat promissio. Præterea docemur his verbis quid velit nos Dominus agere. Accipite, inquit. ergo qui Deo offerunt, alium quàm Christum sequuntur authorẽ: neque enim his verbis ad peragẽdum sacrificium instruimur. Quid autem de sua Missa aiunt Papistæ? initio adeò fuerunt impudentes vt verè & propriè sacrificium vocari defenderent: nunc concedunt memoriale quidem esse sacrificium: sed ita, vt sua illa quotidiana oblatione redẽptionis beneficiũ applicetur viuis & mortuis. quicquid sit, immolationis spectaculum exhibent: primùm temere, quòd absque vllo Christi mandato: sed in eo grauius adhuc peccatur, quòd quũ hunc Cœnæ finẽ ordinarit Christus, vt recipiamus ac vescamur: eam in contrarium prorsus vsum peruertunt. *Hoc est corpus meum*. Non recensebo infœlices pugnas quæ de sensu istorum verborum Ecclesiam nostro tempore exercuerunt. vtinam potius liceat perpetua obliuione earum memoriam obruere. Dicam primùm sincerè & absque fuco, deinde liberè (sicuti soleo) quid mihi videatur. Panem Christus vocat corpus suum: nam insulsum illud commentum absque disputatione repudio, Non panem ostẽdisse Dominum Apostolis, sed corpus quod oculis cernebant: sequitur enim continuò, Hic calix Nouum testamentum est in meo sanguine. Sit ergo extra controuersiam, Christum hìc de pane loqui. Nũc quæritur quo sensu. Vt sensum eruamus, tenẽdum est, loquutionem esse figuratã: nã id negare, est certè nimiæ improbitatis. Cur ergo appellatio Corporis pani tribuitur? omnes, puto, concedent, eadem ratione qua Spiritum sanctum Iohannes 1.32 colũbã vocat. Hactenus conuenit. Porrò in Spiritu illa fuit ratio, quòd sub colombæ specie apparuerat: transfertur ergo Spiritus nomen ad signum visibile. Cur hìc negemus similem esse metonymiam, noménque Corporis pani tribui, quia eius signum sit aut symbolum? Dabunt mihi veniam siqui dissentiant: contentiosum mihi videtur, de eo pertinacius litigare. Constituo itaque Sacramentalem hic esse loquendi modum: vbi Dominus rei signatæ nomen signo tribuit. Nunc vlterius pergendum, ac quærenda metonymiæ ratio. Hic respondeo, non ideò tantùm signo imponi nomen rei signatæ quoniam sit figura: sed magis quia symbolum sit quo res exhibetur. Similitudines enim quas mutuantur quidam à rebus profanis aut terrenis: quoniam à Sacramentis Domini habent aliquid diuersum, non admitto. vocatur Hercules statua Herculis: sed quid illic est præter nudam inanémque figuram? Columba autem Spiritus vocatur, quia certa sit tessera inuisibilis Spiritus præsentiæ. Ergo panis est Christi corpus: quia certò testetur exhiberi nobis corpus illud quod figurat: vel quia Dominus visibile illud symbolum nobis porrigẽdo, vnà dat etiam nobis suum corpus: neque enim fallax est Christus, qui vacuis figu-

ris nos laudat. Proinde illud mihi est extra controuersiam, veritatem hîc cum suo signo coniunctam esse: hoc est, non minus verè nos, quantum ad vim spirituale attinet, participes corporis Christi fieri, quàm pane vescimur. Iam excutiendus est modus. Papistæ suam transsubstantiationem nobis ingerunt: negãt amplius residere panis substantiam peracta consecratione: sed manere sola accidentia. Huic commento non tantùm opponimus aperta Scripturæ verba, sed ipsam Sacramentorum naturam. qualis enim erit Cœnæ significatio, si nulla sit inter signum visibile & rem spiritualem analogia? Signũ esse volunt falsam & delusoriam panis speciem: quid igitur erit res signata, quàm mera imaginatio? ergo si conuenientiam signo esse oportet cum sua veritate: necesse est verum esse panem, non imaginarium, qui verum Christi corpus figuret. Deinde non simpliciter hîc datur nobis corpus Christi, sed in cibum. color autẽ panis nequaquam alit, sed substantia. denique vt in re constet veritas, non sit in signo frustratio. Reiecto itaque Papistarum delirio, videamus quomodo nobis detur corpus Christi. Quidam nobis dari exponunt, dum participes efficimur omnium bonorum quæ nbis Christus in corpore suo acquisiuit: dum fide inquam, amplectimur Christum pro nobis crucifixũ & à mortuis excitatum: eóque modo efficaciter omnibus eius bonis communicamus. qui sic sentiunt, fruantur sanè illo sensu. Ego autem tunc nos demum participare Christi bonis agnosco, postquã Christum ipsum obtinemus. Obtineri autem dico, nõ tantùm quum pro nobis factum fuisse victimam credimus: sed dum in nobis habitat, dum est vnum nobiscum, dum eius sumus membra ex carne eius, dum in vnam denique & vitã & substantiam (vt ita loquar) cum ipso coalescimus. Præterea audio quid verba sonent: neque enim mortis tãtùm ac resurrectionis suæ beneficiũ nobis offert Christus, sed corpus ipsum in quo passus est ac resurrexit. Concludo, realiter, (vt vulgò loquuntur) hoc est verè nobis in Cœna dari Christi corp', vt sit animis nostris in cibum salutarẽ. Loquor vulgari more: sed intelligo substantia corporis pasci animas nostras, vt verè vnum efficiamur cũ eo: vel quod idẽ valet, vim ex Christi carne viuificam in nos per Spiritum diffundi, quanuis longè à nobis distet, nec misceatur nobiscum. Nodus tantùm vnus iã superest: qui fieri possit vt corpus quod in cælo est, nobis hîc in terra detur. Aliqui corpus Christi infinitũ esse fingunt, nec vllo spatio contineri, sed implere cælum pariter & terram instar Diuinæ eius essentiæ. quod figmentum absurdius est quàm vt refutatione egeat. Scholastici de corpore glorioso disputant subtilius: sed tamen huc redit tota eorum doctrina, vt quæratur in pane Christus, tanquam illic inclusus foret. Ita fit vt obstupescant hominum animi ad panem, ipsúmque instar Christi adorẽt. siquis ab illis sciscitetur panémne adorent, an speciẽ, negabũt quidẽ fortiter: sed interea ad panem se conuertunt Christũ adoraturi: se, inquã, nõ oculis tãtùm & toto corpore, sed mẽtis etiã cogitatione. hoc autem quid aliud est quàm mera idololatria? atqui hæc communicatio corporis Domini, quam nobis in Cœna exhiberi dico, nec localem præsentiam, nec Christi descensum, nec infinitam extentionem, nec aliud quicquã tale flagitat: nam quum Cœna cælestis sit actio, minimè absurdum est Christum in cælo manentem à nobis recipi. Quod enim se nobis communicat, id fit arcana Spiritus sancti virtute, quæ res locorum distantia seiunctas ac procul dissitas nõ modò aggregare, sed coadunare in vnum potest. Verùm vt capaces huius cõmunicationis simus, assurgere in cælum nos oportet. hîc ergo fides nobis succurrat, postquam omnes carnis sensus deficiunt. Fidem quum dico, non intelligo quamlibet opinionem hominum commentis fultam: sicuti multi fidem subinde iactãtes, prolixè in hac parte delirãt. Quid igitur? panẽ vides, præterea nihil: sed audis tesserã esse corporis Christi. ne dubita impleri à Domino quod verba sonãt, corpus quod nequaquã cernis, spirituale esse tibi alimẽtum. Incredibile hoc videtur, pasci nos Christi carne, quæ tã procul à nobis distat. memineris arcanum ac mirificum esse Spiritus sancti opus, quod intelligentiæ tuæ modulo metiri sit nefas: interea tamẽ crassas imaginationes abige quæ te in pane detineãt.

Relinque

Relinque Christo veram carnis naturam, neque eius corpus falsa opinione per cælum & terram extendas: non distrahas eum tuis figmentis, nec eum pro carnali tuo sensu hic vel illic adores: sine vt in cælesti sua gloria maneat, & illuc aspira, vt inde se tibi communicet. Hæc pauca sanis & modestis satisfacient: curiosos alibi iubeo quærere quo suam auiditatem expleant. *Quod pro vobis frangitur.* Aliqui exponunt de panis distributione: quia corpus Christi manere integrum oportuit, quemadmodum prædictum fuerat, Os non comminuetur ex eo, Exo. 12. 46. ego, sicuti Paulum ad panis fractionem allusisse fateor, ita hic Frangi positum interpretor pro Immolari: impropriè quidem, sed non absurdè. Nam vtcunque nullum os mutilatum fuerit: corpus tamen ipsum primò tot tormentis & cruciatibus, deinde crudelissimo mortis supplicio expositum, non potest illæsum dici: hoc Frangi vocauit Paulus. Cæterùm hoc secũdum est membrum promissionis quod leuiter prætereundum non est. neque enim simpliciter & sine adiectione Dominus corpus suum nobis offert, sed quatenus pro nobis immolatũ fuit. Prius ergo membrum significat nobis corpus exhiberi: hoc secundũ exprimit quis inde fructus ad nos perueniat: nempe quòd redẽptionis sum⁹ participes, & sacrificii beneficium nobis applicatur. Quare Cœna speculum est quod Christum crucifixum nobis repræsentat, vt nemo vtiliter & cum fructu Cœnam possit recipere, nisi qui Christum crucifixum amplectitur. *Hoc facite in mei memoriã.* Ergo Cœna μνημόσυνον est subleuandæ nostræ infirmitati institutum: nam si mortis Christi satis alioqui memores essemus, superuacuum esset hoc adminiculum, quod omnium sacramentorum est commune: sunt enim infirmitatis nostræ adiumenta. Porrò qualem sui memoriã voluerit Christus in Cœna recoli, mox audiemus. quod autem hinc nõnulli colligunt, abesse igitur à Cœna Christum, quoniam memoria nonnisi rei absentis sit: prompta est responsio, secundum hanc rationem qua Cœna est recordatio, Christum ab illa abesse: neque enim adest Christus visibiliter, neque oculis cernitur sicut symbola quæ ipsum figurando memoriam nostram excitant. denique locũ non mutat, vt nobis adsit: sed e cælo præsentẽ in nos carnis suæ virtutem transmittit.

25 *Calicem, postquam cœnauerant.* Videtur Apostolus aliquod temporis interuallum notare inter porrectionem panis & calicis: neque satis constat ex Euangelistis, an tota actio fuerit continua. verùm id non adeò magni est momenti: fieri enim potest, vt concionem aliquam interposuerit Dominus porrecto pane, antequam calicem daret. verùm quia nihil agebat aut dicebat extraneum à mysterio: non dicemus administrationem fuisse turbatam aut mutilam. Nolui autem cum Erasmo vertere, Cœna peracta: quia in re tãti ponderis vitanda fuit ambiguitas. *Hic calix nouum testamentum est.* Quod de calice prædicatur, pani etiam competit: adeóque hac loquutione exprimitur quod antè breuius dictum erat, panem scilicet esse corpus. Ideo enim nobis est, vt sit Testamẽtũ in corpore: id est, fœd⁹ quod semel immolatione corporis sancitũ fuit: & nũc sancitur vescẽdo, dum scilicet ex sacrificio illo epulantur fideles. Itaque pro eo quod Paulus & Lucas dicunt Testamentum in sanguine, Matthæus & Marcus habent sanguinem Testamenti: quod eodem recidit. Fusus enim sanguis fuit, vt nos reconciliaret Deo: & nunc bibitur spiritualiter à nobis, vt reconciliationis simus participes. Quare in Cœna & fœdus habemus, & pignus fœderis confirmatorium. De vocabulo Testamenti, si Dominus tantùm temporis concesserit, dicemus in Epistola ad Hebræos. Porro vulgare est, Sacramenta vocari hoc nomine: quia nobis testimonia sunt Diuinæ voluntatis, quæ eam animis nostris confirment. Sicuti enim solenni ritu fœdus inter homines percutitur: ita nobiscum agit Dominus. Nec impropriè hoc dicitur: quia propter verbi & signi connexionem verè inclusum est fœdus Domini in Sacramentis: & nomen fœderis relationem vel respectum ad nos habet. Hoc non parũ valebit ad intelligendam Sacramentorum naturã: nam si fœdera sunt, ergo promissiones continent quibus erigantur conscientiæ ad fiduciam salutis. Vnde sequitur, non externa

modò professionis signa esse apud homines, sed int⁹ etiã fidei esse adiuméta. *Hoc facite, quotiescunque biberitis.* Duplex ergo signum instituit Christus in Cœna. quæ autem Deus coniunxit, homo non separet. Panem ergo sine calice distribuere, est truncare Christi institutum. audimus enim Christi verba: sicut iubet panẽ edere, ita iubet bibere calicem. dimidia ex parte obsequi, & dimidiã partem omittere: quid aliud est quàm habere ludibrio eius præceptum? arcere autem populũ à calice quẽ Christus omnibus propinat, quod fit sub Papæ tyrannide: quis neget esse diabolicã audaciã? Quòd autem cauillantur Christum Apostolis loquutum, nõ plebeiis, nimis est puerile, & ex hoc loco facilè refellitur. viros enim & mulieres promiscuè hîc alloquitur Paulus, & totũ Ecclesiæ corp⁹: testatur se illis hoc tradidisse ex Domini mandato. Hanc traditionem qui abrogare aũsi sunt, quo spiritu se fuisse actos obtendent? Et tamen hodie quoque pertinaciter hæc tam crassa corruptela defenditur: & quid mirum si impudenter verbis & scriptis conantur excusare quod tam crudeliter ignibus & ferro vindicant?

26 *Quotiescunque enim ederitis.* Iam Paulus adiungit qualis debeat memoria celebrari: nempe cum gratiarum actione, non quòd tota memoria in confessione oris sita sit: est enim hoc præcipuum, vt mortis Christi virtus conscientiis nostris obsignetur. verùm hæc cognitio accendere nos debet ad confessionem laudis: vt apud homines prædicemus quod sentimus intus coram Deo. Est igitur Cœna quoddam, (vt ita loquar) memoriale, quod perpetuò durare in Ecclesia debet vsque ad vltimũ Christi aduentũ: in in hũc finẽ institutũ, vt nos Christus de beneficio mortis suæ admoneat, & nos coram hominibus id recognoscamus: vnde & nomẽ Eucharistiæ habet. Itaque vt rite Cœnam celebres, memineris abs te requiri fidei tuæ professionem. hinc apparet quàm impudenter Deo illudant qui in Missa iactant se habere qualemcunque Cœnã. Quid enim est Missa? fatentur illi (non enim de Papistis loquor, sed de Pseudonicodemis) execrandis superstitionibus refertam esse: eas se externo gestu probare simulant. qualis isthæc est prædicatio mortis Christi? an non potius eam eiurant? *Donec veniat.* Quoniam semper indigemus tali adminiculo, quandiu in hoc mundo versamur, significat Paulus hanc recordationem nobis esse commendatam vsque dum appareat Christus ad iudicium. Quia enim visibili forma nobiscum non versatur, necesse est extare aliquod spiritualis præsentiæ symbolum quo se mentes nostræ exerceant.

27 *Itaque qui ederit panem hunc indignè.* Si Dominus exigit gratitudinem à nobis in huius mysterii perceptione: si gratiam suam vult agnosci corde, & ore prædicari: ille non impune euadet qui contumelia potius ipsum quàm honore affecerit: neque enim patietur Dominus mandatum suum contemni. Porrò vt teneamus huius propositionis sensum, sciendum est quid sit indignè manducare. quidam ad Corinthios restringunt, & corruptelam quæ apud eos inualuerat: ego autẽ existimo Paulũ more suo ab illa hypothesi digressum esse in generalẽ doctrinã: vel ab vna specie ad genus totum. Erat vitiũ vnũ apud Corinthios: hac occasione de qualibet vitiosa Cœnæ administratione aut receptione loquitur. Deus, inquit, non sinet profanari hoc mysterium quin seuerè vindicet. Indignè igitur edere, est abusu nostro peruertere purum rectúmque vsum. Ideóque varii sunt gradus indignitatis, vt ita loquar: & aliqui grauius aliqui leuius peccant. Ingeret se quispiã vel scortator, vel periurus, vel ebriosus, vel fraudator, absque pœnitẽtia: quũ atrocis in Christũ cõtumeliæ signũ sit tã supinus contẽptus, nõ dubium quin Cœnam percipiat suo exitio quisquis talis est. Veniet alius nullo insigni aut notabili vitio occupatus, sed tamen non ita comparatus animo vt decebat: quum securitas hæc aut negligentia signum sit irreuerentiæ, Dei etiam castigatione digna est. Quemadmodum ergo varii sunt gradus indignæ manducationis: ita hos leuius castigat Dominus, aliis asperiores pœnas infligit. Hic autẽ locus occasionẽ præbuit quæstioni, quam postea quidam nimis acerbè exagitarunt, vtrum indigni corpus Domini reipsa edant. Huc enim quidam prouecti sunt

contentione

contentione,vt à bonis & malis dicerêt indifferêter percipi,& multi hodie pertinaciter atque adeò magnis clamoribus defendunt, nihilo plus recepisse in prima Cœna Petrum quàm Iudam. Inuitus quidem facio,vt hac de re(meo iudicio) parum necessaria acrius cum quoquã disceptem:verùm sicut alii sibi permittunt magistraliter absque ratione pronuntiare quod ipsis libuerit, & fulminare siquis in contrariam partem mussitet, ita nobis venia dabitur, si placide rationibus tueamur quod iudicamus esse verum. Ego hoc axioma teneo,neque mihi vnquam excuti patiar,Christum non posse à Spiritu suo diuelli.Vnde constituo,non recipi mortuum eius corpus, neque etiã eum otiosum, aut disiunctum à Spiritus sui gratia & virtute.in hac sententia pro bãda non immoror diutius.Iam qui viua fide & pœnitẽtia omnino est vacuus,quũ nihil habeat Spirit⁹ Christi,ipsum Christum quomodo reciperet? imò quum totus occupetur à Satana & peccato, quomodo erit Christi capax? Sicut ergo fateor quosdam esse qui vere simul in Cœna, & tamen indignè Christum recipiant,quales sunt multi infirmi: ita non admitto, eos qui fidem historicam tantùm sine viuo pœnitentiæ & fidei sensu afferunt, aliud quàm signum recipere. Neque enim Christũ mutilare sustineo, & illam absurditatem reformido, quòd se impiis quasi exanimẽ edendum tradat. Neque aliud sentit Augustinus, quũ malos dicit Christum recipere in Cœna Sacramento tenus.quod alibi clarius exprimit, quum tradit reliquos Apostolos edisse panem Dominum, Iudam verò nonnisi panẽ Domini. At verò hic obiicitur, Sacramentorum efficaciam non pendêre ex dignitate hominum, neque hominum malitia de promissionibus Dei quicquam detrahi aut deperire. Fateor,& ideo disertè addo,non minus malis quàm bonis offerri Christi corp⁹:quod ad vim Sacramenti & Dei fidẽ satis est. Deus enim nõ illic fallaciter figurat malis Filii sui corpus, sed reipsa exhibet: nec panis inane illis signum est, sed fidelis tessera:quod respuunt,illud nihil imminuit vel mutat de Sacramenti natura. Superest vt ad hunc Pauli locum respondeamus:Paulus reos facit indignos,quia non diiudicant corpus Domini: ergo hic corpus recipiunt. Nego consequentiã. tametsi enim respuunt, quia tamen profanant & dedecore afficiunt sibi oblatum,meritò rei sunt.perinde enim faciunt,acsi in terram proiectum, pedibus calcarẽt.an hoc paruum est sacrilegium? Ita in Pauli verbis nihil difficultatis video: modò consideres quid Deus malis offerat & porrigat,non autem quid percipiant.

28 *Probet autem seipsum homo.* Exhortatio ex proxima comminatione ducta.Si rei sunt corporis & sanguinis Domini,qui indignè edunt: ergo nemo nisi bene ritéque comparatus, accedat. Caueat ergo sibi quisque ne socordia aut securitate in hoc sacrilegium incidat.Sed quæritur nunc, qualis debeat esse probatio, ad quam nos Paulus vocat. Papìstæ eam in auriculari confessione locãt: iubent omnes qui Cœnam sunt recepturi, diligenter & anxiè excutere vitam suam, vt in aurem sacerdotis omnia sua peccata exonerent.hæc est eorum præparatio. Ego autem sanctum examen, de quo Paulus loquitur, à tormento longè distare dico.Illi postquam se excruciarũt paucarum horarum cogitatione, & sacrificulum conscium fecerunt suæ turpitudinis, defunctos se opinantur. alia est probatio quam hìc Paulus requirit:nempe quæ legitimo sacræ Cœnæ vsui respondeat.Vides expeditissimam methodum.Si rite vis vti Christi beneficio,fidẽ afferas & pœnitentiã: in his ergo duobus consistit examen,vt venias bene præparatus.Sub pœnitẽtia charitatem includo:nam qui sibi renuntiare didicit, vt se Christo eiúsque obsequio addicat,ille etiam proculdubio vnitatem à Christo commendatam,ex animo colet. Neque verò perfecta aut fides, aut pœnitentia requiritur: sicuti quidam perfectionem quæ nusquam inueniri potest, nimium vrgendo, vniuersos mortales in perpetuum à Cœna arcent.Verùm si serio animi affectu ad Dei iustitiam aspiras:& miseriæ tuæ agnitione humiliatus totus in Christi gratia recumbis & acquiescis: scito te dignum esse conuiuam qui ad hanc mensam accedas. Dignum intelligo,quem Dominus non excludit, etiamsi alioqui nonnihil in te desideretur.Fides enim etiam inchoata,ex indignis facit dignos.

29 *Qui ederit indignè, iudicium sibi.* Prius sceleris atrocitatem nomine designauit: quum dixit, reos fore corporis & sanguinis Domini, qui indignè ederent: nunc pœnæ denuntiatione terret. multi enim sunt qui non mouentur ipso pecca to, nisi Dei iudicio perculsi fuerint: hoc ergo facit, quum pronuntiat cibum hũc alioqui salutarem, futurum exitio, & in venenum conuersum iri, indignè mandu cantibus. Rationem addit, quia *non discernunt corpus Domini*: nempe tanquam sacrum à profano. Perinde est acsi diceret, illotis manibus attrectant sacrum corpus Christi: imò perinde acsi res nihili foret, non cogitant quantum sit eius pretium. Dabunt igitur pœnas tantæ profanationis. Memoria autem teneant lectores quod nuper docui, offerri illis corpus, licet eius participatione, sua eos indignitas priuet.

30 *Propterea inter vos infirmi sunt multi, & ægroti, & dormiunt multi.*

31 *Si enim ipsi nos iudicassemus, non iudicaremur.*

32 *Porrò quum iudicamur, à Domino corripimur, ne cum hoc mundo damnemur.*

33 *Itaque fratres mei, dum conuenitis ad edendum, alii alios expectate.*

34 *Si autem quispiam esurit, domi edat, ne in iudiciũ edatis. cætera autem quum venero, disponam.*

30 *Propterea*, &c. Postquam generaliter tractauit de indigna manducatio ne, & qualis pœna eos maneat qui myste rium hoc polluerint: nunc iam admonet Corinthios de præsenti castigatione quam sustinebant. Nescitur an pestis illic eo tempore grassata fuerit: an aliis morbrorũ generibus laborarint. Quicquid fuerit, colligimus ex verbis Pauli, exortum fuisse Domini flagellum ad ipsos corrigendos. neque verò diuinat Paulus ideo ipsos plecti: sed asserit rem sibi compertam. dicit igitur multos decumbere ægrotos, multos diuturno langore teneri, & multos interiisse ob illum Cœnæ abusum, quia Deum offenderant: quo significat, morbis & reliquis Dei flagellis nos admoneri, vt de peccatis nostris cogitemus. neque enim fru stra nos affligit Deus, quia malis nostris non delectatur. Argumentum copiosum & amplum: sed hic sufficiat vno verbo annotasse. Quòd si Pauli ætate mediocris Cœnæ corruptela iram Dei accendere potuit aduersus Corinthios, vt tam seuerè in eos vindicaret: quid de hodier no statu sentiendum? Videmus in toto Papatu, non tantùm horrendas Cœnæ profanationes, sed etiam sacrilegam abominationem in eius locum erectam: primùm, ad turpem quæstum & nundinationem prostituta est. deinde, mutilata est sublato vsu calicis. tertiò, in alienam formam conuersa, quum receptum fuit, vt vnus seorsum epulum suum habeat, abolita communicatione. quartò, nulla illic mysterii expositio, sed murmur incantationi potius magicæ conueniens, aut nefandis Gentium sacris, quàm Domini instituto. quintò, infinitæ cæremoniæ, partim ineptiarum, partim superstitionis plenæ, ideóque manifesta inquinamenta. sextò, diabolicum figmentum sacrificii, quod impiam in mortem Christi blasphemiam continet. septimò, quòd ad miseros homines carnali fiducia inebriandos aptatur: dum tanquam expiationem Deo opponunt, & hoc amuleto repellere se putant omnes noxas: idque sine fide & pœnitẽtia: quinetiam dum se armatos aduersus diabolum & mortem confidunt, & aduersus Deum tuto præsidio munitos, multò licentiosius peccare audent, & obstinatiores redduntur. octauò, illic idolum adoratur loco Christi. denique omni abominationum genere scatet. Apud nos verò, qui puram eius administrationem quasi postliminio restitutam habemus: quanta irreuerentia, quan tum

tum in multis hypocriseos? quàm fœda permistio, dum sine delectu impudenter se ingerunt scelesti & palàm flagitiosi homines, quos nemo honestus & verecundus ad communem conuictum admitteret? Et adhuc miramur vnde tot bella, tot pestes, tot sterilitates, tot clades & ærumnæ? quasi verò causa non sit conspicua. nec certè vnquam sperandus est malorũ finis, donec vitia nostra corrigendo, materiam sustulerimus.

31 *Si enim ipsi nos iudicassemus.* Altera insignis sententia: Deum ne subitò quidem irasci nobis, vt pœnam infligat simulac deliquerimus: sed plerunque socordia nostra fieri, vt pene cogatur in nos animaduertere, dum videt nos securè torpere, & blandiri peccatis nostris. Nos ergo imminentes pœnas vel auertimus, vel mitigamus, si priores nos ad calculum vocemus, & pœnitentia tacti, iram Dei deprecemur, voluntariam pœnam à nobis exigendo. In summa, Pœnitentia Dei iudicium præueniunt fideles: nec aliud remedium est quo absolutionem corã Deo obtineant, quàm sponte se damnando. Neque tamẽ intelligas (quemadmodum solent Papistæ) quãdam hic esse transactionem inter nos & Deum, vt sponte nobis pœnas irrogãdo, illi satisfaciamus, ac nos quodammodo redimamus ex eius manu. Nõ ergo anteuertimus Dei iudicium, quia compẽsationem aliquã afferamus ad eũ placandum. sed hæc est ratio, quoniam Deus torporem nobis vult excutere, & nos ad pœnitẽtiam expergefacere dum nos castigat: si sponte id facimus, non est amplius causa cur suum iudicium in nos exercere pergat. quòd siquis, postquã sibi displicere & pœnitentiã meditari cœperit, adhuc tamen Dei ferulis vrgeatur, sciamus non ita solidam nec firmam esse eius resipiscentiam, quin aliqua correptione indigeat, qua ad pleniorem effectum adiuuetur. En quomodo pœnitentia Dei iudicium idoneo remedio, non tamen compensatione, præueniat.

32 *Porro quum iudicamur.* Consolatio valde necessaria: nam siquis in afflictione cogitet Deum sibi iratum, potius animo frangetur quàm excitabitur ad pœnitentiam. Dicit ergo Paulus, Deũ ita fidelibus irasci, vt interea misericordiæ non obliuiscatur: imo hac causa propriè ipsos punire, vt eorum saluti consulat. Inæstimabilis consolatio: pœnas quibus corriguntur peccata nostra, testimonia esse, non iræ Dei in exitium nostrum, sed paterni potius amoris. & simul adiumento nobis esse in salutem. irascitur enim nobis Deus, vt filiis quos non vult perditos. Quum dicit, *Ne cum hoc mundo damnemur,* duo significat, filios seculi, dum quieti securíque indormiunt suis deliciis, saginari instar porcorum in diem occisionis. tametsi enim impios quoque Dominus interdum flagellis suis ad pœnitentiam inuitat: sæpe tamen eos præterit, tanquam extraneos: & impunè ruere sinit, donec extremæ damnationis suæ cumulum impleuerint. est igitur propria fideliũ duntaxat hæc gratia, quòd pœnis reuocantur ne pereant. Alterum est, Castigationes remedia esse necessaria fidelibus: ruerent enim alioqui etiam ipsi in æternum exitium, nisi pœnis temporalibus coercerentur. Istæ cogitationes non tantùm ad patiẽtiam instruere nos debent, vt æquo animo perferamus ærumnas nobis à Deo impositas: sed etiam ad gratitudinem, vt Deo Patri gratias agẽtes, nos in eius disciplinã voluntario obsequio offeramus, nobis quoque prosunt multipliciter: faciunt enim vt pœnæ sint nobis salutares, dum ad mortificationem carnis nos erudiũt & piã humiliationẽ: assuefaciũt nos ad Dei obedientiam: propriæ infirmitatis conuincunt: in animis nostris accendunt ardorem precandi: spem exercent, vt demum siquid est in ipsis acerbitatis, hoc totum spirituali gaudio absorbeatur.

33 *Itaque fratres.* A tractatione generalis doctrinæ redit ad hypotesin, vnde fuerat exorsus: & concludit, æqualitatem seruãdam esse in Cœna Domini, vt vera sit communicatio, sicuti esse debet: nec propriam quisque Cœnam celebret. Deinde hoc mysterium non esse permiscendum communibus epulis.

34 *Cætera, quum venero.* Verisimile est, quædam præterea fuisse quæ in melius restitui vtile foret: verum quia leuiuscula erant, eorum correctionem in aduentum suum differt Apostolus. quanquam fieri potest, vt nihil fuerit tale: sed quia certius ex præsenti aspectu cognoscitur quid expediat, Pau-

lus hanc libertatem sibi retinet, vt coram disponat prout res nata postulabit. Hunc etiam clypeum Papistæ ad protegendam suam Missam nobis obiectāt. Eam enim esse dispositionem interpretantur, quam Paulus hîc promittit: quasi verò sibi permiserit æternam Christi ordinationem, quā hîc clarè approbat, euertere. quid enim habet simile Missa cum Christi instituto? Sed facessant tales nugæ: quum certum sit Paulum non nisi de externo decoro loqui: quod vt in libertate Ecclesiæ positum est, ita pro temporum, locorum, hominum conditione constitui debet.

CAP. XII.

1 *Porrò de spiritualibus, fratres, nolo vos ignorare.*

2 *Scitis, quum Gentes eratis, qualiter simulachra muta, prout ducebamini, sequuti sitis.*

3 *Quamobrem notum vobis facio quòd nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Iesum. & nemo potest dicere Dominum Iesum, nisi per Spiritum sanctum.*

4 *Diuisiones autem donorum sunt, sed vnus Spiritus:*

5 *Et diuisiones ministeriorum sunt, sed vnus Dominus:*

6 *Et diuisiones facultatum sunt, sed Deus vnus, qui operatur omnia in omnibus.*

7 *Vnicuique autem datur manifestatio Spiritus ad vtilitatem.*

1 *Porrò de spiritualibus.* Transit ad vitium aliud corrigendum: nempe quoniam abutebantur Corinthii Dei donis ad ostentationem & pompam, charitatis nulla erat aut exigua cura. docet in quem finem spiritualibus gratiis ornentur à Deo fideles: hoc est, in fratrum ædificationem. Sed hanc propositionem distribuit in duo membra: primùm enim admonet, Deum esse authorem, deinde hoc posito, de fine disputat. Ea quibus superbiebant prouenire hominibus ex Dei gratia, proprio ipsorū experimēto probat, reducit enim illis in memoriā quàm rudes, stupidi, & omni spirituali luce destituti fuerint, priusquā à Deo vocarentur. patet ergo non fuisse à natura instructos, sed gratuita Dei benignitate. Quod ad verba spectat, quum dicit, *Nolo vos ignorare*, subaudiēdum est, quid rectum sit, quale sit vestrum officiū, aut aliquid simile: & spiritualia vocat spirituales gratias, de quibus postea videbimus. In sequentibus duplex est lectio: nam aliqui codices habent duntaxat ὅτι, alii addunt ὅτε. Prius significat, Quòd expositiuum: secundum significat Quādo. atque hæc lectio longè melius quadrat. Cæterùm præter hanc varietatem, alioqui perturbata est constructio, sed tamen clarus est sensus. Ad verbum sic est, Scitis quòd quum Gentes eratis, ad simulachra muta prout ducebamini sequentes: sed reddidi fideliter Pauli mētem. *Simulachra muta* posuit pro sensu motúque carentibus. Ex hoc loco discamus quanta sit humanæ mentis cæcitas, quum Spiritus sancti illustratione destituitur, quòd obstupescit ad muta idola, nec altius potest assurgere in Deo quærendo: imò instar pecudis agitur à Satana. Gentes hîc eodem sensu nominat, quo ad Ephesios 2.11, Eratis aliquando, inquit, Gentes, absque Deo, alieni à spe salutis, &c. Fortè etiam ab oppositis ratiocinatur, Si nunc Deo se minus dociles præbeant, postquam eos verbo suo & Spiritu regendos suscepit, quàm olim ad sequendos Satanæ impulsus procliues fuerunt & morigeri.

3 *Quamobrem notum vobis facio.* Postquam proprio ipsorum experimento eos commonefecit, proponit generalem doctrinam, quā inde infert. quod enim senserant in se Corinthii, id est vniuersis mortalibus commune: vagari in errore,

errore, antequam ad veritatem reducti sint Dei beneficio. necesse est igitur nos regi à Dei Spiritu, aut perpetuò errabimus. Hinc etiã sequitur, quæcunque pertinent ad verã Dei notitiã, Spiritus sancti esse dona. Et simul argumentũ ducit à contrariis causis ad contrarios effectus. nemo potest maledicere Christo, loquens ex Spiritu Dei: ita rursum nemo Christum prædicare potest, nisi ex Dei Spiritu. *Dicere anathema Iesum*, est blasphemiã aduersus eum proferre. *Dicere Dominum Iesum*, est honorificè, & reuerenter de ipso loqui, & eius maiestatem prædicare. Quæritur hîc: quum impii præclarè interdũ de Christo & splẽdide disserant, an habeãt Dei Spiritum. Respondeo, eos proculdubio habere, quod ad affectum illum spectat: sed aliud est donum regenerationis, aliud donum nudæ intelligentiæ, qua Iudas quoque preditus fuit quum Euãgelium prædicaret. Hinc quoque perspicimus quanta sit nostra imbecillitas, qui ne linguam quidem mouere possimus ad celebrandam Dei laudem, nisi ab eius Spiritu gubernetur. Quod etiam Scriptura passim admonet, & sancti vbique fatentur: nisi Dominus os aperiat, se minimè idoneos esse eius præcones: inter alios dicit Iesa. cap. 6. 5, Ego pollutis sum labiis, &c.

4 *Diuisiones autem donorum sunt.* Symmetria Ecclesiæ, multiplici (vt ita loquar) vnitate cõstat: hoc est, dum varietas donorum ad vnum scopum tendit: sicuti in symphonia varii sunt cantus, sed tali proportione inter se temperati, vt vnum efficiant concẽtum: ergo & distincta esse tam dona quàm officia conuenit: & omnia tamen in vnum reduci. Ideo Paulus ad Roma. capite 12. varietatatem illam commendat: ne vnusquisque se temere in alterius vicẽ ingerendo, distinctionem à Domino positam confundat: iubet ergo singulos donis suis contentos, Spartam quam nacti sunt, colere, prohibet importuna affectatione fines suos egredi. Denique hortatur vt quisque cogitet quantum sibi datum sit, qualem sit sortitus mensuram, ad quid vocatus: hic verò iubet singulos in vnum cumulum cõferre quicquid habent: non supprimere Dei dona, vt quisque suo fruatur seorsum ab aliis, sed in communem ædificationem conspirare. Vtroque loco similitudinem adducit corporis humani, sed diuersis rationibus, vt videre est. Summa huc redit, non ita variè diuisas esse fidelibus gratias, vt sint distractæ: sed in distinctione esse vnitatẽ: quia vnus Spiritus sit fons omniũ donorum, vnus Deus omnium ministeriorum Dominus, & omnium facultatum author. Deus autem qui principiũ est, debet etiã esse finis. *Vnus Spiritus.* Locus hic diligenter notandus est contra faṇaticos, quibus nomen Spiritus nihil essentiale significat, sed dona tantùm aut actiones Diuinæ potentiæ. hîc autẽ Paulus clarè testatur vnam esse potentiam Dei essentialem, vnde manant omnia eius opera. Transfertur quidem subinde nomẽ Spiritus ad dona ipsa metonymicè: ideo legimus Spiritũ intelligentiæ, iudicii, fortitudinis, modestiæ: sed hîc Paulus clarè testatur, ab vno principio & iudiciũ, & intelligentiam, & mãsuetudinẽ, & alia omnia prouenire. Est enim officium Spiritus sancti, hæc conferendo in homines & distribuendo, exerere Dei potẽtiã & exercere.

5 *Vnus Dominus.* Veteres hoc testimonio vsi sunt aduersus Arrianos, ad personarum trinitatem asserendam. Hîc enim nominatur Spiritus, deinde Dominus, postremò Deus: & tribus communis eadémque operatio tribuitur: ita sub Domini nomine Christum intelligebant. Sed ego quanquam facilè patior sic intelligi, video tamen nimis infirmum esse argumentum, siquis os velit obstruere Arrianis: nam inter vocabula *Ministeriorum* & *Domini* est relatio. Ministeria, inquit Paulus, sunt diuersa: sed Deus est vnus, cui seruire nos oportet, quocũque ministerio fungamur. Hæc igitur antithesis simplicem sensum demonstrat. vt nimis coacta sit ad Christum restrictio.

6 *Deus vnus qui operatur.* Vbi nos *facultates* vertimus, Græcè est ἐνεργήματα: quæ vox habet allusionem ad verbum Operatur: sicuti Latinis Effectus & verbũ Efficere. Intelligit Paulus, tametsi diuersis virtutibus polleãt fideles, eas omnes proficisci ab vna Dei virtute. proinde hoc loco Efficere omnia in omnibus, non extenditur ad vniuersalẽ Dei prouidentiam: sed ad munificen-

tiam qua nos prosequitur. dum vnumquenque dignatur aliqua gratia. Summa est, nihil bonum aut laude dignum extare in hominibus, nisi à solo Deo. quare hîc intempestiuè quæstio mouetur, quomodo Deus in Satana & reprobis agat.

7 *Vnicuique autem datur manifestatio spiritus.* Nunc finẽ ostendit, in quem destinauerit Deus sua dona: non enim nobis frustra ipsa largitur, nec vult ostentationi seruire. ergo quærendus est vsus. Respondet Paulus πρὸς τὸ συμφέρον, hoc est, vt Ecclesia fructum inde percipiat. *Manifestatio Spiritus* potest accipi tam pasſiuè, quã actiuè: pasſiuè, quia vbi est prophetia, aut scientia, aut aliud donum, illic apparet Dei Spiritus: actiuè, quia Spiritus Dei quum aliquo dono nos instituit, reserat suos thesauros, vt ea nobis patefaciat quæ alioqui occulta & clausa erant. secunda expositio magis cõuenit. Durius est quod ait Chrysostomus, & coactius: ideo sic vocari, quoniam infideles non nisi visibilibus miraculis Deum agnoscant.

8 Huic quidem per Spiritum datur sermo sapientiæ, alteri datur sermo cognitionis, secundum eundem Spiritum.

9 Alii fides in eodem Spiritu, alii dona sanationum in eodem Spiritu,

10 Alii facultates potentiarum, alii autem prophetia, alii autem discretiones spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio linguarum:

11 Porrò omnia hæc efficit vnus & idem Spiritus, distribuens seorsum cuique prout vult.

12 Quemadmodum enim corpus vnũ est, & membra habet multa: omnia autem membra corporis vnius quum multa sint, corpus autem est vnum: ita & Christus.

13 Etenim per vnum Spiritum nos omnes in vnum corpus baptizati sumus, siue Iudæi, siue Græci: siue serui, siue liberi: & omnes in vno Spiritu potum hausimus.

8 *Huic quidem.* Nunc distributionẽ adiungit, hoc est, species recenset: non quidem omnes, sed quæ sufficiunt ad præsens institutum. Pollent, inquit, fideles diuersis donis, sed vnusquisque quod habet referat acceptum Spiritui Dei: effundit enim sua dona sicuti sol huc & illuc radios suos spargit. Quod ad differentiam istorum donorum pertinet: scientia vel cognitio & sapientia variè in Scripturis sumũtur: sed hîc accipio tanquam minus & maius, sicut ad Colossenses, cap. 2. 3, vbi etiã iunguntur, quũ tradit Paulus recõditos esse omnes thesauros in Christo: sapientiæ & scientiæ. Scientia ergo, rerum sacrarum intelligentiã mihi significat: sapientia verò eius consummationem. Aliquando prudentia quasi media inter ipsas ponitur: & tunc peritiam applicandæ ad vsum aliquem intelligentiæ significat. Sunt quidem valde affines, sed tamen vides in cõiunctione discrimen. sit ergo sciẽtia mediocris cognitio: sapientia verò reuelationes magis arcanas & sublimes contineat. *Fidei* nomẽ hîc pro fide particulari capi, ex contextu postea patebit. Fides particularis est quæ non totũ Christum in redemptionem, iustitiam, & sanctificationem apprehendit: sed quatenus tantùm in eius nomine eduntur miracula. talem habuit Iudas, & per eam miracula etiam edidit. Chrysostomus paulò aliter distinguit, fidẽ appellãs signorum, non dogmatũ: quod tamen à priore sensu non admodum discrepat. *Donum sanationum* quale sit, nemo ignorat. *De facultatibus potentiarum,*

vel

vel *operationibus virtutum* (vt alii vertunt)magis ambigitur. huc tamen inclino, virtutem esse quæ aduersus dæmones exercetur, itẽ aduersus hypocritas: quum ergo Christus & Apostoli imperio cohibuerunt dæmones aut fugarunt, fuit ἐνέργημα istud:itẽ quũ Paulus Magum excæcauit, quum Petrus Ananiam & Saphirã prostrauit mortuos solo verbo. Dona igitur sanationis & miraculorũ Diuinæ bonitati seruiunt: hoc autem postremũ seueritati ad Satanam destruendum. *Prophetiæ* nomine singularem intelligo & eximiam dotẽ arcanæ Dei voluntatis explicandæ: vt Propheta sit tanquam Dei internuntius ad homines. cur ita sentiam, fusius deinde reddẽda erit ratio. *Discretio Spirituum* fuit perspicacia in dignoscendis hominibus, qui se aliquid esse profitebantur. non loquor de naturali prudentia quam sequimur in diiudicando: sed erat peculiare lumen, quo nonnulli Dei dono pollebãt. Hic erat vsus, ne laruis aut inani prætextu fallerentur: sed illo spirituali iudicio, tanquam nota, veros Christi ministros discernerent à falsis. *A linguarũ cognitione* differebat *interpretatio*: quòd qui illa præditi erant, sæpe non tenebãt linguam eius Gentis cum qua agendum erat. Interpretes linguas extraneas vernaculo idiomate reddebant. Has dotes non labore nec studio sibi tunc comparabãt: sed habebant mirifica Spiritus reuelatione.

11 *Vnus & idẽ Spiritus distribuens.* Vnde sequitur, perperam facere qui nulla communicationis cura dissipant sanctam illam harmoniã, quæ suis demum omnibus numeris aptè constat, vbi eiusdem Spiritus ductu omnes in vnum conspirant. Iterum ad vnitatem reuocat Corinthios, quum admonet omnes ab vno fonte hausisse quicquid habent: sed docet simul, neminem tantum habere, vt sibi ipse sufficiat, nec indigeat ope aliorum. Id enim significat his verbis, *Distribuens seorsum cuique prout vult*: distribuit ergo nobis Spiritus Dei, vt in commune conferamus: nulli totum largitur, nequis sua sorte contentus, ab aliis discessionem faciat, viuatque sibi soli. Eodem pertinet aduerbium Seorsum, quia magnopere refert, discrimen quo nos Deus vltro citroque conciliat, probè tenere. Iam dum Spiritui voluntas tribuitur, & quidem cum imperio coniuncta: hinc colligere licet, Spiritum vere & proprie Deum esse.

12 *Quemadmodum enim corpus vnum est.* Nunc simile corporis humani adducit, quo etiam ad Romanos 12.4, vtitur: sed in diuersum finem, vt suprà iam dixi. Illic vnumquenque sua vocatione contentum esse iubet, non autem in alienos fines transilire: vt multos ambitio, curiositas, aut quæuis alia cupiditas impellit ad amplectendum plusquam expediat: hîc verò fideles hortatur, vt mutua donorum collatione inter se cohæreant: neque enim à Deo illis collata esse, vt suo quisque seorsum fruatur: sed vt alius alium iuuet. Cæterùm hoc vsitatum est, quamlibet hominum societatem aut collegiũ vocari corpus: sicuti ciuitas vna corpus efficit, senatus item & plebs. Et Menenius Agrippa olim quum plebẽ Romanã à senatu dissidentem reconciliare vellet, apologum protulit non absimilem ab hac Pauli doctrina. verùm inter Christianos longè alia est ratio: neque enim corpus politicũ dũtaxat efficiũt: sed sunt spirituale & arcanũ Christi corpus: queadmodum etiam Paulus subiungit. Sensus ergo est, Tametsi mẽbra corporis sunt varia, & functionibus differunt: sunt tamen ita inter se connexa, vt in vnum coalescant. ergo nos qui mẽbra sumus Christi, quanquam variis dotibus pollemus, debemus tamen spectare ad illam coniunctionem quam habemus in Christo. *Ita & Christus.* Christi nomen in locum Ecclesiæ substituitur: quia non ad vnigenitum Dei Filium, sed ad nos aptanda similitudo fuit. Locus plenus eximiæ consolationis, quòd Ecclesiã vocat Christum: hoc enim honore nos dignatur Christus, vt nolit tantùm in se, sed etiam in mẽbris suis censeri & recognosci. Ideo Ephes. 5.26.27, dicit idẽ Apostolus, Ecclesiam esse illius complementum, acsi diuisus à suis membris, quodammodo mutilus foret. Et sanè (vt eleganter alicubi tractat Augustinus) quum in Christo vitis simus fructifera: extra ipsum quid nisi arida sarmenta sumus? In hoc verò sita est nostra consolatio, quòd sicut & ipse & Pater vnum sunt, ita & nos vnum cum eos sumus.

vnde hæc nominis communicatio.

13 *Etenim per vnum Spiritum baptizati.* Probatio est ab effectu Baptismi. Inserimur, inquit, per Baptismum in Christi corpus, vt mutuo nexu, tanquam membra, simus simul colligati, & viuamus vnam vitam: ergo qui vult in Ecclesia Christi manere, necesse est vt hanc societatem colat. Loquitur autem de Baptismo fidelium qui per gratiam Spiritus est efficax. multis enim literalis tantùm est Baptismus symbolum absque effectu: sed fideles rem simul percipiunt cum Sacramento: adeóque respectu Dei semper hoc verum est, Baptismum insitionem esse in corpus Christi: quia Deus nihil illic figurat, nisi quod paratus est implere, modò simus ipsi capaces. Et optimũ temperamẽtum tenet hîc Apostolus, quum hanc quidem Baptismi naturam esse docet, nos coadunare in Christi corpus: nequis tamen externo symbolo hoc fieri imaginaretur, addit esse opus Spiritus sancti. *Siue Iudæi, siue Græci.* Has species expresſit, vt significaret nullum conditionis discrimẽ obstare sacræ vnitati quam commendat. Idque commodè & opportunè addidit, quia æmulatio tunc ex iis fontibus manare potuit, quòd non libenter æquabant sibi Iudæi Gentes: atque vt quisque aliis præstabat, gradum suum retinendo, procul se submouebat à fratribus. *Omnes in vno Spiritu potum hausimus.* Ad verbum est, in vnum Spiritum potati sumus. sed apparet, ne duæ voces ἐν & ἐν simul inciderent, Paulum consulto mutasse ἐν in εἰς: quod frequẽter facere solet. Potius ergo repetit, Spiritus Christi virtute nos potari, quàm intelligit eundem hausisse Spiritum. Incertum porrò est, de Baptismóne an de Cœna hîc loquatur. Mihi magis placet de Cœna intelligi, quia facit mentionem potus: non enim dubito quin ad signi analogiam alludere voluerit. Potui verò & Baptismo nulla congruentia. Tametsi autem calix non nisi dimidia pars Cœnæ est, in eo tamen nihil est incõmodi: quia frequens est Scripturæ vsus, synecdochicè loqui de Sacramentis. suprà capite decimo, omisso calice panem nominauit tantùm. Sensus ergo erit, Participationem calicis huc spectare, vt eundem spiritualem potum hauriamus omnes. Bibimus enim illic sanguinem viuificum Christi, vt communẽ habeamus cum ipso vitam: quod fit dum Spiritu suo viuit in nobis. Fideles ergo docet simul atque per Baptismum Christi initiãtur, iam imbui mutuæ vnitatis colendæ studio: deinde vbi sacram Cœnam percipiunt, gradatim rursus ad eandẽ vnitatẽ deduci, quia eodẽ simul potu reficiãtur.

14 *Etenim corpus non est vnum membrum, sed multa.*

15 *Si dixerit pes, Quoniam non sum manus, non sum ex corpore: an propterea non est ex corpore?*

16 *Et si dixerit auris, Quia non sum oculus, non sum ex corpore: an propterea non est ex corpore?*

17 *Si totũ corp⁹ oculus, vbi auditus? si totũ audit⁹, vbi olfactus?*

18 *Nunc verò Deus posuit membra, vnumquodque ipsorum in corpore prout voluit.*

19 *Quòd si essent omnia vnum membrum, vbi corpus?*

20 *At nunc multa quidem membra, vnum autem corpus.*

21 *Nec potest oculus dicere manui, Ego te opus non habeo. Nec rursum caput pedibus, Vobis opus non habeo.*

22 *Quin potius, quæ infirmiora corporis membra videntur esse, necessaria sunt:*

23 *Et quæ iudicamus viliora esse in corpore, his abundantiorem*

tiorem honorem circũdamus: & quæ minus honesta sunt in nobis, plus decoris habent.

24 *Quæ autẽ decora sunt in nobis, non habent opus: sed Deus contemperauit corpus, tribuens honorem abundantiorem opus habenti.*

25 *Vt ne dissidium esset in corpore, sed vt membra alia pro aliis inuicem eandem solicitudinem habeant.*

26 *Et siue patitur vnum membrũ, compatiuntur omnia membra: siue glorificatur vnum membrũ, congaudent omnia membra.*

27 *Vos autem estis corpus Christi, & membra ex parte.*

15 *Si dixerit pes.* Est ἐπεξεργασία superioris sententiæ, hoc est, expolitio cum aliqua amplificatione, quæ illustret rem breuiter antè dictam. Porrò hæc omnia respondent apologo Menenii Agrippæ. Si oriatur in corpore dissidiũ, vt pedes negent officium suum reliquo corpori, vẽter etiam, & oculi, & manus: quid tandem fiet? nónne sequetur totius corporis interitus? Quanquam vnum propriè hîc vrget Paulus: singula membra suo loco & gradu contenta esse debere, neque aliis inuidere: siquidem excellentiora membra cum iis comparat, quibus minus inest dignitatis. Oculus enim altiorem honoris gradum obtinet in corpore, quàm manus: item manus quàm pes. Verùm si manus inuidia incitatæ, officium facere detrectent: an hoc patietur natura? an audietur manus, vt à reliquo corpore abstrahatur? *Non esse de corpore,* hîc significat non habere vllam communicationem cum aliis membris: sed viuere sibi, ac seruire proprio commodo. An ergo, inquit Paulus, manui licebit negare aliis membris suum officium, quia oculis inuideat? Hæc de corpore naturali dicta sunt: sed applicari ad membra Ecclesiæ debent, ne ambitio aut praua æmulatio ac inuidentia, malignitatis inter nos causa sit, ne qui inferiore loco subsidet, suam operã maioribus grauetur impendere.

17 *Si totum corpus oculus.* Stultam illam æmulationem æqualitatis refutat ab impossibili: si appetãt, inquit, omnia membra oculi honorem, ita fiet vt pereat totũ corpus. est enim impossibile, corpus incolume manere & saluum, nisi diuersæ sint membrorum facultates, & mutua vltro citróque actio. Pugnat ergo æqualitas cum salute corporis, quia confusionẽ generat quæ affert præsens exitiũ. Quanta ergo insania erit si membrum vnum, potius quàm alteri cedat, in suum & corporis interitum cõspiret?

18 *Nunc verò Deus posuit.* Aliud argumentum ab ordinatione Dei. placuit ita Deo corpus variis membris constare, membra diuersis officiis & dotibus pollere. membrum igitur quod sua statione contentum non erit, gigantum more cum Deo bellum geret. Pareamus ergo ordini quem Deus ipse instituit, ne frustra eius voluntati resistamus.

19 *Si essent omnia vnum membrum.* Significat Deum non temerè nec abs re attribuisse membris diuersa dona, sed quoniam ita necesse erat ad corporis conseruationem: fore enim confusum & dissipatũ chaos, si tollatur talis symmetria. quo maiore studio subiicere nos debemus Dei prouidentiæ, quæ tam appositè omnia in commune bonum nostrum disposuit. Membrum vnum accipitur pro massa vnius formæ, & quæ nulla varietate distincta sit. nam si in talem massam corpus nostrum Deus conflaret, inutilis esset congeries.

20 *Multa mẽbra, vnum corpus.* Sæpius hoc inculcat, quoniam illic totius quæstionis status consistit: nempe eiusmodi esse corporis vnitatem, quæ nisi membrorum diuersitate contineri nequeat: & sic membra differre inter se officiis & facultatibus, vt mutuam inter se colligationem habeant ad corpus vnum conseruandum. Nullum ergo cor-

pus sine multiplici membrorum symmetria statum suũ retinere docet, vt sciamus tam publicæ quàm priuatæ saluti consulere, dum quisque suis partibus fungitur.

21 *Nec potest oculus dicere manui.* Hactenus docuit quale sit viliorũ membrorum officium: nempe impendere corpori suam operam, nec membris excellentioribus inuidere: nunc econuerso de membris dignioribus præcipit, ne inferiora contemnãt quibus carere nequeunt. Oculus manum antecellit, non tamen eam despicere potest, aut illi tanquam inutili insultare: & ab vtili argumentatur hoc fieri debere. Quæ minoris æstimantur, magis sunt necessaria. ergo vt saluum sit corpus, ea contemni non oportet. *Infirmiora* hîc posuit pro Contemptis: sicut 2. Cor.12.9 quum se gloriari dicit in suis infirmitatibus, hoc nomine designat quæ eum contemptibilem abiectúmque reddebant.

23 *Quæ minus honesta sunt.* Secundum argumentum, quòd membri vnius probrum, in commune totius corporis dedecus redundat, quod ex solicitudine apparet quam in velandis minus honestis partibus adhibemus. Quæ decora sunt, inquit, ascititio ornamento non indigent: sed partes vel pudendæ vel minus decoræ maiore studio à nobis curantur. cur istud, nisi quòd eorum pudor communis foret totius corporis ignominia? *Circundare honorem,* est tegumentũ imponere ornamenti causa, vt membra quæ turpiter paterẽt, lateãt honestè.

24 *Sed Deus contemperauit corpus.* Iterum repetit quod semel dixerat, sed expreßius: Deum hãc symmetriam ordinasse, idque in vtilitatem totius corporis, quia aliter permanere in statu nequeat. Nam vnde id, vt membra omnia de honestate membri parum decori sponte sint solicita, & ad tegẽdam eius turpitudinẽ conspirent? hæc illis à Deo indita est inclinatio. quia sine hoc temperamento dißidium mox in corpore nasceretur. Vnde apparet non tantùm labefactari corpus, & peruerti naturæ ordinem, sed Dei authoritatem palàm conuelli, simulac quispiam plus vsurpat quàm sibi datum est.

26 *Sine patitur vnum membrũ.* Talis συμπάθεια, inquit, in corpore humano visitur, vt vnicuique membro, siquid incommodi sentiat, reliqua omnia condolescant, vt congaudeant bono. ergo illic nec inuidiæ locus est, nec contemptui. *Glorificari* hîc latè capitur, pro Bene habere & fœliciter. Nihil autem ad fouendum consensum hac communitate aptius, vbi quisque aliorum bonis tantundem se ditari, & penuria se minui agnoscit.

27 *Vos autem estis corpus Christi.* Ergo quæ de corporis humani natura & statu dicta sunt, ad nos debent accommodari: neque enim tantùm ciuilis societas sumus, sed insiti in Christi corpus, alii sumus verè aliorum membra. quicquid igitur quisque nostrum habet, sibi in communem fratrum ædificationem datum sciat: ideóque conferat in medium, neque intus veluti sepultum premat, aut quasi proprio fruatur. qui excellit maioribus gratiis, non fastu elatus alios despiciat: sed cogitet nullum esse tam pusillum qui non sit vsui. Sicuti reuera infimus etiam piorũ pro sua tenuitate fructificat, nequod sit inutile in Ecclesia membrũ. Qui non pollent tanto honore, non inuideãt maioribus, neque suum illis obsequium detrectẽt, sed teneant stationem in qua sunt collocati: sit mutuus amor, mutua συμπάθεια, mutua solicitudo: moueat nos communis vtilitas, ne malignitate, aut inuidia, aut superbia, aut vllo dißidio Ecclesiã perdamus: sed potius singuli in eius consecrationem pro sua virili incumbãt. Amplum argumentum & splendidum: verùm mihi sufficit indicasse qualiter applicanda sit superior similitudo ad Ecclesiam. *Membra ex parte.* Chrysostomus hanc particulam additam putat, quia non essent Corinthii vniuersalis Ecclesia: qui sensus mihi videtur coactior. Aliquando putaui notam esse improprietatis, sicuti Latini dicunt Quodammodo: sed dum propius omnia expendo, potius refero ad illam membrorum diuisionem cuius meminerat. Membra igitur ex parte sunt, sicut cuique attributa est sua portio & finitum officiũ. Ad hunc sensum contextus ipse nos ducit, ita Ex parte & In solidum erunt inter se opposita.

28 Et alios quidem posuit Deus in Ecclesia, primùm Apostolos, deinde Prophetas, tertiò Doctores, postea Potestates, deinde dona sanationum, opitulationes: gubernationes, genera linguarum.

29 Nunquid omnes Apostoli? nunquid omnes Prophetæ? nūquid omnes Doctores? nunquid omnes Potestates?

30 Nunquid omnes dona habent sanationum? nūquid omnes linguis loquuntur? nunquid omnes interpretantur?

31 Sectamini autem dona potiora.

Initio capitis de facultatibus loquutus est, nunc incipit de officiis disserere, quem ordinem diligenter notare conuenit. Neque enim Dominus ministros instituit, nisi prius instruxerit necessariis donis, aptósque reddiderit ad munus suum exequendum. vnde colligendum est fanaticos esse, malóque spiritu impelli, qui facultate destituti irrūpunt in Ecclesiam: queadmodum multi impulsum Spiritus iactitant, & arcana Dei vocatione gloriantur: interea sunt indocti & penitus rudes. atqui hic est ordo naturalis, vt dona ministeriū ipsum præcedant. Sicuti ergo superius docuit, quicquid singulis datum esset à Deo in medium debere conferri: ita nunc sic distributa esse officia commemorat, vt coniunctis studiis omnes Ecclesiam simul ædificent: & quidem singuli pro sua mensura.

28 *Primum Apostolos.* Non recēset omnes species, neque etiam opus fuit: tantùm enim voluit exempla proponere. Quarto capite ad Ephesios versu 11, plenior est enumeratio munerum quæ ad perpetuum Ecclesiæ regimen requiruntur. Rationem illic dicam, si Dominus eousque peruenire dederit: quanquā ne illic quidem omnia nominat. Quod ad præsentem locum spectat, notādum est ex officiis quæ hîc Paulus nominat, alia esse perpetua, alia tēporalia fuisse. Perpetua sunt quæ Ecclesiæ regimini sunt necessaria: temporalia verò quæ initio ad fundandam Ecclesiam & erigendum Christi regnum destinata, paulò pòst desierunt. Ex priori genere est officium Doctoris: ex secundo officium Apostoli. nam Apostolos creauit Dominus vt Euangelium spargerent per totum orbem: nec singulis attribuit certos fines aut parochias: sed quocunque venissent, fungi legatione voluit apud omnes Gentes & linguas. In quo ab illis differūt Pastores qui suis Ecclesiis quodammodo alligantur. Pastor enim non habet mandatum prædicādi per orbem vniuersum Euangelii, sed curandæ Ecclesiæ quæ eius fidei cōmissa est. Ad Ephesios, Euangelistas subiungit Apostolis: præterit hoc loco. Transit enim statim à primo gradu ad Prophetas: quo nomine intelligit (meo quidē iudicio) non eos qui dono vaticinandi pollerēt: sed qui singulari non modò interpretandæ, sed etiam in præsentem vsum prudenter accommodandæ Scripturæ gratia pollerent. cur ita sentiam, hæc causa est, quòd prophetiā præfert aliis omnibus donis, quia plus ædificationis afferat: quod elogium in rerum futurarum prædictionem minimè cōpeteret. Deinde quum definit Prophetæ munus, vel saltem tractat quid præcipuè agere debeat, dicit eum incumbere in cōsolationem, exhortationem & doctrinam. hæc autē à vaticiniis sunt distincta. Sint ergo nobis hoc loco Prophetæ, primùm eximii Scripturæ interpretes: deinde non vulgari prudētia & dexteritate præditi ad circunspiciendā præsentem Ecclesiæ necessitatē, vt apposite loquātur: & hac ratione quasi Diuinæ volūtatis internūtii. Inter eos & Doctores hoc potest notari discriminis, quòd Doctorum munus in eo cōsistit, vt sana dogmata retineantur ac propagētur, quo maneat in Ecclesia religionis puritas. quanquā variè accipitur etiā hoc nomen: & hic fortasse Pastorē magis significat, nisi fortè malis generaliter accipere pro omnibus qui

docēdi facultate sunt instructi: qualiter Actorū 13.1, vbi etiam Lucas ipsos Prophetis coniungit. Cur autem non assentiar aliis qui totum Prophetæ munus in Scripturæ interpretatione includunt, hæc est ratio: quòd Paulus numerum præscribit duorum aut trium qui loqui debeant, ídque ordine: quod nudæ Scripturæ interpretationi non conueniret. Denique ita sentio, Prophetas dici qui vaticinia, minas, promissiones, & totam Scripturæ doctrinam dextrè ac peritè ad præsentem Ecclesiæ vsum applicando, Dei voluntatem patefaciunt. Siquis dissentiat, facilè patior: neque rixas propterea excitabo. Est enim difficile iudicare de donis & muneribus, quibus tandiu orbata fuit Ecclesia: nisi quòd vestigia tantùm vel vmbræ adhuc apparent. De *Potestatibus* & *Dono sanationum* dixi capite 12. nisi quòd obseruandum est, non tam de ipsis donis hîc fieri mentionem, quàm de administratione. Quoniam hîc officia recenset Apostolus, non recipio quod ait Chrysostomus, ἀντιλήψεις, hoc est, subsidia vel opitulationes consistere in sustinendis infirmis. Quid igitur? aut certè tam munus quàm donū olim fuit, quod nobis hodie est incognitum: aut ad diaconiam pertinet, hoc est, curam pauperum. atque hoc secundum mihi magis arridet. Duas autem diaconiæ species ponit ad Romanos 12.7, de quibus illic tractaui. *Gubernationes* interpretor Seniores, qui præsides erāt disciplinæ. Habuit enim prima Ecclesia suum Senatū, qui plebem in morum honestate contineret. quod indicat Paulus 1.Tim.5.17, quum duplicem ordinem presbyterorum ponit. Ergo gubernatio ex presbyteris constabat, qui grauitate, experientia, authoritate præ cæteris valebant.

Sub *generibus linguarum* comprehendit tam notitiam linguarum quàm gratiam interpretandi. Erant autem duæ facultates distinctæ: quia interdum quispiam pluribus loquebatur linguis, qui tamen idioma non tenebat eius Ecclesiæ cum qua erat negotium. hunc defectum supplebant interpretes.

29 *Nunquid omnes Apostoli.* Fieri quidem potest vt vnus aliquis pluribus donis sit instructus, & duas functiones ex iis quas retulit, sustineat: neque verò in eo quicquam est absurdi. Verùm scopus Pauli est, primùm neminem sic abundare omnibus, vt sibi sufficiat, neque desideret aliorum operam: deinde sic distributas esse tam functiones quàm dotes, vt nullum membrum sit totum corpus: sed singula in commune conferendo suam portionem, corpus integrū & perfectum constituere. Vult enim hîc tollere Paulus superbiendi occasionem, prauas æmulationes, fastum & fratrum contemptū, malignitatem, ambitionē, & quicquid est tale.

31 *Sectamini dona potiora.* Posset etiam verti, Magni æstimatæ: nec malè huic loco quadraret. quanquam ad sensum parum interest. hortatur enim Paulus Corinthios vt ea potissimùm dona in pretio habeant vel appetant, quæ plurimùm ad ædificationē valent. Nam hoc regnabat inter eos vitium, quòd ostentationi magis quàm vtilitati studebant. ideo prophetia negligebatur, linguæ autem resonabant magna cum pompa exiguo fructu. Neque tamen alloquitur singulos, quasi vellet ad prophetiam adspirare vnumquenque, vel ad Doctoris munus: sed tantùm ædificationis studium illis commendat: vt quæ maximè conducunt, illis diligentius incumbant.

CAP. XIII.

1 *ET adhuc excellentiorem viam vobis demonstro. Si linguis hominum loquar & Angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum tympanum sonans, aut cymbalum tinniens.*

2 *Et, si habeam prophetiam, & nouerim mysteria omnia, omnémque scientiam, & si habeam omnem fidem, adeò vt montes loco dimoueam: charitatem autem non habeam: nihil sum.*

3 *Et si*

3 Et si insumam in alimoniam omnes facultates meas, & si tradam corpus meum vt comburar: charitatem autem non habeam, nihil mihi prodest.

Quū tam inepta esset capitis sectio, facere non potui quin mutarem, præsertim quū non possem aliter commode interpretari. quid enim attinebat mutilam sententiam superioribus attexere, quæ sequentibus tam apte cohæret, imò perficitur? Et credibile est librariorum errore id fuisse factum. vtcūque sit, postquam iusserat ædificationis præcipuam haberi rationem: nunc profitetur se ostensurum aliquid maius: nempe omnia esse exigenda ad charitatis regulam. hæc igitur excellentissima est via, si charitas omnium nostrarum actionū sit moderatrix. Ac principio quidem sumit, omnes virtutes nihil esse absque charitate: nihil enim tam esse præclarū aut eximium quod non vitietur coram Deo, si absit charitas. Neque hîc aliud docet quàm 1. Tim. 1. 5, quum pronuntiat ipsam esse finem Legis, & perfectionis vinculum: item Col. 3. 14 quum totam piorum sanctitatem in ea cōstituit. quid enim aliud tota secunda Legis tabula Deus à nobis requirit? Non est igitur mirum si omnia nostra opera inde æstimentur, dum manare apparet ex charitate. non mirū etiam si tunc demum constet eximiis alioqui dotibus suum pretium, vbi ad charitatem referuntur.

1 *Si linguis hominum loquar.* Incipit à facundia: quæ donum quidem est per se nobile, sed hominē minimè Deo commendat, remota charitate. *Angelorum* linguā hyperbolice posuit pro singulari aut eximia. quanquam de linguarū diuersitate potius interpretor: quam magni faciebant Corinthii, ambitione non fructu omnia metientes. Teneas, inquit, non tantùm omnes omnium hominum linguas, sed etiam Angelorum: non est tamē quòd putes te coram Deo pluris censeri quàm cymbalum, nisi charitatem habeas.

2 *Et si habeam prophetiam.* Huius quoque, quam tamē aliis omnibus prætulerat, dignitatem in nihilum redigit, nisi charitati seruiat. *Nouisse omnia mysteria*, posset videri exegeticè additum ad prophetiam: sed quia proxime sequitur *Scientia*, quam seorsum prius nominauit: vide nunquid Mysteriorum notitia hic loco Sapientiæ ponatur. Ego sicuti asserere id non ausim, ita in hanc opinionem facile inclino. Hæc *Fides* de qua loquitur, est particularis: quod patet ex particula continuò adiecta, *Adeo vt montes transferam.* proinde nihil faciunt Sophistæ, dum hoc loco abutuntur ad extenuandam fidei virtutem. Quum ergo vocabulum Fidei sit πολύσημον, prudentis est lectoris obseruare qua significatione sumatur. Paulus autem (quemadmodum iam dixi) est sui interpres, qui fidem hîc ad miracula restringit. Ea est quam vocat Chrysostomus signorum, nos particularem: quia non apprehendit totum Christum, sed tantùm potentiā in edendis miraculis. ideóque interdum in homine esse potest absque Spiritu sanctificationis, qualiter fuit in Iuda.

3 *Et si insumā omnes facultates.* Hoc quidem summa laude dignum est, si per se censeatur. sed quoniam ex ambitione fluit sæpe largitio, non ex vera munificentia: vel etiā qui liberalis est, reliquis partibus charitatis est vacuus (siquidem liberalitas etiam interior, vna tantùm pars est charitatis) fieri potest vt opus alioqui tam laudabile, speciosum quidē sit in hominum conspectu, & laudetur: coram Deo tamen pro nihilo ducatur. *Et si tradam corpus meum.* De martyrio haud dubiè loquitur: quod est facinus omnium pulcherrimum & præstantissimum. quid enim admirabilius est hac tam inuicta animi fortitudine, vt quis vitam pro Euangelii testimonio profundere non dubitet? Hoc tamē ipsum quoque Deus pro nihilo reputat, si vacuus sit animus charitate. Genus supplicii quod commemorat, non ita vulgare erat tunc aduersus Christianos. gladiis enim magis quàm flammis grassatos tūc fuisse tyrannos legimus, ad perdendam Ecclesiam: nisi quòd Nero etiam incendiis sæuit. Sed videtur Spiritus hic per os Pauli de futuris persequutionibus vaticinatus fuisse. verùm illud est parer-

gon. Caput huius loci est, quia charitas vnica est operum regula, & vnica in recto donorum Dei vsu moderatrix: nihil sine ipsa probari Deo, quamlibet hominum opinione splẽdidum. Nam speciem virtutum omnium absque illa fucum esse, vanum esse crepitum, pretium non esse vnius pili, denique fœtere & displicere. Quod autẽ hinc Papistæ inferunt, pluris ergo esse fide charitatem ad nos iustificãdos: postea refutabimus, nunc pergendum in contextu.

4 *Charitas patiens est, benignè agit, charitas non æmulatur, charitas non agit insolenter, non inflatur:*

5 *Non agit indecẽter, non quærit sua ipsius, non prouocatur, non cogitat malum:*

6 *Non gaudet ob iniustitiam, congaudet autem veritati.*

7 *Omnia fert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet.*

8 *Charitas nunquam excidit: siue prophetiæ abolebuntur, siue linguæ cessabunt, siue scientia destruetur.*

4 *Charitas patiens est.* Nunc charitatem ab effectis cõmendat, vel à fructibus. quãquam hæc elogia non tantùm ad eius commendationem spectant: sed vt intelligant Corinthii quæ sint eius officia, & qualis ipsa sit. Præcipuus tamen scopus est, quàm sit necessaria ad conseruandam Ecclesiæ vnitatem. Neque mihi dubium est quin obliquè perstringere voluerit Corinthios, dum antithesin illis proponit, in qua exaduerso sua vitia recognoscant. Primum elogiũ charitatis est, quòd multa patienter ferendo, pacem & concordiam alat in Ecclesia. huic proxima est secunda virtus, mansuetudo ac lenitas: hoc enim significat Græcũ verbum. tertia virtus, quòd æmulationem, omnium contentionum semen, corrigit. Sub *Aemulatione* inuidiam comprehendit, quod est vitium valde affine: vel potius eam æmulationem intelligit, quæ est coniuncta inuidiæ, & ex ea sæpius nascitur. Ergo vbi regnat inuidia, vbi primus quisque esse vel apparere appetit, illic nõ viget charitas. Vbi reddidi, *Non agit insolenter,* Græcè est οὐ περπερεύεται: pro quo Erasmus transtulit, Non est procax. Constat diuersas esse verbi significationes: sed quum aliquando sumatur pro Ferocire, vel insolescere præ confidentia: hic sensus videbatur præsenti loco aptior. Tribuit ergo Paulus charitati modestiam, ac frænum esse testatur ad retinendos homines ne ad ferociam prosiliant: sed placidè & compositè inter se degant: deinde addit, à superbia esse alienã. Qui ergo charitate regitur, non inflatur fastu, vt alios despiciat, sibi placeat.

5 *Non agit indecenter.* Pro quo Erasmus reddidit, Non est fastidiosa: sed quum huius significationis nullum citet authorem, ego propriam & vsitatam significationem retinere malui. Sic autem interpretor, quòd charitas non exultet ostentatione inepta, aut quòd non tumultuetur: sed modũ ac decorum seruet. Atque ita rursùm perstringit obliquè Corinthios, quòd indecoro fastu gratiam omnẽ turpiter amitteret. *Non quærit sua ipsius.* Hinc colligere licet quàm non sit ingenita nobis à natura charitas: propensi enim natura sumus omnes ad amorem curámque nostri, & studium propriæ vtilitatis: imò verius huc præcipites ruimus. Tam peruersæ inclinationis remediũ est charitas: quæ facit vt præterita nostri ratione, de proximis simus soliciti, eos amemus & curemus. Porrò Sua ipsius quærere, est esse sibi addictum, & in curandis suis commodis prorsus occupari. qua definitione soluitur illa quæstio, an non Christiano liceat suam vtilitatem curæ habere. neque enim quamlibet nostri curam aut studium hîc reprehendit Paulus: sed excessum qui prouenit ex immodico & cæco nostri amore. Excessus autem in eo est, si de nobis cogitãtes, alios negligimus: aut si proprii commodi studium ab ea solicitudine quam de proximis habere nos iubet Deus, nos auocat. Subiungit,

fungit, charitatem quoque frænum esse ad rixas cohibendas: quod sequitur ex duobus primis. vbi enim mansuetudo ac tolerātia, ibi non subitò excandescūt homines, non facilè incitantur ad contentiones & certamina.

7 *Omnia fert.* His omnibus significat, charitatem nec impatientem esse, nec malignam. Ferre enim ac sustinere omnia, tolerantiæ est: credere ac sperare omnia, candoris & humanitatis. quoniam natura sumus nimium nobis addicti: hoc vitium morosos & querulos nos reddit. ita fit vt velit quisque aliorū humeris portari, subleuare alios recuset. Huius morbi remediū est charitas, quæ nos subiicit fratribus, ac docet eorum oneribus humeros supponere. Rursum quia maligni sumus natura, ideo etiam sumus suspicaces, & omnia ferè trahimus in sinistram partem. charitas verò ad humanitatem nos reuocat, vt bene & cādide sentiamus de proximis. Quum dicit Omnia, intellige quæ ferēda sunt, & eo quo decet modo. Neque enim ferenda sunt à nobis vitia, vt vel probemus blandiendo, vel conniuendo socordia nostra alamus: deinde ista tolerantia correctiones & iustas pœnas non excludit: ita etiam est de iudicii humanitate. *Credit omnia* charitas: non vt Christianus sciens ac volens imponi sibi patiatur: non vt se prudentia & iudicio priuet, quo facilius possit circūueniri: non vt discernere nigrum ab albo dediscat. Quid ergo? simplicitatem, qualiter iam dixi, & humanitatem in iudicando hic requirit: & asserit esse perpetuas charitatis comites. Ita fiet vt homo Christianus falli sua benignitate ac facilitate satius esse ducat, quàm sinistra suspicione fratrem suum grauare.

8 *Charitas nunquam excidit.* Alia charitatis excellentia, quòd perpetuò durat. meritò appetenda est ea virtus, quæ nunquam finem accipiet: ergo Charitas temporalibus donis & perituris est præferenda. Pereūt Prophetiæ, Linguæ abolentur, cessat Scientia: illis ergo eatenus præstantior est charitas, quia superstes illis desinentibus manet. Hunc locum Papistæ detorquent ad stabiliendum dogma quod ipsi nulla Scripturæ authoritate commenti sunt, mortuorum animas pro nobis orare apud Deum. Sic enim ratiocinantur, Oratio est perpetuū officium Charitatis: durat charitas in animis sanctorum qui mortui sunt: pro nobis igitur orant. Ego quanquam de hac quæstione nolim vehementius contendere, ne tamen multū lucri se fecisse putent eo concesso: paucis respōdeo ad ipsorum obiectum. Primò, etiamsi charitas semper maneat, non tamen protinus sequi, esse in cōtinuo actu, vt loquuntur. Quid enim impedit quominus Sancti tranquilla pace nunc fruentes, charitatem præsentibus officiis minimè exerceant? quid absurdi, quæso, in eo Papistæ reperient? Secundò, si negem perpetuum esse officium charitatis pro fratribus intercedere: vnde contrarium euincent? Ad intercessionem requiritur necessitatis cognitio. si diuinare de mortuorum statu licet: verisimilior est coniectura, nescire sanctos mortuos quid hîc agatur, quàm eos esse conscios nostrarum necessitatum. Imaginantur quidem Papistæ eos in reflexo lumine quod habent ex conspectu Dei, videre totum mundum: sed profanum est figmentum & prorsus Gētilitium, quod AEgyptiacam theologiam magis resipit, quàm Christianæ philosophiæ cōueniat. Quid ergo si negem Sanctos, quum ignorent conditionem nostrā, esse pro nobis solicitos? quo argumento me vrgebūt Papistæ, vt illud mihi extorqueant? Quid si dicam ita detineri & quasi absorberi Dei intuitu, vt nihil præterea aliud cogitent: quomodo probabunt hoc non esse rationi consentaneum? Quid si excipiam, charitatis perpetuitatem, cuius hic meminit Apostolus, post diem extremum fore, nihil pertinere ad tempus intermedium? Quid si dicam, mutuæ intercessionis officium nonnisi viuis & in hoc mundo degentibus mandatum esse, ideóque ad mortuos nequaquam extendi? Verùm iam plus satis est: id enim ipsum pro quo depugnant Papistæ, relinquo in medio: ne de re superuacua contentiones moueam. Operæpretium tamen fuit obiter attingere quàm parum illis suffragetur hic locus, in quo se habere putant tam validam machinam. Nobis satis sit, quod asserūt nullo Scripturæ testimonio suffultum esse: proin-

de temere & inconsideratè ab illis asseri. *Siue scientia destruetur.* Iam patet sensus verborum : sed hinc exoritur non parua quæstio, an qui in hoc modo excelluerunt, aut doctrina, aut aliis donis pares erunt idiotis in regno Dei. Primùm velim pios lectores admonitos, ne in istarum rerum inuestigatione plus iusto se torqueant. viam potius quærant qua peruenitur in regnum Dei, quàm sciscitentur quæ futura sit illic cōditio: nam & Dominus nos à tali curiositate tacēdo reuocauit. Nunc ad quæstionem respondeo, Quantum datur coniicere, & partim etiam colligere ex hoc loco possum : quū Doctrina, Linguarum cognitio, & similes gratiæ, huius vitæ necessitati seruiant, mihi non videri tunc residuas fore : sed nihil tamen iacturæ facient docti earum interitu, quia fructum ipsarum percipient, qui longè est præferendus.

9 *Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus.*

10 *At vbi venerit quod perfectum est, tunc quod ex parte est abolebitur.*

11 *Quum essem puer, vt puer loquebar, vt puer sentiebam, vt puer cogitabam: at postquam factus sum vir, aboleui puerilia.*

12 *Cernimus enim nunc per speculum in ænigmate: tunc autē facie ad faciem. nunc cognosco ex parte : tunc verò cognoscam, quemadmodum & cognitus sum.*

13 *Nunc autem manet fides, spes, charitas, tria hæc: sed maxima ex his est charitas.*

Iam probat aboleri prophetiā & reliqua eiusmodi dona : quia in subsidium infirmitatis nostræ nobis conferantur. atqui finem aliquando accipiet imperfectio: desinet igitur simul etiam donorum ipsorum vsus. quia absurdū est manere & esse superflua : ergo interibunt. Hoc argumentum prosequitur ad finem capitis vsque.

9 *Ex parte cognoscimus.* Locus hic perperam à plerisque exponitur, scientiam nondum perfectam nobis constare, similiter nec prophetiā: sed nos quotidie proficere in illis. verùm sensus Pauli est, Quòd scientiam nunc habemus & prophetiam, id esse imperfectionis nostræ causa : ergo Ex parte significat eò quòd nondum simus absoluti. Tandiu itaque locum habent apud nos cognitio & prophetia, quandiu imperfectio in nobis hæret, cuius sunt adminicula. Verum est quidem, proficiēdum nobis esse tota vita, & inchoatum duntaxat esse quicquid habemus. at videndum quid Paulus probare velit : nempe dona de quibus quæstio est, temporalia duntaxat esse. Probat autem, quia non nisi ad tempus valeat eorum vtilitas, quandiu quotidiano profectu tendimus ad scopum.

10 *Vbi venerit quod perfectum est.* Perinde est acsi diceret, Vbi peruentum ad metam fuerit, tunc cessabunt adiumenta cursus. sed retinet loquendi modum quo iam vsus fuerat, dum perfectionem opponit ei quod est Ex parte. Perfectio, inquit, adueniens abolebit quicquid imperfectioni seruit. Quando autem erit illa perfectio? incipit quidem à morte : quia tunc cum corpore multas infirmitates exuimus: sed non ante diem iudicii plena constabit, quemadmodum statim audiemus. vnde colligimus totā hanc disputationē ad intermedium tempus insciè trahi.

11 *Quum essem puer.* Similitudine quod dixit illustrat. Multa enim pueritiæ conueniunt, quæ euanescunt postea cum ætate. Exēpli gratia, Pueritiæ necessaria est pædagogia : virili ætati non congruit. Nos quantisper degimus in hoc mundo, indigemus pædagogia quadam: procul adhuc distamus à plena sapientia. Perfectio igitur quæ erit quædam spiritualis ætatis maturitas, finem pædagogiæ imponet, eiúsque appendicibus. Ad Ephesios 4.14 hortatur ne si-

mus amplius pueri : sed aliam rationem illic sequitur, de qua tunc dicemus.

12 *Cernimus nunc per speculum*. Applicatio similitudinis, Modus scientiæ quam nunc habemus, imperfectioni & quasi pueritiæ congruit: quia nondum ad liquidum cernimus regni cælestis mysteria, nec claro adhuc intuitu fruimur. Ad id notandum alia similitudine vtitur: nempe quòd non videamus nunc nisi tanquā in speculo, ideóque obscurè: quam obscuritatem intelligit nomine *ænigmatis*. Primò non dubium est quin ministerium Verbi, & quæ ad ipsum exercendum requiruntur instrumenta, speculo comparet. Deus enim, alioqui inuisibilis, hæc media ordinauit ad se nobis patefaciendum: quanquam ad totam mundi compositionem extendi etiam hoc potest, in qua relucet nobis Dei gloria : sicuti habuimus Rom. 1. 16. Et ad Heb. 11. 13, Creaturas Apostolus nominat specula, in quibus inuisibilis Dei maiestas apparet: sed quoniam hic peculiariter de spiritualibus donis agit, quæ seruiūt Ecclesiæ ministerio, súntque eius appendices, non euagabimur lōgius. Verbi inquam ministerium speculo est simile. Angeli enim neque prædicatione, neque aliis inferioribus adiumentis, neque Sacramentis indigent: alio enim Dei cōspectu fruūtur: neque in speculo tantùm suā illis faciē repræsentat De⁹, sed palàm se illis præsentē exhibet. Nos qui nondū in tantam altitudinem conscendimus, imaginem Dei speculamur qualis offertur nobis in Verbo, in Sacramentis, in toto denique Ecclesiæ ministerio. Hanc visionem AEnigmaticā hic appellat Paulus: nō quia dubia sit aut fallax, sed quia minus conspicua est, quàm quæ olim extremo die constabit. Idem aliis verbis docet in posteriore Epistola cap. 5. ver. 6, Nos quandiu in corpore habitamus, peregrinari à Domino: quia per fidē ambulamus & non per aspectū. fides ergo nostra Deū nunc intuetur tanquā absentem. quomodo? Quia eius faciē nō videt, sed acquiescit in speculi imagine, verùm vbi relicto mundo ad eum migrauerimus, ipsum tanquam propinquum & expositū oculis cernet. Quare sic habendum est, notitiam Dei quam nunc ex Verbo habemus, certam quidem esse & veracem, nihil in ea confusum aut perplexum, aut tenebricosum, sed comparatiuè ænigmaticam nominari, quia procul abest ab illa perspicua manifestatione quā expectamus: quia tunc videbimus facie ad faciem. Ita nihil pugnat hic locus aduersus alios, vbi prædicatur nunc Legis, nunc totius Scripturæ, & potissimum Euangelij claritas. Est enim aperta & nuda Dei reuelatio in Verbo (quantum nobis expedit) nec quicquam habet inuolutum (qualiter fingunt impii) quo nos suspensos teneat. sed quantula est eius visionis portio ad quam tēdimus? Itaque eius tantùm comparatione dicitur ænigmatica. Aduerbium *Tunc* potius extremū diem notat, quàm tempus statim à morte proximum. Tametsi autem differetur ad diem Christi plena visio: incipiet tamen statim à morte propinquior Dei aspectus: vbi solutæ à corporibus animæ, neque externo ministerio, neque aliis inferioribus subsidiis amplius opus habebunt. Sed Paulus (vt paulo antè admonui) anxiè de mortuorum statu non disputat, quia ad pietatem non admodum vtilis est eius cognitio. *Nunc cognosco ex parte*. Hoc est, modus scientiæ præsentis est imperfectus. sicuti 1. Ioan. 3. 2 dicitur, scire nos quidem quòd simus filii Dei, sed nōdum apparuisse, donec videbimus Deum qualis est : tunc Deum videbimus non in imagine sua, sed in seipso: vt mutuus sit quodammodo aspectus.

13 *Nunc autem manet fides, spes, charitas*. Conclusio est superiorum, charitatem reliquis donis præstantiorem esse: sed pro catalogo donorū quem ante recensuerat, cum charitate fidem & spem nunc ponit: sicuti omnia ad hanc summā referuntur. Quorsum enim totum ministerium, nisi vt in his instituamur? Ergo Fidei nomen hic latius patet, quàm antehac. perinde enim est ac si diceret, Complura quidem sunt dona & varia, sed in hunc scopum tendunt omnia, & respiciunt. Manere itaque significat, omnibus subductis, tanquam in calculo supputatorio, summam hanc restare. Neque enim manet à morte fides, quam Apostolus 2. Cor. 5. 7. aspectui opponit, & tantum ad id vsque temporis durare tradit quo peregrinamur à Domino. Nunc tenemus quid sit hoc loco fides, nempe Dei ac Diuinæ veritatis cognitio, quam per Ecclesiæ ministe-

rium

rium consequimur: vel si mauis, fides vniuersalis & propriè accepta. Spes nihil aliud est quàm fidei perseuerantia. Postquam enim Dei verbo semel credidimus, restat persistemus vsque ad rerũ complemẽtũ. proinde vt spei mater est fides, ita ab ea sustinetur ne excidat. *Maxima è his est charitas,* Nẽpe si æstimem⁹ præstantiam ab effectis quæ ante enumerauit: deinde si consideremus eius perpetuitatem. Sua enim cuique fides ac spes prodest: charitas ad alios diffunditur. Fides & spes sunt imperfectionis: charitas manebit etiam in perfectionis statu. nam si excutiam⁹ singulos fidei effectus, & cõferam⁹, reperietur in multis superior fides: quinetiã ipsa charitas, eodẽ Apostolo teste 1. Th. 1. 3. effectus est fidei: effectus autẽ sua causa proculdubio est inferior. Præterea fidei tribuitur laus insignis, quæ in charitatem non competit, quum Iohannes 1. Epist. 5. 4 prædicat esse victoriam nostram quæ vincit mundum. per fidem denique renascimur, efficimur Filii Dei, obtinemus vitam æternam, Christus in nobis habitat. Prætereo alia innumera, sed hæc pauca sufficiunt ad id probandum quod volo: fidem in multis effectis superiorem esse charitate. vnde constat hîc potiorem dici, non per omnia, sed quatenus perpetua erit: & nunc primas partes tenet in conseruanda Ecclesia. Mirum autem quantum sibi placeant Papistæ, dũ ista verba detonant, Si fides iustificat, inquiunt, ergo multo magis charitas, quæ vocatur maior. Iam quidem ex his quæ dixi, constat obiecti solutio: sed demus charitatẽ modis omnibus præcellere: qualis est ista argumentatio: quia maior est, plus valere ad homines iustificandos? Ergo Rex melius terram arabit quàm agricola, melius calceum faciet quàm sutor, quia nobilior est vtroque. Ergo homo celerius curret quàm equus, plus oneris portabit quàm elephas: quia dignitate superat. Ergo Angeli melius terram illum inabunt quàm sol & luna: quia præstantiores. Si vis iustificandi à dignitate fidei aut merito penderet, forte audiendi forent. sed non docemus fidem iustificare, quia sit dignior, aut in altiore honoris gradu: sed quia iustitiam gratis in Euangelio oblatam recipiat. Huc nihil facit aut valet magnitudo vel dignitas: quamobrem hic locus nihilo magis Papistas iuuat, quàm si fidem omnibus Apostolus prætulisset.

CAP. XIIII.

1 *SEctamini charitatem, æmulamini spiritualia, magis autem vt prophetetis.*

2 *Nam qui loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed Deo: nullus enim audit, Spiritu verò loquitur mysteria.*

3 *Cæterùm qui prophetat, hominibus loquitur ad ædificationẽ, exhortationem, & consolationem.*

4 *Qui loquitur lingua, seipsum ædificat: at qui prophetat, Ecclesiam ædificat.*

5 *Volo autẽ omnes vos loqui linguis, magis tamen vt prophetetis, maior enim qui prophetat, quàm qui linguis loquitur: nisi interpretetur, vt Ecclesia ædificationem accipiat.*

6 *Nunc autem fratres, si venero ad vos linguis loquẽs, quid vobis prodero, nisi vobis loquar aut per reuelationẽ, aut per scientiam, aut per prophetiam, aut per doctrinam?*

Sicuti prius iusserat eos sectari dona potiora, ita nunc iubet sectari charitatẽ. illa enim erat summa virtus quam se demonstraturum receperat. ergo bene sibi moderabuntur in vsu donorum, si vigeat inter ipsos charitas. tacite enim perstrin-

perstringit defectum charitatis in eo quod hactenus abusi donis fuerant.& ex superioribus colligens,vbi charitati primas non tribuunt,eos ad veram præstantiam non recta contendere: quàm stulta sit eorum ambitio admonet, qua spes eorum & vota frustatur.

1 *Aemulamini Spiritualia.* Ne obiicerent Corinthii,Deo fieri iniuriam si contemnerentur eius dona, anticipat Apostolus, testaturque sibi non esse in animo illos à donis etiam quibus abusi fuerant, abducere. quin potius illorum studium commendat: vultque in Ecclesia locum habere. Et sane quia in Ecclesiæ vtilitatem collata erant, non debuit hominum corruptela efficere, vt pro superuacuis aut noxiis abiicerentur: sed interea prophetiam præ aliis omnibus commẽdat, sicuti erat omnium vtilissima.Tenet ergo optimam rationem, nihil quod vsui sit,improbando: sed tamen hortando ne præpostero zelo,quod præcipuum est, minoribus postponant. primo autem loco statuit prophetiam. Aemulamini ergo spiritualia: hoc est, nullum donum negligite. iubeo enim vos studere omnibus:modò primum gradum obtineat prophetia.

2 *Nam qui loquitur,lingua loquitur.* Nunc ex re ipsa ostendit cur prætulerit aliis donis prophetiam. ac eam cum dono linguarum comparat: in quo verisimile est magis occupatos fuisse Corinthios, quia magis ad pompam seruiret: nam hominem audire loquentem lingua exotica, vulgò admiratiõnẽ mouet.Ergo ex principiis iam assumptis ostendit quàm sit illud peruersum, quum nihil Ecclesiam ædificet. Initio dicit, Qui loquitur lingua,Deo,non hominibus loquitur:hoc est(secundum prouerbium) Sibi canit & musis. In dictione linguæ,non est pleonasmus:qualis in illis locis,Sic ore loquuta est:itẽ,Vocémque his auribus hausi: sed idioma externum significat. Ratio cur non loquatur hominibus:quia nemo audit, nempe tãquam vocem articulatam..Audiunt enim sonum omnes, at non percipiunt quid dicatur. *loquitur spiritu*: hoc est, dono spirituali: sic enim cum Chrysostomo interpretor) *mysteria* & res occultas,ideoque nullius vtilitatis. Mysteria hic Chrysostomus accipit honorificè,pro eximiis Dei reuelationibus: ego verò in malam partem,pro ænigmatibus obscuris & inuolutis:quasi diceret,Loquitur quod nemo percipiat.

3 *Qui prophetat, hominibus loquitur.* Prophetia, inquit, omnibus est fructuosa,quum lingua thesaurus sit sub terram defossus. Quanta igitur stultitia est, tempus omnino terere in re inutili, quod autem vtilissimum esse apparet, prætermittere? *Loqui ad ædificationem*, est loqui quod doctrinam ædificando aptam contineat.Nam hoc nomen accipio pro doctrina qua instituimur ad pietatẽ, ad fidem,ad cultum timorémque Dei,& officia sanctitatis & iustitiæ. Quoniam autem plerunque opus habemus stimulis,alii autẽ afflictionibus premuntur aut imbecillitate laborant,doctrinæ addidit *Exhortationem & consolationem.* Ex hoc loco & superiore apparet,prophetiam non esse vaticinandi donum: sed quia semel illud dixi,non repeto.

4 *Qui loquitur lingua, seipsum ædificat.* Pro eo quod antè dixerat, loqui Deo,nunc dicit,Loqui sibi:quicquid autem in Ecclesia geritur, prodesse in commune debet. Facessat igitur peruersa hæc ambitio, quæ facit vt totius populi vtilitas impediatur. Adde quòd per modum concessionis loquitur Paulus: nam vbi ambitio tales ampullas proiicit, nullum intùs est proficiendi studium: sed perinde est acsi facessere iuberet Paulus ex communi cœtu ostentatores istos qui seipsos tãtùm respiciunt.

5 *Volo vos omnes linguis loqui.* Iterum testatur se non ita prophetiam anteponere,quin locum reliquum faciat linguis. quod diligenter notandum est: nam Deus nihil frustra Ecclesiæ suæ contulit: & linguarum erat aliquis vsus. Tametsi ergo peruerso ostentationis studio Corinthii illum partim superuacuum & nihili, partim etiam noxium reddiderant:tamen corruptelam hanc corrigendo, Paulus nihilominus linguas commendat, tantùm abest vt abolitas aut abiectas velit.Hodie quum plusquam necessaria sit linguarum cognitio, & Deus hoc tempore mirabili beneficio eas ex tenebris in lucem eruerit, sunt nunc magni theologi qui [illegible]

declamitent. quum certum sit Spiritum sanctum æterno elogio hic ornasse linguas, colligere promptum est quonam spiritu agantur isti censores, qui earum studium quantis possunt cõtumeliis exagitant. quanquam adhuc multum dissimilis est ratio: Paul⁹ enim quaslibet linguas comprehendit, quæ tantùm Euangelio per omnes Gentes publicando seruiebant. isti autem eas damnant linguas, è quibus tanquam à fontibus pura Scripturæ veritas est haurienda. Sequitur exceptio, non ita immorandum esse in linguis, vt prophetia negligẽtius curetur, quæ prior esse debet. *Nisi interpretetur*. Nã si accedat interpretatio, iam erit prophetia. Ne tamen intelligas Paulũ hic concedere, vt quispiam verba exotica demurmurando, Ecclesiam sine fructu detineat. quàm enim ridiculum foret, idem pluribus linguis pronuntiare nulla de causa? Sed accidit sæpe vt tẽpestiuus sit alienæ linguæ vsus: denique finem spectemus tantùm, vt ædificatio ad Ecclesiam redeat.

6 *Nunc autem si venero.* Proponit se in exemplum, quoniam in eius persona magis erat luculentum specimen. Fructum vberẽ sentiebãt Corinthii ex ei⁹ doctrina: quærit ergo quid illis profuturum sit, si linguis incognitis apud eos vtatur. Hoc experimento admonet quanto satius sit dare prophetiis operam: deinde minus odiosum erat, stultitiã hãc in sua ipsi⁹ persona quàm in aliena reprehẽdere. Ponit autem species quatuor ædificationis, reuelationẽ, scientiam, prophetiam & doctrinam. quoniã de his variæ sunt opiniones interpretũ: liceat etiam mihi coniecturam meam proponere. verùm quia coniectura solùm est, iudicium erit penes lectores. Reuelationem & prophetiam sub vno iugo pono, & hanc puto illius esse ministerium: similiter sentio de scientia & doctrina. ergo quod reuelatione consequutus est quispiam, per prophetiã dispensat. Modus communicandæ scientiæ, doctrina est. ita Propheta, interpres erit & minister reuelationis: quod definitioni superius à nobis positæ magis suffragatur quàm repugnat. Prophetiam enim dixim⁹, nõ simplici aut nuda interpretatione Scripturæ constare: sed continere simul eius in præsentem vsum accõmodandæ scientiam: quæ nonnisi ex reuelatione & peculari Dei impulsu habetur.

7 Quin & inanima vocem reddentia, siue tibia, siue chitara, nisi distinctionem sonis dederint: quomodo cognoscetur quod tibia canitur aut chitara?

8 Etenim si incertam vocem tuba dederit, quis apparabitur ad bellum?

9 Sic & vos per linguam, nisi significantem sermonem dederitis: quomodo intelligetur quod dicitur? eritis enim in aerem loquentes.

10 Tam multa, verbi gratia genera vocum sunt in mundo, & nihil horum mutum.

11 Itaque si nesciero vim vocis, ero ei qui loquitur, barbarus: & qui loquitur, apud me barbarus.

12 Itaque & vos quãdoquidem sectatores estis spirituum, ad ædificationem Ecclesiæ quærite, vt excellatis.

13 Quapropter qui loquitur lingua, oret vt interpretetur.

14 Nam si orem lingua, spiritus meus orat, mens autem mea fructu caret.

15 *Quid igitur est? orabo spiritu, sed orabo & mente: canam spiritu, sed canam & mente.*

16 *Alioqui si benedixeris spiritu, is qui implet locum idiotæ, quomodo dicturus est amen ad tuam gratiarum actionem? quandoquidem quid dicas, nescit.*

17 *Nam tu quidē bene gratias agis, sed alius non ædificatur.*

7 *Quin & inanima,* &c. Similitudines adducit, primùm à musicis instrumentis: deinde ab vniuersa rerum natura: nullam enim esse vocem cui non insit aliquod temperamentum distinctioni aptum. Ipsa inquit, etiam inanima nos docent. eduntur quidem temere multi sonitus aut fragores absque vlla modulatione. sed Paulus hîc loquitur de vocibus in quibus inest aliquid artis: acsi diceret, Non potest homo dare chitaræ aut tibiæ animam: vocem tamen affingit ita tēperatā, vt discerni queat. quàm igitur absurdum est, homines ipsos intelligentia præditos, confusum nescio quid sonare? Porrò de musicis modulationibus non est hîc subtilius disputandū: quia Paulus id tantùm sumpsit quod vulgò percipitur: sicuti clangor tubæ de quo mox loquitur. est enim sic compositus ad inflammmandos animos, vt non homines tātùm, sed etiam equos expergefaciat. Quamobrem Lacedæmonios in conserendis præliis vsos potius fuisse tibia, tradunt historiæ, ne exercitus nimis feruido impetu in hostem primo congressu irrueret. Denique omnes experimur, quanta sit vis musicæ ad sensus hominum mouendos: vt Plato nos abs re musicam ad mores ciuitatis huc illuc flectendos, plurimum valere tradat. *In aërem loqui,* est aerem frustra verberare: acsi diceret, vox tua neque ad Deū pertinget, neque ad homines, sed euanescet in aere.

10 *Nihil horum mutum.* Generalius nunc loquitur: comprehendit enim nunc nunc voces naturales animalium. Mutum hîc accipit pro confuso, quod voci articulatæ opponitur: nam canum latratus differt ab equorum hinnitu: leonū rugitus, à ruditu asinorū. Singulis etiam auiū generibus inest sua certa canendi vel strependi forma: tota igitur naturæ series quæ à Deo est ordinata, nos ad distinctionem inuitat.

11 *Ero ei qui loquitur, barbarus.* Lingua debet esse character mentis, non tātum qualiter prouerbium intelligit, sed qualiter docet Aristoteles initio libri De interpretatione. Quàm igitur ineptum est ac præposterum, hominem in cœtu vocem edere, ex qua nihil percipiat auditor, in qua nullum signum animaduertat quo doceatur quid ille velit? Nō ergo abs re Paulus pro absurdissimo hoc sumit, barbarū esse audientibus qui idiomate incognito strepit: & simul eleganter stultam Corinthiorum ambitionem ridet, qui laudem inde & existimationē captabant. Hoc inquit, præmiū reportabis, quòd eris barbarus. nā barbari nomen siue factitium sit (quemadmodum censet Strabo) siue aliunde ductum, in malam partem accipitur. Vnde Græci, qui sibi soli diserti & pollitæ linguæ videbātur, alios omnes à rudi & agresti vocis sono barbaros vocabant. Verùm nulla est tā culta lingua, quæ nō barbara cēseatur, vbi abest intelligentia. Auditor, inquit Paulus, mihi erit barbarus, & ego vicissim illi. quibus verbis significat, nō esse hanc cōmunicationem cū Ecclesia, loqui idiomate incognito, sed potius alienationem: & meritò illum qui sic aget, contemni à reliquis, quoniam eos prior contemnat.

12 *Quandoquidē sectatores estis Spirituum.* Concludit Paulus nō in hoc datum esse donum linguarum, vt absque fructu Ecclesiæ, paucorum iactātiæ, seruiat. Si dona, inquit, spiritualia vobis placent, finis sit ædificatio. Hæc demū vera erit & laude digna excellētia, si Ecclesia fructum ex vobis percipiat. Cæterùm nō ideo permittit Paulus excellendi cupiditatem, etiam cum Ecclesiæ vtilitate: sed vitium corrigendo, demonstrat quàm procul absint ab eo quod venantur: & simul admonet qui potissimum habēdi sint in pretio: nempe quo quisque studiosius in ædificationem incumbit, eo

vult pluris fieri. Nostrum tamen interea est, vnum hoc propositum habere, vt Dominus emineat, regnúmque eius indies augeatur. Spiritus hîc vocat metonymice dona spiritualia: sicuti doctrinæ spiritus, vel intelligẽtiæ vel iudicii, pro ipsa doctrina spirituali vel intelligẽtia, vel iudicio capitur. Alioqui tenendum quod prius docuit, vnum & eundem esse Spiritum, qui suo arbitrio varia dona partitur in singulos.

13 *Quapropter qui loquitur lingua.* Est occupatio qua respondet quæstioni, quam promptum fuisset obiicere: ergóne siquis linguam exteram tenat, inutile erit donum? & cur supprimetur quod cum Dei gloria proferri in lucem posset? Remedium ostendit, Petat, inquit, ille à Deo interpretationis quoque donum: quo si destituitur, interim ab ostentatione abstineat.

14 *Nam si orem lingua.* Tametsi hoc quoque exemplum valet ad confirmationem eorum quæ hactenus contendit: est tamen aliud membrum meo iudicio. Nam verisimile est, hâc quoque in parte peccatum fuisse à Corinthiis: quòd sicuti disserebant, ita etiam precabantur alienis linguis. quanquam ex eodẽ fonte manabat vterque abusus, vt sub vno genere cõtinebatur. Quid sit Lingua orare, ex superioribus liquet: nempe concipere precationem idiomate peregrino. Quid sit autẽ *Spiritus*, non ita facile est explicatu. omni non ratione tantùm caret, sed etiam colore. quod Ambrosius ad Spiritum refert quem accepimus in Baptismo. Augustinus subtilius pro apprehensione accipit, quæ ideas concipit, & signa rerum: vt sit animæ facultas inferior mentis intelligentia. Probabilior est eorum opinio, qui Spiritum gutturis interpretantur, hoc est flatum. Verùm huic interpretationi repugnat perpetua in hac Pauli disputatione verbi significatio. quinetiam apparet repetitũ sæpius fuisse per concessionem. Superbiebant enim honorifico isto titulo, quẽ Paulus illis quidem permittit: sed rursum indicat, quàm præposterus sit rei bonæ & præclaræ abusus. acsi diceret, Tu mihi spiritũ iactas: quorsum, si est inutilis? Hac ratione adducor vt in sensu huius verbi assentiar Chrysostomo, qui exponit sicuti prius, de spirituali dono. Ita *Spiritus meus* perinde valebit ac donum mihi collatum. Sed hîc noua quæstio exoritur: neque enim credibile est (saltem nusquam legimus) loquutos fuisse vllos spiritus impulsu, lingua sibi incognita. Linguarum enim donum conferebatur, non ad resonandum modò, sed potius ad communicandum. Quàm enim ridiculum fuisset, linguam hominis Romani formari à Dei Spiritu, ad pronuntiãdas voces Græcas, quæ loquenti essent prorsus ignotæ, qualiter psittaci & picæ, & corui humanas voces fingere docentur? Quòd si præditus dono linguarum nõ sine sensu & intelligentia loquebatur: frustra dictum fuit à Paulo, *Spiritũ orare, mentẽ fructu carere*: nam mentem cum spiritu cõiunctam esse oportuit. Respondeo, Paulum hîc hypothesin sumere docendi causa, quæ non erat: hoc modo, Si donum linguæ ab intelligẽtia separetur, ita vt qui pronuntiat, sit ipse sibi barbarus, quẽadmodum aliis: quid proficiet, sic balbutiendo? Mentem enim vocari ἄκαρπον, quia vtilitas nulla perueniat ad Ecclesiã, minime conuenit: quum hic Paulus loquatur de priuatis cuiusque precibus. Retineamus ergo, disiungi res inter se coniunctas, docendi causa: non quia id vel possit vel soleat cõtingere. Nũc sensus planus est. Si ergo idiomate mihi incognito preces concipiam, ac spiritus mihi verba suppeditet: ipse quidem spiritus qui linguam meam gubernat, orabit: sed mens mea vel alibi vagabitur, vel saltem non erit orationis particeps. Obseruemus, pro magno vitio Paulum ducere, si mens in oratione cesset. nec mirũ: quid enim aliud agimus precando, nisi quòd coram Deo cogitationes votáque nostra effundimus? Deinde quum oratio, spiritualis sit Dei cultus, quid magis alienum est ab eius natura, quàm à labris tantùm, non autem intimo animo proficisci? Atque hæc vulgò omnibus trita esse debebant: nisi diabolus mundum ita obstupefecisset, vt crederent homines rite se precari labra mouendo. Et tam obstinati sunt Papistæ in sua amentia, vt non tantùm excusent orationes nullius intelligentiæ: sed etiã malint imperitos ignotis susurris demurmurare, interim acuto sophismate Deũ eludunt; intentionem finalem sufficere,

hoc est acceptũ esse Deo cultum, siquis Hispanus lingua Germanica Deo maledicat, animo per varias & profanas curas vagetur: modò quum formulam precandi sumit in manum, euanida cogitatione cum Deo pacifcatur.

15 *Orabo igitur Spiritu.* Nequis obiiceret, Ergone spiritus in precatione erit inutilis? docet, spiritu quidem licere orare, modo adsit etiam mens, id est intelligentia. vsum ergo doni spiritualis in precationibus cõcedit ac probat: sed quod præcipuum est, requirit, ne mens sit otiosa. Quum dicit *Psallã* vel *Canam*, species est pro genere. Quia enim Psalmorum argumenta erant Dei laudes, Psallere accepit pro Benedicere Deo, vel gratias agere: nam in supplicationibus aut petimus aliquid à Deo, aut agnoscimus collatum nobis beneficiũ. Ex hoc tamen loco simul colligimus, iam nunc canendi morem fuisse vsitatum inter fideles: quod etiam ex Plinio constat, qui saltem quadraginta annis post mortem Pauli aut circiter Christianos scribit solitos fuisse canere antelucanos hymnos Christo. Nec verò mihi dubiũ est quin ritum Iudaicæ Ecclesiæ statim ab initio in Psalmis fuerint imitati.

16 *Alioqui si benedixeris Spiritu.* Hactenus ostẽdit vanas cuique nostrum & infructuosas fore suas preces, nisi cõiuncta sit mens cum voce. nunc ad publicas quoque orationes descendit. Si is qui populi nomine preces concipit vel pronuntiát, nõ intelligitur à cœtu: quomodo plebs vota sua in fine adiũget, vt particeps fiat? neque enim vlla est communicatio precum, nisi dũ omnes vna mente in eadem conueniunt vota: simile etiam est in benedictionibus, quibus aguntur Deo gratiæ. Loquutio autẽ Pauli significat aliquem ex ministris clara voce dictasse preces vel nuncupasse, totum cœtum animo sequutum fuisse vnius verba, vsque dum ad clausulam vẽtum foret: tunc verò omnes dixisse, *Amen*: vt profiterentur sibi orationem ab vno habitam, cõmunem esse. Scitur, Amen vocem esse Hebraicam, ab eodem verbo deductam, à quo fides aut veritas. Est igitur nota confirmationis, tam asserẽdo quam optãdo. Porrò quia vox trita erat apud Iudæos longo vsu, hinc factum est vt ab illis ad Gentes transierit: nec aliter ea Græci vterẽtur, quàm linguæ suæ propria. fuit igitur formula omnibus populis vulgata. Nũc dicit Paulus, Si idioma exoticum in solenni prece vsurpas, quod non intelligant idiotæ & plebeii inter quos loqueris, nulla erit cõmunicatio. Et iam oratio tua vel benedictio, publica esse desinet. quare? Nemo, inquit, precationi aut Psalmo addere potest suum Amen, quin intelligat. Atqui Papistæ id quod tantopere reiicit Paulus, pro sancto & legitimo instituto habent: qua in re mira ipsorum impudentia apparet: imò hoc luculentum est specimẽ, vnde discimus qualiter & quàm effræni licentia grassatus sit Satan in Papatu. Quid enim apertius his Pauli verbis, nõ posse idiotã cõsorte esse publicæ precationis, quin percipiat quod dicitur? quid hoc interdicto planius: ne benedictiones aut orationes in publico cõcipiãtur, nisi vulgari lingua? ipsi quum quotidie faciunt quod Paulus fieri debere aut etiam posse negat: nónne eum pro idiota habẽt? quum summa religione obseruant quod prohibet: an non Deum ex professo contẽnunt? Videmus ergo quã impune apud eos Satan ludat. In eo autem diabolica eorum cõtumacia se prodit, quòd moniti, tantum absunt à pœnitentia, vt ferro & igni tam crassam corruptelam tueantur.

18 Gratias ago Deo meo, quòd magis quàm vos omnes linguis loquor.

19 Sed in Ecclesia volo quinque verba mente mea loqui, vt & alios instituam, potius quã decem millia verborum, lingua.

20 Fratres, ne sitis pueri sensibus, sed malitia pueri sitis: sensibus verò sitis perfecti.

21 In lege scriptum est, Alienis linguis & labiis alienis loquar populo huic: & ne sic quidem audient me, dicit Dominus.

22 Itaque linguæ signi vice sunt, non iis qui credunt, sed incredulis: contrà prophetia non incredulis, sed credentibus.

23 Ergo si conuenerit Ecclesia tota simul, & omnes linguis loquantur: ingrediantur autem indocti aut increduli, nónne dicent vos insanire?

24 Quòd si omnes prophetent, ingrediatur autem incredulus aut indoctus, coarguitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus:

25 Et sic occulta cordis eius manifesta fiunt: atque ita procidens in faciem, adorabit Deum, renuntians quòd Deus reuera in vobis sit.

18 *Gratias ago*, &c. Quia multi alienis virtutibus obtrectant, quibus ipsi nequeunt excellere: ne videretur Paulus malignitate aut inuidia extenuare donum linguarum, præuenit eam suspicionem, quum se omnibus superiorem facit. Videte, inquit, quàm non debeat vobis suspecta esse mea oratio, acsi minoris facerem quod mihi deest: nam si de linguis sit certamen, nemo vestrum erit mihi conferendus. quum autem post sim hoc genere me venditare, pluris mihi est ædificatio. Ex eo non parum authoritatis accedit Pauli doctrinæ, dum sui respectum non habet. Cæterùm ne se omnibus præferendo, videatur insolentior, acceptum hoc totum Deo refert. ita gloriationẽ modestia tẽperat.

19 *Volo quinque verba.* Hyperbolicè dictum, nisi quinque verba pro quinque sententiis accipias. Quum autem Paulus, qui alioqui splendidè exultare posset linguis loquendo, sponte abstinet: vnaimque ædificationem sectatur nulla pompa. hinc conuincitur ventosa eorum ambitio, qui tantopere inani tinnitu se ostendere affectant: simul non leuis Apostoli authoritas esse debet ad eos ab eiusmodi vanitate reuocandos.

20 *Fratres, ne sitis pueri sensibus.* Vltrà progreditur: nam ita Corinthios delirare ostendit, vt sibi vltro accersant & appetant instar singularis boni, quod Dominus se immissurum denuntiat, quum infligere vult populo suo grauissimam pœnam. quanta hæc dementia, quod pro maledictione censetur apud Deum, omni studio auidè persequi? Sed quo melius intelligatur sensus Pauli, notandum est hanc sententiam ex Iesaiæ 28.11, testimonio pendere, quod continuò pòst subiicit, & quoniam id fefellit interpretes, quòd non animaduertebãt eiusmodi contextum: quo tollatur omnis error, prius locum Iesaiæ enarrabimus: deinde veniemus ad Pauli verba. Illo capite acriter inuehitur Propheta in decẽ tribus, quæ se prostituerant ad quãuis nequitiã.. Tota consolatio est, quòd restabat Deo populus integer in tribu Iuda: sed mox huius etiam corruptionem deplorat: & eo quidem acerbius, quòd nulla spes erat correctionis. sic enim loquitur in persona Dei, Quẽ docebo sciẽtiam? ablactatos à matre, extractos ab vberibus? quo significat, nihilo magis doctrinæ capaces esse, quàm pueros infantes nuper lactantes. Sequitur, Præceptum ad præceptum, instructio ad instructionem, mandatũ ad mandatũ, directio ad directionem, paululum ibi, paululum ibi. His verbis mimicè exprimit tarditatem & socordiam qua detinebantur: quasi diceret, Ego in ipsis docendis ludo operam: nullus enim est profectus, quia & rudes sunt supramodum, & vno momento dediscunt siquid edocti fuerant diuturno labore. Sequitur rursum, Qui loquitur ad populum istum, est quasi qui vtitur balbis labiis & lingua peregrina. Hic locus est quem citat Paulus: significat autem, tanta cæcitate & amentia percussum esse populũ, vt Deum loquentẽ non magis intelligat, quàm barbarum quempiã, aut alienigenã idiomate inaudito balbutientẽ: quæ est horrenda maledictio. Non retulit autem sigillatim verba Prophetæ: quia satis habuit notare locum digito, vt admoniti Corinthii melius expenderẽt. Quod autem

te in Lege scriptũ esse dicit, non abhorret à cõmuni vsu. Prophetæ enim non habuerunt ministeriũ à Lege separatum, sed fuerũt Legis interpretes: & tota eorum doctrina, quædam est veluti illius appendix. vnde Lex est totum Scripturæ corpus vsque ad Christi aduentũ. Ex eo nunc concludit Paulus, Fratres, cauenda est hæc pueritia, quæ tam seuerè à Propheta reprehenditur: vt vox Dei in auribus vestris resonet absque fructu. Quum verò oblatam ad manum prophetiã respuitis, & obstupescere mauultis ad inanen sonitũ, nónne id est vltro incurrere in maledictionem Dei? Porrò ne exciperent Corinthii, laudari alicubi pueritiam spiritualem; anteuertit Paulus, ac hortatur quidem eos, vt pueri sint malitia, sed pueritiã sensus caueant. Vnde colligimus quàm impudenter faciãt qui simplicitatẽ Christianorũ cõstituũt in ignorãtia. vult Paul' omnes fideles sẽsu, quoad fieri potest, esse perfectos. Papa, quia facili' est asinos ducere, quàm homines prætextu simplicitatis, rudes manere iubet omnes suos. hinc fiat comparatio quale sit regimen Papatus, & quàm sit Christi instituto consentaneum.

22 *Itaque linguæ signi vice.* Dupliciter potest exponi hic locus: nempe vt illatiua particula proximæ tantùm sententiæ respõdeat: vel vt respiciat generaliter ad totã superiorẽ disputationem. Si sit particularis illatio, sensus erit, Videtis fratres, hoc quod tam cupidè appetitis, non esse Dei beneficium ergà fideles, sed pœnam qua incredulos vlciscitur. Hoc modo non comprehenderet Paulus perpetuum linguarum vsum: sed tantùm attingeret quod semel accidit. Siquis tamen malit extendere ad totam disputationem, minimè repugno: quanquam illa prior interpretatio mihi non displicet. Generaliter sumendo, sensus erit, Linguæ, quatenus in signum datæ sunt, hoc est in miraculum, non propriè fidelibus destinantur, sed incredulis. Multiplex erat linguarum vsus: seruiebant necessitati, ne impediret diuersitas linguarum Apostolos, quominus Euangelium spargerent per totum orbem: nulla ergo gens erat cum qua non possent communicare. seruiebant etiam ad mouendos infideles aut terrendos miraculi conspectu: nam sicuti aliorum miraculorum, ita etiam huius finis erat, alienos adhuc à Christo præparare ad eius obedientiam. Fideles qui se iam eius doctrinæ addixerant, non adeò indigebant tali præparatione. Perperam ergo & extra locum, donũ illud promebant Corinthii, neglecta & iacẽte prophetia, quæ propriè & peculiariter dicata est fidelibus, ideóque familiaris illis esse debet: nã in linguis nihil spectabãt præter miraculum.

23 *Ergo si conuenerit Ecclesia.* Quoniam præoccupati stulta & praua cupiditate, vitiũ suum non cernebant: admonet ludibrio impiorũ aut indoctorũ expositos fore siqui in eorũ cœtu ingressi, audiant ipsos resonantes, non loquẽtes. quis enim indoctus non iudicabit desipere homines qui sermonis loco edent inanẽ sonitũ, atque in illa vanitate occupabuntur, qui tamen erant congregati ad audiendã Dei doctrinã? Habet multũ aculei hæc sentẽtia, Plauditis ipsi vobis in sinu: impii autẽ & indocti ineptias vestras rident. Non videtis ergo id quod indoctis & infidelibus est cõspicuũ. Hic quæstionẽ mouet Chrysostomus: quum linguæ datæ sint incredulis in signũ, cur nunc dicat ab illis derisum iri? Respondet, in signum esse quo obstupefiant: non autẽ erudiantur, aut ad meliorem frugẽ reducantur. & tamen eorũ improbitate fieri subiũgit vt signũ ducant pro amentia. Mihi solutio isthæc non placet: nam vtcunque moueatur infidelis aut idiota miraculo, donúmque Dei reuereatur: nõ tamen ideo ridere desinet ac dãnare intẽpestiuũ doni abusum, & apud se ita cogitare, Quid isti sibi volunt, seipsos & alios inaniter fatigando? quorsum pertinet loqui vt nihil dicant? Itaque significat Paulus, meritò dãnatum iri insaniæ Corinthios ab incredulis & indoctis, vtcunque sibi multùm placeant.

24 *Quod si omnes prophetent.* Quẽadmodum antè docuerat quãto fructuosior sit prophetia domesticis fidei, quàm linguæ, ita nunc extraneis quoque vtilẽ fore docet, quæ validissima est ratio ad coarguendos Corinthios. Quantæ enim prauitatis est, donum paruifacere quod intus & extra vtilissimum sit: teneri autem defixos in alio quod domi sit illis inutile, & apud extraneos offendiculum etiam pariat? Hunc prophetiæ

fructum proponit, quòd impiorum cõscientias citat ad tribunal Dei, & viuo Diuini iudicii sensu ita percellit, vt qui antè securus sanã doctrina despiciebat, cogatur dare gloriã Deo. Cæterũ facilior multò erit hui⁹ loci intelligentia, si cũ altero cõferatur, qui habetur ad Hebræos cap. 4.12, Viuus est sermo Dei & efficax, & penetrãtior quouis gladio vtrĩque scindente, pertingens ad diuisionẽ animæ simul & spiritus, compagúmque ac medullarum, discretor cogitationum cordis. Vtroque enim loco similis prædicatur verbi Dei efficacia: sed illic plenius & apertius. Quod ad præsentem locum spectat, non est difficile nunc intelligere quid sit. *Coargui & diiudicari.* Torpent hominum conscientiæ, nec malorum suorum displicẽtia tanguntur, quandiu ignorantiæ tenebris sunt obuolutæ: denique infidelitas est veluti lethargus qui sensum adimit. Verbum autẽ Dei vsque in vltimos animi recessus penetrat, & quasi illato lumine tenebras discutit, & excutit mortiferũ illũ torporem. sic ergo coarguũtur infideles, quia dum intelligunt sibi negotium esse cum Deo, seriò tanguntur & expauescunt. item diiudicantur: quia quum antè in tenebras abditi, miseriã turpitudinémque suam non cernerẽt, nunc in lucem extracti, coguntur testimonium contra se ferre. Quod dicit, *Ab omnibus diiudicari & coargui,* intellige qui prophetant: nã paulo antè dixerat, Si omnes prophetetis. Nominatim vsus est nota vniuersali, vt tolleret prophetiæ fastidium. Coarguitur inquam infidelis, non quòd Propheta, vel tacita opinione, vel ore palàm iudiciũ ferat, sed quia audientis cõscientia iudiciũ suum ex doctrina cõcipit: diiudicatur, quia descendit in seipsũ, & habito examine sibi innotescit qui antè sui oblitus erat. Quò etiã pertinet illud Christi dictum, Spiritus quum veniet, arguet mundum de peccato, Ioan. 16.8. atque id est quod subiicit cõtinuò, *Occulta cordis eius manifesta fieri*: neque enim significat (meo quidem iudicio) reliquis patefieri qualis sit: sed potius conscientiam expergefieri, vt sua quæ antè latebant mala cognoscat. Hic etiam quærit Chrysostomus, qui conueniat, prophetiam adeò esse efficacem ad infideles permouendos quam nuper dixerat Paulus illis nõ esse datã. Respondet, non esse illis datam vt signum inutile, verùm eruditionis causa. Ego autem simplicius, & ideo aptius fore sentio, si dicamus non esse datam incredulis qui pereunt, quorum Satan corda excæcauit, ne lucem illic fulgentem conspiciant: ídque melius conueniet, si cohæreat hæc sententia cum vaticinio Iesaiæ 28.11: quia Propheta de incredulis loquitur, apud quos nullum vsum vel profectum habet prophetia.

25 *Procidens in faciem, adorabit.* Sola enim Dei agnitio est quæ humiliare potest carnis superbiam, ad eam nos adducit prophetia. propria ergo vis ac natura eius, est homines deiicere ab altitudine, vt prostrati Deũ adorent. Cæterùm multis etiam inutilis est prophetia: quinetiam deteriores audiendo redduntur: sed noluit etiam Paulus vim hãc attribuere prophetiæ, quasi semper eã exerat: sed tantùm indicare quãta ex ea proueniat vtilitas, & quale sit eius officiũ. Egregia itaque laus est, quòd cõfessionem istam extorqueat ab infidelibus, Deum adesse suis, & maiestatem ipsius in medio eorum cœtu relucere.

26 *Quid igitur est, fratres? quoties conuenitis, vnusquisque vestrum canticum habet, doctrinam habet, linguam habet, reuelationem habet, interpretationem habet: omnia ad ædificationem fiant.*

27 *Siue lingua quis loquitur, fiat per duos, aut ad summum tres, idque vicissim, & vnus interpretetur.*

28 *Quod si non sit interpres, taceat in Ecclesia: cæterùm sibiipsi loquatur & Deo:*

29 *Propheta*

29 *Prophetæ autem duo aut tres loquātur, & cæteri diiudicent.*

30 *Quòd si alii fuerit reuelatum assidenti, prior taceat:*

31 *Potestis enim singulatim omnes prophetare, vt omnes discant, & omnes consolationem accipiant.*

32 *Et spiritus Prophetarum Prophetis sunt subiecti:*

33 *Non enim seditionis est Deus, sed pacis: quemadmodum in omnibus Ecclesiis sanctorum.*

26 *Quid igitur.* Nunc rationem proponit, qua medeantur his malis: primùm vt locus sit singulis donis, sed ordine & modo: deinde ne frustra inutilibus exercitiis occupetur Ecclesia, sed quicquid agitur, ædificet: de ædificatione tamen primum loquutur, in hunc modum: vt quisque aliquo dono instructus est, ita studeat illud conferre ad vtilitaté omnium. Nam ita resolui debet hæc particula *Vnusquisque*, nequis vniuersaliter accipiat, acsi omnes ad vnum pollerent aliqua tali gratia.

27 *Siue lingua quis loquitur.* Ordinem nunc describit & statuit modū: Si placet linguis loqui, tantùm duo loquantur, saltem ad summum ne plures tribus, & simul adsit interpres. sine interprete nullus est linguarum vsus: ergo tunc supersedeant. Notandum autem est, eum non iubere: sed permittere duntaxat. nam linguis Ecclesia carere potest sine vllo incommodo, nisi quatenus adiumenta sunt prophetiæ. vt sunt hodie Hebraica & Græca: sed Paulus concedit ne videatur arcere à cœtu fidelium vllam Spiritus gratiam. quanquam hoc quoque rationi minus consentaneum videri posit, quū ante dixerit, linguas, quatenus in signum sunt, incredulis conuenire. Respondeo, vtcunque infidelium causa miraculum proprie edatur, non tamen sequi quin aliquatenus pertineat etiam ad fideles. Si intelligas esse incredulis in signum linguam incognitā, prout sonant Iesaiæ verba: ratio quam hic præscribit Paulus, diuersa est. Sic enim linguas admittit, vt coniuncta interpretatio nihil relinquat obscurū. optimo igitur tēperamento vitium Corinthiorum corrigit, dum minimè reiicit qualecūque Dei donū, vt omnia eius beneficia inter fideles appareāt: sed modū statuit, ne in locū gloriæ Dei obrepat ambitio, ne donū minoris momēti quæ præcipua sunt impediat: & addit cōdimētum, ne sit mera ostentatio fructu vacua.

28 *Sibi loquatur & Deo.* Fruatur, inquit, suo dono in sua conscientia, & Deo gratias agat. Sic enim interpretor Loqui sibi & Deo, pro Recognoscere apud se cum gratiarum actione, collatam sibi gratiam: & illa tanquam priuata frui, quum proferendæ nō est locus. Nā sermonem quem publice in Ecclesia haberi vetat, huic secreto opponit.

29 *Prophetæ duo aut tres.* In prophetia quoque adhibet modum: quia multitudo (vt vulgò aiunt) parit confusionem. quod verum est: nam id quotidiana experimenta docent. Non tamen adeò præcisè restringit numerum, sicuti quum de linguis agebat: minus enim periculi est, si diutius vacent prophetiis: quinetiam optima esset assiduitas: sed considerauit Paulus quid ferre posset hominum imbecillitas. Manet tamē adhuc quæstio, cur numerum parem definiat prophetiis & linguis, nisi quòd in his nominatim addit, *Ad summum.* nam si minus vtiles sunt linguæ, parciorem certe decet ipsarum esse vsum. Respondeo, in linguis etiam, qualiter eas recipit, contineri prophetiam: nam aut ad disserendum adhibebantur linguæ, aut ad precandum. In priori genere interpres loco Prophetæ erat: sic erat præcipuum & frequētius exercitium. Modum tantum definit, ne fastidio vilescat: & ne minus periti locū & facultatē dicēdi melioribus præripiant. hos enim quibus loquendi munus assignat, vult profectò ex selectioribus esse, & communibus suffragiis ordinatos. nulli autem promptiores sunt ad se ingerendum, quàm qui leuiter tantùm mediocri doctrina

aspersi sunt: vt verum fiat prouerbium, Audax inscitia. huic malo voluit Paulus occurrere, quum duobus aut tribus attribuit loquendi munus. *Cæteri diiudicēt.* Ne aliis expostulandi occasionem daret, quasi vellet suppressū esse apud eos & sepultum Dei donum: demonstrat qualiter eo vti liceat in Ecclesiæ bonū etiam tacendo: nempe si expendant quod ab aliis dicitur. Est enim hæc non vulgaris vtilitas, esse aliquos iudicandi peritos, qui non patiantur imposturis Satanæ peruerti sanam doctrinam, aut alioqui futilibus ineptiis vitiari. Admonet igitur Paulus, reliquos Prophetas etiam tacendo fore vtiles Ecclesiæ. Atqui absurdum esse videtur, iudicium permitti hominibus in Dei doctrinam, quæ extra cōtrouersiam constituta esse debet. Respondeo, non subiici Dei doctrinam hominum censuræ: sed tantùm hoc dari, vt ex Dei Spiritu expēdāt, nūquid verbum ipsius sit quod proponitur: an falsò isto prætextu ornentur humana figmenta: quemadmodum iterum mox dicetur.

30 *Quod si alii fuerit reuelatum.* Altera vtilitas, quòd vbi operæpretium fuerit, patebit etiam illis locus: quare non est amplius quòd conquerentur alligari Spiritum, aut os illi obstrui. Relinquitur enim omnibus loquendi, dum res postulat, locus & libertas: modò nequis intēpestiuè irrūpat, magis sibi indulgens quàm seruiens necessitati. Hāc autē modestiam requirit ab omnib⁹, vt pro se quisque cedat alteri melius aliquid afferēti. Hæc enim demū vera Spiritus est libertas, non vt cuique temere liceat effutire, quicquid libitum fuerit: sed vt à summo ad infimum omnes sponte in ordinem cogi se sinant, ac vnus Spiritus audiatur quocunque ore fuerit loquutus. De reuelationis certitudine mox videbimus.

31 *Potestis singulatim omnes.* Primùm quum dicit Omnes, non comprehendit vniuersos fideles, sed tātùm eos qui facultate erant instructi. deinde non significat æquas omnium vices esse debere, sed prout fuerit ex populi vtilitate, singulos vel sæpius vel rarius prodire ad dicendum. acsi diceret, Nemo iacebit perpetuò inutilis: sed loquendi opportunitas nunc his, nunc illis se offeret. Addit, *Vt omnes discant*: quod tametsi ad plebem totam pertinet, Prophetis tamen conuenit: & ipsos propriè designat Paulus. Nemo enim vnquam bonus erit doctor, qui nō se docilem exhibeat, sitque semper ad discendum paratus. siquidem nemo vnquam reperietur qui ita vnus abundet perfectione doctrinæ, quin alios audiendo proficiat. Sic ergo docendi munus obeant omnes, ne detrectent aut molestè ferant esse discipuli vicissim, quoties aliis datum fuerit vnde Ecclesia ædificetur. Dicit secundò, *Et omnes consolationem accipiant.* vnde colligendum est, tantùm ab inuidia abesse oportere Christi ministros, vt potius gaudeant ex animo, se non solos excellere, sed habere eiusdem gratiæ socios. quem affectum fuisse in Mose refert sacra historia Num. 11. 28. nam quum eius minister stulta zelotypia accensus, indignè ferret datam aliis quoque esse gratiam prophetandi: illum reprehendens, Imo, inquit, vtinam totus Dei populus mecum huius excellentiæ sit particeps. Et sanè eximia est consolatio piis ministris, Spiritum Dei, cuius sunt organa, in aliis etiam cernere operantem: nec parum inde confirmationis illis accedit. consolatio etiam est quòd id ad verbū Dei propagandum valet, vbi plures habet ministros ac testes. Cæterùm quia verbum παρακαλεῖσθαι quo hic vsus est Paulus, dubiæ est significationis: posset etiam verti, Exhortationem accipiant. quod non malè congrueret: prodest enim interdum alios audire, quo ad officium acrius stimulemur.

32 *Et spiritus Prophetarum.* Hæc quoque vna est ratio cur alternæ vices sint necessariæ, quia interdum accidet, vt habeant alii Prophetæ quod reprehendant in vnius doctrina. Non æquum est, inquit, quempiam esse extra aleam censuræ. ita fiet vt loquendi vices nonnunquam redeant ad aliquem ex consessu, qui tacens sedebat. Locus hic perperam fuit intellectus à quibusdam: quasi diceret Paulus, Domini prophetas non esse arreptitiis similes, quos vbi semel ἐνθουσιασμὸς afflauerat, desinebant esse sui compotes. Verum id quidem est, Dei prophetas non alienata fuisse mente, sed nihil ad præsentem locum Pauli. significat

gnificat enim (sicuti iam dixi) neminem eximi aliorum censura: sed omnes hac lege audiendos, vt eorum tamen doctrina ad examen reuocetur. verum id non caret difficultate: pronuntiat enim Apostolus spiritus subiici. quanquã de donis loquitur, qui tamẽ potest ab hominibus iudicari prophetia à Spiritu sancto data, quin Spiritus ipse iudicetur? Hac ratione & verbum Dei quod à Spiritu reuelatur, examini subiacebit. id quàm indignum sit, demonstratione non habet opus: per se enim patet. Ego autem nego, eiusmodi censura aut Spiritum aut verbũ Dei teneri. manet inquã Spiritui sancto sua maiestas illibata, vt omnia iudicet, à nullo iudicetur: manet etiam sacro Dei verbo sua reuerentia, vt absque disceptatione recipiatur, simulatque prolatũ fuerit. Quid ergo, inquies, subiicitur examini? Respondeo, si cui plena reuelatio constaret, ille certè cum suo dono superior esset omni examine. nulla inquam ibi subiectio, vbi plenitudo reuelationis: sed quia sic ad certam mensuram vnicuique distribuit Deus Spiritum, vt etiam in maxima affluentia aliquid semper desit: non mirum si nemo extollitur eò fastigii vt omnes ex alto despiciat, nullum habeat censorem. Nunc videmus vt sine vlla contumelia Spiritus sancti, dona eius examinari sustineant: quinetiam vbi nihil reprehẽsione dignum, omnibus excussis, reperietur, erit tamen quod expolitionem desideret. Summa ergo est, donum ita esse subiectum examini, vt quicquid proponitur, expendant Prophetæ nunquid à Dei Spiritu profectũ sit: nam si constiterit spiritũ esse authorẽ, nulla amplius hæsitatio. Quæritur tamen adhuc quæ sit examinãdi regula. Huic quæstioni partim ex ore Pauli respondetur, qui Romanorum 12.6, prophetiam exigit ad analogiam fidei: sed quod ad censuram spectat, non dubium est quin regi debeat Verbo ac Spiritu Dei: ne quid approbetur nisi quod deprehendatur ex Deo esse: ne quid improbetur nisi per eius Verbũ. denique præsideat Deus solus huic iudicio: homines tantùm sint eius præcones. Ex hoc Pauli loco cõiicere licet quàm præclara bonorũ spiritualiũ copia & varietate illa Ecclesia floluerit. Erãt Prophetarum collegia, vt labor esset in distribuẽdis vicibus. erat donorũ diuersitas tanta vt aliquid redundaret. Nunc videmus nostram tenuitatem, imò inopiam: sed iusta scilicet pœna hæc ingratitudini nostræ rependitur. neque enim exhaustæ sunt diuitiæ Dei, neque imminuta eius benignitas: sed nos neque digni quibus largiatur, neque liberalitatis eius capaces. Quanquã lucis ac doctrinæ adhuc satis superque est, modò non deesset pietatis studium, & fructus qui inde proueniunt.

33 *Non enim seditionis est Deus.* Subaudiendũ est, Author, aut tale quidpiam. vtilissima sentẽtia, qua docemur, non aliter nos seruire Deo, nisi pacis amantes ac studiosi simus. vbi ergo rixandi cupiditas, illic certum est, Deũ non regnare. Atque id quàm facile est dictu? quàm identidem omnibus est in ore? interea verò de nihilo plerique tumultuantur: aut dum quouis modo emergere cupiũt, & aliquid videri, turbãt Ecclesiam. Meminerimus ergo, in diiudicandis Christi seruis obseruandam esse hanc notam, nunquid paci & concordiæ studeant: & placidè se gerendo, contentiones quoad in se est, fugiant. modò tamen pacem intelligamus, cuius vinculum sit Dei veritas. nam si aduersus impias doctrinas erit pugnandũ, etiamsi cælum terræ misceri debeat: pergendum est nihilominus in certamine. Studendum quidem in primis, vt citra contentionem obtineat Dei veritas: verùm si reluctantur impii, contrà eluctandum est, nec timendũ ne tumultuum culpa nobis imputetur. Maledicta enim pax, cuius pignus est à Deo defectio: & benedicta prælia, quibus necesse est defendi Christi regnum. *Quemadmodum in omnibus ecclesiis.* Similitudo nõ refertur tantùm ad proximũ, sed ad totã superiorem descriptionem: acsi diceret, Nihil vobis hactenus præcepi quod non obseruetur in omnibus Ecclesiis: atque hoc modo continentur in pace. Vos ergo, quod aliæ Ecclesiæ salutare esse expertæ sunt, & ad pacem conseruandam vtilissimũ, mutuamini. Emphaticum est quod disertè exprimit *Sanctorum*, acsi Ecclesias rite compositas à sinistra nota subduceret.

34 *Mulieres vestræ in Ecclesiis taceãt. non enim permissum est ipsis loqui: sed subiectæ sint, quemadmodum & lex dicit.*

35 *Siquid autẽ velint discere, domi maritos suos interrogent. turpe enim est mulieribus in Ecclesia loqui.*

36 *An à vobis sermo Dei profectus est, aut ad vos solos peruenit?*

37 *Siquis videtur sibi propheta esse aut spiritualis, agnoscat quæ scribo vobis, Domini esse mandata.*

38 *Siquis autem ignorat, ignoret.*

39 *Itaque fratres, æmulamini prophetiam, & linguis loqui ne prohibeatis.*

40 *Porrò omnia decenter & ordine fiant.*

Apparet, hoc quoque vitio inquinatam fuisse Corinthiorum Ecclesiã, quòd mulierum garrulitati locus in sacro cœtu, vel potius licentia patebat. Eas ergo loqui in publico vetat, docendi aut prophetandi causa. Hoc autem intellige de ordinaria functione, vel vbi constitutus est Ecclesiæ status. talis enim necessitas potest accidere, quæ mulieris vocem requirat: sed Paulus tantùm quid deceat in cœtu rite composito, respicit.

34 *Subiectæ sint, quemadmodum & lex dicit.* Quid ad præsens institutum subiectio sub quam Lex cogit mulieres? quid enim impedit, dicet quispiam, quo minus subiectæ sint, & doceant tamen? Respondeo, munus docendi præfecturam esse in Ecclesia, ideóque pugnare cum subiectione. quàm enim indecorum fuerit: quæ subiecta est vni mẽbro, præesse vniuerso corpori? Est ergo argumentum à repugnantibus: quòd si subiecta est mulier, ergo à publica docẽdi authoritate arcetur. Et sane vbicũque valuit ipsa naturæ honestas, mulieres omnibus seculis à publica administratione exclusæ fuerunt. & sensus cõmunis dictat, vitiosam turpémque esse gynecocratiã. Quinetiam quũ olim permissum illis Romæ esset in foro postulare, factum est Caiæ Afraniæ proteruia, vt hoc etiã illis interdiceretur. Sed Pauli argumentatio simplex est, alienam à persona mulieris esse docendi potestatem: quia si docet, præest viris omnibus: subiectam autem esse conuenit.

35 *Siquid autem velint discere.* Ne videatur hoc modo præcludere mulieribus discendi viam, si qua de re dubitent: iubet eas priuatim inquirere, ne publicè disceptationem moueant. Quum dicit, *Maritos*, non prohibet quin ipsos Prophetas, si opus sit consulant: non enim omnes mariti idonei sunt ad respondendum: sed quia hîc de externa politia disputat, satis habet notare quid sit indecorum, vt id caueant Corinthii. Interea prudentis lectoris est expendere, res de quibus hîc agitur esse medias & indifferentes, in quibus nihil sit illicitum nisi quod decoro & ædificationi aduersatur.

36 *An à vobis profectus.* Obiurgatio est paulo asperior, sed qua necesse fuit retundere superbiam Corinthiorum. Sibi vltra modũ placebant: non sustinebãt vlla in re vel se vel sua reprehẽdi. quærit igitur an soli sint, imò an primi sint vel vltimi Christiani in mundo. An à vobis, inquit, egressus est sermo Dei? hoc est, an à vobis sumpsit originem? an in vobis desiit? hoc est, an non vltrà propagabitur? Huc spectat admonitio, ne posthabita aliorum ratione, suis inuentis aut consuetudinibus acquiescant. Atque hæc generalis est doctrina: nulla enim Ecclesia sibi priuatim addicta esse debet, aliis neglectis: sed debẽt omnes potius dextras sibi inuicem porrigere, vt cõmunionem inter se foueant: & quatenus postulat cõcordiæ ratio, aliæ aliis se accõmodare. Sed hic quæritur, an vt quæque Ecclesia ordine aliã præcessit, ita obligare etiam possit suis institutionibus. id enim videtur Paulus innuere suis verbis. Exempli gratia, Ierosolyma Ecclesiarum omnium mater erat

erat, quia inde exortum fuerat verbum Domini: an ideo prærogatiuã sibi potuit sumere, vt omnes astringeret ad imitationem sui? Respondeo, Paulum hic nõ perpetuo argumento vsum esse, sed quod specialiter conueniret Corinthiis, vt sæpe solet fieri: magis ergo personas respexit, quàm rẽ ipsam. quare illud nõ sequitur necessariò, quòd posteriores Ecclesiæ per omnia alligandæ sint priorum institutis: quandoquidem ne Paulus quidem ipse hac lege se astrinxit, vt ritus Ierosolimæ receptos aliis Ecclesiis obtruderet. Absit ambitio, absit peruicacia, absit fastus & cõtẽptus aliarũ. adsit ecõuerso studiũ ædificationis, adsit moderatio & prudentia: & tunc in rituum varietate nihil erit reprehensione dignũ. Meminerimus ergo hic taxatam fuisse superbiam Corinthiorũ, qui sibi seorsum studentes, nihil deferebant primariis Ecclesiis, à quibus acceperant Euangelium: nec se aliis accommodare studebant, ad quas Euangelium deinde manauerat. Vtinam verò nostro tẽpore nulla esset Corinthus, tam in hoc vitio quàm in aliis: sed videmus quàm tyrannica suarum legum exactione pias Ecclesias conturbent barbari homines, qui Euangelium nunquam gustarunt.

37 *Siquis videtur.* En iudicium quod antè commendauerat Prophetis nempe vt quod agnouerint ex Deo esse, suscipiant. Non autem iubet eos tanquam de re dubia inquirere, sed pro certo Dei verbo amplecti: quia agnituri sint Dei verbum, si rectè iudicẽt. Porrò id pro authoritate Apostolica sibi arrogat, quòd illis præscribit quam sententiam ferre debeant. Plenioris etiamnũ fiduciæ est quod continuò subiicit, *Qui ignorat, ignoret.* Hoc quidem Paulo licuit, qui certò sibi conscius erat reuelationis à Deo acceptæ: & Corinthiis etiam notus esset debebat, vt non secus de ipso sentirent, quàm de Apostolo Domini. Sed non est cuiuslibet de se tãtundem profiteri: aut si profiteatur, rideri meritò poterit cum sua iactantia: nã huic fiduciæ tunc demum locus est, vbi re extat quod ore prædicatur. Verè hoc asserebat Paul⁹, sua præcepta esse Domini: fallò idem prætendere multi poterunt. totum in hoc situm est, vt constet cum ex Spiritu sancto loqui, nõ proprio cerebro, qui se in ordinem cogi nõ sustinet. qui autem nihil aliud est quàm purũ Spiritus sancti organum, securè pronuntiare cum Paulo audebit, non esse Prophetas, nec spirituales, qui suã doctrinã repudiabũt, idque faciet suo iure: secundũ id quod habuimus 2.15, huius Epistolæ, Spiritualis omnia diiudicat. Verùm potest hic quæri quomodo præcepta Domini esse affirmet Paul⁹, de quibus nullũ extat testimonium in Scripturis. deinde occurrit etiam altera quæstio: necessaria esse obseruatu, & conscientiam ligare, si præcepta Domini sunt. atqui sunt ritus politici, in quorũ obseruatione nõ subest talis necessitas. Sed Paulus tantùm nihil se præcipere dicit, nisi consentaneũ Dei voluntati. porrò Deus cum consilio instruebat, vt ordinem istum in rebus externis Corinthi & alibi cõmendaret: non vt esset lex inuiolabilis, quales sunt quæ continent spiritualem Dei cultum, sed vt esset forma vtilis omnibus Dei filiis, & minimè negligenda.

38 *Siquis autem ignorat.* Vetus translatio habebat, Ignorans ignorabitur: sed perperam. Voluit enim Paulus ansam præcidere contẽtiosis, qui nullum faciunt disceptãdi finem, idque sub inquirendi specie, quasi nõdum liqueat. vel certè in vniuersum se omnes qui in dubium vocauerint quæ dixit, súsque déque facere significat. acsi diceret, Siquis ignorat, ergo ipsius hæsitationem nihil moror: nihil enim certitudini meæ doctrinæ propterea decedit. valeat igitur ille quisquis erit: vos fidem nihilominus Christo per me loquenti habete. In summa, significat, scepticos, contentiosos, & argutatores nihil suis quæstionibus imminuere de authoritate sanæ doctrinæ, & eius veritatis quæ certa esse debet fidelibus. & simul monet nequid nos impediat eorum hæsitatio: sed hæc animi altitudo quæ omnia hominum iudicia despiciat, super compertam veritatem fundata esse debet. Ergo sicuti peruersæ temeritatis foret, vel conceptam semel opinionẽ pertinaciter tueri, omnibus aliis dissentientibus, vel audacter pergere illis hæsitantibus: ita vbi nobis compertum est Deum loqui, securè transiliamus omnia humana impedimenta, omnésque difficultates.

39 *Itaque fratres.* Conclusio

est præcipuæ quæstionis, præferendam aliis donis prophetiam esse, quia sit donum omnium vtilissimum: neque tamen alia negligenda esse, sed notanda est loquendi ratio. Prophetiam enim dignam esse significat, ad quam omnes certatim ardentérque aspirent. Interea hortatur vt rarius donum, quod tantopere appetendum non est, aliis non inuideant: imò vt concedant suam laudē, omni æmulatione deposita.

40 *Omnia decenter & ordine.* Conclusio generalior, quæ non modò breuiter totum statum, sed etiam singulas partes complectitur: imò regula est ad quam omnia quæ ad extremam politiā spectant, exigere cōuenit. Quoniam sparsim differuerat de ritibus, omnia hîc colligere voluit in breuem summam: nempe vt decorum seruetur, & vitetur confusio. quæ sententia ostendit, noluisse eum astringere superioribus præceptis conscientias, tanquam per se necessariis: sed quatenus decoro paciq; seruirēt. Hinc (vt dixi) colligimus perpetuam doctrinam, quem in finem dirigenda sit Ecclesiæ politia. Dominus externos ritus in libertate nostra ideo reliquit, ne putaremus cultum eius illic inclusum. interea tamen non permisit nobis vagam effrænémque licentiam, sed cancellos (vt ita loquar) circundedit: vel certè ita moderatus est libertati quam dabat, vt demū æstimare ex eius Verbo liceat quid rectum sit. Hic ergo locus rite expensus, discrimē ostendet inter tyrannica Papæ edicta, quæ conscientias premunt dira seruitute, & pias Ecclesiæ leges, quibus disciplina & ordo continetur. Quinetiam hinc colligere promptum est, has posteriores non esse habendas pro humanis traditionibus: quandoquidem fundatæ sunt in hoc generali mandato, & liquidam approbationem habent quasi ex ore Christi ipsius.

CAP. XV.

1 *NOtum autem vobis facio, fratres, Euangelium quod euangelizaui vobis, quod & recepistis, in quo etiam stetistis,*

2 *Per quod etiam salutem habetis: quo pacto annuntiarim vobis, si tenetis, nisi frustra credidistis.*

3 *Tradidi enim vobis in primis quod & acceperam, quòd Christus mortuus fuerit pro peccatis nostris secundū Scripturas,*

4 *Et quòd sepultus sit, & quòd resurrexit tertio die, secundum Scripturas.*

5 *Et quòd visus fuit Cephæ, deinde ipsis duodecim:*

6 *Postea visus fuit plusquam quingentis fratribus simul, ex quibus plures manent adhuc ad hunc vsque diem: quidam autem etiam obdormierunt.*

7 *Deinde visus fuit Iacobo: pòst Apostolis omnibus:*

8 *Postremo verò omniū, velut abortiuo, visus fuit & mihi.*

9 *Ego enim sum minimus Apostolorū, qui non sum idoneus, vt dicar Apostolus: quādoquidē persequutus sum Ecclesiā Dei.*

10 *Sed gratia Dei sum id quod sum: & gratia eius, quæ mihi collata est, non fuit inanis, sed copiosius quàm illi omnes laboraui: non ego tamen, sed gratia Dei quæ mihi aderat.*

1 *Notum autem vobis.* Ingreditur nunc aliud argumentum, nempe de resurrectione, cuius fides ab impiis quibusdam concussa fuerat apud Corinthios. Est autem incertum an de vltima carnis resurrectione dubitauerint tantùm, an de animæ quoque immortalitate. satis scitur varios errores de hac re extitisse: quidam ex philosophis animas esse immortales disputarunt: de resurrectione carnis nemini vnquam venit in mẽtem. crassiores verò Sadducæi, qui nihil quàm de præsenti vita cogitarunt, imò animam hominis flatum esse putarunt essentia carentem. Non satis ergo constat (sicuti iam dixi) fuerintne tunc eò vsque dementiæ prolapsi Corinthii, vt totam futuræ vitæ fiduciam abiecerint: an solùmodo negarint resurrectionẽ carnis. nam argumẽta quibus vtitur Paulus, videntur innuere, fuisse eos prorsus fascinatos Sadducæorum delirio. Exempli gratia, quum dicit, Quid prodest baptizari pro mortuis? annon præstaret edere & bibere? vt quid singulis horis periclitamur? & similia: promptum erat, ex philosophorum sententia respõdere: nempe, quia animæ post mortẽ sunt superstites. Proinde quidam, totam Pauli disputationem, quæ hoc capite habetur, ad animarum immortalitatẽ extẽdunt. Ego verò sicuti in medio relinquo quis fuerit Corinthiorum error, ita adduci nequeo, vt Pauli verba aliò trãsferam, quàm ad resurrectionem carnis. maneat igitur fixum, non nisi de ipsa tractari hoc capite. Et quid, si eò vsque peruasarat impietas Hymenæi & Phileti, qui dicebant resurrectionem iam esse factam, neque amplius illam fore? quibus hodie quoque similes sunt furiosi quidã, vel potius dæmones à dæmonibus obsessi, qui se Libertinos vocant. Mihi certè vero propinquor videtur hæc coniectura, fuisse delusos aliquo figmento, quod illis spem futuræ resurrectionis excuterent: sicuti isti allegoricam resurrectionẽ imaginando, veram illam, quæ nobis promissa est, tollunt. Vtcunque res habuerit, horribile sane exemplum est, ac portenti simile, qui à tam præclaro magistro edocti fuerant, mox ad tam crassos errores potuisse deficere. Sed quid mirum? quum in Ecclesia Israelitica Sadducæi profiteri auderent, hominem nihil à pecude differre, quod pertinet ad animæ essentiam: nec fœlicitatem habere, nisi cum belluis communem. Notemus tamẽ eiusmodi excæcationem iustũ esse Dei iudicium, vt qui Dei veritati nõ acquiescũt, huc & illuc Satanæ ludibriis iactentur. Quæritur autem cur in finem Epistolæ reiecerit vel distulerit quod reliquis omnibus meritò fuit præferẽdum. Respondẽt quidam, hoc factum vt memoriæ altius infixum maneret. ego potius existimo Paulum de re tam magna verbum facere noluisse, donec suam authoritatem quæ apud Corinthios nonnihil deiecta fuerat, asseruisset: & eorum fastum cohibendo, sibi ipsos dociles reddidisset. *Notum autem vobis*, &c. Hic notũ facere nõ significat docere quod antè fuisset illis incognitum: sed in memoriã reducere quod antè audierant. acsi diceret, Recognoscite mecum illud Euangelium quod didiceratis priusquam abducti essetis à recto cursu. Resurrectionis doctrinam vocat Euangelium, ne putent impune licitum esse cuiuis de ea sentire quicquid libeat: sicuti de aliis quæstionibus, quæ nullum salutis dispendium secum trahunt. Quum addit, *A se euangelizatum*, amplificat: acsi diceret, Si me Apostolum agnoscitis, ego certè ita vos docui. altera amplificatio, quòd iam crediderant: quia si nunc contrarium persuaderi sibi sinant, arguendi sunt inconstantiæ. tertia, quòd firmo constantique proposito hactenus in ea fide steterint: quod aliquanto plus est, quàm semel credidisse. Sed omnium præcipuum, quòd in eo salutem ipsorum consistere denuntiat. nam inde sequitur, nullam illis religionem, nullam fidei certitudinem, nullam denique fidem esse reliquam, sublata resurrectione. Alii secus accipiunt *standi* verbum, nempe pro Sustineri: sed interpretatio, quam posui, verior est.

2 *Si tenetis nisi frustra*, &c. Duæ istæ exceptiones habent aculeos ad pungendum. Priore taxat eorum oscitãtiam aut leuitatem: quoniam tam procliuis lapsus argumento erat, nunquã eos comprehendisse quod illis traditum fuerat: vel fluxam & euanidam fuisse cognitionem, quæ tam citò exciderat. Altera admonet, frustra eos & inutiliter dedisse nomen Christo, nisi caput hoc teneant.

3 *Tradidi enim vobis in primis.* Nūc explicando confirmat quod superius dixit, Resurrectionem à se fuisse prædicatam, & quidem tāquam præcipuum Euangelii caput. In primis, inquit, nempe quemadmodum in ædificio struendo solet fundamentum. Et simul authoritatem prædicationis suæ auget, quum nihil se tradidisse subiicit, nisi quod acceperat: neque enim solùm intelligit se narrasse quod habebat ex aliorum relatu: sed quod mandatum erat à Domino. Nam verbum, pro loci circunstantia exponi debet. Officium autem Apostoli est, nihil proferre in medium, nisi quod à Domino acceperit: vt de manu (quod aiunt) in manum, Ecclesiæ purum Dei sermonem administret. *Quod Christus mortuus, &c.* En clarius vnde acceperit: Scripturas enim citat in testimoniū. Principio, mortis Christi meminit, imò & sepulturæ: vt quemadmodum in his, ita in resurrectione, nobis esse similem colligamus: ergo mortuus est ipse nobiscū, vt nos cum ipso resurgamus. In sepultura quoque melius exprimitur mortis veritas, in qua nobiscum cōmunicauit. Porrò multis Scripturæ locis prædicta fuit mors Christi & resurrectio: sed nusquam apertius quàm Iesaiæ capite 53, Danielis 9. 26, & Psalmo 22. *Pro peccatis.* Hoc est, vt maledictionem nostram subeundo, nos ab ea redimeret. Quid enim aliud fuit mors Christi, quàm sacrificium pro expiandis peccatis? quàm pœna satisfactoria, per quam Deo reconciliaremur? quàm vnius damnatio ad impetrandam nobis absolutionem? Sic etiam loquitur ad Romanos cap. 4. 25, sed illic tribuit ex opposito etiam resurrectioni suum effectum, quòd iustitiam nobis cōferat. quemadmodum enim morte Christi abolitum fuit peccatum, ita resurrectione, parta iustitia. Hæc partitio diligenter notanda est, vt sciamus quid ex morte, quid ex resurrectione illius petendum sit nobis. Cæterùm quum alibi Scriptura solā mortem cōmemorat, sciamus tūc in morte resurrectionē contineri: sed quū distinctè nominātur, in illa (sicuti videmus) salutis nostræ initiū est, in hac cōplementum.

5 *Quòd visus fuit Cephæ.* Iam testes etiam αὐτόπτας, quemadmodum à Luca 1. 2, vocantur, adducit, qui perfectum viderunt quod Scripturæ futurum prædixerant. Neque tamen omnes enumerat: mulieres enim prætermittit. itaque quū dicit Petro apparuisse primùm, intellige omnibus viris præponi: cui nihil repugnat quod refert Marcus 16. 9, visum fuisse Mariæ. Quomodo autē visum ipsis duodecim fuisse dicit, quū iam post mortem Iudæ, vndecim tantùm restarēt? Chrysostomus putat id fuisse factum, subrogato iam Matthia, alii maluerunt corrigere. acsi mendum fuisset. Verùm quum sciamus numerum duodenarium fuisse consecratum institutione Christi, vtcunque vnus inde expunctus foret, non est absurdum, nomen mansisse. Hac ratione vocati sunt Romæ Centunuiri, quum tamen duo supra centum essent: nam inualuerat vsus eiusmodi appellationis. *Duodecim* ergo hîc simpliciter accipe pro delectis Apostolis. Quando ista apparitio plusquam quingentis contigerit, non satis liquet: nisi quòd fieri potest vt tanta multitudo congregata fuerit Ierosolymis, quum se illis conspiciendum ostenderet. nam Lucas 24. 33, in genere discipulos nominat, qui cum vndecim conuenerant: quàm multi autem fuerint, non dicit. Chrysostomus ad ascensionem refert, & particulā ἐπάνω exponit, è sublimi. Certè quòd *Iacobo visum fuisse* seorsū dicit, potuit hoc ab ascensione esse. Per *Apostolos omnes*, intelligo non solos duodecim, sed discipulos etiam, quibus Euangelii prædicandi munus iniunxerat. Quo pluribus oculis, & quidem sæpius, testatam esse voluit Dominus resurrectionem, eo sciamus certiorem esse debere eius fidem apud nos. & quòd resurrectionem Christi inde probat Apostolus, quoniam multis apparuerit: eo significat, non allegoricam, sed veram & naturalem fuisse: nā spiritualis resurrectionis oculi testes esse non possunt.

8 *Postremo mihi tanquam abortiuo.* Nunc se quoque aliis adnumerat: nam se illi Christus viuum & gloriosum exhibuerat. Quia non erat fallax visio, valere etiam debuit ad astruendam fidem resurrectionis: quemadmodum etiam vtitur in Actis eo argumento. sed quia non parum ad rem pertinebat, eius authoritatem grauissimam esse & summā apud Corinthios: obiter inserit

com-

commendationem suæ personæ: sed quã ita temperat, vt sibi multum arrogando, sit tamen modestissimus. Nequis ergo illi obiiceret, Quis es, vt tibi fidem adhibeamus? suam indignitatem vltro confitetur: ac primùm quidem se comparat abortiuo: idque (vt opinor) subitæ suæ conuersionis respectu. nã sicuti non antè ex vtero prodeũt infantuli, quàm legitimo tẽporis successu illic formati & cõfirmati fuerint: ita iustũ tẽporis ordinem seruauit Dominus in creandis, fouendis ac formandis Apostolis. Paulus autem vixdum bene cõcepto spiritu vitali, ex vtero proiectus fuerat. Alii Abortiuum loco Posthumi accipiunt: sed illud multò congruentius, quia momento simul genitus, & natus, & vir plenæ ætatis fuerit. Hic porrò abortus illustriorem Dei gratiam reddit in Paulo, quàm si paulatim & per singulos gradus in Christo adoleuisset.

9 *Ego enim sum minimus.* Dubium est an ad extenuandam eius fidem hoc iactauerint maleuoli, an aliunde non impulsus hanc confessionem ediderit. Ego vt non dubito, eum sponte atque etiam libenter semper fuisse propensum ad se deiiciendum quo Dei gratiam extolleret: ita hoc loco suspicor occurrere voluisse calumniis. nam quòd fuerint Corinthi, qui malignè obloquendo, illius dignitatem imminuere studerent, cùm ex multis locis superioribus colligere licet, tum quòd paulo pòst comparationem subiiciet: quam certè nunquam attigisset, nisi coactus quorundam improbitate. quasi diceret, Detrahe mihi quantum voles: patiar me infra terram deiici, patiar nullus esse, quo magis Dei erga me bonitas reluceat. habear ergo minimus Apostolorum: quinetiam hoc gradu indignum me agnosco. Quibus enim meritis eò peruenire potui? quum Dei Ecclesiam persequerer, quid merebar? Sed non est quòd me æstimes ex propria vilitate: neque enim Dominus qualis essem respexit, sed alium me fecit sua gratia. Summa est, non recusare Paulum quin vilissimus sit omnium, & propè nihil: modò hic contemptus nihil eum impediat in suo ministerio, nec doctrinæ eius quicquam deroget. Contentus est, sui intuitu, omni honore indignus censeri, modò intuitus gratiæ sibi collatæ Apostolatum suum commendet. Et certè non ideo tam eximiis dotibus eum Deus ornauerat, vt sepulta neglectáue sua gratia, iaceret: sed eius Apostolatum nobilem ac pretiosum reddere voluerat.

10 *Et gratia eius inanis non fuit.* Qui liberum arbitrium Dei gratiæ opponunt, ne huius sit in solidum quicquid facimus boni, verba hæc detorquent ad suum sensum: quasi iactaret Paulus se curasse sua industria, ne Deus malè suam gratiam apud eum collocasset. proinde concludunt, à Deo quidem offerri gratiam, sed in hominis esse potestate rectũ eius vsum: & penes eum esse ne maneat otiosa. Ego autem nego eorum errori suffragari hæc Pauli verba: neque enim quicquam hîc sibi proprium vendicat, quasi seorsum à Deo aliquid laude dignum fecerit. Quid igitur? ne frustra gloriari videretur solis verbis, quum re vacuus esset: dicit se nihil prædicare quod non palam appareat. deinde, vt fatear indicari his verbis: non abusum fuisse Paulum Dei gratia, neque sua desidia inutilem reddidisse: nego tamen ideo esse causam cur inter ipsum & Deum partiamur laudem quæ tota Deo adscribi debet: quando non tantũ facultatem bene agendi, sed volũtatem quoque & effectum nobis confert. *Sed copiosius.* Aliqui ad Thrasones referunt, qui Paulo detrahentes, se suaque venditabant: quia non sit consentaneum, eorum quidem opinione eum voluisse suscipere certamen cum Apostolis. Verùm quòd se Apostolis confert, id tantùm facit improborum causa, qui eos solebant opponere ad deprimendam ipsius famam: quemadmodum videmus in Epistola ad Galatas. Itaque probabilius est de Apostolis ipsum loqui, quum illorum labori bus suos præfert. ac omnino verum est, eum fuisse reliquis superiorem: non tantùm multas ærumnas perferendo, subeundo multa discrimina, abstinendo à rebus licitis, constanter omnia pericula spernendo: sed quia Dominus ampliorem successum dabat eius laboribus. Laborem enim accipio, pro fructu laboris qui extabat. *Non ego sed gratia.* Vetus interpres articulum omittendo, occasionem errandi præbuit ignaris linguæ Græcæ: quia eni reddiderat, Nõ ego, sed gratia Dei mecum: putarunt dimi-

diū laudis tantùm gratiæ Dei assignari: homini autem relinqui dimidium. Intelligunt ergo quòd non solus Paulus, quia nihil nisi cooperante gratia, sed tamen proprio liberi arbitrii motu, propriísque viribus laborauerit. Atqui longè diuersum sonant eius verba: nam quod suum esse dixerat, corrigendo transfert totum in Dei gratiā, totum inquam nō ex parte: nam quicquid egisse visus fuerat, id totum opus gratiæ fuisse testatur. insignis certè locus, tum ad prosternendam hominis superbiam, tum illustrandam Diuinæ in nobis gratiæ operationē. Paulus enim quasi impropriè se authorem fecisset vllius bonæ rei, corrigit quod dixerat, & gratiam Dei, omnium effectricem testatur. Non putemus vanā esse humilitatis simulationem: ex animo ita loquitur, & quia verum esse cognoscit. Discamus ergo, hoc duntaxat boni nos habere, quod Dominus gratuitò dedit: hoc tantùm nos boni facere quod ipse facit in nobis. nō quia nihil agamus ipsi, sed quia nō nisi acti agamus: hoc est Spiritus sancti directione ac impulsu.

11 Siue ego igitur, siue illi, ita prædicamus, & ita credidistis.

12 Si autem Christus prædicatur excitatus à mortuis, quomodo dicunt quidam, mortuorum resurrectionem non esse?

13 Si autem mortuorum resurrectio non est, neque Christus resurrexit.

14 Quòd si Christus non resurrexit, inanis igitur est prædicatio nostra, inanis & fides vestra.

15 Inuenimur etiam falsi testes Dei, quia testati sumus à Deo, quòd suscitauerit Christum: quem non suscitauit, si quidem mortui non resurgunt.

16 Si enim mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit,

17 Si autem Christus non resurrexit, vna est fides vestra: adhuc estis in peccatis vestris.

18 Ergo & qui obdormierunt in Christo, perierunt.

19 Quòd si in hac vita solùm speramus in Christo, miserrimi sumus omnium hominum.

11 *Siue ego, siue illi.* Postquam se reliquis Apostolus comparauit, nunc se illis adiungit & illos sibi, in prædicationis consensu. quasi diceret, De me iam taceo, sed nos omnes vno ore sic docuimus, & pergimus etiamnū docere. Est enim verbū præsentis tēporis κηρύσσομεν, quo significat continuū actum, aut perseuerātiā in docendo. Perit ergo Apostolatus noster, si aliter res habet: quinetiam vos ita credidistis: concidit igitur etiam vestra religio.

12 *Si autem Christus.* Nunc incipit ex resurrectione Christi nostram omniū probare. Valet enim mutua hinc inde & reciproca consequentia, tā affirmatiuè quàm negatiuè. A Christo ad nos, in hūc modum, Si resurrexit Christus, ergo nos resurgem⁹. Si nō resurrexit Christ⁹, ergo neq; nos resurgem⁹. A nobis ad Christum ecōuersò, Si resurgim⁹: ergo Christus resurrexit. Si non resurgimus: ergo neque Christus resurrexit. Ratio argumenti à Christo ad nos ducendi, hæc est est in priore consequentia, Christus non sibi mortuus est, neque resurrexit, sed nobis: ergo ipsius resurrectio, hypostasis nostræ est, & quod in eo factū est, oportet in nobis quoque impleri. In negatiua autē, Alioqui frustra & inutiliter resurrexisset: quia fructus non in eius persona quærēdus est, sed in membris. Ratio ducendæ vicissim à nobis ad eum prioris consequentiæ. Nam resurrectio neque à natura est, neque aliunde quàm à solo Christo. In Adam enim morimur: vitam non

non nisi in Christo recuperamus. vnde sequitur eius resurrectionem, nostræ esse fundamentum: quo sublato, non consistat. Ratio negatiuæ consequentiæ iam posita est: quia enim non nisi nostra causa resurgere debuit. nulla eius resurrectio foret, si nobis nihil prodesset.

14 *Inanis igitur est prædicatio.* Non tantùm quia aliquid mendacii admistum habeat, sed quia in totum sit inanis fallacia. quid enim restat, si Christus absorptus fuerit à morte, si extinctus fuerit, si maledictione peccati fuerit oppressus, si denique Satanæ succubuerit? denique illo capite euerso, reliqua omnia nullius erunt momenti. Eadem ratione addit, vanam fore fidem ipsorum. qualis enim erit soliditas fidei, vbi nulla spes vitæ se ostendet? Atqui in nuda morte Christi, tantùm materia desperationis apparet. neque enim aliis author salutis esse potest qui à morte penitus subactus fuerit. Ergo meminerimus, in morte & resurrectione Christi præcipuè consistere totum Euãgelium: vt huc præcipuum studium nostrum conferamus, si velim⁹ rite & ordine in Euangelio proficere: imò nisi steriles ac vacui manere velimus.

15 *Inuenimur etiam falsi testes.* Alia quidem incommoda quæ nunc recẽsuit, respectu nostri maiora erant: euanescere fidem, irritam & nihili esse totã doctrinam Euangelii, nos omni spe salutis excidisse: sed hoc quoque non mediocre est absurdum, reprehendi Apostolos, qui ordinati à Deo erant æternæ eius veritatis præcones, mendaciis illusisse mundo: redundat enim hoc in maximum Dei probrũ. Falsos testes Dei possumus dupliciter accipere. vel quòd falsò Dei nomen prætexuerint mentiendo: vel quòd testificãdo quod à Deo acceperant, mẽdaces deprehendantur. Hoc secundum ideo mihi magis arridet, quia multò est atrocius: & antehac dixerat de hominibus. nunc igitur Deum mendacii reum fieri admonet, in testibus ab eo productis & subornatis, si negetur Christi resurrectio. Ratio etiam quæ annexa est, aptè quadrat: quia falsum asseruerint, nõ à seipsis, sed à Deo. Nec me latet, particulam κατὰ secus exponi ab aliis. Vetus interpres reddidit, Aduersus: Erasm⁹ autem, De. verùm quum significet etiam ἀπὸ, apud Græcos, sensus hic mihi visus est conuenientior Apostoli proposito. Neque enim de hominum existimatione hic tractat (quemadmodum iam dixi) sed Deum obnoxium fore crimini falsitatis, quandoquidem ab eo profectum sit quod annuntiant.

17 *Adhuc estis in peccatis.* Nam etsi morte sua Christus peccata nostra expiauit, ne amplius nobis imputentur in iudicio Dei: & veterem nostrum hominem crucifixit, ne amplius in nobis regnent eius concupiscentiæ, denique per mortem destruxit imperium mortis, & diabolum ipsum: tamen nihil horum esset, nisi resurgẽdo victor emersisset. itaque euersa resurrectione, deintegro erigitur peccati dominatio.

18 *Ergo qui obdormierunt.* Quum vellet probare, resurrectione Christi sublata fidem esse inutilem, & Christianismum esse meram frustrationem, dixerat viuos in peccatis suis manere: sed quia huius rei clarius speculum est in mortuis, eos adducit. Quid mortuis profuerit olim fuisse Christianos? ergo fratres nostri, qui iam mortui sunt, frustra vixerunt in Christi fide. Verùm si conceditur, essentiam animæ esse immortalem: argumentum hoc prima facie infirmum videtur. in promptu enim erit exceptio, non interiisse mortuos, quia viuant eorum animæ seorsum à corporibus: vnde quidam phrenetici inferũt, spatio temporis inter mortem & resurrectionem medio, nullam esse vitam: sed eorum delirium nullo negotio refellitur. Tametsi enim viuunt nunc mortuorum animæ, & beata quiete fruuntur, tamen à sola resurrectione pendet tota earum fœlicitas & consolatio: quia non alia causa bene habent, nisi quatenus diem illum expectant, quo vocentur ad posidẽdum Dei regnum. quare actum est de spe mortuorum, nisi aliquando veniat dies illa.

19 *Quod si in hac vita.* Aliud absurdum, Quòd non tantùm perdimus oleum & operam credendo, quoniam intereat fructus in morte: sed quòd satius sit nõ credere: potior enim & magis expetenda esset conditio infidelium. Credere in hoc mundo, hic significat, fidei nostræ fructum in mundo cõstituere: ita vt fides nostra non longius respiciat, neque extendatur vltra terminos vitæ

præsentis. Hæc sententia clarius indicat delusos fuisse Corinthios peruersa aliqua imaginatione allegoricæ resurrectionis, qualem tunc fingebant Hymenæus & Philetus: acsi vltimus fidei nostræ fructus in mūdo exhiberetur. Nam quum resurrectio complemētum sit nostræ salutis, & quasi vltima bonorum omnium meta: qui nos iam resurrexisse dicit, nihl melius relinquit nobis sperandum post mortē. Quicquid sit, nihil hic tamen locus suffragatur eorū delirio, qui fingunt animas vna cum corporibus dormire vsque ad diem resurrectionis. nam quod obiiciunt, Si animæ à corporibus solutæ vitam suam retinerent, non dicturum fuisse Paulū, nos resurrectione sublata sperare tantùm in hoc mundo, quia restaret animis aliqua fœlicitas: ad id respōdeo, Paulum non somniasse cāpos Elysios & tales ineptas fabulas, sed pro confesso sumpsisse, totam spē Christianorum respicere ad vltimum iudicii diē: in eadem expectatione nunc quoque pias animas acquiescere: ideo perire nobis omnia, si eiusmodi fiducia nos frustratur. Sed cur dicit nos *fore omnium miserrimos*: quasi deterior sit sors hominis Christiani, quàm impii? nam omnia promiscuè accidunt bonis & malis, inquit Solomo Eccle. 9.2. Respondeo, obnoxios quidem perinde esse communibus ærumnis vniuersos mortales, siue boni sint, siue mali: & communiter sentire eadem incommoda & easdem miserias: sed duæ sunt rationes cur omnibus seculis peius habeant Christiani. vna etiam fuit propria ætati Pauli. Prima est, quòd Dominus vtcunque frequenter impios etiam castiget suis flagellis, suáque aduersus eos iudicia exercere incipiat: specialiter tamen suos variis modis affligit. primò, quia quos diligit, castigat: deinde, vt eos erudiat ad patientiam, vt obedientiam probet, vt paulatim cruce ipsos ad veram renouationem præparet. Quicquid sit, impletur tamen semper illud in fidelibus, Tempus est vt iudicium incipiat à domo Dei, Iere. 25.29. 1. Pet. 4.17. Item Æstimati sumus tanquā oues mactationi destinatæ, Psal. 44.23. Item, Mortui estis: & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo, Coloss. 3.3. Interea lautior est vt plurimum impiorum fortuna: quia Dominus eos instar porcorum saginat in diē occisionis. Secūda ratio est, quòd fideles etiāsi diuitiis & bonis omne genus abūdēt. non tamen luxuriātur, neque se ingurgitāt securi: denique nō fruūtur mūdo, vt infideles: sed soliciti incedunt, ingemiscentes assiduè, partim infirmitatis suæ cōscientia, partim futuræ vitæ desiderio. Infideles autē in eo sunt toti, vt se inebrient præsentibus deliciis. Tertia, quā dixi fuisse propriā Apostoli seculo: quod tunc nomen Christianorum adeò exosum infaméque erat, vt nemo dare tunc Christo nomen potuerit, qui non præsenti mortis periculo caput obiiceret. Ergo non abs re dicit omnium fore miserrimos Christianos, si eorum fiducia in mundo inclusa foret.

20 *Nunc autem Christus resurrexit à mortuis, primitiæ eorum qui dormierunt, fuit.*

21 *Quandoquidem enim per hominem mors: etiam per hominem resurrectio mortuorum.*

22 *Quemadmodum enim in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes viuificabuntur.*

23 *Vnusquisque autem in proprio ordine, Primitiæ Christus, deinde, qui Christi erunt, in aduentu ipsius:*

24 *Postea finis, quum tradiderit regnum Deo & Patri, quum aboleuerit omnem principatum, & omnem potestatem, & virtutem.*

25 *Oportet enim ipsum regnare, donec posuerit omnes inimicos*

micos sub pedes suos.

26 Nouissimus destruetur hostis mors.

27 Omnia enim subiecit sub pedes eius. quum omnia dixerit, clarum est quòd omnia sint subiecta, præter eum qui omnia illi subiecit.

28 Quum autem subiecerit illi omnia, tunc & ipse Filius subiicietur ei, qui omnia illi subiecit, vt sit Deus omnia in omnibus.

2 *Nunc autem resurrexit.* Postquam ostendit quanta rerum omnium cõfusio sequutura sit, si negemus resurgere mortuos: nũc iterum pro certo sumit quod superius abundè probauerat, Christum resurrexisse: & addit eum esse primitias similitudine (vt apparet) à veteri ritu Legis sumpta. Nam quemadmodum in primitiis, totius anni prouẽtus consecrabatur, ita vis resurrectionis Christi ad nós omnes diffũditur: nisi malis simplicius accipere, delibatum in ipso fuisse primum fructum resurrectionis. Ego tamen magis probo hoc sensu dictum, quòd reliqui mortui eum sequentur. quemadmodum tota messis primitias: atque hoc confirmat proxima sententia.

21 *Quandoquidẽ per hominem mors.* Probãdum est Christum esse primitias, non autẽ solùm fuisse excitatum à mortuis. Probat à contrariis: quia mors non est à natura, sed ab hominis peccato. sicut ergo Adam nõ sibi soli mortuus est, sed nobis omnibus: ita sequitur, neque Christum, qui est antitypus, sibi tantùm resurrexisse. Venit enĩ vt omnia instauraret quæ in Adã pessundata erãt. Notãda autem est vis argumenti: quia non similitudine pugnat, neque exemplo, sed nititur cõtrariis causis ad probandos cõtrarios effectus. Causa mortis est Adam, & nos in ipso morimur: ergo Christus, cuius officium est, nobis restituere quæ in Adam perdidimus, nobis vitæ causa est: cúisque resurrectio, hypostasis & pignus est nostræ. Et sicut ille mortis principium: ita hic vitæ. Quinto capite ad Romanos eãdem comparationem exequitur: sed hoc discrimen est, quòd illic de vita & morte spirituali disputat: hic autem agit de resurrectione carnis, quæ spiritualis vitæ fructus est.

23 *Vnusquisque in proprio ordine.* Occupatio est quæstionis. Si vita Christi, dixisset quispiam, nostram secum trahit, cur non hoc apparet? at quum è sepulchro resurrexerit Christus, nos illic putrescimus. Responsio Pauli est, quòd Deus alium ordinem constituerit. satis ergo sit nobis, quòd nũc in Christo habemus primitias: nobis autem aduentus eius, tempus erit ad resurgendum. Adhuc enim absconditam esse vitam nostrã cum eo oportet, quia nondum apparuit: esset ergo præposterum, diem illum reuelationis Christi velle anteuertere.

24 *Postea finis, quum tradiderit.* Impatientiæ hominum frænum iniecit, quum denũtiauit, opportunũ nouæ vitæ tempus non fore ante Christi aduẽtum. Sed quia mũdus hic instar maris est procellosi, in quo assiduè iactamur, tam incerta vel potius turbulenta cõditio nostra est, tam subitæ rerum omnium conuersiones, posset hoc infirmos animos turbare: ideo nunc ad diem illum reuocat, dicens omnia constitutum iri. Tunc ergo finis, id est, meta cursus nostri, quietus portus, conditio nullis amplius mutationibus obnoxia. & simul finem illum expectãdum admonet, quia non est cõsentaneum, in medio stadio nos coronari. qualiter autem traditurus sit Patri regnum Christus, paulo pòst dicetur. Quod dicit, *Deo & Patri*, duplicem potest habere sẽsum: vt Deus Pater vocẽtur Deus & Pater Christi: vel vt nomẽ Patris additum sit explicandi causa. Et copula hoc modo valebit Scilicet: quod ad prius spectat, non est absurdum neque insolitum, Christum humanæ naturæ respectu, subiectum esse Deo. *Quum aboleuerit omnem principatum.*

Aliqui de potestatibus accipiunt, quæ sint ipsi Christo aduersæ. Respiciunt enim quod proxime sequitur, *Donec posuerit inimicos.* Verùm membrum hoc superiori respondet, vbi dixerat, Christum non ante traditurum. quare non est quòd præsentem sententiam ita restringamus. Generaliter igitur interpretor, & potestates legitimas à Deóque ordinatas comprehendo. Primū quod habetur apud Prophetas Ies.13.10. Ezec.23 7, de obscuratione solis & lunæ, vt solus Deus emineat, tametsi sub Christi regno impleri cœpit: non tamen ante vltimum diem prorsus implendum est: sed tunc omnem altitudinem cessare oportebit, vt resplendeat sola Dei gloria. Deinde scimus omnes principatus & honores terrenos pertinere ad cōseruationē vitæ præsentis tantùm: ideóque esse partem mūdi: hinc sequitur esse tēporales. Ergo sicuti finem accipiet mūdus, ita & politia, & magistratus, & leges, & distinctiones ordinum, & gradus dignitatum, & quicquid tale est: nō differet amplius seruus à domino, non rex à plebeio, neque à priuato magistratus. Quinetiā tum in cælo principatus angelici, tum in Ecclesia cessabunt ministeria & præfecturæ: vt solus Deus per seipsum, non per hominum vel angelorum manus potestatem suam principatúmque exerceat. manebunt quidē Angeli, manebit etiam illis sua excellētia, fulgebunt etiam iusti, quisque pro gratiæ suæ mensura: sed Angelis abdicabitur principatus, quem nunc Dei nomine mandatóque exercent: desinent Episcopi, Doctores & Prophetæ, personam hanc sustinere, & munus quo nuuc funguntur, deponent. *Principatus, & potestas, & virtus* non multùm hoc loco differunt: sed coniuncta sunt hæc tria nomina ad explicationē magis expressā

25 *Oportet enim ipsum regnare.* Probat nondum adesse tempus, quo tradat Christus regnum Patri, vt eadem opera doceat, nondum adesse finem illum, quo omnia in iustum & tranquillum statum reponantur: quia Christus nondū omnes hostes suos subegit. oportet autem id fieri, quia Pater hac conditione eum ad dextram suam collocauit, ne imperio quod accepit, antè decedat quàm illis in potestatem redactis. Atque hoc in piorum consolationem dictū est, ne tardiorem resurrectionis aduentum impatienter ferant. Locus hic habetur in Psalm.110.1. Sed videtur argutius ludere Paulus in voce *donec*, quàm simplex natiuúsque sensus requirat. non enim quid postea futurum sit, illic Spiritus denuntiat: sed tantùm quid antè oporteat fieri. Respondeo, Paulum non ideo concludere, Christum redditurum Patri regnum, quia ita prædictum sit in Psalmo: sed testimonio Psalmi in hunc tantùm finem vsus est, vt probaret, nondum venisse illum diem tradendi regni: quia adhuc negotium est Christo cum suis hostibus. Cæterùm Paulus obiter exponit quid sit Christum ad dexteram Patris sedere, quum eius metaphoricæ loquutionis vice ponit simplex verbum Regnandi.

26 *Nouissimus hostis mors.* Videmus adhuc multos hostes aduersari Christo, & contumaciter obsistere regno eius: mors autem erit vltimus hostis qui destruetur: ergo Christum regni Paterni administratorem adhuc esse oportet. Bono igitur animo sint fideles, neque in spe deficiant, donec impleantur omnia quæ resurrectionem debent præcedere. Quæritur autem qualiter mortem vltimo loco destruēdam dicat, quæ iam destructa est Christi morte: vel saltem resurrectione, quæ victoria est mortis, & vitæ acquisitio. Respondeo, ita destructam esse, ne sit amplius lethalis fidelibus: sed non ita quin molestiam illis exhibeat. Spiritus quidem Dei in nobis habitans, vita est: gestamus tamen adhuc mortale corpus. Exhaurietur olim mortis materia in nobis, nondum tamen exhausta est. renati sumus ex semine incorruptibili: sed nondum ad perfectionem deuenimus. vel vt simili breuiter rē cōprehendamus, gladius mortis, qui penetrare in corda vsque poterat, retusus est: vulnerat nihilominus adhuc, sed citra periculum. morimur enim, sed moriendo transimus in vitam. Denique sicut de peccato Rom.6.12 docet Paulus, ita de morte sentiendum est, quòd habitet quidem in nobis, at non dominetur.

27 *Omnia subiecit, &c.* Putant desumptum esse testimonium ex Psal.8.7. neque mihi displicet: tametsi minimè erit incōmodum, si dixerimus sententiam esse

esse à Paulo collectam ex natura regni Christi: verùm quod receptius est, sequamur. Paulus ex Psalmo ostendit, Deum Patrem Christo detulisse potestatem omnium: quia dicatur, Omnia subiecisti sub pedes eius. Verba per se clara sunt, nisi obstarent duæ difficultates: quòd illic Propheta, non de vno Christo, sed de vniuerso hominum genere loquitur: deinde quòd per Omnia non nisi ea designat quæ ad vsum corporalis vitæ spectant, quemadmodum habetur Genes. 2. 19. Prioris facilis est solutio: quum enim sit Christus primogenitus omnis creaturæ, & hæres vniuersorum, Deus Pater non ita concessit generi humano vsum omnium creaturarum, quin penes Christum interea præcipua potestas, & quasi directum dominium maneat. Deinde scimus, Adam ius quod illi collatum fuerat, perdidisse, vt nihil amplius possimus vocare nostrũ. Maledicta enim fuit terra & quicquid in ea continetur: per solum autem Christũ recuperamus quod nobis ademptum fuerat: meritò igitur in Christi personam elogium istud propriè competit. quòd omnia posuerit Pater sub pedibus eius, quandoquidem nihil nisi in ipso, iure possidemus. vnde enim nobis Dei hæreditas, nisi filii simus? filii autem per quem efficimur, nisi per Christum? Secundæ difficultatis hæc sit solutio. Prophetam quidem nominatim exprimere volucres cæli, pisces maris, & peccora terræ, quia hoc dominii genus visibile sit, & magis pateat oculis: tamen generalem sententiam longius extendi, ad cælum & terram scilicet, ac quicquid in illis continetur. Iam subiectio congruenter habere debet cum persona dominantis: hoc est, analogiam habet ad eius conditionem, vt illi respõdeat. Christus autẽ nõ indiget animalibus ad esum, neque aliis creaturis ad vllã necessitatẽ: dominatur ergo, vt omnia seruiant eius gloriæ: quia nos consortes adoptat sui dominii, fructus palàm apparet in visibilibus creaturis: sed fideles interiorem in suis conscientiis fructum sentiunt, qui latius patet, quemadmodum dixi. *Omnia subiecta præter eum qui subiecit*. Duobus insistit: omnia debere redigi in obsequium Christi, antequam imperium mundi Patri restituat: & Patrem sic omnia Filio dedisse in manũ, vt sibi primarium ius retinuerit. Ex priore sequitur, nondum vltimi iudicii horam esse: ex secundo, Christum ita nunc esse medium inter nos & Patrem, vt nos ad eum tandem adducat. Ideo mox infert, postquã omnia illi subiecerit, tunc Filius ipse subiiciet se Patri: acsi diceret, Æquo animo expectemus donec Christus omnium hostium suorum victor secum nos sub Dei imperium reducat, vt numeris omnibus Dei regnum impleatur in nobis. Verùm huic sententiæ in speciem repugnat quod passim legitur in Scripturis, de æternitate regni Christi. Quomodo enim hæc conuenient, 2. Pet. 1.11, Regni eius non erit finis: & , Ipse quoque subiicietur? Huius quæstionis explicatio Pauli sensum clarius aperiet. Primò notandum est, omnem potestatem Christo fuisse traditam, quatenus manifestatus fuit in carne. non conueniret quidem nudo homini tanta maiestas: sed tamen in eadem natura in qua humiliatus fuit, Pater eum exaltauit, & dedit illi nomen, coram quo flectatur omne genu, &c. Phil. 2.9.10. Deinde notandum est, sic constitutum esse Dominum & summum Regem, vt in gubernando mundo sit tanquam Patris vicarius: non quòd ipse in actione sit, otioso Patre: (quomodo enim id fieret, quum Patris sit sapientia & consilium, quum vnius sit cum ipso essentiæ, adeóque idẽ Deus?) sed ideo testatur Scriptura, Christum nunc vice Patris, cæli & terræ imperium obtinere: nequem alium gubernatorem, dominum, tutorem, iudicémue mortuorum & viuorum cogitemus: sed defixi simus in solo eius intuitu. Deum quidem agnoscimus rectorem, sed in facie hominis Christi. tunc autem restituet Christus quod accepit regnum, vt perfectè adhæreamus Deo. neque hoc modò regnum à se abdicabit, sed ab humanitate sua ad gloriosam Diuinitatem quodammodo traducet: quia tunc patebit accessus, quo nunc infirmitas nostra nos arcet. Sic ergo Christus subiicietur Patri: quia tunc remoto velo, palàm cernemus Deum in sua maiestate regnantem: neque amplius media erit Christi humanitas quæ nos ab vlteriore Dei conspectu cohibeat.

28 *Vt sit Deus omnia in omnibus*.

An etiam in diabolo & impiis? minimè: nisi fortè verbum Esse, libeat accipere pro Agnosci & apertè conspici. ac tunc quidem erit sensus, Nunc quòd diabolus reluctatur Deo, quòd impii ordinem ab eo institutum confundunt & permiscent, quòd infinita scandala oculis nostris obuersantur, non liquidò apparet Deum in omnibus esse omnia: sed vbi Christus iudicium exequutus sibi à Patre mandatum, Satanã & impios omnes strauerit, in ipsorum exitio gloria Dei erit conspicua. Idem potest dici etiam de potestatibus sanctis & legitimis in suo genere. Impediunt enim quodammodo ne Deus in seipso nobis rectà nũc appareat. Deus autem per seipsum tunc & absque medio, cæli & terræ gubernacula tenens, omnia erit in hac parte: & tandem consequenter in omnibus, non tãtùm personis, sed etiam creaturis. Hic sensus pius est, & quia satis aptè quadrat Apostoli proposito, libenter eum amplector. sed neque erit incommodum, de solis fidelibus accipi, in quibus regnũ suum nunc inchoauit Deus, tunc perficiet: atque ita, vt illi penitus adhæreant. Vterque sensus satis per se refutat impia quorundam deliramẽta, quibus probandis hunc locum prætexunt. Alii imaginantur, ideo fore Deum omnia in omnibus, quia omnia euanescant, aut soluantur in nihilum. at Pauli verba nihil aliud sonant quàm omnia ad Deum, tanquam ad vnicum suum principium & finem, reducenda esse, vt illi deuinciantur. Alii diabolum & impios omnes saluos fore, inde ferunt: quasi verò non totus Deus magis innotescat in diaboli exitio, quàm si diabolum sibi adiungeret, & faceret vnum secum. Videmus ergo quàm impudenter eiusmodi furiosi hoc Pauli dictum ad stabiliendas suas blasphemias torqueant.

29 *Quid alioqui facient qui baptizantur pro mortuis, si omnino mortui non resurgunt? quid etiã baptizantur pro mortuis?*

30 *Quid etiam nos periclitamur omni hora?*

31 *Quotidie morior per nostram gloriam, fratres, quam habeo in Christo Iesu Domino nostro.*

32 *Si secundum hominẽ pugnaui ad bestias Ephesi, quid mihi prodest? edamus & bibamus: cras enim moriemur.*

33 *Ne erretis, Mores honestos corrumpunt mala colloquia.*

34 *Euigilate iustè, & ne peccetis. ignorantiã enim Dei quidam habent: ad pudorem vobis incutiendum dico.*

29 *Quid alioqui facient.* Rursus absurda commemorat, quæ errorem illum sequuntur, quo laborabant Corinthii. Cœperat id facere statim ab initio, sed doctrinam inseruit & consolationem, quibus paululum interrupit disputationis cõtextum, ad quem nunc redit. Primò obiicit, inutilem fore Baptismum quem suscipiunt qui iam habentur pro mortuis, si nulla sit resurrectio. antequã locum hunc exponam, operæpretiũ est refellere vulgatam expositionem quæ veterum authoritate nititur, & omnium ferè consensu recepta est. Putant ergo Chrysostomus & Ambrosius, quos alii sequuntur, Corinthios, vbi quempiam subita mors Baptismo priuasset, solitos fuisse aliquem viuum supponere mortui loco, qui ad sepulchrum eius baptizaretur. atque hunc morẽ non negãt peruersum plenúmque superstitionis fuisse: sed Paulum ad redarguendos Corinthios hoc solo fuisse contentum, quòd resurrectionem quam negabant, interea se credere profiterentur. Ego verò, vt hoc credã, nullo modo adducor: neque enim credibile est, qui resurrectionem negabant, eos simul cum aliis vsurpasse eiusmodi ritũ. Statim ergo audisset Paulus, Quid nos anili superstitione vrges, quæ nec tibi quidem probatur? deinde si fuissent vsi, prompta erat responsio, Si hactenus factum errore id fuit: corrigatur potius error quàm ad probationem maximæ rei valeat. Verùm vt cõcedam validum fuisse argumentum: an tamen puta-

putamus si talis corruptela inualuisset apud Corinthios, Apostolum, quum singula prope eorũ vitia taxauerit, de hoc fuisse taciturum? Superius ritus quosdam reprehendit, non adeò magni momenti: de velandis mulierum capitibus, & aliis ejus generis præcipere non grauatus est: vitiosam Cœnæ administrationem non reprehendit tantùm, sed acerrime exagitauit, an de tã fœda Baptismi profanatione nullũ interea verbũ dixisset, quæ tamen grauitate præpõderabat? Inuectus est magna vehementia in eos qui Gentilium conuiuia frequentando, eorum superstitiones tacite approbarent: an passus fuisset nefandam Gentilium superstitionem in Ecclesia ipsa sub sacri Baptismi nomine palam grassari? Sed demus potuisse subticere: quid dum eam nominat? Obsecro, an verisimile est, sacrilegium quo Baptismus inquinaretur ac traheretur in abusum prorsus magicum, Apostolum protulisse vice argumenti, & non vno saltem verbulo notasse vitium? Quum de rebus non maximis agitur, parenthesin tamen inserit, Se loqui secundũ hominem: an hìc parenthesi non erat aptior locus & opportunior? nunc quod sine vlla reprehensione commemorat, quis non accipiat tanquam licitum? Ego certè non de tali Baptismi corruptela, sed de recto vsu mentionem hic fieri interpretor. Nunc sensum quæramus. Aliquando putaui vniuersalem Baptismi finem designatum hìc fuisse à Paulo: neque enim Baptismi vtilitas hac vita continetur: sed quum postea accuratius verba expenderem, animaduerti Paulum hic aliquid speciale attingere. Non enim de omnibus loquitur, quum dicit, Quid facient qui baptizantur? Deinde non amo argutas interpretationes, quæ nõ perinde sint solidæ. Quid ergo? Baptizari pro mortuis dico, qui iam mortui censeantur, & qui de vita omnino desperauerint. atque ita particula ὑπὲρ, valebit Latinum Pro: vt quũ dicimus, Habere pro derelicto. quæ significatio non est coacta. Vel si magis placeat altera significatio, Baptizari pro mortuis, erit sic baptizari, vt mortuis, non viuis prosit. Scitur autem, statim ab initio Ecclesiæ, eos qui catechumeni adhuc, in morbũ inciderant, si imminebat certum mortis periculum, Baptismum solitos fuisse petere, ne antè migrarent ex hoc mundo, quàm nomen Christo dedissent: idque vt secum ferrẽt salutis suæ obsignationẽ: postea hìc quoque superstitionem interuenisse apparet ex Patrum scriptis: quia in eos inuehuntur qui Baptismum differebant vsque ad mortẽ, quo semel expiati omnibus peccatis, venirent in judicium Dei. Crassus sane error, qui partim ex magna inscitia, partim ex hypocrisi manabat. Sed Paulus morem hic tantùm attingit sanctum, & consentaneum Domini institutioni: nempe quòd si catechumenus, qui iam animo Christianam fidẽ amplexus erat, cernebat mortem sibi præsentem imminere, partim cõsolationis suæ causa, partim in fratrum ædificationem, Baptismũ petebat. Est enim non parua consolatio, testimonium salutis gestare in corpore suo obsignatum. Est etiam nõn omittẽda ædificatio, fidei suæ cõfessionem edere. Illi ergo pro mortuis baptizabantur: quia ipsis nihil erat profuturũ in hoc mundo: adeóque causa petendi tunc Baptismi erat vitæ desperatio. Nũc videmus Paulũ non frustra interrogare quid facturi sint, si post mortẽ nihil spei restat. Hic quoque locus indicio est, impostores illos qui fidem Corinthiorum turbauerant, allegoricã resurrectionem fuisse commentos: vt postrema fidelium meta esset in hoc mundo. Quòd secũdò repetit, *Quid etiam baptizantur pro mortuis?* plus habet vehementiæ: quasi diceret, Non tantùm baptizantur qui adhuc victuros se putant, sed qui mortem habent ante oculos: idque vt Baptismi sui fructum in morte ferant.

30 *Quid etiam nos.* Si in hoc mũdo est resurrectio & vltima fœlicitas: cur inde sponte cedimus, mortémque voluntariam subimus? Posset etiam ita resolui argumentũ, Frustra periclitaremur singulis horis, nisi melior vita nos maneret post mortem oppetitam. Loquitur autem de voluntariis periculis, quibus capita sua obiiciunt fideles pro confessione Christi. Hæc inquã animi altitudo in contemnẽda morte temeritati magis quàm constantiæ tribueretur, si perirent sancti in morte. diabolicus enim furor est, famæ immortalitatem morte emere.

31 *Quotidie morior per.* In scipso

talem mortis contemptum prædicat, ne videatur extra teli iactum sortis esse. Ego, inquit, obsideor assiduis mortibus quotidie. quantæ insaniæ foret, tantam miseriam mihi accersere, nisi repositum mihi esset in cælo præmium? imo si gloria mea & beatitudo in mundo iacet: cur nõ potius fruor, quàm spõte abiicio? Dicit se mori quotidie, quòd tantis periculis ac tam præsentibus assiduè premeretur, vt mors illi quodammodo instaret. qualis etiam loquutio est in Psal. 44. 23, & qualem habebimus in posteriore Epistola. *Per nostram gloriam.* Vetus translatio habet, Propter, sed manifesta librariorum inscitia: nam in Græca particula nulla est ambiguitas. Est ergo iusiurandũ, quo voluit erigere Corinthios, vt attentiores essent ad ipsum audiendum in re præsenti differentem, acsi diceret, Fratres, non sum philosophus aliquis in vmbra garriens. Quum ego quotidie morti me expono, necesse est de cælesti vita seriò cogitare: credite igitur homini penitus exercitato. Et forma iurisiurandi non communis, sed præsenti argumento conueniens: quale erat nobile illud iusiurandum Demosthenis, quod citat Fabius, quum per eorum manes iuraret, qui mortem in pugna Marathonica oppetierant: volebat autem alios ad tuendam rempublicam cohortari. Ita hîc Paulus iurat per gloriã Christianorum, quam in Christo habent: ea autẽ in cælo est. Ergo quod illi cõtrouertebant, tam certum esse sibi ostendit, vt ad sanctam asseuerationem valeat. quod artificium diligenter notandum est.

32 *Si secundum hominem.* Exemplum mortis insigne profert, vnde pateat ipsum plusquam desipuisse, nisi vita potior nos à morte excipiat. erat enim genus mortis infame, cui expositus fuit. Quorsum, inquit, pertinebat me infamiam simul cum crudelissima morte adire, si spes meæ inclusæ in hoc mũdo essent? Secundũ hominẽ, hoc loco significat, humanæ vitæ respectu, ita vt nobis constet præmium in hoc mundo. Pugnabant autem ad bestias, non qui feris obiiciebantur, sicuti Erasmus falsò existimauit, sed qui damnati erant: vt commissi in certamen cum bestiis, populo spectaculum exhiberent. Fuerunt ergo duæ pœnarum species prorsus diuersæ: bestiis obiici, & pugnare ad bestias. Nã bestiis obiecti, protinus laniabantur: qui autem ad bestias pugnabant, armati in arenam prodibant: vt si robore & animo & agilitate valebant, possent euadere confectis bestiis. Quinetiam ludus erat in quo instituebantur bestiarii, quẽadmodum gladiatores: paucissimi tamẽ euadere solebãt: quia qui bestiam vnam confecerat, reposcebatur ad secundam, donec satiata esset spectatorum crudelitas, imò in misericordiam versa. & tamen reperiebantur tam perditi desperatíque homines, qui ad id operas suas locarent. Atque illa est venatio (vt obiter hoc dicam) quæ tam seuerè punitur antiquis canonibus: sicut etiam leges ciuiles eam infamiæ nota puniunt. Redeo ad Paulum: videmus quò Deus seruum suum venire passus sit, & quàm mirabiliter eum quoque eripuerit. Cæterùm huius pugnæ nulla mentio fit apud Lucam: vnde colligere licet, multa perpessum fuisse quæ memoriæ mandata non sunt. *Edamus & bibamus.* Vox est Epicureorum, qui summũ hominis bonum præsenti voluptate metiuntur. Vocem quoque esse profligatorum hominum testatur Iesaias 22.13, quibus dum exitium minantur Prophetæ Dei, vt eos ad pœnitentiam reuocent, minas ludibrio habẽtes, ad proteruiam effrænémque lætitiam se inuitant: & quò apertius suam contumaciam declarent, Quando nobis moriẽdum est (aiunt) fruamur interea tempore, neque nos ante tempus inani metu torqueamus. Quod autem ille exercitui dicebat, Cõmilitones, prandeamus alacri animo, nam hodie apud inferos cœnabimus: cohortatio erat ad mortem intrepidè oppetẽdam, quæ huc nihil pertinet. Existimo Paulum, vulgare inter homines perditos ac prostitutæ nequitiæ dicteriũ vsurpasse: vel (vt breuius dicam) vulgare Epicureorum prouerbium: vt concluderet, Si mors est interitus hominis, nihil esse satius quàm securè deliciari, quandiu vita suppetit. quales sententiæ identidem apud Horatium recurrunt.

33 *Ne erretis, mores honestos.* Quia nihil procliuius est quàm specie inquirendi delabi ad profanas speculationes: occurrit huic periculo, admonẽs, sermones malos plus habere efficaciæ quàm

putemus, ad mentes nostras inquinandas,& mores corrumpendos. Ad id vtitur testimonio Menandri poetæ :quemadmodum vndique mutuari nobis licet quicquid à Deo est profectum. Quũ autem omnis veritas à Deo sit, non dubium quin Dominus in os posuerit etiam impiis quæcunque veram & salutarem doctrinam continent : sed huius argumenti tractationem peti malo ex oratione Basilii ad iuuenes. Quoniã ergo Paulus hoc tritũ apud Græcos prouerbium nouerat, maluit eo vti, quo citius penetraret in animos, quàm suis verbis idem exprimere. Facilius enim illis erat id recipere, cui assueuerant : quod nos ipsi experimur in prouerbiis nobis vsitatis. Est autem sententia obseruatu in primis digna:quia Satan, vbi non potest rectà nos impetere, hoc colore deludit, Non esse malum, inuestigãdæ veritatis causa, quaslibet disputationes nos mouere. Hic ergo Paulus ex opposito reclamat, tanquam à præsentaneo veneno cauendum esse à malis sermonibus, qui in animos occultè influentes, totam vitam mox corrumpunt. Notemus ergo, nihil esse pestilentius mala doctrina & profanis disputationibus, quæ à recta simplicique fide nos vel minimum deducunt. non enim frustra hortatur Paulus, ne erremus.

34 *Euigilate iustè*. Quia videbat Corinthios nimia securitate quodammodo ebrios, torporem illis excutit: sed addito aduerbio, significat qualiter velit eos expergisci. Erant enim ad sua negotia satis attenti & perspicaces, quinetiam non dubium est quin sibi placuerint in suo acumine : sed interim socordes erãt vbi maximè vigilare decuerat. ideo dicit, Iustè expergiscimini, hoc est, ingenium vestrum studiúmque ad res bonas & sanctas conuertite. Et addit causam, Quia quidã, inquit, ex vobis Deũ ignorant. Necesse fuit hoc dici, alioqui admonitionem superuacuã esse duxissent. sibi enim videbantur mirè sapiẽtes. Arguit autem eos ignorantiæ Dei, vt sciãt sibi defuisse quod erat præcipuum. Admonitio vtilis erga eos qui totam suam agilitatem per aerem volitando consumunt, interea non cernunt quod est ante pedes, ac stupidi sunt vbi maximè perspicaces esse oportuerat. *Ad pudorẽ.* Nempe, qualiter patres filiis peccata exprobrando, eos pudefaciũt, vt pudore pudorem tegãt. Quum autẽ prius negaret se illis pudorem velle incutere, sensus erat, nolle hostiliter & odiose in mediũ proferendo eorũ crimina, ipsos dedecori exponere. Sed interea vtile fuit asperius eos corripi, quum sibi adhuc in tantis malis delicias facerẽt. Paulus verò ignorantiam Dei illis exprobrans, omni prorsus honore eos spoliat.

35 *Sed dicet quispiam, Quomodo suscitabũtur mortui? quali autem corpore venient?*

36 *Demens, tu quod seminas, non viuificatur, nisi mortuum fuerit.*

37 *Et quod seminas, non corpus quod nascetur, seminas, sed nudũ granum: exẽpli gratia, tritici, aut alterius cuiusuis generis:*

38 *Deus autem illi dat corpus, quemadmodum voluerit, & vnicuique seminum proprium corpus.*

39 *Non omnis caro, eadem caro: sed alia caro hominum, alia verò caro pecudum, alia volucrum, alia piscium.*

40 *Sunt & corpora cælestia, sunt corpora terrestria: quinetiã alia cælestium gloria, alia terrestrium.*

41 *Alia gloria solis, alia gloria lunæ, alia gloria stellarũ. stella à stella differt in gloria:*

42 Sic & resurrectio mortuorum.

43 Seminatur in corruptione, resurgit in incorruptione: seminatur in ignominia, resurgit in gloria: seminatur in infirmitate, resurgit in potentia:

44 Seminatur corpus animale, resurgit corpus spirituale. est corpus animale, est & corpus spirituale.

45 Quemadmodum & scriptum est, Factus est primus homo Adam in animã viuentẽ, vltimus Adam in Spiritũ viuificantẽ.

46 Sed non primùm quod spirituale est: sed animale, deinde spirituale.

47 Primus homo ex terra terrenus, secundus homo, Dominus è cælo.

48 Qualis terrenus, tales & terreni: & qualis cælestis, tales & cælestes.

49 Et quemadmodum portauimus imaginem terreni, portabimus & imaginem cælestis.

50 Hoc autem dico, fratres, quòd caro & sanguis regnũ Dei hæreditate possidere nõ possunt, neque corruptio incorruptionem hæreditate possidebit.

35 *Quomodo suscitabuntur.* Nihil ab humana ratione magis abhorret, quàm hic fidei articulus. quis enim, nisi solus Deus, persuadeat corpora quæ nũc corruptioni subiecta sunt, vbi computruerint, aut igni consumpta fuerint, aut à bestiis discerpta, non modò in integrum, sed in naturam longè meliorem restitutum iri? nónne sensus omnes protinus id tanquam fabulosum, imò absurdissimum respuunt? Hanc absurditatis speciem vt diluat Paulus, vtitur anthypophorà, hoc est, obiicit in aduersa persona quod doctrinæ resurrectionis contrarium prima facie videtur. Neque enim interrogatio ista quærẽtis est modum cum dubitatione: sed ab impossibili arguentis, incredibile esse quod de resurrectione dicitur. ideò quum respondet, asperius repellit talem obiectionẽ. Notemus ergo, hîc eos loquentes induci qui fidem resurrectionis cum subsannatione eludere volunt hoc argumẽto, quia res sit impossibilis.

36 *Demens, tu quod seminas.* Poterat excipere Apostolus modum qui nobis incomprehensibilis est, esse nihilominus Deo facilem: proinde hic nõ esse ex sensu nostro iudicandum, sed tribuendum stupendæ & arcanæ Dei potentiæ hunc honorem, vt credamus effecturam quod non capimus: sed alia ratione agit. tantùm enim abesse docet vt naturæ aduersetur resurrectio, vt specimen eius luculentum nobis quotidie in ipso naturæ cursu appareat, in fructuum prouentu. nam fructus quos è terra metimus, vnde nisi ex putredine nascuntur? Semente enim facta, nisi grana emorientur, nihil proueniet. Ergo quum generationis principiũ & causa sit corruptio: in eo habemus quandam resurrectionis imaginem. Sequitur ergo, nimium nos malignos esse & ingratos in æstimanda Dei potẽtia, si illi detrahimus quod iam ante oculos nostros patet.

37 *Nõ corpus quod nascetur, seminas.* Duæ sunt partes in hac similitudine: quòd mirum non sit ex putredine resurgere corpora, quum idem in semente contingat: deinde quòd non sit à ratione dissentaneum, corpora nostra renouari

uari in aliam qualitatem, quum ex nudo grano tot ſpicas Deus producat veſtitas mirabili artificio, & melioris ſucci granis refertas. ſed quia ſic loquẽdo viſus fuiſſet innuere, ex vno igitur corpore multa exoritura: aliter orationẽ temperat, quòd Deus corpus formet quale vult, ſignificans illic quoque eſſe diſcrimen in qualitate. Addit, Vnicuique ſemini proprium corpus: qua particula reſtringit quod dixerat de corpore alio. negat enim ita diuerſum eſſe corpus, quin ſpeciem tamen ſuam retineat.

39 *Non omnis caro*, &c. Altera ſimilitudo in eundem finem ſpectans: vtcunque alii ſecus exponant. Quòd enim dicit, tam hominis corpus quàm pecudis, Carnis nomine contineri, & tamen aliam atque aliam eſſe carnem: eò ſignificat, vnam quidem eſſe ſubſtantiam, diſcrimen verò in qualitate. Summa eſt, quicquid diuerſitatis cernimus in quaque ſpecie, quoddam eſſe reſurrectionis præludium: quia Deus palàm oſtendit, ſibi non eſſe difficile corpora noſtra renouare, præſentem ſtatum mutando.

41 *Alia gloria ſolis, alia lunæ*. Non modò inter cæleſtia & terreſtria corpora diſcrimen eſt: ſed ne cæleſtibus quidem omnibus æqualis eſt gloria. ſol enim lunam præcellit, & reliquæ ſtellæ inter ſe differunt. hæc igitur diſsimilitudo in reſurrectione mortuorum apparet. verùm in applicatione vulgò erratur. putãt enim Paulum dicere voluiſſe, à reſurrectione diuerſos fore honoris & gloriæ Sanctis gradus: quod quidem veriſsimum eſt, aliiſque Scripturæ teſtimoniis probatur: ſed nihil ad Pauli mentẽ. Non enim diſputat qualis futura ſit conditionis differentia inter Sanctos, poſt reſurrectionem: ſed quid nunc differant corpora noſtra ab iis quæ olim recipiemus. Remouet ergo abſurditatis opinionem hoc ſimili, Solis & lunæ vna eſt ſubſtantia, dignitatis & excellentiæ magnum diſcrimen. Quid ergo mirum, ſi corpus noſtrum excellentiorem qualitatẽ induat? acſi diceret, Nihil in reſurrectione futurum doceo quod non ſubiectum ſit iam omnium oculis. talẽ eſſe ſenſum verborum, patet ex contextu. Vnde enim & quorſum tranſiliret Paulus, ſi nunc in ſtatu diuerſo alios cum aliis conferret: quũ hactenus ſtatum præſentem omnium ſimul cum futuro comparauerit, & in ea comparatione mox pergat?

43 *Seminatur in corruptione*. Nequid dubitationis maneat, Paulus ſe exponit, diſcrimen explicando præſentis ſtatus, ab eo qui reſurrectionem ſequetur. Qualis eſſet orationis congruentia, ſi prius voluiſſet diſtinguere inter gradus futuræ Sanctorum gloriæ? Non igitur dubium eſt quin hactenus vnum argumentum proſequutus ſit. nunc ad primam ſimilitudinem qua vſus fuerat, reuertitur: ſed ad ſuum inſtitutum propius accommodat. aut ſi mauis, illam ſimilitudinem retinens, præſentis vitæ tempus metaphoricè ſationi comparat: reſurrectionem verò meſsi. Et nunc quidem corpus noſtrũ mortalitati & ignominiæ ſubiectũ eſſe dicit, tunc fore glorioſum & incorruptibile. Ad Philippenſes 3.21 aliis verbis, Trãsfigurabit Chriſtus corpus noſtrum humile, vt ſimile reddat corpori ſuo glorioſo.

44 *Seminatur corpus animale*. Quia ſingulas partes enumeratione exprimere non poterat, ſummã vno verbo complectitur, corpus nunc animale eſſe dicens, tunc futurum *Spirituale* Porrò vocatur animale, quod ab anima: ſpirituale, quod à Spiritu informatur. Nunc anima eſt quæ corpus viuificat, ne ſit mortuum cadauer: ergo ab ea iure denominationem ſumit. Poſt reſurrectionem verò præſtantior erit vis illa viuifica, quam à Spiritu accipiet. Semper autem meminerimus quod antè viſum eſt, vnam eſſe ſubſtantiam corporis: ac tantùm hìc agi de qualitate. Præſens corporis qualitas vocetur, docendi gratia, animatio: futura vocetur inſpiratio. Nam quòd anima nunc corpus viuificat, id fit multis adminiculis intercedentibus: indigemus enim potu, cibo, veſtitu, ſomno, & aliis ſimilibus: vnde conuincitur animationis infirmitas. Energia autem Spiritus ad viuificandũ multo erit plenior, ideóque exempta eiuſmodi neceſsitatibus. Hæc ſimplex eſt ac genuina mens Apoſtoli: nequis longius philoſophando, in aere vagetur. quemadmodum faciunt qui ſubſtantiam corporis putant fore ſpiritualem: quũ nulla hìc fiat mentio ſubſtantiæ, nec vlla futura ſit eius mutatio.

45 *Quemadmodum scriptum est, Factus est.* Ne videatur nouum figmentum de corpore animali, citat Scripturam quæ dicit Adam fuisse factum in animã viuentem: quo significat, corpus eius informatum fuisse ab anima, vt fieret homo viuus. Quæritur de vocabulo Animæ quid hîc significet. Constat vocem Hebraicam נפש, qua vsus est Moses, variè accipi: sed eo loco vel pro motu vitali, vel pro ipsa vita essentiali capitur. Atque hoc quidem secundum mihi magis placet. Video de pecudibus idem prædicari, quòd factæ sint in animã viuentem. sed quum anima cuiusque animantis censeri debeat secundum genus suum: nihil impedit quominus sit omnibus communis anima, id est motus vitalis, & aliquid tamen insit peculiare & proprium hominis animæ, nempe immortalis essentia, sicut lux intelligentiæ & ratio. *Vltimus Adam.* Hoc nusquam scriptum legitur. ergo quod dixit, *Scriptum est*, de priore tantùm membro debet intelligi: sed post adductũ Scripturæ testimonium, nunc Apostolus in sua persona Christum Adæ opponere incipit. acsi diceret, Refert Moses Adã fuisse donatum anima viuente: at Christus Spiritu viuifico præditus est: longè autem est maius, esse vitã aut vitæ causam, quàm viuere. Cæterùm notandum est, Christum fuisse quoque instar nostri in animam viuentem: sed præter animam, fuit etiam effusus in eum Spiritus Domini, cuius virtute resurgeret ipse à mortuis, & alios suscitaret. Hoc ideo notandum, ne quis putet, Spiritum in Christo fuisse loco animæ: quod olim putauit Apollinaris. Et alioqui huius loci interpretatio ex cap. 8. ad Romanos sumi potest: vbi concionatur Apostolus, corpus quidem mortuum esse propter peccatum, & nos gestare in nobis mortis materiam: sed Spiritum Christi, qui eum excitauit à mortuis, in nobis quoque habitare: & illum esse vitam, vt nos quoque excitet aliquando à mortuis. Hinc vides nos habere animas viuentes, quatenus homines sumus: sed perfusos esse viuifico Christi Spiritu, per gratiam regenerationis. In summa, hoc vult Paulus, conditionem quam per Christum consequimur, lõgè potiorem esse quàm fuerit sors primi hominis: quia Adæ collata fuerit suo & posterorum nomine, anima viuens: Christus autem nobis attulerit Spiritum, qui vita est. Quòd autem Christum vocat nouissimum Adam, hæc ratio est, quòd sicuti in primo homine cõditum fuerat humanum genus: ita in Christo instauratum fuit. dicam iterum, & facilius, In primo homine conditi fuerunt omnes homines: quia quicquid omnibus dare volebat Deus, in illum vnum contulerat, ita vt in eius persona constituta esset humana conditio. Ille casu suo perdidit & se & suos: quia secum omnes in eãdem traxit ruinam. venit Christus, qui naturam nostrã ex ruina erectam, in statum meliorẽ restitueret. Sunt igitur tanquam duo principia, vel duæ radices generis humani. quare nõ immeritò ille primus, hic vltimus vocatur. Sed hoc phreneticis nihil suffragatur, qui ex vnoquoque nostrum, Christũ faciunt, acsi duo tantùm homines essent & semper fuissent; hæc autem quam cernimus multitudo, inane esset spectrum. Similis comparatio habetur Rom. 5. 12.

46 *Sed non primum quod spirituale.* Necesse est, inquit, nos priusquam reparemur in Christo, originem ab Adam trahere, & illi esse similes. quare ne miremur si incipimus ab anima viuente. sicut enim ordine prius est nasci quàm renasci: ita viuere quàm resurgere.

47 *Primus Adam ex terra.* Præcedit vita animalis, quia homo terrenus prior est. sequetur spiritualis vita, sicuti Christus homo cælestis, posterior fuit Adamo. Porrò hoc loco abusi sunt Manichæi, quum probare vellent Christũ è cælo attulisse corpus in vterum Virginis: sed Paulũ hîc loqui de corporis substantia falsò putarunt, quum potius de habitu vel qualitate disserat. Tametsi ergo habuit animam primus homo immortalem, & minimè ex terra sumptã: sapiebat tamen terrã, ex qua ortũ fuerat corpus, & in qua collocatus erat ad viuendũ: Christus autẽ è cælo Spiritũ viuificũ nobis attulit, quo nos regeneret in vitam meliorẽ & terra sublimiorẽ. Denique ab Adam habemus vt viuamus in hoc mundo, tanquã rami à radice: Christus autem principium nobis & author est cælestis vitæ. Sed excipiet quispiam, Adã dicitur è terra, Christus è cælo. hoc postu-

postulat relationis natura, vt corpus à cælo Christus habeat, queadmodũ corpus Adæ ex terra formatũ fuit: vel certè, vt origo animæ hominis fuerit ex terra, anima autẽ Christi è cælo profecta sit. Respondeo, Paulum non adeo subtiliter & minutim singula membra inter se contulisse: (neque enim necesse erat) sed quum de natura Christi & Adæ differeret, obiter allusisse ad creationẽ Adæ, quòd è terra fictus fuerit, & simul ad commendandam Christi virtutem commemorasse ipsum esse Filium Dei, qui è cælo ad nos descenderit: ac ideo naturã vímque cælestem referat. hic simplex est sensus. Manichæorum autẽ argutia, merã calumnia est. Sed respondendum ad aliam rursum obiectionẽ: Christus enim quandiu versatus est in mundo, communem nobiscum vitam, ideóque terrenam vixit: ergo impropria oppositio. Solutio huius quæstionis valebit adhuc ad refellendum Manichæorum commentum. Scimus enim corpus Christi morti fuisse obnoxium: neque essentiali proprietate (vt loquũtur) sed sola Dei prouidentia fuisse à corruptione exemptum. Ergo Christus non tantùm quod ad corporis essentiam, terrenus fuit: sed etiam ad tempus, terrenæ fuit conditionis: nam priusquam vis Christi se exereret ad cælestem vitã conferendam, ipsum mori oportuit in carnis infirmitate. In resurrectione autem primùm hæc celestis vita apparuit, vt nos quoque viuificet.

49 *Quemadmodum portauimus.* Putarũt quidam, hic esse exhortationem ad piã & sanctam vitam, ad quam Paulus digressus fuerit: & ideo verbum futuri temporis in hortatiuum modum transtulerunt. imò in quibusdam Græcis codicibus legitur φορέσωμεν. sed quum id minus aptè cohæreat, sequamur potius quod præsenti instituto & contextui responder. Notemus primò, non esse exhortationẽ, sed puram doctrinam: neque hic agi de vitæ nouitate, sed perpetuum esse filum orationis de resurrectione carnis. Itaque istæ erit sensus, Quemadmodum animalis natura, quæ in nobis præcedit, imago est Adæ: ita in cælesti natura fore nos Christo conformes. atque hoc cõplementũ erit reparationis nostræ. nunc enim incipimus portare imaginẽ Christi, & indies magis ac magis in eam transformamur: sed ea imago in regeneratione spirituali consistit. Tunc autem ad plenum instaurabitur, tam in corpore quàm in anima: & perficietur quod nunc inchoatum est, adeóque re ipsa obtinebimus quod adhuc speramus. Quòd sicui tamen placeat diuersa lectio, valebit hoc ad pungendos Corinthios, in quibus si viguisset sinceræ pietatis & nouæ vitæ meditatio, spem cælestis gloriæ simul accendere poterat.

50 *Hoc autem dico.* Hæc particula significat, quod sequitur, esse exegesin superioris sententiæ. acsi diceret, Quod dixi de portanda cælestis Adæ imagine, hunc habet sensum, Nos oportere corporibus renouari, quoniam non possint corpora nostra, vt sunt obnoxia corruptioni, regnum Dei incorruptibile possidere. Non ergo aliter patebit in regnum Christi ingressus, quàm si nos ad imaginem suam reformauerit Christus. Cæterùm carnem & sanguinem intellige qua nunc cõditione sunt: caro enim nostra particeps erit gloriæ Dei, sed innouata, & viuificata à Christi Spiritu.

51 *Ecce, mysterium vobis dico, Non omnes quidem dormiemus, omnes tamen immutabimur.*

52 *In puncto tẽporis, in nictu oculi, cum extrema tuba: canet enim tuba, & mortui resurgent incorruptibiles, & nos immutabimur.*

53 *Oportet enim corruptibile hoc induere immortalitatem.*

54 *Quum autem corruptibile hoc induerit incorruptibilitatem, & mortale hoc induerit immortalitatem: tunc fiet sermo qui scriptus est, Absorpta est mors in victoriam.*

55 Vbi mors, tuus aculeus? Vbi tua, inferne, victoria?

56 Aculeus autem mortis, peccatum est. virtus autem peccati, Lex.

57 Sed Deo gratia, qui dedit nobis victoriam, per Dominum nostrum Iesum Christum.

58 Itaque fratres mei dilecti, stabiles sitis, immobiles, abundantes in opere Domini semper hoc cognito, quòd labor vester nõ sit inanis in Domino.

Hactenus duo complexus est in sua disputatione: primò, resurrectionem mortuorum fore ostendit: secundò, qualis sit futura. sed nunc penitius in descriptionem modi ingreditur, quam appellat *mysterium*, quòd nullo adhuc oraculo tam clarè explicata fuerat: sed ideo hoc facit, vt ipsos reddat attentiores. Hinc enim vires sumpserat impium illud dogma, quòd securè & oscitanter, tanquam de re sibi minus ardua disputabant. Ergo Mysterii nomine eos admonet, vt discãt rem non modò adhuc sibi incognitam, sed quæ in cælestibus Dei arcanis censeri debeat.

51 *Non omnes quidem dormiemus.* Hîc Græci codices non variant, sed Latinis tres sunt diuersæ lectiones. vna, Omnes quidem moriemur, sed non omnes immutabimur. secunda, Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. tertia, Non omnes quidem dormiemus, sed omnes immutabimur. Quam varietatem inde prouenisse coniicio, quòd vera lectione offensi quidam parum acuti lectores, supponere ausi sunt quod magis probabant. Absurdum enim prima facie videbatur non omnes morituros: quũ alibi legatur, Statutum esse vniuersis hominibus semel mori, Heb.9.27. Verterunt ergo sensum, Non omnes immutando, tametsi resurgent vel morientur omnes: & immutationem interpretantur, gloriam quam adipiscentur soli filii Dei. Verùm germana lectio ex cõtextu iudicari potest. Pauli consilium est, explicare quod dixerat, nos Christo futuros conformes: quia non possint caro & sanguis regnum Dei possidere. Occurrebat questio, quid ergo iis fiet qui superstites erunt vsque ad diem Domini? Respondet, etiãsi non moriantur, omnes tamen innouatum iri vt mortalitas & corruptio aboleatur. Notandum est autem, eum de solis fidelibus loqui. tametsi enim impiorum resurrectio etiam immutatio erit: tamen quia non fit hîc vlla eorum mentio, referamus ad solos electos quicquid dicitur. Videmus nunc quàm bene hæc sententia cum superiori conueniat: nam quia dixerat, nos portaturos imaginẽ Christi, nunc id fore declarat, quum immutabimur, vt absorbeatur mortalitas à vita. neque huic innouationi obstare, quòd deprehẽdet Christi aduẽtus aliquos superstites. Verùm soluendus est nodus ille, omnibus constitutum esse mori: nempe ita non difficulter soluitur, quum mutatio fieri nequeat quin aboleatur prior natura, ipsam meritò censeri speciem mortis: sed quum non sit animæ à corpore solutio, non reputari in mortẽ ordinaria. Erit igitur mors, quia erit corruptibilis naturæ interitus. non erit dormitio, quia anima non migrabit à corpore: sed erit subitus transitus à natura corruptibili in beatam immortalitatem.

52 *In puncto temporis.* Hoc adhuc generale est: hoc est, omnes comprehendit. Immutatio enim fiet in omnibus subita & momentanea, quia subitus erit Christi aduentus. Et pro momento deinde ponit *Oculi nictum vel ictum*: nam apud Græcos duplex est lectio, ῥοπῇ, vel ῥιπῇ: quanquam ad sensum nihil refert. Elegit Paulus motum corporis qui alios omnes celeritate superat: oculi enim agitatione nihil agilius. quanquam simul ad dormitionem allusit, cui nictus opponitur. *Cum extrema tuba.* Tametsi repetitio videtur confirmare, tubam hîc propriè accipi: mihi tamen magis placet metaphoricã esse loquutionẽ. Ad Thes.4.16, vocẽ

Ar-

Archangeli & tubam Dei coniungit. Quemadmodū ergò clangore tubæ exercitum imperator ad prælium vocat: ita Christus sonoro præconio quod per totum modum exaudietur, mortuos omnes citabit. Refert Moses Exod. 19.16, quales in promulgatione Legis, & quanti sonitus editi fuerint: longe tunc alia erit concussio, quum non populus vnus, sed totus orbis ad Dei tribunal citādus erit: neque viui duntaxat conuocandi, sed mortui quoque euocandi ex sepulchris. imò aridis ossibus & pulueri imperandum, vt recepta pristina forma receptóque spiritu, mox in Christi conspectum viui homines prodeāt. *Mortui resurgent.* Quod generaliter pronūtiauerat de omnibus, nunc distinctè explicat de viuis & mortuis. Hæc igitur partitio nihil aliud est, quàm expositio illius sententiæ, Non omnes morituos, sed omnes immutatū iri. Qui iā mortui fuerint, inquit, resurgent incorruptibiles: en tibi in mortuis immutatio. Qui superstites erūt, inquit, ipsi quoque immutabuntur: habes vtrosque. Itaque nunc vides vt immutatio futura sit communis omnium: dormitio autem nequaquam. Quum autem dicit, *Nos immutabimur*, in eorum numero se comprehēdit qui victuri sunt ad Christi aduentum: quoniam iam erant postrema tempora, expectandus sanctis fuit dies ille in singulas horas. Quanquam ad Thessalonicenses memorabile illud vaticinium edit de futura dissipatione Ecclesiæ, antequam adueniat Christus: sed illud non obstat quin tanquam in rem præsentem adducens Corinthios, se & illos adiungere iis potuerit qui tunc superstites futuri erant.

53 *Oportet enim corruptibile.* En quomodo victuri simus in regno Dei, tam corpore quàm anima: & tamen caro & sanguis regnum Dei possidere nequeant: nam liberabuntur prius à corruptione. Natura igitur nostra, vt nunc corruptibilis & mortalis est, regni Dei capax non est: sed vbi corruptione exuta & incorruptione ornata fuerit, tunc eò perueniet. Atque hic locus palàm confirmat nos in hac eadem quam gestamus, carne resurrecturos, cui nouam qualitatem tanquam vestimentum attribuit. Si dixisset, Oportet corruptibile hoc innouari, fanaticis hominibus qui nouis corporibus donandos esse fingunt homines, non tam apertè, nec validè excussus fuisset error: nunc verò vbi corruptibile hoc gloria vestiendum pronuntiat, nullus cauillo superest locus.

54 *Tunc fiet sermo.* Non tantùm ἐπεξεργασία est, sed etiam confirmatio proximæ sententiæ: nā quod prædictum est à Prophetis, impleri oportet. hoc autem vaticinium non antè implebitur, quàm corpora nostra, deposita corruptione, incorruptionem receperint. ergo hoc postremum quoque necessarium est. Fieri autem hîc, pro in tótum perfici accipitur. nunc enim inchoatum est in nobis quod citat Paulus, & quotidie etiam fieri perseuerat: sed iustum complementum nō habebit, nisi in vltimo die. Porrò non constat satis liquidò, vnde hoc testimonium desumpserit, quòd multæ sententiæ in Prophetis occurrunt quæ huc respiciant: nisi quod verisimilius est, prius membrum vel ex capite Iesaiæ 25.8. fuisse desumptum, vbi dicitur, Mortem à Domino fuisse in perpetuū destructā: vel (quod plerisque ferè omnibus magis placet) ex Oseæ cap. 13.14. vbi Propheta obstinatam Israelis malitiam deplorans, conqueritur fuisse similem fœtui abortiuo, qui aduersus matris parturientis nixus reluctatur, ne ex vtero prodeat. & hinc concludit, per eum duntaxat stetisse quominus à morte liberaretur. De potestate inferni, inquit, redimam eos, à morte eruam eos. Parum autem refert, in futurone indicatiui modi, an in subiunctiuo legas ista verba. Vtróque enim modo huc recidit sensus, Deum ad conferendam illis salutem paratum fuisse, si benefieri sibi passi essent: ideo ipsorum esse culpam quòd pereant. Subiungit deinde, Ero exitium tuum, ô mors, excisio tua, ô inferne. His verbis significat Deus, tunc se demum seruare suos fideles, quum mors & infernus in nihilum rediguntur. Nemo enim negabit, eo loco descriptionem esse perfectæ salutis. Quum ergo talem mortis interitū nondū cernamus: sequitur, necdū plena salute nos potiri, quam Deus populo suo promittit: & ideo in illū diē differri. Tunc ergo mors absorbebitur, id est in nihilū redigetur, vt omni ex parte omnibúsque (vt aiūt) numeris constet nobis aduersus ipsam vi-

ctoria. Quod ad secundum mẽbrum pertinet, vbi insultat morti & inferno, incertum est à seipsóne loquatur, an illic quoque Prophetæ verba citare voluerit. Nam pro eo quod vertimus, Ero exitium tuum ô mors, exitio tua, inferne. Græci transtulerunt, Vbi actio tua, ô mors? vbi aculeus tuus, inferne? Tametsi autem excusabilis est Græcorum error, propter vocum affinitatem: siquis tamẽ contextũ diligenter expendat, videbit eos procul à Prophetæ mente recessisse. Ille ergo verus est sensus, quòd Dominus mortem interficiet, infernúmque destruet. Fieri tamen potest, quia vulgò recepta erat Græca translatio, vt Paulus ad eã alluserit. ac in eo nihil est absurdi. quãquam ne ad verbum quidem retulit: quia pro Victoria posuit causam vel actionem. Ego certè ita sentio: non hîc ex professo voluisse Prophetam citare testẽ, vt eius authoritate abuteretur: sed tantùm sententiam communi vsu receptam, quum alioqui pia foret, ad suum institutum obiter accommodasse. Hoc præcipuum est, vt sciamus Paulum tam animosa exclamatione voluisse erigere Corinthiorum animos, tanquam adductos in præsentem resurrectionis cõspectum. Tametsi autem nõdum oculis cernimus victoriam, nec dies triumphi adhuc aduenit, quin potius subeunda sunt quotidie belli discrimina: nihil tamen inde minuitur fiduciæ certitudo, vt mox dicetur.

56 *Aculeus mortis, peccatum.* Hoc est, mors telum, quo nos vulneret, nullum habet præter peccatum: siquidem mors ab ira Dei est. non irascitur autem Deus nisi peccatis: ergo tolle peccatum, & nulla erit amplius mortis noxa. Idem cum eo quod Rom. 6.23, dixit, Stipendium peccati esse mortem: sed hîc alia metaphora vtitur: nam peccatum comparat aculeo, quo solo mors armatur ad lethalem punctionẽ nobis infligendam. eo sublato mors exarmata est, ne ampli⁹ noceat. quorsum autem hoc dicat Paulus, mox ostendet. *Virtus peccati lex.* Lex Dei est quæ isti aculeo vim exitialẽ ministrat: quia scilicet reatum non ostẽdit modò, sed etiã auget. Huius dicti interpretatio clarior ex cap. 7.9, ad Rom. petẽda est, vbi Paulus viuere nos docet, quandiu Lege caremus: quia opinione nostra bene habemus, neque sentimus nostrã miseriam donec ad Dei iudicium Lex nos citat, & conscientiã nostrã vulnerat mortis æternæ sensu: deinde peccatum sopitum esse quodammodo, sed à Lege imflãmari, vt furiosius insolescat. Interea tamen Legẽ vindicat à calumniis: quia sãcta sit, & bona & iusta: neque per se vel peccatum generet, vel causa sit mortis. Proinde concludit, quicquid est mali, nobis esse imputandum, quia ex naturæ nostræ prauitate manare liqueat. Lex igitur occasione nocet. propria exitii causa est in nobis: ideo vocat hîc Legem peccati vim aut potentiam: quia Dei iudicium exequatur in nobis. Interea non negat quin peccatum etiam iis qui Legem ignorant, mortem infligat: sed quia minus impotenter in illis tyrannidem suam exercet. Lex enim venit vt peccatum abundaret: vel vt grauius fieret peccans.

57 *Sed Deo gratia.* Hinc patet quorsum & peccati & Legis fecerit mentionem, quum de morte agebatur. Mors aculeum quo pungat non habet, nisi peccatum: & huic aculeo Lex vim mortiferam addit. Christus autem peccatum vicit: & vincẽdo peperit nobis victoriã: nósque à Legis maledictione redemit. sequitur ergo, nos amplius mortis imperio non subiacere. Tametsi ergo nondum plena istorum bonorum reuelatio nobis constat, securè tamen iam gloriari licet: quia in membris compleri necesse est quod est in capite completum. Insultare morti licet tanquam subactæ, quia Christi victoria nostra est. Quũ ergo dicit, *Datam esse nobis victoriam.* intellige primũ, quia Christus in sua persona peccatũ aboleuerit, satisfecerit Legi, maledictionem sustulerit, placauerit iram Dei, vitam acquisierit: deinde quia iam istorum bonorum omnium cœperit nos facere participes. Nam etsi adhuc circunferimus reliquias peccati, non tamen regnat in nobis. tametsi adhuc nos pungit, nõ tamẽ lethaliter, quia retusum est eius acumẽ, ne in animæ vitalia penetret. tametsi adhuc minatur Lex: ex opposito tamen adest nobis libertas per Christum parta, quæ eius terroribus medetur. tametsi adhuc habitãt in nobis carnis reliquiæ, Spiritus tamẽ qui Christum excitauit à mortuis, vita est propter

pter iustitiam. Sequitur conclusio,

58 *Itaque fratres mei.* Postquam satis sibi visus est probasse resurrectionis fidem, nunc disputationem exhortatione claudit. quod multo plus habet vehementiæ, quàm si simplici epilogo cum assertione vsus foret. Quum labor vester, inquit non sit inutilis in Domino: stabiles estote, & abundate in bonis operibus. inutilem porrò laborem non esse, ideo dicit: quia mercedem habeat apud Deum repositam. Hæc spes vna est quæ primùm animat fideles: deinde sustinet ne deficiāt in cursu. Proinde iubet eos stabiles permanere, quia firmo fundamento fulciantur, dum sciunt meliorem vitam sibi in cælo paratam esse. Addit, *Abundātes in opere Domini*: nam spes resurrectionis facit ne defatigemur bene agendo, sicuti docet ad Coloss. cap. 1.10. Quis enim inter tot offēdicula quæ nobis assiduè occurrunt, non despondeat animum, vel extra viam abducatur, nisi de meliore vita cogitans in timore Dei hoc modo retineatur? Exaduerso autem significat sublata spe resurrectionis, qua si euulso fundamento, ruere totum pietatis ædificium. Certè spe premii remota & extincta non frigescet tantùm, sed concidet currendi alacritas.

CAP. XVI.

1 *CAEterùm de collecta quæ fit in sanctos, quemadmodum ordinaui Ecclesiis Galatiæ, ita & vos facite.*

2 *In vna sabbathorum vnusquisque vestrum apud se seponat, thesaurizans quod successerit: ne quum venero, tūc collectæ fiant.*

3 *Vbi autē adfuero, quos probaueritis per epistolas, eos mittam, vt perferant beneficentiam vestram in Ierusalem.*

4 *Quòd si fuerit operæpretium me quoque proficisci, mecum proficiscentur.*

5 *Veniam autē ad vos quum Macedoniam transiero: Macedoniam enim pertransiturus sum.*

6 *Apud vos autem fortè permanebo, aut etiam hybernabo, vt vos me deducatis quocunque proficiscar.*

7 *Nolo enim vos nunc in transcursu videre, sed spero me ad aliquod tempus mansurum apud vos, si Dominus permiserit.*

1 *Cæterùm, &c.* Refert Lucas, Act. 11 28, vaticiniū Agabi quo famē sub Claudio Cæsare futuram prædixerat, occasionem dedisse sanctis colligendi eleemosinas, quibus fratres Ierosolimitanos iuuarēt. Quanquam enim malum hoc vniuerso fere orbi commune denuntiauerat Propheta: quia tamen maiore inopia premebantur Ierosolymis, & omnes Gētium Ecclesiæ, nisi vellent nimiæ ingratitudinis damnari, subuenire debebant loco vnde Euangelium acceperāt: hinc factum est vt singuli sui ipsorum obliti, de subleuanda Ierosolyma cogitarent. Magna autem egestate laboratū fuisse Ierosolimis, apparet ex epistola ad Galatas 2.10, vbi recitat Paulus, sibi hoc fuisse ab Apostolis commendatum, vt Gentes ad opem ferendam incitaret. nūquam autem tale mandatum dedissent Apostoli, nisi coacti necessitate. Porrò hic locus testis est, verum esse quod illic quoque testatur Paulus, sibi curæ fuisse Gentes hortari. vt eiusmodi necessitati subuenirent. Cæterum subueniendi modum nunc præscribit: cui vt faci-

lius accedant Corinthii, iam à se traditum Galatiæ Ecclesiis commemorat. debebant enim exemplo magis moueri: quia natura refugere solemus quod nõdum est vsitatum. Sequitur autem modus, quo remoras omnes & impedimenta abscindere voluit.

2 *In vna sabbathorum.* Finis est, vt in tempore paratas habeant eleemosynas. itaque iubet eos non expectare suum aduentum: quia quicquid subitò fit ac tumultuarie, minus rectè fit: sed sabbathis conferre quod visum fuerit, ac prout cuiusque fuerit facultas: hoc est, eo die quo sacros conuentus agebant. Particulam hanc κατὰ μίαν σαββάτων, exponit Chrysostomus. primo sabbatho: cui ego nõ assentior. potius enim significat Paulus, vt conferant hic vno sabbatho, alius alio: aut etiam singuli vnoquoque sabbatho si voluerint. Commoditatem enim respicit primùm: deinde quòd sacer conuentus, vbi celebratur sanctorum communio, addere illis calcar poterat. Nihilo magis recipio, quòd idem Chrysostomus sabbathum pro die Dominico positum existimat: nam verisimilius est, Apostolos diem initio retinuisse iam vsitatũ: postea Iudaica superstitione coactos, illo abrogato aliũ substituisse. Electus autem potissimùm dies Dominicus, quòd resurrectio Domini finem Legis vmbris attulit. itaque dies ipse libertatis Christianæ nos admonet. Cæterùm ex hoc loco facilè colligitur, semper fuisse certum diẽ fidelibus quo feriarentur: non quia in otio situs sit cultus Dei, sed quia intersit communis concordiæ, certum diem ad sacros conuentus agendos esse destinatum, quando haberi quotidie nequeunt. nam quòd alibi Paulus discernere inter diem & diẽ vetat, hoc intelligi debet religionis causa: non autem politiæ aut ordinis externi. *Thesaurizans.* Græcum participium malui retinere, quia emphasin maiorem habere mihi videbatur. Quãquam enim θησαυρίζειν, recondere significat: meo tamẽ iudicio, admonere voluit Corĩthios optimum & tutissimum thesaurum illis fore, quicquid in sanctos contulissent. Nã si ethnico Poetæ dicere licuit, Quas dederis, solas semper habebis opes: quãto magis inter nos id valere debet, qui non pendemus ab hominum gratitudine, sed Deum habem⁹, qui se debitorẽ pauperis loco supponit, vt cum amplo fœnore aliquando restituat quicquid damus? Quare hoc verbum Pauli, dicto Christi respondet, Comparate vobis thesaurum in cælis, qui neque furibus, neque tineis sit expositus, Matth. 6. 19. *Quod successerit,* Pro eo Vetus interpres reddiderat Quod ei bene placuerit: vocis proculdubio similitudine decept⁹. Erasmus autem, Quod commodum fuerit. Mihi neutrũ ideo placuit, quòd propria verbi significatio sensum multo aptiorem offerebat: significat enim Prosperè succedere. Proinde reuocat vnumquemque ad facultatis suæ consideratione m: acsi diceret, Prout cuique benedixerit Deus, ita ex prouentu pauperibus eroget.

3 *Vbi autem adfuer.* Quia ad dandum sumus alacriores, vbi certò scimus bene quod damus collatum iri: modũ ostendit Corinthiis, quo certi sint de bona ac fideli administratione: nẽpe vt eligant viros probatos, quibus negotiũ committant: quinetiam offert ipse suam operam, si desideretur. quod argumento est eum rem habere cordi.

5 *Macedoniam pertransiturus.* Hanc Epistolam Philippis missam fuisse, cõmunis opinio fert. Illinc Corinthum venientibus terrestri itinere, pertranseunda est Macedonia. est enim colonia illa sita in vltimo recessu, versus montes Emathios. Poterat quidem relicta terra, Paulus illuc nauigio peruenire: sed volebat inuisere Macedonicas Ecclesias, vt eas suo transitu confirmaret. hæc ex cõmuni opinione. Mihi autem probabilius videtur, Ephesi scriptam fuisse Epistolã: nã illic se commoraturũ vsque ad Pentecosten, paulo pòst dicit. nec Philippẽsium nomine, sed Asiaticorum salutat Corinthios. Præterea in altera Epistola euidenter dicit, ex quo Epistolam hanc miserat, in Macedoniam se transiisse. & pòst transitum Macedoniæ, remot⁹ fuisset ab Epheso, Achaiæ autem vicinus. Proinde non dubito quin Ephesi tunc fuerit. inde recto itinere nauigare poterat in Achaiam. Macedoniam visenti erat longus circuitus & via molestior. admonet igitur se non rectà venturum ad eos, quòd per Macedoniam iter sit facturus. Corinthiis autem plus promittit: nempe

nempe se moram longiorem apud eos facturum. quo suum erga eos amorē declarat, quæ enim moræ ratio, nisi quia de eorum salute erat solicitus? Rursum significat quàm certò de mutua eorum erga se charitate sit persuasus, dum hoc sumit tanquam minime dubium, se ab illis officii causa deductum iri: illud enim dixit ex amicitiæ fiducia. Verùm vbi dixit omnia, subnectit exceptionem, *Si Dominus permiserit*. Qua moderatione cōsilia sua omnia & deliberationes concludere debent sancti. est enim magnæ temeritatis, in futurum multa suscipere & statuere: quum ne momētum quidem in potestate nostra sit. Quanquam autē præcipuum est interiore animi affectu subiicere Deo eiúsque prouidentiæ quicquid consultamus: simul tamē hisce loquendi formulis assuescere nos conuenit: vt quoties de futuro tēpore agitur, suspendamus omnia à Dei voluntate.

8 Commorabor autem Ephesi vsque ad Pentecosten.

9 Nam ostium mihi apertum est magnum & efficax, & aduersarii multi.

10 Quòd si venerit Timotheus, videte vt absque metu sit apud vos. opus enim Domini operatur, quemadmodum & ego.

11 Ne quis igitur eum spernat: sed prosequamini eum cum pace, vt veniat ad me. expecto enim eum cum fratribus.

12 Porrò de Apollo fratre, multùm hortatus sum illum vt veniret ad vos cum fratribus, & omnino non fuit voluntas nunc eundi. veniet autem quum opportunitatem nactus erit.

8 *Commorabor*. Ex hac sententia superius ratiocinatus sum, hanc Epistolam Epheso potius missam fuisse quàm Philippis. Est enim probabile, Apostolum de loco in quo tunc erat, loqui: non autem quò venturus erat per longuas ambages: deinde pertranseunti Macedoniā, necesse fuisset Corinthum iam propinquam relinquere, & mare traiicere, vt Ephesum veniret. Mansurū ergo Ephesi se prædicit vsque ad Pentecosten, addita ratione, vt æquiore ipsum animo expectent. Erasmus maluit, Vsque ad diem quinquagesimum, friuolis coniecturis motus, magis quàm vllo firmo argumēto. Obiicit, nondum fuisse diem Pentecostes qui nunc celebratur, institutum apud Christianos: quod illi confiteor. de solennitate Iudaica intelligi debere negat: quia passim abroget atque improbet dierum superstitionem. verùm non concedo illi, Paulum Ephesi diem illum celebrasse, quòd eius superstitione teneretur: sed quia futurus erat tunc conuentus maior, atque ita occasionē sibi oblatum iri sperabat Euangelii propagandi. quemadmodum quum Ierosolymam properaret, causam festinationis afferebat, vt illuc appelleret ad Pentecosten. sed quum alii ex legis ritu se sisterent ad sacrificandum, ipse diuersum finem spectabat, vt in maiore frequentia ministerium suum foret vtilius. Esset autem illud nimis frigidum, Paulum quinquaginta dies hic præscribere. Et quum τὴν πεντηκοστὴν pronuntiat, non nisi de certo die potest accipi. Porro de hoc festo, vide Leuit. 23.16.

9 *Nā ostium mihi apertum est*. Duas rationes affert cur Ephesi diutius hæreat: quòd facultas illic sibi detur promouendi Euangelii, & quòd propter aduersariorum turbam sua præsentia maximè requiratur. Perinde ergo est acsi diceret, Hìc moram paulisper trahendo multùm sum profecturus, & Satan me absente plurimùm noceret. In priore mēbro metaphora vtitur satis vulgari, quum ostium pro occasione ponit. Dominus enim aditum illi patefaciebat ad promouendum Euangelium. Ostiū hoc *Magnum* vocat, quòd multos poterat lucrifacere: vocat *efficax*, quòd Dominus labori eius benediceret, ac doctrinam

eius Spiritus sui potentia, redderet efficacem. Videmus ergo vt sanctus vir vbique Christi gloriam sequutus sit, non suo commodo aut sua voluptate locum elegerit: sed hoc spectauerit tantùm, vbi plurimum prodesse, & vberiore cum fructu seruire Domino posset. Huc accedit, quòd non modò non refugerit molestias, sed vltro se opposuerit, vbi acri⁹ ac maiori difficultate pugnandum esse cernebat. Ideo enim manebat, quòd instarent multi aduersarii, quorum ad sustinēdum impetum quo erat instructior, eo paratior & magis voluntarius esse debebat.

10 *Quòd si venerit Timotheus.* Loquitur perinde acsi de eius aduentu nōdum esset certus. Commendat autem Timotheum, vt sit apud eos in tuto: non quia immineret eius vitæ ab ipsis periculum, sed quia Christi hostes habiturus erat infestos. vult ergo eos diligenter curare, ne qua illi iniuria inferatur. Addit causam, *Quia opus Domini operatur.* vnde colligimus, Ecclesiam Christi de conseruanda ministrorum vita debere esse solicitam. Et certè æquum est, vt quisque maioribus gratiis pollet ad ædificationem fidelium, séque magis strenuè impendit: ita eius vitam nobis esse chariorem. Particula *Quemadmodum ego*, vel ad exprimendam præstantiam est posita, vel simpliciter ad indicandam muneris similitudinem: quia vterque in Verbo laboraret.

11 *Nequis igitur eum spernat.* Secunda commendatio, ne ipsum spernāt: fortasse quia ætate esset nondum prouecta, quæ minus reuerentiæ habere solet. Cauere igitur voluit, ne quid obstaret quominus fidelis Christi minister in iusto pretio haberetur: nisi fortè hoc ipsum pro contemptu duxit Paulus, si eius vita curæ non esset vt decebat. Sed videtur latius patere hoc præceptum, ne incognita Timothei virtute ipsum vilipenderent. Tertiò præcipit vt eum in pace deducant: hoc est, saluum ab omni noxa. hic enim *Pax*, incolumitatem significat.

12 *De Apollo fratre.* Hic Paulo successerat in ædificandis Corinthiis: vnde superius illi attribuit rigandi partes. Nunc excusat quòd non veniat cum reliquis: & ideo excusat, ne suspicentur Corinthii ab eo fuisse impeditum. nam quo notior erat ipsis, eo propensiores in eum erant: & procliuis erat coniectura, id ex composito actum esse, vt propter offensionem ad eos non accederet. Certè apud se quærere poterant, Cur hos potius quàm Apollo nobis misit? Respondet, minimè per se stetisse, quia hortatus sit illum: sed venturum promittit occasione data.

13 Vigilate, state in fide, viriliter agite, robusti estote.

14 Omnia vestra in charitate fiant,

15 Hortor autem vos fratres, nostis domum Stephanæ, primitias esse Achaiæ, atque vt se in ministerium sanctorum ordinauerint:

16 Vt etiam subiecti sitis talibus, & omnibus qui cooperantur & laborant.

17 Gaudeo autem de præsentia Stephanæ, & Fortunati, & Achaici: quia quod deerat à vobis, ipsi suppleuerunt.

18 Refocillarunt enim spiritum meum & vestrum. agnoscite ergo tales.

19 Salutant vos Ecclesiæ Asiæ. salutant vos multùm in Domino Aquila & Priscilla, cum domestica eorum Ecclesia.

20 Salutant vos fratres omnes. salutate vos inuicem in osculo

osculo sancto.

21 *Salutatio mea manu Pauli.*

22 *Siquis non amat Dominum Iesum Christum, sit anathema maran atha.*

23 *Gratia Domini Iesu Christi sit vobiscum.*

24 *Dilectio mea cũ vobis omnibus in Christo Iesu. Amen.*

Ad Corinthios prior missa fuit è Philippis, per Stephanum, & Fortunatum, & Andronicum, & Timotheum.

13 *Vigilate*, &c. Breuis exhortatio, sed magni ponderis, iubet vigilare ne Satan incautos opprimat. Sicuti enim perpetuum bellum est: ita perpetuæ excubiæ esse debent. Hæc autem vigilantia, mentis est: dum soluti & expediti à curis terrenis meditamur quæ sunt Dei. sicuti enim crapula & intemperie grauatur corpus, vt nullam ad rẽ sit vtile: ita curæ & cupiditates mundi, socordia aut securitas instar spiritualis sunt crapulæ quæ mentem obruũt. Secundum est vt in fide perseuerent, vel vt fidem retineant, quo sint constantes: quia fundamentum est quo nitimur. Certum tamen est, perseuerandi modum ostendi, vt firma fide in Deum recumbant. Tertiò, quod affine est, incitat eos ad virilẽ fortitudinem. Et quia natura sumus imbecilles, quartò iubet eos confirmari, vel robur colligere. Nam vbi vertimus, *Robusti estote*, vno tantùm verbo vtitur Paulus, quod tantundem valet ac roborari.

14 *Omnia vestra in charitate.* Iterũ repetit quæ sit omnium operum regula quibus inter nos communicamus. vult ergo charitatem esse moderatricem: quia in eo maximè peccabant Corinthii, quòd sui quisque rationem habebat aliis neglectis.

15 *Nostis domum Stephanæ.* Nos vsu quotidiano experimur quàm vtile sit maximam esse eorum authoritatem quos Deus ornauit donis excellentioribus. Itaque si volumus Ecclesiæ saluti consultum, semper hoc curemus, vt bonis honor deferatur. plurimùm valeant ipsorum consilia, illis cedant reliqui, séque eorum prudentia gubernari sustineant. Id nunc facit Paulus quum admonet Corinthios vt domum Stephanæ (addũt quidã codices Et Fortunati) reuereantur. Deus enim nobis apparet, vbi Spiritus sui dona ostendit. ergo nisi velimus Dei videri contẽptores, sponte nos subiiciamus quibuscunque Deus ampliora dona contulit. Quo autẽ propensiores sint ad honorandam illam domum (nam alterius videtur suppositicia esse additio hoc quidem loco) reducit illis in memoriã, esse primitias Achaiæ: id est, Stephanæ domesticos, primos esse qui amplexi sint Euangeliũ. non quia semper aliis sit melior qui tẽpore præcedit: sed vbi accedit perseuerantia, meritò honor iis habetur qui fidei promptitudine viam quodammodo Euangelio strauerunt. Notandum autem, eos tam honorifico titulo dignari qui sua officia & opes fidelibus consecrauerãt. Eadem ratione Fortunatum & Achaicũ paulo pòst commendat, vt quo quisque erat melior, eo maiore in pretio haberetur, quo plus prodesse posset. Porrò quo libentius Corinthii ad ipsos amandos inclinent, dicit vicaria eorum opera fuisse compensatum quod à tota ipsorum Ecclesia deerat.

19 *Cum domestica eorum Ecclesia.* Magnificum elogium, quum vni familiæ nomen Ecclesiæ tribuitur: & tamẽ sic institutas esse conuenit singulas piorum familias, vt totidem sint Ecclesiolæ. Quod autem Erasmo Congregationis nomen magis placuit, alienum est à mente Pauli. noluit enim vulgari nomine designare hominum turbam, sed honorificè de Christiana œconomia loqui. Quòd verò salutationẽ adscribit Acylæ & Priscillæ nomine, confirmat quod superius notaui, Ephesi potius scriptam fuisse Epistolam, quàm Philippis. Tradit enim Lucas, Ephesi ipsos substitisse, quum aliò Paulus discederet.

20 *Salutate vos inuicem in osculo.* Mos osculandi Iudæis perquam vsitatus erat: quemadmodum patet ex Scripturis. In Græcia tametsi non adeò tritus erat ac vulgaris, non tamen erat ignotus: sed verisimile est, Paulum de solenni osculo hîc loqui, quo se in sacro conuentu salutabant. Facilè enim crediderim, iam ab ætate Apostolorum, Cœnæ administrationi coniunctum osculum fuisse: in cuius locum apud nationes, ab osculandi consuetudine nonnihil abhorrentes: patenæ osculum obrepsit. Vtcũque sit, quia symbolũ mutuæ charitatis erat: non dubito quin hortari eos voluerit Paulus ad colendam inter se beneuolẽtiam, non animis tantùm & necessariis officiis, sed illo etiam symbolo, modò sanctum esset: hoc est, neque impudicum neque fallax. quanquam *Sanctum* pro Sacro potest accipi.

22 *Siquis non amat Dominum Iesum.* Tribus membris constat epistolæ clausula. Gratiam Christi Corinthiis precatur: testimonium reddit amoris erga eos sui: & seuerissima cõminatione inuehitur in eos qui falsò Domini nomen obtenderent, ipsum ex animo non diligentes. non enim de extraneis loquitur, qui ex professo nomen Christianum oderant, sed de fucis & hypocritis, qui ventris aut inanis iactantiæ causa turbabant Ecclesias. talibus anathema denuntiat & simul imprecatur. Incertum est autem optétne illis exitium corã Deo, an exosos fidelibus, imò execrabiles esse velit. Quemadmodum ad Galatas 1.8, Euangelii corruptorem pronuntians anathema, non significat reprobatum & damnatum esse à Deo, sed nobis abominandũ esse admonet. Ego simpliciter expono: acsi dictum esset, Pereant & excindantur, quia sunt Ecclesiæ pestes. & sanè nihil hoc hominum genere perniciosius, qui pietatis professione ad prauos suos affectus abutuntur. Fontem verò huius mali designat, quũ eos negat Christum diligere. sincerus enim ac serius Christi amor non patietur nos offendiculum fratribus creare. Quod subiungit continuò, paulo plus habet difficultatis, *Maran atha.* Veteres ferè omnes consentiunt, Syriacas esse voces. Sed Hieronymus exponit, Dominus venit: alii autem, In aduentu Domini: vel, Donec adueniat Dominus. At qui nemo non videt (opinor) quàm frigidũ sit ac puerile, Apostolũ apud Græcos Syriacè loqui, quũ dicturus esset, Dominũ venisse. Qui transferũt in aduentũ Domini, tãtũ diuinant: neque etiã multùm in sensu illo est coloris. Quanto verisimilius est formulam hanc fuisse Hebræis familiarem, quum anathematizare vellent? Nunquam enim exoticis linguis loquuntur Apostoli, nisi quum in aliena persona aliquid referunt: vt Eli, Eli lammahsabathani. Item, Tabitha cumi. Item, Epheta: aut vocabulum vsurpant vsu communi receptum, vt Amen, Osanna. Videamus ergo nunquid Maran atha excõmunicationi cõgruat. Admonuit autem Bullingerus ex authoritate Teodori Bibliandri, Chaldaica declinatione Maharamata idẽ esse quod Hebraicum חרם. & mihi aliquando vir fœlicis memoriæ VVolfgangus Capito idem confirmauit. Non est autem nouum Apostolos secus scribere has voces, quàm lingua sua pronũtientur: quod etiã ex superioribus exẽplis patet. Quũ ergo anathemate damnasset Paulus eos qui Christum non diligunt: rei grauitate cõmotus, quasi sibi non satisfecisset, vocem addidit inter Iudæos vulgarem, & quam adhibebant in ferenda anathematis sententia, quemadmodum si Latinè loquar, dicam, Ego te excommunico: quòd si addam, Et anathema pronũtio, expressio erit vehementioris affectus.

ORNAT-

Ornatiſs. viro Melchiori VOLMARIO RVFO IVriſconſulto, Iohannes Caluinus. S.

SI me non modò negligentiæ, ſed etiã inhumanitatis accuſes, quòd tandiu nihil ego ad te literarum dederim: fateor quod excuſem vix me habere. Nam ſi prætexã, longis nos locorum ſpatiis diſtare, neminem me habuiſſe toto quinquennio qui iſtuc proficiſceretur, verum quidem erit: ſed nimis infirmum fore iam ſponte agnoſco. Quamobrem nihil melius viſum, quàm compenſationem aliquam interponere, quæ ſuperioris temporis errata corrigẽdo, me ſemel omni culpa liberaret. En itaque tibi commentarius in ſecundam Pauli ad Corinthios Epiſtolam, quanta potui induſtria à me elaboratus. Neque enim dubito quin tibi pro tua æquitate, iuſtæ compenſationis loco futurus ſit. Quanquam aliis etiam & quidẽ grauioribus cauſis, ad eum tibi nuncupandum ſum adductus. Primum memini, amicitiam quæ mihi aliquantula tecum pridem interceſſerat, qua fide colueris atque auxeris: quàm liberaliter paratus fueris te mihi officiaque tua impendere, quũ teſtandi amoris erga me tui oblatam tibi occaſionem eſſe putares: quàm ſedulò operam mihi tuam detuleris ad me ornandum, niſi mevocatio cui tunc erã alligatus, ea vti prohibuiſſet. Verùm nihil apud me plus valuit, quàm primi temporis recordatio, quo ego à patre miſſus ad diſcendũ ius ciuile, Græcas literas te authore ac magiſtro Legum ſtudio permiſcui: quas tunc ſumma cum laude profitebaris. Neque verò per te ſtetit quin maiores facerem progreſſus. manum enim, quæ tua eſt humanitas, porrigere non recuſaſſes ad totum ſtadii decurſum, niſi me ab ipſis prope carceribus mors patris reuocaſſet. Hoc tamen nomine tibi nõ parum debeo, quòd rudimentis ſaltẽ abs te fui imbutus, quæ mihi maiori poſtea adiumento forent. Proinde aliter ſatisfacere mihi non potui, quàm ſi ad poſteros extaret aliquot gratitudinis meæ monumentum: & ſimul qualiſcuunque laboris tui fructus ad te rediret. Vale. Geneuæ, Calendis Auguſti. M. D. XLVI.

IN EPISTOLAM SECVNDAM AD CORINTHIOS, ARGVMENTVM

QVantum ex huius epiſtolæ contextu licet colligere, apparet priorem nõ caruiſſe aliquo profectu apud Corinthios: ſed non profeciſſe tamen quãtum par erat: deinde quoſdam improbos, contempta Pauli authoritate, perſtitiſſe in ſua contumacia. Quòd enim tam multus eſt nunc in prædicãda ſua fide, nunc in dignitate muneris ſui aſſerenda: id indicio eſt, nondũ eos fuiſſe penitus confirmatos. extitiſſe autem quoſdam, quibus ludibrio fuiſſet prior Epiſtola magis quàm remedium attuliſſet: ipſe claris verbis conqueritur. Ergo quum talem eſſe Eccleſiæ ſtatũ apud eos intelligeret: & diſtentus aliis negotiis, tardius ad eos venturus foret quàm initio propoſuerat: ſcripſit hanc Epiſtolã ex Macedonia. Nunc quem in finem ſcribendo reſpexerit, tenemus: nempe vt quod iam cœperat, perficeret, quo omnia bene conſtituta inueniret ſuo aduentu.

Orditur, ſuo more, à gratulatione: agens Deo gratias quòd à maximis periculis fuiſſet mirabiliter ereptus: & ſimul omnes ſuas afflictiones ac ærumnas in ipſorum bonum, ac ſalutem cedere, obiter admonet: vt hoc etiã coniunctionis pigno-

re melius eos ſibi conciliet:quum hac occaſione abuterentur improbi ad extenuandam eius gratiam. Deinde moram aduentus ſui excuſaturus, negat ſe leuitate aut inconſtantia mutaſſe conſilium: vel aliud præ ſe tuliſſe fallendi cauſa,quàm in animo haberet. eundem enim tenorem ſibi in omnibus dictis conſtare, quem ipſi in doctrina experti erant. Atque hîc breuiter attingit quàm ſtabilis firmáque fuerit prædicationis ſuæ veritas: vt quæ in Chriſto fundata fuerit, per quem omnes Dei promiſsiones fixæ ſunt ac ratæ. quod eſt præclarum Euangelii encomium. Poſtea hanc ſibi fuiſſe non veniendi cauſam teſtatur, quòd non poterat ſerenum illis ſe placidúmque exhibere. qua particula taxat eos qui eius calumniandi prætextum ex conſilii mutatione captabant.Culpam ergo transfert in Corinthios, quia nondum tunc eſſent ad eum excipiendum bene parati.Simul indicat quàm paterna in ipſos indulgentia eſſet præditus,qui ab vrbis eorum acceſſu ideo abſtinuerit,ne cogeretur ſeueritatem in illos ſuam exerere.

Porrò nequis obiiceret eum ſibi in ſcriptis minimè interea temperaſſe quin ſeuerè tractaret Corinthios:vehementiā qua in priore epiſtola vſus eſt, excuſat:alios in cauſa fuiſſe dicens, qui eò neceſsitatis ſe inuitum adegerint. hanc quidem acerbitatem ex animo beneuolo fuiſſe profectam id confirmat,quòd illum quoque inceſtum,cuius cauſa grauius excanduerat (quoniam ex eo tempore aliquod reſipiſcentiæ ſignum dederat)iubet in gratiā recipi. Deinde amoris erga eos ſui hoc quoque argumētum adducit,quòd,inquieto fuerit animo,donec per Titum de rebus eorum intellexiſſet. talis enim ſolicitudo ex amore naſcitur. Verùm hîc mentione iniecta ſuæ in Macedoniam profectionis,de miniſterii ſui gloria diſſerere incipit. Quia tamen delicati illi Apoſtoli qui detrahere ei conabantur, ſuas laudes prædicando, facilè eum viciſſent: nequid habeat cum ipſis commune,& ſimul vt refellat ſtultam eorum iactantiam,teſtatur ſe ex re ipſa commendationem ſumere, non ab hominibus mutuari.Quo loco efficaciam ſuæ prædicationis magnificè extollit,& Euangelium cum Lege comparando,Apoſtolatus ſui dignitatem amplificat:prius tamen teſtatus nihil ſe tanquam proprium ſibi arrogare,ſed quicquid eſſet,totum referre acceptum Deo.Poſtea iterum recenſet qua fide & integritate munus ſibi mandatum exequutus ſit. vbi perſtringit eos qui malignè ei obloquebantur,quinetiam ſancta fiducia altius euectus,pronuntiat omnes à diabolo excæcatos eſſe,qui Euangelii ſui ſplendorē non cernant.Iam verò quia perſonæ ſuæ humilitatem (vt erat deſpicabilis) de Apoſtolatus ſui reuerentia multùm minuere cernebat:commoda occupatione non ſolùm tollit offendiculum hoc,ſed in contrariam partem retorquet,dicēs eo clarius relucere eminentiam gratiæ Dei, quòd tantus theſaurus in vaſis fictilibus proferatur.Ita quæ probri loco obiicere ei ſolebant maleuoli,in ſuam laudem conuertit: quia tot miſeriis preſſus, ſemper tamen victor,inſtar palmæ emergat.Id tractat vſque ad dimidiū quarti capitis.Quia tamē vera Chriſtianorum gloria extra mundum eſt,per contemptum præſentis vitæ, & externi hominis mortificationem, ad beatæ immortalitatis meditationem toto animi ſtudio pergendum admonet. Deinde paulo poſt initium capitis quinti, gloriatur ſe hoc affectu præditum,nihil habere aliud in votis quàm vt ſuum obſequiū Domino approbet:ſpémque ſibi eſſe, Corinthios ipſos ſe habiturum ſinceritatis ſuæ teſtes.At quia à vanitatis aut arrogantiæ ſuſpicione periculum erat: iterum repetit ſe malorum importunitate huc compelli:neque id ſua cauſa, quo retinendæ propriæ exiſtimationis ſit cupidus: ſed in bonum Corinthiorum, quibus vtile ſit ita ſentire & perſuaſos eſſe. ſibique nihil præter eorum ſalutem curæ eſſe aſſerit.Cuius rei confirmandæ gratia vniuerſalē doctrinā ſubiungit,quis ſeruis Chriſti propoſitus eſſe ſcopus debeat:nempe vt ſui obliti, Domino ſuo viuant.ac tandem concludit, nihili æſtimanda eſſe omnia præter vitæ nouitatem:vt is ſolus habeatur in pretio qui ſeipſum abnegamt. Inde tranſitum ſibi facit ad explicandam legationis Euangelicæ ſummam:vt eius magnitudine & excellentia hinc miniſtros, inde populum ad piam ſolicitudinem commoueat: quod facit initio ſexti capitis. Atque hîc rurſum poſtquam commemorauit quàm fideliter ſuas partes agat:leuiter pungit Corinthios, quia ſint ipſi ſibi impedimento quominus fructum percipiant.

piant. Huic expostulationi continuò subiicit exhortationem, vt fugiant idololatriam. ex quo apparet, nondum eò perductos fuisse Corinthios quò volebat. Itaque meritò conqueritur id accidere eorum culpa, qui tã claræ doctrinæ aures apertas nõ haberent. Sed ne acriter nimiũ teneros animos vrgendo prosternat aut alienet: de sua erga eos beneuolentia iterum reddit certiores, & excusationem seueritatis quam veluti abruptam reliquerat, pertexit: quanquam alio modo. Fiduciam enim maiorem nactus, fatetur sibi non displicere quòd mœrore ipsos affecerit: quia id fecerit ipsorum bono, vbi de successu ipsis gratulando, declarat quàm ex animo ipsis consultum velit. Hæc vsque ad finem septimi capitis. A principio octaui vsque ad finem noni, addit illis alacritatem ad conferendas eleemosynas, quarum meminerat vltimo capite epistolæ superioris. Ac eos quidem laudat, quòd bene cœperint: sed ne studii feruor tempore (vt fit) refrigescat, multis argumentis confirmat ipsos, vt constanter pergant in cursu instituto. A decimo capite se suúmque Apostolatum à calumniis vindicare incipit, quibus ipsum vexabãt improbi. ac primò quidem se iis armis quæ ad exercendam Christi militiam requiruntur, egregiè instructum esse ostendit. deinde grauitatem quam vsu pauerat in epistola priore, bonæ conscientiæ fiducia suffultam asserit: seque præsentem non minus virtutis habere in operibus, quam absens grauitatis in verbis ostẽdat. Postremò se cũ illis conferẽdo, quàm inaniter exultent, arguit. Vndecimo capite Corinthios à prauis studiis, quibus fuerãt corrupti, reuocat. admonens, nihil esse periculosius quàm ab Euangelii simplicitate abduci. Quod autem vilescere nonnihil apud eos cœperat, alii autem maiori fauore excipiebantur: id contingere non sua culpa, sed eorum fastu aut deliciis arguit: quòd alii nihil illis melius nec præstãtius attulissent: ipse autem non alia causa illis esset contemptibilis: nisi quia se non venditaret elegantia sermonis: aut quia voluntaria submissione, eorum infirmitati indulgens, iure suo cessisset. quæ ironia obliquam ingratitudinis exprobrationẽ continet. cuius enim æquitatis erat, ideo minoris eum facere, quòd se illis accommodasset? Testatur tamen se non ideo abstinuisse stipendio sibi debito, quòd minus amaret Corinthios: sed ne qua in re superiores essent pseudoapostoli, quos videbat hoc artificio insidias struere. Post quam iniquum malignúmque Corinthiorum iudicium reprehẽdit, effertur pia gloriatione, commemorans quàm magnificè iactare se possit, si libeat: præfatus tamẽ se ineptum esse in prædicandis suis laudibus, eorum causa. Tandem quasi manum sibi in medio cursu iniiciens, dicit summũ gloriationis suæ caput esse illam humilitatem, quæ despiciebatur à superbis: se enim admonitum esse a Domino, ne alibi quàm in suis infirmitatibus gloriaretur. Circa finem duodecimi capitis iterum cum ipsis expostulat, quòd sibi necessitatem ita ineptiendi iniiciant, dum se addicunt ambitiosis hominibus, per quos à Christo alienantur. adhæc vehementius insurgit in eos qui peruicaciter ferociebãt aduersus eum, addentes prioribus flagitiis hãc resistendi impudentiam. Capite decimotertio denuntians talibus seueriorem vindictam, hortatur in genere omnes, vt suum Apostolatum agnoscant: id facturi scilicet suo bono, quum illis perniciosum sit despicere quem experti fuerant certum fidelémque Domini legatum.

In epistolam Pauli poste-
RIOREM AD CORIN-
THIOS, COMMENTARIVS.
CAP. I.

1 *PAulus Apostolus Iesu Christi, per voluntatem Dei, & Timotheus frater, Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, cum sanctis omnibus qui sunt in tota Achaia:*

2 *Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

3 *Benedictus Deus, & Pater Domini nostri Iesu Christi, Pater misericordiarum, & Deus omnis consolationis*

4 *Qui consolatur nos in omni tribulatione nostra, vt possimus consolari eos qui in omni tribulatione sunt, per consolationẽ qua consolatur nos Deus.*

5 *Quia sicuti abundãt passiones Christi in nos: ita per Christum abundat etiam consolatio nostra.*

1 *Paulus Apostolus.* Cur se inscribat Apostolum Christi, & cur honorẽ hunc cõsequutum se Dei voluntate addat, pete ex superiore epistola: vbi dictum est, non alios esse audiendos quàm qui à Deo missi sunt, & ex ore ei⁹ loquuntur: ac proinde ad authoritatem alicui conciliandum duo requiri, vocationem, & fidem eius qui vocatus est, in exercendo munere: quorum vtrunque sibi Paulus vendicat. Idem faciunt & pseudoapostoli: sed alienum titulum vsurpando, apud filios Dei nihil proficiunt, quibus illorum impudentiã coarguere promptum est. Ideo non sufficit solum nomen, nisi adsit ipsa veritas: vt qui se Apostolum esse obtendit, talẽ etiam se opere præstet. *Ecclesiæ Dei cũ Sanctis omnibus.* Notandũ semper vt Ecclesiã agnoscat, vbi tanta erat malorum colluuies. Non enim quorundam vitia impediunt quominus ecclesia censeatur quæ veras religionis tesseras habet. Sed quid sibi vult, Cũ omnib⁹ sanctis? an extra Ecclesiã erãt sancti illi? Respõdeo, hanc particulam ad fideles referri, qui hucilluc per diuersos prouinciæ angulos sparsi erant. Sicuti probabile est turbulento illo tempore, quum vbique sæuirent Christi hostes, multos fuisse dissipatos, quibus sanctos cœtus colligere minimè commodum erat.

3 *Benedictus Deus.* Incipit (quemadmodum dictum est) ab hac gratiarum actione, partim vt Dei bonitatem prædicet, partim vt animet Corinthios suo exemplo ad persequutiones fortiter sustinendas: partim vt pia gloriatione se efferat aduersus malignas obtrectationes pseudoapostolorum. Hæc enim est mũdi prauitas, vt martyriis, quæ suspicere cum admiratione debuerat, insultet, atque in magnificis piorum trophæis, contumeliæ materiam venetur. Benedictus, inquit, Deus. cur? qui consolatur nos. relatiuum positum vice causalis particulæ. pertulerat forti & alacri animo suas tribulationes. hanc fortitudinem adscribit Deo: quia eius consolatione suffultus, non succubuerit. Vocat autẽ *Patrẽ domini nostri Iesu Christi*, nõ abs re, quũ de beneficiis agitur: nã vbi

non

non est Christus, illic nulla Dei beneficētia. rursum vbi intercedit Christus, per quem omnis cognatio nominatur in cœlo & in terra, illic & omnes misericordiæ & omnes consolationes Dei, imò illic paternus amor: ex quo fonte reliqua omnia perfluunt.

4 *Vt possimus consolari.* Nec dubium est quin sicuti nuper à probro & sinistris rumoribus suas afflictiones vendicauit: ita Corinthios admoneat, quòd cælesti consolatione victor euasit, factū esse ipsorum bono & gratia: vt se potius ad tolerātiæ societatem animēt, quàm fastuosè despiciāt eius certamina. Cæterùm vt nō sibi viuebat Apostolus, sed Ecclesiæ:ita quicquid gratiarum in ipsum conferebat Deus, non sibi soli datum reputabat, sed quo plus ad alios iuuandos haberet facultatis.& certè Dominus quum nobis benefacit, suo exemplo nos quodammodo inuitat vt simus in proximos liberales. Non igitur supprimēdæ sunt Spiritus diuitiæ: sed quod quisque accepit, in alios trāsferat. Valere quidem præcipuè hoc debet in Verbi ministris:cōmune tamen omniū est pro cuiusque mensura. ita hîc Paulus se Dei consolatione sustentatum fuisse agnoscit, vt aliis consolandis ipse sufficeret.

5 *Quia sicut abundant.* Bifariam potest exponi hæc sententia: actiuè & passiuè. Si actiuè accipias, sensus erit, Quo magis exerceor variis afflictionibus, eo maior alios consolandi facultas mihi suppetit. Sed mihi passiuus sensus magis arridet: quòd pro mensura tribulationum, Deus suas consolationes multiplicet. quod etiam Dauid sibi testatur accidisse, Pro multitudine anxietatum mearū intra me, consolationes tuæ læti ficauerūt animā meā, Psal. 64.19. Sed in verbis Pauli, doctrina plenior: nam piorum afflictiones vocat *Passiones Christi*: sicuti alibi dicit; se in corpore suo supplere quod deest passionib' Christi, Colos. 1.24. Miseriæ quidem & ærumnæ vitæ præsentis, malis perinde ac bonis communes sunt. sed quum impiis accidunt, maledictionis Diuinæ sunt signa: quia ex peccato proueniunt, & nihil in illis apparet præter irā Dei & Adæ societatem, quæ non potest nisi animum deiicere. at fideles interea Christo configurantur, & circunferunt in corpore suo eius mortificationem: vt vita Christi in ipsis aliquando appareat. Loquor de afflictionibus quas pro Christi testimonio sustinent, nam tametsi virgæ Domini quibus eorū peccata castigat, illis sunt salutares: non tamen propriè dicuntur socii esse passionum Christi, nisi dū eius nomine patiuntur. quemadmodum habetur capite 4.13, prioris Epistolæ Petri. Significat ergo Paulus, Deum sibi in tribulationibus semper adesse: suámque infirmitatem subleuari Christi consolationibus, ne opprimatur malis.

6 *Siue autem affligimur pro vestra consolatione & salute, quæ efficitur in tolerantia ipsarum passionum, quas & nos patimur: siue consolationem accipimus pro vestra consolatione & salute:*

7 *Spes nostra firma est de vobis, scientes quòd quemadmodum socii estis passionum, ita & consolationis.*

8 *Nolo enim vos nescire, fratres, de tribulatione nostra quæ accidit nobis in Asia: nēpe quòd præter modum grauati fuerimus supra vires, ita vt de vita quoque anxii essemus.*

9 *Quinetiam ipsi in nobis ipsis sentētiam mortis acceperamus: ne confideremus in nobis, sed in Deo, qui ad vitam suscitat mortuos:*

10 *Qui ex tanta morte eripuit nos, & eripit: in quo spē fixā*

habemus, quòd etiam posthac cripiet.

11 *Simul adiuuantibus & vobis per deprecationem pro nobis: vt donum ex multis personis erga nos collatum gratiarum actione per multos celebretur pro nobis.*

6 *Siue affligimur.* Quoniā ante hoc membrum, *Spes nostra firma est de vobis*, interiicitur copula: ideo Erasm⁹ subaudiendū aliquod verbum putauit, quod illis particulis cōueniret, *Pro vestra consolatione & salute*: hoc modo, Siue affligimur, id fit pro vestra consolatione. sed mihi probabilius est copulam hic positam, acsi dictum esset, Sic quoque: vel, Vtroque modo. Iam dixerat se consolationem accipere quam in alios trāsfunderet. Nunc longius procedit, sibi spem esse firmam, quòd futuri sint consolationis participes. Adde quòd vetustissimi quidam Græcorum codices priori statim membro subiiciunt hanc sententiam, Et spes nostra firma est pro vobis: qua lectione tollitur ambiguitas. Nam dum media interponitur, necesse est tam ad posterius quàm ad prius communiter referri. quanquam si in singulis membris velit quispiam habere plenā sententiam, verbū supplendo, non multum erit incommodi, nec sensus adeò diuersus. Nam si vno contextu legas, sic tamen resoluendæ erunt partes, Apostolum affligi, & consolatione recreari, in bonum Corinthiorum: spem itaque illi esse, quòd eiusdem qua ipse potietur, consolationis futuri sint tandē consortes. Equidē quod magis cōsentaneum putaui, sequutus sum. Cæterùm notandū est, Affligi referri hîc non modò ad externā miseriā, sed etiā ad animum: vt cōtrario respōdeat παρακαλεῖσθαι. Ita significat hominis animū anxietate premi, ob miseriæ sensum. Vbi vertimus *Consolationē*, Græcè est παράκλησις: quod nomē exhortationē quoque significat. Verùm si intelligas cōsolationis gen⁹, qua hominis anim⁹ mœrore leuatus erigitur, tenebis mentē Pauli. Exēpli gratia, Paulus ipse exanimis propè cōcidisset tot afflictionibus oppressus, nisi Deus sua cōsolatione ipsum erigendo, bonum illi animum reddidisset. sic itaque Corinthii robur fortitudinémque animi colligunt ex eius passionibus, dū se consolantur eius exēplo. Nunc rem totam breuiter comprehendamus. quoniā videbat suas afflictiones contēptus esse argumentum quibusdam, vt Corinthios reuocet ab eiusmodi errore, primùm se pluris ideo fieri apud ipsos debere ostēdit, quòd vtilitas ad eos redeat: deinde consociat eos sibi, vt eius afflictiones sibi quodammodo proprias reputent. acsi diceret, Siue patiar afflictiones, siue consolatione afficiar, id totum fit vestro bono: & certò spero fore vt vos vtilitate hac perfruamini. Tales enim erant, tū afflictiones Pauli, tum cōsolationes, vt in Corinthiorū ædificationem valerent, nisi seipsos fructu sponte priuarēt Corinthii. Testatur ergo se ita persuasum esse de Corinthiis, vt certò speret se non frustra pro ipsorum salute affligi, & consolationem accipere. Moliebantur pseudoapostoli, quicquid Paulo accideret, vertere in ipsius cōtemptum. Si consequuti fuissent quod volebant, afflictiones quas patiebatur pro ipsorum salute, inanes fuissent & irritæ. nihil profuissent illis cōsolationes, quibus eū Dominus recreabat. eiusmodi machinamētis opponit præsentem fiduciam. Afflictiones eius seruiebant consolationi fidelium, quòd quum cernerent eum tantum miseriarum libenter subire pro Euangelio, & strenuè sustinere, habebant materiam confirmationis. Nam etsi fateamur nobis ferendas esse afflictiones Euangelii causa: conscientia tamen infirmitatis nostræ trepidamus: nec putamus nos fore pares. Hîc succurrere nobis debent sanctorum exempla, quæ nos animosiores reddant. Rursum priuata eius consolatio manabat ad totam Ecclesiam, quòd Deum qui eum sustinuerat & recreauerat in necessitate, sibi quoque minimè defuturum colligebant. Ita promouebatur vtroque modo eorum salus. atque id est quod inserit quasi per parenthesin, *Quæ efficitur in tolerantia*, &c. Voluit enim explicandi causa hoc membrum addere, ne putarēt nihil ad se pertinere

tinere afflictiones, quas sol⁹ sustinebat. Erasmus actiue accepit participiū ἐνεργουμένης: sed melius quadrat passiua significatio: quia nihil aliud voluit hic Paulus quàm explicare qualiter pro eorum salute omnia sibi eueniant. Dicit ergo se quidem pati solum: sed passiones suas valere ad salutem eorum promouendam. non quia sint expiationes aut sacrificia pro peccatis: sed quia eos confirmando ædificent. Ideo consolationem cum salute iungit, vt modum efficiendæ salutis designet.

7 *Scientes quòd quemadmodum.* Vtcunque pseudoapostolorum calumniis ad tempus abrepti essent nonnulli ex Corinthiis, vt minus honorificè de Paulo sentirēt, dum videbant probrosè coram mundo tractari: illos tamen sibi tam in afflictionum consortio, quàm in spe consolationis adiungit, prauam malignámque eorum opinionem, citra apertam reprehensionem, corrigens.

8 *Nolo enim vos nescire.* Commemorat certaminū magnitudinem ac difficultatem: vt inde melius victoriæ decus eluceat. Ex quo miserat priorem Epistolam, iactatus fuerat magnis periculis, & vehementes insultus sustinuerat. Verisimile autem est historiam hic attingi, quam narrat Lucas Actor. 19. 23. quanquam illic non adeò exprimit quantum fuerit discrimen: sed quum referat totam vrbem tumultuatam fuisse, hinc reliqua colligere prōptum est. Scimus enim quid ferre soleat seditio popularis, ex quo semel exarsit. Hac persequutione Paulus se vltra modum fuisse grauatū refert: deīde supra vires, hoc est, vt par nō esset oneri sustinēdo. Est enim metaphora sūpta ab iis qui sub ponderis grauitate deficiunt: vel à nauibus quæ nimio onere depressæ merguntur. non quia ipse succubuerit: sed quia senserit vires sibi deficere, nisi Domin⁹ nouū robur addidisset. *Vt de vita quoque anxii.* Hoc est, vt de vita mea actum iā putarē: vel certè perquā exigua spes mihi restaret: qualiter affecti esse solēt quib⁹ vndique inclusis nullū patet effugiū. Ergone tā animosus Christi miles, tā fortis athleta viribus destituebatur ad mortis expectationē? Causam enim eius quā dixerat, pressuræ, adducit, quòd vitæ diffideret. Iā dixi Paulū non metiri suas vires Dei auxilio, sed proprio facultatis suæ sensu. non est autem dubium quin omnes humanæ vires, mortis horrori succumbant. Porrò sanctos quoque de viriū defectu periclitari necesse est, vt suæ infirmitatis admoniti, pendēre prorsus ab vno Deo discāt, quemadmodum sequitur: & tamen malui ἐξαπορηθῆναι, cuius meminit Paulus, simpliciter de trepida anxietate exprimere, quàm cum Erasmo vertere per vocem Desperare: quia nihil aliud intelligit, quàm se vltimis angustiis fuisse constrictū, vt nulla extaret seruandæ vitæ ratio.

9 *Quinetiam sententiam mortis.* Pro eo quod dicimus, Iā mihi constitutum vel decretum erat mori. sed mutuatur similitudinem ab iis qui ad mortem damnati, nihil aliud quàm horā mortis expectant. Dicit tamen hanc sententiam sibi fuisse pronuntiatam à seipso. quo significat se opinione sua adiudicatum fuisse morti: ne videatur ex Dei reuelatione habuisse. Plus est igitur decretum hoc quàm ἐξαπορηθῆναι, cuius meminerat: quia illic vitæ diffidētia, hîc certa mors. Præcipuè autem notandus est finis quem subiungit: eò necessitatis se fuisse redactum, ne sibi confideret. Neque verò recipio quod ait Chrysostomus, non indiguisse Apostolum tali remedio: sed proponere se aliis quasi fictum exēplar. Erat enim homo cōmunibus hominum passionibus alioqui obnoxius, nō frigori tantùm & calori, sed peruersæ confidentiæ, temeritati, & similibus. Non dico eiusmodi vitiis eum laborasse, sed dico potuisse solicitari: atque hoc fuisse remedium, quod Deus in tempore opposuit, ne in eius animū penetrarent. Proinde hîc duo sunt obseruanda: primò, tā esse peruicacem carnis fiduciam qua sumus inflati, vt non aliter prosterni queat, quàm dum in extremam desperationem concidimus. Nam vt superba est caro, neque libēter cedit, neque insolescere desinit, nisi coacta: neque antè ad verā submissionē adducimur, quàm violēta Dei manu fuerimus deiecti. Secundò, in sanctis quoque hærere huius morbi reliquias: ideoque sæpe ipsos redigi ad extrema, vt omni sui confidentia exuti, humilitatem discant: imò tam profundas esse mali eius radices in hominum animis, vt ne perfectissimi quidem ab eo penitus repurgentur, donec illis mortem Deus

ostendat. Atque hinc colligendum est quantum displiceat Deo nostri fiducia: cuius corrigendæ gratia, morti nos adiudicari oportet. *Sed in Deo qui suscitat mortuos.* Sicuti mori nos primùm necesse est, vt abiecta nostri fiducia, & nostræ infirmitatis conscii, nihil nobis arrogemus: ita non satis id fuerit, nisi vltrà pergamus. Incipiamus ergo à desperatione nostri, sed vt in Deo speremus: cócidamus in nobis, sed vt erigamur eius virtute. Itaque Paulus in nihilum redacto carnis fastu, mox fiduciam in Deum recumbentem, eius loco substituit. Non in nobis, inquit, sed in Deo. Epithetum quod sequitur, aptauit Paulus circunstantiæ argumenti: quemadmodum ad Romanos 4.17, vbi de Abraham loquitur. Nam Credere in Deum, qui vocat ea quæ non sunt tanquam sint, & Sperare in Deo qui suscitat mortuos: perinde valet, atque sibi proponere in scopum Dei potentiam in creandis ex nihilo electis suis, & mortuis suscitandis. Dicit ergo Paulus, Sibi mortem ante oculos fuisse positam, vt Dei virtutē inde melius agnosceret, qua excitatus esset à mortuis. Hoc quidem prius est ordine, Deum ex vigore quem nobis suppeditat, agnoscere vitæ authorem: sed quia propter hebetudinem nostram lux vitæ oculos sæpe nobis perstringit, mortis obiectu ad Deum adduci necesse est.

10 *Qui ex tanta morte eripuit.* Hîc ad suam personam applicat quod dixerat in genere: & gratiam Dei prædicando, testatur se minimè sua expectatione fuisse frustratum: quia ipse quoque ex morte fuerit ereptus, eáque non vulgari. Quantum ad modum loquendi spectat: non est insolens Scripturis hæc, qua vtitur, hyperbole. frequenter enim cùm in Prophetis, tum in Psalmis occurrit: & vulgaris etiam sermo eam admittit. Quod autem in se agnoscit Paulus, singuli nunc ad se transferant. *In quo spem fixam.* Beneficentiā Dei, quam sæpius experimento senserat, sibi in posterumquoque promittit, neque temere. Dominus enim aliqua ex parte præstando quod promisit, de reliquo bene sperare nos iubet. imo quot gratias ab eo recipimus, totidem veluti pignoribus aut arrhis promissiones suas confirmat. Tametsi autem non dubitabat Paulus, Deum sponte sibi adfuturū: Corinthios tamen hortatur, vt suis precibus salutem suam Deo cōmendent. Nam quum illis se adiutum iri, pro certo sumit, hæc testificatio habet vim exhortationis. neque id tantùm ex officio facturos significat, sed cum profectu. Adiuuabunt, inquit, me & vestræ preces. Nam officium mutuæ intercessionis quam nobis Deus mādat, infructuosum esse non vult. quod nobis incitamēto esse debet, tam ad expetendam fratrum intercessionem, quum aliqua necessitate premimur, quàm ad similes suppetias illis mutuò ferendas, quum audimus non modò acceptum esse Deo officium, sed nobis quoque vtile. Neque verò diffidentia est, quòd fratrum patrocinium implorat Apostolus: quia sicuti certus erat salutem suam curæ fore Deo, etiamsi omni hominum subsidio destitutus foret: ita nouerat illud placere Deo, vt Ecclesiæ precibus iuuaretur: promissiones quoque audiebat, eiusmodi suffragia irrita nō fore. ergo ne quod subsidium à Deo sibi destinatum omitteret, fratres volebat pro salute sua orare. Summa est, vt verbum Dei sequamur: hoc est, pareamus eius mandatis, & in promissionib9 adhæream9. quod nequaquam faciunt qui ad mortuorum confugiunt patrocinia: nam ordinatis à Deo auxiliis non contenti, nouum sibi accersunt, quod nullo Scripturæ testimonio suffultum est. Quicquid enim de mutua intercessione illic habetur, non extenditur ad mortuos, sed nominatim ad viuos restringitur. Ergo pueriliter faciunt Papistæ, qui locis istis ad fucandam suam superstitionem abutuntur.

11 *Vt donum ex multis personis.* Quia in verbis Pauli nonnihil est perplexum: variant in sensu interpretes. Ego aliorum expositionibus refellendis non insistam: neque sanè opus est, modò de vera & genuina nobis constet. Dixerat, Corinthiorum preces sibi fore adiumento, addit nunc secundum fructum qui inde proueniet: maiorem scilicet illustrationem gloriæ Dei. Nā quicquid in me conferet Deus, inquit, quasi à multis impetratum, per multos etiam cū laude celebrabitur. vel multi pro me gratias agent Deo: quia in me adiuuando non vnius tantùm, sed multorum preces exaudierit. Primùm quum officii nostri sit,

sit, nullam Dei gratiam præterire absque laude: præcipue tamen quum exauditæ sunt ab eo preces nostræ, eius misericordiã gratiarum actione prosequi nos decet. quemadmodum præcipit Psal. 50.15. Neque id tantum vbi priuatum nostrum commodum agitur: sed communis Ecclesiæ salus aut cuiuspiã ex fratribus nostris: ergo quum alii pro aliis mutuò oramus & obtinemus, eo magis illustratur Dei gloria, quòd Dei beneficia tam publica erga totum Ecclesiæ corpus, quàm priuata erga singulos, gratiarum actione omnes prosequimur. In hoc sensu nihil est coactum. nam quòd Græcè articulus interpositus disiũgere videtur ista duo, Ex multis personis, & Donum in me collatum, id nihil habet firmitudinis, quũ sæpe reperiatur inter cohærentia interpositus: hic verò cõmodè interponitur loco aduersatiuæ particulæ: nam etsi ex multis personis erat profectũ, Paulo tamen erat peculiare. Porrò διὰ πολλῶν in neutro genere accipere (quod faciũt quidã) contextui repugnat. Quæri tamẽ potest, cur Ex multis personis dixerit potius, quàm Ex multis hominibus: & quid sibi velit hîc vocabulum Personæ. Respondeo perinde esse acsi dixisset, multorum respectu. Sic enim gratia Paulo conferebatur, vt ea multis daretur. Ergo quũ Deus rationem haberet multòrum, ideo multas personas in causa esse dicit. Quòd quidam Græci codices habent ὑπὲρ ὑμῶν pro vobis, etsi à Pauli mente & verborũ contextu remotius videtur: commodè tamen potest exponi, hoc modo, Vbi pro mea salute vos Deus exaudierit, & quidem in salutem vestram, agentur vestro nomine gratiæ à pluribus.

12 *Nã gloriatio nostra hæc est: testimonium cõscientiæ nostræ: quòd in simplicate & puritate Dei, non in sapientia carnali, sed in gratia Dei versati sumus in mundo: abundantius autem erga vos.*

13 *Non enim alia scribimus vobis quàm quæ recognoscitis, vel etiam agnoscitis. spero autem quòd vsque in finẽ agnoscetis:*

14 *Quemadmodum & agnouistis nos ex parte. si quidem gloriatio vestra sumus: sicuti & vos nostra in die Domini Iesu.*

12 *Nam gloriatio.* Causam ponit cur omnibus commendata esse deberet salus sua, quòd simpliciter & sincerè versatus foret inter omnes. ergo charus meritò esse illis debebat: & valde fuisset inhumanum, de tali Domini ministro non esse solicitos, vt diu incolumis staret in bonũ Ecclesiæ. acsi diceret, Ita me gessi apud omnes, vt non mirum sit à bonis omnibus me probari ac diligi. Hac tamen occasione, eorũ causa ad quos scribebat, ad suam integritatem prædicandam delabitur. Quia autem non satis est hominum iudicio probari: & Paulus ipse iniquis ac malignis quorundam iudiciis, aut potius corruptis cæcisque studiis premebatur: conscientiam suam testem adducit: quod peræque valet, acsi Deum ipsum citaret testem, aut ad eius tribunal reuocaret quod dicit. Sed Paulum in sua integritate gloriari, quomodo cum sententia illa conuenit, Qui gloriatur, in Domino glorietur? Infra 10.17. deinde quis tã integer, vt coram Deo iactare se audeat? Primùm non opponit se Deo Paulus, quasi proprium quicquam aut à seipso haberet: deinde non constituit in ea quam sibi tribuit, integritate, salutis suæ fundamentum, neque eius fiducia nititur. Postremò non ita gloriatur in Dei donis, quin ipsum authorem vnũ glorificet, atque ad ipsum referat omnia. Tres istæ exceptiones faciunt, vt in omnibus Dei beneficiis iure quisque piorum glorietur. impii ne in Deo quidem, nisi falsò & perperam, gloriari possunt. Primùm ergo acceptum feramus Deo quicquid habemus boni, nobis nihil arrogantes: deinde retineamus illud fundamentum, in sola Dei misericordia sitam nobis esse salutis fiduciam: postremò in solo bonorum omnium authore acquiescamus. tum pia erit in omni bonorum genere gloriatio. Quòd

in simplicitate Dei. Vocat hîc Simplicitatem Dei, eodem sensu, quo ad Rom. 3.23, Gloriam Dei. item Iohannis 12.43, Gloriam Dei & hominum. Qui gloriam hominum amant, volunt corā hominibus aliquid videri, aut hominum opinione celebri. gloria Dei est quæ constat coram Deo. Non ergo satis habet Paulus testari, sinceritatem suā fuisse perspectā hominib⁹: sed addit corā Deo se talē fuisse. εἰλικρίνεια (quam ergo puritatē verti) proxima est simplicitati: est enim aperta & sincera agēdi ratio, quæ velut perspicuum reddit cor hominis. Vtraque versutiæ fuco & obliquis consiliis opponitur. *Non in sapientia carnali.* Subest hic species occupationis. nam quod in eo desiderari poterat, vltro fatetur, imò prædicat sibi defuisse: sed addit, se instructum fuisse Dei gratia, quæ longo interuallo excellat. Fateor, inquit, me destitutum fuisse sapientia carnali: sed præditus fui Dei virtute, qua siquis non erit contentus, meum Apostolatum minoris faciat licet. Quòd si nullius momenti est carnis sapientia: mihi ad solidam laudem nihil deest. Sapiētiam carnalem vocat, quicquid extra Christum nobis sapientiæ existimationem conciliat. Vide primum caput superioris Epistolæ, & secundum. Ergo per Dei gratiā quæ illi opponitur, quicquid hominis natura & ingenio superius est, ac Spiritus sancti dona quæ Dei virtutem in carnis infirmitate, palàm monstrabant, intelligere conuenit. *Abundantius erga vos.* Non quia minus sincerus fuerit alibi: sed quòd diutius Corinthi egerat, vt amplius & luculentius fidei suæ specimen illic edere potuerit: vt alias occasiones taceam. consultò tamen hoc expressit, acsi diceret, nihil opus esse testimoniis procul accersitis: quandoquidem ipsi optimi omnium testes erant.

13 *Non enim alia scribimus.* Hîc obliquè perstringit pseudoapostolos, qui se immodicis iactantiis venditabant: quū tamen nihil aut parum esset rei. & simul occurrit calumniis: nequis excipiat, eum sibi plus arrogare quàm debeatur. Dicit ergo, nihil se verbis iactare quod non factis probet: idque testibus Corinthiis. Cæterùm ambigua verborum significatione factum est, vt locus hic malè fuerit expositus. ἀναγινώσκειν Græcis, nūc legere, nunc recognoscere significat ἐπιγινώσκειν, nunc cognoscere, nūc quod Latini propriè dicunt, agnoscere: sicuti apud iurisconsultos Agnoscere partum. quod etiā Budæus annotauit. Hoc modo ἐπιγινώσκειν plus est quàm ἀναγινώσκειν. Recognoscit enim, hoc est, tacito animi sensu conuictus, verum esse intelligit, qui tamen non agnoscit: hoc est, suo consensu libenter comprobat. Nunc expendamus verba Pauli. alii legunt, Non alia scribimus quàm quæ legitis & agnoscitis. quod palàm est esse nimis frigidum, ne dicam ineptum. Nā quòd Ambrosius ita mitigat, Non modò legitis, sed etiam agnoscitis: nemo est qui nō videat à verbis esse omnino alienū. Sensus autem quem affero, planus est, ac sponte fluit: neque alia ratio hactenus impediuit lectores quominus ipsū perciperent, quàm quòd diuersa verbi significatione decepti, clausos oculos habuerunt. Summa est, quòd Paulus alia se in medium proferre negat, quàm quæ nota sint & cōperta Corinthiis: imò de quibus reddituri sibi sint testimoniū. Prius est *Recognoscere,* quum rem ita habere experientia conuicti sunt. secundum est *Agnoscere,* quum veritati subscribunt. *Spero autem quòd in finem.* Quia nondū ad sanam mentē perfectè redierant Corinthii, vt iusta trutina & æqua appenderent eius fidem: cœperant tamen aliquid corrigere ex peruerso suo & maligno iudicio: significat se in posterū melius sperare. Aliqua ex parte, inquit, iam me agnouistis: spero magis ac magis vos agnituros qualis fuerim inter vos, & qualiter me gesserim. Hîc clarius patet quid intellexerit per verbū ἐπιγινώσκειν. Porrò ad tempus resipiscentiæ hoc pertinet. nam initio planè & solidè agnouerant. postea obliquis sermonibus nebulæ fuerant obductæ recto iudicio, tandem redire aliquatenus cœperant ad sanam mentem.

14 *Siquidem gloriatio vestra.* Breuiter attigimus modum, quo sanctis fas est gloriari in Dei beneficiis: nēpe dum acquiescunt in solo Deo, neque in alium scopum collineant. Ita pia erat gloriatio Pauli, quòd suo ministerio Corinthios sub Christi obedientiam redegisset: Corinthiorum verò, quòd à tali Apostolo tam fideliter & probè fuissent instituti.

quod

quod non omnibus contigerat. Modus hic in hominibus gloriandi, nihil obstat quominus in solo Deo gloriemur. Admonet autem Corinthios, probum se Christum seruum ac minime fucatū ab illis agnosci, ipsorum maximè referre: quia si ab eo discesserint, priuentur summa gloria. Quib⁹ verbis coarguitur eorū leuitas, quòd malignis & inuidiis nimiū creduli, vltro summa gloria se priuauerint. *In die Domini.* Diem extremum intelligo qui fluxas omnes mundi glorias abolebit. significat ergo, glorationem de qua nunc agit, non esse euanidam, quales sunt quæ coram hominibus refulgent: sed perpetuam & stabilem, quia in die Christi perstabit. Tunc enim Paulus tot victoriarū quas Christi auspiciis obtinuit, triumphum aget: & in pompa ducet omnes populos suo ministerio sub gloriosum Christi iugum redactos. Ecclesia verò Corinthiorum, tanti Apostoli opera fundatam se fuisse & institutam triumphabit.

15 Et hac fiducia volui primùm ad vos venire, vt secundam gratiam haberetis: & per vos transire in Macedoniam.

16 Et rursum è Macedonia venire ad vos: & à vobis deduci in Iudæam.

17 Hoc igitur quum animo propositum haberem, nuncubi leuitate vsus sum? aut quæ cogito, secundum carnem cogito? vt sit apud me Etiam, etiam: & Non, non.

18 Fidelis Deus, quòd sermo noster apud vos non fuit Etiam, & Non.

19 Dei enim Filius Iesus Christus in vobis per nos prædicatus, per me & Syluanum & Timotheum, non fuit Etiam & Non: sed Etiam fuit in ipso.

20 Quæcunque enim sunt Dei promissiones, in illo sunt Etiam. quare & per ipsum sit amen Deo ad gloriam per nos.

15 *Hac Fiducia.* Quum spem fecisset aduentus sui, mutauerat deinde consilium. id in calumniam tractum fuisse, indicio est excusatio. Quum dicit hac fiducia se fretum, consilium veniendi cœpisse: obliquè culpam deriuat in Corinthios, qui sua ingratitudine hanc fiduciam illi adimendo, accessum quodammodo obstruxerint. *Vt secundum gratiā.* Prima gratia fuerat, quòd totò sesquianno incubuerat ad illos Domino lucrifaciendos. secunda erat, confirmari eius aduentu in fide semel recepta, & ad profectum sanctis eius monitionibus incitari. Hac se priuarant Corinthii, quum Apostolum ad se venire passi non fuerant. dabant igitur ipsi pœnam vitii sui: quod Paulo imputarent, non erat. Siquis tamen cum Chrysostomo χαρὰν pro χάριν maluit accipere, non valde repugno. prior tamē expositio simplicior est.

17 *Nuncubi leuitate vsus.* Duo sunt præcipue quæ faciunt vt hominum vel consilia successu careāt, vel promissa veritate: quòd in singulas propè horas mutantur, & quòd in suscipiēdis deliberationibus nimiū sunt audaces. Signū est inconstantiæ statuere aut polliceri, cuius te mox pœniteat. Id vitiū sibi accidisse negat Paulus, Non mutaui, inquit, fidē datā leuitate. à temeritate quoque & improba confidentia se abfuisse negat. sic enim interpretor, *Secundum carnem cogitare.* nam hominū hic vulgaris mos est, sicuti dixi, perinde acsi à Dei prouidētia non penderēt, eiúsque arbitrio nō essent obnoxii. audacter & superciliosè deliberare quid facturi sint. Deus autem vt hanc arrogantiam vindicet, frustratur eorum cōsilia successu, ipsósque subinde ludibrio exponit. Posset quidem latius extendi particula, Secundum carnem, vt vitiosas omnes deliberationes comprehendat, & quæ in rectum finem

non referũtur: quales sunt in quibus regnat ambitio, auaritia, aut alius quispiã prauus affect⁹, verùm hîc nihil tale (meo iudicio) attingere voluit Paulus: sed solam temeritatem quæ in capiendis consiliis homini vulgo plusquam familiaris est ac quotidiana. Ergo secundum carnẽ cogitare, est non habere Deum moderatorẽ, sed præcipiti audacia ferri, quæ iure postea derideatur à Deo ac puniatur. Ab his vitiis vt se purget Apostolus, quærit tanquam in aduersariorum persona. Vnde, quod iam admonui, verisimile est fuisse ab improbis aliquid sparsum. *Vt sit apud me etiam, etiam.* Quidã superioribus connectunt hanc sentẽtiã: atque ita exponunt, Perinde acsi in manu mea esset præstare quicquid delibero. quemadmodũ homines quicquid in mẽtem illis venit, cõstituunt se facturos: & quum ne linguam quidem gubernare queant, disponunt vias suas, inquit Solomo Prouerb. capit. 16. 1. Et certè verba hoc sonant: vt quod semel affirmatum est, fixum maneat: quod semel negatum est, nunquam fiat. Sic Iacobus capite 5.12 suæ Epistolæ, Sit vestrum est, est: vestrum non, sit non: ne in simulationem incidatis. Deinde contextus valde hoc modo aptus foret, quantum ad superiora. Hoc enim est consultare secũdum carnem, quum absque exceptione volumus nostra decreta instar esse oraculorũ. sed huic interpretationi repugnat quod cõtinuò sequitur, Fidelis Deus, &c. Vbi dum negare vult Paulus se fuisse incõstantem in sua prædicatione, eandem loquendi formam vsurpat. Esset autem absurdum, si eodẽ ferè versu pro vitio duceret, suum Etiam, fuisse etiam: suum Non, fuisse non: & sibi hoc tribueret pro summa laude. Video quid responderi queat, si libeat argutiis ludere. sed nihil amo nisi solidum. Itaque non dubito quin Paulus inconstantiam his verbis notare voluerit, vtcunque aliud in speciem præ se ferant: vt calumniam illã à se remoueret, quòd aliud pro mittere soleret verbis, quàm præstaret opere. Ita geminatio affirmationis & negationis non idem valebit quod apud Matthæum 5.37, & Iacob. 5.12. sed hunc habebit sensum, Vt sit nunc apud me Etiam, etiam: rursus quum libuerit, sit Non, non. Quanquam fieri potest vt obrepserit scribarum ignorantia: quũ Vetus interpres non repetat. Quicquid sit de vocibus non multùm nos esse solicitos oportet: modò Apostoli mentem teneamus, quæ ex sequentibus (sicut dixi) clarè patet.

18 *Fidelis Deus. Sermonis* nomine doctrinam indicari patet ex ratione addita: quum dicit, Filium Dei à se prædicatum, non fuisse varium, &c. Quòd autem sibi perpetuò cõstiterit in doctrina, neque sui fuerit dissimilis, ex eo vult iudiciũ fieri suæ integritatis: atque ita leuitatis aut malæ fidei sinistrã tollit suspicionem. Non est autem necessarium argumentum, vt qui fidelis est in doctrina, sit etiam in omni sermone verax. sed quia nõ magni faciebat Paulus qualis iudicaretur, modò sarta tecta maneret doctrinæ suæ maiestas: ideo ad eam partẽ præcipuè reuocat Corinthios. Innuit quidem se eodem bonæ fidei tenore vsum esse in tota vita, quem in ministerio suo Corinthii spectauerint. videtur tamen quasi data opera transferre à sua persona ad doctrinam, calumniæ depulsionẽ: quia nollet obliquè Apostolatũ suum sugillari, de se alioqui non adeò solicitus. ac vide quanto studio in hoc incumbat. Deum enim testem adducit quàm simplex sinceráque fuerit sua prædicatio: non flexiloqua, nõ versatilis, nõ ad tempus composita. Et in iureiurãdo, Dei veritatem cum doctrinæ suæ veritate consociat. acsi diceret, Quàm fidelis est Deus ac verax, tã certa est firmáque veritas meæ prædicationis. nec mirum: Verbum enim Dei, quod in æternũ manere dicit Iesaias 40.8, non aliud est quàm quod Prophetæ & Apostoli mundo publicarũt: sicuti Petrus 1. Epist. 1.25, exponit. Inde illa etiam fiducia, quòd ad Galatas 1.8, anathema denuntiat Angelis, si Euangelium suo contrarium afferre ausi fuerint. Quis autem Angelos cælestes suæ doctrinæ subiicere audeat, nisi Deum habeat authorem ac vindicem? Tali cõscientiæ firmitudine instructos esse oportet ministros, qui suggestũ, vocem Christi nomine edituri, conscendunt: vt suam doctrinam nihilo magis euerti posse nouerint, quàm Deum ipsum.

19 *Dei enim Filius.* Probatio est: quia nihil cõtineret sua prædicatio nisi

vnum Christum, qui æterna est ac immutabilis Dei veritas. Epithetum istud, *Per nos prædicatus*, emphasin habet. quia enim fieri potest,& sæpe accidit vt hominum figmentis deformetur Christus,& quasi fucis adulteretur:id à se & collegis factum esse negat:sed sincerè & qua decet integritate se primum ipsum proposuisse ac minime fucatũ.Porrò cur Apollon omiserit, quum Timotheum nominaret ac Syluanum, nõ liquet certò:nisi quòd probabile est,vt quique impiorum calumniis magis impetebantur, ita fuisse diligẽtius ab eo defensos. Cæterùm his verbis significat,totam suam doctrinam simplici vnius Christi cognitione fuisse comprehensam:sicuti reuera totum Euangelium in ea continetur. Itaque vagantur extra oleas qui aliud quàm vnicum Christum docent, quacũque alioqui sapientiæ ostentatione turgeant.Nam vt est finis Legis:ita caput, summa,complementum denique omnis spiritualis doctrinæ. Secundò,significat suam de Christo doctrinam non fuisse versatilẽ aut flexiloquã,vt instar Protei illum subinde trãsfigurauerit: sicuti nõnulli,perinde acsi pilã manu versarent, in eo commutando ludunt,tantùm vt acumen suum venditent:alii in hominum gratiam varias illi formas affingunt:alii quicquid vno die tradiderunt,metu postridie retractant.talis non fuit Pauli Christus, nec esse potest vllius veri Apostoli. Quare falsò se Christi ministros esse iactitant qui ipsum versicolorẽ pingunt,pro suo cõmodo.Is enim demum verus est Christus, in quo apparet hoc æquabile & perpetuum Etiam, quod illi proprium esse Paulus asserit.

20 *Quæcunque enim promissiones Dei.* Hîc rursus confirmat,quàm firmam & inflexibilem esse deceat prædicationẽ de Christo, quũ sit ipse omniũ promissionum Dei firmamentum. Esset enim plusquam absurdum, cum nutanti esse similem,in quo omnes Dei promissiones stabiliũtur. Tametsi autem generalis est sententia,vt mox videbimus:accommodatur tamen ad circunstantiam præsentis causæ,nempe ad firmitudinem Paulinæ doctrinæ astruendam.Neque enim de Euangelio duntaxat in genere disserit: sed suum Euangelium specialiter ornat hoc titulo.acsi diceret, Si solidæ sunt & bene fundatæ Dei promissiones,firmam quoque esse oportet meam prædicationem, quæ non nisi Christum cõtinet,in quo illæ omnes stabiliuntur. Verùm quia his verbis nihil aliud intẽdit quàm se genuinum & nullis externis accessionibus vitiatũ Euangelium prædicasse:retineamus generalem doctrinã, quòd solo Christo fulciãtur omnes Dei promissiones.Sententia memorabilis, & vnum ex præcipuis fidei nostræ capitibus.Pendet autẽ ex alio principio, quòd non nisi in Christo propitius est nobis Deus Pater:promissiones verò testimonia sunt paternæ erga nos eius beneuolentiæ:sequitur ergo per ipsum solũ eas impleri. Promissiones dico gratiæ Diuinæ esse testimonia: nam etsi indignis quoque benefacit Deus, vbi tamen ad ei⁹ beneficia accedũt promissiones, specialis est ratio,quòd illic Patrem se declarat.Deinde percipiendis Dei promissionibus non sumus idonei,nisi impetrata peccatorum remissione, quam per Christum consequimur.Tertiò, promissio qua nos sibi Deus in filios adoptat, omnium est prima. Causa autem & radix adoptionis est Christus:quia non aliis Pater est Deus,nisi qui Filii sui vnigeniti mẽbra sunt & fratres. Sed omnia fluũt ex illo fonte,Deo nos inuisos magis esse quàm acceptos, extra Christum: quum tamen ideo nobis promittat Deus quæcunque promittit,quia nos amat. Itaque non est mirum si omnes Dei promissiones in Christo ratas esse ac firmas hîc tradat Paulus.Sed quæritur vtrùmne ante Christi aduentum,fluidæ aut inualidæ fuerint:nã videtur hîc loqui Paulus de Christo in carne exhibito.Respõdeo,quæcunque ab initio mũdi promissiones datæ sunt fidelib⁹,inChristo fuisse fũdatas.vnde Moses & Prophetæ,quoties de reconciliatione cum Deo, de spe salutis,aut de quauis gratia disserũt,subiiciunt eius mentionem:& de eius aduẽtu ac regno simul concionantur.Dico iterũ promissiones sub Veteri testamẽto piis fuisse impletas,quaten⁹ expediebat in ipsorum salutem. similiter tamen verum est, quodammodo fuisse suspensas,donec aduenit Christus,per quem illis constaret verus effectus. Et sanè fideles ipsi ita recumbebant in promissiones,vt earum tamen veritatẽ reiicerent

in exhibitionem Mediatoris: spémque suam eò vsque suspenderent. Denique siquis expendat quis sit mortis & resurrectionis Christi fructus, facile inde colliget qualiter obsignatæ per eũ fuerint stabilitæque Dei promissiones, alioqui solidum complementum nunquã habituræ. *Quare & per ipsum sit Amen.* Hîc etiam Græca exemplaria non consentiunt. quædã enim habẽt vno cõtextu, Quotquot sunt Dei promissiones, per ipsum sunt etiã, & per ipsũ amẽ, Deo ad gloriã per nos. Verùm diuersa lectio quã sequutus sum, magis est expedita, & sensũ pleniorẽ cotinet. Nã sicuti dixerat, in Christo Deũ sanxisse omniũ suarum promissionũ fidem: ita nunc officium nostrum esse admonet, eiusmodi sanctioni accinere. quod fit dum certa fide in Christo acquiescentes, subscribimus & signamus quòd Deus sit verax: queadmodum habetur apud Ioannem 3.33, idque ad eius gloriam: quia hic finis est quo referri debent omnia, Ephes. 1.13, & Rom. 3.4. Diuersa lectio fateor, magis est vsitata: sed quia frigida est, hanc præferre non dubitaui, quæ pleniorem doctrinam continet, deinde ad contextum longè est aptior. Officii enim Corinthios admonet Paulus, vt suum amen respondeant, postquam in simplici Dei veritate fuerunt edocti, quod sicui tamen graue sit ab altera lectione discedere: semper elicienda erit ad mutuam doctrinæ & fidei consensum exhortatio.

21 *Qui autem confirmat nos vobiscum in Christo, & qui vnxit nos, Deus est:*

22 *Qui & obsignauit nos, & dedit arrhabonem Spiritus in cordibus nostris.*

Deus quidem semper est verax, constánsque in omnibus suis promissis: habétque perpetuò simulac loquutus est, suum amen. Nos autem qua sumus vanitate, non aliter respõdemus illi nostrum amen, quàm dum verbo suo certum testimonium reddit in cordibus nostris. id facit per Spiritũ suum. id est quod nunc sibi vult Paulus. Docuerat superius hãc esse aptam symphoniam, quum Dei vocatio pœnitentia caret, nósque vicissim oblatam adoptionis gratiam, indubia fide amplectimur. Quòd Deus in proposito suo firmus manet, nihil mirum: sed mutua fidei nostræ constantia paria facere cum Deo, id verò non est humanæ facultatis. atque Deum imbecillitati nostræ aut defectui (vt vocant) mederi docet. quum infidelitatem nostram corrigendo, per Spiritum suum nos confirmat. Ita fit vt glorificemus ipsum firma fidei constantia. Se verò socium disertè adiungit Corinthiis, quo melius ad colendã vnitatẽ sibi conciliet eorũ animos.

21 *Qui vnxit nos.* Pluribus verbis rem vnam designat. nam confirmationi vnctionem adiungit & obsignationem: aut hac duplici metaphora clarius illustrat quod prius dixerat sine figura. Nã Deus cælesti Spiritus gratia nos profundens, hoc modo obsignat cordibus nostris verbi sui certitudinẽ. Quartũ deinde ponit, datum nobis esse Spiritum instar arrhæ. quæ similitudo, vt sæpius ab ipso vsurpatur, ita valde est apposita. Nam vt Spiritus testimonium adoptionis reddendo, nobis sponsor est, fidẽ promissionum stabiliendo, σφραγὶς est ac sigillum: ita meritò arrha dicitur, quia efficit vt ratum sit vtrinque Dei pactum: quod alioqui quodammodo penderet. Hîc primùm notanda est relatio quam requirit Paulus inter Dei Euangelium & fidem nostram. nã sicuti certo certius est quicquid loquitur Deus, ita vult illud firmo stabilíque assensu in animis nostris esse constitutum. Deinde notãdũ est, quum eiusmodi certitudo res sit humanæ mentis captu superior, hoc esse Spiritus sancti officium, nobis intus confirmare quod Deus verbo suo promittit. vnde hos titulos habet, quòd sit vnctio, arrha, paracletus, & sigillum. Tertiò notandum est, quicunque testem Spiritum sanctum non habent, vt Deo ad certam spem salutis vocanti, amen respondeãt, falsò Christianum nomen obtendere.

23 *Ego autem testem inuoco Deum in animam meam, quòd*

parcens

parcens vobis, nondum venerim Corinthum.

24 Non quòd dominemur fidei vestræ: sed adiutores sumus gaudii vestri. fide enim statis.

CAP. II.

1 DEcreueram autem hoc in meipso, non amplius venire in tristitia ad vos.

2 Si enim ego contristo vos: & quis est qui me exhilaret, nisi is qui erit tristitia affectus ex me?

23 *Ego autem.* Nunc demũ causam reddere incipit mutati cõsilii. Nam hactenus calumniam tantum repulit. quum autem dicit, *Se illis pepercisse*, culpam oblique in eos retorquendo, admonet iniquum fore si grauetur eorum delicto: sed multo fore iniquius, si hoc ipsi sustineant: longe autem iniquissimũ si assentiantur tam improbæ calumniæ, quum ita scilicet peccati sui reum substituerēt innocentem suo loco. Hoc autem modo illis pepercit, quia si venisset, coactus fuisset seuerius illos increpare. malebat autem sponte eos resipiscere ante suum aduentum, vt asperioris remedii nullus foret vsus. quod insigne argumentum est plusquam paternæ lenitatis. Quantæ enim indulgentiæ fuit, quum iustam haberet causam excandescendi, declinare hanc necessitatem? Et iusiurandum adhibet, nequid temporis causa videatur fingere. Nam & res per se erat non contemnenda: & magni intererat, ab omni mendacii fictionisque suspicione procul eum abesse. Duo autem sunt, quæ iusiurandum faciunt legitimum & pium: causa, & affectus. Causam dico, vbi non iuratur temere: hoc est, in nugis nihili, aut etiam leuibus negotiis: sed quum operæpretium est duntaxat. Affectum voco, vbi non tam respicitur commodum priuatum, quàm honori Dei studetur, & fratrum bono. Hic enim finis semper spectandus est, vt Dei honori seruiant nostra iuramenta, & proximis re iusta seruiant. Formula quoque notanda est: primùm quòd Deum aduocat testem, deinde in animam suam. nam in rebus dubiis & obscuris, vbi deficit hominum cognitio, ad Deum confugimus, vt ipse qui solus est veritas, reddat testimoniũ veritati. Qui autem Deo vtitur teste, simul periurii vltorem citat, si fallit: hoc sibi vult particula, *In animam meam*: ac si diceret, Non recuso quin pœnam sumat, si mētior. Tametsi autem hoc non semper exprimitur verbo, subaudiendũ est tamen: quia si nos infidi sumus, Deus fidelis manet: nec seipsum abnegabit. non patietur ergo impunitam nominis sui profanationem.

24 *Non quòd dominemur.* Anticipat obiectionem quam opponere quispiam poterat. Quid? ergone tam impotenter te geris, vt solo aspectu sis formidabilis? Atqui ista esset non Christiani pastoris grauitas, sed immanis tyranni sæuitia. Huic obiectioni respõdet: primùm indirecte, negans rem ita habere: postea directe, ostendens paterni hoc quoque fuisse affectus, quòd coactus fuisset asperius illos tractare. Quum eorum fidei dominari se negat, significat iniustam hanc esse & minimè tolerandam potestatem, imò tyrannidem in Ecclesia. Fides enim prorsus ab hominum iugo soluta liberrimaque esse debet. Notãdum autem quis loquatur: nam siquis omnino sit mortalium qui ius habeat, tale dominium sibi vendicandi, Paulus certè dignus hac prærogatiua fuit. fatetur autem sibi non competere. Itaque colligimus fidem non aliam subiectionem agnoscere, quàm verbi Dei: hominũ imperio minime esse obnoxiam. Annotauit Erasmus, subaudiendo Græcè particulam ἕνεκα, sic posse intelligi, Nõ quòd vobis, fidei causa dominemur. qui sensus eodem ferè redit. Innuit enim nullum esse dominium spirituale, nisi vnius Dei. Semper illud manet fixum, Pastoribus nullum esse proprium imperium in cõscientias: quia ministri sint, non domini. Quid ergo sibi & aliis facit reliquum?

vocat *Adiutores gaudii*: quo nomine ego fœlicitatem intelligo. Quanquam gaudium opposuit terrori, quem incutiunt tyranni sua sæuitia, & pseudoprophetæ tyrannis similes, qui cum rigore dominantur & potentia, vt est apud Ezechielẽ 34.4. Ratiocinatur autẽ à contrariis, se regnum minimè vsurpasse in Corinthios, quia potius eos in pacem liberam & lætitiæ plenam asserere studuerit. *Fide enim statis.* Cur hoc addiderit, alii aut dissimulant penitus, aut non satis clarè docent. Ego iterum argumentum esse puto à repugnantibus. Si enim hic est fidei effectus atque hæc natura, fulcire nos, vt stemus: absurdum est, vt sit hominibus subiecta. Ita tollitur iniusta illa dominatio, cuius crimen à se nuper depulit.

1 *Decreueram autem.* Quisquis fuerit capitum diuisor, fecit hìc ineptam sectionem. Nunc enim demum exponit Apostolus, quomodo illis pepercerit. Decreueram, inquit, non venire ad vos amplius cum tristitia: hoc est, aduentu meo causam tristitiæ vobis afferre. Venerat enim semel per Epistolam, qua eos acriter pupugerat. Itaque quo tempore nondum resipuerãt, venire ad eos noluit, ne coràm iterũ mœrore eos afficere cogeretur. nam malebat eorum resipiscentiæ dare longius temporis spatium. Et verbum ἔκρινα, omnino verti debet in tempore plusquãperfecto: quia rationẽ afferens interpositæ moræ, superioris temporis consilium exponit.

2 *Si enim ego contristo.* Probatio superioris sententiæ. nemo sibi libenter mœrorem accersit. dicit autem Paulus, sibi ita communem esse sympatiam cum Corinthiis, vt nequeat, nisi ipsis hilaribus, gaudere. imò ipsos sibi causam & authores lætitiæ esse testatur: quod non poterant, si fuissent ipsi tristes. Hic affectus si in Pastoribus vigeat, optimum erit temperamentum, ne terroribus animos perturbent. quos læta comitate fouere debuerant. Nam hinc nimis morosa seueritas, quòd Ecclesiæ salute non perindè lætamur, vt deceret.

3 Et scripseram vobis hoc, ne veniens, tristitiam super tristitiam haberem, à quibus oportebat me gaudere: fiduciam habẽs de vobis omnibus, quòd meum gaudium vestrum omnium sit.

4 Ex multa enim afflictione & angustia cordis, scripsi vobis per multas lachrymas, non vt contristaremini, sed vt charitatem cognosceretis, quam habeo abundantius erga vos.

5 Siquis autem contristauit, non me contristauit, sed ex parte: vt ne vos omnes grauem.

3 *Scripseram vobis.* Sicuti nuper dixerat se ideo distulisse aduentum ad eos suum, ne secundò tristis & rigidus veniret: ita nunc quoque se per Epistolam primò tristem venisse docet, ne coràm seueritatis suæ rigorem sentirent. quare non est quòd de priore illa tristitia conquerantur, in qua illis consulere voluit. Longius etiãnum procedit: nempe quòd scribendo, noluerit eis mœrorem incutere, aut dare aliquam significationem indignationis: sed potius suũ erga eos studium probare, suúmque amorem. Hoc modo siquid fuit acerbitatis in Epistola, non mitigat tantùm, sed etiam amabile & suaue reddit. Sed quum postea fateatur quod hìc negat, videtur secum pugnare. Respondeo, nullam esse repugnantiam: neque enim fatebitur hunc sibi finem vltimum fuisse, contristare Corinthios: sed viam qua eos ad verum gaudium perduceret. priusquam tamen hoc dicat, de fine hìc tantùm loquitur: medium quod minus gratũ erat, omittit, vel paulisper suspendit. *Fiduciam habens.* Fiduciam hanc sibi sumit erga Corinthios, vt vicissim ita sint persuasi de animo ipsius. Nam qui odit, inuidet: vbi cõmune gaudium, illic perfectus amor sit oportet. Quòd si Pauli opinioni iudicióque non respondeant Corinthii, indignè eum frustrantur.

4 *Ex multa enim afflictione.* Altera ratio mitigãdæ asperitatis, qua vsus fuerat

rat.nam qui ridentes, voluptatem capiunt ex aliorum fletu, quum in eo crudelitatem suam prodant, non possunt nec debent ferri. Paulus autem longe aliter affectum se fuisse testatur. Vehementia doloris, inquit, mihi extorsit quæcunque scripsi. quis non excuset ac boni consulat quod ab eo animi affectu proficiscitur? præsertim quum ipse non sua sed eorum causa & culpa angeretur. deinde non euomeret dolorem suum, vt in eos exonerando se leuaret: sed potius vt suum illis amorem ostenderet. His de causis non oportuit Corinthios exacerbari duriori reprehensione. *Lachrymas* addit, quæ in viro forti & magnanimo ingentis doloris indicium sunt. Hic perspicimus, ex quo animi sensu manare debeant piæ sanctæque reprehensiones & obiurgationes. Sunt enim multi clamosi reprehensores, qui in vitia declamitando, vel potius fulminando, mirum zeli ardorem præ se ferunt: interea securo sunt animo, vt videantur per lusum guttur & latera exercere velle. At pii pastoris est, flere secum priusquam alios ad fletum prouocet: tacita cogitatione discruciari priusquam indignationis signum edat: & plus retinere apud se doloris, quàm aliis faciat. Notandæ etiam Pauli lachrymæ, quæ sua abundantia mollitiem testātur: sed magis heroicam, quàm fuerit illa ferrea Stoicorum durities. Quo enim teneriores sunt charitatis affectus, eò sunt laudabiliores. Aduerbium *Abundantius* comparatiuè potest exponi. Atque ita tacita querimonia esset, Corinthios nō referre pares in amore vices, quia frigidius diligant à quo ardenter amantur. Simplicius tamē accipio, quòd Paulus suum erga eos amorem extollat, vt hæc persuasio quicquid seueritatis est in eius verbis, mitiget.

5 *Siquis autem.* Tertia ratio leniendæ offensionis, quòd dolorem habuerit communem cum illis: & causa aliunde profecta sit. Pariter, inquit, doluimus: & alius in culpa est. quanquam de hoc ipso etiam mitius loquitur, quum dicit, Siquis: non affirmans, sed potius rem suspendens. Porrò locus hic à quibusdam sic intelligitur, quasi velit Paulus dicere, Qui mihi causam dedit mœroris, ille vos quoque offendit. mecum enim debuistis pariter dolere: parum tamē abest quin solus doluerim. Nolo enim simpliciter hoc dicere, *Ne vos omnes grauem.* Ita in secundo membro esset correctio prioris. Sed Chrysostomi expositio multo est aptior. Legit enim vno cōtextu, Non me solùm ille cōtristauit, sed propemodum vos omnes. Et quod dico Ex parte, id eo facio, ne illū nimis grauem. Tātùm in particula hac, *Ex parte*, à Chrysostomo dissentio. Interpretor enim positam pro Quodammodo. Scio Ambrosium de parte sanctorum accipere: quia diuisa esset Corinthiorum Ecclesia: sed illud est argutum magis quàm firmum.

6 Sufficit ei qui talis est, correctio, quæ illi cōtigit à pluribus:

7 Vt potius ediuerso debeatis condonare, & consolari: ne fortè abundantiori tristitia absorbeatur qui eiusmodi est.

8 Quamobrē obsecro vos, vt cōfirmetis erga eum charitatē.

9 Nam in hoc etiam scripseram vobis, vt probationem vestri cognoscerem: an ad omnia obedientes sitis.

10 Cui autem condonatis, etiam ego. etenim cui condonaui, siquid condonaui, propter vos condonaui, in conspectu Christi.

11 Vt ne occupemur à Satana. non enim cogitationes eius ignoramus.

6 *Sufficit.* Iam mansuetudinem ad eum quoque extendit, qui præ aliis grauiter peccauerat: & cuius causa excanduerat aduersus omnes, quòd ad eius scelus cōniuerent. Quū huic quoque veniā indulgeat, qui pœna maiore dign⁹ erat?

illustre specimen habent Corinthii, ex quo perspiciant quantum à nimia austeritate abhorreat. Tametsi non id facit tantùm in Corinthiorum gratiam: sed quia ipse sponte erat placabilis. debebant tamen in hac facilitate agnoscere Corinthii summam eius humanitatem. Adde quòd non tantùm exorabilem se præbet, sed alios hortatur vt eadem lenitate eum recipiant in gratiã. sed hæc paulò distinctius consideremus. Agitur de eo qui incestis nouercæ nuptiis se polluerat: quoniam flagitium erat minimè tolerabile, Paulus excommunicari hominem iusserat. Corinthios etiã durius increpauerat, quia tãdiu scelus hoc dissimulatione & patientia fouissent. Ex hoc loco apparet, illum resipuisse, quũ fuisset ab Ecclesia monitus. Iubet ergo Paulus, illi dari veniam, & consolatione etiam subleuari. Locus diligenter obseruandus. docet enim qua æquitate & clementia temperanda sit disciplina Ecclesiæ, ne rigor modum excedat. Seueritate opus est, ne impunitate (quæ peccandi illecebra meritò vocatur) mali reddantur audaciores. Sed rursus, quia periculum est ne is qui castigatur, animum despondeat, hîc adhibenda est moderatio: nempe vt Ecclesia simulatque resipiscẽtiam illius certò cognouerit, ad dandam veniam sit parata. Qua in parte ego prudentiam desidero in veteribus episcopis. neque sanè excusari debent, quin potius notandus est eorum error, vt cauere discamus. Paulus resipiscentia peccatoris contentus est, vt Ecclesiæ reconcilietur: illi verò nulla resipiscentiæ habita ratione, canones de triennali, de septennali, & interdum totius vitæ pœnitentia ediderunt: quibus miseros homines ab Ecclesiæ communione excludunt. Atque hac via, aut magis alienatur ab Ecclesia peccator, aut in hypocrisin inducitur. Quòd si per se esset probabile institutum, tamen ad illud improbandũ mihi hæc ratio sufficeret: quòd dissidet à Spiritus sancti regula, quam hîc præscribit Apostolus.

7 *Ne absorbeatur à tristitia.* Hic excommunicationis est finis, quòd ad personam eius qui deliquit, vt peccati sui sensu confusus, coram Deo & Ecclesia humilietur: ac cum vera displicentia & reatus confessione precetur veniam. Qui eò vsque adductus est, iam consolatione magis indiget quàm obiurgatione, itaque si durius cũ eo agere pergas, crudelis erit insultatio, non disciplina. Sedulò igitur cauendum ne vltra hunc finem vrgeantur. Nihil enim periculosius quàm Satanæ ansam porrigere, vt peccatorem ad desperationem solicitet. Armamus autem Satanam, quoties eos qui seria peccati sui agnitione tanguntur, consolatione destituimus.

9 *Nam in hoc etiam scripseram.* Occupat obiectionẽ qua vti poterãt, Quid ergo tibi volebas, quum tantopere succensuisti quia in eum non animaduertebamus? Ex tam seuero iudice repente fieri patronum, nónne signum est hominis inter contrarios affectus fluctuantis? Hæc cogitatio multũ detrahere poterat ex Pauli authoritate. verùm respõdet se obtinuisse quod quærebat: itaque sibi esse satisfactum: vt iam dandus sit locus misericordiæ. Correcta enim eorũ segnitie, nihil iam obstabat quominus hominem prostratum & iacentem sua mansuetudine erigerent.

10 *Cui autem condonatis.* Quo facilius eos placaret, suum suffragiũ veniæ ab illis datæ adiunxit. acsi diceret, Ne dubitetis ignoscere: ego mihi ratum fore polliceor quicquid egeritis, iámque vestræ ignoscentiæ subscribo. Secundò, dicit se hoc facere in eorum gratiam: & quidẽ sincerè & ex animo. Iam demonstrauerat quàm cuperet hominis saluti esse consultum: nunc verò etiam se libẽter hoc Corinthiis dare affirmat. Pro *Conspectu Christi*, aliqui Personam malunt: quia Paulus in illa reconciliatione, Christi vices obibat, & personam quodãmodo sustinebat: sed mihi magis probatur, quòd sincerè & absque simulatione remittere se testetur. Solet enim hac loquutione exprimere purã & minimè fucatam rectitudinem. Quòd si cui tamen prior ille sensus arrideat, notandum erit, Christi personam in medium statui: quia nihil est quod magis ad misericordiam flectere nos debeat.

11 *Ne occupemur à Satana.* Potest referri ad id quod superius dixerat de immodica tristitia. Est enim illa pessima Satanæ circunuentio, quum excussa omni consolatione, quasi desperationis abysso nos absorbet: atque ita exponit Chry-

Chrysostomus. Ego tamen ad Paulum & Corinthios referre malo. Duplex enim illis erat periculum à Satanæ insidiis: nempe si nimium fuissent austeri ac morosi: vel si orta fuisset inter eos dissensio. Accidit enim persæpe vt pro correctionis zelo, obrepat Pharisaicus rigor, qui miserum peccatorem præcipitet magis quàm sanet. Sed de secundo potius loquitur, mea quidem sententia. nisi enim aliquatenus Corinthiorũ voto obsecundasset Paulus, Satan dissidio inter eos conflato inualuisset. *Non enim cogitationes.* Hoc est, Scimus, à Domino moniti, hũc assiduè lapidem ab eo moueri, vt quum palàm nos perdere nequit, occultè adoriẽdo, incautos opprimat. quum ergo nouerimus, obliquis artibus ab eo nos impeti, & clandestinis molitionibus oppugnari: longè prospiciendum nequa nobis noceat. Cogitationes hic posuit sicut Hebræi vtuntur voce זמה: sed in malam partem pro astutis cõsiliis & machinationibus, quæ fidelibus non debẽt esse incognitæ: neque erunt, modò se tradant Spiritui Dei regendos. In summa, quũ moneat Deus, Satanam omnia moliri, quo nos circunueniat: præterea doceat quibus modis circũuenire nos possit: nostrum est maturè occurrere nequa illi rima ad penetrandum pateat.

12 Porrò quum venissem Troadem in Euangelium Christi: etiam ostio mihi aperto in Domino,

13 Non habui relaxationem spiritui meo, eo quòd non inueneram Titum fratrem meum: sed illis vale dicens, profectus sum in Macedoniam.

14 Deo autẽ gratia, qui semper triũphare nos facit in Christo. & odorem cognitionis eius manifestat per nos, in omni loco.

15 Quia Christi suauis odor sumus Deo, in iis qui salui fiunt, & in iis qui pereunt,

16 His quidem odor mortis in mortem: illis verò odor vitæ in vitam. & ad hæc quis idoneus?

17 Non enim sumus quemadmodum multi, adulterantes sermonem Dei: sed tanquam ex sinceritate. tanquam ex Deo, in conspectu Dei in Christo loquimur.

12 *Quum venissem Troadem.* Nunc commemorando quid interea egerit, vbi locorum fuerit, quod iter peregrinando tenuerit, magis ac magis confirmat quod superius dixerat de suo ad Corinthios aduentu. Dicit se Troadem ex Epheso venisse, Euangelii causa. neque enim illac transeundum erat, in Achaiam iter facturo, nisi per Macedoniam trãsire vellet. Sed quum illic Titum non inuenisset, quem Corinthum miserat, & per quem certior fieri debebat de statu illius Ecclesiæ: tametsi multũ illic prodesse poterat, & occasionem habebat in manibus: dicit se tamen, omnibus posthabitis, in Macedoniam venisse, studio videndi Titi. Argumentum singularis cuiusdam erga Corinthios amoris, adeo fuisse de ipsis solicitum, vt nusquam quiesceret, etiam magna spe profectus oblata, nisi rebus ipsorum cognitis. inde patet cur distulerit suum aduentum. nolebat venire, nisi prius colloquutus esset cum Tito. Ex Titi deinde relatu intellexit, nondum maturum tũc fuisse veniendi tempus. perspicuum ergo est, ita dilectos fuisse Corinthios à Paulo, vt profectiones suas omnes longósque circuitus, eorum saluti attemperaret: proinde serius quàm promiserat venisse ad eos, non quia fidei datæ oblitus, consilium temere mutasset, aut abreptus fuisset aliqua leuitate: sed quia vtilior illis esset mora. *Etiam ostio mihi*

aperto. De hac metaphora dictum est in postremum caput prioris Epistolæ. significat occasionem Euangelii promouendi fuisse oblatam. Sicuti enim ostio aperto patet ingressus: ita progressus faciunt serui Domini, quum datur facultas. Clauditur ostium, vbi nulla spes fructus ostenditur. Sicuti autem ostio clauso nouum iter potius ingredi conuenit, quàm vltrà tendendo, frustra nos inutili labore fatigare: ita vbi apparet ædificandi facultas, existimemus ostium, Dei manu nobis apertum, vt illuc Christum inferamus: neque subtrahamus nostrum obsequium tam benignè Dei inuitationi. Verùm in eo peccasse videtur Paulus, quòd neglecta, aut saltē relicta præsenti facultate, in Macedoniam se contulerit. Nónne potius insistere oportuit operi quod ad manum habebat, quàm post illud leuiter inchoatum, aliò repente se proripere? & iam diximus, ostii apertionem testimoniū esse Diuinæ vocationis: quod verissimum est. Respondeo, Paulū quum nequaquā vni Ecclesiæ addictus esset, sed multis simul obligatus, non debuisse præsenti vnius aspectu aliarum curam deponere. Deinde quo plus habebat coniunctionis cum Ecclesia Corinthiaca, debuisse eo propensiorem esse ad illam iuuandam: sic enim reputandum est, æquum fuisse vt Ecclesiam quam ministerio suo fundauerat, singulari affectu complecteretur. sicuti hodie nostrum quidem officium est, toti Ecclesiæ seruire, curaréque vniuersum eius corpus: vnicuique tamen maior & sanctior est necessitudo cum sua Ecclesia, cui propriè seruit. Res Corinthi parum fœliciter habebant, vt de exitu non vulgariter anxius foret Paulus. non igitur mirum si hoc stimulo cōpulsus, ab occasione alioqui non negligenda discesserit, quum ad omnes partes simul obeundas nequaquam sufficeret. Quanquā verisimile non est, Troade pedem mouisse, quin prius in ostium illud apertum aliquem suo loco induceret.

14 *Deo autem gratia.* Hîc de ministerii sui successu iterum gloriatur: & quàm non fuerit ipse otiosus, quocūque locorum venisset, prædicat. verùm vt absque inuidia hoc faciat, incipit à gratiarum actione, quam postea adhuc repetet. Non extollit autem per ambitionem res suas gestas, vt suum nomen efferatur: neque per simulationem Deo gratias agit, instar Pharisæi, fastu interea & arrogantia inflatus: sed ex animo cupit agnosci solius Dei opus quicquid erat laude dignum, vt sola eius potentia magnifiat: & laudes suas commemorat in Corinthiorum bonum: vt quum audiunt, alibi tanto cum fructu eum seruiisse Domino, non patiantur inutilem esse apud se eius laborem: & reuereri discant eius ministerium, quod Deus vbique tam gloriosum ac frugiferū reddebat. Nam quod Deus tam magnificè honorat, contemnere aut parui æstimare, nefas est. Nihil autem magis noxium erat Corinthiis, quàm de Pauli Apostolatu & doctrina maligne sentire: nihil rursum vtilius quàm honorificè vtrunque amplecti. cœperat autem contemptui haberi apud multos, itaque tacere non debuit. Adde quòd improborū maledicentiæ sanctam hanc gloriationem opponit. *Qui triumphare facit nos.* Si reddas verbū verbo, erit, Qui nos triumphat. sed aliud sentit Paulus, quàm quod significat Latinis hæc loquutio. Triumphari enim dicuntur captiui, qui ignominiæ causa, vincti cathenis ante victoris currum trahuntur. Paulus autem intelligit, se quoque triumphi quem Deus agebat, fuisse participem: quòd esset opera sua acquisitus. qualiter legati currū primarii ducis, equis insidentes comitabantur, tanquam honoris socii. Ergo quemadmodum sub Dei auspiciis militant omnes Euangelii ministri: ita & victoriam illi & triumphi honorem acquirunt. verùm singulos pro gradu militiæ, in quo eos collocauit, & pro industria sibi nauata, triumphi societate dignatur. Ita triumphum quidem agunt, sed Dei magis quàm suū. Addit, *In Christo*, in cuius persona triumphat Deus ipse, sicut in eum contulit omnem imperii gloriam. Siquis reddere malit, Qui triumphat per nos: sensus eo quoque modo non malè constabit. *Odorem cognitionis.* Triumphus erat, quòd potenter & magnificè Deus per ipsum operabatur, odore gratiæ suæ saluifico mundum perfundens, dum per eius doctrinam quosdam adducebat ad Christi cognitionem. continua est autem metaphora

phora odoris, qua tam amabilis Euangelii suauitas, quam vis & efficacia exprimitur, ad vitam spirandam. Interea admonet Paulus, adeò insipidam non esse suam prædicationem, vt solo odore animas viuificet. hinc verò discamus, non alios rite proficere in Euangelio, quàm qui bona Christi fragrantia incitantur ad eum expetendum, vt mundi illecebris vale dicant. Dicit autem, *In omni loco*: quibus verbis significat, nusquam se venire vbi non fructificet: ac vbicũque sit, illic extare operæ suæ pretiũ. Sciebant Corinthii, quot locis Christi Euangelium ante sparsisset: dicit nũc, vltima primis quadrare.

15 *Christi suauis odor.* Quam metaphoram aptauerat Christi notitiæ, nunc ad personas Apostolorum transfert: sed eadem ratione. quemadmodũ enim lux mundi vocantur, quia facem Euangelii præferendo, homines illuminent: non autem quia proprio splẽdore illis præluceant: ita odoris nomen habent: non quia fragrantiam ex seipsis vllam emittant, sed quia doctrina quam ferunt, odorifera fit ad imbuendum saueolentia sua totum mundum. Certum est autem, elogium hoc competere omnibus Euangelii ministris: quia vbicunque pura est ac non fucata Euangelii prædicatio, illic reperietur vis odoris, quam hic prædicat Paulus. Non dubium tamen quin de se ac sui similibus peculiariter agat, in suam laudem vertens quod obtrectatores vitio dabant. quòd enim à multis impugnaretur, quòd multorum odiis esset expositus, inde eum vilipendebant. Respondet ergo, fidos & sinceros Euangelii ministros suauiter olere coram Deo: non tantùm quum salutari odore animas viuificant: sed etiam quũ exitium afferunt infidelibus. itaque Euangelium nihilo propterea minoris æstimandum. Vterque Deo gratus est odor, inquit: & quo electi recreantur in salutem, & quo reprobi enecantur. Præclarus locus, quo docemur qualiscunque sit euentus nostræ prædicationis, hoc tamen ipsum Deo placere Euangelium prædicetur, gratúmque illi esse nostrum obsequium: nec quicquam decedere ex dignitate Euangelii, quia non omnibus prosit. nam in eo quoque glorificatur Deus, quod reprobis cedit in exitium: adeóque sic euenire oportet. Quòd si Deo suauis est odor, nobis quoque esse debet: hoc est, non conuenit nos offendi, si Euangelii prædicatio non omnibus sit salutaris: sed potius reputemus, abundè sufficere si iustam reprobis damnationem afferendo, Dei gloriam promoueat. Verùm si mundo fœteant Euangelii præcones, quia successus nõ per omnia votis respondeat: habent eximiũ solatium, quòd adolent suffitum Deo bonæ fragrantiæ, fœtórque ille mundi Deo & Angelis bonus est odor. Vocabulum Odoris magnam habet emphasin: perinde enim valet acsi dixisset, Tanta est vis Euangelii in vtranque partem, vt non gustu solùm, sed olfactu solo aut viuificet aut interficiat. Quicquid sit, nunquam frustra prædicatur, quin valeat aut in vitã aut in mortem. Sed quæritur quî cõueniat hoc cum natura Euangelii, quod paulo pòst vocabit ministerium vitæ. Responsio facilis est, quòd Euangelium prædicatur in salutem, id esse illius proprium: sed huius salutis participes esse solos fideles. interea incredulis esse damnationis occasionem, quod ab eorum vitio contingit. Ita Christus non vénit in mundum, vt mundum condemnaret. quid enim opus erat, quum simus extra ipsum omnes damnati? Apostolos tamen ad ligandũ, non minus quàm ad soluendum, & ad retinenda non minus quàm remittenda peccata, mittit. Lux est mundi, sed infideles excæcat: Petra est fundamentalis, sed multis etiam lapis offendiculi. Semper ergo distinguendum est proprium Euangelii officium ab accidentali (vt ita loquar) quod hominum prauitati imputandum est: qua fit, vt vita illis vertatur in mortem.

16 *Et ad hæc.* Exclamatio hæc quibusdam videtur esse interposita ad vitandam arrogantiam. quia fateatur rem esse humana facultate superiorem, bonum Christo Apostolum se præstare. sic autẽ laus in Deum trãscribitur. Alii putant notari bonorum ministrorũ paucitatẽ. Ego tacitã antithesin subesse existimo, quæ statim exprimitur. acsi diceret, Vulgaris quidem est professio, & multi cõfidenter se iactãt: sed rẽ ipsam habere, raræ est eximiæque virtutis. nihil mihi vsurpo quod non in me cõperiatur, si

cò ventum fuerit. Ergo quum titulum sibi promiscuè vsurpent, quibus docendi officium inter se commune est, Paulus excellentiam peculiarẽ sibi vendicans, ab eorũ grege se eximit, qui nulla aut exigua Spiritus virtute pollebant.

17 *Non enim sumus.* Iam apertius pseudoapostolis se opponit, atque id amplificandi causa, & simul vt eos à laude quam sibi vendicauit, excludat. Iure, inquit, de meo Apostolatu magnificè loquor. non enim vereor ne arguar vanitatis, si rei experimentum quæritur. Sed multi falsò idem sibi arrogant, qui nihil reperientur habere mecum simile. verbum enim Domini adulterant: quod ego summa fide & sinceritate, in Ecclesiæ ædificationẽ administro. Cæterùm non est mihi verisimile, qui hic taxantur, doctrinas palàm impias aut falsas prædicasse: sed potius arbitror eos aut quæstus aut ambitionis causa, rectum doctrinæ vsum corrupisse: vt omni energia careret. Id vocauit *Adulterare.* Erasmus cauponari maluit. Græcum verbum καπηλεύειν à propolis sumptum est, aut cauponibus, quibus mos est suas merces fucare, quo pluris væneant. In hac significatione an verbum Cauponari legatur apud Latinos, nescio. Certum quidem est, ex contrario membro, Paulum dic doctrinæ corruptelam voluisse exprimere: non quia à veritate deficerent, sed quòd eam fucatam proponerent, non in genuina sua sinceritate. Dupliciter enim corrumpitur Dei doctrina: directè, quum falsitati & mendaciis admista, non amplius pura, nec germana Dei doctrina est, sed falsò sub hoc titulo commendatur: indirectè, quum retenta puritate, flectitur tamen huc & illuc in hominum gratiã, & indignis lenociniis deformatur, ad aucupandum fauorem. quemadmodum reperientur nonnulli, in quorum doctrina nulla erit impietas: sed quia aut plausus mundi venantur, acumen suũ & facundiam venditando, aut locum aliquẽ ambiunt, aut inhiant turpi lucro, aut emergere quoquo modo cupiunt. deprauant nihilominus ipsam doctrinam, qua perperam abutuntur, & quam prauis suis cupiditatibus seruire faciunt. Retineo igitur libenter Adulterãdi verbum: quia melius exprimit quid euenire omnibus soleat, qui sacrosancto Dei verbo, tanquam pila ludunt, ac illud transfigurãt, prout illis est cõmodum. Necesse enim est vt degenerent à veritate, & factitiũ quoddam adulterinúmque Euangelium prædicent. *Sed tanquam ex sinceritate.* Nota similitudinis hic superuacua est, vt aliis multis locis. Corruptelæ cuius meminerat, primùm opponit sinceritatem, quæ tam ad prædicationis formam quàm ad affectum animi referri potest: mihi hoc secũdũ magis probatur. Deinde fidam & religiosam dispensationem: quòd ipse Euangelium sibi à Deo commissum, & apud se depositum, de manu in manum (quod aiunt) Ecclesiæ fideliter tradat. Tertiò adiungit intuitũ Diuinæ præsentiæ. Nam hæc tria quisquis habuerit, non est periculum ne verbum Dei corrumpere in animũ inducat. Primum est, vt recto Dei zelo agamur: alterum, vt meminerimus eius negotium nos agere: nec quicquam proferamus nisi ab ipso profectum: tertium, vt cogitemus, nihil nisi ipso teste ac spectãtore nos agere: atque ita omnia ad eius iudicium referre discamus. *In Christo* perinde valet ac Secundùm Christum. Nam quod Erasmus reddidit Per Christum, nihil ad Pauli mentem.

CAP. III.

1 *INcipimus rursum nos ipsos commendare? nunquid sicuti quidem, commendatitiis epistolis opus habemus ad vos? aut commendatitiis à vobis?*

2 *Epistola nostra vos estis, scripta in cordibus nostris, quæ cognoscitur & legitur ab omnibus hominibus.*

3 *Dum palàm fit, vos esse Epistolã Christi, subministratam à nobis, scriptã non atramento, sed Spiritu Dei viui: non in tabu*

lis la-

lis lapideis, sed in tabulis cordis carneis.

1 *Incipimus.* Apparet hoc quoque fuisse illi obiectum, quòd nimius esset in prædicandis rebus suis gestis: & quidē ab iis quibus dolebat, quam appetebant nominis gloriam, eius magnitudine suffocari. Iam ergo in priore Epistola (meo iudicio) hoc reprehenderāt, quòd in se laudando immodicus foret. *Commendare* hic significat inaniter se iactare, & præter modum, aut certè ambitionis causa laudes suas recensere. Habebant speciosum prætextum Pauli calumniatores, quòd per se putida res sit & odiosa, propriæ laudis buccinatorem esse. sed Paulum excusabat necessitas, quòd nonnisi coactus gloriabatur. Finis etiam liberabat eum ab omni calumnia: quoniā non aliud spectabat quàm vt Apostolatus sui honor saluus maneret in Ecclesiæ ædificationem. nisi enim imminutus fuisset Christi honor, facilè tacitus fuisset de sua existimatione detrahi. Videbat etiam hoc plurimùm nocere Corinthiis, quòd authoritate minus apud eos valeret. Primùm ergo calumniam eorum adducit: significans se non prorsus esse ignarum quinam apud eos sermones volitassent. *Nunquid opus habemus.* Responsio est magis ad personam quàm ad rem: (vt vulgò dicunt) tametsi de re postea dicet quantum satis erit. Sed nunc eorum malignitatē arguit, quòd molestè ferebant, si quando inuitus, adeóque ipsis cogentibus, mentionem faceret gratiæ sibi à Deo collatæ: quum ipsi Epistolas hinc inde emendicarent, ambitiosis tantùm commendationibus farctas. Negat sibi verborum commendatione opus esse: quum factis suis abundè laudetur. ieiunā autē in illis gloriæ cupiditatem demonstrat, quòd per hominum suffragationes se insinuarent. hoc modo eleganter & appositè refellitur eorum calumnia. Neque tamen inde colligendum est, simpliciter & per se rem esse malam, commendationem accipere, qua in bonum finem vtaris. Ipse enim Paulus multos commen dat, nō facturus, si esset illicitum. Sed duo hic requiruntur: vt non sit commendatio blanditiis elicita, sed enucleatum testimonium. deinde ne promouendi hominis causa detur, sed tantùm vt regno Christi promouendo seruiat. Ideo dixi, Paulum habuisse eorum respectum, quorum fuerat calumniis impetitus.

2 *Epistola nostra vos.* Non caret artificio, quod suam gloriam constituit in salute Corinthiorum: acsi diceret, Quandiu eritis Christiani, satis habebo commendationis. Fides enim vestra me prædicat: quia Apostolatus mei est sigillum. Quum dicit, *Scriptam in cordibus*, hoc de Syluano & Timotheo potest intelligi. & tunc erit sensus, Nos contenti sumus hac laude quam ex re ipsa consequimur. aliorum commendationes in oculis hominum volitant. hæc nostra suam sedem habet in conscientiis. Potest etiam ad Corinthios ex parte referri, hoc sensu, Qui commendationes impetrant, non habent in conscientia quod in charta scriptum gestant: & qui cōmendant alios, indulgentia sæpe magis id faciūt quàm iudicio: nos verò vtrinque insculptum in cordibus habemus Apostolatus nostri testimonium. *Quæ cognoscitur.* Posset etiam legi, quæ cognoscitur & agnoscitur, propter dubiam significationem verbi ἀναγινώσκεσθαι: & nescio an non melius conueniret. nolui tamen discedere à recepta translatione, nisi coactus. Tantùm admonitus sit lector, vt cōsideret vtrum sit melius. Si agnosci legamus, tacita inter certam & perspectæ fidei epistolā, & inter supposititias erit antithesis. Et certè quod proximè sequitur, in hanc partem magis propendet: quia Epistola Christi ementitis & falsis opponitur.

3 *Vos esse epistolam Christi.* Perseuerans in metaphora, dicit Epistolam à Christo scriptam esse: quia opus illius erat Corinthiorum fides. *Sub ministratam* à se dicit, quasi fuerit vice calami & atramenti. Denique Christum facit authorem, se verò organum: vt calumniatores intelligant sibi cum Christo esse negotium, si malignè contrà obtrectare pergant. Quæ sequuntur, posita sunt ad exaggerendam Epistolæ huius authoritatem. secundum verò iam spectat ad cōparationem Legis & Euangelii. Hac enim occasione paulo pòst ad eam descēdet, sicut videbimus. Antitheses *Atramenti & Spiritus, lapidum & cordis*, ad

aux esin non parum valent. Plus enim exprimit, quum atramentum opponit Dei Spiritui, & lapides, cordi, quàm si Spiritum & cor sine contentione nominasset. *Non in tabulis lapideis.* Alludit ad promissionem quæ habetur Iere. 31. 31, & Ezechiel. 37. 26, de gratia Noui testamenti. Percutiam, inquit, fœdus nouum cum ipsis, non quale pepigerã cum Patribus eorum: sed inscribam cordibus eorum leges meas, & visceribus eorum insculpam. Item, Auferam cor lapideum in medio tui, & dabo tibi cor carneum, vt ambules in præceptis meis. Hoc beneficium in sua prædicatione fuisse impletũ dicit Paulus. vnde palàm apparet, fidum esse noui fœderis ministrum: quæ legitima est Apostolatus approbatio. Epithetum *Carnei*, non capitur hic in malam partem, sed molle & flexibile significat: quoniam opponitur Lapideo, hoc est, duro & contumaci: quale est cor hominis à natura, donec subactum Dei Spiritu fuerit.

4 *Fiduciam autem eiusmodi per Christum habemus erga Deum:*

5 *Non quòd idonei simus ex nobis ad cogitandũ quicquam tanquam ex nobis: sed facultas nostra ex Deo est.*

6 *Qui nos fecit idoneos ministros Noui testamenti, non literæ, sed Spiritus. nam litera quidem occidit: Spiritus autem viuificat.*

7 *Quòd si ministerium mortis in literis insculptum in lapidibus, fuit in gloria, ita vt non possent intueri filii Israel in faciem Mosis propter gloriam vultus eius, quæ aboletur.*

8 *Quomodo non magis ministerium Spiritus erit in gloria?*

9 *Si enim ministerium damnationis, gloria: quomodo non magis abundet ministerium iustitiæ, in gloria?*

10 *Etenim quod glorificatum fuit, in hac parte, non fuit glorificatum propter antecellentem gloriam.*

11 *Si enim quod aboletur, per gloriam: multo magis quod manet, erit in gloria.*

4 *Fiduciam autem.* Quia magnificum erat encomium illud, quo se ac suum Apostolatum ornauerat Paulus, ne quid de se arrogantius quàm par sit, prædicare videatur, totam gloriam in Deum transfert, à quo fatetur sibi datum quicquid habet. Hac, inquit, iactãtia Deũ magis quàm meipsum extollo, cuius gratia sum quicquid sum. Addit, *Per Christum*, suo more, quòd hic veluti carnalis est, perquẽ ad nos omnia Dei beneficia fluũt.

5 *Non quòd idonei.* Non est hæc fictæ modestiæ submissio, quòd ita sibi omnia adimit: sed quod sentit ex animo loquitur. Videmus autem vt nihil homini reliquum faciat. Est enim minima ferè pars boni operis, cogitatio: hoc est, neque primas, neque secundas laudis partes habet. atqui ne hanc quidem nobis concedit. Quum minus sit *cogitare* quàm velle, quantum desipiunt qui sibi rectam voluntatem arrogant: quãdo ne bene cogitare quidem illis relinquit Paulus? Papistæ decepti sunt vocabulo Sufficientiæ, quod posuerat Vetus interpres. nam se elapsos putant, si fateantur hominem non esse parem capiendis bonis consiliis: interea verò tribuant illi rectam mentis intelligentiam, quæ à Deo paululum adiuta, per se aliquid valeat. Paulus autem non αὐτάρκειαν modò, sedetiã ἱκανότητα homini suppetere negat: quæ tantundẽ valet ac idoneitas, si hoc verbum Latinis in vsu foret. non poterat igitur magis hominem nudare omni bono.

6 Qui

6 *Qui nos fecit idoneos.* Confessus fuerat se prorsus esse ineptum: nunc se Dei gratia aptatum ad munus prædicat, cui ante erat inutilis. Vnde eius magnitudo & difficultas colligitur: quando à nemine obiri potest qui non fuerit ante à Deo comparatus & formatus. Atque hoc etiam Apostoli consilium est, extollere Euangelii dignitatem. nec dubium est quin oblique eorum inopiam perstringat qui suas dotes magnifice iactabant, quum ne vna quidem cælestis gratiæ gutta essent præditi. *Non literæ sed Spiritus.* Nūc comparationem persequitur Legis & Euangelii, quam prius attigerat. Incertum est autem, inductúsne ad hanc disputationem fuerit, quòd videret peruersos quosdam Legis æmulatores esse Corinthi: an alia occasione eā susceperit. Ego, quia nullo argumēto mihi apparet, pseudoapostolos illic Legē Euangelio permiscuisse, magis existimo quum negotium haberet cū frigidis declamatoribus, qui garrulitate tantùm fauorem captarent, viderétque Corinthiorum aures tali ostentatione deliniri: voluisse illis ostendere quæ præcipua esset Euangelii virtus, & quæ præcipua laus ministrorum. porrò hanc reponit in efficacia Spiritus. Ad id probandum, non mediocriter valebat Legis & Euāgelii comparatio. hæc mihi ratio fuisse videtur, cur ad eam descenderit. Ceterùm nō dubium est quin per literam Vetus testamentum intelligat: sicuti Euangelium, Spiritus nomine. nam quum se dixisset ministrum Noui testamenti, continuò vice expositionis adiecit, se ministrum esse Spiritus, & literam opposuit Spiritui. Nunc excutienda est ratio huiusce appellationis. Inualuit Origenicum illud commentum, per literam, sensum Scripturæ germanum & genuinum (quem literalem vocant) debere intelligi: per Spiritum verò sensum allegoricum, qui vulgò censetur spiritualis. Itaque nihil aliquot seculis magis tritum fuit aut receptum, quàm hîc clauem à Paulo tradi Scripturæ per allegorias exponendæ: quum tamen hoc sit ab eius mente alienissimum. Nam literæ nomine significat externam prædicationem, quæ cor non attingat: per Spiritum verò, doctrinam viuam, quæ efficaciter operetur in animis per gratiā Spiritus. Litera ergo perinde valet ac literalis prædicatio, hoc est mortua & inefficax, quæ tantùm auribus percipitur. Spiritus autem est doctrina spiritualis. hoc est, quæ non ore tā tùm pronuntiatur, sed efficaciter in animas vsque viuo sensu penetrat. Respexit enim Paulus ad locum Ieremiæ 31.31, quem nuper citaui: vbi Dominus Legem suam voce promulgatam fuisse dicit: & ideo paruæ fuisse durationis, quia populus eam minimè amplexus fuerit ex corde: promittit autem Spiritum regenerationis sub regno Christi, qui Euangelium suum, hoc est fœdus nouum, cordibus inscribat. Nunc eius prophetiæ complementum Paulus gloriatur in sua prædicatione extare: vt agnoscāt Corinthii quàm nihil sit loquacitas Thrasonum, qui absque Spiritus energia declamitant. Verùm quæritur an Deus sub Veteri testamento insonuerit tantùm externa voce: non autem intus loquutus sit piorum cordibus per Spiritum. Primò respōdeo, Paulum hîc considerare quid fuerit proprium Legis: nam quamuis Deus tunc per Spiritum operaretur, illud tamen non erat ex ministerio Mosis, sed ex Christi gratia. Quemadmodum habetur Iohannis 1.17, Lex per Mosen, Gratia & veritas per Iesum Christum. Certè gratia Dei toto illo tempore otiosa non fuit: sed sufficit quòd nō fuerit proprium Legis beneficiū. Moses enim partibus suis defunctus erat, quum vitæ doctrinam tradidisset, additis minis & promissionibus. Hac ratione Legem vocat literam, quia per se mortua sit prædicatio: Euangeliū verò Spiritum, quia viuax sit, imò viuificum eius ministerium. Deinde respondeo, non simpliciter tam de Lege quàm de Euangelio hæc prædicari, sed quaten⁹ vnū alteri opponitur: nam & Euangeliū non semper est Spiritus. Sed vbi ad collationem vtriusque venitur, verè & congruenter dicitur, Legis naturam esse, literaliter docere homines, ita vt vltra aures non penetret: Euangelii autē naturā esse, spiritualiter docere, quia gratiæ Christi sit instrumētum. Hoc ex Dei ordinatione pendet, cui placuit efficaciam Spiritus in Euangelio magis quàm in Lege exerere. eius enim solius opus est, efficaciter docere animos. Porrò quòd Paulus vocat se ministrum Spiritus, eo non intelligit, gratiā Spirit⁹ sancti ac vim suæ

prædicationi esse alligatam, vt quoties libuerit, vnà cum voce Spiritum è gutture proferat. hoc tantùm vult, Christũ suo ministerio benedicere, atque ita implere quod de Euangelio prædictum est. Aliud autem est, Christũ adiungere hominis doctrinæ suam virtutem, quàm hominis doctrinam per se tantùm valere. Ministri ergo Spiritus sumus, nõ quia inclusum eũ teneamus, & quasi captiuũ: non quia pro arbitrio conferamus eius gratiam omnibus, aut quibus placuerit: sed quia Christus per nos mentes illuminat, renouat corda, totos denique homines regenerat. Eiusmodi cõiunctio & nexus Christi gratiæ cum labore hominis, facit vt sæpe ministro adscribatur quod solius Domini est. nam tunc non respicitur nuda hominis persona, sed tota Euangelii dispensatio, quæ constat tam arcana Christi virtute, quàm externa hominis opera. *Nam litera occidit.* Hic locus ab Origene primùm, deinde ab aliis perperam detortus fuit in adulterinum sensum. vnde sequutus est valde perniciosus error, quòd putarunt Scripturæ lectionem non vanam modò, sed noxiam quoque fore, nisi ad allegorias traheretur. Hic error fons fuit multorum malorum. Neque enim modò permissa fuit licentia germanum Scripturæ sensum adulterandi: sed quo quisque audacior fuit in eo genere, eo excellentior habitus fuit Scripturæ interpres. ita impune luserunt multi ex veteribus sacro Dei verbo, non secus ac pila versatili. Hac occasione etiã hæreticis fræna laxata ad turbandam Ecclesiam, nam quum quidlibet ex quolibet facere, vsu receptũ esset: nullum fuit tã absurdũ vel prodigiosum delirium, quod non colore aliquo allegoriæ induci posset. Boni etiam abrepti sunt, vt plurimas fingerent peruersas opiniones, allegoriarũ dulcedine decepti. Sẽsus autem huius loci est, Verbum Dei si ore tantùm proferatur, mortis esse causam: tunc demum esse viuificum, vbi corde suscipitur. Voces ergo Literæ & Spiritus, nihil ad expositionem pertinent, sed ad vim & fructũ. Cur autem mortifica vocetur doctrina quæ aures tantùm verberans, cor non attingit, mox videbimus.

7 *Quod si ministerium mortis.* Iam dignitatem Euangelii amplificat eo argumẽto, quòd Legem Deus magno honore dignatus est: quæ tamen nihil ad Euangelium. Multis miraculis Lex fuit illustrata: sed hic Paulus vnum attingit: nempe tantum in facie Mosis splendorẽ refulsisse, qui omnium oculos perstringeret. splendor ille symbolum erat gloriæ Legis. nunc à minori ad maius argumentatur, decere vt Euãgelii gloria magnificentior appareat, quum longo interuallo antecellat Legẽ. Primùm vocat Legem, ministerium mortis: secundò, eius doctrinam literis & atramento exaratam esse dicit: tertiò, insculptam fuisse in lapidibus: quartò, non perpetuæ fuisse durationis, sed eius statum fuisse temporalem & caducum: quintò, iterum vocat ministerium damnationis. Quo plenæ essent antitheses, debuit, Euangelio totidem membra exaduerso aptare: sed tantùm vocauit ministerium Spiritus, & iustitiæ, & quod perpetuò manet. Si verba inspicias, non est integra relatio. verùm quod ad rem, sufficit. dixerat enim Spiritum esse viuificũ: deinde, corda habere pro lapidibus, & volũtatem pro atramento. Excutiamus nunc breuiter ista Legis & Euangelii attributa. sed meminerimus eũ nõ loqui de tota doctrina quæ continetur in Lege & Prophetis: neque etiam tractare quid Patribus sub Veteri testamento acciderit: sed attingere duntaxat quid peculiariter cõueniat ministerio Mosis. Lex in lapidibus insculpta fuit: ideóque literalis erat doctrina. hic Legis defectus corrigendus fuit per Euangelium: quia fragilem esse oportuit, quandiu tabulis lapideis tantùm erat consignata. Euangelium ergo fœdus est sanctum & inuiolabile: quia percussum Spiritu Dei sponsore. Hinc quoque sequitur, Legẽ ministeriũ fuisse damnationis & mortis. vbi enim docentur de suo officio homines, audiúntque omnes qui non satisfaciũt Dei iustitiæ, esse maledictos: peraguntur rei peccati & mortis. ergo ex Lege, nihil quàm reatum eiusmodi reportant: quia illic Deus exigit quod sibi debetur: facultatem verò præstandi non confert. Euangelium autẽ quo regenerantur homines, & per gratuitam peccatorum remissionem Deo reconciliantur, ministerium est iustitiæ, & proinde etiam vitæ. Hic tamen exoritur quæstio, Quum Euangelium

angeliū sit odor mortis in mortē nōnullis, Suprà 2.16, & Christ⁹ sit petra scādali & lapis offēsionis, positus in ruinā multorum? Luc.2.34.1.Pet.2.8.: cur in solam Legē cōpetere dicat quod est vtrique cōmune. Si respondeas fieri per accidens, quòd Euāgeliū mortis est materia, adeóque occasionē magis esse quàm causā, quū suapte natura sit omnibus salutare: nondum soluta erit difficultas: nā & de Lege idē vere respōdebitur. Audim⁹ enī quid contestatus sit Moses populo, nēpe vitā & mortē se proposuisse, Deut.30.15. audimus quid Paulus ipse ad Rom.cap.7.10, dicat: nēpe Legem nobis in exitium cessisse non suo vitio, sed nostra malitia. Ergo quū tā Legi quàm Euāgelio accidentale sit, damnationem afferre hominibus: nodus adhuc manet. Respōdeo, id nō obstare quin lōgū sit discrimē. tametsi enim Euangeliū multis est damnationis occasio: ideo tamen meritò vitæ doctrina censetur, quòd instrumentū est regenerationis, & offert gratuitā cū Deo recōciliationē. Lex autē, quia tantùm regulam bene viuendi præscribit, non reformat corda in obedientiam iustitiæ: & mortem æternam denuntiat trāgressoribus, nihil aliud quàm dānare potest. Aut si aliter mauis, Legis officium est, morbum ostēdere, ita vt nullā ostendat spem sanationis. Euāgelii officiū est, desperatis remedium afferre. nam Lex quum hominem relinquat in seipso, morti eum necessariò adiudicat. Euangelium autem ad Christū adducens, vitæ ianuā aperit. Ita vno verbo habemus, Legis accidens esse perpetuū & inseparabile, quòd occidit: quoniam vt alibi dicit Apostolus, quicunque sub ea manent, maledictioni sunt obnoxii, Gal.3.10. Euāgelio autē nō semper accidere, vt occidat: quià in eo reuelatur iustitia Dei ex fide in fidem, ideóque potētia Dei est in salutem omni credenti, Ro.1.17.18. Restat vltimū attributum. Legem temporariā fuisse dicit Apostolus, quæ debuerit aboleri: Euangeliū perpetuò manere. Plures sunt rationes cur ministeriū Mosis vocetur caducum: nā vmbras cessare oportuit Christi aduentu. & sentētia illa longius quàm ad vmbras extenditur, Lex & Prophetæ vsque ad Iohannem, Mat.11.13. Significat enim, Christum Mosis ministerio, quod illi peculiare fuit & ab Euangelio separatum, finem attulisse. Postremò Dominus infirmitatem Veteris testamenti inde prouenire testatur per Ieremiam, 31.32, quòd non insculptum esset cordibus. ego abolitionē Legis cuius hîc fit mentio, interpretor de toto Veteri testamēto, quatenus Euangelio opponitur: vt cū illo conueniat, Lex & Prophetæ vsque ad Ioānē: nā id contextus postulat. Paul⁹ enim nō de solis cæremoniis hic disputat: sed docet quanto potentius vim suā exerat Dei Spiritus in Euangelio, quàm olim sub Lege. *Ita vt nō possent intueri.* Videtur obliquè voluisse carpere eorum arrogantiam, quibus despectui erat Euāgelium, tāquam nimis humile: vt vix recto intuitu ipsum dignarentur. Tantus, inquit, Legis erat fulgor, vt eā ferre Iudæi non possent. quid igitur de Euangelio sentiendum, cuius dignitas tanto Legem superat, quanto Mose excellentior est Christus?

10 *Quod glorificatum fuit.* Non est correctio superiorum, sed magis confirmatio. intelligit enī suffocari Legis gloriā, vbi prodit Euangelium. quemadmodum luna & stellæ per se quidē nō modò lucidæ sunt, sed lumē suum diffundūt per totam terrā, solis tamen splendore euanescunt: ita Lex vtcunque per se gloriosa fuerit, nulla tamen est eius gloria præ Euāgelii amplitudine. Vnde sequitur, neque satis magnifieri posse, nec satis reuerenter suspici Christi gloriā quæ in Euangelio relucet, perinde ac solis fulgor in suis radiis: & insulsè tractari Euangelium, imò perperam profanari, vbi non se profert vis ac maiestas Spiritus, quæ in cælum mentes & corda rapiat.

12 *Habentes igitur hanc spem multa fiducia vtimur.*

13 *Et non quemadmodum Moses ponebat velamen ante faciem suam, vt non intuerentur filii Israel in finem eius quod aboletur.*

14 *Sed excæcati sunt sensus eorum. nam vsque in hunc diem*

velamen illud in lectione Veteris testamenti manet:nec tollitur, eò quòd aboletur per Christum.

15 Sed vsque in hodiernũ diem, quum legitur Moses, velamen eorum cordibus impositum est.

16 At vbi conuersus fuerit ad Dominum: auferetur velamen.

17 Dominus Spiritus est:vbi autem Spiritus Domini, illic libertas.

18 Nos autem omnes retecta facie gloriam Domini in speculo conspicientes, in eãdem imaginem transformamur, à gloria in gloriam, tanquam à Domini Spiritu.

12 *Habentes igitur hanc spem.* Hîc iã longius euehitur.neque enim tantùm de Legis natura tractat, aut de perpetua illa qualitate quam diximus: sed etiã de abusu.Quanquã ad eius naturã hoc quoque pertinebat, quòd velo inuoluta non adeò patebat oculis, & quòd sua claritate terrorẽ incutiebat:(vnde idẽ Paulus alibi dicit, populum Israeliticum ab ea hausisse spiritum seruitutis in timorem) Rom.8.15.magis tamen hîc de extraneo & aduentitio abusu loquitur. Erat tunc vbique graue offendiculum ex Iudæorũ peruicacia, quòd Christum obstinatè repudiabant. hinc concutiebantur infirmæ conscientiæ, hæsitantes an Christũ amplecti deberent, qui à populo electo non agnosceretur. Eiusmodi scrupulum eximit Apostolus, admonens, eorum excæcationẽ iam ab initio præfiguratã, quum faciem Mosis intueri, nisi velo interposito, nequirent. Sicuti ergo prius Legem in fulgore vultus Mosis fuisse glorificatam dixit:ita nunc velum fuisse signum futuræ excæcationis docet in populo Israelitico:nãMosis persona est instar Legis. Testati ergo sũt Iudæi, sibi ad cernendã Legẽ nisi velatã, oculos nõ esse. Hoc velamen subiungit nõ tolli, nisi per Christum.inde cõcludit, nullos veræ intelligentiæ esse capaces, nisi qui in Christum mentem intendunt. Principio discrimen istud ponit Legis & Euãgelii, quòd illius claritas magis perstringebat oculos, quàm illuminabat:in hoc gloriosa Christi facies est conspicua. Ita nunc plene exultat, quòd maiestas Euãgelii nõ sit terrifica, sed amabilis: non sit recondita, sed familiariter omnibus patefiat. παρρησία hîc accepit, vel pro excelsa Spiritus magnitudine, qua præditos esse cõuenit omnes Euãgelii ministros, vel pro aperta & plana Christi manifestatione. quod secundum probabilius est:nam Legis obscuritati eam opponit.

13 *Non quemadmodum Moses.* Non disputat Paulus de consilio Mosis. quemadmodum enim eius officium fuit, Legem populo suo publicare, ita proculdubio optauit ab omnibus percipi rectum eius sensum : neque data opera doctrinam suam obscuritate induxit : sed vitium erat ex parte populi. Quia ergo nõ poterat mentes auditorũ innouare, cõtẽtus fuit fideliter exequi partes sibi mãdatas.imò quum Dominus eum iuberet velum inter faciem suam & oculos spectantium interponere, paruit. Nihil itaque hic in Mosen contumeliosum dicitur:quia non debuit plus præstare quàm ferebat dispensatio sibi commissa. Adde quòd hebetudo, vel debilis obtusáque acies de qua nunc disserit Paulus, ad solos incredulos restringitur:quia Lex quanuis figuris implicita, non tamen destitit sapientiam paruulis præstare.

14 *Excæcati sunt sensus.* Totam culpam illis imputat:quia factum sit eorum cæcitate ne proficerẽt in doctrina Legis. Postea subiicit, Velamẽ illud hodie quoque manere.quo significat, nõ vnius horæ fuisse illam hebetudinẽ:sed figurasse quis futurus esset in posterũ gentis status:acsi diceret, Velamen illud quo texit faciem suam Moses in publicanda Lege, symbolũ fuit futuræ & diuturnæ in populo

pulo hebetudinis. Ita hodie quũ Lex illis prædicatur, audiendo non audiunt, & vidẽdo non vident. Non est autẽ quòd turbemur, quasi aliquid nouum acciderit: iam olim sub veli typo id fore ostendit Deus. Cæterùm ne culpa deriuetur in Legem, iterum repetit, corda eorum velo impediri. *Nec tollitur, eo quod aboletur.* Reddit causam cur in luce tãdiu cæcutiant. Lex enĩ per se lucida est: sed tũc demum eius claritate fruimur, quum in ea nobis Christus apparet. Iudæi a Christo quãtum possunt, auertunt oculos: nõ igitur mirum si nihil cernant, quum nolint solem intueri. Hæc populi electi excæcatio, præsertim tã diuturna, nos admonet, vt ne freti beneficiis in nos à Deo collatis, superbia efferamur. qua de re ad Romanos capite 11.20. Causa verò excæcationis nos a Christi contemptu deterreat, quem Deus tam grauiter vlciscitur. Interea discamus, ne in Lege quidem ac toto Dei verbo, quicquam esse lucis sine Christo iustitiæ sole.

16 *At vbi conuersus fuerit ad Dominum.* Locus hic male hactenus versus fuit: putarunt enim tã Græci quàm Latini, subaudiẽdum nomen Israelis, quum de Mose loquatur Paulus. Dixerat Velamen esse impositum Iudæorum cordibus, dum legitur Moses. continuò addit, Simulatque conuersus fuerit ad Dominum, velamen ablatum iri. Quis non videt de Mose hoc dici, hoc est de Lege? Nam quum eius finis sit Christus, ad quẽ referri debuerat: aliò trãsuersa fuit quũ inde Christum excluserunt Iudæi. itaque sicuti in Lege per deuia vagantur, ita & lex ipsis inuoluta est instar labyrinthi, donec ad suum finem referatur, qui est Christus. Christũ igitur si in Lege quærũt Iudæi, perspicua illis Dei veritas patefiet. quandiu sapere volent extra Christum, in tenebris errabunt: nec peruenient vnquam ad verum Legis sensum. Quod autẽ de Lege dicitur, ad totam Scripturam patet: nempe vbi ad Christum non dirigitur, tanquam ad vnicum scopum, perperam torqueri ac peruerti.

17 *Dominus Spiritus est.* Hic quoque loc⁹ perperã expositus fuit, perinde acsi dicere voluisset Paulus Christum spiritualis essentiæ. coniungunt enim cum illo Iohannis, Deus Spiritus est, Ioã. 4.24. Verùm præsens sententia nihil ad Christi essentiam: sed officium duntaxat exprimit. cohæret enim cum superioribus, vbi habuimus, Legis doctrinam esse literalem: nec mortuam solùm, sed etiam materiam mortis. Ecõuersò nunc Christum vocat eius Spiritum: quo significat, tunc demum viuam & viuificam fore, si à Christo inspiretur. Accedat anima ad corpus, & fit viuus homo, præditus intelligentia & sensu, ad vitales actiones idoneus: tollatur anima à corpore, & restabit inutile cadauer, omnique sensu vacuũ. Locus singulari obseruatione dignus: vnde docemur qualiter concilianda sint illa encomia, quibus Dauid Legẽ commendat, Lex domini conuertens animas, illuminans oculos, sapientiã præstans paruulis, Psal. 19.8: & similia, cum Pauli sententiis in speciem repugnãtibus, quòd ministeriũ sit peccati & mortis, litera quæ nihil quàm occidit, 2. Cor. 3.7. Nam vbi animata est à Christo, verè in eam competunt quæ Dauid commemorat. Si Christus auferatur, talis est prorsus qualem describit Paulus. ergo Christus est Legis vita. *Vbi Spiritus Domini.* Nunc modũ describit quo Christus Legem viuificat, nempe dum Spiritu suo nos donat. Nomen Spiritus diuersam hic habet significationem, quàm proximo versu: illic capiebatur pro anima, & Christo metaphoricè tribuebatur: hîc verò Spiritum sanctum significat, quem ipse Christus suis donat. Verùm Christus nos regenerando, Legem viuificat, & se fontem vitæ esse ostendit: sicut ab hominis anima proficiscuntur omnes vitales mot⁹. Est igitur Christus, vniuersalis (vt ita dicam) omnium anima, non quod ad essentiam, sed quod ad gratiam. Vel si mauis, Christus Spiritus est, quia viuifica Spiritus sui virtute nos animat. Simul beneficium commemorat quod inde consequimur. *Illic libertas*, inquit. Per nomen libertatis, non tãtùm intelligo à peccati & carnis seruitute manumissionem: sed etiam fiduciam quã concipimus ex adoptionis nostræ testimonio. Conuenit enim cum illo, Non accepimus iterum spiritum seruitutis in timorem, &c. Rom. 8.15. Duo illic ponit Apostolus, seruitutem & timorem. iis contraria sunt libertas & fiducia. Ita fateor ex hoc loco ritè colligi quod Augustinus colligit: nos peccati

seruos esse natura: liberos fieri per gratiam regenerationis. Vbi enim nuda est Legis litera, illic peccati dominium. sed Libertatis nomen latius (sicuti dixi) extendo. Posset etiam specialiter restringi gratia Spiritus ad ministros: vt respondeat hæc sententia initio capitis: nam in ministris alia esse debet gratia Spiritus, & alia libertas, quàm in reliquis. Mihi tamen prior sensus magis arridet: quanquam non displicet, vnicuique hoc attribui pro doni sui mensura. Satis est si obseruemus, Paulum hic Spiritus efficaciam notare, quam experimur in salutem nostram quicunque eius gratia sumus regenerati.

18 *Nos autem omnes retecta facie.* Nescio quid in mentem venerit Erasmo, vt hoc ministris solis accommodaret, quod fidelium omnium cõmune esse constat. Verbum quidem κατοπτρίζεσθαι dubiæ est significationis apud Græcos. tam enim speculum contẽplandũ exhibere, quàm oblatũ inspicere significat. Sed vetus interpres bene animaduertit, secundã præsenti loco melius quadrare. ideo sequutus sum quod reddidit. Nec frustra Paulus notam vniuersalem addidit. Nos omnes, inquit: totum enim Ecclesiæ corpus complectitur. Conclusio est apta superiori doctrinæ, in Euangelio nos habere apertã Dei reuelatiõnẽ, de qua iterum capite quarto videbimus. Verùm simul & vim reuelationis notat, & quotidianum profectum. Nam ob hæc tria similitudine ista vsus est: non esse quòd obscuritatem vereamur quum accedimus ad Euangelium. illic enim Deus faciem suam nobis cõspicuã exhibet. Deinde non decere vt hæc sit mortua cõtemplatio: sed nos per eam transformari in Dei imaginem. Tertiò, non impleri vtrunque vno momento in nobis: sed crescendum esse continuo successu tam in notitia quàm cõformitate imaginis Dei. hoc enim significat, *A gloria in gloriam.* Quum addit, *Tanquam à Domini Spiritu,* rursus in memoriam reducit quod dixerat, totam vim Euangelii inde pendêre, quod Spiritus sancti gratia nobis viuificum redditur. Nam particula similitudinis, Tanquam, nõ ad notandam improprietatem posita est: sed ad modum exprimendũ. Nota hunc esse finem Euangelii, vt Dei imago quæ inducta fuerat per peccatum, reparetur in nobis, atque huius instaurationis progressionem tota vita esse continuam: quia paulatim gloriam in nobis suam illustrat Deus. Vna hîc moueri potest quæstio: Dicit Paulus nos recta facie intueri Dei gloriam: prioris autem Epistolæ cap. 13. 12, habuimus, nonnisi per speculum & in ænigmate nunc Deum cognoscere. In his verbis species est repugnantiæ: minimè tamen inter se pugnant. Obscura nũc est atque exilis Dei cognitio quam habemus, præut erit gloriosus ille aspectus in vltima Christi apparitione. nobis tamen quantum salutis nostræ interest, & quantum fert captus noster, nunc se visendum & palàm conspiciendum offert Deus. Ideo mentionẽ profectus Apostolus facit, quum tunc futura sit perfectio.

CAP. IIII.

1 *QVamobrem habentes ministerium hoc, sicuti misericordiam sumus consequuti, non deficimus.*

2 *Sed reiicimus latebras dedecoris, non ambulantes in astutia, neque dolo tractantes sermonem Dei: sed manifestatione veritatis, commendantes nos apud omnem conscientiam hominum, coram Deo.*

3 *Si autem velatum est Euangelium nostrum, in iis qui pereunt velatum est.*

4 *Quibus deus seculi huius excæcauit sensus: nempe infidelibus, vt ne illis resplendeat claritas Euãgelii gloriæ Christi, qui* est

est imago Dei inuisibilis.

5 *Non enim nosmetipsos prædicamus, sed Iesum Christum Dominum: nos verò seruos vestros propter Iesum.*

6 *Quoniam Deus qui iussit è tenebris lumen splendescere, idem illuxit in cordibus nostris, ad illuminationē cognitionis gloriæ Dei, in facie Iesu Christi.*

1 *Habentes ministerium.* Nunc ad personæ suæ commendationem redit, à qua digressus ad generale illud argumentum fuerat, de Euangelii dignitate. Sicuti ergo de Euangelii natura disseruit, ita nunc tractat quàm fidelis sit & sincerus eius minister. Prius docuit quale sit verum Christi Euangelium: nunc tale esse docet quod à se prædicatur. Habentes, inquit, ministerium hoc: cuius scilicet excellentiam tam magnificè extulerat, cuius potentiam & vtilitatem tam copiosè illustrauerat. Ideo ne seipsum nimis extollere videatur: præfatur, non sua industria se, non suis meritis ad tantū honoris fastigiū conscendisse: sed prouectum sola Dei misericordia. Plus autem fuit misericordiam Dei quàm gratiā, Apostolatus sui causā facere. *Non deficimus*, id est, non desumus partibus nostris, quin eas fideliter impleamus.

2 *Sed reiicimus latebras.* Dum suam sinceritatem commendat, ex aduerso perstrīgit pseudoapostolos, qui quū ambitione sua genuinam Euangelii vim corrumperent, soli tamen volebant eminere. Itaque vitia quibus se carere negat, obliquè in eos confert. Per latebras dedecoris, vel occultamenta, nonnulli vmbras Legis Mosaicæ intelligunt: Chrysostomus ostentationem qua se venditabant. Ego fucos omnes intelligo, quibus adulterabāt puram & natiuam Euangelii pulchritudinē. Sicuti enim castæ & honestæ mulieres naturali formæ elegantia contentæ, alienos colores nō accersunt: meretrices autem nunquam bene ornatæ sibi videntur, nisi naturam corruperint: ita Paulus purum Euangelium se proposuisse gloriatur: quum alii fucosum & indignis accessionibus inuolutum proponerent. Nā quum eos puderet simplicitatis Christi, aut certè quia non poterant veris Apostolorum virtutibus excellere: nouum Euangelium fabricabant, profanæ philosophiæ non absimile, magnis ampullis turgidum, vacuum Spiritus efficacia. Tales adulterinos colores, quibus deformatur Euangelium, vocat occultamenta dedecoris: quia nuditatem eorum probrosam & pudendā esse oporteat, qui ad latebras & velamenta confugiunt. Se autem dicit abiicere vel aspernari inuolucra: quoniam Christi facies quo magis retecta conspicitur in sua prædicatione, eo gloriosior eniteat. Neque tamen nego quin alludat simul ad velū Mosis, cuius meminerat: sed pseudoapostolis attribuit prorsus diuersum velū. Moses enim faciem tegebat, quia nimius gloriæ Legis fulgor ferri non poterat à teneris & lusciosis oculis: Exod 34.33. isti autem ornatus loco velum sibi induunt: & quia despicabiles, imò ignominiosi essent, si reluceret Euangelii simplicitas: ideo nescio quibus integumentis & laruis suum pudorem abscondunt. *Non ambulantes in astutia.* Non dubium est quin astutia quæ à Paulo vituperatur, valde sibi placuerint pseudoapostoli, acsi fuisset eximia virtus. quemadmodū hodie quoque nonnullos videmus, etiam ex iis qui Euangelium profitentur, malle subtiles videri quàm sinceros, & sublimes magis quàm solidos: quum tamen totum eorum acumen mera sit puerilitas. Sed quid facias? delectat eos acuminis opinio: & apud imperitos hoc prætextu plausum habent. Audimus tamen quo loco habeat Paulus laruam istā virtutis. Astutiam vocat indignam Christi seruis. Quod postea sequitur, *Neque dolo tractantes*, nescio an satis mentem Pauli exprimat. Δολοῦν enim non tam fraudulenter agere significat, quàm quod vulgò dicunt, Falsificare: qualiter solent mangones. certè hoc loco opponitur sinceræ prædicationi, quemadmodum sequitur. *Sed manifestatione veritatis.* Hanc sibi laudem ven-

dicat, quòd simpliciter & absque fuco puram Euangelii doctrinam annuntiauerit, eiúsque rei testes habeat cõscientias omniũ corã Deo. Sicuti fucosæ Sophistarũ doctrinæ opposuit veritatis manifestationẽ: ita iudiciũ ad conscientias reuocat, & ad Dei tribunal, quum illi hominum errore, vel corrupto affectu abuterẽtur: nec tam reipsa studerẽt laude esse digni, quàm videri appeterent. vnde colligimus, auribus obliquè conscientias conferri. Satis ergo sit Christi seruis, suam conscientiis integritatem approbasse corã Deo, neque merẽtur peruersa hominũ studia, aut ambitiosum fauorẽ.

3 *Si autem velatum est.* Promptum fuisset calumniari quod dixerat de prædicationis suæ claritate, quoniam multos habebat aduersarios. Hanc calumniam repellit cum seuera authoritate, minatur enim omnibus qui vim Euangelii sui non agnoscunt: atque hoc reprobationis & exitii signum esse denuntiat. perinde acsi diceret, Si quispiã sibi constare neget quam iacto manifestationem Christi, ille reprobum hoc argumẽto se prodit. palàm enim & euidenter ab omnibus qui oculos habent, cernitur mea in docendo sinceritas. Cæcos igitur & omni rationis sensu priuatos esse oportet, quibus sit abscondita. Summa est, infidelium cæcitatem nihil derogare Euangelii sui claritati. nihilo enim per se min⁹ lucidus est sol, quòd cæci eius lumen non percipiunt. Dicet quispiam istud Legi quoque congruere: nam per se quidem lucerna est ad regendos pedes, oculos illuminat, &c. Psalm. 19. 8 nec velata est, nisi iis qui pereunt. Respondeo, dum in Lege inclusus est Christus, solẽ per medias nubes resplendere, ita vt lucis satis habeãt homines ad vsum suum: vbi ab ea diuellitur Christus, nihil esse reliquũ præter tenebras, aut fallacem lucis apparentiã, quæ oculos perstringat, non iuuet. Cæterũ magnæ fiduciæ argumentũ est, quòd pro reprobis ducere audet omnes qui suam doctrinam respuunt. Verùm simili fiducia instructos esse conuenit quicunque pro Dei ministris haberi volunt: vt intrepida conscientia non dubitent omnes doctrinæ suæ aduersarios ad Dei tribunal citare, vt illinc damnationem certam referant.

4 *Quibus Deus seculi huius.* Significat quàm nihili fieri debeat peruersa illorum obstinatio. Non vident, inquit, solem in meridie, quia diabolus eorum sensus excæcauit. Quin de Satana loquatur Apostolus, nemini rectè iudicanti dubium esse potest. Hilarius, quia negotium habebat cum Arrianis, qui hoc prætextu abutebantur, vt Christũ confitendo Deum, veram eius diuinitatem negarent, sic contextum torquet, Deus excæcauit huius seculi sensus. Id postea sequutus est Chrysostomus, ne Manichæis duo prĩcipia cõcederet. quid Ambrosiũ impulerit, nõ apparet. Augustino eadẽ ratio fuit quæ Chrysostomo: quia cum Manichæis erat illi certamen. Videmus quid faciat contentionis feruor in disputationibus. si cõposito animo legissent illi omnes Pauli verba: nemini eorũ in mẽtẽ venisset, ita ĩn coactũ sensum torquere. sed quia vrgebãt aduersarii, magis de illis propulsandis quàm de inquirenda Pauli mente soliciti fuerunt. Sed quid opus fuit? puerile enim erat effugium Arrianorum, Si diabolus vocetur deus seculi, nomen Dei in Christo non exprimere veram & æternam & vnicam Diuinitatem. Multi enim dii, inquit alibi Paulus, nominantur, 1. Corin. 8. 5. Sed dii Gentium, dæmonia, occinit ex altera parte Dauid, Psalm. 96. 5. Diabolum ergo vocari deum, qui illis dominetur, qui ab illis colatur Dei loco, quid hoc ad extenuandũ Christi honorem? Manichæis verò nihilo plus suffragatur hæc appellatio, quàm quum dicitur Princeps mũdi. Non est igitur quòd vereamur de diabolo hũc locum interpretari: quum sine periculo fiat. nam si prodeant Arriani, ac nihilo magis Diuinã Christi essentiam ex Dei appellatione probari contendant, quàm Satanæ: facilè diluitur eiusmodi cauillum. nam Christus sine adiectione Deus vocatur: & quidẽ in æternum benedictus. Vocatur ille De⁹, qui ab initio erat ante mundi creationem. Diabolus autem non aliter seculi huius deus vocatur, quàm Baal deus cultorum suorum, aut canis deus AEgypti. Manichæi (sicut dixi) ad stabiliendum suum delirium, non minus aliis Scripturæ testimoniis, quàm isto nitũtur: sed in illis quoque refutandis nihil est negotii. Illi non tam de voce cõtendunt,

tendunt,quàm de potentia. Quoniã Satanæ tribuitur vis excæcandi, & dominium super infideles: inde concludũt, illum propria facultate,omnis mali esse authorem,ita vt Dei imperio non subsit.quasi verò non passim clamet Scriptura,tam diabolos,Dei ministros esse, quàm Angelos cælestes, quosque in suo genere.Nã quẽadmodũ hi Dei beneficia nobis administrãt in salutẽ:ita illi irã eius exequuntur.Itaque boni Angeli,potestates vocantur & principatus: sed tãtum quia potestatẽ sibi datã à Deo exerceant.Eadem ratione Satã princeps est mundi,non quia vel ipse sibi principatũ dederit,vel proprio iure illũ obtineat, vel arbitrio denique suo exerceat:sed habet quantum illi à Domino permittitur. Quãobrem Scriptura non bonũ modò Spiritum Dei & Angelos bonos recenset,sed etiam malos spiritus Dei appellat.Inuasit Saulem spiritus Dei malus, 1.Sa.16.14.Itẽ,Flagella per angelos malos,Psal.78.49. Quod ad præsentẽ locũ spectat,excæcatio cõmune tã Dei quàm Satanæ opus est.subinde enim Deo tribuitur:sed non æqua est potestas, neque idẽ modus.de modo nũc taceo. Scriptura autem docet,Satanam Dei non permissu solùm,sed etiam mandato excæcare,vt eius vindictã exerceat. Ita Achab à Satana deceptus fuit 2.Reg.22.21: sed nunquid Satan à seipso id potuit? minimè: sed quum Deo suum obsequium ad nocendum obtulisset,missus fuit vt esset spiritus mendax in ore omnium prophetarum.Imò excæcare ideo dicitur Deus, quia postquã recta mentis intelligentia & Spiritus sui luce priuauit, tradit nos diabolo abripiendos in reprobum sensum,dat illi efficaciã illusionis:& ita per iræ suæ ministrũ iustã de nobis vltionẽ sumit. Intelligit ergo Paulus, à diabolo possideri omnes, qui suam doctrinã non agnoscunt esse certam Dei veritatem. Durius enim hoc est vocari diaboli mãcipia, quàm Dei iudicio tribui eorum cæcitatem.Cæterùm qui nuper tales exitio addixerat,nunc addit,nõ alia de causa eos perire,nisi quia suæ infidelitatis culpa interitum cõtraxerint. *Ne illis resplendeat.*Facit hoc ad confirmationem eius quod dixerat,impediri propria cæcitate qui Euãgelium eius respuerint. Nihil enim, inquit, in eo apparet præter Christũ:neque obscurè, sed ita vt liquidò refulgeat.Addit, *Christũ esse Dei imaginẽ*:quo illos omni Dei cognitione vacuos significat.Iuxta illud,Qui me nõ nouit,neque Patrem meum nouit,Ioan. 14.7.Hæc igitur ratio cur tam durã sententiam pronũtiauerit in eos qui dubitarẽt de suo Apostolatu:quia scilicet Christum,qui illic euidenter conspici poterat, non intuebantur. Dubium est an *Euangelium gloriæ Christi* posuerit pro Glorioso Euangelio,secundum phrasin Hebraicam:an verò pro Euangelio, in quo lucebat Christi gloria. hoc secundum,quia est plenius, magis amplector. Cæterùm quum Christus imago vocatur Dei inuisibilis,id non tantùm de essentia accipitur,quia sit coessentialis Patri(vt loquuntur)sed magis refertur ad nos,quia Patrẽ nobis repræsentat. Ideo ipse Pater dicitur *Inuisibilis*,quia in se non apprehenditur humano sensu.Exhibet autem se nobis per Filium: & se quodammodo facit visibilem.Hoc ideo dico: quoniã veteres quum vehemẽtius ferrentur aduersus Arrianos,in ea parte plus æquo institerunt, quomodo intus arcana essentiæ vnitate,Filius imago sit Patris:quod præcipuæ ædificationis erat prætermiserunt, qualiter nobis eius sit imago,dum quod absconditum alioqui in ipso erat, nobis manifestat.Itaque nomen Imaginis,relationẽ ad nos habet: quemadmodum mox rursus videbimus. Epithetum Inuisibilis,quanquã in quibusdam Græcis codicibus omittitur: quia superuacuum non erat, retinere placuit.

5 *Non enim nosmetipsos.* Quidam tale zeugma faciunt, Non prædicamus nos dominos,sed vnũ Dei Filiũ, quem Pater omnibus præfecit. non improbo quidem illum sensum: sed quũ loquutio sit ἐμφατικωτέρα,vbi dicitur quispiam seipsum prædicare,vt fusius pateat,libentius sensum hũc retineo: præsertim quũ ferè omniũ cõsensu sit receptus: aliter enim seipsos prædicãt homines,quàm dominiũ sibi arrogando, vt quũ ostentationi magis student,quàm ædificationi: quũ eminere quouis modo cupiunt: quum etiam ex Euangelio quæstum faciunt. Ambitio igitur & auaritia, & similia vitia ministri, puritatẽ inficiunt doctrinæ:vt illic solus Christus non emineat.

Ideo qui vult Christum solũ prædicare, necesse est vt sui obliuiscatur. *Nos verò seruos vestros.* Nequis obstreperet, Atqui tu interim multa de te: respondet, nihil se plus appetere, quàm vt sit eorum seruus: acsi diceret, Quæcunque de me tam magnificè, & opinione vestra iactanter prædico, huc spectant, vt vobis vtiliter in Christo seruiam. Sequitur, nimis superbos & ingratos esse Corinthios, si hãc conditionẽ repudient: imò sequitur nimis corrupto pri9 iudicio fuisse, qui sanctũ eius affectũ nõ animaduerterant. Cæterùm hîc status sui & conditionis admonentur omnes Ecclesiastici pastores. quocunque enim honoris titulo insigniantur, nihil amplius sunt quàm serui fidelium. & sanè Christo seruire aliter nequeunt, quin simul Ecclesiæ eius seruiant. Honorabilis quidem seruitus, & quouis principatu potior: sed tamen seruitus, vt solus Christus nullius socii vmbra impeditus, sublimis emineat. Itaque boni Pastoris est, non modò ab omni dominandi cupiditate abstinere, sed hoc habere summum honoris culmen, quò adspiret, vt Dei populo seruiat. Officium vicissim populi est, seruos Christi primùm ex Domini maiestate, deinde etiam ex officii amplitudine & excellentia æstimare: ne contemnant quos Dominus in tam præclaro gradu collocauit.

6 *Deus qui iussit è tenebris.* Video hunc locum quadrifariã posse exponi. Primò sic Deus iussit lucem è tenebris splendescere: id est, hominum ministerio, qui suapte natura tenebræ sunt, lucem Euangelii sui mundo protulit. Secundò sic, Deus in locũ Legis quæ obscuris vmbris erat inuoluta, fecit Euangelii lucem succedere: atque ita è tenebris lucem eduxit. Qui argutias amant, facilè istas expositiones admitterent: sed qui propius rẽ inspexerit, agnoscet non congruere mẽti Apostoli. Sequitur tertia, quæ est Ambrosii, Quum omnia tenebris operta essent, Deus lumen Euãgelii sui accendit. Demersi enim erant homines in ignorantiæ tenebris, quum illis subitò Deus per Euangelium affulsit. Quarta est Chrysostomi, qui putat allusisse Paulum ad mundi creationem, hoc modo, Deus qui verbo suo lucem creauit, quasi ex tenebris erutam: idem nunc spiritualiter nos illuminauit, quũ essemus in tenebris sepulti. Hæc anagoge lucis visibilis & corporeæ ad spiritualem, plus habet gratiæ, & in ea nihil est coactum. proxima tamen non malè quadrat. Fruatur quisque suo iudicio. *Illuxit cordibus.* Duplicem illuminationem ponit: quod diligenter notandum est. vnam Euangelii, alteram arcanam quæ fit in cordibus. Quemadmodum enim Deus mundi opifex solis fulgorem nobis effundit, & oculos dat, quibus illũ recipiam9: ita redẽptor in Filii persona per Euangelium nobis quidem illucet: verùm quia cæci sum9, id frustra fieret, nisi Spiritu quoque suo mentes nostras illuminaret. Intelligit ergo Deũ Spiritu suo nobis aperuisse oculis mẽtis, vt lucis Euãgelicæ essent capaces. *In facie Iesu Christi.* Quo sensu prius dixerat Christũ esse Patris imaginẽ, nũc dicit, in eius facie gloriam Dei nobis ostendi. Insignis locus, vnde discimus Deũ in sua inscrutabili altitudine non esse inuestigãdum, (habitat enim lucem inaccessibilem) sed cognoscendũ, quatenus se in Christo patefacit. Proinde quicquid extra Christũ de Deo cognoscere appetunt homines, euanidum est. vagãtur enim extra viam. Humilis quidem initio apparet in Christo Deus: sed gloriosus tandem iis qui à cruce ad resurrectionem peruenire sustinent. Iterum videmus, in voce Personæ, relationem ad nos statui: quia nobis vtilius est Deum conspicere qualis apparet in Filio vnigenito, quàm arcanam eius essentiam inuestigare.

7 Habemus autem thesaurum hunc in vasis testaceis: vt exuperantia potentiæ sit Dei, & non ex nobis:

8 Quando in omnibus premimur, at non anxii reddimur: laboramus inopia, at non destituimur:

9 Persequutionem patimur, at non deserimur: deiicimur, at non perimus:

10 *Semper*

10 *Semper mortificationem Iesu Christi circumferentes in corpore nostro, vt vita Iesu manifestetur in corpore nostro.*

11 *Semper enim nos dum viuimus, in mortem tradimur propter Iesum, vt vita Iesu manifestetur in mortali carne nostra.*

12 *Itaque mors quidē in nobis operatur, vita autē in vobis.*

7 *Habemus.* Qui audiebant Paulum ita magnificè gloriantem de ministerii sui excellentia: & ex aduerso spectabant eius personam ignobilem corā mundo & abiectam: iis videbatur esse homo ineptus ac ridiculus, eiúsque iactātia puerilis, dum ab humilitate personæ eum æstimabāt. Præsertim hunc prætextum captabant improbi, quum vellet in contemptum adducere quicquid in ipso erat. At verò quod maximè obstare Apostolatus sui gloriæ videbat apud imperitos, optimo artificio ad illam amplificādam conuertit. primùm vtitur thesauri similitudine, qui recondi non solet in arcam speciosam & sumptuosè ornatam: sed potius in vas aliquod vile, & nullius prætii. deinde subiicit, Dei potentiam magis inde illustrari & melius spectari: acsi diceret, Qui ad extenuandam ministerii mei dignitatē, personæ meæ contemptum obtendunt, iniqui sunt & peruersi æstimatores. neque enim ideo minoris fit thesaurus, quia vas in quo repositus est, minus sit pretiosum: quin potius istud vsu receptū est, magnos thesauros il ollas fictiles collocari. Deinde nō considerant id ordinari singulari Dei prouidētia, vt in ministris nihil emineat, nequa magnitudo, Dei potentiam obscuret. Quum ergo humilitas ministrorum, & externus personæ contemptus locum det gloriæ Dei: improbè facit qui Euangelii dignitatem, ministri persona metitur. Non loquitur autem tantùm Paulus de vniuersali hominum conditione, sed de proprio suo statu. verum quidem est, mortales omnes esse vasa testacea. Itaque si omnium præstantissimus deligatur, & qui omnibus generis ingenii, fortunæ ornamentis ad miraculum vsque fulgeat: si tamen erit Euangelii minister, erit vile & figulinum repositorium inæstimabilis thesauri. sed Paulus se & alios collegas sui similes respicit, qui propterea quòd minus ostentatione pollebant, contemptui habebantur.

8 *Quando in omnibus.* Exegeticè hoc additum est. ostendit enim vt abiecta sua conditio minimè Dei gloriam minuat, sed potius occasio sit eius promouendæ. Redigimur, inquit, in angustias, sed Dominus tandem exitum aperit. laboramus inopia, sed Dominus succurrit. multi hostes nobis sunt infesti, sed Dei præsidio tuti sumus. denique etiamsi prosternimur, vt videatur actum de vita nostra, non tamen perimus: postremum est omnium grauissimum. Vides vt in suum commodum vertat omnia quibus eum grauabant improbi.

10 *Mortificationem Iesu.* Plus dicit quàm antea. nam id ipsum cuius prætextu Euāgeliū eius pseudoapostoli vilipendebant, non modò nullum Euangelio contemptum creare, sed gloriosum quoque esse docet. Mortificationem enim Iesu Christi appellat, quicquid eum despicabilem reddebat coram mundo: quo præparetur ad consortiū beatæ resurrectionis. Primùm Christi passiones vtcunque ignominiosæ sint in oculis hominum, plus tamen honoris habent coram Deo, quàm omnes Imperatorum triumphi, omnes Regum pompæ. Sed finis quoque respiciendus est, quòd cōpatimur vt cōglorificemur. Dementiam ergo eorū eleganter taxat, qui sibi propriam obiiciebant Christi societatem. Simul admonentur Corinthii, ne dum fastuosè vilem & abiectū Pauli habitum despiciunt, Christo faciant iniuriā, probri materiā in eius passionibus quærendo, quas summo honore prosequi nos decet. Mortificationis verbum aliter hîc capitur, quàm multis Scripturæ locis. Significat enim sæpe abnegationem nostri, dum renūtiamus concupiscentiis carnis, & renouamur in obediētiam Dei: hîc autem afflictiones quibus exercemur ad meditandum præsentis vitæ interitum. Docendi gratia, prior illa vocetur interior mortificatio: hæc verò externa. vtraque nos Christo

D.i.

conformes reddit: illa directè, hæc indirectè, vt ita loquar. De priore conciona tur Paulus ad Colossenses capite 3.5, & ad Romanos cap. 6.6, vbi docet veterem nostrum hominem crucifixum, vt in vitæ nouitate ambulemus. De secunda, capite 8.29 disserit. vbi docet nos huc destinatos esse à Deo, vt configuremur imagini Filii eius. Porrò Christi mortificatio non nisi in solis fidelibus voca tur: quia impii, præsentis vitæ ærumnas perferendo, cum Adam communicant: electi autem participationem habent cũ Filio Dei: vt miseriæ omnes quæ suapte natura maledictæ erant, illis adiumento sint in salutem. Est quidem hoc omnibus filiis Dei commune, portare Christi mortificationem: sed vt quisque ampliore donorum mensura excellit, ita propius accedit ad hanc Christi similitudinem. *Vt vita Iesu.* Optimum remedium in rebus aduersis: quòd sicut Christi mors, vitæ ianua fuit: ita exitum omniũ miseriarũ nobis fore scimus beatam resurrectionem. quandoquidẽ Christus nos sibi consociauit hac lege vt vitæ suæ participes simus, si in hoc mundo sustinemus cum eo mori. Quæ proximè sequitur sententia, dupliciter potest exponi. Si *In mortem tradi* accipias pro vexari continuis persequutionibus, & periculis iactari: speciale hoc Paulo fuerit & similibus, qui aperta rabie impiorum fuerunt impetiti. Atque ita, *Propter Iesum*, perinde valebit atque Pro Christi testimonio. Sed quia tradi quotidie in mortem, alioqui significat mortẽ assiduè habere ante oculos, & ita viuere vt vita nostra sit potius vmbra mortis: mihi non displicet ita exponi etiã hunc locum, vt ad omnus fideles pertineat, & quidẽ ad singulos in suo ordine. Sic interpretatur Paulus ipse ad Romanos capite 8.36, versum ex Psalmo 44. 13. Hoc modo Propter Christum esset, quia hæc conditio imposita est omnibus eius membris. Cæterùm non adeò propriè reddidit Erasmus, Nos qui viuimus. commodius est quod posui, *Dum viuimus.* Significat enim Paulus, nos quantisper sumus in hoc mundo, mortuis esse magis similes quàm viuis.

12 *Itaque mors quidem.* Ironicè dictum: quia indignum erat vt iucundè ac pro voto agerent Corinthii, secureque delitiarentur: Paulus interea cum infinitis miseriis confligaretur. Hæc certè distributio fuisset nimium iniqua: atque omnino reprehendi Corinthiorum stultitiam oportuit, qui sibi Christianismum fingebant absque cruce: neque hoc contenti, despectui habebant Christi seruos, qui non ita essent delicati. Quemadmodum autem mors omnes afflictiones significat, vel ærumnosam vitam: ita etiam vita prosperum suauémque statum: secundum illud, Nõ est viuere, sed valere, vita.

13 *Habentes autem eundem Spiritũ fidei, quemadmodum scriptum est, Credidi, propterea loquutus sum: nos quoque credimus, ideo & loquimur:*

14 *Scientes quòd qui suscitauit Dominum Iesum, nos etiam cum Iesu suscitabit, & constituet vobiscum.*

15 *Nam omnia propter vos: vt gratia quæ abundauerit propter gratiarum actionem, quæ à multis proficiscetur, abundet in gloriam Dei.*

16 *Quamobrem non deficimus: verùm etsi externus homo noster corrumpitur, noster internus renouatur de die in diem.*

17 *Leuitas enim afflictionis nostræ supramodum momentanea, æternum supramodum pondus gloriæ operatur in nobis,*

18 *Dum non spectamus ea quæ videntur, sed quæ non videntur. nam quæ videntur, temporaria sunt: quæ autem non videntur, æterna.*

13 *Habentes eundem Spiritum.* Correctio est superioris ironiæ. Corinthiorum sortem longè diuersam à sua fecerat, non suo ipsius iudicio, sed eorum errore: quòd lautum Euangelium & ab omni crucis molestia remotum appetebant, ac de ipso minus honorificè sentiebant, quòd parum splendida esset eius fortuna. nunc verò se illis coniungit in spe eiusdem beatitudinis. acsi diceret, Tametsi vobis Deus parcit, magísque indulgenter agit vobiscum, me paulo durius tractat: non tamē impediet hæc diuersitas, quominus similis vtrosque maneat resurrectionis gloria. Vbi enim vnitas est fidei, illic vna etiā hæreditas. putarunt Apostolū hîc loqui de sanctis Patribus qui sub Veteri testamēto vixerunt: eósque facere nobis socios in eadem fide, quod quidē verū est, sed præsenti instituto non congruit. Sibi enim in fidei cōmunicatione, non Abrahā neque reliquos Patres, sed Corinthios potius cōiungit, quū illi se praua ambitione, ab eo segregarent. Vtcunque inquit, videatur nunc mea conditio deterior: erimus tamen aliquando pariter eiusdē gloriæ cōsortes. vna enim fide inter nos sumus coniuncti. Hūc esse verū & propriū sensum agnoscent, qui contextum propius expendent. Spiritum fidei metonymicè vocat fidem ipsam, quia donum est Spiritus sancti. *Quemadmodum scriptum est.* Præbuit hoc errori occasionem, quòd citat Dauidis testimonium: verùm ad confessionem aptari debet, non ad fidei vnitatem. vel si mauis, cohæret cum sequentibus, non cū præcedentibus, hoc modo, Quia nobis fides certa beatæ resurrectionis constat, audemus loqui & prædicare quod credimus: quemadmodum scriptum est, *Credidi, propterea loquutus sum.* Est autem initium Psalmi 116. vbi Dauid fatetur, quum in vltimas angustias redactus foret, ita se fuisse perculsum, vt propemodum labasceret: verùm mox resumpta fiducia, ex hac tentatione eluctatum esse. inde itaque Psalmum ordit ur, Credidi, propterea loquar. Confessionis enim mater est fides. Paulus quidem ad eius imitationem se animans, Corinthios vt idem faciant, hortatur: ac iuxta vulgatam translationem præteritum posuit loco futuri: sed nihil refert, tantùm enim hoc vult, fideles debere magnanimos esse & intrepidos ad confitendum quod corde crediderunt. Viderint iam nostri pseudonicodemi quale figmentum loco fidei sibi fabricent, quum fidē intus sepultam manere volunt, & prorsus mutam: hácque sapiētia gloriantur, si tota vita nullum rectæ confessionis verbum edant.

15 *Nam omnia propter vos.* Nunc se non tantùm in spe futuræ beatitudinis, sed in ipsis etiam afflictionibus Corinthiis cōiungit, in quibus videbantur esse maximè diuersi: se enim affligi in ipsorum bonum docet. vnde sequitur, meritò eos partem debere in se transferre. Pendet hoc quod dicit Paulus, primùm ex arcana communione quam habent inter se Christi membra: sed præcipuè ex mutua ratione & necessitudine quæ inter ipsos vigere peculiariter debebat. Iam admonitio hæc perquam vtilis erat Corinthiis, & consolationem eximiam secum trahebat. Cuius enim consolationis est quum Deus imbecillitati nostræ parcens, mollius nos tractat, affligi in commune omniū bonum eos qui præstantiori virtute instructi sunt? Admonebantur etiam vt quum aliter iuuare Paulum nequirent, precibus saltem eum subleuarēt & commiseratione. *Vt gratia quæ abūdauerit.* Consensum illum membrorum Christi iam commendat à fructu qui inde oritur: nempe quòd valet ad propagandā Dei gloriam. Per Gratiam metonymicè, more vsitato, intelligit beneficiū illud liberationis cuius suprà meminerat: quòd dū opprimebatur, nō erat tamen anxius: inopia laborās, nō destituebatur, &c. denique perpetuam aduersus omne malorum genus liberationem. Hanc gratiam dicit exundare: quo significat non penes se inclusam esse vt solus ea fruatur, sed latius diffundi, nempe in Corinthios quibus multùm proderat. Quū doni Dei exhuberantiam ingratitudine constituit, in authoris gloriam: admonet, nostra ignauia perire quicquid in nos bonorū confert Deus, nisi ad gratias agendas prōpti & alacres simus.

16 *Quamobrem non deficimus.* Nunc quasi euicta causa, in maiorem confidentiam attollitur, quàm prius, Non est, inquit, causa cur despōdeamus

animum, aut fatigemur sub crucis onere, cuius tam fœlix, nec mihi solùm, sed aliis quoque salutaris est successus. Ita hortatur Corinthios suo exẽplo ad fortitudinem, si quando contingat ipsos similiter affligi: deinde retundit illã insolentiam, in qua non mediocriter peccabant, quòd ambitione occupati, quo quisque remotior erat à cruce Christi, eo maiore illum habebant in pretio. *Et si externus homo noster.* Externum hominem male quidam & imperitè cum veteri homine confundunt. est enim lõgè aliud vetus homo: de quo Rom. 6. 6, diximus. Falsò etiam Chrysostomus & alii tantùm ad corpus restringunt: nam Apostolus hac voce comprehendere voluit quicquid ad præsentem vitã spectat. Quemadmodum hic duos homines constituit: ita duas tibi vitas propone, terrenam & cælestem. Exterior homo cõseruatio est terrenæ vitæ, quæ nõ tãtùm ætatis flore & bona valetudine, sed opibus etiam, honoribus, amicitiis, & aliis subsidiis continetur. quãtum ergo nobis imminuitur vel deperit ex bonis illis quæ ad statum vitæ præsentis tuendum requiruntur, tantundem corrumpitur externus noster homo. Quia enim nimium in præsenti vita, quandiu ad votum fluunt omnia, occupamur: ideo Dominus paulatim nobis auferẽdo quæ nos implicitos tenent, ad meditationẽ vitæ melioris reuocat. Sic ergo vitæ præsentis statum inclinare necesse est, vt homo interior refloreſcat: quia quod terrenæ vitæ decedit, accrescit cælesti, saltem in fidelibus. Interit enim etiam in reprobis externus homo, sed nulla cõpensatione: in filiis Dei verò talis corruptio initium est generationis & tanquam causa. Id fieri quotidie dicit, quia assiduè nos ad hanc meditationẽ Deus exercet. Vtinã id animis nostris penitus insideat, vt continuo tẽporis successu proficiamus in externi hominis interitu.

17 *Leuitas momentanea.* Quia caro nostra semper interitum suum refugit, qualiscunque proposita fuerit merces: ac longè magis afficimur præsenti sensu, quàm spe cælestium bonorum: ideo Paulus afflictiones & ærumnas piorum nihil aut minimum habere acerbitatis admonet, si cum infinito æternæ gloriæ bono conferantur. Dixerat non debere nobis molestam esse corruptionem externi hominis: quoniam ex ea renouatio hominis interni pullulet. Verùm quia visibilis est corruptio, renouatio autem inuisibilis: Paulus vt carnalem præsentis vitæ affectum nobis excutiat, miserias præsentes cum futura fœlicitate componit. Hæc autem sola comparatio abundè sufficit ad imbuendos æquitate & moderatione piorum animos, ne crucis grauitate oppressi concidant. Vnde enim fit vt tam difficilis sit res patientia: nisi quia in breui malorum sensu obstupescimus, neque altius attollimus nostrã cogitationem? Ergo optimum remedium hic præscribit Paulus, ne afflictionibus fractus succumbas, quum futuram beatitudinem, quæ tibi in cælo reposita est, illis opponit. Nam ista comparatio leue facit quod antè videbatur ponderosum: breue & momentaneum, quod videbatur immensæ durationis. In Pauli verbis aliqua est obscuritas: quia enim dicit, Secundum hyperbolen in hyperbolen, tam Vetus interpres quàm Erasmus vtraque particula extolli putarunt magnitudinem cælestis gloriæ quæ fideles manet: vel certè retulerunt ad verbum Operatur: quod mihi non displicet: sed quia aptè etiam conuenit distinctio quam posui, libera sit optio lectoribus. *Aeternum pondus operatur.* Non intelligit Paulus talem afflictionum perpetuũ esse effectum. plerique enim miserrimè hic omni malorum genere premuntur, quibus tamen idipsum maioris potius exitii est causa, quàm salutis adiumentũ. Sed quia de fidelibus sermo est, ad eos solos restringere quod hic dicitur, conuenit. hoc enim speciale est erga eos Dei beneficium, quòd præparantur ad beatã resurrectionem communibus humani generis miseriis. Quòd autem Papistæ hoc loco abutuntur, vt probent afflictiones salutis nostræ esse causas, nimis infirmum est: nisi fortè causas accipere libeat pro mediis, vt vulgò loquũtur. Libẽter certè fatemur, oportere nos per multas tribulationes ingredi in regnum cælorum. neque de eo est controuersia. Sed quum nos doceamus, ideo momentaneam afflictionum leuitatem in nobis efficere æternum vitæ pondus, quia ad hoc destinati sint omnes filii Dei

Dei, vt Christo in cruce perferenda conformes fiant: eóque modo præparentur ad cælestis hæreditatis fruitionem, quam ex gratuita Dei adoptione habēt: Papistæ opera meritoria esse fingunt, quibus cæleste regnum acquiratur. Breuiter iterum repetam, Afflictiones viam esse non negamus, qua peruenitur in regnum cælorum: sed afflictionibus mereri nos negamus hæreditatem, quæ nonnisi ex gratuita Dei adoptione nobis obuenit. Papistæ verbulum vnum inconsideratè arripiunt, super quod turrim Babylonicam extruant: Regnum Dei non hæreditatem à Christo nobis partam, sed mercedem quæ operibus nostris debeatur. Verum huius quæstionis solutio plenior ex Institutione nostra petatur.

18 *Dum non spectamus*. En quid nobis faciles toleratu faciat omnes mundi huius miserias: nempe si cogitationem nostram ad regni cælestis æternitatem transferamus. Momentum enim longum est, quandiu circumcirca respicimus: verùm vbi semel in cælum sustulimus animos, mille anni instar mométi esse incipiunt. Atque id sibi volunt Apostoli verba, intuitu rerum præsentium nos falli, quia nihil ibi est nisi temporale: non esse ergo in quo acquiescamus, nisi æternæ vitæ fiduciam. Obserua hanc loquutionem, *Spectare quæ non videntur*: nam oculus fidei longius penetrat, quàm omnes humanæ naturæ sensus: & fides etiā ideo vocatur rerum inuisibilium aspectus.

CAP. V.

1 Scimus enim quòd si terrenum nostrum domicilium tabernaculi destruatur, ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cælis.

2 Etenim in hoc gemimus, domicilium nostrum quod est è cælo, superinduere desiderantes:

3 Si quidem etiam vestiti, non nudi reperiamur.

4 Etenim dū sumus in tabernaculo, gemimus grauati: eò quòd non exui volumus, sed superindui, vt destruatur quod mortale est, à vita.

5 Qui autem aptauit nos ad hoc ipsum, Deus est, qui etiā dedit nobis arrhabonem Spiritus.

6 Confidimus ergo semper, & scimus quòd habitantes in corpore, peregrinamur à Domino.

7 Per fidem enim ambulamus, & non per aspectum.

8 Confidimus, inquam, & libētius optamus peregrinari à corpore, & habitare apud Dominum.

1 *Scimus enim.* Sequitur ἐπεξεργασία, vel expolitio superioris sententiæ. Hoc enim agit Paulus, vt in nobis impatientiam, crucis horrorem ac tædium, humilitatis contemptum, fastum denique & delicias corrigat. quod fieri nequit, quin animos per contemptum mundi in cælum vsque attollat. Duobus autem argumentis nititur. hinc miseram hominum sortem in hac vita ostendit: inde summam & perfectam beatitudinem, quæ fideles post mortem in cælo manet. Quid enim adeò retinet homines in peruersa huius vitæ cupiditate, nisi quòd

falsa imaginatione se decipiunt: dũ scilicet beatos se esse opinãtur hic viuẽdo? Rursus non sufficit intellexisse huius vitæ miserias, nisi in mẽtem nobis veniat futuræ vitæ fœlicitas & gloria. Hoc commune est bonis simul & malis, quòd vtrique viuere appetunt. hoc etiam vtrisque commune, quòd dũ reputant quot & quantis ærumnis hic sint obnoxii (nisi quòd infideles sola corporis incommoda agnoscunt: pios autem magis angunt spirituales miseriæ) sæpe ingemiscunt, sæpe deplorant suam sortem, & remedium optant suis malis. Sed quia naturaliter horrent omnes mortem, infideles nunquam libenter migrant ex vita, nisi eam fastidio aut desperatione abiiciant. Fidelibus autem voluntaria est migratio: quia potior illis spes extra mundum est proposita. hæc argumenti summa: nunc sigillatim verba excutiamus. *Scimus*, inquit. Hæc scientia non est humani ingenii, sed ex Spiritus sancti reuelatione manat: itaque propria est fidelium. De animæ immortalitate aliquid opinati sunt etiam ethnici: sed nemo eorum certi quicquam habuit, nemo iactare potuit se de re loqui sibi cognita. solis fidelibus prædicare hoc licet, quibus verbo & Spiritu Dei testata est. Præterea notandum est, hanc notitiam non esse vniuersalem duntaxat, quasi fideles in genere solùm persuasi sint statum filiis Dei potiorem à morte fore, de se autem nihil habeant constitutum: quantulũ enim hoc prodesset ad tã arduam consolationẽ? Sed singulos de se particularẽ scientiam habere oportet. hoc enim est demum quod me ad mortem alacriter obeundam animet, si certò sim persuasus, me ad meliorẽ vitam migrare. Corpus quale nunc habemus, vocat *Domicilium tabernaculi*. Qualiter enim tabernacula ad temporalem vsum extruuntur leui materia, nec solido fundamento, deinde paulo pòst diruuntur, aut sponte cadunt: ita corpus mortale hominibus datum est tanquam caducum tugurium, quod paucis diebus incolant. qua metaphora vsus est etiam Petrus in Epistola posteriore cap. 1. 13: & Iob cap. 4. 19, quum vocat domum luteam. Huic opponit ædificiũ perpetuæ durationis: quo nomine incertũ est an significet statum beatæ immortalitatis, qui post mortem fideles manet: an verò corpus incorruptibile & gloriosum, quale post resurrectionẽ erit. in vtrouis sensu nihil est incommodi. quanquam malo ita accipere, vt initium huius ædificii sit beatus animæ status post mortem: cõsummatio autem sit gloria vltimæ resurrectionis. Hanc expositionem melius cõprobabit Apostoli contextus. Epitheta quæ adiungit huic ædificio, faciunt ad perpetuitatem melius confirmandam.

3 *Si quidem vestiti.* Restringit quod posuit de futuræ vitæ certitudine, ad fideles: quemadmodum est illis peculiare. Exuuntur enim corpore etiam impii: sed quia nihil in Dei conspectum afferunt præter ignominiosam nuditatem, ideo non superuestiuntur corpore glorioso. Fideles autem qui vestiti Christo, eiúsque iustitia ornati, in Dei conspectu apparent, recipiunt vestem gloriosam immortalitatis. Sic enim malo accipere, quàm secundum Chrysostomum & alios, qui nihil hic nouum dici putant: sed tantùm repeti quod prius dixerat de superinduendo æterno domicilio. Duplicem itaque vestitum hic commemorat Apostolus, quo nos Deus induit. Iustitiam scilicet Christi in hac vita, & Spiritus sanctificationem: à morte verò immortalitatem & gloriam. Prior causa est secundi: quia quos glorificare instituit Deus, prius iustificat: atque hic sensus elicitur ex particula *Etiam*, quæ amplificandi causa haud dubiè inserta est: acsi dixisset Paulus, nouam vestẽ fidelibus à morte paratam fore, si quidem in hac etiam vita vestiti fuerint.

4 *Gemimus grauati: eò quòd non exui.* Gemunt etiam impii, quia contenti nõ sunt præsenti statu. sed vincit postea contrarius affectus, hoc est viuendi appetentia: vt mortem horreant, neque mortalis vitæ diuturnitate grauentur. Gemitus autem fidelium inde nascitur, quòd se exulare hic sciunt extra patriam: quòd sciunt se corpore inclusos teneri tanquam ergastulo: ideo hac vita grauantur, quòd in ea potiri veræ & perfectæ beatitudinis nequeunt, quòd peccati seruitutem non nisi morte possunt effugere: ac proinde aliò aspirant. Sed quia naturale est cunctis animantibus, vt esse appetant: qui fieri potest vt fideles libenter desinãt esse? Hãc quæstionem

quæstionem soluit Apostolus, quum dicit fideles mortem non ideo appetere, vt sibi aliquid decedat: sed melioris vitæ respectu. Quanquam verba plus exprimunt: concedit enim, nos præsentis vitæ solutionem per se naturaliter fugere: quemadmodum nemo se libenter patitur exui suis vestibus. sed postea subiungit, naturalem mortis horrorem superari à fiducia: sicuti non difficulter vestem pannosam, sordidam, detritam, laceram denique quiuis abiiciet, vt elegāti, nitida, noua & durabili ornetur. Metaphorā deinde exponit, dicens, *Vt destruatur quod mortale est, à vita.* Nam quia caro & sanguis regnū Dei possidere nequeūt: necesse est interire quod corruptibile est in natura nostra, vt vere reparemur, & restituamur in perfectum statum. hac ratione corpus nostrū vocatur carcer qui nos premit.

5 *Qui autem aptauit nos.* Hoc ideo additum, vt sciamus hunc affectum esse supernaturalem. Neque enim proprius naturæ sensus huc nos impellet: quia illam centupli compensationem non percipit, quæ prouenit ex grani mortificatione, à Deo igitur nos aptari necesse est. Modus quoque simul adiungitur, quòd nos Spiritu suo tanquam arrha confirmat. Quanquam particula *etiam* ad amplificationem posita videtur: ac si dixisset, Deus est qui format in nobis illud desiderium: ac ne animus nobis labascat aut vacillet, Spiritus sanctus nobis arrhæ instar est: quia facit suo testimonio vt firma sit ac rata promissionis veritas. Duo enim hæc sunt officia Spiritus Sancti, ostendere fidelibus quid appetendum sit: deinde efficaciter ipsorum corda afficere, & eximere omnem dubitationem, vt constanter in electione boni perstent. Non tamen malè conueniet longius extendi Aptandi verbum ad vitæ renouationem, qua suos iā ornat Deus in hoc mundo: quia hoc modo iam eos à reliquis separat, & ostendit ad peculiarem sortem sua gratia esse destinatos.

6 *Confidimus ergo semper.* Nempe freti arrha Spiritus. alioqui enim trepidamus semper, vel saltem alternis confidimus aut timemus: non retinemus vnum & certum animi tenorem. Itaque tunc demum nobis constat hic bonus animus de quo loquitur Paulus, quum sustinetur à Spiritu Dei. Copula quæ mox sequitur, resolui debet in causalem particulam, hoc modo, Bono animo sumus, quia scimus nos peregrinari à corpore, &c. Nā hæc cognitio, nostræ trāquillitatis & fiduciæ causa est. ideo enim perpetua inquietudine æstuant infideles, aut contumaciter aduersus Deum fremunt, quòd putant se mox perituros: ac summum & vltimum pūctum suæ fœlicitatis locant in hac vita: nos autem æquo animo viuimus, & alacriter pergimus ad mortem, quia nobis melior spes est reposita. *Peregrinamur à Domino.* Tota Scriptura clamat Deum nobis præsentem adesse: hîc Paulus docet nos ab eo peregrinari. quod in speciem contrarium est: sed diuersus absentiæ vel præsentiæ modus nodum hunc facile soluit. Adest igitur vniuersis hominibus, quia virtute ipsos sua sustinet: in illis habitat, quia per eum viuunt, mouentur & sunt. adest suis fidelibus maiore Spiritus sui energia, viuit in ipsis, residet in medio eorum, adeóque intra ipsos. Sed interim absens est nobis: quia non exhibet se coràm videndum, quia adhuc exulamus ab eius regno, & beata immortalitate qua fruuntur Angeli qui cum eo sunt, adhuc caremus. Quanquam Peregrinari hoc loco nonnisi ad cognitionem refertur: quemadmodum ex ratione mox addita patet.

7 *Per fidem enim ambulamus.* εἶδος hic verti *aspectum*: propterea quòd pauci intelligebant quid sibi vellet Species. Reddit causam cur absimus nunc à Domino: quia scilicet nondum videmus eum facie ad faciem. Hic est modus absentiæ, quòd Deus à nobis non cernitur palàm. ideo autem non videtur, quia ambulamus per fidem. Fides porrò ipsa meritò aspectui opponitur: quia apprehendit quæ sunt ab hominum sensu abscondita, quia ad futura se extendit quæ nondum extant. Talis enim est fidelium conditio, vt mortuis similes sint potius quàm viuis, vt sæpe videantur à Deo derelicti, vt mortis materiā int' semper inclusā habeāt. ergo necesse est eos sperare supra spē. Iam verò quæ sperātur, latēt: vt habetur Ro. 8. 24. & fides est rerum non apparentiū manife-

ſtatio.non mirũ ergo ſi dicat Apoſtolus, nos aſpectu nondum potiri quandiu per fidem ambulamus. Videmus enim,ſed in ſpeculo &ænigmate:hoc eſt,loco rei, in verbo acquieſcimus.

8 *Confidimus, inquam.* Iterum repetit quod dixerat de fiducia piorum:tantum abeſſe vt frangantur crucis duritia, & animum deſpondeant ſub afflictionibus, vt inde reddantur animoſiores.Extremũ enim malorum,mors.atqui ad eam aſpirant fideles,tanquam perfectæ beatitudinis initium. Proinde copula in cauſalẽ reſolui poteſt, hoc modo,Nihil euenire poteſt nobis quod fiduciam bonúmque animum excutiat:quandoquidem interitus(quem tantopere alii horrent) nobis magno lucro eſt.nihil enim meli⁹ quàm migrare à corpore, vt perueniamus ad Dei contubernium, & illius præſentia verè palámque fruamur.Nihil ergo nobis decedit ex corruptione externi hominis.obſerua hîc quod iam ſemel dictũ eſt,veram fidem non contemptum modò,ſed etiam deſiderium mortis gignere. itaque econuerſo, infidelitatis ſignum eſſe, quũ mortis horror ſupra ſpei gaudium & conſolationem in nobis dominatur.Expetunt autem mortem fideles, non vt importuno voto diem Domini anteuertant: ſponte enim pedem fixum tenẽt in terrena ſtatione,quãdiu Domino libuerit.malunt enim in Chriſti gloriam viuere, quàm ſibi mori,& in propriam vtilitatem.Nã deſiderium de quo loquitur Paul⁹,fidei eſt.ergo à Dei volũtate minimè diſsidet. Colligere etiam licet ex iſtis Pauli verbis,animas à corporibus ſolutas,apud Deum viuere. nã ſi à corpore abſentes Deũ habent præſentem,cum eo certè viuunt.Hîc quæritur à nonnullis, quî factum ſit igitur vt ſancti Patres tantopere mortem exhorruerĩt:ſicuti Dauid,Ezechias,& tota Eccleſia Iſraelitica:quod patet ex Pſalmo ſexto, Ieſaiæ 38.3,Palmo 115.17.Scio quid reſponderi ſoleat : mortem illis tanto horrori ideo fuiſſe, quòd obſcura adhuc erat futuræ vitæ reuelatio,ac proinde conſolatio tenuis. Ego autem fateor id quidem eſſe aliquid, ſed non totum. neque enim ſemper trepidarunt ad mortis nuntium ſancti Patres veteris Eccleſiæ: quin potius alacriter mortem amplexi ſunt, ac lætis animis.Abraham enim ſatur dierũ migrauit abſque mœrore:Iſaac non legitur mortẽ refugiſſe: Iacob inter vltimos ſpiritus teſtatur ſe expectare Salutem Domini:Dauid ipſe quoque placidè abſque lamentis moritur:ſimiliter Ezechias.Quod ergo Dauid ſemel & Ezechias mortem flebiliter deprecati ſunt,ratio erat, quòd puniebantur à Domino ob certa peccata:ideóque in morte ſentiebant iram Domini.Hæc illis erat cauſa perturbationis,quam ſentire hodie quoque poſſent fideles ſub Chriſti regno. Deſiderium autẽ de quo loquitur Paulus, affectus eſt mentis bene compoſitæ.

9 *Quapropter contendimus,ſiue domi agentes, ſiue foris peregrinantes,vt illi placeamus.*

10 *Omnes enim nos manifeſtari oportet coram tribunali Chriſti:vt reportet vnuſquiſque quæ per corpus facta fuerint: prout fecerit,ſiue bonum,ſiue malum.*

11 *Scientes igitur terrorem illum Domini, ſuademus hominibus, Deo autem manifeſti ſumus. confido autem nos & in conſcientiis veſtris manifeſtos eſſe.*

12 *Non enim noſmetipſos iterum commendamus vobis: ſed occaſionem vobis damus gloriandi de nobis, vt aliquid habeatis aduerſus eos qui in facie gloriantur,& non in corde.*

9 *Quapropter*,&c. Poſtquam diſſeruit quàm magnanimos deceat eſſe Chriſtianos in perferendis afflictionibus, vt etiam moriendo ſint mortis victores, idque propterea quòd per afflictiones & mortem ad beatam vitam perueniant:ex

eodem fonte alteram quoque sententiã deducit: nempe in hoc illis incũbendum esse præcipuo studio, vt Deo placeant. Et sane fieri aliter nequit, quin spes resurrectionis & iudicii cogitatio hoc studiũ in nobis excitet: sicuti econuerso nõ alia de causa adeò socordes sumus & desides in officio, nisi quòd nunquam aut rarò nobis in mentem venit quod obuersari memoriæ nostræ perpetuò debuerat, nos hîc inquilinos esse ad breue tempus, vt peracto cursu redeamus ad Christum. Nota autem quod dicit, tam mortuis quàm viuis hoc inesse studium: quo iterum confirmatur animarum immortalitas.

10 *Manifestari.* Quanquam omnibus hoc commune est, non tamen omnes promiscuè huc vsque attolunt mentẽ, vt singulis mométis Christi tribunal sibi obeundum cogitent. Sed quum Paulus sancto rectè agendi studio se corã Christo assiduè sisteret, obliquè perstringere voluit ambitiosos doctores, quibus satis erat plausum humani theatri ferre. Nam vbi dicit neminem posse effugere, quodammodo eos citare videtur ad cæleste illud tribunal. Porrò Manifestandi verbum etsi posset exponi Apparere, tamen altius spectauit Paulus, meo iudicio, tunc nos in lucem prodituros, quum nunc quasi in tenebris delitescant multi. Libri enim tunc aperientur, qui nunc clausi sunt. *Vt reportet vnusquisque.* Quia hic locus est de remuneratione operum, breuiter notandum est, sicuti puniuntur à Deo mala opera, ita etiam mercedem bonis rependi: sed diuersa ratione. retribuitur enim malis operibus pœna quam merentur: sed Deus in remunerandis bonis operibus non respicit meritum aut dignitatem. Nullum enim opus adeò plenum est ac numeris suis absolutum, vt illi meritò placeat. deinde nõ aliter per se placent cuiusquam opera Deo, nisi vniuersæ Legis satisfaciat. nemo autem tam perfectus reperitur. itaque vnicum refugiũ est, vt gratuita bonitate nos acceptos habeat, ac nos iustificet, non imputando nobis peccata. posteaquam nos in gratiam recepit, gratuita etiam acceptione opera nostra amplectitur. hinc merces dependet. Nihil igitur absurdi, si bona opera præmio dignetur; modò intelligamus id nihil obstare quominus gratis consequantur homines vitam æternam. De hac re plura dixi in superiorem Epistolam, & Institutio nostra plenam tractationem suppeditabit. Quum dicit, *Per Corpus,* non tantùm externas actiones intelligo, sed omnia opera quæ in vita corporali perpetrantur.

11 *Scientes igitur.* Nunc ad se redit, vel iterum doctrinam vniuersalem sibi priuatim accommodat. Ego, inquit, non ignarus sum aut expers timoris Dei, qui debet regnare in cordibus omnium piorum. scire igitur terrorem Domini, est esse participem illius cogitationis, quòd semel reddenda sit ratio coram Christi tribunali. nam qui hoc seriò meditatur, necesse est vt tangatur timore, & neglectũ omnẽ excutiat. Testatur ergo se defungi suo Apostolatu fideliter & pura cõscientia: vt qui de reddenda ratione cogitans, in timore Domini ambulet. Quoniam autem iactare poterant aduersarii, Tu quidẽ magnificè te extollis: sed quis videt quod prædicas? ad hoc respondet, se quidem agere opus doctoris in cõspectu hominum: sed Deo notum esse qua animi sinceritate agat. acsi diceret, Sicuti os meum loquitur hominibus, ita cor meum Deo. *Confido autem.* Species correctionis. iam enim iactat se non modò Deum habere testem suæ integritatis, sed ipsos etiam Corinthios, quibus experimentum sui dederat. Duo igitur hic sunt obseruãda: non sufficere siquis honestè & strenuè se gerat inter homines, nisi rectus sit animus coram Deo: secundò inanem esse iactantiam, vbi deest testimonium ipsius rei. Nulli enim audaciores sunt ad omnia sibi arroganda, quàm qui nihil habent. ergo qui sibi fidem haberi vult, opera proferat quæ fidem eius dictis faciant. Plus autem est *In cõscientiis esse manifestum,* quàm experimentis notum esse. conscientia enim longius penetrat, quàm carnis iudicium.

12 *Non enim commendamus.* Confirmat quod proximè dixit: & simul præuenit calumniam. Videri enim poterat nimiam habere curam suæ laudis, quòd toties de se verba faceret, imò verisimile est hoc fuisse illi obiectum ab improbis. Nam quod dicit, Non commendamus nos iterum; tanquam ex eorum

persona loquitur. Commendare in malam partem accipitur, pro Iactare aut Venditare. Quum addit, *Se occasionem illis dare gloriandi*: primùm significat, eorum se causam magis quàm suam ipsius agere, quòd totum in eorum gloriã cedat: & rursum obliquè taxat eorũ ingratitudinem, quòd non agnoscerẽt suarum esse partium eius Apostolatũ spõte magnifacere, ne hanc illi necessitatem imponerent: quòd etiam non agnoscerẽt sua magis quàm ipsius Pauli interesse, gloriosum haberi eius Apostolatum. Hîc docemur, Christi seruos eatenus tantùm debere studiosos esse suæ existimationis, quatenus Ecclesiæ expedit. hoc se affectu præditum fuisse, verè asserit Paulus. Viderint reliqui ne falsò eius exemplum obtendant. Docemur etiam, hanc esse demum veram ministri laudem, quæ illi magis cõmunis est cum Ecclesia, quàm propria vnius: hoc est, quæ in bonum omnium redundat. *Vt aliquid habeatis aduersus eos.* Significat obiter refutandam esse vanitatem eorum qui inaniter se efferunt: ídque esse ex officio Ecclesiæ. Nam quum pestis in primis noxia sit, talis ambitio, dissimulatione eã foueri perniciosum est. id quia facere non curauerant Corinthii, Paulus in posterũ admonet quid facere debeãt. *Gloriari in facie, non in corde*, est externa pompa fucum facere, & pro nihilo ducere cordis sinceritatem. nam qui verè cordati erunt, nunquam nisi in Deo gloriabuntur. Vbi autem inanis est ostentatio, illic nulla sinceritas, nulla animi rectitudo.

13 Nam siue insanimus, Deo insanimus: siue sani sumus, vobis sani sumus.

14 Charitas enim Christi constringit nos: iudicantes illud, quòd si vnus pro omnibus mortuus fuit, ergo omnes sunt mortui.

15 Et quidem pro omnibus mortuus est: vt qui viuunt, posthac non sibi viuant, sed ei qui pro omnibus mortuus est, & resurrexit.

16 Itaque nos posthac neminem nouimus secundum carnem. quinetiam si secundum carnem nouimus Christum, iam non amplius nouimus.

17 Proinde siquis in Christo noua sit creatura, vetera praterierunt: ecce noua facta sunt omnia.

13 *Siue insanimus.* Hoc per concessionem dictum est. Sana enim erat gloriatio Pauli, vel sobria & sapientissima insania, si ita vocare libet: sed quia multis videbatur ineptus, loquitur ex eorum opinione. Duo autem asserit: se nequaquam habere rationem sui, sed hoc vnum habere propositũ, vt Deo & Ecclesiæ seruiat: deinde nihil se vereri hominum opinionem, quin paratus sit insanus haberi, perinde atque sanus, modò negotiũ Dei & Ecclesiæ fideliter agat. Sensus est igitur, Quòd meam integritatem totis prædico, perinde id homines accipient vt volent: non tamen facio mea causa, sed Deum tantùm & Ecclesiam habeo præ oculis. Paratus ergò sum tacere & loqui, prout Dei gloria & Ecclesiæ vtilitas postulabit: ac libenter patiar vt me insanum iudicet mundus, modò non insaniam mihi, sed Deo. Dignus locus non obseruatione modò, sed assidua etiam meditatione. nisi enim ita compositi animis erimus, minima quæque offendicula subinde ab officio nos abducent.

14 *Charitas enim Christi.* Nomen Charitatis tã passiuè quã actiuè potest accipi: malo secundũ. Nisi enim plusquam ferrei simus, facere non poterimus quin totos nos deuoueamus Christo, dũ reputamus quãto amore nos prosequutus est, quum

mortem

mortem pro nobis subiit. Et Paulus seipsum exponit dum addit, æquum esse vt illi viuamus, nobis mortui. ergo quemadmodum prius dixerat se timore solicitari ad officiũ, propterea quòd reddenda erit semel ratio: ita nunc ponit alterum stimulũ, illã scilicet immẽsam dilectionem Christi erga nos, cuius specimen nobis exhibuit sua morte. Huius, inquã, amoris agnitio cõstringere affectus nostros debet, ne aliò inclinent quàm ad eum redamãdum. Metaphora est in verbo *Constringendi*: qua notatur fieri non posse quin quisquis mirificũ illũ amorẽ, quem testatus est nobis Christus morte sua, verè expẽdat ac reputet, quasi ei alligatus, & arctissimo vinculo cõstrictus, se in illius obsequium addicat. *Si vnus pro omnibus mortuus.* Notandus diligenter hic finis, ideo mortuũ pro nobis esse Christum, vt ipsi nobis moriamur. Notanda etiam expositio, Mori nobis, esse Christo viuere: aut si velis plenius, renũtiare nobis vt Christo viuam9. nã ideo nos redemit Christus, vt nos in potestate sua haberet tanquam propriũ peculiũ. vnde sequitur, nos amplius non esse nostri iuris. Similis locus est Romanorum 14.15. Quanquam duo hîc distinctè ponuntur: nos in Christo mortuos esse, vt omnis ambitio & eminendi appetentia cesset, nec molestum sit exinaniri: deinde Christo nos debere vitam & mortem, quia nos sibi prorsus deuinxit.

16 *Itaque nos posthac neminem nouimus.* Nosse hîc accipitur pro Censere: quasi diceret, nos secundum externam laruam non iudicamus, vt his habeatur præstantissimus qui talis apparet in speciem. Sub *Carnis* nomine comprehendit externas omnes dotes, quas homines solẽt in pretio habere: & in summa, quicquid absque regeneratione censetur laude dignum. quanquam de externo fuco (quem apparentiam vocant) propriè loquitur. Et quidem alludit ad mortem cuius meminerat: acsi diceret, Quandoquidem omnes præsenti vitæ mortui esse debemus, imò nihil esse in nobis, nemo Christi seruus æstimandus est à carnali excellentia. *Quinetiam si nouimus Christum.* Sẽsus est, Etiamsi Christus ad tempus versatus fuerit in hoc mundo, & agnitus hominibus in iis quæ spectant ad conditionem præsentis vitæ: nunc alio modo cognoscendus est, nempe spiritualiter, vt nihil mundanũ de ipso cogitemus. Hoc loco abusi sũt fanatici quidam, qualis est Seruetus, vt probarẽt humanam Christi naturam à Diuinitate nunc absorptam esse. Sed quantum aberret tale delirium à mente Apostoli, non est difficile iudicare. neque enim hic de corporis substantia loquitur, sed de externa specie: neque dicit nõ amplius cognosci à nobis carnẽ in Christo, sed inde Christum censeri negat. Tota verò Scriptura clamat, non minus nunc gloriosam vitam Christũ obtinere in carne nostra, quàm in ea semel passus est. imò sublato hoc fundamento, tota fides nostra corruit. vnde enim spes immortalitatis, nisi quòd eius specimen iam in Christo habemus? Sicuti enim inde restituta nobis iustitia, quòd in natura nostra Christus Legem implendo, inobedientiã Adæ aboleuit: ita etiam inde vita, quòd naturæ nostræ regnum Dei à quo exulabat, patefecit, & eam collocauit in cælesti domicilio. Ergo nisi carnẽ Christi nũc agnoscimus, perit nobis tota quam in ipso habere nos conuenit, fiducia & consolatio. Verùm hominem & fratrem nostrum agnoscimus Christum in carne sua, non carnaliter: quia nonnisi in cõsideratione spiritualium eius donorũ acquiescim9. Ipse ergo nobis spiritualis est, nõ quia deposito corpore cõuersus sit in spiritum: sed quia suos regeneret ac gubernet Spiritus sui virtute.

17 *Proinde siquis in Christo.* Quoniam defectiua est oratio, ita implenda est, Si quis in Christo, hoc est, in regno Christi, vel in Ecclesia locum aliquem obtinere cupit: ille sit *Noua Creatura.* Hoc verbo damnat quamuis excellentiã quæ magnifieri solet ab hominibus, si desit renouatio cordis. Doctrina quidẽ, & eloquentia, & reliquæ dotes pretiosæ sunt & honorandæ: sed vbi non adest timor Domini & recta conscientia, totus earum honor euanescit. Nemo igitur superbiat vlla excellentia: quoniam præcipua laus Christianorum est suiabnegatio. neque verò hoc tãtùm dicitur ad refutandam pseudoapostolorũ vanitatem, sed etiam ad corrigenda ambitiosa Corinthiorum iudicia, quibus pluris erant externæ laruæ, quàm vera sinceritas. tametsi hoc commune est

vitium ferè omnibus seculis. quotus enim quisque est qui non ostētationi multo plus tribuat, quàm veræ sanctimoniæ? Ergo hanc admonitionem teneamus, nihil esse in Ecclesia debere omnes qui non renouati sunt Dei Spiritu: quibuslibet alioqui ornamentis fulgeant. *Vetera præterierunt.* Quum de regno Christi loquuntur Prophetæ, cælum nouum & terram nouam fore denuntiant, Iesa.65.17. quo significant omnia in melius conuersum iri, donec compleatur piorum fœlicitas. Iam verò, quum spirituale sit Christi regnū, cōuersio hæc potissimùm in spiritu fieri debet: ideóque merito inde incipit. Est igitur elegans & apta allusio, quū Paulus eiusmodi elogiū ad extollendam regenerationem accommodat. Vetera autem appellat quæ non sunt Spiritu Dei reformata. proinde hoc nomen, gratiæ renouationis opponitur. Transiisse accipit pro Emarcuisse: vt solent res caducæ post elapsum suum tempus decidere. Solus ergo nouus homo floret ac viget in regno Christi.

18 *Porrò omnia ex Deo, qui nos reconciliauit sibi per Iesum Christum: & dedit nobis ministerium reconciliationis.*

19 *Quoniam erat Deus in Christo mundum reconcilians sibi, non imputando illis sua ipsorum peccata: & deposuit in nobis sermonem reconciliationis.*

20 *Itaque pro Christo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos: rogamus pro Christo, reconciliemini Deo.*

21 *Eum qui peccatum non nouerat, pro nobis peccatum fecit, vt nos efficeremur iustitia Dei in ipso.*

18 *Omnia ex Deo.* Omnia intelligit quæ ad Christi regnum pertinent: ac si diceret, Si Christi esse volumus, ex Deo nos renatos esse oportet. atqui non est vulgare donum. non ergo loquitur hic de creatione vniuersali, sed de gratia regenerationis, qua peculiariter electos suos dignatur Deus, & iam esse ex Deo prædicat: non quatenus cæli & terræ Creator est atque opifex, sed quatenus suos refingens ad imaginem suam Ecclesiæ nouus est Creator. Ita humiliatur omnis caro, & admonentur fideles, Deo viuendum iam esse, ex quo sunt noua creatura: quod fieri nequit, nisi mundi obliuiscantur: quemadmodum etiam iam non sunt amplius ex mundo, quia ex Deo. *Qui nos reconciliauit.* Duo sunt capita: alterum de reconciliatione hominum cum Deo: alterū, quomodo fruamur huius reconciliationis beneficio. Optimè autem cohærent hæc cum superioribus. nā quia prætulerat Apostolus cuiuis excellētiæ bonā conscientiā: nunc ostendit totum Euangelium huc tendere. Simul tamen Apostolici muneris dignitatē indicat, vt admoneantur Corinthii quid in eo quærere debeāt: qui ideo non poterant inter veros & falsos ministros discernere, quòd sola ostentatio illis placebat. Ergo hac commemoratione ipsos excitat, vt melius proficiant in Euangelii doctrina. Inde enim præpostera admiratio prophanorū hominū, qui ambitioni magis suæ quàm Christo seruiunt: quòd nescimus quid contineat aut sibi velit Euāgelii prædicandi officium. Nunc redeo ad illa duo capita quæ hîc perstringuntur. prius est, *Deum nos reconciliasse sibi per Christum.* mox sequitur declaratio, Quia Deus in Christo fuerit, & in eius persona peregerit reconciliationem. modus additur, Non imputando hominibus peccata. Iterum annectitur secunda declaratio, Quia Christus piaculum factus pro peccatis nostris, iustitiam nobis acquisierit. Secundum membrum est, applicari nobis per Euangelium recōciliationis gratiam, vt simus eius participes. Est hîc insignis locus, siquis alius est in toto Paulo. proinde diligenter excutere singulas particulas conuenit. *Ministerium reconciliationis.* Præclarus Euāgelii titulus, quòd legatio sit ad reconciliandos homines Deo: singularis quoque ministrorum dignitas,

dignitas, quòd cum hoc mandato à Deo mittãtur ad nos, vt internuntii sint & quasi spõsores. Verùm hoc non tam ad ornandos ministros dictum est, quàm in piorum consolationem: vt quoties Euangelium audiunt, sciant Deum secum de reditione in gratiam tractare, & quasi pacisci. quid hoc bono optabilius? Meminerimus ergo hunc præcipuum esse Euangelii finem: quum natura simus filii iræ, vt abolito inter Deum & nos dissidio, recipiamur ab ipso in gratiã. Hoc mandato instruuntur ministri, vt nuntium tanti boni ad nos perferant: imò certiores nos reddant de paterno erga nos Dei amore. Potest quidem etiam alius quiuis nobis Diuinæ gratiæ esse testis. sed Paulus hanc functionem docet specialiter ministris esse iniũctam. Quũ ergo ex Euangelio pronuntiat minister rite ordinatus, propitiatum nobis esse Deum: non aliter audiendus est atque Dei legatus, & publicam (vt aiunt) personam sustinens, atque ad id asseuerandum legitima authoritate præditus.

19 *Erat Deus in Christo.* Quidam simpliciter accipiunt pro eo, acsi dictũ foret, Deus mundum sibi reconciliabat in Christo. Sed plenior est sensus & vberior, nempe quòd Deus in Christo erat: deinde quòd eius intercessione reconciliabat sibi mundum. ac de Patre quidem hoc prædicatur: nam impropria esset loquutio, si intelligeres Diuinam Christi naturam in eo fuisse. Erat ergo Pater in Filio: secundum illud, Ego in Patre, & Pater in me, Ioan. 10. 38. Itaque qui habet Filium, simul & Patrem habet. Nam ideo hoc expressit Paulus, vt discamus Christo vno esse contẽti, quia in ipso reperiamus etiam Deum Patrẽ: quemadmodum reuera per ipsum nobis se cõmunicat. Perinde igitur valet hoc, acsi diceret, Quum procul à nobis remotus esset Deus, ad nos in Christo accessit. atque ita Christus factus est nobis verus Immanuel: eiúsque aduentus, appropinquatio Dei ad homines. Secundum membrum notat officium Christi, nempe quòd sit propitiatio nostra. quia extra eum nobis omnibus infensus est Deus, qui à iustitia desciuimus. Quorsum ergo apparuit Deus in Christo hominibus? in reconciliationem, vt sublatis inimicitiis, qui alieni erant, adoptentur in filios. Etsi autem ex fonte Diuini erga nos amoris Christus redemptor profluxit: donec tamen agnoscant homines à Mediatore placatum esse Deũ, necesse est, eorum respectu dissidiũ manere, quod à Dei accessu eos prohibeat: qua de re mox plura. *Non imputando illis.* En qualiter in gratiã redeant homines cum Deo: vbi scilicet impetrata peccatorum remissione iusti censentur. Nam quandiu imputat nobis peccata Deus, necesse est vt nos habeat exosos: neque enim peccatoribus amicus aut propitius esse potest. Sed videtur cum hac sententia pugnare quod alibi dicitur, Nos fuisse ab eo dilectos ante mundi creationem: Eph. 1. 3. magis etiamnũ quod dicit Iohannes, Dilectionem qua nos prosequebatur, fuisse causam cur peccata nostra per Christum expiauerit, Iohan. 3. 16. causa enim semper præcedit suum effectum. Respondeo, nos fuisse ante creationem mundi dilectos, sed non nisi in Christo. Interea tamen fateor, dilectionem Dei, tempore fuisse priorem, atque ordine etiam quantum ad Deum: sed respectu nostri, principiũ amoris in Christi sacrificio statuitur. Neque enim quum Deum absque Mediatore intuemur, concipere alium possumus erga nos quàm iratum: Mediator interpositus facit vt sentiamus nobis pacatum. Sed quia hoc quoque est cognitu necessarium, Christum nobis ex fonte gratuitæ Dei misericordiæ prodiisse: vtrunque disertè docet Scriptura: iram Patris Filii sacrificio fuisse placatam, & ideo Filium expiandis hominum peccatis fuisse oblatum: quia Deus illorum misertus, tali pignore receperit eos in gratiam. Summa hæc sit, vbi est peccatum, illic esse iram Dei: non aliter igitur neque antè Deum nobis esse propitiũ, quàm vbi peccata nostra delet non imputando. Hoc beneficium quum nequeant apprehendere nostræ conscientiæ, nisi intercedente Christi sacrificio: in illo Paulus non abs re statuit principium & causam reconciliationis, nostri respectu. *Et deposuit in nobis.* Iterum repetit perferendæ ad nos huius gratiæ datum esse mandatum Euangelii ministris. Obiici enim poterat, Vbi nũc Christus inter Deũ & nos pacificator? quàm procul à nobis habitat? Dicit ergo, sicu-

ti semel passus est, ita quotidie passionis suæ fructum nobis offerre per Euangelium, quod extare voluit in mundo, tanquam firmas & authenticas tabulas pacificationis semel peractæ. Ministrorum ergo partes sunt, fructum mortis Christi nobis applicare, vt ita loquar. Sed nequis magicã applicationem somniet, qualem Papistæ comminiscuntur: notandum diligenter quod proximè subiicit, totum id cõsistere in prædicatione Euangelii. Papa enim cum suis Sacrificis hoc colore prætexit totã illam impiam & execrandam nũdinationem, quam de animarũ salute exercent. Instruxit nos, inquiũt, Dominus, mandato & potestate remittendi peccata: fateor, si legatione hac fungantur, cuius Paulus meminit. Porrò absolutio qua vtuntur in Papatu, prorsus est magica: deinde veniam peccatorũ includunt in plumbo & membrana, vel commentitiis & friuolis superstitionibus alligãt. Quid hæc omnia simile habent cũ Christi instituto? Tum ergo nos in Dei gratiam rite & ordine restituunt Ecclesiæ ministri, quum per Euangelium nobis testes sunt de reconciliata nobis Dei gratia. Hoc testimonio sublato, nihil restat præter meram imposturam. Caue igitur, extra Euangelium vel minimam fiduciæ tuæ guttam colloces. Non nego quidem, Sacramẽtis etiam Christi gratiam nobis applicari, illícque nostram cum Deo reconciliationem conscientiis nostris sanciri: sed quia Sacramentis insculptum est Euangelii testimonium, non sunt per se neque seorsum æstimanda, sed cum Euangelio cõiungi debent, cuius sunt appendices. Denique hac conditione legati sunt ministri Ecclesiæ, ad beneficiũ reconciliationis testandum & publicandum, si ex Euangelio tanquam ex legitimis abulis loquantur.

20 *Tanquam Deo exhortante.* Hoc ad fidem legationi adstruendam non parum valet: imò penitus necessarium est. quis enim hominis testimonio acquiescat de æterna sua salute? Maior res est quàm vt hominum pollicitatione contenti esse posimus, nisi constet à Deo esse ordinatos, Deúmque nobis per ipsos loqui. Atque huc pertinent elogia quib⁹ Christus ipse Apostolos insignit, Qui vos audit, me audit, &c. Quicquid solueritis in terra, solutum erit in cælis, Luc 10.16, Mat. 18.18 & similia. *Rogamus pro Christo.* Hinc colligimus quàm meritò exclamet Iesaias 52.7, beatos esse pedes Euangelizantium. nam quod vnũ ad plenam fœlicitatem nobis satis est, & sine quo sumus miserrimi, nõnisi per Euangelium nobis confertur: quòd si iniunctum est omnibus Ecclesiæ ministris hoc officium, ita vt neque Apostolus neque Pastor habendus sit qui hanc legationẽ non obit: hinc iudicare promptũ est qualis sit tota Papæ hierarchia. volunt quidem censeri Apostoli & Pastores: sed quũ muta sint idola, quî conueniet eorum iactantia cum hoc Pauli loco? Rogandi verbum incomparabilẽ gratiæ Christi commendationem exprimit, dum eousque se demittit, vt nos rogare non grauetur. Quo minus excusabilis est nostra prauitas, nisi ad totam mansuetudinẽ dociles & morigeros nos statim præbemus. *Reconciliemini.* Obseruandum hîc Paulo negotiũ esse cum fidelibus. testatur se quotidie ad illos perferre hoc mandatũ. non ergo passus est Christus, vt semel tantùm peccata nostra expiaret: neque in hoc institutum Euangelium, vt quæ ante Baptismum admiserimus peccata, nobis remittãtur: sed quemadmodum quotidie peccamus, ita etiam quotidiana remissione à Deo recipiamur in gratiam. Hæc enim perpetua est legatio, quæ resonare assiduè debet in Ecclesia vsque ad finem mũdi: nec aliter prædicari Euãgelium potest, quin promittatur peccatorum remissio. Habemus hîc proprium & aptum testimonium refellendæ impiæ Papistarum opinoni, quæ remissionem peccatorum aliunde petere post Baptismum iubet, quàm ab expiatione in Christi morte peracta. Atqui hoc tritũ est in omnibus scholis Papisticis dogma, nos à Baptismo mereri peccatorum remissionẽ pœnitentia, intercedẽte clauium beneficio. quasi verò Baptismus ipse nobis illam absque pœnitentia conferat. sed Pœnitẽtiæ nomine intelligunt Satisfactiones. Quid autem hîc Paulus? non minus post Baptismũ quàm ante, nos ad vnicã illam Christi expiationẽ reuocat, vt sciamus gratuitò semper nobis obuenire. illud verò discrimen quod fabricarunt, tanquã sibi incognitum præterit. De clauiũ porrò

porrò dispensatione quicquid garriunt, vanum est: quia claues absque Euãgelio imaginantur, quum nihil sint quàm hoc gratuitæ reconciliationis testimonium quod nobis ex Euangelio redditur.

21 *Eum qui peccatum non nouerat.* Videsne vt non alia, authore Paulo, sit reditio in gratiam cum Deo, nisi quæ in solo Christi sacrificio fundata est? ergo huc semper discamus animum referre, quoties à reatu cupimus absolui. Iam apertius docet quod suprà attigimus, tũc nobis Deum esse propitium, quum pro iustis agnoscit. Perinde enim valẽt hæc duo, Esse nos Deo acceptos, & Iustos ab ipso reputari. Peccatum non nosse, est expertem esse peccati. Christum ergo, quum à peccato ipse immunis esset, *pro nobis peccatum fuisse factum* dicit. Tritum est illud, Peccatum vocari hostiam peccati expiatricem: qua ratione Latini etiam piaculum dicunt. & hanc phrasim hoc loco & alibi ab Hebræis mutuatus est Paulus, quibus אשם tam piaculare est sacrificium, quàm delictum vel crimen. Verùm tam significatio huius vocis, quàm tota sentẽtia, melius intelligetur ex cõparatione vtriusque antitheti. Peccatum hîc iustitiæ opponitur, quum docet Paulus nos iustitiam Dei esse factos, eo quòd Christus factus sit peccatum. Iustitia hîc non pro qualitate aut habitu, sed pro imputatione accipitur, eo quòd accepta nobis fertur Christi iustitia. Quid econuerso peccatum? reatu quo in Dei iudicio obstringimur. sicut autem in victimã reiiciebatur olim maledictio hominis: ita Christi damnatio, nostra absolutio fuit, ac liuore eius sanati sumus. *Iustitia Dei in ipso.* Primùm iustitia Dei capitur, non pro ea quæ à Deo nobis donetur, sed quæ sit illi probata: quemadmodum Iohan. 12. 43, Gloria Dei vocatur, quæ locum habet apud ipsum: gloria hominum, pro vana mũdi existimatione. Et Ro. 3. 7, quũ dicit nos destitui gloria Dei, intelligit nihil in nobis esse quo gloriemur apud Deum. nam hominibus iustũ apparere nõ adeò difficile est: sed est fallax iustitiæ vmbra, quæ tandem exitii causa est. ergo sola demum iustitia vera, quæ Deo accepta est. Nunc ad antithesin redeamus iustitiæ & peccati. Quomodo iusti corã Deo sumus? qualiter scilicet Christus fuit peccator. Personam enim nostram quodãmodo suscepit, vt reus nostro nomine fieret, & tanquam peccator iudicaretur, non propriis, sed alienis delictis: quum purus foret ipse & immunis ab omni culpa, pœnámque subiret nobis nõ sibi debitam. Ita scilicet nunc iusti sumus in ipso: non quia operibus propriis satisfaciamus iudicio Dei, sed quoniã cẽsemur Christi iustitia, quã fide induimus vt nostra fiat. Ideo paticulã *in* retinere malui, quàm eius loco vertere Per: melius enim quadrat menti Paulinæ illa significatio.

CAP. VI.

1 NOs verò adiuuãtes etiã obsecramus, ne frustrà gratiam Dei receperitis.

2 Dicit enim, Tempore accepto exaudiui te, & in die salutis auxiliatus sum tibi. ecce nunc tempus acceptum: ecce nunc dies salutis.

3 Nullam dantes vlla in re offensionem, vt ne vituperetur ministerium:

4 Sed in omnibus cõmendantes nos tanquam Dei ministri, in patiẽtia multa, in afflictionibus, in necessitatibus, in angustiis,

5 In plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in ieiuniis,

6 In sinceritate, in scientia, in tolerantia, in mansuetudine, in Spiritu sancto, in charitate non ficta,

7 *In sermone veritatis, in potentia Dei, per arma iustitiæ dextra & sinistra.*

8 *Per gloriam & ignominiam, per infamiã & bonam famã: tanquam impostores, tamen veraces:*

9 *Tanquam ignoti, tamen celebres: tanquam morientes, & ecce viuimus: tanquam castigati, tamen morte non affecti:*

10 *Tanquam mœrore affecti, semper tamen gaudentes: tanquam inopes, multos tamen ditantes: tanquam nihil habentes, & omnia possidentes.*

1 *Adiuuantes.* Retulit mandata legationis, quibus instructi sunt à Deo Euangelii ministri. Postquam hæc mandata fideliter pertulerunt, debent etiam incumbere vt valeant, ne irrita sit eorum opera. addere inquam assiduas exhortationes debent, vt efficax sit legatio. Hoc est quod dicit συνεργοῦντες, hoc est, promouẽdo negotio insistentes. neque enim satis est docere, nisi etiam vrgeas. hoc modo particula σὺν relationem haberet ad Deum, vel ad legationem quam seruis suis mandat. Adiuuatur enim Euangelii doctrina exhortationibus, ne effectu careat: & ministri suum studium Dei mandato adiungunt: quemadmodum legati sunt partes, quod principis sui nomine in medium proponit, rationibus persuadere. Potest etiam particula σὺν referri ad commune studium ministrorum: quia si opus Domini ex animo agunt, debent alii aliis vicissim manum porrigere, vt alii aliis sint adiutores. mihi tamen magis placet prior expositio. Chrysostomus de auditoribus interpretatur, quibus cooperantur ministri, dum eorum pigritiam torporémque excitant. Hîc docentur ministri, non sufficere si doctrinam simpliciter proponant: sed elaborandum vt recipiatur ab auditoribus: neque id semel, sed assiduè. Quia enim internuntii sunt inter Deum & homines: primæ eorum partes sunt, offerre Dei gratiam: secundæ autem, omni studio eniti, ne inutiliter oblata fuerit.

2 *Dicit enim, tempore accepto.* Citat prophetiam Iesaiæ, valde accommodam exhortationi de qua loquitur. tractatur illic haud dubiè de regno Christi: quemadmodum ex contextu liquet. Pater ergo Filium colligendæ Ecclesiæ ducem creans, his verbis eum alloquitur, Tẽpore accepto exaudiui te. verùm scimus quæ sit analogia capitis ad membra. Nostro enim nomine exauditus fuit Christus, sicuti in eius manu nostra omnium salus est deposita, nec aliud in curam suam suscepit. Ideo admonemur omnes in persona Christi, ne occasionem adipiscendæ salutis spernamus. Pro eo quod Græcus interpres reddidit, εὐπρόσδεκτον, habetur in verbis Prophetæ רצון: hoc est beneuolentiæ aut gratuiti fauoris. Ita aptandum est testimonium præsenti instituto, Quum exhibitioni gratiæ suæ certum tempus assignet Deus, sequitur, non omnia tempora illi congruere. quum nominetur certus dies salutis, sequitur, non patêre salutis copiam quibuslibet diebus. Totum porrò hoc ex Dei prouidentia pendet. nihil enim aliud est tempus acceptum, quàm quod vocatur tempus plenitudinis, ad Galatas 4.4. & notandus est ordo. Prius tempus beneuolentiæ ponitur: deinde *dies salutis.* quo innuitur, ex sola Dei misericordia tanquam ex fonte manare nobis salutẽ. Ergo non est quærenda in nobis causa, quasi Deum operibus prouocemus ad destinandam nobis suam gratiam. vnde enim dies salutis? quia tempus est acceptum: hoc est, quod Deus gratuito suo fauore ordinauit. Interea tenendum est Pauli consilium, prompta celeritate opus esse, ne occasio nobis effluat: quia Deus oblatã gratiam lentè & segniter à nobis recipi indignè ferat. *Ecce nunc tempus.* Loquutus erat Propheta de tempore quo manifestandus in carne erat Christus in redemptionẽ hominum. Transfert Paulus

lus vaticinium ad tempus quo reuelatur Christus per assiduam Euangelii doctrinam: & meritò. nam vt semel vniuerso mundo missa fuit salus, quum Christus apparuit: ita nunc quotidie nobis mittitur, quum efficimur participes Euangelii. Pulcher locus & non exiguæ consolationis. quòd dum nobis Euangelium prædicatur, certò scimus patefieri nobis aditum ad regnum Dei, ac sublato in altum Diuinæ beneuolentiæ signo, nos inuitari ad salutem capessendam. nam eius obtinendæ occasio à vocatione æstimanda est. Verùm nisi opportunitate vtamur, timenda est denuntiatio quam Paulus insinuat, breui clausum iri ianuã omnibus qui tempestiuè non fuerint ingressi. hæc enim vindicta semper contemptum Verbi sequitur.

3 *Nullam dantes offensionem.* Aliquoties iam dictum est, Paulum nũc generaliter ministerium Euangelii, nunc suam ipsius integritatem commendare. Nunc ergo de se loquitur, & in sua persona viuam probi ac fidelis Apostoli imaginem proponit: vt discant Corinthii quàm iniqui fuerint iudices, ventosos thrasones illi præferendo. Nam quũ solis laruis palmã darent, homines delicatos & nullius zeli habebãt in summo pretio: de optimis verò ministris nihil nisi vulgare & abiectum sentiebãt. Nec dubiũ quin ea ipsa quæ in suam laudem commemorat Paulus, contemptum illi ex parte apud eos attulissent: quo maiore reprehensione digni erant qui veræ gloriæ materiam haberent probri loco. Tria ergo hìc agit Paulus: docet quæ sint virtutes quibus censeri debent Euangelici doctores: deinde his virtutibus se præditum esse demonstrat. tertiò admonet Corinthios ne pro Christi seruis agnoscãt qui se aliter gerunt, atque hìc suo exemplo præscribit. Finis est, vt sibi & sui similibus authoritatem concilier in Dei gloriam & bonum Ecclesiæ, vel collapsam restituat. secundò, vt Corinthios reuocet à præpostero studio pseudoapostolorum, quod illis impedimento erat ne in Euãgelio proficerent quantum fuisset opus. offensionem dant ministri, qui suo vitio retardant in auditoribus Euãgelii progressum. Id se facere negat Paulus: testatur enim se cauere diligenter nequa ignominiæ macula aspergat suum Apostolatũ. Hic enim est astus Satanæ, quærere aliquid vitii in ministris, quod in Euãgelii infamiã redundet. Nam vbi cõsequutus est vt vilescat ministeriũ, periit spes omnis profectus. ergo qui vtiliter seruire Christo volet, omni studio incumbat ad retinendum ministerii sui honorẽ. Modus est, curare vt sit honore dignus. nihil enim magis ridiculum quàm de tua apud alios existimatione vendicãda contẽdere, quũ ipse tibi flagitiosa ac turpi vita cõtumeliam accersas. Erit ergo is demum honorabilis, qui nihil indignum admittet Christi ministro.

4 *In patientia multa.* Huc spectat tota enumeratio quæ sequitur: omnia experimenta quibus probare solet Dominus suos ministros, in Paulum competere: nullúmque esse probationis genus quo nõ fuerit examinatus, quo testatior esset fides sui ministerii. Cæterùm quædam recenset quæ perpetuò requiruntur ab omnib' Christi seruis: cuiusmodi sunt labores, sinceritas, scientia, vigiliæ, mansuetudo, charitas, sermo veritatis, Spiritus, potentia Dei, arma iustitiæ. alia autem quorum necessitas nõ est perpetua. neque enim vt sit quispiam seruus Christi, necesse erit plagis & carceribus fuisse exploratum. Poterunt igitur interdũ ab optimis hæc abesse. omnium tamen est, ita esse animis affectos, vt si Domino placuerit, plagis etiam & carceribus cũ Paulo se probandos offerant. Patientia est moderatio animi in rebus aduersis, quæ est perpetua virtus boni ministri. *Afflictiones* latius patẽt quàm *Necessitates*: siquidem Necessitatis nomine hìc inopiã accipio. hæc porrò multis ministris est communis, quòd pauci sunt qui non egeãt: non tamen omnibus. Cur enim obstarent mediocres diuitiæ ne Christi seruus habeatur, qui alioqui pius est, recto animo, honesta vita, aliísque virtutibus excellit? Quemadmodum qui pauper est, non ideo protinus bonus est minister: ita qui diues est, nõ propterea est repudiandus. Imò alibi non minus gloriatur Paulus quòd nouerit abundare, quàm quòd nouerit esurire. ergo adhibẽda est illa distinctio quam dixi, inter temporales & perpetuas laudes.

5 *In seditionibus.* Quo placidius erat ac mansuetius Pauli ingeniũ, eo ma-

ior virtus, stare intrepidum aduersus seditiones. atque id etiam sibi laudi ducit, quòd quum abhorreret à seditionibus, eas tamen fortiter exceperit. Neque enim simpliciter laus est, non moueri seditionibus: (quum hoc vulgare habeāt omnes tumultuarii) sed non consternari, quum aliena culpa sunt excitatæ. Et sanè vtrunque requiritur in Euangelii ministris, vt paci quidem studeant pro virili: sed tamen per medios motus pergant infracti: neque deflectant à recto cursu, etiamsi cælum terræ misceatur. quanquā Chrysostom⁹ per ἀκαταστασίαις, crebras expulsiones mauult intelligere: quia nusquam dabatur quiescendi locus. *In ieiuniis.* Non intelligit exuriem ex inopia, sed voluntarium exercitium abstinentiæ. *Scientia* dupliciter potest accipi, vel pro doctrina ipsa, vel pro rectè & scienter agendi peritia. secūdum hoc mihi est probabilius: quòd statim adiicit, *Sermonem veritatis. Spiritus* metonymicè pro spiritualibus gratiis. Friuolum tamē est Chrysostomi cauillum, qui inde colligit alias virtutes fuisse Apostolo proprias, quòd Spiritum seorsum nominet. quasi verò mansuetudo, scientia, sinceritas, arma iustitiæ, aliunde sint quàm à Spiritu sancto. Seorsum verò ponit tanquam genus inter species. potentia Dei in multis se exerebat, in magnanimitate, in efficacia afferēdæ veritatis, in propagatione Euangelii, in hostium deiectione, & similibus.

7 *Per arma iustitiæ.* Iustitiam accipe pro conscientiæ rectitudine & vitæ sanctimonia. Metaphoram armorum vsurpat, quia militare oportet omnes qui Deo seruiunt: quum præsto sit semper hostis diabolus ad eos infestandos. armatos autem omni ex parte esse conuenit: quia si nihil profecerit vno insultu, nouum subinde instruit: & nunc à fronte nunc à tergo, nunc hac, nunc illac eos adoritur.

8 *Per gloriam & ignominiam.* Hoc non leue experimentum homini examinando. nihil enim durius est homini ingenuo, quàm ferre contumeliam. Itaque in omnibus historiis videre licet, ex hominibus heroicis paucos extitisse, qui non degenerauerint irritati cōtumeliis. Proinde signum est animi in virtute bene obfirmati, non dimoueri à proposito vlla infamia. rara virtus: sed sine qua Dei seruum te probare nequeas. habenda quidem bonæ famæ cura: sed quatenus fratrum ædificationis interest: atque ita vt ne à rumoribus pendeamus, quin potius eadem in ignominia quæ in gloria, nobis æquabilitas maneat. Nam & improborum hominū maledicentia patitur Deus nos tentari, facturus periculum nūquid rectè agamus gratuitò. nam quem ab officio abducit hominum ingratitudo, is se non in solum Deum respexisse prodit. Quum itaque Paulū cernamus expositum fuisse infamiæ & probris, neque tamen propterea destitisse, sed indefesso animo perrexisse, atque adeò perrupisse ad metam: ne fatigemur si idem nobis eueniat. *Tanquam impostores.* Hîc non tantùm narrat qualis esset impiorum & extraneorum de se existimatio, sed quid etiā domestici sentirēt. Nunc secum quisque reputet quàm indigna fuerit Corinthiorum ingratitudo: & quāta animi magnitudo fuerit, per tam ardua obstacula eluctari. Obliquis tamen figuris peruersum eorū iudicium acriter perstringit, quum dicit se viuere & lætari, quum instar mortui & mœrore afflicti eum spernerent. Ingratitudinem etiam exprobrat, quum dicit se multos ditare, quum inopiæ nomine contemneretur. Erant enim ex eorum numero quos ditabat suis opibus: imò omnes ad vnū multis nominibus ei obstricti erant. Sic prius ironicè dixit se ignotum, quum tamen fructus laborum eius vbique notus & illustris esset. Porrò quàm inhumanum est eius paupertatem contemnere, qui tibi ex sua abundantia suppeditet? diuitias spirituales intelligit, quæ longè pluris fieri debebant quàm terrenæ.

11 *Os nostrum apertum est ad vos, ô Corinthii: cor nostrum dilatatum est.*

12 *Non estis angusti in nobis, sed angusti estis in visceribus vestris.*

13 Eandem verò remunerationẽ, vt à filiis exigo: dilatemini & vos.

14 Ne ducatis iugum cum infidelibus. quæ enim participatio iustitiæ cum iniquitate? quæ communicatio luci cum tenebris?

15 Quis consensus Christo cum Belial? aut quæ portio fideli cum infideli?

16 Quæ autem conuentio templo Dei cum idolis? vos enim estis templum Dei viuentis: quemadmodum dicit Deus, Habitabo in ipsis, & in medio eorum ambulabo: & ero Deus illorum, & erunt mihi populus.

17 Quamobrem exite de medio eorum, & separemini, dicit Dominus, & immundum ne tetigeritis:

18 Et ego suscipiam vos, & ero vobis in patrẽ, & eritis mihi in filios & filias, dicit Dominus omnipotens.

CAP. VII.

1 HAs igitur promissiones quum habeamus, dilecti, mundemus nos ab omni inquinamẽto carnis & spiritus, sanctificationem perficientes in timore Dei.

11 *Os nostrum apertum est.* Quoniam oris apertio signum est fiduciæ: si connectere superioribus hæc libet, sensus erit, Mihi ampla gloriandi materia suppetit, atque os mihi aperit recta conscientia. quòd autem malignè de nobis sentitis, id non accidit nostra culpa, sed quià non estis æqui iudices. Liberalius enim debueratis sentire de meo ministerio, quod Deus tot modis honorabile vobis reddidit. ego tamen aliter interpretor. ideo enim os sibi apertũ esse dicit, quia cor habeat dilatatũ. quid autẽ sibi vult cordis latitudo? certè alacritatem significat, quæ ex beneuolẽtia procedit. trita est hæc metaphora, per cor angustum & contractum significari vel mœrorem, vel tædium, vel indignationem: cui cor diffusum opponitur, pro contrariis affectibus. Nihil ergo hìc dicit Paulus quod non quotidie experiamur. nam vbi nobis est cum amicis negotium, cor nostrum se diffundit, patẽt omnes sensus, nihil illic tectum, nihil clausum: imò animus ipse totus exilit ac gestit se palàm exponere. Hinc fit vt libera etiã & expedita sit lingua, nõ hæsitet, nõ difficultet, extrahat ex imo gutture interruptas voces: vt fieri solet quũ animus occupatus est min⁹ læto affectu.

12 *Nõ estis angusti in nobis.* Hoc est, quòd non estis capaces huius meæ erga vos hilaritatis, vestrá culpa accidit. Os mihi apertum est, vt familiariter agam vobiscum: ipse sensus meus libenter se profunderet, sed clauditis ipsi vestra viscera. Vult dicere, corruptó eorũ iudicio fieri quominus illis sapiant quæ à se proficiscuntur.

13 *Eandẽ verò remunerationẽ.* Temperat reprehensionem tam blanda filiorum appellatione, quàm hac exhortatione, qua se bene adhuc de illis sperare innuit. Eandem remuneratonẽ accipit pro mutuo officio. est enim inter patrem & liberos mutua officii repẽsio. Nam sicuti parentum est alere liberos, instituere, regere consilio, tueri: ita equitas hoc dictat, vt filii gratiam parentibus rependant. In summa ἀντιπελαργίαν quam vocãt Græci, intelligit. Ego, inquit, paternum erga vos affectum gero: vos mihi vicissim pietate & reuerẽtia praestate filios. Quãquã specialis cir-

cunstãtia notanda est: vt Corinthii tam humanum patrem nacti, vicissim quoque mansuescant, eiúsque comitatẽ docilitate sua compensent, ideo iubet eos in suis visceribus dilatari. Vetus interpres, quia non assequebatur Pauli mentem, addito participio Habentes, suum magis quàm Pauli sensum expressit. in nostra autẽ expositione (quæ etiã Chrysostomi est) nihil est coactum.

14 *Ne ducatis iugum.* Quasi recuperata authoritate, liberius iam eos obiurgat, quòd se infidelibus adiungerent in externa idololatria socios. Nam hortatus est vt dociles se exhiberent, tanquam patri: nunc ergo pro iure suo vitium castigat, quo laborabant. Diximus autẽ in priore Epistola quale esset hoc vitium. nam quum nihil non licere sibi putarent in rebus externis: promiscuè se impiis superstitionibus polluebant. siquidem infidelium conuiuia frequentando, communicabant profanos & impuros cum illis ritus. atqui quum grauissimè peccarent, sibi tamen videbãtur innoxii. Ergo hîc inuehitur Paulus in externam idololatriam: & ab ea Christianos alienos & immunes esse iubet. incipit tamen à doctrina generali, vt inde ad speciem descendat. nam iugum ducere cũ infidelibus, nihil aliud est quàm operibus infructuosis tenebrarum communicare, & manum illis in significationem consensus porrigere. Multi de coniugio ipsum loqui putant: sed contextus eorum errorem liquidò coarguit. Verbum quo vtitur Paulus, significat societatem coire in ducendo iugo. metaphora est à bobus vel equis sumpta, quibus necesse est pariter incedere, vnúmque opus communiter agere, quum sub vno iugo sunt alligati. Dum ergo vetat ne ad trahendum idem iugum simus infidelium socii, hoc tantùm vult, ne eorum pollutionibus nos commisceamus. Vnus enim sol nobis lucet, eodem vescimur pane, eundem spiritum haurimus, nec possumus in totum abstinere ab eorum commerciis: sed Paulus de iugo impietatis loquitur: hoc est, de participatione operum, quibus communicare Christianis fas non est. Hac ratione coniugium etiam interdicetur: quatenus laqueus est, quo implicantur tam viri quàm mulieres ad impietatis cõsensum. verùm hoc tantùm volo, generaliorem esse Pauli doctrinam, quàm vt ad solum coniugium restringatur. nam de fugienda idololatria hîc concionatur: cuius etiam rei causa prohibemur cum impiis matrimonium contrahere. *Quæ enim participatio.* Confirmat suam exhortationem, quia absurda sit & quasi mõstri similis copula rerum adeò inter se pugnantium. nihilo enim magis coire hæc possunt, quàm aqua cum igne. Summa huc redit: nisi velint omnia confundere, abstinendum esse ab impiorũ pollutionibus. Atque hinc colligimus, etiã qui superstitiones ex animo non probant, simulatione tamen pollui, nisi palàm & ingenuè ab illis abhorreant.

15 *Quis consensus Christo cum Belial?* De etymologia vocabuli Belial ne inter Hebræos quidem conuenit: significatio tamen non est dubia. Nam Moses verbum aut cogitationẽ Belial, pro impia & nefaria cogitatione posuit: & passim Filii vel homines Belial vocantur, scelerati ac prostitutæ nequitiæ. inde factum est vt Paulus hîc pro diabolo sceleratorum omnium capite vsurpauerit. Nam à capitũ similitudine mox delabitur ad membra: acsi diceret, Quemadmodum Christo irreconciliabile dissidium est cum Satana: ita etiam nos ab impiorũ factione alienos esse oportet. Porrò quòd negat vllã Christiano portionem esse cum infideli, non intelligit de victu, vestitu, prædiis, sole, aere, quẽadmodũ superius monui: sed de iis quæ propria sunt infidelium, à quibus nos Dominus segregauit.

16 *Quæ conuentio templo Dei cum idolis?* Hactenus in genere vetuit ne fideles se copulent cum impiis: nunc declarat quorsum præcipuè illis interdixerit talem copulam: nempe quia externam idololatriæ professionem desierãt inter peccata numerare. hanc licentiam corripuerat, multísque verbis exagitauerat in superiore Epistola: verisimile tamen est, nondum fuisse omnes conuictos, vt consilium quod dabat, amplecterentur. ideo de angustia viscerũ conquestus est, quæ sola profectum remorabatur. Non retexit autem denuò illud argumentum, sed breui admonitione contentus est, vt facere solemus quũ agimus de rebus notis: quanquã non obstat breuitas

uitas quin acriter tamẽ pungat. Quãtum enim vehementiæ inest in hoc solo verbo, quum nullam esse conuentionẽ docet templo Dei cum idolis? Sacrilega est profanatio, si in templum Dei idolum vel cultus aliquis idololatricus inferatur. nos porrò sumus vera Dei templa. ergo sacrilegium est vlla idolorum contagione nos inficere. Hæc inquam vna ratio instar mille esse debet, Si tu Christianus es, quid tibi negotii cum idolis? tu enim templum es Dei. Sed Paulus (vt iam attigi) exhortatione pugnat magis quàm doctrina: quia superuacuum fuisset quasi de re dubia vel obscura adhuc disserere. *Quemadmodum dicit,* Habitabo. Probat nos esse templa Dei, ex eo quòd promisit olim Deus populo Israelitico, se habitaturũ in medio eius. Primùm non potest habitare Deus inter nos, quin habitet in vnoquoque nostrũ. singularis enim beneficii loco nobis hoc promittit, Habitabo in medio vestri. Neque hæc habitatio vel præsentia terrenis duntaxat benedictionibus constat, sed præsertim de spirituali gratia accipienda est. Ergò non tantùm nobis propinquum esse Deũ notat, quasi in aere degat, vt nos circumuolitet: sed magis significat sedem in cordibus nostris habere. Siquis ergò obiiciat, particulã *in*, nihil aliud valere quàm Inter, ego cõcedo: sed ex eo quòd Deus se inter nos habitaturum promittit, colligi dico in nobis quoque ipsum manere. Ac tale erat arcæ symbolum, cuius fit mentio apud Mosen in eo loco vnde Paulus testimonium hoc mutuatus videtur, nempe Leuit. 26. 12. Siquis autem Paulum ad caput Eze. 37. 27, respexisse magis putet, eadem erit ratio. Propheta enim in describenda Ecclesiæ instauratione, tanquam præcipuum bonum, Dei præsentiam commemorat, quam initio promiserat ipse per Mosen. Iam verò quod per arcam figuratum fuit, plenius nobis exhibitum fuit in Christo, quum nobis factus est Immanuel. vnde fit vt potius Ezechielem hic citari arbitrer, quàm Mosen: quòd Ezechiel simul ad symbolum arcæ alludit, & pronuntiat fore vt id impleatur sub regno Christi. Porrò Apostolus pro confesso sumit, Deum nusquã habitare nisi in loco sacro. De homine si dicatur, hîc habitat: non erit protinus templum, sed domus profana. sed in Deo hoc speciale est: qui quencunque locum dignatur sua præsentia, etiam sanctificat.

17 *Quamobrem exite de medio eorum.* Hæc exhortatio ex Iesaiæ capite 52. vers. 11, sumpta est: vbi Propheta liberationem populo denuntians, tandem Sacerdotes alloquitur his verbis. Paraphrasticè enim Sacerdotes designat, quum dicit, Vos qui fertis vasa Domini: quia illis commissa erat vasorum cura, quibus sacrificia & aliæ partes Diuini cultus peragebantur. Non dubium autem quin eos hortari velit, vt interim dum ad exitum aspirant, caueant ab omni contagio tot sordium quibus scatebat regio. Id non minus hodie nobis congruit, quàm veteribus Leuitis. nam si in vasorum custodibus requiritur tanta mundities, quanto maior in ipsis vasis? atqui omnia nostra membra vasa sunt ad spiritualem Dei cultum destinata: nos quoque regale sumus Sacerdotium. Ergo quum Dei gratia simus redempti, æquum est vt nos custodiamus impollutos ab omni immunditia, ne Dei sanctuariũ polluamus. Cæterùm quemadmodum manentes in hoc mundo, redempti tamen sumus & erepti à mundi inquinamentis: ita non est migrandum de vita, vt exeamus ab omni immunditie, sed fugienda tantum omnis participatio. Summa est, Si verò cordis affectu enitimur ad beneficium redemptionis, cauendum est ne quo sordium contactu nos inquinemus.

18 *Ero vobis in patrem.* Non vno tantùm loco extat, sed passim repetitur hæc promissio: quam ideo adiunxit Paulus, vt cognitio tantæ dignationis in quam nos euexit Deus: stimulus nobis esset ad maius sanctimoniæ studium, nam vbi Ecclesiam suam ex profanis Gentibus collectam Deus restituit, redemptionem sequitur hic fructus, vt fideles appareant eius filii ac filiæ. Non est vulgaris honor, censeri nos inter filios Dei. nostrum est vicissim curare, ne degeneres nos ei filios præstemus. quantam enim iniuriam facimus Deo, si eum nominantes patrem, idolorum abominationibus nos fœdamus? Debet igitur tãtæ nobilitatis ad quã nos extulit, cogitatio sanctimoniæ ac puritatis studium in nobis acuere.

Edit.

1 *Has igitur promissiones.* Deus in suis promissionibus mera quidē sua gratia nos anticipat: sed postquam nobis suam gratiam vltrò detulit, continuò pòst stipulatur à nobis mutuam gratitudinē. Ita quod dicebat Abrahæ, Gen. 17. 1 Ego sum Deus tuus, erat gratuitæ bonitatis inuitatio: stipulationem tamen simul addebat, Ambula coram me, & esto integer. Quia autem non semper exprimitur secūdum hoc membrum, Paulus admonet hanc subesse conditionem vniuersis promissionibus, vt nobis ad prouehendam Dei gloriam sint incitamenta. Vnde enim ad nos extimulandos argumentum sumit? ex eo quod tanta honoris amplitudine Deus nos dignatur. Hæc igitur promissionū natura, vt nos ad sanctificationem vocent, quasi tacita pactione à Deo interposita. & scimus quid passim de fine redemptionis nostræ Scriptura doceat, quod idem ad singula gratiæ eius testimonia aptare conuenit. *Ab omni inquinamento carnis & Spiritus.* Quia iam ostendit, nos ad munditiem vocatos esse: nunc addit, tam in corpore quàm in anima oportere eam conspici. nam quòd nomen Carnis hîc pro corpore, nomen Spiritus pro anima sumatur, inde patet: quia si gratiam regenerationis significaret nomen Spiritus, absurdum esset Pauli dictum de spiritus inquinamentis. Vult ergo nos esse puros ab inquinamentis, non modò interioribus, quæ tantùm habent Deum testem: sed etiam externis, quæ cadunt sub sensum hominum. acsi diceret, Non tantùm castas habeamus conscientias coram Deo, sed totum etiam corpus membráque omnia illi consecrare debemus, vt nulla in parte nostri appareat aliqua immunditiés. Iam si consideremus quale tractet argumentum, facilè videbimus eos nimis impudenter facere, qui externam idololatriam nescio quibus subterfugiis excusant. Nā quum interior impietas & quæuis superstitio inquinamentum sit spiritus: quid per inquinamentum carnis intelligent, nisi externam impietatis professionem, siue sit simulata, siue ex animo edatur? Gloriantur pura consciētia: falsò id quidem. sed vt illis concedam quod falsò iactant: dimidium tantùm eius habent quod exigit Paulus à fidelibus. Non est igitur quòd Deo satisfactū putēt hoc dimidio. nā qui vllam omnino idololatriæ speciem vel significationem præbet, aut prauis superstitiosisque ritibus communicat: etiamsi animo sit integerrimus, (quod fieri nequit) reatum tamen polluti corporis non effugiet. *Sanctificationem perficientes.* Quum verbum ἐπιτελεῖν apud Græcos nunc Perficere, nunc Sacros ritus peragere significet: eleganter hîc à Paulo vsurpatur in priori significatione, quæ est vsitatior: sic tamen vt ad Sanctificationem alludat, de qua nunc concionatur. Nā quum perfectionem sonet, videtur esse ad sacras functiones consultò translatum, quòd in Diuino cultu nihil mutilum, sed omnia absoluta esse decet. Ergo vt te rite sanctifices Deo, & corpus & animam illi in solidum dicare oportet. *In timore Dei.* Nam si vigeat in nobis timor Dei, non ita nobis indulgebimus. neque erumpet illa, quæ in Corinthiis fuit lasciuiendi audacia. quî fit enim vt ita sibi placeāt multi in externa idololatria, & superciliosè tam crassum vitium defendant: nisi quia Deo impune illudere sibi vidētur? Quòd si in illis superaret Dei timor: nullis disputationibus coacti, primo statim momento cauillis omnibus cederent.

2 *Capaces estote nostri: nemini fecimus iniuriam, neminem corrupimus; neminem fraudauimus.*

3 *Non* hoc *ad condamnationem vestri dico: si quidem iam antè dixi vobis, quòd in cordibus nostris sitis ad commoriendum & conuiuendum.*

4 *Multa mihi fiducia erga vos, multa mihi gloriatio de vobis: impletus sum consolatione supra modum, exundo gaudio in omni tribulatione nostra.*

5 Etenim

5 *Etenim quum venissemus in Macedoniam, nullam relaxationem habuit caro nostra: sed in omnibus fuimus afflicti: foris pugnæ, intus timores.*

6 *Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos Deus in aduentu Titi.*

7 *Neque solùm in aduentu eius, sed in consolatione quam acceperat de vobis, annuntians nobis vestrum desiderium, vestras lachrymas, vestrum studium pro me: ita vt magis gauderem.*

2 *Capaces estote.* Iterum à doctrina ad suã ipsius personam redit: sed hoc tantum consilio, vt Corinthios admonendo, non ludat operam. quinetiam proximam admonitionem claudit eadem sententia, quavice præfationis vsus fuerat. Quid enim est, Capite nos, vel Capaces estote nostri? perinde valet atque illud, Dilatemini: hoc est nolite committere vt praui affectus, aut sinistræ opiniones vos impediant quominus in animos vestros penetret hæc doctrina, locúmque in vobis reperiat. Nam quum paterno studio in salutẽ vestram incumbam, indignum esset me surdis fabulam canere. *Nemini fecimus iniuriam.* Testatur nullam esse causam cur habeant alienatos animos, quia nulla in re eos offenderit. Tria autem ponit genera offensionum, à quibus se purum asserit. Primum est manifesta læsio vel iniuria, secundum corruptela quæ fit per falsam doctrinã: tertium, defraudatio aut circunuentio in bonis. Hæc tria sunt quibus vt plurimum solent Pastores, plebis animos à se alienare. nempe vel quum petulantius se gerunt, & authoritatis suæ prætextu erumpunt in tyrannicam sæuitiam aut importunitatem: vel quum eos abducunt à recta via, quibus duces esse debuerant, cósque peruersæ doctrinæ corruptelis imbuunt: vel quum alienis bonis inhiando, immodicam cupiditatem produnt. Siquis malit breuius: primum est ferocia & potestatis abusus, præter modum insolescendo: secundum, infidelitas in docendo: tertium, auaritia.

3 *Non hoc ad condamnationem.* Quia superior excusatio species erat expostulationis: & vix fieri potest quin expostulando exprobremus: ideo temperat, quod dixit. Ego, inquit, ita me purgo vt abstinere velim à vestra contumelia. Inhumani quidem erant Corinthii, & digni qui Paulo absoluto, rei in eius locum subiicerentur: imò bis rei fieret, ingratitudinis nomine, & quòd innocentem calumniati fuerant. verùm ea est Apostoli moderatio, vt simplici defensione contentus, à recriminatione abhorreat. *Siquidem iam antè dixi.* Qui amant, non insectantur: quin potius siquid peccatum est vel tegunt dissimulatione vel mansuetudine leniunt. Odii enim signum est exprobrandi libido. itaque Paulus vt probet, sibi nequaquam animum fuisse grauandi Corinthios, allegat suum erga eos amorem. quanquam certè quodammodo eos damnat: quod se negat facere. Verùm vt inter fel & acetum, multum est discriminis: ita inter eam dãnationẽ, qua odiósè hominem vexamus, vt eum sugillemus infamia: & qua in viã reducere studemus peccatorem, vt cum salute honorem quoque saluum recuperet. *In cordibus nostris sitis.* hoc est, Ego vos in pectore meo gesto inclusos ad commoriendum & conuiuendum: hoc est, vt nulla mutatio amorem nostrum diuellat: quia paratus sum non tantùm viuere vobiscũ, sed etiã mortis esse comes si opus sit: ac quiduis poti⁹ subire, quã vobis amicitiam renuntiem. En qualiter affectos esse omnes pastores conueniat.

4 *Multa mihi fiducia.* Iam quasi sit cõsequutus quam in Corinthiis optauerat cordis apertionem, omissis querimoniis, cor suum alacriter effundit. ac si diceret, Quid opus est in re perfecta plus laboris cõsumere? Iam enim habetis

mihi videor quod petebam. quæ enim mihi retulit de vobis Titus, non modò sufficiunt ad pacandum meum animum, sed materiam etiam præbent securè de vobis gloriãdi:quinetiam mœrorẽ quem mihi attulerant multæ magnæque afflictiones,absterserunt.Gradatim procedit amplificãdo.plus enim est gloriari,quàm securo & quieto esse animo:liberari verò à mœrore ex multis afflictionibus cõcepto, vtroque maius.Chrysostomus fiduciam paulò aliter interpretatur, hoc modo,Quòd liberius vobiscum ago,ideo est quòd fretus vestræ erga me beneuolentiæ fiducia,tantum mihi apud vos licere arbitror.Sed attuli quod mihi probabilius visum est,Titi scilicet relatu deletam fuisse sinistram opinionem quæ eius animum prius torquebat.

5 *Etenim quum venissemus in Macedoniam.* Magnitudo tristitiæ, argumento est quantum efficaciæ habuerit consolatio. Ego,inquit,vndique premebar, tam intestinis, quàm externis afflictionibus.non tamen obstitit hoc totũ quominus gaudium quod mihi contulistis, præualuerit,adeòque exudauerit. Quum dicit, *Nullam carnis suæ habuisse relaxationem,*perinde valet acsi diceret, Secundum hominem nihil habui laxamẽti.Excipit enim spirituales consolationes, quibus interim sustinebatur.Non igitur corpore modò,sed animo etiã affligebatur: ita vt humanitus nihil sẽtiret, præter ingentem molestiarum acerbitatem. *Foris pugnæ.* Per pugnas intelligit externos insultus, quibus eum inquietabant aduersarii:per *Timores* verò,anxietudines quas perpetiebatur ex morbis intestinis Ecclesiæ.neque enim tam propriis quàm publicis malis angebatur. Vult ergo dicere, non professos modò hostes sibi fuisse infestos:sed nihilominus se perpessum fuisse molestiarum ex malis domesticis. Videbat enim quanta esset multorum,imò ferè omnium infirmitas:quibus interea & quàm variis machinis omnia turbare moliebatur Satan: quàm pauci cordati,quàm pauci sinceri, quàm pauci constantes forent:quot ex aduersa parte vel fuci ac nihili homines, vel ambitiosi, vel turbulenti.Inter quas difficultates necesse est Dei seruos trepidare & angoribus discruciari:eòque magis,quòd deuorare multa cogũtur,vt Ecclesiarum paci consulant. Itaque proprè locutus est,quum dixit: *Foris pugnas, intus timores.* Nam aperto marte se opponunt fidi Pastores hostibus qui ex professo Christi regnum oppugnant: sed intus vruntur, & occulta tormenta sustinent,quum vident Ecclesiã intestinis malis laborare, quibus profligandis palàm clasSicũ canere non audent.Tametsi autẽ in cõtinuis ferè certaminibus erat: tunc verisimile est fuisse solito durius constrictum.Certè à timoribus vix vnquam sunt induciæ Christi seruis:Paulo autem ab externis etiã pugnis raró fuerunt. sed quia tunc vehementius premebatur,in plurali numero pugnas & timores nominat:significans, pluribus modis sibi fuisse pugnandum, & contra varios hostes,simul plura fuisse genera timoris.

6 *Qui consolatur humiles.* Hoc vice causæ positum est.nam intelligit,ideo sibi allatam esse consolationem, quòd esset deiectus malis, & propemodum oppressus:quia Deus soleat humiles,id est, abiectos consolari. Vnde vtilissima doctrina colligi potest, eo nobis maiorem paratam esse consolationem à Deo, quo magis afflicti erimus.Itaque in hoc Dei epitheto continetur eximia promissio: acsi diceretur, proprium Dei officium esse,miseros & humi prostratos homines consolari.

7 *Neque solùm in aduentu eius.* Ne obiicerent Corinthii, Quid ad nos,si te exhilarauit Titus suo aduentu? scilicet quia eum amabas,tibi iucundus fuit eius conspectus: causam lætitiæ fuisse testatur,quia Titus ab ipsis reuersus,læta omnia nuntiasset.Ergo non tam hominis vnius præsentia quàm prospero Corinthiorum statu exhilaratum se fuisse declarat.*Vestrum desiderium.*En quæ læta auditu narrata sunt Paulo de Corinthiis.Desiderium inde oriebatur, quòd magni æstimabãt Pauli doctrinam. *Lachrymæ,*reuerẽtiæ signum erant:quia eius obiurgatione commoti,sua peccata lugebant. *Studium,*argumẽtum erat beneuolentiæ.Ex his tribus colligebat eorum pœnitentiam: ex qua plena satisfactio, quia non aliud erat eius consilium vel cura,nisi vt eorum saluti prospiceret. *Vt magis gauderẽ.* Hoc est, vt gaudio dolores omnes ac molestiæ superarentur.

rentur. hinc apparet non modò quanto animi feruore publicum Ecclesiæ bonũ expeteret: sed etiam quàm miti & placabili esset ingenio, vt qui offensas tam graues subita obliuione sepeliret. quanquam istud magis potest aliò referri, vt cum sequentibus cohæreat: ac nescio an menti Paulinæ melius cógruat hic sensus: sed quoniam in eo parum est momenti, leuius prætereo.

8 Quoniam etsi contristaui vos in Epistola, non me pœnitet: etiamsi pœnituerit. Video enim quòd Epistola illa, et si ad tẽpus vos contristauit:

9 Nunc gaudeo, non quòd sitis contristati, sed quòd sitis contristati in pœnitentiam. contristati enim estis secundum Deum: ita vt nulla in re damno affecti sitis ex nobis.

10 Nam quæ secundum Deũ est tristitia: pœnitẽtiam ad salutem non pœnitendam efficit: mundi autem tristitia mortem efficit.

11 Ecce enim hoc ipsum quòd secundum Deum contristati estis, quantum produxit in vobis studium? imò defensionem, imò indignationem, imò timorem, imò desiderium, imò zelum, imò vindictam.

8 *Quoniam,* &c. Nunc Corinthiis excusare incipit, quòd aliquãto asperius eos superiore Epistola tractauerat. Est autem obseruandum quàm variè agat cum illis, vt videatur diuersas personas sustinere. ratio est, quòd ad totam Ecclesiam dirigebatur sermo. illic quidã de eo malignè sentiebant, alii eum, vt merebatur, habebãt in sũmo pretio: alii erant dubii, alii certi: alii dociles, alii præfracti. In hac diuersitate necesse habuit orationẽ nũc hùc nũc illuc inflectere, vt se omnibus accõmodaret. Porrò seueritatis qua vsus fuerat, offẽsionẽ lenit, vel potius tollit hoc modo, quòd illis cesserit in salutem. Tanti, inquit, mihi est vestra salus, vt quod vobis profuisse video, mihi placeat. Huic moderationi tunc demum est locus, quum obiurgationibus profecit doctor quantum satis erat. nam si obstinatos adhuc Corinthiorum animos manere cõperisset, nec vllum sensisset profectum tentatæ correctionis: nihil certè de suo rigori priori laxasset. Notandum autem quòd se authorem tristitiæ fuisse gaudet iis quos amabat. prodesse enim illis malebat quàm placere. Sed quid est quod addit, *Etiam si me pœnituerit*? Nã si fatemur, Paulo displicuisse quod scripserat: sequetur non leuis absurditas, inconsiderato magis impulsu scriptã fuisse superiorem Epistolam, quam Spiritus directione. Respondeo, verbũ Pœnitẽdi impropriè hìc positum pro Dolorem capere. Paulus enim quum mœrore afficeret Corinthios, doloris partem capiebat ipse quoque, ac sibi quodammodo tristitiam simul infligebat. Perinde ergo est acsi diceret, Tametsi inuitus vos pupugi, ac mihi doluit quòd vobis durus esse cogerer: nũc dolere ob hãc causam desino, dum video vtile vobis fuisse. Sumamus patris exemplũ. capit enim molestiam pater ex sua seueritate, siquando filium castiget: nihilominus probat, quia videt filio esse salutarem. ita Paulo res erat minimè iucunda, Corinthios exasperare: sed quia constabat illi facti sui ratio, officium suũ, animi voto præferebat. *Video enim,* &c. Contextus verborum est abruptus: nihil tamen id de sensus claritate detrahit. Primùm sibi iam ex reipsa compertum esse dicit, Epistolam priorem, tametsi ad tempus ingrata fuerat, vtilem tamen demum fuisse Corinthiis: deinde huius vtilitatis causa se gaudere.

9 *Non quòd sitis contristati.* Signifi-

tat se minimè delectari eorum tristitia: quin potius si daretur optio, se consultu rum eorum saluti & lætitiæ simul, eadē opera: sed quia fieri aliter non potuerit, tanti sibi eorum salutem esse, vt gaudeat cōtristatos esse ad pœnitentiam. Sunt enim interdum medici, boni quidem alioqui & fideles, sed inclementes, & qui ægrotis non parcunt. talem se esse negat Paulus, qui adhibeat aspera remedia nisi necessitate cōpulsus. Quia autē vtiliter illi cesserat, id remedii genus tentasse: de successu sibi gratulatur. Simili ferè loquendi forma prius vsus est capite 5.4, Gemimus in hoc tabernaculo grauati, quòd non exui volumus, sed superindui.

10 *Quæ secundum Deum est tristitia.* Primùm, vt teneamus quid valeat hæc particula Secundum Deum, notanda est antithesis. nam tristitiam quæ secundum Deum est, opponit mundi tristitiæ. Nūc sumamus etiā antithesin duplicis gaudii. gaudiū mūdi est, quū stultè & absque timore Domini exultant homines in rebus vanis, hoc est in mūdo: & caduca fœlicitate inebriati, nō altius respiciunt quàm ad terram. gaudium secundū Deum, quum totam fœlicitatem in Deo reponūt, & acquiescūt in eius gratia: atque id mundi contemptu declarant, sic vtentes terrena prosperitate, quasi non vtantur: in aduersis autē rebus hilares. Ergo tristitia mundi est, quum propter terrenas afflictiones animos despondēt, & luctu opprimuntur: tristitia autem secundum Deum, quæ Deum respicit, dum vnicam miseriam ducunt, excidisse à Dei gratia: quum timore iudicii eius perculsi peccata sua lugēt. Hanc tristitiam Paulus causam facit & originem pœnitentiæ: quod est diligenter obseruādum. nisi enim sibi displiceat peccator, vitam suā oderit, ac seriò doleat agnitione peccati: nunquam ad Dominum conuertetur. rursum fieri nequit vt talis in homine sit tristitia, quin nouum animum pariat. Ergo à dolore incipit pœnitentia, propter hanc quam dixi rationem, quòd nemo potest in viam redire, nisi qui peccatum oderit. vbi autem odium peccati, illic sui displicentia & dolor. Pulchra autem allusio est ad nomen *Pœnitentiæ*, quum dicit, *Non pœnitendam*: quia quanuis res sit primo gustu acerba, vtilitate tamen ipsa se expetendam facit. Quanquam posset tam salutis esse quàm pœnitentiæ epithetum: sed mihi melius videtur congruere cum vocabulo Pœnitentiæ: acsi diceret, euētu ipso nos doceri, ne grauis nobis debeat esse, aut molestus dolor: ita quanuis in se pœnitentia aliquid amari contineat. nō pœnitenda esse dicitur ob pretiosum & suauem, quem parit, fructum. *Ad salutē.* Videtur Paul' salutis causam facere, pœnitentiam: quod si verū esset, sequeretur operibus nos iustificari. Respōdeo, obseruandum esse quid hic tractet Paulus. neque enim inquirit de causa salutis: sed tantùm pœnitētiam à fructu quem producit, commēdans, instar viæ esse dicit, qua ad salutem peruenimus: & meritò: gratuitò enim nos Christus vocat, sed ad pœnitentiam: gratuitò nobis remittit Deus peccata, sed nonnisi quum ipsis renuntiamus. Imò vtrunque simul agit in nobis Deus, vt per pœnitentiam renouati, liberemur à peccatorum seruitute: & fide iustificati, à maledictione etiā peccatorum liberemur. Sunt igitur gratiæ inseparabiles: & propter indiuiduam coniunctionem, aptè & propriè pœnitentia introductio ad salutē dici potest. sed hoc modo consequentia magis significatur quàm causa. Non sunt hæ argutiæ ad effugiendum, sed vera & simplex solutio. nam quū Scriptura doceat nos remissionem peccatorum nunquam absque pœnitentia consequi: simul tamē passim vnam Dei misericordiam, eius obtinendæ causam statuit.

11 *Quantum in vobis produxit studium?* Non disputabo sint ne hæc quæ Paulus enumerat, pœnitentiæ effectus, an partes, an præparationes: quia id totum necesse nō est ad intelligēdā Pauli mentem. tantùm enim Corinthiorum pœnitentiā probat à signis vel annexis. Quāquam tristitiam secundum Deum facit omnium principium, ex quo nascātur, vt certè est. nam ex quo nobis cœpimus displicere, ad aliqua deinde incitamur. Quid significet Studium, ex cōtrario licet intelligere: nam quandiu abest peccati agnitio, iacemus somnolenti & socordes. Torpor ergo vel incuria, vel securitas, contrarium est huius studii, cuius meminit. Itaque studium nihil aliud est quàm solicita & strenua sedulitas corrigendi

rigẽdi quod peccatũ est, vitæque in melius mutandæ. *Imo defensionem*. Quia Erasmus Satisfactionem transtulerat, imperiti decepti vocis ambiguitate, traxerunt ad satisfactiones Papisticas: quum Paulus ἀπολογίαν nominet. Hæc causa est cur Defensionis verbum (quod Vetus interpres posuerat) relinquere maluerim. Verum notandum est genus defensionis hic indicari quod deprecatione magis cõstet, quàm depulsione criminũ. Queadmodum filius qui patri se purgatum cupit, non ingreditur in legitimam causæ dictionem: sed culpam agnoscendo, suppliciter magis quàm cõfidenter se excusat. Excusant etiã se hypocritæ, imò superciliose defendunt: sed potius vt cum Deo litigent, quàm vt cum ipso redeant in gratiam: ac sicui magis placeat Excusationis nomen, non improbo: quia eodẽ redibit sensus, Corinthios ad se purgandum inductos fuisse, quum prius susque deque Pauli iudicium ducerent. *Imo indignationem*. Hic etiam affectus comitatur sanctam tristitiã, vt peccator aduersus sua vitia seque adeò ipsum excandescat: sicuti etiã quicunque recto zelo sunt præditi, quoties Deum offendi vident, excandescunt. Est autem affectus hic vehementior quàm tristitia. Nam primus est gradus, vt nobis malum displiceat. secundus, vt iracundia accensi, nobis acriter instemus, vt seriam punctionem sentiant conscientiæ. quanquam hic accipi potest indignatio, qua excanduerãt Corinthii aduersus vnius vel paucorum delicta. quibus antè indulserant: ita pœnitebat eos sui consensus vel suæ dissimulationis. *Timor est* ex sensu iudicii Diuini, dũ cogitat peccator, En reddẽda tibi est ratio: & quid afferes coram tanto iudice? tali enim cogitatione perculsus expauescit. Quia autem tanguntur simili pauore interdum etiã impii, subiungit desiderium: quem affectũ magis voluntarium esse cõstat, quàm sit timor. timemus enim sæpe inuiti, nunquam desideramus nisi spõte. Ergo vt Pauli monitu pœnam horruerant: ita alacriter aspirabant ad correctionem. Sed quid per *Zelum* intelligemus? non dubium quin voluerit gradatim augere. plus ergo exprimit quàm Desiderium. Possumus autem intelligere quòd certatim mutua æmulatione se incitabant: sed hoc simplicius, quòd quisque magno studii feruore contenderet ad pœnitentiæ approbationem. Ita zelus est contentio desiderii. *Imo vindictam*. Quod de indignatione diximus, etiam ad vindictam extendi debet. nam cuius flagitii sua dissimulatione & indulgentia fuerant fautores, eius se postea seueros vindices præstiterant. Tulerant aliquandiu incestum: admoniti autem à Paulo, non tãtùm desierant illi fauere, sed rigidi fuerãt censores in illo castigando. hæc erat vindicta. Cæterùm quia peccata debemus vlcisci vbicũque sint, neque id modò, sed à nobis potissimùm incipere: latius patet quod hic dicit Apostolus: loquitur enim de signis pœnitentiæ. Hoc vnum est insigne inter reliqua, dum peccata vindicando, Dei iudicium quodammodo anteuertimus. quemadmodum alibi docet, Si nos iudicaremus, nõ iudicaremur vtique à Domino, 1. Cor. 11. 31. Neque tamen hinc colligendum est, homines vindictam à se exigendo, compensare pœnas Deo debitas, vt ab eius manu se rediमant. sed ita res habet, quum Dei consilium sit, nos castigando, securitatem nobis excutere, vt de ira eius commonefacti, caueamus nobis in posterum: quum spontaneam vltionem peccator ipse præoccupat, facit vt tali Dei admonitione iam nõ sit opus. Quæritur autẽ, ad Paulúmne, an ad Deum respicerent Corinthii, tam in hac vindicta, quàm in zelo, desiderio, & reliquis. Respondeo, hæc omnia pœnitentiam semper comitari. verùm interest, clàm coram Deo quis peccauerit, an palàm corã mundo. cuius arcanum est peccatum, satis est si coram Deo ita sit affectus. vbi autem manifestum est peccatum, requiritur etiam manifesta pœnitentiæ approbatio. Ita Corinthii, qui palàm & cum graui bonorum offendiculo deliquerant, pœnitentiam suam testari necesse habebant his signis.

modis omnibus comprobastis vos puros esse in negotio.

12 *Itaque si scripsi vobis non eius causa qua læserat, neque*

eius causa qui læsus fuerat, scripsi: sed vt palàm fieret studium vestrum pro nobis apud vos in conspectu Dei.

13 *Idcirco consolationem accepimus ex consolatione vestri. quin vberius etiam gauisi sumus ob gaudium Titi, quòd refocillatus sit eius spiritus ab omnibus vobis.*

14 *Quod si quid apud illum de vobis gloriatus sum, non fuerim pudefactus. sed vt omnia in veritate loquuti sumus vobis: ita & gloriatio nostra apud Titum veritas facta est.*

15 *Et viscera eius maiorem in modũ erga vos affecta sunt: dum memoria repetit vestram omnium obedientiam: quemadmodum cum timore & tremore exceperitis eum.*

16 *Gaudeo quòd vobis in omnibus confidam.*

Comprobastis vos puros. Vetus interpres legit, Exhibuistis: Erasmus, commendastis. tertium prætuli, quòd mihi videbatur melius quadrare, veris testimoniis declarasse Corinthios, se nequaquam participes esse criminis, cui affines esse videbantur propter dissimulationem. Testimonia porrò qualia fuerint, iam vidimus. quanquam non prorsus eos excusat Paulus, sed extenuat eorum peccatum. neque enim culpa penitus vacabat nimia tolerantia, qua vsi fuerant: sed eos liberat à crimine consensus. Notandum est præterea, non omnes ad vnum liberari, sed Ecclesiæ corpus duntaxat. Credibile siquidem est, nonnullos fuisse conscios ac fautores. sed quum omnes simul infamia laborarent: postea apparuit, nonnisi ad paucos culpam pertinere.

12 *Itaque si scripsi.* Facit quod solent qui reconciliationem quærunt. vult priora omnia sepulta esse, nihil amplius exprobrat, nihil reprehendit, de nulla re expostulat, denique omnium obliuiscitur: quia contentus est sola eorum resipiscentia. Et sanè hic rectus est modus, non vltrà vrgere peccatores, vbi ad pœnitentiam adducti fuerint. Nam si adhuc eorum delicta reducimus in memoriam, maleuolentia potius quàm pio affectu, aut salutis eorum studio impelli certum est. Cæterùm hæc dicuntur à Paulo per concessionem: nam certè suam offensionem prosequutus fuerat, & authorẽ offendiculi castigari voluerat. sed nunc quod nonnihil odiosum erat, supprimit. perinde acsi diceret, Iam volo non in alium finem scriptum esse quicquid scripsi, nisi vt studium erga me vestrum perspiceretis: alia omnia nunc relinquamus. Alii sic exponunt, quòd non habuerit rationem vnius priuati hominis, sed cogitauerit de cõmuni omnium vtilitate. verùm prior sensus magis est genuinus. *Studium vestrum pro nobis.* Quoniam hæc passim recepta est lectio apud Græcos, non ausus sum prorsus delere. quanuis adhuc in codice antiquo legatur ὑμῶν, & ex Chrysostomi commentariis appareat, Latinam lectionem illius tempore Græcis quoque fuisse vsitatam: nempe, Vt palàm fieret apud vos nostrum studium pro vobis: hoc est, vt patefieret Corinthiis quàm solicitus esset pro ipsis Paulus: altera tamen lectio, in quam nunc consentiunt magna ex parte Græci codices, nihilominus probabilis. Gratulatur enim Paulus Corinthiis, quòd hoc demũ experimento edocti fuerint quo essent erga eum affectu: acsi diceret, Vos ipsi nondum intelligebatis quo essetis in me studio, donec in hac causa experti estis. Alii de particulari cuiusque affectu exponunt, hoc modo, vt inter vos patefieret quãtũ mihi deferret vnusquisque: atque oblata hac occasione, singuli quid in animo antè fuisset occultum, proderent. Quoniã in eo non multũ est momenti, liberũ per me sit lectoribus vtrunuis eligere, sed quia simul addit *in conspectu*

Dei

Dei, mihi potius videtur hoc velle serio examine habito, singulos, acsi in Dei conspectum venissent, melius quàm antea sibi fuisse notos.

13 *Consolationem accepimus.* Totus in eo est Paulus, vt Corinthiis persuadeat, sibi nihil esse potius eorum bono. itaque eorum consolationem sibi communem fuisse dicit. Porrò hæc fuerat consolatio, quòd agnita culpa, non modò boni consulebant correctionem, sed læti eam amplexabantur. nam correctionis acerbitas facilè dulcescit simulatque gustare incipimus quàm nobis fuerit vtilis. Quòd addit se vberius gauisum esse super Titi consolatione, gratulationis est. Exhilaratus fuerat Titus, quòd ipsos magis obsequẽtes & faciles deprehendisset, quàm credibile erat: imò quòd comperisset subitam mutationem in melius. vnde colligitur procul ab adulatione abfuisse lenitatem Pauli, quia sic lætatus est eorum gaudio: vt præcipuè tamen in resipiscentia acquieuerit.

14 *Quod siquid apud illum.* Subindicat quàm amico semper animo fuerit in Corinthios, quàm sincerè & humaniter de illis iudicauerit. nam quo tempore videbantur indigni esse commendatione, multa de illis præclara adhuc pollicebatur. Hoc sanè insigne est specimen recti ac cãdidi pectoris in faciem reprehendere quos ames: bene tamen de illis sperare, & bonã spem aliis dare. Hæc sinceritas debuit illos permouere, nequid ab eo profectum in malam partem acciperent. interim hac occasione obiter iterum suam in reliquis omnibus negotiis fidem commẽdat. acsi diceret, Vobis hactenus compertus fuit meus candor, vt veracem me omnibus in rebus ac minimè vanum probauerim. Gaudeo igitur me quoque veracẽ nunc fuisse, de vobis apud alios gloriando.

15 *Viscera eius maiorem in modum.* Quia sedes affectuum est in visceribus, ideo hoc nomine misericordia, dilectio, & omnis pius affectus significatur. sed emphaticè exprimere voluit, quum antè diligeret Corinthios Titus, fuisse tunc vehemẽtius accensum ad ipsos amãdos, idque ex intimo cordis affectu. Porrò his verbis Titum insinuat in amorem Corinthiorum: sicuti amari vtile est Christi seruos, quo magis prodesse queant, simul animum addit illis ad bene pergendũ quo se bonis omnibus reddant amabiles. *Cum timore & tremore.* His duobus verbis reuerentiam aliquando simpliciter significat: quod huic loco fortassis non malè quadraret, quanquam non displicet tremorem nominatim positum, quòd sibi malè conscii reuerebantur eius conspectum. Expauescunt quidẽ etiã qui sunt obstinati in suis sceleribus ad conspectum iudicis: sed voluntaria trepidatio, quæ ex ingenuo pudore manat, signũ est resipiscentiæ. Vtranuis expositionem eligas. docet hic loc⁹ quæ sit vera exceptio ministrorũ Christi. non lauta scilicet conuiuia, non sumptuosus apparatus, non blandæ vel honorificæ salutationes, non plausus theatrici, probum fidúmque pastorem oblectant: sed plenam gaudii satietatem capit, quum ex ore illius reuerenter excipitur salutis doctrina: quum sua illi authoritas constat in Ecclesiæ ædificationem: quum in eius disciplinam se tradit populus, vt eius ministerio sub Christi auspiciis regatur. quale hic cernimus in Tito exemplum. In clausula tandem iterum confirmat quod prius dixit, se nunquam ita fuisse offensum, vt prorsus diffideret Corinthiis.

CAP. VIII.

1 *CErtiores autem vos facio, fratres, de gratia Dei, quæ data est in Ecclesiis Macedoniæ*

2 *Quoniam in multa probatione afflictionis exuperauit gaudium ipsorum: & profunda illorum paupertas exundauit in diuitias simplicitatis eorum.*

3 *Nam pro viribus (testor) atque etiam supra vires fuerunt voluntarii.*

4 Multa cũ obtestatione rogantes nos, vt gratiam & societatem ministerii susciperemus in sanctos.

5 Ac non quatenus sperabamus: sed seipsos dediderunt, primùm Domino, deinde & nobis per voluntatem Dei.

6 Vt adhortaremur Titum, vt quemadmodum antè cœpisset, ita & consummaret erga vos hanc quoque gratiam.

7 Verùm quemadmodum vbique abũdatis fide, & sermone, & scientia, & omni diligentia, & ea quæ ex vobis erga nos est charitate: facite vt in hac quoque beneficentia abundetis.

Quoniam siqua offensio mansisset in Corinthiis ex superioris Epistolæ seueritate contracta, impedimento esse poterat quominus valeret apud eos ipsius Pauli authoritas: hactenus reconciliandis sibi eorum animis incubuit. nunc purgata omni offensione, & recuperata ministerii sui gratia commendat illis fratres Ierosolymitanos, vt illorum egestati subueniant. Hoc nõ magno profectu tentasset ab initio Epistolæ: ergo prudẽter distulit quousque eorũ animos præparasset. Nihil itaque hoc & proximo capite agit aliud, quàm quòd hortatur Corinthios vt strenui sint ac diligentes in colligendis eleemosynis, quæ Ierosolymam deferantur ad subleuandam fratrum inopiam. Premebat enim eos magna fames, vt vitã tolerare vix possent, nisi adiuti ab aliis Ecclesiis. Hanc rem commendauerant Paulo Apostoli: & sibi curæ fore promiserat. & iam curauerat ex parte, sicuti vidimus priore Epistola: nũc tamẽ rursum vrget.

1 *Certiores vos facio.* Laudat Macedones, sed in hunc finem vt eorum exemplo Corinthios extimulet: tametsi id non exprimit. neque enim commendatione opus habebant illi, sed his opus erat aliquo stimulo. Et quo magis incitet Corinthios ad æmulationẽ, hoc gratiæ Dei deputat, quòd tam prompti fuerint Macedones ad opitulandum fratribus. Tametsi enim virtutem esse laude dignam fatentur omnes, egenis succurrere: non tamen in lucro ducunt neque habent pro Dei gratia: quin potius iudicant, tantundem ex suo detrahi ac perire. Paulus autem testatur hoc gratiæ Dei acceptũ ferri debere, quum fratribus subuenimus: & id non vulgaris boni loco expetendum. Cæterùm duplicem gratiam commemorat, quæ fuerit collata Macedonibus. prior est, quòd afflictiones pertulerint placidè & hilaribus animis: altera est, quòd ex sua tenuitate non secus atque ex abundantia aliquid sumpserint fratribus erogandũ. Horum vtrũque opus esse Domini, iure affirmat Paulus. deficiunt enim statim quicũque non sustinentur à Spiritu Dei, qui author est omnis cõsolationis: & diffidẽtia radicitus in nobis hæret, quæ nos arcet ab omnibus charitatis officiis, donec eiusdem Spiritus gratia corrigatur.

2 *In multa probatione.* Hoc est, quum rebus aduersis examinarentur, non desierunt tamen in Domino gaudere. imò superior fuit hic affectus, vt tristitiam absorberet. oportuit enim laxari suis angustiis Macedonum animos, vt liberaliter fratribus succurrerẽt, qui alioqui restricti fuissent. *Gaudiũ*, spiritualem consolationẽ vocat, qua se sustentant fideles in afflictionibus. nam impii, aut sensum mali fugiendo, mẽtem que ad vagas cogitationes abstrahendo, inanibus solatiis se ludunt, aut succumbũt penitus mœrori, séque obrui patiũtur. fideles autẽ ex afflictione ipsa gaudii materiam petunt. quemadmodũ ad Romanos 8. visum est. *Et profunda illorũ paupertas.* Metaphora sumpta à vasis exhaustis. acsi diceret, Exinanitos fuisse Macedones, vt iam ad fundum peruentum foret. in tantis angustiis ipsos dicit abundasse simplicitate, ac fuisse diuites: non modò, quoad ipsis sufficeret ad proprium vsum, sed alios quoque iuuandos. En ratio qua semper etiam in arctissima

ma paupertate futuri simus liberales: nempe, si quod facultatibus arcæ deest, simplicitate animi suppleamus. *Simplicitas* malignitati opponitur: quéadmodum cap. 12. 18, ad Romanos: vbi eam à Diaconis requirit Paulus. Hoc enim est quod nos æquo tenaciores reddit, quum nimis accuratè & nimis procul circunspicimus quæ euenire possunt pericula, quum nimium cauti sumus ac soliciti, quum morosius expẽdimus quã tũ nobis opus sit in totã vitã, vel denique quantũ aliquãtula parte detracta fiat diminutionis. Qui pendet à benedictione Domini, animũ habet explicatum his tricis: & simul manus solutas ad beneficentiam. Iam ducendum argumentum à minori ad maius, Macedonibus non obstitit exigua fortuna, imò paupertas, quin fratribus benefacerent: quid ergo excusationis habebunt Corinthii, si cessent, opulenti præ illis & copiis affluentes.

3 *Pro viribus atque etiam supra vires.* Quum dicit fuisse voluntarios, intelligit sponte adeò fuisse propensos ad officium, vt superuacua fuerit exhortatio. Magnum erat pro virium mensura contendere. ergo raræ & admirãdæ virtutis fuit, supra vires niti. Loquitur autẽ vulgari hominum more: nam hæc vsitata est benefaciendi regula, quam Solomon præscribit, Prou. 5. 15. Bibere aquã ex fontibus nostris, & riuos deriuare, qui ad alios defluant. Macedones autem omissa sui ratione, & seipsos propemodum obliti, suam solicitudinem ad alios curandos potius contulerunt. denique quibus res angusta est domi, supra vires prompti sunt, siquid in alios impendunt ex sua tenuitate.

4 *Multa cum obtestatione rogantes.* Amplificat illã promptitudinem, quòd non modò non expectauerint monitorem, sed eos quoque rogauerint à quibus fuerant monendi, nisi sua sedulitate omnium studia anteuertissent. Iterum hic repetenda est superior comparatio minoris & maioris, Si Macedones non rogati, vltrò properant, imò alios præueniunt rogando: quàm turpe est Corinthiis torpere: præsertim vbi sunt admoniti? Si Macedones omnibus viam præmonstrant, quàm turpe est Corinthiis nõ imitari saltem eorum exemplum? quid autem quòd non contenti rogare, obtestationẽ, & quidã multa addiderunt precibus? inde autem apparet nõ defungẽdi modò causa, sed seriò ipsos rogasse. *Vt gratiã & societatẽ.* Nomen Gratiæ posuit ad cõmendandã eleemosynam. quãquam potest variè exponi hoc vocabulũ: sed mihi hæc simplicior videtur significatio: quòd queadmodum gratuitò nobis omnia largitur Pater cælestis, ita nos gratuitæ eius bonitatis imitatores benefaciendo esse oporteat. vel certè quia ex facultatibus nostris erogando, nihil aliud quàm gratiæ eius sumus œconomi. Societas ministerii erat, vt Macedonibus in ministerio esset adiutor. conferebant ipsi de suo quo satis ministraretur: Paulum volebant curam habere colligendi.

5 *Ac non quatenus.* Sperabat mediocrem affectum ab illis, qualem prestare quiuis Christianus debet. Illi autẽ superarunt eius expectationem: quia nõ suas tãtùm facultates habuerũt expositas, sed seipsos impendere parati fuerũt. Tradiderunt, inquit, seipsos Deo primùm, deinde nobis. Quæri potest an aliud fuerit Deo se tradere quàm Paulo. Hoc vulgare est, quum Deus per aliquẽ mandat vel præcipit, ministrum illi adiungit, tam in potestate iubendi quàm in obedientia. Visum est Spiritui sancto & nobis, dicunt Apostoli: Act. 15. 28. quũ tamen pronuntiarent duntaxat tanquã organa, quod à Spiritu reuelatũ & iniunctũ erat. Rursum, Credidit popul' Domino & Mosi seruo eius, Exod 14. 31. neque tamen Moses quicquam habebat à Deo separatum. Atque hoc denotat particula quæ mox sequitur, *Per voluntatẽ Dei.* Quum enim Deo essent obsequentes, qui eos ministri sui consilio regendos tradiderat, sequuti sunt hãc rationẽ, vt Paulũ quasi ex ore Dei loquẽtẽ, audirẽt.

6 *Vt adhortaremur Titum.* Hæc verò efficacior est adhortatio, quum se audiunt nomine citari ad officium. Neque hoc fuit Macedonib' inuidiosum, quòd socios beneficentiæ habere cuperet Corinthios. Excusatur interea Titus, ne existiment Corinthii eum diligentius sibi institisse, quasi diffideret de eorum animis. Rogatus enim id agebat Macedonum potius nomine quàm suo.

7 *Verùm quemadmodum.* Iã circun-

ſpectus valde fuerat in cauenda offenſione, quum diceret, Titum non tam proprio impulſu quàm Macedonum mãdato, eos ſolicitaſſe: nunc verò longius etiã procedit, admonẽs ne id quidem expectandum eſſe, dum ad ipſos perferatur Macedonum legatio: atque id quidem, laudando alias eorum virtutes: acſi diceret, Non modò adiungere vos Macedonibus comites debetis, qui id poſtulant: ſed excellite etiam in hac parte, quemadmodum in reliquis. *Sermonem* diſtinguit à *Fide*: quia fieri poteſt vt fidẽ quiſpiam habeat, & quidem egregiam, qui tamen non adeò exercitatus erit in verbo Domini. *Scientiam* pro vſu & peritia, vel prudentia accipio. Charitatem erga ſe commemorat, vt perſonæ quoque ſuæ reſpectu illis addat animos: ac interim priuatum amorem quo ipſos proſequebantur, in publicam fratrum vtilitatem reſignat. Ita verò ſibi temperat in omnibus, ne adhortando videatur eos accuſare.

8 Non ſecundum imperium loquor, ſed per aliorum ſolicitudinem, & veſtræ dilectionis ſinceritatem approbans.

9 Noſtis enim gratiam Domini noſtri Ieſu Chriſti, quòd propter vos pauper factus ſit, quum eſſet diues: vt vos illius paupertate diteſceretis.

10 Et conſilium in hoc do. nam hoc vobis conducit: qui quidem non ſolùm facere, verumetiam vel cœpiſtis anno ſuperiore.

11 Nunc autem etiam illud quod *facere cœpiſtis, perficite: vt quemadmodum voluntas prompta fuit, ita & perficiatis ex eo quod ſuppetit.*

12 Etenim ſi iam adeſt animi promptitudo, ea iuxta id quod quiſque poſsidet, accepta eſt, non iuxta id quod non poſsidet.

8 N*on ſecundum imperium loquor.* Iterum exhortationem ſuam mitigat, dum teſtatur, ſibi nequaquam eſſe in animo illos velut neceſsitate impoſita cogere. id enim eſt Secundum imperiũ loqui, quum aliquid certi iniungimus, & præciſè exigimus, vt fiat. Quòd ſi roget quiſpiam, Annon illi præcipere licebat quod habebat ex Domini mãdato? Reſpõſio facilis eſt, Deũ quidẽ vbique mãdare vt fratrum neceſsitatibus opitulemur: ſed nuſquam ſummam præfigere, vt æſtimatione facta, inter nos & pauperes partiamur: nuſquam nos alligare ad temporum aut perſonarum aut locorum circunſtantias, ſed nos reuocare ad regulam charitatis. quanquam non reſpicit hîc Paulus quid ſibi liceat, aut minus: ſed ſe ideo præcipere negat, quaſi imperio & exactione cogẽdos eſſe iudicet: acſi officium facere detrectarent, niſi conſtricti neceſsitate. Ponit autem duas rationes ex oppoſito cur tamẽ eos ad officium ſolicitet: quia ſcilicet impellat ſolicitudo quam habet de ſanctis: deinde quia velit dilectionẽ Corinthiorum omnibus compertam eſſe. Neque enim intelligo Paulum de illorum dilectione voluiſſe fieri certiorem (de qua ſe optimè fuiſſe perſuaſum iam teſtatus eſt) ſed potius volebat experimentum apud omnes extare. Quanquam prius membrum de aliorum ſolicitudine duos ſenſus diuerſos admittit: vel quòd de hominibus curam gerebat, quæ non ſinebat eum ceſſare: ſed quòd aliorum quibus res curæ erat, precibus obtemperans, non tam ex proprio ſenſu quàm ex ſuggeſtione illorum loquebatur.

9 *Noſtis enim gratiam.* Iniecta

mentione

mentione dilectionis, Christum adducit, absolutissimũ & singulare eius exemplar. Quum diues esset, inquit, bonorum omnium dominio se abdicauit, vt nos sua inopia locupletaret. Non exprimit deinde quorsum id commemoret, sed considerandum illis relinquit. neminem enim latet, hoc exemplo nos ad beneficentiam incitari, ne parcamus ipsi nobis, quũ fratribus subueniendum est. Diues erat Christus, quia Deus sub cuius manu & potestate sunt omnia: deinde in humanitate etiã nostra, quã induit, teste Apostolo Heb.1.2.13 hæres vniuersorũ, vt qui super omnes creaturas esset à Patre constitutus, & cuius pedibus omnia essent subiecta. Pauper autem factus est, quòd possessione abstinuit: atque ita iure suo cessit ad tempus. Videmus quanta eum egestas rerúmque omnium penuria excipiat statim à matris vtero, audimus quid ipse dicat, Vulpes foueas habent, volucres cæli nidos: Filius hominis non habet vbi reclinet caput, Luc. 9.58. Ergo paupertatem in seipso consecrauit, ne ipsam amplius horreant fideles: sua paupertate nos ideo omnes ditauit, ne durũ sit nobis detrahere ex nostra abũdãtia quod in fratres erogemus.

10 *Et consilium in hoc do.* Consilium hoc imperio opponit, de quo nuper loquutus fuerat: acsi diceret, Tãtùm consulendi vel admonendi causa ostendo quid expediat. Porrò hæc vtilitas nõ perspicitur sensu carnis. quotusenim quisque est, cui persuadeatur vtile sibi esse spoliari, quo aliis succurrat? Est quidem vox hominis ethnici, Quas dederis, solas semper habebis opes: sed ratio est, quòd locatur extra fortunam quicquid amicis donatur. Atqui Dominus nõ spe præmii nos duci vult, aut mutuæ cõpensationis: verùm etiamsi ingrati sint homines, vt perditũ videri possit quicquid damus: vult tamen nos in beneficentia pergere. Verùm inde vtilitas, quòd qui pauperi erogat, fœneratur Domino, inquit Solomon, Prou.19.17. cuius sola benedictio pluris centuplo æstimanda est, quàm omnes mundi thesauri. Quanquã vtile hic partim capitur pro honesto, vel saltem vtile honestate metitur Paulus: quia turpe fuisset Corinthiis retrocedere, aut deficere in medio cursu, quũ iam aliquousque progressi forent. inutile tamen etiam fuisset, quia corã Deo gratiam perdidisset quicquid aggressi erant facere. *Qui quidem non solùm facere.* Quum Facere plus sit quàm *Velle*, impropria videtur loquutio, sed Velle hoc loco nõ simpliciter accipitur (vt vulgò solemus loqui) sed notationẽ habet spontaneæ alacritatis, quæ monitorem non expectat. Tres enim sunt agendi gradus, vt ita loquar. agimus enim interdum inuiti, sed pudore vel metu: agimus voluntariè, sed aliunde tamen vel impulsi vel inducti: agimus proprio instinctu, quum sponte occupamus facere quod decet. talis alacritas præoccupandi facto ipso superior est.

11 *Nunc quod facere cœpistis.* Verisimile est, ardorem mox refrixisse in Corinthiis. alioqui nulla mora interposita, persequuti essent suum institutum. Sed Apostolus, tanquam nihil adhuc fuisset peccatum, comiter admonet vt perficiant quod bene cœptũ est. Quum addit, *Ex eo quod suppetit*, occupatio est: semper enim ingeniosa est caro ad inuenienda subterfugia: alii se familias habere causantur, quas negligere sit inhumanum: alii, quia multum dare nequeant, hoc prætextu vtuntur ad se eximendos, An ego tantillum darem? Omnes eiusmodi excusationes tollit Paulus, dum iubet singulos pro modo suæ facultatis cõferre. Et addit causam, quòd Deus animũ respiciat, nõ id quod offertur. nã quod dicit animi prõptitudinẽ acceptam esse Deo, prout cuiusque est facultas, hũc habet sensum, Si ex tenuibus copiis exiguũ quiddã offeras, nihilo minoris æstimatur corã Deo tuus affectus, quàm si diues magnam summam ex affluentia sua conferret. Affectus enim non probatur ex eo quod non habes: hoc est, Deus abs te nequaquam exigit, vt plus conferas quàm ferant vires tuæ. Hoc modo nulli excusantur: quia & diuites maius Deo tributum debent, & pauperibus non debet pudori esse sua exiguitas.

13 *Non enim vt aliis relaxatio sit, vobis autem angustia: sed vt ex æquabilitate.*

14 *In præsenti tempore vestra copia illorum succurrat inopiæ: & illorum copia vestræ sucurrat inopiæ, quo fiat æquabilitas.*

15 *Quemadmodum scriptum est, Qui multum habebat, huic nihil superfluit: & qui paulum habebat, is nihilominus habuit.*

16 *Gratia autem Deo, qui dedit eandem solicitudinem pro vobis in corde Titi.*

17 *Qui exhortationem acceperit: quin potius quum esset diligentior, suapte sponte ad vos venerit.*

13 *Non enim vt aliis.* Confirmatio superioris sententiæ, quòd tam in exigua quàm magna facultate placeat Deo liberalis voluntas: quoniã non velit Deus in angustias nos redigi, vt alii nostra liberalitate diffluant. Equidem non partẽ solùm, sed quicquid sumus & quicquid habem⁹, Deo nos debere certũ est, sed eatenus nobis parcit pro sua indulgentia, vt contentus sit ea communicatione quam hîc ponit Apostolus. Quod ergo hîc docet, intellige remissionem esse summi iuris. interea nostrarum partium est, ad largiendum nos subinde incitare: quia non adeò timendum est, ne simus in hac parte nimii: est autem periculũ à nimia tenacitate. verùm necessaria est hæc doctrina aduersus phanaticos, qui nihil actum putant, nisi te penitus spoliaueris, vt in commune omnia conferas: hoc verò proficiunt suo deliramẽto, vt nemo eleemosynã tranquilla conscientia erogare queat. Ergo diligenter obseruãda est Pauli ἐπιείκεια & moderatio: placere Deo nostras eleemosynas, quum ex nostra abundantia ita subleuamus fratrum egestatem, non vt diffluant illi, nos egeamus: sed vt de nostro impertiamur quantũ fuerunt nostræ copiæ, idque alacri animo. *Ex æquabilitate.* AEquabilitas dupliciter accipi potest, vel pro mutua compensatione, quum par pari refertur. vel pro iusto tẽperamẽto. Ego ἰσότητα accipio simpliciter pro æqualitate iuris analogici, quod vocat Aristoteles. in qua significatione sumitur & ad Colossenses cap. 4. 1. vbi dominos hortatur vt æqualitatem præstent seruis. Non vult certè conditione & gradu pares esse: sed hoc nomine intelligit humanitatem & clementiam & benignam tractationẽ, quam seruis domini vicissim debent. Ita hanc analogiã nobis Dominus commendat, vt quoad quisque nostrum opibus valet, laborantibus opem feramus, ne alii luxurientur, alii esuriant: ideo addit, *In præsenti tempore.* Tunc siquidem vrgebat necessitas. Vnde admonemur, in exercenda beneficẽtia præsenti necessitati cõsulendum, si velimus veram æquitatis regulam seruare.

14 *Et illorum copia.* Dubiũ est quale genus copiæ significet. Nonnulli interpretantur, hoc fuisse factum, quia Euangelium ab Ecclesia Ierosolymitana ad illos manauerat: vnde spiritualibus eorum diuitiis, istorum penuriæ fuerat subuentum: quod ego alienum arbitror à Pauli mẽte. Potius (meo iudicio) extendi hoc deberet ad sanctorum cõmunionem, qua fit vt in totum corpus redundet quicquid officii in vnum membrũ impenditur: acsi diceret, Si vos piget, nihili diuitiis fratres iuuare: cõsiderate quòd bonorũ sitis inopes, & quidẽ quæ lõgè sunt pretiosiora, quibus vos locupletare possunt qui terrenis opibus egent. Hæc communicatio quam inter membra corporis sui sanciuit Christus, animare vos debet, quo sitis ad beneficentiam promptiores & magis impigri. Potest hic quoque esse sensus, Nunc pro tẽporis necessitate illis succurritis: sed ipsis dabitur aliâs facultas remunerãdi. Mihi generalior illa sententia magis placet: cui suffragatur quod iterũ de æquabilitate repetit. Hæc enim est in Ecclesia iuris analogici ratio, vt dum vltrò citróque singuli inter se cõmunicãt pro mensura donorũ & necessitatis, ex mutua collatione conficiatur apta symmetria: tametsi alii plus, alii minus possideãt, & distributa sint inæqualiter dona.

15 *Quemadmodum scriptum est.* Testimonium quod citat Paulus, de Mãna loquitur:

loquitur: sed audiamus quid Dominus dicat per Mosen. vult hoc perpetui documenti loco esse, quòd non solo pane viuant homines: sed Diuinitus alantur, arcana virtute volũtatis eius, qui omnia quæ creauit, tuetur ac conseruat. Et alibi rursum admonet Moses, Deut. 8.3 tali victu fuisse nutritos ad tempus, vt discerent non alij homines sua industria aut labore, sed benedictione Dei. Hinc apparet in Manna, tanquam in speculo, nobis exhiberi imaginem ordinarij victus quo pascimur. Iam veniamus ad locum quem Paulus adducit. Postquam Man deciderat, iubebantur colligere in aceruos quantum quisque posset. tametsi autem, vt alij sunt aliis agiliores, aliqui plusquã in quotidianũ vsum necesse erat, colligerent, alij minus: nemo tamen sibi in priuatum vsum sumebat plus quàm Homer. modus enim ille à Domino præscriptus erat. quum ita fieret, suppetebat omnibus quantum sufficeret, & nemo esuriebat. Hoc habetur Exo. 16.18. Nũc historiam acommodemus ad Pauli institutum. Neque Homer, neque alia mẽsura nobis ordinata est à Domino, ad quã vniuscuiusque diei victus exigatur: sed nobis commendata est frugalitas & temperantia: & prohibitum nequis abundantia fretus lasciuiat. Ergo quibus sunt diuitiæ, siue ex patrimonio relictæ, siue industria partæ & laborib⁹, illi cogitent excessum non intemperantiæ aut luxuriæ distinatum esse, sed tolerandæ fratrum egestati. Manna enim est quicquid habemus, vndecunque proueniat, modò verè nostrum sit: quia fraude & illicitis artib⁹ quæsitæ opes, indignæ sunt hoc nomine: sed potius sunt coturnices ab ira Dei emissæ. & quemadmodum siquis vel auiditate nimia, vel diffidentia Man suppresserat, illud repositũ statim putrescebat: ita non dubitemus maledictas esse diuitias, & mox perituras, quæ cum fratrum iniuria congeruntur, ídque cum exitio domini: ne putemus hãc crescendi esse rationem, si prospicientes nobis in longum tempus, egenos fratres nostros fraudamus debita beneficentia. Fateor quidem non præcipi nobis illam æqualitatem, vt nihilo nitidius fas sit diuitibus vesci quàm pauperibus: sed eatenus seruanda æqualitas, vt nemo esuriat, nemo abundantiam suam supprimat alios fraudando. Pauperum Homer, panis erit cibarius, victúsque parcior: diuitum Homer, liberalior quidem portio, prout tulerit facultas: sic tamen vt temperanter viuant, neque desint aliis.

16 *Gratia autem Deo qui dedit.* Nequam relinquat excusationẽ Corinthiis, nunc demũ adiungit datos illis strenuos instigatores, quibus curæ sit negotiũ. Ac primò quidẽ Titum nominat, quem Diuinitus excitatũ fuisse dicit: quod magni ad causam intererat. eo enim efficacior futura erat legatio, si agnoscerent Corinthii, venisse ipsum Dei impulsu. Ex hoc tamen loco, sicuti ex aliis innumeris, colligimus nullos esse pios motus qui non à Spiritu Dei proficiscãtur: deinde hoc testimonium esse Diuinæ erga suos solicitudinis, quòd ministros & curatores excitat, qui subuenire illorum necessitati studeant. Quòd si se in curandis corporis alimentis ita exerit Dei prouidentia, quanto maiorem spiritualium alimentorum curam habebit, ne suis desint? Ideo proprium & peculiare opus eius est, Pastores excitare. *Exhortationem accipere*, significat, Pauli hortatu suscipere negotium. Id postea corrigit dicens, Titum non tam alienis consiliis paruisse, quàm sua sponte animatum fuisse pro sua diligentia.

18 Misimus autem vnà cum illo fratrẽ, cuius laus est in Euangelio per omnes Ecclesias.

19 Nec id solùm, verùm etiam delectus ab Ecclesiis est comes peregrinationis nostræ, cum hac beneficentia quæ administratur à nobis, ad eiusdem Domini gloriam, & animi vestri promptitudinem.

20 Declinantes hoc, nequis nos carpat in hac exuperantia,

quæ administratur à nobis.

21 Procurantes honesta, non tantùm coram Deo, sed etiam coram hominibus.

22 Misimus autem vnà cum illis fratrem nostrum, quem probaueramus in multis sæpenumero diligentem: nunc autem multo diligentiorem, ob multam fiduciam quam habeo erga vos.

23 Siue Titi nomine, qui socius meus est, & erga vos adiutor, siue aliorum qui fratres nostri sunt & Apostoli Ecclesiarum, gloria Christi.

24 Proinde documentum charitatis vestræ, & nostræ de vobis gloriationis erga eos ostendit, & in conspectu Ecclesiarum.

18 *Misimus autem cum illo fratrem.* Quòd tres mittuntur, argumento est, magnam expectationem conceptam esse de Corinthiis. quo magis intentos esse decebat ad officium, ne Ecclesiarum spem fallerent. Quis porrò sit hic secundus, incertum est: nisi quòd alii Lucã, alii Barnabam fuisse diuinant. Chrysostomus Barnabam mauult: cui ego assentior, propterea quòd eum Paulo adiunctum fuisse comitem, Ecclesiarum suffragiis, constat. Quoniam tamen communi ferè omnium consensu receptum est, Lucam fuisse vnum ex iis qui Epistolã hanc pertulerint, non displicet ipsum tertio loco designari. Porrò secundum, quisquis tandem sit, ornat egregio testimonio: quòd in Euangelio cum laude versatus sit, hoc est promouendo Euangelio laudem promeritus. tametsi enim loquendi partes Paulo Barnabas deferebat: vnũ tamẽ opus agebant ambo. Addit præterea, non ab vno homine, non ab vna etiam Ecclesia tantùm laudem reportâsse: sed ab omnibus Ecclesiis. Generali testimonio subiungit speciale, quod præsenti negotio cõgruit: delectũ scilicet ad hanc prouinciam fuisse consensu Ecclesiarum. erat autem probabile hunc illi honorem non aliter fuisse habitum, nisi quia cognitus pridem fuerat idoneus. Notanda autem est species electionis, χειροτονία scilicet Græcis vsitata: in qua præibant authoritate & cõsilio primores, totámque actionem gubernabant, plebs autem sciscebat.

19 *Quæ administratur à nobis.* Cõmendatione ministerii sui Corinthios magis animat. dicit se gloriæ Dei seruire, & eorum benignitati. vnde sequitur res esse coniunctas, Dei gloriam & ipsorum munificentiam. neque hanc posse cessare quin tantundem illa minuatur. Accedit talium virorum opera, quam repudiari aut otiosam relinqui, perquã absurdum erat.

20 *Declinantes hoc, nequis.* Nequis minus honorificè sensisse de Paulo Ecclesias putaret: acsi diffisæ eius probitati adiunxissent socios, vt suspectis hominibus dari solent custodes: pronuntiat se fuisse authorem huius consilii, vt calumniis occurreret. Quæret hîc quispiam, Ecquis tam impudens extitisset, qui ausus fuisset vel leuissima suspicione tantum virum sugillare, cuius fides extra omnẽ controuersiã vbique esse debebat? Respondeo, Ecquis à Satanæ morsibus erit immunis, quũ ne Christo quidẽ pepercerit? an Christus impiorũ probris exponitur, & serui eius erunt in tuto? Imò vt quisque integerrimus est, ita machinis omnibus eum adoritur Satã, si qua labefactare eius fidẽ queat: nam inde multo grauius offendiculum emergeret. Quãobrem quo altiore gradu sumus collocati, eo diligentius imitanda est nobis Pauli tum circunspectio, tum modestia. non ita elatus erat, quin se vellet cogi in ordinẽ, quemadmodum vnus quiuis ex grege. non ita sibi placebat, vt indignum sua persona existimaret, vitare calumnias. Ideo prudenter declinabat pericula, & magnam cautionem adhibebat, nequis improbus ansam arriperet. Et certè nihil magis patet sinistris obloquutionibus, quàm attrectatio publicæ pecuniæ.

21 *Procu-*

21 *Procurantes honesta.* Puto non defuisse etiam inter Corinthios qui statim prosiliissent ad maledicendum, si relicta illis fuisset occasio. quare rem illis notam esse voluit ad obstruenda vbique omnium ora. Testatur ergo se non tantùm bonæ coram Deo conscientiæ habere curam, sed etiam bonæ existimationis apud homines, neque tamen dubium est quin suo exemplo tã Corinthios quàm omnes docere velit, in rectè factis non esse negligendam hominum opinionem. Primum quidem est, dare operam vt vir bonus sis: quod præstatur non externis modò operibus, sed recta conscientia: deinde, vt talem, homines quibuscũ versaris, te agnoscant. Sed finis hîc spectandus, nihil sanè ambitione deterius, quæ optima quæque vitiat, honestissima inquam deformat, ac suauissimis odoris sacrificia fœtere facit corã Domino. quare hic lubricus est locus, nequis simulans se bonæ existimationis cum Paulo studiosum esse, longè procul absit à studio Pauli: hic enim coram hominibus honesta procurauit, nequis offenderetur suo exemplo, sed omnes potius ædificarentur. Ideo videndum, si velimus illi esse similes, ne nostra causa bonam famam appetamus. Qui negligit famam, inquit Augustinus, crudelis est: quia non minus necessaria nobis est coram proximo, quàm bona conscientia coram Deo. Id verum est, modò in Dei gloriam fratrum saluti consultum velis: paratus interea probra & ignominiam pro laude reportare, si ita Domino visum fuerit. Semper tamen curæ sit homini Christiano, vitam componere in proximorũ ædificationem, & sedulò cauere, ne quē obloquendi prætextum habeant Satanæ ministri, in Dei contumeliam & bonorum offensionem.

22 *Ob multã fiduciam.* Sensus est, Non timeo ne irritus sit istorum aduentus ad vos, & sine fructu. certam enim fiduciam præsumpsi, fœliciter cessuram eorum legationem: ita mihi perspecta est eorum fides ac diligentia. fratrem cuius nomen subticet, magis alacrem fuisse dicit, partim quòd eum præclarè videret sentire deCorinthiis, partim quòd à Tito animatus esset, partim quia videret multos præstantes viros coniunctis studiis in idem negotium incũbere. Vnum igitur restabat, vt Corinthii ipsi partibus suis non deessent. Quod *Apostolos ecclesiarum* vocat, posset dupliciter intelligi. vel destinatos esse à Deo Apostolos ad Ecclesias: vel ordinatos ab Ecclesiis ad obeundum hoc munus. hoc secundum melius congruit. Vocantur & *Christi gloria*: quoniam sicuti solus fidelium gloria est, ita debet vicissim ab ipsis glorificari. Ergo quicunque pietate & sanctimonia excellunt, sunt Christi gloria: quia nihil habent nisi dono Christi. In conclusione duo ponit. Facite vt charitatem vestram perspiciant fratres nostri: secundò, Cauete ne frustrà de vobis gloriatus fuerim: nam εἰς αὐτοὺς mihi tãtundem valet ac Coram ipsis. refertur enim particula hæc non ad pauperes, sed ad nuntios quorum facta est mentio. Nã continuò pòst subiicit, non illos solos fore testes, sed eorum relatu ad Ecclesias vsque procul venturam esse famam.

CAP. IX.

1 NAm de subministratione quæ fit in sanctos, superuacuum mihi est scribere vobis.

2 Noui enim promptitudinem animi vestri, de qua pro vobis gloriatus sum apud Macedones: quòd Achaia parata sit ab anno superiori: & æmulatio vestri excitauit complures.

3 Misi autem fratres, vt ne gloriatio nostra de vobis inanis fiat in hac parte: vt quemadmodum dixi, parati sitis.

4 Ne si fortè mecum venerint Macedones, & vos deprehenderint imparatos, nos pudore suffundamur (ne dicam vos) in hac fiducia gloriationis.

Fa

5 Necessarium ergo existimaui, exhortari fratres, vt antè venirent ad vos, vt præpararent antè promissam benedictionem vestrã, quo in promptu sit, atque ita vt benedictio non tenacitas.

Prima facie malè vel non satis commodè cohæret hæc sententia cum superioribus. nam videtur de re noua loqui quam nondum attigerit: quum persequatur idem argumentum. Obseruent tamen lectores, Paulum nihil aliud hîc agere, quàm quod prius egerat: non diffidẽtia scilicet hortari se Corinthios, nec suam admonitionẽ cum aliqua præteriti temporis reprehensione coniunctã esse: verùm se habere rationes quibus moueatur. quod ergo nunc dicit, hunc habet sensum, Non doceo vos subueniendum esse sanctis: quid enim opus est? nã id vobis satis est cognitum, & reipsa declarastis nolle vos illis deesse: sed quia iactãdo vbique vestram liberalitatẽ, fidẽ meam simul & vestram obstrinxi: hæc causa nõ patitur me quiescere. Tam anxia solicitatio nonnihil alioqui odiosa esse poterat Corinthiis, quia putassent vel sibi exprobrari suam pigritiam, vel se Paulo suspectos esse. at verò commoda excusatione efficit, vt absque odio liberum sit non hortari eos tantùm, sed subinde vrgere. Verùm posset alicui suspicio hæc venire in mentem, Paulum hîc simulare aliud quàm sentiat: quod nimis absurdum foret: si enim satis propensos ad officiũ iudicat, cur tãtopere insistit illis admonẽdis? sin autem dubitat de eorum voluntate, cur superuacuam fore admonitionem asserit? Charitas vtrũque fert, bonam spem, & solicitudinem. nunquam tale Corinthiis testimonium reddidisset, nisi ita persuasus fuisset vt loquitur. Viderat læta initia: progressus non dissimiles fore sperabat. sed quia nõ ignota illi erat humani ingenii inconstantia: non potuit esse nimius cauendo, ne à sancto proposito deflecterent.

1 *Subministratione, &c.* Videtur hoc non aptè in eos competere, qui de suo erogant pauperibus: quia digna est splendidiore elogio liberalitas. Sed respexit Paulus quid suis membris debeant fideles. Mutuò enim sibi ministrare debent Christi membra. ita quum fratribus subuenimus, nihil aliud quàm præstamus debitum illis ministerium, sanctos verò negligere, quũ ope nostra indigent, plusquam inhumanũ est: quia suo eos iure fraudamus.

2 *De qua gloriatus sum, &c.* Rectam quam habebat de ipsis opinionem inde probat, quòd propemodum spõsorem se interposuerit in asserenda promptitudine eorum. Sed quid si temere asseruit plusquam res ferebat? hoc enim videtur. Iactabat enim anno vno paratos esse, in quibus parandis adhuc nunc laborat. respondeo, non accipienda esse verba, perinde acsi testatus esset Paulus, iam repositum esse in arca quod daturi erant: sed tãtùm narrabat quidnam esset inter eos constitutũ: quod leuitatis vel erroris culpa caret. de hac pollicitatione loquebatur Paulus.

3 *Misi autem fratres.* Nunc rationem adducit cur de eorum voluntate bene sentiens, illis tamen adhortandis sedulò incumbat. Consulo, inquit, meo & vestro pudori: nam quum vestro nomine promiserim, commune esset dedecus, nisi res ipsa verbis respondeat. ergo vos boni consulere debetis meum timorem.

4 *In hac fiducia.* Quum Græcè sit ὑπόστασις, Vetus interpres Substantiam transtulerat: Erasmus argumentum: sed neutrum conuenit. Admonet autem Budæus, hoc vocabulum aliquando pro audacia vel confidentia sumi. quẽadmodum apud Polibium, quum dicit, οὐχ οὕτω τὴν δύναμιν ὡς τὴν ὑπόστασιν καὶ τόλμαν αὐτοῦ καταπεπληγμένων τῶν ἐναντίων vnde ὑποστατικὸς interdũ audacẽ & præfidentem significat. Iam nemo nõ videt quàm apta sit hæc significatio contextui Paulino: vnde apparet, alios interpretes inaduertentia fuisse lapsos.

5 *Vt benedictio, non tenacitas.* Loco Benedictionis, alii Collectionem reddunt. ego tamen verbum verbo reddere malui: quemadmodum Græci, εὐλογίας nomine vsi sunt, vt Hebraicam vocem exprimerent. ברכה que tam benedictionem, hoc est faustam precationem, quàm

quàm beneficentiam significat. Rationem hanc esse iudico, quòd Deo primùm tribuitur. porrò scimus vt nobis Deus efficaciter benedicat solo suo nutu. Inde quum trāsfertur ad homines, eundē sensum retinet: impropriè scilicet, quia non eundem habent effectum benedicendo: sed tamen non ineptè per trālationem. Benedictioni Paulus opponit πλεονεξίαν: quo verbo Græci tam auiditatem nimiā quàm fraudationem & tenacitatem significant. Mihi in antithesi vox Tenacitatis magis placuit. vult enim Paulus non malignè eos, sed liberali animo erogare: quod ex sequentibus clarius etiamnum patebit.

6 Hoc est autem, Qui sementem facit parcè, is parcè messurus est: & qui sementem facit in benedictionibus, in benedictionibus etiam metet.

7 Vnusquisque secundum propositum cordis, non ex molestia aut necessitate. nam hilarem datorem diligit Deus.

8 Potens est autem Deus efficere vt tota gratia in vos exuberet: vt in omnibus omnem sufficientiam habentes, exuberetis in omne opus bonum.

9 Quemadmodum scriptum est, Dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum.

6 *Hoc autem est.* Nunc pulchra similitudine eleemosynas commendat, cōparans eas sementi. nam in facienda semente, semen è manu proiicitur, dispergitur in terram hac & illac, occatur, & demum putrescit. ita videtur tantundem periisse. Similis est eleemosynarum ratio: quod abs te aliò migrat, videtur imminutio eius esse quod habes: sed veniet tempus messis quo fructus colligetur. Dominus enim vt sibi fert impensum quicquid pauperibus erogatur, ita rependit postea cum largo fœnore. Nunc ad Pauli similitudinem: Qui parcus est serendo, is messem habebit tenuem, & similem sationi: qui benignè serit & larga manu, similiter copiosam messem colliget. Penitus infixa sit animis nostris hæc doctrina, vt quoties metu perdendi à benefaciendo nos reuocat sensus carnis, mox opponamus hunc clypeum, Atqui Dominus pronuntiat nos sementem facere. Cæterùm messis tam de spirituali mercede vitæ æternæ, quàm terrenis benedictionibus, quibus Deus prosequitur homines beneficos, exponi debet. Neque enim tantùm in cælo remuneratur Deus fidelium beneficentiam, sed etiam in hoc mundo. Ergo perinde hoc valet, acsi diceret, Quo magis in proximos eritis benefici, eo sentietis Dei benedictionem in vos magis effusam. Benedictionem iterum hìc parcitati facit contrariam, sicuti prius tenacitati: vndè apparet accipi pro larga & benigna munificentia.

7 *Vnusquisque secundum propositum cordis.* Quia largiter dandum esse præceperat, hoc quoque addendum fuit, munificentiam non tam æstimari à Deo ex summa, quàm ex animo. Optabat quidem multum exorare, quo prolixius iuuarentur fratres: sed nihil extorquere volebat ab inuitis dare. ergo libenter iubet quicquid daturi erant. Opponit Propositum cordis, *Tristitiæ* & *necessitati*. Nā quod facimus coacti necessitate, minimè facimus ex cordis proposito, sed cum mœrore. Porrò necessitatem intellige quam vocant extrinsecam: hoc est, quæ aliunde est. Deo enim obedimus, quia necesse est: idque tamen ex animo. Itaque ipsi tunc nobis necessitatem sponte imponimus: & quia reluctatur caro, vim etiam sæpe facimus nobis, vt præstemus necessarium officium. Verùm vbi aliunde cogimur, habentes interea in votis effugere, si qua liceret, nihil facimus alacriter, nihil hilariter: sed omnia cū mœrore vel angustia animi. *Nam hilarem datorem*, &c. Reuocat nos ad Deum, sicut initio dixi. nā eleemosyna sacrificium est: atqui nullum Deo sacrificium placet, nisi volun-

tarium. Nam quum docet, hilarem datorem à Deo diligi: exaduerso malignos & coactos respui significat. Neque enim instar tyranni vult nobis imperare, sed sicuti patrem nobis se exhibet, ita liberalem filiorum obedientiam à nobis requirit.

8 *Potens est autē Deus.* Iterum prauæ cogitationi occurrit, quā nobis perpetuò suggerit nostra infidelitas. Quid? annō tibi consules potius? non cogitas, hoc dempto, minus tibi reliquum fore? Ad eam repellendam nos armat Paulus eximia promissione, quòd in bonum nostrum redundet quicquid largimur. Dixi iam nos plus æquo tenaces esse natura, quòd sumus ad diffidentiam procliues, quæ vnumquenque solicitat ad suū mordicus retinendum. Ad hoc vitium corrigendum arripienda nobis est hæc promissio, Qui pauperibus benefaciunt, nihilominus sibi consulere, acsi sua prædia irrigarent. Eleemosynis enim tanquam canalib9 Dei benedictionē qua locupletentur, in se deriuant. Hoc est quod vult Paulus, Nihil vobis detrahet hæc beneficentia: sed faciet Deus vt multo maiore exuberantia ad vos redeat. Loquitur enim de potentia Dei: non quemadmodum poetæ, sed pro more Scripturæ, quæ illi tribuit potentiam in actu, cuius effectum præsentem sentiamus ipsi, non quā otiosam imaginemur. *Vt in omnibus sufficientiam.* Duplicem fructū ponit illius gratiæ quam promiserat Corinthiis: vt habeant ipsi quantum sit satis, & ad benefaciendum abundent. Sufficientiæ nomine significat modum quem Dominus vtilem nobis esse cognoscit. neque enim semper nobis expedit, vsque ad satietatē impleri. Dominus ergo pro vtilitatis nostræ modo nobis subministrat, nunc plus, nunc minus: sed ita vt simus contenti. quod multo plus est, quàm siquis totum mundum ingurgitet. In hac sufficiētia oportet nos abundare ad benefaciēdum aliis. neque enim ideo nobis benefacit Deus, vt sibi habeat quisque quod accepit: sed vt sit mutua inter nos communicatio, prout tulerit necessitas.

9 *Quemadmodum scriptum est, Dispersit.* Adducit testimonium ex Psal. 112. 9. vbi inter alias virtutes pii hominis, hanc quoque commemorat Propheta, quòd benefaciēdo non deficiet. sed quēadmodū ex perēni fonte semper defluit aqua, ita fluxus liberalitatis eius perpetuus erit. Huc spectat Paulus, ne defatigemur benefaciendo: atque hoc etiam sonant Prophetæ verba.

10 Porrò qui suppeditat semē seminanti, is & panem in cibum suppeditet, & multiplicet semētem vestram, & augeat prouentus iustitiæ vestræ:

11 Vt in omnibus locupletemini in omnem simplicitatem, quæ per vos producit gratiarum actionem Deo.

12 Nam ministerium huius functionis, non solùm supplet ea quæ desunt sanctis: verùm etiam exhuberat in hoc, quòd per multos agantur gratiæ Deo:

13 Quòd per probationem ministerii huius glorificant Deū super obedientia consensus vestri in Euangelium Christi: & de simplicitate communicationis in ipsos, & in omnes:

14 Et precatione eorum pro vobis: qui desiderant vos propter eminentem Dei gratiam in vobis.

15 Gratia autem Deo super inenarrabili suo munere.

10 *Qui suppeditat.* Pulchra Dei periphrasis, & eximiæ consolationis plena. Nam qui semētem fecit in tempore, videtur metendo, fructū laboris industriæque suæ colligere. & satio videtur esse scaturigo, ex qua victus nobis fluat. Hui

cogita-

cogitationi reclamăt Paulus, asserens tā semen porrigi, quàm victum subministrari Dei gratia, etiā agricolis qui seminant, & qui putantur se & alios opera sua alere. Similis est sententia Deut. 8.16, Nutriuit te Deus Manna, cibo Patribus tuis incognito: ne forte quum venerís in terram quam daturus est tibi, dicas, Manus mea & fortitudo mea parauit mihi hanc opulētiam: quia Dominus est qui dat virtutem ad copias parādas, &c. *Suppeditet.* Hic duæ sunt diuersæ lectiones, etiam apud Græcos. Quædam enim exemplaria futurum tempus habent in his tribus verbis *Suppeditare, multiplicare, augere.* Hoc modo confirmatio esset proximæ sententiæ: neque enim rarum est Paulo, eandem promissionem aliis verbis repetere, quo melius animis insideat. In aliis exemplaribus leguntur hæc verba in modo infinitiuo. modum autem infinitiuū optatiui loco interdum capi notum est. Atque hanc lectionem potius sequor: tum quòd magis est recepta, tum quòd Paulo solenne est, suas exhortationes precationibus claudere, quibus idipsum à Deo flagitet quod antè in doctrina cōplexus fuerat: quanquā prior non male quadraret. *Panem in cibum.* Duplicem Diuinæ ergà nos benedictionis fructum ponit, vt habeamus quod nobis satis sit ad vitam tolerādam: deinde vt sit quod in aliorum necessitatates erogemus. Nam vt nobis solis non sumus nati: ita homo Christianus neque sibi debet viuere, neque possidere in priuatum vsum quod habet. *Sementē & prouentus iustitiæ* ad eleemosynas refert. Prouentus etiā iustitiæ obliquè reditibus opponit, quos maior pars in cellas, horrea, vel penuaria recōdit, vt singuli quicquid colligere, imò corradere possunt, ad se locupletandos ingurgitent. Priore materiā benefaciēdi, altero opus ipsum, vel officium charitatis denotat. nā Iustitia hic per synecdochē pro beneficentia capitur. acsi diceret, Non tantùm vobis suppeditet Deus quod in proprium cuiusque vsum sufficiat, sed etiam vt fons liberalitatis vestræ perpetuè fluens, nūquam exhauriatur. Quòd si pars iustitiæ est, subuenire proximorum inopiæ, vt certè est non postrema: iniquos esse oportet qui hanc officii partem negligunt.

11 *Locupletemini in omnē simplicitatem.* Simplicitatis nomine iterum vtitur ad exprimendam veræ benignitatis naturam, nempe quum reiecta in Deum solicitudine, alacriter nostra in quoscunque vsus præcipit, exponimus. Has esse veras fidelium opes admonet, quum in Dei prouidentia reponentes victus sui sufficientiam diffidentia non cohibentur à benefaciendo. Nec abs re opulentiæ titulo insignit satietatem simplicis animi, suáque mediocritate cōtenti: quia incredulis, quos inquietat habendi cura, nihil est magis ieiunum vel famelicum. *Quæ per vos producit.* Ab alio effectu illis commendat eleemosynas quas erogaturi erant: quòd scilicet cessuræ erant in gloriam Dei. Et postea id clarius exprimit cum amplificatione: hoc modo, Præter ordinarium fructum charitatis, parient etiam gratiarum actionem. amplificat autē, quia per multos agentur gratiæ Deo, neque tantùm de ipsa liberalitate, qua fuerint adiuti, sed de tota pietate Corinthiorum. *Ministerium* vocat, quod ipse susceperat Ecclesiarum rogatu. Vbi verò nos vertimus *Functionem,* Græcè est λειτουργία, quæ dictio nunc sacrificium significat, nunc quoduis munus publicè iniūctum: quorum vtrunque præsenti loco bene conueniet. Nam & eleemosynas vocari sacrificia non est nouum. & quemadmodum distributis inter ciues functionibus, nemo grauatur obire munus sibi impositum: ita in Ecclesia communicatio ex necessariis officiis censeri debet. Corinthii igitur & reliqui, fratres Ierosolymitanos subleuando, sacrificium Deo offerebant, vel functionem obibāt legitimam & à se debitam. Paulus Sacrificii minister erat. potest tamen etiā ad Corinthios referri diaconia vel ministerium: sed parum refert.

13 *Per probationem ministerii, &c.* Probatio hîc (sicuti compluribus aliis locis) documentum vel experimentum significat. Erat enim specimen idoneum probandæ Corinthiorū charitati, quòd erga fratres procul remotos tam liberales erant. Sed Paulus longius extendit; hoc est, ad consentiētem obedientiā in Euangelio. Talibus enim testimoniis ve-

rè probamus, nos Euangelii doctrinæ obedire. Consensus autem inde apparet, quòd communi omnium consilio conferuntur eleemosynæ.

14 *Et precatione eorum.* Nullam vtilitaté omittit, quæ aliquid valeat ad mouendos Corinthios. Primò recensuit solatium quod sensuri erant fideles. secundò, gratiarum actionem, qua glorificandus erat Deus: imò hanc fore confessionem. quæ testatũ omnibus faceret in fide & pia obediétia vnanimem eorũ consensum. nunc adiungit mercedem quam recepturi erant Corinthii à sanctis, nẽpe beneuolentiam ex gratitudine manãtem, & intercessiones. Habebunt, inquit, quod mutuò rependant: quia & debito amore vos prosequẽtur, & in precib⁹ suis vos habebunt apud Deum cõmendatos. Tandem quasi voti compos, ad laudem Deo canendam euehitur: quosuam fiduciam quasi re iam cõfecta testari voluit.

CAP. X.

1 POrrò ipse ego Paulus exhortor vos per lenitatem & mansuetudinem Christi, qui secundum faciem humilis quidem sum inter vos, absens autem audax sum in vos.

2 Rogo autem, ne præsens audeã ea fiducia, qua cogito audax esse in quosdam, qui nos æstimant acsi secundum carnem ambularemus.

3 Nam in carne ambulantes, non secundum carnem militamus.

4 Siquidem arma militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potentia Deo, ad destructionẽ munitionũ, quibus cõsilia destruimus.

5 Et omnem celsitudinẽ quæ extollitur aduersus cognitionẽ Dei: & captiuã ducimus omnẽ cogitationẽ ad obediẽdũ Christo:

6 Et in promptu habemus vindictam aduersus omnẽ inobedientiam, quum impleta fuerit vestra obedientia.

Absoluta exhortatione transit nunc partim ad refellendas calumnias, quibus traductus erat à pseudoapostolis: partim ad reprimendam quorundam improborum petulantiam, qui se in ordinem cogi ægrè patiebantur. Vtrique vt Paulo authoritatem adimerent, vehementiã qua in epistolis detonabat θρασυδειλίαν interpretebantur, quòd coram non perinde vultu & sermone ad ostentationem cõpositus, sed humilis foret atque abiectus. Ecce, dicebant, hic qui suæ tenuitatis cõscientia adeò modestus est coràm ac timidus: nunc quum procul abest, crociter insurgit. cur minus audet voce, quàm literis? an eminus nos terrebit qui præsens est despectui? vnde autem ista confidentia, vt sibi omnia licere in nos putet? Eiusmodi voces spargebant, vt eluderent eius seueritatem, atque etiam odiosam redderent. Respondet Paulus, se non esse audacem, nisi quatenus necessitate cogitur. humilitatem verò corporalis præsentiæ, ob quam habebatur cõtemptui, nihil de sua authoritate minuere, quòd spirituali virtute excelleret, non pompa carnali. Itaque non impune euasuros qui suas vel exhortationes, vel obiurgationes, vel minas deriserĩt in his verbis, *Ipse ego*, emphatica expressio est: acsi diceret, quanuis maleuoli homines eum inæqualitatis insimulẽt, se tamen non esse varium, sed eundem semper manere.

1 *Exhortor vos.* Est abrupta oratio, quales sæpe sunt patheticæ orationes. Sensus est, Rogo vos, atque adeò per lenitatẽ Christi obtestor, ne vestra contu-

macia

macia duriorem me esse cogatis, quàm velim & quàm futurus sum in eos qui me ideò contemnunt, quòd nihil in speciem habeam præclarum: neque spiritualem, qua me Dominus ornauit, excellentiam agnoscunt, à qua potius æstimandus erã. Obsecratio qua vtitur, ex re præsenti sumpta est, quũ scilicet dicit, *Per lenitatẽ & mansuetudinem Christi*. Vitio illi vertebant calumniatores, quòd præsentia corporalis parũ dignitatis haberet: rursum quòd procul per epistolas fulminaret. Vtranque calumniam apte repellit, sicuti dictum est. sed hic testatur nihil sibi magis esse cordi, quàm mansuetudinem, Christi ministro dignam: cuius exemplum præbuit ipse magister. Discite à me, inquit, quoniam mitis sum, & humilis: iugum meum suaue, & onus meum leue, Matth. 11. 29. 30. Item Propheta de ipso loquens, Non audietur clamor eius in plateis, calamum cassatum non cõfringet, &c. Iesa. 42. 2. 3. Qua igitur mã suetudine fuit Christus, eam a seruis quoque suis requirit. eius mẽtionẽ quum facit Paulus, ab ea se minimè esse alienũ significat: acsi diceret, Obtestor vos ne eã mansuetudinem, quam nobis in sua persona exhibuit Christus, & quotidie per seruos suos exhibet, imò quã in me conspicitis, aspernemini. *Qui secundum faciem*. Quasi per mimesin ex aduersariorum persona hoc refert. Ita verò quod exprobrabãt, verbis tenus fatetur, vt nihil tamen illis in re ipsa concedat: quẽadmodum videbimus.

2 *Rogo ne præsens audeam*. Quidam orationem defectiuam esse putant: neque exprimi quid roget. ego verò potius hic absolui existimo quod priori mẽbro deerat: vt sit generalis exhortatio. Præbete vos mihi dociles & morigeros, ne durior esse cogar. Hoc boni Pastoris officium, placide & humaniter oues potius allicere, vt se gubernari patiantur, quàm violenter cogere. Austeritas quidem, fateor, interdum necessaria est: sed incipiẽdum semper à mansuetudine, & in ea perseuerandum donec se tractabilẽ præbet auditor. Extremum remedium est in seueritate. Tentandæ, inquam, sunt omnes viæ, antequam ad rigorem prosiliamus: imò nunquam rigidi simus nisi coacti. Interea quòd pusillanimem ipsum iudicabant ac timidum, vbi cominus pugnandum erat, in eo errare illos significat, quum denuntiat se in faciem fortiter restiturum contumacibus. Contemnunt me, inquit, tanquam hominem pusillo animo: sed fortiorem sentient ac magis animosum quam velint, vbi seriò cõferendæ erunt manus. Inde patet quãdo tempus sit asperius agendi: postquam scilicet experti sumus, blãditias & lenitatem nihil proficere. Inuitus faciam, inquit Paulus, sed tamen facere decreui. optima moderatio: nã vt ducẽdi sunt potius homines, quàm trahendi, quoad in nobis est: ita quum apud duros & præfractos inutilis est lenitas, tunc necessariò exerendus est rigor. alioqui non modestia erit, neque æquabilitas, sed dissoluta ignauia. *Qui nos æstimant*. Erasmus vertit, Qui nos putant veluti secundum carnem ambulare. Vetus interpres propius (meo iudicio) accessit ad genuinum Pauli sensum, Qui nos arbitrantur, tanquam secundum carnẽ ambulemus. quãquam neque phrasis est satis Latina: neque penitus exprimit totam mentem Apostoli. Nam hic λογίζεσθαι, pro Censere vel æstimare capitur. De nobis sentiunt, inquit Paulus, vel nos eo loco habent, quasi ambularemus secundum carnem. *Ambulare secũdum carnem* Chrysostomus exponit, infideliter se gerere, vel malè versari in officio suo. & certè passim hoc sensu accipitur apud Paulum. verùm Carnem hîc potius interpretor pro externa pompa vel ostentatione, qua sola venditare se pseudoapostoli solent. Paulus ergo de iniquitate eorum conqueritur, qui nihil in se considerabant præter carnem, hoc est visibilem apparentiam (vt loquuntur) aut vulgari hominum more, qui studia sua omnia ad ambitionẽ componunt. Quum enim illis dotibus minimè excelleret Paulus, quæ vulgo apud filios huius seculi laudem aut pretium cõciliant; despiciebatur tanquã gregarius aliquis. sed à quibus? nempe ab ambitiosis, qui eum æstimabant à solo aspectu, non autem reputabant quid intus lateret.

3 *Nam in carne ambulantes*. Hic Ambulare in carne, significat in mũdo versari: quod alibi dicit, Habitare in corpore. Erat enim inclusus in corporis sui ergastulo: sed hoc non impediebat

quo minus Spiritus sancti virtus mirificè se exereret in eius infirmitate. Est iterum species concessionis, quæ tamen aduersarios nihil iuuat. *Secundum carnem militant* qui nihil aggrediuntur nisi mundanis præsidiis freti, quibus etiam solis superbiunt: fiduciam in Spiritus sancti auspiciis ac ductu repositam non habent. Ex hoc genere se esse negat Paulus, quia aliis armis quàm carnis & mundi sit instructus. Porrò quod de se affirmat, competit etiam in omnes veros Christi ministros. Thesaurum enim incomparabilem gerunt in vasis testaceis, quemadmodum prius dixi. Ergo vtcunque carnis infirmitatibus sint circundati, spiritualis nihilominus Dei potentia in ipsis magnificè relucet.

4 *Arma enim militiæ nostræ.* Talis militia est qualis armorum species. Spiritualibus armis munitum se esse gloriatur: ergo spiritualis est militia. Inde sequitur à contrariis, non esse secundum carnem. Quòd Euangelii ministerium militiæ comparat, aptissima est similitudo. militia quidem perpetua est vita hominis Christiani. nam quicunque se Deo in obsequium addicit, nullas vnquam inducias habebit à Satana, sed assidua inquietudine vexabitur. Verùm ministros Verbi ac Pastores reliquis antesignanos esse decet. Et certè nulli sunt quibus magis instet Satan, qui acrius impetantur, qui plures aut grauiores sustineant insultus. Fallitur itaque qui ad hanc functionem obeundam se accingit, nisi pariter ad certandum animo & virtute sit comparatus: quia non exercetur nisi militando. Sic enim habendum est, Euangelium veluti ignem esse, quo accenditur Satanæ furor. quare fieri aliter nequit, quin ad præliandum armetur, quoties illud promoueri cernit. Quibus autem armis repellendus est? non nisi spiritualibus potest repelli. Quicunque igitur exarmatus est virtute Spiritus sancti, vtcunque ministrum Christi se iactet: non tamen probabit se talem esse. quanquam si plenam definitionem armorum spiritualium habere velis, doctrina cum zelo, & bona conscientia cum efficacia Spiritus aliisque necessariis gratiis coniungenda est. Eat nunc Papa, & Apostolicæ dignitatis titulum sibi vsurpet. quid autem magis ridiculum, si ex hac Pauli regula iudicium fiat? *Potentia Deo.* Vel, secundum Deum, vel, Ex Deo. Ego tacitã antithesin subesse arbitror: vt hæc fortitudo opponatur imbecillitati, quæ coram mundo in speciem apparet. atque ita posthabitis hominum iudiciis, virtutis suæ approbationem à Deo peteret. quanquam antithesis etiam stabit in altero sensu, quòd potentia armorum eius Deo nitatur, non mundo. *Ad destructionem munitionum.* Munitiones vocat consilia & celsitudinem aduersus Deum elatã, de quibus postea loquetur. sed propriè & significanter ita appellat. Vult enim gloriari, nihil esse tam munitum in mundo, cui diruendo non sit par futurus: acsi diceret, Scio equidem quàm superbiant suis ampullis homines carnales, & quàm fastuosè ac securè me contemnant: quasi nihil in me sit nisi humile & sordidum: ipsi autem in alto fastigio sint collocati. Sed stulta est eorum cõfidentia. præualebunt enim arma Domini, quibus pugno aduersus omnia propugnacula, quibus confisi, inexpugnabiles se esse credunt. Porrò quum dupliciter se munire soleat mundus ad bellum Christo inferendum, astu, malis artibus, vafricie, & aliis machinationibus occultis. deinde ferocia & brachio, vtranque speciem perstringit. Per *consilia* enim intelligit quicquid ad carnalem sapientiam pertinet. *Celsitudo* significat quãlibet mundi gloriam & potentiã. Nõ est igitur cur exhorrescat seruus Christi quicquid formidabile sese opposuerit suæ doctrinæ. pergat nihilominus, & omnia cuiuscunque generis machinamenta dissipabit. Imò aliter erigi nequit neque constitui Christi regnum, nisi diruendo quicquid in mundo est excelsum. Nã spirituali Dei sapientiæ nihil est magis inimicũ quàm carnis prudentia: Dei gratiæ nihil magis aduersum quàm naturalis hominis facultas: atque ita de cæteris. Vnicum igitur regni Christi fundamentum est, hominũ humiliatio. Atque huc pertinent propheticæ illæ loquutiones, Erubescet luna & pudefiet sol quum regnare cœperit Dominus in die illa, Iesaiæ 24.23. Item, Incuruabitur celsitudo hominis, & sublimitas mortaliũ humiliabitur, & exaltabitur solus Dominus in die illa, Ies. 2.17. quia vt Deus

ſolus emineat, totius mundi gloriam euaneſcere neceſſe eſt.

5 *Et captiuam ducimus.* Superius propriè de conflictu ſpiritualium armorum, cum impedimentis quæ aduerſus Chriſti Euangelium infeſta inſurgunt, loquutum fuiſſe exiſtimo: nunc verò de ordinaria præparatione, qua homines ad obedientiam adducendi ſunt. Quandiu enim acquieſcimus in proprio ſenſu,& nobis ſapimus, procul abſumus ab omni acceſſu doctrinæ Chriſti. Quare hinc faciendum exordium,vt qui ſapiẽs eſt,ſtultus fiat:hoc eſt, propria intelligentia nos abdicemus, renuntiemus carnis prudentiæ: atque ita vacuas mentes offeramus Chriſto,vt eas impleat. Notanda autem loquutio,quòd dixit, Captiuam ſe ducere omnem cogitationem: perinde enim valet acſi dixiſſet, Continendam eſſe & frænandam libertatem humani ingenii, nequid extra Chriſti doctrinam ſapiat. deinde non aliter coerceri poſſe eius audaciã, niſi veluti captiuum teneatur.Hoc autẽ fit ductu Spiritus, vt ſe in ordinem redigi ſuſtineat, & maneat in captiuitate voluntaria.

6 *In promptu habemus vindictam.* Hoc addidit,ne ſe audacia efferrent homines petulantes aduerſus eius miniſterium, quaſi impune id facturi eſſent. dicit ergo,non modò ſibi datam virtutem ad cogendos in obſequium Chriſti voluntarios diſcipulos, ſed etiam ad vlciſcendos rebelles: neque ſuas minas inania eſſe terriculamenta, ſed habere paratam exequutionem, quemadmodum vulgò dicitur. Porrò vindicta hæc fundata eſt in Chriſti verbo, Quodcunque ligaueritis ſuper terram,erit ligatum & in cælo,Matth.18.18.Tametſi enim non ſtatim fulminat Deus,quũ miniſter ſententiam protulit: ratum tamen eſt iudicium,& ſuo tempore implebitur. Intellige ſemper, vbi miniſter ſpiritualibus armis pugnat. Aliqui de corporalibus pœnis accipiũt,quibus Apoſtoli in contumaces aut impios vindicabant.quemadmodum Petrus Ananiam & Sapphiram morte,Act.5.8, Paulus Elymã magum cæcitate percuſsit, Act.17.8. Verùm alter ſenſus melius congruit.neque enim ſemper aut promiſcuè vſi ſunt illa facultate Apoſtoli. Paulus autem generaliter loquitur: quòd vindictam in manu habeat aduerſus omnes inobedientes. *Quum impleta fuerit.* Quàm prudenter cauet ne quos alienet nimia aſperitate.quia enim minatus fuerat pœnam rebellibus,ne videatur eos laceſſere,teſtatur aliud ſibi munus iniunctum eſſe erga eos:nempe vt tantummodo reddat Chriſto obſequentes. Et certè hic proprius eſt Euangelii finis, quemadmodum ad Romanos capite 1.5, & 16.26. docet. Quare hunc ordinem diligenter tenere debent omnes Chriſtiani doctores, vt prius ſtudeant placidè obedientiam ab auditoribus impetrare, euſque vt comiter inuitent, quàm proſiliant ad pœnã rebellionis.vnde & ſoluẽdi mandatũ prius dedit Chriſtus,quàm ligandi.

7 Quæ ſecundum faciem ſunt,videtis. ſiquis ſibi cõfidit quia ſit Chriſti: hoc reputet etiam ex ſeipſo rurſum, quòd ſicuti ipſe Chriſti,ita & nos Chriſti.

8 Nam etſi abundantius glorier de poteſtate noſtra, quã dedit nobis Dominus in ædificationem,& non in deſtructionem veſtram:non pudefiam.

9 Ne autem videar terrere vos per Epiſtolas,

10 (Siquidem Epiſtolæ, inquiũt,graues ſunt ac robuſtæ: præſentia autem corporis infirma,& ſermo contemptus)

11 Hoc cogitet qui talis eſt,quòd quales ſumus abſentes,ſermone per Epiſtolas,tales ſumus etiam præſentes,opere.

7 *Quæ ſecundum faciem ſunt.* Primùm particula Secundum faciem, du-

pliciter potest accipi:vel pro ipsa experientia visibili & manifesta,vel pro externa larua quæ fallit. & sententia tam interrogatiuè quàm affirmatiuè legi potest.quinetiam verbum βλέπετε tam imperatiui modi esse potest quàm indicatiui. Ego tamen potius obiurgationem esse puto, ac Corinthios reprehendi quòd inani fuco patiebantur sibi oculos perstringi. quasi diceret, Magni facitis alios qui magnis ampullis turgent: me, quia ostentatione & iactantia careo,despicitis.nam & iudicium quod fit secundum personam, Christus recto iudicio opponit, Ioan.7.24, & 8.15. Perstringit igitur Corinthios,quòd fuco vel specie contenti, non excuterent penitus quinam habendi essent pro Christi seruis. *Siquis sibi confidit.* Vox plena magnæ fiduciæ.id enim sumit quasi pro confesso, tam certum se esse ministrũ Christi, vt hic titulus adimi sibi nequeat. Quicunque,inquit, vult haberi Christi minister,necesse est vt me sibi annumeret. quare? *Ex seipso*, inquit, *reputet*: nam quæ in se habebit digna eiusmodi honore,eadem in me reperiet. hinc subindicabat, non esse habendos pro Christi seruis quicunque sibi detraherent. Non est omnium ita confidenter loqui: nam fieri quidẽ poterit, imò quotidie accidit,vt superciliosè idẽ sibi vsurpent homines nihili, & qui nihil aliud sunt quã Christi dedecora. Sed Paulus non aliud de se prædicabat, quàm quod liquidis firmísque documentis palàm apud Corinthios probauerat.Nunc siquis rerum testimonio destitutus se vẽditet similem in modum,quid aliud quàm se ridiculum faciet? Confidere sibi,tantundem valet ac sibi hoc prætextu ius & authoritatem sumere, quia Christo seruiat qui vult in pretio haberi.

8 *Nam etsi abundantius glorier de potestate.* Modestiæ fuit quod se adiunxit eorum numero, quos longè antecellebat. neque tamen ita modestus esse voluit, quin suam authoritatem saluam retineret.ideo addit,minus dixisse quàm iure suo potuerit. neque enim erat ex vulgari ordine ministrorũ, sed eximius etiam inter Apostolos. Dicit ergo, Etiamsi amplius glorier, *Non pudefiam*: erit enim iusta materia. Est occupatio: quia neque tacet de sua gloria,& tamen longiori eius mentione supersedet: vt intelligant Corinthii, eum non nisi inuitum gloriari.vt certè eum sua improbitate cogebant pseudoapostoli,alioqui non facturum.Potestatem vocat authoritatem sui Apostolatus, quam habebat inter Corinthios.quanuis enim commune sit omnibus Verbi ministris idémque officium, sunt tamen honoris gradus. Deus autem Paulum in altiore fastigio, quàm alios,collocauerat, quum eius opera vsus fuerat ad fundandã illam Ecclesiam, & eius Apostolatum ornauerat multis modis.Porrò ne inuidiã sibi conflarent maleuoli ex nomine Potestatis: addit in quem finem sibi data sit:nempe in salutem Corinthiorum. vnde sequitur, non debere illis molestam esse nec grauem.quis enim æquo animo non ferat, imò quis non amet quod sibi vtile esse cognoscit?Interea subest antithesis eius potestatis, qua se efferebant pseudoapostoli: quæ talis erat vt nullum inde fructum perciperent, nullam ædificationem sentirent Corinthii.Cæterùm non dubium est quin potestate etiã præditi sint omnes Verbi ministri.qualis enim doctrinæ prædicatio absque potestate?ideo omnibus dictum est, Qui vos audit, me audit: qui vos respuit,me respuit,Luc.10.16.Sed quoniam multi falsò sibi vsurpant quod non habent, diligenter notandum est quousque suam potestatem extendat Paulus: nempe vt sit in ædificationem fidelibus.qui ergo destruendo Ecclesiam,potestatẽ exercent, tyrannos se & latrones probant, non Pastores. Secundò notandum quòd sibi datam à Deo esse asserit. qui igitur aliquid vult posse, Deum suæ potestatis authorem habeat oportet. Iactabunt etiam hoc alii: quemadmodum Papa inflatis buccis se Christi vicarium esse detonat. Sed quam fidẽ facit? neque enim mutis personis eiusmodi potestatẽ contulit Christus: sed Apostolis & aliis suis ministris, ne Euangelii sui doctrina exarmata foret. Quare tota ministrorum potestas in Verbo est inclusa,vt semper nihilominus maneat Christus solus Dominus & Magister. Meminerimus ergo in legitima potestate hæc duo requiri: vt à Deo data sit,vt in salutem Ecclesiæ exerceatur. quibus potestatem contulerit Deus, & qualiter eam,quam dedit,

limi-

limitauerit,notum est.Rite eam exercēt qui mandato eius fideliter obediunt.hic tamen potest obiici quæstio,Verba Dei sunt ad Ieremiam, Ecce constituo te supra Gentes & regna,vt plantes ac euellas,ædifices ac destruas,Ier.1.10. Et nuper habuimus, eadem conditione ordinatos Apostolos, vt demoliantur quicquid effertur aduersus Christum : quinetiam aliter ædificare nequeunt Euangelii doctores, nisi veterem hominem destruēdo. præterea in condēnationem & exitium impiis Euangelium annuntiant.Respōdeo,quod hic dicit Paulus, ad impios nihil pertinere. Corinthios enim alloquitur, quibus salutarem esse volebat suum Apostolatum. eorum inquam respectu nihil nisi in ædificationē poterat. Et iā diximus hoc nominatim fuisse expressum, vt scirent Corinthii, nonnisi à Satana salutis suæ hoste impugnari sancti viri authoritatem : cuius finis erat ipsorum ædificatio. Quāquam alioqui generaliter verum est, doctrinā Euangelii suapte natura ad ædificādum valere, non ad destruendum. nam quod destruit, aliunde est:ex culpa hominum scilicet,dum in lapidem impingunt,qui illis ordinatus erat in fundamentū.Quod interitu veteris hominis instauramur in imaginem Dei, id nihil repugnat Pauli verbis. tunc enim destructio in bonam partem capitur:hic verò in malam,pro ruina eius quod Dei est, vel pro animæ exitio : acsi diceret, non esse noxiā illis potestatem, cuius vtilitas in salutē conspicua est.

9 *Ne videar terrere.* Iterum calumniam attingit quam prius refutauerat: nempe quòd scriptis audax, coràm esset abiectus. hoc prætextu eleuabant eius scripta.Quid,dicebant, procúlne epistolis nos terrebit,qui si coràm adesset,vix auderet hiscere?Ne ergo minus ponderis haberent suæ epistolæ, respōdet, nihil sibi obiici quod fidem sibi ac doctrinæ suæ abrogare aut derogare debeat. neque enim minoris faciendus est effectus quàm sermo. Coràm operibus non minus pollebat, quàm absens sermone. ergo iniquum fuit, corporalē eius præsentiam contemptibilem iudicari. *Opus* hic appellat (meo iudicio) tam efficaciam prædicationis & successum, quàm dignas Apostolo virtutes,& totam vitæ suæ rationem. *Sermo* verò non ipsam doctrinæ substantiam significat, sed figuram duntaxat & quasi corticem:nam pro doctrina vehemētius pugnasset. At inde oriebatur contemptus, quòd cum deficiebat eloquentiæ ornatus & splendor,qui gratiam conciliat.

12 Non enim audemus nos quibusdam inserere aut comparare,qui seipsos commendant. verùm ipsi in seipsis se metientes, & seipsos comparantes,sibi non sapiunt.

13 Nos autem non sine modo gloriabimur, sed pro mensura regulæ quam nobis distribuit Deus : mensura inquam perueniendi etiam vsque ad vos.

14 Non enim quasi ad vos non perueniremus, supramodum extendimus nosipsos.siquidem vsque ad vos pertigimus in Euangelio Christi.

15 Non gloriātes sine modo in alienis laboribus,spem autem habentes,crescente fide vestra in vobis,nos magnificatum iri secundum nostram regulam in exuberantiam,

16 Vt etiam vltra vos euangelizem,non in aliena regula, vt de iis quæ parata sunt,glorier.

17 Cæterùm qui gloriatur,in Domino glorietur.

18 Non enim qui seipsum commendat, ille probatus est : sed quem Dominus commendat.

12 *Non enim audemus.* Ironicè hoc dicit. neque enim se illis postea audacter æquiparat tantùm: sed derisa eorum vanitate, longè à tergo eos relinquit. hac autem ironia pungit, non modò illos thrasones, sed etiã Corinthios, qui illorum stultitiã fouebant peruersa sua approbatione. Ego, inquit, contentus sum mea mediocritate: neque enim miscere me auderem vestris apostolis, qui præcones sunt suæ excellentiæ. Interea quũ gloriam eorum in verbis & iactantia sita esse admonet, ostendit quàm sint futiles ac putidi. sibi verò rem pro verbis, hoc est, veram & solidam gloriæ materiam vendicat. verùm in quo alios reprehendit, videtur ipse quoque peccare: nam seipsum mox commendat. Respondeo, finem esse considerandum: neque enim suiipsorum commendationi student qui omni ambitione vacui, vtiliter duntaxat seruire Domino cupiunt. Quod tamen ad hũc locum spectat, non est opus alia solutione quàm quæ ex ipsis verbis sumi potest. nam illi seipsos dicuntur commendare, qui veræ laudis inopes ac ieiuni, se thrasonicè efferendo, mentiuntur se esse quod non sunt: quod etiam patet ex sequẽtibus. *Verùm ipsi in seipsis.* Hîc eorum ineptias digito ostendit. Luscus inter cæcos acutè videt: surdaster clarè audit inter planè surdos. Tales erant isti, qui ideo sibi placebant, & se venditabant inter alios, quòd præstantiores non respicerent. nam si contulissent se cum Paulo vel aliquo simili, stolidam illam persuasionem mox deponere coacti fuissent, atque ex iactãtia versi fuissent in pudorem. Huius loci expositio non aliunde petenda est quàm à monachis. nam quum sint omnes ferè indoctissimi asini, & tamen ob longæ vestis & cuculli causa docti censeantur: siquis tenuem modò gustum elegantioris literaturæ habeat, plumas suas instar pauonis fastuosè extendit: spargitur de eo mirabilis fama, adoratur inter sodales. At si seposita cucylli larua ventum fuerit ad iustum examen, deprehenditur vanitas. cur hoc? verum quidem est vetus prouerbium, Audax inscitia: sed inde præcipuè monachalis insolẽtissimus ille fastus, quòd se metiuntur ex seipsis: nam quum in eorum claustris nihil sit præter barbariẽ, illic nihil mirum si regnet luscus inter cæcos. Tales erant isti Pauli æmuli: sibi enim intus plaudebant, non considerantes quibus virtutibus constaret vera laus, quantúmque à Pauli & similium excellentia distarent. hæc siquidem vna cogitatio rubore illos meritò suffudisset. verùm hæc iusta est ambitiosorum pœna, ridiculos fieri sua ineptitudine, (quo nihil magis fugiũt) ac pro gloria quam præposterè affectant, dedecus reportare.

13 *Nos autem non sine modo.* Nunc suam moderationem pseudoapostolorũ opponit stultitiæ: & simul ostendit quis sit verus modus gloriandi: nempe quum nos continemus intra fines à Domino signatos. Hoc mihi dedit Dominus, hac mensura contẽtus ero, nihil amplius vel appetam, vel mihi sumã. id vocat *Mensuram suæ regulæ.* Hæc enim cuiusque est regula, ad quam exigere se debet, donum & vocatio Dei. quanquam ne in vocatione quidem ac dono Dei nobis gloriari fas est nostra causa: sed tantùm quatenus in eius gloriam expedit, qui ideo erga nos tam est liberalis, vt sibi accepta omnia ferantur. *Mensura perueniendi.* Hac particula significat se verborum elogiis minimè indigere apud Corinthios, qui pars essent suæ gloriæ (quemadmodum alibi dicit, Vos estis corona mea, Phil. 4.1) sed pergit in forma loquendi iam cœpta. Habeo, inquit, amplissimum campum gloriandi, vt fines meos non transiliam: huius campi vos estis vna portio. Perstringit autem modestè eorum ingratitudinem, quòd suum Apostolatum propemodũ negligebant, qui Dei commendatione debebat in primis esse honorabilis apud ipsos. Et subaudienda est in singulis membris antithesis pseudoapostolorum, quibus minimè suppetebat eadem approbatio.

14 *Non enim extendimus.* Alludit ad eos qui vel brachia vi protendunt, vel surrigunt se in pedes, quum arripere volunt quod non est ad manum. talis enim est ieiunia gloriæ cupiditas: imò sæpe putidior. non enim tãtùm brachia porrigunt & attollunt pedes ambitiosi: sed præcipites etiam feruntur ad captandum gloriandi prætextum. tales quidem æmulos suos fuisse subindicat. postea declarat qualiter ad Corinthios peruenerit: nẽpe quia suo ministerio fundauerat eorum

eorum Ecclesiam. Ideo dicit, *In Euangelio Christi*: non enim vacuus ad eos venerat, sed primus illis attulerat Euangelium. præpositio In, secus à quibusdã accipitur. vertunt enim, per Euãgelium: qui sensus non malè quadrat: videtur tamen suum ad Corinthios aduentum ornare Paulus: quia tam pretioso dono instructus fuerit.

15 *In alienis laboribus.* Iam liberius pungit pseudoapostolos, qui quum in alienam messem manus intulissent, audebant tamen iis obtrectare, qui suo sudore ac industria locum illis parauerant. Paulus Corinthiorum Ecclesiam ædificauerat, non absque maximo certamine ac innumeris difficultatibus: succedunt isti, viam stratam ianuámque apertam inueniunt: vt videantur aliqui, sibi impudenter arrogant quod nullo iure illis cõpetebat: & Pauli labores eleuant. *Spem autem habentes.* Iterum obliquè reprehendit Corinthios: quia sibi obstaculo erãt quominus progressus maiores faceret in promouendo Euãgelio. Nam quum se sperare dicit, *Crescente eorum fide*, ampliatum iri gloriæ suæ fines: imbecillitatem fidei, qua laborabant, in causa esse significat cur aliquantulũ fuerit cursus suus retardatus: acsi diceret, Nunc me decebat occupari in acquirendis nouis Ecclesiis, ídque vobis adiuuantibus, si profecissetis quantum oportuit: nunc mihi moram affertis vestra infirmitate. Spero tamen Dominum daturũ, vt sequatur maior in posterum in vobis profectus: atque etiam ita augeatur ministerii mei gloria, secundum regulam Diuinæ vocationis. *Gloriari in paratis*, idem est quod gloriari in alienis laboribus: nam quum Paulus militasset, illi triumphum agebant.

17 *Cæterùm qui gloriatur.* Sententia hæc vice correctionis est posita. poterat siquidem eius gloriatio similis reputari inani iactantiæ. ideo ad Dei iudicium se & alios reuocat, dicens eos demum rite gloriari qui Deo probati sint. Cæterùm *Gloriari in Domino* aliter hîc capitur, quàm in primo capite ver. 31 Epistolæ superioris, & apud Ieremiam 1. 24: nam illic significat Deum ita agnoscere bonorum omnium authorem, vt eius gratiæ ascribatur quicquid est bonorum: neque se attollant homines, sed illum vnum glorificent. hîc autem est, in vnius Dei arbitrio reponere nostram gloriam, alia omnia pro nihilo ducere. nam quum pendeant alii ab hominum opinione, & falsa vulgi trutina se ponderent, alios decipiat propria arrogantia: Paulus nos huius vnius gloriæ studiosos esse iubet, vt placeamus Domino, cuius iudicio stamus & cadimus omnes. Dicunt etiam ethnici veram gloriam sitam esse in recta conscientia. est id quidem aliquid, sed non totum: nam quum cæcutiant ferè omnes nimio sui amore, non poterimus tutò in ea quam de nobis ipsi fecerimus, æstimatione acquiescere. tenendũ enim memoriâ quod alibi dicit, se nullius rei sibi esse consciũ, neque tamen propterea in hoc iustificari. Quid ergo? sciamus hoc iuris vni Deo esse deferendum, vt de nobis pronuntiet. non enim sumus idonei iudices in propria causa. Hunc sensum confirmat quod proximè sequitur, *Non enim qui seipsum commendat, ille probatus est.* Nam homines falsâ persuasione decipi facile est, & quotidie accidit. ergo aliis omnibus neglectis, huc tantùm aspiremus, vt Deo simus probati, & sola eius approbatione simus cõtenti: sicuti meritò pluris esse nobis debet quàm omnes omnium applausus. Dicebat ille, sibi instar mille esse vnius Platonis calculum. non hîc de hominũ calculis agitur, quis quem præpõderet: sed de ipsius Dei sententia, cuius est euertere quicquid homines iudicauerint.

CAP. XI.

1 *VTinam tolerassetis me paulisper in insipientia mea: imò etiam sufferte me.*

2 *Nam zelotypus sum erga vos Dei zelo. adiunxi enim vos vni viro, ad exhibendam virginem castam Christo.*

3 *Sed metuo nequa fiat, vt quemadmodum ſerpens Euā decepit verſutia ſua: ita corrumpantur ſenſus veſtri à ſimplicitate quæ eſt in Chriſto.*

4 *Nam ſi is qui venit, alium Ieſum prædicat quem non prædicauimus: aut ſi alium Spiritum accipitis, quem non accepiſtis: aut Euangelium aliud, quod non accepiſtis, rectè ſuſtinuiſſetis.*

5 *Arbitror enim me nihilo inferiorē fuiſſe eximiis Apoſtolis.*

6 *Cæterùm licet imperitus ſim ſermone, non tamen ſcientia. verùm vbique manifeſti fuimus in omnibus erga vos.*

1 *Vtinam tolleraſſetis.* Quoniam videbat occupatas adhuc eſſe ex parte Corinthiorum aures, alio artificio vtitur. nam ad votum ſe conuertit: quemadmodum faciunt qui apertè non audent rogare. Verùm ſtatim quaſi collecta fiducia, rogat nihilominus vt ſuam inſipientiam ſufferant Corinthii. *Inſipientiam* vocat magnificum laudum ſuarum præconium, quod ſequetur. non quia ineptiret gloriando: nam & neceſsitate cogebatur, & ſibi ita temperabat, ne meritò poſſet iudicari immodicus: ſed quia putida res eſt ſuas laudes prædicare, & ab homine modeſto aliena, per conceſſionem loquitur. Vbi reddidi *Sufferte*, in modo imperatiuo, Chryſoſtomus affirmatiuè exponit. Et certè Græca vox eſt anceps, & ſenſus vterque ſatis cōgruit. Verùm quoniam rationes quas ſubiicit, huc tēdunt, ne moleſtum ſit Corinthiis eum ſufferre: & iterum poſtea cum illis expoſtulabit, quòd ſibi nihil concedāt: ſequutus ſum Veterē interpretem. Dicendo, Vtinam, diffidere viſus fuerat: nunc quaſi dubitationem corrigens, apertè & liberè præcipit.

2 *Nam zelotypus ſum.* En cur deſipiat: nam hominē zelotypia quaſi trāſuerſum rapit. acſi diceret, Nolite à me requirere æquabilitatem hominis quieti, nullóque affectu incitati. vehementia enim zelotypiæ qua erga vos ardeo, nō ſinit me quietum eſſe. Verùm quoniam duplex eſt zelotypia: vna quæ ab amore noſtri proficiſcitur, quæ vitioſa eſt ac peruerſa: altera autem quam pro Deo ſuſcipimus, ſpeciem zeli ſui exprimit. multi enim zelotypi ſunt, ſed ſibi, non Deo: ille autem demū pius ac rectus eſt zelus, qui Deū reſpicit, ne legitimo ſuo honore fraudetur. *Adiunxi enim vos vni viro.* Probat à fine ſuæ prædicationis talem ſibi eſſe zelotypiam. huc enim tendebat, vt Chriſto eos addiceret in coniugium, & in eius coniunctione retineret. Cæterùm hîc nobis depingit imaginem probi Miniſtri in ſua perſona: ſiquidem vnus eſt ſponſus Eccleſiæ Filius Dei: Miniſtri omnes amici Spōſi ſunt: quemadmodum Baptiſta de ſe teſtatur. curare igitur debent omnes, vt fides ſacri coniugii ſalua & illibata maneat. Id facere nequeunt, niſi ſponſi affectum induant: vt non ſecus ac maritus de vxoris ſuæ caſtitate, vnuſquiſque eorum de Eccleſiæ puritate ſit ſolicitus. Faceſſat hîc frigus & ignauia: nam qui frigidus eſt, nunquam erit ad hoc officium idoneus. ſed caueant interea ne ſuum ipſi negotium agant potius quàm Chriſti: ne ſe eius loco obtrudant. ne dum eius paranymphos ſe eſſe ſimulāt, ſponſam in amorem ſui pelliciendo, reuera ſint adulteri. *Ad virginem caſtam.* Non alia conditione Chriſto nubimus, niſi virginitatem afferamus in dotem, & eam conſeruemus integram ab omni corruptela. Itaque hoc officium eſt miniſtrorum Euangelii, purificare animas noſtras, vt ſint pudicæ Chriſti ſponſæ. aliâs nihil efficiunt. Poſſumus autem intelligere quòd ſinguli ſe exhibeant caſtas virgines, vel miniſter exhibeat totum populum, & offerat in conſpectum Chriſti. Hoc ſecundum magis placet: ideo aliter verti quàm Eraſmus.

3 *Sed metuo nequa.* Incipit exponere qualis illa ſit virginitas cuius meminit: nempe vt vni Chriſto ſincerè adhæreamus toto animo. Poſtulat quidem vbique Deus à nobis vt ſecū ſimus corpore

pore & ſpiritu cõiuncti: & Deum ſe eſſe zelotem denuntiat, qui iniuriam ſuam ſeueriſsimè vlciſcatur, ſiquis ab eo ſe ſubducat. Verùm cõiunctio hæc in Christo impletur: ſicuti Paulus docet ad Epheſios cap. 5. Modum porrò in præſentia declarat, quũ in pura Euangelii ſimplicitate manemus. nam ſicuti in contrahendis matrimoniis humanitus conficiuntur tabulæ: ita ſpirituale inter nos & Filium Dei coniugium Euãgelio tanquam tabulis, ſancitum eſt. Fidem, amorem, obedientiam, quam illic ſtipulatur à nobis, ſeruemus: ipſe mutuo nobis fidelis erit. Dicit autem Paulus ſe eſſe anxium, ne corrumpantur mentes Corinthiorum à ſimplicitate quæ in Chriſto eſt. Græcè quidẽ dicit Paulus εἰς χριστὸν, pro quo Eraſmus vertit, Erga Chriſtũ, ſed propius ad Pauli mentem (meo iudicio) acceſſit Vetus interpres: quia ſimplicitas in Chriſto vocatur, quæ nos in genuina & ſincera Euangelii doctrina continet, nec aduẽtitias corruptelas admittit, quo ſignificat adulterari mẽtes, ſimulatque vel minimum à pura Chriſti doctrina huc vel illuc deflectunt. & merito. Quis enim matronam, ſimulatque lenoni aures accommodat, non damnet impudicitiæ? ita & nos quum impios & falſos doctores admittimus, qui Satanæ ſunt lenones, euidenti ſigno prodimus nos minimè colere fidem coniugalem erga Chriſtum. Ac notandum verbum *Simplicitatis*. non enim verebatur Paulus ne mox apertè deficerent Corinthii in totum à Chriſto: ſed ne paulatim à ſimplicitate quam didicerant, ad profana & aliena figmenta deflectendo, tandem degenerarent. Adducit ſimilitudinem: *Quemadmodum ſerpens Euam decepit verſutia ſua.* nam ſi colorem habent ſapientiæ falſi doctores ad perſuadendum, ſi eloquentia valent, ſi probabiliter ſe inſinuant in animos auditorũ, & venenum ſuum blando artificio inſtillant, non diſsimili ratione Euã quoque Satan decepit: quia non palàm ſe aduerſarium profeſſus eſt, ſed clanculũ ſpecioſo prætextu obrepſit.

4 *Nam ſi is qui venit.* Nunc facilitatem nimiam Corinthiorum perſtringit in recipiẽdis pſeudoapoſtolis. Nam quum erga ipſum Paulum nimium moroſi eſſent ac irritabiles, vt leuiſsimâ quauis occaſione offenderentur, ſi vel modicè illos reprehenderet: pſeudoapoſtolis nihil non permittebant, eorum ſupercilium, faſtum, importunitatem libenter patiebantur: eiuſmodi præpoſteram reuerentiam damnat, quòd delectu interim & iudicio carerent. acſi diceret, Quî fit vt iſti tantum ſibi licentiæ in vos vſurpent, vos autem æquo animo feratis eorum dominium? Si alium Chriſtum vobis attuliſſent, aut aliud Euangelium, aut alium Spiritum quàm per manum meã receperitis: probarem ſanè veſtram erga illos obſeruantiã: nam eſſent digni tanto honore. ſed quum nihil vobis cõtulerint quod ego non prius vobis dediſſem: quæ iſta eſt gratitudo, tantùm non adorare eos quibus nihil debetis: me verò contemnere, per quem largitus vobis eſt Deus tot ac tam præclara beneficia? Talis hodie quoque eſt reuerentia Papiſtarum erga ſuos pſeudoepiſcopos: nam quum duriſsima premantur eorum tyrannide, non difficulter eam ſuſtinent: Chriſtum verò ipſum ſúſque déque habere non dubitant. *Alius Chriſtus, & aliud Euangelium* aliter hîc capitur atque ad Galatas capite 1.8. nam Alius illic Vero & germano opponitur: ideóque mendax & fictitium ſignificat. hîc autem vult dicere, Si illorum miniſterio non meo, Euangelium ad vos perueniſſet.

5 *Arbitror enim me.* Nunc tollendo quod vnum valere ad eorum excuſationem poterat, ingratitudinis eos conuincit. æqualem enim ſe etiam ſummis Apoſtolis fuiſſe admonet. Ingrati igitur Corinthii, qui quum talem experti eſſent, non pluris faciebant: authoritatem verò illi iure debitam transferebant ad homines nullius pretii. Modeſtiæ tamẽ cauſa dicit ſe ita exiſtimare: quum res eſſet omnibus cognita & manifeſta. intelligit autem quòd ſuum Apoſtolatum ornaſſet Deus non minoribus gratiis quàm Iohannis aut Petri. Porrò qui Dei dona à ſe agnita contemnit, cauſam dicere non poteſt quin malignus & ingratus iudicetur. ergo vbicunque cõſpicies Dei dona, illic Deum ipſum reuerearis oportet. Intelligo vnumquenque eatenus honore dignum, prout Dei gratiis excellit: præſertim verò ſiquis inde fructus ad te redundauerit.

6 *Cæterùm licet imperitus.* Vnum erat in quo censeri prima specie poterat inferior: quia facundia destitueretur. ergo hoc iudicium præoccupando corrigit: dum se rudem quidem sermone & impolitum esse fatetur: sciẽtiam tamen sibi vendicat. *Sermonem* hîc vocat dictionis splendorem. ac per *Scientiam,* intelligit ipsam doctrinæ substantiam. Quemadmodum enim in homine est anima & corpus: ita etiam in doctrina est res ipsa quæ traditur, & verborum ornatus quo vestitur. Paulus itaque, quid docendum sit, & quid necessarium sit cognitu, se tenere asserit: vtcunque non sit facundus rhetor, qui doctrinam suam nouerit polito & exquisito dicendi genere illustrare. Sed quæritur annon Apostolis necessaria sit etiam dicendi facultas: alioqui quomodo erunt ad docendum appositi? aliis fortè sufficeret cognitio. doctor autem quomodo mutus? Respondeo, Paulũ non ita se fateri sermone imperitum, quasi prorsus esset infans: sed quia non polleret tam splendida eloquentia quàm alii, quibus concedit hanc palmam, sibi retinens quod erat præcipuum, rem ipsam scilicet, illis relinqueus sine grauitate loquacitatem. Quòd siquis roget cur Dominus qui linguas hominum formauit, non instruxerit etiam Apostolum facundia, nequid illi deesset: respondeo, illi fuisse abundè datum quod eloquentiæ defectum suppleret. Videmus enim ac sentimus quanta maiestas in eius scriptis extet, quanta altitudo emineat, quantũ pondus subsit, quanta vis se proferat: fulmina denique sunt, non verba: annon dilucidius Spiritus sancti efficacia apparet in nuda verborũ rusticitate (vt ita loquar) quàm in elegantiæ & nitoris larua? Sed de hac re fusius tractatum est in superiore Epistola. in summa verbotenus fatetur quod obiiciunt aduersarii: reipsa negat quod intendunt. nos quoque eius exemplo rẽ discamus verbis præferre. atque vt barbarum, sed vulgare prouerbium vsurpem, Teneãt alii quid nominis, nos autem quid rei. Si accedit eloquentia, sit tanquam auctarium: deinde non conferatur ad fucandam vel adulterandam doctrinam, sed genuina simplicitate explicandam. *Verùm vbique.* Quia magnificum quiddam erat se æquare præcipuis Apostolis: ne hoc arrogantiæ tribuatur, iudices facit Corinthios, modò ex ipsa experientia iudicent. nam satis multis documentis compertum habebant, non frustra ipsum neque abs re gloriari. Se ergo verbis supersedere intelligit, quia res & experientia clarè proferant quicquid dicturus esset.

7 *Num illud peccaui, quòd meipsum humiliauerim vt vos exaltaremini: quòd gratuitò Euãgeliũ Dei prædicauerim vobis?*

8 *Cæteras Ecclesias deprædatus sum accepto ab illis stipendio, quo vobis inseruirem.*

9 *Et quum apud vos essem & egerem, non onerosus fui cuiquam. nam quod mihi deerat, suppleuerunt fratres qui venerant ex Macedonia. & in omnibus sic me seruaui, ne cui essem onerosus, atque ita seruabo.*

10 *Est veritas Christi in me, quòd hæc gloriatio non interrumpetur contra me in regionibus Achaiæ.*

11 *Quapropter? an quòd non diligam vos? Deus nouit.*

12 *Verùm quod facio, idem & faciam: vt amputem occasionem iis qui cupiunt occasionem: vt in quo gloriãtur, reperiantur quemadmodum & nos.*

7 *Num illud peccaui.* Humilitas illi obiiciebatur probri loco: quũ virtus esset non

non vulgari laude digna. Humilitas verò abiectionem voluntariam significat. nam quòd se modeste gesserat, acsi nihil haberet in se eximium: vt multi eum iudicarent vnum aliquē esse ex vulgo, id fecerat in bonum Corinthiorum. Tantum enim studium tantáque cura eorum salutis, hominem vrebat, vt sui respectū postponeret. itaque dicit se magnitudine sua vltrò cessisse, vt magni fierent eius paruitate. Finis enim erat, vt eorum salutem promoueret. nunc obliquè eos insimulat ingratitudinis, quòd sibi vitio vertant tam pium affectum: non id quidem exprobrandi animo, sed quo melius ipsos reuocet ad sanam mentem. Et certè acrius pungebat ironicè loquendo, quàm simpliciter & absque figura. Dicere poterat, Quid hoc est? egóne à vobis contemnor, quòd in bonum vestrum me submisi? Verùm hæc interrogatio qua vtitur, plus valebat ad eos pudefaciendos. *Quòd gratuito.* Ista est pars humiliationis. nam iure suo abstinuerat: quasi deterior esset sua quàm aliorum conditio. tanta autem erat iniquitas quorundam, vt eum minoris ideo facerent, acsi fuisset stipendio indignus. Cur autem gratuitam Corinthiis operam impenderit, continuò additur: neque enim vbique sic agebat, sed quēadmodum vidimus in priore Epistola, periculū erat ne ansam porrigeret pseudoapostolis maledicendi.

8 *Depredatus sum.* Odioso verbo de industria vsum fuisse puto, quo melius rei indignitatem exprimeret, quòd à Corinthiis contemneretur. Ego, inquit, ex aliorum spoliis mihi stipendium confeci, quo vobis inseruirem. quum ita vobis pepercerim, quàm indignum est tam malam gratiam mihi referri? Est autem metaphora sumpta à consuetudine militari. nam quemadmodum victores ex gentibus domitis prædam rapiunt: ita quicquid sumebat Paulus ab Ecclesiis quas acquisierat Christo, erat quasi victoriarum præda. quanquam ab inuitis nunquam sumpsisset: verùm quod gratis erogabant, erat quasi iure spiritualis belli debitum. Nota autem quòd *se eguisse* dicit: neque enim nisi inopia coactus, vnquam illis fuisset oneri: nihilominus interea manibus laborabat, quemadmodum prius habuimus: sed quū manuum labor nō sufficeret ad vitā tolerandam, à Macedonibus collatum fuit supplementum. Ideo non dicit victum sibi fuisse suppeditatum à Macedonibus: sed duntaxat suffectum fuisse quod deerat. De sancta Apostoli prudentia & diligentia in cauendis offendiculis, alibi diximus. hic pius Macedonum zelus obseruandus est: qui non dubitabant de suo stipendium erogare, vt aliis & quidem ditioribus Euangelium annuntiaretur. O quàm paucos hodie Macedones, quàm multos verò Corinthios passim reperire erit!

10 *Est veritas Christi in me.* Nequis suspicaretur huc spectare Pauli verba, vt in posterum liberaliores in ipsum essent Corinthii, ac studerent compensare superioris temporis erratum, iureiurādo affirmat, nihil se ab illis sumpturum, neque ab aliis Achaicis, etiāsi offeratur. Nam loquutio ista, Est veritas Christi in me, formula est iuramenti, quæ perinde valet, acsi dixisset, Ne censeatur in me esse veritas Christi, nisi mihi hæc gloria permaneat inter Achaicos. Corinthus autem erat in Achaia.

11 *An quòd non diligam vos?* Quos amamus, iis vtimur magis familiariter: ne ergo accipiant in malam partem Corinthii, quòd ipsorum liberalitatem respueret, à Macedonibus sustineret se iuuari, ídque se porrò facturum iuraret: suspicionem quoque illam occupat. Ac per anthypophoram interrogat quasi in eorum persona, an hoc signum sit animi parum beneuoli. non respondet directè ad rogatum: sed responsio obliqua plus habet ponderis, quum Deum suæ erga illos beneuolentiæ testem citat. Vides hîc vt tres versus contineant duo iuramēta. sed ideo licita sunt ac sancta, quòd rectum habent finem, & ligitima causa subest. Promiscuè igitur omnia damnare phreneticorum est, qui inter album & nigrum non discernunt.

12 *Verùm quod facio.* Rationem consilii sui iterum exponit. Pseudoapostoli, quò imperitos ad se allicerent, abstinebant à stipendio. erat fucus rari zeli, gratis seruire. Si Paulus iure suo vsus fuisset, dabatur illis occasio erigendi cristas, acsi longè ei excellerent. Paulus ergo ne occasionem illis daret ad nocendum, ipse quoque gratuitum Euangeliū

prædicauit: atque id eſt quod ſubiicit, ſe amputare velle occaſionem iis qui occaſionem quærunt. Nam pſeudoapoſtoli hoc artificio ſe inſinuare volebāt: Paulo autem tantundem gratiæ detrahere, ſiqua in re fuiſſent illo ſuperiores: id ſe illis daturum negat. Reperientur, inquit, nobis æquales in iſta gloriatione quam habere propriam cuperent. Cæterùm hic vtilis eſt admonitio de præcidenda improbis occaſione, quoties aliquam captant. Hic enim vnus eſt vincendi modus, non autem quum eos noſtra imprudentia armamus.

13 Siquidem iſtiuſmodi pſeudoapoſtoli, operarii doloſi ſunt, qui transformant ſe in Apoſtolos Chriſti.

14 Neque id mirum: quandoquidem ipſe Satanas transfiguratur in Angelum lucis.

15 Non magnum igitur ſi & miniſtri illius transformant ſe, perinde acſi eſſent miniſtri iuſtitiæ: quorum finis erit ſecundum opera ipſorum.

13 *Siquidem*, &c. Tametſi iam hoc illis abſtulit quod præcipuè captabant: non tamen contentus ſe illis feciſſe æqualem in quo volebant eminere, nihil illis relinquit in quo mereantur quicquam laudis. Erat illud in ſpeciem laudabile, contemnere pecuniam. ſed fucū eos facere dicit quo decipiāt: quemadmodum ſi meretrix ornatum honeſtæ matronæ mutuetur. Detrahenda enim erat larua, quæ Dei gloriam obſcurabat. *Doloſi ſunt operarii*, inquit, hoc eſt, non produnt ſuam nequitiam primo aſpectu, ſed aſtutè obrepunt honeſto prætextu. Itaque diligenter & penitus ſunt excutiendi: ne ſimulatque refulſerit color aliquis virtutis, illos pro veris Chriſti ſeruis amplectamur. Nec verò liuore vel inuidia in ſiniſtrā partem torquet Paulus quod virtutis loco cēſeri poterat, ſed eorū improbitate coactus malū occultum detegit: quia noxia erat virtutis profanatio, quòd ſe fingebāt maiore quā omnes Chriſti ſeruos, zelo flagrare.

14 *Neque id mirum.* Argumentum à maiori, Si Satan qui omnium eſt deterrimus, adeóque caput & princeps malorum omnium, ſe transfigurat: quid faciēt eius miniſtri? Vtrunque nos quotidie experimur. nam Satan quum nos ſolicitat ad malum, non profitetur ſe eſſe id quod eſt. nihil enim proficeret, ſi admoniti eſſemus ipſum eſſe capitalem inimicum & oppugnatorem ſalutis noſtræ. Semper igitur aliquo integumento abutitur ad nos illaqueādos: neque cornua ſtatim oſtendit (quemadmodum vulgò loquuntur) ſed potius dat operam, vt Angelus appareat: etiam vbi ad craſſa flagitia nos impellit, aliquid tamen coloris prætendit, quo nos incautos attrahat in ſuas naſſas. Quid igitur, vbi ſub ſpecie boni, adeóque ſub ipſo Dei titulo nos adoritur? eandem (ſicut dixi) artem imitantur eius ſatellites. Aureæ ſunt iſtæ præfationes, Vicarius Chriſti, Petri ſucceſſor, Ser uus ſeruorum Dei: verùm excuſſis laruis, quis & qualis deprehendetur Papa? vix ipſe Satan eius magiſter tam pulchellum diſcipulum vllo abominationis genere ſuperabit. Notum eſt illud de Babylone, quòd venenū in calice aureo propinet: ergo cauendū à laruis. Si nunc quiſpiam roget, Ergóne ſuſpectos omnes habebimus? Reſpondeo, nequaquam hoc voluiſſe Apoſtolum. ſunt enim notæ diſcretionis, quas negligere ſtuporis eſſet, non prudentiæ. Tantùm erigere attentionem noſtram voluit, ne leonem protinus à pelle iudicemus. nam ſi non præcipitemus iudicium, faciet Dominus vt breui emineant auriculæ. Deinde ſimiliter voluit nos admonere, vt in æſtimādis Chriſti ſeruis non reſpiciamus laruas, ſed quæramus quod eſt præcipuum. *miniſtros iuſtitiæ* Hebraica phraſi pro fidelibus & probis dixit.

15 *Quorum finis erit.* Hoc addit ad piorum conſolationem. eſt enim vox hominis magnanimi, qui contemnit ſtulta hominum iudicia: & patienter expectat diem Domini. Interea præ ſe fert ſingularem conſcientiæ fiduciam, quæ Dei iudicium non reformidet.

16 *Iterum*

16 Iterum dico,nequis me putet insipientem esse: alioqui iam etiam vt insipientem accipite me, vt paululum quiddam & ego glorier.

17 Quod dico,nō dico secundum Dominum,sed velut per insipientiam:in hac audacia gloriationis.

18 Quandoquidem multi gloriantur secundum carnem,& ego gloriabor.

19 Libenter enim suffertis insipientes: quum sitis ipsi sapientes.

20 Suffertis enim siquis vos in seruitutem adigit,siquis exce dit,siquis accipit,siquis attollit sese,siquis vos in faciem cædit.

21 Iuxta contumeliam loquor perinde quasi nos infirmi fuerimus:imò in quocunque audet aliquis,per insipientiam loquor, ego quoque audeo.

16 *Iterum dico.* Duplex est Apostoli consilium. partim siquidem refutare vult putidam pseudoapostolorum vanitatem, quòd tam importuni essent laudum suarum præcones: deinde expostulare cum Corinthiis, quòd sibi necessitatem iniungerent gloriandi, præter animi sui propositum. Iterum dico, inquit. superius enim abundè ostenderat non fuisse causam cur deberet cōtemni: simul etiam ostenderat se aliis esse longe dissimilem: ideóque nō debere ad regulam mēsuræ ipsorum suas glorias exigi. Ita rursus admonet, in quem finem gloriatus fuerit hactenus: nempe vt suum Apostolatum vindicaret à contemptu. nam si Corinthii fecissent officium, verbum de hac re nullum ipse fecisset. *Alioqui iam vt insipientem.* Si iudicor à vobis insipiens, saltem concedite vt iure meo ac libertate vtar: hoc est, ineptiam stultorum more. ita pseudoapostolos taxat, qui quum essent ineptissimi in hac parte, non solùm tolerabantur à Corinthiis, sed cum multo applausu excipiebantur. Exponit deinde quale sit istud insipientiæ genus: recitare suas laudes scilicet. Quod quum illi absque fine & modo facerent, sibi insolitum esse significat, quum dicit, *Paululū quiddā.* nam particulam hanc ego ad tempus refero: vt sensus sit, Paulum nolle diu continuare, sed quasi alienam personam induere ad momentum, & statim desinere. sicuti solem[9] leuiter præterire quæ sunt ab instituto nostro aliena: quum stulti ἐν παρέργοις assiduè immorentur.

17 *Quod dico, non dico secundum Dominum.* Animus quidem Deum respiciebat, sed ipsa forma videbatur minus conuenire seruo Domini. quanquam hæc quæ de se confitetur Paulus, potius damnat in pseudoapostolis. neque enim illì propositū erat se laudare, sed tantùm illis se opponere, vt eos deiiceret. Transfert igitur in suam personam quod illorum erat proprium, vt Corinthiis aperiat oculos. Vbi reddidi *Audaciam*, Græcè est ὑπόστασις: de cuius verbi significatione dictum est capite 9: Argumentum certè aut Substantia hîc minimè quadrant.

18 *Quandoquidē multi gloriantur.* Sensus est, Siquis mihi obiiciat, vitiosum esse quod facio, quid alii? annon mihi sunt authores? an ego solus vel primus glorior secundum carnem? cur in illis ducetur laudabile quod mihi vitio dabitur? Tantùm igitur abest Paulus ab ambitione in referendis suis laudibus, vt culpari inde contentus sit, modò pseudoapostolorum vanitatem refutet. *Gloriari secundum carnem*, est se iactare in his potius quæ ad ostentationem faciunt, quàm in bona conscientia. Caro enim hic habet respectum ad mun-

dum: quum laudem captamus ab externis laruis, quæ coram mũdo sunt spectabiles, & censentur eximiæ: huius loco paulo antè dixit In faciem.

19 *Libenter enim suffertis. Sapientes* (meo iudicio) per ironiam nominat. despiciebatur ab illis: quod fieri non poterat quin summa arrogantia inflati essent. Dicit igitur, Quandoquidem ita sapitis, facite officium sapientum in me sufferendo, quem contemptui habetis nõ secus atque insipientem. vnde colligo, sermonem hunc non promiscuè ad omnes dirigi, sed perstringi certos quosdam, qui se parum humaniter gerebant.

20 *Suffertis enim siquis vos.* Triplex potest esse sensus. vel quòd ironicè Corinthios perstringat, quia nihil ferre queant, vt solent delicati: vel quòd socordiæ eos insimulet, quòd pseudoapostolis se in pudendam seruitutem addixissent: vel quòd referat quasi in aliena persona quod odiose de ipso prædicabatur: acsi tyrannicũ imperiũ sibi aduersus eos vsurparet. Secũdus sensus Chrysostomo, Ambrosio, Augustino placet: adeóque cõmuniter receptus est. equidẽ optimè congruit contextui. quãquã mihi tertius non minus arridet. Videmus enim vt passim à maleuolis traductus fuerit: quasi impotenter dominaretur: à quo tamen longissimè aberat. sed quoniam alter ille est receptior, non repugno quin valeat. Sic autem cohærebit hæc sententia cum superiore, Vos omnia fertis ab aliis, si vos opprimũt, si vestra exigunt, si contumeliosè vos tractãt: de me cur minus feretis, quum nulla in parte me illi superent? Nam quòd se infirmum fuisse negat, intelligit se talibus gratiis Dei fuisse ornatum, vt vulgaris haberi non debuerit. Vocabulum enim *Infirmi* latè patet, vt mox iterũ videbimus. Hæc sanè perpetua fuit mundi consuetudo, & erit vsque in finem: contumaciter resistere Dei seruis, excandescere ad minimas occasiones, obstrepere & murmurare idẽtidem, de seueritate moderata cõqueri, abhorrere ab omni disciplina, pseudoapostolis, impostorib⁹ aut nihili fucis seruiliter se submittere, permittere illis omnia, quicquid oneris imponere ipsis libuerit, subire patienter ac perferre. Sic hodie vix tricesimus quisque reperietur, qui iugo Christi libenter collum submittat: quũ tam durã Papæ tyrannidem æquo animo sustinuerint omnes. ad paternas & verè salutares Pastorũ suorũ obiurgationes mox tumultuãtur qui atrocissimas quasque monachorum cõtumelias placidè antea deuorabãt. nónne Antichristi carnificina potius quàm suaui Christi regimine digni sunt, qui aures habent adeo teneras & morosas, verum audiendo? sed ita ab initio fuit.

21 *Imo in quocũque.* Rogauerat Paulus cur plus reuerentiæ deferrent aliis Corinthii quàm sibi: quum nequaquam infirmus, hoc est, contemptibilis fuisset. nunc id confirmat: quia si ad comparationem ventum fuerit, nemini vlla in parte gloriæ sit cessurus.

22 *Hebræi sunt? ego quoque. Israelitæ sunt? ego quoque. semen Abrahæ sunt? ego quoque.*

23 *Ministri Christi sunt? (desipiens loquor) plus ego: in laboribus abundantius, in plagis supramodum, in carceribus copiosius, in mortibus sæpe.*

24 *A Iudæis quinquies quadragenas plagas accepi vna minus.*

25 *Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragiũ feci, noctes & dies egi in profundo:*

26 *In itineribus sæpe, periculis fluminum, periculis latronũ, periculis ex genere, periculis ex Gentibus, periculis in vrbe, periculis in deserto, periculis in mari, periculis in falsis fratribus:*

27 In

27 *In labore & molestia, in vigiliis sæpe, in fame & siti, in ieiuniis sæpe, in frigore & nuditate:*

28 *Præterea quæ extrinsecus accidunt, quotidiana mea moles, solicitudo omnium Ecclesiarum.*

29 *Quis infirmatur, & ego non infirmor? quis offenditur, & ego non vror?*

22 *Hebræi sunt?* Nunc species enumerans, lucidius ob oculos ponit se nequaquam minorem fore, si in certamen descendat. Et primùm gloriam generis cõmemorat, qua potissimũ superbiebant eius æmuli. Si generis, inquit, nobilitaté iactant, ego par illis ero. sum enim ego quoque Israelita, ex semine Abrahæ. Est hæc futilis & ieiuna gloriatio: & tamen ad eam exprimendam tribus verbis vtitur Paulus: imò quasi tres diuersas præstantiæ notas recẽset. qua repetitione (vt opinor) illorum stultitiam obliquè taxat: quòd prorã & puppim suæ excellentiæ in retã leui collocarent, & assiduè ad fastidiũ vsque in eorum ore volitaret hæc iactantia: sicuti de nihilo turgidas verborum ampullas cõflare solent vani homines. Quantum ad nomẽ Hebræi, gentile esse, & deductum ab Heber, ex Genes. cap. 11. 14, patet: deinde Abraham ipsum cap. 14. 13, non alio sensu ita vocari probabile est, nisi quia genus ex atauo illo ducebat. Nõ caret prorsus colore eorum coniectura qui transfluuiatiles exponunt. Neminem quidem legimus sic vocatum ante Abrahã, qui flumẽ transierat, quum ex patria migraret, & postea cœpit in eius familia appellatio esse celebris: quemadmodum patet ex historia Iosephi. gentile tamen esse ostendit terminatio, & locus ille quem citaui, satis confirmat.

23 *Ministri Christi sunt?* Nũc quum de veris laudibus agitur, nõ sustinet amplius residere in æqualite: sed alti⁹ se attollit. Carnales enim illorum glorias hactenus tanquam fumos flatu discussit, quum suas similes opponeret. sed quia nihil habebant solidi, meritò se ab illorum ordine segregat, vbi seriò gloriandum est. Nam esse Christi seruum, præclarius longè est ac magnificẽtius, quàm primogenitum esse inter omnes primogenitos ex familia Abrahæ. Iterum tamen præfatur se *desipere*, vt calumnias anteuertat. Fingite, inquit, hãc esse stultam iactantiam: vera tamen est. *In laboribus.* His probat se excellentiorem esse Christi seruum. atque hæc demum firma est probatio: vbi pro verbis res ipsa in medium profertur. Labores hîc plurali numero ponit: deinde *Laborem.* quid prius à secundo differat, non video: nisi fortè quòd hic generalius loquitur, cõprehendens quæ postea singulatim enumerat. quemadmodum & *Mortes* possumus accipere pro quibuslibet periculis, quæ præsentem mortem quodammodo intentabãt: quorum species deinde notat. acsi diceret, In mortibus sæpe edidi mei specimen: in laboribus multo etiam sæpius: eodem sensu Mortes primo capite posuit.

24 *A Iudæis.* Certum est tunc Iudæis ablatam fuisse iurisdictionem: sed quia hoc erat genus modicæ coertionis (vt vocant) credibile est fuisse illis permissum. Erat autem Lex Dei, vt qui pœnam capitalem non essent commeriti, cæderentur coram iudice: modò non plures quadraginta plagis infligerentur, ne sæuitia corpus deformaretur, aut mutilum redderetur. Porrò verisimile est, tẽporis successu cõsuetudinem inualuisse, vt in tricesimonono ictu finis fieret: ne fortè aliquando calore incitati numerũ à Deo præscriptũ excederẽt. Tales multæ cautiones Rabinorum extãt apud Iudæos, quæ aliquid de eo quod Dominus permiserat, restringunt. Inde fortè successu temporis (vt res fere in peius degenerant) ad eum plagarum numerum cædendos putarunt omnes reos; quum Dominus nõ præciperet quousque progredi, sed vbi subsistere deberet seueritas. Nisi mauis recipere quod alii dicunt, in Paulo exercuisse maiorem sæuitiam: quod à verisimilitudine non abhorret: nam si soliciti fuissent communiter in omnibus tenere hunc rigorem: poterat dicere, se fuisse pro more cæsum, expres-

ſio ergo numeri extremum rigorem deſignat.

25 *Ter virgis cæſus ſum.* Hinc apparet, multa perpeſſum fuiſſe Apoſtolum, de quibus nulla fiat mentio apud Lucam. nam vnius tantùm lapidationis meminit, & vnius flagellationis, & vnius naufragii. Verùm neque integram hiſtoriam habemus, neque ſingula illic commemorantur quæ acciderunt, ſed præcipua. *Pericula ex genere* intelligit, quæ ex natione ſua illi proueniebant, propter odiū quo flagrabat apud omnes Iudæos. ex alia parte *Gētes* habebat infeſtas. tertiò, imminebant illi inſidiæ à *falſis fratribus.* Ita fiebat vt pro Chriſti nomine exoſus foret vniuerſis. *Ieiunia* voluntaria interpretor, quum de fame & penuria antè loquutus ſit. hæc erant inſignia, quibus ſe eximiū Chriſti ſeruum eſſe non immeritò probabat. Vnde enim melius cognoſcere licet Chriſti ſeruos, quàm à tot, tam variis támque ſeriis experimentis? molliculi autem illi Thraſones quum nihil egiſſent, nihil paſsi eſſent pro Chriſto, ſeſe tamen impudenter efferebant. Sed quæritur an nemo ſeruus ſit Chriſti, niſi qui totidem malis, periculis, ærūnis fuerit exercitatus? Reſpondeo, non requiri omnia neceſſariò in omnibus: ſed vbi hæc cernuntur, maius certè & illuſtrius extare teſtimoniū. Qui igitur tot ornamentis erit conſpicuus, alios minus nobiles ac minus probatos non contemnet, neque propterea ſuperbiet: ſed tamen quoties opus fuerit, aduerſus fucos & nihili homines ſācta gloriatione exultare poterit Pauli exemplo: modò Chriſtum, non ſe reſpiciat. ſola enim ſuperbia aut ambitio iſtas omnes laudes corrumperet ac deformaret. Præcipuum enim eſt, vt pura conſcientia Chriſto ſeruiamus. alia omnia ſunt quaſi acceſsiones.

28 *Præter ea quæ extrinſecus.* Præter ea, inquit, quæ ſuperueniunt hinc inde, & quaſi ſunt extraordinaria: quanti æſtimanda eſt moles ordinaria, quæ aſſiduè me vrget? nempe quòd omniū Eccleſiarum ſolicitudinem gero. *Curam omnium Eccleſiarum,* appoſitiuè ordinariam ſuam molem appellat. Sic enim ἐπισύστασιν vertere mihi permiſi: quum ſignificet aliquando quicquid nos vrget. Quicunque de Eccleſia Dei ſeriò eſt ſolicitus, is ſibi inſtat, & graue onus humeris ſuis incumbens ſuſtinet. quale ſpeculum abſoluti miniſtri! cura & ſtudio non vnam amplecti Eccleſiam duntaxat, nō decē, nō triginta: ſed omnes ſimul, vt alias doceat, alias confirmet, alias hortetur, aliis det cōſiliū, aliarū morbis medeatur. Porrò ex Pauli verbis colligere licet, neminē ex animo affici poſſe Eccleſiarū cura, quin multis difficultatibus vrgeatur. neque enim iucunda eſt occupatio Eccleſiæ regimen, in qua ſuauiter nos & animi gratia exerceamus: ſed dura & aſpera militia (quemadmodum prius dictum eſt) Satana, quicquid poteſt negotii nobis ſubinde faceſſente, & omnem lapidem mouente, vt nos turbet.

29 *Quis infirmatur.* Quàm multi ſunt qui ſecurè prætereūt omnia ſcādala, qui fratrum infirmitates vel deſpiciunt, vel pedibus conculcant! ſed hoc inde fit, quòd nulla Eccleſiæ cura tanguntur. Nam cura certè συμπάθειαν generat: quæ facit vt omnium affectus in ſe ſuſcipiat Chriſti miniſter, omnium perſonas induat, quo ſe accommodet omnibus.

CAP. XII.

30 SI gloriari oportet, in iis quæ infirmitatis meæ ſunt, gloriabor.

31 Deus & Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti nouit, qui eſt benedictus in ſecula, quòd non mentiar.

32 Damaſci Aretas regius gentis præfectus, cuſtodiebat vrbem Damaſcenorum, volens me apprehendere:

33 Et per feneſtram demiſſus fui in ſporta per muros, atque effugi manus eius.

30 *Si gloriari oportet.* Clausula est omnium superiorum, libentius Paulum gloriari in iis quæ sunt infirmitatis suæ: hoc est, quæ mundi opinione contemptũ illi magis afferre poterãt quàm gloriã. qualia sunt, fames, sitis, carceres, lapidationes, verbera, & eiusmodi: quorum scilicet non aliter nos vulgò pudet, atque magnorum dedecorum.

31 *Deus & Pater.* Quoniam egregium stratagema relaturus erat, & tamẽ non adeò notum: iureiurando interposito illud confirmat. Nota autem qualis sit forma pii iuramenti: nempe quum asserẽdæ veritatis causa Deum testem reuerenter citamus. Porrò hæc persequutio fuit quasi primum tyrocinium Pauli: quemadmodũ ex Luca patet. quòd si talibus rudimentis exercitatus fuit adhuc tyro, quid de veterano milite iudicandum est? sed quum in fuga nullũ sit specimen generosi spiritus, quæri potest quorsum fugam suam cõmemoret. Respondeo, clausas portas regiæ ciuitatis, argumento fuisse quanto furore aduersus eum arderent impii: quem non de nihilo conceperant. nisi enim noua & insolita strenuitate pro Christo pugnasset Paulus, nunquã ita tumultuati fuissent impii. Sed rara in primis constantia eius inde enituit, quòd tam dura persequutione elapsus, non destitit opus Domini intrepidè persequendo, totum mundum in se prouocare. tametsi fieri potest, vt eludere pergat ambitiosos illos, qui quum nihil vnquam experti essent præter applausus, fauores, honorificas salutationes, mollia hospitia, excellentissimi haberi volebant. nam ex aduerso refert se fuisse inclusum, vt misera & ignominiosa fuga salutem ægrè sibi quæsierit. Quòd autem rogant quidam, quum capitale esset trãsilire muros, num Paulo licitũ fuerit. Respondeo, primùm non constare an ea pœna legibus sancita fuerit in Oriente: deinde si fuerit, Paulum tamen nihil deliquisse: quia neque hostiliter, neque per ludibrium id agebat, sed necessitatis causa. Lex enim hominem non puniet, qui per muros se deiiciens, vitam suam eripuerit ex incendio: & quid differt incendium à latronum truculentia? Consideranda semper est in legibus ratio & æquitas. hæc consideratio Paulum eximet ab omni culpa.

CAP. XII.

1 *Gloriari sanè non expedit mihi. veniam enim ad visiones & reuelationes Domini.*

2 *Noui hominem in Christo ante annos quatuordecim (siue in corpore, nescio: siue extra corpus, nescio, Deus nouit) eiusmodi, inquam, hominem raptum fuisse vsque in tertium cœlum:*

3 *Scio de eiusmodi (siue in corpore, nescio: siue extra corpus, nescio, Deus scit).*

4 *Quòd raptus sit in Paradisum, & audierit verba ineffabilia, quæ non licet homini loqui.*

5 *De eiusmodi homine gloriabor: de meipso non gloriabor, nisi in infirmitatibus meis.*

1 *Gloriari non expedit.* Nunc quasi in medio cursu manum sibi iniicit, ne longius proueheretur. atque hoc modo æmulorum impudentiam aptissimè coarguit: séque inuitũ facere testatur, vt hoc genere certaminis cum illis contendat. cuius enim verecundiæ erat hinc inde corrogare vel potius emendicare laudes, vt pares essent tanto viro? Quod ad secundum pertinet, admonet suo exemplo, quo pluribus & præstantioribus vnusquisque nostrum gratiis abundat, eò minus de sua excellentia debere illi venire in mentem. Est enim valde periculosa cogitatio: quod tanquam labyrinthum ingressus, mox perstingitur, vt sua dona nimis acutè cernat, se verò ipsum ignoret. Id ne sibi cõtingat, veretur Paulus. agnoscendæ sunt quidẽ Dei gratiæ, vt primum ad gratitudinem, deinde

ad rectum earum vſum expergeſiamus: verùm inde ſumere gloriandi argumentum, id verò non caret ingenti periculo. *Veniam enim ad viſiones*. Non repã humi, ſed conſcendere in altum cogar. ita timeo ne altitudo donorum me abripiat in obliuionem mei. Et certè ſi ambitioſè gloriatus fuiſſet Paulus, ex alto faſtigio in præceps decidiſſet. ſola enim eſt humilitas quæ magnitudinem noſtram ſtabiliat coram Deo. Inter *viſiones* & *reuelationes* hoc eſt diſcriminis, quòd reuelatio ſæpe contingit vel per ſomnium, vel per oraculum in quo nihil oculis appareat: viſio autem nunquam ferè ſine reuelatione datur: hoc eſt, quin Dominus patefaciat quid ſibi voluerit.

2 *Noui hominem in Chriſto.* Quia modum ſtatuere ſibi volebat, vnum modò exemplum deligit, quod etiam ita tractat, vt demonſtret ſe non cupidè in mediũ proferre. cur enim alienã potius quàm ſuam perſonã inducit? perinde hoc valet acſi diceret, Mallem tacere, mallẽ ſuppreſſũ apud me hoc totũ tenere: ſed illi non ſinunt. Dicam igitur tanquã bal butiens, vt conſtet me inuitũ loqui. Particulam *in Chriſto* aliqui aſſertionis cauſã interpoſitam putãt: ego potius ad affectum refero, vt ſignificet Paulum non habere hîc ſui reſpectum, ſed Chriſtum ſolũ intueri. Quòd ſe fatetur neſcire, in corporéne, an extra corpus: eo melius exprimit reuelationis magnitudinẽ. Intelligit enim Deum ita ſecum egiſſe, vt modum ipſe non caperet: neque verò id incredibile videri debet: ſiquidem nobis interdũ ſe manifeſtat, vt modus tamen ſenſum noſtrum lateat. Neque tamen hoc quicquam certitudini fidei derogat: quæ hoc vno cõſtat, ſi Deum ſentiamus nobis loqui. quin potius hîc diſcamus, eorum modò quæ neceſſaria ſunt cogni tu, expetendam eſſe ſcientiam, reliqua Deo commendanda. Dicit ergo ſe neſcire vtrúmne totus corpore & anima ſublatus in cœlũ fuerit, an anima tantùm rapta fuerit. *Ante annos quatuordecim.* Quærunt nonnulli etiam de loco: ſed eorum curioſitati ſatiſfacere non eſt noſtrum. Initio manifeſtauit ſe Paulo Dominus per viſionem, quum à Iudaiſmo ad Euangelii ſui fidem cõuertere eum voluit: ſed nondum ad hæc arcana tunc fuit admiſſus: qui etiam ab Anania erudiri in primis elemẽtis debuit, Act.9.12. viſio igitur illa nihil aliud quàm præparatio fuit, qua docilis redderetur. Fieri poteſt vt nunc viſionem attingat, cuius meminit etiam apud Lucam Act.22.17. Sed in his coniecturis non eſt quòd multum laboremus: quando videmus Paulum ipſum per annos quatuordecim tacuiſſe: nec verbũ fuiſſe facturum, niſi importunitas malignorũ coegiſſet. *Vſque in tertium cœlum.* Cœlos hic non diſtinguit philoſophico more: vt ſingulis planetis ſuum aſsignet. ſed numerus ternarius κατ' ἐξοχὴν poſitus eſt pro ſummo & perfectiſsimo. imò cœlum per ſe hic ſignificat beatum & glorioſum Dei regnũ, quod ſphæris omnibus & ipſo firmamento, adeóque vniuerſa mundi machina ſuperius eſt. ſed non contentus ſimplici appellatione Paulus, addidit, vſque ad ſummam altitudinem & intima penetralia ſe perueniſſe. Nam fides noſtra cœlum conſcendit & intrat, gradu verò & altitudine ſuperant qui cognitione præ aliis excellunt. Sed in tertium vſque cœlum penetrare, paucisſimis datum fuit.

4 *In paradiſum.* Quoniam hortus Dei in Scripturis vocatur amœniſsima quæque & beatiſsima regio, inde vſus apud Græcos inualuit, vt Paradiſus cœleſtem gloriam ſignificaret, etiam ante Chriſti aduentum, quemadmodum patet ex Eccleſiaſtico 40.17.28. atque in hunc ſenſum capitur apud Lucam cap. 23.43. in reſponſo Chriſti ad latronem, Hodie mecum eris in paradiſo: hoc eſt, frueris Dei præſentia, in conditione vitáque beatorum. *Audierit verba ineffabilia.* Verba hîc non accipio pro Rebus, vt interdum more Hebraico ſolet nomen hoc accipi: nam verbum Audiendi non conueniret. Nunc ſiquis roget quænam fuerint: reſponſio breuis eſt, non abs re vocari ineffabilia, & quæ nefas ſit proferre. Verùm excipiet quiſpiam, ſuperuacuũ igitur & inutile fuiſſe quod Paulus audierit. quorſum enim audiebat quod eſſet perpetuo ſilentio premendum? Reſpondeo, id factum fuiſſe Pauli ipſius cauſa. nam quem manebant tam arduæ difficultates, & quæ frangendis mille pectoribus eſſent pares, eum oportuit ſingulari modò confirmari,

ne

ne vsquā sederet, sed perstaret inuictus. Reputemus paulisper quot aduersarios habuerit eius doctrina, & quales: deinde quàm variis machinis impetita fuerit, non mirabimur amplius cur plus audierit quàm effari liceret. hinc porrò colligamus vtilissimam admonitionem de adhibendo scientiæ modo. natura procliues ad curiositatem sumus: itaque omissa aut leuiter & neglectim gustata, quæ ad ædificationem valet, doctrina, ad quæstiones friuolas abripimur. Accedit deinde audacia ac temeritas: vt de rebus incognitis & occultis non dubitemus statuere. Ex duobus his fontibus nata est nobis bona pars scholasticæ theologiæ, & quæcunque nugator ille Dionysius de cœlestibus hierarchiis cōminisci ausus est. Quo magis sobrios esse nos cōuenit, nequid scire appetamus, nisi quod reuelare Ecclesiæ suæ Dominus voluit. sit hic scientiæ nostræ terminus.

5 *De eiusmodi homine.* Perinde valet, acsi dixisset, Habeo iustū gloriandi argumentū, sed nō libenter vtor. nā hoc magis instituti mei proprium est, gloriari in meis infirmitatibus. Quòd si me vlterius lacessant isti maleuoli, & plus iactātiæ extorqueant quàm velim, sentient sibi cum homine esse negotium, quem Deus ad refutādas eorum ineptias magnificè ornauit, & in sublime extulit.

6 *Nam si voluero gloriari, non ero insipiens. veritatem enim dicam. sed supersedeo: nequis de me cogitet supra id quod videt esse me, aut quod audit ex me.*

7 *Et ne excellentia reuelationum supramodū efferrer, datus mihi fuit stimulus carni, nuntius Satanæ, qui me colaphis cæderet, ne supramodum efferrer.*

8 *Super hoc ter Dominum rogaui, vt discederet à me.*

9 *Et dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea. nam virtus mea in infirmitate perficitur. Libentissimè igitur gloriabor super infirmitatibus meis: vt inhabitet in me virtus Christi.*

10 *Quamobrem placeo mihi in infirmitatibus, in contumeliis, in necessitatibus, in persecutionibus, in anxietatibus pro Christo. quum enim infirmus sum, tunc robustus sum.*

6 *Nam si voluero.* Ne in calumniā traheretur quod dixerat, se nolle gloriari, atque exciperent maleuoli, Non vis, quia non potes: præoccupat. Iure, inquit possem: neque vanitatis coarguerer. habeo enim vnde, sed abstineo. Insipientiam hìc alia significatione accipit quàm prius: nam inepti sunt & putidi, etiam qui verè gloriantur, siqua iactantia vel ambitio appareat. Verùm stultitia fœdior est ac minus intolerabilis, siquis àbs re glorietur: hoc est, mentiatur se esse quod non est. nam ad leuitatem accedit etiā tunc impudentia. atqui Apostolus hìc pro testato sumebat, nō veraciter magis quàm humiliter se gloriari. Erasmus reddidit, Parco vobis, sed mihi magis placet, Abstineo, vel Supersedeo, vt verti. *Nequis de me.* Rationem adiungit: quia contentus sit personam sustinere quam illi Deus imposuit. Aspectus, inquit, & sermo nihil magnificum de me promittunt: non recuso igitur quin paruus censear. Hìc perspicimus quanta fuerit hominis modestia, quē suæ paruitatis, quā vultu & sermone præ se ferebat, minimè piguerit: quum tamen tāta donorum excellentia refertus esset. Non tamen absurdum erit ita exponere, quòd re ipsa contentus, nihil de se prædicet: vt obliquè taxet pseudoapostolos, qui de se multa iactabāt, quorum nihil cernebatur. quanquam priore loco dixi quod magis probabam.

7 *Et ne excellentia reuelationum.* Secūda ratio, quòd Deus cohibere vo-

lens omnem in ipso insolentiam, ferula eum domuerit. Ferulam hanc *Stimulum* vocat, metaphora à bobus sumpta. *Carni* Græcè est in datiuo. itaque Erasmus transtulit, Per carnem: sed ego malo intelligere punctiones huius stimuli in carne eius fuisse. Nunc quæritur quis ille fuerit stimulus. ridiculi sunt qui Paulum existimant solicitatum fuisse ad libidinem. itaque repudiandum est illud commentum. Aliqui putarunt vexatum fuisse crebris capitis doloribus. Chrysostomo magis placet, ad Hymenæum, Alexandrum & similes referre, qui à diabolo instigati, plurimum molestiæ Paulo facessebant. Ego sub hoc vocabulo cóprehendi arbitror omne genus tentationis, quo Paulus exercebatur. Nam Caro hîc, meo iudicio, non corpus, sed partem animæ nondum regeneratam significat: vt sit sensus, Mihi datus est stimulus, quo caro mea pungeretur: neque enim adhuc sum adeò spiritualis, quin obnoxius sim tentationibus secundum carnem. *Nuntium* præterea *satanæ* vocat, propterea quòd sicuti à Satana immittuntur omnes tentationes, ita simulatque nos adoriuntur, Satanam adesse admonet. quare ad omnem sensum tentationis expergefieri nos conuenit, & ad repellendos Satanæ insultus maturè armari. Id Paulo venire in mentem vtilissimũ erat: quia non patiebatur hæc cogitatio ipsum instar hominis securi exultare. neque enĩ qui periculis adhuc circunsiditur & hostem formidat, triumphum canit. Dominus, inquit, optimo remedio prouidit ne efferar: nã dum occupor, cauendo ne me Satan circũueniat, reprimor à superbia. quanquam non medebatur illi Deus hoc modo duntaxat: sed illum humiliando. addit enim, *Qui me colaphis cæderet*: qua loquutione eleganter exprimit se in ordinem fuisse redactum. Est enim atrox contumeliæ genus, Colaphis cædi. Ideo sicui facies est sugillata, is præ pudore in hominum conspectum prodire non audet. ita quacunque infirmitate laboremus, meminerimus nos tanquam colapho cædi à Domino ad irrogandum nobis pudorem, quo humilitatẽ discamus. Hoc præsertim in meditato habeant qui alioqui præstãt eximiis virtutibus: siqua habeãt admista vitia, siquibus odiis impetantur, siquibus sugillentur maledictis, non tantùm ferulas esse cœlestis magistri, sed colaphos, qui verecundiam incutiant & retundant omnem ferociam. Huc huc porrò attendant omnes pii, quantum sit superbiæ venenum (quemadmodum dicit Augustinus Sermone de verbis Apostoli tertio) quod non potest nisi veneno curari. Et certè sicuti humani exitii causa fuit: ità extremum est vitium, quocum pugnandum nobis est. nam reliqua in malefactis locum habent, hoc verò in optimis operib⁹ timendũ est. deinde ita pertinaciter inhæret nobis à natura, ita penitus infixũ est, vt difficillimè reuellatur. Consideremus diligenter quis hîc loquatur. Vicerat tot pericula, tormenta & alia mala: triũphũ de omnibus Christi hostibus egerat, expulerat mortis timorẽ, mundo denique renuntiauerat, nec dum tamen subegerat penitus superbiam. imò adeò anceps illi certamen restabat, vt vincere non posset nisi colaphis cæsus. Huius exẽplo edocti, ita bellũ geramus cum aliis vitiis, vt præcipuam vim conferamus ad hoc debellandum. Sed quid sibi vult quòd Satan, qui homicida fuit ab initio, Pauli fuit medicus? neque modò in curãdo corpore, sed quod maius est, in anima sananda? Respondeo, Satanam pro ingenio moréque suo, non aliud quàm necandi perdendíque consiliũ agitasse, & aculeũ, cuius meminit Paulus, lethali veneno fuisse tinctũ: sed hoc singulare fuisse beneficium Domini, quod natura exitiale erat, in medicinam vertere.

8 *Super hoc ter Dominum.* Ter, hîc quoque pro frequenti repetitione sumitur. significare autem vult vexationem hanc, quam sæpe fuerit deprecatus, sibi fuisse molestam. nam si leuis fuisset aut facilis toleratu, non adeò optasset ab ea liberari. dicit tamen se non impetrasse: vnde patet quàm necesse habuerit humiliari. Confirmat igitur quod superi⁹ dixit, retentum se fuisse hoc fræno, ne insolesceret. nam si vtilis fuisset liberatio, nunquam repulsam esset passus. Verùm inde sequi videtur, Paulum nequaquam ex fide orasse, nisi velimus irritas facere omnes Dei promissiones. passim audimus in Scriptura, nos quicquid ex fide petierimus, impetraturos:

Paulus

Paulus orat,neque obtinet.Reſpondeo, ſicuti petendi ratio eſt diuerſa , ſic duo eſſe genera impetrandi. Petimus ſimpliciter de quibus certam habemus promiſſionem,qualia ſunt regni Dei complementũ,& ſanctificatio nominis eius, remiſsio peccatorum & quicquid nobis eſt ſalutare. verùm dũ hoc vel illo modo putamus regnum Dei poſſe,imò debere promoueri: hoc vel illud ad ſanctificandũ eius nomen eſſe neceſſariũ,ſæpe opinione fallimur.Similiter quod ad ſalutem noſtram ſpectat, ſæpe hallucinamur.ſecurè igitur & abſque exceptione priora illa petimus,modũ verò præſcribere , noſtrum non eſt: quòd ſi modum exprimimus , ſemper incluſa eſt tacita conditio. Non ita porrò ignarus fuit Paulus vt hoc neſcierit.proinde quod ad finem ſuæ precationis,non dubium quin fuerit exauditus, tametſi repulſam paſſus eſt in ipſa forma. vnde admonemur non deſpondendum eſſe animum, quaſi operam perdiderimus orando , vbi non ſatisfacit Deus aut obſequitur votis noſtris, ſed nobis debere ſufficere eius gratiam: hoc eſt,quòd ab ipſo non deſeramur.Hæc enim ratio eſt cur miſericorditer interdum ſuis neget, quod impiis iratus concedit,quia melius ipſe prouidet quid nobis expediat , quàm mens noſtra apprehendat.

9 *Dixit mihi.* Oraculóne habuerit hoc reſponſum,incertum eſt, neque magnopere refert. Siquidem reſpondet nobis Deus,quum Spiritu ſuo intus nos confirmat , & conſolatione ſua ſuſtentat ne à ſpe & patientia excidamus. Iubet Paulum eſſe contentum ſua gratia, neque interea flagellum recuſare. ergo durandum ſub malo quantumlibet diuturno,quia præclarè nobiſcum agitur, dum adeſt Dei gratia quæ nobis ſubueniat. Vocabulum *Gratiæ*,hic non fauorẽ Dei(vt alibi)ſed per metonymiã, auxilium Spiritus ſancti ſignificat, quod nobis à gratuito Dei fauore prouenit. ſufficere autem piis debet , quia firma eſt & inſuperabilis futura , ne vnquam ſuccumbant. *Nam virtus mea.* Videtur infirmitas noſtra obſtaculo eſſe quo minus ſuã virtutem Deus in nobis perficiat.id non tantùm negat Paulus, ſed ecõuerſo aſſerit,tunc rite demum perfici Dei virtutem,quum infirmitas noſtra apparet. quod vt clarius intelligamus, diſtinguendum eſt inter Dei virtutem & noſtram. Nã in dictione,Mea, eſt emphaſis. Virtus mea, inquit Dominus (hoc eſt, quæ hominum opitulatur inopiæ,quæ eos collapſos erigit & deficiẽtes recreat)perficitur in hominũ infirmitate,hoc eſt,materiam habet ſe exercendi,quum ſe prodit hominum infirmitas: neque id modò,ſed clarius agnoſcitur vt decet.Nam verbum *Perfici*,relationem habet ad hominum ſenſum & agnitionẽ: quia non perficitur niſi palàm reluceat, vt habeat ſuam laudem. Nam ne homines quidem eã guſtant, niſi prius ſuæ neceſſitatis fuerint conuicti:& ſtatim obliuiſcuntur quid valeat, niſi aſsiduè infirmitatis ſuæ ſenſu exerceantur.*Libentiſſimè igitur*.Hæc poſterior ſententia confirmat expoſitionem quam dedi.*Gloriabor*,inquit,*ſuper infirmitatibus meis , vt inhabitet in me virtus Chriſti.* Ergo quem pudet huius gloriæ,is ianuã Chriſti virtuti claudit , & eam quodammodo à ſe repellit. tunc enim locum damus Chriſti gratiæ,dum vera animi ſubmiſſione infirmitatem noſtram ſentimus & confitemur.Valles pluuia rigantur ad fœcunditatem , quum interea ſummi altorum montium vertices ſicci manent.vallis ergo fiat qui cæleſtem ſpiritualis Dei gratiæ pluuiam vult ſuſcipere.Addit,Libentiſſimè , vt oſtendat ſe tanto gratiæ Chriſti deſiderio ardere , vt eius adipiſcendæ cauſa nihil recuſet.Quia permultos videmus Deo quidem cedere , quia ſacrilegium metuunt in appetẽda eius gloria , non tamen niſi inuitos vel certè minus liberaliter quàm decebat.

10 *Placeo mihi in infirmitatibus.* Non dubium eſt quin diuerſo ſenſu vocabulum Infirmitatis vſurpet : nam ita prius nominabat punctiones quas in carne ſua ſentiebat. nunc vocat externa accidentia , quæ contemptum afferunt coram mundo. ſed poſtquam in genere de infirmitatibus omne genus loquutus eſt,nunc ad ſpeciem illam redit.cuius occaſione ad generalem illum ſermonem digreſſus erat.Notemus ergo,Infirmitatis nomen eſſe generale: ac ſub eo cõtineri tã naturæ noſtræ imbecillitatem , quàm omnia abiectionis argumenta.Agebatur autem de externa Pauli abiectione : longius prouectus

est, vt ostenderet se modis omnibus humiliari à Domino, quo melius gloria Dei in eius vitiis splẽdesceret: quæ quodammodo sub hominis altitudine latet & obruitur. Nunc iterum ad suas virtutes redit, quæ tamen eum despicabilem vulgo magis reddebant, quàm pretium & laudem afferrent. *Quum enim infirmus sum.* Hoc est, quo plus mihi deest apud me, eo mihi liberalius ex virtute sua Dominus sufficit quicquid opus esse videt. Nã philosophica fortitudo nihil aliud est quàm cõtumacia, vel poti⁹ insana animositas, qualis in phreneticis esse solet. qui verè fortis esse cupit, ille simul debilis esse ne recuset. sit inquam in seipso debilis, vt fortis sit in Domino. Si quispiam obiiciat, Paulum hîc non de virium defectu, sed de pauperta te & aliis afflictionibus loqui: respondeo, omnia hæc exercitia esse ad patefaciendam nobis nostram imbecillitatem. nisi enim Paulum talibus probationibus Deus exercuisset, nunquam tam probè illi perspecta fuisset sua infirmitas. Ergo non paupertatem modò & quascunque ærumnas respicit, sed etiam qui inde consequuntur effectus: vt sunt, imbecillitatis nostræ agnitio, diffidentia nostri & humilitas.

11 Factus sum insipiens gloriando: vos me coegistis. nam ego debueram à vobis commendari. nulla enim in re inferior fui summis Apostolis: tametsi nihil sum.

12 Signa quidem Apostoli peracta fuerunt inter vos, in omni patientia, & signis, & prodigiis, & virtutibus.

13 Nam quid est in quo fueritis inferiores cæteris Ecclesiis, nisi quòd ego ipse non fui vobis onerosus? condonate mihi hãc iniuriam.

14 Ecce, tertiò propensus animo sum vt veniam ad vos, neque vobis ero oneri. non enim quæro quæ vestra sunt, sed vos. etenim non debent filii parentibus recondere, sed parentes filiis.

15 Ego verò libentissimè impendam & expendar pro animabus vestris: licet vberius vos diligens, minus diligar.

11 *Factus sum insipiens.* Variis excusationibus hactenus veniam deprecatus fuerat: quòd præter morem institutúmque suum, præter decorum etiam & Apostolici officii rationem, suas glorias prædicaret. Nunc loco deprecationis exprobratione vtitur, culpam reiiciens in Corinthios, qui has vices debuerant occupare. nam quũ Paulo detraherent pseudoapostoli, debuerant strenuè se opponere, & fideliter reddere debitum eius virtutibus testimonium. Maturè verò eos obiurgat, ne defensionem quam eorum ingratitudine coactus attulit, in sinistram partem vertant, vel pergant obstrepere qui erga eum erant malè affecti. *Nulla enim in re.* Ingrati sumus Deo, si patimur eius dona (quorum sumus testes) ab improbis & malignis vituperari aut vilipendi. Huius culpæ reos facit Corinthios. ipsum enim summis Apostolis parem cognouerant: & tamen aures præbebant calumniatoribus quum illi detraherent. Per *summos Apostolos* nonnulli æmulos eius intelligunt, qui sibi primas arrogabant. ego autem intelligo etiam qui præcipui erant inter duodecim: quasi diceret, Cum quouis Apostolorum conferar: non timeo ne reperiar minor. Tametsi enim Paulo optimè cum Apostolis omnibus conueniebat, vt præ se eos extollere paratus esset: erat tamen illi certamen cum ementitis eorum nominibus. Hoc enim prætextu abutebantur pseudoapostoli, se

fuisse in contubernio duodecim, omnes eorum sensus tenere, habere cognita omnia eorum instituta: & similibus. ergo quum istis laruis aut fucatis titulis videret Paulus falsò eos superbire, & apud imperitos proficere: ad illam comparationem descendere necesse habebat. Correctio addita, *Tametsi nihil sum*, significat Paulũ nihil velle sibi propriũ sumere, sed tantùm in Domino gloriari, nisi forte magis placeat concessionem esse in qua exprimat quid de se à maleuolis & obtrectatoribus iactetur.

12 *Signa quidem Apostoli.* Signa Apostoli accipit pro sigillis quæ ad obsignandam Apostolatus fidem valent, vel certe pro argumentis aut probationibus: acsi dixisset, Deus Apostolatũ meum inter vos ita confirmauit, vt nullam approbationem desideret. Primum signum nominat *Patientiam*, vel ideo quòd omnes Satanæ & hostiũ insultus generose sustinendo & nusquam cedendo, inuictus steterit: vel quòd excellentiæ suæ oblitus, omnes iniurias pertulerit æquo animo, tædia infinita deuorauerit, indignitates patientia vicerit. Siquidem tam heroica virtus quasi cæleste est sigillum, quo Apostolos suos Dominus consignat. Secundum locum dat miraculis. nam quòd *Signa & prodigia & virtutes* nominat tribus nominibus (quemadmodum 2. Thes. 2. 9.) rem eandem exprimit. Signa porro vocantur, quòd non sunt inania spectacula: sed quæ destinata sunt docendis hominibus. Prodigia, quòd sua nouitate expergefacere homines debent & percellere. Potentiæ aut virtutes, quòd sunt magis insignia specimina Diuinæ potentiæ, quàm quæ cernimus in ordinario naturæ cursu. Porro scimus hũc præcipuum fuisse miraculorum finẽ sub Euangelii exordia: vt doctrinæ accederet maior authoritas. ergo quo quisque pluribus miraculis donatus fuit, eo magis confirmatum fuit eius ministerium. quemadmodum dictum est in 15. capite Epistolæ ad Romanos.

13 *Quid est in quo.* Exaggeratio ingratitudinis, quòd in eorum bonum excelluerat, quòd fructum perceperant ex approbatione sui Apostolatus: & tamen pseudoapostolorum maledictis assentiebantur. Exceptionem ironicè adiungit, quòd illis non fuisset oneri. nam reuera hic erat cumulus tot beneficiorũ quæ illis præstiterat, gratuitò illis seruiisse: strenuè postea ipsum contemnere, vt faciebãt, quid erat aliud nisi eius modestiæ insultare? id verò quantæ erat inhumanitatis? quare meritò tam vecordẽ suberbiam acriter perstringit. *Condonate mihi hanc iniuriam*, inquit. Bis enim ingrati erant, qui non modò eum contemnebant, cuius beneficiis erant obstricti: sed probro quoque vertebãt illi suã beneficentiam. Chrysostomus putat nullam ironiam subesse, potius esse excusationis verba: sed siquis propius expendat totum contextum, facilè perspiciet glossam hanc alienam esse à menti Pauli.

14 *Ecce tertiò.* Commendat factum suum, pro quo pessimam gratiam retulerat à Corinthiis. Se enim duabus de causis abstinere dicit ab eorum facultatibus, quòd eos quærat, nõ eorum opes: deinde quòd patris officium erga ipsos velit facere. hinc apparet quam laudem mereatur eius modestia, quæ contemptum illi pariebat apud Corinthios. *Non quæro quæ vestra sunt.* Veri probíque Pastoris officium, non lucrum ex ouibus quærere, sed ouium salutem. quanquam notandum est, non ita quærendos esse homines, vt quisque suos sibi discipulos habeat. Malum est lucro esse addictum, aut quæstus faciendi causa, Pastoris munus obire: sed discipulos abducere post se ambitionis causa, multò peius. at Paulus intelligit mercedem se non captare, sed de animarũ salute dũtaxat esse solicitum. plus tamen leporis habet quod dicit: valet enim perinde acsi dixisset, Ego ampliorem mercedem quàm putetis, requiro: non sum opibus vestris cõtentus, sed vos quæro totos, vt sacrificiũ ex ministerii mei prouẽtu Domino offerã. Quid autem siquis ex labore suo pascatur? an ille quæret populi substantiam? certè si fidelis est Pastor, semper ouium salutem quæret, nõ aliud stipendium quidẽ accessio erit: sed non nisi eum quẽ dixi scopũ spectare debet. væ aliò collimantibus. *Parentes filiis.* Ergo pater non erat Philippensium, qui eũ etiam absentem alebant? ergo ex reliquis Apostolis null' erat pater, quibus victum ministrabant Ecclesiæ? Ne-

H.i.

quaquam id voluit: nam & parentes in senectuté ali à filiis non est nouum. non ergo protinus indigni patrum honore,qui ex Ecclesiæ sumptibus viuunt. sed Paulus tantùm ex communi naturæ lege ostendere voluit, prouenire ex paterno affectu quod fecerat. Quare non debet argumentum hoc in contrariam partem retorqueri.Fecit enim hoc tanquam pater:sed aliter agendo,pater esse non desiisset.

15 *Ego verò libentissimè impendam.* Hoc verò pietatis magis quàm paternæ testimonium, quòd non suam operam modò & quicquid habet facultatis impẽdere paratus est erga eos, sed vitã quoque : imò quum frigidè ametur, in hoc nihilominus affectu pergat. Quam vel ferrei pectoris duritiem non emolliat, aut frangat tantus amoris ardor cum tali constantia præsertim coniunctus ? Cæterùm non prædicat hic Paulus de se quod miremur tantùm, sed quod etiam imitemur. quare hinc discant vniuersi Pastores quid Ecclesiis suis debeant.

16 *Sed esto:ipse non grauaui vos:verùm quum essem astutus, dolo vos cepi.*

17 *Num per quenquam eorum quos misi ad vos, expilaui vos?*

18 *Rogaui Titum,& vnà cum illo misi fratrem: num quid à vobis extorsit Titus? annon eodem spiritu ambulauimus?annon iisdem vestigiis?*

19 *Rursum arbitramini quòd nos vobis excusemus? in conspectu Dei in Christo loquimur. sed omnia, charissimi, pro vestra ædificatione.*

20 *Nam metuo ne qua fiat,vt si venero,non quales velim,reperiam vos: & ego reperiar à vobis qualem nolitis:neque modò sint contentiones,æmulationes,iræ,concertationes,obtrectationes, susurri, rumores, seditiones.*

21 *Ne iterum vbi venero,humiliet me Deus meus apud vos, & lugeam multos eorum qui antè peccauerunt,nec pœnitentiam egerunt immunditiæ,libidinis & impudicitiæ quam patrarunt.*

16 *Sed esto.* Significant hæc verba, Paulum fuisse insimulatum à maleuolis,quasi per homines subornatos emunxisset quod per se accipere recusauerat.nõ quòd tale quicquã fecisset:verùm sua vlna(quod aiunt)alios metiebantur. Nã hoc improbis solenne est, quicquid facturi essent, si daretur facultas, in seruos Dei impudenter torquere. Cogitur ergo Paulus, vt crimen impudenter confictum à se depellat, eorum quos misit integritatem tueri:nam siquid peccassent,fuisset ei imputatum.Nunc quis miretur in eleemosynis tam fuisse circunspectum, qui tam iniquis iudiciis postquam omnia cauerat,premebatur? Cæterùm eius persona nobis sit exemplo, ne tam nouum aut intolerabile nobis videatur,siquando ad similes calumnias respondendũ sit. Imprimis autẽ sit hæc nobis religiosæ cautionis admonitio, ne quam maledicis ansam præbeamus. Videmus enim non satis esse si fidem nostræ integritatis faciamus,nisi tales deprehendantur, quorum vsi fuerimus opera. quare delectus habendus est non leuis neque perfunctorius, sed exquisitæ diligentiæ.

19 *Rursum arbitramini.* Quoniam anxiè præ aliis excusare se interdum solent qui sibi malè sunt conscii; verisimile est, id quoque versum fuisse in calumniam

lumniam, quòd superiore Epistola incu buerat Paulus in defensionem sui ministerii: deinde hoc vitiosum est in seruis Christi, de sua existimatione nimis esse solicitos. Has igitur duas calũnias vt repellat, primùm testatur se in conspectu Dei loqui, quē malæ cõscientiæ semper reformidant. Secundò, asserit non tam sui rationem se habere quàm illorum. Per infamiam & bonam famam incedere, adeóque exinaniri paratus erat, sed vtile erat Corinthiis ipsum retinere existimationem quam merebatur, ne vilesceret eius ministerium.

20 *Nam metuo.* Declarat qualiter pertineat ad ipsorum ædificationem, suam integritatem vindicari: nam eo quòd in contemptũ venerat, multi quasi excussis habenis lasciuiebant. Reuerentia autē, causa illis fuisset resipiscentiæ, quia eius monitionibus auscultassent. Timeo, inquit. Timor hic ex amore erat: nã nisi illi curæ fuisset ipsorũ salus, facilè id totum neglexisset. ex quo nihil priuati commodi captabat. nam alioqui timetur offensio quæ damnosa fore prospicitur. *Et reperiar à vobis.* Secundus timor, ne seuerius agere cogatur. hoc verò non amoris modò, sed etiam indulgentiæ signum, refugere seueritatē, & lenioribus remediis studere. Perinde est ac si diceret, Quòd nunc de asserenda mea authoritate contendo, & in obediētiam reducere vos conor: id facio ne in vestram contumaciam durius sit animaduertendum si venero, & nihil in vobis deprehendero correctionis. Ergo suo exemplo docet moderata semper remedia quærenda esse Pastoribus, quibus vitia corrigant, priusquam ad præcisam seueritatem ferantur: & simul monendo & obiurgando anteuertendum esse vltimum rigorem. *Nequo modo sint contentiones.* Enumerat vitia quæ præcipuè regnabant inter Corinthios, quæ omnia fere ex eodem fonte proficiscuntur. nisi enim sibi quisque fuisset addict⁹, nunquã certassent inter se, nunquã æmulati essent alii alios, nunquam obtrectassent. Vna igitur summa est prioris catalogi, Defectus charitatis: quia præualebat φιλαυτία & ambitio.

21 *Ne iterum vbi venero humiliet.* Humilitas illi vitio dabatur, eius culpam retorquet in Corinthios, qui quũ deberent eius Apostolatum decorare, ignominia potius afficiebant. Gloria enim & decus Apostolatus Pauli fuisset illorum profectus: quum ergo diffluerent multis vitiis, contumeliã illi, quantum in se erat, irrogabant. Hoc crimine non accusat quidem omnes, sed paucos qui petulanter omnia eius monita contempserant. Sensus est igitur, Contemptim de me sentiũt, propterea quòd abiectus videor: ergo ne humiliationis causam mihi præbeant, quin ipsi potius deposita ferocia, verecundiæ sensum induãt: & flagitiis suis cõfusi, si humi prosternant, non ex alto despiciant alios. Interea veri & germani Pastoris affectum nobis exprimit, quum luctu aliorum peccata se prosequuturum dicit. Et sanè ita agendũ est: vt suam quisque Pastor Ecclesiã animo inclusam gestet, eius morbis perinde ac suis afficiatur, miseriis condolescat, peccata lugeat. Videm⁹ vt Ier. 9. 1. fontē lachrymarũ sibi dari postulet, ad deflendam populi sui calamitatē. videmus vt pii Reges & Prophetæ, quibus mandata erat populi gubernatio, similes affectus susceperint. Est quidē hoc piorũ omniũ cõmune, dolore affici quoties De⁹ offenditur, & fratrum exitiũ deplorare, ac se quodãmodo reos pro illis supponere apud Deum: sed plus à Pastoribus requiritur. Porro hîc secundum catalogum vitiorum recenset Paulus, quæ tamen ad vnum caput pertinent, nempe Impudicitiam.

CAP. XIII.

1 *HIc tertius erit aduentus meus ad vos, In ore duorum aut trium testium stabilietur omne verbum.*

2 *Prædixi & prædico, vt præsens quum essem iterum, ita & absens nunc scribo iis qui antè peccauerunt, & reliquis omnibus: quòd si venero denuo, non parcam.*

3 *Quandoquidem experimentum quæritis in me loquentis*

Christi: qui erga vos non est infirmus, sed potens est in vobis.

4 Nam quanuis crucifixus fuit ex infirmitate: viuit tamen ex virtute Dei. siquidem & nos infirmi sumus in illo, sed viuimus cum illo, ex virtute Dei erga vos.

1 *Hic tertius*, &c. Pergit in redarguenda eorum proteruia, de quibus loquutus est: quorum alii dissolutè & libidinosè viuētes, alii cōtentiones & certamina exercētes inter se eius reprehensionem non curabant. neque enim in corpus ipsum Ecclesiæ competebat oratio: sed in membra quædam morbida & semiputria. Ideo nunc liberius asperitati indulget, quia negotium illi est cū priuatis hominibus, non toto populo: deinde cum eiusmodi hominibus, apud quos humanitate & lenibus remediis nihil se profecturum sentiebat. Post transactum apud eos sesquiannum, secundò eos inuiserat. nunc tertiò se venturum denuntiat, ac tres suos aduentus ad conuincendam eorum contumaciam, instar trium testium fore dicit. Citat Legem de authoritate testium non genuino quidem & literali (vt vocant) sensu, sed per anagogē aut similitudinē, suo instituto eam accōmodans. Verbū, inquit, Legis est, standū esse duorū aut triū testimonio in finiendis controuersiis. Nam verbū Stabiliri est, de re ipsa pronuntiari, vt lis finiatur. Ego quidem vnus sum, sed tertiò adueniēs, triū testiū habebo authoritatem. vel, tres mei aduentus, triū testimoniorum loco erunt. Triplex enim labor pro illorum salute sumptus, & tribus diuersis temporibus approbata eius constantia, tres homines non immeritò valebant.

2 *Prædixi & prædico.* Nihil toties amicæ & placidæ monitiones profuerant. ergo ad durius remedium se conuertit: quod iam illis coràm verbis minatus fuerat. Quum videmus eum tam præcisè agere, ne dubitemus illos mirū in modum indomitos fuisse ac præfractos. patet enim ex eius scriptis quanta fuerit alioqui māsuetudine, quàm indefessa tolerātia. Verùm vt multa ignoscere & sufferre, boni est patris: ita stulti est ac liberorū saluti malè consulētis, non adhibere in tempore seueritatē, & clementiā rigore temperare. Satis experimur, nihil esse perniciosius dissoluta indulgentia. proinde lenitate vtamur, dum licet, & quidem graui & moderata: austerius vbi necesse erit, nos geramus. Sed quæritur cur sibi permiserit Apostolus priuata quorundam delicta sic palàm traducere, vt homines ipsos propemodum digito notet. Respōdeo, nunquam id fuisse facturum si occulta fuissent peccata. verùm quum manifesta essent omnibus, & vsque ad perniciosum exemplū diuulgata: non debuit authoribus publici offendiculi parcere. Quæritur secūdò, quale genus correctionis inflicturum se illis minetur: quū verbis acerbius vix posit eos castigare. Ego non dubito quin excommunicatione se vindicaturum aduersus eos intelligat. Quid enim magis horrendum, quàm resecari à Christi corpore, ex regno Dei exterminari, & Satanæ tradi in excidiū, nisi resipiscas?

3 *Quandoquidem experimentum.* Duplex elici sensus potest ex his verbis. prior est, Quandoquidem probare vultis, loquárne à meipso, an Christus per me loquatur. atque ita exponunt Chrysostomus & Ambrosius. Mihi tamen magis placet ita accipi, vt testificetur non tā de se haberi quæstionem, quàm de Christo ipso, quum authoritati suæ derogatur, tentari Christi patientiam, quum spernuntur suæ admonitiones. ac si diceret, Christus est qui per me loquitur: quum ergo meam doctrinam reuocatis ad vestrum examen, non tam mihi quàm illi facitis iniuriam. Sed obiiciet quispiam, Quid? ergòne simulac quisque iactauerit Christum se habere authorem, eximetur ab omni probatione eius doctrina? & quis pseudopropheta hoc non iactabit? quod igitur erit discrimen veri & falsi? & vbi tunc erit illud, Probate spiritus, nunquid ex Deo sint? Omnes eiusmodi obiectiones anticipat Paulus, quum Christum dicit fuisse efficacē in illis per suū ministeriū. Coniunctim enim hæc legenda sunt: *Christi in me loquentis*: &, *Qui in vobis potens est, non infirmus*, hoc sensu

Christus

Christus suam erga vos potentiam exerendo in mea doctrina, se per os meum loqui testatus est: vt ignorātiæ nulla vobis sit excusatio. Videmus vt non iactet verbis tantùm, sed reipsa probet Christum in se loqui: & Corinthios prius conuincat, quàm ab illis fidē sibi haberi postulet. quisquis ergo loquetur in Ecclesia, qualicunque se titulo venditet, licebit de eius doctrina inquirere, donec se in ea patefecerit Christ⁹. neque ita de Christo, sed de homine iudiciū fiet. Sed vbi cōstat Dei verbū esse quod profertur: valet hoc quod dicit Paul⁹, fidē ipsi Deo abrogari. Eadē fiducia dicebat Moses, Quid sumus ego aut Aaron? vos Deū tentatis: Num. 16.11. Similiter Iesaias, An parum est vobis quòd molesti estis hominibus, nisi etiā molesti sitis Deo meo? Iesa.7,16. Neque enim amplius restat tergiuersationi locus, hoc patefacto: ministrum esse Dei qui loquitur, & fideliter officium facere. Redeo ad Paulum. quum tanta fuisset ministerii eius approbatio apud Corinthios, in quo Dominus se palàm demonstrauerat: non mirum si tam indigne ferat sibi resisti. Iure quidē suo exprobrare illis potuit quod exprobrat, rebelles scilicet esse Christo.

4 *Nam quamuis crucifixus fuit.* Data opera de abiectione Christi loquutus est, vt subindicaret non aliud in se despici, quàm quod in ipso etiā Christo despicere promptum esset, quum exinanitus fuerit vsque ad mortem crucis, Phil.2.7. Verùm simul ostendit quàm absurdum sit crucis humilitatem in Christo despicere, quæ coniuncta sit cum incomparabili resurrectionis gloria. ac si diceret, An ideo minoris æstimabitur a vobis Christus, quòd infirmitatem morte sua præ se tulerit? quasi verò cælestis eius vita, qua post resurrectionem viuit, Diuinæ eius virtutis non sit luculentum specimen. Nam sicut caro hic humanam Christi naturam significat: ita nomen Dei pro eius Diuinitate capitur. Verùm hîc exoritur quæstio, nunquid tali infirmitate laborauerit Christus, vt subiectus necessitati fuerit, non volens. nam quod ex infirmitate patimur, patimur coacti & non propria libertate. Quum olim abuterentur hoc prætextu Arriani ad impugnandam Christi Diuinitatem, Patres orthodoxi solutionem attulerunt, factum id fuisse dispensatione: quia ita voluerit Christus: non autem quod eum vlla necessitas coegerit. quæ responsio vera est, modò dextre intelligatur. Sed sunt qui perperam dispensationem extendunt ad humanam Christi voluntatem. quasi nō fuerit hæc naturæ eius conditio, sed permissio præter naturam. exempli gratia, Quòd mortuus est, dicunt non accidisse quòd propriè morti obnoxia esset eius humanitas, sed dispensatione: quia mori voluerit. Fateor quidem ideo mortuum quia voluit: sed vnde hæc voluntas, nisi quia naturam mortalem sponte induit? Quod si facimus humanam Christi naturam ita nostræ dissimilem, euersum est præcipuum fidei nostræ fundamentum. quare ita intelligamus, Christum dispensatione, non coactione esse passum: quia quum in forma Dei esset, se ab hac necessitate eximere poterat: passum nihilominus ex infirmitate, quia semetipsum exinaniuit. *Nos infirmi sumus in illo.* Infirmum esse in Christo, hic significat socium esse infirmitatis Christi. Ita suam infirmitatem gloriosam facit, quòd in ea Christo sit conformis: neque iam amplius horreat probrum quod sibi commune est cum Filio Dei: sed interea dicit se victurum erga eos Christi exemplo. Ego quoque, inquit, particeps ero vitæ Christi, postquam fuero infirmitate defunctus. *Vitam* opponit *infirmitati*: ideóque hoc nomine florentem & plenum dignitatis statum intelligit. Particula *Erga vos*, potest etiam cum *Dei virtute* construi: sed parum refert, quia semper manet idem sensus: Corinthios, postquam rectè iudicare cœperint, reuerēter & magnificè de virtute Dei, quæ in Paulo erat, sensuros: nec externam infirmitatem amplius habituros despectui.

5 *Vosmetipsos tentate num sitis in fide: vosipsos probate. an non cognoscitis vosmetipsos, quòd Iesus Christus in vobis est? nisi sicubi reprobi estis.*

6 At spero vos cognituros quòd nos non simus reprobi.

7 Opto autem apud Deum nequid mali faciatis: non quo nos probati appareamus, sed vt vos quod honestũ est, faciatis: nos verò veluti reprobi simus.

8 Non enim possumus quicquam aduersus veritatem, sed pro veritate.

9 Gaudemus enim quum nos infirmi fuerimus: vos autem validi fueritis, hoc verò etiam optamus, vestram integritatem.

5 *Vosmetipsos tentate.* Confirmat quod superius dixerat, Christi virtutem palàm apparuisse in suo ministerio. Huius enim rei facit ipsos iudices, modò in se descendãt, atque agnoscant quid ab ipso acceperint. Primùm, quum vnus sit Christus, necesse est vt in ministro & populo idem habitet. In populo verò habitans, quomodo seipsum in ministro abnegabit? deinde ita vim suam exeruerat in Pauli prædicatione, vt Corinthiis dubia aut obscura esse non pôsset, nisi prorsus stupidi essent. Vnde enim fidem habeant? vnde Christum? vnde omnia denique? meritò itaque reuocantur ad seipsos, vt ibi reperiant quod tanquã ignotum contemnunt. Hæc demum vera est ac bene fundata ministri fiducia, ad doctrinæ suæ approbationem, consciẽtias eorum citare quos docuit: vt si quid habent Christi & sinceræ pietatis, cogantur eius fidem agnoscere. Tenemus iam quorsum spectet Apostolus. Cæterùm hic locus singulari obseruatione dignus est, propter duas causas. Primùm enim ostendit relationem quæ est inter fidem populi, & ministri prædicationem: nempe quòd hæc sit mater quæ generat & parit: illa sit filia, quæ originem suam non debet obliuisci. secundò, valet ad probandam fidei certitudinem, quam nobis Sorbonici sophistæ labefactarunt, imò penitus exterminarunt ex hominum animis. Temeritatis damnãt quotquot persuasi sunt se esse Christi membra, & illum habere in se manentem. nam morali quam vocant, coniectura, hoc est, sola opinione contentos esse nos iubent, vt conscientiæ perpetuò suspensæ hæreant ac perplexæ. Quid autem hîc Paulus? reprobos esse testatur quicunque dubitant an possideant Christum, & sint ex illius corpore. Quare sit nobis hæc sola recta fides, quæ facit vt tutò, neque dubia opinione, sed stabili constantíque certitudine in gratia Dei acquiescamus. *Nisi sicubi reprobi estis.* Defert illis quodammodo optionem: malíntne reprobi esse, quàm debitum reddere suo ministerio testimonium. nihil enim medium relinquit, quin aut Apostolatum suum reuereantur, aut se reprobos esse concedant. quandoquidem in eius doctrina fundata erat eorum fides: neque alium habebant Christum, quàm ab ipso acceperant: neque aliud Euangelium, quàm quod eo tradente erant amplexi. vt frustra vllam salutis suæ partem separare ab illius laude tentarent.

6 *Spero vos cognituros.* Vehementius etiamnum ipsos vrget, quum fiduciam hanc præsumit, se non reprobatum iri à Corinthiis. Alterutrũ erat necesse, vel vt Paulo deferrent Apostoli honorem, vel vt seipsos damnarent infidelitatis, ac faterentur nullam se habere ecclesiam. mitigat tamen rigorem, quum vtitur verbo Sperandi: sed ita vt eos officii sui melius admoneat: nam spem de æquitate nostra conceptam frustrari, nimis inhumanum est. Spero, inquit, vos cognituros: vbi scilicet ad sanam mentem redieritis. Prudenter autem in hoc secundo membro de se tacet, ad reputãda Dei beneficia quibus ornati erant, eos reuocans: imò eorum salutem in locum suæ authoritatis substituens.

7 *Opto autem apud Deum.* Rursus testatur se proprium honorem nihil morari: sed ipsorum tantùm vtilitati velle consulere. nihil enim minus illis expediebat, quàm doctrinæ eius fructu priuari: quod

quod superbia sua & contemptu facere cœperant. De me, inquit, aut de mea inter homines existimatione, non sum solicitus: sed tantùm timeo ne Deum offendatis: quinetiam paratus sum esse tanquā reprobus, modò vos careatis omni culpa. Reprobus, inquam, hominū iudicio, qui persæpe reiiciunt qui digni erant præcipuo honore. quāquam etiam particula *Veluti*, minimè superuacua est. Hoc enim est quod suprà 6.8 dicit, Tanquam impostores, & tamen veraces. Atque hæc sanè vera est regula, vt Pastor, posthabita sui ratione, in solam Ecclesiæ ædificationem sit intentus. Famam curet, quatenus publicæ vtilitatis interesse viderit: negligere parat' sit, quoties licuerit absque publico incommodo.

8 *Non enim possumus.* Hoc est, non aliam quæro potestatem, neque appeto, quàm quæ mihi à Domino collata est, vt seruiā veritati: pseudoapostolis perinde est, modò possint. neque illis curæ est sua potestate vti in bonum. In summa honorem sui ministerii tuetur ac vendicat, quatenus coniunctus est cum Dei veritate. acsi diceret, Quid ad me? nisi enim mihi hoc sit propositum, seruire veritati, falsa erit & iniusta omnis potestas quam vsurpauero. Si autem quicquid valeo, id confero ad promouendam veritatem: iam non ago proprium meum negotium: salua autem doctrinæ authoritate, veritate illæsa, habeo quod volo. quod igitur tantopere contendo, huc priuato personæ meæ studio non impellor. Cæterùm hac ratione innuit, eum qui pro sola veritate pugnat ac laborat, si ita opus sit, non ægrè passurum, vt tanquam reprobus habeatur hominum opinione, modò nequid obsit Dei gloriæ, Ecclesiæ ædificationi, & sanæ doctrinæ authoritati. Locus hic diligenter est obseruandus, propterea quòd potestatem quam habere debent Ecclesiæ Pastores suis finibus terminat: nēpe vt sint ministri veritatis. Clamant Papistæ dictum esse, Qui vos audit, me audit: qui vos spernit, me spernit: Luc. 10.16. Item, Obedite præpositis vestris, Heb. 13.17, atque hoc prætextu nihil non licentiæ sibi sumunt ad infinitam dominationem vsurpandam, quum tamē veritatis professi sint & iurati hostes, eiúsque destructionem totis viribus moliantur. Ad tantam impudentiam refellendam sufficiet vna hæc Pauli sententia, quæ pronuntiat veritati subesse ipsos oportere.

9 *Gaudemus enim, &c.* Aut particula causalis γὰρ, loco illatiuæ accipi debet, aut secunda est ratio cur non recuset haberi veluti reprobus, in eorum gratiam & cōmodum. Eligat lector vtrum volet: parū enim refert. Quum dicit, Modò sitis validi, libenter sustinebo haberi infirmus: oppositio est vocum, non sensuum: nam infirmitas cōtēptū significat, sicut prius. Validos autem fore Corinthios intelligit, si pleni sint virtute & gratia Dei. *Hoc verò, &c.* Quemadmodum iam aliquoties fecit antehac, iterum nunc repetit, Se necessitate, non proprio impulsu fuisse austeriorem quàm vellent. deinde hoc quoque modo se illis pepercisse, ne coràm duriore remedio cogeretur vti. Integritas de qua loquitur, consistit in apta membrorum omnium symmetria & sanitate. alludit autem ad bonos medicos, qui morbos particulares ita curāt, vt nihil in corpore mutiletur. & quia eiusmodi integritatis curam habet, ideo se dicit necessitatem præuenire acriora remedia ahibendi. Videmus enim vt qui punctionem vel morsum cataplasmatis initio exhorrent, ad vstionis vel sectionis cruciatum adigantur tandem etiam periculoso euentu.

10 Propterea hæc absens scribo: ne quum præsens fuero, rigidus sim, iuxta potestatem quam dedit mihi Dominus in ædificationem, & non in destructionem.

11 Quod superest, fratres, valete, integri estote, consolationem habete, vnanimes sitis, in pace agite: & Deus charitatis ac pacis erit vobiscum.

12 *Salutate vos mutuò in osculo sancto. salutant vos sancti omnes.*

13 *Gratia domini Iesu Christi, & charitas Dei, & communicatio Spiritus sancti sit cum omnibus vobis, Amen.*

Ad Corinthios secunda missa fuit à Philippis Macedoniæ per Titum & Lucam.

10 *Iuxta potestatē.* Primùm rigorē illum munit Dei mādato, ne tonitru videatur sine fulmine, aut temere concitatus impetus. deinde admonet se malle conuertere suam potestatem in alium vsum, in quem proprie destinata est, nempe in eorum ædificationem. acsi diceret, Non temere prosiliam ad crueta remedia, neque iracundiæ meæ indulgebo. sed tantùm exequar quod Dominus mihi mandauit. Potestatem sibi ad extruendū datam, non autem ad destruendū, paulò diuersa occasione dicit, quàm superi⁹ capite decimo. Illic enim erat commendadatio ab vtilitate: quia gratiosum esse solet, atque à nobis libenter recipitur quod è re nostra est. hîc verò duntaxat testari voluit. Quanquam meritò acerbam plagam infligere posset Corinthiis, tamen sibi longè esse optabilius, potestatem suam in bonum eorū exercere, quàm in exitium: quia proprius sit illius finis. Nā sicuti Euangelium suapte natura, potentia Dei est in salutem, Rom. 1. 16, & odor vitæ in vitam: per accidens verò odor est mortis, supra cap. 2. vers. 15. 16. ita authoritas quæ illius ministris collata est, salutaris esse debet auditoribus: si autem cedit in condemnationem, id est præter eius naturam. Sensus est igitur, Nolite vestra culpa committere vt in exitium vobis vertatur quod Deus in salutem ordinauit. Interea Pastores omnes admonet Apostolus suo exemplo, qualiter vsum suæ potestatis moderari debeant.

11 *Quod superest, fratres.* Temperat quicquid fuit acerbitatis in tota Epistola: quia nolebat exasperatos relinquere eorum animos, sed magis placare. tunc enim prosunt obiurgationes, quum veluti melle condiuntur, vt eas auditor placidè admittat: si quidem fieri potest. quanquam videtur à paucis morbidis redire ad totam Ecclesiam. Itaque eius integritati se consulere testatur, & consolationem optare. *Vnanimes esse, & in pace agere,* differunt: quia aliud ex alio prouenit. prius pertinet ad opinionum consensum: altero beneuolentia & animorum coniunctio significatur. *Et Deus pacis.* Hoc addit, quo plus apud eos valeat exhortatio. simul autem innuit Deū nobis adfuturū, si pacem inter nos colamus: alienos verò esse ab eo quicunque dissident. Vbi enim discordiæ & cōtentiones, illic diabolum regnare certum est. Porrò quæ conuentio luci cum tenebris? Deum pacis & dilectionis vocat, qui pacem & dilectionem nobis commendauit, qui eas amat, qui earū est author. De *Osculo* diximus in duas Epistolas superiores.

13 *Gratia Domini Iesu.* Claudit Epistolam precatione quæ tria mēbra continet, in quibus salutis nostræ summa cōsistit. Primum illis optat Christi gratiā: secundò, Dei dilectionem: tertiò, communicationem Spiritus. Vocabulū gratiæ non hic significat gratuitum fauorem, sed metonymicè capitur pro toto redemptionis beneficio. sed videtur hic ordo inuersus, quòd posterior nominatur Dei dilectio, quæ tamen causa est illius gratiæ. ideóque ordine præcedit. Respondeo, non adeò accuratam semper esse verborum collocationem in Scripturis: tamen hunc quoque ordinem congruere communi docendi formæ quæ habetur in Scripturis, Nos scilicet, quum inimici essemus Deo, reconciliatos fuisse per mortem Filii eius, Rom. 5. 10. quanquam dupliciter Scriptura loqui solet. interdum enim pronuntiat quod iam citaui ex Paulo, Inimicitias fuisse inter nos & Deum antequam per Christum reconciliaremur. econuerso audimus quid dicat Ioānes 3. 16, Deum ita dilexisse mundum, vt Filium suum vnigenitum daret, &c. videntur

dentur in speciem contrariæ sententiæ. at facilis est conciliatio: si quidem hinc Deum, inde nos intuemur. Nam Deus, quantum ad se, dilexit ante mundi creationem. neque alia de causa nos redemit, nisi quia diligebat. nos autem quum in nobis nihil cernamus præter materiam iræ, hoc est peccatum, nullam Dei erga nos dilectionem apprehēdere possumus absque Mediatore. Ita fit vt respectu nostri, initiū dilectionis sit à Christi gratia. Secūdum priorem rationē improprie loquutus esset Paulus, amorem Dei, Christi gratiæ postponens, hoc est, causam effectui. at secundum alteram apta esset dispositio, incipere à Christi gratia, per quam factum est vt Deus nos adoptauerit in filios, & amore suo dignatus sit, quos ante propter peccatū odio & abominationi habebat. *Communicatio Spiritus sancti* additur, quia non nisi sola eius directione peruenimus in Christi omniúmque eius bonorum possessionem. Videtur tamē simul ad donorum varietatem, cuius alibi meminit, alludere: quia Deus non singulis seorsum largitur Spiritum, sed pro gratiæ mensura cuique distribuit, vt Ecclesiæ membra vicissim inter se communicando, vnitatem foueant.

ILLVSTRISS. PRINCIPI, AC DOMINO D. CHRISTOPHORO, *duci Vvirtebergensi, Comiti Monsbelgardiæ, &c. Ioannes Caluinus, S.*

QVOD ego homo tibi ignotus, Princeps illustrissime, hanc meam lucubrationem tuo nomini dicare non vereor: huius fiduciæ nonnulla excusatio afferenda est, ne temeritatis à quibusdam forte damnetur. Ea verò, vt facilis est ac expedita, ita breuis erit. Duæ autem sunt præcipuæ rationes quæ huc me impulerunt. Tametsi enim ad pergendum in recto cursu satis voluntarius per te sis ac strenuus: hunc tamen non superuacuum fore stimulum existimaui, si te nominatim inuitarem ad studium eius lectionis, ex qua non parum confirmationis tibi accedet. Nam adiumentum hoc, quo plerique hodie carent Principes, Diuinitus tibi contigit, vt liberaliter à puero institutus in linguæ Latinæ scientia, legendis vtilibus ac piis scriptis vacare queas. Quòd si vllum fuit vnquam tempus, quo necessariæ essent ex pia doctrina consolationes: quid aliud vel maximè heroicis pectoribus reliqui facit præsens Ecclesiæ calamitas, imò plures ac indigniores, quæ instare etiamnum videntur? Itaque, vt quisque ad extremum inuictus stare cupit, in hanc fulturam totus recumbat. vt quisque firmum præsidium appetit, conferre se discat in hoc veluti asylum. Porrò in his quatuor Epistolis, quas meo labore explicatas tibi offero, eximie Pinceps, multa consolationis argumēta reperies, his temporibus valde apta: quibus recensendis ideo nunc supersedeo, quòd vltrò suis locis & quidem melius patefient. Venio ad secundam rationem, qua me, vt opus hoc tibi dicarem, impulsum fuisse dixi. nam quum in hac rerum perturbatione, quæ alios cōcutit, alios deiicit prorsus, mira tibi constet animi æquabilitas & moderatio, & simul aduersus quasuis procellas singularis cōstantia: totius Ecclesiæ magnopere referre existimo, in te, quasi in illustri speculo, propositum omnibus esse exemplum quod imitentur. Nam quum hanc suis omnibus legem communiter præscribat Filius Dei, vt malint sub crucis suæ vexillo militare, quàm triumphare cum mundo: paucissimi reperiuntur qui ad obeundam talem militiam sint parati. quo magis ne-

cesse est,raris istis exemplis, quale in te perspicitur,passim omnes excitari, vt suā mollitiem corrigere discant.De meis commentariis hoc tantùm dicam,Plus fortè in illis contineri,quàm mihi verecundè profiteri liceat.cuius rei malo ex ipsa lectione iudicium ipse facias.Vale,Princeps illustriss.Dominus Iesus te sibi & Ecclesiæ suæ diu seruet incolumem,Spiritúque suo regat.Geneuæ, Calendis Februarii, M. D. XL VIII.

IN EPISTOLAM AD GALATAS,

Argumentum.

QVam Asiæ partem incoluerint Galatæ, & quibus finibus limitata fuerit eorum regio,satis notum est:sed vnde fuerint oriundi, non perinde constat inter scriptores. Gallos quidem fuisse, omnes consentiunt:vnde & nomen Gallogræcis. Ex qua autem parte Galliæ profecti sint minus conuenit. Strabo ex Gallia Narbonensi prodiisse Tectosages, alios Celtas fuisse putauit:quem omnes fere sunt sequuti. Sed quum Plinius Tectosagis Ambianos annumeret,deinde omnium consensu socios habuerint Tolistobogos,qui fuerunt Rheni accolæ : mihi verisimilius est Belgas fuisse, ab vltimo Rheni tractu versus mare Britannicum.Tolistobogi enim eam partem tenebant,in qua nunc habitant Cleuenses ac Brabantii. Verùm inde natus est error, mea opinione:quòd quum manus aliqua Tectosagum in Narbonensem Galliam irruptionem fecisset, nomen suum retinuit:& regioni quam occupauerat,ipsum imposuit.Atque hoc significat Ausonius,quum dicit,Vsque in Teutosagos primæuo nomine Belgas.Nam & Belgas nominat:& initio Teutosagos fuisse vocatos testatur, qui postea Tectosagi dicti fuerint.Quòd autem Cæsar Tectosagos in Hercinia sylua collocat,id migratione factum fuisse intelligo:& ex cōtextu etiam colligere licet.Cæterùm de gentis origine plus satis quod ad præsentem locum.Galatas,qui partem Asiæ à se nominatam tenuerunt,sicut in tres præcipuos populos diuisi erant,Tectosagas,Tolistobogos & Trocmos,ita etiam tres habuisse præcipuas ciuitates tradit Plinius. Tanta autem potentia olim floruerunt inter vicinos imbelles,vt magna pars Asiæ minoris illis esset tributaria:tandem exolescente patria virtute, deliciis ac luxui se dediderunt. Itaque non magna virtute prælio victi & subacti fuerunt à Cn.Manlio Consule Romano.tempore Pauli sub Romanorum ditione erant.Porrò quum purè ac fideliter eos instituisset in Euangelio: superuenerant eo absente pseudoapostoli, qui verum semen falsis & vitiosis dogmatibus corruperant.Docebant enim necessariam esse adhuc obseruationem cæremoniarum. Videri poterat res leuis momenti in speciem. at Paulus tanquam de primario Christianæ fidei capite dimicat:neque immeritò. non enim leue malum est suffocari Euangelii claritatem,laqueum iniici conscientiis,tolli discrimen Veteris & noui testamenti.videbat præterea his erroribus coniunctam quoque esse impiā & perniciosam opinionem promerendæ iustitiæ.Hæc causa est cur tanta vehementia & contentione depugnet. nos quoque admoniti quàm grauis & seria disputatio hîc tractetur,eo plus attentionis afferamus ad legendum.Siquis causam æstimet ex Origenis aut Hieronymi cōmentariis,mirabitur Paulū tantopere fuisse cōmotum ob ritus quosdā externos.

sed

sed quisquis fontem ipsum inspiciet, agnoscet res fuisse tam acri disceptatione non indignas. Quia autem nimia credulitate, imo leuitate ac stultitia, passi fuerant Galatæ se à recto cursu abduci: ideo asperius illos reprehendit. neque enim iis assentior, qui pro ingenii tarditate durius fuisse tractatos opinantur. Tentati fuerant etiam Ephesii & Colossenses. si tam leuiter cessissent imposturis, putamusne mitius cum illis acturum fuisse Paulum? Hanc igitur obiurgandi libertatem non populi natura illi dedit, sed rei potius indignitas extorsit. Nunc postquam tenemus quæ fuerit causa scribendæ Epistolæ: veniamus ad tractationis ordinem. Duobus primis capitibus pro authoritate sui Apostolatus contendit: nisi quòd per occasionem, sub finem secũdi capitis, in præcipuum statum ingreditur: hoc est, in quæstionem De iustificatione hominis: de qua tamen tertio demum capite iustã ex professo disputationem instituit. Tametsi autem duobus istis capitibus multa videtur tractare: hoc tamen vnum agit, vt se parem summis Apostolis esse probet: sibique nihil deesse quin Apostolus eodem cũ illis honoris gradu censeatur. Sed scire operæpretium est cur de sua existimatione tantopere laboret. nam modò regnet Christus, & salua maneat doctrinæ puritas, quid refert sitne maior Petro, an inferior, vel an sint omnes inter se æquales? Si omnes minui oportet vt crescat solus Christus, inutile est de hominũ dignitate certamen. Deinde hoc etiã quæri potest, cur se aliis Apostolis cõparet. quæ enim illi cum Petro, & Iacobo, & Iohãne cõtrouersia? quorsum igitur attinebat vnanimes & bene cõiunctos inter se opponi? Respõdeo, pseudoapostolos, qui Galatis imposuerãt, quo se melius venditarẽt, Apostolorum nomina prætexuisse, quasi ab ipsis missi fuissent. Hæc præclara erat insinuatio, quòd credebantur sustinere Apostolorum personam, & quasi ex eorum ore loqui: Paulo interea nomen ac ius Apostoli detrahebant. Obiiciebãt enim non fuisse electum à Domino vnum ex duodecim: nunquam fuisse à collegio talem agnitum: doctrinam suam non tantùm à Christo non habere, sed ne ipsis quidem Apostolis. ita fiebat vt non modò imminueretur Pauli authoritas: sed tanquam vnus quispiã è grege, ipsis esset longe inferior. Si actum fuisset de personis duntaxat, non fuisset graue Paulo haberi gregarium aliquem discipulum: sed quum videret doctrinã suam inde vilescere, minorisque haberi: tacere non debebat, quin fortiter reclamaret. Hoc est artificium Satanæ, quum doctrinam palàm impetere nõ audet, obliquis cuniculis deiicere eius maiestatem. Meminerimus ergo, in persona Pauli fuisse veritatem Euangelii impugnatam. nam si passus fuisset honore Apostolatus se exui, sequebatur, eum hactenus plus vsurpasse quàm sibi competeret. hæc falsa gloriatio in aliis quoque eum suspectum reddidisset. Inde etiam pendebat doctrinæ æstimatio, quòd non tanquam à Christi Apostolo profecta suscipi cœpisset, sed à vulgari discipulo. Exaduerso obruebatur splendore magnorum nominum. Illi enim quum Petri, & Iacobi, & Iohannis titulo gloriarentur, sibi Apostolicam authoritatem arrogabant. Huic iactantiæ nisi viriliter restitisset Paulus, locum cedebat mendacio, & rursus in sua persona veritatem opprimi sinebat. De vtroque igitur seriò cõtendit, & quòd apostolus sit constitutus à Domino, & quòd reliquis nihilo sit inferior: sed pari iure ac dignitate, sicuti commune cum illis nomen habeat. Poterat quidem negare illos à Petro & collegis vel fuisse missos, vel habere aliquod mandatum: sed multo plus grauitatis habet hæc defensio, quòd Apostolis ipsis non cedit: quia si declinasset, creditus fuisset causæ suæ diffidere. Ierosolyma tunc erat omnium ecclesiarum mater, quòd inde Euangelium in totum orbem manauerat, & quasi primaria sedes erat regni Christi. Quisquis inde venerat in alias ecclesias, meritò reuerenter excipiebatur. Sed multi erant stulta gloria inflati, quòd familiares fuissent Apostolis, vel saltem in eorum schola instituti. Ideo nihil illis placebat, nisi quod Ierosolymis vidissent. alios omnes ritus illic non vsitatos, non tantùm respuebant, sed audacter etiam damnabant. Talis morositas, deterrima est pestis: quum morem ecclesiæ vnius volumus pro vniuersali lege valere. Nascitur autem præpostero zelo, quum erga magistrum aliquem vel locum ita sumus affecti, vt sine iudicio, loca omnia & omnes homines velimus ad vnius hominis sensum, ad vnius loci instituta, tanquam ad commune præscri-

ptum adigere. quanquam semper admista est ambitio: imò semper nimia morositas est ambitiosa. Vt redeam ad istos pseudoapostolos: si tantummodo praua æmulatione vbique vsum cæremoniarum ingerere tentassent, quas Ierosolymis viderant seruari: iam in eo non leuiter peccassent. est enim iniquum, ex consuetudine protinus facere regulam. Sed plus erat mali in doctrina impia & perniciosa, quòd religione volebant obstrictas tenere conscientias, quòd iustitiam in obseruatione collocabant. Nunc tenemus cur in asserendo suo Apostolatu tam animosus sit Paulus, & cur reliquis Apostolis se opponat. Id agit vsque ad finem secundi capitis, vbi transitum sibi facit ad causæ tractationem: nempe gratuitò nos iustificari coram Deo, non operibus Legis. Nam hoc argumento nititur, Si vim iustificandi non habent cæremoniæ, non esse igitur necessariam earum obseruationem. quanquam non de solis cæremoniis agit, sed generaliter de operibus disputat: alioqui frigeret totum argumentum. Sicui nimis remotum hoc videtur, duo consideret. Primò non potuisse aliter expediri quæstionem, quàm sumpto generali principio, Iustificari nos mera Dei gratia: quod nõ cæremonias modò, sed alia etiam opera excludit. Deinde, Paulum non tam solicitum fuisse de cæremoniis, quam de impia opinione acquirendæ ex operibus salutis. Notemus ergo, Paulum non inepte ab ouo (quod aiunt) ordiri. sed necessariò fontem ipsum indicare: vt sciant lectores non hic de vmbra asini litigari, sed de re omnium maxima, Qua ratione salutem obtineamus. Falluntur ergo qui putant Apostolum in particulari quæstione se continere de cæremoniis: neque enim illa per se expediri poterat. Simile habemus exemplum Actorum 15.2. Lis & contentio de cæremoniis agitabatur, an obseruatu essent necessariæ: in ea discutienda concionantur Apostoli De importabili iugo Legis, De gratuita peccatorum remissione. Quorsum hæc? videtur enim absurda esse digressio à proposito: sed non ita est. non enim solidè aliter refutari particularis error poterit, quàm sumpto vniuersali principio. Quemadmodum exempli gratia, Si de prohibito esu carnium disputandum mihi sit, non tantùm de cibis mentionem faciam, sed generali doctrina me armabo: quid humanæ traditiones ad ligandas conscientias valere debeant. atque illud arripiam, Vnicum esse legislatorem, qui potestatem habet seruandi & perdendi. Summa sit: Paulus hîc argumentatur à genere ad speciem negatiuè: quæ est ordinaria & maximè naturalis disputandi ratio. Quibus porrò testimoniis ac rationibus hanc sententiam probet, Iustificari nos sola Christi gratia, suo loco videbimus. Hoc exequitur vsque ad finem tertii capitis. Initio quarti tractat de recto cæremoniarum vsu, & cur institutæ fuerint: vbi etiam abolitas nunc esse commonstrat. Obuiandum enim erat huic absurdo quod protinus cuique in mentem venisset, Quorsum igitur cæremoniæ? an fuerunt inutiles? an frustra in illis Patres se occuparunt? Vtrunque breuiter definit. suo tempore non fuisse superuacuas, & nunc abrogatas esse Christi aduentu: quia sit ipsarum veritas & finis. quare in eo manendum esse docet. Vbi etiam breuiter attingit quid à conditione Patrum nostra differat. vnde sequitur, peruersam & noxiam esse doctrinam pseudoapostolorum, quæ Euangelii claritatem veteribus vmbris obscuret. doctrinæ admiscet quasdam exhortationes ad mouendos affectus. Circa finem capitis, pulchra allegoria suam disputationem exornat. Quinto capite hortatur ad retinendam libertatem Christi sanguine acquisitam, ne conscientias suas hominum placitis illaqueandas tradant. sed interea simul admonet quis legitimus sit libertatis modus. Atque hac occasione quæ vera sint Christianorum exercitia, ostendit: ne cæremoniis frustra occupati, quæ præcipua sunt, negligant.

IN EPISTOLAM

In Epiſtolam Pauli ad Galatas, COMMENTARIVS.

CAP. I.

1 *PAVLVS Apoſtolus, non ab hominibus, neque per hominem, ſed per Ieſum Chriſtum, & Deum Patrē, qui ſuſcitauit illum ex mortuis,*

2 *Et qui mecum ſunt fratres omnes, Eccleſiis Galatiæ:*

3 *Gratia vobis & pax à Deo Patre, & Domino noſtro Ieſu Chriſto:*

4 *Qui dedit ſeipſum pro peccatis noſtris, vt nos eriperet à præſenti ſeculo maligno, ſecundū voluntatē Dei & Patris noſtri,*

5 *Cui gloria in ſecula ſeculorum, Amen.*

1 *Paulus Apoſtolus.* Diximus alibi Paulum in ſalutationibus nomen Apoſtoli ſibi adſcribere ſolitum, vt à perſona authoritatem cōciliet ſuæ doctrinæ. Perſonæ verò authoritas, non ab hominum vel iudicio, vel arbitrio, ſed à ſola Dei vocatione pendet. itaque audiri poſtulat, quia eſt Apoſtolus. Semper illud retineamus, Solum Deum in Eccleſia audiendum eſſe, & qui ab eo conſtitutus eſt magiſter, Ieſum Chriſtum. Ergo quicunque locum docendi arrogare ſibi vult, nomine Dei aut Chriſti loquatur oportet. Sed quia de Pauli vocatione magis ambigebatur inter Galatas: ideo ad eam aſſerēdam plus quiddam exprimit quàm in aliis Epiſtolis. neque enim ſe tantùm affirmat vocatū à Deo, ſed ex aduerſo negat Vel ab hominibus, vel per homines. Notandum eſt, non de communi Paſtorum officio, ſed de Apoſtolatu ipſum loqui. Non audebant calumniatores illum penitus ſpoliare honore miniſterii: : Apoſtoli tantùm nomen & ius eripiebant. Loquimur nūc de Apoſtolatu in propria ſignificatione. nam dupliciter capitur hoc vocabulum: aliquando ſignificat quoſlibet Euangelii præcones: ſed hic ſpecialiter primarium in Eccleſia ordinem, vt ſit Paulus æqualis Petro & reliquis duodecim. Primum illud membrum, Non eſſe vocatum ab hominibus, commune habebat cum omnibus veris Chriſti miniſtris. Vt nemo ſibi honorem debet ſumere: ita non eſt in hominum poteſtate deferre quibus libuerit. Solius enim Dei eſt Eccleſiam ſuam regere. ergo vocatio non poteſt eſſe legitima, niſi ab ipſo. Tametſi autem rite vocatus interdum quiſpiā erit Eccleſiæ reſpectu: qui tamen praua cupiditate, non recta conſcientia ad miniſterium peruenerit: hic tamē Paulus de perfecta vocationis ſuæ approbatione loquitur, in qua nihil deſiderari queat. Obiiciet quiſpiam, Annō pſeudoapoſtolis quoque idē iactare ſæpe contingit? fateor: & quidem arrogantius, maioréque ſupercilio quàm auſint ſerui Domini: ſed res ipſa eos deficit, quam Paulo licuit in medium proferre. Secundum membrum, Non eſſe vocatum per hominem, peculiariter competebat Apoſtolis: neque enim hoc vitioſum tunc fuiſſet in Paſtore. Paulus ipſe oppidatim cum Barnaba ſuffragiis preſbyteros creabat: Act. 14. 23. idem fieri iubet à Tito & Timotheo. 1. Tim. 5. 17, Tit. 1. 5. Atque iſta eſt ordinaria ratio eligendi Paſtores: neque enim expectandum eſt dum reuelet Deus è cælo quos elegerit. cur ergo à ſe reiicit Paulus quod

non modò malum non eſt,ſed etiam eſt laudabile? Iam dixi non ſatis fuiſſe Paulo, ſi Paſtorem ſe aut vnum quemlibet ex Euangelii miniſtris probaſſet: nam de Apoſtolatu agebatur. Apoſtolos autem alio modo eligi oportuit quàm Paſtores, nempe immediatè (vt loquũtur) ab ipſo Domino, Mat.10.1. Ita Chriſtus ipſe duodecim vocauit: Act.1.23: & quum ſucceſſor eſſet ſubrogandus in locũ Iudæ, non audet eccleſia ſuffragiis vnum eligere, ſed ad ſortem confugit. Certum eſt, non adhibitam fuiſſe ſortem in electionibus Paſtorum. cur id fit in ordinatione Matthiæ? vt Diuinitus cooptetur: quia Apoſtolatum ab aliis miniſteriis diſcerni oportebat. Itaque vt ſe eximat Paulus à vulgari ordine miniſtrorum, vocationem ſuam à Deo immediatam eſſe contendit. Sed quomodo ſe negat per homines vocatum, quum Lucas referat Act.22.21.26, ipſum & Barnabam ab Antiochena eccleſia fuiſſe vocatos? Reſpondent aliqui, antè functum fuiſſe Apoſtolatu: itaque illam ordinationem non fuiſſe fundamentum Apoſtolatus. Sed rurſum poteſt excipi, tunc primùm Gentibus deſtinatum fuiſſe Apoſtolum: quarum in numero erãt Galatæ. Itaque verior & planior reſponſio eſt, eum noluiſſe hîc prorſus excludere vocationem eccleſiæ: ſed tantùm oſtendere ſuum Apoſtolatum maiore prærogatiua niti. Quod verũ eſt: neque enim Antiocheni Paulo manus impoſuerunt proprio iudicio, ſed oraculo iuſſi. Quia igitur Diuinitus per reuelationem vocatus fuit, & deinde per Spiritũ ſanctum deſignatus ac nuncupatus fuit Gentium Apoſtolus: ſequitur, non fuiſſe introductum per homines, vtcunque ſolennis ritus ordinationis poſtea acceſſerit. Sicui placeat obliqua inter Paulum & pſeudoapoſtolos antitheſis, non repugno: quia illi hominum nomine gloriabantur, ita perinde erit acſi diceret, A quibuſcunque miſſos ſe fuiſſe iactent, ego ſanè ero ſuperior, qui mandatum habeo à Deo & Chriſto. *Per Ieſum Chriſtum & Deũ Patrem.* Deum Patrem & Chriſtum facit authores ſui Apoſtolatus. Chriſtum prius nominat, quia eius eſt mittere, & pro ipſo legatione fungimur. Verùm amplificationis cauſa addit etiam Patrem: acſi diceret, Sicui non ſufficit maieſtas Chriſti, ſciat etiam à Deo Patre iniunctum mihi eſſe munus. *Qui ſuſcitauit illum.* Non abs re mentionem reſurrectionis facit hoc loco: eſt enim regni Chriſti initium. Inde autem vilipendebant Paulum, quòd non fuiſſet in terris cum Chriſto verſatus. contrà ſignificat, Chriſtum, ſicuti per reſurrectionem glorificatus eſt, ita verè demũ exeruiſſe potentiã ſuam in regenda Eccleſia. Ergo plus dignitatis habet Pauli vocatio, quàm ſi à Chriſto adhuc mortali fuiſſet ordinatus. Atque hæc circunſtantia notatu digna eſt: quia ſubindicat Paulus, admirabilem Dei potentiam, quæ in Chriſti reſurrectione apparuit, à ſuis obtrectatorib⁹ malignè oppugnari: quia cæleſtis Pater, qui Chriſtũ à morte excitauit, idem Paulum conſtituit illius ſuæ virtutis præconem.

2 *Et qui mecum ſunt fratres.* Videtur communiter ſcripſiſſe multorũ nomine: vt ſi vni minus tribuerent, at ſaltem audirent plures, nec ſpernerent totam congregationem. Solet enim potius circa finem adſcribere ſalutẽ à fratribus, quàm eos ſibi tanquam ſcriptionis ſocios initio adiungere. ſaltem non plures duobus vſquam nominat, eóſque notos. hîc verò ſecus: nam omnes ſimul complectitur. quod non puto ſine cauſa factum. debuit autem tot piorum conſenſus aliquid ſaltem valere apud Galatas, vt magis dociles ac mãſuetos redderet. *Eccleſiis.* Erat ampla regio, ideo plures habuit diſperſas eccleſias. Sed mirum eſt hunc titulum concedi Galatis, qui propemodum à Chriſto deſciuerãt. Vbi enim eccleſia, ibi fidei vnitas. Reſpondeo, Quũ illic eſſet profeſsio Chriſtianiſmi, quum eſſet vnius Dei inuocatio, Sacramentorum vſus, & qualecunque miniſterium, ſuperfuiſſe adhuc eccleſiæ inſignia. Non igitur ſemper ea extat in eccleſiis puritas quæ deſiderari poſsit. quæ puriſsimæ ſunt, ſuos tamen næuos babent. aliæ non tantùm maculis ſunt aſperſæ, ſed ferè deformatæ. Non igitur adeò nos offendi doctrinæ & morum vitiis cõuenit, vt ſi non omnia arrident in quouis cœtu, protinus Eccleſiæ nomen detrahamus. longè aliam manſuetudinem nos hîc Paulus docet.

Interea tamen sic agnoscendi sunt pro Christi ecclesiis cœtus qui vitiis laborant, vt quicquid est in illis mali, nihilominus damnemus. Neque enim vbi est qualiscunque ecclesia, illic est eorum omnium perfectio quæ in ecclesia desideranda essent. Hoc ideo dico, quia Papistæ hac vocula arrepta, stabilitum esse volunt quicquid obtrudere ipsis libuerit. quanquam multum abest quin talis sit ecclesiæ status & forma Romæ, qualis in Galatia fuit. Si Paulus hodie viueret, miseras illic ecclesiæ ruinas, & horrendam dissipationem agnosceret, nullum ædificium. Siquis breuius habere malit: per synecdochen vocatur Ecclesia, vbi est aliqua Ecclesiæ portio, etiam si non omnia in solidum respondeant.

3 *Gratia vobis & pax.* De hac salutationis formula dictum est in aliis Epistolis. Maneo in sententia, Paulum Galatis optare Deum propitium, & deinde omnia prospera: quandoquidem ex beneuolentia Dei, nobis fluit rerum omnium felix successus. A Patre simul & Christo vtrunque precatur, quia extra Christum neque gratia, neque vllus bonus successus.

4 *Qui dedit seipsum.* Commendat hic ab initio Christi gratiam, vt ad eum Galatas reuocet, atque in ipso retineat. Nam si digne reputassent hoc redemptionis beneficium, nunquam ad alienas obseruationes delapsi fuissent. Qui enim Christum rite nouit, eum mordicus apprehendit, & amplectitur vtroque brachio: in eo totus occupatur, nihil præter ipsum desiderat. Itaque hoc quoque optimum remedium est, quo purgemus mentes quouis genere errorum ac superstitionum, reducere in memoriam quid nobis sit Christus, & quid nobis attulerit. neque exigua res significatur his verbis, Qui semetipsum pro peccatis nostris dedit. Præmonere enim Galatas voluit, peccatorum expiationem, & hac ratione perfectam iustitiam non alibi quærendam esse, quàm in Christo: quia se obtulerit Patri in sacrificium: & talem esse hostiam, cui alias quasuis satisfactiones opponere sit nefas. deinde tantæ esse dignationis hanc redemptionem, vt nos in admirationem rapere totos debeat. Cæterùm quod hic Christo Paulus ascribit, Scriptura alibi in Deum Patrem transfert: propriè vtrunque. Nam & Pater æterno consilio hanc nobis expiationem decreuit, & in eo testatus est suum erga nos amorem, quòd ne vnigenito quidem pepercit quin pro nobis ipsum traderet: Christus verò ipse victimam se obtulit, vt nos reconciliaret Deo. Romanorum 8.32. Vnde sequitur, mortem eius, satisfactionem esse pro peccatis. *Vt nos eriperet.* Finem quoque redemptionis declarat, quòd Christus nos sibi acquisiuit morte sua in peculium. id fit quum segregamur à mundo. nam quandiu ex mundo sumus, non pertinemus ad Christum. Nomen *Seculi*, hic pro corruptione quæ in mundo est, capitur. sicut 1. Ioannis 5.19, quum dicitur, Totum mundum in maligno positum esse: & pluribus aliis locis. Aliter in Euãgelio, quum dicit Christus, Non rogo vt tollas eos è mundo, sed vt serues eos à malo: Ioannis 17.15. nam illic præsentem vitam significat. Quid ergo hoc loco est Mundus? homines à regno Dei & Christi gratia separati. Homo enim quandiu sibi viuit, totus est damnatus: sunt igitur Mundus & Regeneratio, res inter se oppositæ: sicut in Natura & Gratia, Caro & Spiritus. Itaque qui ex mundo nati sunt, nihil habent præter peccatum & malitiam: non creatione, sed corruptione. Christus ergo pro peccatis nostris mortuus est, vt nos à mundo redimeret, vel segregaret. *Maligno.* Hoc epithetum addit, vt de corruptela aut prauitate quæ est ex peccato, loqui se ostenderet: non autem de Dei creatura, aut vita corporali. Sed tamen hac vna voce, tanquam ictu fulminis, prosternit omnem humanam superbiam. Testatur enim, extra renouationem quæ fit Christi gratia, nihil esse in nobis nisi meram nequitiam. Ex mundo enim sumus: ac donec nos Christus eripiat, mundus in nobis regnat, & ei viuimus. Quantumuis igitur sibi placeant homines, nequam sunt & praui cum tota sua præstantia. Non videntur quidem sibi tales: nobis tamen satis sit quòd Dominus per os Pauli ita pronuntiet. *Secundum voluntatem.* Primum gratiæ

fontem ostendit: nempe Dei propositum. Sic enim Deus dilexit mundum, vt Filium suum vnigenitum daret, Ioan.3. 16. Sed notandum est, Paulum omnibus hominum compensationibus aut meritis solere Dei propositum opponere. ita Voluntas hic significat quod vulgò nominant Beneplacitum. Sensus est igitur, Christum pro nobis passum fuisse, non quia digni essemus, aut quia attulerimus aliquid quod ipsum prouocaret: sed quia tale fuit Dei consilium. *Dei & Patris nostri,* perinde valet ac si fuisset dictum, Dei qui Pater noster est.

5 *Cui gloria.* Erumpit in subitã gratiarum actionem, vt eorum acuat mentes ad considerandum inæstimabile hoc Dei beneficium: quo magis se postea dociles præbeant. quanquam est etiam generalis exhortatio: vt quoties in memoriam reuocatur illa Dei misericordia, statim ad eum glorificãdum nos incitet.

6 *Miror quòd ita citò transferamini à Christo, qui vos vocauit in gratia, ad aliud euangelium:*

7 *Quod non est aliud, nisi quòd sunt quidam qui vos turbant, ac volunt euertere Euangelium Christi.*

8 *Verùm etiamsi nos, aut Angelus è cælo euangelizet vobis præter id quod euangelizauimus vobis, anathema sit.*

9 *Quemadmodum prædiximus, nunc quoque iterum dico, Si quis vobis euangelizauerit præterquam quod accepististis, anathema sit.*

6 *Miror quòd.* Incipit ab obiurgatione, quæ tamen lenior est aliquanto quàm merebantur: sed suam vehementiam mauult conuertere aduersus pseudoapostolos, vt videbimus. Arguit autem eos defectionis non à sua doctrina tantùm, sed à Christo. Nam Christum tenere aliter non poterant, quàm si agnoscerẽt eius beneficio nos manumissos esse à seruitute Legis. Porrò necessitas quam constituebant pseudoapostoli in cæremoniis, prorsus erat cõtraria. Sic à Christo transferebantur, non quia omnino Christianismum abiicerent, sed quia in tali corruptela tantùm illis relinquebatur factitius Christus. Sic hodie Papistæ, quia dimidium & lacerũ Christum habere volunt, nullum habent: ideóque translati sunt à Christo. pleni enim sunt superstitionibus, quæ ex diametro cum Christi natura pugnant. Diligenter hoc notandum, *Transferri nos à Christo*, quum ad ea delabimur quæ eius officio contraria sunt. neque enim misceri potest lux cum tenebris. Eiusdẽ est rationis quod vocat *aliud Euangelium*, hoc est, aliud à vero. & tamẽ profitebantur pseudoapostoli se Euangeliũ Christi prædicare: sed quum miscerent sua figmenta, quibus destruebant præcipuam vim Euangelii, ideo falsum, corruptum, & adulterinum euangelium habebant. Vtitur autem verbo præsentis temporis: quasi adhuc in actu sit eorum lapsus, vt vulgò dicunt, quasi diceret, Nondum vos dico esse translatos: nam tũc esset difficilius redire in viam. Nunc verò, dum adhuc estis in medio cursu, gradũ reflectite potius quàm vltrà pergatis. Aliqui legunt, Ab eo qui vocauit vos in gratia Christi, de Patre intelligentes: sed lectio quam sequuti sumus, est simplicior. Quod autem dicit, Vocatos à Christo fuisse per gratiam, valet ad exprobrandam illis ingratitudinem. Deficere à Filio Dei, per se indignum & flagitiosum: sed ab eo deficere quum nos gratuitò vocauerit ad salutem, multo est fœdius. auget enim bonitas eius erga nos, sceleris grauitatem, si ingrati simus. *Cito.* Auget turpitudinem inconstantiæ. nullum quidem tempus maturum est defectioni à Christo: sed eo magis vituperandi erant Galatæ, quòd simulatque pedem illinc mouerat Paulus, abducti fuerant. Ergo sicut eorum ingratitudinem prius comparatione gratuitæ vocationis amplificauit: ita nunc leuitatem circunstantia temporis amplificat.

7 Quod

7 *Quod non est aliud.* Quidam sic resoluunt, Quum non sit aliud Euangelium. acsi esset species correctionis, nequis putaret esse plura euangelia. Ego, quod ad verborum expositionem spectat, simplicius accipio: nam cõtemptim loquitur de doctrina pseudoapostolorũ, quòd sit tantùm materia turbarũ & destructionis. quasi diceret, Quid afferunt isti? quid causæ habent cur impugnent doctrinam à me traditam? nempe vos turbant, & Euangelium euertunt: nihil agunt præterea. Sensus tamen eodem redit: nam fateor hac loquutione corrigi quod dictum fuerat de alio euãgelio. negat igitur Euangelium esse, sed meram perturbationem. Tantùm volui admonere, Aliud hîc (meo iudicio) accipi pro Alia re. Quemadmodũ solemus dicere, Hoc nihil est nisi quod vis fallere. *Volunt euertere.* Secundum crimen illis impingit, quòd faciant Christo iniuriã, Euãgelium illius euertere volentes. Est autem valde atrox crimen. nam Euersio plus est quàm Corruptela. Neque tamẽ immeritò illis impingit. neque enim stat Christus, & Euangelii doctrina corruit, vbi aliò transfertur laus hominis iustificandi, & conscientiis laqueus induitur. Semper enim videndum quæ sint in Euangelio præcipua. hæc qui oppugnat, destructor est Euangelii. Nomen *Christi* quod additur, exponi bifariam potest. vel quòd à Christo authore profectum sit: vel quòd purè Christum ostendat. Cæterùm non dubium est quin hoc epitheto designare voluerit verum germanúmque Euangelium, quod vnicum censeri debet.

8 *Verùm etiamsi nos.* Hîc magna confidentia insurgit ad vindicandã doctrinæ suæ authoritatem. Ac primò quidem doctrinam à se prædicatam, asserit esse vnicum illud Euangelium quod nefas sit labefactari. Poterãt enim alioqui excipere pseudoapostoli, Nos quoque volumus Euangelium manere illibatũ, nec minus honorificè quàm tu, de illo sentimus. Quemadmodum hodie Papistæ clamitant, sibi sacrosanctũ esse Euangelium, & nomen ipsum magna reuerentia exosculãtur: sed quum ad probationem ventum est, tunc puram & simplicem Euangelii doctrinam rabiosè vexant. Ergo Paulus generali illa testificatione non contentus, definit quale sit illud Euangelium, & quid contineat: ac suam doctrinam pronuntiat verum esse Euangeliũ, ne alibi quæratur. Quid enim profuerit dare nomen Euangelio, & nescire quid sibi velit? Apud Papistas quidem id fortè sufficeret, vbi valet fides implicita: sed apud Christianos nulla est fides, vbi nulla est cognitio. Ergo ne Galatæ, Euangelio aliâs obedire parati, vacillent huc & illuc, & suspensi non inueniant vbi debeant pedem figere: Paulus in sua doctrina consistere eos iubet. Porrò adeò certam haberi fidem vult suæ prædicationi, vt maledictionem denuntiet omnibus qui contradicere ausi fuerint. Quinetiam incipit à seipso, quod operæpretium erat. nam ita calumniam præuenit, qua eum grauassent maleuoli: Tu absque controuersia recipi vis quicquid abs te prodierit, quia tuum est. Ergo vt ostendat nullam se hîc habere rationem sui, potestatem quicquam audendi aduersus hanc doctrinam, in primis sibi adimit. Non alios sibi hoc modo subiicit: sed omnes secum, vt par est, cogit in ordinem, vt verbo Dei sint subiecti. Sed quo maiore impetu prosternat falsos apostolos, vsque ad Angelos conscendit. neque simpliciter audiendos negat, siquid aliud afferant: sed execrabiles esse debere pronuntiat. Videri posit hoc absurdum nonnullis, quòd Angelos cõmittat in certamen cum sua doctrina: sed qui rite omnia expendet, videbit eum necessariò hoc fecisse. Certum quidem est, cælestes Angelos nihil posse aliud afferre quàm certam Dei veritatẽ: sed quum de fide doctrinæ in hominum salutem Diuinitus reuelatæ esset disceptatio: non satis habuit eam eximere ab hominum arbitrio, nisi Angelis etiam superiorem assereret. Ideo quum Angelis iudicium anathematis denuntiat, si aliud docuerint: tametsi est argumentum ab impossibili, non tamen est superuacuum. Neque enim parum valet hic excessus ad amplificandam Paulinæ prædicationis fidem. Videbat se & illam premi altis hominum titulis. respondet, ne Angelos quidem habere quicquam momenti ad illam deprimendam. Neque iniuriã facit Angelis: nam quum illustrandæ, quibuscũque fieri po-

test modis, Dei gloriæ sint creati, qui in hunc finem pie abutitur ipsorum nomine, nihil derogat illorum dignitati. Hinc autẽ non tantùm colligimus quanta sit verbi Dei maiestas, sed fides etiam nostra singularem confirmationẽ percipit, dum verbo Dei freti, tutò possumus Angelis insultare ac maledicere. Quum dicit, *Anathema esto*: subaudiendum est Vobis. De nomine Anathematis dictum est 1.Cor.12.3; execrationem hîc significat, & capitur pro verbo Hebraico חרם.

9 *Quemadmodum prædixi.* Nunc omissa sui & Angelorum mentione, generaliter iterũ repetit, nulli mortaliũ fas esse aliud tradere quàm didicerant. Nota verbũ *Accepistis*. semper enim huc incumbit, ne ignotum Euangelium, imaginatione sua quasi in aere suspendant: sed teneant certam eius definitionem, ac seriò persuasi sint, illud quod illis traditum est & amplexi sunt, verum Christi esse Euangelium. Nam fidei nihil minus conuenit quàm opinatio. Quid igitur siquis hæsitet, quid & quale sit Euangelium ignorans? Præcipit itaque pro diabolis haberi quicunque Euangelium aliud à suo afferre ausi fuerint: Aliud nominans, cui aliena commenta assumuntur. Neque enim prorsus contraria erat doctrina pseudoapostolorum, aut etiam diuersa: sed falsis additamentis corrupta. Puerile igitur erit Papistarum subterfugium, quum sic Pauli verba eludunt: Primùm, non extare totam eius prædicationem: nec sciri posse quid cõtinuerit, nisi testes à mortuis excitentur Galatæ, qui audierunt: deinde nõn prohiberi quin aliquid addatur: sed tantùm alia euangelia damnari. Nam Pauli quale fuerit, quoad nostra scire interest, non obscurè ex eius scriptis colligimus. Huius Euangelii palàm est, totum Papatũ horrendam esse euersionem. Postremò, ex circunstantia patet, adulterinã quamlibet doctrinam aliam esse à prædicatione Pauli. quare nihil proficiunt ita cauillando.

10 *Nunc enim suadeóne secundum homines, an secundum Deum? vel quæro hominibus placere? Si enim adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem.*

11 *Notum autem vobis facio, fratres, de Euangelio quod euangelizatum est à me, quòd non est secundum hominem:*

12 *Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici: sed per reuelationem Iesu Christi.*

13 *Audistis enim conuersationem meam, quæ aliquãdo fuit in Iudaismo: quòd supramodum persequebar Ecclesiam Dei, & vastabam illam,*

14 *Et proficiebam in Iudaismo supra multos æquales meos in genere meo, quum vehementius studiosus essem paternarum traditionum.*

Quia tam confidẽter extulerat suam prædicationem, nunc se id iure fecisse, non inani iactantia, ostendit. Ac duobus quidem argumentis vtitur ad id demonstrandum: Primum est ab affectu animi, quia non ambitiosè, neque adulandi causa hominibus se accommodet. Secũdum multo fortius, quòd non sit ipse author Euangelii sui, sed à Deo acceptum per manus fideliter tradiderit.

10 *Suadeóne secundum.* Locus hic propter ambiguitatem Græcæ constructionis, variè exponitur. Aliqui enim reddunt, Suadeóne hominibus, an Deo? Alii Deum & homines pro diuinis & humanis accipiunt. qui sensus admodum

dum bene quadraret, nisi esset aliquãto à verbis remotior. Eũ itaque sequi malui qui minus erat coactus. nam Græcis tritum est, præpositionem κατὰ subaudire. Loquitur Paulus non de argumento suæ prædicationis, sed de animi sui proposito, quòd Deum potius quàm homines respiciat. quanquam docentis affectui respondet etiam doctrina. Nam sicuti ex ambitione, auaritia, aut alia quauis praua cupiditate nascitur doctrinæ corruptio: ita recta conscientia facit vt retineatur pura veritas. Ideo sanam esse suam doctrinam contendit, quòd non sit hominibus accommodata. *Vel quæro hominibus placere.* Hoc secundum non multum differt à priore: differt tamen aliquid. nam studium acquirendi fauoris, causa est cur secundum homines loquamur. Vbi talis ambitio in cordibus nostris regnat, vt cupiamus orationem componere in hominum gratiam, fieri nequit vt sincerè doceamus. Ergo Paulus ab hoc vitio testatur se esse purum & immunem. & quo se maiore fiducia eximat etiam à calumnia, interrogatiuè loquitur. Habent enim interrogationes plus ponderis, quum aduersariis potestatem facimus contradicendi, siquid habeant. Nam id signum est magnæ securitatis, quam Paulo dabat testimonium bonæ cõscientiæ: quia scilicet ita se functum officio suo nouerat, vt eiusmodi probro non esset obnoxius. *Si enim hominibus placerem.* Sententia memorabilis: ambitiosos, hoc est, qui venantur hominum gratiã, non posse Christo seruire. De sua tamen persona singulariter hoc sensu loquitur, quòd hominum gratia spõte se abdicauerit, vt se Christo dicaret in obsequium: ac statum quidem vitæ superioris cum præsenti confert. Fuerat in maxima existimatione, passim excipiebatur cum magno applausu: quare si voluisset placere hominibus, non oportuerat mutare conditionem. Sed hinc colligenda est generalis illa doctrina quam dixi: Quicunque volunt fideliter Christo seruire, eos debere fortiter contemnere hominum gratiam. Vox Hominibus habet hîc certam notationem: neque enim affectare data opera debent Christi ministri, vt hominibus displiceant: sed diuersa sunt hominum genera. quibus placet Christus, illis studeamus placere in Christo: qui veram doctrinam suis affectibus posthaberi volunt, illis mos nequaquam gerendus est. Et sanè piis & integris Pastoribus subeundum semper erit hoc certamen, vt eorum offensas negligant qui sibi volunt per omnia satisfieri. Nam Ecclesia semper habebit fucos & improbos homines, qui libidinem suam præferent verbo Dei. Boni etiam interdum tentantur à diabolo, vt Pastori succenseant recta momenti: siue id faciant ignorantia, siue præoccupati aliqua infirmitate. Nostrum igitur est, quasuis offensas non reformidare, modò tamen infirmos à Christo non alienemus. Multi secus exponunt hunc locum, acsi esset concessio: atque hunc sensum esse putant, Si placerem hominibus, *Tunc non essem Christi seruus*: fateor. verùm quis hoc mihi exprobrabit? quis non videt me hominum fauorem non captare? Mihi tamen sensus ille prior magis placet, quòd Paulus commemoret quanta se hominum gratia priuauerit, vt Christo se in obsequium dicaret.

11 *Notum autem vobis facio.* Hoc est validissimum argumentum, & quasi præcipuus cardo in quo causa vertitur, Non ab hominibus acceptum se Euangelium habere, sed Diuinitus sibi fuisse reuelatum. Et quia negari hoc ei poterat, subiungit probationem exegeticam, hoc est, quæ rei gestæ narratione constat. Sed quo plus habeat ponderis denuntiatio, præfatur se non de re obscura loqui, sed cuius fidem paratus sit facere. nam tale exordium rei seriæ conuenit. *Secundum hominem esse* negat, quod nihil humanum resipit, vel quod humanitus fabricatum non est: cuius probandi causa subiicit continuò pòst, se non fuisse ab vllo terreno magistro edoctum.

12 *Neque enim ab homine accepi.* Quid igitur? an propterea vilior erit authoritas, siquis edoctus hominis ministerio, doctor exinde euadat? verùm reputare semper conuenit quibus machinis eum inuaderent pseudoapostoli, Eum arripuisse mutilum & adulteratum Euangelium ab aliquo non σ-

ptimo, aut ſaltem ignobili magiſtro, & nunc malè intellectum temere tradere. Interea ſe diſcipulos ſummorum Apoſtolorum iactabant, quorum interiores omnes ſenſus haberent compertos. Neceſſe igitur fuit Paulo, vt toti mundo ſuam doctrinam opponeret, hoc præſidio niti, Sibi Diuinitus eſſe reuelatam, non traditam in ſchola vllius hominis. alioqui nunquam exempta fuiſſet pſeudoapoſtolorum calumniis. Siquis obiiciat edoctum ab Anania fuiſſe, Act. 9. 10, hîc quoque facilis eſt ſolutio. nihil enim obſtat quominus & per ſe illum oraculis Deus docuerit, & ornandi etiam miniſterii cauſa, hominis opera in eo docendo vſus fuerit. quemadmodum ſuperius diximus & immediatè fuiſſe à Deo vocatum oraculo, & hominũ ſuffragiis ſolennique approbatione ordinatũ. hæc inter ſe minimè pugnant.

13 *Audiſtis enim conuerſationem.* Tota hæc narratio vice probationis addita eſt. Commemorat enim ſe tota vita adeò abhorruiſſe ab Euangelio, vt infeſtus eſſet illius hoſtis, & nominis Chriſtiani vaſtator. inde colligimus, Diuinam fuiſſe conuerſionem. Et quidem eos tanquam de re minimè dubia teſtes appellat, vt quod dicturus eſt, ſit extra controuerſiam. *Aequales ſuos* vocat contemporaneos: nam cum ſenioribus impropria eſſet comparatio. *Paternas traditiones* non intelligit additamenta illa quibus corrupta fuerat Lex Dei: ſed ipſam Dei Legem, in qua educatus à pueritia fuerat, & quam à parentibus & auis per manus acceperat. Ritibus ergo patriis cùm vehementer addictus eſſet, non erat facile hinc dimoueri, niſi Dominus miraculo eum traxiſſet.

15 *At poſtquam placuit Deo, qui me ſegregauerat ab vtero matris meæ, & vocauit per gratiam ſuam:*

16 *Reuelare Filium ſuum mihi, vt prædicarem ipſum inter Gentes, continuò non contuli cum carne & ſanguine.*

17 *Neque redii Ieroſolymam ad eos qui ante me fuerant Apoſtoli: ſed adii in Arabiam, ac denuo reuerſus ſum Damaſcum.*

18 *Deinde poſt annos tres redii Ieroſolymã, vt viderem Petrum: & manſi apud illum dies quindecim.*

19 *Alium autem ex Apoſtolis non vidi quenquam, niſi Iacobum fratrem Domini.*

20 *Porrò quæ ſcribo vobis, ecce coram Deo, non mentior.*

21 *Deinde veni in regiones Syriæ ac Ciliciæ.*

22 *Eram autem facie ignotus Eccleſiis Iudææ, quæ erant in Chriſto.*

23 *Sed tantùm hic rumor apud illos erat, Qui perſequebatur nos aliquãdo, nunc prædicat fidem, quam quondam expugnabat.*

24 *Et glorificabant in me Deum.*

15 *Poſtquam placuit Deo.* Secundũ membrum narrationis, de mirifica eius conuerſione. Eſt autem hîc facienda analyſis, quòd vocatus Dei gratia fuerit ad prædicandum Chriſtum inter Gentes. & quòd ſtatim à vocatione ſua, non conſultis Apoſtolis, ad opus ſibi iniunctum ſe abſque vlla hæſitatione accinxerit, certus de conſilio Dei. In conſtructione verborum diſſentit Eraſmus à Vulgari interprete. ſic enim connectit, Quum Deo viſum eſt vt Chriſtum inter Gentes prædicarem, qui me ad hoc vocauit, vt eũ per me reuelaret. Sed Vetus

tus translatio melius, iudicio meo, congruit. Nam Christi primùm reuelatio ei oblata fuit: deinde mandata prædicatio. Vel si Erasmi translationem sequi lubet, vt ἐν ἐμοὶ Per me significet: adhuc tamē hæc particula, *Vt prædicarem*, addita est ad exprimendum modum reuelationis. Cæterum prima facie non ita firma Pauli argumentatio videri possit. nam vtcunque ad Christianismum conuersus, mox inconsultis Apostolis prædicandi Euangelii munus susceperit: non tamen propterea sequitur, ipsum Christi reuelatione fuisse ad id instructum. verùm pluribus rationibus nititur: quas omnes si in vnum colligas, satis ad iustam argumentationem facient. primùm, se Dei gratia vocatum fuisse: deinde suum Apostolatū fuisse approbatum à reliquis Apostolis: & quæ sequūtur. Meminerint ergo lectores, totam narrationem coniunctim legere: & tandem ex summa concludere, non ex singulis partibus. *Qui me segregauerat.* Segregatio hæc, Dei consilium fuit, quo Paulus destinabatur ad munus Apostolicum, antequam se hominem natum esse sciret: sequuta est postea vocatio suo tempore, quum Dominus voluntatem de illo suam manifestauit, & iussit eum ad opus accingi. Cæterùm non dubium est quin Deus ante mundum conditū, quid de vnoquoque nostrū acturus esset, decreuerit, & arcano iudicio suas cuique partes assignauerit. Sed interdum Scriptura solet ponere istos tres gradus: Æternam Dei prædestinationem, Designationem ab vtero, & Vocationē, quæ est effectus & complementum vtriusque. Paulò aliter Ieremiæ 1.5 loquitur Dominus, quàm sonent Pauli verba: eodem tamen sensu. Priusquam formarē te in vtero, noui te: priusquam de vtero exires, sanctificaui te: dedi te Prophetam Gentibus. Nondum enim genitum sanctificauerat etiam Paulum Deus ad officium Apostoli, sicuti Ieremiam ad officium Prophetæ: sed dicitur rursus ab vtero nos segregare, quia in hunc finem edimur in mundum, vt in nobis quod statuit, compleat. Vocatio autem vsque ad suam opportunitatem differtur, vbi nos aptauit Deus ad munus quod iniungit exequendum. Ergo sic potes resoluere Pauli verba, Vbi Deo placuit Filium suum per me reuelare, qui me vocauit, quemadmodum antè segregauerat. Nam indicare voluit suam vocationem ab arcana Dei electione pendere: neque se ordinatum ideo fuisse Apostolum, quia se propria industria ad subeundum tantum munus comparauerit: vel quia idoneum deprehēderit Deus cui partes istas mandaret: sed quia antequam nasceretur, arcano Dei consilio destinatus fuerat. Nā ita causam suæ vocationis referre solet ad gratuitum Dei placitum: quod diligenter obseruandum est. Indè enim docemur, non tantùm quòd electi & adoptati sumus ad vitam æternam, deputādum esse Dei gratiæ: sed etiam quòd opera nostra dignatur vti, quum simus alioqui prorsus inutiles: quòd legitimam vocationem attribuit, in qua nos exerceamus. Quid enim Paulus necdum natus dignum habebat tanto honore? sic ergo habendum, Totum hoc Diuinæ esse donationis, non marte nostro partum, quòd ad regendam ipsius Ecclesiam vocati sumus. Porrò quòd nonnulli subtiliꝰ philosophantur in vocabulo Segregationis, id abs re & intempestiuè faciunt. Neque enim segregare nos Deus dicitur, quia habitum aliquem infundat, quo ab aliis differamus: sed quum nos suo consilio designat. Tametsi autem iam satis apertè tribuerat Dei gratiæ suam vocationem, quum eius principium fecerat voluntariam illam segregationem ab vtero: iterum tamen nominatim exprimit, partim vt gratiæ commendatio purget omnem iactantiæ opinionem: partim vt suam in Deum gratitudinem testetur: libenter enim solet hoc facere, etiam vbi nulla est cum pseudoapostolis disceptatio.

16 *Reuelare filium.* Si legas, Reuelare per me: hic erit finis Apostolatus, Christum palàm facere. Quomodo? prædicando ipsum inter Gentes. id quod illi vitio ducebant pseudoapostoli. Verùm quum Græcè sit ἐν ἐμοὶ puto Hebraicam phrasim esse, pro Mihi: nam apud Hebræos ב sæpe est super uacuum: quod satis constat peritis illius linguæ. Sensus igitur erit, reuelatum fuisse Paulo Christum, non vt solus frueretur eius cognitione, ipsumque tacitus

in sinu suo contineret: sed vt abs se cognitum prædicaret inter Gentes. *Continuò non contuli.* Conferre *cum carne & sanguine*, est adhibere carnem & sanguinem in consilium. Quod autem ad istarum vocum significationem attinet, simpliciter voluit excludere omnia humana consilia. nam generaliter vniuersos mortales hîc comprehendit, & quicquid prudentiæ vel consilii habent, sicuti mox ex contextu patebit: imò Apostolos nominatim designat, idque eo consilio, vt immediata Dei vocatio clarius refulgeat. Sola ergo Dei authoritate fretus, eáque contentus, se ad munus prædicationis accinxit. *Neque redii Ierosolymam.* Expositio est proximæ sententiæ, & simul amplificatio: ac si diceret, Neminem mortalium authorem desideraui, atque adeò ne ipsos quidem Apostolos. falluntur ergo qui negant Apostolos comprehendi sub Carne & sanguine, quia seorsum nunc eos nominet. non enim aliquid nouum aut diuersum adiungit, sed tantùm exponit clarius quod erat obscurè dictum. Neque contumeliosus est aduersus Apostolos in eiusmodi appellatione: quia vt ostenderet se non fuisse humanitus impulsum, ipsos quoque propter falsas nebulonum iactantias Deo opponere necesse habuit. Vbi autem creatura cum Deo confertur, quãlibet humilibus atque abiectis titulis deprimatur, nulla fit ei iniuria.

17 *Sed abii in Arabiam.* Lucas triennium hoc in historia Actorum præteriit. quemadmodum neque alia omnia enumerat: ideo frigida est eorum calumnia, qui quærunt hîc aliquem colorem repugnantiæ. Cæterùm expendãt pii lectores quàm graue tentationis certamen Paulum statim à primo tyrocinio exceperit. qui pridie honoris causa, cum splendido comitatu missus fuerat Damascum, nunc profugus in aliena terra oberrare cogitur: neque tamen animo deficit.

18 *Deinde post annos tres.* Tertio demum anno postquam Apostoli munus exercuerat, conscendit Ierosolymã. ergo nõ auspicatus est ab hominum vocatione. Et tamen ne videretur habere separatas ab aliis rationes, ideóque fugere eorũ cõspectũ: dicit se hoc cõsilio venisse vt Petrũ videret. ergo tametsi eorũ authoritatẽ nõ expectauerat in suscipiẽdo munere, non tamen illis inuitis, sed consentientibus & approbantibus, gradum Apostolatus tenuit. hoc est quod intendit, neque se vnquã fuisse alienum à cæteris Apostolis, & sibi etiamnum bene cum illis conuenire. Breue tempus notat quod illîc transegit, vt ostendat se non discendi causa venisse, sed mutuæ duntaxat cõmunicationis. Eodem spectat quod addit, *Se neminem alium vidisse.* quia scilicet aliò tendens, iter illac faciebat solùm.

19 *Nisi Iacobum.* Quis hic fuerit Iacobus, videndum est. Consentiunt ferè Veteres vnũ ex discipulis fuisse, cognomento Obliã & Iustum, qui Ecclesiæ Ierosolymitanæ præfuerit. Quanquam alii Ioseph filium fuisse putant ex alia vxore: alii (quod verisimilius est) Christi ex matertera cõsobrinum: sed quum hic numeretur inter Apostolos, illam opinionem non recipio. Neque enim valet excusatio Hieronymi, Nomen hoc interdum à duodecim ad alios transferri: quando hîc de summa dignitate agitur: & eũdem paulò pòst habitum fuisse inter præcipuas columnas audiemus. Ergo mihi longè probabilius est, Alphæi esse filium, de quo loquitur. Reliquos per varias regiones tunc fuisse sparsos credibile est: non enim vno in loco desidebant otiosi. Quanquam autem narrat Lucas Actorum capite vndecimo, versu decimoquinto, deductum ad Apostolos fuisse à Barnaba: non tamen de duodecim id accipiendum, sed de his duobus, qui soli tunc erant Ierosolymis.

20 *Porro quæ scribo vobis.* Hæc affirmatio ad totam narrationẽ extenditur. demonstrat autem quàm seriò de hac causa Paulus contenderit, quòd iusiurandum adhibet, quo vti fas non est nisi in causis grauibus magníque momẽti. neque mirum est tanta eum contentione insistere. antè enim vidimus quid machinarẽtur impostores, nomen & honorem Apostoli illi detrahendo. Cæterùm notandæ sunt nobis formulæ iurandi, quas sancti vsurpant: vt intelligamus iuramento nihil aliud agi, nisi vt fidem ac veritatem dictorum factorúmque nostrorum ad Dei iudicium reuocemus:

quam

quam actionem necesse est vt religio timórque Dei gubernet.

22 *Eram facie ignotus.* Videtur mihi hoc esse additum, quò magis obtrectatorum suorum malenolentiā & malignitatem amplificet. Nā si solus auditus cōmouebat Iudaicas ecclesias, vt Deo darent gloriam, quòd ita magnificè operatus esset in Paulo: quàm indignū est, eos quibus cōspicuæ sunt ab effectu mirificæ eius virtutes, non idem agere? si sola fama illis sufficiebat, cur isti conspectū rerum non sunt contenti? *Expugnasse fidem* dicitur, non quia sit per se expugnabilis fides, sed quòd cā in hominibus infirmis destruebat. Præterea conatus magis respicitur quam effectus.

24 *Glorificabant in me.* Hoc luculētum signum erat, approbari ab omnibus Iudææ ecclesiis eius ministerium: & ita approbari, vt cum admiratione & laude agnoscerent eximiam Dei virtutem. Ita obliquè perstringit maleuolos, quòd suo liuore & calumniis hoc tantùm proficiant, vt obscurent Dei gloriam, quam Apostoli agnouerant & palàm confessi erant in Pauli Apostolatu fulgere. Interim tamen nobis obiter hic præscribitur regula, qualiter debeamus sanctos Domini suspicere. Nā quæ nostra est vel prauitas, vel ingratitudo, vel propensio ad superstitionem, quos Dei donis ornatos conspicimus, illos deorum instar colimus, immemores à quibus acceperint. Itaque admonemur hoc loco potius, in authorē oculos coniicere, vt illi adscribamus quod suum est. & simul docemur, quòd Palus ex hoste factus erat minister, materiam fuisse laudandi Dei.

CAP. II.

1 *DEinde post annos quatuordecim ascendi rursus Ierosolymam vnà cum Barnaba, assumpto simul & Tito.*

2 *Ascendi autem secundum reuelationem, & contuli cum illis Euangelium quod prædico inter Gentes. priuatim verò cum iis qui in pretio erant, nequo modo in vanum currerem, aut cucurrissem.*

3 *Sed neque Titus qui mecum erat, quum esset Græcus, compulsus fuit circuncidi.*

4 *Propter subingressos falsos fratres, qui subintroierant ad explorandum libertatem nostram quam habemus in Christo Iesu: quo nos in seruitutem adigerent.*

5 *Quibus ne ad horam quidem cessimus per subiectionem, vt veritas Euangelii maneret apud vos.*

1 *Post annos quatuordecim.* Vix possit quisquam pro certo asserere, illumne profectionem intelligat, cuius meminit Lucas Actorum capite decimoquinto, versu secundo, imò potius in contrariam partem nos ducit historiæ contextus: quater enim Paulum Ierosolymam venisse, illic refertur: de primo aduentu iam dictum est. secundus aduentus fuit,

quum eleemosynas in Græcis & Asiaticis ecclesiis collectas pertulit cum Barnaba: quemadmodum habetur in Act.12.25. de quo vt potius intelligam præsentem locum, plures rationes me mouent. nam alioqui necesse foret, ab alterutro falsum referri. Deinde magis inclinat cõiectura, Petrum Antiochiæ fuisse reprehensum quo tempore illic morabatur Paulus. id autem erat antequam mitteretur Ierosolymam ab ecclesiis, ad transigendam disceptationem de cæremoniis ortam. Ad hæc non est rationi consentaneum, tali simulatione vsurum fuisse Petrum, si definita fuisset illa cõtrouersia, publicatúmque Apostolorum decretum. Hic autem Paulus scribit se venisse Ierosolymam: & postea subiungit, correptam fuisse ab se Petri simulationẽ: qua certè nunquam vsus fuisset, nisi in rebus dubiis. Præterea vix vnquam attigisset iter illud susceptum communi fidelium consensu præterita causa, & exitu tam memorabili suppresso. Ac ne satis quidẽ constat quo tempore scripta fuerit Epistola: nisi quòd Græci missam Roma diuinant: Latini Epheso. Ego autem non tantùm scriptã antè fuisse arbitror, quàm Paulus Romam vidisset: verùm antequã habita fuisset illa cõsultatio, & de cæremoniarum vsu pronuntiassent Apostoli. Nam quum aduersarii falsò prætexerent Apostolorum nomen, eóque maximè niterentur ad grauandum Paulum: quantæ negligẽtiæ fuisset prætermittere decretum passim diuulgatũ apud omnes, quo illi confodiebantur? Certe vna hæc vox illis os obstruebat, Vos mihi Apostolos obiicitis: atqui norunt omnes quid iudicauerint: proinde impudentis mendacii vos conuictos teneo. Necessitatem seruandæ Legis, quasi eorum mandato, imponitis Gentibus. atqui eorum extat rescriptum, quo conscientias inde liberãt. Huc accedit quod initio corripiebat Galatas, quòd tam citò ab Euangelio sibi tradito defecerant. Colligere autem promptũ est, ex quo adducti erant ad Euangeliũ, aliquantũ intercessisse temporis antequam certamen illud de cæremoniis fuerit motum. Porrò quatuordecim annos accipio, non ab vna profectione ad alterã: verùm vt supputatio semper à Pauli conuersione incipiat. Ita vndecim anni inter duos ascensus interfuerunt.

2 *Ascendi autem secundum reuelationẽ.* Hic iam non operibus tantùm, sed diuino etiam oraculo Apostolatum suum & doctrinam cõprobat. Nam quũ iter illud Deus gubernaret, cuius causa erat doctrinæ eius confirmatio: iam non consensu hominũ duntaxt, sed Dei etiam authoritate confirmatur. quod ad frangendã eorũ peruicaciã, qui Paulum grauabant obiectis Apostolorũ nominibus, satis supérque valere debebat. nam etsi antea litigandi fuisset aliqua ratio, tunc omnis disceptatio interposita Dei sentẽtia cessauit. *Cõtuli cum illis.* Primò notandum est verbum Conferendi: non enim præscribunt illi quid debeat docere, sed quid docuerit, refert, vt subscribant illi, suúmque calculum addant. Quia autẽ calumniari poterant aduersarii, astutè multa dissimulando, captasse Apostolorũ gratiã, nominatim exprimit se Euangelium contulisse, quale inter Gentes prædicat: quo auertit omnẽ fuci aut tergiuersationis suspicionẽ. Videbimus quid tandem sequutum sit. neque enim vitio verterũt Apostoli quòd iniussu suo auspicatus foret: sed sine controuersia vel expostulatione ratum habuerunt quod gesserat, idque eiusdẽ Spiritus instinctu, quo duce Paulus ad eos venerat. Non ergo creatus fuit ab illis: sed agnitus Apostolus. verùm hæc postea. *Ne quo modo.* Quid igitur? an concidet Dei veritas, nisi fulciatur hominum testimonio? atqui etiãsi totus mundus infidelis sit, manet tamen certa & illibata Dei veritas, nec ludunt operam qui Dei mãdato Euangeliũ docent, etiamsi nullum fructum pariant suo labore. nec verò huc tendunt Pauli verba: sed quia dubiis ac suspensis conscientiis inutile est Verbi ministerium, quod ad homines. *In vanum currere* accipitur pro inutiliter laborare, quum non sequitur ea quæ debeat ædificatio. Porrò hic erat fortis aries, ad concutiendas infirmas cõscientias, quum mẽtiebantur impostores, doctrinam quam prædicabat Paulus, cõtrariã esse doctrinæ Apostolorũ: ita vt multi labascerent. Non pendet quidem ab hominũ consensu fidei certitudo: quin potius ita nos acquiescere cõuenit in nuda Dei veritate, vt neque homines, neque Angeli vniuersi inde nos dimoueant. Rudibus tamẽ & qui vixdum tenuẽ habent gustũ sanæ doctrinæ, e ámque

quę pectore & medullis nodũ penitus imbiberunt, vix tolerabilis est tentatio, quũ audiunt præcipuos doctores inter se dissidere. Imo robustos quoque interdum percellit Satan hoc artificio, quum eorũ certamina & dissẽtiones obiicit, quos maxime vnũ sẽtire & loqui decuerat. Dici vix potest quàm multos retardauerit ab Euãgelio, quàm multorũ fidem concusserit infausta illa de Christi corpore digladiatio: eo quòd primariæ authoritatis viros cernebãt adeò hostiliter pugnare de quæstione maxima. rursus non leue est stabiliendæ fidei adminiculũ, doctorũ omnium consensus. Ergo quoniam tali astu moliebatur Satan cursũ Euãgelii impedire, obuiam ire voluit Paulus. nam postquã apparuit, bene illi cũ Apostolis omnibus cõuenire, sublata fuit protinus remora. nulla amplius alternatione iactati sunt animi rudium, quem sequi deberent. Hoc est igitur quod dicit, Ne perirent ante sumpti labores, & porrò sine fructu pergerem, dubitationem illam sustuli, quæ multos turbabat: mihíne an Petro fidem habere deberent. vno enim consensu amplexi sumus quod semper docueram. Quòd si hodie multis tã cordi esset ædificatio quàm Paulo fuit, maiore consentiendi inter se cura tangerentur.

3 *Sed neque Titus.* Alio argumento probat, nihil à se diuersum sentire Apostolos: nam adduxerat ad eos hominem incircuncisum, quẽ agnoscere loco fratris non dubitarunt. Causam addit cur non fuerit circuncisus: nam Circuncisio quum res media esset, potuit vel omitti vel vsurpari pro ædificatione. Tenẽda enim semper est illa regula, Si omnia nobis licent, vt videamus quid expediat: ideò Timotheum circũcidit, ne offendiculum infirmis crearet eius præputium. tũc enim agebat cũ infirmis, quibus debuit parcere. Et libenter in Tito idem præstitisset: adeò nunquam fatigatus fuit in tolerãdis infirmis: sed erat diuersa ratio: nam calumniandæ eius doctrinæ occasioni imminebant quidam falsi fratres, qui statim famam sparsissent, En iste tam audax libertatis vindex, quum in conspectum Apostolorum venit, deponit illos viriles spiritus, & ferociam qua inflatus est inter imperitos. Quemadmodum autem infirmis attẽperare nos conuenit: ita malignis, & qui data opera insidiantur libertati nostræ, fortiter resistendum est, neque enim charitatis officia nocere debẽt fidei. ergo charitas in vsu rerum indifferentiũ optima erit moderatrix, si modò semper primus habeatur fidei respectus.

4 *Propter subingressos.* Duplex potest esse sensus. quòd non fuerit circuncisus, cùm tamen improbè id flagitarent falsi fratres, & cogere eum vellent: vel quòd data opera non circuncidit eũ Paulus, quia videbat statim fore vt illi traherent in calumniam. Hac enim de causa se insinuauerant in sodalitium Pauli, vt alterutrum captarẽt ex duobus. nempe si liberè contemneret cæremonias, inuidiam inde illi conflarent apud Iudæos: sin verò abstineret in totum à libertate, protinus de illo triumpharent apud Gẽtes: quasi pudore confusus retractasset suam doctrinam. Hic secũdus sensus mihi placet. quòd Paulus animaduersis eorũ insidiis, noluerit Titum circuncidere. Dicit autem se non fuisse coactũ, vt intelligãt Lectores Circuncisionẽ per se non damnari, acsi res mala esset: verùm de necessitate eius obseruanda pugnari. acsi diceret, Paratus fuissem circuncidere: nisi de re maiori actum fuisset. Legem enim imponere volebant: coactioni eiusmodi non fuit cedendum.

5 *Quibus ne ad horam quidem.* Hæc constantia sigillum fuit Paulinæ doctrinæ. nam quum ei instarent falsi fratres, qui nihil aliud cupiebant, quàm ipsum criminari, & ipse intrepide staret, in posterum omnem dubitationem tollebat. Neque enim insimulari iam potest, quòd Apostolos fefellerit. negat igitur se vel ad momẽtum illis cessisse per subiectionem: hoc est, in modum subiectionis: ita vt esset opus illud quasi documentum oppressæ libertatis: alioqui mansuetudine & tolerantia semper ad vitæ vsque finem omnibus cedere paratus fuit. *Vt veritas Euangelii.* Non erat periculum ne libertate sua Paulus spoliaretur, etiã aliis se subiiciendo: sed aliis nocuisset exemplum. Prudenter ergo considerauit quid expediret. Ita videmus & quatenus vitanda sint scandala, & quid semper in rebus mediis sit spectandum: nempe ædificatio. Summa est, nos fratrum esse

seruos: sed in hunc finẽ, vt simul omnes seruiamus Domino, & conscientiis salua maneat sua libertas. nam quia volebant falsi fratres in seruitutem adigere pios, non fuit illis mos gerendus. Veritas Euangelii accipienda pro genuina eius puritate: vel quod idem est, pro pura & integra eius doctrina. neque enim penitus Euangelium abolebant pseudoapostoli, sed adulterabant suis commentis. ita vt iam fictum esse inciperet & laruatum. quale semper est vbi vel paululum à Christi simplicitate deflectimus. Qua igitur fronte verum se Euangelium habere iactabunt Papistæ? quod non tãtùm multis figmentis est corruptum: sed multis impiis dogmatibus plusquam adulteratum? Meminerimus ergo non satis esse tenere nomen Euangelii, & qualemcũque summam, nisi solida etiam puritas maneat illibata. Vbi sunt qui fucatis moderationibus conciliare nos Papistis volunt quasi fas sit ex religionis doctrina, sicuti ex pecunia vel prædiis, aliquid decidere? Videmus quantum ab hoc genere transactionis abhorruerit Paulus, qui negat verum esse Euangelium, nisi purum.

6 Ab iis autem qui videbantur aliquid esse (quales aliquando fuerint, nihil mea refert. personam hominis Deus non accipit) nam mihi qui videbantur esse in pretio, nihil contulerunt.

7 Imò contrà, quum vidissent mihi concreditum fuisse Euangelium præputii, quemadmodum Petro Circuncisionis.

8 (Nam qui efficax fuit in Petro ad Apostolatum Circuncisionis, efficax fuit & in me erga Gentes.)

9 Quúmque cognouissent gratiam mihi datam Iacobus & Cephas, & Ioannes, qui videbantur columnæ esse, dextras dederunt mihi ac Barnabæ, societatis: vt nos inter Gentes, ipsi verò in Circuncisionem Apostolatu fungeremur.

10 Tantùm vt pauperum memores essemus. in quo & diligens fui, vt hoc ipsum facerem.

6 *Ab iis qui videbantur.* Nondum contentus est Paulus, nisi etiam sciant Galatæ, nihil eum didicisse à Petro & Apostolis. hinc superbiæ sanctum virum accusant Porphyrius & Iulianus, quia tantùm sibi arroget, vt nihil ab aliis discere sustineat: quia doctorem se nullo magistro vel adiutore factum iactet: quia tantopere laboret ne quo videatur inferior. Verùm quisquis reputabit quàm necessaria fuerit hæc iactantia, sanctam & summa laude dignam fuisse agnoscet. Nam si hoc dedisset aduersariis, sub Apostolis se profecisse, duabus eos armasset calumniis. siquidem protinus dixissent, Tandem aliquid profecisti vt corrigeres quod antè peccaueras, & pedem à temerario progressu referres. Ita primò suspecta fuisset tota superioris temporis doctrina, & diruta ædificatio. deinde in posterum quoque minus habuisset authoritatis: quia habitus fuisset pro vulgari discipulo. Videmus ergo vt nõ tam sua causa, quàm asserendæ doctrinæ necessitate, in hanc sanctã gloriationẽ efferatur. Hîc non est certamen ambitionis, quia nequaquam de personis agitur: sed non vult Paulus vllius hominis magnitudine obscurari suum Apostolatũ, cui adiuncta erat doctrinæ authoritas. quòd si ad canes illos compescendos non sufficit, eorum tamen latratum abundè refutat. *Quales aliquando fuerint.* Hæc seorsum legenda sunt. nã vt scirent aduersarii

ſarii ipſum nō morari hominum exiſtimationē, parentheſin iſtam interpoſuit. Cæterùm variè exponunt hunc locum. Ambroſius putat obiter perſtringi eorū ſtultitiam, qui Paulo obiiciebant Apoſtolos ad eum deprimendum, acſi diceret: Quaſi verò mihi non liceat excipere pauperculos fuiſſe idiotas, qui nihil tenerent præter artem piſcandi:me verò ſub Gamaliele magiſtro liberaliter à puero fuiſſe eruditum.ſed id totū omitto:quia ſcio apud Deum nihil eſſe perſonas.Chryſoſtom⁹ & Hieronymus durius accipiunt:quaſi obliquè minetur etiam primis Apoſtolis,in hunc ſenſum: Qualeſcunque ſint, non effugient Dei iudicium,ſi declinent ab officio:non liberabit eos vel officii dignitas,vel hominum exiſtimatio. Mihi hæc expoſitio ſimplicior videtur, & magis conſentanea menti Paulinæ,vt concedat primos quidem ordine temporis fuiſſe, ſed id ſibi obeſſe neget quominus gradū nunc ſuum pariter teneat. Non dicit ſibi nihil eſſe curæ quales ſint in præſentia, ſed de præterito tempore loquitur, quo iam erant Apoſtoli, ipſe alienus à Chriſti fide.In ſumma:non vult ex tempore præterito æſtimationem fieri:nec prouerbium illud valere in hac cauſa,vt qui tēpore prior eſt,potior ſit iure.*Perſonā hominis.* Præter expoſitiones quas iam adduxi,hæc quoque tertia habet aliquid coloris,Quòd in mūdi politia locum habent perſonæ:in ſpirituali autem Chriſti regno faceſſere debēt. Id plauſibiliter dicitur.atqui de mūdana politia ſermo eſt quum dicit Dominus,Non accipias perſonam in iudicio, Deut.10.17. Sed ego in illam diſputationem non ingredior: quia nihil facit ad præſentem locum. nam ſimpliciter intelligit Paulus,gradum honoris in quem peruenerāt Apoſtoli,non obſtitiſſe quominus à Deo vocaretur, & ex nullo fieret illis ſubitò æqualis. quamlibet enim magnum eſſet diſcrimen,id apud Deum nihil valuiſſe, qui perſonarū acceptione non ducitur,& cuius vocatio nullis præiudiciis eſt obnoxia. Sed videri etiamnum poſsit hoc abſque ratione dixiſſe:nam vt verū ſit, non reſpiciendas eſſe perſonas in negotio Domini, (ſicuti hoc diligenter cauendum eſt) quid hoc ad Petrum & ſocios Apoſtolos,qui non ſola perſona erant venerabiles, ſed vera ſanctitate & ſpiritualibus donis?Nam perſona timori Dei & bonæ conſcientiæ opponitur, Actorum cap.10. verſ. 34.35, & 1. Petri capite 1. verſu 17, atque hic eſt communis Scripturæ vſus. Atqui pietas, rectus zelus,ſanctimonia,& ſimiles aliæ dotes præcipuam gratiam & honorem cōciliabant Apoſtolis. perinde verò cōtemptim loquitur hîc Paulus,acſi nihil in ipſis fuiſſet præter externas laruas. Reſpondeo,Paulum hîc æſtimare Apoſtolos non proprio pretio, ſed ex inani aduerſariorum ſuorum iactantia.nā quo fumos ſuos venderent,plenis buccis intonabant nomina Petri,Iacobi & Ioannis: & reuerentia quæ illis deferebatur ab Eccleſia, ambitioſè abutebantur ad contemptum Pauli. Non igitur hîc diſſerit Paulus quales ſint Apoſtoli,nec quid de ipſis ſentiat ſepoſita cōtentione: ſed laruas illas quas obtendebant pſeudoapoſtoli, refutat. Ergo ſicuti poſtea de Circunciſione tractabit,non ex proprio ſenſu, ſed ex falſa opinione & impia quam affinxerant impoſtores illi:ita etiam nunc de Apoſtolis pronuntiat,nihil eſſe apud Deum laruas quibus in mūdo ſplendebāt.idque ex verbis patet.cur enim præferebant illos Paulo?quoniam eū præceſſerant.hæc erat mera larua. Alioqui non dubiū quin Paulus pro ſingulari ſua modeſtia illos ex animo ſuſpiceret, ac dona Dei in illis oſcularetur,qui 1.Cor.15.9,ſe minimū ex Apoſtolis vltrò fatetur,ac indignum tam præclaro ordine.*Nihil mihi contulerunt.* Poſſet etiam legi, Nihil *mecum* contulerunt.idem enim verbum eſt quod prius bis poſuit. Senſus tamen eſt certus,quòd Apoſtoli audito Pauli Euangelio,ſuum exaduerſo non protulerint(qualiter fieri ſolet vbi habetur aliquid melius & perfectius) ſed contenti eius expoſitione, doctrinam eius ſimpliciter & ſine mora amplexi ſint:ita, vt in re minimè dubia,nullum inter ipſos verbum commutatum fuit. neque tamen vt priores loquendi partes ſibi Paulus ſumpſerit tanquam præſtantior,vt qui aliis formam dictant:ſed fidē ſuā de qua ſuborti erāt ſiniſtri rumores,

exposuit: illi verò suo assensu probarũt.

7 *Imo contrà.* Protinus *illi dederunt dextras societatis.* ergo testimoniũ reddiderunt eius doctrinæ: idque citra exceptionem, quia nihil attulerunt contrà, vt in rebus controuersis fieri solet. & commune sibi cum eo Euangelium professi sunt, adeóque ipsum collegæ honore & gradu dignati. Deinde conditio huius societatis fuit, quòd prouincias inter se partiebantur. ergo erant æquales: nihil in Paulo subiectionis. Dare dextras societatis hîc significat habere pactam societatẽ. *Quum vidissent mihi concreditũ.* Negat Apostolos in hoc sibi gratificatos esse, vt eorum nutu vel concessione factus sit Apostolus: sed honorem Apostolatus sibi fuisse ab illis concessum dicit, ne tolleret quod Deus dederat. Sẽper hoc vrget, se Apostolũ Dei dono & ordinatione fuisse creatum: sed hîc adiungit se agnitum fuisse talem ab ipsis Apostolis. inde sequebatur, tentare istos nebulones quod ausi non fuerant Apostoli, ne Dei electioni repugnarent. Atque hîc incipit sibi vendicare quod habebat proprium ac peculiare præ aliis: nempe Apostolatum præputii. in hoc enim differebant à reliquis Paulus & Barnabas, quòd Apostoli erant destinati Gentibus. Id oraculo Dei fuerat factum: quod ratum esse Apostoli non modò passi sunt, sed etiam voluerunt: quia impium erat non parere. Videmus ergo qualiter secundum oraculum inter se officia distribuerint: nempe vt Paulus & Barnabas Gentium essent Apostoli: alii autem Iudæorum. Sed videtur hoc Christi mandato aduersari, quo iubentur duodecim ire in mundum vniuersum, Marc. 16. 15. Respondeo, hoc non restringi ad singulas eorum personas, sed finem officii describi generaliter: nempe quòd publicari debeat salus cunctis Gentibus per Euangelii doctrinam. Constat enim Apostolos nunquam peragrasse orbẽ terrarum. imò neminem ex duodecim credibile est vnquam in Europã transiisse: nã quod de Petro asserunt, nescio an fabulosum sit: sanè perquam incertum est. Siquis excipiat, tamen singulorum ministerium Gentibus perinde commune esse ac Iudæis: fateor, prout occasio tulerit. Concedo, inquam, vnumquenque Apostolum munus habuisse propagandi Euangelii, tam inter Gentes quàm Iudæos: neque verò ita inter se partiti sunt, vt limites haberent interpositos, quos transilire fas non esset: quemadmodum terminari solent regna, principatus & præfecturæ. Nam videmus vt Paulus, quocunque appulerat, solenne habuerit, primò suam operam & ministerium Iudæis offerre. quemadmodum illi inter Gentes licuit Iudæis se exhibere Apostolum & doctorem: ita aliis liberum fuit quoscunque possent ex Gentibus ad Christum adducere. quo iure vsus est Petrus erga Cornelium & alios, Act. 10. 1. Sed quia in ea regione erant reliqui Apostoli, cuius omnes ferè incolæ Iudæi erant: Paulus Asiam, Græciã & alias remotas partes circumibat. hac occasione peculiariter ordinatus est Gentium Apostolus. Imò quum Dominus initio eum segregari iuberet, voluit vt relicta Antiochia & Syria, trans mare & in longinquas regiones abiret Gentium causa. Ergo ordinarius eius Apostolatus fuit in Gentes, extraordinarius in Iudæos. Contrà, alii Iudæos propriè sibi sumpserunt: sed hac conditione, vt Gentibus, oblata occasione, ministerium ipsorum pateret. sed hoc posterius quasi illis extraordinarium fuit. Cæterùm si Petri Apostolatus peculiariter ad Iudæos spectabat: videant Romanenses quo iure successionem primatus ab illo ad se trahant. Nam si Papa Romanus ideo primatum sibi vendicat, quia est Petri successor: illum in Iudæos exerceat oportet. Præcipuus Gentium Apostolus hîc Paulus prædicatur, quem negant Romanum fuisse Episcopum. itaque vt aliqua primatus sui possessione fruatur, ecclesias ex Iudæis acquirat. nam eum agnoscere Apostolum nos decet, qui & Spiritus sancti decreto, & totius collegii Apostolici consensu, nobis est nuncupatus. Hoc iuris qui in Petrum transfert, is & Diuinam & humanam ordinationem confundit. Metonymia satis nota est in vocibus *Circuncisionis* & *Præputii*, pro Iudæis & Gentibus: ideo prætereo.

8 *Qui efficax fuit.* Partes sibi

delatas

delatas iure ad se pertinuisse asserit: quia Dominus virtutem suam exeruerat in eius ministerio. Talis autem Diuinæ efficaciæ manifestatio, vt iam sæpius vidimus, quasi sigillum est ad obsignandam doctrinæ certitudinem, & sanciendum docendi munus. Porrò dubium est an efficaciam Dei referat Paulus ad successum suæ prædicationis, an verò ad gratias Spiritus sancti, quæ tunc dabantur credentibus. Ego non de nudo successu accipio, sed de spirituali energia, cuius 1. Cor. 2.4 meminit. Summa est, non fuisse vanam pactionem, quam inter se habuerint Apostoli, sed iudicium Diuinitus obsignatum.

9 *Quumque cognouissent gratiam.* Odiosè superbum eorum fastidium traducit, quibus susque déque erat Dei gratia, quæ primarios Apostolos in sui admirationem & reuerentiã traxerat. minimè enim ferenda erat eorum conniuentia, si nescire se obtenderent quod initiò perspexerant Apostoli. Hîc admonemur, dandum esse locum gratiæ Dei, vbicunque conspicitur, nisi velimus cum Spiritu ipso bellum gerere, qui dona sua otiosa esse non vult. Ergo gratiã quam Paulo & Barnabæ datam cernebant Apostoli, eos incitauit ad sanciendam ministerii societatẽ. *Iacobus & Cephas.* Iam superius dixi hunc fuisse Alphæi filium: neque enim frater Ioannis esse poterat, quem paulò antè occiderat Herodes. & vnum fuisse ex discipulis: qui adeò præ Apostolis emineret, valde, meo iudicio, esset absurdum. Quòd autem primarius fuerit inter Apostolos, Lucas etiam ostendit, qui perorationem illi tribuit, & causæ definitionem in concilio, Actorum 15.13, & 21.18, narrat omnes Seniores ecclesiæ Ierosolymitanæ ad eum fuisse congregatos. Fuisse autem *visos columnas*, non per contemptum dicit, sed citat communem opinionem: quia inde sequitur, non temerè posse repudiari quod fecerunt. Quum hîc quæstio sit de dignitate, mirum est Iacobum Petro præferri. fortassis id factum fuit, quòd Ierosolymitanæ ecclesiæ erat præfectus. Quod ad nomen Columnæ attinet, scimus ita ferre rerum naturam, vt qui ingenio, vel prudentia, vel aliis dotibus antecellunt, ii quoque authoritate sint superiores. In Ecclesia Dei ita res habet, vt quo quisque maiore pollet gratia, eo plus honoris deferri illi debeat. Ingratitudo enim est, imo impietas, non colere Dei Spiritum, vbicunque in suis donis apparet. Deinde sicuti populus carere Pastore nequit: ita singuli Pastorum cœtus moderatorem aliquem desiderant. Verùm semper valeat illud, vt qui omnium est primus, sit tanquam minister, Matt. 23.11.

10 *Tantùm vt pauperum.* Apparet, fratres qui in Iudæa erant, laborasse extrema inopia: alioqui non grauassent alias ecclesias. Id partim accidere potuit ob varias totius Gentis calamitates: partim quòd crudelius sæuientibus suis tribulibus, quotidie bonis exuebantur. AEquum verò erat ipsos subleuari ope Gentilium, qui Euangelium, bonum scilicet incomparabile, illis debebant. Paulus se fideliter præstitisse dicit quod à se petierant Apostoli. detrahit ergo aduersariis prætextum quem captabant.

11 Quum autem venisset Petrus Antiochiam, palàm ei restiti, eo quòd reprehensione dignus esset.

12 Nam antequam venissent quidam à Iacobo, vnà cũ Gentibus sumebat cibum. quum autem venissent, subduxit ac separauit se ab illis, metuens eos qui erant ex Circumcisione.

13 Ac simulabant vnà cum illo cæteri quoque Iudei: adeò vt Barnabas simul abduceretur in illorum simulationem.

14 Verùm vbi vidissem quòd non rectò pede incederent ad veritatem Euangelii, dixi Petro coram omnibus, Si tu quum sis

Iudæus, Gentiliter viuis, & non Iudaicè: cur cogis Gentes Iudaizare?

15 Nos natura Iudæi, & non ex Gentibus peccatores:

16 Cognito, non iustificari hominem ex operibus Legis, nisi per fidem Iesu Christi: & nos in Iesum Christum credidimus, vt iustificaremur ex fide Christi, & non ex operibus Legis: propterea quòd non iustificabitur ex operibus Legis omnis caro.

11 *Quum venisset Petrus.* Quisquis prudenter expendet omnes circunstantias, mihi (vt spero) assentietur, hoc accidisse priusquam pronuntiassent Apostoli, non exhibendam esse Gentibus molestiã de cæremoniis. Neque enim veritus fuisset Petrus Iacobum offendere, vel ab eo missos: quum ea definitio fuisset ex illius sententia. porrò iam longius prouehitur Paulus, quòd Euangelium suum asseruerit aduersus Petri simulationem. Initio dixit Euangelii sui certitudinem à Petro & Apostolis minimè pendere, vt eorum arbitrio staret vel caderet. Secundò, dixit approbatum fuisse ab omnibus sine vlla exceptione vel contradictione: maximè verò ab iis qui primas tenebant omnium consensu. Nunc (vt dixi) altius conscendit, Petrum abs se reprehensum fuisse, quia in contrariam partem inclinaret: qua etiam occasione in ipsam tractationem causæ ingreditur. Hinc verò apparet quàm firma fuerit doctrina, cuius non modò voluntariam subscriptionem obtinuerit: sed quam constanter asseruerit aduersus Petrum, & in certamine fuerit superior. quid iam ergo amplius dubitationis restat, quin pro certa & inuicta veritate recipiatur? Simul illa calumnia depulsa est, Paulũ vulgarem esse discipulum, procul distantem à gradu Apostolatus. ista enim reprehensio signum est æqualitatis. Fateor quidem summos ab infimis iure reprehendi. itaque non sequitur, eos qui quempiam reprehendũt, protinus esse pares. nam libertas hæc minoribus erga maiores permittitur à Deo. sed qualitas reprehensionis hìc notãda est. Neque enim simpliciter Paulus reprehẽdebat Petrum, vt Christianus Christianum: sed id faciebat ex officio, vt vulgò loquuntur: hoc est pro iure Apostolicæ personæ quam sustinebat. Atque hìc altero fulmine prosternitur Romanus Papa⁹. præsertim verò coarguitur illa impudentia, quòd Romanus Antichristus immunem se iactat à redděda ratione, & quòd vniuersæ Ecclesiæ iudicio se eximit. Hìc vnus homo non temerè, non illicita audacia, sed pro concessa sibi à Deo potestate, Petrum coram tota ecclesia castigat: & Petrus obediẽter correctioni se submittit. imò tota disputatio duorum istorum capitum, nihil aliud fuit quàm aperta euersio tyrannici illius primatus, quem iure Diuino fundatum garriunt Romanenses. Atqui si Deum volunt habere eius authorem, necesse est vt nouam scripturam fabricent. quòd si professum hostem habere ipsum nolũt: necesse est duo hæc capita ex Scriptura sacra expungant. *Quòd reprehensione dignus.* Græcum participium reprehensum significat: sed mihi non est ambiguum quin vice nominis positum sit, pro eo qui iustam reprehensionem meretur. nã quod Chrysostomus interpretatur, Prius ab aliis ortã fuisse querimoniam & accusationem, frigidum sanè est. Est autẽ Græcis vsitatum, participiis dare nominum significationem, quod huic loco quadrare nemo non videt. atque hinc colligere promptum est quàm ineptum fuerit commentum Hieronymi & Chrysostomi, qui putarũt ex composito Apostolos hanc fabulam coram populo egisse. neque illis suffragatur particula κατὰ πρόσωπον, quæ significat Petrũ in os, vt aiunt, vel præsentem castigatum obmutuisse. Quod putat Chrysostomus, eos vitandi scandali causa, colloquuturos fuisse priuatim, si quid habuissent dissensionis, leue est: alia enim minora scandala huic perniciosissimo posthabenda erant, quòd Ecclesia scinderetur, quòd periclitabatur Christiana libertas, quòd obruebatur

obruebatur Christi gratia. palàm igitur oportuit publicum hoc peccatum corrigi. Præcipuum argumentum quo nititur Hieronymus, nimis friuolum est. Cur damnasset, inquit, in altero Paulus quod sibi laudi ducit? nam gloriatur se Iudæis factum esse Iudæum, 1. Cor. 9.20. Respondeo, longè aliud Petrum fecisse. neque enim aliter se accommodabat Iudæis Paulus, quàm salua libertatis doctrina. vnde nec Titum circuncidere voluit, vt salua maneret Euangelii veritas. Petrus verò ita iudaizabat, vt Gentes cogeret in seruitutem: & simul hoc quasi præiudicio derogaret Pauli doctrinæ. Non tenuit ergo modum: quia gratificandi maiorem curam quàm ædificandi habuit, magisque respexit quid Iudæis placeret, quàm quid vniuerso corpori expediret. Rectius itaque iudicauit Augustinus, qui negat ex compacto quicquam actum fuisse, sed Paulum sincerè pro Christiano zelo se opposuisse prauæ & intempestiuæ simulationi Petri, quòd eam Ecclesiæ noxiam iudicaret.

12 *Nam antequam venissent quidam.* Status causæ hîc describitur, quòd Petrus in gratiam Iudæorũ discessionẽ fecerat à Gentibus: ita vt ab Ecclesiæ communione eas arceret, nisi abdicata Euangelii libertate, Legis iugum subirent. Hic si tacuisset Paulus, concidebat tota eius doctrina, ruebat tota ædificatio ministerio eius comparata. ergo & animosè insurgere, & acriter pugnare necesse habuit. Hîc videmus quàm cautè temperanda sint nostra erga homines obsequia: ne immodico placendi studio, aut præpostero offensionis metu à recto cursu deflectamus. Id si potuit Petro accidere, quanto facilius nobis accidet, nisi sedulò caueamus?

14 *Vbi vidissem quòd non recto pede.* Quidam exponunt de Gentibus, qui turbati Petri exemplo iam labascebant: sed magis conuenit de Petro & Barnaba eorúmque asseclis intelligere. Rectus ad Euangelii veritatem incessus erat, vnire Gentes Iudæis salua vera doctrina. necessitate verò seruandæ Legis obstringi piorum conscientias, & silentio sepeliri libertatis doctrinam: hæc erat indigna merces vnitatis. *Veritatem Euangelii* hîc Paulus eodem sensu accipit quo prius: cui fucũ illum opponit, quo Euangelium deformabant Petrus & alii. Quod quum ita sit, minimè dubitandum est, serium fuisse Paulo certamen. De doctrina optimè consentiebant: sed quia non habito doctrinæ respectu nimis seruiliter Iudæis obsequebatur Petrus, ideo claudicationis arguitur. Sunt qui alio prætextu Petrum excusent: quia magis solicitus esse debuerit de salute Iudæorum, Circuncisionis scilicet Apostolus: & tamen simul concedant, Paulum quoque rectè fecisse suscipiendo causam Gentium. sed stultum est defendere quod Spiritus sanctus per os Pauli damnauit. Neque verò hîc agebatur hominum negotium: sed venerat in discrimen Euangelii puritas, ne Iudaico fermento inquinaretur. *Coram omnibus.* Hoc exemplo admonemur, palàm castigandos esse qui publico malo peccarunt: quatenus interest Ecclesiæ. Finis enim est, ne si impunitum relinquatur eiusmodi delictum, exemplo noceat. atque id Paulus nominatim seruandum in Presbyteris 1. Tim. 5.20, docet, quatenus scilicet ob personam quam sustinent, exemplo suo grauius nocent. præsertim verò vtile fuit bonam causam, quæ ad omnes spectabat, ingenuè coram populo defendi, quò melius testatum faceret Paulus, se lucem minimè refugere. *Si tu quum sis Iudæus.* Oratio Pauli ad Petrum duobus constat membris. priore expostulat quòd iniquus sit erga Gentes, quia eas ad seruandam Legem adigat, à qua solutus ipse esse velit. Nam præterquam quod seruare quisque legem debet, quam aliis præscribit: in hoc etiamnum grauius peccabat, quòd Gentes ad Iudaismum cogeret, ipse Iudæus libertatem sibi permitteret. Iudæis enim nõ Gentibus data Lex est. vtitur itaque argumento à minori ad maius. Porro hæc erat satis dura & violenta coactio, quod Gentibus communionem renuntiabat, nisi vellent iugum Legis recipere: quæ erat iniusta conditio. Ac tota quidem vis reprehensionis consistit in hoc verbo: quod à Chrysostomo & Hieronymo non fuit animaduersum. liber enim erat cæremoniarum vsus in ædi-

in ædificationem: modò non spoliarentur fideles sua libertate, nec illis necessitas imponeretur, à qua eos eximit Euangelium.

15 *Nos natura Iudæi.* Scio quibusdam videri anthypohoram: quasi anticipet Paulus in persona aduersæ partis quod obiicere poterat: nempe plus priuilegii (vt vulgò loquūtur) habere Iudæos. non quòd à Lege immunitatem iactarent. fuisset enim plusquam absurdum, ipsos id iactare quibus Lex erat lata: sed quia deberent certis insignibus distingui à Gentibus. Id ergo neque reiicio in totum. neque tamen prorsus, vt mox patebit, recipio. Alii hoc quidem in persona Pauli dictum accipiunt, sed hoc sensu: Si Iudæis onus Legis imponeres, magis esset rationi consentaneum: est enim illis hæreditaria. verùm neque hæc expositio conuenit. Est ergo potius secunda pars orationis, quæ ab occupatione incipit. nam quum esset discrimen inter Iudæos & Gentes, quòd hæ profanæ erant & impuræ, illi autem sancti, quatenus Deus ipsos in populum cooptauerat: poterant de hac prærogatiua contendere Iudæi. Sed prudenter occupando, Paulus in contrarium retorquet. nam quum Iudæi ipsi cum tota sua dignitate coacti fuissent cōfugere ad Christi fidem: quāto magis oportebat Gentes fide salutem consequi? Mens ergo Pauli est, Nos qui videmur aliis præstare, qui beneficio fœderis semper fuimus propinqui Deo: tamen nullam salutis adipiscendæ rationem inuenimus, quàm credendo in Christum. cur ergo aliam præscriberemus Gentibus? Nam si necessaria esset Lex, vel prodesset suis cultoribus ad salutem: nobis maximè prodesset, quibus data fuit. quòd si nos ea relicta, concessimus ad Christum, multo minus Gentes vrgendæ sunt vt illam suscipiant. Nomen *Peccatoris* hîc, vt alibi sæpe profanum significat, vel perditum & alienatum à Deo. tales erāt Gentiles, qui nihil communicationis cum Deo habebant. Iudæi autem adoptione, filii Dei erant: ideóque segregati in sanctitatem. Quòd dicit, Natura, non intelligit naturaliter esse immunes à corruptela humani generis: nam Dauid qui ex progenie Abrahæ descenderat, confitetur se ex impuro semine esse genitum, Psal. 51. 7, sed corruptioni naturæ cui obnoxii erant, superueniebat remedium gratiæ quo sanctificabantur. Quia autem promissio hæreditariā benedictionem faciebat: ideo naturale vocatur hoc bonum. Sic ad Romanos cap. 11. 16 dicit, ex radice sancta esse progenitos. Ergo quū dicit, Nos natura Iudæi, perìde valet acsi diceret, Nos sancti nascimur, nō proprio quidem merito, sed quia sumus à Deo electi in populū. Nos ergo qui natura eramus Iudæi, quid fecimus? credidimus in Christū. Quis finis credēdi? vt fide Christi iustificaremur. Qua de causa? quoniam conuicti eramus, non posse homines consequi iustitiam ex operibus Legis. A natura igitur & effectu fidei ratiocinatur, Iudæos Lege minimè iustificari. Quēadmodū enim propriam operum iustitiam volentes stabilire, iustitiæ Dei non sunt subiecti, Ro. 10. 3: ita econuerso qui in Christo credūt, peccatores se esse cōfitentur, & operū iustitiæ renuntiant. Hîc iam versatur in præcipua quæstione: imò in hac vna propositione tota ferè controuersiæ summa inclusa est: quo diligentius in præsentis loci discussionem insistere conuenit. Primò notandum istud, petendam iustitiam ex fide Christi, quia operibus iustificari non possumus. iam quæritur quid per *Opera Legis* intelligat. Papistæ ab Origene & Hieronymo decepti, tantùm de vmbris litem esse opinantur: imò securè definiūt. ideo semper opera Legis interpretantur cæremonias: quasi Paulus de gratuita iustitia, quæ nobis à Christo donatur, nō disputaret. neque enim pro absurdo habent, neminem iustificari operibus Legis: & tamē nos operum merito censeri iustos apud Deum. In summa, nullam operū moralium hîc fieri mentionem ducunt. Verùm contextus liquidò demonstrat, legem etiam moralem comprehendi in his verbis: nam quæcunque ferè subiiciet Paulus, ad moralem potius quàm ad cæremonialem legem pertinent. deinde iustitiæ Legis gratuitam acceptionem qua nos dignatur Deus, perpetuò opponit. At obiiciunt aduersarii, Debuisse igitur sine adiectione nominari opera: nisi Paulus ad certam speciem restringere vellet. Respondeo, huius loquutionis optimam esse rationem:

neque

neque enim etiã siquis sanctitate Angelos omnes superet, vlla debetur merces operibus, nisi quia promissa est à Domino. ergo quòd Legis perfectio iustitia est, ac mercedẽ vitæ æternæ repositam habet, id ex Deo prouenit qui pronuntiat victuros qui eã impleuerint. qua de re postea suo loco amplius. Deinde certamen erat cum Iudæis de Lege. maluit ergo Paulus cominus manus, vt ita dicam, conserendo, ipsos in sua arena cõficere, quàm longius vagãdo præbere speciem tergiuersantis, acsi causæ diffideret. fixo igitur pede in disputatione Legis insistit. Obiiciunt secundò, tantùm quæstionem de cæremoniis motam fuisse: quod & nos fatemur. Cur ergo, inquiũt, à particulari ad vniuersalem causam transiliret Paulus? Hæc solo Origeni & Hieronymo errandi occasio fuit: neque enim putabant conuenire, vt quum de solis cæremoniis contenderent pseudoapostoli, plus apprehenderet Paulus. Verùm non considerarunt hanc ipsam causam illi fuisse tam acriter pugnandi, quòd dogma illud longiorem trahebat caudam, quàm prima fronte præ se ferebat. neque enim tam molestum fuisset Paulo cæremonias seruari, quàm transferri fiduciam & simul gloriam salutis ad opera. quemadmodum quum de prohibitione carnium ad certos dies agitur, non tam spectamus quàm graue sit illud, esum carnium interdici, quàm de laqueo conscientiarum soliciti sumus. Non ergo extra causam spatiatur Paulus, quum disputationem de tota Lege instituit: tametsi de cæremoniis duntaxat digladiabantur pseudoapostoli. nam ideo cæremonias vrgebant, vt salutem quærerent homines in obseruatione Legis: quia scilicet cultum meritorium esse fingebant. quare non legem moralem illis opponit Paulus: sed solam Christi gratiam. Neque tamen in ista vniuersali disceptatione tota Epistola consumitur: tandẽ enim ad cæremonias speciatim descendit. sed quia hic præcipuus erat nodus, Vtrum operibus an fide iustitia nobis contingeret, in primis expediri oportebat. Quoniam hodie Papistas malè habet si extorqueamus sola fide iustificari homines, grauatim concedunt sub operibus Legis, moralia cõprehendi. multi etiam eorum, glossa Hieronymi obiecta bellè se defunctos putant: sed contextus euincet de lege quoque morali fieri verba.

16 *Nisi per fidem.* Non significat tantùm cæremonias aut quæuis opera non sufficere, nisi accedat fidei adminiculum: sed propositioni negatiuæ exclusiuam opponit: acsi diceret, non operibus, sed sola Christi fide. Alioqui inepta esset atque ab instituto extranea sententia. nam pseudoapostoli non repudiabant Christum neque fidem: sed postulabant cæremonias coniungi. Si eiusmodi cõiunctionẽ recepisset Paulus, iam plenus consensus fuisset inter eos. frustra igitur Paulus tam odiosa concertatione turbasset Ecclesiam. Maneat igitur illud constitutum: hîc propositionem esse exclusiuam, Nos non aliter iustificari quàm fide: aut, Non nisi fide iustificari: cui ista æquipollet, Nos sola fide iustificari. Vnde apparet quàm pueriliter hodie ineptiant Papistæ, de dictione sola nobiscũ rixando, perinde acsi nostra esset. Sed Paulo scilicet theologia Papistarum ignota erat. fide hominem iustificari dictitant: partem iustitiæ locant in operibus. talem dimidiam iustitiam nesciebat Paulus. nam quum nos fide iustos esse docet, quia operibus non possumus: pro confesso sumit quod verum est, nos Christi iustitiæ non aliter esse capaces, quàm si propriæ iustitiæ inopes egeníque simus. Ergo aut nihil aut totum adscribi debet fidei vel operibus. de vocabulo Iustificationis, & qualiter eius causa sit fides, postea videbitur. *Non iustificabitur omnis caro.* Conscientiam Petri & aliorum prius testem citauerat, nũc magis confirmat, pronũtiando ita esse: hoc est, Neminem mortalium operibus Legis adepturum iustitiam. Hoc fundamentum est gratuitæ iustitiæ, quũ propria iustitia nudamur. Porrò quenquam mortalium iustificari negans, tantundem sumit, acsi diceret, excludi cunctos mortales à iustitia Legis, nec fieri posse, vt quis ad eam perueniat.

17 *Porrò si quærentes iustificari in Christo, inuenti sumus ipsi*

quoque peccatores: ergo Christus peccati minister est? absit.

18 *Nam si quæ destruxi, hæc rursum ædifico, præuaricatorem meipsum constituo.*

19 *Ego enim per Legem Legi mortuus sum, vt Deo viuerem: cum Christo sum crucifixus.*

20 *Viuo autem non amplius ego, sed viuit in me Christus: quod autem nunc viuo in carne, in fide viuo Filii Dei, qui dilexit me, & tradidit seipsum pro me.*

21 *Non abiicio gratiam Dei. si enim per Legẽ iustitia: ergo Christus gratis mortuus est.*

17 *Si quærentes.* Redit nunc ad Galatas, nequis hanc sententiam contexat cum superiori, acsi pars esset orationis ad Petrum habitæ. quorsum enim his fuisset opus ad Petrum? Etsi hoc nihil ad rem vel minimum, ideo eligat quisque vtrum volet. Porrò quidam affirmatiuè legunt, inter quos est Chrysostomus: húncque faciũt sensum, Si quærentes iustificari in Christo, nondum plenè iusti sumus, sed adhuc immundi, neque sufficit nobis Christus ad iustitiã: sequitur Christum ministrum esse doctrinæ quæ in peccato homines relinquit. quasi hoc absurdo proposito, blasphemiæ insimulet Paulus eos qui partem iustitiæ Legi tribuunt. Sed quia mox sequitur vox abominantis, quam Paulus nusquam nisi interrogationibus subiicere solet: magis hoc dictum arbitror ad remouendam absurditatem quæ videbatur consequi. More igitur suo interrogando occupat, quasi aduersariorum persona: Si hoc, inquit, affert iustitia fidei, vt nos etiam Iudæi, qui ab vtero sanctificati sumus, rei censeamur & polluti: dicemúsne Christũ peccati authorẽ esse, vtpote qui vigere faciat peccati potentiam in suis? Inde oriebatur hæc dubitatio, quòd dixerat Iudæos in Christum credendo, se abdicare Legis iustitia. nam remoto Christo, Iudæi à communi Gentium pollutione segregati, ita videntur esse quodammodo exempti numero peccatorum. Christi gratia æquat illos Gentibus, & remedium quod est vtrisque commune, æqualem esse morbum ostendit. Huc facit particula *Quoque.* Nos etiam ipsi, inquit, nõ de quibuslibet loquimur, sed de eximiis quales erant Iudæi. *Absit.* Meritò illud reiicit, neque enim Christus peccatum detegendo quod latebat, peccati minister est: quasi exinanita iustitia, peccato aperiat ianuam. neque etiam quasi stabiliat regnum peccati. Hoc fallebat Iudæos, quòd sibi arrogabant extra Christum aliquam sanctitatem, quæ nulla erat. inde querimonia, Ergóne venit Christus, vt iustitiam Legis nobis eripiat? vt faciat ex sanctis pollutos? vt nos peccato & reatui subiiciat? Negat Paulus ita esse, adeóque hanc blasphemiam cum detestatione repellit. neque enim afferebat Christus peccatum, sed reuelabat: neque auferebat iustitiam, sed falsam laruam detrahebat Iudæis.

18 *Nam si quæ destruxi.* Duplex est responsio. hæc prior indirecta, dum admonet id cũ tota sua doctrina pugnare: quandoquidẽ sic prædicauerat fidem Christi, vt peccati ruinam & abolitionem coniungeret. Nam sicut docetur 1. Ioan. 3. 8 Christum non venisse ad extruendum regnum peccati, sed destruendum: ita Paulus hic testatur se in Euangelio prædicando, veram iustitiam restituisse, vt peccatum destrueretur. Erat igitur minimè consentaneum ab eodem interimi peccatum, & instaurari. huius absurdi obiectione propulsat calumniam.

19 *Ego enim per Legem.* Sequitur directa responsio. non imputandum esse Christo quod proprium est opus Legis. neque enim opus esse Christo ad exinaniendam Legis iustitiam: quandoquidem ipsa Lex discipulos suos occidit

cidit: acsi diceret, Vos falsa imaginatione decipitis miseros homines, quasi ex Lege viuere debeant, eoque prætextu in Lege ipsos detinetis: Euangelio interea facitis inuidiam, quasi in nihilum iustitiam redigat quam ex Lege habemus. atqui Lex ipsa est quæ nos sibi mori cogit. nam quum exitium nobis minitans, nihil nobis relinquat præter desperationem, hoc modo nos expellit a sui fiducia. Facilior huius loci intelligẽtia petenda est ex septimo capite ad Rom. illic enim pulchre describit Paulus neminẽ Legi viuere, nisi cui Lex est mortua, hoc est otiosa & sine affectu. nã simulatque Lex viuere in nobis cœpit, eã nobis infligere lethale vulnus quo perimus: & simul vitam emortuo prius peccato inspirare. Ergo qui Legi viuũt, nunquam senserunt vigorem Legis, ac ne gustarunt quidem quid Lex sibi vellet: nam Lex verè percepta, nos sibi mori cogit. hinc peccatum: non autẽ à Christo. *Mori Legi*, vel est illi renũtiare & ab eius imperio manumitti: ita vt nihil habeamus in ea fiduciæ, nec vicissim nos sub iugo seruitutis captiuos teneat: vel certe, quatenus nos omnes ad dicit exitio, nullam in ea vitam reperire. qui posterior sensus melius cõuenit. Christum enim huius mali authorem esse negat, quòd lex magis noxia sit quàm vtilis: sed inclusam in ipsa lege esse maledictionem quæ nos occidit. Vnde sequitur, plagam quæ à lege infligitur, vere esse mortificam. huic opponitur altera mortis species viuifica, in societate crucis Christi. Si igitur vnà cum Christo dicit esse crucifixum, vt viuere inciperet. Et distinctio quæ vulgò obtinuit, genuinum sensum obscurat. Si legunt, Ego per legem legi mortuus sum vt Christo viuerem. atqui melius fluet diuersus contextus. Ego per legẽ legi mortuus sum: deinde seorsum, vt Christo viuerem crucifixus sum cum Christo. *Vt Deo viuerem.* Ostendit genus mortis esse optabile ex quo inuidiæ materiam captabant pseudoapostoli. significat enim nos Legi nequaquam ideo mori vt peccato viuamus, sed Deo. Viuere Deo, interdum quidem est vitã nostram componere ad eius voluntatẽ: ita vt nihil aliud studeamus tota vita, quàm nos illi approbare. hic autem est viuere vitam Dei (vt ita loquar) quo antitheta inter se respondeant. nam qua ratione dictum est, nos mori Legi, eadẽ & viuere Deo. In summa, admonet Paulus mortalem non esse mortẽ illam, sed potius causam melioris vitæ: Deum enim ex naufragio Legis nos suscipere, eiusque gratia in aliam vitam instaurari. Alias expositiones omitto. mihi hæc videtur genuina esse. mens Pauli. Se verò dicens *cum Christo crucifixum esse*, modum exprimit qualiter Legi mortui Deo viuamus: quũ scilicet insiti in mortem Christi, arcanã inde vim, tanquam surculus à radice, haurimus. Porrò Christus chirographum Legis quod erat nobis contrarium, cruci suæ affixit. ergo cum ipso crucifixi, ab omni Legis maledictione & reatu liberamur, qui hanc liberationem irritam facere conatur, euacuat Christi crucem. Sed meminerimus non aliter nos solui à iugo Legis, quàm dum efficimur vnum cum Christo, quemadmodum surculus non aliter humorem à radice trahit, quàm si in vnam naturam coalescat.

20 *Viuo autem.* Semper mortis nomen humano sensui est odiosum. itaque postquam docuit nos cruci affixos vnà cũ Christo, hoc quoque nobis vitale esse subiicit. Simul explicat quid prius intellexerit per, Deo viuere: quòd scilicet iã non ipse viuat propria vita, sed quòd ita arcana Christi virtute animetur, vt dici possit Christus in ipso viuere ac vigere. Nam vt anima corpus vegetat, sic & Christus vitam inspirat membris suis. Insignis sententia. Fideles extra se viuere, hoc est in Christo. quod fieri nequit, quin veram cum ipso & substantialem communicationẽ habeant. Porrò viuit Christus in nobis dupliciter: vna vita est, quum nos Spiritu suo gubernat, atque actiones nostras omnes dirigit. altera, quòd participatione suæ iustitiæ nos donat: vt quando in nobis non possumus, in ipso accepti simus Deo. Prior ad regenerationem pertinet: secunda ad gratuitam iustitiæ acceptionem, de qua hunc locũ intelligere licebit: quanquam siquis de vtraque accipere malit, libentius amplectar. *Quod autem nunc viuo in carne.* Nulla est hic fere sententia quæ nõ fuerit lacerata variis expositionibus, sicuti

Carnem hîc exponunt quidam pro naturæ vitiosæ prauitate. Paulus autem simplicius accipit pro vita corporali. Nam fideles in carne viuendo, non viuũt tamen secundum carnem, quanuis simul infirmitatis comprehendat, quibus impliciti nunc tenemur. Prompta enim alioqui fuisset alia obiectio, Tu viuis tamen vitam corporeã & caducam, vbi autem non modò corpus hoc corruptibile functiones suas exercet, vbi cibo & potu sustinetur: sed etiã quoque circundata est multis vitiis, vt vndique occurrat mortis facies: hæc non est cælestis Christi vita. ergo paradoxum est à ratione abhorrens, quòd quum palàm viuas communi hominum more, propriam tibi esse vitam negas. Respondet Paulus, id in fide consistere: quo innuit absconditum esse arcanum ab humano sensu. Vita igitur quam fide obtinemus, non oculis apparet, sed intus percipitur in conscientia per Spiritus efficaciam, ideóque non impedit vita corporalis quin fide possideamus cælestem vitam. Ephes. 1.20, Collocauit nos in cælestibus, &c. Item, Iam estis ciues sanctorum & domestici Dei, Ephe. 2.19. Item ad Philip. 3.20, Politia nostra in cælis est. Item ad Coloss. Mortui sumus, & vita nostra abscondita est cum Christo in Deo, plenus denique est Paulus talibus testimoniis, quibus asserit ita nos viuere in mundo, vt in cælo tamen etiam viuamus: non modò quia illic est caput nostrum, sed etiam quòd iure vnionis vitam habemus cum ipso communem: vt loquitur Ioan. 14.1. Interea notemus eum à natura fidei hîc ratiocinari, vt doceat non esse absurdum si latet vita quæ in fide sita est: quia quod speramus nondum apparet, vt fides nominetur cognitio rerum inuisibilium. *Qui dilexit me.* Hæc addita sunt ad vim fidei exprimendam: nam protinus cuiuis in mẽtẽ veniret hæc cogitatio, Vnde tanta fidei virtus, vt Christi vitã in nos transfundat? ergo hypostasin qua nititur fides, declarat Christi dilectionem & mortem: nam inde æstimandus est fidei effectus. Quî fit ergo vt viuam[9] Christi fide? quia nos dilexit, & seipsum tradidit pro nobis. amor, inquã, quo nos complexus est Christus, fecit vt se nobis coadunaret. id impleuit morte sua: nam seipsum tradendo pro nobis, non secus, atque in persona nostra passus est. proinde quicquid in Christo fides reperit, eius nos facit compotes. Quum autem dilectionis meminit, hoc ipsum significat quod docetur 1. Ioan. 4.19, Non quia priores dilexerimus eum, sed ipse dilectione sua nos præuenit. Nam siquibus meritis prouocatus nos redemisset: causa hæc diceretur. nunc autem totũ adscribit Paulus dilectioni: est igitur gratuita. Notandus enim est ordo, Dilexit nos, & tradidit se pro nobis. perinde enim valet acsi dixisset, Non alia illi moriendi fuit ratio, nisi quia nos diligebat. ídque quo tẽpore inimici eramus: quẽadmodum Rom. 5.10 docet. *Tradidit seipsum.* Nullis verbis rite exprimi potest quantum hoc sit. quis enim oratione assequatur quãta sit excellentia Filii Dei? is verò seipsum pretium nobis redimendis statuit. Sub verbo Tradendi includitur totus fructus qui ad nos redit ex morte Christi: nempe quòd sacrificium est expiationis, ablutio, satisfactio, &c. Neque parum energiæ habet *Pro me*: quia non satis fuerit Christum pro mundi salute mortuũ reputare, nisi sibi quisque effectum ac possessionem huius gratiæ priuatim vindicet.

21 *Non abiicio.* Subest etiam magna emphasis huic verbo: nã cuius & quàm horrendæ ingratitudinis est, tam inæstimabilem Dei gratiam, tantóque pretio acquisitam, contemnere? huius autem sacrilegii accusat pseudoapostolos, qui vno Christo non contenti, alia etiam salutis subsidia ingerebant. Reiicitur enim Dei gratia, nisi aliis omnibus renuntiãtes, solum Christũ amplectimur. porrò quid reliquum est homini, postquam Dei gratiam repudiando, indignum seipsa reddidit? *Si enim per legem. Gratis* pro Frustra capitur: hoc est, nullum esset operæpretium in morte Christi: vel, nulla mercede Christus esset mortuus. Ista enim merces est mortis, quòd peccata nostra expiando, Patri nos reconciliauit. hinc sequitur, eius gratia nos iustificari, ergo non operibus. De lege cæremoniali Papistæ interpretantur: sed quis nõ videt ad totã Legem patere? perĩde enim est acsi diceret Paulus, Si promeremur ipsi iustitiã, ergo frustra Christ[9] passus est. nã ideo passus est, vt eam

vt eam nobis acquireret. quid opus fuit aliunde nobis comparari quod dare ipsi nobis possumus? Certè si mors Christi redemptio nostra est, ergo captiui eramus: si satisfactio, ergo eramus debitores: si expiatio, rei ergo eramus: si ablutio, eramus immundi. Itaque econuerso, qui operibus suam munditiem, suam absolutionem, expiationem, iustitiam, liberationem tribuit: irritam facit Christi mortem. Hic obiiciet fortè quispiam, Non valere argumentum aduersus eos qui gratiam Christi, operibus coniungunt. quod fecisse pseudoapostolos, nemini dubium est. Stant enim simul ista duo, Ex lege esse iustitiã, & Nos Christi morte redemptos esse. fateor, si concedimus partem iustitiæ operibus acquiri, partem ex gratia prouenire. Verùm Paulo incognitam fuisse hanc theologiam, colligere promptum est: nam vel apposite disputauit contra aduersarios suos, vel stultè & perperam. siquis blasphemus audeat ipsum calumniari, valida satis est defensio, Iustitiam coram Deo reputari, non qualem nos homines imaginamur, sed cui nihil desit. Cæterùm, quia præsentis instituti non est, agere Pauli causam aduersus blasphemos qui Spiritui sancto oblatrare audent, cum Papistis agamus. Rident nos quum post Paulum ratiocinamur, Frustra mortuum esse Christum si ex operibus est iustitia. nam pulchra responsione sibi videntur instructi, quum afferũt ex suis sophistis, Christum meruisse nobis primam gratiam, hoc est occasionem merẽdi: & meritum mortis ipsius concurrere vnà cum operum satisfactionibus, ad quotidianã remissionem peccatorum. Rideant igitur Paulum, ex cuius ore loquimur: ipsum enim prius refellant oportet, quàm nos. Scimus illi fuisse negotium cum hominibus qui non excluderent penitus Christi gratiam: sed dimidium salutis in operibus locarent. aduersus eos sic argumentatur, Frustra mortuum esse Christum, si per Legem est iustitia. sic agendo, nullam certe iustitiæ guttam operibus relinquit. Ab illis nihil defferũt Papistæ. liceat igitur & nobis ad eos refutandos Pauli argumentum vsurpare.

CAP. III.

1 O Stulti Galatæ, quis vos fascinauit, vt non obediatis veritati? quibus ante oculos Iesus Christus depictus est, inter vos crucifixus.

2 Hoc solùm volo discere à vobis, Ex operibus Legis Spiritum accepistis, an ex prædicatione fidei?

3 Ita stulti estis, vt exorsi à Spiritu, nunc carne consummemini?

4 Tanta passi estis frustra? si tamen etiam frustra.

5 Qui ergo subministrat vobis Spiritum, & operatur in vobis virtutes: ex operibus Legis, an ex prædicatione fidei id facit?

1 *O Stulti.* Doctrinæ attexit obiurgationem, vel potius inserit. Siquis autem miretur cur non ad finem vsque distulerit: illæ proculdubio tã graues sententiæ quas protulit, eum incitarunt vt subitò excandesceret. Nam vbi audimus reiici Filium Dei cũ suis bonis omnibus, mortem eius duci pro nihilo: quis pius animus indignatione non rumpatur? ἀνοήτους ergo, hoc est mente alienatos, pronuntiat, qui passi fuerint tãto sacrilegio se implicari. neque tantùm quòd se decipi passi fuerint, eos arguit, sed quadam veluti magica incantatione deludi: quod longè grauius est. innuit enim eorum lapsum dementiæ magis esse quàm stultitiæ. Quidam ad ingenium gentis Paulum respexisse putant, quòd è Barbaris oriundi, durius tractandi essent: verùm malo simpliciter ad rem ipsam referre. est enim prodigii simile, in tanta claritate Euãgelii, adhuc diaboli præstigiis patere locum. Nam non ideo solùm fascinatos esse dicit & mente alienatos, quia non obediant veritati: sed quia tam certè, tam aperte, tam

familiariter, tam efficaciter denique edocti, mox deficiant. Erasmus Credendi verbum maluit: quod etsi penitus non reiicio, contextui tamen aptius est quod reddidi: quia non accusat eos Paulus quòd initio Euangelium repudiauerint: sed quia non perstiterint in obedientia, obiurgat. *Quibus ante oculos.* Pertinet hoc (quemadmodum iam attigi) ad culpam exaggerandam: nam quo notior nobis fuit Christus, eo grauius crimen est defectionis. Dicit igitur tantã fuisse doctrinæ suæ perspicuitatem, vt non tam fuerit nuda doctrina, quàm viua & expressa imago Christi. eam igitur habuerant notitiam quæ aspectui conferri posset. Dura est Augustini expositio, & à mẽte Pauli remota, qui præscriptũ dicit Christũ, quasi à possessione depulsꝰ foret, Alii legũt, Proscriptꝰ: quæ vox nõ male cõueniret, si Proscribi accipias pro Palàm publicari. vnde & προγράμματα vocant Græci tabulas quibus possessiones venales publicantur, vt sit res exposita omnium oculis. Sed in participio *Depictus*, minus est ambiguitatis: & meo iudicio, optimè quadrat. nam vt ostẽdat Paulus quanta suæ prædicationis energia fuerit, primùm picturæ ipsam cõparat, quæ imaginem Christi ad viuum illis expresserit: deinde hac similitudine non contentus, subiungit, *Christum fuisse inter eos crucifixum.* quo significat, non debuisse plus affici præsenti mortis Christi aspectu, quàm sua prædicatione. nam quod aliqui intelligunt Galatas crucifixisse rursus Dominum & ludibrio habuisse, quum ab Euangelii puritate recesserant: vel certè præbuisse aurem, & fidẽ accõmodasse impostoribus qui eum crucifigebant: mihi videtur coactius. Retineamus ergo sensum illum, non aliter Pauli doctrina edoctos fuisse de Christo, acsi fuisset illis ostensus in tabula, imò inter ipsos crucifixus. Talis repræsentatio, nulla eloquentia, nullis rhetorum coloribus fieri potest, nisi adsit illa Spiritus efficacia, de qua dictum fuit in vtraque ad Corinthios. Itaque qui rite Euangelii ministerio defungi volent, discant non tantùm loqui & declamitare, sed etiam penetrare in conscientias, vt illis Christus crucifixus sentiatur, & sanguis eius stillet. Vbi tales Ecclesia pictores habet, minimè amplius indiget ligneis & lapideis, hoc est mortuis simulachris. minime picturas vllas requirit. & certè tunc primum simulachris & picturis apertæ fuerunt templorum fores apud Christianos, quum partim obmutuissent Pastores, essentque mera idola: partim ita frigide & perfunctorie pro suggestu pauca verba facerent, vt penitus extincta esset vis & efficacia ministerii.

2 *Hoc solùm volo.* Nunc deintegro rationibus causã suã cõfirmat. Prima est ab illorum experimento. reducit enim illis in memoriam qualia fuerint exordia Euangelii apud ipsos. Spiritum receperant audito Euangelio: ergo fidei, non Legi debebant acceptũ referre hoc bonum. Hoc eodem argumento vtitur Petrus, quum apud fratres excusat quòd incircuncisos baptizauerit. Item, Paulus ipse & Barnabas in disceptatione quam Ierosolymis de hac re habebant Act. 15. 2.7. Constat igitur ingratos esse qui doctrinæ non acquiescant, cuius beneficio acceperant Spiritum sanctum. Quòd illis responsionem defert, non dubitationis, sed maioris fiduciæ signum est. fateri enim cogebantur verum id esse, propria experientia conuicti. *Fidem* hic metonymice appellat Euãgelium, quod alibi vocat doctrinam fidei, Rom. 3.27: quia illic nobis proponitur mera Dei gratia in Christo, sine operũ meritis. *Spiritum* hic pro Gratia regenerationis, quæ communis est omniũ fidelium, accipio. quanquam si quis malit accipere pro donis particularibus, quibus tũc Dominus Euangelii prædicationem ornabat, per me erit liberum. Siquis obiiciat, Non omnibus datũ hoc modo fuisse Spiritum: respondeo, Sufficere ad Pauli intentionem, quod Galatæ sciebant, cum Pauli doctrina apparuisse in Ecclesia sua Spiritus sancti virtutem, & in communem ædificationem gratiis Spiritus variè fuisse donatos fideles. Si rursum obiiciatur, Gratias illas non fuisse certa signa adoptionis, ideo nihil valere ad præsentem causam: respondeo, Satis esse quòd Dominus Pauli doctrinam visibilibus Spiritus sui donis confirmassent. Sed alterum illud simplicius est, quòd communi adoptionis beneficio insigniti fuerant, antequam isti impostores sua additamenta ingererent.

gereret. Ita etiā Ephes.1.13 loquitur, Audito Euangelio Dei veraci obsignati estis Spiritu, &c.

3 *Ita stulti estis, vt.* Hîc etiam dubiū est quid per *Spiritum*, quid per *Carnem* intelligat. variant Interpretes. mihi videtur allusisse Paulus ad id quod dixerat de Spiritu: acsi dixisset, Quū Euāgelii doctrina Spiritū sanctū vobis attulerit: ergo exordiū vestrum fuit spirituale. nunc autem in deterius lapsi estis: quasi qui ex Spiritu in carnem labuntur. Carnem ergo vel pro rebus externis posuit & caducis, quales sunt cæremoniæ, præsertim quum à Christo separantur: vel pro mortua & caduca doctrina. est autem absurdum vt præclaris initiis non respondeāt progressus.

4 *Tanta passi estis.* Aliud argumentum: quum tam multa passi fuerint Euāgelii nomine, vt ne id totum nunc momento perdant. imò per modum exprobrationis rogat an velint sibi periisse tot præclara certamina quæ pro fide sustinuerant. nisi enim recta fides illis tradita fuisset à Paulo, temeritatis erat, pro malæ causæ defensione quicquam pati. at verò experti fuerant Deū sibi adesse in persequutionib⁹. onerat igitur inuidia pseudoapostolos, qui Galatas tam pretiosis ornamentis spoliabant. Cæterum, temperandæ acerbitatis causa additur correctio, Si tamen frustra: qua ipsorum animos erigit: vt meliori spe cōcepta, ad resipiscentiam aspirent. Hic enim omniū castigationum est finis, non præcipitare in desperationem homines, sed in melius animare.

5 *Qui ergo subministrat.* Iā non de gratia regenerationis, sed de aliis donis Spiritus loquitur. esse enim diuersum argumentum à superiori, ordo ipse demonstrat: quia aliud argumentum interposuit. Admonet igitur, omnes Spiritus sancti dotes quibus excellebant, esse Euangelii fructus, & quidem ore suo apud eos prædicati. ergo illis se spoliabant, quum relicto Euangelio, in aliud doctrinæ genus transuolarent. Rursus quanti æstimabant dona illa, curare etiam debebant vt mordicus retinerent Euangelium. eiusmodi donis adiungit virtutes, hoc est miracula.

6 Quemadmodum Abraham credidit Deo, & imputatum est illi in iustitiam.

7 Cognoscite ergo quòd qui ex fide sunt, ii sunt filii Abrahæ.

8 Scriptura autem, quia præuidebat quòd ex fide iustificet Deus Gentes, antè euangelizauit Abrahæ, In te benedicentur omnes Gentes.

9 Itaque qui ex fide sunt, benedicuntur cum fideli Abrahā.

Postquā eos rebus ipsis conuicit & experientia, nunc ad Scripturæ testimonia descendit. Primò Abrahæ exemplum adducit. tametsi autem non semper adeò firma sunt argumenta ab exemplis, hoc tamē validissimū est: quia neque in re, neque in persona quicquā est discriminis: nā neque plures sunt aditus ad iustitiam, & ideo pater omnium fidelium Abraham vocatur, quia cōmune est omnium exemplar. imò in eius persona nobis præscripta est vniuersalis regula obtinendæ iustitiæ.

6 *Quemadmodum.* Subaudienda est aduersatiua particula, Quin potius: nam quum interrogasset, voluit subitò præcidere ansam dubitationi. vel certè vox, quemadmodum, ad proximū duntaxat refertur. nempe quòd ex auditu fidei haberent subministrationem Spiritus & virtutum. acsi diceret, lucere in gratia ipsis collata similitudinem cum Abraham. *Credidit Deo.* Hoc testimonio probat, tam hîc quàm quarto capite ad Romanos, homines fide iustificari: quia fides Abrahæ fuerit imputata ad iustitiam. Primò breuiter tenendum est quid significet hîc fides Paulo: deinde, quid iustitia: tertiò, cur fides censeatur causa iustificationis. Fides non pro quauis persuasione capitur quam habere possint homines de veritate Dei. nā vt cæteras

fidem habuisset Cain Deo pœnã sibi denuntianti, nihil hoc ad cõsequendam iustitiã. Credẽdo ideo iustificatus est Abrahã, quia quũ promisionẽ à Deo haberet paterni fauoris, eã certò amplex' sit. ergo fides hîc relationem habet ac respectum ad tale verbum Dei, quo freti homines, acquiescere in ipso possint. Quod ad nomen *Iustitiæ* spectat, notanda est Mosis loquutio. nam quum dicit, Abrahæ fuisse imputatum in iustitiã quòd credidit, eo significat iustum esse qui talis apud Deum censetur. Quum autem iustitiam in se repositam non habeant homines, imputatione hanc adipiscuntur. quia Deus fidem illis fert acceptam pro iustitia. ergo iustificari fide dicimur, non quia fides habitum aut qualitatẽ in nos transfundat: sed quia Deo sumus accepti. Cur autem fidei tribuitur tantus honor, vt vocetur causa iustitiæ nostræ? primò sciendum est esse causam instrumentalẽ duntaxat: nam propriè loquendo, iustitia nostra nihil aliud est quàm gratuita Dei acceptio, in qua fundata est nostra salus. sed quia Dominus testimoniũ nobis amoris sui & gratiæ per Euãgelium reddẽdo, illam quam dixi iustitiã nobis cõmunicat: ideo fide illam percipimus. Ergo quũ fidei tribuimus hominis iustificationem, non de causa principali disputamus: sed tantùm notamus modum quo perueniunt homines ad veram iustitiam. Iustitia enim hæc merum est Dei donum, non qualitas quæ in hominibus hæreat: sed fide tantùm possidetur. neque id merito fidei, vt sit quasi debita merces: sed quia fide recipimus quod Deus vltrò donat. proinde omnes istæ loquutiones peræquè valẽt, Iustificari nos Dei gratia, Christum esse iustitiam nostrã, Dei misericordiam causam esse nostræ iustitiæ, Iustitiam morte & resurrectione Christi nobis acquisitam, Nobis iustitiã conferri per Euãgelium, Nos fide consequi iustitiã. Vnde apparet quàm pueriliter errent qui propositiones istas conciliare volunt, Nos fide & operibus simul iustificari: nam qui fide iustus est, ille propriæ iustitiæ inops & vacuus, in solam Dei gratiam recumbit. Atque hæc est ratio cur Paulus ad Romanos concludat, Abraham destitui gloria apud Deum, quia fide adeptus sit iustitiam, Romanorum 4.2, neque enim dicitur imputatam illi fuisse fidem in partem iustitiæ, sed in iustitiam simpliciter. ergo in solidum fides illi pro iustitia fuit. Porrò fides nihil intuetur præter Dei misericordiam & Christum mortuum ac suscitatum. Ergo à causa iustificationis excluditur omne operum meritum, quum tota assignatur fidei. Fides enim, quatenus Dei gratuitam bonitatem, Christum cum omnibus suis bonis, testimonium adoptionis nostræ quod in Euangelio redditur, in se continet: in vniuersum Legi, meritis operum, & hominum dignitati opponitur. nam quòd cæremoniis tantùm opponi putant sophistæ, nullo negotio contextus disputationis mox coarguet. Meminerimus ergo, qui fide iusti sunt, eos extra se iustos esse, nempe in Christo. vnde etiam inepta quorundam cauillatio refellitur, qui Paulum eludunt: quia Moses iustitiam appellet probitatem: atque adeò nihil aliud significet, quàm Abraham fuisse habitum probum virum, quia Deo crediderit. Tales vertiginosos spiritus hodie suscitat Satã, qui obliquis calumniis tanquam cuniculis, Scripturæ certitudinem subruãt. At verò Paulus, qui sciebat Mosem non docuisse illic pueros grammaticam, sed de iudicio Dei loquutum esse. non immeritò nomen *Iustitiæ* theologicè accepit. neque enim ea ratione, qua probitatis laudem habemus apud homines, coram Deo iusti censemur: sed quum afferimus perfectam Legis obedientiam. Nam iustitia transgressioni Legis etiam in minimo apice opponitur. eam quia nõ habemus à nobis, Deus nobis gratuitò donat. Verùm hîc Iudæi Paulum exagitant, quòd perperam Mosis verba in suum commodum detorserit. neque enim illic de Christo tractat Moses, aut de vita æterna: sed terrenæ modò promissionis meminit. A Iudæis quoque non procul absunt Papistæ: nam etsi Paulum non audent insectari, tamẽ eius intentionem prorsus euertunt. Respondeo, Paulum hîc pro confesso sumere quod indubium axioma est apud Christianos, quascunque promissiones Abrahæ dedit Dominus, primæ illius fuisse appendices, Ego sum Deus tuus, Genesis 17.1. Merces tua magna nimis, Genesis 15.1. Et in semine tuo benedicentur omnes gentes, Gene.

22.17

Gen.17.18. Itaque quum audiret Abraham, Erit semen tuum sicut arena maris,&c. in hoc verbo nō subsistit, sed ipsum potius includebat in gratia adoptionis, tāquam partem in toto. quinetiam quæcunque promissio data esset, illam non aliter recipiebat quàm testimonium paternæ Dei gratiæ, vt inde salutis fiduciam apprehenderet. Nā & in hoc ab infidelibus differunt filii Dei, quòd illi quidem Dei beneficiis communiter cum iis fruuntur, sed tamen instar pecudum ea ingurgitant, neque altius respiciunt. hi verò, quia promissionibus sanctificata esse beneficia omnia norūt, Deum in illis agnoscunt Patrem. Ita fit vt semper dirigantur ad spem vitæ æternæ: quia à fundamēto incipiunt, hoc est à fide suæ adoptionis. Non ergo iustificatus est Abraham quia tantùm de multiplicatione seminis Deo crediderit: sed quia Dei gratiam amplexus est, fretus Mediatore promisso, in quo omnes Dei promissiones sunt Etiam & Amen, 1.Cor.1.17: quemadmodum alibi docet idem Paulus.

7 *Cognoscite ergo.* Vel, Cognoscitis. nam vtrique modo conuenit Græca terminatio: sed quia idē manet sensus, parum refert vtrum legas, nisi quòd Vetus translatio quam sequutus sum, plus energiæ habet. Eos porrò dicit esse ex fide, qui abdicata operum fiducia, in sola Dei promissione acquiescunt. Siquis roget quo authore ita exponamus: eodem ipso. nā ad Romanos ita scribit, Operāti non gratis datur, sed redditur merces, Rom.4.4. nullum autē opus habēti quum nihil debeatur, imputatur fides in iustitiam. Ergo esse *Ex fide*, est locare suā iustitiā & fiduciam salutis in Dei misericordia. Tales esse filios Abrahæ infert ex superiore sententia. nam si Abraham fide iustificatus est: quicūque eius filii esse volunt, in fide simul consistere oportet. Præteriit autem quod facile subaudiebatur, nemini locum patere in Ecclesia, qui non sit Abrahæ filius.

8 *Scriptura autem, quia prævidebat.* Quod indefinitè dixerat, nominatim ad Gentes nunc extendit: erat enim res noua & insolens, Gentium vocatio. Itaque de modo dubitabatur, quo vocandæ essent. Circūcisio videbatur requiri & obseruatio Legis: alioqui exclusas esse à participatione fœderis. Ostendit autem Paulus contrà, fide ipsas peruenire ad benedictionem, & fide inserendas in familiā Abrahæ. vnde id probat? quia dictū est, *In te benedicentur*, &c. hæc verba proculdubio sonant, Instar Abrahæ oportere omnes benedici. nam est commune exemplar, imò etiam regula. ipse autem fide consequutus est benedictionem. ergo eadem est omnium ratio. Magna igitur emphasis subest in vocabulo *Fidelis*. perinde enim valet acsi diceret, Non cū Abraham circuncIso, vel Legis operibus prædito, vel Hebræo, vel propria dignitate subnixo, sed sola fide adepto benedictionem. nulla enim personæ qualitas in rationem hic venit, sed sola fides. Nomen benedictionis variè accipitur in Scriptura: sed hîc pro Adoptione capitur, in hæreditatem æternæ vitæ.

10 *Quicunque enim ex operibus Legis sunt, sub maledictione sunt. scriptum est enim, Maledictus omnis qui non permanet in omnibus quæ scripta sunt in libro Legis, vt faciat ea.*

11 *Quòd autem in Lege nemo iustificetur apud Deum, patet, quia iustus ex fide viuet.*

12 *Lex autem non est ex fide: sed, Qui fecerit hæc homo, viuet in ipsis.*

13 *Christus nos redemit è maledictione Legis, factus pro nobis maledictio (scriptum est enim, Maledictus omnis qui pependerit in ligno.)*

14 *Vt in Gentes benedictio Abrahæ perueniat per Christum Iesum: quo promissionem Spiritus accipiamus per fidem.*

10 *Quicunque sub operibus.* Argumentum est repugnantibus: nam ex eodem fonte non prodeunt calidum & frigidum. Lex vniuersos mortales sub maledictionem includit. frustra igitur ex ea petitur benedictio. *Ex operibus Legis* eos vocat, qui in illis constituunt salutis fiduciam. nam formulæ istæ loquendi semper ad statum quæstionis referri debent. scimus autem hic disputari de causa iustitiæ. Qui ergo iustificari volũt Legis operibus, omnes esse maledictioni obnoxios pronũtiat. sed vnde id probat? Legis sentẽtia est, Omnes qui vllam Legis partem fuerint transgressi, maledictos esse, Deut. 17. 16. nunc videamus an quisquam sit mortalium qui Legi satisfaciat. atqui constat, neminem vnquam fuisse inuentũ nec inueniri posse. omnes ergo ad vnum hic damnantur. Deest autem hic minor & conclusio: nam integer syllogismus hic esset, Quisquis in aliqua parte Legis defecerit, maledictus est. omnes hoc reatu tenentur obstricti: omnes igitur maledicti sunt. Porrò non staret argumentum hoc Pauli, si vires nobis suppeterent ad implẽdam Legem: nã statim in minori daretur enstasis. Ergo vel Paulus stultè ratiocinatur, vel hominibus impossibile est Legẽ implere. protinus enim exciperet aduersarius, Fateor, omnes trãsgressores maledictos. quid tũ? reperientur qui Legẽ obseruent. est enim hominibus libera electio boni & mali. Sed Paulus extra controuersiam hîc ponit quod Papistæ hodie pro execrabili dogmate habent: homines viribus destitui ad seruandam Legem. Ita audacter concludit maledictos esse omnes, quia sit omnibus præceptum, Legem in solidum seruare: nempe quia in hac naturæ corruptione deficit eos facultas. Hinc colligimus quòd Lex maledicit, esse accidentis, sed perpetui & inseparabilis. nam à benedictione quam nobis proponit, arcet nos naturæ nostræ vitiositas. restat igitur sola maledictio.

11 *Quod autem in Lege nemo iustificetur.* Iterum à contrariorum comparatione argumentatur, hoc modo, Si fide iusti sumus: ergo non ex Lege. sed fide sumus iusti: ergo non ex Lege. Minorem probat testimonio Habacuc, quod etiam citat 1. 17 capite ad Romanos: maiorem verò, diuerso modo iustificationis. Lex enim tunc demum iustificat, si quis impleat quicquid præcipit. fides autem iustificat eos qui destituti operum meritis, in solum Christum recumbũt. Hæc simul non possunt conuenire: iustificari proprio merito & aliena gratia: ideo alterũ euertitur ab altero. Hæc summa est: nunc singula membra exequamur. *Iustus ex fide viuet.* Quia locum hunc Abac. 2. 4 exposuimus in Epistola ad Romanos cap. 1. 17. nunc repetere non erit opus quicquid ad eius expositionem pertinet. Illic certè Propheta arrogantem carnis fiduciam veræ fidei opponit. hac iustos victuros pronuntiat: quo significat, non ad tempus eos modò sustẽtari, vt adueniente aliqua procella ruant: sed in perpetuũ tempus stare, vt ne in media quidẽ morte desinant viuere. Ita nihil proficiunt subsannatores suis calumniis, quum allegant, Prophetam illic latius accipere Fidei nomen, quàm Paulum hoc loco. nam simpliciter fidem vocat tranquillam cõscientiæ certitudinem, quæ solo Deo nititur. ergo appositè vsus est Paulus hoc testimonio.

12 *Lex autem non est ex fide.* Certũ est Legem cum fide non pugnare: alioqui Deus ipse sibi esset dissimilis: sed illuc semper redeundum est, Paulum loqui prout ferebat præsentis causæ circunstantia. Ergo repugnantia Legis & fidei est in causa iustificationis. facilius enim aquam igni copulabis, quam hæc duo concilies: homines fide & Lege esse iustos. Lex ergo non est ex fide: hoc est, rationẽ iustificandi hominis à fide prorsus alienam habet. *Sed qui fecerit hæc.* Diuersitas in eo est, quòd homo Legem implendo, iustus censetur iustitia legali. quod Mosis testimonio probat, Leuit. 18. 5. Quæ autem erit fidei iustitia? eam definit capite ad Romanos 10. 9, Si credamus Christum esse mortuum pro peccatis nostris, &c. Neque tamen inde sequitur vel otiosam esse fidem, vel fidelibus vacationem esse à bonis operibus. nam

nam hîc non quæritur, an fideles seruare Legem, quoad possunt, debeant (quod extra dubium est) sed an operibus acquirant iustitiam: quod est impossibile. Porrò siquis obiiciat, Quum Deus vitam promittat Legis factoribus, cur negat Paulus illos esse iustos? responsio facilis est. Ideo nullos esse iustos operibus Legis, quia nemo est qui illa faciat. Nã factores Legis, siqui essent, iustos esse cõcedimus. sed quia illic pactum est conditionale, ideo excluduntur omnes a vita, quia nemo iustitiam quam debebat, præstat. Tenendum autem memoria est quod prius admonui, Legem facere non qui ex parte obediũt, sed qui omnes implent iustitiæ numeros: à qua perfectione longissime distant omnes.

13 *Christus nos redemit.* Fecerat omnes qui sub Lege sunt, maledictioni obnoxios. inde oriebatur magna difficultas, quòd Iudæi eximere se non poterant à maledictione Legis. proposito igitur remedio, nodum hunc soluit, docens nos esse liberatos per Christum. quo etiam magis intentionem suã cõfirmat. Nã si ideo salui sumus quia sumus à maledictione Legis liberati: ergo non ex Lege iustitia. deinde modum quoque liberationis adiungit. *Scriptum est, Maledictus omnis qui suspensus fuerit in ligno*, Deut. 21. 23. Christus fuit suspensus: ergo maledictionem illã subiit. iam verò certum est, non sua causa supplicio hoc fuisse perfunctũ: sequitur ergo, vel frustra fuisse crucifixum, vel nostram maledictionem illi esse impositam, vt ab ea solueremur. Non dicit autem Christum fuisse maledictum, sed maledictionem, quod plus est. nã significat omniũ maledictionem in ipso fuisse inclusam. Sicui hoc videtur durum, pudeat etiam ipsum crucis Christi, cuius confessione gloriamur. neque enim nesciebat Deus, qualis futura esset mors Filii sui quum hoc pronuntiabat, Maledictus omnis qui pependerit in ligno. Sed obiiciet quispiam, Qui fit vt Filius Patri dilectus maledicatur? Respondeo, Duo consideranda esse non tantùm in persona Christi, sed etiam in humanitate ipsius. alterum, quòd erat Agnus Dei immaculatus, plenus benedictione & gratia: alterum, quòd personam nostram susceperat: ideóque peccator erat & maledictionis reus, non tam in se quidem quàm in nobis: sed tamen vt necesse haberet nostro nomine defungi. Itaque neque extra Dei gratiam esse potuit, & tamen sustinuit iram eius. nam qualiter Patrem quem habuisset infestum, & cui fuisset exosus, reconciliare nobis poterat? ergo semper voluntas Patris in illo acquieuit. Rursus quomodo ab ira Dei nos liberasset, nisi eam à nobis transtulisset in seipsum? ideo percussus fuit propter peccata nostra, & Deum expertus est tanquam iratum iudicem. Hæc est stultitia crucis, 1. Cor. 1. 18 Angelis etiam admiranda: quæ non tantùm superat, sed absorbet etiam omnem mundi sapientiam.

14 *Vt in Gentes benedictio.* Propius ad suum institutum accommodat quod dixit, Nos liberatos esse per Christum à maledictione Legis: nempe benedictionem Abrahæ promissam, in eo fundatam esse: proinde ad Gentes peruenire. Nam si Iudæos oportet à Lege liberari vt fiant Abrahæ hæredes, quid Gentes impediet quominus potiantur eodẽ bono? Deinde si in solo Christo est ista benedictio, sola est fides in Christum quæ nos facit eius participes. *Vt promissionẽ Spiritus.* Promissionem spiritus accipio pro spirituali, more Hebraico. quãquam enim ista promissio ad Nouum testamẽtum pertinet, Effundam de Spiritu meo super omnem carnẽ, Iesa. 44. 3: Paulus tamen hoc loco aliud respexit. Spiritum enim mihi videtur opponere rebus omnibus externis. neque cæremoniis duntaxat: sed carnali etiam generationi: vt personæ hîc nullum habeant locum. Ergo ex natura promissionis demonstrat Iudæos nihil differre à Gentibus: quia si spiritualis est, sola fide percipitur.

15 Fratres (secundum hominem dico) Hominis licet pactum, tamen si sit comprobatum, nemo reiicit, aut addit aliquid.

16 Porrò Abrahæ dictæ sunt promissiones, & semini eius:

non dicit, Et seminibus, tanquam de multis, sed tãquam de vno, Et semini tuo, qui est Christus.

17 *Hoc autem dico, Pactum antè comprobatum à Deo erga Christum, Lex quæ post annos quadringentos & triginta cœpit, non facit irritum, vt abroget Promissionem.*

18 *Nam si ex Lege hæreditas, non iam ex Promissione. atqui Abrahæ per Promissionem donauit Deus.*

15 *Secundum hominem.* Pudorem illis incutere voluit hac voce. est enim nimis indignum & turpe, Deum minus habere authoritatis apud nos, quàm hominem mortalem, quòd ergo stipulatur ne minus authoritatis deferant sacro Dei fœderi, quàm communibus hominum pactis tribui solet: Deum hominibus non æquat. nam interea relinquit illis considerandum quantum inter Deum & homines intersit. *Hominis licet pactum.* Argumentum est à minori ad maius. hominum contractus absque controuersia rati habentur: quanto magis quod statuit Deus? Porrò vbi Latini Testamentum legunt, Græcè est apud Paulum διαθήκη. quo verbo sæpius Græci testamentum significant: interdum etiam quemlibet contractum. Quanquam vsitatior est numerus pluralis in secundo sensu. Parui interest quantum ad præsentem locum, contractúmne an testamentũ exponas. Alia est ratio in Epistola ad Hebræos 7.22, vbi Apostolus proculdubio ad testamenta alludit. hîc malim simpliciter accipere pro fœdere quod Deus pepigit. nam simile quo pugnat Apostolus hîc, testamento non tam propriè conueniret quam fœderi. Sequamur ergo hoc, Apostolũ ab humanis pactionibus ratiocinari ad solenne illud fœdus quod Deus cum Abrahamo pepigit. Nam si illis constat sua firmitas, vt ne superaddere quidem liceat, quanto magis hoc inuiolabile manere decet?

16 *Abrahæ dictæ sunt.* Antequam persequatur suum argumentum, aliquid inserit de substantia fœderis: nempe solo Christo suffultum esse. quòd si Christus fundamentum est pactionis: sequitur ergo esse gratuitam. atque etiam hoc sibi vult per nomen *Promissionis.* Nam sicuti Lex respectum habet ad homines & ipsorum opera: sic promissio ad Dei gratiam & fidem. *Non dicit, Et seminibus.* Vt probet de Christo Deum illic loqui, admonet numero singulari certum aliquod semen fuisse designatum. Sepe autẽ miratus sum, Christianos quum viderent tanta proteruia vexari hunc locum à Iudæis, non accuratiꝰ restitisse. omnes enim leuiter prætereunt, quasi per regionem pacatam. Atqui multum habet coloris eorum obiectio. nam quum זרע, vel semen, nomẽ sit collectiuum: videtur ineptè facere Paulus, qui vrgeat vnum hominem indicari hac voce, sub qua tota Abrahæ progenies comprehenditur loco nuper citato, Erit semen tuum sicut arena maris & stellæ cæli. itaque quasi conuicta falsitate, nobis fastuosè insultant. Eo magis nostros miror hîc tacuisse: quum non desit firma defensio ad refutandam ipsorum calumniam. nam in ipsis filiis Abrahæ iam cœpit talis diuisio, vt alter ex filiis resectus sit ex familia. In Isaac vocabitur tibi semen, Gen. 21.12: ergo Ismael non censetur. Veniamus ad secundum gradum. an concedent Iudæi, posteros Esau esse benedictum semen? imò contendent patrem ipsorum expunctum fuisse: quanquam esset primogenitus. & quot populi ex stirpe Abrahæ prodierunt, qui locum in vocatione hac nullum obtinent? Duodecim tandem Patriarchæ, totidem fuerunt capita: non quia ex progenie Abrahæ descenderant, sed quia speciali Dei electione erant ordinati. nam ex quo abductæ fuerant decem tribus, quàm multa millia sic degenerauerunt, vt nomen in semine Abrahæ nullum obtineant? Postremò etiam tribus Iuda periclitata est: vt in exiguo populo vera benedictionis successio maneret. Atque ita prædictum fuerat ab Iesaia 10.21, Reliquiæ tantùm

saluæ

saluæ fient. Hactenus nihil dixi quod Iudæi non fateantur. Respondeant igitur mihi, qui fit, vt potius tredecim tribus ortæ ex duodecim Patriarchis semen Abrahæ fuerint, quàm Ismaelitæ vel Idumæi? cur nunc hoc nomine soli glorientur, alios tanquam adulterinum semen reiiciant? Iactabunt quidem id se consequutos esse suo merito: verùm Scriptura ex aduerso reclamat, totū ex Dei vocatione pēdere. nam semper ad illam prærogatiuam redeundum, In Isaac vocabitur tibi semen. Huius prærogatiuæ continua series valere debuit vsque ad Christum. nam Dominus promissionem Abrahæ factam, postea in Dauide, quasi postliminio reuocauit. Paulus ergo non singulari numero nititur, vt de vno homine dictum hoc fuisse probet: sed tantùm vt ostendat nomen seminis in aliquo residere, qui non tantùm natus sit ex Abraham secundum carnem, sed etiam Dei vocatione ad hoc ordinatus. id Iudæi si inficientur, nihil aliud quàm se ridiculos sua pertinacia facient. Cæterùm quia ex iisdem verbis etiam colligit Paulus, pactum in Christo initum fuisse, vel erga Christum: discutiamus quid valeat ista loquutio: In semine tuo benedicentur omnes Gentes. Iudæi cauillantur, comparationem significari: quasi semen Abrahæ infaustis ominibus & precationibus exemplar sit futurum. quemadmodum econuerso maledicere in Sodoma vel Israele, significat in formulis execrationum vsurpare Sodomæ vel Israelis nomen. Fateor hoc interdū esse verum, sed perpetuum esse nego: nam Benedicere se in Deo, aliud est, etiam concedentibus Iudæis. Quum ergo loquutio sit ambigua, & nunc causam, nunc comparationem significet: quoties occurrit, ex circunstantia loci exponenda est. Porrò cōstat nos maledictos esse omnes natura. benedictio cunctis gentibus promissa est in manu Abrahæ. an omnes promiscuè ad eam perueniunt? minime certè: sed ii solum qui aggregantur ad Messiam. nam tunc fiunt vnus populus, quum in vnum corpus, Messiæ auspiciis & sub eius ductu colliguntur. Quisquis igitur seposita cōtentione verum inquiret, facile agnoscet causam hic notari, non nudam comparationem. vnde sequitur, Paulum non immeritò dicere, Pactum fuisse initum in Christo, vel respectu Christi.

17 *Lex quæ post annos quadringentos.* Si Origenem & Hieronymum audiamus, & omnes Papistas: nihil negotii erit in refellenda hac ratione. Sic enim disputat Paulus, Promissio data est Abrahæ quadringentis & triginta annis ante latam Legem: ergo Lex quæ superuenit, non potuit promissionem abolere. hinc concludit cæremonias non esse necessarias. Atqui si quis exciperet, esse Sacramenta in fidei cōseruationem data: cur eas à promissione disiungeret Paulus? sic autem disiungit vt in certamen committat. Proinde altius quiddā in cæremoniis considerat: nempe effectum iustificationis, quem illis tribuebāt pseudoapostoli, & conscientiarum obligationem. imò occasione cæremoniarū, de fide & operibus in vniuersum disserit. Nisi enim ageretur de acquirenda iustitia, de operum merito, de illaqueandis conscientiis: bene starent cæremoniæ cum promissione. Quid ergo sibi vult hæc promissionis abolitio, aduersus quam pugnat Apostolus? nempe quia negabant impostores, gratis promissam esse salutem hominibus, & obtineri fide. sed cæremonias vrgebant, tanquam necessarias ad illam promerendam: vt mox videbitur. Redeo ad verba Pauli: Lex, inquit, promissione est posterior: ergo illam non abrogat. nam pactum semel sancitum, inuiolabile manere debet. Iterum repeto, Nisi promissionem gratuitā intelligas, superuacua erit sententia. nam Lex & promissio non pugnant, nisi in causa iustificationis: quòd illa hominem iustificat operum merito, hæc gratuitò iustitiam donat. & clarè etiam se exponit, quum *Pactum* vocat in Christo fundatum. Verùm hic insurgēt Papistæ: nam promptum illis erit hoc argumētum eludere, Nos non amplius, dicent, veteres cæremonias requirimus: facessant è medio: nihilominus iustificatur homo lege morali. nam hæc fœdus Dei cum Abrahā præcessit, creata scilicet vnà cum homine. ita aut friuola erit Pauli argumentatio, aut contra solas cæremonias valebit. Respondeo, Paulum considerasse id quod erat, nullam mercedem operibus deberi nisi ex Dei pacto. ita etiamsi fateamur Legem iustifi-

care : tamen ante Legem non poterant homines salutem promereri operibus, quia nullum erat pactum. Nihil affirmo quod non concedant scholastici theologi. neque enim opera docent intrinseca dignitate meritoria esse salutis, sed acceptatione Dei (vt loquuntur) & ratione pacti. Ergo vbi nullum Dei pactũ, nullum acceptationis testimonium intercedit : nulla quoque opera ad iustitiã sufficiẽt. quare bellè procedit Pauli ratiocinatio. Duplex, inquit, pactum fuit Dei cum hominibus. prius percussum in manu Abrahæ: secundum, in manu Mosis. illud fundatum in Christo fuit: ideóque gratuitum. ergo Lex superueniens efficere non potuit vt salutem habeant homines extra gratiam: quia hoc modo irrita fieret promissio. Talẽ esse sensum demonstrat id quod proximè sequitur.

18 *Si ex Lege hæreditas.* Ne cauillarentur aduersarii, quod docebant, minimè ad soluendum aut abrogandũ Dei fœdus spectare : anticipat omnes tergiuersationes, asserens hæc esse contraria, salutem ex Lege & ex promissione nobis obuenire. quis hoc de solis cæremoniis audeat exponere, quum generaliter comprehendat Paulus quicquid gratuitæ promissioni repugnat? Minimè ergo dubium quin omne genus opera excludat. sic ad Rom. 4. 14, Si ex Lege hæreditas, abolita est fides, exinanita promissio. Cur ita? nempe quia salus ab hac conditione suspensa foret, Si Legi satisfeceris. ideo concludit statim, ex fide esse, quo certa sit promissio. Diligenter ergo retineamus cur in comparatione promissionis & Legis, positio vnius alteram euertat : nempe quia promissio ad fidem, Lex ad opera respectum habet. Fides accipit quod gratuitò donatur : operibus verò redditur merces. atque id est quod mox subiungit, Deum Abrahæ donasse, non requirendo mutuam quasi compensationẽ, verùm sponte pollicendo. nam si de conditionali accipias, *Donandi* verbum haudquaquam conueniet.

19 *Quid igitur Lex? transgressionum causa adiuncta fuit, donec veniret semen cui promissum fuerat, ordinata per Angelos in manu Mediatoris.*

20 *Porrò mediator vnius non est: Deus autem vnus est.*

21 *Léxne igitur aduersus promissiones Dei? absit. nam si data esset Lex quæ posset viuificare, verè ex Lege esset iustitia.*

22 *Sed cõclusit Scriptura omnia sub peccatum, vt promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus.*

Vbi audimus Legem nihil valere ad conferendam iustitiam, statim obrepũt variæ cogitationes : aut igitur esse inutilem, aut contrariam fœderi Dei, aut tale quippiam. imò id venire in mẽtem posset: Cur nõ de Lege diceremus quod de nouo Testamento dicit Ieremias capite 31. 31, posterius datum esse ad corrigendam doctrinæ prioris infirmitatem? Huiusmodi obiectiones diluendæ erant Paulo, si vellet satisfacere Galatis. Primùm igitur quærit quis sit vsus Legis. nam quia subsequuta est promissionem, videtur quod illi deerat, debuisse supplere : & certè de hoc ambigebatur, an per se inefficax esset promissio, nisi à Lege adiuuaretur. Notãdum est autem, Paulum non tantùm de lege morali loqui, sed de toto Mosis ministerio. quod quidem Mosis erat proprium. id autem erat præscribere viuendi regulam, & cæremonias quibus se in Dei cultu exercerent, promissiones deinde adiungere & minas. Quòd autem multæ promissiones de gratuita Dei misericordia & de Christo inclusæ sunt illic, quæ ad fidem pertinent : hoc est quasi accidentale, & aliũde accersitum, quatenus Lex cum doctrina gratiæ confertur. Memineris ergo, hanc esse summam quæstionis, Cur facta promissione demum superuenit Moses cum noua illa pactione, Qui fecerit hæc, viuet in ipsis, Deut. 4. 1 Maledictus autem qui non impleuerit omnia?

omnia? Deuteronomium vigesimosepti mo 26. an vt aliquid melius & perfectius afferret?

19 *Transgressionum causa.* Multiplex est Legis vsus: sed Paulus eum solum attigit, qui præsenti causæ seruiebat. Neque enim illi propositum erat disserere quot modis Lex prosit hominibus. cuius rei monendi sunt lectores. Video enim plerosque hallucinari, quòd nullam aliam Legis vtilitatem agnoscunt, quam quæ hic notatur. atqui Paulus ipse 2.Tim.3.16 præcepta Legis accommodat ad doctrinam & exhortationes. non est igitur plena hæc definitio de vsu Legis: ac perperam faciunt qui nihil aliud agnoscunt in Lege. Quid autem hoc significat, Transgressionum causa? sic quidem etiam philosophi loquuntur, quòd Lex coercendis maleficiis sit condita. sic habet vetus prouerbium, Ex malis moribus ortas esse bonas leges. Verùm altior est Pauli sensus, quàm verba præ se ferant. Legem enim latam fuisse intelligit, vt transgressiones palàm faceret: eóque modo homines cogeret ad agnitionem sui reatus. Nam vt naturaliter sibi facile ignoscũt, nisi vrgeantur à Lege, sopitas habent conscientias. hinc illud Pauli, Ante Legem tametsi peccatum esset in mundo, non tamen imputabatur, Rom.5.13. Venit igitur Lex, quæ dormientes expergefecit. nam hæc vera est ad Christum præparatio. Per Legem, inquit ad Rom. cap.3.20, cognitio peccati. cur? vt peccatum fieret supramodum peccans. sic enim respondet cap.7.13. Transgressionum ergo causa Lex posita est, vt eas detegeret: vel (quemadmodum loquitur ad Roman. cap.5.20) abundare faceret. Torquet hæc loquutio Origenem: sed frustra. quid enim absurdi est, si Deus conscientias ad tribunal suum citat, vt reatu humilientur, quæ alioqui sibi in malis suis placerent? si torporem excutit, qui obruebat omnem iudicii sui sensum? si peccatum, quod instar furis in cauerna hypocriseos latebat, in lucẽ protrahit? Sinus excipiat, Quum Lex regula sit piè & rectè viuẽdi, cur potius trãsgressionum, quàm obedientiæ causa posita dicitur? Respondeo, vtcunque veram iustitiam demonstret, tamen in hac naturæ corruptione nihil quàm augeri transgressiones eius doctrinâ, donec accedat Spiritus regenerationis, qui ipsam cordibus inscribat. hic autem non datur à Lege, sed fide percipitur. Meminerint ergo lectores, non philosophicum aut politicum esse hoc dictum Pauli: sed finẽ Legis notari, qui fuerit semper mundo incognitus. *Donec veniret semen.* Si respectum habet ad semen in quo fundata est benedictio: ergo nihil promissioni detrahit. nam istud Donec, perinde valet acsi dixisset, Interea dum expectatur semẽ. vnde sequitur, debuisse subseruire, non autem obtinere principatum. Eousque enim posita erat, vt erigeret homines in expectationem Christi. Sed quæritur annon debuerit durare, nisi ad Christi aduentum. nam si ita est, sequitur, nunc esse abrogatam. Respondeo, totam illam administrationem temporalem fuisse: quoniam in eum finem posita erat, vt populum veterẽ in Christi fide contineret. non tamen concedo, Christi aduentu totã Legem fuisse abrogatam. Neque hoc voluit Apostolus: sed tantùm genus illud regiminis, quod interpositum fuerat, debuisse finem accipere in Christo: qui est promissionis complementum. Verùm de hac re amplius mox dicendum erit. *Ordinata per Angelos.* Id ad commendationem Legis pertinet, quòd fuerit per Angelos tradita. Idem affirmat & Stephanus Actor. 7.39. Nam quod per Angelos quidam Mosem & Aaron & Sacerdotes intelligunt, argutum est magis quàm firmum. Porrò mirum nõ est, Angelis, per quos Deus minima quæque beneficia nobis distribuit: hoc quoque munus iniunctum esse, vt Legi promulgandæ testes adessent. *In manu Mediatoris.* Vsitatum est, Manum pro ministerio accipi: sed quum ministros fecerit Angelos Legis ferendæ, Manum mediatoris accipio pro ministerii primatu. quia fuerit hic princeps legationis: Angelos autem habuerit comites sibi adiunctos. De Mose aliqui hoc dictum putant, vt hîc fiat comparatio inter Mosem & Christum. ego veteribus potius assentior, qui de Christo exponunt. nam hunc sensum melius contextui quadrare, statim patebit. quãquam à veteribus etiam dissentio in significatione nominis. neque enim hic Mediator, quod illi putant, Pacificatorẽ

ſignificat, vt in priore ad Timotheum cap.2.5: ſed internuntium in Lege promulganda. Sic habendū eſt, nullam abuſque mundi initio, Dei communicationem fuiſſe cum hominibus, niſi intercedente æterna eius Sapientia vel Filio. vnde & Spiritu Chriſti loquutos fuiſſe ſanctos Prophetas dicitur 1.Pet. 1.11: & Paulus eundē facit ducem populi in deſerto: 1.Cor.10.4. Et ſanè Angelus qui Moſi apparuit, Exod.19.3 non poteſt alius cenſeri, quum ſibi proprium & eſſentiale Dei nomen vendicet: quod nunquam ad creaturas transfertur. Sicuti ergo Mediator eſt reconciliationis per quem accepti ſumus Deo: Mediator patrocinii, per quem acceſſus nobis patet ad Patrem inuocandum: ita Mediator ſemper fuit omnis doctrinæ, quia per ipſum ſemper Deus ſe hominibus patefecit. Et hoc nominatim exprimere voluit, vt diſcerent Galatæ, eundē, qui fundamentum ſit gratuiti fœderis, primas etiam tenuiſſe in Lege promulganda.

20 *Porrò Mediator, vnius non eſt.* Tametſi hîc nonnulli de duplici Chriſti natura philoſophantur, quaſi Paulus intellexiſſet, non vnius eſſentiæ: tamen de ipſis contrahentibus Paulum loqui, nemo ſani iudicii dubitat. atque ita communiter exponunt, Non eſſe locū mediatori, niſi dum vna pars cum altera negotium habet. quorſum autem hanc ſententiam inſeruerit, ferè in ſuſpenſo relinquūt: quum tamen locus ſit dignus ſingulari obſeruatione. Poteſt autē eſſe prolepſis, qua Paulus occupet impiam cogitationem de mutatione Diuini cōſilii. Diceret enim quiſpiam apud ſe, Ergo quemadmodum pacta ſua retractare ſolent homines quorum ipſos pœnitet: ita etiam factum eſt de pactis Dei. Si illum, quē dixi, ſenſum ſequaris, tum Paulus priore membro fateretur homines quidem, qui varii ſunt & inſtabiles, caput vnum in hoc contractu facere: ſed tamen Deum nihilominus manere vnum, hoc eſt, ſibi conſtare, neque nutare pro hominum incōſtantia. Cæterùm quum propius omnia intueor, potius diuerſitatem hîc notari arbitror inter Iudæos & Gentiles. Non vnius ergo mediator eſt Chriſtus: quia diuerſa eſt conditio eorum quibuſcū Deus, ipſius auſpiciis, paciſcitur, quòd ad externam perſonam. Verùm Paulus inde æſtimādum Dei fœdus negat, quaſi ſecum pugnet, aut varium ſit pro hominum diuerſitate. Nunc clara ſunt verba. ſicuti olim Iudæis Deum conciliauit Chriſtus in fœdere paciſcendo: ita nunc Gentium eſt Mediator. Multum à Iudæis differunt Gentes: nam per circunciſionem & cæremonias interpoſita eſt maceries. illi propinqui Deo fuerunt, quum Gentes eſſent remotæ. non tamen propterea Deus ſibi conſtare deſinit. Hoc fit dum Chriſtus eos qui prius inter ſe diſsidebant, ad vnum Deum adducens, facit etiam vt in vnum corpus coaleſcāt. Vnus ergo Deus: quia ſemper manet ſui ſimilis, ac perpetuo tenore fixum tenet ac ſtatum quod ſemel decreuit.

21 *Léxne igitur.* Quanquam cognita certitudine ac conſtantia Diuini propoſiti, ſimul conſtitui neceſſe eſt, non eſſe contraria quæ ab ipſo manant: tamen ſoluendus fuit hic nodus, propter ſpeciem repugnantiæ quæ inter Legem & fœdus gratiæ apparet. Poteſt etiam eſſe exclamatio, qua Paulus, ſublata dubitatione contradictionis, quaſi euicta cauſa exclamet, inferens ex ſuperioribus, tanquam indubium, Quis nunc audeat diſsidium fingere inter Legem & Promiſsiones? Neque tamen hoc impedit quin Paulus hîc difficultates quæ adhuc occurrere poterant, expedire pergat. Priuſquam verò ad quæſtionem reſpondeat, procul repellit tantam abſurditatem more ſuo, vt admoneat quantopere abominari piæ aures debeant quicquid eſt in Deum contumelioſum. Verùm ſubeſt aliud artificium quod obſeruare conuenit. huius enim criminis accuſat aduerſarios, quòd Deum ſibiipſi contrarium faciāt. Nam Legem & Promiſsiones ab eo profectas eſſe conſtat. quiſquis ergo aliquid inter eas repugnantiæ inducit, in Deum eſt blaſphemus. repugnant autem ſi Lex iuſtificat. Ita appoſitiſsimè retorquet in aduerſarios Paulus quod falſò & calumnioſè aduerſus illum intendebant. *Nam ſi data eſſet Lex.* Reſponſio eſt indirecta (vt loquuntur) quæ nondum planè conſenſum Legis & Promiſsionum declarat: continet tamen quantum ſatis eſt ad tollendam repugnantiam. Prima facie diceres hanc ſententiam alienam eſſe à con-

à contextu: nec quicquam valere ad solutionem quæstionis: sed non est ita. tūc enim aduersaretur Lex Promissionibus, si vim haberet iustificandi. essent enim duæ rationes contrariæ iustificandi hominis, & veluti duæ viæ inter se dissidentes ad consequendam iustitiam. Paulus autem hoc adimit Legi. sublata igitur est repugnantia. Ego, inquit, concederem acquiri iustitiam ex Lege, si illic salus inueniretur. Sed quid?

22 *Conclusit Scriptura.* Nomine Scripturæ potissimùm Legē ipsam designat. ea includit vniuersos mortales sub reatum: ergo iustitia ipsos spoliat potius quàm donet. Validissima ratio: Tu iustitiam in Lege quæris: Lex autem ipsa, cum tota Scriptura, nihil hominibus relinquit præter damnationem: omnes enim homines cum suis operibus damnat iniustitiæ. quis igitur ex Lege viuet? Alludit ad illud, Qui fecerit hæc, viuet in ipsis, Deut. 4. 1. Ab illa, inquam, vita exclusi per reatum, salutem frustra in Lege quæreremus. *Omnia* dicendo plus expressit quàm si Omnes dixisset. Neque enim solos homines, sed quæcunque habent vel afferre possunt, complexus est. *Vt promissio ex fide.* Nullum enim aliud remedium, quàm vt operum iustitia exuti, confugiamus ad Christi fidem. Certa igitur est consequentia: Si opera in iudicium veniunt, omnes sumus damnati. ergo fide Christi obtinemus gratuitam iustitiam. Cæterùm sententia hæc plena est eximiæ consolationis: admonemur enim, quoties audimus nos damnari in Scripturis: paratam esse nobis opem in Christo, modò nos ad ipsum conferamus. Perditi sumus, etiamsi Deus taceat. cur ergo toties pronuntiat nos esse perditos? nempe ne æterno exitio pereamus: sed perculsi tam horribili sententia & confusi, fide quæramus Christū, per quem transeamus à morte in vitam. In voce *Promissionis*, est metonymia: continens enim accipitur pro contento.

23 Antequam autem veniret fides, sub Lege custodiebamur, conclusi sub fidem quæ reuelanda erat.

24 Itaque Lex, pædagogus noster fuit in Christum, vt ex fide iustificaremur.

25 Adueniente autem fide, non amplius sub pædagogo sumus.

26 Nam omnes filii Dei estis per fidem in Christo Iesu.

27 Siquidem quicunque in Christum baptizati estis, Christum induistis.

28 Non est Iudæus neque Græcus, non est seruus neque liber, non est masculus neque fœmina. omnes enim vos vnus estis in Christo Iesu.

29 Si autem vos Christi: ergo semen Abrahæ estis, & secundum Promissionem hæredes.

23 *Antequam veniret fides.* Hîc plenior habetur definitio propositæ quæstionis. nam apertè exponit non tantùm quis sit vsus Legis, sed etiam cur temporalem esse oportuerit. quia alioqui semper absurdum videbatur, Iudæis traditam fuisse Legem, à qua Gētes immunes essent. Si enim vna ex Iudæis & Gentibus Ecclesia, cur diuersum regimen? vnde aut quo iure noua hæc libertas, quum sub Legis subiectione fuissent Patres? ergo eiusmodi esse discrimē docet, quod Ecclesiæ vnionem & concordiam non impediat. Iterū monendi sunt lectores, Paulum non de cæremoniis tantùm, nec de Lege morali seorsum loqui: sed totam œconomiam comprehendere, qua Dominus sub Veteri testamento populū suum gubernauit. Hoc enim veniebat in disceptationem: Vtrū

forma regiminis à Mose instituta valeret ad comparandam iustitiam. Hanc Legem Paulus carceri primùm vel custodiæ comparat: deinde *Pædagogo*. vtraque similitudine palàm facit, talem fuisse Legis naturam, vt nonnisi ad certum tempus vigere debuerit. *Fides*. Significat reuelationem plenam eorum quæ tunc latebant sub obscuritate vmbrarum Legis. neque enim fidem adimit Patribus qui sub Lege vixerunt. De fide Abrahæ prius visum est. aliorum exempla commemorat author Epistolæ ad Hebræos capite 11. denique fidei doctrina testimonium habet à Mose & omnibus Prophetis: sed quia tunc fidei claritas nõ ita palàm extabat, ideo tempus fidei appellat tempus Noui testamenti, comparatiuè, nõ simpliciter. Atque hunc sibi fuisse sensum mox demonstrat, quum dicit conclusos fuisse sub fidem quæ erat reuelanda. testatur enim his verbis, participes fuisse eiusdem fidei qui sub Legis custodia erant. Neque enim Lex à fide eos arcebat: sed ne vagarentur extra septa fidei, retinebat ipsos. & est elegans allusio ad id quod antè posuerat, Scripturam concludere omnia sub peccatum. Quemadmodum ergo vndique tenebantur obsessi à maledictione: ita huic obsidioni habebant oppositam custodiam, quæ eos à maledictione protegeret. quare Legis custodiam, Spiritu verè liberalem fuisse indicat. Fides autem tunc nondum erat reuelata: non quia carerent Patres omni luce, sed quia minus haberent lucis quàm nos. nam quum illic cæremoniæ Christum adumbrarent tanquam absentem, nobis hodie veluti coràm repræsentatur. sic pro speculo quod illi habebant, nos substantiam hodie habemus. Qualiscunque ergo fuerit obscuritas in Lege, non tamen ignorarunt Patres qua via ambulandum esset. nam etsi sub auroram non tantus est fulgor, quantus circa meridiem: non tamen expectant viatores plenum solis exortum, quia illis sufficit tenere iter. ita illis sua lucis portio instar auroræ fuit, quæ illos ab omni erroris periculo tutos ad æternam beatitudinem ducere potuit.

24 *Itaque Lex, pædagogus.* Secunda similitudo, quæ mentem Pauli clarius etiamnum exprimit. nam & pædagogus non constituitur in totã vitam: sed pueritiæ tantùm destinatur: quemadmodum patet ex etymo nominis. deinde puerum formando, hoc spectat, vt rudimentis puerilibus ad maiora præparetur. Vtrunque Legi conuenit: nam ætatem habuit finitam cui præesset: deinde promouere debuit suos discipulos aliquousque duntaxat, vt superatis eius elementis, dignos virili ætate progressus facerent. Ideo dicit, *In Christum.* quemadmodum enim grammaticus puerum sua cura formatum, tradit in eius manum qui altioribus disciplinis ipsum perpoliat: ita Lex fuit quasi grammatica, quæ discipulos ab se inchoatos, fidei perficiendos, tanquam theologiæ, resignaret. Hoc modo pueris confert Iudæos Paulus, nobis adulescentiam attribuit. Sed quæritur qualis fuerit vel doctrina, vel disciplina huius pædagogiæ. Primùm Lex, manifestando Dei iustitiam, illos propriæ iniustitiæ coarguebat. nam in præceptis Dei, tanquam in speculo, intueri poterant quàm procul abessent à vera iustitia. ita admonebantur, quærendam alibi esse iustitiam. Idem officii habebant promissiones legales. nam debebant ita cogitare, Si aliter vitam operibus consequi non potes quàm Legem implẽdo, tibi noua alia ratio quærenda est. nunquam enim patietur tua infirmitas eò te conscendere: etiam vt maximè cupias ac nitaris, semper tamen longè distabis à scopo. Ex aduerso vrgebant eos minæ, ac solicitabant vt effugium quærerent iræ ac maledictionis Dei. imò non sinebant ipsos quiescere, donec stimulassent ad expetendã Christi gratiam. Eodem tendebant omnes cæremoniæ. quorsum enim sacrificia & ablutiones, nisi vt in assidua sordium & damnationis meditatione exercerentur? Iam verò qui suam immunditiem cernit ante oculos, cui mortis suæ imago in animali innoxio proponitur: is quomodo securus dormiet? quomodo non mouebitur, vt ad remedium suspiret? Et sanè non tantùm ad terrendas & humiliandas conscientias valebant cæremoniæ, sed etiam erigendas in fidem venturi Redemptoris. In tota cæremoniarum pompa quicquid oculis ingerebatur, id quasi notam Christi impressam habebat. denique nihil aliud erat tota

Lex,

Lex, quàm multiplex exercitii genus, quo cultores manu ducebantur ad Christum. *Vt ex fide.* Iam ademit Legi perfectionem, quum pædagogiæ similem esse dixit. perficeret autem homines, si iustitiam illis conferret. Quid restat, nisi vt subeat fides in eius vicem? subit autem dum propriæ iustitiæ inopes, Christi iustitia nos induit. Ita impletur illud, Esurientes satiari bonis, Luc. 1. 53.

25 *Adueniente autem Fide.* Quis sit aduentus fidei, iam dictum est: nempe clarior gratiæ reuelatio, postquam velum Templi scissum est, Matthæi 27. 51. quod factum esse scimus Christi exhibitione. Itaque sub regno Christi negat amplius esse pueritiam quæ à pædagogo regenda sit: ideóque Legem officio suo esse defunctam. quæ est altera applicatio similitudinis. Nam hæc duo probanda susceperat: Legem esse præparationem ad Christum, & esse temporalem. Sed hîc rursum quæritur an Lex ita sit abrogata, vt nihil ad nos pertineat. Respondeo, Legem, quatenus regula est bene viuendi, & frænum quo in timore Domini retinemur, & stimulus ad corrigendam pigritiam carnis nostræ: denique quatenus vtilis est ad docendum, corrigendum, redarguendū, vt instituantur fideles ad omne bonum opus, hodie non minus valere quàm olim, manereque intactam. Quomodo igitur est abrogata? Iam diximus, Paulum considerare Legem suis qualitatibus vestitam. sunt autem istæ qualitates, quòd mercedem statuit operibus & pœnam: hoc est, suis cultoribus vitam promittit, maledicit omnes transgressores: interea exigit summam perfectionem ab homine, & exquisitam obedientiam: nihil remittit, nihil condonat, sed vocat ad calculum minima quæque errata: Christum & eius gratiam non palàm ostendit, sed procul indicat, idque sub cæremoniis, quasi tegumētis, inclusum. Eiusmodi, inquam, qualitates abolitas esse docet Paulus, vt iam desierit Mosis ministerium, quatenus differt externa specie à fœdere gratuito.

26 *Nam omnes filii Dei estis.* Probat alia ratione iniquum esse ac minimè consentaneum, vt Lex perpetua seruitute astringat fideles: quia scilicet sunt filii Dei. alioqui enim non sufficeret illud quod dixit, nos egressos esse ex pueritia: nisi adderetur, nos conditione esse liberos: iam in seruis ætas nihil mutat. Libertatem inde probat, quòd sint filii Dei. quomodo? *Per fidem in Christum:* nam quicunque in eum credunt, datur illis hæc prærogatiua, vt sint filii Dei. Simul etiam inde conficitur, fide nos liberari, quando per ipsam in adoptionē peruenimus.

27 *Quicunque baptizati estis.* Quo res maior est ac sublimior, nos esse filios Dei, eo magis remota est à sensu nostro, difficiliúsque persuadetur. Itaque breuiter admonet qualis nobis sit coniunctio, vel potius vnitas cum Filio Dei: ne dubitemus, id quod habet proprium, nobis communicari. Vtitur similitudine vestis, quum dicit, Galatas *Christum induisse.* sed intelligit, Christo sic esse insitos, vt coram Deo nomen ac personam Christi gerant, ac in ipso magis quàm in seipsis censeantur. Trita est ista vel metaphora, vel similitudo sumpta à vestibus, & de ea alibi dictum est. Cæterum videtur infirma ratio, Christum induisse, quia sint baptizati. quantum enim abest quin Baptismus sit in omnibus efficax? Est etiam hoc absurdum, quòd ita alligaretur signo externo gratia Spiritus sancti. Ergo tam perpetua Scripturæ doctrina, quàm experientia redargui posse videtur hoc dictum. Respondeo, Paulum de Sacramentis bifariam solere loqui. Dum negotium est cum hypocritis, qui nudis signis superbiunt: tum concionatur quàm inanis ac nihili res sit externū signum: & in præposterā fiduciam fortiter inuehitur. quare? non respicit Dei institutionem, sed impiorum corruptelam. Quum autem fideles alloquitur, qui rite vtuntur signis, illa tunc coniungit cum sua veritate, quam figurant. quare? neque enim fallacem pompam ostentat in Sacramentis, sed quæ externa cæremonia figurat, exhibet simul re ipsa. Hinc fit vt veritas, secundum Dei institutum, coniūcta sit cum signis. Siquis hîc quærat, Ergóne fieri potest hominum vitio, vt Sacramentum non sit quod figurat? Responsio est facilis: Nihil Sacramentis derogari per impios, quin

L.ii.

ſuam naturam & virtutem retineant: quanuis ipſi nullum ſentiant effectum. Sacramẽta enim bonis perinde ac malis Dei gratiam offerunt, nec fallaciter promittunt Spiritus ſancti gratiam: fideles quod oblatum eſt, recipiunt: impii, reſpuendo, faciunt quidem vt ſibi nihil proſit quod erat oblatum: quin Deus ſit fidelis, & verax Sacramenti ſignificatio, facere nequeunt. Proinde nõ immeritò Paulus, dum fideles alloquitur, illos in Baptiſmo Chriſtum induiſſe dicit. quemadmodum ad Romanos capite 6.5, dicit nos inſitos eſſe in eius mortem, vt reſurrectionis etiam ſimus conſortes. Hoc modo neque ad ſignum transfertur quod proprium Dei eſt: & tamen Sacramentis vis ſua conſtat, ne pro inanibus & frigidis ſpectaculis habeantur. & admonemur quàm ſcelerata ſit hominum ingratitudo, dum ſalutaria Dei inſtituta, ſuo abuſu non tantùm inutilia ſibi reddunt, ſed etiam cõuertunt in ſuam perniciem.

28 *Non eſt Iudæus.* Senſus eſt, nihil hîc valere perſonas: ideóque nihil intereſſe cuius quiſque gentis ſit vel conditionis. nec pluris eſſe Circuncisionem, quàm ſexum vel ciuilem ſtatum. quare? Omnes enim vnum Chriſtus facit. vtcunque igitur alia ſint diuerſa, ſufficit vnus Chriſtus ad omnes copulandos. Ideo dicit, *Vnus eſtis*: quo ſignificat ſublatum eſſe diſcrimen. Huc tendit oratio, Non pendere à Lege adoptionis gratiam, nec ſpem ſalutis: ſed in ſolo Chriſto contineri. Vnus igitur Chriſtus eſt omnia. *Græcos* accipi pro Gentibus, & ſpeciem poni pro genere, vſitatum eſt.

29 *Ergo ſemen Abrahæ.* Non ideo hoc addidit, quia potius ſit eſſe Abrahæ filium, quàm Chriſti membrum: ſed vt retundat Iudæorum ſuperbiam, qui ſua prærogatiua gloriabantur, quaſi ſoli eſſent Dei populus. Nihil autem præſtantius habebãt quàm genus Abrahæ. ideo hanc ipſam præſtantiam communem facit omnibus qui in Chriſtum credunt. Conſequentia autem hac ratione nititur, quòd Chriſtus ſemen illud eſt benedictum, in quo vniuntur omnes Abrahæ filii: vt dictũ eſt. atque hoc probat, quia communiter omnibus offertur hæreditas. vnde ſequitur, promiſſione inter filios referri. Obſerua autẽ, ſemper relatiuè fidem cum promiſſione iungi.

CAP. IIII.

1 DIco autem, Quandiu hæres puer eſt, nihil differt à ſeruo, quum tamen ſit dominus omnium.

2 Sed ſub tutoribus & curatoribus eſt, vſque ad tempus à patre definitum.

3 Sic & nos quum eſſemus pueri, ſub elementis mundi in ſeruitute eramus.

4 Quando autẽ venit plenitudo temporis, miſit Deus Filiũ ſuum factum ex muliere, redactum ſub Legem:

5 Vt eos qui ſub Lege erant, redimeret, vt adoptionem reciperemus.

1 *Dico autem.* Quiſquis capitum ſectiones diſtribuit, malè hanc ſentẽtiam auulſit à ſuperioribus, quum nihil ſit quàm ἐπεξεργασία, qua Paulus explicat & illuſtrat diſcrimen quod eſt inter nos & veterem populum. Id autem facit, adducta tertia ſimilitudine pupilli & tutoris. Pupillus tametſi liber eſt, imò etiam dominus paternæ familiæ, ſimilis tamen eſt ſeruo: quia regitur imperio tutorum. Durat autem ſubiectio tutelæ vſque ad tempus à patre ordinatum, poſtea libertate ſua fruitur. In hunc modum Patres ſub Veteri teſtamento, quum filii Dei eſſent, liberi fuerunt: ſed in poſſeſſione libertatis non

erant,

erant, quum Lex fuerit illis instar tutoris, quæ sub iugo eos tenebat. Durauit ista seruitus Legis quandiu Deo visum est, qui finem illi imposuit Christi aduentu. Quòd autem Paulus tutelam finit sola patris ordinatione: quum Iurisconsulti plures modos enumerent quibus finiatur tutela: ideo est quòd hic solus modus congruebat similitudini. Iã excutiamus singulas partes. Quidam aliter accommodant similitudinem: nempe ad vnumquenque hominem: quum Paulus de duobus populis loquatur. Fateor quidem verum esse quod dicunt: sed nihil ad præsentem locum. Electi, inquiũt, tametsi filii Dei sunt ab vtero, donec tamen fide in libertatis possessionẽ veniant, sub Lege manent, seruis similes: cognito autem Christo, hoc genere tutelæ non amplius indigent. Vt hoc totum concedam, nego hic Paulum de singulis hominibus tractare: nego eum distinguere inter tempus infidelitatis & vocationis ad fidem. sed de hoc disputat, Quum vna sit Dei Ecclesia, qui fit vt diuersa sit nostra & Israelitarum conditio? quum fide simus liberi, quî fit vt illi qui communem nobiscum fidem habuerũt, eiusdem nobiscum libertatis compotes non fuerint? quum ex æquo simus omnes filii Dei, qui fit vt à iugo quod coacti sũt portare, simus hodie immunes? De his enim controuersia & certamen erat: non autem qualiter Lex vnicuique nostrum dominetur, antequam per fidem liberemur ab eius seruitute. Sit ergo antę omnia hoc constitutũ, Paulum hic ecclesiã Israeliticam, quæ sub Veteri testamento fuit, conferre cum ecclesia Christiana: vt inde pateat quid inter nos conueniat, & quid alii ab aliis differamus. Hæc comparatio vberrimam doctrinam continet, atque in primis vtilem. primò hinc colligimus, eiusdẽ hæreditatis spẽ fuisse Patrib⁹ sub veteri testamẽto quã hodie habemus: quia eiusdẽ adoptionis participes fuerunt. non enim (quemadmodum somniant fanatici quidã, & inter alios Seruetus) in hoc tantùm electos fuisse à Deo Paulus docet, vt nobis aliquem Dei populum figurarent, sed vt nobiscum essent filii Dei: & nominatim testatur, nõ ad eos minus quàm ad nos pertinere spiritualem benedictionem Abrahæ promissam. Secundò colligimus, in externa seruitute nihilominus liberas fuisse ipsorum conscientias. neque enim Mosem, Danielem, pios omnes Reges, Sacerdotes ac Prophetas, & totum chorum fidelium impediebat adstrictio seruandæ Legis, quin spiritu essent liberi. Ergo iugũ Legis ita in humeris portabãt, vt libero interea spiritu Deum colerent: præsertim verò de gratuita peccatorum remissione edocti, conscientias haberent à peccati & mortis tyrannide solutas. Inde constituendum est, eandem semper fuisse doctrinam, & vera fidei vnitate nobiscum fuisse coniunctos: vnius etiam Mediatoris fiducia nobiscum fretos, Deum patrem inuocasse, & eodem Spiritu fuisse gubernatos. His omnibus consentaneum est, discrimen inter nos & veteres Patres non in substantia esse, sed in accidentibus. nam quæ præcipua sunt in Testamento vel fœdere, in iis conuenimus. cæremoniæ & totum illud regimen in quibus differimus, sunt quasi accessiones. Præterea obseruandum est, tempus illud fuisse Ecclęsiæ pueritiam. nũc verò à Christi aduentu Ecclesiam adoleuisse, vt sit quodammodo in ætate virili. Clara enim sunt Pauli verba. sed hic difficultas oritur, quia videtur parum sibi constare. Nam ad Ephesios cap. 4. 13, hortatur nos ad quotidianos progressus, donec perueniamus in ætatem adultam & mensuram plenitudinis. & ad Corinthios priore Epistola cap. 3. 1, commemorat se lac potum illis, vtpote pueris, dedisse: quia solidi cibi non erant capaces. & paulo pòst confert Galatas infantibus. Respondeo, illic agi de singulis hominibus & priuata cuiusque fide: hic verò in vniuersum de duobus corporibus, non habita personarum ratione. Hæc responsio pertinebit etiam ad soluendam multò maiorem difficultatem. Videmus enim quàm incomparabilis fuerit Abrahæ fides, quanta luce intelligentiæ polluerint sancti Prophetæ. qua ergo fronte audebimus nos præ illis iactare viros? annon potius illi heroes, nos pueri? Vt de nobis taceamus, quis inter Galatas repertus fuisset par vni ex illis cuilibet? verùm hîc, quemadmodum iam dixi, non tractatur de singulis personis, sed vniuersalis vtriusque populi conditio describitur. Instructi tunc fuerunt amplioribus donis quidam: sed paucę

fuerunt, non totum corpus. deinde vt multi fuerint, non respiciendum quales intus fuerint, sed qualis fuerit in illis gubernandis Dei œconomia. constat autem fuisse pedagogiam, hoc est disciplinam puerilem. Hodie autem quid? ruptis illis vinculis, iam liberalius Ecclesiam suam Deus regit, nec sub tam arcta custodia tenet. quanquam obiter simul notandum, quamlibet eximia intelligentia donati fuerint, illam tamen resipuisse naturam temporis, vt in reuelatione quã habebant, esset semper aliquid instar nubis subobscurũ. Vnde illud Christi, Beati oculi qui vidẽt quæ videtis. multi Reges & Prophetæ optarunt videre eadẽ, nec viderũt, &c. Luc. 10. 23. Nũc tenem⁹ qualiter præferamur iis qui longè nobis fuerunt excellentiores. neque enim id tribuitur personis: sed totum pendet ex œconomia Diuini regiminis. Hic validissimus est aries ad demoliendas omnes cæremoniarum pompas, quibus solis Papatus splẽdet. Quid enim aliud hodie perstringit oculos simplicium, vt Papæ regnum in admiratione habeant, aut saltem tangantur aliqua reuerentia, nisi magnificus ille cæremoniarum, rituũ, gesticulationum, & omne genus cultuum apparatus, in hoc ipsum cõpositus, vt obstupefaciat imperitos? atqui ex hoc loco apparet, fucos esse adulterinos, quib⁹ deformata est Ecclesia. Iam non loquor de vitiis maioribus magísque execrandis. quale est, quòd Dei cultus esse fingunt. Item quod ad promerendam salutem imaginantur valere. item, quòd maiori seueritate exigitur talium nugarum obseruatio, quàm totius Legis Diuinæ. tantùm attingo eam excusationem, qua hodie noui artifices, tanquam specioso colore, tot abominationes prætexunt. Obiiciant, inquam, vt volent, hodie plus multo esse ruditatis & ignorantiæ in multis, quàm in Israelitis olim fuerit: ideóque pluribus adminiculis indigere. nunquam enim inde efficient, simili pædagogia esse regendos, quæ valuit in populo Israelitico. semper enim ex aduerso opponã, Dei ordinationem aliter ferre. Si expedire dicant, negabo eos melius cernere quid expediat, quã Deũ ipsum. nos poti⁹ pro certo habeamus, id esse nõ rectissimũ modò, sed etiam vtilissimum quod Deus decreuit. quare rudibus quærenda sunt adminicula, non quæ hominum libidini comminisci libuerit: sed quæ Deus ipse destinauit, qui nihil proculdubio omisit quod suorum infirmitati subleuandæ aptum foret. Sufficiat vnus hic clipeus ad repellendas quaslibet obiectiones, Aliter Domino visum est, cuius consilium pro omnibus rationibus nobis sufficit. nisi fortè homines meliora excogitare adiumẽta possunt, quàm quæ Deus ipse prouiderat: quæ postea tanquam inutilia abrogauit. Ac diligenter quidem obseruã, Paulum non tantùm hîc docere, iam ablatum à nobis esse iugum quod impositum erat Iudæis, vt iam liber sit nobis cæremoniarum vsus: sed nominatim discrimen regiminis ponere, quod Deus obseruari voluerit. Fateor quidem liberas hodie nobis esse res omnes externas: sed ita vt cæremoniarum multitudine Ecclesia nequaquam oneretur, nisi velimus Christianismum cum Iudaismo confundere. rationem postea dicemus suo loco.

3 *Sub elementis mundi*, &c. Elementa vocat, aut proprio nomine res externas & corporales, aut metaphoricè rudimenta. malo secundum. Sed cur mundi esse dicit, quæ spiritualem habebant significationem? perinde est acsi diceret, Non habebamus nudam veritatem, sed implicitam terrenis figuris. ergo quod externum erat, id ex mũdo fuisse docet, tametsi subesset cæleste mysterium.

4 *Quando venit plenitudo.* Pergit in similitudine adducta, & suo instituto definitũ à Patre tempus accommodat. simul tamen ostendit, tempus illud quod Dei prouidentia ordinatum erat, maturum fuisse & opportunum. Ea igitur demum iusta est opportunitas ac recta agendi dispensatio, quæ prouidentia Dei regitur. Ita quando expediret Filiũ reuelari mundo, solius Dei fuit iudicare ac statuere. quo compescitur omnis curiositas, ne quisquam audeat, arcano Dei consilio non contentus, litem mouere cur non citius Christus apparuerit. Plura ex fine Epistolæ ad Romanos petant lectores, si velint. *Misit Deus Filium suum.* Hîc paucis verbis multa complexus est. Filium enim qui missus est, antè fuisse oportet. vnde probatur

tur æterna eius Diuinitas. Christus ergo filius Dei est, e cælo missus. Eundem dicit factum ex muliere: quia naturam nostram induit. ita significat constare ipsum duabus naturis. Aliqui codices legunt Natum: sed altera lectio magis recepta: & meo iudicio, conuenientior. Nominatim siquidem discernere Christum à reliquis voluit hominibus: quia ex semine matris creatus sit, non viri & mulieris coitu. alioqui frigidum esset istud & abs re positum. *Mulieris*: nomen hîc generaliter ad sexum refertur. *Redactum sub Legem*. Ad verbum est, Factum sub Lege. sed eo sensum exprimere familiarius volui. Christus ergo Filius Dei, qui immunis iure fuisset ab omni subiectione, Legi fuit subiectus. cur? nostro nomine, vt libertatē nobis acquireret. Quēadmodum enim qui liber erat, captiuum, se vadem constituendo, redimit: & induendo vincula, alteri exuit: ita Christus Legi seruandæ obnoxius esse voluit, vt nobis immunitatem acquireret. alioqui frustra iugum Legis subiisset. nam sua certè causa non fecit. Porrò non ita exempti à Lege sumus Christi beneficio, vt nullam amplius obedientiam debeamus Legis doctrinæ, sed liceat quod libuerit. regula enim bene & sanctè viuendi perpetua est. Sed Paulus de Lege loquitur cū suis appēdicibus. Ab eius legis subiectione redempti sumus, quia non est amplius quod erat. Rupto enim velo palā apparuit libertas. atque id est quod continuò subiicit,

5 *Vt adoptionem reciperemus*. Nam & de adoptione sua sub Veteri testamento certi erant Patres sed nondum iure suo ita plenè fruebantur. Hîc ergo Adoptio capitur, sicuti ad Romanos cap. 8. 23. Redemptio, pro ipsa possessione. Nā sicuti vltimo die percipiemus redemptionis nostræ fructum: ita nunc percipimus fructum adoptionis, cuius sancti Patres ante Christi aduentum compotes non fuerunt. Ergo qui Ecclesiam nunc onerant immodicis cæremoniis, debito adoptionis iure illam iniquè fraudant.

6 *Quoniam autem estis filii, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem, Abba, Pater.*

7 *Itaque non amplius es seruus, sed filius. si autem filius, etiam hæres Dei per Christum.*

8 *At tunc quum nondum cognoueratis Deum, seruiebatis iis qui natura non sunt dii.*

9 *Nunc autem postquam cognouistis Deum, vel potius cogniti fuistis à Deo: quomodo conuertimini rursus ad infirma & egena elementa, quibus rursus de integro seruire vultis?*

10 *Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos.*

11 *Timeo de vobis. ne fortè in vobis frustra laborauerim.*

6 *Quoniam autem filii*, &c. Adoptionē cuius meminerat, ad Galatas pertinere ostendit argumento à consequenti. Prius enim est, Adoptatum esse à Deo quàm Habere à Spiritu Dei testimonium adoptionis: sed effectus, signum est causæ. Spiritus Christi, inquit, vobis author est atque hortator vt audeatis Patrem vocare Deum. ergo certum est, vos esse Dei filios. Significat quod 1. Cor. 1. 22, & 5. 5 sæpius docet, Spiritum nobis arrham esse & pignus nostræ adoptionis, vt certò simus persuasi de paterno Dei erga nos affectu. Sed obiiciet quispiam, Annon impii quoque eò temeritatis prorumpunt, vt iactent Deum sibi esse Patrem? imò maiore audacia falsò sæpe in Deo gloriantur. Respōdeo, Paulum hîc nō loqui de inani iactantia, nec de eo quod sibi quisque proprio spiritu arrogat: sed de testimonio piæ conscientiæ, quod nouam regenerationem sequitur. Ideóque hoc argumentum non potest valere nisi inter fideles: quia reprobi nullum huius certitudinis gustum habent. quemadmodū & Dominus ipse te-

ſtatur: Spiritus, inquit, veritatis, quem mundus non poteſt capere: quia non nouit eum, Ioan. 14. 17. Atque hoc ſonant verba Pauli, *Miſit Deus in corda veſtra.* Non enim quid ipſi ſtultè audeant carnis ſenſu, ſed quid Deus illis intus in corde teſtetur per Spiritum ſuum, docere voluit. Hoc quoque circunſtantiæ loci melius cōgruit, quòd vocat *Spiritum Filii Dei*, quàm ſi alio quouis epitheto vſus eſſet. Ideo enim nos filii, quia eodē Spiritu cum Filio vnico præditi. Obſerua autem, Paulum hoc communiter tribuere omnibus Chriſtianis. ſicuti reuera nulla eſt fides vbi non eſt pignus hoc Diuini erga nos amoris. Hinc apparet qualis ſit in Papatu Chriſtianiſmus, vbi impiæ præſumptionis dānāt ſiquis Dei Spiritū habere ſe dicat. Fidem enim ſine Dei Spiritu & ſine certitudine imaginantur. Hoc vnum dogma illuſtri argumētō eſt, diabolum infidelitatis patrem, in omnibus Papiſtarum ſcholis regnare. Fateor quidem, ſcholaſticos, quum iubent perpetua dubitatione fluctuare cōſcientias, nihil aliud docere quàm quod dictat naturæ ſenſus. quo diligentius infigendum eſt animis noſtris hoc Pauli dogma, Neminem eſſe Chriſtianū, niſi qui Spiritus ſancti magiſterio edoctus, Deum Patrem inuocat. *Clamantem.* Ego maioris fiduciæ exprimendæ cauſa hoc participio vſum fuiſſe arbitror. dubitatio enim non ſinit nos loqui intrepidè: ſed fauces veluti cōpreſſas tenet, vt vix ſemifractæ voces titubante lingua exeant. contrà verò clamor, ſecuritatis eſt indicium, ac minimè vacillantis fiduciæ. Nō enim accepimus iterum ſpiritum ſeruitutis in timorem (quemadmodum dicit ad Romanos 8. 15) ſed libertatis ad plenam fiduciam. *Abba Pater.* Non dubito quin ſignificet, inuocationem Dei communem eſſe omnibus linguis. nam id propiè conuenit præſenti argumento, quòd Deus patris nomen habeat promiſcuè apud Hebræos & Græcos: ſicut prædictum fuerat ab Ieſaia 45. 23, Omnis lingua confitebitur nomini meo. Ergo quum Gentes cenſeātur inter Dei filios, conſtat non ex merito Legis, ſed ex gratia fidei prouenire adoptionem.

7 *Itaque non amplius es ſeruus.* Hoc eſt, in Eccleſia Chriſtiana non amplius eſt ſeruitus, ſed liberalis conditio filiorum. Qualiter autem ſerui fuerint Patres ſub Lege, iam dictum eſt: quia ſcilicet libertas eorum nondum erat reuelata, ſed incluſa ſub Legis inuolucris & iugo. Iterum ergo de diſcrimine Veteris & Noui teſtamenti loquitur. Filii Dei etiam fuerunt veteres, & hæredes per Chriſtum. ſed nos aliter: quia præſentem habemus Chriſtum, ideóque eius bonis fruimur. Ad Romanos verò fuſius perſequitur hoc totum. vnde petes quod hîc prætereo, quia illic dixi.

8 *Quum nondum cognoueratis.* Non tam hîc docet quàm redarguit. & ſanè iam abundè probauit quod volebat: vt eludi reprehenſiones nequeant, quaſi res eſſet dubia. Porrò huc tendit, vt comparatione præteriti tēporis præſentē eorū lapſum magis exaggeret. Quòd olim, inquit, pro diis colebatis qui dii non erāt, nō adeò mirum: quia vbi eſt ignorantia Dei, illic eſt horrēda cæcitas. tunc ergo erraſtis in tenebris: ſed nūc quàm indignū eſt in media luce tam turpiter errare? Sequitur ergo, in corruptela Euāgelii minus excuſabiles eſſe Galatas quàm olim fuerint in idololatria. hæc ſumma eſt. Cæterùm hîc notandum eſt, priuſquam illuminati ſimus in veram vnius Dei notitiam, nos idolis ſemper ſeruire: quocūque falſam religionem colore tegamus. Quamobrem legitimum Dei cultum certa cognitio præcedat, neceſſe eſt. *Naturam* hîc poſuit pro re ipſa, vel pro ſubſtantia. Nam quicquid de Deo imaginantur homines, figmentum eſt ac nihil. itaque dii ſunt opinione omnia idola: reipſa nihil.

9 *Nunc poſtquam cognouiſtis.* Non poteſt ſatis exprimi verbis quàm fœda ſit ingratitudo, à Deo ſemel cognito deficere. Quid enim eſt, ſponte relinquere lucem, vitam, fontem denique omnium bonorum? quemadmodum per Ieremiā 2. 13, ipſe conqueritur. Culpam tamē adhuc, addita correctione, amplificat, quū dicit, *Vel potius eſtis cogniti.* nam quo maior Dei gratia eſt erga nos, eo grauior noſtra culpa, ſi cōtēnimus. Admonet igitur Paulus Galatas, vnde illis cognitio Dei. Eam adeptos eſſe negat proprio marte, vel acumine ſui ingenii, vel induſtria: ſed quia Deus miſericordia ſua eos præuenerit, quum nihil minus quàm de ipſo cogitarent. Cæterùm

quod

quod de Galatis dicitur, peræque ad omnes patet. nam in omnibus impletur illud Iesaiæ 65.1, Inuentus sum à non quærentibus me: palàm apparui iis qui de me non rogabant. Ergo principiũ vocationis nostræ, gratuita est Dei electio, qua nos præordinat ad vitam antequã nascamur. hinc pédet vocatio, hinc fides, hinc salutis complementum. *Quomodo conuertimini rursus.* Non poterant rursus conuerti ad cæremonias, quibus nunquã assueuerant. ergo impropriè hac voce vsus est, tantùm significans, nimis absurdum esse, vt perinde ac nunquam percepta Dei veritate, relabantur ad prauas superstitiones. Quòd autem cæremonias vocat egena elementa, ideo facit, quoniam ea considerat extra Christum, imò aduersa Christo. nam Patribus non modò salutaria exercitia erant & adiumenta pietatis, sed etiam efficacia gratiæ instrumenta. sed tota vis in Christo erat, & Dei institutione. pseudoapostoli verò, neglectis promissionibus, eas opponere Christo volebant: quasi non solus Christus sufficeret. Non igitur mirum si nugas & res nihili reputat Paulus. qua de re aliquid superius attigi. *Seruiendi* verbo necessitatem taxat.

10 *Dies obseruatis.* Speciem vnam elementorum commemorat, exẽpli causa: nempe dierum obseruationẽ. Notandum est autem, hîc ciuilem temporum obseruationem minimè damnari, quæ coniuncta est cum naturæ ordine. Porro naturæ ordo fixus ac perpetuus est. vnde enim mensium & annorum supputatio, nisi ex solis lunæque circuitu? quid æstatem ab hyeme, ver ab autumno distinguit, nisi Dei ordinatio? Hanc verò vsque ad finem mundi duraturam semel promisit, Genes. 9.13. Iam obseruatio ciuilis, tã agriculturæ, quàm politiæ & œconomiæ seruit. ad Ecclesiæ quoque regimen extenditur. Qualis ergo fuit obseruatio quam Paulus improbat? nempe quæ religione obstringeret conscientias, quasi necessaria esset ad cultum Dei: & quæ diem à die discerneret, vt loquitur ad Romanos cap. 14. Quando itaque diebus per se tribuitur propria sanctitas, quando discernitur dies à die religionis causa, quando feriæ pars Diuini cultus esse censentur: tum dies perperam obseruantur. Sabbathum ergo & nouilunia, & reliquos dies festos vrgebant pseudoapostoli: quia legales essent obseruationes. nos hodie quum habemus dierũ discrimen, non induimus necessitatis laqueum conscientiis, non discernimus inter dies, quasi alius alio sit sanctior, non constituimus illic religionem & cultum Dei: sed tantùm ordini & concordiæ consulimus. Ita libera est apud nos, & omni superstitione pura obseruatio.

11 *Timeo ne frustra laborauerim.* Dura vox, & quæ debebat Galatas vehementer consternare. quid enim illis spei reliquum, si irritus fuisset Pauli labor? Sed mirantur quidam, tantopere commotum fuisse Paulum dierum obseruatione, vt Euangelii propè totius euersionem vocet. nos verò, si omnia rite perpendamus, videbimus iustam fuisse causam. Non tantùm Iudaicam seruitutẽ imponere tentabant Ecclesiæ ceruicibus pseudoapostoli: sed impiis quoque superstitionibus imbuebant animos. Iam hoc nõ leue malũ erat, quòd ad Iudaismũ adigebãtur Christiani: sed hæc pestis multò magis noxia, quòd aduersus Christi gratiã, veluti meritoria opera, erigebant ferias: quòd Deum hoc modo coli & placari fingebant. His receptis, cultus Dei est corruptus, gratia Christi exinanita, oppressa conscientiarum libertas. Miramur si Paulus timeat ne frustra laborauerit? quod enim Euangelii amplius operæpretiũ foret? atqui quum talis impietas hodie regnet in Papatu, qualis illic Christus, & quale Euãgelium restat? In exigenda dierum obseruatione non minus seueri sunt, quantum ad ligandas conscientias spectat, quàm Moses. Cultum Dei non minus quàm pseudoapostoli, in feriis includunt. affingunt etiam diabolicam opinionem meriti. Parem ergo causam habent: in hoc etiam deteriorem, quòd illi dies Lege Dei institutos volebant seruari: hi verò quos temerè suo calculo signarunt, sacrosanctos esse iubent.

12 *Estote vt ego: quia ego quoque sum vt vos. Fratres, rogo*

vos: nihil mihi fecistis iniuriæ.

13 Nostis autem quòd per infirmitatem carnis euangelizauerim vobis prius:

14 Et experimentum mei quod fuit in carne mea, non contempsistis, neque respuistis: sed tanquam Angelum Dei suscepistis me, tanquam Christum Iesum.

15 Vbi igitur beatitudo vestra? testimonium enim reddo vobis, quòd si possibile fuisset, etia oculos vestros effossos dedissetis mihi.

16 Ergóne vera loquendo, inimicus sum vobis factus?

17 Aemulātur vos, non bene: imò excludere vos volunt, vt ipsos æmulemini.

18 Bonum autem est æmulari in bono semper, & non tantùm quum præsens sum apud vos.

19 Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur in vobis Christus.

20 Vellem autem nunc coràm esse vobiscum, & mutare vocem meam, quia anxius sum in vobis.

12 *Estote vt ego.* Nunc blandius eos alloquendo, mitigat asperitatem qua vsus fuerat. Etsi enim ne satis quidem durè pro rei indignitate inuectus fuerat: quia tamen prodesse volebat, temperat stylũ ad cõciliãdos animos. Hoc prudentis est Pastoris, nõ respicere quid mereãtur qui errarunt, sed quid cõueniat ipsis in viã reuocandis. Itaque arguere debet opportunè, importunè, sed cũ omni lenitate & patientia: quẽadmodũ idẽ Paulus 2.Tim.4.2, præcipit. Secũdũ hãc rationẽ ab obiurgationibus ad preces delabitur. *Rogo vos*, inquit, & *Fratres* nominat, vt sciãt nihil sibi per cõtumeliã exprobratũ. Sed quid hoc significat, Estote vt ego? refertur ad affectum. Vult enim, quum se illis accommodare studeat, vt secum paria faciant. Quãdo ergo sum sicut vos, hoc est, quando nihil aliud quæro, quàm me vobis commodum præbere: ita æquũ est vos flecti ad moderationem, vt vos mihi dociles & obsequentes mutuò præbeatis. Atque hìc rursum officii sui admonentur Pastores: vt quoad possunt, accedant ad populum, séque conforment (vt loquuntur) eorum ingeniis quibuscum agunt, si velint illos habere morigeros. Valet enim semper illud, Vt ameris, amabilis esto. *Nihil mihi fecistis iniuriæ.* Amouet suspicionem quæ potuisset odiosas reddere superiores obiurgationes. nam siquem putamus suas iniurias persequi, aut vlcisci proprium dolorem, ab eo penitus auersi sunt animi, vt quicquid dixerit, torqueatur in sinistrũ sensum. Præuenit ergo Galatas Paulus hac occupatione, Quod ad me priuatim attinet, non habeo quod de vobis conquerar. Non itaque excandesco mea causa, nec quòd vobis sim infensus. quare si vehementior sum, necessitate id fit, non odio vel iracundia.

13 *Nostis quòd per infirmitatem.* Reducit in memoriã qualiter, hoc est, quàm amicè & honorificè fuerit ab illis acceptus: idque ob duas causas. primùm, vt intelligant ab illo se amari, sicque æquis auribus admittant quicquid dicit: secundò, vt pergant in cursu bene cœpto. Commemoratio igitur hæc, primùm testimonium est beneuolentiæ: deinde vice exhortationis posita est, quo primis vltima respondeant. Per Infirmitatem carnis intelligit (vt alibi) quicquid poterat eum vilem & contemptum reddere. Ca-

ro enim significat externum aspectum: Infirmitas verò, humilitatem. talis fuerat Pauli aduentus, absque pōpa, absque ostētatione, absq; gloria & dignitate mūdi: sed abiectus, & in hominū conspectu nullius pretii. Nō tamē obstiterat id totū Galatis, quominus summo honore eum exciperent. Hæc circunstantia plurimum ad rē valet. quid enim fuit quod suspicerent aut venerarentur in Paulo præter vnam Spiritus sancti virtutem? eam verò quo prætextu nunc contēnere incipient? Deinde, inconstantiæ etiam arguūtur, quia nihil noui contigit Paulo cur minoris eū facere debeant. Sed hæc relinquit illis consideranda. tantùm occasionem considerandi obliquè præbet.

14 *Experimentum mei.* Hoc est, Quāquam cerneretis hominē secūdum mundum contemptibilem, non tamen respuistis. Experimentum vocat, aut probationem: quia neque res erat ignota aut obscura, nec ipse dissimulabat: quemadmodum homines ambitiosi solent, quos pudet suæ paruitatis. Sæpe enim contingit plausum indignis dari antequam retecta fuerit eorum nuditas: triduo verò pòst, turpiter & cum ludibrio ablegari. sed in Paulo diuersa longè ratio fuit, qui nullo fuco deceperat Galatas, sed ingenuè professus fuerat qualis esset. *Tanquā Angelum Dei.* Nempe quo loco censeri debet quisque verus Christi minister. nam quemadmodum Angelorum opera nobis gratias suas distribuit Deus: ita etiam Diuinitus excitantur pii doctores, qui bonū omnium longè excellentissimū nobis administrent, doctrinā scilicet æternæ salutis. ergo non immeritò Angelis comparantur, per quorum manus talem thesaurum Deus nobis dispensat. deinde, verè nūtii Dei sunt, quorum ore Deus nobiscum loquitur. Atque hæc ratio apud Malachiam habetur cap. 2.7. Altius adhuc transcendit, addendo, *Tāquam Christum Iesum.* nam & Dominus ipse nō aliter ministros suos haberi præcipit ac seipsum. Qui vos audit, me audit: qui vos spernit, me spernit, Luc. 10.16. nec mirū: legatione enim pro ipso funguntur. Itaque personā eius sustinent, cuius vices agunt. Talibus elogiis commendatur nobis Euangelii maiestas: & ministerium illius ornatur. Quòd si secundum Christi mandatum ita honorandi sunt ministri, certum est eorum contemptum ex diaboli instigatione esse. & certè cōtemni nequeunt quandiu Verbum habetur in pretio. Cæterùm frustra hoc prætextu superbiūt Papistæ: nam quum sint manifesti Christi hostes, quàm ridiculum est arripere plumas seruorum Christi, quibus sese venditent? ergo qui volunt pro Angelis coli, officium faciant Angelorum: qui instar Christi audiri volūt, purum eius verbum fideliter nobis afferant.

15 *Vbi igitur beatitudo.* Innuit tunc fuisse beatos qui suæ beatitudinis instrumentum tam pio affectu amplectebantur: nunc miseros, qui spoliari se patiantur eius ministerio, cui acceptum ferre debebant quicquid habebant Christi. Vult enim hac admonitione ipsos pungere. quid? an hoc totum erit perditum? an nihil vobis profuerit, quòd semel Christum agnouistis per me loquentem? an frustra per me fundati estis in fide? an nunc defectio gloriam vestræ obedientiæ coram Deo delebit? Summa est, cōtemptu puræ, quam amplexi erāt, doctrinæ, vltro abiicere quam adepti erāt, beatitudinem, sibíque accersere exitium quo miserè pereāt. *Testimonium enim reddo.* Non satis est exhiberi Pastoribus reuerentiam, nisi etiam amentur. hæc enim duo sunt necessaria: quia alioqui suauis non erit doctrinæ gustus. vtrunque testatur fuisse in Galatis. De reuerentia prius dixi: nunc de amore. est enim rari amoris indicium, oculos eruere, si opus sit. quia plus est quàm vitam profundere.

16 *Ergône vera loquendo.* Nunc ad se redit, ac negat sua culpa fuisse factum, vt mutauerint animos. Tametsi enim vsu tritum est, veritas odium pariat: non tamen odiosa est, nisi malitia & prauitate eorum qui eam non sustinent audire. se igitur ita purgat à culpa alienationis, vt eorum ingratitudinem obliquè perstringat. Est tamen simul amica admonitio, ne temerè & sine causa suum Apostolatum reiiciant, quem prius vnicè amarunt: quia dignum amore cognouerant. Quid enim magis indignum, quàm veritatis odio, ex amicis fieri inimicos? itaque non tam exprobrandi causa hoc

dixit, quàm admonendi, vt resipiscerent.

17 *Aemulantur vos.* Tandem ad pseudoapostolos descendit, quos tacendo odiosius designat, quàm si nominibus exprimeret. nam solemus suppresso nomine de iis loqui, quos nominare piget ac tædet. Admonet autem Galatas de præpostera illorũ ambitione: quia specie zeli falli poterant. Ac similitudinem à procis mutuatur, qui non castè puellas appetunt, nec honesto amore, sed vt ad suam libidinem abutantur. Quòd vos appetunt vel ambiunt, ne id vobis imponat: faciunt enim non recto zelo, sed praua cupiditate acquirendi nomiminis. ea sanctæ zelotypiæ opponitur, cuius meminit 2. Corinth. capite 11.2. *Imo excludere.* Auget adhuc præposteras ipsorum technas, addita correctione. Non tantùm vos captant, inquit: sed quia aliter potiri vobis nequeunt, dissidium accẽdere inter nos conantur, vt quasi destituti, vos illis dedatis. vident enim, quandiu inter nos constabit pius consensus, sibi non fore locum. Hoc commune est artificium omnibus Satanæ ministris, alienare plebem à suo Pastore, vt ad se postea alliciant: & quasi sublato æmulo, vacuam possessionem occupent. Siquis attentè prudentérque obseruet, videbit inde semper illos facere initium.

18 *Bonum est æmulari.* Incertum est, de séne loquatur, an de Galatis. nam probos ministros sancta zelotypia ardere decet, vt ecclesias retineant in casta cum marito suo coniunctione. Ergo si de Paulo accipimus, talis erit sensus, Ego quidem me etiam æmulari vos confiteor, sed alio fine & affectu. ídque facio absens non minus quàm præsens: quia fructum mihi proprium non quæro. Mihi tamen magis placet referri ad Galatas: ac ne sic quidem erit vnus sensus. nam poterit exponi hoc modo, Isti quidem vos à me alienare conantur, vt destituti ad ipsos migretis: vos autem qui me præsentem amastis, pergite etiam absentem eodem amore prosequi. Verior opinio est, Paulum in verbi amphibologia lusisse. nam quum AEmulari posuisset pro Ambire: nunc pro Imitari, vel Eniti ad alterius virtutem, accipit. Damnando enim præposteram æmulationẽ, hortatur vt Galatæ se in diuerso æmulandi genere exerceant: ídque etiam quum abest.

19 *Filioli mei.* Hîc molliore etiamnum appellatione vtitur. nam & plus est filii nomen quàm fratris: & diminutiuum non ad contemptum: sed blandiendi causa vsurpauit. etsi interim subindicat ipsorum teneritudinem, qui iam debuerant adoleuisse. Est autem abrupta oratio, vt solent quæ sunt maximè patheticæ. Vehementia enim affectus medias voces abrũpit, dũ non inuenimus quod satis animi sensa exprimat: & animus, ebulliendo, fauces quasi præcludit. *Quos iterum parturio.* Id quoque ad vehementiam amoris declarandam facit, quòd maternos nixus & dolores eorum causa subit. Simul tamen suam anxietatem declarat, nam quæ peperit mulier, lætatur: in partu ipso acerbissimos cruciatus sustinet. Semel prius & concepti & editi fuerant: iam secundò procreandi erant post defectionem. Inuidiam tamen extenuant, quum dicit, *Donec formetur.* non enim abolet priorem partum, sed dicit iterum fouendos vtero esse, tanquam immaturos fœtus & informes. Porrò Christum in nobis formari, & nos in Christo, idem est. nascimur enim vt simus nouæ in ipso creaturæ: & ipse vicissim nascitur in nobis, vt viuamus eius vitam. Quia igitur vera Christi imago per subintroductas à pseudoapostolis superstitiones deformata erat, laborat Paulus in ea expolienda, vt purè absque impedimentis reluceat. Hoc etiam faciunt Euangelii ministri, dum lactant, dum solido cibo pascunt: denique toto prædicationis suæ cursu in eo debent occupari. Sed Paulus hîc parturienti se comparat: quia nondum perfectè nati erãt Galatæ. Et hic insignis est locus de efficacia ministerii. Proprium quidem Dei est, spiritualiter gignere & parere: sed quia instrumẽtis ad id vtitur, ministro & prædicatione: quod suum est, illis adscribit: propterea quòd cum hominis opera coniungit Spiritus sui virtutem. Semper retineamus illam distinctionem, quòd quum Deo minister opponitur, nihil est ac nihil potest, sed organum est inutile. cæterùm quia efficaciter Spiritus sanctus per ipsum operatur, trãsfertur etiam ad ipsum laus & titulus agẽdi. At verò tunc non agitur quid per se, aut seorsum à Deo valeat: sed quid per illum agat Deus. Ergo si aliquid esse volunt mini-

ſtri, Chriſtum, non ſeipſos formare ſtudeant. hic quaſi mœrore exanimatus, in medio ſententiæ tractu deficit.

20 *Vellem autem nunc coram.* Hæc eſt grauiſsima expoſtulatio, quum pater adeò filiorum culpa ſe perplexum eſſe conqueritur, vt inops ſit conſilii, nec ſciat quò ſe debeat vertere. optat autem ſibi dari copiam eos alloquendi. quia ex re præſenti melius quid expediat, ſtatuimus. nam prout afficitur auditor, prout vel tractabilem ſe præbet vel contumaciter reſiſtit, accommodamus etiam orationem. quanquam aliquanto plus exprimere voluit per *Vocis mutationem*, nempe ſe libenter paratum fore ad induendas varias formas, ad nouam etiam linguam fingendam: modò ratio conſtaret. quod diligenter obſeruandum eſt Paſtoribus, ne ſibi ſint addicti, aut ſuo ipſorum ingenio: ſed transforment ſe ad captum plebis, quãtum res poſtulabit. tantum, vſque ad aras, ne a recto in hominum gratiam deflectant.

21 Dicite mihi, qui ſub Lege vultis eſſe, Legem non auditis?

22 Scriptum eſt enim quòd Abraham duos filios habuit: vnũ ex ancilla, alterum ex libera.

23 Sed qui erat *ex ancilla, ſecundum carnem erat genitus: qui verò ex libera, per promiſsionem:*

24 Quæ allegorica ſunt. nam duæ ſunt pactiones, vna quidem à monte Sina quæ in ſeruitutem generat: ea eſt Agar.

25 Nam Agar Sina, mons eſt in Arabia. ex aduerſo autem reſpondet ei quæ nunc eſt Ieruſalem: ſeruit enim cum liberis ſuis.

26 Quæ autem ſurſum eſt Ieruſalem, libera eſt: quæ mater eſt noſtra omnium.

21 *Dicite mihi.* Interpoſitis exhortationibus ad affectus mouendos, pulchrã exornationẽ addit ſuperioris doctrinæ. Non eſſet quidem ſatis valida per ſe probatio: ſed poſtquam argumentis ſatis pugnauit, confirmatio hæc non eſt ſpernenda. *Sub Lege eſſe*, hoc loco ſignificat ſubire iugũ Legis, hac cõditione vt Deus tecum agat ſecundum Legis pactũ. téque viciſsim ad ſeruandam Legem adſtringas. nam alioqui ſub Lege ſunt omnes fideles: ſed hic de Lege tractat cum ſuis appendicibus, vt dictum eſt.

22 *Scriptum eſt quòd Abraham.* Nemo eſt tam inſanus qui data optione libertatem ſpernat, præoptet ſeruitutẽ. Hic verò docet Apoſtolus, quicunque ſub Lege ſunt, eſſe ſeruos. miſeri igitur qui hanc conditionem vltrò appetunt: quum Deus eos velit liberare. Huius rei imaginem in duobus Abrahæ filiis proponit: quorum alter ex ſerua natus, matris conditionem tenuit: alter ex libera, liber, hæreditate potitus eſt. Poſtea totam hiſtoriam accommodat ad ſuum inſtitutum, & eleganter illuſtrat. Primò, quoniam Legis authoritate pars aduerſa ſe armabat, Legem ex aduerſo opponit. Legis autem nomine, quinque libros Moſis deſignari, vſitatum eſt. Deinde, quia ad cauſam nihil videbatur pertinere hiſtoria quã citat, transfert ad expoſitionem allegoricam. Cæterum, quia ſcribit hæc eſſe ἀλληγορούμενα, inde occaſionem arripuit Origines, & cum eo permulti alii, Scripturæ à genuino ſenſu huc illuc torquendæ. ſic enim colligebant, literalem ſenſum nimis humilem eſſe & abiectum: latere igitur ſub literæ cortice altiora myſteria, quæ non aliter erui poſſent quàm allegorias cudendo. Atque id non difficulter obtinuit: nam ſpeculationes quæ ſpeciem argutiæ præ ſe ferunt, ſemper mundus prætulit ſolidæ doctrinæ, & præferet. tali approbatione creuit magis ac magis licentia: vt in tractandis Scripturis ludere non modò impune permiſſũ fuerit, ſed etiã ſũmæ laudi tributũ. neminẽ ſiqui

dem multis seculis ingeniosum putarunt, nisi qui subtiliter transfigurare sacrosanctum Dei verbum sciret ac auderet. Hoc proculdubio Satanæ commentum fuit, ad eleuandam Scripturæ authoritatem, & verum ex lectione illius tollendum vsum. quam profanationem vltus est Deus iusto iudicio, quum adulterinis glossis passus est puram intelligentiam obrui. Scriptura, inquiunt, fœcunda est, ideóque multiplices sensus parit. Ego Scripturam vberrimum & inexhaustum omnis sapientiæ fontem esse fateor: sed eius fœcunditatē in variis sensibus nego consistere, quos quisque sua libidine affingat. Sciamus ergo eum esse verum Scripturæ sensum, qui germanus est ac simplex: eúmque amplectamur & mordicus teneamus. Fictitias expositiones quæ à literali sensu abducunt, non modò negligamus tanquam dubias, sed fortiter rupudiemus tanquā exitiales corruptelas. Verùm quid respō debimus ad Pauli verbū? certè non intelligit Mosem eo consilio scripsisse, vt historia in allegoriam verteretur: sed admonet qualiter præsenti causæ historia conueniat: nempe si figuratè illic delineatā nobis Ecclesiæ imaginē obseruemus. Neque verò aliena est à genuino literæ sensu eiusmodi anagoge, quum à familia Abrahæ similitudo ducitur ad Ecclesiam. Quemadmodum enim Abrahæ domus tunc fuit vera Ecclesia: ita minimè dubium est quin præcipui & præ aliis memorabiles euentus qui in ea contigerunt, nobis totidem sint typi. sicut ergo in Circuncisione, in sacrificiis, in toto sacerdotio Leuitico allegoria fuit, sicuti hodie est in nostris Sacramentis: ita etiam in domo Abrahæ fuisse dico. sed id non facit, vt à literali sensu recedatur. Summa perinde est acsi diceret Paulus, figuram duorum Testamentorū in duabus Abrahæ vxoribus, & duplicis populi in duobus filiis, veluti in tabula nobis depictam. Et certè Chrysostomus in vocabulo Allegoriæ fatetur esse catachresin. quod verissimum est.

23 *Qui ex ancilla.* Vterque secundum carnem erat genitus ex Abraham. sed in Isaac erat peculiaris ratio, quia promissionem habebat gratiæ. Ergo in Ismaele nihil erat præter naturam: in Isaac erat Dei electio. ídque in ipsa genitura fuit adumbratum. miraculo enim, non communi more genitus fuit. Obliquè tamen & Gentilium vocationem & Iudæorum reiectionem insinuat: quia hi naturali prosapia gloriantur, illi verò fide præter humanam facultatem fiunt spiritualis Abrahæ soboles.

24 *Nam duæ sunt pactiones.* Ideo sic transferre malui, ne perderetur gratia similitudinis. Paulus enim duas διαθήκας duabus matribus comparat. Durum est in neutro genere testamentum vocari matrem. Pactionis itaque nomen aptius. nec verò tā elegantiæ quàm perspicuitati studui. Porrò iam rem ipsam proponit, quòd sicut in domo Abrahæ duæ matres: ita etiam in Ecclesia Dei. Doctrina enim mater est, ex qua nos Deus generat. ea est duplex, Legalis & Euangelica. Legalis in seruitutem generat: est igitur similis Agar. Sara autem repræsentat secundam, quæ generat in libertatem. quanquā Paulus altius orditur, priorem matrem faciens Sina, secūdā verò Ierusalem: ideo sicui subtilius excutere singula libeat, Legē faciet qua si semē, vnde gignuntur filii Sina, Euāgeliū, vnde gignūtur filii Ierusalem. Sed hoc nihil ad summam argumēti: satis est si teneamus, duas pactiones, matrum instar esse, ex quibus dissimiles filii nascūtur: qua pactio Legalis seruos facit, Euāgelica liberos. Sed hoc totum prima frōte absurdum videri possit: quia nulli Deo filii gignātur, nisi in libertatē: quare similitudo non quadrat. Respondeo, bifariam, quod dicit Paulus, esse verum. nam Lex olim suos discipulos in seruitutem genuit, sanctos, inquam, Prophetas, & reliquos fideles: non vt serui manerent, sed quia sub pædagogia illos Deus ad tempus continebat. Libertas enim illorum sub velo cæremoniarum & totius œconomiæ, qua tunc gubernabantur, erat abscondita: in externa specie nihil nisi seruitus apparebat. Ideo dicit Paulus idem ad Romanos capite 8. versu 15, Non hausistis iterum spiritum seruitutis in timorē. quare sancti illi Patres, vtcunque intus liberi essent coram Deo, externo tamen aspectu nihil differebant à seruis: atque ita matris conditionem referebant. Doctrina autem Euangelii tum in partu filiis

suis

ſuis confert plenam libertatẽ,tum liberaliter eos educat. Fateor tamen, Paulum nequaquam hic de talibus filiis loqui: quemadmodum patebit ex contextu. nam per filios Sina, hypocritas, qui tandẽ exterminantur ex Eccleſia Dei,& abdicantur hæreditate, ſe intellexiſſe exponet. Quæ igitur iſta eſt generatio in ſeruitutem de qua nunc diſputat? nempe eorum qui perperam abutuntur Lege, vt nihil ex ea niſi ſeruile cõcipiant. Non ſic pii Patres qui vixerunt ſub Veteri teſtamento. non enim impediebat ſeruilis Legis generatio quin matrem haberent Ieruſalem in ſpiritu. Sed qui in nuda Lege hærent, neque pædagogiam eſſe agnoſcunt, qua ad Chriſtũ ducantur, ſed potius obſtaculum ex ea ſibi faciunt ne ad Chriſtum perueniant. illi ſunt Iſraelitæ, nati ad ſeruitutẽ. Rurſus tamen excipiet quiſpiam, cur tales ex Dei pactione naſci dicat Apoſtolus,& in Eccleſia cẽſeat. Reſpõdeo eſſe corrupti ſeminis adulterinũ ſemen: neque generari proprie à Deo, ſed degeneres eſſe & quaſi ſpurios, qui Deũ falsò Patrẽ citant, à quo repudiantur. hoc etiã eodem titulo cenſeri in Eccleſias: non quia vere ſint eius membra, ſed quia locum ad tempus vſurpent, & induti larua decipiant. Eccleſiam enim hic conſiderat Apoſtolus, qualis cernitur in hoc mundo. qua de re mox dicendum erit.

25 *Agar ſina mons eſt.* Non immoror in refellendis aliorum expoſitionibus. nam futilis eſt coniectura Hieronymi, montem Sina binominem fuiſſe: nec minus puerile Chryſoſtomi commẽtum, philoſophantis in nominum congruentia. Agar enim Sina eſſe dicitur, quia typus ſit vel figura: quemadmodum Paſcha erat Chriſtus. ſitum etiam montis per cõtemptum exprimit. In Arabia, inquit, hoc eſt, extra limites terræ ſanctæ, quæ ſymbolum eſt æternæ hæreditatis. mirum, in tam familiari applicatione adeò fuiſſe erratum. Ex *aduerſo* [*autem reſpondet*. Pro quo Vetus interpres reddidit, Coniunctus eſt. Eraſmus, Confinis: ego vitandæ obſcuritatis cauſa ſic tranſtuli. Certum eſt enim non de propinquitate, nec ſitu locorum hic Apoſtolum ſenſiſſe, ſed de ſimilitudine, in figura quam tractat. σύστοιχα enim dicũtur quæ ita ſunt ordine collocata, vt mutuum inter ſe reſpectũ habeant. & συστοιχίαν tam in arboribus quã in aliis, eſt cõpoſita ad iuſtã proportionẽ ſeries. Eodẽ ergo ſenſu dixit mõtem Sina συστοιχεῖν ei, quæ nunc eſt Ieruſalẽ, quo Ariſtoteles rhetoricã eſſe dialecticæ ἀντίστροφον ſcribit, metaphora à lyricis ſumpta, quibus moris erat exaduerſo ſtatuere partes duas, quarũ vna alteri in cõcentu reſponderet. In ſumma συστοιχεῖν nihil aliud eſt quàm coordinari, vt ita loquar. Verùm cur præſentem Ieruſalem cõponit cum monte Sina? Tametſi aliquando fui in contraria opinione, aſſentior tamẽ Chryſoſtomo & Ambroſio, qui de terrena Ieruſalẽ exponũt: & quidem, vt tunc ad ſeruilem doctrinam & cultum degenerauerat. ideo dicit, *Quæ nunc eſt.* Debuerat enim viua eſſe imago cæleſtis Ieruſalem, & illius ingenium exprimere. Sed qualis nunc eſt, inquit, relationem habet ad montem Sina. tametſi locorum interuallis diſtant, ſunt tamen prorſus ſimiles, & habent inter ſe perfectam ſymmetriam. Eſt grauiſsima exprobratio aduerſus Iudæos, qui à gratia excidiſſent, matrémque haberent non Saram, ſed adulterinam Ieruſalem, gemellam ſororem Agar: proinde ſerui ex ſerua nati quamlibet ſuperciliosè iactarent ſe Abrahæ filios.

26 *Quæ autem ſurſum eſt.* Cæleſtem vocat, non quæ cælo ſit incluſa, non quæ ſit quærenda extra mundum. eſt enim diffuſa Eccleſia per totum orbem,& in terra peregrinatur. Cur ergo è cælo eſſe dicitur? quia originem habet à gratia cæleſti. nõ enim ex carne & ſanguine filii Dei naſcũtur, ſed Spiritus ſancti virtute. Ieruſalem ergo cæleſtis, quæ prĩcipiũ è cælo habet,& fide ſurſum habitat, illa eſt fidelium mater. Habet enim ſemen vitæ incorruptibile apud ſe depoſitum, quo nos format, fouet in vtero, edit in lucem, habet eadem lac & cibum, quo procreatos perpetuò alit. En cur Eccleſia vocetur fidelium mater,& ſanè qui recuſat eſſe Eccleſiæ filius, Deum fruſtra Patrem habere expetit. neque enim, niſi per Eccleſiæ miniſteriũ, Deus ſibi filios generat, & tollit donec adoleſcãt,& perueniãt ad virilẽ vſque ætatẽ. Præclarũ certè Eccleſiæ encomiũ,& in primis honorificũ. Sed inepti ſunt Papiſtæ, & bis pueri, qui illud obtendunt ad nos grauandos. nã quum

matrē habeant adulteram, quæ diabolo filios in mortē gignit,quàm absurdū est postulare vt filii Dei illi se crudeliter necādos dedāt? quanto honestiore prætextu Ierosolymitana synagoga superbire tunc poterant,quàm hodie Romana? videmus tamen vt Paulus eam omni exutam ornatu,in sortem Agar reiiciat.

27 Scriptum est enim, Exulta sterilis quæ non paris, erumpe & clama quæ non parturis: quia plures erunt liberi desertæ, quàm habentis maritum.

28 Nos autem fratres, secundum Isaac promissionis sumus filii.

29 Sed quemadmodum tunc qui secundum carnem erat genitus, persequebatur eum qui secundum Spiritum genitus erat: sic & nunc.

30 Sed quid dicit Scriptura? Eiice ancillam, & filium eius. non enim hæreditatem obtinebit filius ancillæ cum filio liberæ.

31 Ergo fratres, non sumus ancillæ filii, sed liberæ.

27 *Scriptum est.* Probat Iesaiæ testimonio, nasci legitimos ex Ecclesia filios secundum promissionem. Locus est in cap. 54.3, vbi Propheta & de regno Christi & de Gentium vocatione agit. promittit autem & sterili & viduæ numerosam sobolem. hæc enim lætitiæ & exultationis, ad quā Ecclesiam hortatur, causa est. Notandum autem consilium Apostoli huc tendere, vt istam spiritualem Ierusalem, de qua Iesaias vaticinatur, adimat Iudæis: vtpote cui filios vndique ex cunctis Gentibus congregatum iri denuntiat Propheta: neque id vlla sua præparatione, sed benedictione Dei gratuita. itaque mox concludit filios Dei nos promissione fieri, exemplo Isaac, Rom. 9.8: nec alia ratione consequi hunc honorem. Hæc conclusio imperitis, & minus in Scriptura exercitatis infirma videtur esse: quia principium non tenent. quod tamen certissimum est, promissiones omnes in Messia fundatas esse gratuitas. Id pro cō fesso quia sumebat Apostolus, ideo tam securè Promissionem Legi opposuit.

29 *Quemadmodum tunc qui secundum carnem.* Hîc pseudoapostolorum ferociam refutat, qui proteruè insultabant piis omnia reponentibus in Christo. Hos enim turbabat eiusmodi ferocia, ideóque opus habebant consolatione, sicut illos seuerius reprimi operæpretium erat. Admonet ergo, non esse mirum si faciant hodie filii Legis quod fecit initio pater ipsorum Ismael, qui verum hæredem Isaac vexauit, primogenitura sua fretus. eodem nunc supercilio posteros propter externas cæremonias, Circuncisionem totúmque Legis apparatum superbire aduersus legitimos Dei filios, molestiámque his facessere. *Spiritum* rursus opponit carni: hoc est, Dei vocationem humanæ (vt loquuntur) apparentiæ. ita laruam concedit Legis & operum sectatoribus: rem verò ipsam vendicat iis qui sola Dei vocatione nituntur, & pendent ex eius gratia. *Persequebatur.* Atqui nusquam mētio fit persequutionis: tantùm dicit Moses, Ismaelem ipsum fuisse מצחק, quo participio significat illusisse fratri suo Isaac. Nam quòd ex Iudæis quidam simplicem risum exponunt, minimè cōsentaneū est. cuius enim sæuitiæ fuisset, risum innoxium tam atrociter vlcisci? Non dubium igitur quin per contumeliam, lædoriis infantem Isaac lacesseret. Sed quantum id abest à persequutione? non tamen frustra nec temerè Paulus hoc amplificat. Nulla enim persequutio tā molesta esse nobis debet, quàm dum impiorum ludibriis videmus labefactari nostram vocationem. neque colaphi, neque flagella, neque claui, neque spinæ tantum cruciatus attulerunt Christo, quantum illa

blaſphemia, Confidit in Deo, quid illi prodeſt, quum ſit omni ope deſtitutus? Nam plus veneni illic ſubeſt, quam in cunctis perſequutionibus. quanto enim plus eſt, irritam fieri gratiam Diuinæ adoptionis, quam caducam vitam nobis eripi? Non ergo perſequutus eſt Iſmael fratrem gladio: ſed quod deterius eſt, ſuperbe aduerſus illum ſe efferebat, promiſsionem Dei pedibus calcando. Hic etiam fons eſt omnium perſequutionū, quòd impii Dei gratiā in electis & ſpernunt & oderunt. cuius rei luculentum documentum habemus in hiſtoria Cain & Habel. Admonemur etiam, non tantùm horrori nobis debere eſſe externas perſequutiones, quum ferro & igni nos trucidant pietatis hoſtes: quum exiliis, carceribus, tormentis, aut flagellis ſunt infeſti: ſed quum ſuis blaſphemiis irritam facere conantur fiduciam noſtram quæ in Dei promiſsionibus recumbit, quum ſaluti noſtræ illudunt, quum petulanter totum Euangelium ſubſannant. Nam nec quicquam eſt quod tam grauiter animos noſtros vulnerare debeat, quàm Dei contemptus, & aduerſus eius gratiam ludibria: nec vllum magis exitiale eſt perſequutionis genus quàm quū impetitur animæ ſalus. Ad nos qui ex Papæ tyrannide erepti ſumus, non perueniunt hodie impiorum gladii: ſed quàm ſtupidi ſumus, ſi non afficimur illa ſpirituali pereſquutione, quum doctrinam illam ex qua vitā trahimus, extinguere modis omnibus tentant: quum ſuis blaſphemiis fidem noſtram impugnant, multorum etiam rudium concutiunt? Mihi certè plus mœroris hodie affert Epicureorū furor, quàm Papiſtarum. non graſſantur vi & manu: ſed quo pretioſius mihi eſt nomen Dei propria vita, fieri nequit quin magis anxiè torquear, quum diabolicam conſpirationem fieri video ad extinguendum omnem Dei timorem & cultum, ad exterminandam Chriſti memoriam, vel ſannis omnium improborum proſtituendam, quàm ſi vno incendio tota vna regio flagraret.

30 *Sed quid dicit Scriptura?* Gen. 21. 20, Eiice, &c. Iam illa erat nonnulla cōſolatio, quòd exemplum patris noſtri Iſaac propoſuerat: ſed hæc aliquanto efficacior, dū addit, hypocritas cū ſua iactātia nihil aliud profecturos, quàm vt eiiciātur ex ſpirituali Abrahæ familia: nobis verò nihilominus ſaluā fore hæreditatē, vtcunque inſolēter nos ad tēpus laceſſant. Hac cōſolatione ſuſtentent ſe fideles, quòd nō perpetuò durabit Iſmaelitarū tyrannis. Videntur quidē primatū occupaſſe: ideóque tāquā abortiuos nos deſpiciunt, primogenitura ſua inflati: ſed tandē pronūtiabūtur Agareni, ſerua nati, & indigni hæreditate. Locus pulcherrimus, ne turbemur hypocritarū faſtu, aut illorū ſorti inuideamus. quū tēporariā cum dignitate manſionem habent in Eccleſia: ſed patienter exitum, qui eos manet, expectemus. Multi enim vel ſpurii, vel alieni locum vſurpant in Eccleſia: ſed fidē perpetuò fixā non habent. quemadmodum inſtar alienigenæ eiectus fuit cum poſteris ſuis Iſmael, qui tamen primogenitura inflatus initio regnabat. Rident hìc naſuti quidam homines Pauli ſimplicitatem, quòd bilem fœminæ ex futili rixa natam comparet Dei iudicio: ſed non animaduertunt, interpoſitum fuiſſe Dei decretum, quo palàm fieret totum id cæleſti prouidentia gubernari. Nam quòd Abraham vxori penitus morem gerere iubetur, id certè extraordinarium eſt. vnde colligimus, Deum Saræ miniſterio ad ſtabiliendam ſuam promiſsionem vſum fuiſſe. denique eiectio Iſmaelis nihil aliud fuit quàm oraculi illius exequutio & effectus, In Iſaac vocabitur tibi ſemen: non in Iſmaele. Quanquam igitur fuit vltio muliebris rixæ, non tamen id obſtat quominus per os Eccleſiæ ſuæ, in typo Deus ſuū iudicium promulgauerit.

31 *Ergo fratres.* Nunc Galatas hortatur vt filii Saræ eſſe malint quàm filii Agar: imò iam in libertatem eſſe genitos Chriſti gratia commemorat, vt in ſua conditione maneant. Hodie ſi Papiſtas vocemus Iſmaelitas & Agarenos, iactemus nos legitimos eſſe filios: ridebunt. atſi res cum re, cauſa cū cauſa conferatur: nemo tam rudis erit, cui non ſit promptum iudicare.

M.i.

CAP. V.

1 *IN libertate igitur qua Christus nos liberauit, state: & ne rursum iugo seruitutis implicemini.*

2 *Ecce ego Paulus denuntio bobis quòd si circuncidamini, Christus vobis nihil proderit.*

3 *Testificor enim rursum cuiuis homini qui circunciditur, quòd debitor sit totius Legis faciendæ.*

4 *Exinaniti estis à Christo quicunque per Legem iustificamini, à gratia excidistis.*

5 *Nos enim Spiritu, ex fide spem iustitiæ expectamus.*

6 *Nam in Christo Iesu neque Circuncisio quicquam valet, neque præputium: sed fides per dilectionem operans.*

1 *In libertate igitur.* Postquam filios liberæ esse dixit, nūc admonet quātum sit pretium huius libertatis, ne eā, ceu rem nihili, contemnant. Et certè inæstimabile bonum est, pro quo vsque ad mortem pugnare nos decet. neque enim hîc de focis tātùm agitur, sed etiam de aris. Hoc hodie multi, quia non considerant, damnant nos importunitatis, dum vident nos tam acriter, tantáque contentione asserere libertatem fidei aduersus Papæ tyrannidem in rebus externis. Hoc etiam prætextu, aduersarii inuidiam nobis cōflant apud imperitos, quasi nihil quàm licentiam quæramus, quæ sit omnis disciplinæ solutio. Sed prudentes & exercitati norūt, hoc in salutis doctrina vnum esse ex præcipuis capitibus. Non enim hîc agitur, hócne an illo cibo vescaris, celebrésne hunc diem, an prætereas: (quēadmodum stultè existimant multi, nonnulli verò calumniantur) sed quídnam tibi coram Deo liceat, quid ad salutem sit necessarium, quid omittere sit nefas. denique disceptatio est de conscientiæ conditione, vbi ad tribunal Dei venitur. Porrò libertatē hîc intelligit Paulus à cæremoniis Legis, quarum obseruationem exigebant, tanquam necessariam, pseudoapostoli. Verùm simul meminerint lectores, eiusmodi libertatē esse partem eius dūtaxat quam nobis acquisiuit Christus. quantulum enim id foret, si nos tantùm liberasset à cæremoniis? Hic ergo ritus ex altiori fonte manat: nempe quia factus est maledictū, vt nos à Legis maledictione redimeret, suprà 5.13. quia vim Legis abrogauit, quatenus Dei iudicio nos tenebat obnoxios sub reatu æternæ mortis: quia denique à tyrannide peccati, Satanæ & mortis nos asseruit. Ita sub vna specie comprehenditur totum genus: qua de re dicemus in Epistola ad Colossenses. Porrò in cruce libertatem nobis acquisiuit Christus: eius fructum & possessionem per Euangelium nobis confert. Bene ergo Paulus, qui Galatas admonet ne rursus implicentur iugo seruitutis: hoc est, ne conscientiis laqueum sinant indui. nam si onus humeris nostris iniquū imponant homines, sustineri potest: conscientias si redigere velint in seruitutem, fortiter & vsque ad mortem resistendum. Spoliabimur enim inæstimabili beneficio, si licebit hominibus conscientias nostras ligare. Et simul Christo libertatis authori fiet iniuria. Sed quid valet istud *Rursus*? nam Galatæ nunquam sub Lege vixerant. Simpliciter capitur pro Perinde ac si nō essent redempti Christi gratia. Etsi enim Iudæis, non Gentibus lata erat Lex: tamen extra Christum nulla est vtrisque libertas, sed mera seruitus.

2 *Ecce, ego Paulus.* Nihil grauius potuit illis denuntiare, quàm vt eos prorsus à Christi gratia excluderet. Sed quid hoc sibi vult, Christū nihil profuturū omnib⁹ circūcisis? an Abrahæ nihil profuit? imò vt prodesset, Circuncisionem recepit. Si dicam⁹ id valuisse ante Christi aduentū, quid de Timotheo respondebimus?

debimus? Notandũ eſt, Paulũ hîc non loqui de externa modò ſectione, aut de cæremonia, ſed magis diſputare aduerſus impiã doctrinã pſeudoapoſtolorũ, qui eã fingebant eſſe neceſſarium Dei cultũ, & ſimul fiduciam ingerebant tanquã operis meritorii. Hæc diabolica figmenta Chriſtũ faciebant inutilem. non quòd abnegarent pſeudoapoſtoli Chriſtũ, aut penitus ſublatũ vellent: ſed inter ipſius gratiam & Legis opera ſic partiebãtur, vt dimidia tantùm pars ſalutis ab illo eſſet. Reclamat Apoſtolus, nõ poſſe hoc modo diuidi: nec aliter nobis prodeſſe, quàm ſi ipſum integrũ amplectamur. Et quid aliud hodie faciunt Papiſtæ, niſi quòd pro Circunciſione nugas à ſe inuentas obtrudunt? huc certè tendit tota eorũ doctrina, vt Chriſti gratia, operum meritis permiſceatur: quod impoſsibile eſt. Chriſtũ enim dimidiũ quiſquis habere vult, totũ perdit. & tamen valde ſibi acuti vidẽtur Papiſtæ, quũ allegãt operibus ſe nihil tribuere, niſi mediante Chriſti gratia: quaſi verò alius fuerit Galatarũ error. Neque enim à Chriſto deficere ſe credebãt, aut renuntiare eius gratiæ: ſed peribat tamen illis Chriſtus, quũ adulterata eſſet Euangelii doctrina in præcipuo illo capite. Iſta loquutio, Ecce ego Paulus, non paruam emphaſin habet: coràm enim ſe opponit, & nomen dat, ne videatur cauſam dubiam habere. Et quanquã vileſcere apud Galatas cœperat eius authoritas, tamẽ ad refellendos omnes aduerſarios ſufficere aſſerit.

3 *Teſtificor enim rurſum.* Probatio eſt proximæ ſententiæ, ſumpta ex loco repugnantium. nam qui debitor eſt totius Legis faciendæ, mortem nunquam effugiet: quia ſemper manebit ſub reatu. nemo enim vnquam reperietur qui Legi ſatisfaciat. talis igitur obligatio, certa eſt damnatio hominis. ita fit vt nihil ipſum Chriſtus iuuet. Videmus ergo vt repugnent iſta duo, nos eſſe Chriſti gratiæ participes, & rurſum obſtringi ad totam Legem implendã. Verùm ita ſequetur, neminem ex Patribus ſaluũ eſſe. quinetiã ſequetur, Timotheũ à Paulo fuiſſe perditum quum fuit circunciſus. Væ enim nobis, donec à Lege ſimus manumiſsi. vbi autem Circunciſio, illic ſubiectio. Notandũ eſt, Paulum bifariam de Circunciſione ſolere loqui: ídque animaduertere cuiuis in Pauli lectione mediocriter exercitato facile erit. Nam ad Roman. cap. 4. 11, vocat ſigillum iuſtitiæ fidei. ita Chriſtum, & gratuitam ſalutis promiſsionẽ ſub Circunciſione includit. Nunc autem illã Chriſto, fidei, Euangelio & gratiæ opponit: vt ſit merum pactum legale, in operum meritis fundatũ. inde patet quod iã dixi, non eodem ſemper modo de Circunciſione ipſum loqui: ſed ratio diuerſitatis habenda eſt. Dico Paulum, dum Circunciſionem conſiderat in ſua natura, meritò facere gratiæ ſymbolũ: quia tale fuit inſtitutũ Dei. verùm vbi illi negotiũ eſt cum pſeudoapoſtolis, qui Circunciſione abutebantur ad deſtruendum Euangelium: illic non reſpicit ad quid fuerit à Domino inſtituta, ſed corruptelam ab hominibus profectam impugnat. Exemplum habemus clariſsimum in hoc loco. Quum Abrahæ data eſſet promiſsio de Chriſto, de gratuita iuſtitia, de æterna ſalute: addita ſimul fuit Circunciſio in eius confirmationem. fuit igitur ex ordinatione Dei Sacramentum quod fidei ſeruiebat. Veniunt pſeudoapoſtoli, qui fingunt eſſe opus meritorium: & ita Legis obſeruationem commendant, vt Circunciſio ſit initiatio eiuſmodi profeſsionis. Dei inſtitutionem hîc non attingit Apoſtolus, ſed pſeudoapoſtolorum figmentum perſequitur. Excipiet quiſpiam, qualiſcunque ſit impiorum abuſus, id tamen ſacroſanctis Dei inſtitutis nihil detrahere. Reſpondeo, Circunciſionem nonniſi ad tempus mandatam à Deo fuiſſe. itaque poſt Chriſti aduentum iam Sacramentum eſſe deſierat Diuinitus inſtitutum: quia Baptiſmus in eius vicem ſucceſſerat. Quorſum ergo circunciſus fuit Timotheus? non ſua certè cauſa, ſed fratrum duntaxat, quorum infirmitati datum id fuit. Quò autem melius appareat quantopere congruat Papiſtarũ doctrina cum ea quam Paulus impugnat, obſeruandum eſt, Sacramenta, ſincerè accepta, non eſſe propriè opera hominum, ſed Dei. Nam in Baptiſmo, in ſacra Cœna, nihil agimus: ſed offerimus nos Deo ad recipiendam eius gratiã. Ergo Baptiſmus, reſpectu noſtri eſt opus paſsiuum: nihil enim præter fidem afferimus, quæ omnia

habet in Christo reposita. Quid autem Papistæ? opus operatum imaginantur, quo promereantur homines Dei gratiã. ita quid aliud quàm sacramenti veritatem simpliciter extingunt? Baptismum tamen & Cœnam retinemus, quia perpetuũ vtriusque vsum esse Christus voluit: sed impia illa deliramenta, vt par est, acriter detestamur.

4 *Exinaniti estis à Christo.* Sensus est, Siquam iustitiæ partem quæritis in operibus Legis, Christus nihil ad vos, & à gratia estis alienati. Neque enim tã crassa erat opinio, vt sola Legis obseruatione iustificari se crederent: sed Christum miscebant cum Lege. alioqui frustra his minis territaret ipsos Paulus, Quid facitis? redditis vobis Christum inutilem. in nihilum redigitis eius gratiam. Videmus ergo non posse minimã iustitiæ partem constitui in Lege, quin Christo & eius gratiæ renuntietur.

5 *Nos enim spiritu ex fide.* Occupatio est qua præuenit obiectionem. nã protinus cuiuis in mentem venire poterat hæc cogitatio, Nullane igitur vtilitas erit Circuncisionis? Respondet, in Christo nihil valere: ideóque iustitiam in fide sitam esse, & hanc iustitiam obtineri in Spiritu absque cæremoniis. *Spẽ iustitiæ expectare*, est fũdare in hac vel illa re suam fiduciã: vel statuere vnde iustitia speranda sit, quanquã simul perseuerantiã notatã esse his vocibus, probabile est: acsi dixisset, Perstamus cõstãter in fiducia iustitiæ quam fide obtinemus. Quòd autẽ iustitiã fide nobis cõstare dicit, id cũ Patribus nobis cõmune est. omnes enim fide placuerunt Deo: vt Scriptura testatur Heb. 11. sed fides illorum cæremoniarũ velo erat implicita. ideo nos ab illis discernit per verbum Spiritus, quod externis vmbris opponitur. Intelligit ergo nudam esse nunc fidem quæ ad consequendam iustitiam sufficiat: & quæ non cæremoniarum pompis ornetur, sed spirituali Dei cultu sit contenta.

6 *Nam in Christo Iesu.* Ratio est cur nunc iustitiã in Spiritu sperent: quia in Christo, id est in regno Christi, vel in Ecclesia Christiana Circũcisio abolita sit cũ suis appẽdicibus. nã synecdochicè in nomine Circuncisionis, cæremonias designat. Ita nec iam amplius locum illis esse admonet, neque tamen inutiles semper fuisse concedit. non enim abrogatas esse docet, nisi post Christi reuelationem. Ita simul quoque soluta est quæstio, cur tam contemptim de Circuncisione hic loquatur, acsi nihil profuisset. non enim hic mentio fit de Circuncisione, quatenus Sacramentum olim erat. non quæritur quid eo tempore valuerit quo nondum obsoleuerat: verùm sub regno Christi, præputio fuisse æquatam asserit. nempe quia legalibus cæremoniis finem imposuerit Christi aduentus. *Sed fides per dilectionem operans.* Cæremoniis opponit aliud exercitium, charitatis scilicet. ne Iudæi nimium sibi placeant, quasi aliqua præstantia emineant. nam circa finem Epistolæ pro hoc mẽbro ponet, Nouam creaturã. Perinde igitur est, acsi dixisset, Deum nolle in cæremoniis hodie nos occupari: sed satis esse si in charitate nos exerceamus. Interim tamen nõ excludit nostra Sacramenta, quæ fidei adminicula sunt. sed breuiter confirmat quod attigerat de spirituali Dei cultu. Locus hic nihil habet difficultatis: nisi eum calumniosè torquerent Papistæ ad iustitiam operum adstruendam. nam quum refellere istud nostrum volũt, Sola fide nos iustificari, hoc telum arripiunt, Si ea demum fides iustificat quæ per charitatem operatur, nõ igitur, inquiunt, sola iustificat. Respondeo, ipsos non intelligere quid garriant: multo minus quid tradamus. neque enim fidem quæ iustificat, docemus solam esse: sed bonis operibus perpetuò coniunctam esse asserimus. tantùm contendimus ad iustificandum solã valere. Papistæ ipsi carnificum instar fidem miserè lacerant, quum nunc informem faciunt & charitate vacuam, nunc formatam. nos autem veram fidem negamus à Spiritu regenerationis posse diuelli, sed quũ de iustificationis causa agitur, tunc excludimus omnia opera. Quantũ ad præsentem locum attinet, Paulus nequaquã disputat an charitas ad iustificandum cooperetur fidei, sed tãtùm indicat quæ nunc sint vera fidelium exercitia: ne Christianos videatur otiosos facere, & quasi truncis similes. Ergo quum versaris in causa iustificationis, caue vllã charitatis vel operum mentionẽ admittas:

sed

sed mordicus retine particulam exclusiuam. Quòd autem hic Paulus de iustificatione non tractet, nec eius laudem charitati ex parte assignet, inde euincere promptum est, quòd eodem argumento sequeretur, Circuncisionem & cæremonias olim iustificasse. Nam sicuti in Christo Iesu fidem cum charitate commendat: ita ante Christi aduentum requirebantur cæremoniæ. Verùm id nihil ad promerendam iustitiam, Papistis etiam ipsis concedentibus. ergo neque id de charitate sentiendum.

7 Currebatis bene, quis vos impediuit ne obediretis veritati?
8 Persuasio non est ex eo qui vocauit vos:
9 Modicum fermentum totam massam fermentat.
10 Ego persuasus sum de vobis in Domino, quòd non aliud sitis sensuri: qui autem turbat vos, portabit iudicium, quisquis sit.
11 Ego autem, fratres, si Circuncisionē adhuc prædicem, quid adhuc persequutionem patior? exinanitum est scandalum crucis.
12 Vtinam etiam abscindantur qui vos conturbant.

7 *Currebatis bene.* Exprobrationem præsentis defectionis consultò superioris cursus laudi miscet, vt pudore suffusi alacrius se in viam recipiant. Admirationis est quod interrogat quísnam eos abduxerit à recto cursu: quo plus incutiat verecundiæ. Verbum πείθεσθαι iterum Obedire potius vertendum censui, quàm credere: quia iam semel Euangelii puritatem amplexi, ab obsequio abducti erant.

8 *Persuasio non ex eo.* Antè pugnauit rationibus: nunc ad extremum authoritate agit, quum exclamat, persuasionē aliunde profectam quàm à Deo. hæc enim admonitio non ita multum haberet momenti, nisi personæ authoritate fulta. Sed Paulus iure suo tam confidenter loqui poterat apud Galatas, qui præco illis fuerat Diuinæ vocationis. ideo non nominat Deum, sed periphrasi designat: acsi diceret, Deus minimè secum pugnat: is est qui mea prædicatione vos in salutem vocauit. Aliunde igitur noua hæc persuasio profecta est. ideo si vultis ratam esse Dei vocationem, cauete nè istis aurem præbeatis, qui noua commenta vobis ingerunt. Etsi autem Græci participii tempus fateor esse præsens: quia tamen indefinitè accipitur, vertere placuit, *Qui vos vocauit*, tollendæ amphiboliæ causa.

9 *Modicum fermentum.* Ego ad doctrinam refero, non ad homines. admonet enim quàm perniciosa res sit doctrinæ corruptio: ne quasi rem nullius aut non magni periculi (vt fieri solet) negligant. Nam hoc cuniculo Satan obrepit, quòd non palàm labefactat totam doctrinam, sed eius puritatem inficit falsis & adulterinis opinionibus. multi quia mali grauitatem non adnimauertunt, minus vehementes sunt in resistendo. Ergo hîc Apostolus reclamat, nihil iam manere salui postquam vitiata est Dei veritas. ac similitudine fermenti vtitur, quod etiamsi exiguum sit, acorem suum transfundit in totam massam. Solicitè ergo cauendum nequid puræ Euangelii doctrinæ affingi sinamus.

10 *Ego persuasus sum.* Rursus totam asperitatem deriuat in pseudoapostolos: illos causam mali esse dicit, illis pœnam minatur: de Galatis se bene sperare commemorat, quòd citò & facilè redituri sint in verum consensum. Illud enim nobis animum addit, quum audimus bene de nobis sperari. nam turpe ducimus, eorum fallere opinionem qui cādidè & amicè de nobis sentiunt. Quia autem Dei opus erat, Galatas reducere in puram fidei doctrinam à qua deflexerant, dicit se in Domino sperare: quo admonet, cæleste donum esse resipiscentiam, vt ipsi quoque idem à Deo postulent. *Qui autem turbat vos.* Confirmatio est proximæ sententiæ, quia obliquè magnam culpæ partem tran-

ſcribit in illos impoſtores à quibus delu ſi fuerant Galatæ. quam enim vindictam illis denũtiat, ab ea Galatas ferè eximit. Cæterùm audiant quicunque occaſionẽ turbarum præbent Eccleſiis, qui fidei vnitatem ſoluunt, qui concordiam labefactant: & ſiquid habent recti ſenſus, expaueſcant ad hanc vocem. pronũtiat enim Deus per os Pauli, nullos talium ſcandalorum authores inultos fore. Particula *Quiſquis ſit*, emphaſim habet. nã quia ſua magniloquentia rude vulgus territabant pſeudoapoſtoli, opportuit Paulum exaduerſo ita magnificè efferre ſuam doctrinam, vt nemini parceret qui auderet contrà hiſcere, quocunque alioqui titulo eſſet inſignis.

11 *Ego autem, fratres.* Argumentũ à cauſa finali. Liceret, inquit, mihi vitare odia hominum, pericula, perſequutiones: ſi tantùm cæremonias vellem Chriſto miſcere. quòd igitur de hac re tantopere pugno in contrarium, non facio mea cauſa, nec meo commodo. Sed an propterea ſequitur verum eſſe quod docet? Reſpondeo, rectum affectum & puram conſcientiam doctoris non parum valere ad faciendam fidem. deinde non eſt credibile, tam inſanum eſſe hominem, vt ſibi malum ſponte accerſat. poſtremò ſuſpectos reddit aduerſarios, quòd Circuncisionem prædicando, ſuæ potius tranquillitati conſulant, quàm fideliter ſeruiant Chriſto. Summa eſt, Paulum ab omni ambitione, auaritia, ſui denique reſpectu abhorruiſſe, quum fauorem plauſúmque contemneret: perſequutionibus verò & multorum furori ſe obiiceret, potius quàm minimum vnguem deflecteret ab Euangelii puritate. *Exinanitum eſt ſcandalum crucis.* Libenter Euangelium Paulus crucem nominat, vel ſermonem crucis, dum abiectam eius ſimplicitatem vult opponere ampullis humanæ ſapientiæ vel iuſtitiæ. nam & Iudæi praua iuſtitiæ confidentia, & Græci ſtulta ſapientiæ perſuaſione inflati Euangelii humilitatem deſpiciebant. Quum ergo dicit nunc, recepta Circuncisionis prædicatione nullum amplius fore ſcandalum crucis, intelligit nullam ſibi moleſtiam exhibitum iri à Iudæis, ſed bona eorum pace ſibi docendi fore locum: quia amplius eos nõ offendet fucatum illud & adulteratum Euangelium compoſitum ex Moſe & Chriſto, ſed eiuſmodi miſtura tolerabilis ipſis erit, quia in priſtinæ dignitatis poſſeſſione manebunt.

12 *Vtinam etiam abſcindantur.* Vltrà prouehitur indignatione: nam exitiũ imprecatur impoſtoribus illis à quibus decepti fuerant Galatæ. Videtur autem alludere ad Circuncisionem quam vrgebant. quum dicit, Abſcindantur. In quam ſententiã inclinat Chryſoſtomus: acſi diceret, Lacerãt Eccleſiã Circũcisionis cauſa. velĩ eos prorſus abſcindi. Sed talis imprecatio videtur parũ cõgruere mãſuetudini Apoſtolicæ. nã vt ſalui ſint omnes, optandum eſt: non ergo vt quiſquã pereat. Reſpondeo, id verum eſſe dum homines reſpicimus. nam omnium ſalus ſine exceptione nobis à Deo commendatur: quemadmodum pro peccatis totius mundi paſſus eſt Chriſtus. ſed fit interdum vt piæ mentes extra hominum conſiderationem efferantur: dum ſcilicet intuentur Dei gloriam & Chriſti regnum. Nam quanto præſtantior eſt Dei gloria hominum ſalute, tãto in ſui amorem ac ſtudium altius rapere nos debet. ita fit vt in gloriam Dei promouendam intenti fideles, mundi & hominum obliuiſcantur: ideóque malint totum mundum interire, quàm decedere aliquid gloriæ Dei. Sed meminerimus votum inde illud manare, quòd auerſi à cogitatione hominum, defixi ſunt in ſolum Deum. Ita crudelitatis dãnari non poteſt, quaſi pugnet cum charitate. deinde ſi cum vno homine vel paucis comparamus Eccleſiam, quanto interuallo hæc præponderabit? Crudelis enim miſericordia, quæ hominem vnum toti Eccleſiæ præfert: video ab vna parte gregem Domini qui periclitatur: video e regione lupum, Satanæ inſtinctu graſſantem: annõ Eccleſiæ cura ſic abſorbere totam meam cogitationem debet, vt eius ſalutem lupi exitio redimi cupiam? Neque tamen hoc modo quenquam velim perditum: ſed Eccleſiæ amor & ſolicitudo me rapit quaſi in ecſtaſin, vt nihil aliud curem. Nemo igitur verus erit Eccleſiæ Paſtor, qui non ſimili zelo ardeat. Vbi trãſtulit, *Qui vos conturbant*, verbum Græcum, De gradu vel de ſtatu dimouere ſignifica

ficat. amplificandi verò causa interposuit, Etiam, cupiens non solùm eos loco deiici, sed prorsus abscindi & resecari.

13 Vos enim in libertatẽ vocati estis, fratres: tãtùm ne libertatẽ in occasionẽ detis carni: sed per charitatẽ seruite vobis inuicẽ.

14 Nam tota lex in vno verbo completur, nempe hoc, Diliges proximum tuum sicut teipsum.

15 Quòd si alius alium vicissim mordetis & deuoratis, videte ne vicissim alius ab alio consumamini.

16 Dico autem, Spiritu ambulate: & concupiscentiam carnis non perficietis.

17 Nam caro concupiscit aduersus Spiritum: Spiritus autem aduersus carnem. hæc mutuò inter se aduersantur: vt nõ quæcunque volueritis, eadem faciatis.

18 Quòd si Spiritu ducimini, non estis sub Lege.

13 *Vos in libertatem.* Nunc admonet qualiter libertate sit vtendum. docuimus in priore ad Corinthios, aliud esse libertatem, aliud ipsius vsum. nam libertas in conscientia est, Deúmque respicit: vsus autem est in rebus externis, & negotium habet cum hominibus, non cum solo Deo. postquam ergo hortatus est Galatas ne paterentur quicquam delibari ex sua libertate, nunc iubet, in vsu moderatos esse. Regulam porrò legitimi vsus præscribit, ne in prætextum vel occasionem licentiæ vertatur. Neque enim carni data est libertas, quæ potius sub iugo teneri captiua debet: sed spirituale est bonum, cuius tantùm piæ mentes sunt capaces. *Sed per charitatem.* Exponit rationem temperandæ libertatis, ne in vagum & licentiosum abusum diffluat: nẽpe si regatur à charitate. Meminerimus semper ipsum nunc tractare, non quomodo simus coram Deo liberi, sed quomodo vsurpare libertatem nostram liceat inter homines. nam conscientia recta non admittit vllam seruitutem: sed vsus externi seruitus vel abstinentia nihil habet periculi. Summa igitur est, si charitate seruiamus nobis inuicem, nos ædificationis rationem semper habituros. ita fiet vt non lasciuiamus, sed gratia Dei vtamur in eius honorem, & salutem proximorum.

14 *Nam tota lex.* Subaudienda est tacita antithesis inter hanc Pauli exhortationem & doctrinam pseudoapostolorum. nam quum illi solis cæremoniis insisterent, Paulus hic obiter perstringit quæ sint vera Christianorum officia & exercitia. Huc igitur spectat præsẽs charitatis commendatio, vt intelligant Galatæ præcipuum Christianæ perfectionis caput in ea situm esse. Sed videndum est cur omnia Legis præcepta sub charitate comprehendat: quum Lex constet duabus tabulis, quarum prior docet de cultu Dei & pietatis officiis: altera autem, de charitate. nam absurdum est ex parte totum facere. Quidam ita effugiunt, nihil aliud etiam in priore tabula tradi, quàm vt Deum diligamus ex toto corde. verùm disertè Paulus exprimit charitatem erga proximos. quærenda igitur alia firmior solutio. Fateor pietatem erga Deũ fratrum charitati præstare: ideóque prioris tabulæ obseruationem pluris fieri corã Deo quàm secundæ. Sed pietas res est ab hominum sensu abscondita: sicuti De⁹ ipse est inuisibilis: ad eã testificandã quãuis institutæ sint cæremoniæ: nõ tamẽ certa sũt argumẽta. nã sæpe fit vt nulli sint magis strenui & assidui cæremoniarũ cultores, quàm hypocritæ. Deus ergo experimentum nostri erga se affectus capere vult ex fraterna charitate, quam mutuò nobis cõmẽdat. Hæc ratio est cur charitas vocetur Legis perfectio, nõ hic tantùm. sed etiam ad Roma. 13. 8. non quia antecellat cultum Dei. sed quia

ſit eius approbatio.Iam dixi Deum eſſe inuiſibilem:ſe autem nobis repræſentat in fratribus,& in illorum perſona,quod ſibi debetur, exigit. Ergo charitas erga homines non niſi ex timore & amore Dei naſcitur.quare non mirum ſi effectus per ſynecdochen,cauſam cuius ſignum eſt,ſub ſe comprehendat. Perperam verò faciet ſiquis Dei amorem ſeparet ab hominum dilectione. *Diliges proximum.* Nam qui diliget, vnicuique ius ſuum reddet,nemini erit iniurius aut nocebit,benefaciet quoad poterit omnibus.quid autem aliud tota ſecunda tabula agitur?atque hanc quoque rationem affert Paul9 ad Romanos.Porrò ſub nomine Proximi comprehenduntur vniuerſi mortales . iungit enim nos communis natura:quemadmodum admonet Ieſaias cap.58.7, Carnẽ tuã ne deſpexeris. Præſertim verò imago Dei,vinculum coniunctionis ſacroſanctum eſſe debet.itaque hîc amici & inimici diſcrimẽ non eſt.neque enim hominũ improbitas ius naturæ delere poteſt.Particula *Sicut teipſum*, hoc valet, quemadmodũ quiſque affectu carnis propenſus eſt ad ſe amandum,ita nobis commendari à Deo amorem erga proximos.Euertunt enim, non interpretantur verba Domini,qui inde colligunt(vt faciunt omnes Sorbonici)amorẽ noſtri ſemper ordine priorem eſſe.quia regulatum inferius ſit ſua regula. Aſini ſunt, qui ne micam quidẽ habent charitatis.nam ſi amor noſtri regula eſſet,ſequeretur,eſſe rectum & ſanctum,Deóque approbari.atqui nunquam ſincerè & ex ſententia Domini proximos diligemus,donec correxerimus illũ noſtri amorem.ſunt enim affectus contrarii & pugnantes:quũ amor noſtri generet aliorum tam neglectum quàm cõtemptum, generet crudelitatem,fons ſit auaritiæ,rapinarum,fraudium, & omniũ eiuſmodi peſtium,ad impatiẽtiã nos impellat, armet nos vlciſcendi cupiditate. Ergo hoc requirit Dominus,vt vertatur in charitatem.

15 *Quod ſi alius alium.*Coniicere tũ ex re ipſa,tum ex verbis licet,certatũ fuiſſe inter Galatas cõtẽtionibus, quum in doctrina diſsiderent.ab exitu nunc demonſtrat quàm exitiale malum ſit in Eccleſia.Deinde veriſimile eſt, Dominum per falſas doctrinas vltum fuiſſe ambitionẽ, faſtum, & alia eorum vitia:quemadmodum ſolet, ac etiam teſtatur per Moſem Deut.13.2.Per *Morſus & deuorationem* intelligit,meo iudicio, tam hoſtiles calumnias,criminationes, cõuitia,& reliqua certamina verborũ, quàm iniurias quæ vel fraude vel violentia inferũtur. Quis tandẽ finis? *Cõſumptio*,inquit.at verò propriũ charitatis eſt,nos mutuò tueri & fouere. Vtinam iſtud ſemper occurreret quoties diabolus nos ad contentiones ſolicitat, ex inteſtinis ſcilicet membrorum diſsidiis non poſſe aliud prouenire,quàm totius corporis exitium & conſumptionem.Quàm miſerum autem ac inſanum eſt ſponte nos,qui eiuſdem ſumus corporis membra, in mutuam perniciem conſpirare?

16 *Dico autem, Spiritu ambulate.* Sequitur remedium. non leue malum eſt ruina Eccleſiæ. ſedulò igitur dum impendet, obuiandum eſt. Sed ratio quæ? nempe ſi caro non dominetur in nobis: ſed Spiritui Dei nos regendos præbeamus.Subindicat autem carnales eſſe Galatas, & Spiritu Dei vacuos, qui vitam Chriſtianis indignam agant. vnde enim fiebat vt ſe inuicem cõficerent,niſi quia pro carnis libidine agebantur? Hoc igitur ſignum eſſe dicit, quòd ſecundum Spiritum nõ ambulent. Notandum verbum *Perficiendi*, quo ſignificat Dei filios, quanuis adhuc vitiis obnoxii ſint, quandiu carnis onere grauentur,non eſſe prorſus illis addictos nec mancipatos, ſed ad reſiſtendum eniti. neque enim ſpiritualis homo immunis eſt à cupiditatibus carnis,quin ſæpe ab illis incitetur: ſed non ſuccumbit vt regnum illis permittat, quod eſt eas perficere.Vide octauum caput ad Romanos.

17 *Caro concupiſcit aduerſus.*Admonet eos difficultatis,vt ſciant nõ abſque certamine ſpiritualiter ſe victuros.difficultas inde eſt,quòd ingenium noſtrum ſpiritui repugnat. Siquidem Carnis nomine,hominis naturam ſignificari diximus in Epiſtola ad Romanos.nam quòd ſophiſtæ reſtringunt ad ſenſus inferiores,quos vocant,refellitur ex multis locis.& antithetum omnem ambiguitatem tollit. Spiritus enim naturam reformatam, vel gratiam regenerationis ſignificat.quid igitur aliud Caro quàm vetus homo? Quum itaque tota hominis natura

tura rebellis sit ac cõtumax aduersus Dei Spiritum, sudandum est ac seriò pugnandum, vsque nobis inferẽda, vt Spiritui obsequamur. quare incipiendum à nostri abnegatione. Hic videmus quo encomio Dominus ingenium nostrum ornet, quòd scilicet nihilo melius illi cum rectitudine conueniat, quam igni cum aqua. Nunc quæ in libero arbitrio gutta boni reperietur? nisi bonum forte vocetur quod Dei Spiritui cõtrarium est. hoc est quod dicit ad Romanos 8.7, cogitationes carnis omnes, inimicitias esse aduersus Deũ. *Vt non quæcunque volueritis.* Hoc proculdubio ad regeneratos spectat. Carnalibus enim nihil est pugnæ cum prauis cupiditatibus: nullum rectum desiderium quo aspirent ad Dei iustitiam. Et fideles alloquitur Paulus: ideo istud Velle, non de inclinatione naturæ, sed sanctis affectibus intelligẽdum, quos nobis sua gratia Deus inspirat. Pronũtiat itaque Paulus, fideles, quantumcunque nitãtur, non tamen eò vsque eluctari quandiu sunt in hac vita, vt perfectè Deo seruiant. Volunt quidem & cupiunt, sed non respondet plenus effectus. quod argumentum fusius tractatur ad Romanos cap. 7.15.

18 *Si Spiritu ducimini.* Quum fideles claudicent ambulando in via Domini: ne deficiãt animis, propterea quòd Legi non satisfacere cupiunt, opus habent consolatione qualem hîc audiunt, quum dicit Paulus, *Eos non esse sub Lege*: quam adhibet etiam ad Rom. cap. 6.14. Inde enim sequitur, illis non imputari quod adhuc deest: sed perinde accepta esse Deo eorum officia, acsi plena & absoluta omnibus numeris forent. Cæterùm prosequitur hîc quoque institutam disputationem de libertate. hic est enim Spiritus quem prius vocauit adoptionis: qui quum liberos faciat homines, manumittit eos à iugo Legis. Perinde igitur est acsi diceret, Vultis semel finire illas controuersias que vos exercent? ambulate secundum Spiritum, nam tunc soluti eritis à Legis imperio: quia Lex erit tantùm liberalis doctrina quæ vos admoneat: conscientias vestras non tenebit amplius obstrictas. Porrò sublato Legis reatu, libertas à cæremoniis sequitur: quæ sunt seruilis conditionis symbola.

19 Manifesta verò sunt opera carnis, quæ sunt, adulterium, scortatio, immunditia, lasciuia,

20 Idololatria, veneficiũ, inimicitiæ, contentio, æmulationes, iræ, concertationes, seditiones, hæreses,

21 Inuidiæ, homicidia, ebrietates, comessationes, & his similia: de quibus prædico vobis, quemadmodum & prædixi, quod qui talia agunt, regnum Dei hæreditate non possidebunt.

19 *Manifesta verò sunt opera.* Quoniam in summa scopũ proposuit Christianis, quò intendere debeant, vt Spiritui obediant, resistant carni: nunc tã carnis quàm Spiritus imaginem nobis depingit. Si se homines cognoscerent, non indigerent hac declaratione: quia nihil sunt quàm caro. sed, quæ nobis ingenita est hypocrisis, non cernimus nostrã fœditatem, donec à fructibus arbor patefiat. Nunc ergo admonet Apostolus, aduersus quæ vitia militandum sit nobis, ne viuamus secundum carnem. Nõ enumerat quidem omnia, idque in fine significat: sed ex iis quæ recenset, facile est reliqua colligere. *Adulterium & scortationem* ponit primo loco: deinde nominat *Immunditiem*, quæ ad omnes impudicitiæ partes extenditur. *Lasciuia* est tanquam instrumentum. nam qui petulanter ac dissolute se gerunt, illos Græci vocant ἀσελγεῖς. hæc quatuor ad vnum impudicitiæ caput referuntur. Subiungit *Idolorum cultum*, qui hic accipitur pro crassis superstitionibus, quæ ante oculos hominum patent. Septem species quæ proximè sequũtur, inter se sunt cognatæ: quibus aliæ postea duæ accedũt. *Iram & inimicitias* nominat, quæ præcipue in hoc differunt, quòd ira, breuis est: odium,

diuturnum. *Aemulationes & inuidia*, odii causæ sunt. Porrò inter æmulationem & inuidiã sic Aristoteles distinguit secundo Rhetoricorum, quòd æmulatur qui dolet alium sibi præstare: non quia eum malè habeat illius virtus aut excellentia, sed quoniam superior esse optaret. inuidet autem non qui cupit excellere, sed qui vritur aliorũ præstãtia. ideo vilium & abiectorum hominum inuidiam esse docet, altis & heroicis pectoribus æmulationem tribuit. Paulus vtrunque morbum, carnis esse pronuntiat. ex ira quoque & odio nascuntur contentiones, certamina, tumultus. tandem ad homicidia & veneficia descenditur. Per *Comessationes*, victum dissolutum & quanuis gulæ intemperiem significat. Obseruãdum quòd *Hæreses* recenset inter opera carnis. nam inde colligimus, *Carnis* vocabulum latius quàm ad sensualitatẽ, quam fingunt sophistæ, extendi. Quid enim hæreses gignit nisi ambitio, quæ præcipuam mentis sedem occupat, in crasso sensu non subsidet? Hæc dicit esse manifesta, nequis tergiuersando putet se quicquam profecturum. quid enim negare iuuat carnem in nobis dominari, si fructus arborem prodant?

21 *De quibus prædico.* Hac tã seuera denuntiatione non modò terrere voluit Galatas, sed etiam obliquè perstringere pseudoapostolos, qui posthabita ista lõgè vtiliori doctrina, de cæremoniis litigarẽt. Simul tamẽ suo exẽplo nos docet, in istas exhortationes & minas insistere, iuxta illud, Clama, ne cesses: annũtia populo meo scelera, Iesa. 58. 1. Quid autem magis horrendũ dici potest, quàm dum exterminantur à regno Dei quicunque secundum carnem ambulant? quis audeat iam leuia imaginari hæc vitia, quæ Deus tantopere abominatur? Verùm ita præcidi omnibus videtur spes salutis. nam quotusquisque est qui non istorũ vitiorum aliquo laboret? Respondeo, Paulum non omnibus qui peccauerint, minari abdicationem à regno Dei, sed qui tales manent absque pœnitentia. Sancti quoque interdum grauiter laborant, sed in viam redeunt. non ergo in hoc catalogo cẽsentur: quia non sibi indulgent. Denique omnes Diuini iudicii minæ ad resipiscẽtiã nos vocant, cui semper apud Deũ parata est venia: sed in testimoniũ nobis cessuræ sunt, si manemus obstinati. Pro verbo *Possidendi*, apud Paulum est κληρονομεῖν, quod est hæreditario iure consequi. Neque enim alio quàm adoptionis iure, vitam æternam obtinemus: vt alibi visum est.

22 Fructus verò Spiritus est charitas, gaudium, pax, tolerantia, comitas, benignitas, fides,

23 Mansuetudo, tẽperantia. aduersus eiusmodi non est Lex.

24 Qui autem Christi sunt, carnem crucifixerunt cum affectibus & concupiscentiis.

25 Si viuimus Spiritu, etiam Spiritu ambulemus.

26 Ne simus inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inuidentes.

22 *Fructus verò.* Sicuti prius totam hominis naturã damnauit, quia nullos nisi vitiosos ac reprobos fructus proferat: ita nunc omnes virtutes, honestos & bene compositos affectus à Spiritu prodire docet: hoc est, à gratia Dei & renouatione quam habemus à Christo. Perinde igitur est acsi dixisset, Nihil ab homine nisi malum, nihil boni nisi à Spiritu sancto. Tametsi enim sæpe in hominibus non regenitis extiterunt illustria mansuetudinis, fidei, temperantiæ, liberalitatis exempla: certum est tamen, fallaces duntaxat fuisse laruas. est præclara quædam virtus in Curio, in Fabricio, in Catone temperantia, in Scipione comitas & liberalitas, in Fabio tolerantia: sed in hominum conspectu modò, sed ciuili tantùm æstimatione. apud Deum verò nihil purum, nisi ex fonte omnis puritatis. *Gaudium* hîc accipio, non vt 14. 17 ad Romanos: sed pro hilaritate quam erga proximos exhibemus, quæ sit morositati con-

cõtraria: sic & fidem pro veritate, vt opponatur astutiis & fraudibus & mendacio. *Pacem* oppono rixis & contentionibus. *Tolerantia* est animi mansuetudo, qua fit vt omnia boni consulamus, non simus statim irritabiles. reliqua clara sunt. nam fructus describit vnde patefiat qualis sit cuiusque animus. Quid ergo, dicet quispiã, de impiis & idololatris iudicii fiet, qui eximia virtutum specie enituerunt? nam ab operibus spirituales apparent. Respondeo, quemadmodũ nõ omnia carnis opera in homine carnali cõspicua sunt, sed carnales se esse prodũt hoc vel illo vitio: ita nõ æstimandũ esse hominem spiritualem ab vna virtute. nã interea perspicuum fiet ex aliis vitiis, carnem in illo dominari. quod de omnibus illis quos nominaui, promptum est videre.

23 *Aduersus eiusmodi.* Quidam intelligũt simpliciter, Legem aduersus bona opera non esse latam: quia ex malis moribus natæ sint bonæ leges. sed Paulus altiore & magis recondito sensu hoc dicit: nempe quòd vbi regit Spiritus, Lex non habeat amplius imperium. nam Dominus corda nostra formando in suã iustitiam, liberat nos à Legis rigore, vt non agat nobiscum ex eius pacto, nec conscientias nostras sub reatu teneat. Lex interea officium suum facere non desinit, docendo & exhortando: sed Spiritus adoptionis à subiectione liberat. atque ita pseudoapostolos subsannat, qui Legis subiectionem vrgendo, non magis ad soluendum eius iugum tẽdebant: quod fieri docet Paulus, dum imperium Spiritus Dei obtinet: vnde sequitur, nullam spiritualis iustitiæ illis fuisse curam.

24 *Qui autem Christi sunt.* Hoc addit vt ostendat libertatem pertinere ad omnes Christianos, quia renuntiauerint Carni. Cæterùm, monet Galatas quis verus sit Christanismus quod ad vitam: vt ne falsò profiteãtur se Christianos. Verbo *Crucifigẽdi* vsus est, vt notaret mortificationem carnis esse crucis Christi effectum. neque enim proprium hoc est hominis opus, sed inserimur Dei gratia in societatem mortis Christi, vt nobis amplius non viuamus, Rom. 6. 5. Tum ergo filiorum Dei priuilegio fruemur, si consepulti cum Christo simus vera nostri abnegatione, & veteris hominis interitu. non quia penitus adhuc interierit caro, sed quia regnum exercere non debeat: quin potius Spiritui cedere. *Caro & Cõcupiscentiæ* eius, pro radice & fructibus. Caro enim ipsa est naturæ corruptæ vitiositas, vnde mala omnia prodeũt. iam apparet iniuriam fieri Christi mẽbris, si Legi adhuc mancipantur, à qua soluti sunt quicunque Spiritu eius sunt regeniti.

25 *Si viuimus Spiritu.* Iam more suo Paulus ex doctrina elicit exhortationem. mors carnis est vita spiritus. quòd si Spiritus Dei in nobis viuit, actiones omnes gubernet. Nam semper multi erunt qui impudenter iactent se viuere Spiritu: sed Paulus eos reuocat à verbis ad rei probationem. Quemadmodum enim anima non viuit otiosa in corpore, sed motũ & vigorem mẽbris & partibus singulis distribuit: ita nec Spiritus Dei in nobis esse potest, quin exerat se per externos effectus. Ergo per vitam, interior vis: per incessum, externæ actiones hîc intelliguntur. Nam hoc vult Paulus, opera esse testimonia spiritualis vitæ. vsitata est metaphora in verbo *Ambulandi.*

26 *Ne simus inanis gloriæ.* Speciales exhortationes quæ Galatis erant necessariæ: sed non minus etiam nostro tempori congruunt. Multorum malorũ cùm in tota hominum societate, tum præsertim in Ecclesia, mater est ambitio. eam itaque cauendam docet. Nam κενοδοξία nihil aliud est Paulo quàm φιλοτιμία, hoc est, cupiditas honoris: vbi quisque cupit præter cæteros eminere. Tametsi enim profani Philosophi non quanuis gloriæ appetentiam damnant: tamen inter Christianos quisquis gloriæ cupidus est, quia discedit à vera gloria, meritò inanis & præposteræ ambitionis damnatur. Neque enim fas est nobis, nisi in solo Deo gloriari: extra Deum mera semper vanitas. prouocationes mutuæ & inuidentiæ sunt filiæ ambitionis. Nam qui ad summum gradum aspirat, necesse est vt inuideat reliquis: inde obtrectationes, morsus, punctiones.

CAP. VI.

1 *FRatres, etiamsi praeoccupatus fuerit homo in aliquo lapsu, vos qui spirituales estis, instaurate eiusmodi hominem spiritu lenitatis, considerans teipsum, ne tu quoque tenteris.*

2 *Alii aliorum onera portate: & sic adimplete Legē Christi.*

3 *Nam siquis putat se esse aliquid, quum nihil sit, seipsum decipit.*

4 *Opus autem suum probet vnusquisque: & tunc in seipso solo gloriam habebit, non autem in alio.*

5 *Quisque enim proprium onus portabit.*

1 *Etiamsi praeoccupatus.* Quemadmodum in primis noxiosa est pestis, ambitio: ita etiam non rarò plurimùm nocet importunus & nimius rigor, qui honesto quidem zeli colore tegitur, sed ex superbia saepe, fratrúmque fastidio & contemptu nascitur. Nam plerique, quasi insultandi materiam nacti ex fratrum delictis, illos contumeliose vexant & atrociter. id fit quia exprobrationi magis quàm correctioni student. Redarguendi quidem sunt qui peccarunt: & seueritate acrimoniáque saepe opus est. Ad importunitatem igitur vsque, reprehensionibus insistere conuenit: sed oleo tamen acetum temperandum. Ergo hic in corrigendis fratrum delictis, lenitatem adhibendam esse docet: ac illas demum pias & Christianas obiurgationes esse, quae mansuetudinem resipiant. Quò id facilius impetret, quis piarum reprehensionum sit finis, ostendit: nempe instaurare lapsum, hoc est in integrum restituere. Id nunquam fiet violentia, nec accusatorio spiritu, nec truculentia aut vultus aut verborum. reliquum est, vt spiritum afferamus placidum & mansuetum, siquidem fratri mederi propositum est. ac nequis mansuetudinem gestu duntaxat prae se ferat, spiritum requirit. quo significat, eos demum fratribus castigandis aptos esse, qui ad lenitatem animis sunt compositi. Altero argumento lenitatem in corrigendis fratribus commendat, quum dicit, Si praeoccupatus. nam qui imprudentia lapsi sunt, vel astu circunuenti, eos durius insectari, inhumanum est. Atqui scimus diabolum semper intētū esse insidiis: & nos mille modis ab eo circumueniri. quum ergo ex fratribus quēpiam videmus lapsum, cogitemus in Satanae laqueos incidisse: ac misericordia tangamur, simúsque eò ad ignoscendum propensiores. Caeterum non dubium est quin delicta vel lapsus ab intestinis sceleribus discernat, quae coniūcta sunt cum deliberato & obstinato Dei contemptu. Talis nequitia & malitiosa aduersus Deum conspiratio seuerius excipienda est. quis enim illic lenitatis profectus? Particula tamen quae inseritur, *Etiam*, tantundem valet, acsi veniam dari iuberet, non modò infirmis qui tentati fuerint, sed qui tentationi succubuerint. *Vos qui spirituales.* Non loquitur ironicè: sed vtcunque spirituales sint, non tamen penitus Spiritu sunt referti: talium officium est erigere lapsos. quorsum enim excellunt, nisi in fratrum salutem? nam certè quò quisque ampliore gratia praeditus est, eò magis obstrictus est minoribus, vt se impendat in eorum aedificationem. sed quia tam sumus praeposteri, vt etiam in optimis officiis erremus: ideo admonet ne quid carnis admisceant. *Considerans teipsum.* Non temerè numerum mutauit. nā efficacior est admonitio. dum sigillatim vnumquenque appellat, iubétque in seipsum descendere. Tu quisquis es, inquit, qui censorem agis in alios, te quoque respice. nihil enim difficilius quàm nos adducere ad propriae infirmitatis recognitionem vel examen. Quum simus in notandis aliorum vitiis plusquam acuti: quod ad nostra, non videmus manticae quod in tergo est, vt inquit ille. itaque quò acrius stimulet, singulari numero vtitur. Duplex autem potest esse sensus. nam quum agnoscimus nos peccatis obnoxios, veniam quam volumus nobis dari,

ri, vicissim libentius aliis damus. Ideo quidam sic accipiunt Pauli verba, Ne immitem vel inexorabilem aliis te præbeas, qui peccator ipse es, & fratrũ misericordia eges. Mihi tamen altera expositio non minus placet: vt Paulus cauere præcipiat ne alios corrigendo, ipsi peccemus. Est enim periculũ quod summopere cauendum est, & difficulter tamen cauetur: quia nihil proclinius quàm modum excedere. quanquam nihil obstat quominus tentationem accipias in præsenti causa, & ad totam vitam extendas. Meminerimus ergo à nobis incipere, quoties agenda est de vitiis censura: vt infirmitatis nostræ memores, erga alios simus moderati.

2 *Alii aliorum onera portate.* Valde apposita est loquutio ad humanitatis commendationem, quum infirmitates vel vitia quibus laboramus, vocat Onera. Natura enim non dictat, subleuandos esse qui oneri succumbunt. Portare autem onera iubet, non vt indulgentia aut dissimulatione foueamus mala quibus premuntur fratres, sed potius vt illos exoneremus. id fit amicis & placidis correctionibus. Plurimi enim sunt adulteri, qui libenter Christum facerent lenonem: fures, qui libenter facerent eum receptatorem: omnium denique generum improbi & scelerati, qui libenter eum patronum facerent: omnes fideliũ humeris ferenda imponere vellent sua onera. Verùm quum tolerantiam instaurationi vel reparationi subiiciat, nemo est qui non videat qualẽ requirat à Christianis. *Adimplete Legem Christi.* Nomen Legis dum Christo aptatur, circunstantiæ argumenti seruit. nam subest antithesis inter Christi Legem & Mosis: ac si diceret, Si vobis cordi est obseruare Legem: ecce, Christus Legem vobis præscribit, quam meritò aliis omnibus præferre decet: nempe vt mutuam humanitatem colamus inter nos. Nam qui hoc non habet, nihil habet. contrà verò dicit Adimpleri Christi Legem, vbi quisque proximũ misericordia subleuat. quo significat superuacua esse omnia quæ à charitate aliena sunt: compositio enim verbi Græci solidum complementum exprimit. Quia autem nemo præstat omni ex parte quod requirit Paulus, ideo à perfectione absumus omnes: qui minimùm præ aliis, longissimè tamen Dei respectu.

3 *Nam si quis putat.* Ambigua est verborum constructio, sed mens Pauli certa. Nam particula, *Quum nihil sit*, prima specie hoc sonat, Si quispiam, qui alioqui nihil est (vt sunt multi nihili homines, inflati tamen stulta sui persuasione) aliquid sibi tribuat. verùm generalior est sententia: ideoque sic resolui debet, Quandoquidem vniuersi mortales nihil sunt: qui vult aliquid videri, & se aliquem esse sibi persuadet, se decipit. Primum itaque pronuntiat nos nihil esse: quo intelligit, nihil habere nos proprium quo gloriemur: sed omni bono esse vacuos, vt tota nostra gloria mera sit vanitas. Inde secundò colligit, eos se fallere qui sibi aliquid arrogant. est autem perquam absurdum, quum nihil magis indignè feramus, quàm nos ab aliis deludi, sponte nos ipsos esse nobis illusores. Hæc porrò cogitatio multo æquiores nos aliis reddet. vnde enim insultandi ferocia, vnde superciliosa austeritas: nisi quòd se quisque efferendo, alios fastuosè despicit? absit arrogantia, & omnes mutuò modestissimi erimus.

4 *Opus autem suum probet.* Validissimo iam ictu contudit Paulus humanam superbiam: sed quia inde vt plurimum prouenit, quòd aliis nos conferendo, pretium nostri statuimus ex vili eorum æstimatione: negat hîc eiusmodi comparationi esse locum. Nemo, inquit, se metiatur aliena vlna: nec sibi ideo placeat, quia alii magis displiceant. sed omisso aliorum respectu, suam vnius cõscientiam excutiat: & quale sit suum opus, consideret. Ea demum est vera laus, non quam aliis detrahendo, nobis conciliamus: sed quam habemus sine comparatione. Nonnulli ironiam esse existimant. quasi diceret Paulus, Tu tibi blandiris propter aliorũ vitia: verùm si respicias quis sis ipse, tunc habebis laudem tibi debitam, id est nullam: quia nemo est qui guttam laudis mereatur. Postea exponunt quod sequitur, Quisque portabit suum onus, pro, solet portare. Verùm absque figura aptius sensus cohæret. verba enim hoc sonant, Quo ad teipsum solum, habebis laudem, non ex aliorum comparatione. Scio cur ironia aliis arrideat. quoniam scilicet Aposto-

lus proxima sententia in nihilum redegit totam hominum gloriam. Sed hîc Paulus de gloriatione bonæ conscientiæ agit, quam Dominus suis concedit, & qua Paulus Act. 23.1 exultat. ea nihil aliud est quàm gratiæ Dei recognitio, quæ hominem minimè extollit, sed ad Deum glorificandum incitat. Talem laudis materiam in se reperiunt pii, quam non meritis suis, sed Dei bonitati acceptam ferant. Hæc est gloriatio nostra, inquit 2.Cor.1.12, testimonium bonæ conscientiæ, quòd fideliter versati simus, &c. Et Christus, Intra in cubiculum tuum, coram Patre tuo benefac in abscondito: & Pater tuus qui est in abscondito, reddet tibi, Matt.6.7. Quanquã propriè loquendo nihil affirmat, sed hanc demum legitimam ac solidam fore laudem docet, si quisque suo pretio, non autem ex alterius æstimetur. Itaque conditionalis est oratio: quasi diceret, non alios censeri probos, nisi qui seorsum tales reperiuntur.

5 *Quisque enim proprium onus.* Vt socordiã & fastum nobis excutiat, proponit nobis Dei iudicium: vbi quisque rationem vitæ suæ seorsum reddet absque comparatione. Hoc enim est quod nos fallit: quia luscus inter cæcos bene oculatus sibi videtur, fuscus inter nigros album se putat. Istis imaginationibus negat locum fore in iudicio Dei: quia illic onus suum singuli portabunt, neque alii alios suis peccatis absoluent. hæc est genuina mens Pauli.

6 Communicet is qui instituitur in sermone, cum doctore, in omnibus bonis.

7 Ne erretis, Deus non subsannatur. quod enim seminauerit homo, hoc etiam metet.

8 Nam qui seminat carni suæ, ex carne metet corruptionem: qui autem seminat Spiritui, ex Spiritu metet vitam æternam.

9 Bonum autem faciendo ne defatigemur. nam si non defecerimus, metemur opportuno tempore.

10 Ergo vbi tẽpus habemus, benefaciamus erga omnes. præsertim verò erga domesticos fidei.

6 *Communicet is.* Verisimile est iam tunc neglectos fuisse doctores & Verbi ministros. quæ tamen turpissima est ingratitudo. Quàm indignũ est enim fraudare victu corporali eos à quibus animæ nostræ pascuntur? non dignari terrena compensatione, à quibus cælestia bona accipimus? Sed hoc est ac fuit iam olim mundi ingenium, Satanæ ministris largè farcire ingluuiem, piis verò Pastoribus vix malignè victum suppeditare. Etsi autem nos nec querulos nimium, nec iuris nostri tenaces esse conuenit: tamen Paulus Galatas ad officiũ præstandum exhortari debuit. in quo fuit liberior: quia non agebat causam suam priuatim, sed communi Ecclesiæ vtilitati, nulla sui commodi habita ratione consulebat. Videbat ideo negligi Verbi ministros, quia verbum ipsum contemneretur. fieri enim nequit, si verbum habetur in pretio, quin ministri quoque honestè & liberaliter tractentur. Deinde hic astus Satanæ, alimentis fraudare pios ministros, vt Ecclesia talibus destituatur. Paulus vt de conseruatione ministerii erat solicitus, commendat bonorum ac fidelium Pastorum curam. *Sermonem* accipe κατ᾽ ἐξοχὴν pro pietatis doctrina. Eos alendos esse monet, à quibus in sermone instituimur. quo igitur titulo aluntur in Papatu vel otiosi mutorum hominum ventres, vel rabidæ belluæ, quibus nihil cum Christi doctrina commune est? *In omnibus bonis.* Non quia velit congeri sine modo superfluam abundantiam. sed nequid desit necessariis vitæ subsidiis. Nam & frugali victu contenti debent esse Ministri: & semper luxuriæ pomparúmque peri-

periculo est obuiandum. quantum igitur postulat necessitas, habeant fideles sua omnia piis sanctisque Doctoribus exposita. nam qua mercede inæstimabilem æternæ vitæ thesaurum, quem per illorum prædicationem obtinent, remunerabuntur?

7 *Deus non subsannatur.* Hoc addidit ad refutandas excusationes quibus tergiuersari solent permulti. alius obtendit, alendam sibi esse familiam: alius sibi negat superesse vnde largiatur, vel eroget. ita fit vt pauci fungātur officio, qui plerunque non sufficiunt tam multis cessantibus. Hæc effugia vana esse denuntiat Paulus, quia negotiū sit cum Deo: quod mundus minime cogitat. neque enim hic agitur tantùm de hominis victu, sed quāti æstimetur à nobis Christus eiusque Euangelium. Hic locus testimonio est, non hodie primum natum esse morem ludibrio habendi fidos Pastores. sed non impune cedent impiis eiusmodi ludibria. *Quod enim seminauerit.* Hoc est, quod à liberalitate nos retardat, quia perire nobis putamus quicquid transit in alienam manum: deinde quia semper nobis timemus in hac vita. Hanc Paulus contrà sationis tempori comparat, & dicit, Nos, dum benefacimus, sementem facere. qua de re in secunda ad Corinthios dictum est: vbi eadem similitudine vtebatur. Vtinā istud nobis solide persuasum esset, quàm alacriter nos & nostra proximis impenderemus, semper in spem messis intenti: quemadmodum nihil lætius faciunt agricolæ quàm vt serant. Sed quum illi ad colligendam messem corruptibilem, æquo animo nouem menses ferant: nos in expectatione beatæ immortalitatis deficimus.

8 *Nam qui seminat carni suæ.* Distributio partium post generalem sententiam. Seminare carni, est prospicere præsentis vitæ necessitatibus, nullo futuræ vitæ respectu. Id qui faciunt, fructū colligent satione sua dignum: coaceruabunt enim quod male dispereat. Alii Seminare in carne, exponunt pro indulgere concupiscentiis carnis: *Corruptionem* verò pro Exitio. sed prior expositio contextui melius quadrat. Quòd aliter transtuli quàm Vetus interpres atque Erasmus, non feci temere. Verba Pauli Græca sic habent, Seminare in carnem. quid autem id aliud est quam ita esse carni addictum, vt studia tua omnia in illius commodum & curam dirigas? *Qui autem seminat spiritui.* Spiritum accipio pro Vita spirituali, cui seminari dicuntur qui cælum magis quàm terram respiciunt: atque ita vitam instituunt, vt ad regnum Dei aspirent. illi igitur spiritualium studiorum fructum metent in cælo incorruptibilem. Porrò spiritualia studia nominat à fine: vtcunque alioqui externa sint, & ad corpus pertineant. quale est hoc ipsum de quo nunc tractat, Alere Pastores. Si Papistæ more suo conentur ex his verbis operum iustitiam adstruere, diximus alibi quàm facile sit refellere eorū ineptias. Neque enim, si vita æterna merces est, inde sequitur, vel operibus nos iustificari, vel opera salutis meritoria esse. quandoquidem & hoc ipsum gratuitum est, quòd Deus tanto honore quæ nobis gratis donauit opera, dignatur, vt illis indebitā mercedem promittat. Siquis pleniorem solutionē requirit, primùm nego vlla esse nobis bona opera quæ Deus remuneretur, nisi quæ habemus ab eius gratia. secundò dico, bona opera quæ ductu ac directione Spiritus sancti facimus, esse fructus gratuitæ adoptionis: tertiò dico, non modò vel minima vilissima mercede indigna esse, sed prorsus digna esse quæ damnentur: quia semper multis maculis sunt respersa & inquinata. quid autem pollutionibus cum Dei cōspectu? quartò dico, etiamsi millies operibus promissa esset merces, nullam tamen ex pacto deberi, nisi tota Lege perfecta. ab ea verò perfectione quàm procul absumus omnes! Eant nūc Papistæ, & operum meritis perrumpere in cælum tentent: nos autem libenter cum Paulo totáque Scriptura fatemur, quæcunque aliter consequi non possumus quàm mero Dei dono, tamen mercedis nomine, eadem operibus nostris rependi.

9 *Bonum autem faciendo ne defatigemur.* Bonum hic non rectum significat, sed benignitatem: & ad homines refertur. monet itaque ne proximos iuuando, præstandisque beneficiis, & exercenda liberalitate defatigemur. Præceptum in primis necessariū. nam quum

ad officia charitatis simus natura plus satis pigri, innumera subinde offendicula superueniunt quæ bene animatos retardent. Incidimus in multos indignos, in multos ingratos: ipsa necessitatum multitudo nos obruit: hic & illic erogando exhaurimur: aliorum frigus ardorem nostrum extinguit. postremò, totus mundus plenus est impedimentorum, quæ nos à recto cursu auertant. Bene ergo Paulus, qui nos confirmat, ne fessi resideamus, *Si nō defecerimus*. Hoc est, Ita demū metemus quem Deus promittit fructum, si ad finem vsque perstiterimus. Nam qui non perseuerant, similes sunt ignauis agricolis, qui postquam ararunt & seminarunt, opus relinquunt imperfectum, quum occatio necessaria esset, ne semen aut vorent aues, aut sol exurat, aut frigus absumat. ita frustra incipimus benefacere, nisi ad metam vsque pergamus. *Temporis opportuni* meminit, ne quis fructum in hac vita præcerpere cupiēs, spirituali messe priuetur. Spe igitur & patientia suum desiderium sustineant fideles ac refrænent.

10 *Vbi tempus habemus.* Prosequitur similitudinem. nam quia non omnē tempus culturæ & sationi aptum est, occasionē sedulò vrgent strenui & cordati agricolæ, nec eam otiosi præterire sinunt. Quum igitur totam præsentem vitam arationi, sementique faciendæ destinauerit Deus, tempore vtamur: ne auferatur nobis facultas, si negligentes fuerimus. Cæterùm Paulus à liberalitate erga Ministros exorsus, doctrinam suam nunc latius extendit. iubet enim omnibus benefacere: sed præsertim domesticos fidei commendat, hoc est fideles, quum eiusdem sint nobiscum familiæ. Ideo enim hac metaphora vsus est, vt communicatio ipsa, quam necesse est inter vnius familiæ membra esse, nos magis incitaret. Omnibus ergo nos debitores facit communis humanitas: sed fidelibus vinculum arctius spiritualis cognationis, quam Dominus inter nos sacrauit.

11 Videtis qualibus literis vobis scripserim mea manu.

12 Quicunque volunt placere iuxta faciem in carne, hi cogunt vos circuncidi, tantùm vt ne persecutionem sustineant cruce Christi.

13 Neque enim qui circunciduntur, ipsi Legem seruant: sed volunt vos circuncidi, vt in carne vestra glorientur.

11 *Videtis.* Verbum Græcum dubiam habet terminationem, quæ tam imparatiuo quàm indicatiuo conuenit. sed ad sensum nihil aut parum refert. Paulus vt solicitudinē suam magis commendet Galatis, commemorat se propria manu tam longam Epistolam scripsisse. simul etiam vt attentiores illos ad lectionem reddat. Nam quo plus susceperat laboris eorum causa, eo debebant magis accendi ad legendum, non perfunctoriè, sed exactissimo studio.

12 *Quicunque volunt placere.* Primùm, placere in carne velle, est ambitiose aucupari hominum gratiam, non ædificationis causa. & verbum compositū vsurpat, quod significat blandi vultus ac sermonis illecebris esse gratiosum. Accusat ergo ambitionis pseudoapostolos, acsi diceret, Vultísne scire quales sint qui necessitatem Circuncisionis vobis imponunt? quid spectent? quid venentur? erratis, si putatis ipsos pio aliquo zelo impelli: sed hominum fauorem acquirere vel fouere volunt hac mercede. Nam quum Iudæi essent, volebant gentis suæ gratiam hoc modo retinere, vel saltem deflectere odia. Ita solent ferè ambitiosi, seruiliter iis blandiendo, per quorum gratiam emergere se posse sperant: insinuant se in illorum animos, vt deiectis melioribus, soli regnent. Hoc prauum consilium detegit Galatis, vt sibi caueant. *Tantùm vt ne persequutionem. Crucem Christi* rursum vocat puram Euangelii prædicationem. sed alludit ad eorū delicias, quòd Christum docere vellent absque cruce. Hæc enim causa erat cur tam infesta rabie ferrentur Iudæi aduersus Paulum, quòd ferre

ferre non poterant defectionem à cæremoniis. isti ergo vt persequutionē fugerent, adulabantur Iudæis. Quòd si Legem seruassent ipsi, fuisset tolerabilius: sed totam Ecclesiam, priuatæ suæ tranquillitatis causa, turbabant: tyrannicum iugum imponere conscientiis non dubitabant, vt à corporali molestia immunes essent ac liberi. Ergo crucis metu, veram prædicationem crucis adulterabant.

13 *Neque enim Circuncisionem habentes.* Vetus interpres & Erasmus habent, Qui circunciduntur. sed quia de solis doctoribus Paulum loqui existimo, non generaliter de omnibus: vitandæ ambiguitatis causa, ita reddere malui. Sensus est igitur, Non faciunt hoc zelo Legis, quòd vos obstringunt cæremoniarum iugo. nam cum sua Circuncisione Legem non seruant. prætextu quidē Legis exigunt vt circuncidamini: sed quum circuncisi sint ipsi, non præstant quod iniungunt aliis. Cæterùm dubium est, quum negat eos *Legem seruare*, de tota Lege intelligat, an de cæremoniis. sunt enim qui ita exponant, Ne illos quidem Legi satisfacere, quia sit onus importabile. Sed potius eos malæ fidei insimulat, quia securè Legem contemnerent, quoties abesset inuidia: quæ pestis nunc quoque passim grassatur. nam hodie plures reperias, qui Papatus tyrannidem ambitione, quàm conscientia defendant. Loquor de aulicis apostolis, & quicunque nidorē culinarum sequuntur. tanquam ex tripode pronuntiabunt, sanctæ Romanæ ecclesiæ reuerēter obseruanda esse statuta. Quid ipsi interim? nihilo pluris faciunt omnia Romanæ sedis oracula, quàm asini ruditum: sed periclitari nolunt. Denique tale Paulus certamen habuit cum illis impostoribus, quale nobis hodie est cum fucatis Euangelii professoribus, qui Christum cum Papa miscendo, chimæram nobis componunt. Talibus ergo laruam detrahit Paulus, quum nihil eos sincerè agere docet: verùm Circuncisionē præcipere, vt se venditent Iudæis, quia neophytos adduxerint. hoc enim est in carne ipsorum gloriari. De vobis, inquit, triumphum agere volunt: atque ita corpore vestro abutuntur ad venandum fauorem, vbi falsis Legis zelatoribus in carne vestra mutilata, pacis & consensus tesseram ostentauerint.

14 Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quam mundus mihi crucifixus est, & ego mundo.

15 Nam in Christo neque Circūcisio quicquam valet, neque præputium: sed noua creatura.

16 Et quicunque hac regula ambulabunt, pax super eos & misericordia, & super Israelem Dei.

17 In reliquis nemo facessat mihi molestiam. ego enim stigmata Domini Iesu in corpore meo porto.

18 Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro, fratres, Amen.

Ad Galatas missa fuit è Roma.

14 *Mihi autem.* Nunc pseudoapostolorum consiliis, animi sui sinceritatem opponit: acsi diceret, Illi, nequam cogantur ferre crucem, Christi crucem abnegant, gratiam hominum mercantur ex carne vestra: denique triumphum agunt de vobis. Meus autem triumphus ac mea gloria est in cruce Filii Dei. Nisi prorsus sensu communi destituti essent Galatæ, nónne eos detestari debuerunt quos videbant suo periculo ita ludere? *Gloriari in Christi cruce* perinde valet,

atque in Christo crucifixo, nisi quòd plus exprimit. significat enim mortem illam ignominiæ probríque plenã, imò etiam maledictam à Deo. quam igitur horrent homines, & cuius ipsos pudet, in ea gloriari se dicit: quia perfectam in ea felicitatem habeat. nam vbi summũ bonum, illic gloria. sed cur non alibi? nam etsi in Christi cruce salus est exhibita: quid de resurrectione? Respondeo, in cruce totam redemptionem & eius partes contineri: sed resurrectio Christi à cruce nos minimè abducit. Notandum etiam, quòd aliam quanuis gloriã, non secus ac capitalem noxam, abominatur. Auertat Deus hanc pestem, hoc portentum. hoc enim valet apud Paulum vbique verbum *Absit. Per quam mundus.* Quia σταυρὸς masculinum est, relatiuum vtrique apud Græcos cõuenit, tam Christo quàm cruci: aptius tamen est, meo iudicio, ad crucem referre. nam per illã mundo propriè morimur. Quid autem Mundus significat? opponitur proculdubio nouæ creaturæ. Quicquid ergò contrarium est spirituali Christi regno, mundus est: quia ad veterem hominem pertinet. vel, vt vno verbo dicã, mundus est quasi obiectum & scopus veteris hominis. *Eum sibi crucifixum* dicit Paulus: quo sensu Phil.3.8 testatur, omnia se reputasse pro stercoribus. Crucifixio enim mundi, est contemptus & abiectio. Addit vicissim se *mundo crucifixum*: quo intelligit, sibi suísque déque esse, quòd nihil fiat, sitque tanquam in nihilum redactus. quia nihil ad mortuũ pertineat. vel certè se mortificatione veteris hominis renuntiasse mundo. Nam quod quidam exponunt, Si mundus me anathema & catharma reputat, ego vicissim illum damno & execrationi habeo: mihi videtur esse paulo remotius à mente Pauli. iudicium tamen erit penes lectores.

15 *Nam in Christo, neque Circuncisio.* Ratio est cur sit mundo crucifixus, & mundus illi: quia in Christo, cui insitus est, solùm valet noua creatura. Alia igitur omnia facessere, imò interire oportet. intelligo quæ renouationem Spiritus impediunt. hoc est quod dicit etiã in secunda ad Corinthios capite 5.17, Si quis in Christo, noua sit creatura: hoc est, siquis censeri vult in Christi regno, ille reformatus sit Dei Spiritu: non viuat amplius sibi neç mundo, sed sit suscitatus in nouam vitam. Cur autem inde inferat, neque Circuncisionẽ, neque præputium, ante dictum est: quia scilicet veritas Euangelii omnes Legis figuras absorbeat & exinaniat.

16 *Quicunque hac regula.* Quicunque tenent hanc regulam, inquit, bene illis sit ac feliciter. fausta hæc precatio, approbationis quoque signum est. Significat igitur amandos esse & omni fauore prosequendos qui talem doctrinam afferunt: contrà verò, qui ab ea discedunt, indignos esse qui audiantur. Nomen Regulæ posuit ad exprimendum certum & perpetuum tenorem, cui insistere debent omnes pii Euangelii ministri. Quemadmodum enim architecti quæ extruunt ædificia, ad normam exigunt, vt singulæ partes iusta proportione inter se ac symmetria cohæreant: ita canonem assignat Verbi ministris, quo rite & ordine Ecclesiam ædificent. Hic locus miram alacritatem addere debet tam fidis & sinceris doctoribus, quàm vniuersis qui ad illorum regulam formari se patiuntur, quòd audiunt se per os Pauli à Deo benedici. non est quòd Papæ fulmina tam timeamus, si pacem & misericordiam Deus è cælo nobis promittit. Verbum *Ambulare*, tam Ministro quàm populo commune esse potest: tametsi præcipuè in ministros competit. Futurum verbi tempus ad notandum perseuerantiam positum est. *Super Israelem Dei.* Irridet obliquè vanam pseudoapostolorum iactantiam, qui de carnali Abrahæ progenie superbiebãt. Duplicem itaque fecit Israelem, vnum laruatum, qui in hominum conspectu appareat: alterum, Dei. Circuncisio, larua erat coram hominibus: regeneratio autem, veritas coram Deo. Denique eos nunc vocat Israelem Dei, quos prius dixit Abrahæ filios per fidem: atque ita fideles complectitur, qui in eandem coaluerant Ecclesiã, tam ex Gentibus quàm ex Iudæis. Ex opposito solum genus & nomen iactat Israel carnis, de quo disserit ad Rom.9.6.

17 *Nemo facessat.* Hîc sibi authoritatem sumit ad coercendos aduersarios. nam quasi pro iure superioris potestatis hoc pronuntiat, Desinant me impedire in

re in cursu meæ prædicationis. Paratus enim erat omnium causa subire molestias: sed non vult interpellari contradictionibus. Ergo *Molestiam exhibere*, est se opponere ad turbandum operis progressum. Dicit *In reliquis*: nempe præter nouam creaturam: hoc sensu, Mihi vnū sufficit: reliqua nihil ad rem quum pertineant, mihi curæ non sunt. nemo igitur de his quæstionem mihi moueat. Ac se extollit supra vniuersos mortales, nemini concedens vt suum ministerium impugnet. Ad verbum est, reliqui vel residui: quod Erasmus, meo iudicio, perperam ad tempus transtulit. *Ego enim stigmata*. Ostendit qua fiducia id sibi authoritatis sumat, nempe quia insignia Christi gestet in suo corpore. Quæ sunt illa? nempe carceres & vincula, flagella, colaphi, lapidationes, probra denique omne genus, quæ pro Euangelii testimonio pertulerat. Nam sicut militiæ terrenæ sunt sua decora, quibus militum virtutem Imperatores insigniunt: ita dux noster Christus suis insignibus ornat quorum egregia opera visus est, vt inter alios emineat conspicui. Sed multum hæc differunt ab illis prioribus. resipiunt enim crucem: ideo sunt ignominiosa coram mundo. quod etiam sonat nomen Stigmatis. Nam stigmata ad verbum sunt punctiones: sed ita olim vocabantur notæ quæ vel barbaris seruis, vel fugitiuis, vel maleficis inurebantur. Propriè itaque loquutus est Paulus, quum iis notis se fulgere iactat, quibus insignire præstantissimos suos milites solet Christus: hoc est, quæ fœdæ sunt coram mundo & pudendæ, sed coram Deo & Angelis cunctos mundi honores antecellunt.

18 *Gratia Christi cum spiritu vestro.* Ita gratiam illis precatur, vt non modò se liberaliter in eos effundat, sed eam quoque vero animi sensu apprehendant. Tunc enim verè illa fruimur, dum ad spiritum nostrum peruenit. rogandus ergo Deus, vt sedem gratiæ suæ in animis nostris paret. Amen.

In Epistolam Pauli ad Ephesios, ARGVMENTVM.

Ephesum vrbem fuisse Asiæ minoris, nominibus multis celeberrimam, satis notum est. Qualiter autem illic sibi Dominus populum acquisierit Pauli opera, quodnam fuerit exordium Ecclesiæ, & quis progressus, Lucas in Actis refert. Ego hic tantùm ea attingam quæ ad Epistolæ argumentum propriè spectant. Erudierat Ephesios Paulus in pura Euangelii doctrina. quum esset Romæ captiuus, ac videret eos opus habere confirmatione: scripsit hac de causa præsentem Epistolam. Primis autem tribus capitibus præcipuè versatur in cōmendatione gratiæ Dei. nam statim ab initio primi capitis post salutationem, de gratuita Dei electione disserit: vt se ideo nunc vocatos esse in regnum Dei agnoscant, quia destinati fuerant ad vitam, antequam nascerentur. Hic autem refulget admirabilis Dei misericordia, quòd salus hominum ex gratuita adoptione, tanquam ex vero & natiuo fonte, manat. Porrò quia obtusiores sunt hominum mentes, quàm vt tam sublime arcanum capiant, conuertit se ad precationem, vt ad plenam Christi cognitionem Ephesios Deus illuminet. Secundo capite, vt gratiæ magnitudinem ex comparatione amplificet, reducit illis in memoriam quàm miseri fuerint antequā ad Christum essent vocati. Nunquam enim satis sentimus quantū debeamus Christo, nec satis pro dignitate reputamus quanta sint erga nos eius beneficia, nisi

quum exaduerso nobis ob oculos ponitur quàm infelix sit extra ipsum nostra conditio. Secunda amplificatio est, quòd Gentiles erant alieni à promissionibus vitæ æternæ, quibus Deus solos Iudæos dignatus fuerat. Tertio capite suum Apostolatum peculiariter Gentibus destinatum esse prædicat, vt qui extranei diu fuerint, nunc in Dei populum inserantur. & quia res erat insolita, suáque nouitate multorum animos turbabat, vocat Mysterium à seculis absconditum: sed cuius dispensatio fuerit sibi commissa. Circa finem iterum precatur vt Deus imbuat Ephesios solida Christi intelligentia, nequid aliud scire appetant. Finis autem est, non tantùm vt tot beneficiorum memores gratos se Deo præstent, ídque testentur se totos illi consecrando: sed magis vt omnem illis de sua vocatione dubitationem eximat. Est enim verisimile, veritum fuisse Paulum ne fidem eorum turbarent pseudoapostoli, quasi ex dimidio tantùm fuissent instituti. Fuerant enim Gentiles, & purum Christianismum amplexi, nihil de cæremoniis, nihil de Circuncisione audierant. At verò qui Legem ingerebant Christianis, clamitabant omnes profanos esse qui non essent per Circuncisionem Deo initiati. nam hæc communis erat eorum cantilena, neminem debere censeri in populo Dei, nisi circuncisum: seruandos esse omnes ritus à Mose præceptos. Ideo Paulum calumniabantur, quòd Gentibus peræquè ac Iudæis Christum faceret communem: & eius Apostolatum asserebant esse cælestis doctrinæ profanationem, quòd fœdus gratiæ impuris hominibus, sine delectu prostitueret. Ergo ne talibus calumniis impetiti Ephesii labascerent, illis subuenire voluit. Itaque quum tam diligenter ideo vocatos ad Euangelium fuisse disputat, quia electi fuerint ante mundi creationem: ex aduerso prohibet ne temere sibi allatum fuisse Euangelium existiment hominis voluntate, aut aduolasse fortuitò: quia nihil aliud fuerit Christi prædicatio apud eos, quàm æterni illius decreti publicatio. Quum prioris vitæ infelicem statum ob oculos ponit, simul admonet, raram & admirabilem Dei misericordiã fuisse, quòd ex tam profundo gurgite emerserint. Quum de Apostolatu sibi erga Gentes mandato concionatur, confirmat eos in recepta semel fide: quia Diuinitus fuerint in Ecclesiæ communionem asciti. Tametsi singulæ sententiæ quæ hîc habentur, totidem sunt exhortationes, quibus ad gratitudinem stimulari debebant Ephesii. Quarto capite rationem describit, qua Dominus Ecclesiam suam gubernat ac tuetur, nempe per Euangelium quod ab hominibus prædicatur. vnde sequitur, non aliter posse conseruari in sua integritate: & hunc scopum esse veræ perfectionis. Proinde consilium Apostoli est, commendare Ephesiis ministerium quo Deus inter nos regnat. Postea descendit ad fructus prædicationis: nempe ad innocentiam & sanctitatem omniáque pietatis officia. nec solùm in genere præcipit quæ debeat esse Christianorum vita, sed particulares etiam præceptiones admiscet, quæ ex propria vniuscuiusque vocatione pendent.

In Epistolam Pauli ad Ephesios, commentarius.

CAP. I.

1 PAulus Apostolus Iesu Christi per voluntatẽ Dei, sanctis omnibus qui sunt Ephesi, & fidelibus in Christo Iesu,

2 Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

3 Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali, in cælestibus Christo:

4 Quemadmodum elegit nos in ipso ante mundi creationem, vt simus sancti & inculpati in conspectu suo per charitatem:

5 Qui prædestinauit nos in adoptionem per Iesum Christum in seipso, secundum beneplacitum voluntatis suæ,

6 In laudem gloriæ gratiæ suæ, qua nos gratos habuit in dilecto.

1 *Paulus apostolus.* Quando eadem ferè, aut saltem non multùm diuersa in omnibus Epistolis, salutationis forma vtitur: superuacuum esset hic repetere quæ alibi dicta sunt. Apostolum se vocat Iesu Christi. nã legatione pro illo fũguntur omnes quibus datũ est ministeriũ reconciliationis. Quanquam nomen Apostoli magis est speciale. neque enim quiuis Euangelii minister, protinus etiam est Apostolus: vt videbimus infrà 4.11. verùm de hac re plura ad Galatas. Addit, *Per voluntatem Dei*: quia nemo sibi honorem sumere debet, sed expectanda Dei vocatio, quæ legitimos ministros sola faciet: atque ita Dei authoritatem improborum susurris opponens, ansam temerariis litibus præcidit. *Sanctos* nominat eosdem quos postea *Fideles in Christo.* ergo nemo fidelis, nisi qui etiam sanctus: & nemo rursum sanctus, nisi qui fidelis. Maior pars Græcorum exemplarium non habet *Omnibus*: quod tamen delere nolui, quia alioqui subaudiendum est.

3 *Benedictus Deus.* Magnificè extollit Dei gratiã erga Ephesios, vt ad gratitudinem excitet eorum corda, imò tota inflãmet, occupet atque impleat hac cogitatione. nam qui tam effusam in se agnoscunt Dei bonitatem, vt nihil desit ad solidum complementum, & in hac meditatione se assiduè exercent: ii nunquam admittent nouas doctrinas, quæ obscurent illam ipsam gratiam quã in se efficaciter iam sentiunt. Ergo finis Apostoli fuit, Diuinæ erga Ephesios gratiæ magnitudinem prædicando, eos armare ne fidem suam cõcuti sinerent à pseudoapostolis: quasi dubia esset ipsorum vocatio, & alia salutis ratio quærẽda. simul autem docet, in quo consistat plena salutis certitudo: nempe quum Deus per Euangelium, nobis suum amorem patefacit in Christo. Verùm quo maior confirmatio accedat, ad primam causam eos reuocat, & quasi fontem, nempe æternam electionem Dei, qua, nondum nati, adoptamur in filios: vt sciant æterno Dei & immutabili decreto se sal-

uos fuisse factos, non fortuito aliquo casu aut repentina occasione. Verbum autē *Benedicendi*, hîc variè accipitur, prout vel ad Deum refertur, vel ad homines. reperio autem quadruplicem significationem in Scriptura. Nostra erga Deum benedictio, laudis est, dum eius beneficentiam prædicamus. Deus autem nobis dicitur benedicere, quum felicem rebus nostris dat successum, & nos sua beneficētia prosequitur, ita vt bene & prosperè sit nobis. ratio est, quia solo eius nutu beati sumus. ideo notanda est loquutio, qua eleganter exprimit quantum subsit virtutis in solo eius verbo. Homines sibi mutuò benedicunt precādo. Sacerdotalis benedictio erga Ecclesiā & vnumquenque fidelium, vltra precationem hoc quoque habet, quòd testimonium & quasi pignus est Diuinæ benedictionis. quia hæc legatio Sacerdotibus est commissa, vt benedicant in nomine Domini. Paulus ergo hìc Deum benedicit laudis confessione, quia *Nos benedixerit*, hoc est locupletauerit omni benedictione vel gratia. Non repugno Chrysostomo quin epithetum *Spiritualis* contineat tacitam antithesin inter Mosaicam & Christi benedictionē. Lex enim habuit suas benedictiones, sed perfectio non est nisi in Christo: quia hîc perfecta est reuelatio regni Dei, quæ nos rectà in cælū ducit. proinde nihil opus figuris, vbi corpus ipsum est exhibitum. Quum dicit *In cælestibus*, non multum refert subaudias Locis an bonis. Tantùm voluit indicare præstantiam gratiæ quæ per Christum nobis confertur: quia scilicet non in mundo, sed in cælo & vita æterna nos faciat beatos. Habet quidem religio Christiana (vt 1. Tim. 4. 8 docet) promissiones non futuræ vitæ modò, sed etiam præsentis. scopus tamen est spiritualis felicitas: sicuti Christi regnum est spirituale. Christum opponit Iudaicis omnibus symbolis, quibus inclusa fuit benedictio sub Lege. nam vbi Christus, illic superuacua sunt ea omnia.

4 *Quemadmodum nos elegit.* Hîc fundamentum & primam causam tam vocationis nostræ, quàm bonorum omnium quæ à Deo percipimus, facit æternā eius electionem. Ergo si causa quæritur cur nos in Euangelii participationem vocauerit Deus, cur tot beneficiis quotidie nos dignetur, cur nobis cælum aperiat: semper redeundum est ad istud principium, Quia scilicet antequā mundus esset, nos elegit. Porrò ex ipso tempore colligendum est, gratuitam esse electionē. nam quæ potuit nostra esse dignitas, aut quodnam extitit nostrū meritum, antequam mundus esset conditus? Puerile enim est cauillum illud sophisticum, Non ideo nos electos esse quia iam essemus digni, sed quia dignos fore De[us] præuidebat. Perditi enim omnes sum[us] in Adam. itaque nisi electione sua redimat nos Deus ab interitu, nihil aliud præuidebit. Eodem argumento vtitur ad Rom. capite 9. 11, de Iacob & Esau loquens: Priusquam nati essent, inquit, aut aliquid boni aut mali egissent. Exciperet Sorbonic[us] aliquis sophista, acturos fuisse, idque Deo fuisse præcognitum. Atqui frustra hoc excipitur de hominibus natura corruptis, in quibus nihil cerni potest nisi exitii materia. Secūdò cōfirmat gratuitam esse electionem, quum addit, *In Christo.* nam si in Christo sumus electi, ergo extra nos: hoc est, non intuitu dignitatis nostræ, sed quoniā adoptionis beneficio cælestis Pater nos inseruit in Christi corpus. denique Christi nomen omne meritum excludit, & quicquid ex se habent homines. nam ex quo dicit nos in Christo electos, sequitur, indignos fuisse in nobis. *Vt simus sancti.* Finē proximū notat, sed non præcipuū. neque enim absurdum est, eiusdem rei duplicem esse finē. Quemadmodum ædificandi finis est, vt sit domus: finis tamen ille est proximus. vltimus autem est habitandi commoditas. Hoc ideo fuit obiter attingendum, quia Paulus statim alterum finem ponet, gloriam Dei. verùm nihil est repugnantiæ: siquidem gloria Dei summus est finis cui nostra sanctificatio subordinatur. Cæterùm hinc colligere licet, sanctitatem, innocentiam, & quicquid virtutis est in hominibus, fructum esse electionis. Itaque expressius etiamnum hac particula euertit Paulus omnem meriti considerationem. nam siquid præuideret in nobis Deus electione dignum, omnino contrarium quàm hîc legitur, dicendum fuit. etenim significat, totum id quod sanctè & innocenter viuimus, ex electione Dei manare. Vnde igitur fit vt alii piè viuant in ti-

timore Domini, alii securè se prostituāt ad omnem nequitiam? certè si Paulo fides habetur, nō alia est causa, nisi quòd hi ingenium suum retinēt, illi ad sanctitatem electi sunt. Causa certè non est posterior suo effectu: ergo electio à iustitia operū non pendet, cuius ipsam esse causam testatur hic Paulus. Præterea hoc membro significat electionem non dare licentiæ occasionem hominibus: quemadmodum impii blasphemant, Viuamus securè vt libuerit: nam impossibile est nos perire si electi sumus. Paulus autem reclamat, perperam separari vitæ sanctitatem à gratia electionis: quia eosdem vocat Deus, & iustificat quos elegit. Quod autem olim Cathari, Cælestini & Donatistæ ex his verbis inferebant, posse nos in hac vita perfectos esse, nihil habet ponderis. Hæc enim est meta, ad quam toto vitæ curriculo contendimus. itaque nunquam ad eam pertingemus, nisi confecto nostro stadio. Vbi sunt qui prædestinationis doctrinā horrent ac fugiunt, tanquam inextricabile labyrinthū? imò qui non modò inutilem, sed propè noxiam existimant? atqui nulla est pars doctrinæ vtilior, modò ritè & sobriè tractetur: nempe qualiter hic tractatur à Paulo, dū in ea immēsam Dei bonitatē cōsiderandā nobis proponit, & ad gratiarū actionē incitat. Hic enim verus fons est vnde haurienda est Diuinæ misericordiæ cognitio: quia in aliis omnibus tergiuersentur homines, electio illis os obstruit, nequid sibi arrogare ausint vel queant. Sed meminerimus quorsum hic de prædestinatione Paulus disputet, ne alios fines in disputationibus nostris spectando, periculose erremus. *In conspectu suo per charitatem.* Sanctitas in conspectu Dei est puræ conscientiæ: quia non decipitur externo fuco, vt homines, sed fidem respicit: hoc est cordis veritatem. Dilectionis nomē si ad Deum referas, sensus erit, Deū solo erga humanum genus amore fuisse inductum vt nos eligeret. mihi tamen magis placet cum propinquiore coniungi, vt denotet perfectionē fideliū in charitate sitā esse: non quia Deus requirat solam charitatē, sed quia probatio fit timoris Dei & obedientiæ erga totā Legem.

5 *Qui prædestinauit.* Quæ sequūtur, adhuc magis augent commendationem Diuinæ gratiæ. Diximus in quem finem Paulus tam sedulò inculcaret Ephesiis Christum, gratuitam in eo adoptionem, & æternam electionem quæ præcessit. verum quia nullus est locus in quo magnificentius prædicetur Dei misericordia, dignus est quem in primis obseruemus. In hoc membro tres salutis nostræ causas exprimit: quartā paulò pòst subnectet. Causa efficiens est beneplacitum voluntatis Dei: causa materialis est Christus: causa finalis, laus gratiæ. nunc videamus quid de vnaquaque dicat. Ad primam pertinet hoc totum complexum: Deus in seipso secundum beneplacitum voluntatis suæ prædestinauit nos in adoptionem, & gratos habuit sua gratia. In verbo Prædestinandi iterum ordo notandus est. nondum tunc eramus, ergo nullum extabat nostrum meritum. non igitur à nobis, sed à solo Deo profecta est salutis nostræ causa. Paulus tamen nondum his contentus, addit *In seipso.* est quidem Græcè εἰς αὐτόν: sed perinde valet atque ἐν αὐτῷ. quo significat, Deum non quæsiisse extra seipsum causam: sed quia ita voluerit, nos prædestinasse. Verùm clarius etiamnum quod mox sequitur, *secundum beneplacitum voluntatis*: Sufficiebat Voluntas. solet enim eam Paulus externis omnibus causis opponere, quibus Deum prouocari vulgò existimant. sed nequid ambiguitatis maneret, opposuit Beneplacitum: quod nomen omnia merita disertè excludit. Ergo Dominus nos adoptando, non respicit quales sumus, nec conciliatur nobis vlla personæ nostræ dignitate: sed vna illi causa est beneplacitum æternum, quo nos prædestinauit. Quomodo sophistas non pudet alios respectus miscere, quum Paulus tam diligenter prohibeat aliud quàm solum Dei beneplacitum intueri? Tandem nequid deesset, addidit verbū ἐχαρίτωσεν ἐν χάριτι. quo significat, gratuito non mercenario amore Deum nos complecti nunc & habere acceptos, sicuti nondum natos, aliunde quàm à seipso non prouocatus, elegit. Causam tamen materialem tam electionis æternæ, quàm nunc patefacti amoris, ponit *Christum*, quem *dilectum* nominat: vt

ſciamus Dei amorem in nos ab illo diffundi. proinde ideo dilectus eſt, vt nos reconciliet. Summum & vltimum finem mox adiungit, glorioſam laudē eius tātæ gratiæ. Quiſquis ergo hanc gloriam obſcurat, æternum Dei conſilium euertere nititur. talis eſt ſophiſtarum doctrina, quæ omnia ſurſum deorſum verſat, ne vni Deo in ſolidum tota ſalutis noſtræ gloria tribuatur.

7 In quo habemus redemptionem per ſanguinem eius, remiſſionem peccatorum, ſecundum diuitias gratiæ eius,

8 Qua exundauit in nos in omni ſapientia & prudentia.

9 Patefacto nobis arcano voluntatis ſuæ, ſecundum beneplacitum ſuum, quod in ſeipſo propoſuerat,

10 In diſpēſationem plenitudinis temporum: vt recolligeret omnia in Chriſto, tam quæ in cælis ſunt, quàm quæ ſuper terram in ipſo.

11 Per quem etiam in ſortem adſciti ſumus, prædeſtinati ſecundum propoſitum eius, qui omnia efficit ſecundum conſilium voluntatis ſuæ:

12 Vt ſimus in laudem gloriæ ipſius, nos qui antè ſperauimus in Chriſto.

7 *In quo habemus.* Hoc ad cauſam materialem adhuc pertinet. nam exponit qualiter Deo reconciliati fuerimus per Chriſtum: nempe quia morte ſua Patrem nobis placauit. Ergo ſemper ad Chriſti ſanguinem conuertere animos oportet, dum in eo gratiā quærimus. Dicit autem, Sanguine Chriſti redemptionem nobis eſſe partam, quam remiſsionē peccatorum appoſitiuè nuncupat. quo ſignificat, ideo nos redemptos eſſe, quia non imputātur nobis peccata. Inde enim eſt gratuita iuſtitia, qua accepti ſumus Deo, per quam à diaboli & mortis vinculis ſoluimur. Notanda igitur diligenter eſt iſta appoſitio, quæ redēptionis modum definit. quandiu enim manemus obnoxii Dei iudicio, miſeris vinculis cōſtricti ſumus. ideòque ſolutio à reatu inæſtimabilis eſt libertas. *Secundum diuitias.* Iterum redit ad cauſam efficiētem: ideo nobis datum eſſe redemptorē Chriſtum, quia Deus benefaciendo largus eſt. Diuitias autem hîc ad amplificationē ponit, ſicuti & verbum *Exundandi.* Adeo ſibi non poteſt in extollenda Dei bonitate ſatisfacere, vt totas hominum mentes eius admiratione abſorbeat. atque vtinam hac quam commēdat gratiæ opulentia, penitus imbutæ fuiſſent hominum mentes. quia locum non reperiſſent ſatisfactionum commenta, & tales nugæ quibus perſuaſus fuit mundus ſeipſum redimere: acſi areſceret Chriſti ſanguis, niſi aduentitiis ſubſidiis adiutus.

8 *In omni ſapientia.* Iā ad cauſam formalem deſcendit, nempe ad Euangelii prædicationem, per quam in nos exundat Dei bonitas. nam fide nobis communicatur Chriſtus, per quem ad Deum peruenimus, per quem fruimur adoptionis beneficio. Porrò Euangeliū ornat ſplendidis titulis *Sapientiæ & prudentiæ,* vt contrarias omnes doctrinas deſpiciant Epheſii. nam hoc colore ſe inſinuabant pſeudoapoſtoli. ſublimius ſe quiddam afferre traditis à Paulo rudimentis. Et diabolus etiam quo fidem noſtram labefactet, quantum poteſt, Euāgelio detrahere molitur. contrà Euangelii authoritas adſtruitur à Paulo, vt ſecurè in eo acquieſcant fideles. Omnis ſapientia plenam aut perfectam ſignificat. Quia autē quoſdam terrebat nouitas, huic etiam errori tēpeſtiuè occurrit, dum vocat *Arcanum Diuinæ voluntatis*: ſed tamen Arcanum quod nunc Deus patefacere voluerit. Queādmodum autē prius electionis cauſam Dei beneplacito adſcripſit, ita etiā nūc eandē ſtatuit cauſam in vocatione: vt

vt agnoſcant Epheſii, Chriſtum ſibi innotuiſſe,& prædicatum Euangelium : nõ quia promeriti quicquam tale fuerint, ſed quia Deo placuerit.

9 *Quod in ſeipſo propoſuerat, In diſpenſationem.* Prudenter ſingula ordine ſuo digerit. quid enim æquius quàm ſoli Deo nota eſſe ſua conſilia,quæ homines lateant quandiu apud ſe ea tenere vult? rurſus verò in eius arbitrio ac poteſtate eſſe,tempus præfigere quo in hominum notitiam veniant? vtrunque igitur docet : fuiſſe hactenus abſconditum illud de adoptandis Gentibus decretum in Dei mente:ſic tamen vt penes ſe cõtineret vſque ad tempus reuelationis.Siquis nunc conqueratur rem eſſe nouam & inſolentem, quòd in Eccleſiam cooptantur qui alieni fuerant à Deo: nónne iniqu' eſt qui Deo nihilo plus ſcire permittat quàm hominibus? Nequis autem quærat cur nunc potius quàm alio quouis tempore:hanc curioſitatem anteuertit,Præſtitutum à Deo *Tempus* vocans, *Plenitudinis*,hoc eſt maturum & opportunum , quemadmodum ad Galatas capite 4.4. Coerceat igitur ſe humana audacia , & in æſtimandis rerum vicibus, Dei prouidentiæ ſe ſubiiciat.eodem ſpectat verbum Diſpẽſationis.nam ex Dei iudicio pendet legitima rerum omnium adminiſtratio.

10 *Vt recolligeret.* Vetus interpres habet inſtaurare, Eraſmus addidit ſummatī.ego verbi Græci ἀνακεφαλαιώσασθαι propriam ſignificationem retinere malui. quia contextui melius congruebat. Voluit enim , meo iudicio, docere Paulus omnia extra Chriſtum diſsipata, per ipſum in ordinem redacta eſſe. Et ſanè extra Chriſtum quid in mundo cernere licet præter meras ruinas ? nam quum alienati à Deo ſimus per peccatum, quí fieri poteſt vt non ſimus miſerũ in modum palati ac diſiecti? Hic enim rectus eſt ſtatus creaturarũ,vt Deo adhærant. talem ἀνακεφαλαίωσιν , quæ nos in ordinẽ rite cõpoſitum reſtitueret, Apoſtolus in Chriſto dicit fuiſſe factam.Siquidem in eius corpus coaleſcendo , & Deo vnimur,& inter nos mutuò ſumus coniuncti. denique ſine Chriſto totus mundus eſt quaſi deforme chaos & horrenda confuſio. Solus ipſe nos colligit in veram vnitatem.ſed cur cæleſtes creaturas ponit in hoc numero?neque enim vnquã Angeli fuerunt à Deo ſeparati : proinde nec diſperſi. Alii ſic exponunt,Angelos ideo dici collectos, quia illis coadunati fuerint homines,vt pariter vtrique Deo coniuncti,in hac beata vnitate communem beatitudinem obtineant. quemadmodum totum ædificium inſtauratum dicere ſolemus,quod multis partibus vel ruinoſum vel collapſum erat,etiamſi aliquæ partes integræ ſtarent. Hoc quidem verum eſt. nihil tamẽ impedit quominus Angelos quoque dicamus recollectos fuiſſe , non ex diſsipatione, ſed primùm vt perfectè & ſolide adhæreant Deo:deinde vt perpetuum ſtatum retineant.Quæ enim proportio creaturæ ad Creatorem , niſi intercedat Mediator? quatenus verò ſunt creaturæ,niſi Chriſti beneficio eximerentur,mutationi eſſent obnoxii & defectioni : ac propterea nec æternùm beati.quis ergo neget tam Angelos quàm homines,in firmum ordinem Chriſti gratia fuiſſe redactos?homines enim perditi erant: Angeli verò non erant extra periculum. Vtroſque igitur Chriſtus in corpus ſuum coadunando, Deo Patri coniunxit, vt vera harmonia in cælo & in terra conſtaret.

11 *Per quem etiam.* Nunc diſtributione vti incipit : hactenus de omnibus electis loquutus eſt in genere.nunc de ſe & Iudæis loquitur : vel ſi mauis , de omnibus,qui erant veluti Chriſtianiſmi primitiæ: deinde ad Epheſios deſcendit. Hoc porrò ad ipſorum confirmationem non parum facit (de Epheſiis loquor) quòd eos ſibi & reliquis fidelibus accenſet,qui erant tanquam primogenitii in Eccleſia: acſi diceret,Eadem eſt piorum omniũ conditio cum veſtra. nos enim quos primo loco vocauit Deus , acceptum hoc ferimus æternæ eius electioni.Ita omnes à primo (vt loquuntur) ad vltimum, mera gratia ſalutem adeptos docet:quia gratis ſecundum æternam electionẽ adoptati fuerint. *Qui omnia efficit.* Notanda eſt periphaſis,qua deſcribit Deum omnia ſolum ita agẽtem ſuopte conſilio , vt nihil homini relinquat. nulla igitur ex parte homines admittit in huius laudis ſocietatem, quaſi aliquid de ſuo adferrent. Nihil enim extra ſe reſpicit Deus , quo flectatur ad nos eligendos : quandoquidem ſolum illi pro-

priæ voluntatis decretum, causa est eligendi, & quidem intrinseca, vt vocant: quo refellitur eorum error, imò væsania, qui nisi rationem perspiciant in Dei operibus, eius consilio obstrepere non desinunt. Finem iterum repetit, *Vt simus in laudem*, &c. quia tunc demum illustratur in nobis Dei gloria, si nihil simus quàm vasa eius misericordiæ. Ac nomen Gloriæ, κατ' ἐξοχὴν, peculiariter eam significat, quæ elucet in Dei bonitate. nihil enim magis est illi proprium in quo glorificari velit, quàm bonitas.

13 In quo vos etiam, audito sermone veritatis, Euangelio salutis vestræ: in quo etiam postquam credidistis, obsignati estis Spiritu promissionis sancto,

14 Qui est arrhabo hæreditatis nostræ, in redemptionem acquisitæ possessionis, in laudem gloriæ eius.

Hîc socios sibi & reliquis, qui veluti primitiæ erant, Ephesios adiungit: nam similiter eos in Christo sperasse dicit. Huc autem spectat, vt ostendat eandem esse vtrisque fidem. ideo repetendum est verbum Sperastis. Postea subiicit quomodo ad spem illam adducti fuerint, nempe per Euangelii prædicationem. Duplici autem epitheto Euãgelium ornat, quòd sit sermo veritatis, & quòd Ephesiis fuerit salutis instrumentum. Hæc duo epitheta diligenter obseruãda sunt: nam quum nihil magis moliatur Satan, quàm vt vel contemptu Euangelii, vel dubitatione mentes nostras imbuat: duobus clypeis nos hîc Paulus munit, quibus vtranque tentationem propulsemus. ergo aduersus omnes dubitationes discamus hoc testimonium opponere, Euangelium non modò certam esse veritatem, quæ fallere nequit: sed κατ' ἐξοχὴν vocari *Sermonẽ veritatis*, quasi extra ipsum nulla esset propriè veritas. deinde nequo vnquã vel cõtẽptu vel tædio solicitemur, occurrat quæ sit eius vis & effectus: hoc est, quòd salutem nobis afferat, quemadmodũ Rom.1.16 docet esse Dei potentiam in salutem credentibus. quanquam hîc plus exprimit. significat enim experimento hoc perceptum fuisse ab Ephesiis, quia salutis facti fuerint compotes. Miseri igitur, qui per multas ambages vagando se fatigant, sicuti mundus ex magna parte, Euangelio posthabito, se erraticis commẽtis oblectat. quia diu discendo, nunquam ad scientiam veritatis peruenient, nec vitam reperient. Beati autem qui Euangelium amplexi, in eo constanter manent: quum indubia sit veritas & vita.

13 *In quo etiam postquam credidistis*, Probatio illius certitudinis quam Euangelio tribuerat. quo enim magis idoneo sponsore confirmari potest, quàm Spiritu sancto? perinde ergo valet acsi dixisset, Quòd Euangelium nũcupaui Sermonem veritatis, id non probabo vobis hominũ authoritate: quia authorẽ habetis ipsum Dei Spiritum, qui eius fidem in cordibus vestris obsignat. Est autem elegans similitudo à sigillis sumpta, quibus inter homines tollitur ambiguitas. Sigillis enim authentica redduntur tam diplomata quàm testamenta. sigillum quoque olim in literis præcipua nota erat, vnde agnoscerentur. denique sigillum est quod genuina & certa ab adulterinis & suppositítiis discernit. Hoc officiũ Spiritui sancto tribuit Paulus, nõ hîc tantùm, sed infrà etiam quarto cap. sicuti & 2.Corinth. cap.1.26. Neque enim ea nobis animi firmitudo constat, vt veritas Dei aduersus omnes Satanæ tentationes apud nos præualeat, donec Spiritus sanctus in ea nos confirmauerit. Vera igitur persuasio, quam de verbo Dei, de salute sua, de tota religione habent fideles: non est ex sensu carnis, non ex humanis aut philosophicis rationibus, sed ex Spirit⁹ obsignatione, qui illorum conscientias ita reddit certiores, vt dubitationem omnem eximat. Caducum enim ac instabile esset fidei fundamentum, si in humana sapientia locatum esset. ergo sicuti prædicatio instrumentum est fidei, ita Spiritus sanctus facit vt prædicatio sit efficax. Sed videtur hîc Spiritus obsignationem, fidei subiicere: quod si verũ est, fides illã præcedit. Respõdeo, duplicẽ esse effectũ Spiritus

ritus in fide, ficuti fides duabus præcipuè partibus cõtinetur. nã & mentes illuminat, & animos confirmat. Initium fidei, eft notitia: confummatio, eft fixa & ftabilis perfuafio, quæ contrariam dubitationem nullam admittat. Vtrũque opus eft Spiritus, vt dixi. Proinde non mirum eft fi dicat Paulus, non folùm fide percepiffe Ephefios Euangelii veritatem, fed in ea fuiffe figillo Spiritus fancti confirmatos. hac ratione appellat *Spiritum promisfionis*: ab effectu fcilicet. Facit enim ne fruftra nobis offeratur falutis promisfio. nã ficut Deus verbo fuo promittit fe nobis fore in patrem: ita Spiritu fuo teftimonium adoptionis fuæ nobis reddit.

14 *Qui eft arrhabo.* Hoc quoque epitheto bis vtitur in fecunda ad Corinthios, primo & quinto capite. Similitudo fumpta eft à contractibus, qui arrha data fic ftabiliuntur, vt non amplius locus fit pœnitentiæ. Ita, accepto Dei Spiritu, promisfiones Dei ratas habemus, nec timemus periculum retractationis. non quia Dei promisfiones per fe infirmæ fint: fed quia nifi Spiritus teftimonio fuffulti, nunquam in illis fecurè acquiefcimus. Eft igitur Spiritus nobis arrhabo hæreditatis noftræ, hoc eft, vitæ æternæ in redemptionẽ: hoc eft, quoufque veniat dies plenæ redemptionis. Quandiu enim fumus in mũdo, quia fub fpe militamus, opus habem⁹ hac arrha: vbi autẽ posfesfio ipfa exhibita fuerit, iam ceffabit necesfitas & vfus arrhæ: nam eò vfque valet arrhæ fymbolum, dum vtrique fatiffactum fuerit contractui. ideo infrà cap. 4. 30, dicet, Vfque in diem redemptionis. Loquitur autem de die iudicii. nam etfi iam Chrifti fanguine redempti fumus, nondum tamen huius redemptionis fructus extat: quia omnis creatura adhuc ingemifcit, cupiens à corruptione eximi. Nos etiam qui primitias Spiritus accepimus, ad eandem liberationem votis ferimur: quia nondum eam fumus adepti, nifi fpe. fruemur autem reipfa, quum Chriftus in iudicium apparuerit. Hoc fenfu vocabulum *Redemptionis* capit Paulus ad Romanos cap. 8. 23. & Dominus quum dicit, Attollite capita veftra, appropinquat redemptio veftra. περιποίησις, quam Latinè vertimus, Acquifitam hæreditatem, non eft regnum cælorum aut beata immortalitas, fed ipfa Ecclefia. Eft autẽ hoc additum ad eorum cõfolationem, ne graue fit illis expectationem fuam fouere vfque ad diem aduentus Chrifti, ne indignum reputent, fi nondum hæreditatis fibi promiffæ fint compotes: quum hæc vniuerfæ Ecclefiæ fors fit communis. *In laudem gloriæ.* Laus hic, vt paulò antè, loco prædicationis capitur. Gloria eius latere interdum poteft, vel effe obfcura. ideo dicit Paulus, Deum in Ephefiis documenta fuæ bonitatis ædidiffe, vt gloria fua decantetur, ac palàm illuftris fiat. vnde fequitur, inuidos effe, & obtrectatores gloriæ Dei quicunque Ephefiorum vocationi obtrectant. Quòd autem toties commemorationem gloriæ Dei repetit, non debet videri fuperuacuum. nam de re infinita nihil poteft dici immodicè. Præfertim valet hoc in commendanda Dei mifericordia, cuius fenfum quifquis verè pius erit, nunquam poterit verbis æquare. Itaque tam narrãdis eius encomiis prõptas effe pias omnes linguas, quàm aures libenter audiendis apertas effe conuenit. hoc enim argumentum eft, in quo fi totam fuam facundiam explicent tam Angeli quàm homines, magnitudini tamen longè cedent. Deinde obferuemus, nullam effe magis validam refutationem ad obftruenda impiorum ora, quàm fi oftenderimus gloriam Dei afferi à nobis, ab illis verò obfcurari.

15 Quapropter ego etiam, audita fide quæ apud vos eft in Domino Iefu, & charitate erga omnes fanctos,

16 Non ceffo gratias agere pro vobis, memoriam veftri faciens in orationibus meis:

17 Vt Deus Domini noftri Iefu Chrifti, Pater gloriæ, det vobis Spiritum fapientiæ & reuelationis, in agnitione ipfius,

18 Illuminatos oculos mentis veftræ, vt fciatis quæ fit fpes

vocationis ipsius, & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in sanctis,

19 Et quæ superexcellens magnitudo potentiæ eius erga nos, qui credidimus secundum efficaciam potentiæ roboris eius.

15 *Quapropter.* Hæc gratiarum actio non modò testimonium amoris erat erga Ephesios, sed etiã iudicii quod de illis habebat Paulus. nam ita coram Deo illis gratulabatur, quod illis perquã honorificum fuit. Nota autem, Paulum sub fide & charitate summatim complecti totã Christianorum perfectionem. Fidem dicit in Christo, quia proprius fidei scopus, & obiectum (vt vulgò dicũt) ipse est. Charitas ad vniuersos quidem mortales extendi debet: sed hîc peculiaris fit mentio *Sanctorum*: quoniam ab ipsis incipit charitas rite ordinata, deinde ad alios omnes deriuatur. Nam si Deum respicere debet charitas nostra, quo quisque propius ad eum accedit, eo superiorem gradum obtinet.

16 *Memoriam vestri.* Gratiarum actioni, more suo, adiungit precationem, vt eos stimulet ad vlteriorẽ profectum. nam vtrunque necesse erat: vt intelligerent Ephesii rectum cursum se esse ingressos, ne ad nouum doctrinæ genus se reflecterent: & tamen sibi longius pergendum esse scirent. nam spiritualium bonorum satietate nihil periculosius. Ergo quantacunque excellentia polleamus, semper accedat proficiendi studium. Sed quid optat Ephesiis Paulus? Spiritum sapientiæ, & illuminatos cordis oculos. annon habebant? imò: sed opus simul habebant incrementis, vt ampliore Spiritu donati, magísque ac magis illuminati, certius & penitius tenerent quod iam tenebant. Nunquam enim tam liquida est piorum cognitio, quin adhuc aliqua veluti lippitudine laborent eorum oculi, & aliqua obscuritate impediantur. Verùm singula verba expendamus: *Deus*, inquit, *Domini nostri Iesu Christi.* Ideo enim homo factus est ipse Filius Dei, vt communẽ nobiscum Deum haberet: quemadmodum testatur, Ascendo ad Deum meum & Deum vestrum, Ioan. 20.17. atque hac ratione Deus est noster, quia Deus est Christi, cuius membra sumus. Hoc tamen ad humanam naturam pertinere meminerimus: vt eiusmodi subiectio nihil æternæ eius Diuinitati deroget. Eundem vocat *Patrem gloriæ*: qui titulus ex priore emergit. elucet enim in eo gloriosa Dei paternitas, quòd Filium suum conditioni nostræ subiecit, vt per ipsum fieret Deus noster. Patrem gloriæ, pro Patre glorioso, ex vsu linguæ Hebraicæ dici notum est. ideo hæc duo simul iungi non ineptè possunt, quòd sit gloriosus Christi Pater: vt Dei nomen seorsum legatur: quod mihi non displicet. *Spiritus* verò *sapientiæ & reuelationis* pro ipsa gratia capitur, quam Dominus per Spiritum suum nobis confert. est enim metonymica loquutio. Sed notemus, quæ dona sunt Spiritus, non esse naturæ dotes. ita cæci sunt nobis oculi cordis, donec aperiantur à Domino. stultitia est ac ignorantia quicquid sapimus, donec Spiritus magisterio fuerimus edocti. denique vocationis Diuinæ cognitio, captum ingenii nostri superat, donec arcana reuelatione, Spiritus Dei eam nobis patefecerit. Vbi vertimus, *In agnitione ipsius*, legi etiam potest, In agnitione sui: & vtrunque optimè quadrat. Nam qui nouit Filium, nouit & Patrem: sed tamen quod ferebat relatiui proprietas, reddere malui. Cordis nomen quod posuit Vetus interpres, in quibusdam Græcis codicibus legitur: nec multum est momenti, quia Hebræi pro rationali animæ parte sæpe vsurpant, licet alioqui propriè voluntatem significet, vel partem animæ appetitiuam, quia est sedes affectuum. prætuli tamen quod magis erat vsitatum.

18 *Quæ diuitiæ.* Rei excellentiam prædicat, vt ipsa comparatio nos admoneat quàm simus impares tam sublimi notitiæ. neque enim parua res est Dei potentia. Eius autem magnitudinem exertam esse dicit erga Ephesios: neque id simpliciter, sed cum exuperantia. Porrò huc semper incumbit, vt vocationem suam prosequantur. Ideo magnificat Dei gratiam erga ipsos, ne contemptu, aut fastidio resiliant. sed interim

monens

monet nos tā splēdida elogia, adeò non vulgare Dei opus ac donū esse fidem, vt satis pro dignitate celebrari nequeat. neque enim hyperbolas sine delectu efflat Paulus: sed vbi de fide agitur, quia res est mundo superior, in admirationē cælestis potentiæ nos attollit.

19 *Secundum efficaciam*, &c. Hoc aliqui referunt tantùm ad verbū Credendi, quod proximè præcessit: sed ego potius magnitudinem potentiæ complector, vt noua sit amplificatio. acsi diceret, in illa magnitudine potentiæ apparuisse quanta sit efficacia potentiæ roboris: vel si mauis, illā magnitudinē potentiæ, specimen esse ac documentū efficaciæ roboris. Superuacua videtur repetitio vocabuli δυνάμεως: sed priore loco restringitur ad speciem vnam: secundò autem generaliter capitur. Videmus vt sibi nunquam satisfaciat Paulus in prædicanda nostra vocatione. Et sanè mirifica Dei virtus hîc se profert, quum à morte traducimur ad vitam: atque ex filiis gehēnæ, filii Dei, & vitæ æternæ hæredes efficimur. Stulti homines frigidā esse hyperbolē hoc loco putant: sed qui variis conscientiæ certaminibus, quibuscum pii quotidie confligunt, sunt exercitati, facile agnoscunt, nihil hic amplius fuisse dictū quam oportuerat. Nam quū pro rei dignitate nihil possit dici nimium, partim diffidētiæ nostræ, partim ingratitudinis causa tam magnificè loquutus est Paulus. Nam aut nunquam satis dignè reputamus quantus sit thesaurus qui nobis proponitur in Euangelio: aut si id vere sentiamus, non possumus nobis persuadere, eius nos esse capaces. quia nihil in nobis cernimus quod respōdeat: quin potius aduersa omnia. Ergo Paulus tam in eo elaborauit, vt regni Christi gloriam extolleret apud Ephesios, quàm vt serio Diuinæ gratiæ sensu afficeret eorū animos. Ne autē propriæ indignitatis respectus eos deiiceret, reuocat eos ad considerandam Dei potentiam: acsi diceret, eorum regenerationem opus esse Dei: neque id vulgare, sed in quo immensam suam virtutem mirabiliter declarauerit. Ceterùm inter tria nomina quæ hic posuit, hoc interest, quòd *Robur* est quasi radix: *Potentia* autem, arbor: *Efficacia*, fructus. est enim extensio Diuini brachii, quæ in actum emergit.

20 Quam exeruit in Christo, dum illum excitauit à mortuis, & sedere fecit in dextera sua, in cælestibus.

21 Super omnem principatum, & potestatem, & virtutem, & dominationem, & omne nomen quod nominatur, non tantùm in seculo hoc, sed etiam in futuro.

22 Et omnia subiecit pedibus eius, & ipsum posuit caput super omnia Ecclesiæ.

23 Quæ est corpus eius, & complementum eius, qui omnia in omnibus adimplet.

20 *Quam exeruit in Christo.* Verbum Græcum est, ἐνήργησεν, vnde ἐνέργεια. perinde acsi Latine dicas, Secundum efficaciā quā effecit. Sed quod ego trāstuli, idem valet, & minus est durū. Meritò autem hic nos potentiam illam in Christo intueri iubet. nā in nobis adhuc latet: quia virt⁹ Dei in infirmitate perficitur, 1. Cor. 12. 9. In quo enim filios mūdi præcellimus, nisi quòd videtur nostra conditio aliquanto deterior? Peccatum quidem etiamsi non regnet, adhuc tamen in nobis habitat, mors adhuc viget: beatitudo sub spe inclusa, non perspicitur à mundo. virtus Spiritus, res est carni & sanguini incognita: interim mille ærumnis sumus obnoxii, vt magis simus quàm alii, despicabiles. Solus itaque Christus speculū est, in quo contēplari liceat quod in nobis propter crucis infirmitatē subobscurum est. Ita quū fiducia iustitiæ, salutis, & gloriæ erigendi sunt animi, discamus eos ad Christum conuertere. Nos enim adhuc mortis subiacemus imperio: ille cælesti potentia excitatus à mortuis, vitæ dominium

habet: 2. Timot. 1. 10. nos sub peccati seruitute laboramus, & infinitis miseriis circundati militamus duram militiam: ille ad dexterã Patris sedens, summam in cælo & terra gubernationẽ obtinet, & deuictis subactísque hostibus, magnificum triumphũ agit. nos hîc contẽpti & ignobiles iacemus: illi datũ est nomen quod Angeli & homines reuereantur, diaboli etiã & impii reformident. nos hîc donorũ omniũ inopia premimur: ille, omniũ arbiter ac dispensator constitutus est à Patre. His de causis operæpretium est sensus nostros in Christum transferre, vt in eo, quasi in speculo, gloriosos Diuinæ gratiæ thesauros, & immensam virtutis magnitudinem cernamus, quæ nõdum in nobis sunt conspicua. *Sedere fecit in dextera.* Hic locus apertè ostendit, siquis alius, quid significet Dei dextera: non locum scilicet aliquem, sed potestatem quam Pater Christo cõtulit, vt eius nomine cæli & terræ imperium administret. quare frustra de eo litigant quidam, quòd Stephanus viderit eum stantem Act. 7. 55. 56, quem Paulus hîc sedere scribit. neque enim hoc ad corporis collocationem pertinet: sed summã regnandi authoritatẽ exprimit, qua præditus est Christus. Hoc sonant Pauli verba, Super omnem principatum &c. nam totũ hoc complexum exegeticè additum est, ad exprimendam dexteræ significationẽ. Dicitur ergo Deus Pater Christũ extulisse ad dexteram suam, quia consortem ipsum imperii sui fecerit, quia per ipsum omnẽ suã potestatẽ exerceat: similitudine à terrenis principibus sumpta, qui suos præfectos assidere sibi iubent, honoris causa. Quum autem dextera Dei cælum & terram impleat, sequitur, regnum Christi vbique diffusum esse, atque etiam virtutem. Vnde perperam faciunt, qui ex sessione ad dexterã Dei conantur probare, Christum nonnisi in cælo esse. Est quidem id verissimum, in cælo esse Christi humanitatem non in terra: sed probatio illa non conuenit. Nã quod mox sequitur, *In cælestibus,* non eò tendit vt Dei dexteram cælo includat: sed vt sciamus Christum eò altitudinis euectum esse, vt in cælesti Dei gloria, in beata immortalitate, inter Angelos summum fastigium obtineat.

21 *Super omnem principatum.* Non dubiũ quin his nominibus Angelos designet: qui sic ideo nuncupantur, quòd Deus per ipsorum manum, suam potestatem, virtutem, & dominationem exerceat. Solet enim, quatenus quod sibi proprium est, creaturis communicat, ita suũ illis nomen adscribere. qua ratione vocãtur אלהים. Porrò quemadmodum ex diuersitate nominum colligimus diuersos ordines: ita subtilius de illis inquirere, & numerum finire, & gradus statuere, non modò stultæ est curiositatis, sed temeritatis etiã impiæ ac periculosæ. Cur autem non simpliciter nominauit Angelos? Respondeo, amplificandæ Christi gloriæ causa Paulum exaggerasse hos titulos: acsi diceret, Nihil est tam sublime aut excellens, quocunque nomine censeatur, quod non subiectum sit Christi maiestati. Vetus enim fuit illa superstitio, ac tam Gentibus quàm Iudæis cõmunis, multa de Angelis comminisci, quæ à Deo mentes, & vero Mediatore abstraherent. Quare hoc vbique cauet Paulus, ne imaginarius ille Angelorũ fulgor oculos hominũ perstringat, & ita Christi splẽdorem obscuret. & tamen nõ potuit efficere sua diligẽtia, quin diaboli astus in hac parte præualeret. Videmus enim vt mũdus in Angelis perperã occupatus, à Christo discesserit. Necesse enim est ita accidere, vt inter fictitias de Angelis opiniones pura Christi opinio euanescat. *Super omne nomen.* Hîc Nomen pro amplitudine vel excellentia capitur: sicuti Nominari, pro Fama & laudibus celebrari. *Seculi* autem *Futuri* disertam facit mentionẽ, vt significet non temporalem esse Christi excellentiam, sed æternam: nec mundo contineri, sed florere etiam in Dei regno. vnde & Iesaias 9. 6 illum nuncupat Patrẽ futuri seculi. Summa, Omnes Angelorum & hominum glorias in ordinem cogit, vt Christi gloriæ locum cedant: quo sola absque vllis impedimẽtis superemineat.

22 *Ipsum posuit caput.* Hoc est, ea conditione illum Ecclesiæ caput præfecit, vt omnium dispensationem habeat. Significat autem non esse nudum honorem, quòd caput Ecclesiæ cõstitutus est: quia simul plena rerũ omnium potestas & administratio illi sit commissa. Metaphora

phora Capitis, hîc ad eminentiã refertur. De nomine non libenter litigo: sed hodie idoli Romani adulatores sua improbitate nos ad id cogunt. Nam quum Christus solus vocatur caput, certe omnes tã Angeli quàm homines in ordinem mẽbrorũ coguntur: vt qui excellit maximè supra alios, sit tamẽ vnũ ex mẽbris sub communi capite, atqui nihil eos pudet Ecclesiam clamitare ἀκέφαλον futuram, nisi vnum habeat præter Christũ in terris caput. Hoc verò fœdissimum est sacrilegium, tã parum honoris Christo tribuere, vt mutila Ecclesia censeatur si solus ipse obtineat honorem à Patre sibi collatũ. Nos autẽ audiamus Apostolum pronuntiantẽ, Ecclesiã esse corpus illius; quo significat indignos esse Ecclesiæ communione qui illi se submittere recusant. nam vnitas Ecclesiæ ab ipso vno pendet.

23 *Complementũ eius.* Hic verò summus honor est Ecclesiæ, quòd se Filius Dei quodãmodo imperfectũ reputat, nisi nobis sit coniunctus. Quanta consolatio, dum audimus tunc demum suis omnibus partibus constare, & integrum velle haberi, dum nos secum habet. vnde in priore ad Corinthios, dum similitudinem tractat humani corporis, sub vno Christi nomine totam Ecclesiam complectitur. Nequis tamen ita accipiat quasi aliquid desit Christo si fuerit à nobis separatus: cõtinuò Paulus addit, *Ipsum omnia in omnibus implere.* Quòd ergo vult impleri, & perfectus quodammodo esse in nobis, id non accidit ex defectu, vel inopia: quum omnia ipse perficiat tam in nobis, quàm in creaturis omnibus. ac eo maior apparet eius bonitas quòd ex nihilo nos esse facit, vt sit ipse quoque vicissim in nobis, ac viuat. Quanquam vocem Omnia restringere ad circunstantiam præsentis loci non erit absurdum. Nam vtcunque Christus omnia perficiat nutu virtutéque sua: tamen specialiter loquitur hîc Paulus de spirituali Ecclesiæ gubernatione. Nihil quidem impedit quominus de vniuersali mundi gubernatione accipias: sed probabile est ad præsentem circunstantiam restringi.

CAP. II.

1 ET vos quum essetis mortui delictis & peccatis vestris,

2 In quibus aliquando ambulastis secundum seculũ mundi huius, secundum principem potestatis aeris, spiritus scilicet, qui nunc operatur in filiis inobedientiæ.

3 Inter quos nos quoque omnes aliquando conuersati sumus in concupiscentiis carnis nostræ, facientes quæ carni libebant, & menti: & eramus natura filii iræ, sicut & cæteri.

1 *Et vos quum essetis.* Epexergasia superiorum, hoc est expositio cum illustratione. nam quo melius Ephesiis accõmodet generalem illam gratiæ prædicationem, pristinum illis statum in memoriam reducit. Sunt autem duo membra huius applicationis, Vos quondam eratis perditi: nunc Deus vos sua gratia ab exitio liberauit. Sed dum in vtroque mẽbro exaggerando immoratur, hyperbato abscindit orationem. Cæterùm vtcunque verba nonnihil sint perplexa, sensus tamen clarus est: modò ad illas duas partes referamus quicquid dicit. Nũc de priore videamus, Dicit *Mortuos fuisse*, & simul exprimit mortis causam, nẽpe *Peccata*. Nõ intelligit solùm fuisse in mortis periculo: sed realem mortem significat ac præsentẽ, qua iam erant oppressi. Nam quum spiritualis mors nihil aliud sit, quàm alienatio animæ à Deo: omnes mortui nascimur, & mortui viuimus, donec efficiamur vitæ Christi participes. vnde illud Ioãnis, Iã venit hora vt mortui audiãt vocẽ Filii Dei: & qui audierint, viuãt, Ioan. 5. 28. Papistæ, qui in hoc toti incũbunt, vt quouis modo extenuẽt Dei gratiam, dicunt nos extra Christum esse semimortuos. atqui nõ frustra Dominus ipse & deinde Apostolus nos penitus excludunt à vita, quandiu manemus in Adã; nec frustra regenerationẽ pro-

nuntiant esse nouam animæ vitam, qua à mortuis resurgat. Fateor sanè restare nobis aliquam vitam, dum adhuc à Christo sumus alieni. nam infidelitas non extinguit omnem sensum, nec voluntatē, nec alias animæ facultates. Sed quid hoc ad regnum Dei? quid ad beatam vitam, vbi quicquid sentimus ac volumus, mors est? Maneat ergo illud, cōiunctionem animæ nostræ cum Deo, veram esse & vnicam eius vitam: ac proinde extra Christum nos esse penitus mortuos, quia regnat in nobis peccatum, mortis materia.

2 *In quibus aliquando ambulastis.* Ab effectis vel fructibus euincit, peccatum in ipsis olim regnasse. neque enim vim peccati satis intelligunt homines, nisi quum emergit in externa opera. Quum addit, *Secundum seculum mundi huius*, mortem illam cuius meminit, grassari in hominū natura significat, vt malum sit vniuersale: neque enim cursum mundi intelligit, qui à Deo est ordinatus: neque elementa, vt sunt cælum & terra, & aer: sed prauitatem qua infecti sumus omnes, vt non sit vitium aliquibus peculiare, sed quod totum mundum occupat. *Secundum principem.* Vltrà etiamnum progreditur, causam nostræ corruptionis hanc demonstrans, quòd principatum in nos obtineat diabolus: quo nihil potuit ad damnandum humanum genus, grauius dici. Quid enim nobis facit reliquum, qui nos diaboli mancipia esse pronuntiat, eiúsque arbitrio subiacere, quandiu extra Christi regnum viuimus? Meritò itaque cōditionem nostram horrere debemus: vtcunque multis arrideat, vel saltem minus displiceat. Vbi nunc liberum arbitriū, moderamē rationis, & moralis virtus de quibus tanto pere garriunt Papistæ? quid purum aut rectum inuenient sub tyrannide diaboli? Verùm prudenter sibi cauent, dum hanc Pauli doctrinam abominantur non secus ac summam hæresim. Ego autem dico, in his verbis nihil esse obscurum: vniuersos mortales qui secundum mundum, hoc est, carnis suæ ingenio, viuunt, sub Satanæ regno militare. Porrò singulari numero Diabolum nuncupat, vsitato Scripturæ more. nempe sicut filiis Dei vnum est caput, ita & impiis, quia vtrique suum corpus efficiunt. Ergo malorum omnium principatus vni attribuitur, vt fiat vna impietatis māssa. Quòd diabolo potestatem in aere assignat, de eo postea videbimus capite sexto. hoc tātùm in præsentia notabimus, ridiculum fuisse delirium, quòd Manichæi ex hoc loco duo principia adstruere conati sunt: acsi quicquam, inuito Deo, Satan posset. Neque enim summum imperium concedit illi Paulus, quod vnius Dei arbitrio nō subsit, sed tyrannidem duntaxat, quam exerceat Dei permissu. quid enim est aliud Satan quàm Dei carnifex, vt de hominum ingratitudine pœnas sumat? ídque sonant Pauli verba: quia dicit eum esse efficacem in solis incredulis. nā ita eximit filios Dei ab eius potestate. Quod si ita est, sequitur ergo, Satanam nihil agere, nisi superiore nutu: non ipsum esse αὐτοκράτορα. quanquam simul inde colligimus, nihil excusationis habere impios, eò quòd Satanæ impulsu scelera omnia perpetrēt. quî fit enim vt eius tyrannidi sint obnoxii, nisi quòd Deo sunt rebelles? Quòd si non alii Satanæ seruiunt, nisi qui à Deo sunt emancipati, imò qui illius obsequium subire renuūt: sibi culpam imputent, quòd tam perniciosum habent dominum. *Filios inobedientiæ* pro contumacibus posuit, more Hebraico. Et certè infidelitas semper comitem habet inobedientiam: adeóque ipsa est fons & mater omnis peruicaciæ.

3 *Inter quos nos quoque.* Ne videatur contumeliosè exprobrare Ephesiis quales fuerint, aut Iudaico supercilio Gētes deiicere, se quoque & sui similes illis aggregat. neque per hypocrisin hoc dicit, sed vera confessione dat gloriam Deo. Quanquam mirum videri queat: quòd fatetur se ambulasse in concupiscentiis carnis, qui Philip. 3. 6. 1. Thess. 2. 10, iactat tota vita se fuisse irreprehensibilem. Respondeo hoc esse omnibus commune, qui nondum Spiritu Christi sunt regenerati. nam vtcunque in speciem laudabilis sit quorundam vita, quia non erumpunt in conspectum hominū concupiscentiæ. nihil tamen purum est nec incorruptum, extra fontem omnis puritatis. Notanda præterea definitio, quid sit *Ambulare secundum carnis concupiscentias*. facere scilicet quæ carni libent

bent,ac menti:hoc est,viuere ad ingenii mentisque suæ abitrium. nam Caro hic ingeniū,vel naturæ,quam vocant, inclinationem significat. Additur nomē διανοιῶν,quæ a mēte proficiscuntur. Mēs porrò rationē,qualiscunque est in homine à natura, comprehendit. quare nomen Cōcupiscentiæ nō tantùm ad inferiores appetitus,vel ad partem sensualem, quā vocant,pertinet:sed ad summum vsque pertingit. *Et eramus natura filii iræ.* Pronuntiat vniuersos, sine exceptione, sub reatu esse,donec per Christum liberentur,tā Iudæos quàm Gentiles, quemadmodum ad Galatas capite 2. vt nulla sit iustitia,nulla salus, nulla denique excellentia extra Christum. Per filios iræ, simpliciter intellige perditos ac morte æterna dignos. Ita enim iudicium Dei significat. ideo *Filii iræ* perinde valet atque coram Deo damnati. Tales fuisse Iudæos,& quicunque in Ecclesia excelluerunt,Paulus hîc docet, idque natura: id est,ipsa origine,& ab vtero matris. Locus est insignis aduersus Pelagianos, & quicunque peccatum originale negant. nam quod naturaliter inest omnibus, id certè est originale.naturaliter verò nos omnes damnationi obnoxios Paulus docet.ergo peccatum in nobis hæret: quia Deus non damnat innocētes. Pelagiani cauillabantur peccatum ab Adā in vniuersum humanū genus propagatū esse, non origine,sed imitatione. sed Paulus nos cum peccato gigni testatur,quemadmodum serpentes suū venenū ex vtero afferūt. Alii,dū verè peccatū esse negāt, nō minus repugnant Pauli verbis.nā vbi damnatio,illic certè peccatum esse oportet:quia Deus nō innoxiis hominibus,sed peccato irascitur. Nec mirum est,prauitatem, quæ nobis à parentibus est ingenita,peccatum coram Deo censeri.quia semen quod adhuc latet, ipse cernit ac iudicat. Vna tamē quæstio hîc occurrit,cur Paul⁹ Iudæos iræ & maledictioni subiiciat vt reliquos:quū tamē essent semē benedictū.Respondeo,naturā esse communem:Iudæos tantùm in hoc differre à Gētibus,quòd Deus eos promissionis gratia,ab exitio liberat:sed illud est superueniens remedium. Altera quæstio,Quum Deus sit author naturæ: quí fiat vt sit extra culpam, si natura simus perditi.Respondeo, duplicem esse naturam : prior à Deo est condita, altera est illius corruptio. Hæc igitur damnatio cuius meminit Paulus, nequaquā à Deo manat, sed à deprauata natura: quia nunc non nascimur qualis initio creatus fuit Adam, sed ex degenere & vitioso homine adulterinum semen.

4 Deus autem qui diues est in misericordia,propter multam suam dilectionem,qua nos dilexit.

5 Etiam quum essemus mortui peccatis, conuiuificauit cum Christo(Gratia estis saluati)

6 Et simul excitauit, & sedere fecit in cælestibus in Christo Iesu,

7 Vt demonstraret in seculis superuenientibus exuperantes diuitias gratiæ suæ,in benignitate erga nos in Christo Iesu.

4 *Deus autem.* Sequitur iam secundum membrum,cuius summa est,Deum Ephesios ab exitio, cui prorsus addicti erant, liberasse. sed aliis verbis vtitur. Deus,qui diues est in misericordia, inquit,vos cum Christo viuificauit. Significat non aliā esse vitam animæ, quàm quæ à Christo nobis inspiratur. quare tunc incipimus viuere, quum in ipsum inserimur, vt fruamur communi vita. Vnde colligimus quid antè intellexerit per mortē.Mors enim illa,& hæc resurrectio,res sunt inter se oppositæ. Hoc porrò incōparabile beneficium est,vitæ Filii Dei nos fieri participes, vt vno simul Spiritu vegetemur. ideóque hac in parte extollit Dei misericordiam,cuius diuitias prædicās, liberaliter & magnifice fuisse effusam intelligit. Tametsi autem his verbis totā salutē nostram, Dei misericordiæ adscribit, expressius tamē cōtinuò pòst causam in gratuita bonita

te locat,vbi dicit,hoc factũ esse propter multam dilectionem.Nam hac sola consideratione motum fuisse Deum significat.quemadmodum & Ioannis 4.19, Non quia priores dilexerimus eum, sed ipse prior dilexit nos. Particula *Etiam*, habet emphasin : qualis est ad Roman. 6.cap.

5 *Gratia estis saluati.* Nescio an quispiam alius hoc interposuerit : quia tamen nihil habet à contextu alienum, libenter amplector tanquam à Paulo scriptum. Et videmus vt nunquam sibi in prædicãda gratiæ amplitudine satisfaciat:ideóque identidem pluribus verbis inculcat, nihil esse in salute nostra quod non sit Deo tribuendũ. Certè qui ingratitudinem hominum rite expendet,non fastidiet hãc parenthesin quasi superuacuam.

6 *Et sedere fecit in cælestibus.*Quod de resurrectione hîc meminit ac sessione in cælis, nondum quidem oculis cernitur. verùm , quasi in præsenti possessione iã essem⁹,ea beneficia nobis collata esse docet,quo magis status nostri cõuersionem attollat, dum ab Adam ad Christum traducimur. perinde scilicet acsi ex profundissimis inferis ad cælum nos transferri diceret. Et certè quanuis salus nostra in spe sit adhuc abscondita,quantum ad nos spectat : in Christo nihilominus beatam immortalitatem & gloriam possidemus. Ideo addit , *In Christo*:quia nondum hæc quæ commemorat,in membris apparent,sed in solo capite : propter arcanam tamen vnitatem , ad membra certò pertinent.Alii vertunt, Per Christum : sed melius conuenit,In Christo, propter illã quam notaui,rationem. Et hinc colligi debet vberrima cõsolatio,quòd in Christi persona certũ pignus & primitias habemus eorum omnium quæ nobis desunt.

7 *Vt demonstraret*. Iterum repetit causam finalem , vt se Ephesii in assidua eius meditatione exerceant , ac eo sint de salute sua certiores , quo iustiorẽ eius causam agnoscent, nẽpe vt glorificetur Deus.Addit etiam , Dominum voluisse omnibus seculis consecrare tantæ bonitatis memoriã : quo magis inuisos reddat qui gratuitam Gentium vocationem impugnabant. nam rẽ omnibus seculis memorabilem conabantur statim opprimere.Cæterùm hinc admonemur perpetua recordatione celebrandam esse misericordiam Dei,qua Patres nostros dignatus est in populũ suũ cooptare. Gentium enim vocatio, mirabile est Diuinæ bonitatis opus,quod filiis parẽtes,& aui nepotibus tradere per manus debent, vt nunquã ex hominum animis silentio deleatur. *Diuitias gratiæ suæ, in benignitate.* Nunc demonstrat, vel repetitione confirmat , amorem illum quo nos prosequutus est Deus in Christo , ex misericordia oriri. Dicit enim,Vt patefaceret opulentiam gratiæ suæ. quomodo ? In benignitate erga nos, tanquam arborẽ scilicet in fructu, Non tantùm igitur gratuitum Dei amorem fuisse affirmat , sed Deum quoque in eo exhibuisse opulentiam gratiæ suæ: neque eam vulgarẽ, sed eminentẽ. Notanda etiam repetitio nominis *Christi*; quia nihil gratiæ neque amoris à Deo sperari vult,nisi ipso intercedente.

8 Gratia enim estis saluati per fidem:idque non ex vobis. Dei donum est:

9 Non ex operibus: nequis glorietur.

10 Ipsius enim opus sumus , creati in Christo Iesu ad opera bona , quæ præparauit Deus vt in illis ambulemus.

8 *Gratia estis saluati.* Est quasi conclusio superiorum.ideò enim & de electione , & de vocatione gratuita disseruit,vt ad hanc summã perueniret:Eos sola fide salutem consequutos esse. Primùm ergo salutem Ephesiorum asserit Dei vnius esse opus , & quidem gratuitum:eos verò hanc gratiã fide amplexos.Hinc enim considerandus est Deus: inde homines. Deum quicquam nobis debere negat. est igitur mera gratia, non merces, aut retributio,quòd saluat. Nunc quæritur quomodo salutem ex manu Dei sibi oblatam percipiant homines.respondet, fide. hinc concludit, nihil igitur hîc esse nostrum. Nam si ex

parte

parte Dei est sola gratia:nos autem nihil præter fidem afferimus,quæ nos spoliat omni laude:sequitur non esse ex nobis. Nonne hoc modo & liberum arbitrium,& bonæ intentiones, & præparationes fictitiæ, & merita, & satisfactiones conticescant oportet? Nihil est enim horum quod non partem laudis in salute hominum sibi vendicet. ita non esset in solidū laus gratiæ,vt Paulus docet.Iam quum ex parte hominis, solum recipiendæ salutis modum in fide constituat,alia media reiicit, quibus niti solent homines. Fides porrò hominem vacuum Deo adducit, vt Christi bonis impleatur.ideóque addit, *Non ex vobis*: vt nihil sibi arrogantes, solū agnoscant Deum salutis suæ authorē.*Dei donū est*. Pro eo quòd dixerat, salutē eorum esse ex gratia, nunc asserit esse donum Dei: pro eo quòd dixerat,Nō ex vobis, nunc dicit,*Non ex operibus*.Proinde videmus vt nihil hominibus reliquum faciat in comparanda salute. Nam hîc tribus verbis complectitur quod tam longa disputatione agitat in Epistola ad Romanos,item etiam ad Galatas, Ex sola Dei misericordia prouenire nobis iustitiam, offerri in Christo, ídque per Euangelium, sola fide,citra operū meritū, percipi. Atque ex hoc loco promptum est,inane illud cauillum refutare, quo Papistæ euadere conantur, Paulum de cæremoniis loqui, quum absque operibus iustificari nos docet. Certo enim certius est, non hic agi de vna operum specie, sed totam hominis iustitiam,quæ operibus constat,reiici.imò totum hominem, & quicquid à se habet. Notāda enim antithesis Dei & hominis, Gratiæ & operū.cur opponeretur Deus homini, si de solis cæremoniis esset controuersia? Itaque fateri coguntur Papistæ, Paulū hîc totam salutis nostræ gloriam Dei gratiæ tribuere. sed aliud commentum excogitant: hoc ideo dici, quia Deus primam gratiā conferat. Atqui nimis sunt inepti qui se ita expediri putant, quum Paulus hominem cum suis facultatibus excludat,non tantum à principio consequendæ salutis,sed in totum ab ipsa salute.Bis autem stulti sunt, quòd non animaduertunt hanc conclusionem,*Ne quis glorietur*.Locus enim semper manet humanæ gloriæ, quandiu extra gratiam aliquid valent merita. Non stat igitur Pauli sententia,nisi solida laus vni Deo & eius misericordiæ deferatur. Cæterùm hunc locum malè vulgò exponunt; quia Doni vocabulū restringūt ad fidem solā.Nam Paulus superiorem sententiam aliis verbis repetit. Non intelligit ergo fidē esse donum Dei,sed salutem donari nobis à Deo, aut Dei dono obtingere.

10 *Ipsius enim opus*. A priuatione contrarii probat quod dixit, nos gratia saluatos esse: siquidem nulla suppetere nobis opera, quibus salutem possimus mereri. quicquid enim bonorum operū habemus, id esse fructū regenerationis. Vnde sequitur, opera ipsa esse partem gratiæ. Quod dicit, nos esse opus Dei, non accipiendum est de communi creatione,qua fit vt homines nascamur: sed nouas esse creaturas nos asserit,qui Spiritu Christi formati simus ad iustitiam, non propria virtute.Hoc in solos fideles competit,qui quū ex Adā nati essent vitiosi &peruersi,Christi gratia spiritualiter regenerātur, vt incipiant esse noui homines. Ergo quicquid est in nobis boni,opus est Dei supernaturale. Et expositio sequitur in contextu: nam ideo nos esse opus Dei adiungit, quia creati simus non in Adam, sed in Christo: neque ad quamlibet vitam,sed ad bona opera.Quid iam restat libero arbitrio, si quæcunque à nobis proficiscuntur bona opera,accepta Spiritui Dei feruntur?Expendant pii lectores verba Apostoli. non dicit, adiuuari nos à Deo, non dicit præparari voluntatem, vt proprio marte deinde currat:non dicit, facultatem nobis conferri bene volendi,vt nostrū sit postea vtrumuis eligere: quemadmodum garrire solent qui extenuant Dei gratiam quoad possunt. sed docet nos esse Dei opus: & quicquid est boni in nobis,esse eius creationē. quo significat,formari totum hominē eius manu, vt bonus sit.Non ergo facultas tantùm bene volēdi,aut nescio quæ præparatio, aut adminiculū,sed ipsa recta voluntas, eius opus est.alioqui etiam non valeret Pauli argumentū.Intendit probare,hominem sibi nequaquam acquirere salutem,sed gratis à Deo consequi.probatio est,quòd homo nihil sit,nisi Dei gratia. Quisquis ergo seorsum à Dei gratia aliquid vel minimū homini arrogat, tan-

tundem illi concedit potestatis ad salutem acquirendam.

Creati ad bona opera. Multum aberrant à Pauli mente qui torquent hunc locum ad lacerandā fidei iustitiā. Quia pudet eos prorsus negare, fide nos iustificari, idque frustra à se fieri vident: cōfugiunt ad huiusmodi cuniculum, nos fide iustificari, quia initium iustitiæ à fide sit, qua Dei gratiam recipimus: sed nos fieri iustos regeneratione, quia renouati Christi Spiritu, ambulemus in bonis operibus. Ita fidem quasi ianuam faciunt qua ingredimur in iustitiam: sed hanc nos operibus adipisci imaginantur: vel saltem iustitiam definiunt esse rectitudinē, vbi homo ad bene viuendū est reformatus. Nō curo quàm vetus sit error: sed perperam faciunt qui ad eius confirmationem testimonium ex hoc loco sumunt. Respicienda est Pauli intentio, dum ostendere vult, nos Deo nihil cōtulisse vnde nobis sit obnoxius. docet, ipsa etiam quæ facimus bona opera, ab ipso prouenire. vnde sequitur, nihil nos esse, nisi mera eius liberalitate. Nunc dum isti inferunt, nos ergo dimidia ex parte iustificari operibus: quid hoc ad Pauli mentem? & quid ad causam quam tractat? Aliud enim est, disputare in quo iustitia consistat: aliud, quum docetur, eam non esse à nobis rationem addere, Quia nihil habeamus in bonis operibus proprium, sed à Dei Spiritu formati simus ad bona omnia: idque per Christi gratiam. Nā Paulus quum iustitiæ causam definit, in hoc præcipuè cardine versatur, nunquam fore tranquillas conscientias, nisi in remissionem peccatorum recumbant. Hic nihil tale attingit, quia nihil aliud tractat, nisi totum quod sumus, id nos esse Dei gratia. *Quæ præparauit Deus.* Hoc ne ad doctrinam Legis referas, quemadmodum Pelagiani: quasi intelligeret Paulus, Deū præcipere quid iustum sit, & rectam viuendi regulam tradere: nam potius vrget illud quod docere cœperat, salutem à nobis non proficisci. Dicit igitur, bona opera, antequam nasceremur, à Deo esse præparata: intelligens, non proprio marte nos esse idoneos ad rectè viuendum, sed quatenus aptamur Dei manu & formamur. quòd si præoccupauit Dei gratia, locum iactātiæ nostræ abstulit. Quare diligenter notanda est vox Præparationis: quia ex ordine ipse demonstrat Paulus, nihil nobis bonorum operum respectu, à Deo deberi. Quí sic? deprōpta enim sunt ex eius thesauro, in quo longè antè reposita fuerant. nā quos vocauit, eos iustificat & regenerat, Rom. 8.30.

11 Quamobrem memores estote quòd aliquando vos Gentes in carne qui dicebamini præputium, ab ea quæ vocatur Circuncisio, in carne manufacta:

12 Illo tempore eratis absque Christo, alienati à republica Israelis, hospites tabularum Promissionis, spem non habentes, & sine Deo in mundo.

13 Nunc autem in Christo Iesu vos, qui quondam eratis procul, facti estis propinqui per Christi sanguinem.

11 *Quamobrem memores estote.* Semper ad hypothesin descendit, vt digito rem indicet, ac pressius vrgeat. iubet enim iterum Ephesios recordari quales fuerint ante vocationem. Hæc consideratio illis ob oculos ponebat, quàm nulla sibi esset superbiendi causa. postea ostendit modum recōciliationis: vt solo Christo contenti, non putent aliis subsidiis se indigere. Hæc primi membri summa est, memineritis, quo tempore eratis incircuncisi, vos etiam à Christo, à spe salutis, ab Ecclesia & regno Dei fuisse alienos, ita vt nihil esset vobis cū Deo commercii. Secūdi verò, Nūc in Christū insiti, simul Deo reconciliati estis. Quid valeret, ac in eorum animis efficeret huiusmodi recordatio, superius dictū est. *Gentes in carne.* Primùm commemorat, ipsos caruisse populi Dei insignibus. Nam Circuncisio, symbolum erat quo insigniebatur populus

Dei,

Dei, vt discerneretur ab aliis. Præputiū autem, profani hominis indicium erat. Quum ergo Deus sacramenta gratiis suis adiungere soleat: ex eo quòd Sacramento priuati erant, colligit, neque gratiæ ipsos fuisse participes. Nō est quidē perpetuum argumentum: valet tamen, quantum ad ordinariam Dei dispensationem. vnde illud, Eiciatur Adam, ne forte gustet de arbore vitæ, ac viuat: Gene. 3. 20. Certè etiamsi totam arborem vorasset, non recuperasset tamen ex solo esu vitam. verùm Dominus per signi priuationem, illi rem quoque auferebat. Ita hic Paulus præputium obiicit Ephesiis, tanquam pollutionis signum: Sāctificationis symbolum illis tollit, vt rem quoque significatam adimat. Falluntur ergo qui putāt hæc omnia in contemptū externæ Circuncisionis dici. Quanquam simul fateor, adiectum esse epithetum, *In carne manufacta*, vt indicaret esse duplicem Circuncisionem, atque ita retunderet Iudæorū gloriam, qui literali Circūcisione frustra superbiūt: Ephesios autē omni scrupulo eximeret, quū eam habere se agnoscerēt quæ erat præcipua, imò quæ erat tota externi signi veritas. Præputium ergo in carne vocat, quia in corpore suo gestarēt pollutionis suæ signum: interea tamen subindicat, eis nihil nūc obesse præputium, quia spiritualiter à Christo sint circuncisi. Potest hoc coniunctim Legi, In carne manufacta: vel diuisim, vt carnalem vocet primùm, deinde factam hominum manu. Circuncisionem porrò eiusmodi opponit Circuncisioni Spiritus, quæ fit in corde, quam Colossens. 2. 11 appellat Circuncisionem Christi. *Ab ea quæ vocatur.* Circuncisio posset hìc esse nomen collectiuum, pro ipsis Iudæis: vel propriè accipi pro ipsa re: & tunc sensus esset, ideo nominatos fuisse Præputium, quia carerent sacro symbolo, ad differentiam scilicet: atque hic posterior sensus addito epitheto comprobatur. verùm id ad summam argumenti parum facit.

12 *Eratis absque Christo.* Iam declarat, non tantùm ab externa tessera, sed à rebus etiam omnibus extorres fuisse Ephesios, quæ ad salutem hominum & felicitatem sunt necessariæ. Quia autem promissionum omnium & spei fundamentum est Christus, ideo primùm alienos ab ipso fuisse dicit. qui autem Christum non habet: ei nihil restat, nisi exitium: nam & politia Israelis in ipso fundata erat. quomodo enim, nisi in ipso solo, Dei populus in sancti corporis vnitatem colligaretur? Idem & de *Tabulis promissionis* sentiendum. Nam ex illo capite promissiones omnes dependent, In semine tuo benedicentur omnes gentes, Genesis 22. 18: & sine illo fiunt irritæ. vnde illud, Quæcunque sunt promissiones, in Christo esse Etiam & Amen, 2. Corinth. 1. 20. Sublato porrò salutis fœdere, nulla spes manet. διαθήκας hic tabulas vertere placuit, quas vulgò instrumenta nominant. Solenni enim ritu fœdus suum pepigit Deus cum Abraham & posteris eius, vt esset perpetuò Deus illorum. Huius fœderis confectæ fuerunt tabulæ per manum Mosis: quæ depositæ fuerunt in populo Israelitico instar peculiaris thesauri, ad Gentes autem non pertinebant. *Et sine Deo in mundo.* Atqui neque Ephesii, neque alii vnquam Gentiles omni prorsus religione caruerunt. cur ergo vocantur à Paulo ἄθεοι, quum ille propriè sit ἄθεος, qui nullum Diuinitatis sensum habet, & omne numen qualecunque sit, ridet? Certè non solemus superstitiosos vocare ἀθέους: sed qui nulla religione tāguntur, imò omnes potius extinctas cupiunt. Respondeo, Paulum sic meritò loquutum esse, quia omnes de falsis diis opiniones pro nihilo ducebat: vt certè omnia idola, cùm sint nihil inter pios, nihili fieri debent. Itaque quicunque verum Deum non colunt, vtcunque varios habeant cultus, multísque cæremoniis se fatigent, sunt sine Deo. adorant enim quod nesciunt. Hoc diligenter obseruemus, nō exprobrari ἀθεΐαν Ephesiis, qualiter olim Diagoras & similes, eiusmodi probro notati fuerunt: sed hoc crimine damnari qui se religiosissimos putauerant: quandoquidem in idôlis figmentum est ac fallacia, non Diuinitas. Iam superiora repete: & colligere promptum erit, extra Christum, non esse nisi idola. Deum enim illis adimit quos prius à Christo excluserat. & certè vt 1. Ioan. 1. 9. dicitur, Qui non habet Filium, non habet Patrem. Quare sciamus

m⁹ omnes eos aberrare à vero Deo, qui viã hãc non tenent. Rogabit quispiã, an nemini ergo ex Gentibus se Deus vnquam patefecerit. Respondeo, nullam inter Gentes fuisse Dei manifestationem absque Christo, nihilo magis quàm inter Iudæos. Neque enim hoc vel vnius est seculi, vel vnius Gẽtis, quũ dicit, Ego sum via: Io. 14. 6. sed vnum se esse pronũtiat per quẽ ad Deũ omnes perueniant.

13 *Nunc autem in Christo.* Vel subaudiendum est participium: vt sit sensus, Postquam in Christo estis recepti: vel particula quæ sequitur, *Per christi sanguinem*, tantum erit expositio clarior. Vtrouis modo accipias, sensus est, Ephesios, quum procul à Deo & salute abessent, sic conciliatos esse Deo per Christum, vt iam propinqui sint in eius sanguine. nã Christi sanguis dissidiũ illud sustulit quod inter illos & Deum erat, fecitque ex hostibus filios.

14 Ipse enim est pax nostra, qui fecit vtraque vnum, & interstitium maceriæ soluens, inimicitias in carne sua:

15 Legem mandatorum in decretis positam abolens, vt duos conderet in seipso, in vnum nouum hominem faciens pacem:

16 Vt reconciliaret ambos in vno corpore Deo per crucem, inimicitias in ipsa interimens.

Nunc ad Iudæos quoque beneficiũ reconciliationis extendit: ac docet, omnes per vnum Christum Deo coniungi. In quo falsam Iudeorum confidentiam refutat, qui spreta Christi gratia, sacrum Deo populum se esse iactabant, & hæreditatem selectam. Nã si Christus est pax nostra: sequitur, à Deo dissidère omnes qui sunt extra eum. Pulcherrimus sanè titulus Christi, quòd sit pax inter Deum & homines: nequis dubitet Deum se habere propitiũ si in Christo maneat. Nominatim dicit, *Ex vtrisque vnum fecisse.* Necessaria erat hæc partitio. omnem cum Gentibus communicationẽ sua prærogatiua indignam putabant. vt tale supercilium illis retundat, dicit tam illos quàm Gentes in vnum corpus coaluisse. Nunc omnia simul collige, & hunc syllogismum conficies, Si Iudæi cum Deo pacem habere volunt, necesse est vt Christum habeant conciliatorem. Christus autem pax eorum aliter non erit, quàm si ex ipsis & Gentibus vnum corpus efficiat. Ergo Iudæis nihil est cum Deo nisi Gentes in societatem admittãt.

14 *Interstitiũ maceriæ.* Vt hũc locũ intelligamus, duo sunt obseruanda: diuisos fuisse Iudæos à Gentibus ad certum tempus, Dei ordinatione: & cæremonias huius dissidii fuisse symbola, vt palàm testatum foret. Nam Deus præteritis Gentibus, populum illum peculiarem sibi delegerat. Magnum diuortium, quòd alii sunt domestici Ecclesiæ, alii autem extranei ab Ecclesia. Hoc est quod dicit Moses in Cantico, Quum secerneret Altissimus Gentes, quum distribueret populos, posuit in Iacob funiculum suum: Deut. 32. 8. Vides fixos à Deo limites quibus populum vnum à reliquis discernat. inde inimicitia cuius meminit hîc Paulus. Segregantur enim alii ab aliis, dum reiectis Gentibus, solos Iudæos sibi cooptat Deus, & sanctificat, à cõmuni humani generis pollutione ipsos liberando. Additæ postea sunt cæremoniæ, quæ tanquã parietes, Dei hæreditatẽ includerẽt, ne omnib⁹ peruia, aut aliis possessionib⁹ permista foret, adeóque Gẽtes à Dei regno arcerẽt. Nũc dicit Apostol⁹ & sublatas esse inimicitias, & parietẽ dirutum. Nã Christus beneficium adoptionis proferendo vltra Iudææ terminos, effecit vt omnes nunc simus fratres. Ita impletum est vaticinium illud, Iapheth in tabernaculis Sem habitabit: Gen. 9. 27. Iam clara sunt verba Pauli. Impediebat paries medius ne Christus Gẽtes Iudæis aggregaret. Parietem ergo diruit. Postea ratio diruti parietis exprimitur, dissidii abolitio per Christi carnem: siquidem Filius Dei communem omnibus naturam induendo, perfectam vnitatem in corpore suo consecrauit.

15 *Legem mandatorum in decretis.* Quod metaphoricè per nomen Parietis intellexerat, nunc planius exprimit, abolitas per Christum cæremonias fuisse dicens, in quibus erat discrimi-

nis professio. Nam Circuncisio, sacrificia, ablutiones, certorum ciborum abstinentia, quid aliud erant quàm sanctificationis symbola, quæ Iudæos admonerent, sortem suam à reliquis esse diuersam: quemadmodum nunc alba crux & rubra Gallos à Burgundis discernit? Significat itaque Paulus, non tantùm adscitas esse Gentes in communionẽ gratiæ, ne quid amplius differrent à Iudæis: sed insigne quoque dissidii fuisse sublatũ, quia abrogatæ sint cæremoniæ: quẽadmodum si Princeps vnus dissidentes populos sub ditionem suam redigeret, non tantum animis vellet esse coniunctos, sed pristinæ simultatis tesseras & insignia tolleret. quemadmodum obligatione remissa, chirographum scinditur. qua similitudine in eodem argumento vsus est Paulus ad Colossen. cap. 2. 14. Quidam particulam *In decretis*, coniungunt cum participio *abolens*, sed perperam. Nam de lege cæremoniali ita loqui solet: in qua Dominus non modò simplicem viuẽdi regulã præscribebat, sed alligabat etiam Iudæos variis decretis. Vnde colligere licet, Paulum nonnisi de Lege cæremoniali hic tractare: quia lex moralis non interstitium est quod nos à Iudæis separet: quum doctrinam comprehendat non minus nobis quàm Iudæis communem. Cæterum ex hoc loco refelli etiam potest quorũdam error, qui putant Circuncisionem & alios veteres ritus hodie quoque manere quo ad Iudæos: etiamsi ab illis liberæ sint Gentes. Hoc enim pacto maneret adhuc medius paries inter nos: quod falsum esse conuincitur. *Vt duos conderet in seipso.* Quum dicit, in seipso, auertit ab hominum diuersitate Ephesios, ne alibi quàm in Christo vnitatem quærãt. Vtcunque ergo duo antè fuerint conditione inæquali, in Christo vnus homo fiũt. Neque frustra addit, *In vnum hominem nouũ.* significat enim (quod apertiꝰ Gal. 5. 15. docet) in Christo neque Circũcisionem, neque præputium valere quicquam, nullius pretii esse quæuis externa, sed nouam creaturam primum & vltimum locum tenere. vna ergo est regeneratio spiritualis quæ nos coagmentat. Quòd si per Christum renouamur omnes, iam desinant sibi placere Iudæi in pristina sua conditione: sed patiantur Christum esse omnia tam in se quàm in aliis, vt alibi habetur.

16 *Et reconciliaret ambos.* Non tantùm inter nos factam fuisse pacificationem asserit, sed cum Deo reduisse in gratiam. idque vt Iudæos significet non minus opus habere Mediatore quàm Gentes. Nihil enim Lex, nihil cæremoniæ, nihil Abrahæ genus, nihil omnes prærogatiuæ, quibus fuerant ornati, illis alioqui profuissent. Omnes enim peccatores: & remissio peccatorum nonnisi intercedente Christi gratia obtinetur. Repetit, *In vno corpore*, vt sciant Iudæi, se ita demum placere Deo, si cum Gentibus vnitatem colant. *Per Crucem.* Ideo addidit nomen Crucis, vt sacrificium expiationis notaret. nam cùm inter Deum & nos peccatum odii sit causa, nonnisi illo abolito, grati vnquam Deo erimus. Deletum est igitur morte Christi in qua se Patri obtulit hostiam expiatricem. quanquam hac etiam de causa mentionem crucis facit, quoniam per eam abrogatæ sunt omnes cæremoniæ. vnde sequitur, *Perimens in ipsa inimicitias.* nam proculdubio ad crucem referri debet. Cuius tamen particulæ duplex potest esse sensus: vel quòd Christꝰ morte sua Patrem nobis placando, iram eius abstulerit, vel quòd Iudæos pariter & Gentes redimendo, reduxerit in vnum gregem. Secundus mihi videtur probabilior quia conuenit cum superiore membro, *Inimicitias abolens in carne sua.*

17 Et veniens euangelizauit pacem vobis, qui eratis procul, & pacem iis qui propinqui erant:

18 Quoniam per ipsum habemus accessum ambo in vno spiritu ad Patrem.

19 Ergo non amplius estis hospites & inquilini: sed ciues sanctorum & domestici Dei,

20 *Superædificati fundamẽto Apostolorum & Prophetarum, cuius lapis summus angularis est ipse Christus.*

21 *In quo totum ædificium coagmentatum, crescit in templũ sanctum in Domino:*

22 *In quo & vos coædificamini in habitaculũ Dei in Spiritu.*

Nihil prodesset illud totũ quod docuit de reconciliatione per Christum facta, nisi per Euangelium publicaretur. Ideo subiungit, fructũ huius pacis nunc oblatum esse tam Iudæis quàm Gentibus. vnde sequitur, non solis Iudæis, sed etiam Gentibus Christum venisse in salutem. Nam Euangelii prædicatio, quæ promiscuè vtrisque destinata est, certum est eius rei testimonium. Eundem ordinẽ tenet in 2. ad Corinth. cap. 5. 20, Eum qui peccatum non nouerat, pro nobis peccatum fecit. deinde, Et deposuit apud nos ministeriũ reconciliationis. itaque Christi nomine legatione fungimur. Primùm salutis materia proponitur in Christi morte. postea describitur modus, quo se nobis ac mortis suæ beneficium Christus communicat. Sed hîc Paulus in circunstantiam hãc propriè incumbit, vt Gentes Iudæis coniungat in regno Dei. Ergo sicuti prius vtrisque fecit Christũ communem, ita etiam nunc in Euangelio socios facit. significans, Iudæos quoque, vtcunque Legẽ haberent, simul opus habuisse Euangelio: & Deum Gẽtes æquali gratia dignatum esse. quos ergo æqua gratiæ participatione Deus inter se cõiunxit, homo ne separet. Voces *Procul* & *Prope*, non ad loci distãtiam referuntur: sed Iudæos Deo propinquos facit ratione fœderis: Gentes verò remotas, quæ à regno Dei exulabant, quandiu nullam habebant salutis promissionem.

17 *Euangelizauit pacem.* Non ipse quidem ore proprio, sed per Apostolos. Oportuit enim Christum à mortuis resurgere, antequam Gentes in communicationem gratiæ vocaret. Vnde illud, Non sum missus nisi ad oues quæ perierant domus Israel, Matth. 15. 24. quinetiam Apostolis prohibet, dum adhuc est in mundo, ne primùm suam legationẽ ad Gentes perferant, Matth. 10. 5. Ergo per Apostolos suos, tanquam per turbas, Euangelium Gentibus promulgauit. itaque quod non eius tantùm nomine ac mandato factum est à discipulis, sed quasi in eius persona, meritò ei soli tribuitur. sic enim loquimur, tanquam ipso Christo per nos exhortãte. Et sanè perquam infirma esset Euangelii fides, si in homines tantùm respiceremus. sed inde tota authoritas, quòd homines agnoscimus esse Dei organa, & Christum per os eorum nobis loquentem audimus. Obserua etiam, Euãgelium esse pacis nuntium, quo Deus se nobis propitium testatur, paternámque suam dilectionem nobis defert. Quare sublato Euangelio, bellum & inimicitiæ inter Deũ & homines manent. sicuti rursum hic proprius est Euangelii effectus, pacificare consciẽtias, & tranquillas reddere: quas alioqui misera inquietudine torqueri necesse est.

18 *Quoniam per ipsum ambo accessum habemus.* Probatio est ab effectu, & simul pacis declaratio: quia patet nobis ad Deum accessus. nam impii, dum altum somnum dormiunt, se interdum deludunt vana pacis opinione: sed tunc quiescunt demum, quum indicta sibi Diuini iudicii obliuione, quàm longissimè ab eo recedunt. quare non abs re Paulus definitionem hanc Euangelicæ pacis addidit, vt sciamus non esse sitam in stupore conscientiæ, in falsa confidentia, in superbo fastu, in miseriæ propriæ ignorantia: sed in serena trãquilitate, quæ Dei conspectum appetat tanquam amabilem, potius quàm reformidet. Christus autem est qui ianuam nobis reserat, imò ipse est ianua. Porrò quum hæc ianua bifores habeat valuas: ac proinde tam Gentibus quàm Iudæis sit aperta: sequitur, Deum vtrisque esse expositum, ad exhibendam paternam charitatem. Addit, *In vno Spiritu*, quo directore & duce ad Christum quoque accedimus: & per quem clamamus Abba, Pater. Rom. 8. 15.

nam inde accedendi fiducia. Varia fuerunt media apud Iudæos quibus ad Deũ accederent. nunc vnicum est omnibus: nempe regi Christi spiritu.

19 *Ergo non amplius estis.* Alludit ad id quòd dixerat, quondam fuisse Ephesios fœderis hospites. nam eos nunc solos alloquitur, perinde acsi diceret, Mutata est vestra conditio: Deus enim ex inquilinis vos fecit Ecclesiæ suæ ciues. Honorem verò istum quo dignatus eos Deus fuerat, pluribus verbis extollit. *Ciues sanctorũ* appellat: secũdò, Dei domesticos: postremò, Lapides coaptatos in structuram templi Dei. Prima appellatio sumpta est à similitudine quæ tam frequenter occurrit in Scripturis, vbi Ecclesia ciuitati cõparatur. magna dignatio, qui profani antè, & omni piorum consortio indigni erant, nunc ius habere eiusdem ciuitatis cum Abraham, sanctis omnibus Patriarchis, Prophetis, & Regibus, imò cum ipsis Angelis. altera tamen non minor, quòd Deus in familiam suam eos cooptauit. Ecclesia enim, domus Dei.

20 *Superædificati.* Tertia dignatio, in qua etiam exprimitur qualiter & domestici Dei & ciues sanctorum facti sint Ephesii, fiántque reliqui omnes: nempe si fundati sint in Apostolorum & Prophetarum doctrina. vnde ètiam de vera aut falsa Ecclesia iudicium facere licet. quod in primis necessarium est. Nam quum nulla sit magis periculosa hallucinatio. lapsus tamen est valde procliuis. Nulli ferè audacius Ecclesiæ nomine se iactant, quàm qui inanem eius titulum mentiuntur: quod hodie videre est. atqui ne erremus, hic nobis à Paulo indicacatur veræ Ecclesiæ nota. Quin *Fundamentum* hic pro Doctrina sumatur, minimè dubium est. neque enim Patriarchas nominat, aut pios Reges: sed eos solos qui officium habebant docendi, & quos Ecclesiæ suæ ædificationi De⁹ præfecerat. Itaque docet Paulus, fidẽ Ecclesiæ in hac doctrina debere esse fundatã. Quid ergo de iis sentiendum, qui solis hominum figmentis nituntur, & interea nos defectionis accusant, quia puram Dei doctrinam amplectamur? Sed notanda fundationis ratio: nam propriè vnicum fundamentum est Christus, quia vnus totam Ecclesiam sustinet, vnus est fidei regula & mensura. sed in Christo fundatur Ecclesia per doctrinæ prædicationem. vnde Prophetæ & Apostoli vocantur architecti. Perinde ergo est acsi diceret Paulus, Prophetis & Apostolis nihil aliud fuisse propositum, nisi vt in Christo Ecclesiam fundarent. Hoc verũ esse comperiemus, si initium fiat à Mose. nam ipse Christus est finis Legis: idem, Euangelii summa. Meminerimus ergo, non alibi acquiescendum nobis esse, si velimus inter fideles censeri: si in Scripturis sacris velimus rite proficere, ad eum dirigẽda esse omnia. Similiter admonemur vbi quærendum sit verbum Dei: apud Prophetas scilicet & Apostolos. Atque vt discamus eos inter se coniungere, ostẽditur inter vtrosque cõsensus: quòd habeant commune fundamentum, & cõmuniter in extruẽdo Dei templo laborent. Neque enim ideo superuacua Prophetarũ doctrina, quòd doctores habemus Apostolos: sed vnum atque idẽ agunt vtrique. Hoc ideo dico, quòd sicut olim Marcionitæ Prophetas ex præsenti loco expunxerant: ita hodie fanatici spiritus Marcionitis similes, Legem & Prophetas nihil ad nos pertinere clamitãt, quòd Euangelium finem omnibus imposuerit. Atqui Spiritus sanctus vbique se ita loquutum esse per os Prophetarũ testatur, vt velit in illorum scriptis audiri. Atque hoc ad asserendã fidei nostræ authoritatem non parum facit: quòd videmus, omnes Dei seruos ab initio ad finẽ vsque, tam bene sibi constare, vt symphonia ipsa clarè demonstret, Deum vnũ esse qui in omnibus loquitur. Proinde religionis nostræ exordiũ à creatione mundi petendum est. quo fit vt de antiquitate frustra glorientur tam Papistæ quàm Turcæ aliique omnes sectarii: qui nihil sunt quàm veræ puræque religionis spurii. *Lapis summ⁹ angularis.* Adeò sunt impudentes qui hoc honoris transferunt ad Petrum, vt asserant fundatam in eo fuisse Ecclesiam, vt hoc quoque testimonio abutantur in prætextum errororis sui: quia obiectant Christum vocari primariũ lapidem, aliorum respectu: ideoque plures esse lapides quibus fulciatur Ecclesia. Sed facilis est solutio. variis enim metaphoris vtuntur Apostoli pro

locorum circunstantia, in eundem tamen sensum. Firmum illud manet, non posse aliud fundamentum poni, 1.Cor.3.11. ergo hîc non significat, angulum duntaxat vnum, aut partem fundaměti esse Christum: quia secum pugnaret. Quid igitur? vult in vnam spiritualem structuram Iudæos & Gentes aptare. erant autem quasi duo parietes diuersi: Christum proinde medium in angulo collocat, qui vtrosque coadunet. hæc ratio est metaphoræ. Continuò tamen pòst satis declarat se Christum minimè ad vnam aliquam partem ædificii restringere, quum dicit, *Totum in ipso coagmentari.* quod si verum est, vbi erit Petrus? Quinetiam ad Corinthios, dum fundamentum vocat, non intelligit in eo inchoari Ecclesiam, in aliis perfici. sed quia aliorum ministerium cum suo comparat (debuerat autem ipse fundare ecclesiam Corinthiorum, successoribus peragědi ædificii partes relinquere) ideo hanc diuisionem ponit. Quantum ad præsentem locum spectat, docet, omnes qui sunt in Christo coagmentati, esse Dei templum. Primùm requiritur coaptatio, vt se inuicem complectantur fideles, & se alii aliis, mutua cõmunicatione accõmodent: alioqui non ædificium esset, sed confusa moles. sed præcipua symmetria in fidei vnitate consistit. deinde sequitur profectus, vel incrementum. Quicunque non ita sunt fide & charitate vniti, vt in Christo proficiāt, profanam habent ædificationem, cui nihil est cum templo Dei commune.

21 *Crescit in templum,* &c. Alibi singuli fideles vocātur templa, 2.Cor.6.16. hîc autem ex omnibus dicit constare těplum Dei. vtrunque & verè & appositè dicitur. Nam ita in vnoquoque nostrum Deus habitat, vt velit nos omnes sancta vnitate simul complecti, & hoc modo vnum ex multis efficere. Ergo qui seorsum templum est, aliis aggregatus, fit lapis templi. quod ad commendandam vnitatem dicitur.

22 *In quo & vos coædificamini.* Græca terminatio ambigua est, sicuti Latinanā imperatiuo modo & indicatiuo peræquè conuenit: & vtrunque contextus admittit. Mihi tamen imperatiuus magis placet. Ephesios enim, meo iudicio, hortatur, vt crescant in fide Christi magis ac magis, postquam in ea semel fuerunt fundati: atque ita pars sint noui těpli, quod tunc Deo passim per Euāgeliū in toto mundo extruebatur. Nomen *Spiritus* iterū repetit, duplici de causa. primùm vt admoneat, nihil valere humanas omnes virtutes, nisi Spiritus Dei operetur. deinde vt spiritualem modum externis omnibus & Iudaicis mediis opponat.

CAP. III.

1 HVius rei gratia, ego Paulus vinctus Iesu Christi, pro vobis Gentibus legatione fungor:

2 Siquidem audistis dispěsationem gratiæ Dei, mihi erga vos datæ,

3 Quòd per reuelationem mihi patefecerit arcanum, quemadmodum scripsi paulò antè.

4 Ad quod potestis attendentes intelligere cognitionem meā in mysterio Christi,

5 Quod aliis seculis nō innotuit filiis hominum, quemadmodum nunc reuelatum est sanctis Apostolis eius & Prophetis per Spiritum,

6 Gentes esse cohæredes, & concorporeas, & consortes promissionis eius in Christo per Euangelium.

1 *Huius*

1 *Huius rei gratia.* Non dubium quin Pauli vincula, quæ in confirmationem Apostolatus eius valere debebant, in cōtrariam partem traherent aduersarii. Ergo nunc indicat Ephesiis, suis vinculis eorum vocationem cōprobari & asseri. neque enim alia de causa captus fuerat, nisi quòd Gentibus publicauerat Euangelium. quum igitur forti & constanti animo staret, non parua inde confirmatio accedebat Gentibus, quòd seriò functus esset suo munere. Verùm quò plus authoritatis sibi conciliet, magnifice loquitur de suo carcere, quum se dicit *Legatione fungi*. Erat quidem hæc ridicula iactantia coram mundo & impiis: sed apud pios grauitatis & fidei plena. Nam Christi gloria non tantùm vinculorum ignominiam delet, sed etiam quod probrosum alioqui erat, reddit in primis gloriosum. Si simpliciter dixisset, Ego sum vinctus, tunc nomen legationis locum non haberet. Non enim hic honor vinculis debetur, quæ vt plurimùm maleficiorum & scelerum sunt signa. sed qui vinctus est Iesu Christi, illius catenæ ipsa regum diademata & sceptra, nedum legatorum insignia, dignitate superant. non quia id appareat in hominū conspectu: sed nostrum est, causam æstimare. Et tantum reuerentiæ apud nos habere debet Christi nomē, vt quæ existimantur ab hominibus summa probra, nobis sint summa decora. Commendat autem Paulus Ephesiis persequutionem quam sustinebat, quum dicit, eam se pro Gentibus sustinere. Id autem plurimùm valebat mouendis eorum animis, quum audirent, salutis suæ causa, in molestia & periculis eum esse.

2 *Si quidem audistis.* Credibile est, quum ageret Ephesi, cum tacuisse de his rebus: quia etiam nulla necessitas postulabat. nondum enim illic de Gentium vocatione mota erat controuersia. Nam si habitus fuisset sermo, reduceret illis in memoriam: quod non facit, sed tantùm de fama communi & Epistola sua meminit. Et certè non vltro ingerebat superuacuas disceptationes. sed coactus aduersariorum improbitate, quum opus erat, suscipiebat ministerii sui defensionē. *Dispensatio* hic accipitur pro mandato, vel ordinatione Diuina, vel pro commissione, vt vulgò appellant.

3 *Quòd per reuelationem.* Ne quid temere in suo Apostolatu tētasse videatur, ac nunc temeritatis suæ pœnas luere: ideo tam diligenter Deum gestorum suorum allegat authorē. & quoniā rei nouitate fiebat, vt paucos haberet suffragatores, ideo vocat *Arcanum*. Hoc igitur nomine remouet inuidiam quæ inde oriri poterat, quòd vulgò non placebat eius factum. atque in ea re non tam habet sui rationem, quàm Ephesiis consulit: quorum magnopere referebat, certiores fieri, certo Dei decreto se vocatos fuisse Pauli ministerio. Ita nomen Arcani peruersis mundi iudiciis & opinionibus, quæ tunc vulgò præualebant, opponit: ne protinus suspectum sit quod minus est notum. Porrò arcanum sibi patefactum esse dicit reuelatione: in quo se à fanaticis hominibus disiungit, qui Deo & Spiritui sancto adscribunt quicquid somniauerint. Iactant quidem etiam pseudoprophetæ reuelationes, sed mentiuntur. Paulo autem constabat reuelationis suæ veritas, & aliis etiam demonstrare poterat: & certè quasi de re probè testata loquitur. *Scripsi paulò antè.* vel hîc memoria repetit quod iam secundo capite attigerat, vel de altera Epistola loquitur: quod ferè omnium consensu receptum est. si prior expositio placeat: optimè cōuenit, scripsisse eum paucis, quia hoc argumentum quasi in transcursu delibauerat. sed quia posterior magis, vt dixi, obtinuit, eam in versione sequutus sum. Itaque particulam ἐν ὀλίγῳ, quā Erasmus paucis transtulit, ad tēpus referre visum est. Nam hoc modo subesset tacita comparatio inter hanc scriptionem & illam superiorem. atqui minimè quadraret, breuitatem notari, vbi non potuit magis concise restringere, quàm hîc obiter attingit, sermonem. Exiguum verò tempus designans, videtur appellare, data opera, recentem eorum memoriam. etsi de hac re non contendo. Plus est difficultatis in proximo membro quod sequitur, πρὸς ὃ δύνασθε ἀναγινώσκοντες νοῆσαι, &c. Vertit Erasmus, Ex quibus potestis legentes intelligere. sed non patitur syntaxis Græca, meo iudicio, vt ἀναγινώσκοντες pro Legere sumatur. Proinde lectoribus considerādum relinquo an nō aptior sit sensus, Ad quod potestis

attendentes (vel agnoſcentes) intelligere, atque ita Participium cum præpoſitione πρὸς contexetur. Si tamen ſeorſum & abſolute accipias ἀναγινώσκοντες, ſenſus vtcunque conſtabit, ſic, Legendo poteſtis ſecundum id quod ſcripſi, intelligere: vt ita πρὸς ὃ tantundem valeat atque καὶ ὃ. atque hîc coniecturas poſui vt in re dubia. Cæterùm ſi recipimus quod omnibus ferè probatur, Apoſtolum antè ſcripſiſſe Epheſiis, Epiſtola hæc non ſola nobis periit. Nec tamen eſt quòd obganniant impii, mutilam eſſe Scripturæ doctrinam, vel minus abſolutam aliqua ex parte. Si Pauli ſolicitudo rite à nobis reputetur, ſi vigilantia & aſsiduitas, ſi zelus & ſtudii feruor, ſi humanitas in iuuandis fratribus. ac promptitudo: facile erit inde coniicere, quàm multas ſcripſerit Epiſtolas huc & illuc, tam publicè quàm priuatim. Verùm quas Dominus neceſſarias eſſe prouidebat Eccleſiæ ſuæ, eas ſua prouidentia æternæ memoriæ conſecrauit. Sciamus ergo nobis ſufficere quòd relictum eſt, nec fortuitò accidiſſe quòd tam pauca extant: ſed mirabili Dei conſilio, qualecunque eſt hoc quod habemus, Scripturæ corpus fuiſſe attemperatum.

4 *Cognitionem meam in myſterio.* Ex hac tã frequenti repetitione colligere licet quàm neceſſaria res ſit, vocationis certitudo. tam in populo quàm Miniſtris. Paulus tamẽ alios magis quàm ſe reſpicit. Paſsim quidem malè audiebat, quòd promiſcuum faceret Euangelium Iudæis & Gentibus: ſed non tam erat ſolicitus ſua cauſa, quàm quòd videbat concuti multorum fidem, quum de eius Apoſtolatu, improborum calumniis turbati, dubitare inciperent. ideo toties ad ſuam de voluntate mandatóque Dei notitiam reuocat Epheſios. Quod autem prius ſimpliciter vocauerat arcanum, nunc vocat *Myſterium Chriſti.* ſignificat debuiſſe occultum latere, donec pateferet eius aduentu. quemadmodum Chriſti vocari poſſunt vaticinia quæcunque ad eius regnum pertinent. Primùm autem notanda eſt expoſitio Arcani: deinde conſiderabimus cur dicat ignotum fuiſſe omnibus ſeculis. Arcanum hoc fuiſſe dicit, quòd Gentes in promiſsionis ſocietatẽ venire debuerint, & ita fieri vitæ participes in Chriſto, idque per Euangelium. aliæ ſunt rationes huius appellationis, quum Euangelio tribuitur: ſed quæ præſenti loco non conueniant. Gentium itaque vocatio, arcanum Chriſti erat: hoc eſt, implendum ſub regno Chriſti. Sed cur negat fuiſſe cognitam, quum tot vaticiniis prædicta foret? Nam paſsim aſſerunt Prophetæ, venturos ex toto orbe populos, vt Deum adorent: erigendum eſſe tam in Aſſyria quàm in AEgypto altare, & omnes pariter loquuturos lingua Chanaam, Ieſ. 19. 18. 19. quibus verbis ſignificant, cultum Dei veri, & eandem fidei confeſsionem vbique propagandam. Regnum Chriſti extendunt ab Oriente in Occidentem, & omnes terræ populos illi ſubiiciunt. Videmus quoque vt Apoſtoli multis locis teſtimonia ad eam rem citent: neque id ex poſterioribus ſolùm Prophetis, ſed etiã ex Moſe. Quî potuit igitur eſſe abſconditum quod tot præconũ voce promulgatum fuerat? quid? quòd ſine exceptione Paulus omnes à notitia excludit? dicemúſne, Prophetas de rebus ſibi ignotis loquutos, & ſonum edidiſſe abſque intelligentia? Reſpondeo, nõ ſic accipienda eſſe Pauli verba, quaſi de his rebus nulla prorſus cognitio fuerit. Semper enim in populo aliqui fuerunt, qui Dei gratiam agnoſcerent aduentu Meſſiæ in toto mundo publicandam, & generis humani inſtaurationem ſperarent. Ipſi verò Prophetæ ex certa reuelatione vaticinabantur. ſed interea nec tempus nec ratio illis conſtabat. Gentibus ſciebant aliquando communicandam eſſe Dei gratiam: ſed quando, quomodo, aut quibus mediis, id verò totum eos latebat. Eiuſmodi ignorãtiæ inſigne fuit ſpecimen in Apoſtolis. nõ tãtùm de ea re edocti erant Prophetarum vaticiniis: ſed audierant claram Magiſtri vocem, Adhuc alias oues habeo, quæ non ſunt de hoc ouili, illas quoque oportet aggregari, vt fiat vnum ouile, & vnus Paſtor, Ioan. 10. 16, rei tamẽ nouitas eos impediebat quominus planè caperent. Quinetiam, accepto illo mandato, Ite, prædicate omni creaturæ, Marc. 16. 15. item, Eritis mihi teſtes à Samaria vſque ad vltimas nationes, Actor. 1. 8. Gentium vocationem deinde horrent ac refugiunt, non ſecus ac portentum.

modus

modus enim illis erat incognitus. Priusquam in rem præsentem ventum esset, obscura tantùm & confusa apprehensione excipiebant Christi verba. habebant enim in cæremoniis tanquam velum aliquod, oculis suis oppositum. Vnde nihil est absurdi, si mysterium hoc vocet Paulus, & absconditum fuisse dicat: quia cæremoniarum abrogatio, quæ aditus erat, nesciebatur.

5 *Nunc autem reuelatum.* Ne arrogantiæ imputaretur, quòd se scire iactabat quæ ignorauerant omnes Patriarchæ, Prophetæ & sancti Reges, primùm communem aliis secum esse notitiam hanc admonet, ac præcipuos Ecclesiæ doctores sibi socios facit: deinde refert hoc acceptum Spiritui sancto, cuius in potestate est, quantum cuique voluerit, impertiri. Neque enim alia est sciendi mensura, nisi quam nobis ipse terminat. Tribus vocabulis exprimit, Gentes in Dei populum fuisse cooptatas, vt melius ostendat qua conditione debuerit hoc fieri: nempe dum indifferenter æquantur Iudæis, vt vnum corpus efficiant. ac ne rei nouitas quempiam offendat, dicit hoc fieri oportuisse per Euangelium, cuius certè tunc noua erat & prius inaudita prædicatio: quam tamen è cælo esse, confessum erat inter omnes pios. quid igitur mirum si Deus, orbem renouando, insolitam rationem teneat?

7 *Cuius factus sum minister, secundum donum gratiæ Dei, quod mihi datum est secundum efficaciam potentiæ eius.*

8 *Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia hæc, vt euangelizem in Gentibus imperuestigabiles diuitias Christi:*

9 *Et omnibus conspicuum faciam quæ sit communio mysterii quod absconditum fuit à seculis in Deo, qui omnia creauit per Iesum Christum:*

10 *Vt nunc patefieret principatibus & potestatibus in cælestibus per Ecclesiam variè multiplex sapientia Dei,*

11 *Secundum propositum æternum, quod statuit in Christo Iesu Domino nostro,*

12 *Per quem habemus audaciam, & aditum in fiducia, per fidem eius.*

13 *Quare peto ne deficiatis in afflictionibus meis pro vobis, quæ est gloria vestra.*

7 *Cuius factus sum.* Quia Euangelium instrumentum esse docuerat communicandæ Gentibus gratiæ, nunc sibi munus hoc fuisse mandatum adiungit: atque ita personæ suæ accōmodat quod de re dixerat. Ne tamē sibi videatur plus tribuere quàm oportet, primò donū esse prædicat gratiæ Dei: deinde in hoc dono prædicat Dei potētiam. acsi diceret, Nolite respicere quid sim meritus, quia Dominus vltrò mihi sua liberalitate hoc contulit, vt sim Apostolus Gentiū: non mea dignitate, sed eius gratia. Nolite etiam respicere qualis fuerim. nam Domini est, homines nihili extollere. Hæc est potentiæ eius efficacia, ex nihilo grande aliquid efficere.

8 *Mihi omnium sanctorum.* Se ac sua omnia quantum potest extenuat, vt Dei gratiam altius euehat, & simul hac confessione præueniat aduersarios in obiectionibus quas contrà afferre poterant, Quisnam hic est, vt reliquis omnibus Deus ipsum prætulerit? quibus dotibus alios excellebat, vt præ omnibus delectus fuerit? Tollit ergo omnem dignitatis & virtutum comparationem, dum se minimum omnium fuisse fatetur. Neque verò simulatè loquitur, quum ita se deiicit: quemadmodum plerique fictam

humilitatem præ se ferunt, quum intus in animis turgeāt: & verbo se minimos fatentur, quum tamen summi haberi velint, seque summo honore dignos putent. Ex animo Paulus suam prauitatem agnoscit. imò alibi longè deiectius de se loquitur, Indignus qui vocet Apostolus, priore ad Cor. 15.9. item quum se ex peccatoribus primum facit, 1. Tim. 1.5. Verùm obseruemus, dum se facit omniũ abiectissimum, eum reputare qualis sit ex seipso, & seorsum à gratia Dei: ac si diceret, suam vilitatem non fuisse impedimento, quominus aliis præteritis, designaretur Gentium Apostolus. Nam quum sibi datum fuisse dicit, peculiare donum significat: quia comparatiuè loquitur. non quòd solus ad hoc munus obeundum fuerit electus, sed quia inter Gentium doctores primas tenebat: quo iure etiã 1. Tim. 2.7 hunc titulum quasi peculiarẽ vsurpat. Per *Imperuestigabiles Christi diuitias*, intelligit immensos & incredibiles gratiæ thesauros, quibus Gentes Deus præter spem repentè dignatus fuerat. quo admonet quàm cupidè Euangelium amplecti, quantoque in pretio habere Ephesii debeant. de quo diximus in Epistola ad Gal. cap. 2.15. Et certè vt communem habebat Apostolatus functionẽ cum reliquis: ita proprius hic erat eius honor, Gentibus destinatum esse Apostolum.

9 *Quæ sit communio mysterii.* Cõmunionem appellat promulgationem, quum scilicet Deus homines, consilii sui, quod ante occultum habuerat, vult fieri participes. Et vtitur apta similitudine, quum dicit, φωτίσαι πάντας: quasi plena luce affulgeat Dei gratia in suo Apostolatu. *Quod absconditum fuit in Deo.* Vitat odium nouitatis, sicuti iam prius. Nominatim autem in Deo fuisse absconditũ pronuntiat, vt occurrat hominũ temeritati, qui indignum esse putant quicquam à se ignorari. quasi verò non sit in arbitrio Dei, recondita penes se habere sua consilia, donec ea communicare velit hominibus. Quæ verò ista est arrogantia, imò insania, non concedere Deo vt plus sapiat quàm nos? Quare meminerimus, reprimendam esse nostram audaciam, quoties immensa Diuinæ præscientiæ altitudo nobis proponitur. Huc pertinet quòd diuitias Christi vocauit imperuestigabiles, significans materiam esse reuerentia & admiratione dignam, quanuis sensu nostro non apprehendatur. *Qui omnia creauit per Christum.* Non tam de prima creatione interpretari libet, quàm de instauratione spirituali. Tametsi enim verum est illud, verbo Dei creata esse omnia, quemadmodum tot locis habetur: circunstantia tamen loci postulat vt de renouatione intelligamus, quæ continetur in beneficio redemptionis. Nisi fortè quis argumentum ducere malit à creatione ad renouationem, hoc sensu, Per Christum Deũ Pater creauit omnia. non igitur mirum si nunc Gentes omnes, ipso Mediatore, in integrum restituat. quæ expositio mihi non displicet. Simili argumenro vtitur 2. Corinthiorum capite 4.9, Deus qui iussit ex tenebris lucem splendescere, idem est qui illuxit cordibus vestris. Colligit enim ex mundi creatione, officium esse Dei, illuminare tenebras: sed quod illic visibile fuit, transfert ad Spiritum, vbi agitur de regno Christi.

10 *Patefieret principatibus.* De Angelis hoc dici, quidam absurdum esse putant: propterea quòd in splendore vultus Dei plus cernunt, quàm vt talis ignorantia illis conueniat. Referunt ergo ad diabolos, sed inconsideratè. quid enim egregium de Euangelio prædicaret Apostolus, aut de Gentium vocatione, si nunc primùm diabolis innotuisse diceret? Atqui certum est, huc ipsum incumbere, vt Dei misericordiam erga Gentes, & simul Euangelii dignitatem quàm potest maximè, amplificet: quod vt faciat, testatur in Euangelii prædicatione in medium proferri multiplicem Dei gratiam, quæ ne Angelis quidem cælestibus semper nota fuerit. vnde sequitur, debere hominibus esse plusquam admirabilem Dei sapiẽtiam, in eo quòd Gentes Iudæis adiunxit in salutis consortium. Ideo πολυποίκιλον vocat, quia solent eam homines falsò metiri vna specie, dum totam & singulas eius partes minimè capiunt. Exempli gratia, Dei sapientiam Iudæi inclusam esse imaginabantur in dispensatione sibi cognita & vsitata, qualis sub Lege fuerat. Deus autem aliud sapientiæ suæ docu-

documentum ac specimen deprompsit, Euangelium omnibus indifferenter publicando: non quòd noua fuerit sapientia, sed quòd magis ampla est ac multiplex, quam vt ingenii nostri modulo comprehendatur. Quare sciamus, qualemcunque eius notitiam simus consequuti, tenuem duntaxat esse portiunculam. Quòd si in Gentium vocatione, in cælo agnoscitur ab Angelis, & reuerenter excipitur, quam indignum est in terra ab hominibus respui, vel despici? Verùm quòd hinc alii colligunt, interesse concionibus Angelos, vt communiter nobiscum proficiant, speculatio est parum firma. Semper respiciendum est quibus Verbi sui ministerium destinauerit Deus. Nam si in fide non ambulant Angeli, qui Dei conspectu fruuntur: neque etiam externa Verbi administratione opus habent. Restat igitur, quæ in hominum vsu est, prædicationē, nonnisi hominum necessitati seruire. Pauli autem verba hūc habēnt sensum, quòd Ecclesia ex Iudæis pariter ac Gentibus collecta, quasi speculum sit, in quo contemplantur Angeli mirificam Dei sapientiam, quam prius nescierant. Opus enim vident sibi nouum, & cuius ratio in Deo latebat. talis est profectus, non quia ex ore hominū aliquid discāt.

11 *Secundum propositum æternum.* Videmus quàm diligenter caueat ne obiici posſit consilii mutatio in Deo. ideo repetit iam tertiò, fuisse æternum sempérque fixum decretum: sed quod debuerit in Christo sanciri, quia in ipso statutum erat. ita legitimum publicandi decreti tempus ad Christi regnum pertinere significat. Ad verbum est, Secundum propositum quod fecit. sed Facere accipio pro Statuere: quia non de exequutione tantùm decreti agitur, sed de ipsa ordinatione: quæ tametsi omnia secula præcessit, retenta fuit in Dei sinu vsque ad Christi manifestationem.

12 *Per quem habemus audaciam.* Significat hoc honoris dandum esse Christo, vt toti mundo Patrem conciliet. Gratiam hanc à fructu cōmendat: quia sicuti communis Gentibus est fides, ita in Dei conspectum eas admittit. Quoties autem nos per Christum & eius fidem Paulus coniungit Deo, subest tacita antithesis, quæ omnes alios aditus obstruit, alios omnes cōiunctionis modos tollit. Hic tamen habemus insignem & vtilissimam doctrinam: siquidem & quæ fidei vis sit ac natura, eleganter exprimit Paulus, & quæ fiducia in vera Dei inuocatione requiratur. De fidei effectu & officiis si multum nobiscum litigent Papistæ, non est mirum: neque enim quid sibi velit *Fidei* vocabulum, capiunt. quod ex præsenti loco possent discere, nisi essent falsis opinionibus iam præoccupati. Primùm fidem Christi nominat Paulus, significans, in Christo nobis exhibitum quicquid respicere debet fides. vnde sequitur, nudam & confusam de Deo notitiam non habendam esse pro fide, sed quæ in Christum se dirigit, vt illic Deum quærat: quod fieri nequit, nisi quum intelligitur Christi virtus & officium. Ex fide procreari docet audaciam & fiduciam: quarum hæc ordine prior, alteram deinde secum trahit. Tres itaque gradus sunt faciendi. nam primùm Dei promissionibus credimus. deinde his acquiescentes, concipimus fiduciam, vt bono simus tranquillóque animo. hinc sequitur audacia, quæ facit vt profligato metu, intrepidè & constanter nos Deo commendemus. Fidem qui à fiducia separant, perinde faciunt ac siquis conetur suum à sole calorem vel lumen auferre. Fateor quidem, pro modo fidei, in aliis exiguam, in aliis maiorem esse fiduciā: nusquam tamen reperietur fides sine his effectis aut fructibus. Proinde argumentum erit certissimum vel infidelitatis, vel fidei, conscientia trepida & vacillans ob dubitationem: vel secura, constans, & inuicta aduersus inferorum portas. Hæc sancta est præsumptio (vt loquuntur) dum freti Christo Mediatore, certò acquiescimus in paterno Dei amore: certò nobis audemus vitam æternam polliceri: nec mortem, nec inferos expauescimus. Obseruandum etiam quod dicit, *Aditum in fiducia, per fidem eius.* nam in hoc differunt ab impiis filii Dei, quòd quum illi quietem in Dei obliuione reponant, nec vnquam bene habeant, nisi quum longissimè à Deo recedunt: hi pacem habent cum Deo, & alacriter libentérque ad eum accedunt. Colligimus præterea ex hoc loco, requiri in vera inuocatione

fiduciam : adeóque hanc clauẽ esse quæ nobis ianuã regni cælestis reserat. nam qui huc & illuc alternant hæsitando, nunquam exaudientur, vt inquit Iacobus cap.1.6. Proinde Sorbonici sophistæ quum hæsitare præcipiant, nesciũt quid sit Deum inuocare.

13 *Quare peto ne deficiatis*. Iam vides quorsum prius fecerit mentionem vinculorum : ne scilicet debilitarentur animis, audita eius persequutione. O pectus heroicum, quod ex carcere & morte ipsa suggerebat aliis consolationem, qui extra periculum erant! *Afflictiones* se pro Ephesiis sustinere commemorat, quia cedebant in piorum omnium ædificationem. Quanta enim fidei confirmatio inde populo accedit, quum vitæ propria iactura, doctrinam suam Pastor sancire non dubitat? quare etiam addit, *Quæ est gloriatio vestra*. nam ita illustrabatur eius prædicatio, vt Ecclesiæ omnes in quibus docuerat, meritò gloriarentur se fidem habere optimo pignore comprobatam.

14 Huius rei gratia flecto genua ad Patrem Domini nostri Iesu Christi,

15 Ex quo omnis cognatio in cælis & super terram nominatur,

16 Vt det vobis secundum diuitias gloriæ suæ, potentia roborari per Spiritum suum in hominem interiorem.

17 Vt inhabitet Christus per fidem in cordibus vestris, vt sitis in charitate radicati & fundati,

18 Quo valeatis comprehendere cum omnibus sanctis quæ sit latitudo, & longitudo, & profunditas, & altitudo:

19 Cognoscere, inquam, dilectionem Christi, quæ cognitionem exuperat: vt completi sitis in omnem plenitudinem Dei.

14 *Huius rei*. Preces pro illis suas commemorat, non tantùm sui erga illos affectus testandi causa, sed etiam vt similiter ipsi quoque precentur. frustra enim omnis doctrina spargitur, nisi Dominus sua benedictione eam fœcundet. Discant ergo Pastores exemplo Pauli, non tantùm admonere & hortari : verùm simul à Domino petere suis laboribus prouentum, ne sint infructuosi. Quanquam non debet hoc dare ignauiæ causam, quum audiunt, nihil se profecturos sua industria & labore, nisi quoad Dominus benedixerit: sed inutile fore quicquid studii & diligentiæ impenderint. quin potius strenuè laborare debent serendo & rigando: modò interim à Domino petant incrementum & expectent. Hoc modo refellitur Pelagianorum & Papistarum calumnia, dum arguunt superuacuam fore omnem doctrinam, si sola Spiritus sancti gratia mentes illuminet, si corda formet in obedientiam. Nam ideo illuminamur & renouamur à Spiritu sancto, vt apud nos valeat doctrina, sítque efficax : ne cæcis proferatur lumen, ne surdis veritas canatur. Ergo solus ita Dominus agit in nobis, vt instrumentis tamen suis agat. ideo Pastorum officium est gnauiter docere: populi rursum, sedulò attendere ad doctrinam. sed vtrósque oportet, ne inanibus exercitiis se fatigent, ad Dominum confugere. Quum dicit, *Flectere genua*, à signo rem denotat : non quòd oratio semper requirat genuflexionem, sed quoniam hoc reuerentiæ signum communiter adhibeatur, præsertim vbi non perfunctoria est, sed seria oratio.

15 *Ex quo omnis cognatio*. Relatiuũ Ex quo, tam in Patrem quàm in Filium potest competere. non placet quod Erasmus ad Patrem nominatim restringit. Neque enim tollenda erat libertas lectoribus. imò altera expositio longè est

est probabilior. Nam alludit Apostolus ad eam cognationem quæ Iudæis erat inter se, ob communem patrem Abraham, qui erat initium generis. Exaduerso autem, dum tollere vult discrimen inter Iudæos & Gentes, dicit, non homines solùm vniuersos in vnam familiam, vnúmque genus per Christum redactos esse: sed Angelis etiam factos esse contribules. Si quis de ipso Deo interpretatur, non ita conueniet. siquidem in promptu esset exceptio, Deū olim præteritis Gentibus, Iudæos sibi in populum peculiarem adoptasse. sed quum ad Christum venitur, tunc fit quod Paulus docet. Coeunt enim & coalescūt omnes in vnam domum, vt sub vno Deo Patre sint inuicem fratres. intelligamus ergo, Christi auspiciis cognationem inter Iudæos & Gentes sacratam esse: quia nos reconcilians Patri, vnum simul omnes fecerit. Nō est ergo amplius quod glorietur Iudæi, aut progenie Abrahæ, aut hac vel illa tribu, quo despiciant reliquos tanquam profanos, sibi honorem sancti populi vendicent. vna enim est cognatio æstimanda, tam in cælo quàm super terram, tam inter Angelos quàm homines: nempe si ad Christi corpus pertinemus. Nam extra ipsum nihil quàm dissipatio reperietur: ipse autem solus vinculum est nostræ colligationis.

16 *Vt det vobis.* Optat Paulus roborari Ephesios, quibus non vulgarem pietatis laudem antè tribuerat. sed nunquam eò vsque progressi sunt fideles, quin adhuc crescendum sit. Summa itaque piorū in hac vita perfectio est, proficiendi studium. eiusmodi confirmationem testatur opus esse Spiritus. vnde sequitur, non esse ex propria hominum facultate. Nam sicut à Spiritu Dei est omnis boni initium, ita & incrementa: deinde acceptam fert Dei gratiæ, quum vtitur verbo Donandi. quod minimè admittunt Papistæ, quum dicunt, secundas gratias nobis retribui: prout quisque meritus fuerit, prima gratia bene vtendo. Nos verò cum Paulo agnoscamus donū esse gratiæ Dei, non tantùm quod cœpimus bene currere, sed quòd progredimur: non tantùm quòd renati sumus, sed quòd in dies magis augemur. Et quo apertius Dei gratiam asserat, dicit, *Secundū diuitias gloriæ suæ.* quod bifariam potest exponi: vel, Secundum diuitias suas gloriosas. vt genitiuus valeat epithetum, pro vsu linguæ Hebraicæ: vel, Secundum gloriam suàm opulentam & copiosam. Ita nomen Gloriæ pro misericordia positum erit, quemadmodum capite 1.6. hic secundus sensus magis arridet. *In hominem interiorem.* Homo interior Paulo animam significat, & quicquid ad spiritualem animæ vitam pertinet: sicut exterior, corpus cum suis appendicibus: hoc est, sanitate corporis, honoribus, diuitiis, ætatis flore, gratia, & quicquid tale est. Secundæ ad Corinthios 4.16, Si exterior homo noster corrumpitur, interior renouatur de die in diē: hoc est, si mundo cadimus, hoc facit vt magis ac magis in nobis vigeat spiritualis vita. Non ergo vult Paulus roborari sanctos, vt in mundo excellant & floreant, sed vt Dei virtute fortes sint eorum animæ, quod ad regnum Dei.

17 *Vt inhabitet Christus.* Declarat quale sit interioris hominis robur. nam quum in Christo Pater omnium donorum plenitudinem reposuerit: qui Christum habet in se manentem, ei nihil deest. Falluntur ergo qui aliter Spiritum Dei se posse adipisci sperant, quàm dum adepti sunt Christum. quemadmodum rursus stulta est ac præpostera eorum imaginatio, qui Christum percipi à nobis posse somniant absque Spiritu. Atqui vtrumque tenendum est, eatenus nos fieri Spiritus sancti participes, quatenus Christo communicamus: quia non alibi inuenietur Spiritus, quàm in Christo, super quem dicitur propterea requieuisse, Iesa. 61. 1: nec Christum à Spiritu suo posse diuelli, vt sit quasi mortuus & vacuus sua virtute. Bene ergo Paulus eos spirituali Dei virtute pollere definit, in quibus Christus habitat. partem etiam designat, vbi legitima est Christi sedes, nempe cor: vt sciamus, non satis esse si in lingua versetur, aut in cerebro volitet. Modum præterea exprimit, quo tantum bonum obtinetur: *Habitet,* inquit, *per fidem.* præclara fidei laus, quòd Filius Dei per ipsam noster efficitur, vt domicilium in nobis habeat. neque enim fide solùm agnoscimus Christum pro nobis passum, &

pro nobis à morte suscitatum: sed eum, vt se nobis offert possidendum ac fruendum, recipimus: quod diligenter notandum est. Plerique pro eodem accipiunt, Christi esse participem, & Christo credere: atqui participatio quam habemus cum Christo, est fidei effectus. Summa sit, Non procul intuendum esse Christum fide, sed recipiendũ esse animæ nostræ complexu, vt in nobis habitet. atque hoc modo fieri vt Spiritu Dei impleamur. *Vt sitis in charitate.* Recenset fructus habitationis, charitatem, & agnitionem Diuinæ gratiæ, & eius amoris qui nobis exhibitus fuit in Christo. Hanc eandem esse veram & solidam animæ virtutem, sequitur. ideo quoties de sanctorum perfectione agit, duabus his partibus eam constare docet. Duæ similitudines quas adhibet, exprimunt quàm firma & constans debeat esse in nobis charitas. Multi enim leuiter tincti sunt charitate: sed quæ facilè euanescit aut discutitur, quia parum altas habet radices. Paulus autem vult eam penitus animis nostris infixam esse, vt sit quasi bene fundatum ædificium & profunda plantatio. Ille est simplex ac genuinus sensus. Nos ita radicitus insitos esse debere in charitate, & ita funditus in profundo eius affectu conditos, vt nihil inde nos dimoueat. Vnde patet, eos nugari qui ex Pauli verbis colligũt, salutis nostræ fundamentum ac radicem esse charitatē. neque enim disputat Paulus vbi salus nostra fundata sit, idque omnes vident: sed quàm firma & tenax debeat in nobis esse charitas.

18 *Quo valeatis comprehendere.* Secundus fructus, vt percipiant Ephesii quanta sit erga homines Christi dilectio. talis autem apprehensio vel notitia, ex fide est. Quum in ea re sanctos omnes illis socios adiungit, indicat præstantissimum esse bonum quod possint in præsenti vita consequi: supremā esse sapientiam, ad quam omnes filii Dei aspirant. Cæterùm quod sequitur, quum per se clarum sit, hactenus variis interpretationum opinionibus obscuratum fuit. Augustinus in argutia nihil ad rem pertinente sibi valde placuit. quærit enim hîc mysterium nescio quod in figura crucis: deinde ex latitudine facit charitatem, ex altitudine spem, ex longitudine patientiam, & profunditate humilitatem. Hæc subtilitate sua placēt: sed quid ad Pauli mentē? nihilo certè magis quàm quod Ambrosius sphæricam formam designari putat. Verùm aliorum interpretationibus omissis, dicam quod omnes simplex & verum esse agnoscent. Paulus enim nihil per istas dimensiones intelligit, quàm Christi charitatem, de qua continuò pòst: significans, eum cui vere & perfectè cognita est, vndequaque sapere: acsi dixisset, Quaquauersum respiciant homines, nihil reperient in salutis doctrina quod non huc referendum sit. Continet enim vna Christi dilectio omnes sapientiæ numeros. ideo quo facilior sit sensus, ita resolui debent verba: Vt valeatis comprehendere Christi dilectionem, quæ est longitudo, latitudo, profunditas & altitudo sapientiæ nostræ: hoc est, tota perfectio. Similitudinem enim sumit à mathematicis, vt à partibus totum designet. quoniam hîc omniũ ferè communis est morbus, rerum inutilium studio ardere. vtilis valde est ista admonitio: quid scire nobis expediat, & quid Dominus considerare nos velit sursum, deorsum, ad dextram & sinistram, à fronte & à tergo. Dilectio Christi nobis proponitur, in cuius meditatione nos exerceamus dies ac noctes: & in quam nos quasi demergamus. Hanc vnam qui tenet, satis habet: extra eam nihil est solidum, nihil vtile, nihil denique rectum aut sanum. Circumeas licet cælum, terras, maria: non altius trãscendes, quin legitimum sapiendi finem transilias.

19 *Quæ cognitionem exuperat.* Sic Phil. 4.7, Pax Dei quæ exuperat omnē sensum, custodiat corda vestra. nã hominem, vt ad Deum accedat, supra se & mundum attolli oportet. Hoc est quod sophistas impedit quominus concedãt, nos de gratia Dei posse esse certos. nam fidem metiuntur humani sensus apprehensione. Atqui Paulus scientiam hîc statuit, quæ sit omni notitia superior. & meritò. nam si huc facultas humana conscenderet, frustra peteret nunc Paulus ipse, à Deo donari. Meminerimus ergo, fidei certitudinem esse scientiam: sed quæ Spiritus sancti magisterio, non ingenii nostri acumine discitur. Plura

si vo-

ſi volent, ex Inſtitutione petant lectores. *Vt ſitis completi.* Vno verbo iam declarat quid per varias dimenſiones intellexerit: nempe qui Chriſtum habet, eum omnia habere quæ requiruntur ad noſtram in Deo perfectionem. nam hoc ſignificat *Dei plenitudo.* Alioqui homines in ſeipſis complementum habere ſe fingunt: ſed vt quiſquiliis aut vento turgeant. Perperam autem illi & impiè delirarunt, qui complementum Dei interpretati ſunt, Plenam Diuinitatem, quaſi homines fiant Deo æquales.

20 Ei autē qui poteſt cumulatè ſuper omnia facere quæ petimus aut cogitamus, ſecundum potentiam in nobis agentem,

21 Sit gloria in Eccleſia per Ieſum Chriſtum, in omnes ætates ſeculi ſeculorum, Amen.

Tandem erumpit in gratiarum actionem, quæ tamen exhortationem ſimul continet ad bene ſperandum. Porrò gratiarum actio huc ſpectat, vt incitentur magis ac magis Epheſii ad æſtimandam Dei gratiam pro ſua dignitate. *Gloria,* inquit, *Deo ſit per Chriſtum.* nempe quia per eum effuſa erat Dei miſericordia in Gentes. Addit *In Eccleſia*: quo ſignificat Dei gratiam in Gentium vocatione eſſe talem, quæ debeat inter omnes fideles, quàm latè patet Eccleſia, celebrari. Perpetuitas ad augēdam magnitudinem valet.

20 *Qui poteſt.* Refertur hoc ad futurum tempus, ideo eſt ſpei doctrina. & certè non poſſumus Deo iuſtas ex animo gratias agere pro acceptis beneficiis, niſi perſuaſi ſimus, eius bonitatem perpetuam erga nos fore. Quum autem dicit Deum poſſe, non intelligenda eſt potentia longè remota ab actu, vt loquuntur: ſed quæ ſe proferat, & reipſa à nobis ſentiatur. Debent enim fideles eam ſemper coniungere cum opere, vbi de rebus ſibi promiſsis, & de ſua ſalute agitur. Quicquid enim poteſt Deus, facturus eſt proculdubio, ſi promiſit. id confirmat prioribus experimentis, vel præſenti, quæ ſe in illis exerebat, Spiritus efficacia. Secundum id quod iam in nobis ſentimus, inquit. quicquid enim bonorum nobis Deus confert, documentum eſt eius erga nos gratiæ, amoris, virtutis: vnde in poſterum debemus meliorem fiduciam concipere. Notandum eſt membrum illud, *Cumulatè.* item, *Super omnia facere quæ petimus, aut cogitamus*: ne timeamus exceſſum in recta fide. Nunquam enim tantū expectabimus bonorū à Deo, quin vota omnia & ſenſus omnes noſtros immenſa ſua liberalitate ſuperet.

CAP. IIII.

1 OBſecro itaque vos, ego vinctus in Domino, vt dignè ambuletis vocatione ad quam vocati eſtis,

2 Cum omni humilitate & manſuetudine, cum tolerātia ſufferentes vos inuicem in dilectione,

3 Studentes ſeruare vnitatem ſpiritus, in vinculo pacis.

4 Vnum corpus & vnus ſpiritus: quemadmodum vocati eſtis in vna ſpe vocationis veſtræ.

5 Vnus Dominus, vna fides, vnum baptiſma,

6 Vnus Deus & Pater omnium, qui eſt ſuper omnia, & per omnia, & in omnibus vobis.

Hæc tria capita tātùm continēt præceptiones de moribus. ac primùm quidē eos

hortatur ad mutuam concordiam. qua occasione de Ecclesiæ regimine tractat: quoniam ita sit compositum à Domino, vt vinculum sit vnitatis inter nos seruandæ.

1 *Ego vinctus in Domino.* A vinculis quæ videbantur eum despicabilem reddere, maiorem (vt etiam alibi visum est) sibi authoritatem vendicat. Erant enim veluti sigillum honorificæ illius legationis quam obtinuerat. Nam quicquid est Christi, etiamsi coram mundo sit ignominiosum, summo cum honore suscipiendum à nobis est: vt plus reuerentiæ habeat Apostoli carcer, quàm omnes regum pompæ & triumphi. *Dignè ambuletis.* Generalis sententia & quasi præfatio communis, ex qua manat quicquid postea sequitur. De vocatione eorum prius disseruit: nunc admonet hoc restare, vt se Deo morigeros præbeāt, ne sint tanta gratia indigni. Quum ad species descendit, primum locum dat humilitati. ratio est, quia de vnitate verba facturus erat. primus autem gradus quo ad eam peruenitur, est humilitas. Hæc enim mansuetudinem ex se parit, quæ nos deinde reddit patientes. fratres autem nostros sustinendo, retinemus vnitatem, quæ alioqui centies quotidie abrumperetur. Meminerimus ergo, principium colendæ fraternæ beneuolentiæ esse humilitatem. vnde enim proteruia, fastus, contumeliæ aduersus fratres? vnde rixæ, vnde insultationes & probra, nisi quia se quisque nimis amat, & nimis sibi placet? Ergo qui arrogantiam deposuit, & sibi desiit placere, mansuetus erit & facilis. tali porrò moderatione quisquis erit præditus, multa fratribus ignoscet, multa tolerabit. Quare notandus est hic ordo & contextus: quia de patientia inutiliter quis præcipiet, nisi mansuefecerit animos & ferociam correxerit: frustra de mansuetudine concionabitur, nisi ab humilitate sumpserit exordium. Quod dicit *In dilectione*, significat quod alibi dicit, hanc esse propriam charitatis naturam, vt sit patiens. ergo vbi regnabit ac vigebit charitas, multa alii in aliis feremus. Cæterùm non immeritò commendat patientiam, vt maneat vnitas spiritus. Quotidie enim accidūt innumera offendicula, quæ dissidia inter nos excitare possent, præsertim in tanta morositate quanta laborat humanum ingenium. *Vnitatem spiritus* quidam pro spirituali accipiunt, quam in nobis efficit Dei Spiritus. & certè is est solus qui nos reddit vnanimes, adeóque facit vnum. sed ego simplicius interpretor de animorū concordia. Colligari vnitatem docet *Pacis vinculo*, propterea quòd ex contentionibus nascuntur ferè odia & simultates. Placidè ergo viuendum, vt maneat inter nos beneuolentia.

4 *Vnum corpus.* Clarius exprimit quàm perfecta esse debeat vnitas Christianorum: nempe quæ omni ex parte adeò valeat, vt in vnū corpus & vnam animam coalescamus. quibus verbis totum hominem designat: quasi diceret, nos penitus corpore & anima, non ex parte duntaxat, debere esse vnitos. Et valido argumento hoc confirmat, quia in vnam hæreditatem & vnam vitam vocati sumus omnes. inde enim sequitur, potiri nos vita æterna aliter non posse, quàm si inter nos viuamus vnanimes in hoc mundo. Nam ideo simul omnes Deus vna voce inuitat, vt eodem fidei consensu inter se vniti, mutuò alii alios iuuare studeant. O si animis nostris insideret hæc cogitatio, hanc Legem nobis esse propositam, vt non magis dissidere inter se possint filii Dei, quàm regnum cælorum diuidi! quanto in colenda fraterna beneuolentia essemus cautiores? quanto nobis horrori essent omnes simultates, si reputaremus, vt decet, eos omnes se alienare à regno Dei qui à fratribus se disiungunt? Sed nescio quî fit vt securè nos esse filios Dei gloriemur, mutuæ inter nos fraternitatis obliti. Discamus itaque ex Paulo, eiusdem hæreditatis minimè esse capaces, nisi qui vnum corpus sunt & vnus spiritus.

5 *Vnus Dominus, vna fides.* Priore ad Corinthios capite duodecimo 5, simpliciter hac voce Domini, imperium Dei notat: hîc verò, quia paulò pòst de Patre nominatim loquetur, propriè Christum intelligit, qui ordinatus est nobis à Patre Dominus. non possumus autem illius dominio subesse, nisi vnanimes. Quoties hîc legis vocabulum Vnus, intellige emphaticè positum. acsi diceret, Non potest diuidi Christus,

stus, non potest scindi fides: non sunt diuersi Baptismi, sed vnus omnibus communis. non potest Deus in partes varias distrahi. ergo vnitatem inter nos sanctã coli decet, quæ tot vinculis est colligata. Nã & fides, & Baptisma, & Deus Pater, & Christus vnire nos debent, ita vt quodammodo in vnum hominem coalescamus omnes. Cæterùm hæc omnia vnitatis argumẽta expendi magis debẽt, quàm enarrari queant. ideo breuiter Apostoli mentem indicare mihi sufficit: plenã tractationem concionibus relinquo. Porrò vnitas fidei cuius meminit, ab vnica & æterna Dei veritate pendet, in qua fundata est. *Vnum baptisma.* Perperam ex hoc loco quidam colligunt, non iterandum esse Baptisma inter Christianos. neque enim hoc vult Apostolus: sed idem esse omnibus cõmune. ideóque per ipsum initiari nos in vnam animã & vnum corpus. Quòd si valet illa ratio, multò validior erit ista, Patrem, & Filium, & Spiritum sanctum, vnum Deum esse: quia vnum est Baptisma, quod triũ nomine consecratur. Quid enim habebunt vel Arriani, vel Sabelliani, quod respondeant ad istam obiectionem? Baptismus tantã vim habet, vt nos vnum efficiat. in Baptismo autem inuocatur nomen Patris, & Filij, & Spiritus sancti. negabuntne vnam esse Diuinitatẽ quæ sit hui⁹ sacræ & mysticæ vnitatis fundamentum? Ergo fateamur necesse est, ex Baptismi institutione probari tres personas in vna Dei essentia.

6 *Vnus Deus & Pater.* Hoc est præcipuum: quia inde manant reliqua omnia. Vnde enim fides? vnde Baptism⁹? vnde Christi etiã dominium, cuius auspiciis copulamur: nisi quia Deus Pater se in nos diffundẽs, his quoque mediis vicissim nos ad se colligit? Duæ particulæ, ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, tam neutro quàm masculino genere possunt accipi. & vterque sensus non male quadrabit. imò vtrouis modo transferas, idem erit sensus. Tametsi enim Deus sua virtute sustinet fouétque omnia & regit: nõ tamen hîc Paulus de illa vniuersali gubernatione loquitur, sed de spirituali tantùm, quæ ad Ecclesiam pertinet. Deus enim Spiritu sanctificationis diffusus est per omnia Ecclesiæ membra, & omnia complectitur suo imperio: & in omnibus habitat. Deus autem nõ dissidet ipse secum. ergo necesse est vt nos in vnũ coadunet. de qua spirituali vnitate meminit Christus, Ioan. 17. 11. Illud quidem verũ est generaliter de omnib⁹ non hominibus tantùm, sed etiam creaturis, In ipso sum⁹, & mouemur, & viuimus, Act. 17. 28. Item, Ego omnia impleo, Iere. 23. 23. verùm expendi debet huius loci circunstãtia. Tractat enim Paulus de mutua fidelium inter se coniunctione, quæ nihil commune habet vel cum impiis, vel cũ brutis animalibus. Ad eam ergo restringitur quod dicit de imperio & præsentia Dei. qua etiam ratione nomen Patris apposuit, quod nonnisi Christi membris competit.

7 Vnicuique autem nostrum data est gratia, secũdum mensuram donationis Christi.

8 Propterea dicit, Postquam ascẽdit in altum, captiuam duxit captiuitatem, & dedit dona hominibus:

9 Illud autem Ascendit, quid est, nisi quòd etiam descenderat prius in inferiores partes terræ?

10 Qui descendit, ipse est etiam qui ascendit super omnes cælos, vt impleret omnia.

7 *Vnicuique.* Nunc modum describit quo Deus mutuam inter nos coniunctionem tuetur ac retinet: nẽpe dum neminem donat tanta perfectione, vt sibi sufficiat ipse priuatim ac seorsum ab aliis, aut seipso sit contentus: sed certum modum singulis impertit, vt nonnisi inter se communicando, habeant quantum satis est ad status sui conseruationem. De varietate donorum disputat etiam prioris ad Corinthios capite 12. 4. in eundem propemodum finem. nam illic docet, tantum abesse vt talis diuersitas concordiæ noceat fidelium, vt magis

ad eam fouendam & confirmandam valeat. Summa igitur præsentis loci est, quòd Deus in neminem omnia contulerit: sed quisque certam potius mensuram receperit, vt alii aliis indigeant: & in commune conferendo quod singulis datum est, alii alios mutuò iuuent. Nomine *Gratiæ & donationis* admonet non esse superbiendum, quantiscunque dotibus polleamus: quandoquidem eo magis obstricti sumus Deo. Porrò Christum facit authorem, quia sicut à Patre fecit initium: ita in ipsum vult nos & nostra omnia colligere, quemadmodum videbimus.

8 *Propterea dicit.* Quia nonnihil à genuino sensu hoc testimonium detorsit Paulus, vt proposito suo accommodaret: impii eum criminantur, quasi Scriptura abusus fuerit. Quinetiā Iudæi, quo plus habeant coloris ad maledicendum, naturalem ipsum sensum calumniosè deprauant: quod de Deo prædicatur, ad Dauidem vel ad populum transferendo. Dauid, inquiunt, vel populus, in altum ascendit, quum tot victoriis elatus, fact⁹ est hostibus suis superior. Atqui siquis totū Psalmi contextū expēdat, reperiet soli Deo propriè hoc tribui. totus psalmus quasi epinicion est, quod Dauid ob victorias sibi concessas canit Deo: verùm ex rebus per manū suam gestis occasione sumpta, quæ Deus aliàs magnificè ediderat pro salute populi sui obiter commemorat. scopus est, vt gloriosam Dei potentiam & bonitatem in Ecclesia spectandam proponat. Inter alia dicit, Ascendisti in altū. Caro enim Deū iacere & dormire putat, nisi quum palàm exercet sua iudicia. itaque hominum iudicio, quum oppressa est Ecclesia, Deus quodammodo est humiliatus. vbi autem eius liberandæ causa manum vltricem exerit, videtur se erigere, & suum tribunal conscendere. Loquutio est satis frequens & nota: denique liberatio Ecclesiæ hîc vocatur Dei exaltatio. Paulus verò quum videret à Dauide celebrari triūphum de omnibus Dei victoriis, quascūque in Ecclesiæ suæ salutem retulerat, meritò hunc versum de ascensione Dei accommodauit ad Christi personam. Hic enim præcipuus est triumphus quē Deus vnquam egit, quū Christus deuicto peccato, subacta morte, Satana profligato, in cælum magnificè sublatus est, vt glorioso imperio Ecclesiam regeret. Hactenus non est cur obiiciat quisquam, Paulum hoc testimonio abusum esse præter mentem Dauidis. nam quum Dauid in perpetuo Ecclesiæ statu Dei gloriam consideret: nulla certè reperietur magis triumphalis & memoranda Dei ascensio, quàm qua sublatus est Christus ad Patris dexteram, vt sibi omnes principatus & dominationes subiiceret, atque ita fieret æternus Ecclesiæ suæ vindex & custos. *Captiuā duxit.* Captiuitas hîc nomen est collectiuum, pro hostibus captiuis. significat ergo simpliciter, quòd De⁹ in suam potestatem hostes redegerit: quod plenius in Christo impletum est, quàm aliàs vnquam. neque enim Satanam modò & peccatum & mortem, totósque inferos prostrauit: sed ex rebellibus quotidie facit sibi obsequentem populum, quum verbo suo carnis nostræ lasciuiam domat: rursus hostes suos, hoc est impios omnes, quasi ferreis catenis tenet constrictos, dum illorum furorem cohibet sua virtute, ne plus valeat quàm illis cōcedit. Verùm quod proximè sequitur, plus aliquāto habet difficultatis. nā quū habeat Psalm⁹ Deū accepisse dona: Paulus econuerso refert, *Dedisse*: atque ita contrarium sensum reddere videtur. Sed in hoc quoque nihil est absurdi: quia nō solet Paul⁹ recitare verba quoties Scripturam citat: sed contentus locum indicasse, rem potius ipsam sequitur. Certum est autem, Deum non ipsi sibi, sed populo suo dona accepisse. de quibus meminit Dauid. vnde & paulò antè dictū erat in Psalmo, distributa esse spolia inter familias Israel. Ergo quum hic accipiendi fuerit finis vt daret, à reipsa minimè discessit Paulus, vtcunque verbum mutauerit. Quanquā ego in diuersam sentētiam magis inclino, Paulum data opera verbum mutasse, nec adduxisse tanquam ex Psalmo sumptum: sed potius ex seipso protulisse quod præsenti instituto aptum erat. Quum ergo de Christi exaltatione pauca verba Psalmi citasset, de suo adiecit, eum dedisse dona, vt sit minoris & maioris comparatio: qua ostendere vult Paulus quāto præstantior sit ista Dei ascensio in Christi persona, quàm fuerit in veteribus Ecclesiæ triumphis, quanto scilicet excellentius est, victorem eliberа-

beraliter omnia omnibus largiri, quàm à victis spolia colligere. Quod alii exponunt, Christum à Patre accepisse quæ nobis distribueret, coactum est, & prorsus alienum à proposito. Nulla, meo iudicio, magis germana solutio est, quam illa, quòd loco Psalmi breuiter indicato, Paulus sibi libere permiserit addere quod in Psalmo non habetur, Christo tamen alioqui conuenit: imò in quo excellit ac præferenda est Christi ascensio veteribus illis Dei gloriis quas Dauid recenset.

9 *Illud autem ascendit*. Rursum hîc Paulū exagitant calumniatores, quòd friuola & puerili argutione ad realē Christi ascēsum trahere conetur, quod de illustratione Diuinæ gloriæ figurate dictum est. quis enim ignorat, inquiunt, in verbo Ascēdit, esse metaphoram? nullum ergo pondus habet quod infert, opportuisse *Prius descendere*. Respōdeo, no hîc contēdere more dialectico quid necessario ex Prophetæ verbis sequatur, vel inferri queat. nouerat, metaphoricè Dauidē de exaltatione Dei loquutum. sed quia rursus negari non potest quin Deum ad tēpus quodammodo humiliatum fuisse innuat, quæ eum prædicat fuisse exaltatū: meritò Paulus prius illud ex hoc secundo colligit. Iam verò quis vnquam inferior Dei fuit descensus, quam dum Christus seipsum exinaniuit? ergo si vnquam se magnifice extulit Deus, postquam visus fuerat inglorius iacuisse, id præcipuè factum est quum Christus ex infima hac nostra conditione in cælestem gloriā receptus est. denique non hîc quærēda est scrupulosè literalis Psalmi expositio, quum tantum ad Prophetæ verba alludat Paulus, qualiter etiam locū Mosis ad suum institutū deflectit, Rom. cap. 10.6. Præterquam autem quòd nihil nisi propriè & conuenienter accommodat Paulus ad Christi personam: clausula Psalmi satis demonstrat, ad eius regnum pertinere quæ illic canuntur. Vaticinium enim apertum continet de Gentium vocatione, vt alia taceā. *In inferiores partes*. Hoc verò ineptè torquent quidam vel ad lymbum, vel ad inferos: quum de præsentis tantum vitæ conditione agat Paulus. Et argumentum quod sumunt ex gradu comparatiuo; nimis infirmum est. comparatur enim non vna pars terræ cum altera, sed tota terra cum cælo: acsi diceret, Ex sede tam excelsa, in hoc nostrum profundum barathrum descendisse.

10 *Super omnes cælos*. Perinde est acsi diceret, Extra mundum hunc creatum. Nam quum dicitur Christus in cælo esse, non sic accipere debemus quasi resideat inter sphæras, vel ellas numeret: sed illic Cælum significat locum, sphæris omnibus superiorem, qui post resurrectionem Filio Dei est destinatus. non quòd propriè locus sit extra mundum: sed quia de regno Dei loqui, nisi more nostro nō possumus. Qui autē inde colligunt, Christum locorum interuallo non distare à nobis, eo quòd idem valeant, Eminentia supra omnes cælos, & Ascensus in cælum: non animaduertunt, quum supra cælos vel in cælis locatur, excludi quicquid est circunferentiæ sub sole & stellis, adeoque sub tota visibilis mundi machina. *Vt impleret omnia*. Quoniam Implere sæpe Perficere significat, posset hic quoque sic accipi. nam suo in cælum ascensu Christus possessionem adiit datæ sibi à Patre dominationis, vt omnia regat sua virtute, & moderetur. Elegantior tamē, meo iudicio, erit sensus, si duo in speciem contraria iungantur, quæ tamen reipsa inter se congruant. Nam quum audimus ascensum Christi, protinus nobis in mentem venit, eum procul à nobis remotum esse: & est etiā sane, quo ad corpus & humanam præsentiam. Paulus autem admonet, ita subductum fuisse à nobis corporali præsentia, vt omnia tamē impleat, nēpe Spiritus sui virtute. Nā quacunque patet Dei dextera, quæ cælū & terram cōplectitur, diffusa est spiritualis Christi præsētia, & ipse immensa virtute sua adest, vtcunque corpus cælo contineri oporteat: secundum Petri sententiam Act. 3.21. Videmus vt allusio ad speciē repugnantiæ, non paruam addat gratiā. Ascendit, sed vt cælum & terrā impleret, qui ante exiguo spatio cōtinebatur. Sed annō prius implebat? certe sua Diuinitate, fateor: se virtutem sui Spiritus non ita exercebat, nec in ea suam præsentiam exhibebat, sicut adita regni sui possessione. Ioā. 7.39, Nōdū Spiritus datus erat, quia Iesus

nondum erat glorificatus.&,16.7,Expedit vobis vt vadam: nisi enim abiero, Paracletus non veniet. Denique sicut tunc cœpit sedere ad dexteram Patris, cœpit etiam implere omnia.

11 Et ipse dedit alios quidem Apostolos, alios autem Prophetas, alios verò Euangelistas, alios Pastores & doctores,

12 Ad instaurationem sanctorum, in opus ministerii, in ædificationem corporis Christi,

13 Vsque dum occurramus omnes in vnitatẽ fidei, & cognitionis Filii Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi,

14 Ne amplius simus pueri, qui fluctuemur, & circunferamur quouis vento doctrinæ, per astum hominum, per versutiam ad circunuentionem imposturæ.

Redit ad illam gratiarũ dispensationẽ cuius meminerat: & fusius declarat quod breuiter prius attigit, Ex istaveritate cõfici in Ecclesia vnitatem, sicut varii toni in musica suauem melodiã conficiunt. simul tamẽ externũ verbi ministeriũ cõmendat ab vtilitate quæ inde prouenit. Summa est, Quòd Euãgelium per certos homines prædicatur ad id munus ordinatos, hanc œconomiam esse qua Dominus Ecclesiam suam vult gubernare, vt incolumis maneat in hoc mundo, & tandem solidam suam perfectionem obtineat. Cæterùm mirari quis posit cur Paulus, quum de Spiritus sancti donis esset sermo, nunc officia donorum loco commemoret. Respõdeo, quoties à Deo vocati sunt homines, dona necessariò coniuncta esse officiis. neque enim Deus Apostolos aut Pastores instituendo, laruam illis duntaxat imponit: sed dotibus etiam instruit, sine quibus rite functionem sibi iniunctã obire nequeunt. Quisquis ergo Dei authoritate constituitur Apostolus, non inani & nudo titulo, sed mandato simul & facultate præditus est. Nunc singula verba expendamus.

11 *Ipse dedit.* Primùm significat, nõ esse hoc inuentum humanum, sed sacrosanctam Christi institutionẽ, quòd regitur Ecclesia Verbi prædicatione. Neque enim Apostoli se ipsi crearunt, sed electi fuerunt à Christo: neque hodie qui veri sunt Pastores, se temere ingerunt proprio arbitrio, sed à Domino excitantur. denique regimẽ Ecclesiæ, quod Verbi ministerio constat, non ab hominibus excogitatum, sed à Filio Dei positum esse docet. proinde tanquam inuiolabili eius decreto acquiescendum: & quicunque hoc ministerium vel respuunt, vel aspernãtur eos, in Christum authorẽ iniurios & rebelles esse. Ipse ergo est qui dedit: quia nisi excitet, nulli erunt. Vnde etiam colligimus, neminem fore idoneum aut parem tam præclaro muneri, nisi qui à Christo formatus & factus fuerit. Quòd ergo Euangelii ministros habemus, eius est donum: quòd excellunt necessariis donis, eius est donum: quòd munus sibi commissum exequuntur, similiter eius donum est. *Alios quidem Apostolos.* Quum his nomen vnum & munus, illis autem aliud asignat, semper hoc ad illam diuersitatem membrorum refertur, ex qua tamen vniuersi corporis integritas constituitur: vt tam æmulationem & inuidiam, quàm ambitionem tollat. Hoc enim est quod rectum donorum vsum corrumpit, dum sibi quisque addictus est, dum quisque eminere vult, dum sibi quisque placet, dũ minores inuident maioribus. Admonet ergo, singulis aliquid datum: non vt seorsum sibi quisque habeat quod accipit, sed vt in commune omnes conferant. De officiis quæ hîc recenset, nonnihil dictum fuit duodecimo capite prioris ad Corinthios. Hîc tantùm perstringam, quantum loci expositio flagitare videbitur. Quinque functionum species enumerat, de quibus variè disputari scio. nam & quidam ex duabus postremis vnam tantùm faciunt. Ego aliorum omisis opinionibus, quod mihi

mihi videtur, dicam. Apostolos accipio, non generaliter secundum etymologiã, sed in propria significatione, pro selectioribus illis quos Christus in præcipuũ honorem euexit, quales fuerunt Duodecim: in quorum ordinem postea ascitus fuit Paulus. Illorum officium fuit, quaquauersum in toto orbe publicare Euangelii doctrinã, plantare ecclesias, & regnum Christi erigere. Ita non habebant singuli proprias ecclesias sibi attributas: sed omnibus commune mandatum erat prædicandi Euangelii quocunque venissent. Iis proximi erant *Euangelistæ*, & munus affine habebant: tantum gradu dignitatis erant dispares. ex quo genere erant Timotheus & similes. nam quum in salutationibus illum sibi adiungit Paulus, non tamen facit in Apostolatu socium, sed nomẽ hoc peculiariter sibi vẽdicat. Ergo secundum Apostolos, istorum subsidiaria opera vsus est Dominus. His duobus generibus Paulus interposuit *Prophetas*. quo nomine multi intelligunt eos qui pollebant dono vaticinandi de rebus futuris: qualis fuit Agabus. Ego, quoniam hîc agitur de doctrina, malo interpretari quemadmodũ 14. prioris ad Corinthios, pro eximiis scilicet prophetiarum interpretibus, vt eas in rem præsentem, singulari quodam reuelationis dono accommodarent: sic tamen vt donum vaticinandi, quatenus doctrinæ annexum erat, non excludam. Per *Doctores* & *Pastores* vnum officium ideo designari quidam putant, quia disiunctiua particula, quemadmodum in prioribus, non habetur, quæ alterum ab altero discernat. qua in sententia sunt Chrysostomus & Augustinus. Nam quæ in commentariis Ambrosianis leguntur, nimis puerilia sunt & indigna Ambrosio. Et illis quidem ex parte subscribo, Paulũ de Pastoribus & doctoribus promiscue loqui, acsi vnus idémque esset ordo: neque etiam nego Doctoris nomen in omnes Pastores aliquatenus competere. verùm ratio illa me non mouet, vt duo hæc confundam quæ video inter se differre. Tametsi enim omnium Pastorum est docere: peculiare tamen est donum interpretãdæ Scripturæ, vt dogmatum sanitas retineatur. & Doctor aliquis esse poterit, qui tamen concionando non erit appositus. Pastores ergo sunt, meo iudicio, quibus certi gregis cura commissa est: quibus Doctorum nomen attribui nõ displicet, modò interim sciamus alterum esse Doctorum genus, qui tam formandis Pastoribus quàm erudiẽdæ toti Ecclesiæ præsunt. non quin idem interdum Pastor esse queat qui Doctor est: sed quia facultates sunt diuersæ. Notandum præterea est, ex officiis quæ hîc enumerat Paulus, postrema tantùm duo perpetuò esse. nam Deus Apostolis, Euãgelistis & Prophetis Ecclesiam suã nõnisi ad tẽpus ornauit: nisi quia vbi collapsa est religio, Euangelistas extra ordinem excitat, qui purã doctrinã postliminio in lucem reuocent. Sine Pastoribus autem & doctoribus nullũ potest esse Ecclesiæ regimen. Porrò habẽt Papistæ cur conquerantur, suum primatum quem iactant, hic affectum esse graui contumelia. Hic disputatio est de vnitate. colligit Paulus non causas modò quæ eam inter nos stabiliunt, sed etiam symbola quibus fouetur. tandem venit ad Ecclesiæ regimen. Si primatum aliquem vnius sedis agnosceret: nonne afferre in medium debuit, vnum caput ministeriale membris omnibus præfectum, cuius auspiciis in vnitatem colligamur? Certè aut Pauli obliuio excusari nequit, qui imprudenter quod maximè appositum erat, adeóque præcipuum in causa, prætermiserit: aut fatendum est rem esse à Christi institutione alienam. imò apertè fictitium hũc primatum euertit, quum vni Christo eminentiam tribuens, Apostolos & Pastores vniuersos ita illi subiicit, vt inter se collegæ sint & socii. Nullus ergo locus est in Scriptura qui tyrannicam illã hierarchiam, in qua vnum terrenum caput constituitur, fortius euertat. Paulum quoque sequutus Cyprianus, quæ legitima sit Ecclesiæ monarchia, breuiter & præclarè definit. Vnus, inquit, est Episcopatus, cuius à singulis in solidũ pars tenetur. Episcopatum vni Christo vendicat: in eo administrando partem singulis assignat, & quidem in solidum, ne quis supra alios se extollat.

12 *Ad instaurationem*. Ego in versione Erasmum sequutus sum: non quia prorsus ei⁹ opinio mihi placeret, verùm vt lectoribus eligere liceat quod maxi-

mè probauerint, vbi illius versionem cum Vulgari & cum mea contulerint. Vetus interpres habet, Consummationem: Græce apud Paulū est *καταρτισμὸς*, quod vocabulum significat Coaptationē rerum in quibus debet esse symmetria & proportio. quemadmodum in humano corpore est iusta & bene digesta mēbrorum coagmentatio. vnde etiam pro perfectione sumitur. Sed quoniā hic Paulus statum bene & ordine compositum indicare voluit: mihi magis probatur Constitutio. Nam dicunt propriè Latini, cōstitui Rempublicam aut regnum, aut prouinciam, quū ex dissipatione omnia in rectum & legitimum statum restitui contingit. *In opus ministerii.* Deus quidē per se hoc præstaret si vellet: sed has partes hominum ministerio delegauit. Proinde hoc vice occupationis est additum: nequis obstrepat, An non potest Ecclesia cōstitui & rite ordinari, nisi hominum opera? Requiri ministerium Paulus docet, quia ita placet Deo. Pro eo quòd dixerat, Constitutionem sanctorū, mox subiungit, *Ædificationem corporis Christi*, eodem sensu. nam illa est legitima nostra integritas & perfectio, si coalescamus omnes in vnū Christi corpus. Non potuit honorificentius Verbi ministerium commendare, quàm dū hūc illi effectum tribuit. Quid enim præstantius quàm constitui Christi Ecclesiam, vt iusta sua & perfecta integritate constet? atqui tam præclarum opus & Diuinum, externo Verbi ministerio perfici Apostolus hîc prædicat. Vnde eos insanire palàm est, qui præterito hoc medio se in Christo perfectos fore sperant. cuiusmodi sunt fanatici, qui arcanas Spiritus reuelationes sibi fingunt: & superbi, qui priuatam Scripturæ lectionem sufficere sibi putant, vt nihil indigeant communi Ecclesiæ ministerio. Nam si Ecclesiæ ædificatio à solo Christo est: ipsius etiam sanè est præscribere quam ædificandi rationem esse velit. Paulus autem apertè hîc testatur, non alio modo, secundum Christi præscriptum, rite coagmentari nos & perfici, quàm per externam prædicationem dum per homines patimur nos regi ac doceri. Hæc vniuersalis est regula, quæ tam ad summos quàm ad infimos extēditur. Et certè Ecclesia, communis est piorum omnium mater, quæ tam Reges quàm plebeios gignit in Domino, nutrit & gubernat: quod fit ministerio. Proinde supra Christum sapere volunt qui hūc ordinem vel negligunt, vel contemnunt. quamobrem væ eorum superbiæ. Non negamus quidem posse nos sola Dei virtute perfici citra hominum adminiculū: sed hic quid Deo placuerit, quid statuerit Christus, non quæ sit Dei potentia, disputamus. Ista porrò non vulgaris erga homines Dei est dignatio, quòd ad perficiendam eorum salutem vtitur hominum opera. Et optimū est fouendæ vnitatis exercitium, quòd ad communem doctrinam, quasi ad ducis vexillum, aggregamur.

13 *Vsquedum occurramus.* Quæ prius in ministerii commendationem protulit elogia, nunc longius extēdit. quod enim dixerat, hominum ministerio gubernari Ecclesiam, & ordinari, vt sit numeris omnibus absoluta: nequis putet vnius solùm diei esse illam necessitatem, docet vsque in finem oportere ita fieri. Vel vt clarius loquar, hîc admonet, vsum ministerii non esse temporalem, sicuti pædagogiæ cuiuspiam: sed perpetuum quādiu in mundo versamur. Somniant enim fanatici homines, inutile esse ministerium, simulatque ad Christum introducti fuerimus. Superbi, qui plus sapere volunt quàm oportet, quasi puerilia rudimenta contemnunt. Paulus autem reclamat, pergendum esse in hoc cursu, donec amplius nihil nobis desit: hoc est, vsque ad mortem proficiendum ita esse sub vnius Christi magisterio, vt non pudeat nos Ecclesiæ esse discipulos, cui partes istas Christus mandauit. *In vnitatem fidei.* Sed an non statim ab initio regnare debet inter nos fidei vnitas? regnat quidem (fateor) inter Dei filios: sed nondum ita absolutè vt sibi mutuò occurrerint. nam in tanta naturæ imbecillitate satis est, si magis indies ac magis alii aliis, & omnes simul Christo accedant. Nomen enim Occursus, arctissimam illam colligationem significat, ad quam adhuc aspiramus, nunquam perueniemus, nisi carne hac exuti, quæ semper multis ignorantiæ & incredulitatis reliquiis est implicita. Quod sequitur de *Cognitione Filii Dei* exegeticè positū existimo. voluit enim Apostolus expo-

nere

nere quænam sit vera fides, & vbi consistat: népe quum Filius Dei cognoscitur. nam in ipsum solũ respicere debet fides, ab illo pendêre, in illo quiescere & concludi. vltrà si tendat, euanescet: neque amplius erit fides, sed fallacia. Meminerimus ergo, veram fidem ita in Christo contineri, vt præter eum nihil sciat, adeóque nescire appetat. *In virum perfectum.* Appositiue legendũ est: acsi dixisset, Quæ est vltima Christianorum perfectio. & cur istud? quia est plena ætas in Christo. neque enim stulti homines in Christo perfectionem suam quærunt vt decebat. Sed inter nos istud principium valere debet, nihil esse extra Christum, nisi noxiũ & exitiale. Quisquis ergo vir est in Christo, ille demum omni ex parte est absolut[9]. *Ætas plenitudinis*, pro iusta, vel matura. Hic porrò nulla fit mentio senectutis, quæ in hoc progressu locũ non habet: nam cum ista spirituali Christi ætate simul etiam crescit vigor: quod autem senescit, ad interitum inclinat. *Ne amplius simus.* Quemadmodum de maturitate virilis ætatis disseruit, ad quam tendimus toto vitæ curriculo: ita nõ debere nos pueris esse similes, dum in eiusmodi profectu sumus, admonet. Aliquid enim medium statuit inter pueritiam & prouectam ætatem. Pueri quidem sunt, qui nondum gressum firmarunt in via Domini, sed vacillant: qui nondum constitutum habent quam viam tenere debeant, sed modò huc, modò illuc inclinant, semper dubii, semper inconstantes. Qui autem verè fundati sunt in Christi doctrina: tametsi nondum perfecti sint, habent tamen tantum prudentiæ & roboris, vt sciant deligere quid sit optimũ, & constanter pergant in recto cursu. ita fidelium vita, quæ assiduo profectu ad statum suum gradũ aspirat, adulescentiæ similis est. Quod ergo dixi, nunquam in hac vita nos esse viros, non debet trahi ad alterum extremum, quod vocant: acsi non fieret progressus extra pueritiam. nã postquam Christo nati sumus, debemus adolescere, ita vt non simus intelligẽtia pueri. Hinc apparet qualis sub Papatu sit Christianismus: vbi quàm diligentissimè possunt, in hoc laborant Pastores, vt plebem in prima infantia detineant. *Qui fluctuemur & circumferamur.* Duabus metaphoris eleganter miseram eorũ trepidationem exprimit, qui solidè non recumbunt in verbum Domini. Primùm nauiculis facit similes, quæ medio in mari variis fluctibus iactatæ, certum cursum non tenent: nec arte aut consilio reguntur, sed abripiuntur quocunque impetus tulit. Deinde comparat eos vel stipulis, vel aliis rebus infirmis, quæ, prout se ventus mouerit, agitantur huc & illuc, & sæpe in contrarias partes. sic inquam necesse est instabiles moueri, quibus fundamentum in quo acquiescant, non est æterna Dei veritas. Hæc iusta pœna est aduersus omnes qui in homines potius quàm Deũ respiciunt. Contrà verò testatur Paulus, fidem, quæ Dei verbo nititur, inuictam stare aduersus omnes Satanæ insultus. *Quouis vento doctrinæ.* Pulchra metaphora, dum omnes hominum doctrinas, quibus ab Euangelii simplicitate distrahimur, appellat ventos. Deus enim verbum suum dedit, in quo actis radicibus maneamus immoti. homines autem huc & illuc suis figmẽtis nos abducunt. Quũ addit, *Per astum hominũ*, significat semper futuros impostores qui fidei nostræ immineant, & insidias tendant: sed nihil profecturos, si Dei veritate fuerimus muniti. quorum vtrumque diligenter notandm est. Turbantur enim permulti simulatque emergũt vel sectæ, vel impia aliqua dogmata. atqui nec Satan quiescere potest quin semper purã Christi doctrinam conetur & tentet obscurare suis mendaciis: & Deus fidem nostrã his certaminibus vult probari. Deinde quum audimus istud esse optimũ & præsentissimum remedium, ne circumueniamur vllis erroribus, opponere doctrinam illam quam à Christo & Apostolis didicimus: ea verò non vulgaris consolatio est. Vnde apparet quanta sit Papatus & quàm execranda impietas, vbi omnem verbo Dei certitudinem abrogãt, & aliam fidei cõstantiam esse negant, quàm si ab hominum authoritate pẽdeamus. Nam si quis hæsitet, frustra verbum Dei consuli docent: sed decretis suis standum esse. Nos verò Legem, Prophetas & Euangelium amplexi, fructum hũc quem prædicat Paulus, nõ dubitemus nos inde percepturos.

ne quid nobis noceant omnes hominum imposturæ. adorientur quidem nos, sed non præualebunt. Fateor sanè, ab Ecclesia petendam esse sanam doctrinam, quia illi dispensationem cõmisit Deus. Sed quum Papistæ, Ecclesiæ prætextu, doctrinam sepeliunt, satis produnt se diabolicam habere synagogam. Quod ego verti *Astutiam*, Græcum nomen est κυβεία, translatum ab aleatoribus: quòd inter eos multæ sint fallendi artes. Additur πανουργία: quo verbo significat, exercitatos esse in fallaciis Satanæ ministros. Huc accedit, quòd ad struẽdas insidias excubat: quæ omnia excitare & acuere studium nostrum debẽt, ne si proficere negligamus in verbo Domini, ab hostibus circunuenti, nimis seueras ignauiæ nostræ pœnas demus.

15 Veritatem autem sectantes in charitate, crescamus in eum per omnia, qui est caput, nempe Christum:

16 Ex quo totum corpus compositum & compactum per omnem iuncturam subministrationis, secundum efficaciam in mensura vniuscuiusque partis, incrementum corporis facit in ædificationem sui, in charitate.

15 *Veritatem autem.* Iam docuit nos non debere esse pueros, ratione & iudicio destitutos. id vt confirmet, iubet nos crescere in veritate: atque id est quod prius dixi, ita nos adhuc distare virili ætate, vt tamen simus pueri maiores. Tantum enim firmitudinis debet in nobis habere Dei veritas, ne vnquã moueamur de gradu, quibuscunque machinis nos Satan impetat. & tamen quia nondum adepti sumus plenum & iustum robur, proficiendum est vsque ad mortem. Finem profectus demonstrat, vt solus Christus inter nos emineat: nósque non nisi in ipso fortes simus aut proceri. Iterum hîc vides vt neminem hominum excipiat, quin omnes in ordinem cogantur, vt se corpori subiiciant. Quid est igitur Papatus, nisi deformis gibbus, qui totam Ecclesiæ symmetriam cõfundit, dum vnus homo capiti se opponens, è membrorum numero se eximit? Hoc negant Papistæ: quia Papam duntaxat ministeriale caput esse fingũt. Sed illo cauillo non effugiunt, quin tamen idoli sui tyrannis sit prorsus ordini aduersa, quem Paulus hîc commendat. Summa, Christum vnum crescere oportet, omnes autem minui, vt bene composita sit Ecclesia. Quicquid autem augmenti acquirimus, ea proportione modificari debet, vt in gradu nostro manentes, extollendo capiti seruiamus. Quum autem iubet nos veritati operam dare in charitate, particulam *In*, more Hebraico, accipit pro Cum. Non enim vult singulos sibi addictos esse, sed veritatis studio adiungere etiam mutuæ communicationis studium, vt placidè simul proficiant. Sic ergo authore Paulo, habenda est ratio consensus, ne interea negligatur veritas, vel ea omissa inter se homines pro suo arbitrio conspirent. quo refellitur Papistarum improbitas, dum posthabito Dei verbo, nos ad sua placita adigere contendunt.

16 *Ex quo totum.* Optima ratione confirmat, nostra omnia incrementa huc debere tendere, vt altius prouehatur Christi gloria: quoniam ipse est qui nobis omnia suppeditat: idem ipse est qui nos seruat incolumes, vt nisi in ipso, salui esse non possimus. Quemadmodum enim ex radice humorem ducit tota arbor: ita quicquid habemus vigoris, à Christo fluere nobis docet. Verùm tria notanda sunt. Primum, illud quod dixi, quicquid vitale est aut salubre quod per membra spargitur, id à capite manare: vt in membris nihil sit præter administrationem. Secundum, quòd talis sit distributio, vt inter se communicare opus habeant propter finitam cuiusque mensuram. Tertiò, quòd sine mutua charitate saluum esse nequeat corpus. itaque dicit à capite per membra tanquã per canales, subministrari quicquid fouendo corpori necessarium est. Dicit item corpus tunc demum vegetum esse & rectè valere si connexum sit.

sit. Præterea certum modum attribuit vnicuique membro. Vltimò docet charitate ædificari Ecclesiam. *In ædificationem sui facit.* Significat nullum esse vtile augmentum nisi quod vniuerso corpori respódeat. Fallitur ergo siquis seorsum crescere appetit. Quid enim vel cruri, vel brachio profuerit, si enormi copia abundet, si longius os extendatur, nisi quòd grauabitur noxio tumore? Ita si in Christo volumus censeri, nemo sibi aliquid sit: sed alii aliis simus quicquid sumus, id fit per charitatem, quæ vbi non regnat, nulla est Ecclesiæ ædificatio, sed mera dissipatio.

17 Hoc ergo dico & testificor in Domino, ne ambuletis amplius quemadmodum & Gentes reliquæ ambulant.

18 In vanitate mentis suæ, excæcatæ in intelligentia, alienatæ à vita Dei propter ignorantiam quæ in illis est, propter cæcitatem cordis earum:

19 Quæ postquam dolore tangi desierunt, seipsas tradiderunt lasciuiæ, ad perpetrandam omnem immunditiem cum auiditate.

Hoc ergo. Postquam de regimine disseruit, quod constituit Christus, vt Ecclesiam suam ædificet. iam admonet quales in vita Christianorũ fructus parere debeat illa doctrina cuius meminit. vel si mauis, per species enarrare incipit quænam sit illa ædificatio quæ ex doctrina sequi debet. Ac primùm quidem ab infidelium vanitate eos reuocat, argumentum inducens à repugnantibus, nam eos qui edocti sunt in Christi schola, & salutis doctrina sunt illuminati, vanitatem sectari & nihil differre ab infidelibus & cæcis, quibus nulla vnquam affulsit lux veritatis: nimis absurdum est. Quare meritò ex superioribus concludit vt vita demonstrent se non frustra Christi fuisse discipulos. & quo plus vehementiæ habeat exhortatio, contestatur eos per nomen Dei: vt sciant aliquando reddendam esse rationem si contempserint. *Quemadmodum & reliquæ Gentes.* Intelligit eos qui nondum ad Christum conuersi erant: sed interim Ephesios admonet quàm necessaria sit illis resipiscentia, quum naturaliter similes sint perditis & damnatis hominibus: acsi diceret, Misera, & quam meritò horretis, aliarum gentium conditio vos ad mutandum ingenium incitet. Vult ergo differre ab incredulis fideles: & causas discriminis opponit, quemadmodum videbimus. Quòd ad priores spectat, mẽtem eorũ damnat vanitatis. porrò meminerimus eum generaliter loqui de omnibus qui Spiritu Christi regeniti non sunt. Mentem eorum vanam esse pronũtiat. atqui ea est quæ primas tenet in hominis vita, quæ sedes est rationis, quæ voluntati præit, quæ vitiosos appetitus coercet. Vnde & Regina etiam à Sorbonicis theologastris nuncupatur. At verò Paulus nihil illi reliquum facit præter vanitatem. Quasi etiam parum expressè loquutus foret, filiam eius διανοίαν nihilo meliore titulo insignit. Sic enim interpretor hoc vocabulum. nam etsi cogitationem significat, quia tamen hîc singulari numero positum est, ad facultatẽ ipsam refertur. Plato circa finem libri sexti de Repu. mediũ illi locum inter νόησιν καὶ πίστιν assignat. sed quum docet versari circa geometrica, nimis restringit, quod ad præsentem locum pertinet. Nam quemadmodum Paulus homines nihil videre prius asseruit, ita nũc addit, ratiocinãdo cæcos esse, etiam in summis rebus. Eant nunc homines & libero arbitrio superbiant, cuius moderatricem tanta ignominia notari audiunt. Sed huic sententiæ, vt videtur, experientia palàm repugnat. neque enim ita cæci sunt homines, quin aliquid cernant: neque ita vani, quin aliquid iudicent. Respondeo, quod ad regnum Dei, & totam spiritualis vitæ rationem, tale esse lumen rationis humanæ, vt parũ à tenebris differat: quoniam mox extinguitur ante-

quam vitam monstrauerit. talem quoque esse perspicientiam, vt nihilo plus valeat quàm cæcitas: quoniã antequam ad frugem perueniat, protinus euanescit. Sũt enim vera principia quasi scintillæ: sed quæ naturæ prauitate suffocantur, antequam applicentur ad verum vsum. Exempli gratia, Esse Deum, & eum colendũ esse à nobis, omnes sciunt: sed fit vitio nostro, & ignorantia quæ in nobis præualet, vt à cõfusa illa notitia statim ad idolũ transiliamus, & illud colamus Dei loco. In Dei cultu deteri⁹ etiamnum erratur, præsertim in priore Legis tabula. Quòd ad secundum, consentit quidem iudicium nostrum cum Dei regula, in ipsis externis factis: sed fons ipse malorũ omniũ, cõcupiscentia, scilicet nos latet. Deinde notandum est Paulum non de naturali modò cæcitate quæ nobis est insita ab vtero, loqui: sed pariter complecti magis crassam excæcationem, qua Deus priora peccata vlciscitur, quemadmodum videbimus. Tantùm denique ratione & intelligentia pollent homines, vt reddantur coram Deo inexcusabiles. verùm quandiu sinuntur ingenio suo viuere, nihil quàm errare, labi & impingere in omnibus, tam consiliis quàm factis possunt. Hinc etiam apparet quanti æstimẽtur, & quo in pretio sint fictitii cultus apud Deum, quum ex abysso vanitatis & labyrintho ignorantiæ prodeant.

18 *Alienatæ à vita Dei.* Vita Dei bifariam accipi potest: vel quæ censetur coram Deo, vt gloria Dei, Iohannis 12. 43: vel quam Deus electis suis cõmunicat per Spiritum regenerationis. Vtrouis modo sumas, eadem tamen sententia erit, non diuersa. nam communis hæc vita qua sumus homines, nihil aliud est quam inane simulachrũ vitæ: non modò quia citò præterit, sed etiã quòd animæ nostræ viuẽdo mortuæ sunt, quũ Deo nõ adhærẽt. Sciam⁹ ergo in hoc mũdo tres esse vitæ gradus. nam vna est vita vniuersalis, quæ motu duntaxat & sensu cõstat. cuius etiam participes sunt bestiæ. secunda est humana, qua sumus filii Adæ. tertia est supernaturalis, quam soli fideles obtinent. Atque omnes quidẽ à Deo sunt, ideóque potest vnaquæque vita, Dei nominari. nam de prima habetur Act. 17. 28, in Pauli concione, In ipso nos sumus, & mouemur, & viuimus. Item Psal. 104. 30, Emitte Spiritum tuũ, & creabuntur, & renouabis faciem terræ. De secunda, Iob 10. 12, Vitam dedisti mihi: & visitatio tua custodiuit spiritum meum. Sed per excellentiam regeneratio fidelium hîc nominatur vita Dei, quoniam tunc propriè viuit Deus in nobis, & nos fruimur eius vita, quum Spiritu suo nos gubernat. Ab hac vniuersos mortales qui non sunt in Christo nouæ creaturæ, alienos facit Paulus. hinc apparet quàm misera sit nostra cõditio, quandiu in carne, hoc est in nobis, manemus. Hinc etiam æstimatio fieri potest virtutum omnium moralium quas vocant. quales enim actiones producet ea vita quam Dei esse Paulus negat? ergo vt aliquid boni exire à nobis incipiat, necesse est primùm nos per Christi gratiam renouari. Hoc demum veræ & vitalis (vt ita loquar) vitæ initium erit. & notanda est ratio quæ continuò subiicitur, *Propter ignorantiam*, inquit. Nam sicuti Dei cognitio, vera animæ vita est: ita exaduersò ignorantia est mors. ac ne eiusmodi ignorantia aduentitium malum esse crederetur (quemadmodum Philosophi errores aliunde contrahi iudicant) Paulus radicẽ esse docet in cæcitate cordis. quo significat residere in ipsa natura. Prima igitur cæcitas, qua occupatæ sunt hominum mẽtes, peccati originalis est pœna: propterea quòd Adam post suam defectionem vera Dei luce priuatus est: extra quam omnia sunt horribiles tenebræ.

19 D*olore tangi desierunt.* Postquam de naturalibus vitiis loquutus est, nunc descendit ad extremum omnium malorum quod homines sibi propriis malefactis accersunt: nempe quum obstupefacti & extincto conscientiæ dolore, ad omnem nequitiã se prostituunt. Natura corrupti sumus, & propensi ad malũ, imò penitus malo addicti. qui Spiritu Christi destituuntur, sibi indulgent laxántque fræna. ita fit vt irã Dei nouis subinde offensis in se prouocent. Dominus tamen stimulis conscientiæ eos pungit, sed nihil mouentur: quin potius ad omnes monitiones obdurescunt. tali obstinatione merentur à Deo prorsus reiici. Huius reiectionis signum

est

est indolentia cuius hîc fit mentio: dum scilicet is qui peccando, Deum offendit, nullo iudicii metu tangitur, sed securè pergit, ac intrepidè se oblectat, sibique placet ac blanditur: imò nullo pudore afficitur, nullam honoris curã habet. Tormentum malæ conscientiæ quo eam cruciat horror Diuini iudicii, atrio inferorum conferri potest. sed talis securitas & veternus, exitialis est gurges. quemadmodum & Solomon dicit, Impius quum in profundum venerit, contemnit, Prou. capite 18.3. Quare non immeritò Paulus hoc tanquam horribile Diuinæ vltionis exemplum in mediũ adducit, quòd homines à Deo relicti, sopita cõscientia, extincto Diuini iudicii timore, amisso denique sensu tanquã attoniti, belluino impetu se ad omnẽ turpitudinem proiiciunt. Nõ est hoc quidẽ vniuersale: quia multos Deus etiam ex reprobis immensa sua bonitate retinet, ne extrema cõfusione mundus misceatur. inde fit vt non in omnibus tam proiecta libido, támque effrænata intemperies appareat. Verùm satis est, tale speculum in aliquibus conspicuum esse: vt nos quoque terreamur, nequid simile nobis contingat. *Lasciuiam* pro petulantia accipio, qua intemperanter & licentiosè exultat caro, Dei spiritu non coercita. *Immunditiam* pro omne genus flagitiis. Postremò addit, *Cum auiditate.* verbum Græcum sæpe auaritiã significat: & ita exponitur hoc loco à quibusdam, sed parum congruenter. Nam quia prauæ & vitiosæ cupiditates sunt insatiabiles, ideo Paulus comitem illis & quasi pedissequam adiũgit auiditatem, quæ moderationi opponitur.

21 Vos autem non ita didicistis Christum:

22 Si quidem ipsum audistis, & in ipso estis edocti, quemadmodum est veritas in Iesu:

23 Vt deponatis secundum pristinam conuersationem Veterem hominẽ, qui corrũpitur secundũ concupiscentias erroris.

24 Renouemini autem spiritu mentis vestræ.

25 Et induatis Nouum hominem, qui secundum Deum creatus est, in iustitia & sanctitate veritatis.

Nunc antithesin facit vitæ Christianæ, vt inde pateat, quàm indignum sit pio homine, indifferenter se polluere Gẽtium sordibus. Quia in tenebris ambulant Gentes, ideo non discernunt inter honestum & turpe: quibus autem lucet Dei veritas, dissimiles illis esse debẽt. Quibus vanitas sensus sui viuendi regula est, non mirum est si fœdis concupiscentiis sint impliciti: at Christi doctrina de ingenii nostri abnegatione præcipit. Nihil ergo de Christo didicit qui nihil vita ab infidelibus differt. neque enim à mortificatione carnis separari potest Christi cognitio. Cæterùm vt eorum attentionem & studium magis acuat, non solùm dicit audisse Christum, sed gradatim auget, quòd *In ipso quoque edocti fuerint.* acsi diceret, non leuiter indicatam fuisse hanc doctrinam, sed probe traditam & expositam

21 *Quemadmodum est veritas.* Hac particula perstringit euanidam Euangelii scientiam 2. Cor.5.17. qua plerique frustra sunt inflati, quum nihil de vitæ nouitate teneant. Putant enim illi se valde sapere: sed Apostolus mendaci & imaginaria tantùm opinione imbutos esse docet. ita duplicem statuit Christi notitiam: quarum prior sit vera & genuina, altera verò fucata & adulterina. nõ quòd reipsa duplex sit, verùm quia plerique sibi falsò persuadent Christum se cognoscere, qui nihil nisi carnale sapiũt. Ergo quemadmodum in secunda ad Corinthios dicit, Si quis in Christo, ille sit noua creatura: ita etiam hîc verum esse & sincerum negat quod tenetur de Christo, nisi adsit mortificatio carnis.

22 *Vt deponatis.* Requirit in homine Christiano pœnitentiam aut renouationem vitæ. eam constituit in abnegatione nostri, & spiritus sancti regeneratione. A priore itaque parte

incipit, iubẽs deponere aut exuere hominem veterem. translatione hac à vestibus sumpta frequenter vtitur: & nos rationem alibi attigimus. Quid etiam per *Veterem hominem* intelligat, tam sexto capite ad Romanos, quàm aliis locis docuimus: nempe ingenium quod afferimus ex matris vtero. nam in personis duabus, Adæ scilicet & Christi, duas quasi naturas nobis describit. Quoniam prius ex Adam nascimur, naturæ prauitas quam ex illo contrahimus, dicitur Vetus homo: quia deinde renascimur in Christo, correctio vitiosæ naturæ dicitur homo Nouus. Summa, Qui exuere vult hominẽ Veterẽ, naturæ suæ renũtiet. qui in epithetis Veteris & Noui putant Apostolum alludere ad Vetus & Nouum testamentum, parum solidè philosophantur. Porrò quo melius ostẽdat, non esse superuacuam hanc exhortationem apud Ephesios pristinæ vitæ memoriam illis renouat. acsi diceret, Vetus homo in vobis regnauit, quo tẽpore nondum Christus se vobis patefaceret. ergo pristinæ vitæ renuntiandum est, si vultis illum abiicere. *Qui corrumpitur.* A fructibus designat Veterẽ hominem: hoc est à prauis cupiditatibus, quæ homines in exitium illectant. quòd autem dicit Corrumpi, in eo alludit ad nomen Vetustatis. Nam ipsa vetustas proxima est corruptioni. Caue autem cum Papistis crassas tantùm & quasi palpabiles libidines intelligas, & quarum manifesta est turpitudo inter homines: sed eas quoque sub hoc verbo comprehende, quæ laudi interdum magis dantur quàm vitio. quales sunt, ambitio, astutia, & quæcunque vel ex amore nostri, vel ex diffidentia nostra procedunt.

23 *Renouemini autem.* Secundum membrum in regula piè sanctéque viuendi: nempe vt Spiritu Christi viuamus, potius quàm nostro. sed quid sibi vult *Spiritus mentis*? Ego simpliciter accipio, acsi dixisset, Renouemini, non tantùm quod ad inferiores appetitus aut concupiscentias quæ palam sunt vitiosæ, sed etiam quod ad partem illam animæ, quæ nobilissima & præstantissima habetur. Hîc enim rursus ponit reginam illam, quæ propemodũ adoratur à Philosophis: & spiritum mentis nostræ Diuino ac cælesti tacitè opponit, qui aliam in nobis ac nouam mentem generat. Vnde colligere promptũ est quid sit in nobis sanũ aut incorruptum, quum rationem aut mentem potissimùm corrigi præcipiat, in qua nihil videtur esse præter virtutem & laudis materiam.

24 *Induatis nouum hominem.* Sic resoluere conuenit, Induite nouum hominem: quod nihil aliud est quàm spiritu, hoc est, intus renouari: & quidem in totum, ita vt initium à mente fiat, quæ pars maximè intacta esse videtur ab omni vitio. Quod de creatione subiicitur, tam ad primam creationem hominis, quàm ad reformationem quæ fit Christi gratia, referri potest. vtraque expositio vera erit. Nam & initio creatus fuit Adam ad imaginem Dei, vt iustitiam Dei quasi in speculo repræsentaret. sed quoniam imago illa deleta est per peccatum, ideo nunc in Christo instaurari oportet. Nec sanè aliud est regeneratio piorum, quàm reformatio imaginis Dei in illis: queadmodum 2. ad Corinth. 3. 18 dictum est. Quanquam longè vberior est ac potentior Dei gratia in hac secunda creatione, quàm prima fuerit. sed hoc tantùm respicit Scriptura, quòd summa nostra perfectio, sit conformitas & similitudo quæ nobis est cum Deo. Ad eam verò quum formatus esset Adam, perdidit quod acceperat. nobis igitur per Christum restitui necesse est. Quare huc spectare docet regenerationem, vt ex errore reducamur ad eum finem ad quem sumus conditi. *In iustitia.* Iustitiam pro Rectitudine si generaliter accipias, *Sanctitas* quiddam erit altius, hoc est puritas qua sumus Deo consecrati. Verùm non displicet ita distingui, vt sanctitas quidem ad primam Legis tabulam, iustitia autem ad secundam pertineat. quemadmodum in Cantico Zachariæ, Seruiamus illi in sanctitate & iustitia, omnibus diebus vitæ nostræ, Luc. 1. 54. Et certè ita rectè Plato quoque docet, quòd ὁσιότης sita sit in cultu Dei: altera pars iustitiæ homines respiciat. Genitiuus *Veritatis*, loco epitheti positus est, qui tam iustitiæ quàm sanctitati conuenit. Vtranque enim sinceram oportere esse admonet:

admonet: quia hic cum Deo negotium est, qui nullo fuco decipitur.

25 Quare deposito mendacio, loquimini veritatem vnusquisque cum proximo suo: quia sumus vicissim inter nos membra.

26 Irascimini, & ne peccetis, sol non occidat super iracundiam vestram:

27 Et ne detis locum diabolo.

28 Qui furabatur, iam non furetur: magis autem laboret, operando quod bonum est manibus, vt habeat quod eroget opus habenti.

25 *Quare deposito.* Ex illo capite, doctrinæ, hoc est iustitia noui hominis, omnes piæ exhortationes, tanquam ex fonte riui, fluunt. nam siquis omnia vitæ præcepta colligat, parum efficiet sine hoc principio. Aliam methodum habent Philosophi: sed in doctrina pietatis hæc est vnica vitæ instituendæ ratio. Nunc ergo sequentur particulares exhortationes, quas deducet Paulus ex illa communi doctrina. Et primùm quidem, eo quòd in veritate Euangelii veracē iustitiā & sanctitatē posuerat: nunc à genere ad speciem argumētatur, vt sint inter se veraces. *mendacium* hic pro qualibet fraude & simulatione vel astutia, *Veritas* pro simplicitate capitur. Requirit ergo sinceram inter eos communicationē in omnibus negotiis. Additur & altera confirmatio, *Quia sumus vicissim inter nos membra*. est enim monstrum, si membra inter se non consentiant, imò si fraudulenter inter se agant.

26 *Irascimini.* Incertum est an Paulus respexerit ad Psalmum quartum. nam in Græca translatione hæc verba habentur. quanquam alii malunt, Contremiscite. Verbum tamen Hebraicum רגז, tam iracundia turbari, quàm pauore significat. Quòd ad circunstantiam Psalmi, sensus hic bene conueniet, Nolite similes esse phreneticis qui intrepidè quouis ruunt: sed conturbet vos audaciæ vestræ reputatio. Nā Genesis 45. 23. hoc verbum legitur pro Contendere vel Rixari. vult ergo eos cum animis suis disceptando, turbari, vt à furiosis conatibus desistant. Paulus autem, meo iudicio, tantùm allusit ad locum illum, hac ratione. Tria sunt vitia quibus irascendo, Deum offendimus. Primum est, quòd leuibus & sæpe nullis de caussis irascimur, vel certè priuatis iniuriis vel offensis commoti. alterum, quòd semel commoti, metas transilimus & abripimur immodico excessu. tertiū, quòd iram quæ debuerat in nos vel in peccata ferri, cōuertimus in fratres nostros. Cōmodùm ergo Paulus, quū vellet describere quænā sit iusta iræ moderatio, trita illa sententia vsus est, *Irascimini, & ne peccetis.* Id autē fiet, si materiā iræ in nobis quæramus magis quàm in aliis, indignationem nostram in propria vitia euomentes. Quòd ad alios, potius vitiis irascamur quàm personis: nec ex priuatis offensis iram concipiamus, sed potius nos ad iram inflammet zelus gloriæ Domini. Postremò ita cōcitetur ira in nobis, vt quū opus est, resideat: ne misceatur cū turbulentis carnis affectibus. *Sol non occidat.* Quoniam vix fieri potest quin prosiliamus interdū ad iniustam vitiosámque iracundiam, quæ est affectus humani ad malum propensio: Paulus ad secundum remedium descendit, vt tunc saltem reprimamus nos subitò, nec sinamus iram nostram, temporis spatio obdurescere. Illud quidem primum esset, Irasci, & non peccare. sed quia in tanta naturæ humanæ infirmitate plusquam difficile est, sit hoc secundum remedium, non souere iram diutius in animis nostris, nec illi dare spatium temporis quo se confirmet. Ideo prohibet ne sol occidat super eam. quo significat dandam esse operam, vt ante occasum solis placati simus, si fortè nobis irasci contigerit.

27 *Et ne detis locum.* Scio qualiter nonnulli exponant: & Erasmus, Calumniatoris nomen vsurpans, palàm ostendit se de maleuolis hominibus in-

telligere. Ego tamen non dubito quin Paulus admoneat cauendum esse, ne Satan animis nostris possessis, tanquam hostis occupata arce, pro libidine sua nos agat. Nã quotidie experimur quàm incurabilis sit morbus diuturnũ odium: aut saltẽ quàm difficulter sanetur. vnde hoc, nisi quia diabolo cordis nostri possessionem tradidimus quum obuiam eundum foret? Ergo priusquam odii veneno cor imbuatur, maturè excutienda est ira.

28 *Qui furabatur.* Non tantùm de crassioribus furtis agit, quæ legibus puniuntur, sed de occultioribus, quæ sub hominum iudiciũ non cadunt: vt sunt omne genus rapinæ, quibus aliena ad nos trahimus. Nec tantùm iubet vt abstineamus ab iniusta & illicita bonorum alienorum vsurpatione: sed etiam vt fratribus subueniamus quantùm in nobis est. Tu qui aliena rapiebas, non modò tibi acquiras victum iusto & innoxio sudore, sed etiam aliis. Primùm regula hæc nobis præscribitur, ne quis fratrum iactura commodum suum procuret. sed honesto labore vitam toleret. deinde charitas vlterius nos adducit, vt nõ sibi quisque seorsum viuat, aliis præteritis: sed alii aliorum necessitatibus subleuandis se impendant. Sed quæritur an Paulus necessitatem omnibus imponat, manibus laborandi. nimis enim hoc durum esset. Respõdeo, simplicem esse sensum verborum, si quis rite expendat. Nã vbi fraudare quenquam prohibuit, quia multi causantur inopiam: eiusmodi obiectionem vt præueniat, potius laborandũ esse manibus, docet. acsi diceret, Tibi nulla recusanda est conditio, quantumuis dura & molesta, quo nemini sis iniurius: neque id modò, sed vt succurras fratrum necessitati. Hoc autem posterius membrum non parum amplificat: nam argumentum continet à maiori ad minus. *Quod bonum est.* Quoniam multa sunt opificia quæ voluptatibus etiam parum castis seruiunt: commendare etiam hoc voluit, vt labores deligamus qui vtilitatem proximis nostris afferant. nec mirum: nam si eiusmodi voluptuarias artes, quæ nihil quàm corruptelas gignere queunt, Ethnici quoque ipsi ignominia notandas duxerunt, vt Cicero: an eas Christi Apostolus inter legitimas Dei vocationes censeret?

29 *Omnis sermo spurcus ex ore vestro non procedat: sed si quis est bonus ad ædificationem vsus, vt det gratiam audientibus.*

30 *Et ne contristetis Spiritum sanctum Dei, quo obsignati estis in diem redemptionis.*

31 *Omnis amarulentia, & indignatio, & ira, & clamor, & maledicentia remoueatur à vobis cum omni malitia.*

29 *Omnis sermo.* Primùm ex fidelium sermonibus omnem spurcitiem remouet. quo nomine comprehendit amatorias omnes illecebras, quæ libidine inficere solent hominum animos. Deinde non contentus vitium sustulisse, præcipit vt sint ad ædificationem compositi, quẽadmodũ ad Coloss. 4.6, Sermo vester sale sit conditus: &c. Hîc tamen alia loquutione vtitur, *Si quis bonus est*, inquit, *ad ædificationem vsus*: quod perinde valet acsi dixisset vno verbo, Si vsui est. Genitiuum quidem *Vsus* licebit, more Hebraico, in adiectiuum resoluere: vt sit ædificatio vtilis. Sed dũ considero quàm frequens sit metaphora in verbo Ædificandi apud Paulum, & quàm latè pateat: priorem illam expositionem tenere malo. ita ad Aedificationẽ vsus, interpretor ædificationis nostræ profectũ. Nam ædificare, promouere est. Quomodo autem illud fiat, subiicit, *dando*, scilicet, *gratiam audientibus*. consolationem porrò & admonitionem, & omnia salutis adminicula, Gratiæ nomine intelligit.

30 *Et ne contristetis.* Quum Spiritus

tus sanctus habitet in nobis, omnes tam animæ quàm corporis nostri partes illi sacras esse oportet. Quòd si nos prostituimus ad aliquod inquinamentum, iam illum quasi ex suo hospitio eiicimus. id quo familiarius exprimat, tribuit Spiritui sancto humanos affectus, gaudium & tristitiam. Date, inquit, operam, vt Spiritus sanctus libenter in vobis habitet, quasi in domicilio læto ac iucundo: nec vllam tristitiæ materiam illi date. Quidam secus exponunt, Quòd Spiritum Dei contristemus in aliis, dum pios fratres qui Spiritu Dei aguntur, offendimus obscœno sermone, vel aliis modis. Nam piæ aures quicquid pietati aduersum est, non modò respuunt, sed quum tale quid audiunt, graui dolore vulnerantur. at quod sequitur, ostendit aliam fuisse mentem Pauli. *Quo obsignati estis*, inquit. Quia ergo Spiritu nos suo Deus obsignauit, illi sumus molesti dum non sequimur eius ductum, sed profanis affectibus nos polluimus. Non potest satis pro dignitate explicari sentẽtiæ huius grauitas: quòd Spiritus sanctus gaudet atque hilaris est in nobis dũ illi nos morigeros per omnia præbemus, nihil cogitamus aut loquimur nisi purum & sanctum: quòd rursus afficitur mœrore quoties aliquid vocatione nostra indignum admittimus. Nunc reputet apud se quisque quàm horrenda sit impietas, Spiritum Dei pungere ea tristitia vt à nobis tandem discedere cogatur. Apud Iesaiam capite 63.10, eadem est loquendi forma, sed diuerso sensu. Propheta enim exacerbare Dei Spiritum simpliciter dixit, quemadmodum dicere solemus, hominis animum. *Quo obsignati*. Est enim Spiritus Dei quasi sigillum quo à reprobis discernimur: & quod impressum est cordibus nostris, vt certa sit nobis adoptionis gratia. Addit, *In diem redemptionis*: hoc est, donec in hæreditatis promissæ possessionem nos Deus inducat. Solet enim vocari dies ille redemptionis, quia tunc demum è miseriis omnibus eximemur. De vtraque loqutione iam satis alibi dictum est: ac præsertim ad Rom. capite 8.23 de secunda. de priore verò 1. ad Corint. cap. 1.30. nisi quòd verbum Obsignandi aliter hîc exponi potest: nempe quòd Deus Spiritum quasi notam suam nobis impresserit, vt in filiis suis censeat quoscunque videt ita signatos.

31 *Omnis amarulentia*. Quemadmodum iracundiam prius damnauit, ita nunc eandem sententiam repetens, simul coniungit accidentia quæ eam comitari ferè solent: vt sunt clamosæ contentiones & conuitia. Inter ὀργὴν καὶ θυμὸν parum est discriminis: nisi quòd hoc interdum ad potentiam, illud verò ad actum refertur. hîc autẽ nihil differunt nisi in priore dicamus magis subitum esse impetum. Non frustra porrò *Malitiam* remouet, vt illa superiora corrigantur. Significat autem hoc verbo, animi prauitatem quæ humanitati & æquitati est opposita. & malignitas vulgò nuncupatur.

32 Sitis autem mutuò comes, misericordes, condonantes vobis inter vos, quemadmodum & Deus vobis in Christo condonauit.

32 *Sitis autem mutuò comes.* Amarulentiæ opponit comitatem, quæ est facilitas tam in moribus quàm in vultu & sermone. Et quia nunquam regnabit inter nos ea virtus, nisi vigeat etiam συμπάθεια: ideo misericordiam nobis commendat: quæ scilicet in eo sita est, non tantùm vt malis fratrũ nostrorum condolescamus perinde ac nostris, sed vt vera humanitate præditi, non secus moueamur in vtranque partẽ quicquid illis acciderit, acsi sustineremus eorum personam. Contraria est immanitas, vbi tam ferrei & barbari sunt homines, vt susque déque ferant quicquid alios pati vident. *Condonantes vobis.* Alii de beneficentia interpretantur: ideóque Erasmus vertit, Largientes. nec repugnat verbi significatio, sed loci circunstantia in aliam magis partem nos ducit: nempe vt simus ad ignoscendum faciles. Fieri enim interdum potest, vt sint aliqui suaues & teneri ad commiserationem:

ſed indignè læſi,non tam facilè remittunt iniurias. Ergo ne ii qui alioqui naturæ benignitate ad humanitatem propenſi ſunt, hominum ingratitudine deficiant: hortatur vt ſe præbeant alii aliis placabiles. Et quo plus valeat exhortatio, exemplum Dei proponit,qui longè plus nobis per Chriſtum condonauit, quàm quiſquam mortalium fratribus ſuis queat.vide ad Coloſſ.3.5.

CAP. V.

1 SItis ergo imitatores Dei,quemadmodum filii dilecti:

2 Et ambulate in charitate,quemadmodum & Chriſtus nos dilexit,ac ſeipſum tradidit pro nobis oblationem & hoſtiam Deo,in odorem bonæ fragrantiæ.

1 *Sitis ergo imitatores.* Perſequitur eandem ſententiam & confirmat, eò quòd filios patri ſimiles eſſe oporteat:admonet autem nos eſſe filios Dei, debere ergò nos ipſum,quantum in nobis eſt,beneficentia referre. Ita videmus in diſtinctione capitum malè diſcerptas fuiſſe ſententias, quæ inter ſe prorſus cohærent. Teneamus autem hoc argumentum, Si filii Dei ſumus, debere nos eſſe eius imitatores. Nam & Chriſtus nòn aliter nos fore Dei filios pronuntiat, niſi etiam indignis benefacimus, Mat.5.44.Poſtquam Deum imitandum propoſuit,idē facit de Chriſto. nā is eſt verum noſtrùm exemplar. Eadem, inquit,charitate complectimini vos inuicem,qua nos Chriſtus complexus eſt.eſt enim quod in Chriſto cernimus, nobis vera regula.

2 *Ac ſeipſum tradidit.* Hoc ſingulare fuit argumentum ſummæ charitatis, quòd Chriſtus quaſi ſui oblitus, propriæ vitæ non pepercit, vt nos à morte redimeret. Huius beneficii ſi participes velimus eſſe,ſimiliter erga proximos affecti ſimus oportet. non quòd tantā perfectionem quiſquam noſtrûm conſequutus ſit:verùm ad eam pro noſtro modulo aſpirandum & enitendum eſt. Quod additur de *Victima boni odoris*, primùm ad commēdandam Chriſti gratiam valet: deinde etiam præſenti cauſæ ſeruit.Non poteſt quidē ſatis exprimi verbis, mortis Chriſti fructus & efficacia:vt teneam*, hoc vnicū eſſe pretiū quo reconciliati ſumus Deo. Atque hæc fidei doctrina priorē gradū occupat. Ceterùm,quò Chriſtum nobis præſtitiſſe audimus, eò magis ſumus illi obſtricti. Præterea colligendum eſt ex Pauli verbis,nulla noſtra officia accepta eſſe Deo,niſi mutuò inter nos amemus. Nā ſi hominum reconciliatio per Chriſtum facta, ſacrificium fuit boni odoris:tunc demum bonus à nobis odor ad Deum perueniet,ſi ſacer hic ſuffitus in nos diffuſus fuerit, quò pertinet illud Chriſti, Relinque ad altare munus tuum, & vade,& reconciliare fratri tuo, Mat. cap.5.23

3 Scortatio verò & omnis immundities, aut auaritia ne nominentur quidem inter vos: ſicut decet ſanctos.

4 Turpitudo,ſtultiloquium: quæ non conueniunt, ſed magis gratia.

5 Hoc enim ſcitis, quòd omnis ſcortator, vel immundus, vel auarus qui eſt idololatra,non obtinebit hæreditatem in regno Chriſti & Dei.

6 Nemo vos decipiat inanibus verbis. nam propter hæc venit ira Dei in filios inobedientes.

7 *Ne sitis igitur illorum consortes.*

3 *Scortatio.* Hoc caput & tertium ad Colossenses multa habent inter se congruentia, quæ prudēs lector sine mea opera conferre poterit. Tria hic recenset, quæ tam aliena vult esse à Christianis, vt ne nomen quidem audiatur: quod rebus incognitis solet accidere. Per *Immunditiam* fœdas omnes & impuras libidines significat. Ita à *Scortatione* differt hoc nomen, tanquam genus à specie. Tertiò ponit *auaritiam*, quæ nihil aliud est quam immodica habendi cupiditas. Et præcepto addit authoritatem, dicens se nihil ab illis requirere, quàm quod *Sanctos decet.* quo verbo auaros omnes & scortatores, & impuros à numero & societate sanctorum reiicit. Tribus illis addit alia tria: *Turpitudinem,* quo nomine intelligo quicquid indecorum est, ac piorum modestiæ minus consentaneum: deinde *Stultiloquium,* quo nomine sermones intelligo vel ineptos ac inanes nulliúsque frugis, vel etiam profanos, & sua vanitate noxios. Porro quoniā ineptiæ sermonis, *Facetiarum* & leporis prætextu sæpe teguntur: ideo nominatim vrbanitatem, quæ alioqui arridet, acsi virtus esset laude digna, tanquam stultiloquii partem condemnat. Vocabulum Græcū εὐτραπελία, apud Ethnicos scriptores in bonam partem accipitur pro acuta & falsa vrbanitate, liberali igeniosóque homine digna. Sed quia difficillimum est dicacem esse, quin sis etiam mordax, & in ipsis facetiis quædam est affectatio pietati minimè consona: meritò ab ea nos Paulus reuocat. Et de omnibus istis simul pronuntiat, quòd non conueniant: hoc est, quòd pugnent cum officio Christianorum.

4 *Sed magis gratia.* Alii malunt gratiarum actionem: mihi placet Hieronymi interpretatio. Debuit enim Paulus superioribus vitiis generale aliquid opponere quod in sermonibus nostris eluceat. Nam si dixisset, Interea dum illi friuolis nugis & scurrilitate se oblectant, vos agite gratias Deo: fuisset nimis restrictum. Patitur autem Græcum vocabulum εὐχαριστία, vt nos Gratiam vertamus. Sensus autem erit, Sermones nostros vera suauitate & gratia perfusos esse debere: quod fiet si miscebimus vtile dulci.

5 *Hoc enim scitis.* Ne vitiorum quæ reprehendit illecebris inescati, oscitanter vel minus attente suas admonitiones excipiant: graui & seuera denuntiatione eos terret, quòd illa vitia regnum Dei nobis claudant. Iam verò quum illorum conscientiam appellat, significat de re minime dubia se loqui. Sicut durum id videtur esse, & Dei bonitati aduersum, abdicari omnes hæreditate regni cælorum, qui vel scortationis, vel auaritiæ culpa sint contacti: facilis est responsio: Apostolum veniā lapsis non negare qui resipuerint, sed de ipsis peccatis sententiam ferre. Nam Corinthios iisdem verbis affatus, mox adiungit, Et vos quidem hæc fuistis, sed nunc iustificati estis, &c. 1.Cor.6.11. Nam vbi est pœnitentia, quū sit illic etiam reconciliatio cum Deo, desinunt esse homines quod fuerant. Cæterùm, qui vel scortatores sunt, vel immundi, vel auari, quandiu tales sunt, nihil sibi commune cum Deo esse sciāt: & omnem salutis spem sibi ademptam. *Regnum Dei & Christi* dixit: quia Deus Filio suo tradidit, vt per ipsum nos adipiscamur. *Auarus, qui est idololatra.* Nā auaritia, vt Gal.5.20 inquit, idolorū cultus est: non ille qui tam frequenter damnatur in Scriptura, sed alterius generis. necesse enim est vt Deum abnegent auari omnes, eiúsque loco sibi diuitias constituant: tam cæca est rabies miseræ illius cupiditatis. Sed cur potius hoc auaritiæ tribuit Paulus, quum in alios etiam carnis affectus non minus competat? quî magis auaritia hoc ignominiæ titulo notanda est, quàm ambitio, quàm inanis sui confidentia? Respondeo, Quia morbus iste latè patet, & quasi sua contagione occupat plurimorum animos: neque morbus iudicatur, quin potius laudatur, communi opinione: ideo durius exagitari à Paulo, vt falsam opinionem ex cordibus nostris euellat.

6 *Nemo vos decipiat.* Semper fuerunt impii canes qui sannis exciperent ac facetè riderent Propheta-

rum minas:quales hodie quoque cernimus. Tales enim veneficos seculis omnibus diabolus subornat, qui dum sacrilegis dicteriis eludunt Dei iudicium, conscientias non adeò fundatas in timore Dei, quasi fascinis quibusdam sopiant. Hoc leue delictũ est, inquiunt. Scortatio lusus est Deo: Deus sub Lege gratiæ non est tã crudelis: non ideo nos finxit vt sit noster carnifex: naturæ fragilitas nos excusat: & similia. Ex aduerso clamat Paulus, cauendas esse eiusmodi fallacias quibus illaqueantur in exitium conscientiæ. *Propter hac enim.* Si præsens tempus, more Hebraico, per futurum exponas, erit comminatio vltimi iudicii. sed ego iis assentior qui indefinitè accipiunt, *Venit,* pro Venire solet. vt commonefaciat eos de ordinariis Dei iudiciis, quorum exempla sunt ante oculos. Et sanè nisi cæci essemus ac socordes, Deus satis frequentibus pœnarum exemplis testatur, se iustum esse horum malorum vindicem: idque tam priuatim animaduertendo in singulos homines, quàm publicè iram suam in vrbes & regna & populos exerendo. Est autẽ notãdum quod dicit, *Aduersus incredulos,* aut *rebelles.* nã quia fideles alloquitur, nõ tam eos vult terrere propriis periculis, quàm expergefacere, vt horrenda Dei iudicia in reprobis tanquam in speculis contemplari discant. Neque enim Deus filiis suis formidabilem se facit, quò ipsum fugiant: sed paterno more, quo ad potest, ad se allicit. Inde concludit, ne se perniciosa impiorum societate implicet, quorum præuident talem exitium.

8 Eratis aliquando tenebræ: nunc autem lux in Domino, tãquam filii lucis ambulate.

9 (Fructus enim lucis in omni bonitate, & iustitia, & veritate:)

10 Probantes quid sit acceptum Deo.

11 Et ne communicetis operibus infructuosis tenebrarum: quin potius etiam redarguite.

12 Quæ enim clàm fiunt ab illis, turpe est vel dicere.

13 Omnia autem dũ coarguuntur, à luce manifestantur: omne enim quod manifestat, lux est.

14 Quamobrem dicit, Surge qui dormis, & exurge ex mortuis, & illucescet tibi Christus.

8 *Eratis aliquando.* Præceptionibus subinde, ad pondus addendum, aspergit confirmationes, ac permiscet. vt hoc loco, quia de incredulis meminerat, & monuerat Ephesios ne in sceleribus & interitu illorum essent participes: confirmat addita ratione quantum ab illorum vita & factis distare debeant. Simúlque præteritæ vitæ recordationem illis refricat, ne sint ingrati Deo. Longè inquit, alii debetis esse quàm olim: Deus enim vos ex tenebris lucem fecit. *Tenebras* vocat totam hominis naturam ante regenerationem: quia vbi non lucet Dei claritas, nihil est præter horrendam cæcitatem. *Lumen* rursus appellat qui Spiritu Dei sunt illuminati. passiuè scilicet, pro lucidis. Nam continuò pòst, eodem sensu ponit, *Filios lucis*: dum concludit, Ambulandum ergo esse tanquam in luce, quia ex tenebris erepti sint, Dei misericordia. Nota, *In domino* nos dici *Lumen*, quia extra Christum, Satan omnia occupat, quem scimus principem esse tenebrarum.

9 *Fructus enim lucis.* Inserit hanc parenthesin, vt viam indicet qua ambulare filios lucis conuenit. Quanquam non ponit integram descriptionem

nem, sed tantùm exempli causa, attingit partes quasdam sanctæ & piæ vitæ. Quum autem vno capite vult totum cōplecti, reuocat eos ad Dei voluntatē: perinde acsi diceret, Quisquis rectè & extra errandi periculū viuere appetit, is se componat in obsequium Dei, & eius voluntatem habeat pro regula. nam ille demum rationalis est Dei cultus, quemadmodum ad Romanos capite 12.1 docet, viuere ex solo illius præscripto: secundum illud, Obedientia melior quàm victimæ, 1.Sam.15.22. Mirum autem vnde in multos Græcos codices obrepserit nomen Spiritus: quum magis congruat, Fructus autem lucis sunt. tametsi hoc de sententia Pauli nihil detrahit. Manet enim semper illud, Ambulandum esse fidelibus tanquam in luce, quia sunt filii lucis. id fieri, quum non viuunt suo arbitrio, sed Dei obsequio se totos addicunt: nec quicquam suscipiunt nisi ex illius iussu. Præterea talem obedientiam fructibus testatam fieri, *Bonitate*, scilicet, *iustitia*, *veritate*, & similibus.

11 *Et ne communicetis.* Quoniam inter tenebras versantur filii lucis, hoc est in medio generationis prauæ & tortuosæ: non frustra monentur ne se malis operibus cōmisceant. Non satis est igitur siquis sua sponte nihil mali facinoris suscipiat: sed cauendum est etiam ne socios nos, vel adiutores præbeamus aliis in malo perpetrando. denique ab omni consortio vel consensus, vel consilii, vel nutus, vel cuiuslibet adiutorii abstinendum est: nam his omnibus modis communicamus. Quinetiā ne perfunctū quis se putet conniuendo, etiam nominatim iubet coarguere: quod est dissimulationi contrarium. Nunc quotusquisque se eximet à reatu: quum paucissimi ab annuendi simulatione caueāt, vbi Deum palàm offendi cernunt, dissimulent verò ferè omnes? Potius tamen peribunt centum mundi, quàm non stet firma Dei veritas. *Coarguendi* verbum metaphoræ tenebrarum respondet. Nam ἐλέγχειν, propriè est in medium proferre quod antè ignotum erat. Quoniam ergo impii sibi adulantur in vitiis, & ea latere, aut pro virtutibus haberi volunt: Paulus coargui iubet. *Infructuosa* vocat; non modò quæ nihil afferant vtilitatis, sed etiā quæ per se noxia sint.

12 *Quæ enim clàm fiunt.* Vult ostendere quantum profecturi sint redarguendo impios. Illi, inquit, modò hominum oculos lateant, perpetrare quiduis etiam flagitia dictu horrenda, sibi permittunt. Nam vt vulgari prouerbio dicitur, Nox pudore vacat: vnde hoc, nisi quia in tenebris ignorantiæ demersi, turpitudinem suam nec vident ipsi, nec videri à Deo & Angelis cogitant? At verbo Dei, tanquam illata face, aperiuntur eorum oculi. Ita pudere eos pigeréque incipit. Sancti ergo suis monitionibus cæcos infideles illuminant: & ignorantia obrutos, ex latebris suis protrahunt in lucem. Perinde ergo est acsi diceret, Quum domum clausam habent infideles, & ab hominum cōspectu subducti sunt, *Turpe est vel dicere* quàm nequiter & flagitiose proruāt ad omnem licētiam. An verò excusso pudore, adeò fræna sibi laxarēt, nisi tenebræ facerent audaciam: quasi impunè fiat quod fit in abdito? vos autem coarguendo, quasi lucem inferetis, vt sua turpitudine pudefiant. Talis autem pudor ex turpitudinis suæ agnitione, primus gradus est ad resipiscentiam. Id etiam est quod habetur prioris ad Corinthios cap. 14. 24, Si ingressus fuerit infidelis in cœtum vestrum, coarguitur ab omnibus, iudicatur ab omnibus: & occulta cordis eius manifesta fiunt, ita procidens in faciem, adorat Deum. Nisi quòd hìc translatione vsus est. Erasmus, mutando verbum Coarguendi, totum sensum corrupit. huc enim intendit Paulus, non fore sine fructu, si opera infidelium coarguantur.

13 *Omnia autem.* Quia medium est participium quod hìc legitur, tā passiuè quàm actiuè verti potest. Vetus interpres passiuam significationem prætulit. quod si placeat sequi, nomen *Lucis* perinde valebit ac Lucidum: vt prius. & tunc sensus erit, conspicua fore mala opera quæ latebant, postquam verbo Dei manifestata fuerint. Si actiuè sumamus, duplex adhuc esse expositio poterit. prior, Quicquid manifestat, est lux. secunda, Quod manifestat quiduis vel omnia, lux est. vt singularis numerus valeat pluralem. neque hoc impedit articulus, quod Erasmus veritus

eſt,quia nō tam exactè vnūquenque articulū ſuo loco ordinare ſolēt Apoſtoli, & inter elegantes etiam ſcriptores id eſſet tolerabile. Ego ſanè nō aliā fuiſſe Pauli mentem iudico. ſequor enim contextum. Quia hortatus erat vt coarguēdo mala opera infidelium,eruerent ea ex tenebris, nunc addit,proprium lucis officium eſſe quod illis præcipit, nempe *Manifeſtare*. Lux eſt,inquit,quæ omnia manifeſtat. Inde ſequebatur eos eſſe indignos hoc titulo,niſi in lucem proferrent quæ tenebris inuoluta erant.

14 *Quamobrem dicit*. Laborant interpretes in loco indicādo,quia videtur Paulus teſtimonium citare ex Scriptura quod nuſquam inuenitur.Dicam quod ego ſentio. Primùm inducit Chriſtum per ſuos miniſtros loquentem.nam hæc ordinaria eſt concio quæ quotidie audiri debet ex Euangelii præconibus. Quid enim aliud eſt eis propoſitum, quàm vt mortuos excitent ad vitam?iuxta illud, Veniet hora,& iam eſt,quum mortui audient vocem Filii Dei, & qui audierint, viuent,Ioan.5.25.Nunc loci circunſtantiam expendamus.dixerat Paulus redarguendos eſſe infideles, vt in lucem producti,agnoſcere ſua mala incipiant. Nūc Chriſtum loquentem inducit, quia hæc vox aſsiduè reſonet in Euāgelii prædicatione,Surge qui dormis. Cæterùm interea non dubito quin ad Prophetarum vaticinia alludat,quæ hoc ipſum prædicunt de regno Chriſti.quale eſt illud Ieſaiæ,Surge,illuminare Ieruſalē,quia venit lumen tuum,&c.Ieſa.60.1.Quum ergo ita ſit , excitare conemur quantum in nobis eſt,dormientes ac mortuos , vt eos adducamus ad lucem Chriſti. Nam quod addit,*Et illuceſcet tibi Chriſtus*,nō ſignificat tunc demum affulgere nobis eius lumen,vbi ſurrexerimus ex morte, quaſi præueniamus eius gratiam.verùm ſimpliciter demonſtrat Paulus,nos reſurgere à morte in vitam,quū nos Chriſtus illuminat. idque prioris ſententiæ confirmandæ cauſa , infideles ſcilicet, à cæcitate reuocandos , vt ſalui fiant. Quòd aliqui codices pro ἐπιφαύσει , legūt ἐφάψεται,hoc eſt , Cōtinget,manifeſtus eſt error.Itaque lectionem illam ſine controuerſia repudio.

15 *Videte igitur quomodo exactè ambuletis : non tanquam inſipientes:ſed tanquam ſapientes.*

16 *Redimentes tempus,quoniam dies mali ſunt.*

17 *Quare ne ſitis imprudentes , ſed intelligentes quæ ſit voluntas Domini.*

18 *Et ne inebriemini vino in quo ineſt laſciuia, ſed impleamini Spiritu,*

19 *Vobiſipſis loquētes Pſalmis,& Hymnis,& Cāticis ſpiritualibus,canentes & pſallentes in corde veſtro, Domino:*

20 *Gratias agentes ſemper de omnibus, in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, Deo & Patri.*

15 *Videte igitur*. Si aliorum diſcutere tenebras fideles debēt fulgore ſuo, quanto minus cæcutire ipſi debent in proprio vitæ inſtituto? quibus enim tenebris ſe occultabunt , quibus illuxit ſol iuſtitiæ Chriſtus ? Debent igitur acſi in celeberrimo theatro eſſent,viuere,quia ſub conſpectu Dei & Angelorum viuunt.Hos inquam,teſtes reuereantur,etiamſi mortales omnes latere queant. Omiſſa autem metaphora Tenebrarum & Lucis,iubet eos exactè vitam componere *tanquam ſapientes*, hoc eſt , qui in veræ ſapiētiæ ſchola inſtituti ſint à Domino.nam hæc noſtra intelligentia eſt, ducem ac magiſtrum habere Deum qui

nos

nos doceat de sua voluntate.

16 *Redimentes tempus*. A circunstantia tẽporis confirmat suã exhortationẽ. *Dies malos* esse dicit, hoc est, omnia scãdalis & corruptelis esse plena, vt difficile sit pios manere illæsos dum inter tot spinas incedunt. Quum ita corruptũ est seculum, videtur Diabolus tyrannidem occupasse, vt tempus non possit Deo consecrari, nisi quodammodo redemptum. Quod autem erit pretium redemptionis? infinitis illecebris, quæ facilè nos peruerterent, cedere, extricare nos à curis & voluptatibus mundi, omnibus denique impedimentis renuntiare. Intenti ergo simus ad occasionem modis omnibus recuperandam. imò quod multi solent ignauiæ suæ prætendere, multa esse offendicula, nimis arduum laborem, vigilantiam nostram potius acuat.

17 *Ne sitis imprudentes.* Qui in legis meditatione se exercebit dies & noctes, facilè victor euadet supra difficultates, quascunque Satan opposuerit. Vnde enim fit vt errent, alii labantur, alii impingant, retro abeant alii, nisi quia paulatim nos à Satana sinimus obfuscari, vt nobis excidat Dei voluntas, cuius assidua recordatione exerceri nos decuerat? Et nota iterum, prudentiam à Paulo definiri, quum Dei voluntatem intelligimus. Quomodo diriget adolescens viam suam? inquit Dauid, Custodiendo sermones tuos, Domine: Psal. 119.9. De iuuenibus loquitur, sed est etiam hæc senum prudentia.

18 *Et ne inebriemini vino.* Quum eos vetat inebriari, largas omnes & immodicas potationes prohibet. Perinde ergo est acsi diceret, Ne sitis intemperantes in potu. Et simul admonet quid mali pariat ebrietas, nempe ἀσωτίαν. quo nomine intelligo lasciuias omne genus, & dissolutiones. nam si Luxuriam interpreteris, friget sensus. Significat ergo ebriosos diffluere petulanter in omnem immodestiam: nec pudore vllo teneri, sed dominari proteruiam, vbi regnat vinum: ita qui aliquo moderationis & honesti respectu tanguntur, ebrietatem fugere & abominari debent. Quia autem vt se ad hilaritatem inuitent, largius potare solent filii huius seculi: eiusmodi lætitiæ carnali sanctam aliam opponit, qua nos Spiritus Dei exhilaret. Et huius quoque effectus superiori contrarios recenset. Quid gignit ebrietas? dissolutam proteruiam, vt quasi excusso fræno indecenter homines exultent. Quid spiritualis lætitia, quum ea perfusi sumus? *Hymnos, Psalmos, laudes Dei, gratiarum actiones.* Hi sunt verè iucundi fructus & delectabiles. *Spiritus* hîc significat Gaudium in Spiritu sancto. In verbo *Implemini* allusio est ad largiorẽ potum: vt sit obliqua antithesis. *Loqui sibiipsis* pro inter se. Neque enim singulos intus sibi canere iubet. nam quod postea subiicit, *Canentes in corde*, perinde valet acsi dixisset, Ex corde: non tãtùm lingua, vt hypocritæ faciunt. Quid differant hymni à psalmis, & quid rursum psalmi à canticis, difficile est certa definitione tradere. Quanquam nõnihil attingam ad Colossenses cap. 4. Epithetũ Spiritualis ad argumẽtum pertinet: quia vt plurimùm publicæ & vulgò vsitatæ cantiones sunt de rebus friuolis, adeóque parum castis.

20 *Gratias agentes semper.* Significat hanc voluptatem esse eius generis, quæ nunquam satietate gignere fastidium debeat: hoc esse exercitium quod lassitudine carere debet. De' enim innumeris beneficiis nouam subinde gaudendi & gratias agendi nobis materiã suppeditat. interim admonet, impiæ turpísque socordiæ fore cessationem, nisi fideles studium & exercitium laudandi Dei tota vita continuent.

21 *Subditi estote inuicem in timore Christi.*

22 *Mulieres suis maritis subditæ sint tanquam Domino:*

23 *Quoniam vir est caput vxoris, quemadmodum & Christus caput est Ecclesiæ, qui idem est seruator corporis.*

24 *Cæterùm quemadmodum Ecclesia subest Christo: ita &*

mulieres suis maritis in omnibus.

25 *Viri, diligite vestras vxores: quemadmodum & Christus dilexit Ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea,*

26 *Vt eam sanctificaret, mundans lauacro aquæ in verbo.*

27 *Vt sisteret eam sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam, aut rugam, aut quicquam tale: sed vt esset sancta & irreprehensibilis.*

28 *Ita debent viri diligere suas vxores, tanquam sua corpora.*

21 *Subditi estote.* Nam ita nos obstrinxit Deus alios aliis, vt nemo se eximere à subiectione debeat. ac vbicunque regnat charitas, illic mutua est seruitus. Ne reges quidem ac gubernatores excipio: si quidem in hoc præsunt vt seruiant. Quare nō sine causa omnes hortatur vt sint inuicē sibi subiecti. Sed quia nihil humano ingenio magis est aduersum, quàm aliis se submittere, reuocat nos ad timorem Christi, qui solus potest nostram ferociam domare, ne iugum recusemus: & subigere arrogantiam, ne seruire nos proximis pudeat. Ad Pauli sensum parum refert, pafsiuè an actiuè accipias *Christi timorē*. hoc est, vel quia timemus Christum, ideo subiecti sumus proximis. vel, quia eiusmodi timore piorum omnium mentes sub Christi regno imbutas esse conuenit. Alii codices legunt, timorē Dei. fortè ita mutauit quispiam, cui prior loquutio, quæ tamen optimè conuenit, durior visa fuerat.

22 *Mulieres.* Nunc ad gradus descēdit: quia præter illud vniuersale subiectionis vinculum, alii aliis arctius sunt deuincti: vt est vniuscuiusque vocatio. Porro œconomia tribus quasi iugis cōstat, in quibus mutua est partium obligatio. Iugum primum est coniugii inter virum & vxorem. secundum iugum conficiunt parentes & liberi. tertium dominos & seruos continet. Ita in œconomia sunt diuersæ sex personæ, quarum singulis hîc præcipiet Paulus quale sit suum officium. A mulieribus incipit, quas maritis subiectas esse iubet, non secus ac Christo. non quia sit æqualis authoritas, sed quia mulieres obedire Christo nequeant, nisi se obsequentes viris præbendo. Sequitur ratio: quia idem ordo constitutus est à Christo inter virum & vxorem, quem ipse tenet cum sua Ecclesia. Porrò hæc comparatio magis afficere debuit, quàm si de nuda Dei ordinatione loquutus foret. Nā duo posuit: quòd Deus virum præfecerit vxori: & quòd huius præfecturæ imago in Christo extet, qui caput est Ecclesiæ, sicuti vir vxoris.

23 *Qui idem est seruator.* Quidam relatiuum Christi esse putant, alii autem Mariti. Magis Christo congruit, meo quidem iudicio: sed ita vt ad præsentem causam accommodet. Nam debet constare etiam in hac parte similitudo, Sicuti Christus Ecclesiæ suæ præest in eius salutem, ita nihil esse mulieri vtilius nec magis salubre, quàm vt marito subsit. Perire igitur affectant quæ renuunt subiectionem, sub qua saluæ esse poterant. Tametsi propter aduersatiuam particulam quæ sequitur, posset ita exponi per occupationem, Habet quidem id peculiare Christus, quòd est Seruator Ecclesiæ. nihilominus sciāt mulieres, sibi maritos præesse, Christi exēplo, vtcunque pari gratia non polleant. Alia tamen expositio verior est. nec adeò me mouet coniuncto aduersatiua, ἀλλὰ, qua vtitur Paulus pro Cæterùm.

25 *Viri, diligite vestras vxores.* A maritis vicissim requiritur dilectio. sed eam non debere esse vulgarem significat, quum illis quoque proponit exemplum Christi. Nam si in gradu honoris, illius gerunt imaginem, & quasi personam sustinent: etiam in officio ipsum referre debēt. *Et seipsum tradidit.* Hoc quidem ad exprimendā amoris vehemen-

hementiã, quę viri debent vxoribus, valet. sed mox sumpta occasione delabitur ad cõmendandam Christi gratiam. Imitentur ergo viri Christum in eo quòd pro Ecclesia mori non dubitauit. quòd autem morte sua redemit Ecclesiam, hæc peculiaris illi virtus fuit. quam minimè datũ est hominibus sua imitatione assequi. Iam verò addit, *Vt eam sanctificaret*: hoc est, vt segregaret eam sibi. ita enim Sanctificationis vocabulum accipio. Porrò id fit per remissionem peccatorum & regenerationem Spiritus.

26 *Mundans lauacro aquæ.* Internæ & arcanæ sanctificationi addit etiam externum symbolum: quia in hoc conspicua est illius confirmatio. acsi diceret, illius sanctificationis pignus Baptismo exhibitum fuisse. Quanquam sana interpretatione hic opus est, ne ex Sacramento (quod sæpe accidit) praua superstitione idolum sibi faciant homines. Quòd Baptismo nos ablui docet Paulus, ideo est, quòd illic nobis ablutionem nostram testatur Deus, & simul efficit quod figurat. Nisi enim coniuncta esset rei varietas, aut exhibitio, quod idem est: impropria hæc loquutio esset, Baptismus est lauacrum animæ. Interea cauendum, ne quod vnius Dei est, vel ad signum, vel ad Ministrum transferatur: hoc est, vt Minister censeatur ablutionis author, vt aqua putetur animæ sordes purgare: quod non nisi Christi sanguini conuenit. Denique cauendum ne vlla fiduciæ nostræ portio vel in elemento, vel in homine hæreat. quando hic demum verus ac rectus Sacramenti vsus est, recta nos ad Christum manu ducere, & in ipso sistere. Quòd autem aliqui in hoc Baptismi elogio magis extenuendo sudant, ne signo nimium tribuatur, si vocetur animæ lauacrum: perperam faciunt. Nam primùm Apostolus non docet signum esse quod mundet, sed asserit solius Dei esse opus. Est ergo Deus qui mundat: nec transferri hoc honoris ad signum fas est, aut signo communicari. Verùm signo Deum tanquam organo vti, non est absurdum. non quia virtus Dei inclusa sit in signo: sed quia nobis eam pro imbecillitatis nostræ captu, tali adminiculo distribuat. id quosdam malè habet, quia putant Spiritui sancto auferri quod est eius propriũ, & quod illi Scriptura passim vẽdicat. sed falluntur: nam ita Deus per signum agit, vt tota signi efficacia nihilominus à Spiritu suo pendeat. Ita nihil plus signo tribuitur, quàm vt sit inferius organum, & quidem à seipso inutile, nisi quatenus aliunde vim suam mutuatur. Quòd præterea verentur ne libertas Dei sit alligata, friuolum est. Neque enim affixa est signis Dei gratia, quin citra adminiculũ signi liberè eam distribuat, si velit. deinde multi signum recipiunt, qui tamen gratiæ non fiunt participes: quia signum omnibus est commune, hoc est bonis indifferenter ac malis: Spiritus autem non nisi electis confertur. atqui signum, vt diximus, absque Spiritu est inefficax. Participium Græcum καθαρίσας, est preteriti temporis: ac si dicas, Postquam mundauit. Verùm quia apud Latinos nullum est tale participium actiuum, malui tempus negligere, quàm vertendo, Mundatam, peruertere quod erat longè maioris momenti, nempe vt soli Deo relinquatur mundandi officium. *In verbo.* Additio minimè superuacua. nam verbo sublato, perit tota vis Sacramentorum. quid enim aliud sunt Sacramenta, quàm verbi sigilla? Atque vna hæc consideratio quamlibet superstitionem nobis excutiet. Vnde enim fit, vt in signis obstupescant superstitiosi, nisi quia mentes non aduertunt ad Verbum quod eos ad Deum dirigeret? Sanè vbi aliò respicimus quàm ad Verbum, nihil sani, nihil puri, sed alia ex aliis deliria nascuntur: & tandem quæ Dei authoritate consecrata in hominum salutem fuerant signa, profanescunt, ac degenerant in crassas idololatrias. adeóque solo Verbo differunt piorum Sacramenta ab omnibus infidelium figmentis. Porrò Verbum promissionem hic significat, qua vis & vsus signi explicatur. vnde apparet, nullam in Papatu legitimam esse signorum obseruationem. Nam Verbum quidem se habere iactant, sed quod sit incantationis vice: quia illud lingua incognita demurmurant: & ita quasi mortuo elemẽto potius quàm hominibus destinatũ foret. Nulla

mysterii explicatio ad populum, quæ sola facit vt mortuum elementum incipiat esse Sacramentum. In verbo, tantùm valet, atque Per verbum.

27 *Sisteret eam sibi gloriosam.* Finẽ Baptismi & ablutionis nostræ declarat: vt sanctè & inculpatè Deo viuamus. Neque enim ideo nos purgat Christus vt protinus reuoluamur in nostras sordes, sed vt tota vita puritatem retineamus semel ab ipso acceptam. Atque hãc quidem primùm sub figura describit, quæ argumento cõueniebat. *Vt sit speciosa,* inquit. Nam sicuti formæ elegantia in vxore causa est amoris, ita Christus Ecclesiam sponsam suam ornat sanctitate, vt sit hoc beneuolentiæ pignus. Quare hac metaphora alludit ad coniugium: sed postea rem ipsam absque figura exprimit, dicens, Christũ sibi conciliasse Ecclesiam quæ sancta sit & irreprehensibilis. Hic ergo verus est Ecclesiæ decor, hæc pudicitia coniugalis, nẽpe sanctitas & innocentia. Sistendi verbo, significat Paulus, in oculis Domini, non hominum opinione, sanctam debere esse Ecclesiam. dicit enim, vt sibi sisteret, non vt aliis ostenderet. quanquã arcanæ istius puritatis fructus in externis postea operibus apparent. Quòd autem Pelagiani hoc testimonio se armabant ad probandam iustitiæ perfectionem in hac vita: in eo prudenter ab Augustino refutati sunt. Neque enim, quid iam factum sit, Paulus commemorat: sed in quem finem Christus mundauerit Ecclesiam. Quum autem aliquid dicitur esse factum, vt aliud postea sequatur: stultè & perperam inde quis inferat, hoc posterius, quod sequi debet, iam esse factum. Quanquam non negamus iam inchoatam esse Ecclesiæ sanctitatẽ: sed malè perfectionẽ isti statuunt vbi quotidianus est profectus.

28 *Qui diligit vxorem suam, seipsum diligit.*

29 *Nemo enim vnquam carnem suam odio habuit, sed nutrit & fouet eam: quemadmodum & Christus Ecclesiam.*

30 *Quia membra sumus corporis eius, ex eius carne & ex eius ossibus.*

31 *Huius causa relinquet homo patrem & matrem suam, & adhærebit vxori suæ, & erunt duo in carnem vnam.*

32 *Arcanum hoc magnum est: ego autem dico in Christo & in Ecclesia.*

33 *Cæterùm vos quoque singuli, suam quisque vxorem diligat: mulier autem timeat maritum.*

28 *Qui diligit.* Nunc argumentum sumit à natura ipsa, vt viros hortetur ad amandas vxores. Natura, inquit, vnicuique ingenitus est amor sui. nemo autem amare seipsum potest quin amet vxorem. Portentum ergo est, quisquis vxorem non amat. Probat minorem: quia hac lege institutum sit coniugium à Domino, vt ex duobus vnum efficiat. & quo sanctior habeatur vnitas, iterum in Christo & Ecclesia nobis commendatam esse docet. Ista est summa. Valet quidem aliquatenus hoc argumentum in vniuersa hominum societate. Dicit enim Iesaias capite 58.7, Carnem tuam ne despexeris: quum demonstrare vult quid homo homini debeat. sed illud ad communem naturam refertur. Inter virum & vxorem alia longè est ratio: quia non similitudine tantùm naturæ inter se cohærent, sed coniugii nexu in vnum hominem sunt coadunati. Ergo quisquis religiosè cõsiderat rationem coniugii, fieri nequit quin vxorem diligat.

29 *Quemadmodũ & Christus.* Pergit coniugii iura in Christo & Ecclesia sancire: quia hoc exemplo nihil habebat efficacius. Et primò quidem quod de singulari viri erga vxorem amore præcepit, Christum præstitisse docet. deinde illius, quam in coniugio posuerat, vnitatis specimen in ipso & Eccle-

sia

sia extare testatur. Et est locus insignis de mystica communicatione quam habemus cum Christo. Dicit *Nos esse eius membra, ex carne & ossibus.* Primùm, non est hyperbolica loquutio, sed simplex:deinde non tantùm significat Christum esse naturæ nostræ participem, sed altius quiddã exprimere voluit, καὶ ἐμφατικώτερον. Refert enim Mosis verba, Geneseos capite 2.24. Quis ergo erit sensus? quemadmodum Heua ex Adæ mariti sui substantia formata est, vt esset quasi pars illius:ita nos, vt simus vera Christi membra, substantiæ eius cõmunicatione nos coalescere in vnum corpus. Denique eam nostri cum Christo vnionem hic Paulus describit, cuius in sacra Cœna symbolum & pignus nobis datur. Nam quòd quidam perperam hunc locum ad Cœnam torqueri causantur, quum hic nulla fiat Cœnæ mentio, sed coniugii: vehementer errant. Nam quum in Cœna doceant commemorationem fieri mortis Christi: communicationem non admittant, qualem nos ex Christi verbis asserimus: vtimur hoc testimonio aduersus eos. Paulus nos ex membris & ossibus Christi esse testatur. Miramur ergo si corpus suũ in Cœna fruendum nobis exhibet, vt sit nobis vitæ æternæ alimentum? ita ostendimus nullam nos in Cœna repræsentationem docere, nisi cuius effectus & veritas hic à Paulo prædicatur.

31 *Huius causa.* Duo simul coniungit.nam ita tractat de spirituali Christi vnione cum Ecclesia, vt simul ad communem legem coniugii idipsum extendat. Quod hic citat ex Mose, ad generalem coniugii regulam pertinet: sed continuò pòst subiicit, *In Christo & Ecclesia* esse completum. Libenter enim quoties datur opportunitas, immoratur in prædicandis Christi beneficiis. hanc tamen ipsam prædicationem accommodat præsenti causæ. Porrò incertum est, inducátne Moses Adam loquentem, an doctrinam in sua persona ex creationis historia colligat. Nec multum sanè refert, vtrumuis accipias: nam semper erit Dei oraculum quod maritis præscribet quid vxoribus debeant. Quod dicit, *Relinquet patrem, & adhærebit vxori,* perinde valet ac si dixisset, Potius relinquat patrem, quàm non adhæreat vxori. Neque enim tollit vinculum coniugale reliqua humanitatis officia: nec ita inter se male conueniunt Dei instituta, vt nemo fungi officiis boni & fidelis mariti queat, nisi qui se ac sua officia patri subtraxerit. verùm gradus hic notantur. Et comparatione vtitur Moses, quò melius exprimat quam recta sit & sancta viri cum vxore coniunctio. Obligatio enim filii erga Patrem, est inuiolabile ius naturæ. huic dũ præfertur illa qua maritus adstrictus est vxori, vis eius melius intelligitur. Non ergo desinet patri se filium præstare qui bonus maritus esse volet:sed coniugium tanquam sanctissimũ coniunctionis genus aliis omnibus præferet. *Et erunt duo.* Id est, erunt vnus homo:vel (vt vulgò loquuntur) constituent vnam personam. quod certè nulla alia necessitudo efficit. Totum autem ex eo pendet, quòd vxor ex carne & ex ossibus viri formata est. eadem ergo vnionis ratio inter nos & Christum, quòd se quodãmodo in nos transfundit. Neque enim ossa sumus ex ossibus eius, & caro ex carne:quia ipse nobiscum est homo:sed quia Spiritus sui virtute nos in corpus suum inserit, vt vitam ex eo hauriamus.

32 *Arcanum hoc magnum.* Concludit admiratione, quod de spirituali Christi & Ecclesiæ cõiunctione dixerat. Exclamat enim magnum esse arcanũ. quo innuit, non posse verbis explicari quantum rei dignitas postulat. Et sanè frustra se homines macerabunt, si carnis suæ sensu comprehendere modum & rationem studeant. hic enim Deus immensam Spiritus sui potentiam exerit. Quare præposteri sunt qui nihilo plus in hac re concedunt, quàm ingenii sui modulo consequuti fuerint. Quum nobis in sacra Cœna carnem & sanguinẽ Christi exhiberi negant, modum, inquiunt, definias: aut non persuadebis. Atqui ego mysterii altitudine in stuporem abripior. neque verò me pudet, admiratione meam ignorantiam cum Paulo fateri. quãto enim id satius quàm extenuare carnis meæ sensu quod Paulus altum mysterium esse pronuntiat? Idque docet ipsa ratio. quicquid enim supernaturale est, id profectò captum ingenii nostri superat. Proinde magis laborandum vt Christum sentiamus po-

tius in nobis viuentem. quàm vt communicationis ratio nobis pateat. Cæterùm admirabile Papistarum acumen, qui ex verbo Mysterii, vnum ex septem sacramentis matrimonium esse colligunt: perinde acsi ex aqua vinum elicerent: Septem numerant sacramenta, quũ duo Christus omnino instituerit. vt matrimonium ex illis vnum esse probent, adducunt præsentem locum. Quo prætextu? quia Vetus interpres transtulit Sacramentum, vbi Apostolus nomen Mysterii posuerat. Quasi verò non satis vulgaris sit vsus huius vocabuli apud Latinos scriptores, quum Mysterium volunt dicere. quasi etiam non vsus fuerit Paulus in hac eadem Epistola, de Gentium vocatione loquens. Sed nunc quæritur an matrimonium sit solenne gratiæ Dei symbolum, quod institutum sit in eum finem, vt spirituale aliquid nobis testetur ac repræsentet: vt Baptismus, vt Cœna Domini. Nulla est ratio cur id asserant, nisi quia decepti sunt ambigua significatione nominis, vel potius linguæ Græcæ ignorantia. Nam si quis admonuisset, nomen Mysterii ab Apostolo fuisse positum: nullus vnquam error extitisset. Videmus itaque quo malleo & super quam incudem hoc sacramentum fabricauerint. Quanquam in eo quoque suam socordiam prodiderunt, quòd non expenderunt correctionem mox aditã, *Ego autem dico in Christo & Ecclesia.* Nominatim enim cauere voluit, ne quis de coniugio intelligeret. adeóque apertius loquutus est quàm si absque exceptione sententiam hanc protulisset. Magnum mysterium, quòd vitam suam Christus, virtutémque Ecclesiæ inspirat. Quis autem inde Sacramentum excuderet? Videmus ergo quàm crassæ ignorantiæ fuerit ista hallucinatio.

33 *Vos quoque singuli.* Quia paululum digressus fuerat à proposito, tametsi ipsa quoque digresio causæ seruiebat: vt tamẽ fieri solet in breuibus præceptis, colligit in summam quod ab ipsis obtinere cupit: vt viri diligant vxores, vt mulieres timeant maritos: *Timoris* nomine reuerentiam significãs, quæ illas obsequentes reddat. Nusquã enim erit voluntaria subiectio, nisi præcedat reuerentia.

CAP. VI.

1 *Filii, obedite parentibus vestris in Domino. hoc enim est iustum.*

2 *Honora patrem tuum & matrem. quod est mandatum primum cum promissione:*

3 *Vt bene tibi sit, & sis longæuus super terram.*

4 *Vos etiam patres, ne ad iram prouocetis filios vestros: sed educate eos in disciplina & correptione Domini.*

1 *Filii obedite.* Honoris nomen latius patet, quàm Obedientiæ. Cur ergo genus ad speciem restringit? nẽpe quia obedientia testimonium est eius honoris quem debent filii parentibus: ideo eam potissimùm exigit, deinde in ea præstanda plus est difficultatis. Fugit enim subiectionem humanum ingeniũ, & se ægrè sub alterius imperium cogi patitur. Docet experientia quàm rara sit hæc virtus. nam quotumquenque cernimus parentibus suis morigerum? Est igitur in Pauli doctrina synecdoche: sed nominatur præcipua pars, & quæ reliquas omnes secum trahit. *In Domino.* Præter naturæ legem quæ recepta est inter omnes gentes, Dei quoque authoritate sancitam docet filiorum obedientiam. Inde tamen sequitur, eatenus obediendum esse parentibus, ne lædatur erga Deum pietas, quæ primum gradum obtinet. Nam si ad Dei institutum tanquam ad suam regulam, exigenda est filiorum subiectio: præposterũ foret, per eam ab ipso Deo abduci. *Hoc enim est iustum.* Hoc additum est cohibendæ illius

lius ferociæ causa, quam omnibus ferè à natura insitam diximus. Iustum autem probat, quia Dominus ita præcepit. neque enim disputare fas est, aut in controuersiam reuocare quale sit quod statuit is, cuius voluntas certissima est regula iustitiæ & rectitudinis. Porrò quia ex honore obedientiam elicit, mirum non est. nam Deus cæremonias non moratur. Itaque sub voce Honoris complectitur omnia officia quibus seriò suam erga parentes obseruātiam & pietatem testantur filii.

2 *Quod est mandatum primum.* Quæ præceptis annexæ sunt promissiones, ad nos alliciendos spectant, quo libentius pareamus. proinde hac veluti condimento suauem & amabilem reddit Paulus subiectionem quam filiis imponit. Et non simpliciter commemorat mercedem à Deo esse propositam, siquis patri & matri obediat: sed huic mandato id esse peculiare. Si singula præcepta suas haberent promissiones, non tantam vim haberet hæc, de qua nunc agitur, ad commendationem præcepti. At primum est hoc præceptum, inquit Paulus, quod singulari promissione quasi sigillo, Deus confirmare voluit. Quanquam id difficultate non caret: secundum enim præceptum similiter promissionem continet, Ego Deus qui facio misericordiam, &c. Exod. 20.6. sed quum ea sit vniuersalis, quæ ad totam Legem promiscuè pertinet, non dicemus annexam esse mandato. Verum ergo manet quod dicit Paulus, non aliud mandatum promissione insigniri, quàm quod de obedientia patribus debita præcipit. Promissio est de longitudine vitæ. vnde intelligimus, præsentem vitam censeri inter non contemnenda Dei dona. Sed & hoc & alia ex Institutione discant lectores. tantùm hîc breuiter notabo, mercedem promitti filiorum erga patres obsequio probè congruentem: quum bene illis fore pronuntiat Deus in hac vita, qui se gratos exhibuerint parentibus, per quos eam adepti sunt.

3 *Super terram.* Apud Mosem nominatim terra Chanaam exprimitur: quòd Iudæis extra illam nec fœlix, nec optabilis vita esse poterat: sed quia in totum orbem hodie effusa est eadē Dei benedictio, meritò loci designationem omisit Paulus, quæ ex discrimine illo pendebat, quod non nisi ad Christi aduentum durauit.

4 *Vos etiam patres.* Vicissim hortatur patres ne immodica sæuitia filios exasperent. Hinc enim nascitur odium: ex quo fit demum vt iugum prorsus excutiant. Ideo ad Colossenses cap. 3.21 additur, Ne despondeant animum. Ingenua enim tractatio & moderata magis liberos retinet in parentum timore, & obsequendi studium ac alacritatem illis auget. contrà durities & illiberalis austeritas eos ad cōtumaciam inflammat, & pios affectus extinguit. Proinde iubet Paulus, humaniter eos foueri. Nam verbum ἐκτρέφειν proculdubio indulgentiam & comitatem sonat. Rursus tamē, ne hæc sit nimium dissoluta, vt interdum esse solet, quasi iniecto fræno eam contrahit, dicens, *In disciplina & correptione Domini.* Neque enim ita blandos filiis parentes vult esse Deus, vt parcendo corrumpant. Sit igitur comitas temperata, vt contineatur in disciplina Domini, & corrigantur etiam dum errant. Frequenter enim admonenda est ætas illa, ac fræno etiam coercenda ne lasciuiat.

5 Serui, obedite dominis secundum carnem, cum timore & tremore in simplicitate cordis vestri, tanquam Christo:

6 Non quasi ad oculum seruientes, tanquam hominibus studentes placere, sed tanquam serui Christi, facientes voluntatem Dei ex animo,

7 Cum beneuolentia, seruientes Domino, & non hominibus:

8 Sciētes quòd vnusquisque quicquid boni fecerit, recipiet

à Domino, siue seruus, siue liber.

9 *Et vos domini, mutuum officium præstate erga illos, remittentes minas: scientes quòd illorum & vester Dominus est in cælis, & non est apud eum personarum acceptio.*

5 *Serui obedite dominis.* Seruis exhortandis ideo magis insistit, quòd illorum conditio, vt est molesta & acerba, ita difficilis est ad ferendum. Nec de externis tantùm obsequiis concionatur, sed magis de voluntario timore: quia rarissimum exemplum est vt quis se libenter alieno imperio submittat. Porrò non loquitur de mercenariis famulis, quales hodie sunt in vsu: sed de veteribus illis quorum perpetua erat seruitus, nisi quis domini beneficio manumissus foret: quos sic domini emebant pecunia, vt ad sordidissimas operas abuterentur: adeóque ius haberent in eos vitæ & necis sibi legibus permissum. Tales iubet dominis obedire: ne carnis libertatem Euangelio sibi partã esse somnient. Sed quoniã pessimos etiam quosque pœnæ timor cogebat, Christianos seruos ab impiis discernit affectu. *Cum timore*, inquit, *& tremore*: hoc est, cum solicita reuerentia, quam efficiet cordis simplicitas. Sed quia difficile est impetrare vt homini tantum deferant, nisi qua superior necessitas eos adstringat: iubet eos Deum respicere. Inde sequitur, non satis esse si obsequia sua probẽt hominum oculis: requirit enim Deus veritatem & sincerum cordis affectum. Deo autem obtemperare eos testatur, quum fideliter seruiunt dominis: acsi diceret, Nolite putare hominum arbitrio vos in seruitutem coniectos esse: Deus est qui vobis hoc oneris imposuit, qui vestras operas dominis locauit. Ita qui bona conscientia studet quod debet domino suo reddere, non erga hominem tantùm, sed erga Deum officio suo defungitur. *Beneuolentiam* opponit obscuræ indignationi, qua turgent animi seruorum. nam etsi palàm fremere non ausint, nec contumaciæ signa dare: adeò tamen indignè ferunt imperium, vt non nisi inuitissimi & animo reluctãte, dominis pareant. Quisquis legerit quæ de seruorum ingenio & moribus passim extant in scriptis veterum, facilè intelliget, quot hîc sunt præceptiones, totidem in illo hominum genere regnasse morbos, quibus mederi operæpretium fuerit. Pertinet autem hæc doctrina etiam ad famulos & ancillas nostri temporis. Deo enim semper curæ est œconomia, cuius est author. imò ita colligere debent, quo magis tolerabilis est eorum conditio, se minus fore excusabiles, nisi modis omnibus studeant ita se gerere quemadmodum hîc Paulus iubet. Quòd vocat *Dominos secundum carnem*, mitigat quod potuisset esse nimis asperum in statu seruili. Significat enim manere illis nihilominus intactam libertatem spiritualem, quæ præcipuè expetenda est. Ὀφθαλμοδουλείας meminit, quia communis ferè seruorum omnium est adulatio. Verùm simul atque terga vertit dominus, contemptu eius, nec sine ludibrio lasciuiunt. Pios ergo Paulus ab hac fallaci simulatione procul remotos esse iubet.

8 *Vnusquisque quicquid boni.* Præclara consolatio: quòd si negotium illis sit cum ingratis dominis & malignis, Deus acceptum sibi feret quicquid hominibus, licet indignis, impenderint. Hæc enim cogitatio plerunque seruos ignauiores reddit, quòd dum fastum & arrogantiam dominorum expendunt, putant se operam perdere. Paulus autẽ docet, apud Deum repositam illis mercedem pro officiis quæ malè videntur apud homines parum humanos collocari: proinde non esse causam cur abducantur à recto cursu. Addit, non discerni illic inter seruũ & liberũ, quòd soleãt eorum labores minoris in mundo æstimari. Negat igitur ita esse apud Deum: sed esse illic pretiosa eorum, non minus quàm Regum officia: quia deposita externa persona, quisque ex cordis integritate æstimabitur.

9 *Et vos domini.* Quum magnam licentiam permitterent leges dominis: quicquid iure ciuili vsitatum erat, id sibi esse licitum multi interpretabãtur. imò eò vs-

eò vsque sæuitiæ quidam progrediebantur, vt coacti fuerint Romanorum Imperatores eorum cohibere tyrannidem. Quanquam etiam si nulla principum edicta seruis succurrerent: non illis plus concedit Deus, quàm patitur charitatis regula. Quum summa æquitate temperare volunt Philosophi nimium in seruos rigorem, docent vtendum esse non secus ac mercenariis. sed vtilitatem tantùm sequuntur: hoc est, quid vtile sit patrifamiliàs, & quid œconomiæ aptũ, considerant. Longè aliud principium sumit hic Paulus. Præscribit enim quid secundum Dei institutionem liceat: & quatenus etiam seruis sint debitores. Primò dicit, Eadem facite: pro quo transtuli, *Mutuum officium præstate.* Nam quo sensu dixit ad Colossenses 4.1, τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα, eodem nunc τὰ αὐτὰ posuit. quorsum autem illud, nisi vt seruetur ius analogum quod vocant? Non est quidem æqualis domini & serui conditio: sed est tamen aliquod ius mutuum inter eos, quod sicuti seruum domino obnoxium reddit, ita vicissim proportione habita dominum obstringit aliquatenus seruo. Istam analogiam malè homines metiuntur: quia non exigunt ad legem charitatis, quæ sola vera est mensura. Id intellexit Paulus per verbum Eadem: quia omnes propensi sumus ad ea exigenda quæ nobis debentur, quum autem vicissim faciendum est officium, nemo est qui non conetur se eximere. Præsertim verò inter eos regnat eiusmodi iniquitas qui & plus valent, & honore sunt superiores. *Remittentes minas.* Contumelias omne genus, quæ manant ex dominorum superbia, vno verbo complectitur, acsi vetaret nimis imperiose dominari, vt conspectus eorum sit formidabilis: acsi semper mali aliquid minitarentur, quoties seruos compellant. Minarum enim & omnis atrocitatis hoc initium est, quòd seruos domini, quasi sua tantùm causa natos, nihilo pluris faciunt quàm pecudes. Ergo sub vna specie vetat ne contumeliose & atrociter tractentur. *Illorum dominus & vester.* Perquam necessaria admonitio. ideo enim nihil non audemus in eos qui nobis subiecti sunt, quia neque resistendi facultas illis est, neque in ius adeundi potestas conceditur, nullus vindex, nullus defensor apparet, vel etiam qui miserationis causa dignetur querimonias audire. Denique hìc accidit quod vulgò dicitur, Impunitatem esse matrem licentiæ. Verùm hìc Paulus admonet, ita præesse seruis dominos, vt habeant communem in cælis Dominum, cui sit reddenda ratio. *Et non est apud eum personarum acceptio.* Perstringunt nobis oculos personæ, vt neque ius, neque æquitas locum habeat: sed Paulus illas coram Deo quicquam valere negat. Persona est quicquid præter causæ veritatem in homine respicimus in iudicando. vt cognatio, forma, nobilitas, diuitiæ, amicitia, & quæ sunt eius generis, fauorem conciliant: quæ contraria sunt, contemptum afferunt, & aliquando etiam odium. Quoniam in hominum iudiciis vt plurimum regnant præposteri isti affectus ex personæ intuitu concepti, qui dignitate pollent, sibi perinde blandiuntur acsi iisdem corruptelis Deum sibi propitium habituri essent, Quisnam ille est vt rationem eius habeat Deus, & patrocinium contra me suscipiat? Exaduerso hìc Paulus asserit falli dominos, si putant seruos suos coram Deo viles aut nihili fore, quia tales sint coram mundo, nam Deo curæ non esse personas, nec hominis abiectissimi causam pilo deteriorem fore, quàm summi principis.

10 Quod superest, fratres mei, sitis fortes in Domino, & in robore potentiæ ipsius.

11 Induite totam armaturam Dei, vt possitis stare aduersus insidias Diaboli.

12 Quia non est nobis lucta aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus principatus, aduersus potestates, aduersus munda-

nos principes tenebrarum seculi huius, aduersus spirituales malitias in cœlestibus.

13 Quapropter assumite totam armaturam Dei, vt possitis resistere in die malo, & omnibus peractis stare.

10 *Quod superest.* Iterum ad generales exhortationes redit: ac primùm quidem iubet eos *Fortes esse*, vel colligere animũ & robur. quia semper multa sunt quæ nos debilitent: & nobis ad resistendum parum animi suppetit. Sed quia in hac nostra infirmitate frigida esset exhortatio, nisi Dominus adesset, manúmque porrigeret ad opem ferendam, imò nisi totam virtutem suppeditaret: addit *In Domino*, acsi diceret, Non est quòd respondeatis, destitui vos facultate: tantùm requiro vt in Domino sitis fortes. Ac etiam explicationis causa mox subiicit *Robur potentiæ*: quæ additio, ad fiduciam augendam valet: præsertim quum auxilium quod Deus solet præstare fidelibus, illustret. Nam si Dominus non vulgari potentia suis opitulatur, non est quòd hæsitemus in pugna. Sed dicet quispiam, Quorsum attinebat præcipere Ephesiis vt Dei virtute fortes essent, quod certè non erat in eorum manu? Respondeo, duo hîc membra consideranda esse. nam ad fortitudinem eos hortatur: deinde quia in seipsis deficiunt, admonet petendum esse à Domino quod non habent: & simul promittit, expositam illis fore Dei virtutem, si eam expetant.

11 *Induite totam armaturam.* Deus non vno auxilii genere nos munire paratus est: modò ne impigri simus ad sumendum quod nobis offert. Sed in eo peccamus ferè omnes, quòd oblata nobis gratia perfunctoriè & oscitanter vtimur. quemadmodum si miles, vbi conferendæ sunt manus cum hoste, galeam sumat, clypeum negligat. Hanc securitatem, vel potius ignauiam vt corrigat Paulus, similitudinem mutuatur à re militari: ac iubet nos totam Dei armaturã induere: quo significat debere nos omni ex parte instructos esse, nequid nobis desit. Arma ad propulsandos omnes insultus nobis offeruntur à Domino: restat vt in vsum nostrum ea accommodemus, non relinquamus de tigno aut pariete suspensa. Quo autem nos vigilantiores reddat, non tantùm aperto marte pugnandum esse admonet: sed nobis cum hoste vafro & astuto negotium esse, qui clàm per insidias nos adoriatur. Id enim valet nomen μεθοδείας, quo vtitur.

12 *Non est nobis lucta.* Periculũ adhuc magis exprimit, dum hostis naturam docet. & comparando amplificat, quum dicit, *Non aduersus carnem & sanguinem.* Significat enim multo plus esse difficultatis, quàm si aduersis homines pugnandum foret. Illic enim humanis viribus resistitur, gladius opponitur gladio, homo cum homine confligit, vis, vim, ars artem excipit: sed hîc alia est ratio: nam hostes sunt quos nulla humana virtus sustinere queat. hæc summa est. Cæterùm per carnem & sanguinem homines intelligit. ideo autem sic nominat, vt sit antithesis inter eos & spirituales astutias: acsi diceret, Non est nobis corporalis lucta. Huius sententiæ nobis venire in mentem debet, quoties prouocati hominum iniuriis, solicitamur ad vltionem. Nam quum toto impetu nos ferat natura in ipsos homines, quasi fræno iniecto cohibebitur præpostera illa cupiditas, si consideremus homines ipsos qui nobis molesti sunt, nihil aliud esse quàm iacula ex Satanæ manu emissa: in quibus frangendis dum occupamur, ad omnes interea ictus sumus expositi. Ergo sine profectu, adeóque cum magna noxa luctabimur aduersus carnem & sanguinem. rectà petendus est hostis ille qui ex abdito nos inuadit & vulnerat: imò qui antequam videatur, occidit. Verùm reuertamur ad Paulum. Hostem formidabilem nobis proponit: non vt metu nos exanimet, sed potius vt diligentiam acuat & solicitudinem. nam aliquid medium esse oportet. Facit vt plurimùm neglectus hostis, vt opprimamur propter

pter socordiam : rursum terror nobis cor adimit, vt victi simus, etiam adhuc intacti. Paulus de potentia hostis loquendo, ita nos commouet, vt reddat acriores. Prius diabolum nominauerat : nunc pluribus epithetis eum insignit, vnde intelligant lectores, quàm non sit hostis ille contenendus. *Principatus.* Principatus *& potestates*, ad incutiendum terrorem, non quo deiiciamur, vt dixi: sed quo excitemur ad cauendum. Postquam vocauit κοσμοκράτορας, hoc est, mundi principes, explicandi causa addit, *Tenebrarum seculi.* significat enim diabolum ideo regnare in mundo, quia nihil fit aliud mundus, quàm tenebræ. vnde sequitur, mundi corruptelam locum dare regno diaboli. Neque enim sedem haberet in pura & integra Dei creatura, sed totum est ab hominum vitio. Per Tenebras autem designari infidelitatem & Dei ignorantiam vnà cum fructibus, satis notum est. Quia ergo tenebræ occupant totum mundum, ideo princeps mundi diabolus. Quum appellat *Malitias*, non modò taxat malignũ & prauum diaboli ingenium : sed admonet, sedulò excubandum esse ne circumueniamur. Quò etiam pertinet adiectiuum *Spirituales.* nam ab hoste inuisibili maius est periculum. Habet præterea emphasin particula quæ sequitur, *In cælestibus.* eo enim plus nobis est negotii ac molestiæ, quòd ex loco superiore nos aggrediuntur & oppugnant: adeóque ceruicibus nostris imminent. Quòd autem hoc testimonio abusi sunt olim Manichæi ad probandum suum de duobus principiis delirium, facilè refellitur. Fingebant diabolum quendam esse ἀντίθεον, in quó subigendo iustus Deus multum sudaret. At Paulus non tribuit hîc diabolis principatum quem sibi inuito Deo vsurpent, quem eodem contrà nitente exerceant: sed quẽ Deus iusta vindicta illis aduersus impios concedit, vt passim docet Scriptura. Neque enim hic disputat quid aduersus Deum valeant, sed quàm nobis debeant esse formidolosi, vt simus ad cauendum solliciti. Nihil etiam iuuantur his verbis qui mediam aëris regionem à diabolo creatam esse, & possideri somniarunt. neque enim certos fines illis assignat Paulus, quos sua ditione obtineant : sed tantùm indicat, illos in conflictu, etiam loco esse superiores.

13 *Quapropter assumite totam armaturam Dei.* Non concludit abiiciendas esse hastas, quia tantum sit in hoste potentiæ, sed animos colligendos ad repugnandum. Quanquam exhortatio simul victoriæ promissionem continet. nam dicendo, *Vt possitis resistere*, innuit certò nos staturos, si modò armis Dei induti, alacriter pugnemus : ídque vsque ad finem. posset enim alioqui nos frangere certaminum multitudo & varietas. Ideo dicit, *In die malo, & omnibus peractis stare.* Ac priore quidem voce tam eorum securitatem excitat, vt se ad duros conflictus & molestiarum ac discriminis plenos compararent : quàm eos spe victoriæ animat, quia etiam in extremis periculis superiores futuri sint. Altero autem membro fiduciam hanc extendit ad totum vitæ cursum. Nullum ergo erit tantum discrimen, cui non præualeat Dei virtus: nec in medio stadio deficient qui ea instructi aduersus Satanam bellabunt.

14 *State igitur succincti lumbos veritate, & induti thoracem iustitiæ,*

15 *Et calceati pedes præparatione Euangelii pacis.*

16 *In omnibus assumpto scuto fidei, quo possitis omnia tela maligni ignita extinguere.*

17 *Et galeam Salutaris accipite, & gladium Spiritus, qui est verbum Dei:*

18 *Per omnem precationẽ & orationem omni tempore pre-*

cantes in Spiritu, & in hoc ipsum vigilantes, cum omni assiduitate & deprecatione pro omnibus sanctis:

19 *Et pro me, vt mihi detur sermo in apertione oris mei cum fiducia, vt patefaciam mysterium Euangelii:*

20 *Pro quo legatione fungor in catena: vt confidenter me geram in eo, quemadmodum oportet me loqui.*

14 *State igitur.* Nunc quæ sint arma illa quæ induere iusserat, describit. Neque tamen adeò scrupulosè exquirenda est vniuscuiusque nominis ratio: quia satis habuit si tantùm alluderet ad habitum militarem. Proinde friuola est eorum curiositas qui multum operæ in eo sumunt, vt reperiant cur potius iustitia thorax sit quàm baltheus. Consilium enim Pauli fuit, ea breuiter attingere quæ præcipuè requiruntur in homine Christiano: & ea aptare similitudini prius adductæ. *Veritatem,* quo vocabulo intelligit sincerũ animum, baltheo comparat. Erat autem baltheus olim in ornatu militari, vna ex præcipuis partibus. Interim tamen ad fontem sinceritatis respicit, quia nos Euangelii puritas omnibus fallaciis purgare, & fucos omnes abstergere ex cordibus nostris debet. Secundò commendat iustitiam, & vult esse loco thoracis ad pectus muniendum. De iustitia gratuita, aut imputatione iustitiæ quæ peccatorum remissione cõstat, hic à quibusdam meo iudicio, intempestiuè mentio ingeritur: nam de vitæ innocẽtia agit Paulus. Integritate igitur primùm, deinde pia & sancta vita vult esse ornatos.

15 *Calceati.* Alludit (nisi fallor) ad caligas militares, nam hæ quoque inter arma censebantur, quorum nullius domi vsus erat. Sensus est, Quemadmodum milites aduersus frigus & alias noxas crura tegebant ac pedes: sic Euangelio nos oportere esse calceatos, quo illæsi per hunc mundum transeamus. *Euangelium pacis* cur dicat, non obscurum est: nempe ab effectu, quia legatio est nostræ cum Deo reconciliationis, quæ sola pacatas reddit cõscientias. Sed quid sibi vult nomen Præparationis? Alii exponũt, præcipi vt ad Euangelium parati simus. Ego autem hunc quoque Euangelii effectum esse interpretor: quòd parati tam ad iter faciendum, quàm ad militiam simus, impedimentis omnibus soluti. Natura enim tardi sumus, & parum agiles: ex aduerso viæ asperitas & multa obstacula nos morantur, minima offensa nos debilitat. His Paulus opponit Euangelium tanquam optimum suscipiẽdæ & peragendæ expeditionis instrumentum. Ergo non satis commodè Erasmus periphrasin adhibuit, Vt sitis parati.

16 *Assumpto scuto fidei.* Quum vnum sint, fides & verbum Dei, Paulus tamen duo illis officia assignat. Vnum esse dico, quia verbum, obiectum est fidei: nec aliter in vsum nostrum applicari potest, quàm per fidem. sicuti rursum nihil est fides & nihil potest sine verbo. Sed Paulus neglecto tam subtili discrimine, de spirituali armatura liberè loqui sibi permisit. Nam & prioris ad Thessalonicenses capite quinto versu octauo, thoracis nomen fidei & charitati communiter adscribit. Vnde apparet, nihil aliud voluisse dicere, quàm probè munitum esse omnibus partibus, quisquis istis quas nominat, virtutibus præditus erit. Non abs re autem quæ præcipua sunt pugnandi instrumenta, fidei & Verbo Dei comparat, gladium scilicet ac scutum. Nam certè in pugna spirituali hæc duo primas tenent: nempe quia fide repellimus omnes Diaboli insultus: verbo autem Dei hostis ipse prorsus conficitur: hoc est, Si in nobis verbum Dei efficax per fidem erit, satis superque armati erimus tam ad repellendum quàm ad profligandum hostem nostrum. Qui autem eripiunt Christiano populo verbum Dei, quid aliud agunt quàm quòd necessariis armis spoliãt, vt sine cõflictu pereat? Nemo enim est cuiusuis ordinis, quem non oporteat mili-

militem esse Christi. Porrò militare inermes ac gladio destituti qui poterimus? *Possitis tela omnia*. Impropriè loquitur: debuerat enim potius vti verbo Excipiendi, vel Discutiendi, vel simili aliquo. Verùm plus expressit quum dixit *Extinguere*: respexit enim ad epithetum quod iam posuerat: acsi dixisset, Non modò acuta sunt & penetrabilia Satanæ tela: sed quod magis exitiale est, etiam ignita. Ac fides non modò ad retundendum acumen, sed ad restinguendum etiam ardorem sufficiet. Hæc enim victoria est quæ vincit mundum, vt inquit Iohannes 1. epistola capite 5.4.

17 *Et galeam salutaris*. Ad Thessalonicenses, illo quod nunc citaui capite, galeam nominat Spem salutis: quod eodem sensu dictum accipio. Caput enim optima galea munitum est, quum spe erecti suspicimus in cælum ad illud Salutare quod nobis promissum est. Ergo non aliter Salutare nobis est galea, quàm sperando.

18 *Per omnem precationem*. Postquam arma induit Ephesiis, precibus eos certare docet. Atque hæc verissima est ratio. nam inuocatio Dei præcipuum est exercitium fidei & spei, eadem est quæ à Deo impetrat quicquid est bonorum. Precatio autem & oratio parum differunt, nisi quòd illa est tanquam species, hæc autem genus. Commendat autem in orando perseuerantiam. quum dicit, *In omni assiduitate*. hoc enim verbo admonet, ne defatigemur, instandum esse alacri animo: infracto studio continuandas esse preces, si non statim consequamur quod volumus. Si cui magis placet Sedulitas, non repugno. Sed quid sibi vult *Omni tempore*? an bis idem repetit, quum iam de continuo studio egisset? Non ita sentio. verùm vbi rebus prosperè fluctibus quieti sumus ac læti, nulla ferè precandi cogitatio nos solicitat: imò nunquam ad Deum, nisi malis coacti, confugimus. Nullum ergo tempus elabi vult Paulus quo intermittamus precādi memoriam. Ita in omni tempore, perinde valet atque tam secundis rebus, quàm aduersis. *Pro omnibus sanctis*. Nullum est momentum quo non incitare ad orandum nos debeat propria inopia. sed alia est etiam ratio sine intermissione orandi, quia fratrum necessitates tangere nos debent. quod autem erit tempus quo non laborent aliqua Ecclesiæ membra, & ope nostra indigeant? Proinde si quando sumus ad orandum frigidi, aut negligentiores quàm par sit, propterea quòd nulla nos præsens necessitas vrgeat: in mentem nobis protinus veniat, quàm multi sint fratres nostri qui sub variis & grauissimis ærumnis fatiscunt, qui summis animi angustiis premuntur, qui ad extremū malorum sunt redacti. Valde ferreos esse nos oportebit, nisi excutiatur nobis ille torpor. Quæret hîc quispiam an pro solis fidelibus sit orandum. Respondeo, Paulum ita commendare Ephesiis pios, vt tamen alios non excludat. neque tamen dubium est quin sicuti in aliis charitatis officiis, ita in precibus prima debeat esse cura sanctorum.

19 *Et pro me*. Peculiariter sui memores in precibus Ephesios esse iubet. vnde colligimus neminem tanta donorum affluentia pollere, qui non opus habeat tali fratrum subsidio, quandiu in hoc mundo degit. Quis enim hac necessitate potius eximetur, quàm Paulus? & tamen fratrum preces implorat. neque id per simulationem: sed quia seriò cuperet adiuuari. Nunc audiamus quid sua causa peti velit: nempe vt sibi detur apertio oris. Quid ergo? an obmutescebat, vel metu impediebatur à cōfessione Euangelii? Minimè. sed metuendum erat ne præclarè exorsus, in posterum deficeret. Adde quòd tanto zelo ardebat asserendi Euangelii, vt sibi nunquam satisfaceret. Et sanè si reputemus quæ sit negotii dignitas & magnitudo, longè impares nos omnes esse fatebimur. Ideo postea adiungit, *Quemadmodum oportet me loqui*: significans opus esse raræ virtutis, Euangelio testimonium reddere quale oportet. Expende autem singula verba. Dicit *cum fiducia*: quo significat timorem obstare nostræ libertati quominus pleno ore & intrepida lingua prædicemus Christum. contrà autem, liberam & minimè fucatam confessionem à Christi ministris requiri. Neque enim optat astutè respondendi, vel potius cauillandi sibi dari facultatem: vt ambagibus aduersarios eludat.

Os apertum cupit, quod erumpat in liquidam & firmam confeſsionem. Ore enim ſemiclauſo proferuntur ambigua & perplexa reſponſa. Ergo *In apertione oris*: hoc eſt, tanta libertate, quæ nullam formidinem ſapiat. Sed videtur hoc incredulitatis ſignum fuiſſe in Paulo, quòd quaſi de conſtantia ſua dubitans, aliorum interceſsionem implorat. Non ita eſt. neque enim alienum à Dei voluntate remedium quærit, aut eius verbo minus conſentaneum. quod faciunt increduli. ſed tantùm iis ſubſidiis nititur quæ ſibi à Domino conceſſa, adeóque promiſſa & commendata eſſe videt. Iubet Dominus vt alii vicisſim pro aliis orent fideles. Hinc ad ſingulos redit non exigua conſolatio, quòd ſalutis ſuæ curam reliquis mandari audiunt: & habent authorem Deum, vt ſciant, non fruſtra pro ſe ab aliis fundi preces. An fas eſſet recuſare quod illis offertur à Domino? Sufficere quidem hoc debebat, quòd certus eſt vnuſquiſque ex Dei promisſione, ſe, quoties orauerit, exauditum iri. Verùm ſi ad cumulum ſuæ liberalitatis hoc quoque addere Deus voluerit, alios pro nobis precantes ſe exauditurum: an repudienda foret iſtæc eius liberalitas? ac non potius obuiis vlnis auidè amplectenda? Meminerimus ergo, Paulum non diffidentia vel dubitatione impulſum confugere ad fraternas interceſsiones: ſed ideo cupidè eas expetere, quia nihil quod ſibi à Domino datum eſſet, prætermittere volebat. Ridiculi ergo Papiſtæ, qui ex hoc Pauli exemplo colligunt mortuos eſſe inuocandos. Nam Epheſiis Paulus ſcribebat, quibuſcum illi erat ea quã dixi, cõmunicatio. Nos quid commercii habemus cũ mortuis? Perinde eſt acſi dicerent, vocandos eſſe ad epulas noſtras & conuiuia Angelos, quia eiuſmodi officiis fouetur inter homines charitas.

21 *Vt autem ſciatis vos etiam quæ circa me aguntur, quid faciam, omnia vobis patefaciet Tychicus dilectus frater & fidelis miniſter in Domino.*

22 *Quem miſi ad vos in eum finem vt ſtatum meum cognoſceretis, & conſolaretur corda veſtra.*

23 *Pax fratribus, & dilectio cum fide à Deo patre, & domino Ieſu Chriſto.*

24 *Gratia cum omnibus qui diligunt dominum noſtrum Ieſum Chriſtum in ſynceritate, Amen.*

21 *Vt autem ſciatis.* Rumoribus vel dubiis, vel falſis plerunque turbari ſolent non modò infirmi, ſed etiam graues alioqui & conſtantes. hoc periculum anteuertit Paulus, *Tychicum* mittendo, qui de omnibus certiores faceret Epheſios. In quo animaduertenda eſt pia ſolicitudo quã habebat Paulus de Eccleſiis. Nam quum mors illi aſsiduè obuerſaretur ante oculos: neque metus mortis, neque ſui cura ipſum impediebat quominus etiam remotiſsimis quibuſque conſuleret. Diceret alius, ſibi plus ſatis circa ſe eſſe negotii: potius debere omnes ad opem ſibi ferendam accurrere, quàm à ſe vel minimum quicquam leuationis expectare. Non ita Paulus: ſed mitiit quaquauerſum qui Eccleſias à ſe fundatas confirment. Tychicum laudat, quò plus fidei adhibeatur eius dictis. Dubium tamen eſt, quum *Miniſtrum in Domino fidelẽ* eũ appellat, de publicóne Eccleſiæ miniſterio, an de obſequiis priuatim ſibi exhibitis loquatur. Dubitationem facit quòd hæc duo coniungit ſimul, Dilectus frater, & Miniſter fidelis: prius refertur ad Paulũ: ideo de ſecundo idem videri queat. Ego tamen de publico miniſterio potius interpretor: quia mihi veriſſimile eſt, non quemuis hominem à Paulo fuiſſe miſſum, ſed qui aliquid haberet dignitatis ad mouendos ſua præſentia Epheſios.

23 *Pax fratribus.* Pacis nomen accipio, vt in ſalutationibus, pro fœlici rerum ſucceſſu. Quanquam ſiquis malit ſignificari

ſignificari concordiam, quia mox ſit dilectionis mentio: neque id diſplicet: imò videtur melius fluere contextus. Optat enim concordes inter ſe & tranquillos eſſe Epheſios:quod beneuolentia & fidei conſenſu poſſe obtineri, ſtatim ſignificat.facit enim amor vt ſe in pace contineant homines; amorem mutuò conciliat fides,eiúſque vinculum eſt. Cæterùm ex precatione notandum eſt, tam fidem & dilectionem, quàm pacē ipſam Dei eſſe dona quæ nobis per Chriſtum largitur: imò Chriſtum vnà cum Patre, eorum eſſe authorem.

24 *Gratia cum omnibus.* Senſus eſt, Deus proſequatur eos omnes fauore ſuo, qui Ieſum Chriſtum pura conſcientia diligunt. Græca vox, quam ego, Eraſmum ſequutus, tranſtuli *Synceritatem*, Incorruptionem ſonat: quod propter metaphoræ elegantiam notandum eſt. ſubindicare enim voluit Paulus, tunc demum omni corruptela fore vacuum cor hominis, ſi omni hypocriſi vacet. Porrò hæc præcatio vice oraculi habenda eſt, vt Deum nobis tunc fore propitium ſciamus, ſi corde ſyncero diligamus Filium eius, in quo dilectionis erga nos ſuæ teſtimonium ac pignus nobis exhibuit:modò abſit hypocriſis,quia maior pars ab Euangelii profeſsione non abhorrens, vmbratilem ſibi Chriſtum fingit, quem fucatis tantùm officiis colat. atque vtinam hodie non tam multis exemplis teſtatum foret, non fruſtra in Chriſti amore à Paulo requiri ſynceram puritatem.

IN EPISTOLAM PAVLI
AD PHILIPPENSES,

ARGVMENTVM.

PHilippos vrbem eſſe Macedoniæ, ſitam in Thraciæ finibus, ſatis notū eſt:in cuius campis victus à Cæſare fuit Pompeius: deinde ab Antonio & Octauio Brut' & Caſsius.Ita Romanæ ſeditiones locū duobus memorādis præliis celebrem reddiderunt. Quū Paulus oraculo in Macedoniā accitus eſſet,in ea primùm vrbe Eccleſiā fundauit, quēadmodū refert in Actis Lucas cap.16.12. quā non modò conſtanter in fide perſtitiſſe, ſed etiam temporis ſucceſſu & hominum numero,& virtutum profectu auctam fuiſſe,teſtis eſt hæc epiſtola. Porrò hæc ad Philippenſes ſcribendi Paulo ratio fuit,Quum per Epaphroditum paſtorem ſuum illi miſiſſent quæ vincto ad vitam tolerandam alióſque extraordinarios ſumptus opus erant:non dubium eſt quin Epaphroditus totum ei ſimul ſtatum Eccleſiæ expoſuerit:monitórque fuerit ad ea ſuggerenda de quibus monendi forent.Apparet autem,à pſeudoapoſtolis qui tunc paſsim ad ſpargendas ſanæ doctrinæ corruptelas oberrabāt,fuiſſe tētatos:ſed quia in veritate perſtiterāt, laudat Paulus eorum conſtantiā.Cæterùm memor humanæ fragilitatis, & fortaſſe monitus ab Epaphrodito maturè eſſe confirmandos,ne demum labaſcerent: admonitiones adiungit quales illis conuenire nouerat. Ac primùm quidem de pio erga illos animi ſui affectu teſtatus,quo fidem ſibi conciliet, de ſe ac ſuis vinculis tractat: ne fractiore ſint animo, quia illum captum, & de vita periclitari vident. Oſtendit igitur,adeò nihil inde minui Euangelii gloriam, vt potius argumentum ſit confirmationis:ac ſimul eos exemplo ſuo incitat, vt parati ſint ad omnia. Tandem breui ad vnitatem & patientiam exhortatione caput primum claudit. Quia autem ambitio ferè perpetua eſt diſcordiarum mater, vnde fit vt ianuam patefaciat nouis & alienis doctrinis:initio 2. cap.vehemētius eos obteſtatur, vt nihil prius habeant humilitate & modeſtia.ad id pluribus vtitur argumētis. Et quo melius eos retineat,Timotheū ſe illis breui miſſurū promittit: imò ſpē quoque facit ſui aduentus:poſtea excuſat morā Epaphroditi.Tertio capite in pſeudoapoſtolos inuehitur,

refellítque tam inanes eorum iactantias, quàm Circuncisionis doctrinam quam vrgebat. omnibus illorum cōmentis opponit vnū Christum: arrogantiæ, tam priorem suam vitam quàm præsens institutum, in quo relucebat vera imago Christianæ pietatis. Et hūc perfectionis nostræ scopū esse admonet, quò enitendum sit tota vita: communicationem habere cum Christo mortis & resurrectionis: suóque exemplo id comprobat. Quartū caput à particularibus monitis incipit: sed mox ad generalia descendit. Epistolam verò claudit suæ erga Philippenses gratitudinis testimonio: ne putent malè collocatum quod ad subleuandam eius inopiam erogauerant.

In Epistolam Pauli ad Philippenses, IOH. CALuini Commentarius.

CAP. I.

1 *PAulus & Timotheus serui Iesu Christi, omnibus sanctis in Christo Iesu, qui sunt Philippis, cum Episcopis & diaconis:*

2 *Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

3 *Gratias ago Deo meo in omni memoria vestri,*

4 *Semper in omni precatione mea pro vobis omnibus cum gaudio precationem faciens,*

5 *Super communicatione vestra in Euangelium, à primo die hucusque.*

6 *Hoc ipsum persuasus, quòd qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet vsque in diem Iesu Christi.*

1 *Paulus*, &c. Quum titulos inscribere soleat Paulus ad fidem sibi suóque ministerio astruendam: non fuit opus longioribus elogiis apud Philippenses, qui eum experti erant verum Christi Apostolum. & adhuc sine controuersia agnoscebant. Nam constanter & æquabili tenore in vocatione Dei perrexerant. *Episcopis*. Pastores seorsum nominat honoris causa. Porrò colligere hinc licet nomen Episcopi omnibus Verbi ministris esse commune, quum plures vni Ecclesiæ Episcopos attribuat. Sunt igitur synonyma Episcop⁹ & pastor. Atque hic locus ex iis vnus est quos Hieronymus ad illud probandum citat in epistola ad Euagrium, & in expositione epistolæ ad Titum. Postea inualuit vsus, vt quē suo collegio præficiebant in singulis Ecclesiis Presbiteri, Episcopus vocaretur solus. id tamen ex hominū consuetudine natum est, Scripturæ authoritate minimè nititur. Fateor quidem, vt sunt hominum ingenia & mores, non posse ordinem stare inter Verbi ministros, quin reliquis præsit vnus. De singulis corporibus loquor, non de totis prouinciis: multo autem minus de orbe vniuerso. Verùm quanquam de verbis non est litigandum: præstaret tamen Spiritū sanctum linguarum authorem in loquendo sequi, quàm formas loquendi ab ipso positas in deterius mutare. Nam ex corrupta verbi significatione hoc mali

mali sequutum est, quòd perinde acsi nõ essent omnes presbyteri collegæ, ad eãdẽ vocati functionem, vnus sibi, prætextu nouæ appellationis dominiũ in alios arripuit. *Diaconis*. potest bifariam accipi hoc nomen: vel pro ministris & curatoribus pauperum: vel pro Senioribus qui constituebantur ad mores regendos. Sed quoniam vsitatius est in priore sensu apud Paulũ: potius intelligo œconomos, qui distribuendis eleemosynis & recipiendis præerant. Reliqua pete ex superioribus commentariis.

3 *Gratias ago*. Incipit à gratulatione ob duas causas, vt hoc argumento suam erga Philippenses dilectionem probet: deinde vt præterita laudando, in posterum quoque ad pergendum eosdem hortetur. Alterum etiam amoris sui signum ponit, solicitudinem quam exerebat in precationibus. Notandum autem quòd quoties de rebus lætis facit mentionẽ, protinus in gratiarum actionem erumpit. quæ cõsuetudo nobis quoque familiaris esse debebat. Notandum simul quibus de rebus agat Deo gratias: nempe de communicatione Philippensium in Euangelium Christi. Inde enim sequitur, Dei gratiæ acceptã ferri debere. Quum dicit *In omni memoria vestri*, hoc significat, Quoties vestri recordor, &c.

4 *Semper in omni precatione*. Sic connecte verba, Semper faciens pro vobis omnibus precationem in omni mea precatione. Nam quemadmodum prius dixerat, ipsorum recordationem sibi materiam esse gaudii: ita nunc subiungit, sibi venire ipsos in mentem quoties precatur. Postea addit, se cum gaudio pro illis precationẽ facere. *Gaudium* ad præteritum tempus refertur, precacatio ad futurum. Gaudebat enim fœlicibus initiis, perfectionem verò optabat. Ita semper acceptis Dei beneficiis gaudere nos decet: vt quæ nobis adhuc desunt, ab ipso petere meminerimus.

5 *Super communicatione*. Nunc omisso altero membro, quale sit suum gaudium commemorat: nempe quòd in Euangelii communicationem peruenerant: hoc est, participes facti erant Euangelii, quod fide scilicet fieri notum est. nihil enim ad nos Euangelium, vt eo potiamur, donec fide à nobis receptum fuerit. quanquam nomen Communicationis, ad communem sanctorum societatem referri potest: acsi diceret, aggregatos fuisse omnibus Dei filiis in Euangelii fidem. Porrò quum dicit, *A primo die*, promptitudinem eorũ laudat, quòd statim se dociles præbuerint simulatque proposita illis fuit doctrina. Particula *Huc usque* notat perseuerantiam. Scimus autem quàm raræ sit virtutis, Deum vocantem mox sequi, & constanter vsque in finem pergere. Multi enim tardi sunt & difficiles ad obediendum, plures leuitate & inconstntia deficiunt.

6 *Hoc ipsum persuasus*. Ad argumentum gaudii accedit fiducia in reliquum vitæ tempus. Sed dicet quispiam, Quid in tanta naturæ imbecillitate, inter tot impedimenta, salebras, præcipitia, sibi de crastino polliceri ausint homines? Sanè hanc fiduciam non de hominum constantia aut virtute colligebat Paulus: sed tantùm ex eo quòd Deus suum erga Philippenses amorem declarauerat. Atque omnino hæc vera est beneficiorum Dei recognitio, quum ex illis in posterum bene sperandi materiam concipimus. Nam quum testimonia sint tum bonitatis eius, tum etiam paternæ erga nos beneuolentiæ: cuius ingratitudinis foret, nullam inde spei & boni animi cõfirmationem capere? Adde quòd Deus hominum similis non est, qui fatigetur benefaciendo, vel exhauriatur. Ergo assidua beneficiorum Dei meditatione se exerceant fideles, quo spem futuri temporis foueant & confirment: ac semper hunc syllogismum secum repetãt, Deus opus manuum suarum inchoatum non deserit, teste Propheta, Nos opus sumus manuũ eius: ergo quod in nobis cœpit, perficiet, Iesaias 64.8. Quum dico nos esse opus manuum eius, non de creatione sola accipio: sed de vocatione qua sumus adoptati in filios. Est enim nobis electionis nostræ signum, quòd Dominus efficaciter nos Spiritu suo ad se vocauerit. Quæritur tamen hîc, nunquis de aliorum salute certus esse possit. nam Paulus hîc nõ de se, sed de Philippensibus loquitur. Respondeo, longè aliam cuique de propria salute certitudinem esse, quàm de aliena. Mihi enim Spiritus Dei, vocationis meæ testis est, sicuti singulis electis: de aliis non ha-

bemus testimonium, nisi ab externa Spiritus efficacia: hoc est, quatenus se gratia Dei vsque ad nostram notitiam in illis exerit. magnum ergo discrimen est: quia intus manet inclusa fidei certitudo, neque ad alios se diffundit. Sed vbicunque cernimus quæcunque Diuinæ electionis indicia apprehēdi à nobis possunt, protinus ad bonā spem excitari nos oportet: tam ne simus in proximos maligni, eósque æquo & humano charitatis iudicio fraudemus, quàm vt Deo grati simus. Hæc autem generalis est tam in nobis quàm in aliis regula, vt de viribus nostris diffisi, ab vno Deo toti pendeamus.

Vsque in diem Iesu Christi. Præcipuum quidem est vt intelligas, vsque ad finem certaminis: certamē verò morte finitur. Sed quia sic de vltimo Christi aduētu Spirit⁹ in Scripturis loqui solet, melius erit extēdere progressum gratiæ Dei vsque ad carnis resurrectionē. Tametsi enī qui ex corpore mortali sunt liberati, nō amplius militent cum carnis concupiscētiis, síntque extra teli iactum, vt aiunt, tamen nihil erit absurdi, si dicantur esse in profectu: quia nondum pertigerunt quò aspirant, nondum potiuntur fœlicitate & gloria quam spērarunt: denique nondum illuxit dies qui reuelet absconditos in spe thesauros. Atque adeò quum de spe agitur, semper ad beatam resurrectionem, tanquam ad scopum, referendi sunt oculi.

7 *Sicuti iustum est mihi, hoc de vobis omnibus sentire, propterea quòd in corde vos habeam, esse omnes participes gratiæ meæ, & in vinculis meis, & in defensione, & confirmatione Euangelii.*

8 *Testis enim mihi est Deus, vt desiderem vos omnes in visceribus Iesu Christi.*

9 *Et hoc precor, vt charitas vestra adhuc magis ac magis abundet cum agnitione, omníque intelligentia:*

10 *Vt probetis que vtila sunt, quo sitis sinceri & inoffensi vsque in diem Christi,*

11 *Impleti fructibus iustitiæ, qui sunt per Iesum Christum, in gloriam & laudem Dei.*

7 *Sicuti iustum est.* Maligni enim sum⁹ donorū Dei interpretes, nisi eos habemus pro filiis Dei in quibus vera pietatis signa emicant, quibus notis Spiritus adoptionis se profert. Dicit ergo Paulus hoc sibi æquitatem ipsam dictare, vt de Philippensibus bene in perpetuum speret, quos sibi in participationem gratiæ adiunctos esse cernit. Ego non temere hunc loum aliter transtuli quàm Erasmus, quod prudēs lector facilè animaduertet. Nam commemorat quale habeat de Philippensibus iudicium: quæ illi causa erat bene sperandi. Dicit igitur, illos sibi consortes esse eiusdem gratiæ *in vinculis & defensione* Euangelii. *In corde habere*, est intimo cordis affectu eos tales reputare. Sēper enim pro viribus adfuerant Philippenses Paulo, vt se illi ad sustinendam Euangelii causam, quoad licebat, comites adiungerent. Ita quanuis abessent corpore, tamen propter pium affectū quem testati fuerant quibuscūque poterant officiis, secum vinctos agnoscit. Habeo igitur vos in corde: hoc est, syncerè ac citra simulationem, certò non leui aut dubia opinione. Quales? *Socios gratiæ*. qua in re? *In vinculis*, quibus defenditur Euangelium. Tales quum agnosceret, æquum erat de illis bene sperare.

Gratiæ meæ, & in vinculis. Ridiculum hoc esset coram mundo, carcerem deputare in Dei beneficio. at si verè æstimamus, honor est non vulgaris

ris quo nos Deus dignatur, quum pro eius veritate persequutionem patimur. Neque enim frustra dictum est, Beati eritis quũ vos probris omnibus affecerint ac vexauerint propter nomẽ meũ, Mat.5.11. Meminerimus ergo etiam societatẽ crucis Christi, tanquam singularem Dei gratiã prõpto gratóque animo amplexãdam nobis esse. Vinculis addit, *Defensionem & confirmationem Euangelii*, quò melius exprimat quàm honorabile nobis obsequium iniungat Deus, quum nos hostibus suis ad reddendum Euangelio suo testimonium opponit. Perinde enim est acsi nobis Euangelii patrocinium mandaret. Hac scilicet cogitatione armati martyres, potuerũt omnes impiorum furores contemnere, omniáque tormenta superare. Atque vtinam hoc in mentem veniret omnibus qui ad confessionem fidei vocantur, se patronos esse delectos à Christo ad agẽdã eius causam. Nã cõsolatione tali subnixi, animosiores essent quàm vt adeò facilè ad perfidã defectionẽ flecterẽtur. Verùm quæret hic quispiam, nũ ab hominum constantia pendeat Euangelii confirmatio. Respondeo, Dei veritatem per se magis firmam esse, quàm vt opus habeat aliũde fulciri. nam vt mendaces sumus omnes, Deus tamẽ verax manet. Sed non est absurdum, infirmas conscientias talibus adminiculis in ea confirmari. Habet igitur hoc genus confirmationis, cuius Paulus meminit, relationem ad homines. quemadmodũ nostra experiẽtia discimus, hoc saltem tot martyrum cædibus fuisse profectum, vt totidem quasi sigillis Euangelium cordibus nostris obsignaretur. Vnde illud Tertulliani, Eorum sanguinem semen esse Ecclesiæ. quem ego quodam carmine sum imitatus,

> Sanctus at ille cruor, Diuini assertor honoris.
> Gignendam ad sobolem, seminis instar erit.

8 *Testis enim mihi est Deus.* Nunc expressius suum erga illos amorem declarat. cuius approbandi causa iusiurandum adhibet, idque meritò: quia scimus quàm chara apud Deum sit Ecclesiæ suæ ædificatio. Erat autem in primis vtile, Pauli amorem probè esse testatum Philippensibus. Neque enim parum hoc valet ad fidem doctrinæ faciendam, quũ persuasus est populus, à doctore se amari. Deum appellat testem veritatis, qui solus est veritas: & sui affectus, qui solus est scrutator cordium. In verbo *Desiderandi*, species est pro genere: amoris autem signum est, quia desideramus quæ chara sunt *in visceribus*. Opponit Christi viscera carnali affectui, vt significet sanctum ac pium esse suum amorem. Nam qui secundum carnem amat, respectum habet sui commodi: & potest subinde pro rerum & temporum varietate animum mutare. Interim admonet ad quam regulam exigi debeant fidelium affectus: nempe vt abdicata propria volũtate, Christo gubernacula permittant. Et certè nõ aliũde manare potest vera charitas, quàm ex Christi visceribus. & non leuiter pungere nos debet hic stimulus. Christum sua viscera quodammodo aperire, quibus mutuum inter nos amorem foueat.

9 *Hoc precor, vt charitas.* Redit ad precationem, quam obiter tantùm vno verbo attigerat. exponit igitur summam eorum quæ illis petebat à Deo: vt ipsi quoque discant suo exemplo orare, & ad profectum istorum donorum aspirent. Quod nõnulli charitatem Philippensium accipiunt pro ipsis Philippensibus: qualiter vulgò barbari loqui solent, Vestra reuerentia, Vestra paternitas: absurdum est. Neque enim tale exemplum extat in Paulo, necdum in cõsuetudinem venerãt tales ineptiæ. deinde minus plena esset sententia: & alioqui simplex & naturalis verborum sensus optimè quadrat. Vera enim Christianorum incrementa sunt, quum proficiunt in agnitione & intelligẽtia, deinde in charitate. Itaque particula, *In*, secundum phrasin linguæ Hebraicæ, capitur hîc pro Cum: sicuti etiam transtuli. nisi fortè quis malit exponere Per: vt instrumentum vel causam formalem notet. Nam quò maiores in cognitione progressus facimus, eò magis debet crescere in nobis charitas. Tunc sensus esset, Vt charitas vestra secundum intelligentiæ mensuram crescat. *Omnis intelligentia* pro plena & solida, non autem omnium rerum.

10 *Vt probetis quæ.* Definitio

Christianæ sapientiæ, cognoscere quid è re sit, vel expediat: non in vanis argutiis ac speculationibus ingenium torquere. neque enim Dominus inutiliter fideles suos vult occupare, vt discant quod nihil prosit. Hinc collige quo loco habenda sit Sorbonica theologia, in qua si vitam cõsumpseris, nihilo plus inde ædificationis in spem cælestis vitæ, vel spiritualis fructus reportes, quàm ex Euclidis demonstrationibus. Certe etiam si nihil falsi doceret, hoc tamẽ nomine meritò execrabilis esse debet, quòd perniciosa est spiritualis doctrinæ profanatio. Vtilis enim Scriptura, vt inquit Paulus, 2. Tim. 3. 16, illic nihil præter frigidas leptologias reperire est. *Quo sitis sinceri*. Hæc est vtilitas quam ex cognitione reportamus: non vt suis quisque rationibus astutè consulat, sed vt pura conscientia viuamus coram Deo. Sequitur, *Et inoffensi*. Græcum nomen ἀπρόσκοποι ambiguum est. Chrysostomus actiuè exponit, quòd sicuti coram Deo puros & integros esse voluerit: ita nunc velit coram hominibus honestã vitam ducere, ne quibus malis exemplis proximos lædant. Id ego non reiicio: passiua tamen significatio contextui aptior est meo iudicio. In hoc siquidem prudentiã illis optauit, vt inoffenso gradu pergant in vocatione sua, vsque in diẽ Christi. sicuti contrà, ignorantia fit vt sæpe labamur, impingamus, erremus. Et quot scandala identidem nobis Satã obiiciat, quæ cursum nostrum vel obrumpant, vel impediant, quisque nostrum pro se experitur.

11 *Impleti fructibus iustitiæ*. Hoc quidem iam ad externam vitam pertinet. bona enim conscientia fructus suos operibus producit. itaque fertiles esse cupit bonis operibus in Dei gloriam. Tales fructus dicit esse per Christum, quia manant ex Christi gratia. hoc enim benefaciendi nobis initiũ est, quum eius Spiritu sanctificamur. nam super ipsum requieuit, vt de plenitudine eius hauriamus omnes. Et quoniam hic similitudinem ab arboribus Paulus ducit: syluestres sumus oleastri & inutiles, donec in Christum sumus insiti, qui viua sua radice frugiferas arbores nos reddit: iuxta illud, Ego sum vitis, vos palmites, Iohan. 15. 1. Finem simul demonstrat, vt Dei gloriæ seruiamus. Nulla enim tam præclara in speciem vita est, quæ non vitietur coram Deo & fœteat, nisi ad hunc scopum dirigatur. Quòd autem Paulus iustitiam operum hîc nominat, nihil pugnat aduersus gratuitam iustitiam fidei. neque enim protinus sequitur, illic esse iustitiam vbi sunt fructus iustitiæ: quoniam iustitia coram Deo non est, nisi plena & solida obedientia Legis: quæ in nullo sanctorum reperitur, qui tamen bonos & suaues iustitiæ fructus pro suo modo producunt. nempe quia sicut inchoat in nobis Deus iustitiam per regenerationem Spiritus: ita quod deest, per remissionem peccatorum sufficit, vt tota nihilominus iustitia ex fide pendeat.

12 Scire autem vos volo, fratres, quòd quæ mihi acciderunt, magis in profectum cesserunt Euangelii,

13 Vt vincula mea in Christo illustria fuerint in toto prætorio, & reliquis omnibus locis:

14 Et multi ex fratribus in Domino, vinculis meis confisi: vberius ausi fuerint absque timore sermonem Dei loqui.

15 Nonnulli quidem per inuidiam & contentionem: alii autem etiam per beneuolentiam Christum prædicant.

16 Alii inquam, ex contentione Christum annuntiant non purè, existimantes afflictionem se suscitare meis vinculis:

17 Alii autem ex charitate, scientes quòd in defensionem Euangelii positus sim.

12 *Scire autem vos.* Experimur omnes in nobis quantopere soleat offendi caro humilitate crucis. Patimur quidem nobis Christum prædicari crucifixum: sed vbi cum sua cruce apparet, quasi nouitate perculsi, vel refugimus, vel horremus. neque id tãtùm in nostris personis, sed eorũ quoque qui nobis Euangelium tradunt. Id accidere Philippensibus poterat, vt Apostoli sui persequutione nonnihil deiicerentur. Et credibile est malos operarios qui minimis quibusque nocendi occasionibus imminebant, non cessasse quin sancti viri calamitati insultarent, ac inde contẽptibile redderent eius Euangelium. Quòd si nihil hac via proficerent, promptum erat calumniari ipsum, quòd toti mundo inuisus esset: simúlque formidinem iniicere Philippensibus, ne sibi infausta societate conflarent absque causa ingentem inuidiã apud omnes. sunt enim istæ vsitatæ Satanæ artes. Huic periculo occurrit Apostolus, dum suis vinculis prouectum fuisse Euangelium commemorat. Finis ergo huius narrationis est, vt Philippenses animet, ne absterreantur sua persequutione.

13 *Vt vincula mea. In Christo* posuit, pro In negotio, vel in causa Christi. significat enim illustria fuisse sua vincula ad prouehendum Christi honorem. Quòd aliqui per Christum exponunt: coactum videtur. Et *Illustria* malui quàm Manifesta, vtpote quæ Euangelium sua fama nobilitauerint. acsi diceret, Satan quidem hoc conatus est, & impii fore putarunt vt Euangelium destrueretur: sed Deus tam illius conatus, quàm spem horum frustratus est. ídque dupliciter: nam quum Euangelium antè obscurum & ignotum esset multis, factum est vt innotesceret: neque id modò, sed etiam vt illustraretur tam in prætorio quàm in reliqua vrbe. *Prætorium* accipio pro aula & palatio Neronis, quod Fabius & ætatis illius scriptores vocant Augustale. Nam quum Prætoris nomen generale esset initio, ac magistratus omnes significaret qui præcipuum imperium haberent (vnde factum est vt Dictator, summus Prætor diceretur) mansit deinde consuetudo, vt Prætorium vocaretur in bello tabernaculum vel Consulis, vel eius qui præerat: in vrbe autem palatium Cæsaris, ex quo monarchiam Cæsares occuparunt. alioqui Prætorium etiam vocatur consessus Prætoris.

14 *Multi ex fratribus.* Hoc exemplo docemur, sanctorum vexationes quas pro Euangelio patiuntur, materiã nobis esse fiduciæ. Esset quidem terribile spectaculum, & quod potius ad nos exanimandos valeret, si duntaxat persequutorum sæuitiam & rabiem videremus. Sed dum simul apparet manus Domini quæ sub infirmitate crucis suos reddit inuictos, ac triumphare facit: hac freti, plus solito audere debemus, iam in persona fratrum pignus victoriæ nostræ habentes. Huius agnitio timorem nostrum debet vincere, vt in mediis periculis intrepidè loquamur.

15 *Nonnulli quidem.* Alius fructus vinculorum Pauli, quòd non soli fratres animabantur ad fiduciam, eius exemplo: & quidem alii vt starent in gradu, alii vt ad docendum alacriores fierent: sed etiam qui ei malè volebant, alio consilio incitabantur ad publicandum Euangelium

16 *Alii inquam, ex contentione.* Epexegesis qua plenius superiorem sententiam declarat. repetit enim duo esse genera hominum qui suis vinculis ad Christum annuntiandum incitentur. Alios contentione impelli, hoc est, prauo affectu: alios pio studio, quia velint vnà suscipere Euangelii defensionem. Illos dicit non purè annuntiare Christum: quia non erat rectus zelus. neque enim hoc pertinet ad doctrinam: quia fieri potest vt qui purissimè docet, non sit tamen sincero animo. Quòd autem impuritas hæc, animi fuerit, & non apparuerit in doctrina, colligere licet ex contextu. Paulus certè non libenter vidisset Euangelium adulterari. atqui se gaudere testatur prædicatione istorum, non simplici nec sincera. Sed quæritur quomodo nocere illi potuerit talis prædicatio. Respondeo, plurimas occasiones nobis esse incognitas, qui temporũ circunstantias non tenemus. Quæritur rursum, quũ annuntiari nequeat Euangelium nisi ab intelligentibus, quæ causa istos impulerit ad persequendã quã probabant doctrinam. Respondeo, cæcã esse ambitionem, imò rabiosam belluam:

ideo non esse mirum si falsi fratres telũ ex Euangelio arripiant ad vexandos bonos & pios Pastores. Nihil certè hîc dicit Paulus quod ego nõ sim expertus. viuũt enim adhuc hodie qui Euangeliũ nõ alio animo prædicarunt, quàm vt persequendo pios Pastores, impiorum furori obsequium præberent. Quod ad Pauli hostes spectat, operæpretium est obseruare, si Iudæi fuerint, quàm insanum fuerit eorum odium: vt etiam obliuiscerentur quam ob causam ipsum odissent. Nã dum ferebantur ad ipsum perdendum, promouendo Euangelio, cuius occasione illi erant infesti, nauabant operam. sed putabant scilicet Christi causam in vnius hominis capite stare vel cadere. Si autem erant æmuli, quos ambitio ita transuersos raperet, agnoscenda est mira Dei bonitas, qui tamen peruersis eorum studiis talem dederit successum.

17 *Quòd in defensionem.* Qui verè Christũ amabãt, turpe sibi ducebãt fore, nisi comites se adiungerẽt Paulo causam illius agenti. atque ita nobis agendũ est, vt laborãtibus Christi seruis manus, quãtum in nobis est, porrigamus. Obserua iterum hanc loquutionem de Euangelii defensione. nam quum tanto honore nos Christus dignetur, quæ excusatio, si causæ eius fuerimus præuaricatores? aut quid nobis expectandum, si illam nostro silentio prodiderimus, nisi vt nostram vicissim deserat qui solus apud Patrem aduocatus vel patronus est noster?

18 Quid enim? cæterùm quouis modo, siue per occasionem, siue per veritatem, Christus annuntiatur: atque in hoc gaudeo. quinetiam gaudebo.

19 Noui enim quòd hoc mihi cedet in salutem per vestram precationem, & subministrationem Spiritus Iesu Christi,

20 Secundum expectationem & spem meam, quòd in nulla re pudefiam: sed cum omni fiducia, quemadmodum semper, ita & nunc magnificabitur Christus in corpore meo, siue per vitam, siue per mortem.

21 Mihi enim viuendo Christus est & moriendo lucrum.

18 *Cæterùm quouis modo.* Quoniã improbus eorum de quibus loquutus est, animus poterat detrahere gratiam doctrinæ: dicit hoc esse magni æstimandũ, quòd Euangelium tamen promouebant qualiscunque esset animus. Deus enim malis & vitiosis interdum instrumentis præclarum opus efficit. ergo de eiusmodi successu gaudere se dicit: quia hoc vno contentus erat, si videret Christi regnum crescere. quemadmodum quum audiebamus, impurum canem Carolum Auenione & alibi semina purioris doctrinæ spargere in multorum cordibus, gratias agebamus Deo, qui nequissimo & perditissimo nebulone, ad gloriam suam vteretur. Atque hodie gaudemus, Euangelii cursum per multos promoueri, quibus tamen aliud est propositum. quanquam autem gaudebat Paulus Euangelii incrementis: numquã tamen si fuisset in eius manu, tales ordinasset ministros. Gaudendum ergo si per impios aliquid boni Deus efficiat: sed non ideo aut collocandi sunt à nobis in ministerio, aut habendi pro legitimis Christi ministris

19 *Noui enim quòd.* Quia ad conflandam Paulo inuidiam quidam Euangelium publicabant, quò magis in eum accenderent hostium sæuitiam, occupat sibi nõ nocituros eorũ improbos conatus, quia Dominus in contrariũ finem ipsos vertet: acsi dicat, Tametsi meã perniciem illi machinantur: confido tamen nihil effecturos aliud omnes eorum conatus, nisi vt Christus in me glorificetur: quod mihi est salutare. Nam de salute corporis eum non loqui, ex sequẽtibus patet. vnde autem hæc Paulo fiducia? nempe ex eo quod Rom. 8. 28, docet, veris Dei cultoribus omnia

esse adiumento in bonum: etiamsi totus mundus cum principe suo diabolo, in eorum exitium conspiret.

Per vestram precationem. Quo eos acrius stimulet ad precandum, testatur se confidere Dominum id daturum eorum precibus: neque tamen simulat. qui enim in sanctorum precibus subsidium reponit, Dei promissione nititur. Interea nihil derogatur gratuitæ Dei bonitati, ex qua sunt preces & exoratio. *Et subministrationem.* Ne putemus, quia hæc duo iungit vno contextu, ideo paria esse. itaque sic resolui debet oratio, Noui hoc totum mihi cessurum in salutem, per administrationem Spiritus, adiuuantibus etiam vobis orando. vt subministratio Spiritus sit causa efficiens: oratio autem, inferius adminiculum. Notanda etiam verbi Græci proprietas. vocatur enim ἐπιχορηγία quum suggeritur quod deest. qualiter omnia quibus destituimur, nobis Spiritus Dei instillat. *Et Spiritum Iesu Christi* nominat, vt significet, nobis omnibus, si Christiani sumus, esse communem: quia tota plenitudine in eum effusus est, vt singulis suis membris pro gratiæ suæ mensura quantum expedit, distribuat.

20 *Secundum expectationem.* Si quis obiiciat, Vnde autem tibi ista noticia? respondet, Ex spe. nam quum certum sit, Deum spem nostram minimè velle frustrari: spes ipsa dubia esse non debet. Notet ergo diligenter pius Lector aduerbium hoc, Secundùm: vt certò secum ita constituat, fieri non posse quin expectationi nostræ respondeat Dominus, quæ quidem in verbo suo fundata sit. Promisit autē se nunquam defuturum nobis etiam inter omnia tormenta, si quando vocemur ad nominis sui confessionem. sperent itaque Pauli exemplo omnes pii, neque pudefient.

Cum omni fiducia. Videmus vt sperando, carnis votis nequaquam indulgeat: sed spem suam subiiciat Dei promissioni. *Magnificabitur*, inquit, *Christus in corpore meo, siue per vitam, siue per mortem.* quanquam nominatim corpus exprimens, significat inter certamina vitæ præsentis se de successu minime esse dubium. nam de hac re facti sumus a Deo certiores. Ergo si expositi ad Dei arbitrium, & idem habentes in vita propositum quod Paulus, fœlicem exitum quocunque modo speramus: non amplius timendum erit ne quid aduersi eueniat. Nam si illi viuimus & morimur: illius sumus in vita & in morte, Rom. 14.8. Modum exprimit Christi magnificandi, nempe in perfecta fiducia. vnde sequitur, deiici ipsum nostra culpa, & extenuari quantum in nobis est, quum timore labascimus. An igitur eos non pudet, quibus leue delictum videtur, in confessione veritatis trepidatio? Sed quî puderet, quum adeò sint prostituta fronte, vt abnegationem quoque excusare audeant? Addit, *Quemadmodum semper*: vt à præteritis gratiæ Dei experimentis fidem suam stabiliant. ita Rom. 5.4, Probatio spē parit.

21 *Mihi enim viuendo.* Hactenus hunc locum, meo iudicio, malè verterunt & exposuerunt interpretes. sic enim distingunt: quòd Christus fuerit Paulo vita, & mors lucrum. Ego autem Christum in vtroque membro orationis facio subiectum: vt tam in vita quàm in morte lucrum esse prædicetur. Græcis enim vulgare est subaudire particulam πρὸς. præterquam autem quòd hic sensus minus est coactus, etiam melius cohæret cum proxima sententia, & pleniorem continet doctrinam. Indifferens sibi esse & in æquo affirmat, viuátne an moriatur: quoniam Christum habens, vtrunque lucro apponat. Et certè vnus est Christus qui tam in morte quàm in vita nos facit beatos. alioqui si mors misera, vita nihilo fœlicior. Adeò vt difficile sit definire, Extra Christum, sitne mori vtilius quàm viuere. Rursum adsit Christus, & vitam nostrā perinde ac mortem benedicet: vt sit vtraque nobis fausta & expetenda.

22 Quòd si viuere in carne operæpretium mihi est: etiam quid eligam, ignoro.

23 Coarctor enim ex duobus, cupiens dissolui & esse cū Chri-

ſto: multo enim hoc melius.

24 Manere verò in carne, magis neceſſarium propter vos.

25 Atque hoc confiſus noui quòd manebo & permanebo cum omnibus vobis, in veſtrum profectum & gaudium fidei:

26 Vt gloriatio veſtra exuperet in Chriſto Ieſu de me, per meum rurſus aduentum ad vos.

22 *Quòd ſi viuere.* Quemadmodū deſperati homines perplexi ſunt debeántne vitam longius prorogare in miſeriis, an morte finire ſuas ærumnas: ita econuerſo Paulus adeò ſe æquo animo tam ad mortem quàm ad vitam paratum eſſe dicit, quia vtriuſque conditio beata ſit fidelibus, vt de optione ambigat. *Si operæpretium eſt*, hoc eſt, ſi mihi conſtet maior vitæ meæ fructus quàm mortis: non video vtrum debeam præoptare. *Viuere in carne*, per contemptum poſuit, melioris vitæ comparatione.

23 *Coarctor enim.* Non alia mercede viuere optabat Paulus, quàm vt ſeruiret Chriſti gloriæ & fratribus prodeſſet. proinde neque aliam vtilitatem reputat in vita, quàm fratrum ſalutem. Sibi autē priuatim melius eſſe agnoſcit citò mori, quia futurus ſit cū Chriſto. in optione verò demōſtrat quanta ardeat charitate. Nō hìc de cōmodis terrenis agitur, ſed de ſpirituali bono quod merito piis ſummopere optabile eſt. Paul' tamē quaſi ſui oblitus, non tātùm ſe mediū continet, ne plus in ſuum quàm Philippenſium bonum propendeat: ſed tandem concludit, ipſorum rationem in corde ſuo præponderare. Hoc ſcilicet verè eſt Chriſto viuere & mori, quum nobis poſthabitis ferimur quò nos Chriſtus vocat ac rapimur.

Cupiens diſſolui & eſſe cum Chriſto. Coniunctim legenda ſunt hæc duo. per ſe enim mors nunquam expetetur: quia pugnat hoc deſideriū cū ſenſu naturæ: ſed expetitur propter cauſā, vel propter alium finem. Deſperati ad eam confugiunt tædio vitæ: fideles ad eā libenter properant, quia liberatio eſt à ſeruitio peccati, & tranſitus in regnum cælorum. Hoc eſt, quod nunc dicit Paulus, Cupio mori, quia hoc modo perueniam ad Chriſti coniunctionem. Interea non deſinunt fideles mortem horrere: ſed quum oculos conuertunt ad vitam illam quæ mortem ſequitur, conſolatione iſta facilè vincunt formidinē. Certè quiſquis in Chriſtū credit, ita debet eſſe animat', vt ad mentionē mortis caput attollat, lætus nuntio ſuæ redēptionis. Vnde apparet quàm multi ſint titulo tenus duntaxat Chriſtiani, quādo maior pars, audito mortis nomine, perinde acſi nullum vnquam de Chriſto verbulum audiſſent non modò expaueſcunt, ſed propè redduntur exanimes. O bona conſcientia, quantum polles ac vales! Bonæ autem conſcientiæ fundamentum eſt fides: imò ipſa eſt conſcientiæ bonitas. *Diſſolui.* Notanda eſt hæc loquutio, Mortem profani homines abolitionem hominis vocāt, quaſi totus intereat. Paulus hìc nos commonefacit, mortem eſſe ſolutionē animæ à corpore. Et hoc melius continuò pòſt exprimit, dicens quæ poſt mortē fideles conditio maneat, vt ſcilicet cum Chriſto habitent. Sumus etiam cum Chriſto in hac vita, quatenus regnum Dei intra nos eſt, & Chriſtus in nobis habitat per fidem, ſéque nobis adfuturum pollicitus eſt vſque ad finem mundi: ſed præſentiam illam ſpe tantùm percipimus. Ideo quoad ſenſum noſtrum, dicimur nunc ab ipſo peregrinari. Vide 2. Corinth. 5. 6. Valet hic locus ad refellendum eorum deliramentum, qui animas à corporibus diuiſas dormire ſomniant. nam Paulus apertè teſtatur, nos frui Chriſti præſentia quum diſſoluimur.

25 *Atque hoc confiſus.* Quidam, quia abſurdum videbatur fateri Apoſtolum fruſtratum eſſe ſua expectatione, exiſtimant poſtea ex vinculis fuiſſe liberatum, multáſque orbis regiones perluſtraſſe: ſed fruſtra id timent. Spes enim

nim suas sancti ex Dei verbo moderari solent, vt non plus animis præsumant, quàm Deus promisit. Ita vbi certum habent Diuinæ voluntatis testimonium, illic certa quoque persuasione nituntur, quæ nihil admittit dubitationis. Talis est de perpetua remissione peccatorum, de auxilio Spiritus ad gratiam finalis (quam vocant) perseuerantiæ, de resurrectione carnis. Talis etiam fuit Prophetarum de suis vaticiniis certitudo. In reliquis nihil nisi sub conditione sperant: ideóque euentus omnes subiiciunt Dei prouidentiæ, cui permittunt acutius videre quàm sibi. *Manere*, significat hic, aliquãtisper: Permanere, ad lõgũ tẽpus.

16 *Vt gloriatio vestra.* Pro eo quòd dicit, ἐν ἐμοί, ego transtuli *De me*: quia bis repetitur præpositio in diuerso sensu. Nemò certè negabit quin fideliter expresserim mentem Pauli. Quòd autem alii dicunt, Per Christum, non probo. Nam *In Christo* positum est pro Secundum Christum, vel Christianè: vt speciem gloriationis sanctam ostenderet. Alioqui enim in solo Deo iubemur gloriari. ideo obiici Paulo à maleuolis poterat, Qui licet Philippensibus de te gloriari? Hanc calumniam anticipat quum dicit, Secundum Christum id facturos, gloriãtes scilicet de Christi seruo in Domini gloriam: ídque ratione doctrinæ magis quàm hominis, & aduersus pseudoapostolos: qualiter Dauid se cum hypocritis conferendo, iactat suas iustitias

27 *Tantùm dignè Euangelio Christi conuersamini: vt siue veniens, videam vos: siue absens, audiam de vobis quòd stetis in vno spiritu, vna anima, concertantes fide Euangelii.*

28 *Nec vlla in re terreamini ab aduersariis, quæ illis est demonstratio exitii: vobis autem salutis, ídque à Deo.*

29 *Quia vobis donatum pro Christo, non tantùm vt in illum credatis, sed etiam vt pro ipso patiamini:*

30 *Idem habentes certamen, quale vidistis in me, & nunc auditis de me.*

27 *Tantùm dignè.* Hac formula vtimur quum ad nouum sermonem volumus transire. ita hîc perinde valet acsi dixisset, Verùm de me, viderit Dominus. vos autem, &c. quicquid de me agatur, vos nihilominus pergite in recto cursu. Quum puram & honestam conuersationem Euangelio dignum vocat, econuerso innuit, facere iniuriam Euangelio qui aliter viuunt. *Vt siue veniens.* Quoniam Græca Pauli oratio hiulca est, ex participio Videns, feci verbum *Videam.* si hoc non placet, subaudias verbum principale Intelligam: hoc sensu, Siue quum venero, & videro vos: siue absens, audiam de statu vestro: intelligam vtroque modo, tam aspectu ipso, quàm per nuntium, vos stare in vno spiritu. Cæterùm de verbis minus laborandum, vbi sensus constat.

Stetis in vno Spiritu. Hæc quidem vna est ex præcipuis virtutibus Ecclesiæ. atque ideo hæc est fouendæ sanitatis vnica ratio, quia disidiis collabitur. Etsi autem Paulus hoc antidoto voluit occurrere nouis & alienis doctrinis: duplicem tamen vnitatem requirit, spiritus & animæ. sicuti hoc primum est, vt inter nos consentiamus: deinde vt simus concordes. Nam quum simul copulantur hæc duo nomina, spiritus intelligentiam, anima autem voluntatem significat. Porrò ordine præcedit consensus: deinde ex ea nascitur voluntatum coniunctio. *Concertantes fide.* Hoc fortissimum est vinculum concordiæ, dum nobis simul est sub eodem vexillo militandum. nam hæc occasio sæpe etiam maximos hostes reconciliauit. Proinde quò magis confirmet vnitatem inter Philippenses, admonet illos esse commilitones, quibus hostis communis & bellum commune debeant coniungere animos ad sanctam conspirationem. Loquutio qua Græcè vsus est Paulus, ambigua est: quare Vetus interpres vertit,

Collaborantes fidei: Erasmus, Adiuuantes fidem: quasi fidei opem ipsi pro virili adferret. Sed quum datiuus apud Græcos ponatur pro ablatiuo instrumenti, propterea quòd ablatiuo caret lingua illa: non dubito quin sit hic sensus Apostoli, Coniūgat vos Euangelii fides, præsertim quum illa vobis sit communis armatura aduersus eundem hostem. Hoc modo particulam *τῇ*, quā alii ad fidem referunt, ego refero ad Philippenses: & melius, nisi fallor. Primùm nemo ignorat, quàm efficax sit incitamentum ad concordiam, vbi simul bellandum est: deinde scimus, in spirituali bello nos fidei clypeo armari ad hostē repellendum. imò & panoplia & victoria nostra est fides. ideo etiam hoc membrum adiunxit, vt finem piæ cōiunctionis indicaret. Conspirant etiam impii in malū, sed maledicta est eorum consensio: nos igitur sub fidei vexillo vnanimes militemus.

28 *Nec vlla in re terreamini.* Secundum, quod Philippēsibus cōmendat, est fortitudo animi, ne turbētur aduersariorū furore. Tunc vbique fere ardebāt sæuissimæ persequutiones, quia toto impetu rapiebatur Satan ad prohibenda Euangelii initia: tantóque impotentius insaniebat, quantò potentiùs exerebat Christus Spiritus sui gratiā. Iubet ergo Philippēses stare intrepidos, neque perturbari. *Quæ illis est demonstratio.* Hæc propria est verbi Græci significatio: & nulla ratio coegit alios transferre Caussam. Nam impii dum aduersus Dominum belligerantur, iam quasi preludio argumentum exitii sui ostendunt: & quò ferociùs insultant piis, eò se magis parant ad ruinam. Nusquam certe Scriptura docet afflictiones quas sancti ferunt ab impiis, causam esse salutis ipsorum. Demōstrationē verò aut argumētum alibi etiam Paulus vocat, 2. Thess. 1.5. Atque pro eo quod hîc habemus *ἔνδειξιν* illic ponit *ἔνδειγμα*. Est igitur hæc eximia consolatio, quòd dum ab aduersariis impetimur ac vexamur, documentū habemus nostræ salutis. Sunt enim persecutiones filiis Dei, quædam adoptionis sigilla, si fortiter & æquis animis eas sustineant: impii iam suæ damnationis specimen edunt: quia impingunt in lapidē, à quo conterentur. *Idque hoc à Deo.* Restringitur hoc ad posterius membrū, vt gratiæ Dei Dei gustus, crucis acerbitatem leniat. Naturaliter signū vel demonstrationem salutis nemo apprehendet in cruce: sunt enim res in speciē cōtrariæ. Ideo Paulus reuocat Philippēses ad aliam considerationem: quòd scilicet Deus sua benedictione vertat in occasionē salutis, quæ alioqui videntur nos facere miseros. Probat hoc, quia donum Dei sit, crucis tolerantia, certum autem est, salutaria nobis omnia Dei dona esse. Vobis, inquit, donatū est non solùm, vt in Christū credatis, sed etiam, vt pro ipso patiamini. Ergo ipsæ passiones vobis testimonia sunt gratiæ Dei. quum ita sit, hinc habetis argumētum salutis. O si penitus in animis nostris hæreret hæc persuasio, in Dei beneficiis deputādas esse persequutiones: quātus in pietatis doctrina factus esset progressus! Et quid tamē certius, quàm summam esse Diuinæ gratiæ dignationem, quòd patimur pro nomine eius vel contumeliā, vel carceres, vel ærumnas vel tormenta, vel mortem denique: tunc enim nos suis insignibus decorat. Sed plures reperientur qui potius iubeant Deum cum talibus donis facessere, quàm grato animo amplectantur oblatam crucem. Væ itaque stupori nostro.

29 *Vt credatis.* Prudenter inseparabili copula fidem cum cruce conuertit, vt sciant Philippenses, hac lege se vocatos esse in Christi fidem, vt persequutiones pro eius nomine sustineāt: acsi diceret, non magis eorum adoptionē separari posse à cruce, quàm ipsum Christum à se auelli. Hîc clarè testatur Paulus, gratuitum esse Dei donum, tam fidē quàm constantiam in ferendis persequutionibus. Et certè altior est sapientia cognitio Dei quàm vt proprio acumine ad eam conscendamus & nostra imbecillitas quotidianis experimentis se ostendit, quū manum suā paululū subtrahit Deus. Quò tamen melius exprimat gratuitum esse vtrunque, nominatim dicit, Christi causa, vel certè super Christi gratia nobis donari: quo excludit omnem meriti respectū. Pugnat etiā hic locus aduersus Scholasticum dogma: quo tradūt posteriores gratias, præmia esse nostri meriti, quia prioribus rectè vsi fuerimus. Equidem non

nego,

nego, quin Deus rectũ gratiarum suarũ vsum remuneretur in nobis gratiis amplioribus, modò ne meritum gratuitæ eius liberalitati, & Christi merito oppo nas, quod illi faciunt.

30 *Idem habentes certamen.* Suo quoque exemplo confirmat, quod dixit: quod non parum authoritatis addit doctrinæ. Et eadem opera admonet, nihil esse cur suis vinculis turbentur, spectantes finem certaminis.

CAP. II.

1 SIqua igitur consolatio in Christo, siquod solatiũ dilectionis, siqua cõmunicatio Spiritus, siqua viscera & misericordiæ,

2 Implete gaudium meum, vt idem sentiatis, eandem habentes charitatem, vnanimes, vnum sentientes.

3 Nihil per contentionem, aut inanem gloriam, sed per humilitatem alii alios existiment seipsis excellentiores:

4 Non considerans quisque quod suum est, sed quisque quod est aliorum.

1 *Si qua igitur.* Valde pathethica est ista exhortatio, in qua modis omnibus obsecrat Philippẽses vt cõcordiam mutuò inter se colant: ne si intestinis contentionibus scindantur, pseudoapostolorum imposturis sint expositi. Semper enim in discordiis aperta est ianua Satanæ ad spargẽdas impias doctrinas, ad quas repellendas optima munitio est consensus. Quia nomen παράκλησις sæpe pro exhortatione capitur, posset initium hoc modo exponi, Siquid valet apud vos exhortatio quæ fit nomine mãdatóque Christi. Contextui tamen alter sensus melius quadrat, Si qua est apud vos *Christi consolatio*, qua meos dolores mitigetis, & *si quod solatium* & leuamen afferre vultis: quod certè debetis ex charitate, si cogitatis illam *Spiritus communicationem* quæ vnum efficere nos omnes debet: si quis humanitatis & misericordiæ sensus in vobis residet, qui ad subleuandas meas miserias vos commoueat: implete, &c. Hinc colligimus quantum in Ecclesia bonum sit vnitas, & quanto studio Pastoribus procurandum. Et simul obseruandum est vt se demittat, misericordiã illorum suppliciter implorans, qui reuerentiam patrio iure exigere tanquam à filiis poterat. Imperium adhibere nouit, quum opus est: nunc preces adhibere maluit, quia aptiores fore nouerat ad penetrandos affectus: & quia sciebat verba se ad dociles & morigeros facere. Ita non recusandum est Pastori, quin personas quaslibet induat, Ecclesiæ causa.

2 *Implete gaudium meum.* Et hîc perspicere est quàm parum de se fuerit solicitus, modò Ecclesia Christi rectè haberet. Tenebatur carcere inclusus & constrictus catenis, reus erat capitalis iudicii, ante oculos erant tormẽta, imminebat carnifex: nihil tamẽ ista omnia impediunt quominus solidum gaudiũ gaudeat, si videat Ecclesiis bene. Porrò hoc præcipuum in fœlici Ecclesiæ statu ducit, si regnet illic consensus mutuus, & fraterna concordia. Ita Psalmus 137.6 etiam docet, caput lætitiæ nostræ esse recordationem Ierosolymæ. Quòd si illud Paulo erat gaudii complementum, plusquam crudeles futuri erant Philippenses, si inter se dissentiendo, sancti viri pectus duplici mœrore cruciarent. *Vt idem sentiatis.* Summa hæc est, vt sententiis & voluntatibus sint coniuncti. Ponit enim consensum in doctrina, & mutuam charitatem: deinde idem repetens (meo quidem iudicio) vnanimes esse iubet, vnúmque sentientes. Particula τὸ αὐτὸ hoc valet, vt se alii aliis accommodent. Ergo initium charitatis est, in sententiis conuenire: verùm id non sufficit, nisi corda in mutuum simul amorem coalescant. Quanquam non absurdum esset ita transferre, Vt eadem sitis cogitatione mutuam habere charitatem, esse vnanimes, vnum sentire. Participia enim

pro infinitiuis vſurpari, non eſt rarum. Sequutus ſum tamen quod minus coactum videbatur.

3 *Nihil per contentionem.* Iſtæ duæ ſunt nocentiſſimæ peſtes ad turbandam Eccleſiæ pacē. Excitatur contentio dum ſuam quiſque ſententiam pertinaciter vult tueri: vbi autem ſemel efferbuit, præceps fertur in eam viam qua ingreſſa eſt. Inanis autem gloria animos titillat, vt vnicuique blandiantur ſua inuenta. Proinde hæc vna eſt ratio diſsidiis obuiandi, ſi placidè conſulendo & agendo, contentiones vitemus: præſertim verò ſi non agamur ambitione. ambitio enim omnium contentionum eſt flabellum. *Inanis gloria* ſignificat quamlibet carnis gloriam. quid enim habēt homines, quo in ſe glorientur, præter vanitatem? *Sed per humilitatem.* Vtrique morbo vnum remedium opponit, ſubmiſsionem: & meritò: nam mater eſt modeſtiæ, qua fit vt cedentes iure noſtro, aliis deferamus, neque facilè tumultuemur. Definit autem quæ ſit vera humilitas: dum ſcilicet quiſque ſe aliis poſtponit. Si quid autem eſt, in tota vita difficile, hoc eſt in primis. Itaque non mirum, ſi tam rara virtus ſit humilitas. Nam (vt ille inquit) Regis quiſque intra ſe animum habet, omnia ſibi arrogando. En ſuperbia. deinde ex ſtulta noſtri admiratione naſcitur fratrū contemptus. Ac tam longè abſumus ab eo quod præcipit hic Paulus, vt ægrè quiſquam ferat alios ſibi æquales. nemo enim eſt qui nō eminere cupiat. Sed quæritur quî fieri poſsit, vt qui re ipſa excellit præ aliis, exiſtimet eos præſtantiores quos procul à ſe diſtare nouit? Reſpondeo hoc totū à recta æſtimatione donorum Dei, & noſtrarum infirmitatum pēdêre. Nam vtcunque præclaris dotibus quis polleat, reputare debet, non in hoc ſibi eſſe collatas vt ſibi placeat, ſe efferat, vel etiā habeat in pretio. Rurſum ſe exerceat excutiendis & agnoſcēdis ſuis vitiis: & habebit largam humilitatis materiam. In aliis contrà, quicquid eſt virtutum, honore proſequetur: vitia charitate ſepeliet. Hanc regulam qui tenebit, non difficulter alios ſibi præferet. Atque etiam hoc voluit Paulus, quum adderet, non debere ſingulos habere rationem ſui, ſed proximorum: vel, ſibi non debere eſſe addictos. Fieri ergo poterit vt pio homini, licet præſtātiorem ſe nouerit, potior tamen ſit aliorum ratio.

5 Hoc enim ſentiatur in vobis quod & in Chriſto Ieſu:

6 Qui quum in forma Dei eſſet, non rapinam arbitratus eſſet Deo æqualem ſe eſſe.

7 Sed ſeipſum exinaniuit, forma ſerui accepta, in ſimilitudine hominum conſtitutus, & figura repertus vt homo.

8 Humiliauit, inquam, ſeipſum, factus obediens vſque ad mortem, mortem verò crucis.

9 Quamobrem & Deus illum ſuperexaltauit: & dedit illi nomen, quod eſſet ſuper omne nomen:

10 Vt in nomine Ieſu omne genu flectatur, cæleſtium, terreſtrium, & infernorum:

11 Et omnis lingua confiteatur, quòd Dominus Ieſus in gloriam eſt Dei Patris.

5 *Hoc ſentiatur.* Humilitatem, ad quam hortatus verbis fuerat, nunc commendat, Chriſti exemplo. Sunt autem duo membra: quorum in priore inuitat nos ad Chriſti imitationē, quia ſit vitæ regula: ſecundò allicit, quia ſit hæc via qua ad verā gloriam peruenitur. Iubet ergo ſingulos eūdē habere affectū qui fuit in Chriſto. Poſtea declarat quale humilitatis exemplar nobis in Chriſto ſit propoſitum. Genus paſsiuū verbi retinui; quanquam non improbo

quod

quod alii verterunt, quia nihil de sensu mutatur: tantum volui vt lectores ipsam loquendi formam, qua vsus est Paulus, tenerent.

6 *Quum in forma Dei esset.* Non est similium comparatio: sed maioris & minoris. Humilitas Christi fuit, e summo gloriæ fastigio se deiicere ad infimam ignominiam: nostra humilitas est, nos falsa opinione non efferre. Cessit ille suo iure: a nobis tantum hoc requiritur, ne plus nobis sumamus quàm oportet. Itaque hinc orditur, quòd quum in forma Dei esset, non duxisset sibi esse illicitum, in eadem forma se gerere: atqui se exinaniuit. Quàm igitur absurdum est, quum Filius Dei ex tanta altitudine descenderit, nos qui nihil sumus, efferri superbia? Forma Dei, hic maiestatem significat. Quemadmodum enim homo ex formæ aspectu cognoscitur: ita maiestas quæ in Deo relucet, ipsius est figura. Aut si aptiorem similitudinē malis, forma Regis est apparatus & splendor qui Regem indicat: vt sceptrum, diadema, chlamys, apparitores, tribunal, & cætera regni insignia. forma Consulis, toga, prætexta, sella eburnea, lictores cum virgis & securibus. Christus ergo ante mundum conditum in forma Dei erat: quia apud Patrem, gloriā suam obtinebat ab initio, vt dicit Ioā. 17.5. Nam in Dei sapientia, priusquam carnem nostram indueret, nihil humile erat vel abiectum, sed magnificentia Deo digna. Talis quum esset, absque iniuria poterat æqualem se Deo gerere: sed non præ se tulit quod erat, neque palàm sumpsit in oculis hominum quod iure suum erat. *Non rapinam arbitratus.* Non fuisset iniuria, si æqualis Deo apparuisset. nam quod dicit, Non fuisset arbitratus, perinde valet ac si dixisset, Sciebat quidem id sibi licere fasque esse. vt sciamus voluntariam fuisse submissionem, non necessitatis. Hactenus transtulerunt in modo indicatiuo, Arbitratus est: verùm contextus requirit modum subiunctiuum. Et satis vsitatum est Paulo, præteritum indicatiui, pro subiunctiuo accipere, potentialem (vt vocant) particulam subaudiēdo ἐὰν. Sic Rom. 9.3. ηὐχόμην pro Optarim: & 1. Corinth. 2.8, εἰ γὰρ ἔγνωσαν si cognouissent. Nemo autem non videt Paulum hucusque de Christi gloria tractare, quæ ad amplificandam eius submissionem pertinet: non ergo quid fecerit Christus commemorat, sed quid illi facere licuerit. Porrò in his verbis clarè asseri æternam eius Diuinitatem qui non videt, prorsus est cæcus. Nec satis verecunde Erasmus, qui tam hunc locum, quàm alios similes eludere suis cauillis conatur. Fatetur quidem vbique Christum esse Deum: sed quid me iuuat orthodoxa eius confessio, si nulla Scripturæ authoritate fulciatur mea fides? Fateor sanè Paulū de Diuina Christi essentia non facere mētionem: sed nō sequitur propterea quin locus ad profligā dam Arrianorum impietatem sufficiat, qui fingebant Christum Deum creatum, & Patre minorē: consubstantialem negabant. Vbi enim æqualitas cum Deo absque rapina, nisi in sola essentia Dei: manet enim semper idem Deus, qui per Iesaiam 48.11 clamat, Viuo ego, non dabo gloriam meam alteri. Forma figurā significat, vel apparentiam, vt vulgò loquuntur. Id quoque fateor: sed an extra Deum reperietur talis forma non fallax, neque ementita? Sicut ergo à suis virtutibus cognoscitur Deus, & opera eius testimonia sunt æternæ eius Diuinitatis, Rom. 1.20: ita rite Diuina Christi essentia probatur ex Christi maiestate, quam æqualem cum Patre habebat antequam seipsū humiliaret. Mihi certè ne omnes quidē diaboli hunc locum extorqueāt: quia in Deo firmissimum est argumentum à gloria ad essentiam: quæ duo inseparabilia sunt.

7 *Seipsum exinaniuit.* Inanitio hæc eadē est cum humiliatione, de qua postea videbimus. Sed ἐμφατικωτέρως hoc dictum, pro, In nihilum redigi. Non potuit quidem Christus abdicare se Diuinitate: sed eam ad tempus occultam tenuit, ne appareret sub carnis infirmitate. Itaque gloriam suam non minuendo, sed supprimendo, in cōspectu hominū deposuit. Quæritur an id fecerit quatenus homo. Erasmus affirmat. Sed vbi erat forma Dei antequam homo esset? Itaque respondendum est, de toto Christo Paulum loqui, vt est Deus manifestatus in carne: hanc tamen inanitionem non conuenire nisi soli humanitati. quēadmodum si de homine ita loquar, Homo quum sit mortalis, nimis stupidus

est qui nihil nisi mundum cogitat: totũ quidem hominem intelligo, mortalitatem verò non attribuo nisi parti eius, hoc est corpori. Quũ ergo vna sit Christi persona ex duabus naturis constans, meritò dicit Paulus, eum qui Filius erat Dei, re ipsa Deo æqualis, abstinuisse tamen sua gloria, quum in carne speciem serui præ se tulit. Quæritur etiam secundò, quomodo exinanitus dicatur, qui tamen miraculis semper & virtutibus Filium Dei se comprobauit: & in quo testatur Iohannes 1.14 semper conspicuam fuisse gloriam dignam Filio Dei. Respõdeo, carnis humilitatẽ nihilominus fuisse instar veli, quo Diuina maiestas tegebatur. qua ratione nec suam transfigurationem voluit publicari, donec resurrexisset: & quum horam mortis sentit appropinquare, tunc dicit, Pater clarifica Filium, Iohan.17.1. Ideo & Paulus Filiũ Dei fuisse declaratũ Rom.1.4 docet per resurrectionem. Item 2.Cor.13 4 passum fuisse ex infirmitate carnis. Denique sic enituit Dei imago in Christo, vt tamen abiectus esset externo aspectu, & hominum opinione in nihilum redactus. nam gestabat serui formam, & ea conditione naturam nostram induerat, vt in ea seruus esset Patris: imò etiam hominum. Paulus enim ministrum Circuncisionis vocat Rom.15.8: & ipse de se testatur, quòd venerit ad ministrandum: Mat.20. 28. Et longe antè idem ab Iesaia 42.1. fuerat prædictum, Ecce seruus meus, &c. *In similitudine hominũ. γενόμενος* hîc per indevalet ac Cõstitutus. Paulus enim significat redactũ fuisse in hominũ ordinẽ, vt specie ipsa nihil à cõmuni hominũ sorte differret. Marcionitæ hoc testimonio abusi sunt ad probandum suum phantasma quod somniabant: sed nullo negotio refelli possunt: quia hic Paulus nihil aliud disputat, nisi qualiter se gesserit Christus, aut qua cõditione versatus sit in mũdo. Qui verè erit homo, tamen aliis dissimilis censebitur, si ita se gerat quasi exemptus esset ab aliorum lege. Hoc in Christo fuisse Paulus negat, sed ita vixisse, vt quiuis ex hominum numero appareret. & tamen longè aliud erat quàm homo, etiam si verè esset homo. Nimis ergo pueriliter Marcionitæ, qui ex simili conditione ducebant argumentum ad negandam naturæ veritatem. *Repertus*, hîc significat Cognitum vel conspectum. Nam de æstimatione tractat, vt dictum est. hoc est, sicuti prius asseruit re ipsa fuisse Deum Patri æqualem, ita hic commemorat tanquam abiectum & communis sortis habitum fuisse. Semper autem repetendum est quod nuper dixit, voluntariam fuisse eiusmodi submissionem.

8 *Factus est obediens.* Iam hæc ingens erat humilitas, se ex domino fecisse seruum: sed vlterius progressum fuisse dicit, quòd quum non modò immortalis esset, sed vitæ mortisque Dominus: tamen Patri obsequutus fuerit, vsque ad mortem obeũdam. Fuit ista extrema deiectio: præsertim vbi consideratur genus mortis, quod mox subiungit exaggerandi causa. Nam ita moriendo nõ tantùm ignominiosus fuit coram hominibus, sed etiam coram Deo maledictio. Tale certè est humilitatis exemplum, vt omnium hominum mentes absorbere debeat: tantum abest vt pro dignitate verbis possit explicari.

9 *Propterea superexaltauit.* Addita consolatione, summopere expetendam docet abiectionem, quam humanum ingenium refugit. Nemo quidem non fatebitur iustum à nobis postulari quum iubemur imitari Christũ. Sed hæc ratio nos mouet, vt eum libentius imitemur, quum audimus nihil esse nobis melius quàm formari ad eius imaginẽ quòd autẽ beati sint quicunque spõte humiliãtur cũ Christo, probat eius exẽplo: nam à despectissima sorte euectus fuit in summam altitudinem. Quicunque ergo se humiliat, similiter exaltabitur. quis nunc submissionem recuset, qua in gloriam regni cælestis conscenditur? Hic locus occasionem dedit sophistis, vel ipsi potius eam arripuerunt, vt dicerent Christum primò sibi meritum esse, deinde aliis. Primùm, etiam si nihil falsi dicerent, tamen fugiendæ sunt profanæ istæ cogitationes quæ Christi gratiam obfuscant: dum imaginamur alia quàm salutis nostræ causa, venisse. Quis non videat hoc à Satana suggeri, Christum in cruce passum, vt sibi compararet operis sui merito quod non habebat? Nam Spiritus sanctus nihil aliud vult nos in morte Christi cernere, gustare, reputare, sentire, agnoscere, quàm meram

ram Dei bonitatem: tantúmque Christi ipsius, ac tam inæstimabilem amorem erga nos, vt sui oblitus, se, vitamque suam nobis impēderit. Quoties de morte Christi loquitur Scriptura, fructum, pretiúmque illius in nobis statuit, quòd per eam redempti simus, Deo reconciliati, restituti in iustitiam, à sordibus nostris mundati, vita acquisita sit, ianua vitæ aperta. Quis ergo neget, istos Satanæ instinctu contra reclamare, præcipuum esse fructum in ipso Christo, ipsum priorem sui quam nostri rationem habuisse, sibi antè gloriam esse promeritum, quam nobis salutem? Deinde verum esse nego quod asserunt: & Pauli verba impie ab ipsis torqueri in sui mendacii probationem, dico. Nam quòd dictio illatiua consequentiam hîc magis sonet quàm causam, hinc patet, quòd alioqui sequetur, hominem Diuinos honores posse mereri, & ipsum Dei thronum acquirere. quod non modò absurdum, sed dictu etiam horrendum est. Quam enim Christi exaltationem hic Apostolus prædicat? nempe vt in ipso impleatur quicquid sibi apud Iesa. vēdicat solus Deus. Ergo Dei gloria, & quæ sic illi propria est maiestas, vt aliò transferri nequeat, merces erit humani operis. deinde si dictionem vrgeant nullo absurditatis respectu: respōsio facilis est. sic nobis datum à Patre esse, vt tota vita speculū sit nobis destinatum. Quemadmodum igitur speculum etiam si splendorem habeat, non sibi habeat: sed in eum finem vt penes alios sit vsus & commodum: ita nec Christus sibi quicquam vel quæsiuit, vel accepit, sed nobis omnia. Quid enim quæso, noua exaltatione indigebat, qui æqualis erat Patri? Discant ergo pii lectores, Sorbonicos sophistas cum tortis suis speculationibus detestari. *Dedit illi nomen.* Nomen hic pro dignitate capitur: quod est in omnibus linguis satis tritum. Iacet sine nomine truncus. præsertim verò Scripturæ familiaris est loquutio. Significat ergo, summam Christo potestatem esse datam, & in supremo honoris gradu esse collocatum: vt nulla neque in cælo, neque in terris par dignitas reperiatur: vnde sequitur nomen esse Diuinum. Atque id etiam exponit adducens verba Iesaiæ 45.23. vbi Propheta de cultu Dei per totum orbem propagando disserens, ita loquentem inducit Deum, Viuo ego, mihi flectetur omne genu: & omnis lingua iurabit mihi, &c. Certum est autem, adorationem illic notari, quæ soli Deo peculiariter conuenit. Scio quosdam subtiliter philosophari in nomine Iesu, quasi à nomine ineffabili Iehouah sit deductum. Sed in rationibus quas allegant, nihil solidi reperio; ego autem manibus argutiis non oblector: & periculosum est in re tanta ludere. Præterea quis non videt, coactam esse, & nihil minus quam genuinam expositionem, quum Paulus loquatur de tota Christi maiestate, restringere eius sententiam ad duas syllabas? perinde acsi quis elementa in dictione Alexander excutiat, vt magnitudinem inueniat nominis quod sibi peperit Alexander. Illorum igitur argutia parum firma, commentum verò alienum à mente Pauli. Sed plusquam ridiculi sunt Sorbonici sophistæ, qui ex præsenti loco colligunt, genu flectendum esse quoties nomē Iesu pronuntiatur: quasi vox esset magica, quæ totam in sono vim haberet inclusam. Atqui de honore loquitur Paulus, qui Filio Dei, non syllabis exhibendus est.

10 *Omne genu flectatur.* Tametsi hoc quoque ritu adorantur homines: non est tamen dubium, adorationem hic notari quæ est Dei propria: cuius symbolum est genuflexio. In quo obseruare conuenit, non interiore modò cordis affectu, sed externa quoque professione colendum esse Deum, si velimus illi reddere quod suum est. Itaque econuerso, quum vult designare legitimos suos cultores, dicit illos non flexisse genu coram imagine Baal, 2. Reg. 19. 18. Sed hic exoritur quæstio: ad Diuinitatemne, an ad humanitatem Christi hoc pertineat. Vtrumuis enim non vacat absurdo. Diuinitati enim nihil dari potuit nouū. Humanitati per se, aut seorsum nequaquam competit tanta exaltatio, vt pro Deo adoretur. Respondeo, de tota Christi persona hoc, vt multa alia prædicari, quatenus est Deus manifestatus in carne. Neque enim aut secundum humanitatem solam, aut secundum solā Diuinitatē humiliauit seipsum: sed quia carne nostra indutus, sub eius infir-

mitate delituit. Ita rursus Filium suum Deus in eadem carne, in qua abiectus & ignobilis vixerat in mundo, euexit ad summum honoris gradum, vt ad dexteram suam sedeat. Sed videtur Paulus sibi malè cõstare, qui ad Rom.14.11, hoc idem testimonium citat, dum probare vult Christum semel fore iudicem viuorum & mortuorum. Atqui non esset appositum ad eam rem, si iam impletum foret: quemadmodum hìc testatur. Respondeo, ita regnum Christi habere, vt crescat indies, ac in melius prouehatur: perfectionem verò nondũ constare, neque constaturam ante vltimum diem iudicii. Ita vtrunque verum est, & Christo nunc subiecta esse omnia: & hanc tamen subiectionem non fore plenam ante Diem resurrectionis: quia tunc perficietur quod nunc inchoatum est duntaxat. Proinde vaticinium hoc, non absque ratione diuersis temporibus variè accommodatur, vt alia omnia Christi regnum non definiunt vno articulo temporis, sed in toto suo cursu describunt. Cæterùm inde colligimus, Christum esse Deum illum æternum qui per Iesaiam loquutus est. *Cælestium, terrestrium, & infernorum.* Quum à cælis vsque ad inferos omnia Christo subiiciat Paulus: pueriliter nugantur Papistæ, purgatoriũ eliciẽdo ex eius verbis. Talis autem est eorum ratiocinatio: tãtum abesse quin Diaboli Christo genu flectant, vt omnibus modis in eum sint rebelles, & aliis authores rebellionis: quasi verò non scriptum sit eos ad solã Dei mentionem contremiscere, Iacob.2.19. Quid igitur, quum ad Christi tribunal coram ventum fuerit? Fateor sanè illos non sponte esse, nec propenso obsequio fore vnquam subiectos. sed neque Paulus de voluntaria obedientia hìc loquitur: quin potius tale retorqueamus in ipsos ἀντίστρεφον, Ignis purgatorius, secundum eos temporalis est, & in die iudicii abolebitur. ergo de purgatorio non potest hic locus intelligi: quia Paulus alibi impletum iri hoc vaticiniũ negat, donec Christus in iudicium apparuerit. Quis non videt, in putidis istis argutiolis esse bis pueros?

11 *In gloriam est Dei Patris.* Posset etiam legi in Gloria: quoniam particula εἰς sæpe loco ἐν accipitur. Ego tamen malo retinere propriam significationem, hoc sensu, quòd Dei maiestas sicuti per Christum manifestata fuit hominibus, ita in Christo reluceat: & Pater glorificetur in Filio. Vide Iohan. 5, & 17, & habebis huius loci expositionem.

12 Itaque amici mei, quemadmodum semper obedistis, ne quasi in præsentia mea solùm, sed nunc multò magis in absentia mea, cum timore & tremore vestram salutem operamini.

13 Deus enim est qui efficit in vobis & velle & efficere, pro bona voluntate.

14 Omnia facite absque murmurationibus & disceptationibus,

15 Vt sitis tales, de quibus nemo conqueratur, & sinceri filii Dei irreprehensibiles, in medio generationis prauæ & tortuosæ, inter quos lucete tanquam luminaria in mundo:

16 Sermonem vitæ sustinentes, in gloriam meam, in diem Christi, quòd non frustra cucurrerim, nec frustra laborauerim.

12 *Itaque, &c.* Totam illam proximam exhortationem claudit generali sententia, vt sub manum Domini se humilient. Nam id facilè efficiet, vt deposita omni ferocitate faciles sint inter se, ac mansueti. Hæc sola idonea ratio est qua mansuescere discat humanũ ingeniũ, vbi Dei cõparatione in seipsum inquirit, qui sibi seorsum in suis latebris placebat. *Quemadmodum semper obedistis.* Laudat priorem obedientiam, vt magis ad pergendum eos animet. Quia autem

autem hypocritarum est,oculis se probare:vbi autem subducti sunt è conspectu,sibi liberius quasi amota reuerentiæ & timoris causa,indulgere:admonet ne ad oculum modò se obsequentes præbeant,sed etiam absenti obediant.idque multò magis. nā si adesset, coràm,assiduis monitionibus stimulare ipsos & vrgere posset.nunc ergo opus est, dum procul abest monitor,vt ipsi sibi insistant. *Cum timore & tremore.* In hoc Philippenses suam obedientiam vult testari & approbare,vt sint submissi & humiles. Hic porrò fons est humilitatis, agnoscere quàm simus miseri,& omnis boni inopes:ad quem ipsos reuocat hac sententia.Vnde enim superbia, nisi ex securitate, quam parit cæca cōfidentia, dum nobis placemus,& potius inflati sumus virtutis nostræ fiducia, quàm recumbimus in Dei gratiam?Huic vitio contrarius est timor, ad quē hortatur.Tametsi autem in contextu prior est exhortatio, quàm doctrina: ordine tamen est posterior, quoniam ex ea ducitur.Proinde à doctrina incipiam.

13 *Deus est qui operatur.* Hæc est vera machina ad destruendam omnem altitudinem. hic gladius ad conficiendam omnem superbiam, dum audimus, nos prorsus nihil esse,ac nihil posse, nisi sola Dei gratia. Intelligo gratiam supernaturalem quæ prouenit ex Spiritu regenerationis. Nā quatenus sumus homines,iam in Deo sumus & viuimus, & mouemur. verùm hîc de alio motu disputat Paul⁹,quàm illo vniuersali. Videamus nunc quātum Deo tribuit, quid relinquat nobis.Duæ sunt præcipuæ partes in agendo, voluntas & potentia effectus. vtranque in solidum Deo asserit. quid amplius nobis restat in quo gloriemur?Nunc dubium est quin perinde valeat hæc partitio, acsi Paulus vno verbo totū dixisset.Voluntas enim, fundamētum est:effectus,absoluta ædificii superficies.Ac multò plus expressit,quàm si Deum initii & finis authorem dixisset. Tunc enim cauillarentur Sophistæ, aliquid medium relinqui hominibus.nūc autem quid omnino propriū nobis reperient? Multum sudant in suis scholis, vt liberum arbitrium cōciliēt cum Dei gratia. Dico quale ipsi fingunt,quod & flexibile sit proprio motu,& propriā separatámque facultatem habeat, qua Dei gratiæ cooperetur.De nomine non litigo, sed de reipsa. Vt ergo liberū arbitrium conueniat cum gratia,ita partiuntur: vt Deus quidem liberam electionem in nobis reparet,qua possimus bene velle, ita facultatem beneuolendi ferunt Deo acceptam:homini verò bonam voluntatem assignant.Atqui hanc Paulus absque exceptione,Dei opus esse pronuntiat. Non enim dicit corda nostra tantùm flecti vel incitari, vel adiuuari bonæ voluntatis infirmitatem: sed bonam voluntatem prorsus à Deo effici.Quòd autem calumniātur,nos similes facere homines lapidibus, quum docemus nihil eos boni habere,nisi à mera gratia:impudenter faciunt. Fatemur enim nos à natura habere voluntatē:sed quoniā peccati corruptione mala est,tunc bona esse incipit quum reformata est à Deo.nec dicimus hominem quicquā boni facere,nisi volentem: sed tunc quū volūtas regitur à Spiritu Dei. Ergo quod ad hanc partem spectat, videmus Deo integram laudem asseri: ac friuolum esse quod sophistæ docent offerri nobis gratiam, & quasi in medio poni,vt eam amplectamur si libeat.Nisi enim efficaciter ageret Deus in nobis, nō diceretur efficere bonā voluntatem. De secunda parte idem sentiendū.Deus, inquit,est ἐνεργῶν ἐνεργεῖν.Perducit igitur ad finem vsque pios affectus quos nobis inspirauit, ne sint irriti:sicut per Ezechielē 11.20 promittit, Faciā vt in præceptis meis ambulent.Vnde colligimus perseuerantiam quoque merum esse eius donum. *Pro bona voluntate.* Alii interpretantur, Bonum animi propositum. Ego potius ad Deū refero, ac beneuolum eius affectum intelligo,quem vulgò Beneplacitum vocāt.Nam & in hac significatione frequentior est verbi Græci vsus:& contextus id requirit. Huc enim tendit Paulus, vt omnia Deo tribuat,nobis auferat.Ergo non contentus tribuisse Deo & bonæ volūtatis & operis effectū,vtrunque gratuitæ eius misericordiæ adscribit: quo excludit sophistarum cōmētum de gratia subsequente,quam imaginantur meriti esse mercedē.Totū igitur cursum vitæ nostræ, si rectè viuimus,dirigi à Deo tradit:idque gratuita eius bonitate. *Cum timore &*

tremore. Hinc Paulus infert exhortationem: cum timore vt salutem suam peragant, Timorem & tremorem augendi causa, suo more coniungit, pro serio timore & sollicito. Ergo tam somnolentiam, quam confidentiam excutit. Operandi verbo ignauiam castigat, quæ semper ad quærēdos profectus ingeniosa est. Suaue autem fomentum habere videtur in gratia Dei: quia si in nobis operatur, cur nō resides torpeamus? Atqui Spiritus sanctus admonet, se velle in viuis organis operari: sed mox arrogantiam retundit, timorem & tremorem commendans. Ac notanda est diligenter illatio, A Deo, inquit, habetis omnia. ergo soliciti & humiles estote. Nihil enim est quod magis ad modestiam & timorem erudire nos debeat, quam dum audimus, nos sola Dei gratia stare: mox ruituros, si manum ille suam vel tantillū subtrahat. Fiducia nostri securitatem generat & ferociam. hoc exprimur, quicunque propriis viribus confidunt, eos insolescere arrogantia, & simul securos dormire. Vtriusque igitur mali remedium est, si nobis diffisi, toti pendeamus ab vno Deo. Et certè is verè profecit tam in gratiæ Dei cognitione, quàm suæ infirmitatis, qui expergefactus à securitate, Dei opē sedulò requirit. qui verò suarū virium fiducia sunt elati, eos necesse est simul ebrios esse securitate. Quare impudens est calumnia qua nos grauant Papistæ, nempe quòd extollendo Dei gratiam, & liberum arbitrium deprimēdo, socordes reddamus homines, excutiamus timorē Dei, solicitudinem tollamus. Atqui vidēt lectores Paulū hic non ex Papistarum doctrina, sed ex nostra, colligere materiā exhortationis. *Deus,* inquit, *Omnia facit in vobis:* ergo cum timore vos illi subiicite. Non equidem nego quin multi, audientes nihil esse boni in nobis, sibi in suis vitiis liberius indulgeant. Sed nego hanc esse doctrinæ culpam, quæ accepta vt decet solicitudinem in cordibus nostris parit. Cæterùm abutuntur hoc loco Papistæ ad labefactandam fidei certitudinem. nam qui trepidat, is incertus est. Sic ergo accipiūt Pauli verba, quasi nos tota vita in fiducia salutis vacillare oporteat. Atqui nisi Paulum secum velimus committere, hic ad dubitationē nequaquam hortatur: quandoquidem vbique fiduciam & πληροφορίαν commendat. Sed facilis est solutio, si quis verum sensum absque cōtentione quærit. Duæ sunt timoris species: vna est quæ solicitudinē cū humilitate generat: altera, dubitationē. Prior opponitur tam carnis securitati & ignauiæ, quàm elationi: altera, certitudini fidei. Deinde obseruandum est, sicuti in Dei gratia certò acquiescunt fideles, ita dum ad suam fragilitatem referunt oculos, minimè securos dormire, sed periculorū timore, excitare ad preces. Attamen tantum abest, vt timor hic tranquillū constantiæ statum perturbet, ac fiduciam concutiat, vt potius confirmet. Facit enim nostri diffidētia vt fortiùs reclinemus in Dei misericordiam. Atque id sonant Pauli verba. nihil enim à Philippensibus requirit, quàm vt se Deo cum vera sui abnegatione submittant. *Vestram salutem operamini.* Quemadmodum olim Pelagiani, ita hodie Papistæ locum hunc fastuosè iactant ad extollendam hominis virtutem. Quinetiam dum illis obiicitur superior sententia, Deus est qui operatur, &c. hoc quasi clypeo protinus eam retundunt, Operamini salutem vestram. Quum ergo Deo & homini communiter tribuatur opus: dimidium singulis assignant. In summa, ex verbo Operandi, liberum arbitrium: ex nomine Salutis, meritum æternæ vitæ eliciunt. Respondeo, salutē pro toto vocationis nostræ cursu accipi: & hoc nomine cōprehēdi omnia quibus Deus eā, ad quā nos gratuita sua electione destinauit, perfectionem implet. Id nemo nisi peruicax & impudēs, negabit. Eam dicimur Perficere, quum à Spiritu sancto gubernati, ad beatam vitam aspiramus. Deus est qui vocat, qui salutem offert: officii nostri est, fide amplecti quod dat, obedientia respondere eius vocationi. sed neutrum habeamus ex nobis. Tunc ergo facimus, quum ipse ad agendum nos præparauit. Verbum quo vtitur, propriè significat ad finem perducere: sed memoria tenendum est quod dixi, Paulum non disputare quousque se facultas nostra extendat, sed simpliciter docere, Deum ita agere in nobis, vt non tamen sinat nos pigrescere, sed arcano instinctu impulsos strenuè exerceat.

14 *Absque*

14 *Absque murmurationibus.* Hi sunt fructus humilitatis ad quam cohortatus fuerat. Nam quisquis nihil sibi tribuens, solicitè se Deo subiicere didicit: placidè etiam se geret inter homines. Vbi sibi quisque placet, duo vitia illic regnant: quòd alii aliis obloquuntur: deinde quòd inter se contentionibus pugnant. Primùm ergo malignitatem & obscuras simultates prohibet: deinde apertas contentiones. Adiicit tertium, ne dent aliis ocasionem conquerendi: quod ex morositate nimia prouenire solet. Non sunt quidem semper reformidanda odia: verùm danda opera est ne culpa nostra reddamus nos odiosos: quo impleatur illud in nobis, Gratis me habuerunt odio, Psal.35.19. Quanquã siquis latius extendat, non repugno. Nã inde murmura & disceptationes, dum sibi quisque vltra modum studens, aliis dat occasionem conquerẽdi. Imò actiuè potest capi hæc dictio, vt significet non molestos, nec querulos. Atque hæc significatio contextui non malè conueniet: quia semen ferè omnium iurgiorum & obtrectationum μεμψιμοιρία est. Adiungit *Sinceros*: quia ex purgatis animis nunquam emergent illæ fæces.

15 *Filii Dei irreprehensibiles.* Sic resolui debet, Irreprehensibiles, quia filii Dei estis. Nam Dei adoptio, causa esse debet vitæ inculpatæ, vt Patrem nostrum aliqua similitudine referamus. Quanquam autem nunquam extitit talis perfectio in mundo, vt nihil reprehensione dignum inueniretur: irreprehensibiles tamen vocantur qui toto studio illuc aspirant, quemadmodum alibi dictum est. *In medio generationis pr.* Viuunt quidem in terra fideles impiis permisti, communem aerem simul hauriunt, communi fruuntur solo. ac tunc etiam magis dispersi erant: quia vix reperta fuisset pia vna domus quæ non vndique circundaretur incredulis. Eò magis stimulat Philippenses Paulus, vt solicitè sibi caueant ab omnibus corruptelis. Sensus est igitur, Estis quidem inclusi inter malos: sed interea memineritis Dei adoptione vos separatos esse ab illis. sint igitur conspicuæ notæ in vita quæ vos discernant. Quinetiam magis excitare vos debet ad piæ sanctæque vitæ studium hæc ratio, ne vitiis illorum & contagione impliciti, pars quoque sitis regenerationis tortuosæ. Quòd infideles appellat *Generationem prauam & tortuosam*, ad circunstantiam loci spectat. Cauendum enim eò diligentius monet, quia multa scandala ingerantur ab infidelibus, quæ rectum eorum cursum turbent: totáque infidelium vita quasi labyrinthus sit diuersorum flexuum quià via nos abducant. Cæterùm sunt nihilominus perpetua epitheta, quæ omnium gentium & temporum infidelibus competunt. Nam si prauum est cor hominis & inscrutabile, quales erunt eiusmodi radicis fructus? Docemur ergo his verbis, nihil esse in vita hominis purum, nihil rectum, donec à Spiritu Dei reformatus fuerit. *Inter quos lucete.* Dubia est verbi Græci terminatio. posset enim legi indicatiuo modo, Lucetis: sed exhortationi melius quadrat imperatiuus. Vult fideles instar lampadum esse, quæ in mundi tenebris luceant. acsi diceret, Sunt quidem infideles filii noctis: & in mundo nihil est præter tenebras. Sed in hunc finem illuminauit vos Deus, vt refulgeat vitæ vestræ puritas in his tenebris, quò illustrior appareat sua gratia. Sic etiam apud Prophetam habetur, Super te orietur Dominus, & videbitur in te eius gloria, Iesa.60.2. Mox sequitur, Ambulabunt Gentes in lumine tuo, & Reges in splẽdore vultus tui. Tametsi de doctrina potius illic concionatur Iesaias. hic autem Paulus de vitæ exemplo. doctrinæ etiam respectu, Christus peculiariter alibi Apostolos Lucem mundi appellat: Matthæi capite quinto, versu decimoquarto.

16 *Sermonem vitæ sustinentes.* Ratio cur luminaria esse debeant; quia portant Sermonem vitæ, à quo illuminantur, vt etiam aliis luceant. Alludit autem ad lucernas in quibus collocantur ellychnia quæ ardeant, ac nos lucernis facit similes. Sermonem Dei comparat ellychnio, vnde est lumen. Si aliam similitudinẽ malis, Nos cãdelabra sum⁹: doctrina Euãgelii, cãdela est, quæ nobis imposita fulgorẽ circunquaque reddit. Significat autem nos iniuriã facere verbo Dei, nisi vitæ puritate in nobis refulgeat. Huc pertinet Christi dictum,

Nemo lucernam accendit, & ponit sub modio, &c. Mat. 5. 15. Sic autem dicimur portare Sermonem vitæ, vt interea ab ipso portemur: quandoquidem sumus in eo fundati. Sed modus portandi de quo Paulus agit, hic est, quòd doctrinam suam hac lege Deus apud nos deposuit, non vt eius lucem suppressam & otiosam teneamus: sed vt proferamus ad alios. Summa est, Quicunque illuminati sunt cælesti doctrina, lucem circunferre, quæ probra eorum prodat & retegat, nisi sanctè & castè ambulent: sed lucem hanc ideo accensam esse, vt non ipsi modò dirigantur in recta via, sed aliis quoque eam præmonstrent. *In gloriam mihi.* Augendi animi causa, id sibi fore gloriosum testatur, si non frustra laborauerit in illis. Non quia perdant operæ suæ pretiũ ac mercedẽ qui fideliter laborauerint, sed sine effectu. Verùm quum successus ministerii nostri sit singularis Dei benedictio: non miremur si eum quoque inter reliqua sua dona coronet Deus. Quemadmodum ergo honorabilem Pauli Apostolatum nunc faciunt tot Ecclesiæ per ipsum acquisitæ Christo: ita non dubium est quin hæc trophæa locum habitura sint in regno Christi: sicut paulò pòst dicet, Vos estis corona mea. Nec dubium quin eo splendidior futurus sit triumphus, quo ampliores res gestæ extabunt. Siquis roget quomodo glorietur Paulus nunc in suis laboribus, qui 2. Cor. 11. 11 vetat, non alibi quàm in Domino gloriari: facilis responsio est, Vbi nos nostráque omnia prostrauimus coram Deo, & totam in Christo gloriam nostram reposuimus: licere quoque per Christum in Dei beneficiis gloriari, sicuti visum est in epistola priore ad Corinthios. Particula *In diem Domini*, stimulus est Philippensibus ad perseuerantiam, dum illis proponitur Christi tribunal vnde expectanda est fidei merces.

17 *Quinetiã si immoler super hostia & sacrificio fidei vestræ, gaudeo & congaudeo vobis omnibus.*

18 *De hoc ipso gaudete, & congaudete mihi.*

19 *Spero autem in Domino, Timotheum breui me ad vos missurum, vt ego quoque tranquillo sim animo, postquam statum vestrum cognouerim.*

20 *Neminem enim habeo pari animo præditum, qui germanè res vestras curaturus sit.*

21 *Omnes enim quæ sua sunt quærunt: non quæ sunt Christi Iesu.*

22 *Porrò experimentum eius tenetis, quòd tanquam cum patre filius, ita mecum seruiuit in Euangelium.*

23 *Hunc igitur spero me missurum, simulac mea negotia videro.*

24 *Confido autem in Domino quòd ipse quoque breui sim venturus.*

17 *Si immoler.* Græcè est σπένδομαι. quamobrem mihi alludere videtur ad hostias quarum mactatione inter veteres sanciebantur pactiones & fœdera. Nam σπονδὰς propriè vocant Græci victimas quibus pacta mactantur. hoc modò vocat mortem suam fidei illorum confirmationem, vt certè futura erat. Verùm quò totus locus sit clarior, dicit se Deo sacrificasse, quum eos consecrauit per Euangelium. Similis est loquutio ad Romanos cap. 15. 16, illic enim se inducit sacerdotem, qui Gentes Deo immolet per Euangelium. Quemadmodum

dum autem Euangelium est spiritualis gladius ad cædendas victimas: ita fides est quasi ipsa oblatio. nulla enim fides sine mortificatione, per quam Deo consecramur. Ponit autem θυσίαν, καὶ λειτουργίαν: quorum prius refertur ad Philippenses qui Deo fuerunt oblati: secundum autem ad Paulum: nam est ipse sacrificandi actus. Tantum quidem valet atque administratio,& ita complectitur functiones & munera cuiusuis generis: sed hic ad cultum Dei proprie spectat, quemadmodum Latini dicunt operari sacris. Nunc Paulus dicit se lætum fore, si immolandus sit super eiusmodi sacrificio:quo scilicet magis ratum sit & firmum. Hoc est ex animo docere Euangelium,quum parati sumus proprio sanguine,quod docemus,sancire. Cæterùm hinc colligenda est vtilis doctrina de natura fidei:non esse scilicet rem inanē, sed quæ hominem Deo cōsecret. Simul hìc habent Euangelii ministri eximiam consolationem, qui prædicātur esse Dei sacerdotes ad offerēdas illi hostias.Quo enim ardore incumbere debet in prædicandi studium qui nouit acceptū hoc Deo sacrificium esse? De hoc genere sacrificii quum nihil teneant miseri Papistæ:aliud confingunt,quod extremum est sacrilegium. *Congaudeo*, inquit, *vobis*:vt si contingeret ipsum mori, scirēt id fieri suo profectu, fructúmque ex morte sua perciperent.

18 *Gaudete*.Hac alacritate sua Philippenses animat & accendit ad mortē fortiter obeundam, in qua nihil mali patiantur fideles. Antè enim docuit lucro sibi fore mortem:hìc tamen præcipuè cauet ne mors sua conturbet Philippenses. Negat igitur tristitiæ causam esse: imò lætandum potius, quia frugiferam censuri sint. Etsi enim grauis per se iactura erat priuari tali doctore: illa tamen cōpensatio non erat leuior,quòd sanguine eius sanciebatur Euangelium. Interea admonet sibi priuatim mortem lætam fore. Quòd Erasmus in præsenti vertit,Gaudetis,prorsus alienum est.

19 *Spero autem*. Promittit illis aduentum Timothei, vt eius expectatione se virilius sustineant, neque cedant impostoribus. Quemadmodum enim in bello spes subsidii retinet militum animos ne frangantur: ita etiam hæc cogitatio multum animi dare poterat Philippensibus, Veniet breui qui hostium nostrorum machinationibus se opponat. Quòd si tantùm valebat sola expectatio, multò efficacior futura erat præsentia. Notanda cōditio qua se Dei prouidentiæ subiicit, nihil nisi ea præeunte deliberans: vt certè nihil in futurum statuere licet, nisi sub manu Domini,vt ita loquar.Quum addit, *Vt tranquillo sim animo*: amorem erga eos suum declarat: vtpote qui tam anxius esset eorum periculis,vt nisi cognito eorū prosperо statu,non bene haberet.

20 *Neminē habeo pari animo*.Quanquā nonnulli diuersum sensum eliciunt: ego sic interpretor, Neminem habeo æquè animatum ad res vestras curādas. Potius enim cum aliis,meo iudicio,Timotheum Paulus comparat, quàm secum: & quidem eo consilio singulare ei elogium tribuit, vt propter raritatem maiore sit in pretio.

21 *Omnes enim quæ sua sunt*. Non loquitur de iis qui plane abiecerant studium pietatis, sed de iis ipsis quos pro fratribus habebat, imò quos ferebat in suo contubernio. Illos tamen ita calere dicit in rebus suis curandis, vt sint ad opus Domini frigidiores. Videtur in speciem non esse hoc graue vitium, Sua quærere: sed quàm sit in seruis Christi intolerabile, inde patet, quòd prorsus inutiles reddit quos occupat. Fieri enim nequit vt se Ecclesiæ impendat qui sibi addictus est. Ergóne,inquies,nihili homines & fucos Paulus secum fouebat? Respondeo, non ita accipiendum,quasi suis tantùm commodis intenti, nullam prorsus Ecclesiæ curam haberent: sed quòd impliciti priuatis commodis, ad publicum Ecclesiæ bonum promouendum negligētiores essent. Necesse enim est alterutrum in nobis affectum regnare:vt vel nobis posthabitis, feramur ad Christum,& quæ sunt Christi:vel in nostram vtilitatem nimium propensi, defunctoriè Christo seruiamus. Hinc apparet quantum sit impedimentum Ecclesiæ ministris,sua quærere. nec valent istæ excusationes,Nemini sum iniurius, Habenda est etiam mei ratio, Non sum adeò ferreus, quin mearum etiam commoditatum respectu solicitер.Iure enim tuo cedendum est,vt officium facias:tui

ratio Christi gloriæ neque præferenda est, neque æquanda. Quocunque te vocat Christus, eundum est properè, aliis omnibus relictis. ita respicienda tibi est vocatio tua, vt ab omnibus auocamentis sensus tuos omnes auertas. Licet alibi opulentius viuere: at Deus te alligauit Ecclesiæ, quæ tenuiter modò te alat: alibi plus honoris: sed eum tibi locum attribuit Deus in quo humiliter viuas. alibi salubrius cælum, aut amœnior regio: sed hîc tibi statio ordinata est. optares tibi cum humaniore populo esse negotium: offendit te vel ingratitudo, vel ferocitas, vel superbia: denique tibi cum ingenio & moribus gentis minimè conuenit. atqui luctandum tibi est tecum & vis quodammodo contrariis votis afferenda, vt Spartam quam nactus es, colas. non enim es liber aut tui iuris. Denique tui obliuiscaris, si velis Deo seruire. Quòd si tam seuerè reprehendit eos Paulus, quos maior sui quàm Ecclesiæ cura tangebat: quale iudicium expectant, qui suis negotiis prorsus abrepti, Ecclesiæ ædificationem pro nihilo ducunt? si nunc blandiuntur sibi, Deus tamen non ignoscet. Eatenus concedendũ est Ecclesiæ ministris sua quærere, vt non impediantur à quærendo Christi regno. sed hoc modo iam non dicentur sua quærere: quoniam à præcipuo scopo æstimatur vita hominis. Quòd *Omnes* dicit, non vrgenda est particula vniuersalis, vt nullam exceptionem admittas. erant enim alii quoque, qualis Epaphroditus: sed pauci. verùm omnibus tribuit quod passim erat vulgare. Quum autem audimus conquerentem Paulum, aureo illo seculo quo virtutes omnes effloruerunt, tam raros fuisse verè cordatos, ne animos despondeamus, si hodie talis sit nostra conditio. tantùm sibi quisque caueat, ne iure in hoc catalogo censeatur. Velim autem mihi respondeat Papistæ, vbi tunc erat Petrus: quem oportuit esse Romæ, si vera ipsi narrant. O triste & fœdum elogium quod illi Paulus inureret. fabulantur ergo quum fingunt Ecclesiæ Romanæ tunc præfuisse. Obserua τὰ χριστοῦ vocari Ecclesiæ ædificationem: quia tunc verè eius negotium agimus quum laboramus in excolenda eius vinea.

22 *Porrò experimentum.* Ad verbum est, probationem eius cognoscitis: nisi malis imperatiuo modo, (cognoscite: vix enim per tempus, experimentum capere licuerat) sed in eo parum est momenti. Hoc præcipuè notandum, quòd fidei & modestiæ testimonium reddit Timotheo. fidei est quòd in Euangelium testatur seruiisse secum. talis enim coniunctio signum erat veræ sinceritatis. Modestiæ autem, quòd se tanquam patri submisit, Hanc virtutem laudari nominatim à Paulo, non est mirum. fuit enim seculis omnibus rara. Hodie quotusquisque reperietur iuuenum, qui senioribus vel tantillum concedat? tanta insolentia in illa ætate exultat atque ebullit. Hoc loco vt multis aliis, cernimus quàm sedulò pios ministros ornare Paulus studeat: neque tam ipsorum causa, quàm quòd totius Ecclesiæ interest tales amari & coli, summáque authoritate pollere.

24 *Confido quòd ipse.* Hoc quoque adiecit, ne putarent aliquid accidisse, quod profectionis, cuius prius meminerat, consilium mutaret: semper tamen sub conditione loquitur, Si Domino placuerit. Nam etsi liberationem à Domino sperabat, diximus tamen, quia nulla erat certa promissio, hanc spem minimè fuisse fixam, sed quasi suspensam ex arcano Dei consilio.

25 *Porrò necessarium existimaui Epaphroditũ fratrem, & cooperarium, & commilitonem meum, Apostolum autem vestrũ, & ministrum necessitatis meæ mittere ad vos.*

26 *Quandoquidem desiderabat vos omnes, & erat anxius animi, propterea quòd audieratis ipsum infirmatum fuisse.*

27 *Et certè infirmatus fuit, vt esset morti vicinus. sed Deus misertus est illius: neque illius solùm, sed etiam mei: vt ne tristi-*

tiam

tiam super tristitiam haberem.

28 *Studiosius itaque misi illum, vt eo viso, rursus gaudeatis & ego magis vacem dolore.*

29 *Excipite ergo illum in Domino cum omni gaudio: & qui tales sunt in pretio habete:*

30 *Quia propter opus Christi vsque ad mortem accessit, exponens periculo animam, vt suppleret quod deerat vestro erga me ministerio.*

25 *Epaphroditum.* Postquam illos erexit suo & Timothei aduentu promisso, in præsentia quoque munit Epaphroditum præmittẽs: ne interim dum rerum suarum certior fiebat (hæc enim causa erat moræ) Pastore carerent qui recte compositũ statum tueretur. Multis autem nominibus Epaphroditum ipsum commendat: quòd sit frater & adiutor in negotio Euangelii, quòd sit commilito suus. qua voce exprimit qualis sit conditio ministrorum Euangelii: nempe vt in continua militia versentur. neque enim patietur ipsos Satan Euangelium absque pugna promouere. Bellum igitur indictum sibi ac paratum sciant qui ad Ecclesiæ ædificationem se accingunt. Est quidem hoc Christianis omnibus commune, merere in Christi castris: quia omnium hostis est Satan. Verùm præ aliis speciale id Verbi ministris qui ordines ducunt ac præferunt vexillum. Præcipuè tamen iactare sua stipendia licuit Paulo, qui omni genere præliorum vsque ad miraculum exercitatus fuit. Laudat igitur Epaphroditum, quòd suorum certaminum socius fuerit. Nomen *Apostoli* hîc generaliter (vt multis aliis locis) capitur pro quolibet Euangelista. nisi quis malit pro legato à Philippensibus misso accipere: vt coniunctim legantur hæc duo, legatus ad ministerium Paulo exhibendum. Sed prior sensus melius (meo iudicio) conuenit. Ponit etiam inter eius laudes, quòd sibi in carcere ministrauerit: qua de re mox plenius dicetur.

26 *Desiderabat vos.* Signum veri Pastoris quòd quum procul abesset, pioque officio volens detineretur, tamen afficiebatur gregis sui cura & desiderio: quúmque intelligeret sua causa tristes esse oues, anxius erat ipsarum dolore. Vicissim pia Philippensium solicitudo pro Pastore suo indicatur.

27 *Sed Deus misertus est illius.* Grauitatem morbi expresserat, quòd vsque ad desperationem vitæ ægrotasset Epaphroditus, vt clarius eniteret Dei bonitas in reddita sanitate. Sed mirum est, Apostolum, prorogatum Epaphrodito vitæ tempus deputare in Dei misericordia, quum antè testatus sit mortem se præoptare. Et quid melius nobis quàm ex tot mundi ærumnis liberatos migrare in regnum Dei? præcipuè verò ereptos ex peccati seruitute, in qua se miserum esse Romanorum capite septimo versu vigesimoquarto exclamat, plenius frui libertate Spiritus, qua adhæreamus Filio Dei. Longum esset enumerare omnia quæ faciunt vt mors fidelibus potior sit vita & optabilior. Qualis igitur Dei misericordia, quum nihil quàm miserias nostras prorogat? Respondeo, hæc omnia non efficere quin tamen vita hæc per se æstimata, præclarum sit Dei beneficium. Præsertim qui Christo viuunt, fœliciter hic in spem cælestis gloriæ exercentur: ideòque iis vitam lucro esse, paulò antè vidimus. Deinde aliud etiam considerandum est, non esse paruam dignationem quum se Deus in nobis glorificat. non tam enim respicere vitam ipsam conuenit, quàm viuendi finem. *Sed etiam mei, vt ne tristitiam super tristitiam haberem.* Fatetur Paulus acerbam sibi futuram fuisse Epaphroditi mortem: & in eo sibi parcitum fuisse à Deo agnoscit, quòd restitutus fuit suæ valetudini. Ergo non iactat Stoicorum ἀπαθείαν, quasi ferreus esset ac immunis ab humanis affectibus. Quid

igitur? dicet quispiam, vbi est inuicta illa magnitudo animi? vbi indefessa constantia? Respondeo, Christianam patientiam procul à contumacia philosophica distare: nedum à præfracta illa & immani duritia Stoicorum. Cuius enim virtutis esset, patienter ferre crucem, si in ea nullus inesset doloris & acerbitatis sensus? Dum verò hunc sensum vincit Dei consolatio, vt non repugnemus, sed potius volentes tergum præbeamus ferulis: tum verò sacrificium obedientiæ offerimus Deo acceptum. Ita Paulus fatetur molestiam se aliquam sentire & dolorem ex vinculis: sed eadem illa vincula ob Christum suauiter nihilominus ferebat. Fatetur se grauiter laturũ fuisse Epaphroditi mortem: sed tandem affectum suum composuisset ad Dei voluntatem. Quanquam nondum planè soluta est tota difficultas. nam & tũc probamus nostram obedientiam, quum vitiosos nostros affectus frænamus, nec cedimus carnis infirmitati. Duo itaque sunt notanda: primùm affectus quos Deus initio naturæ nostræ indidit, per se non esse malos: quia non proueniunt ex naturæ corruptæ vitio, sed à Deo authore manant. talis est dolor qui ex morte amicorum capitur. Deinde alias fuisse Paulo complures causas cur lugeret mortem Epaphroditi, nec eas solùm excusabiles, sed prorsus necessarias. Hoc primò fidelibus perpetuum est, quòd in morte cuiusuis de ira Dei aduersus peccatum commonefiunt. sed Paulus magis Ecclesiæ iactura mouebatur, quam cernebat optimo Pastore destitui in tanta bonorum paucitate. Eiusmodi affectus qui sublatos prorsus & extinctos volũt, non saxeos tantùm fingunt homines, sed feros & truculẽtos. Cæterùm in hac naturæ vitiositate adeò omnia sunt in nobis peruersa, vt quocunque moueantur animi nostri, semper modum excedant. Hinc fit vt nihil per se tam sit purum aut rectum, quod non aliquid contagionis trahat. Quin Paulus (vt homo erat) humanum aliquid passus fuerit in suo dolore, non nego. nam & infirmitate laborabat, & tentationibus agitari oportuit, vt certando & resistendo vincendi haberet materiam.

28 *Studiosius misi illum.* Non exiguo solatio illi erat Epaphroditi præsentia: adeò tamen Philippensium salutem præferebat suæ commoditati, vt dicat se lætari eius discessu, quia tristis erat, sua occasione distrahi à grege illi commisso, eiúsque officiis quamlibet iucundis inuitus fruebatur cum eorum iactura. ideo hilariorẽ se fore Philippensium gaudio.

29 *Excipite eum cum omni gaudio.* Omne accipit pro sincero & effuso. Rursúsque eum commendat Philippẽsibus. adeò totus in hoc est, vt plurimi æstimentur quicunque se probant bonos & fidos Pastores. neque enim de vno tantùm agit, sed iubet cunctos tales in pretio haberi. sunt enim margaritæ ex Dei thesauris pretiosæ, & quo rariores sunt, eo maiore digni pretio. Nec dubium est quin sæpe ingratitudinem nostram & superbum fastidium, priuando nos bonis Pastoribus, puniat Deus, dum videt optimos quosque à se datos ferè contemni. Qui ergo munitam esse Ecclesiã cupit aduersus luporum insidias & insultus, exemplo Pauli curet bonis Pastoribus stabilitam authoritatem, sicut econuerso nihil magis satagunt diaboli organa, quàm illam quibuscunque possunt modis pessundare.

30 *Quia propter opus Christi.* Ad illam infirmitatem refero, quam sibi assidua sedulitate contraxerat. morbum ergo Epaphroditi inter eius virtutes refert: vt certè illustre erat specimen feruentis eius zeli. AEgrotare quidem virtus non est, sed ea est virtus, vt Christo seruias, tibi non parcere. Sentiebat Epaphroditus valetudini suæ fore periculum si vltra modum sibi instaret: malebat tamẽ valetudinẽ negligere, quàm deesse officio. Et quo magis hoc factum Philippensibus commendet, dicit fuisse supplementum defectus ipsorum: quia scilicet procul dissiti, non poterant operam suam Paulo Romæ impendere. Ergo Epaphroditus hac de causa missus, vices eorum obibat. Vocat opus Domini, obsequia sibi exhibita, vt certè nihil est in quo melius possimus operam Deo locare, quàm dum seruos eius pro Euangelii veritate laborantes iuuamus.

CAP. III.

1 QVod reliquũ est, fratres mei, gaudete in Domino, eadem scribere vobis, me quidem haud piget, vobis autem tutum est.

2 Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem.

3 Nos enim sumus Circuncisio, qui spiritu Deum colimus, & gloriamur in Christo Iesu, non autem in carne confidimus.

4 Tametsi ego etiam in carne fiduciam habeo. Siquis alius videtur confidere in carne, ego magis.

5 Circuncisus die octauo, ex genere Israel, tribu Beniamin: Hebræus ex Hebræis, secundum Legem Pharisæus:

6 Secundum zelum persequens Ecclesiam: secundum iustitiã quæ est in Lege, irreprehensibilis.

Gaudete in Domino. Conclusio est superiorum. quia enim quotidianis rumoribus Satan eos percellere non desinebat, iubet securos esse & bono animo. hac ratione ad constantiam eos hortatur, ne deficiant à suscepta semel doctrina. Et particula *Quod reliquum est*, continuum tenorem denotat, ne per multa obstacula sanctum gaudium protendere desinant. Rara virtus, vbi nos crucis amaritudine exacerbare molitur Satan, vt insuaue sit Dei nomen, in solo gratiæ Dei gustu acquiescere, vt molestiæ omnes, dolores, curæ, mœrores dulcescant. *Eadem scribere vobis.* Hîc incipit de pseudoapostolis agere: cũ quibus tamen non pugnat conserta manu, vt in Epistola ad Galatas: sed paucis verbis grauiter eos refellit, quantum satis erat. Nam quia Philippenses tentauerant modò, non expugnauerant: non adeò necessaria erat iusta disputatio ad refellendos errores, quibus nunquam aures præbuerant. Simpliciter ergo monet vt diligentes sint & attenti in discernendis & cauendis impostoribus. Primò autem *Canes* appellat, metaphora inde ducta quòd ventris saturandi causa, impuro latratu veram doctrinam impetebant. Perinde ergo est acsi impuros aut profanos diceret. neque enim his assentior qui putant ita dictos quòd inuiderent aliis, aut eos morderent. Secundò vocat *Malos operarios*, significans, sub prætextu ædificandæ Ecclesiæ eos nihil aliud quàm perdere & destruere omnia. multi enim satagunt, quos præstaret manere otiosos. Quemadmodum præco ille à Graccho per ludibrium, quòd ignauus sedebat, rogatus quidnam ageret, responsum habuit in promptu, Imò verò quid tu agis? Erat enim dux perniciosi tumultus. Paulus ergo inter operarios vult haberi discrimen, vt à malis sibi caueant fideles. In tertio nomine, elegans est προσονομασία. Gloriabantur illi, se Circuncisionem esse: eludit hanc iactantiam *Concisionem* vocando, qui lacerarent Ecclesiæ vnitatem. In quo exemplum habemus, Spiritum sanctum in suis organis non semper refugisse leporem & facetias: à quibus tamen scurrilitas abesset, indigna eius maiestate. Infinita sunt exempla in Prophetis, ac præsertim in Iesaia: vt nullus sit profanus author, qui iucundis vocum allusionibus & figuris magis abundet. Verùm magis multò obseruanda est vehementia qua Paulus in pseudoapostolos inuehitur: quæ certè erumpet vbicunque feruor erit pii zeli. Sed interea cauendum, ne qua intemperies, aut immodica acerbitas sub colore zeli obrepat. Porrò quum dicit, eadem scribere sibi haud esse molestum: innuere videtur, se iam aliâs scripsisse Philippensibus. Verùm ita accipere non erit absurdum, nunc

scriptis commoneфieri de iisdem rebus, quas sæpius coràm audierant. Neque enim dubium est quin voce disseruisset apud eos sæpius, quantopere cauendæ sint istæ pestes. non tamen ipsum piget repetere: quia periculum imminebat Philippensibus ex silentio. Et certe boni pastoris est, non modò pabulum gregi suppeditare, & suo ductu regere oues: sed lupos caulis ingruentes abigere. neque id semel: sed perpetuò stare in excubiis, neque vnquam fatigari. Nam quum perpetuò vigilent fures & latrones in Ecclesiæ perniciem, qualis excusatio erit Pastori, si postquam fortiter eos aliquoties repulerit, ad nonum aut decimum insultum deficiat? Vtilem verò eiusmodi repetitionem Philippensibus esse commemorat: ne (vt fieri interdum solet) nimis fastidioso sint palato, ac contemnant quasi rem superuacuam. Sunt enim plerique adeò morosi, vt bis idem dici non sustineant: nec interea reputant quod illis quotidie inculcatur, vix tandem post annum decimum suæ memoriæ hærere. Quòd si vtile Philippensibus fuit audire hanc Pauli exhortationem, vt discernerent lupos: quid sibi volunt Papistæ, dum nullum de sua doctrina iudicium fieri sustinent? Nam quos (obsecro) alloquebatur Paulus, quum dicebat, *Videte*? nonne eos, quibus nullum ipsi discernendi ius permittunt? Et de iisdem etiam loquitur Christus similiter, Oues meæ vocem meam audiunt, & sequuntur me: alienum fugiunt, neque audiunt eius vocem, Ioan. 10. 5. 27.

3 *Nos enim sumus Circuncisio.* Hoc est, Nos sumus verum Abrahæ semen, & hæredes testamenti, quod symbolo Circuncisionis sancitum fuit. Vera enim Circuncisio, spiritus est, non literæ: interior & in corde sita, non secundum carnem visibilis, Rom. 2. 29. Per cultum spiritualem, intelligit eum qui nobis in Euangelio commendatur, constátque fiducia & inuocatione Dei, abnegatione nostri & pura conscientia. Subaudienda autem est antithesis: quia ex aduersò taxat legalem cultum, quem solum vrgebant pseudoapostoli. acsi diceret, Illis externis obseruationibus Deum coli præcipiunt: & quia cæremonias Legis obseruant, falsò iactant se Dei esse populum. nos verè sumus circuncisi, qui in spiritu & veritate *Deum colimus.* Sed hîc quæret quispiam, an veritas excludat Sacramenta. nam idem de Baptismo & Cœna dici posset. Respondeo, principium illud semper notandum esse, figuras esse abrogatas Christi aduentu: & mutatam Baptismo Circuncisionem. Ex hoc principio sequitur, nunc purum & legitimum Dei cultum à ceremoniis legalibus immunem esse: & veram Circuncisionem fidelibus constare citra figurã. *Et gloriamur in Christo.* Continuanda est antithesis, Nos in re ipsa, quum illi in symbolis hæreant: nos in corpore manemus, quum illi ad vmbras respectent. Nec malè respondet contrarium membrum quod mox opposuit, Non habemus in carne fiduciam. Nam Carnis nomine complectitur quicquid est externum in homine vnde gloria petitur: quemadmodum ex contextu patebit. vel vt breuius dicam, Carnem appellat, quicquid est extra Christum: in quo non leuiter pungit peruersos istos Legis zelotas, quia Christo non cõtenti ad alienas glorias trãsuolent. Gloriari, & Fiduciam habere, pro eodem posuit. Effert enim fiducia hominem, vt gloriari etiam audeat. itaque sunt res coniunctæ.

4 *Tametsi ego etiam.* Non de affectu loquitur, sed se quoque gloriandi argumentum habere significat, si libeat aliorum stultitiam imitari. Sensus ergo est: Mea quidem gloria in Christo sita est: verùm si in carne oporteat gloriari, mihi etiam non deest materia. Atque hinc discimus qualiter refellenda sit eorum arrogantia qui extra Christum superbiunt. Si eadem quibus se venditant, suppetunt etiam nobis, ne patiamur illos Christo insultare inepta iactantia, quin nostras quoque glorias regeramus: vt intelligant nos non inuidia facere, quòd pro nihilo ducimus, imò sponte abiicimus quæ maximi faciunt. Sit tamen hæc semper clausula, vanam esse & ridiculam omnem carnis fiduciam. *Si quis fiduciam habet in carne, ego magis.* Non contentus se æquare cuiuis illorum, etiam se præfert. Quare non potest in hac causa esse suspectus, quasi inuideat illorum præstantiæ: & Christum extollat, deprimendi eius quod sibi deest,

est, causa. Dicit ergo, si in contentionem ventum fuerit, se reliquis fore superiorem. Nihil enim habebant (vt mox videbimus) quod non vicissim haberet cum illis commune: in quibusdam verò longe antecellebat. Impropriè dixit fiduciam se habere, qui sine fiducia præditus erat gloriis carnalibus quibus alii turgebant.

5 *Circuncisus die octauo.* Ad verbum est, Circuncisio octaui diei. sed quo ad sensum, nihil interest: significat enim se legitimo ritu & secundum præscriptum Legis fuisse circuncisum. Ordinaria autem illa Circuncisio pluris habebatur: deinde indicium erat generis, de quo mox subiicit. Nam in alienigenis non eadem erat ratio: quia postquam fuerant proselyti, circuncidebantur adolescentes aut viri, interdum etiam senes. Dicit itaque se genere esse *Israelitam.* Tribum designat, non (meo quidem iudicio) quòd plus haberet præstantiæ *Tribus Beniamin*, quàm aliæ: sed ad confirmandam generis fidem: vt moris erat singulos ex sua tribu censeri. Huc pertinet quòd rursus addit se *Hebræum esse ex Hebræis.* Vetustissimum enim erat hoc nomen, vtpote quo ipse quoque Abraham insignitur à Mose Genesi capite decimoquarto versu decimotertio. Summa igitur est, ab vltima origine Paulum esse ex semine Iacob progenitum: adeò vt inde possit vltra atauos & abauos citare. *Secundum Legem Pharisæus.* Postquam de generis nobilitate disseruit, nunc descendit ad dotes personæ (vt vocant) peculiares. Vulgò satis notum est, sectam Pharisæorum opinione sanctimoniæ ac doctrinæ fuisse præ aliis celebrem: eius se fuisse commemorat. Pharisæos à diuisione fuisse appellatos, communis opinio est: verùm mihi magis probatur quod à sanctæ memoriæ viro Capitone aliquando accepi, nomen inde habuisse quòd pollere se iactarent dono interpretandæ Scripturæ. פרש enim Hebræis est Interpretatio. Quum alii se literales esse profiterentur, hi se malebant censeri Pharisæos, qui veterum interpretationes tenerent. Et certè constat eos antiquitatis prætextu totam Scripturam suis commentis adulterasse. quia tamen simul sanas quasdã interpretationes per manus veterum traditas retinuerant, summus illis honor deferebatur. Sed quid sibi vult particula *Secundum Legem*? Nam certe nihil Legi Dei magis aduersum, quàm sectæ. vna enim illic Dei veritas traditur, quæ vinculum est vnitatis. Deinde sectas omnes sub Ionathæ pontificatu exortas esse, testis est Iosephus, libro Antiquitatum decimotertio. Legis nomine impropriè vtitur Paulus pro religionis doctrina, vtcunque corruptissima esset eo tẽpore: qualis est hodie Christianismus in Papatu. Sed quia multi erant ex ordine doctorum minus periti & exercitati, feruoris quoque sui facit mentionem. Fuit quidem hoc grauissimum peccatum in Paulo, Ecclesiam persequi. sed quia disceptationem habebat cum nebulonibus, qui Christum miscendo cum Mose, Legis zelum obtendebant: exaduerso commemorat se tam acrem fuisse zelotem Legis, vt ob hanc causam esset Ecclesiæ persequutor.

6 *Secundum iustitiam quæ est in Lege.* Dubium non est quin hic totam iustitiam Legis intelligat. nam de solis ceremoniis accipere, nimis est ieiunum. Sensus itaque generalior est, quòd vitæ integritatem coluerit, quæ ab homine Legis studioso requiri poterat. Rursus obiicitur, iustitiam Legis perfectam esse coram Deo. Summa enim est, vt homines Deo planè adhæreant. & quid vltrà ad perfectionem desiderari potest? Respondeo, Paulum hic de iustitia loqui, quæ communi hominum existimationi satisfaceret. Legem enim separat à Christo. Quid autem Lex sine Christo, nisi mortua litera? Vt res clarius pateat, dico esse duplicem iustitiam Legis. Vna est spiritualis, nempe perfectus amor Dei & proximorum. ea continetur in doctrina, nunquam in vita vllius hominis extitit. Altera est literalis, quæ in hominum conspectu apparet: quum interim hypocrisis regnet in corde, & coram Deo nihil sit quàm iniquitas. Ita Lex duos habet respectus: vnum Dei, alterum hominum. Erat ergo Paulus hominum iudicio sanctus, & immunis ab omni reprehensione. Rara sanè laus, & propè singularis. videamus tamen quanti eam fecerit.

7 Verùm quæ mihi lucra erant, ea existimaui, propter Christum, iacturam.

8 Quinetiam omnia existimo iacturam esse, propter eminentiam cognitionis Christi Iesu Domini mei: propter quem omniũ iacturam feci, & existimo reiectamenta esse, vt Christum lucrifaciam,

9 Et inueniam in ipso: non habẽs meam iustitiam quæ ex Lege est, sed quæ est per fidem Christi: quæ inquam, ex Deo est iustitia in fide.

10 Vt cognoscam ipsum, & potentiam resurrectionis eius, & communicationem passionum eius, dum configuror morti eius,

11 Si quo modo perueniam ad resurrectionem mortuorum.

7 *Quæ mihi lucra erant.* Lucra sibi fuisse dicit antea cognitum Christum. sola enim Christi ignorantia facit, vt efferamur vana confidentia. Quare vbi falsam propriæ virtutis opinionem, vbi arrogantiam, vbi fastum cernimus, illic sciamus Christum non cognosci. Contrà, simulatque illucet Christus, momento euanescunt, aut certè vilescunt quæcunque prius falso splendore nobis perstringebant oculos. Quæ igitur Paulo adhuc cæco lucra fuerant, vel potius lucri colore eum deceperant, ea illuminatus damna esse agnouit. Cur damna? quia impedimento erant quominus ad Christum accederet. Quid porrò magis noxium quàm quod à Christi accessu nos arcet? Loquitur autem potissimùm de iustitia sua. nam ad Christum non admittimur, nisi nudi & inanes propriæ iustitiæ. Ergo Paulus agnouit, nihil sibi magis esse perniciosum propria iustitia: vtpote qua à Christo excluderetur.

8 *Quinetiam omnia existimo iacturam esse.* Significat se manere in sententia: quia sæpe fit vt rerum nouarum delectatione abrepti, alias omnes obliuiscamur: posteà autẽ nos pœniteat. Quare Paulus, postquam dixit se renuntiasse impedimentis omnibus, vt Christum possideret: iam addit, sibi manere hunc animum. *Propter eminentiam cognitionis.* Extollit Euangelium aduersus alias omnes persuasiones quæ nos decipiunt. Videntur enim multa eminere: sed Christi cognitio sua sublimitate adeò omnia exuperat, vt præ ipsa vna nihil sit non despicabile. Hinc igitur discamus quanti æstimanda sit cognitio vnius Christi. Quod *Dominum suum* vocat, id ad exprimendam affectus vehemẽtiam facit. *Propter quem omnium iacturam feci.* Plus dicit quàm antea: saltem significantius loquitur. Similitudo est sumpta à nauigantibus, qui vrgente periculo naufragii, iactum faciunt omnium, vt salui in portum, naue exonerata, perueniant. Spoliari ergo maluit Paulus omnibus quæ habebat, quàm solo Christo priuari. Sed quæritur an necesse sit & diuitiis, & honoribus, & generis nobilitati, & externæ etiam iustitiæ nos renuntiare, quo fiamus Christi participes. nam sunt omnia illa dona Dei, per se nequaquam aspernanda. Respondeo, Apostolum hîc non tam loqui de rebus ipsis, quàm de qualitate. Est quidem illud verum, Regnum cælorum simile esse pretiosæ margaritæ, cuius redimendæ causa dubitare nemo debeat quicquid habet vendere. sed in rebus aliud est substantia, aliud qualitas. Non necesse habuit Paulus abdicare se à tribu sua & à genere Abrahæ, fierìque allophylum, vt fieret Christianus: sed fiduciam generis abiicere. Non debuit ex casto impudicus, ex sobrio intemperãs, ex graui & honesto dissolutus fieri: sed exuere falsam persuasionẽ iustitiæ propriæ, & in eam despuere. Nos quoque non aduersus operum substantiam disputa-

putamus, quum tractamus de iustitia fidei: sed aduersus illam qualitatem quam illis imponunt sophistæ, quod illis homines iustificari cōtendūt. Sic igitur spoliauit Paulus, non operibus, sed peruersa fiducia operum qua fuerat inflatus. Quod ad diuitias & honores spectat, vbi affectum deposuerimus, parati quoque erimus res ipsas abiicere, quoties ita exiget Dominus, & ita oportet. Nō est simpliciter necessarium te esse pauperem, vt sis Christianus: verùm si ita Domino placuerit, te paratum esse conuenit ad subeundam paupertatem. Denique Christianos fas non est quicquam habere extra Christum. Extra Christum esse dico, quicquid obstaculo nobis est, quominus solus Christus nostra sit gloriatio, & in nobis penitus regnet. *Et existimo reiectamenta.* Hic verò non verbis solùm, sed etiam re ipsa multum amplificat quod prius dixit. Nam qui abiiciunt merces & alia in mare vt salui euadant, non ideo tamen contemnunt diuitias: sed quia malunt miseri & inopes viuere, quàm demergi cum suis opibus: eas quidem perdunt, ægrè tamen & cum gemitu: vbi verò enatarunt, earum amissionem lugent. Paulus autem contrà asserit non modò se reliquisse quicquid antè habebat pretiosum: sed sibi instar stercoris fœtere, vel sordere instar rerum que contemptim proiiciuntur. Chrysostomus paleas interpretatur. Grammatici autem σκύβαλον, dictum putant, quasi κυσίβαλον, quod proiicitur canibus. Et certè meritò fœtere debet nobis quicquid alienum est à Christo: quum apud Deum abominatio sit. Meritò etiam sordere debet quum nihil sit quàm falsa imaginatio. *Vt Christum lucrifaciam.* Hoc verbo innuit, non posse aliter Christum lucrifieri, quàm si nostra omnia perdamus. Vult enim nos esse sola sua gratia diuites: vult vnus in solidum nostra esse beatitudo. Qualis autem ratio sit perdendi, prius dictum est, nempe vt nihil nos abducat ab vnius Christi fiducia. Quòd si Paulus ea vitæ innocentia & integritate, non dubitauit pro damno & stercoribus ducere suam iustitiam: quid sibi volunt hodierni Pharisæi, qui omni flagitiorum genere cooperti, sua tamen merita aduersus Christum efferre non erubescunt.

7 *Et inueniam in ipso.* Verbum est passiuum: ideo alii omnes verterunt, Inueniar. Sed frigidè contextum prætereunt: quasi nulla subesset emphasis. Si passiuè legas, antithesis subaudienda est, Paulum fuisse perditum antequam inuentus esset in Christo. quemadmodum diues mercator perdito similis est, quandiu onustam habet nauem opibus: post iactum inuenitur. hic enim maximè valet dictum illud, Perieram, nisi periissem. Sed quia verbū εὑρίσκομαι in passiua terminatione significationem habet actiuā, tuncque Recuperare significat quod sponte cesseris, quemadmodum pluribus exemplis Budæus demonstrat: non dubitaui ab aliorum opinione discedere. Nam hoc modo plenior erit sensus, & vberior doctrina: Paulum renuntiasse omnibus quæ habebat, vt recuperaret in Christo: idque melius verbo lucrifaciendi respondet, quia significat non exiguum illud aut vulgare esse lucrum, quum in se Christus omnia contineat. Et certè nihil nobis deperit, dum ad Christum venimus nudi & exinaniti. quia quæ antè falsò nos habere putauimus, tūc incipimus verè obtinere. Melius ergo declarat quantæ sint Christi diuitiæ: quia in ipso consequimur omnia, & inuenimus. *Non habens meam iustitiam.* Insignis locus, si quis certam iustitiæ fidei definitionem habere cupiat, & tenere veram eius naturam. Comparat enim hic Paulus duas iustitias inter se. vnam dicit esse propriam hominis, quam eandem Legis iustitiam appellat: alteram ex Deo esse tradit, & per fidem obtineri, ac in fide Christi repositam. Has ita facit inter se cōtrarias, vt stare simul nequeant. Duo igitur hic notanda sunt: cedendam esse ac resignandam Legis iustitiam, vt fide sis iustus: deinde iustitiam fidei prouenire ex Deo non esse hominis propriam. De vtroque nobis hodie magna lis est cum Papistis. nam neque fidei iustitiam ex Deo esse concedunt totam, sed partem attribuunt homini: & eas simul commiscent, quasi altera alteram non tolleret. Diligenter ergo expendere conuenit singula Pauli verba: quia nullum est cui non subsit magnum pondus. Negat fideles habere propriam iustitiam. atqui non potest negari quin si qua esset operum

iustitia, meritò nostra diceretur. Ergo operum iustitiæ locum nullum penitus relinquit. Cur autem Legis iustitiam appellet, ostendit ad Romanos capite 10.5. nempe quia hoc est Legis edictum, Qui fecerit hæc, viuet in ipsis. Lex ergo iustum pronuntiat hominem ex operibus. Neque est quòd cauillentur Papistæ, restringi hoc totum debere ad cæremonias. Primò enim friuolum est nugamentum, quòd Paulus cæremoniis duntaxat iustus fuerit. deinde hac ratione opponit duas istas iustitias, quòd vna sit hominis, altera ex Deo. Alteram igitur significat esse operum mercedem, alteram gratuitum Dei donum. Ita generaliter meritum hominis opponit Christi gratiæ. nam quum Lex afferat opera, fides offert nudum hominē Deo, vt Christi iustitia induatur. Quòd igitur iustitiam fidei afferit ex Deo esse, non ideo tantùm est quia fides sit Dei donum, sed quia Deus nos iustificet sua bonitate: vel quòd iustitiam ab ipso nobis donatam, fide recipiamus.

10 *Vt cognoscam ipsum.* Describit vim & naturam fidei: quòd scilicet sit Christi cognitio: nec ea nuda vel confusa, sed dum percipitur virtus resurrectionis ipsius. *Resurrectionem* posuit pro redemptionis complemento: ita vt mortem sub se contineat. Sed quia parum est, Christum agnoscere crucifixum & excitatum à mortuis, nisi fructum quoque apprehendas: nominatim de efficacia loquitur. Tunc ergo ritè cognoscitur Christus, dum sentimus quid valeat mors eius & resurrectio, & qualiter in nobis sit efficax. Omnia autem illic nobis sunt posita: expiatio & abolitio peccati, liberatio à reatu, satisfactio, mortis victoria, iustitiæ acquisitio, spes beatæ immortalitatis. *Et communicationem passionum.* Postquam de gratuita iustitia loquutus est, quam resurrectione Christi partam, fide obtinemus: subiungit de exercitiis piorum, idque ne videatur otiosam fidem inducere quæ nullos pariat effectus in vita. Et subindicat hæc esse studia quibus exerceri suos velit Dominus: quum ieiuna cæremoniarū elementa pseudoapostoli obtruderēt. Qui ergo fide compos est factus omniū bonorū Christi, is sibi propositam esse conditionē agnoscat, vt tota vita cōfiguretur morti eius. Cæterùm duplex est societas & communicatio mortis Christi. Altera est interior, quam Scriptura vocare solet mortificationem carnis, aut crucifixionem veteris hominis: de qua tractat Paulus ad Romanos capite sexto. Altera est exterior, quæ vocatur mortificatio externi hominis: ea est crucis tolerantia, de qua tractat octauo eiusdem epistolæ capite: atque hìc etiam, nisi fallor. Nam post comprehensam resurrectionis virtutem, proponitur nobis Christus crucifixus, vt per tribulationes & ærumnas ipsum sequamur. ideóque mortuorum resurrectio disertè exprimitur, vt sciamus moriendum esse antequā viuamus. Hæc est continua fidelium meditatio, quandiu peregrinantur in terra. Hæc verò eximia est consolatio, quòd in omnibus miseriis sumus socii crucis Christi, si sumus eius membra, vt per afflictiones via nobis pateat ad æternam beatitudinem, quemadmodum 2. Tim. 2. 11 habetur, Si commorimur, simul viuemus: si compatimur, simul regnabimus. Huc igitur comparatos esse nos omnes conuenit, vt tota vita nostra nihil quàm mortis imaginem repræsentet, donec mortem ipsam pariat. Sicuti vita Christi nihil aliud fuit quàm mortis præludiū. Sed hac cōsolatione interea fruimur, quòd finis est æterna beatitudo. Mors enim Christi cum resurrectione coniuncta est. Ideo dicit Paulus, se eius morti fieri conformem, vt ad gloriam resurrectionis perueniat. Particula *Si quomodo,* non est dubitationis, sed difficultatem notat, excitandi studii nostri causa. neque enim leue certamen est, dum luctamur cum tot ac tantis obstaculis.

12 *Non quòd iam apprehenderim, aut iam perfectus sim: sequor autem, si ego quoque apprehendā, quemadmodum & apprehensus sum à Christo Iesu.*

13 *Fratres, ego meipsum nondum arbitror apprehendisse. v-*

num

vnum autem, ea quæ retrò sunt oblitus, ad ea quæ antè sunt, me extendens,

14 *Secundum scopum sequor ad palmam supernæ vocationis Dei in Christo Iesu.*

15 *Quicunque perfecti sumus, hoc sentiamus: & siquid aliter sentitis, etiam hoc vobis Deus reuelabit.*

16 *Cæterùm quò peruenimus, vt idem sentiamus, eadem procedamus regula.*

17 *Simul imitatores mei estote fratres, & considerate eos qui sic ambulant: quemadmodum nos habetis pro exemplari.*

13 *Non quòd iã apprehenderim.* In hoc incumbit Paulus, vt Philippensibus persuadeat, nihil aliud cogitare quàm Christũ, nihil aliud sapere, nihil aliud appetere, nulla alia meditatione occupari. Huc plurimùm valet quod nunc addit, se qui impedimentis omnibus renuntiasset, nondum tamen scopum attigisse: ideo semper vlterius tendere & eniti. quantò hoc magis agendum erat Philippensibus, qui procul adhuc ab ipso distabant? Sed quæritur quid Paulus nondum se consequutum esse dicat. Nam certè ex quo sumus insiti per fidem in corpus Christi, iam Dei regnũ ingressi sumus: & quemadmodum ad Ephesios 2.6 habetur, sedemus iam per spem in cælestibus. Respondeo, salutem nostram in spe interea sitam esse: vt certa quidem sit hæreditas, nondum tamen eius possessione fruamur. Quanquam hîc Paulus aliò respicit, nempe ad fidei & mortificationis cuius meminerat, profectum. Dixerat se contendere & eniti ad resurrectionem mortuorum per communicationem crucis Christi: addit se nondum id fuisse assequutum. Quid? nempe vt in solidum cõmunicet Christi passionibus, vt perfectum habeat gustum potentiæ resurrectionis, vt ipsum plane cognoscat. Proficiendum igitur exemplo suo admonet: ac rem tantæ molis esse Christi cognitionẽ, vt qui in ea sola elaborant, nunquam tamen perfecti fiant quandiu viuunt. Cæterùm hoc Pauli doctrinæ nihil derogat, quia tantum comprehenderat quantum ad exequendum munus sibi commissum sufficeret. Interea proficere ipsum opportuit, vt Diuinus omnium doctor ad humilitatem erudiretur. *Quemadmodum est apprehensus.* Membrum hoc interposuit vice correctionis, vt totum suum conatum tribueret Dei gratiæ. Non multum refert, legasne Quemadmodum, an Quatenus: sensus enim idem semper manet, Paulum fuisse apprehensum à Christo, vt Christum apprehenderet: hoc est, nihil nisi impulsu & directione Christi egisse. Ego tamen quod clarius erat, elegi, quando libera videbatur optio.

13 *Nondum arbitror me apprehendisse.* Non hîc reuocat fidem suæ salutis in dubium, quasi adhuc esset suspensus: sed repetit quod dixerat, se adhuc proficiendo vlterius tendere, quia nondum ad finem suæ vocationis peruenerat. Atque id declarat continuò, se in hoc vnum intentum esse dicens, relictis omnibus aliis. Comparat autem vitam nostram stadio, cuius spatium nobis ad currendũ definierit Deus. Quemadmodum enim nihil profuerit cursori ex carceribus egressum esse, nisi ad metam vsque pertingat; sic etiam conficiendum est nobis curriculum vocationis vsque ad mortem: neque antè cessandum, quàm adepti simus quod petimus. Deinde sicuti via definita est cursori, ne huc aut illuc vagando, frustra se fatiget, nihil promouens ad metã: ita etiam scopus nobis est propositus, quò recta debemus cursum nostrum destinare: nec patitur Deus nos temere euagari. Tertiò sicuti cursorem expeditum esse oportet, nec ad vllas remoras gressum sistere, sed omnibus superatis, continuare suum cursum: ita nobis cauendum est ne vllis auocamentis mentem animúve

accõmodemus:sed potius dãda opera vt distractione omni soluti,totum studium ad vnam Dei vocationem applicemus. Hæc tria in vna similitudine comprehẽdit Paulus. Quum dicit se vnum hoc agere, & priora omnia obliuisci, strenuitatem exprimit, & excludit omnia auocamenta. Quum dicit se insequi iuxta scopum, significat se extra viam non errare. *Quæ retrò sunt oblitus.* Alludit ad cursores qui nusquam deflectunt oculos, ne celeritatem cursus sui retardent: præcipuè verò à tergo non respectant, quantum spatii emensi fuerint, sed festinãt rectà ad metam. Ita Paulus docet se non considerare quis fuerit, nec quid egerit: sed tantùm se intendere ad destinatum scopum, & quidem tanto ardore, vt quasi extentis brachiis illuc feratur. Talis enim subest metaphora in participio quo vtitur. Si quis obiiciat, recordationem anteactæ vitæ esse vtilem ad nos incitandos: tum quia iam collatæ gratiæ nobis addunt animum ad sperandum: tum quia peccatis admonemur, corrigendam esse vitam in melius. Respondeo, eiusmodi cogitationes non auertere oculos à frõte ad tergum: sed potius iuuare aciem, vt scopum acutius cernamus. Paulus autem hîc dãnat respectus qui alacritatem vel frãgũt vel minuunt. Queadmodũ si quis persuasus se satis magnos progressus fecisse, quia defunctus sibi videbitur, pigrescet, ac volet aliis tradere lampada: vel si quem solicitet desiderium relictæ cõditionis, non potest totum studium ad id quod agit, applicare. Eiusmodi erant cogitationes à quibus oportuit Pauli animum auersum esse, si vocationem Christi seriò persequi vellet. Quia autem hîc de conatu, studio, cursu, per seuerantia mentio erat: ne quis positam in illis salutem putaret, vel etiam adscriberet hominum industriæ quod aliunde prouenit: causam omnium notare volens, addidit *In Christi Iesu.*

15 *Quicunque perfecti sumus.* Ne quis de vulgo hominum hoc dictum acciperet, quasi pueris in Christo præscriberet rudimenta: testatur esse regulam quã omnes perfecti tenere debeãt. Est autem hæc regula, Abdicandam rerum omnium fiduciam, vt in sola Christi iustitia gloriemur, & posthabitis omnibus, aspiremus ad communicationẽ passionum eius, quæ nos ad beatam resurrectionem ducat. Vbi nunc erit status perfectionis, quem fingunt monachi? vbi erit confusa farrago tot inuentionũ? vbi denique totus Papatus, qui nihil aliud est quàm imaginaria perfectio, quæ nihil commune habet cum hac Pauli regula? Certè qui vnum hoc verbũ intellexerit, clarè agnoscet fœtida esse stercora, quæcunque de iustitia & salute consequenda docentur in Papatu. *Siquid aliter.* Eadem opera & eos humiliat, & in bonam spem attollit. admonet enim ne in sua ignorantia superbiant: & tamen iubet esse bono animo, quum dicit expectandam esse reuelationem Dei. Scimus enim quantum sit obstaculum veritatis, peruicacia. Hæc igitur optima ad docilitatem præparatio, si non placemus nobis in errore. Ideo tacitè Paulus indicat, dandum esse locum Dei reuelationi, si nondum assequuti sumus quod quærimus. Et quum gradatim proficiẽdum docet, addit illis animum, ne deficiant in cursu medio. Quanquam simul extra controuersiã quod docuerat, asserit, dum aliis qui à se dissentiunt, reuelatum iri quod adhuc nesciunt, docet. Perinde enim id valet acsi dixisset, Vobis aliquando ostendet Dominus hoc ipsum quod dixi, esse perfectã & rite sapiendi & bene viuẽdi regulam. Nemo ita loqui iure posset, nisi cui certa constat suæ doctrinæ ratio & veritas. Interea etiam discamus ex hoc loco, tolerandam esse ad tempus ignorantiam in fratribus infirmis, & ignoscendum esse si non statim illis datũ sit, penitus nobis subscribere. Certus erat Paulus de sua doctrina, & tamẽ qui nondum poterant eam recipere, iis dat proficiẽdi spatium: nec propterea desinit fratrum loco eos habere. tantùm cauet ne sibi in errore blandiantur. Quod Latini codices habẽt Reuelauit, in præterito, tanquam ineptum & minimè consentaneum, sine difficultate reiicio.

16 *Cæterùm quo peruenimus.* In distinctione variant Græca quoque exemplaria. nam in quibusdam duæ sunt integræ sententiæ. Si magis placeat diuisio, sensus erit quẽ Erasmus reddidit. Ego diuersam lectionem magis amplector: vt hortetur Paulus ad imitationem

sui,

ſui, vt tandem ad eundem ſcopum perueniant: nempe vt idem ſentiant, & eadem procedant regula. Nam vbi viget ſincerus affectus, qualis in Paulo regnabat, facilis eſt via ad ſanctam piámque concordiam. Quia ergo nondum perceperant quæ eſſet vera perfectio, vt eò peruenirent, vult eſſe imitatores ſui, hoc eſt pura conſcientia Deum quærere, nihil arrogare ſibi, placidè ſubiicere ſuum ſenſum Chriſto. Nam in Pauli imitatione continentur omnes illæ virtutes, rectus zelus, timor Domini, modeſtia, ſui abnegatio, docilitas, amor, & ſtudium cōcordiæ. Simul autem iubet eſſe imitatores ſui, hoc eſt, omnes vno conſenſu & vna mēte. Nota metam perfectionis, ad quem Philippenſes inuitat ſuo exemplo, eſſe vt idem ſentiant, & eadem progrediantur regula. Sed antè poſuit doctrinam in qua conſentire, & regulam ad quam ſe formare debeant.

17 *Conſiderate eos.* Hoc verbo ſignificat, ſibi perinde eſſe quos ſibi deligant ad imitandum, modò ſe forment ad illam puritatem cuius ipſe erat exemplar. quo tollitur omnis ambitionis ſuſpicio. ſocios enim refugit, quiſquis ſibi addictus eſt. Et ſimul admonet, non eſſe omnes promiſcuè imitandos: quemadmodum clarius ſubiungit.

18 *Multi enim ambulāt (quos ſæpe dicebam vobis, ac nunc etiam flens dico, inimicos eſſe crucis Chriſti:*

19 *Quorum finis perditio, quorum deus venter eſt, & gloria in confuſione ipſorum) terrena cogitantes.*

20 *Noſtra autem conuerſatio in cælis eſt, ex quibus etiam Saluatorem expectamus, Dominum Ieſum Chriſtum.*

21 *Qui transformabit corpus noſtrum humile, vt ſit conforme corpori ſuo glorioſo, ſecundum efficaciam qua poteſt etiam ſibi ſubiicere omnia.*

18 *Multi enim.* Iſta eſt propoſitio ſimplex (meo quidem iudicio), Multi ambulant terrena cogitantes. qua ſignificat multos eſſe qui humi repunt, non ſentientes vim regni Dei. Notas autem inſeruit quibus tales diſcerni queant, quas ſuo loco excutiemus. Quidam per Terreſtria intelligunt ceremonias, & externa mundi elementa, quæ obliuionem inducunt veræ pietatis. ſed ego ad carnalem affectum referre malo: quòd ſcilicet Dei Spiritu non regeniti, nihil niſi mundum ſapiant. quod ex ſequentibus clarius patebit. nam inuidiam hinc illis conflat, quòd ſui tantùm honoris, otii, & quæſtus cupidi, Eccleſiæ ædificationem negligerent. *Quos ſæpe dicebā.* Oſtendit quàm non abs re ſæpius monuerit Philippenſes, quia nunc eadem per literas conatur reducere in memoriam, quæ prius corā dixerat. Et lachrymæ argumento ſunt, non æmulatione vel odio hominum, non maledicendi cupiditate, non ingenii petulantia eum impelli, ſed pio zelo: quia videat miſerè Eccleſiam perdi ab eiuſmodi peſtibus. Ita ſcilicet nos affici conuenit, vt dum cernimus ab improbis & nihili hominibus Paſtorū locū occupari, gemamus, & ſaltē lachrymis teſtemur, nos Eccleſiæ calamitati condoleſcere. Operæpretium etiam eſt notare de quibus agat Paulus: non de apertis ſcilicet hoſtibus, qui ex profeſſo doctrinā euerſam cuperent: ſed de fucis & nebulonibus, qui ambitionis aut ventris cauſa peſſundabant Euangelii virtutem. Plus certè interdum tales noſcent, qui ſeipſos quærendo, miniſterii vim eneruant, quàm ſi palàm repugnarent Chriſto. Nequaquam ergo illis parcendum eſt, quin illos digito, quoties expediat, indicemus. Conquerantur poſtea vt libuerit, de noſtra moroſitate: modò nihil nobis obiiciant quod non liceat Pauli exemplo tueri. *Inimicos eſſe crucis.* Alii exponūt Crucem pro toto redemptionis myſterio: atque hoc dici interpretantur, quòd Legem prædicando, beneficium mortis Chriſti exinanirent. Alii autem, quòd

crucem fugerent, nec se vellent periculis obiicere pro Christo. Ego generalius accipio, quòd amicos simulantes, essent deterrimi hostes Euangelii. Neque enim rarum est Paulo, totam Euangelii prædicationem Crucis nomine designare. Nam vt alibi dicit, Si quis in Christo, noua creatura.

19 *Quorum finis perditio.* Hoc addit, vt periculo territi Philippenses, eò diligentius caueant, nec se implicent illorum exitio. Quia autem eiusmodi nebulones ostentatione & variis artibus ita perstringunt sæpe ad tempus oculos simplicium, vt etiam optimis Christi seruis præferantur: ingenti fiducia pronuntiat Apostolus, gloriam qua nunc sunt inflati, ignominia mutatum iri. *Quorum Deus venter est.* Quòd Circuncisionem vrgebant & cæremonias, id negat eos facere Legis zelo: sed in hominum gratiam, vt quieti viuerent, & absque molestia. Videbant enim Iudæos mira rabie ardere aduersus Paulum & similes, nec posse alia conditione Christum à se pure annuntiari quin eandem in se rabiem excitarent. Ergo otio commoditatique suæ consulentes, miscebāt eas corruptelas quæ restinguerent aliorum flammas.

20 *Nostra autem conuersatio in cælis.* Hæc sententia prosternit omnes inanes pompas quibus se laruati Euangelii ministri iactare solent: & odiose perstringit omnia eorum studia, quoniam super terram volitando, minimè in cælum adspirent. Docet enim, nihili æstimāda omnia, præter spirituale Dei regnum: quin cælestem vitam in hoc mundo viuere debeant fideles: acsi diceret, Cogitant illi terrena: nos igitur alienari ab ipsis conuenit, quorū in cælis est conuersatio. Permisti quidem sumus hic infidelibus & hypocritis: imò paleæ eminēt in area Domini supra triticum. Deinde obnoxii sumus communibus terrestris vitæ ærumnis: indigemus etiam cibo & potu, & reliquis necessitatibus: sed tamen mente & affectu in cælo nos versari oportet. Nā & cursim prætereundum est per hanc vitam: & mortui esse mūdo debemus, vt in nobis Christus viuat: & nos vicissim illi viuamus. Hic locus fons est vberrimus multarum exhortationum, quas elicere cuiuis facile est. *Ex quibus etiam.* Ex cōiunctione quam habemus in Christo, probat nostram politiam in cælis esse. neque enim membra à suo capite diuisa esse conuenit. Itaque quum in cælo sit Christus, vt illi adhæreamus, extra mūdum animis nos habitare necesse est. Deinde vbi thesaurus noster, ibi & cor nostrū. Christus beatitudo & gloria nostra in cælis est: sursum ergo animæ nostra cum ipso habitent. Ideo nominatim vocat Saluatorem. Vnde nobis salus? nempe adueniet nobis è cælo Christus Saluator: absurdum igitur, nos in terra occupari. Epithetum hoc *Saluatoris*, seruit loci circunstantiæ. Nā ideo dicimur in cælo esse animis, quia inde solùm nobis spes salutis affulgeat. Christi aduentus, sicuti impiis erit terribilis, ita eorum animos potius auertit è cælo, quàm illuc incitet. Iudicem enim sibi venturum sciunt, & quantum in se est, fugiunt. Ex his Pauli verbis suauissimā consolationem colligunt piæ animæ, quòd audiunt expetendum sibi esse aduentum Christi, quia futurus sit salutaris. Contrà verò certum incredulitatis signum est, ad quanuis eius mentionem expauescere. Vide octauum caput ad Romanos. Cæterùm dum vanis desideriis alii circunferūtur, Paulus fideles vno Christo vult esse contentos. Præterea discimus ex hoc loco, nihil humile, aut terrenū de Christo imaginandum esse: quia suspicere nos in cælum iubet Paulus, vt eum quæramus. Qui autē subtiliter disputāt, non inclusum esse Christum, aut abstrusum in aliquo cæli angulo, vt inde probent, vbique esse eius corpus, cælúmque & terrā implere, neque nihil dicunt, neque totum. Nam sicuti temerarium ac stultum foret, vltra cælos conscendere, & stationem in hac vel illa regione, aut sedile aut ambulationem assignare Christo: ita etiam carnali vlla cogitatione ipsum è cælo detrahere vt in terra quæramus, stultum ac perniciosum est deliramentum. Ergo sursum corda, vt sint cum Domino.

21 *Qui transformabit.* Hoc argumento magis etiamnum Philippenses extimulat, vt animis in cælum sublatis, Christo penitus adhæreant: quia scilicet corpus hoc quod gestamus, non perpetuum est domicilium, sed caducum taberna-

tabernaculum quod mox in nihilum redigetur. deinde tot miseriis obnoxium est, tot pudendis infirmitatibus subiectum, vt meritò abiectum & ignominiæ plenum vocari queat. Vnde autem eius restitutio sperāda? ex cælo, in Christi aduentu. Ergo nulla pars est nostri quæ non in cælum toto desiderio aspirare debeat. Præsentem corporum nostrorū humilitatem cernimus cùm in vita, tum præcipuè in morte: gloria quam habebunt conformem Christi corpori, incōprehensibilis est. Nam si exiguum gustum quam præbebat in trāsfiguratione, non ferebant discipuli: quis nostrum plenitudinem assequatur? Contenti nunc simus testimonio nostræ adoptionis, diuitias nostræ hæreditatis cognituri, quando illis fruemur. *Secundum efficaciā.* Quia nihil magis incredibile, nec magis à sensu carnis dissentaneū, quàm resurrectio: hac de causa Paulus infinitam Dei potentiam nobis ponit ob oculos, quæ omnem dubitationem absorbeat. Nam inde nascitur diffidentia, quòd rem ipsam metimur ingenii nostri angustiis. Nec *Potentiæ* tātùm meminit, sed *Efficaciæ*: quæ est effectus, vel potentia in actum se exerens, vt ita loquar. Qum autem nobis in mentem venit, Deum qui omnia creauit ex nihilo, terræ & mari posse imperare aliisque elementis, vt depositum reddant: protinus animi in spem firmam, adeóque in spiritualem resurrectionis conspectum eriguntur. Sed notare quoque operæpretium est, ius & potestatem suscitandi mortuos, imò quiduis suo arbitrio agendi, conferri in Christi personam. quo encomio Diuina eius maiestas splendidè ornatur. Quinetiam hinc colligimus creatum ab ipso fuisse mundum, quia sibi omnia subiicere, non nisi vnius est Creatoris.

CAP. IIII.

1 *Itaque fratres mei dilecti & desiderati, gaudium & corona mea, sic state in Domino dilecti.*

2 *Euodiam hortor, & Syntichen hortor vt vnum sentiant in Domino.*

3 *Sanè rogo etiam te germane cōpar, adiuua eas quæ in Euangelio idem mecum certamen sustinuerunt, cum Clemente etiā, & reliquis adiutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitæ.*

1 *Itaque fratres.* Doctrinam suo more vehementioribus exhortationibus claudit, quò eam hominum animis tenacius infigat. Et blandis appellationibus in eorum affectus se insinuat, quæ tamen non sunt adulationis, sed sinceri amoris. *Gaudium* suum ipsos vocat & *Coronam*, quòd lætus sua opera acquisitos in fide perstare, triumphum illum de quo diximus, speraret, quum Dominus res suis auspiciis gestas coronabit. Quum iubet eos *Sic stare in Domino*, significat statum eorum sibi probari. Quanquam particula Sic, referri posset ad doctrinam superiorem. sed illud aptius, vt præsentem statum laudando, ad perseuerantiam eos hortetur. Dederant quidem iam aliquod specimen suæ constantiæ: Paulus tamen humanæ imbecillitatis conscius, in posterum eos confirmatione opus habere censet.

2 *Euodiam hortor & Syntychen.* Communi ferè opinione receptum est, Paulum nescio quid dissidii voluisse componere inter duas istas mulieres. qua de re etsi nolim contendere, leuior tamen est coniectura in verbis Pauli, quàm vt persuadeat rem ita habere. Apparet ex testimonio quod illis reddit, cordatissimas fuisse mulieres. Tantum enim illis tribuit, vt vocet commilitones in Euangelio. proinde quum in earum consentione multum esset positum momenti, in discordia verò ingens periculum ad concordiam ipsas peculiariter animat. Notandum autem, quoties de consensu loquitur, vinculum etiam addere, *In Domino.* Nā & extra Dominum maledicta semper erit omnis conspiratio: & nihil est tam disiunctum, quod non debeat in

Christo recolligi.

3 *Rogo etiam te germane.* De genere nolo disputare. virum itaque an fœminam alloquatur, in medio relinquo. Quanquam nimis infirmum est Erasmi argumentum, qui mulierem fuisse, inde colligit, quòd hîc mulierum fiat mentio: quasi verò non continuò subiiciat nomen *Clementis* in eadem causa. Verùm ego ab illa disputatione supersedeo. tantùm nego vxorem Pauli hoc nomine designari. Qui affirmant, authores citant Clemētē & Ignatium. Si verè citarent, non contemnerem certè tantos viros. Sed quum adulterina scripta proferantur ab Eusebio, & supposita ab indoctis monachis: non multum fidei merentur apud sanos lectores. Ergo de re ipsa citra hominum præiudicium quæramus. Quum priorem ad Corinthios scriberet Paulus, tunc se fuisse cælibem commemorat 1. Cor.7.8. Inconiugatis, inquit, & viduis dico: bonum est si permaneāt sicut ego sum. Scripsit eam Epistolam Ephesi, quum discessum pararet. non multò pòst Hierosolymam profectus est, vbi coniectus fuit in vincula, & Romam perductus. Quàm alienum ducendæ vxori fuerit tempus, quod partim in itinere, partim in vinculis consumpsit, nemo non videt. Adde quòd ad subeunda vincula & persequutiones iam tum accinctus erat: quemadmodum testatur apud Lucam Act.21.13. Nec tamen me latet quid obiici contrà soleat, Paulum scilicet coniugatum abstinuisse à consuetudine vxoris. Sed verba aliter sonant: cælibes enim optat posse manere in sua ipsius conditione. quæ porrò est illa conditio, nisi cælibatus? Quòd illud adducunt, An non licet mihi vxorem circunducere? 1.Cor.9.5, vt illi vxorem fuisse probent: nimis friuolum est, vt nulla solutione indigeat. Iam verò vt demus Paulum fuisse maritum: vnde illi vxor Philippis? quam vrbem non sæpius quàm bis ingressus fuisse legitur: vbi nunquam menses duos integros illum substitisse, credibile est. Denique nihil minus consentaneum, quàm de vxore hîc loqui: ac ne de vlla quidem muliere mihi probabile. lectoribus tamē relinquo iudicandū. συλλαμβάνεσθαι, quo verbo hîc Paulus vtitur, est adiuuandi causa idem apprehendere & amplecti. *Quorum nomina sunt in libro vitæ.* Liber vitæ, catalogus est iustorum qui præordinati sunt ad vitam: sicut apud Mosen, Exo.32.32. Hunc catalogum Deus repositū apud se habet. Itaque nihil aliud est liber, quàm æternum consilium in eius pectore definitum. Pro eo dicit Ezechiel, Scripturam domus Israel, cap.13.9. Eadem ratione Psalm. 69.29 habetur, Deleantur de libro viuentium, & cum iustis non scribantur. hoc est, non censeantur inter Dei electos, quos Ecclesiæ suæ ac regni finibus ascribit. Si quis obiiciat, temerè igitur facere Paulum, qui de arcanis Dei ius sibi pronuntiandi vsurpet. Respondeo, nos ex signis vtcunque posse iudicare, quibus electionem suam Deus palàm facit: quantum tamen fert captus noster. Ergo in quibuscunque relucere cernimus adoptionis notas, eos interim habeamus pro filiis Dei, donec libri aperiantur qui penitus omnia patefaciant. Solius quidem Dei est nunc suos cognitos habere, & tandem segregare agnos ab hœdis. sed nostrum est, ex charitate agnos iudicare omnes qui Pastori Christo obedienter se subiiciunt, qui se aggregant in eius ouile, & ibi constanter manent. nostrum est tanti æstimare Spiritus sancti dona, quæ peculiariter electis suis confert, vt sint nobis quasi electionis absconditæ sigilla.

4 *Gaudete in Domino semper, iterum dico, gaudete.*

5 *Moderatio vestra nota sit omnibus hominibus. Dominus propè est.*

6 *De nulla re sitis soliciti: sed in omnibus, oratione & precatione, cum gratiarum actione, petitiones vestræ innotescant apud Deum.*

7 *Et pax Dei quæ exuperat omnem intelligentiā, custodiet*

corda

corda vestra & cogitationes vestras in Christo Iesu.

8 *Quod reliquum est, fratres, quæcunque sunt vera, quæcunque grauia, quæcunque iusta, quæcunque pura, quæcunque amabilia, quæcunque honesta: siqua virtus, & siqua laus, hæc cogitate.*

9 *Quæ & didicistis, & suscepistis, & audistis, & vidistis in me: hæc facite, & Deus pacis erit vobiscum.*

4 *Gaudete in Domino.* Exhortatio est temporibus accommodata. Quoniã enim status piorum valde turbatus erat, vndique ingruebant pericula. fieri poterat vt mœrore vel impatientia victi deficerent. Ergo eos infestis & turbulentis rebus, nihilominus in Domino gaudere iubet. vt certè tum maximè spirituales consolationes quibus nos Dominus reficit & exhilarat, vim suam exerere debent quum totus mundus ad desperationem nos solicitat. Reputandũ autem ex circunstantia tẽporis, quàm efficax fuerit vox ista à Pauli ore emissa, qui præcipua tristitiæ causa esse poterat. Nam si persequutionibus terrentur, aut vinculis, aut exilio, aut morte: hîc in medium prodit Apostolus, qui inter vincula, in medio ardore persequutionum, in mortis denique metu nõ modò lætus est, sed alios quoque exhilarat. Summa igitur est, Quicquid acciderit, fideles tamen, qui stantem à parte sua Dominum habent, habere satis amplam gaudendi materiam. Repetitio amplificationi seruit: acsi diceret, Sit hoc vobis firmum & stabile, gaudere in Domino: neque id ad momẽtum, sed vt gaudium in eo vestrum perpetuetur. Nã certè in eo differt à gaudio mundi, quod fallax, caducum, euanidum esse experimur: Christus autem etiam maledictum esse pronũtiat, Luc. 6.25. Ergo illud demum in Deo fixum gaudium est quod nunquam nobis excutitur.

5 *Moderatio vestra.* Dupliciter potest exponi. vel quòd iubeat eos potius cedere de iure suo, quàm vt de ipsorum acerbitate vel rigore quisquam queri posit: acsi dixisset, Omnes quibus vobiscum est aliquid negotii, vestram æquitatem & humanitatem sentiant. vt notitia experimentum significet. Vel quòd eos ad omnia æquo animo ferenda hortetur. qui sensus posterior mihi magis placet. Nam τὸ ἐπιεικὲς vocant etiam Græci, animi moderationem, vbi non facile commouemur iniuriis, vbi non facilè rebus aduersis turbamur, sed retinemus æqualem statum. Pro quo Cicero dixit, Trãquillus animus meus, qui æqui boni facit omnia. Talẽ æquitatem quæ est quasi mater patientiæ, exigit hîc à Philippensibus: & quidem qua omnibus appareat, prout scilicet vsus postulabit, effectus suos proferendo. Modestiæ nomen congruere non est visum, quia non vetat Paulus hoc loco superbè insolescere, sed placidè se gerere in omni negotio: sibíque temperare etiam in tolerandis vel iniuriis, vel incommodis. *Dominus propè est.* prolepsis, qua anteuertit obiectionem. Reclamat enim sensus carnis superiori sententiæ. Nam quum nostra mansuetudine magis insolescat libido improborum, & quò paratiores nos vident ad ferendum, eò plus ad inferendas iniurias audeant: difficulter adducimur vt in patientia nostra posideamus animas nostras. Inde illa prouerbia, Vlulandum inter lupos, Deuoratum protinus iri à lupis, qui ouiũ instar se gesserint. Itaque cõcludimus, retundendam esse ferociam improborũ pari violentia, ne impune nobis insultent. His cogitationib[9] opponit hîc Paulus Diuinæ prouidentiæ fiduciam. Respondet, inquam, Dominum propè esse, cuius virtus eorum audaciam, cuius bonitas eorum malitiam superet. Illum nobis adfuturum promittit, si mandato suo pareamus. Quis autem nõ malit sola Dei manu protegi, quàm omnia mundi præsidia ad manum habere? Pulcherrima sententia: ex qua primùm discimus omnis impatiẽtiæ causam esse ignorationẽ prouidentiæ Dei: hinc fieri vt tã citò & leui de causa tumultuemur, & sæpe

etiam despondeamus animos, quòd non agnoscimus nos Domino curæ esse. Contrà, hoc vnicum remedium esse ad pacificandos animos, si neque fortunæ temeritati, neque impiorum libidini nos esse expositos scientes, sed paterna Dei cura nos gubernari, toti in eius prouidentiam recumbamus. Denique qui hoc tenet, Deum sibi adesse, habet in quo securus acquiescat. Porrò duobus modis Dominus propè esse dicitur: vel quia instat eius iudicium, vel quia paratus est ad opem suis ferendam, in qua significatione capitur hoc loco, sicut etiam in Psalmo, Propè est Dominus omnibus inuocantibus eum, Psal. 145. 18. Sensus ergo est, Misera esset piorum conditio, si Dominus procul abesset. Verùm quoniam eos in fidem, tutelámque suam recepit, ac tuetur manu sua quæ vbique præsens est: hac cogitatione se fulciant, ne terreantur impiorum furore. Notum est ac vulgare, Solicitudinem accipi pro Anxietate, quæ ex Diuinæ potentiæ vel opis diffidentia nascitur.

6 *Sed in omnibus.* Est singularis numerus apud Paulum: sed neutrum genus. ἐν παντὶ igitur perinde valet atque in omni negotio: quia προσευχὴ καὶ δέησις fœminina sunt. His verbis hortatur Philippenses, quemadmodum omnes pios Dauid, Psal. 55. 23, & Petrus 1. epist. 5. 7. vt solicitudines suas in Dominum reiiciant. Neque enim sumus ferrei, quin concutiamur tentationibus. Sed hoc solatium, hæc leuatio, deponere, vel (vt magis propriè loquar) exonerare in sinũ Dei quicquid nos angit. Fiducia quidem tranquillitatem animis nostris affert: sed ita si exerceamur precibus. Ergo quoties impetimur aliqua tentatione, statim ad orationem, tanquam ad sacrum asylum refugiamus. Petitiones hîc accipit pro desideriis aut votis. Ea vult Deo patefieri per orationem & precationem: perinde ac si corda sua effunderent fideles coram Deo, dum se illi & sua omnia commendant. Videntur quidem nonnihil subleuati qui huc illuc respectant ad vana mundi solatia, sed vnus est certus portus, in Dominum recumbere. *Cum gratiarum actione.* Quia multi sæpe perperam Deum orant, expostulabundi, vel obmurmurantes: quasi iustam eius accusandi causam habeant: alii, nisi protinus suis votis obsequatur, moram ferre nequeunt: ideo Paulus gratiarum actionem precationibus coniungit: ac si diceret, ita optanda esse à Domino quæ nobis sunt necessaria, vt tamen eius arbitrio subiiciamus nostros affectus, ac gratias agamus postulantes. Et certè hoc in nobis efficiet gratitudo, vt Dei voluntas præcipua sit votorum nostrorum summa.

7 *Et pax Dei.* Quidam futurum tempus in modum optatiuum vertentes, precationem ex hac sententia faciunt: sed falsò. Est enim promissio in qua fructum ostendit firmæ in Deum fiduciæ, & inuocationis. Id si feceritis, inquit, *Pax Dei custodiet mentes & corda vestra.* Scriptura animam hominis, quo ad facultates, in duas partes solet diuidere, mentem & cor: mens intelligentiam significat, cor autem omnes affectus, aut voluntates. Ergo hæc duo nomina totam animã comprehendunt, hoc sensu, Pax Dei vos custodiet, ne prauis cogitationibus, aut desideriis deficiatis à Deo. Verè autẽ pacẽ Dei vocat, quæ à præsenti rerũ intuitu nõ pẽdet, nec ad varias mũdi inclinationes nutat, sed in stabili & immutabili Dei verbo fundata est. Verè etiam dicit, superiorem esse omni intelligentia aut sensu: quia nihil humano ingenio magis aduersum, quàm in summa desperatione nihilominus sperare. in summa penuria videre opulentiam, in summa imbecillitate non succumbere: promittere denique nihil nobis defuturũ, quũ omnibus destituimur. atque id totum quidem in sola Dei gratia, quæ ipsa non cognoscitur nisi per Verbum & interiorem arrham Spiritus.

8 *Quod reliquum est.* Sequuntur generales exhortationes quæ ad totam vitam extenduntur. Primo loco commendat *Veritatem*, quæ nihil aliud est quàm integritas bonæ conscientiæ, cum suis fructibus. Secundo *Grauitatem*, aut sanctitatem: vtrunque enim significat σεμνὸν quæ virtus in hoc sita est, vt dignè vocatione nostra ambulemus, procul omni profana immunditie. Tertio *Iustitiam*, quæ ad mutuam inter homines communicationem pertinet, ne quem lædamus, ne quem fraudemus. Quarto *Puritatem*, quæ castimo-

niam

niā denotat in omnib' vitæ partibus. Verùm nondū Paulo sufficiunt hæc omnia, nisi studeamus nos omnib' reddere amabiles, quātum in Domino licet. & bonæ famæ etiam rationem habeamus. Sic enim interpretor προσφιλῆ καὶ εὔφημα. *Si qua laus.* Pro eo quod est laudabile. nam & in moribus adeò corruptis tanta est iudiciorum peruersitas, vt sæpe quod vitiosum est, laudetur: ac ne veram quidem apud homines laudem Christianis appetere fas est, qui prohibentur alibi quàm in solo Deo gloriari. Non iubet ergo Paulus captare plausus vel laudes ex rectè factis, neque etiā vitā formare ad populi iudicia: sed tantùm studere bonis operibus quæ laudem merentur: vt impii & Euangelii hostes dum Christianos derident ac vituperant, cogantur tamen eorum mores laudare. Cæterùm λογίζεσθαι dicitur Græcis, quod Latinis Cogitare, pro Meditari. Meditatio autē præcedit: deinde sequitur op'.

9 *Quæ didicistis, accepistis, audistis.* Hac verborum repetitione significat, in his prædicandis se fuisse assiduum: acsi diceret, Hæc mea doctrina, hæc traditio, hic sermo apud vos fuit. Cōtrà, hypocritæ nihil præter cæremonias vrgebant. Turpe autē erat sanctam institutionem quam penitus imbiberant, & qua fuerant probè imbuti, deserere. *Vidistis in me.* Hoc verò primum est in concionatore, vt non ore tantùm loquatur, sed vita: doctrinæque suæ fidem vitæ probitate conciliet. Itaque meritò Paulus suæ exhortationi authoritatem inde conciliat, quod vita non minus quàm ore virtutū dux fuerat ac magister. *Et Deus pacis.* Loquutus fuerat de pace Dei, nunc expressius id confirmat, quum Deum ipsum pacis authorem cum illis fore promittit. Nam Dei præsentia quicquid est bonorum nobis affert. acsi diceret, sensuros Deum sibi adesse, qui omnia bene & prosperè vertat, modò piis sanctisque operibus incumbant.

10 *Gauisus sum autem in Domino valde, quòd aliquando reuiguistis in studio mei, de quo etiam cogitabatis, sed deerat opportunitas.*

11 *Non quòd secundū penuriam loquar. ego enim didici in quibus sum, iis contentus esse.*

12 *Noui & humilis esse, noui & excellere: vbique & in omnibus institutus sum & saturari, & esurire, & abundare, & penuriam pati.*

13 *Omnia possum in Christo, qui me corroborat.*

14 *Cæterùm bene fecistis simul cōmunicando afflictioni meæ.*

10 *Gauisus sum autem.* Nunc animi sui gratitudinem declarat erga Philippenses, ne ipsos pœniteat beneficentiæ, sicuti fieri solet quum putamus contemni, aut pro nihilo duci nostra officia. Miserant ei per Epaphroditum subsidia necessitatis. munus id sibi acceptum esse testatur: ac se gaudere dicit, quòd nouum resumpserint vigorem ad curam sui habendam. metaphora sumpta ab arboribus, quarum vis hyeme intus contracta latet, vere florere incipit. Sed mox, addita correctione, hoc quoque dictum temperat, ne videatur anteacti temporis negligentiam perstringere. Dicit igitur, antea quoque de se fuisse solicitos: sed temporum commoditatem non tulisse vt maturius eorum benignitate subleuaretur. ita culpam in tempus alienum reiicit. Particulam ἐφ' ᾧ ad personam Pauli retuli. & illa est propria significatio, deinde cōtextui Pauli aptior.

11 *Non quòd secundum penuriam.* Secunda correctio, qua præuenit suspicionem animi pusilli, rebúsque aduersis fracti. Referebat enim, constantiam eius & moderationem Philippensibus notam esse, quibus erat vitæ exemplar. Sic ergo pronuntiat eorum liberalitate se fuisse exhilaratū, vt patienter defectum laturus fuerit. Penuria hic refertur ad affectum. nunquā

enim animo pauper eſt, qui ſorte ſibi à Deo data contentus eſt. *In quibus ſum*, inquit, hoc eſt, qualiſcunque ſit mea conditio, ea mihi ſufficit. Quare? nam ſancti ſciunt ita placere Deo. Sufficientiam ergo non metiuntur rerum copia, ſed Dei voluntate, quam ex re ipſa æſtimāt: quia perſuaſi ſunt, eius prouidentia & arbitrio res ſuas gubernari.

12 *Noui & humilis eſſe.* Sequitur diſtributio, quòd vtriuſque fortunæ animum habeat capacem. Res proſperæ animos vltra modum inflare ſolent: aduerſæ, deiicere. Ab vtroque vitio immunem ſe eſſe teſtatur. Noui, inquit, humilis eſſe: hoc eſt patienter ferre humilitatem. περισσεύειν bis ponitur, ſed priore capitur pro Excellere, ſecundo pro Abundare: vt ſuis anthitetis reſpondeant. Qui præſenti rerum copia nouit ſobriè & temperanter vti cum gratiarū actione, paratus ad omnia reſignanda quoties Domino viſum fuerit, communicans etiam cū fratribus pro modo facultatis, qui etiam non effertur: is didicit excellere & ſaturari. Eximia & rara virtus, multóque maior quàm paupertatis tolerantia. In hac Pauli ſcientia diſcenda exerceantur omnes qui volunt eſſe Chriſti diſcipuli. ſed interim ita ſe aſſuefaciant ad tolerandam inopiam, vt illis dura & moleſta non ſit, vbi contigerit ſua opulentia eos nudari.

13 *Omnia poſſum in Chriſto.* Quia de maximis rebus gloriatus fuerat, ne ſuperbiæ id tribueretur, vel ne aliis ſtultæ iactantiæ occaſionem daret: ſubiicit, hac fortitudine ſe à Chriſto inſtrui. Omnia, inquit, poſſum: ſed in Chriſto, nō propria virtute: Chriſtus enim eſt qui mihi ſuppeditat robur. Vnde colligimus Chriſtum in nobis quoque non minus fortem & inuictum fore, ſi debilitatis noſtræ conſcii, ſola eius virtute nitamur. Quum dicit Omnia, intelligit duntaxat quæ ſunt ſuæ vocationis.

14 *Cæterùm bene feciſtis.* Quàm prudenter & cautè vtrinque agit, circunſpiciens ne in hanc vel illam partem nimium inclinet. Magnificè ſuam conſtantiam prædicando, cauere voluit ne putarent Philippenſes ipſum inopiæ ſuccubuiſſe. Nunc cauet, ne fortiter loquendo contempſiſſe ipſorum beneficium videatur: quod eſſet non modò inhumanum & contumax, ſed etiam ſuperbum. Et ſimul occurrit, ſiquis alius ex Chriſti ſeruis indigeat eorum ope, ne pigri ſint ad eum iuuandum.

15 Noſtis autem & vos Philippenſes, quòd initio Euangelii, quando exiui ex Macedonia, nulla mecum Eccleſia communicauerit in ratione dati & accepti, niſi vos ſoli.

16 Nam & Theſſalonicam ſemel atque iterum mihi quod opus erat, miſiſtis:

17 Non quia requiram donum, ſed requiro fructum qui exuperet in rationem veſtram.

18 Accepi autem omnia & abundo. impletus ſum, poſtquam ab Epaphrodito accepi quæ miſſa ſunt à vobis in odorem bonæ fragrantiæ, ſacrificium acceptum gratum Deo.

19 Deus autem meus implebit quicquid vobis opus eſt, ſecundum diuitias ſuas in gloria per Chriſtum Ieſum.

20 Porrò Deo & Patri noſtro gloria in ſecula ſeculorum, Amen.

21 Salutate omnes ſanctos in Chriſto Ieſu. Salutant vos qui mecum ſunt fratres.

22 *Salutant vos omnes sancti: maximè qui sunt ex domo Cæsaris.*

23 *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.*

24 *Scripta est è Roma per Epaphroditum.*

15 *Nostis autem.* Excusandi causa hoc additum interpretor, quòd sæpius ab illis acciperet. nam si reliquæ Ecclesiæ officium fecissent, nimius accipiendo videri poterat. Sic igitur se purgando, laudat eos: & laudando, modestè aliis parcit. Nobis etiam cauendum, Pauli exemplo, ne pii, dum vident nos ad accipiendum nimis propensos, meritò inexplebiles iudicent. Vos, inquit, etiā nostis: quasi diceret, Non habeo necesse alios citare testes: nam ipsi quoque nostis. sæpe enim contingit, vt qui alios cessare in officio putat, largior sit ad succurrendum. Ita alios aliorum liberalitas fugit. *In ratione dati & accepti.* Alludit ad rationes pecuniarias, quarum duæ sunt partes: vna accepti, altera expensi. Has compensatione mutua referri ad æqualitatem conuenit. Talis erat inter Paulum & Ecclesias contracta ratio: quum Euāgelium illis ministraret Paulus, mutua erat obligatio ad suppeditandas vitæ necessitates. quemadmodū 1.Cor.9.11 dicit, Spiritualia vobis si impēdimus, quid magni si carnalia reddatis? Itaque si Pauli necessitati subuenissent aliæ Ecclesiæ: nihil gratuitū dedissent, sed soluissent debitū. acceptum enim referre illi debebant Euangelium. Id tamen factum negat fuisse, quia nihil expēderint sua causa. Quàm turpis ingratitudo, & quantæ indignitatis plena, talem Apostolum, cui vltrà quàm pares essent soluēdo, obstrictos se nouerant, negligere? quanta rursus sancti viri mansuetudo, adeò leniter ac mansueto animo ferre eorum inhumanitatem, vt ne acerbiore quidem verbo accuset?

17 *Non quia requiram donum.* Iterum sinistram cupiditatis immodicæ opinionem à se reiicit: ne obliquam insinuationem esse putent, quasi omnium vices soli subire debeāt: ipse autē eorum facilitate abutatur. Testatur ergo se non tam suo, quàm ipsorum commodo ita consulere. Dum accipio, inquit, à vobis, tantundem vobis accrescit. sunt enim totidem nomina quæ expensa feratis in tabulas rationū. Pendet huius verbi sensus ab illa similitudine permutationis, aut compensationis in re pecuniaria.

18 *Accepi omnia & abundo.* Expressius se habere affirmat quātum satis sit, & illorum liberalitatem ornat egregio testimonio, quum dicit *se impletum.* Erat proculdubio mediocris summa quā miserant: sed illa mediocritate abundare se dicit ad satietatem. Verùm præstantius est elogium muneris quod sequitur. quum illud appellat Sacrificium Deo acceptum, & oblatum in odorem bonæ fragrātiæ. Quid enim optari potest melius quàm vt beneficia sacræ sint oblationes, quas Deus è manibus nostris accipiat, & quarum odore delectetur? Eadem ratione dicit Christus, Quicquid feceritis vni ex minimis istis nomine meo, mihi fecistis, Matt.25.40. Sed metaphora Sacrificiorum multum addit ponderis: qua docemur, non modò hominibus impendi quod Deus mandat charitatis officiū, sed spiritualem sacrúmque ipsi Deo cultum præstari. Sicut in epistola ad Hebræos 13.16 habetur, talibus hostiis ritè litari. Væ autem nostræ ignauiæ, quòd quum Deus ad sacerdotii honorem tam benignè nos inuitet, sacrificia etiam in manum porrigat, neque illi sacrificamus: & quæ destinata erant ad sacras oblationes, non tantùm cōsumimus in vsus profanos, sed flagitiosè prodigimus in pollutissimas corruptelas. Aræ enim quibus imponi debebant ex facultatibus nostris sacrificia, pauperes sunt & serui Christi. Illis neglectis, alii in luxum omnegenus, alii in gulam, alii in lenocinia, alii in palatia dissipant.

19 *Deus autem meus implebit.* Alii legunt, Impleat, in optatiuo: quod tametsi non reiicio, magis tamen probo alteram lectionem. Nominatim Deum vocat suum, quia ille sibi factum imputat & agnoscit quicquid seruis suis præ-

statur. Verè ergo in agro Domini semi nauerant, vnde speranda erat certa & copiosa messis. Neque tantùm in futura vita mercedē illis promittit, sed etiam quoad vsus præsentis vitæ. acsi diceret, Ne putetis vos opib⁹ imminutos: Deus cui seruio, abunde sufficiet quicquic vobis opus erit. Particula, *In gloria* resolui debet in aduerbium Gloriose, pro magnificè, aut splendide. Sed addit, *Per Christum*, cuius nomine gratum Deo est quicquid facimus.

20 *Porro Deo & patri.* Potest generalis esse gratiarum actio, qua claudat Epistolam: vel specialiter ad proximum membrum de liberalitate Paulo impensa referri. Nam quòd illi subuenerant Philippenses, ita debuit illis referre acceptum, vt agnosceret subuentum sibi esse Dei misericordia.

22 *Salutant vos.* In salutationibus primos nominat suos contubernales, postea omnes sanctos in genere: hoc est totam Romanam Ecclesiam, sed præcipuè domesticos Neronis. Quod obseruatu dignum est. neque enim vulgare specimen est Diuinæ misericordiæ, quòd Euangelium in illam scelerum omnium & flagitiorum abyssum penetrauerit. Ac eò quidem admirabilius, quò rarius est exemplū, sanctitatem in aulis regnare. Quòd nonnulli coniectarunt hîc Senecam inter alios designari, nihil habet coloris. Nam neque vllo vnquam vel indicio, se Christianum esse probauit. Neque erat ex domo Cæsaris, sed Senator & prætorius.

IN EPISTOLAM PAVLI
AD COLOSSENSES,

ARGVMENTVM.

TRes fuerunt vrbes vicinæ in Phrygia, quarum in hac epistola mentionē facit Paulus: Laodicea, Hierapolis, & Colossæ: quas sub imperio Neronis terræmotu concidisse, Orosius testis est. Itaque non multò post scriptam epistolam, luctuoso perinde ac horribili casu tres celebres Ecclesiæ perierunt. Insigne scilicet Diuini iudicii speculū: siquidem nobis oculi non desiēnt. Colossenses non à Paulo quidem, fideliter tamē & pure ab Epaphra & aliis ministris instituti fuerant in Euangelio. Verùm statim cum suis zizaniis obrepserat Satā, pro soléni perpetuóque suo more, vt rectā illic fidē peruerteret. Putāt aliqui, duo fuisse hominum genera, qui abducere tentarent Colossenses ab Euangelii puritate. hic enim Philosophos de astris, de fato, & similibus nugis disputando, Iudæos autē illinc suas cæremonias vrgendo, multas nebulas obduxisse quæ Christū obruerent. Sed qui ita sentiunt, mouentur nimis leui cōiectura: quia scilicet Paulus de thronis, & potestatibus & cælestibus creaturis meminit. Nam quòd addunt etiam nomen Elementorum, plusquam ridiculum est. Sed quia mihi aliorū opiniones refellere nō est propositum, tantùm dicam quid mihi videatur, & quod firmis rationibus licet colligere. Primùm satis patet ex Pauli verbis, in hoc fuisse nebulones istos, vt Christum cum Mose miscerent, & vnà cum Euangelio retinerent Legis vmbras: vnde probabile est fuisse Iudæos. Quia autem speciosis fucis pingebāt suas fallacias: ideo Paulus inanem philosophiam appellat. Quanquam simul (meo iudicio) ad argutias quibus ludebant in hoc vocabulo respexit, subtiles illas quidem, sed tamen futiles & profanas. Aditum enim ad Deum per Angelos comminiscebātur, & multas eiusmodi speculationes ingerebant, quales in libris Dionysii de cælesti hierarchia cōtinentur, ex schola Platonicorum haustæ. Hic ergo scopus est præcipuus ad quem tendit, vt in Christo omnia esse doceat: ideóque ipsum vnum satis superque debere esse Colossensibus. Verùm hunc tenet ordinem. Post inscriptionem sibi visitatam, illos laudando, attentiores ad se audiendum, reddit. Deinde vt nouis omnibus & alienis commentis viam præcludat, testimonium doctrinæ reddit quā ab Epaphra

prius

prius receperãt. Postea dum fidei augmentũ illis precatur à Domino, innuit adhuc nonnihil illis deesse: vt sibi viam sternat ad firmiorem catechesin. Exaduerso Diuinam erga eos gratiam suis elogiis prædicat, ne eam paruifaciant. Sequitur catechesis, in qua omnes salutis nostræ partes in solo Christo sitas esse docet: ne quid alibi quærant. & eos quicquid est bonorum, in Christo consequutos esse commemorat, quò diligentius conseruare ad extremum studeant. Ac sane vel vnum hoc caput abunde sufficit, vt epistolam hanc, quantumuis breuem, habeamus instar incõparabilis thesauri. Quid enim in tota cælesti doctrina maius quàm Christum habere graphice depictum: vt eius virtutem, officium, & omnes qui ab eo nobis proueniunt fructus, perspicere liceat? Nã & hoc maxime vno differimus à Papistis, quòd quum vtrique nominemur Christiani, ac profiteamur nos in Christum credere, illi sibi fingunt lacerum, deformatum, exinanitum sua virtute, officio suo nudatum: denique talem vt potius spectrũ sit, quàm Christus ipse: nos autem amplectimur qualis hic describitur à Paulo, viuum scilicet ac efficacem. Itaque, vt vno verbo dicam, verum Christum hæc epistola à fictitio discernit. quo nihil nec melius, nec præstantius desiderari potest. Circa finem primi capitis authoritatem sibi rursum à persona sibi imposita conciliat: & magnificè commẽdat Euangelii dignitatem. Secundo capite clarius aperit quam habuerit scribẽdi causam: nempe vt occurreret periculo quod illis instare videbat. vbi de suo erga eos amore obiter tractat: vt agnoscant suam salutem illi curæ esse. Inde ad exhortationem transit, qua superiorem doctrinam quasi ad præsentem vsum accommodat: nam & iubet ipsos in solo Christo cõquiescere, & vanitatis damnat quicquid est extra Christum. Nominatim de Circuncisione, ciborum abstinentia, aliisque externis exercitiis loquitur: quibus perperam Dei cultum alligabãt. Item de præpostero Angelorum cultu quos in vicem Christi subrogabãt. Et circũcisionis occasione adductus, obiter etiã attingit quale officiũ & qualis fuerit cæremoniarũ natura: vnde cõstituit, per Christum fuisse abrogatas. Hæc vsque ad finem secundi capitis. Capite tertio, vanis illis præceptionibus ad quarũ obseruationẽ fideles adigere volebãt pseudoapostoli, opponit vera pietatis officia, quibus nos occupari vult Dominus. Et à fonte ipso orditur, hoc est mortificatione carnis, & vitæ nouitate: vnde riuos deducit, hoc est particulares exhortationes: alias quæ ad omnes pariter Christianos, alias quæ priuatim ad certos homines spectant, pro ratione vocationis. Principio quarti capitis idem argumentum prosequitur: deinde vbi se commendauit eorum precibus, multis signis declarat quantopere ipsos amet, ac eorum saluti cupiat consulere.

In Epistolam Pauli ad Colossenses, Ioh. Calvini commentarius.

CAP. I.

1 *PAVLVS Apostolus Iesu Christi, per volũtatem Dei & Timotheus frater,*

2 *Sanctis qui sunt Colossis, & fidelibus fratribus in Christo: gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

3 *Gratias agimus Deo & Patri Domini Iesu Christi, semper pro vobis orantes,*

4 *Audita fide vestra quæ est in Christo Iesu, & charitate erga omnes sanctos,*

5 *Propter spem repositam vobis in cælis, de qua prius audistis per sermonem veritatis, nempe Euangelii,*

6 *Quod ad vos peruenit quemadmodum & in vniuerso mũdo fructificat & propagatur, sicut etiam in vobis, ex quo die audistis, & cognouistis gratiam Dei in veritate.*

7 *Quemadmodum & didicistis ab Epaphra dilecto conseruo nostro, qui est fidelis erga vos minister Christi:*

8 *Qui etiã nobis manifestauit charitatem vestrã in spiritu.*

1 *Paulus Apostolus.* Iam sæpius dictum est quorsum pertineãt istæ inscriptiones. Quia autẽ Colossensibus nũquã visus fuerat: ideóque apud ipsos nondum tam firma erat eius authoritas, vt solum priuatum nomen sufficeret. Dei voluntate ordinatum se Christi Apostolum præfatur. Vnde sequebatur, eum non temere facere quòd ignotis scriberet: eò quòd legatione sibi à Deo mandata fungeretur. Neque enim vni Ecclesiæ addictus erat, sed ad omnes patebat eius Apostolatus. *Sanctorum* nomen quod illis tribuit, magis honorificum est: sed *Fratres fideles* appellans, blandius ad se audiendum allicit. Reliqua ex superioribus Epistolis petenda.

3 *Gratias agimus Deo.* Fidem Colossensium & charitatem laudat, quò eos ad pergendi alacritatem & constantiam melius confirmet. Deinde quũ talem de ipsis persuasionem se habere ostendit, eorũ animos sibi conciliat, quò sint ad recipiẽdã suã doctrinã magis propensi ac dociles. Semper obseruandum, quòd gratulationis loco, gratiarum actione vtitur. quo docet, in omni gaudio protinus debere nobis occurrere memoriam Diuinæ bonitatis: quia eius beneficium est quicquid nobis lætum ac fœlix contingit. Suo præterea exemplo nos admonet, vt nõ tantùm ea quæ nobis confert Dominus, sed etiam quæ aliis, gratiarum actione prosequamur. Sed quibus de rebus gratias agit Domino? de fide & charitate Colossensium. Ergo vtrunque dari à Deo fatetur: alioqui ficta esset gratiarum actio. Et quid habemus, nisi ex eius liberalitate? Quòd si inde minima quæque nobis proueniunt, quantò magis fatendum est hoc idem

idem de istis duobus donis, in quibus tota præstantiæ nostræ summa posita est? *Deo & patri.* Ita resolue, Deo qui pater est Christi. Neque enim alium Deum fas nobis est cognoscere, quàm qui se nobis in Filio suo exhibuit. Atque hæc clauis est quæ nobis ianuam sola reserat, si volumus ad verum Deum accedere. Nam & ideo nobis pater est, quia in Filio vnigenito nos complexus est, & in eodem paternum suum fauorem nobis speculandum proponit. *Semper pro vobis.* Alii sic exponunt, Gratias agimus Deo semper pro vobis, hoc est assidue. Alii autem, Orantes pro vobis semper. Potest etiā sic exponi, Quoties pro vobis oramus, simul gratias agim' Deo. Atque hic est simplicior sensus, Gratias agimus Deo, & simul oramus. quo significat, nunquam tam perfectum esse fideliū statum in hoc mundo, vt non semper aliquid desit. Nā & qui optime cœpit, potest quotidie centies deficere: & continuos progressus facere necesse est, vbi adhuc sumus in itinere. Sic ergo de gratiis iam acceptis meminerimus gaudendum esse, & agēdas Deo gratias, vt perseuerantiam & incrementa simul ab eo petamus.

4 *Audita fide vestra.* Hoc & amoris erga illos, & curæ pro ipsorum salute incitamentum erat, quum audiret, fide & charitate eos excellere. Et certè hanc vim erga nos habere debent tam præstantia Dei dona, vt vbicunque appa rent, nos rapiant in amorem sui. Fidem *In Christo* dicit, vt semper meminerimus, proprium fidei scopum esse Christum. *Charitatem* ponit *erga sanctos*: nō vt alios excludat, sed quia vt quisque nobis in Deo coniunctus est, ita peculiari amore illū debemus arctius complecti. Vera igitur charitas ad vniuersos homines se extendet, quia & omnes caro nostra sunt, & ad imaginem Dei creati: sed quantum ad gradus, initium à domesticis fidei faciet.

5 *Propter spem repositam vobis in cœlis.* Neque enim vnquam otiosa in nobis erit spes vitæ æternæ, quin dilectionem in nobis pariat. Necesse enim est vt qui thesaurum vitæ sibi in cœlis reconditum esse certò persuasus est, neglecto mundo illuc aspiret. Meditatio autem cœlestis vitæ affectus nostros tam ad Dei cultum, quàm ad studia charitatis rapit. Abutuntur hoc testimonio sophistæ ad extollenda operum merita, quasi spes salutis ex operibus penderet: sed friuolum est argumentum. Neque enim sequitur, in operibus spem ideo fundatam esse, quia nos ad studium bene viuendi extimulet: quum ad id nihil efficacius sit quam gratuita Dei bonitas, quæ omnem operum fiduciam in nihilum redigit. Cæterum metonymia est in verbo Spei: quia capitur pro re sperata. Nam spes in animis nostris est gloria quam speramus in cœlis. Sed tamen quum dicit, Spem nobis in cœlo esse repositam, significat perinde certos debere esse fideles de promissione æternæ fœlicitatis, acsi iam thesaurum haberent certo in loco reconditum. *De qua prius audiistis.* Quia res est supra captum mentis nostræ salus æterna: ideo addit, illius certitudinem per Euangelium allatam fuisse Colossensibus. & simul præfatur se nihil allaturum noui: sed tantum hoc agere vt in recepta prius doctrina eos cōfirmet. Erasmus transtulit Sermonem veracem Euangelii. Nec me latet, more Hebraico, genitiuum sæpe loco epitheti sumi apud Paulum: sed hic verba Pauli maiorem habēt emphasin. Nam κατ' ἐξοχὴν Euangelium nominat *Sermonem veritatis*, honoris causa: quò solidius firmiúsque insistāt in reuelatione illinc accepta. Ita nomen Euangelii apppositiue contexitur.

6 *Quemadmodum & in vniuerso mundo fructificat.* Hoc ad piorum tam confirmationē quam consolationem valet, videre longe latéque Euangelii effectum, multis ad Christū colligendis. Nō pendet quidem eius fides à successu, vt ideo credamus quia multi credunt. Etiāsi vniuersus mundus deficiat, etiamsi cælum ipsum ruat, nō debet vacillare pii hominis conscientia: quia Deus nihilominus, in quo fundata est, verax manet. Sed hoc non obstat quominus adiuuetur fides nostra, quoties Dei virtutem perspicit: quæ certe eò potentius se exerit, quò plures Christo lucrifiunt. Adde quòd in multitudine credentium tunc perspiciebatur tot vaticiniorum complementum, quæ Christi regnum ab Oriente in Occidentem extendunt. An hoc paruum est, aut vulgare fidei adminiculū, oculis impletum cernere de regno Christi per om-

nes orbis regiones dilatando, quod Prophetæ longe ante prædixerant? Quod dico, nemo est fidelium qui nõ in se experiatur. Voluit igitur Paulus Colossenses hac sententia magis animare: vt passim respiciendo Euangelii fructum & augmenta, illud alacriore zelo amplecterētur. Αὐξανόμενον in quibusdam exẽplaribus non legitur: quod ego verti *Propagari*: quia tamẽ contextui erat aptius, nolui omittere. Et apparet ex veterum commentariis hanc lectionem semper magis fuisse vsitatam. *Ex quo die audistis & cognouistis gratiam.* Laus docilitatis, quòd statim amplexi sunt sanam doctrinã: laus constantiæ, quòd in ea perstiterunt. Et propriè vocatur Euangelii fides, gratiæ Dei cognitio: quia nemo vnquam Euangelium gustauit nisi qui se Deo reconciliatum sciret, & salutem apprehenderet in Christo oblatam. *In veritate*, significat verè & absque fuco. nam sicut antè testatus est, Euangelium esse indubiam veritatem: ita nunc addit, sincerè illis fuisse traditum: ídque *ab Epaphra*. Nam quum omnes Euangeliũ iactent, multi autem mali sint operarii, quorum vel ignorantia, vel ambitione, vel auaritia, illius puritas adulteratur, magnopere refert, discerni fidos ministros à minus probis. Neque enim satis est, Euangelii nomẽ tenere: nisi sciamus hoc esse verum Euangeliũ quod à Paulo & Epaphra prædicatũ est. Quare suo calculo Paulus confirmat doctrinam Epaphræ: vt Colossenses in ea retineat, eadémque opera ipsos reuocet à nebulonibus qui alienas doctrinas inducere moliebãtur. Et simul ornat ipsum Epaphrã insigni titulo, quò plus authoritatis habeat. Reddit postremò amabilem Colossensibus, quum testem ipsum sibi fuisse dicit eorum charitatis. Hoc vbique satagit Paulus, vt quos fideliter Christo seruire nouit, sua commendatione charissimos Ecclesiis reddat: sicut econuerso in hoc toti sunt Satanæ ministri, vt à fidis Pastoribus simplicium animos sinistris sermonibus alienẽt. *Charitatem in Spiritu*, pro spirituali dilectione accipio cum Chrysostomo: cui in superioribus non assentior. Porrò spiritualis dilectio est, quæ non respicit mundum: sed pietatis auspiciis est consecrata, & quasi interiorẽ habet radicem, quum amicitiæ carnales ab externis causis pendeant.

9 Propterea nos quoque ex quo die audiuimus, non cessamus pro vobis orare, & petere vt impleamini cognitione voluntatis ipsius, in omni sapientia & prudentia spirituali:

10 Vt ambuletis dignè Deo, in omne obsequium, in omni bono opere fructificantes, & crescentes in cognitione Dei:

11 Omni robore roborati, secundum potentiam gloriæ ipsius, in omnem tolerantiam & patientiam, cum gaudio.

9 *Propterea nos quoque.* Sicut in gratulatione amorem erga eos suum prius ostendit: ita nunc in studio precãdi. Et sanè vt in quibusque magis conspicua est Dei gratia: ita peculiariter amplecti eos & colere debemus, ac de illorum salute esse soliciti. Quid autem illis precatur? Vt Deum plenius cognoscant. quo subindicat, illis adhuc deesse nonnihil, vt sibi ad eos instituendos viam sternat, & ampliori doctrinæ audientiam conciliet. qui enim se assequutos esse putant quicquid scitu dignum est, spernunt ac fastidiunt quicquid vlterius affertur. Hanc igitur persuasionem tollit Colossensibus, ne sit illis impedimento quominus libenter proficiant, ac limari patiantur quod est in illis inchoatum. Quam verò cognitionem illis optat? Nempe *Diuinæ voluntatis.* quo verbo quælibet hominum commenta, & quasuis speculationes alienas à verbo Dei refutat. neque enim alibi quàm in verbo quærenda est eius voluntas. Adiungit *in omni sapientia*: quo significat vnicam rectè sapiendi regulam esse voluntatem illam Dei cuius meminerat. Quisquis enim simpliciter ea scire cupit quæ placuit Deo recla-

uelare, is demum nouit quid sit rectè sapere: siquid vltra appetamus, id nihil aliud erit quam desipere modum non tenendo. Per vocabulum συνέσεως, quod Prudentiam vertimus, intelligo diiudicationem, quæ ex intelligentia manat. Vtraque *Spiritualis* vocatur Paulo: quia non aliter ad eas peruenitur, quàm Spiritus directione. Animalis enim homo nó percipit ea quæ Dei sunt, 1. Cor. 2. 14. Quandiu reguntur homines carnis suæ sensu, habent ipsi quoque suam sapientiam, sed quæ mera est vanitas, vtcunque in ea sibi placeant. Videmus qualis sit theologia sub Papatu, quid contineant philosophorum libri, quam sapientiam in pretio habeant profani homines. Sed meminerimus, eam quæ sola commendatur à Paulo, inclusam esse in Dei voluntate.

10 *Vt ambuletis dignè Deo.* Primum docet quis spiritualis intelligentiæ sit finis, & quorsum in Dei schola proficiendum sit: nempe vt viuamus dignè Deo, hoc est, vt appareat in vita nostra, non frustra nos à Deo fuisse edoctos. Quicunque ad hunc scopum non dirigunt sua studia, fieri potest vt multum sudent ac laborent, sed nihil quàm vagantur per ambages, nullo profectu. Deinde admonet, hoc in primis agendum nobis esse, si velimus ambulare dignè Deo, vt totum vitæ cursum ad Dei voluntatem conferamus, proprio sensu abdicato, cunctisque carnis nostræ affectibus valere iussis. Quod etiam iterum confirmat, quum addit, In omne obsequium, vel (vt vulgò loquuntur) complacentiã. Ergo si quæritur quænã sit vita Deo digna: teneatur sẽper hæc Pauli definitio, nẽpe eam esse quæ relictis hominũ placitis, relicto denique totius carnis ingenio, ad vnius Dei obsequium exigitur. Hinc sequuntur bona opera: quos fructus a nobis Deus requirit. *Crescentes in cognitione Dei.* Iterum repetit non eò vsque ipsos peruenisse, quin nouis augmentis indigeant. qua admonitione eos præparat, & quasi manuducit ad proficiendi studiũ: quò se promptos ad audiendum, dociles que exhibeant. Quod autem Colossensibus hic dicitur, sibi dictũ vniuersi fideles accipiant: atque hinc colligant communem exhortationem, Semper esse in pietatis doctrina crescendum vsque ad mortem.

11 *Omni robore roborati.* Quemadmodum illis antea precatus est tam sanam intelligentiam, quàm rectum eius vsum: ita etiam nunc animum & constantiam precatur. Hoc modo eos admonet suæ imbecillitatis, quia fortes negat fore, nisi auxilio Domini. neque id modò, sed vt magis hanc gratiam amplificet, addit, Secundum potentiam ipsius gloriosam. acsi diceret, tãtum abesse vt quis suapte virtute fretus stare queat, vt magnificè Dei virtus se demonstret, nostræ infirmitati opitulando. Postremò qua in re explicare se debeat robur fidelium, docet, nempe in omni patientia & tolerantia. Nam & assiduè cruce exercentur in hoc mundo: & mille quotidie tentationes se ingerunt ad eos opprimendos: & nihil vident eorum quæ Deus promisit. Mira igitur patientia se muniant oportet: quò impleatur illud Iesaiæ 30. 15, In spe & silentio erit fortitudo vestra. Particulam *Cum gaudio*, cum hac sententia connectere melius est. Etsi enim diuersa lectio apud Latinos vsitatior est: in hãc tamen magis consentiunt Græci codices: & certè non sustinetur patiẽtia, nisi alacritate: nec vnquam forti animo stabit, nisi cui suauis erit sua conditio.

12 *Gratias agẽtes Deo & Patri, qui nos fecit idoneos ad participationem hæreditatis sanctorum in lumine:*

13 *Qui eripuit nos ex potestate tenebrarum, & transtulit in regnum Filii sui dilecti:*

14 *In quo habemus redemptionem per sanguinem eius, remissionem peccatorum:*

15 *Qui est imago Dei inuisibilis, primogenitus vniuersæ creaturæ:*

16 *Quoniam in ipso creata sunt omnia tũ quæ in cælis sunt, tum quæ super terram: visibilia & inuisibilia: siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates.*

17 *Omnia per ipsum, & in ipsum creata sunt: & ipse est ante omnia, & omnia in ipso constant.*

12 *Gratias agentes.* Iterum redit ad gratulationem, vt hac occasione recenseat quibus beneficiis donati sint per Christum. atque ita ingreditur in plenam Christi descriptionẽ. Hoc enim vnicum erat remedium Colossensibus aduersus omnes insidias quibus eos tentabant pseudoapostoli, probè tenere quid esset Christus. Vnde enim fit vt circũferamur tot variis doctrinis, nisi quia nobis nõ est perspecta Christi virtus? Solus enim Christus facit vt subitò alia omnia euanescant. Itaque nihil est quod tantopere moliatur Satan, quàm nebulas obducere ad Christum obscurandũ: quia scit, hoc modo ianuam apertam esse quibuslibet mendaciis. Hæc igitur sola est ratio tam retinẽdæ, quàm restituendæ puræ doctrinæ, Christũ ponere ob oculos qualis est cum bonis suis omnibus, vt virtus eius verè sentiatur. Hìc non agitur de nomine. Papistæ cõmuniter nobiscum vnum Christum confitentur: quantũ interea inter nos & illos interest? nẽpe quia illi, dum cõfessi sunt Christum esse Filium Dei, virtutem eius transferendo ad alios, húcque & illuc distrahendo, propè inanem ipsum relinquunt. saltem spoliant eum magna parte suæ gloriæ: vt nominetur Filius Dei, non sit tamen qualem Pater erga nos esse voluit. Quod si Papistæ ex animo reciperent quæ hoc capite continẽtur, mox inter nos conueniret: sed concideret totus Papatus, quia non stat nisi Christi ignoratione. Hoc proculdubio agnoscet quisquis statũ primi huius capitis considerabit. Nihil enim aliud hìc agitur, nisi vt sciamus Christũ esse principium, medium, & finẽ: ab ipso omnia petenda: extra ipsum nihil esse, nec posse inueniri. Nunc igitur sedulò & acriter obseruẽt lectores, quibus coloribus Christum nobis Paulus depingat. *Qui nos fecit idoneos.* Adhuc de Patre loquitur: quia est principium & causa efficiẽs (vt loquuntur) nostræ salutis, vt nomen Dei maiestatẽ clarius exprimit, ita nomen Patris clementiam & beneuolum affectum. Vtrunque intueri nos in Deo conuenit, vt maiestas timorem & reuerentiã nobis incutiat, paternus amor fiduciã nobis cõciliet. Itaque hæc duo nõ frustra coniunxit Paulus: si tamen placet lectio quam sequutus est Vetus interpres, cui suffragãtur vetustissimi quidam Græci codices. Quanquam nihil erit absurdi si dicamus Patris voce fuisse contentum. Deinde sicuti necesse est gratiam eius incomparabilẽ Patris nomine exprimi: ita etiam non minus necesse est nos Dei nomine rapi in admirationẽ tãtæ bonitatis, quòd is qui Deus est, eò vsque se demiserit. Cuius autem beneficii Deo agit gratias? quòd se & alios reddiderit idoneos ad participandã sanctorũ hæreditatẽ. Nascimur enim filii iræ, exules à regno Dei: sola est Dei adoptio quæ nos efficit idoneos. Adoptio autẽ à gratuita electione pendet. Spiritus regenerationis est adoptionis sigillum. Addit, *In lumine*, vt esset antithetõ quod tenebris regni Satanæ opponeretur.

13 *Qui eripuit nos.* En principium salutis nostræ, Quum nos Deus eripit è profundo exitii in quo demersi sumus. Nã vbi abest eius gratia, illic tenebræ: quemadmodum habetur apud Iesaiam 60.2, Ecce tenebræ operient terram, & caligo populos: super te autem orietur Dominus, & gloria eius in te videbitur. Primùm nos ipsi tenebræ vocamur: deĩde totus mundus. Et Satã princeps tenebrarum, sub cuius tyrannide tenemur vincti, donec Christi manu asseramur. Hinc collige, totum mundum cum fucata sua & sapientia, & iustitia, nihil quàm tenebras censeri coram Deo: quia nulla lux extra Christi regnum. *Trãstulit in regnum.* Hæc iam auspicia nostræ beatitudinis, quum transferimur in Christi regnũ: quia transimus à morte in vitam. Hoc quoque ascribit Paulus Dei gratiæ: ne quis proprio cursu tantum

tum bonum assequi se putet. Quemadmodũ igitur opus Dei est nostra à peccati & mortis seruitute liberatio: ita & transitus in Christi regnum. Christum vocat *Filium dilectionis*, vel Deo Patri dilectũ:quia solus est in quo acquiescit eius anima: vt habetur Mat.17.5,& per quem alii omnes diligũtur.Sic enim sentiendum est,nos aliter non esse Deo gratos quàm per Christum. Nec dubiũ est quin obliquè hostile dissidium notare velit Paulus,quod est hominibus cum Deo vsque dum in Mediatore dilectio refulgeat.

14 *In quo habemus redemptionem.* Iam ordine persequitur omnes salutis nostræ partes in Christo contineri:& ipsum solum, vt est principium omniũ & finis,debere eminere,& conspicuum cerni supra omnes creaturas.Primò dicit in eo nos habere redẽptionem: & eã continuò interpretatur, *Remissionem peccatorum.* Hæc enim duo inter se appositiuè cohærent.nam certè Deus,peccata nobis remittendo,ab æternæ mortis reatu nos eximit.Hæc nostra libertas,hæc aduersus mortem gloriatio, quòd nobis peccata non imputantur. Hanc redemptionem dicit acquisitam esse *Christi sanguine*: nã sacrificio mortis eius expiata sunt omnia mundi peccata.Meminerimus ergo,hoc vnum esse reconciliationis precium: ideóque blasphemiam esse quicquid de satisfactionibus Papistæ nugantur.

15 *Qui est imago Dei inuisibilis.* Altius conscendit, disserendo de Christi gloria.Imaginem Dei inuisibilis appellat, quo significat eum solum esse,per quem Deus alioqui inuisibilis, nobis manifestatur:secundum illud,Deum nemo vidit vnquam, vnigenitus qui est in sinu Patris ipse nobis manifestauit: Ioã. 1.18.Scio qualiter Veteres exponere soleant. quia enim certamen habebant cum Arrianis, æqualitatem Filii cum Patre & ὁμουσίαν vrgent:interea tacent quod est præcipuum:quomodo Pater in Christo se nobis cognoscendum exhibeat,Quòd in vocabulo Imaginis, totũ suũ præsidium constituit Chrysostomus, dum cõtendit,creaturam non posse dici Creatoris imaginem: nimis infirmũ est. imò à Paulo refellitur, cuius verba sunt, Vir est imago & gloria Dei, 1.Cor. 11.7.Nequid ergo habeamus nisi solidum, notandum est, nomen Imaginis non prædicari de essentia,sed habere ad nos relationem. Ideo enim imago Dei Christus, quia Deum quodãmodo nobis facit visibilem. quãquam inde etiam colligitur ὁμουσία Neque enim Deum verè Christus repræsentaret, nisi verbum esset Dei essentiale:quando hic non agitur de iis quæ per communicationem in creaturas etiam competunt: sed agitur de perfecta Dei sapientia,bonitate,iustitia & potentia: quibus repræsentandis nulla creatura sufficeret. Erit igitur nobis in hoc vocabulo validum telum aduersus Arrianos: sed tamen ab illa relatione quam dixi,incipiendum, non insistendum in sola essentia.Summa est,Deum in se,hoc est in nuda sua maiestate,esse inuisibilem: nec tantùm corporeis oculis, sed humanis etiam mẽtibus:reuelari autem nobis in solo Christo,vt eum tanquam in speculo cõtemplemur.Nam in Christo suam iustitiam,bonitatem, sapientiam, virtutem, se denique totum nobis exhibet. Cauẽdum ergo ne alibi eam quæramus: nam extra Christũ quicquid se Dei nomine venditabit,idolum erit.

Primogenitus vniuersæ creaturæ. Ratio huius appellationis mox sequitur: *Quoniam in ipso creata sunt omnia.* quemadmodum tertio pòst versu primogenitus ex mortuis dicitur, quia per ipsum resurgimus omnes. Ergo non ideo tantùm primogenitus, quòd tempore præcesserit omnes creaturas, sed quia in hoc à Patre sit genitus,vt per ipsum conderentur.sitquè veluti hypostasis,aut fundamentum omnium.Stultè autem Arriani,qui inde ratiocinabãtur, esse igitur creaturã.Neque enim quid in seipso sit,hic tractatur:sed quid in aliis efficiat.

16 *Visibilia & inuisibilia.* Superior diuisio cælestium & terrestrium vtranque speciem comprehendebat.Sed quia de Angelis præcipuè hoc asserere volebat Paulus, nunc inuisibilium meminit.Non igitur solùm quæ oculis patent cælestes creaturæ, sed etiam spirituales per Filium Dei conditæ sunt. Quod statim sequitur, *Siue Throni, &c.* perinde valet acsi diceret, Quecunque nomine censeantur. Per Thronos, quidam An-

geios intelligunt,sed ego potius cæleste palatiũ maiestatis Dei significari puto, quod non est tale somniandũ,quale potest mẽs nostra capere,sed quale Deo ipsi conuenit. Solẽ & lunã,totúmque cæli ornatum cõspicimus: sed gloria regni Dei a sensu nostro est abscõdita,quia spiritualis est, & cælis superior. Denique per Thronos intelligamus sedem illam beatæ immortalitatis,quæ ab omni mutatione est exempta. Reliquis nominibus Angelos proculdubiò designat. Eos vocat potestates, principatus, dominationes:non quia proprium aliquod regnũ exerceãt,aut propria virtute sint præditi: sed quia ministri sunt Diuinæ potentiæ & dominationis. Est autẽ vsitatum, prout vim suam exerit Deus in creaturis,eatenus etiam ad ipsa transferri eius nomina. Ita solus ipse & Dominus & Pater:sed patres quoque & domini, quos dignatur hoc honore. Inde fit vt tam Angeli quàm Iudices dii nũcupentur. Quamobrem & hoc loco insigniuntur Angeli magnificis elogiis: quæ declarant,non quid per se valeãt aut seorsum à Deo,sed quid per illos agat Deus, & quas illis functiones delegauerit. Quæ ita accipere conuenit, vt nihil de vnius Dei gloria detrahatur.neque enim ita suam virtutem communicat Angelis vt se imminuat:nõ ita per ipsos operatur,vt potentiã illis suã resignet: non ita in illis gloriam suam vult relucere, vt in ipso obscuretur. Consultò autẽ Paulus ita honorificè extollit Angelorũ dignitatẽ,ne quis putet obstare quominus solus Christus supra eos emineat. Itaque quasi per modũ concessionis vsurpat hæc nomina:acsi diceret, nihil derogare Christo totam eorum exellentiam, quamlibet splendidis titulis ornentur. Qui subtilius philosophantur in his vocabulis,vt ordines Angelorum inde eliciant,fruantur suis deliciis, sed à Pauli mente certe procul discedunt.

17 *Omnia per ipsum & in ipsum creata sunt.* Quatuor rationibus Angelos Christo subiicit: Ne eius gloriam obscurent, quia per ipsum sunt creati. Secundò,quia ad ipsum tanquam ad legitimũ finem referri debet eorũ creatio. Tertiò,quòd ipse semper fuerit antequam crearentur. Quartò,quòd eos sustineat sua virtute, & in statu conseruet. Quanquam non de solis hoc affirmat,sed de toto quoque mundo. Ita Filium Dei in celsissima honoris sede collocat, vt præsideat tã Angelis quàm hominibus, cogátque in ordinem omnes creaturas in cælo & in terra.

18 Et ipse est caput corporis Ecclesiæ, ipse principium,primogenitus ex mortuis:vt sit in omnibus ipse primas tenens:

19 Quoniam in ipso placuit omnem plenitudinẽ inhabitare,

20 Et per ipsum reconciliare omnia sibi,pacificando per sanguinem crucis eius,per ipsum, tam quæ sunt super terram, quàm quæ sunt in cælis.

18 *Caput corporis.* Postquam generaliter de Christi excellentia disseruit,déque summo eius in omnes creaturas principatu:iterum redit ad ea quæ peculiariter ad Ecclesiã spectant. In nomine Capitis,alii plura considerant. Et certè aliquantò pòst, eadem translatione vtetur in hũc sensum,quòd sicuti caput in corpore humano vice est radicis, vnde vitalis facultas in omnia membra diffunditur: ita Ecclesiæ vitam à Christo fluere,&c. Hîc verò potissimũ,meo iudicio, de gubernatione loquitur. Docet igitur Christum esse solum qui potestatem habeat regendæ Ecclesiæ, ad quẽ vnum respicere debeãt fideles,à quo pendeat corporis vnitas. Papistæ dum idôli sui tyrannidem probare volunt, Ecclesiam causantur fore ἀκέφαλον, nisi Papa tanquam caput in ea dominetur. Atqui ne Angelis quidẽ hoc honoris cõcedit Paulus:nec tamen Ecclesiam trũcat suo capite:quia Christus vt hunc titulum sibi vendicat, ita officium verè exercet. Nec me latet cauillũ quo effugiũt, Papã caput esse ministeriale. verũ magis augustum est Capitis nomẽ,quàm vt ad hominẽ quẽpiam mortalẽ, quouis colore

colore transferri debeat, Christi præsertim iniussu. Modestius Gregorius, qui Petrum scribit præcipuum quidem esse membrum Ecclesiæ, ipsum tamen & reliquos Apostolos sub vno capite esse membra, epist. 92. lib. 4. *Ipse principium.* Quoniam ἀρχὴ interdum Græcis finem significat quò omnia referuntur, possemus accipere, Christum hoc modo esse ἀρχὴν, malo tamen ita resoluere Pauli verba, quòd sit principium, quia primogenitus est ex mortuis. nam in resurrectione est rerum omnium instauratio: atque ita initium secundæ & nouæ creationis, quia prior collapsa erat in ruina primi hominis. Quia igitur Christus resurgendo, regnum Dei auspicatus est, meritò dicitur principium: quia tunc vere incipimus esse coram Deo, quum renouamur vt simus nouæ creaturæ. *Primogenitus ex mortuis* dicitur, non modò quia primus resurrexit, sed quia restituit etiam aliis vitam. sicut 1. Cor. 15. 20 vocatur primitiæ resurgentium. *Vt sit in omnibus.* Inde concludit, illi competere primatum in omnibus. nam si author est omnium & restitutor, iure illi deberi hunc honorem constat. Quãquam particula In omnibus, bifariam potest accipi: vel in omnes creaturas, vel omni in re. Sed hoc non magni refert: quia simpliciter coguntur omnia sub eius imperium.

19 *Quoniã in ipso placuit.* Quo magis firmum sit quod prædicauit de Christo, nunc quoque addit, ita fixum Dei prouidentia fuisse. Et certè vt mysterium hoc reuerenter adoremus, ad fontem illum nos reuocari necesse est. Hoc inquit, Dei consilio factum est vt inhabitet in eo omnis plenitudo. Intelligit autem, iustitiæ, sapientiæ, virtutis, bonorúmque omnium. Nam quicquid habet Deus, id in Filium suum contulit, vt glorificetur in eo: sicut habetur Ioan. 5. 20. Simul autem admonet, hauriendum esse ex plenitudine Christi quicquid boni ad salutem nostram expetimus: quoniam ita Deo statum est, non aliter se ac sua dona hominibus communicare, quàm per Filium. Perinde igitur est acsi diceret, Christum esse nobis omnia, extra ipsum nihil nos habere. Vnde sequitur, quicunque Christo derogant, vel imminuunt eius virtutem, vel suis officiis eum spoliant, vel denique ex hac plenitudine guttã delibant, eos quãtum in se est, æternum Dei consilium labefactare.

20 *Et per ipsum reconciliare omnia sibi.* Hoc quoque magnificum est Christi elogiũ, quòd nõ aliter quàm per ipsũ, cõiuncti esse Deo possumus. Primùm reputemus, in hoc sitam nobis esse fœlicitatem, vt Deo adhæreamus: rursus nihil esse miserius quàm ab eo esse alienatos. Pronuntiat igitur nos per solum Christum beatos esse, quia ipse vinculum sit nostræ cũ Deo coniunctionis: rursus extra ipsum esse miserrimos, quia à Deo simus exclusi. Quod autẽ Christo tribuit, meminerimus esse eius proprium: vt in nullum aliũ huius laudis portio trãsferibatur. Quare subaudiendæ sunt antitheses: si hæc Christi prærogatiua est, minimè in alios cõpetere. Nã ex professo disputat contra eos qui Angelos pacificatores fingebant, per quos aditus patefieret ad Deũ. *Pacificãdo per sanguinem crucis ei⁹.* De Patre loquitur, quòd propitiatus fuerit suis creaturis per Christi sanguinẽ. Vocat autem sanguinẽ crucis, quia ideo pignus & pretium nostræ cum Deo pacificationis fuit sanguis Christi, quia in cruce fusus. Victimã enim expiatricem fieri oportuit Dei Filium, & peccati reatum sustinere, vt essemus iustitia Dei in illo. Sanguis ergo crucis, sanguinem sacrificii significat quod immolatũ in cruce fuit ad placandũ iram Dei. Addendo, Per ipsum, nihil nouum dicere, sed quod iam dixerat certius exprimere, & altius etiamnum animis nostris infigere voluit: nempe sic Christum vnum reconciliationis esse authorem, vt alia quæuis media excludat. Nemo enim alius pro nobis crucifixus. Ergo ipse solus est per quem & cuius gratia Deum habemus propitiũ. *Tam super.* Si rationales tantùm creaturas intelligere libeat, erũt homines & Angeli. Quanquã nihil absurdi erit ad omnes sine exceptione extẽdere. verùm ne subtilius philosophari necesse sit, placet de Angelis & hominibus esse dictum: ac de his quidem nulla difficultas quin pacificatore apud Deum indigeant. De Angelis autem, quæstio non facilis ad explicãdum. Quorsum enim reconciliatio, vbi nullum fuit dissidium aut simultas? multi hac ratione permoti, ita exposuerũt præ-

ſentem locum, Angelos in concordiam reductos eſſe cum hominibus, atque ita cæleſtes cum terrenis rediiſſe in gratiam. Sed aliud ſonāt verba Pauli, *Deum ſibi reconciliaſſe*, coacta igitur eſt illa ſolutio. Reſtat vt videamus qualis ſit Angelorum & hominum reconciliatio. Dico homines Deo reconciliatos eſſe, quòd antè ab eo eſſent alienati per peccatum, quòd iudicem ſenſuri erant in ſuum exitium, niſi interueniſſet gratia Mediatoris ad iram eius placandam. Genus ergo pacificationis inter Deum & homines fuit, quòd per Chriſtum abolitæ fuerunt inimicitiæ, itaque Deus ex iudice factus eſt Pater. Inter Deum & Angelos longè diuerſa ratio. illic enim nulla defectio, nullum peccatum, ideóque nullum diuortium. Sed tamen duabus de cauſis Angelos quoque oportuit cum Deo pacificari. nam quum creaturæ ſint, extra lapſus periculum non erant, niſi Chriſti gratia fuiſſent confirmati. Hoc autem non paruum eſt momentum ad pacis cum Deo perpetuitatem, fixum habere ſtatum in iuſtitia, ne caſum aut defectionem amplius timeat. Deinde in hac ipſa obedientia quam præſtāt Deo, non eſt tam exquiſita perfectio, vt Deo omni ex parte & citra veniam ſatisfaciat. Atque huc proculdubio ſpectat ſententia iſta ex libro Iob, In Angelis ſuis reperiet iniquitatē. nam ſi de diabolo exponitur, quid magnum? pronuntiat autem illic Spiritus ſummā puritatem ſordere, ſi ad Dei iuſtitiam exigatur. Conſtituendum igitur, non eſſe tantum in Angelis iuſtitiæ, quod ad plenam cum Deo coniunctionem ſufficiat, itaque pacificatore opus habent, per cuius gratiam penitus Deo adhæreant. Vnde rectè Paulus, qui in ſolis hominibus negat reſidere Chriſti gratiam, ſed Angelis etiam communem facit. nec iniuria fit Angelis, quum ad Mediatorem ablegantur, vt eius beneficio ſolidam cum Deo pacem habeant. Si quis prætextu vniuerſalis notæ quæſtionem moueat de diabolis, an Chriſtus eorum quoque ſit pacificator, reſpondeo, ne impiorum quidem. Tametſi fateor eſſe diſcrimen, quia his offertur beneficium redemptionis, illis non item. Sed hoc nihil ad Pauli verba, quæ nihil aliud continent quàm ſolum eſſe Chriſtum per quem adhærent Deo omnes creaturæ, quæ quicquam habent cum ipſo coniunctionis.

21 Et vos quum aliquando eſſetis alienati, & inimici cogitatione in operibus malis,

22 Nunc reconciliauit in corpore carnis ſuæ per mortem: vt ſiſteret vos ſanctos & irreprehenſibiles in conſpectu ſuo.

23 Si quidem permanetis fide fundati & firmi, & non dimoueamini à ſpe Euangelii quod audiſtis: quod prædicatum eſt apud vniuerſam creaturam quæ ſub cælo eſt: cuius factus ſum ego Paulus miniſter.

21 *Et vos quum aliquando.* Nunc generalem doctrinam per hypotheſin ad ipſos accommodat, vt reos ſe maioris ingratitudinis ſentiant, ſi patiantur à Chriſto ſe traduci ad noua commenta. Et ordo hic diligenter eſt notādus: quia magis afficit peculiaris doctrinæ applicatio, vt ita loquar. Deinde ad experientiam eos reuocat, vt in ſe agnoſcant redemptionis beneficium, cuius meminerat. acſi diceret, Vos ipſi documentum eſtis eius gratiæ quam ego per Chriſtū hominibus eſſe exhibitā prædico. Eratis enim *alienati*, à Deo ſcilicet. eratis *inimici*, nunc recepti eſtis in amorem. vnde id factum eſt? nempe quia Deus per Chriſti mortem placatus, vobiſcum rediit in gratiam. Quanquam in hac ſententia eſt perſonæ mutatio, quod enim de Patre hactenus docuit, nunc de Chriſto prædicat. ſic enim exponere neceſſe eſt, quia dicit, in corpore carnis ſuæ. Vocabulum *διανοίας*, ad auxeſin poſitum interpretor, acſi dixiſſet, penitus & toto mentis ſenſu abalienatos fuiſſe à Deo. ne quis philoſophicè alienationem in

parte

parte aliqua esse fingat, sicuti theologi Papales ad inferiores concupiscentias restringũt. Imò, inquit Paulus, quod vos Deo reddebat exosos, totam mentem occupabat. Denique exprimere voluit hominem, quantus est, prorsus dissidere à Deo, & illi esse inimicum. Sensum vertit Vetus interpres, Erasmus mentem, ego *Cogitationis* nomine vsus sum, pro eo quod Galli intentionem vocãt. Nam & ea vis est Græcæ vocis, & Pauli sensus ita postulat. Porrò nomen inimici, tam passiuam quàm actiuam significationem quum habeat, vtroque modo verè nobis congruit quandiu sumus extra Christum. Nam & nascimur filii iræ, & omnis carnis cogitatio simultas est aduersus Deum. *In operibus malis.* Ab effectis probat interius odium quod in corde latet. Nam quia se eximere ab omni culpa contendunt homines, donec palàm fuerint cõuicti, Deus eorum impietatem externis operibus demonstrat: vt fusius tractatur Roman. 1. 19. Porrò quod de Colossensibus hic audimus, ad nos quoque pertinet. natura enim nihil differimus. Hoc tantùm interest, quòd alii vocantur statim ab vtero matris, quorum malitiam anteuertit Deus ne in fructus manifestos erumpant: alii postquam errarũt bonam vitæ partem, in ouile reducuntur. Christo tamen pacificatore indigemus omnes, quia peccati serui sumus: & vbi est peccatum, illic inter Deum & homines inimicitia.

22 *In corpore carnis eius.* Loquutio in speciem absurda: sed perinde valet corpus carnis, atque corpus humanum quod nobiscum habuit commune Filius Dei. Exprimere ergo voluit eandem nobiscum naturã induisse Filium Dei, hoc inquam humile, terrenum & infirmitatibus multis obnoxium corpus gestasse, vt Mediator noster esset. Quum addit, *Per mortem*, iterum nos ad sacrificium reuocat. Filium enim Dei hominem fieri oportuit, & carnis nostræ participem, vt frater noster esset: victimam fieri moriendo oportuit, vt Patrem nobis placaret. *Vt sisteret vos sanctos.* Secunda pars præcipua salutis nostræ, vitæ nouitas scilicet. Nam his duobus membris præcipuè constat totum redemptionis beneficium: peccatorum remissione, & regeneratione spirituali, Iere. 31. 33. Hoc iam quod dixit, magnum erat, acquisitam nobis esse iustitiam morte Christi, vt abolitis peccatis, Deo grati simus. Sed nunc aliud accedere æquè præclarum docet, nempe Spiritus sancti donationem, qua reformamur ad imaginem Dei. Et locus est obseruatione dignus, non conferri nobis gratuitam iustitiam in Christo, quin Spiritu etiam regeneremur in obedientiam iustitiæ: quemadmodum 1. Cor. 1. 30 docet, Christum nobis factum esse iustitiam & sanctificationem. Illud consequimur acceptatione gratuita: hoc autem dono Spiritus sancti, dum noui homines efficimur. vtriusque autem gratiæ indiuiduus est nexus. Cæterum notemus sanctitatem hanc inchoatam esse in nobis duntaxat, & indies progressus facere: sed non fore perfectam, donec Christus ad omniũ instaurationem apparuerit. Nam perperam olim Cælestini & Pelagiani hoc loco abutebantur, vt excluderent gratiam remissionis peccatorum. Fingebãt enim perfectionem in hoc mundo, quæ Dei iudicio satisfaceret, vt superuacua esset misericordia. Paulus autem nequaquam hìc docet quid in hoc mundo impleatur: sed quis finis sit vocationis nostræ, & quæ bona nobis à Christo afferantur.

23 *Si quidem permanetis.* Hortatio ad perseuerantiam, qua admonet irritũ fore quicquid hactenus gratiæ illis collatum erat, nisi maneant in sinceritate Euangelii. Atque ita significat eos adhuc esse in profectu, nondum metam attigisse. Nam tunc insidiis pseudoapostolorum periclitabatur apud eos fidei stabilitas: graphicè autem depingit fidei certitudinem, quum in ea iubet Colossenses fundatos esse ac stabiles. Neque enim similis est fides opinationi quæ variis motibus quatitur. sed habet firmam constantiam quæ omnibus inferorum machinis resistat. Itaque tota Papalis theologia nunquam vel tenuem gustum veræ fidei dabit: quæ pro axiomate habet, semper esse dubitãdum tam de præsenti statu gratiæ, quàm de finali perseuerantia. Postea etiam relationem notat quæ fidei est cum Euãgelio, quum dicit tunc fore stabiles in fide Colossenses, si non labefactentur à spe Euangelii: hoc est, quæ per Euangelium nobis

affulget. nam vbi Euangelium, illic spes est salutis æternæ. Sed meminerimus, summam omnium in Christo contineri. Ideo hîc fugere doctrinas omnes præcipit quæ à Christo abducunt, vt alibi occupentur hominũ mentes. *Quod audistis.* Quia Euangelii nomen superbè etiam iactare solent pseudoapostoli qui Christum lacerant & conscindunt: & hoc vsitatum Satanæ artificium, falsò Euangelii prætextu conscientias turbare, vt confusa sit Euangelii veritas: ideo nominatim Paulus asserit hoc genuinũ, hoc indubium esse Euangeliũ quod audierant Colossenses, ab Epaphra scilicet, ne aurem præberent contrariis doctrinis. Addit præterea cõfirmationem, illud ipsum esse quod per totum orbem prædicatum sit. Non vulgaris inquam, est ista confirmatio, quum audiunt se habere vniuersalem Ecclesiam sibi consentientem: nec se aliud doctrinæ genus sequi, quàm quod Apostoli pariter docuerint, & vbique receptum sit. Ridicula autem Papistarum iactantia, quòd doctrinam nostram hoc argumento impugnant, quia non vbique prædicetur cum approbatione & applausu, quia paucos habeamus consentientes. Neque enim si rumpantur, hoc nobis vnquam eripient, nihil aliud hodie nos tradere, quàm olim prædicatum sit à Prophetis & Apostolis, totóque sanctorum choro obedienter receptum. Neque enim Euangelium Paulus approbari voluit omnium seculorum consensu: vt si repudiaretur, vacillaret eius authoritas. Sed potius ad illud Christi mandatum respexit, Marc. 16. 15, Ite, prædicate Euangelium vniuersæ creaturæ, quod pendet ex tot vaticiniis Prophetarum. quæ regnum Christi in totum orbem propagatum iri denuntiabant. Quid ergo aliud sibi vult Paulus his verbis, quàm aquis illis viuis irrigatos etiam fuisse Colossenses, quæ à Ierusalem ortæ, per totum orbem fluxuræ erant? Nos quoque non frustra, nec sine eximio fructu & consolatione gloriantur, nos illud idem habere Euangelium quod ex edicto Domini prædicatum fuit inter omnes populos, quod ab omnibus Ecclesiis receptum, in cuius professione vixerunt ac mortui sunt omnes pii. Nec vulgare adiumentum est nobis aduersus tot insultus muniendis, consensus vniuersæ Ecclesiæ, quæ quidem digna est tam insigni titulo. Et libenter Augustino subscribimus, qui hoc præcipuè argumento refellit Donatistas, quòd Euãgelium afferant inauditũ & incognitum omnibus Ecclesiis. Meritò sane: nam si verum est Euangelium quod nulla Ecclesiæ approbatione obsignatum proponitur, sequitur, inanes ac falsas esse tot promissiones, quibus prædicitur in totum orbem perferenda Euangelii prædicatio: & quæ affirmant, colligendos esse ex omnibus populis & regionibus filios Dei, &c. Papistæ autem quid? Prophetis & Apostolis valere iussis, præterita veteri Ecclesia, suam ab Euangelio defectionem pro consensu catholicæ Ecclesiæ haberi volunt. quid simile? Ergo quũ de consensu Ecclesiæ disputatio est, ad Apostolos eorúmque prædicationẽ redeamus: vt hîc Paulus facit. Porrò nequis superstitiosè vniuersalem notã accipiat: nihil aliud significat Paulus, quàm passim longè latéque esse prædicatum. *Cuius factus sum.* Agit etiam de sua persóna, quod operæpretium erat. semper enim cauendum ne temere nos ingeramus ad officium docendi. Ergo sibi munus iniunctum esse testatur, vt sibi ius & authoritatem conciliet. Et quidem suum Apostolatum sic cum eorum fide coniungit, vt respuere eius doctrinam nequeant, nisi Euangelium quod amplexi sunt, deserendo.

24 *Nunc gaudeo in passionibus pro vobis, & adimpleo ea quæ desunt afflictionibus Christi in carne mea, pro corpore eius, quod est Ecclesia.*

25 *Cuius factus sum minister, secundum dispensationem Dei quæ mihi data est erga vos, ad implendum sermonem Dei:*

26 *Mysterium reconditum à seculis & generationibus, quod*

nunc

nunc reuelatum est sanctis eius,

27 Quibus voluit Deus patefacere quæ sint diuitiæ gloriæ mysterii huius in Gentibus, qui est Christus in vobis, spes gloriæ:

28 Quem nos prædicamus, admonentes omnem hominem, & docentes omnem hominem in omni sapientia, vt sistamus omnem hominem perfectum in Christo Iesu.

29 In quam rem etiam laboro, decertans secundum potentiam eius, quæ operatur in me potenter.

24 *Nunc gaudeo.* Prius à vocatione sibi authoritatem asseruit: nunc autem occupat, ne quid de Apostolatus sui honore detrahant vincula & persequutiones quas pro Euangelio sustinebat. nam istis etiam occasionibus abutitur Satan, vt seruos Dei viliores reddat. Præterea animat eos suo exemplo, ne persequutionibus terreantur: & zelum suum commẽdat, vt plus habeat grauitatis. Quinetiam non vulgari pignore suum erga eos amorem testatum reddit, dum se libenter eorum causa afflictiones quas sustinet, perferre asserit. Vnde autem hoc gaudium, dicet quispiam? Nempe quia fructum cernebat inde emergẽtem. acsi diceret, Suauis est mihi afflictio pro vobis: quia non frustra eam patior. Quemadmodum ad Thessalonicenses priore epistola, gaudere se dicit in omni necessitate & afflictione, propter auditam ipsorum fidem. *Adimpleo quæ desunt,* &c. Copulam accipio vice causalis. reddit enim rationem cur patiendo lætus sit: quia socius in ea re sit Christi. nihil autem hac societate beatius optari potest. Et communem piis omnibus consolationem proponit, quòd in omnibus ærũnis, præsertim verò si quid pro Euangelio sustinent, participes sunt crucis Christi, vt beatæ resurrectionis consortio fruantur. Quinetiam ita impleri affirmat quæ desunt Christi afflictionibus. nam sicuti loquitur ad Romanos capite 8.29, Quos Deus elegit, hos quoque prædestinauit, vt conformes fiant imaginis Christi: quò sit primogenitus inter fratres. Porrò scimus tantam capitis & membrorum esse vnitatem, vt nomen *Christi*, totum corpus interdum comprehendat. Sicuti prioris ad Corinthios 12.12: illic enim quum de Ecclesia sermonem haberet, tandem concludit rem in Christo ita habere vt in humano corpore. Quemadmodum ergo semel passus est in se Christus, ita quotidie patitur in membris suis: atque hoc modo implentur passiones, quas Pater illius corpori suo decreto destinauit. Secunda cogitatio quæ sustinere animos nostros & solari debet in afflictionibus, Dei prouidentia ita fixum esse & constitutum, vt Christo configuremur in crucis tolerantia, & quam habemus cum ipso communicationẽ, huc quoque extendi. Addit & tertiam rationem, quia fructuosæ sint passiones suæ, neque paucis duntaxat, sed toti Ecclesiæ. Prius dixerat pro Colossensibus se pati. nunc amplius asserit, fructũ ad totam Ecclesiam peruenire. De quo fructu dictum est ad Philippenses capite 1.12. Quid hac expositione clarius minúsque coactum, & magis simplex? Paulum ideo in persequutione lætum esse, quia reputet quod alibi scribit, circunferendam esse mortificationem Christi in corpore nostro, vt vita eius manifestetur in nobis. Item ad Timotheum, Si compatimur, etiam simul regnaturos: si commorimur, etiam simul victuros: fœlicem igitur & gloriosum exitum fore. Deinde non recusandam esse conditionem quam Ecclesiæ suæ ordinauit Deus, vt mẽbra Christi congruentem cum suo capite symmetriam habeant. Tertiò, libenter perferendas esse afflictiones, quæ vtiles sint piis omnibus, & totius Ecclesiæ salutem promoueant, Euangelii doctrinam illustrando. Atqui his omnibus posthabitis & neglectis, nouum cõmentum excuderunt Papistæ, quo suas indulgẽtias probarẽt. Indulgẽtias vocãt pœnarũ remissionẽ quæ nobis fit per martyrũ merita,

Nam quum gratuitam peccatorum remiſsionem negent, ſed redimi fingant operibus ſatisfactoriis: vbi ſatisfactiones iuſtam menſuram non implent, aduocant in ſubſidium martyrum ſanguinem, vt coram Dei iudicio ad expiationem valeat cum Chriſti ſanguine. Atque hanc mixturam Theſaurum vocant Eccleſiæ: cuius claues poſtea quibus viſum eſt, committunt. Nec eos pudet in tam execrabilis blaſphemiæ ſuffragationem torquere præſentem locũ. quaſi Paulus hîc afferat paſsiones ſuas expiandas hominum peccatis valere. Vrgent vocem ὑστερήματα, quaſi Paulus neget ſufficere quæ paſſus eſt Chriſtus ad redemptionem hominum. Nemo autem non videt Paulum ita loqui, quia oporteat per afflictiones piorum adduci corpus Eccleſiæ ad ſuam perfectionẽ, dum membra capiti ſuo configurantur. Ac timerem calumniæ ſuſpicionem in recitandis talibus portentis, niſi eorum libri teſtes eſſent, nihil me illis falsò imputare. Vrgent etiam quòd dicit Paulus ſe pro Eccleſia pati. Mirum eſt, argutum hunc ſenſum nemini veterum in mentem veniſſe. omnes enim nobiſcum interpretantur, Pro Eccleſia pati ſanctos, quia fidem Eccleſiæ confirmant. Papiſtæ autem inde colligunt, ſanctos eſſe redemptores, quia expiandis peccatis ſanguinem fundant. Sed vt clarius perſpiciant lectores eorum impudentiam: fateor tam martyres pro Eccleſia paſſos eſſe quàm Chriſtum, ſed diuerſis modis: quod Auguſtini verbis malo, quàm meis exprimere. Sic enim ſcribit tractatu in Ioan. 84, Etſi fratres pro fratribus morimur: nullus tamen ſanguis martyris in peccatorum remiſsionem funditur: quod fecit Chriſtus pro nobis. neque in hoc quid imitaremur, ſed quid gratularemur, nobis contulit. Item libro ad Bonifacium quarto, Sicut ſolus Dei Filius factus eſt filius hominis vt nos faceret Dei Filios: ita etiam pro nobis ſolus ſuſcepit ſine culpa pœnã, vt per ipſum ſine meritis conſequamur indebitã gratiam. Quibus ſimile eſt illud Leonis Epiſcopi Romani, Accepere iuſti, non dederunt coronas: & de fortitudine fidelium nata ſunt exempla patientiæ, nõ dona iuſtitiæ. Singulares quippe eorum mortes fuere, nec alterius debitũ quiſpiam ſuo fine perſoluit. Hunc autẽ verbi Pauli ineſſe ſenſum, facilè ex cõtextu patet. ſubnectit enim ſe pati secũdum diſpenſationem ſibi commiſſam. Scimus autem non redimendæ, ſed ædificandæ Eccleſiæ miniſterium illi fuiſſe commiſſum, & ipſe hoc diſertè continuò pòſt profitetur. Id eſt quod etiam ſcribit ad Timotheum 2. Epiſt. 2. 10, ſe ſuſtinere omnia propter electos, vt ſalutem conſequantur quæ eſt in Chriſto Ieſu. Et ſecundæ ad Corinthios capite 1. 4, ſe perferre libenter omnia pro ipſorũ conſolatione & ſalute. Diſcant igitur pii lectores odiſſe ac deteſtari profanos iſtos ſophiſtas, qui vt ſuis figmentis colorem inducant, ita ex profeſſo corrumpunt Scripturas & adulterant.

25 *Cuius factus ſum ego miniſter.* En quo nomine patiatur pro Eccleſia: nempe quia miniſter eſt, non ad dandum redemptionis pretium (vt Auguſtinus ſcitè & piè loquitur) ſed prædicandũ. Porrò aliter ſe miniſtrũ Eccleſiæ nunc appellat, atque 1. Cor. 2. 4 miniſtrum Dei, & nuper Euangelii. Seruiunt enim Deo Apoſtoli & Chriſto, ad promouendam vtriuſque gloriam: ſeruiunt Eccleſiæ in ſalutem, & ipſum Euangelium adminiſtrant. Diuerſa igitur in iſtis loquutionibus eſt miniſterii ratio: ſed vnum abſque alio conſtare nequit. Dicit autem *Erga vos*: vt munus illius ad ſe quoque pertinere ſciant. *Ad implendum ſermonem.* Finem aſcribit ſui miniſterii: vt efficax ſit Dei ſermo, quod fit dum obedienter recipitur. Hæc enim Euangelii virtus eſt, vt potentia Dei ſit in ſalutem omni credenti Rom. 1. 16. Verbo igitur ſuo efficaciam & effectum dat Deus per Apoſtolos. Quanquam enim ipſa prædicatio, qualiſcunque ſit euentus, impletio eſt ſermonis: fructus tamen demum oſtẽdit, non fruſtra ſparſum eſſe ſemen.

26 *Myſterium reconditum.* Euangelii commendatio, quòd ſit admirabile Dei ſecretum. Non abs re Paulus toties Euangelium quàm maximis poteſt laudibus extollit. videbat enim Iudæis eſſe ſcandalum, Græcis ſtultitiam, 1. Cor. 1. 11. Et nos quoque hodie videmus quanto ſit in odio hypocritis, quàm ſuperbè à mundo contemnatur. Paulus ergo, vt tam iniqua & peruerſa iudicia refutet, magnificè extollit Euangelii dignitatem,

tem, quoties ita fert occasio. atque ad id variis argumentis vtitur pro loci circunstãtia. Hic vocat Sublime arcanum, quod incognitum fuerit seculis & generationibus: hoc est ab initio mundi per tot ætatum circuitus. Quòd autem de Euangelio loquatur, apparet ex cap. 16. 25, epistolæ ad Romanos, ad Ephesios cap. 3. 9, & similibus. Sed ratio appellationis quæritur. Nonnulli, quia Paulus nominatim Gentium vocationem attingit, hanc solam rationem appellationis esse iudicant: quòd Dominus quasi ex insperato gratiam suam effuderit in Gentes, quas vitæ æternæ communicatione in perpetuum priuasse videbatur. Atqui propius omnia intuenti, hanc tertiam esse rationem patebit, non solam: quod quidem pertinet ad præsentem locum, & illum alterum ad Romanos, quem citaui. Prima enim est, quòd quum sub obscuris tam verborum quàm cæremoniarum inuolucris ante Christi aduentum Ecclesiam suam gubernasset Deus, subitò plena claritate affulsit per Euangelii doctrinam. Secunda, quòd quum nihil ante cerneretur præter externas figuras, exhibitus fuerit Christus secum ferens plenam veritatem quæ latuerat. Tertia est quam dixi, quòd totus orbis qui hactenus à Deo alienatus fuerat, in spem salutis vocetur, & omnibus offeratur eadem æternæ vitæ hæreditas. Harum rerum attenta consideratio coget nos mysterium hoc quod prædicat Paulus, suspicere & adorare: quamlibet contemptim habeatur à mundo, vel etiã rideatur. *Quod nunc reuelatum est.* Ne quis aliorsum traheret nomen Mysterii, quasi de re adhuc abstrusa & ignota loqueretur, addit nunc tandem fuisse publicatum, vt hominibus innotesceret. Quod igitur suapte natura arcanum erat, patefactum Dei voluntate fuit. quare non est quòd nos obscuritas absterreat post Dei reuelationem. Addit *Sanctis*: quia non omnibus reuelatur Dei brachium, vt eius consilium intelligant.

27 *Quibus voluit.* Hic verò frænum iniicit hominum audaciæ, ne plus sapere vel inquirere sibi permittant, quàm oportet: sed hoc vno contenti esse discant, ita Deo placuisse. Dei enim voluntas abunde sufficere nobis debet pro causa. hoc tamen præcipue dictum est ad gratiæ Dei commendationem: quia innuit Paulus, homines minimè causam præbuisse Deo vt participes fierent huius arcani, quum docet ipsum sponte fuisse huc adductum, & quia voluerit. Vulgare enim est apud Paulum, Dei beneplacitum quibuslibet hominũ meritis & externis causis opponere. *Quæ sint diuitiæ.* Semper obseruandũ quam magniloquus sit in extollẽda Euangelii dignitate. sciebat enim eam esse hominum ingratitudinem, vt hunc inæstimabilem thesaurum, & quantumuis excellentem Dei gratiam securè nihilominus contemnant, aut certè vilipendant. Ergo non contentus nomine *Mysterii*, addit *Gloriam*, & eam quidem nõ exiguam aut vulgarem. diuitiæ enim amplitudinem significant Paulo, vt notum est. Nominatim *In Gentibus* apparuisse docet has diuitias. quid enim magis admirabile quàm Gentiles, qui tot seculis demersi fuerant in morte, vt viderentur penitus desperati, repentè accẽseri Dei filiis, & hæreditatem salutis accipere? *Qui est Christus in vobis.* Quod de Gentibus dixerat in genere, accommodat ipsis Colossensibus, vt efficacius in se agnoscant, & maiore reuerentia exosculentur Dei gratiam. Dicit ergo, Qui est Christus: quo significat totum illud arcanum in Christo contineri: & omnes Sapientiæ cælestis diuitias obtineri quũ habetur Christus: quemadmodum apertius paulò pòst asseret. Addit, In vobis: quia nunc Christum possident, à quo nuper erant tam alieni vt nihil suprà. Postremò Christum vocat *Spem gloriæ*: vt sciant nihil ad plenam beatitudinem sibi deesse postquam Christum adepti sunt. Hoc autem admirabile Dei opus est, quòd in vasculis testaceis & fragilibus resideat spes cælestis gloriæ.

28 *Quem nos prædicamus.* Hic verò ad suam prædicationẽ transfert quicquid prius de mirifico & adorando Dei arcano pronuntiauit: atque ita exponit quod iam attigerat de commissa sibi dispensatione. Huc enim tendit vt suum Apostolatum ornet, suæque doctrinæ authoritatem vendicet. Postquã enim Euangelium in sublime extulit, nunc addit, esse illud Diuinum arcanum quod prædicat. Verùm non abs re nuper inseruit, Christum esse illius arcani

ſummam : vt ſcirent nihil doceri poſſe Chriſto abſolutius. Quæ ſequuntur verba, magnum etiam pondus habent. ſe doctorem facit omnium hominum: quo ſignificat nullum tanta ſapientia præſtare, qui ſe eximere à ſuo magiſterio debeat: acſi diceret, Conſtituit me Deus in excelſo loco publicũ arcani ſui præconem, vt ſine exceptione totus mundus ex me diſcat. *In omni ſapientia*, perinde valet acſi talem aſſereret ſuam doctrinam, quæ hominem ad ſolidam ſapientiam, & cui nihil deſit, perducat. Atque hoc eſt quod addit continuò, quicunque ſe veros diſcipulos præbuerint, eos reddi perfectos: vide ſecundum caput prioris ad Corinthios. Quid autem poteſt expeti melius quàm quod ſummam perfectionem nobis confert? Iterum repetit, *In Chriſto*, nequid ſcire præter vnum Chriſtum velint. Ex hoc loco etiam colligere licet veræ ſapientiæ definitionem: nempe qua perfecti ſiſtamur coram Deo: idque in Chriſto, non alibi.

27 *In quam rem.* Duabus circunſtantiis auget gloriam ſui Apoſtolatus, ſuæque doctrinæ. Primùm ſtudii ſui mẽtionem facit: quod eſt argumentum difficultatis. Sunt enim vt plurimum præſtantiſsima quæ maximè ſunt ardua. Alterum eſt firmius, quòd Dei potentiam in ſuo miniſterio relucere commemorat. Porrò non de ſucceſſu tantùm loquitur prædicationis ſuæ, (quanquam in eo quoque apparet Dei benedictio) ſed etiam de efficacia Spiritus, in qua ſe euidenter Deus monſtrabat. Nam ſuos conatus quum humanum modum ſuperaret, meritò adſcribit Dei potentiæ, quam potenter in hac parte operantem conſpici aſſerit.

CAP. II.

1 *VOlo autem vos ſcire quantum certamen habeam pro vobis, & iis qui ſunt Laodiceæ, & quicunque non viderunt faciem meam in carne:*

2 *Vt conſolationem accipiant corda ipſorum, vbi compacti fuerint in charitate, & in omnes diuitias certitudinis intelligentiæ, in agnitionem myſterii Dei, & Patris, & Chriſti:*

3 *In quo ſunt omnes theſauri ſapientiæ & intelligentiæ abſconditi.*

4 *Hoc autẽ dico, ne quis vos decipiat perſuaſorio ſermone.*

5 *Nam etſi corpore ſum abſens, ſpiritu tamen ſum vobiſcũ, gaudens & videns ordinem veſtrum, & ſtabilitatem veſtræ in Chriſtum fidei.*

1 *Volo autem vos ſcire.* Amorem erga eos ſuum teſtatur, quò plus fidei habeat & authoritatis. libenter enim iis credimus quos ſcimus ſalutis noſtræ eſſe ſtudioſos. Nec vulgaris amoris ſignũ eſt, quòd de illis erat ſolicitus in media morte: hoc eſt quum de vita periclitaretur. Et quò ſtudii ſui & curæ vehementiam magis exprimat, vocat *certamen.* Non reprehendo quod Eraſmus vertit, Solicitudinẽ: vis tamen verbi Græci obſeruãda eſt: quia ἀγὼν ponitur, vbi eſt cõtentio. Eodem argumento confirmat, ſuum miniſterium ad eos ſpectare. nam vnde tam anxia de ipſorum ſalute cogitatio, niſi quia Gentium Apoſtolus debuit etiam ignotos amore curáque complecti? Quia autem vulgò nulla dilectio eſt inter ignotos, extenuat notitiam quæ contrahitur ex aſpectu, quum dicit, *Quicunque non viderunt faciem meam in carne.* Eſt enim inter Dei ſeruos alius aſpectus quàm carnis, qui amorem conciliet. Quia communi ferè conſenſu receptum eſt, Priorem ad Timotheum Laodicea fuiſſe ſcriptam: ideo

quidam Galatiæ attribuunt hanc Laodiceam, cuius mentionem facit Paulus: quum illa metropolis fuerit Phrygiæ Pacatianæ. Verùm mihi verisimilius videtur, mendosam esse illam inscriptionẽ: quemadmodũ suo loco annotabitur.

2 *Vt consolationem accipiant corda ipsorum.* Nunc significat quid illis desideret: ac ostendit verè Apostolicum esse suum affectum. Nihil enim aliud sibi cordi esse asserit, quàm vt sint colligati in fide & charitate. Ergo non præpostero studio (vt in quibusdam accidit) se impulsum fuisse demonstrat, vt tantam Colossensium & aliorũ curam susciperet: sed quia ratio officii sic postulabat. Consolatio hîc capitur pro vera tranquillitate in qua conquiescant. eius tunc demum compotes fore asserit, si in charitate & fide compacti sint. Hinc apparet vbi situm sit summum bonum, & quibus rebus constet: nempe dum in vnam fidem mutuò consentientes, mutua etiam charitate sumus cõiuncti: hoc inquam solidũ pii animi gaudium: hæc beata vita. Sicuti autem charitas ab effectu hic commendatur, quòd vera lætitia piorum animos perfundit: ita rursum eius causa ostenditur, quum dicit, In omnem plenitudinem intelligentiæ. Vinculum enim sanctæ vnitatis est Dei veritas, dum eam vno consensu amplectimur. Pax enim & concordia cum hominibus ex illo fonte manat. *Diuitias certitudinis intelligentiæ.* Quia plerique tenui gustu contenti, nihil præter confusam & euanidam notitiam habent, nominatim ponit diuitias intelligentiæ: quo nomine significat plenam & luculentam perceptionem. & simul admonet, pro intelligentiæ mensura etiam in charitate proficiendum esse. Nomine Certitudinis, fidem ab opinione discernit. Is enim verè demũ cognoscit Deũ, qui non vacillat dubitatione aut nutat: sed qui stat in firma constantique persuasione. Hanc constantiam & stabilitatem Paulus sæpius πληροφορίαν vocat: quo etiam nomine hîc vtitur, & cum fide perpetuò coniungit: vt certè non potest ab ea magis auelli, quàm à sole calor aut lumen. Diabolicum igitur scholasticorum dogma, quod, sublata certitudine, coniecturam moralem (quam appellãt) in illius locum substituit.

In agnitionem mysterii. Hoc membrum appositiuè legendum est. nam exponit quæ sit illa scientia cuius meminit: nempe aliud non esse quàm Euangelii cognitionem. Venditant enim & pseudoapostoli suas imposturas, sapientiæ titulo. sed Paulus filios Dei in solo Euangelio retinet: ne quid aliud scire appetant. Cur pro Euãgelio ponat Mysterii nomen, iam dictum est. Verùm hinc discamus, sola fide, non ratione, nec perspicacia humanæ mentis, Euangelium posse capi: quia alioqui res est à nobis abscondita. Mysterium Dei passiuè interpretor, in quo reuelatur Deus. Nam continuò adiungit, *Et Patris & Christi*, qua particula significat non posse Deum cognosci, nisi in Christo, sicuti rursus necesse est Patrem cognosci, vbi Christus cognoscitur. vtrunque enim affirmat Ioannes, Qui habet Filium, habet & Patrem, qui non habet Filium, neque Patrem habet. Ergo quicunque extra Christum aliquid de Deo scire se putant, idolum sibi fingunt Dei loco. Sicuti etiam econuersò Christum ignorat, qui non perducitur per eum ad Patrem, adeóque totum Deum in ipso amplectitur. Est interea locus memorabilis ad probandam Christi Deitatem, & vnam cum Patre essentiam. Nam præfatus de notitia Dei, mox tam ad Filium quàm ad Patrem accommodat. vnde sequitur, Filium cum Patre eundem esse Deum.

3 *In quo sunt.* Particula in quo, vel totum illud complexum refert, de agnitione mysterii: vel ad proximum tantùm spectat, nempe Christum. Tametsi autem parum est discriminis inter hoc & illud, posterius tamen magis placet, & est magis receptum. Sensus est igitur, in Christo latere thesauros omnes sapientiæ & scientiæ. quo significat nos perfectè sapere, si Christum verè cognoscimus: adeò vt insania sit, præter ipsum quicquã scire velle. Nam quum Pater totum se in illo patefecerit: extra Deum sapere vult qui non est solo Christo contentus. Si de mysterio exponere libeat, sensus erit, totam piorum sapientiam in Euangelio inclusam esse, quo nobis Deus in Filio

suo reuelatur. *Thesauros* autem dicit *Absconditos*, quia non eminent magno splendore conspicui. sed potius sub crucis humilitate, & simplicitate contemptibili quasi delitescunt. Est enim semper crucis prædicatio (vt habuimus ad Corinthios) mundo stultitia. Inter *Sapientiam & Intelligentiã* hoc loco non pono magnum discrimen, quia tantùm duplicatio ad augendum valet, acsi dixisset, nihil alibi posse inueniri scientiæ, eruditionis, doctrinæ, sapientiæ.

4 *Hoc dico ne quis.* Quia hominum figmenta (vt postea videbimus) speciem habent sapientiæ, præoccupatos esse oportet piorum animos hac persuasione, satis supérque vnam esse Christi notitiam. Et certè hæc clauis est quæ ianuam omnibus prauis erroribus obserare potest. Quid enim in causa fuit cur tot impiis opinionibus, tot idololatriis, tot stultis speculationibus se homines implicuerint, nisi quia despecta Euangelii simplicitate, altius aspirare ausi sunt? Quicquid ergo errorum est in Papatu, huic ingratitudini acceptum ferri debet, quòd non acquiescẽtes in vno Christo, alienis doctrinis se dederunt. Benè itaque Apostolus ad Hebræos, dum hortari volens fideles ne peregrinis doctrinis aut nouis sinant se abduci, hoc primùm fundamento vtitur, Christus heri & hodie, & in secula. quibus verbis significat, extra periculũ esse qui in Christo manent. omnibus autem fallaciis & deceptionibus esse expositos, quibus nõ sufficit Christus. Ita hîc Paulus, quisquis non vult decipi, eo principio munitum esse vult, non esse fas homini Christiano, quicquam præter Christum sapere. Etiamsi speciosissimum habeat colorem quicquid postea afferetur, nihil tamen fiet. Nulla denique erit pithanologia quæ animos eorum vel minimum digitum flectat, qui suam mentem Christo addixerint. Locus certè insigniter efferendus. nam vt is omnibus impiis dogmatibus obuiauit qui docuit homines nihil scire præter Christum, ita eadem est ratio, qua hodie totum Papatum destruamus, quem ex Christi ignorantia conflatum esse constat.

5 *Nam etsi corpore sum absens, spiritu tamen sum vobiscum.* Ne quis obiiceret, ex loco tam remoto parum opportunam esse admonitionem, dicit amorem erga eos suum facere vt illis adsit spiritu, & quasi ex re præsenti iudicet quid illis expediat. Et præsentẽ eorum statum laudando, admonet ipsos ne inde labantur, aut declinent. *Gaudens*, inquit, *& videns*, hoc est, quia video. Copula enim particulam causalem valet, quod Latinis & Græcis est vsitatum. perinde est acsi diceret, Pergite quà cœpistis, scio enim vos hactenus tenuisse rectum cursum, quoniam non obstat loci distantia quominus vos oculis mentis aspiciam. *Ordinem & stabilitatem.* Duo ponit quibus constat Ecclesiæ perfectio, ordinem inter ipsos, & fidem in Christum. Ordinis nomine tam consensum, quàm mores rite compositos, & totam disciplinam significans. *Fidem* à constantia & stabilitate laudat, significans inanem esse fidei vmbram, vbi animus nutat & alternat inter varias opiniones.

6 Quemadmodum igitur suscepistis Christum Iesum Dominum, in ipso ambulate:

7 Radicati in ipso, & ædificati, & cõfirmati in fide, quemadmodum edocti estis, abundantes in ea cum gratiarum actione.

6 *Quemadmodum.* Laudi attexit exhortationem, in qua docet nihil illis profuturum quòd semel Christum receperint, nisi in ipso permaneant. Porrò quia pseudoapostoli, Christi nomen obtendunt ad fallendũ: bis occurrit huic periculo, dum pergere ipsos iubet quẽadmodum edocti fuerant, & quemadmodum receperant Christum. Nam his verbis admonet, ita constãter adhærendum esse doctrinæ quam ab Epaphra traditã amplexi erant, vt sibi ab alia quauis doctrina & fide caueant. Sicuti dicebat Iesaias capite trigesimo versu vigesimo primo, Hæc est via, ambulate in ea. Et sanè ita agendum est vt veritas Euangelii, postquam nobis est patefacta, nobis sit murus aheneus, ad repellendas

das omnes imposturas. Tribus autem metaphoris exprimit qualē ab ipsis requirat fidei constantiam. Prima est in verbo *Ambulandi*. Comparat enim puram Euangelii doctrinam, vt eam didicerant, viæ certæ: quam quisquis tenuerit, extra erroris periculum futurus est. Hortatur ergo si non velint aberrare, vt ne a cursu quē ingressi sunt, deflectant. Secunda sumpta est ab arboribus. sicuti enim arbor radicibus profunde actis satis habet fulturæ ad sustinendos omnes ventorum & procellarum impetus: ita si quis in Christo altè ac penitus fixus sit, tanquam in firma radice, nullis Satanæ machinationibus deiici poterit à recto statu. Contrà si quis non defixerit radices in Christo, facile circunferetur quouis vento doctrinæ, non secus atque arbor nullis fulta radicibus, primo quoque flatu abripitur. Tertia metaphora est fundamenti. domus enim quæ fundamento non sustinetur, mox corruit. Idem & iis accidit qui aliis fulturis quàm Christo incumbunt: vel certè qui non sunt in eo solidè fundati, sed habent quasi suspensum fidei suæ ædificium propter infirmitatem ac leuitatem. Hæc duo obseruanda sunt in verbis Apostoli: immotam esse eorum firmitatem qui in Christum recumbunt: & cursum minimè dubium, vel errori obnoxium. atque hæc eximia est laus fidei ab effectu. Deinde eò vsque proficiendū esse nobis in Christo, dum profundas in eo radices egerimus. Vnde colligere promptum est, eos tantum vagari per deuia & inquietos fluctuare, qui Christum non tenent.

7 *Et confirmati in fide.* Idem absque figura repetit quod per translationes dixerat: nempe viæ prosequutionem, radicis & fundamenti fulturam, esse firmitudinem & constantiam fidei. Et obserua, quia probè edocti fuerint, hoc illis argumentū proponi, vt tutò securéque in fide sibi comperta gradum figant. *Abundantes.* Non vult eos tantum stare immobiles, sed magis in dies ac magis augescere. Quum addit *Cum gratiarum actione*, vult semper esse memores vnde fides ipsa proueniat; ne efferantur arrogātia, sed potius cum timore acquiescāt in Dei dono. Et certè ingratitudo sæpissime in causa est cur nos tam luce Euangelii, quàm aliis Dei gratiis priuemur.

8 Videte ne quis vos prædetur per philosophiam & inanem deceptionem, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, & non secundum Christum:

9 Quoniam in ipso habitat omnis plenitudo Deitatis corporaliter,

10 Et estis in ipso completi, qui est caput omnis principatus & potestatis:

11 In quo etiam estis circuncisi Circuncisione non manufacta, exuēdo corpus peccatorum carnis, Circuncisione inquam Christi,

12 Consepulti cum ipso per Baptismum: in quo & consurrexistis per fidem efficaciæ Dñi, qui suscitauit illum ex mortuis.

8 *Videte ne quis.* Iterum cui veneno antidotum à se datū opponi debeat, admonet. Tametsi enim commune est illud aduersus omnes diaboli imposturas remedium, vt diximus: habebat tamen peculiarem tūc vsum inter Colossenses, cui accōmodari debebat. Videte, inquit, ne quis vos prædetur. Verbo vtitur admodum proprio. alludit enim ad prædones, qui dum violenter rapere gregem nequeunt, fraude abigunt pecudes. Ita Ecclesiam facit Christi ouile, & huius ouilis septa puram Euāgelii doctrinam. Nos ergo qui sumus Christi oues, significat tuto in loco quiescere, dum fidei vnitatem tenemus. pseudoapostolos autem prædonibus facit similes, qui à caulis nos abducunt. Vis ergo in grege

Christi censeri, vis manere in eius caulis? ne latum vnguem à doctrinæ puritate deflectas. Nam certe boni Pastoris officium faciet Christus nos protegendo, si tantùm vocé eius audierimus, alienorum voces respuerimus. Denique caput decimum Ioannis, expositio est præsentis loci. *Per philosophiam.* Quia multi falsò putarunt hîc damnari à Paulo Philosophiam, definiendum est quid intelligat per hoc nomen. Meo autem iudicio intelligit quicquid ex se comminiscũtur homines, dum volunt proprio sensu sapere: ídque non absque specioso rationis prætextu, vt sit in speciem probabile. Neque enim in reiiciendis hominum commentis, quæ nullam habent commendationem, multum est negotii: sed in iis quæ fallaci sapiẽtiæ opinione mentes capiunt. Aut si vno verbo quis malit, Philosophia nihil aliud est quàm persuasorius sermo, qui pulchris ac plausibilibus argumentis se insinuet in animos hominum. Tales fateor, erunt omnes Philosophorũ argutiæ, siquid de suo addere velint ad purum Dei sermonem. itaque philosophia nihil aliud erit quàm spiritualis doctrinæ corruptela, si Christo permisceatur. Sed meminerimus, Paulum sub Philosophiæ nomine tantùm damnasse omnes adulterinas doctrinas quæ nascuntur ex humano capite, qualemcunque habeant rationis colorem. Quod proxime sequitur de *Inani deceptione*, sic resoluo, Cauete à philosophia que nihil aliud est quàm inanis deceptio: vt sit hoc additum appositiué. *Secundum traditionem hominũ.* Propius demõstrat quã philosophiã improbet: simúlque duplici nomine eã coarguit vanitatis: quia sit non secundum Christũ, sed secundum hominũ placita, & sita sit in elementis mundi. Nota autem quòd tam mundi elementis quã hominũ traditioni Christum opponit. quo significat quicquid in hominum cerebro fabricatum est, non esse Christo consentaneum, qui vnicus à Patre Doctor nobis ordinatus est, vt in simplicitate Euangelii sui nos retineat. Ea autem vel exiguo humanarum traditionum fermento corrumpitur. Significat item alienas à Christo esse omnes doctrinas quæ in elementis mundi cultum Dei constituunt, quem ex Christi regula spiritualem esse scimus: quæ etiam hominum mentes nugis illis ac tricis impediunt, quum rectà nos ad se vocet Christus. Sed quid vocat *Elementa mundi*? non dubium quin ceremonias. nam continuò pòst exempli loco, speciem vnam adducit, Circuncisionem scilicet. Cur autem ita vocet, duplex ratio afferri solet. alii translationem esse putant: vt elementa sint puerilia rudimenta, quæ non perducunt ad solidã doctrinam. alii accipiunt in proprio significatu pro reb9 externis & corruptioni subiectis, quæ nihil ad Dei regnum faciunt. Prior expositio magis arridet sicut & ad Galatas capite 4.3.

Quoniam in ipso habita. Ratio cur non conueniant cum Christo elementa illa mundi quæ traduntur ab hominibus. sunt enim additamenta ad supplendum defectum, vt loquuntur. Atqui in Christo est perfectio, cui nihil addi potest. Ergo quicquid ex se admiscent homines, pugnat cum natura Christi, quia eum damnat imperfectionis. Solum hoc argumentum sufficiet ad refellenda omnia Papistarum figmenta. Quorsum enim spectant, nisi vt perficiant quod est à Christo inchoatum? atqui hæc minimè est ferenda in Christum contumelia. Ipsi quidem causantur se nihil Christo addere: quia sint quasi pars Christianismi quæ Euãgelio attexuerunt. sed nõ effugiunt eiusmodi cauillo. Nam Paulus non de imaginario, sed de prædicato Christo loquitur, qui se per certam doctrinam reuelauit. Porrò quum dicit, *Plenitudinem Deitatis habitare in Christo*, nihil aliud sibi vult quàm totũ Deum in ipso inueniri: vt aliquid Deo melius ac præstantius appetat qui solo Christo non est contentus. Sũma est, quòd Deus in Christo se nobis plenè atque in solidum exhibuerit. Aduerbium *Corporaliter*, variè exponũt interpretes. Ego improprié positum non dubito, pro Substantialiter. opponit enim hanc Dei manifestationem quam habemus in Christo, reliquis omnibus quæ vnquam fuerũt. Deus enim sæpius se exhibuit hominibus, sed in parte. in Christo autem totum se nobis cõmunicat. Aliàs etiam se manifestauit, sed in figuris, aut virtute & gratia. in Christo autẽ essentialiter nobis

bis apparuit. Ita impletur illud Ioā 1.epist.2.23, Qui habet Filium, habet & Patrem. Deum enim habent vere præsentem, ipsoque penitus fruuntur qui Christum possident.

10 *Et estis in ipso completi.* Addit perfectam illam Deitatis essentiam quæ est in Christo, in hoc nobis prodesse, vt in eo nos quoque perfecti simus: acsi diceret, Quòd totus Deus in Christo residet, ideo est, vt ipsum adepti, solidam in ipso perfectionem possideamus. Duplicem ergo iniuriam Deo faciunt, qui non acquiescunt in solo Christo. nam præter id quòd Dei gloriæ derogant, aliquid supra eius perfectionem appetendo: sunt etiā ingrati, quòd aliunde quærunt quod iam in Christo habent. Non intelligit tamen Paulus, Christi perfectionem in nos trāsfundi, sed in ipso esse quo expleamur, ita vt nihil amplius nobis desit. *Qui est caput.* Hāc particulā rursus inseruit propter Angelos, significās Angelos quoque nostros fore, si Christum habuerimus. verùm de hac re postea. Sed interim tenendum est, sursum & deorsum cancellos nobis circundari, ne à Christo vel tantillum diuertat fides nostra.

11 *In quo etiam estis circuncisi.* Hinc apparet disceptationem illi esse cum pseudoapostolis qui legem Euangelio miscebant, eóque modo Christum quasi biformē fingebant. Speciem verò vnam nominat exempli causa. Circuncisionē Mosaicam non superuacuam modò, sed à Christo alienam esse probat, quia destruat spiritualem Christi circuncisionem. Nam in hunc finem data fuit Circuncisio Patribus, vt figura esset rei absentis. qui igitur post Christi aduentum retinent illam figuram, completum fuisse negant quod figurat. Meminerimus ergo Circuncisionem externam hic cum spirituali conferri, non secus ac figuram cum veritate. Figura est rei absentis. ergo præsentiam veritatis abolet. Hoc est quod contendit Paulus, quia in Christo completum est quod circuncisione manufacta adumbratum fuit: nullum esse nunc huius fructum nec vsum. Ideo *Circuncisionem Christi* esse pronuntiat, quæ fit in corde: & ideo externam illam minimè iam requiri: quia vbi res extat, eua nescit vmbratile illud signū, quod locū non habet nisi in rei absentia. *Exuendo corpus.* Corpus appellat massam ex omnibus vitiis conflatam, eleganti metaphora. Nam sicuti corporibus nostris sumus circundati: ita etiam obuoluti vndique sumus congerie vitiorum. Et sicuti corpus ex variis membris est compositum, quæ singula proprias suas actiones & officia habent: ita ex illa vitiositatis congerie se exerunt omnia peccata tanquam membra vniuersi. Similis est loquutio ad Rom. capite 6. 13. *Carnem* suo more accipit pro natura corrupta. Est ergo corpus peccatorum carnis, vetus homo cum suis operibus. Tantùm in ratione loquendi est diuersitas: quia proprie hic massam vitiorum exprimit, quæ emergunt ex natura corrupta. Hoc per Christum nos dicit consequi, vt certè tota regeneratio eius est beneficiū. Ille est qui præputiū cordis nostri circūcidit, hoc est qui omnes carnis cōcupiscentias mortificat, nō manu sed Spiritu suo. Ergo in eo extat veritas figuræ.

12 *Consepulti cum ipso per baptismum.* Declarat etiamnum apertius modum spiritualis Circuncisionis. nempe quia Christo consepulti, consortes sumus mortis eius. Id nominatim nos consequi per Baptismum docet: quò melius pateat, nullum esse vsum Circuncisionis sub regno Christi. Poterat enim alioqui obiicere quispiam, Cur Circuncisionem aboles hoc prætextu, quia effectus eius sit in Christo? annon etiam spiritualiter circuncisus fuit Abraham: atqui hoc minime obstitit quominus signum rei adderet. non est igitur superuacua externa Circuncisio, etiam si interior per Christum conferatur. Eiusmodi obiectionem anticipat Paulus, facta Baptismi mentione: Circuncisionē inquit, spiritualē peragit in nobis Christus, non intercedente veteri illo signo quod sub Mose valuit, sed Baptismo. Rei ergo exhibitæ signum est Baptismus, quā absentem figurabat Circuncisio. Argumentum est ab œconomia quam Deus ordinauit. nam qui Circuncisionem retinent, modum fingunt dispensationis ab eo diuersum, quem Deus instituit. Quòd dicit Nos sepeliri cum Christo, plus est quàm crucifigi. sepultura enim continuū mortificationis progressū exprimit. Quòd fieri hoc per Baptismū tradit, sicuti etiā ad Romanos cap. 6. 4, loquitur

suo more, tribuens Sacramento efficaciam, ne frustra significet quod non sit. Per Baptismũ ergo sepelimur cũ Christo, quia mortificationem quam illic figurat Christus, efficaciter simul peragit: vt res signo sit coniuncta.

In quo & consurrexistis. Amplificat gratiam quam in Christo obtinemus, quæ longè Circuncisionẽ antecellit. Non tantùm in mortem Christi inserimur, inquit, sed resurgimus etiam in nouitate vitæ. quò magis sunt in Christũ iniurii, qui ad Circuncisionẽ reducere nos tentant. Et addit, *Per fidem*. nã certè per illam percipimus quod offertur nobis in Baptismo. Sed quã fidẽ? *Efficaciæ* vel operationis eius. quo significat fidem in Dei virtute esse fundatã. Verùm quia fides non vagatur in confusa & indefinita (vt loquuntur) potentiæ Diuinæ contemplatione: exprimit quam efficaciã respicere debeat, nempe qua suscitauit Christũ à mortuis. Sumit autem pro confesso, quia fideles à capite suo auelli impossibile est, eandem Dei virtutẽ quæ se exeruit in Christo, communiter ad eos omnes diffundi.

13 *Et vos quum mortui essetis delictis & in præputio carnis vestræ, simul viuificauit cum ipso, condonando vobis omnia peccata:*

14 *Et deleto quod contra nos erat, chirographo in decretis, quod erat nobis contrarium, & illud sustulit è medio affixum cruci,*

15 *Expolians principatus & potestates, traduxit palàm triumphans de his in illa.*

13 *Et vos quum mortui.* Quod in genere disseruit, admonet Colossenses vt in seipsis recognoscant: quæ longè efficacissima est docendi ratio. Porrò quia Gentiles erant quum ad Christum sunt conuersi, inde admonet quàm absurdum sit nunc ad Mosaicas ceremonias à Christo transilire. *Eratis,* inquit, *mortui in præputio.* Potest tamen vel in propria significatione accipi hoc nomen, vel translatitiè. si propriè accipias, sensus erit, Præputium symbolum est alienationis à Deo, nam vbi non est fœdus gratiæ, illic immũdities, & inde maledictio & interitus. Atqui vos ex præputio Deus ad se vocauit: ergo ex morte. Ita præputium non faceret causam mortis: sed testimonium quòd alieni essent à Deo. Scimus autem non aliter viuere homines, quàm si Deo suo adhæreant, qui solus est ipsorum vita. Vnde sequitur impios omnes, dum sibi maximè viui & florentes videntur esse, tamẽ spiritualiter mortuos. Hoc modo conueniret hic locus cum secundo capite ad Ephesios versu 11, vbi dicitur, Memineritis quòd aliquando quum essetis Gentes, vocatíque Præputium ab ea Circuncisione quæ manu fit in carne, illo tempore eratis absque Christo, alienati à politia Israel, & hospites promissionum. In translatione esset quidem allusio ad naturale præputium: sed tamen Paulus hîc loqueretur de contumacia cordis humani aduersus Deum, & natura prauis affectibus inquinata. Ego priorem expositionem magis amplector, quia melius quadrat cõtextui. Commemorat enim Paulus præputium impedimento non fuisse quominus vitæ Christi fierent cõsortes. Vnde sequitur, Circuncisionem gratiæ Dei derogare, quã iam adepti erant. Quòd verò mortem præputio ascribit, hoc non est tanquam causæ, sed tanquam symbolo. sicuti & altero loco ad Ephesios, quẽ citauimus. Et est vsitatum Scripturæ, à priuatione signi, rei priuationem notare, vt Genes. 3.22, Ne fortè Adã de fructu vitæ edat, & viuat. Arbor enim vitam non conferebat: sed ablata signũ erat mortis. Vtrũque breuiter hîc Paulus expressit. dicit mortuos fuisse delictis. hæc causa est: nã peccata nos alienant à Deo. Addit *In præputio carnis.* Hec erat externa immũdities, testimonium spiritualis mortis.

Condonando vobis. Non sola quidem remissione peccatorum nos viuificat Deus

Deus: sed hîc peculiariter eius mentionem facit: quia gratuita reconciliatio cum Deo, quæ euertit operum iustitiam, maxime pertinet ad causam præsentem, vbi agitur de abrogatis ceremoniis, quemadmodum in Epistola ad Galatas fusius disseruit. Nã pseudoapoli, ceremonias stabiliendo, laqueo cõscientias obligabant, quo eas Christus soluit.

Deleto quod contra nos erat. Nunc cõserta manu cum pseudoapostolis pugnat. Nam hic erat status causæ, an cæremoniarum obseruatio necessaria esset sub regno Christi. Contendit autẽ Paulus, cæremonias fuisse abolitas. atque vt id probet, comparat eas chirographo, quo Deus nos quasi obstrictos tenet, ne possimus reatum inficiari. Nunc dicit ita nos fuisse liberatos à reatu, vt chirographũ etiã deletũ fuerit ne memoria extaret. Scimus enim in omnib⁹ manẽte chirographo etiam obligationẽ vigere: chirographi contrà inductione, aut laceratione, absolui debitorem. Vnde sequitur beneficium Christi minuere eos omnes qui cæremonias adhuc vrgent: quasi non esset per ipsum nobis parta absolutio. restituunt enim chirographo suum vigorem, vt nos adhuc teneat obnoxios. Est igitur hæc verè theologica ratio, ad probãdam cæremoniarum abrogationem: quoniã si Christus nos plenè redemit à reatu, memoriã quoq; obligationis tollere debuit, quo pacatæ sint ac tranquillæ cõscientiæ corã Deo. sunt enĩ hæc duo annexa. Quũ variè hũc locũ exponãt interpretes, nemo est qui mihi satisfaciat. Alii simpliciter de lege morali Paulum loqui putant: sed falsò. nam decreta vocare solet Paulus illam partẽ quæ in cæremoniis est sita: vt in epistola ad Ephesios, & paulo pòst. Præsertim tamen locus ad Ephesios 2.15 conuincit, de cæremoniis Paulum hîc loqui. Melius itaque alii qui ad cæremonias restringunt: sed in eo errant ipsi quoque, quòd rationem non addunt cur vocetur chirographũ, vel potius diuersam à vera assignant: nec rite hanc similitudinẽ accommodant contextui. Est autem ratio, quòd cæremoniæ omnes Mosaicæ confessionem aliquam reatus secum habebunt, quæ ipsarum cultores quasi arctiore vinculo coram iudicio Dei astringeret. Exempli gratia, Ablutiones quid aliud erant, quàm sordium testimonium? Quoties victima aliqua immolabatur, nonne populus qui adstabat, intuebatur illic mortis suæ imaginẽ? Nam quum homines in suum locũ substituerẽt innoxium animal, confitebantur ea se morte dignos esse. Denique quot illic erãt ritus, tot erant spectacula reatus hominum, & chirographa obligationis. Siquis obiiciat, fuisse sacramẽta gratiæ Dei: quẽadmodum hodie nobis est Baptismus & Eucharistia: respõsio facilis est. duo enim in cæremoniis veteribus sunt consideranda: quod tempori congruebat, & deinde quod homines ducebat ad regnum Christi. Quicquid tunc agebatur, nihil præ se ferebat aliud quàm obligationem. Gratia quodammodo suspensa erat vsque ad Christi aduentum. non quòd ab ea excluderentur Patres, sed non habebant præsentem eius ostensionem in suis cæremoniis. Nihil enim videbant præter sanguinem pecudum in sacrificiis: in ablutionibus nihil præter aquam. Ergo quo ad præsentem conspectum, manebat reatus: imò cæremoniæ ipsæ reatum obsignabant. In hunc modum loquitur etiam Apostolus in tota epistola ad Hebræos: quia Christum exaduersò cæremoniis opponit. Nunc autẽ quid? Filius Dei morte sua non tantùm nos liberauit à mortis cõdamnatione, sed quò absolutio certior foret, cæremonias illas abrogauit, ne quod extaret monumentum obligationis. Hæc est plena libertas, quòd sanguine suo deleuit Christus non tantùm peccata nostra, sed omne chirographũ quod nos Dei iudicio obnoxios testari posset. Erasmus in versione sua turbauit cõtextum Pauli, dum posuit, Quod erat nobis contrarium per decreta. Hanc igitur lectionem quam posui, vt vera est ac genuina, retine. *Sustulit è medio, affixum cruci.* Modum ostendit quo Christus chirographum induxit. nam sicuti affixit cruci suæ nostram maledictionem, nostra peccata, pœnas etiam nobis debitas: ita & illam seruitutem Legis, & quicquid ad ligandas conscientias pertinet. Affixus enim cruci in se recepit omnia: ideóque ligauit, nequid amplius iuris in nos habeant.

15 *Expolians principatus.* Diabolos proculdubio intelligit, quibus has

partes aſsignat Scriptura, quòd nos accuſant coram Deo. Atqui Paulus exarmatos eſſe dicit, nequid aduerſum nos proferant, ipſa teſtificatione reatus noſtri abolita. Nominatim verò hoc addit, quo ſignificet victoriam Chriſti quam de Satana ſibi & nobis peperit, à pſeudoapoſtolis deformari: & nos priuari illiꝰ fructu, quãdo cæremonias veteres reſtituunt. Nã ſi libertas noſtra ſpoliũ eſt quod Chriſtus diabolo eripuit, quid alii faciunt qui nos volunt in ſeruitutem redigere, niſi quòd ſpolia reſtituũt Satanæ, quibus nudatus fuerat? *Triumphans de his in illa.* Patitur quidem ſermo Græcus vt legamus In ſeipſo: imò maior pars codicum habet ἐν αὐτῷ cum aſpiratione: ſed omnino poſtulat loci circunſtantia, vt aliter legamus. quod enim de Chriſto frigidè eſſet dictum, concinnè ad crucem refertur. Quemadmodum enim crucem prius comparauerat inſigni trophæo, vel pompæ triumphi, in qua traduxit Chriſtus ſuos hoſtes: ita etiam nũc ſimilem facit currui triumphali, in quo conſpicuus apparuit. Etſi enim in cruce nihil niſi maledictio: ſic tamẽ abſorpta fuit virtute Filii Dei, vt quodammodo nouã naturam induerit. Nullũ enim tribunal tam magnificum, nullus regalis thronus tam præclarus, nulla tam inſignis triumphi pompa, nullus tam ſublimis currus, quàm ſit illud patibulum in quo Chriſtus mortem & diabolum mortis principem ſubegit, ideóque penitus contriuit ſub pedibus ſuis.

16 *Itaque nequis vos iudicet vel in cibo, vel in potu, vel in parte diei feſti, vel neomeniæ, vel ſabbathorum:*

17 *Quæ ſunt vmbra futurorum, corpus autem Chriſti.*

18 *Nequis vobis palmam eripiat, volens in humilitate & cultu Angelorum* id facere, *in ea quæ non vidit ſe ingerens, fruſtra inflatus à mente carnis ſuæ,*

19 *Et non tenens caput, ex quo totum corpus per iuncturas & cõnexiones ſubminiſtratũ & cõpactũ, creſcit incremento Dei.*

16 *Itaque nequis.* Quod de Circunciſione prius dixit, nunc extendit ad ciborum dierúmque diſcrimen. Circunciſio enim, prima initiatio erat in obſeruationem Legis: alia deinde ſequebãtur. *Iudicare* hîc ſignificat culpæ reum facere, vel religionem iniicere, ita vt amplius liberi non ſimus. Negat igitur in poteſtate hominum eſſe, ſubiicere nos obſeruationi rituũ quos morte ſua Chriſtus ſuſtulit: & exemit nos ab eorum iugo, ne patiamur nos legibus quas tulerint, illigari. Chriſtum autem tacitè cunctis mortalibus opponit, nequis tam audacter ſe efferat, vt quod ab illo datũ eſt, eripere tentet. *In parte diei feſti.* τὸ μέρος aliqui accipiũt pro participatione. Chryſoſtomus ideo partem dixiſſe arbitratur, quòd non omnes dies feſtos ſeruabãt: neque etiam exactè feriabãtur ex Legis præſcripto: quod dilutum eſt. Vide an non accipi poſsit pro ſegregatione. nam qui dierum faciunt diſcrimen, quaſi vnum ab alio diuidunt. Talis partitio cõueniebat Iudæis, vt dies præceptos ſanctè colerent ab aliis ſegregando. Inter Chriſtianos talis diuiſio ceſſauit. Atqui dicet quiſpiam, nos adhuc retinemus aliquam dierum obſeruationem. Reſpondeo, nos dies nequaquam ſeruare, quaſi in feriis aliqua ſit religio, aut quaſi fas non ſit tunc laborare: ſed reſpectum haberi politiæ & ordinis, nõ dierum. Atque id eſt quod continuò ſubiungit.

17 *Quæ ſunt vmbra futurorum.* Ideo Chriſtianos ab illis ſeruandis liberat, quia vmbræ fuerint, quo tempore Chriſtus adhuc quodammodo abſens erat. Nam vmbras opponit reuelationi: abſentiam verò exhibitioni. Qui ergo vmbras illas adhuc ſectãtur, perinde faciunt, ac ſi quis hominis formam ex vmbra conſideraret, quum illum haberet coràm in conſpectu. Nam Chriſtus iam patefactus eſt nobis: adeóque illo tanquam præſente fruimur. *Corpus,* inquit, *eſt Chriſti:* hoc eſt, in Chriſto. Nam ſubſtantia illarum rerum, quas cæremoniæ olim figurabant, nobis expoſita eſt

ante

ante oculos in Christo: quia in se continet quicquid illæ futurum designabant. Ergo aut Christi manifestationē obruit, aut Christū spoliat sua virtute, & quasi inanem reddit, qui cæremonias reuocat in vsum. Ideo si quisquā mortalium iudicis officium in hac parte sibi vsurpet, ne obsequamur: quū Christus legitimus iudex nos absoluat. Nā quū dicit, Nemo nos iudicet: non alloquitur pseudoapostolos: sed prohibet ne Colossenses collū iniquo iugo submittāt. Per se quidē abstinere à carne suilla, nihil nocet: sed perniciosa est obligatio, quia Christi gratiam euacuat. Siquis interroget, Quid igitur sentiendū de nostris sacramentis? an non etiam absentem Christū figurant? Respódeo, lōgè à cæremoniis veteribus differre. Quēadmodum enim pictores non exprimunt primo ductu imaginē viuis coloribus & εἰκονικῶς, sed rudes & obscuras lineas primùm ex carbone ducunt: ita sub Lege impolitam, & quasi primæ manus fuisse repræsentationem Christi: in nostris verò sacramētis ad viuum expressam conspici. Quanquam longius Paulus respexit: opponit enim nudum vmbræ aspectum corporis soliditati: ac deliri hominis esse admonet, inanes vmbras prehensare, quum liceat manibus tractare solidum corpus. Porrò nostra sacramenta ita Christū aspectu & loci distantia absentem figurāt, vt semel exhibitum fuisse testentur, & nunc quoque offerant fruendum. Nō sunt igitur nudæ vmbræ: sed potius præsentiæ Christi symbola, continent enim illud *Etiam* & *Amen* omnium promissionnum Dei, quod in Christo est semel patefactum.

18 *Nequis palmam.* Alludit ad cursores vel athletas, quibus hac conditione destinata est palma, si non deficiant in medio stadio, vel post inchoatū certamen. Admonet igitur pseudoapostolos nihil aliud moliri, nisi vt palmam ipsis intercipiāt: quia abducunt eos à rectitudine cursus sui. vnde sequitur, nō secus ac noxiosissimas pestes, esse fugiendos. Et locus est diligenter notādus: eos omnes qui à simplicitate Christi nos abducūt, brabæū supernæ vocationis nobis interuertere. *Volens in humilitate.* Subaudiendum est aliquid: ideo in textu inserui, *id facere.* Nā periculi genus indicat, quod cauere debebant, acsi diceret, Fraudare vos palma volunt, quicunque sub humilitatis prætextu, Angelorū cultum vobis commendāt. Faciunt enim vt relicto vnico scopo, extra viam erretis. *Humilitatem & cultum angelorū* coniunctim lego. nam illum hic consequebatur. Quod [illegible] hodie Papistæ dum philosophantur de sanctorum cultu, idē prætendunt. Nā ex deiectione hominis ratiocinantur, quærendos igitur esse mediatores, qui nobis suffragentur. Atqui ideo se humiliauit Christus, vt rectà nos ad ipsum conferamus, quamlibet miseri simus peccatores. Scio cultū Angelorū aliter exponi à multis: nēpe pro eo quē hominibus fingunt ab Angelis traditū, semper enim hoc titulo diabolus venditauit suas imposturas. Hodie Papa nugas omnes quibus adulterauit purum Dei cultū, iactat esse reuelationes. Similiter olim Theurgi, ab Angelis sibi per manus traditū asserebāt quicquid superstitionum ementiebantur. Itaque illi Paulū fictitios omnes cultus hîc taxare putāt, qui Angelorū authoritate falsò cōmendātur. sed potius (meo iudicio) cōmentū taxat de Angelis colendis. Vnde tam sedulò in hoc incubuit statim ab initio Epistolæ, vt Angelos in ordinē redigeret, ne Christi splendorē obscurarēt. Denique sicuti viam sibi primo capite strauerat ad tollendas cæremonias: ita etiā ad alia omnia impedimēta quæ nos abstrahunt ab vno Christo. in hoc ordine est cultus Angelorū. Ab initio coluerūt Angelos superstitiosi homines, vt illorū opera accessus ad Deū sibi pateret. Hoc errore Christianā quoque Ecclesiā imbuerunt Platonici. Nā vtcunque Augustinus acriter in eos inuehatur libro decimo De ciuitate Dei, & multū damnet quicquid illi disputāt de colendis Angelis: videmus tamen quid acciderit. Siquis scripta Platonis cōferat cū theologia Papistica, reperiet omnino à Platone istos hausisse quæ de Angelorū cultu garriūt. Sūma hæc est, honorandos esse Angelos, quos Plato vocat Dæmonas χάριν τῆς εὐφήμου διαπορείας Hāc sētētiā ponit in Epinomide: confirmat in Cratylo, & multis aliis locis. Ab eo quid omnino differūt Papistæ? At mediatorē nō negāt Filiū Dei. Ne isti quidē cū quibus certat Paulus. sed adminiculo Angelorū quū ad Deū perueniri fingerent, ideoque exhibendum illis aliquem cultū: ita

Angelos collocabant in ſede Chriſti, eóſque Chriſti officio ornabant. Sciamus ergo damnari hîc à Paulo fictitios omnes cultus qui vel Angelis, vel mortuis exhibentur, quaſi poſt Chriſtũ, vel cum Chriſto ſubſidiarii ſint mediatores. Nam tantundem à Chriſto recedimus, dum minimam partem eorum quæ illi propria ſunt, transferimus ad quoſuis alios: ſiue Angeli ſint, ſiue homines. *In ea quæ non vidit ſe ingerens*, Verbum ἐμβατεύειν, cuius participio hîc vſus eſt Paulus, varias habet ſignificationes. Quòd Eraſmus tranſtulit poſt Hieronymum, Faſtuosè incedens, non malè quadraret, ſi extaret exemplum huius ſignificationis apud authorem idoneum. Videmus enim quotidie quanta confidentia, quantóque ſupercilio definiant temerarii homines de rebus ignotis. Adeóque in præſentia cauſa quam tractat Paulus, extat inſigne documentum. nam quum de Sanctorum vel Angelorum interceſsione nugantur theologi Sorbonici, perinde atque ex Tripode pronuntiant mortuos noſtrarum neceſsitatum conſcios & ſpectatores eſſe, quia in reflexo Dei lumine omnia videant. Et tamen quid eſt minus certũ? imò quid magis obſcurũ ac perplexum? Sed hæc magiſtralis ſcilicet eſt eorum licentia, intrepidè & audacter aſſerere quod non modò ipſi neſciunt, ſed quod ſciri ab hominibus nequit. Senſus ergo conueniret, ſi ea verbi ſignificatio eſſet vſitata: verùm ſimpliciter capitur apud Græcos pro Incedere. ſignificat etiam interdum Inquirere. Si ita hoc loco accipere libeat, perſtringet Paulus ſtultam curioſitatem in rerum obſcurarum, & quæ adeò ſenſum noſtrum latent ac ſuperant, inueſtigatione. Verùm ego mihi Pauli mentem videor aſſequutus, ac fideliter reddidiſſe. hoc modo, Ingerens ſe in ea quæ non vidit. Iſta enim eſt vulgaris ſignificatio verbi ἐμβατεύειν, cernere hæreditatem, vel poſſeſsionem vſurpare, vel pedem aliquò ponere. Quare Budæus hunc locum ita vertit, In eorum quæ non vidit, poſſeſsionem pedem ponens, vel ingrediens: cuius authoritatem ego ſequutus ſum, ſed verbũ magis proprium elegi. Perrumpunt enim re vera tales, & ſe ingerunt in arcana, quorum nullam reuelationem ad nos adhuc peruenire vult Deus. Locus obſeruandus ad redarguendam eorum temeritatem qui vlterius inquirunt quàm liceat.

Fruſtrà inflatus à mente carnis. Mentem carnis vocat humani ingenii perſpicaciam, quantacunque ſit. Nam opponit eam ſpirituali ſapientiæ quæ cælitus nobis reuelatur: ſecundum illud, Caro & ſanguis non reuelauit tibi: Mat. 16. 1. Quiſquis ergo ſuæ rationi nititur, quia carnis totum acumen in eo viget, eum Paulus fruſtra inflatũ eſſe pronũtiat. Et verè flatus eſt quicquid ex ſe homines ſapiunt. nihil ergo ſolidum niſi in verbo Dei, & Spiritus illuminatione. Et nota, eos vocari inflatos qui ſe humilitatis ſpecie inſinuant. Fit enim (vt elegãter ſcribit Auguſtinus ad Paulinum) miris modis in hominis anima, vt de falſa humilitate magis infletur, quàm ſi apertè ſuperbiret.

19 *Non tenens caput*. Vno verbo damnat quicquid non refertur ad Chriſtum. Ac ſuam ſententiam confirmat, eò quòd inde fluunt ac pendent omnia. Proinde ſiquis nos aliò vocet quàm ad Chriſtum, etiamſi alioqui grauidus foret cælo & terra, vanus eſt ac ventoſus: ideo ſecurè iubeamus eũ faceſſere. Obſerua autem de quibus loquatur, nẽpe de iis qui non apertè repudiabãt vel abnegabant Chriſtum, ſed qui officium eius & virtutem non probè tenentes, alia ſalutis adminicula, & media (vt vulgò loquuntur) excogitando, non ſolidè in eo fixi erant.

Ex quo totum corpus per iuncturas. Hoc ſimpliciter intelligit, non aliter ſtare Eccleſiam, quàm ſi omnia illi à Chriſto capite ſubminiſtrentur: itaque in eo totã eius incolumitatẽ contineri. Corpus quidem ſuos habet neruos, ſuas commiſſuras & connexiones: verùm hæc omnia nonniſi à capite vigorem ſuum ſumunt, vt tota colligatio inde ſit. Quid igitur agendum eſt? recta erit corporis conſtitutio, ſi caput ſolum quod ſingulis mẽbris ſuppeditat quicquid habent, abſque vllo obſtaculo emineat. Id Paulus nominat *Incrementum Dei*. quo ſignificat, nõ probari Deo quoduis augmentũ, ſed quod ad caput dirigitur. Nam videmus vt nõ modò procerum ſit ac amplũ Papæ regnum, ſed prodigioſa magnitudine turgeat. Verùm quia illic nõ cernitur quod requirit hîc Paulus in Eccleſia: quid di-

cemus

cemus, nisi corpus esse gibberosum, & molem incõpositã, quæ in se ruitura sit?

20 Si igitur mortui estis cum Christo ab elementis huius mũdi: quid tanquã viuentibus in mũdo decreta vobis perscribuntur?

21 Ne esitaueris, ne gustaueris, ne attigeris:

22 Quæ sunt omnia in corruptionem ipso abusu, secundum præcepta & doctrinas hominum.

23 Quæ speciem quidem habent sapientiæ in superstitione, & humilitate animi, & neglectu corporis: non in honore aliquo ad expletionem carnis.

20 *Si mortui estis.* Prius dixerat affixa Christi cruci fuisse decreta: nunc alia dicendi figura vtitur, illis nos esse mortuos. sicuti Galat. 2.19, nos Legi mortuos esse docet, ac Legem vicissim nobis. Mortis nomen abrogationem significat: sed est expressius καὶ ἐμφατικώτερον. Dicit ergo nihil esse Colossensibus cum decretis. Quare? eò quòd decretis sint mortui cum Christo, hoc est postquam sunt regeneratione cum Christo mortui: eius beneficio liberati sint à decretis: vt nihil amplius ad ipsos pertineant. Hinc concludit, decretis eos minimè teneri, quæ illis pseudoapostoli imponere tentabant.

21 *Ne esitaueris, ne gustaueris.* Hactenus reddiderunt, Ne attrectaueris. sed quum mox sequatur aliud verbum, quod idem significat: nemo non videt quàm frigida sit & absurda repetitio. Porrò verbum ἅπτεσθαι inter alia Græcis est esitare, quemadmodum trãstuli. Vtitur Plutarchus in Cæsare, quũ narrat eius milites in rerum omnium penuria esitasse animalia, quæ prius esui non erant. Est autem hic ordo cùm alias genuinus, tum etiam aptissimus loci circunstantiæ. μιμητικῶς enim exprimit Paulus quò progredi soleat eorum morositas qui legibus suis conscientias illaqueant. Ab initio sunt iam plus æquo rigidi. ideo initium facit à prohibitione non tãtùm vescendi, sed leuiter edendi. Posteaquam adepti sunt quod voluerãt, transcendunt illud imperium: vt nefas deinde pronuntient gustare quod edi nolunt. Tandẽ in ipso tactu piaculũ constituunt. Nullus denique est finis, vbi semel tyrannidem sibi in animas sumpserũt homines, quin nouæ quotidie leges veteribus addantur, ac subinde exoriãtur noua decreta. Huius rei quàm luculẽtum est speculum in Papatu! Proinde eleganter Paulus qui admonet humanas traditiones labyrinthum esse, quò magis ac magis implicantur conscientiæ: imò esse laqueos, qui sic initio stringunt, vt successu tandem temporis strangulent.

22 *Quæ sunt omnia in corruptionẽ.* Duplici argumẽto refutat decreta quorũ meminit: quia religionem cõstituant in rebus externis & caducis quæ nihil ad spirituale Dei regnum pertinent: deinde quia sint ex hominibus, non Deo. Priore argumento etiam in epistola ad Rom. 14.17, pugnat, Regnũ Dei non est in esca & potu. Item ad Corinthios 1. Epist. 6.13, Esca ventri & venter escis: Deus vtrunque destruet. Et Christus ipse, Quicquid in os intrat, non coinquinat hominem, Mat. 15.11. quia in aluum descendit, & eiicitur. Summa est, cultum Dei, veram pietatem & Christianorum sanctimoniam non consistere in potu & cibo, & vestitu: quæ sunt res fluxæ & corruptioni obnoxiæ, & quæ pereunt abusu. Nam abusus propriè dicitur earum rerum quas vsus corrumpit. Nihil itaque sunt placita de iis rebus quæ ad religionem conscientiis iniiciendam ferũtur. Atqui in Papatu vix aliam sanctitatem reperias, quàm in rerum corruptibilium obseruatiunculis. Sequitur altera refutatio, quòd scilicet ab hominibus sint profecta, nec Deũ habeant authorẽ. quo fulmine prosternit & absorbet vniuersas hominũ traditiones. Quid enim? hæc est ratiocinatio Pauli, Iniuriã Christo faciunt, & eius mortem exinaniunt qui conscientias redigunt in seruitutem. Nam quicquid est ex hominũ inuentio-

ne,conſcientiam non ligat.

23 *Quæ ſpeciem quidem habent.* Occupatio eſt,in qua dum concedit aduerſariis quod obtendere poterãt,ſimul id totum pro nihilo ducit.Perinde enim eſt acſi diceret, ſe non morari quòd ſpeciem habeant ſapientiæ. Cæterùm veritati opponitur ſpecies. eſt enim apparentia(vt vulgò loquuntur, quæ ſimilitudine decipit.Obſerua autẽ quibus coloribus hæc ſpecies conſtet)ſecũdũ Paulum. Tres autem nominat, electitium cultum,humilitatem, & corporis neglectum.Superſtitio Græcis dicitur ἐθελοθρησκεία: quam vocem hîc vſurpat Paulus. Sed reſpexit ad etymologiã ipſam. nam ad verbum ἐθελοθρησκεία eſt voluntarius cultus, quem ſibi propriò arbitratu deligunt homines,Dei iniuſſu.Humanæ igitur traditiones ideo nobis arrident, quòd ſunt ingenio noſtro conſentaneæ: quiſque enim in ſuo cerebro reperiet illarum ideas.hic eſt primus color. Secundus eſt humilitas, quia prætenditur Dei pariter & hominum obedientia: vt ne iniuſta quidẽ onera recuſent homines. Et ferè hoc habẽt eiuſmodi traditiones, vt videãtur eſſe humilitatis optima exercitia. Placent etiam tertio colore, quia videntur plurimũ valere ad carnis mortificationem,dum corpori non parcitur. Sed Paulus valere iubet iſtos fucos.nam & quod altum eſt hominibus, abominatio ſæpe eſt apud Deum. deinde hæc eſt præuaricatrix obedientia, & peruerſa ac ſacrilega humilitas,quæ Dei authoritatem transfert ad homines. & corporis neglectu non tanti eſt vt debeat venditari pro Dei cultu.Sed mirabitur quiſpiam Paulum non magis laborare in retractandis iſtis laruis. Reſpondeo, ipſum meritò ſola voce Speciei fuiſſe contentũ. Nam principia quæ ex aduerſo ſumpſerat,ſunt inuicta,In Chriſto eſſe corpus.ideo nihil quàm miſeris hominibus illudere qui vmbras illis obiicerẽt. Dein de regnũ Chriſti ſpirituale nequaquam eſſe occupatum caducis & corruptibilibus elementis.Tertiò,morte Chriſti interiſſe tales obſeruationes,nequid ad nos pertineant.Quartò, Deum eſſe vnicum legiſlatorem noſtrum. Quicquid contrà ingeri poterit, etiam ſiquid habeat fulgoris,ſpecies eſt euanida. Secundò,ſatis habuit admonere Coloſſenſes ne inaniũ rerũ obiectu deciperentur: illis improbandis neceſſe non fuit longius immorari.Tritum enim inter omnes pios eſſe debet,nõ metiendũ eſſe Dei cultum ſenſu noſtro: nec ideo cultũ aliquẽ eſſe legitimum,quia nobis arrideat. Tritũ & illud,hanc humilitatẽ nos debere Deo, vt ſimpliciter obediamus eius iuſsis, ne innitamur noſtræ prudentiæ,&c.Humilitatis verò erga homines hãc eſſe metã,vt per charitatẽ ſe quiſque aliis ſubmittat.Quum autem contendunt, ciborum abſtinentia reprimi carnis petulantiã,facilis eſt reſponſio: non ideo abſtinendũ eſſe ab aliquo certo cibo, tanquã immundo, ſed frugaliter veſcendũ eſſe quibus veſcimur:tũ vt ſobriè & tẽperanter diſpenſemus Dei dona,tũ vt ne impliciti largiore cibo & potu, obliuiſcamur quæ Dei ſunt. Quare ſufficiebat dicere has eſſe laruas:vt moniti Coloſſenſes ſibi cauerent à falſo prætextu. Ita hodie Papiſtas nõ deficiũt ſpecioſi prætextus,quibus ſuas leges quãtumuis partim impias & tyrannicas, partim futiles ac nugatorias,cõmendent.Verùm vbi illis omnia conceſſerimus:manet tamen iſta Pauli refutatio,quæ ſola ſatis ſupérque eſt ad diſcutiendos illorũ fumos.vt taceã quàm procul diſtẽt ab illa tam honeſta ſpecie,quam Paulus deſcribit.Prima hodie ſanctitas Papatus eſt in monachatu, qualis autem ea ſit,pudet ac piget commemorare, ne adeo tetrum fœtorem moueam. Porrò hîc conſiderare operæpretiũ eſt,quàm procliue ſit, imò quàm præceps feratur hominis ingeniũ ad fictitios cultus. Nã hîc graphicè depingit Apoſtolus veteris monachatus ſtatum:qui centùm poſt mortẽ eius annis perinde inualuit, acſi nunquam verbũ feciſſet.Mirè ergo inſanus hominum ardor ad ſuperſtitionem, qui tam aperta Dei ſententia cohiberi non potuit quominus erumperet, quod teſtãtur hiſtoriæ.*Non in honore aliquo.* Honor curam ſignificat, ex vſu linguæ Hæbraicæ.Viduas honora:hoc eſt eorum rationem habe.Id autem Paulus vituperat, quòd abiicere corporis curam doceant. Nam ſicuti vetat Deus, ne præter modum indulgeamus corpori: ita quantum neceſſe eſt illi, dari præcipit.Ideo Paulus ad Romanos cap. 13.14.non ſimpliciter damnat carnis ſolicitudinem, ſed

ſed quæ ſeruit cupiditatibus. Ne habeatis carnis curã, inquit, ad cõcupiſcentias. Quid ergo vitioſum eſſe notat Paulus in traditionibus illis de quibus agit? quòd honorem corpori nullum habeant pro carnis explicatione: hoc eſt pro modo neceſsitatis. Nam Expletio hîc mediocritatem ſignificat, quæ ſe ad ſimplicẽ naturæ vſum reſtringit, atque ita voluptati & ſuperfluis omnibus deliciis opponitur. natura enim paucis cõtenta eſt. Proinde negare quod requirit ad tolerandum vitæ neceſsitatem, non minus à pietate alienum eſt, quam inhumanũ.

CAP. III.

1 *ERgo ſi cõſurrexiſtis cum Chriſto, quæ ſurſum ſunt, quærite vbi Chriſtus eſt in dextera Dei ſedens.*

2 *Quæ ſurſum ſunt cogitate, non quæ ſuper terram.*

3 *Mortui enim eſtis, & vita veſtra abſcodita eſt cum Chriſto in Deo.*

4 *Vbi autem Chriſtus apparuerit vita veſtra, tunc etiam vos cum ipſo apparebitis in gloria.*

Vanis illis exercitiis quæ pſeudoapoſtoli vrgebãt, quaſi illic ſita eſſet perfectio, vera opponit quibus occupari Chriſtianos decet: quod nõ parũ ad cauſam valet. Nam dum perſpicimus quid nos Deus velit agere, facilè poſtea contemnimus hominũ inuenta. Dũ autẽ apparet lõgè eſſe ſublimius & præſtantius quod nobis Deus commendat, quàm quod homines inculcant, creſcit animi alacritas ad Deum ſequendum, hominib⁹ poſthabitis. Hîc Paulus Coloſſenſes hortatur ad meditationẽ cæleſtis vitæ. Quid autẽ aduerſarii? detinere eos volebant in puerilibus rudimentis. Iſta igitur doctrina facit vt cæremoniæ magis vileſcant. Vnde conſtat, ita Paulum hortari hoc loco vt ſuperiorem doctrinam confirmet. Solidam enim pietatem deſcribens ac vitæ ſanctimoniam, huc tẽdit, vt vanæ illæ ſpecies humanarum traditionum euaneſcant. Simul præuenit obiectionem qua poſſent eum grauare pſeudoapoſtoli, Quid ergo? tu homines mauis eſſe otioſos quàm iſtis qualibuſcũque exercitiis vacare? Quũ ergo ſtudiis longè potioribus incumbere iubet Chriſtianos, præcidit anſam huic calumniæ. imò inuidia nõ parua ipſos onerat, quòd nihili auocamentis rectum piorum curſum impediant.

1 *Si conſurrexiſtis.* Aſcenſio reſurrectionem comitatur. ergo ſi Chriſti mẽbra ſumus, in cælum conſcendere nos oportet: quia excitatus à mortuis, in cælum receptus eſt, vt ſecum nos traheret. Quærimus autem quæ ſurſum ſunt, dum verè animis peregrinamur in hoc mundo, nõ autẽ affixi ſumus. Verbum cogitandi magis exprimit aſſiduitatem ſtudii & vehementiã: acſi diceret, Sit hæc tota veſtra meditatio: huc ingenium, huc animum applicate. Cæterùm ſi nihil debemus niſi cæleſte cogitare: eò quòd Chriſtus ſit in cælo: quantominus ipſum Chriſtũ in terra quærere cõueniet? Meminerimus ergo hanc eſſe veram de Chriſto cogitationẽ, & ſanctã quæ nos ſtatĩ in cælũ rapit, vt ipſum illic adorem⁹, & cũ eo habitẽt mẽtes noſtræ. Quod ad dexteram Dei pertinet, non eſt incluſa cælo: ſed totum mundum implet. Eius porrò mentionem hîc fecit Paulus, vt ſignificaret Chriſtum ſua virtute nos cõplecti: ne loci diſtantiam, cauſam diuortii inter nos & ipſum putemus eſſe: ſimul vt nos eius maieſtas in ſui reuerentiam totos efferat.

2 *Non quæ ſuper terrã.* Non intelligit vt paulo pòſt, vitioſas cupiditates quæ regnant in hominibus terrenis: neque etiã opes aut agros, aut ædes, & quæcũque alia præſentis vitæ, quibus perinde vtendum quaſi non vtamur: ſed adhuc perſequitur ſuã diſputationẽ de cæremoniis quas ſimiles tricis facit, quæ nos humi repere cogant. Chriſtus, inquit, nos ſurſum ad ſe vocat: illi deorſum vos re-

ducūt. Eſt enī cōcluſio & expoſitio eorū quæ nuper attigerat de interitu cæremoniarum per Chriſti mortē. acſi diceret, Ideo cæremoniæ vobis mortuæ ſunt per Chriſti mortem, & vos illis, vt in cælū cum Chriſto ſublati, tātùm ſuperna cogitetis. Ergo terrena omittite. Non contendam aduerſus alios qui ſecus ſentiūt: ſed certè videtur mihi Apoſtolus ita gradatim procedere, vt primùm traditiones de rebus leuiculis opponat cæleſtis vitæ meditationi: deinde vlterius procedat, quemadmodum videbimus.

3 *Mortui enim eſtis.* Reſurgere cum Chriſto, non poteſt niſi qui prius fuerit cum ipſo mortuus. Ideo à reſurrectione argumentum ducit ad mortem, tanquam à conſequente ad antecedens, ſignificans nos mundo oportere eſſe mortuos, vt Chriſto viuamus. Superna cur docuit quærenda eſſe? quia ſurſum vita eſt piorum. Cur nunc omittenda docet quæ ſunt ſuper terram? quia mundo ſunt mortui. acſi diceret, Reſurrectionem quam dixi, mors antecedit. Ergo vtrunque in vobis ſpectari oportet. Dignum hoc obſeruatu, quòd vitam noſtram dicit eſſe abſconditam: ne fremamus, aut conqueramur, ſi vita noſtra ſub ignominia crucis, ſub variis ærumnis ſepulta, nihil à morte differat: ſed patienter expectemus reuelationis diē. Ac ne moleſta ſit expectatio, notemus iſtas particulas, *In Deo, &, cum Chriſto*: quæ ſignificant, extra periculum eſſe vitam noſtram, tametſi non appareat. Nam & Deus fidelis eſt, ideóque non abnegabit depoſitum, nec fallet in ſuſcepta cuſtodia: & Chriſti ſocietas maiorem etiamnum ſecuritatem affert. Quid enim magis expetendum, quàm vitam noſtram manere cum ipſo vitæ fonte? Quare nō eſt quòd terreamur, ſi vndique circūſpiciētes, vitā nuſquā cernamus. Spe enim ſalui ſumus. Ea verò que iam patent oculis, non ſperātur. Neque verò tantùm mundi opinione vitam abſconditam eſſe docet, ſed etiā quoad ſenſum noſtrū: quia hoc verum & neceſſarium eſt ſpei noſtræ experimentum, vt tanquam morte circundati, vitam alibi quæramus quàm in mundo.

4 *Vbi autem apparuerit.* Pulchra conſolatio, quòd aduentus Chriſti vitæ noſtræ erit manifeſtatio. Et ſimul admonet quàm præpoſtera ſit futura cupiditas, ſiquis recuſet ad illum vſque diem ſuſtinere. Nam ſi vita noſtra in Chriſto incluſa eſt, donec ipſe apparuerit, latere eam oportet.

5 *Mortificate igitur mēbra veſtra quæ ſunt ſuper terram, ſcortationem, immunditiam, mollitiem, concupiſcentiam malam, & auaritiam, quæ eſt idololatria.*

6 *Propter quæ venit ira Dei in filios inobedientiæ,*

7 *In quibus vos quoque ambulabatis aliquando quum viueretis in illis.*

8 *Nunc autem deponite & vos omnia, iram, indignationem, malitiam, maledicentiam, turpiloquentiam ex ore veſtro.*

5 *Mortificate igitur.* Hactenus de contemptu mundi loquutus eſt: nunc longius prouehitur, & ingreditur altiorem philoſophiam, de carnis mortificatione. Vt hoc clarius fiat, notemus duplicē eſſe mortificationem. prior reſpicit ad ea quæ circa nos ſunt, de qua hactenus egit. altera eſt interior: nempe ingenii & voluntatis, totiúſque naturæ noſtræ corruptæ. Vitia autem quædam enumerat, quæ impropriè vocat membra, ſed tamen eleganter. Naturam enim noſtram, quaſi maſſam ex diuerſis vitiis cōflatam imaginatur. Mēbra igitur noſtra ſunt quæ veluti affixa nobis hærent. Terrena etiam appellat, alludens ad illud quod dixerat, Non quæ ſuper terram: alio tamen ſenſu. Perinde autem valet hæc loquutio acſi dixiſſet, Admonui terrena eſſe negligenda: in hoc tamen laborandum eſt vt vitia quæ vos in terra detinent, mortificetis. Significat autem nos, quandiu vitia carnis noſtræ in nobis vigent, eſſe terrenos: cæ

lestes autem fieri renouatione Spiritus. *Scortationi* subiungit *Immunditiem*: quo nomine omnes lasciuias designat, quibus se libidinosi homines conspurcant. His additur πάθος, hoc est *Mollities*, quæ omnes libidinis illecebras comprehendit. Quanquam hæc vox alioqui animi perturbationes significat, atque intemperantes motus præter rationem: sed huic loco non malè congruit mollities. Cur *Auaritia* dicatur simulachrorum cultus, pete ex epistola ad Ephesios, ne bis idem.

6 *Propter quæ venit*. Non reprehendo quod transtulit Erasmus, Venire solet. quia tamen præsens tempus loco futuri sæpe capitur in Scriptura, ex consuetudine linguæ Hæbraicæ: malui relinquere mediam lectionem quæ ad vtrunque sensum aptari posset. Ergo aut de vsitatis Dei iudiciis admonet Colossenses quæ quotidie cernuntur: aut de vindicta quã semel denuntiauit impiis, & quæ illis imminet: nõ tamẽ patefiet ante vltimum diem. Quanquam libenter recipio priorem illum sensum, quòd Deus qui perpetuus est mundi iudex, scelera de quibus agitur, punire soleat. Nominatim verò super incredulos aut inobidientes dicit venturam esse iram Dei, aut solere venire, potius quàm vt ipsis tale quiddam minetur. Nam Deus iram suam in reprobis conspicere nos mauult, quàm in nobis eam sentire. Promissiones quidem gratiæ quum proferuntur in medium, vnusquisque piorum non secus eas amplecti debet, ac sibi propriè destinatas. Minas autem iræ & exitii ita horreamus, vt quæ in reprobos compe tãt, nobis sint documento. Irasci quidem sæpe etiã filiis dicitur Deus: & seuerè eorum peccata interdum castigat. Sed hîc de æterno exitio agit Paulus, cuius speculũ in solis reprobis apparet. In summa, quoties minatur Deus, quasi oblique pœnam nobis ostendit, vt eã in reprobis intuentes, à peccando absterreamur.

7 *In quibus ambulabatis*. Malè Erasmus qui ad homines retulit, vertens inter quos. nam de vitiis proculdubio Paulus intellexit: in quibus dicit versatos esse Colossenses quo tempore in illis viuebant. Nam Viuere & Ambulare inter se differunt, quemadmodum potentia & actus: viuere præcedit, ambulare sequitur. Ad Galatas capite 5.25, Si viuitis Spiritu, etiam Spiritu ambulate. His verbis significat indignũ esse, si amplius addicti vitiis quibus mortui sunt per Christum, ad ea ferantur. Vide caput sextum ad Romanos. Argumentum est à priuatione causæ ad effectus priuationem.

8 *Nunc autem*, &c. Postquam desiistis in carne viuere scilicet. Nam hæc mortificationis vis ac natura est, vt in nobis extinguantur omnes corrupti affectus, ne posthac solitos fructus in nobis peccatum gignat. Vbi indignationẽ reddidi, Græcè est θυμὸς: quod nomen magis præcipitem excandescentiam significat, quàm sit ὀργὴ. hîc autem diuersas à prioribus vitiorum species recenset, vt videre promptum est.

9 *Ne mentiamini alii aduersus alios, postquam exuistis veterem hominem cum actionibus suis.*

10 *Et induistis nouum, qui renouatur in agnitionem, secundũ imaginem eius qui creauit eum.*

11 *Vbi non est Græcus nec Iudæus, Circũcisio nec Præputiũ: barbarus, Scytha, seruus, liber: sed omnia & in omnibus Christus.*

12 *Induite igitur tanquam electi Dei, sancti & dilecti, viscera miserationum, comitatem, humilitatem, mansuetudinem, tolerantiam.*

13 *Sufferentes vos mutuò, & condonantes siquis aduersus alium litem habeat. quemadmodum Christus condonauit vobis, ita & vos.*

9 *Ne mentiamini.* Quum mentiri prohibet, damnat quamlibet versutiã, & omnes malas fallendi artes. neque enim de calumniis tantùm accipio, sed generaliter oppono sinceritati. itaque breuius sic reddere liceret, ac nescio an etiã melius, Ne mentiamini alii aliis. Prosequitur autem suum illud argumentum de societate quam habent fideles cum morte & resurrectione Christi: sed aliis loquendi formis vtitur. Vetus homo significat quicquid afferimus ex vtero matris, & quicquid sumus natura. Eum exuunt quicunque renouantur per Christum. contrà, nouus homo est qui Spiritu Christi reformatus est in obedientiam iustitiæ: vel natura in veram integritatem restituta per eundem Spiritum. Vetus autem ordine nouum præcedit, quia ex Adam prius nati, deinde per Christũ renascimur. Quemadmodũ autem quod habemus ex Adam, senescit, atque ad interitũ inclinat: sic quod per Christum consequimur, perpetuò manet, non est caducũ, sed potius ad immortalitatem fertur. Locus hic notandus est, quia ex eo colligi potest definitio regenerationis. Continet enim duas partes, veteris hominis depositionem, & instaurationem noui: quarum Paulus hîc meminit. Ac notandum est, veterem hominem ab operibus suis, tanquam arborem à fructibus, discerni. vnde sequitur, veteris hominis nomine intelligi prauitatem nobis ingenitam.

10 *Qui renouatur in agnitionem.* Primùm nouitatem vitæ in agnitione consistere docet: non quia simplex & nuda agnitio sufficiat, sed loquitur de Spiritus sancti illuminatione, quæ viua est atque efficax, vt non tantùm illustret accensa veritatis luce, sed totum hominem transformet. Atque hoc est quod continuò addit, renouari nos ad imaginem Dei. Imago autẽ Dei in tota anima residet, quum non ratio tantùm, sed voluntas etiam recta est. Hinc etiam discimus, tũ quis finis sit regenerationis nostræ, hoc est vt Deo reddamur similes, ac in nobis reluceat eius gloria: tum quæ sit Dei imago, cuius mentio fit apud Mosem Gen. 9. 6, nẽpe totius animæ rectitudo & integritas, ita vt homo sapiẽtiã Dei, iustitiã, & bonitatẽ quasi speculũ repræsentet. Ad Ephesios paulo aliter loquitur, sed eodem sensu: vide locum cap. 4. 24. Simul admonet Paulus, nihil esse præstantius quò aspirent Colossenses, quia summa hæc sit nostra perfectio & beatitas, imaginem Dei gestare.

11 *Vbi non est Iudæus.* Hoc data opera adiecit, vt rursus abstraheret Colossenses à cæremoniis. Hoc enim sonat verba, Christianam perfectionem externis istis obseruationibus nihil indigere. imò res esse ab ea penitus alienas. Nam sub discrimine Præputii & Circuncisionis, Iudæi & Græci, externa omnia comprehendit per synecdochen. Quæ sequuntur, *Barbarus*, *Scytha*, *seruus*, *liber*, ad amplificationem sunt addita. *Omnia & in omnibus Christus:* Hoc est, Christus solus proram & puppim (vt aiunt) principium & finem tenet. Porrò per Christum intelligit spiritualem Christi iustitiã, quæ cæremonias abolet, vt prius visum est. Sunt igitur in vera perfectione superuacuæ: adeóque nullũ locum habere debent, quia alioqui fieret Christo iniuria, quasi ad supplendum eius defectum hæc adminicula accersere opus foret.

12 *Induite igitur.* Quemadmodum partes aliquot recensuit veteris hominis, ita etiam nunc recenset noui. Tunc, inquit, constabit vos esse renouatos per Christum, si fueritis misericordes & comes, &c. Nam hi sunt effectus & testimonia renouationis. Ergo exhortatio à secundo membro pendet: ideóque retinet metaphoram in verbo Induendi. Primò loco ponit *Viscera miserationum*, qua loquutione seriũ, & quasi visceralem misericordiæ affectum notat. Secundò, *Comitatem.* Sic enim vertere libuit χρηστότητα, qua nos reddimus amabiles. Huic adiungit *Humilitatem*: quia nemo comis erit ac tractabilis, nisi qui deposito fastu & altitudine animi, ad modestiam se submiserit, sibi nihil arrogãs. *Mansuetudo* quæ sequitur, latius patet quàm comitas. nam illa præcipuè est in vultu ac sermone: hæc etiam in affectu interiore. At quoniam sæpe fit vt incidamus in homines prauos & ingratos: patientia opus est, quæ lenitatem foueat in nobis. Tandem exponit quid intellexerit per *Tolerantiam*: nempe vt cum venia nos mutuò amplectamur, & ignoscamus etiã vbi quid peccatum

catum fuerit. Verùm quia ardua res est ac difficilis: doctrinā confirmat Christi exemplo, ac docet idem à nobis requiri: vt quemadmodum toties ac tam grauiter rei, à Christo nihilominus recepti sumus in gratiam, eandem humanitatē exhibeamus proximis, quicquid in nos peccauerint, condonando. Ideo dicit *Siquis aduersus alium litem habeat.* Quo significat, ne iustas quidem secundum hominem vltiones esse persequendas.

Tanquam electi Dei. Electos hîc accipio pro segregatis. acsi diceret, Ea conditione vos sibi elegit Deus, sanctificauit, recepítque in amorem suum, vt sitis misericordes, &c. Has virtutes qui non habet, frustra se iactat sanctum esse ac Deo Dilectum: frustra se in numerum fidelium inserit.

14 Propter omnia hæc, charitatē, quæ est vinculū perfectionis.

15 Et pax Dei palmam obtineat in cordibus vestris, ad quā etiam estis vocati in vno corpore, & grati sitis.

16 Sermo Christi inhabitet in vobis opulentè in omni sapientia, docendo & commonefaciendo vos psalmis, hymnis, & canticis spiritualibus cum gratia, canentes in cordibus vestris Domino.

17 Et quicquid feceritis sermone vel opere, omnia in nomine Domini Iesu gratias agentes Deo & Patri per ipsum.

14 *Propter omnia.* Quod alii verterunt, Super omnia hæc, pro insuper, vel præter hæc: frigidum est, meo iudicio. Magis conueniret, præ his omnibus. Sed ego significationē vocis ἐπὶ magis vsitatam elegi. Nam quum omnia quæ hactenus recensuit, ex charitate manēt: meritò nūc hortatur Colossenses, inter se vt charitatem colant, eorum causa: hoc est vt sint misericordes, māsueti, faciles ad ignoscendū. acsi diceret, tunc fore tales si charitatem habeant. Nam vbi deest charitas, frustra omnia hæc requiruntur. Ac quò magis eam commendet, vocat *Vinculum perfectionis*: quo significat, virtutum omnium chorum sub ea contineri. Nam hæc verè regula est totius vitæ & omnium actionum, ad quam quicquid non exigitur, vitiosum est, qualemcunque alioqui splendorem habeat. Hæc causa est cur vocetur hîc vinculum perfectionis, quia nihil est in vita nostra bene compositum, quod non ad ipsam dirigatur: sed quicquid aggredimur, mera est dissipatio. Cæterùm ridiculi sunt Papistæ qui hoc testimonio abutuntur ad iustificationem operum adstruendam. Charitas, inquiunt, vinculum est perfectionis. atqui perfectio est iustitia: ergo per charitatem iustificamur. Responsio duplex est. nam Paulus hîc non disputat quomodo perfecti red dantur homines coram Deo: sed quomodo perfectè inter se viuant. Est enim hæc genuina loci expositio, reliqua bene habitura quo ad vitam nostram, si vigeat inter nos charitas. Verùm illo concesso, charitatem esse iustitiam, frustrà & pueriliter inde cōtendūt, nos charitate iustificari. vbi enī reperietur perfecta charitas? Nos autem non ideo dicimus iustificari homines sola fide, quia Legis obseruatio non sit iustitia: sed potius, quòd quum omnes simus transgressores Legis destituti propria iustitia, cogimur à Christo iustitiam mutuari. Sola igitur fidei iustitia superest, quia nusquam perfecta est charitas.

15 *Et pax Dei.* Pacem appellat quā Deus inter nos sanciuit: quemadmodum patebit ex sequētib⁹, cū vult in cordibus nostris regnare. Sed vtitur metaphora valde propria. nam vt inter athletas, qui alios omnes superauit, palmam reportat: ita vult pacem Dei superiorem esse omnibus carnis affectibus, qui nos sæpe ad cōtētiones, diffidia, rixas, simultates abripiunt. Prohibet ergo ne frænū prauis eiusmodi affectibus laxemus. Sed quia difficile est eos coercere, remedium quoque ostendit: vt penes Dei pacem sit victoria: quia frænū esse oportet,

quo omnes carnis affectus cohibeantur. Ideo dicit, *In cordibus*: quia illic sentim⁹ assiduè ingentes pugnas, dum caro concupiscit aduersus Spiritum. Membrum hoc, *Ad quam estis vocati*, declarat qualis sit ista pax: nempe vnitas, quam inter nos Christus suis auspiciis consecrauit. Nam ita nos sibi Deus reconciliauit in Christo, vt inter nos viuamus vnanimes. Et addit, *In vno corpore*: quo significat, non aliter nobis cum Deo conuenire, nisi inter nos cohæreamus, tãquã vnius corporis membra. Quum iubet *Gratos esse*, non tam ad memoriam beneficiorum id refero, quàm ad morum suauitatem. ideo vt tollatur ambiguitas, malo, Sitis amabiles: quanquam fateor si gratitudo sensus nostros occupet, fieri non posse quin ad fouendum inter nos mutuum amorem propensi simus.

16 *Sermo Christi inhabitet.* Vult doctrinam Euangelii illis esse familiarem. vnde licet colligere quo spiritu hodie agantur qui atrociter illam populo Christiano interdicunt, ac tumultuosè clamitant, nullam pestem magis cauendam esse, quàm Scripturæ lectionem plebi vulgari. Nã certè Paulus hîc ordinũ omniũ viros ac mulieres alloquitur, nec tantùm vult eos tenuem duntaxat gustum capere sermonis Christi, sed iubet vt in ipsis habitet: hoc est, fixam sedem habeat, idque largiter, quò magis in dies proficere studeant, ac crescere. Verùm quia in multis præposterum est discendi studium, dum ad ambitionem suam abutuntur verbo Domini vel ad inanẽ curiositatem, vel ipsum quouis modo adulterant: ideo adiungit, *In omni sapientia.* Vt inde scilicet edocti, sapiamus quod oportet. Porrò sapientiam hanc breuiter definit, *Vt seipsos doceant* Colossenses. Doctrina hîc pro vtili eruditione capitur, quæ ad ædificationem valet, sicuti ad Romanos capite 12. 7, Qui docet, in doctrina. Item ad Timotheum 2. Epist. 3, 16, Omnis scriptura ad docendum est vtilis. Hic verus est vsus sermonis Christi. Iam verò quia interdum per se doctrina friget: ac (quemadmodũ ille inquit) dum simpliciter ostenditur quid rectum sit, virtus laudatur & alget: simul addit admonitionem, quæ est veluti doctrinæ confirmatio & stimulus. Neque intelligit singulis tantùm prodesse debere Christi sermonem, vt seipsos doceant, sed mutuam doctrinam & admonitionem exigit. *Psalmis, hymnis.* Non restringit Christi sermonem ad has species, sed magis significat vsqueadeo ad ædificationẽ debere esse cõpositos omnes nostros sermones, vt etiã qui hilaritati seruiunt, nihil sapiant vanum. acsi diceret, Incredulis ineptam hanc oblectationem relinquite, quam ex ludicris & nugatoriis iocis ac facetiis capiunt. Vestri autẽ sermones non seueri modò, sed etiam læti & hilares vtilitatem aliquam contineant. Pro obscœnis illorum cantilenis, aut saltẽ parum modestis & grauibus, decent vos hymni & cantica, quæ resonent laudem Dei. Porrò sub his tribus nominibus complexus est omne genus canticorum. quæ ita vulgò distinguunt, vt Psalm⁹ sit in quo cõcinẽdo adhibetur musicum aliquod instrumẽtum præter linguã. Hymn⁹ propriè sit laudis canticum, siue alta voce, siue aliter canatur. Oda non laudes tantùm contineat, sed paræneses & alia argumenta. Spirituales autem Christianorum cantiones esse vult, non ex friuolis & nihili nugis compositas. Nã ad argumentum hoc refertur. Particulam, *In gratia*, Chrysostomus variè exponit: ego autẽ simpliciter accipio, quemadmodum & inferius capite 4. 6, quum dicit, Sermo vester sale sit conditus, in gratiã. hoc est, pro dexteritate quæ grata sit, & sua vtilitate placeat auditoribus: vt opponatur scurrilitati & similibus ineptiis. *Canentes in cordibus.* Hoc ad affectum pertinet. nam sicuti alios incitare, ita etiam ex corde canere debemus, ne sit externus duntaxat oris sonus. Quanquam non ita accipiendum est, acsi vnumquẽque sibi intus canere iuberet: sed vtrunque vult coniungi, modò corda linguas præeant.

17 *Et quicquid feceritis.* Hæc & superiora iam exposuimus in epistola ad Ephesios, vbi eadem ferè ad verbum habentur. Quia iam inceperat de Christianæ vitæ partibus disserere, & pauca tantùm præcepta attigerat: nimis autẽ lõgũ fuisset sigillatim reliqua persequi: ideo summatim concludit, sic instituẽdã esse vitã, vt quicquid dicimus aut facimus, hoc totũ regatur auspiciis Christi, &

sti,& in eius gloriam, tanquam in scopum respiciat. Commode enim vtrunque hoc verbo comprehendemus: nempe vt exordium ab inuocatione Christi habeant studia nostra omnia,& eius gloriæ seruiāt. Ex inuocatione sequitur Dei benedictio: quæ materiam gratiarum actionis nobis suppeditat. Ac notandum quod decet per Christum agendas esse Patri gratias, sicuti per ipsum obtinemus quicquid in nos boni Deus confert.

18 Mulieres subditæ estote propriis maritis, quemadmodum decet in Domino.

19 Viri, diligite vxores: & ne amari sitis aduersus illas.

20 Filii obedite parentibus vestris per omnia. hoc enim placet Domino.

21 Patres ne prouocetis liberos vestros, ne deiiciantur animis.

22 Serui obedite per omnia iis qui secundum carnem sunt domini: non exibitis ad oculum obsequiis, tanquam hominibus placere studētes, sed in simplicitate cordis, vt qui timeatis Deū.

23 Et quicquid feceritis, ex animo facite, tanquam Domino, & non hominibus:

24 Scientes quòd à Domino recipietis mercedem hæreditatis, nam Domino Christo seruitis.

25 Qui autem iniustè egerit, mercedem reportabit suæ iniquitatis: & non est personarum acceptio.

18 *Mulieres.* Sequuntur iam particularia, quæ vocant, officia, quæ ex singulorum vocatione pendent: in quibus tractandis superuacuum foret multum verborum insumere: quia iam in epistola ad Ephesios dixi fere quantum opus erat. Hic tamen breuiter adiiciam quæ præsentis loci expositioni propriè conueniunt. Mulieribus præcipit vt subiectæ sint. Hoc clarum est: sed quod sequitur ambiguum, *Quemadmodum decet in Domino.* Quidam enim sic contexunt, Subiectæ estote in Domino quemadmodum decet. Ego tamen aliter potius, Sicut in Domino decet: hoc est, secundum Domini institutionē: vt mulierum subiectionem Dei authoritate confirmet. A maritis requirit amorem, & ne sint amarulenti: quia periculum est ne imperio suo abutantur ad tyrannidem.

20 *Filii obedite parentibus.* Liberis iniungit vt sine exceptione obediant parentibus. Sed quid si parentes ad illicitum quidpiam adigere eos velint: an sine discrimine etiam tunc parebunt? Atqui plusquam indignum foret, posthabito Deo, hominum authoritatem præualere. Respondeo, hic quoque subaudiendum esse quod Ephes. 6. 1 exprimit: nēpe in Domino. Sed quorsum vniuersalis particula? iterum respondeo, vt ostenderet, non iustis tantùm imperiis obediendum esse, sed etiam iniquis. Multi enim ita demum parētibus se præbent morigeros, si graue sibi aut incommodum non fuerit. Atqui hoc vnum cogitare debent filii, qualescunque nacti sint parentes, eos tamen sibi contigisse Dei prouidentia, qui filios parentibus ordinatione sua subiicit. *Per omnia* igitur, vt nihil, quantumuis sibi durum aut molestum, recusent: per omnia, vt in rebus mediis personæ deferant: per omnia, vt sibi inquirendo ac disceptando vel altercando, æquum ius non sumant: semper tamen vsque ad aras. Parentibus immodicam asperitatē prohibet, ne sic absterreātur liberi, vt nullius disciplinæ

Y.iii.

liberalis sint capaces. Videmus enim quotidianis experimentis, quid valeat ingenua educatio.

22 *Serui obedite.* Quicquid de seruis hîc legitur, expositione non indiget: quia iam expositum est ad Ephesios capite 6.1, præter hæc duo, nam Domino Christo seruitis. Item, Qui iniustè egerit, mercedem iniquitatis recipiet. Priore sententia hoc significat, ita seruiri hominibus, vt Christus tamen primatum in domino obtineat, sitque primarius dominus. Eximia sanè consolatio omnibus qui in subiectione sunt, dum quòd libenter seruiunt dominis suis, obsequia sua perinde Christo grata esse audiunt, acsi illi præstita essent. vnde etiam colligit Paulus mercedem ab ipso receptu-ros: sed mercedem hæreditatis. quo significat id ipsum quod operibus rependitur, gratuitò dari nobis à Deo. nam hæreditas ex adoptione est. Secundo membro iterum consolatur seruos, quòd si premantur iniusta dominorum sæuitia, Deus ipse vltionem capiet, nec inflictas ipsis iniurias ideo negliget, quòd serui sint: quum apud eum nõ sint personarum respectus. Posset enim hæc cogitatio illis animum minuere, si putarent nullam sui, aut non magnam haberi rationem coram Deo, non esse curæ suas miserias. Deinde sæpe fit vt serui ipsi occupent vlcisci malam & inhumanam tractationem. Huic igitur malo occurrit, quum admonet expectandũ esse Dei iudicium cum tolerantia.

CAP. IIII.

1 Domini, quod iustũ est, seruis exhibete, mutuámque æquabilitatẽ, scientes quòd vos quoque Dominũ habeatis in cælis.

2 Orationi instate vigilantes in ea, cum gratiarum actione.

3 Orate simul & pro nobis, vt Deus aperiat nobis ianuam sermonis ad loquendum mysterium Christi, cuius etiã causa vinctus sum,

4 Vt manifestem illud, quemadmodum oportet me loqui.

1 *Domini, quod iustum est.* Quod iustum est, priori loco ponit, qua voce humanitatem illã designat de qua præcipit in epistola ad Ephesios 6.8. Sed quia seruilis conditio ab hæris despicitur quasi è sublimi, vt nulla se lege obstringi putent: in ordinem eos cogit Paulus: quia vtrique pariter subiaceant Dei imperio. hinc ista cuius meminit æquabilitas. *Mutuámque æquabilitatem.* Alii secus exponũt: sed non dubito quin Paulus ἰσότητα hîc posuerit pro iure analogo, aut distributiuo: quemadmodum ad Ephesios τὰ αὐτὰ. Neque enim sic habent domini obnoxios sibi seruos, quin vicissim aliquid ipsis debeant: quemadmodum ius analogum valere debet inter omnes ordines.

2 *Orationi instate.* Redit ad generales exhortationes, in quibus non debemus requirere exactum ordinem: fuisset enim hoc modo ab oratione incipiendum: sed Paulus id minimè spectauit. Porrò hic in oratione duo commendat, primò assiduitatem, deinde alacritatem, vel seriam intentionem. Nam quũ dicit Instate, ad perseuerandum hortatur. Vigilantiam autem opponit frigori & oscitãtiæ. Addit *Gratiarum actionem,* quia sic pro necessitate præsenti rogandus est Deus, vt non obliuiscamur interim accepta beneficia. Deinde non debemus ita esse importuni, vt fremamus & indignemur si protinus votis nostris Deus non obtemperet, sed æquis animis excipere quicquid dederit. Ita duplex gratiarum actio necessaria est. Qua de re aliquid etiam dictum fuit ad Philippenses capite 4.6.

3 *Orate simul & pro nobis.* Non facit hoc per simulationem: sed quia necessitatis suæ sibi conscius, seriò optabat illorum precibus iuuari, & persuasus erat eas sibi profuturas. Quis ergo nunc audeat fratrum intercessiones cõtemnere, quibus Paulus indigere se profitetur? Et certè non frustra instituit Dominus hoc charitatis exercitium inter nos vt alii

alii pro aliis oremus. Non ergo tantùm debent singuli pro fratribus orare, sed etiam vicissim ex aliorum quoque precibus suppetias, quoties ita res tulerit, sedulò expetere. At puerile est Papistarum argumentum, qui inde mortuos implorandos esse colligunt, vt pro nobis orent. Quid enim simile? fratrum precibus se Paulus commendat, quibuscum sibi ex Dei mandato mutuam communicationem esse nouit, quis negabit in mortuis cessare hanc rationem? Omissis ergo talibus ineptiis, redeamus ad Paulum. quemadmodum insigne modestiæ exemplum in eo habemus, quòd Paulus alios ad opem sibi ferendam aduocat: ita etiã admonemur rem esse plenam maximæ difficultatis, cõstanter perstare in defensione Euangelii, præsertim quũ vrget periculũ. Nõ enim sine causa Ecclesias sibi in hoc adesse cupit. Et simul mirũ zeli ardorẽ considera. Nõ est de sua salute solicitus, nõ petit pro se fundi ab Ecclesiis preces, vt eripiatur ex periculo mortis. hoc vno cõtent⁹ est, si persistet inuict⁹ & intrepidus in confessione Euangelii. adeò vitam suam Christi gloriæ & Euangelii propagationi securè postponit. Cæterùm per *Ianuam sermonis*, simpliciter significat quod ad Ephesios 6.19 dicit, oris apertionem: Christus autem vocat os & sapiẽtiam. Sensu enim nihil differt hæc loquutio ab illa, sed forma tantùm. Eleganti siquidem metaphora hic expressit, nihilo facilius nobis esse, confidenter de Euangelio loqui, quàm per clausam & obseratam ianuam irrumpere. Est enim hoc vere Diuinum opus, quemadmodum & Christus dicebat, Nõ estis vos qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis: Mat. 10. 10. Proposita igitur difficultate, magis Colossenses ad orandum stimulat, quum testatur non aliter se rectè posse loqui, nisi dirigatur à Domino sua lingua. Secundò argumentatur à rei dignitate, quum Euangelium vocat *Mysterium Christi*. Neque enim perfunctoriè laborandum est in re tanta. Tertiò commemorat etiam suum periculum.

4 *Quemadmodum oportet.* Hæc particula difficultatem amplificat: nã innuit non esse rem vulgarem. Ad Ephesios addit ἵνα παῤῥησιάσωμαι. vnde patet eum intrepidam fiduciam sibi optasse, qualis Euangelii maiestatem decet. Porrò quum hic nihil agat Paulus, quàm quod sibi dari cupit gratiam implendi sui officii: meminerimus regulam similiter nobis præscribi, vt non cedamus aduersariorum furori, sed ad mortem vsque enitamur ad publicandum Euangelium. Quia autem id superius est nostris facultatibus, precibus instare conuenit, ne destituat nos Dominus Spiritu fiduciæ.

5 Sapienter ambulate erga extraneos, tempus redimentes.

6 Sermo vester semper in gratia sit sale conditus: vt sciatis quomodo oporteat vos vnicuique respondere.

7 Res meas omnes patefaciet vobis Tychicus dilectus frater & fidelis minister ac conseruus in Domino,

8 Quem misi ad vos hac de causa, vt sciretis statum meum, & consolaretur corda vestra,

9 Cum Onesimo fideli & dilecto fratre, qui est ex vobis. Omnia patefacient vobis quæ hic sunt.

5 *Sapienter ambulate.* Extraneos opponit domesticis fidei. Ciuitatis enim instar est Ecclesia, cuius incolæ sunt omnes fideles, mutua propinquitate inter se coniuncti: alieni autem sunt infideles. Sed cur Paulus illos præ fidelibus vult respici? Tres sunt causæ. primum ne ponatur cæcis offendiculum, quia nihil magis procliue quàm incredulos nostra imprudentia in deterius impelli, ac vulnerari eorum animos, vt magis ac magis à religione abhorreant. Deinde ne illis præbeatur materia obtrectandi Euangelio, atque ita prostituatur ludibrio Christi nomen, infestiores reddãtur, excitẽtur turbæ & persequutiones.

Postremò ne dũ illis sumus permisti in conuictu & aliis negociis, inquinemur eorum sordibus, ac sensim profanescamus. Quò pertinet etiam quod sequitur, *Redimentes tempus*. Quia videlicet eorum conuersatio sit periculosa. Nam ad Ephesios 5.16 rationem assignat, Quia dies mali sunt: acsi diceret, In tanta seculi corruptela arripiẽdam esse benefaciẽdi occasionem, & cum obstaculis luctandum. Quò itaque pluribus scandalis obsepta est via nostra, eò intentius cauendum est ne pedes nostri impingant, vel per ignauiam cessemus.

6 *Sermo vester.* Requirit sermonis suauitatem quæ sua vtilitate alliciat auditores. neque enim sermones tantùm palàm improbos aut impios damnat, sed etiam nihili & otiosos. Ideo sale conditos esse iubet. Habent suos sales profani homines, sed de illis non loquitur: imò quia plausibiles sunt, ac fauorem vt plurimùm conciliant facetiæ, ab earum vsu & consuetudine obliquè arcet fideles. Insulsum enim ducit quicquid non ædificat. Eodem sensu ponitur nomen *Gratia*: vt contrarium sit dicacitati, lædoriis, & quibuslibet nugis quæ vel lædunt vel euanescunt.

Vt sciatis quomodo. Qui se assuefecit circunspectis sermonibus, non incidet in multas absurditates, in quas subinde labuntur homines loquaces & garruli: sed continuo vsu acquiret sibi rectè & apposite respondendi peritiam. Queadmodũ rursus necesse est vt futiles homines ridendos se propinẽt, quoties de re aliqua interrogãtur. qua in re iustas pœnas luunt ineptæ suæ loquacitatis. Nec dicit tantùm quid, sed etiam *Quomodo*: nec omnibus indifferenter, sed *Vnicuique*. Nã hæc pars est non vltima prudentiæ, singulorum habere respectum.

7 *Res meas.* Vt sciant Colossenses quantam habeat ipsorum curam, quasi dato pignore eos confirmat. Nam quum esset in carcere, & de vita periclitaretur, posthabita sui ratione, illis prospicit, Tychicum ad eos mittendo. In quo elucet tam singularis sancti Apostoli zelus, quam prudentia. neque enim hoc parum est, quòd dum captiuus tenetur, & versatur in extremo discrimine ob Euangelium, non tamen cessat quin promouendo Euangelio incumbat, curet omnes Ecclesias. Ita corpus quidem est inclusum, sed animus ad satagendum solicitus se longè latéque diffundit. Prudentiæ est, quòd idoneum mittit hominem & cordatum qui eos confirmet quantum opus erat, & pseudoapostolorum astutiæ resistat: deinde quòd Epaphram apud se retinet, donec perspexerint qualis & quantus in doctrina consensus foret inter omnes veros doctores: idémque audierint à Tychico quod prius ab Epaphra didicerant. Hæc exempla diligenter meditemus, vt nos accendant ad imitationem similis studii. Addit *Onesimum*, quò plus habeat ponderis legatio. Quanquam incertum est quis fuerit hic Onesimus. nã vix est credibile, hunc esse seruum illum Philemonis, quia Furis & fugitiui nomen dedecori subiectum fuisset. Ambos ornat honestis titulis, quò magis prosint: ac Tychicum præsertim, qui docendi munere functurus erat.

10 Salutat vos Aristarchus concapituus meus, & Marcus cognatus Barnabæ: de quo accepistis mãdata, si venerit ad vos, vt suscipiatis ipsum.

11 Et Iesus qui dicitur Iustus: qui sunt ex Circuncisione, hi soli cooperarii in regnum Dei, qui mihi fuerunt solatio.

12 Salutat vos Epaphras qui est ex vobis seruus Christi, semper decertãs pro vobis in precationibus: vt stetis perfecti & completi in omni voluntate Dei.

13 Testimonium enim illi reddo, quòd multum studium vestri habeat, & eorum qui sunt Laodiceæ & Hierapoli.

10 *Concaptiuus.* Hinc apparet, accessisse alios Paulo, postquam Romam fuit perductus. Et credibile est, in hoc incubuisse hostes principio, vt periculi societate absterrerent omnes pios ab ipso iuuando, idque ad tempus valuisse: postea collectis animis quosdam spreuisse quicquid terroris obiiciebatur. *Vt suscipiatis ipsum.* Nonnulli codices habent, Suscipite, imperatiuo modo: sed perperam. exprimit enim speciẽ illius mandati quod acceperant Colossenses: nempe quòd fuerit commendatio vel Barnabæ, vel Marci: quod secundum probabilius est. Græce est modus infinitiuus, sed qui sic resolui debet vt posui. Obseruemus autẽ, sedulos fuisse in reddẽdis testimoniis: vt probos viros à falsis fratribus, à fucis, ab impostoribus, & multis erronibus discernerent. Quæ solicitudo hodie plusquam necessaria est: siue quòd fridigè excipiuntur probi doctores. siue quòd impostoribus creduli & stulti homines nimis liberaliter sunt expositi.

11 *Hi soli cooperarii.* Ex Circuncisione scilicet: alios enim postea nominat, sed ex Præputio. Paucos ergo Iudæos Romæ esse significat qui Euangelio se præbeant adiutores: quin potius totam gentem Christo aduersam esse. Quanquam per Operarios intelligit eos duntaxat qui pollebant necessariis ad promouendum Euangeliũ dotibus. Vbi autem Petrus eo tempore? Certè aut indignè præteritus hic fuit, nec sine iniuria: aut fabulantur qui Romæ tũc fuisse asserunt. Euangelium porrò vocat *Regnum Dei.* nam & sceptrum est quo Deus super nos regnat, & per ipsum cooptamur in vitam æternam. Verùm de hac loquutione plura alibi.

12 *Semper decertans.* Boni pastoris exemplum, qui locorum distãtia Ecclesiæ obliuionem minimè inducit quin trans mare eius curam secum deferat. Et notanda vis orationis, quæ exprimitur in verbo Certandi. Tametsi enim hîc affectus vehementiam notare voluit Apostolus, simul tamen admonet Colossenses, ne Pastoris sui preces irritas existimẽt: quin potius existiment, eas sibi non pœnitendo esse subsidio. Postremò colligamus ex Pauli verbis, hanc Christianorum esse perfectionem, dum stant completi in voluntate Dei: ne aliunde suspendant viuendi consilium.

14 Salutat vos Lucas medicus dilectus, & Demas.

15 Salutate fratres qui sunt Laodiceæ, & Nympham, & Ecclesiam quæ est domi ipsius.

16 Et quum lecta fuerit apud vos Epistola, facite vt etiam in Laodicẽsium Ecclesia legatur: & eam quæ ex Laodicea est vt vos legatis.

17 Et dicite Archippo, Vide ministerium quod accepisti in Domino, vt illud impleas.

18 Salutatio, mea manu Pauli. Memores estote vinculorũ meorum. Gratia vobiscum, Amen.

Missa è Roma per Tychicum & Onesimum.

14 *Salutat vos Lucas.* Non assentior iis qui Lucam Euangelistam intelligunt. nam & notiorem fuisse iudico, quàm vt opus fuerit tali indicatione: & splẽdidiore elogio fuisset insignitus: certè coadiutorem suum, aut fidum saltẽ comitem, & certaminum participẽ vocasset. Potius coniicio tunc abfuisse, & alterum Medici epitheto ab illo discerni. Quanquam non contendo vt de re certa: sed tantùm coniecturas affero. *Demas* cuius meminit, is est haud dubiè à quo se postea relictum fuisse conqueritur, 2. Tim. 4. 10. Quũ de domestica Nymphæ Ecclesia loquitur, meminerimus, in vna familia præscribi quales esse deceat omnes Christianorum familias: nempe vt totidem sint paruæ Ecclesiæ. Qua-

re sciat vnusquisque hoc sibi impositum esse onus, vt domum suam erudiat in timore Domini, contineat sub sancta disciplina, denique Ecclesiæ imaginem illic formet.

16 *In Laodicensium Ecclesia legatur.* Ergo vtcunque inscripta esset Colossensibus, debuit tamē aliis prodesse. Idem & de omnibus epistolis sentiēdum. Certis quidem Ecclesiis semel fuerunt scriptæ: sed quia perpetuam doctrinam continent, & cōmunem seculis omnibus: nihil refert qualem habeāt titulum. Argumentum enim ad nos pertinet. Alteram epistolā cuius simul facit mentionem, falsò putarunt à Paulo scriptam esse. Bis autē hallucinati sunt qui Paulum arbitrati sunt ad Laodicenses scripsisse. Nō dubito quin Epistola fuerit ad Paulum missa, cuius lectio vtilis esset Colossensibus: vt solent vrbes vicinæ multa habere inter se communia. Impostura autem nimis crassa fuit, quòd nebulo nescio quis, hoc prætextu Epistolam supponere ausus est adeò insulsam, vt nihil à Pauli spiritu magis alienum fingi queat.

17 *Dicite Archippo.* Quantum coniicere licet, hic Archippus, interea dum aberat Epaphras, Pastoris vices obibat. Fortè autem non erat talis vt per se satis esset strenuus, nisi excitaretur. Vult ergo ipsum Paulus totius Ecclesiæ cohortatione animari in melius. Poterat ipse priuato suo nomine eū admonere: sed has partes Colossensibus iniūgit, vt sciant stimulos à se quoque ipsis addendos esse, si frigidum videant suum Pastorem, & Pastor ipse non recuset ab Ecclesia moneri. Eximia enim potestate præditi sunt Verbi ministri, sed quæ legibus soluta non sit. Ideo se dociles præbeant necesse est, si volunt alios probè docere. Quòd Paulus rursum sua vincula commendat, eo significat se non leuiter laborare. Erat enim memor humanæ infirmitatis: ac quasdam proculdubio eius punctiones in se sentiebat, quum tantopere flagitaret vt omnes pii suæ angustiæ memores essent. Cæterùm non est hoc signum diffidentiæ, quum præsidia à Domino sibi destinata, vndique accersit. Manus subscriptio, vt alibi visum est, significat tunc iam suppositias epistolas volitasse, vt fraudi occurrere necesse fuerit.

EXIMIAE PIETATIS ET DOCTRINAE VIRO, MATVRINO CORDERIO, *Lausanensis scholæ moderatori.*

TE quoque in partem laborum nostrorum venire æquum est, cuius ductu, in literarum stadium ingressus, huc saltem vsque progressus sum, vt Ecclesiæ Dei aliquid prodessem. Quum puer, gustatis duntaxat Latinæ linguæ rudimentis, Lutetiam a patre missus essem, mihi Diuinitus ad exiguum tempus oblatus fuisti præceptor, qui verā discendi rationem sic traderes, vt deinde possem aliquātò melius proficere. Nā quum primo ordini summa cum laude præfuisses: quia discipulos ab aliis magistris ambitiosè formatos, meras tantùm ampullas, nihil solidi afferre videbas, vt tibi deintegro fingendi essent: huius molestiæ pertæsus, eo anno ad quartam classem descenderas. Tuum quidem hoc consilium fuerat: sed mihi singulari Dei beneficio talis disciplinæ auspicium contigit. Tametsi verò breuem eius vsuram capere licuit, propterea quòd ab homine stolido, cuius arbitrio, vel potius libidine, studia nostra regebantur, altius mox traducti fuimus: sic tamen institutione tua deinde fui adiutus, vt progressus qualescunque sequuti sunt, tibi meritò acceptos feram. atque hoc posteris testatum esse volui, vt siqua ex meis scriptis ad eos perueniet vtilitas, aliqua ex parte abs te manasse agnoscant. Geneuæ, XIII. Calend. Martias M. D. L.

IN PRIOREM PAVLI AD *THESSALONICENSES,*

ARGVMENTVM.

MAior pars huius epistolæ exhortationibus constat. Thessalonicenses instituerat Paulus in recta fide. quum autem persecutiones illic grassari audiret, Timotheum miserat, qui eos ad certamen animaret ne metu fathiscerent, vt est hominum infirmitas. Admonitus postea à Timotheo de toto eorum statu, variis argumentis ipsos confirmat, tum ad constantiam fidei, tum ad tolerantiam, siquid pro Euangelii testimonio ferẽdum sit. Hæc tribus primis capitibus. Principio quarti capitis generaliter eos hortatur ad vitæ sanctitatem: deinde mutuam beneuolentiam, & quæ inde manant officia, illis commendat. Sub finem verò quæstionem de resurrectione attingit: vbi declarat qualiter excitandi simus omnes à morte. vnde apparet, fuisse impios homines aut leues qui importune multa friuola ingerendo, fidem eorum labefactare tentarẽt. Quare vt stultis ac superfluis disputationibus ansam præcidat, breuiter tradit quid sentire debeant. Et quinto capite seuerius etiamnum prohibet de temporibus inquirere: sed perpetuò vigilandum esse admonet, ne subito & inopinato Christi aduentu opprimantur. Hinc descendit ad varias exhortationes: atque ita claudit Epistolam.

In Epist. Pauli ad Thes- SALONICEN. IOH, CALuini Commentarius.

CAP. I.

PAulus & Siluanus & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium, in Deo Patre, & Domino Iesu Christo, gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

Breuitas inscriptionis, reuerenter apud Thessalonicenses exceptam fuisse Pauli doctrinam indicat, & sine cõtrouersia honorem illi ab omnibus habitum quẽ merebatur. Nã quod in aliis epistolis se Apostolum inscribit, hoc facit authoritatis sibi vendicandæ causa. Quòd ergo hîc simpliciter sine honoris titulo priuatum nomen vsurpat, id argumẽto est, fuisse vltro ab iis ad quos scribit, agnitum qualis erat. Conati quidem fuerãt hanc quoque Ecclesiam turbare Satanæ ministri: sed irritas fuisse eorum machinationes apparet. Duos autẽ sibi adiungit quasi communes Epistolæ authores. Nihil præterea hic habetur, quod non alibi expositũ fuerit: nisi quod dicit, Ecclesiã *In Deo Patre & Christo*: quibus verbis (ni fallor) vere apud Thessalonicenses Ecclesiam Dei esse declarat. Est igitur hæc nota veluti approbatio veræ & legitimæ Ecclesiæ. Simul tamen inde colligẽdũ est, nõ alibi quærẽdã esse Ecclesiam, nisi vbi præest Deus, vbi Christus regnat: non aliã denique esse nisi quæ in Deo fũdata est, quæ Christi auspiciis collecta est, & in eius nomen vnita.

2 *Gratias agimus Deo semper de omnibus vobis, memoriã vestri facientes in precibus nostris.*

3 Indesinenter memores vestri, propter opus fidei, & laborem charitatis, & patientiam spei Domini nostri Iesu Christi coram Deo & Patre nostro,

4 Scientes, fratres dilecti, à Deo esse electionem vestram:

5 Quia Euangelium nostrum non fuit erga vos in sermone solùm, sed in potẽtia, & in Spiritu sancto, & in certitudine multa: quemadmodum nostis quales fuerimus in vobis propter vos:

2 *Gratias agimus.* Fidem eorum & reliquas virtutes laudat suo more: non tam vt laudet, quàm vt ad perseuerantiam hortetur. Hic enim ad pergendi studium non leuis est stimulus, quum reputamus Deum præclaris nos donis ornasse, vt compleat quod cœpit: nos eo duce ac directore, in recto cursu progressos esse, vt perueniamus vsque ad metam. Nam sicuti inanis virtutũ, quas stulte sibi arrogãt homines, fiducia, eos inflat superbia, & in posterum securos ac ignauos reddit: ita donorum Dei agnitio pias mentes humiliat, & ad solicitudinem acuit. Ideo pro gratulatione gratiarum actionem ponit: vt Dei beneficium esse admoneat quicquid prædicat esse in ipsis laude dignum. Et statim se ad futurum tempus cõuertit, dum meminit precationis. Ita videmus quorsum superiorem vitam commendet.

3 *Indesinenter memores vestri.* Quanquam aduerbium Indesinenter coniungi posset superioribus: melius tamen sic cohæret. Quæ sequuntur, sic etiam verti possent, Memoria repetentes vestrum opus fidei, laborem charitatis, &c. Nec obstat articulus interpositus inter pronomẽ ὑμῶν, & nomen ἔργου: nam ita sæpe inuenitur apud Paulum. Hoc ideo dico nequis inscitiæ damnet Veterem interpretem qui sic reddidit. Quia tamen ad rei summam parum interest, alterutrum eligas: ego Erasmi versionem retinui. Cæterùm causam reddit cur tantopere sit eorum studiosus, & sedulò pro ipsis precetur: quia scilicet dona Dei in illis animaduerterit, quæ in sui amorem ac reuerentiam incitare ipsum debeant. Et sanè quò quisque magis & pietate & aliis virtutibus excellit, eò maior nobis habenda est eius cura & ratio. Quid enim magis amabile quàm Deus? Ergo nihil est quod magis conciliare nobis homines debeat, quàm dum se Dominus in illis per Spiritus sui dona manifestat. Hæc summa omnium apud pios est commendatio: hoc sanctissimum necessitudinis vinculum quo maximè obstringuntur. Proinde dixi parum referre vtrum legas, Memores fidei vestræ, an Memores vestri propter fidem. *Opus fidei* accipio pro effectu. Sed hîc effectus duplici modo potest exponi, passiuè & actiuè: vel quòd fides in se illustre virtutis & efficaciæ Spiritus sancti specimen fuerit, quòd potenter operatus sit in ea excitanda: vel quòd ipsa fructus deinde suos extrà protulerit. Ego effectũ in ipsa potius fidei radice, quam in fructibus constituo: acsi diceret, Rara vis fidei potenter in vobis se exeruit. Adiungit Laborem charitatis: quo significat, in charitate colenda, nihil refugisse molestiæ vel laboris. Et certè experimento cognoscitur quàm laboriosa sit charitas. Illud verò seculum præsertim multiplicem dabat laborandi materiam fidelibus, si defungi vellẽt charitatis officiis. Plurimis afflictionibus mirè premebatur Ecclesia: multi opibus nudati, multi domo profugi: multi destituti consilio, multi teneri & imbecilles erant. omnium ferè conditio perplexa erat. tot necessitates non patiebantur otiosam esse charitatem. Spei tribuit *Patientiam*, vt est illi semper annexa: nam quod speramus, per patientiam expectamus, Rom. 8. 24. sic autem resolui debet oratio, quòd eorum patientiam in sperando Christi aduentu, recordetur Paulus. Hinc colligenda est breuis Christianismi veri definitio, vt seria sit ac vigoris plena fides, vt nullis laboribus parcatur dum iuuandi sunt proximi, sed in officiis charitatis strenuè se occupent pii omnes, studiáque sua impẽdant, vt in spem manifestationis

nis Christi interi, reliqua omnia despiciant,& patientia armati,tam longi téporis tædium, quam omnes mundi tentationes superent.Particula, *Coram Deo & Patre nostro*, vel ad recordationem Pauli, vel ad hæc tria proxima referri potest. Ego sic expono, Quoniam de precibus loquutus erat, nunc affirmat, quoties mẽtem attollit in regnum Dei, Thessalonicensium fidem, spem & patientiam simul illi in memoriam venire. Quia autem fucum omnem facessere oportet, dum in conspectum Dei venitur, hoc additum est vt affirmatio plus haberet ponderis. Porrò hoc beneuolentiæ suæ testimonio magis dociles ac promptos reddere voluit.

4 *Scientes fratres dilecti.* Participium Scientes,tam Pauli quàm Thessalonicensium personæ potest accommodari. Erasmus ad Thessalonicenses refert, ego Chrysostomum sequi malo, qui de Paulo eiúsque collegis intelligit: est enim (vt mihi quidem videtur) amplior confirmatio proximæ sententiæ. Nam hoc ad commendationem non pa rum valebat,quòd Deus ipse,multis indiciis Thessalonicenses sibi gratos ac charos esse testatus esset. *A Deo electionem.* Non mihi in totum displicet Chrysostomi interpretatio, quòd Deus eximios reddiderit Thessalonicenses, eorúmque excellentiam cõprobarit. quanquam plus quiddam exprimere voluit Paulus. eorum enim vocationem attingit, in qua quoniam non vulgares virtutis Dei notæ apparuerant, inde colligit fuisse peculiariter vocatos cum certæ electionis testimonio. Nã ratio mox sequitur, quòd non illis nuda tantùm allata esset prædicatio,sed cum efficacia Spiritus sancti coniuncta, vt solidam apud eos fidem obtineret. Quum dicit *In potentia & Spiritu sancto*, hoc perinde, meo iudicio, valet atque In potentia Spiritus sancti, vt posterius ad prioris declarationem sit additum. Certitudo quam tertio loco ponit,vel in re fuit, vel in Thessalonicensium affectu. Ergo magis notari puto, quòd solidis argumentis sancitum fuerit illic Pauli Euangelium: acsi Deus è cælo ostenderet ratam sibi esse eorum vocationem. Quum autem Paulus in medium argumẽta profert, quibus electionem Thessalonicensiũ prorsus Diuinam esse certior factus erat: hac occasione simul cõmendat suum ministerium, vt ipsi quoque agnoscant eum & collegas, Diuinitus fuisse excitatos. Quidam sub *Potentiæ* nomine miracula intelligunt. Ego latius extendo, ad spiritualem doctrinæ energiam. Nam vt in priore ad Corinthios epistola habuimus,eam sermoni Paulus opponit: tanquam viuam Dei vocem,& cum effectu coniunctam, inani & mortuæ hominũ facundiæ. Notandum autem est, electionem Dei quæ per se abscondita est, suis notis patefieri, dum oues perditas ad se colligit, & gregi suo coadunat, vagísque & alienis manum porrigit.quare hinc petenda electionis notitia est. Cæterùm vt arcanum Dei consilium, vocationem eius negligentibus labyrinthus est, ita peruerse faciũt qui fidei & vocationis prætextu obscurant primam illam gratiam vnde manat ipsa fides. Fide, inquiunt, salutem consequimur: ergo nulla est æterna Dei prædestinatio quæ nos à reprobis discernat. Perinde acsi diceret, Ex fide est salus:ergo nulla est Dei gratia quæ nos in fidem illuminet. Quin potius,vt coniungi electio gratuita cum vocatione debet, tanquam cum suo effectu: ita primatũ interim retineat necesse est. Particulã ὑπὸ coniũgásne cum participio Dilecti, an cum nomine Electionis,parum interest quoad sensum.

5 *Quemadmodum nostis*,&c. Nunc Paulus agit quod prius dixi, vt iisdem adducti rationibus Thessalonicẽses,non dubitent se à Deo electos esse.Nam hoc fuerat Dei consilium in ornando Pauli ministerio, vt manifestam illis faceret suam adoptionem. Ideo postquam dixit illos scire quales fuissent,continuò pòst addit, talem se fuisse eorum causa: quo significat totum hoc fuisse illis datum, vt certò persuasi essent amari se à Deo, ac eorum electio extra controuersiam esset.

6 *Et vos imitatores nostri facti estis & Domini, dum sermonem amplexi estis in tribulatione multa, cum gaudio Spiritus sancti:*

7 Ita vt fueritis exemplaria omnibus credentibus in Macedonia & Achaia.

8 A vobis enim personuit sermo Domini: nec in Macedonia tantùm & in Achaia, sed etiam in omni loco, fides vestra quæ in Deum est, manauit: ita vt non opus habeamus quicquam loqui.

6 *Et vos imitatores.* Vt illis plus alacritatis addat, mutuum consensum & quasi harmoniam prædicat inter suam prædicationem & eorum fidem. Nisi enim Deo respondeant homines, nullus profectus sequetur ex oblata gratia. non quòd ex seipsis id poßint, sed quia Deus, vt salutem nostram inchoat, nos vocando: ita perficit corda nostra formando in obedientiam. Summa ergo est, quòd Diuinæ electionis testimonium non modò in Pauli ministerio apparuerit, eò quòd Spiritus sancti virtute fuerit præditum: sed in Thessalonicensium quoque fide, vt hæc conformitas solida sit illius approbatio. Dicit autem, Imitatores Dei & nostri fuistis: quo sensu dicitur credidisse populus Deo & Mosi seruo eius. non quòd diuersum aliquid à Deo habuerint Paulus & Moses, sed quia potenter per eos operatus est, tanquam ministros & organa. *Dum amplexi estis.* Promptitudo recipiendi Euangelii, imitatio Dei vocatur: quia sicuti Deus liberaliter se Thessalonicensibus obtulerat, sic illi voluntariè occurrerant. Dicit, *Cum gaudio Spiritus sancti,* vt sciamus non impulsu carnis, aut propriæ naturæ instinctu promptos & alacres fore homines ad obsequendũ Deo, sed hoc esse opus Spiritus Dei. Circunstantia hæc, quòd in tribulatione multa nihilominus amplexi fuerint Euangelium, ad amplificationem facit. Videmus enim permultos non alioqui alienos ab Euangelio, qui tamen crucis metu territi, refugiunt. Ergo qui intrepidè instantes afflictiones cum Euangelio amplecti non dubitant, præclarum magnanimitatis specimen in eo edunt. Atque hinc melius constat quàm necessarium sit Spiritum hîc nobis opitulari. Euangelium enim non rite nec sincerè, nisi læto animo, recipi potest. Atqui nihil magis ingenio nostro aduersum, quàm in afflictionibus gaudere.

7 *Ita vt fueritis.* Altera amplificatio, quòd suo exemplo fideles quoque prouocauerint, hoc enim magnum est, sic præcurrere eos qui viam prius ingreßi erant, vt illis simus adiumento ad peragendum suum cursum. Typum (quo verbo vsus est Paulus) Græci appellant quod Latinis est Exẽplar, Gallis *Patron* significat, ergo tam illustrem fuisse Thessalonicensium virtutem, in excipiendis afflictionibus scribit, vt reliqui fideles inde constantiæ regulam mutuati fuerint. Ad verbum autem reddere placuit *exemplaria,* ne frustra quid mutarẽ ex Græco Pauli sermone. Deinde quia pluralis numerus (meo iudicio) plus quiddam exprimit, quàm si dixisset, Ecclesiæ illius corpus ad imitationem esse propositum: quia sensus est, totidem fuisse typos, quot erant hominum capita.

8 *A vobis enim personuit sermo Domini.* Elegans metaphora, qua significat adeò viuam fuisse eorum fidem, vt suo veluti sonitu, alias gentes excitauerit. Sermonem enim Dei personuisse ab eis dicit, quia sonora fuerit eorum fides ad conciliandam Euangelio fidem. Dicit hoc non modò factum fuisse in vicinis locis, sed etiam procul manasse, ac exauditum fuisse hunc sonitum, vt res præconium suum non desideret.

9 Ipsi enim de vobis annuntiant qualem habuerimus ingressum ad vos: & quomodo conuersi fueritis ad Deum ab idolis, vt seruiretis Deo viuenti & vero.

10 Et expectaretis è cælis Filium eius, quem excitauit à mortuis, Iesum qui nos liberat ab ira ventura.

Dic

Dicit celebrem vbique conuersionis eorum famam fuisse. Quòd de suo ad eos ingressu meminit, ad illam Spiritus potentiam refertur, qua Deus Euangelium suum illustrauerat. Dicit verò vtrunque apud alias gentes vltro narrari, quasi memoratu dignum. In narratione quæ sequitur, ostendit primùm qualis sit hominum conditio antequam Dominus ipsos Euangelii sui doctrina illustret: deinde in quem finem nos doceri velit, & quisnam sit Euangelii fructus. Nam etsi non eadem omnes colant idola, omnes tamē idololatriæ addicti sunt, atque in cæcitate & dementia demersi. Ergo quòd a diaboli imposturis & omni superstitionum genere liberi sumus, Dei beneficium est. Alios quidem citò, alios serius conuertit: sed quia communis est omnium auersio, nos prius conuerti necesse est, quàm Deo seruiamus. Hinc etiam veræ fidei colligitur vis & natura: quia scilicet Deo ritè nemo credit, nisi qui abnegata sensus sui vanitate, purum Dei cultum amplectitur ac suscipit.

9 *Ad Deum viuentem.* Hic legitimæ conuersionis scopus est. multos quidem videmus à superstitionibus desciscere, qui tamen hoc gradu facto adeò in pietate non proficiunt, vt in deterius labantur. Nam deposito omni Dei sensu, in profanum & brutum contemptum se proiiciunt. sic olim ab Epicuro, Diogene Cynico, & similibus derisæ fuerunt vulgi superstitiones: sed ita vt Dei cultum promiscuum cum peruersis ineptiis miscerent. Ergo videndum est vt ruinam errorum sequatur ædificium fidei. Porrò Apostolus, dum hæc epitheta Veri & Viuentis tribuit Deo, idola obliquè perstringit, quòd mortua sint & nihili figmenta, & falsò dii nuncupentur. Finem conuersionis ponit quem attigi, vt Deo seruirent. Ergo huc tendit Euangelii doctrina vt nos in cultum obsequiumque Dei traducat. Quandiu enim serui sumus peccati, liberi sumus à iustitia: quia sine iugo lasciuimus ac vagamur. Quare nemo ritè ad Deum conuersus est, nisi qui se illi totum in seruitutem tradere didicit. Sed quia res est plusquam difficilis, in tanta naturæ corruptione: simul ostendit quid nos in timore Dei & obsequio retineat ac confirmet, nempe Christi expectatio. Nisi enim in spem vitæ æternæ erecti simus, mundus nos protinus ad se rapiet. Quēadmodum enim sola est Diuinæ bonitatis fiducia quæ nos ad Deum colendum inducit: ita sola vltimæ redemptionis expectatio facit ne defatigemur. Ergo quisquis in vitæ sanctæ cursu perseuerare velet, totam mentem applicet ad spē aduentus Christi. Atque hoc notatu dignum, quòd pro Spe æternæ salutis ponit Christi expectationem. nam certè sine Christo perditi sumus ac desperati: vbi autem prodit Christus, simul affulget vita & prosperitas. Sed hoc fidelibus tantùm dici meminerimus: nam sicuti impiis venturus est iudex, ita nihil quàm expauescere ad eius expectationē possunt. Atque hoc est quod postea subiicit, Christum nos liberare ab ira ventura. Hoc enim non alii sentiunt, nisi qui per fidem Deo reconciliati, iam pacatam conscientiam habeant: aliás formidabile est eius nomen. Cæterùm liberauit nos quidem morte sua Christus ab ira Dei: sed quid liberatio illa valeat, patebit extremo die. Constat autem sententia hæc duobus membris. Prius est, quòd ira Dei, æternúmque exitium humano generi imminet: quia peccarunt omnes ac destituuntur gloria Dei. Alterum quòd non alia effugiendi ratio est nisi per Christi gratiam: quia non frustra has illi partes Paulus vendicat. Sed hoc inæstimabile est donum, quòd pii quoties iudicii fit mētio, Christum sibi redemptorem venturum sciunt. Adde quòd disertè ponit iram venturam, vt pias mentes sursum erigat, ne subsidāt in præsentis vitæ intuitu. Nam quum fides visio sit rerum non apparentium, Hebræorum capite vndecimo versu primo, nihil minus consentaneum est quàm vt iram Dei metiamur prout quisquam affligitur in mundo, sicuti nihil magis absurdum quàm arripere caduca bona quibus fruimur, vt inde æstimemus Dei gratiam. Discamus ergo, dum securè luxuriantur impii, & nos misere languemus, vindictam Dei quæ oculis carnis abscondita est, timere, & acquiescere in arcanis spiritualis vitæ deliciis.

10 *Quem suscitauit.* Christi resurrectionē hic cōmemorat, in qua nostræ

resurrectionis spes fundata est: nam vndique mors nos obsidet. Itaque nisi in Christum respicere discamus singulis momentis, concident nobis animi. Eadem ratione admonet Christum è cælo esse expectandum: quia nihil in mundo reperiemus quod nos sustineat, sunt autem infinitæ tentationes quæ nos exaniment. Alia quoque circunstantia notanda est. nam quia in hunc finem resurrexit Christus, vt eiusdem gloriæ nos omnes tandem consortes faciat qui sumus eius membra: significat Paulus, irritam fore resurrectionem, nisi iterum appareat suorum redemptor, fructúmque & effectum eius quam in se exhibuit virtutis, ad totum Ecclesiæ corpus extendat.

CAP. II.

1 IPsi enim nostis, fratres, quòd ingressus noster ad vos, non inanis fuerit:

2 Imò quòd persequutionem passi, & probro affecti Philippis (vt scitis) fiduciam sumpsimus in Deo nostro proferēdi apud vos Euangelium Dei, cum multo certamine.

3 Nam exhortatio nostra, non ex impostura, neque ex immunditia, neque in dolo.

4 Sed quemadmodum probati fuimus à Deo vt crederetur nobis Euangelium, sic loquimur, non quasi hominibus placentes, sed Deo qui probat corda nostra.

1 *Ipsi enim nostis.* Nunc omisso aliarum Ecclesiarum testimonio, in memoriā reuocat Thessalonicensibus quæ ipsi experti erant, ac fusius exponit qualiter se gesserit apud eos, & similiter alii duo collegæ: quia hoc plurimum habebat ponderis ad confirmandam eorum fidem. Nam hoc consilio suam integritatem prædicat, vt Thessalonicenses se nō tam ab homine mortali quàm à Deo, ad fidem fuisse vocatos agnoscant. Dicit ergo suum ad eos ingressum non fuisse inanem. vt ambitiosi homines multum pompæ ostendunt, quum nihil habeant solidi: nam *inane* Actuoso hîc opponit. Probat hoc duobus argumentis. prius est quòd Philippis persequutionem & ignominiam sustinuerat. alterum, quòd Thessalonicæ magnum certamen paratum erat. Scimus ignominia & persequutionibus debilitari, adeóque penitus frangi hominum animos. Diuinum itaque opus fuit, quòd Paulus variis malis & ignominia affectus, quasi integer, magnam & opulentam vrbem aggredi non dubitauit, vt eius populum Christo subiugaret. In hoc ingressu nihil cernitur quod vanam ostentationem redoleat. In secundo membro eadem vis Diuina inspicitur: neque enim cum applausu aut fauore munus suum obiit, sed opus fuit acriter luctari. Interea stetit firmus ac imperterritus: vnde apparet, manu Dei fuisse suffultū. nam hoc significat, quum dicit se *Fiduciam sumpsisse*. Et sanè si omnes istæ circunstantiæ diligenter expendantur, negari non potest quin magnificè Deus suam illic virtutem exeruerit. Quantum ad historiam pertinet, petenda est ex Actorum capite 16, & 17.

3 *Nam exhortatio nostra.* Alio argumento Thessalonicenses in suscepta fide confirmat: quòd scilicet fideliter ac purè in verbo Domini instituti fuerint: suam enim doctrinam omni deceptione & immunditia vacuam fuisse asserit. Atque vt tollatur omnis huius rei dubitatio, conscientiam eorum testem aduocat. Tria porrò quæ commemorat, sic videntur posse distingui: vt *Impostura* ad ipsam doctrinæ substantiam referatur, *Immundities* ad animi affectum, *Dolus* ad modum agendi. Primò itaque delusos fuisse aut fallaciis circumuentos negat, quum genus doctrinæ amplexi sunt

ri sunt à se traditum. Suam deinde integritatem prædicat, quòd nulla impura cupiditate, sed sincero tātùm affectu inductus, ad eos venerit. Tertiò, quòd nihil fraudulēter aut malitiose egerit: sed potius simplicitatem exhibuerit dignā Christi ministro. Hæc quū essent Thessalonicensibus comperta, satis firmum habebant fidei suæ fundamentum.

4 *Quemadmodum probati.* Altius etiamnum conscendit: nam Deum Apostolatus sui authorē citat. Atque ita ratiocinatur, Deus quum mihi hoc munus iniunxit, mihi testimonium reddidit fidelis serui: non est igitur quòd de fide mea dubitent homines, quam sciūt Deo probatam. Non gloriatur tamen Paulus se probatū fuisse quasi talis à seipso fuerit: neque enim quid à natura habuerit, hic disputat: nec propriam virtutē cum Dei gratia in certamen committit: sed tantùm dicit, sibi non aliter quàm fido & probato seruo, commissum fuisse Euangelium. Probat autem Deus quos sibi ad arbitrium suum formauit. *Non quasi hominibus.* Quid sit hominibus placere, dictum est in Epistola ad Gal. 1. 10: & hic locus quoque optimè ostendit. Nam Paulus Deo & hominibus placere, tanquam res oppositas inter se confert. Deinde quum dicit, *Deo qui probat corda*: significat eos qui captāt hominum gratiam, non duci recta conscientia, nec quicquā agere ex animo. Sciamus ergo hoc veris Euangelii ministris debere esse propositum, vt Deo sua studia impendant, idque faciant ex animo, non externo aliquo mundi respectu: sed quia conscientia hoc rectum & æquum esse dictat. Ita fiet vt non studeāt placere hominibus: hoc est nihil ambitiose agant in hominum gratiam.

5 Neque enim vnquam in sermone adulationis fuimus, quēadmodum nostis, neque in occasione auaritiæ: Deus testis.

6 Nec quæsiimus ab hominibus gloriā, neque à vobis, neque ab aliis.

7 Quum possemus in pondere esse tanquam Christi Apostoli, facti tamen sumus mites in medio vestri, perinde acsi nutrix aleret filios suos.

8 Ita erga vos affecti, libenter voluissemus distribuere vobis non solùm Euāgelium Dei, sed nostras ipsorum animas, propterea quòd chari nobis facti estis.

5 *Neque enim vnquā.* Non sine causa toties repetit scire Thessalonicenses vera esse quæcunque narrat. Nullum enim certius testimonium quàm eorum experiētia quibuscum loquimur. Et hoc ipsorum maximè intererat, quia non alio consilio refert Paulus quàm integrè versatus sit, nisi vt sua doctrina plus reuerentiæ obtineat in ædificationem fidei eorum. Est autem proximæ sentētiæ cōfirmatio: nam qui placere hominibus cupit, necesse est vt se turpiter in adulationem flectat. Qui autem seriò & recto animo in officium intentus est, procul ab omni assentationis specie aberit. Quū addit, *Neque in occasione auaritiæ*, significat se nihil priuati lucri venatum esse apud eos docendo. πρόφασις tam occasio quàm prætextus Græcis dicitur: sed huic loco prior sensus melius quadrat, vt sit quasi aucupium: acsi diceret, Non abusus sum Euangelio ad lucri captandi occasionem. Quoniam autem tot habet flexuosos recessus hominū malitia, vt sæpe auaritia & ambitio lateant: ideo Deum testē aduocat. Ponit autē hic duo vitia: à quibus dum se immunem fuisse testatur, debere à Christi seruis aliena esse, admonet. Ita si germanos Christi seruos à fictis & adulterinis velimus discernere, ad hāc regulā exigendi sunt. & quisquis probè Christo seruire volet, ad candē quoque regulā formare sua studia debet, suásque actiones. Quia vbi regnat auaritia aut ambitio, sequūtur innumeræ corruptelæ. ac totus homo in vanitatē effluit: duo enim sunt isti fontes ex quib⁹ manat totius ministerii corruptio.

7 *Quum possemus in pondere.* Quidam exponunt, Quum possemus esse oneri, id est vos grauare sumptibus, sed contextus postulat, vt τὸ βαρὺ pro authoritate sumatur. Dicit enim Paulus se adeò abfuisse ab inani pompa, à iactãtia, à fastu, vt legitimo etiam iure suo cesserit, quod ad vendicandam authoritatem pertinet. Nam quum esset Christi Apostolus, maiori quadam reuerentia excipi merebatur, atqui ab omni dignitatis specie abstinuerat, acsi gregarius aliquis fuisset minister. Hinc apparet quantum ab elatione alienus fuerit. Vbi nos vertimus *Mites*, Vetus interpres reddidit, Fuimus paruuli: sed illa quam posui lectio, apud Græcos magis recepta est. Vtrumuis tamen legas, non dubium quin voluntariam submissionem commẽdet. *Quemadmodum si nutrix.* Hac similitudine duo membra cõprehendit quæ attigerat: quòd scilicet nec gloriam nec lucrum apud Thessalonicẽses quæsierit. Mater enim in alendo infante nullum imperiũ, nullam dignitatem præ se fert. Talem se fuisse Paulus memorat, qui honore sibi debito sponte abstinens, placidè se & modeste ad quæuis officia demiserit. Secundò, mater in liberis suis educandis rarum quendam & mirificum amorem demonstrat: quia nullis parcit laboribus ac molestiis, nullam solicitũdinem refugit, nulla assiduitate fatigatur, suúmque adeò sanguinem hilari animo sugendum præbet. Hoc modo Paulus se ita erga Thessalonicenses affectũ fuisse prædicat, vt propriam vitam in eorum bonũ impendere paratus fuerit. Hoc certè non sordidi aut auari, sed gratuitò amantis erat: & hoc in clausula exprimit, *Propterea quòd chari.* Interim memoria repetendũ, quicũque inter veros Pastores censeri volunt, debere hũc Pauli affectũ induere, vt pluris salutem Ecclesiæ habeant quàm suã vitam. Nec priuati commodi studio ad officiũ agantur: sed sincero eorum amore, quibus se coniunctos & obstrictos esse sciunt.

9 Memoria enim tenetis, fratres, laborem nostrum & sudorem. nam die ac nocte opus faciẽtes, ne grauaremus quenquã vestrum, prædicauimus apud vos Euangelium Dei.

10 Vos testes estis & Deus, vt sanctè & iustè, & sine querela vobis qui creditis, fuerimus.

11 Quemadmodum nostis, vt vnumquenque vestrũ, quasi pater suos liberos,

12 Exhortati simus, & monuerimus, & obtestati simus, vt ambularetis dignè Deo qui vocauit vos in suũ regnũ & gloriã.

9 *Memoria enim.* Hæc ad superiorum probationem pertinent, quòd sibi non pepercerit vt illis parceret. Certè miro & plusquam humano zelo feruere ipsum oportuit, dum vnà cum docẽdi labore, artes etiam manuarias tractat, victus quærendi causa. atque in hac etiam parte, iure suo abstinuit. Lex enim Christi est, quemadmodum 2.Cor.11.14 idem docet, vt vnaquæque Ecclesia ministris suis victum & reliqua necessaria suppeditet. Paulus ergo quum nullum Thessalonicensibus onus imponit, plus quiddam præstat, quàm ex officii necessitate exigi ab eo posset. Adde quòd nõ tantùm sumptibus publicis parcit, sed neminem priuatim grauat. Porrò non dubium est quin recta aliqua & speciali causa ad hanc iuris sui abstinentiam adductus fuerit: nam in aliis Ecclesiis concessa sibi libertate vsus est, quemadmodum reliqui. A Corinthiis nihil accepit, ne pseudoapostolis ansam in hac parte gloriandi præberet. Interea non dubitauit ab aliis Ecclesiis petere quod opus erat: scribit enim dum gratuitam operam impendit Corinthiis, se Ecclesias quibus non seruiebat, prædatum esse, 1. Cor.9.8. Ergo vtcunque non exprimatur hic ratio, coniicere tamen licet, ideo Paulũ noluisse necessaria sibi ministrari, ne ea res impedimentum Euangelio adferret. Nam & hoc bonis Pastoribus semper curæ esse debet, non tantùm vt stre

ſtrenuè in miniſterio ſuo currant, ſed vt omnes curſus ſui remoras tollant quantum in ſe eſt.

10 *Vos teſtes eſtis.* Iterum Dei & eorum teſtimonio ad ſuam integritatem aſſerendam vtitur: ac Deum quidē conſcientiæ, illos verò rei compertæ teſtes facit. *Vt ſanctè,* inquit, *& iuſtè,* id eſt, quàm ſincero Dei timore, & quanta fide atque innocentia erga homines: tertiò, *Et ſine querela:* quo ſignificat ſe nullis dediſſe conquerendi vel obloquendi cauſam. Calumnias enim & ſiniſtros rumores vitare nequeunt Chriſti ſerui: nam quum mundo exoſi ſint, apud improbos malè audire neceſſe eſt. Ideo hoc ad credentes reſtringit qui rectè & ſincerè iudicant, non autem malignè obtrectant abſque cauſa.

11 *Vnumquenque quaſi pater.* In iis maximè inſiſtit quæ ſunt officii ſui propria. comparauit ſe nutrici, nunc patri ſe comparat. Hoc autem vult, ſe non aliter de ipſis fuiſſe ſolicitum, quàm pater de filiis eſſe ſoleat: & verè paterna cura ſe defunctum eſſe in illis docendis ac monendis. Et certè nemo vnquam bonus erit Paſtor, niſi qui patrē ſe Eccleſiæ ſibi creditæ præſtabit. Nec verò ſe vniuerſo modò corpori talem fuiſſe aſſerit, ſed etiam ſingulis. Neque enim ſatis eſt, ſi Paſtor omnes pro ſuggeſtu in communi doceat, niſi particularem quoque adiungat doctrinam, prout vel neceſsitas poſtulat, vel occaſio ſe offert. Quare idem Paulus Actor. 20.26, mundum ſe profitetur à ſanguine omnium: quia publice omnes & priuatim ſingulos, domi admonere nō ceſſauerit. Communis enim doctrina interdum friget, nec corrigi aut ſanari quidam poſſunt, niſi peculiari medicina.

12 *Exhortati ſimus.* Oſtendit quàm ſeriò incubuerit in eorum ſalutem. neque enim ſe perfunctoriè de pietate erga Deum & vitæ Chriſtianæ officiis concionatum eſſe narrat, ſed exhortationes & conteſtationes adhibuiſſe dicit. Hæc viua eſt Euangelii prædicatio, quum homines non modò audiunt quid rectum ſit, ſed exhortationibus punguntur & reuocantur ad Dei iudicium, ne vitiis ſuis indormiāt. nam hoc eſt propriè obteſtari. Quòd ſi pii homines quorum promptitudinem tantopere laudat Paulus, neceſſe habebant exhortationum ſtimulis incitari, imò obteſtationum, quid nobis agendum eſt, in quibus magis regnat carnis pigrities? reprobis interea quorum inſanabilis eſt contumacia, horribilem Dei vindictam denuntiare oportet, non tam ſpe profectus, quàm vt reddantur inexcuſabiles. Participium παραμυθούμενοι, quidam Conſolari vertunt. Quòd ſi recipimus, conſolationibus vſum eſſe intelligit apud afflictos, qui Dei gratia ſuſtinendi ſunt, & reficiendi cæleſtium bonorum guſtu, ne deſpondeant animos, aut patientiā abiiciant. Contextui tamen altera ſignificatio aptior eſt, quòd monuerit ſcilicet: nam tria verba ad idem referri conſtat. *Vt ambularetis.* Summam exhortationum ſuarū breuiter perſtringit: nempe quòd Dei miſericordiam commendans, illos monuerit ne ſuæ vocationi deeſſent. Commendatio gratiæ in hoc mēbro ſita eſt, *Qui vocauit vos in ſuum regnum.* Nam quum in gratuita Dei adoptione fundata ſit noſtra ſalus, ſub hoc vno verbo comprehenditur quicquid bonorum nobis Chriſtus attulit. Reſtat nunc vt Deo vocanti reſpōdeamus: hoc eſt, vt nos illi tales exhibeamus filios, qualis nobis Pater eſt. Abdicari enim meretur ex Dei familia qui aliter viuit quàm Dei filium deceat.

13 Quapropter nos quoque indeſinēter gratias agimus Deo, quòd quum ſermonem Dei prædicatum à nobis percepiſtis, amplexi eſtis, non vt ſermonem hominum, ſed quemadmodum reuera eſt, ſermonem Dei: qui etiam efficaciter agit in vobis credentibus.

14 Vos enim imitatores facti eſtis, fratres, Eccleſiarū Dei quæ ſunt in Iudæa in Chriſto Ieſu: quia eadem paſsi eſtis & vos

a propriis tribulibus, quemadmodum & ipsi à Iudæis.

15 *Qui Dominum Iesum occiderunt, & proprios Prophetas, & nos persequuti sunt, & Deo non placent, & cunctis hominibus aduersi sunt,*

16 *Qui obsistũt ne Gẽtibus loquamur vt saluæ fiant, vt cõpleantur eorũ peccata semper: peruenit enim in eos ira vsque in finẽ.*

13 *Quapropter nos.* Postquam de suo ministerio loquutus est, rursum ad Thessalonicenses se conuertit: vt semper mutuam illam harmoniam cuius antè meminit, commendet. Dicit ergo se *gratias Deo agere, quòd sermonem ex ore suo auditum amplexi sint, tanquam sermonem Dei, & verè erat.* Significat autem his verbis, reuerenter, & qũa decet obedientia, fuisse ab illis exceptum. Fieri enim non potest simulac inualuit hæc persuasio, quin obsequendi religio animos nostros subeat. Quis enim non horreat Deo reluctari? quis non etiam Dei contemptum detestetur? Quòd ergo tam contemptui apud plerósque habetur verbum Dei, vt nullo ferè in pretio sit, quòd multi nullo timore tanguntur, inde contingit quia sibi cum Deo negotium esse non reputant. Proinde ex hoc loco discimus qualis Euangelio habenda sit fides: nempe quæ ab hominum authoritate non pendeat, sed certæ & cognitæ Dei Veritati innixa supra mundum se attollat. denique tãtùm ab opinione distet, quantum cælum à terra. Secundò, quæ reuerentiam, timorem, & obedientiam ex se generet: quia homines Diuinæ maiestatis sensu tacti, nunquam sibi cum ea ludere permittẽt. Vicissim admonentur doctores, nequid nisi purum Dei sermonem proferre audeant: nam si hoc licitũ Paulo non fuit, nemini hodie erit. Probat autem ab effectu, fuisse Dei sermonem quem tradiderat: quia fructum illum cælestis doctrinæ protulerat, quem Prophetæ commendant in renouãda eorum vita: nam hominũ doctrina nihil tale posset. Relatiuum nomen tam Deo quàm sermoni eius aptari potest. Sed vtrumuis eligas, eodem redibit sensus: nam quum in se Thessalonicenses Diuinam vim sentirent, quæ ex fide manabat, statuere poterant non euanidum fuisse humanæ vocis sonitum quem perceperant, sed viuam & efficacem doctrinã Dei. Quod ad verba spectat, Sermo prædicationis Dei, nihil aliud est quã sermo Dei prædicatus ab homine, vt reddidi. Voluit enim Paulus nominatim exprimere contemptibilem apud eos non fuisse doctrinam, licet ab ore mortalis hominis prodiret, quòd eius authorem agnoscerent Deum. Laudat igitur Thessalonicenses, quòd non substiterint in respectu Ministri, sed oculos ad Deum sustulerint, vt eius sermonẽ reciperent. Quare particulam *vt*, quæ ad sensum explanandum valebat, inserere non dubitaui. Malè Erasmus qui vertit sermonem, auditus Dei: acsi Deum intelligeret Paulus patefactum. postea mutauit, sermonẽ quo Deum discebatis. non enim ab eo animaduersa fuit Hebraica phrasis.

14 *Vos enim imitatores.* Si hoc ad proximã clausulam restringere libeat, sensus erit, quòd virtus Dei vel sermonis eius in eorum tolerãtia se proferat, dum magno & infracto animo persequutiones sustinent. Ego tamen ad totã superiorem sententiam extendere malo. confirmat enim quod dixit, Thessalonicenses seriò Euangelium tanquã à Deo sibi oblatum fuisse amplexos, quia fortiter sustineant contrarios Satanæ insultus, nec recusant quiduis pati potius quàm ab eius obedientia discedant. Et certè hoc non leue est fidei examen, quũ Satan omnia machinãdo, nihil proficit, vt nos à Dei timore dimoueat. Interea periculosæ tẽtationi prudẽter occurrit, quæ illos percellere vel turbare poterat. nã ab ea gente graues molestias sustinebãt, quæ sola in mũdo Dei nomine gloriabatur. Poterat inquam illis hoc venire in mentẽ. Si hæc vera est religio, cur eam tã infestis animis oppugnãt Iudæi, qui sunt sacer Dei populus? Vt hoc offendiculũ tollat, primum admonet, hoc

eos

eos commune habere cum primis Ecclesiis qua in Iudæa erāt: postea Iudæos dicit obstinatos esse Dei & omnis sanæ doctrinæ hostes. Tametsi enim quū dicit, *Ipsos esse passos à suis tribulibus*, idtādem aliis quàm de Iudæis exponi potest, certe non ad solos Iudæos debet restringi: quia tamen longius in describenda eorum pertinacia & impietate insistit, apparet eosdem notari statim ab initio. Credibile est aliquos ex ea gēte ad Christum fuisse Thessalonicæ conuersos. Atqui ex historia Actorum patet, illic non minus quàm in Iudæa persequutores Euāgelii Iudæos fuisse. Ergo hoc promiscue tam de Iudæis quàm de Gentibus dictum accipio, quia vtrique à suis tribulibus magna certamina & atroces impetus sustinebant.

15 *Qui dominum Iesum.* Quia populus ille tot Dei beneficiis ornatus fuerat, propter veterum Patrum gloriam, authoritate pollebat apud multos nomen ipsum. Ne cui ergo oculos hic fucus perstringat, ita spoliat Iudæos omni honore, vt nihil illis relinquat præter odium & extremam infamiam. En, inquit, virtutes quibus laudem apud bonos & pios merentur, Prophetas suos & tandem Filium Dei occiderunt, me eius seruum persequuti sunt, bellū cum Deo gerunt, cuncto mundo sunt exosi, sunt inimici salutis Gentium: denique sunt deuoti æterno exitio. Quæritur cur Christum & Prophetas ab iisdē occisos fuisse dicat. Respondeo, ad totum corpus hoc pertinere: significat enim Paulus nō esse nouum aut insolens, quòd Deo repugnant, sed ita implere Patrum mensuram, quemadmodum Christus loquitur Mat. 23. 32.

16 *Qui obsistunt ne gentibus loquamur.* Non abs re (vt dictum est) tam prolixè immoratur in exagitanda Iudæorum malitia. Nam quum vbique furiosè Euangelio se opponerent, ingens inde scandalū oriebatur: præsertim quū Euangelium clamarēt profanari à Paulo, dum illud Gentibus vulgabat. Hæ calumnia scindebant Ecclesias, spem salutis eripiebant Gentibus, & Euangelio viā obstruebant. Hoc ergo crimine eos grauat Paulus, quòd inuideant Gentibus salutem: sed addit, hoc fieri vt compleātur eorum peccata, vt illis omnem pietatis opinionem adimat. Quemadmodū vbi pri' dicebat, Non placere Deo; hoc volebat indignos esse quorū ratio inter Dei cultores haberetur. Loquutio tamē notanda est, quòd qui male agendo pergunt, mensuram hoc modo iudicii sui implent, donec ad cumulum perueniāt. Hæc causa est cur sæpe differatur impiorum pœna, quia nondū maturæ sunt (vt ita dicam) eorum impietates. Hinc monemur, sedulò cauendum esse ne si peccata subinde peccatis addamus, quemadmodum passim fieri solet, cumulus tandē vsque in cælū cōscēdat. *Peruenit enim.* Significat prorsus esse desperatos, quia vasa sint iræ Domini. perinde enim hoc valet acsi diceretur, Vrget eos ac persequitur iusta Dei vltio, neque desinet vsque dū pereāt: quod in omnes reprobos cōpetit, qui in mortē cui destinati sunt, præcipites ruūt. Hoc autē sic de vniuerso Gentis corpore pronuntiat Apostolus, vt tamen electis spē non præcidat. Nā quia maior pars resistebat Christo, generaliter quidem de tota gente loquitur. Sed tenenda est illa exceptio quam ipse ponit ad Romanos capite 11. 5. quòd semper Dominus residuum aliquod habebit semen. Tenendum semper est Pauli consilium, fugiendam sedulò esse fidelibus eorū societatem quos iusta Dei vindicta persequitur, donec in cæca sua obstinatione pereant. *Ira* sine adiecto, Dei iudicium significat, sicut ad Romanos capite 4. 15. Lex iram operatur. Item 12. 19. Date locum iræ.

17 *Nos verò, fratres, orbati vobis ad tempus horæ aspectu, non corde, abundantius studuimus faciem vestram videre in multo desiderio.*

18 *Itaque voluimus venire ad vos, ego quidem Paulus, & semel & bis, & obstitit nobis Satan.*

19 *Quæ enim nostra spes, vel gaudium, vel corona gloriatio-*

nis? annon etiã vos coram Domino nostro Iesu Christo in eius aduentu?

20 Vos enim estis gloria nostra, & gaudium,

17 *Nos verò.* Oportunè hæc excusatio addita est, ne se à Paulo desertos esse putarent Thessalonicenses, quũ tanta necessitas eius præsentiam flagitaret. Loquutus est de persequutionibus quas patiebantur à suis: aberat interea ipse, cuius officium erat supra alios omnes opitulari. Patrem se antehac vocauit: atqui patris non est filios in tantis augustiis deserere. Suspicionem ergo contemptus ac negligentiæ præuenit, dicens, non animum sibi defuisse, sed negatam esse facultatem. Nec simpliciter ita loquitur, Volui ad vos venire, iter fuit mihi obstructum: sed vehementiã affectus sui singularibus verbis exprimit, *Quum*, inquit, *vobis orbatus essem.* Orbitatis verbo testatur quàm triste ac durum illi fuerit ab illis abesse. Sequitur amplificatio desiderii, quòd absentiam eorum ægrè ad breue tempus tulerit. Non mirum est si diuturnitas tædiũ vel mœrorem afferat. at valde nos affectos esse oportet, vbi impatientes sumus vnius horæ. *Tempus* autem *horæ*, pro exiguo temporis spatio accepit. Sequitur correctio, quòd *Aspectu, non corde* separatus ab illis fuerit: vt sciant loci distantiam, minimè eius animum disiungere. Quanquam non minus aptè referri hoc ad Thessalonicenses poterit, quòd vicissim coniuncti fuerint Paulo eorum animi inter corporum dissidia. Nam ad rem non parum interfuit, exprimi quantopere de mutuo erga se eorum amore confideret. Suum verò affectum melius demonstrat quum dicit *Abundantius se studuisse*: nam significat adeò non imminutum fuisse amorem discessu, vt magis accensus fuerit. Quum dicit, *Semel & bis voluimus*, testatur non subitũ fuisse feruorẽ cui statim refrixerit (vt interdum accidere videmus) sed huius propositi se fuisse tenacem, quum varias occasiones captauerit.

18 *Obstitit nobis satan.* Paulum semel fuisse impeditum narrat Lucas, quia Iudæi insidias illi in itinere struebant: sæpius vel idẽ vel simile accidere potuit. Hoc verò totum, Satanæ non immeritò assignat: quia vt alibi docet, non est nobis lucta cum carne & sanguine, sed cum principibus aeris & nequitiis spiritualibus, &c. Impii enim quoties nobis molesti sunt, sub vexillo Satanæ militant, súntque eius instrumẽta ad nos vexandos. Præsertim quum ad opus Domini studia nostra contendunt, quicquid obstat, certum est à Satana proficisci. Atque vtinam hæc sententia piorum omnium animis penitus insideat: Satanam nihil non assiduè moliri, quomodò Ecclesiæ ædificationem moretur vel perturbet: essemus profectò ad resistendum magis intenti. maiori nobis curæ esset sanæ doctrinæ conseruatio, qua nos priuare hostis ille tam ardenter studet. Sciremus etiã quoties Euangelii cursus remoras patitur, vnde impedimentũ proueniat. Alibi dicit non fuisse sibi à Deo permissum: sed vtrũque verum est. Quanuis enim suas partes agat Satan, Deus tamen supremum ius retinet, vt quoties visum est, inuito ac reluctante Satana, viam nobis aperiat. Verè ergo dicit Paulus Deum non permittere: vtcunque obstaculum sit à Satana.

19 *Quæ enim spes.* Illum desiderii ardorem cuius meminit, inde confirmat, quia in ipsis fœlicitatem suam quodammodo repositam habeat. Perinde enim valet hæc sententia acsi dixisset, Nisi meipsum obliuiscar, necesse est vt vos expetam, *Vos enim estis gloria nostra & gaudium.* Porrò quòd *Spem & Coronam gloriæ suæ* eos appellat, nõ ita accipiendum quasi alibi quàm in solo Deo glorietur: sed quia in omnibus Dei beneficiis gloriari in suo gradu licet, ita vt semper sit ipse scopus: quemadmodum fusius exposui in priorem ad Corinthios. Hinc verò colligendum est, Christi ministros, prout quisque eius regnum propagauerit, gloriæ & triumphi in extremo die fore participes. Quare gaudere & gloriari non alibi iã nunc discant, quàm in prospero laborum suorũ successu, dum sua opera Christi gloriam pro-

promoueri vident. Ita fiet vt quo decet amoris affectu, in Ecclesia affecti sint. Particula *Etiam*, denotat non solos esse Thessalonicenses in quib⁹ triumphet Paulus, sed esse ex multorum numero. Causalis verò particula γὰρ, quæ paulo pòst sequitur, impropriè loco affirmatiuæ posita est, Certe vos estis.

CAP. III.

1 *QVare non amplius sufferentes, censuimus vt Athenis relinqueremur soli:*

2 *Et misimus Timotheum fratrem nostrum, & ministrum Dei, & cooperarium nostrum in Euangelio Christi vt confirmaret vos, & vobis animum adderet ex fide nostra,*

3 *Vt nemo turbaretur in his afflictionibus: ipsi enim nostis quod in hoc sumus constituti:*

4 *Etenim quum essemus apud vos, prædiximus vobis quòd essemus afflictiones passuri, quemadmodum etiã accidit, & nostis.*

5 *Quamobrẽ & ego non amplius sustinens, misi vt cognoscerem fidem vestram: ne fortè tentasset vos is qui tentat, & exinanitus esset labor noster.*

1 *Quare non amplius.* Hac narratione quæ sequitur, desiderii illius sui fidem facit. Nam si alibi retentus, alium neminem suo loco misisset Thessalonicam, poterat videri non adeò ipsos curare: sed quum Timotheum in vicem suam subrogat, suspicionem illam auertit: præsertim quum sibi ipsos præfert. Porrò se maiorem illorum, quàm sui rationem habuisse ostendit, quòd maluerit relinqui solus, quàm ipsos destitui. Habent enim pondus hæc verba, *Placuit vt solus relinquerer*. Timotheus valde fidus illi erat comes, nullos tũc alios secum habebat: ergo incommodum & molestum erat eo carere. Signum ergo rari amoris est & anxii desiderii, quòd se omni solatio priuare non recusat, vt subueniat Thessalonicensibus. eodem pertinet verbum εὐδοκήσαμεν, quod promptam animi inclinationem designat.

2 *Fratrem nostrum.* Has laudes ideo adscripsit, quò melius ostenderet quàm bene illis consultum voluerit. Nam si vulgarem quempiam hominem illis misisset, non multum iuuare illos poterat. & quia Paulus sine suo incommodo hoc fecisset, nullum insigne dedisset paternæ erga eos curæ testimonium. Hoc verò magnum, quòd fratrem & cooperarium sibi detrahit, & cui neminẽ (vt 1. Tim. 2. 19 testatur) parem reperiebat, quum suis commodis omnes studerent. Interea authoritatem conciliat doctrinæ quam à Timotheo perceperant, vt melius infixa eorũ memoriæ maneat. Meritò autẽ dicit, se ideo *Misisse Timotheum*, vt à suo exemplo confirmationem fidei acciperent. Terrere eos poterant parum læti rumores de persequutionibus, sed magis eos animare debebat intrepida Pauli constantia, ne fathiscerent. Et certè huc etiam se extendit communicatio quæ inter sanctos & membra Christi esse debet, vt fides vnius, aliorum sit consolatio. Ita quũ audirẽt Thessalonicẽses Paulũ indefesso studio pergere, superare fortitudine fidei omnia discrimina, omnésque difficultates, fidẽ eius vbique aduersus Satanã & mũdũ victricẽ stare: hoc nõ parũ cõsolationis illis afferebat. præsertim verò nos mouent, vel saltem mouere debent eorũ exẽpla à quibus sumus in fide instituti, quemadmodũ dicitur in fine epistolæ ad Hebræos cap. 13. 7. Intelligit itaque Paulus suo exemplo debuisse sustineri, ne in afflictionibus fathiscerent. Quia autem offendi poterãt, si veritus fuisset Paulus ne succuberent omnes

persequutione (quia hoc scilicet nimiæ diffidentiæ erat) temperat hanc asperitatem quum dicit, Ne quis, vel vt nemo. Meritò autem hoc timendum fuit, quãdo semper in quouis cœtu aliqui sunt infirmi.

3 *Ipsi enim nostis.* Quia libenter se omnes subeundæ crucis necessitate eximerent: admonet Paulus non esse cur in persequutionibus expauescant fideles quasi ad rem nouam aut insolitam, quia hæc nostra sit conditio quam nobis Dominus imposuit. Nam hæc loquutio, *In hoc sumus constituti*, tantundem valet acsi dixisset, hac lege nos esse Christianos. Dicit autem ipsos scire: quia fortius pugnare ipsos decebat, quum in tempore fuissent præmoniti. Adde quòd apud rudes & ignaros, Paulum assiduæ afflictiones reddebant contemptibilem: ideo nihil sibi vsu venisse commemoret, nisi quod tanquam vates multò antè prædixerit.

5 *Ne fortè tentasset.* Hoc verbo docet timendas semper esse tentationes, quia proprium Satanæ officium sit tentare. Quemadmodum autem ille vndique insidias nobis struere, & laqueos circumcirca tendere nobis non cessat: ita nos in excubiis esse oportet intentos ad cauendum. Ac tam apertè dicit quod initio quasi nimis asperum refugerat, nempe se fuisse solicitum ne irriti essent sui labores, si fortè præualeret Satan. Atque hoc facit vt sedulò aduigilent ipsi, & acrius se extimulent ad resistendum.

6 Nuper autem quum venisset Timotheus ad nos à vobis, & annuntiasset nobis fidem & dilectionem vestram, & quòd bonam nostri memoriam habetis, semper desiderantes nos videre, quemadmodum & nos ipsi vos.

7 Inde consolationem percepimus fratres de vobis, in omni tribulatione & necessitate nostra per vestram fidem:

8 Quia nunc viuimus, si vos statis in Domino.

9 Quam enim gratiarum actionem possumus Deo reddere de vobis, in omni gaudio quod gaudemus propter vos coram Deo nostro,

10 Nocte ac die supramodum precantes, vt videamus faciem vestram, & suppleamus quæ fidei vestræ desunt?

Hîc alio argumẽto demonstrat quàm singulari erga eos amore sit affectus, quòd scilicet læto prosperi eorum status nuntio quasi extra se raptus fuerit. Notandæ enim sunt circunstantiæ quas recenset. in afflictione ac necessitate erat: nõ ergo videbatur hilaritati esse locus. Sed quum de Thessalonicensibus audit quod optabat, quasi extincto malorum sensu, in gaudium & gratulationem effertur: quanquam gradatim ad hãc gaudii magnitudinem exprimendam procedit. Nam primò dicit, *Consolationem percepimus*: postea effusum vbertim gau diũ prædicat. Cæterùm hæc gratulatio vim exhortationis habet: atque hoc cõsilium fuit Paulo vt Thessalonicenses ad pergendum inuitaret. Et certè his acerrimus esse stimulus debuit, quum intelligerent sancto Apostolo tantum solatii & gaudii accidere ex pietatis suæ profectu.

6 *Fidem & dilectionem.* Quo frequentius apud Paulum occurrit hæc loquendi forma, eò diligentius notanda est: totam enim pietatis summam breuiter indicat his duobus verbis. Quare quicunque ad hunc duplicem scopum collimant, in tota vita sunt extra errandi periculum. Alii omnes quantumuis se torqueant, miserè vagantur. Tertium quod addidit de bona sui memoria, ad Euangelii reuerentiam spectat. Non enim alio nomine Paulum tam charum, & in tanto pretio habebant.

8 *Quia nunc viuimus.* Hîc clarius adhuc

adhuc patet vt seipsum propè oblitus fuerit Paulus Thessalonicensium causa, vel saltem posthabito sui respectu, primam ac potissimam suam cogitationem ad ipsos adiecerit. Quanquam non tam hominum studio id fecit quàm gloriæ Domini. Sic enim in sancto pectore feruebat Dei & Christi zelus, vt reliquas omnes curas quodammodo absumeret. Viuimus, inquit, hoc est rectè valemus, si vos in Domino perseueratis. Et sub aduerbio Nunc, repetit quod pri* dixerat, se afflictione & necessitate grauiter fuisse oppressum: quicquid tamen mali patiatur in sua persona, id suo gaudio obstare negat. acsi diceret, Ego etiãsi in me sim mortuus, in salute vestra viuo. Hinc admonentur omnes Pastores qualis inter ipsos & Ecclesiam coniunctio esse debeat, nempe vt se beatos reputent quum Ecclesiæ bene est, etiamsi multis alioqui miseriis sint circundati. Contrà verò, quanuis alioqui res lætæ sint ac secundæ, si cadere vident extructum à se ædificium, luctu & mœrore tabescant.

9 *Quam enim.* Non contentus simplici affirmatione, quàm ingens sit gaudii sui magnitudo exprimit, dum seipsum interrogat quales possit agere gratias Deo. sic enim loquendo, nullam se inuenire gratiarum actionem testatur quæ ad æquandum gaudium sufficiat. *Gaudere se coram Deo* dicit, pro eo quod est verè & absque simulatione vlla.

10 *Supra modum precantes.* Redit ad suum desiderium: nunquam enim ita in solidum gratulari hominibus licet quandiu in mundo viuunt, quin melius semper aliquid optemus. Sunt enim adhuc in via: labi vel errare possunt, aut etiam retrocedere. Optat ergo Paulus sibi facultatẽ dari vt defectus fidei Thessalonicensium instauret: vel (quod idem est) fidem eorum quæ adhuc imperfecta est, suis numeris absoluat. Atqui hæc fides est quam mire ante hac celebrauit. Sed hinc colligimus, quia alios longo spatio antecedunt, multum adhuc à meta distare. Itaque quantumuis progressi simus, veniant nobis semper in mentem nostra ὑστερήματα: ne vltra eniti pigeat. Hinc etiam patet quàm necessaria sit nobis doctrinæ assiduitas: neque enim in hoc tantùm ordinati sunt doctores, vt vno die vel mense homines adducant ad fidem Christi, sed vt fidem inchoatam perficiant. Cæterùm quòd sibi Paulus adscribit quod Spiritus sancti propriũ esse 1. Corinthiorum 14. 16 prædicat: hoc ad ministerium restringere oportet. Porrò quum hominis ministerium inferius sit Spiritus efficacia, & illi (vt vulgò loquuntur) subalternum, nihil ex ea imminuit. Quum dicit se *Die ac nocte,* plusquam abundè fuisse precatum: ex his verbis colligi potest quàm assiduus fuerit in orando Deo, & quàm ardenter ac seriò id fecerit.

11 Ipse autẽ Deus & Pater noster, & Dominus noster Iesus Christus viam nostram ad vos dirigat:

12 Vos autem Dominus impleat & abundare faciat charitate mutua inter vos & erga omnes: quemadmodum & nos ipsi affecti sumus erga vos:

13 Vt confirmet corda vestra irreprehensibilia, in sanctitate coram Deo & Patre nostro, in aduentu Domini nostri Iesu Christi, cum omnibus sanctis eius.

11 *Ipse autem Deus.* Nunc precatur vt remotis Satanæ obstaculis, Dominus viam sibi aperiat, & quodammodo dux sit ac rector itineris ad Thessalonicenses: quo significat nusquam posse nos mouere pedem cum successu, nisi Dei auspiciis: vbi tamen ipse manũ porrigit, Satanam frustra omnia moliri vt cursum nostrum auertat. Notandũ quòd easdem Deo & Christo partes assignat: vt certè nihil bonorum nobis præstat Pater quàm per manum Christi. Sed qum ita de vtroque pariter loquitur, cõmunem Christi Diuinitatem & potentiam cum Patre esse docet.

12 *Vos autem Dominus.* Altera precatio, vt interea dum obstructum illi est iter, se tamen absente, Dominus

Thessalonicenses confirmet in sanctitate, & charitate impleat. Atq; hinc rursum discim' in quo posita sit Christianæ vitæ perfectio, nēpe in charitate & pura sanctitate cordis quæ ex fide manat. Charitatem illis mutuã primò inter se commendat, deinde erga omnes: nam vt initium fieri decet à domesticis fidei, ita diffundere se animus noster debet ad vniuersum humanum genus. Deinde vt colenda est propior coniunctio, ita præterire non debemus eos qui procul sunt dissiti, quin ipsi in suum ordinem veniãt. Vult abundare & impleri Thessalonicenses charitate: quia quãtũ proficimus in Dei notitia, crescere simul debet in nobis fratrũ amor, donec peruerso nostri amore profligato, totum cor occupet. Thessalonicensibus precatur à Deo charitatem perfectam: significans tam eius incrementa, quàm initiũ ab vno Deo esse. Vnde apparet quàm præpostere faciant qui vires nostas Legis Diuinæ præceptis metiuntur. Finis Legis charitas, inquit Paulus 1. Tim. 1. 5. idem tamen Dei opus asserit. Ergo Deus quum vitam nostram format, non respicit quid possimus, sed quod supra vires nostras est, à nobis exigit: vt à se petere discamus præstandi facultatem. Quum dicit, *Quemadmodum & nos ipsi erga vos*, suo exemplo eos stimulat.

13 *Vt confirmet corda vestra.* Corda hîc pro Conscientia posuit, vel intima animæ parte: significat enim ita placere demum hominem Deo, si cordis sanctitatem, id est, non externam modò, sed interiorem adfert. Sed quæritur an sanctitate stemus apud Dei tribunal: nam si ita est, quorsum remissio peccatorũ? atqui hoc videntur innuere Pauli verba, vt sint irreprehensibiles conscientiæ in sanctitate. Respondeo, non excludi à Paulo remissionem peccatorum, qua fit vt sanctitas nostra quæ alioqui aspersa est multis inquinamentis, Dei conspectũ sustineat: semper enim fides, qua placatur nobis Deus vt vitiis nostris ignoscat, reliqua omnia præcedit: sicuti fundamentum prius ædificio est. Caterùm non docet Paulus qualis in hoc mundo, vel quanta possit esse fidelium sanctitas, sed eam cupit augeri, donec euadat in suam perfectionẽ. Ideo dicit *In aduentu Domini*: significans eò vsque differri eorum complementum quæ nunc in nobis Dominus inchoat. *Cum omnibus sanctis.* Bifariam exponi potest hæc particula, vel vt pura habeant corda Thessalonicenses, cum omnibus sanctis in Christi aduentu, vel quòd Christus venturus sit cum sanctis suis. Tametsi hoc secundum recipio, quod ad verborum syntaxin pertinet: non tamen dubito quin sanctos ideo nominauerit Paulus, vt admoneret et nos in eum finem vocari à Christo, vt cum omnibus sanctis colligamur: hæc enim cogitatio, studium sanctitatis acuere in nobis debet.

CHP. IIII.

1 Ergo quod reliquũ est, fratres, rogamus vos & obsecramus in Domino Iesu, quemadmodum accepistis à nobis, quomodo oporteat vos ambulare & placere Deo, vt abundetis magis:

2 Nostis enim quæ præcepta dederimus vobis per Dominum Iesum.

3 Hæc enim est voluntas Dei, sanctificatio vestra: vt vos abstineatis ab omni scortatione,

4 Et sciat vnusquisque vestrum, suum vas possidere in sanctificatione & honore:

5 Non in affectu concupiscentiæ, quemadmodum & Gentes quæ non nouerunt Deum.

1 *Quod reliquum est.* Hoc caput varias præceptiones continet: quibus Thessalonicenses ad sanctam vitam instituit, vel in eius studio confirmat. Prius didicerant quænam esset piè viuẽdi regula & ratio: hoc illis in memoriã reuocat: Quemadmodum, inquit, edocti estis. Porrò ne videatur illis adimere quod dederat, nõ simpliciter hortatur vt sic ambulent, sed vt abundent magis. Quum ergo profectum vrget, innuit iam eos in via esse. Summa est, hoc in primis curandum, vt in suscepta doctrina proficiant: quã Paulus videtur friuolis & inanibus studiis opponere, quibus videmus bonam mundi partem adeò vt plurimum occupari, vt vix postremum locum teneat vtilis sanctáque vitæ rite formandæ meditatio. Admonet ergo Paulus quomodo instituti fuerint, atque huc toto studio iubet eniti. Porrò hic nobis lex præscribitur, vt obliuiscentes quæ retro sunt, semper tendamus ad vlteriorem progressum: atque huc simul incũbere Pastores debẽt. Quòd autem rogat quum iure imperare posset, humanitatis ac modestiæ est: quam imitari debent Pastores, vt comiter, si fieri potest, populum alliciant magis quàm violenter cogant.

3 *Hæc enim est voluntas Dei.* Hæc generalis est doctrina, ex qua, tanquam fonte, particulares admonitiones statim deducit. Quum dicit hanc esse Dei voluntatem, significat nos hoc consilio vocatos à Deo esse: acsi diceret, In hoc estis Christiani, huc tendit Euangelium, vt vos sanctificetis Deo. Quid valeat nomen *Sanctificationis*, iam alibi sæpius dictum est, nempe vt renuntiantes mundo, & carnis inquinamentis exuti, nos Deo velut in sacrificium offeramus: nihil enim illi offerri decet, nisi purum ac sanctum. *Vt abstineatis.* Hæc vna præceptio est quã ex proximo fonte deriuat: sanctitati enim nihil magis contrarium est, quam scortandi fœditas, quæ totum hominem polluit. Ideo affectũ concupiscẽtiæ ad Gẽtes ablegat quæ Deũ ignorãt: acsi diceret, Vbi regnat Dei cognitio, domari oportere cõcupiscentias. Per *Affectum concupiscentiæ*, fœdas omnes carnis libidines designat: sed tamen hoc modo infamat desideria omnia quæ nos ad voluptatem & delicias solicitant, sicuti ad Romanos capite 13. 14, carnis haberi curam vetat pro eius concupiscentia. Nam vbi sibi appetere homines permittunt, nullus est modus lasciuiæ. Quare hæc vna temperantiæ ratio est, cupiditates omnes frænare. Particulam hanc, *Vt sciat vnusquisque vestrum suum vas possidere*, nonnulli de vxore exponunt: acsi dictum esset, Mariti cum vxoribus pudicè habitent. Sed quum promiscuè alloquatur viros & mulieres, non dubium est quin vas pro corpore accipiat. Est enim suum cuique corpus veluti domicilium in quo habitat: vult ergo vt corpus nostrũ ab omni fœditate purum seruemus. *Et honore*, id est honestè: quia corpus suum probro & macula aspergit qui ipsum prostituit ad scortationem.

6 Ne quis opprimat vel circumueniat in negotio fratrem suum: quia vindex erit Dominus istorum, quemadmodum & prædiximus vobis, & obtestati sumus.

7 Non enim vocauit nos Deus ad immunditiam, sed ad sanctificationem.

8 Itaque qui hoc repudiat, nõ hominem repudiat, sed Deũ, qui etiam dedit Spiritum suum sanctum in nos.

6 *Ne quis opprimat.* Alia exhortatio quæ tanquam riuus ex sanctificationis doctrina ducitur. Vult, inquit, Deus nos sanctificare, nequis fratri suo iniuriam inferat. Nam quòd Chrysostomus sententiã hanc conuertit cum prio re: & ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν exponit, alienis vxoribus inhiare, & eas appetere, nimis coactum est. Postquam ergo vnum immũditiei exemplum in lasciuiis & libidine attigit Paulus, hanc quoque docet sanctitatis partem esse, vt iuste & innocenter agamus cum proximis. Prius verbũ ad violẽtas oppressiones refertur:

vbi qui potentior est, audaciam sumit ad nocendum. Alterum immodicas omnes & iniustas cupiditates sub se continet. Quum autem homines sibi vt plurimum in libidine & auaritia indulgent, reuocat illis in memoriam quod prius docuerat. Deum scilicet horum fore vltorem. Notandum verò quod dicit, *Obtestati sumus.* tanta enim est hominum tarditas, vt nisi acriter perculsi, nullo Diuini iudicii sensu tangantur.

7 *Non enim vocauit.* Videtur eadem esse hæc sententia cum superiore, quòd Dei voluntas sit nostra sanctificatio: paulum tamen differt. Nam vbi de corrigendis carnis vitiis disseruit, Deum hoc velle probat à fine vocationis. nos enim quasi in peculium sibi segregat. Rursum quòd Deus nos ad sanctitatem vocet, probat à contrariis, quia ab immunditia nos eripit ac reuocat. vnde concludit, Quicunque hanc doctrinam repudiant, non homines repudiare, sed Deum vocationis scilicet authorē, quæ tota concidit euerso de vitæ nouitate principio. Ideo autē tam vehemeter insurgit, quia semper sunt proterui homines, qui cùm securè Deum contemnant, minas omnes subsannant iudicii eius, & simul omnia sanctæ ac piæ vitæ præcepta ludibrio habent. Tales docendi non sunt, sed seuera obiurgatione tanquam ictu malei feriendi.

8 *Qui etiam dedit.* Quò melius à tali contemptu & peruicacia reuocet Thessalonicenses, Spiritu Dei præditos esse admonet, quo discernant primùm quid à Deo sit, deinde inter sanctitatem & immunditiam, discrimen quale oportet statuant, tertiò iudicium cælesti authoritate ferant contra omne inquinamenti genus, quod in ipsorum capita recidet, nisi alieni sint à contagio. Ergo vtcunque impii quæcunque de sancta vita & timore Dei docentur, rideant, qui donati sunt Spiritu Dei, longè aliud testimonium habent in cordibus suis obsignatum. Cauendum igitur ne illud extinguant, vel obliterent. Quanquam ad Paulum & reliquos doctores referri hoc potest, acsi dixisset eos non ex humano sensu immunditiem damnare, sed ex Dei authoritate pronuntiare quod ab eius Spiritu dictatum est: ego tamen libenter vtrosque complector. Quædam exemplaria pronomen habent secundæ personæ, Vos, quod ad Thessalonicenses donum Spiritus restringit.

9 De fraterno autem amore, non opus habetis vt scribam vobis: ipsi enim vos à Deo estis edocti, vt diligatis inuicem.

10 Etenim hoc facitis erga omnes fratres qui sunt in tota Macedonia. hortamur autem vos, fratres, vt abundetis magis,

11 Et altius contendatis, vt colatis quietem, & agatis res vestras, & laboretis manibus vestris, quemadmodum vobis denuntiauimus,

12 Vt ambuletis decenter erga extraneos, & nulla re opus habeatis.

9 *De fraterno autem.* Quum prius magnificè extulerit eorum charitatem, nunc occupatione vtitur, dicens, *Non opus habetis vt scribam vobis.* Reddit causam, *Quia diuinitus edocti sint*, quo significat insculptam esse eorum cordibus charitatem, vt superuacuæ sint literæ in charta scriptæ. Neque enim tantùm intelligit quod Iohannes in sua Canonica, Vnctio docebit vos, sed formata esse eorum corda ad charitatem, vt appareat Spiritum sanctum intus dictare cum effectu quid agendum sit, vt scripto præcipere non sit opus. Subiicit argumentum à maiori ad minus: nam quum eorum charitas per totam Macedoniam se diffundat, colligit non esse dubitandum quin ipsi mutuò inter se ament. Quare particula *Etenim*, valet Quinetiam, vel Imo, augendi enim causa (vt dixi) eam addidit.

10 *Hotamur autem.* Quanquam satis voluntarios esse testatur ad omnia charitatis officia, nō tamē desinit hortari

tari vt proficiant, quia nihil in hominibus perfectũ. & certè quod optimum in nobis apparet, optandũ est vt sit melius. Verbum φιλοτιμεῖσθαι alii sequentibus cõiungunt, acsi iuberet eos eniti ad colendam quietem, sed aptius cum priori verbo cohæret. Postquam enim admonuit vt crescant in charitate, sanctam æmulationem illis commendat, vt mutuò inter se amore certent, vel certè præcipit vt seipsum vnusquisque vincere cõtendat: atque hoc posteri⁹ magis amplector. Ergo vt perfecta sit eorum charitas, contentionem in illis requirit, qualis esse in iis solet qui ad victoriã cupidè aspirant. Hæc optima est æmulatio, quũ singuli benefaciendo, seipsos vincere conãtur. Cur eorum sentẽtiæ non subscribã, qui exponunt, enitamini quietẽ agere, hæc vna ratio satis valida mihi esse videtur, quòd Paulus non posuisset in rẽ minus difficili tam arduum certamen: quod ad profectũ charitatis optimè congruit, vbi tot obstacula se ingerũt. Neque etiam displicet altera verbi significatio, vt sint in commune liberales.

11 *Colatis quietem.* Iam dixi hoc membrum separandum esse à prioribus: nam hæc noua sententia est. Quiescere autem hoc loco significat placidè & sine tumultu agere: quemadmodum etiã Gallicè loquimur, *sans bruit.* In summa, iubet eos pacatos esse & tranquillos. huc pertinet quod cõtinuò pòst adiũgit, *Et agatis res vestras.* Videre enim est eos qui se in aliena negotia importunè ingerunt, multum tumultuari, sibique & aliis molestos esse. Hæc igitur optima tranquillæ vitæ ratio, dum vnusquisque vocationis suæ officiis intentus, exequitur quæ sibi à Domino mandata sunt, & in iis se occupat: dum agricola se in operibus rusticis exercet, opifex artẽ suam tractat: atque ita singuli intra proprios fines se continent. Simulatque hinc deflectunt homines, omnia incomposita sunt ac turbulenta. Cæterùm nõ ita vult singulos agere suas, vt sibi quisque seorsum viuat, omissa aliorum cura: sed tantùm otiosam leuitatem corrigere vult, quæ tumultuosos in publicum homines reddit qui domi sedatam vitam agere debebant. *Laboretis manibus.* Manuarium laborem duabus de causis commẽdat: vt sibi sufficiant ad tolerandam vitam, & honestè se gerant etiam coram infidelibus. Nihil enim turpius inerti ac nihili homine, qui nec sibi nec aliis vtilis, tantũ ad edendum & bibendum natus videtur. Porrò hic labor vel operãdi ratio latè patet: quòd enim de manibus loquitur, in eo est synecdoche: sed non dubium quin omnẽ exercitationem comprehendat humanæ vitæ vtilem.

13 Nolo autem vos ignorare, fratres, de iis qui obdormierunt, vt ne contristemini, sicut & cæteri qui spem non habent.

14 Nam si credimus quòd Iesus mortuus est, & resurrexit, ita & Deus eos qui dormierunt per Christum, adducet cum eo.

13 *Nolo autem vos.* Non est verisimile spem resurrectionis cõuulsam fuisse apud Thessalonicenses à profanis hominibus: quemadmodum Corinthi factum fuerat. Videmus enim vt Corinthios seuerè castiget: hic autem tanquam de re non dubia loquitur. fieri tamen potest vt non satis infixa eorum animis fuerit hæc persuasio: atque ideo in lugendis mortuis aliquid ex veteri superstitione retinuerint. Hæc enĩ est summa, nõ esse lugendos vltra modum mortuos, quia simus omnes excitãdi. Vnde enim fit vt nullum finem nec modum habeat infidelium luctus, nisi quia nulla apud eos resurrectionis spes est? Nos ergo qui de resurrectione edocti sumus, nõnisi moderatè lugere decet. Postea de modo resurrectionis differet: præterea aliquid attinget de temporibus. Sed hoc loco tantùm cohibere nimium mœrorem voluit, qui nunquam ita apud eos regnasset, si viguisset seria resurrectionis cogitatio & memoria. Non autem prorsus lugere vetat, sed moderationẽ requirit in luctu: dicit enim, *Vt ne contristemini sicut alii qui spem non habent.* More infidelium eos tristari vetat, qui fræna dolori laxant: quia mortem habent pro vltimo interitu, & perire exi-

stimant quicquid è mundo tollitur. Quũ autem sciant fideles se ex mundo migrare, vt tandem colligantur in regnum Dei, similem lugendi causam non habent: quare doloris temperamentum esse debet resurrectionis cognitio. Dormientes vocat mortuos, communi Scripturæ more, quo verbo mortis acerbitas mitigatur: multum enim differt ab interitu dormitio. Cæterùm non ad animam, sed corpus refertur: iacet enim in sepulchro cadauer, quasi in lecto, donec hominem Deus excitet. Itaque desipiunt qui inde colligunt animas dormire. Tenemus nunc Pauli mentem: nempe quòd fidelium mentes ad considerandã resurrectionem attollit, ne in suorũ morte nimio mœrori indulgeant. absurdũ enim esse, vt nihil differãt ab infidelibus, qui ideo nulllũ adhibent mœrori finem vel modum, quia in morte nihil nisi interitum agnoscunt. Qui hoc testimonio abutuntur vt Stoicam indolentiam, hoc est ferream duritiem statuãt inter Christianos, nihil tale reperient in Pauli verbis. Quòd obiiciunt dolendum non esse in morte nostrorum, ne Deo resistamus, id in omnibus rebus aduersis valeret: sed aliud est frænare dolorem nostrum vt subiiciatur Deo, aliud abiecto humano sensu, instar lapidum obdurescere. Sit ergo piorum dolor consolatione mistus, quæ eos ad patientiam erudiat. Id efficiet spes beatæ immortalitatis, quæ patientiæ mater est.

14 *Nam si credimus.* Illud fidei nostræ axioma sumit. Ideo excitatum esse Christum à mortuis, vt eiusdem simus resurrectionis participes, vnde infert, nos cum eo æternum victuros. Hæc porrò doctrina (quemadmodum prioris ad Corinthios capite 15.13, dictum est) ex alio principio pendet, quòd non sibi Christus, sed nobis mortuus est ac resurrexit. Proinde qui de resurrectione dubitant, magnam faciunt Christo iniuriam, imò quodammodo ipsum è cælo detrahunt, quemadmodum ad Romanos capite 10.6, habetur. *Dormire per Christum,* est retinere in morte cõiunctionem quam habemus cum Christo. nam qui fide in Christum inserti sunt, mortem cũ eo communẽ habent, vt sint vitæ socii. Quæritur autem annon resurrecturi etiã sint infideles, nã resurrectionẽ Paulus nõ asserit nisi in Christi mẽbris. Respõdeo, Paulũ non aliud hîc attingere, nisi quod præsenti instituto cõgruebat. Neque enim hîc terrendi erant impii, sed corrigendus piorum immodicus dolor, ac sanandus consolationis medicina, vt facit.

15 Hoc enim vobis dicimus in sermone Domini, quòd nos qui viuemus & superstites erimus in aduentum Domini, non præueniemus eos qui dormierunt.

16 Quoniam ipse Dominus cum clamore, cum voce Archangeli & tuba Dei descendet è cælo: ac mortui qui in Christo sunt, resurgent primùm.

17 Deinde nos qui viuemus, ac residui erimus, simul cum ipsis rapiemur in nubibus, in occursum Domini in aera: & sic semper cum Domino erimus.

18 Itaque consolamini vos mutuò in sermonibus istis.

15 *Hoc enim vobis,* &c. Modũ nunc breuiter describit quo excitãdi sunt fideles ex morte. Quũ autem de re maxima & humano ingenio incredibili verba facit, & simul promittit quod est supra hominũ potestatem & arbitrium: præfatur nihil se præferre suũ vel humanũ, sed Dominũ esse authorẽ. Probabile autẽ est, *Sermonẽ Domini* vocari, sumptũ ex eius concionibus. Tametsi enim ex reuelatione didicerat Paul⁹ omnia regni cælestis arcana: hoc tamen ad fidem resurrectionis adstruẽdã aptius erat apud fideles, quũ referret quæ proprio Christi ore prodita fuerant: acsi diceret, Nõ primi extitimus resurrectionis testes, sed

Magister

Magister ipse eam asseruit. *Nos qui viuemus.* Hoc ideo dictũ est, ne putarẽt eos solos resurrectionis fore compotes qui vsque ad Christi aduentum superstites forent: alienos verò ab ea esse qui prius morte sublati essent. Ab illis, inquit, resurrectionis ordo incipiet: non ergo nos sine illis resurgemus. Hinc apparet tenuem & obscuram, variísque erroribus implicitam fuisse fidem vltimæ resurrectionis apud nonnullos, quũ fingerent mortuos ea priuatos esse. Vitã enim æternam ad eos solos pertinere imaginabantur, quos Christus vltimo aduentu viuos adhuc in terris deprehenderet. His erroribus vt medeatur Paulus, priorẽ mortuis ordinẽ assignat: deinde sequuturos docet qui tunc in vita hac restabunt. Quòd autẽ in prima persona loquens, se quasi vnum facit ex eorum numero qui vsque ad diem extremum victuri sunt: eo vult Thessalonicenses in expectationem erigere, adeóque pios omnes tenere suspensos, ne sibi tempus aliquod promittant. Nam vt demus ipsum ex peculiari reuelatione sciuisse venturum aliquanto serius Christum: hanc tamen Ecclesiæ communem doctrinam tradi oportuit, vt fideles omnibus horis parati essent. Interea simul ansam curiositati multorum præcidi oportuit, quod prolixius deinde faciet. Cæterùm quum dicit, Nos qui sumus superstites, tẽpus præsẽs loco futuri, more Hebraico vsurpat.

16 *Quoniam ipse Dominus.* Ponit vocẽ κελεύσματος: mox subiungit *Vocẽ archangeli*, expositionis vice, significans qualis futurus sit ille hortatorius clamor: nempe quòd Archangelus præconis fungetur officio, vt citet viuos & mortuos ad Christi tribunal. Quanquã enim hoc Angelis omnibus commune erit, tamen vt in ordinibus fieri solet, primarium vnum statuit qui aliis præcinat. Cæterum de *Tuba* relinquo aliis subtilius disserendum: neque enim aliud habeo, quàm quod in priore ad Corinthios breuiter attigi. Certè nõ aliud fuit hoc loco Apostoli consiliũ, quàm magnificã & reuerentiæ plenã Iudici speciẽ gustandã præbere, donec eam plenè cernamus. Hoc gustu interea contentos esse nos decet. *Mortui qui in Christo.* Iterum asserit mortuos qui in Christo sunt, hoc est in Christi corpore continentur, priores resurrecturos: vt sciamus nõ illis minus quàm viuis repositam esse in cælo spem vitæ. De reprobis tacet, quia nihil hoc ad piorum consolationem in qua nunc versatur. Superstites dicit cum illis simul raptum iri: in his nulla mortis mentio: quare innuere videtur mortis fore expertes. Hic multum se torquet Augustinus, tum libro De ciuitate vicesimo, tum in respõsione ad Dulcitiũ: quia secũ pugnare videatur Paulus, qui alibi negat renasci posse semẽ, nisi moriatur. Verùm solutio facilis est, quia subita immutatio, mortis instar erit: 1. Cor. 5. 36. Mors quidẽ ordinaria separatio est animæ à corpore. Verum nihil obstat quominus aboleat Dominus momento corruptibilem hanc naturam, vt nouam sua virtute creet: sic enim impletur quod fieri oportere, idẽ Paulus docet 2. Cor. 5. 4: vt absorbeatur mortalitas à vita. Quod in confessione nostra habetur, Christum iudicem mortuorum fore ac viuorum, Augustinus sine figura verum esse agnoscit: tãtùm in illo scrupulo hæret, quomodo resurgant qui non sunt mortui. Verùm (vt dixi) illa est mortis species, dum in nihilum redigitur hæc caro, vt nunc est corruptioni obnoxia. Tantùm hoc est discrimẽ, quòd qui dormiunt aliquo temporis spatio, corporis exuunt substantiam, qui autem subitò innouabũtur, nõ nisi qualitatem exuent.

17 *Et sic semper.* Semel ad Christũ aggregatis promittit æternam cum eo vitam: quibus verbis abundè Origenis & Chiliastarum deliria refutantur. Neque enim alium finem habitura est fidelium vita quàm Christi, ex quo semel in vnum regnum collecti fuerint. Christo autem mille annos tribuere, vt postea regnare desinat, plusquam horrendũ dictu est. Atqui in hanc absurditatem cadunt qui mille annis terminant fidelium vitam, quia viuere eos cum Christo oportet quandiu erit Christus ipse. Notandum etiam quod dicit, *Erimus*: nã significat tunc nos vitam æternam vtiliter sperare, quũ nobis speramus propriè esse destinatam.

18 *Consolamini.* Apertius iam demonstrat quod prius dixi, in fide resurrectionis esse nobis iustam consolationis materiam: modò Christi simus membra, & illi tanquam capiti nostro ve-

rè vniti ſimus. Quanquam Apoſtolus non modò vnumquenque ſibi quærere doloris ſolatium iubet, ſed aliis etiam miniſtrare.

CAP. V.

1 *PORRO de temporibus & articulis temporum, non opus habetis vt vobis ſcribatur.*

2 *Ipſi enim optimè ſcitis quòd dies Domini tanquam fur in nocte, ſic veniet.*

3 *Quando enim dixerint, Pax & ſecuritas: tunc repentinus ipſis ſuperueniet interitus, quaſi dolor partus mulieri prægnãti, nec effugient.*

4 *Vos autem, fratres, non eſtis in tenebris, vt dies ille vos quaſi fur opprimat.*

5 *Omnes vos filii lucis eſtis, & filii diei: nõ ſumus noctis, neque tenebrarum.*

1 *Porro de temporibus.* Nunc tertio loco eos à curioſa & inutili temporum inquiſitione retrahit: interea verò admonet vt aſsiduè ad Chriſtum excipiendum ſint parati. Quanquam occupatione vtitur, opus eſſe negans ad illos ſcribi quæ curioſi homines deſiderãt. Nam hoc nimiæ incredulitatis ſignum non credere quæ Dominus prædicit, niſi diem certis circunſtantiis deſignet, ac veluti digito oſtendat. Quia ergo inter ambiguas opiniones vacillãt qui ſibi flagitant notari temporum articulos, acſi ex probabili demonſtratione coniecturam capere vellent: ideo piis ſuperuacuas eiuſmodi diſputationes eſſe dicit. Alia etiam ratio eſt, quòd fideles non plus ſcire appetunt, quàm in Dei ſchola diſcere licet. diem porrò aduentus ſui nobis eſſe abſconditum voluit Chriſtus, vt ſuſpenſi quaſi in excubiis ſtemus.

2 *Optimè ſcitis.* Exactam notitiam opponit anxio inueſtigandi ſtudio. Quid autem Theſſalonicenſes probè tenere aſſerit? nempe diem Chriſti repentè & ex inſperato venturum, vt incredulos, quaſi fur dormientes, opprimat. Hoc autem contrarium eſt euidentibus ſignis, quæ eius aduentum mundo eminus oſtentent: ſtultum ergo eſſet, ex præſagiis vel oſtentis velle ſtatum habere tempus.

3 *Quando enim dixerint.* Explicatio ſimilitudinis: ſimilis erit dies Domini furi nocturno. Cur hoc? quia minimè expectatus ſubitò incredulis adueniet, vt eos quaſi dormientes occupet. Vnde autem dormitio? nempe ex alto Dei contemptu. Supinam hanc oſcitantiam ſæpe impiis exprobrant Prophetæ: & certè non extremũ modò illud iudicium, ſed quotidiana ſecurè expectant. Quanuis Dominus exitium denuntiet, pacem & omnia proſpera ſibi polliceri non dubitant. Atque in hanc exitialem ſocordiam ideo labuntur, quia non ſtatim quæ Dominus futura pronuntiat, impleri vident: ſtatuunt enim fabuloſum eſſe quod non mox oculis apparet. Ideo Dominus, vt hanc ſecuritatem contumaciæ plenam vindicet, ſubitò irruit: & ex ſumma fœlicitate impios præter ſpem omnium præcipitat. Talia interdum repentini aduentus documenta edit: ſed præcipuũ erit illud, quum Chriſtus ad iudicandum orbem deſcendet. Quod ipſe etiam teſtatur, tempus illud ſeculo Noe comparans, Mat. 24, quia tanquam in altiſsima pace luxuriabuntur omnes. *Quaſi dolor partus.* Aptiſsima ſimilitudo, quia nullum malum eſt quod magis repentè corripiat, & quod acrius & infeſtius primo ſtatim impetu vrgeat. Adde quòd *Mulier prægnans* doloris materiã intus in vtero geſtat abſque ſenſu, donec inter

ter epulas & risus, vel in medio somno corripitur.

4 *Vos autem, fratres.* Nunc quale sit fidelium officium admonet: vt scilicet diem illum quanuis remotum, spe aspiciant. Atque huc pertinet metaphora *Diei* & *lucis.* impios secure delicianttes opprimet Christi aduẽtus, quia tenebris obruti, nihil cernũt: nulla enim densior caligo quàm Dei ignorantia. At nos quibus per Euangelii sui fidẽ Christus illuxit, multũ ab illis differimus: verè enim impletur in nobis illud Iesaia, quòd dũ tenebræ operiunt terrã, super nos orietur Dominus, & gloria eius in nobis conspicua est, Isa. 60. 1. Absurdum ergo esse admonet, nos velut sopitos à Christo deprehendi, vel nihil videntes, quũ plena lux nobis affulgeat. *Filios lucis* appellat, more Hebraico, luce præditos: sicut filios diei, qui die fruuntur. Atque hoc rursum confirmat, quum dicit nos non esse *Noctis vel tenebrarum*: quia scilicet Dominus nos inde eripuit. Perinde enim est acsi diceret, non esse nos hac conditione illuminatos à Domino vt in tenebris erremus.

6 *Ergo ne dormiamus vt reliqui, sed vigilemus, & sobrii simus.*

7 *Qui enim dormiunt, nocte dormiunt: & qui ebrii sunt, nocte ebrii sunt.*

8 *Nos autem qui sumus diei, sobrii simus, induti thorace fidei & charitatis, & galea spe salutis:*

9 *Quia non constituit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis, per Dominum nostrum Iesum Christum:*

10 *Qui mortuus est pro nobis, vt siue vigilemus, siue dormiamus, simul cum ipso viuamus.*

6 *Ergo ne dormiamus.* Alias metaphoras adiungit priori affines. Sicut enim nuper ostendit minimè consentaneum esse vt in luce cæcutiant: sic nunc admonet indecorũ ac turpe esse, dormire medio die, aut inebriari. Quemadmodum verò Euangelii doctrinam qua nobis sol iustitiæ Christus patefit, diem appellat: ita quum de somno & ebrietate loquitur, non somnum naturalem, neque ebrietatem ex vino intelligit, sed mentis stuporem: quum Deum & nos ipsos obliti, securè vitiis nostris indulgemus. Ne dormiamus, inquit: hoc est, ne in socordiam demersi, obstupescamus in mundo, quemadmodum reliqui: hoc est, infideles, quibus ignorantia Dei instar obscuræ noctis, sensum & rationem adimit. *Sed vigilemus,* hoc est intento animo respiciamus in Dominum. *Et sobrii simus*: hoc est abiectis huius mundi curis, quæ onere suo nos degrauant, excussis prauis cupiditatibus, soluti & alacres tendamus in cælum. Hæc enim spiritualis est sobrietas, dum ita parcè & continenter vtimur hoc mundo, ne eius illecebris simus impliciti.

8 *Induti thorace.* Hoc addit quò melius torporem nobis excuteret: nam veluti ad arma conclamat, vt ostendat non esse dormiendi tempus. Belli quidẽ nomen subticet, verùm dum nos armat thorace & galea, præliandum esse admonet. Quare quisquis opprimi ab hoste timet, expergefieri debet, vt sit assiduè in excubiis. Sicuti ergo hortatus est ad vigilantiam, eò quòd Euangelii doctrina sit instar diurnæ lucis, ita nunc altero argumento nos excitat, quia bellandum sit cum hoste: vnde sequitur, nimis periculosam esse segnitiem. Videmus enim vt milites, etiãsi alioqui sint intemperantes, propinquo tamen hoste, exitii metu, à crapula & deliciis omnibus se abstineant, & sedulò excubent ad cauendum. Quum ergo semper nobis instet Satan, & mille pericula intentet, saltem non minus sedulos & vigilantes esse oportet. Cæterùm in armorum nominibus, frustra à quibusdam subtilior quæritur interpretatio: nam hic Paulus aliter loquitur, quàm ad Ephesios capite

6.17. illic enī iustitiā, thoracē facit. Hoc ergo ad tenendam eius mentē sufficiet, quòd docere vult, Christianorum vitam similem esse perpetuæ militiæ: quia Satan molestus & infensus illis esse non desinit. Sedulò itaque paratos & rectos ad resistendum esse vult: deinde armis opus esse admonet, quia tam potentem hostem sustinere nequeant, nisi bene muniti. πανοπλίαν verò hîc nō enumerat: sed tātum recenset duas armaturæ partes, *Thoracem* & *galeam*. Interea quod ad spiritualem munitionem spectat, nihil omittit: nam qui *Fide*, *charitate*, & *spe* instructus est, nulla ex parte inermis deprehendetur.

9 *Quia non constituit.* Quia de spe salutis loquutus erat, prosequitur illam partem: ac dicit nos huc destinatos esse à Deo, vt salutem per Christum consequamur. Posset autem simpliciter locus exponi hoc modo, induendam esse salutis galeam, quia Deus nos perire nolit, sed potius saluos esse. Et hoc quidem vult Paulus: sed vlterius (meo iudicio) tendit. Quia enim nobis vt plurimum formidolosus est Christi dies, finem eius mentioni facere volens, nos in salutem constitutos esse dicit. Vox Græca περιποίησις, tam fruitionem (vt loquūtur) quàm acquisitionem significat. Certè non intelligit Paulus nos à Deo vocatos esse vt comparemus nobis salutem: verùm vt eam obtineamus, sicuti acquisita est per Christum. Animat verò Paulus fideles ad strenuè pugnandum, proposita victoriæ fiducia: nam semiuictus est qui timidè ac dubitanter pugnat. His ergo verbis trepidationē quæ ex diffidentia nascitur, eximere voluit. Non aliunde autem melior salutis certitudo, quam ex decreto Dei colligi potest. *Ira* hoc loco, vt alibi, pro iudicio aut vindicta Dei aduersus reprobos capitur.

10 *Qui mortuus est.* A fine mortis Christi confirmat quod dixit. nam si ideò mortuus est vt nos participes faceret suæ vitæ, non est quod de salute nostra ambigamus. Dubium tamē est quid nunc per somniū & vigilias intelligat: videri enim posset vitam & mortē designare, & hic sensus esset plenior. Quā quam de quotidiano somno non ineptè etiam exponere liceat. Sūma est, in hoc mortuum esse Christum, vt sua vita, quæ perpetua est, & fine caret, nos donaret. Porrò non mirum est quòd iam nūc affirmat nos cum Christo viuere: quia fide in regnum Christi ingressi, transimus à morte in vitam: Christus ipse in cuius corpus insiti sumus, sua virtute nos viuificat: & Spiritus qui in nobis habitat, vita est propter iustitiam.

11 Quare exhortamini vos inuicem, & ædificate singuli singulos, sicut & facitis.

12 Rogamus autem vos fratres, vt agnoscatis eos qui laborant in vobis, præsunt vobis in Domino, & admonent vos:

13 Vt eos habeatis in summo pretio cum charitate propter opus ipsorum: pacem habete cum ipsis.

14 Hortamur autem vos fratres, monete inordinatos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote erga omnes.

11 *Exhortamini.* Idem est verbum quod habuimus in fine proximi capitis: quod illic Consolari vertimus, quia contextus id exigebat: nec malè etiam huic loco eadem significatio quadraret. Nā quæ hactenus tractāuit, vtriusque materiam suppeditant, tam ꝗ consolationis quàm exhortationis. Quod ergo illis datur à Domino, inter se communicare iubet. Addit, vt se *ædificent*: hoc est confirment in ea doctrina. Sed ne videatur eorum negligentiam perstringere, simul dicit eos sponte facere quod præcipit. Verùm quæ nostra est ad bonum segnities, qui optimè omnium sunt animati, stimulis tamen semper indigent.

12 *Rogamus autem.* Admonitio valde necessaria. Quia enim parui ducitur

regnum

regnum Dei, vel saltem non æstimatur pro sua dignitate: hinc etiam sequitur contemptus piorum doctorum. Plerique verò eorum hac ingratitudine offensi, non tam quia se contemni vident, quàm quòd inde colligunt, non haberi Domino suo honorem, tepidiores redduntur. Et Deus etiã iuste mundum vlciscitur, quòd bonis ministris quibus ingratus est, eum priuat. Quare non tam ministrorum interest, quàm totius Ecclesiæ, haberi in pretio eos qui fideliter præsunt. Atque hac de causa Paulus tã solicite ipsos commendat. *Agnoscere* hic significat Habere rationem aut respectum: sed innuit Paulus ideo minus honoris exhiberi ipsis doctoribus quàm deceat, quoniam vulgò non cõsideratur eorum labor. Sed notandum est quibus titulis Pastores designet. Primò dicit eos laborare: vnde sequitur è numero Pastorum excludi omnes otiosos ventres. Porrò speciem laboris exprimit, quum addit, *Qui vos admonent*, vel instituunt. Quicunque ergo munus docendi non obeunt, frustra se Pastorum nomine venditant. Tales quidem Papa facilè in suum catalogum recipit, sed eos è suo expũgit Spiritus Dei. Quia autem contemptim (vt dictũ est) habentur in mundo, simul præfecturæ nomine illos ornat. Tales qui docendo impẽdunt operã, nec aliter præsunt, nisi vt seruiant Ecclesiæ, Paulus in pretio non vulgari haberi iubet. Nam ad verbum sic loquitur, plusquam abundè honore prosequi. nec immeritò: obseruãda enim est ratio quam mox subiicit, nempe *propter opus ipsorum*. Est autem Opus hoc, ædificatio Ecclesiæ, æterna animarum salus, mundi reparatio, denique regnum Dei & Christi. Huius operis inæstimabilis est excellentia ac dignitas: ergo quos tantæ rei ministros facit Deus, nobis eximios esse oportet. Verùm ex Pauli verbis colligere licet, iudiciũ Ecclesiæ mandari, vt veros pastores discernat. Nam frustra notæ istæ adscriberentur, nisi vellet à fidelibus eas animaduerti. Et quum iubet honorem deferri laborantibus, & iis qui docendo, rite & fideliter gubernant: otiosos certè & improbos neque dignatur vllo honore, neque dignos esse ostendit. *Præsunt in Domino*. Hoc additum videtur ad notandum spirituale regimen. Tametsi enim Reges quoque & Magistratus Dei ordinatione præsunt: quia tamen Ecclesiæ gubernationem Dominus peculiariter vult suam agnosci, ideo nominatim *præesse in Domino* dicuntur, qui Christi nomine & mandato Ecclesiam gubernant. Cæterùm hinc colligere licet quantum absint à Pastorum ac Præsulum ordine, qui tyrannidem à Christo prorsus alienam exercent. Certè vt quis inter legitimos Pastores censeatur, necesse est vt se in Domino præesse ostẽdat, nec ab eo quicquam habeat separatum. Hoc autem quid aliud est quàm pura doctrina, Christum in sua sede collocare, vt solus sit Dominus & Magister?

13 *Cum charitate*. Alii vertunt, Per charitatem. Paulus enim dicit, In charitate: quod secundum Hebraicæ linguæ phrasim valet, Per, aut Cum. Ego tamen malo ita exponere, quòd nõ tãtùm ipsos reuereri, sed etiã amare iubeat. Nam vt amabilis est Euangelii doctrina, sic eius ministros diligere cõuenit. Durius autem esset illud, Per charitatem haberè in pretio, quum aptè cohæreat amoris cum honore coniunctio. *Pacem habete*. Quanquam hic locus variè legitur etiam apud Græcos, mihi tamen magis arridet ea lectio quam reddidit Vetus interpres, & sequutus est Erasmus: nempe, Pacem habete cum eis, vel colite. Voluit enim (meo iudicio) Paulus Satanæ artibus obuiã ire, qui non cessat omnia moliri, vt vel iurgia, vel diffidia, vel simultates excitet inter plebẽ & Pastorẽ. Itaque quotidie videmus quã leui aut nulla de causa Ecclesiæ suis Pastoribus sint infensæ: quia scilicet minus quàm par sit, viget hoc pacis colẽdæ studiũ, quod tantopere Paulus commendat.

14 *Monete inordinatos*. Communis est doctrina, vt nobis curæ sit fratrum salus. Id fit docendo, monendo, corrigendo, erigendo: sed quoniam varia sunt hominum ingenia, non abs re præcipit Apostolus vt se fideles ad hanc varietatem accõmodent. Iubet ergo inordinatos moneri, hoc est eos qui dissolutè viuunt. Et Monitio pro Obiurgatione capitur, quæ eos in ordinem reducat: nam & digni sunt maiori seueritate nec alio remedio adduci possunt ad resipiscẽtiã,

Erga *pusillanimes* alia moderatio tenenda est: nam consolatione opus habent: infirmi quoque sunt subleuādi. Pusillanimes autē vocat: qui fracto sunt & afflicto animo. His atque *Infirmis* sic indulget, vt inordinatos durius compesci velit. Rursum ita inordinatos asperè moneri iubet, vt infirmi comiter & humanè tractentur, vt pusillanimes consolationem accipiant. Frustra ergo qui præfracti sunt & indomiti, blandè se mulceri postulant: quoniam remedia morbis sunt accommodanda. Patientiam tamen erga omnes commendat: nam seueritas quoque aduersus inordinatos aliqua lenitate temperanda est. Quanquam patientia hæc tædio propriè opponitur: nihil enim procliuius est quàm fatigari in curandis fratrum morbis. Qui semel atque iterum pusillanimem solatus est, si tertiò idem agendū sit, sentiet nescio quam molestiam, adeóque indignationem, quæ eum in officio pergere non patitur. Ita si monēdo vel obiurgando nō proficimus statim quantum optandum esset, spem de vlteriore profectu abiicimus. Eiusmodi impatientiæ frænum iniicere Paulus voluit, moderationem erga omnes nobis commendans.

15 Videte nequis malum pro malo cuiquam reddat: sed semper benignitatem sectamini, & mutuam inter vos, & in omnes.

16 Semper gaudete.

17 Indesinenter orate.

18 In omnibus gratias agite: hæc enim Dei volūtas in Christo Iesu erga nos.

19 Spiritum ne extinguatis:

20 Prophetias ne contemnatis:

21 Omnia probate, quod bonum est tenete:

22 Ab omni specie mala abstinete.

15 *Videte nequis.* Quia difficilis est huius præcepti obseruatio in tanta ingenii nostri ad vindictam propensione, ideo attentos ad cauendum esse iubet. Nam istud Videre, sedulum studium significat. Tametsi autem simpliciter prohibet ne certent inter se iniuriis: non tamen dubium quin omnes simul noxios affectus damnare voluerit. Nam si *Malum malo reddere* fas non est, vitiosa est omnis nocendi cupiditas. Propria Christianorum est hæc doctrina, non retaliare iniurias, sed æquo animo perferre. Ac ne putarent Thessalonicenses vltionem tantùm aduersus fratres suos prohiberi, nominatim exprimit, Ne cuiqam malefaciant: speciosæ enim interdum excusationes obtendi solent, Quid? illum adeò nequam, scelestum & crudelem cur nō liceat mihi vlcisci? Verùm quia vltio sine exceptione nobis interdicitur, qualiscunque sit is qui nos læsit, abstinendum est à noxa. *Sed semper benignitatem.* Hoc posteriore membro non tantùm à vindicta abstinēdum esse docet, siquis nos læserit: sed colendam erga omnes beneficentiam. Et si enim mutuam inter fideles primò esse vult, postea tamen ad omnes, quanuis indignos, eam extendit: vt studeamus malum bono vincere, quemadmodum idem Rom. 12.21, docet. Primus ergo patientiæ gradus est, non vlcisci iniurias: secundus verò etiam hostes beneficiis prosequi.

16 *Semper gaudete.* Hoc ad moderationem animi refero, dum placidè in rebus aduersis se retinet, neque fræna dolori laxat. Ideo hæc tria simul connecto: *Semper Gaude[illegible]*, *Indesinenter orare*, & *Gratias Deo agere in omnibus.* Nam quum assiduas preces commendat, rationem ostendit perpetuò gaudendi: quia hoc modo leuationem in omnibus malis nostris à Deo petimus. Sic ad Philip. cap. 4. 4. vbi dixit, Gaudete in Domino: iterum dico gaudete, Moderatio vestra nota sit omnibus, Ne sitis soliciti: Dominus propè est: postea rationem demonstrat. Sed in omni

omni precatione vestræ postulationes innotescant Deo, cum gratiarum actione. Illic, vt videm⁹, causam gaudii ponit animum tranquillum ac sedatũ, qui vel iniuriis, vel rebus aduersis vltra modũ nõ turbetur. Ceterum ne dolor, tristitia, anxietas, metus nos opprimant, iubet in prouidentiã Dei recumbere. Porrò quia sæpe obrepunt dubitationes, an curæ simus Deo, remedium quoque præscribit, vt precando, nostras solicitudines quasi in eius sinum exoneremus, quemadmodum Dauid Psal. 37.5, & 55.23 præcipit, & eius exemplo Petrus 1.epist.5.7. Quia autem in votis nimium sumus præcipites, tẽperamentum adscribit, vt quæ desunt expetentes, non tamen desinamus gratias agere. Eandem fere seriem, licet paucioribus verbis, hîc contexit. Nã primo loco, tãti vult à nobis æstimari Dei beneficia, vt eorum agnitio & meditatio tristitiam omnem superet. Et sanè si reputamus quid nobis Christus contulerit, nulla erit tãta doloris acerbitas quæ nõ leniatur, & locum cedat spirituali gaudio. Nisi enim regnet in nobis hoc gaudium, simul à nobis regnum Dei exulat, vel nos ab ipso. Et valde ingratus est Deo, cui non tanti est Christi iustitia & spes vitæ æternæ, vt in media tristitia gaudeat. Sed quoniam facilè animi nostri fathiscunt, donec impatientiæ succumbant: notandum est remedium quod mox adiungit. Iacentes enim & prostrati erigimur precibus, quia in Deum reiicimus quod nos grauabat. Quoniã autem multa quotidie, imò singulis momentis pacẽ nostrã inquietare, & gaudium excutere nobis possent: ideo continenter nos orare iubet. De hac autem precandi assiduitate alibi diximus. Gratiarum actio, vt dixi, quasi temperamentũ subiicitur. Multi enim sic orãt, vt tamen ... murmurent Deo, ac fremant, nisi protinus obsequatur eorum votis. Atqui desideria nostra sic frænari conuenit, vt contenti eo quod datur, gratiarum actionem semper misceamus votis. Petere quidem licet, gemere etiam & conqueri: sed ita vt nobis magis adlubescat Dei voluntas, quàm nostra.

18 *Hæc enim dei voluntas* Nempe vt gratias agamus, secundum Chrysostomi sententiam. Ego pleniorem sensum contineri puto sub his verbis: quòd talis sit erga nos Dei affectus in Christo, vt in afflictionibus quoque largam habeamus materiam gratias agendi. Quid enim ad nos placandos aptius aut magis appositum, quàm dum audiemus sic nos in Christo complecti, vt in bonũ ac salutem vertat quicquid nobis accidit? Meminerimus ergo, hoc singulare esse corrigendæ impatientiæ remedium, ab intuitu præsentium malorum quæ nos cruciant, oculos referre in diuersam considerationem, qualiter ergà nos affectus sit Deus in Christo.

19 *Spiritum ne extinguatis.* Hæc metaphora ducta est à vi & natura Spirit⁹: nam quum proprium Spiritus officium sit illustrare mentes, atque ideo vocetur lux nostra: propriè dicimur eum extinguere dum eius gratiam exinanimus. Sunt qui putant idem dici hoc & proximo membro. Ergo secundum eos, Spiritũ extinguere nihil aliud est, quàm cõtemnere prophetias. Verùm quia diuersis modis extinguitur Spiritus, hæc duo inter se distinguo, tãquam genus & speciem. Tametsi enim contemptus prophetiæ, est extinctio Spiritus, Spiritum tamẽ illi etiam extingunt qui quum profectũ quotidiano magis ac magis accensas à Deo scintillas excitare debeant, sua ignauia in nihilum redigunt dona Dei. Itaque latius patet hæc admonitio, de nõ extinguendo Spiritu, quàm proxima de non spernendis prophetiis. Sensus prioris est, Estis Spiritu Dei illuminati: videte ne vestra ingratitudine lux ista vobis pereat. Valde vtilis admonitio: nam eos qui semel illuminati fuerant, vbi respuunt tam pretiosum Dei donum, vel clausis oculis se abripi sinunt in mũdi vanitatem, horrenda cæcitate percuti cernimus, vt sint aliis in exemplum. Cauendum igitur à socordia qua Dei lumen in nobis suffocatur. Cæterùm qui hinc colligunt, in hominis arbitrio esse vel extinguere, vel fouere lucem oblatam, vt gratiæ efficaciam extenuent, ac facultates extollant liberi arbitrii, malè ratiocinantur. Quanquã enim efficaciter in suis electis operatur Deus, neque tantùm lucem illis admouet, sed facit vt videant, oculos cordis illis aperit, apertósque tenet: quia tamen semper ad desidiam caro inclinat, exhortationũ stimulis opus

habet. verùm quod Pauli voce Deus præcipit, intus ipse præstat. Interea partes nostræ sunt petere à Domino, vt lãpadi accensæ oleum suppeditet, seruet purum ellychnium, atque etiam promoueat.

20 *Prophetias ne contemnatis.* Opportune hæc sentẽtia alteri subnectitur. nam quum per doctrinam, Spiritus Dei nobis maxime illuceat: qui doctrinæ locum negãt, quantum in se est, extinguũt Spiritum: semper enim considerandum qualiter aut quibus mediis se nobis communicare Deus velit. Ergo quicunque sub magisterio Spiritus sancti proficere cupit, Prophetarum se ministerio doceri sustineat. Cæterùm Prophetiæ nomine non intelligo vaticinandi donũ, sed quemadmodum prioris ad Corinthios, cap. 14. 3, scientiam interpretandæ Scripturæ: vt Propheta sit Diuinæ voluntatis interpres. Nam eo quem citaui loco, Paulus doctrinam ad ædificationem, exhortationem & consolationem Prophetis tribuit, & has quasi partes enumerat. sit ergo Prophetia in hoc loco, Scripturæ interpretatio in vsum præsentem accõmodata. Eam sperni vetat Paulus, nisi sponte velimus errare in tenebris. Est autem insignis sentẽtia ad externæ prædicationis commendationem. Somniant fanatici homines, pueros esse qui in Scripturæ lectione vel auditu verbi retinẽtur: quasi nemo sit spiritualis, nisi doctrinæ contemptor. Superbè igitur humanũ ministerium, adeóque Scripturam ipsam despiciunt, vt Spiritũ assequantur. Deinde quotquot illis deliria ingerit Satan, pro arcanis Spiritus reuelationibus fastuosè venditant. Tales sunt Libertini & similes furiæ. Et quò quisque indoctior, eò maiore arrogantia inflatus ac turgidus. Nos verò Pauli exemplo discamus Spiritũ cum voce hominũ coniũgere, quæ nihil est quàm illius organum.

21 *Omnia probate.* Quoniam sæpe temerarii homines & spiritus impostores, nugas suas prophetiæ titulo prætexunt, posset hac ratione vel suspecta vel etiam odiosa reddi prophetia. Quemadmodum hodie multi ad ipsum prædicationis nomen propemodum nauseant, quia tã multi sunt insulsi ac imperiti, qui sua nihili cõmẽta pro suggestu effutiunt: alii etiã impii ac sacrilegi, qui execrãdas blasphemias deblaterent. Quoniam itaque talium hominum vitio fieri poterat, vt fastidiose exciperetur prophetia, imò vix locũ teneret, Paulus iubet Thessalonicenses probare omnia: significans, etiamsi non omnes exactè loquantur ad absolutã regulam, prius tamen iudicandum esse, quàm damnetur vlla doctrina, vel respuatur. Bifariam hic peccari solet: nam alii, quia falso nominis Dei prætextu vel decepti sunt, vel sciunt vulgò plerosque decipi, promiscuè reiiciunt quamlibet doctrinam: alii stulta credulitate quicquid Dei nomine propositũ est absque delectu amplectũtur. Vtrũque vitiosum est: nam priores fastuoso illo præiudicio imbuti, viam ad proficiendũ sibi præcludunt: alteri verò ad omnes errorum ventos se temere exponunt. Paulus ab his duobus extremis ad mediũ reuocat Thessalonicenses, dum vetat quicquam damnare, nisi prius examinatum: & rursum admonet iudicium adhibendum esse priusquam quod in mediũ affertur, pro indubio recipiant. Et sanè hæc Dei nomini saltem reuerentia debetur, vt prophetiam quæ dicitur ab eo profecta, non aspernemur. Verùm sicuti reiectionem debet præcedere examen vel discretio, ita & susceptionem veræ & sanæ doctrinæ. Neque enim ea leuitate pios esse conuenit, vt indifferenter falsum non minus quàm verum arripiant. Hinc colligimus, Spiritu iudicii eos donari à Deo, vt discernant ne circunueniantur hominum imposturis. Nisi enim discretione essent præditi, frustra Paulus diceret, *Probate, & tenete quod bonum est.* Quod si rectè probandi facultate destitui nos sentimus, ab eodem Spiritu qui per Prophetas suos loquitur, petenda est. Pronuntiat autẽ hoc loco Dominus per os Pauli, nullis hominũ vitiis, nulla vel temeritate, vel inscitia, nullo denique abusu debere impediri doctrinæ cursum, quin sẽper in Ecclesia vigeat. Nã quũ prophetiæ abolitio, Ecclesiæ sit interitus, potius celũ sinamus terræ misceri, quàm vt cesset prophetia. Sed videtur hic Paulus nimis vagam in docendo licentiam permittere, dum vult probari omnia: nam audienda sunt vt probentur. atqui hoc modo ianua impostoribus aperta foret ad spargenda sua mendacia. Respõdeo, eum nunc minimè po-

postulare audiētiā falsis doctoribus, quorum os alibi obstruendum esse docet, & quos tam seuere excludit, nihilo etiam magis tollere ordinem in eligendis doctoribus, quem tantopere alibi commendat. Sed quoniam tanta diligentia nunquam adhiberi potest, quin prophetent interdum qui minus quàm deceat sunt instructi, & interdum boni & pii doctores a scopo aberrent: eam modestiam requirit à fidelibus, vt tamen audire non detrectent. Nihil enim periculosius quàm ea morositas, qua fit vt nobis insipida sit quæuis doctrina, dum probare quæ recta sit, non sustinemus.

22 *Ab omni specie mala.* Nonnulli vniuersalem esse sententiam putant, acsi abstinere præciperet ab omnibus quæ mali speciem præ se ferunt. Ita sensus esset, non sufficere interius conscientiæ testimonium, nisi habeatur & fratrum ratio, vt obuiam eatur offendiculis, fugiendo quicquid malum videri potest. Qui Speciem dialecticè exponunt generi subiectā, nimis crassè hallucinantur. Speciem enim dixit quæ vulgò Apparētia. Et potest legi tā Mala, quàm Mali in genitiuo: eadem tamen significatione. Ego potius Chrysostomum & Ambrosium sequor, qui cum proxima sententia contexunt. Quanquam neuter eorum explicat Pauli mentem: & fortè quid sibi velit, nō prorsus assequuti sunt. Breuiter dicam quod sentio. Primum speciem mali, vel malam, interpretor. quum nondum ita comperta est doctrinæ falsitas, vt meritò reiici queat: sed tamē aliqua hæret sinistra suspitio, & timetur nequid veneni lateat. Ergò ab eo genere doctrinæ, quod malū etiāsi non sit, apparet, abstinere præcipit: non quòd in totum reiici permittat, sed quia recipi, aut fidem obtinere non debet. Cur enim prius quod bonum est, teneri iussit: nunc abstineri vult non simpliciter à malo, sed à mali specie? quia vbi diiudicatione in lucem producta fuerit veritas, tūc demum ei fidem haberi decet. vbi autem subest falsi metus, aut mens dubitatione est implicita, pedem referre, vel gradū (vt loquuntur) suspendere conuenit, nequid dubia perplexaque conscientia amplectamur. In summa, docet qualiter nobis vtilis futura sit prophetia citra periculū: nēpe si attenti erim⁹ ad omnia probāda, & si leuitas ac festinatio aberit.

23 Ipse autem Deus pacis sanctificet vos totos: & integer spiritus vester, & anima & corpus sine reprehensione in aduentu Domini nostri Iesu Christi custodiatur:

24 Fidelis qui vos vocauit, qui & faciet.

25 Fratres, Orate pro nobis.

26 Salutate fratres omnes in osculo sancto.

27 Adiuro vos per Dominū, vt legatur epistola omnibus sanctis fratribus.

28 Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum, Amen.

Ad Thessalonicenses prima scripta fuit ex Athenis.

23 *Ipse autem Deus.* Postquam varia præcepta dedit, tandem descendit ad precationem. Et certè frustra spargitur doctrina, nisi eam Deus in animos nostros inserat. Vnde apparet quàm præpostere faciant qui ex Dei præceptis metiūtur hominum vires. Paulus ergo quum sciret inutilem esse omnem doctrinam, donec cordibus nostris eam Deus quasi digito suo insculpat, precatur Deum vt Thessalonicenses sanctificet. Cur Deum *pacis* hîc nominet, mihi non satis constat: nisi referre ad superiora libeat, vbi fraterni consensus, & patientiæ & æquitatis meminit. Scimus autem sub verbo *Sanctificandi*, contineri totam hominis renouationem. Iam ex parte quidem renouati erant Thessalonicenses: sed optat Paulus vt quod reliquum est, Deus perficiat: vnde colligimus, tota vita proficiendum esse in sanctitatis studio. Cæterùm si Dei officium est

totum hominem reformare, nihil libero arbitrio residuum fit. Nam si nostrum esset Deo cooperari, ita loquutus esset Paulus, Sanctificationem vestram Deus adiuuet, vel promoueat. Quum autem dicit, *Sanctificet totos*, solum illum facit solidi operis authorem. *Et integer Spiritus*. Hoc expositionis vice additũ est, vt sciamus quænam sit totius hominis sanctificatio: nempe quum ipse spiritu, anima, & corpore integer, vel purus ac impollutus seruatur vsque ad diẽ Christi. Quia autem nunquam in hac vita constat tanta integritas, quotidie aliquid addi ad puritatem, & ex sordibus aliquid repurgari cõuenit quandiu in mũdo viuimus. Notãda est autem hæc hominis partitio: nam aliquãdo homo simpliciter corpore & anima constare dicitur: ac tunc anima spiritum immortalem significat, qui in corpore habitat tanquam in domicilio. Quoniam autẽ duæ præcipuæ sunt animæ facultates, intellectus & voluntas: Scriptura interdum distinctè hæc duo ponere solet, quum exprimere vult animæ vim ac naturam: sed tũc anima, pro sede affectuũ capitur, vt sit pars spiritui opposita. Ergo quum hîc audimus nomen Spiritus, sciamus notari rationem, vel intelligentiam: sicut Animæ nomine designatur voluntas & omnes affectus. Scio à multis secus exponi Pauli verba: nam animam vocari putant motum vitalem, spiritum verò partem hominis renouatam: atqui tunc absurda esset Pauli precatio. Deinde alius est Scripturæ vsus, quemadmodum dixi: quum Iesaias dicit capite 26. 9, Anima mea desiderauit te nocte, spiritus meus te cogitauit: nemo dubitat quin de intelligentia & affectu suo loquatur, atque ita duas animæ partes enumeret: eodem sensu in Psalmis iungũtur duæ istæ voces. atque hoc Pauli sententiæ melius quadrat. Quomodo enim totus homo integer, nisi quum puræ sunt & sanctæ cogitationes, quum recti omnes & bene compositi affectus, quum ipsum denique corpus nonnisi bonis operibus suam operã ministeriúmque impedit? Nam facultas intelligendi à Philosophis tanquam domina statuitur: affectus sunt medii ad imperãdum: corpus obsequium præstat. Videmus nunc quàm bene conueniant omnia. Tunc enim purus & integer est homo, si nihil mente cogitat, nihil corde appetit, nihil corpore exequitur, nisi quod probatur Deo. Quòd autem totius hominis custodiam & omnium eius partium ita Deo commẽdat Paulus, inde colligendũ est, nos innumeris periculis esse expositos, nisi illius tutela nos protegeret.

14 *Fidelis qui vos vocauit.* Sicuti precando testatus est quantum de salute Thessalonicensium curam haberet: ita nunc in fiducia Diuinæ gratiæ eos confirmat. Obserua autem quo argumento perpetuum illis Dei auxilium promittat, nempe quia eos vocauit. quibus verbis significat, sperandam esse gratiæ cõtinuationem, ex quo semel Dominus nos sibi in filios cooptauit. Neque enim vnius diei se Patrem nobis fore pollicetur, sed hac lege nos adoptat, vt perpetuò nos foueat. Ergo vocatio testimonium nobis æternæ gratiæ esse debet: nam opus manuum suarum non vult mutilum deserere. Porrò fideles alloquitur Paulus, qui non externa modò prædicatione vocati fuerant, sed efficaciter fuerãt à Christo ad Patrem adducti, vt essent ex filiorum numero. De *Osculo*, vt solenne fuit salutationis symbolum, alibi dictum est. His autem verbis suum erga sanctos omnes amorem declarat.

27 *Adiuro vos per Dominum.* Incertum est timueritne (quod sæpe accidit) ne maligni ac inuidi homines epistolam supprimerent: an aliud præcauere voluerit periculum, ne peruersa quorundam prudentia, & cautione contineretur inter paucos. Semper enim reperiuntur qui negent vtile esse vulgari, quæ alioqui optima agnoscant. Certè quocunque artificio vel prætextu tunc machinatus fuerit Satan ne in omnium notitiam perueniret Epistola, colligere ex Pauli verbis licet quàm seriò & acriter se opponat. Neque enim res leuis aut friuola est adiuratio per Dei nomẽ. Habemus itaque Spiritum Dei, quæ Pauli ministerio in hac Epistola prodidit, velle toti Ecclesiæ publicari. Vnde apparet, diabolis quoque ipsis præfactiores esse qui à lectione scriptorum Pauli hodie populum Dei arcent, vt pote qui tã seuero exorcismo non mouentur.

EXIMIO VIRO BENEDICTO TEXTORI, MEDICO.

QVum te in artis tuæ ſcientia excellere iudicēt qui ſunt idonei eius rei cognitores: ego exactam fidem ac diligentiam, quā tum in curandis ægrotis, tum in reſponſis dandis adhibere ſoles, pro ſumma virtute ſemper duxi. Sed in mea præſertim valetudine vel reſtituenda, vel tuenda, ſic te ſedulò intentum fuiſſe perſpexi: vt facilè conſtaret, non tam vnius hominis abs te haberi rationem, quàm commune Eccleſiæ bonum ſtudio ac curæ tibi eſſe. Putaret fortè alius quiſpiam, leuius ideo eſſe officium, quod non priuatim ſibi duntaxat impenſum foret. Ego autem bis me potius tibi obſtrictum eſſe ſentio: quòd quum in obeundis amicitiæ partibus nihil omnino prætermitteres, de miniſterio quoque meo quod mihi propria vita charius eſſe debet, fueris perinde ſolicitus. Mortuæ præterea vxoris memoria, quātum tibi debeam, quotidie admonet, non modò quòd ope tua ſæpius leuata, ſemel ex graui ac periculoſo morbo reſtituta fuit: ſed quòd in poſtremo etiam qui nobis eam eripuit, nihil in ipſa iuuanda, ad induſtriam, laborē, ſtudium, reliqui feceris. Porrò quia nō aliam à me tibi mercedem ſolui pateris: vt mutuum aliquod eſſet meæ erga te beneuolentiæ teſtimonium, huic commentario nomen tuum inſcribere volui. Geneuæ, Calendis Iuliis, M. D. L.

IN POSTERIOREM PAVLI AD THESSALONICENSES,

ARGVMENTVM.

HAnc Epiſtolam Roma eſſe miſſam, vt vulgò habēt Græci codices, mihi non eſt probabile: nam de ſuis vinculis aliquid attigiſſet, ſicuti in aliis ſolet. Deinde circa initium tertii capitis ſibi inſtare periculum ſignificat ab hominibus inportunis: vnde coniici poteſt, quum Hieroſolymam tenderet, ex itinere ſcripſiſſe. Et iā olim Athenis fuiſſe ſcriptam, paſsim receptum fuit apud Latinos. Hæc autem ſcribendi cauſa fuit: ne ſe neglectos putarent Theſſalonicenſes, quòd aliò feſtinans Paulus, ad eos non veniſſet. Primo capite hortatur eos ad patientiam. Secundo, vanam & fabuloſam opinionem quæ de propinquo Chriſti aduentu ſparſa inualuerat, hoc argumento refellit: quia prius oporteat fieri diſceſsionē in Eccleſia, & bonam orbis partem perfidè à Deo deficere: imò Antichriſtum regnare in templo Dei. Tertio capite, poſtquam ſe precibus eorum commendauit, & breuiter animauit ad conſtantiam, ſeuerè corrigit, iubet eos qui otioſè ex alieno viuunt: quod ſi non obtemperent monitionibus, excommunicandos eſſe docet.

In poster. Pauli ad Thessalonic. Ioh. Calvini Commentarius.

CAP. I.

1 PAVLVS & Syluanus,& Timotheus, Ecclesiæ Thessalonicēsium in Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo,

2 Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.

3 Gratias agere debemus Deo semper de vobis, fratres, quemadmodum dignum est, quia vehementer augescit fides vestra,& exuberat charitas mutua vniuscuiusque omnium vestrū.

4 Vt nosipsi de vobis gloriemur in Ecclesiis Dei,de tolerantia vestra & fide in omnibus persequutionibus vestris & afflictionibus, quas sustinetis,

5 Ostensionem iusti iudicii Dei: vt digni habeamini regno Dei, pro quo & patimini.

6 Siquidem iustum est apud Deum, reddere iis qui vos affligunt, afflictionem,

7 Et vobis qui affligimini, relaxationem nobiscum

1 *Ecclesiæ in Deo.* De forma salutationis verba facere, superuacuū foret. Hoc modo notatu dignum est, Ecclesiā in Deo & Christo dici, quæ non tantum collecta est sub fidei vexillo, vt Deū vnum Patrem colat,& in Christum confidat: sed quæ opus ac ædificium est tam Patris quam Christi, quia dum nos sibi Deus adoptat & regenerat, ex ipso esse incipimus in Christo, 1. Corinth. 1. 30.

2 *Gratias agere.* Incipit à laude, vt sibi trāsitum ad cohortationem faciat: sic enim plus proficimus apud eos qui iam in cursu sunt, dum superiores eorū progressus non tacendo, admonemus quantum adhuc distent à meta,& stimulamus ad pergendum. Quoniam autem priore Epistola fidem eorum & charitatē laudauerat, nunc prædicat vtriusque incrementa. Et sanè hæc piis omnibus tenenda est ratio, vt se quotidie examinent, ac videant quousque sint progressi. Hæc igitur vera laus fidelium, si in dies crescant in fide & charitate. Quū dicit, *Semper*, significat sibi assiduè suppeditari nouam materiam. Prius gratias de ipsis egerat Deo: nunc dicit esse quare rursus agat, nempe propter quotidianos progressus. Quum autem gratias agit Deo hoc nomine, ab ipso esse testatur non minus incrementa, quam initiū fidei & charitatis. nā si essent ex virtute hominum, ficta esset, aut certè de nihilo gratiarum actio. Præterea ostendit, non vulgares, ac ne mediocres quidem solùm, sed vberrimos esse illorum profectus, quò turpior est nostra segnities, dum vix pedem vnum longo tempore pro-

promouemus. *Quemadmodum dignum est.* His verbis ostendit Paulus, nos ad gratias Deo agẽdas obstringi, non modò quum nobis benefacit, sed etiam quũ eius erga fratres nostros beneficia reputamus. Vbicunque enim relucet Dei bonitas, laude ipsam prosequi decet. Deinde sic chara nobis esse debet fratrum salus, vt quicquid illis datum est, debeamus inter bona nostra censere. Quinetiam si reputamus qualis & quàm sancta sit corporis Christi vnitas, vigebit hæc mutua inter nos communicatio, vt vniuscuiusque membri bona, in lucro totius Ecclesiæ deputemus. Ergo in laudandis Dei beneficiis semper respicienda est Ecclesiæ vniuersitas.

4 *Vt nosipsi de vobis.* Non potuit ampliorem illis laudem tribuere, quàm quum dicit se aliis Ecclesiis ipsos proponere in exemplar: id enim sibi volunt hæc verba, Gloriamur in vobis apud alias Ecclesias. neque enim ambitiosè Thessalonicensium fidem iactabat Paulus, sed quatenus eorum prædicatio stimulus esse poterat ad imitationis studiũ. Cæterùm non dicit se gloriari de fide ipsorum & charitate, sed de patientia & fide: vnde sequitur, patientiam fructum esse ac testimoniũ fidei. Ideo sic resolui debent hæc verba, Gloriamur de patiẽtia quæ ex fide prouenit, & eam testatur in vobis excellere: alioqui non cõgrueret cõtextus. Et certè nihil est quod nos sustineat in tribulationibus quàm fides. Quod inde satis patet, quia simulac Dei promissiones nos fugiunt, toti collabimur. Ergo quò quisque magis in fide profecerit, eò ad ferẽda fortiter omnia erit patientia instructior. Quemadmodum rursus mollities & impatientia in aduersis infidelitatẽ nostram arguit: præsertim verò vbi sustinẽdæ sunt pro Euãgelio persequutiones, illic se profert vis fidei.

5 *Ostensionem iusti iudicii Dei.* Aliorum expositiones omitto: hunc puto genuinum esse sensum, quòd iniuriæ & persequutiones quas innocentes & pii ab improbis & sceleratis sustinent, quasi in speculo demõstrent Deũ fore aliquãdo mundi iudicem. Ac omnino hæc sentẽtia antistrophos est profanæ opinioni, quã concipere solemus quoties bonis malè, & malis bene est. Putamus enim fortuitò volui mũdum, nullamque Deo gubernationẽ relinquimus. Hinc fit, vt corda hominum occupet impietas & cõtemptus, vt inquit Selomo: nam qui indignè aliquid patiuntur, vel Deũ incusant, vel non putãt ab eo curari res hominũ. Audimus quid Ouidius dicat, Sollicitor nullos esse putare deos. Imo fatetur Dauid, Psal. 73.11. propterea quòd res ita cõfusas in mũdo videbat, pedem suũ quasi in lubrico ferè lapsum esse. Contrà impii successu magis insolescunt, quasi nulla scelerum pœna eos maneret: quemadmodum Dionysius in prospera nauigatione deos iactabat sacrilegis esse amicos. Denique quum videmus impunè grassari impiorum sæuitiã aduersus innoxios, sensus carnis statuit nullum esse Dei iudicium, nullas scelerum esse pœnas, nullam iustitiæ esse mercedem. Paulus autẽ ex aduerso pronũtiat, quum Deus ita ad tempus impiis parcit, & ad suorũ iniurias dissimulat, velut in speculo nobis ostendit futurum eius iudicium. Nam istud pro confesso sumit, fieri non posse quin Deus, vt æquus est iudex, quietem aliquando restituat miseris qui iniustè nunc vexentur: & piorum oppressoribus præmium rependat quod meriti sunt. Ergo si tenemus hoc fidei principium, quòd Deus sit iustus mundi iudex, ac eius officium sit mercedem cuique secundum opera sua rependere: hoc alterum sine cõtrouersia sequetur, præsentẽ ἀταξίαν esse demonstrationem iudicii quod nondum apparet. Nã si iustus est mũdi iudex Deus, restitui oportet, quæ nũc sunt cõfusa: atqui nihil magis inordinatum, quàm impios impunè molestos esse bonis, & effræni violẽtia grassari: bonos autem nulla sua noxa crudeliter vexari. Hinc colligere promptum est, Deũ aliquando cõsensurũ tribunal, vt statum huius mũdi corrigat in melius. Proinde sententia illa quã subiicit, iustum esse Deo reddere afflictionem, &c. fundamentũ est eius doctrinæ, quod Deus futuri iudicii signa ostendat, quum nunc abstinet ob officio iudicis. Et sanè si nunc res tolerabilem in modum essent compositæ, vt agnosci posset absolutũ Dei iudiciũ: eiusmodi tẽperamẽtum nos in terra detineret. Deus itaque

vt nos excitet ad spē futuri iudicii, nunc tantùm aliqua ex parte mūdum iudicat. Multa quidem documenta edit sui iudicii: sed ita vt nos cogat longius spem nostram extendere. Insignis certè locus, quia docet quemadmodū excitandæ sint mentes nostræ ab omnibus mundi obstaculis, quoties aliquid aduersi patimur: nempe vt in mentem nobis veniat iustum Dei iudiciū, quod nos extra hunc mundum tollet. Ita mors nobis erit vitæ imago. *Digni habeamini.* Non tanti sunt vllæ persequutiones, vt nos regno Dei dignos faciant. neque hîc Paulus disputat de causa dignitatis, sed tantùm sumit communem Scripturæ doctrinā, quòd Deus abolet in nobis quæ mundi sunt, vt meliorem in nobis vitam instauret. deinde quòd pretium vitæ æternæ per afflictiones nobis ostendit. Denique modum simpliciter designat quo aptantur & quasi expoliuntur fideles sub Dei incude: quia per afflictiones mundo renuntiare, & ad cæleste Dei regnum tendere docentur. Deinde confirmantur in spe æternæ vitæ, dum pro ea militant. Nam hic est ingressus de quo concionatus est suis discipulis Christus, Lucæ cap.9 versu 13.

6 *Reddere afflictionem*. Iam diximus cur Dei vltionem aduersus reprobos attingat: vt scilicet discamus recumbere in expectationē futuri iudicii, quia Deus malos nondum vlciscitur: quos tamen scelerum pœnas dare necesse est. Simul tamen intelligunt fideles, nō esse causam cur momentaneæ & fluxæ impiorum fœlicitati inuideant, quæ paulò pòst in horrendum exitium mutāda est. Quod subiicit de piorum *relaxatione*, conuenit cum illa Petri sententia Act.3. 20, vbi diem vltimi iudicii, diem refrigerii vocat. In hac tamen bonorum & malorum declaratione clarius exprimere voluit quàm iniqua & præpostera esset mundi gubernatio, nisi Deus pœnas & præmia in aliud iudicium differret. nam hoc modo mortuum esset Dei nomen. Itaque eum officio suo virtutéque spoliant quicunque non intenti sunt ad hanc de qua Paulus loquitur, iustitiam. Addit, *Nobiscum*, vt fidem doctrinæ ex fidei suæ sensu conciliet. Ostendit enim se non philosophari de rebus ignotis, dum in eadem causa & in eodem ordine, se cum illis locat. Scimus autē quantò plus authoritatis mereātur qui & longo vsu exercitati sunt in iis quæ docēt, nec quicquā postulant ab aliis nisi quod parati sunt ipsi præstare. Non ergo in vmbra præcipit Paulus qualiter sub sole pugnare debeant Thessalonicenses: sed strenuè pugnans, ad eandem ipsos militiam hortatur.

quum manifestabitur Dominus Iesus è cælo cum Angelis potentiæ suæ

8 In igne flammanti, qui vltionē infliget iis qui non nouerunt Deum, & non obediunt Euangelio Domini nostri Iesu Christi:

9 Qui pœnam dabunt interitum æternum à facie Domini, & à gloria potentiæ ipsius,

10 Quum venerit vt sanctificetur in sanctis suis, & admirabilis reddatur in omnibus qui credunt (quia fides habita sit testimonio nostro erga vos) in illa die.

Quum manifestabitur. Proximæ sententiæ confirmatio. Nam quum vnum sit hoc ex fidei nostræ capitibus, venturum è cælo Christum, nec frustra venturus sit: finem aduentus eius quærere debet fides. Hic porrò est, vt suis aduenìat redemptor, imò vt totum orbem iudicet. Descriptio quæ sequitur, huc spectat, vt pii intelligant, quò magis formidabile iudicium hostes suos manet, eò maiori curæ esse Deo suas afflictiones. Nā hæc summa ægritudinis & mœstitiæ causa est, quòd putamus Deum leuiter malis nostris tangi. Videmus in quas querimonias subinde erumpat Dauid, dum fastu & insolentia hostiū suorum vritur. Ergo hoc totū ad fidelium consolationem posuit, quòd tribunal Chri-

Christi depingit horrore plenũ,ne præsenti sua deiectione frangantur,dum vident superbè se ac contumeliosè ab impiis calcari. Qualis verò futurus sit *ignis* ille,& ex qua materia, disputandum relinquo hominibus stultè curiosis. mihi tenere sufficit quod docere in animo habuit Paulus, Christum iniuriarũ quas nobis reprobi inferunt, seuerissimum fore vltorem. Metaphora autem flammæ & ignis,vbi de ira Dei agitur,Scripturæ satis trita est. *Angelos potentiæ* vocat, in quibus suam potentiam exeret. Angelos enim secum adducet ad illustrandam regni sui gloriam; vnde & alibi Angeli maiestatis dicuntur.

8 *Qui vltionem infliget.* Quò melius persuadeat fidelibus,non impunitas fore persequutiones quas ferunt, hoc quoque Dei ipsius interesse docet: quia iidem qui pios persequuntur, Deo sunt rebelles. Ergo Deum, non salutis modò nostræ,sed gloriæ etiam suæ causa,vindicem aduersus eos esse oportet. Porro hoc ad Christum refertur, Qui reddet vltionem. significat enim Paulus, has illi à Deo Patre iniunctas esse partes. Quæri autem potest, an vindictam appetere nobis liceat, quia Paulus eã promittit,quasi iure appetatur. Respondeo, fas non esse de quoquam vindictam appetere: quia omnibus bene precari iubemur. Deinde tametsi in genere vindictam aduersus reprobos expetere possimus:quia tamen nondum eos discernimus, salutem omnibus optare oportet. Interea impiorum exitium cum desiderio licitè sperari potest,modò regnet in cordibus nostris purus & rectè compositus Dei zelus, absit autem omnis inordinata cupiditas. *Qui non nouerunt.* Incredulos his duobus titulis designat. quòd Deum ignorent, & non obediant Euangelio Christi. Nam si per fidẽ Euangelio obeditur, quemadmodum docet primo capite & vltimo ad Romanos:incredulitas,resistẽdi causa est. Eosdem damnat ignorantiæ Dei: nam viua Dei cognitio reuerentiam ex se gignit. Itaque semper cæca est incredulitas: nõ quòd prorsus omni luce & intelligentia vacui sint increduli, sed quia sic obtenebratam habent mentem, vt videndo non videant. Non abs re pronuntiat Christus hanc esse vitam æternam,nosse verum Deum,&c. Ioan. 17. 3. Ergo ex defectu huius salutaris notitiæ, sequitur Dei contemptus,& tandem mors. Qua de re plura disserui primo capite prioris ad Corinthios.

9 *Interitum æternum à facie.* Per appositionem ostendit qualis sit pœna cuius meminerat, nempe interitus fine carens,& mors immortalis. Mortis perpetuitas ex eo probatur, quòd Christi gloriam habet sibi aduersam. atqui ea æterna est, nec finem habet. itaque vis eius nunquam cessabit. Inde & terribilis pœnæ atrocitas colligi potest: quia tanta futura est,quanta est Christi gloria & maiestas.

10 *Quum venerit vt sanctificetur.* Quia hactenus de pœna reproborũ concionatus est,nunc reuertitur ad pios, ac dicit venturum Christum vt in illis glorificetur: hoc est,vt gloria sua illos irradiet,vt sint eius participes: acsi diceret,Christum non sibi priuatim habiturum hanc gloriam, sed communem fore *sanctis omnibus*. Hæc summa est & singularis piorum consolatio, quòd quum in gloria regni sui manifestabitur Dei Filius, in eandem secum societatem eos colliget. Subest autem antithesis inter præsentem statum sub quo laborant ac gemunt fideles, & illam vltimam restitutionẽ. Nunc enim mundi probris sunt expositi, viles ac nihili ducuntur: tunc autem pretiosi erunt, plenique dignitatis, quum suam gloriam in eos Christus diffundet. Finis est, vt pii quasi oculis clausis prætereant breue hoc terrestris vitæ iter, semper mente ad futuram regni Christi manifestationẽ intẽti. Quorsum enim pertinet mentio aduentus in potentia, nisi vt spe transiliant ad beatam illam resurrectionem quæ adhuc abscondita est? Et notandum quòd postquam sanctos dixit, vice expositionis addit, *Credentes*: quo significat nullam sine fide sanctitatem esse in hominibus, sed omnes esse profanos. In fine iterum repetit, *In die illa,* nam cum hac sententia illud cohæret. Ideo autem repetit,vt fidelium vota cohibeat, ne vltra modũ festinent. *Quia fides habita.* Quod generaliter de sanctis dixit,nunc ad Thessalonicenses accommodat: ne dubitent se ex illo esse numero. Quia fidem, inquit,apud vos obtinuit mea prædicatio,

iam vos aggregauit Christus ad suorum numerum, quos facturus est gloriæ suæ consortes. *Testimonium* vocat doctrinã: quia Apostoli sunt Christi testes. Discamᵘˢ ergo tũc ratas in nobis esse Dei promissiones, quũ fidem apud nos inueniũt

12 In quam rem etiam oramus semper pro vobis, vt vos habeat dignos vocatione Deus noster, & impleat omne beneplacitum bonitatis, & opus fidei cum potentia:

13 Quo glorificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in vobis, & vos in ipso, secundum gratiam Dei nostri, & Domini Iesu Christi.

12 *In quam rem.* Vt sciant sibi opus esse cõtinuo Dei auxilio, testatur se pro illis precari. Quum dicit In hanc rem, intelligit vt perueniant ad supremam illam cursus sui metam, quemadmodum ex reliquo contextu patet. *Vt impleat omne beneplacitum,* &c. Videtur tamen quod primo loco posuit, esse superuacuũ: iam enim Deus ipsos sua vocatione dignatus erat. Sed de fine vel cõplemento loquitur quod in perseuerantia situm est. Nam vt sumus ad deficiendum proni, per nos non staret quominus irrita subinde fieret nostra vocatio, nisi eam stabiliret Deus. Quare nos habere dignos dicitur quum ad scopũ vsque perducit. *Et impleat.* Mirus est Paulus in extollenda Dei gratia: nam Beneplaciti nomine non contentus, ex bonitate Dei manare dicit. nisi fortè quis malit beneficentiam ex beneplacito, quod idem valet. Nos verò quum gratuitum Dei placitum, causam audimus esse nostræ salutis, & illud in eiusdem Dei bonitate esse fundatum, nonne sumus plusquam insani, si vel minimum quicquam arrogare nostris meritis audemus? Neque enim leue his verbis inest pondus. poterat vno verbo dicere, vt impleatur fides vestra, sed Beneplacitum vocat. Deinde clarius adhuc exprimit, non aliunde inductum fuisse Deum, quàm sua bonitate: in nobis enim nihil inuenit præter miseriam. Nec verò salutis nostræ principiũ duntaxat gratiæ Dei adscribit Paulus, sed omnes eius partes. Ita refutatur illud Sophistarum cõmentum, nos quidem præueniri Dei gratia, sed eam subsequentibus meritis adiuuari. At Paulus in toto salutis cursu nihil præter meram Dei gratiam agnoscit. Quia autem Dei beneplacitum iam in ipso perfectũ est, proxima particula ad effectũ qui in nobis apparet, referens, mentem suam exponit, quum addit, *Opus fidei.* Et opus quidem vocat, Dei respectu, qui fidem in nobis operatur, vel efficit: acsi diceret, Vt ædificium fidei quod cœpit, absoluat. Nec temere dicit, *Cum potentia*: innuit enim fidei perfectionem rem esse arduam & summæ difficultatis. quod nos etiam plus satis experimur: & ratio etiã in promptu est, si expẽdimus quanta sit nostra imbecillitas, quàm varia vndique obstacula nobis ingerantur, quàm graues sint Satanæ insultus. Ergo nisi nobis non vulgariter subueniat Dei virtus, nunquam ad suum culmen consurget fides. Nihilo enim facilius est, fidem in homine perficere, quàm turrim ex aqua struere, quæ soliditate sua procellas omnes & tempestatũ impetus sustineat, & altitudine nubes superet. neque enim nos minus fluidi quàm aqua: & fidei altitudo cælos penetret necesse est.

13 *Quo glorificetur.* Reuocat nos ad præcipuum totius vitæ nostræ finem, vt Domini gloriæ seruiamus. Notatu verò in primis dignum quod addit, vicissim in Christo glorificandos esse qui eius gloriam illustrauerint. Nam in eo primùm relucet admirabilis Dei bonitas, quòd gloriam suam in nobis qui cooperti sumus ignominia, vult esse conspicuum. Sed duplex hoc miraculum est, quòd deinde sua nos gloria irradiat, ac si mutuas vices referret. Ideo addit, *Secundum gratiam Dei & Christi.* Nihil enim hîc nostrum, tam in ipsa actione quàm in effectu vel fructu. solo enim Spiritus sancti ductu vita nostra componitur in Dei gloriam. Et quòd tantus inde fructus prouenit, hoc ingenti Dei misericordiæ acceptum ferre conuenit. Interea

terea nisi sumus plusquam stupidi, toto studio ad prouehēdam Christi gloriam nos eniti par est, quæ cum nostra coniuncta est. Quo sensu communem faciat Dei & Christi gloriam, nunc dicere supersedeo, quia alibi dictum est.

CAP. II.

1 ROgo autē vos, fratres, per aduentum Domini nostri Iesu Christi, & nostri in ipsum aggregationem,

2 Ne citò dimoueamini à mēte, neque turbemini vel per spiritum, vel per sermonem, vel per Epistolam, tanqua à nobis scriptam, quasi instet dies Christi.

1 *Rogo autem.* Quanquam legi potest de aduentu, melius tamen quadrat obsecratio, quæ ex re præsenti sumpta est. Quemadmodū in priore ad Corinthios, cap. 15. 31, vbi de spe resurrectionis disserit, iusiurandum vsurpat per illā gloriam quæ speranda est fidelibus. Atque hoc multò plus habet efficaciæ, quū fideles per Christi aduētum adiurat, ne eius diem temere adesse credant. simul enim admonet de eo nonnisi religiosè & sobriè esse cogitandum. Obtestatio enim per eas res fieri solet quæ reuerentiam apud nos habent. Sensus ergo est, Sicuti res vobis pretiosa est Christi aduentus, quo nos simul ad se colliget, & reipsa perficiet corporis vnitatem, quā ex parte adhuc fide colimus, ita per eū vos obsecro, ne creduli nimium sitis, siquis quocunque colore diem eius instare affirmet. Quia nōnihil attigerat priore Epistola de resurrectione: fieri potest vt leues quidam & phanatici homines occasionē inde arripuerint, propinquum & certum diem statuendi. Neque enim verisimile est, prius exortum fuisse hunc errorem apud Thessalonicenses. Nam reuersus illuc Timotheus, Paulus certiorē fecerat de toto eorum statu: atque vt homo prudens & exercitatus, nihil omiserat quod ad rem faceret. Paulus autem si admonitus fuisset, tacere non poterat de re tam seria. Ita existimo, quum lecta esset Pauli Epistola, vbi continebatur viua resurrectionis descriptio, cœpisse curiosos homines de tempore intempestiuè philosophari. Fuit autem prorsus hoc exitiale commentum, sicut & alia eius generis, quæ postea non sine Satanæ artificio sparsa fuerunt. Nā vbi dies aliquis propinquus esse dicitur, nisi statim adueniat, vt impatiens est longioris moræ hominum natura, languescunt animi, & langorem paulo post sequitur desperatio. Hic ergo Satanæ astus fuit, quia spē resurrectionis palam euertere non poterat, vt eam furtim quasi per cuniculos labefactaret, diem eius propinquum & mox futurum promittere. Et postea non desiit varia machinari quibus resurrectionis fidem paulatim ex hominum animis deleret: quia aperte euellere non poterat. Est quidē hoc speciosum, diem nostræ redemptionis præfigi: ideoque vulgi plausu excipitur: sicuti videmus Lactantii & Chiliastarum deliria, multùm olim placuisse. atqui non aliò tendebant, quàm ad diruendam spem resurrectionis Non fuit hoc Lactātii consilium, sed abusus est pro sua vafricie Satan, eius & similium curiositate, vt nihil in religione certū aut fixum relinqueret. & hodie quoque eūdem mouere lapidē nō cessat. Nūc videmus quàm necessaria fuerit Pauli admonitio: quoniā alioqui specioso prætextu subuersa fuisset tota religio apud Thessalonicenses.

2 *Ne citò dimoueamini à mente, neque turbemini.* Mentem vocat compositam fidem quæ in sana doctrina acquiescit. Illo autem figmento quod repudiat, quasi in ecstasin rapti fuissent. Et tres imposturæ species notat, à quibus cauere debeant: *spiritum, sermonem, & suppositítiam Epistolā.* Spiritus nomine fictas Prophetias intelligit: ac modum illum loquēdi inter pios tritum fuisse apparet, vt vaticiniis imponerent nomē Spiritus, honoris causa. Nā vt iustā habeāt authoritatē prophetiæ, in Spiritum Dei potius quàm in homines ref-

picere conuenit. Verùm vt mos diaboli est, se transfigurare in Angelum lucis, hunc titulum furati sunt impostores, vt fucum simplicibus facerent. Quanquam autem hanc laruam Paulus illis detrahere poterat, tamen per concessionem sic loqui maluit. acsi diceret, Vtcunque spiritum reuelationis obtendant, ne credite. Quemadmodũ & Ioannes 1. Epist. 4.1, Probate, inquit, Spiritus nunquid ex Deo sint. Sermo doctrinam quamlibet (meo iudicio) comprehendit: dum rationibus, vel coniecturis, vel aliis coloribus insistunt falsi doctores, vt sua commenta persuadeant. Quod addit de Epistola, testimonio est, veterem fuisse hanc impudentiam, aliena nomina supponendi. Quo magis admiranda est Dei erga nos misericordia, quòd quum viuo adhuc & vidente Paulo, falsò eius nomen in scriptis adulterinis prætenderent, integra eius scripta ad nostrã vsque ætatem seruata sunt. Certè neque fortuitò, neque hominum industria fieri hoc poterat: nisi Deus ipse virtute sua, Satanam & omnes eius ministros compescuisset. *Quasi instet dies Christi.* Videtur hoc pugnare cum multis Scripturæ locis, vbi Spiritus diem illum instare pronuntiat. Sed facilis est solutio: instat enim Dei respectu, apud quem mille anni sunt tanquam dies vnus. Interea sic vult Dominus à nobis assiduè expectari, vt certum spatium minimè præfiniamus. Vigilate, inquit: quia nescitis diem neque horam, Mat. 24.42. Falsi autem isti vates quos Paulus refellit, quum suspensos tenere deberent hominũ animos, ne moræ tædio fatigarentur, iubebant de breui aduentu securos esse.

3 Nequis vos decipiat vllo modo: quia nisi prius venerit discessio, & nisi reuelatus fuerit sceleratus ille filius perditus,

4 Aduersarius, & qui se extollit aduersus omne quod dicitur Deus aut numen: ita vt ipse in templo Dei tanquã Deus sedeat, ostendens seipsum quasi sit Deus.

3 *Nequis vos.* Ne sibi lætum redemptionis diem frustra tam breui promittant, triste illis vaticinium proponit de futura Ecclesiæ dissipatione. Eadẽ prorsus hæc concio est cum illa Christi qua vsus est apud discipulos, quum rogassent de fine seculi. Hortatur enim vt se ad dura certamina comparent: & postquam de maximis & prius inauditis calamitatibus disseruit, quibus propè in vastitatẽ redigenda erat terra, subiicit, Nondum esse finem: sed hæc initia esse dolorum: Mat. 24.36. In hunc modum Paulus diu militandum fidelibus esse pronuntiat, antequam ad triumphum veniant. Est autem hic insignis locus, & apprimè dignus obseruatu. Fuit hæc grauis & periculosa tẽtatio, quæ vel maximè cordatos posset concutere, ac deiicere è statu: videre Ecclesiam quæ tantis laboribus sensim ac difficulter erecta fuerat mediocrem in statum, subitò quasi tempestate conuulsam, ruere. Præmunit ergo Paulus non Thessalonicensium modò, sed piorum omniũ mentes: vt quum Ecclesiam dissipari contigerit, non terreantur quasi re noua, vel non expectata. Sed quia hunc locum variè torserunt interpretes, hoc primò agendum est, vt teneamus genuinam Pauli mẽtem. Negat venturum Christi diem, donec in apostasiam prolapsus fuerit mundus, ac regnũ Antichristi in Ecclesia obtinuerit: nam quod de imperii Romani defectione locum hunc exposuerunt, magis friuolum est, quàm vt longa refutatione opus habeat. Ac miror tam multos scriptores, doctos alioqui & acutos, in re tam facili hallucinatos esse: nisi quòd quum errasset vnus, turmatim alii sine iudicio sequuti sunt. Apostasiam ergo vocat Paulus, perfidam à Deo defectionẽ: nec eam vnius hominis vel paucorum, sed quæ longè latéque in maiori hominum multitudine grassetur. Nam quum apostasia sine adiectione nominatur, non potest restringi ad paucos. Iam nõ alii possunt intelligi apostatæ, quàm qui prius nomen Christo & Euangelio dederunt. Prædicit ergo Paulus generalem quandam visibilis Ecclesiæ defectionem. acsi diceret, Ecclesiam prius in deformes & horrendas ruinas oportet redigi, quàm adueniat plena eius restitutio,

tutio. Hinc colligere promptũ est quàm vtile sit hoc Pauli vaticinium: videri enim posset non fuisse Dei ædificiũ quod repente dirutum fuit, quod tandiu in ruinis iacuit, nisi multò ante Paulus hoc futurũ monuisset. Imò plerique hodie, quum diuturnam Ecclesiæ dissipationẽ secum reputant, vacillare incipiunt, acsi Dei consilium non fuisset hoc gubernatum. Romanenses verò vt idoli sui tyrannidem excusent, prætexunt hunc colorem: fieri non potuisse vt Christus sponsam suam desereret. Verum habent hic infirmi quo se sustineant, quum audiunt iam olim fuisse prædictam, quam cernunt deformitatem in Ecclesia: Romanensium verò impudentia apertè refellitur, quia pronuntiat Paulus venturam defectionem, vbi sub Christi imperium redactus fuerit mundus. Cur autem Dominus Ecclesiam (quæ saltem videbatur) ita fœdum in modum prolabi passus fuerit, mox videbimus. *Reuelatus fuerit.* Prorsus anile commentum fuit de Nerone, quòd raptus esset de mundo, iterum proditurus ad vexãdam sua tyrannide Ecclesiam: & tamen sic fascinatæ erant veterum mẽtes, vt Neronem putarent fore Antichristum. Paulus autem nõ de vno homine loquitur, sed de regno quod à Satana occupandum sit, vt sedem abominationis in medio Dei templo erigat: quod videmus impletum in Papatu. Latius quidem defectio grassata est: nam Mahometes, vt erat apostata, Turcas suos à Christo alienauit. Omnes hæretici suis sectis Ecclesiæ vnitatem sciderunt. Ita totidem fuerunt à Christo discessiones. Sed Paulus vbi admonuit talem fore dissipationẽ, vt maior pars à Christo discederet, maius quiddam addit: tantam fore perturbationem, vt Satanæ vicarius Ecclesiæ dominium occupet, atque illic præsideat loco Dei. Regnum autem istud abominationis, sub vnius personæ nomine describit: quia vnum est, vtcunque alii aliis succedant. Nunc intelligunt Lectores sectas omnes quibus ab initio imminuta fuit Ecclesia, totidem fuisse defectionis riuos, quæ aquam a recto cursu abducere incepit: sectam verò Mahometis, instar violentiæ exundationis fuisse, quæ dimidiam plus minus partẽ suo impetu raperet. Restabat verò vt residuam partem veneno suo Antichristus inficeret: ita oculis nostris cernimus, euentu comprobatum fuisse hoc memorabile Pauli vaticinium. In hac expositione quam affero, nihil coactum est. Somniabant eius ætatis fideles, se post exigui temporis molestias, in cælum esse transferendos: Paulus autem cõtrà prædicit, vbi hostes extraneos aliquãdiu infestos habuerint, plus malorum illatare domu: quia passim abripiendi sint ad fœdam perfidiam qui fidem Christo dederunt: quia ipsum Dei templum sacrilega tyrannide polluendum sit, ita vt illic dominetur summus hostis Christi. Reuelatio hic pro aperta tyrannidis possessione capitur: acsi dixisset Paulus, non venturum diem Christi donec palàm se ostenderit hic tyrannus, & quasi ex professo totum Ecclesiæ ordinem euerterit.

4 *Aduersarius, & qui se extollit.* Duo epitheta, Scelerati & Filii perditi, primùm exprimunt quàm horrenda sit futura confusio, ne rei indignitas infirmos animos percellat: deinde pios ad detestationem inducunt, ne degenerent vnà cum aliis. Nunc verò Paulus, quasi in tabula depingit viuam Antichristi effigiem: nam ex his verbis colligere promptum est, quale sit eius regnum & quibus in rebus consistat. Quũ enim aduersarium nominat, quum dicit arrogaturum sibi quæ Dei propria sunt, vt pro numine in templo colatur: directè eius regnum Christi regno opponit. Ergo vt spirituale regnum Christi, ita hanc tyrannidem in animas esse oportet, vt Christi regnum æmuletur: & posteavim fallẽdi per impias doctrinas & ficta portenta, illi attribuet. Ergo vt Antichristum cognoscas, Christum ex diametro illi opponere conuenit. Vbi transtuli, *Omne quod dicitur Deus*: magis recepta est apud Græcos lectio, Omnem qui dicitur. Coniici tamen potest tam ex Veteri translatione, quàm ex nõnullis Græcorum commentariis, corrupta fuisse Pauli verba. Et procliuis fuit vnius literæ lapsus, præsertim vbi magna erat figuræ affinitas: nam vbi scriptum erat πᾶν τὸ, librarius quispiam, vel nimium audax lector, fecit πάντα. Quanquã hæc varietas, quantum ad sensum, non ita multum habet momenti: hoc enim sine controuersia voluit Paulus, Antichristũ

Bb.i.

sibi rapturum quæ vnius Dei propria sunt, vt supra omne Diuinum numen se efferat: quò tota religio totúsque Dei cultus sub eius pedibus iaceat. Hæc igitur particula, Omne quod cẽsetur Deus, perinde valet acsi dixisset, Omne quod censetur Diuinitas, & σέβασμα, hoc est in quo Dei veneratio consistit. Hîc autem non agitur de ipsius Dei nomine, sed de maiestate & cultu, ac in vniuersum de omnibus quæ sibi vendicat: acsi dixisset Paulus, Religio vera est qua solus verus Deus colitur: hanc ad se filius perditus transferet. Nunc quisquis ex Scriptura edoctus erit, quænã Deo maximè sint propria, & ex aduerso intuebitur quid sibi Papa vsurpet: etiãsi puer sit decennis, non multum laborabit in noscendo Antichristo. Scriptura Deum pronuntiat vnicum esse Legislatorẽ qui seruare potest ac perdere, Iacob. 4. 2: vnicum Regem, cuius officium est verbo suo regere animas: eundem facit omniũ sacrorum authorem; iustitiã & salutem ab vno Christo petendam docet: modũ simul & rationem assignat. Nihil horũ est quod non sui iuris Papa esse asserat. Suum esse gloriatur ligare quibus visum est legibus conscientias, & æternis pœnis subiicere. Sacramenta pro libidine sua vel noua instituit, vel quæ à Christo instituta erant, corrumpit & vitiat, imò penitus abolet, vt in eorum vicem substituat, quæ finxit ipse sacrilegia: media consequẽdæ salutis aliena prorsus à doctrina Euangelii comminiscitur: totam denique religionem pro suo nutu mutare non dubitat. Quid obsecro est se efferre supra omne quod numen reputatur, si hoc Papa non facit? Quũ ita Deũ spoliat suo honore, nihil præter inanẽ Dei titulum residuum facit, totam verò eius potestatem ad se transfert. Atque hoc est quod paulò pòst subiicit Paulus, fore vt se filius perditus pro Deo ostentet. neque enim (vt dictum est) insistit in vocula ista, Deus: sed eam fore superbiã Antichristi significat, vt se eximens è seruorum numero & ordine, & Dei tribunal conscendens, Diuina non humana potestate imperet. Scimus enim idolum esse quicquid erigitur in Dei locũ, etiamsi Dei nomen non habeat. *In templo Dei.* Hoc vno verbo abundè refellitur eorum error, imò socordia, quibus Papa ideo Christi vicarius est quia suã in Ecclesia sedem habeat, qualitercunque se gerat. nam Paulus non alibi Antichristum locat, quàm in ipso Dei Sanctuario. Non enim externus est hostis, sed domesticus, qui sub ipso Christi nomine Christum oppugnat. Sed quæritur quomodo vocetur Ecclesia specus tot superstitionum, quæ columna debebat esse veritatis. Respõdeo, sic vocari, non quòd retineat omnes Ecclesiæ qualitates: sed quia aliquid residuum habeat. templum ergo Dei esse fateor, in quo dominatur Papa, sed innumeris sacrilegiis profanatum.

5 *An nõ memoria tenetis, quòd quum adhuc essem apud vos, hæc vobis dicebam?*

6 *Et nũc quid detineat scitis, donec ille reueletur suo tẽpore.*

7 *Mysterium enim iam operatur iniquitatis, solũ tenens modò donec è medio tollatur.*

8 *Et tũc reuelabitur iniquus ille, quẽ Dominus destruet spiritu oris sui: & abolebit illustratione aduentus sui.*

5 *An non memoria.* Hoc doctrinæ addebat non parum ponderis, quòd eam prius audierant ex ore Pauli, ne ad tempus excogitatam putarent. Quòd autem maturè eos de Antichristi regno admonuerat, & futura Ecclesiæ vastatione, quum nulla adhuc de his rebus mota esset quæstio, proculdubio videbat doctrinam esse cognitu in primis vtilem. Et sanè ita res habet. multa visuri erant illi quos alloquebatur, quæ eos turbarẽt: posteritas verò, quum bonam eorũ partem qui Christi fidem professi erant, quasi œstro, vel potius furia percitam, à pietate desciscere, & in exitium ruere cernere, quid aliud quàm titubare poterat? Verùm hic erat murus aheneus: sic fuisse constitutum à Deo, quia digna tali

vltione

vltione erat hominum ingratitudo. Hîc videre est quàm obliuiosi sint homines, vbi de æterna eorum salute agitur. Obseruanda etiam Pauli mansuetudo, qui quum acrius excãdescere posset, tantùm leniter eos castigat: est enim hæc paterna exprobratio, quòd obliuio rei tam seriæ & vtilis obrepserit.

6 *Et nunc quid detineat.* τὸ κατέχον propriè Impedimentum, vel causam moræ hoc loco significat. Chrysostomus, qui putat posse non nisi de Spiritu, vel Romano imperio intelligi, mauult in hanc alteram partem inclinare. Rationem habet probabilem, quia de Spiritu ænigmaticè non loquutus esset Paulus, sed de imperio loquens, odium fugere voluerit. Cur autem Romani imperii status moretur Antichristi reuelationẽ, causam assignat: quia sicuti à Persis & Medis euersa fuit Babylonis monarchia, Macedones rursum, victis Persis, monarchiam occuparunt, & tandem à Romanis subacti fuerunt Macedones: ita Antichristus vacantem Romani imperii principatum ad se rapturus sit. Nihil horum est quod non reipsa comprobatum postea fuerit: verè ergo loquitur Chrysostomus, quod ad historiam spectat. Sed ego aliam fuisse Pauli mentem arbitror: nempe quòd Euangelii doctrinam huc & illuc propagari oportuerit, donec totus ferè orbis reus contumaciæ & destinatæ malitiæ peractus foret. Neque enim dubium quin hoc impedimentũ, qualecũque esset, ex ore Pauli Thessalonicenses audissent: nam illis reducit in memoriã quæ prius coràm docuerat. Nunc expendant lectores vtrum sit probabilius, Paulum cõcionatum esse, prius circunferẽdam per omnes terræ partes Euangelii lucem, antequam Deus ita Satanæ fræna laxaret, an Romani imperii potentiam obstare quominus surgeret Antichristus, quia non posset nisi in vacuam possessionem irrumpere. Ego certè Paulũ audire mihi videor, verba facientem de vniuersali Gẽtium vocatione, Quòd omnibus offerenda esset Dei gratia, quòd orbem Christus perlustraturus esset suo Euangelio: quò magis testata esset ac conuicta hominum impietas. Hæc igitur dilatio erat, donec completus esset Euangelii cursus: quia gratuita ad salutem inuitatio ordine prior erat. Ideo addit, *Suo tempore*: quia matura erat vltio post repudiatam gratiam.

7 *Mysterium iniquitatis.* Hoc reuelationi opponitur: quia enim nondũ tantas vires collegerat Satã, vt palàm Antichristus Ecclesiam opprimeret, dicit eum furtim & clanculum moliri quod apertè suo tempore facturus erat. Iaciebat igitur tunc in occulto fundamenta, quibus postea ædificium superstrueret, vt factum est. Atque hinc plenius confirmatur quod iam dixi, non vnũ notari hominem sub Antichristi nomine, sed regnum vnum quod se in multas ætates extendit. Eodem sensu dicit Ioãnes 1. Epist. 2. 18 venturum quidem Antichristũ, sed iam suo tẽpore plures fuisse. Monet enim eos qui tunc viuebãt, vt sibi caueãt ab hac exitiali peste quæ tũc variè pullulabat. exoriebãtur enim sectæ, quæ veluti semina erãt eius infausti lolii, quod totam Dei segetem propè suffocauit ac perdidit. cæterùm quanuis occultã operationem significet Paulus, Mysterii tamen potius nomine, quàm alio vsus est, alludẽs ad mysteriũ salutis, de quo Col. 1. 28 loquitur: sedulò enim conflictũ repugnantiæ inculcat inter Filium Dei & hunc filiũ perditum. *Solum tenens modò.* Quum vtrunque de vno dicat, tenere ad tempus principatum, & breui sublatum iri è medio, non dubito ad Antichristũ referre: & participium Obtinens resolui debet in futurũ tempus. Nam hoc (meo iudicio) in consolationẽ fideliũ addidit, temporale fore Antichristi regnum, cui præfixus sit à Deo finis: poterant enim obiicere fideles, Quorsum attinet Euangelium prædicari, si nunc tyrannidem molitur Satã, quam perpetuò obtineat? Hortatur ergo eos ad patientiam, quia Deus Ecclesiam suam ad tempus solùm affligat, vt aliquando liberet: exaduersò autem regni Christi perpetuitas consideranda est, vt in eam recũbant fideles.

8 *Et tunc reuelabitur.* Quum scilicet illud τὸ κατέχον cessauerit: neque enim tempus reuelationis designat, quum è medio sublatus fuerit qui nunc principatum tenet: sed ad superiora respicit. Dixerat enim aliquid obstare quominus apertam regni possessionem Antichristus inuaderet. Addidit postea, iam clãdestinum impietatis opus moliri. Tertiò consolationem interposuit, ex eo

quòd finienda esset tyrānis. Nunc iterū repetit, suo tempore reuelandū qui adhuc occultus erat: & repetitio hæc pertinet, vt armis spiritualibus instructi fideles, strenuè nihilominus sub Christo militent, nec se patiantur submergi, vtcunque impietatis diluuium ita exundet. *Quem Dominus.* Interitum regni Antichristi prædixerat: nunc modum interitus describit, quòd scilicet verbo Domini in nihilum redigetur. Incertum est autem loquatúrne de vltima Christi apparitione, quum iudex e cælis patefiet. Videntur quidem ita sonare verba: sed non intelligit Paulus Christum, hoc, vno momento facturum. Itaque sic habendum est, abolēdum penitus & omni ex parte Antichristum, quum vltimus ille instaurationis omnium dies adueniet. Significat tamen Paulus, interea Christum suis radiis, quos ante aduentum suum emittet, tenebras in quibus regnabit Antichristus, profligaturum: quemadmodum sol priusquam appareat nobis, irradiatione sua fugat noctis tenebras. Hæc itaque verbi victoria in hoc mundo se profert: nam *Spiritus oris*, non aliud quàm verbum significat: quemadmodum & vndecimo capite Iesaiæ, versu 4, ad quem locum alludere videtur Paulus: nam illic Propheta sceptrum oris, & spiritum labiorum, pro eodem accipit: atque is quoque ipsis armis instruit Christum, vt hostes suos profliget. Hæc insignis est veræ sanæque doctrinæ commēdatio, quòd ad omnem impietatem abolendam sufficere, & contra omnes Satanæ machinas semper fore victrix dicitur: sicuti dum paulò pòst eius prædicatio dicitur Christi ad nos aduentus. Quum addit Paulus, *Illustrationem aduentus*, significat eā fore aspectus Christi lucem quæ tenebras Antichristi absorbeat: interea tacite subindicat Antichristo permissum iri regnandi vices, quum se Christus veluti subduxerit, quemadmodum accidere solet, quoties se offerenti tergum obuertimus. Et certè fuit tristis ille Christi discessus, quum lucem suam malè & indignè exceptā hominibus abstulit: quemadmodū sequitur. Interim docet Paulus, sola eius præsentia contra omnes Satanæ astutias satis tutos fore omnes Dei electos.

9 Cuius aduentus est secundum operationem Satanæ, in omni potentia, & signis, & prodigiis mendacibus,

10 Et in omni deceptione iniustitiæ in iis qui pereunt: pro eo quòd dilectionem veritatis non sunt amplexi, vt salui fierent.

11 Propterea mittet illis Deus operationē imposturæ, vt credant mendacio:

12 Vt iudicentur omnes qui non crediderūt veritati, sed oblectati sunt iniustitia.

9 *Cuius aduentus.* Confirmat quod dixit, argumento à cōtrariis. Nam quum Antichristus non consistat, nisi Satanæ imposturis: simulatque illucet Christus, necesse est ipsum euanescere. Denique quia tantùm in tenebris regnat, dies exoriens regnum illius caliginem profligat & extinguit. Tenemus nunc Apostoli consilium: docere enim voluit, nullam fore Christo difficultatem in destruenda Antichristi tyrannide, quæ nullis nisi Satanæ præsidiis fulta est. Interea tamen notas adscribit quibus ille perditus discerni queat. Postquam enim de operatione, vel efficacia Satanæ loquutus est, specialiter eam designat, quum addit, *In signis & prodigiis mendacibus, & in omni deceptione.* Et sanè vt regno Christi hoc sit contrarium, partim in falsa doctrina & erroribus, partim in fictis miraculis situm esse oportet. Cōtinetur enim Christi regnum doctrina veritatis, & Spiritus virtute. Ergo Satan vt in vicarii sui persona, Christo se opponat, induit Christi laruam: simul tamen arma deligit quibus rectà Christum oppugnet. Christus Euangelii sui doctrina mentes nostras in vitam æternam illustrat: Antichristus Satanæ magisterio edoctus

ctus, impia doctrina impios constringit in exitium. Christus Spiritus sui potentiam ad saluandum exerit, & miraculis Euangelium suum obsignat: aduersarius Satanæ efficacia, nos à Spiritu sancto alienat, & suis præstigiis continet miseros homines in errore. Signa mendacii appellat, non tantum quæ fallo & mendaciter finguntur ab astutis hominibus ad ludendos simplices (cuiusmodi fallaciis scatet totus Papatus: sunt enim pars eius potentiæ quam prius attigit) sed mendacium in eo statuit, quod Satan, quæ alioqui vere sint Dei opera, in aduersum finem trahit, & miraculis abutitur ad obscurandam Dei gloriam. Non tamen interea dubium est quin præstigiis illudat, vt in magis Pharaonis habemus exemplū.

10 *In iis qui pereunt.* Limitat Satanæ potentiam, ne electis Dei noceat: quemadmodum & Christus eos ab hoc periculo eximit. Vnde apparet non nisi eius permissu tantum valere Antichristum. Fuit autem hæc necessaria consolatio. Nam alioqui pauore exanimari pios omnes necesse foret, si viderent apertum gurgitem totam viam occupantem, qua sibi transeundum esset. Paulus ergo vtcunque solicitos esse velit, quo sibi caueant ne securitate nimia defluant, imò se proiiciant in exitium: iubet tamen bene sperare, quia frænata est Satanæ potētia, ne alios quam reprobos in ruinam dare possit. *Pro eo quod dilectionem.* Ne cōquerātur reprobi se innoxios perire, & Dei sæuitia potius quam proprio delicto esse morti deuotos: ostendit Paulus quam iustis de causis adeò seuera Dei vindicta in illos ventura sit: quia scilicet veritatem sibi oblatam, quo decet affectu non fuerint amplexi, imò sponte salutem recusauerint. Atque hinc clarius apparet quod iam dixi, oportuisse mundo prædicari Euangelium, antequam Deus Satanæ tantum permitteret: quia nonnisi extrema hominum ingratitudine prouocatus, tam fœdā tēpli sui profanationem vnquā passurus esset. In summa, testatur Paulus Antichristum iustæ Dei vindictæ ministrū fore aduersus eos qui ad salutem vocati, Euangelium respuerint, ac potius adiecerint animum ad impietatem & errores. Quare non est quòd nunc obiiciant Papistæ, indignum fuisse Christi clementia, Ecclesiam suam sic abiicere. Nam quanuis immanis fuerit Antichristi dominatio, non tamen perierunt nisi qui digni erant: imò qui sponte mortem oppetierunt. Et certe quum vox Filii Dei vbique personuisset, surdas, imò obstinatas reperit hominum aures: & quanquam vulgaris fuit Christianismi professio, pauci tamē vere & ex animo se Christo addixerūt. Nihil itaque mirū si tam sceleratum cōtemptum mox subsequuta est similis vltio. Quæritur an non in alios cadat excæcationis pœna, nisi qui data opera Euangelio fuerunt rebelles. Respondeo, peculiare hoc iudicium quo apertam contumaciam vltus est Deus, non obstare quin stupore percutiat, quoties visum est, qui nunquam verbum de Christo audierunt: quia Paulus non disputat in genere, quibus de causis ab initio Deus Satanam cū suis mendaciis grassari fuerit: sed quam horribilis vindicta immineat crassis nouæ & prius insolitæ gratiæ contemptoribus. Recipere dilectionem veritatis dixit, pro eo quod est, Animum adiicere ad eam diligendam. Vnde dicimus, fidem semper cum suaui & spontanea Dei reuerentia esse coniunctam: quia non rite creditur verbo Dei, nisi dum amabile & iucundum est.

11 *Operationem imposturæ.* Significat non modò locum fore erroribus, sed excæcatum iri reprobos, ita vt absque iudicio in mortem ruant. Quemadmodum enim Spiritu suo nos intus illuminat Deus vt efficax sit apud nos sua doctrina: oculósque & corda nobis aperit, vt illuc penetret: ita iusto iudicio tradit in sensum reprobum quos exitio destinauit: vt clausis oculis, & stupida mente, quasi fascinati, Satanæ & eius ministris se fallendos tradant. Et certè illustre eius rei spectaculum in Papatu habemus. Nullis verbis exprimi potest quàm portētosa illic sit eorum colluuies, quàm crassa & pudenda sit superstitionum absurditas, quàm aliena à sensu cōmuni deliria. Quicunque mediocrem habent sanæ doctrinæ gustum, de portentis illis cogitare nequeunt sine summo horrore. Quî fit ergo vt totus mundus in illis obstupescat, nisi quòd homines cæcitate percussi sunt à Domino, & quasi in truncos conuersi?

12 *Vt iudicentur omnes.* Hoc est,

vt pœnam luant impietate sua dignam. Ita non est quòd expostulent cum Deo qui pereunt, quia adepti sunt quod quærebant. Tenendum est enim quod Deuteron. cap. 13.3 habetur, Examinari corda hominũ, quũ prodeũt falsæ doctrinæ: quia non præualent nisi apud eos qui corde sincero Deum non diligunt. quibus ergo placet iniustitia, fructum eius colligant. Quum dicit Omnes, significat non excusari contemptum Dei immensa eorũ turba & multitudine, qui obedire Euãgelio renuunt. totius enim mũdi iudex est Deus, vt non minus de centũ millib⁹, quàm de vno homine pœnas sumat. Participiũ. εὐδοκήσαντες vltroneã (vt ita loquar) propensionem ad malum sonat: ita enim ingratis præciditur omnis excusatio, dum tantam ex iniustitia voluptatem capiunt, vt illam præferant Dei iustitiæ. Nã qua vi impulsos se fuisse dicent, vt se vesana defectione alienarẽt à Deo, ad quẽ naturæ ductu agebantur? certè volentes & scientes mendaciis aurem præbere constat.

13 Nos autem debemus gratias agere Deo semper de vobis, fratres dilecti à Domino, quia elegit vos Deus ab initio in salutem, in sanctificatione Spiritus, & fide veritatis:

14 Quò vocauit vos per Euangelium nostrum in possessionem gloriæ Domini nostri Iesu Christi.

13 *Nos autem debemus.* Nunc apertius Thessalonicenses à reprobis segregat, ne fides eorum futuræ defectionis metu titubet. quanquam non ipsis tantùm consulere, sed etiam posteris voluit. Nec tantùm illos confirmat, ne in idem ferantur cum mundo præcipitium, sed hac cõparatione gratiam Dei erga eos magis commendat: quòd quum cernant totum ferè orbem quasi violenta tempestate simul in mortem abripi, ipsi Dei manu in quieto & firmo vitæ statu retineantur. Ita conuenit Dei iudicia in reprobis intueri, vt nobis veluti specula sint ad considerandã eius erga nos misericordiam. Sic enim statuendum est, quòd miserè cum illis non perimus, nonnisi singulari Dei gratia fieri. Hac ratione *Dilectos à Domino* vocat, vt melius cogitent, non alia se causa ab illa quasi vniuersali mundi clade eripi, nisi quia Deus illos gratuitò amauit. Sic Moses Iudæos monebat, Non ideo tam magnificè extulit vos De⁹, quia sitis aliis potẽtiores, vel maiore numero: sed quia Patres vestros dilexit: Deut. 7.8. Nã quũ audimus Amoris nomẽ, protinus in mentẽ venire debet illud Ioãnis 1. Epist. 4.19, Non quòd priores dilexerimus eum. In summa, duo hic agit Paulus: fidem enim confirmat, ne pii metu perculsi deficiãt: & eos ad gratitudinem hortatur, vt pluris Dei erga se misericordiam æstiment. *Elegit vos.* Causam exprimit cur non eadem omnes ruina inuoluat & opprimat, quia scilicet quoscunque elegit Deus, in eos nihil potest Satan quin saluificãt, etiamsi cælũ terræ misceatur. Variè legitur hic locus. Vetus interpres reddidit Primitias, tanquã Grece esset ἀπαρχὴν sed quia omnes ferè Græci codices habent ἀπ᾽ ἀρχῆς, hanc potius lectionẽ sequutus sum. Siquis malit Primitias, sensus erit, fideles quasi sepositos esse in sacram oblationem: metaphora à veteri Legis ritu sumpta. Teneamus tamen quod magis receptum est, nempe quod ab initio electos esse Thessalonicenses dicat. Quidã exponunt, quòd inter primos vocati fuerant: sed hoc alienum est à sensu Pauli, nec circunstantiæ loci conuenit. Neque enim paucos tãtùm qui statim ab exordio Euãgelii ad Christũ adducti fuerint, metu liberat: sed hæc cõsolatio pertinet sine exceptione ad omnes Dei electos. Quòd ergo dicit *Ab initio*, significat non esse periculum ne eorum salutem, quæ in æterna Dei electione fundata est, euertat quantumuis turbulenta rerum mutatio. acsi diceret, Vtcunque omnia misceat Satan in mundo & confundat, salus vestra tamen in tuto reposita est, priusquam crearetur mundus. Hic ergo verus est securitatis portus, quòd Deus qui pridem nos elegit, ab omnibus quæ nobis impendent ma-

malis nos eripiet. Electi enim sumus in salutẽ: tuti ergo erimus ab interitu. Sed quia nostrum non est penetrare in arcanum Dei consilium, vt illic salutis nostræ quæramus certitudinem: signa vel tesseras electionis ponit, quæ ad eius fiduciã sufficere nobis debent. *In sanctificatione Spiritus*, inquit, *& fide veritatis*. quod duobus modis exponi potest, cum sanctificatione, vel, per sanctificationẽ. Non tamen magni refert vtrumuis eligas: quando certum est, nihil aliud velle Paulum, quàm electioni subiicere propiora signa, quæ illam per se incomprehensibilem nobis patefaciunt, & cum ea indiuiduo nexu cohærent. Ergo sciamus vt nos à Deo electos esse, non est quòd sciscitemur quid ante mundi creationẽ decreuerit: sed in nobis reperimus legitimã probationẽ, si nos Spiritu suo sanctificauerit, si in fidem Euangelii sui illuminauerit. Nam & Euangelium nobis adoptionis nostræ testimonium est, & Spiritus eam obsignat: Rom. 8.14. & qui aguntur Dei Spiritu, Filii Dei sunt: & qui fide Christũ possidet, is habet vitam æternam. Hæc diligenter notanda sunt, ne præterita voluntatis Dei reuelatione, in qua acquiescere nos iubet, eã ex arcano eius consilio eruere volentes (à cuius inquisitione nos submouet) in profundum labyrinthum nos ingurgitemus. Fide ergo Euangelii, & Spiritus gratia qua regenerati sumus, contentos esse nos decet. Atque hinc refellitur eorum improbitas qui electionem Dei prætextum faciunt omnis nequitiæ: quando Paulus illam cum fide & regeneratione sic coniungit, vt non aliunde velit eam æstimari.

14 *Quo vocauit vos*. Idem repetit, licet paulo aliis verbis. Non enim vocantur Filii Dei, nisi in fidem veritatis. Sed hic Paulus ostendere voluit quam idoneus sit testis ad eam rem confirmandam cuius minister fuerat. Itaque se veluti sponsorem constituit, ne dubitẽt Thessalonicenses Euangelium quod ab eo edocti erant, salutificam esse Dei vocem qua excitentur à morte, & à Satanæ tyrannide asserantur. Euangelium appellat suum, nõ quasi apud se natum: sed cuius illi mandata prædicatio fuerat. Quòd addit. In acquisitionem, vel possessionẽ gloriæ Christi: tam actiue quam passiuè capi potest: vel quòd vocati sint vt semel communem possideant gloriã cum Christo: vel quòd eos Christus acquisierit in suam gloriam. Atque ita altera erit confirmationis ratio, quòd non secus eos ac propriam hæreditatem tuebitur, & in salute eorum asserenda gloriæ suæ vindex erit. qui posterior sensus (meo iudicio) melius conuenit.

15 Itaque fratres, state, & tenete institutiones quas didicistis vel per sermonem, vel per epistolam nostram.

16 Ipse verò Dominus noster Iesus Christus, & Deus, ac Pater noster, qui dilexit nos, & dedit consolationem æternam: & spem bonam per gratiam,

17 Consoletur corda vestra, & stabiliat vos in omni opere & sermone bono.

Exhortationem istam meritò infert ex superioribus: quia constantia nostra & perseuerandi virtus, non alia re quàm Diuinæ gratiæ fiducia, nititur. Vbi autem Deus ad salutẽ, quasi porrecta manu nos vocat, vbi se Christus fruendum offert Euangelii doctrina, vbi Spiritus in sigillum & arrham vitæ æternæ nobis datus est: etiamsi cælum ruat, non tamen nos animis labascere oportet. Itaque Paulus stare Thessalonicenses iubet, non stantibus modò aliis, sed magis robusta firmitudine: vt quũ viderint ferè omnes à fide excidere, plenáque confusionis esse omnia, nihilominus in statu maneãt. Et certe sic nos aduersus omnia scandala munire debet vocatio, vt ne vniuersalis quidem mundi ruina nostram firmitudinem concutiat, nedum euertat.

15 *Tenete institutiones*. Quòd nonnulli ad præcepta externæ politiæ

restringunt, mihi non placet: modum enim standi indicat. Atqui ad inflexibile robur instrui, res lõge altior est externa disciplina. Quare totam doctrinam (meo iudicio) hoc nomine complectitur: acsi diceret, habere eos in quo firmi consistãt, si vt erant ab eo instituti, pergant in sana doctrina. Non nego aptè vocari παραδώσεις quæ fouẽdæ pacis & retinendi ordinis caúsa ab Ecclesiis statuuntur: & sic accipi fateor quum de humanis traditionibus agitur, Matth. 15. 6. Cæterùm Paulus capite proximo Traditionem ponet, pro regula à se tradita: & ipsa verbi significatio generalis est. Contextus autem (vt dixi) postulat vt hîc sumatur de tota doctrina in qua instituti fuerant. De re enim omnium maxima agitur, vt in horribili Ecclesiæ concussione stabilis maneat eorum fides. Inepti autem sunt Papistæ qui hinc suas traditiones seruandas esse colligũt. Sic quidem ratiocinantur, Si Paulo traditiones mandare licuit, aliis etiam doctoribus licere, & si illas seruari pium fuit, has quoque non minus seruandas esse. Verùm vt illis concedam, Paulum de præceptis ad externum Ecclesiæ regimen pertinentibus loqui: non tamen ab eo fabricata, sed Diuinitus tradita fuisse dico. Testatur enim 1. Cor. 7. 35 nõ esse sibi propositum, conscientiis laqueũ iniicere: quemadmodum nec illi nec Apostolis omnibus fas fuit. Magis etiamnũ ridiculi sunt, dum fœtidam superstitionum suarum colluuiem volunt hoc titulo vẽditare, ácsi Paulinæ essent traditiones. Sed valeãt nugæ illæ, quando sincerum Pauli sensum tenemus. Et partim ex Epistola iudicium fieri potest quasnam traditiones commendet. dicit enim *Siue per sermonem*: hoc est conciones, *Siue per Epistolam*. Quid autem cõtinent Epistolæ, nisi puram doctrinam, quæ totum Papatum, & quæuis aliena ab Euangelii simplicitate figmenta funditus prosternit?

16 *Ipse verò Dominus.* Quòd opus maximè Diuinum Christo adscribit, & eum indifferenter cum Patre facit summorum bonorum authorem: vt nobis eo luculenter probatur Christi Diuinitas: ita admonemur, non aliter obtinere nos posse quicquam à Deo, nisi in Christo ipso quæramus. Et quum à Deo illis dari petit quæ præceperat, satis innuit quàm parum valeant exhortationes, nisi Deus corda intus moueat & afficiat. Certè inanis tantùm sonitus aures feriet, nisi efficaciã habeat à Spiritu doctrina. Quæ postea addit, *Qui dilexit vos, & dedit consolationem*, &c. ad impetrandi fiduciam spectãt. Vult enim persuasum esse Thessalonicensibus, Deũ facturum quæ precatur. Vnde autem probat? quia semel eos sibi charos esse monstrauit, dum iam præclaris eos beneficiis prosequutus est, atque hoc modo se illis in posterum deuinxit. Id sibi vult *Æterna consolatio*. eodem & *Spei* nomen spectat: vt perpetuam donorum continuationem certò expectent. Quid autem petit? vt Deus consolatione sua eorum corda sustineat. nam hoc eius officium est, ne anxietate vel diffidentia concidãt. deinde vt det illis perseuerare, tã in piæ & sanctæ vitæ cursu, quàm in sana doctrina. De hac enim potius, quàm de communi sermone eum loqui puto: vt cohæreat cum superioribus.

CAP. III.

1 QVod reliquum est, orate fratres pro nobis: vt sermo Domini currat & glorificetur, quemadmodum & apud vos:

2 Et vt liberemur ab importunis & malignis hominibus. non enim omnium est fides.

3 Fidelis autẽ Dominus, qui confirmabit vos, & custodiet à maligno.

4 Confidimus autem in Domino de vobis, quòd quæ vobis præcipimus, & facitis, & facturi estis:

5 Dominus

5 *Dominus autẽ dirigat corda vestra in dilectionem Dei, & expectationem Christi.*

1 *Orate pro nobis.* Quanquam potẽter illi aderat Dominus,& prædicandi ardore superabat alios omnes:nõ tamẽ negligit fideliũ preces, quibus nos Dominus vult adiuuare. Nos quoque eius exemplo hoc adminiculum sedulò expetere conuenit,& fratres stimulare vt pro nobis orent. Cæterùm quum addit, *Vt sermo Dei currat*: ostendit,se non tã priuatam habere sui curam & rationem, quàm totius Ecclesiæ. Cur enim Thessalonicensium precibus commendatus esse cupit? vt scilicet Euangelii doctrina suum cursum habeat. Non tam igitur se vnum respici vult, quàm & Christi gloriam, & communem Ecclesiæ salutem. Cursus,propagationẽ significat: Gloria, quiddam amplius. nempe vt vim efficaciamque suam habeat prædicatio ad reformandos in imaginem Dei homines. Itaque sanctitas vitæ & integritas in Christianis,est Euãgelii decus: sicuti Euangelium infamant qui ore illud profitentur,flagitiosè interea & nequiter viuentes. Dicit, *Quemadmodum apud vos*: nam incitamentum hoc esse debet piis,vt omnes alios sui similes videant. Ideo qui iam ingressi sunt in regnum Dei, quotidie iubentur orare vt illud adueniat.

2 *Vt liberemur.* Non malè, meo iudicio, Vetus interpres ἀτόπους reddidit Importunos. Hoc autem nomine, sicut & proximo τῶν πονηρῶν, designat Paulus improbros ac perfidos homines, qui sub Christianorum nomine in Ecclesia latebant: aut certe Iudæos qui insano Legis zelo Euãgelium furiosè persequebantur. Sciebat autem quantum sibi periculi ab vtrisque instaret. Quanquam Chrysostomus eos tantùm notari putat qui malitiosè oppugnabant Euangelium prauis dogmatibus: non autem manu armata, vt Alexãder, Hymenæus, & similes: sed ego generaliter ad quoduis discriminũ & hostiũ genus extendo. Tũc Ierosolimã proficiscebatur,& scribebat ex medio itinere. Atqui iam Diuinitus fuerat admonitus, sibi illic instare vincula & persequutiones. Liberationẽ porrò intelligit, vt victor euadat, siue per mortem, siue per vitam. *Non omniũ est fides.* Posset ita resolui: Nõ in omnibus est fides. Verum hæc loquutio & ambigua & magis obscura foret. Retineamus ergo Pauli verba, quibus significat fidem rarius esse Dei donum, quam vt in omnibus reperiatur. Multos ergo vocat Deus, qui fide non accedunt: multi accedere se simulant qui cor habent remotissimum. Porrò non de quibusuis loquitur: sed tãtùm domesticos perstringit. Videbant enim Thessalonicenses plurimos à fide abhorrere: imò videbãt quàm exiguus esset credẽtium numerus. Quare de exteris fuisset hoc dictu superuacuum: sed Paulus negat, omnes qui fidem profitentur, tales reuera esse: ni Iudæos omnes comprehendas, videbantur illi propinqui esse Christo: quia ex Lege & Prophetis ipsum agnoscere debebant. Certè peculiariter eos notat Paulus quibuscum sibi futurum erat negotium. illos autem fuisse verisimile est, qui quum speciem haberent ac titulũ pietatis, ab ea tamen procul aberant. hinc conflictus. Ergo vt ostendat, nõ frustra vel abs re se timere certamina cum improbis hominibus ac peruersis, dicit fidem non esse communem omnium: quia semper bonis permisti sint nequã & reprobi, tanquam bonæ segeti zizania. Et hoc nobis in memoriam venire debet, quoties negotium nobis facessũnt improbi, qui tamen in Christianorum grege censeri volunt, nõ omniũ esse fidem. Imò quum interdum audimus turbari prauis factionib9 Ecclesias, sit hic nobis clypeus aduersus eiusmodi scandala. Non enim solùm piis doctoribus sæpe erimus iniurii, si de eorum fide dubitemus, quoties illis domestici hostes iniuriam facessũnt: sed subinde vacillabit fides nostra, nisi multos in iis qui Christianorum nomen iactant, perfidos esse meminerimus.

3 *Fidelis autem Dominus.* Quoniam fieri poterat vt sinistris rumoribus perculsi eorum animi, in aliquam dubitationem de Pauli ministerio venirẽt: postquam admonuit, nõ semper inueniri fidem in hominibus, ipsos ad Deum reuocat, ac fidelẽ esse dicit, qui eos confirmet aduersus omnes hominũ

machinas quibus eos cōcutere molientur. acsi diceret, illi quidem perfidi: sed firma satis in Deo fultura est, ne concidatis. Fidelem Dominum appellat, qui sibi vsque in finem constat in tuenda suorū salute, illis in tēpore opitulatur, & nūquam in periculis deserit. Sicuti ad Cor. 1. Epist. cap. 10. 13. Fidelis Dominus qui non sinet vos tētari supra quam ferre possitis. Caterùm de aliis magis quā de se anxium fuisse Paulum, ostendunt hæc ipsa verba. In eum maligni homines improbitatis suæ aculeos dirigebāt, in eū totus impetus irruebat: curam interea suam ad Thessalonicenses couertit, nequid hæc illis tētatio noceat. Nomen *Maligni*, tam ad rem, hoc est malitiam, quàm ad personas improborum referri potest. Ego tamen de Satana improborum omnium capite, libenter interpretor. Parum enim foret ab astu aut violentia hominum eripi, nisi nos Dominus ab omni spirituali noxa protegeret.

4 *Confidimus.* Hac præfatione trāsitum sibi facit ad præceptionem quam mox subiiciet. Fiducia enim quem se de illis habere dicit, multò eos reddebat promptiores ad parendum, quàm si obedientiam, quasi dubitans aut diffidēs, postulasset. Spem verò hanc quam de illis concepit, dicit in Domino esse fundatam: quoniam illius est corda flectere ad submisionem, & in ea retinere. vel hac voce (quod mihi probabilius est) testari voluit, non esse sibi in animo quicquam mandare, nisi ex imperio Domini. Ergo hoc & sibi iubēdi, & illis parendi terminos statuit, ne quid nisi in Domino. Quicunque ergo hanc modestiam non tenent, frustra obtendunt Pauli exemplum, vt Ecclesiam legibus suis adstringant ac subiiciant. Fortè huc etiam spectauit, vt salua apud Thessalonicenses maneat Apostolatus sui reuerentia, quantumuis improbi eius honorem deiicere conentur. nam precatio quam statim subnectit, in hunc tēdit finem. Modò enim corda ad Dei amorem & Christi patientiam formata maneant, reliqua habebunt: séque Paulus nihil aliud cupere profitetur. Vnde apparet quàm non sibi propriam dominationem quærat. Contentus enim est, modò in Dei amore & spe aduentus Christi perseuerent. Precatio fiduciæ adiuncta admonet non remittendum esse precandi studiū, propterea quod bene speremus. Quum autem hic summatim exprimat quæ nouerat Christianis esse maxime necessaria: quantum quisque ad perfectionem promouere cupit, in his duobus proficere studeat. Et certè regnare nō potest in nobis amor Dei, quin fraterna quoque charitas vigeat. Expectatio autem Christi nos ad mundi contemptum, carnis mortificationē, & crucis tolerātiam instituit. Quanquam patientia Christi exponi posset quam in nobis gignit Christi doctrina: sed ego de spe vltimæ redemptionis intelligere malo. Nam hoc vnum in præsentis vitæ militia nos sustinet, quòd Redemptorem expectemus: deinde hæc expectatio tolerantiam requirit inter continua crucis exercitia.

6 *Præcipimus autem vobis, fratres in nomine Domini nostri Iesu Christi, vt vos subducatis ab omni fratre qui inordinatè ambulat, & non iuxta institutionem quam accepit à nobis.*

7 *Ipsi enim scitis quomodo oporteat nos imitari, quia non inordinatè egimus inter vos,*

8 *Neque gratis panem comedimus à quoquam, sed cum labore & sudore, nocte diéque facientes opus, ne cui vestrum graues essemus.*

9 *Non quòd non habeamus potestatem, sed vt nos ipsos exemplar proponeremus vobis ad imitandum nos.*

10 *Etenim quum essemus apud vos, hoc vobis præcepimus*

vt quā

vt qui laborare non vult, is neque comedat.

Nunc ad particularis vitii correctionem descendit: quia ignaui erant homines quidam, & simul curiosi & garruli, qui vt sibi victum ex alieno corraderent, per domos oberrabant: eorum segnitiem foueri indulgẽtia vetat: sanctéque eos viuere docet qui honesto & vtili labore, vitæ necessaria sibi comparãt. Ac primum *Inordinatos* vocat, non qui dissolutæ sunt vitæ, aut manifestis flagitiis infames, sed ignauos & nihili homines, qui nulla honesta & vtili occupatione se exercent. Hæc enim verè est ἀταξία, non respicere quorsum conditi sumus, & vitam nostram ad hũc finem nõ componere: quando hæc demũ ordinata est vita, quum viuimus ad Dei præscriptũ. Extra hunc ordinem nihil est in vita humana nisi confusum. Atque id notatu dignũ est, nequis sibi extra legitimam Dei vocationẽ placeat. Ita enim Deus vitam hominum distinxit, vt se quisque proximis addicat. Ergo qui sibi tantùm viuit, nulllam ad rem vtilis generi humano, imò aliis oneri est, neminem iuuans, meritò censetur ἄτακτος. Quare tales Paulus arcendos pronuntiat à fidelium consuetudine, ne dedecore Ecclesiam afficiant.

6 *Præcipimus autem vobis.* Erasmus vertit, Per nomen: acsi esset obtestatio. quod ego tametsi non omnino reiicio, tamen potius existimo particulã *In*, esse superuacuam, vt plurimis aliis locis: idque ex vsu linguæ Hebraicæ. Ita sensus erit, Præceptionem hanc non vt ab homine mortali, sed à Christo ipso profectam, reuerenter debere excipi. atque ita Chrysostomus interpretatur. Porrò subductio hæc de qua loquitur, non ad publicam excommunicationem pertinet, sed ad consuetudinem priuatam. Vetat enim simpliciter, nequid familiaritatis habeant fideles cum eiusmodi fucis qui nullum habent honestum vitæ genus, in quo se exerceant. Nominatim verò dicit *Ab omni fratre*: quia si Christianos se profitentur, minimè omnium sunt tolerabiles: quia sunt veluti religionis probra & maculæ. *Non iuxta institutionem*, nempe quam mox subiiciet, Ne cibus detur laborem recusanti. Sed antequam huc veniat, quale illis exemplum in se præbuerit, refert.

7 Nam multò plus fidei & authoritatis obtinet doctrina, quum nihil aliud imponimus oneris aliis, quàm in nos suscipimus ipsi. Cõmemorat autem se dies & noctes fuisse in opere manuario, ne quẽ sumptibus grauaret. Qua de re aliquid etiam priore epistola attigerat, vnde petenda lectoribus est plenior huius rei explicatio. Quòd *si panem vllius gratis comedisse* negat: certe etiamsi manibus non laborasset, nõ erat id facturus. Neque enim gratuitum est quod iure debetur. & laboris quem Ecclesiæ impendunt doctores, longè maius est pretium, quàm victus quem ab ea recipiunt. Sed hìc Paulus inconsideratos homines respexit. neque enim tantum est in omnibus æquitatis ac iudicii, vt quæ Verbi ministris debeatur merces, agnoscant. Quin potius ea est quorundam malignitas, vt etiamsi nihil de suo conferant, victum tamen illis inuideant, tanquam otiosis hominibus. Et mox satis declarat se proprio iure cessisse, quum à stipẽdio abstinuit. quo significat multò minus ferendum esse, vt qui nihil agunt, de alieno viuant. Quum *ipsos scire* dicit *quomodo imitari se oportet*, non simpliciter contendit, exemplum suum legis instar debere haberi: sed sensus est, eos tenere quid imitatione dignum spectauerint: imò hoc ipsum de quo nunc agitur, propositum ad imitationem fuisse.

9 *Non quòd non habeamus.* Quemadmodum labore suo exemplum edere Paulus voluit, ne alienum panem ignaui homines, tanquam fuci ederent: ita illud idem nocere Verbi ministris noluit, vt eos legitimo victu fraudarent Ecclesiæ. In quo perspicitur singularis eius moderatio & humanitas: & quàm procul ab eorum ambitione abfuerit, qui in hoc abutuntur suis virtutibus, vt fratrum ius imminuant. Periculum erat ne Thessalonicenses, quia gratuitam initiò prædicationem Euangelii habuerant ex Pauli ore, legem in posterum statuerent aliis ministris: vt maligna est hominũ natura. Occurrit ergo Paulus, & sibi plus licuisse docet quàm vsurpauerit, vt reliquis sua libertas integra maneat. Eadem ratione plus incutere pudoris nihil agentibus voluit, quẽad-

modum suprà attigi. est enim argumentum à maiori ad minus.

10 *Qui laborare non vult.* Quum scriptum sit, Beatus es, laborem manuum tuarum comedens, Psal. 128.2: item, Benedictio Domini super manus laborantis, Pro. 10.4: certum est desidiam ac inertiam à Deo maledici. Deinde scimus ad hoc creatum esse hominem vt aliquid agat. quod non modò Scriptura nobis testatur, sed natura etiam Gentes docuit. AEquum ergo est, vt qui se à communi lege eximere volunt, victu etiam, laboris mercede priuētur. Quum autem præcipit Apostolus, ne tales ederent, non significat præceptum illis dedisse, sed vetuisse ne Thessalonicenses illis victum suppeditando, ignauiam alerent. Porrò notandum est varias esse laborandi species. Quisquis enim hominum societatem industria sua iuuat, siue familiam regendo, siue publica, siue priuata negotia administrando, siue consulendo, siue docendo, & quacunque alia ratione, is inter otiosos numerādus non est. Nam inertes fucos taxat Paulus, qui alienis viuunt sudoribus, quum ipsi in commune nihil conferant officii ad iuuandum humanum genus. Quales sunt nostri monachi & sacrifici, qui nihil agendo, largè saginantur: nisi quòd tædii fallendi causa in templis cantillant. Hoc sanè est (vt Plautus inquit) musicè viuere.

11 Audimus enim quosdam versantes inter vos inordinatè, nihil operis agentes, sed curiosè satagentes.

12 Talibus autem præcipimus, & obsecramus per Dominum nostrum Iesum Christum, vt cum quiete operantes, suum ipsorum panem edant.

13 Vos autem fratres, ne defatigemini benefaciendo.

11 *Audimus quosdam.* Verisimile est hoc fucorum genus, quoddam fuisse otiosi monachatus semen. Nam statim ab initio extiterunt qui religionis prætextu vel arroderent alienas mensas, vel ad se callidè attraherent simplicium substantiam. Et Augustini tempore iam adeò inualuerant, vt coactus fuerit proprium librum scribere aduersus otiosos monachos: vbi meritò de eorum superbia conqueritur, quòd Apostolum monentem spernentes, non tantùm ab infirmitate se excusant: sed ideò sanctiores aliis omnibus videri volunt, quia vacant à laboribus: meritò inuehitur in hanc indignitatem, quòd vbi laboriosi sunt senatores, opifex aut sordidus non tantùm otiosus viuat, sed desidiam pro sanctitate venditet. Hæc quidem ille. Sed interea sic grassatum est malum, vt decimam ferè partem occupent ignaui ventres, quibus vnica religio est, bene refertos vacationem habere ab omni laboris molestia. Atque huiusmodi vitæ genus, huius vel illius nunc Ordinis, nunc Regulæ nomine insigniunt. Quid autem ex aduerso Spiritus per os Pauli? nempe irregulares & inordinatos omnes pronuntiat, quocunque titulo censeantur. Nihil hîc referre necesse est quantum semper otiosa monachorum vita sanioribus displicuerit. Memorabile est illud veteris monachi dictum, quod à Socrate refertur historiæ tripartitæ lib. 8, Monachum, qui manibus non laborat, prædoni esse similem. Alia non commemoro, neque opus est: sufficiat nobis hæc Apostoli sententia, qua pronuntiat dissolutos esse & quasi exleges. *Nihil operis.* In Græcis participiis elegans est παρονομασία, quam ego vtcunque imitari sum conatus, quum transtuli, Nihil eos agere operis, sed curiosè satagere. Vitium autem notat quo vtplurimum laborant otiosi homines, nempe quòd importunè tumultuādo, sibi & aliis sunt molesti. Videmus enim eos qui nihil habent negotii, longe plus fatigari, nihil agendo, quàm si in opere valde seriò occuparentur. Huc illuc cursitant: quocunque veniunt, magnam lassitudinem præ se ferunt: colligunt omnes rumores, eos turbulentè dissipant: dicas eos regni vnius molem humeris sustinere. Huius rei an vllum potest illustrius speculum haberi, quàm in monachis? quod enim hominū genus magis inquietū? vbi maior regnat curiositas?

tas? Quum autem morbus hic in publicum exitialis sit, otio non esse alendum admonet Paulus.

12 *Talibus autem præcipimus.* Vtrũque vitiũ cuius meminerat, corrigit: tumultuosam inquietudinem, & otium ab vtili labore. Iubet ergo primùm vt quietem colant: hoc est placide se contineant intra vocationis suæ terminos: quod lingua nostra dicim⁹, *sans faire bruit.* Ita enim res habet: maxime omnium pacati sunt qui iustis se laboribus exercent: se autẽ & alios perturbãt qui nihil habent operis. Deinde alterũ præceptum subiicit, vt laborent, hoc est, intenti sint in suam vocationem, ac iustis honestisque exercitiis incumbant, sine quibus erronea est hominis vita. Vnde & hoc tertium sequitur, vt *suum ipsorum panem edant.* quo significat oportere suo esse contẽtos, ne aliis graues sint vel importuni. Bibe aquam ex tuis fontibus, inquit Selomo Pro. 5.15 & defluant riui ad vicinos. Hæc prima lex æquitatis, Ne quis aliena vsurpet, sed eo tantùm vtatur quod suum vocare iure potest. Altera, Ne quisque seorsum, tanquam gurges aliquis, absorbeat quod habet: sed in proximos sit beneficus, eorumque inopiã sua abũdantia subleuet. Ita iubet Apostolus eos qui prius otiosi fuerant, laborare, non tantùm vt sibi victum acquirant, sed vt fratrum quoque necessitatio pitulentur: quemadmodum & Ephes. 4.28 docet.

13 *Vos autem fratres.* Ambrosius hoc additum putat, ne opẽ suam maligne pauperibus subtraherent diuites, quia iusserat *quenque suum panẽ edere.* Et sane videmus quam multi ad captandum inhumanitatis prætextum plus æquo ingeniosi sint. Chrysostomus ita interpretatur, quòd iuuandi sint nihilominus ignaui homines si esuriunt, vtcunque meritò dãnẽtur. Ego simpliciter existimo, Paulũ offendiculo quod ex paucorũ ignauia nasci poterat, voluisse occurrere. Fieri enim solet, vt qui alioqui ad beneficentiã maximè prompti sunt & alacres, dum vident malè collocando se beneficia perdere, refrigescant. Admonet ergo Paulus, vtcunque multi sint indigni, alii nostra liberalitate abutantur, non esse propterea cessandum quin iuuemus eos qui ope nostra indigent. Sẽtentia obseruatu digna, vtcunque pauperum ingratitudo, morositas, superbia, proteruia, aliæque indignitates fatigare nos possint, aut tædio frangere, contrà tamen esse luctandum: vt nunquam desistamus à benefaciendi studio.

14 Siquis autem non obedit sermoni nostro, per epistolã hunc notate: & ne commisceamini illi, vt pudefiat.

15 Et ne tanquam inimicum censeatis, sed admonete tanquam fratrem.

16 Ipse autem Deus pacis det vobis pacem semper omnibus modis. Dominus sit cum omnibus vobis.

17 Salutatio, mea manu Pauli: quod est signum in omni epistola.

18 Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

Ad Thessalonicenses secunda missa fuit ex Athenis.

14 *Siquis non obedit.* Iam testatus est prius se nihil præcipere nisi ex Domino. Quare non in hominem contumax futurus erat, qui parere nollet, sed Deo ipsi rebellis: ideóque tales seuere castigandos esse docet. Ac primum quidẽ eos vult apud se deferri, vt sua authoritate eos coerceat: deinde excommunicari iubet, vt pudore tacti resipiscãt. Vnde colligimus non esse parcendum eorum famæ qui aliter corrigi nequeunt, nisi eorum vitia retegantur: sed videndum vt medico indicemus morbos, qui sanare eos studeat. *Ne commisceamini.* Non

dubito quin de excõmunicatione agat. præterquam enim quòd seueram castigationem merebatur ἀταξία quam notauit, contumacia intolerabile vitium est. Prius dixerat, Subducite vos ab illis, quia inordinatè viuunt. Nunc verò, Ne commisceamini, quia monitionem meã respuunt. Plus ergo quiddam hac secũda loquutione exprimunt, quàm priori. aliud enim est, subducere se à familiaritate cuiuspiã, aliud arcere prorsus à societate sua. In summa, qui moniti nõ obediunt, eos à communi fidelium cœtu excludit. Quo docemur excommunicationis disciplina vtendum esse aduersus omnes præfractos, qui aliter in ordinem cogi non sustinent, & ignominia notandos, donec subacti & domiti parere discant. *Vt pudefiat.* Sunt quidem alii excommunicandi fines: ne contagio scilicet latius serpat, & ne priuatum vnius hominis flagitium in commune Ecclesiæ dedecus redundet, atque vt seueritatis exemplum alios ad timorẽ erudiat: sed Paulus hîc vnum attigit, vt pudore ad resipiscentiam cogantur qui peccarunt. Nam qui sibi in vitiis placent, magis ac magis redduntur obstinati. sic alitur peccatum indulgentia & dissimulatione. Optimum ergo hoc remedium est, quum pudor incutitur peccatori, vt sibi displicere incipiat. Esset quidem hîc per se tenuis profectus, habere hominum verecundiam: sed Paulus vlteriorem progressum respexit, dum scilicet agnitione suæ turpitudinis confusus peccator, hoc modo ad plenam correctionem adducitur. Est enim pudor sicuti tristitia vtilis ad peccati odium præparatio. Quare hoc fræno coercendi sunt (vt dixi) quicunque lasciuiunt, ne ex impunitate crescat audacia.

15 *Ne tanquam inimicum.* Rigori temperamentum mox adhibet: nam sicut 2. Cor. 2. 7 præcipit, cauẽdum est ne absorbeatur mœrore qui peccauit: quod fieret si immodica esset seueritas. Itaque videmus talem debere esse huius disciplinæ vsum, vt eorum saluti consulatur in quos animaduertit Ecclesia. Fieri autem aliter non potest quin exulceret seueritas, vbi modum excedit. ergo si prodesse volumus, necessaria est mansuetudo & lenitas, vt qui reprehenduntur, nihilominus se amari intelligãt. In summa, huc non tendit excommunicatio, vt alienet homines à grege Domini, sed potius vt palatos & vagos reuocet. Sed notandũ est quo signo fraternũ amorẽ probari iubeat: nõ blãditiis scilicet vel adulatione, sed monitionibus. sic enim fiet vt salutis suæ curã haberi sentiãt quicunque non erũt incurabiles. Interim ab anathemate discernitur excõmunicatio. Nam quos censuræ suæ seueritate notat Ecclesia, Paulus non prorsus abiici debere admonet, quasi à spe salutis abdicati essent: sed dandam operam vt ad sanam mentem reuocentur.

16 *Ipse autem Dominus pacis.* Videtur hæc precatio proximæ sententiæ annexa, vt concordiæ & lenitatis studium commendet. Vetuerat hostilem in modum tractare etiam contumaces, donec fraternis monitionibus ad sanam mentem reducerentur. Opportunè subiicere præceptum potuit de colenda pace: sed quia hoc verè Diuinum est opus, ad precationem confugit, quæ tamen ipsa vim quoque præcepti habet. Quanquã aliò etiam spectare potest, vt homines immorigeros Deus compescat, ne quietem Ecclesiæ perturbent.

17 *Salutatio mea manu.* Hîc periculũ rursus cauet, cuius prius meminerat, ne scilicet epistolæ illi falsò adscriptæ, in Ecclesias obreperent. Hoc enim vetus fuit Satanæ artificium, supposititia scripta obtrudere, vt veris fidem derogaret. Deinde ementitis Apostolorum titulis, impios errores spargere ad sanam doctrinam adulterandam. Atqui singulari Dei beneficio factũ est vt irritis eius fraudibus, sana & integra Christi doctrina, per ministeriũ Pauli & aliorum ad nos perueniret. Vltima precatio exponit quomodo Deus fidelibus suis adsit, nempe gratiæ Christi præsentia.

ILLVS-

ILLVSTRISS. ET VERE CHRISTIANO PRINCIPI, DO. EDVARDO Sommerseti duci, Comiti Hertphordiæ, &c. Angliæ & Hyberniæ protectori, tutoríque regio, Iohannes Caluinus salutem.

QVum præclari isti sermones, qui tum de aliis tuis virtutibus plane heroicis, tum verò de singulari tua pietate habentur, illustriss. Princeps, tantum vbique tui amorem in bonorum omnium animis, quibus alioqui de facie ignotus es, excitẽt: necesse est incredibili te charitatis ac reuerentiæ affectu prosequãtur quicunque in regno Angliæ recte sapiunt: quibus nõ modò palàm cernere quæ alii audiẽtes mirantur bona, datum est: sed fructum inde percipere, quantus à præstantissimo gubernatore prouenire, cum ad totum populi corpus, tum ad vnumquodque membrum solet. Neque enim quæ constanti fama celebrantur tuæ laudes, vanitatis suspectæ esse possunt, quasi ab adulatoribus profectæ, quum in rebus tuis gestis illustre extet earum testimonium. In priuato & mediocris fortunæ pupillo difficilis est administratio tutelæ: tu verò non Regis modò, sed amplissimi regni tutelam tibi iniunctam ea dexteritate ac prudentia sustines, vt successum omnes mirentur. Ac ne inter leges modò & in tranquillo reipublicæ statu niteret tua virtus, eam in bello quoque spectandam proposuit Deus, quod pari fœlicitate ac fortitudine hactenus auspiciis tuis gestum est. Neque tamen interea tot tantæque difficultates, quas reputare cuiuis promptum est, tu verò expertus es, impedimento tibi fuerunt quominus instaurandæ religionis curam in primis susciperes. cogitatio sanè non magis principe viro digna, quàm publico regni bono vtilis. Nam hæc demũ stabilis est regnorum fœlicitas, fidelísque custodia, si is in quo fundata sunt, & per quem seruantur, Filius Dei illis præsideat. Itaque melius rẽ Anglicanã stabilire non poteras, quàm profligatis idolis purũ ibi Dei cultũ erigẽdo. Nã id fieri nõ potest quin restituatur genuina pietatis doctrina, quæ sacrilega Antichristi Romani tyrannide nimis diu oppressa iacuit. quod est Christum in suo tribunali collocare. Atque hoc eximium alioqui facinus eò maiori laude propterea dignũ est, quò pauciores hodie inter eos qui gubernacula tenent, reperiuntur qui principatus sui insignia spirituali Christi sceptro submittant. Præclarè igitur serenissimo Regi consultum est, cuius pueritiæ talis ex sua cognatione obtigit moderator. Nam tametsi indolem eius in primis generosam omnes prædicant: tamen & formandis ad virilem constantiam eius moribus, & constituendæ Anglicanæ Ecclesiæ, dum ætas ipsum non patitur has obire vices, talis artifex erat plusquam necessarius. Nec dubito quin ipse iam nũc agnoscat Diuinitus te sibi datum esse, ex cuius manu res ex voto cõpositas paulo pòst reciperet. Me verò nec tãta locorũ distãtia, nec cõditionis meæ humilitas impedire potuit, quominus præstantissimũ hunc propagãdæ Christi gloriæ affectũ tibi gratularer. Et sanè quũ me vnũ ex iis esse voluerit Deus, quorũ opera laboréque sinceriorem Euangelii doctrinã hodie mundo restituit: cur non te quoque singulari Dei beneficio eiusdẽ doctrinæ patronum ac vindicẽ ordinatũ, qualicunque locorum interuallo sim abs te dissitus, qua possum obseruãtia prosequar? Et quoniam non aliud huius rei testimonium reddere licebat, saltem arrhæ loco, hos in duas Pauli Epistolas meos Commentarios tibi offerendos esse putaui. Nec verò fortuitum munus quod offerrem, arripui: sed iudicio elegi quod videbatur optimè conuenire. Hic Timotheum suum admonet Paulus quali doctrinæ genere ædificanda sit Ecclesia Dei, quibus & vitiis & hostibus resistendum, quàm multa

deuoranda tædia hortatur ne vilis difficultatibus cedat, vt omnia discrimina animi fortitudine superet, vt improborum proteruiam authoritate coerceat, nequid hominum gratiæ ambitiosé largiatur. Denique in his duabus Epistolis, quasi in viua tabula depictum habemus verum Ecclesiæ regimen. Tu quum instaurandæ Ecclesiæ Anglicanæ, quam scelerata Papatus impietas, vt alias ferè omnes Christiani orbis, miserè corruperat, strenuam operam impendas sub Regis tui auspiciis, & multos ad eam rem Timotheos in opere habeas: sancta certè vestra studia melius componere non potestis, quàm ad hoc Pauli quasi præscriptũ exigendo. Nam neque hic quicquam habetur quod non sit temporibus nostris valde aptum: & rursum nihil ferme in Ecclesiæ architectura necessarium est, quod non hinc etiam haurire liceat. Labor autem meus mediocre saltem adiumentum (vt spero) afferet. quod experientia tamen cognosci malo, quàm verbis iactare. Tibi porrò (nobiliss. Princeps) si fuerit probatus, erit cur mihi plurimum gratuler. Pro singulari quidem tua humanitate quin officium hoc meum boni consulturus sis, non dubito. Dominus, in cuius manu sunt fines terræ, statum Regni Anglicani diu incolumem florentémque tueatur: Regem serenissimum tuum Spiritu principali ornet, tũ, bonis omnibus cumulet: tibique in præclaro isto cursu det fœliciter pergere, vt per te nomen eius magis ac magis propagetur. Geneuæ, VIII. Calend. Augusti. M. D. L VI.

IN PRIOREM PAVLI *AD TIMOTHEVM*,

ARGVMENTVM.

HAnc Epistolam aliorũ magis quàm Timothei causa scriptã fuisse iudico: & mihi assentientur qui diligẽter omnia expenderint. Non equidẽ nego quin eius quoque docẽdi & monendi rationẽ Paulus habuerit: sed multa hîc contineri dico quæ superuacuum fuisset scribere, si cum solo Timotheo habuisset negotium. Iuuenis erat, nondum ea authoritate instructus quæ sufficeret ad cohibendos homines proteruos qui contrà insurgerent. Apparet autem ex Pauli verbis, fuisse tunc nonnullos qui quum ostentatione pollerent, non libenter cuiuis erant cessuri: qui tanta deinde ambitione flagrabant, vt nullum turbandæ Ecclesiæ finem facturi essent, nisi quispiam maior Timotheo se interponeret. Apparet similiter, multa Ephesi fuisse constituenda, quæ Pauli calculum & nomen desiderarent. Ergo quũ Timotheum multis de rebus monere haberet in animo, sub eius quoque nomine alios eadem opera monere voluit. Ac primo quidem capite, aduersus quosdam ambitiosos armat, qui vanis quæstionibus agitandis se venditabant. Eos porrò Iudæos fuisse colligi potest, qui cùm Legis zelum simularent, neglecta ædificatione, tantùm curiosas disputationes ingerebant. Hæc autem profanatio est Legis Dei minimè ferenda, ex ea nihil excerpere quod prosit: sed tantùm garriendi materiam captare, eiúsque prætextu ad onerandam friuolis nugis Ecclesiam abuti. Cuiusmodi scilicet corruptela pluribus quàm oportuit seculis regnauit in Papatu. Quid enim aliud fuit scholastica theologia, quam immensum inanium & nihili speculationum chaos? Et hodie extant plerique, qui vt acumen suum ostentent in tractando Dei verbo, non secus ac in profana philosophia, ludere sibi permittunt. In eiusmodi vitio coarguendo authorem se Timotheo profitetur Paulus, & quid ex Lege præcipuè discendum sit, admonet: vt appareat Legis esse corruptores qui ea secus vtuntur. Porrò ne contemptui sit sua authoritas, postquam indignitatem suam confessus est, simul qualis esse cœperit

perit per Dei gratiam, honorifice prædicat. Tandem caput concludit graui denun tiatione, qua & Timotheum in sana doctrina & bona conscientia confirmat: & alios terret, proposito Hymenæi & Alexandri exemplo. Secundo capite, iubet omnes in precibus publicis commendari Deo, & nominatim Principes ac Magistratus: vbi obiter etiam attingit quid vtilitatis percipiat mundus ex ciuili gubernatione. Cur autem pro omnibus concipi debeant preces, ratio additur, quia Deus Euangelium omnibus offerendo & Christum mediatorem, omnes se velle saluos fieri demonstret. quod etiam confirmat à suo Apostolatu, qui Gentibus propriè destinatus erat. Inde omnes, cuiusque sint loci aut regionis, ad Deum orandum inuitat: & hac occasione qualem modestiam & subiectionem in sacro cœtu præ se ferre debeant mulieres, disserit. Capite tertio, vbi indicauit quam præclarum sit munus episcopatus, verum Episcopum depingit, ac dotes enumerat quæ in eo requiruntur. Postea quales esse debeant Diaconi & vxores tam horum quàm illorum, præscribit. Ac quò plus diligentiæ ac religionis in omnibus obseruandis adhibeat Timotheus, reducit illi in memoriam quid sit in Ecclesiæ administratione, quæ domus Dei est ac columna veritatis, versari. Tandem totius cælestis doctrinæ præcipuum caput & quasi cardinem de Filio Dei in carne manifestato commemorat: præ quo reliqua omnia quibus solis immorari videbat homines ostentationi deditos, leuia ducenda sint. Iam quod ad sequentia pertinet, initio capitis quarti tam falsas doctrinas de coniugii & ciborum prohibitione, quàm ineptas fabulas cum hoc capite non congruentes, seuere damnat. Et deinde subiicit eos sibi & piis omnibus qui caput hoc tenent, solos esse aduersarios qui ferre nequeũt vt spes collocetur in Deum viuum. In fine capitis rursus noua exhortatione Timotheum cõfirmat. Quinto capite, vbi modestiã in reprehẽsionibus & lenitatem illi commendauit, de viduis disputat, quæ tunc in Ecclesiæ ministerium cooptabantur. Ac vetat omnes promiscue recipi, sed quæ tota vita probatæ ad annũ sexagesimum peruenerint, & nullum habeant onus domesticum. Inde ad presbyteros transit, & qualiter tractandi sint tum in victu, tũ in disciplina, admonet. Hanc doctrinam graui contestatione quasi sancit: & iterum prohibet nequos temere in ordinem presbyterii recipiat. Hortatur vt leuandæ valetudinis causa vinum bibat aquæ loco. In fine capitis hortatur vt in peccatis occultis iudicium suspendat. Sexto capite, de seruorum officio præcipit: & hac occasione in falsos doctores inuehitur, qui de otiosis speculationibus litigando, quæstui magis quàm ædificationi intẽti sunt, & quàm exitiosa sit pestis auaritia, docet. Inde iterum ad contestationem priori similem reuoluitur, ne frustra Timotheo hæc præceperit. Sub finem, postquam obiter de diuitibus meminit, iterum prohibet Timotheo ne se inanibus doctrinis impediat. Vulgatæ Græcorum inscriptioni quæ habet hãc epistolã fuisse Laodicea missam, non assentior. Nam quum Paulus ex vinculis scribens Colossensibus, testetur Laodicenses nunquam sibi fuisse visos: coguntur qui in illa sunt opinione quam repudio, duplicem facere Laodiceam in Asia minori, quum alteram non celebrent scriptores. Deinde Paulus Timotheum Ephesi reliquerat, vt declarant eius verba, quum iret in Macedoniam. Hanc epistolam aut scripsit ex itinere, priusquam illuc appulisset, aut iam profectione confecta, reuersus. atqui longius à Macedonia distare Laodiceam constat quàm Ephesum ipsam. Neque rursus verisimile est ipsum in reditu, prætermissa Epheso, Laodiceã se contulisse: præsertim quũ illuc cum multæ causæ vocarent. Itaque magis existimo aliunde eum scripsisse. Quanquam hoc ipsum nõ est tanti vt velim cum dissentientibus contendere, fruatur quisque suo iudicio, tantùm indico quid magis sit (meo iudicio) probabile.

In priorem Pauli ad Timotheum Iohannis Caluini Commentarius.

CAP. I.

1 *PAulus Apostolus Iesu Christi secundum ordinationem Dei Saluatoris nostri, & Domini Iesu Christi spei nostræ,*

2 *Timotheo germano filio in fide, gratia, misericordia, pax à Deo Patre nostro, & Christo Iesu Domino nostro.*

3 *Quemadmodũ rogaui te vt maneres Ephesi, quũ proficiscerer in Macedoniã, volo denunties quibusdã, ne aliter doceant.*

4 *Neque attendant fabulis & genealogiis nunquam finiẽdis: quæ quæstiones præbent magis, quàm ædificationem Dei, quæ in fide consistit.*

1 *Paulus Apostolus.* Si soli Timotheo scripsisset, non opus erat adscribere hoc epithetũ, & ita asserere vt facit. Contentus enim proculdubio fuisset Timotheus solo nomine. Sciebat enim esse Christi Apostolum: nec indigebat vlla probatione, quo fidẽ illi deferret, satis iam ad id sponte propensus & diuturno vsu assuetus. Alios ergo potius respici, qui non tam erant ad ipsum audiendum voluntarii, vel non tam facilè eius dictis acquiescebant. Talium hominum causa se Apostolum Christi esse testatur, ne paruipendere ausint quod scribit. Et Apostolatum suum confirmat ordinatione, vel Decreto Dei: quia nemo Apostolum creare seipse potest: sed quem Deus ordinauit, ille verus est Apostol⁹, dignúsque honore. Neque Deũ Patrem solum Apostolatus sui facit authorem, sed illi Christum adiungit. Et certè in Ecclesiæ gubernatione nihil agit Pater, nisi per Filium, & ita communiter cũ Filio. *Deum saluatorem* vocat, quem titulum Filio tribuere sæpius solet: Patri tamen eo ipso conuenit, quia is est qui nobis dedit Filium. Meritò igitur illis salutis nostræ gloria adscribitur. Vnde enim salui sumus? nempe quia sic nos dilexit Pater, vt per Filium nos redimere voluerit, ac saluare. Quòd autem *Christum* appellat *spem nostram*, propriè illi conuenit. tunc enim incipimus bene sperare, quum in Christum respicimus: quãdoquidem in eo solo residet tota salutis nostræ materia.

2 *Timotheo germano filio.* Non est hoc paruæ laudis elogium, quo significat Paulus se pro vero ac non degenere filio agnoscere Timotheum: & talẽ ab aliis vult agnosci. imò perinde Timotheum commendat acsi esset alter ipse. Sed qui cõueniet hoc cum sententia Christi? Nolite vobis patrem vocare in terra: Mat. 23. 9. Item cum illo Apostoli testiminio? Et si multos habetis patres secundum carnem: vnus tamen est Pater Spirituũ: 1. Cor. 4. 15. hebr. 12. 9. Respõdeo Paulũ ita sibi vsurpare nomẽ Patris, vt Deo nullã honoris sui particulã abroget, aut minuat. Vulgare dictum est, Nõ pugnare quod subordinatur. Tale est paternum in Paulo nomen, respectu Dei. Vnicus in fide Pater omnium est Deus, quia omnes verbo suo & Spiritus sui virtute regenerat: quia solus est qui

qui fidem confert. Sed quibus ad eam rem dignatur vti ministris, eos in honoris sui communicationem etiam admittit, nihil tamen sibi derogando. Erat ergo Deus spiritualis Timothei pater: & quidē solus, proprie loquendo. sed Paulus qui minister fuerat Dei in gignendo Timotheo, quasi subalterno iure titulum sibi vendicat. *Gratia, misericordia.* Secundum hoc, hoc est, Misericordiæ nomen, præter suum morem interposuit, forte singulari erga Timotheum amore impulsus. Porrò non seruat exactum ordinem: quod enim posterius est, priore loco posuit, gratiam scilicet quæ ex misericordia manat. Nā ideo nos in gratiam initio recipit Deus, & deinde amore nos prosequitur, quia misericors est. Verùm non est insolitū, causam subiungi effectui, explicationis causa. De vocabulis Gratiæ & Pacis, alibi dictū est.

3 *Quemadmodum rogaui te.* Vel oratio est defectiua: vel particula ἵνα abundat. Vtroque modo sensus erit clarus. Primò reducit Timotheo in memoriam, qua de causa Ephesi manere rogatus fuerit. Nam quia adiutorem sibi tam charum & fidelem nonnisi ægrè & necessitate coactus à se dimiserat, vt vices illic suas, quibus sustinendis non alius quilibet par fuisset, strenuè obiret: acriter stimulari hac cogitatione debuit Timotheus, non solùm ne frustra tempus tereret, sed præclarè nec vulgari modo se gereret. Hinc itaque quasi per modum illationis hortatur, vt se opponat falsis doctoribus qui puram doctrinam adulterabant. In eo quòd Timotheo Ephesi mandauerat suas partes, obseruanda est pia eius solicitudo. Sic enim satagebat in colligendis pluribus Ecclesiis, vt priores nō relinqueret destitutas Pastore. Et sanè (vt ille inquit) non minor est virtus, quàm quærere, parta tueri. *Denuntiandi* verbum potestatem significat. Vult enim Paulus eum instruere potestate ad alios coercendos. *Ne aliter doceant.* Verbum Græcum quo vsus est Paulus, est compositum: ideóque transferri potest, vel Secus docere, ac nouo modo: vel Tradere diuersam doctrinam. Quod Erasmus vertit Sectari, non placet: quia de auditoribus posset accipi. Paulus autem eos intelligit qui ambitionis causa nouā doctrinā ingerebāt. Si legamus Aliter docere, latius hoc patebit. nā prohibebit hoc verbo ne patiatur Timotheus nouas docendi formas induci, quæ cū vera & genuina quam tradiderat, minus congruant. Sic in altera Epistola hypotyposin, hoc est viuā effigiem doctrinæ suæ cōmendat. Sicut enim vna est Dei veritas, ita simplex eius tradēdæ ratio, minime fucata scilicet, & quæ Spiritus maiestatem potius quàm humanæ eloquentiæ pompā resipiat. Ab hac quisquis recedit, deformat ipsam doctrinā & vitiat. Ergo Aliter docere, referre oportebit ad formā. Si legamus Aliud docere, ad materiā referetur. Notandum tamē est, nō vocari Aliā doctrinā tātùm quæ palàm cū pura Euangelii doctrina pugnet, sed quæcunque purū Euangeliū vel corrumpit nouis & aduentitiis figmētis, vel profanis speculationibus obscurat. Omnia enim hominum figmenta totidem sunt Euangelii corruptelæ. Et qui Scripturis ludunt profano more, vt Christianismū in artem ostētationis conuertāt, Euangelio tenebras inducunt. Totū itaque hoc docendi genus alienum est à verbo Dei, & ab illa doctrinæ puritate in qua Ephesios manere iubet Paulus.

4 *Neque attendant fabulis.* Fabulas vocat (meo iudicio) non tā mendacia cō ficta, quàm nugas aut ineptias quæ nihil habent solidi. Fieri enim potest vt non sit aliquid falsum, quod tamen erit fabulosum. qua significatione Tranquillus fabularem historiam posuit: & Liuius fabulari, pro ineptè & absque ratione garrire. Nec dubiū est quin μῦθος (quo verbo hîc vsus est Paulus) Græcis significet φλυαρίαν, hoc est, nugas. Porrò quum speciem vnam addidit exempli causa, omnem dubitationē sustulit. Disputationes enim de genealogiis numerat inter fabulas: non quia commentitiū sit quicquid de illis dici potest, sed quia inane & infructuosum. Sic ergo resoluere licebit hunc locum, Non attendāt fabulis, quales, aut cuius generis sunt genealogiæ. Atque illa est fabularis historia cui' meminit Suetoni', quæ etiā inter Grammaticos à sanis hominib' meritò sēper derisa fuit. Neque enim poterat non ridicula videri hæc curiositas, vtili rerum cognitione posthabita, ætatē consumere inquærēda Achillis vel Aiacis prosa-

pia, ingenium suum fatigare in numerandis Priami filiis. Si hoc non fertur in puerili scientia, vbi oblectationi est locus, quantò minus in cælesti sapientia erit tolerabile? *Genealogias* vocat *infinitas*, propterea quòd inanis curiositas nullum habet modum, sed ex labyrintho subinde in labyrinthum reuoluitur.

5 *Quæ quæstiones.* AEstimat à fructu doctrinam. quæcunque enim non ædificat, repudiāda est, etiamsi nihil aliud habeat vitii: quæcunque verò ad concertationes solùm excitandas valet, duplici nomine damnanda est. Tales porrò sunt omnes argutiæ quibus ingenium suum ambitiosi homines exercent. Meminerimus ergo ad hanc regulam exigendas esse omnes doctrinas, vt ea demum probetur quæ ad ædificationem facit: quæ verò disceptationum materiam præbēt absque fructu, respuantur tanquam Ecclesia Dei indignæ. Hoc examen si fuisset aliquot suprà seculis obseruatum, etiamsi multis erroribus cōtaminata fuisset religio: saltem non adeò inualuisset diabolica ista ars litigandi, quæ Scholasticæ theologiæ nomen obtinuit. Quid enim illic continetur præter rixas, aut otiosas speculationes, vnde nullus profectus redit? Proinde quò quisque in ea doctior, eò miserior iudicādus est. Scio quibus eam coloribus excusationū prætexant: sed nunquam efficient vt Paulus cunctas tales damnando, sit mentitus. *AEdificationem Dei.* AEdificant enim eiusmodi argutiæ in superbia, ædificant in vanitate: sed non in Deo. AEdificationem Dei nominat, vel quæ Deo probatur, vel quæ secundum Deum est. Eam porrò docet in fide consistere, quo dicto non excludit charitatem, nec timorem Dei, nec pœnitentiam: nam hæc omnia quid aliud sunt quā fructus fidei quæ pietatem semper ex se parit? Quia ergo in sola fide sciebat fundatum esse totum Dei cultum, ideo satis habuit fidem nominare, vnde reliqua dependent.

5 *Porrò finis præcepti est charitas ex puro corde, & cōsciētia bona, & fide non simulata.*

6 *A quibus postquam nonnulli aberrarunt, deflexerunt ad vaniloquium,*

7 *Volentes esse Legis doctores, non intelligentes quæ loquūtur, neque de quibus affirmant.*

8 *Scimus autē quòd Lex bona sit, siquis ea legitimè vtatur.*

9 *Sciens illud, quòd iusto non sit Lex posita, sed iniustis & inobsequentibus, impiis & peccatoribus, irrelegiosis & profanis, parricidis & matricidis, homicidis,*

10 *Scortatoribus, masculorū concubitoribus, plagiariis, mēdacibus, periuris, & siquid aliud est quod sanæ doctrinæ aduersetur.*

11 *Secundum Euangelium gloriæ beati Dei, quod concreditum est mihi.*

Quoniam nebulones illi, quibuscum negotiū habebat Timotheus, Legis prætextu se iactabant: ideo anticipat Paulus ac docet Legem non modò illis nihil suffragari, sed potius esse aduersam: cum Euangelio autem quod ipse docuerat, optimè conuenire. Neque enim absimilis erat illorum defensio ei quam hodie nobis quæstionarii opponunt: nos scilicet nihil moliri aliud quàm vt ab oleatur sacra theologia: quasi eā soli in sinu suo fouerēt. Ita illi de Lege loquebantur, vt inuidiam Paulo conflarent. Quid autem ille? quò fumos illos discutiat, vltro per occupationem, suam doctrinam optimè cum Lege congruere demonstrat: & eos

&eos omnes perperam Lege abuti qui in alium finem ea vtuntur. Quemadmodum hodie posita veræ theologiæ definitione, palam apparet, nos cupere ipsam restitutã, quæ misere lacerata & deformata fuit ab istis nugatoribus, qui theologorum titulo frustra inflati, nihil præter dilutas ac frigidas nugas tenẽt. *Præceptum* hîc pro Lege accepit, partem pro toto.

5 *Charitas ex puro corde.* Ad hunc scopũ si Lex dirigẽda est vt instituamur in charitate, quæ ex fide & bona cõsciẽtia procedat: sequitur ex aduerso, peruersos esse Legis interpretes qui ad curiosas quæstiones eius doctrinã cõuertũt. Cæterum non magni interest, charitatem hoc loco ad vtranque Legis tabulã, an ad secundam tãtum referas. Iubemur Deum ex toto corde diligere, & proximos vt nosmetipsos. Sed quũ de charitate fit mentio in Scriptura, sæpius ad secundum membrum restringitur. Hic quidem non dubitarem Dei & proximi charitatem intelligere, si solum charitatis nomen positum esset à Paulo. sed quum addat fidem, & bonam conscientiam, & cor purum: non erit hæc, quam subiiciam, interpretatio aliena ab eius mente, & circunstantiæ loci apte quadrabit. Hæc Legis summa est, vt Deum colamus sincera fide & pura conscientia: deinde vt nos mutuò amemus. quisquis hinc deflectit, ille deprauat Legem Dei, in alienum finem detorquendo. Sed hîc exoritur dubitatio, quòd charitatem fidei præferre videtur Paulus. Respondeo, eos qui ita sentiunt, nimis pueriliter ratiocinari. Neque enim si charitas priore loco nominatur, ideo priorem habet honoris gradum: quandoquidẽ simul docet Paul', ex fide eã manare. Causa autẽ effectum suum profectò ordine antecedit. Et si rite expendatur totus cõtextus, perinde valet quod Paulus dicit, acsi dixisset, Hoc consilio data nobis est Lex, vt in fide nos erudiret, quæ mater est bonæ cõscientiæ & charitatis. Ita exordium à fide, non à charitate fieri debet. Cor purum & bona conscientia parum inter se differunt. Vtrunque ex fide manat. Nam de puro corde habetur Actorũ 15.9, quòd Deus fide corda purificet. De bona conscientia testatur Petrus 1. epist. 3.21, quòd fũdata sit in resurrectione Christi. Hinc porrò docemur nusquam esse veram charitatem, vbi non est timor Dei, & cõscientiæ integritas. Nec leuiter prætereundum est, quòd singulis addit epitheta. Nihil enim magis vulgare, sicuti nihil magis facile est, quàm fidem & bonam conscientiam iactare. Sed quotusquisque est qui factis ab omni se hypocrisi remotũ esse demonstret? Præsertim notandũ est epithetum fidei: quod significat fallacem esse eius professionem, vbi non apparet bona conscientia, vbi charitas se non exerit. Iam quum fide constet salus hominum, fide autem & bona cõscientia & charitate cõstet perfectus Dei cultus, nihil mirũ si in his Paulus constituat Legis summam.

6 *A quibus postquam.* Perstat in metaphora scopi, vel finis. Nam verbum ἀστοχεῖν, cuius participium hîc habetur, significat à scopo deflectere, vel aberrare. Est autem insignis locus, quo *vaniloquii* condemnat doctrinas omnes quibus hic vnus finis non est propositus. Et simul omnium ingenia & cogitationes euanescere admonet, vbi aliò respiciunt. Fieri quidem poterit vt multos sui admiratione percellant inutiles argutiæ: stat tamen Pauli sententia Quicquid in pietate non ædificat, esse ματαιολογίαν. Quare summopere cauendum ne aliud quæramus in sacrosancto Dei verbo, quàm solidam ædificationem. ne ipse alioqui in nobis vindicet eius abusum tam seuero exemplo.

7 *Volentes esse.* Non taxat eos qui apertè impugnant Legis doctrinam, sed qui potius se eius titulo venditant. Tales negat quicquam intelligere, quum inutiliter in quæstionibus curiosis ingenium fatigant. Et simul eorum arrogantiam perstringit, quum addit, *De quibus affirmant.* Nulli enim audaciores reperientur ad res incognitas temerè asserendas, quàm eiusmodi fabularum magistri. Videmus hodie quo fastu & supercilio magistrales suas determinationes crepent Sorbonicæ scholæ. Quibus autem de rebus? nempe quæ penitus abditæ sunt humanis ingeniis, nullo Scripturæ verbo, nulla vnquam reuelatione patefactæ. Maiore confidentia Purgatorium suum affirmant, quàm mortuorum resurrectionẽ. Quod de Sanctorum intercessione com-

menti sunt, nisi habeatur pro certo oraculo, totam religionem conuulsam esse clamitant. Quid de cælestibus hierarchiis, de relationibus, & similibus commentis commemorem immensos labyrinthos? genus ipsum est infinitum. In his omnibus pronuntiat Apostolus impleri quod veteri prouerbio celebratum est, Audacem esse inscitiam. sicuti & ad Coloss. cap. 2.4 dicit, Inflatos sensu carnis, in ea quæ nesciunt se ingerere.

8 *Scimus quòd Lex bona.* Iterum calumniã præoccupat: qua ipsum grauabant. Nam quoties eorum ostentationi resistebat, hoc quasi clypeo se tuebantur, Quid ergo? vísne sepultam esse Legem, & deletam ex hominum memoria? Fatetur ergo Paulus, vt hac calumnia eos depellat, bonam esse Legem, sed vsum eius legitimum requiri. vbi argumentatur à coniugatis. Nomen enim *legitimi* ab ipsa *Lege* deductum est. verùm vltrà progreditur: nam & Legem pulchrè cum sua doctrina conuenire docet, & eandem in ipsos retorquet.

9 *Quòd iusto non sit Lex po.* Non instituit Apostolus disputare de toto Legis officio: sed homines ipsos respicit. Ferè enim contingit, vt qui summi Legis zelotæ videri affectant, tota vita se prodant summos esse contéptores. Cuius rei præclarũ hodie specimen relucet in assertoribus iustitiæ operum, & liberi arbitrii patronis. Perpetuò in ore habent perfectam vitæ sanctitatem, merita, satisfactiones: tota autem vita clamitat, eos plusquã impios & profanos esse, prouocare quibuscunque modis iram Dei, & iudicium eius securè contemnere. Magnificè extollunt liberã boni & mali electionem: factis autem produnt se esse Satanæ mancipia, & quidem arctissimis seruitutis compedibus districta. Quum tales essent Pauli aduersarii, vt stolidam eorum insolentiam compesceret, admonuit Legem esse quasi Dei gladium ad ipsos iugulandos exertum: sibi verò suique similibus non esse causam cur Legem horrori vel odio haberent, quæ iustis, hoc est piis & voluntariis Dei cultoribus non sit aduersa. Nec me latet, doctos quosdam viros subtiliorem ex his verbis sensum elicere: quasi penitus theologicè de Legis natura disputaret Paulus. Colligunt enim, Legem nihil ad filios Dei, qui Spiritu sunt regenerati, pertinere: quia iustis non sit lata. Sed loci circunstantia simplicius me accipere cogit hanc sententiam. Sumit enim vulgare illud principium, Ex malis moribus natas esse bonas leges: ac Legem Dei asserit latam esse ad coercendam impiorum nequitiã: quia qui sponte boni sunt, Legis imperio non indigêt. Nũc quæritur an vnus quispiã mortaliũ eximatur ab hoc numero. Respondeo, Paulum hîc nominare iustos, nõ qui sint omnibus numeris absoluti (qualis nemo reperietur) sed qui præcipuo cordis affectu ad bonum aspirant: vt illis pium desiderium sit quasi lex voluntaria, absque alieno impulsu aut fræno. Ergo aduersariorum impudentiam coarguere voluit, qui Legis nomine se armabant aduersus pios viros, veram Legis regulam tota vita exprimẽtes, quũ ipsi maximè opus haberent Lege, & tamen ea non magnopere curarent. quod melius opposito mẽbro exprimitur. Quòd si quis non admittat, tacitè vel obliquè exprobrari aduersariis quæ hîc flagitia recenset Paulus, simplex tamen manebit calumniæ depulsio: quòd si recto & non fucato Legis studio ducerentur, instruere se potius illius armis debuissent ad gerendum cum sceleribus & maleficiis bellum, quàm eius colorem suæ ambitioni & ineptæ garrulitati prætexere. *Iniustis & inobsequentibus.* Pro Iniustis melius vertere interpretes poterant Exleges: nam Græcè habetur ἀνόμοις, à quibus parũ differunt inobsequentes, quos secũdo loco posuit. *Peccatores* accipit pro sceleratis, aut qui vitæ sunt turpis ac flagitiosæ. *Pro irreligiosis & profanis*, non absurdè quis trãsferret, Profanos & impuros: sed ego in vocibus leuis momenti nolui esse tam morosus. Plagium apud veteres alieni serui subreptio aut solicitatio vocabatur, aut falsa liberi hominis venditio. Siquis plura requirat, petat à Iureconsultis, Ad legem Flauiam. Cæterùm genera quædam attingit hîc Paulus, quæ breuiter omnes transgressiones comprehendunt. Radix est contumacia & rebellio, quam primis duobus vocabulis notauit. Per impios & peccatores, videntur prioris & secundæ tabulæ transgressores designari. His subiicit profanos & impuros, vel turpi vita inquinatos.

Quum

Quum autem tribus præcipuè modis læ dantur proximi: violentia, fraudibus, & libidine, tres istos modos ordine taxauit, vt promptum est videre. Violentia enim est in homicidiis & parentum percussoribus: secundò, fœdæ libidines notantur: tertiò ad fraudes aliaque maleficia descendit.

10 *Siquid est aliud.* Hoc membro contendit, adeò non pugnare suum Euangelium cum Lege, vt sit optima eius confirmatio. Testatur enim se comprobare sua prædicatione eandem sententiā quam Dominus Lege sua tulit aduersus ea omnia quæ sanæ doctrinæ contraria sunt. Vnde sequitur, eos Legis animam minimè tenere qui ab Euangelio recedunt, sed vmbram duntaxat sectari. *Sana doctrina* frigidis quæstionibbus opponitur, circa quas Infrà 6.4 præposteros doctores languere dicit, quæ ab effectu meritò morbidæ censentur. *Euangelium gloriæ*, pro glorioso. in quo tamen acriter eos perstringit qui extenuādo Euangelio imminebant, in quo Deus suam gloriā exerit. Nominatim addit sibi *fuisse creditum*, vt omnes intelligāt non aliud esse Dei Euangeliū, quàm quod prædicat: ideoque fabulas omnes quas prius reprehendit, alienas esse tam à Lege quàm ab Euangelio Dei.

12 Et gratiam habeo, qui me potentem reddidit Christo, Iesu Domino nostro, quòd fidelem me iudicauit, ponendo in ministerium,

13 Quia prius eram blasphemus & persequutor, & violentus: sed & misericordiam adeptus sum: quòd ignorans feci in incredulitate:

12 *Gratiam habeo.* Magna est Apostolatus dignitas, quam sibi Paulus vendicauit. ipse autem superioris vitæ respectu, nequaquam tāto honore dignus censeri poterat: ideò ne arrogantiæ damnetur, necessariò ad personæ suæ mentionem descendit: & suæ quidem indignitatis liberam confessionem edit. Cæterùm nihilominus se gratia Dei esse Apostolum prædicat. imò quod videbatur authoritatem illi abrogare, in suum commodum trāsfert: quòd eò magis in se reluceat Dei gratia. Christo gratias dum agit, à seipso remouet inuidiam, & ansam huic quæstioni præcidit, Dignus sit nécne functione tam honorifica. quoniā vtcūque per se non excellat, sufficit tamen à Christo fuisse electum. Multi quidem eadem verborum forma humilitatem præ se ferunt, sed procul absunt à Pauli sinceritate, cuius consilium fuit: non tantùm animosè gloriari in Domino, sed omni propria gloria cedere. Qua de re autem agit gratias? quòd in ministerio fuerit collocatus. inde enim colligit, se fidelem iudicatum. Neque enim Christus ambitiosè quoslibet assumit, sed tantùm eligit idoneos: ergo quoscunque honore dignatus est, hos tanquam dignos amplectamur. Neque his repugnat, quòd Iudas secūdum Psalmi 109, 9 vaticinium ad breue tempus euectus est, vt mox caderet, Act. 9, 15. Diuersa enim fuit Pauli ratio; sicut in alium finem, & alia lege honorem adeptus est, dum pronuntiauit Christus sibi vas fore electum. Atqui videtur hoc modo Paulus fidelitatem qua prius pollebat, causam facere suæ vocationis. Si ita esset, ficta esset atque absurda gratiarū actio. neque enim tā Deo acceptū referret suū Apostolatū, quàm proprio merito. Nego igitur hūc esse sensum, quòd ideo in ordinē Apostolicū fuerit cooptatus, quia præcognita esset Deo eius fides. nihil enim præuidere boni in illo potuit Christus, nisi quod Pater in eum contulerat. Quare manet illud semper verum, Non vos me elegistis, sed ego elegi vos: Ioan. 15. 16. Potius argumentum suæ fidei inde ducere voluit, quia Apostolus creatus erat à Christo. nā quos ita creat, quasi suo decreto pronuntiat habendos esse fideles. In summa, iudicium hoc non refertur ad præscientiā, sed potius testimoniū significat, quod hominibus redditur.

acsi dixisset, Gratiam habeo Christo, qui me in ministerium vocando, palàm fecit meam sibi fidem probari. Interponit & aliud Christi beneficium, quòd ipsum confirmauerit, vel *Potentē reddiderit*: quo verbo non modò intelligit se Dei manu principio semel fuisse formatum, vt idoneus ad munus suum foret, simul complectitur continuam gratiæ subministrationem. Neque enim satis fuisset, semel esse fidelem declaratum, nisi eum perpetuo auxilio confirmasset Christus. vtrunque ergo se ex Christi gratia fatetur habere, quòd semel euectus est, & quòd permaneat in statu.

13 *Blasphemus & persequutor.* Blasphemus aduersus Deum, persequutor & violentus aduersus Ecclesiam. Videmus quàm ingenuè agnoscant quod illi probro dari poterat, quàm non extenuet sua peccata, quàm libenter suam indignitatem fatendo, magnitudinē gratiæ Dei amplificet. Nam *Persequutoris* nominē non contentus, furorem suum ac sæuitiam altero nomine magis exprimere voluit. *Quia ignorās feci in incredulitate.* Veniam, inquit, meæ incredulitatis obtinui, quia ex ignorātia manabat. Nā persequutio & violentia, nihil quàm incredulitatis fructus erant. Atqui videtur innuere nullum esse veniæ locū, nisi vbi suppetit ignorantiæ excusatio. Quid ergo? an siquis sciens peccauerit, nunquam ignoscet Deus? Respondeo, notādum esse Incredulitatis nomen, quod dictum Pauli ad priorem Legis tabulam restringit. Secundæ tabulæ transgressiones, etiamsi voluntariæ sunt, condonantur: qui sciens & volēs priorem tabulam violat, quia rectà se Deo opponit, peccat in Spiritum sanctum. Neque enim infirmitate labitur, sed aduersus Deum impiè ruendo, certum reprobationis suæ signum edit. Et hinc colligi potest definitio peccati in Spiritū sanctum: primùm quòd sit directa in Deū contumacia in transgresione prioris tabulæ: deinde quòd sit malitiosa veritatis reiectio. Vbi enim non respuitur destinata malitia Dei veritas, non resistitur Spiritui sancto. Denique incredulitas loco generis ponitur: malitiosum autem propositum quod opponitur ignorantiæ, est quasi differentia. Perperam itaque faciūt qui peccatum in Spiritum sanctum constituunt in trāsgresione secundæ tabulæ. Perperam & illi qui inconsideratum & cæcùm impetum damnant tanti criminis. nam tunc demū peccatur in Spiritum sanctum, quum voluntarium bellum suscipiunt aduersus Deum homines mortales, vt lucem Spiritus sibi oblatā extinguant. Horrenda est enim eiusmodi impietas, & immanis audacia. Nec dubium est quin tacita denuntatione terrere voluerit omnes qui semel illuminati fuerunt, ne aduersus cognitam veritatem impingant: quia exitialis sit casus. Nam si propter ignorātiam Paulo suas blasphemias ignouit Deus: qui scienter dataque opera blasphemant, nullam veniam sperare debent. Sed videtur id frustra dici: nusquam enim sine ignorantia potest esse incredulitas, quæ semper cæca est. Respondeo, ex infidelibus alios ita esse cæcos, vt falsa recti imaginatione fallantur: alios autem sic excæcatos, vt malitia tamen præualeat. Paulus non omnino vacuus erat prauo affectu. sed inconsideratus zelus abripiebat hominem, vt rectum esse putaret quod agebat. Non erat ergo aduersarius Christi proposito, sed errore & insciētia Pharisæi qui mala consciētia Christum calumniabantur, non omnino erāt immunes ab errore & ignorantia: sed ambitio & impium sanæ doctrinæ odiū, imò furiosa aduersus Deum contumacia illos incitabat, vt malitiosè & consultò, non inscienter, Christo se opponerent.

14 Exuberauit autem supra modum gratia Domini nostri cum fide & dilectione quæ est in Christo Iesu.

15 Fidelis sermo, & dignus omnino qui accipiatur, quòd Christus Iesus venit in mundum vt peccatores saluos faceret, quorum primus sum ego.

16 Verùm ideo misericordiam sum adeptus, vt in me primo

ostenderet

ostenderet Iesus Christus omnem clementiam, in exemplariis qui credituri essent in ipso in vitam æternam.

17 *Regi autem seculorum immortali, inuisibili, soli sapienti Deo, honor & gloria in secula seculorum. Amen.*

14 *Exuberauit autem.* Iterum Dei erga se gratiam amplificat, non modò inuidiæ tollendæ ac gratitudinis suæ testandæ causa: sed etiam vt eam opponat improborum calumniis, qui toti in hoc erãt, vt eius Apostolatum deprimerent. Quum autem dicit exuberasse, & quidẽ supramodum, innuit deletam esse superiorum memoriam, adeóque absorptam, nequid illi obsset apud bonos talem prius fuisse. *Cum fide & dilectione.* Vtrunque potest ad Deum referri, hoc sensu, quòd Deus veracem se præstiterit, & dilectionis in Christo suæ specimẽ præbuerit, quum dignatus ipsum fuerat sua gratia. Malò tamen simplicius accipere, vt fides & dilectio signa sint ac testimonia eius gratiæ cuius meminerat, nequid frustra & temere iactare putaretur. Ac fides quidem incredulitati opponitur: dilectio in Christo, sæuitiæ quã exercuerat aduersus fideles: acsi diceret, se ita fuisse à Deo mutatum, vt alius sit ac nouus homo. A signis ergo & effectis eminentiam gratiæ commẽdat, quæ abolere debet superioris vitæ memoriã.

15 *Fidelis sermo.* Postquam suum ministerium ab infamia & iniquis obtrectationibus asseruit: eo non contentus, retorquet in suum commodum quod illi poterat ab aduersariis obiici probri loco. Vtile enim Ecclesiæ fuisse docet, se prius talem extitisse, quam ad Apostolatum vocaretur, quia hoc modo Christus peccatores omnes, tãquam dato pignore, ad certam spem veniæ obtinendæ vocauerit. Nam quum velut ex immani truculentáque bellua versus fuerat in Pastorem, insigne gratiæ suæ specimẽ ediderat Christus, vnde fiduciam omnes conciperẽt, nullis quanlibet grauibus & atrocibus peccatis aditum sibi ad salutẽ præcludi. Verùm primò generalem sentẽtiam profert, *Christum venisse, vt saluos faceret peccatores*: & eam præfatione ornat, qua vti solet in rebus maximè seriis. Vt certè in religionis doctrina hoc præcipuum est caput, ad Christum venire, vt in nobis perditi, salutẽ ab eo recuperemus. Præfatio ergo hæc nobis sit instar buccinæ sonantis ad publicandum gratiæ Christi præconium, quò plus fidei apud nos habeat: sit nobis quasi sigillum ad imprimendã cordibus nostris de remissione peccatorum fiduciam, quæ difficulter alioqui in animos hominum penetrat. Quæ etiam causa fuit Paulo cur attentionem excitaret his verbis, *Fidelis sermo*, nisi quia semper homines secũ disceptant de sua salute? Nam vt millies in Christo salutem nobis offerat Deus pater, & Christus ipse de officio suo cõcionetur: non tamen propterea desinimus trepidare, vel saltem disputare nobiscum an ita sit. Proinde quoties nobis in mẽtem veniet vlla de peccatorum remissione dubitatio, hoc veluti clypeo fortiter eã repellere discamus: veritatem esse indubiam, & dignam quæ absque controuersia recipiatur. *Peccatores saluos faceret.* Subest in hoc verbo emphasis. nam qui officium Christi esse fatentur, saluare, cogitationem tamen hanc difficilius admittunt, quòd eiusmodi salus ad peccatores pertineat. Semper enim abripitur sensus noster ad respectum dignitatis. simulatque indignitas apparet, concidit fiducia. Proinde quò quisque peccatis suis magis grauatur, eò maiore animo ad Christum confugiat, hac scilicet doctrina fretus, venisse vt salutem non iustis, sed peccatoribus afferat. Notandum etiam est, Paulum à generali Christi officio argumentum ducere, ne absurdum nouitas faceret quod de sua persona nuper testatus est. *Quorum primus sum ego.* Caue existimes, modestiæ causa Apostolum mentitum esse. Veram enim nõ minus quàm humilem confessionẽ edere voluit, atque ex intimo cordis sensu depromptam. Sed quæret hîc quispiam, curnã se inter peccatores præcipuũ numerat, qui tantùm sanæ doctrinæ ignorantia lapsus est, alioqui tota vita inculpabilis apud homines? Atqui his verbis admonemur quàm graue sit apud Deũ

& atrox crimen infidelitas: præsertim vbi accedit obstinatio & seuiēdi rabies. Facilè quidem est apud homines, totum id quod de se confessus est Paulus, extenuare colore zeli incōsiderati. Sed pluris obedientiam fidei facit Deus, quàm vt pro leui delicto incredulitatem cum peruicacia coniunctam ducat. Quare diligenter notandus est hic locus, hominem coram mundo, non modò innoxiū, sed eximiis virtutibus præstantem, vitæque laudatissimæ, quia Euāgelii doctrinæ fuerit aduersarius, propter incredulitatis suæ contumaciam, vnum ex grauissimis peccatoribus censeri. Nam inde colligere promptum est quid valeant coram Deo omnes hypocritarū pōpæ, dū cōtumaciter Christo resistūt.

16 *Vt in me primo ostenderet Iesus.* Quum dicit, Primo, alludit ad id quod nuper dixerat, se primum esse inter peccatores. Ideo tantūdem valet ac Præcipuè vel In primis. Significat autem, statim ab initio Deum proposuisse tale exemplar, quod tanquam ex illustri excelsóque theatro conspici posset, ne quis diffideret paratā sibi fore veniam, modò fide accideret ad Christum. Et certè præuenitur nostra omnium diffidentia, dum eius quam quærimus gratiæ typum, in Paulo sic videmus expressum.

17 *Rege autem seculorum.* Præ ardore erumpit in istam exclamationē: quia deerant verba quibus suam gratitudinē exprimeret. Nam epiphonemata præcipuè locum habent vbi abrumpere orationem cogimur, quia rei magnitudo superat. Quid autem Pauli conuersionē admirabilius? Quanquam nos simul omnes admonet suo exemplo nunquam de gratia Diuinæ vocationis esse cogitandum, quin tandem efferamur admiratione. Adde quòd hoc tam magnificū encomium, totius superioris vitæ memoriam absorbet. Qualis enim abyssus est Dei gloria? Epitheta quæ hîc tribuit Deo, tametsi perpetua sunt, tamen propriè conueniunt loci circunstantiæ. Vocat Regem æternum vel seculorum, in quem nulla cadit mutatio. *Inuisibile,* quia lucē habitat inaccessam, vt postea dicet: *solum sapientem*, quia infatuet ac vanitatis damnet omnem hominum sapientiam. Summa verò redit ad eā clausulam, qua vtitur ad Romanos 11.33, O profunditatem diuitiarū, &c. quàm abscondita sunt Dei consilia! quàm inscrutabiles viæ eius! Vult enim immensam ac incōprehensibilem Dei sapientiam ita reuerenter à nobis suspici, vt si opera eius sensus nostros superant, admiratio tamen nos contineat. Dubium tamen est, quū in postremo epitheto dicit Soli, velítne Deo gloriam omnem soli vendicare, an vocet ipsum solum sapiētem, an verò solum Deum esse dicat. Secundus sensus magis mihi probatur. Præsentis enim causæ maximè interfuit, arcano Dei consilio subiici quanuis hominum intelligentiam. Neque tamen inficior quin Deum vnum omni gloriæ dignū esse prædicet. sic enim gloriæ suæ scintillas huc illuc in creaturas spargit, vt tota penes eam & in solidū maneat. Sed vtrunque exprimit, nihil gloriæ esse extra Deum.

18 Hoc præceptum commendo tibi, fili Timothee, secundum præcedentes super te prophetias, vt milites in illis bonam militiam,

19 Habens fidem & bonā conscientiam: à qua auersi quidam circa fidem naufragium fecerunt:

20 Ex quibus sunt Hymenæus & Alexander, quos tradidi Satanæ, vt discant non maledicere.

18 *Hoc præceptū.* Quicquid de persona sua interposuit, fuit quasi digressio ab instituto. Nam quum Timotheum instruere authoritate vellet, summa ipsum præditum esse oportuit. maturè itaque opinionem refutauit, quæ sibi obstare poterat. Nunc autem postquam probauit nihilo minoris apud pios æstimandum esse suum Apostolatum, quia aliquādo Christi regnum oppugnasset, quasi sublato obstaculo ad exhortationis suæ contextum redit. Ergo præceptum

ptum est cuius initio meminit. *Filium* vocando, non suam modò beneuolentiam apud eum testatur, sed aliis etiam commendat ipsum hoc nomine. Porrò vt magis eum animet, reducit in memoriam quale à Spiritu Dei testimoniũ habuerit. Nam erat hic non paruus stimulus, quòd Diuinitus ministerium eius fuerat approbatum: & quòd prius Dei oraculis vocatus fuerat, quàm electus hominum suffragiis. Turpe est non respondere hominum expectationi: quanto itaque turpius erit irritum, quoad in te sit, facere Dei iudicium? Sed primum sciẽdum est de quibus loquatur *Prophetiis*. Putant aliqui reuelatione admonitum fuisse Paulum, vt Timotheo munus iniungeret: quod verũ esse fateor: sed addo reuelationes ab aliis proditas. neque enim Paulus numero plurali frustra vsus est. Proinde ex eius verbis colligimus, plures fuisse editas prophetias de Timotheo, quæ ipsum Ecclesiæ commendarent. Nam quum iuuenis adhuc esset, poterat contemptui esse illius ætas: expositus etiam calumniis fuisset Paulus, quòd adolescentulos ante tempus promoueret ad senile officium. Præterea Deus illum ad res magnas & arduas destinauerat. non enim fuit vnus ex vulgo, sed Apostolis proximus, qui Paulo absente sæpe eius personam sustinebat. Quare opus habuit singulari testimonio, vnde pateret nõ hominum temeritate tantum illi deferri, sed electum ab ipso Deo esse. Neque enim tunc ordinarium fuit aut multis commune, ornari Prophetarum encomiis: sed quia in Timotheo peculiares erãt causæ, noluit eũ Deus ab hominibus admitti, nisi sua voce iam probatũ: noluit eum ad obeũdam functionem accedere, nisi propheticis oraculis accitum. Sicuti etiam Paulo & Barnabæ contigit, dum Gentibus ordinati sunt doctores. Erat enim res noua & insolens, nec alioqui potuissent famã temeritatis effugere. Obiiciet nũc quispiã, Si De⁹ per suos Prophetas antè pronũtiauerat qualis futurus esset minister Timotheus, quorsum attinebat eum moneri vt se talem præstaret? an potuit Dei oraculis fidem abrogare? Respondeo, non aliter potuisse euenire quam Deus promiserat: sed interim non debuit Timotheus desidiæ se ac torpori dare, sed viuum agiléque organum Dei prouidentiæ obsequendo se exhibere. Quare Paulus nõ abs re, dum calcar illi addere vult, prophetias commemorat quibus se pro illo Deus quasi spõsorem Ecclesiæ cõstituerat. Nã inde admonebatur ad quid vocat⁹ foret. Ideóque addit, *Milites in illis*: quo significat Timotheum tali Dei approbatione fretum, animosius debere pugnare. Quid enim plus alacritatis addere nobis vel debet, vel potest, quàm quum scimus nos Diuinitus ordinatos ad agendum quod agimus? Hæc arma sunt nostra, hæc præsidia quibus muniti nunquam deficimus. *Militiæ* nomine subindicat certandum esse. Atque in vniuersum piis id conuenit: propriè tamen Christianis doctoribus, qui sunt velut antesignani aut duces. Perinde ergo est acsi diceret, Tu si non potes absque certamine munus tuũ exequi, memineris te Dei oraculis ad victoriæ spem certissimam esse instructũ: atque hac recordatione te excites. Bona enim est militia, hoc est gloriosa & salutaris, quam sub Dei auspiciis militamus.

19 *Habens fidem & bonã conscientiam*. Fidei nomen generaliter accipio pro sana doctrina. Qua significatione & capite 3. versu. 8, mysterium fidei ponit. Et certè duo hæc præcipuè in Doctore requiruntur: vt puram Euangelii veritatem retineat, deinde eam administret bona conscientia & sincero zelo. Vbi vtrunque istorum aderit, sponte etiam reliqua sequẽtur. *A qua auersi quidam*. Ostendit quum necessarium sit bonam conscientiam cum fide coniungi: quia econuerso malæ conscientiæ pœna sit à recto defectio. Qui non pura animi integritate seruiunt Domino, sed prauis affectibus indulgẽt, etiamsi prius sanam intelligentiam habuerint, ab ea prorsus excidunt. Locus diligenter obseruãdus. Scimus incomparabilem esse sanæ doctrinæ thesaurum. quare nihil magis timendum, quàm vt nobis auferatur. atqui vnicã eius custodiendi rationẽ Paulus hîc præscribit, si obseratus fuerit bona cõscientia. idque quotidie experimur. Vnde enim fit vt abiecto Euãgelio tam multi ad impias sectas proruant, vel errorũ portentis implicentur? Nẽpe quia hoc excæcationis genere hypocrisis

vlciscitur Deus: quemadmodum sincerus Dei timor ad perseuerantiam confirmat. Duo hinc discenda sunt. Primùm admonentur Doctores & Euangelii ministri, atque in eorum persona totæ Ecclesiæ, quantopere fucatam & fallacem veræ doctrinæ professionẽ horrere debeant, quam adeò seuerè puniri audiunt. Deinde tollitur scãdalum, quod plerósque non leuiter turbat, dum aliquos vident qui prius Christo & Euãgelio nomen dederant, non modò relabi ad pristinas superstitiones, sed quod longè deterius est, prodigiosis erroribus fascinatos teneri. Nam talibus exemplis Euangelii maiestas palàm vindicatur, ac palàm ostendit Deus se eius profanationẽ nullo modo ferre posse. Atque id omniũ seculorum experientia docuit. quicquid errorum ab exordio Christianæ Ecclesiæ extitit, ab hoc fonte manauit: quia in aliis ambitio, in aliis auaritia sincerũ Dei timorem obruebat. Mala igitur conscientia, omnium hæreseon mater. & hodie permultos videmus, qui rectam fidẽ non sincerè amplexi fuerant, pecudum instar ad Epicureorum deliria rapi, vt ipsorum hypocrisis detegatur. Quinetiã quum passim grassetur Dei contemptus, & flagitiosi perditíque omniũ ferè ordinũ mores demonstrẽt nihil aut quàm minimum esse integritatis in mundo, valde timẽdum est ne breui lux quæ accensa fuerat, extinguatur, & paucissimis Deus puram Euangelii intelligentiam relinquat. Metaphora à naufragio sumpta, aptissimè quadrat. nam innuit, vt salua fides ad portum vsque perueniat, nauigationis nostræ cursum bona conscientia regendum esse: aliâs naufragii esse periculum: hoc est ne fides mala conscientia tanquam gurgite, in mari procelloso mergatur.

20 *Hymenæus & Alexander.* Priorem iterum nominabit in secunda Epistola: vbi etiam naufragii quod fecerat, species notatur. dicebat enim resurrectionem esse factam. Credibile est Alexandrum quoque tam absurdo errore fuisse dementatum. Et hodie miramur si quosdam variis præstigiis deludat Satã, quũ vnum ex Pauli comitibus tam horrendo præcipitio periisse cernamus? Cæterùm ambos Timotheo nominat tanquam homines notos. Ego quidem non dubito quin hic ille sit Alexander, cuius mentionem facit Lucas Actor.19.33, qui tumultum, nisi repulsus esset, cõponere voluit. erat autem Ephesius. Et hanc Epistolam diximus maximè scriptã fuisse Ephesiorum causa. Nunc audimus qualem habuerit exitum: audientes colamus bona conscientia fidei nostræ possessionem, vt salua nobis ad extremũ maneat.

Quos tradidi Satanæ. Quemadmodum diximus in quintum caput prioris epistolæ ad Corinthios versu 5, sunt qui interpretantur extraordinariis flagellis fuisse coercitos: idque referunt ad *δύναμιν*, cuius meminit Paulus eiusdem epistolæ capite 12.28. Nam vt dono sanationis præditi erant Apostoli ad testandam erga pios Dei gratiam & beneficentiam: ita aduersus impios & rebelles armati erant potentia, vel vt vexandos diabolo traderent, vel vt aliis flagellis in eos animaduerterent. Cuius potentiæ specimẽ edidit Petrus in Anania & Sapphira Actor.5.1: Paulus verò in Bariesu mago Act.13.6. At mihi de excommunicatione exponere magis placet: nam vt credamus aliter quàm excommunicatione castigatum fuisse Corinthium illum incestum, nulla probabilis coniectura affertur. Si autem illum excommunicando, Satanæ tradidit Paulus, cur nõ eadem loquutio idem hîc valebit? Adde quòd vim excommunicationis optimè explicat. Nam quum in Ecclesia sedem regni sui habeat Christus, extrà, non est nisi Satanæ dominium. Proinde qui ab Ecclesia exterminatur, eum tantisper sub tyrannide Satanæ degere necesse est, dum Ecclesiæ reconciliatus, ad Christum redeat. Vnum excipio, quòd pro mali atrocitate perpetuum istis anathema denuntiare potuit: de quo nihil tamen ausim pro certo asserere. Sed quid sibi vult proxima particula, *vt discant non maledicere*? nam qui ab Ecclesia eiectus est, plus licentiæ sibi vsurpat: quia tanquam communis disciplinæ iugo solutus, petulantius insurgit. Respondeo, vtcunque exultet eorum improbitas, aditum tamen præcludi, ne sua contagione gregem inficiant. Nam eo maximè nocent improbi, dum eiusem fidei prætextu se insinuant. Nocendi ergo facultas illis eripitur, dum notantur publica infamia, vt nemo simplicium ignoret

ret profanos esse homines & execrandos: ideóque omnes ab eorum communicatione abhorreant. Ipsos etiam interdũ contingit, irrogata sibi talis ignominiæ nota confusos, à proteruia desistere. Ergo etiamsi improbiores reddantur aliquando, tamen non semper inutile est ad domandam ferociam remediũ.

CAP. II.

1 ADhortor igitur vt ante omnia fiant deprecationes, obsecrationes, interpellationes, gratiarũ actiones pro omnibus hominibus,

2 Pro Regibus & omnibus in eminentia constitutis, vt placidam & quietã vitam degamus cum omni pietate & honestate.

3 Hoc enim bonum & acceptũ coram Saluatore nostro Deo,

4 Qui omnes homines vult saluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire.

1 *Adhortor igitur.* Hæc pietatis exercitia continent nos atque etiam confirmant in sincero cultu Dei ac timore, fouéntque bonam conscientiam de qua dixerat. Quare non abs re illatiua particula vtitur: quia ex superiore præcepto exhortationes istæ pendent. Ac initio quidem de publicis orationibus disserit: quas iubet non pro fidelibus modò concipi, sed pro vniuerso genere humano. Poterant enim nõnulli ita secum reputare, Cur de infidelium salute essemus soliciti, quibuscum nihil est nobis necessitudinis? Nónne satis est, si fratres pro fratribus mutuò oremus, ac cõmendemus Deo totam suam Ecclesiam? nihil enim ad nos extranei. Huic sinistræ opinioni occurrit Paulus, ac iubet Ephesios suis precibus complecti omnes mortales, nec eas ad corpus Ecclesiæ restringere. Porrò quid inter se differant tres species ex quatuor quas Paulus enumerat, fateor me non penitus tenere. Puerile quidem est, quòd Pauli verba Augustinus ad ritus suo tempore vsitatos detorquet. Simplicior est eorum expositio qui Deprecationes esse putant, quibus petimus liberari à malis: Obsecrationes, quibus vtilia nobis poscimus: Interpellationes, quibus apud Deum iniurias nobis illatas deploramus. Quanquam ego non ita subtiliter distinguo, vel saltem aliam distinctionem magis probo. προσευχὰς sanè Græci vocant omne genus orationes: δέησις autem eas precationũ formas, vbi certum aliquid petitur. Hoc modo inter se conuenirent hæc duo nomina, tanquam genus & species. ἐντεύξεις vocare solet Paulus quas alii pro aliis suscipimus preces. Pro quo Latina translatio habet, Intercessiones. Quanquam Plato in Alcibiade secundo aliter accipit, nempe pro seipso certam precationem concipere. In ipsa autem libri inscriptione & compluribus locis satis quod dixi, ostendit προσευχὴν nomen esse generale. Sed ne plus æquo laboremus in re non necessaria, Paulus (meo iudicio) simpliciter iubet quoties publicæ orationes habentur, supplicare & deprecari pro omnibus, etiam qui in præsentia nihil nobiscum habent coniunctionis. Neque tamen superuacua est verborum congeries: sed mihi videtur Paulus consultò tres voces in eũdem finem simul coniungere, vt precandi studium & assiduitatem magis commendet, ac vehementius vrgeat. Scimus enim quanta sit in hoc pietatis officio nostra segnities. Nihil igitur mirum si eam pluribus stimulis excitet Spiritus sanctus per os Pauli. In *gratiarum actione* nihil est obscurum. Nam queadmodum vult infidelium salutem commendari Deo, ita & propter lætos eorum ac prosperos successus gratias agi. Ista enim admirabilis Dei bonitas quam quotidie ostendit, quum Solem suum oriri facit super bonos & malos, Matthæi cap. 5. ver. 45, digna est quam laude prosequamur. & charitas nostra vsque ad indignos extendere se debet.

2 *Pro regibus.* Nominatim de regibus meminit, & magistratibus reliquis, quia præ aliis exosi esse poterant apud Christianos. Quotquot enim erant illo tempore magistratus, totidē erant quasi iurati Christi hostes. Poterat igitur obstrepere ista cogitatio, non esse pro illis orandum qui totas vires opésque suas conferrent ad oppugnādum Christi regnū, cuius propagatio in primis optanda est. Occurrit autem Apostolus, ac disertè iubet pro illis etiā precari. Et certè non efficit hominum prauitas quominus amanda sit Dei institutio. Proinde quum magistratus ac principes Deus ad conseruationē humani generis creauerit, vtcunque multi degenerent à Diuina ordinatione, non tamen cessare propterea debemus quin & amemus quod Dei est, & saluum cupiamus. Hæc causa est cur debeant fideles in quacunque regione degant, non modò legibus & magistratuum imperio parere, sed in suis etiam precibus eorum salutem commendare Deo. Dicebat Israelitis Ieremias, capite 29.7, Orate pro pace Babylonis: quoniam in pace eius, pax vestra. Hæc vniuersalis est doctrina, vt ordinatas à Deo potestates cupiamus saluas & pacatas stare. *Vt placidam.* Proposita vtilitate stimulum nobis addit. fructus enim enumerat qui ex principatu rite composito nobis proueniunt. Primus est tranquilla vita, gladio enim sunt armati magistratus vt nos in pace contineant. Nisi compescerent improborū audaciam, latrociniis & cædibus omnia essent plena. Hæc igitur pacis tuendæ ratio, quū vnicuique redditur quod suū est, nec impune grassatur potentiorum violentia. Secundus fructus est *pietatis* conseruatio: dum scilicet incūbunt magistratus ad fouendam religionem, ad asserēdum Dei cultum, ad sacrorum reuerentiam exigendam. Tertius est cura publicæ *Honestatis.* Nam hoc etiam fit magistratuum beneficio, ne ad belluinas fœditates se homines prostituant, aut indecorè lasciuiant: sed potius vigeat modestia & moderatio. Hæc tria si tollantur, qualis erit humanæ vitæ status? Si qua ergo vel publicæ tranquillitatis, vel pietatis, vel honestatis cura nos tangit: meminerimus eorum quoque habendam esse curam quorum ministerio tam præclara bona ad nos perueniunt. Vnde colligimus omnis humanitatis expertes esse fanaticos homines, nec aliud quàm feram barbariem spirare, qui magistratus è medio sublatos cupiunt. Quantum enim hæc discrepant, vt vigeat ius & honestum, vt floreat religio, orandum esse pro Regibus: & nō modò regni nomen, sed totam politiam religioni esse aduersam? atqui prioris sententiæ authorem habemus Spiritū Dei: secundā ergo à diabolo esse oportet. Si roget quispiā an etiam pro Regibus orandū sit, à quibus nihil tale percipimus: Respondeo, huc tendere vota nostra, vt Spiritu Dei gubernati, honorum quibus antea nos priuabant, ministri nobis esse incipiant. Non ergo pro iis tantùm qui iam digni sunt, orare nos decet: sed rogādus Deus vt ex malis bonos faciat. Tenendum enim semper istud principium, tam ad religionis quàm ad tranquillitatis & honestatis publicæ custodiā destinatos esse à Deo magistratus, non aliter quàm terra procreandis alimentis ordinata est. Quemadmodum itaque pro pane quotidiano orātes, Deum rogamus vt terram sua benedictione fœcundet: sic in illis prioribus beneficiis ordinarium mediū quod sua prouidentia cōstituit, respicere debemus. Huc accedit, quòd si beneficiis istis, quorum dispensationem magistratibus Paulus assignat, destituimur: id cōtingit nostra culpa. Inutiles enim magistratus nobis reddit ira Dei, nō secus ac terram sterilem. Quare nostrū est eiusmodi flagella deprecari quæ peccatis nostris irrogantur. Præterea hîc officii sui vicissim admonentur principes, & quicunque magistratum gerunt. Neque enim satis est, si ius cuique suū reddēdo, iniurias omnes coerceāt, pacémque foueant: nisi & religionem promouere, & honesta disciplina mores cōponere studeant. Neque enim frustra hortatur Dauid, Psal.2.12, vt Filium osculentur. nec frustra Iesaias 49.23 denuntiat fore Ecclesiæ nutritios. Quare non est quòd sibi blandiantur, si ad cultum Dei asserendū adiutores se præbere neglexerint.

3 *Hoc enim bonum est.* Postquā vtile esse docuit quod præcipiebat, iam validius argumentū proponit, Deo ita placere. nam vbi constat de eius voluntate, instar omnium rationum esse nobis debet.

bet. Bonū accipit pro recto & legitimo. Quia autem Dei voluntas regula est, ad quā exigenda sunt officia nostra omnia: rectum inde esse probat, quia Deo acceptum est. Locus notatu apprimè dignus: vnde & generalis doctrina elicitur, veram demum regulā bene ritéque agendi esse, respicere ad Dei placitum, nec aliud suscipere nisi quod probat: & lex etiam pie orandi statuitur, vt præeūtem sequamur Deum, vtque omnes nostræ preces ad eius nutum & præscriptū sint compositæ: quæ ratio si valuisset, nō tot hodie corruptelis scaterēt preces in Papatu. Vnde enim quæso probabunt, Deo se authore ad mortuos patronos confugere? deinde pro mortuis intercedere? Denique quid in tota sua precandi forma Deo placere ostēdēt? Sequitur deinde huius etiam secundi membri confirmatio: quia velit Deus omnes homines saluos facere. Quid autē magis æquum, quàm vt huic Dei decreto vota nostra subseruiant? Postremò autem Deo cordi esse omnium salutem demonstrat, quia omnes ad veritatis suæ agnitionem vocet. argumentum est à posteriori. Nam si Dei potentia est Euangelium in salutem omni credenti, Rom. 1. 16, certū est inuitari omnes ad spē vitæ æternæ quibus Euangelium offertur. Denique sicut vocatio documentū est arcanæ electionis, ita quos facit Deus Euāgelii sui participes, eos ad salutis possessionem admittit: quia Euangeliū iustitiam Dei nobis reuelat, quæ certus est in vitam ingressus. Hinc apparet quàm pueriliter hallucinentur qui locū hunc prædestinationi opponunt. Si Deus, inquiunt, omnes indifferenter vult saluos fieri, falsum est alios ad salutem, alios ad exitiū æterno eius consilio esse prædestinatos. Aliquid fortè dicerent, si Paulus hîc de singulis hominibus ageret: quāquam tūc quoque non deesset solutio. Nā etsi Dei voluntas non ex occultis ipsius iudiciis æstimanda est, vbi externis signis eā nobis patefacit: non tamen propterea sequitur quin constitutū intus habeat quid de singulis hominibus fieri velit. Cæterùm id, quia nihil ad præsentem locum facit, prætereo. nam Apostolus simpliciter intelligit, nullum mundi vel populum, vel ordinem à salute excludi: quia omnibus sine exceptione Euangelium proponi Deus velit. Est autem Euāgelii prædicatio viuifica. meritò itaque colligit, Deum omnes pariter salutis participatione dignari. at de hominum generibus, nō singulis personis, sermo est. nihil enim aliud intendit, quàm principes & extraneos populos in hoc numero includere. Quòd autē his quoque Euangelii doctrinam communē esse velit Deus, constat ex testimoniis iam citatis, & similibus. Neque enim de nihilo dictum est, Nunc Reges intelligite, Psal. 2. 10. Item eodem Psalmo, Dabo Gētes tibi in hæreditatem, & in possessionem terminos terræ. In summa, indicare Paulus voluit, non esse considerandum quales tunc essent principes, sed quales esse Deus vellet. Est autē officiū charitatis, quoscunque vocatione sua complectitur Deus, eorū salutis curā studiúmque suscipere, ídque piis votis testari. Atque huc pertinet, quòd *Deum* vocat *nostrū Saluatorem*. Vnde enim nobis salus, nisi ex gratuita Dei beneficentia? Atqui Deus idem qui iam nos salutis fecit cōpotes, ad eos quoque gratiam suam extendere aliquādo poterit. Qui iā nos ad se traxit, poterit illos nobiscū adducere. Facturū autē pro confesso sumit: quia Prophetarum vaticiniis ita prædictum erat de vniuersis tā ordinibus quàm nationibus.

5 *Vnus enim Deus, vnus & Mediator Dei & hominū, homo Christus Iesus,*

6 *Qui dedit semetipsum pretium redemptionis pro omnibus,* vt esset *testimonium temporibus suis,*

7 *In quod positus sum præco & Apostolus. veritatem dico in Christo, non mentior, Doctor Gentium in fide & veritate.*

5 *Vnus Deus.* Parū valida in speciē foret hæc ratio, Deū ideo velle omnes saluos esse quia vnus est: nisi à Deo ad homines transitus fieret. Chrysosto-

mus,& post eum alii sic accipiunt: non esse plures deos, sicuti idololatræ comminiscuntur. Sed aliud fuisse Pauli consilium arbitror: vt hic sit tacita comparatio vnius Dei cum toto mundo diuersisque nationibus, ex qua nascitur mutuus respectus. Quemadmodum ad Romanos capite 3.29, Nunquid Iudæorum Deus tantùm? annon & Gentium? imò vnus Deus, qui iustificat Circuncisionē ex fide, & Præputium per fidem. Ergo vtcunque in hominibus tunc esset diuersitas, quia multi ordines alieni erant à fide, multæque gentes: ad vnitatem Dei fideles reuocat Paulus, vt sciant cum omnibus sibi esse coniunctionem, quia vnus sit omnium Deus: vt sciant non in perpetuum à spe salutis exclusos qui sub eiusdem Dei sunt potestate. Idem sibi vult quod de vno Mediatore continuò subiicit: nam sicuti vnus est Deus omnium creator & pater, ita vnicum Mediatorem esse dicit, per quem accessus nobis ad Deum patet: atque hunc Mediatorem non vni tantùm genti vel paucis hominibus certæ conditionis esse datum, sed omnibus: nam sacrificii, quo peccata expiauit, fructum ad omnes pertinere. imò quoniam magna pars mundi se tunc alienauerat à Deo, Mediatoris disertè meminit, per quem appropinquant qui longe distabant. Particula vniuersalis semper ad hominum genera referri debet, non ad personas: acsi dixisset, non solos Iudæos, sed Gentiles quoque: non solos plebeios, sed etiam Principes redemptos esse morte Christi. Quum itaque commune mortis suæ beneficium omnibus esse velit, iniuriam illi faciunt qui opinione sua quempiam arcent à spe salutis. *Homo Iesus*. Hominem dum prædicat, non negat esse Deum: sed quum vinculum notare vellet nostræ cum Deo coniunctionis, humanæ potius naturæ meminit, quàm Diuinæ. quod sedulo obseruandum est. Hinc enim factū est ab initio, vt homines sibi hos vel illos fingendo mediatores, longius à Deo recesserint, quia hoc errore præoccupati, Deū procul abesse. quò se verterent, nesciebant. Huic malo Paulus medetur, quum nobis Deum quasi præsentem sistit, quia ad nos vsque descendit, ne supra nubes quærendus esset. Idem ergo hic dicitur quod ad Hebræos capite 4.15, Non habemus Pontificem qui compati infirmitatibus nostris nequeat: quum tentatus fuerit per omnia. Et sane si id omnium animis insideret, porrigi nobis fraternam manum à Filio Dei, & naturæ societate nobis coniunctum, vt nos ex hac nostra tam abiecta conditione in cælum vsque attollat: quis nō rectam hanc vitam tenere mallet, quàm in deuiis salebris vagari? Proinde quoties orandus est Deus, si in mentem venit sublimis illa & inaccessa maiestas, ne eius formidine absterreamur: simul occurrat etiam homo Christus qui comiter nos inuitat, nósque veluti manu prehensat, qui Patrem ex formidabili ac tremendo propitium & facilem nobis reddat. Hæc sola clauis est, qua nobis ianua cælestis regni reseratur, vt appareamus cum fiducia in Dei conspectum. Proinde etiam videmus Satanam omnibus seculis hūc lapidem voluisse, vt inde homines auerteret. Omitto quàm variis artibus, ante Christi aduentum distraxerit hominum mentes ad media comminiscēda quibus ad Deum peruenirent. Iam ab Ecclesiæ Christianæ exordio, quum nuper apparuisset Christus cum tam præclaro pignore: & adhuc in terris ex eius ore suauissima illa vox propemodum resonaret, Venite ad me omnes, &c. Mat. 11.28: erant tamen quidam fallendi artifices, qui Angelos pro mediatoribus obtruderent ipsius loco: quemadmodum ex Epistola ad Colossenses 2.18 colligere promptum est. Sed quod tunc clanculum moliebatur Satan, sub Papatu eò vsque perduxit, vt vix millesimus quisque mediatorem Christum, vel titulo tenus agnosceret. atque ita sepultum erat nomen, vt res magis esset ignota. Nunc postquam sanos piósque Doctores excitauit Deus, qui tanquam postliminio reuocare in hominum memoriā studuerunt quod vnum ex notissimis fidei nostræ principiis esse debuerat: omnia excogitant Romanenses sophistæ quibus rem clarissimam obscurent. Primùm ita illis nomen est inuisum, vt si quispiam Christi mediatoris faciat mentionem præteritis sanctis, mox suspicione grauatur hæreseos. Quia autem repudiare in totum non audent quod hîc à Paulo docetur, insulso commento eludunt:

dunt: vnum vocari, non solum. Quasi vnum ex magna turba Deum nominauerit. cohærent enim hæc duo membra: Vnum esse Deum, & vnum Mediatorē. Quare qui Christum vnum aliquem ex multis faciunt, idem ad Deum quoque trahant oportet. An eò prorumperent impudentiæ, nisi cæcus furor ad opprimendam Christi gloriam eos raptaret? Alii sibi videntur acutiores, dum Christum vnicum statuunt Mediatorem redemptionis: sanctos autem intercessionis mediatores nominant. atqui horum quoque insulsitatem coarguit loci circunstantia, quandoquidem hîc de precibus ex professo tractatur. Pro omnibus, inquam, orare, Spiritus præcipit, quia vnicus noster Mediator omnes ad se admittat: sicuti morte sua omnes reconciliauit Patri. Et adhuc Christiani censeri volunt qui tam sacrilega audacia Christum spoliant suo honore. Obiicitur tamen quod speciem repugnātiæ habeat. nā hoc ipso loco Paulus iubet nos pro aliis intercedere: quod ad Romanos capite 8.34, Christo quasi proprium assignat. Respondeo, sanctorum intercessiones, quibus se mutuò iuuāt, apud Deū minimè obstare quominus tamen vnicum omnes intercessorem habeant. Nemo enim vel pro se, vel pro alio, nisi Christi patrocinio frætus, exauditur. Quòd itaque alii pro aliis intercedim⁹, adeò non tollit vnicam Christi intercessionem, vt inde maximè pendeat, eóque referatur. Putabit quispiam, nos igitur posse facile conciliari cum Papistis, si vnicæ Christi intercessioni subiiciant quascunque ipsi sanctis tribuūt. Non ita est: nam ideo transferunt intercedendi officium ad sanctos, quoniam alias destitui nos aduocato fingūt. Hoc est vulgare inter ipsos principium, nos patronis opus habere, quia indigni sumus qui per nos appareamus in Dei conspectū. Ita loquendo, Christum honore suo priuant. Deinde execrāda est blasphemia, affingere sanctis dignitatem quæ nobis apud Deum gratiam cōciliet. à quo tam longe absunt tā Prophetæ omnes quàm Apostoli & Martyres, vsque ad ipsos Angelos, vt patrono ipsi quoque eodē nobiscum opus habeant. Deinde merum est figmentū, natum in eorum cerebris, mortuos pro nobis intercedere. Ergo in eo fundare preces nostras, est fidem penitus à Dei inuocatione auellere. Atqui Paulus regulam Dei rite inuocandi præscribit, fidem ex verbo Dei conceptā, Romanorum capite decimo, versu decimoseptimo. Meritò itaque repudiamus quod curiosi homines extra Dei verbum imaginantur. Sed ne prolixior sim quam loci expositio flagitat, summa sit, Christo vno fore contentos qui verè didicerint eius officium: mediatores sibi propria libidine fabricari, eorū esse qui nec Deum nec Christum nouerunt. Vnde constituo, Papistarum doctrinam quæ & Christi patrociniū obscurat, imò ferè sepelit, & fictitios inducit patronos absque vllo Scripturæ testimonio: tum impiæ diffidentiæ, tum etiam impiæ temeritatis plenam esse.

6 *Qui dedit semetipsum.* Non est superuacua hoc loco Redēptionis commemoratio. Sunt enim res necessariò coniunctæ, sacrificium mortis Christi, & perpetua intercessio: súntque duæ sacerdotii partes. nam hac significatione sacerdos noster Christus vocatur, Psal. 10.14. quòd semel peccata nostra morte sua expiauit, vt Deum nobis propitiū redderet: & nunc sanctuarium cæli ingressus, ad impetrandam nobis gratiam coram Patre apparet, vt eius nomine exaudiamur. Hebr. 7.17. Quò melius detegitur sacrilega Papistarum impietas, qui dum in hoc officio sanctos qui mortui sunt, Christo socios adiungunt, simul ad eos transferunt sacerdotii gloriam. Lege quartum caput ad Hebræos circa finem, & initium quinti, reperies quod dico, intercessionē qua propitiatur nobis Deus, in sacrificio fundatā esse. quinetiam tota veteris sacerdotii ratio hoc demonstrat. Sequitur ergo, nihil ex officio intercedendi à Christo transcribi posse ad alios, quin sacerdotii titulo nudetur. Præterea quum ἀντίλυτρον appellat, alias omnes satisfactiones euertit. Quanquam nō me latet Papistarum argutia: fingunt enim redemptionis pretiū quod morte sua persoluit Christus, in Baptismo nobis applicari, vt deleatur originale peccatum: postea satisfactionibus nos recōciliari Deo. Hoc modo, quod erat vniuersale & perpetuum beneficium, ad exiguum tempus & speciem vnam restringunt. Sed plenam hu-

ius rei tractationem ex Institutione pete. Vt esset *testimonium*. Hoc est, vt hæc gratia patefieret tēpore constituto. Dixerat, pro omnibus, quæ particula quæstionem mouere poterat, Cur ergo peculiarem vnum populū elegisset Deus, si omnibus communiter se propitium Patrem exhibeat, ac viua omnibus communis erat redemptio in Christo? Huic quæstioni ansam præcidit, quum reuelandæ gratiæ opportunitatem refert ad Dei consilium. Nam si hyeme non miramur emarcidas arbores, agros niue coopertos, prata gelu rigentia: veris tēperie reuirescere quæ ad tempus quodammodo emortua fuerant, quia ordinatæ sunt à Deo temporum vices: cur non ipsius prouidentiæ in aliis idem iuris concedemus? an propterea Deum inconstantiæ arguemus, quia quod semper apud se decretum fixumque habuit, suo tempore profert in medium? Quare etsi hoc repentinum mundo accidit & minimè expectatum, quòd Christus Iudæis ac Gentibus promiscuè redemptor apparuit: ne tamen putemus subitum hoc fuisse Deo: sed potius admirabili eius prouidentiæ discamus subiicere sensus omnes nostros. Ita fiet vt nihil quod ab ipso proditum erit, nobis non sit maximè tempestiuum. Ideo frequenter apud Paulum occurrit hæc admonitio: præsertim quum de Gentium vocatione agitur, quæ sua nouitate multos tunc percellebat, & quasi reddebat attonitos. Quibus hac solutione nō satisfit, Deum occulta sua sapientia distribuisse temporum vices: hi aliquando experientur quo tempore otiosum fuisse putant, fabricasse inferos curiosis.

7 *In quod positus sum.* Ne temere (vt multi solent) de re sibi parum comperta asserere videatur, se ad hoc prædicat Diuinitus ordinatum, vt Gentes prius à regno Dei alienas, ad Euangelii participationem adducat. Nam Apostolatus eius ad Gentes, certum erat Diuinæ vocationis fundamentū. Et ideo tantopere in ipso asserendo laborat: vt certè apud multos non absque difficultate recipiebatur. Iusiurandum quoque vel obtestationem adhibet, vt in re maximè seria, doctorem se esse Gentium: idque *in fide & veritate*. quæ duo bonam conscientiam significant, sed eam quoque fultam esse oportet certitudine Diuinæ voluntatis. Proinde non tantùm sincero affectu se Gentibus Euangelium prædicare intelligit: sed etiam sana & intrepida conscientia, eo quòd nihil agat nisi Dei mandato.

8 Volo igitur orare viros in omni loco, sustollentes puras manus, absque ira & disceptatione.

9 Consimiliter & mulieres in amictu decoro cum verecundia & temperantia ornare semetipsas, non tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, aut vestitu sumptuoso:

10 Sed quod decet mulieres profitētes pietatē per bona opera.

8 *Volo igitur*, &c. Pendet hæc illatio ex proxima sententia. nam, vt in Epistola ad Galatas cap. 4. 5 vidimus, Spiritu adoptionis præditos esse nos oportet, vt Deum rite inuocemus. Postquam ergo Christi gratiā omnibus exposuit, ideóque se Gentibus datum esse Apostolum meminit, vt eodem redemptionis beneficio promiscuè cū Iudæis fruerentur: omnes pariter ad orandum inuitat. Fides enim inuocationem parit. Vnde & ad Romanos cap. 15. 9, Gentium vocationem probat istis testimoniis, Exultent Gentes cum populo eius: Psal. 67. 5. Item, Omnes Gentes laudate Dominū: Psal. 117. 1. Item, Confitebor tibi inter Gentes: Psal. 18. 50. Valet enim reciprocum argumētum à fide ad inuocationē, & ab inuocatione ad fidem, tanquam à causa ad effectū, & ab effectu ad causam. quod obseruatione dignum est: quia inde admonemur, Deum se nobis patefacere verbo suo vt à nobis inuocetur: 2. Sam. 22. 50, & hoc præcipuum esse exercitiū fidei. Quare, particula, *In omni loco*, peræquè hîc valet atque initio prioris ad Corinthios 2. 1: vt nullū sit iam discrimen inter Gentilē & Iudæum, inter Græ-

Græcum & Barbarum: quia Deus communis est omniũ Pater: & iam in Christo impletum sit quod vaticinatus erat Malachias, non modò in Iudæa, sed in toto orbe offerri Deo pura sacrificia. *Sustollentes puras manus.* Acsi diceret, modò adsit bona conscientia, nihil obstare quominus vbique inuocent Deum omnes Gentes. Sed rei loco signum posuit: nam puræ manus sunt puri cordis indices. quemadmodum econuerso Iesaias 1.15 exprobrat Iudæis, quod manus ad Deum sanguinolentas extollãt, dum inuehitur in eorum crudelitatem. Porrò cæremonia hæc vsitata fuit omnibus seculis, quia natura hic nobis ingenitus est sensus, quum Deum quærimus, sursum aspicere. adeòque semper valuit, vt ipsi quoque idololatræ, quũ alioqui Deum affigerẽt ligneis & lapideis simulachris, morem tamen in cælum tollendi manus retinerent. Discamus ergo cæremoniam esse veræ pietati congruentẽ, modò respõdeat quæ per eam figuratur veritas: nempe vt admoniti Deum in cælo quærendum esse, primùm de ipso terrenum vel carnale nihil imaginemur: deinde exuamus affectus carnales, nequid impediat quominus animi nostri supra mũdum assurgant. Idololatræ verò & hypocritæ manus inter orandum attollendo, simiæ sunt: quia dum externo symbolo profitentur se mentes sursum habere erectas, priores in ligno & lapide hærent, quasi illic inclusus esset Deus: secũdi aut inanibus curis, aut prauis cogitationibus impliciti, in terra iacent: proinde contrario gestu testimoniũ aduersum se ferunt. *Absque ira.* Nonnulli fremitum indignationis exponunt, dum secum tumultuatur conscientia, & quasi cum Deo expostulat: quod accidere solet quum res aduersæ grauius nos premunt. Tunc enim ægrè ferimus, non statim Deum nobis succurrere, & impatiẽtia turbamur. Cõcutitur etiam fides variis insultibus: nam quia non apparet eius auxilium, obrepunt nobis dubitationes, an curam nostri habeat, an saluos velit nécne, & similes. Talem consternationẽ hæsitãtis animi, *Disceptationis* voce notari putant. Ita secundũ eos sensus esset, pacata conscientia & intrepida fiducia orandum esse. Alii (vt Chrysostomus) requiri putant non tam erga Deum quàm homines placidos animos, & omni perturbatione vacuos. quia nihil est quod puram Dei inuocationem magis impediat, quàm rixæ & contentiones. Vnde etiam iubet Christus, si quis dissideat cum fratre, prius reconciliari quàm munus ad altare offerat, Matthæi capite quinto, versu vigesimoquarto. Horum vtrunque verissimũ esse fateor: sed dum præsentis loci circunstantiam expendo, non dubito quin respexerit Paulus ad disceptationes quæ inde oriebantur, quòd Iudæi Gentes sibi æquari indignabantur: & ideo controuersiam mouebãt de earum vocatione: imò eas repudiabant, arcebántque à gratiæ consortio. Vult ergo Paulus, sedatis eiusmodi contentionibus, omnes vbiuis Gentium ac terrarum Dei filios vnanimes orare. Quanquam nihil prohibet quin ex particulari sententia eliciamus generalem doctrinam.

9 *Consimiliter & mulieres.* Quemadmodum viros iussit tollere puras manus, ita nunc præscribit qualiter mulieres ad rite orandum comparatas esse deceat. Ac videtur inter virtutes quas commendat, & externam Iudæorum sanctificationem, tacita subesse antithesis. Nam innuit nullum esse profanum locum, & vnde non ad Deum accessus pateat, modò suis vitiis non arceãtur tam viri quàm mulieres. Porrò sumpta occasione vitium quo fere laborare solent mulieres, corrigere voluit. Fieri quoque potest vt Ephesi, in vrbe opulenta & celebri emporio, magis grassatum sit. Est autem nimia ornatus cura & cupiditas: vult ergo vt ad pudorem & temperantiam compositus sit earum ornatus. Nam inde luxuria & immodicus sumptus, vel quòd superbiæ, vel quòd lasciuiæ causa ostẽtare se appetunt. Atque inde petenda est regula mediocritatis. Nam quia res est indifferens, vestitus (vt sunt res omnes externæ) difficile est præscribere certum modum quousque liceat. Magistratus quidem leges sumptuarias ferre poterit, quibus libidinem vtcunque coerceat: sed pii doctores, quorum est regere conscientias, semper debent vsus legitimi finem respicere. Ita hoc saltem erit extra controuersiam, quicquid nõ est cum pudore & temperantia consentaneũ in vestitu, esse

improbandum. Quanquã ab affectu semper est incipiendum. nam vbi intus regnat proteruia, illic nullus pudor: vbi regnat intus ambitio, illic nulla modestia in externo vestitu extabit. Sed quia hypocritæ vitiosos suos affectus quibuscunque possunt coloribus fucare solent, necessariò protrahendi sunt ad id quod apparet. Magnæ improbitatis erit negare, honestis & castis mulieribus pudorem conuenire, tanquam proprium & perpetuum ornamentum: similiter moderationem ab omnibus seruandã esse. Quicquid ergo erit his contrarium, frustra excusabunt. Certas deinde species excessus nominatim reprehẽdit: vt sunt capilli complexi, margaritæ, & aurea monilia: non quòd vetitus sit in totum auri vel margaritarum vsus, sed quòd hæc vbicunque refulgent, secu fere trahunt alia mala quæ dixi, & ex ambitionis fonte nascuntur aut impudicitiæ.

10 *Quod decet mulieres.* Nam certè cultum honestæ & piæ mulieris a meretricio differre oportet. Illæ autem sunt discretionis notæ quas posuit. deinde si operibus testãda est pietas, in vestitu etiã casto apparere hæc professio debet.

11 *Mulier in quiete discat, cum omni subiectione.*

12 *Docere autem mulieri non permitto, neque authoritatem sibi sumere in virum: sed quietam esse.*

13 *Adam enim creatus fuit prior, deinde Eua.*

14 *Et Adam non fuit deceptus: sed mulier decepta, transgressionis rea fuit.*

15 *Seruabitur autem per generationem, si manserint in fide, & charitate, & sanctificatione, cum temperantia.*

11 *Mulier in quiete.* Postquã de vestitu loquutus est, nunc addit qua se modestia gerere in sacro cœtu debeãt mulieres. Ac primùm iubet eas placidè discere: nam quies silentium significat, ne loquendi vices sibi vsurpent in publico. quod statim clarius exponit, dũ eas vetat docere. Non vt illis auferat munus instituendæ familiæ, sed tantùm vt à munere docendi arceat, quod solis viris Deus mandauit. qua de re tractauimus in Epistola ad Corinthios priore. Si quis Deboram & similes obiiciat, quas aliquando gubernando populo, Dei mandato præfectas legimus: responsio est facilis, extraordinariis Dei factis non euerti communem politiam cui nos voluit alligatos. Ergo si aliquando prophetandi & docendi locum tenuerunt mulieres, idque Dei Spiritu excitatæ: potuit hoc qui ab omni lege immunis est. sed quia hoc singulare est, non pugnat cum perpetua & vsitata politia. Addit quod proximum est officio docendi: *Ne sibi authoritatem sumant in viros.* Nam ista est ratio, cur docere prohibeantur, quia hoc non patitur earum conditio. Subiectæ enim sunt: docere autem est potestatis, vel superioris gradus. Quanquam videtur ratio non satis firma: quum Prophetæ quoque & doctores Regibus sint subiecti, aliisque magistratibus. Respondeo, nihil esse absurdi quin præsit aliquis, & simul pareat, secundum diuersos respectus: sed in muliere id non valet, quæ natura (hoc est, ordinaria Dei lege) ad parendum nata est. Nam γυναικοκρατίαν omnes prudentes semper instar portenti repudiarũt. Quare cælum quodammodo terræ miscebitur, si docendi ius arripiant mulieres. Iubet ergo eas quiescere: hoc est se cõtinere intra suum ordinem.

13 *Adam enim creatus.* Duas rationes adducit cur viris mulieres subesse oporteat: quia & hanc legem Deus imposuit ab initio: & pœnam quoque mulieri inflixit. Docet igitur, etiamsi in prima & originali integritate stetisset humanum genus, ita ferre genuinum naturæ ordinem, qui à Dei præscripto fluxit, vt mulieres subiectæ sint. Neque obstat quòd Adam à prima dignitate excidẽs, imperio se ipse priuauit. nã in ruinis quæ peccatũ sequutæ sunt, manẽt adhuc quædam Diuinæ benedictionis reliquiæ: & mu-

& mulieri sua culpa prodesse non debuit. Quod tamen adducit Paulus, mulierem secundo loco creatam esse: videtur hæc parũ valida esse subiectionis ratio: nam & Iohannes Baptista tempore Christum præcessit, dignitate tamẽ longe inferior. Sed Paulus circunstãtias omnes quæ à Mose referuntur, tametsi non exprimat, voluit tamen à lectoribus expẽdi. Moses autem docet, ita posteriore loco creatam esse mulierem, vt sit quasi viri accessio: & hac lege fuisse viro adiunctam, vt præsto adsit ad exhibenda obsequia. Quum ergo non duo capita Deus æqua potestate creauerit, sed viro addiderit adiumentum inferius: meritò ad illum creationis ordinem nos Apostolus reuocat, in quo relucet æterna & inuiolabilis Dei institutio.

14 *Et Adam non fuit deceptus.* Respicit ad pœnam mulieri inflictã. Quia obedisti voci serpentis, sub viri potestate eris, & ad illum appetitus tuus, Gen. 3. 16. Nã quia exitiale cõsilium dederat, digna fuit quæ ab alieno iure & arbitrio pendere disceret: quia virũ abduxerat à Dei imperio, digna fuit quæ omni libertate priuata, sub iugum redigeretur. Cæterùm non simplicem aut nudam transgressionis causam, hic Apostolus obtendit: sed pronuntiata à Deo sententia nititur. Quanquam videtur hæc duo nonnihil pugnare, quòd mulieris subiectio pœna sit transgressionis: & tamen illi fuerit à creatione imposita. nã inde sequitur, prius addictam fuisse seruituti, quàm delinqueret. Respondeo, nihil impedire quominus & naturalis ab initio fuerit conditio parendi: & deinde propter peccatum accidentalis seruiendi esse cœperit, vt iam minus liberalis sit subiectio, quã prius fuisset. Cæterum locus hic quibusdam occasionẽ præbuit, vt negarent Adam errore lapsum esse, sed vxoris tantùm illecebris fuisse victum. Putant igitur mulierem tantùm astu diaboli deceptam, vt se, & virum diis similes fore crederet, Adæ verò nihil fuisse persuasum, sed fructum gustasse, vt morem vxori gereret. Atqui hanc opinionem promptum est refellere. Nisi enim fidem habuisset Satanæ mendacio, non illi exprobraret Deus, Ecce Adam quasi vnus ex nobis, Gen. 3. 22. Sunt aliæ rationes quas taceo: quia non longa refutatione indiget error, nullâ probabili coniectura fultus. Paulus enim suis verbis non significat Adam non eadem implicitum fuisse diaboli fallacia: sed tantum causam vel originem transgressionis ab Eua profectam esse.

15 *Seruabitur autem.* Quia imbecillitas sexus mulieres reddit magis suspiciosas & timidas: & talis erat superior sententia, quæ vehementer percellere & consternare vel maximè viriles animos posset: ideo adhibita consolatione temperat quod dixit. neque enim nos ideo accusat vel coarguit Spiritus Dei, vt pudore confusis insultet: sed prostratos mox erigit. Poterat hoc (vt iã dixi) exanimare mulieres, quum sibi imputari audirẽt totius humani generis exitium. qualis enim est hic reatus? præsertim quum in subiectione ira Dei assiduè versetur ob oculos. Ergo Paulus vt illas soletur, ac suam illis conditionem tolerabilem reddat, spẽ salutis relictam esse admonet, vtcunque sustineant pœnam temporalem. Duplex iste consolationis fructus notandus est: quòd proposita salutis spe retinẽtur, ne reatus sui cõmemoratione perterritæ, in desperationem ruant: deinde quòd assuefiunt ad tolerandam æquis & tranquillis animis seruiẽdi necessitatem, vt libenter se viris submittant, quum admonentur hoc genus obsequii & sibi esse salutare, & Deo acceptum. Si ad operum adstruendam iustitiã hic locus torqueatur, vt faciunt Papistæ, simplex est solutio: quia hic non disputat Apostolus de causa salutis, nõ posse nec debere ex eius verbis colligi quid mereantur opera: sed tantùm ostẽdi qua nos via perducat Deus ad salutẽ, cui nos sua gratia destinauit. *Per generationẽ.* Ridiculum hoc foret hominibus nasutis, Christi Apostolum non modò hortari mulieres ad dandam operam procreandæ soboli, sed hoc opus tanquam pium & sanctum ita vrgere, vt rationem esse dicat obtinendæ salutis. quinetiam videmus quibus probris thorum coniugalem infamauerint hypocritæ, qui sanctiores videri præ aliis omnibus volebant. Sed aduersus sannas impiorũ facilis est defensio. Primum enim non tantùm de gignẽda prole hic tractat Apostolus, sed de perferendis molestiis omnibus, quæ & duræ sunt & multiplices, tam in partu

quàm in educatione liberorum. Deinde quicquid hypocritæ iudicent, vel mundi sapientes, pluris hanc obedientiā facit Deus, quum mulier ad quid vocata sit reputans, impositæ sibi Diuinitus conditioni se subiicit, nec tedium gestationis, nec ciborum fastidium, nec morbos, nec difficultatem pariēdi, imò potius dirum cruciatum, nec solicitudinem pro fœtu, nec alia quæ sunt officii sui detrectat, quàm si heroicis alioqui virtutibus se ostentaret, Dei interim vocationi obsequi detrectans. Adde quòd non potuit aptior afferri consolatio, nec efficacior, quàm si rationem & mediū (vt ita loquor) salutis consequendæ in ipsa pœna ostēderet. *Si manseritis in fide.* Quia vetus interpres Generationem liberorum posuerat, vulgò receptum fuit, vt ad liberos referrent hoc membrum. atqui vnica vox est apud Paulum τεκνογονία. Proinde ad mulieres referri necessarium est. Quòd autem plurale verbum est, nomen verò singulare, nihil habet incommodi. Siquidem nomen indefinitum, vbi scilicet de omnibus communis est sermo, vim collectiui habet: ideóque mutationē numeri facilè patitur. Porro ne totā mulierū virtutem in coniugalibus officiis includeret, continuò pòst etiam maiores adiicit virtutes, quibus pias mulieres excellere conuenit, vt à profanis differant. Imò tunc demum generatio gratum est Deo obsequium, quū ex fide & charitate procedit. His duobus adiungit *Sanctificationem*, quæ totam vitæ puritatem continet, dignam Christianis mulieribus. Postremò sequitur *Temperantia*, cuius paulò antè meminerat, de vestitu loquens: sed nunc eam latius ad alias vitæ partes extendit.

CAP. III.

1 Certus sermo, siquis episcopatum appetit, præclarum opus desiderat.

2 Oportet ergo Episcopum irreprehensibilem esse, vnius vxoris maritum, sobrium, temperantem, compositum, hospitalem, aptum ad docendum,

3 Non vinolentum, non percussorem, non turpiter lucri cupidum, sed æquum, alienum à pugnis, alienum ab auaritia.

4 Qui domui suæ bene præsit, qui filios habeat in subiectione, cum omni reuerentia.

5 Quòd siquis propriæ domui præesse non nouit, Ecclesiam Dei quomodo curabit?

6 Non nouitium, ne inflatus in condemnationem incidat diaboli.

7 Oportet autem illum & bonum testimonium habere ab extraneis: ne in probrum incidat & laqueum diaboli.

1 *Certus sermo.* Quòd Chrysostomus clausulam esse putat superioris doctrinæ, mihi non placet. Solet enim Paulus hanc formulam præfando magis vsurpare. deinde non erat illic tantæ affirmationis vsus. quod autem nunc dicturus est, plus habet aliquanto pōderis. Sit igitur præfatio ad notandam rei grauitatem habita, quia iam Paulus nouum sermonē ingreditur de Pastoribus creādis, & ordinando Ecclesiæ regimine. *Siquis Episcopatum.* Quoniam mulieribus interdixerat officium docendi, sumpta inde occasione, nunc de Episcopatu ipso disserit. primò, quò melius appareat quàm non sine causa mulieres admittere noluerit ad tam arduum munus exercendum: deinde ne so-

las

las mulieres arcendo, viros omnes promiscue admittere videatur: tertiò, quia expediebat, Timotheum & alios admoneri quanta in elegendis Episcopis religio seruanda esset. Talis ergo est contextus, mea sententia, acsi diceret Paulus, adeò non esse idoneas mulieres obeundæ tantæ functioni, vt ne viris quidē ipsis indiscriminatim patefieri aditum oporteat. Proinde admonet, nō vulgare esse opus, vt sibi quilibet permittat id suscipere. Nam quum dicit καλὸν, non dubito quin ad vetus prouerbium alludat, quod sæpius à Platone repetitur, δύσκολα τὰ καλά, quo Græci significāt, quæ pulchra sunt, eadem ardua & difficilia esse: atque ita difficultatem cum excellentia coniungit. imò sic argumentatur, non esse cuiusuis Episcopatu fungi, quia res sit eximia. Iam puto sensum Pauli esse satis perspicuum: quem tamen nemo interpretum assequutus est, quod videam. Summa est, habēdum esse in recipiendis Episcopis delectum, quia munus sit laboriosum ac difficile: ac diligenter, qui ad illud aspirant, debere secum reputare an pares futuri sint ferēdo tanto oneri. Audax semper est imperitia: & circūspecta rerū cognitio modestum reddit hominem. vnde fit vt tanta confidentia sæpe munus gubernandi ambiant qui nihil habent vel ingenii, vel prudētiæ, nisi quòd clausis oculis ruunt? Sic dicebat Quintilianus, Indoctos fortius dicere, quum trepident, summi oratores. Vt in appetendo Episcopatu eiusmodi temeritatem cohibeat Paulus, admonet primò, non otiosam esse dignitatem, sed *opus*. deinde non quoduis opus, sed *præclarum*, & ideo arduum, plenúmque difficultatis: vt est re vera. Neque enim leue est, in tanta administratione sustinere personam Filii Dei, vbi agitur de regno Dei erigendo & propagando, vbi de animarum salute curanda, quas sanguinis sui pretio Dominus ipse dignatus est, de regenda Ecclesia quæ est Dei hæreditas. Sed non est hic propositum concionari: & hoc argumentum rursus attinget Paulus proximo capite. Verùm quæritur an vllo modo Episcopatum appetere liceat. Videtur enim absurdum, vt quis voto præueniat Dei vocationem. atqui Paulus dum temerarium desiderium reprehendit, permittere videtur vt circunspectè & modestè quis appetat. Respondeo, si aliis in rebus damnatur ambitio, in Episcopatu multò grauius damnādam esse. Atqui Apostolus de pio desiderio loquitur, quo student sancti homines quicquid habent doctrinæ conferre ad Ecclesiæ ædificationem. Nam si docendi munus appetere omnino nefas esset, quorsum se discendo compararent qui totam adolescentiam in sacræ Scripturæ lectione consumunt? annon Theologicæ scholæ, Pastorū sunt seminaria? Proinde qui ita sunt instituti, non modò licitè possunt, sed etiam debēt, etiam antequam in munus sint cooptati, voluntaria oblatione se ac suam operam sacrare Deo. modò tamen non se ingerant ipsi, ac ne voto quidem suo se designent Episcopos: sed tantùm parati sint ad munus obeundum, si eorum opera flagitetur. Quòd si legitimo ordine non fuerint vocati, sciant aliter visum esse Deo, neque indignè ferant se fuisse aliis posthabitos. Verùm ita affecti erunt, qui nullo sui respectu, Deo & Ecclesiæ tantùm seruire optabunt: & simul erunt ea modestia, vt minimè inuideant si alii tanquam digniores præferantur. Si obiiciat quispiā, tantæ molis esse Ecclesiæ regimen, vt horrorem sanis hominib' incutere poti' debeat, quàm prouocare ad sui desiderium: respondeo, piorum desiderium non recumbere in fiduciam propriæ industriæ aut virtutis, sed Dei auxilio, à quo nostra est sufficientia: quemadmodum 2. Cor. 3. 5 tractat Paulus. Cæterùm obseruandum est quid Paulo sit Episcopatus: eóque magis, quòd veteres suorum temporum consuetudine à vero sensu abducti fuerunt. Nam quum Paulus generaliter comprehendat omnes Pastores, ipsi Episcopum accipiunt qui ex vnoquoque collegio eligebatur vt fratribus præesset. Meminerimus ergo perinde valere hoc nomen, acsi Ministros, vel Pastores, vel Presbyteros nominasset.

2 *Oportet ergo*. Illatiua particula expositionem quam posui, confirmat. nam pro muneris dignitate colligit, hominem requiri præditum raris dotibus, & non quemlibet ex vulgo. Si esset Bonum opus, vt habet communis

translatio, vel Honestũ, vt reddidit Erasmus: illatio non quadraret. Vult autē *Episcopum esse irreprehensibilem*: pro quo ad Titum posuit ἀνέγκλητον: vtroque nomine significans, non debere vlla infamia notatum esse, quæ authoritatem illi deroget. Neque enim inter homines reperietur qui purus sit omni vitio. sed aliud est, laborare cōmunibus vitiis quæ existimationē nō lædũt, quia cadũt in homines honestissimos: aliud probrosi esse nominis, vel aliqua turpitudine esse fœdatũ. Ergo ne authoritate careat Episcopus, iubet eligi qui sit honestæ & integræ famæ, nullíque notabili vitio obnoxius. Porrò non tãtùm præscribit Timotheo quales eligere debeat, sed etiam singulos admonet qui ad gradum illum aspirant, vt se vitãque suam diligenter examinent. *Vnius vxoris maritum.* Puerile est commentum interpretari Vnius Ecclesiæ Pastorem. Receptior est altera expositio, debere recipi qui non fuerit duplici coniugio implicitus, iam tamen cælibem, vnica vxore mortua. Sed enim tam hìc quàm primo ad Titum capite, verba ita sonant, Qui sit: nō autem, Qui fuerit. Et infrà capite quinto, quum aget de viduis, distinctè vtetur præteriti tēporis participio. Præterea hoc modo pugnaret ipse secum: vt pote qui alibi testatur, se talem nolle iniicere laqueum conscientiis. Sola igitur Chrysostomi expositio vera est, polygamiam hìc nominatim in Episcopo damnari, quæ tunc apud Iudæos pro lege ferè obtinuerat. Partim hoc habebãt ex peruersa Patrũ imitatione: (nam qui legebant, Abrahã, Iacob, Dauidem & similes pluribus simul vxoribus fuisse coniugatos, idem sibi quoque licere arbitrabãtur) partim hanc corruptelam ex vicinis gentibus traxerant. nunquam enim apud Orientales qua decebat religione & fide, culta fuerunt coniugia. Quicquid sit, polygamia apud eos vulgo inualuerat. Itaque non immeritò Paulus maculã hanc ab Episcopi persona alienam esse iubet. Neque tamen eorum opinionem improbos qui putant Spiritũ sanctum diabolicæ superstitioni voluisse occurrere, quæ postea obrepsit. acsi dixisset, adeò non cogēdos ad cælibatum Episcopos, vt maximè pios deceat coniugium. Hoc modo non exigeret ab illis tanquã rem necessariam, sed tantùm laudaret tanquam ab officii dignitate minimè alienam. Simplicius tamen est ac firmius quod iam dixi, ab ordine Episcopali arceri polygamiam à Paulo, quia signum sit hominis libidinosi, & fidem coniugalem non seruantis. Verùm hìc obiicitur, non debuisse quod in omnibus est vitiosum, in solis Episcopis damnari vel prohiberi. Solutio facilis est, non ideo protinus aliis fieri licentiam, quum Episcopis nominatim hoc interdicitur. Neque enim dubium est quin Paulus in vniuersum damnauerit quod cum perpetua Dei lege pugnabat. Fixum enim est decretum, Erunt duo in carnem vnã. Sed potuit in aliis vtcunque tolerare, quòd in Episcopo nimis turpe, ideóque non ferendum fuisset. Neque enim hìc lex in posterum sancitur, ne Episcopus qui vnam habet vxorem, secundam aut tertiam inducat: sed ab ordine Episcopali repellit Paulus quicunque tale flagitium admiserint. Quod itaque iam factum corrigi non poterat, fert coactus, sed non nisi in plebe. Quid enim remedii? an secundas ac tertias vxores repudiassent, qui sub Iudaismo in polygamiam se coniecerant? atqui tale repudium non caruisset iniuria. Quod ergo integrum nō erat, intactum reliquit: tantùm excepit, nequis Episcopus tali macula aspersus esset. *Sobriũ.* Erasmus reddidit Vigilantem. Quando νηφάλεος Græcis vtrunque significat, eligant vtrum volēt lectores. σώφρονα malui reddere *Temperantem* quàm Sobrium: quia σωφροσύνη latius patet quàm sobrietas. *Compositus* est, qui decenter & honestè se gerit. *Hospitalitas* est erga extraneos: cuius frequētior apud veteres vsus fuit. turpe enim fuisset honestis hominibus, & præsertim notis, in cauponas diuertere. Hodie alia ratio. est tamen, sempérque erit virtus hæc in Episcopo multas ob causas necessaria. Adde quod in crudeli piorum vexatione necesse fuit multos subinde mutare locum: ideóque domos episcopales necesse fuit esse exulum perfugia. Imò Ecclesias ipsa temporum necessitas ad mutuum leuamen coegit, vt aliæ aliis præberent hospitia. Porrò nisi in hoc officii genere viam aliis

aliis monstrassent Episcopi, plerique humanitatẽ, illorum exẽplo neglexissent: atque ita exanimati fuissent miseri exules. *Aptum ad docendum.* Doctrinæ in Epistola ad Titũ expressior fit mentio: hîc tantùm breuiter dexteritatẽ ponit. Neque enim satis est siquis recõdita eruditione polleat, nisi accedat etiã docendi gratia. Multi enim, vel quia linguæ sunt impeditæ, vel quia non satis perspicacis ingenii, vel quia non satis populares, intus suppressum retinent quod norunt. Tales sibi (vt aiũt) & musis canere decet. Qui populi regendi curam habent ad docendum, appositi sint oportet. Neque verò linguæ tãtùm volubilitas hic requiritur: nam plerosque videmus disertos, quorum prompta loquacitas nihil habet ædificationis: sed potius commendatur prudentia, vt scitè ad vsum populi accõmodetur Dei verbum. Operæpretium autem est reputare quàm nihil ad se pertinere ducant Papistæ quicquid Apostolus præscribit. Neque verò singulis vel excutiendis, vel enumerandis insistam. vnum hoc, qua diligentia apud eos seruatur? Et sanè dos superuacua ista foret, quando ministeriũ docendi quasi vile & sordidum à se depellunt, quod tamen Episcopi maximè proprium erat. At neminem latet quantum absit à Pauli regula, Episcopali titulo κωφὸν πρόσωπον superbè gloriari: si modo theatrico habitu appareat. Quasi cornuta mitra, annulus bene gemmatus, argenteum pedum, & similes nugæ cum lusoria pompa, spirituale Ecclesiæ regimen constituant: quod nihilo magis à doctrina potest auelli, quàm nostrum vnusquisque à propria anima.

3 *Non vinolentum.* Non tantùm ebrietatem hoc verbo notant Græci, sed quamuis intemperiem in vino ingurgitando. Et certè nõ tantùm Pastori nimis indecora est immodica vini potatio, sed etiã quòd ferè multa peiora secũ trahit: vt sunt rixæ, ineptæ gesticulationes, lasciuiæ: & quæ recensere non est necesse. Verùm antithesis quæ paulò pòst subiicitur, Paulum vltrà progredi ostendit. Nam sicuti percussori alienum à pugnis, & turpis lucri cupido ἀφιλάργυρον opponit: ita & τῷ παροίνῳ mãsuetũ, vel æquum. Vera igitur est Chrysostomi interpretatio, temulenti ac ferocis ingenii homines ab Episcopatu reiici. Quod per cussorem accipit idem Chrysostomus, pro eo qui lingua ferit (hoc est, conuiciatur, aut iurgiis proteruius insurgit) non recipio. Nec me mouet eius ratio: nihil fore magnum, si manu non cædat Episcopus. Generaliter enim puto hîc reprehendi militarem ferociam, qua nihil minus decet Christi seruos. Quanto enim se ludibrio exponant, notum est, qui ad infligendum pugni ictum, ne dicam ad gladium exerendũ, sunt prõptiores quàm ad pacandas sua grauitate aliorum lites. *Percussores* ergo vocat minaces, & Martii caloris. *Turpiter lucri cupidi* sunt auari omnes: nam vbicunque erit auaritia, simul erit hoc turpe cuius meminit Apostolus. Qui diues fieri vult, citò vult fieri, inquit ille. Hinc fit vt auari omnes, etiamsi palàm id non appareat, ad fœdos & illicitos quæstus animum adiiciant. Quare huic vitio opponit contemptum pecuniæ: sicuti nullum est aliud remediũ, quo corrigatur. Qui paupertatem, inquam, æquo libentique animo non feret, nunquam effugiet morbum illum sordidæ ac seruilis cupiditatis. Percussoris vocabulo opposuit *AEquũ & alienum à pugnis.* AEqus autem, quem temulento diximus opponi, vocatur qui placido & moderato animo iniurias ferre nouit, qui multa condonat, qui indignitates deuorat, qui nec aspero rigore formidabilis est, nec ad summum ius omnia exigit. Alienus à pugnis, qui fugit contentiones & certamina. Nam vt 2. Tim. 2. 24, scribit, Non decet seruos Domini esse pugnaces.

4 *Qui Domui suæ bene præsit.* Hinc apparet, non requiri à Paulo Episcopũ humanæ vitæ expertem, sed bonũ & probatum patremfamiliâs. Nam vtcunque vulgò plus habeat admirationis cælibat⁹ & vita philosophica, quæ prorsus remota sit à communi more: experientia tamen ipsa prudentibus quidẽ & consideratis hominibus hoc demõstrat, eos ad regendã Ecclesiam magis formatos esse & aptiores qui cõmunem vitam nõ ignorant, sed in humanæ conuersationis officiis sunt exercitati. Ideóq; ob seruanda est ratio quæ paulò pòst additur, Minimè parẽ fore gubernandæ Ec-

clesiæ Dei, qui familiæ præesse nesciet. Atqui tales sunt permulti, imò ferè omnes qui ex otiosa & solitaria vita, quasi ex latebris, extrahũtur: syluestres scilicet quodammodo & nullius humanitatis. Non tamen hîc astutum hominem probat Apostolus, & rei domesticæ callentem: sed qui familiam gubernare didicerit honesta disciplina. De *Liberis* etiam præcipuè loquitur, qui debent patris referre ingenium. Proinde magnum erit dedecus Episcopi, si filios habeat flagitiosæ & infamis vitæ. De vxoribus aget postea: nunc (vt dixi) præcipuã domus partem attingit. Primo capite ad Titum, ostendit quid hîc significet per nomen *Reuerentiæ*. Nam postquam dixit nõ oportere præfractos & immorigeros esse filios Episcopi, simul addit, Neque obnoxios probro dissolutionis, aut intemperantiæ. Vult ergo in summa, moribus esse ad omnem castitatem, modestiam, & grauitatem compositis. Argumẽtum quod sequitur à minori ad maius per se clarum est, Nequaquã fore parem regendo populo, qui ad regendã familiam sit ineptus. Præterquam enim quòd inde cõstat, necessariis virtutibus destitui: quid authoritatis habere poterit in populo, quum propria domus contemptibilem eum reddat?

6 *Non nouitium.* Quia multi tunc præstãti ingenio & doctrina adducebãtur ad fidem, tales Paulus ad episcopatũ, statim atque Christo nomen dederint, admitti prohibet. nam ostendit quantum sit in ea re periculi: ventosos enim ferè esse constat, plenósque ostentatione. Ita fiet vt arrogãtia & ambitio præcipites eos agat. Quod dicit Paulus, nos experimur. neque enim ad audendũ modò feruidi sunt nouitii, sed etiam stultã confidentia turgidi, acsi nubes transuolare possent. Proinde non sine causa ab honore Episcopatus arceantur, donec temporis successu domita sit ingenii altitudo. *Iudicium diaboli* tribus modis interpretari licet. Nam diabolum quidam pro Satana accipiunt, alii pro calumniatoribus. Priorem sensum magis amplector, quia rarum est vt iudicium maledicentiam significet. Sed rursus iudicium Satanæ tam actiuè quàm passiuè sumi potest. Hũc posteriorem sensum Chrysostomus sequitur, cui ego facilè assentior. Est enim elegãs antithesis, quæ indignitatem auget, Si is qui præficitur Ecclesiæ Dei, sua elatione in eandem cum diabolo condemnationem ruat. Quanquam actiuam significationem nõ reiicio, fore vt diabolo causam sui accusandi præbeat. Sed verior Chrysostomi opinio.

7 *Testimonium ab extraneis.* Difficillimum hoc esse videtur, vt pius vir testes habeat infideles suæ integritatis, qui mentiendi aduersum nos libidine insaniunt. Sed intelligit Apostolus, vt quod ad externam cõsuetudinem, etiam infideles cogantur eum agnoscere probum virum. Nam etsi omnibus Dei filiis sine causa obtrectant: non possunt tamen sceleratum iudicare qui honestè & innocenter inter eos versatus sit. Talem probitatis notitiam hîc Paulus notat. Ratio additur, *Ne in probrum incidat*, &c. Quod ego ita expono, Infamiæ expositus, perfrictæ frõtis esse incipiat, tantóque maiore licentia se prostituat ad omnem nequitiam. quod est diaboli plagis se irretire. Quid enim spei restat vbi nullus est peccandi pudor?

8 Diaconos similiter graues, non bilingues, non multo vino deditos, non turpiter lucri cupidos,

9 Habentes mysterium fidei in pura conscientia.

10 Et hi probentur primùm: deinde ministrent vbi irreprehensibiles comperti fuerint,

11 Vxores similiter graues, non calumniatrices, sobrias, fideles in omnibus.

12 Diaconi sint vnius vxoris mariti, qui honestè præsint

liberis

liberis & domibus suis.

13 *Nam qui bene ministrauerint, gradum sibi bonum acquirunt, & multam libertatem in fide, quæ est in Christo Iesu.*

8 *Diaconos similiter.* Non est quòd variæ interpretationes scrupulum nobis iniiciant. Certum est, Apostolum de iis tractare qui publicam in Ecclesia functionem exercent. quo refellitur eorum opinio, qui ministros domesticos putāt hoc nomine designari. Quòd autem alii ad Presbyteros referunt Episcopo inferiores, caret fundamento. nam ex aliis locis patet, cōmune omnibus Presbyteris fuisse nomen: idque fateri omnes coguntur; præsertim locus in primo capite ad Titum eam significationem esse comprobat. Restat vt Diaconos intelligamus quorū mentionem facit Lucas Actorū cap. 6. 3. ii sunt qui curam pauperum habebant. Sed de officio eorum qui plura volet, petat ex Institutione. Quatuor primæ virtutes, quibus ipsos vult esse præditos, satis per se notæ sunt: nisi quòd sedulò notandum est, cum admonere ne sint *Bilingues*: quia vitium est quod in illa administratione difficulter cauetur: & tamen ab ea remotissimum (si quod aliud) esse debebat.

9 *Habentes mysterium fidei.* Perinde est acsi dixisset, Qui puram religionis doctrinam teneant, & quidem ex animo, cum serio Dei timore: vel, Qui rite sint in fide instituti: nequid ignorent quod hominibus Christianis est cognitu necessarium. Summam tamen piæ doctrinæ honorificè mysterium appellat: vt certè Deus per Euangelium sapientiā terrenis hominibus patefacit, quam in cælo suspiciunt Angeli. quare nihil mirum si humanum captum superet. Proinde eam cum summa reuerentia amplectendā esse meminerimus: & quia ad tātam altitudinem nunquam conscenderemus proprio marte, suppliciter Deum rogemus, vt eam Spiritu reuelationis nobis referet. Rursus quum videmus impios vel ridere, vel nihil gustare: Diuinæ esse gratiæ agnoscamus, quòd quæ aliis sunt abscondita, nobis in corde sunt & in oculis, vt inquit Moses Deut. 30. 11. Ergo Diaconos in mysterio fidei vult esse eruditos: quia etsi docendi munus non habent, nimis tamen absurdum foret publicam in Ecclesia personam sustinere, & rudem esse in fide Christiana: præsertim quum sæpe incidat necessitas monendi & consolandi, nisi partibus suis deesse velint. Additur *pura conscientia,* quæ extenditur ad totam vitam: tum verò vt sciant se Deo seruire.

10 *Et hi probentur.* Vult non ignotos, sed compertæ probitatis eligi, quemadmodum Episcopos. Et hinc apparet *Irreprehensibiles* dici qui nullo notabili vitio laborent. Porrò hæc probatio non est vnius horæ, sed in longa experientia consistit. Summa est, Vbi de creandis Diaconis agetur, non debere quoslibet temere & sine delectu obtrudi, sed designandos esse quos anteacta vita sic commēdet, vt iam quasi habito examine constet esse idoneos.

11 *Vxores similiter.* Vxores intelligit tam Diaconorum quàm Episcoporum. debent enim maritis esse adiutrices in officio: quod fieri nequit, nisi præ aliis bene sint moratæ. Et quoniam vxorum meminerat, idem præcipit de *Diaconis* quod antè de Episcopis: nempe vt *vnica vxore* quisque eorum contentus, casti & honesti patrisfamiliâs sit exemplum: *liberisque* & totam *domum* in sancta disciplina contineat. Atque hinc refellitur eorum error qui de famulis domesticis locum hunc accipiunt.

13 *Qui bene ministrauerint.* Quia vno aut altero seculo post Apostolorum mortem inualuerat vsus, vt ex Diaconorum ordine eligerentur Presbyteri, vulgò hunc locum exposuerunt de transitu ad gradum superiorem, quasi Apostolus ad honorem Presbyterii vocet qui fideles se Diaconos præstiterint. Ego, etsi non nego Diaconorum ordinem interdum seminarium esse posse ex quo sumantur Presbiteri: tam simplicius accipio Pauli verba, qui probè defuncti fuerint hoc ministerio, non paruo honore dignos esse: quia non sit sordidum aliquod exercitium, sed honorificū in primis munus. Porrò

hac particula significat quantum Ecclesiæ intersit, hoc munus à viris selectis administrari.: quia existimationē & reuerentiā cōciliat sancta administratio. Cæterùm plusquā ridiculi sunt Papistæ, dum in Diaconis suis facere se obtendūt quod Paulus præscribit. Initiò quorsum Diaconos suos creāt, nisi vt in pompa calicē gestent,& ludicris nescio quibus spectaculis pascant oculos imperitorū? Adde quòd ne id quidē seruant. neque enim ab annis quingentis Diaconus vnus creatus est, nisi vt hoc gradu facto mox ad Presbyterium conscenderet. Quantæ igitur impudentiæ est, quòd iactant ad gradū altiorem eos euehi qui probè ministrauerint, quum eos tantùm sacerdotio suo dignentur qui nullam prioris officii partem vnquam attigerunt? *Et libertatem in fide.* Meritò hoc addidit. nihil enim est quod æquè libertatem pariat, vt bona conscientia & vita à crimine probróque immunis. quēadmodum econuerso timidos esse oportet qui malè sibi conscii sunt. Quòd si licentia interdum exultant, neque æquabilis ea est ac perpetua, nec quicquam habet ponderis. Ideo etiam exprimit libertatis speciem. In fide inquit, *quæ est in Christo,* quò scilicet maiore fiducia Christo seruiant. Sicuti rursus os habent quasi obturatum,& constrictas manus, súntque ad bene agendum inhabiles, qui turpiter in sua functione versati sunt: quia nihil illis habetur fidei, nihil authoritatis tribuitur.

14 Hæc tibi scribo, sperans breui ad te venire.

15 Quòd si tardauero, vt videas quomodo oporteat in domo Dei versari, quæ est Ecclesia Dei viuentis, columna & firmamentum veritatis.

16 Et sine controuersia magnum est pietatis mysterium: Deus manifestatus est in carne, iustificatus in spiritu, visus Angelis, prædicatus Gentibus, fidem obtinuit in mundo, receptus est in gloria.

14 *Hæc tibi scribo.* Spem aduentus sui facit Timotheo, partim vt eum animet, partim vt eorum proteruiam comprimat, qui sua absentia magis insolescebant. Neque tamen fictè quicquam Timotheo promittit, vel per simulationem alios territat. Omnino enim sperabat se venturum: vt venisse probabile est, si hanc Epistolam scripsit quo tempore Phrygiam peragrabat: sicuti refert Lucas Actor.18.38. Hoc autem nobis argumento sit quanta solicitudine curauerit Ecclesias, qui præsenti malo remedium in breue tempus differre non sustinuerit. Quanquā continuò pòst addidit, Epistolam instruendo Timotheo scriptam esse, si fortè sibi contingeret moram facere opinione sua longiorem.

15 *Quomodo oporteat in domo Dei versari.* Hac loquutione cōmēdat officii pondus ac dignitatem: quia sint Pastores veluti œconomi quibus regendam suam domum commisit Deus. Siquis amplæ familiæ curam sustineat, noctes ac dies anxio studio incūbit, nequid sua negligentia, vel imperitia, vel socordia pessum eat. Si hominibus tantum datur quantò plus Deo ipsi dandū erit? Porrò Ecclesiā suam hoc nomine non frustra Deus ipse dignatur: vtpote qui nō modò nos adoptionis gratia in filios recepit, sed etiam in medio nostri habitat. Accedit nō vulgaris amplificatio, ex eo quod vocat *Columnam & firmamentum veritatis*. Quid enim magnificentius potuit dici? quid æterna illa veritate augustius, magísque sacrosanctum, qua & Dei gloria & hominum salus continetur? Si in vnum cumulum congerantur omnes profanæ philosophiæ laudes quibus à suis sectatoribus ornatur, quid hoc ad dignitatem cælestis huius sapientiæ, quæ sola & lux,& veritas,& doctrina vitæ, & via, & regnum Dei prædicari meretur? Atqui ea solius Ecclesiæ ministerio in terris conseruatur: quantum ergo onus Pastoribus incumbit, qui tā inæstimabilis thesauri custodiæ præsunt? Impudenter autem nugantur Papistæ

pistæ qui colligunt ex Pauli verbis sua omnia deliria pro Dei oraculis habenda esse. Quia sint columna veritatis, ideoque errare nequeant. Primò videndũ est quorsum Paulus Ecclesiam insigniat tam splẽdido titulo. Proculdubiò voluit, proposita officii magnitudine, admonitos esse Pastores, quãta illud fide, diligentia, reuerentia administrare debeant. Etenim quam horribilis futura est vltio, si eorum culpa intercidat illa veritas quæ imago est Diuinæ gloriæ, lux mundi, salus hominum? Hæc sane cogitatio trepidationem assiduã debet incutere Pastoribus: non vt eos exanimet, sed ad maiorẽ vigilantiam acuat. Inde colligere prõptum est quo sensu Paulus ita loquatur. Ecclesia enim ideo colũna est veritatis, quia suo ministerio eã tuetur ac propagat. Deus non descendit ipse è cælo ad nos, neque Angelos quotidie mittit ad suam veritatem promulgandam: sed vtitur Pastorum opera quos in hunc finẽ ordinauit. Vt crassius exprimam: nõne Ecclesia mater est piorum omnium, quæ ipsos regenerat Dei verbo, quæ educat, alitque tota vita, quæ confirmat, quæ ad solidam perfectionem vsque perducit? Eadem quoque ratione columna veritatis prædicatur: quia doctrinæ administrandæ munus quod Deus penes eam deposuit, vnicum est instrumentum retinendæ veritatis, ne ex hominum memoria pereat. Ergo elogium hoc ad ministerium Verbi refertur: quo sublato, concidet Dei veritas. Non quia per se minus firma sit, nisi hominum humeris fulciatur, quemadmodum etiam iidem Papistæ blatterant. nam ista est execrabilis blasphemia, Incertũ esse Dei verbum donec ab hominibus certitudinem quasi precariò mutuetur. Simpliciter intelligit Paulus quod aliis verbis tradit decimo ad Romanos capite versu 17: Quoniam fides est ex auditu, nullam fore nisi sit prædicatio. Itaque hominum respectu sustinet Ecclesia veritatem, quia eam præconio suo celebrat, quia purã & sincerã retinet, quia trãsmittit ad posteros. Quòd si non resonet Euangelii doctrina, si nulli sint pii Ministrii qui sua prædicatione veritatem à tenebris & obliuione vindicent, statim mendacia, errores, imposturæ, superstitiones omneque genus corruptelæ regnum vẽdicabunt. Denique silentiũ in Ecclesia, est exilium oppressioque veritatis. In hac expositione quid omnino est coactum? Nunc quando tenemus Pauli mentem, redeamus ad Papistas. Primum dum ad se transferunt hoc encomium, improbè faciunt, alienis plumis se vestiendo. Nã vt euehatur Ecclesia supra tertium cælum, nego id totum ad eos vllo modo pertinere. Quinetiam locum præsentem aduersus eos retorqueo. Nam si Ecclesia columna est veritatis: sequitur non esse apud eos Ecclesiam, vbi nõ modò sepulta iacet veritas, sed horrendum in modũ diruta & euersa, pedibus calcatur. An hoc est vel ænigma, vel cauillum? Paulus Ecclesiã nõ vult agnosci, nisi in qua excelsa & conspicua stat Dei veritas: in Papatu nihil tale apparet, sed disiectio tantùm & ruinæ: ergo genuina Ecclesiæ nota illic non extat. Sed inde hallucinatio, quia quod præcipuũ erat, nõ cõsiderant. Sustineri Dei veritatem pura Euangelii prædicatione, neque hominum ingenio aut sensu niti fulturam, sed ex alto magis pendêre, nempe si à simplici Dei verbo non disceditur.

16 *Magnum pietatis mysterium.* Alia rursus amplificatio. Ne enim minoris quàm decebat, hominum ingratitudine fieret Dei veritas, extollit eius pretium, quum admonet, magnum esse pietatis arcanum: quia scilicet non agatur de rebus abiectis, sed de reuelatione Filii Dei, in quo absconditi sunt thesauri omnes sapientiæ: Coloss. 2. 3. Ex tantarũ rerum magnitudine munus suum æstimare debent Pastores, quò plus religionis & timoris adhibeant ad illud exercendum. *Deus manifestatus.* Vulgaris interpres, omisso Dei nomine, ad mysterium refert quæ sequũtur, inscitè omnino & perperam, vt clarius ex ipsa tractatione patebit. quanquam Erasmũ habet suffragatorem: qui tamen ipse sibi fidem eleuat, vt mea refutatione opus non sit. Græci certè omnes in hanc lectionem consentiunt, Deus manifestatus in carne. Verùm vt demus nomen Dei non fuisse expressum a Paulo, subaudiendum tamen esse Christi nomen fatebitur quisquis prudenter omnia expẽdet. Ego tamen sine difficultate receptã à Græcis lectionem sequor. Quod nam

festationem Christi qualem postea describit, vocat magnũ arcanum, ratio in promptu est: hæc enim est altitudo, profunditas, & latitudo sapientiæ, cuius meminit ad Ephesios 3.18, ad quam sensus omnes nostros obstupescere necesse est. Nunc ordine excutiamus singula. Non potuit magis propriè de Christi persona loqui, quàm his verbis: Deus manifestatus in carne. Nã primò, disertũ hîc testimonium habemus vtriusque naturæ: verum enim Deum & verum hominem simul pronuntiat. Secundò, notatur inter duas naturas distinctio: quum hinc vocat Deum, inde manifestationẽ in carne ponit. Tertiò, vnitas personæ significatur, quũ vnum eundémque esse tradit: qui quum Deus esset, manifestatꝰ fuit in carne. Ita hoc vno testimonio vera & orthodoxa fides aduersus Ariũ, Marcionẽ, Nestorium, & Eutichẽ egregie munitur. Cæterùm magnam emphasin cõtinẽt ista antitheta *Deus in carne.* Quantũ enim interest inter Deũ & hominem? Et tamẽ immensam Dei gloriã sic videmus in Christo cõiunctam cum hac nostra carnis putredine, vt vnum efficiant. *Iustificatus in Spiritu.* Sicuti carnem induendo, se exinaniuit Filius Dei: ita & in ipso spiritualis apparuit virtus quæ Deum esse testaretur. Porrò locũ hunc variè exponunt. sed ego germanum Apostoli sensum, vt à me quidẽ percipitur, contentus explicasse, nihil præterea addã. Primùm iustificatio hîc approbationem Diuinæ potentiæ significat: vt Psal.19.10, Iudicia Dei iustificata. hoc est, exquisitè & ad vnguem perfecta. Et Psalm.51.6, Iustificari Deum, pro eo quod est laudem iustitiæ eius conspicuam reddi. Sic & Matthæi 11.19. quũ dicit Christus iustificatam esse sapientiam à filiis suis, intelligit honorem illi suum exhibitum. Item Lucas cap.7.35 quum publicanos iustificasse Deum commemorat, intelligit, debita reuerentia & gratitudine prosequutos esse Dei gratiam quam in Christo cernebant. Ergo tantundem valet quod hîc legimus, acsi dixisset Paulus, eundem qui humana carne vestitus apparuit, simul tamen declaratum fuisse Dei Filium, vt carnis infirmitas nihil derogauerit eius gloriæ. Spiritus nomine comprehendit quicquid in Christo Diuinum fuit ac supra hominem: idque duas ob causas. Nam quia in carne humiliatus fuerat, nunc ex aduerso illustrationem gloriæ ponens, Spiritum opposuit. Deinde gloria illa vnigenito Dei Filio digna, quam Ioannes 1.14 in Christo spectatam fuisse docet, non externa pompa, non terreno splendore constabat, sed spiritualis ferè tota erat. Eadem loquendi forma vsus est primo ad Romanos, Qui factus est ex semine Dauid secundum carnem, declaratus autem Filius Dei in potentia Spiritus, Rom.1.3: nisi quòd speciem vnam illic adiicit, nempe resurrectionem. *Visus angelis, prædicatus Gentibus.* Mira omnia & stupenda: quòd Gentes quæ hactenus in cæcitate mentis errauerant, dignatus est Deus reuelatione Filii sui, quæ cælestes quoque Angelos latuerat. Nam quòd Angelis visum esse dicit, intelligit tale spectaculum fuisse, quod tã nouitate quàm præstantia sua Angelos in se conuerterit. Quàm verò noua res & insolens fuerit Gentium vocatio, diximus secundo ad Ephesios capite. Nec mirum est Angelis fuisse nouum spectaculum: qui tametsi de humani generis redemptione cognouerant, modum tamen non tenuerunt ab initio: & celatos ideo oportuit, quò plus admirationis haberet tãta Dei bonitas. *Fidem obtinuit in mundo.* Iã illud erat in primis admirabile, quòd eiusdem reuelationis & Gentes profanas, & Angelos perpetuos regni sui hæredes, æque cõpotes fecerat Deus. Sed tãta etiã Euangelii prædicati efficacia miraculum fuit non vulgare, quum Christus tot superatis impedimentis, in obedientiam fidei subegit, qui videbantur esse prorsus indomabiles. Nihil certè minus credibile videbatur: adeò aditus omnes præclusi erant & obserati. Fides tamẽ eluctata est, sed incredibili victoriæ genere. Postremò *In gloriam receptum esse* dicit: nempe ab hac mortali & ærumnosa vita. Ergo sicuti in mundo quoad fidei obedientiam, ita & in Christi persona mira fuit conuersio, dum ex tam abiecta serui conditione euectus est ad dexteram Patris, vt illi flectatur omne genu.

CAP.

CAP. IIII.

1 SPiritus autem clarè dicit quòd in posterioribus temporibus descíscent quidam à fide, attendentes spiritibus impostoribus, & doctrinis dæmoniorum,

2 In hypocrisi falsiloquorum, cauterio notatam habentium conscientiam,

3 Prohibentium matrimonia contrahere, iubentium abstinere à cibis quos Deus creauit ad percipiendum cum gratiarū actione fidelibus, & qui cognouerunt veritatem,

4 Quòd omnis creatura Dei bona, & nihil reiiciendum quod cum gratiarum actione sumatur.

Sanctificatur enim per sermonem Dei & precationem.

1 *Spiritus autem.* Diligenter admonuerat de multis Timotheum. Iam necessitatē ostendit: quia occurrendum sit periculo quod imminere Spirit⁹ sanctus denuntiat, venturos scilicet falsos doctores qui nugas pro fidei doctrina obtrudant: qui totam sanctitatem collocantes in externis exercitiis spirituale Dei cultū, qui solus est legitimus, obscurēt. Et sanè fuit hoc seruis Dei perpetuum certamen cum talibus quales hic depingit Paulus. Quia enim natura homines ad hypocrisin feruntur, facilè illis persuadet Satan, cæremoniis & externa disciplina rite coli Deum: imò absque magistro hanc omnes fere persuasionem animis infixam habent. Accedit postea Satanæ astus ad errorem confirmandum. Inde factū est vt seculis omnibus extiterint impostores qui fictitios cultus commendarent quibus obruebatur vera pietas. Porrò hæc pestis alteram parit, quòd in rebus liberis imponitur necessitas. Nam mundus facile ab eo se prohiberi sinit quod per Deum licitū erat, vt impune Dei leges sibi trāsgredi liceat. Hic ergo Paulus in persona Timothei nō Ephesios modò, sed omnes vbique terrarū Ecclesias præmonet de fucatis doctoribus qui fictitios cultus instituendo, & conscientias illaqueando nouis legibus, verum Dei cultum adulterant, & corrumpunt puram fidei doctrinam. Hic proprius est scopus: quem notari in primis necesse est. Porrò quo maiore attentione excipiant omnes quod dicturus est, præfatur certum esse & minimè obscurum oraculum Spiritus sancti. Non est quidē dubium quin reliqua ex eodem Spiritu hauserit: verùm vtcunque semper audiendus sit tanquam Christi organum, tamen in causa magni ponderis peculiariter voluit hoc testatum, nihil se proferre nisi ex Spiritu prophetiæ. Solenni itaque præconio nobis hanc prophetiam commendat, nec eo contentus, addit esse claram: nec vllo ænigmate implicitam. *In posterioribus.* Hoc verò nemo tunc expectasset, vt in tanta Euangelii luce deficerent. Sed hoc est scilicet quod dicit Petrus 2. Epist. 3. 3, falsos doctores, sicut populo Israelitico molesti olim fuerunt, ita Christianæ Ecclesiæ semper fore infestos. Perinde ergo est ac si diceret, Nunc floret Euangelii doctrina, sed non diu quiescet Satan, quin zizaniis suffocare studeat purū semen. Proderat hæc admonitio seculo Pauli, vt sedulò instātes puræ doctrinæ tā Pastores quàm reliqui, nō circūuenirentur. Nobis hodie nō minus est vtilis, quum nihil cernimus accidisse quod nō fuerit diserto Spirit⁹ vaticinio prædictū. Animaduertere præterea hîc licet quantam Ecclesiæ suæ curam agat Deus, dū ita maturè occurrit periculis. Multiplices quidem artes habet Satan quibus in errorem nos inducat, & miris insidiis nos adoritur: verùm exaduerso satis munit nos Dominus, nisi sponte decipi nobis liberet. Quare non est quòd queramur potētiores esse tenebras luce, aut superari veritatem à men-

dacio: sed potius nostræ incuriæ ignauiæque pœnas damus, quum abducimur à recta salutis via. Sed obiiciunt qui sibi in suis erroribus indulgent, vix posse discerni quosnam aut quales designet Paulus. quasi verò Spiritus hanc prophetiã de nihilo ediderit, & tanto antè promulgauerit. Nam si nullum est certum discrimen, superuacua foret, adeóque ridicula tota præsens admonitio: sed absit vt frustra nos territari putemus à Dei Spiritu, periculi denuntiatione non simul ostendi cauendi rationem. Atque illam calumniam satis per se refutant Pauli verba. nam quasi digito ostendit malum quod fugiendum monet. Neque enim in genere de pseudoprophetis verba facit, sed clarè speciem exprimit falsæ doctrinæ: nempe quæ pietatem alligando externis elementis, spiritualem Dei cultum peruertit ac profanat, vt iã dixi. *Desciscent quidam à fide.* Incertum de magistrísne loquatur, an de auditoribus. malo tamen ad posteriores referre: quia magistros deinde vocat, *Spiritus impostores.* Et hoc est, ἐμφατικώτερον. non modò fore qui spargant impia dogmata, & fidei puritatem inficiãt: sed discipulos etiam nõ defore quos trahãt in suam sectam. Hinc autem nascitur maior perturbatio, quum ita mendacium inualescit. Porrò non leue est vitium quod notat, sed atrocissimum crimen, apostasia *à fide*: & tamen prima specie non videtur in ipsa doctrina quã attingit, tantum esse mali. Quid enim? an propter ciborum vel coniugii prohibitionẽ funditus euersa est fides? Sed consideranda est altior ratio: quòd peruersum Dei cultum homines pro libidine comminiscuntur, quòd regnum inuadũt in cõscientias, quòd vsum bonarũ rerum à Domino permissum vetare audent. Vbi semel vitiatus est cultus Dei, nihil amplius integrum aut sanum: imò tota fides periit. Quare rideant nos Papistæ, licet, quum tyrannicas eorum leges exagitamus de obseruationibus externis: scimus tamen causam maximè seriam & grauissimam nos agere: quia dissipatur fidei doctrina simulatque talibus corruptelis inficitur Dei cultus. Neque enim de carne aut piscibus lis est, neque de nigro aut cineritio colore, neque de die veneris aut mercurii: sed de insanis hominum superstitionibus qui Deum talibus nugis placare volunt: & cultum illi carnalem fingendo, idolum Dei loco sibi fingunt. Quis hanc à fide discessionem esse neget? *Spiritus.* Prophetas aut Doctores intelligit, quos ideo sic nominat, quia Spiritum iactant, atque hoc titulo se venditant ad populum. Est quidem hoc perpetuò verum, qualescunque sint homines, spiritus instigatione loqui, sed non idem spiritus omnes instigat. Nam Satan aliquando Spiritus est mẽdax in ore pseudoprophetarum 1. Reg. 22. 22, ad decipiendos infideles qui decipi merentur. quisquis autem debitam Christo gloriã tribuit, ex Spiritu Dei loquitur, teste Paulo 1. Cor. 12. 3. Verũ loquutio ista de qua nunc agimus, hinc initio manauit, quòd serui Dei, vt res erat, se habere ex Spiritus reuelatione profitebantur quæ cũque in medium afferebant. vnde illis in fuit ditũ Spiritꝰ nomen cuius erãt organa. Satanæ verò ministri falsa æmulatione, tanquã simiæ, idem postea iactare cœperunt: & nomen quoque falsò ad se traxerunt. Secundum hanc rationem dicit Iohannes 1. Epist. 4. 1, Probate spiritus, nunquid ex Deo sint. Et Paulus seipsum exponit, addẽdo, *Doctrinis demoniorum*: quod perinde est acsi dixisset, attendentes pseudoprophetis, & diabolicis eorum dogmatibus. Iterum obserua quàm non leuis sit error nec dissimulandus, quum alligantur hominum figmentis conscientiæ, & simul vitiatur cultus Dei.

2 *In hypocrisi falsiloquorum.* Si ad dæmonia referas, tunc significabit hoc nomen homines diaboli instigatione fallentes. Potest tamen etiam subaudiri, hominum loquentium. Porrò ad speciem nunc descendit, quum dicit eos mentiri in hypocrisi, & *cauterio notatam habere conscientiam.* Et quidẽ sciendum est, hæc duo ita esse coniuncta, vt prius ex secundo nascatur. Nam malæ conscientiæ, & scelerum cauterio adustæ, semper ad hypocrisin, tanquam ad promptum asylum confugiunt: hoc est, fucos excogitant quibus fallantur Dei oculi. Quid enim aliud faciunt qui student eum placare externis obseruationum fucis? Ergo hypocrisis pro loci præsentis circunstantia, definienda est.

Nam

Nam primò ad doctrinam referri debet:deinde eam doctrinæ speciē significat quæ spiritualem Dei cultum exercitiis corporalibus mutando, genuinam eius puritatem adulterat. ita factitios omnes placandi aut promerendi Dei modos comprehendit. Summa hæc sit, diaboli instigatione ferri quicunque fucatam sanctimoniam inducunt:quia externis ritibus nunquam rite Deus colitur.Nam veri cultores eum adorant in Spiritu & veritate,Io.4.24.Secūdò, hoc esse inutile medicamentum, quo dolores suos mitigant hypocritæ, vel potius emplastrum quo malæ conscientiæ vulnera nullo profectu summa sua pernicie occultant.

3 *Prohibentium.* Speciali designatione posita, nunc duo quoque indiuidua notat:coniugii scilicet prohibitionem,& ciborum.Sunt enim ex illa hypocrisi,quæ,relicta vera sanctitate, alienos colores in fucū accersit. Nā qui ab ambitione, odio,auaritia, crudelitate,aliisque similibus non abstinent, earum rerum abstinentia,quarum libertatem permisit Deus,iustitiā acquirere sibi tentant. Quorsum enim istis legibus onerantur conscientiæ, nisi quia perfectio extra Dei Legem quæritur? Hoc autem non fit nisi ab hypocritis, qui vt impune transgrediantur cordis iustitiam quam Lex requirit, interiorē suam nequitiam obseruatiunculis istis tegere, quasi velis oppositis, tentant. Clara fuit hæc periculi denuntiatio, vt non fuerit difficilis cautio,si quidem aures Spiritui sancto tam disertè monenti homines præbuissent. Videmus tamē in plurimis præualuisse Satanæ tenebras, vt nihil tanta lux insignis & memorandi oraculi profuerit.Etenim non multò pòst Apostoli mortem exorti sunt Encratitæ (qui nomen sibi à continentia indiderunt)Taciani,Cathari,Montanus cū sua secta, & tandē Manichæi,qui ab esu carnium & coniugio abhorrerēt, & tanquam res profanas damnarent.Quāquam autē propter suam arrogantiam, quòd alios suis placitis obnoxios facere volebant,ab Ecclesia fuerunt repudiati: eos tamē ipsos qui illis restiterunt, plus æquo in eorum errorem declinasse constat. Nolebant quidem isti quos dico, Legem imponi Christianis:sed interea plusquam par esset superstitiosis obseruationibus deferebant,siquis fugeret cōiugium,siquis carnem non gustaret.Tale est ingenium mundi : semper carnali more Deum, quasi carnalis esset,sibi colendū somniat.Paulatim rebus in deterius collapsis, obtinuit hæc tyrannis, ne sacerdotibus aut monachis fas esset matrimonium contrahere:ne quispiam carnem gustare certis diebus auderet. Quare non immeritò Papistis hodie obiicimus hanc prophetiam, quando cælibatum & ciborum abstinentiā seuerius vrgent quàm vllum Dei præceptū. Ipsi autem ingenioso cauillo effugere se putant, quum Pauli verba torquent aduersus Tacianos,aut Manichæos, ac similes.quasi verò non idem patuisset Tacianis effugium,reiiciendo etiam Pauli sententiam ad Cathaphryges & autorē illorum Montanum. quasi non promptum fuisset Cathaphrygibus, Encratitas supponere,veluti reos,suo loco. At Paulus non de personis hîc agit,sed de re ipsa.Quamobrem etiamsi centum diuersæ sectæ proferantur, quæ tamen eadem laborent hypocrisi in cibis prohibendis,omnes eundē sustinebunt reatum.Vnde sequitur, nullo profectu obtendi à Papistis veteres hæreticos,quasi soli illi taxentur. semper videndum est an sint in eadem noxa.Excipiunt,se Encratitis& Manichæis esse dissimiles:quia non simpliciter vsum coniugii & carnium interdicunt,sed certis tantùm diebus cogunt ad carnis abstinētiam: solos autē monachos & sacerdotes cū monialibus ad votū cælibatus cogunt. Verùm hæc quoque nimis friuola est excusatio. Nā sanctimoniā nihilominus in his rebus locant: deinde falsum & adulterinū Dei cultum instituūt:postremò conscientias alligant necessitati,à qua debebant esse liberæ. Extat apud Eusebium libro quinto fragmentum quoddam ex scriptis Apollonii,vbi inter cætera Montano exprobrat,primum fuisse qui nuptias soluerit, & ieiuniorum leges imposuerit. Non dicit,in vniuersum prohibuisse matrimonium aut cibos. Satis est siquis religionem conscientiis iniiciat, & earum rerū obseruatione Deum colere præcipiat.Nā rerū liberarum prohibitio,siue generalis sit,siue specialis,semper est tyrānis diabolica. Clarius tamen id de ci-

bis verum esse, ex proximo membro patebit. *Quos Deus creauit.* Notanda ratio, debere nos in vsu ciborũ concessa à Deo libertate esse contentos, quia eos creauerit in hunc finem. Hoc piis omnibus inæstimabile gaudiũ est, quum sciũt alimenta omnia quibus vescuntur, sibi de manu in manũ à Domino porrigi, vt purus sit ac legitimus illorum vsus. Quãta verò hominum arrogantia est, eripere quod Deus largitur? an cibos ipsi creârunt? an Dei creationem possunt irritã facere? Semper itaque nobis in mentem veniat, eum qui creauit, liberum quoque vsum fecisse, quem frustra impedire conantur homines. Creauit, inquam, cibos Deus *ad percipiendum*: hoc est, vt illis fruamur. Hunc finem euertere nunquam poterit humana authoritas. Addit autem, *Cum gratiarum actione*: quia nihil Deo pro sua liberalitate rependere possumus, quàm gratitudinis testimonium. Atque ita maiore odio grauat impios legislatores, qui sacrificium laudis quod Deus in primis postulat sibi offerri, nouis & abortiuis edictis impediunt. Porrò non potest esse gratiarum actio sine sobrietate & temperantia: neque enim Dei beneficentiam verè agnoscit, qui eã perperam abutitur. *Fidelibus & iis qui cognouerunt.* Quid ergo? annõ solem suum quotidie oriri facit Deus super bonos & malos? Mat. 5. 45. annon eius iussu terra impiis panem producit? annon eius benedictione etiam pessimi aluntur? Est enim vniuersale illud beneficium quod Dauid Psal. 104. 14, decantat. Respondeo, Paulum de vsu licito hîc agere, cuius ratio coram Deo nobis constat. Huius minimè compotes sunt impii, propter impuram conscientiam quæ omnia contaminat: quemadmodum habetur ad Titum capite 1. 15. Et sanè, propriè loquendo, solis filiis suis Deus totum mũdum & quicquid in mundo est, destinauit. qua ratione etiam vocantur mundi hæredes. Nam hac conditione constitutus initio fuerat Adã omnium dominus, vt sub Dei obedientia maneret. Proinde rebellio aduersus Deum, iure quod illi collatum fuerat, ipsum vnà cum posteris spoliauit. Quoniam autem subiecta sunt Christo omnia, eius beneficio in integrum restituimur, idque per fidem. Quare veluti alienum furantur aut prædantur infideles quodcunque vsurpant. Posteriore mẽbro definit quos vocet fideles, nempe qui notitiam habent sanæ doctrinæ. Neque enim fides nisi ex verbo Dei: ne falsò putemus confusam esse opinionem, quemadmodum fingunt Papistæ.

4 *Quia omnis creatura.* Ciborum vsus æstimari debet partim ex illorum substantia, partim ex eius persona qui vescitur. Vtroque igitur argumento pugnat Apostolus. Nam quod ad cibos attinet, puros esse asserit, quia sint à Deo conditi: consecrari verò nobis illorum vsum fide & precatione. Bonitas creaturarum cuius meminit, relationem habet ad homines: & eam quidem non ad corpus aut valetudinem, sed ad consciẽtias: ne quis scrupulosè extra loci circunstantiam philosophetur. nam vno verbo significat Paulus, non esse immunda nobis coram Deo vel polluta quæcunque ex Dei manu proueniũt, & nobis in vsum destinantur, quin illis vesci, quoad conscientiam, liceat. Si quis obiiciat, multa animalia olim pronuntiata fuisse immunda in Lege: & fructum quem arbor scientiæ boni & mali proferebat, exitialem homini fuisse: respõsio est, non ideo tantùm puras vocari creaturas quia Dei sint opera, sed quia eius beneficentia nobis sint datæ. Sẽper enim respicienda est Dei ordinatio, & quid iubeat aut prohibeat.

5 *Sanctificatur enim.* Confirmatio est proximæ particulæ, Si cum gratiarũ actione sumatur. Et est argumentum à contrariis: sunt enim contraria, Sanctum & Profanum. Nunc videamus qualis sit omnium bonorum quæ ad sustinendam præsentem vitam pertinent, sanctificatio. Eam Paulus sermone Dei & oratione cõstare testatur. sed notandum est, fide oportere apprehendi hunc sermonem, vt prosit. Tametsi enim Deus ipse solo Spiritu oris sui omnia sanctificat: nos tamen id beneficium nonnisi fide percipimus. Huc accedit oratio: quia & à Deo panem nostrum quotidianum petimus ex Christi mandato: Mat. 6. 11: & gratiarum actione prosequimur eius bonitatem. Porrò doctrina Pauli ex hoc principio manat, quòd nullius boni legitima est possessio, nisi quod testetur

tur conſcientia iure noſtrũ eſſe.Iam verò quis noſtrũ ſibi vel granum vnũ tritici vendicare audeat,niſi verbo Dei ſit doctus,ſe mundi eſſe hæredem? Dictat quidem hoc communis ſenſus, mundi copias naturaliter deſtinatas eſſe in vſus noſtros: ſed quum in Adam nobis ademptum ſit mundi dominiũ,quicquid attingimus donorum Dei,polluitur noſtris ſordibus: & nobis viciſsim impurum eſt,donec liberaliter Deus ſuccurrat,& nos in corpus Filii ſui inſerens, deintegro conſtituat mundi dominos:vt omnibus quæ ſuppeditat, tanquam noſtris opibus licitè fruamur.Quare meritò Paulus iuſtam fruitionem verbo alligat,quo ſolo recuperamus quod in Adã erat perditum. Deum enim patrem agnoſci oportet,vt ſimus eius hæredes: & Chriſtum caput, vt quæ eius ſunt,noſtra fiant.Vnde colligendum eſt,impuram eſſe vſurpationem omnium donorum Dei,niſi adſit vera cognitio, & inuocatio nominis Dei: ac belluinum eſſe veſcendi morem,quum homines ſine vlla precatione ad menſam ſe ingerũt, ac bene ſaturi,ſepulta Dei mentione,aliò ſe proripiunt. Quòd ſi in alimentis communibus,quæ vnà cum ventre corruptioni ſunt obnoxia, requiritur talis ſanctificatio,quid de ſpiritualibus ſacramentis eſt ſentiendum?Si Verbum abſit & inuocatio Dei ex fide,quid reſtat niſi profanum? Hic notāda eſt diſtinctio inter benedictionem myſticæ & communis menſæ. Cibos enim quibus ad corpus paſcendum veſcimur, in hunc finem benedicimus, vt pura ſit ac legitima perceptio. at panem & vinum in myſtica Cœna auguſtiore modo conſecramus,vt nobis ſint corporis ac ſanguinis Chriſti pignora.

6 Hæc ſuggerẽs fratribus,bonus eris Ieſu Chriſti miniſter, innutritus ſermonibus fidei & bonæ doctrinæ quã ſequutus es.

7 Profanas autem & aniles fabulas deuita. quinpotius exerce teipſum ad pietatem.

8 Nam corporalis exercitatio paululum habet vtilitatis: at pietas ad omnia vtilis eſt, vt quæ promiſsiones habeat vitæ præſentis ac futuræ.

9 Fidelis ſermo, dignúſque qui modis omnibus approbetur.

10 Nam in hoc & laboramus & probris afficimur,quòd ſpẽ fixam habemus in Deo viuente, qui ſeruator eſt omnium hominum,maximè fidelium.

6 *Hæc ſuggerens.* Hoc verbo ad frequentem earum rerum cõmonefactionem hortatur.quod iterum paulò pòſt & tertiò repetet.ſunt enim res eiuſmodi quas ſæpius in memoriã reuocari expediat. Ac notãda eſt antitheſis quæ ſubeſt. non enim doctrinam quam commendat, falſis opponit aut impiis dogmatibus,ſed nihili argutiis quæ non ædificant.Eas vult longa obliuione ſepultas eſſe,quum Timotheum aliis ſuggerendis intentum eſſe iubet.

Bonus eris miniſter. Quiduis potius ſæpenumero affectant homines, quàm ſe Chriſto probare.hinc fit vt ingenii, facundiæ, recõditæ ſcientiæ laudẽ plures aucupentur. Atque eadem ratio eſt cur poſthabeantur res neceſſariæ, quæ ad conciliandam vulgi admirationem minus valent.At Paulus hoc vno contentum eſſe Timotheum iubet,vt fidelis ſit Chriſti miniſter. Et profecto titulus hic lõgè honorificẽtior nobis eſſe debet quàm ſi millies Seraphici ſubtileſque vocaremur. Meminerimus ergo, ſicuti ſummus eſt honos pii Paſtoris,

censeri bonum Christi seruum: ita nihil aliud in tota sua administratione captandum illi esse. Nam quisquis aliò tendet, fieri poterit vt plausum reportet ab hominibus, sed Deo non placebit. Quare, ne priuemur tanto bono, discamus nihil aliud expetere, aut tam pretiosum ducere, quin præ hoc vno vilescant nobis omnia. *Innutritus.* Quia participium est medium, transferri etiam actiuè posset, Enutriens: sed quum nulla addita sit constructio, videtur id mihi esse nonnihil coactum. Quare malo passiuè accipere, vt confirmet proximã exhortationem ab educatione Timothei: acsi diceret, Quemadmodum ab incunabulis fuisti rectè institutus in fide, & quasi vnà cum lacte imbibisti sanam doctrinam, & cōtinuos in ea progressus hucusque fecisti: da operam vt fideliter ministrando, talem esse te comprobes. Huc etiam conuenit verbi compositio. *Fides* hìc pro summa doctrinæ Christianæ capitur. Et quod de *bona doctrina* mox addidit, exegeticum est. nam significat aliis omnibus doctrinis nihil vtilitatis inesse, quantumuis sint plausibiles. Particula hæc, *quam sequutus es*, perseuerantiam significat. Nam multi qui à pueritia Christum purè didicerant, postea degenerant temporis progressu: quibus dissimilem facit Timotheum.

7 *Exerce teipsum.* Postquam de doctrina præcepit, qualis esse debeat, nunc etiam admonet quale aliis exemplum cónueniat dare. Laborandum autem in pietate esse docet. Nam quum dicit, Exerce, significat hanc esse iustam occupationem, hoc studium, hãc curam: acsi diceret, Non est quòd frustra in aliis te fatiges: summum operæpretium facturus es, si toto affectu totáque facultate in vnam pietatem incumbas. Cæterùm nomine *Pietatis* intelligit spiritualem Dei cultum, qui positus est in pura conscientia: quod melius ex sequentibus patet, dũ illi opponitur corporalis exercitatio. Neque enim corporis exercitationem constituit aut in venatu, aut in cursu, aut in fossione, aut in lucta, aut in laboribus mechanicis: sed hoc nomine appellat quæcunque religionis causa suscipiuntur externæ actiones: vt sunt vigiliæ, longa inedia, humi cubatio, & similia. Quanquam hìc non taxat superstitiosam earum rerum obseruationem, alioqui in totum damnaret: quemadmodum in Epistola ad Colossenses 2.21, facit. nunc autem tantùm extenuat, admonens non multum prodesse. Ergo vt maxime integer sit animus, & rectus finis, tamen in externis actionibus nihil reperit Paulus quod magnifaciat. Valde necessaria admonitio. nam semper propendet mundus in illam partem, vt Deum externis obsequiis velit colere: quod est exitiale figmentum. Verùm vt prauam merendi opinionem omittam: semper huc nos rapit natura, vt plusquam oportet, tribuamus austeræ viuendi formæ: quasi esset non vulgaris Christianæ sanctitatis portio. Cuius rei non potest haberi certius documentũ, quàm quòd recens adhuc publicato hoc edicto, immodica tamen sui admiratione totum mundum obstupefecit inanis corporalium exercitationum species. Inde monachatus, & tota ferè præstantior veteris Ecclesiæ disciplina: saltem quæ vulgi opinione maximo in pretio habebatur. Nisi Diuinam nescio quam, aut Angelicam perfectionem somniassent monachi veteres in sua illa austera viuendi norma, nunquam tanto ardore eam expetiissent. Nisi etiam plus æquo æstimassent Pastores vsitatos macerandæ carnis ritus, nunquam in illis exigendis fuissent tam rigidi. Quid autem Paulus contrà? vbi se quispiam diu in illis multúmque fatigauerit, exiguũ tenuémque profectum fore. Sunt enim nonnisi puerilis disciplinæ rudimenta.

8 *At pietas ad omnia vtilis.* Hoc est, qui pietatem habet, illi nihil deest, etiamsi careat istis adminiculis. Nam pietas se sola contenta est ad solidam perfectionẽ. Principium est, medium & finis Christianæ vitæ, ideo vbi integra est, nihil est mutilũ. Christus nõ adeò austeram vitæ rationem tenuit, quàm Iohannes Baptista: an ideo pilo deterior? Summa sit, incumbẽdum esse prorsus in vnam pietatem: quia vbi semel eam assequuti fuerimus, nihil Deus in nobis amplius desideret: corporalibus verò exercitiis dandam eatenus operam, ne pietatis studiũ impediant vel morentur. *Quæ promissiones habeat.* Summa consolatio, quòd Deus nusquam deesse piis velit. Nam vt perfectionem nostrã in

in pietate statuerat,ita nunc eã facit veræ fœlicitatis complementum.Quia autem initium fœlicitatis est in hac vita, ideo ad hanc quoque extendit promissiones Diuinæ gratiæ:quæ solæ nos efficiũt beatos, & sine quibus sumus miserrimi. Nam Deus in hac quoque vita se nobis fore patrem testatur.Verum meminerimus, inter bona vitæ præsentis & futuræ discernere.nam eatenus nobis benefacit Deus in hoc mundo,vt gustum dũtaxat suæ bonitatis præbeat:& tali gustu nos alliciat ad cælestium bonorum desiderium,vt in illis acquiescamus. Ita fit vt bona præsentis vitæ non modò permixta sint plurimis ærumnis, sed quasi obruta. Neque enim nobis expedit hic abundare,ne luxuriemur. Porrò ne quis operum merita hinc efferat,tenendũ est quod iam diximus,Pietatem non modò bonam conscientiam erga homines ac Dei timorem,sed fidem quoque & inuocationem complecti.

9 *Fidelis sermo.* Nunc in sententiæ clausula ponit quod ante initiò bis præfatus est: idque consultò facere videtur, quia mox contrariam obiectionem subnectet. Cæterùm non abs re, tanta asseueratione vtitur. est enim paradoxum valde pugnans cum sensu carnis, Deũ suis in hoc mundo suppeditare quæ ad beatè & fœliciter viuendum pertinẽt:quum sæpenumero destituti sint bonis omnibus, ideoque putentur à Deo abiecti.Ergo non cõtentus simplici doctrina,hoc veluti clypeo contrarias omnes tentationes propulsat:atque hoc modo fideles admonet,vt ianuam aperiant Dei gratiæ,quam infidelitas nostra præcludit.Nam certè si beneficiorum Dei essemus capaces, liberalius nobiscum ageret.

10 *Nam in hoc laboramus.* Anticipatio est qua soluit illam quæstionem, fideles,quia premantur omne genus ærumnis, omnium esse miserrimos. Ergo vt ostendat non debere ab externa specie æstimari eorum conditionem, separat eos à reliquis: primùm in causa: deinde in exitu. vnde sequitur, nihil illis decedere ex promissionibus quas dixit,quum rebus aduersis vexantur.Summa est, non esse miseros fideles in afflictionibus,quia bona conscientia eos sustentat, & prosper lætúsque exitus eos manet. Quia autem fœlicitas vitæ præsentis duobus potissimum membris constat, honore & commoditatibus: ponit duo contraria, *Labores* & *Probrum*: priore vocabulo significãs incõmoda quæuis & molestias: vt sunt paupertas, frigus, nuditas,fames,exilia,spoliationes,vincula,verbera,& aliæ persequutiones.Consolatio hæc, *Spem fixam habemus in Deo viuente*,ad causam refertur.Nàm adeò non sumus miseri quũ patimur propter iustitiam,vt potius ea sit iusta materia gratulationis.Adde quòd afflictiones nostræ cum spe in Deum viuum coniunctæ sunt: imò spes est quasi fundamentum.atqui ea nunquam pudefacit,Rom. 5.5: sequitur ergo, piis in lucro deputanda esse omnia. *Qui seruator est.* Secunda consolatio, quæ tamen ex priore dependet. nam liberatio de qua loquitur, est quasi fructus spei.Quod vt clarius pateat, sciendum est esse argumentum à minori ad maius. Nam σωτῆρος nomen, hîc est generale,pro eo qui tuetur ac cõseruat. Intelligit Dei beneficentiam ad omnes homines peruenire.Quòd si nemo est mortalium qui non sentiat Dei erga se bonitatem, eiúsque sit particeps, quantò magis eam experientur pii qui in eum sperant? Annon peculiarem ipsorum geret curam? an non multò liberalius se in eos effundet? annon denique omni ex parte saluos ad finem præstabit?

11 Præcipe hæc & doce.

12 Nemo tuam iuuentutem despiciat: sed esto exemplar fidelium,in sermone, in conuersatione,in charitate, in spiritu,in fide, in castitate.

13 Donec venio,attende lectioni,exhortationi,doctrinæ.

14 Ne donum quod in te est,negligas, quod tibi datum est

per prophetiam cum impositione manuum Presbyterii.

15 *Hæc cura, in his esto: vt profectus tuus in omnibus manifestus fiat.*

16 *Attende tibiipsi & doctrinæ: permane in his: hoc enim si feceris, & teipsum seruabis, & eos qui te audiunt.*

11 *Præcipe hæc.* Intelligit eius generis esse doctrinam, cuius nullum debeat esse fastidium, etiãsi quotidie audiatur. Nam & alia docenda sunt: sed emphasim habet demonstratiuum Hæc: quia significat non esse res leuis momenti, quas semel quasi transeundo attigisse sufficiat: sed potius quotidiana repetitione dignas esse, quia non possint nimium inculcari. Prudentem itaque Pastorem decet expendere quæ maximè sunt necessaria, vt illis insistat. Nec est quòd vereatur fastidium. nã quisquis Dei est, libenter identidem audiet quæ toties dicere expedit.

12 *Nemo tuam iuuentutem.* Hoc dicit tam aliorum respectu, quàm ipsius Timothei. Quantum ad alios, non vult Timothei ætatem esse obstaculò, quominus eam quam meretur reuerentiam obtineat: modò se aliâs ita gerat, vt decet Christi ministrum. Et simul ipsum Timotheũ admonet, vt quod deest ætati, compenset grauitate morum: acsi dixisset, Fac vt morum grauitate tantum reuerentiæ tibi concilies, nequid ætas tua iuuenilis, quæ alioqui contemptui obnoxia esse solet, de tua authoritate minuat. Vnde agnoscimus & iuuenem adhuc fuisse Timotheum, qui tamen inter multos Pastores longè eminebat: & perperam eós facere qui annorum numero metiuntur quantum homini debeant. Porrò quæ vera sint decora, mox præscribit: Nõ externæ scilicet laruæ, vt sunt lituus, infulæ, annulus, pallium, & eiusmodi ineptiæ, aut puerorum crepundia: sed doctrinæ sanitas & sanctitas vitæ. *Sermone & conuersatione* quũ dicit, hoc perinde valet acsi dixisset, dictis & factis, adeóque tota vita. Quæ sequuntur, partes sunt piæ cõuersationis, *Charitas, spiritus, fides, castitas.* Nomine Spiritus, intelligo feruorem zeli Dei. siquis tamẽ generalius malit accipere, nõ repugno. Castitas non tãtùm libidini opponitur, sed puritatẽ totius vitæ significat. Hinc dicimus ineptos esse & ridiculós, qui nihil honoris sibi exhiberi conqueruntur, quum nihil habeant laude dignum: sed potius contemptui se exponant, tum sua inscitia, tum impuro vitæ exemplo, aut leuitate, aut aliis sordibus. Vnica enim hæc via est comparandæ reuerentiæ, si virtutum præstantia nos à contemptu vindicemus.

13 *Donec venio.* Nouerat Timothei diligentiam, & tamen illi commendat assiduam Scripturæ lectionem. Quid enim Pastores docebunt alios, nisi discendo sint intenti? Quòd si tantus vir admonetur, vt proficere indies studeat, quanto magis in nos competit ista admonitio? Væ igitur eorum socordiæ, qui Spiritus oracula non reuoluunt dies & noctes, vt inde instruãtur ad munus suum exercendum. Pondus etiam addit circunstantia temporis. nam quum se Paulus breui venturum speraret, noluit tamen interea, licet exiguo tempore residem manere Timotheum. quanto itaque diligentius in totam vitam prospicere conuenit? Cæterùm ne otiosa lectio sufficere credatur, simul ostendit, in vsum esse explicandam, quum doctrinæ & exhortationi instare præcipit. acsi præciperet ipsum discere quod aliis communicaret. Notandus etiam est hic ordo, quòd *Lectionem, doctrinæ & exhortationi* præponit. Nam certè fons omnis sapientiæ est Scriptura, vnde haurire debent Pastores quicquid proferunt apud gregem.

14 *Ne donum quod in te est.* Hortatur vt in Ecclesiæ ædificationem conferat gratiã qua præditus est. Neque enim perire vult Dominus talenta, aut inutiliter sub terra defodi, quæ apud vnumquenque deposuit vt lucrum afferant. *Negligere* donum, est neglectim suppressum habere per desidiam: ita vt quasi rubigine cõtracta, nullo vsu deteratur. Ergo consideret quisque nostrum quid facul-

cultatis habeat, vt id sedulò in vsum applicet. Dicit gratiam illi *datam esse per prophetiam*. Quomodo? quia scilicet (vt ante diximus) Spiritus sanctus oraculo Timotheum destinauerat vt in ordinem Pastorum cooptaretur. Neque enim delectus tantum fuerat hominum iudicio, vt fieri solet, sed præcesserat Spiritus nũcupatio. Dicit collatam esse *cum impositione manuum*. quo significat, vnà cum ministerio necessariis etiam dotibus ornatum fuisse. Vsitatum fuit ac solenne Apostolis ministros per impositionem manuum ordinare. Ac de hoc quidẽ ritu eiúsque origine & significatione, aliquid prius attigit, & reliqua ex Institutione petere licet. *Presbyterium*. qui hîc collectiuum nomen esse putant, pro collegio Presbyterorum positũ, rectè sentiunt meo iudicio. Tametsi omnibus expensis, diuersum sensum non malè quadrare fateor, vt sit nomen officii. Cæremoniã pro ipso actu ordinationis posuit. Itaque sensus est, Timotheum, quũ Prophetarum voce ascitus fuit in ministerium, & deinde solenni ritu ordinatus, simul gratia Spiritus sancti instructum fuisse ad functionem suam exequendam. Vnde colligimus non inanem fuisse ritum: quia consecrationem quam homines impositione manuũ figurabãt, Deus Spiritu suo impleuit.

15 *Hæc cura*. Quò plus est difficultatis in fideli Ecclesiæ administratione, eò magis instare sibi debet Pastor, neruósque omnes intendere: ídque non ad exiguum modò tempus, sed perseueranter. Ergò admonet Paulus non esse locum oscitantiæ vel remissioni: sed requiri summam diligentiam & assiduitatem. Quum addit, *Vt profectus tuus manifestus fiat*, significat in hoc esse elaborandum, vt per eius manum magis ac magis promoueatur Ecclesiæ ædificatio, atque dignum operæpretium extet. Est enim non vnius diei opus: quare ad quotidianos progressus enitendum est. Alii referunt ad Timothei personam, vt in melius proficiat: sed malo de ministerii effectu interpretari. *In omnibus*, tam masculinum esse potest, quam neutrum. ita duplex erit sensus: vel vt omnes perspiciant quæ ex eius laboribus prouenient incrementa: vel vt omni ex parte aut modis omnibus (quod idem est) se ostendant. atque hoc posteriùs magis quadrat.

16 *Attende tibiipsi*. Duo sunt curanda bono Pastori: vt docendo inuigilet, ac seipsum purum custodiat. Neque enim satis est, si vitam suam componat ad omnem honestatem, sibíque caueat nequod edat malum exemplum: nisi assiduum quoque docendi studium adiungat sanctæ vitæ. Et parum valebit doctrina, si non respondeat vitæ honestas & sanctitas Non ergo abs re Paulus Timotheum incitat, vt tam priuatim sibi attendat, quam doctrinæ in communem Ecclesiæ vsum. Et rursus commendat illi constantiam, ne vnquam defatigetur. Multa enim identidem accidunt quæ possint nos abducere à recto cursu, nisi fixo pede fortiter stemus ad resistẽdum. *Hoc si feceris*. Hic non leuis est stimulus ad excitandam Pastorum solicitudinem, quum audiunt suam & populi salutẽ in eo consistere, si muneri suo gnauiter & continenter incumbant. Quia autem vt plurimum non multa ostẽtatione pollet doctrina quæ solidè ædificat, quid vtile sit spectandum admonet Paulus: acsi diceret, Pascat homines gloriæ cupidos sua ambitio, sibi in argutiis applaudant: tibi satis sit in tuam & populi salutem incumbere. Pertinet autem admonitio ad totum Ecclesiæ corpus, ne fastidio sit simplicitas, quæ & animas viuificat, & suam illis sanitatem fouet. Nec absurdum videri debet quòd Timotheo has partes assignat saluandæ Ecclesiæ. Nam certè quicquid Deo acquiritur, saluum est. prædicatione autem Euangelii colligimur ad Christum. Et sicuti Pastoris infidelitas aut negligẽtia, Ecclesiæ est exitialis, ita meritò fidei & diligentiæ adscribitur salutis causa. Solus quidem Deus saluat, cuius gloriæ ne minimam quidem portionem ad homines trãsferri fas est. Sed nihil gloriæ suæ Deus derogat, quum ad salutem administrandam vtitur hominum opera. Dei ergo solius beneficium est salus nostra, quia & ab ipso solo est, & sola eius virtute peragitur: ideóque illi tãquã vnico authori ferenda est accepta. Sed nõ excluditur propterea hominũ ministerium, nec id totũ obstat quin salutare sit regimen illud quo constare Ecclesiæ integritatem alibi

Paulus docet ad Ephesios capite 4.11. Quinetiam & hoc quoque in solidum Dei est opus: quia & ipse est qui format bonos Pastores, & agit suo Spiritu: & eorum labori, ne irritus sit, benedicit. Quòd si suis auditoribus saluti est bon⁹ Pastor, sciãt mali & ignaui, eorum quibus præsunt, imputandum sibi esse exitium. Nã sicuti gregis salus, Pastoris est corona: ita quicquid perierit, ab ignauis pastoribus reposcetur. *Seruare* autem se Pastor dicitur, quum fideliter munus sibi iniunctum exequẽdo, vocationi suæ seruit: non modò quia horrendam illam vltionem effugit (quam Dominus per Ezechielem 33.8 minatur, Sanguinem de manu tua reposcam) sed quia illud vsitatum est, salutem suam fideles peragere, quum in cursu salutis suæ pergunt. de qua loquutione diximus in secundum caput ad Philippenses versu 12.

CAP. V.

1 SEniorem ne asperè obiurges, sed hortare vt patrem: iuniores, vt fratres.

2 Mulieres natu grãdiores, vt matres: iuniores, vt sorores cum omni castitate.

3 Viduas honora, quæ verè sunt viduæ:

4 Porrò siqua vidua liberos aut nepotes habet, discãt primùm erga propriam domum pietatem colere, & mutuum rependere progenitoribus. hoc enim bonum & acceptum est corã Deo.

1 *Seniorem ne asperè.* Nunc lenitatem & moderationem Timotheo cõmendat in corrigendis vitiis. Medicina est correctio, quæ semper amari aliquid habet: ideóque minus adlubescit: deinde quia iuuenis erat Timotheus, minus tolerabilis fuisset eius seueritas, nisi admodum temperata. Præcipit ergo vt maiores natu reprehendat tanquam parentes: imò vtitur mitiore verbo, *Hortandi* scilicet. Fieri autem nequit, quin reuerentia tangamur, vbi repræsentamus nobis ob oculos patris vel matris personam. ita fit, vt in locum durioris vehementiæ mox succedat modestia. notandum tamen quòd non ita parci vult senibus aut indulgeri, vt impune & sine correctione peccẽt: tantùm vult eorum ætati haberi nonnihil honoris, quo æquiore animo se admoneri sinant. Quinetiam in minori ætate vult moderationem adhiberi, tametsi non æquali modo. Semper enim oleo temperandum est acetũ: sed hoc interest, quòd maioribus deferẽda est reuerẽtia, æquales fraterna mansuetudine excipi debẽt. Hinc admonentur Pastores non muneris tantùm habendam esse rationem, sed peculiariter etiam videndum esse singulis quid ætatem suam deceat. neque enim eadem omnibus conueniunt. Veniat ergo illud in mentem, si decorum seruant in scena histriones, non esse Pastoribus in tam excelso loco negligendum. Particula, *Cum omni castitate,* ad iuniores pertinet: nam in illa ætate semper timẽda est omnis suspicio. Neque tamen vetat Paulus ne quid Timotheus agat libidinosè, aut ne lasciuiat cum iuuenculis (hac enim prohibitione non fuit opus) sed tantùm præcipit cauendũ ne improbis detur obloquẽdi ansa. Quod vt fiat, requirit castam grauitatem quæ reluceat in omni congressu & colloquio: quò liberius cum iuuenibus communicet absque vlla sinistra fama.

3 *Viduas honora.* Honoris nomen hoc loco non quamuis obseruãtiam significat, sed peculiarem curam quã suscipiebant Episcopi in veteri Ecclesia. Recipiebantur enim viduæ in Ecclesiæ fidem vt ex pubico alerentur. Tantundem ergo valet hæc loquutio, acsi dixisset, In eligendis viduis quæ sint sub tua & Diaconorum cura, earum tibi habenda est ratio. *Quæ verè sunt viduæ.* Qualis

lis autem fuerit earum conditio, fusius deinde tractabimus. Hic tamen notanda est ratio cur Paulus non admittat nisi prorsus viduas & orbas simul, quæ sobole sint destitutæ. Nam ea conditione se Ecclesiæ addicebant, vt abdicarent se omni priuata familiæ cura, & omnia impedimēta abiicerent. Proinde meritò Paulus matresfamiliâs recipi prohibet, quæ iam diuerso officio obstrictæ sunt. Quum nominat verè viduas, allusio est ad nomen Græcum quod deducitur ἀπὸ τοῦ χηρεύεσθαι, quod est destitui & priuari.

4 *Siqua vidua.* Variè exponitur hic locus. inde autem nascitur ambiguitas, quòd posterius mēbrum tam ad viduas referri potest, quàm ad earum liberos. Nec obstat quòd verbum *Discant*, est plurale, quū de vidua loquutus sit Paulus in numero singulari. Numeri enim mutatio satis vsitata est in oratione indefinita, hoc est, vbi de toto genere, non de indiuiduo tractatur. Qui de viduis accipiunt, hunc putāt esse sensum, Discant pia familiæ administratione beneficium educationis quod à maiorib' acceperūt, erga minores rependere. ita Chrysostomus & alii quidam. Simplicius tamen aliis videtur de liberis & nepotibus accipere. Matrem itaque eorum iudicio, aut auiam', materiam esse docet in qua exerceant suam pietatem. Nihil enim magis est naturale quicquam ἀντιπελαργία: quare minimè æquum est eam ab Ecclesia impediri. prius ergo quàm oneretur Ecclesia, faciant illi suum officium. Hactenus retuli quid alii sentiant. Velim tamen Lectores expendere, annon aptior sit hoc modo cohærentia, Discant piè se domi gerere: quasi diceret, hoc vtile fore rudimentum quo se ad cultum Dei assuefaciant, si domi erga suos piis officiis fungātur. Natura enim præcipit, vt parentes nostros secundum Deum colamus: vt hæc secūdaria pietas ad primam nos deducat. Quia autem religionis prætextu ipsa naturæ iura violari cernebat Paulus: vt hoc vitiū corrigeret, domestico tyrocinio exerceri iussit viduas ad Deum colendum. Porrò verbum εὐσεβεῖν actiue omnes fere accipiunt, quia sequitur accusatiuus. verùm illa ratio cogit, quia Græcis familiare est subaudire præpositionem. Et aptè contextui quadrat hæc expositio, vt pietatem humanam colendo, se in Dei cultu exerceant: ne stulta & nugatoria deuotio (vt loquuntur) eas humanitatis sensu exuat. Porrò viduæ mutuā vicem suis maioribus rependere discunt, sobolem ab illis progenitam educando. *Hoc enim acceptum.* Monstrum esse fatentur omnes, siquis ingratum se maioribus præbeat. id enim dictat sensus naturæ. Nec modò ingenita est omnibus hæc persuasio, secundum pietatis gradū esse erga parentes: sed ipsæ quoque ciconiæ gratitudinem suo exemplo nos docent. Vnde & nomen ἀντιπελαργία. Verùm Paulus eo non contentus, idem à Deo sancitum esse pronuntiat: acsi diceret, Non est quòd putet quispiam id natum esse ex hominum opinione: sed Deus ita ordinauit.

5 Porrò quæ verè vidua est ac desolata, sperat in Deo, & perseuerat in orationibus & obsecrationibus noctu & die.

6 Quæ autem in deliciis versatur, viuens mortua est.

7 Et hæc præcipe, vt irreprehensibiles sint.

8 Quòd siquis suis, & maximè familiaribus non prouidet, fidem abnegauit, & est infideli deterior.

5 *Quæ verè vidua est ac desolata.* Explicatius quàm antea, loquitur: quia verè eas demum viduas esse docet quæ solitariæ sint & familia orbatæ. Tales, *in Deo sperare* dicit: nō quòd omnes id faciant, vel solæ. plerasque enim viduas cernere licet orbas ac omni cognatione destitutas, quæ tamen & superbæ sunt & proteruæ, & tā animo quàm vita prorsus impiæ. Et qui progenie abundant, nō impediuntur quominus spem habeant in Deo repositā: vt Iob, & Iacob, & Dauid. alioqui maledicta esset πολυτεκνία, quam Scriptura passim inter eximias

Dei benedictiones recesset. Verùm Paulus hoc loco viduas in Deo sperare dicit, quemadmodum prioris ad Corinthios capite 7.32 scribit, cælibes tãtùm studere vt Deo placeant, quia non sint instar coniugatorum diuisi. Sensus est igitur, nullo eas auocamento distrahi, quin respiciant in solum Deum: quia in mundo nihil reperiunt quo fulciantur. Hoc argumento ipsas commendat. nam vbi deficiunt humanæ opes omniáque præsidia, Ecclesiæ officiũ est manũ porrigere ad opem ferendam, ideóque viduæ orbitas, & solitudo, Pastoris opem implorat. *Perseuerat in orationibus.* Secundum argumentum commendationis: quia assiduè precibus incumbunt. Vnde sequitur, iuuandas esse ac sustentandas Ecclesiæ impensis. Interea his duabus notis discernit inter dignas & indignas. perinde enim valent hæc verba, ac si tantùm eas recipi præciperet quæ nihil expectant opis ab hominibus, sed pendẽt à solo Deo: & depositis aliis curis & occupationibus, intentæ sunt ad precãdum: alias minimè idoneas esse aut commodas. Hæc quoque precandi assiduitas requirit ab aliis curis vacationem. Nam quæ circa familiam regendam occupãtur, minus habent libertatis & otii. Omnes quidem iubemur assiduè orare, sed videndum quid ferat vniuscuiusque cõditio, dum ad orandum secessus quæritur, & ab omnibus aliis negotiis immunitas. Quòd in viduis laudat Paul⁹, Lucas 2.36 de Hanna filia Phanuelis prædicat. atqui nõ idem omnibus conueniret: quia diuersa esset vitæ ratio. Erunt ineptæ mulierculæ, Hannæ simiæ magis quàm imitatrices, quæ circũ altaria cursitabunt, & vsque ad meridiem susurris suis ac murmuribus dabũt operam. Hoc prætextu ab omnibus domesticis molestiis se eximent. reuersæ domum nisi omnia ad nutum composita offenderint, insanis clamoribus exagitabunt totam familiam, prosilient interdum ad verbera. Meminerimus ergo viduis & orbis non sine causa hoc quasi proprium tribui, vacare dies & noctes precibus, quia solutæ sunt à iustis impedimẽtis, quæ nõ idem permitterẽt familiam regentibus. Neque tamẽ monachis aut monialibus suffragatur hæc sententia, qui murmura sua vel boatus ita vendunt, vt otiosi alantur. Quales olim fuerunt Euchitæ vel Psalliani. Nihil enim ab Euchitis differunt monachi & sacrifici Papales, nisi quòd illi continenter precando, solos se pios ac sanctos putabant: hi autem minori assiduitate se alios quoque sanctificare fingunt. Nihil tale in mentem venit Paulo, sed tãtùm indicare voluit, quãtò liberius vacare queant precibus, quæ nihil aliunde habent distractionis.

6 *Quæ autẽ in deliciis.* Postquã suis notis veras viduas insigniuit, nunc alias opponit quæ reiiciẽdæ sint. Participium quo vtitur, σπαταλῶσα significat eam quæ sibi indulget, molliterque ac delicatè viuit. Quare eas (meo iudicio) taxat Paulus quæ viduitatẽ sua in hoc abutũtur, vt solutæ iugo maritali, & omni molestia vacuæ, suauem in otio vitam degant. Multas enim videmus libertati suæ consulere & cõmoditati, séque nimium hilariter tractare. Tales Paulus *viuendo mortuas esse* pronuntiat. quod aliqui de infidelitate intelligunt: cui opinioni minimè assentior. Mortuam enim congruentius dici puto, quæ inutilis sit ac nihili. Quorsum enim viuimus, nisi vt frugi sit nostra opera? Et quid, si esset emphasis in participio Viuens? Nã qui desidem vitam appetunt, quò viuãt cõmodius, habent illud in ore dicterium, Non est viuere, sed valere vita. Ita sensus esset, Si beatæ sibi videntur dum agunt ex animi sui voto, atque hanc demum vitam reputant, in quiete deliciari, ego mortuas esse pronuntio. Quia tamen sensus hic nimiùm fortè argutus esset, tantùm volui obiter attingere, nihil asserens. Certum quidem est ignauiam hîc damnari à Paulo, vt mortuas vocet que nulli sunt vsui.

7 *Et hæc præcipe.* Significat, non tantùm se præscribere Timotheo quid sequi debeat: sed diligenter admonendas esse ipsas mulieres, ne eiusmodi vitiis laborent. Neque enim se tãtùm Pastor opponere debet prauis studiis, aut ambitioni eorum qui se præter rationẽ ingerunt: sed doctrina & continuis admonitionibus omnia pericula, quantum in se est, præuenire. Fuit quidem hoc grauitatis & constantiæ, non admittere viduas nisi quæ dignæ forent: sed interim reddenda fuit ratio cur non admitterentur: imò prius monenda Ecclesia

ne obtruderentur indignæ vel seipsas ingererent. Cæterùm Paulus hanc doctrinæ partem rursus ab vtilitate commendat: acsi dixisset, minime esse contemnendã, quia sit vulgaris, quando ad summam rectæ & perfectæ vitæ spectat. Nihil autẽ in Dei schola magis discẽdum, quam sanctæ & integræ vitæ meditatio. denique moralis doctrina argutis speculationibus confertur, quarum nullus in vita profectus apparet, secundum illud, Omnis Scriptura vtilis est vt perfectus reddatur homo Dei, &c.

8 *Quòd siquis.* Erasmus transtulit in fœminino genere. mihi generalis sententia magis probatur. Solet enim Paulus, etiam quum aliquod particulare argumentum tractat, probationes ex generalibus principiis afferre: & rursus elicere ex particularibus sententiis vniuersalem doctrinam. Et certè plus habebit hoc ponderis, si conueniat tam viris quam mulieribus. Dicit ergo eos *fidem abnegasse*, qui suos omnes, maximéque domum propriam nõ curant. Et meritò: nulla enim in Deum est pietas, vbi quis ita humanitatis sensum exuere potest. An fides, quæ filios Dei nos facit, 2. Tim. 3. 16 deteriores redderet brutis pecudibus? Manifestus ergo Dei cõtemptus est talis inhumanitas, & fidei abnegatio. Necdum eo contentus Paulus, crimẽ exaggerat, dicens, *Infideli esse deteriorem*, qui suorum obliuiscitur. Quod duabus de causis verum est: nã quò plus quisque in cognitione Dei profecit, eò minus habet excusationis. Ergo infidelibus sunt peiores, qui in clara Dei luce cæcutiunt. Deinde hoc genus officii est quod natura ipsa dictat. sunt enim στοργαὶ φυσικαί. Quòd si natura duce infideles vltro propensi sunt ad suos amandos, quid de iis sentiendum qui nullo tali affectu tanguntur: nónne impios ipsos feritate superant? Siquis obiiciat, multos quoque ex incredulis sæuos parentes esse ac bellumos: facilis solutio est, Paulum de parentibus loqui solis, qui duce natura & magistra, sobolis suæ curam gerunt. Nam siquis ab hac integritate degeneret, pro monstro habendus est. Quæritur autẽ cur domesticos filiis ipsis præferat Apostolus. Respondeo, *Quum suos, & maximè familiares* nominat, vtroque loco de filiis & nepotibus ipsum loqui. Nam vtcunque emancipati sint liberi, aut in alienam familiam per coniugium transierint, aut quouis modo emigrarint ex ædibus parentum, nunquã tamen prorsus extinguitur ius naturæ, quin debeant maiores natu, tanquam sibi à Deo commissos, regere, aut saltẽ consulere quoad possunt. In domesticis autẽ arctior est obligatio. nam eos duplici nomine curare debent: eò quòd ipsorum sunt sanguis, & simul pars familiæ cui præsunt.

9 Vidua deligatur non minor annis sexaginta, quæ fuerit vnius viri vxor,

10 In operibus bonis habens testimonium, si liberos educauit, si fuit hospitalis, si sanctorum pedes lauit, si afflictis subministrauit, si in omni bono opere fuit assidua.

11 Porrò iuniores viduas reiice. quum enim lasciuire cœperint aduersus Christum, nubere volunt,

12 Habentes condemnationem, quòd primam fidem reiecerint.

13 Simul autem & otiosæ discunt circuire domos: nec solùm otiosæ, verùm etiam garrulæ & curiosæ, loquentes quæ non oportet.

9 *Vidua deligatur.* Iterum quales viduæ recipiendæ sint in Ecclesiæ curam, ostendit: & quidem explicatius quàm antea. Ac primò ætatem designat, *Sexaginta annos*: nam quia publicis sumptibus alebantur, dece-

bat iam ſenio confectas eſſe. Deinde erat altera etiamnum validior ratio: nam ſe in miniſterium Eccleſiæ conſecrabāt. quod minime ferendum erat, ſi adhuc ad coniugium idoneæ fuiſſent. Ea conditione recipiebantur, vt earum inopiæ ſubueniret Eccleſia: & ſuam interim operam pauperibus impenderent, quoad patiebatur valetudo. Ita mutua erat obligatio inter ipſas & Eccleſiam. Robuſtiores, & quæ per ætatem adhuc erant vegetæ, iniquū erat aliis eſſe oneri. Præterea timendum erat ne mutato animi propoſito, ad nouas nuptias aſpirarent. Hæ ſunt duæ cauſæ cur non velit niſi ſexagenarias recipi. Quo ad nubendi cupiditatem, ſatis occurſum eſt periculo, vbi annum ſexageſimum exceſsit mulier: ſi præſertim vnum duntaxat maritum tota vita experta fuerit. Eſt enim quoddam veluti pignus continentiæ & pudoris, quum mulier ad eam vſque ætatem peruenit, vnico marito contenta. Non quòd ſecundum cōiugium improbet: aut ignominiæ notam aſpergat bis nuptis: quin potius iuniores viduas ad nubendum hortatur, ſed quia ſolicitè cauere voluit ne vllis neceſsitatem imponeret cælibatus, quæ maritis opus haberent. Qua de re mox plura.

10 *In operibus bonis.* Quæ ſequūtur dotes, partim ad honorem, partim ad onus reſpiciunt. Non dubium eſt quin fuerint honeſta viduarum collegia, plenáque dignationis. Ideo non vult Paulus illuc cooptari, niſi quæ ornatæ ſint egregio teſtimonio totius anteactæ vitæ. Iam non ad ſegne & ignauum otium deſtinabantur: ſed vt pauperibus & ægrotis miniſtrarent, donec viribus defectæ, tanquam emeritæ quieſcerent. Itaque vt ad obeundam functionem ſint aptiores, in officiis omnibus quæ ſunt illius propria, longo vſu exercitatas eſſe vult: qualia ſunt labor & ſedulitas in liberis educandis, hoſpitalitas, miniſteria erga pauperes, & reliqua beneficentiæ opera. Si quis hîc interroget, Ergóne repudiabuntur omnes ſteriles, quia nullos vnquam liberos ſuſtulerint? reſpondendum, non ſterilitatem hîc damnari à Paulo, ſed matrum delicias, quæ ſobolis alendæ tædia deuorare dum recuſant, ſatis oſtendunt ſe minus officioſas fore erga extraneos. Et ſimul hanc piis matronis honorariā mercedem proponit, quæ ſibi non pepercerint: vt viciſsim ætas earum ſenilis Eccleſiæ gremio fouenda excipiatur. Per *lotionem pedum*, ſynecdochicōs obſequia intelligit quæ ſanctis præſtari ſolent. moris enim tunc erat pedes lauare. Hoc officii genus in ſpeciem ſordidum & propè ſeruile videri poterat: itaque hac quaſi nota inſignit ſedulas & minimè delicatas aut molles fœminas. Quod proximè ſequitur, ad liberalitatem pertinet. Atque idem poſtremò generalius exprimit, quū dicit, *Si in bono opere fuit aſsidua.* Nam hîc de beneficentia loquitur.

11 *Iuniores viduas reiice.* Non iubet excommunicari ab Eccleſia, aut aliqua ignominia notari, ſed tantùm in illo honore, cuius ſuprà meminit, impertiendo, habendam eſſe earum rationem negat. Quòd ſi Dei Spiritus per os Pauli mulierem nullam ſexagenaria minorē, ordine illo dignam eſſe pronūtiat, quòd in illa ætate periculoſus ſit cælibatus: cuius audaciæ fuit, legem perpetui cælibatus iuuenculis in ſummo ætatis feruore poſtea imponere? Non admittit inquam cælibatum Paulus, niſi in ætate iam effœta, & quæ periculum omne incontinentiæ iam euaſit. in velandis virginibus ad quadraginta deinde annos ventum eſt, poſtea ad triginta: tandem promiſcuè ſine vlla exceptione ætatis, velare omnes cœperunt. Obtēdunt, continentiam virginibus, quæ nunquam virum expertæ ſunt, multò faciliorem eſſe quàm viduis. Sed non efficient quin timendum ſit periculum quod hîc Paulus cauet, ac cauendum præcipit. Temere, itaque, adeóque crudeliter laqueum iniiciunt teneris adhuc puellis, quæ coniugio futuræ erant aptiores. *Quum enim laſciuire.* Laſciuire eas aduerſus Chriſtū dicit, quæ conditionis ad quam vocatæ ſunt, oblitæ, hilarius quàm decet exultāt. Debuerant enim ſe continere ſub modeſtiæ iugo, vt grauibus matronis dignum eſt. Proinde mollior & ſolutior vita, quaſi laſciuia eſt aduerſus Chriſtū, cui fidem ſuam obſtrinxerant. Quoniam aliquot eiuſmodi exempla viderat Paulus, generali remedio occurrit: nequa recipiatur quam ætatis ratio vnquam ſolicitare poſsit ad nubendi appetitum. Quot flagitiorum monſtra quotidie in Pa-

Papatu coactus ille monialium cælibatus parit? quæ claustra non refringit libido? Ergo etiamsi res initio placuisset: tot tamen atque tam grauibus experimentis edocti, aliquando Pauli consilio obtemperare debuerant. Atqui hoc adeò non faciũt, vt indies magis ac magis iram Dei sua obstinatione prouocẽt. Nec de solis Monialibus loquor: ad perpetuum cælibatum Sacerdotes quoque & Monachos cogunt. Ebulliunt interea fœdæ libidines, vt vix decimus quisque caste se habeat. In monasteriis autẽ minimum malorum est vulgaris scortatio. Si Deum per os Pauli loquentem audire in animum inducerent, mox confugerent ad hoc remedium quod præscribit. sed tãta est superbia, vt furiose persequantur quicunque huc eos reuocant. Aliqui particulam *Aduersus Christum*, coniungunt cum verbo *Nubendi.* quod tametsi ad Pauli mentem non multũ refert: prior tamen sensus est probabilior.

12 *Habentes condemnationem.* Habere damnationem aliqui exponũt, Reprehensionem mereri. Ego tamen seuerius dictum accipio, vt æternæ mortis damnatione eas terreat Paulus: acsi hoc ipsum reprehenderet, eximium illum ordinẽ qui propius Christo venire debuerat, illis damnationis esse materiam. Et ratio additur, quia à fide Baptismi & Christianismo prorsus deficiant. Scio ab aliis secus intelligi, nempe quòd fallant datam Ecclesiæ fidem, nubendo: quum prius essent pollicitæ se ad mortem vsque cælibes victuras: quod nimis est frigidum. deinde cur vocaret *primam fidem*? Vehementius itaque insurgit Paulus, & mali grauitatem amplificat, quòd non tãtùm ignominia Christum & Ecclesiam afficerent resiliendo à suscepta conditione, sed primam quoque fidem impia defectione fallerent. Ita enim fieri solet, vt qui semel pudoris fines transiliit, ad omnem impudentiam se prostituat. Male eas habebat, probrosam esse suam leuitatem apud pios, & suam salacitatem reprimi, aut saltem vituperationi esse obnoxiam. Hæc illis proteruius exultandi erat occasio, donec Christianismum abiicerent. Optimè quadrat ista amplificatio. quid enim magis absurdũ quam dum volumus personis consulere, ianuam aperire Christi abnegationi? Quòd votum perpetui cælibatus hinc stabilire volunt Papistæ, friuolum est. Vt demus solitam fuisse disertis verbis interponi talem pactionem: id tamẽ nihil ad ipsos. Primùm cõsiderandus est finis. non ideo cælibes se fore promittebant olim viduæ, vt sanctiorem agerẽt vitam quàm in coniugio: sed quòd non poterant maritis & Ecclesiæ simul esse addictæ. sub Papatu autem vouetur continentia, quasi virtus per se accepta esset Deo. Deinde ea ætate se abdicabãt tunc nubendi libertate, qua desierant esse nubiles. Sexagenarias enim ad minimum esse oportebat: & quæ vnico matrimonio contentæ, specimen iam castitatis suæ dedissent, nunc autem vota in hoc eduntur apud Papistas, vt coniugiis vel ante tempus, vel in medio ætatis feruore renuntient. Duabus autem maximè de causis tyrannicam de cælibatu legem improbamus: quòd scilicet cultum esse fingũt coram Deo meritorium, & quòd vouẽdi temeritate præcipitãt animas in exitiũ. Neutrum erat in veteri instituto. non edebant directum continentiæ votum, quasi minus Deo placeret vita coniugalis: sed tantum quatenus exigebat functio ad quam eligebantur, coniugii vinculo se in totam vitam soluebãt. nec se priuabant nubendi libertate, nisi quũ nubere vel maximè liberis iam absurdum erat & intempestiuũ. Denique tantùm à monialibus differebãt istæ viduæ, quantùm Hanna prophetissa à Claudia vestali.

13 *Simul & otiosæ.* Nihil est quod mulieres magis deceat quàm domus custodia vnde apud veteres testudo honestæ & probæ matrisfamiliâs imago fuit: atqui multæ contrario morbo laborant. Nihil enim est quod magis eas delectet, quàm huc & illuc cursitandi licentia: præsertim vbi exoneratæ familia, nihil habent domi quod agant. Adde quòd istis viduis, honoris prætextu, quòd veluti publicam personam gerebant, facilior quouis aditus patebat. Hanc opportunitatem nactæ, beneficio Ecclesiæ abutebantur ad desidiam, deinde (vt fieri solet) ex otio nascebatur *curiositas*, quæ ipsa *garrulitatis* est mater. Verissimum enim est illud Horatii, Percontatorem fugito: nam garrulus idem est. Omni enim fide curiosos (vt inquit Plutarchus)

carere æquũ est, qui simulatque aliquid hauserunt, nunquam cessant donec effutiuerint. Præsertim mulieribus hoc contingit, quæ natura iam propēsæ sunt ad loquacitatem, nulliúsque arcani capaces. Ergo non abs re hæc tria simul coniuncta sunt à Paulo, otium, curiositas, & garrulitas.

14 Volo igitur iuniores nubere, liberos gignere, domum administrare, nullam occasionem dare aduersario, vt habeat maledicendi causam.

15 Nonnullæ enim iam deflexerunt post Satanam.

16 Quòd siquis fidelis, aut siqua fidelis habet viduas, suppeditet illis, & non oneretur Ecclesia, vt iis quæ veræ viduæ sunt, suppetat.

14 *Volo iuniores nubere.* Rident nasuti homines hoc Apostoli præceptum: Quasi verò (inquiunt) calcar addendum sit nimis citatæ earum cupiditati. quis enim nescit omnes ferè viduas sponte nupturire? Superstitiosi autem homines iudicarent hanc nuptialem doctrinam Christi Apostolo parum congruere. Verùm omnibus rite expensis, agnoscent sani homines, Paulum nihil hîc nisi necessarium & maximè salutare tradere. Nam & viduitas multis liberius protertiendi dat facultatem: & ab altera parte subinde emergunt spiritus in hypocrisi mentientes, qui sanctimoniam constituant in cælibatu, quasi Angelica esset perfectio: matrimonium verò aut damnant in totum, aut vilipendunt, acsi carnis inquinamentum saperet. Pauci sunt tam ex viris quàm mulieribus, qui vocationem suam respiciant. quotusquisque est virorum qui onus regendæ vxoris libenter suscipiat? quia scilicet res est innumeris molestiis implicita. Quàm ægrè iugum subit mulier? Paulus ergo quum iuniores nubere iubet, nō ad nuptialem lætitiam eas inuitat: nec hortatur vt libidini indulgeant, quum iubet eas liberos gignere: sed dū sexus infirmitatem & ætatē lubricam reputat, eas ad castum coniugium hortatur: & simul ad subeunda sancti coniugii onera. Atque id præsertim facit ne contumeliosa videatur ipsarum reiectio ab ordine viduarum. Significat enim, earum vitam non minus Deo probatum iri si œconomiæ dent operam, quàm si in viduitate maneant. Et sanè Deus superstitiosas hominum opiniones nihil moratur: sed hanc obedientiam pluris æstimat quàm omnia, vbi suæ vocationi obsequimur potius, quàm ferri nos sinamus animi nostri voto. Hac consolatione audita, nihil habent causæ cur cōquerantur sibi fieri iniuriam, aut moleste ferant se excludi vno genere honoris. Audiūt enim, in vita coniugali non minus se placere Deo, quia eius vocationi pareant. Quum de *liberis gignendis* loquitur, molestias omnes sub vno verbo comprehendit, quæ perferendæ sunt in educanda sobole. quemadmodū sub *domus administratione*, omnia œconomiæ officia. *Nullam occasionem dare*. Nam sicuti maritus vxoris quasi velamē est: ita viduitas multis sinistris suspicionibus est obnoxia. Quorsum autem attinet, nulla necessitate calumniis armare Euāgelii hostes? Atqui difficillimum est, mulierem viduam, florenti ætate, tam circunspectè sibi cauere, quin reperiant improbi aliquam obloquendi colorem. Proinde si illis est cordi ædificatio, vt maledicis hominibus os obstruant, genus vitæ eligāt minus suspiciosum. Cōmunes hîc Euangelii aduersarios potius intelligo, quàm priuatos cuiusque mulieris, quia indefinitè loquutus est Paulus.

15 *Nonnullæ enim.* Certum est, nullum esse tam sanctum institutum ex quo non aliquid prodeat mali, hominū prauitate. Verùm quæ necessaria sunt, debēt fixa manere, quicquid inde contingat: etiamsi cælum rueret. At vbi liberū est vtramuis partem eligere, prout hoc vel illud esse vtile, experientia compertum fuerit: etiam quæ antè placuerant, abrogare prudentiæ est: sicuti in causa præsenti. Minus prouectæ ætatis mulieres in ordinem viduarum allegi, nihil necesse

cesse erat: vsus docebat rem esse periculosam & noxiam: meritò itaque Paulus in posterum caueri vult nequid tale contingat. Quòd si quarundam defectio satis validum illi argumentum fuit, vt remediũ vniuersale quæreret: quàm multa hodie Papistis argumenta essent abolendi impuri sui cælibatus, si quem ædificationis haberent respectum? Sed crudelibus impii ac diabolici decreti laqueis malunt strangulari innumeras animarũ myriades, quàm nodum vnum laxare. vnde constat quã aliena sit à sancto Pauli affectu tyrannica eorum sæuitia. *Post Satanam.* Notanda loquutio: quia nemo vel tantillum potest a Christo deflectere, quin Satanam sequatur. nam regnum in omnes habet qui Christi non sunt. Hinc admonemur quàm exitialis sit deflexio à recto cursu, quæ ex Dei filiis nos facit Satanæ mancipia: & à Christi gubernatione abductis, Satanam nobis ducem præficit.

16 *Siquis fidelis.* Quia fieri solet vt singuli propria onera libenter reiiciant in totam Ecclesiam, ideo nominatim id cauendum præcipit. De fidelibus loquitur, qui suas viduas alere debeant. Nam quæ impiæ cognationi renuntiauerant, eas ab Ecclesia suscipi æquũ erat. Quòd si peccant qui sibi parcentes, Ecclesiam patiuntur sumptibus grauari: hinc colligamus quanto sacrilegio se implicent qui fraude aut rapinis profanant quod semel dicatum erat Ecclesiæ.

17 *Presbyteri qui bene præsunt, duplici honore digni habeãtur: maximè qui laborant in verbo & doctrina.*

18 *Dicit enim Scriptura, Non obligabis os boui trituranti: &, Dignus est operarius mercede sua.*

19 *Aduersus Presbyterum accusationẽ ne admittas, nisi sub duobus aut tribus testibus.*

20 *Peccantes, coram omnibus argue, vt & cæteri timorem habeant.*

21 *Contestor coram Deo, & Domino Iesu Christo, & electis Angelis, vt hæc custodias absque præcipitatione iudicii, nihil faciens, alteram in partem declinando.*

17 *Presbyteri qui bene.* Hoc quoque ad retinendum Ecclesiæ ordinem in primis est necessarium: non negligi Presbyteros, sed eorum haberi rationẽ. Quid enim inhumanius quàm eos non esse curæ, qui totius Ecclesiæ curam gerunt? neque enim hîc ætatis nomẽ est πρεσβύτεροι, sed officii. Quòd *duplicem honorem* interpretatur Chrysostomus victũ & reuerentiam, non impugno: sequatur eius opinionem qui volet. Mihi tamen probabilius videtur, hic fieri comparationẽ inter viduas & Presbyteros. Prius iusserat Paulus, honorem haberi viduis: atqui honore digniores sunt Presbyteri quàm illæ: quare his duplex honor earum respectu exhibendus. Sed vt ostendat se laruas non commendare, addit, *Qui bene præsunt*: hoc est qui fideliter & strenuè incumbunt suo muneri. nam vt centies quis locum obtineat, & titulum iactet, nisi munus simul exerceat, nullo iure stipẽdiis Ecclesiæ se ali postulabit. Denique significat non titulo deberi honorẽ, sed operæ quam impẽdunt qui sunt in officio cõstituti. Præfert tamẽ eos qui *in verbo & doctrina laborãt*: hoc est, qui docendo verbo sunt intenti. Nam duæ istæ voces rem vnam significãt, nempe Verbi prædicationem. Sed ne verbi nomine otiosum studium & speculatiuum (vt vocant) quispiam intelligeret, adiecit *doctrinam.* Colligere autẽ hinc licet, duo fuisse tunc Presbyterorum genera: quia non omnes ad docendum ordinabantur. Nam apertè verba sonant, quosdam bene & honestè præfuisse: quibus tamẽ non erãt cõmissæ docendi partes. Et sanè ex populo deligebãtur graues & probati homines, qui

vnà cum Pastoribus communi consilio & authoritate Ecclesiæ, disciplinam administrarent, ac essent quasi censores moribus corrigendis. Hunc morem Ambrosius obsoleuisse conqueritur Doctorum ignauia, vel potius superbia, dum soli volũt eminere. Nunc vt ad Paulum redeam, victum præcipuè suppeditari iubet Pastoribus qui docendo sunt occupati. Ea enim est mundi ingratitudo, vt de fouẽdis Verbi ministris non multum sit solicitus. & Satan hac arte tentat doctrina priuare Ecclesiam, dum inopiæ & famis metu plurimos absterret ne id oneris suscipiant.

18 *Non obligabis os*, &c. Præceptum est politicum, quod nobis in genere æquitatem commendat: sicuti in priorem ad Corinthios Epistolam diximus. Nam si prohibet ne inhumani simus brutis animalibus, quantò plus humanitatis exigit erga ipsos homines? Ergo perinde valet hæc sententia, acsi generaliter diceretur, non esse labore alieno abutendum. Triturandi mos hodie multis Galliæ partibus est ignotus, vbi flagellis triticum excutiunt: soli Prouinciales norunt quid sit triturare. sed hoc nihil ad sensum: quia tantundem de aratione dici potest. Quod subiicit continuò pòst, *Operarium dignum esse mercede sua*, non citat quasi Scripturæ testimonium: sed quasi dictũ prouerbiale, quod omnibus dictat communis sensus. Quemadmodũ & Christus quum idem dicebat Apostolis, nihil aliud quàm sententiam proferebat omnium consensu approbatam. Ergo crudeles sunt & omnis æquitatis immemores, qui iumenta, nedum homines, esurire sinunt, quorum sudorem exugunt in suum commodum. Quantò autem minus ferenda eorum ingratitudo qui victum Pastoribus suis negant, quibus nullam satis dignam mercedẽ possunt rependere?

19 *Aduersus Presbyterum*. Postquam stipendia iussit erogari Pastoribus, Timotheum etiam admonet, ne sinat eos infamari calumniis, nec vlla criminatione grauari, nisi quæ nitatur legitimo testimonio. Sed posset hoc videri absurdum, quòd legem, quæ omnium est communis, Presbyteris quasi peculiarẽ facit. Hoc iuris in causis omnibus Deus præscribit: vt ex ore duorum aut trium testium definiantur, Deuter. 17. 6, Mat. 18. 16. Cur ergo hoc quasi singulari priuilegio solos Presbyteros munit Apostolus, vt à falsis delationibus tuta sit eorum innocentia? Respondeo, hoc esse necessarium remedium aduersus hominum malignitatem. Nulli enim calumniis & obtrectationibus magis sunt obnoxii, quàm pii Doctores. Præterquam enim quòd muneris difficultas facit, vt interdum vel succumbant, vel titubent, vel claudicent, vel hallucinentur, vnde multas carpendi ansas arripiunt improbi: huc etiam accedit quòd quantumuis exactè fungantur suis partibus, vt ne minimum quidem erratum admittant, nunquam mille reprehensiones effugiunt. Atque hic est astus Satanæ, alienare hominum animos à Ministris, vt doctrina paulatim veniat in contemptum. Ita nõ tantùm fit iniuria innocentibus, quòd immeritò læditur eorum existimatio (quod tamen ipsum perquam indignũ est in tam honesto ordine) sed detrahitur authoritas sacrosanctæ Dei doctrinæ. Atque id præcipuè (vt dixi) molitur Satan. Neque enim hîc tantùm valet illud Platonis, Malignum esse vulgus, ac præstantioribus inuidere: sed quò sincerius quisque Pastorum promouere studet regnum Christi, eò maiore oneratur inuidia, & proteruiores aduersus eũ fiunt insultus. Iam verò simulatque aliqua de Verbi ministris criminatio exiit, perinde acsi iam conuicti forent, certa fide excipitur. Id accidit nõ tantùm quia maior ab illis exigitur integritas: sed quia plerósque ferè omnes Satan ad nimiam credulitatem instigat, vt nulla inquisitione habita, cupidè damnent suos Pastores, quorum tueri famam potius debuerant. Ergo tantæ iniquitati non frustrà se Paulus opponit: ac prohibet subiici improborum maledicẽtiæ Presbyteros, donec legitimis testimoniis sint conuicti. Neque enim mirum est si multos habeant hostes, quorum officiũ est, omnium vitia reprehendere, prauis omnium cupiditatibus aduersari, seueritate sua cohibere quoscunque errare vident. Quid ergo fiet si promiscuè audientur quæcunque de illis sparsæ fuerint calumniæ?

20 *Peccantes argue coram omnibus*. Quoties bonis cauetur, hoc mali ad immu-

munitatem suam arripiunt. Itaque quod de repellẽdis iniustis accusationibus dixerat Paulus, sic temperat hac sentẽtia, necui tamen impune hoc prætextu peccare liceat. Et sanè videmus quantis & quàm multiplicibus priuilegiis suũ clerum munierit Papatus: vt quum nequissime viuant, sint tamen ab omni reprehensione immunes. Certè si cautiones obseruẽtur quas colligit Gratianus (causa secunda, quæst. 4. item quæst. 7.) non erit periculum ne vnquam ad reddendã vitæ rationem cogantur. Vbi enim septuaginta duo testes reperiẽtur, quos in Episcopo damnando requirit putidum edictum sub nomine Syluestri? deinde quum totus laicorũ ordo ab accusatione arceatur, in clero etiam minores maioribus prohibeãtur molestiam facessere: quid impedit quominus securi iudicia omnia rideant? Proinde sedulò hæc moderatio tenenda est, vt coerceantur linguæ petulãtes, ne fictis criminibus Presbyteros infament: & tamen vt quisquis inter eos malè se geret, seuerè corrigatur. Nam de Presbyteris hoc dictum accipio, palàm arguendos esse qui dissolutè viuunt. Quare? vt reliqui, dum ne illis quidem parci vidẽt qui gradu & dignitate sunt superiores, tali exẽplo moniti magis timeãt. Nam sicuti honestæ vitæ exemplo præire aliis debẽt Presbyteri: ita si delinquunt, seueritatem disciplinæ exerceri erga ipsos conuenit quæ omnibus sit exemplo. Cur enim plus illis indulgeatur licentiæ, quorum peccata longè grauius quàm aliorum nocent? Intellige autem quod dicit Paulus de sceleribus aut flagitiosis peccatis, quæ publicum offendiculum secum ferunt. nam siquis ex Presbyteris absque flagitio deliquerit, priuatim magis admonendum esse certũ est, quàm palàm redarguendũ.

21 *Contestor coram Deo.* Hæc obtestatio interposita fuit à Paulo, non tantùm vt in re maximè seria, sed etiã propter summam difficultatem. Nihil enim difficilius quàm tanta æquitate exercere iudicia, vt neque gratia vnquam flectaris, nec suspicionibus des aditum, nec delationibus mouearis, nec rigore sis nimius, nec aliud in omnib[9] causis quàm ipsam causam respicias. Nam inde ius æquabile, quum personis clausi sunt oculi. Meminerimus autem, hîc sub Timothei persona admoneri omnes Pastores, & Timotheũ armari veluti clypeo, aduersus prauas omnes solicitationes, quæ non rarò plurimum negotii solent vel optimis quibusque exhibere. Timotheo igitur Deum ponit ante oculos, vt sciat non minori religione sibi administrãdum esse suum munus, quàm si ageret in conspectu Dei & Angelorum. Postquam Deum nominauit, addit etiam Christum. nam is est cui Pater omnem iudicandi potestatem detulit, & coram cuius tribunali semel apparebimus. Angelos Christo adiungit, non tanquam iudices, sed tãquam futuros testes negligentiæ, aut temeritatis, aut ambitionis, aut malæ fidei. Adsunt enim spectatores, propter iniunctam sibi Ecclesiæ curam. Et sanè plusquam stupidum & saxeum esse oportet, cui non excutiat torporem & oscitantiam sola hæc cogitatio: theatrum Dei & Angelorum esse Ecclesiæ gubernationem. vbi verò accedit solennis ista contestatio, timorẽ ac solicitudinem duplicari necesse est. *Electos* vocat *Angelos*, non tantùm vt à reprobis discernat, sed excellentiæ causa, vt plus reuerentiæ habeat eorum testimonium. *Absque præcipitatione.* πρόκριμα Græcis, si verbum de verbo exprimas, Latinè sonat præiudicium. Verùm potius significat festinationẽ nimiam, dum re nondum bene perspecta, temere pronuntiamus: aut significat immodicum fauorem, quum deferimus personis plusquam æquum est, vel alios tãquam eximios, aliis præferimus: quod in iudiciis semper est iniquum. Ergo hîc vel leuitatem, vel personarũ acceptionem damnat Paulus. Eodem spectat ferè quod sequitur, non esse huc vel illuc declinandum. Dici enim vix potest quã difficulter se retineant qui iudicãdi munus sustinẽt, inter tot ac tam varios impulsus. Nonnulli Codices habent πρόσκλισιν. Sed prior lectio magis conuenit.

22 *Manus citò ne cui imponas: neque communices peccatis alienis, temetipsum purum custodi.*

23 Ne posthac bibas aquam, sed paululo vino vtere propter stomachum tuum, & crebras tuas infirmitates.

24 Quorundam hominum peccata antè manifesta sunt, festinantia ad iudicium: in quibusdam verò etiam subsequuntur.

25 Similiter & bona opera antè manifesta sunt, & quæ secus habent, latere nequeunt.

22 *Manus citò ne cui imponas.* Non dubium est quin depellere à Timotheo inuidiam voluerit, & obuiam ire multis querimoniis, quæ subinde oriuntur aduersus pios Christi seruos, qui ambitiosis quorũuis precibus obsequi recusant. Nam alii morositatis eos insimulant, alii inuidiæ, nonnulli etiam crudeles esse clamitant, quia non statim admittãt qui se venditant qualicunque commendatione: quod hodie plus satis experimur. Paulus ergo Timotheum hortatur ne à grauitate discedat, nec se patiatur vinci præposteris studiis: non tã quòd opus haberet Timotheus eiusmodi admonitione, quàm vt sua authoritate compescat qui aliâs ipsi Timotheo molesti esse poterant. Primùm impositio manuum, ordinationem significat: hoc est, signum pro re ipsa capitur. Prohibet enim nequem minus adhuc probatum, nimia facilitate admittat. Sunt enim qui nouitatis studio promoueri cuperẽt vel ignotissimum quẽque, simulatque specimen vnum vel alterũ ediderit quod arrideat. Huic importunæ cupiditati grauem & prudentem Episcopum resistere conuenit: queadmodum hîc Paulus iubet Timotheum facere. *Neque communices.* Significat eodem implicari reatu qui illicitæ promotioni assentitur, atque ipsos præcipuos authores. Quanquam ita exponunt quidam: si indignos admittat, quicquid postea deliquerint, culpam illi aut culpæ partem imputatum iri. Sed mihi hoc videtur simplicius: etiamsi in hanc temeritatem alii prorumpant, noli te illis socium addere, ne simul reus fias. Sæpe enim accidit, vt nos, etiam rectè alioqui sentientes, abripiat aliorũ stultitia, & leuitas. Huc etiam refero quod continuò pòst sequitur. *Temetipsum purum custodi*: acsi dixisset, Siquid perperam fiat ab aliis, vide ne vlla ex consensu, vel approbatione cõtagio ad te perueniat. Si impedire non potes quominus se polluant, saltem tua consilia ab illis constanter separata esse conuenit, quò purum te serues. Siquis generalem esse malit sententiam, fruatur suo sensu: sed magis consentaneũ est, meo iudicio, ad circunstantiã præsentis loci restringere.

23 *Ne posthac bibas aquam.* Quoniã hæc sententia cõtextum abrumpit, quidam non esse Pauli suspicantur. Atqui videmus Paulum non adeò fuisse curiosum in texẽda orationis serie: atque hoc illi non esse infrequens vt diuersas sententias absque ordine permisceat. Deinde fieri potest, vt quod, scripta iam Epistola, appositum fuerat extra ordinem versuum, deinde librariorum errore in hunc locum obrepserit. In eo tamẽ non ita anxiè laborandum est, si illum quem dixi Pauli morem consideramus: nempe quòd res varias interdũ miscere solet. Porrò summa est, vt Timotheus aliquantulum vini bibere assuescat, valetudinis sustentandæ causa. Non enim prohibet in totum ne bibat aquam, sed ne vtatur hoc ordinario potu. nam verbum ὑδροποτεῖν hoc significat. Sed cur non simpliciter consulit vt bibat vinum? Videtur enim, quum pauxillũ addit, velle obuiam ire intemperãtiæ: quod non fuit verendum in Timotheo. Respõdeo, hoc potius fuisse expressum vt occurreret improborum calumniis, quibus promptum alioqui fuisset eius consilium subsannare, hoc scilicet colore, aut simili, Qualis isthæc est philosophia, quæ ad potandum vinum incitat? hæcne via est qua in cælum conscenditur? Vt eiusmodi sannas præueniat Apostolus, testatur se necessitati duntaxat consulere: & mediocritatem simul commendat. Apparet autem Timotheum non frugalem tantùm in victu, sed etiam austerum fuisse: vt qui ne valetudini quidem suæ parceret. Ac certum est, neque ambitione id ab eo, neque superstitione fuisse factum. Vnde colligimus, non modò à luxu & deli-

deliciis fuisse alienissimum: sed quò solutior esset ad opus Domini, aliquid etiam ex ordinariis alimentis rescidisse. Neque enim natura, sed cõtinentiæ studio erat abstemius. At quàm pauci hodie sunt quibus necesse sit aqua interdicere. quàm multi verò qui restringendi sint ad sobrium vini potum? Porrò hîc apparet quàm necesse sit nobis etiã vbi rectè agere cupimus, Spiritum prudentiæ à Domino petere, qui nos mediocritatem doceat. Rectum quidem scopum Timotheus spectabat; sed quia reprehenditur à Spiritu Dei, excessum austeri victus cognoscimus in eo fuisse vitiosum. Simul traditur generalis regula, Sic in cibo & potu temperãdum nobis esse, vt singuli valetudinis suæ rationem habeant, non vitæ prorogandæ causa, sed vt quandiu viuunt, Deo & proximis frugi sint atque vtiles. Quòd si improbatur nimia continentia, dum morbos accersit vel fouet, quamuis absit superstitio: quo loco habenda erit Cartusianorum obstinatio, quibus mori satius est quã in extrema necessitate pauxillum carnis gustare? quòd si parcis & sobriis præcipitur ne valetudinem grauent nimia parsimonia, non leuis pœna intemperantes manet, qui vires suas, ingluuiem farciendo, opprimunt. Nec verò monẽdi sunt, sed tanquam brutæ pecudes à pabulo arcendi.

24 *Quorundam hominum peccata.* Quoniam nihil est quod magis excruciet fideles Ecclesiæ ministros, quã vbi malis corrigendis nullam vident rationẽ: vbi coguntur ferre hypocritas, quorum nequitiam intelligunt: multos qui sunt noxiæ pestes, nequeunt arcere ab Ecclesia, ac ne impedire quidem quominus clandestinis artibus venenũ suum spargant. hac consolatione sustentat Paulus Timotheum, fore vt aliquando, vbi Deo visum fuerit, protrahantur in medium. Ita ad tolerantiam eum confirmat: quia æquo animo expectanda est opportunitas, quã Deus pro sua sapientia præstituit. Mirè etiam probos & sanctos Pastores torquet altera indignitas, quòd vbi summa integritate officio perfuncti sunt, multis iniquis sermonibus perstringuntur, onerãtur multiplici inuidia, vident rapi in contrariam partẽ quæ laudem merebantur. Hac etiam ex parte subuenit Paulus, quum admonet Timotheũ, quibusdam bonis operibus, lucem in aliud tempus reseruari. Itaque si laus eorum quasi sub terram defodiatur hominum ingratitudine, id quoque placido animo esse sustinendum, donec reuelationis tẽpus adueniat. Quanquam non his solùm malis medetur: sed quia nos sæpe falli contingit in eligẽdis Ministris, dum se indigni astutè insinuant, boni autem nobis sunt ignoti: deinde etiamsi non erremus ipsi iudicando, non tamen aliis probare iudicium nostrum possumus: sed qui optimi sunt, repudiantur, nobis contrà nitentibus: mali autem vel obrepunt, vel se obtrudũt: fieri non potest quin nos magnopere angat nostra & Ecclesiæ conditio. Itaque Paulus in offensione vel tollenda, vel saltẽ subleuanda laborat. Hæc igitur summa sit, ferẽda esse quæ statim corrigi nequeũt, gemendum vbi nondum remedio idoneum est tempus, morbis non esse vim adhibẽdam, donec vel maturuerint, vel patefacti sint: rursus quoties virtuti non habetur suus honor, expectandum esse maturum reuelationis tempus, ac tolerandum esse mundi stuporem, ac quiescendum esse in tenebris donec illuceat dies. Venio nunc ad verba, postquam rem breuiter complexus sum. Quum dicit *peccata quorundam hominum ante manifestata esse*, intelligit maturè patefieri, & quasi ante tẽpus prodire in notitiam hominum. Et hoc similitudine exprimit, quasi currendo festinent ad suum iudicium. Videmus enim vt multi præcipites ruant, sponteque accersant sibi damnationem: etiamsi totus mũdus saluos cupiat. Quoties autem id accidit, succurrat nobis, arcano Dei prouidẽtiæ motu instigari reprobos vt spumas suas proiiciant. *In quibusdam subsequuntur.* Quòd Erasmus vertit, Quosdam subsequuntur, non recipio. Tametsi videtur id Grecæ constructioni magis quadrare, sensus tamen postulat vt subaudiatur particula ἐν. casus enim mutatio non tollit antithesin. Nam sicuti dixerat quorundam peccata celeriter ad iudicium suũ festinare: ita nunc econuerso addit, quorundam (vel aliorum) tardius venire in notitiam. Sed loco genitiui, posuit datiuum, in aliis. Significat autẽ, vtcunque diutius quàm optemus lateant

quorundam peccata, & tardè proferantur in lucem, non tamen perpetuò fore occulta. nam & ipsa tempus suum habebunt. Quòd si tamen magis placeat Erasmi versio, idem maneat sensus necesse est: nempe quanuis non properet Dei vindicta, à tergo tamen lentè subsequi.

25 *Similiter & bona.* Significat interdum pietatem, & alias virtutes maturè ac tempestiuè suam laudē apud homines habere, vt in pretio sint boni. Quòd si secus accidat, non tamen passurum Dominum vt perpetuò opprimatur innocentia & integritas. sæpe enim calumniis, tanquā nubibus, obscuratur: sed tandē impletur illud Dan. 12. 3, Mat. 13. 43, Deum facere vt refulgeat instar auroræ: verùm animo tranquillo opus est ad sustinendū. Homines enim sumus: itaque semper vidēdū quē modū habeat nostra cognitio, ne vltrà progrediamur: nā id esset Dei officium nobis arrogare.

CAP. VI.

1 *QVicunque sub iugo sunt serui, suos dominos omni honore dignos existiment: vt ne Dei nomen & doctrina blasphemetur.*

2 *Qui autem fideles habent dominos, ne despiciant eo quòd fratres sunt: sed magis seruiant, quòd fideles sint & dilecti, & beneficentiæ participes.*

Apparet, initio Euāgelii seruos, quasi dato manumissionis signo, animos sustulisse. nam passim multum laborat Paulus in cupiditate illa frænanda. Et sanè tam dura erat seruitutis conditio, vt non mirū sit fuisse in primis odiosam. Porrò vsitatum est, arripere in carnis nostræ commodum quicquid habet minimam speciem. Ita quum audiebāt, omnes nos esse fratres, protinus inferebant, indignum esse vt fratrum essent mancipia. Verùm vt nihil tale venisset illis in mētem, semper tamen miseris hominibus necessaria est consolatio, quæ temperet ærumnarum acerbitatem. Deinde non sine difficultate adduci poterant vt libenter & alacri animo, tam aspero iugo subiicerent ceruices. Huc igitur spectat præsens doctrina.

1 *Quicunque sub iugo,* &c. Quia sibi quisque præstantiam falsa opinione arrogat, nemo est qui æquo animo ferat, alios sibi imperare. Qui effugere necessitatem nequeunt, parent illi quidem inuiti superioribus: sed intus fremunt & indignantur, quia sibi putant fieri iniuriam. Omnes eiusmodi disputationes vno verbo præcidit Apostolus, quum voluntariam subiectionem exigit ab omnibus qui sub iugo sunt. Significat enim non esse inquirendum sintne digni tali fortuna an meliore: quia sufficiat, hac conditione esse obstrictos. Et quum præcipit vt *dignos honore existiment dominos* quibus seruiant, non modò fidem & diligentiam in præstandis obsequiis requirit: sed vt eos suspiciant & venerentur ex animo, tanquam in altiore gradu collocatos. Nemo enim vel principi vel domino præstat quod debet, nisi eminentiam inspiciens ad quam illos Deus euexit, honore ideo prosequitur, quia illis subest. Nam vtcunque sæpe indigni sint, ipsa tamen præfectura qua dignatur ipsos Deus, honorem semper meretur. Adde quòd nullus operam suam vel obsequia Domino sponte impendet, nisi persuasus fuerit se debere. Vnde sequitur, subiectionem ab hoc honore incipere quo Paulus dignos vult censeri qui præsunt. *Ne Dei nomen.* Semper in nostrum commodum plusquam oporteret ingeniosi sumus. Ita seruis, si infideles habeant dominos, prompta est obiectio, indignum esse vt qui diabolo seruiunt, imperent filiis Dei. Paulus autem in contrariam partem retorquet argumentum, ideo infidelibus dominis parendū esse, ne malè audiat nomen Dei & Euangeliū: quasi Deus ille quem colimus, ad rebellandum nos incitet: quasi Euangelium contumaces reddat & præfractos qui aliis subiecti esse debent.

2 *Qui autem fideles.* Fraternum nomen videtur æqualitatem statuere, atque ita tollere dominium. Paulus exaduerso

uerſo ratiocinatur, eò libentius debere ſeruos fidelibus dominis ſe ſubiicere, quia filios Dei agnoſcunt, & fraternò amore illis ſunt deuincti, & eiuſdem gratiæ conſortes. Neque enim vulgaris eſt iſta dignatio, quòd Deus eos terrenis heris in eo quod præcipuum eſt, æquauit: nam communem ſimul adoptionem habent. Hoc ergo non leue illis incitamentum eſſe debet ad ſeruitutem æquo animo ferendam. Adde quòd ſeruitus magis tolerabilis eſt ſub manſuetis heris, qui nos diligunt, & quos mutuò diligimus. Ipſum etiã fidei vinculum optimè inter ſe cõciliat, quib⁹ diuerſa eſt cõditio.

Hæc doce & exhortare,

3 Si quis aliter docet, nec acquieſcit ſanis ſermonibus Domini noſtri Ieſu Chriſti, & ei quæ ſecundum pietatem eſt doctrinæ,

4 Inflatus eſt, nihil ſciens, ſed languẽs circa quæſtiones & pugnas verborum, ex quibus oritur inuidia, contentio, maledicentia, ſuſpiciones malæ,

5 Superuacuæ conflictationes hominum mente corruptorum, & qui veritate priuati ſunt, exiſtimantium quæſtum eſſe pietatẽ: ſeiungere à talibus,

Hæc doce. Intelligit hæc eſſe quib⁹ docẽdis inſiſtere debeat: & doctrinæ vult exhortationes coniungi. Perinde ergo eſt acſi dixiſſet, quotidie inculcandum eſſe hoc doctrinæ genus: nec docendos modò eſſe homines, ſed exhortationibus quoque aſſiduis ſtimulandos ac vrgendos.

3 *Si quis aliter.* Quia verbum eſt cõpoſitum, poteſt etiam non malè trãſferri, alia docet. quanquam in ſenſu nulla eſt ambiguitas. Damnat enim eos omnes qui in hac docendi ratione non conueniunt: etiãſi non apertè neque ex profeſſo oppugnent ſanam doctrinam. Fieri enim poteſt vt qui nullum alioqui profitetur impium vel manifeſtum errorem, futili tamen garrulitate ſe venditando, pietatis doctrinam adulteret. Nã vbi in ipſa doctrina profectus nullus apparet, nullaque ædificatio, iam à Chriſti inſtituto diſceditur. Quum autem non de profeſſis impiorum dogmatum authoribus loquatur Paulus, ſed de vanis doctorib⁹ ac profanis, qui ambitione ſua vel auaritia ſimplicem & genuinam pietatis doctrinam deformant: videmus tamen quàm acriter ac ſeuerè inuehatur aduerſus eos: nec mirum. dici enim vix poteſt quantum noceat fucoſa, & prorſus ad oſtentationem & inanem pompã compoſita prædicatio. Verùm quos perſtringat, melius patet ex contextu. nam quod proximè ſequitur, *Nec acquieſcit ſanis ſermonibus,* exegeticum eſt. Fieri enim ſolet vt eiuſmodi homines præpoſtera curioſitate abrepti, quicquid vtile eſt ac ſolidum, deſpiciant. itaque inſtar petulantium equorum, ſine ratione laſciuiunt. id verò quid aliud eſt quàm reſpuere *ſanos Chriſti ſermones*? nam ſani vocantur ab effectu, quia ſanitatem nobis conferant, vel apti ſint ad eam fouendam. Idem ſignificat *Doctrina quæ ſecundum pietatem eſt.* Neque enim pietati conſentanea erit, niſi in timore cultúque Dei nos inſtituat, niſi fidem noſtrã ædificet, niſi ad patientiam, humilitatẽ, omnia charitatis officia nos erudiat. Ergo quiſquis vtiliter docere non ſtudet, ſecus docet quàm oportebat: imò nec pia, nec ſana eſt doctrina, quocunque colore fulgeat, quæ ad profectum audientium nõ tendit. Tales primùm ſuperbiæ damnat Paulus, & quidem inanis & ventoſæ: deinde quia nulla excogitari poteſt aptior ad caſtigandos ambitioſos pœna, quàm dum inſcitiæ damnatur totum id quo ſibi placẽt: Paul⁹ eos *nihil ſcire* pronuntiat, vtcũque multis argutiis turgeãt. Nihil enim habẽt ſolidũ, ſed meros tantũ flatus. Et ſimul pios omnes admonet ne ſe vẽtoſa iſta oſtentatione efferri pa-

tiantur quominus in Euangelii simplicitate defixi maneant.

4 *Sed languens.* Est obliqua antithesis inter sanitatem doctrinæ Christi ac langorem istum. Nam quum multùm diúque se fatigauerint subtiles isti quæstionarii: quem tandem fructum reportant ex suo labore, nisi quòd subinde crescit morbus? Ita non frustra tantùm se macerant: sed languorem contrahunt ex peruersa sua curiositate. sequitur ergo longè abesse vt rite proficiant quemadmodum oportebat Christi discipulos. *Quæstiones & verborum pugnas* non abs re simul coniungit: priore enim vocabulo non quasuis quæstiones significat quæ vel ex sobrio moderatóque discendi studio nascuntur, vel ad puram rerũ vtiliũ explicationẽ faciunt: sed quales hodie in Sorbonicis scholis agitantur ad ostentandũ acumẽ. Illic quæstio quæstionem parit: quia nullus est modus, vbi quispiam plus scire quàm expediat, appetens, suæ vanitati indulget. hinc postea emergunt infinitæ rixæ. Quemadmodũ enim crassæ in calore nubes non sine tonitru discutiuntur: ita necesse est vt spinosæ istæ quæstiones in certamina ebulliant. Cæterùm λογομαχίας nominat contentiosas disputationes de verbis magis quàm de rebus, vel (vt vulgò loquũtur) sine materia, aut subiecto. Nam siquis diligenter expendat quæcunque inter sophistas feruent contentiones, deprehendet non ex rebus eas prouenire, sed ex nihilo eas excudi. In summa, quæstiones omnes damnare voluit Paulus quæ nos ad nihili contentiones acuunt. Ex *quibus oritur inuidia.* Ab effectis demõstrat quantopere fugienda sit ambitiosa sciendi cupiditas. mater enim inuidiæ est ambitio. Vbi autem regnat inuidia, illic simul feruẽt conuitia, rixæ, & reliqua mala quæ hic à Paulo numerantur. Addit, talibus *corruptam esse mentem, & esse veritate priuatos.* Porrò certum est hîc taxari sophistas, qui posthabita ædificatione, verbum Dei in artem subtiliter disserẽdi & friuolas argutias conuertũt. Si tantùm ostenderet Apostolus, inutilem reddi hoc modo salutis doctrinã, iã ista esset minimè tolerabilis profanatio: sed longè grauior ac vehementior est ista reprehensio, quòd tã perniciosa mala quæ inde manant, & tam noxias pestes recenset. Ex hoc itaque loco discamus sophisticen detestari vt rem Ecclesiæ Dei magis pestiferam, quàm satis credi possit.

5 *Quæstum esse pietatem.* Sic resolue, Pietatem esse quæstum, vel artem quæstuosam: quia scilicet totum Christianismum lucro metiuntur. Perinde enim acsi non alium in finem prodita fuissent Spiritus sancti oracula, quàm vt eorum auaritiæ seruirent, tanquam merce venum exposita, negotiantur. Cum talibus vetat Paulus seruos Christi quicquam habere commercii. Neque enim modò Timotheum iubet esse dissimilẽ, sed eos fugere quasi noxias pestes. Nam etsi palàm non aduersentur Euangelio, quin potius falsa eius professione se iactent: contagiosa tamen est eorum societas. deinde si nos vulgus hominum familiares illis esse videat, periculum est ne se amicitiæ nostræ prætextu insinuẽt. Sũma igitur danda est à nobis opera, vt omnes intelligant adeo nos esse ab illis alienos, vt nihil nobiscũ habeãt cõmune.

6 *Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia.*

7 *Nihil enim intulimus in mundũ: certum quòd neque efferre quicquam possumus.*

8 *Habentes autem alimenta & tegmina, his contenti erimus.*

9 *Nã qui volũt ditescere, incidunt in tentationẽ & laqueũ, & cupiditates multas stultas & noxias, quæ demergunt homines in exitium & interitum.*

10 *Radix enim omnium malorũ est auaritia: cui addicti qui-*

dam

dam, aberrarunt à fide, & seipsos implicuerunt doloribus multis.

6 *Est autem quaestus.* Eleganter non sine ironica correctione in contrarium sensum eadẽ verba mox retorquet: acsi dixisset, Perperam illi & nequiter, qui venalem habẽt Christi doctrinam: quasi verò pietas esset quaestus. quanquam certe, siquis rectè aestimet, pietas magnus est ac vberrimus quaestus. Ideo autem sic vocat, quòd planam & absolutam beatitudinem nobis affert. Sacrilegi ergo illi, qui lucro nummario addicti, pietatẽ cóferunt ad suum quaestum. Nobis autem pietas satis magnum per se lucrum est, quia per eam consequimur non tantùm vt simus haeredes mundi, sed etiam vt fruamur Christo omnibusque eius diuitiis. *Cum sufficientia.* Tam ad affectum animi, quam ad rẽ ipsam referri potest. Si ad animum referas, sensus erit: pios, dum nihil appetunt, sed contenti sunt sua tenuitate, satis magnum lucrum esse consequutos. Si rerum sufficientiam accipias (quod mihi non minus arridet) erit promissio, qualis illa Psalmi 34.11, Leones esuriunt, & famelici vagantur: qui autem Dominũ inquirunt, non destituentur omni bono. Semper enim adest suis Dominus: & quantum illorum necessitati sufficit, ex sua plenitudine suũ cuique demensum erogat. Ita vera foelicitas in pietate sita est: haec verò sufficientia veluti quoddam est auctarium.

7 *Nihil enim intulimus in mundum.* Hoc ad finiẽdũ sufficientiae modũ addidit. Gurges est inexplebilis nostra cupiditas, nisi coerceatur: hoc autem optimũ fraenum, si nihil plus appetamus quàm postulat vitae huius necessitas. Nam ideo fines trãsilimus, quia ad mille vitas quas falsa imaginatione concipimus, solicitudo nostra se extendit. Nihil est magis vulgare, nihil etiam magis confessum hac Pauli sententia. verùm simulatque omnes confessi fuerint, quod etiam oculis quotidie cernitur: vnusquisque votis immensa latifundia non secus absorbet, quàm si aluum haberet dimidii mundi capacem. Atque hoc est quod habetur Psal. 49.14, Quum stultitia patrum appareat in eo quod sperabant hic se perpetuò mãsuros: nihilominus posteros illorum viam approbare. Ergo vt constet nobis sufficientia, discamus animum ita compositum habere, ne plus appetamus quàm quod ad tolerandam vitam necessarium est. Quum *alimenta & tegmina* nominat, delicias & abundãtem copiam excludit. Natura enim paruo contenta est: superfluum autem, quicquid exuperat naturalem vsum. nõ quod liberalior vsus per se damnari debeat: sed appetitus semper vitiosus est.

9 *Qui volunt ditescere.* Postquam ad continentiam hortatus est ac diuitiarum contemptum, nunc admonet quam perniciosa sit habendi cupiditas, ac praesertim in Ecclesiae ministris de quibus nominatim hìc tractat. Non sunt autem diuitiae, malorum quae hic cõmemorat, causa: sed appetitus, etiamsi quis alias sit pauper. Nec verò Paulus tantum quid plerumque accidere soleat, sed quid perpetuò accidere necesse sit, docet. Quisquis enim hoc habet propositum, vt ditescat, diabolo se captiuum tradit. Verissimum est illud ethnici Poetae, Qui diues fieri vult, & citò vult fieri. vnde sequitur, omnes qui feruntur ad diuitias expetendas, praecipites ruere. hinc etiam stultae illae, imò insanae cupiditates, quae tandem eos in exitium demergunt. Hoc quidẽ malum est vniuersale: sed in Ecclesiae Pastoribus magis conspicuum eminet. Ita enim eos dementat auaritia, vt nihil quantumuis absurdum refugiant, simulatque auri fulgor vel argenti oculos perstrinxit.

10 *Radix enim malorum.* Non est cur in aliorum vitiorum comparatione nimis scrupulose laboremus. Certum est ambitionem ac superbiam saepe deteriores proferre fructus: atqui non prouenit ex auaritia ambitio. De libidine venerea idem potest dici: sed Pauli consilium non fuit, quaecunque nominari possint vitiorũ species, eas sub auaritia includere. Quid igitur? simpliciter intellexit, infinita mala inde oriri, quemadmodum vulgò loquimur, nihil esse malorum quod non pariat vel discordia, vel gula, vel ebrietas, vel aliud quoduis simile vitium. Et profectò de scelerata habendi cupidine veris-

ſimè hoc prædicare licet, nullam eſſe malorum ſpeciem quæ non ab ea quotidie ſcaturiat: vt ſunt innumeræ fraudes, fallaciæ, periuria, circumuentiones, rapinæ, crudelitas, corruptelæ in iudiciis, lites, odia, veneficia, cædes: denique omnes ferè nocendi artes. Similes paſsim ſententiæ apud profanos ſcriptores occurrunt. Quare improbè faciũt quidam, hyperbolicè hoc à Paulo dictum inſimulantes, qui Horatio vel Ouidio applauderent ſic loquenti. Vtinam verò non cõprobaret quotidiana experiẽtia, rẽ ipſam vt eſt ſimpliciter fuiſſe indicatam. Sed meminerimus eadem ſcelera quæ ab auaritia manant, poſſe etiam vel ab inuidia, vel ab ambitione, vel aliis prauis affectibus oriri, vt certè oriuntur. *Cui addicti quidam.* Græca loquutio impropria eſt: quum dicit, appeti auaritiam. ſed quæ ſenſum nihil obſcurat. Malum enim omnium atrociſsimum ab auaritia naſci pronuntiat, defectionem à fide. Nã qui laborant hoc morbo, paulatim degenerant, donec abiiciant penitus fidẽ. Hinc *dolores* illi quos commemorat: quo nomine intelligo dira conſcientiæ tormenta quæ ſolẽt deſperatis hominibus accidere: quanquam aliis quoque præludiis auaros Deus exercet, dum ſibi ſunt ipſi carnifices.

11 *Tu verò, ô homo Dei, hæc fuge: ſectare verò iuſtitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, manſuetudinem.*

12 *Certa bonum certamen fidei: apprehende vitam æternam, ad quam etiam vocatus es, & confeſſus bonam confeſſionem coram multis teſtibus.*

13 *Denuntio tibi coram Deo qui viuificat omnia, & Chriſto Ieſu qui teſtificatus eſt bonam confeſsionem coram Pontio Pilato,*

14 *Vt ſerues mandatum immaculatus & irreprehenſibilis, vſque ad reuelationem Domini noſtri Ieſu Chriſti:*

15 *Quam ſuis temporibus manifeſtabit beatus & ſolus princeps, Rex regnantium, & Dominus dominantium,*

16 *Qui ſolus habet immortalitatem, qui lumen habitat inacceſſum, quem vidit nullus hominum, nec videre poteſt, cui honor & potentia æterna, Amen.*

11 *Tu verò, ô homo Dei, hæc fuge.* Hominem Dei vocando, pondus addit cohortationi. Porrò ſi ad proximam ſententiam reſtringere placet quod de *ſectanda iuſtitia, pietate, fide, patientia* præcipit, remedium opponit corrigendæ auaritiæ, admonens ſcilicet quales appetere diuitias debeat, nempe ſpirituales. Poteſt tamen ad alia quoque membra extendi hæc præceptio, vt ſe ab omni vanitate ſubducẽs Timotheus, illam que nuper damnata eſt, περιεργίαν fugiat. Nam qui neceſſariis ſtudiis erit intentus, ſuperuacuis facilè abſtinebit. Nominat autem quaſdam virtutum ſpecies exempli cauſa, ſub quibus alias etiã intelligere cõuenit. Ergo quiſquis iuſtitiæ ſtudio tenebitur, & ad pietatem, fidẽ, charitatem aſpirabit, tolerantiã & manſuetudinem ſectabitur: fieri non poterit, quin ab auaritia eiúſque fructibus abhorreat.

12 *Certa bonum certamen.* Quemadmodum in proxima Epiſtola cap. 2. 4 dicet, Qui militiæ nomen dedit, non implicatur alienis à ſua profeſsione negotiis. Itaque vt Timotheũ retrahat à nimia rerum terreſtrium cura, certandum eſſe admonet. Nam inde ſecuritas & indulgentia, quòd maior pars in otio qua-

ſi

si per lusum Christo seruire vult, quum seruos omnes suos Christus ad militiam vocet. Quò autem eum animet ad obeundum fortiter eiusmodi certamen, bonum appellat: hoc est fœlix, & ideo minimè fugiẽdum. Nam si dubio euentu & cum mortis periculo pugnare non dubitant terreni milites, quantò meliore animo certare nos cõuenit sub Christi auspiciis & vexillo, postquam de victoria certi sumus? Præsertim quum nos præmium maneat, non quale militibus suis persoluere solent alii imperatores: sed gloriosa immortalitas, & cælestis beatitudo. Indignum sane foret, tale spe proposita nos fatigari vel labascere. atque id est quod continuò pòst subiicit, *Apprehende vitam æternam*. perinde enim est acsi diceret, Deus ad vitam æternam te vocat: igitur contẽpto mundo, illuc enitere. Apprehendere autem quum ipsam iubet, vetat in medio cursu cessare aut pigrescere. acsi diceret, nihil actum esse donec futuram vitam adepti simus, ad quam nos Deus inuitat. Sic & Philip. cap. 3.12, se vlterius eniti prædicat, quia nondũ apprehenderit. Sed quia temere & frustra currerent homines, nisi Deum haberent sui cursus authorem, incitandæ alacritatis causa, meminit etiã *Vocationis*. Nihil est enim quod plus animi facere nobis debeat, quàm dũ audimus nos à Deo vocatos. Nã inde colligimus, non irritum fore laborem nostrum cui præest Deus, & in quo nobis manum porrigit. Iã & ista esset grauis exprobratio, Dei vocationem repudiasse. Quare hîc acerrimus stimulus esse debet, Deus te ad vitam æternã vocat, caue ne aliò abstraharis, aut alioqui deficias priusquam eam fueris cõsequutus. *Et confessus bonam confessionem*. Cõmemoratione etiã superioris vitæ magis ad pergendum stimulat. Turpius enim est deficere postquam rectè cœperis, quàm nunquam cœpisse. Ergo hoc argumẽto acuit Timotheum, quòd strenue & cum laude hactenus se gesserit: vt primis vltima respondeant. Confessionem intelligo non verbis conceptã, sed potius re ipsa editam: neque id semel duntaxat, sed in toto ministerio. Sensus ergo est, Habes præclaræ tuæ confessionis multos testes cùm Ephesi, tum in aliis regionibus, qui te fideliter & seriò in Euangelii professione versantẽ spectarunt. Quamobrem tali specimine edito, iam tibi nõn licet, nisi cum summo pudore & dedecore, alium te præstare quàm egregium Christi militem. Hinc generaliter docemur, vt quisque nostrũ magis excellit, minus esse excusabilem si deficiat, magísque ad recte pergendum Deo obstrictum esse.

13 *Denuntio tibi*. Tanta obtestationum vehementia qua Paulus vtitur, argumento est quàm difficilis sit ac rara virtus, perstare in Euangelii ministerio vt decet, vsque ad extremum. Tametsi enim alios quoqũe hortatur sub Timothei persona: simul tamen eum compellat. Porrò quæ de Christo & Deo prædicat ex circunstantia præsentis causæ dependent. Nam quum Deo hoc tribuit, quòd *viuificet omnia*, vult occurrere crucis offendiculo, quæ nihil quã mortis speciẽ præ se fert. Oculos ergo claudendos esse significat, vbi mortẽ ostentãt ac minãtur impii: vel potius in Deũ solum esse defigendos, quia ipse est qui mortuos restituit in vitam. Summa huc tendit, vt omisso mundi intuitu, in solũ Deũ respicere discamus. Quod de *Christo* mox subiicit, continet eximiam cõfirmationem. Admonemur enim, nõ sub Platone aliquo nos philosophari, qui otiosas disputationes in vmbra tractet: sed doctrinam quam profitetur, morte Filii Dei sancitam esse. Non enim multis verbis Christus suam *Confessionem sub Pilato*, sed re ipsa (voluntariam scilicet mortem obeundo) asseruit. Nam etsi tacere Christus coram Pilato maluit, quàm pro sua defensione verbum facere, quia certæ damnationi iam deuotus illuc venerat: in eius tamen silentio æquè magnificum patrocinium doctrinæ fuit, acsi clamose eam tutatus foret. Nam suo illam sanguine & mortis sacrificio melius quàm voce sanciuit. Hanc vocat *Bonam* confessionem. Nam Socrates quoque mortuus est: neque tamen mors eius legitima fuit doctrinæ quam tenebat, comprobatio. At quum audimus fusum esse sanguinẽ Filii Dei, illud sacrosanctum est sigillum quod omni dubitatione nos eximit. Ergo quoties vacillant animi, meminerimus à Christi morte cõfirmationem esse subinde petendam. Cuius enim ignauiæ

foret, talem ducem nobis præeuntem desererе?

14 *Vt serues mandatū.* Nomine mādati significat quæ hactenus de officio Timothei disseruit: quorum hæc fuit summa, vt se fidelē Christo & Ecclesiæ ministrū præberet. Quid enim opus est hoc extendere ad totam Legē? nisi fortè simpliciter accipere quis malit pro functione illi iniuncta. Neque enim constituimur Ecclesiæ ministri, quin simul nobis Deus præscribat quidnam agere nos velit. Ita Seruare mandatum, nihil aliud esset quàm munus sibi commissum bona fide exequi. Omnino certe ad ministeriū Timothei refero. Quæ sequuntur epitheta, quod ad casum & terminationem spectat, Græcè tam mandato quàm personæ Timothei conueniunt: sensus tamē quem reddidi, multò est aptior. Admonet autem Paulus, vitæ sanctitati & puris moribus studendum esse, si velit Timothe⁹ rite suo muneri satisfacere. *Vsque ad reuelationem Domini nostri Iesu Christi.* Dici non potest quàm fuerit piis omnibus necessarium illo tempore, mētes habere in diem Christi prorsus defixas: quum in mūdo quaquauersum occurrerent innumera scandala. Vndique impetebantur, omnibus odio erant & execrationi, omnium ludibriis expositi erant, quotidie premebantur nouis ærumnis: nullus interea tot laborum & molestiarum fructus apparebat. Quid igitur erat reliquum, nisi vt cogitatione transuolarent ad beatum illum diem redemptionis nostræ? Quanquam eadem hodie quoque ratio apud nos valet: imò ferè omnibus seculis est cōmunis. Quàm multa enim assiduè oculis nostris ingerit Satan, quæ alioqui nos à recto proposito centies abducerēt? Omitto ignes, gladios, exilia, & omnes furiosos hostiū impetus: omitto calumnias & alias vexationes: quàm multa sunt intus longè peiora? insurgunt ambitiosi homines, subsannant Epicurei & Lucianici, insultant proterui, fremunt hypocritæ, qui secundum carnem sapiunt, obliquè nos mordent, solicitamur variis artibus huc & illuc: denique ingens est miraculum quum in tam arduo & periculoso munere quispiam infract⁹ perseuerat. His tot difficultatibus vnicum est remedium, oculos coniicere in Christi apparitionem, & illinc semper pendere. Quia autem præcipites in votis nostris solemus ferri, & parum abest quin diem & horā præstituamus Deo, ne præstare differat si quid promisit: ideo nimiam festinationem maturè cohibet in expectando Christi aduentu. Nam hoc sibi volunt hæc verba, *Quam suis temporibus repræsentabit beatus,* &c. Æquiore enim animo expectant homines cuius nōdum oportunum adesse tempus sciunt. Quî fit vt in sustinendo naturæ ordine simus tam patientes, nisi quòd nos retinet ista cogitatio, intempestiuè nos facturos si contrà desideriis nostris luctemur? Ita sciamus Christi reuelationi suum esse tempus destinatum quod patienter expectare nos oporteat.

15 *Beatus & solus princeps.* Istis elogiis ideo extollit Dei principatū, ne Principum huius seculi fulgor oculos nobis perstringat. Ac præcipuè illo tēpore necessaria fuit eiusmodi admonitio. quanta enim tūc fuit regnorū omniū magnitudo & potentia, tantundem Dei maiestas & gloria obscurabantur. Nam quotquot rerum potiebantur, nō modò infestissimi erant regni Dei hostes: sed superbè insultabāt Deo, sacrúmque eius nomen pedibus calcabant. Ac quò maiore fastu despiciebant veram religionem, eò beatiores sibi videbantur. Quis nō ex tali rerum facie iudicasset, Deum miserè victum & oppressum? Videmus quàm insolenter efferatur Cicero aduersus Iudæos propter afflictas eorum fortunas, in oratione pro Flacco. Dum ita rebus secundis inflatos esse impios vident boni, interdū exanimantur: quare Paulus vt ab euanido isto splēdore piorum oculos auertat, beatitudinē, principatū & regnum vendicat vni Deo. Solū principem quum vocat, non euertit politicum ordinem, quasi nulli in mundo esse debeant magistratus aut Reges: sed eum esse solum significat qui à seipso regnat ac suapte virtute. Quod etiam ex sequentibus patet, quæ vice expositionis addidit, *Rex regnātium & Dominus dominantium.* Summa est, omnes mundi potestates summo eius imperio subesse, ab ipso pendêre, stare denique & cadere eius nutu. hoc verò imperiū esse incomparabile, quia ad eius gloriam nihil sint reliqua omnia: & quum hæc caduca sint

&

& breui interitura, illud perpetuò duret.

16 *Qui solus habet immortalitatem.* In hoc incumbit Paulus vt nihil extra Deum fœlicitatis, nihil dignitatis aut excellentiæ, nihil vitæ reliquum faciat. Ideo nunc dicit solum Deum esse immortalem, vt sciamus nos cum omnibus creaturis, non propriè viuere, sed vitam ab ipso mutuari duntaxat. Hinc sequitur, dum aspiramus ad Deum fontem vitæ immortalis, hanc præsentem vitam pro nihilo ducendam esse. Sed obiicitur, suam humanæ animæ & Angelis esse immortalitatem: ideo hoc non vere de solo Deo prædicari. Respondeo non hic negari quin Deus in quas velit creaturas immortalitatem diffundat, quum eam solus habere dicitur. perinde enim hoc valet acsi dixisset Paulus, solum Deum non à seipso tantùm esse immortalem & suapte natura, sed immortalitatem in potestate habere: vt in creaturas non competat, nisi quatenus suam illis virtutem inspirans, eas vegetat. Nam si vim Dei quæ indita est hominis animæ, tollas, statim euanescet. Idem & de Angelis sentiendum. Ergo propriè loquendo non subest animarum vel Angelorum naturæ immortalitas, sed aliunde manat, nẽpe ab arcana Dei inspiratione: iuxta illud, In ipso viuimus & mouemur & sumus, Act. 17.28. Siquis plura & subtiliora desideret, legat duodecimum Augustini librum De ciuitate Dei. *Lumen habitat.* Duo significat, Deum nobis esse absconditum, nec tamen causam obscuritatis in ipso esse, quasi in tenebris lateat: sed in nobis, quibus propter imbecillam mentis aciem, vel hebetudinem potius, non patet accessus ad eius lumẽ. Cæterùm *inaccessum* Dei *lumen* intellige, siquis proprio marte ad ipsum contendat. Nisi enim sua gratia patefaceret nobis Deus aditum, non diceret Propheta, Qui ad eum accedunt, illuminantur Psal. 34.6. Quanquam verum est, nunquã dum hac mortali carne circundamur, nos eousque penetrare in vltima adyta Dei, vt nihil nos fugiat. 1. Cor. 13.12, Ex parte enim cognoscimus, & videmus quasi per speculum & in ænigmate. Ingredimur ergo per fidem in lucem Dei, sed ex parte. Interea verum est illud, esse lucem illam homini inaccessam *Quem nullus hominum vidit.* Maioris explicationis causa hoc additum est, vt discant homines fide in eum respicere, cuius speciem oculis non cernunt, adeóque nec mentis intellectu. Neque enim hoc tantùm ad corporeos oculos refero, sed ad ipsam quoque animæ facultatem. Videndum semper quorsum tendat Apostolus. Difficile est omnia quorũ præsenti conspectu fruimur, posthabere & negligere, vt ad Deum enitamur qui nusquam apparet. Nam subinde obrepit hæc cogitatio, Qui scis an Deus sit, quũ tantùm audias ipsum esse, non autem videas? Aduersus hoc periculum nos præmunit Apostolus, quum æstimandum id esse negat ex sensu nostro, quia id captum nostrum superet. Ideo enim nõ videmus, quia non est acies quæ in tantam altitudinem conscendat. Longa est disputatio apud Augustinũ de hac sententia: quia videtur pugnare cũ eo quod habetur in prima Epistola Iohannis 3.2. Tunc videbimus eum sicuti est, quia similes ei erimus. Eam disputationẽ quum agitet pluribus locis, nullibi melius videtur expedire, quàm in Epistola ad Paulinam viduam. Quod tamen ad sensum præsentis loci attinet, simplex est responsio, nos videre Deum nõ posse in hac natura, quemadmodum 1. Cor. 15.50 dicitur, Caro & sanguis regnum Dei non posidebunt. Renouari enim nos oportet, vt simus Deo similes, priusquam eum videre nobis detur. Et ne simus vltra modum curiosi, semper illud succurrat, plus in hac inquisitione valere viuendi quàm loquendi modum. Simul & illud cauere meminerimus quod prudenter Augustinus cauendum præcipit, ne dum altercando vestigamus quomodo posit Deus videri, ipsam pacem sanctificationémque perdamus, sine qua nemo Deum videbit vnquam.

17 *Iis que diuites sunt in hoc seculo, præcipe ne efferantur, néue sperent in diuitiarum incertitudine, sed in Deo viuo*

qui abundè suppeditat omnia ad fruendum:

18 Vt benefaciant, vt diuites sint in operibus bonis, faciles ad largiendum, libenter communicantes.

19 Recondentes sibiipsis fundamentum bonum in posterum, vt vitam æternam apprehendant.

20 O Timothee, depositum custodi, deuitans profanas clamorum inanitates, vaniloquia, & oppositiones falsò nominatæ scientiæ,

21 Quam quidam profitentes, aberrarunt à fide. Gratia tecum, Amen.

Ad Timotheum prima missa fuit ex Laodicea, quæ est metropolis Phrygiæ Pacatianæ.

17 *Iis qui diuites sunt.* Verisimile est, quum multi inter Christianos tenues essent & abiecti, à diuitibus (vt fieri solet) fuisse contemptos. idque Ephesi potissimùm in vrbe opulenta vsu venire potuit: illic enim vt plurimùm magis regnat fastus. Atque hinc colligimus quàm periculosa res sit, bonorum affluentia: neque enim frustra Paulus tam seuera admonitione peculiariter diuites compellat: sed vitiis medetur, quæ perpetuò ferè sequuntur diuitias, nō secus atque vmbra corpus: idque ingenii nostri prauitate, qui ex Dei donis peccandi materiam semper arripimus. Duo autem nominatim ponit quæ debeant cauere diuites, superbiam & spem fallacem: quorum prius ex posteriore nascitur: & ideo videtur secundo loco additum, *néue sperent*, &c. vt fontem omnis superbiæ notaret Paulus. Vnde enim fit vt insolescant diuites, & alios despiciendo, sibi nimium placeant, nisi quia beatos se esse imaginantur? Præcedit igitur inanis fiducia, deinde elatio sequitur. Hæc vitia dum vult Paulus corrigere, primùm contemptim de diuitiis loquitur. nam particula *in hoc seculo*, ad extenuationem tendit. quicquid enim ex seculo est, eius naturam resipit: vt scilicet fluxum sit, ac citò prætereat. Spei quæ in diuitiis locatur, fallaciam & vanitatem ex eo ostendit, quòd earum possessio tam est euanida, vt similis sit rei incognitæ. Nam dum eas tenere nos putamus, effluunt momento. quàm igitur stultum est spem in illis figere? *Sed in Deo viuo.* Qui hoc tenebit, facilè spem à diuitiis suam abstrahet. Nam si solus Deus est qui nobis ad necessarios vitæ vsus omnia suppeditat, transfertur eius officium ad diuitias, si spes in illis locatur. Obserua autem esse tacitam antithesin, quū prædicat Deum omnibus affatim dare. Sensus enim est, etiamsi plena rerū omnium copia affluamus, nos tamen nihil habere nisi ex sola Dei benedictione: quoniam ea sola est quæ nobis subministrat quicquid opus est. Vnde sequitur valde falli qui in diuitias recumbunt, & non toti pendent à Dei benedictione, in qua nobis sita est victus & rerū omnium sufficientia. Hinc etiam colligimus, non ideo tantùm à spe diuitiarum nos reuocari, quia nonnisi ad vsum mortalis vitæ pertineant: sed etiam quia nihil sint nisi fumus. Neque enim pane alimur tantùm, sed Dei benedictione. Quū dicit *abundè*, εἰς ἀπόλαυσιν, significat quàm liberalis sit erga nos Deus, imò erga vniuersos mortales, adeóque bruta animalia. nam vltra necessitatem longè latéque se diffundit eius beneficentia.

18 *Vt benefaciant.* Superioribus remediis aliud etiam adiungit ad prauos diuitum affectus corrigendos: dum præscribit quis legitimus sit bonorum vsus. Nam quò quisque plus opibus abundat, eò amplior illi beneficentiæ materia suppetit. & quia semper ad erogandum pigriores sumus quàm deceat: pluribus verbis eam virtutem commendat. Addit præterea stimulum ex mercedis promissione

missione. Largiendo, inquit, & communicando meliorem sibi thesaurum in cælo comparent, quàm habere possint in terra. *Fundamenti* nomine stabilem & firmã duratione significat. neque enim tineis, aut furibus, aut incẽdiis obnoxiæ sunt diuitiæ spirituales quas nobis in cælo recõdimus: sed perpetuò manẽt extra periculum constitutæ. Contrà autem nihil in terra verè fundatum est, sed omnia quodammodo fluctuant. Porrò quod inde inferunt Papistæ, nos igitur bonis operibus vitã æternã promereri, nimis friuolum est. Acceptum certè fert Deus quicquid pauperibus impensum fuerit: sed quia vix centesima ex parte officio suo satisfaciunt etiam perfectissimi, indigna est nostra benignitas quæ in rationem per se coram Deo veniat. imò si ad calculum nos vocaret Deus, nemo erit qui non conturbet: adeò longè absumus à plena solutione. Sed postquam nos gratuitò sibi conciliauit Deus, officia nostra qualiacunque sint, sic accepta habet, vt indebita mercede dignetur. Proinde remuneratio nõ ex meriti ratione pendet, sed ex liberali Dei acceptione: adeóque fidei iustitiæ non repugnat, vt eius sit quasi appẽdix.

20 *O Timothee.* Tametsi variè exponunt *depositi* nomen, ego simpliciter eo notari puto gratiam qua instructus erat Timotheus ad munus suum exequẽdum. Eadem verò ratione depositum nominatur qua & talentum. nam ea lege nobis committit quicquid donorum in nos confert Deus, vt reddenda sit olim ratio, si nostra ignauia perierit vtilitas quæ inde prouenire debuerat. Admonet igitur vt diligenter conseruet quod sibi datum est: vel potius apud se depositum ne patiatur corrumpi vel adulterari: vel ne seipsum priuet ac spoliet propria culpa. Sæpe enim ingratitudo nostra, aut donorum Dei abusus facit vt ipsa nobis auferantur. Proinde Timotheum admonet Paulus vt bona conscientia rectóque vsu, quod sibi commissum est, conseruare studeat. *Deuitans profanas.* Huc spectat admonitio, vt intentus sit in solidam doctrinam: quod fieri non potest quin ab ostentatione abhorreat. nam vbi regnat placendi ambitio, nullum amplius viget ædificationis studium. Proinde quũ mentionem faceret custodiendi depositi, non abs re hanc cautionem mox adhibuit de fugienda profana garrulitate. Porrò quòd κενοφωνίας vertunt Inanitates vocum, nõ adeò displicet, nisi quòd postea ambiguitate decepti, perperam exponũt. voces enim accipiũt pro vocabulis, vt est fatũ, vel fortuna. Ego autem grandiloquentiã eorũ, & inflatã magnis ampullis garrulitatem notari existimo, qui Euãgelii simplicitate nõ cõtẽti, ipsũ in profanã philosophiam conuertunt. Ergo κενοφωνίαι sunt non in singulis vocibus, sed in perpetua resonantia quàm despumant ambitiosi homines, qui plausum magis captant quàm Ecclesiæ profectum. Et aptissime expressit Paulus rẽ ipsam. nam quum grande nescio quid resonent, nihil tamen subest: est igitur inanis tinnitus, quẽ profanum etiam vocat, quoniam extincta est vis Spiritus simulatque Doctores ita inflant suas tibias ad suam eloquentiam venditandã. Contra tam claram ac testatam Spiritus sancti prohibitionẽ perrupit nihilominus hæc pestis: ac statim quidem ab initio cœpit pullulare: ita verò demum grassando obtinuit in Papatu, vt adulterina theologiæ larua quæ illic regnat, viuum sit speculum profanæ istius & inanis resonãtiæ, cuius meminit Paulus. Omitto quòd innumeris erroribus, deliriis, ac blasphemiis scatent eorum libri, ac clamosæ illæ disputationes. Verùm etiam si aliâs nihil docerẽt impiũ: quoniã tamen tota eorũ doctrina nihil continet præter sesquipedales ampullas: quoniam à maiestate Scripturæ, ab energia Spiritus, à prophetica grauitate, à sinceritate Apostolica prorsus aliena est: eo ipso mera est genuinæ theologiæ profanatio. Quid enim obsecro de fide, aut pœnitentia, aut inuocatione Dei, quid de hominum imbecillitate, Spiritus sancti auxilio, gratuita peccatorum remissione, quid de officio Christi tractant quod ad solidam pietatis ædificationem valeat? Sed de his adhuc dicendum erit in altera Epistola. Certè quisquis mediocri intelligentia & ingenuitate erit præditus, fatebitur totam magniloquentiam Papalis theologiæ, & omnes quæ in scholis eorum tonant magistrales determinationes, nihil esse aliud quàm profanas κενοφωνίας, nec alio

titulo posse aptius designari. Et certè hæc iustißima est humanæ arrogantiæ pœna, vt quicunque degenerant à Scripturæ puritate, profanescant. Quare non possunt nimis sedulò intenti esse Ecclesiæ Doctores ad cauendas eiusmodi corruptelas, & arcendam inde iuuentutem. Vetus interpres καινοφωνίας legens cum diphthongo, transtulit Nouitates. Et apparet ex veterum commentariis, lectionem hanc olim fuisse receptam inter multos, quam nunc etiã Græci quidã codices retinent. Verùm prior illa quam sequutus sum, longè melius quadrat. *Et oppositiones.* Hoc quoque admodum propriè & eleganter. tantum enim tumoris habent argutiæ quibus se iactant homines gloriæ cupidi, vt germanam Euangelii doctrinam, quæ simplex est & submissa, obruant. Pompam ergo illam quæ eminet, & quæ cũ plausu excipitur à mundo, vocat Apostolus oppositiones. Ambitio quidem semper contentiosa est, ac certaminum mater: vnde fit vt qui se iactare appetunt, quacunque de re digladiari sint parati. Huc tamen præcipuè respexit Paulus, quòd inanis sophistarum doctrina altius in aereas speculationes & argutias exurgens, sua specie non obscurat modò simplicitatem veræ doctrinæ, sed etiam opprimit ac reddit despicabilem: vt mundus ferè externo splẽdore ducitur. Non vult Paulus Timotheum propterea æmulatione pungi, vt simile aliquid tentet. Quum autem humanæ curiositati magis adlubescant quæ subtilitatis speciem præ se ferunt, vel sunt ad ostentationem cõposita: Paulus exaduersò pronuntiat, *Falsò nominari* ac putari *scientiam*, quæ se extollit aduersus simplicem & humilem pietatis doctrinam. quod diligenter obseruandum est vt discamus securè ridere ac contemnere totam istã fucatam sapientiam, cuius admiratione mundus obstupescit, in qua tamen nulla subest ædificatio. Ea enim demum (authore Paulo) verè & meritò nominatur scientia, quæ in fiducia timoréque Dei (hoc est in pietate) nos instituit.

21 *Quam quidem profitentes.* Ab exitu etiam demonstrat quàm noxiosa res sit, & quantopere fugienda. Deus enim ita eorum arrogantiam vlciscitur qui comparandæ famæ studio, pietatis doctrinam corrumpunt ac deformant, quòd eos excidere patitur à sanitate mẽtis, vt multis absurdis erroribus se inuoluant. Quod etiam videmus accidisse in Papatu. nam postquam cœperunt profano more de mysteriis religionis nostræ philosophari, sequuta sunt innumera falsarũ opiniorũ portenta. *Fides* hìc, vt superioribus aliquot locis, pro summa religionis & sana doctrina capitur. Eiusmodi exemplis moniti, si defectionem horremus à fide, maneamus in puro Dei verbo: sophisticen verò & omnes argutias, quum nefandæ sint pietetatis corruptelæ, detestemur.

IN POSTERIOREM PAVLI
AD TIMOTHEVM,
ARGVMENTVM.

EX historia Lucæ vix certò colligi potest quando scripta fuerit prior Epistola. Non tamen dubito quin ab eo tempore Timotheũ coràm alloquutus fuerit Paulus, & fieri quoque potest (si receptæ famæ creditur) vt eo comite ac adiutore multis in locis vsus fuerit. Fuisse tamen adhuc Ephesi quum ad eum scriberetur hæc Epistola, colligere promptũ est: quia Paulus sub finem Priscillam & Aquillam & Onesiphorum salutat, quorum vltimus fuit Ephesius, alios autem illic substitisse, quũ in Iudæã nauigaret Paulus, testis est Lucas. Hic autem præcipuus est cardo in quo versatur, vt Timotheum tam in fide Euangelii, quàm in constanti sinceráque eius prædicatione confirmet. Sed non parum his exhortationibus momenti addit temporis circunstantia. Mortẽ habebat Paulus ante oculos, quã subire para-

ret paratus erat pro Euangelii testimonio. Quæcunque igitur hîc legimus de Christi regno, de spe vitæ æternæ, de Christiana militia, de fiducia confessionis, de certitudine doctrinæ: non tanquã atramento scripta, sed ipsius Pauli sanguine, aeci pere cõuenit, nihil enim asserit pro quo mortis suæ pignꝰ nõ opponat. Proîde hæc Epistola quasi solẽnis quædã est subscriptio Paulinæ doctrinæ: eáque ex re præsenti. Iã verò memoria tenere operæpretiũ est quod in priore Epistola admonuimus, nõ vnius tantùm hominis causa scripsisse Apostolũ, sed proposuisse sub vnius persona cõmunẽ doctrinã, quæ postea aliis per eius manũ traderetur. Ac primùm quidẽ laudata fide Timothei in qua educatus fuerat a pucro, vt in doctrina quã didicerat, & in munere sibi commisso fideliter perseueret, cum hortatur: & simul ne propter sua vincula aut aliorum defectiones labascat, de suo Apostolatu & mercede sibi reposita gloriatur. Laudat etiam Onesimum, vt reliquos animet eius exemplo. Et quoniam dura est eorum conditio qui seruire Christo volunt, similitudines sumit tam ab agricolis quam à militibus: quorum priores multum laboris in culturam terræ impendere non dubitant, priusquam vllus fructus appareat: hi verò se abdicant curis & negotiis omnibus, vt se totos armis & imperatori suo addicant. Postea breuem Euangelii sui summã complexus: Timotheo præcipit vt eam aliis quoque tradat, & curet ad posteros propagari. Hinc iterũ mentione vinculorũ suorũ facta in sanctã iactantiã exurgit, vt animi sui magnitudine pios erigat. nam quæ nos in cælo corona maneat, omnes secum intueri iubet. Adhæc iubet à disputationum pugnis & vanis quæstionibus abstinere, ædificandi studium exaduerso commendans. Et quò melius constet quàm capitale sit malum, quosdã refert fuisse eo perditos, & nominatim duos commemorat, Hymenæum & Philetum: qui in prodigiosum delirium prolapsi, ita vt subuerterent fidem resurrectionis, horrendam suæ vanitatis pœnam dederant. Sed quia graue offendiculum afferre solent eiusmodi lapsus, præsertim hominum insignium, & qui in aliqua existimatione fuerũt, docet non debere hinc pios turbari: quia non omnes qui profitentur Christi nomen, vere Christi sint: & Ecclesiam huic miseriæ obnoxiam esse oporteat, vt inter malos & impios habitet in hoc mũdo, quod tamen ne vltra modum percellat infirmas mentes, prudẽter tẽperat: quia Dominus suos quos elegit, ad finẽ vsque seruet. Redit postea ad Timotheum exhortandũ, quò fideliter ministeriũ suum exequi pergat. Et quò plus illi solicitudinis incutiat, prædicit quàm infesta bonis & piis tempora immineant, quàm perniciosi homines mox sint emersuri. Sed aduersus omnia eum confirmat spe læti & prosperi exitus. Præsertim verò assiduam in sana doctrina exercitationem illi commendat, rectum Scripturæ vsum indicans, vt ea se omni ex parte instructũ esse sciat ad solidam Ecclesiæ ædificationem. Postea mortem iam sibi propinquam esse commemorat. sed ita vt quasi victor ad gloriosum triumphum properet. quod miræ fiduciæ specimen est luculentum. Tandem, postquam Timotheum rogauit, vt ad se quamprimùm veniat, necessitatem ostendit ex præsenti suo statu. Hæc præcipua est Epistolæ clausula.

In posteriorem Pauli ad TIMOTH. IOH. CALVINI commentarius.

CAP. I.

1 *PAulus Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, secundum promissionem vitæ quæ est in Christo Iesu:*

2 *Timotheo dilecto filio gratia, misericordia, pax à Deo Patre, & Christo Iesu Domino nostro.*

1 *Paulus.* Iam ex ipso proœmio perspicimus Paulum non solius Timothei habuisse rationem: alioqui suum Apostolatum non tam magnificè assereret. Quid enim verborum ornamentis opus fuisset apud eum cui res satis persuasa erat? Publicam ergo sibi authoritatem hîc apud omnes vendicat.& eò diligentius facit, quòd iam morti vicinus, totum ministerii sui cursum vult approbare: doctrinam in qua tradenda tantopere laborauerat, obsignare vult, vt sancta sit ad posteros, eiúsque veram effigiem in Timotheo relinquere. Ac primùm quidem suo more *Apostolum* se *Christi* nominat: vnde sequitur, non eum instar priuati hominis loqui, vel cõtemptim hominis instar esse audiẽdum, sed tanquam eum qui personam Christi sustineat. Verùm quia maior est officii dignitas, quàm vt in vllũ hominem cõpetat, nisi Dei beneficio & certa designatione: simul elogium suæ vocationis profert, quum addit se *Dei voluntate* esse ordinatum. Proinde extra controuersiam est eius Apostolatus, quum Deum habeat authorem & vindicem, *Secundum promissionem.* Quò certior sit sua vocatio, eam cum promissionibus vitæ æternæ coniungit, acsi diceret, Quemadmodum ab initio Deus vitam æternam promisit in Christo, ita nunc eius promissionis publicandæ me constituit ministrum. In quo etiam finem ostendit sui Apostolatus: nempe vt homines Christo adducat, in quo vitam reperiant. Loquitur autem admodum propriè: quum promissionem vitæ iam olim quidem fuisse datam Patribus meminit: sed vitam tamen hanc *in Christo* esse testatur: vt sciamus, eorum fidem qui sub Lege vixerunt, debuisse tamen in Christum respicere: & vitã quæ promissionibus continebatur, fuisse quodammodo suspensam, donec in Christo fuit exhibita.

2 *Dilecto filio.* Hoc nomine non amorem modò suum testatur erga Timotheum, sed authoritatem illi conciliat: quia in eo, tanquam in germana sua progenie, vult agnosci. Ratio autem appellationis est, quia eum in Christo genuerat. Nam etsi vni Deo conuenit hic honor: ad Ministros tamen etiam transfertur, quorũ opera vtitur ad nos regenerandos. *Gratia, misericordia.* Nomen Misericordiæ quod hîc posuit, solet in vsitatis salutationibus omittere: quod factum fuisse puto, quum solito maiore vehementia affectum suum pro funderet. Cæterùm videtur inuersus esse ordo. nam quum misericordia sit causa gratiæ, præcedere debuit in contextu. Verùm hoc quoque non malè quadrat vt gratia subiiciatur, quò melius exprimat qualis sit illa gratia, & vnde manet, acsi per modum declarationis attexuisset, nos ideo amari à Deo, quia est misericors. Quanquam potest hoc etiam exponi de quotidianis Dei beneficiis, quæ

quæ totidem ſunt miſericordiæ eius teſtimonia. Nam quoties nobis opitulatur, quoties à malis liberat, ignoſcit peccatis noſtris, infirmitati indulget: hoc facit, quia noſtri miſeretur.

3 *Gratiam habeo Deo quem colo à progenitoribus in pura conſcientia, vt aſsiduam tui mentionem facio in precibus meis die & noctu,*

4 *Deſiderans te videre, memor tuarum lachrymarum, vt gaudio implear.*

5 *Memoria repetens eam quæ in te eſt ſinceram fidem, quæ habitauit primùm in auia tua Loide, & in matre tua Eunica: perſuaſum autem habeo quòd etiam in te.*

3 *Gratiam habeo.* Vulgò ita exponunt, quòd Paulus gratiã Deo habeat: deinde mox ſequatur cauſæ redditio, vel argumentũ gratiarũ actionis: quia ſine intermiſsione memor ſit Timothei. ſed expendãt Lectores annõ æquè bene, ac etiã melius quadret hic ſenſus, Quoties tui recordor in precibus meis, id autem facio continenter, ſimul etiam de te gratias ago. nã particula ὡς frequentius ita accipitur. Et ſanè ex altera verſione nõ niſi frigidus ſenſus elici poteſt. Secundũ hanc expoſitionẽ precatio ſignum erit ſolicitudinis: gratiarum actio ſignum gaudii: quia ſcilicet de Timotheo nunquam cogitabat, quin veniret in mentẽ præclaræ virtutes quibus ornatus erat. Hinc gratulationis materia. ſuauis enim & iucunda ſemper eſt piis donorũ Dei recordatio. Vtrunque porrò eſt veræ beneuolentiæ argumentum. *Mentionem* vocat ἀδιάλειπτον, quia nunquam eum prætereat quoties precatur. *Quem colo à progenitoribus.* Hanc teſtificationem oppoſuit notis illis calumniis quibus eum paſsim Iudæi grauabant, quaſi deſertor eſſet patriæ religionis, & à Lege Moſis apoſtata. Ex aduerſo teſtatur ſe Deum colere quem à maioribus acceperat: Deum ſcilicet Abrahæ, qui ſe patefecit Iudæis, qui Legem ſuam tradidit per manum Moſis: non autem nouitium aliquem deum, quem ſibi ipſe nuper fabricauerit. Sed hîc quæri poteſt, quũ glorietur Paulus ſe religionem ſequi à maioribus proditam, an hoc ſatis firmum ſit fundamentum. nam inde ſequitur, hũc fore ſpecioſum colorem ad excuſandas omnes ſuperſtitiones: & crimẽ fore ſiquis à maiorum ſuorum inſtitutis qualiacunque ſint, vel minimum diſcedat. Reſponſio facilis eſt, non hîc conſtitui certã legem, vt quiſquis receptam à patribus ſuis religionẽ ſequitur, is rite Deũ colere cẽſeatur: & rurſum qui deſciuerit à cõſuetudine maiorũ, crimen inde aliquod ſuſtineat. Nam circũſtantia hæc ſemper obſeruari debet, quòd Paulus nõ ab idololatris ducebat originem, ſed à filiis Abrahæ qui verũ Deum adorabãt. Scimus autem quid pronuntiet Chriſtus Ioannis 4.22. ſolos ſcilicet Iudæos tenere veram adorandi rationem, quum fictitios omnes Gentium cultus improbat. Non ergo hîc Paulus nuda Patrũ authoritate nititur, nec quoſlibet patres in medium adducit, ſed tollit falſam illam opinionem, qua ſciebat ſe iniuſtè grauari, quòd relicto Deo Iſraelis, alienum ſibi Deum aſciuerit. *In pura conſcientia.* Certum eſt, non ſemper puram fuiſſe Pauli conſcientiam: vt pote qui fatetur ſe per hypocriſin fuiſſe deceptũ, quum ſibi concupiſcendi licentiam indulgeret: Rom. 7.8. Nam quod excuſat Chryſoſtomus eius Phariſaiſmum, eo quòd non malitia, ſed ignoratione Euangelium oppugnabat: id non ſatisfacit. neque enim vulgare elogiũ eſt puræ cõſcientiæ, nec poteſt à ſincero & ſerio Dei timore ſeparari. Itaque ad præſens tẽpus reſtringo, hoc modo, quòd vnũ cũ proauis ſuis & eundẽ Deũ colat: ſed nũc colat ſincero cordis affectu, ex quo per Euangelium erat illuminatus. Nam eodem pertinent tot conteſtationes quibus vtitur in Actis, cap. 24.14, Deſeruio Patrio Deo, credens omnibus quæ in Lege ſunt ac Prophetis. Item, Et nunc de ſpe promiſsionis, quæ ad Patres no-

ſtros facta eſt, iudicio ſto ſubiectus, ad quam duodecim Tribus noſtræ deuenire ſperant, Act.26.6. Item, Propter ſpē Iſraelis vinctus ſū hac catena, Act.28.20

In precibus meis die & noctu. Hinc apparet quāta illi fuerit precādi aſsiduitas. nec tamē aliud de ſe prædicat, quàm quod ſuis omnibus cōmendat Chriſtus. Quare acui nos & accēdi talibus exēplis ad imitationē decet, vt ſaltē frequētior ſit inter nos tam neceſſaria exercitatio. Siquis diurnas & nocturnas preces intelligat, quas Paulus ſtatis horis concipere ſolitus fuerit, nihil erit abſurdi: quanquā ſimplicius interpretor nullum ei à precibus vacuum tempus fuiſſe.

4 *Memoria repetens.* Non tā laudandi quàm exhortandi Timothei cauſa, tū eius fidem, tum auiæ matríſque cōmendat. nam vbi quis bene & ſtrenuè cœpit progreſſus, ei debet animum addere, & exempla domeſtica acriores habent ſtimulos ad incitandum. Ideo proponit illi auiam Loidam, & matrem Eunicam, à quibus ſic fuerat educatus ab infantia, vt potuerit cum lacte imbibere pietatē. Ergo, hac pia educatione admonetur Timotheus, ne à ſeipſo & à ſuis degeneret. Dubiū autē eſt an fuerint hæ mulieres ad Chriſtum conuerſæ, & hoc fidei quam laudat Paulus, fuerit initiū: an verò fides illis extra Chriſtianiſmum tribuatur. Hoc tamē poſterius mihi magis eſt veriſimile. Tametſi enim multis ſuperſtitionum corruptelis tunc ſcatebant omnia: Dominus tamē ſuos habuit ſemper, quos nō paſſus eſt cum vulgo corrūpi, ſed peculiariter ſibi ſanctificauit, vt in Iudæis ſemper extaret aliquod huius gratiæ pignus, quā ſemini Abrahæ promiſerat. Vixiſſe igitur & mortuas eſſe in fide Mediatoris, etiamſi nondum reuelatus illis erat Chriſtus, nō eſt abſurdum. Nihil tamen aſſero, nec poſſem, niſi temere.

5 *Perſuaſum autem habeo.* Hoc mēbrum proximam coniecturam apud me confirmat. Neque enim, meo iudicio, de præſenti fide Timothei hîc loquitur. Minueret enim de certa illa prioris elogii fide, ſi tantùm diceret ſe fidē Timothei parē exiſtimare fidei auiæ & matris: ſed intelligo, ipſum à puero, quum nondum Euangelii notitiam adeptus eſſet, fuiſſe Dei timore & fide tali imbutum, vt eſſet viuum ſemen quod poſtea emerſit.

6 *Propterea commonefacio te vt exuſcites donū Dei quod in te eſt, per impoſitionem manuum mearum.*

7 *Non enim dedit nobis Deus ſpiritum timiditatis: ſed potentiæ, & dilectionis, & ſobrietatis.*

8 *Non ergo te pudeat teſtimonii Domini noſtri, neque mei qui ſum vinctus ipſius: ſed eſto particeps afflictionum Euāgelii, ſecundum potentiam Dei,*

9 *Qui nos ſeruauit ac vocauit vocatione ſancta: non ſecundum opera noſtra, ſed ſecundum propoſitum ſuum, & gratiam quæ data fuit nobis in Chriſto Ieſu ante tēpora ſecularia.*

10 *Reuelata autem nunc fuit per apparitionem Seruatoris noſtri Ieſu Chriſti, qui mortem quidem aboleuit, illuminauit autem vitam & immortalitatem, per Euangelium,*

11 *In quod poſitus ſum præco & Apoſtolus, & Doctor Gentium:*

12 *Quam etiam ob cauſam hæc patior, ſed non pudefio. noui enim cui crediderim: & perſuaſus ſum quòd potens ſit depoſitū meum ſeruare in diem illum.*

6 *Propterea.* Quò ampliore Dei gratia præditus erat Timotheus, eò magis illum intentũ esse debere significat ad quotidiani profectus studium. Notanda est enim illatiua particula Propterea. Est autẽ plusquam necessaria hæc exhortatio. fieri enim solet, & est quodammodo naturale, vt donorum excellentia securitatem pariat, cui deinde accedit comes ignauia. & in hoc perpetuò incumbit Satan, vt quicquid in nobis est Dei, suffocet. Sedulò itaque nos contrà eniti decet, vt quicquid inchoatum est boni in nobis, expoliamus: vt quod tepet, accendamus. nam metaphora qua Paulus vtitur, sumpta est ab igne exiguo, vel qui paulatim extingueretur, nisi flabellum subinde admouendo, & lignum nouum ingerendo, vires resumeret ac flammã. Proinde meminerimus in vsum applicãda esse dona Dei, ne rubiginẽ otiosa & suppressa contrahant. Meminerimus etiam studiose in illis proficiendum esse ne ignauia nostra suffocentur.

Quod in te est per impositionem. Non dubiũ est quin fuerit communibus Ecclesiæ votis expetitus Timotheus, nõ autẽ electus priuato vnius Pauli arbitrio. sed nõ est absurdum vt sibi Paulus electionem priuatim ascribat, cuius præcipuus fuerat author. Quanquam hîc de ordinatione potius quàm de electione agit: hoc est de solenni instituendi ritu. Porrò non liquidò cõstat, an qũũ aliquis cõsecrandus erat minister, omnes soliti fuerint manũ imponere eius capiti: an vnus duntaxat loco & nomine omniũ. Imò huc magis inclinat coniectura, vnũ tãtùm fuisse qui man⁹ imponeret. Quod ad cæremoniam pertinet, eam mutuati fuerant Apostoli ex veteri gentis suæ consuetudine: vel potius quum in vsu foret, retinuerant. Est enim hæc pars decori quod Paulus 1. Cor. 14. 40 cõmendat. Quanquam dubitari potest an referatur præsens manuũ impositio ad ordinationem. quia tũc Spiritus gratiæ de quibus ad Romanos capite 12, & 1. Cor. 13 disserit, per manuum impositionem conferebantur multis etiam aliis qui non instituebantur Pastores. Sed ego ex priore Epistola facile colligo, Paulum de officio Pastoris hîc agere. nã quadrat hic locus cum illo, Noli negligere gratiam quæ data est tibi cum impositione manuum Presbyterii. Hoc constituto, quæritur an per externum signum gratia fuerit data. Ad quam quæstionem respõdeo, quoties ordinabantur ministri, precibus totius Ecclesiæ fuisse Deo commendatos: atque hoc modo impetratam illis fuisse gratiam à Deo, non autem virtute signi fuisse illis datam. Quãquam signum non frustra nec inutiliter adhibebatur: sed tessera erat minimè fallax eius gratiæ quam ex ipsa Dei manu percipiebãt. Neque enim profana quædam fuit inauguratio ritus ille, ad conciliandam modò in hominum oculis authoritatem inuenta: sed consecratio coram Deo legitima, quæ non perficitur nisi Spiritus sancti virtute. Præterea signũ pro tota re vel actione accipit Paulus. significat enim instructum fuisse gratia Timotheum, quum oblatus fuit Deo minister. Ita in hac loquutione est synecdoche. Sed obiicitur alia etiamnũ quæstio. nam si in sua demũ ordinatione gratiam consequutus est Timotheus muneri suo peragendo necessariam: qualis fuit electio hominis nondum idonei aut formati, sed Dei dono adhuc vacui & destituti? Respondeo, non ita fuisse tunc illi datum, quin prius haberet. certum est enim doctrina & aliis dotibus prius eũ excelluisse, quàm Paulus eũ ministerio destinaret. Sed minimè absurdũ est quum Deus opera ipsius vti vellet, adeóque eum vocasset, tunc quoque magis aptasse & cumulasse eũ nouis donis: vel priora quæ contulerat, duplicasse. Non ergo prius in Timotheo nullum erat donum, sed magis tunc enituit quum illi impositum fuit docendi onus.

7 *Non enim dedit nobis.* Confirmatio est proximæ sententiæ, qua Timotheum incitare pergit ad vim donorum quæ accepit explicandam. Vtitur autem hoc argumẽto, quòd De⁹ ministros suos gubernet *Spiritu potentiæ*, quæ cõtraria est *timiditati.* Vnde sequitur nõ debere per ignauiã iacere, sed magna confidentia & alacritate erectos, illã Spiritus virtutẽ manifesto effectu proferre & exerere. Locus est Rom. 8. 14, in speciem ferè similis: sed tamẽ qui diuersum sensũ habet ex sua circũstãtia. Tractat enim illic de adoptionis fiducia, quã habẽt omnes fideles: nunc autem peculiariter agit de ministris, ac eos hortatur sub Timo-

thei persona, vt se gnauiter acuant ad magnanimitatem: quia non velit eos Dominus frigidè obire munus suum, sed potenter instare fretos Spiritus efficacia. Hinc admonemur nequaquā vlli nostrum suppetere eam Spiritus altitudinem & infractam constantiam, quæ ad exercendum ministerium nostrum requiritur, donec cælitus induamur noua virtute. Et sanè maiora sunt & plura obstacula, quàm vt illis superādis par futura sit vlla hominis fortitudo. Deus est igitur qui nos instruit Spiritu potentiæ, Nam qui alioqui multū robur ostētant, concidunt momento, vbi non sustinentur Diuini Spiritus potentia. Secundò colligimus, quicunque seruilem in modum timidi sunt & abiecti, vt nihil pro defensione veritatis audeant quum opus est, minimè gubernari illo Spiritu à quo reguntur Christi serui. Vnde sequitur paucissimos hodie esse ex iis qui titulum gerunt Ministrorum, qui genuinam probationis notam habeant. Quotus enim quisque reperitur, qui fretus Spiritus potentia, constanter omnem altitudinem despiciat quæ insurgit aduersus Christum? nónne plerique ferè omnes sibi & otio suo consulunt? nónne simulac increpuit aliquid, prostrati silent? Ita fit vt in eorum ministerio nulla appareat Dei maiestas. Nomen Spiritus metonymicè hîc ponitur, vt multis locis. Sed cur *dilectionem* postea addit *& sobrietatem*? meo iudicio, vt illam Spiritus potentiam discerneret ab intemperie fanaticorum hominum, qui quum ruant impetu turbulento, Spiritum Dei ferociter iactant. Ergo nominatim expressit, vim illam potentem sobrietate & dilectione, hoc est placido ædificandi studio, esse temperatam. Cæterùm non negat Paulus quin eodem fuerint Spiritu donati Prophetæ & Doctores ante Euangelii promulgationem: sed hanc gratiam significat nunc vigere potissimùm debere & eminere sub Christi regno.

8 *Non ergo te pudeat.* Hoc dicebat quum probrosa res esset Euangelii confessio. prohibet igitur ne ambitio vel infamiæ metus eum impediat, vel remoretur à libertate prædicandi Euangelii. & hoc infert ex superioribus. Nā qui armatus erit Dei virtute, non trepidabit obstrepente mundo: sed gloriosum sibi ducet quod impii notabunt ignominia. Et meritò Euangelium appellat *Domini testimonium*; quia tametsi minimè nobis adiutoribus indiget, nobis tamē has partes imponit, vt testimonium reddamus sibi ad gloriam suam asserendā. Hic magnus & singularis honor est quo nos dignatur, & quidem omnes (nemo enim Christianus, qui non reputare debeat se esse Christi testem) sed præcipuè tamen Pastores & Doctores. quemadmodum Christus Apostolis dicebat, Vos eritis mihi testes, Act. 1. 8. Proinde quò odiosior est in mundo Euangelii doctrina, eò fortius eluctari debēt ad ingenuam eius confessionem. Quum addit, *Neque mei*, hoc verbo Timotheum admonet ne sibi, tanquam in communi causa, recuset esse socius. Nam quum incipimus subducere nos ab eorū societate qui propter Christi nomen persecutionem sustinēt, quid aliud quàm Euangelium quærimus ab omni persecutione immune? Atqui quum non deessent multi impii qui ita insultarēt Timotheo, Nō vides quid magistro tuo acciderit? an nescis idem præmiū te quoque manere? quid nobis doctrinam obtrudis quā exibilari vides à toto mundo? necesse fuit eum erigi hac exhortatione, Non est quòd te mei pudeat in quo nihil est pudendū. *Sum* enim *vinctus Christi*, hoc est: non ob maleficium aliquod vel crimen, sed propter eius nomen in vinculis teneor. *Sed esto particeps afflictionum.* Rationem præscribit qua fiat quod præcipit: nēpe si ad tolerandas afflictiones se comparet Timotheus, quæ sunt cū Euangelio coniunctæ. Quisquis enim crucē horrebit ac refugiet, semper eum pudebit Euāgelii. Quare non immeritò Paulus, dū hortatur ad fiduciā confessionis, ne frustra id faciat, simul etiam concionatur de crucis tolerantia. Et addit, *Secundum potentiam Dei*: quia statim alioqui succumberemus, nisi ille nos attolleret. Et continet hæc particula tam admonitionem quàm consolationem. Admonitio est, vt oculos à præsenti infirmitate auertat, & fultus Dei auxilio, supra vires audeat ac nitatur. Consolatio est quòd siquid propter Euangeliū patimur, Deus aderit liberator, cuius virtute futuri simus victores.

9 *Qui nos seruauit*, &c. Ex beneficii magni-

magnitudine ostendit quantum debeamus Deo. Salus enim qua nos dignatus est, quicquid in hoc mūdo sustinendū est malorum, facile absorbet. *Seruandi* aut Saluandi verbum, tametsi generale est, hîc tamen pro loci circunstantia, ad æternam salutem restringitur. Itaque nimium ingratos fore significat, quicunque salutem per Christum adepti non caducam nec fluxam, sed æternam, vitæ suæ euanidæ aut honori pepercerint potius, quàm Redemptorem suum agnoscerent. Salutis obsignationem ponit in *vocatione*. sicuti enim in morte Christi perfecta est salus hominum: ita Deus per Euangelium facit nos illius compotes. Et *Sancta* nominatur vocatio, amplificandi causa. Hoc verò diligenter notandū est: quia sicut non alibi quàm in Christo quærenda est salus, ita rursum sine fructu mortuus esset ac resurrexisset, nisi quatenus in huius gratiæ societatem nos vocat. Postquam ergo salutē nobis peperit, restat hoc secundum, vt nos in corpus suum inserēs, bona sua nobis fruenda communicet. *Non secundum opera.* Originē tā vocationis nostræ quàm toti⁹ salutis designat. non enim erant nobis opera quibus Deum præueniremus: sed totum a gratuito eius proposito & electione pendet. Nam in duobus verbis, *proposito & gratia*, est hypallage: ac posterius in epithetū resolui debet, acsi dixisset Gratuitū. Quāquā enim propositū solet Paul⁹ accipere pro arcano Dei cōsilio, cuius causa est penes ipsum: maioris tamen explicationis causa adiicere voluit Gratiam, quò certius omnem operum respectum excluderet. Et ipsa antithesis satis apertè clamat non esse locū operibus, vbi regnat Dei gratia: præsertim vbi ad Dei electionem reuocamur, qua Deus nondum natos anteuertit. qua de re plura ad Ephesios capite 1. nunc enim breuiter tantùm attingo quæ illic copiosius tractaui. *Quæ data est.* Ab ordine temporis argumentatur, nobis salutem gratis esse datam, quam minimè eramus promeriti. Nam si ante mundi creationem elegit nos Deus, non potuit operum habere rationem, quæ nulla erant quū nondum essemus ipsi. Nā quòd sophistæ cauillantur, Deum operibus quæ præuidebat, fuisse adductum, non lōga solutione indiget. Qualia enim futura erant opera, si essemus à Deo præteriti, quum omnium bonorum fons & initium sit ipsa electio? Donatio hæc gratiæ cuius meminit, nihil aliud est quàm prædestinatio qua sum⁹ adoptati in Dei filios. Qua de re admonitos volui lectores, quia sæpe Deus gratiam tunc demum nobis dare dicitur, vbi eius effectum percipimus. Sed hîc tractat Paulus quid apud se statuerit ab initio. Dedit ergo quod nullo merito prouocatus, nōdū natis assignauit: ac in thesauris suis habuit repositū, donec re ipsa patefaceret nihil se frustrà statuere. *Tēpora secularia* hîc nominat, sicuti ad Titum capite 1. perpetuam annorum seriem à mundo condito. Nā illa subtilior disputatio quam agitat pluribus locis Augustinus, aliena est à mente Pauli. Sensus ergo est, Antequam ab omnibus retro seculis tempora fluere inciperent. Porrò notandum est quòd salutis fundamentum in Christo constituit: neque enim extra ipsum vlla est hominum vel adoptio, vel salus: quemadmodum etiam ad Ephesios capite 1, dictum est.

10 *Reuelata autem nunc.* Obserua vt aptè connectat fidem quam habemus ex Euangelio, cum arcana Dei electione, ac suum vtrique locum assignet. Nunc Deus per Euangeliū nos vocauit, non quia repentinū ceperit salutis nostræ consilium, sed quia sic ab vltima vsque æternitate statuerat. Nunc apparuit Christus in salutem nostram, non quia nuper in eum saluādi virtus collata fuerit, sed quia ante creatum mundum hæc gratia nobis erat in eo reposita. Earum rerum cognitio per fidem nobis reuelatur. Atque ita prudenter coniungit Apostolus Euangeliū cum vetustissimis promissionibus Dei, ne ipsum contemptibile reddat nouitas. Sed quæritur an Patres latuerit sub Lege. nā si Christi demū aduentu fuit reuelata, sequitur antè fuisse absconditā. Respondeo, de plena exhibitione rei ipsius Paulū loqui, à qua Patrū quoque fides pēdebat: ita nihil ipsis derogatur. Ideo enim Abel, Noha, Abraham, Moses, Dauid, & pii omnes vnā nobiscum salutem adepti sunt, quia fiduciā locarūt in hac apparitione, Heb. 13. 8. Nō igitur dum nobis reuelatam esse Christi apparitione gratiam dicit, Patres arcet ab eius communione, quos eadem fides huius apparitionis nobiscum participes

facit. Christus enim heri sicut hodie: sed non ante præfixum à Patre tempus, quũ morte & resurrectione sua nobis se exhibuit. Atqui huc communiter tanquam in vnicum salutis pignus & complementum, tam nostra quàm Patrum respicit fides. *Qui mortem quidem abolevit.* Quum Euangelio ascribit vitæ illustrationem, non intelligit à Verbo faciendum esse exordium, omissa Christi morte & resurrectione (nam Verbum potius in subiectam materiam recũbit) sed tantùm significat, non aliler fructum huius gratiæ peruenire ad homines, quàm per Euangelium. iuxta illud, Erat Deus in Christo mundum sibi reconcilians, 2. Cor. 5.19: & deposuit apud nos sermonem reconciliationis. Atque hoc insigne est ac memorabile Euangelii encomium, quòd vocatur vitæ illustratio. *Vitæ* subiicit *immortalitatem*: acsi diceret, verã & immortalẽ vitã. Nisi fortè per vitã intelligere malis regenerationẽ quam sequitur beata immortalitas, quæ adhuc speratur. Et certè, hoc nostrum viuere est, nõ quod habem⁹ cũ brutis animalibus cõmune, sed quod participatione imaginis Dei constat. Quia autem in hoc mundo nõ apparet quid sit, aut quid valeat talis vita: meritò exprimendi causa, immortalitatem addidit, quæ est eius vitæ quæ nunc abscondita est, reuelatio.

11 *In quod positus.* Non frustra tantopere Euangelium vnà cum apostolatu suo commendat. Nihil enim vsque adeò molitur Satan, quàm vt sanæ doctrine fidem quoquo modo ex animis nostris exterminet: quia verò hoc non semper illi promptum est, si nos inuadat aperto marte, clandestinis & obliquis artibus nos adoritur. Nam vt fidem abroget doctrinæ, piorũ doctorum vocationẽ labefactat. Paulus ergo quum mortem haberet præ oculis, non ignorans veteres & vsitatas Satanæ insidias, tam Euangelii doctrinam in genere, quàm vocationẽ suam asserere voluit: sicutivtrũque erat necessarium. Nam vt longæ conciones habeantur de Euangelii dignitate, nõ multum nobis proderunt, nisi teneamus quale sit Euangelium. Multi enim consentient in istud vniuersale principium de certa Euangelii authoritate, qui postea tamen nihil habebunt certi quod sequantur. Hæc ratio est cur nominatim velit se agnosci Paul⁹ fidum & legitimum ministrum viuificæ illius doctrinæ cuius meminerat. Atque huc pertinet quòd variis titulis se ornat in re vna exprimenda. *Præconem* se vocat, cuius partes sunt, principum & magistratuum decreta publicare. *Apostoli* nomẽ propriũ est. Porrò quia inter *Doctorem* & discipulos est relatio, hoc quoque tertium nomen sibi adscribit, vt sciant qui ab eo discunt, habere se magistrum Diuinitus sibi ordinatum. Quibus autem se positum esse testatur? Gentibus: nam de illis præcipua erat controuersia: quòd Iudæi negabant vitæ promissiones ad alios, nisi ad carnales Abrahæ filios, pertinere. Ergo ne dubia sit Gentium salus, affirmat se ad eas peculiariter à Deo fuisse missum.

12 *Quam etiam ob causam hæc patior.* Satis notũ est, hinc magis quàm vlla alia de causa fuisse accensam Iudæorum rabiem aduersus Paulum, quòd Euangeliũ Gentibus cõmune faceret. quanquã particula, Ob quam causam, refert totum complexum: ideóque ad hoc postremum membrũ, de Gẽtibus, restringi nõ debet. Ergo ne vincula quibus detinebatur, aliquid de sua authoritate minuerent, duobus argumentis contrà pugnat. Causam enim sibi gloriosam potius quàm turpẽ esse ostendit: quia non ob maleficiũ aliquod vinctus sit, sed quòd Deo vocãti sit obsequut⁹. Est autẽ incredibile solatium, quũ possumus bonã conscientiã iniquis hominũ iudiciis opponere. Secũdò à spe prosperi euentus argumẽtatur, nihil esse in suis vinculis pudendum. Hoc præsidio quisquis munitus erit, poterit maximas quasque tentationes superare. Et quũ se *pudefieri* negat, alios animat suo exemplo ad eandem fortitudinem.

Noui enim cui crediderim. Hoc vnicum est asylũ quò se recipere debẽt omnes pii, quoties eos mundus habet pro dãnatis & desperatis: vt scilicet satis habeant quòd Deo probãtur. quis enim finis si ab hominibus pẽdeãt? Atque hinc colligendũ est quantũ ab opinione distet fides: quia quum dicit Paulus, Noui cui crediderim, significat nequaquam sufficere si credas, nisi Deum habeas authorem, atque eius rei tibi constet certitudo. Fides ergo neque hominum authoritate nititur, neque ita in Deum recum-

cumbit, vt hæsitet: sed cum scientia coniuncta esse debet. alioqui parum esset firma aduersus innumeros Satanæ insultus. Cui autem cum Paulo constat hæc scientia, is experietur non frustra vocari fidem nostram, victoriam qua mundus vincitur: nec frustra dictum esse à Christo, Portæ inferorum non præualebunt, Matt. 16. 18. Is inquam, inter omnes procellas & tẽpestates tranquillus quiescet, cui hoc erit constitutum, Deum qui mentiri ac fallere nequit, loquutum esse, ac indubie præstaturum quod promisit. Rursum si cui non erit obsignata hæc veritas, instar arundinis huc & illuc perpetuò nutabit. Proinde hic locus obseruatione dignus est. quia optime exprimit vim fidei, quum docet eam gloriam nos debere Deo tribuere in rebus maximè deploratis, vt non dubitemus ipsum fore veracem ac fidelem: deinde quum docet in Verbo perinde esse acquiescendum, acsi Deus e cælo nobis apparuisset. Nam quisquis hac persuasione non est instructus, nihil tenet. Semper autẽ meminerimus Paulum nõ in vmbra philosophari, sed quasi in re præsenti constitutum, seriò testari quid valeat æternæ vitæ fiducia. *Persuasus sum quòd potens sit.* Quoniam periculorum vis & magnitudo nos sæpe consternant, vel saltem ad diffidentiam solicitant animos nostros: ideo necesse est hoc clypeo nos munitos esse, satis in Dei virtute nobis esse præsidii. quemadmodum Christus vbi nos securos esse iubet, hoc vtitur argumento, Pater qui vos mihi dedit, maior omnibus est, Ioh. 10. 29. Quo significat nos esse extra periculum, quum Dominus qui nos in tutelam suam recepit, ad resistendum abundè sit potens. Non audet quidem Satan rectà hanc cogitationem ingerere, Deũ non posse, vel impediri quominus impleat quod promisit (quoniam à tanta in Deum blasphemia sensus noster abhorret) sed oculos mentésque nostras præoccupando, sensum omnem Diuinæ potentiæ adimit. Purgatum igitur animum esse oportet, qui non modò eam gustat, sed eius gustum inter quasuis tentationes retinet. Cæterùm de potentia Dei quoties loquitur Paulus, actualem (vt sic dicam) intellige: vel ἐνεργουμένην, quemadmodum ipse Col. 1. 29 vocat. Fides enim Dei virtutem cum Verbo semper coniungit, quod nõ procul imaginatur, sed intus conceptum habet ac possidet. Ita Rom. 4. 20 de Abraham, Non hæsitauit nec disceptauit, sed dedit gloriam Deo, certò persuasus quòd qui promiserat, potens esset etiam implere. Obserua etiam nomen *Depositi* pro vita æterna. nã inde colligim[9], nõ aliter in manu Dei salutem nostrã esse, ac sunt in manu depositarii quæ ipsius fidei custodienda traduntur. Si penes nos esset sal[9] nostra, quot assiduè periculis exposita foret? nunc verò bene est quòd apud talem custodẽ reposita, omni discrimine est superior.

13 *Formam habe sanorum sermonum, quos à me audisti in fide & charitate, quæ est in Christo Iesu.*

14 *Egregium depositum custodi, per Spiritum sanctum qui inhabitat in nobis.*

15 *Nosti hoc quòd auersati me fuerint omnes qui sunt in Asia: quorum sunt Phygellus & Hermogenes.*

15 *Det misericordiã Dominus Onesiphori familiæ: quoniam sæpe me refocillauit, & de catena mea non erubuit:*

17 *Sed quum esset Romæ, studiosius quæsiuit me, & inuenit.*

18 *Det ei Dominus vt inueniat misericordiam apud Dominũ in die illo. & quàm multa mihi Ephesi ministrauerit, melius tu nosti.*

13 *Formam habe.* Quòd alii exponunt, doctrina tua sit veluti exemplar ad quod alii se formēt, non recipio. Nihilo etiam propius accedit ad Pauli mentem expositio Chrysostomi, vt habeat in promptu Timotheus virtutum imaginem cordi suo insculptā, ex Pauli doctrina. Mihi potius videtur præcipere Apostolus Timotheo, vt tenax sit doctrinæ quam didicit, non modò quod ad substantiā, sed etiam quod ad figurā ipsam orationis. Nam ὑποτύπωσις, quod verbum hîc vsurpat, est viua rerum expressio, acsi oculis præsentes subiicerentur. Sciebat Paulus quàm procliuis sit à pura doctrina vel lapsus, vel deflectio. Hanc ob causam solicitè cauet ne declinet Timotheus ab ea docendi forma quam acceperat: suámque docendi rationem quasi ad illud præscriptum exigat: non quòd in verbis tanta sit religio, sed quia supramodum noxia est doctrinæ vel minima deformatio. Hinc apparet qualis sit in Papatu theologia, quæ vsque eò degenerauit ab isto exemplari quod Paulus cōmendat, vt similior sit augurum vel aruspicū ænigmatibus, quàm doctrinæ ex Dei verbo sumptæ. Quid enim obsecro Paulinum resipiunt omnes scholasticorum libri? Hac adulterandæ doctrinæ licentia ostendit quàm non abs re Paulus ad natiuam formam retinendam Timotheum inuitet. *Et sanos sermones* opponit non tantùm dogmatibus palàm impiis, sed frigidis quæstionibus, quæ pro sanitate nihil aliud quàm languorē afferūt. *In fide & charitate.* Scio particulam ἐν sæpenumero ex phrasi linguæ Hebraicæ sumi pro Cum: sed hîc alia mihi videtur significatio. siquidem hāc quasi notam adscripsit Paulus sanæ doctrinæ, vt sciamus quid contineat, & quæ sit eius summa: quam totam suo more ad fidem & charitatem reuocat. Et vtranque constituit in Christo: vt certè eius cognitio duobus his membris præcipuè cōstat. Tametsi enim est articulus singularis qui cohæret cum Charitatis nomine: idem tamen de fide subaudiendum est. Qui vertunt Cum fide & charitate, hunc faciunt sensum, vt Timotheus sanæ doctrinæ adiungat pietatis & charitatis affectum. Fateor quidem neminem posse in sana doctrina fideliter perseuerare, nisi qui vera ipse fide & sincera charitate prædit⁹ est. Verùm prior expositio (meo iudicio) meli⁹ quadrat: vt Paulus exegeticè exprimat quales sint illi sermones, & cuius sint argumenti. Summam autem in fide & charitate sitam esse pronuntiat: quarum fons ac principiū est, Christi cognitio.

14 *Egregium depositum custodi.* Latius patet ista exhortatio. hortatur enim vt respiciat quid sibi datum sit à Deo, & tantò plus studii & diligentiæ impendat, quantò excellentius est depositum. neque enim rei vulgaris tā seuerè solet exigi ratio. Ac depositi quidem nomine, tam ministerii honorem quàm dotes omnes intelligo, quibus instructus erat Timotheus. Alii ad ministerium solum restringunt: atqui potissimùm ea notari puto quæ ipso ministerio potiora erant, nempe omnia Spiritus dona quibus excellebat. Nomen depositi alio quoque respectu vsurpat, vt meminerit Timotheus reddendam aliquando esse rationem. fideliter enim administrandum est quicquid nobis commisit Deus. Et τὸ καλὸν pro eximio vel præclaro capitur. itaque non malè Erasmus Egregium posuit notandæ præstantiæ causa: quam versionem sequutus sum. Sed quæ est custodiendi ratio? ne scilicet inertia nostra pereat quod in nos Deus contulit vel propter ingratitudinem vel abusum auferatur. Multi enim abiiciunt Dei gratiam, multi ea iam accepta se priuant ac spoliant. Quoniam tamen eius custodiæ difficultas vires nostras superat, ideo adiicit, *Per Spiritum sanctum*: acsi diceret, Nō requiro abs te plusquam possis. nam quod ex te non habes, Spiritus Dei sufficiet. Hinc sequitur, non æstimādas esse hominum vires ex Dei præceptis: quia sicuti verbis iubet, ita etiam verba sua cordibus inscribit, ac vires suppeditando, efficit ne frustra iubeat. Quod sequitur de *Habitatione* Spiritus *in nobis*, significat præsens esse eius auxilium fidelibus: modò ne sibi oblatum respuant.

15 *Nosti hoc.* Defectiones istæ quas commemorat, poterant multorum concutere animos: & simul gignere varias suspiciones: vt solemus ferè omnia in sinistram partem arripere. Eiusmodi offendiculis occurrit Paulus cum heroica animi fortitudine: vt boni omnes eorū

perfidiam detestari discant, qui seruum Christi ita deseruerant, quum solus capitis sui periculo communem sustineret causam: neque ideo vt vacillent, dum Paulum ipsum intelligunt minimè Dei ope destitui. Nominat autem duos quos credibile est fuisse præ aliis celebres, vt aditum præcludat eorum calumniis. Est enim vsitatũ transfugis ac militiæ Christianæ desertoribus, quo suam turpitudinem excusent, quascunque possunt criminationes fingere aduersus fideles & probos Euãgelii ministros. Phygellus & Hermogenes, quia sciebant ignauiam suam merito infamem esse posse apud fideles, adeoque flagitiosæ perfidiæ damnari: non dubitassent Paulum grauare falsis rumoribus, & impudenter lædere eius innocentiam. Ergo Paulus vt fidem eorum mendaciis deroget, notam quam merentur, illis inurit. Sic etiam hodie permulti, quia vel non admittuntur hîc in ministerium, vel etiam abdicantur honore propter suam nequitiam, vel nõ aluntur otiosi, vel perpetrato furto aut scortatione aufugere coguntur per Galliã, deinde & alias regiones volitant, ac quascunque possunt criminationes in nos regerendo, suæ innocentiæ approbationem inde mutuantur. Et tanta est quorundam fratrum imperitia, vt nos crudelitatis insimulent, siquis nostrũ tales pingat suis coloribus. Atqui optandũ foret vt frontem omnes haberent stigmate notatam, vnde agnoscerentur primo statim congressu.

16 *Det misericordiam Dominus.* Ex hac precatione colligimus minimè perire officia sanctis inpensa, etiãsi gratiã ipsi referre nequeant. Nam quòd Deum precatur vt mercedẽ rependat, hoc vim habet promissionis. Et simul ostendit Paulus suam gratitudinem, quum remunerandi vices in Deum transcribit, quia impar est soluendo. Quid si adfuisset remunerandi facultas? certè re ipsa testatus fuisset hominem se ingratum non esse. Porrò notandum est quòd quum Onesiphori solius beneficentiam laudet, ob eũ toti familiæ bene precatur. Vnde colligimus, Dei benedictionem nõ tantùm super caput iusti, sed super totam domũ residere. tantus est Dei amor erga suos, vt se ad omnes qui cum illis sunt coniuncti, diffundat. Quòd Onesiphorum dicit *non erubuisse de sua catena,* id non modò liberalitatis signum est, sed etiam zeli: quandoquidem periculo se libenter obiecerit ac hominum infamiæ, vt Paulum ipsum iuuaret.

18 *Det ei Dominus vt inueniat.* Quidam ita exponunt, Det illi Deus, vt apud Christum iudicem misericordiam reperiat. Et sanè hoc aliquantò est tolerabilius, quàm locum illum Mosis, Gen. 19.24, Pluit Dominus à Domino, ita exponere, Pluit Pater à Filio. Fieri tamen potest vt vehementia affectus Paulum ad repetitionem superuacuã impulerit, vt fieri solet. Hæc autem precatio nos docet, quantò vberior merces eos maneat qui sine spe terreni præmii sanctis exhibent sua officia, quàm si præsentem ex manu hominum reciperẽt. Quid autem precatur? vt misericordiã inueniat. Qui enim erga proximos fuerit misericors, talem erga se experietur Deum. quæ promissio nisi ad benignitatem exercendam acriter nos solicitet ac stimulet, plusquam stupidi sumus. Vnde sequitur etiam, Deum non merita nostra ex dignitate præmiari: sed hoc esse optimum & præstantissimum quod nobis repẽdit præmiũ, dũ nobis ignoscit: seque non tam seuerum ostẽdit iudicem, quàm Patrem indulgentem ac propitium.

CAP. II.

1 TV ergo, fili mi, fortis esto in gratia quæ est in Christo Iesu:

2 Et quæ à me audisti per multos testes, hæc commenda fidelibus hominibus qui idonei erunt ad alios etiam docendos.

3 Tu igitur feras afflictiones, vt bonus miles Iesu Christi.

4 Nemo qui militat, implicatur vitæ negotiis, vt imperatori placeat.

5 *Quòd ſiquis etiam certauerit, non coronatur, niſi legitimè certauerit.*

6 *Laborare prius agricolã oportet quàm fructus percipiat.*

7 *Intellige quæ dico. det enim tibi Dominus intellectum in omnibus.*

1 *Tu ergo.* Sicuti antea iuſſerat depoſitum ſeruare per Spiritum: ita etiam nunc præcipit vt in gratia roboretur. Quo dicto vult torpore & inertiam excutere. adeò enim ignaua eſt caro, vt medio in curſu flacceſcant etiã qui præditi ſunt egregiis donis, niſi indentidem excitentur. Dicet quiſpiam, Quorſum attinet hominem hortari vt *in gratia ſit fortis*, niſi aliquæ eſſent ad cooperãdum liberi arbitrii partes? Reſpondeo, hoc ipſum quod flagitat Deus verbo ſuo à nobis, etiam Spiritu ſuo præſtare, vt in gratia quam nobis contulit, roboremur. neq; tamẽ ſuperuacuæ ſunt exhortationes: quia Spiritus Dei nos intus docens, facit ne fruſtra & inutiliter illæ inſonẽt auribus. Quiſquis ergo agnoſcet præſentem exhortationem, non aliter potuiſſe eſſe fructuoſam quàm arcana Spiritus virtute, nunquam in ea liberum arbitriũ ſtabiliet. Addit, *Quæ eſt in Chriſto Ieſu*, ob duas cauſas: vt doceat nõ aliunde contingere quàm à ſolo Chriſto: & nemini Chriſtiano eam defuturam. Nã quum ſit vnus Chriſtus omnibus cõmunis, ſequitur omnes eius gratiæ eſſe participes, quæ ideo in Chriſto eſſe dicitur, quòd ipſam habere debeant quicunque ſunt Chriſti. Blanda hæc filii appellatio qua vtitur, non parum ad conciliandam gratiam valet, quò melius in animum doctrina penetret.

2 *Et quæ à me audiſti.* Iterum oſtendit quantũ ſit de propagãda ad poſteros ſana doctrina ſolicitus: nec tantùm hortatur Timotheũ vt figuram eius & lineamẽta retineat, queadmodũ prius fecit: ſed etiam vt piis doctoribus eã per manus tradat, quò paſsim diffuſa, in multorum animis radices agat. Videbat enim fore vt facilè intercideret, niſi maturè plurium miniſterio ſpargeretur. Et ſanè videmus quid paulo poſt Apoſtolorum mortem egerit Satan. Perinde enim acſi aliquot iam ſeculis eorũ fuiſſet ſepulta prædicatio, innumera deliria inuexit, quæ prodigioſa abſurditate Gẽtium omnium ſuperſtitiones vincerent. Non igitur mirum eſt ſi Paulus, vt tale tantúmque malum præcaueat, ſtudioſè vult ſuam doctrinam apud omnes pios Miniſtros deponi, qui ad eam tradẽdam idonei ſint. acſi diceret, Vide vt poſt mortem meã certa extet doctrinæ meæ teſtificatio. Id autẽ fiet, ſi quæ à me didiciſti, non ipſe modò fideliter doceas, ſed latius per alios cures publicãda. ergo quoſcũque videbis aptos ad eã rẽ, illorũ fidei commẽdes hunc theſaurum. *Fideles homines* nominat, non à fide quæ inter omnes Chriſtianos eſt cõmunis, ſed per excellentiam, qui rara fide polleãt. Poſſemus etiam Fidos vertere: quia pauci ſunt qui ſincerè creditã ſibi doctrinam perpetuæ memoriæ cõſeruare ſtudeãt. Alios impellit ambitio, eáque multiplex, alios auaritia, alios malignitas, alios periculorũ metus tardat. ſingularis ergo hîc requiritur fidelitas. *Per multos teſtes.* Non ſignificat teſtes à ſe fuiſſe adhibitos ſolenni ritu, Timothei cauſa: ſed quoniam nonnulli controuerſiam mouere poterant, eſſétne à Paulo profectũ quod doceret Timotheus, an ab ipſo confictum: omnem dubitationem eximit hac ratione, quòd non clanculum in angulo fuerat loquutus, ſed multi viuebãt, qui poſſent teſtari nihil proferre Timotheum, quod non ex Pauli ore prius audiſſent ipſi quoque. Ergo extra ſuſpicionem futura erat Timothei doctrina, quũ haberet permultos condiſcipulos, qui teſtimonium illi poſſent reddere. Hinc diſcimus quantùm laborare debeat ſeruus Chriſti pro conſeruanda ac tuenda doctrinæ puritate: neque ſolùm quãdiu viuit, ſed quàm longiſsimè eius cura & ſtudium extendere ſe poterit.

3 *Tu igitur feras afflictiones.* Non ſine magna neceſsitate hanc ſecundam exhortationem attexuit. Se enim ad ferendas

rendas afflictiones comparent oportet, qui sua obsequia Christo offerunt. itaque nunquam erit perseuerantia sine tolerãtia malorum. Et ideo addit, Sicuti decet *bonum militem Christi*: quo verbo significat militare omnes qui Christo seruiũt: & eorum militiã nõ malis inferendis, sed magis patiẽtia constare. Harum rerum meditatio plusquam necessaria nobis est. Videmus quàm multi hastas quotidie abiiciant, qui magnum nescio quid præ se ferebant. Vnde id? quia cruci assuescere nequeunt. Primùm tãta est mollities, vt militiam horreãt. deinde non aliam tenent militãdi rationem, quàm vt ferocia cum aduersariis certẽt. quid autem sit possidere animas in patientia, discere non sustinent.

4 *Nemo qui militat.* Perstat in similitudine quam à militia sumpserat. Quanquam propriè loquendo, metaphoricè prius dixit Christi militẽ: nunc verò comparatione vtitur profanæ militiæ cum spirituali & Christiana, hoc sensu, Ea est disciplinæ militaris ratio, vt simulatque miles imperatori nomen dedit, relicta domo & negotiis omnib⁹, non nisi de bello cogitet: ita vt Christo penitus addicti simus, omnibus huius seculi impedimentis solutos esse oportet. Per *negotia vitæ* intelligit familiæ administrandæ curam & ordinarias occupationes: vt agriculturam suam rustici, mercatores sua cõmercia tabernásque deserunt, donec stipendiis suis sint perfuncti. Nunc applicanda est comparatio ad rem præsentẽ, quòd quisquis vult sub Christo militare, debet relictis omnibus mundi tricis & auocamentis, se illi totũ suáque studia addicere. Denique meminerimus veteris prouerbii, Hoc age: quod significat ita seriò incumbendum esse peragendis Sacris, vt studium nostrum & intentionem nihil aliud impediat. Lectio illa vulgaris, Nemo militans Deo, &c. corrumpit totum Pauli sensum. Porrò Ecclesiæ pastores sub Timothei persona alloquitur hic Paulus. Generalis quidem est sententia: sed quæ peculiariter Verbi ministris competit. Videant ergo hi primùm quæ sint à sua functione aliena, vt soluti Christũ sequantur. deinde videant alii, quisque in suo ordine, quid eos à Christo abstrahat: ne hic cælestis Imperator minus habeat in nos iuris, quàm sibi vendicat homo quispiam mortalis in profanos milites, qui in eius nomen iurarunt.

5 *Quod siquis etiam certauerit.* Nunc agit de perseuerantia: ne quis putet se vno aut altero conflictu esse perfunctum. Ac similitudinem quidem ab athletis mutuatur, quorũ nemo præmiũ obtinet, nisi ad extremum victor perstiterit. Sic prioris ad Corinthios 9. cap. 24, Omnes quidem in stadio currunt, sed vnus accipit brabium. sic currite, vt cõprehendatis. Siquis itaque primo conflictu fatigatus, statim ex cãpo se ad quietem subducat, inertiæ damnabitur potius quàm ornabitur corona. Ita quum certare nos velit Christus tota vita: qui in medio victoriæ cursu defecerit, honore se priuat, etiamsi strenuè cœperit. *Legitimè certare*, est prosequi certamen quantum vel quoad lex præscribit: nequis sibi modum ante tempus definiat.

6 *Laborare prius agricolam.* Non ignoro secus verti hunc locũ ab aliis: & fateor eos ad verbũ trãsferre quod Græcè Paulus scripsit. sed qui diligẽter contextum expẽdet, mihi assentietur. Deinde nota est Græca ista phrasis, Laborãtem, pro Laborare. participium enim loco infinitiui sæpe Græci vsurpant. Sẽsus est igitur, Nõ antè agricolas fructum colligere, quàm in terræ cultura, in satione, & aliis sudauerint. Quòd si non parcunt laboribus agricolæ, vt aliquando fructu potiantur, & patienter tempus messis expectant: quantò absurdius est nos labores refugere, quos nobis iniungit Christus tanta mercede proposita?

7 *Intellige quæ dico.* Hoc non addidit propter similitudinum quas posuit, obscuritatem: sed vt sibiipsi suggereret Timotheus quãtò præstantior sit sub Christi auspiciis militia, & quantò amplior merces. nam vix assidua meditatione hoc tandẽ sentimus. Quæ subiicitur precatio, quasi vice correctionis addita est. quia enim vsque ad incorruptibilem illam vitæ futuræ coronam non conscendunt nostræ mentes: Paulus ad Deum confugit, vt Timotheo det intellectũ. Atque hinc colligimus non minus frustra nos doceri, nisi Domin⁹ mẽtes a-

periat, quàm frustra darentur præcepta, nisi ipse suppeditaret vires implendi. Quis enim Paulo melius id potuit? atqui vt aliquo profectu doceat, discipulum sibi à Deo formari postulat.

8 Memento Iesum Christum excitatum à mortuis, ex semine Dauid secundum Euangelium meum,

9 In quo laboro vsque ad vincula, tanquã maleficus: sed sermo Dei non est vinctus.

10 Quamobrem omnia tolero propter electos, vt ipsi quoque salutem consequantur, quæ est in Christo Iesu, cum gloria æterna.

11 Fidelis sermo: si enim commortui sumus, etiam simul cum ipso viuemus:

12 Si sufferimus, etiam simul regnabimus: si negamus, ille quoque negabit nos:

13 Si increduli sumus, ille fidelis manet: negare seipsum non potest.

8 *Memento Iesum.* Aliquam eius doctrinæ partem, quam volebat saluam & integram ad posteros peruenire, nominatim exprimit. Verisimile autem est, eam potissimùm attingi de qua maximè timebat. quod etiam ex sequentibus patebit, quum de errore Hymenæi & Phileti loquetur. Negabant enim resurrectionem, cuius habemus certum in hac confessione pignus, dum factã esse men tiebãtur. Cæterùm quàm necessaria fuerit hæc Pauli admonitio, veteres historiæ ostendunt. quascunque enim maculas potuit Satan, admouit ad destruendam hanc fidem. Nam quum sint duo eius membra, Christum ex semine Dauid esse genitum, & ex morte resurrexisse: statim à tempore Apostolorum exortus est Marciõ, qui humanæ in Christo naturæ veritatem abolere conatus est. sequuti sunt deinde Manichæi. Et hæc pestis hodie quoque grassatur. Quod ad resurrectionem spectat, quàm multi & quàm variis artibus eius spẽ labefactare conati sunt? Tantundem igitur valet ista Pauli attestatio, acsi dixisset, Nequis Euangelium meum calumniis deprauet aut adulteret: ita docui, ita prædicaui, Christum qui ex semine Dauid natus homo erat, resurrexisse à mortuis. *Euangelium* vocat *suum*, non vt se authorem profiteatur, sed ministrum. Cæterùm in Christi resurrectione certũ habemus nostræ omniũ pignus. Proinde qui fatetur Christum resurrexisse, idem etiam de nobis futurum affirmat: quia non sibi resurrexit Christus, sed nobis. Non enim à mẽbris suis auelli caput debet. Præterea in Christi resurrectione cõtinetur redemptionis & salutis nostræ complementũ, nam mors quoque adiungitur. Christus ergo qui mortuus est, resurrexit: cur? & in quem finem? hîc ad nos veniendũ est, atque hîc etiam emergit vis & fructus vtriusque, nẽpe tam resurrectionis quàm mortis. Nam hoc principium semper tenendum est, Scripturam non solere de illis historicè tãtùm ac frigidè loqui, sed fructum subaudiẽdo. *Ex semine Dauid.* Hac particula non modò asseritur humanæ naturæ veritas in Christo: sed etiam illi vendicatur honos & nomen Messiæ. Negant hæretici Christũ fuisse verum hominem, alii delapsum è cælo fingunt, alii tantùm apparuisse in ipso hominis speciem: Paulus exaduerso clamat, ex semine Dauid fuisse. quo haud dubiè pronuntiat verum fuisse hominẽ, ex homine progenitum, nempe ex Maria. Hoc tam disertum testimonium quò magis eludere cõnãtur hæretici, impudentiam suam magis produnt. Iudæi & alii Christi hostes eum esse negant, qui olim promissus fuerat: Paulus autem affirmat Dauidis esse filiũ, & ex ea familia ducere originem, ex qua Messiã descendere

dere oportuit.

9 *In quo laboro.* Est anticipatio. vincula enim apud imperitos fidem detrahebant illius Euangelio. Fatetur ergo se, quod ad externam speciem, instar scelerati hominis vinctum esse: sed addit, sua vincula non obstare quominus libero cursu procedat Euangelium: imò electis salutare esse quod patitur, quia ad eorum confirmationem valeat. Hæc inuicta est Martyrum Christi fortitudo, dum consciẽtia bonæ causæ quam agũt, eos supra mundum attollit: vt non tantùm corporis dolores & cruciatus, sed quãuis ignominiam quasi ex alto despiciant. Imò hac cogitatione erigere se debent omnes pii, dum Euangelii ministros contumeliosè tractari vident ab aduersariis, ne propterea minus reuerenter de doctrina sentiãt: sed dent gloriam Deo, cuius virtute illam erumpere vident per omnia mundi obstacula. Et sane nisi nimiùm carni addicti essemus, sola hæc consolatio sufficere nobis in persecutionibus deberet: quòd si impiorum sæuitia opprimimur, nihilominus propagatur Euangelium, & latius se diffundit. Nam quicquid illi moliantur, adeò non obruunt neque extingunt Euangelii lucem, vt clarius emicet. Libenter ergo, vel saltem placatis animis feramus, tam corpus nostrum quàm nomen carcere occlusum teneri, modò perrumpat Dei veritas, ac longè latéque se diffundat.

10 *Quamobrem omnia tolero.* Ab effectu demonstrat quàm nihil sit in suis vinculis probrosum, quum scilicet electis magnopere sint vtilia. Quòd se *propter electos tolerare* dicit, hoc argumento est, quantò pluris faciat Ecclesiæ ædificationem quàm seipsum. Neque enim mori tantùm, sed etiam inter scelestos deputari paratus est, vt Ecclesiæ salutem promoueat. Cæterùm idem hoc loco docet Paulus quod ad Col.1.24, vbi dicit se implere quæ desunt Christi passionibus, pro corpore eius quod est Ecclesia. Vnde Papistarum impudentia abunde refellitur, qui inde colligunt mortem eius fuisse pro peccatis nostris satisfactoriam. quasi verò aliud morti suæ arroget Paulus, quàm quòd piorum fidem sit cõfirmatura. Nam mox additur expositio, quũ salutem fideliũ non alibi statuit quàm in Christo. Sed petat plura qui volet ex eo capite quod citauimus. *Cum gloria æterna.* Hic finis est salutis quam in Christo consequimur. Salus enim nostra est Deo viuere, quæ incipit à regeneratione nostra: absoluitur autem plena nostri liberatione, quũ nos Deus ex mortalis vitæ ærumnis subductos, in regnum suum colligit. Ad hanc salutem accedit participatio cælestis, adeóque Diuinæ gloriæ. Ergo vt Christi gratiã amplificaret, nomen Æternæ gloriæ saluti apposuit.

11 *Fidelis sermo.* Præfationem adhibet sententiæ quã mox proferet, quia nihil à sensu carnis magis est alienum, quàm moriendum esse vt viuamus, ac mortem esse vitæ aditum. Nam ex aliis locis colligere licet, Paulum in rebus valde seriis, aut creditu minus facilibus, ita præfari solitum. Summa autem est, non aliter nos vitæ & gloriæ Christi fore socios, nisi prius cum eo mortui & humiliati fuerimus. Sicut dicit ad Romanos 8.29, electos omnes esse præordinatos, vt configurentur imagini eius. Hoc tam exhortandis fidelibus quàm consolandis dictum est. Quem enim non acuat ista exhortatio, non molestè ferendas esse afflictiones, quarum tam fœlix erit exitus? Eadẽ cogitatio suauiter temperat quicquid acerbitatis est in cruce: quia neque dolores, neque tormenta, neque probra, neque mors, horrori nobis esse debent, in quibus cõmunicamus cum Christo: præsertim quũ omnia hæc, præludia sint triumphi. Suo igitur exemplo pios omnes animat Paulus, vt hilari animo afflictiones pro Christi nomine suscipiant, in quibus iam gustum habent futuræ gloriæ. Quòd si ab opinione nostra id abhorret, ac crux ipsa adeò nos cõsternat & oculos perstringit, vt Christum non sentiamus: meminerimus hũc clypeum opponere, Fidelis sermo. Et sanè vbi adest Christus, illic agnoscere debemus vitam & fœlicitatẽ. Ergo mordicus tenenda ista communicatio: quòd nõ seorsum morimur, sed cum Christo, vt nobis cum eo pòst sit cõmunis vita: nos cum eo pati, vt gloriæ simus consortes. Cæterùm per mortem intelligit totam illam externã mortificationem, de qua loquitur secundæ ad Cor.4.10.

12 *Si negamus.* Comminatio quoque

additur, ad excutiendam ignauiam. Nihil enim iis cum Christo esse denũtiat, qui persequutionis terrore confessionẽ nominis eius abiiciunt. Quàm enim est indignum, pluris esse nobis caducã hanc mundi vitam, quàm sacrosanctum Filii Dei nomen? Et cur censeret inter suos qui perfidè eum repudiant? Nihil hîc valet infirmitatis patrociniũ. nisi enim se vanis blanditiis sponte fallerent homines, instructi Spiritu fortitudinis constanter resisterẽt. Quòd flagitiosè Christũ abnegant, id non infirmitatis modò, sed infidelitatis est: quia mundi illecebris excæcati, nullam in regno Dei vitam cernunt. Sed hæc doctrina meditatione opus habet magis quàm explicatione. Clara enim sunt Christi verba: Qui me negauerit, negabo & ego illum, Mat. 10. 23. Restat vt quisque apud se reputet, nõ esse hoc puerile terriculamentum, verùm seriò pronuntiari à iudice, quod suo tempore verum fuisse constabit. Quod sequitur cõtinuò, *Fidelem manere illum*, etiamsi fuerimus increduli, hunc habet sensum, Nihil Filio Dei aut eius gloriæ decedere nostra perfidia: quia seipso contentus, minimè nostra confessione indigeat. acsi dixisset, Deserant Christũ qui volent, nihil illi auferunt. si quidem ipsis perditis, integer manet. Quanquam plus exprimit, Christum scilicet non esse nostri similem, vt à veritate sua descifcat. Vnde patet, alienari à Christo quicunque eum abnegant. Atque ita impiis defectoribus blanditias quibus se demulcent, excutit: quia vt sunt versipelles, Christum similiter multiformẽ & variũ libenter fingerent. quod fieri posse negat Paulus. Interea tamen tenendũ est quod priore loco attigi, fidẽ nostram ideo fundari in perpetua & inflexibili Christi veritate, ne incõstãtia hominũ vel defectione vacillet.

14 *Hæc admone, cõtestans corã Domino, ne verbis disceptẽt, ad nullam vtilitatem, ad subuersionem audientium.*

15 *Stude teipsum probatum exhibere Deo, operarium non erubescentem, rectè secantem sermonem veritatis.*

16 *Cæterùm profanas clamorum inanitates omitte. ad maiorem enim proficient impietatem:*

17 *Et sermo eorum, vt gangræna, pastionem habebit: quorum de numero est Hymenæus & Philetus,*

18 *Qui circa veritatem aberrarunt, dicentes resurrectionem iam esse factam, & subuertunt quorundam fidem.*

14 *Hæc admone.* Demonstratiuum Hæc, habet põdus: significat enim summam illam Euangelii quam posuit, & quas addidit exhortationes, esse tanti momenti, vt illis suggerendis nunquam debeat fatigari bon[9] minister. res enim dignas esse quæ assiduè tractentur, & quarum non possit esse nimia commemoratio. Hæc sunt, inquit, quibus non tantùm semel tradendis, sed frequenter inculcandis te operam dare volo. Solam enim ædificationem respicere debet bonus doctor, & in eam solã insistere. Ex aduerso, non tantùm à frigidis quæstionibus eum abstinere iubet, sed alios etiam prohibere ne ipsas sectentur. λογομαχεῖν est operã dare contentiosis disputationibus, quas ferè parit argutiarum studium. *Contestatio coram Deo*, ad terrendum valet: atque ex hac seueritate colligimus quàm perniciosa res sit Ecclesiæ, litigiosa scientia: hoc est, quæ posthabita pietate ostentationi seruit. qualis est tota speculatiua (quam vocãt) theologia Papatus. *Ad nullam vtilitatem.* Duplici nomine λογομαχίαν dãnat, quòd fructu careat, & quòd valde sit noxia, infirmos turbando. Tametsi autem in versione sequutus sum Erasmũ, quia minimè dissidebat à mente Pauli: volo tamen monitos Lectores, ita resoluenda esse Pauli verba, Quod nullam ad rem vtile est. Dicit enim Græcè, εἰς οὐδὲν χρήσιμον. ego istud χρήσιμον in nominatiuo casu

casu lego, non accusatiuo. & certè oratio sic melius fluet: acsi dixisset, Quid enim attinet, quum nullus inde profectus veniat, multum autem mali? quia subuertitur multorũ fides. Notemus primùm, hac sola de causa meritò improbari doctrinam, quòd nihil prosit. Neque enim curiositati nostræ obsequi vult Deus, sed vtiliter nos instituere. Valeant ergo speculationes omnes ac facessant quæ ædificationem nullam afferunt. Sed hoc secundum longè deterius est, quum *ad subuersionem audientium* agitantur quæstiones, alioqui iam infructuosæ. Atque vtinam animũ huc aduerterent qui semper ad digladiãdum lingua sunt armati: imò certandi materiam quauis ex quæstione aucupantur: adeóque in singulis verbis aut syllabis aucupia tendunt. Sed aliò rapit eos ambitio, & interdum etiã fatalis penè quidam morbus: quod in nõnullis expert⁹ sum. Quod autẽ de subuersione tradit Apostolus, verissimũ esse res ipsa quotidie docet. Nam & naturale est, altercando amitti veritatẽ: & Satan dissidiorum prætextu ad turbãdos infirmos abutitur, & destruendã eorum fidẽ.

15 *Stude teipsum.* Quoniam ex hoc fonte nascuntur omnes pugnæ in doctrina, quòd ingeniosi homines se venditare coram mundo cupiunt, optimum & aptissimum remedium opponit hic Paulus, dum præscribit Timotheo, vt in Deum coniectos habeat oculos. acsi diceret, Alii plausum captant theatri, tu autem studeas approbare te ac tuum ministerium Deo. Et certè nihil est quod vanam eminendi cupiditatẽ magis coerceat, quàm dum reputamus nobis esse cum Deo negotium. Quod ἀνεπαίσχυντον Erasmus transtulit, Non erubescendum, tametsi non impugno: malui tamen actiuè exponere *Non erubescentem*, quia & magis visitata est hæc significatio apud Græcos, & melius visa est præsenti loco conuenire. Subest enim adhuc antithesis, Qui cõtentionibus turbant Ecclesiam, ideo tam acriter feruent, quòd pudet eos vinci, ac sibi turpe ducunt aliquid nescire. Paulus contrà ad Dei iudicium nos reuocat. ac primò quidem iubet esse nos non otiosos disputatores, sed *Operarios*: quo nomine obliquè perstringit eorum stultitiam, qui nihil agendo tantoperè se torquent. Simus ergo operarii in ædificãda Ecclesia, atque ita operam nostram impendamus Deo, vt fructus aliquis appareat: tunc nulla erit erubescendi causa. Quia vtcunque garrulis ostẽtatoribus disputãdo pares non simus, sufficiet tamen ædificandi studio, industria, fortitudine, & doctrinæ efficacia esse superiores. In summa, iubet Timotheum gnauiter laborare, vt corã Deo non pudefiat: quum ambitiosi vnũ hunc pudorem horreant, nequid depereant ex opinione acuminis vel recõditæ scientiæ. *Rectè secantem.* Pulchra metaphora, & quæ scitè exprimit præcipuum docendi finẽ. Nam quũ solo Dei verbo contentos esse nos oporteat: quorsum quotidianæ conciones, & ipsum quoque Pastorum munus? nónne in medio posita est Scriptura? At Paulus secandi partes Doctoribus assignat: acsi pater alendis filiis panem in frusta secando, distribueret. Commendat autem rectam sectionem Timotheo, ne in secando cortice occupatus (vt solent inepti homines) ipsam interiorem medullam intactam relinquat. Quanquam generaliter hoc nomine prudentem verbi distributionem, & quæ rite ad auditorii profectum attemperatur, intelligo. Alii enim mutilant, alii discerpũt, alii contorquẽt, alii disrumpunt, alii in cortice (vt dixi) hærentes, non perueniunt ad ipsam animam. His omnibus vitiis opponitur recta sectio: hoc est explicandi ratio ad ædificationem formata. Est enim quasi regula ad quã exigere conuenit omnem Scripturæ interpretationem.

16 *Cæterùm profanas.* Quid de his vocabulis sentiam, dixi vltimo capite Epistolæ prioris: inde igitur petant Lectores. Quò autem magis deterreat Timotheum ab ista profana & sonora garrulitate, admonet quendam esse veluti labyrinthũ, vel potius profundũ gurgitẽ, vnde nullus pateat exitus, sed in quẽ magis se ac magis demergant homines.

17 *Et sermo eorum, vt gãgræna.* Admonuit me Benedictus Textor medicus hunc locũ malè ab Erasmo versum fuisse, qui ex duobus morbis planè diuersis vnum fecit. Cancrum enim posuit loco gangrænæ. Atqui Galenus cùm in aliis locis passim, tũ verò vbi definitiones ponit in libello De tumorib⁹ præter naturã, alterũ distinguit ab altero. Et Paulus

AEgineta, ex illius authoritate libro sexto cancrum ita definit: tumorem esse inæqualem, oris tumidis, aspectu tetrū, liuidum & absque dolore. Postea duas species recenset, vt faciunt alii medici, quosdam enim cancros esse latentes sine vlcere: quosdam verò vlcerosos, vbi scilicet præualet atra bilis ex qua gignuntur. De gangræna autem Galenus tam in libello iam citato, quàm libro secundo ad Glauconem, Aetius item libro decimoquarto, & idem AEgineta libro quarto sic loquuntur: eam prouenire ex magnis phlegmonis, si in aliquod membrum violenter incubuerint, ita vt pars illa destituta calore & spiritu vitali, ad extinctionem tendat. Quòd si emortua penitus fuerit, tunc morbum Græci sphacelon vocant: Latini syderationem, vulgus ignem sancti Antonii. Reperio quidem Cornelium Celsum ita distinguere, vt cancer sit genus, gangræna species. verùm eius error ex compluribus probatæ fidei medicorum locis palàm refellitur. Potuit autem eum fallere vocum affinitas Cancer & Gangræna. Sed in Græcis vocibus non potest similis esse hallucinatio. καρκῖνον enim illi cancrum appellāt, tam animal quàm morbum: quum gangrænā putent Grāmatici deduci ἀπὸ τοῦ γραίνειν, quod est edere. Proinde retinendum est hîc vocabulum Gangrænæ quo vsus est Paulus: quod etiam Pastioni optimè conuenit. Iam etymologiam notauimus. sed omnes medici talem eius naturam esse affirmant, vt nisi quàm ocyssimè succurras, ad contiguas partes serpat, adeóque in ossa penetret, nec grassandi finem faciat, nisi homine extincto. Quum ergo gangrænam protinus sequatur νέκρωσις, vel syderatio, quæ mox suo contagio inficit reliqua membra vsque ad vniuersalem corporis interitum, elegāter cum tam exitiali contagione Paulus adulterinas doctrinas cōparat. Nam si aditum illis semel dederis, peruadunt vsque ad totius Ecclesiæ exitium. Quū igitur tam noxia sit cōtagio, maturè occurrere conuenit: neque expectare dum progressu ipso vires acquisierit. non enim tunc erit subueniendi tempus. Hinc horribilis Euangelii extinctio in Papatu, quòd inscitia Pastorum vel inertia diu & licenter grassatæ sunt corruptelæ quæ puritatem doctrinæ paulatim abolerent.

Quorum de numero. Monstrat digito pestes ipsas, vt sibi ab illis omnes caueant. nam si latere tales homines qui perniciem machinantur toti Ecclesiæ, patimur: quodammodo illis facultatem damus ad nocendum. Tegenda quidem sunt fratrum vitia: sed quorum contagio latius non grassatur. Vbi autem multis est periculum, crudelis est nostra dissimulatio, nisi in tempore malum ipsum latens prodimus. Quid enim? an vt vni parcam, meo silentio peribunt centum aut mille? Neque verò soli Timotheo hoc dictum Paulus voluit: sed omnibus gentibus ac seculis testatam esse voluit duorum hominum impietatem, vt viam præcluderet prauæ & exitiali eorū doctrinæ. Postquam autem recessisse eos à veritate dixit, speciē ipsam erroris designat, quòd iactarent *resurrectionem esse factam*: proculdubio allegoricam nescio quam resurrectionem fingendo. quod etiam hac ætate tentarūt impuri quidam canes. Atque hoc artificio præcipuum illud fidei nostræ caput de resurrectione carnis subruit Satan. Quòd vetus est ac obsoletum hoc delirium, quòd tam seuerè damnatum à Paulo, minus turbare nos debet. sed quum audimus, iam tunc ab Euangelii exordio *subuersam fuisse quorundam fidem*, tale exemplum acuere debet nostram diligentiam, vt maturè à nobis & aliis tantam pestem arceamus. Nam (quæ ad vanitatem est hominum propēsio) nulla est tam monstruosa absurditas, cui non apertæ sint quorundam aures.

19 Firmum tamen fundamentum Dei stat, habens sigillum hoc, Nouit Dominus qui sint sui. Et, Discedat ab iniustitia quicunque inuocat nomen Christi.

20 In magna quidem domo nō solùm sunt vasa aurea & argentea, sed etiam lignea & fictilia: & alia quidem in honorem, alia in contumeliam.

21 Siquis

21 *Siquis ergo expurgauerit seipsum ab his, erit vas in honorē sanctificatū, & vtile Domino ad omne opus bonum cōparatū.*

19 *Firmum tamen.* Plus satis experimur quantum pariant offendiculi eorum defectiones, qui eandem nobiscum fidem aliquādo sunt professi. præsertim verò id in hominibus notis contingit, & quorum nomen præ aliis celebratum fuit. Nam siquis ex vulgo deficiat, non ita mouemur. At verò qui excelluerunt communi hominū opinione, sicuti prius columnæ videbātur: ita cadere nequeūt quin alios in commune præcipitiū trahant: saltem nisi aliunde fulciatur eorū fides. Hoc nunc agit Paulus. significat enim non esse causam cur labascant pii, etiamsi videant ruere quos putabāt esse firmissimos. Porrò hac consolatione vtitur, hominum leuitatem aut perfidiam non posse obstare quominus Ecclesiam suam Deus ad extremum vsque seruet. Ac primùm quidem nos reuocat ad Dei electionem quam metaphoricè appellat *fundamentum*, firmam & stabilem eius constantiā hoc nomine indicans. Quanquam hoc totum pertinet ad certitudinem salutis nostræ comprobandam, siquidem ex electis Dei sumus. acsi diceret, non pendere electos Dei ex variis euētis, sed inniti solido & immobili fundamento: quia in manu Dei sit eorum salus. Nam sicuti omnem plantationem quam non plantauit cælestis Pater, eradicari oportet, Mat. 15.13: ita nullis ventis aut procellis obnoxia est radix quæ manu eius est fixa. Sit ergo hoc primū: in hac tanta infirmitate carnis nostræ electos tamen esse extra periculum, quia non stent propria virtute, sed in Deo sint fundati. Quòd si fundamēta hominum manu iacta tantum habent firmitudinis, quātò solidius erit quod ab ipso Deo positum est? Scio à nōnullis referri hoc ad doctrinam: nequis eius veritatē æstimet ex hominum inconstantia. verùm ex contextu facilè colligitur Paulum de Ecclesia Dei loqui, aut de electis. *Habens sigillum hoc.* Quia nomē Signaculi quosdam fefellit, qui notam vel insigne ita vocari putarunt, ego Sigillum reddidi, quod minus habet ambiguitatis. Et sanè intelligit Paulus sub arcana Dei custodia, tanquam signatorio annulo, contineri salutem electorum, quemadmodū Scriptura testatur scriptos esse in libro vitæ, Psal. 69.29. Phil. 4.23. Cæterùm tam nomen Sigilli, quàm sententia quæ sequitur, admonet non esse ex sensu nostro iudicandum de electorum vel multitudine vel paucitate. Quod enim obsignauit Deus, nobis vult quodammodo esse clausum. Deinde si proprium Dei est, *nosse quinam sint sui*, non mirum est si nos sæpe magnus numerus lateat, si fallamur etiam in delectu habendo. Semper tamen notandum cur, & in quem finem, sigilli mētionem faciat: nempe quū videmus tales casus, vt mox veniat nobis in mentem quod docet Ioannes, Ex nobis non fuisse qui à nobis exierunt. Vnde sequetur duplex fructus, quòd non concutietur fides nostra, acsi ab hominibus penderet: neque etiam consternabimur vt in rebus inopinatis fieri solet: deinde quòd Ecclesiam nihilominus saluam fore persuasi, æquiore animo patiemur reprobos abire in suam sortem cui destinati erant: quia manebit integer numerus quo Deus cōtentus est. Ergo quoties aliquid subitæ mutationis præter opinionem ac spem nostram in hominibus accidit, statim hoc nobis in mentem veniat, Nouit Dominus qui sui sint. *Discedat ab iniustitia.* Sicuti prius scandalo occurrit, ne vllius hominis defectio trepidationem nimiam incuteret fidelibus: ita nunc proposito tali hypocritarum exemplo, docet non esse ficta professione Christianismi cum Deo ludendum. acsi diceret, Quùm ita hypocritas Deus vlciscitur, eorum nequitiam detegendo, discamus sincera conscientia eum timere, nequid nobis simile contingat. Quisquis ergo Deum inuocat, hoc est, se ex populo Dei esse profitetur ac censeri vult, ab omni impietate procul absit. Nam hìc *inuocare nomen Christi*, perinde valet atque gloriari eius titulo, vel iactare se esse ex grege illius: quemadmodū Iesaiæ 4.1, & Gen. 48.19, Inuocari nomen viri super mulierem, significat mulierē censeri legitima coniugis appellatione: & nomen Iacob inuocari super totam sobolem, est familiæ nomen retineri perpetua serie, eo quòd originem ab ipso ducat.

20 *In magna quidem domo.* Iam vlterius pergit, ac similitudine demõstrat, adeò non debere nos turbari, quum aliquos videmus qui ad tempus eximiam pietatem & summum zelum præ se tulerunt, turpiter retroagi: vt potius debeamus agnoscere decoram & aptam prouidentiæ Diuinæ administrationem. Quis enim amplam domum vituperabit, si omni genere supellectilis abundet, ideóque vasa habeat non tantùm ad splendidos vsus accommodata, sed etiam viles ac pudendos? Imò hæc distinctio ad ornatum pertinet, si quemadmodum fulget abacus & mensa auro & argento, sic culina fictilibus & testaceis instructa est. Quid ergo miramur si Deus tam diues ac copiosus paterfamiliâs, in hoc mundo tanquam in ampla domo, varios habeat homines, tanquam multiplicẽ supellectilem? Cæterùm non conuenit inter Interpretes, an domus magna Ecclesiam solam, an totum mundum significet. Ac cõtextus quidem huc potius nos ducit, vt de Ecclesia intelligamus: neque enim de extraneis disputat Paulus, sed de ipsa Dei familia. Quod tamen pronuntiat, generaliter verum est. adeóque alibi ab eodem Apostolo ad totum mundum extẽditur: ad Romanos scilicet capite 9.21, vbi reprobos omnes hoc nomine cõprehendit. Proinde non valde pugnandum est siquis ad mundum simpliciter referat. Quanquã non dubiũ est quin Paulus huc tẽdat, nõ debere adeò videri absurdũ quòd mali bonis permisti sint: quod præcipuè fit in Ecclesia.

21 *Siquis ergo expurgauerit.* Si reprobi, vasa sunt in contumeliam, eam in se inclusam habent, domum tamen non deformant: nec dedecus vllum afferunt patrifamiliâs, qui in varietate suppellectilis vnumquodque vas ad vsum quem meretur, destinat. Sed nos eorum exemplo discamus ad honestos & meliores vsus nos aptare. nam in reprobis, perinde ac in speculis, conspicimus quàm detestanda sit hominis conditio, nisi Dei gloriæ ex animo seruiat. Ergo eiusmodi exempla optimam exhortationis materiam nobis præbent, vt sanctitati & innocentiæ studeamus. Quòd autem multi abutuntur hoc testimonio, vt penes volentem & currentem constituant quod Rom. 9.16 testatur Paulus esse miserentis Dei, perquam friuolum est. Neque enim hîc Paulus de electione hominum disputat, vt doceat quænam sit eius causa, quemadmodum ad Romanos cap. 9. sed tantùm vult nos dissimiles esse impiis, quos exitio suo natos esse cernimus. Proinde stultum est, ex his verbis colligere sitne in hominis potestate se aggregare in numerum filiorum Dei, sibíque authorem esse suæ adoptionis. non hoc agitur in præsentia. Sufficiat breuis ista admonitio aduersus eos qui iubent hominem facere vt prædestinetur. quasi verò præscribat Paulus hominibus quid agere debuerint antequam nati essent, imò ante cõstituta mundi fundamenta. Alii, qui liberum arbitrium hinc colligunt homini suppetere ad se præparandum, vt aptus sit & formatus in obsequium Dei, minus quidem inepti sunt prima specie quàm illi priores: nihil tamen firmum afferunt. Præcipit Apostolus vt se expurgent ab immunditie impiorum quicunque Domino se cõsecrare cupiunt; idem passim Deus præcipit. Neque enim aliud hîc audimus, quàm quod habuimus iam apud eundem Paulum compluribus locis, ac præsertim in secunda ad Corinthios, Mundamini qui fertis vasa Domini. Hinc sine controuersia patet, nos vocari ad sanctitatem. Sed alia est de vocatione officióque Christianorum, alia de facultate vel potentia quæstio. Requiri à fidelibus vt se purificẽt, non negamus: sed has esse suas partes, alibi Dominus pronuntiat, quum per Ezechielem 36.25 promittit se missurũ aquas mundas, vt mundemur. Quare potius à Domino flagitandum vt nos purget, quàm frustra in hoc tentandæ absque eius auxilio vires nostræ. *Vas in honorem sanctificatum* significat separatum in vsus honestos ac splendidos. Ita & patrifamiliâs *vtile*, pro eo quod est ad gratos vsus accommodum. Postea metaphoram explicat, quum addit nos debere esse formatos *ad omne opus bonum.* Facessant ergo insanæ fanaticorum hominum voces, Seruiam gloriæ Dei vt Pharao. quid enim interest modò glorificetur Deus? Nam hîc apertè Deus ostendit qualiter nos sibi seruire velit, piè scilicet ac sanctè viuendo.

22 Iuue-

22 *Iuueniles cupiditates fuge. ſequere autem iuſtitiã, fidem, dilectionem, pacem cum omnibus inuocantibus Dominum ex puro corde.*

23 *Stultas verò & ineruditas quæſtiones vita, ſciens quòd generant pugnas.*

24 *Atqui ſeruũ Domini non oportet pugnare: ſed placidum eſſe erga omnes, propenſum ad docendum, tolerantem malorum,*

25 *Cum manſuetudine erudientem eos qui obſiſtunt: ſiquando det illis Deus pœnitentiam in agnitionem veritatis,*

26 *Et excitationem à laqueo diaboli: à quo capti tenẽtur ad ipſius voluntatem.*

22 *Iuueniles cupiditates.* Concluſio ſuperiorum: nam quum facta inanium quæſtionum mentione, per hanc occaſionem ad notandos Hymenæũ & Philetum delapſus eſſet, quos ambitio & vana curioſitas à recta fide abduxerat: iterum hortatur Timotheum vt à peſte tam noxia abſtineat. Atque in hunc finem vitandas admonet iuueniles cupiditates: quo nomine non intelligit vel proteruiam in venerem, vel alias turpes laſciuias, vel diſſolutas libidines quibus vtplurimum iuuenes laborant: ſed quoſuis impetus ad quos feruidior illa ætas plus æquo propenſa eſt. Si quod certamen motum fuerit, multò citius incaleſcunt iuuenes quàm maturæ ætatis viri: facilius irritantur, ſæpius labũtur imperitia, maiore etiam confidentia & temeritate ruunt. Quare non immeritò iuuenem admonet Paulus vt ab ætatis vitiis diligenter ſibi caueat, quæ facilè alioqui ad contentiones inutiles poſſent eum abripere. *Sequere iuſtitiam.* Contrarios affectus commendat, qui mẽtem eius retinere poſsint, ne exultet iuuenili aliqua intemperie. acſi diceret, Hæc ſunt quibus totus addictus eſſe debes, tuúmque ſtudium impendere. Ac primò quidem Iuſtitiam nominat: hoc eſt rectam viuendi rationem. poſtea adiungit *fidem & dilectionem*, quibus illa propriè conſtat. Pax ad præſentem cauſam maximè pertinet: contentioſos enim eſſe oportet ac litigandi cupidos, qui quæſtionibus quas prohibet, delectantur. Hic Dei inuocatio per ſynecdochen generaliter pro cultu capitur: niſi ad profeſſionem referre malis. Sed quia in cultu Dei hòc præcipuum eſt caput, ideo ſæpe Dei inuocatio totam religionem vel cultum Dei ſignificat. Cæterùm dubium eſt, quum *pacem* quærere iubet *cum omnibus Dominum inuocantibus*, proponátne in exemplũ omnes fidels, acſi diceret, hoc debere omnibus veris Dei cultoribus commune eſſe ſtudium: an verò præcipiat, vt cum illis Timotheus colat pacem. hic poſterior ſenſus videtur melius conuenire.

23 *Stultas verò quæſtiones.* Ideo ſtultas vocat, quia ſunt *ineruditæ*: hoc eſt, nihil ad pietatem conferunt, qualicunque aliâs acumine ſint vendibiles. Hoc enim verè demum ſapere eſt, quum vtiliter ſapimus: quod diligenter notandum eſt. Videmus enim quàm præpoſtera futilium argutiarũ admiratione ducatur mundus, & quantopere eas appetat. Ne ergo nos placendi ambitio ad captandam ex tali oſtentatione gratiam ſolicitet, ſemper nobis occurrat hoc Pauli elogium: quæ in maximo pretio habentur quæſtiones, eſſe tamen inſulſas, eo quòd ſint infructuoſæ. deinde malum etiam quod parere ſolent, exprimit: nec aliud dicit quàm quod experimur quotidie: eas ſcilicet iurgandi & digladiandi præbere materiã. Neque tamen quicquam proficit maior pars tot documentis admonita.

24 *Atqui ſeruum Domini.* Hoc eſt Pauli argumentũ, Seruum Dei aliẽnũ à litibus eſſe oportet: ſtultæ autẽ quæſtiones ſunt litigioſæ: ergo quiſquis ſeruus Dei eſſe & haberi cupit, ab illis abhor-

rere debet. Quòd si vel vno hoc nomine fugiẽdæ sunt superuacuæ quæstiones, quòd seruo Dei pugnare est indecorum: quàm impudenter faciunt qui assidua certamina mouendo, venditare se data opera audent? Nunc prodeat in medium Papistarum theologia: quid omnino in ea reperietur præter litigãdi & pugnãdi artem? Ergo quò quisque magis in ea profecerit, eò magis erit ineptus ad seruiendũ Christo. Quum *placidum esse* iubet seruum Christi, virtutem requirit, contentionum morbo aduersam. Eodem pertinet quod mox sequitur, vt sit *διδακτικός*. Neque enim doctrinæ locus erit, nisi adsit moderatio & æquabile quoddam temperamentum. Quem enim modum tenebit doctor, vbi ad pugnam efferbuerit? Proinde vt quisque ad docendum maximè est appositus, ita à rixis & certaminibus maximè abhorret. Verùm quia interdum vel bilem, vel fastidium mouere potest quorundam hominum importunitas: ideo *tolerantiam* adiungit, simul causam notans cur sit necessaria: nempe quia pius Doctor tentare etiã debet an reducere in viam possit contumaces & præfractos: quod fieri nequit nisi adhibita mansuetudine.

25 *Si quando det illis*. Hac particula Siquando, vel Si fortè, rei difficultatem notat: vt propè incredibilis sit vel desperata. Ergo intelligit Paulus, etiam erga indignissimos esse *mansuetudine* vtendum: atque vt nulla principiò spes appareat profectus, debere tamen periculũ fieri. Eadẽ ratione *daturum Deum* commemorat. quia enim in manu Dei est hominis cõuersio: quis scit an qui hodie videntur indociles, Dei virtute subitò in alios homines mutandi sint? Quisquis ergo cogitabit donum & opus Dei esse pœnitentiam, plus sperabit multò: & hac fiducia animatus, plus laboris & studii impendet ad erudiendos rebelles. Sic enim habendũ est, nostras esse partes, serendo & rigando incumbere: hoc dum agemus, expectandum esse à Domino incrementum. Ita nihil ex se proficiũt conatus omnes nostri ac labores; & tamen Dei beneficio non sunt irriti. Simul hinc colligere licet quæ sit vera eorum pœnitentia qui ad tempus immorigeri fuerunt Deo. Nam eius initium constituit Paulus *in agnitione veritatis*. quo significat excæcatam esse hominis mentem, quãdiu aduersus Deum & eius doctrinam proterue exultat. Illuminationem sequitur liberatio à diaboli seruitute. Nam infideles ita inebriat Satan, vt sopiti, mala sua non sentiant. contrà Dominus, vbi nobis veritatis suæ luce effulget, ab illo exitiali veterno nos expergefacit, abrũpit laqueos quibus detinebamur, & impedimẽtis omnibus sublatis, nos in obsequium suum format.

26 *A quo captiui*. Horrenda sanè conditio: quum diabolo tantum in nos licet, vt pro sua libidine huc & illuc tanquam captiua mancipia impellat. Atqui talis est omnium eorum quos à Deo emancipat, cordis sui ferocia. atque hanc tyrannicam Satanæ dominationem quotidie palàm cernimus in reprobis. Neque enim belluino impetu ac tam furiosè ruerent in fœda quæuis & pudenda flagitia, nisi occulta vi Satanæ impulsi. Id est quod ad Ephesios capite 2.2, vidimus, Satanam in incredulis efficaciam suam exercere. Talia exempla nos monent, vt solicitè nos contineamus sub Christi iugo, eiúsque Spiritui nos gubernandos tradamus. Neque tamen eiusmodi captiuitas excusat impios, vt ideo non peccent, quia Satanæ impulsu peccant. Tametsi enim quòd tam impotenter feruntur ad malum, id à Satanæ dominatu prouenit: nihil tamen coacti agunt, sed toto affectu inclinãt quò Satan eos rapit. ita fit vt voluntaria sit eorum captiuitas.

CAP. III.

1 *Illud autem scito, quòd extremis diebus instabunt tempora periculosa.*

2 *Erunt enim homines sui amantes, auari, fastuosi, superbi, maledici, parentibus immorigeri, ingrati, impii,*

3 *Carẽtes affectu, nescii fœderis, calũniatores, intẽperantes,*

immi-

immites, negligentes bonorum,

4 Proditores, pracipites, inflati, voluptatum amantes potius quàm Dei:

5 Habentes formam pietatis, quum vim eius abnegarint. & istos auersare.

6 Ex iis enim sunt qui subintrant in familias, & captiuas ducunt mulierculas oneratas peccatis, qua ducuntur concupiscētiis variis,

7 Semper discentes, quum tamen nunquam ad cognitionē veritatis peruenire valeant:

1 *Illud autem scito.* Hac denuntiatione diligentiam eius magis acuere voluit. Vbi enim res ex voto nostro habent, magis securi reddimur: necessitas autē acrius pungit. Ergo admonet Paulus Ecclesiam fore obnoxiam grauibus morbis, qui raram Pastorum fidem, sedulitatem, vigilantiam, prudentiam, & constantiam indefessam requirant. acsi Timotheo praeciperet vt se paret ad certamina quae ardua ipsum manent, plenáque maximae solicitudinis. Atque hinc discamus quàm non deceat nos vllis difficultatibus vel cedere, vel terreri: sed potius ad resistendū animos colligere. Sub *extremis diebus* comprehendit vniuersum Christianae Ecclesiae statum. Neque verò aetatem suam cum nostra comparat, sed potius qualis futura sit regni Christi cōditio, docet. Multi enim imaginabantur beatam nescio quam pacem, & immunem omni molestia. Breuiter, intelligit non ita bene etiam sub Euangelio res fore compositas, vt profligatis omnibus vitiis, floreant omne genus virtutes. quare Pastores Ecclesiae Christianae non minus habituros negotii cū improbis & sceleratis hominibus, quàm olim habuerint Prophetae & pii Sacerdotes. vnde sequitur, non esse otiādi tēpus.

2 *Erunt homines.* Notandum in quo asperitatē vel duritiem temporum constituat: non in bello scilicet, nec fame, nec morbis, nec aliis calamitatibus vel incommodis quae corpori accidunt: sed in malis & prauis hominum moribus. Et sanè piis hominibus Deúmque verè timentibus nihil acerbius est quàm cernere tales morum corruptelas. Sicuti enim nihil illis prius est Dei gloria: ita eius contumelia vel contemptu ipsos maximè cruciari par est. Secundò notandum est de quibus loquatur. neque enim externos hostes, qui ex professo Christi nomen oppugnant, sed domesticos perstringit, qui censeri volunt inter Ecclesiae membra. Nam eousque suam Ecclesiā exercere vult Deus, vt intus tales pestes in sinu suo gerat, etiamsi eas fouere horreat. Ergo si hodie nobis plerique sunt permisti quos meritò execramur: discamus patienter gemere sub isto onere, quando hanc Christianae Ecclesiae sortē audimus. Porrò mirum est posse eos, quorum tot ac tanta probra commemorat Paulus, pietatis speciē retinere eiusdem testimonio. Sed quotidiana experiētia facit, ne sit hoc tam mirum. Nam incredibilis est hypocritarum proteruia & improbitas: vt etiam in crassissimis vitiis excusandis sint plusquam impudentes: postquam semel Dei nomen falsò obtendere didicerunt. Quot probris olim scatebat Pharisaeorum vita? & tamen quasi essent puri ab omni nota, eximiae sanctitatis opinione pollebant. Hodie quoque quum tanta sit spurcities in clero Papali, quae vel suo foetore totum mundum inficit: non desinunt tamen cum sua nequitia titulos iuraque omnia sanctorum fastuosè sibi arrogare. Quod ergo dicit Paulus, hypocritas, etiamdum laborant crassissimis vitiis, sub pietatis larua nihilominus fallere, non debet videri insolens, quando exempla sunt ante oculos. Et sane dignus est mundus cui ita scelesti nebulones illudant: quādo veram sanctitatem vel cōtēnit, vel ferre nō potest. Deinde eiusmodi vitia enumerat Paulus, quae non protinus apparent: imò

quæ fictam sanctitatem vt plurimum comitantur. Quis enim hypocrita non superbus? non amans sui? non aliorum contemptor? non ferox ac crudelis? non fraudulentus? sed hæc omnia latent hominũ oculos. Cæterùm singulis vocibus exponendis insistere, superuacuum esset: neque enim expositione indigent. Tantùm notẽt lectores *φιλαυτίαν*, quæ primo loco ponitur, esse quasi fontem ex quo manant quæ deinde sequuntur. Qui enim se amat, is arrogat sibi omnia, reliquos omnes contemnit, immitis est, sibi indulget in auaritia, perfidia, iracundia, contumacia aduersus parentes, neglectu bonorum, & similibus. Quoniam autem Pauli consilium fuit, talibus notis inurere pseudoprophetas, vt conspicui omnibus fiant: nostrum est aperire oculos, vt cernamus qui digito monstrãtur.

5 *Et istos auersare.* Hæc admonitio satis ostendit Paulum non de longa posteritate loqui, neque vaticinari quid futurum esset multis pòst seculis: sed quod de extremis temporibus dixerat, præsentibus malis ostensis, applicare ad suam ætatem. nam quî potuit auersari Timotheus qui multis pòst seculis demum exorituri erãt? Ergo statim ab exordio Euangelii talibus corruptelis laborare cœpit Ecclesia.

6 *Ex iis enim sunt.* Diceres ex professo Paulum hîc viuam monachismi effigiem pingere. Verùm vt monachorum nomen omittamus, notæ ipsæ quibus falsos & adulterinos doctores insignit Paulus, satis apertæ sunt: insinuatio in familias, illecebre captandis mulierculis, illiberalis adulatio, circunductio per varias superstitiones. Has notas sedulò animaduertere conuenit, si discernere cupimus inter fucos inutiles, & probos Christi ministros. Qui autem tales sunt, tam atro carbone hîc notantur, vt tergiuersando parum proficiant. *Subintrare in familias*, est penetrare aut obrepere captiosis artibus. Porro de mulierib⁹ potius loquitur quàm de viris, quòd illæ talibus imposturis magis sunt expositæ. Dicit eas *captiuas duci*, propterea quòd variis artificiis eiusmodi pseudoprophetæ eas sibi obnoxias reddunt, partim curiosè omnia rimando, partim blandiendo. Atque hoc est quod subiicit, *Oneratas peccatis*. Nisi enim malæ conscientiæ vinculo stringerentur, non ita paterentur se ad aliorum nutum quolibet duci. *Concupiscentias* generaliter accipio pro stultis & leuibus desideriis, quibus circunferuntur mulieres quæ Deum ex animo non quærunt, & tamen religiosæ & sanctæ volunt haberi. Nullus enim finis, dum à conscientia recedentes, nouas subinde laruas induunt. Chrysostomus ad fœdas & obscœnas cupiditates referre mauult: sed mihi contextum intuenti, magis placet illa prior expositio. nam mox sequitur, quòd *semper discant*, nunquam discant verè sapere. Ista igitur est agitatio inter varias cupiditates, dum nihil habentes apud se compositum, huc & illuc fluctuantur. Discunt, inquam, sed sunt curiosæ, deinde animo inquieto, sed ita vt nihil vnquam certi nec veri assequantur. Hoc autem præposterum est studiũ, cui non respondet sciẽtia. Quanquam videntur sibi tales egregiè sapere: sed nihil est quod sciunt, dum veritatem non tenent, quæ fundamentum est omnis scientiæ.

8 *Quemadmodum autem Iannes & Iambres restiterunt Mosi, ita & hi resistunt veritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem.*

9 *Sed non proficient amplius: amentia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut & illorum fuit.*

10 *Tu autẽ assectatus es meam doctrinam, institutionem, propositum, fidem, tolerantiam, dilectionem, patientiam,*

11 *Persequutiones, afflictiones quæ mihi acciderunt Antiochiæ, Iconii, Listris: quas, inquam, persequutiones sustinuerim:*

rim: sed ex omnibus eripuit me Dominus.

12 *Et omnes qui piè volũt in Christo Iesu viuere, persequutionem patientur.*

8 *Quemadmodum Iannes.* Hæc comparatio confirmat quod iam prius dixi de nouissimis temporibus. Significat enim idem nobis accidere sub Euangelio, quod experta est Ecclesia fere a prima sua origine: saltem ex quo Lex publicata fuit. quemadmodum etiam de perpetuis Ecclesiæ certaminibus Psalmus 129.1 disserit, Sæpe oppugnarunt me à iuuentute mea, dicat nunc Israel. supra dorsum meum arauerunt impii, protraxerunt sulcos suos. Proinde non mirum esse admonet Paulus si exoriuntur aduersus Christum hostes qui resistant Euangelio, quum suos Antagonistas similiter habuerit Moses. Nam hæc vltimæ vetustatis exempla non parum ad consolationem valent. Porrò duos qui nominantur, magos fuisse à Pharaone subornatos, satis conuenit. Sed vnde habuerit Paulus eorum nomina, incertum est: nisi quòd probabile est, de talibus historiis multa fuisse per manus tradita, quæ De⁹ nunquam passus fuisset intercidere. Et fieri potest vt Pauli tempore extiterint Prophetarum commentarii, qui vberius narrarent quæ breuiter tantùm perstringit Moses. Quicquid sit, non temere suis nominibus eos appellat. Duos autem ideo fuisse coniicere licet, quòd quum Dominus populo suo duos duces Mosem & Aaronem excitasset: totidem Pharao magos opponere illis voluerit.

9 *Sed non proficient amplius.* Fiducia victoriæ Timotheum animat ad certamẽ. nam etsi ei molestiam exhibeant falsi doctores, promittit fore, & quidem breui, vt ignominiosè concidant. quanquam huic promissioni minimè euentus respondet. Et videtur Apostolus paulo pòst aliud longe diuersum pronuntiare, quũ dicit in peius profecturos. Nec valet Chrysostomi solutio, ipsos in dies fore deteriores, sed nihil aliis nocituros. nominatim siquidem addit, errantes, & in errorem mittentes. & sane idipsum comprobat experientia. Verius est itaque, Paulum diuersos habuisse respectus. nam quòd profecturos negat, non est generale: sed tantùm intelligit Dominum patefacturum ipsorum amentiam multis, quos suis præstigiis initio deceperãt. Itaque vbi dicit, *Omnibus fore manifestam eorum amentiam*, est synecdoche. Et certè qui maximè ad fallendum valent, initio quidem proiiciunt magnas ampullas, magnos plausus excitant: denique nihil non videntur facturi: sed mox euanescunt eorum offuciæ. Aperit enim Dominus oculos multis, vt cernere incipiant quod eos paulisper latuit. Nunquã tamẽ eousque detegitur stultitia pseudoprophetarum, vt omnibus innotescat. Deinde nunquam profligatus est vnus error, quin subinde noui emergant. Ergo vtraque admonitio necessaria est, ne despondeant animum pii Pastores, quasi frustra cum erroribus bellum gererent: docendi sunt de prospero successu quem Dominus suæ doctrinæ dabit. Sed ne rursus perfunctos se putent vno aut altero prælio, admonendi sunt nouam semper militandi materiam fore. sed de hoc secundo posterius. in præsentia hoc nobis sufficiat, proponi certam spem fœlicis exitus Timotheo, quò sit ad pugnandum animosior. Atque id confirmat eodem quod citauerat exemplo. Nã sicuti præualuit Dei veritas cõtra imposturas magorum, ita victricem fore Euangelii doctrinam promittit contra quælibet noua figmenta.

10 *Tu autem assectatus.* Hoc quoque argumento vtitur ad incitandum Timotheum, quòd non rudis & imperitus tyro, in arenam prodeat: vt pote quẽ Paulus ipse sua disciplina diu formauerit. Nec tãtùm de doctrina agitur: nã quæ simul cõmemorat, nõ parũ addũt põderis: adeóque viuã boni doctoris imaginẽ nobis depingit hac sententia: nẽpe qui non oratione modò formet ac instituat suos discipulos, sed pect⁹ quoque suũ quodãmodo illis aperiat, vt intelligãt, ex animo ipsum docere quæ docet. Atque hoc significat nomen *Propositi.* Addit etiam experimenta alia serii & minimè ficti affectus: vt sunt, *Fides, dilectio, toleran-*

tia, patientia. Talibus rudimentis imbutus fuerat Timotheus sub Pauli magisterio. Quanquam non tantùm in memoriā reuocat quæ abs se didicerit: sed testimonium illi reddit superioris vitæ, vt hoc modo ad perseuerantiam incitet. Laudat enim tanquam suarum virtutum imitatorem. acsi diceret, Iampridem assuefactus es ad mea instituta: perge modò quà cœpisti. Vult tamen vt fidei, dilectionis & patientiæ suæ exemplum semper versetur ante oculos Timothei: & ideo eas maximè persecutiones commemorat, quæ illi magis notæ erant.

11 *Sed ex omnibus.* Consolatio qua temperat afflictionum acerbitatē: quòd scilicet prosperum semper finem habēt. Si quis obiiciat, non semper eundem de quo gloriatur successum spectari: verum id quidē esse fateor, quod ad sensum carnis: neque enim tādē liberatus fuit Paulus ipse. Verùm quum aliquoties nos Deus liberat, hoc modo testatur se nobis adesse, & porrò adfuturum. nam ex præsentis auxilii sensu vel experimento fiducia nostra in futurum extendere se debet. Ergo perinde hoc valet acsi dixisset, Expertus es Deum mihi nunquam defuisse, ita non est quòd dubites meo exemplo ipsum sequi.

12 *Et omnes.* Quia persequutionum suarum meminerat, nunc quoque addit, nihil sibi accidisse quod non maneat omnes pios. Atque hoc dicit, partim vt se comparent fideles ad subeundam hāc sortem, partim ne ob persequutiones quas sustinet ab impiis, ipsum boni suspectum habeant: quemadmodum sæpe fit vt iniquam fortunam sequantur iniqua iudicia. Nam qui minus propitios habet homines, mox quoque vulgò iudicatur Deo exosus. Quare Paulus se filiis Dei aggregat, in hac generali sententia: & simul filios Dei hortatur, vt ferendis persequutionibus se parent. Nam si hæc lex præscribitur omnibus qui *in Christo piè volunt viuere,* necesse est vt Christo renuntient qui volunt immunes esse à persequutionibus. Frustra enim Christum disiungere à cruce sua conabimur: quando hoc quasi naturale est, vt mundus Christum oderit etiā in suis membris. Odii verò comes est crudelitas, hinc persequutiones. Denique sciamus hac conditione nos esse Christianos, vt multis ærumnis ac certaminibus variis simus obnoxii. Sed quæritur an omnes oporteat esse Martyres. constat enim multos fuisse pios qui nec exilium vnquam, nec carcerem, nec fugam, nec aliud persequutionis genus subierint. Respondeo, non vnam esse rationem qua Satā persequitur seruos Christi: sed tamen omnino necesse est, omnes qualicunque modo habere sibi infestū mūdum, vt eorum exerceatur fides ac probetur constantia. Satan enim qui perpetuus est Christi hostis, neminem vnquam patietur tota vita esse quietum: & semper erunt improbi qui nos tanquam spinæ pungant. Quinetiam simulatque se profert in homine fideli Dei zelus, impiorum omnium rabiem inflammat. atque vt non habeāt gladium exertum, suum tamen virus euomunt vel fremendo, vel maledicendo, vel tumultuando, vel aliis modis. Ergo vtcunque non eosdem omnes sustineant insultus, nec iisdem immisceantur præliis, communem tamen habent militiam: nec omni ex parte quieti & à persequutionibus immunes erunt.

13 *Mali autem homines & impostores proficient in peius, errantes, & mittentes in errorem.*

14 *Tu autem mane in iis quæ didicisti, & quæ credita sunt tibi, sciens à quo didiceris.*

15 *Et quòd à pueritia Sacras literas nouisti, quæ possunt te eruditum reddere ad salutem per fidem quæ est in Christo Iesu.*

16 *Omnis scriptura Diuinitus inspirata est ac vtilis ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionem, ad institutionem*

quæ est in iustitia:

17 *Vt integer sit Dei homo, ad omne opus bonum formatus.*

13 *Mali autem homines.* Ista est vel acerbissima persequutio, dum videmus impios cum sacrilega sua audacia, cum blasphemiis & erroribus inualescere. Ita Paulus Gal 4.29, nō gladio Ismaelis sed ludibrio, Isaac fuisse vexatū tradit. Vnde etiam colligere licet, proximè nō vnam duntaxat persecutionis speciem notasse, sed generaliter loquutum esse de molestiis quas sustinere coguntur filii Dei, dum pro gloria Patris sui certant. Dixi autē paulo ante qualis sit iste profectus. neque enim tantùm obstinatos ad resistendum fore prædicit: sed nocēdo quoque & aliis corrumpendis habituros successum. Plus enim semper ad destruēdum valebit vnus nebulo, quàm decem fidi Doctores ad ædificandum, quamlibet strenuè laborent. Nec vnquam desunt Satanæ zizania, quæ puram segetē infestent. imò quum videntur profligati pseudoprophetæ, alii subinde ex aliis pullulant. Cæterùm inde nocendi facultas, non quòd suapte natura validius sit mēdacium veritate, aut diaboli artes Spiritus Dei efficaciam superent: sed quòd homines sponte iam ad vanitatem & errores propensi, facilius longe amplectuntur quod ingenio suo congruit. deinde quòd iusta Dei vindicta excæcati, trahuntur tāquam captiua mancipia ad Satanæ libidinem. Atque hæc præcipua est causa cur tam efficax sit impiarum doctrinarum pestis, quòd ita meretur hominum ingratitudo. Operæpretium autem est, huius rei admoneri pios Doctores, vt ad continuam militiā se parent, nec diuturnitate frangantur, vel succumbant proteruiæ hostium ac insolentiæ.

14 *Tu autem mane.* Vtcunque grassetur impietas, & vlterius perrumpat, iubet nihilominus Timotheum stare. Et certè hæc vera est fidei probatio, vbi contra Diabolum omnia machinātem, indefesso studio obnitimur: nec cursum reflectimus ad quemlibet venti flatum, sed fixi manemus in Dei veritate, tanquam in sacra anchora. Particula, *Sciens à quo didiceris*, posita est ad commendandam doctrinæ certitudinem. Neque enim siquis perperā fuerit institutus, in eo pergere debet. Dediscere enim nos oportet quæcunque extra Christum habuimus, si velimus esse eius discipuli: quemadmodum hoc nobis puræ in fide institutionis fuit exordium, obliuisci & abiicere totam Papatus institutionem. Quare non indifferenter præcipit Apostolus Timotheo, vt traditam sibi doctrinam retineat: sed eam demum cuius constat illi veritas: quo significat adhibendum esse delectum. Porrò non hoc sibi arrogat tanquam homini priuato, vt quod docuerit, sit habendum pro oraculo: sed confidenter apud Timotheū suam authoritatem prædicat, cui sciebat notam esse suam fidem, & suam vocationem probatam. Quòd si certò persuasus erat se edoctum esse à Christi Apostolo, inde statuebat nō hominis esse, sed Christi doctrinam. Hic locus admonet, tam sedulò cauendam esse obstinationem in rebus minus compertis (vt sunt omnes hominum doctrinæ) quàm Dei veritatem inflexa constantia retinendā esse. Præterea hinc discimus, fidei adiunctam debere esse prudentiam, quæ inter Dei & hominum sermonem discernat, ne temerè arripiamus quicquid proponitur in medium. Nihil enim à fide magis alienum quàm leuis credulitas quæ promiscuè quiduis & à quouis amplecti sustinet. quia hoc præcipuum est fidei fundamentum, scire Deum sibi esse authorem. Quòd addit, *creditam fuisse* doctrinam ipsam Timotheo, ad ἀνέχειν valet. Plus enim quiddam est, committi instar depositi, quàm simpliciter tradi. Porrò Timotheus non quasi vnus quispiam è vulgo edoctus fuerat: sed vt aliis fideliter per manus traderet quod acceperat.

15 *Et quòd à pueritia.* Hoc quoque nō vulgare erat adiumētū, quòd à pueritia assuefactus erat Scripturæ lectioni. nā hæc longa exercitatio multò instructiorem reddere hominem potest aduersus omnes circumuētiones. Itaque prudenter olim cautum fuit, vt qui destinabantur Verbi ministerio, à pueris erudirentur in solidiore pietatis doctrina, adeóque Sacras literas penit⁹ imbiberent ne ad ipsum munus accederent noui adhuc

& tyrones. Atque hoc in singulari Dei beneficio ponendum est, siquis ita fuerit à teneris Scripturæ cognitione imbut⁹.

Quæ possunt te. Insigne Scripturæ sacræ encomium, quòd non aliunde petenda sit sapientia quæ ad salutem sufficiat: sicuti etiam proixma sententia plenius exprimit. Verùm simul quid in Scriptura ipsa quærendum sit, admonet. nã & pseudoprophetæ eam prætexunt. Quare vt nobis ad salutem sit vtilis, tenere rectũ ipsius vsum necesse est. Quid enim si curiosis tãtum quæstionibus quis indulgeat? si in litera modò Legis hæreat, nec quærat Christum? quid si peruertat genuinũ sensum alienis cõmentis? Proinde non immeritò nos ad fidem Christi reuocat, tanquam ad scopum atque adeò summam. Nam & ex ea dependent quæ mox sequuntur.

16 *Omnis Scriptura,* vel Tota, quãquam ad sensum nihil interest. Prosequitur illud encomium quod breuiter perstrinxerat. Ac primum quidẽ ab authoritate Scripturam commẽdat: deinde ab vtilitate quæ inde prouenit. Vt Scripturæ authoritatem asserat, *diuinitus esse inspiratam* docet. Nam si ita est, nihil amplius restat controuersiæ quin reuerenter suscipienda sit ab hominibus. Hoc principium est quod religionem nostram ab aliis omnibus discernit, quòd scimus Deũ nobis loquutũ esse. certóque persuasi sumus, non ex suo sensu loquutos esse Prophetas, sed vt erant Spiritus sancti organa, tantùm protulisse quæ cælitus mandatã fuerant. Quisquis ergo vult in Scripturis proficere, hoc secum in primis constituat, Legem & Prophetias non esse doctrinã hominũ arbitrio proditam: sed à Spiritu sancto dictatam. Siquis obiiciat, vndenã id sciri posit: respondeo, eiusdem Spiritus reuelatione, tam discipulis quàm Doctoribus Deum patefieri authorem. Neque enim Moses & Prophetæ temere prodiderunt quæ habemus ex eorum manu: sed quum Dei impulsu loquerentur, confidenter ac intrepidè, vt res erat, testati sunt os Domini loquutum esse. Idem ergo Spiritus qui Mosem & Prophetas vocationis suæ reddidit certiores, nunc quoque testatur cordibus nostris, eorũ se ministerio vsum esse ad nos docẽdos. Itaque non mirũ si plerique de authore Scripturæ dubitent. Nam vtcunque illic Dei maiestas se ostendat: non tamen habent oculos nisi qui sunt à Spiritu sancto illuminati, vt cernant quod omnibus quidem esse debebat, solis tamen electis est cõspicuũ. Hoc prius est membrum: eandem Scripturæ reuerentiam deberi quam Deo deferimus, quia ab eo solo manauit, nec quicquam humani habet admistum. *Et vtilis,* &c. Sequitur nunc altera pars commendationis, quia perfectam bene beatéque viuendi regulam contineat. Quod quum dicit, significat eam corrumpi prauo abusu, vbi non quæritur hæc vtilitas. Atque ita obliquè nebulones illos perstringit, qui vanis speculationibus, tanquam vento, populum pascebant. Qua ratione possumus hodie damnare omnes qui posthabito ædificationis studio, argutas tantùm & friuolas quæstiones agitant. Imò quoties friuolæ eiusmodi argutiæ ingeruntur in medium, hoc clypeo repellendæ sunt quòd vtilis sit Scriptura. vnde sequitur, nefas esse eam tractare inutiliter. Neque enim vel curiositati nostræ obsequi, vel ostentationi indulgere, vel fabulandi & garriendi dare materiam voluit Dominus, quum Scripturas nobis tradidit: sed prodesse. proinde rectus Scripturæ vsus ad profectum tendere semper debet. *Ad doctrinam.* Hîc per species enumerat quàm varia sit ac multiplex vtilitas. Ac primo quidem loco ponit doctrinam: sicuti ordine alia omnia præcedit. frustra enim horteris, vel arguas, nisi prius docueris. Sed quia sæpe friget per se doctrina, addit *redargutionem & correctionem.* Porrò quid ex Scripturis discamus, nimis longum esset explicare: & iam prius breuiter summam notauit sub Fidei nomine. Hæc igitur præcipua est scientia, fides in Christo. Hanc sequitur institutio formandæ vitæ: accedunt stimuli exhortationum & reprehensionum. Ita qui Scripturis rite vti scit, huic nihil ad salutem, nihil ad bene viuendum deest. Redargutio & correctio parum differunt, nisi quòd posterius ex priore manat. nam resipiscẽtiæ initium, est malorum nostrorum agnitio, & Diuini iudicii sensus. *Institutio in iustitia* piè sanctéque viuẽdi rationẽ significat.

17 *Vt integer sit.* Integer pro absoluto

absoluto capitur, in quo nihil sit mutilũ. simpliciter enim asserit Scripturam ad perfectionem sufficere. Ergo quisquis Scriptura contentus non est, plus sapere expetit quàm oporteat vel expediat. Verum hic obiicitur quæstio: quũ Paulus de Scriptura loquatur quæ censetur sub nomine Veteris testamenti, quomodo ea dicatur hominem omni ex parte absoluere. nam si ita est, videtur esse superuacuum quicquid deinde per Apostolos accessit. Respondeo, quantum ad substãtiam spectat, nihil fuisse additum. nihil enim cõtinent Apostolorum scripta quàm meram ac germanam Legis & Prophetarum explicationem vnà cũ rerum exhibitione. Proinde hoc elogio non malè Scripturam Paulus ornauit: & quum hodie plenior sit & luculentior Euangelii accessione eius doctrina, quid dici potest, nisi certò sperãdum vt multò magis se exerat ista vtilitas quã Paulus prædicat, si nobis ipsam experiri libeat ac percipere?

CAP. IIII.

1 *Obtestor igitur ego coram Deo & Domino Iesu Christo, qui iudicaturus est viuos & mortuos in apparitione sua & in regno suo:*

2 *Prædica sermonem, insta tempestiuè, intempestiuè, argue, increpa, hortare cum omni lenitate & doctrina.*

3 *Nam erit tempus quum sanam doctrinam non sustinebunt: sed iuxta concupiscentias suas coaceruabunt sibi doctores, vt qui prurient auribus:*

4 *Et à veritate quidem aures auertent: ad fabulas autem conuertentur.*

1 *Obtestor igitur.* Notanda est diligenter illatio: quia aptè Scripturam cum prædicatione connectit. quo etiam refellitur quorundam fanaticorum arrogantia, qui doctorum opera se nihil amplius indigere iactant, quia abundè Scripturæ lectio sufficiat. Atqui Paulus vbi de Scripturæ vtilitate disseruit, non tantùm infert ipsam esse omnibus legendam, sed Doctores eam debere administrare: quod sibi iniũctum est. Ergo sicuti tota nostra sapientia in Scripturis inclusa est, nec aliũde vel nos sapere debemus, vel Doctores haurire quod tradãt: ita qui præterito viuæ vocis adminiculo, muta Scriptura cõtentus erit, experietur quantũ malũ sit, præscriptã à *Deo & Christo* discendi viã negligere. Meminerimus, inquam, sic omnibus cõmendari Scripturæ lectionem, vt Pastorum ministerium eã minimè impediat. Ideóque tam legendo quàm audiendo proficere studeãt fideles: quia vtrunque non frustra Deus ordinauit. Atque, vt in re maximè seria, obtestationem adhibet Paulus Timotheo Deum vindicẽ Christúmque iudicem proponẽs, si in officio docendi cessauerit. Et certè quemadmodũ inæstimabili pignore ostendit Deus, quum Filio vnigenito nõ pepercit, quãtæ curæ salutem Ecclesiæ suæ habeat: ita impune non sinet perire animas vel exponi in prædam Pastorũ negligentia, quas tam charo pretio redemit. Præsertim autem insistit in Christi iudicio: quia sicuti eius personam sustinemus, ita rationem malæ administrationis seuerius reposcet. *Iudicabit Christus*, &c. hoc est, quos superstites adhuc in suo aduentu reperiet, atque etiam qui antè mortui fuerint. nemo itaque iudicium eius effugiet. *Apparitio* Christi & *regnum* idẽ valent. nam tametsi nunc regnat in cælo & in terra: nondũ tamen constat clara regni eius manifestatio: quin potius & sub cruce latet obscurum, & violenter ab hostibus oppugnatur. Ergo tunc verè stabilietur eius regnum, quum prostratis inimicis, & omni aduersaria potestate vel sublata, vel in nihilum redacta suam maiestatem proferet.

2 *Insta tempestiuè.* His verbis non assiduitatem modò commendat, sed etiam contentionem quæ omnia

difficultatum obstacula superet. Nam quum simus natura molles nimium vel desides, minimis quibusque impedimentis facilè cedimus: imò libenter interdum accersimus desidiæ nostræ patrocinia. Iam consideremus quot artibus instructus sit Satan ad cursum nostrum interpellandum: deinde quàm tardi sint ad sequendum qui vocantur, & quàm fastidiosi. Quare non multum loci restabit Euangelio, nisi importunè insistent Pastores. Ista porrò importunitas tam ad Pastorem quàm ad populum referenda est. Ad Pastorem quidem, ne suis tantum horis & pro sua commoditate, docendi muneri incumbat: sed nullis parcens laboribus nec molestiis, vrgeat seipsum. Populi respectu assiduitas est importuna, dum solicitantur torpentes, dum aliò properantibus manus iniicitur, dum vanæ mundi occupationes corrigũtur. Instare autem iubet, *arguendo, increpando, hortando*: quibus verbis significat, multis stimulis opus esse ad nos impellendos, vt in recto cursu progrediamur. Nam si esset in nobis ea docilitas quæ esse debebat, nutu solo nos traheret Christi minister. Nunc autem ne moderatæ quidem exhortationes, ne dicam sana consilia, excutiendæ nostræ tarditati sufficiunt, nisi accedat maior reprehensionum & obiurgationum vehementia.

Cum omni lenitate. Valde necessaria exceptio. nam vel suo ipsæ impetu concidunt redargutiones, vel in fumum abeunt, nisi *doctrina* fulciantur. Sunt enim tam exhortationes quàm reprehensiones adiumẽta doctrinæ tantùm: ideóque sine ea parum sunt validæ. Cuius rei exemplo sunt qui feruore tantùm & acrimonia pollent: solida autem doctrina non sunt muniti. Strenuè enim se fatigant, magnos edunt clamores, tumultuantur, idque sine profectu: quia ædificant absque fundamento. Loquor de bonis alioqui, sed parum eruditis & nimiũ feruidis. nam qui ad oppugnandam sanam doctrinam conferunt quicquid habent vehementiæ, longè sunt nocentiores, & indigni quorum hic fiat mentio. In summa, Paulus vult reprehensiones fundatas esse in doctrina, ne merito spernantur tanquam futiles. Secundò acrimoniam vult lenitate temperatam esse. nihil enim difficilius est, quàm vbi semel incaluimus, modum imponere nostro feruori. Iam vbi nos rapit impatientia, sine profectu contendimus: præterquam enim quòd ludibrio est nostra asperitas, irritat etiam populi animos. Adde quòd acres & seueri homines vt plurimum tolerare nequeunt eorum quibuscum agunt, duritiem, nec multa tædia & indignitates deuorare sustinẽt, quæ tamen concoquenda nobis sunt, si prodesse cupimus. Proinde adhibeatur seueritati hoc lenitatis condimentum: vt illam appareat ex placido animo prodire.

3 *Nam erit tempus.* Ex ipsa hominum prauitate ostendit quàm soliciti debeant esse Pastores: breui enim fore vt extinguatur Euangelium, intereatque ex hominum memoria, nisi summo studio adnitantur pii Doctores ipsum tueri. Interea autem dũ est aliqua Christi reuerentia, vtendũ occasione significat: acsi ingruente procella quispiã diceret, nõ esse remissè laborãdũ, sed gnauiter festinãdũ: quia mox nõ eadẽ futura sit opportunitas. Quũ dicit *sanam doctrinam non recepturos*, significat non modò fastidiũ & contẽptũ fore sanæ doctrinæ, sed etiam odiũ. & sanã doctrinã suo more appellat ab effectu, quæ verè ad pietatem nos instituit. Eandem paulò pòst nominat *Veritatem*, acsi diceret sinceram ac genuinã tractationem verbi Dei. & *fabulis* opponit, hoc est commentis inutilibus, quibus corrumpitur Euangelii simplicitas. Primùm hinc discamus, quò maior vulgò est hominũ proteruia ad spernẽdã Christi doctrinã, eò magis intentos esse debere ad eandem asserendam pios Ministros, & eò studiosius instare vt salua maneat. neque id modò, sed sua quoque sedulitate præuenire Satanæ conatus. Quod si quando aliàs agendum fuit, nunc in tanta hominum ingratitudine plusquam necesse est. Nam qui initio auidè Euangelium arripiunt, & nescio quid non vulgaris zeli ostentant, paulo pòst concipiunt fastidium: ex quo tandem & nausea sequitur. alii statim ab initio vel furiosè reiiciunt, vel contemptim aurem accommodantes, ludibrio habent. alii non sustinẽtes iugum sibi imponi, calcitrãt, & odio sanctæ disciplinæ à Christo prorsus alienantur: quinetiam ex amicis fiũt professi

profeſsi hoſtes. Aduerſus tantam ingratitudinẽ nihilominus luctandum eſt: imò maiore neruorum contentione eſt enitendum, quàm ſi ſponte omnes amplecterentur oblatum Chriſtum: tantum abeſt vt debeamus fracti cedere. Deinde admoniti de tali verbi Dei cõtemptu, adeóque reiectione non debemus conſternari quaſi ad nouum ſpectaculum, quũ re ipſa impletur quod hic futurum Spiritus pronũtiat. Et ſanè quũ natura propenſi ſimus ad vanitatem, nihil nouum accidit nec inſolitum, ſi fabulis nos libentius damus quàm veritati. Huc accedit quòd ſimplex & humilis in ſpeciẽ Euangelii doctrina, noſtræ partim ſuperbiæ, partim curioſitati minimè ſatisfacit. Iam verò quàm pauci ſpirituali guſtu præditi ſunt, vt illis ſapiat vitæ nouitas, & quicquid ad eam pertinet! quanquam Paulus de maiori quadam vnius ſeculi impietate vaticinatur, quæ nondum eruperat: cui iubet Timotheum maturè occurrere. *Coacervabunt ſibi doctores.* Notandum eſt Coaceruandi verbum, quo ſignificat tantam fore inſaniam, vt paucis impoſtoribus minime contenti ſint futuri, ſed appetituri ingentem turbam. Nam vt eſt inexplebilis rerum vanarum & noxiarũ cupiditas: ita ſibi hinc inde ſine vllo fine accerſit mũd⁹ quæcũque excogitare & fingere poteſt media, quibus ſeipſum perdat, & diabolus ſemper ad manum habet ſatis magnam talium doctorum copiã, quales à mundo expetuntur. ſemper enim fertilis impiorum hominum fuit ſeges, vt hodie eſt. Proinde nunquã Satanæ deſunt miniſtri ad fallendum: ſicuti nunquam deeſt fallendi materia. Nam hoc meretur tanta prauitas quæ perpetuò ferè regnat inter homines, vt Deum cum ſalutari ſua doctrina vel repudient vel deſpiciant: mendacium libentius amplexentur. Itaque quòd ſubinde emergunt falſi doctores, atque etiam interdum quædam veluti examina ſcaturiunt, id iuſtæ Dei vltioni feramus acceptũ. Digni enim ſumus qui vel obruamur eiuſmodi colluuie, quãdo nullum apud nos locũ inuenit Dei veritas: aut ſi iam obtinuerit, ſtatim poſſeſsione pellitur. fabuloſis autẽ dogmatib⁹ ita ſum⁹ dediti, vt nulla impoſtorũ multitudo nobis ſit nimia. Ita in Papatu quanta eſt monachorum colluuies? Si alendus eſſet pius vnus Paſtor pro decem monachis & totidẽ ſacrificis, ſtatim oriretur querimoniæ de impenſis. Ergo tale eſt mundi ingenium, vt cupidiſsimè innumeros impoſtores coaceruando, quicquid Dei eſt, exterminare cupiat. Nec verò alia tot errorũ cauſa eſt, niſi quòd vltro decipi malũt homines, quàm rectè doceri. Atque hoc eſt quod addit Paulus, de *aurium pruritu.* Cauſam enim tãti mali dum vult aſsignare, eleganti metaphora vtitur, qua ſignificat tam delicatis auribus mundum fore, támque rerum nouarum perperam cupidis, vt varios ſibi magiſtros accumulet, atque ad noua identidẽ figmenta circunferatur. Vnicum huius vitii remedium, ſi doceantur fideles acquieſcere in pura Euangelii doctrina.

5 *Tu verò vigila in omnibus, perfer afflictiones, opus fac Euangeliſtæ, miniſterium tuum probatum redde.*

6 *Ego enim iam immolor, & tẽpus meæ reſolutionis inſtat:*

7 *Bonũ certamen certaui, curſum conſummaui, fidẽ ſeruaui.*

8 *Quod ſupereſt, repoſita mihi iuſtitiæ corona, quam reddet mihi Dominus in illa die iuſtus iudex: nec ſolùm mihi, ſed etiam omnibus qui diligunt aduentum eius.*

5 *Tu verò vigila.* Pergit in ſuperiori exhortatione: vt quò magis ingraueſcant morbi, maiori ſedulitate incumbat Timotheus ad eos curandos: & quò propius inſtant pericula, eò intentiores agat excubias. Et quia parata mox ſunt Chriſti miniſtris certamina, dum fideliter ſe gerunt in ſuo officio: ſimul admonet vt malis tolerãdis cõſtans ſit ac infractus. *Opus facere Euangeliſtæ* eſt præſtare quod Euangeliſta dignum eſt. Cæterùm an hoc nomine generaliter ſignificet quoſuis Euãgelii miniſtros, an verò ſpeciale aliquod fuerit munus, incer-

tum est. Magis tamē in hanc secundam partem inclino: quia ex quarto capite ad Ephesios hauddubiè constat, ordinem fuisse inter Apostolos & Pastores mediū: ita vt essent Euāgelistæ Apostolis secūdi adiutores. Iā verò probabilius est Timotheum, quem sibi Paulus proximum in omnibus collegam asciuerat, gradu & officii dignitate antecelluisse vulgares Pastores, quàm fuisse vnum quemlibet ex eorum numero. Deinde honorifica officii mentio tam ad eum animandum, quàm ad commendandam aliis eius authoritatē valet: quorū vtrunque spectauit Paulus. In vltimo membro si eum Veteri interprete legamus Imple, sensus erit, Non aliter ad plenum defungi munere tibi iniuncto potes, nisi hæc agēdo quæ præcepi: itaque vide ne in medio cursu deficias. Sed quia πληροφορεῖν ferè accipitur pro Fidē facere aut comprobare: hic magis placet sensus, qui & ipse quoque optimè quadrabit cō textui, Timotheum vigilando, & patienter ferendo afflictiones, ac doctrinæ instando, hoc consequuturum vt ministerii sui veritas stabiliatur: quia scilicet ex talibus notis omnes eum probum Christi ministrum agnoscent.

6 *Ego enim iā immolor.* Reddit causā tam seriæ obtestationis qua vsus est, acsi diceret, Ego quandiu vixi, manum tibi porrexi: tibi meæ assiduæ exhortationes non defuerunt: tibi mea consilia fuerunt magno adiumento, & exemplum etiam magnæ confirmationi: iam tempus est vt tibi ipse magister sis atque hortator, nataréque incipias sine cortice: caue nequid morte mea in te mutatum animaduertatur. Cæterùm notandæ sunt locutiones quibus mortē suā designat. Nomine *resolutionis* significat nos moriendo non prorsus interire, quia tantùm anima à corpore soluitur. vnde colligimus, mortem nihil esse quàm animæ à corpore migrationē. quæ definitio testimoniū cōtinet de animæ immortalitate. Immolatio peculiariter Pauli morti cōgruebat, quam obibat pro asserenda Christi veritate. Nam quanuis pii omnes tam viuendo obedienter, quàm moriendo, hostiæ sint Deo acceptæ: præstantiore tamen modo immolantur Martyres, sanguinē fundendo pro Christi nomine. Adde quòd verbum σπένδεσθαι quod Paulus hìc vsurpat, non quanuis immolationem significat, sed quæ fit in fœderibus sanciendis. Ergo idem hoc loco significat, quod clarius exprimit ad Philipp. cap. 2. 17, quum dicit, Quinetiam si immolor super sacrificio fidei vestræ, gaudeo. Nam illic intelligit fidem Philippensium non aliter morte sua sancitum iri, quàm cæsis victimis fœdera olim sanciebantur: non quod in Martyrum constantia propriè fundata sit fidei nostræ certitudo: sed quia non parum ad confirmationem nostram valet. Præclaro itaque elogio mortē suam hìc ornauit Paulus, quum vocauit doctrinæ suæ sanctionem, vt inde pii magis animarentur ad perseuerandum, quàm labascerent, vt sæpe fieri solet. *Tempus resolutionis.* Hæc quoque loquutio notanda est: quia eleganter nimium mortis horrorem eleuat, vim naturámque eius indicando. Quí fit enim vt tantopere consternentur homines ad quanuis mortis mentionem, nisi quia in morte cogitant interitum? Contrà Paulus, resolutionem vocans, negat hominem interire: sed animam tantùm à corpore suo solui docet. Atque huc facit quod securè pronuntiat *tempus instare*: quod facere non posset sine mortis contemptu. Quanquam enim hic naturalis est affectus, qui exui in totum nunquam potest, vt mortem refugiat homo atque horreat: fide tamen vincendus est metus ille, ne impediat quominus obedienter hinc migremus quoties nos Deus vocauerit.

7 *Bonum certamen.* Quia vulgò solet ex euentu fieri iudicium, poterat damnari Pauli certamen, quum minus prosper esset exitus. Ideo iactat præclarū esse qualecūque videatur mundo. quæ prædicatio, eximiæ fidei testimoniū est. Neque enim tantùm miser habebatur Paulus, omnium opinione, sed mors quoque eius probrosa futura erat. quis ergo non dixisset ipsum infœliciter contendere? Sed ipse à peruersis hominum iudiciis non pēdet: quin potius magnitudine animi se erigit supra omnes calamitates, vt nihil eius fœlicitati ac gloriæ obsistat. Certamē igitur quod *certauit*, bonum & decorū esse pronuntiat: adeóque sibi de morte ipsa gratulatur, quia sit veluti stadii sui meta. scimus autem

tem tunc voti compotes esse cursores, quum metam assequuti sunt. Hoc quoque modo Christi athletis mortem esse optabilem significat, quoniam finiat eorum labores: & simul exaduerso admonet, nunquam esse in hac vita quiescendum: quia nihil prosit à carceribus vsque ad dimidium spatium strenuè cucurrisse, nisi ad metam vsque peruentum fuerit. Quod sequitur de *fide seruata*, duplicem potest habere sensum, vel quòd fidelis ad extremum fuerit miles duci suo, vel quòd in recta doctrina perstiterit. vterque sensus non malè conueniet. Et certè non aliter potuit suam fidelitatem approbare Domino, quàm constanter profitendo puram Euangelii doctrinam. Neque tamen dubito quin ad solenne militiæ iusiurandum alludat: acsi diceret se probum & fidum duci suo militem fuisse.

8 *Quod superest.* Sicuti & de certamine suo, & cursu completo, & fide seruata gloriatus est: ita nunc se non frustra laborasse affirmat. Potest enim fieri vt strenuam quis operã nauet, mercede tamen sibi debita frustretur. At Paulus certam sibi esse mercedem dicit. hæc autem certitudo inde illi constat, quòd oculos ad diem resurrectionis cõuertit. quod idem nobis agendum est. Nam circuncirca nihil aliud appparet quàm mors: ergo non debemus hærere in mũdi aspectu, sed potius Christi aduentum nobis proponere. ita fiet vt nihil nostræ fœlicitati deroget. Cæterùm quia & *Coronam iustitiæ* & *iustum iudicem* nominat, & *reddendi* verbo vtitur, hinc operum merita aduersus Dei gratiam conantur Papistæ astruere: sed futilis est ipsorum argumentatio. Neque enim gratuita iustificatio quæ nobis per fidem cõfertur, cũ operum remuneratione pugnat. quin potius ritè conueniunt ista duo: gratis iustificari hominem Christi beneficio, & tamen operum mercedem coram Deo relaturũ. Nam simulatque nos in gratiam recepit Deus, opera quoque nostra grata habet, vt præmio quoque (licet indebito) dignetur. Quãquam bis hic hallucinantur Papistæ: primùm quòd inde colligunt ideo nos Deũ promereri, quia liberi nostri arbitrii virtute bene agamus: deinde quòd Deum nobis perinde obstringunt, acsi nobis aliunde quàm ex eius gratia salus constaret. Atqui non sequitur Deum nobis quicquam debere, quia iustè reddat quod reddit. iustus enim est, etiam gratis benefaciendo. Et reddit quam promisit mercedem, non quòd vllo ipsum obsequio præueniamus, sed quia eodem quo erga nos cœpit liberalitatis tenore priora sua dona posterioribus cumulat. Frustra igitur & perperam hinc Papistæ probare contendunt, à virtute liberi arbitrii proficisci bona opera: quando minimè absurdum est vt Deus sua dona in nobis coronet. Nec minus etiã frustra & stultè conantur hinc destruere fidei iustitiã, quando nihil dissidet Dei bonitas qua gratis hominem amplectitur, peccata non imputando, ab ea operum remuneratione quam eadem liberalitate reddet qua promisit. *Nec solùm mihi.* vt eodem reliqui omnes animo secum militent, ad coronæ societatem eos initiat. Neque enim posset infracta eius cõstantia nobis esse exẽplo, nisi eadẽ spes coronæ proposita omnibus esset. Insigni autem nota pios designat, quũ dicit, *Omnibus qui diligunt aduentum eius.* Et certè vbicunque vigebit fides, non sinet animos in mundo torpere, sed ad spem vltimæ resurrectionis attollet. Significat igitur, omnes qui mundo ita sunt addicti, & fluxam hanc vitam amant, vt nõ curent aduentũ Christi, nec vllo eius desiderio tangantur, sese priuare immortali gloria. Væ igitur stupori nostro qui nos oppressos tenet ne vnquam de Christi aduentu seriò cogitemus, ad quem decebat totos intendere. Adde quòd è fideliũ numero excludit quib⁹ formidabilis est Christi aduentus, qui diligi non potest, quin suauis sit ac iucundus.

9 *Da operam vt ad me venias citò.*

10 *Demas enim me reliquit, amplexus hoc seculum: & profectus est Thessalonicã: Crescẽs in Galatiã, Titus in Dalmatiã:*

11 *Lucas est solus mecũ. Marcũ assume vt tecum adducas:*

est enim mihi vtilis in ministerium.

12 *Tychicum autem misi Ephesum.*

13 *Penulam quam Troade reliqui apud Carpum, quum venies, affer, & libros, & membranas.*

9 *Da operam.* Quũ mortis tempus instare sciret, non dubito quin multa habuerit de quibus in Ecclesiæ bonum coràm conferre cum Timotheo vellet. Itaque non dubitat ex transmarina regione eum accersere. Non erat certè leuis causa cur eum ab Ecclesia cui præerat, euocaret: & quidem tam procul. inde licet colligere quãtum habeant momenti talium virorum colloquutiones. Nam omnibus Ecclesiis diu profuturum erat quod breui tẽporis spatio didicisset Timotheus: vt leuis esset dimidii vel totius anni iactura præ compensatione. Et tamen ex sequentibus apparet, Paulum sua etiam priuata causa Timotheum vocare, quia fides adiutoribus destituebatur. tametsi quod suæ personæ propriũ erat, non præferebat Ecclesiæ commodis: sed quia agebatur communis Euangelii causa. Nam sicuti ipse ex vinculis eam defendebat: sic opus habebat aliorum opera ad defensionem adiuuandam.

10 *Amplexus hoc seculum.* Turpe sanè tali viro, Christum amori seculi posthabuisse. neque tamen cogitandum est, eum abnegato prorsus Christo, iterum se vel impietati, vel illecebris mundi addixisse: sed tantùm priuata sua commoda, vel suam securitatem Pauli vitæ prætulerat. Paulo adesse non poterat sine multis molestiis & angoribus, ac cũ præsenti vitæ suæ periculo: expositus erat multis probris, multas indignitates deuorabat, cogebatur rerũ suarũ curã relinquere: tædio itaque crucis victus, rebus suis prospicere voluit: nec dubium quin haberet propitiam auram quæ illi à mundo afflabat. Porrò fuisse vnum ex præcipuis, inde coniicere licet, quòd eũ inter paucos nominat Paulus ad Coloss. 4. 24. similiter in Epistola ad Philem. 24. vbi etiam adiutoribus suis eum annumerat. Quare non mirum est si eum tam duriter hîc perstringat, quoniam maiorem sui quàm Christi rationem habuerat. alii de quibus postea meminit, non discesserant ab eo nisi iustis de causis, & ipso sic volente. Vnde apparet, nõ ita studuisse ipsum sibi, vt spoliaret Ecclesias suis Pastoribus, duntaxat vt leuationem inde aliquã sentiret. Proculdubio semper hoc curæ habuit, eos ad se vocare, aut retinere secum, quorum absentia aliis Ecclesiis non obesset. Hac ratione *Titum* ablegauerat *in Dalmatiã*, & alios aliò, quum Timotheum accersseret. Imò ne Timotheo absente destituta aut nudata maneat Ephesiorum Ecclesia, *Tychicum* illuc *mittit*: atque id indicat Timotheo, vt sciat non defuturum qui suas vices expleat.

13 *Penulam quam Troade.* De vocabulo Penulæ non consentiunt Interpretes: quia nonnulli volunt arculam esse aut thecam librariam: alii genus vestis viatoriæ frigoribus & pluuiis arcendis aptum. Vtrauis autẽ interpretatio magis placeat, quî fit vt sibi aut vestem, aut arculam ex loco tam remoto aduehi iubeat Paulus? quasi Romæ nulli essent opifices, vel nulla panni aut lignorum copia. Si arculam dixerimus libris, aut chartis, aut epistolis refertam, soluta erit quæstio: (nullo enim pretio comparari poterat) sed quia multi hãc coniecturam non recipient, facilè amplector nomen Penulæ. Nec absurdum est, tam procul à Paulo petitam fuisse, eò quòd ex diuturno vsu futura esset illi commodior, vellet autem sumptum effugere. Quanquam (vt verum fatear) mihi prior interpretatio magis arridet: præsertim quum mox subiiciat *Libros & membranas.* vnde apparet Apostolum, quum iam ad mortem se pararet, non tamẽ à lectione destitisse. Vbi ergo sunt qui se eousque profecisse putant, vt nulla amplius exercitatione indigeant? quis se cum Paulo conferre ausit? Magis etiam refellitur fanaticorum hominum furor, qui libris contemptis, damnatáque omni lectione, solos suos ἐνθουσιασμοὺς iactant. Nos verò sciamus hoc loco piis omnibus commendari assiduã lectio-

lectionem ex qua proficiant. Quæret hic quispiam quid sibi velit Paulus vestem petēdo, si mortem sibi instare sentiebat. Hæc quoque difficultas me mouet vt de arcula aecipiam. quanquam potuit aliquis esse tunc vsus vestis, qui hodie nos latet. Itaque de his rebus minus laboro.

14 Alexander faber ærarius multis me malis affecit: reddat illi Dominus iuxta facta ipsius.

15 Quem & tu caue: vehementer enim restitit sermonibus nostris.

16 In prima defensione nemo mihi adfuit, sed omnes me deseruerunt: ne illis imputetur.

17 Sed Dominus mihi adfuit, & corroborauit me: vt per me præconium confirmaretur, & audirent omnes Gentes.

18 Et ereptus fui ex ore Leonis: & eripiet me Dominus ex omni facto malo, seruabítque in regnum suum cæleste: cui gloria in secula seculorum, Amen.

19 Saluta Priscam & Aquilam, & familiam Onesiphori.

20 Erastus mansit Corinthi: Trophimum autem reliqui in Mileto languentem.

21 Da operā vt ante hyemem venias. Salutat te Eubulus, & Pudens, & Linus, & Claudia, & fratres omnes.

22 Dominus Iesus Christus cum spiritu tuo. Gratia vobiscum, Amen.

Scripta è Roma secunda ad Timotheum qui primus Ephesi ordinatus fuit Episcopus, quum Paulus iterum sisteretur Cæsari Neroni.

14 *Alexander.* In hoc homine proditū fuit horribile defectionis exemplū. Præ se tulerat aliquod studium in promouendo Christi regno, quod deinde hostiliter impugnauit, quo hostiū genere nullum est nocentius, nec magis virulentū. Sed ab initio voluit Dominus Ecclesiā suam huius mali nō esse expertem: ne quum similibus tentamur, animi nobis labascant. Obseruandum autem quæ sint ista multa mala quæ sibi Alexādrū intulisse Paulus conqueritur, nēpe quòd suæ doctrinæ aduersatus sit. Faber erat, nō eruditus in scholis, vt multū disputando valeret: sed hostes domestici semper plus satis instructi sunt ad nocēdum. Et talium hominum improbitas semper fidem in mundo inuenit: vt interdum plus difficultatis & negotii exhibeat maligna & impudens inscitia, quàm summū acumen cum doctrina coniunctum. Adde quòd Dominus seruos suos cum talibus quisquiliis in certamen committens, consultò eos à mundi intuitu reuocat, ne sibi in pompa & splēdore placeant. Iam ex Pauli verbis colligere licet, grauius eum nihil tulisse, quàm sanæ doctrinæ oppugnationem. Nam si eius personā læsisset Alexāder, aut aliqua cōtumelia affecisset, tolerasset hoc totū æquiore animo: sed vbi impetitur Dei veritas, ardet indignatione sanctum pectus: quia illud impleri in omnibus Christi membris oportet, Zelus domus tuæ comedit me, Psal. 69. 10. Atque huc pertinet tam seuera impreca-

tio in quam erumpit, vt Dominus illi rependat. Paulo pòst, quum se desertum ab omnibus fuisse conqueritur, non imprecatur tamen illis Dei vindictã: quin potius se intercessorem opponit pro venia impetranda. Quum in alios omnes tam mitis sit ac misericors, quî fit vt in hunc vnum tam durum & inexorabilem se præbeat? Nempe quoniam alii metu & infirmitate lapsi erant, cupit illis à Domino ignosci. nam ita fratrum infirmitati condolescere nos decet. Quia autem ille malitiosè sacrilega audacia insurrexerat aduersus Deum, & agnitam veritatem ex professo oppugnabat: nullam misericordiã merebatur talis impietas. Non est itaque existimandum, Paulum nimio calore prosiliisse in istam imprecationem. nam ex Dei Spiritu & zelo rectè composito, tã Alexandro æternum exitium, quàm aliis misericordiam optauit. Quum autem duce Spiritu Paulus cæleste iudicium hîc proferat, colligere licet quàm pretiosa sit Deo sua veritas, cuius oppugnationem tam seuerè vlciscitur. præsertim notandum est, quàm detestabile crimen sit, contra purã religionem deliberata malitia insurgere. Cæterùm nequis Apostolũ perperam æmulando, temere similes imprecationes cõcipiat: tria hîc sunt obseruanda. Primùm ne proprias iniurias persequamur, ne scilicet amor nostri & priuatæ vtilitatis respectus (vt solet) nos abripiat. Deinde ne Dei gloriam asserẽdo vllos nostros affectus admisceamus, qui semper rectum ordinẽ perturbant. Tertiò, ne aduersus quemlibet præcipites iudicio feramur: sed tantùm aduersus reprobos qui sua impietate tales se esse produnt: vt vota nostra cum ipso Dei iudicio consentiant. alioqui timendum ne idem nobis respondeatur quod discipulis Christus respondit, qui promiscuè in omnes parum sibi morigeros voto fulminabant, Nescitis cuius spiritus sitis, Luc. 9. 55. Videbantur quidem habere Eliam authorem qui idẽ petierat à Domino. sed quoniã multùm distabant à spiritu Eliæ, præpostera erat imitatio: 2. Re. 1. 10. Proinde necesse est vt antè nobis iudicium suum Dominus patefaciat, quàm erumpamus ad tales imprecationes: deinde vt Spiritu suo, tanquã fræno, zelũ nostrũ moderetur. Et quoties in memoriam nostram subit Pauli in vnum hominem vehemẽtia: simul etiã mira ista erga eos à quibus tam fuerat turpiter desertus, mansuetudo occurrat: vt fratrum infirmitatibus cõpati eius exẽplo discamus. Porrò ex his qui Petrũ fingunt Romanæ Ecclesiæ præfuisse, scire velim vbi tunc fuerit. Necdum enim secũdum eos mortuus erat: quum dicant annum vertentem inter illius & Pauli mortem interfuisse. Deinde ad septẽ annos extendunt eius pontificatũ. Primæ defensionis mentionẽ hîc Paulus facit: causam non tã citò dicturus erat. An reatũ tã perfidæ defectionis sustinebit Petrus, ne Papæ titulũ amittat? Certè omnibus rite expensis, reperiemus fabulosum esse quicquid de eius Papatu creditum est.

17 *Dominus mihi adfuit.* Hoc ad scãdalum, quod ex turpi illa causæ desertione oriri posse videbat, tollendũ addidit. Quãuis enim ab officio cessasset Romana ecclesia, quicquã inde iacturæ allatũ fuisse Euãgelio negat: quia vnus ipse cælesti virtute fretus, ad totam molem sustinendam par fuerit: & adeò in cõmuni omnium metu fractus non fuerit, vt melius inde constiterit, Dei gratiam alienis subsidiis minimè egere. Non enim iactat suam fortitudinem: sed Domino gratias agit, quòd ad extrema redactus nõ succubuerit, nec fractus fuerit tã periculosa tentatione. Fatetur ergo se manu Domini fuisse sustentatum. atque hoc vno contentus est, quòd interior Spiritus gratia ad sustinendos omnes insultus vice clypei fuerit. Addit causam, *Vt præconium confirmaretur.* Vocat autem Præconium, munus publicandi inter Gentes Euangelii quod illi peculiariter mandatum erat. Aliorum enim prædicatio, quia continebatur inter Iudæos, non tam similis erat præconio. & hoc nomine passim non sine causa vtitur. Erat autem non vulgaris ministerii eius confirmatio, quòd quum totus mundus furiosè in eum insaniret, humana verò omnia præsidia ipsum deficerent, inuictus tamen steterat. Re ipsa enim comprobabat suum Apostolatum esse à Christo. Modum quoque confirmationis addit, vbi *Gentes audierint* Dominum illi tam potenter adfuisse. Nam inde colligere licebat, à Domino quo-

no quoque eſſe vocationem tam Pauli quàm ipſarum.

18 *Ereptus fui ex ore.* Multi ſub nomine *Leonis* Neronem intelligunt. Ego potius hac loquutione generaliter periculum deſignari exiſtimo: acſi diceret, ex præſenti incendio, vel ex faucibus mortis. Significat non ſine admirabili Dei auxilio ſe euaſiſſe: quoniam eiuſmodi erat periculum, à quo ſtatim alias poterat abſorberi. Idem quoque in poſterum ſperare ſe prædicat: non vt mortem effugiat, ſed ne vincatur à Satana, aut declinet à recto curſu. En quid potiſsimum expetere debeamus, non vt corpori ſit conſultum, verùm vt omni tentatione ſtemus ſuperiores, potiuſque centum mortes oppetere ſimus parati, quàm vllo malo opere nos polluere in mentem veniat. Quanquam non ignoro eſſe qui paſsiuè accipiant *Opus malum* pro impiorum violentia: acſi dixiſſet Paulus, Non patietur Dominus mihi impios malefacere. ſed alter ſenſus longè melius quadrat: quòd eum ab omni ſcelere purum & immunem ſeruabit. Nam & continuò pòſt ſubiicit, *In regnum ſuum cæleſte*: quo ſignificat veram eſſe demum illam ſalutem, vbi ſiue per vitam, ſiue per mortem in regnum ſum Dominus nos ducit. Inſignis etiam locus eſt ad continuam gratiæ Dei ſeriem contra Papiſtas aſſerendam. Vbi enim confeſsi ſunt, ſalutis exordiũ eſſe à Deo, cõtinuationẽ libero arbitrio adſcribunt: vt hoc modo perſeuerantia non donum ſit cæleſte, ſed hominis virtus. Atque Paulus hoc Deo munus aſsignans, vt nos ſeruet in regnum ſuum, palàm aſſerit, toto vitæ curriculo nos eius manu regi, donec tota militia perfũcti, victoria potiamur. Atque huius rei memorabile exemplum in Dema extat, cuius paulò ante meminit: quia ex nobili Chriſti athleta factus eſt turpis deſertor. Quæ ſequuntur, quia alibi vidimus, noua tractatione non indigent.

EXIMIIS DVOBVS SERVIS

CHRISTI, GVILLELMO FARELLO & Petro Vireto ſymmiſtis & fratribus chariſſ. Ioannes Caluinus, S.

QVòd meus hic Commentarius cum nominis veſtri inſcriptione in publicum exit, munus quanuis exiguum, ideo vobis non ingratum fore confido: quia vt id facerẽ, ipſum Epiſtolæ argumentũ admonuit. Has in Creta partes ſuſcepit Titus, vt ædificio quod illic Paulus inchoatum reliquerat, extremam manum imponeret. Mihi eadem fere vobiſcum ratio eſt. quũ enim magnis laboribus atque etiam periculis, hanc Eccleſiam extruere exorſi eſſetis, ego poſt aliquod temporis ſpatium adiutor vobis primùm acceſsi: deinde ſucceſſor ſum relictus, vt opus bene ac fœliciter à vobis cœptum, in melius pro mea virili promouere ſtuderẽ. Hoc hodie quoque ego & collegæ mei agere contendimus: ſi minore quàm optandum eſſet profectu, ex animo tamen ac fideliter, quantum noſtra fert mediocritas. Vt tamen ad vos redeam: quando eandem quam Tito Paulus impoſuit perſonam, vobis comparatus ſuſtineo, hæc ſimilitudo me inuitare viſa eſt ad vos maximè deligendos, quibus laborem hunc meum dicarem. Interea ſanctæ, quæ inter nos eſt, cõiunctionis erit ſaltem aliquod & huic ſeculo & forſan ad poſteros teſtimonium. Nunquam par amicorum tam ſincere inter ſe coniunctum in communi vita fuiſſe puto, quàm nos in miniſterio noſtro fuimus. Cum vtroque veſtrùm hic functus ſum Paſtoris munere: adeò nulla æmulationis ſpecies, vt mihi vnus vobiſcum eſſe viſus ſim. Locis poſtea diſiuncti fuimus: nam te Farelle, Neocomenſis Eccleſia, quam ex tyrannide Papatus Chriſto vendicaſti, ad ſe reuocauit: Viretum Lanſanenſis eccleſia eodem iure ſibi obſtrictum tenet. Cæterùm ita ſin-

guli tuemur nostras stationes, vt nostra vnitate in Christi ouile aggregentur filii Dei, imò in eius corpus coalescãt: disrumpantur verò hostes non extranei modò, qui bellum ex professo nobiscũ gerũt, sed propiores isti ac domestici qui nos intus exercent. Nam & hoc inter cõiunctionis nostræ bona numero, quòd impuri canes quorũ morsus ad eam scindendã ac lacerandam penetrare nequeunt, latratu eam suo frustra exagitant. Sanè eorũ proteruiam súsque déque ferre nos decet: quãdo verè coram Deo gloriari licet, & luculentis apud homines documentis probauimus, non aliam nos societatem vel amicitiam colere, quàm quæ auspiciis Christi consecrata, eius Ecclesiæ hactenus fuit vtilis: neque aliò spectat, nisi vt omnes nobiscum vnũ sint in ipso. Valete optimi & integerrimi fratres, Dominus Iesus piis vestris laboribus benedicere pergat. Geneuæ, III. Calend. Decemb. M. D. XLIX.

IN EPISTOLAM AD TITVM.

ARGVMENTVM.

CVum in Creta Ecclesiæ duntaxat fundamenta iecisset Paulus, aliò properans (vt erat non vnius tantùm insulæ Pastor, sed Gentiũ Apostolus) Tito prosequẽdi operis partes, tanquam Euangelistæ, mandauerat. Apparet autem ex hac Epistola, statim post discessum Pauli, Satanam incubuisse non tantùm vt peruerteret Ecclesiæ regimen, sed vt doctrinam quoque corrumperet. Erant qui per ambitionem emergere cuperent in Pastorũ ordinem: prauis illorum studiis quia non obsequebatur Titus, malè apud plerosque audiebat. Erãt rursum ex Iudæis qui Legis Mosaicæ prætextu, multas nugas ingerebant: tales verò cupidè & multo cum fauore audiebantur. Hoc itaque consilio scribit Paulus, vt Titum sua authoritate armet ad tantum onus sustinendum. Neque enim dubium est quin securè à quibusdam contemptus fuerit, quasi vnus quilibet ex vulgo Pastorum. Fieri etiam potest vt de eo volitarent querimoniæ, ipsum plus sibi arrogare quàm fas esset, quòd Pastores non reciperet nisi suo iudicio probatos. Hinc colligere licet, Paulum non tam priuatim scripsisse Tito, quàm publicè Cretensibus. Neque enim probabile est Titum reprehendi quòd nimia facilitate indignos eueheret ad Episcopatum: vel illi, tanquam rudi & nouitio, præscribi quo doctrinæ genere instituere populũ debeat: sed quia iustus illi honor non habebatur, Paulus suam ei personam imponit tam in creandis Ministris, quàm in tota Ecclesiæ administratione. Quia multi stultè aliam, quàm traderet, doctrinæ formam appetebant: hanc Paulus aliis repudiatis, solam approbat: ac pergere, sicuti cœpit, hortatur. Primùm ergo docet quales eligere Ministros oporteat. Inter alias dotes, vult sana doctrina instructum esse, qua resistat aduersariis. Hac occasione perstringit Cretensiũ mores, peculiariter tamen Iudæos notat, qui in ciborum discrimine aliisque externis sanctitatem locabant. Refellendis eorum ineptiis, vera pietatis & Christianæ vitæ exercitia opponit. Et quo propius vrgeat, quæ singulis vocationibus cõueniant officia, describit. his Titum iubet sedulò & assiduè insistere: simúlque rursum alios admonet ne audiendo fatigentur. atque hunc redemptionis & salutis per Christum partæ finem esse docet. Quòd siquis contentiosus reclamet, vel obtemperare renuat, illũ iubet omitti. Nunc videmus non aliud spectare Paulum, quàm vt Titi causam suscipiat. illíque ad peragendum Domini opus adiutricem porrigat manum.

In Epistolam Pauli ad Titum. IOH. CALVINI Commentarius.

CAP. I.

1 *PAulus seruus Dei, Apostolus autẽ Iesu Christi, secundum fidem electorum Dei & agnitionem veritatis eius quæ secundum pietatẽ est,*

2 *In spe vitæ æternæ quã promisit is qui mẽtiri non potest, Deus ante tempora secularia,*

3 *Manifestauit autem propriis temporibus, sermonem suum in prædicatione quæ mihi commissa est secundum ordinationem Seruatoris nostri Dei.*

4 *Tito germano filio, secundum communem fidem, gratia, misericordia, pax à Deo Patre & Domino Iesu Christo Seruatore nostro.*

1 *Seruus Dei.* Indicat tam longa & accurata Apostolatus commendatio, Ecclesiæ magis quàm vnius Titi, habitam à Paulo rationem. nam eius Apostolatus extra controuersiam apud Titum erat. Solet autem Paulus suæ vocationis elogia prædicare ad authoritatem sibi asserẽdam. Itaque vt affectos esse videt quibus scribit, ita multus est in se ornando, vel parcus. Hic quoniam illi propositum est in ordinem eos cogere qui se proterue efferebant, ideo magnifice Apostolatum suum extollit. Scribit ergo non quæ Titus in cubiculo solus legat, sed quæ proferat in publicum. Primò se Dei seruum appellat: deinde ministerii sui speciem addit, nempe quòd sit *Christi Apostolus.* Sunt enim varii gradus inter Dei seruos. sic à genere ad speciem descendit. Tenendum etiam memoria est quod alibi dixi, Serui nomen hîc aliud sonare quàm communem subiectionem, qualiter serui Dei vocantur omnes fideles: sed accipi pro ministro cui certum aliquod munus iniunctum est. Quo sensu olim Prophetæ hoc titulo insigniebantur: & Christus ipse Prophetarum caput, Ecce seruus meus, elegi eum. Sic dauid Regiæ dignitatis intuitu seruum Dei se nominat. Fortassis etiam propter Iudæos seruum Dei se prædicat: quoniam solebant opposita Lege extenuare eius fidem. Ergo ita vult haberi Christi Apostolus, vt tamen glorietur se Deo æterno seruire. Ita hæc duo elogia non modò inter se conciliat, sed nexu indiuiduo coniuncta esse docet. *Secundum fidem.* Siquis de eius Apostolatu dubitet, optima ratione fidem illi conciliat, ipsum cum salute *electorum Dei* coniungens. acsi diceret, Mutuus est inter meum Apostolatũ & fidem electorum Dei consensus: quare illum nemo nisi reprobus & à recta fide alienus, reiiciet. Electos porrò intelligit, non modò qui tunc erant superstites, sed quicunque fuerant ab initio mundi. Significat enim nullam se doctrinam afferre quæ non congruat cum fide Abrahæ & omnium Patrum. Ita siquis hodie Pauli haberi vult successor, eiusdem se doctrinæ ministrum probet necesse est. Sed in his verbis tacita quoque antithesis inclusa est nequid Euangelio deroget multorum incredulitas & contumacia. Nam tunc infirmos

(vt hodiè) scandalum hoc valde turbabat, quum eorum qui se Ecclesiæ titulo venditabant, maior pars puram Christi doctrinam respueret. Quare Paulus, licet promiscue Dei nomen omnes iactent, plurimos ex turba illa reprobos esse docet: quemadmodum Rom.9.7 tradit, non omnes qui genus ducunt ab Abraham secundum carnem, esse legitimos Abrahæ filios. *Et agnitionem.* Copulam hic exegeticæ particulæ loco positam accipio, Nempe vel Scilicet. exponit enim qualis sit illa fides cuius meminit. Quanquam non est plena eius definitio, sed descriptio ad loci præsentis circunstantiam accommodata. Suum enim Apostolatum vt ab omni impostura & errore asserat, nihil continere testatur nisi certam & compertam veritatem, quæ homines ad purum Dei cultum instituat. Sed quia singulis verbis inest suũ pondus, sigillatim excutere operæpretium est. Primùm quum fides agnitio nominatur, non ab opinione discernitur tantùm, sed ab informi illo Papistarum figmẽto. Fidẽ enim implicitam commẽti sunt omni intelligentiæ luce vacuam. At Paulus dum istud fidei quasi propriũ assignat, veritatem cognoscere, nullam certè absque notitia esse fidem, palàm ostendit. Et in nomine *Veritatis*, melius exprimitur certitudo quam exigit fidei natura. Neque enim fides probabili ratione contenta est, nisi verum ipsum teneat. Porrò non de qualibet veritate hic loquitur, sed de cælesti doctrina, quæ humanæ mentis vanitati opponitur. Nã sicuti per illã se nobis Deus patefecit, ita sola hoc honore digna est: sicuti passim Scriptura tribuere illi solet. Ioh.16.13, Et Spiritus vos ducet in omnem veritatem. Idem 17.17, Sermo tuus veritas est. Galat.3.1, Quis vos fascinauit vt non obediatis veritati? Col.1.5, Audito sermone veritatis, Euangelio Filii Dei. 1.Tim. 2.4, Vult omnes ad agnitionẽ veritatis peruenire. Et 3.15. Ecclesia colũna est & firmamentum veritatis. Breuiter veritas ista, recta est ac sincera Dei cognitio, quæ nos ab omni errore mendacióque liberat. Quò maiore apud nos in pretio esse debet: quando nihil miserius est quàm tota vita instar pecudum errare. Quod sequitur, *Secundum pietatem*, veritatem de qua loquutus fuerat, specialiter restringit: simul tamen à fructu vel à fine commendat doctrinam Pauli: quia non aliò spectet, quàm vt rite Deus colatur, puráque vigeat inter homines religio, quo suam doctrinam ab omni profanæ curiositatis nota vindicat. Sicuti Act. 24.10, coram Felice: & deinde coram Agrippa facit, capite 26.1. Nam quùm meritò piis suspectæ, adeóque odiosæ esse debeant superuacuæ omnes quæstiones quæ ad ædificationem non faciunt: hæc sola est legitima doctrinæ commendatio, quòd ad reuerentiam & timorem Dei nos instituat. Atque hinc etiam monemur, vt quisque in pietate optimè profecit, ita optimum esse Christi discipulum. sicut is demũ verus theologus censendus est qui in timore Dei conscientias ædificat. Quòd addit, *In spe vitæ æternæ*, non dubium est quin causam notet: id enim Græcis significat ἐπὶ. Ideo vertere licebit, Propter spem, aut super spe. nam à meditatione vitæ cælestis incipit & vera religio, & pietatis studiũ: sicuti Colossensiũ fidem & charitatem laudans, earum causam & fundamentum statuit spem in cælis repositam, Coloss.1.5. Sadducæi enim & qui spem nostram in hoc mundo includunt, quicquid simulent, nihil possunt quàm contemptum Dei inducere, dum homines in pecudum conditionem aggregãt. Proinde bono doctori hoc semper propositum esse debet, vt homines è mũdo abductos, in cæli aspectum conuertat. Fateor quidem Dei gloriam nobis pluris esse debere quàm salutem nostram. Verùm hoc minimè nunc agitur, vtrum dignitatis ordine præcedat. tantùm dico, Nunquam homines verè Deum quærere, nisi ad eum peruenire cõfidant: ideóque ad pietatem nunquam animum adiicere, nisi de spe cælestis vitæ edoctos.

2 *Quam promisit Deus.* Quoniam Augustinus æterna pro secularibus tempora, hic legebat, multum se torquet in temporum æternitate: nisi quòd æterna tandem exponit quæ omnem antiquitatem superant. In sensu verò ipse & Hieronymus & alii consentiunt, quòd Deus ante mundi creationem statuerit salutem dare, quam nunc per Euangelium manifestauit. Ita Promittendi verbo

bo abusus esset Paulus pro Decernere: siquidē ante homines natos nemo erat cui promitteret. Ego sicuti non reiicio hāc expositionem, ita dum omnia propius expendo, aliter sentire cogor: nempe quòd à multis retro seculis vita æterna hominibus promissa fuerit: neque iis modò qui tunc viuebant, sed in nostram quoque ætatem. Neque enim soli Abrahæ consulit Deus, quum dicit, In semine tuo benedicentur omnes Gentes, Genesis 22.18, sed posteros omnes respicit. Nec obstat quod secūdæ ad Timotheū primo capite datam fuisse salutem dicit ante tempora secularia, diuerso sensu. Eadem enim nihilominus est verbi significatio vtroque loco. nam quum αἰὼν Græcis continua sit temporis series ab initio ad finem vsque mūdi: illic Paulus datam vel ordinatam fuisse salutem electis Dei tradit, antequam fluere cœperint tempora. Hic verò quia de promissione tractat, non omnia secula comprehendit, vt nos abducat extra mundi creationem: sed docet multa secula præteriisse ex quo salus fuit promissa. Siquis breuius malit, *Secularia tēpora* pro seculis ipsis accipere licet. Sed quoniam prius æterna Dei electione data fuit salus quàm promissa: ideo in loco illo Epistolæ ad Timotheum, prior omnibus seculis donatio statuitur: & ita subaudienda est nota vniuersalis. Hic verò nihil aliud significat quàm promissionem longo seculorum ordine antiquiorē esse: quia statim à condito mundo cœpit. Eodem sensu ad Rom. capite 1.2, Euangelium quod suscitato demum ex mortuis Christo publicari debuit, promissum in Scripturis per Prophetas fuisse docet. Plurimum enim à præsenti gratiæ exhibitione differt Patribus facta olim promissio. *Qui mentiri non potest*. Epithethum ἀψευδὴς non tam ornando Deo, quàm fidei nostræ confirmandæ additum est. Et certè quoties de salute nostra agitur, nobis in mentem venire debet, eius verbo fundatam esse, qui nec fallere potest, nec mentiri. imò hæc vnica est totius religionis comprobatio, immutabilis Dei veritas.

3 *Manifestauit autem*. Erat quidem iam hæc aliqua manifestatio, quum olim Deus per Prophetas suos loquutus est: sed quia palàm aduentu suo exhibuit Christus quæ illi obscurè prædixerant: deinde Gentes in fœderis societatem ascitæ fuerunt: hoc sensu nunc manifestatum esse dicit Paulus, quod prius tamen aliqua ex parte ostensum fuerat. *Tempora propria* idem hic significant, quod ad Galat. 4.4 Plenitudo temporū. Admonet enim hoc maximè opportunū agendi fuisse tempus, quum Domino agere placuit: vt hominum temeritati occurrat, qui semper inquirere audent cur non citius, cur potius hodie quàm cras. Ergo ne præter modum simus curiosi, tempora in manu arbitrióque Dei sic posita esse docet, vt nihil non ordine ac tempestiuè agere censendus sit. *Sermonem suum*. Vel subaudienda est præpositio Per (quod Græcis non est insolens) vel Sermonem vocat Christum: nisi fortè aliquid subaudire placeat, sentētiæ implendæ causa. Mihi secunda expositio, nisi quod paululum coacta est, alioqui nō displiceret. Sic Iohannes initio 1. Epist. 1. 1, Quod audiuimus, quod vidimus oculis nostris, quod manus nostræ contrectarunt de sermone vitæ, & vita manifestata est. Itaque præfero quod simplicius est, Deum vitam per sermonem manifestasse, vel sermonem de vita manifestasse per Euangelii prædicationem. *Prædicatio* de qua loquitur, est Euangelium promulgatum: vt certè hoc præcipuum est quod illic audimus, Christum nobis dari & in eo vitam. Porrò quia non omnes promiscuè ad tantum munus sunt idonei, nec se quisquam ingerere debet: vocationem suam pro more asserit. Vbi discendum est quod sæpe alâs monuimus, nemini deberi honorem, nisi qui se Diuinitus institutum probauerit. Nam & Satanæ ministri fastuosè à Deo se vocatos esse iactēt: sed nulla eorum dictis fides constat. Paulus autem nonnisi rem notam & testatam profert, quoties suæ vocationis meminit. Præterea ex hoc loco elicimus quorsū Apostoli creati sunt, nempe Euangelii promulgādi causa: vt alibi, Væ mihi nisi euangelizē: dispensatio enim mihi credita est: 1. Cor. 9.16. Quare qui mutas personas in otio & deliciis agunt, plusquā impudēter se iactāt illorū successores. *Seruatoris nostri*. Idem Patri & Christo epithetum

accommodat: vt certè vterque seruator est, sed diuersa ratione. ideo enim seruator Pater, quia Filii sui morte nos redemit, vt vitæ æternæ hæredes efficeret. Filius autem, quia sanguinem suum interposuit pignus ac prætium salutis nostræ: ita nobis à Patre salutem attulit Filius: Pater verò per Filium contulit.

4 *Filio secundum communem fidem.* Hinc constat quo sensu dicatur, spiritualiter gignere minister Verbi quos in Christi obedientiam adducit, nempe vt simul ipse gignatur. Patrem se Titi facit Paulus, fidei respectu. Verùm mox addit, hanc fidem ambobus esse communem: vt eundem ambo in cælis Patrem ex æquo habeant. Quare Deus de iure suo nihil minuit quum Patres spirituales secum appellat quorũ ministerio regenerat quos vult: sicuti per se hi nihil agũt, sed ex Spiritus efficacia duntaxat. Reliqua ex superioribus Epistolis petenda erunt: ac præsertim ex priore ad Timotheum.

5 Huius rei gratia reliqui te in Creta, vt quæ desunt, pergas corrigere, & constituas oppidatim Presbyteros: quemadmodum tibi ordinaui:

6 Siquis est à crimine immunis, vnius vxoris vir, liberos habens fideles, non infames ob lasciuiam, non immorigeros.

5 *Huius rei gratia.* Hoc exordium clarè demonstrat Titum nõ tam admoneri sua causa, quàm commendari apud alios, ne quis eum impediat. testatur enim Paulus se illi mandasse suas vices: quare vt Apostoli vicarium agnosci ab omnibus, & reuerenter excipi conuenit. Nam quia Apostolis nulla certa statio erat assignata, sed Euangelii per totum orbem spargẽdi munus iniunctum: ideo quum ex vrbe aut regione vna se in aliam conferrent, subrogare in suum locum solebant idoneos homines, quorum opera absolueretur quod inchoatum erat. Sic Paulus se Ecclesiam Corinthiorum fundasse prædicat: alios verò esse architectos qui superædificare debeant, hoc est, ædificium promouere. Hoc quidem in omnes Pastores competit: quoniam semper incrementis & profectu opus habebunt Ecclesiæ quandiu mundus durabit. Sed vltra ordinarium Pastorum munus, cura Ecclesiæ cõstituendæ Tito mãdata erat. Pastores enim cõstitutis iam Ecclesiis, & in aliquem ordinem formatis, præfici solẽt: Titus verò plus quiddam oneris sustinebat, nempe vt Ecclesiis nondum rite compositis formam daret, vt certam politiæ rationem vnà cum disciplina constitueret. Iacto enim fundamento discesserat Paulus: proinde Titi partes erant, opus in superficiem attollere, vt iusta structuræ proportio extaret. Hoc vocat *Corrigere quæ adhuc desunt.* Neque enim tam facile est opus Ecclesiæ ædificatio, vt statim ad summum perduci queat. Quandiu in Creta fuerit Paulus, incertum est: aliquantum tamen temporis illic transegerat, fidelem impenderat operam erigendo Christi regno: nõ deerat summa peritia, quanta in homine potest inueniri. laborando erat indefessus: opus tamen fatetur se rude ac mutilum reliquisse. Hinc apparet difficultas, & nos hodie experimur non vnius anni vel duorum esse laborem, collapsas Ecclesias in mediocrem statum restituere. Quare qui per annos complures assiduè progressi sunt, adhuc ad multa corrigẽda intentos esse oportet. Porrò operæpretium est notare Pauli modestiam, qui libenter ab alio absolui patitur quod ipse inchoauit. Et quidẽ quum ipso lõgè inferior esset Titus, non recusat eũ habere ἐπανορθωτὴν qui operi suo extremã manum imponat. Sic affecti esse debent pii doctores, vt non ambitiosè quisque ad se trahat omnia, sed alii alios certatim iuuent: & quisquis maiore successu laborauerit, reliqui gratulentur potius quàm inuideant. Neque tamen corrigi voluit Paulus quæ ipse vel inscitia, vel obliuione, vel incuria omiserat, sed quæ per temporis breuitatem exequi non potuerat. Denique eam correctionem Tito iniunxit qua fuisset ipse perfunctus si in Creta diutius stetisset, nõ variando, non mutando quicquam, sed quod deerat, addendo: quia non fert operis difficultas

cultas

cultas, vt simul vno die omnia fiãt. *Constituas oppidatim.* Hoc in spirituali ædificio fere à doctrina secundum est, Pastores creari qui Ecclesiæ gubernandæ curam habeant. Ideo præ aliis eius mẽtionem hic Paulus facit. Diligenter hoc notandum, non posse incolumes stare Ecclesias sine Pastorũ ministerio: proinde vbicunque fuerit aliquod plebis corpus, illic præficiendum esse Pastorẽ. Neque tamen singulis oppidis singulos attribuit Pastores, ita vt nullus locus plus vno habeat: sed nullas vrbes vult Pastoribus destitui. *Presbyteros* vel Seniores satis notum est nõ ab ætate dici: vtpote quum in eum ordinem interdum iuuenes legerentur, sicuti Timotheus. verùm hoc omnibus linguis semper receptum fuit, sic vocari honoris causa omnes gubernatores. Quum autem duplices fuisse Presbyteros, ex priore ad Timotheum epistola colligamus: contextus statim ostendet hîc nõ alios quàm Doctores intelligi, hoc est qui ad docendum ordinabãtur: quia eosdem mox vocabit Episcopos. Sed videtur nimium Tito permittere, dum iubet eum præficere omnibus Ecclesiis ministros. hæc enim ferè regia esset potestas: deinde hoc modo & singulis Ecclesiis ius eligẽdi, & Pastorum collegio iudicium tollitur: id verò esset totam sacrã Ecclesiæ administrationem profanare. Verùm respõsio facilis est, non permitti arbitrio Titi vt vnus posʃit omnia, & quos voluerit Episcopos Ecclesiis imponat: sed tantùm iubet vt electionibus præsit tanquam moderator, sicuti necesse est. Hæc loquutio satis trita est: sic dicitur Consul, aut Interrex, aut Dictator Cõsules creasse, qui comitia eligendis illis habuit. Sic quoque de Paulo & Barnaba loquitur Lucas in Act. 14.23, non quòd soli præficerent, quasi pro imperio, Pastores Ecclesiis nec probatos nec cognitos: sed quia idoneos homines qui à populo electi vel expetiti fuerant, ordinarent. Discimus quidem ex hoc loco, non eam fuisse tunc æqualitatem inter Ecclesiæ ministros, quin vnus aliquis authoritate & consilio præesset: nihil tamen hoc ad Tyrannicum & profanum collationum morem, qui in Papatu regnat. longè enim diuersa fuit Apostolorum ratio.

6 *Siquis à crimine im.* Nequis Tito succẽseat, quasi nimiùm sit morosus aut seuerus quosdam repellendo, totam in se inuidiam Paulus transfert. Se enim ita disertè mandasse pronuntiat ne quis admittatur, nisi qualẽ hîc describit. Ergo sicuti nuper Titum præfectum à se moderatorem creandis Pastoribus fuisse testatus est, vt hoc illi ius concederetur ab aliis: ita nũc quid præscripserit, narrat, ne malorum calumniis vel imperitorum inuidiæ exposita sit eius seueritas. Cæterùm quia locus hic quasi in tabula imaginem legitimi Episcopi nobis depingit, diligenter obseruandus est. Quia tamẽ quæ hîc habẽtur, in priore ad Timotheum Epistola omnia ferè exposui, nunc leuiter attingere satis fuerit, ἀνέγκλητον intelligit, non qui ab omni vitio sit immunis (talis enim inueniri nemo vsquam posset) sed qui nulla infamia notatus sit quæ illi authoritatẽ deroget, vult ergo integræ esse existimationis. Cur iubeat *vnius vxoris maritum* esse, in priori ad Timotheũ diximus. Trita adeò inter Iudæos polygamia erat, vt praua consuetudo in legem propemodum versa esset. Siquis duas, priusquam Christo nomen dedisset, vxores duxerat, eum cogere ad alteram repudiãdam fuisset inhumanum: itaque quod alioqui vitiosum erat, tolerabant Apostoli, quia corrigere non poterant. & qui se iam implicauerant multiplici cõiugio, etiamsi retenta vnica vxore pœnitentiam suam testari parati essent: dederant tamen intemperantiæ suæ signũ, quod posset eorum famæ notam aliquã inurere. Perinde est igitur acsi iuberet Paulus, eos eligi qui pudicè matrimonium coluerint contenti singulis vxoribus: arceret autem eos quorũ libido in plures vxores grassata fuerit. Interea verò qui defuncta vxore alterã iam cælebs inducit, nihilominus vnius vxoris maritus censeri debet. non enim eligendum docet qui fuerit maritus vnius vxoris, sed qui sit.

Liberos habens fideles. Quũ prudẽtia & grauitas requiratur in pastore, eius specimen in familia spectari conuenit. Nam qui domum suam regere non potest, quomodo regendæ Ecclesiæ par erit? deinde non ipsum modò Episcopum probro carere, sed totam domum quasi

honestæ & castæ disciplinæ speculũ esse oportet. ideo ad Timotheum nõ minus accurate vxoribus præcipit quales esse debeant. Primùm verò hîc in liberis requirit, vt sint fideles: vnde appareat, in sana pietatis doctrina & timore Domini esse educatos. Secundò, ne sint profusi in luxũ: vt hinc quoque agnosci queat temperans & frugalis educatio. Tertiò, ne sint *immorigeri*: quia vix populum fræno disciplinæ contineret qui à liberis nullam reuerentiam vel subiectionem potest impetrare.

7 Oportet enim Episcopum esse à crimine immunem, tanquam Dei œconomum, non præfractum, non iracundum, non vinosum, non percussorem, non turpiter lucro deditum:

8 Sed hospitalem, studiosum benignitatis, temperantem, iustum, sanctum, moderatum,

9 Tenacem fidelis sermonis qui secundum doctrinam est: vt potens sit & exhortari per doctrinam sanam, & contradicentes conuincere.

7 *Oportet Episcopum.* Iterum repetit, eos qui ad Episcopatum aspirãt, debere illæsam famã afferre: ídque ratione confirmat, quia quum Ecclesia sit domus Dei, quisquis eius gubernationi præficitur, veluti œconom⁹ Dei cõstituitur. Atqui male audiret inter homines qui œconomũ assumeret probrosum & aduersæ famæ: longè ergo magis indignum, & minus tolerabile, Dei familiæ tales imponi præfectos. Nomen Dispensatoris, quod Erasmus ab Antiquo interprete positum retinuit, minimè exprimit Pauli mentem. Nam quò maior in habendo delectu adhibeatur cura, hoc tam honorifico encomio Episcopatũ ornat, quòd sit præfectura domus Dei: sicuti ad Timotheum 1. epist. 3. 15, Vt scias quomodo te versari oporteat in domo Dei, quæ est Ecclesia Dei viui, columna & firmamẽtum veritatis. Porrò locus hic abundè docet, nullum esse Presbyteri & Episcopi discrimen: quia nũc secundo nomine promiscuè appellat quos prius vocauit Presbyteros. Imò idem prosequens argumentum, vtrunque nomẽ indifferenter eodem sensu vsurpat: quemadmodum & Hieronymus tum hoc loco, tum in Epistola ad Euagrium annotauit. Atque hinc perspicere licet quãtò plus delatum hominum placitis fuerit quàm decebat, quia abrogato Spiritus sancti sermone, vsus hominum arbitrio inductus, præualuit. Mihi quidem non displicet quòd statim ab Ecclesiæ primordiis receptum fuit, vt singula Episcoporum collegia vnum aliquem moderatorem habeant: verùm nomen officii quod Deus in commune omnibus dederat, in vnum solum transferri, reliquis spoliatis, & iniurium est & absurdũ. Deinde sic peruertere Spiritus sancti linguam, vt nobis eædem voces, aliud quàm voluerit, significẽt, nimis profanæ audaciæ est. *Non præfractum.* Hoc vitiũ in Episcopo non abs re damnat: cuius officium est, non tantùm comiter eos qui vltro accedunt, excipere: sed etiam allicere qui se subducunt, vt omnes pariter Christo adducat. Atqui αὐθάδεια (vt quadam ad Dionem Epistola inquit Plato), τῆς ἐρημίας ἐστὶ ξύνοικος: hoc est, pertinacia, dum sibi quispiam nimiùm addictus est, contubernalis est solitudinis. Societas enim & amicitia foueri nequit vbi quispiam ita sibi placet, vt aliis cedere ac se accommodare renuat. Et certè omnis αὐθάδης simulac se occasio dederit, statim fiet schismaticus. Vnde apparet quam noxia sit pestis quæ dissidiis Ecclesiam lacerat. Huic autem vitio primùm docilitas, & deinde erga omnes comitas & modestia opponitur. Neque enim vnquam bene docebit Episcopus, qui non paratus sit etiam discere. Celebratur ab Augustino Cypriani sententia, Tã patienter discat, quàm scienter doceat. Deinde opus sæpe habent consilio & monitionibus Episcopi, si recusent moneri, si sana consilia respuant,

respuant, subinde cum magna Ecclesiæ iactura præcipites ruent. Remedium ergo his malis est, ne sibi sapiant. φιλάγαθον vertere malui *studiosum benignitatis*, quam cum Erasmo, bonarum rerum. Hanc enim virtutem cum hospitalitate Paulus auaritiæ & sordibus opponere videtur. *Iustum* vocat qui innocenter versatur inter homines. *Sanctitas*, ad Deum respectum habet. nam & Plato duo hæc sic distinguit.

9 *Tenacem*, &c. Hæc verò prima dos est Episcopi qui propriè docendi causa eligitur: quando aliter regi non potest Ecclesia quam Verbo. *Fidelem sermonem* vocat puram & ore Dei proditam doctrinam. Eius tenacem vult esse Episcopum, vt non modò probè sit institutus, sed constantem in ea asserenda se gerat. Sunt enim quidam leues qui facilè in varia doctrinæ genera traduci se sinunt: alii vel metu franguntur, vel mouentur alia occasione vt veritatis patrocinium deserãt. Eos itaque eligi Paulus iubet, qui veritatem Dei vtroque brachio amplexi, & mordicus tenentes nunquam sibi excuti patiantur, aut ab ea diuelli possint. Et certè nihil illa quã dixi, leuitate periculosius est, vbi fixo pede non hæret Pastor in ea doctrina, cuius inuictus assertor esse debuerat. In summa, non tantùm requiritur in Pastore eruditio, sed tale doctrinæ puræ studium, vt ab ea nunquam discedat. Sed quid sibi vult, *secundum doctrinam*? nempe qui in Ecclesiæ ædificationem sit vtilis. Quicquid enim nullo cum pietatis fructu discitur ac scitur, Doctrinæ nomine censere Paulus non solet: quin potius speculationes omnes quæ nihil vtilitatis afferunt, quamlibet alioqui sint acutæ, vanitatis damnat. Sic ad Rom. capite 12.7, Qui docet, id faciat in doctrina. hoc est, prodesse auditoribus studeat. In summa, hoc primum est, vt sanæ doctrinæ scientia instructus sit Pastor: alterum verò, vt firma animi constantia eius confessionem ad extremum vsque retineat: tertium, vt suam docendi rationem ædificando accommodet: nec ambitiosè volitet per argutias friuolæ curiositatis, sed solidum duntaxat Ecclesiæ profectum quærat. *Vt potens sit*. Duplex esse vox Pastoris debet: altera ouibus colligendis, altera arcendis fugandísque lupis & furibus. Vtranque facultatem Scriptura suppeditat. nam qui probè in ea fuerit exercitatus, tam ad regendos dociles sufficiet, quàm ad hostes veritatis refellendos. Hunc duplicem Scripturæ vsum Paulus notat, quum dicit, Vt potens sit *exhortari & aduersarios conuincere*. Atque hinc discimus, primùm quænã vera sit Episcopi scientia, deinde in quem vsum conferenda sit. Verè sapit Episcopus qui rectam fidem tenet: rite scientia sua vtitur, dum ad populi ædificationem eam accommodat. Et hic est insigne verbi Dei encomium, dum non ad regendos modò dociles, sed fragendam hostium peruicaciam sufficere prædicatur. Et certè ea est patefactæ à Domino veritatis potentia, vt facilè aduersus mẽdacia omnia præualeat. Eant nunc Papales Episcopi, & Apostolorum successione glorientur: quorum bona pars adeò expers est omnis doctrinæ, vt inscitiam, dignitatis suæ non minimam partem esse ducant.

10 Sunt enim multi immorigeri, & vaniloqui, & mentium seductores, maximè qui sunt ex Circuncisione,

11 Quibus oportet obthurare os: qui totas domos subuertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia.

12 Dixit quidam ex ipsis, proprius eorum propheta, Cretẽses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri.

13 Testimonium hoc est verum.

10 *Sunt autem*. Postquam communem regulam præscripsit, quæ vbique obseruanda est: quo tamem ad eam seruandam magis intentus sit Titus, peculiarem necessitamem illi proponit, quæ vrgere ipsum præ aliis debeat.

Admonet enim, illi negotium esse cum multis refractariis & indomitis capitibus, multos esse ventosos & vana garrulitate inflatos, multos impostores: deligendos proinde ex opposito esse duces qui ad resistendum idonei sint ac bene instructi. Nam si filiis huius seculi pericula curam ac vigilantiam augent: turpe esset, dum omnia molitur Satan, nos quasi rebus pacatis securos torpere. *Immorigeri.* Pro quo Vetus interpres reddidit Inobedientes, Erasmus, Intractabiles. Significat autem eos qui in ordinem se cogi non sustinent, ac subiectionis iugum excutiunt. *Vaniloquos* appellat, non falsorum dogmatum authores, sed qui ambitiosæ ostentationi dediti, inanes tantùm argutias sectantur. ματαιολογία enim vtili ac solidæ doctrinæ opponitur. Itaque frigidas omnes speculationes & nugatorias comprehēdit, quæ meris tantùm ampullis turgent, quum ad pietatem timorémque Dei nihil conducant. qualis est hodie in Papatu tota Scholastica theologia. Eosdem tamen simul vocat *mentium seductores*: nisi malis de diuersis accipere: sed ego eosdem puto designari, quia eiusmodi nugarum magistri suis illecebris mentes hominum demulcent & quasi incantāt, ne amplius admittant salubrem doctrinam. Dicit eos maximè esse ex Iudæis: quia magni interest, ab omnibus tales pestes cognosci. Neque enim audiendi sunt qui parcendum paucorū famæ caussantur, vbi agitur magnum totius Ecclesiæ periculum. & eo nocentior erat gēs illa quæ se aliis propter generis sanctitatem præferebat. Hæc igitur ratio est cur acrius Iudæos Paulus vexet, vt illis adimat nocendi facultatem.

11 *Quibus oportet obthurare os.* Ergo in excubiis esse decet bonum Pastorem, ne prauas ac noxias doctrinas serpere tacitus sinat: néue improbis morā concedat eas spargendi. Sed quæritur quî fieri posit vt obstinatos & præfractos tacere cogat Episcopus. neque enim tales, vtcunque ratione victi sint, tamen conticescunt: imò sæpe quò apertius cōuicti sunt ac fracti, redduntur petulantiores. Præterquam enim quòd crescit & accenditur malitia, ad impudentiam se prostituunt. Respōdeo, vbi verbi Dei gladio prostrati, ac vi veritatis confusi fuerint, posse illis ab Ecclesia imperari silentium: quod si pergant, saltem à fideliū consuetudine arceri posse, ne quis illis ad nocendum aditus pateat. Quanquam obstruere os, simpliciter accipit Paulus pro refellere ipsorum vaniloquentiam: vtcunque nullum obstrependi finem faciant. Nam qui verbo Dei conuictus est, quicquid obloquatur, non habet quod dicat. *Totas domos subuertunt.* Si vnius hominis fides subuerteretur, quia agitur de exitio animæ vnius, Christi sanguine redemptæ, mox se accingere deberet Pastor ad resistendum: quantò itaque minus tolerabile est, videre totas domos subuerti? Modum subuersionis designat, quia *doceant quæ non oportet*. vnde colligere licet quàm periculosa res sit, vel minimum à sana doctrina deflectere. Neque enim palàm impia fuisse dogmata pronuntiat, quibus multorum fidem subuerterint: sed quasuis corruptelas intelligere possumus, quum à studio ædificationis receditur. Ita est sanè: in hac tanta carnis infirmitate plusquam procliue est labi: vnde fit vt citò ac facilè destruat Satan per suos ministros quod magno & diuturno labore pii Doctores erexerant. Fontem etiam mali indicat *turpis lucri* cupiditatem. quo admonet quàm exitiosa sit pestis in doctoribus. Simul enim atque se ad quæstum prostituunt, necesse est vt se componant ad hominū gratiam & obsequium. hinc protinus sequitur puræ doctrinæ adulteratio.

12 *Proprius eorum Propheta.* Non dubito quin hic sit Epimenides, qui Cretensis erat. Nam quum ex ipsis fuisse dicit, & proprium eorum prophetam, significat proculdubio fuisse gentilē Cretensium. Cur prophetam appellet ambigitur. Quidam rationem afferunt: quia liber vnde sumpsit hoc testimoniū Paulus, inscriptus sit περὶ χρησμῶν. Alii ironicè Paulum loqui putant, qui talē ipsis prophetam assignet, dignum scilicet ea gente quæ Dei seruos audire renuit. Sed quum Poetæ interdum Græcis prophetæ dicantur, quemadmodum apud Latinos, Vates: simpliciter pro doctore hîc accipio. Hinc autem appellatio (vt videtur) orta est, quòd semper habiti sunt genus θεῖον καὶ ἐνθουσιαστικόν. Vnde & Adimantus apud Platonem 2. De Repub.

postquā vocauit Poetas deorum filios, addit eorum quoque factos fuisse prophetas. Quare mihi videtur Paulus ad communem vsum sermonem accommodare. Nec refert qua occasione Epimenides suos conterraneos vocet mendaces: nempe quia Iouis sepulchrum se habere iactent: sed quoniam Poeta ex trita & veteri fama istud sumit, Apostolus tanquam prouerbiale aliquod dictum citat. Si versum Latinum Græco respondentem habere placet, sic non incommodè reddetur,

Mendax, venter iners, semper mala bestia Cres est.

Cæterùm colligimus ex hoc loco, superstitiosos esse qui ex profanis scriptoribus nihil mutuari audent. Nam quum omnis veritas à Deo sit, siquid scitè & verè ab impiis dictum est, nō debet repudiari, quia à Deo est profectū. Deinde quū omnia Dei sint, cur fas non esset in eius gloriam applicare quicquid in eum vsum aptè conferri potest? Sed ea de re legatur Basilii Oratio πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλλ. &c.

13 *Testimonium hoc est verum.* Vtcūque vanus sit testis: quod tamen verè ab eo dictum est, Paulus amplectitur. Porrò dubium non est quin deterrimi fuerint Cretenses, quos tam asperè tractat. Nunquam enim tam durus fuisset aduersus eos, nisi prouocatus maximis causis, qui clementer alioqui populos extrema seueritate dignos taxare solet. Quid contumeliosius his probris fingi potest, Ignauos esse, ventri deditos, nullius fidei, malas bestias? Neque vni aut alteri hæc vitia exprobrantur, sed damnatur tota gens. Admirabile sanè Dei consilium, quòd gentem adeò prauam, & ob vitia sua infamem, in Euangelii sui participationem inter primas vocauit: sed æquè mirifica bonitas, quòd indignos communi vita, cælesti gratia dignatus est. In illa ergo tam corrupta regione, quasi in mediis inferis, stationem aliquā habuit Christi Ecclesia: nec propagari desiit, tametsi malorū quæ illic regnabant, contagione infecta erat. Neque enim alienos solùm hìc taxat Paulus, sed eos nominatim qui Christo nomen dederant. Quia autē videbat hæc tam fœda vitia pridem egisse radices, & passim grassari: vt sanabiles ab ipsis curet, totius gentis famæ non parcit.

Quamobrem argue eos seuerè, vt sani sint in fide,

14 Neque attendant Iudaicis fabulis, & præceptis hominum auersantium veritatem.

15 Omnia quidem pura puris: inquinatis autem & infidelibus nihil purum: sed inquinatæ sunt eorum mens & conscientia.

16 Deum profitentur se nosse, operibus verò negāt, quum sint abominabiles, inobsequentes, & ad omne opus bonum reprobi.

Quamobrem argue. Hæc pars est non postrema eius circunspectionis & prudentiæ qua præditum esse decet Episcopum: vt scilicet docendi rationem ad hominum ingenia moresque inflectat. Neque enim sic cum proteruis & indomitis agendum, vt cum mansuetis ac docilibus. In his enim docendis adhibenda est lenitas quæ eorum docilitati respondeat: illorum proteruia seuerè corrigenda est, malóque nodo (vt aiunt) aptādus est similis cuneus. Causa enim notatur cur acriorem & magis rigidum esse Titum velit in illis arguēdis: quia sint malæ bestiæ. *Vt sani sint in fide.* Incertum est tacitène hanc sanitatem opponat morbis quorum meminit: an simpliciter præcipiat vt in sana fide maneant. hoc posterius mihi magis placet. Quum ergo iam per se plus æquo sint vitiosi, & facilè magis ac magis deprauentur: vult eos seuerius magisque præcise in sincera fide contineri. Postea ostendit quomodo sana cōstet fides: nempe vbi nullis fabulis corrumpitur. sed cauendo periculo hoc remedium præscribit, ne animum aduertant. vult enim Deus ita nos verbo suo intentos esse, vt præclusus sit nugis aditus. Et certè vbi semel obtinuit Dei veritas, insipidū erit quicquid contrà afferetur, vt mentes nostras minimè ad se conuertat. Proinde si cu-

pimus fidem integram retinere, sensus omnes nostros solicitè cohibere discamus, ne alienis cõmodis se dedant. Nam simulac quispiam fabulis attendere cœperit, fidei puritatem amittet.

14 *Fabulis Iudaicis.* Fabulas appellat friuola omnia commẽta: acsi quis nugas Latinè diceret. Nam quod continuò pòst addit de *praeceptis hominum,* idem significat. Et *veritatis* hostes appellat, qui pura Christi doctrina non contenti, suas nænias admiscent. Nam pro fabuloso ducendum est quicquid ex se comminiscũtur homines. Iudæis præcipuè hoc vitium adscribit, quia Diuinæ Legis prætextu superstitiosos ritus ingerebant. Gentiles enim quum intelligerent se tota vita miserè fuisse deceptos, facilius prioris vitæ instituto renuntiabant: Iudæi autem, quoniam in vera religionẽ fuerãt educati, ritus quibus assueuerant, pertinaciter tuebantur: Legis abrogatio persuaderi illis non poterat. Hoc modo turbabant omnes Ecclesias: quia simulatque emergere alicubi Euangelium cœperat, eius sinceritatem admisto suo fermento corrumpere non desinebant. Quare Paulus non in genere modò prohibet ne à sana doctrina degenerent, sed præsens malum cui occurrere necesse erat, quasi digito ostendit, vt caueant.

15 *Omnia quidem pura.* Speciem vnam ex fabulosis dogmatibus attingit. Ciborum enim delectum, qualis à Mose ad tempus præscriptus erat, purificationes & lauacra quasi res adhuc necessarias vrgebant: imò totam ferè sanctitatem collocabant in his obseruatiunculis. Quàm verò perniciosum hoc esset Ecclesiæ, alibi diximus. Primùm laqueus seruitutis consciẽtiis iniiciebatur: deinde imperiti hac superstitione illigati, velum habebant oculis obductum, ne in pura Christi notitia proficerent. Siquis ex Gentibus hoc iugum, quia assuetus non esset, subire recusabat, Iudæi tanquam pro summo religionis capite acriter dimicabant. quare non immeritò Paulus cõstanter talibus Euangelii corruptoribus se opponit. Hoc quidem loco non eorum modò errorem refutat, sed vanitatem lepidè ridet, quòd nullo profectu in ciborum abstinentia & similibus, anxiè laborent. Priore membro asserit Christianam libertatem, dum nihil immundum esse fidelibus pronuntiat. sed interim pseudoapostolos obliquè perstringit, quibus interior puritas, quam solam Deus æstimat, nullius erat pretii. Ergo coràm inscitiam arguit, quòd non intelligant Christianos absque legalibus cæremoniis puros esse: deinde hypocrisin exagitat, quòd neglecta cordis integritate, in friuolis exercitiis se occupent. Quia autem non agitur hic de valetudine corporis, sed de conscientiæ quiete, non aliud intelligit, quàm ciborum discrimen quod sub Lege valuit, esse iam sublatum. Eadem tamen ratione constat, perperam facere eos qui religionem hac in parte conscientiis iniiciunt. Est enim hæc non vnius seculi doctrina, sed æternum Spiritus sancti oraculum, cui nulla noua lege derogare fas est. Quare hoc vsque ad finem mundi verum esse oportet, nullius cibi vsum coram Deo illicitum esse. Ideo aptè & congruenter hic locus aduersus tyrannicam Papæ legem citatur, quæ carnium esura certis temporibus prohibet. Neque verò me latet quid cauillentur. negant se carnium esum interdicere quia immundas esse dicãt (fatentur enim cibos omnes per se mundos ac puros esse) sed alio respectu carnium abstinentiam edici, vt scilicet dometur carnis lasciuia. Quasi verò Domin⁹ vetuerit olim suilla vesci quia immundos sues iudicaret. Purum enim per se ac mundũ esse quicquid creauit Deus, Patres etiam sub Lege duxerunt: sed ideo immundos habebant, quia vsus à quo ipsos Dei prohibitio arcebat, erat illicitus. Puros ergo omnes nõ alio sensu Apostolus vocat, nisi quia liber omnium vsus est, quo ad conscientiam. Ita siqua lex ad aliquam abstinendi necessitatem conscientias obstringit, concessam à Deo libertatem impiè eripit fidelibus. *Inquinatis autem.* Secundum membrum est, quo inutiles ac irritas talium magistrorum cautiones subsannat. Dicit enim, nihil illos proficere, cauendo in cibis certis immunditiem, quia nullum mundum attingere queant. Cur istud? polluti enim sunt: ideo solo ipsorum attactu, quæ alioqui pura erant, inquinantur. Porrò *infideles* non adiungit impuris quasi diuersos, sed exegetica est addi-

additio. Quia enim nulla est coram Deo quàm fidei puritas, sequitur infideles omnes esse immundos. quare nullis legibus vel regulis obtinebunt quam captāt munditiem: quia quum impuri sint ipsi, nihil sibi in mundo purum reperient. *Sed inquinatæ sunt.* Fontē ostendit vnde manant omnes sordes quæ per totam hominis vitam sparguntur. Nisi enim cor bene purgatum fit, etiamsi maximè fulgeāt & optimi sint odoris opera coram hominibus: tamen apud Deum fœditate sua & fœtore nauseam prouocabunt. Dominus enim cor intuetur, primo Samuelis capite decimosexto, versu septimo, &, Oculi eius veritatem respiciunt, Ieremiæ capite quinto, versu tertio. Vnde fit vt quæ alta sunt hominibus, abominatio sint coram ipso. *Mens* intellectum significat, *conscientia* magis ad cordis affectus pertinet. Duo autem hic sunt notanda: ex sincero cordis affectu hominem æstimari apud Deum, non operibus externis: deinde tantas esse infidelitatis sordes, vt non hominem modò inficiant, sed quicquid etiam attrectat. Qua de re legatur caput Aggæi secundum. Ideo 1. ad Timotheum capite quarto, versu quinto docet Paulus, Verbo nobis sanctificari omnia: quia nihil purè vsurpant homines, nisi quod è manu Dei, fide suscipiunt.

16 *Deum profitentur se nosse.* Tractat eos vt merentur: nam hypocritæ qui minutis obseruationibus insistunt, quæ præcipuæ erant Christianæ vitæ partes, securè contemnunt. Ita fit vt vanitatem suam prodant, dum in apertis flagitiis apparet Dei cōtemptus. Et hoc est quod intelligit Paulus: qui in vna cibi specie continentes videri volunt, cōtumaciter (velut excusso iugo) lasciuire, fœdos & nequitiæ plenos esse ipsorum mores, nullam in tota eorum vita virtutis scintillam spectari. Dum βδελυκτοὺς nominat, videtur alludere ad fictitiam sanctitatem, cui sedulò dabant operam. Sed Paulus nullo profectu eos satagere pronuntiat, quia non desinant esse profani & detestabiles. Non abs re eos contumaciæ insimulat: quia hypocritis nihil superbius, qui etiam tantopere se fatigant in cæremoniis, vt præcipua Legis impune contemnere liceat. Vocem ἀδόκιμους commodè accipere licebit in actiua significatione: quasi dixisset, Iudicio & mente destitui quo ad bona opera: qui in nugis volunt tam perspicaces magistri videri.

CAP. II.

1 TV verò loquere quæ decent sanam doctrinam.

2 Senes vt sobrii sint, graues, temperantes, sani fide, dilectione, patientia.

3 Anus similiter, vt sint in habitu religiosè decoro, nō calumniatrices, non multo vino seruientes, honesti magistræ:

4 Quo adulescentulas temperantiam doceant, vt amēt maritos & liberos.

5 Sint temperantes, puræ domus custodes, benignæ, subiectæ suis maritis: ne sermo Dei malè audiat.

1 *Tu verò loquere.* Remedium abigendis fabulis ostendit, vt Titus ædificationi insistat. *Sanam* enim *doctrinam* appellat, quæ ad pietatem erudire homines potest. Euanescunt enim omnes nugæ, quum id quod solidum est, traditur. Porrò dum loqui præcipit quæ sanæ doctrinæ conueniunt, perinde valet, acsi diceret, oportere in hac prædicatione Titum esse assiduum. neque enim sufficeret semel aut iterum fieri istarum rerum mentionem. Et Paulus nō de vnius diei sermone agit, sed quandiu Pastoris officiū aget Titus, vult in hac doctrina occupari. Sana doctrina dicitur ab effectu, queādmodū ecōuerso dicit homines ineptos languere circa quæstiones quæ nihil prosunt. Sana ergo Salubrē signi-

ficat, quæ animas verè pascit. Ergo hac vna voce, tanquam solenni edicto, speculationes omnes quæ ostentationi seruiunt magis quàm pietatem iuuent, ab Ecclesia exterminat, sicuti in vtraque ad Timotheum fecit. Sanæ verò doctrinæ duas facit partes: alteram qua Dei gratia in Christo commendetur, vnde sciamus vbinam quærenda sit salus: alteram qua formetur vita ad timorem Dei & innocentiam. Tametsi autem prior illa quæ fidem continet, longè antecellit, ideóque studio maiore inculcanda est: Paulus tamen quum ad Titum scriberet, in seruando ordine solicitus non fuit. Est enim illi cum perito homine negotium: cui iniuriam faceret si illi singula dictaret, vt nouitiis aut tyronibus fieri solet. Docet quidem sub Titi persona totam Cretensem Ecclesiam: decorum tamen seruat, ne diffidere eius prudentiæ videatur. Præterea in exhortationibus ideo est longior, quia præcipuè ad sanctæ & honestæ vitæ studium reuocandi erant qui otiosis tantùm quæstionibus erant intenti. Nihil enim est quod vagam hominum curiositatem melius compescat, quàm dum agnoscũt in quibus se officiis exercere debeant.

2 *Senes vt sobrii sint.* Ab officiis particularibus incipit, quò magis popularis sit sermo. id autem facit non modò vt se attemperet ad eorum captum, sed vt magis vnumquenque premat. Generalis enim doctrina minus afficit. vbi autem paucis exemplis propositis, singulos vocationis suæ admonuit, nemo est cui non promptum sit colligere, sibi à Domino satis mandari negotii in quo se exerceat. Proinde non est quòd hîc methodum requiramus: quia consilium Pauli duntaxat fuit, breuiter indicare quibus de rebus loqui debeant pii doctores, non autem plenam earum rerum tractationem suscipere. Senum meminit primo loco. eos vult esse sobrios: quia vitium senectuti est nimis familiare bibacitas. Grauitatem quam subiicit, conciliant mores bene compositi. Nihil enim fœdius quàm senex iuueniliter lasciuiens, & qui sua incontinẽtia adulescentum impudentiam auget. Ergo in senum vita reluceat σεμνότης, hoc est dignitas quædam quæ adulescentes ad verecundiam cogat. Id potissimùm consequentur temperantia quam mox subiicit. *Sani fide.* Nescio an obliqua sit allusio ad varios senum morbos, quibus opponat hanc animæ sanitatem: mihi certè ita videtur, tametsi nihil affirmo. Summam autẽ Christianæ perfectionis his tribus partibus comprehendit, non sine causa. Fide enim Deum colimus: quia neque inuocatio, neque alia pietatis exercitia separari ab ea possunt. *Dilectio* extenditur ad omnia secundæ tabulæ præcepta. Sequitur *patientia,* quasi vtriusque condimentum. Nam nec absque ea diu staret fides: & quotidie multa accidunt, quorum vel indignitate, vel acerbitate offensi ad charitatis officia non languidi modò, sed exanimes essemus, nisi eadem patientia nos sustineret.

3 *Anus similiter.* Matronas ætate prouectas vt plurimum videre est aut lasciuè adhuc se colere, aut aliquid habere in vestitu superstitiosum: rarò medium tenent. Vtrique vitio occurrere Paulus voluit, modum præscribens qui & decoro & religioni congruat: aut si mauis simplicius, vt ipso quoque habitu sanctas & pias se esse testentur. Alia etiã duo vitia quibus ferè obnoxiæ sunt, corrigit, dum *calumniatrices* ac vinosas esse vetat. Loquacitas, morbus est muliebris: eum senectus augere solet. Huc accedit quòd sibi nunquam satis disertæ videntur mulieres, nisi dicaces sint ac maledicæ, nisi de omnibus detrahant. ita fit vt vetulæ sæpenumero calumniosa sua garrulitate, quasi face ardẽti, multas domos inflamment. Multæ etiam bibulæ sunt: quo fit vt modestiæ & grauitatis oblitæ, indecenter proteruiãt. Cæterùm quò magis attentæ sint ad officium, docet, non satis esse si honestè sibi viuant, nisi etiam *adulescentulas* institutis suis forment ad honestam ac pudicam vitam. Ideo addit, vt suo exemplo iuniores reddãt temperantes & graues: quæ scilicet alioqui ætatis feruore exultant.

4 *Ament maritos.* Non assentior iis qui præcepta recenseri putant quæ tradere debeant matronæ adulescentulis: nam siquis contextum diligenter expendat, facilè animaduertet Paulum officia mulierum persequi, quæ senioribus etiã conueniunt. Deinde constructio inepta esset, σωφρονίζωσι, σώφρονας εἶναι. Quanquam

quā dum prouectioribus matronis quales esse debeant præscribit, simul iunioribus proponit quod sequantur exemplum. ita promiscuè vtrasque docet. In summa, vult mulieres amore coniugali, & liberorum charitate retineri, ne libidinosis amoribus se occupent: vult sobriè & continenter domum suam regere: prohibet in publico vagari: castas esse iubet, simul tamē modestas, vt subiectæ sint virorum imperio. Nam quæ aliis virtutibus pollent, interdum ferociendi inde occasionē arripiunt, vt maritis parum sint morigeræ. Quòd autem addit, *Ne sermo Dei malè audiat*, propriè ad mulieres spectare putant, quæ iunctæ erant viris incredulis qui ex malis vxorum moribus poterant Euangelium æstimare. ídque videtur Petri verbis confirmari, prioris Epistolæ cap.3.1. Verùm quid si non de solis maritis loquatur? Et certè probabilius est talem requiri vitæ probitatem, ne suis vitiis Euāgelium vulgò infament. reliqua petantur ex quinto capite prioris Epistolæ ad Timotheum.

6 Iuniores similiter hortare vt temperantes sint:

7 In omnibus teipsum exhibens exemplar bonorum operū in doctrina, integritatem, grauitatem,

8 Sermonem sanum, irreprehensibilem: vt aduersarius pudefiat, nihil habens quòd de vobis obloquatur.

9 Seruos vt Dominis suis subiecti sint, in omnibus placere studentes, non responsatores,

10 Non furaces, sed fidem omnem ostendentes bonam: vt doctrinam Seruatoris nostri Dei ornent in omnibus.

6 *Iuniores*. Iuuenes tantùm ad temperantiam institui præcipit: quia hæc virtus (vt docet Plato) totam hominis mentem sanat. Ergo perinde est acsi diceret, bene compositos & rationi obtemperantes.

7 *Teipsum exhibens*. Nam parum alioqui authoritatis habebit doctrina, nisi in vita Episcopi, tanquam in speculo, vis eius & maiestas eluceat. Vult ergo doctorem esse exemplar, cui se discipuli conforment. Quæ sequuntur, propter obscurum orationis complexum ambigua sunt. Ponit enim *In doctrina*. mox subiicit in accusatiuo casu, *Integritatem, grauitatem*, &c. Omissis aliorum interpretationibus afferam quod mihi videtur maximè probabile. Primùm hæc verba simul connecto, *bonorum operum in doctrina*. Nam quum iusserit bonorū operum studium, docendo vrgeri: vult bona opera quæ huic doctrinæ respondeāt, spectari in eius vita. Proinde particula In, conuenientiam denotat. Iam quæ sequuntur, nihil habent obscuritatis. Nam vt doctrinæ suæ typum in moribus referat, integrum & grauem esse iubet. *Sanus sermo* ad communem vitam (meo iudicio) & priuata colloquia refertur. Absurdum enim foret, de publica doctrina interpretari: quum tantùm velit Titum in factis & dictis congruentem habere vitā suæ prædicationi. Quare sermones eius puros esse iubet ac remotos ab omni corruptela. *Irreprehensibilis* tam ad sermonem quàm ad personam Titi aptari potest. Hoc posterius magis amplector: vt reliqui accusatiui (quod syntaxis Græca facilè patitur) inde pendeant, hoc sensu: Nempe vt te irreprehensibilem præbeas grauitate, integritate, sanis sermonibus.

8 *Vt aduersarius*. Tametsi alii fines spectandi sunt homini Christiano: non tamen hîc negligi debet, vt impiis os obstruatur: sicuti passim admonemur non esse illis dandam occasionem maledicendi. Quæcunque enim probra in nostris moribus possunt arripere, ea in Christum, eiúsque doctrinam torquent. Ita fit vt nostra culpa, contumeliæ subiaceat sacrum Dei nomen. Proinde quò nos acrius videmus ab hostibus obseruari, eò magis intenti simus ad cauendas eorum calumnias: atque ita eorum malignitas studiū bene agēdi in nobis acuat.

9 *Seruos.* Iam dictum est Paulū breuiter duntaxat quædam attingere exempli causa: non autem res totas explicare, quemadmodum si eas ex professo tractandas susciperet. Itaque dum seruos iubet *dominis placere per omnia*, hoc placendi studium ad ea restringi debet quæ recta sunt: idque ex aliis similibus locis, vbi nominatim additur exceptio, nequid nisi secundum Deum. Obseruare autem licet, præcipuè hîc, Apostolum insistere, vt qui sub aliorum potestate sunt, morigeri sint ac obsequentes. quod non abs re facit. Nihil enim humano ingenio magis aduersum subiectione: & periculum erat ne Euangelii prætextu magis præfracti redderentur, quia indignum putarent, se subiacere impiorum imperio. Quò plus studii & diligentiæ adhibendum fuit Pastoribus, ad contumaciam hanc vel frangendam, vel reprimendam. Cæterùm duo seruilia vitia perstringit: tergiuersandi proteruiam, & furandi cupidinem. Plenæ sunt comœdiæ exemplis nimium promptæ dicacitatis, qua serui dominos eludūt. Nec sine causa facta est olim nominum permutatio, vt seruos vocarent Fures. Ita præcepta ad singulorum mores accommodare, prudentiæ est. *Fidem* pro fidelitate posuit erga dominos. Ergo *fidem omnem ostēdere*, est versari fideliter absque fraude vel noxa, in tractandis domini rebus.

10 *Vt doctrinam.* Acerrimus hic exhortationis aculeus esse nobis debet, quum audimus honestis nostris moribus ornari Dei doctrinam, quæ tamen speculū est gloriæ eius. Et certè id vsu venire communiter videmus: sicuti rursum flagitiosa vita nostra illam dedecore afficit. Solet enim ex operibus nostris æstimari. Verùm hæc quoque circunstantia notāda est, quòd ornamentum Deus à seruis accipere dignatur, quorum tam vilis & abiecta erat conditio, vt vix cen seri soliti sint inter homines. Neque enim famulos intelligit quales hodie in vsu sunt: sed mācipia, quæ pretio empta, tanquam boues aut equi possidebantur. Quòd si eorum vita ornamentum est Christiani nominis, multò magis videāt qui in honore sunt, ne illud turpitudine sua maculent.

11 Apparuit enim gratia Dei salutaris omnibus hominibus,

12 Instituens nos, vt abnegata impietate, & mundanis cupiditatibus, temperanter, & iustè, & piè viuamus in hoc seculo:

13 Expectantes beatam spem, & apparitionem gloriæ magni Dei, & Seruatoris nostri Iesu Christi,

14 Qui dedit seipsum pro nobis, vt redimeret nos ab omni iniquitate, & purificaret sibi populum peculiarem studiosum bonorum operum.

15 Hæc loquere, & exhortare, & argue cum omni authoritate. nemo te contemnat.

11 *Apparuit enim*, &c. A fine redēptionis argumentatur, quem docet esse studium piè & rectè viuendi. Vnde sequitur, boni doctoris officium esse, potius hortari ad sanctam vitam, quàm vanis quæstionibus occupare hominum mentes. Redemit nos (inquit Zacharias in suo cantico) vt in sanctitate & innocentia seruiamus illi omnibus diebus vitæ nostræ: Luc. 1. 74. Eiusdem rationis est quod dicit Paulus, Gratia Dei apparuit, nos erudiens. Significat enim, vice institutionis esse nobis debere ad vitam rectè formandam. Arripiunt alii in occasionem licentiæ quod de misericordia Dei prædicatur: alios impedit socordia, ne de vitæ nouitate cogitent. At verò Dei gratiæ manifestatio exhortationes ad piè viuendum necessariò secum trahit. *Salutaris omnibus.* Nominatim vniuersis communem esse testatur, propter seruos de quibus loquutus erat. Interea non intelligit singulos homines, sed ordines potius notat, aut diuersa vitæ genera.

nera. Atque hoc non paruam emphasin habet, quòd Dei gratia ad seruile vsque genus se demiserit. Nam quum Deus ne infimos quidem & postremæ sortis homines despiciat, plusquā absurdum foret, nos ad amplexādam eius bonitatem pigros esse ac resides.

12 *Vt abnegata impietate.* Nunc regulam vitæ bene instituendæ tradit, & vnde fieri debeat initiū: nempe à prioris vitæ abnegatione, cuius duas partes recenset, impietatem & mundana desideria. Sub impietate non tantùm superstitiones comprehendo, in quibus errauerant: sed profanum Dei contemptum, qualis regnat in hominibus, donec illuminati sint in veritatis notitiam. Vtcunque enim aliquam religionem præ se ferant, nunquam tamen sincere aut ex animo Deum timent ac reuerentur: quin potius sopitas habent conscientias, vt nihil minus reputēt, quàm Deo esse seruiendum. *Mundanas cupiditates* vocat omnes carnis affectus: quoniam donec ad se nos Dominus traxit, nihil respicimus quàm mūdum. Meditatio enim cælestis vitæ à regeneratione incipit. Prius verò in mundum inclināt studia omnia, & in mundo hærent. *Temperanter & iustè & piè.* Quemadmodum tria antè posuit, quum vellet summam complecti Christianæ vitæ: ita nunc eam definit tribus istis, pietate, iustitia & temperantia. Pietas, erga Deū religio est: iustitia inter homines locū habet. vtraque harum qui præditus est, ei nihil deest ad perfectam virtutem. Et certè in Lege Dei summa perfectio traditur, cui nihil omnino addi potest. Sed quemadmodū exercitia pietatis sunt quasi prioris tabulæ appendices: ita temperantia cuius hoc loco Paulus meminit, nō aliò quàm ad Legis obseruationem spectat: & quēadmodum antè de patientia dixi, prioribus additur veluti condimentum. Nec varius est Apostolus qui nunc patientiā, nunc temperantiam nominat, quasi sanctæ vitæ complementum, neque enim diuersæ sunt virtutes: quum σωφροσύνη sub se tolerantiam comprehendat. Addit, *In hoc seculo*: quia Dominus præsentem vitam fidei nostræ probationi destinauit. Quamuis enim nondum fructus rectè factorum appareat: nobis tamen ad studium bene agendi sufficere spes debet. atque hoc est quod statim addit,

13 *Expectantes beatam spem.* A spe futuræ immortalitatis exhortationem deducit. Et certè fieri non potest quin illa si penitus animis nostris insideat, nos totos addicat Deo. Contrà, qui mundo & carni viuere non desinunt, nunquam verè gustarunt quid valeat æternæ vitæ promissio. Dominus enim in cælum vocando, à terra nos abducit. Spem hîc posuit pro re sperata: alioqui impropria esset loquutio. sic autem appellat fœlicem vitam quæ nobis in cælo est reposita. Simul declarat quando futuri simus eius compotes, & quid nos respicere deceat quoties salutis nostræ subit desiderium vel cogitatio. *Gloriam Dei* interpretor, non tantùm qua in se gloriosus ipse erit, sed qua tunc se quaquauersum diffundet, vt omnes suos electos eius faciat participes. *Magnum* ideo nominat: quia eius magnitudo, quam nunc inani mundi fulgore excæcati homines extenuant, ac interdum quoque quantum in se est, exinaniūt: demum vltimo die se proferet. Mundi enim species, dum magna oculis nostris apparet, sic oculos perstringit, vt Dei gloria quasi in tenebris lateat. At Christus aduentu suo fumos mundi omnes discutiet, vt nihil amplius obscuret gloriæ suæ splendorem, nihil amplitudinem diminuat. Demōstrat quidem Dominus quotidie suis operibus suam maiestatem: sed quia homines impedit sua cæcitas ne eam conspiciant, latere nihilominus in obscuro dicitur. At Paulus iam nunc fide vult à fidelibus considerari quod vltimo die manifestabitur: ideóque magnifieri Deum quem mundus vel contemnit, vel saltem pro sua dignitate minimè æstimat. Porrò dubium est, coniunctímne hæc legenda sint, *Christi magni Dei & Seruatoris*: an verò de Patre & Filio disiunctim. Arriani hunc posteriorem sensum arripientes, probare inde conati sunt Filium esse Patre minorem: quia hîc distinctionis causa à Paulo dicatur Magnus Deus. Orthodoxi Ecclesiæ doctores, vt obstruerent aditum huic calumniæ, vehementer contenderunt, vtrunque de Christo prædicari. Verùm breuius & certius refellere licet Arrianos, quia Paulus de reuelatione gloriæ

Magni Dei loquutus, mox Christũ adiunxit, vt sciremus in huius persona fore illam gloriæ reuelationem: acsi diceret, vbi Christus apparuerit, tunc patefactum nobis iri Diuinæ gloriæ magnitudinem. Hinc discimus primùm, nihil esse quod nos ad studium bene agendi alacriores reddat, quàm spem futuræ resurrectionis. Deinde in hanc debere semper esse intentos fideles, ne in recto cursu fatigentur: nisi enim toti inde pendeamus, subinde delabimur ad mundi vanitates. Sed quoniã formidabilis esse nobis posset Domini aduentus in iudicium, proponitur nobis Christus seruator, qui idem futurus est iudex.

14 *Qui dedit seipsum.* Aliud exhortationis argumentum, à fine aut effectu mortis Christi. Ideo se obtulit pro nobis Christus, vt nos redimeret à peccati seruitute, & acquireret sibi quasi in peculium. Ergo eius gratia necessariò secũ affert vitæ nouitatem: quia redemptionis beneficium faciunt irritum qui seruiunt adhuc peccato. Iam verò à peccati seruitute vindicamur, vt seruiamus Dei iustitiæ. Proinde hoc secundum mox addidit, de *populo peculiari, bonorum operum studioso.* quo significat, perire in nobis redemptionis fructum, si mundi concupiscentiis adhuc tenemur impliciti. Ac quò melius exprimeret, nos Christi morte ad bona opera fuisse consecratos, vsus est Purificandi verbo. nam indignum esset, iisdem nos rursum inquinari sordibus, à quibus nos Filius Dei sanguine suo purgauit.

15 *Hæc loquere.* Perinde valet hæc clausula, acsi iuberet assiduè insistere in illã ædificationis doctrinam, neque vnquam fatigari: quia nimium inculcari nequeat. Doctrinæ etiam addere iubet exhortationum & obiurgationum aculeos. neque enim satis est commonefieri de suo officio homines, nisi acriter etiã vrgeantur. Qui autem superiora illa tenet, sempérque in ore habet, materiam habebit non docendi modò, sed etiam corrigendi. *Cum omni authoritate.* Non assentior Erasmo qui ἐπιταγὴν vertit præcipiẽdi studium. Probabilior Chrysostomi sententia, qui Seueritatem interpretatur aduersus atrociora peccata. Quanquam ne hîc quidem videtur Pauli mentem assequutus: vult enim vt sibi authoritatem in his tradendis ac reuerentiam Titus vendicet. nam curiosi homines & argutiarum cupidi, piæ & sanctæ vitæ præcepta quasi trita & vulgaria fastidiunt. Vt huic fastidio occurrat Titus, iubetur pondus imperii suæ doctrinæ addere. Eodem etiam (meo iudicio) pertinet quod mox sequitur, *Nemo te contemnat.* Putant alii admoneri Titum vt sibi vitæ integritate audientiam ac dignitatem conciliet. ac verum quidem est, mores sanctos & inculpatos facere doctrinæ authoritatem. verùm aliò respexit Paulus: nam populum ipsum magis quàm Titum hîc compellat. Quia tam delicatæ multis erant aures, vt illis despectui esset Euangelii simplicitas: quia sic pruriebant rerum nouarum desiderio, vt ædificationi nullus ferè locus foret: eiusmodi hominũ superbiam retundit, & seuerè denuntiat vt ab omni sanæ & vtilis doctrinæ contemptu desistant. Ita confirmatur quod initio præfatus sum, Cretensibus potius quàm vni priuatim homini scriptam esse hanc Epistolam.

CAP. III.

1 ADmone illos vt principatibus & potestatibus subditi sint, vt magistratibus pareant, vt ad omne opus bonum sint parati:

2 Ne de quoquam malè dicant, vt sint non pugnaces, humani, omnem exhibentes mansuetudinem erga omnes homines.

3 Nam eramus & nos stulti quondam, inobedientes, errãtes, seruientes cupiditatibus & voluptatibus variis, in malitia & inuidia degentes, odiosi, inuicem odio prosequentes.

1 Ad-

1 *Admone illos.* Ex compluribus locis apparet, multum negotij habuisse Apostolos vt plebem sub magistratuum & principatuum imperio continerent. Natura enim appetentes principatus sumus omnes: ita fit vt nemo se alteri libenter subiiciat. Præterea quum tunc viderent omnes fere mundi potestates Christo esse aduersas, putabant indignas esse quibus haberetur vllus honor. Iudæi præcipue, vt erant gens idomita, fremere ac tumultuari non desinebant. Postquã ergo de particularibus officiis Paulus meminit, generaliter nunc vult omnes moneri vt placide colant ordinem politicum, legibus pareant, magistratibus obediant. Subiectio enim quam requirit erga Principes, & obedientia erga magistratus, ad edicta & leges, aliasque politiæ partes extenditur. Quod cõtinuò pòst subiicit, ad eandem rem accommodari potest: quasi diceret, Quicũque bene & honestè viuere nõ recusant, libenter fore magistratibus obsequentes. Nam quum ordinati sint ad humani generis conseruationem, qui eos sublatos cupit, vel excutit eorum iugum, recti & æqui hostis est. adeóque omnis humanitatis expers. Siquis tamen absque circunstantia accipere malit, non repugno: & certè non dubium est quin in hac sententia beneficentiam illis in tota vita erga proximos commendet.

2 *Ne de quoquam.* Modum nunc fouendæ cum omnibus pacis & amicitiæ præscribit. Scimus nihil esse procliuius humano ingenio, quàm præ se alios omnes despicere. Ita fit vt multi donis Dei cum fratrum contemptu superbiant: contemptum mox sequitur contumelia. Christianos ergo, tametsi præ aliis excellant, vetat aliorum probris se iactare. interea non vult impiorum vitiis ipsos assentari: tantùm obtrectandi libidinem damnat. Quum alienos à pugnis esse iubet, perinde est acsi diceret, fugiendas esse lites ac iurgia. Ideo bene Vetus interpres, qui reddidit, Non litigiosos. aliis enim modis quàm gladio aut manu pugnatur. Et hunc esse sensum, ex sequentibus liquet: remedia enim mali ostendit, quum præcipit vt se æquos & mansuetos omnibus præbeant: æquitas enim summo iuris rigori opponitur, mãsuetudo amarulentiæ. Ergo si omne genus cõtentionum ac pugnarum fugere placet, primùm discamus lenitate multa tẽperare: deinde multa etiã ignoscere. Nam qui vltra modũ rigidi sunt ac morosi, ignẽ secum ferũt inflãmandis certaminibus. Dicit autem, *Erga omnes*: vt significet, infimis quoque & abiectissimis parcendum esse. Fideles, quia impios pro nihilo ducebant, non putabant vlla clementia esse dignos. Talem asperitatem quæ nonnisi è fastu nascitur, corrigere Paulus voluit.

3 *Nam eramus & nos.* Nihil est subigendæ nostræ superbiæ & simul rigori temperando aptius quàm quum ostenditur, quicquid torquemus in alios, posse in caput nostrũ recidere. Veniam enim facilè dat qui mutuò petere cogitur. Et certè nõ alia causa est quæ nos fratribus inexorabiles reddat, nisi vitiorum nostrorum ignorantia. Seueri quidẽ sunt aduersus peccãtes qui verũ habẽt Dei zelũ: sed quia à seipsis incipiũt, sẽper eorũ seueritas cũ misericordia cõiũcta est. Ergo ne fideles superbè & inhumaniter aliis insultent, qui adhuc in ignorantia & cæcitate detinentur, reducit illis Paulus in memoriã quales fuerint: acsi diceret, Si tam acriter exagitandi sunt quos nondum fidei luce dignatus est Deus, eodem iure potuistis olim inclementer vexari: noluissetis certè quenquam esse vobis adeò inhumanum. eandem igitur moderationem erga alios nũc tenete. Duo autem in verbis Pauli intelligenda sunt. prius est, vt qui nunc illuminati sunt à Domino, pristinæ suæ ignorantiæ memoria humiliati, non se fastuosè efferãt, nec iniquius aut durius eos tractẽt, quàm se putarunt tractandos quum essent similes. alterum, vt reputent suo exemplo posse cras inseri in Ecclesiam qui hodie extranei sunt, & correctis vitiis posse fieri donorum Dei participes, quibus nunc destituuntur. Vtriusque rei speculũ elucet in fidelibus, qui aliquando tenebræ fuerunt, postea cœperunt lux esse in Domino. Quare debet pristinæ suæ conditionis agnitio ad συμπάθειαν eos flectere. Præsens autem Dei gratia documento est, posse alios quoque ad salutẽ adduci. ita videmus oportere nos coram Deo humiliari, vt mansueti simus erga

fratres. sæua enim & omnium contemptrix est superbia. Galat. 6 quum nos ad lenitatem hortatur, suæ vnumquenque nostrum infirmitatis cõmonefacit: hic vltrà procedit, quoniam vitia à quibus iam liberati sumus, vult nos recordari, vt quæ adhuc in aliis resident, non vltra modum insectemur. Porrò quum hic breuiter depingat Paulus hominis ingenium, quale est donec Christi Spiritu reformetur: intueri in hac descriptione licet quàm miseri simus extra Christum. Primò *Stultos* vocat infideles, quia mera sit vanitas tota hominum sapientia, quandiu Deum non cognoscunt. vocat deinde *inobedientes*, quia sicut sola est fides quæ verè Deo obedit: ita incredulitas semper contumax & rebellis est. quanquam ἀπειθεῖς possemus vertere Incredulos, vt stultitiæ speciem exprimat. Tertiò dicit incredulos *errare*: solus enim Christus via est, & lux mundi: Ioannis. 8. 12. & 14. 6. quare necesse est omnes à Deo alienos, vagos & erraticos esse tota vita. Hactenus naturam infidelitatis indicauit: nunc etiã addit fructus qui ex ea manant, nẽpe varia desideria & *voluptates*, *inuidiam*, *malitiam*, & quæ illis sunt similia. Verum quidem est, non omnibus vitiis singulos pariter laborare: sed quum omnes prauis desideriis seruiant, tametsi alii alio ferãtur, summatim cõplexus est Paulus quales passim fructus pariat incredulitas. qua de re dictum est circiter finem primi capitis ad Romanos. Cæterùm quum his notis Dei filios Paulus ab incredulis discernat: si fideles volumus censeri, cor omni inuidia purgatum, omni malitia purum habere nos oportet, amare & mutuò amabiles esse conuenit. cupiditates verò in nobis dominari absurdum est: quæ ideo variæ dicuntur (meo iudicio) quoniã libidines quibus homo carnalis circumagitur, veluti contrarii sunt fluctus, qui dum inter se confligunt, hominem ipsum versant huc & illuc, vt vertet atque alternet ferè in singula momenta. Talis certè est omnium inquietudo qui se carnis desideriis permittũt, quia nulla nisi in Dei timore stabilitas.

4 Sed postquam bonitas & amor erga homines apparuit Seruatoris nostri Dei,

5 Non ex operibus quæ essent in iustitia, quæ nos fecissemus, sed secundum suam misericordiam saluos nos fecit per lauacrum regenerationis ac renouationis Spiritus sancti,

6 Quod effudit in nos opulentè per Iesum Christum Seruatorem nostrum.

7 Vt iustificati illius gratia, hæredes efficeremur secundum spẽ vitæ æternæ.

Aut verbum principale in hac sentẽtia est, Deum nos sua misericordia saluos fecisse, aut oratio est defectiua. Ita subaudiendum erit, mutatos fuisse in melius, nouósque factos fuisse homines, ex quo eorum misertus est Deus: acsi diceret, Tunc cœpistis demum ab illis differre, quum vos Deus Spiritu suo regenuit. Quia tamen in verbis Pauli constat plenus sensus, nihil addere necesse est. Porrò se inter alios numerat, quo efficacior sit exhortatio.

4 *Postquam apparuit.* Principiò quæri posset an tunc cœperit innotescere mundo Dei bonitas, quum exhibitus fuit Christus in carne. nam certè & bonum, & clementẽ, & sibi propitium ab initio senserunt Patres & experti sunt. non fuit igitur hæc prima bonitatis paternique erga nos amoris manifestatio. Responsio facilis est, quòd non aliter gustarunt Dei bonitatem Patres sub Lege, quàm in Christum respiciendo, à cuius aduentu pendebat tota eorum fides. Ita dicitur apparuisse Dei bonitas, quum eius pignus exhibuit, ac re ipsa comprobauit se non frustra toties hominibus salutem esse pollicitum. Sic

Deus dilexit mundum (inquit Iohannes 3.16) vt Filium vnigenitum traderet. Alibi etiam Paulus, Cōfirmat Deus charitatem suam erga nos, quòd quum inimici essemus, Filium suum misit: Ro. 5.8, &c. Hæc vsitata est loquendi ratio in Scripturis, quòd per Christi mortem reconciliatus fuit mundus Deo: quem tamen seculis omnibus scimus benignū fuisse Patrem. Sed quia Diuini erga nos amoris causam & materiam salutis nostræ nonnisi in Christo inuenimus, non abs re dicitur Deus Pater bonitatem suam in eo nobis ostendisse. Quanquàm alia est loci huius ratio, vbi Paulus non de communi illa Christi manifestatione loquitur, quum homo in mundum prodiit, sed de manifestatione quæ fit per Euāgeliū, dū se peculiariter electis offert ac patefacit. Neque enim priore illo Christi aduētu, renouatus fuit Paulus: imò Christus resurrexerat in gloriā, salus in nomine ipsius plurimis, no in Iudæa tātùm, sed per vicinas regiones affulserat, quū Paulus infidelitate cæcus, gratiā hāc modis omnibus extinguendā curabat. Ergo tunc sibi & aliis apparuisse Dei gratiam intelligit, dum illuminati sunt in Euangelii notitiam. Nec verò aliter quadraret applicatio: quia nō indifferenter de suæ ætatis hominibus agit, sed propriè compellat eos qui segregati erant ex reliquo numero: acsi dixisset, olim fuisse similes incredulis qui adhuc in tenebris demersi sunt: nunc autem non proprio meritò, sed Dei gratia ab illis differre: quemadmodum ad Corinth. 4.7 eadem ratione arrogantiam omnem carnis retundit. Quis enim te discernit, vel reddit aliis præstantiorem? *Bonitas & amor.* Bonitatem priore loco rectè posuit, quæ Deum ad nos amādos inclinat. neque enim in nobis inueniet quod amare debeat: sed ideo amat, quia bonus est & misericors. Cæterùm vtcūque suam omnibus bonitatem & dilectionem testetur, non tamen eam agnoscimus nisi fide, dum se in Christo Patrem declarat. Fruebatur Paulus, àntequam vocatus esset ad fidem Christi, innumeris Dei bonis, quæ paternæ Dei clementiæ gustum illi dare poterant: eruditus fuerat à puero per Legis doctrinā. Errat tamen in tenebris ne sentiat Dei bonitatē, donec Spiritus mentē eius illustret, atque interueniat Christus testis ac sponsor gratiæ Dei Patris, à qua, sine ipso, sumus omnes alieni. Ita humanitatem Dei nonnisi fidei luce patefactam intelligit.

5 *Non ex operibus.* Meminerimus Paulum hic sermonem habere ad fideles, ac modum describere quo in regnū Dei ingressi sint. Negat eos quicquam operibus ipsisse promeritos vt salutis fierent participes, vel vt Deo reconciliarentur per fidem: sed hoc bonū adeptos fuisse dicit sola Dei misericordia. Proinde ex eius verbis colligimus, nihil nos afferre ad Deum, sed mera eius gratia præueniri, nullo operum respectu. Nam quū dicit, Non ex operibus *quæ fecissemus*, significat nihil posse nos quàm peccare, donec regeniti simus à Deo. Pendet enim hæc negatio ex superiori affirmatione, vbi dixerat, stultos & immorigeros esse, variísque cupiditatibus addictos, qui nondū reformati sunt in Christo: ac sanè ex tā corrupta massa quodnam prodiret bonū opus? Insaniunt ergo qui hominem suis (vt vocant) præparationibus accedere ad Deum fingunt. Tota enim vitæ periodo longius ab eo discedūt, donec sua manu ab errore eos in viam retrahit. Denique quòd nos potius quàm alii, cooptati sumus in Christi participationem, id totum Paulus assignat Dei misericordiæ, quia nulla in nobis fuerint iustitiæ opera quæ ratio non valeret, nisi sumeret illud pro confesso, iniustū & Deo exosum esse quicquid ante fidem molimur. Inepti verò sunt qui ex præterito verbi tempore cauillantur futura hominū merita à Deo respici quum ipsos vocat. Paulus, inquiunt, dum prouocari Deum negat nostris meritis, quo sua gratia nos dignetur, restringit hoc ad tempus præteritū. Ergo si præcedenti tantùm iustitiæ non est locus, futura iustitia in rationem venit. Atqui principium vsurpant quod Paulus vbique reiicit, quum gratuitam electionem statuit bonorum operum fundamentum. Si ex sola Dei gratia hoc habemus, vt ad bene viuendum simus idonei: quæ futura nostra merita intueri poterit Deus? Si ante Dei vocationem tale in nobis regnum

occupat iniquitas, vt nullum progrediendi finem factura sit donec culmen suum impleat: quo futuræ iustitiæ nostræ respectu allici Deus poterit ad nos vocandos? facessant igitur tales nugæ. Paulus non alia ratione præterita opera nominauit, nisi vt omne meritum excluderet. Perinde enim valent eius verba, acsi dixisset, Si vllum meritum iactamus, qualia fuerunt nostra opera? Stat enim axioma illud, non meliores fore homines quàm fuerint, nisi eos Dominus sua vocatione corrigeret. *Saluos nos fecit.* De fide loquitur: & nos iam salutem adeptos esse docet. Ergo vtcunque peccato impliciti corpus mortis circunferamus, certi tamē de salute nostra sumus, si modò fide insiti simus in Christum: secundum illud, Qui credit in Filium Dei, transiuit de morte in vitam: Ioan. 5. 14. Paulo pòst tamen, Fidei nomine interposito, nos reipsa nondum adeptos esse ostēdet quod Christus morte sua præstitit. Vnde sequitur, ex parte Dei salutem nostram impletam esse, cuius fruitio in finem vsque militiæ nostræ differtur. Atque id est quod quoque idē Paul⁹ Rom. 8. 24 docet, nos spe saluos esse factos. *Per lauacrum regenerationis.* Nō dubito quin saltē ad Baptismum alludat. imò facilè patiar de Baptismo locum exponi: non quòd in externo aquæ symbolo inclusa sit salus, sed quia partam à Christo salutem Baptismus nobis obsignat. Tractat Paulus de exhibitione gratiæ Dei, quam fide constare diximus. Quum ergo pars reuelationis Baptismo constet, quatenus scilicet fidei confirmandæ destinatus est, meritò eius mentionem facit. Deinde quum Baptismus veluti ingressus sit in Ecclesiam, ac symbolū nostræ in Christum insitionis, tempestiuè hîc adducitur à Paulo, dum ostendere vult quomodo apparuerit nobis Dei gratia, vt talis sit orationis contextus, Deus nos saluos fecit sua misericordia, cuius salutis symbolum ac pignus dedit in Baptismo, nos in suam Ecclesiam cooptans, & inserens in corpus Filii sui. Solent autem Apostoli à Sacramentis ducere argumētum, vt rem illic signatā probent: quia principium illud valere debet inter pios, Deum non inanibus nobiscum figuris ludere, sed virtute sua intus præstare quod externo signo demonstrat. Quare Baptismus congruenter & verè lauacrū regenerationis dicitur. Vim & vsum Sacramentorum rectè is tenebit, qui rem & signum ita connectet, vt signum non faciat inane aut inefficax: neque tamen eius ornandi causa, Spiritui sancto detrahat quod suū est. Tametsi autem neque abluuntur Baptismo impii, neque renouantur, nihilominus vim istam quod ad Deū, retinet. quia vtcunque Dei gratiam respuant, illis tamen offertur. Porrò hîc fideles Paulus compellat, in quibus quia semper Baptismus est efficax, meritò cum sua veritate & effectu coniungitur. Monemur autem hac loquutione, nisi velimus exinanire sacrum Baptismum, virtutem eius nouitate vitæ esse comprobandam. *Renouationis Spiritus sancti.* Quanquam signi meminit vt conspicuam nobis Dei gratiam faceret: tamen ne in illo hæreamus, mox ad Spiritum nos reuocat, vt sciamus nos eius virtute non aqua mundari, iuxta illud Ezechielis cap. 36. 25, Effundam super vos aquas mundas: nempe Spiritū meum. Et certè sic cum Prophetæ verbis congruūt Pauli verba, vt idem ab vtroque dici appareat. Quare initio dixi, Paulum, quum propriè de Spiritu sancto agat, simul alludere ad Baptismum. Ergo Spiritus Dei est qui nos regenerat, facítque nouas creaturas: sed quia inuisibilis & occulta est eius gratia, visibile in Baptismo eius symbolum conspicitur. Alii, Renouationem legunt in accusatiuo, quod ego quidem nō improbo: sed altera lectio melius (iudicio meo) conuenit.

6 *Quod effudit.* Relatiuū apud Græcos tam lauacro quàm Spiritui conuenit: nam illis vtrunque nomen est neutrum, tametsi quo ad sensum, non multum refert: elegantior tamen erit metaphora, si lauacro aptetur relatiuum. Neque verò huic sententiæ repugnat, quòd omnes promiscuè baptizantur: nā quum effusum lauacrum docet, non tam de signo quàm de re signata loquitur, in qua sita est signi veritas. Quum dicit *opulente,* significat, quò quisque nostrum maioribus donis excellit, eò magis Dei misericordiæ esse obstrictum, quæ sola nos locupletat, quum à nobis prorsus bonorum omnium inopes ac vacui simus

mus. Siquis obiiciat, non omnes Dei filios tantæ opulẽtiæ esse compotes, quin potius Dei gratiam tenditer in multos stillare: responsio est, nemini distribui tam exiguam mensuram, quin verè censeri posit diues: quoniam minima Spiritus gutta (vt ita loquar) veluti perennis fons est qui nũquam arescit. Ergo ad opulentiã sufficit, quòd quantuluncũque nobis detur, nunquam deficiat. *Per Iesum Christum*. Is enim solus est in quo adoptamur. ergo idem est per quem efficimur Spiritus participes: qui adoptionis nostræ arrha est & testis. Docet itaque Paulus hoc verbo, non alios donari Spiritu regenerationis, quàm qui sunt Christi membra.

7 *Vt iustificati.* Si regenerationem accipimus proprio & vsitato sensu, videri posset Apostolus iustificatos ponere pro regeneratis: atque hoc aliquãdo significat, sed rarius. nulla tamen necessitas cogit à propria & magis genuina significatione discedere. Consilium Pauli est, quicquid sumus & habemus, acceptum ferre gratiæ Dei, ne superbè extollamur aduersus alios. Commendat ergo hic Dei misericordiam, illi causam salutis nostræ in solidum tribuens. Sed quia de infidelium vitiis loquutus erat, non debuit gratiam regenerationis omittere, quæ medicina est illis sanandis. Verùm hoc non obstat quominus statim ad commendationem misericordiæ redeat: imò vtrũque permiscet, nobis gratuitò remissa esse peccata, & nos in obedientiam Dei fuisse renouatos. Hoc quidem constat Paulum iustificationem asserere gratuitum esse Dei donũ: tantùm quæritur quid per nomen Iustificationis significet. Contextus videtur postulare vt longius quàm ad iustitiæ imputationem extendat: in quo sensu rarò (vt dixi) inuenitur apud Paulum: nihil tamen impedit quominus ad remissionem peccatorum posit restringi. Quod dicit *eius gratia*, tam Christo quàm Patri conuenit: neque de alterutra expositione pugnandum est. quia semper hoc stabit, nos Dei gratia per Christum iustitiam adeptos esse. *Hæredes secundum spem*. Particula hæc vice expositionis addita est, dixerat nos Dei misericordia saluos factos esse: atqui salus nostra adhuc abscõdita est: ideo nunc vitæ hæredes nos esse dicit, non quia præsentem eius possesionem adierimus, sed quia spes plenam, & solidam eius certitudinem nobis affert. Summa est, quũ mortui essemus, restitutos fuisse in vitam Christi beneficio: quũ Deus Pater Spiritu suo nos donauit, cuius virtute purgati & renouati sumus, in eo positam esse nostram salutẽ: sed quia adhuc in mundo versamur, nondum nos frui vita æterna, tantùm eam sperando obtinere.

8 Fidelis sermo: de his volo vt confirmes: quò bonis operibus præesse curent qui crediderunt Deo: hæc enim honesta sint & vtilia hominibus.

9 Stultas autem quæstiones & genealogias, & contentiones ac pugnas legales omitte: sunt enim inutiles ac superuacuæ.

8 *Fidelis sermo.* Hanc loquutionem vsurpat quum aliquid vult seriò asserere: quemadmodum in vtraque ad Timotheũ Epistola vidimus. Ideo mox subiicit, *Volo vt confirmes.* διαβεβαιοῦσθαι sub pasiua terminatione actiuam significationem habet. Significat autẽ asseueranter aliquid dicere. Quare iubetur Titus aliis omisis, hæc quæ certa sunt & indubia, tradere, hæc vrgere, his insistere, dum alii de rebus vanis fabulantur. Vnde etiam colligimus, non temere quiduis asserendum esse Episcopo: sed quorum illi comperta est veritas. Hæc, inquit, affirma: quoniam vera sunt ac fide digna. Sed rursum admonemur hoc esse Episcopi officium: fortiter ac strenuè affirmare ac tueri quæ & certæ sunt fidei, & pietatem ædificant. *Quo bonis operibus.* Complectitur quæcunque de vniuscuiusque officio, & de studio piè sanctéque viuendi antè disseruit: acsi Dei timorem ac rectè compositos mores otiosis speculationibus opponeret. Sic enim vult institui populum, vt primam bonorum operum curam habeant qui

crediderunt Deo. Cæterùm quoniam verbum προΐστασθαι variè accipitur apud Græcos, hic quoque locus diuersas interpretationes admittit. Chrysostomus exponit, vt studeant eleemosynis iuuare proximos. Est quidem προΐστασθαι interdum ferre opem: sed tunc constructio exigeret vt bona opera intelligamus iuuari: quod durum esset. Melius quadraret Promouendi verbum, quod Gallicè dicimus *Aduancer*. Quid si dicamus Intenti sint? vt qui præfecturam gerunt: quæ etiam vna est verbi significatio. Nisi quis malit quod ego in margine apposui, curent bonis operibus dare principatum. Nec certè malè conuenit, vt iubeat ea Paulus regnare in vita fideliũ, quum negligi alioqui soleant. Vtcunque autem ambigua sit loquutio, mens Pauli satis liquet, finẽ esse Christianæ doctrinæ, vt se bonis operib⁹ exerceãt fideles. Ita vult eos studium suum curámque huc applicare. & videtur Apostol⁹ quũ dicit φροντίζωσι, eleganter alludere ad inanes eorum contemplationes, qui sine fructu & extra vitam philosophãtur. Cæterùm non ita de bonis operibus sollicitus est, vt dum fructus colligit, radicem contemnat, nempe fidem. Vtriusque partis rationem habet: & fidei quoque priorẽ locum, vt par est, tribuit. Nam studiosos bonorum operum esse iubet qui crediderunt Deo: quo intelligit sic debere fidem præire, vt opera subsequantur. *Hæc enim honesta sunt.* Ego ad doctrinã potius quàm ad opera refero: hoc sensu, Præclarum est ac vtile sic institui homines. ergo eadem sunt ista bona & vtilia hominibus, quibus asserendis Titum prius docuit incumbere. τὰ καλὰ vertere possumus, aut Bona, aut speciosa, vel honesta: quanquam melius (vt arbitror) vertemus Præclara. Innuit enim quæcunque alia traduntur, nullius pretii esse, quia nulli sint vsui vel fructui: sicuti econuerso laude dignum quod conducit ad salutem.

9 *Stultas autem.* Non longa disputatione opus est ad huius loci expositionẽ: quæstiones opponit sanæ certæque doctrinæ. Tametsi enim vt inuenias, quærere necesse est: est tamen quærendi modus, vt teneas quod est vtile cognitu: deinde, vt fixus in veritate agnita maneas. Qui autem curiosè omnia vestigãt, deinde nusquam consistunt, verè sunt quæstionarii. Denique quod præcipua in laude ducunt scholæ Sorbonicæ, damnatur hic à Paulo. tota enim Papistarũ theologia nihil est aliud quàm quæstionum labyrinthus. Stultas vocat, non quòd primo aspectu tales appareant (quin sæpe inani sapientiæ ostentatione fallunt) sed quia nihil ad pietatem conducunt. Quum addit *Genealogias*, speciem vnam stultarum quæstionum ponit, exempli causa, dum scilicet curiosi homines fructũ ex Sacris historiis colligere negligẽtes, generum origines, & eiusmodi nugas arripiũt, quibus se fatigẽt absque fructu. de qua vanitate diximus initio prioris Epistolæ ad Timotheũ. *Contentiones* meritò adiungit: quia quũ ambitio regnet in quæstionibus, fieri nõ potest, quin mox erumpant in contentionem & rixas: vult enim illic quisque vincere. Huc accedit audacia de rebus incertis affirmandi, quæ necessariò conflictus mouet. *Pugnas legales* odiosè vocat, quæ Legis prætextu concitabantur à Iudæis: nõ quòd Lex eas ex se gignat, sed quia illi Legis defensionem simulãtes, turbabant pacem Ecclesiæ præposteris suis certaminibus de cæremoniarum obseruatione, de ciborum delectu, & similibus. *Sunt enim inutiles.* Ergo in doctrina semper vtilitas spectanda est: vt quicquid ad pietatem nihil confert, nullo sit loco. Neque tamen dubium est quin sophistæ illi de rebus nihili garriendo, dignas in primis & vtiles cõgnitu esse iactarent: sed Paulus nullam, nisi in ædificanda fide & sancta vita, vtilitatem agnoscit.

10 *Hæreticum hominem post vnam & alteram admonitionem fuge.*

11 *Sciens quòd euersus sit qui est eiusmodi, & peccet, à seipso damnatus.*

12 *Quum misero ad te Artemã vel Tychicum, da operam vt ad me venias Nicopolim: illic enim decreui hyemare.*

13 *Zenam Legisperitum & Apollo studiose deducito: nequid illis desit.*

14 *Discant autem & nostri, bonis praeesse, in necessarios vsus, ne sint infructuosi.*

15 *Salutant te qui mecum sunt omnes. saluta eos qui nos diligunt in fide. Gratia cum omnibus vobis, Amen.*

Ad Titum, qui primus Cretensium Ecclesiæ ordinatus fuit Episcopus, scripsit ex Nicopoli Macedoniæ

10 *Hæreticum hominem.* Hoc meritò adiecit: quia iurgiis & altercationibus nullus finis erit, si velimus obstinatos vincere disputãdo. Nam neque illis vnquam deerunt verba, & illis animos addet improbitas, ne vnquam pugnando fatigentur. Postquam ergo Tito præscripsit qualem tradere doctrinæ formam debeat: nunc vetat, cum hæreticis confligendo, multum temporis terere: quia semper pugna pugnam, & disputatio disputationem pareret. Nam hæc Satanæ astutia est, improba talium hominum loquacitate implicare bonos ac fidos Pastores, vt eos à docendi studio abducat. Cauendum itaque ne rixosæ nos disputationes occupent: quia neque interea vacabit, operam nostram Domini gregi impendere, & contentiosi homines nunquam molesti nobis esse desinent. Quod ergo vitari iubet, perinde valet acsi negaret, magnopere esse laborandum vt illis satisfiat: imò nihil esse melius quàm digladiandi ansam, quam captant, illis præcidi. Valde necessaria admonitio. nã & qui libenter alioqui à pugnis verborum abstinerent, pudore interdum trahuntur in arenam: quia cedere turpis ignauiæ videtur. Irritant præterea quanuis placidum ingenium feroces hostium iactantiæ: quia ferendum non videtur vt impune veritati (vt faciunt) insultent. Nec desunt interea homines aut cupidi, aut nimium feruidi, qui ad conflictum solicitent. Atqui Paulus non vult multum ac diu cum hæreticis disputando, Christi seruum occupari. Nunc videndum quid per Hæretici nomen intelligat. Vulgò trita est distinctio inter hæreticum ac schismaticum: quæ tamen hîc à Paulo (ni fallor) confunditur. Neque enim tantùm eos designat qui certum errorẽ aut peruersum aliquod dogma fouent ac tuentur: sed in vniuersum quicunque sanæ doctrinæ non acquiescunt, quam nuper proposuit. Ita ambitiosos omnes, præfractos, contentiosos, qui libidine impulsi turbant Ecclesiæ pacem, ac dissidia concitant, hoc nomine comprehendit. In summa, quisquis sua poteruia vnitatem Ecclesiæ abrumpit, is hæreticus vocatur à Paulo. Sed moderatio adhibenda est, ne quisquis sententiæ nostræ non subscribit, eũ protinus faciamus hæreticum. Sunt enim quædam de quibus si dissentiant inter se Christiani, non tamen in sectas diuidẽtur. Sic enim fieri alibi præcipit idẽ Paulus, quum iubet expectare, salua concordia Dei reuelationem, ad Philipp. capite 3. versu 16. Verùm quoties eousque procedit peruicacia, vt quispiam sibi addictus, vel discessionem faciat à corpore, vel à grege quosdam subtrahat, vel impediat sanæ doctrinæ cursum: hîc strenue obuiãdum est. In summa, hæresis vel secta, & Ecclesiæ vnitas, res sunt inter se oppositæ. Quum hæc Deo pretiosa sit & nobis summo in pretio esse debeat, illam summopere detestari cõuenit. Quare sectæ vel hereseωs nomen, quanuis inter philosophos & politicos homines sit honorificum, meritò infame est inter Christianos. Tenemus nunc quosnam intelligat Paulus, quum iubet hæreticos omitti & vitari. Sed notandum simul est quod continuò

pòst sequitur: nempe, *Post vnam & alteram admonitionem.* nam neque aliter discernere licebit quisnã sit hæreticus, nec reiicere fas esset nisi quem prius conati essemus ad sanam mentem reducere. Admonitionem porrò intelligit non quamlibet, vel hominis priuati, sed quæ fit à Ministro, publica Ecclesiæ authoritate. Perinde enim valent eius verba acsi diceret, grauiter quasi censoria correctione reprimendos esse. Qui autem colligunt ex hoc loco, sola excommunicatione compescendos esse prauorum dogmatum authores, nec esse vltra in eos sæuiendum: non satis apposite ratiocinantur. Aliæ enim Episcopi, aliæ magistratus sunt partes. Tito scribens Paulus, non disserit de officio magistratus, sed quid Episcopo conueniat. Quanquam moderatio semper optima: ne tã vi & armata manu coerceantur, quàm corrigantur disciplina Ecclesiæ, si quidem sint sanabiles.

11 *Sciens quòd euersus sit.* Euersum nominat in quo nulla resipiscentiæ spes est: quia si restitui posset quispiam nostro labore, nequaquam esset omittendus. Metaphora sumpta est ab ædificio, quod non modò aliqua sui parte collapsum est, sed funditus dirutum, vt instaurationi non sit locus. Huius euersionis signum addit, malam conscientiã, quum dicit, tales qui monitionibus non obtemperant, *per se esse damnatos.* nã quũ pertinaciter respuant veritatem, certum est sponte & data opera peccare: nullo itaque profectu monerentur. Simul autem colligimus ex Pauli verbis, non esse quenquam temere aut præcipitanter pro hæretico habendum. Dicit enim, Sciens quòd euersus sit. Caueat ergo Episcopus ne morositati suæ indulgens, durius tractet, tanquã hæreticum quem nondum esse nouit.

13 *Zenam legisperitum.* Incertum est iurísne ciuilis an legis Mosaicæ peritum intelligat: sed quum ex Pauli verbis elicere liceat, hominem tenuẽ fuisse & alienæ opis indignum: probabilius est ipsum eiusdem fuisse ordinis cuius erat Apollos: hoc est, apud Iudæos Diuinæ Legis interpretem. Tales enim frequentius esurire solent, quàm qui forenses causas suo consilio gubernant. Zenæ egestatem dixi ex Pauli verbis colligi posse: quia deducere hîc viatico prosequi significat: quemadmodum ex contextu liquet. Ne enim sumptu grauari se querantur Cretenses, quibus id oneris iniungit, admonet non debere esse infructuosos: ideóque vrgendos esse vt bonis operibus sint intenti. verùm de hac loquutione prius dictum est. Siue ergo excellere bonis operibus eos iubeat, siue eminentem locum dare: significat vtile illis esse, præberi exercendæ liberalitatis materiam, ne sint infrugiferi, hoc prætextu, quia desit occasio, vel necessitas nõ postulet. Quæ sequuntur, iam in aliis Epistolis fuerunt exposita.

In Epistolam Pauli ad Philemonem, IOH. CALVINI commentarius.

1 *PAulus vinctus Christi Iesu & Timotheus frater, Philemoni amico & cooperario nostro,*

2 *Et Apphiæ dilectæ, & Archippo commilitoni nostro, & Ecclesiæ quæ domi tuæ est:*

3 *Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro &*

Domino

Domino Iesu Christo.

4 *Gratias ago Deo meo, semper memoriam tui faciens in precibus meis,*

5 *Audiens tuam dilectionem & fidem quam habes erga Dominum Iesum & erga omnes sanctos.*

6 *Vt communicatio fidei tuæ efficax sit omnis boni quod in vobis est erga Christum Iesum.*

7 *Gratiã enim habemus multam & consolationẽ super dilectione tua: quia viscera sanctorũ per te refocillata sunt, frater.*

Quanta fuerit spiritus Paulini celsitudo, etsi ex grauioribus eius scriptis perspici melius potest, hæc quoque Epistola testis est: in qua argumentum tractans humile aliâs & abiectum, suo tamen more sublimis ad Deum euehitur. Fugitiuũ seruum & furem Domino remittens, pro illo deprecatur veniam. verùm hãc causam agens, tam grauiter de æquitate Christiana concionatur, vt videatur magis totam Ecclesiam respicere, quàm priuatim curare vnius hominis negotiũ ita modestè & suppliciter pro infimo homine se demittit, vt vix alibi vsquam magis ad viuum sit expressa ingenii eius mansuetudo.

1 *Vinctus Iesu Christi.* Eodem sensu quo alibi Apostolum Christi vel ministrum, hìc se vinctum Christi appellat: quia ei⁹ vincula quibus propter Euangelium detinebatur, legationis quam pro Christo obibat, insignia erant vel tesseræ. Itaque ea commemorat comparandæ sibi authoritatis causa: non quòd contemptum timeret (quia minimè dubium est maiorem fuisse eius reuerentiã & pretium apud Philemonem, quàm vt vllo elogio fuerit opus) sed quia causam acturus erat serui fugitiui, in qua plurimum valebat deprecatio. *Philemoni.* Hunc Philemonem credibile est fuisse ex ordine Pastorum, neque enim titulum hunc quo eum ornat Paulus, *Cooperarium* vocans, solet tribuere homini priuato. *Archippum* etiam adiungit, quem eundem fuisse Ecclesiæ ministrum apparet: si tamẽ is est cuius fit mentio circiter finem Epistolæ ad Colossenses: quod à probabili coniectura non abhorret. nam quòd hũc secũdũ vocat *commilitonem* in ministros id quoque peculiariter cõpetit. Tametsi enim communis est omnibus Christianis militia: quia tamẽ in ea velut signiferi sunt doctores, ideo præ aliis ad bellandum parati esse debent: & Satan quoque illis vt plurimum infestior est. ac fieri potest vt Archippus quorundam certaminum quæ sustinuit Paulus, socius fuerit ac particeps. & certè hac voce vtitur Paulus quoties de persequutionibus meminit. Familiæ autem Philemonis summam tribuit laudem, quum *domesticam Ecclesiam* nominat. Neque etiam hæc parua laus patrisfamiliâs, quòd ita familiam suam instituit, vt sit Ecclesiæ imago, & Pastoris quoque munus intra priuatos parietes obeat. neque etiam omittendum quòd vxor similis fuerit: quia non abs re eam Paulus commendat.

4 *Gratias ago.* Notandum quòd pro quo gratias agit, pro eodem simul precatur. Nunquam enim tanta est vel perfectissimis gratulandi materia, quãdiu in hoc mundo viuunt, quin precibus indigeant vt det illis Deus non tãtùm perseuerare vsque in finem, sed in dies etiam proficere. Hæc autem laus quam Philemoni tribuit, breuiter complectitur totã Christiani hominis perfectionem. Ea duabus partibus continetur, fide in Christum, & charitate erga proximos. Nam huc omnes vitæ nostræ actiones omniáque officia referuntur. Et fides in Christum, quia in eum propriè intuetur: sicuti neque aliter quàm per eum solum cognosci potest Deus Pater, neque alibi quàm in eo reperitur quicquid bonorum quærit fides. Charitatem verò non ita ad sanctos restringit, quasi erga alios nulla esse debeat.

Nam quum hæc sit charitatis doctrina, carnem nostram non despicere,& honore prosequi Dei imaginem,quæ naturæ nostræ insculpta est: certe totum genus humanum comprehendit.Sed quoniam arctiore necessitudinis vinculo nobiscum coniuncti sunt domestici fidei, & eos peculiariter Deus commendat,ideo iure primas obtinēt. Contextus orationis aliquantum est confusus: sed in sensu nihil est obscuritatis: nisi quòd dubium est an aduerbium *Semper* vel cum priore membro,vel cum sequenti cohæreat.Potest enim hic sensus elici, quoties pro Philemone preces conciperet Apostolus, gratiarum actionem ab eo fuisse insertam. quia scilicet gaudii materiam præbebat eius pietas. Precamur enim sæpe pro quibusdam in quibus nihil reperitur nisi dolore & lachrymis dignum.quanquam altera distinctio magis recepta est, Paulum gratias agere pro Philemone,& semper eius mentionem facere in precibus. Libera ergo sit optio Lectoribus: sed mihi prior sensus melius congruere videtur. In reliquo contextu est ordinis inuersio: quia postquam de charitate & fide loquutus est, adiungit, *erga Christum & sanctos*: quum potius antithesis requireret secundo loco poni Christum,in quem fides nostra respicit.

6 *Vt communicatio fidei.* Hoc verò membrum nonnihil obscurum est, sed conabor ita elucidare, vt mentem Pauli vtcunque teneant Lectores. Primò sciendum est, non pergere Apostolum in laude Philemonis: sed potius exprimere quid illi à Domino postulet. Cohærent enim hæc verba cū eo quod prius dixerat, se illius esse memorem in orationibus. Quid ergo Philemoni precatus est? vt fides eius se exercens per bonos fructus,vera non inanis comprobaretur. Fdei enim communicationem appellat,quū intus non latet otiosa, sed per veros effectus se profert ad homines.Tametsi autem fides occultam in corde sedem habet, se tamen hominibus communicat per bona opera.Ergo perinde est acsi dixisset, Vt fides tua se communicando,efficaciā suam in omni bono demonstret. Cognitio autem omnis boni pro experientia capitur. Optat enim vt ab effectis fides cōprobetur efficax.quod fit dū homines quibuscum versamur,piam& sanctā vitam nostram cognoscunt.Ideo dicit, *Omnis boni quod in vobis est.* Nam quicquid in nobis boni est,fidem nostram patefacit. Particula εἰς Χριστὸν, potest exponi, erga Christum. Ego tamen, si liceat,malim accipere pro ἐν Χριστῷ. Nam sic in nobis resident Dei dona, vt tamen eorum non simus participes,nisi quatenus sumus membra Christi. Quia tamen præcessit In vobis,vereor ne loquutionis asperitas,offendat. itaque in verbis nihil mutare ausus sum: tantùm admonitos volui Lectores,vt omnibus expensis, eligant vtrum placuerit.

7 *Gratiam habemus.* Tametsi apud Græcos receptior est hæc lectio:vertendum tamen censeo, Gaudium.nam quia inter χάριν & χαρὰν parum est discriminis,procliue fuit in vna litera hallucinari:deinde alibi χάριν pro gaudio vsurpat Paulus, si tamen Chrysostomo creditur. Iam quid gratia ad consolationem? Satis autem cōstat quidnam hîc sibi velit: nempe magna se lætitia & consolatione affici,quia Philemon piorū necessitatibus opem tulerit. Hoc autē raræ est charitatis,ex aliorum bono tātum percipere gaudii.Adde quòd non priuatum modò gaudium profert Apostolus, sed complures fuisse lætatos quòd humaniter & benignè piis hominibus opitulatus esset Philemon. *Refocillare viscera*, accipitur apud Paulum, pro Afferre leuationem à molestiis: vel miseris ita succurrere, vt pacatis animis & omni molestia ac tristitia vacuis,quiescāt. Nā viscera affectus significant, ἀνάπαυσις verò tātundem valet ac tranquillitas: ideo longè falluntur qui ad ventrem & alimenta hoc torquent.

8 Quapropter multam in Christo fiduciam habens imperandi tibi quod decet:

9 Propter charitatem magis rogo, quum talis sim,nempe

Paulus

Paulus senex: nunc verò etiam vinctus Iesu Christi.

10 *Rogo autem te pro filio meo quem genui in vinculis meis, Onesimo:*

11 *Qui aliquando tibi inutilis fuit: nunc autem & mihi & tibi vtilis.*

12 *Quem remisi: tu verò illum, hoc est, mea viscera, suscipe.*

13 *Quem ego volebam apud meipsum retinere, vt pro te mihi ministraret.*

14 *Sed absque tua sententia nihil volui facere, vt non quasi secũdum necessitatem esset bonum tuum, sed voluntarium.*

8 *Multam in Christo fiduciam.* Hoc est, quum imperare tibi pro iure meo possim, facit charitas tua vt malim rogare. Iubendi verò potestatem duplici nomine sibi vendicat: quia *& senex sit & pro Christo vinctus.* Ideo se propter Philemonis charitatem magis rogare dicit, quia iniungimus pro imperio quæ necessitate extorquere volumus etiam ab inuitis: apud eos autem qui vltro parent, iussu opus non est. Et quia libentius qui vltro parati sunt ad officium, placidè sibi ostendi audiunt quid factu opus sit, quàm imperio interposito: non abs re Paulus apud hominem morigerum preces adhibet, suóque exemplo docet, dandam esse operam Pastoribus vt discipulos blandè alliciant potius, quàm trahant. Et certè dum ad preces descendens iure suo cedit, hoc ad impetrandũ mutuò plus valet, quàm si iuberet. Porrò nihil sibi arrogat nisi in Christo: hoc est, propter impositã sibi personã. Neque enim quos Christ⁹ Apostolos cõstituit, authoritate vult carere. Sed quum addit, τὸ ἀνῆκον, significat non quiduis licere doctoribus, sed his finibus contineri ipsorum potestatem, nequid nisi quod decet, atque alioqui cuiusque officio consentaneum est, præcipiant. Hinc (vt nuper dixi) admonentur Pastores, qua fieri potest summa comitate mulcendos esse animos, quoties ratione plus proficitur: sed ita vt sciant qui tam blandè tractantur, minus à se exigi quàm debeant. Nomen *Senis* nõ ætatem, sed officium hic significat. Quod autem se non Apostolum nominat, ideo fit quia cum collega in Verbi ministerio illi negotium est, cum quo familiariter loquitur.

10 *Rogo pro filio.* Quoniam minus ponderis habere solent preces quibus nulla iustæ cõmendationis causa subest, ostendit Paulus se necessario officio adduci, vt pro Onesimo intercedat. Hîc verò operæpretiũ est expẽdere quãtùm se demittat, dum filii nomen & seruo, & fugitiuo, & furi defert. Quòd autem eum à se genitum prædicat, ministerio id factum est, non virtute. Neque enim humanum est opus hominis, animam refingere & reformare ad Dei imaginem. atqui de hac spirituali generatione nũc agitur. Quia tamen fide regeneratur anima, & fides est ex auditu, ideo doctrinæ administer Patris vices gerit. Deĩde quũ sermo Dei ab homine prædicatus, semẽ sit vitæ æternæ, non mirum est eum vocari patrem ex cuius ore semen illud cõcipimus. Quãquam interea tenendũ est, sic efficax esse in anima regeneranda, hominis ministerium, vt propriè Deus ipse Spiritus sui virtute regeneret. Quare istæ loquutiones Deum cum hominibus in certamen minimè committunt: sed tãtùm ostendunt quid per homines Deus agat. Quum dicit, se *in vinculis genuisse*, circunstantia hæc commendationi addit pondus.

12 *Illum, hoc est, viscera mea.* Nihil ad molliendam Philemonis iracundiam efficacius dici potuit. nam si in seruum fuisset implacabilis, in Pauli viscera hoc modo sæuiebat. Mira verò Pauli bonitas, quòd vile mancipium, deinde furem & erronem, recipere quodammodo in sua viscera non

dubitauit, vt ab iracundia Domini sui protegeret. Et certè si suo pretio à nobis æstimaretur hominis ad Deum conuersio, eodem modo nos quoque ample cteremur quos sincerè & absque fuco resipuisse constaret.

13 *Quem volebam apud me.* Aliud argumentum mitigando Philemoni, quòd seruum illi remittat Paulus, cuius ministerio maximè alioqui indigebat. fuisset enim inhumanum, tale Paulus studium reiicere. Et subindicat non ingratum sibi fore munus si remittatur: vt id fiat potius quàm domi asperè tractetur. Quanquam addit etiam alias circunstantias, quòd domini vices in eiusmodi officio supplebit Onesimus: deinde quòd ipse modestiæ causa, nihil de iure Philemonis detrahere voluerit: tertiò, quòd plus laudis habiturus sit Philemon, si redditum suæ potestati seruum, vltro & liberaliter remittat. Ex hoc autem postremo colligimus, quibuscunque possumus, officiis iuuandos esse Christi martyres, dum pro Euangelii testimnio laborant. Nam si exilia, carceres, flagella, contumelias, bonorum spoliationes reputamus esse Euangelii, quemadmodum hîc vocat Paulus: quisquis eorum socius recusat esse & particeps, se à Christo ipso separat. Commune certè omnibus est Euangelii patrocinium. Itaque qui eius causa persequutionem sustinet, non iam vt priuatus quispiam habēdus est, sed qui publicas Ecclesiæ vices obit: vnde sequitur Communem piis omnibus curam pro ipso incumbere, ne in vnius hominis persona Euangelium deserant: sicuti sæpe fieri solet.

14 *Vt non quasi.* Hoc ex generali regula sumptum est, non alia placere Deo sacrificia, nisi quæ voluntaria sunt. Ita & de eleemosynis idem Paulus loquitur 2. Corinth. 9. 7. τὸ ἀγαθὸν hic pro beneficentia capitur. Et *necessitas* voluntati opponitur, vbi liberæ alacritatis experimentum capi non potest. Nam quod liberaliter suscipitur officium, nō alieno impulsu, solidam laudem demum meretur. Notatu etiā dignum est quòd Paulus præteriti temporis culpam pro Onesimo agnoscens, mutatum esse affirmat: ac ne dubitet Philemon, alio ingenio & nouis moribus seruum ad se redire, Paulus eius resipiscentiam proprio experimento sibi compertam esse dicit.

15 Fortè enim ideo separatus fuit ad tempus, vt perpetuò eum retineres.

16 Non iam vt seruum, sed super seruum fratrem dilectum maximè mihi, quantò magis tibi in carne & in Domino?

17 Si igitur me habes consortem, suscipe eum tanquam me.

18 Si verò qua in re te læsit, vel aliquid debet, id mihi imputa.

19 Ego Paulus scripsi mea manu, ego soluam: vt ne dicā tibi quòd & teipsum mihi debes.

15 *Fortè enim ideo separatus.* Siquid ex hominum peccatis iracundiæ cōtraximus, mitigari conuenit, vbi videmus quæ peruersè alioqui egerant, Dei consilio in alium finem conuersa esse. Læta etiam catastrophe in malis quasi remedium est, quòd nobis ad delendas offensas, Dei manu porrigitur. Ita Ioseph, dum admirabili Dei prouidentia factum esse reputat vt pro mancipio venditus, in eum tamen locum euectus foret vnde fratres & patrē alere posset, perfidiæ & crudelitatis fratrū oblitus, se præmissum esse dicit eorum causa: Gen. 45. 5. Paulus ergo serui fuga non debere tātopere Philemonē offēdi admonet, quia boni non pœnitēdi causa fuerit. Nā quum animo esset fugitiuus, illum domi suæ habens Philemon, non verè possidebat: quum prauus esset ac infidus, non poterat ipso commodè frui. dicit ergo paulisper vagatum esse, vt locum mutando, alius fieret, ac rediret nouus homo. Et prudenter omnia temperat, quū

fugam

fugam vocat discessum:& addit, illum *ad tempus fuisse*. Postremò breui iacturæ, commodi vsus perpetuitatem opponit. Fugæ quoque vtilitatem aliam in medium citat, quòd non modò eius occasione correctus sit Onesimus, vt frugi seruus esse incipiat: sed quòd factus sit domini frater. Porrò ne recenti adhuc offensa exulceratus animus fraternum nomen ægrè admitteret, Paulus illū primo loco *fratrem* agnoscit. Hinc colligit, Philemonem multò illi coniunctiorem esse, quia par & eadem in Domino sit necessitudo vtrique vel secundum Spiritum: secundum carnem verò Onesimus membrum sit ipsius familiæ. Hic demū perspicitur rara Pauli modestia, qui fraterno titulo nullius pretii mancipiū dignatur: imò fratrem sibi coniunctissimum nominat. Et certè nimiæ superbiæ foret, siquos pro fratribus habere pudeat quos Deus in filiis suis censet. Quòd autem dicit, *Quantò magis tibi*, his verbis non significat Philemonem gradu superiorem esse secundum Spiritum: verùm sensus est, Quū mihi potissimùm sit frater, tibi magis esse debet, quum duplex sit inter vos coniunctionis vinculum. Cæterùm quia certò statuendum est Paulum non temere nec futiliter (vt plerique solent) pro homine non satis cognito respondere, ac extollere eius fidem, antequam firmis documentis eam expertus esset, memorabile pœnitentiæ specimen nobis in Onesimo proponitur. Scitur quàm praua fuerint seruorum ingenia, vt vix centesimus quisque ad bonam frugem vnquam veniret. Iam ex fuga, coniicere licet, consuetudine & habitu obduruisse Onesimum ad malitiam. Rara ergo & admirabilis virtus, sic repente exuere quæ imbiberat vitia, vt verè testari posit Apostolus, iam alium hominem esse factum. Ex eodem fonte nobis oritur vtilis doctrina, Dei electos interdum modo incredibili præter cōmunem sensum per flexuosas ambages, imò per labyrinthos ad salutem adduci. Viuebat Onesimus in domo pia & sancta: inde suis maleficis exulans, quasi data opera procul se à Deo & vita æterna subducit. Atqui exitialem eius fugam Deus occulta prouidentia mirabiliter dirigit, vt in Paulum incidat.

17 *Si ergo me habes consortem.* Hîc se magis adhuc submittit, fugitiuo ius honorémque suum resignans, & quasi eum substituens suo loco: quemadmodū se paulò pòst sponsorem eius loco subiiciet. Magni enim referebat, Onesimo placabilem & humanū esse dominū, ne eum immodicus rigor ad desperationē impelleret. idcirco tam anxiè laborat Paulus. Et nos eius exemplo monemur quāto studio adiuuādus sit peccator qui resipiscentiā nobis suā probauit. Quòd si nostrarū partiū est apud alios intercedere ad impetrandam pœnitentibus veniam, multò magis benignè & clemēter excipiendi à nobis sunt.

18 *Si verò qua in re te læsit.* Hinc colligere licet, aliquid etiam domino furatum esse Onesimum, vt mos fugitiuis fuit. & tamen sceleris inuidiam mitigat, quum addit, *Vel siquid debet.* Neque enim contracta erat ciuilis ratio inter eos, sed tantùm propria noxa obstrictus erat seruus domino. Tāto itaque maior Pauli humanitas, qui pro maleficio quoque satisfacere parat' est. Particula ista, *Ne dicam quòd & teipsum mihi debes*, exprimere voluit quātam habeat impetrādi fiduciam, acsi diceret, Nihil est quod mihi negare sustineas, etiamsi teipsum poscerem. Eodem spectant quæ sequuntur de hospitio & aliis, vt mox videbimus. Restat vna quæstio, quomodo pecuniæ solutionem promittat, qui nisi adiutus fuisset ab Ecclesiis, non habebat vnde parcè & frugaliter viueret. Videtur certè in hac penuria & egestate ridicula esse promissio: sed facilè est videre hac loquēdi forma Paulū deprecari nequid à seruo reposcat Philemon. etsi enim non ironicè loquitur, obliqua tamen figura petit vt nomen hoc inducat & deleat. Sensus ergo est, Nolo vt cum seruo tuo litiges, nisi me velis eius loco habere debitorem. Nam statim addit Philemonem esse prorsus suum. qui verò totum hominem sibi vendicat, non est cur de soluenda pecunia sit solicitus.

20 *Certè frater, ego te fruar in Domino: refocilla mea vi-*

scera in Domino.

21 *Persuasus de tua obedientia scripsi tibi, sciens etiam quod scribo, facturus sis.*

22 *Simul verò præpara mihi hospitium: spero enim quòd etiam per vestras precationes donabor vobis.*

23 *Salutant te Epaphras concaptiuus meus in Christo Iesu,*

24 *Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas cooperarii mei.*

25 *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro, Amen.*

Ad Philemonem missa fuit è Roma per Onesimum seruum.

20 *Certè frater.* Hæc affirmatio ad hortandi vehementiam posita est, acsi dixisset, Tunc constabit demum, nihil à me tibi separatum esse, quin & ipse mihi verè sis addictus, & tua omnia mei arbitrii sint, si abolitis offensis in gratiam recipias qui sic mihi coniunctus est. Ac iterum repetit idem loquendi genus de *viscerum refocillatione.* hinc verò colligimus, fide Euangelii non euerti politicum ordinem, neque ius ac imperium abrogari dominis in seruos. Neque enim vnus ex plebe erat Philemon, sed in excolenda Christi vinea Pauli cooperarius: & tamē non eripitur dominatio in seruum quæ Legibus permissa erat, sed tantùm humaniter data venia, eum recipere iubetur. imò suppliciter deprecatur Paulus vt pristinum locum obtineat. Porrò tā submissa Pauli deprecatio admonet quàm à vera resipiscentia procul adhuc absint qui contumaciter sua vitia excusāt: vel sine pudore & sine humilitatis signo sic fatētur se peccasse, acsi nunquā peccassent. Certè quū tam illustrem Christi Apostolum videret Onesimus, tam anxiè sua causa rogare, multò magis humiliari oportuit, quò heri sui animum ad clementiam flecteret. Huc pertinet, quòd excusat se confidentius scripsisse, quia sciret Philemonem, plus quàm rogatus esset, facturum.

22 *Simul verò præpara.* Hæc fiducia instar stimuli esse debuit ad permouendum Philemonem: deinde spem gratulationis ei facit suo aduentu. Quanquā autem nescitur an solutus postea fuerit Paulus ex vinculis: nihil tamen est absurdi, si spes qualem de temporali Dei beneficio cōceperit, eū frustrata fuerit. Neque enim de sua liberatione aliter fuit persuasus, quàm si ita Deo visum esset. Itaque semper animum suum suspensum tenuit, donec euentu patefieret Dei voluntas. Notandū etiam est quod dicit, fidelibus donari quicquid suis precibus impetrant. nam hinc colligimus quanuis effectu non careant preces nostræ, non valere tamen suo merito: quia gratuitum est quod illis conceditur.

24 *Demas.* Hic est à quo postea desertus fuit, quemadmodum in secunda ad Timotheum Epistola cap. 10 conqueritur. Quòd si vnum ex Pauli adiutoribus tædio fractum ad se iterum retraxit mundi vanitas, nemo vnius anni feruori nimiùm confidat: sed reputans quantum sibi adhuc itineris in stadio supersit, petat à Domino constantiam.

POTEN-

POTENTISS. AC SERENISS.

PRINCIPI SIGISMVNDO AVGVsto, Dei gratia Poloniæ Regi, magno Duci Lithuaniæ, Russiæ, Prussiæ ac Mazouiæ, &c. domino & hæredi: Iohannes Caluinus S.

CVVM tam multi hodie insulsi homines, passim ac temere scriptu riẽdo, imperitos & min' acutos Lectores suis nugis occupẽt, clariss. Rex, ad hoc vitium alia quoque indignitas accedit: quòd dum Regibus aliisque principibus viris inscribũt suas ineptias, vt his fucãdis vel saltẽ tegendis splendorẽ inde mutuentur: nõ tantùm Sacra alioqui nomina profanant, sed partem illis quodammodo sui dedecoris aspergunt. Facit ergo importuna talium hominum temeritas, vt excusatione opus habeant graues ac moderati scriptores, siquando magnis viris publicè dicare instituunt labores suos: in quibus tamen adeò nihil est pœnitendum, vt eorum quibus offeruntur, magnitudini luculentè respondeant. Hoc ideo præfari libuit, ne ex eorum numero vnus esse videar, qui perinde acsi liceret quicquid vulgò fieri, quanlibet perperam, consueuit, aliorum exemplo audere sibi permittunt. Neque verò me fugit quantam hoc stultæ confidentiæ speciem habeat, quòd ego (vt reliqua taceam) ignotus homuncio & obscurus, Regiam tuam Maiestatẽ compellare non dubito. Verùm auditis consilii mei rationibus, si meum factum, ô Rex probaueris, quid alii iudicent non est quòd magnopere laborẽ. Principio itaque, tametsi neque meæ tenuitatis sum immemor, neque rursum quæ tuæ Maiestati reuerentia debeatur, ignoro: vna tamen pietatis tuæ fama quæ ferè apud omnes sinceræ Christi doctrinæ studiosos obtinuit, ad eximendum quemuis metum satis est. munus enim mecum affero, quod illa repudiare tibi non permittet. Quum Epistola quæ ad Hebræos inscribitur, vberem de æterna Christi Diuinitate, summóque magisterio, & vnico sacerdotio disputationẽ contineat (quæ præcipua sunt cælestis sapientiæ capita) & in his explicandis sic versetur, vt totã Christi virtutẽ ac officium nobis ad viuũ exprimat: meritò incõparabilis thesauri locum atque honorem in Ecclesia obtinere debet. Apud te verò, qui Filium Dei regnare, atque eminere vnicè cupis, quin suum pretium habitura sit non dubito. Eius ego interpretatione suscepta, non dico quid profecerim: nisi quòd fidem saltem ac diligentiam, vbi gustum ceperis, tibi probatum iri certò confido. Atque vt mihi neque ingenii, neque eruditionis laudem, arrogo, ita quid mihi in Scriptura intelligenda à Domino datum sit (quando hoc non est nisi in eo gloriari) vbi res ita fert, profiteri non pudet. Siqua autem ad iuuãdam hac in parte Dei Ecclesiam in me est facultas, eius specimen non obscurum in hac mea lucubratione edere studui. Quare munus (vt dixi) fore spero quod mihi apud tuam Maiestatem, ô Rex, non tantùm ad excusationem satis valeat, sed gratiæ quoque non parum conciliet. Forsan & Maiestati tuæ, ad instaurandum Christi regnum vltrò iam properanti, & plurimis qui sub tuo imperio degunt, ad illud suscipiendum, hoc nouum quasi inuitamentum erit. Regnum habes amplum atque illustre, multísque ornamentis refertum: sed hæc solida eius demum erit fœlicitas, si Christum sibi, vt eius fide tutelâque muniatur, præsidem summúmque gubernatorẽ adoptet. Nã hic est cui sceptrum tuum submittere, adeò ista in qua collocatus es celsitudine non est alienum, vt longè omnibus mundi triumphis sit gloriosius. Nam quum inter homines propria magni & excelsi animi virtus censeatur, gratitudo: quid Regibus magis esset indecorum, quàm si aduersus Dei Filium, à quo in summum honoris fastigium euecti sunt, ingratos se praberent?

Proinde non ingenua modò, sed plusquam regia seruitus hæc est, quæ nos in Angelorum ordinem attollit, dum inter nos erigitur Christi thronus, vt vox eius cælestis, vnica summis perinde ac infimis viuendi sit & moriendi regula. Nam etsi trita hodie ac omnibus ferè vulgaris hæc professio est, Christi se imperio parêre: paucissimi tamen sunt qui eam quam iactant, obedientiam illi præstent. Id autem non aliter fit, quàm vbi ad certum Sacræ eius doctrinæ præscriptum tota componitur religio. Hìc verò emergunt miri conflictus, dum homines, non superbia modò inflati, sed prodigiosa insania fascinati, minus perpetuis cælestis Magistri oraculis, quàm inanibus suis figmentis deferunt. Nam quoscunque obtendant colores, qui ad nos oppugnandos operam suam locant Romano Antichristo: hic omnium contentionum, quibus iam per triginta annos tam acriter vexata est Ecclesia, fons reperietur, quòd qui primi inter Christi discipulos haberi volunt, eius se doctrinæ subiicere non sustinent. Eousque grassata est tũ ambitio, tum audacia, vt sub innumeris mẽdaciis sepulta lateat Dei veritas, vt omnia eius instituta fœdissimis corruptelis sint inquinata, vitiat[9] omni ex parte eius cultus, euersa penitus fidei doctrina, adulteratus Sacramentorum vsus, regimen Ecclesiæ in barbaram tyrannidem conuersum, fœda sacrorum omnium nundinatio instituta, ad effrænatam impiorum tyrannidem traducta sit Christi potestas, in Christianismi locum horrenda & crassissimis ludibriis plena rerum omnium profanatio subierit. His dum tot ac tam atrocibus malis vnũ afferimus remedium, vt loquenti è cælis Dei Filio detur in terris audientia: insurgunt extemplò magni isti Atlantes: non qui Ecclesiam humeris fulciant, sed qui confictum à se Idolũ vanis titulorum ampullis in sublime efferant. Hunc porrò tam acriter nobis reclamandi prætextum habent, quòd pacem statumque Ecclesiæ nostra interpellatione turbamus. Vbi ad cognitionem ventum est, ingeniosi artifices Ecclesiam nobis pingunt quæ totam gubernandi rationem à Christo separatam alienámque habeat. Hoc autem quid aliud est quàm nefariam ac sacrilegam corporis à suo capite diuulsionem moliri? Hinc quàm friuola sit apud multos Christianismi iactantia, liquet: quum maxima pars nihil minus quàm pura Euangelii doctrina regi se patiatur. Quod verò agnoscis, ô Rex, vt integram regni sui possessionem adeat Christus, seria tot superstitionum repurgatione opus esse, singularis id prudentiæ est. suscipere verò atque aggredi quod ita necessarium verè iudicas, raræ cuiusdam virtutis. Te quidem diuinitus instar Ezechiæ cuiusdam aut Iosiæ esse destinatum, qui puriorem Euangelii doctrinam, quæ Satanæ astu hominúmque perfidia in toto mundo vitiata fuit, breui in regno Poloniæ restituas: multa sunt quæ spem bonis omnibus propemodum certam faciant. Nam vt alias omittam præclaras tuas virtutes, quas exteri quoque prædicant, tuæ autem ditionis homines magno cum fructu sentiunt: cùm semper in te mirum pietatis studium enituit, tum verò pietas ipsa hodie refulget. Sed istud præcipuum, quòd mentem tuam ita irradiarit Euangelii sui luce sol iustitiæ Christus, vt & veram administrandæ Ecclesiæ rationem non aliunde, quàm ab ipso petendam scias, & simul discernas quantum inter germanam quam instituit religionis formam, & hanc quæ postea inuecta est, commentitiam ac degenerem intersit. Nam & corruptum deformatúmque Dei cultum quia innumeræ in eius locum superstitiones irrepserint, intelligis: gratiam Christi multis tenebris indignè obrutam, vim mortis eius imminutam, ipsum ferè laceratum, ac discerptum, euersa funditus salutis fiducia: conscientias miserè, imò horrendum in modum vexatas fuisse atque cruciatas à sincera rectáque Dei inuocatione in varias perplexásque ambages miseros homine abductos, Ecclesiam crudeli tyrannide oppressam: denique nullam Christianismi partem sinceram relictam esse. Hac te intelligentia, ô Rex nobilissime, non frustra à Deo fuisse instructum credibile est, quin ministrum ad res magnas elegerit. Ac ne innoxius piorum sanguis de inclyto Poloniæ regno vindictam exposcens, tantam eius fœlicitatem nunc retardet: nequa illic gutta funderetur, hactenus

mirifica

mirifica Dei prouidentia factum fuit. Ea fuit clementia & mansuetudine fœlicis memoriæ Rex Sigismundus Maiestatis tuæ pater, vt quum sæuitiæ contagio tot Christiani orbis regiones occupasset, ipse puras manus continuerit. Iam verò tua nobilitas, adeóque eximii quique inter tuos proceres non modò Christum se illis offerentem facile admittent: sed cupide iam ad eum aspirant. Quinetiam video Iohannem à Lasco, ex illustri Comitum familia genitum, aliis quoque gentibus facem prætulisse. Quominus ferenda est Eccii improbitas, qui suum de sacrificio Missæ libellum Sigismundo Regi Maiestatis tuæ patri inscribendo, fœdam, quantum in se fuit, tam illustri regno maculam inussit. quanquam non fuit hoc mirum in Sileno illo, qui ebriosorum princeps, non minus in altare quàm in sterquilinium vomere solebat. Ego verò si hunc meum laborem tuæ Maiestati nuncupans ac dicans, hoc saltem profecero, vt à nomine Polonico eluantur fœtidæ illæ Eccii sordes, ne illic hæreant quò tam indigne fuerant congestæ: mihi non parum videbor consequutus. & sane vix ex tota Scriptura eligi ad eam rem aptior potuit vllus liber. Huc enim potissimùm incumbit Apostolus noster, vt quod Eccius asserit sacrificium, cum Christi sacerdotio manifeste pugnare ostendat. Missæ quidem nulla hic fit mentio, quam tunc Satan ex inferis nondum eructauerat. Sed dum vnico sacrificio, quod in cruce peregit Christus, contentam esse Ecclesiam iubet, vt omnes immolandi ritus desinant: nouis certe istorum commentis viam præcludit. Clamat hic Apostolus, semel duntaxat in cruce immolatum fuisse Christum: Eccius victimam hanc quotidie renouari fingit: pronuntiat Apostolus solum Dei Filium fuisse idoneum Sacerdotem, qui se Patri offerret, ideóque iureiurando constitutum: Eccius sacerdotium in eius persona residere negat, sed eius functionem ad conductitios sacrificos transcribit. Neque verò me latet quibus cauillis & hæc & alia eiusmodi argumenta eludere conetur. Sed timendum non est ne alios eludat, quàm qui sponte vel cæcutiunt, vel lucem fugitant. Quanquam sic Thrasonico suo fastu inebriatus fuit, vt se insolenter iactando, plus operæ insumeret, quàm subtiliter disputando. Ego tamen ne frustra cani mortuo insultare videar, non aliud addam in præsentia, nisi hunc quoque fore Commentarii mei vsum, vt quam nebulo ille crapulæ suæ labem, putidum suum librum exhalando, ingessit in nomen Polonicum, abstergat. Qui autem legere sustinuerint, ne eius decipulis capiantur, timendum non est. Porrò quum laborem hunc meum tuæ Maiestati offerendo, non tibi modò priuatim, ô Rex, aliquam obseruantiæ significationem dare voluerim, sed toti eam mundo testatam facere: nunc superest vt suppliciter Maiestatem tuam rogem, ne meum hoc qualecunque studium repudiet. Certè si quem ad pios tuos conatus incitandos stimulum attulerit: amplissimum eius fructum tulisse me putabo. Agedum ergo, magnanime Rex, faustis Christi auspiciis curam cum regia tua celsitudine, tum heroica virtute dignam suscipe: vt æterna Dei veritas, qua & eius gloria, & hominum salus continetur, quacunque imperium tuum patet, ius suum Antichristi latrocinio ereptum recuperet. Arduum sane opus, tantæque molis, vt meritò solicitudinem ac metum vel cordatissimis iniiciat. Sed primò, nullum est tantum discrimen quod non alacriter subire, nulla tanta difficultas quam non constanter perferre, nullum tantum certamen cui non intrepidè nos offerre, pro tam necessaria causa deceat & oporteat. Deinde quia proprium est Dei opus, non tam hîc respiciendum quousque se humanæ facultates extendant, quàm danda eius virtuti gloria, vt ea non adiutrice modò, sed directrice etiam freti, vltra vires audeamus: Ecclesiæ inquam, & fundandæ, & instaurādæ munus non abs re passim Scriptura Deo vendicat. Præterquam enim quòd res est per se omnino Diuina, & quæ omnem mundi captum longè superat: simulatque initium aliquod emergit, quascunque nocendi artes habet Satan, eas quasi in aceruum congerit, vt longiorem progressum vel abrumpat, vel moretur. Scimus autem mundi principi nunquam deesse innumeros satellites, qui ad oppugnandum Christi regnum operam suam locare semper sint parati. alios instigat ambitio, alios venter impellit. Hæc nos certamina, pro nostra tenuitate, mediocriter exercent. tua verò Maiestas, longè maiores difficultates proculdubio experietur. Er-

go quisquis ad promouendam & salutis doctrinam,& Ecclesiæ salutem accingitur, inuicta constantia armatum esse oportet. Atqui quoniam res est viribus nostris superior, idem e cælo nobis arma suppeditat. Nostrû est interea, quæ passim in Scripturis occurrunt promissiones, animis habere insculptas: Dominum sicuti Ecclesiæ fundamenta manu sua iecit, ita non passurum vt diruta maneat, quin de colligendis instaurandisque ruinis sit solicitus. Nam ita loquendo, se nunquam in hoc opere nobis defuturum promittit. Sicuti enim otiosos suæ virtutis spectatores nos sedere non vult: ita laborantes manus fulciendo auxilii præsentia, satis claré se principem architectum esse demonstrat. Proinde quod toties ipse non temere repetit atque inculcat, ne pigeat memoria repetere, quoties cum hostibus congrediendum est, qui assiduè infesti prorumpunt. sunt enim & copia prope infiniti (vt dictum est) & genere varii. Vnum autem hoc ad nos animandos abundè sufficiet, quòd ducem habemus adeò inuictum, vt quò pluribus impetitur præliis, eò plures in manu habeat & victorias & triumphos. Vale inuictiss. Rex, Dominus Iesus te Spiritu prudentiæ gubernet, Spiritu fortitudinis sustineat, omni benedictionum genere prosequatur, Maiestatem tuam florentiss. diu cõseruet, regnúmque tueatur. Amen. Geneuæ, X. Calend. Iunii. M. D. XLIX.

IN EPISTOLAM AD HE-*BRAEOS*,

ARGVMENTVM.

NOn tantùm de authore huius Epistolæ variè olim disputatum fuit, sed ipsa quoque vix serò recepta fuit in Latinis Ecclesiis. Suspectam habebant quasi Nouato suffragaretur in neganda lapsis venia: sed quàm vana fuerit illa suspitio, suis locis tractabitur. Ego verò eam inter Apostolicas, sine controuersia amplector: nec dubito Satanæ artificio fuisse quondam factum, vt illi authoritatem quidam detraherent. Nullus enim est ex Sacris libris qui de Christi sacerdotio tam luculente disserat, vnici, quod morte sua obtulit, sacrificii vim dignitatémque tam magnificè extollat, de cæremoniarum tam vsu quàm abrogatione vberius tractet: qui denique plenius explicet Christum esse finem Legis. Quare, ne patiamur Dei Ecclesiam & nos ipsos tanto bono spoliari: sed eius possessionem constanter nobis asseramus. Quis porrò eam composuerit, non magnopere curandum est. Putarunt alii Paulum esse, alii Lucam, alii Barnabam, alii Clementem, vt refert Hieronymus. Quanquam Lucæ tantùm & Clementis Eusebius meminit, libro sexto Ecclesiasticæ historiæ. Scio Chrysostomi tempore passim inter Paulinas à Græcis fuisse receptam. sed Latini aliter senserunt: præsertim qui propiores fuerunt Apostolorum temporibus. Ego vt Paulum agnoscam authorem, adduci nequeo. Nam qui dicunt nomen fuisse de industria suppressum, quòd odiosum esset Iudæis, nihil afferunt. Cur enim mentionem fecisset Timothei, si ita esset? Hoc enim indicio se prodebat. Sed ipsa docendi ratio & stylus alium quàm Paulum esse satis testantur: & Scriptor ipse vnum se ex Apostolorum discipulis profitetur, capite secundo: quod est à Paulina consuetudine longè alienum. Præterea quæ de catechismi consuetudine adducit capite 6, Pauli ætati minus congruerent. Alia sunt quæ suis locis adnotabimus. Scio qualis de stylo excusatio adduci soleat: non posse scilicet iudicium inde fieri, eò quòd Epistolã hanc ex Hebraica lingua in Græcam vel Lucas, vel alius quispiam transtulerit. Atqui ea coniectura nullo negotio refellitur. Vt enim alios locos qui ex Scriptura citantur, prætercam: si Hebraicè scripta fuisset Epistola, nulla in nomine Testamenti fuisset allusio, in qua Scriptor immoratur. Non potuit inquam, ex alio fonte

fonte hauriri quod de iure Testamenti capite nono disputat, quàm ex Græca voce. Nam διαθήκη ambiguam apud Græcos significationem habet. ברית autem Hebræis non nisi fœdus significat. Hæc vna ratio sani iudicii hominibus sufficiet ad probandum quod dixi, Græco sermone scriptam fuisse Epistolam. Quòd autem obiicitur ex aduerso, probabilius esse Iudæis nonnisi sua lingua Apostolum scripsisse, nihilo plus habet ponderis. quotus enim quisque tunc fuit qui auitam linguam intelligeret? quam quisque regionem incolebat, eius idioma didicerat. Porrò lingua Græca latius patebat quam aliæ omnes. Iam venio ad argumentum. Principiò, non hic est status causæ, vt Iesum filium Mariæ Iudæis persuadeat esse Christum & Redemptorẽ illis promissum: quia enim ad eos scribit qui iam Christo nomen dederant, caput illud pro confesso sumit. Sed in hoc cardine versatur, vt probet quale sit officium Christi: vnde pateat, eius aduentu finem esse cæremoniis impositum. Hāc distinctionem notare operæpretium est. Nam sicuti Apostolo superuacuus fuisset labor, hunc esse Christum qui exhibitus fuerat, apud eos probare qui iam ita persuasi erant: sic eos doceri qualis esset, oportuit: quia finem, vim & fructum aduentus eius nondum tenebant, sed falsa Legis interpretatione occupati, vmbram prehensabant pro corpore. Eiusmodi hodie negotium nobis est cum Papistis: nobiscum enim fatentur Christum esse Filium Dei qui redemptor mundo promissus fuerat: sed quum ad rem ventum est, eum plusquam dimidia virtutis suæ parte nudant. Orditur autem à Christi dignitate: quia Iudæis absurdum videbatur, Legem Euangelio posthaberi. Ac primùm quidem illud statuit de quo erat disceptatio, allatam à Christo doctrinam primas tenere, quia sit omnium prophetiarum clausula. Sed quoniam reuerentia quam Mosi deferebant, obstare poterat, docet Christum lòngè omnibus præcellere. Ac postquam summatim attigit quibus nominibus præcellat, nominatim Angelos illi submittit, vt cum illis reliquos omnes cogat in ordinem. Prudenter autem hac ratione progreditur: nam si à Mose cœpisset, magis odiosa fuisset comparatio. Vbi autem ex Scripturis constat, cælestes quoque principatus subsidere infra Christum: non est cur recuset Moses, vel vllus quispiam mortalium, illis aggregari: vt supra omnes tam homines quàm Angelos Filius Dei emineat. Itaque postquam Angelos Apostolus sub Christi dominium & potestatem redegit, mox quasi sumpta fiducia, quanto inferior sit Moses, pronuntiat: nempe quantum differt seruus à Domino. Quòd ergo tribus primis capitibus Christum in summo gradu principatus collocat, huc tendit, vt eo loquente, omnes sileant, nec quicquam nos impediat quominus eius doctrinæ solidam audientiam præstemus. Quanquam secundo capite eum nobis fratris loco in carne nostra proponens, hoc modo nos allicit, vt libentius nos totos illi deuoueamus ac tradamus. & simul exhortationes minásque admiscet, siquis vel ad obsequendum sit tardior, vel contumaciter repugnet: idque agit prope ad finem vsque quarti capitis. Inde transit ad explicandum Christi sacerdotium: cuius vera & pura cognitio omnes Legis cæremonias abolet. Sed vbi breuiter tantùm indicauit quàm debeat nobis illud esse amabile, & quàm suauiter acquiescere in eo liceat, paulisper ad increpandos Iudæos digreditur, eò quòd in primis elementis tanquam pueri, hæsitarent: vbi etiam graui & seuera denuntiatione eos terret. periculum enim esse ne si ad proficiendum adeò sint segnes, tandem abiiciantur à Domino. Verùm hanc asperitatem mox temperat, quum dicit meliora se sperare: vt eorum potius animos erigat ad studium profectus, quàm deiiciat. Postea ad sacerdotii tractationem redit, in qua docet primò, differre ipsum à veteri sacerdotio quod sub Lege fuit. deinde esse præstantius, quòd in eius locum succedat, & iureiurando sanciatur: quòd æternum sit, sempérque vigeat: quòd qui eo fungitur, Aaraonem & reliquos omnes ex genere Leuitico, honore superet. quorũ omniũ adũbratã fuisse imaginẽ in persona Melchisedec ostẽdit. Quò autẽ certius abrogatas esse Legis cæremonias probet, in aliũ finẽ institutas vnà cum tabernaculo fuisse commemorat: nempe vt cælesti prototypo seruirẽt. Vnde sequitur, non esse in illis manendũ: nisi velimus contempta meta, in medio viæ desidere. Ad hoc Ieremiæ locum adducit, vbi promittitur Nouum te-

ſtamentum, quod nihil aliud eſt quàm Veteris correctio. vnde ſequitur, infirmum illud fuiſſe & caducum. Poſtea de ſimilitudine congruentiáque vmbrarum & veritatis in Chriſto exhibitæ diſputans, concludit, vnico Chriſti ſacrificio abrogatos fuiſſe ritus omnes à Moſe inſtitutos: quia perpetua ſit huius ſacrificii efficacia, & in eo non modò abſoluta ſit Noui teſtamenti ſanctio, ſed verum & ſpirituale cõplementum externi illius ſacerdotii quod ſub Lege viguit. Doctrinæ rurſus exhortationem annectit inſtar ſtimuli, vt impedimentis omnibus valere iuſsis, Chriſtum, qua decet reuerentia, excipiant. Tot Patrum exempla quæ recenſet capite vndecimo, mihi videntur in hunc finem eſſe adducta, vt agnoſcerent Iudæi, ſi à Moſe traducti eſſent ad Chriſtum, adeò ſe à ſanctis Patribus non diſcedere, vt hac maximè in re illis coniuncti forēt. Nā ſi præcipua in illis virtus fuit fides, radixque omniū virtutum: ſequitur, hanc eſſe præcipuè qua cenſeantur Abrahæ & Prophetarum filii. Contrà, degeneres eſſe omnes qui Patrum fidem non ſequuntur. Hoc ad Euangelii commendationem non parum valet, quòd nobis in eo cum vniuerſa quæ ab initio mundi fuit, Eccleſia, conſenſus eſt ac ſocietas. Duo quæ ſuperſunt capita, varias formandæ vitæ præceptiones continēt, de ſpe, de tolerātia crucis, de perſeuerantia, de gratitudine erga Deum, de obedientia, de miſericordia & charitatis officiis, de caſtitate, & ſimilibus. Demum Epiſtolam precatione claudit. niſi quòd ſpem illis facit aduentus ſui.

In Epiſtolam ad Hebraeos, IOHANNIS CALVINI Commentarius.

CAP. I.

1 *DEVS olim multifariam multiſque modis loquutus Patribus per Prophetas,*

2 *Extremis hiſce diebus loquutus eſt nobis per Filium, quem cõſtituit hæredem omnium, per quem etiam ſecula condidit.*

1 *Deus olim*, &c. Hoc exordium ad cõmendationem doctrinæ Chriſti pertinet. neque enim reuerenter tantùm excipiendam eſſe docet, ſed in ea ſola acquieſcēdum. Quò id melius intelligatur, notanda eſt ſingulorum membrorum antitheſis. Primùm, Filiū Dei Prophetis opponit: deinde nos Patribus: tertiò variam ac multiplicem loquendi rationem quā Deus apud Patres tenuit, poſtremæ reuelationi quæ nobis per Chriſtum allata eſt. Sed in hac diuerſitate vnum tamen Deum vobis proponit: nequis putet Legem cum Euangelio pugnare, vel alium eſſe huius, quàm illius authorem. Itaque vt ſummam huius propoſitionis teneas, hac tibi figura pingenda eſt.

Deus loquutus eſt

Olim per Prophetas:	Nunc per Filium.
Tunc Patribus:	Nunc autem nobis.
Tunc multifariam:	Nunc in fine temporum.

Hoc

Hoc iacto fundamento, consensus inter Legem & Euãgelium statuitur: quia Deus qui semper est sui similis, & cuius sermo cõstans est, ac immobilis veritas, vtrisque cõmuniter est loquutus. Sed notandum est inter nos & Patres discrimẽ: quia aliter olim apud eos sermonẽ temperauit, quàm hodie apud nos. Ac primum quidem apud illos Prophetis vsus est: nobis verò propriũ Filium ligatum constituit. Conditio igitur nostra in hac parte iam potior est. Porrò in ordine Prophetarum censetur & Moses: vt sit vnus ex eorum numero qui Filio sunt longè minores. In modo quoque reuelationis excellimus. nam visionum & reliqui regiminis diuersitas quæ fuit sub Veteri testamento, argumẽto erat, nondum statum esse, fixúmque regimẽ, quale rebus optime compositis esse decet. Huc pertinet quod dicit, *Multifariam multísque modis*. Eandem enim formam perpetuò vsque in finem prosequutus esset Deus, si fuisset illa numeris omnibus absoluta. sequitur ergo, varietatem fuisse imperfectionis notam. Porrò has duas voces ita accipio, vt Multifariam referam ad diuersas temporum vices. Est enim Græcè πολυμερῶς: quod licebit ad verbum transferre, Per multas partes, quemadmodum fieri solet, quum in posterum plenius loqui instituimus. πολυτρόπως verò diuersitatẽ (meo iudicio) in forma ipsa designat. Quũ *nobis loquutum esse* dicit, *his postremis temporibus*, significat non amplius esse causam cur expectatione nouæ reuelationis simus suspẽsi. Neque enim particularis est sermo quem attulit Christus, sed extrema clausula. Hoc sensu, nouissimum tempus & dies nouissimos accipiunt Apostoli. Atque id etiam est quod intelligit Paulus quum scribit, in nos fines ætatum incidisse 1.Cor.10.11, Quòd si nunc postremùm loquutus est Deus, huc vsque progredi conuenit: quemadmodum etiam quum eò perueneris, sistendus est gradus. Quorũ vtrumque cognitu valde necessarium est. Nam & Iudæis magnum erat impedimentum quòd non reputabant Deum in aliud tempus distulisse pleniorem doctrinam. Itaque lege sua contenti, non properabant ad metam. Ex quo autem Christus apparuit, contrarium malum grassari cœpit in mundo. appetũt enim homines vltra Christum pergere. Quid enim est aliud totus Papatus, quàm huius limitis trãsgressio, quem figit Apostolus? Proinde sicuti omnes inuitat hoc loco Spiritus Dei, vt ad Christum vsque perueniant: ita nouissimum sermonem cuius meminit, transilire prohibet. Denique sapientiæ nostræ terminus, hinc in Euangelio locatur.

2 *Quem constituit hæredẽ*. His encomiis ornat Christũ, vt nos in eius reuerentiam adducat. Nam quũ illi omnia subiecerit Pater, ad eius imperium nos quoque pertinemus. & simul indicat nihil inueniri posse extra ipsum boni, quũ hæres sit vniuersalis. Vnde sequitur, nos & miserrimos esse, & bonorum omnium inopes, nisi ille nos suis opibus iuuet. Porrò hunc honorem iure deberi Filio Dei addit, vt omnium habeat potestatem: quia per ipsum omnia sint condita: quanquam hæc duo Christo tribuuntur diuerso respectu. Per ipsum enim creatus est mundus, quatenus æterna est Dei sapientia quæ omnium eius operum ab initio directrix fuit. atque hinc colligitur Christi æternitas. fuisse enim prius oportet, quàm per ipsum mundus crearetur. Quod si diuturnitas tẽporis quæritur, nullũ inuenietur principium. Neque hoc eius derogat potestati, quòd per ipsum dicitur creatus mundus: quasi non ipse creauerit. Hæc vsitata est loquendi ratio, Patrem vocari Creatorẽ: quòd autem quibusdã locis additur, per Sapiẽtiã, vel sermonẽ, vel Filiũ, perinde valet acsi ipsa Sapiẽtia creatrix nominaretur. Sed interea personalis distinctio notatur, non tantùm respectu hominum, sed vt est in Deo ipso inter Patrem & Filium: Prou.8.27. Vnitas ergo essentiæ facit vt quicquid essentiale in Deo est, tam Patri quàm Filio competat: Ioan.1.3. deinde vt quicquid simpliciter Deo competit, vtrique sit cõmune: Col.1.16. Sed hoc non impedit quin vtrique personæ sua sit proprietas. Nomẽ verò *Hæredis* Christo in carne manifestato tribuitur. nam quatenus homo factus eandem nobiscum induit naturã, hæreditatem hanc accepit: idque, vt nobis recuperaret quod perdideramus in Adam. Hominem enim quasi filiũ Deus constituerat initiò bonorũ omniũ suorũ

hæredem. sed per peccatũ à Deo alienatus primus homo, se & posteritatẽ suã, tam Dei benedictione quàm bonis omnibus priuauerat. Tunc ergo incipimus iure frui Dei bonis, quũ nos Christus, qui vniuersalis est hæres in societatem suam admittit. Nam ideo ille hæres, vt nos suis opibus ditet. Quin hoc elogio nunc eum ornat Apostolus, vt sciamus nos sine ipso, bonorum omnium esse inopes. Si *omnium* in masculino genere accipias, huc spectabit membrum istud: debere nos Christo subiectos esse, quia illi à Patre dati simus. Sed ego potius in neutro genere lego: vt significet legitima cæli & terræ omniúmque creaturarũ possessione nos arceri, nisi Christo communicemus.

3 Qui quum sit splendor gloriæ, & character substantiæ eius, portétque omnia verbo suo potenti, peccatorum nostrorũ purgatione per seipsum facta, consedit in dextera magnificentiæ in excelsis.

3 *Qui quum sit splendor gloriæ.* Hæc partim de Diuina Christi essentia, partim de ipso carne nostra induto prædicantur. Nam quòd vocatur Splendor gloriæ, *& character substantiæ*, Diuinitatis est proprium: alia ad humanã quoque naturam pertinent. omnia tamen ad commendandã Christi dignitatem sunt posita. Porrò eadẽ ratione Filius splendor gloriæ dicitur, & substantiæ character. Vtraque loquutio translatitia est. Nam de tantis rebus támque reconditis nihil potest dici nisi similitudine à creaturis mutuò sumpta. Quare non est quòd nimis subtiliter disputemus qualiter Filius qui vnam cum Patre essentiam habet, splendor sit ex illius lumine refulgens. Fatendum est, improprium quodammodo esse quod à creaturis ad arcanam Dei maiestatem transfertur. Sed tamen hæc quæ sensibus nostris conspicua sunt, aptè ad Deum accommodãtur: vt sciamus quid in Christo quærendum sit, & quid nobis vtilitatis afferat. Nam hoc quoque notãdum est non hîc doceri friuolas speculationes, sed tradi solidam fidei Doctrinam. Quare debemus in vsum nostrum hæc Christi elogia applicare: sicuti ad nos relationem habent. Dum igitur audis Filium esse splendorem paternæ gloriæ, sic apud te cogita, gloriam Patris esse tibi inuisibilẽ donec in Christo refulgeat: ideo vocari characterem substantiæ, quòd Patris maiestas sit recondita donec se veluti in imagine impressam ostendat. Qui hac relatione non obseruata, altius philosophantur, frustra se macerant, quia non tenent Apostoli cõsilium. neque enim hîc tradere voluit quid simile intus habeat Pater cum Filio: sed quemadmodum dixi, fidem nostram ædificare cum fructu voluit: vt discamus, non aliter Deũ nobis patefieri, quàm in Christo. Tam enim in Dei essentia immensus est fulgor, vt oculos nostros perstringat donec irradiet nos in Christo. Vnde sequitur nos cæcutire ad lucem Dei nisi in Christo nobis affulgeat. Hæc verè vtilis est philosophia, ex serio fidei sensu & experimento discere Christi excellentiam. Idem (vt iam dixi) & de charactere sentiendũ est. nam quum Deus per se nobis sit incomprehensibilis, in Filio demum eius forma nobis apparet. Ergo ἀπαύγασμα hîc nihil aliud significat, quàm lumen visibile, aut refulgentiam, cuius oculi nostri sint capaces: & χαρακτὴρ, viuam formam occultæ substantiæ. Priore voce admonemur, extra Christũ nihil esse lucis, sed meras tenebras. Nam quum Deus vnica lux sit qua nos omnes illuminari oportet, hac tantùm irradiatione (vt ita laquar) se in nos diffundit. Secundò admonemur, verè & solide Deũ in Christo cognosci. Neque enim obscura est vel adumbrata eius imago duntaxat: sed expressa effigies quæ ipsum refert, quemadmodum nummus matricem cunei quo percussus est, formam. Quanquam plus etiam dicit Apostolus: nempe Patris substantiam quodammodo Christo insculptam esse. Nomẽ ὑποστάσεως, quod ego alios sequutus, verti Substantiam (meo iudicio) non Esse vel essentiam Patris denotat, sed personam. Nã illud absurdè diceretur, Dei essentiam in Christo impressam esse: quũ eadem sit & quidem simplex vtriusque essentia. Sed verè aptéque dicitur, quicquid

quid proprium habet Pater, in Christo expressum esse: vt qui hunc tenet, quicquid in Patre est simul teneat. Atque in hac significatione orthodoxi Patres hypostasin vsurpant: vt triplex in Deo sit, vnica verò οὐσία. Et Hilarius passim Latinum nomen Substantiæ pro Persona accipit. Cæterùm etsi hic nō est propositum Apostolo, disserere qualis in se sit Christus, sed qualem se nobis reipsa declaret: tamen Arrianos & Sabellianos satis confutat, quum Christo vendicat quæ solius sunt Dei, & simul duas in Patre & Filio distinctas hypostaseis notat. Nam hinc colligimus, Filium esse vnum cum Patre Deum, & proprietate nihilominus distingui: ita vt sua cuique subsistentia constet. *Portétque omnia.* Portare hic pro Tueri accipitur, facereque vt in suo statu maneant creaturæ. intelligit enim omnia mox casura, nisi eius virtute sustinerentur. Quanquam pronomē demonstratiuū αὐτοῦ tam de Patre quàm de Filio exponi potest: verti enim potest, vel ipsius vel suæ. Quia tamen secūda expositio magis est recepta, & optime quadrat contextui: ego eam libēter amplector. Ad verbum est, Verbo potētiæ. sed genitiuus more Hebraico epithetum valet. Nam quòd nōnulli ita torquent, Christum omnia sustinere verbo Patris, hoc est seipso qui verbum est: nihil habet coloris. Deinde nihil opus est tam coacta expositione. neque enim solet Christus vocari ῥῆμα, sed λόγος. Quare Verbum hic simpliciter nutum significat. & sensus est, Christum, qui solo nutu totum mundum conseruat, non tamen recusasse munus peragendæ nostræ purgationis. Atque hoc secundū est mēbrū doctrinæ quæ in hac Epistola tractatur. Status enim totius disputationis in his duobus capitibus versatur: Christum, quia summa authoritate præditus est, præ omnibus aliis esse audiendum: & quia morte sua nos Patri reconciliauit, veteribus sacrificiis finē imposuisse. Ideo prima hæc sententia, quum sit generalis propositio, etiam bimembris est. Porrò quum dicit, *Per seipsum*, subaudienda est antithesis: quòd legis Mosaicæ vmbris ad id non fuerit adiutus. Præterea discrimen inter ipsum & Leuiticos sacerdotes ostendit. nam & hi dicebātur peccata expiare: sed hanc vim aliunde mutuabantur. Denique excludere voluit omnia alia media, vel adminicula, quum purgationis & pretiū & virtutē in Christo statuit. *Consedit in dextera.* Ac si diceret, Salute hominibꝰ parta in mundo, receptus est in gloriam cælestem, vt omnia gubernet. Hoc autem subiecit, vt indicaret non esse temporariam salutem quam nobis acquisiuit. nam alioqui potestatem metiri solemus ex præsenti aspectu. Christum ergo non ideo minoris faciendum admonet, quia oculis non cernatur, sed potius hunc esse cumulum eius gloriæ, quòd receptus est ac euectus in summum illud imperii fastigium. Nam dextera per similitudinem ad Deum transfertur, qui neque inclusus est loco, nec latus habet vel dextrum vel sinistrum. Sessio itaque Christi nihil aliud est quàm regnū quod illi à Patre datum est, ac potestas illa cuius meminit Paulus, vt in nomine eius omne genu flectatur, Philip. 2. 10. Ergo Sedere ad Patris dexterā nihil aliud est quàm gubernare vice Patris: qualiter solent principum legati, quibus libera rerum omnium potestas est concessa. Et ideo additum est epithetum *magnificentiæ*: deinde, *In excelsis*: vt significet collocatū esse in excelso throno Christū, vnde maiestas Dei refulgeat. Ergo sicuti amandus est redemptionis nomine, ita in hac magnificentia adorandus.

4 Tantò præstantior Angelis factus, quantò excellentius præ ipsis sortitus est nomen.

5 Cui enim vnquam Angelorum dixit, Filius meus es tu, ego hodie genui te? Et rursus, Ero illi in Patrem, & ipse erit mihi in Filium?

6 Rursus autem quum introducit Filium in orbem, dicit, Et adorent eum omnes Angeli Dei.

4 *Tantò præstantior.* Postquã Christum Mosi & reliquis omnibus prætulit, nunc Angelis etiam cõparãdo, gloriam eius magis amplificat. Tritum erat apud Iudæos, Legem per Angelos esse datam: audiebant quæ passim de ipsis in Scriptura leguntur honorificè dicta: & vt mirè in superstitionem procliuis est mundus, Angelos nimium extollendo, Dei gloriam obscurabant. Ergo oportuit ipsos cogi in suum ordinẽ, ne Christi splendori obstarent. Ac primùm ex nomine argumentatur, Christum longè supra eos excellere: quia vocetur Filius Dei. Hoc autem titulo Christum fuisse insignitũ probat duobus Scripturæ testimoniis: quorum vtrunque excutiendum nobis est: deinde summam rei colligemus.

5 *Filius meus es tu.* Non est negandum quin de Dauide hoc prædicetur: nempe quatenus Christi personam sustinuit. Ergo quæ habentur in hoc Psalmo, in Dauide, oportuit adumbrari: sed in Christo sunt expressa. Nã quòd multis hostibus circuncirca domitis, regni sui fines ampliauit ille: fuit aliqua huius promissionis adũbratio, Dabo tibi Gentes in hæreditatem. Sed quantulum hoc fuit præ amplitudine regni Christi, quæ ab Oriente in Occidentem vsque patet? Eadẽ ratione filius Dei vocatus fuit: hoc est, peculiariter à Deo selectus ad res egregias gerendas. Sed hæc vix modica scintilla fuit eius gloriæ quæ in Christo refulsit, cui Pater imaginem suam insculpsit. Ita nomen Filii singulari prærogatiua in solum Christũ competit: nec potest in alium quemuis trãsferri quin profanetur. hunc enim, & neminem alium signauit Pater. Sed Parum adhuc firmũ etiam hoc modo videtur argumentum Apostoli. vnde enim Christum superiorem esse Angelis contendit, nisi quia nomẽ habet Filii? Quasi verò non sit hoc illi cõmune cum Principibus, & quicunque potestate eminẽt: de quibus scriptum est, Vos dii estis, & filii Excelsi omnes, Psal. 81. 6. quasi non honorificentius de toto Israele loquutus sit Propheta, quum dixit Primogenitum Dei, Ier. 31. 9. Nã Filii appellatio passim illi tribuitur. Quinetiam Angelos ipsos Dauid alibi nominat Dei filios, Psal. 89. 7: Quis similis, inquit, Iehouæ inter filios Elohim? Responsio est facilis, Principes secundum quid vocari hoc nomine: in Israele designari communem electionis gratiam: Angelos vocari deorũ filios figuratè, propterea quòd spiritus sint cælestes, & qui in beata immortalitate gustum aliquem habent Diuinitatis. Verùm quum Dauid sine adiectione se in Christi persona Dei filium appellat, singulare quiddam designat, & honore tam Angelorum quàm Principũ, nedum totius Israelis excellentius. Alioqui impropria esset ac inepta loquutio, si per excellentiam vocaretur Dei filius qui nihilo plus haberet quàm alii. eximitur enim ex grege & numero aliorum. Quum itaque exclusiue hoc dictum sit de Christo, Filius meus es tu: sequitur nulli Angelorum conuenire talem honorem. Si quis rursum excipiat Dauidem quoque hoc modo supra Angelos euehi: respondeo, nihil esse absurdi si Angelis præferatur, quatenus imago est Christi: quemadmodũ nulla fiebat Angelis iniuria, quum summus Sacerdos, Mediator vocabatur qui peccata expiaret. Neque enim id habebant proprio iure: sed quum referrent Christi regnum, nomen quoque ab ipso mutuabantur. Quinetiam Sacramenta, quum res sint per se mortuæ, insigniuntur titulis quos Angeli sibi absque sacrilegio non arrogarent. Hinc apparet validum esse argumẽtum à Filii nomine. De generatione sic breuiter habendum est: relatiuè hoc loco accipi. Friuola enim Augustini argutia est, qui hodie æternũ & continuum fingit. Christus certè æternus est Dei Filius: quia sapientia eius est ante tempus genita. sed hoc nihil ad præsentem locum, vbi respectus habetur ad homines: à quibus agnitus fuit Christus pro Filio Dei, postquam eum Pater manifestauit. Hæc igitur declaratio, cuius etiam Paulus meminit ad Romanos cap. 1. 4, species quædam fuit æternæ (vt ita loquar) generationis. Nam arcana illa & interior quæ præcesserat, hominibus erat incognita: nec in rationem venire poterat, nisi eam Pater visibili reuelatione approbasset. *Ero illi in Patrẽ.* In hoc etiam secũdo testimonio valere debet illa obseruatio. tametsi designetur hîc Solomo, qui alioqui erat Angelis inferior, tamen ipsum ex com-

communi omniū ordine segregari, quū Deus se promittit illi fore in patrem. Neque enim illi in Patrem futurus erat tanquam vni ex Abrahæ filiis, aut vni ex principibus: sed tanquam ei qui reliquos omnes supereminet. Priuilegio igitur eodē quo Filius constituitur, omnes alii excluduntur à pari honore. Porrò non aliter id de Solomone esse dictum, nisi quatenus Christum figurabat, patet ex loci contextu. nam & totius mundi imperium Filio cuius illic fit mentio, destinatur, & asseritur imperii perpetuitas. Constat autem exaduersò, regnum Solomonis angustis finibus fuisse inclusum: & adeò non fuisse diuturnum, vt statim post eius mortē accisum, aliquanto pòst tempore conciderit. Atqui in Psalmo citantur testes sol & luna, iuratque Dominus quandiu in cælo fulgebunt, regnum illud staturum incolume. contrà verò regnum Dauidis breui temporis spatio collapsum, tandem prorsus interiit. Deinde ex compluribus Prophetarum locis colligere promptum est, illam promissionem nunquā aliter quàm de Christo fuisse acceptam: vt cauillari nemo queat, esse istud nouum commentum. nam & inde inualuerat vulgò apud Iudæos hic vsus, vt Christum appellarent Filium Dauidis.

6 *Rursus autem quum introducit filium.* Nunc alia ratione Christum supra Angelos attollit: quia iubeantur Angeli ipsum adorare. Sequitur enim ipsorum esse caput ac principem. Verùm videri posit perperam hoc ad Christum torquere, quod simpliciter de Deo prædicatur. Si respondeamus Christum esse Deum æternū, ideóque iure in eum competere quæcunque Dei sunt: nondum omnibus satisfactum erit. parum enim ad rei dubiæ probationem valeret, ex communibus Dei elogiis in hac causa argumentari. Agitur enim de Christo in carne manifestato: & nominatim dicit Apostolus, ita loquutum Spiritum, quum introducitur in orbem: quod non esset verè dictū, nisi propriè Psalmus de Christi manifestatione differat. Et sanè ita est: exordium enim Psalmi, exhortatio est ad lætitiam. Neque Iudæos alloquitur Dauid: sed totam terram vsque ad insulas: hoc est, transmarinas regiones. Ratio ponitur: quia Dominus regnabit. Si deinde totum Psalmum percurras, nihil aliud videbis quàm regnum Christi quod ab Euangelii publicatione cœpit. nec aliud est argumentum Psalmi, quàm veluti solenne diploma quo in eius regni possessionē mittitur Christus. Porrò quæ lætitiæ materia ex eius regno, nisi toti mundo salutare foret, hoc est tam Gentibus quàm Iudæis? Quāobrem aptè hîc Apostolus quū dicit ipsum introduci in orbem: quia scilicet illic eius ad homines aduētus describitur. Cæterùm vox Hebraica pro qua hîc Angelos reddidit, est Elohim, quæ & deos significat. Sed minimè dubiū quin de Angelis loquatur Propheta: quia sensus est, nullā esse tam sublimē potētiam quæ nō subiici debeat huius Regis imperio, cuius aduētus totū orbē exhilarare debet.

7 *Et ad Angelos quidem dicit, Qui facit Angelos suos spiritus, & ministros suos flammam ignis.*

8 *Ad Filium verò, Thronus tuus ô Deus in seculum seculi: virga directionis, virga regni tui.*

9 *Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem, propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.*

7 *Ad Angelos quidem.* Ad Angelos, pro De Angelis. sed locus quem citat, videtur in alienū sensum trahi. Nam quum illic Dauid ordinē describat quem in mundi administratione cernimus: nihil certius est quàm hîc fieri mentionem ventorum, quos dicit à Domino fieri nuntios, quia pro cursoribus illis vtatur: quemadmodum fulminibus dum terram perlustrat, quàm celeres & expeditos ad obeunda sua iussa ministros habeat, ostendit. nihil hoc ad Angelos pertinet. Quidam ad allegoriam confugiūt, quasi Apostolus apertum & literalem (vt vocant) sensum allegoricè de Angelis exponeret. Mihi autem magis placet hoc testimonium sic adductum esse, vt per similitudinem Angelis accommodetur,

hoc modo, Dauid Angelis cõparat vẽtos, vt hîc in mundo idem exerceāt officium quod in cælo Angeli: sunt enim venti quasi visibiles spiritus. Et sanè quemadmodũ Moses in creatione mundi tantùm ea commemorat quæ sub sensus nostros cadunt, & tamen vult superiora etiam intelligi: sic Dauid in illa mundi & naturæ descriptione, quasi in tabula nobis depingit quod etiam ex ordine cælesti intelligendum est. Quare argumentum à simili esse puto, quum ad Angelos trãsfert Apostolus quod propriè de ventis dictum est.

8 *Ad Filium verò.* Fatendum est quidem de Solomone hũc Psalmũ fuisse compositũ instar epithalamii: quia illic celebratur eius cõiugium cum filia Regis AEgypti. Sed negari rursus non potest quod hîc refertur, multò esse excelsius, quàm vt in Solomonem competat. Iudæi ne cogantur agnoscere Christum esse Deum, cauillantur dici thronũ Dei, vel subaudiendum esse verbum Stabiliuit. Ita secundum priorem expositionẽ, nomen אלהים vertẽdum foret *thronus tuus*, in genitiuo casu Thronus Dei. Altera expositio fingit orationem defectiuam. verùm apparet eos quærere mera effugia. Quisquis ergo composito animo, & citra rixandi studium hunc versum leget, non inficiabitur Messiam vocari Deũ. Nec est quòd excipias nomen hîc poni Angelis & iudicibus promiscuum. nusquam enim legitur vni & simpliciter attributũ, nisi soli Deo. Præterea vt de voce non pugnẽ, cuius thronus in perpetuum stabilis prædicabitur, nisi solius Dei? ergo regni perpetuitas testimonium est Diuinitatis. Postea sceptrum regni Christi, vocatur sceptrum rectitudinis: cuius rei in Solomone quædam fuerunt lineamenta, sed obscura: quatenus scilicet iustum & æquitatis studiosum Regẽ se præstitit. Sed rectitudo in regno Christi latius patet: quia scilicet Euãgelio suo, quod sceptrũ est spirituale, nos in Dei iustitiã reformat. Idem & de directione iustitiæ sentiẽdum. ideo enim quia diligit, facit vt in suis regnet.

9 *Propterea vnxit.* Hoc quidẽ verè de Solomone dictum fuit: qui ideo Rex creat⁹ est quòd Deus ipsum reliquis fratribus prætulit, qui alioqui æquales erãt, & perinde vt ipse, Regis filii. Sed hoc in Christum magis propriè competit, qui nos sibi adoptauit cõsortes, tametsi iure proprio non eramus. Vnctus autem fuit supra nos omnes, quia sine mẽsura, nos autẽ ad certã quisque portionẽ, prout singulis ipse distribuit. Deinde nostra causa vnctus fuit, vt hauriamus omnes ex eius plenitudine. Quare ipse Christus, nos ab eo Christiani, quasi riuuli à fonte. quia verò vnctionẽ hãc in carne sua recepit Christus, ideo dicitur hîc vnctus à Deo suo. Absurdũ enim esset Deo subiici, nisi humanæ naturæ respectu.

10 *Et tu ab initio, Domine, terram fundasti: & opera manuũ tuarum sunt cæli.*

11 *Ipsi peribunt, tu autẽ permanes: & omnes quasi vestimentum veterascent,*

12 *Et tanquã amictum inuolues eos, & mutabuntur: tu autem idem es, & anni tui non deficient.*

13 *Ad quem verò Angelorum dixit vnquam, Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum?*

14 *Annõ omnes sunt administratorii spiritus, qui in ministerium emittuntur, propter eos qui hæreditatem capiunt salutis?*

10 *Et tu ab initio.* Hoc testimonium prima specie ad Christum ineptè trahi videri posset, præsertim in causa dubia qualis hîc tractatur. neque enim disputatio est de gloria Dei, sed quid propriè Christo cõueniat. atqui nulla illic Christi mẽtio, sed nuda proponitur Dei maiestas. Fateor quidem, toto Psalmo non nominari Christũ: sed palàm est ita designari, vt nemo dubitet, ex professo

nobis

nobis commendari eius regnum. Itaque accommodanda sunt eius personæ quæcunque illic habentur. Non enim hoc nisi in Christo impletum est, Tu exurgens misereberis Sion, vt timeant Gentes nomen tuum, & omnes Reges terræ gloriam tuam. Item, Quum populi congregati fuerint simul, & regna vt seruiant Domino. Frustra certè hunc Deũ per quem totus mundus in vnam fidem ac Dei cultum coaluit, nisi in Christo quæremus. Ergo reliqua etiam quæ in Psalmo continentur, aptè quadrãt Christi personæ: atque hoc inter alia, quòd Deus est æternus, cæli & terræ creator: quòd illi perpetuitas tribuitur ab omni mutatione exẽpta, quo & eius maiestas extollitur in summum fastigium, & ipse ab ordine omnium creaturarũ eximitur. Quòd Dauid cælos perituros docet, ita quidam resoluunt, Etiãsi ita cõtingeret: quasi nihil affirmet. Verùm quid opus est hac coacta expositione, quũ sciamus creaturas omnes vanitati esse subiectas? quorsum enim renouatio, quã cæli quoque veluti parturientiũ desiderio expectãt, nisi quòd ad interitũ nunc inclinãt? Cæterùm perpetuitas Christi quæ hic cõmendatur, eximiã affert piis consolationẽ, quos eius fore participes Psalmus tandẽ concludit. quemadmodũ Christus se & sua corpori suo communicat.

13 *Ad quem verò Angelorum.* Rursus alio testimonio Christi præstantiam extollit: vt inde pateat quãtùm emineat supra Angelos. Locus est ex Psalmo 110. 1, qui nonnisi de Christo exponi potest. Nam quum Regibus nefas fuerit attingere sacerdotiũ, teste Vziæ lepra 2. Par. 26.18; & constet neque Dauidem, neque alium quempiam ex regni successoribus sacerdotem fuisse ordinatum; sequitur, tam nouum regnum quàm nouũ sacerdotium hîc induci, quum idem Rex & Sacerdos constituitur. Præterea æternitas Sacerdotii in solum Christum competit. Iam initio Psalmi collocatur ad Dei dexterã. quæ loquutio (vt iam dixi) perinde valet acsi daretur illi secundus à Patre locus. Est enim metaphora quæ significat illum Patris esse vicarium, & primarium legatum in potestate exercenda, vt Pater regnet per manum eius. Nemo est Angelorum qui tam honorificam personam sustineat, ergo longè omnibus præcellit Christus. *Donec ponam.* Quoniam nunquam desunt hostes Christo qui regnum eius oppugnẽt, videri posset non esse extra periculũ: præsertim quum polleant magnis viribus qui illud euertere moliũtur, varias habeant artes, furioso rursum impetu omnia conentur. Certè si reputemus quæ sunt ante oculos, videtur subinde ruiturum Christi regnum. Sed hæc promissio metum nobis omnem adimit, quòd nũquam detrahetur Christus ex sua sede: quin potius hostes suos omnes prosternet. Duo igitur hæc notanda sunt, nunquam quietũ fore Christi regnum, sed multos fore illi infestos à quibus turbetur: deinde quicquid agãt hostes, nũquã præualituros: quia Christi sessio ad Patris dexteram nõ est temporaria, sed vsque ad finem mundi. itaque omnes qui eius imperio se non submiserint, proterendos esse & pedibus eius calcandos. Siquis autem roget an tunc finiendum sit Christi regnũ quum hostes suos prostrauerit: respondeo, perpetuum quidem fore, sed eo modo quem Paulus declarat prioris ad Corinthios capite 15.25. Sic enim habẽdum est, Deum tunc nobis in seipso appariturũ, qui nũc in Christo tantùm vult cognosci. Neque tamen desinet Christus caput esse hominum & Angelorum: nec propterea quicquam ex eius honore minuetur. verùm huius quæstionis solutio ex eo loco petenda est.

14 *Annon omnes.* Quò melius eluceat comparatio, nunc subiicit qualis sit conditio Angelorum. Quòd *spiritus* vocat, id quidem est excellentiæ. nam hac parte superiores sunt corporeis creaturis. Sed λειτουργία quam ipsis continuò pòst assignat, cogit eos in ordinem: vtpote quæ opposita est dominio. ídque expresſius declarat quum dicit *in ministerium.* Prius enim epithetum perinde valet, acsi dixisset esse officiarios. Ministri verò nomen humilius est ac abiectius. Est quidem honorifica seruitus quam iniungit Deus Angelis: hoc tamen ipso quòd seruiunt, patet lõgè dispares esse Christo qui Dominus est omnium. Siquis obiiciat, Christum similiter vocari compluribus locis & seruum & ministrum, nec Dei modò, sed nostrũ quoque: solutio in prõptu est, nõ

esse hoc naturæ, sed voluntariæ exinanitionis, quemadmodum testatur Paulus: Philip.2.7. & interea manere illi nihilominus illibatum suum principatum. contrà autem Angelos in hunc finem creatos esse vt seruiant, totámque eorũ conditionem ministerio contineri. Ergo magnũ est discrimen: quia quod his naturale est, Christo est quasi aduẽtitiũ, carnis nostræ quam induit, respectu. quod illis est necessarium, hic sponte subiit. Præterea sic minister est Christus, vt nihil illi ex imperii maiestate decedat etiam in carne. Ex præsenti loco eximiã consolationem percipiunt fideles, quum ministros sibi attribui audiunt cælestes exercitus, vt salutem ipsorum procurẽt. Est enim non vulgare Diuini in nos amoris pignus, habere illos nostra causa assiduos in opere. Hinc etiam manat rara fidei confirmatio, quòd salus nostra talibus præsidiis munita, sit extra periculum. Optimè ergo infirmitati nostræ consulit Deus, quum tales dat nobis adiutores qui Satanæ nobiscum resistant, suámque operam modis omnibus impẽdant ad nos tuendos. Sed hoc beneficio electos suos peculiariter dignatur. ergo vt Angeli, nostri sint, Christi membra nos esse oportet. Quanquam possent exaduerso obiici Scripturæ testimonia: vnde cõstat reproborum etiam causa Angelos interdum emitti. Nam apud Danielem 10. 20 commemorantur Angeli Persarum & Græcorum. Sed respondeo, ita Angelorum ope illos fuisse adiutos, vt Dominus hoc modo populi sui salutem promoueret. Successus enim & victoriæ quas obtinebant, semper ad Ecclesiam tanquam ad scopum suum referebantur. Hoc certum est, quia exulamus à regno Dei per peccatũ, nullã nobis cũ Angelis esse cõmunicationẽ, nisi reconciliatione per Christũ facta: ídque in scala quæ in visione Patriarchæ Iacob proposita fuit, cernere licet, Gen.28.12.

CAP. II.

1 QVamobrem oportet nos magis attendere iis quæ audiuimus, ne quando diffluamus.

2 Si enim qui per Angelos enũtiatus erat sermo, firmus fuit, & omnis transgressio & inobedientia iustam accepit repensionem mercedis:

3 Quomodo nos effugiemus tanta neglecta salute? quæ quum initiò cœpisset enarrari per Dominum, ab iis qui audierant, erga nos confirmata fuit:

4 Simul attestante Deo, signis & prodigiis & virtutibus variis & distributionibus Spiritus sancti, secundũ eius voluntatẽ.

1 *Quamobrem oportet.* Iam declarat quorsum hactenus spectauerit, Christũ cum Angelis comparando: nempe vt eius doctrinæ summam authoritatẽ comparet. Nam si Lex quæ per Angelos data fuit, non debuit contemptim recipi, & eius transgressio grauibus pœnis sancita fuit: quid futurum est, inquit, Euangelii contemptoribus, quod & Filium Dei habet authorem, & tot miraculis fuit confirmatum? Hæc summa est, quò maior est Christi dignitas quàm Angelorum, eò plus reuerentiæ deberi Euangelio quàm Legi. ita ab authoris persona doctrinam commendat. Si cui autem videatur absurdum, quum vtraque doctrina, tã Legis quàm Euangelii ex Deo sit, alteram alteri præferri, quasi Lege posthabita imminuatur Dei maiestas: responsio facilis est, semper quidem æquè audiendum quoties loquitur: quo tamen plenius se nobis manifestat, æquum esse vt pro modo reuelationis simul crescat timor, & obediendi studium. non quòd Deus seipso minor sit vno tempore quàm alio: sed quia nos eius magnitudinẽ non æqualiter semper agnoscimus. Exoritur etiam hic quæstio, an non

non Lex etiam data sit per manũ Christi.quod si ita est, videtur absurdum esse argumentum Apostoli. Respondeo, in hac comparatione haberi rationẽ hinc occultæ, illinc manifestæ reuelationis. Iam quũ in Lege ferenda Christus obscure se & quasi sub inuolucris insinuauerit:non mirũ est si præterita eius mentione,dicatur per Angelos allata.neque enim palàm illic apparuit. At verò in Euangelii promulgatione cõspicua fuit eius gloria,vt iure cẽseatur eius author. *Ne quando diffluamus.* Si mauis, Præterfluamus, quanquam in ea re parũ est momenti: quia ex antitheto verus sensus colligi potest. Nã *attendere* & præterfluere sunt opposita. prius significat continere, secundum verò instar cribri aut pertusi dolii effundere quicquid iniectum est. Neque enim eorum opinionem probo qui pro Interire accipiunt, qualiter dicitur 2.Samuel. 14.14, Omnes perimus,& quasi aqua dilabimur. Potius (vt dixi)considerãda est antithesis inter retentionẽ & profusionem. nam attenta mens similis est vasi bene obstructo:vaga autem & ignaua,perforato.

2 *Firmus fuit.* Hoc est,obtinuit pondus suum: quia Deus fidem illi asseruit. quod ex sanctionibus melius patet: quia nemo impune contempsit Legem.Ergo firmitas hæc authoritatem significat: & quod de pœnis additur, expositiuè intelligi debet, quia doctrinam minimè inanem vel irritam esse constat, cuius Deus vindicem se ostendit.

3 *Tanta neglecta salute.* Non tãtùm Euangelii reiectio, sed etiam neglectus grauissimam pœnam meretur: nempe pro magnitudine gatiæ quæ illic offertur.Ideo dicit,Tanta salute. Deus enim dona sua vult à nobis pro dignitate æstimari. Ergo quò preciosiora sunt, eò fœdior est nostra ingratitudo, si pretiũ suũ apud nos non habent.Denique quantus est Christus,tam seuera erit Dei vindicta in omnes Euangelii contemptores. Et obserua Salutis nomen hîc metonymice ad doctrinam transferri. quia sicuti non aliter Dominus saluos vult fieri homines, quàm per Euangelium: ita ipso neglecto respuitur omnis Dei salus: potentia enim Dei est in salutem credentibus: Rom.1.16. Ergo qui alibi salutem quærit, vult eam consequi alia quàm Dei virtute, quod nimiæ est dementiæ. Hoc verò encomium non modò ad Euangelii cõmendationem valet, sed est eximia fidei nostræ fultura: quia testatur verbum minimè esse inane, sed in eo cõtineri certam salutẽ. *Quæ quum initio.* Hic Filium Dei primum Euangelii præconem Angelis opponit,& simul anticipatione vtitur ad tollendam dubitationem quæ multis obrepere poterat. Neque enim edocti erant ore Christi ipsius: quem magna ex parte nunquã viderant. Si ergo solos homines intuiti essent,quorum magisterio adducti erant ad fidem,minoris fecissent quod ab illis didicerant. Ergo admonet Apostolus,à Christo nihilominus profectã esse doctrinã, quæ sibi per aliorum manus fuit tradita. Dicit enim fuisse Christi discipulos, qui à Christo sibi mandata fideliter pertulerint. Ideo verbum *Confirmandi* vsurpat: acsi diceret, non fuisse rumorem sparsum sine capite, vel à dubiæ fidei testibus, sed qui graues habeat authores. Cæterùm hic locus indicio est, Epistolam à Paulo non fuisse compositã. neque enim tã humiliter loqui solet vt se vnum fateatur ex Apostolorũ discipulis:neque id ambitione, sed quia improbi eiusmodi prætextu,tantundem detrahere eius doctrinæ moliebantur. Apparet igitur non esse Paulum qui ex auditu se habere Euãgelium scribit,non autem ex reuelatione.

4 *Simul attestante.* Præterquã quòd habebant à Filio Dei Apostoli quod prædicarunt, Dominus etiam miraculis tanquam solenni subscriptione, eorum prædicationem approbauit. Ergo iniuriam faciunt non tãtùm verbo Dei, sed etiam operibus,qui non reuerenter amplectuntur Euãgelium quod talibus testimoniis commendatur. Tribus nominibus miracula designat ad maiorẽ amplificationem. Porrò *signa* ideo vocantur, quòd hominum mentes excitant ad considerãdum altius quiddã quàm quod apparet: *prodigia* autẽ,quòd nouum aliquid & inusitatum continent: *virtutes*, quòd Dominus in illis singulare & extraordinarium virtutis suæ specimen edit. In vocabulo *Attestãdi*,notatur rectus miraculorum vsus, nempe quòd stabiliendo Euangelio seruire debent. Ferè enim omnia quibuscunque seculis

Mm.i.

edita fuerint miracula, hunc finem habuisse reperiemus, vt verbi Dei essent sigilla. Quò magis præpostera est Papistarum superstitio, qui fictitia sua miracula ad veritatem Dei labefactandam detorquent. Coniunctio σὺν vel Simul, hunc habet sensum, nos in fide Euangelii cōfirmari symphonia quadam Dei & hominum: quoniā miracula Dei quasi testimonii vice, cum hominū voce consentiant. Addit *Spiritus sancti distributiones*, quibus etiam ornata fuit Euangelii doctrina, cuius appēdices fuerunt. Quorsum enim distribuit Deus Spiritus sui dona, nisi partim vt illius promulgandæ adiumenta essent, partim verò vt admiratione permouerent hominum animos ad obsequendum? vnde Paulus dicit, linguas esse in signum infidelibus. Particula *secundum eius voluntatem*, admonet virtutes istas quarum meminit, non posse ascribi nisi Deo: nec temere fuisse editas, sed certo eius consilio, vt Euangelii fidem obsignarent.

5 Nō enim Angelis subiecit orbē futurum de quo loquimur.

6 Testatus est autem quidam alicubi, dicens, Quid est homo quòd memor es eius? aut filius hominis, quòd visitas eum?

7 Minuisti eum paululum ab Angelis: gloria & honore coronasti eum, & constituisti eum super opera manuum tuarum,

8 Omnia subiecisti sub pedibus eius. Subiiciendo certè illi omnia, nihil reliquit non subiectum. atqui nunc nondum videmus illi omnia subiecta:

9 Iesum autem qui paululum imminutus fuit ab Angelis, intuemur propter passionem mortis gloria & honore coronatum: vt gratia Dei pro omnibus gustaret mortem.

5 *Non enim Angelis.* Alio argumento rursus probat obediendum Christo esse: quia illi Pater totius orbis imperiū contulit, à quo honore procul absunt Angeli. Vnde sequitur, nihil Angelicum debere esse impedimento quominus is qui primatum solus tenet, emineat. Sed primo loco excutiendus est Psalmus quē adducit: quia videtur ineptè ad Christū trahi. Commemorat illic Dauid beneficia quibus humanum genus prosequitur Deus. Postqnam enim in cælo & stellis considerauit Dei potentiam, ad homines descendit, in quibus peculiariter apparet mirabilis eius bonitas. Ergo non de vno quopiam homine loquitur, sed de vniuersis. Respōdeo, hoc totum non obstare quominus restringi debeant istæ sententiæ ad Christi personam. Fateor quidem initiò collocatum fuisse hominem in possessione mundi, vt omnibus Dei operibus præesset: verùm sua defectione promeruit vt dominio hoc abdicaretur. Hæc enim iusta in beneficiario ingratitudinis pœna est, vt Dominus quē agnoscere & debita fide colere recusat, iure prius à se concesso eum spoliet. Ergo simulatque Adam se per peccatum à Deo alienauit, bonis omnibus quæ acceperat, meritò priuatus est. non quòd vsum perdiderit, sed quia ius legitimum retinere non potuit postquam Deum reliquerat. In vsu etiā ipso Deus signa extare priuationis voluit: quale est quòd belluæ ferociter in nos insurgunt, & quæ nostrum cōspectum revereri debuerant, sunt nobis formidabiles: quòd ad obsequium aliæ nunquam, aliæ vix assuescunt: quòd nocent variis modis: quòd terra culturæ non respōdet: quòd cælum, aer, mare, & alia nobis sæpe infesta sunt. Verùm vt omnes creaturæ in officio subiectionis manerent, quicquid tamen vsurpant filii Adæ, illis in furtū imputatur. quid enim suum esse dicent, quum ipsi Dei non sint? Hoc iacto fundamento, patet istam Dei beneficētiam nihil ad nos pertinere, donec per Christum restitutū fuerit ius quod in Adam perdidimus. qua ratione docet Paulus, sanctificari nobis cibos per fidē, 1. Tim. 4.5. & alibi pronuntiat infidelibus nihil

esse

esse mundum, quia pollutã habeant conscientiam: Tit.1.15. Hoc est quod habuimus initio huius epistolæ, Christũ à Patre ordinatum esse hæredem vniuersorum. Certe totam vni hæreditatem vendicando, reliquos omnes excludit tanquam alienos. & meritò: exulamus enim omnes à regno Dei. quæ ergo suis domesticis alimenta destinauit, ad nos rapere fas non est. At Christus per quem in familiam cooptamur, simul in societatẽ iuris sui nos admittit, vt toto mundo cum Dei benedictione fruamur. Vnde & Paulus fide docet Abraham factũ esse hæredẽ mundi, Rom.13.4: quatenus scilicet in Christi corpus insitus fuit. Quòd si ab omni Dei beneficentia arceatur homines, donec per Christum facti compotes fuerint: sequitur, dominiũ illud cuius Psalmus meminit, nobis periisse in Adam: ideòque deintegro oportere nobis donationẽ instaurari. Porrò instauratio à Christo tanquam à capite incipit. Non est ergo dubium quin respicere in ipsum debeamus quoties agitur de hominis principatu in omnes creaturas. Huc quoque pertinet quod nominatim dixit Apostolus, *Orbem futurum*: accipit enim pro renouato. Quod vt clarius fiat, concipiamus animis duplicem mundum: priorem vetustum, qui peccato Adæ corruptus est: alterum ordine posteriorem, vt est per Christum instauratus. Status enim primæ creationis obsoleuit, & vnà cum homine cecidit quo ad ipsum hominẽ. Ergo quoad noua fiat restitutio per Christũ, Psalmus hîc locũ non habebit. Nunc apparet non vocari orbem futurum duntaxat qualẽ è resurrectione speramus, sed qui cœpit ab exordio regni Christi: cõplementum verò suum habebit in vltima redemptione. Cæterùm cur nomen Dauidis suppresserit, mihi non constat. Certè *quendam* non contemptim, sed honoris causa, tanquam vnum ex Prophetis vel classicis scriptoribus appellat.

7 *Minuisti eum paululum ab Angelis.* Nunc in verborum expositione emergit noua difficultas. Iam quidem ostendi locum apte exponi de Filio Dei: sed nunc videtur Apostolus verba trahere in diuersum sensum quàm intellexerit Dauid. Nã βραχύ τι videtur ad tempus referre, vt sit Paulisper, & immunitionem intelligit quum exinanitus fuit Christus: & gloriam ad resurrectionis diem restringit, quum Dauid generaliter extendat ad totam hominis vitam. Respondeo, non fuisse propositum Apostolo, genuinam verborum expositiõnẽ referre. Nihil enim est incommodi, si allusiones in verbis quærat ad ornãdam præsentem causam. quemadmodum Paulus quum Rom.10.6, testimonium citat ex Mose, Quis ascendet in cælũ, &c. statim non interpretationem, sed exornationem attexit de cælo & inferis. Mens Dauidis hæc est, Domine eò dignitatis extulisti hominẽ, vt parum distet à Diuino vel Angelico honore: quãdoquidẽ præfectus est toti mundo. Hunc sensum noluit euertere Apostolus, neque aliò deflectere: sed tantùm in Christo considerare iubet diminutionem quæ ad exiguum tempus apparuit, deinde gloriam qua in perpetuum coronatus est. ídque facit alludens magis ad verba, quàm exprimens quid intellexerit Dauid. *Memorem esse & visitare* pro eodem accipit, nisi quòd secundũ aliquanto plenius est: quia Dei præsentiã ab effectis designat.

8 *Subiiciẽdo certè illi omnia.* Posset aliquis putare tale esse argumentũ, Homini de quo loquitur Dauid, omnia subiiciuntur. atqui humano generi nõ sunt omnia subiecta. ergo nõ de quolibet homine sermo est. Verùm non staret hoc argumentum, quia minor etiam Christo conuenit. Nam ne huic quidem subiecta sunt adhuc omnia; sicuti Paulus tractat, prioris ad Corinth. capite decimoquinto, versu 28. quare alius est cõtextus. Nã postquã illud posuit, Christum sine exceptione dominari omnibus creaturis, vice contrariæ obiectionis addit, Atqui nondum omnia parent Christi imperio. cui vt satisfaciat, docet, in Christo tamẽ iam cerni cõpletum quod continuò pòst sequitur de *gloria & honore.* acsi dixisset, Tametsi nondũ vniuersalis illa subiectio nobis patet, contenti simus quòd morte obita, in supremum honoris gradum fuerit euectus. nam quod adhuc deest, tandem suo tempore complebitur. Sed primùm hoc quosdã offendit, quod nimis argutè colligit Apostolus, nihil esse non subiectũ Christo, quoniã generaliter omnia cõprehendat Dauid. Nam species quas postea enumerat, nihil tale

ostendunt: nępe agrestia animalia, pisces maris, & aues cæli. Respondeo, generalem sententiam non debere ad istas species restringi: quia nihil aliud voluit Dauid, quàm dominationis illius specimen monstrare in rebus maximè conspicuis: vel certè extendere ad res vsque infimas, vt sciamus nihil esse nostrum nisi Dei beneficio & Christi participatione. Quare sic orationem resoluere liceat, Omnia subiecisti, non modò quæ ad æternam beatitudinem faciunt, sed vsque ad hæc minuta quæ seruiunt corporis vsibus. Quicquid sit, inferius istud in animalia dominium ex superiore pendet. Quæritur iam quomodo neget videre nos omnia Christo subesse. sed huius quæstionis solutionem inuenies in loco Pauli nuper citato. Et primo capite huius Epistolæ aliquid attigimus. quia assiduum cum variis hostibus bellum gerit Christus: nondum illi certè cōstat tranquilla regni sui possessio. Quanquā necessitate non cogitur ad bellandum, sed hoc fit eius voluntate quòd nō subiugūtur hostes eius vsque ad extremum diē: vt nos talibus exercitiis probemur.

9 *Iesum autem qui paululum imminutus fuit.* Quia ambigua est huius particulæ significatio βραχύτι, rem ipsam qualis extitit in Christi persona, magis intuetur quàm germanā verborum expositionem, vti iam dixi. Et gloriam in resurrectione considerandam proponit, quam Dauid ostendit ad omnes dotes quibus Dei beneficentia ornatus est homo. Verùm nihil in hac exornatione est absurdi, quæ sensum literalem integrum relinquit. *Propter passionem mortis*, tantundem valet acsi dictum esset, Christū obita morte ad hanc gloriam quam adeptus est, fuisse euectum: sicut & Paulus docet ad Philippenses cap. 2.8. non quòd sibi quicquam priuatim acquisierit Christus, sicut sophistæ fingunt, primò sibi vitam æternam fuisse promeritam, deinde nobis. medium enim (vt ita loquar) obtinendæ gloriæ tantummodo indicatur. Porrò in hoc coronatus gloria Christus est, vt omne genu coram eo flectatur, Philip. 2.10. Itaque à causa finali ratiocinari licet, omnia illi in manum esse data. *Vt gratia Dei.* Causam fructúmque mortis Christi refert, nequid putetur eius dignitati detrahere. Nam quum audimus tantum boni nobis partum esse, nullus despectui locus relinquitur, quia totum occupat Diuinæ bonitatis admiratio. Quum dicit, *pro omnibus*, non tantùm intelligit vt aliis exemplo esset: quemadmodum Chrysostomus similitudinem medici adducit, qui potionem amaram prægustat, ne recuset ægrotus bibere: sed intelligit Christum pro nobis esse mortuū, Rom. 8.32, quia vicem nostram subeundo, à mortis maledictione nos redemit. Et ideo additur, Gratia Dei id esse factum: quia redemptionis causa fuit immensus ille erga nos Dei amor, quo factum est, vt ne proprio quidem Filio pepercerit. Quòd Chrysostomus *gustare mortem* exponit, quasi summis labris delibare, eò quòd Christus victor è morte emerserit, non refello, neque improbo. quanquam nescio an adeò subtiliter loqui voluerit Apostolus.

10 *Decebat enim eum propter quem omnia, & per quē omnia, quum multos filios in gloriam adduceret, ducem salutis eorū per passiones consecrare.*

11 *Nam qui sanctificat, & qui sanctificantur, ex vno omnes: propter quam causam non erubescit fratres ipsos vocare,*

12 *Dicens, Nuntiabo nomen tuum fratribus meis: in medio Ecclesiæ canam te.*

13 *Et rursum, Ego ero fidens in ipso. Et rursum, Ecce ego & pueri quos mihi dedit Deus.*

10 *Decebat enim.* Hic status est, vt Christi humiliationem apud pios gloriosam reddat. nam quum induisse carnē nostrā dicitur, videtur vulgo hominum aggre-

aggregari. Crux autem infra omnes homines eum deiicit. ergo cauendum ne minor censeatur Christus, quia sponte se propter nos exinaniuit: quod nunc agitur. Nam ostendit Apostolus hoc ipsum debere Filio Dei esse honorificum, quia ita consecratus sit dux salutis nostræ. Principiò istud pro confesso sumit, standum esse Dei decreto: quia sicuti eius virtute sustinentur omnia, ita illius gloriæ seruire debeant. Ergo non alia melior causa inuestigāda est, quàm ita placuisse Deo. Huc pertinet periphrasis qua vtitur, *Propter quem, & per quem omnia*. Poterat vno verbo Deum appellare: sed admonere voluit pro optimo id habendum quod statuit ipse, cuius & voluntas & gloria rectus est omnium finis. Nondum tamen videtur constare quod intendit, docuisse Christum hoc modo consecrari: sed hoc pendet ex ordinaria ratione quam Deus in tractandis suis tenet. Vult enim eos variis ærumnis exerceri, totámque vitam sub cruce degere. Christum ergo vt est primogenitus, oportuit cruce inaugurari in suum primatum: quando ista est communis omnium lex & conditio. Hæc est confirmatio capitis cum membris, de qua disserit Paulus ad Romanos capite 8.29. Hæc autem est eximia consolatio ad mitigandam acerbitatem crucis, quū audiunt fideles miseriis & tribulationibus se vnà cum Christo sanctificari in gloriā: adeóque vident causam esse cur amanter osculentur potius crucē quàm horreant. Id porrò fieri nequit quin opprobrium crucis Christi protinus absorbeatur, & gloria refulgeat. Quis enim vilipendat quod sacrum est, imò quod Deus sanctificat? quis ignominiosum ducat quo præparamur ad gloriam? Atqui vtrunque hîc de Christi morte prædicatur. *Per quem omnia*. Quum de creatione agitur, hoc Filio tribuitur quasi proprium, quòd per ipsum creata sint omnia: sed hîc nihil aliud significat Apostolus, quàm stare omnes creaturas, vel conseruari in suo statu Dei virtute. Vbi nos *consecrare* vertimus, alii reddunt Perficere. Sed quum verbum τελειῶσαι quo vsus est, ambiguæ sit significationis, perspicuum esse arbitror, quam posui melius contextui quadrare. Nam solennis quædam & legitima ordinatio notatur, qua initiantur filii Dei vt gradum suum obtineant, adeóque separentur à reliquo mundo: & mox subiicitur mentio sanctificationis.

11 *Nam qui sanctificat.* Probat quod dixerat, docuisse impleri in Christi persona, propter cōiunctionem ipsius cum mēbris. Et interea docet singulare hoc esse specimen Diuinæ bonitatis, quòd carnem nostram induit. Dicit ergo *ex vno esse*, hoc est ex vna natura (vt ego quidem interpretor) authorē sanctitatis, & nos qui sumus eius participes. Communiter intelligunt ex vno Adam: nonnulli ad Deū referunt, neque absurdè. Sed ego potius eandem naturam designari existimo, & vnum intelligo in neutro genere: acsi diceret ex vna massa nos esse compositos. Hoc verò ad augendam nostram fiduciam non parum valet, nos cum Filio Dei tam arcto necessitudinis vinculo cohærere, vt sanctitatem qua indigemus, reperire in natura nostra liceat. Neque enim tantùm quatenus Deus est, nos sanctificat, sed humanæ quoque naturæ vis sanctificandi inest: non quòd eam habeat à seipsa, sed quòd solidam plenitudinem sanctitatis in eam effudit Deus, vt inde hauriamus omnes. Quò pertinet illa sententia, Ego propter eos sāctifico meipsum: Ioan 17.19. Ergo si nos profani & immundi, non procul quærendum est remedium quod nobis offertur in carne nostra. Si de vnitate spirituali accipere quis malit, quæ alia est piis cum Filio Dei, quàm sit hominibus vulgò inter se, non repugno. Libenter tamen sequor quod magis receptum est, vbi nō est à ratione dissentaneum. *Non erubescit fratres ipsos vocare.* Locus hic sumptus est ex Psalmo 22.23. Christum autem illic, vel Dauidem in Christi persona loquentem induci, testes primùm sunt Euangelistæ, qui plures versus inde citant: nempe, Partiti sunt sibi vestimenta. Item, Dederunt in escam meam fel. Item, Deus meus, Deus meus vtquid me dereliquisti? deinde res ipsa idem ostendit. nam in historia Passionis cernere licet viuam rerum omnium quæ illic narrantur, effigiem. Et Psalmi clausula quæ est de vocatione Gentium, nonnisi vni Christo aptari potest, Conuertentur ad Dominum vniuersi fines terræ: adora-

bunt coram eo cunctæ familiæ Gentiũ. Domini est regnum, & ipse dominabitur Gentibus. Horum omnium veritas in solo Christo extat, qui non exiguis spatiis (vt Dauid) ampliauit regnũ Dei, sed extendit per totum mundum: quum antè certis finibus quasi conclusum foret. Quare non dubium quin hæc quoque sit vox ipsius quæ hoc loco adducta est. Propriè autem & significanter dicit eum non erubescere. quantum enim inter nos & ipsum interest? Multum ergo se demittit, quum nos dignatur fratrum nomine: aliàs indigni sumus quos infra seruos habeat. Atque hanc tantam eius erga nos dignationẽ amplificat circunstantia: loquitur enim Christus non amplius mortalis homo in specie serui, sed indutus immortali gloria post resurrectionẽ. Itaque perinde valet hic titulus, acsi nos secum in cælum eueheret. Et quoties audimus fratres nos à Christo vocari, meminerimus eum hac (vt ita dicam) qualitate vestire, vt simul cum fraterno nomine beatam vitã & quicquid est cælestium bonorum, apprehendamus. Præterea notandum est quas sibi partes sumat Christus: hoc est prædicandi nominis Dei. quod fieri cœptum est promulgato Euangelio, & fit quotidie ministerio Pastorum. Vnde colligimus, in hunc finem offerri nobis Euangelium, vt in Dei notitiam nos adducat, quo bonitas eius inter nos celebretur. deinde Christum esse Euangelii authorem, vtcunque offeratur per homines. Atque hoc est quod dicit Paulus, se & alios pro Christo legatione fungi, & tanquam Christi nomine exhortari, 2. Cor. 5.20. Quod non parum addere debet reuerentiæ Euangelio: siquidem non tam homines ipsos loqui reputandum est, quàm Christum ipsorum ore. Nam quo tempore prædicaturum se hominibus Dei nomen promittit, desiit versari in mundo: neque tamen frustra hoc sibi officium vendicat. ergo verè hoc per discipulos suos præstitit. *In medio Ecclesiæ.* Hinc melius etiamnum patet, semper in Euangelii doctrina contineri laudum Dei præconium: quia simulatque innotescit nobis Deus, personant in cordibus & auribus nostris infinitæ eius laudes. Ac interea suo exemplo nos hortatur Christus ad eas publicè canendas, ita vt à quamplurimis exaudiantur. Neque enim satis fuerit, vnũquenque apud se Deo esse gratũ pro acceptis beneficiis, nisi gratitudinis nostræ testimonium palàm edentes, mutuò alii alios inuitemus ad idẽ agendũ. Atque hæc doctrina acerrimi stimuli vice nobis est, quo feruentiore studio feramur ad laudandũ Deũ, quẽ audimus Christũ nobis præcinere, & primùm esse hymnorũ modulatorẽ.

13 *Ero fidens in ipso.* Quando hæc sententia habetur Psalmo 18.3. credibile est inde huc fuisse adductã. Præterquã enim quòd Paulus ad Ro. cap. 15.9, alium versum de Gentium vocatione regno Christi accõmodat, ipsa argumẽti series satis demõstrat Dauidẽ sub aliena persona illic loqui. Siquidẽ tãtæ amplitudinis quæ illic magnificè prædicatur, vix tenuis vmbra in Dauide apparet. Gloriatur se caput fuisse cõstitutũ Gẽtibus, & quidẽ alienos & incognitos vltro ad solã nominis famã in deditionẽ venisse. Dauid paucas Gẽtes sibi vicinas & notissimas vi armorũ subegit, ac tributarias reddidit. sed quid hoc ad aliorũ multorũ Regũ amplitudinẽ? deinde vbi voluntaria subiectio? vbi populi tã remoti, vt eos non cognosceret? vbi denique solenne gloriæ Dei præconiũ inter Gentes, cuius mẽtionẽ facit Psalmi clausula? Christus ergo est qui populis diuersis in caput præficitur, cui se alienigenæ subiiciũt ab vltimis vsque terræ finibus, & quidẽ solo auditu exciti: quia non armis cogũtur ad suscipiẽdũ iugũ, sed doctrina subacti, in spontaneũ obsequiũ se offerunt. Perspicitur etiã in Ecclesia simulata illa & mendax obediendi professio quæ ibidẽ notatur, quia multi quotidie dant nomẽ Christo non ex corde. Sit igitur extra controuersiã, Psalmum aptè de Christo exponi. Sed quid hoc ad præsentẽ causam? neque enim videtur sequi, nos & Christũ ex vno esse, vt maximè ipse in Deũ fidat. Respondeo, valere argumentũ: quia nisi homo esset necessitatibus humanis obnoxius, nequaquam opus haberet tali fiducia. Ergo quũ ab auxilio Dei pẽdeat, cõmunis illi nobiscũ est cõditio. Nõ frustra certè aut de nihilo in Deo fidimus: sed quia destituti eius gratia, miseri & perditi essemus. Fiducia ergo quam reponimus in Deo, nostræ inopiæ testimonium est.

Quan-

Quanquam in hoc differimus à Christo,
quod infirmitaté quæ necessitate nobis
est imposita, sponte ipse subiit. Porrò
nó leuiter hoc animare nos debet ad fi-
dendũ Deo, quòd Christũ habemus du-
cẽ & magistrũ. quis enim vereatur eius
vestigia sequendo ne erret? Periculũ in-
quam, non est ne fides nostra sit irrita,
quam habemus cũ Christo cómunẽ, quẽ
scimus non posse falli. *Ecce ego & pueri.*
Certũ est quidẽ Iesa. 8.18, de se loqui. Nã
quũ ipse spẽ liberationis daret populo,
& promissio nullã inueniret fidẽ: ne tam
obstinata vulgi incredulitate fractus de-
ficiat, iubet Dominus illũ obsignare in-
ter paucos fideles doctrinã quam annun-
tiat: ac si diceret, Etiãsi à multitudine re-
spuatur, fore tamẽ aliquos quãuis paucos
qui recipiãt. Hoc respõso fretus Iesaias
animũ colligit: séque & discipulos qui si-
bi dati sunt, testatur fore semper prom-
ptos ad sequẽdũ Deũ. Nunc videndũ cur
sententiã hãc Apostolus ad Christũ tra-
hat. Primùm, quod ibidẽ legitur, Domi-
nũ fore in petrã scãdali & lapidẽ offen-
sionis regno Israel & Iuda, in Christo
impletũ esse nemo sanus negat. Et sanè
sicuti restitutio ab exilio Babylonico,
præludiũ quoddã fuit præcipuæ redem-
ptionis quæ nobis simul & Patrib9, Chri
sti manu fuit cõparata: ita etiã quòd tã
pauci ex Iudæis illo Dei beneficio vsi
sunt, vt pauxillæ tantùm reliquiæ saluæ
fuerint, præsagiũ fuit excæcationis futu
ræ: qua factũ est vt Christũ reiicientes, i-
psi vicissim à Deo reiecti perirẽt. Obser
uãdũ est enim, quæ de instauratione Ec-
clesiæ apud Prophetas extãt promissio-
nes, à tẽpore quo reducti sunt ab exilio
Iudæi, ad regnũ vsque Christi pertinere,
quẽadmodum hunc reducendi populi fi
nem habuit Dominus, vt staret Ecclesia
ad Filii sui aduentum, per quẽ verè de-
mũ cõstitueretur. Quum ita sit, non so-
lùm Iesaiã alloquitur Deus, quum iubet
obsignari Legem & testimonium: sed in
eius persona omnes suos ministros, qui-
bus futurum erat certamen cum popu-
li incredulitate. ideóque Christum in
primis, quem maiore contumacia im-
petituri erant Iudæi, quàm superiores
omnes Prophetas. Et nunc videmus qui
in locum Israelis subrogati sunt, non
modò repudiare eius Euangelium, sed
furiose quoque in ipsum ruere. Verùm
vtcunque Euangelii doctrina Ecclesiæ
domesticis lapis sit scandali, non vult ta
men Deus ipsam intercidere, quin po-
tius obsignari iubet inter discipulos. &
Christus doctorum omnium nomine,
tanquam eorum caput, imò vnicus Do-
ctor qui eorũ ministerio nos regit, pro-
nuntiat in tam deplorata mundi ingrati
tudine, semper tamen fore aliquos qui
se Deo obsequentes reddant. En quomo
do locus Iesaiæ Christo rectè aptetur.
hinc colligit Apostolus nos cum eo v-
nũ esse, quia se nobis aggregat, dum se
& nos pariter offert Deo Patri. Vnum
enim corpus efficiunt qui sub eadem fi-
dei regula Deo obsequuntur. Quid a-
ptius ad fidei commendationem dici
possit, quàm in ea nos esse Filio Dei
comites, qui suo exemplo nos hortatur
ac viam præmonstrat? Ergo si verbum
Dei sequamur, certò scimus nos habere
Christum ducem, quemadmodum nihil
ad Christum pertinẽt qui à Verbi obe-
dientia deflectunt. Quid obsecro magis
optabile quàm vt consentiamus cum Fi
lio Dei? hic autem consensus fide con-
stat. ergo infidelitate ab eo dissidemus,
quo nihil est magis detestabile. Nomen
Pueri, quod seruum multis locis signifi-
cat, hìc pro discipulo capitur. *Quos de-
dit.* Hìc notatur prima obedientiæ cau-
sa: nempe quòd Deus sibi nos adoptauit.
Nullos adducit Christus ad Patrem, ni-
si ab ipso sibi datos. hanc verò donatio-
nem ex æterna electione pendere sci-
mus: quia quod Pater destinauit ad vi-
tam, eos in custodiam Filio suo tradit,
vt ipsos tueatur. Hoc est quod dicit a-
pud Ioannem 6.37, Quicquid dedit mihi
Pater, ad me veniet. Quòd ergo nos
Deo subiicimur in obsequium fidei, dis-
camus hoc totum eius misericordiæ ac-
ceptum ferre: quia nunquam aliter ad
eũ adduceremur Christi manu. Præter-
ea raram fiduciæ materiam suppeditat
hæc doctrina. Quis enim sub fide tutelã
que Christi trepidet? quis tali custode
fretus, secure pericula omnia non con-
tẽnat? Et sanè quũ dicit Christus, Ecce
ego & pueri: implet reipsa quod promit
tit, se nõ passurũ vt quisquã ex iis quos
à Patre accepit, pereat: Ioan. 10.28. Po-
stremò hinc notãdũ est, etiãsi mundus

furiosa contumacia respuat Euãgelium, oues tamen semper agnituras vocem Pastoris. Quare ne ordinum ferè omniũ & ætatum & gentium impietas nos cõturbet, modò suos colligat Christus, qui eius fidei commissi sunt. Si ruunt in mortem sua impietate reprobi, eradicãtur hoc modo plantæ quas Deus non plãtauit, Mat. 15. 13. interea sciamus suos illi notos esse, & obsignatam apud eũ omnium salutem, nequis excidat, 2. Tim. 2. 19. hoc sigillo contenti simus.

14 Quando igitur pueri carni & sanguini communicant, ipse quoque similiter eorundem fuit particeps, vt per mortem aboleret eum qui habebat mortis imperium, hoc est diabolum:

15 Et redimeret quicunque metu mortis per totam vitam obnoxii erant seruituti.

14 *Quando igitur pueri.* Conclusio est superiorum, & simul plenior causæ redditio quam prius breuiter attigerat, cur oportuerit Filium Dei carnem nostram induere: nempe vt eadem nobiscum participaret natura, & mortem subeundo, nos ab ea redimeret. Locus hic obseruatu dignus est: quia nõ tantùm veritatẽ humanæ in Christo naturæ asserit, sed quia fructum quoque ostendit qui inde ad nos emanat. Factus, inquit, homo est Filius Dei, vt conditionis eiusdem ac naturæ nobiscum esset particeps. Quid ad fidei nostræ confirmationem aptius dici poterat? Inæstimabilis enim erga nos eius amor hìc apparet. Sed cumulus extat in eo, quòd naturam nostram induit, vt moriendi conditioni se subiiceret: mortem enim subire Deus non poterat. Quãquam autem breuiter fructum mortis attingit, est tamen in hac verborum breuitate viua in primis & efficax rei expresio: nempe quòd nos à diaboli tyrannide ita asseruerit, vt iam simus ab eo securi: & ita à morte redemerit, ne amplius nobis sit timenda. Cæterùm quia pondus habent singulæ particulæ, diligentius paulò excutiẽdæ sunt. Primùm, ista diaboli abolitio de qua loquitur, huc pertinet, nequid in nos posit. Tametsi enim viget adhuc diabolus, & nobis assiduè exitiũ molitur: tamẽ extinctæ vel retusæ sunt eius vires ad nocendũ. Hæc ingens est cõsolatio, quòd scimus, cum eo nobis hoste esse negotiũ, qui nihil in nos potest. nam id dictũ esse respectu nostri colligere licet ex proximo mẽbro, *aboleret eum qui habebat mortis imperium.* Significat enim Apostolus abolitum esse diabolum quatenus in nostrum exitium regnabat. nam ab effectu sic vocatur, eò quòd nobis sit exitiale & mortiferum. Non ergo tantùm abrogatam morte Christi fuisse docet Satanæ tyrãnidem, sed ipsum quoque ita prostratum, vt pro nihilo habẽdus sit, acsi nullus foret. De *diabolo* in singulari numero loquitur, vsitato Scripturæ more: non quia vnus tãtùm sit, sed quia omnes simul corpus vnum efficiunt, quod sine capite non potest cogitari

15 *Quicunque metu mortis.* Hic locus optimè exprimit quàm misera sit eorum vita qui mortem horrent: vt necesse est omnibus sentiri horribilẽ, qui eam extra Christum considerant: nam tunc in ea nihil apparet nisi maledictio. vnde enim mors nisi ex ira Dei aduersus peccatum? Hinc ista seruitus per totam vitam: hoc est perpetua anxietas qua constringuntur infœlices animæ. nam semper ex peccati conscientia Dei iudicium obuersatur. Ab hoc metu nos Christus liberauit, qui maledictionem nostram subeundo, sustulit quod in morte formidabile erat. Tametsi enim nunc quoque morte defungimur, viuendo tamen & moriendo tranquilli sumus & securi, vbi Christum habemus nobis præeuntem. Quòd si quis animum pacare non potest mortis contemptu, is sciat parum se adhuc profecisse in Christi fide. Nam vt nimia trepidatio ex ignorantia gratiæ Christi nascitur: ita certum est infidelitatis signum. *Mors* hìc nõ separationem modò animæ à corpore significat, sed pœnam quæ ab irato Deo nobis infligitur, vt æternum exitium comprehendat. Vbi eenim coram Deo reatus, protinus etiam inferi se ostendunt.

16 Nusquam enim Angelos assumit: sed semen Abrahæ assumit.

17 Vnde fratribus debuit per omnia esse similis, vt misericors esset & fidelis Pontifex in iis quæ sunt erga Deum, vt peccata expiet populi.

18 Ex quo enim ipsi contigit tentari, potest & iis qui tentantur, succurrere.

16 *Nusquam enim Angelos.* Hac cōparatione amplificat beneficium ac honorē quo nos dignatus est Christus, carnem nostram induendo: quia nunquam Angelis tantū præstitit. Quo igitur magis necessarium erat singulare remediū tam horrēdæ hominis ruinæ, voluit extare Filius Dei incomparabile quoddam amoris erga nos sui pign⁹ quod ne Angelis quidem esset cōmune. Quòd ergo nos Angelis prætulit, non factum est excellentiæ nostræ, sed miseriæ respectu. Quare non est quòd nos esse Angelis superiores gloriemur: nisi quia ampliore misericordia qua indigebamus, nos prosequutus est cælestis Pater, vt tātam bonitatem in terras effusam Angeli ipsi ex alto suspicerent. Præsens verbi tempus ad Scripturæ testimonia refero, acsi ante oculos statueret quod ante à Prophetis testatū fuerat. Cæterùm hic locus vnus ad prosternendum Marcionem, Manicheū, & eiusmodi deliros homines qui Christum negant verum hominem ex semine humano procreatum, abundè sufficit. Si enim hominis figuram gestauit duntaxat: prius etiam sub Angeli specie sæpius apparuit. itaque nullū esset discrimen. Sed quia dici nō potest, verè vnquam Angelū fuisse Christū, angelica natura vestitum: ideo dicitur hominem potius assumpsisse quàm Angelos. Loquitur autem Apostolus de natura: ac significat Christum carne indutum, verum fuisse hominem, vt in duabus naturis sit personæ vnitas. Neque enim hic locus Nestorio suffragatur qui duplicem fingebat Christum, acsi Filius Dei non verus fuisset homo, sed tantùm in hominis carne habitasset. Videmus lōgè aliud fuisse cōsiliū Apostoli: docere enim vult in persona Filii Dei nos fratrem, propter societatem communis naturæ inuenire. Quare hominem vocare non contentus, dicit, ex humano semine progenitum. Nominatim exprimit *semē Abrahæ*, quò plus fidei habeat quod dicit, quia ex Scriptura sumptum.

17 *Vnde fratribus.* In humana Christi natura duo consideranda sunt, essentia carnis & affectus. Quare Apostolus docet, nō carnem modò hominis ipsum induisse, sed affectus quoque omnes qui sunt hominum proprii. Fructum quoque inde manantem ostendit. quæ vera est fidei doctrina, dum in nobis sentimus cur nostras infirmitates susceperit Filius Dei. Friget enim sine hoc fructu omnis scientia. Porrò obnoxium fuisse Christū docet passionibus humanis, *Vt misericors esset ac fidelis pontifex.*, quæ verba sic interpretor: vt misericors esset, ideóque fidelis. Nam in Sacerdote, cuius partes sunt iram Dei placare, opitulari miseris, erigere lapsos, subleuare laborantes: misericordia in primis requiritur, quam in nobis generat communis sensus. Rarum enim est vt tangantur aliorum ærumnis qui perpetuò beati fuerunt. Certè hoc Virgilianum ex quotidiana hominū consuetudine sumptū est:

> Non ignara mali, miseris succurrere disco.

Non quòd experimentis necesse habuerit Filius Dei formari ad misericordiæ affectum: sed quia non aliter persuaderi nobis posset, ipsum esse clementem & propensum ad nos iuuandos, nisi exercitatus fuisset in nostris miseriis. hoc enim vt alia nobis datum est. Itaque quoties nos vrgent quæuis malorum genera, mox succurrat, nihil nobis accidere quod non in se expertus sit Filius Dei, vt nobis condolescat: nec dubitemus ipsum nobis perinde adesse acsi nobiscum ageretur. Fidelis verum & legitimum significat: Ficto enim, aut partes suas non implenti opponitur. Experientia nostrarum miseriarum ita

ad compassionem Christum flectit, vt de imploranda nobis Dei ope sit solicitus. Quid præterea? Peccatorũ expiationem facturus, naturã nostram induit, vt reconciliationis pretium haberemus in carne nostra: denique vt communis naturæ iure nos secum in Dei sanctuarium introduceret. τὰ πρὸς τὸν θεὸν intelligit quæ huc spectant vt conciliet homines Deo. quia autem primus ad Deũ accessus est fidei libertas, Mediatore opus est qui omnẽ dubitationem eximat.

18 *Ex quo ipsi contigit.* Exercitatus, inquit, malis nostris propensus est ad opem ferendam. Nam hic *tentatio*, nihil aliud quàm experimentum vel probationem significat: & *posse* pro Idoneum esse, vel procliuem, vel accomodatum.

CAP. III.

1 VNde fratres sancti, vocationis cælestis participes, considerate Apostolum & Sacerdotem confessionis nostræ, Christum Iesum,

2 Qui fidelis est ei qui constituit ipsum: quemadmodum & Moses in tota domo eius.

3 Maiore quippe gloria hic dignus habitus est quàm Moses, quantò maiorẽ habet honorem architectus domus quàm ipsa.

4 Omnis enim domus construitur ab aliquo. qui autem omnia construxit, Deus est.

5 Et Moses quidem fidelis in tota domo eius tanquam minister, in testimonium eorum quæ pòst dicenda erant.

6 Christus autem tanquam Filius supra domum ipsius: cuius nos domus sumus, si fiduciam & gloriationem spei ad finem vsque firmàm tenuerimus.

1 *Vnde fratres sancti.* Claudit superiorem doctrinam vtili exhortatione, vt attentè agnoscant Iudæi qualis & quantus sit Christus. Quia enim prius eum doctorem & pontificem nominando, breuiter cõtulit cum Mose & Aarone, nunc vtrunque membrum complectitur. Duobus enim elogiis ipsum ornat, sicuti duplicem sustinet personam in Ecclesia Dei. Moses Prophetæ & Doctoris officio, Aaron sacerdotio functus est. At Christo vtrunque munus est impositum. proinde si volumus eum ritè suscipere, cõsiderare oportet qualis sit: sua inquam, virtute induẽdus est, ne pro ipso inanem eius vmbram apprehendamus. Principiò verbum *considerandi* pondus habet: significat enim singularem attentionem requiri, quia impunè cõtemni nequeat: & simul verã Christi notitiam discutiendis omnium errorum tenebris sufficere. Quò autem magis eos animet ad hoc studium, admonet suæ ipsorum vocationis: acsi diceret, Deus non vulgari gratia vos dignatus est, quum in regnum suum vocauit. nunc restat vt in Christum tanquam viæ ducem, coniectos habeatis oculos. Neque enim aliter rata esse potest piorum vocatio, quàm si totos se ad Christum cõuertãt. Ideo nõ debemus existimare hoc Iudæis solis dici: sed generalẽ proponi omnibus doctrinam, qui in regnum Dei peruenire cupiunt, vt sedulò attendant ad Christum: quia & vnicus fidei nostræ magister est, & eam sacrificio suo sanciuit. *Confessio* enim pro fide hìc capitur. acsi diceret, Fidem quam profitemur, vanam & nihili esse nisi in Christum referatur.

2 *Qui fidelis est.* Commendatio est Apostolatus Christi, vt tutò acquiescãt in eo fideles. ac duplici quidem nomine eum commendat: quòd Pater eum nobis Doctorem præfecerit, & Christus ipse iniunctum sibi munus fideliter exequutus

quutus ſit. Duo hæc ſemper neceſſaria ſunt ad comparandam doctrinæ authoritatem. Deus enim ſolus audiẽdus eſt, vt tota Scriptura clamat. ideo teſtatur Chriſtus, non ſuam eſſe doctrinam quã profert, ſed Patris, Ioan. 7.16. Et alibi, Qui me recipit, eum recipit qui miſit me, Luc. 9.48. Loquimur enim de Christo, quatenus carne noſtra indutus, Patris miniſter eſt ad perferenda eius mãdata. Ad Dei vocationem accedit fidelis ſinceráque in Chriſto adminiſtratio, quæ in veris miniſtris requiritur, vt fidem in Eccleſia obtineant. Quòd ſi vtrunque in Chriſto inuenitur, contemni certè non poteſt quin Deus in ipſo ſpernatur.

Quemadmodum Moſes. Omiſſa paulisper ſacerdotii mentione, de Apoſtolatu hic diſſerit. Nam quum duæ ſint partes fœderis Dei, promulgatio doctrinæ, & realis (vt ita loquar) confirmatio: non aliter conſtaret ſolida fœderis perfectio in Chriſto, niſi vtrunque ius in eum competeret. Poſtquam ergo vtriuſque meminit Scriptor Epiſtolæ, tãdem quoque breui exhortatione attentionem excitauit. Nunc verò lõgiorẽ tractationem ingreditur, & à doctoris quidẽ officio incipit: ideo cum Moſe tãtùm nunc Chriſtum comparat. Quòd autem dicit, *In tota domo*, ad Moſen poſſet referri. ego tamen ad Chriſtũ malo: vt dicatur fidelis Patri in tota domo adminiſtranda. Vnde ſequitur nullos ex Eccleſia Dei eſſe niſi qui Chriſtum agnoſcunt.

3 *Maiore quippe.* Ne videatur parem facere Chriſtum Moſi, admonet quantò ſit excellẽtior. idque duobus argumentis probat: quia Moſes ſic præfuit Eccleſiæ, vt tamen pars eius ac membrũ eſſet: Chriſtus verò architectus eſt toto ædificio ſuperior. Ille alios regẽdo, ſimul regebatur, quia ſeruus: hic autem, quia Filius eſt, principatum obtinet. Frequẽs eſt & Scripturæ familiaris metaphora, vt vocetur Eccleſia dom⁹ Dei, 1. Tim. 3.15. quia autem ex fidelibus componitur, ideo ſinguli nominantur viui lapides 1. Pet. 2.5. interdum etiam vaſa quibus inſtruitur dom⁹, 2. Tim. 2.20. Nemo ergo vnus ſic eminet quin mẽbrum ſit, & ſub corpore vniuerſo contineatur. ſolus Deus architectus ſupra opus ſuum collocandus eſt. Porrò Deus in Chriſto habitat: vt in eum competat quicquid de Deo prædicatur. Siquis obiiciat, Chriſtum quoque eſſe partem ædificii, quia frater noſter; quia ſocietatem nobiſcum habet: deinde non eſſe architectum, quia & ipſe à Deo formatus ſit: prompta eſt ſolutio, fidem noſtram ita in eo fundatã eſſe, vt nihilominus nobis præſideat: ſic eſſe fratrem noſtrum, vt ſit intereà & dominus; ſic formatum eſſe à Deo quatenus homo eſt, vt Spiritu ſuo viuificet tamen omnia & inſtauret quatenus æternus eſt Deus. Variis tranſlationibus vtitur Scriptura ad exprimendam ergà nos Chriſti gratiã: ſed nulla eſt quæ deroget ipſius honori de quo nunc diſſerit Apoſtolus. Hic enim ſtatus eſt, ideo cogendos eſſe omnes in ordinẽ, quia ſubeſſe debent capiti: ſolum Chriſtum eximi hac cõditione, quia caput eſt. Si rurſus obiicitur, Moſen non minus fuiſſe architectum quàm Paulum qui hoc titulo gloriatur: reſpondeo, transferri ad Prophetas & Doctores hoc nomen, ſed impropriè: quum ſint duntaxat organa & quidem mortua, niſi Dominus è cælo efficaciam inſpiret: deinde ſic eos laborare in extruenda Eccleſia, vt ipſi quoque ad ædificium accedant: at Chriſti diuerſam eſſe rationem. ipſum enim propria Spiritus ſui virtute ſemper ædificaſſe Eccleſiam: præterea eum extitiſſe ſupra communem ſortem. quoniam ita erat verum Dei templum, vt ſimul Deus eſſet inhabitans.

4 *Qui autem omnia conſtruxit.* Quãquam ad totius mundi creationem extendi poſſunt hæc verba, tamen ad præſentem cauſam reſtringo, vt intelligamus nihil fieri in Eccleſia quod non Dei virtuti acceptũ ferri debeat. Is enim eſt ſolus qui manu ſua fundauit eã, Pſalmo 87.5. Et de Chriſto Paulus dicit, eum eſſe caput ex quo totum corpus compactum & cõnexum per omnem iuncturam ſubminiſtrationis, ſecũdum effectũ in menſura cuiuſque membri augmentum ſumit: Epheſ. 4.15. quare & miniſterii ſui ſucceſſum illius eſſe opus ſæpe prædicat. Denique ſi verè reputemus, vtcunque hominum opera vtatur in Eccleſiæ ædificationem, ſolus tamen ipſe peragit omnia: nam inſtrumentum opifici nihil derogat.

5 *Moses fidelis vt minister.* Secundum discrimen, quòd Mosi commissa fuit doctrina, cui ipse quoque vnà cum aliis subesset. Christus verò tametsi personam serui induit, Philip. 2. 2, magister tamen est ac dominus cui subesse omnes oportet. Constitutus est omnium hæres, vt habuimus capite 1. 2. *In testimonium eorum quæ post dicenda erant,* simpliciter interpretor, vt Moses dum est eius doctrinæ præco, quæ pro temporis ratione veteri populo erat publicanda simul testimonium Euangelio, cuius nondum matura prædicatio erat, reddidit. Nam certe constat, finem & cōplementum Legis esse hanc perfectionem sapientiæ quæ Euangelio continetur. Atque hanc expositionem exigere videtur futurum participii tempus. Summa verò est, Mosen scilicet fideliter populo tradidisse quæ illi Dominus mandauerat: sed mensuram illi præscriptam fuisse, quam excedere fas non fuerit. Multifariam multísque modis loquutus est olim Deus per Prophetas: ita vt differret in tempus plenitudinis solidam Euangelii reuelationem.

6 *Cuius nos sumus domus.* Quemadmodum Paulus vbi se Gentibus destinatum esse Apostolum præfatus est, addit ex earum numero esse Romanos quibus scribit, Rom. 1. 6, vt fidem sibi apud eos conciliet: ita nunc author Epistolæ Iudæos hortatur qui iam Christo nomen dederant, vt perseuerent in fide, quo in Dei familia censeantur. Dixerat prius Christi imperio domum Dei subiectam esse. Huic sententiæ commodùm additur hæc admonitio, tunc eos in Dei familia locum habituros si Christo pareant. Porrò quum iam cœpisent Euangelium amplecti, conditionem apponit, *Si in eius fide perstiterint.* Nam *Spei* vocabulum, pro fide accipio: & profectò Spes alioqui nihil aliud est quàm fidei constantia. *Fiduciam & Gloriationem* ponit, ad vim eius magis exprimendam. Atque hinc colligimus, eos qui trepidè & vacillantium instar assentiuntur Euangelio, nihil minus quàm credere. Fides enim sine composita animi tranquillitate esse non potest, vnde secura gloriandi audacia emergit. Adeóque isti sunt duo perpetui fidei effectus, fiducia & gloriatio, vt diximus in quintum caput ad Rom. & tertiū ad Ephes. Quibus quum tota Papistarum doctrina sit aduersa, hoc ipso etiamsi nihil aliud haberet mali, Dei Ecclesiam diruit potius quàm ædificat. Certitudinem enim qua sola nos in templa Deo consecrari docet Apostolus, non obscurāt modò suis commentis, sed palàm temeritatis damnāt. Præterea qualis confidentiæ firmitudo esse potest, vbi ignorant homines quid credendum sit? Atqui monstrum illud fidei implicitæ quod comminiscuntur, nihil aliud est quàm errandi licentia. Hic locus admonet semper ad mortem vsque esse progrediendum: quia tota vita quidam est veluti cursus.

7 Quare (sicut dicit Spiritus sanctus, Hodie si vocem eius audieritis,

8 Ne obduretis corda vestra, sicut in exacerbatione in die tentationis in deserto,

9 Vbi tentauerunt me patres vestri, probauerunt me, & viderunt opera mea

10 Quadraginta annis. quamobrem infensus fui generationi illi, & dixi, Semper errant corde: ipsi verò non cognouerunt vias meas:

11 Sicut iuraui in ira mea, Si ingressuri sint in requiē meā.)

12 Videte fratres, nequando sit in vllo vestrum cor prauum incredulitatis, deficiendo à Deo viuente.

13 Sed exhortamini vos ipsos quotidie, quãdiu vocatur dies hodiernus: nequis ex vobis induretur deceptione peccati.

Pergit in sua exhortatione vt Christo loquenti obediant. ac quò plus grauitatis habeat, confirmat eam Dauidis testimonio. Nam quum acrius pungendi essent, melius fuit vitandæ offensionis causa opponere alienam personã. Si simpliciter illis exprobrasset patrũ incredulitatem, minus benignè fuisset auditus. at quum Dauidem adducit, res minus est odiosa. Summa autem est, Sicut ab initio Deus voci suæ obediri voluit, peruicaciã autem ferre non potuit quin seuere vlcisceretur: ita hodie nisi dociles nos illi præbeamus, non leuiores de nostra contumacia pœnas sumpturum. Cæterùm suspensa est oratio vsque ad illam partẽ vbi dicit, Videte fratres, ne quando sit in vllo, &c. ideo vt melius cõtextus fluat, reliqua in parenthesin includere conueniet. nunc singula ordine tractemus.

7 *Sicut dicit spiritus.* Hoc longè plus afficiendis animis valet, quàm si Dauidem nomine citaret. Et his loquutionibus vtile est assuescere, vt meminerimus Dei, non hominum esse voces quæ ex Prophetarum libris proferuntur. Porrò quia hæc sententia, *Hodie si vocem eius audieritis,* pars est superioris versus, quidam non malè vertunt, Vtinam. Certum quidem est, quum Dauid Iudæos appellasset Dei populũ & oues inde statim inferre, audiendã ergo ab illis esse Dei vocẽ. Illic enim quos ad canẽdas Deo laudes bonitatémque eius celebrandã inuitat, simul admonet obedientiã præcipuũ esse cultum quem exigit, & sacrificiis omnibus potiorem. Hoc ergo primum est, vt se Dei verbo subiiciant. Sequitur deĩde, *Ne obduretis corda*: quibus verbis indicatur nõ ex alio fonte manare nostram aduersus Deũ rebellionẽ, quàm ex volũtaria improbitate, dũ illius gratiæ aditum obstruimus. Natura quidem iam cor habemus lapideũ: éstque omnibus ingenita hæc durities ab vtero, quã solus De⁹ emollire & corrigere potest. Quòd tamen respuimus Dei vocem, id fit spontanea contumacia, non extraneo impulsu. cuius rei quisquis sibi testis est. proinde meritò Spiritus omnes incredulos accusat quòd se Deo opponant, & peruicaciæ sibi magistri sint ac authores, ne forte culpam aliò deriuent. Inde tamẽ perperam colligitur penes nos vicissim esse liberam formandi in Dei obsequium cordis facultatem. Quin potius id perpetuò accidere hominibus necesse est, vt cor suum obdurent, donec aliud e cælo datũ fuerit. Nam vt sumus ad malitiam propensi, nunquã desinemus Deo resistere donec eius manu domiti subactíque fuerimus.

8 *Sicut in exacerbatione.* Duplici ratione vtile fuit eos de patrum suorum inobedientia commonefieri. nam quum stulte generis sui gloria inflati essent, patrum vitia sæpe imitabantur pro virtutibus, & ab eorum exemplis defensionem captabãt. deinde quũ audiebãt patres Deo fuisse tã immorigeros, melius inde agnoscebant quàm non superuacua foret ista admonitio. Quoniam tempore quoque Apostoli vtraque ratio valebat, libenter accommodat quod olim dictum erat à Dauide in suum vsum: ne patribus nimium addicti sint isti quoque quos alloquitur. Atque hinc colligenda est generalis doctrina, Quousque patrũ authoritati deferendum sit, ne scilicet nos ab vnó Deo abducat. Nam siqui vnquam patres fuerunt honore digni, Iudæi certè inter alios principatum obtinent. Atqui nominatim filiis præcipit Dauid, cauendum esse ne sint illorum similes. Nõ dubium autem mihi est quin hìc ad historiam respiciat, quæ legitur Exod. cap. 17. Nam duobus hìc nominibus vtitur Dauid, quæ loco fuisse ex re imposita, narrat Moses: מריבה, quod iurgium aut exacerbationem significat מסה: quod perinde valet ac tẽtatio. Nam & Deum tentarunt, illum negantes in medio sui esse, propterea quòd aquæ penuria laborabant, & eundem exacerbarunt cum Mose rixando. Porrò quum plurima suæ incredulitatis exempla edidissent, hoc præcipuè eligit Dauid, quia præ aliis memorabile erat. deinde quoniam reliqua, magna saltem ex parte, temporis ordine subsequutum est, quemadmodum ex quarto libro Mosis melius constat: vbi perpetua multarum tentationum species contexitur

à capite decimo, hæc autem habentur vicesimo. Quæ circunstantia non parum sceleris indignitatem auget. nam quòd toties experti Dei virtutẽ, adhuc tam proteruè cum eo disceptant, & omnem illi fidem derogant, quantæ est ingratitudinis? Ergo speciem vnam posuit pro omnibus. *Tentandi* verbum in malam partem capitur, pro eo quod est superbè & quasi per contumeliam prouocare: quod Gallicè dicimus, *Deffier comme en despitant.* Nam quum sæpius illis auxilium Deus tulisset, omniũ immemores, per ludibrium quærebant vbinam esset eius potentia.

9 *Probauerunt.* Ita resolui debet hoc membrum, Quum tamen probassent & vidissent opera mea. Nam impietatis crimẽ exaggerat, quòd tot experimẽtis edocti, tã malè profecerant. Mira enim socordia fuit ac stupiditas, quòd Dei virtutem tam solidè comprobatam nihili æstimabant. Quod sequitur de *quadraginta annis*, apud Dauidem cum sequentibus cohæret. Scimus autem Apostolos in citandis testimoniis magis attendere ad summam rei, quàm de verbis esse solicitos. Et certè ideo populum hunc annis quadraginta molestum sibi fuisse Deus conqueritur, quòd tot beneficia nihil ad eum erudiendum profecerint. quum enim asiduè indignis benefaceret Deus, in eum insurgere non desinebant. Hinc continua indignatio. acsi diceret, Non semel aut exiguo tempore me prouocarunt: sed assiduis per annos quadraginta sceleribus. *Generatio* ætatem sonat, vel vnius seculi homines.

10 *Et dixi.* Sententia Dei, qua eos pronuntiat sana mente alienatos esse: & rationem addit, *Quia vias suas non cognouerint.* In summa, pro desperatis ipsos habet, quia sensu & ratione careãt. Atque hîc personam hominis suscipit qui post longa demum experimenta se agnoscere dicit obstinatam amentiã. dicit enim eos semper errare, quia nulla spes resipiscentiæ appareat.

11 *Sicut iuraui.* Amẽtiæ pœna, quòd promissa sibi requie fuerunt priuati. Porrò Dominus *requiem suam* appellat terram vbi illis debuerat fixa esse sedes. Peregrinati enim erãt in AEgypto, per desertum vagabantur. at terra Chanaan illis ex promissione perpetua esse hæreditas debebat. Et promissionis respectu Deus suam vocat, quia nusquam stabilis est nobis sedes, nisi vbi sumus eius manu collocati. Ius autem certæ possessionis in eo fundatum erat, quòd Abrahæ dixerat Deus, Semini tuo dabo terrã hãc. Gen. 12. 7. Quòd Deus iurat, eò clarius & vehementius exprimitur atrocitas mali. est enim signum iræ magis inflammatæ. *Si ingressuri sint.* Formula est iuramenti, in qua aliquid subaudiendum est: vt imprecatio, vel aliquid simile quũ homines loquuntur: vbi autem loquitur Deus ipse, perinde valet acsi diceret, Ne existimer verax, aut nulla posthac fides habeatur mihi, nisi ita sit. Defectiua tamen loquutio timorem & reuerentiam commendat, ne temerè prosiliamus ad iurandum, quemadmodum multi horrendas execrationes subinde effutire solent. Sed quod ad præsentem locum attinet, non debemus existimare, tunc primùm Dei iureiurãdo fuisse deiectos à Terræ ingressu, quum eum tentassent in Raphidim. iam multo antè exclusi fuerant: ex quo scilicet auditis exploratoribus vltrà progredi detrectauerant. Non ergo assignat hîc Deus tentationi, tanquam primæ causæ, depulsionem à Terra: sed nulla castigatione ad sanã mẽtem reuocari potuisse significat, quin priores offensas nouis subĩde cumularẽt: atque ita dignissimos fuisse ostẽdit quos tã seuerè mulctaret, quia nõ cessauerint irã ei⁹ variis peccatis magis ac magis augere: acsi diceret, Hæc est generatio cui negaui promissæ Terræ possessionem, quæ per totos postea quadraginta annos innumeris peccatis obstinatam suam amentiam prodidit.

12 *Videte fratres nequando.* Retinere malui quod ad verbum posuit Apostolus, quàm periphrasin accersere, nẽpe *cor prauum incredulitatis*: quo significat coniunctam cũ prauitate & malitia fore incredulitatem, si percepto Christi gustu, ab eius fide discedant. Eos enim alloquitur qui imbuti erant Christianismi rudimentis. Ideo mox subiicit, *deficiendo*: nam defectionis crimen perfidia non caret. Remedium quoque hoc esse ostendit, ne labantur in hanc prauitatem: vt scilicet exhortentur se mutuó. Nã vt natura sumus ad malum proclines, opus habemus variis adminiculis

tis quæ nos in Dei timore retineant. Nisi subinde erigatur fides nostra, iacet: nisi calefiat, congelascit: nisi excitetur, torpet. Vult ergo vt se mutuis exhortationibus acuãt, ne in eorũ corda obrepat Satan, & suis fallaciis à Deo abducat. Quæ ratio loquendi notanda est. neque enim primo statim impetu ruimus in hũc furorẽ vt Deo reluctemur: sed obliquis artibus sensim nos adoritur Satan, donec irretitos suis imposturis teneat. Tũ verò excæcati, in manifestã rebellionẽ erumpimus. ergo maturè occurrendũ est. Et omnibus imminet periculum, quia nihil facilius est quàm decipi. atqui ex deceptione demum nascitur cordis durities. Hinc videm⁹ quàm necessariũ nobis sit assiduis exhortationũ stimulis incitari. Nec tãtùm in vniuersum præcipit Apostolus vt sibi omnes caueant: sed vult ita de salute cuiusque mẽbri esse solicitos, ne quẽ omnino ex iis qui semel vocati fuerint, sua negligentia perire sinãt. Atque in eo boni Pastoris officiũ facit, qui ita excubare pro totius gregis salute debet, vt nullam ouem negligat.

13 *Quandiu vocatur.* Iam propius ad suũ institutum sententiã Dauidis accõmodat. Nam illud hodie cuius mentio fit in Psalmo, admonet, nõ debere ad seculũ Dauidis restringi: sed complecti totũ tempus quo nos Deus compellat. Ergo quoties & quandiu sacrum os aperit ad nos docendos, veniat istud in mentẽ, Hodie si vocem eius audieritis. 2. Cor. 6. 2 eadem ratione Paulus, quum nobis prædicatur Euangelium, tempus esse illud acceptũ docet, quo nos Deus exaudit, & diem salutis quo adiuuat. Porrò hac opportunitate vtendum est: quia si per nostram socordiam elabi passi fuerimus, frustra postea deplorabimus ablatam, quemadmodum Christus dicit, Ambulate dum lucem habetis: veniet breui nox: Ioan. 12. 35. Ergo particula Quandiu subindicat non semper fore commodũ si pigri fuerimus ad sequendum vbi Dominus nos vocabat. Pulsat nunc Deus ad ostium nostrum: nisi illi aperiamus, fiet vt vicissim regni sui ianuam nobis claudat. Deinde seri erunt eorum gemitus qui oblatam hodie gratiam contemnunt. Ergo quia nescimus an Deus in crastinum vsque protendere vocationẽ suam velit, ne differamus. Hodie vocat, quamprimum respondeamus. neque enim fides est, nisi vbi talis est ad obsequendum promptitudo.

14 Participes enim facti sumus Christi: siquidem initiũ fiduciæ ad finem vsque firmum tenuerimus,

15 In hoc quod dicitur, Hodie si vocem eius audieritis, ne obduretis corda vestra, sicut in exacerbatione.

16 Quidam enim quum audissent, exacerbarunt: at non omnes qui egressi fuerant ex Ægypto per Mosen.

17 Quibus autem infensus fuit quadraginta annis? annon iis qui peccauerant, quorum membra ceciderunt in deserto?

18 Quibus autem iurauit, non ingressuros in requiem suam, nisi incredulis?

19 Et videmus non potuisse ingredi propter infidelitatem.

14 *Participes enim.* Laudat quòd bene cœperint. sed ne prætextu gratiæ quam consequuti sunt, carnis indulgeãt securitati, dicit opus esse perseuerantia. Nam plerique delibato tantùm Euangelio, quasi ad summum peruenerint, de profectu non cogitant. Ita fit vt non modò in medio stadio adeóque prope ipsos carceres desideant, sed aliò vertant cursum suum. Speciosa quidem est ista abiectio, Quid vltrà volumus postquam adepti sumus Christum? Verùm si fide possidetur, in ea perstandum est, vt nobis perpetua maneat possessio. Ergo hac lege se nobis fruendum dedit Christus, vt eadem

qua in eius participationem admissi sumus fide, tantum bonum conseruemus vsque ad mortem. Ideo dicit *initium*, significans fidem duntaxat esse inchoatam. Quum hypostasis *fiduciam* interdũ significet, posset hîc in eo sensu accipi. Non tamen displicet nomen Substãtiæ quod alii reddiderũt. quãquã paulo sec⁹ interpretor. Illi enim sic dici fidẽ putãt, quia totũ esse hominis absque ea, nihil aliud sit quàm vanitas. ego autem, quia in eam recumbamus, sicuti nulla est alia fultura in qua possimus stare. Et conuenit epitheton *firmi*. stabiles enim & extra vacillandi periculum erimus, modò in fide simus fundati. Summa igitur est, vt fides cuius initia duntaxat nobis constant, vsque in finem constans & firma progrediatur.

15 *In hoc quod dicitur.* Significat proficiendi occasionem quandiu viuimus, nunquam cessare, quia nos quotidie Deus vocat. Nam quum Euangelii prædicationi respondeat fides, sicuti continuus est prædicationis vsus toto vitæ cursu, ita in fidei incrementis pergendum est. ἐν τῷ λέγεσθαι perinde valet acsi dixisset, Quandoquidem loquendi finem nunquam Deus facit, non satis fuerit prompto animo fuisse amplexos eius doctrinam, nisi eadem docilitate cras & perendie illi nos obsequentes præbeamus.

16 *Quidam enim quum audissent.* Ita loquitur Dauid de Patribus, acsi tota illa ætas fuisset incredula. atqui cõstat fuisse aliquos malis permistos, qui Deum verè timerent. Hoc commemorat Apostolus temperans quod asperius fuerat dictum à Dauide, vt sciamus in hunc finem omnibus proponi Verbum, vt omnes obediant vno consensu: atque meritò damnari incredulitatem in toto populo, dum magnæ partis defectione lacerum est ac mutilum corpus. Cæterùm quòd dicit quosdam *exacerbasse*, quum tamen longè maior hæc fuerit multitudo: id facit non tantùm vitandæ offensionis causa, sed vt Iudæos animet ad eorum imitationem qui crediderunt: acsi diceret, Sicuti vos patrum incredulitatẽ sequi Deus vetat, ita Patres alios vobis proponit in mediũ quorũ fides sit exemplo. Ita mitigatur quod alioqui nimis durum in speciem videri poterat, si in totum iussi fuissent à Patribus recedere. *Egredi per Mosen*, significat per manum Mosis. quia fuit minister liberationis. Est autem tacita comparatio eius beneficii quod illis Deus contulerat per Mosem, & participationis Christi cuius prius meminit.

18 *Quibus autem infensus.* Significat nunquam iratum fuisse Deum populo suo nisi iustis de causis: quemadmodum & Paulus monet prioris ad Corinthios cap. 10. 5. 6. Ergo quot Dei animaduersiones leguntur in populum veterem, tot reperiemus grauissima peccata quæ Dei vindictam prouocauerũt. Quanquam huc redeundum est semper, incredulitatem malorum omnium esse caput. Nam quanuis hanc posterius recenseat, intelligit tamen primam fuisse maledictionis causam. Et certè ex quo semel fuerunt increduli, non destiterunt aliud ex alio peccare, & ita noua subinde flagella sibi accersere. Iidem ergo illi qui per diffidentiam respuerant oblatã sibi terræ possessionem, nunc concupiscendo, nunc murmurando, nunc scortando, nunc profanis superstitionibus se polluendo, contumaciam suam prosequuti sunt, quò magis testata esset eorũ prauitas. Illa igitur incredulitas quã ab initio prodiderunt, illis obstitit quominus fruerentur Dei beneficio: quia Verbi contemptus eos ad peccandum semper incitauit. Ac sicut incredulitate primùm sua meriti sunt vt requie promissa Deus eos priuaret: ita quicquid postea peccarunt, ex eodem fonte manauit. Porrò quæritur an Moses & Aaron, ac similes, in hoc numero comprehendantur. Respondeo, Apostolum de vniuerso magis corpore quàm de singulis membris loqui. Certũ est cõplures fuisse pios qui vel communi impietate non fuerunt impliciti, vel mox resipuerunt. Mosis quidem semel tantùm concussa fuit fides, ídque ad momentum. Quare in verbis Apostoli est synecdoche, cuius satis frequens est vsus quoties de aliqua multitudine aut corpore populi habetur sermo.

CAP.

CAPVT IIII.

1 Timeamus ergo ne derelicta promissione introeundi in requiem eius, videatur quispiam nostrum esse frustratus.

2 Nobis enim annuntiata est promissio, quemadmodum & illis. at illis nihil profuit sermo auditus, quia non fuit cum fide cõiunctus in iis qui audierant.

1 *Timeamus ergo.* Concludit timendum esse ne priuentur Iudæi ad quos scribit, benedictione sibi oblata. Et iterum dicit, Ne quis, significans sibi hoc esse in animo, vt omnes ad vnum Deo adducat. quemadmodum boni pastoris officium est, totum gregem curando ita intentum esse singulis ouibus, ne qua omnino pereat: imò sic nos quoque alii erga alios vicissim affecti esse debemus, vt quisque proximis perinde ac sibi timeat. Cæterùm hîc nobis cõmendatur timor, nõ qui fidei certitudinẽ excutiat, sed tantam incutiat solicitudinẽ, ne securi torpeamus. Metuendum ergo, non quia trepidare aut diffidere nos oporteat quasi incertos de exitu, sed ne Dei gratiæ desimus. Quum dicit, *Ne destituamur relicta promissione*, significat nemĩnem destitui nisi qui gratiam respuẽdo, prior se à promissione abdicauerit. Adeò enim à pœnitẽtia benefaciendi abest Deus, vt sua dona continenter prosequatur, nisi quum eius vocationem contemnimus. Illatiua particula significat aliorum lapsu nos ad humilitatem & vigilantiam erudiri. quemadmodũ & Paulus loquitur, Isti per incredulitatẽ corruerunt: tu ergo noli superbire, sed time: Rom. 11. 20.

2 *Nobis enim.* Eandem esse doctrinam admonet qua hodie nos ad se De⁹ inuitat, & quam olim Patribus destinauit. Quorsum hoc dicitur? vt sciamus nihilo plus nobis profuturam Dei vocationẽ quàm illis profuit, nisi eam fide ratam faciamus. Est igitur hoc per modum concessionis additum, Nobis quidem Euangelium proponi: sed ne frustra gloriemur, mox excipit incredulos quos tantorũ bonorũ participatione Deus olim dignatus est, nullum inde tamen fructum sensisse. Proinde nos quoque expertes fore benedictionis, nisi fide eã recipiamus. Ideo auditionem secundò repetit, vt sciamus auditum esse inutilem, etiamsi Verbũ ad nos dirigatur, nisi fides accedat. Cæterùm hîc obseruãda est relatio inter Verbũ & fidẽ, quæ talis est, vt fides à Verbo separari nequeat: Verbũ autem à fide separatũ nihil conferat. Nõ quòd Verbi efficacia à nobis pendeat. neque enim si totus mundus sit mendax, ideo verax esse desinet qui mentiri non potest. sed vim suam non aliter profert Verbum erga nos, quàm vbi fides aditũ facit. Est enim potentia Dei in salutem, sed credentibus, Rom. 1. 16. In eo reuelatur Dei iustitia, sed ex fide in fidẽ. Ita fit vt perpetuò sit efficax Verbũ Dei & salutare hominibus, si ex se æstimetur ac sua natura, sed fructus non sentiatur nisi à credentibus. Quod ad prius membrum attinet, vbi dixi nullam amplius esse fidem vbi deest Verbum: & qui tale diuortiũ facere conatur, fidem prorsus extinguere redigereque in nihilũ: res est obseruatu digna. Nam hinc apparet fidem esse non posse nisi in filiis Dei, quibus solis offertur adoptionis promissio. Qualem enim fidẽ haberẽt diaboli, quibus nulla salus promittitur? qualem etiam omnes impii qui Verbũ ignorãt? Ergo fidem semper præcedere debet auditus: & quidem vt sciamus Deum loqui, non homines.

3 Ingredimur enim in eius requiem postquam credidimus: sicut dixit, Itaque iuraui in ira mea, si introibunt in requiẽ meã: tametsi operibus à creatione mundi perfectis.

4 Dixit enim alicubi sic de die septimo, Et requieuit Deus septimo die ab omnibus operibus suis.

5 *Et in hoc rursum, Si introibunt in requiem meam.*

6 *Quando igitur reliquum fit vt quidam ingrediantur in ipsam, & quibus prius euangelizatum fuit, nõ intrarunt propter incredulitatem:*

7 *Rursum quendam præfinit diem hodiernum, in Dauid dicens post tantum temporis (quemadmodum dictum est) Hodie si vocem eius audieritis, ne obduretis corda vestra.*

8 *Nam si Iesus requiem illis præstitisset, non de alia loqueretur post illos dies.*

9 *Ergo relinquitur sabbathismus populo Dei.*

10 *Nam qui ingreditur in requiem eius, requieuit & ipse ab operibus propriis, quemadmodum à suis Deus.*

Iã locum illũ quẽ citauerat ex Dauide, exornare incipit. hactenus eum tractauit secundum literam, vt loquuntur, hoc est in genuino sensu: nunc autem expoliendo amplificat. ideóque alludit magis ad verba Dauidis quàm interpretetur. Eiusmodi, ἐπεξεργασία est apud Paulum ad Rom. cap. 10. 6, in tractando Mosis testimonio, Ne dicas, Quis ascendet in cœlum? Nec verò absurdum est, vt ad præsentẽ vsum accõmodetur Scriptura, similitudinum (vt ita dicam) coloribus illustrare quod illic simplicius dicitur. Porrò summa omnium huc redit, ad nos quoque pertinere quod de priuatione requietis suæ minatur Deus in Psalmo: sicuti nos ad quandam requiẽ hodie quoque inuitat. Præcipua hui⁹ loci difficultas hinc prouenit, quòd violẽter à multis torquetur: quũ Apostol⁹ nihil aliud velit quàm requiem nobis quãdam asserendo, eius desiderio nos acuere: & simul metu pungere, ne per incredulitatem ab ea prohibeamur. Interea tamen longè pluris esse requiem istam docet, in quam nunc ingressus nobis patet, quàm fuerit terræ Chanaan. sed veniamus ad singula.

3 *Ingredimur postquam credidimus.* Argumentum est à contrariis. Sola incredulitas arcet. ergo fide patet ingressus. Repetendum enim memoria quod iam exposuit, Deum incredulis iratum iurasse, nõ fore illius boni compotes. Intrãt ergo quos nõ impedit incredulitas, si modò De⁹ inuitet. sed in prima persona loquendo, maiori eos dulcedine allicit, ab alienis ipsos separans. *Tametsi operibus.* Vt definiat qualis sit nostra requies, reuocat nos ad id quod refert Moses, Deum statim à creatione mundi requieuisse ab operibus suis. & tandem cõcludit hanc esse veram fidelium requiẽ quæ omnib⁹ seculis durat, si Deo sint cõformes. Et sanè vt hæc summa est hominis fœlicitas Deo suo adhærere: ita vltimus finis esse debet, quo consilia omnia & actiones referantur. Hoc probat, quia Deus qui requieuisse dicitur, longo pòst tempore incredulis requiem suam negat. quod frustra faceret, nisi exemplo suo fideles vellet quiescere. Ideo dicit, *Reliquum fieri vt quidam ingrediantur.* Nam si non intrare, pœna est incredulitatis, vt iam dictum est, credentibus ingressus patet. Sed paulo plus habet difficultatis quod subiicit continuò pòst, alium nobis diem hodiernũ statui in Psalmo, quia priores exclusi fuerint. nihil enim tale exprimere videtur verba Dauidis: tantùm enim hoc sonãt, quòd Deus infidelitatem populi vltus sit, eum terræ possessione abdicando. Respõdeo, valere cõsequentiam: nobis offerri quod illis ablatũ est, quũ admoneat Spiritus sanctus, non esse cõmittẽdũ nostra culpa, vt eodem pœnæ genere mulctemur. Quid enim? si nobis hodie nihil promitteretur, an locum haberet hæc admonitio, Videte ne vobis idem quod Patribus contingat? Proinde meritò dicit Apostolus, quia Patrum infidelitas vacuã & desertã possessionem reliquit, filiis renouari promissionem, vt obti-

obtineant quod ab illis neglectum fuit.

8 *Nam si Iesus requiem.* Non vult negare quin per requiem Dauid terram Chanaan intelligat, in quam Iosue populũ induxit: sed hanc fuisse vltimã requiẽ negat ad quã aspirant fideles: quæ illius etiam seculi fidelibus nobiscum fuit cõmunis. Certum est enim, altius eos respexisse quàm ad terram illam. imò terra Chanaan non aliunde tanti æstimabatur, nisi quòd spiritualis hæreditatis imago erat ac symbolum. Ergo possessionem adepti non debuerunt quiescere, acsi ad summam votorum peruentum foret: sed potius meditari quod erat in ea spirituale. Possessione fruebantur illi quibus Dauid Psalmum dictauit: sed admonebantur de quærẽda meliori requie. Videmus vt terra Chanaan fuerit requies: sed vmbratilis, & vltra quam fideles progredi oportuit. Hoc sensu negat Apostolus requiem fuisse præstitam à Iosue, quia ipsius auspiciis ideo terram promissam ingressus est populus, vt in in cælum alacriore studio contenderet. Atque hinc colligere prõptum est quale sit inter nos & illos discrimen. Nam quum vtrisque idem scopus sit præfixus, illis additi sunt externi typi quibus duri gerentur: nobis non item. nec sanè opus fuit, quum res ipsa nuda ponatur ante oculos. Nam etsi in spe adhuc posita est salus nostra, tamen quod ad doctrinam spectat, rectà nos in cælum ducit, nec Christus manum ideo nobis porrigit, vt nos per figuras circunducat: sed vt e mũdo abductos in cælum erigat. Quòd autem vmbram separat Apostolus à veritate, id facit quia illi cũ Iudæis erat negotium qui in externis rebus nimium hærebant. Concludit, relinqui populo Dei sabbathismum, hoc est, esse quandam spiritualem requiem ad quam nos quotidie Deus inuitat.

10 *Nam qui requieuit.* Est illius perpetui Sabbathi definitio, in quo summa hominum beatitudo consistit, vbi quædam est inter illos & Deum similitudo qua cum ipso cohæreant. Quicquid enim vnquã de summo bono disputarunt Philosophi, insipidũ ac nugatoriũ fuit, quia hominẽ in seipso detinebant: quum necesse sit extra nos exire vt fœlicitatẽ reperiamus. Summum ergo hominis bonum nihil aliud est quàm cum Deo cõiunctio. eò peruenitur quum ad eius exemplar sumus compositi. Porrò istam confirmationem Apostolus in eo sitam esse docet, si ab operibus nostris quiescamus. vnde tandem sequitur, hominem se abnegando beatum fieri. Quid enim aliud est cessatio ab operibus nostris, quàm carnis mortificatio, dum sibi homo renũtiat vt viuat Deo? Nam hinc semper faciendum est exordium, quum de regula piè sanctéque viuendi agitur, vt homo sibi quodammodo mortuus, Deum patiatur viuere: ferietur ab operibus propriis, vt locũ Deo agenti cõcedat. Fateri enim necesse est, tũc rectè demũ constitutã esse vitã, quũ Deo subiecta est. Atqui propter ingenitã prauitatem hoc nunquam fit, donec à propriis operibus supersedemus. Talis, inquam, repugnantia est inter Dei gubernationem & nostros affectus, vt in nobis agere, nisi otiosis, nequeat. Quia verò huius quietis complementum nunquam extat in hac vita, semper eo nitandum est. Ita fideles ingrediuntur, sed hac conditione vt currẽdo assiduè proficiant. Cæterùm non dubito quin ad Sabbathum data opera alluserit Apostolus, vt Iudæos reuocaret ab externa eius obseruatione. neque enim aliter potest eius abrogatio intelligi, quã cognito spirituali fine. Proinde duo simul agit: nam & gratiæ excellentiam commendando, nos ad eam fide recipiẽdam stimulat: & obiter interea ostendit quænam vera sit Sabbathi ratio: ne præposterè Iudæi in externa cæremonia hæreãt. De abrogatione quidem non apertè disserit: quia non hoc agit ex professo, sed quum aliò spectasse docet illam cæremoniam, paulatim ita eos à superstitiosa opinione abducit. Qui enim alium fuisse finem præcepti tenet, quàm externum otium vel cultũ terrestrẽ, is in Christũ respiciendo, mox facilè eius aduẽtu cæremoniæ vsum abolitũ esse perspicit. corporis enĩ aspectu vmbræ protinus euanescũt. Ergo hoc primò semper agendum est, vt Christum doceamus esse Legis finem.

11 *Studeamus ergo ingredi in illam requiem, nequis eodem cadat incredulitatis exemplo.*

12 *Viuus enim se. mo Dei & efficax, & penetrantior quouis gladio vtrinque scindente, & pertingens vsque ad diuisionẽ animæ & spiritus, compagúmque & medullarũ, ac discretor cogitationum & intentionum cordis.*

13 *Nec vlla est creatura quæ non appareat coram ipso: imò omnia nuda & resupina in oculis eius cũ quo nobis est ratio.*

Postquam scopum estendit quò tẽdere debemus, nunc vt viam ineamus admonet: quod fit dũ assuescimus ad nostri abnegationẽ. Quia autẽ ingressum in requiẽ cõparat recto cursui, huic casum opponit: atq; ita vtroque mẽbro metaphorã cõtinuat. Quanquã simul alludit ad historiã quã ex Mose retulit de iis qui ceciderũt in deserto qui fuerãt Deo rebelles, Num. 26. 65. Ideo dicit τῷ αὐτῷ ὑποδείγματι, significans quasi in tabula nobis illic depictam repræsentari pœnam infidelitatis & contumaciæ: nec verò dubium esse quin idem nos maneat exitus, si reperietur in nobis similis incredulitas. Ergo *cadere* pro Perire accipitur: vel, vt clarius dicam, non pro peccato, sed pro pœna. Sed tam priori verbo Ingrediendi translatio respondet, quàm tristi excidio Patrum, quorum exemplo terrere voluit Iudæos.

12 *Viuus enim, &c.* Quicquid hîc de Verbi efficacia disserit, huc pertinet, vt sciant impunè non posse contemni. acsi diceret, Quoties nos Dominus voce sua cõpellat, serio agit nobiscum, vt omnes interiores sensus nostros afficiat. itaque nulla est pars animæ quã non oporteat permoueri. Cæterùm antequam vltra progredimur, videndum est loquatúrne generaliter Apostolus de Verbo, an peculiariter ad fideles hoc referat. Cõstat enim non peræquè omnibus efficax esse Dei verbũ. nã erga electos vim suã exerit vt vera sui agnitione humiliati, ad Christi gratiam confugiant. quod fieri nequit quin vsque ad intimũ cor penetret: excutiẽda est enim hypocrisis quæ miros habet ac plusquam flexuosos recessus in cordibus hominum: deinde nõ leuiter nos pungi vel lancinari, sed penitus vulnerari oportet, vt mortis æternæ sensu prostrati, nobis mori discamus. Denique nunquam renouabimur tota mente (quod tamẽ Paulus præcipit) donec huius spiritualis gladii acie confectus fuerit vetus noster homo, Ephe. 4. 23. Vnde fideles alibi Paulus dicit Deo immolari per Euangelium, Phil. 2. 17. quia non possunt aliter in obsequiũ Dei redigi, quàm si intereat propria ipsorũ voluntas: nec aliter possunt lucẽ Diuinæ sapientiæ percipere, nisi extincta carnis prudentia. In reprobis nihil tale apparet: nam vel securè despiciunt loquentẽ Deũ, adeóque subsannãt: vel obstrepunt eius doctrinæ, ac contumaciter in eam insurgunt. Denique sicuti verbũ Dei maleus est, ita cor illi habent incudis instar, vt ictus quantumuis validos sua duritia repellat. Ergo multum abest quin verbum Dei penetret in ipsos *ad diuisionem vsque animæ & spiritus.* Vnde videtur hoc elogium restringẽdum ad solos fideles, quando soli ita ad viuũ examinantur. Verùm contextus Apostoli ostendit hanc sententiam esse vniuersalem, & quæ ad reprobos quoque ipsos patet. Nã vtcunque non emolliantur, sed ferreum cor aut chalybeum verbo Dei opponãt: necesse est tamẽ ipsos reatu suo constringi. Rident quidem, sed risum Sardonium, quia intus se quasi strangulari sentiunt: tergiuersantur variis modis, ne ad Dei tribunal accedãt: sed inuiti ab hoc ipso Verbo cui proteruè insultant, protrahuntur: vt aptè rabidis canibus conferri possint, qui mordẽtes, vel vnguibus appetentes catenam cui sunt alligati, nihil tamen proficiunt, quia nihilominus manent constricti. Deinde etiamsi non primo statim die extet hic Verbi effectus, tandem ex euẽtu iudicare licebit, non frustra cuiquam fuisse prædicatũ. Generale certè est quod Christus pronuntiat, Spiritus quum venerit arguet mundum: Ioh. 16. 8. Atqui Spiritus hoc iudicium per Euãgelii prædicatio-

dicationem exercet. Postremò etiamsi hanc vim non semper exerat erga homines verbum Dei, habet tamen in se quodammodo inclusam. Apostolus autem hic de eius natura proprióque officio disputat in hunc tantum finem, vt sciamus conscientias nostras simulatque auribus insonuit, reas ad Dei tribunal citari.acsi diceret, Siquis putet aerem inani sonitu verberari quum profertur Dei verbum, valde errat: res enim viua est, & occultæ energiæ plena, quæ nihil in homine intactum relinquat. Hæc ergo summa est, Simulatque sacrum os aperuit Deus, debere sensus omnes nostros recipiēdo eius verbo patefieri: quia non velit frustra voces spargere quæ aut euanescant, aut neglectæ in terram cadant: sed efficaciter compellare hominum conscientias, vt imperio suo subiiciat: itaque hãc vim indidisse verbo suo, vt omnes animæ partes excutiat, examinet cogitationes, affectus diiudicet, se denique iudicem ostendat. Sed hic exoritur noua quæstio, deLegéne an de Euangelio hoc sit intelligendum. Qui de Lege Apostolum loqui putãt, adducunt illa Pauli testimonia: Ministerium esse mortis, Literam esse quæ occidat 2.Cor. 3.6.7. Nihil præter irã afferre, Ro.4.15, & reliqua eiusmodi. Sed hîc diuersos etiam effectus Apostolus notat: est enim (vt diximus) viuifica quædam occisio animæ, quæ fit per Euangelium. Sciamus ergo Apostolum de vniuersa Dei doctrina concionari, quum dicit viuam esse & efficacem. Ita Paulus testatur, ex sua prædicatione prodire odorem mortis in mortem incredulis, vitæ in vitam fidelibus, 2.Corinth.2.16, vt Deus nunquam frustrà loquatur, quin alios ad salutem adducat, alios præcipitet in exitium. Hæc est ligandi & soluendi potestas qua Dominus Apostolos suos instruxit, Matt.18.18. Hæc est spiritualis potentia de qua Paulus gloriatur 2.ad Corinth.cap.10.4. Et sanè nunquã in Christo salutem nobis promittit, quin exaduersò vindictam incredulis denuntiet, qui Christum respuendo mortem sibi accersunt. Præterea notandum est Apostolũ hîc de verbo Dei disserere quod hominũ ministerio ad nos affertur. Deliræ enim sunt illæ cogitationes, atque etiam perniciosæ, internum quidē Verbum esse efficax, sed quod prodit ex ore hominis esse mortuum, omníque carere effectu. Fateor sanè efficaciam non prouenire ex lingua hominis, nec in sonitu ipso residere: sed totam Spiritui sancto debere acceptam ferri: hoc tamen non impedit quominus Spiritus virtutem suam proferat in Verbo prædicato. Deus enim quia non per se loquitur, sed per homines, sedulò huc incumbit, ne ideo contemptim excipiatur sua doctrina, quòd homines sint eius ministri. Sic Paulus, quum Euangelium nominat potentiam Dei, Rom.1.16. data opera ornat hoc titulo suam prædicationem, quam aliis probrosam videbat esse, ab aliis contemni. Et quũ alibi docet salutem nobis conferri per fidei doctrinam, nominatim eam esse exprimit quæ prædicatur, Rom.10.8. Videmus vt semper Deus ex professo doctrinã, quæ nobis hominum opera administratur, commendet, quo nos contineat in eius reuerentia. Porrò quũ *viuus sermo* vocatur, subaudienda est relatio ad homines, quod melius patet ex secundo epitheto: ostendit enim qualis hæc sit vita, quum *efficacem* deinde nominat. Nam Apostoli consilium est docere qualis sit erga nos Verbi vsus. Metaphorã *gladii* aliis etiam in locis Scriptura vsurpat: sed Apostolus simplici comparatione non contentus, sermone Dei *quouis gladio penetrantiorem esse* dicit, & quidem *vtrinque scindente*: quia tunc frequens erat gladiorum vsus, qui partem vnam obtusam habentes, altera tantùm scindebant. *Pertingens vsque*, &c. Nomen *animæ* sæpe idem valet quod *Spiritus*: sed quum simul iunguntur, prius comprehendit sub se affectus omnes: posterius facultatem quam vocant intellectualem, significat. Ita Paulus 1. Thessa.cap.5.23, quum Deum precatur vt integrum eorum spiritum & animam & corpus conseruet vsque in aduentum Christi, nihil aliud sibi vult quàm vt intellectu & voluntate externísque actionibus puri & casti maneant. Similiter Iesaias cap.26.9, quum dicit, Anima mea desiderauit te noctu, spiritu meo quæsiui te. hoc certè intelligit, se ita quærēdo Deo intentũ esse, vt mentē simul & cor illuc applicet. Scio alios secus interpretari: sed mihi facilè omnes sani, vt

spero, assentientur. Nunc veniamus ad præsentẽ locũ. Pertingit verbũ Dei ad diuisionem animæ & spiritus : hoc est, examen habet de tota hominis anima: inquirit enim in cogitationes, voluntatem cum suis omnibus desideriis scrutatur. Eodem pertinet quod subiicit de *compagibus & medullis*. significat enim nihil esse tam durum aut solidum in homine, nihil tam reconditum quò non perueniat hæc Verbi efficacia. hoc est quod dicit Paulus 1. ad Corinthios capite 14. 24, valere prophetiam ad coarguendos & diiudicandos homines: vt occulta cordis in lucem prodeant. Et quum officium Christi sit retegere, proferréque in mediũ cogitationes ex cordis latebris : id per Euangelium magna ex parte efficit. Est igitur sermo Dei κριτικὸς, quia mentem hominis quasi ex labyrintho quo prius tenebatur implicita, in lucem cognitionis educit. Nullæ enim densiores sunt tenebræ, quàm infidelitatis : & hypocrisis horrendum in modum nos excæcat. Tenebras illas discutit sermo Dei, hypocrisin profligat. Hinc discretio vel diiudicatio hæc, cuius meminit Apostolus : quoniam vitia quæ sub falsa virtutum specie latebant, cognosci incipiunt absterso fuco. Quòd si in suis latebris ad tempus manent reprobi, sentiũt tamen demum illuc quoque Verbi lucem penetrasse, vt non effugiant Dei iudicium. Hinc fremitus eorũ, adeóque furor: quia nisi Verbo perculsi essent, non ita proderent suam insaniam: cuperent enim eludere, vel tergiuersando effugere vim ipsius. dissimulare etiam cuperent: hoc illis Deus non permittit. Ergo quoties vel obloquuntur, vel excandescunt aduersus Dei verbum, vim eius, quanlibet inuitos ac repugnantes, intus sentire se fatentur.

13 *Nec vlla est creatura*, &c. Copula hîc (meo iudicio) causalem particulam valet: nam vt confirmet illud, verbo Dei quicquid in homine absconditum est diiudicari, argumentum à natura Dei sumit. Nulla, inquit, creatura est quæ lateat oculos Dei. Ergo nihil tam profundũ erit in anima hominis quod non extrahatur in lucem eius verbo, quod authorem suum refert. Sicuti enim officium Dei est scrutari corda: ita hanc cognitionem verbo suo exercet. Hoc dum non considerant Interpretes, verbum Dei scilicet instar conti esse, quo experitur & inquirit quid in cordibus nostris lateat: violenter torserunt hunc totum locum, nec tamen se expediunt. At omnem difficultatẽ tollit ratiocinatio ista, verbo Dei sincerè & serio cordis affectu esse obediendum: quia Deus qui cordium est cognitor, has partes assignauerit verbo suo, vt penetret ad intimas vsque cordis cogitationes. Fefellit etiã Interpretes ambigua loquutio, πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος: nã verterunt, Ad quẽ nobis est sermo. Atqui potius vertendum erat, Cum quo nobis est ratio: cuius orationis hic est sensus, Deum esse qui nobiscum agit: vel cũ quo nobis est negotiũ, ideóque non esse ludendũ quasi cum homine mortali. Sed quoties verbum eius nobis proponitur, contremiscendum esse: quia nihil ipsum lateat.

14 Habentes igitur Pontificem magnum qui celos ingressus est, Iesum Filium Dei, teneamus confessionem.

15 Neque enim habemus Pontificem qui compati non possit infirmitatibus nostris: sed in omnibus tentatum, secundum similitudinem, absque peccato.

16 Accedamus igitur cum fiducia ad thronũ gratiæ, vt obtineamus misericordiam, & gratiam inueniamus in auxiliũ opportunum.

14 *Habentes igitur.* Hactenus disseruit de Christi Apostolatu, nũc ad secundum eius munus transit. Diximus enim duplicem personam Filio Dei fuisse impositam quum ad nos missus fuit, nempe Doctoris & Sacerdotis. Itaque postquã hortatus est Apostolus Iudæos vt obediẽter amplectãtur Christi doctrinam: nunc demonstrat quem fructũ eius sacerdotium attulerit. Atque hoc secundum

dum

dum est ex duobus membris disputationis quam tractat. Apposite autem sacerdotium connectit cum Apostolatu, quũ admonet hunc vtriusque esse finem, vt perueniamus ad Deum. Illatione vtitur, quia prius hoc etiam caput attigerat, Christum esse nobis Pontificem: sed quia sacerdotii vis non percipitur nisi ex doctrina, hanc viam sterni oportuit, vt animos ad Christum audiendum præpararet. Nunc restat, vt qui magistrum eum agnoscunt, seque dociles illi præbent discipulos, discant quoque ex ore eius vel schola, quænam sit vtilitas sacerdotii eius, & qualis vsus ac finis. Primò dicit, *Habentes pontificem Iesum Filium Dei, confessionem teneamus*. Cõfessio hic, vt antea, pro fide capitur metonymice. Quia autem sacerdotium ad sanciẽdam doctrinam valere debet, hinc colligit Apostolus, non esse cur hæsitemus aut vacillemus in fide Euangelii quam Filius Dei comprobauit ac sanciuit. Quisquis enim ratã non habet hanc doctrinam, detrahit Filio Dei, ac sacerdotis honore ipsum spoliat: tale, inquam, ac tantum pignus fiduciam addere nobis debet, vt intrepidè recumbamus in Euangelium.

15 *Neque enim habemus*, &c. In nomine Filii Dei quod posuit, subest ea maiestas quæ nos ad timorẽ & obsequiũ adigat. Verùm si nihil in Christo aliud cõsiderem⁹, nõdũ pacatæ erunt cõscientiæ. quis enim non reformidet Filii Dei cõspectũ, præsertim quũ reputamus qualis sit nostra cõditio, nobísque in mentẽ veniunt peccata nostra? Deinde Iudæis aliud obstare poterat, quia Leuitico sacerdotio assueuerant: illic cernebãt hominẽ mortalẽ vnum ex aliis electũ qui Sãctuariũ ingrediebatur, vt sua deprecatione recõciliaret fratres suos Deo. Hoc magnum est, quum mediator qui placare erga nos Deum potest, vnus est ex nobis. Hæc illecebra poterat Iudæos illaqueare, vt sacerdotio Leuitico semper essent addicti, nisi occurreret Apostolus, ac ostẽderet Filium Dei nõ modò excellere gloria, sed æqua bonitate & indulgentia erga nos esse præditum. In hoc igitur capite versatur quum dicit illum exercitatum esse nostris infirmitatibus, vt nobis condoleat. Quod ad συμπαθεῖν pertinet, nolo subtilius de ea disputare: friuola enim non minus quàm curiosa est ista quæstio, Num obnoxius sit nunc Christ⁹ nostris miseriis. Nec verò Apostolus talibus argutiis & otiosis speculationib⁹ fatigare nos voluit: sed tantùm docere, nõ procul quærendum esse mediatorẽ, quum nobis Christus vltro manum porrigat: non esse causam cur Christi maiestate absterreamur, quum nobis sit frater: non esse timẽdũ ne qua si malorũ expers nullo tangatur humanitatis sensu ad opem nobis ferendã, quũ infirmitates nostras susceperit, quò esset ad succurrendum propensior. Tota igitur Apostoli oratio ad fidei sensum referenda est: quia non disputat qualis sit in se Christus, sed qualem se nobis ostendat. Similitudinẽ naturæ intelligit: quo significat Christum simul cũ carne nostra affectus quoque induisse, vt nõ modò se verũ hominem cõprobaret, sed ipso experimento ad iuuandos miseros erudiretur: non quia opus talibus rudimentis habuerit Filius Dei, sed quia nos aliter quam de salute nostra curã gerit, mente apprehẽdere nõ possumus. Quoties ergo sub carnis nostræ infirmitatibus laboramus, nobis in mentem veniat, easdem Filium Dei expertum esse: vt nos sua virtute erigat ne illis obruamur. Sed quæri potest quid per *infirmitates* intelligat: variè enim accipitur hoc nomen. Quidam frigus & calorem, famẽ, & alias corporis necessitates: deinde contemptũ, inopiã, & reliqua eius generis intelligunt, sicuti apud Paulum multis locis: ac præsertim 2. ad Corint. cap. 12. 10. Sed verius sentiunt qui simul cum externis ærumnis comprehendunt animi affectus, quales sunt metus, tristitia, horror mortis, & similes. Et certè frustra alioqui addita esset restrictio, *Absque peccato*: nisi de affectibus sermo esset, qui semper in nobis vitiosi sunt propter naturæ prauitatem: in Christo autem in quo summa rectitudo & absoluta puritas fuit, immunes fuerunt ab omni vitio. Paupertas certè, & morbi, & quæ extra nos sunt, in peccatum nõ imputantur. Ergo quum de infirmitatibus loquitur quæ peccato sunt affines, minimè dubiũ est quin affectus animi designet, quibus obnoxia est hominũ natura, idque propter infirmitatẽ suã. Nam potior in eo est Angelorũ cõditio quàm

Nostri.

nostra, quòd non dolent, non metuunt, non torquentur variis curis, mortem non formidant. Has infirmitates vltro Christus suscepit,& cũ illis certare voluit:non modò vt de illis victoriam nobis acquireret,sed etiam vt certò simus persuasi illum nobis propè adesse quoties illas experimur. Ita non essentia tãtùm factus est homo,sed humanæ etiam naturæ qualitates in se recepit. Restrictio tamẽ additur, Absque peccato: quia semper tenendum est hoc discrimen inter affectus Christi & nostros: quòd illi rectè semper compositi fuerunt ad verã iustitiæ regulam: nostri autem qui ex turbido fonte manant,semper resipiunt originis suæ naturam, quia turbulenti sunt & effrenes.

16 *Accedamus igitur cũ fiducia*,&c. Concludit, accessum omnibus ad Deum patere, qui freti Mediatore Christo ad eum accedunt: imò hortatur fideles vt se in Dei conspectum offerre sine vlla dubitatione audeant. Atque hic præcipuus est spiritualis doctrinæ fructus,certa inuocandi Dei fiducia: sicuti rursum concidit ac perit tota religio quum eripitur hæc certitudo conscientiis. Vnde colligere promptum est, in Papatu extinctam fuisse Euangelii lucem, vbi iubentur miseri homines dubitare sintne propitium Deum an infensum habituri. Præcipiunt quidem vt Deus quæratur: sed neque via ostenditur qua perueniri ad eum posit, & obseratur ianua qua sola ingredi licebat. Verbo fatentur Christum mediatorem,sed reipsa sacerdotii eius virtutẽ abolent,ipsúmque honore spoliant. Nam ita statuendum est, Christum verè mediatorem nõ cognosci quin eximatur hominibus dubitatio, an adire ad Deum necne ipsis liceat. Alioqui non staret hæc consequentia, Habemus Pontificem qui ad nos iuuandos voluntarius est:ergo securè & citra vllã hæsitationem adeũdum nobis esse *thronum Dei*. Et sanè si ita persuasi essemus, Christum vltro nobis manum protendere, quis non plenam adeundi fiduciam conciperet? Verum est igitur quod dixi, Christi sacerdotio suã adimi virtutem quandiu hæsitant homines & anxii sunt in quærendis mediatoribus:quasi vnus ille non sufficiat, cuius patrocinio quicunque verè suffulti sunt (quemadmodum hîc Apostolus præcipit) certò constituunt exaudiri suas preces. Fundamentũ huius fiduciæ est,quòd Dei thronus non maiestate nuda insignitur quæ nos obstupefaciat: sed ornatur nouo titulo,nẽpe *gratiæ*, qui semper nobis in memoriam venire debet quum Dei conspectum refugimus. Nam fieri non potest quin Dei gloria,si eam solã mente apprehẽdamus,nos protinus desperatione absorbeat:ita thronus eius erit formidabilis. Apostolus ergo vt diffidentiæ medeatur, omníque trepidatione mentes nostras liberet, illum vestit gratia, nominéque illi imponit quod suauitate nos sua alliciat:acsi diceret, Quandoquidẽ Deus throno suo quasi insigne gratiæ paterníque erga nos amoris præfixit, nõ est quod ab aditu nos arceat eius maiestas. Summa est tutò nos inuocare Deũ, quum nobis propitiũ esse scimus: id autem fieri Christi beneficio, quemadmodum habetur ad Ephesios capite 3.12. quia dum in suam fidem ac clientelam nos Christus recipit, Dei maiestatẽ quæ fomidabilis alioqui esse poterat, bonitate velat, nequid illic appareat, præter gratiam paternúmque fauorem. *Vt obtineamus misericordiam*, &c. Hoc non sine magna causa additur, vt nominatim eos cõfirmet qui misericordia indigent, nequis miseriæ suæ sensu deiectus, viam sibi sua diffidentia obstruat. Loquutio hæc, Vt obtineamus misericordiã, primò suauissimam doctrinam continet: quicunque Christi patrocinio subnixi Deum precati fuerint, de obtinẽda misericordia certos fore. omnibus tamen qui hanc viam non tenuerint, obliquè minatur Apostolus, ac Deum illis fore inexorabilem significat, quia vnicam eius placandi rationem contempserint. Addit *in auxilium oportunum*: hoc est, si velimus impetrare quæcũque sunt in salutem nostram necessaria. Oportunitas autẽ ista ad tempus vocationis respicit, secundum illud Iesaiæ quod Paulus ad Euangelii publicationem accommodat, Ecce nunc tempus acceptum,&c. Iesa. 49.8. Respicit enim Apostolus ad illum diem hodiernum quo Deus nobiscum loquitur, 2.Cor.6.2. Quòd si Deo hodie loquente in crastinum differimus, veniet nox intempesta, qua non amplius licebit quod iam licet, frustráque ostio clauso pulsabimus.

CAP. V.

CAP. V.

1 *OMnis nanque Pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur ad ea quæ ad Deum pertinent, vt offerat dona & sacrificia pro peccatis,*

2 *Qui posit placabilem se præbere ignorantibus & errantibus: quando ipse quoque circundatus est infirmitate.*

3 *Et propter hanc debet, quemadmodum pro populo, ita & pro seipso offerre pro peccatis.*

4 *Ac nemo sibi vsurpat honorem: sed qui vocatur à Deo, sicut & Aaron.*

5 *Quare nec Christus seipsum glorificauit vt esset Pontifex: sed qui loquutus est ad eum, Filius meus es tu, ego hodie genui te.*

6 *Quemadmodum & alibi dicit, Tu es Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.*

1 *Omnis nanque pontifex.* Comparat Christum cum sacerdotibus Leuiticis: ac docet quid cum illis simile habeat vel diuersum. huc autem spectabit tota disputatio, vt probè intelligatur officiũ Christi: deinde quicquid sub Lege institutum fuit, eius causa fuisse institutum. hinc tandem sibi transitum faciet Apostolus ad docendam veteris sacerdotii abrogationẽ. Primò dicit, *assumi ex hominibus* Sacerdotes: deinde nõ rem priuatã, sed totius populi agere. tertiò non debere inanes accedere ad placandum Deum, sed sacrificiis instructos. quartò infirmitatum nostrarum non debere esse expertes, quò libentius succurrant laborantibus. postremò non temere ad munus obeũdũ debere prosilire: sed tũc demum honorem esse legitimum, vbi à Deo electi sunt & comprobati. Nunc de singulis membris breuiter tractemus. Prius tamen coarguenda est eorum inscitia qui hæc trahũt ad tempus nostrũ, quasi idem hodie esset sacerdotum vsus ad victimas offerendas: quanquam non lõga refutatione opus habet. quid enim apertius quàm veritatẽ quæ in Christo est, cum figuris conferri: quæ vt tempore fuerunt priores, ita nunc cessarunt? atque id melius ex contextu patebit. Quare plus quàm ridiculi sunt qui Missæ sacrificium stabilire volũt ex hoc loco. Redeo ad verum Apostoli sensum. Sacerdotes ex hominibus dicit assumi. hinc sequitur Christum oportuisse verum esse hominem. nã quia longè à Deo distamus, in eius conspectu quodammodo sistimur in Sacerdotis persona: quod non fieret nisi vnus esset ex nobis. Itaque quòd communem nobiscum habet naturam Filius Dei, adeò hoc non minuit eius dignitatẽ, vt magis nobis cõmendet. nam ideo ad conciliandum nobis Deum est idoneus, quia homo est. Ideo nominatim Paulus vt ipsum mediatorem esse probet, hominẽ vocat: quandoquidem si ex Angelis vel aliunde assumptus esset, quia ad nós vsque nõ pertingeret, non possemus per ipsum Deo coniungi. *Pro hominibus.* secundũ membrum, Quòd non sibi priuatim ministret Sacerdos, sed in commune populi bonũ sit institutus. Atque hoc notare operæpretium est, vt sciamus nostram omniũ salutem agi ac verti in Christi sacerdotio. Speciem vtilitatis exprimunt hæc verba, *Ordinat ea quæ ad Deũ pertinẽt*: quanquam hic potest esse duplex lectio, quia verbum καθίσταται tam passiuam quàm actiuam significationem habet. Qui passiuè accipiunt, ita vertunt, Constituitur in his: atque ita subaudiũt præpositionem quæ seruiat articulo τά. Mihi altera interpretatio non minus placet, Curat Pontifex vel ordinat quæ ad Deum pertinent: nã constructio me-

lius fluit, & ſententia eſt plenior. Vtrouis tamen modo accipere libeat, huc tendit Apoſtolus, nobis cum Deo nihil eſſe niſi adſit Sacerdos. nam quum prophani ſimus, quid nobis cum Sacris? Denique alieni ſumus à Deo eiúſque cultu, donec ſe interponat Sacerdos, vicéſque noſtras ſuſcipiat. *Vt offerret dona.* Tertium quod in Sacerdote ponit, eſt donorum oblatio. Duæ tamen hîc ſunt voces, Dona & victimæ: quarũ prior (meo iudicio) cõplectitur varias ſacrificiorum ſpecies: ita eſt quaſi genus. ſecunda autẽ expiationis ſacrificia ſpecialiter deſignat. Sũma tamẽ eſt, Sacerdotẽ nonniſi intercedẽte victima pacificatorem eſſe inter Deum & homines, quia ſine ſacrificio nõ expiantur peccata, nec placatur ira Dei. Proinde quoties de reconciliatione Dei & hominum agitur, præeat ſemper hoc pignus neceſſe eſt. Ita videmus Angelos impetrando Dei fauori minimè pares eſſe, quia ſacrificio nullo inſtructi ſunt. idem & de Prophetis atque Apoſtolis ſentiendum. Solus ergo Chriſtus eſt qui ſublatis per ſacrificium ſuum peccatis, Deum nobis exorat

2 *Qui poſſit.* Quartum hoc membrum nonnullam habet cum primo affinitatem: diſtingui tamen debet. nam illic docebat Apoſtolus, in vnius hominis perſona coniungi Deo genus humanũ: quia ex eadẽ carne & natura omnes conſtent. Nunc aliud attingit, Sacerdotem peccatoribus æquum & facilem eſſe debere, quia ſocius ſit infirmitatum, μετριοπαθεῖν, quod verbum hîc Apoſtolus vſurpat, variè exponunt tã Græci quàm Latini interpretes. Ego tamen ſimpliciter idem valere puto, acſi dictũ eſſet, accõmodare ſe ad συμπάθειαν. non omnia quidem quæ hîc de Leuiticis ſacerdotibus prædicantur, Chriſto conueniunt. ſcimus enim Chriſtum ab omni peccati contagione fuiſſe immunem. quare in hoc differt ab aliis, quòd non opus habuit ſacrificium pro ſe offerre. Verùm ſatis eſt quòd infirmitates noſtras ipſe quoque ſuſtinuerit, tametſi à peccato vacuas & puras. Ergo quod ad veteres illos & Leuiticos pertinet, dicit Apoſtolus infirmitati humanæ fuiſſe obnoxios. Et ideo propria quoque peccata expiaſſe ſacrificiis, vt aliorum erratis nõ tantùm æquiores eſſent, ſed etiam condoleſcerent. Hæc pars ad Chriſtum eatenus debet accommodari, vt inferatur illa exceptio cuius prius meminit: nempe quòd ſine peccato expers ſit noſtras infirmitates. Quanquam autem peccati ſemper expers fuerit, ſolus tamen ille infirmitatum ſenſus de quo dictum eſt, abundè in eo valet, vt propenſus ſit ad nos iuuandos, clemens & facilis ad ignoſcendũ, ſolicitus de malis noſtris. Sũma hæc eſt, Chriſtum non modò propter carnis & naturæ vnitatem nobis fratrem eſſe: ſed infirmitatũ noſtrarum ſocietate ad indulgẽtiam & facilitatem induci & quaſi formari. Participiũ δυνάμενος plus valet quàm in cõmuni noſtro ſermone. ſumitur enim pro idoneo vel apto. *Errantes & ignorantes* pro peccãtibus accepit more Hebraico. Nam שגגה pro quouis delicti genere Hebræi accipiunt: de qua re erit paulo pòſt dicendi locus.

4 *Et nemo ſibi honorem.* In hoc mẽbro partim ſimilitudo, partim diuerſitas notãda eſt. Munus legitimum facit Dei vocatio: vt nemo ritè & ordine illo fungatur niſi à Deo creatus. Hoc Chriſto & Aaroni commune eſt, quòd vtrũque Deus vocauit. In hoc differũt, quòd quũ ſecundum nouam & diuerſam rationem ſucceſſerit Chriſtus, & conſtitutus fuerit perpetuus Sacerdos: inde patet, temporale fuiſſe Aaronis ſacerdotium, quòd ceſſare debuerit. Videmus quorſum tendat Apoſtolus. Ius ſacerdotii vendicandum erat Chriſto. id facit oſtẽdens Deũ eſſe authorem. Sed hoc non ſufficit, niſi conſtet, vt illi ſit locus, finẽ veteri fuiſſe impoſitũ. Id probat quia reſpicienda eſt cõditio qua inſtitutus fuit Aarõ: (neque enim noſtrum eſt lõgius extẽdere quàm ferat Dei decretum) mox autem palàm faciet quouſque durare priorem illorum ordinem Deus voluerit. Chriſtus ergo legitimus eſt Sacerdos: quia Dei authoritate conſtitutus fuit. Quid de Aarone & reliquis eius ſucceſſoribus dicendum? nẽpe tantum habent iuris quantũ illis à Domino conceſſum eſt: non quantũ illis ſua opinione homines deferunt. Cæterũ tametſi hoc pro cauſæ præſentis circunſtantia dictum eſt, licet tamen generalem doctrinam inde colligere: nullum in Eccleſia regimen erigendum eſſe hominum arbitrio, ſed expectandum

esse Dei iussum. deinde certam eligendi regulam sequendam esse, vt se nemo propria libidine ingerat. Vtrũque distinctè notandũ est. neque enim hic de personis tantùm disserit Apostolus, sed de ipso officio. Negat, inquã, probũ & sanctum esse munus quod sibi homines finxerint absque Dei mãdato. Vt enim Dei proprium est Ecclesiam regere: ita sibi vni hoc asserit, vt modum rationémque administrationis præscribat. vnde cõstituo Papale sacerdotium adulterinũ esse, quia in hominũ officina fabricatum est. Nusquã iubet Deus vt sibi nunc sacrificiũ offeratur expiandis peccatis: nusquã mandat vt in hunc vsum instituantur sacerdotes. Quum ergo suos sacerdotes Papa ad sacrificandum inauguret, pro legitimis esse habendos negat Apostolus. Nisi fortè nouo quodam priuilegio supra Christum se efferant, qui vltro suscipere honorem ausus non est, sed Patris vocem expectauit. Hoc quoque in personis valere debet: ne sibi quisque priuatus honorem arripiat, sed vt præcedat publica authoritas. Loquar de officiis alioqui Diuinitus ordinatis. Quanquam fieri interdum poterit vt qui à Deo non erit vocatus, sit tamen tolerãdus, vtcunque minus probetur: modò sanctum & Deo probatum sit munus. Multum enim sæpe aut ambitione, aut malis artibus obrepunt, quibus suæ vocationis ratio minimè constat: neque tamen protinus reiicendi erunt: præsertim vbi id publico Ecclesiæ iudicio fieri nequit. Iam ducentis ante aduentum Christi annis fœdissimæ corruptelæ regnauerant in occupando sacerdotio. in ipso tamen officio ius honoris manebat ex Dei vocatione. Homines ipsi quia oppressa erat Ecclesiæ libertas, tolerabãtur. Vnde apparet summum defectum esse in ipso genere officii: quum scilicet comminiscũtur à seipsis homines quod nusquam Deus præcepit. Quo minus ferendi sunt sacrifici Romanenses, qui nihil quàm suos titulos crepant vt sacrosancti habeantur: quum tamen se ipsi legerint Deo inconsulto.

Filius meus es tu. Videri posset longè petitum hoc testimonium. neque enim si à Deo Patre genitus fuit Christus, ideo & Sacerdos ordinat'. Verùm si reputamus ad quid reuelatus fuerit Christus mundo, facilè constabit, illi qualitatem hanc necessariò cõuenire. Primò tamen memoria repetendum est quod primo capite diximus, hanc Christi genituram de qua Psalmus loquitur, fuisse testimonium quod illi Pater reddidit apud homines. Itaque non est hîc mutua inter Patrem & Filium relatio, sed potius hominum respectus habetur, apud quos illustratus est. Nunc qualem nobis Filium manifestauit Deus? an nullo honore nullaque facultate præditum? imo vt inter se & homines mediator esset. ergo sacerdotium continet genitura.

6 *Quemadmodum & alibi.* Hic clarius exprimitur quod Apostolus intẽdit. Locus est celebris, & totus etiam Psalmus vnde sumptus est: quia vix aliud extat luculentius vaticinium de æterno Christi tam sacerdotio, quàm regno. Et tamen Iudæi modis omnibus cauillari student vt obscurent Christi gloriam: sed nihil proficiunt. Nam quòd ad Dauidem trahunt, quasi is sit quem Deus ad dexteram suam sedere iubeat: nimis crassæ impudentiæ est. Scimus nefas fuisse Regibus sacerdotium attingere. Quare Vsias hoc solo crimine quòd se immiscuit in alienum munus, iram Dei prouocauit vt lepra percuteretur, 2. Para. 26.18. Proinde certum est, neque Dauidẽ, neque alium quempiam ex Regibus hîc designari. Si excipiant כוהנים interdũ vocari principes: fateor id quidem, sed nego præsenti loco quadrare. Cõparatio enim nihil ambiguitatis relinquit. Melchisedec Sacerdos fuit Dei. Psalmus testatur hunc Regem quem in dextra Dei collocauit, fore כוהן *secũdum ordinem Melchisedec.* Quis non videt de sacerdotio hoc debere intelligi? Nam quia rarum & propè singulare exemplum erat, vt idem Rex esset ac Sacerdos, saltem in populo Dei erat inusitatum: ideo Melchisedec proponit Messiæ exemplar. ac si diceret, Non fore impedimento regiam dignitatem quominus sacerdotio quoque fungatur, quia huius rei typus in Melchisedec præcesserit. Et certè quicunque inter Iudæos sunt aliquantum verecundi, tum de Messia sermonem hîc haberi cõcedunt, tum etiam sacerdotium eius cõmendari non dubitant. Vbi Græci verterunt κατὰ τάξιν, Hebraicè legitur, על-דברתי.

quod significat Instar, vel pro ratione: quo cõfirmatur illud quod iam dixi, quia res erat minime vsitata in populo, vt idem Regis & Sacerdotis personam sustineret, vetus illud proponi exemplar, quo Mesias fuit adumbratus. Reliqua subtilius Apostolus ipse edisseret in contextu.

7 *Qui in diebus carnis suæ quum & precationes, & supplicationes obtulisset cum clamore valido & lachrymis, ei qui poterat eum ex morte seruare, & exauditus esset ex suo metu:*

8 *Tametsi Filius erat, didicit ex iis quæ passus est, obedientiam:*

9 *Et sanctificatus, omnibus qui illi obediunt, factus fuit causa æternæ salutis,*

10 *Cognominatus à Deo Sacerdos, secundum ordinem Melchisedec:*

11 *De quo nobis multus sermo, & difficilis explicatu: quãdoquidem tardi facti estis auribus.*

7 *Qui in diebus.* Quia cruce vt plurimum deformatur Christi species, dum non considerant homines quem in finẽ humiliatus fuerit: iterum docet Apostolus quod prius attigerat, refulgere in hac parte miram illius bonitatem, quòd in bonum nostrũ se infirmitatibus nostris subiecerit. vnde apparet, cõfirmari fidem nostram: non imminui eius honorem, eo quòd mala nostra subierit. Duas autem causas cur oportuerit Christum pati, designat, proximam & vltimã. Hæc proxima est, vt obedientiã disceret: vltima, vt in salutem nostram hoc modo consecraretur Sacerdos. *Dies carnis*, nemini dubium est hîc accipi pro præsenti vita. Vnde sequitur, Carnis nomine non substantiam notari, sed qualitaté. quemadmodum 1. Corinth. 15. 50, Caro & sanguis regnum Dei non possidebunt. Desipiunt ergo fanatici homines qui nunc Christum somniant carne sua exutum, quia dicatur superasse dies carnis. Aliud enim est, esse verum hominem, tametsi beata immortalitate præditũ: aliud esse obnoxium humanis ærumnis & infirmitatibus quas sustinuit Christus quandiu in mundo versatus est, nunc verò in cælum receptus deposuit. Nunc rem inspiciamus. Christus qui Filius erat, qui remedium quæsiuit apud Patrẽ, qui fuit exauditus, tamen mortem passus est vt hoc modo erudiretur ad obedientiam. Singulis inest magnũ pondus. Nam per Dies carnis significat tẽpus nostris miseriis finitum esse: quod non exiguam leuationem affert. Et certè dura esset ac minimè tolerabilis cõditio, si nullus patiendi finis ostẽderetur. Tria etiam quæ sequuntur, non parum addunt consolationis. Filius erat Christus, quem sua dignitas communi sorte eximebat: & tamen huc se nostra causa demisit. Quis nunc mortalium eandem recusare conditionem audeat? Accedit altera ratio, quòd si rebus aduersis premimur, non expungimur è filiorũ Dei numero: quũ præeuntem cernamus eum qui solus natura Filius erat. Nam quòd nos filii censemur, id fit adoptionis duntaxat beneficio, quatenus nos in societatem suam admittit qui solus iure suo hunc sibi honorem vendicat. *Quum preces.* Secundum hoc in Christo ponit, ipsum vbi decebat, remedium quæsiisse vt à malis liberaretur. Atque hoc dicit nequis imaginetur Christum ferreo fuisse animo, qui nihil senserit. semper enim spectandum cur quicque dicatur. Si nullo dolore tactus fuisset Christus, nulla ex eius passionibus consolatio ad nos rediret. at quum audimus acerbissimos ipsum quoque animi cruciatus pertulisse, similitudo iam nobis constat. Christus, inquit, non ideo mortem & reliquas ærumnas subiit, quia contẽneret, vel nullo mali sensu premeretur: deprecatus est enim cum lachrymis, quibus summum animi

animi sui angorẽ testatus est. Ergo per lachrymas & validum clamorem Apostolus vehementiam doloris exprimere voluit: vt satis visitatum est, rem à signis notare. Nec dubito quin de illa precatione loquatur quam Euangelistæ referunt, Pater, si fieri potest, tollatur à me calix iste, Matth.26.42. Item de altera, Deus meus, Deus meus, vt quid dereliquisti me? Matth.27.46. Nam in secunda, mentio fit apud Euangelistas, validi clamoris: in priore nõ est credibile siccos fuisse oculos, quũ præ ingenti mœstitia guttæ sanguineæ ex toto corpore fluerẽt. Certum quidem est, in extremas angustias tunc fuisse coactum. ergo & veris doloribus pressus fuit, & seriò orauit Patrem vt sibi opem ferret. Quorsum hoc pertinet? nempe vt quoties nos vrgent ac excruciãt nostra mala, in memoriam nobis redeat Filius Dei, qui iisdem laborauit: quandiu autem ille nos præit, non est deficiendi causa. Simul tamen admonemur, non aliunde in malis salutem esse petendã, quàm ab vno Deo. quæ enim nobis melior orandi regula, quàm Christi exemplum? Ille autem rectà ad Patrem se contulit: atque ita debere fieri indicat Apostolus, quum dicit obtulisse preces ei qui eripere à morte poterat. Nam his verbis significat, rite eum orasse, quia ad vnum Deum liberatorem confugerit. *Lachrymæ & clamor* ardorem & intentius precandi studium nobis commendant. Neque enim defunctoriè, sed ardentibus votis orandus est nobis Deus. *Et exauditus.* Quod transtulerunt alii, Pro sua reuerentia: mihi nequaquam placet. Primùm simpliciter εὐλάβειαν ponit, non suam: deinde est ἀπὸ, non ὑπὲρ, aut aliquid simile quod causam designet. Quum igitur εὐλάβεια Græcis plerunque sit metus vel solicitudo, non dubito quin significet Apostolus exauditum fuisse Christum ex eo quod timebat: ne scilicet malis obrutus succumberet, vel morte absorberetur. Nam ad hoc quoque certamen descẽdit Filius Dei, non quòd diffidentia laborauerit, ex qua proueniũt omnes nostri metus, sed quòd sensu carnis sustinuerit Dei iudicium, cuius terror sine arduo conatu vinci nõ poterat. Chrysostomus Christi dignitatem interpretatur, quam reueritus quodãmodo fuerit Pater: quod est absurdum. Alii pietatem intelligũt: verùm expositio quam adduxi, multò aptior est, nec longa confirmatione indiget. Porrò hoc tertium addidit, ne putemus Christi preces fuisse repudiatas, quia non statim exemptus à malis fuerit: nunquam enim illi Dei misericordia auxiliúmque defuit. Atque hinc colligendum, sæpe à nobis Deum exorari, etiam quum minimè apparet. Tametsi enim neque nostrum est, certã quasi formulam illi præscribere, neque illum votis nostris, qualiacunque mente vel lingua concipere libuerit, obtemperare decet: quocunque tamen modo consulat saluti nostræ, se precibus annuisse ostendit. Ita quũ in speciem videmur repulsam ferre, plus longè impetramus quàm si penitus nobis indulgeret. Sed quomodo exauditus fuit Christus è suo metu, quum mortem quam horrebat, subierit? Respondeo, finem timoris spectandum esse. cur enim mortem refugiebat, nisi quòd in ea cernebat maledictionẽ Dei, quòd cum scelerum omniũ reatu, ipsísque adeò inferis luctandum erat? Hinc trepidatio & anxietas, quòd Dei iudicium plusquam formidabile est. Ergo quod volebat obtinuit, vt è mortis doloribus victor emergeret, vt saluifica Patris manu sustineretur, vt post breue certamen, de Satana, peccato, & inferis gloriosum triumphum ageret. Ita sæpe fit vt hoc vel illud petamus, sed in aliũ finem. ipse verò Deus quod petieramus non concedens, interea modum inuenit quo nobis succurrat.

8 *Didicit obedientiam.* Proximus finis passionum Christi, quòd assuefactus hac ratione fuit ad obsequium. non quòd vi cogendus esset, vel opus haberet talibus exercitiis: sicuti boum vel equorum ferocia domatur. Satis enim supérque voluntarius fuit ad præstandam Patri obedientiam quam debebat. verùm id factum est nostri respectu, vt experimentum speciménque ederet suæ subiectionis ad mortem vsque. Quanquã verè hoc dici potest, Christum morte sua ad plenum didicisse quid sit obedire Deo: quando tunc maximè ad sui abnegationem adductus est. Nam abdicata volũtate propria, eousque se Patri addixit, vt mortem, ad quam expauescebat, sponte libentérque obierit. Sensus

ergo est, passionum experientia Christum fuisse edoctum quousque Deo nos subiici ac parere oporteat. Quare nos quoque eius exemplo, variis ærumnis, & tandem morte ipsa erudiri formaríque conuenit ad Dei obedientiam. imò nos multò magis, qui ingenio sumus cōtumaci & indomito, nisi Dominus ad ferendum iugum suum talibus rudimentis nos subigat. Hæc vtilitas quæ ex cruce prouenit, debet eius acerbitatem in animis nostris lenire. quid enim optabilius est quàm nos obsequentes reddi Deo? Id autem fieri nequit nisi cruce: nā in rebus prosperis quasi laxato fræno exultamus: imò plerunque excusso prorsus iugo, proteruit carnis nostræ lascivia. Vbi autem vis nostræ voluntati afferenda est, vt velimus quicquid Deo placet, in eo demum obedientia nostra se verè prodit. Hoc inquam illustre est perfectæ subiectionis documentū, quum mortem, ad quam Deus vocat, tametsi horrori est, præferimus tamen vitæ quā natura expetimus.

9 *Et sanctificatus.* Finis vltimus vel remotior (vt vocant) cur pati Christum necesse fuerit: nempe quòd in suum sacerdotium hoc modo fuit inauguratus. acsi diceret Apostolus, crucis tolerantiā & mortem solenne fuisse consecrationis genus in Christo. quo significat omnes eius passiones ad salutem nostram spectasse. vnde sequitur, adeò nihil obesse eius dignitati, vt potius gloriosæ sint. Nam si preciosa nobis est nostra salus, quàm honorificè de eius causa sentiendum? Neque enim hìc de exemplo tantùm disputat, sed altius conscendit: nempe quòd sua obedientia Christus deleuerit nostras transgressiones. Factus ergo fuit causa salutis, quia iustitiam nobis comparauit apud Deum, quū inobedientiam Adæ contrario remedio sustulit. Sanctificatus melius quadrat contextui, quàm Perfectus. est Græcè τελειωθεὶς, quod vtrunque significat. sed quia hìc de sacerdotio sermo est, aptè & eleganter sanctificationis meminit. Et ita alibi loquitur Christus ipse, Propter eos sanctifico meipsum: Iohan. 17. 19. Vnde constat hoc ad humanam eius naturam propriè referendum esse, in qua Sacerdotis officio functus est, sicuti etiā passus. *Omnibus qui illi obediunt.* Ergo si prodesse nobis volumus Christi obedientiam, nos eam imitemur: hoc enim Apostolus significat, non peruenire ad alios eius fructum, quàm qui obediunt. Porrò hoc dicendo, fidem nobis commendat. neque enim noster sit, neque eius bona, nisi quatenus hæc & ipsum fide amplectimur. Quanquam videtur apposuisse vniuersalem notam omnibus, vt indicaret neminem ab hac salute arceri, qui modò se Euāgelio Christi docilem obsequentémque præbeat.

10 *Cognominatus à Deo.* Quia operæpretium est fusius persequi quam attigit comparationem Christi & Melchisedec, erigēdæ autem Iudæorū mentes ad maiorem attentionem: sic ad digressionem transit, vt tamen hoc argumentum sibi retineat. Itaque præfatur multa sibi esse dicenda: sed ipsos esse præparandos, ne frustra dicantur. Difficilem fore sermonem admonet: non vt ipsos absterreat, sed magis vt acuat. Nā vt nos segniores facilitas reddere solet, ita acrius ad audiendum intenti sumus, siquid obscurum proponitur. causam tamen difficultatis, non rei, sed ipsis assignat. Et certè ita clarè semper nobiscū agit Dominus, & extra omnes ambages, vt eius verbum meritò vocetur lux nostra: sed eius splēdor tenebris nostris suffocatur. Hoc fit partim nostra hebetudine, partim socordia. Nam quū plusquam hebetes simus ad intelligendam Dei doctrinam, accedit ad hoc vitium, affectuum quoque nostrorum prauitas. Nam ad vanitatem potius adiicimus animos, quàm ad veritatem Dei. Et nos vel contumacia, vel huius mundi curis, vel carnis cupiditatibus subinde impedimur. *De quo*, non refert Christum, sed Melchisedec: quanquam non refert vt hominem priuatum, sed quatenus Christi typus fuit: & quodammodo sustinet eius personam.

12 *Nam quum debeatis esse doctores pro ratione temporis, rursum opus habetis, vt quis vos doceat elementa initii sermonū Dei: & facti estis ii quibus lacte opus sit, & non solido cibo.*

13 Nam

13 *Nam quisquis lactis est particeps, imperitus est sermonis iustitiæ: infans est enim.*

14 *Perfectorum verò est solidus cibus, qui propter assuetudinem sensus habent exercitatos ad discretionem boni & mali.*

12 *Quum debeatis.* Obiurgatio hæc non paruos aculeos continet, quibus ab ignauia sua excitentur Iudæi. Absurdum esse dicit & pudendū, vt adhuc elementarii sint, quum doctores esse deberent. Vos, inquit, aliis magistros esse decuerat: atqui ne discipuli quidem estis mediocris doctrinæ capaces: nondum enim probe tenetis prima Christianismi rudimenta. Quò tamen plus incutiat pudoris, dicit *elementa initii*, perinde acsi quis alphabetum diceret. Discendū quidem est tota vita: quia is verè demū sapit, qui agnoscit quantum à perfecta intelligentia distet. sed ita proficiendum est discēdo, ne semper in principiis hæreamus. Nec committendum est vt in nobis impleatur illud Iesaiæ 28.10, Erit vobis præceptum ad præceptum, præceptum ad præceptum, &c. quin potius danda opera, vt progressus nostri tempori respondeant. Certè non anni modò, sed dies singuli ad calculum vocandi erant, vt se quisque ad profectum vrgeret: sed pauci sunt qui præteriti temporis rationem à se reposcant, vel se in posterum solicitent. itaque iustas ignauiæ nostræ pœnas damus, quòd maxima pars in puerilibus elemētis subsistit. Admonemur præterea, vniuscuiusque officium esse, quò plus intelligentiæ consequutus est, studere fratribus impartiri, vt nemo sibi priuatim sapiat, sed singuli in mutuam ædificationem.

Quibus lacte opus sit. Eadem metaphora vtitur Paulus prioris ad Corinthios cap. 3.1, quum illis idem quoque vitium exprobrat, vel saltem non multum dissimile. Dicit enim quia carnales sint, eos non ferre solidum cibum. Lac ergo est elementaris doctrina initiandis rudibus. Alio sensu Petrus 1. epistola 2.2 accipit, quum iubet nos concupiscere lac absque fraude. queādmodum etiam duplex est pueritia, nempe malitiæ & sensus. Sic enim alibi Paulus, Ne sitis sensibus pueri, sed malitia: 1. Cor. 14.20. Ergo qui adeò teneri sunt vt altiorē doctrinam non recipiant, vocantur per ignominiam pueri. Hic enim verus est doctrinæ vsus, nos coaptare vt adolescamus in virum perfectum, in mensurā plenæ ætatis: nec simus pueri qui fluctuemus & circunferamur quouis vento doctrinæ, ad Ephesios 4.14, Ignoscendū quidem est iis qui nondum Christū gustarūt si adhuc *solido cibo* sunt impares. verùm qui per tempus crescere debuit, si puer semper maneat, venia indignus est. Videmus enim Iesaiā reprobis hanc notam inurere, quòd pueris sint similes recens à mamma abstractis, cap. 28.9. Doctrina quidē Christi tam pueris lac subministrat, quàm adultis firmum cibū. sed quemadmodum lacte nutricis alitur infans, non vt semper à mamma pendeat, sed vt paulatim formetur ad robustiorem victum: sic etiam initiò lac è Scriptura sugendum est, vt eius pane deinde vescamur. Cæterùm ita inter lac & firmum cibum discernit, vt sanam doctrinam vtroque nomine intelligat. sed aliter inchoantur rudes, aliter qui iam docti sunt confirmantur.

13 *Qui lactis est particeps.* Eos intelligit qui ob teneritudinem, solidam adhuc doctrinam respuunt: nam alioqui à lacte non abhorret qui adultus est. Sed pueritiam sensus hîc reprehendit, qua fit vt cogatur Deus perpetuò nobiscum balbutire. Tales ergo pueros negat esse idoneos ad percipiendum *iustitiæ sermonem*: Iustitiæ nomine perfectionem intelligens, de qua paulo pòst loquetur. Neque enim, meo iudicio, Apostolus hîc disputationem notat quomodo iustificemur corā Deo: sed simplicius accipit hoc nomen pro integritate cognitionis, quæ nos ad perfectionem ducit. quod officium attribuit Euangelio Paulus, ad Col. cap. 1. 28. acsi diceret, eos qui ruditati suæ indulgent, à sincera Christi cognitione excludi. & ideo infructuosam illis esse Euangelii doctrinam, eo quòd ad metam nunquam pertingunt, ac ne propius quidem accedunt..

14 *Perfectorum verò,&c.* Perfectos vocat adultos. nam infantibus opponit: quemadmodum prioris ad Corinthios capite 2.6, & 14.20: item ad Ephesios cap.4.13. Media enim ac virilis ætas, est quasi humanæ vitæ status: sed figuratè viros in Christo appellat qui spirituales sunt. Tales autem vult omnes Christianos esse, qui habitum quendam ex continuo vsu contraxerint *ad boni & mali discretionem.* Neque enim aliter in veritate rite sumus edocti, quam si eius præsidio muniamur aduersus Satanæ mendacia. Nam & ideo gladius spiritualis dicitur. & Paulus hunc sanæ doctrinæ vsum notat quum dicit, Ne circunferamur quouis vento,&c. Eph.4.14. Et sanè qualis erit fides si inter verum & falsum suspensa nutet? annon singulis momentis labefactari poterit? Nec contentus mentem vno verbo dicere, sensus omnes ponit, vt ostendat nunquam cessandũ esse, donec vndique verbo Dei instructi armatique ad pugnam simus, ne quà suis fallaciis Satan obrepat. Atque hinc apparet qualis sit Christianismus in Papatu, vbi non tantùm simplicitatis nomine commendatur crassissima ignorantia: sed à solidæ intelligentiæ studio populus seuerissimè arcetur. Iudicare inquam, promptum est quo spiritu agantur qui vix attingere permittunt quod assiduè tractari præcipit Apostolus: qui laudabilem incuriam esse fingunt quam hîc tantopere reprehendit: qui verbum Dei vnicam rectè discernendi regulam tollunt, quum hîc discretionem pronũtiet Christianis omnibus esse necessariam. apud quos verò diabolica illa prohibitione abrogata discendi viget libertas, tam audiẽdo quàm legendo nihilominus est torporis. Ita exercitationis expertes, stupidi sumus, omníque iudicio vacui.

CAP. VI.

1 *QVare omisso sermone principii Christi, ad perfectionem feramur, non iacientes rursum fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis & fidei in Deum,*

2 *(Baptismatum doctrinæ, & impositionis manuum) & resurrectionis mortuorum, & iudicii æterni.*

1 *Quare omisso,&c.* Obiurgationi subiicit hortationem, vt præteritis initiis progrediantur ad metam. Nam *sermonem principii*, prima tyrocinia vocat, quibus imbuendi sunt rudes dum recipiuntur in Ecclesiam. Iubet autẽ omitti eiusmodi rudimenta: non quòd eorum obliuisci vnquam debeant fideles, sed quia in illis minimè est hærendum. quod melius patet ex *fundamenti* similitudine quæ mox sequitur. Nam in extruenda domo nunquam à fundamento discedere oportet. in eo tamen iaciendo semper laborare, ridiculum. Nam quum fundamentum ædificii causa ponatur, qui in illius structura occupatus ad superficiem non transcendit, stulto & inutili se laborare fatigat. Denique sicuti à fundamento inchoandum est, sic properare debet labor architecti ad domum erigendam. Similis est Christianismi ratio: nam in rudimentis quasi fundamur: sed continuò pòst sequi debet altior doctrina quæ ædificium perficiat. Itaque præposterè faciunt qui subsidunt in primis elementis, quia nullum habent finem propositum. acsi architectus totam operam in fundamento consumeret, relicta ædificandi cura. Ergo sic fidem nostram vult initio fundari, vt sursum se attollat, donec quotidianis incrementis tandem absoluatur.

Pœnitentiæ ab operibus mortuis. Hîc respexit ad vsitatam catechismi formulam. Vnde probabilis coniectura sumi potest, Epistolam hanc non statim ab exordio promulgati Euãgelii scriptam esse, sed quum iam aliquam politiæ rationem in Ecclesiis constitutam haberent: ea erat vt catechumenus priusquã admitteretur ad Baptismum, fidei suæ confessionem ederet. Erant autem certa capita de quibus Pastor catechumenum interrogabat: quemadmodum ex variis Patrum testimoniis constat. præsertim de Symbolo quod Apostolicum vocãt, examen

examen habebatur: ille primus quasi ingressus erat in Ecclesiam iis qui iam adulti, Christo nomen dabant, quũ prius alieni fuissent ab eius fide. Huius moris ideo meminit Apostolus, quia breue tẽpus catechumenis præfixum erat, quo ita initiarẽtur in pietatis doctrina, quẽadmodum pueros magister in alphabeto instituit, vt statim altius eos trãsmittat. Sed expendamus quæ dicit. *Pœnitentiam & fidem* nominat, quibus constat tota Euangelii perfectio. Quid enim aliud Apostolis suis mandat Christus, quàm vt fidem & pœnitentiam prædicẽt? Itaque quum testari vult Paulus se officio suo fideliter esse perfunctũ, suam in his duobus inculcandis diligentiam & assiduitatem allegat. Absurdum ergo videtur quòd Apostolus pœnitentiam & fidem omitti iubet, in quibus pergendum erat toto vitæ cursu. Verùm quum addit, ab operibus mortuis, significat se de initiali pœnitentia loqui. Tametsi enim omne peccatum mortuũ est opus, vel quia mortem generat, vel quia ex spirituali animæ morte procedit: tamen fideles qui iam Spiritu Dei renati sunt, non dicuntur propriè resipiscere ab operibus mortuis. Regeneratio quidem in illis est inchoata: sed quanlibet exiguum nouæ vitæ semen, hoc saltem facit vt non amplius mortui censeantur coram Deo. Ergo non generaliter totam pœnitentiam comprehendit Apostolus, cuius meditatio vsque ad finem vigere debet: sed initium tantùm pœnitentiæ notat, quo auspicãtur vitæ nouitatem qui nuper imò iam primùm ad fidem conuersi sunt. Ita & fidei nomen breue illud compendium significat pietatis doctrinæ quod vulgò Articulos fidei nominant. Huc pertinet *mortuorum resurrectio, & iudicium æternum.* sunt enim hæc ex summis cælestis sapientiæ mysteriis: imò hic totius religiõnis nostræ scopus est, ad quem tota vita inten ti esse debemus. Verùm quia res eadem aliter rudibus traditur, aliter iis qui iam aliquantum profecerint: Apostolus vulgarem interrogandi ritum notat, Credísne mortuorum resurrectionem? credis vitam æternam? Hæc pueris conueniunt: & quidem semel. ergo ad eá iterum reuolui, nihil aliud quàm retrocedere est.

2 *Baptismatum doctrinæ.* Aliqui disiunctim legunt Baptismatum, & doctrinæ. Ego coniunctim malo: quanquam secus interpretor quàm alii, nempe vt sit appositio, quam Grammatici vocãt, hoc sensu, *Non iacientes rursus fundamentum pœnitentiæ, fidei in Deum, mortuorum resurrectionis*: quæ doctrina est Baptismi & impositionis manuum. Itaque si parenthesi includas hæc duo mẽbra, Baptismatum doctrinæ & manuum impositionis, cõtextus melius fluet. Nisi enim appositiuè legas, hoc erit absurdi, quòd bis idem repetet. Quæ enim baptismalis est doctrina, nisi quam hîc recenset de fide in Deum, de pœnitentia, & de iudicio, ac similibus? Cæterùm Baptismos, plurali numero Chrysostomus dici putat, quia priorem Baptismum, redeundo ad principia, quodammodo abolerent. cui ego non assentior: neque enim pluribus Baptismis destinata est hæc doctrina: sed Baptismos nominat solennes ritus vel statos baptizandi dies. *Manuum impositionem* cum Baptismo coniungit: quia vt duo erant Catechumenorum ordines, ita duplex erat cæremonia. Nam qui erant extranei, non antè perueniebant ad Baptismum, quàm edita fidei professione. In illis ergo Catechesis Baptismum præcedere solebat. At liberi fidelium, quoniam ab ytero adoptati erant, & iure promissionis pertinebãt ad corpus Ecclesiæ, infantes baptizabantur: transacta verò infantia, postquam instituti erant in fide, se quoque ad catechesin offerebant, quæ in illis Baptismo erat posterior. sed aliud symbolum tunc adhibebatur, nempe manuum impositio. Hic vnus locus abundè testatur, huius cæremoniæ originem fluxisse ab Apostolis: quæ tamen postea in superstitionem versa fuit: vt mundus semper ferè ab optimis institutis ad corruptelas degenerat. Finxerunt enim esse sacramentum quo Spiritus regenerationis conferatur. quo figmento Baptismum lacerarunt: nam quod erat eius proprium, ad impositionem manuum transtulerunt. Sciamus ergo, à primis authoribus institutum fuisse vt esset solennis precandi ritus. quemadmodum etiam Augustinus nuncupat. Fidei quidem professionem quam adolescentes pueritiam egressi e-

debant, voluerunt approbare hoc symbolo: sed nihil minus cogitarunt, quàm vim Baptismi discerpere. Quamobrem hodie retinenda pura institutio est: superstitio autem corrigenda. Atque hic locus ad pædobaptismi approbationem facit. Quorsum enim eadem doctrina in aliis vocaretur Baptismi doctrina, in aliis verò impositionis manuū, nisi quia posteriores accepto iam Baptismo in fide erudiebantur: vt non aliud restaret quàm illis manus imponere?

3 Et hoc faciemus, si quidem permiserit Deus.

4 Nā impossibile est eos qui semel fuerunt illuminati, gustaueruntq; donū cæleste, & participes facti fuerūt Spiritus sancti,

5 Ac gustarunt bonū Dei verbum, virtutésque futuri seculi,

6 Et prolapsi sunt: iterum renouari ad pœnitentiam, rursum crucifigentes sibi ipsis Filium Dei, & ostentui habentes.

3 *Hoc faciemus.* Horribilis est ista denuntiatio: sed ita fulminat Apostolus, ne Iudæi dum sibi nimium indulgent in sua oscitantia, Dei gratiæ illudant. acsi diceret, non esse hîc procrastinandum, quia non semper futura sit progrediendi opportunitas. neque enim hoc in hominis manu positum, vt quoties libuerit, à carceribus ad metam transiliat: sed singulare esse Dei donum, cursus nostri confectionem.

4 *Nam impossibile.* Hic locus occasionem multis præbuit repudiandæ Epistolæ: præsertim quum inde se armarent Nouatiani ad negandam lapsis veniam. Ideo Occidentales potius fidem Epistolæ abrogarunt, quòd illis infesta erat Nouati secta: nec tantùm valebant doctrina, vt refellendo argumento pares forent. Sed patefacta Apostoli mente, mox patebit nihil hîc esse quod tam deliro errori suffragetur. Alii quibus sancta erat Epistolæ authoritas dum absurditatem conantur diluere, nihil quàm cauillis effugiūt. Nam Impossibile nonnulli pro raro & arduo accipiunt: quod à verbi significatione lōgè est alienum. Plures ad pœnitentiam restringunt, qua solebant in veteri Ecclesia catechumeni ad Baptismum præparari. quasi verò Apostoli ieiunium aut tale quiddam baptizandis indicerent. Deinde quid magnum diceret Apostolus, si negaret iterari pœnitentiam posse quæ Baptismi est appendix? seuerissimam Dei vindictam omnibus minatur qui receptā semel gratiam abiecerint. Ad incutiēdum securis & oscitātibus terrorem quid haberet hæc sententia grauitatis, si admoneret primæ pœnitentiæ non esse amplius locum? hoc enim ad quoduis delicti genus pateret. Quid ergo dicendum est? Nam quum omnibus sine exceptione Dominus spem misericordiæ faciat: absurdum est, quenquam omnino vlla de causa arceri. Nodus huius quæstionis est in verbo *Prolapsi sunt.* Ergo quisquis vim eius intellexerit, facilè se omni difficultate expediet. Porrò notandum est, duplicem esse lapsum: alter est particularis, alter vniuersalis. Qui in specie aliqua, aut etiam pluribus modis deliquit, à Christiani hominis statu lapsus est. itaque omnia peccata totidē sunt lapsus. verùm Apostolus non de furto, aut periurio, aut cæde, aut ebrietate, aut adulterio hîc disputat: sed notat vniuersalem ab Euangelio defectionem, vbi non vna aliqua in parte Deum offendit peccator, sed eius gratia se penitus abdicat. Atque vt hoc melius intelligatur, subaudienda est antithesis inter Dei gratias quas recensuit, & hunc lapsum. Labitur enim qui deficit à verbo Domini, qui lucem eius extinguit, qui se gustu doni cælestis priuat, qui participationē Spiritus deserit. Hoc autem est in totū Deo renuntiare. Nunc videmus quosnam à spe veniæ excludat: nēpe apostatas qui se à Christi Euangelio quod prius amplexi erant, & à Dei gratia alienarunt: quod nemini contingit quin peccet in Spiritum sanctum. Nam qui secundam Legis tabulam violat, vel primam ignorantia transgreditur, nondum reus est huius defectionis: nec certè Deus alios ita gratia sua spoliat nisi reprobos, vt illis nihil faciat residuum. Siquis roget

cur

cur talis apostasiæ mētionem hîc faciat Apostolus, quum fideles compellet qui procul aberant à tam scelerata perfidia: respondeo, mature ab eo indicari periculum, vt sibi præcaueant. quod notatu operæpretium est: nam quum à recta via deflectimus, non tātùm excusamus apud alios nostra vitia, sed nobis quoque ipsis imponimus. Furtim Satan obrepit, sensim nos allicit clandestinis artibus: ita vt errando nesciamus nos errare. ita gradatim delabimur, donec tandem ruimus præcipites. Hoc quotidie animaduertere in multis licet. proinde non immeritò Apostolus omnibus Christi discipulis prædicit, vt sibi in tempore caueāt: nam diuturnus torpor ferè veternum generat, quem sequitur mētis alienatio. Cæterùm obiter notandum est quibus elogiis Euangelii cognitionem insigniat. Vocat *illuminationem*: vnde sequitur, cæcos esse homines donec Christus qui lux est mundi, illis affulgeat. Vocat *gustum doni cælestis*: quo significat, supra naturam & mundum esse quæ nobis in Christo cōferūtur: & tamē fide gustari. Vocat *participationem Spiritus*: quia is est qui vnicuique distribuit prout vult quicquid est lucis & intelligentiæ: sine quo nemo potest dicere Dominum Iesum, 1.Cor.12.3, qui nobis aperit oculos mentis, qui patefacit Dei arcana. Vocat *gustum boni Dei verbi*: quo significat, non quouis modo illic manifestari Dei voluntatem: sed quæ suauiter nos delectet. Denique hoc epitheto notatur discrimen Legis & Euangelii: quoniam illa nihil præter seueritatem & iudiciū continet: hoc autem suaue est Diuini erga nos amoris & paternæ indulgentiæ testimonium. Vocat postremò *gustum virtutum futuri seculi*: quo significat nos fide quasi admitti in regnum cæleste, vt beatam immortalitatem quæ sensus nostros latet, spiritu cernamus. Sciamus ergo Euangelium non aliter rite cognosci, quàm illuminatione Spiritus: & ita vt è mundo abducti erigamur in cælum, & agnita Dei bonitate in eius verbum recumbamus. Sed hic oritur noua quæstio, qui fieri possit vt qui semel eò peruenerit, postea cadat. neque enim Dominus efficaciter vocat nisi electos: & Paulus testatur verè esse eius filios qui aguntur eius Spiritu: docétque hoc certum esse pignus adoptionis, siquē Spiritus sui participē Christus fecerit. Atqui electi sunt extra exitialis lapsus periculū. Pater enim qui eos Christo Filio seruandos dedit, maior omnibus est: & Christus curæ sibi omnes fore promittit nequis pereat, Iohan.17.12. Respondeo, solos quidem electos Deum Spiritu regenerationis dignari: & in hoc discerni à reprobis, quia reformantur ad illius imaginem, & arrham Spiritus accipiunt in spem futuræ hæreditatis, & eodem Spiritu obsignatur in eorū cordibus Euangelium. Sed hoc obstare nego quominus reprobos etiam gustu gratiæ suæ aspergat, irradiet eorum mētes aliquibus lucis suæ scintillis, afficiat eos bonitatis suæ sensu, verbúmque suum vtcunque eorum animis insculpat. Alioqui vbi esset illa temporaria fides cuius meminit Marcus 4.17? Est igitur aliqua etiam in reprobis cognitio quæ postea euanescit: vel quia minus altas radices quàm oportebat, egit, vel quia suffocata degenerat. Atque hoc fræno in timore & humilitate nos Dominus retinet: & certè videmus quàm procliue alioqui sit humanum ingenium ad securitatem, stultámque confidentiam: quanquam talis debet esse nostra solicitudo quæ conscientiæ pacem non turbet. Nam Dominus simul fidem in nobis erigit, & carnem domat: ideóque illam vult tranquillam quasi in tuto portu manere & quiescere: hanc exercet variis certaminibus ne otio lasciuiat.

6 *Renouari ad pœnitentiam.* Tametsi durum hoc videtur, non est tamen cur Deum insimulet crudelitatis, quisquis talē dat defectionis suæ pœnā. Neque hoc pugnat cum aliis Scripturæ locis, vbi Dei misericordia peccatoribus offertur simulatque ingemuerint: Ezec. 18.27. Illic enim requiritur pœnitentia, qua nunquā verè tangitur qui ab Euangelio prorsus semel defecit. Tales enim Dei Spiritu priuati vt merentur, coniiciuntur in sensum reprobum, vt diabolo mancipati ruere in suū exitiū pergāt. Ita fit vt non desinat aliud ex alio peccare, donec obstupefacti Deū contemnāt, vel desperatorū in morem furiosè oderint. Hunc habent exitum omnes apostatæ, vt vel stupore percussi, nihil timeant: vel Deum execrētur iudicē, quia fugere

nequeunt. Denique admonet Apostolus, pœnitentiam non esse in hominis arbitrio: sed iis à Deo solis dari qui non prorsus exciderint à fide. Quæ admonitio perquam nobis vtilis est, ne in crastinum subinde differẽdo, magis ac magis nos à Deo alienemus. His quidem prouerbiis ludunt impii: satis fore si inter vltimos spiritus ipsos sceleratæ vitæ pœniteat. sed quum eò ventum est, diris conscientiæ tormentis excruciati, documento sunt quàm non vulgare sit opus, hominis cõuersio. Ergo quum Dominus nullis veniam promittat nisi qui ab iniquitate resipiscunt: non mirum est si pereant qui vel desperatione, vel contemptu feruntur obstinati in suum interitum. Quòd siquis à lapsu resurgit, inde colligendum est, à defectione abfuisse, quanlibet grauiter aliâs peccarit. *Rursum crucifigentes sibi.* Hoc quoque addit, vt Dei seueritatem vindicet ab hominum calumniis. Est enim indignum vt Deus ignoscẽdo defectoribus, Filium suũ ludibrio exponat. indigni ergo sunt qui misericordiam consequantur. Porrò hæc ratio est cur iterum dicat Christum crucifigi, quia nos hac conditione illi commorimur, vt meditemur perpetuam vitæ nouitatem. qui ergo in mortem recidunt, opus habent secundo sacrificio: vt capite decimo habebimus. Crucifigentes sibi, hoc est quantum in se est. Nam hoc fieret, quasique in triumpho traduceretur Christus, si hominibus liberũ esset, post defectionẽ ad eũ redire.

7 Siquidem terra, quæ imbrem sæpius in se venientem combibit, & progignit herbam commodam iis opera quorum & colitur, recipit benedictionem à Deo.

8 At quæ produxerit spinas & tribulos, reproba est, & obnoxia maledictioni, cuius exitus tendit ad combustionem.

9 Cæterùm persuasimus nobis de vobis dilecti, quæ sint iis meliora, & cum salute coniuncta: tametsi sic loquamur.

10 Non enim iniustus est Deus, vt obliuiscatur operis vestri, & laboris in charitatem impensi: quam ostendistis erga nomen eius, dum ministrastis sanctis, & ministratis.

7 *Siquidem terra.* Aptissima similitudo ad excitandum maturè proficiendi studium. nam sicut terra bonã segetem proferre in messe nequit, nisi mox semente facta germinauerit: ita si peruenire ad bonam frugem volumus, simulatque verbum suum serit Dominus, radices in nobis agere debet quæ statim emergant. Neque enim sperandum est vt fructificet, si vel suffocatur vel degenerat. Sed quemadmodum valde propria est similitudo: ita prudenter ad institutum Apostoli accommodanda est. Terra, inquit, quæ pluuiam sugendo, statim à satione non degenerem herbam profert, Dei benedictione tandem ad segetis maturitatem perducitur. ita qui concipiunt Euãgelii semen in cordibus suis, & genuinam inde herbam proferunt, semper augescent in melius, donec maturũ fructum edant. Exaduersò, terra quæ post culturam & irrigationem nihil affert præter spinas, spem nullam messis relinquit: imò quò magis crescit quod illic natum est, eò magis est desperata. ideo vnicum remedium est, vt vitiosis ac inutilibus herbis cultor ignem subiiciat. ita qui Euangelii semen corrumpunt vel torpore suo, vel prauis affectibus, vt nullum boni profectus signũ in vita sua edant: se reprobos esse ostendunt, vt nulla inde messis speranda sit. Non ergo hîc de solo Euangelii fructu Apostolus disputat: sed exhortationem suam prosequitur vt prompto alacríque animo amplectamur Euangelium: deinde vt mox post sementem factam herba appareat. tertiò, vt quotidianas irrigationes sequatur incrementum. βοτάνην εὔθετον, alii Opportunam vertunt, alii commodã. vtraque significatio conuenit: sed prior ad tẽpus, posterior ad qualitatem refe-

referenda erit. Sensus allegoricos, quibus hic ludunt Interpretes, omitto, quia à mente Scriptoris procul absunt.

9 *Persuasi autem sumus.* Quia superiores sentétiæ quasi fulmina fuerunt quibus exanimari poterant Lectores, temperanda fuit illa asperitas: ideo nunc dicit, non ità se loquutum quasi talem de ipsis opinionem conceperit. Et certè quisquis docendo prodesse cupit, sic tractare debet suos discipulos, vt animum illis semper addat potius quàm diminuat. nihil enim est quod nos magis alienet ab audienda doctrina, quàm dum videmus nos haberi pro desperatis. Testatur ergo Apostolus se ideo monere Iudæos, quia de illis bene speret, atque ad salutem adducere cupiat. Hinc colligimus, non reprobos tantùm aspere & acri vehementia obiurgandos esse, sed electos quoque ipsos, & quos in filiis Dei censemus.

10 *Non enim iniustus.* Hæc verba tantundem valent acsi diceret, ex bonis principiis se bonum finem sperare. Sed hinc nascitur difficultas, quòd videtur hominum officiis Deum obstringere. Ego, inquit, de salute vestra sum persuasus, quia Deus operum vestrorum non potest obliuisci: hoc modo videtur eorum salutem in operibus fundare, & Deum statuere illis debitorem. Sophistæ etiam qui operum merita opponunt Dei gratiæ, exagitant hanc partem, Nõ est iniustus Deus. Nam inde colligunt, iniustum fore, nisi præmium æternæ salutis operibus rependat. Ego breuiter respondeo, Apostolum non hìc ex professo disputare quænam sit salutis nostræ causa. ideo non debere ex hoc loco iudicium fieri de operum meritis, neque hinc posse statui quid operibus debeatur. Scriptura vbique non alium salutis fontem ostendit, quàm gratuitam Dei misericordiã. Quòd autem passim Deus mercedem operibus promittit, pendet id à gratuita promissione qua nos adoptat in filios, nósque sibi reconciliat, peccata non imputando. Merces ergo reposita est operibus, non ex merito, sed mera Dei liberalitate. quanquã ne hæc quidem liberalis operum retributio locum habet, nisi postquam Christi beneficio recepti sumus in gratiam. Hinc colligimus, Deum non soluere nobis quod debeat, sed præstare fidem vltro datam: & ideo præstare, quoniam & nobis & nostris operibus ignoscat: imò non tam opera intuetur, quàm suam in operibus gratiam. Hinc fit vt non obliuiscatur operum, quia se & opus Spiritus sui in illis agnoscit. Hæc etiam est iustitia quam Apostolus intelligit, quia seipsum non potest abnegare. Itaque respondet hic locus Pauli sententiæ, Qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet, Phili. 1. 6. Quid enim aliud reperiet in nobis Deus quo prouocetur ad nos amandos, nisi quòd prius nobis contulit? In summa, falluntur sophistæ qui mutuam relationem imaginãtur inter Dei iustitiam & operum nostrorum merita: quum potius se & sua dona respiciat Deus, vt prosequatur vsque in finem quod sponte, nullo nostro officio prouocatus, in nobis cœpit. Hæc, inquam, Dei iustitia est in compensandis operibus, quia fidelis est ac verax: se autem nobis debitorem fecit, non aliquid à nobis accipiendo, sed omnia liberaliter promittendo, vt Augustinus inquit. *Laboris in charitatem.* Ad verbũ est, Labor charitatis: quo nomine significat labori nõ esse parcẽdũ, si officiosi esse volumus erga proximos. neque enim pecunia modò iuuandi sunt, sed consilio, opera, & rebus variis. Multa igitur adhibenda est sedulitas, deuorandæ multæ molestiæ, subeunda etiam interdũ multa discrimina. Ita qui se volet exercere in officiis charitatis, ad laboriosum vitæ genus se comparet. Charitatem eorum probat ex eo quòd sanctis ministrauerint, ac ministrent. Vnde admonemur nõ esse recusandum quin fratribus nostris seruiamus. Quũ *Sanctos* exprimit, non significat his solis nos esse debitores: charitas enim nostra patere & diffundi ad vniuersum humanũ genus debet, sed quia nobis præcipue commendantur domestici fidei, horum peculiaris habenda est cura. Nam quũ charitas vt ad benefaciendum prouocetur, partim Deum respiciat, partim cõmunem naturam: quò propius quisque ad Deum accedit, eò dignior est qui à nobis iuuetur. Denique vt quẽque agnoscimus Dei filium, ita fraterno eum amore amplecti decet. Quum dicit *ministrasse & adhuc ministrare*, perseuerantiam laudat, quæ

Oo.iiii.

hac in parte maximè necessaria est. nihil enim procliuius est quam benefaciendo fatigari. Itaque quum satis multi reperiantur prompti ad iuuandos fratres: adeò tamen rara est virtus constantia, vt bona pars mox quasi refrigerato calore flaccescat. Atqui vel hac vna vox assiduè stimulare nos debebat, quũ testatur Apostolus, charitatem quæ exhibetur sanctis, ostendi erga nomen Domini. Nam significat Deum nobis acceptum ferre quicquid impendimus proximis: secundum illam sentẽtiam, Quod vni ex minimis istis fecistis, mihi fecistis: Matt. 25. 40. Item, Qui largitur pauperi, fœneratur Domino: Prou. 19. 17.

11 Desideramus autem vnumquenque vestrum idem ostendere studium ad certitudinem spei vsque in finem.

12 Ne segnes reddamini, sed potius imitatores eorum qui per fidem & patientiam hæreditario obtinuerunt promissiones.

13 Abrahæ enim promittens Deus, quandoquidem maiorem per quem iuraret, non habebat, iurauit per seipsum,

14 Dicens, Nisi benedicens benedixero tibi, & multiplicans multiplicauero te.

15 Atque ita quum patienter expectasset, consequutus est promissionem.

11 *Desideramus autem*, &c. Quemadmodum laudes permiscuit exhortationi, ne immodicè exasperaret eorum animos, ita nequid assentationis habeat illa comitas, liberè quid adhuc illis desit, admonet. Charitatem, inquit, vestram multis experimentis testatam fecistis. superest tamen vt fides respondeat. sedulò ne deessent hominibus vestra officia, laborastis: sed non minore studio incumbere vos decet ad fidei profectum, vt firmam plenámque eius certitudinem approbetis Deo. Atque his verbis ostẽdit Apostolus duas esse Christianismi partes, quæ duabus Legis tabulis respondeant. Itaque qui alteram ab altera separat, nihil habebit nisi mutilum & lacerũ. Atque hinc apparet quales sint magistri qui præterita fidei mentione, solam vrgent innocentiam & probitatem erga homines. Hæc, inquam, profana est philosophia quæ in externæ iustitiæ larua subsistit. si tamen philosophia dici meretur, quæ adeò perperam officia sua distribuit, vt Deum qui primas tenebat, iure suo fraudet. Meminerimus ergo, non aliter constare suis partibus Christianam vitam, quàm si studium nostrum in fidem simul & charitatem conferamus.

Ad certitudinem spei. Quia fidem Christianam professi, variis opinionibus distrahebantur, vel multis adhuc superstitionibus impliciti erant: iubet in certa fide ita esse fixos, vt amplius non vacillent, neque suspensi inter alternos dubitationum ventos agantur. Omnibus tamen commune est hoc præceptum. nam vt stabilis est Dei veritas: ita fidem quæ illi innititur, vt vera sit, certam & omni dubitatione superiorem esse oportet. Hæc est πληροφορία, indubia scilicet persuasio, vbi secum pia mens constituit, fas non esse vocare in controuersiam, quæ Deus qui fallere aut mentiri nequit, loquutus est. Spei nomen hîc pro fide capitur, propter affinitatem. Videtur tamen data opera Apostolus posuisse, quia de perseuerantia sermo erat. Hinc etiam colligere licet quantum à fide distet generalis illa apprehensio, quæ impiis etiam & diabolis communis est. nam & illi Deum esse credunt iustum & veracem: nihil tamen inde concipiunt bonæ spei, quia paternam eius gratiã in Christo non apprehendunt. Sciamus ergo veram fidem cum spe semper coniunctam esse. Dicit, *vsque in finem*, vel perfectionem: vt sciant nondum se metam attigisse, ideóque de vlteriore progressu cogitent. Meminit *studii*, vt sciant non segniter desidendum esse,

esse, sed seriò nitendum. Neque enim parua res est, supra cælos conscendere, præsertim vix humi reptantibus. accedunt innumera obstacula. Nihil verò difficilius quàm mentes in cælo tenere eleuatas, quum tota naturæ nostræ vis deorsum inclinet, & nos infinitis machinis Satan in terram retrahat. Ideo segnitiem vel mollitiem animi cauere præcipit.

12 *Sed imitatores eorum.* Torpori hanc imitationem opponit. Ergo perinde est acsi diceret, constanti animi alacritate opus esse. Sed hoc longe plus habet ponderis, quum admonet, Patres nonnisi inuicta fidei fortitudine, compotes promissionũ esse factos. nã exempla rem nobis melius exprimunt. Si nuda doctrina proponeretur, non ita afficeret: quemadmodum vbi cernimus in persona Abrahæ impletum quod a nobis exigitur. Porrò exemplum Abrahæ adducitur: non quia vnicum sit, sed quia præ aliis illustre. Habuit enim Abraham hoc commune cum omnibus piis: sed non immeritò constitutus fuit pater fidelium. Quare non mirum est si eum peculiariter Apostolus deligat ex omnibus in quem lectorum oculos conuertat, vbi de clarissimo fidei speculo agitur. *Fides & patientia* per hypallagen, pro fide constanti, & quæ patientiam comitem secum habet. Nam fides primùm requiritur: sed quia multi qui fidem initio mirificam præ se tulerant, mox fatiscunt, vera fidei non fluxæ nec euanidæ probatio est tolerantia. Quum *fide obtineri* dicit *promissiones*, tollit opinionem meritorum: sed multò id clarius quum dicit, hæreditate obuenire. neque enim alio quàm adoptionis iure hæredes sumus.

1 *Abrahæ enim.* Vult probare frustra nobis offerri Dei gratiam, nisi fide amplexi promissionem, patienter eam foueamus in cordis nostri sinu. Probat autem hoc argumento, quia quum Deus immensam Abrahæ sobolem pollicitus est, videri poterat res incredibilis. Sara toto vitæ suæ decursu sterilis fuerat: ambo ad effœtam senectutem peruenerant: quum sepulchro fere propiores essent quàm thoro coniugali, nullus esset ad generandum vigor, Saræ vulua quæ vegeta ætate sterilis fuerat, iam esset emortua: quis crederet gentem ex illis prodituram quæ numerum stellarum æquaret, ac par esset arenæ maris? Id verò abhorrebat ab omni ratione. Abraham nihilominus expectat: nec frustrationem veretur, quandiu ab ore Dei pendet. Notanda ergo est ista temporis circunstantia: vt constet Apostoli ratiocinatio. Atque huc pertinet quod subiicit, compotem huius benedictionis esse factum: sed postquam expectasset quod nemo putasset vnquam fore. In hunc modum dãda est Deo gloria, vt quieti speremus quod nondum sensibus nostris ostendit: sed occultat & in longum tempus differt, quo nostra tolerantia exerceatur. Cur Deus per seipsum iuret, statim videbimus. Quid valeat hæc iurandi formula, *nisi benedicens benedixero,* exposuimus in tertium caput. Neque enim exprimitur hîc Dei nomen, sed subaudiendum est: quia nisi præstet quod promittit, se veracem non habendum testatur.

16 Nam homines quidem per eum iurant qui maior est, & omnis ipsis controuersiæ finis est iusiurandum, in cõfirmationem.

17 In quo Deus volens vberius ostendere hæredibus promissionis immutabilem consilii sui firmitudinem, interposuit iusiurandum.

18 Vt per duas res immutabiles, in quibus impossibile sit Deum mentiri, validam consolationem habeamus nos qui confugimus ad obtinendam propositam spem,

19 Quam velut anchoram habemus tutam & firmam, & quæ ingreditur ad ea quæ intra velum sunt,

20 *Quò præcursor noster ingressus est Iesus, secundum ordinem Melchisedec, factus in æternum Pontifex.*

16 *Nam homines.* Argumentatur à minori ad maius, Si homini qui natura mendax est, iuranti habetur fides, quia intercedit confirmatio per Dei nomen: quantò plus fidei meretur Deus ipse qui æterna est veritas, quum per seipsum iurat? Pluribus autẽ verbis exornat hanc sentẽtiam. ac primùm quidem dicit, homines *iurare per maiorem.* quo significat, eos, quia iusta authoritate apud se carẽt, aliunde mutuari. Addit tantum religionis subesse iuramento, vt ad confirmationem sufficiat, finémque imponat omnibus controuersiis, vbi desunt hominum testimonia & aliæ probationes. Ergo quem omnes testem aduocant, annon sibi ipse idoneus erit testis? qui sua authoritate dubitationem omnem tollit inter alios, annõ suis dictis fidem faciet? si tantum habet præstantiæ Dei nomen hominis lingua pronuntiatum, quantò plus habere debet, vbi Deus ipse per nomen suum iurat? hoc quantum ad principalẽ causam. Sed hîc obiter duo notanda sunt: iurandum esse per Dei nomen, quũ vsus postulat vt iuremus: deinde iuramẽtum Christianis permitti, quia legitimum est dirimendis litibus remedium. Iubet Deus claris verbis per nomen suum iurare: si admisceantur aliena nomina, iurisiurandi profanationem esse testatur. Huius rei tres potissimùm sunt causæ. nam vbi nos proferendæ in lucem veritatis deficit ratio, non aliò eius asserendæ causa fas est confugere, quàm ad Deum qui ipse est æterna veritas. Deinde quum solus sit cordium cognitor, Iere. 17. 10 eripitur illi suum officiũ, si in rebus occultis & quæ hominũ iudicium latent, prouocamus ad alium iudicem. Tertiò quia iurando, non ipsum modò citamus testem, sed etiam obtestamur vt sit periurii vindex si fallimus. Quare nõ mirum est si tam vehementer excandescat aduersus eos qui per aliud nomẽ iurant. tantundem enim illi adimitur ex suo honore. Quòd autem diuersæ interdum formulæ vsurpantur in Scriptura, nihil cum hac doctrina pugnat. Neque enim iurant per cælum & terram, quasi numen illis aliquod deferant, vel minimã Diuinitatis partem illis attribuant: sed hac obliqua (vt ita dicam) obtestatione in vnum Deũ respiciũt. Sunt enim variæ obtestationis species. præcipua, illa dum iudicẽ appellamus, & rectà prouocamus ad eius tribunal. altera est, dum nominamus res maximè nobis charas, vt vitam nostram, aut caput, aut aliquid simile. tertia, dum creaturas statuimus testes corã Deo. Sed his omnibus modis propriè nõ per aliũ quã per Deũ iuratur. Quare suã improbitatẽ nõ minus quàm inscitiam produnt qui licitũ esse cõtendunt, sanctos mortuos Deo adiungere, vt ius illis puniendi deferatur. Præterea hic locus (vt dictum est) docet aliquem inter Christianos iurisiurandi vsum esse legitimum. quod obseruandum est contra homines fanaticos qui regulam sanctè iurãdi quam Deus Lege sua præscripsit, libenter abrogarẽt. Nam Apostolus certè hîc de ratione iurandi tanquam de re pia & Deo probata disserit. Porrò nõ dicit olim fuisse in vsu, sed adhuc vigere pronuntiat. Sit ergo hoc subsidium asserendæ veritatis, vbi nos aliæ probationes deficiunt.

17 *Deus volens vberius.* En quàm indulgenter vt optimum patrem decet, se Deus accommodet nostræ tarditati. quia nos videt simplici suo sermoni non acquiescere, vt eum plenius sanciat in cordibus nostris, addit iusiurãdum. Vnde etiam apparet quantopere nostra intersit, tantam extare certitudinem eius erga nos beneuolentiæ, vt nulla sit amplius vacillandi aut trepidandi occasio. Nam vt Deus vetat nomen suum nulla vel leui de causa sumi, seuerámq; omnibus vltionem denuntiat qui eo temere abusi fuerint: vt reuerentiã deferri præcipit eius maiestati, ita sibi in summo esse precio ac honore docet. Necessaria ergo res est salutis certitudo, cuius fulciendæ causa iurare dignatur is qui temere iurare prohibet. Atque etiã hinc colligere licet quanti sit illi nostra salus: cui vt consulat, non modò incredulitati nostræ ignoscit, sed iure suo cedens, nobísque lõgè plus tribuẽs quàm oportuerat, comiter medetur. *Hæredibus.* Videtur peculiariter designare Iudæos. tametsi enim ad Gentes quoque tandem per-

peruenit hæreditas, illi tamen sui & primi legitimíque hæredes fuerunt: hi autem extranei & secundi, ac præter ius naturæ facti. Sic Petrus Actor. capite 2. versu 29, Iudæos alloquens in prima sua concione, Vobis, inquit, & filiis vestris facta est promissio, & iis qui lõge sunt, quos Dominus aduocauerit. Aduentitiis quidem hæredibus reliquit locũ, sed Iudæos statuit in primo ordine. quemadmodum & capite 3.25, Vos estis filii Prophetarum & testamenti, &c. Sic & hoc loco Apostol⁹, vt própriores habeat Iudæos ad recipiendum fœdus, eorum maximè causa iureiurando interposito sancitum fuisse docet. Quanquam hodie ad nos quoque pertinet hæc sententia: quia in locum ipsorum incredulitate relictum sumus ingressi. Obserua *consilium Dei* vocari, de quo nobis testimonium in Euangelio redditur. nequis dubitet hanc doctrinam ex intimo Dei affectu esse depromptã. Sed potius certò statuant fideles quoties audiunt Euãgelii vocem, promulgari sibi arcanum Dei consilium quod apud eum latebat: atque hinc palàm fieri quid de salute nostra ante mundi creationem decreuerit.

18 *Per duas res immutabiles.* In Deo tam dicere quàm iurare immutabile est: hominum longè alia est ratio. Facit enim eorum vanitas vt parũ firmus sit eorum sermo. at Dei sermo his elogiis ornatur, quòd purus sit & castus, similis auro septies purgato, Psal. 12.7. Quin & Balaam quum professus hostis esset, testimonium hoc illi reddere cogitur, Nõ est Deus similis filijs hominum qui mentiatur: nec instar hominum, vt variet. Dixit ergo, & non faciet? Loquutus est, & non implebit? Nume. cap. 23 vers. 19. Ergo sermo Dei certa est veritas, καὶ ἀντίπιςος. quũ verò additur iusiurandum quasi cumulus ad plenam mẽsuram accedit. Hinc nobis valida consolatio, quòd Deus qui fallere loquendo non potest, promittere non contentus, etiam iurat. *Nos qui confugimus:* Hoc verbo significat, nõ aliter Deo verè nos fidere, quàm dum præsidiis omnibus aliis destituti, ad solidam eius promissionem confugimus, & statuimus illic nobis vnicum asylum. Ergo in participio καταφύγοντες exprimitur nostra inopia & necessitas: quia non confugimus ad Deum nisi ea coacti. Sed quum addit, *ad propositam spem*, significat non procul quærẽdum esse subsidiũ quo indigemus, quia Deus sponte occurrat, & nobis quasi in manum porrigat fidendi materiã. Sicuti autẽ hac sentẽtia animare voluit Iudæos ad amplectendum Euangelium, vbi illis salus offerebatur: ita incredulis excusationem sustulit qui tam præsentem gratiam respuerent. Et certè hoc verius dici potuit post Euangelii reuelationem, quàm in promulgatione Legis, Nõ est quod dicas amplius, Quis ascendet in cælũ, aut quis descẽdet in abyssũ, aut quis traiiciet mare? Deu. 30.12, Rom. 10.6. propè est Verbum in ore tuo & in corde tuo. Cæterùm in vocabulo Spei est metonymia. effectus enim pro causa accipitur. nam ego promissionem intelligo cui spes nostra innititur. Neque enim iis assentior qui spẽ accipiunt pro re sperata: imò & hoc simul addendum est, nõ loqui Apostolum de promissione nuda vel in aere suspensa, sed quæ fide à nobis recipitur: aut si mauis vno verbo, spes hîc significat promissionẽ fide apprehensam. In verbo κρατῆσαι, sicut in nomine Spei, eandem quam prius constantiam notat.

19 *Quam veluti anchoram.* Elegans similitudo, dum fidem verbo Dei innixã anchoræ comparat. nam certè quandiu peregrinamur in hoc mundo, non stamus in firma terra: sed quasi in medio mari, & quidem valde turbulẽto fluctuamur. Diabolus enim innumerás procellas excitare non cessat, quæ nauem nostram protinus euerterent ac submergerent nisi anchoram in fundo penitus figeremus. Neque enim vsquam oculis nostris statio apparet: sed quaquauersum se extendant sensus nostri, sola aqua se ostendit, imò vndæ etiam insurgunt ac minantur. Quemadmodum autẽ anchora per medias aquas proiicitur in locũ obscurum & abditum, & dum illic latet, nauem fluctibus expositam retinet in statu ne obruatur: ita in Deo inuisibili spes nostra figẽda est. Hoc interest, quòd anchora in mari deorsum iacitur, quia fundum in terra habet: spes autem nostra sursum attollitur & euolat, quia in mundo nihil cui insistat, reperit: nec hærere debet in creaturis, sed in solo Deo quie-

ſcit. Queadmodū autē funis ex quo pendet anchora, per longum & cæcū interuallum nauem ipſam cōiungit cum terra: ſic Dei veritas ad nos cum ipſo colligandos vinculum eſt, vt nulla locorum diſtantia, nulla caligo impediat quominus illi adhæreamus. Sic cū Deo colligati, etiamſi confligendum nobis ſit cum aſsiduis procellis, ſumus tamen extra naufragii periculum. Ideo dicit, *anchoram* hāc *tutam eſſe ac firmam*. Fieri enim poteſt vt fluctuum impetu aut reuellatur anchora, aut rumpatur funis, aut nauis concuſſa diſsiliat. hoc in mari accidit. ſed alia eſt Dei virtus ad nos fulciendos, alia eſt vis ſpei, alia verbi eius firmitas. *Qui ingreditur ad ea.* Queadmodum diximus, donec ad Deum perueniat fides, nihil niſi inſtabile & fluxū reperit. ergo neceſſe eſt vt in cælum vſque penetret. Sed quia negotium habet Apoſtolus cum Iudæis, alludit ad vetus tabernaculum, ac dicit non debere in iis quæ videntur, immorari, ſed penetrare in vltima adyta quæ poſt velum latent. acſi diceret, ſuperandas eſſe externas omnes ac veteres figuras vt fides in ſolo Chriſto ſiſtatur. Et hæc ratio diligenter notāda eſt: quia Chriſtus cælum ingreſſus eſt, fidem noſtram illuc quoque eſſe dirigendam. nam hinc docemur non aliò coniiciendum eſſe fidei intuitum. Et certè fruſtra Deū in ſua maieſtate quærerent homines, quia nimis procul ab ipſis eſt remota: ſed Chriſtus nobis manum porrigit vt nos in cælum ducat: atque hoc etiam olim ſub Lege adumbratum fuit. nam Pontifex non ſuo tantùm, ſed populi etiam nomine in Sanctum ſanctorum ingrediebatur: vt pote qui duodecim tribus quodammodo in pectore & humeris geſtabat, quum in eorum memoriam contexti eſſent in pectorali duodecim lapides, & in duobus onychinis lapidibus inſculpta eſſent ſuper humeros eorum nomina, vt in vnius hominis perſona omnes Sanctuariū ſimul ingrederentur. Bene ergo Apoſtol⁹ quum pontificem noſtrum cælos ingreſſum eſſe admonet: quia non ſibi tantùm ingreſſus eſt, ſed nobis. Et ideo timendū non eſt, ne clauſus ſit fidei noſtræ cælorū aditus, quæ à Chriſto nunquam diſiungitur. Quia autem nos præeūtem Chriſtū ſequi decet, ideo *præcurſor* vocatur.

CAP. VII.

1 HIc enim erat Melchiſedec rex Salem, Pontifex Dei altiſsimi, qui occurrit Abrahæ reuertenti à cæde Regum, & benedixit illi.

2 Cui & decimas ex omnibus impartitus eſt Abrahā, qui primùm quidem ex interpretatione dicitur Rex iuſtitiæ: deinde etiam Rex Salem, quod eſt Rex pacis:

3 Sine patre, ſine matre, ſine genere, nec initium dierū, nec vitæ finem habens, ſed aſsimilatus Filio Dei manet Sacerdos in perpetuum.

1 *Hic enim erat.* Hactenus Iudæos ſtimulauit ſuis exhortationibus, vt attētè expenderent quid valeat Chriſti cōparatio cum Melchiſedec. In fine proximi capitis, vt ex digreſsione illa rediret ad ſuum inſtitutum, rurſus citauit locum ex Pſalmo. nunc ergo ſermonem quem leuiter attigerat, copioſè proſequitur. nam ſingulatim enumerat quæ ſint cōſideranda in Melchiſedec, in quibus ſimilis ſit Chriſto. Porrò mirum non eſt quòd tā accuratè in hoc ſermone inſiſtit. Non erat certè res vulgaris, in regione ſuperſtitionum corruptelis referta inueniri hominem qui purum Dei cultū tueretur. erat enim hinc Sodomæ & Gomorrhæ, inde Chananæis vicinus. ita vndique ſeptus erat impiis hominibus. Deinde ſic totus mundus ad impietatem prolapſus erat, vt vix credibile eſſet Deum alibi ſincerè coli, quàm in familia Abrahæ. nam huius pater & auus,

apud

apud quos summa integritas esse debuerat, iampridem ad idololatriam degenerauerant. Ergo fuit hoc memorabile, adhuc Regem aliquem manere qui non tantum veræ religioni seruiret, sed obiret ipse munus Sacerdotis. Et sane oportuit in eo qui typus erat Filii Dei, omnia esse præclara. Christū verò fuisse hoc typo adumbratum patet ex Psalmo. neque enim hoc temere Dauidi excidit, Tu es sacerdos æternus secundū ordinem Melchisedec: quin potius hac voce sublime mysterium Ecclesiæ commendatum fuit. Nunc singulas partes videamus, in quibus Apostolus Christum ipsi Melchisedec facit similē. Prima similitudo est in nomine. Neque enim mysterio caret quòd *Rex iustitiæ* vocatus est: quia etsi hoc honoris tribuitur Regibus qui moderate & ex æquitate dominantur: hic tamen titulus verè in solum Christum competit, qui non modò iustum imperium exercet vt alii, sed Dei iustitiam nobis communicat, partim dum efficit vt gratuita reconciliatione iusti cēseamur, partim dū nos reuocat Spiritu suo, vt piè sanctéque viuamus. Ergo Rex iustitiæ dicitur ab effectu, quia in omnes suos iustitiam diffundit. Vnde sequitur extra eius regnum nonnisi peccatum in hominibus regnare. Itaque Zacharias 2.10 quum eum velut solenni Dei edicto in regni sui possessionem mittit, hoc elogio ipsum ornat, Lætare filia Sion, ecce Rex tuus venit tibi iustus: significās iustitiam quæ alioqui nobis deest, adferri Christi aduentu. Secunda similitudo quam Apostolus notat, est in regno *pacis*. hæc verò pax fructus est illius iustitiæ cuius meminit. Hinc sequitur, quaquauersum patet regnum Christi, illic debere esse pacem: vt habetur Iesaiæ secundo & nono capite, ac similibus locis. Cæterū quum pax Hebræis etiam prosperum ac fœlicem statum significet, posset hoc loco sic accipi. mihi tamē magis placet vt intelligatur pax interior quæ conscientias tranquillas coram Deo & securas reddit. Huius autem boni præstātia satis pro merito æstimari nequit, nisi exaduersò consideres quàm miserum sit assidua inquietudine torqueri: quod necesse est nobis omnibus accidere, donec per Christum reconciliati Deo conscientias habeamus pacatas.

3 *Sine patre.* Ita malo quàm Ignoti patris. expresſius enim quiddam voluit dicere Apostolus, quàm genus Melchisedec obscurum fuisse vel ignotum. Nec me mouet obiectio, quòd ita non respōderet figuræ veritas, quia Patrem in cælis habeat Christus, matrem verò in terris. nam Apostolus vno verbo mentem suam mox explicat, vbi addit, *Sine genere*. Eximit ergo ipsum Melchisedec à cōmuni nascendi lege. quo significat æternum fuisse, vt recens eius origo in hominibus quærenda non sit. Certum quidem est, à parentibus fuisse progenitum. sed hic de eo tanquam priuato homine Apostolus non disputat: quin potius illum induit persona Christi. Itaque nihil aliud sibi in eo intueri permittit, quàm quod Scriptura docet. Nā in omnibus quæ ad Christum pertinent, tractandis, ea adhibenda est religio, vt nihil sapiamus nisi ex verbo Domini. Nunc quum Spiritus sanctus Regem sui temporis præstantissimum inducens, de ortu eius taceat, nec postea mentionem vllam faciat mortis: nónne hoc perinde valet acsi commendata esset eius æternitas? Quod autem in Melchisedec fuit adumbratū, verè in Christo exhibitum est. Ergo hac mediocritate contētos esse nos docet, quòd dum Scriptura Melchisedec talē nobis proponit, quasi qui nunquam vel natus sit, vel mortuus: velut in pictura demōstrat, nullum Christo esse nec principium nec finem. Cæterùm hinc quoque discimus quanta requiratur in spiritualibus Dei mysteriis reuerentia & sobrietas. nam quod nusquam scriptum legitur, nō tantùm libenter ignorat Apostolus, sed à nobis etiā nesciri vult. Et sanè de Christo nihil ex sensu nostro temere proferre fas est. Atqui Melchisedec non hic in priuata (vt aiunt) qualitate, sed quatenus sacer est Christi typus, consideratur. Nec verò fortuitò vel per incogitantiam id videri omissum debet, quòd nulla illi cognatio tribuitur, nullus habetur de morte sermo: verùm id potius consultò fecit Spiritus, vt nos supra vulgarem hominum ordinem attolleret. Ideo non videtur probabilis eorū coniectura qui Melchisedec tradunt fuisse Sem filium Noah. Nam si ad

hominem certum ac notum ventũ fuerit, nõ stabit hæc tertia similitudo Melchisedec & Christi. *Assimilatus.* Nempe quoad ferebat significandi ratio: semper enim analogia inter rem & signum tenenda est. Nam ridiculi sunt qui e cælo delapsum comminiscuntur, vt reipsa assimilent. Satis est quòd lineamenta Christi in eo conspicimus: sicuti viui hominis effigies in tabula cerni potest, & tamen procul distat homo à sua pictura. Refutare eorum deliria qui vel Christum tunc iam apparuisse somniãt, vel Spiritum sanctum, vel Angelum, nõ videtur operæpretium esse. Nisi fortè quis sobrii hominis esse existimet, cum Postello & similibus phreneticis disputare. neque enim minore supercilio se nebulo ille Melchisedec esse asserit, quàm olim vesani illi spiritus (quorum meminit Hieronymus) Christum esse fingebant.

4 Considerate autem quantus sit hic, cui & decimas dedit de spoliis Abraham Patriarcha.

5 Atque ii quidem qui sacerdotium accipiunt, qui scilicet sunt ex filiis Leui, præceptum habent à populo decimas sumendi iuxta Legem, hoc est à fratribus suis, licet egressis ex lumbis Abrahæ.

6 Cuius autem genus non recensetur ex ipsis, decimas sumpsit ab Abraham, & habentem promissiones benedixit.

7 Porrò sine cõtrouersia quod minus est à potiore benedicitur.

8 Atque hîc quidem homines qui moriuntur, decimas accipiunt: illic autem is de quo testatum est quòd viuat:

9 Et vt ita loquar, in Abraham decimatus est ipse Leui qui decimas solet accipere.

10 Nam is adhuc in lumbis patris erat quum occurreret Abrahæ Melchisedec.

4 *Considerate autem.* Quarta notatio in comparatione Christi & Melchisedec, quòd illi decimas obtulerit Abraham. Porrò quum pluribus de caussis institutæ fuerint decimæ, hîc eam duntaxat respicit Apostolus quæ præsenti causæ seruit. Vna illa causa fuit cur decimæ soluerentur Leuitis, quia & ipsi filii Abrahæ erant, cuius semini promissa erat terra. Ergo iure hæreditario, terræ portio illis attribuenda erat. quoniam terræ possessione priuantur, fit in decimis compensatio. Altera etiam hæc erat causa, quòd quum in Dei cultu & publico Ecclesiæ ministerio occuparentur, æquum fuit ipsos communi populi sumptu ali. Decimas ergo illis reliqui Israelitæ debebant, tanquam iusta muneris stipendia. Sed illæ causæ nihil ad præsentem disputationem: ideo illas præterit Apostolus. Vna hæc in rationem nunc venire debet, quòd quum decimas populus quasi sacrum vectigal offerret Deo, eas Leuitæ recipiebant. Vnde apparet, nón paruum fuisse honorem, quia in locum suum Deus eos quodammodo subrogabat. Ergo quòd Melchisedec sacerdoti primarius Dei seruus & Propheta Abraham obtulit decimas, eo confessus est, honoris gradu supra se excellere. Quòd si præ illo in ordinem cogitur *Abraham Patriarcha*, raram & eximiam illius dignitatem esse oportet. Epithetum Patriarchæ ad amplificationem positum est. est enim hoc in primis honorificum, quòd Abraham in Ecclesia Dei pater nominatur. Tale igitur est argumentum, Abraham qui reliquos omnes antecellit, ipso tamen Melchisedec est inferior. ergo Melchisedec

ſedec ſummum honorem obtinet, ac Leuitis omnibus præferendus eſt. Antecedens probatur. nam quod debebat Abraham Deo, ſoluit in manum Melchiſedec. decimarum ergo ſolutione ſe minorem profeſſus eſt.

5 *Qui ſcilicet ſunt.* Hoc aptius eſt quàm ita vertere, Eo quòd ſint ex numero filiorum. Neque enim cauſam reddit Apoſtolus, acſi decimas ideo Sacerdotes accipiant, quòd ſint ex filiis Leui: ſed totam illã tribum confert cum Melchiſedec, in hunc modum, Quum Leuitis Deus conceſsit ius exigendi à populo decimas, ita Iſraelitis omnibus eos præfecit, tametſi ex eodem parente eſſent omnes ſimul progeniti. atqui Abraham qui omnium pater eſt, Sacerdoti alienigenæ ſoluit decimas. ergo huic Sacerdoti omnes poſteri Abrahæ ſubiecti ſunt. Ita ius Leuitis delatum particulare fuit in reliquos fratres: ſed Melchiſedec ſine exceptione ſummo loco ſtatuitur vt ſibi omnes ſubiiciat. Quidam Apoſtolum loqui putant de decimis, quas maioribus Sacerdotibus Leuitæ ſoluebant: ſed nulla eſt ratio cur generalem ſermonem ita reſtringamus. ergo probabilius eſt quod attuli.

6 *Benedixit.* Hoc quintum eſt quod in cõparatione Chriſti & Melchiſedec Apoſtolus obſeruat. ſumit autem quaſi vnum ex confeſsis principiis, Quòd minus eſt benedici à maiori. Subiicit deinde Melchiſedec benedixiſſe Abrahæ. vnde conſequitur, Abraham eſſe minorem. Sed amplificandi cauſa iterum Abraham ornat ſingulari elogio. Nã quò præſtantior eſt Abraham, eò altius euehitur dignitas ipſius Melchiſedec. In hunc finem dicit Abraham promiſsiones habuiſſe: quo ſignificat illũ eſſe primum ſanctæ gentis authorem, quocum Deus fœdus æternæ vitæ pepigit. Hæc enim non vulgaris fuit dignatio, quòd vnum elegit Deus ex omnibus, apud quem ius adoptionis & amoris ſui teſtimonium deponeret. Atqui hoc totum non obſtitit quominus ſe cum tota ſua excellentia ſubmitteret ſacerdotio Melchiſedec. Perſpicere igitur licet quantus hic ſit, cui duab⁹ in rebus ceſsit Abrahã: & quòd ſe benedici ab eo paſſus eſt, & quòd decimas obtulit quaſi Dei vicario.

7 *Quod minus eſt.* Primò ſciendum eſt quid hoc loco ſignificet *Benedictionis* nomen. Eſt autem ſolennis precatio qua is qui præditus eſt inſigni aliquo & publico honore, priuatos & ſuæ adminiſtrationis homines Deo commendat. Eſt aliud benedicendi genus, dum viciſſim alii pro aliis precamur: quod piis omnibus eſt promiſcuum. Sed hæc benedictio cuius Apoſtolus meminit, maioris eſt poteſtatis ſymbolum. Ita Iſaac benedixit filio ſuo Iacob, & Iacob ipſe benedixit ſuis nepotibus Ephraim & Manaſſe, Gen. 27.27, & 48.15. neque enim fuit illud mutuum, vt par referret filius patri: ſed maior authoritas ad legitimã benedictionẽ requirebatur. quod melius conſtare poteſt ex ſexto Numer. capite vbi poſtquã Sacerdotibus datũ eſt mandatũ benedicẽdi populi, ſtatim promiſſio additur, Benedictos fore quib⁹ benedixerint. Hoc, inquam, iure ſubnixa eſt ſacerdotalis benedictio, vt non tam hominis ſit quàm Dei. Nam vt Sacerdos in victimis immolandis Chriſti vices gerebat, ita in populo benedicendo, nihil quàm miniſter & legatus erat ſummi Dei. In hunc ſenſum accipi debet quod refert Lucas 24.50, Chriſtũ ſublatis manibus Apoſtolos benedixiſſe. Ritum illũ tollendi manus proculdubio à Sacerdotibus mutuatus eſt, vt ſe oſtenderet eum eſſe per quem Deus Pater nobis benedicat. De hac quoque benedictione mentio fit Pſal. 116. ver. 17, & 118.1. Nunc iſtam ſententiam accommodemus ad id quod Apoſtolus tractat, Benedictio ſacerdotalis quum Diuinum ſit opus, ſimul maioris eſt honoris teſtimonium. Ergo Melchiſedec Abrahæ benedicendo, ſuperiorem locum ſibi ſumpſit: non fecit hoc temere, ſed pro iure ſacerdotali. ergo eminet ſupra Abraham. Atqui Abraham is eſt cum quo dignatus eſt Deus ſalutis fœdus paciſci. ergo quum reliquis omnibus præcellat, à ſolo Melchiſedec ſuperatur.

8 *De quo teſtatum eſt quòd viuat.* Silentium de morte (vt iam prius dixi) pro vitæ teſtimonio accipit. non valeret hoc quidem in aliis: ſed in Melchiſedec quatenus imago eſt Chriſti, meritò valere debet. Nam quia hîc agitur de ſpirituali Chriſti regno & ſacerdotio, nihil loci humanis coniecturis relinquitur: nec ſcire aliud fas eſt quàm

quod Scripturis proditū legim⁹. Neque verò hinc colligas hominem illum qui Abrahæ occurrit, adhuc viuere: sicuti pueriliter quidam nugati sunt. nam hoc ad alienam personam quam sustinebat, nempe Filii Dei, refertur. Cæterùm his verbis Apostolus contendit, dignitatem sacerdotii Melchisedec perpetuam esse, Leuitici verò temporalem. Sic enim ratiocinatur, Hi quibus decimas Lex assignat, homines sunt mortales: quo indicatū fuit abrogandū esse aliquādo ius sacerdotii, queadmodū finē habebat eorum vita. Scriptura autē nullā cōmemorat mortem Melchisedec, quum narrat solutas illi fuisse decimas: ita ius sacerdotii illius nullo temporis spatio terminat, quin potius subindicat æternæ esse durationis. Hoc autem ideo additum est ne videatur posterior Lex (vt moris est) priori quicquam derogasse. Excipi enim alioqui poterat, ius illud quo potitus olim erat Melchisedec, esse iam obsoletū, quia aliam Legem Deus per Mosem tulisset, qua illud transferebat ad Leuitas. Sed occurrit Apostolus quum dicit, ad tempus decimas Leuitis solutas fuisse, quia non semper viuerent. Melchisedec verò, quia immortalis sit, retinere vsque in finem quod à Deo semel illi datum est.

9 *Decimatus est ipse Leui.* Longius procedit, ne ipsum quidem Leui qui tūc *in lumbis Abrahæ erat*, immunem ab eadem subiectione fuisse: quia Abraham decimas soluendo, se & posteros sacerdotio Melchisedec subiecerit. Sed hîc exaduersò posset obiici, eadem ratione Iuda quoque, ex cuius semine genitus fuit Christus, fuisse decimatum. Verùm hic nodus facilè soluetur, siquis duo expendat quæ inter Christianos extra controuersiam constituta esse debent. neque enim simpliciter Christus, vnus quilibet hominum inter Abrahæ filos censetur, sed priuilegio singulari eximitur à communi ordine. Atque hoc est quod dicebat, Si filius est Dauidis, quomodo eū Dauid Dominum appellat? Mat. 22. 42. Videmus ergo iam vt argumentum perperam à Leui ad Christum ducatur. deinde quum Melchisedec Christi sit figura, minimè consentaneum esset rationi, illū quasi cōmitti cum hoc in certamen. tenendū est enim illud vulgare dictum, Quod subordinatur non pugnat. Itaque figura quum infra veritatem suam subsidat, illi nequaquam opponi debet, aut potest. parium enim est talis conflictus. His quinque membris Apostolus comparationē Christi & Melchisedec absoluit: quo refellitur eorum commentū qui præcipuam in oblatione panis & vini similitudinem quærunt. Videmus Apostolum singula hîc accuratè & propemodū scrupulosè excutere. Nomen hominis, sedem regni, perpetuitatē vitæ, ius decimarū, benedictionem persequitur. In his certè minus erat momēti quàm in oblatione. Dicemúsne obliuione lapsum esse Dei Spiritum, vt dum rebus minutis immoratur, quod præcipuū erat & maximè ad causam valebat, omiserit? quò magis tot veteres Ecclesiæ doctores hac opinione occupatos fuisse miror, vt in oblationē panis & vini insisterent. Sic autē loquuntur, Christus Sacerdos est secundum ordinem Melchisedec. atqui panem & vinum Melchisedec obtulit. ergo panis & vini sacrificiū Christi sacerdotio conuenit. Copiosè posthac de sacrificiis veteribus Apostolus disseret: de hoc nouo sacrificio panis & vini nullum facit verbum. Vnde ergo hoc in mentem venit Ecclesiasticis scriptoribus? Certè vt error errorem trahere solet, quum ipsi sacrificium in Christi cœna nullo eius mandato finxissent, adeóque cœnā adulterassent addito sacrificio: colores postea hinc inde accersere conati sunt, quibus errorem suū fucarent. Arrisit hæc panis & vini oblatio, & nullo iudicio protinus arrepta est. Nam quis concedat homines illos perspicatiores Spiritu Dei fuisse? Atqui si recipimus quod tradunt, dānandus incogitantiæ erit Dei Spiritus à quo res tanta non esset animaduersa: præsertim quū hanc quæstionem tractaret ex professo. Hinc constituo, veteres sibi finxisse sacrificium de quo nunquam Moses cogitauerat. neque enim scribit Melchisedec panem & vinum obtulisse Deo, sed potius Abrahæ & comitibus. Hæc eius verba sunt, Egressus est illi obuiam Melchisedec Rex Salem, ac protulit panem & vinum: Gen. 14. 18: & erat idem Sacerdos Dei altissimi, & benedixit illum. Prius illud quod narrat, regium fuit, lassos ex prælio & itinere reficere:

benedictio

benedictio ad munus sacerdotale pertinebat. Ergo siquid mysterii habuit oblatio, nō aliter in Christo completur, nisi dum esurientes nos & lassitudine confectos pascit. Cæterùm bis ridiculi sunt Papistæ, qui postquam negarunt in Missa esse panem & vinum, de panis & vini sacrificio garriunt.

11 Porrò si consummatio per Leuiticum sacerdotium erat (populus enim sub eo Legem accepit) quid adhuc opus fuit secūdum ordinem Melchisedec alterum exoriri Sacerdotem, & non secundum ordinem Aaron dici?

12 Etenim dum transfertur sacerdotium, necessariò etiam fit Legis translatio.

13 Certè is de quo hæc dicuntur, alterius fuit tribus particeps, ex qua nemo adstitit altari.

14 Clarum enim est quòd ex tribu Iuda natus sit Dominus noster, de qua tribu nihil loquutus est Moses, quod ad sacerdotiū spectat.

11 *Si consummatio.* Ex eodem testimonio colligit Apostolus abrogatum fuisse Christi aduentu Vetus Testamentum. Hactenus de officio personáque Sacerdotis disseruit. sed quia sacerdotium Deus instituerat sanciendæ Legis causa, illo abolito, sequitur hanc quoque cessare. Hoc vt melius intelligatur, tenendum est axioma, nullum fœdus inter Deum & homines firmum ratúmque esse, nisi sacerdotio fulciatur. Ideo dicit Apostolus, Legē fuisse veteri populo impositā sub Leuitico sacerdotio: quo significat, non modò illud regnasse tempore Legis, sed eius stabiliendæ causa, vt diximus, fuisse institutum. Iam sic ratiocinatur, Si perfecta fuisset Ecclesiæ administratio sub ordine Aaron, quorsum oportuisset ad diuersum ordinem redire? nam in perfectione nihil mutatur. sequitur ergo, administrationem Legis non fuisse perfectam: quia nouus ordo erigēdus fuit de quo loquitur Dauid. *Populus enim sub eo Legē acc.* Hæc parēthesis ideo inseritur, vt sciam annexam fuisse Legem sacerdotio. Vult Apostolus probare, in Lege Mosis non fuisse vltimum scopum in quo hærendum esset. id probat ex sacerdotii abrogatione, in hunc modum, Si ea fuisset vis sacerdotii veteris, vt Legi in solidum confirmandæ sufficeret, nunquam Deus aliud subrogasset nouum & diuersum. Nunc quia ambigere quispiam poterat an ex fine sacerdotii consequeretur Legis abolitio, dicit non modò sub illo hanc fuisse latam, sed per illud quoque confirmatam fuisse.

12 *Dum transfertur sacerdotium.* Quum eadem sit Legis & sacerdotii conditio, Christus non Sacerdos modò, sed Legislator etiam creatur. ita nō tantùm ius Aaronis, sed Mosis quoque ad eum transfertur. Summa est, non minus tēporale fuisse Mosis quàm Aaronis ministerium: ideóque abrogari Christi aduentu vtrūque oportuisse, quia alterū sine altero stare non potuerit. *Legis* nomine intelligimus quod propriè ad Mosen spectabat. Lex enim & regulam bene viuendi, & gratuitum vitæ fœdus continet: illícque passim occurrūt multæ insignes sententiæ quibus tum ad fidem, tum ad timorem Dei instituimur. Horum nihil abolitum fuit à Christo, sed tantùm pars illa quæ cum veteri sacerdotio implicita erat. Nā hic confertur Christus cum Mose. itaque quicquid commune est inter eos, in rationem non venit, sed ea tantùm in quibus alter differt ab altero. Commune est ambobus offerre nobis Dei misericordiam, regulā piè sanctéque viuēdi præscribere, tradere verum Dei cultum, ad fidē, ad patiētiā, ad omnia pietatis officia nos hortari. Hoc autem diuersum à Christo

habuit Moses, quòd nondum patefacta Euangelii claritate, sub inuolucris populum continuit: quòd re nondum exhibita, in figuris & vmbris gustum proposuit Christi: quòd denique ad rudis populi captum se attemperans, non vltra puerilia rudimenta conscendit. Meminerimus ergo Legem dici partem illā ministerii quam propriam habuit Moses, & à Christo separatam. ea quum veteri sacerdotio subiecta sit, hoc abolito simul cessat. Et Christus dum instituitur Sacerdos, Legislatoris etiam potestate instruitur, vt Noui testamenti minister sit ac interpres. quāquam impropriè ad Euangeliū trāsfertur Legis nomen. Sed hæc catachresis adeò nihil habet absurdi, vt propter antithesin gratiam orationi conciliet, sicuti ad Romanos capite septimo. Porrò nimis proterua fuit Papæ improbitas qui in suis Decretalibus hoc caput inseruit, se nunc eadem præditum esse potestate quam olim Aaron habuerit: quia Lex cum sacerdotio ad ipsum sit translata. Videmus quidnam agat Apostolus: Cæremonias desiisse cōtendit ex quo prodiit Christus cum mandato noui fœderis publicandi. Perperā inde colligemus, ad Christi ministros quicquā transiisse. sola enim Christi persona Mosi & Aaroni opponitur. Quo igitur prætextu aliquid sibi iuris Antichristus arrogabit? Neque hîc refellendæ tam crassæ impudentiæ causa disputo: sed hanc sacrilegam audaciam Lectoribus indicari operæpretium fuit, vt agnoscant bonum hunc seruorum Christi súsque déque habere magistri honorem, fœdè Scripturas lacerare vt suæ tyrānidi qualemcunque fucum inducat.

13 *De quo hæc dicuntur.* Quia apud eos verba facit Apostolus, qui Iesum filium Mariæ fatentur esse Christum: veteri sacerdotio finem esse impositum probat, quia hic nou⁹ Sacerdos qui subrogatur, ex alia sit tribu quàm Leui. Nam secundum Legem manere in illa tribu, singulari priuilegio, debuit sacerdotii dignitas. Porrò *clarum esse* dicit, quòd ex tribu Iuda progenitus sit Christus: quia tunc vulgò res nota erat. præcipua tamē certitudo in promissione fundata erat. Ergo quum agnoscerent eum esse Christum, simul necesse erat vt persuasi essent esse Filium Dauidis. nam is qui promissus erat, non poterat aliunde ducere originem.

15 Idque magis etiam liquet: siquidem ad similitudinem Melchisedec exoritur Sacerdos alius.

16 Qui non iuxta Legem mandati carnalis factus fuit, sed secundum potentiam vitæ insolubilis.

17 Testatur enim ad hūc modum, Tu Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.

18 Abrogatio enim fit prioris mandati, propter imbecillitatem & inutilitatem.

19 Nihil enim Lex perfecit, sed accessit introductio ad spem potiorem per quam appropinquamus Deo:

20 Atque hoc potiorem, quòd non absque iureiurando res acta sit. nam illi quidem citra iusiurandum Sacerdotes facti sunt:

21 Hic verò cum iureiurando per eum qui dixit illi, Tu Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.

22 Tanto potioris Testamenti sponsor factus est Iesus.

15 *Idque magis liquet.* Alio argumento probat abolitam esse Legem. prius à Sacerdotis persona ratiocinatus est: nunc à natura sacerdotii, & à ratione

qua

qua institutum fuit. Sacerdotium vetus, inquit, externis ritibus institutum fuit, in Christi sacerdotio nihil nisi spirituale est. Inde apparet illud fluxum fuisse & caducum: huius verò perpetuitas monstratur. Mandatum carnale pro corporeis, hoc est, externis cæremoniis accipitur. Scimus quomodo inauguratus fuerit Aaron cũ filiis suis. Quod arcana & cælesti Spiritus virtute impletum est in Christo, illic oleo, multiplici vestitu, sanguinis aspersione, aliisque terrenis cæremoniis adumbratũ fuit. Porrò hæc institutio sacerdotii, naturæ cõgruebat. vnde sequitur, sacerdotium ipsum fuisse obnoxiũ mutationi. Quãquam vt postea videbimus, non sic fuit carnale sacerdotium quin simul spirituale esset: sed hîc tantùm respicit Apostolus quid diuersum à Christo Aaron habuerit. Ergo vtcunque spiritualis esset vmbrarum significatio, vmbræ tamen ipsæ, vt pote quæ huius mundi elementis constarent, terrenæ meritò dicuntur.

16 *Secundum potentiam.* Quia Christus perpetuus est Sacerdos, discerni ab Aarone ipsum institutionis ritu oportuit. hoc factum est, quia nõ Moses homo mortalis ipsum consecrauit, sed Spiritus sanctus: idque non oleo, nec sanguine hircorum, nec externa vestium pompa, sed cælesti virtute quam hîc Apostolus infirmis elementis opponit. Videmus ergo vt æternitas sacerdotii in Christo commendata fuerit.

17 *Tu sacerdos in æternum.* In vna tantùm voce perpetuitatis hoc loco insistit Apostolus: confirmat enim quod dixit de *vita insolubili.* differre ergo Christum à toto genere Leuitico ostendit, quia sit creatus in perpetuum Sacerdos. Sed hîc posset obiici (quemadmodum Iudæi etiam obiiciunt) לעולם nõ semper æternitatẽ sonare: sed potius seculi vnius spatium, aut certè longũ tẽp⁹. Huc accedit quòd quũ Moses de veteribus sacrificiis agit, sæpe hac loquutione vtitur, Erit hæc obseruatio in seculũ, Exod. 12. 17. 19. 9. Respondeo, quoties de Legalibus sacrificiis fit mentio, seculum ad tempus Legis restringi, neque id absurdum videri debet: Christi enim aduẽtu facta est quædam mundi renouatio. Quoties ergo de ministerii sui statu loquitur Moses, longissimum tempus non extendit nisi ad Christum. Quanquam simul obseruandum est, non tam externæ cæremoniæ respectu, quàm propter mysticã significationem, seculi duratiorẽ attribui veteribus sacrificiis. In præsentia tamen sufficere nobis debet ea ratio, suum Mosi eiúsque ministerio seculum fuisse: cui finem attulit regnum Christi, sub quo renouatus fuit mundus. Nunc vbi consurgit Christus, ei defertur perpetuum sacerdotium, finem in eius seculo non reperiemus, vt certo tẽporis spatio terminari queat. Ita nihil hac voce quàm æternitas intelligi debet: nam ex hac circunstantia semper iudicandum est quid valeat particula לעולם.

18 *Abrogatio fit.* Quoniam in hoc cardine nunc versatur Apostoli oratio, Legem vnà cum sacerdotio cessasse: causam exponit cur hanc oportuerit aboleri: nempe quia infirma & inutilis fuerit. Sic autem loquitur cæremoniarũ respectu, quæ in se nihil habebãt solidũ, nec per se quicquam ad salutẽ valebant. Quòd enim gratiæ promissio illis erat annexa, quòd passim testatur Moses placatum iri Deum sacrificiis, & expiatum iri peccata: id propriè non competebat sacrificiis, sed aduentitium erat. Nam vt ad Christum referebantur figuræ omnes, ita ab eo mutuabantur vim suam & effectum. imò per se nihil poterant, vel agebant, sed tota vis à Christo vno pendebat. Porrò quum Iudæi perperam eas Christo opponerent, Apostolus sermonem eorum opinioni accommodans, eas quoque à Christo discernit. Atqui simulac separatæ sunt à Christo, nihil illis fit reliquum, præter hanc infirmitatem de qua loquitur. denique nulla in cæremoniis veteribus reperietur vtilitas, donec ad Christum ventum fuerit: adeóque sic Iudæos reddebant certiores de gratia Dei, vt suspẽsos quodãmodo tenerẽt. Meminerimus ergo inutilem vocari Legem quũ Christo vacua est. Hoc quoque ad confirmationem huius doctrinæ facit, quod vocat *Prius mandatum.* Nam tritum illud ac vulgare est, Priores leges posterioribus abrogari. Longè ante Dauidem promulgata Lex fuerat: tunc erat in suo regno quum vaticinium istud proferret de creando nouo Sacerdote, est

igitur noua Lex quæ priorem antiquat.

19 *Nihil enim perfecit.* Quia paulò durius loquutus erat de Lege, nunc asperitatem illam mitigat & quasi corrigit. Cócedit enim illi vtilitatem quãdam, quòd viam præmonstrauerit, quæ tandem ad salutẽ duceret. ea tamẽ fuit eiusmodi, vt multum à perfectione distaret. Sic ergo argumentatur Apostolus, Lex inchoauit duntaxat: ergo aliquid perfectius sequi necesse fuit. neque enim filios Dei semper in rudimentis puerilibus hærere decet. *Introductionis* nomine significat quandam fuisse in Lege præparationem: vt pueris traduntur elementa quæ ad altiorẽ doctrinam illis deinde viam sternant. sed quia præpositio ἐπὶ consequentiam significat, vbi vni alterum succedit, ideo vertendum censui, *Sed accessit.* nam duas, meo iudicio, introductiones ponit: priorem in figura Melchisedec, secundam in Lege, quæ posterior tempore fuit. Porrò *Legis* nomine sacerdotium Leuiticum designat, quod sacerdotio Melchisedec fuit superadditum. Per *Spem potiorem* intelligitur conditio fidelium sub regno Christi. sed respectum habet ad Patres, qui præsenti suo statu non poterant esse contenti quin longius aspirarent. Vnde illud, Multi Reges & Prophetæ optarũt videre quæ vos videtis, Luc.10.24. ergo Legis pædagogia manuducebantur, vt vltrà tenderent. *Per quam appropinquamus.* Subest tacita antithesis inter nos & Patres. hac enim dignitate eos antecellimus. quòd Deus se iam nobis familiariter cõmunicat: quũ eminus tantùm illis & obscure apparuerit. Et est allusio ad formã tabernaculi vel templi. nam populus in atrio procul stabat, nec cuiquam propior Sanctuarii accessus patebat nisi Sacerdotibus: interius verò Sanctuariũ ingrediebatur summus Sacerdos. nunc autem sublato tabernaculo, Deus nos in familiarem sui conspectum admittit, à quo prohibiti fuerunt Patres. Ergo qui Legis vmbras adhuc retinet, vel restituit, non tantùm obscurat Christi gloriam, sed nos fraudat ingenti bono: quia interstitium inter nos & Deum ponit, ad quem appropinquandi libertas per Euangelium nobis concessa est. Et quisquis in Lege hæret sciens ac volens se priuat Dei propinquitate.

20 *Quod non absque iureiurando.* Aliud argumẽtum, cur cedere Lex Euangelio debeat: quia Deus sacerdotium Christi Aaronis sacerdotio prætulerit, quãdo in illius honorem iurare dignatus est. Nam quum veteres Sacerdotes institueret, nullum iusiurãdum interposuit. de Christo autẽ dicitur, Iurauit Dominus: quod proculdubio fit eius ornandi causa. Videmus in quẽ finẽ Psalmum rursus adducat? nempe vt sciamus, iurante Deo, plus dignationis attribui Christi sacerdotio quàm reliquis. Porrò memoria repetendum est principium illud, Sacerdotẽ creari vt sit sponsor fœderis. ideo concludit Apostolus, fœdus quod per manum Christi nobiscum Deus pepigit, illo veteri cuius interpres fuit Moses, longè esse præstantius.

23 Et illi quidem plures facti fuerunt Sacerdotes, quòd prohiberentur morte permanere:

24 Hic autem quia perpetuò manet, immutabile habet sacerdotium.

25 Vnde & seruare in æternum potest eos qui per ipsum Deo appropinquant: semper viuens vt intercedat pro nobis.

26 Talis enim nos decebat Pontifex, sanctus, innocens, impollutus, segregatus à peccatoribus, & excelsior cælis factus,

27 Qui non necesse habeat quotidie, quemadmodum Sacerdotes, primum pro suis peccatis hostias offerre, deinde pro populi. hoc enim semel fecit, quum seipsum obtulit.

28 Lex quidem homines cõstituit Sacerdotes habentes infirmitatem: sermo autem iurisiurandi quod Lege posterius est, Filium in æternum perfectum.

23 *Et illi quidem.* Iam prius attigerat hanc comparationem: sed quia res maiori animaduersione digna est, iterũ plenius explicat: quãquã alius est disputationis sensus quàm antea. Tũc enĩ sacerdotiũ vetus aliquãdo debuisse interire colligebat, quòd illi præessent homines mortales: nũc simpliciter ostẽdit cur Christus maneat perpetuò Sacerdos. id facit argumento à disparatis sumpto. Veteres ideo plures fuerunt, quia mors sacerdotiũ finiebat: nulla est mors quæ impediat Christum à sua functione. ergo vnus est ac perpetuus. Ita causæ diuersitas diuersos facit effectus.

25 *Vnde & seruare,* &c. Hic fructus æterni sacerdotii, nempe salus nostra: si tamen fructum hunc fide colligimus vt oportet. Nam vbi interitus est vel mutatio, illic salutẽ frustra quæras: ideo qui in veteri sacerdotio hærent, ad salutẽ nunquã peruenient. Quũ dicit, *eos qui appropinquãt Deo,* hac periphrasi fideles designat qui soli fruũtur salute per Christum parta. sed interea tamen indicat quid in Mediatore spectare debeat fides: hoc summũ est hominis bonũ, vt Deo suo sit coniunctus, apud quẽ fons vitæ est ac omniũ bonorũ. sed omnes arcet sua indignitas ab accessu. Ergo propriũ Mediatoris officium nobis hìc succurrere, manúmque porrigere vt in cælum nos deducat. & semper ad veteres Legis vmbras alludit. tametsi enim Pontifex nomina duodecim tribuum in humeris gestabat, & symbola in pectore: solus tamen Sanctuarium ingrediebatur, quum populus in atrio staret. Nunc verò Christo mediatore freti, fide in cælum vsque penetramus: quia nullum est amplius velum quod nobis obstet, sed Deus palàm nobis apparet, blandéque ad familiarem accessum nos inuitat. *Sẽper viuens vt intercedat.* Quale hoc & quantum amoris erga nos pignus est? quòd nobis Christus nõ sibi viuit, quòd receptus est in beatam æternitatem vt in cælo regnet: id causa nostra factum Apostolus pronunciat. Ergo & vita, & regnum, & gloria Christi in salutem nostram, tanquam in suum scopum destinantur: nec quicquam habet Christus quod non in vsum nostrum accommodare liceat: quia hac conditione semel nobis à Patre datus est, vt omnia illius nostra sint. Simul ab effectu Christum docet fungi Sacerdotis officio, quia proprium Sacerdotis est intercedere vt populo gratiam apud Deum conciliet. hoc semper facit Christus, quia in hunc finẽ resurrexit à mortuis. ergo iure propter assiduũ intercedendi munus, sacerdotii nomen sibi vendicat.

26 *Talis enim Pontifex.* Ab annexis ratiocinatur. Conditiones istæ vel qualitates (vt vulgò appellant) necessariò requiruntur in Sacerdote vt iustus sit, innocens & purus omni macula. in solum Christum competit hic honor. ergo Legis Sacerdotibus defuit quod ad munus verè obeundum requirebatur. Vnde sequitur, non constare perfectionem Leuitico sacerdotio: ac ne per se quidem fuisse legitimũ, nisi quatenus Christo subseruiebat. Et sanè externus ornatus Pontificis, defectum hunc indicabat. Quorsum enim preciosæ ac splendidæ illæ vestes quibus Aaronem in Sacris peragendis ornari Deus iubebat, nisi vt sanctitatis ac in omni virtutum genere præstantiæ plus quàm humanæ essent symbola? ideo autẽ adhibebantur figuræ illæ, quia res non aderat. Apparet igitur Christum solum esse idoneum Sacerdotem. Membrum istud, *Segregatus à peccatoribus,* reliqua comprehendit. Fuit enim aliqua Aaronis sanctitas & innocentia & puritas, sed nõ nisi ad exiguum duntaxat modulum: multis enim maculis fœdatæ erant. Christus autem qui exemptus est è vulgo hominum, solus est à peccato immunis. Ideo vera sanctitas & innocentia in eo solo reperietur. Neque enim segregatus à nobis dicitur, quòd nos à societate sua repellat: sed quia hoc habet præ nobis eximium, vt vacuus sit omni immũditia. Atque hinc colligimus, repu

diari omnes preces quæ nõ suffultæ sunt intercesſione Christi. Quæri tamen posset de Angelis, an illi quoque à peccatoribus sint segregati. quod si ita est, quid obstat quominus sacerdotio fungantur, & mediatores nostri sint apud Deum? Responsio facilis est: nemo enim legitimus Sacerdos est nisi mandato Dei ordinatus. nusquam hunc honorem Angelis Deus detulit. Ergo sacrilega esset vsurpatio, si vocatione destituti illuc se ingererent. Deinde vt statim videbimus initio proximi capitis, hominem esse oportet qui Dei sit & hominum mediator. Quanquam postrema conditio, quam Apostolus hîc recenset, abundè sola sufficeret ad soluendam hanc quæstionē. nos enim cõiungere Deo nõ potest nisi qui ad Deum pertingit: hoc ne Angelis quidem datum est: quia non legũtur supra omnes cælos euecti. Proinde solius Christi est conciliare nobis Deum: quandoquidem supra omnes cælos cõscendit. Porrò hæc loquutio perinde valet acsi diceretur Christus supra omnes creaturarum ordines collocatus, ita vt supra Angelos emineat.

27 *Qui non necesse habeat.* Prosequitur antithesin inter Christum & Sacerdotes Leuiticos: in qua duos maximè (vt ita loquar) defectus notat veteris sacerdotii, ex quibus constet non fuisse suis numeris absolutum. Atque hîc quidem summam breuiter perstringit, sed postea singulas partes fusius exponit, præsertim verò alteram de quotidianis sacrificiis, sicut de ea præcipuum erat certamen. Ego quoque singula capita breuiter attingam. Hic vnus fuit veteris sacerdotii defectus, quòd Pontifex pro suis peccatis sacrificium offerebat. quomodo autem aliis Deum placasset qui ipse sibi iure infensum habebat? ergo illi expiandis peccatis minimè pares fuerunt. Alter defectus, quòd varia quotidie sacrificia offerebãt. vnde sequitur nullam fuisse iustam expiationem: quia vbi repetitur purgatio, manent peccata. Diuersa Christi est ratio. nam neque sacrificio ipse indiget, vtpote qui nullo peccati næuo sit aspersus. & tale fuit eius sacrificium, cuius vnica oblatio sufficeret ad finem mundi: seipsum enim obtulit.

28 *Lex quidem.* Ex hominum vitiis colligit sacerdotii infirmitatem, acsi diceret, Quando Lex non constituit veros Sacerdotes, aliunde hoc vitium corrigi necesse est. Corrigitur autem per sermonem iurisiurandi: creatur enim Christus non ex communi hominum ordine, sed Filius Dei non vlli vitio obnoxius, sed ornatus & instructus summa perfectione. Iusiurãdum Lege posterius esse, iterum admonet, vt significet Deũ Legali sacerdotio non contentum, melius aliquid voluisse statuere. Nam in Dei institutis quod succedit, priora in meliorẽ statũ promouet, vel etiã abolet quæ nõnisi ad tempus vigere debebant.

CAP. VIII.

1 Porrò eorum quæ dicuntur, summa est, Talem habemus Põtificem qui consedit in dextera throni maiestatis in cælis,

2 Sanctorum minister, & tabernaculi veri quod fixit Dominus, & non homo.

3 Omnis enim Pontifex ad offerendum dona & sacrificia constituitur. vnde necesse est hunc quoque habere quod offerat.

4 Sanè si in terra esset, ne Pontifex quidem esset quandiu essent Sacerdotes qui secundum Legem offerrent dona.

5 Qui in exemplari & vmbra ministrant cælestium: quẽadmodũ oraculo admonitus fuit Moses, quum tabernaculum esset perfecturus. Vide, inquit, vt facias omnia secundum typum qui tibi ostensus fuit in monte.

6 Nunc

6 Nūc autem excellentius obtinuit ministerium, quanto & potioris testamenti Mediator, quod super præstantioribus promissionibus promulgatum fuit.

1 *Porrò verum.* Vt sciant Lectores qua de re disputetur, admonet se hoc agere, vt probet spirituale esse Christi sacerdotium quo illud Legale aboleatur. Pergit quidem in eodem argumēto: sed quia variis rationibus pugnat, ideo hanc admonitionem inseruit, vt intentos ad scopum Lectores teneret. Iam euicit, Christum esse Pontificem: nunc contendit cæleste esse eius sacerdotium. vnde sequitur, eius aduentu euanescere illud quod Moses sub Lege instituerat, quia terrenū fuit. Quæ autem passus est Christus in humilitate carnis, & assumpta etiam serui forma exinanitus fuit in mundo, Philip.2.7 ad eius ascensum nos Apostolus reuocat, quo non tantùm absorpta fuit crucis ignominia, sed abiecta illa & ignobilis conditio quam simul cum carne nostra induerat. Nam ex illa Spiritus virtute quæ in resurrectione ascensúque Christi effulsit, æstimāda est sacerdotii eius dignitas. Sic ergo disputat, Quum ad dextram Dei conscenderit Christus, vt magnifice in cælo regnet, non est terreni Sanctuarii minister, sed cælestis. Genitiuus *Sanctorum* hic in neutro genere accipitur. Et Apostolus seipsum explicat quum addit, *veri tabernaculi*. Sed id quæri potest, an tabernaculum à Mose extructum, falsum ac temere constructum fuerit. subest enim tacita oppositio in istis verbis. Respondeo, hanc veritatem de qua loquitur, non mendacio, sed figuris tātùm opponi, quemadmodum Ioan.cap.1.17, Lex per Mosem data est, gratia & veritas per Iesum Christum facta est. Ergo vetus illud tabernaculum, non inane hominis commentum fuit, sed effigies cælestis tabernaculi: quia tamen vmbra differt à corpore, & significatio à re ipsa, ideo verum fuisse tabernaculum negat Apostolus. acsi diceret fuisse duntaxat vmbratile.

2 *Quod fixit Dominus.* Quidnam sibi vult Apostolus quòd sacerdotium Christi locat in cælo? Nam certe in terris passus est: & sanguine terreno (quod ex semine Abrahæ originem traxerat) peccata nostra expiauit: sacrificium mortis eius visibile fuit: denique vt se Patri offerret, è cælo descendere in terram, & hominem mortalis vitæ ærumnis, ac tandem morti obnoxium fieri ipsum oportuit. Respondeo, quicquid terrenum in Christo prima facie apparet, spiritualiter fidei oculo considerandum esse. Ita caro eius quæ ex semine Abrahæ orta erat, quum Dei templum esset, viuifica fuit: imò Christi mors totius mundi fuit vita. quod certè supra naturam est. Proinde Apostolus non humanæ tantùm naturæ proprietatem, sed potius arcanam vim Spiritus respicit: quo fit vt mors Christi nihil terrenum sapiat. Ideo quum de Christo agitur, discamus sensus omnes nostros attollere in regnum Dei: ita nihil scrupuli in nobis restabit. In eundem ferè modum loquitur Paulus 2.Cor.5.1. Deum huius tabernaculi opificem nominat, vt notet stabilem ac perpetuum fore eius statū, quēadmodum ecōuerso quæ manibus hominum extruuntur, caduca sunt, vel saltem ruinæ subiecta. Hoc autem ideo dicit, quia verè Diuinum fuit opus redemptio morte Christi parta: & illic se mirificè Christi potentia exeruit.

3 *Omnis enim Pontifex.* Hoc intendit Apostolus, non posse Christi sacerdotium cum veteri illo Leuitico stare. Ratio probandi est, Instituit Lex Sacerdotes vt sacrificia Deo offerant: vnde liquet, inanem fore sacerdotii titulum sine sacrificio. Christus autem nullam habet hostiam, quales sub Lege visitatæ fuerunt: hinc conficitur, non terrenū aut carnale esse eius sacerdotium, sed præstantioris generis. Nunc excutiamus singulas sententias. prima hæc obseruatu digna est, quæ docet nullum institui Sacerdotem nisi ad dona offerenda. Nam hinc constat non posse gratiam impetrari hominibus apud Deum, nisi intercedente sacrificio. Itaque vt preces nostræ exaudiantur, in sacrificio fundatas esse conuenit: vt sit prorsus exitialis eorum audacia, qui præterito Christo, & à mortis eius memoria a-

uersi,in Dei conspectũ perrũpũt.Nos autem si precari vtiliter velimus, discamus semper in medio statuere Christi mortem quæ preces nostras sanctificet. Nunquam enim Deus nos exaudiet nisi propitius. atqui placari antè oportet, quoniam peccata nostra eum nobis infensum reddunt: sic præeat sacrificium necesse est,vt sit aliquis orationis profectus.Hinc præterea colligendum est, nullum vel ex hominibus vel ex Angelis idoneum esse pacificando Deo, quia omnes sacrificio quod ad placandum Deum offerant,sibi proprio carent.Quo abundè refellitur Papistarum impudentia,quia Apostolos & Martyres promiscuè cum Christo intercessionis mediatores faciunt.Frustra enim illis eiusmodi partes assignant nisi instruant eos victimis.

4 *Sanè si in terra esset.* Iam extra controuersiam est, Christum esse Pontificem. atqui sicut iudicis munus sine legibus & iudiciis non constat: sic in Christo cum *Sacerdotis* nomine sacrificandi officium coniungi debet. atqui nullum habet terrenum aut visibile sacrificium : terrenus ergo Sacerdos esse non potest.Tenendum est semper illud axioma, Quum de Christi morte differit Apostolus,non externam actionem, sed spiritualem fructum ab ipso respici. Mortem vulgari hominum more patiebatur, sed Diuinitus expiabat peccata mundi vt Sacerdos:externa erat sanguinis effusio,sed interior ac spiritualis erat purgatio:in terra denique moriebatur, sed vis & efficacia mortis ex cælo manabat.Quod continuò pòst sequitur, alii sic vertunt, Ex eorum numero qui secũdũ Legẽ,&c.Sed aliud sonant Apostoli verba.proinde sic malo resoluere: Quãdiu sunt,vel quum sint Sacerdotes. Vult enim alterutrũ ex his duob⁹ euincere, aut non esse Christum Sacerdotem, si Legis sacerdotium vigeat, quia sacrificio destituitur:aut cessare Legis sacrificia,simulac prodit in medium Christus.Prius membrum absurdum est, quia nefas est spoliare Christum honore sacerdotii.Restat ergo vt fateamur Leuiticum ordinem nunc esse abolitum.

5 *Qui in exemplari,* &c. λατρεύειν hìc accipio pro Sacra peragere:ideò in contextu Græco subaudienda est particula ἐν,vel ἐπί. Hoc certè longè melius quadrat,quàm quod alii vertũt, Vmbræ & exemplari seruiunt cælestium:& syntaxis Græca sensum hunc facilè patitur. In summa, docet verũ Dei cultum non contineri legalibus cæremoniis : ideóque Leuiticos Sacerdotes,dum functionem suam exercent, nonnisi vmbram habere & secundarium exemplar quod prototypo est inferius. hoc enim significat nomen ὑποδείγματι. Atque ita anteuertit quod contrà obiici poterat. docet enim non superuacuum fuisse Dei cultum in sacrificiis veteribus, quia altius spectabat:nempe ad cælestem veritatem. *Quemadmodum oraculo,* &c. Extat hic locus Exodi capite vigesimo quinto,40,quem hoc consilio hucApostolus adducit, vt probet totum Legalem cultum nihil quàm picturam fuisse, quæ adumbrauerit quod spirituale est in Christo.Iubet Deus vt omnes tabernaculi partes primario exemplari, quod Mosi ostensum fuerat in monte,respondeant.Quòd si aliò refertur forma tabernaculi,eadem est rituum & totius sacerdotii ratio .vnde sequitur, nihil in illis esse solidi.Insignis est hic locus,quia tres sententias obseruatu dignas continet.Inde enim primùm discimus,veteres ritus non temere fuisse confictos, vt in illis Deus populum suum quasi in lusu puerili occuparet: nec inanem fuisse tabernaculi structuram, quæ tantùm externo splendore spectantium alliceret oculos ac teneret. Vera enim & spiritualis fuit omnium significatio, quum omnia exigere iussus fuerit Moses ad primum exemplar quod cæleste erat. Quare nimis profana est eorum opinio qui cæremonias in hoc tantùm commendatas fuisse volunt, vt essent quasi retinacula ad cohibendam populi lasciuiam, ne sibi extraneos Gentium ritus accerseret. Hoc quidem est nonnihil, sed non totum. nam quod longè pluris est,omittunt,exercitia fuisse ad retinendum in fide Mediatoris, populum. Non est tamen quòd hìc vltra modum simus curiosi,vt in singulis clauis ac similibus minutiis quæramus sublime aliquod mysterium, quemadmodum hac in re anxiè laborauit Hesychius, & bona pars veterum Scriptorum.Nam dum argutè philosophari in rebus sibi igno-

tis

tis volunt, pueriliter hallucinantur, séque, ineptiendo, faciunt ridiculos. Quare tenenda hic est mediocritas: quod fiet si non plus appetamus scire quàm quod in Christo nobis fuit reuelatum. Secundò hic docemur, peruersos esse omnes cultus & adulterinos quos sibi proprio ingenio & citra Dei mandatum comminisci homines permittunt. Nam quum præscribat Deus vt fiant omnia secundum suam regulam, nihil penitus alienum facere licet. Idem enim valent istæ duæ loquutiones, *Vide vt facias omnia secundum typum*, &, Vide nequid præter typum facias. Ergo traditam à se regulam vrgendo, prohibet ne ab ea vel minimum declinemus. Hac ratione concidunt cultus omnes ab hominibus proditi: item quæ vocantur Sacramenta, & tamen à Deo profecta non sunt. Tertiò hinc discendum est, nulla esse vera religionis symbola nisi quæ ad Christũ conformantur. Sed cauendũ est ne dum volumus figmenta nostra Christo aptare, ipsum (vt Papistæ faciunt) transfiguremus: ita vt iam non sit sui similis. Neque enim nostrum est fingere quicquid libuerit, sed Dei solius est monstrare. *Secundum exemplar*, inquit, *quod ostensum fuit.*

6 *Nunc autem excellentius*, &c. Quemadmodum prius ex sacerdotii dignitate præstantiam fœderis colligebat, sic etiam nunc contendit excellẽtius esse Christi sacerdotium, quia potioris fœderis interpres sit ac mediator. Vtrunque fuit necessarium, quoniam abstrahendi erant Iudæi à superstitiosa cæremoniarum obseruatione, qua impediebantur ne ad sinceram nudámque Euangelii veritatem rectà tenderent. Dicit autem Apostolus, æquum esse vt Moses & Aaron Christo, tanquam præstantiori, cedant: quia & Euangelium fœdus sit excellentius Lege, & mors Christi sacrificium multò nobilius legalibus victimis. Sed difficultate non caret quod adiicit, fœdus Euangelii super melioribus promissionibus fuisse promulgatum. Nam certum est, Patribus qui sub Lege vixerunt, eandem vitæ æternæ spem fuisse propositam, sicuti communis fuit adoptionis gratia. Iisdem ergo promissionibus subnixam fuisse oportet eorum fidem. Verùm hæc Apostoli comparatio ad formam potius quàm ad materiam referenda est. Nam vtcunque eandem illis salutem Deus promiserit quam hodie nobis promittit: non eadem tamen, nec æqualis fuit reuelationis vel mensura, vel species. Qua de re siquis plura desideret, petat ex quarto & quinto capitibus Epistolæ ad Galatas, & ex nostra Institutione.

7 Si enim primum illud reprehensione caruisset, non fuisset secundo quæsitus locus.

8 Porro incusans eos, dicit, Ecce dies veniũt, dicit Dominus, quum perficiam super domum Israel, & super domũ Iuda fœdus nouum.

9 Nõ secundum fœdus quod feci cum Patribus eorum, in die quo apprehendi manum eorum, vt educerem eos è terra AEgypti, quia ipsi non perstiterunt in fœdere meo, & ego neglexi eos: dicit Dominus.

10 Quia hoc est fœdus quod disponam domui Israel illis diebus, dicit Dominus, Ponam Leges meas in mente ipsorum, & in cordibus eorum scribam eas: & ero illis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum,

11 Et non docebunt vnusquisque ciuem suum & vnusquisque

fratrem suum, dicendo: Cognosce Dominũ. quia omnes me sciẽt, à paruo inter eos vsque ad magnum.

12 *Quoniam propitius ero iniustitiis eorum, & peccatorum eorum & inquitatum non recordabor amplius.*

13 *Dicendo nouum, antiquauit prius: quod autem antiquatur & veterascit, propè est vt euanescat.*

7 *Si enim primum.* Confirmat quod dixit de fœderis præstantia quod nobiscum Deus pepigit per manum Christi: confirmat autem, quia fœdus Legis non fuerit firmũ nec stabile. Nam si nihil illi defuisset, quid attinebat aliud subrogari? atqui subrogatum est. vnde patet vetus illud non fuisse omni ex parte absolutum, Ad id probandum citat testimonium Ieremiæ, quod mox excutiemus. Sed hoc parum videtur consentaneum, quòd postquam præfatus est non fuisse quærẽdum secundo fœderi locum, si prius reprehensione vacasset: dicit populum reprehendi, & hac causa remedium afferri noui fœderis. atque iniquũ est, siquid vitii fuerit in populo, eius culpam in fœdus Dei conferri. Videtur ergo non stare argumentũ, quia vt centies Deus populum accuset, non tamen propterea vitiosum erit fœdus. Huius obiecti facilis est solutio. tametsi enim crimen violati fœderis populo iure imputatur, qui sua perfidia de sciuerat à Domino: tamen simul notatur infirmitas fœderis, quia cordibus inscriptum non esset: ergo vt sanctum ac ratum sit, corrigi oportere pronuntiat Deus. Quare non abs re Apostolus contendit, quærendum fuisse secundo locum.

8 *Ecce dies veniunt.* De futuro tempore loquitur Propheta. populum arguit perfidiæ, quòd post acceptam Legem in fide non stetisset. Lex ergo fœdus est illud quod à populo ruptũ Deus conqueritur. Vt medeatur huic malo, fœdus nouum & ab hoc diuersum promittit, cuius vaticinii complementum, Veteris testamenti est abrogatio. Sed perperam torquere videtur Apostolus hoc vaticiniũ, vt ad institutum suum trahat. hic enim agitatur de cæremoniis quæstio: Propheta autem de tota Lege concionatur. Quid hoc ad cæremonias, si regulam piè sanctéque viuendi hominum voce & literis proditam Deus cordibus inscribit? Respondeo argumẽtum esse à toto ad partem. non dubium est quin Propheta totum Mosis ministerium comprehendat, quum dicit, Pepigi vobiscum fœdus quod non seruastis. Porrò Lex cæremoniis quodammodo vestiebatur. nunc post corporis interitum, quis vestium vsus erit? Tritum est illud vulgi prouerbium, Accessorium sequi naturam sui principalis. Non mirum igitur si cæremoniæ quæ nihil sunt quàm appendices Veteris testamenti, simul cum toto Mosis ministerio finem habeant. Neque hoc Apostolis est insolitum, vbi de cæremoniis est controuersia, suscipere generalem disputationem de tota Lege. Ergo tametsi latius patet hoc Ieremiæ vaticinium, quàm ad cæremonias: quia tamen eas includit sub nomine Veteris testamenti, aptè ad præsentem causam accommodatur. Cæterum per dies istos quorum meminit Propheta, fatentur omnes designari Christi regnum: vnde sequitur, Christi aduentu corrigendum fuisse Vetus testametum. *Domum Israel & Domum Iuda* nominat, quòd posteri Abrahæ in duo regna diuisi erant. ita promissio est de omnibus electis in vnum corpus iterum colligendis, vtcunque prius segregati fuerint.

9 *Non secundum fœdus.* Hoc verbo exprimitur discrimen inter fœdus quod tũc vigebat, & nouum, cuius spem facit: alioqui tantùm dixisset Propheta, Fœdus quod vestra culpa concidit, instaurabo: nunc verò fore dissimile nominatim pronuntiat. Quòd dicit fœdus percussum quo die manum eorum apprehendit vt eos è seruitute assereret, tanti beneficii commemoratione crimẽ defectionis exaggerat. Quanquam non accusat vnius seculi ingratitudinem, sed quum illi ipsi qui liberati fuerant protinus defecerint, subinde in eadem exempla

exempla lapsi sunt posteri: quare tota gens fœdifraga fuit. Quum dicit *se neglexisse* vel amplius non curasse ipsos, significat nihil hoc profuturum quòd semel in populum adoptati essent, nisi nouo remedii genere ipsis subueniat. Quanquam aliud Hebraice dicit Propheta: sed hoc ad præsentem quæstionem parum interest.

10 *Fœdus quod disponam.* Duo præcipua sunt huius fœderis capita: prius est de gratuita peccatorum remissione, alterum de interiori cordium reformatione: tertium ex secundo pendet, de illuminandis in Dei notitiam mentibus. Hic multa sunt notatu dignissima. primum est, quòd nullo profectu ad se nos Deus vocat, quandiu nonnisi hominum voce loquitur. Docet quidem ac præcipit quid rectum sit: verùm apud surdos verba facit. quòd siquid videmur exaudire, tantùm feriuntur aures externo sonitu: cor autem prauitatis & contumaciæ plenum, sanam omnẽ doctrinam respuit. Denique sermo Dei nunquam in corda nostra penetrat quum ferrea sint aut lapidea, donec ab ipso emolliantur: imò contrariam legem insculptam habent: regnant enim illic peruersi affectus qui ad rebellandum nos impellunt. Frustra ergo Legem suam voce hominis Deus promulgat, nisi eam Spiritu suo inscribat cordibus nostris: hoc est, nisi in obedientiam nos formet ac componat. Vnde patet quid valeat liberum arbitrium, & quæ sit naturæ rectitudo, priusquam nos Deus regeneret. Volumus quidẽ & eligimus, idque sponte: sed furioso propè impetu voluntas fertur ad repugnandum Deo, nec se eius iustitiæ submittere vllo modo potest. Ita fit vt Lex exitialis nobis sit ac mortifera, quandiu in tabulis lapideis scripta manet, quemadmodum etiã docet Paulus posterioris ad Corinthios capite 3.3. Denique tunc obedienter amplectimur quod Deus iubet, quũ suo Spiritu natiuam cordium prauitatem mutat & corrigit: alioqui nihil in nobis quàm vitiosos affectus & totum cor malo addictum reperiet. Clara enim est sententia, percutiendum esse nouum fœdus quo Leges suas cordibus Deus insculpat: quia alioqui futurum sit irritum. Secundum caput est de gratuita peccatorum venia. Etiamsi peccauerint, inquit Dominus, tamen ignoscam. Hoc quoque caput plusquam necessarium est: neque enim sic vnquam in obedientiam iustitiæ suæ Deus nos format, quin supersint multi vitiosi carnis affectus: imò tantùm aliqua ex parte corrigitur naturæ nostræ vitiositas. ita subinde ebulliunt malæ cupiditates. Atque hinc certamen illud de quo Paulus conqueritur Rom.7.13, vt pii non obsequãtur Deo vt decebat, sed variis modis offendant. Qualecunque ergo iustè viuendi sit in nobis desiderium: rei tamen æternæ mortis coram Deo erimus, quia semper procul abest vita nostra à Legis perfectione. Nulla ergo fœderis erit stabilitas, nisi gratuitò nobis peccata Deus ignoscat. Cæterum hoc singulare priuilegium est fidelium qui semel oblatũ in Christo fœdus amplexi sunt, quòd Deum certò sciunt sibi propitium esse: nec sibi obstare peccatum cui sunt obnoxii, quia promissionem veniæ habent. Ac notãdum est, non in vnum diẽ tantùm hoc illis promitti, sed vsque in finem vitæ, vt quotidiana sit ipsorum cũ Deo recõciliatio. Nam ad totum Christi regnum extenditur hæc gratia. quod etiam satis demonstrat Paulus 2. ad Corinth. capite quinto. Et certè hoc vnium fidei nostræ asylum est: quò nisi confugiamus, manet nos assidua desperatio. Tenemur enim omnes sub reatu: nec aliter possumus explicari, quàm si ad Dei misericordiam cõfugiamus, quæ nos absoluat. *Et ipsi erunt mihi*, &c. Hic fructus est fœderis, quòd nos Deus in populum cooptat, séque salutis nostræ fore præsidẽ asserit. id enim valet hæc loquẽdi forma, *Ero illis in Deum*, quia non est mortuorum Deus, nec in tutelam suam nos recipit, quin iustitiæ & vitæ nos faciat participes: vt meritò exclamet Dauid, Beatũ esse populum cui Dominus est Deus, Psal.144.15. Porrò minimè dubium est quin ad nos pertineat hæc doctrina. tametsi enim primas tenent Israelitæ, & proprii sunt ac legitimi fœderis hæredes: eorum tamẽ prærogatiua non impedit quominus locus nobis etiam pateat. Denique quàm longè latéque patet Christi regnum, simul viget salutare hoc fœdus. Sed quæritur an sub Lege nulla fuerit certa & efficax

salutis promissio, an Spiritus gratia destituti fuerint Patres, an nullum paternæ Dei indulgentiæ in remittendis peccatis gustum habuerint. Imò constat eos sincero corde puráque conscientia coluisse Deum, & ambulasse in eius mandatis: quod fieri non poterat, nisi intus edocti fuissent à Spiritu. constat etiam quoties reputabant peccata sua, gratuitæ veniæ fiducia fuisse erectos. Atqui Apostolus prophetiã Ieremiæ reiiciendo in Christi aduentum, videtur vtroque bono illos priuare. Respondeo non simpliciter negari quin Deus olim suorum cordibus Legẽ inscripserit, & illis condonauerit peccata: sed comparationem esse maioris & minoris. Quia ergo multò vberius sub Christi regno potentiam Spiritus sui exeruit Pater, suámque misericordiam in homines effudit: hæc eminentia facit vt illa exigua gratiæ portio, qua Patres sub Lege dignatus est, in rationem non veniat. Videmus etiam vt obscuræ & inuolutæ fuerint tunc promissiones, vt tantùm emicarent instar lunæ & stellarum, præut est Euangelii claritas quæ nobis affulget. Siquis obiiciat, ita excelluisse Abrahæ fidem & obedientiam, vt par hodie in toto mũdo exemplum inuenire non liceat: respondeo, hìc non disputari de personis, sed de œconomia regendæ Ecclesiæ. Præterea quicquid spiritualium donorum consequuti sunt Patres, quasi accidẽtale fuisse eorum seculo. necesse enim erat oculos in Christum coniicere, vt eorum compotes fierent. Quare non absurdè Apostolus, Euangelium cum Lege conferendo, huic adimit quod illius est proprium. Interea tamen nihil obstat quominus noui fœderis gratiam Deus ad Patres extenderit. hæc vera est solutio.

11 *Et nõ docebunt*, &c. Diximus hoc tertium caput esse quasi secundi partẽ, vbi habetur, *Ponam leges meas in mẽte ipsorũ.* Est enim opus Spiritus Dei, illuminare mẽtes nostras, vt sciam⁹ quid Deus velit: & corda in obsequium flectere. Nam recta Dei cognitio, sapientia est quæ humani ingenii captum longè exuperat. ideò eam adispici nemo potest, nisi arcana Spiritus reuelatione. Quamobrẽ Iesaias 28. cap. vers. 16 quum de Ecclesiæ instauratione concionatur, dicit filios Dei omnes eius fore discipulos. Eodem sensu Propheta noster, quum Deum ita loquentem inducit, Cognoscent me. Neque enim Deus promittit quod est in facultate nostra positum, sed quod ipse solus nobis præstat. Denique tantundẽ valent hæc Prophetæ verba, acsi dixisset, mentes nostras cæcas esse, rectáque intelligẽtia vacuas, donec Spiritu Dei illustratæ fuerint. Ita ab iis solis rite Deus cognoscitur, quibus se peculiari gratia patefacere dignatus est. Quũ dicit *a paruo ad magnũ*: primùm significat in omnes ordines effusum iri Dei gratiam, ita vt nullum sit hominum genus illius expers. Deinde admonet, neque rudes ac plebeios homines prohiberi à cælesti sapientia, & magnos ac nobiles ad eam sua perspicacia vel doctrinæ adiumentis non peruenire. Sed infimos & ignobiles summis Deus coniungit, vt neque illos sua ruditas impediat, neque hi proprio acumine tam altè conscendãt: sed vnus peræquè omnium magister sit Spiritus. Quòd autem fanatici homines hinc occasionem arripiunt abolendæ externæ prædicationis, acsi sub Christi regno esset superuacua: facilè eorum insania refellitur. Hæc eorum est obiectio, Post Christi aduentum non debet quisque proximum suum docere: facessat igitur externum ministerium, vt internæ Dei inspirationi detur loc⁹. Atqui prætereunt quod in primis animaduersione dignum erat. Neque enim in totũ Propheta negat quin docturi sint alii alios, sed hæc sunt verba, Non docebunt dicendo, Cognosce Dominum. acsi diceret, Non amplius occupabit hominum mentes ignorantia qualis antehac, vt nesciant quis sit Deus. Scimus autem duplicem esse doctrinæ vsum: primò, vt qui penitus rudes sunt, à primis elemẽtis incipiãt: deinde, vt qui iam sunt initiati, maiores faciant progressus. Quũ ergo Christianis quandiu viuunt, proficiendum sit, certum est, neminem vsque adeo sapere, quin doceri opus habeat, vt pars non postrema sapientiæ nostræ sit docilitas. Quæ autem proficiendi sit ratio si velimus Christi esse discipuli, Paulus ostendit ad Ephesios cap. 4.11, Constituit Pastores & Doctores, &c. Hinc apparet nihil minus Prophetæ

veni-

venisse in mentem, quàm spoliare Ecclesiam tam necessario bono. Tantùm indicare voluit, Deū paruis ac magnis se patefacturum, quemadmodum & Ioel prædicit cap.2.28. Est autem obiter hoc quoque notandum, peculiariter hanc sanæ intelligentiæ lucem Ecclesiæ promitti. quare hic locus nonnisi ad domesticos fidei pertinet.

12 *Dicendo nouum.* Ab vnius contrarii positione alterius euersionem colligit: & ex nomine Veteris testamenti, argumentum assumit, oportuisse ipsum abrogari. vetustas enim ad interitium propendet. Deinde quia nouum substituitur, necesse est vt prius illud desinat: quia hoc secūdum, alterius est generis, quemadmodum dictum est. Quòd si totum Mosis ministerium, quatenus Christi ministerio opponitur, interit: cessant etiam cæremoniæ.

CAP. IX.

1 *HAbebat quidem prius illud iustificationes cultus, & sanctum mundanum.*

2 *Tabernaculum enim primum compositum erat, in quo candelabrum & mensa, & panū propositio, quod dicitur Sancta.*

3 *Post secundum autem velum, tabernaculum quod Sancta sanctorum dicitur,*

4 *Aureum habens thuribulum, & arcam fœderis vndique coopertam auro, in qua vrna aurea habens Manna, & virga Aaron quæ floruerat, & tabulæ Testamenti.*

5 *Supra autem ipsam, Cherubim gloriæ obumbrantes propitiatorium: de quibus non attinet nunc dicere sigillatim.*

1 *Habebat quidem prius.* Postquam in genere de abrogatione Veteris testamenti loquutus est, nunc specialiter ad ceremonias sermonem illum accommodat. Consilium autem eius est, ostendere nihil tunc fuisse in vsu cui finem non imposuerit Christi aduentus. Principio dicit in Veteri Testamento certā fuisse Diuini cultus regulam, & quæ peculiariter tempori cōgrueret. Postea ex comparatione patebit quales fuerint omnes illi ritus qui in Lege præscripti erant. Quædā exemplaria habent, πρώτη σκηνὴ, primum tabernaculum, sed mēdum esse existimo in Tabernaculi nomine: nec dubito quin aliquis indoctus lector quum adiectiuum sine substantiuo legeret, pro sua inscitia ad tabernaculum referens quod de fœdere dictum erat, σκηνὴν perperā addiderit. Inualuisse verò errorem illum, vt magno consensu ita legatur apud Græcos, valde quidem miror: sed necessitas cogit vetustā lectionē sequi. Nā Apostolus (vt iā dixi) loquutus de Veteri testamento nunc ad cæremonias descendit, quæ erant ipsius veluti accessiones. Significat ergo, ritus omnes Legis Mosaicæ, partem esse Veteris testamenti: & eandem sapere vetustatem, vt interire ipsos oporteat. λατρείας multi in accusatiuo plurali accipiunt. Ego iis potius assentior qui δικαιώματα λατρείας simul coniungunt: nā institutu vel rit⁹ quos Hebræi חוקים vocant, Græci δικαιώματα verterunt. Sensus est, Veteri testamento annexam fuisse totam illam rationem colēdi Dei, quæ sacrificiis, ablutionibus, & reliquis symbolis cōstabat, vna cum Sanctuario. *Et sanctum mundanum* vocat quia illis nondum suberat cælestis veritas. Quanquam enim imago erat primi exemplaris quod Mosi erat ostensum, tamen imago à reipsa differt: præsertim verò vbi inter se conferuntur tanquam res oppositæ, sicuti hoc loco. Quare sanctuarium in se quidem terrenum fuit, & iure censetur inter mundi elementa: cæleste tamen fuit quo ad significationem.

2 *Tabernaculum enim*, &c. Quia hîc Apostolus tabernaculi structuram leuiter tãtùm attingit, neque plus in ea immoratur quàm ferat argumenti necessitas: ego etiam ab ea subtilius explicanda cõsultò supersedeo. Ergo quod ad præsentem locum satis est, tabernaculum diuidamus in tres partes: quarum prima sit atrium populi: media sit sanctuarium communiter appellatum: postrema sanctuarium interius, quod *Sancta sanctorum* κατ' ἐξοχὴν vocant. Quod ad prius sanctuarium attinet, quod atrio populi contiguum erat, dicit illic fuisse *candelabrum*, *& mensam* in qua *panes* erant collocati: sed locũ illum in plurali vocat τὰ ἅγια. Subsequebatur adytũ illud quod Sancta sanctorum vocabant, magis remotum à populi conspectu: imò etiam Sacerdotũ qui in priore sanctuario ministrabant. Nam quum interposito velo clauderetur prius sanctuarium, alterum velum Sacerdotes à Sanctis sanctorum arcebat. Illic Apostolus dicit fuisse θυμιατήριον, quo nomine altare suffitus vel thymiamatis potius intelligo, quàm *thuribulum*. Deinde *arcam fœderis* cum suo operculo, duos Cherubim, *vrnam auream Manna refertam*, *virgam Aaron & duas tabulas*. Hucusque Apostolus in tabernaculi descriptione progreditur. Cæterùm quòd vrnam vbi Manna reposuerat Moses, & virgam Aaron quæ floruerat, dicit in Arca fuisse cum duabus tabulis, videtur pugnare cum sacra historia, quæ priore Regum libro, capite 8.9, refert nihil in arca fuisse præter duas tabulas. Sed facilis est horum locorum conciliatio: Vrnã & Virgam Aaron Deus iusserat corã Testimonio reponi. quare probabile est, in arca simul cum tabulis fuisse inclusas. quum autem templum extructum est, tũc ordine singula digeruntur. Et certè historia hoc quasi nouum commemorat, quòd arca nihil præter duas tabulas habuerit.

5 *De quibus non attinet nunc*, &c. Quoniam nihil satis est curiosis hominibus, argutiis præsenti instituto non congruentibus ansam Apostolus præcidit, ne longior harum rerum tractatio filum disputationis abrũpat. Quare intempestiuè faciet siquis hic contempta Apostoli admonitione, scrupulosius immoretur. Esset fortassis alibi locus, sed nunc satius est intẽdere ad causam quam agit. tametsi vltra iustum modum philosophari (quod nonnulli faciunt) non inutile modò, sed etiã periculosum est. Quædam sunt non obscura, & apta ad fidei ædificationem: sed delectus adhibendus est ac sobrietas, ne plus sapere appetamus quàm reuelare Domino placuit.

6 *His verò sic compositis, in prius tabernaculum semper ingrediuntur Sacerdotes qui Sacra peragunt.*

7 *At in secundũ semel quotannis solus Pontifex, non sine sanguine quem offert pro suis & populi ignorantiis:*

8 *Hoc declarante Spiritu sancto, nondum manifestatam esse sanctorum viam, stante adhuc priore tabernaculo.*

9 *Quæ similitudo erat in præsens tempus, quo dona & hostiæ offeruntur quæ non possunt secundum conscientiam sanctificare cultorem:*

10 *Solùm in cibis & potibus, & diuersis ablutionibus, & sanctificationibus carnis, vsque ad tempus correctionis imposita.*

11 *Christus autem superueniẽs Pontifex futurorum bonorum, per maius & perfectius tabernaculum non manufactum, hoc est, non huius creationis,*

12 *Neque per sanguinem hircorum & vitulorũ, sed per pro-*

prium sanguinem intrauit semel in Sancta, æterna redemptione inuenta.

6 *His verò sic compositis.* Aliis omissis sibi tractādum sumit de quo maxima controuersia erat. dicit Sacerdotes qui sacrificia peragunt, quotidie in prius tabernaculum ingredi solitos: at in Sancta sanctorum quotannis summum Pontificem cum solenni sacrificio ingredi. Hinc colligit, stāte illo *tabernaculo* Legali Sanctuarium adhuc fuisse clausum: nec aliter quam illo euerso, viam nobis in regnum Dei apertam fuisse. Videmus vt ipsa tabernaculi veteris forma Iudæos monuerit aliò aspirandum esse. Stultè ergo faciūt qui vmbras Legis retinendo, sponte sibi obuiam obstruunt. πρώτην σκήνην alio sensu hic posuit quàm nuper. nam prius significabat Sanctuarium commune, nunc verò totum tabernaculi corpus. opponitur enim spirituali Sanctuario Christi, cuius statim mentionem faciet. Contendit illud cōcidisse nostro summo bono: quia per eius ruinā stratus nobis fuit ad Deum magis familiaris accessus.

7 *Pro suis & populi ignorantiis.* Quum שגג Hebræis errare significet, inde nomen שגגה deducunt, quod propriè errorem denotat: sed tamen generaliter pro quouis peccato sumitur. & certè nunquam peccamus nisi Satanæ illecebris decepti. Simplicem quidem (vt vocant) ignorantiam non intelligit Apostolus, quin potius volūtaria etiam peccata comprehendit hoc nomine: sed (vt iam dixi) nullum vnquam peccatum errore vacat. Nam vt maximè sciens ac volens quis peccet, excæcatum tamen sua cupiditate esse oportet ne rectè iudicet, imò vt se ac Deum obliuiscatur. Nunquam enim consultò in suum exitiū ruerent homines, nisi Satanæ fallaciis impliciti, à recto iudicio aberrarent.

9 *Quæ similitudo erat, &c.* Græcè est παραβολὴ: quod nomen hic, meo iudicio tantum valet acsi dixisset ἀντίτυπον. Intelligit enim, tabernaculum illud, secundarium fuisse exemplar quod primo respondeat. sic enim conferri debet hominis imago cum ipso homine, vt illa conspecta, mentes nostræ protinus ad hunc se referant. Præterea dicit illam similitudinem fuisse in tempus præsens, nempe quandiu vigebat externa obseruatio, vt eius vsum ac duratione̅ restringat ad ætatem Legis. Nam idem valet atque quod addit paulo pòst, cæremonias omnes impositas fuisse vsque ad tempus correctionis. Nec obstat quòd vsurpat præsens tempus quū dicit *offerri hostias*: nam quia illi negotiū est cum Iudæis, per concessionem loquitur, quasi vnus esset ex eorum numero qui sacrificant. *Dona & hostiæ* inter se differūt vt genus & species. *Secundum conscientiam sanctificare.* Hoc est, quæ non penetrant in animas vt veram conferant sanctitatem. Alii legunt Perficere: quod ego non reiicio: Sanctificādi tamen verbum contextui aptius mihi visum est. Porrò vt Apostoli mentem melius teneant Lectores, notanda est antithesis inter carnem & conscientiam. Sacrificiis Legalibus negat spiritualiter vel intus mundari potuisse cultores. Rationis vice additur, quia illi omnes ritus, carnis fuerint, vel carnales. Quid ergo residuum illis facit? Vulgò intelligunt, vtile̅ duntaxat inter homines fuisse pædagogiā, quæ honestate ac decoro seruiret. sed qui ita sentiunt, non expendūt satis pro merito additas promissiones. Quare hoc commentum prorsus repudiandum est. Et perperam ac imperitè iustificationes carnis interpretātur, quæ corpus tantùm purgant vel sanctificāt: cuum Apostolus hac voce terrena esse symbola intelligat quæ ad animam vsque non perueniunt. Nam vtcunque vera fuerint perfectæ sanctitatis testimonia, eam tamen minimè in se continebant, vel conferre poterant hominibus. Oportuit enim talibus adminiculis fideles ad Christum manuduci, vt ab eo peterent quod symbolis deerat. Si quærat quispiam, cur tam parum honorificè & quasi contemptim de Sacramentis Diuinitus institutis loquatur Apostolus, vimque eorum extenuet: id fit, quoniam ea à Christo separat. Scimus autem quū per se æstimantur, egena esse mundi elementa, sicuti etiam Paulus vocat Gal. 4.9. Quum dicit *Tempus correctionis*, al-

ludit ad vaticinium Ieremiæ 31.37, Nouum enim testamentum Veteri instar correctionis successit. Nominatim *cibos & potus* recenset, ac similia quibus minus inerat momenti: quia ex leuibus istis obseruatiunculis certius iudicium fieri poterat, quàm procul ab Euangelii perfectione Lex distaret.

11 *Christus autem superueniens, &c.* Iam veritatem earum rerum quæ sub Lege fuerunt, in medium profert, quæ ab illis ad se oculos conuertat. Nam qui verè in Christo exhibita fuisse credit quæcunque tunc fuerunt adumbrata, non amplius in vmbris hæret, sed corpus ipsum & solidam veritatem amplectitur. Notandæ autem sunt diligenter partes in quibus Christum cum veteri Pontifice comparat. Dixerat, vnicum Pontificem semel quotannis in Sanctuarium ingredi cum sanguine quo peccata expiaret. Hoc simile Christus habet cum illo veteri, quòd solus dignitatem & munus Pontificis obtinet: hoc verò diuersum quòd superuenit, & æterna bona secum adfert quæ perpetuitatem conciliant eius sacerdotio. Secundò hoc simile est inter veterem Pontificem & hunc nostrum, quòd vterque per Sanctuarium ingreditur ad Sancta sanctorum: sed in hoc differunt, quòd Christus solus in cælum ingressus est per tẽplum corporis sui. Quòd semel tantùm quotannis Sancta sanctorum aperiebantur Pontifici ad peragendam solennem expiationem, id iam obscurè figurabat vnicam Christi oblationem. ambobus igitur illud semel commune est, sed terreno fuit anniuersarium: cælesti autem æternum est vsque ad finem mundi. ambobus communis est sanguinis oblatio: sed magnum in sanguine discrimẽ, quia non pecuinum, sed proprium sanguinem Christus obtulit. ambobus communis expiatio, sed Legalis illa quia inefficax erat, quotannis repetebatur: expiatio autem per Christum parta semper viget, & perpetuæ nobis salutis causa est. Ita singulis propè verbis magnum inest pondus. Quòd alii vertunt, Christus assistens, non verè exprimit mentem Apostoli: significat enim postquam munere suo ad præfixũ tẽpus defuncti sunt Leuitici Sacerdotes, Christũ fuisse subrogatum, sicuti suprà septimo cap. habuimus. *Futura bona* pro æternis accipe. nam sicuti μέλλων καιρὸς τῷ ἐνεστηκότι opponitur, ita futura bona præsentibus. Summa est, Christi sacerdotio nos in cæleste Dei regnum perduci, nósque spiritualis iustitiæ & æternæ vitæ sic fieri compotes, vt quicquã appetere melius fas non sit. Solus igitur Christus habet quo nos retineat ac sistat.

Per maius & perfectius. Etiamsi variè exponitur hic locus, mihi non dubiũ est quin Christi corpus intelligat. Sicuti enim accessus erat olim Pontifici Leuitico in Sancta sanctorum per sanctuariũ commune: ita per corpus suum Christus in cælestem gloriam ingressus est. quia dum induit carnẽ nostram, & in ea passus est: hanc sibi prærogatiuam comparauit, vt coram Deo nũc pro nobis mediator appareat. Primò Sanctuarii nomen apte & congruẽter ad corpus Christi transfertur: est enim templum in quo tota Dei maiestas habitauit. Dicitur autem per corpus suum iter fecisse vt in cælum ascenderet, quia in corpore illo se Deo consecrauit: in eo fuit sanctificatus in veram iustitiam, in eo se præparauit ad peragendum sacrificium: denique quia in eo se exinaniuit, & mortẽ crucis pertulit, ideo extulit illum Pater, & dedit illi nomen quod sit supra omne nomen, cui flectatur omne genu, &c. Philip. 2.8, 9.10. Itaque per corpus suum cælos ingressus est, quia ideo nunc sedet ad Patris dexterã: ideo in cælo pro nobis intercedit, quòd carne nostra indutus, eam Deo Patri in templum consecrauit: & in ea sanctificauit seipsum vt nobis æternam iustitiam, facta peccatorum expiatione acquireret. Mirum tamẽ videri possit cur neget corpus Christi huius fuisse creationis. nã certè creatum fuit ex Abrahæ semine, & passionibus mortíque obnoxium. Respondeo, non hîc agi de corporis substantia, vel etiam corporea qualitate, sed de virtute spirituali quæ inde ad nos manat. Quatenus enim est viuifica Christi caro, & cælestis cibus ad pascendas animas, quatenus spiritualis potus est & lauacrum eius sanguis, nihil in illis terrenum vel elementale imaginari licet. Deinde meminerimus hoc dici veteris tabernaculi respectu, quod ex ligno, ære, pellibus, variis texturis, auro & argento compositum

ſitum erat, hoc eſt ex rebus mortuis.at Chriſti carnē, vt viuum ſit & ſpirituale templum, Dei potentia inſpirat.

12 *Nec per ſanguinem hircorum.* Huc ſpectant iſta omnia, tantopere excellere quæ in Chriſto ſunt, vt meritò in nihilum redigāt omnes Legis figuras. Quale enim ſangninis Chriſti pretium erit, ſi brutorum ſanguini accenſeatur? qualis erit expiatio morte eius parta, ſi Legales purgationes vigorem ſuū retineant? Simul ergo atque in mediū prodit Chriſtus cum effectu mortis ſuæ, figuras omnes ceſſare neceſſe eſt.

13 Si enim ſanguis taurorum & hircorū & cinis vitulæ aſperſus, eos qui communicant, ſanctificat ad carnis puritatem,

14 Quantò magis ſanguis Chriſti qui per ſpiritum æternum ſeipſum obtulit irreprehenſibilem Deo, mundabit conſcientiam veſtram à mortuis operibus, ad ſeruiendum Deo viuenti?

15 Ac propterea Teſtamēti noui Mediator eſt, vt morte intercedente in redemptionem träſgreſsionum quæ ſub priore Teſtamento erant, qui vocati ſunt, promiſsionem accipiant æternæ hæreditatis.

16 Nam vbi eſt teſtamentum, illic neceſſe eſt mortem teſtatoris intercedere.

17 Teſtamentum enim in mortuis firmum eſt, quia nunquam validum eſt quandiu viuit teſtator.

13 *Si enim ſanguis taurorum.* Hic locus multis errandi occaſionem præbuit, quia non reputabant de Sacramentis tractari, quorum ſpiritualis eſt ſignificatio. Carnis emundationem exponūt quæ tantùm inter homines valeat: ſicuti profani homines habebant ſua piacula quibus ſcelerum infamiam delerēt. Hæc verò expoſitio nimis profana eſt. nam iniuria fit Dei promiſsionibus, ſi earum effectum reſtringimus ad politiam duntaxat. Subinde occurrit hæc ſententia apud Moſem, Quum ſacrificium rite perfectum fuerit, expiabitur iniquitas. Hæc certè ſpiritualis eſt fidei doctrina. Præterea quum huc deſtinatæ fuerint omnes victimæ, vt ad Chriſtum ducerent: quemadmodum æterna eſt in Chriſto animæ ſalus, ita illa vera huius ſalutis teſtimonia erant. Quid ergo ſibi vult Apoſtolus quum de carnis purgatione meminit? nempe ſymbolicū intelligit, vel ſacramentalem: hoc ſenſu, Si pecudum ſanguis verū fuit purgationis ſymbolum, ita vt ſacramentali modo purgaret: quantò magis Chriſtus ipſe qui veritas eſt, purgationem non modò externo ritu teſtabitur, ſed re ipſa cōſcientiis præſtabit? Itaque argumentum eſt à ſignis ad rem ſignatam, quia rei effectus longo interuallo præcedit ſignorū veritatem.

14 *Per Spiritum æternum.* Nunc clare oſtendit vnde æſtimanda ſit mors Chriſti, non ab externo actu ſcilicet, ſed à Spiritus virtute. Paſſus enim eſt Chriſtus, vt homo, ſed vt mors illa nobis ſaluifica eſſet, proueniebat ex efficacia Spiritus. Sacrificium enim expiationis æternæ, opus fuit plus quàm humanum. Et ideo Spiritum vocat æternū, vt ſciamus, reconciliationem, cuius eſt effector, æternam eſſe. Quum dicit *irreprehenſibilem*, tametſi alludit ad Legales victimas quæ mutilæ aut vitioſæ eſſe non debebant: tamen ſignificat, Chriſtum ſolum legitimam eſſe victimam ac idoneam placando Deo. Semper enim in aliis fuit quod deſiderari iure poſſet: vnde & prius dixit Legale fœdus non fuiſſe ἀμέμπτον. hæc autem vna nihil habet niſi ſummè perfectum. *Mortua opera* intellige vel quæ mortem generant, vel quæ fructus ſunt mortis. Nam quum animæ vita ſit noſtra cum Deo coniunctio: qui alienati ſunt per peccatum, ve-

rè censentur mortui. Notandus est autē purgationis finis, *vt seruiamus Deo.* neque enim abluimur à Christo, vt in nouas subinde sordes nos immergamus: sed vt nostra puritas, Dei gloriæ seruiat. Præterea docet, nihil posse à nobis prodire quod Deo gratum sit, donec Christi sanguine purgati simus. Nam quum inimici Deo simus omnes ante reconciliationem, exosa quoque opera nostra habet. quare initium legitimi cultus est reconciliatio. Deinde quia nullum opus ita purum est, omníque macula vacuum, vt per se Deo placeat, necesse est purgationem ex sanguine Christi interuenire, quæ maculas omnes deleat. Et elegans est antithesis inter Deum viuum & opera mortua.

15 *Ac propterea noui testamenti.* Concludit non iam amplius alio sacerdote opus esse, quia Christus sub Nouo testamento has partes impleat. neque enim Christo vendicat honorem Mediatoris vt alii cum eo interea maneāt, sed contendit alios omnes esse abdicatos quum iniunctum fuit munus Christo. Sed quo plenius id confirmet, simul recenset quomodo Mediatoris officio defunctus sit, nempe morte intercedente. Si hoc in solo Christo reperitur, aliis omnibus deest: sequitur, ipsum solū iustum esse Mediatorē. Cōmemorat prætcrea vim & effectum mortis eius, quum dicit solutum esse pro peccatis pretium quæ sub Priore testamento deleri pecudum sanguine non poterāt: quibus verbis Iudæos à Lege ad Christum traducere voluit. Nam si tanta est Legis imbecillitas, vt quæcunque expiandis peccatis remedia adhibet, minimè præstent quod figurant: quis in ea tanquā in portu quiescat? Hoc inquam vnum abundè eos stimulare debuit ad expetēdam Legis correctionem: quia fieri non poterat quin perpetuò anxii essent. Contrà vbi ad Christum ventū est, quia in ipso obtinemus plenam redemptionem, nihil est quod nos amplius solicitet. Ergo his verbis Legem infirmat, vt in eam recūbere Iudæi desinant: & stare in Christo docet, quia in ipso reperitur quicquid pacandis conscientiis expeti potest. Siquis autem roget annon remissa fuerint patribus peccata etiam sub Lege, tenenda est solutio quam antè dixi: fuisse remissa, sed Christi beneficio: ergo quod ad externas expiationes, semper tenebantur reatu alligati. Hac ratione Paulus dicit, Legem fuisse chirographum nobis contrarium, Col.2.14. Nam quum prodiret in mediū peccator, séque Deo obnoxium palàm profiteretur, & innoxium animal mactando, se dignum æterna morte esse agnosceret: quid consequebatur ex sua victima, nisi quòd mortem suam hoc quasi chirographo obsignabat? denique tunc demū in peccatorum remissione acquiescebant, quū respicerent in Christum. Quòd si solus Christi respectus peccata abstulit, nunquam illi fuissent liberati, si in Lege restitissent. Pronuntiat quidē Dauid, beatum esse hominem cui non imputantur peccata, Psal.32.2: sed vt huius beatitudinis sit compos, necesse habet, relicta Lege, coniicere oculos in Christū. Nam si in Lege hæreat, nunquam reatu eximetur. *Qui vocati sunt, promissionem,* &c. Huc spectat Diuinum erga nos fœdus, vt in filios adoptati, vitæ æternæ tādem simus hæredes. Hoc Christi beneficio nos consequi docet Apostolus: vnde patet, in eo esse fœderis complementum. Promissio autem hæreditatis, pro hæreditate promissa capitur. acsi dixisset, Promissio vitæ æternæ non aliter nobis constat vt ea fruamur, quàm per Christi mortem. Vita quidem Patribus olim promissa fuit, & eadem ab initio fuit filiorum Dei hæreditas: sed in possessionem non aliter ingredimur, quàm præeunte Christi sanguine. Loquitur autem de vocatis, vt Iudæos qui huius vocationis erant participes, magis afficiat. Singularis enim est hæc gratia, quum Christi cognitione donamur. Itaque eò magis cauendum est ne tam inæstimabili thesauro neglecto, alibi vagentur mentes nostræ. Vocatos quidam pro electis accipiunt: sed perperam meo iudicio. Idem enim hîc docet Apostolus quod habetur Romanorum capite 3.25, Iustitiam & salutem Christi sanguine partam esse, fide verò à nobis percipi.

16 *Nam vbi est testamentum.* Vel hic vnus locus argumento est, Epistolam Hebraicè scriptā non fuisse, ברית enim fœdus Hebræis, non testamentum significat: sed quia apud Græcos διαθήκη vtrun-

vtrunque comprehendit, Apostolus ad secundam significationem alludēs, promissiones non aliter potuisse ratas ac validas esse disputat, quàm si Christi morte obsignatæ essent. Idque probat ex communi iure testamentorum: quorum vis suspensa est vsque ad eorum mortem qui testantur. Quanquam videtur Apostolus nimis infirmæ rationi inniti, vt nullo negotio refutari queat quod dicit. neque enim testamentum condidit Deus sub Lege, sed fœdus pepigit cum veteri populo: ita neque ex re, neque ex nomine colligere potuit necessariam fuisse Christi mortem. Nā si ex re inferat, oportuisse Christū mori, quia testamentum nonnisi morte testatoris ratum sit: prompta est exceptio, ברית (quo nomine passim vtitur Moses) fœdus esse quod inter viuos percutitur, nec de re ipsa aliud sentiēdum est. Quod ad nomen spectat, simpliciter (vt iam dixi) ad ambiguam Græcæ vocis significationē allusit. quare in rem ipsam præcipuè insistit. Nec obstat quòd Deus cū populo suo fœdus paciscebatur. quia fœdus hoc simile testamento erat, quippe quod sanguine sanciebatur. Hoc axioma tenendum est, Nulla vnquā symbola temere vel abs re à Deo fuisse vsurpata. Atqui Deus in stabiliendo Legis fœdere sanguinem interposuit. ergo non fuit contractus inter viuos (vt loquuntur) sed qui mortē postularet. Porrò hæc propria est conditio testamenti, vt à morte effectum suum habere incipiat. Si ex re cogitemus Apostolum pugnare, non ex verbo: deinde si reputemus illum pro confesso sumere (quod iam dixi) nihil frustra à Deo fuisse institutum: nō multum erit difficultatis. Siquis obiiciat, Gentes in alium sensum fœdera sacrificiis mactasse: id quidem verum esse fateor, sed Deus ritum sacrificandi ex Gentium consuetudine mutuatus non est: quin potius omnia Gentium sacrificia degeneres fuerunt corruptelæ, quæ tamen initium traxerunt à Dei institutis. Proinde semper huc redeundum est, fœdus Dei quod sanguine percussum fuit, aptè conferri testamēto, quia eiusdē conditionis ac naturæ fuerit.

18 *Vnde neque primum illud sine sanguine dedicatum fuit.*

19 *Nam postquam exposuisset Moses secundum Legem totum mandatum vniuerso populo, accipiens sanguinem vitulorum & hircorum, cum aqua, & lana coccinea, & hysopo, librū & totum populum aspersit,*

20 *Dicens, Hic est sanguis Testamenti quod Deus mādauit vobis omnibus.*

21 *Quin & tabernaculum, & omnia vasa ministerii, sanguine similiter aspersit:*

22 *Et propemodum sanguine omnia purgantur secundū Legem, nec sine sanguinis effusione fit remissio.*

23 *Necesse igitur est, exempla eorum quæ sunt in cælis, istis purgari: ipsa verò cælestia melioribus quam illæ fuerint hostiis.*

18 *Neque primum illud.* Hinc apparet rem præcipuè vrgeri, nō autem verbi quæstionem esse: etsi in suum commodum Apostolus vocem inflexerit sibi oblatam in ea lingua qua scribebat. quemadmodum si quis de eodem Dei fœdere disserens, quod sæpe μαρτυρία Græcè vocatur inter alia ipsum hoc elogio commēdet. Verè sane μαρτυρία est cui testimonium è cælo Angeli reddūt: cuius tot locupletissimi fuerunt in terris testes, nempe omnes sancti Prophetæ, Apostoli & ingēs Martyrum turba: cuius se demum sponsorem interposuit ipse Dei Filius. nemo in tali sermone quicquam reperiet absurdi. Et tamē Hebraici verbi תעודה proprietas id nō euincit: sed quia nihil dicitur nisi rei ipsi

consentaneum, non tam scrupulosa habetur vocabuli ratio. Itaque dicit Apostolus Vetus testamentũ *sanguine dedicatum fuisse*. vnde colligit, iam tunc admonitos fuisse homines, non aliter stabile & efficax esse posse, quàm si mors interueniret. Nam quòd tunc pecudum sanguis fuit effusus, id valuisse negat ad æterni fœderis confirmationem. Quod vt clarius pateat, obseruandus est aspersionis ritus quem hîc recitat ex Mose. Primò tradit fœdus fuisse dedicatum: non quòd profanum in se quicquam haberet, sed quia nihil tam sanctum est quod nõ homines sua immunditia profanent, nisi Deus ipse facta omnium innouatione occurrat. quare dedicatio fit in hominum gratiam, qui ea soli indigent. Addit postea, *Tabernaculum cum omnibus vasis*, adeóque *librum ipsum Legis fuisse aspersum*. qua cæremonia iam tunc populus edocebatur, non aliter Deum posse in salutem quæri vel aspici, nec aliter ritè coli posse, quàm si vbique fides in sanguinem intermedium intueretur. Nam & Dei maiestas meritò nobis est formidabilis: & via ad eã nihil quàm exitialis est labyrinthus, donec Christi sanguine placatum nobis sciamus esse, & idem sanguis facilem nobis accessum præbeat. Omnes etiã cultus vitiosi sunt ac impuri, nisi Christus sanguinis sui aspersione eos mundet. Nam tabernaculum visibilis quædam imago Dei fuit: *vasa ministerii* vt ad eum colendum erant destinata, sic veri cultus symbola erant. Quòd si nihil eorum populo salutare erat sine sanguine, hinc facilè colligimus, vbi Christus cum sanguine suo non apparet, nihil nobis esse cum Deo. Sic neque doctrina ipsa, vtcunque immutabilis sit Dei voluntas, nobis ac in vsum nostrũ efficax erit, nisi sanguine dedicata: quemadmodum hoc verbo melius exprimitur. Scio alios secus interpretari. nam illis Tabernaculũ est corpus Ecclesiæ: vasa singuli fideles, quorum Deus ministerio vtitur. sed illud quod dixi, longè aptius est. Nam quoties inuocandus erat Deus, ad Sanctuarium se vertebant. & trita est illa loquutio, Sistere se coram facie Domini, quum in templo apparerent.

20 *Sanguis testamenti quod mandauit*. Si ille sanguis Testamenti: ergo nec Testamentum sine sanguine ratum est, nec sanguis sine Testamento ad expiationem valet. Ideo necesse est vtrunque coniungi. Et videmus nonnisi exposita Lege additum fuisse symbolum. Quale enim Sacramentum foret, nisi præeunte Verbo? proinde symbolum quædam ad verbum accessio est. Et obserua hoc verbum non ad magicam incantationem susurrari, sed clara voce proferri: quemadmodum populo destinatur, ita verba sonant fœderis, *quod Deus mandauit vobis*. Quare peruersus est Sacramentorum abusus, adeóque impia corruptela, vbi nulla auditur mãdati expositio, quæ est velut Sacramenti anima. Quare Papistæ qui à signis veram rerum intelligentiam tollunt, mortua duntaxat elementa retinent. Locus hic admonet, omnes Dei promissiones tunc demum vtiles nobis esse, dum ex Christi sanguine accessit confirmatio. Nam quòd in Christo Paulus omnes Dei promissiones Etiam & Amen esse testatur 2. Cor. 1.20, id fit quum eius sanguis, instar sigilli, cordibus nostris insculptus est: vel quum non tantùm audimus loquentem Deum, sed Christum cernimus se offerentem in pignus eorum quæ dicuntur. Hæc tantùm cogitatio si in mentẽ nobis veniret, non tam atramento quàm Filii Dei sanguine scriptum esse quicquid legimus, quũ Euangelium prædicatur, vnà cum voce sacrum illum sanguinem stillare: longè maior nostra esset tum attentio, tum reuerentia. Huius rei symbolum fuit aspersio illa cuius mentio fit apud Mosem. quanquã plus hîc habetur quàm Mosis verba exprimant. Neque enim librum, sed populum fuisse aspersum narrat: neque hircos nominat, neque lanam coccineam, neque hyssopum. Quod ad librum spectat: etsi clarè non potest euinci eius aspersio, probabili tamen coniectura elicitur ex eo quòd dicitur Moses eum protulisse in medium postquam sacrificauerat, ídque vt solenni stipulatione populum Deo obstringeret. Quod ad reliqua attinet, videtur mihi Apostolus varias expiationes, quarum eadem erat ratio, permiscuisse. Nec sanè in eo quicquam est absurdi: quum generalem quæstionem tractet de Veteris testamenti purgatione, quæ per sanguinem fiebat. Quòd autem ex hyssopo asper-

aſpergillum fiebat,& lana coccinea, nõ dubium eſt quin myſticam aſperginem quæ fit per Spiritum, repræſentauerit. Scimus hyſſopum ſingulari purgandi & excoquendi efficacia pollere: ita Chriſtus Spiritu ſuo vice aſpergilli vtitur ad nos ſanguine ſuo abluendos, dum ſeriò pœnitentiæ ſenſu nos afficit,dum excoquit prauas carnis noſtræ cupiditates, dum precioſo iuſtitiæ ſuæ colore nos tingit. neque enim de nihilo hoc Deus inſtituerat. Huc quoque alluſit Dauid Pſalm.51.9, quum dicit, Aſperges me Domine hyſſopo, & mundabor. Hæc ſufficient quibus ſobriè philoſophari animus eſt.

22 *Et propemodum omnia.* Quũ dicit Propemodum, videtur indicare aliter quædam purgari. Et certè aqua ſe & alias res immundas ſæpenumero abluebant. Verùm & aqua illa vim abluendi habebat ex ſacrificiis, vt verè Apoſtolus tandem pronuntiet,nullam ſine ſanguine fuiſſe remiſsionem. Proinde imputabatur immundities,donec ſacrificio eſſet expiata. Et quemadmodum extra Chriſtum non eſt puritas neque ſalus, ita nihil ſine ſanguine vel purum, vel ſalutare eſſe potuit: quia nunquã à mortis ſuæ ſacrificio ſeparãdus eſt Chriſtus. ſed Apoſtolus ſimpliciter dicere voluit, ferè ſemper adhibitum fuiſſe hoc ſymbolum. Quòd ſi quando non fiebat purgatio, nihilominus erat in ſanguine: quandoquidem omnes ritus vim ſuam quodammodo ex generali expiatione mutuabantur. Nam neque ſinguli ex populo aſperſi fuerunt, (quomodo enim modica ſanguinis portio ad tantã multitudinem ſufficere poterat?) purgatio tamẽ perueniebat ſimul ad omnes. Ergo particula Propemodum,tantundem valet acſi dixiſſet, frequentiſsimum huius cæremoniæ vſum fuiſſe, vt ea rarò abſtinerent in purgationibus. Nam quòd Chryſoſtomus improprietatem ita notari putat, quia figuræ tantùm illic fuerint: alienum eſt à mente Apoſtoli. *Non fit remiſsio.* Hoc modo prohibiti ſunt homines à Dei conſpectu: quia cùm illis omnibus iure infenſus ſit, non eſt cur vllam ſibi gratiã apud eum promittant, donec placatus fuerit. Porrò vna eſt ratio placãdi per ſanguinis expiationem: proinde nulla peccatorũ venia ſperanda eſt niſi ſanguinẽ afferamus. hoc fit dum fide confugimus ad Chriſti mortem.

23 *Exempla eorum.* Nequis obiiceret alium fuiſſe quàm teſtatoris ſanguinem quo Vetus teſtamẽtum dedicatum fuit: anticipat Apoſtolus, ac dicit non eſſe mirum ſi pecudum victimis conſecratum fuerit tabernaculum illud quod terreſtre erat: analogiam enim ac ſimilitudinem fuiſſe inter purgationem & res purgatas. At cæleſte iſtud de quo diſſerit, exemplar longè alio modo conſecrari oportuiſſe: hic locum non habere hircos aut vitulos. vnde ſequitur, teſtatoris mortem eſſe neceſſariam. Hic ergo ſenſus eſt, Quũ in Lege terreſtres duntaxat rerum Spiritualium imagines fuerint, expiandi quoque ritus carnalis & figuratiuus (vt ita loquar) fuit. at quũ cæleſte exẽplar nihil terrenũ admittat, alium poſtulat quàm pecudum ſanguinẽ qui eius reſpondeat præſtantiæ: ſic mors teſtatoris flagitatur, vt vera fiat teſtamenti cõſecratio. *Cæleſtia* vocat regnũ Chriſti quod ſpirituale eſt, ſolidámque habet veritatis reuelationem: *Potiores victimas* pro victima, quia tantùm vna eſt: ſed propter antitheſim plurali numero liberè abuſus eſt.

24 *Neque enim in manufacta ſancta ingreſſus eſt Chriſtus, exempla verorum: ſed in ipſum cælum, vt nunc appareat coram facie Dei pro nobis.*

25 *Neque vt ſæpe offerat ſeipſum, quemadmodum Pontifex ingreditur in ſancta quotannis cum ſanguine alieno:*

26 *(Quãdoquidem oportuiſſet illum ſæpius pati à creatione mundi) nunc autem in conſummatione ſeculorum, ſemel in deſtructionem peccati, per victimam ſuiipſius apparuit.*

27 Et quatenus constitutũ est hominibus semel mori,post hoc verò,iudicium:

28 Ita & Christus semel oblatus vt multorum auferret peccata: secundò absque peccato conspicietur iis qui eum expectant in salutem.

24 *Neque enim,&c.*Est confirmatio superioris sententiæ. Loquutus erat de vero Sanctuario, hoc est cælesti: nunc addit,Christũ illuc ingressum esse. vnde sequitur requiri etiam confirmationem quæ congruat. *Sancta* pro Sanctuario accipit. Vocat *non manufactum* quòd inter creaturas corruptioni obnoxias censeri non debet. neque enim *Cælum* hîc intelligit quod oculis cernimus, & in quo stellæ lucent: sed gloriam regni Dei quæ cælos omnes superat. Sanctuarium vetus ἀντίτυπον veri, hoc est spiritualis, appellat: quia externæ omnes figuræ, quasi in speculo repræsentant quod alioqui sub sensus corporeos non cadit. Eodem verbo interdum vtuntur scriptores Græci quum de Sacramentis nostris disputant:idque scitè & congruenter, quia omne Sacramentum visibilis est rerum inuisibiliũ imago. *Vt nunc appareat.* Sic olim Sacerdos Leuiticus, populi nomine se in Dei conspectum sistebat,sed in figura: in Christo autem solida veritas & plenus figuræ effectus. Arca enim symbolum erat Diuinæ præsentiæ. at Christus se in Dei cõspectum verè offert ac sistit ad impetrandã nobis gratiam: vt iam nulla sit causa cur fugiamus tribunal Dei, vbi tam bonum habemus patronum, cuius fide ac tutela salui ac tuti sumus. Erat quidẽ iam tunc aduocatus noster Christus quum in terris ageret: sed hoc præterea infirmitati nostræ concessum est,vt cælos conscenderet ad subeundum patroni munus. ita quoties de eius in cælũ ascensu fit mentio, debet hæc vtilitas nobis venire in mẽtem, quòd illic corã Deo apparet,vt nos suo patrocinio defendat.Stultè ergo & intempestiuè à quibusdã quæritur an nõ semper apparuerit, quia hîc tantùm de intercessione Apostolus disputat,cuius causa cæleste Sãctuariũ ingressus est.

25 *Neque vt sæpe offerat.* Quomodo igitur Sacerdos, dicet quispiam, si abstinet à sacrificiis?Respondeo,in officio vel persona Sacerdotis non requiri continuum sacrificandi actum. Nam & in Lege præcipuis sacrificiis stati erant quotannis dies: quotidiana etiam suas horas mane & vesperi præscriptas habebant. Quum autem vnicum illud sacrificium quod semel Christus obtulit, semper vigeat, adeóque perpetuum sit quod ad efficaciam: non mirum est si eius virtute quæ nũquam excidit, fulciatur æternũ Christi sacerdotium. Atque hîc rursum quid & quibus in rebus differat Christus à Leuitico Sacerdote, ostendit. De Sanctuario iam dictum est prius: sed vnum discrimen notat in sacrificii genere: quia seipsum Christus, non brutum animal, obtulerit. Deinde alterum, quòd sacrificium hoc non repetat,quemadmodum sub Lege frequẽs repetitio fuit,& propè assidua.

26 *Alioqui oportuisset.*Ostẽdit quãta sequatur absurditas,si nõ satis habeamus expiari vno Christi sacrificio. Inde enim sæpius mori oportuisse colligit, quia mors cum sacrificio semper sit coniuncta. Hoc autem posterius est absurdissimum.sequitur ergo,virtutem vnius sacrificii æternam esse, & ad omnia secula extẽdi.Dicit autẽ, *à mundi origine*: quia omnibus seculis ab initio fuerunt peccata quæ expiatione indigebant.Nisi ergo tunc efficax fuisset Christi sacrificium, nemo ex Patribus salutem consequutus esset. Nam quum iræ Dei obnoxii per se fuerint, deficeret eos liberationis remediũ, nisi Christus semel patiendo, quantum ad recõciliandam hominibus Dei gratiam, à mundi origine vsque in finẽ passus esset. Ergo nisi plures mortes expectamus, contenti simus vnico sacrificio.Atque hinc patet quàm friuola sit distinctio illa,in cuius argutia sibi tantopere placent Papistæ, quum dicunt immolationem Christi in cruce fuisse sanguineã: Missæ verò sacrificium quod offerri quotidie Deo fingunt, esse incruentũ. Nam si subtile illud effugium valeat,

valeat, incogitantiæ arguendus erit Spiritus Dei cui non venit in mentē. quandoquidem hoc pro confesso Apostolus sumit, nō esse absque morte sacrificium. Nihil moror, quòd sic loquantur vetusti scriptores. neque enim est in hominum arbitrio, cuiusmodi ipsis libuerit sacrificia fingere. Stat hoc Spiritus sancti axioma, Non expiari sacrificio peccata quin sanguis fundatur. quare diabolicum est commentum, sæpius Christum offerri. *Nunc autem in consummatione.* Perfectionem seculorum vocat, quæ ad Galatas cap.4.4, Plenitudo dicitur. fuit enim ista quædam temporis maturitas quam Deus æterno suo decreto statuerat. Atque hoc modo ansa præciditur hominum curiositati, ne inquirere audeant cur non citius, cur illa potius ætate. Nos enim arcano Dei consilio acquiescere decet: cuius ratio tametsi nobis non est perspicua, illi tamen constat. In summa, significat Apostolus tempestiuam fuisse Christi mortem, quū à Patre hac de causa missus fuit in mundum, penes quem legitima, vt rerum omnium, ita & temporū gubernatio est: quum eorum seriem summa, etsi nobis sæpe abscondita, sapientia ordinet. Præterea hæc consummatio anteacti temporis imperfectioni opponitur. sic enim suspensum tenuit Deus populum veterem, vt facilè iudicari posset, nondum ad fixam conditionem vētum esse. Ideo prioris ad Corinthios cap.10.11, Paulus fines seculorum in nos incidisse tradit. quo significat, regnum Christi omnibus rebus complementum attulisse. Quòd si hæc fuit temporum plenitudo quum ad peccata expianda apparuit Christus, atrocem illi iniuriam faciunt qui volunt renouari sacrificiū, acsi morte eius nondum completa essent omnia. Semel ergo apparuit: quia si fieret iterū vel tertio, aliquid ad primam oblationē deesset quod plenitudini repugnat. *In destructionem.* Congruit hoc cum Danielis 9.24 vaticinio, quo postquam obsignatio & abolitio scelerum promissa est, finis sacrificiis indicitur. quorsum enim piacula destructis sceleribus? Porrò destructio hæc in eo consistit, quòd iam non imputantur peccata iis qui ad Christi sacrificium confugiunt. Nam quamuis petenda sit quotidie venia, vti quotidie iram Dei prouocamus: quia tamen non alio quàm vnicæ Christi mortis pignore reconciliamur Deo, meritò dicitur per eam destructum esse peccatum.

27 *Quatenus constitutum est.* Sensus est, Quum patienter à morte hominis expectemus iudicii diem, quia hæc communis sit lex naturæ cui reluctari fas non est: cur minus esset patientiæ in expectando secundo Christi aduentu? Nam si in hominum vulgo, beatæ resurrectionis spei nihil derogat longum temporis interuallum: quam absurdum esset minus honoris deferri Christo? minus autē deferemus, si eum vocemus ad secundam mortem, quum vna in perpetuum defunctus sit. Siquis obiiciat, bis quosdam esse mortuos, vt Lazarū & similes: expedita est solutio, Apostolū hic de ordinaria hominum conditione disputare, quinetiam ab hoc ordine eximūtur quos subita immutatio corruptione exuet: quia non comprehendit nisi eos qui diu in puluere corporum suorum redemptionem expectant. *Secundò absque peccato.* Hoc vnum Apostolus vrget, non debere nos inquietari inanibus prauisque nouarum expiationū desideriis, quia vna mors Christi nobis abundè sufficiat. Ideo dicit, semel apparuisse cum sacrificio ad delenda peccata. secundo aduentu palàm facturum quid efficaciæ mors sua habuerit, vt amplius non sit peccato vis ad nocēdum. *Auferre peccata* est liberare sua satisfactione à reatu eos qui peccarunt. *Multos* dicit pro Omnibus, sicuti ad Romanos cap.5.15. Certum quidem est, non omnes ex Christi morte fructum percipere: sed hoc ideo fit, quia eos impedit sua incredulitas. Quanquam hic de nihilo agitaretur illa quæstio: quia non disputat Apostolus quàm paucis, vel quàm multis prosit mors Christi: sed intelligit simpliciter, aliis, non sibi esse mortuum. Itaque multos vni opponit. Sed quid est quòd sine peccato apparitu:um tradit? Quidam piaculum aut victimam peccati expiatricem exponunt, sicuti ad Romanos cap.8.3, & 2.ad Cor. cap.5.21. ac pluribus locis apud Mosen: sed expressius quiddā (meo iudicio) dicere voluit: nempe Christum, quum veniet, patefacturū quàm verè abstulerit peccata, vt non alio ad placandum Deum sacrificio

iam opus sit. Acsi diceret, Vbi ad Christi tribunal ventum fuerit, sentiemus nihil eius morti defuisse. Quò etiam pertinet quod continuò pòst adiicit, *In salutem iis qui eum expectant.* Alii secus contexunt, hoc scilicet modo, Qui eum expectant in salutem. Sed alter ille sensus aptior: significat enim eos plenam salutem sensuros ex Christi morte, qui tranquillis animis in eam recumbunt. nam expectatio hæc ad circunstantiam præsentis causæ refertur. Hoc quidem in commune fidelibus alibi tribuit Scriptura 1. Thes. 1. 10, quòd aduentum Domini expectent, vt eos ab impiis discernat, quibus formidabilis est eius mentio: sed quia nunc Apostolus contendit debere nos quiescere in vnico Christi sacrificio, expectationem Christi vocat. quum vnica illa redemptione contenti, noua remedia vel subsidia non appetimus.

CAPVT X.

1 *VMbram enim habens Lex futurorum bonorum, nō ipsam viuam imaginem rerum, sacrificiis quæ quotannis eadem continenter offeruntur, nunqua potest eos qui accedunt perficere.*

2 *Alioqui annon desiissent offerri? propterea quòd nullam amplius conscientiam peccatorum haberent cultores semel purgati.*

3 *Atqui in his fit quotannis commemoratio peccatorum.*

4 *Impossibile enim est vt sanguis taurorum tollat peccata.*

1 *Vmbram enim,* &c. Similitudinem hanc mutuatus est ab arte pictoria. nam vmbra hîc aliter quàm ad Colossenses capite 2. 17, accipitur. vbi cæremonias veteres sic appellat, quia solidam rerum quas figurabant, substantiam intus non habuerint. nunc verò similes fuisse dicit rudibus lineamentis, quæ sunt veluti adumbratio viuæ picturæ. solent enim pictores, antequam viuos colores penicillo inducant, carbone adumbrare quam sibi proponunt exprimendam. Hæc obscurior pictura Græcis σκιαγραφία vocatur: quasi Latinè dicas, vmbratilem. sicuti εἰκὼν illis est expressa effigies. Vnde & eiconicæ imagines etiam Latinis dictæ, quæ ad viuum repræsentabant vel hominum, vel animalium, vel locorum faciem. Hoc ergo discrimen inter Legem & Euangelium statuit Apostolus, quòd sub illa rudibus duntaxat & inchoatis lineis fuerit adumbratum quod hodie viuis & graphicè distinctis coloribus expressum est. Hoc modo iterum confirmat quod prius dixit, non otiosam fuisse Legem, nec inanes eius cæremonias. Nam etsi non fuit illic rerum cælestium effigies, quasi extrema (quod aiunt) artificis manu absoluta: tamen illa qualiscunque indicatio Patribus non parum vtilis fuit, etiamsi nostra conditio sit potior. Ac notandum est, easdem illis res eminus fuisse ostensas, quæ nunc sub oculis nobis ponuntur. Idem itaque Christus vtrisque, eadem iustitia, sanctificatio & salus. tantùm in modo pingendi est dissimilitudo. *Futura bona* pro æternis dici puto. Fateor quidē, futurum Christi regnum quod nobis præsens est, olim annuntiatum fuisse. sed Apostoli verba sonant, viuam nos habere futurorum bonorum effigiem. Intelligit ergo spirituale illud exemplum, cuius plena fruitio vsque in resurrectionem & futurum seculum differtur. Quanquam fateor, rursus ab exordio regni Christi hæc bona reuelari cœpta esse. sed hoc nunc agitur, non Veteris modò testamenti respectu futura bona dici: sed quia à nobis adhuc quoque sperantur. *Quæ quotannis eadem.* Maximè de anniuersario sacrificio loquitur, cuius mentio fit Leuit. capite 17: tametsi genus totum sub specie comprehenditur. Sic autem argumentatur, Vbi nulla est amplius peccati cōscientia, illic oblationis vsus non est. atqui sub Lege eiusdem victimæ oblatio subinde repetebatur. Ergo nec Deo satisfactum erat, nec sublatus reatus, nec pacatæ erant conscientiæ

ſcientiæ: alioqui finis ſacrificandi factus eſſet. Porrò diligenter obſeruandum quòd eaſdem appellat victimas quarum ſimilis erat ratio. Nam ab eodem Dei inſtituto potius æſtimabantur, quam a diuerſis pecudibus: quod vnum abundè valet ad refutandam Papiſtarum argutiam, qua ſibi ingenioſe videntur effugere abſurditatē in excuſando Miſſæ ſacrificio. nam quum illis obiicitur, ſuperuacuam eſſe repetitionem ſacrificii, quum perpetuus ſit illius vigor quod ſemel Chriſtus obtulit: protinus excipiunt non aliud eſſe ſacrificiū quod peragitur in Miſſa, ſed illud idem. Hæc eorum eſt ſolutio: ſed quid exaduerſo Apoſtolus? Sacrificium quod iteratò offertur, etiāſi idē ſit, efficax aut idoneū ad expiationem eſſe negat. Nunc vt millies clament Papiſtæ, idem non aliud eſſe ſacrificium quod ſemel in cruce peregit Chriſtus, & quod ipſi quotidie peragunt: ſemper ex ore Apoſtoli contendam, ſi ad placandū Deum valuit Chriſti oblatio, non tantum aliis finem eſſe impoſitum, ſed illam iterari nefas eſſet vnde conſtat ſacrilegam eſſe in Miſſa Chriſti oblationem.

3 *Quotannis fit commemoratio.* Quū Euangelium noſtræ cum Deo reconciliationis legatio ſit, nunc etiam quotidie peccata inter nos cōmemorari neceſſe eſt. ſed Apoſtolus ſignificat, proferri in medium peccata, vt remedio præſentis ſacrificii tollatur reatus. Non igitur quamlibet memoriam deſignat: ſed quæ talem reatus confeſsionem affert coram Deo, vt ſacrificio ſit opus ad medicinam afferendam. Tale eſt Miſſæ ſacrificium apud Papiſtas. nam illic mortis Chriſti gratiam nobis applicari fingunt vt deleantur peccata. Quòd ſi Legis ſacrificia inde Apoſtolus ſcite colligit infirma fuiſſe, quia quotannis repetebantur ad impetrandam veniam: eadem prorſus ratione colligi poterit, infirmū fuiſſe mortis Chriſti ſacrificium, ſi quotidie peragendum eſt vt vis eius nobis applicetur. Quibuſcunque ergo fucis Miſſam ſuam colorent, nunquam poterunt atrocis in Chriſtum blaſphemiæ crimen effugere.

4 *Impoſsibile enim.* Confirmat ſuperiorem ſententiā eadem quam prius adduxit, ratione, quòd ſanguis pecudum animas non purgarit. Habebant quidem Iudæi illic veræ purgationis ſymbolum ac pignus, ſed alio reſpectu: nempe quatenus vituli ſanguis Chriſti ſanguinem figurabat. Hic verò diſputat Apoſtolus quid per ſe valuerit ſanguis pecudum. Proinde meritò vim illis purgandi detrahit. Eſt autem ſubintelligenda oppoſitio quæ non exprimitur: acſi dixiſſet, Veteres hoſtias non mirum eſt fuiſſe inualidas, vt continenter illas offerri oportuerit: illic enim nihil erat quàm pecudum ſanguis qui vſque in animas non penetrat. at verò ſanguinis Chriſti longè alia virtus eſt. Oblationem ergo ab ipſo peractam ex prioribus illis metiri non conuenit.

5 Quapropter ingrediens in mundum, dicit, Sacrificium & oblationem noluiſti, corpus autem aptaſti mihi.

6 Holocauſta & victimas pro peccato non probaſti:

7 Tunc dixi, Ecce adſum: in capite libri ſcriptum eſt de me, vt faciam, ô Deus, voluntatem tuam.

8 Quum prius dixiſſet, Sacrificium & oblationem: holocauſta & victimas pro peccato noluiſti, neque comprobaſti quæ ſecundum Legem offeruntur:

9 Tunc dixit, Ecce adſum vt faciam, ô Deus, voluntatem tuam. tollit prius vt ſecundum ſtatuat.

10 In qua voluntate ſanctificati ſumus per oblationem corporis Ieſu Chriſti ſemel.

5 *Quapropter ingrediens.* Hic in mūdū ingressus, fuit manifestatio Christi in carne. Nam quum hominis naturā induit vt Redemptorem mundo præstaret, & apparuit hominibus: tunc dicitur in mundum venisse, sicut alibi descendisse ex cælo, Ioann. 6.41. Psalmus tamen quadragesimus, quem citat, videtur ad Christum violenter torqueri. nā in eius personam minimè cōpetit quod illic habetur, Iniquitates meæ comprehenderunt me: nisi quòd membrorum vitia Christus vltro in se recipit. Totum certè argumentum propriè Dauidi conuenit: sed quia notum est, Dauidem Christi fuisse typum, nihil absurdi est si in Christum transferantur quæ de se prædicat Dauid: ac præsertim vbi mentio fit de abrogandis sacrificiis Legalibus, sicuti hoc loco. Quanquā non concedūt omnes hunc verbis sensum inesse. putant enim non simpliciter hîc repudiari sacrificia, sed refutari superstitiosam opinionem quæ vulgò inualuerat, quòd vulgò in illis statueretur totus Dei cultus. quod si ita esset, parum valeret hoc testimonium ad præsentē causam. Quare hunc locum propius excutere operæpretium est, vt constet an appositè eū huc Apostolus adduxerit. Passim apud Prophetas occurrūt istæ sententiæ, sacrificia non placere Deo, nec ab eo requiri, nec quicquam pretii habere: imò potius abominationi esse. At tunc non vitium quod hæreat sacrificiis à natura, sed aduentitiū potius notatur. Nam quum hypocritæ alioqui in sua impietate obstinati, Deum sacrificiis placare vellent, hoc modo arguendi fuerunt. Quare Prophetæ sacrificia reiiciunt: non quatenus instituta erant à Deo, sed vt sceleratis hominib⁹ vitiata erāt & profanata ob impuras conscientias. Hîc diuersa est ratio. neq; enim sacrificia per hypocrisin oblata, vel aliâs non ritè propter hominum prauitatem & nequitiam peracta, damnat: sed negat à piis & sinceris Dei cultoribus requiri. De se enim verba facit qui illa mundo corde purísque manibus offerebat: & tamen Deo non placere dicit. Siquis excipiat non per se, neque dignitate propria accepta esse, sed propter alienum finem: rursus dico, intempestiuè hoc loco ingeri eiusmodi sermonē. Tūc enim ad spiritualem cultū reuocātur homines, si externis cæremoniis plus æquo tribuerint. tunc cæremonias nihili apud Deum esse pronuntiat Spiritus sanctus, quum præter modum efferuntur hominum errore. Dauid certè, quū Legi subiectus esset, sacrificādi morem negligere non debuit. Interiore cordis affectu Deum, fateor, debuit colere: sed præterire quod illi Deus mandauerat, fas non fuit. habuit autem commune vnà cum reliquis omnibus sacrificandi mandatum. Ita colligimus, lōgius quàm ad ætatis suæ rationē ipsum respexisse. quum diceret, Sacrificium noluisti. Istud quidem etiam tempore Dauidis verum aliqua ex parte fuit, Deum sacrificia non morari: sed quia adhuc sub iugo pædagogiæ tenebantur omnes: cultum Deo integrū præstare non poterat Dauid, nisi eiusmodi forma (vt ita loquar) vestitum. Ergo ad Christi regnum venire necesse est, vt penitus verum sit, Deū nolle. Similis est locus Psal. 16.10, Non sines Sanctum tuum videre corruptionem. Nam etsi aliquousque Dauidē à corruptione Deus eripuit, non fuit tamē hoc nisi in Christo verè completum. Multum ponderis hoc habet, quod quum se profiteatur facturum Dei voluntatem, sacrificiis locum nullum assignat. nā inde colligimus, citra illa perfectam Dei obediētiam constare: quod nonnisi abrogata Lege verū fuit. Neque tamen inficior, Dauidem, tam hoc loco, quam Psal. 51.18 externa sacrificia sic extenuasse, vt quod præcipuum erat, præferret. sed non dubium est quin vtroque loco oculos coniecerit in regnū Christi. Atque adeò in hoc Psalmo iure Christū loquētem induci testis est Apostolus, vbi inter Dei mandata ne infimus quidem locus relinquitur sacrificiis quæ Deus sub Lege tā seuerè exigebat. *Corpus aptasti.* Verba Dauidis aliud sonant, Aurem perforasti mihi, quam loquutionem nonnulli ductam putant ab antiquo Legis ritu, Exo. 21.6. Nā si quis contempta Iubilæi manumissione, in perpetuam seruitutem addicere se volebat, illi auris subula perforabatur. Hūc itaque sensum esse volunt, Domine tu me seruum habes perpetuò tibi addictum. Ego tamen aliter accipio, pro eo quod est docilem & obsequentem reddere

dere. surdi enim sumus donec aures nobis Deus aperiat: hoc est, peruicaciam corrigat quæ in nobis hæret. Quanquam inter promiscuū & crassum vulgus (cui sacrificia tantum spectra erant sine virtute) & inter Dauidem, cui subtilius ostenderat Deus spiritualem & legitimū vsum, subest tacita antithesis. Apostol⁹ autem Græcos sequutus, dixit, Corpus aptasti. Neque enim in verbis recitādis adeò religiosi fuerunt, modò ne Scriptura in suum commodum falsò abuterentur. Semper hoc spectandū est, quorsum citent testimonia: nā in scopo ipso diligenter cauent ne Scripturam trahāt in alienum sensum: sed tam in verbis, quàm in aliis, quæ præsentis instituti nō sunt, sibi liberius indulgent.

7 *In capite libri.* Verbum Hebraicum proprie Volumē significat. scimus enim libros antiquitus in more cylindri fuisse complicatos. Porrò libri nomine Legem intelligi, quæ regulā sanctè viuendi omnibus Dei filiis præscribit, absurdum non est. Quanquam mihi genuina magis videtur hæc expositio, vt dicat se in eorū catalogo censeri qui se Deo præbent obsequentes. Lex quidē iubet nos omnes Deo obedire, sed intelligit Dauid se inter eos numerari, qui vocati sunt vt Deo obediāt. Deinde testatur se vocationi obtemperare, quum addit, Volui. quod in Christum peculiariter competit. Nam vtcunque ad Dei iustitiam sancti omnes aspirēt: vnus tamen est Christus qui planè sit ad faciendam Dei voluntatem compositus. Hic tamē locus nos omnes ad obsequii promptitudinem stimulare debet. Nam ideò Christus perfectæ obediētiæ exēplar est, vt quicūque eius sunt, certatim ad eius imitationem contendant: vt simul respondeant Dei vocationi: totáque eorum vita hanc vocem comprobet, *Ecce adsum.* Eodem pertinet quod sequitur, Scriptum esse in libro vt Dei faciamus voluntatem. Quemadmodum alibi dicitur, hunc electionis nostræ esse finem, vt sancti & irreprehensibiles simus in eius conspectu: Col. 1. 22.

9 *Tollit prius.* En cur & quorsum citetur hic locus: nempe vt sciamus plenam solidamque iustitiam sub regno Christi sacrificiis Legalibus non indigere. Nam Dei voluntas quo ad perfectionis regulam, illis sublatis statuitur. Sequitur itaque, à Christi sacerdotio remouendas esse pecudum victimas: quia cōmune nihil cum eo habent. Nō enim, vt diximus, causa erat cur sacrificia reiiceret propter accidentale vitiū: quia non agit cum hypocritis, nec superstitionem reprehendit cultus præposteri, sed ab homine pio ritéque instituto postulari negat vsitata sacrificia, perfectéque obediri Deo testatur illis præteritis.

10 *In qua voluntate.* Postquam Dauidis testimonium causæ suæ accommodauit, nunc per occasionem verba quædam inflectit ad suum commodum: idque exornandi magis quàm explicandi causa. Profitetur Dauid non tam in sua quàm Christi persona, se ad faciendum Dei voluntatem paratum esse. Id ad omnia Christi membra extenditur: generalis enim est doctrina Pauli quum dicit, Hæc voluntas est Christi, sanctificatio vestra, vt quisque ab immunditia abstineat: 1. Thess. 4. 3. Sed quia in Christo hoc illustre præ aliis obedientiæ specimen fuit, offerre se mortē crucis, & hac potissimùm de causa induit serui personam: dicit Apostolus, Christū se offere ndo, Patris mandato satisfecisse, atque ita nos fuisse sanctificatos. Quū addit, *Per oblationē corporis*, alludit ad illam Psalmi partem, Corpus aptasti mihi: saltem vt Græcè habetur. Ita significat Christum in seipso reperisse quod Deum placaret, vt externis adminiculis minimè opus habuerit. Nā si Leuiticus Sacerdos corpus habuisset aptatum, superuacuæ fuissent pecudum victimæ. Christus autem solus sufficit, ac per se idoneus est ad præstandum quicquid Deus requirit.

11 Et omnis quidem Sacerdos quotidie ad ministrādum adstat, & easdem sæpius offerendum victimas, quæ nunquam possunt tollere peccata.

12 Ipse autem vna pro peccatis oblata victima, perpetuò

sedet in dextera Dei,

13 *Quod reliquum est expectans, donec ponantur inimici sui scabellum pedum suorum.*

14 *Vna enim oblatione consecrauit in perpetuum eos qui sanctificantur.*

15 *Testimonium autem reddit nobis etiam Spiritus sanctus. nam postquam prædixerat,*

16 *Hoc est testamentum quod statuam cum ipsis, Post dies illos, dicit Dominus, vt ponam leges meas in corda illorum, & in mentibus eorum inscribam illas,*

17 *Et peccatorum & iniquitatum eorum non recordabor amplius.*

18 *Porrò vbi fit horum remissio, non est amplius oblatio pro peccato.*

11 *Omnis quidem sacerdos.* Hîc est conclusio totius disputationis, dissentaneum esse & alienum prorsus à Christi sacerdotio quotidianum offerendi morem. Ideóque post eius aduentum abdicatos officio esse Leuiticos Sacerdotes, quorum ratio & institutum est quotidie offerre. hæc enim est repugnantium natura, vt vno posito alterum côcidat. Hactenus satis supérque laborauit in asserendo Christi sacerdotio: restat igitur vt cesset antiquum illud quod cum eo non congruit. plenam enim consecrationem habent sancti omnes in vnica Christi oblatione. Quanquam verbũ τετελείωκεν, pro quo reddidi, *Consecrauit*: posset exponi, Perfecit. Mihi altera significatio magis placuit, quia nunc de sacris agitur. Quum dicit, *Eos qui sanctificantur*, comprehendit hoc nomine omnes Dei filios: & admonet frustra aliunde peti sanctificationis gratiã. Sed ne otiosum nunc in cælo Christum iacere sibi fingant homines, iterũ repetit eum *sedere ad patris dexteram*, qua loquutione (vt alibi visum est) designatur imperium & potestas. Quare timendum non est ne vim mortis suæ extingui patiatur vel sepultam iacere sinat, qui ideo viuit vt virtute sua impleat cælum & terram. Deinde admonet ex verbis Psalmi, quousque durare hic status debeat: nempe donec inimicos omnes suos Christus prostrauerit. Ergo si fides nostra Christum in dextera Dei sendentem quærat, & quieta recumbat in hanc sessionem: tandem potiemur fructu huius victoriæ: vnà, inquam, cum capite nostro, profligatis hostibus, Satana, peccato & morte, & toto mũdo, carnis corruptione exuti triumphabimus.

15 *Testimoniũ reddit Spiritus.* Quòd secundò adducit testimonium Ieremiæ, non abs re, nec superuacuum est. Prius in alium finem citauit, vt ostẽderet abrogari Vetus testamentum oportuisse: quandoquidem Nouum aliud promissum erat, idque ad corrigendam Veteris infirmitatem. Nunc autem aliò respicit. pugnat enim tantùm ex illo verbo, *Iniquitatum nõ recordabor*. ac inde colligit, nullum amplius esse sacrificii vsum quũ deleta sint peccata. Videri quidem possit hæc parum firma illatio. nam quum olim innumeræ extarẽt in Lege & Prophetis de peccatorum remissione promissiones: victimas tamen pro illis offerre non desinebat Ecclesia. Proinde remissio peccatorum sacrificia non excludit. Verùm si singula propius consideres, habebant etiam Patres sub Lege easdem, quas hodie habemus, de peccatorum remissione promissiones. illis freti Deum inuocabant, & de impetrata venia gloriabantur. Atqui Propheta quasi nouum quiddam & prius inauditum adferat, promittit nullam sub nouo fœdere peccatorũ fore memoriam coram Deo. Hinc

Hinc colligere licet, diuerso modo nūc remitti peccata quàm olim. Hæc porro diuersitas non in verbo nec in fide sita est, sed in ipso pretio remissionis. Nunc ergo peccatorū Deus non recordatur, quia omnium semel facta est expiatio. Alioqui frustra diceretur à Propheta, fore hoc Noui testamenti beneficium, quòd Deus peccatorum non recordabitur.

Porrò quando ad finem disputationis ventum est quæ hîc habita est de sacerdotio Christi: breuiter admonendi sunt Lectores, non magis hîc abrogari Legis sacrificia, quàm Papistarum commētum de sacrificio Missæ refutari. Missam suam asserunt sacrificium esse expiandis viuorum & mortuorum peccatis: Apostolus iam sacrificio locū esse negat, ex quo impletum est Ieremiæ vaticiniū. Cauillantur illi, non esse nouum aut aliud à Christi sacrificio, sed idē. at ex aduerso contendit Apostolus, idem repeti non debere: nec vnum Christi sacrificiū modò pronuntiat, sed semel peractum. adde quòd sæpius vni Christo vendicat honorē sacerdotii, vt nemo ad eum offerēdum sit idoneus nisi solus ipse. Aliud effugium Papistæ habent, quum sacrificium ἀναίματον appellant. atqui Apostolus sine exceptione affirmat, morte opus esse ad sacrificium. Tergiuersantur etiam Papistæ, dum excipiunt Missam vnius sacrificii quod peregit Christus applicationem esse. Atqui Apostolus contrà docet, ideo morte Christi abolita fuisse Legis sacrificia, quòd illic peccatorum recordatio fiebat. vnde apparet, genus hoc applicādi quod sibi fingunt, cessasse. Denique, vt se in omnes formas vertant Papistæ, elabi nunquam poterūt quin præsens Apostoli disputatio Missam ipsorum pluribus scatere sacrilegiis planum faciat. Primùm enim, teste Apostolo, vnus Christus ad se offerēdum idoneus fuit: in Missa per alienas manus offertur. Secundò, non vnicum modò sacrificium Christi Apostolus asserit, sed nonnisi semel peractum, vt iterari sit nefas: in Missa vtcunque idem sacrificiū esse garriant, tamen quotidie fieri apparet, & ipsi fatentur. Apostolus nullum sine sanguine & morte sacrificiū agnoscit: isti ergo frustrà nugantur, sacrificium quod offerunt, esse incruentum. Apostolus quum de impetranda peccatorum venia agitur, confugere nos iubet ad vnum illud sacrificium quo defunctus est Christus in cruce: & nos hac nota discernit à Patribus, quòd assiduus sacrificandi ritus Christi aduentu obsoleuit. Isti, vt mors Christi nobis sit efficax, quotidianas per sacrificium applicationes requirunt, vt nihil nisi in externo symbolo differant à Iudæis Christiani.

19 Habentes itaque, fratres, fiduciam ingrediendi in Sancta per sanguinem Iesu,

20 Via quam dedicauit nobis recentem ac viuam per velum, hoc est carnem suam,

21 Et Sacerdotem magnum super domum Dei:

22 Accedamus cum sincero corde in certitudine fidei, aspersi cordibus à conscientia mala, & abluti corpore aqua munda,

23 Teneamus confessionem spei inflexibilem. fidelis enim qui promisit.

19 *Habentes itaque, fratres.* Superioris doctrinæ epilogum vel summā colligit, cui deinde opportunè subiicit grauē exhortationē, & seuerè iis minatur qui Christi gratiam abiecerint. Summa autem est, cæremonias omnes quibus sub Lege patefiebat accessus in Sanctuariū Dei, in Christo habere solidam veritatem: vt Christum habenti superfluus sit ac inutilis earū vsus. Id quò melius exprimat, allegoricè describit accessū quē nobis Christus patefacit. Cælū enim cō parat veteri Sanctuario: & quæ in Christo spiritualiter impleta sunt, sub typicis

loquutionibus proponit.Obſcurant quidem magis rem interdum allegoriæ, quàm illuſtrant.ſed hæc non parum habet gratiæ,nec parum lucis affert,quum veteres Legis figuras ad Chriſtum Apoſtolus transfert:vt in eo recognoſcamus verè nunc eſſe exhibita quæcunque Lex adumbrauit. Sicut autem ſingulis penè verbis pōdus ineſt, ita meminerimus ſubeſſe antitheſin, vt veritas quæ in Chriſto conſpicitur, veteres figuras aboleat.Primò dicit, nos *fiduciam habere ingrediendi in ſancta*.Hoc iuris Patribus nunquam conceſſum fuit ſub Lege:populo enim aditus in Sanctuarium viſibile prohibebatur,niſi quòd nomina tribuum Pontifex in humeris,& duodecim lapides in eorum memoriam ante pectus geſtabat. Nunc verò longè alia ratio eſt. non enim ſymbolicè tantùm, ſed re ipſa in cælum ingreſſus nobis patet Chriſti beneficio: quia nos fecit regale ſacerdotium. Dicit *per ſanguinem Ieſu*,quia ad ſolennem Pontificis ingreſſum non aperiebatur oſtium Sanctuarii niſi ſanguine interpoſito. Sed poſtea diſcrimen notat inter hunc & pecudum ſanguinem. Nam pecudū ſanguis quum ſtatim tabeſceret, non potuit diu vigorem ſuum retinere: at Chriſti ſanguis qui nullo tabo corrumpitur, ſed puro ſemper colore fluit, nobis in finem vſque mundi ſufficiet.Nihil mirum ſi cæſæ pecudum victimæ viuificandi facultate non pollebant, quum eſſent mortuæ.at Chriſtus qui à morte reſurrexit, vt nobis vitam conferat, ſuam in nos diffundit. Hæc eſt perpetua viæ dedicatio, quòd coram facie Patris ſemper quodammodo ſtillat ſanguis Chriſti ad irrigandum cælum & terram.

20 *Per velum.* Sicuti Velum operiebat arcana Sanctuarii, & tamen aditum illuc reſerabat: ſic quum in Chriſti carne Diuinitas latuerit, nos tamen in cœlum vſque perducit: nec quiſquam Deum inueniet,niſi cui via & oſtium erit Homo Chriſtus. Ita admonemur, non æſtimandum eſſe Chriſti gloriam ab externo carnis aſpectu,nec deſpiciendam eſſe carnem, quia Dei maieſtatem quaſi velū occultet:quū eadem nobis ad fruenda omnia Dei bona ſit directrix.

21 *Et ſacerdotem magnum.* Quæcunque prius diſſeruit de abrogatione veteris ſacerdotii, nunc memoria repetere decet. Nam aliter Chriſtus Sacerdos eſſe non poteſt,quin priores illi munere abdicentur, quum alius fuerit ordo.Significat igitur relinquenda eſſe illa omnia quæ ſuo aduētu Chriſtus mutauit.ac ideo ipſum præficit vniuerſæ Dei domui, vt quiſquis locū in Eccleſia habere cupit,Chriſto ſe ſubiiciat, eúmque ſibi ducē ac præſidem eligat,non alium.

22 *Accedamus cum ſincero corde.* Sicuti in Chriſto eiúſque ſacrificio nihil niſi ſpirituale aut cæleſte eſſe oſtendit:ita quæ ex parte noſtra afferimus, vult congruere. Olim Iudæi variis aſperſionibus ſe purgabant, vt eſſent ad cultum Dei præparati. ritus purgandi carnales fuiſſe,nihil mirum eſt, quum ipſe (Dei cultus vmbris inuolutus carnem adhuc quodammodo ſaperet. Sacerdos enim mortalis ex peccatoribus eligebatur qui ad tempus Sacra faceret: ornatus erat pretioſo quidem veſtitu, ſed tamen mundano, vt ſe in Dei conſpectum ſiſteret:tantùm ad arcam fœderis accedebat, vt ingreſſum ſanctificaret: victimam bruti animalis ex armento vel grege mutuabatur.In Chriſto omnia longè præcellunt. ipſe non modò purus & innocens, ſed fons omnis ſanctitatis & iuſtitiæ cæleſti oraculo cōſtituitur Sacerdos, non ad breue mortalis vitæ ſpatium, ſed perpetuò. Sanctionis cauſa iuſiurandum interponitur. Prodit in medium omnibus Spiritus ſancti donis ad ſummam perfectionem ornatus: ſanguine ſuo Deum propitiat, eúmque pacificat cum hominibus: ſupra cælos conſcendit, vt coram Deo pro nobis appareat mediator. Itaque viciſsim nihil à nobis afferendum eſt quod non reſpondeat:quandoquidem mutuus inter Sacerdotem & populum conſenſus eſſe debet.Proinde faceſſant externæ carnis lotiones,ac ceſſet totus ille cæremoniarum apparatus. nam externis illis figuris Apoſtol⁹ ſincerū cor opponit &fidei certitudinē & abſterſionē omniū vitiorū.Atque hinc colligimus qualiter nos cōparatos eſſe deceat,vt fruamur Chriſti beneficiis.neque enim ad eū acceditur,niſi integro corde ſeu veraci, certáque fide ac pura cōſciētia. Porrò cor verax aut ſincerū fucato ac duplici opponitur. In voce πληροφορίας fidei naturā deſignat

signat Apostolus: & simul nos admonet non posse percipi Christi gratiam nisi ab iis qui fixã & indubiã persuasionẽ afferunt. Abstersionem cordis à mala conscientia appellat, vel quum impetrata peccatorum venia puri censemur coram Deo, vel dum cor ab omnibus prauis affectibus purgatum, carnis stimulis non pungit. Ego libenter vtrunque cõprehendo. Quod sequitur de corpore aqua pura abluto, plerique de Baptismo accipiunt: sed mihi probabilius videtur Apostolum alludere ad veteres Legis cæremonias: atque ita sub Aquæ nomine designare Spiritum Dei, quemadmodum Ezechiel 36.25 loquitur, Effundam super vos aquas mundas, &c. Summa est, nos fieri Christi participes, si corpore & anima sanctificati ad eum accedimus. Hanc porrò sanctificationem esse, non quæ visibili cæremoniarum pompa constat, sed firmam fidem, puram consciẽtiam, corporis & animæ mundiciem, quæ à Spiritu Dei manat ac perficitur. Ita Paulus 2.ad Corinth.capit.7.1, fideles hortatur vt se purgent ab omni inquinamento carnis & spiritus, quum sint adoptati à Deo in filios.

23 *Teneamus confessionem spei.* Quoniam hîc Iudæos ad perseuerantiam hortatur, spem potiusquàm fidem nominat. Nam spes sicuti ex fide nascitur, ita eam ad extremum vsque alit ac sustinet. Confessionem præterea requirit, quia non est vera fides, nisi quæ se exerit ad homines. Et videtur obliquè perstrĩgere eorũ simulationem qui in gentis suæ gratiã Legales ritus nimis religiosè seruabant. Non ergo tantùm corde credere, sed re ipsa quoque ostendere ac profiteri eos iubet quantùm Christo deferant. Diligenter autem notanda est ratio quam subiicit, Deum *qui promisit, fidelem esse.* Nam inde primùm docemur hoc fundamento niti fidem nostram, quòd Deus verax sit. Porrò hæc veritas promissione cõtinetur: nã vt credam⁹, præire Dei vocẽ oportet. nec quælibet vox ad gignendam fidem erit idonea: sola promissio est in quam fides recumbit. Adeóque ex hoc loco mutua, inter fidem hominum & Dei promissionem ratio colligi potest: nisi enim promittat Deus, nemo erit qui credat.

24 Et consideremus nos mutuò in æmulationem charitatis & bonorum operum.

25 Neque deseramus aggregationẽ nostri, quemadmodum mos est quibusdam: sed exhortemur, ídque eò magis, quia videtis appropinquantem diem.

26 Voluntariè enim peccantibus nobis post acceptam veritatis notitiam, non amplius relinquitur pro peccatis hostia:

27 Sed terribilis expectatio iudicii, & zelus ignis qui deuorabit aduersarios.

24 *Consideremus eos mutuò.* Non dubito quin Iudæos peculiariter cõpellet hac exhortatione. Scitur quanta fuerit gentis illius arrogãtia. quia posteri erãt Abrahæ, gloriabantur se solos, exclusis reliquis omnibus, in fœdus vitæ æternæ à Domino esse cooptatos. Tali prærogatiua inflati quũ præ se omnes alios populos despicerẽt, soli in Dei Ecclesia cẽseri volebant: imò superciliosè sibi vẽdicabant Ecclesiæ titulum. In hoc fastu corrigendo, multum operæ sumere Apostolos oportuit: ídque nunc, meo iudicio, agit Apostolus, ne ægrè ferant Iudæi sibi associari Gentes, & in idem Ecclesiæ corpus secum coalescere. Ac primùm quidẽ dicit, Consideremus nos mutuò: nã tunc Deus Ecclesiã colligebat ex Gentibus & Iudæis, inter quos semper fuerat magnum dissidium: vt hæc societas esset veluti ignis & aquæ coniunctio. Itaque Iudæi resiliebant, quòd putarent indignum esse Gentes sibi comparari. Huic peruersæ æmulationis stimulo qui eos pungebat, alium contrarium opponit Apostolus, nempe *Christianis.* Nam παροξυσμὸς, quo nomine vtitur, contentionis ardorem significat. Ergo

ne Iudæi inuidiâ accensi ad certamen efferantur, eos ad piam æmulationem hortatur: nempe vt se vicissim ad charitatem extimulent. Hanc expositionem confirmat quod proximè sequitur, *Ne deseramus*, inquit, *aggregationem.* Notāda est nominis Græci compositio: nam ἐπὶ accessionem significat. ideo ἐπισυναγωγὴ tantundem valet ac congregatio nouis incrementis aucta. Tunc pariete diruto, eos qui alieni ab Ecclesia fuerant, Deus ad filios suos aggregabat, Ephes. 2. 14: ita Gentes nouum erāt & insolitum Ecclesiæ augmentum. Id Iudæi sibi cōtumeliosum esse ducebāt: vt multi ab Ecclesia discessionem facerēt, honestum se ex tali mistura prætextum habere putantes. neque enim facilè adduci poterant, vt iure suo cederent. Porrò ius adoptionis peculiare ac proprium sibi esse arbitrabātur. Monet igitur eos Apostolus, ne æqualitas illa ad deserendam Ecclesiam ipsos incitet: ac ne videatur frustra eos monere, commemorat hoc multis esse commune vitium. Tenemus nunc consilium Apostoli, & quæ eum necessitas impulerit ed hanc exhortationem. nobis tamen hinc colligenda est vniuersalis doctrina. Regnat enim hic morbus passim in humano genere, vt se quisque aliis præferat: ac præsertim vt qui videntur in re aliqua excellere, inferiores sibi æquari nonnisi ægrè patiuntur. Deinde tanta est ferè in omnibus morositas, vt sibi libēter proprias Ecclesias singuli facturi sint si liceat, quia difficile est ad aliorū mores se accommodare. Diuites inter se inuidēt. vix centesimus quisque diuitum reperietur qui pauperes dignetur fratrum nomine & numero. nisi morum similitudo & aliæ blanditiæ, vel commoditates nos alliciant, difficillimum est alere perpetuam inter nos concordiam. Quare plusquam necessaria nobis omnibus est ista admonitio, vt ad charitatē potius quàm inuidiam stimulemur: neque ab iis faciamus diuortium, quos nobis Deus coniungit: sed fraterna beneuolentia amplectamur eos omnes qui se fidei consensu nobis associant. Et certè eò nos ad studium vnitatis magis intentos esse decet, quò acrius aduigilat Satā vt nos ab Ecclesia quouis modo vel auellat, vel furtim abducat. id fiet si nemo sibi plus æquo placeat, sed vnū hoc propositum habeamus omnes, vt mutuò nos incitemus ad charitatē: neque alia inter nos quàm bene agendi æmulatio vigeat. Nam certè fratrum contemptus, morositas, inuidia, immodica nostri æstimatio, & aliæ prauæ punctiones, aut frigere in nobis charitatem, aut nullā prorsus esse testātur. Quum dixit, Non deserentes aggregationem, subiicit, *Sed exhortantes.* quo significat, debere pios omnes, quibus possunt modis, ad colligendam vndique Ecclesiam eniti: nam hac conditione vocamur à Domino, vt postea studeat vnusquisque alios adducere, errantes in viam reducere conetur, manum lapsis porrigat, alienos acquirat. Quòd si tantū impēdere debemus operæ erga eos qui adhuc extranei sunt à grege Christi, quantò maior in exhortandis fratribus requiritur sedulitas, quos iam nobis Deus adiunxit?

15 *Quemadmodum mos est.* Hinc apparet primam schismatum omnium originem hanc fuisse, quòd superbi homines cum aliorum contemptu sibi plus iusto placuerint. Sed quum audimus, iam à seculo Apostolorum fuisse perfidos homines qui ab Ecclesia discederent: minus percelli nos ac turbari conuenit similibus defectionum exēplis quæ hodie cernere licet. Est quidem hæc non leuis offensio, quum homines qui aliquod pietatis signum dederant, & eandem nobiscum fidem erant professi, deficiunt à Deo viuo: sed quia nihil nouū contingit, minus (vt iam dixit) commoueri nos decet. Porrò hoc membrum inseruit Apostolus, vt ostenderet se non abs re ita loqui: sed morbo iam grassanti necessariam medicinam afferre. *Idque eò magis.* Nonnulli locum hunc congruere putant cum illo Pauli, Hora est surgendi è somno. nunc enim propior nobis est salus, quàm quum credidimus, Rom. cap. 13. ver. 11. Ego verò potius sentio hîc mentionem de vltimo Christi aduentu fieri, cuius expectatio maximè acuere nos debet tam ad sanctæ vitæ meditationem, quàm ad curam & ardentem conatum Ecclesiæ colligendæ. Quorsum enim venturus est Christus, nisi vt nos omnes ex hac in qua nunc vagamur dispersione, in vnum colligat? Itaque quò propior est eius aduentus,

aduentus, eò magis elaborandum vt qui dissipati sunt, coeant & coaduné̃tur, fiatque vnum ouile & vnus Pastor: Io. 10.16. Siquis roget quomodo dicat Apostolus eos qui tam procul adhuc aberant à Christi reuelatione, vidisse propinquum diem, ac iam ferè instantem: respondeo, sic ab initio regni Christi constitutam fuisse Ecclesiam, vt quasi mox venturum iudicem sibi proponere debuerint fideles. Nec verò fallaci imaginatione delusi fuerunt, quum ad excipiendum Christum singulis ferè momentis parati essent. talis enim ab Euangelii promulgatione fuit Ecclesiæ status, vt verè & propriè totum illud tempus vocetur extremum. Proinde qui iam à multis seculis sunt mortui, non minus quàm nos, sub nouissimis diebus vixerunt. Subsannant hac in parte simplicitatem nostram vafri & nasuti homines, quibus fabulosum est quicquid de carnis resurrectione & vltimo iudicio credimus. Sed ne suis ludibriis fidẽ nostrã labefactẽt, exaduerso nos Spiritus sanctus admonet, primùm mille annos coram Deo instar diei vnius esse, 2.Pet.3.8. vt quoties de Regni cælestis æternitate cogitamus, nullum nobis tempus videri longum debeat. Deinde ex quo Christus expletis omnibus salutis nostræ partibus in cælum ascendit, æquum esse vt cõtinua secundæ eius reuelationis expectatione suspensi vnumquenque diem perinde reputemus ac postremum.

26 *Voluntariè enim.* Ostendit quàm seuera Dei vltio manet eos omnes qui à Christi gratia deficiunt: quia priuati vnica salute, iam quasi certo exitio deuoti sint. Hoc testimonio se olim armauit Nouatus cum sua factione, vt omnibus post Baptismum lapsis promiscue spem veniæ tolleret. Qui diluere eius calumniam non poterant, fidem huic Epistolæ derogare maluerũt quàm tantæ absurditati subscribere. Atqui genuina loci expositio quãuis alieno suffragio non adiuta, satis per se ad refellendam Nouati impudentiam valebit. *Peccantes* vocat Apostolus: non qui in quouis genere delinquunt, sed qui prorsus deserta Ecclesia se à Christo alienant. Non enim hic de hoc vel vllo peccati genere tractat, sed eos nominatim arguit, qui vltro se ab Ecclesiæ societate abdicabant. Porrò multum interest inter particulares lapsus, & vniuersalem eiusmodi defectionẽ, qua fit vt à Christi gratia in totum excidamus. Quia autem nemini hoc contingere potest, nisi qui iam illuminatus fuit: ideo dixit, Voluntariè post acceptam veritatis notitiã peccantibus. acsi diceret, Qui sciens ac volens gratiam quam adeptus erat, abiecerit. Nunc videre est quantum hæc doctrina à Nouati errore dissideat. Quòd autem solos apostatas hic cõprehendat Apostolus, patet ex contextu: hoc enim agit, ne Ecclesiam deserant qui semel in eam fuerant cooptati, quemadmodum soliti quidam essent. Nunc talibus nullam restare amplius hostiam pronũtiat, quia voluntariè peccent post acceptam veritatis notitiam. atqui peccatoribus qui vno aliquo in genere lapsi sunt, Christus se quotidie offert, vt non alia hostia quærẽda sit expiandis eorum peccatis. Hostiam ergo iis residuam esse negat, qui à Christi morte discedunt: quod non fit particulari aliquo delicto, sed abiecta in totum fide. Hæc Dei seueritas tametsi horrẽda est, & ideo proponitur vt terrorem incutiat: non potest tamen insimulari sæuitiæ. Nam quum mors Christi vnicum sit remedium quo ab æterna morte liberamur: qui vim illius ac beneficiũ, quãtũ in se est, abolent, nónne digni sunt quibus præter desperationẽ nihil reliquum fiat? Qui in Christo manent, eos ad quotidianã reconciliationem Deus inuitat, quotidie irrigãtur Christi sanguine, quotidie expiantur eorum pecccata perpetuo eius sacrificio. Si extra eum non est quærenda salus, ne miremur omnes qui eũ spontè relinquẽt, omni spe veniæ priuari. Hoc sibi vult aduerbium ἔτι, vel Amplius. Christi enim sacrificium vsque ad mortem piis est efficax, etiamsi subinde peccent. Imò propterea vigorem suum semper retinet: quia fieri non potest vt vacui sint peccato, quandiu in carne habitant. Eos igitur solos notat Apostolus qui Christum impiè deserendo mortis eius beneficio se priuant. Membrũ illud, *Post acceptam veritatis notitiam*, exaggerandæ ingratitudinis causa positũ est. nam qui sponte ac deliberata improbitate lucẽ Dei in corde

ſuo accenſam extinguit, nihil babet quod ad ſe excuſandum Deo obiiciat. Proinde diſcamus non modò oblatam nobis veritatem reuerenter promptáque animi docilitate amplȩcti, ſed in eius notitia conſtanter perſtare, ne tam atroces eius contemptæ pœnas demus.

27 *Sed terribilis expectatio.* Cruciatum malæ conſcientiæ ſignificat quē ſentiunt impii, qui non modò guſtum gratiæ nullum habent, ſed percepto eius guſtu, ſua culpa in perpetuum ſe abdicatos eſſe norunt. Tales nō pungi tãtùm ac morderi, ſed horrendum in modum torqueri ac laniari neceſſe eſt. Hinc fit vt aduerſus Deum contumaciter fremant, quoniã tam ſeuerum iudicem ferre nequeunt. Tentant quidem omnia vt ſenſum iræ Dei à ſe amoliantur: ſed fruſtra id faciunt. nam ſimulac breues illis inducias Deus conceſsit, mox ad tribunal ſuum retractos, tormentis quæ maximè fugiunt, eos exagitat. Addit *Ignis zelum*: quo poſteriore nomine vehementem impetum, aut violentum ardorem (meo iudicio) ſignificat. In voce Ignis trita eſt metaphora. quemadmodũ enim nunc impii Diuinæ iræ formidine æſtuant, ita præſenti ſenſu tunc conflagrabunt. Nec me latet, ſophiſtas argutè de hoc igne philoſophari: ſed eorũ commenta nihil moror, quũ palàm ſit, dum Scriptura Ignem cũ Verme coniungit, eãdem eſſe loquendi rationē, Eccleſiaſt. 7.19. Atqui nemo dubitat quin metaphoricè Vermē appellet dirũ illud conſcientiæ tormentum quo roduntur impii. *Qui deuorabit aduerſarios.* Sic vorabit vt perdat, non conſumat: quia inextinguibilis erit. Atque ita admonet, in Chriſti hoſtibus cenſeri quicunque datum ſibi inter fideles locum tenere recuſauerint. Neque enim media eſt conditio, quin Satanæ ſe addicant qui ab Eccleſia diſcedunt.

28 Qui abiecerit Legem Moſis, ſine miſericordia ſub duobus aut tribus teſtibus moritur.

29 Quãtò putatis grauiore dignus iudicabitur ſupplicio, qui Filium Dei conculcauerit, & ſanguinem Teſtamenti per quem fuerat ſanctificatus, profanum duxerit, & Spiritum gratiæ contumelia affecerit?

30 Nouimus enim quis dicat, Mihi vindictam, & ego rependam, dicit Dominus. Et rurſum, Dominus iudicabit populum ſuum.

31 Horribile eſt, incidere in manus Dei viuentis.

28 *Qui abiecerit.* Argumentum à minori ad maius. nam ſi capitale fuit Legem Moſis violare, quantò grauiorem meretur pœnam Euangelii reiectio quæ tot ac tam atrocibus ſacrilegiis eſt implicita? Aptiſsima porrò ad Iudæos permouendos hæc ratiocinatio fuit. illa tam ſeuera in Legis apoſtatas animaduerſio neque noua illis, neque æquo durior videri poterat. Ergo iuſtam agnoſcere debent quantumuis ſeueram vltionem, qua hodie Euangelii ſui maieſtatem Deus ſancit. Cæterùm hinc confirmatur quod iam prius dixi, non de particularibus peccatis Apoſtolum diſputare, ſed de vniuerſali abnegatione Chriſti. neque enim Lex quaſuis tranſgreſsiones morte puniebat, ſed apoſtaſiam, ſiquis prorſus à religione deſciſceret. Reſpexit enim Apoſtolus ad ſententiam illam quæ habetur Deut. cap.17.2, Siquis violet pactum Dei tui vt ſeruiat diis alienis, educes eum extra portam, & lapidibus obrues. Quanquam autem Lex à Deo profecta eſt, nec author eius fuit Moſes, ſed miniſter duntaxat: Apoſtolus tamen Legē Moſis appellat, quia per manum eius tradita fuit: vt magis amplificet Euangelii dignitatem quod à Filio Dei proditum eſt. *Sub duobus aut tribus.* Hoc nihil ad præſentem locum facit, ſed pars eſt politiæ

litiæ Mosaicæ, quòd duo vel tres flagitātur testes ad reū peragendū. Inde tamen certius colligimus quale crimen notare Apostolus voluerit: nisi enī hoc fuisset additum, aperta fuisset fenestra pluribus falsis coniecturis. Nunc autem extra cōtrouersiam est, de apostasia sermonem haberi. Interea tamen obseruanda est illa æquitas quam sequuti sunt politici fere omnes, ne quis nisi duorum testimonio conuictus, damnetur.

29 *Qui Filium Dei concul.* Hoc simile est inter Legis & Euangelii apostatas, quòd vtrique sine misericordia pereunt. sed genus interitus est diuersum: nam contemptoribus Christi non corporis tantum mortem denuntiat Apostolus, sed æternum exitium. itaque hos deterius supplicium manere dicit. Tribus autem loquendi formulis Christianismi desertionem exprimit. Dicit enim hoc modo conculcari Filium Dei, profanari eius sanguinē, & *Spiritum gratiæ contumelia affici.* Grauius autem est conculcare, quàm abiicere: & longè alia est Christi dignitas, quàm Mosis: adde quòd non simpliciter Euangelium Legi, sed Christi & Spiritus sancti personam vnius Mosis personæ opponit. *Sanguinem testamenti.* Cōparatione beneficiorū ingratitudinē auget. Valde indignū est, sanguinē Christi, qui sanctificationis nostræ materia est, profanare. hoc verò faciūt qui deciscunt à fide. nā fides nostra non in nudā doctrinam respicit, sed in sanguinem quo sancita est nostra salus. Ideo vocat Sanguinem testamenti, quia tunc demum ratæ sunt nobis promissiones quum accidit pignus illud. sed modum confirmationis notat quum dicit nos sanctificatos: quia nihil prodesset fusus sanguis, nisi nos per Spiritum sanctum eo irrigaremur. vnde & expiatio & sanctitas. Simul tamen alludit Apostolus ad veterem aspersionis ritum, qui ad veram sanctificationem non valebat, sed eius tantùm vmbra erat vel imago.

Spiritum gratiæ. Spiritū gratiæ vocat ab effectu, per quē & cuius virtute oblatam in Christo gratiā percipimus. Nā is est qui fide mentes nostras illustrat, qui Dei adoptionē obsignat cordib⁹ nostris, qui nos regenerat in vitæ nouitatem, qui nos in Christi corpus inserit vt viuat in nobis, & nos in ipso. Meritò itaque Spiritus gratiæ appellatur, per quem noster fit Christus cum omnibus suis bonis. hinc verò contumelia afficere à quo tot tantisque beneficiis affecti sumus, nimis scelesta est impietas. Hinc collige, in Spiritum Dei cōtumeliosos esse omnes qui gratiam eius qua donati erant, sponte inutilem reddunt. Quare nihil mirū si eiusmodi sacrilegia Deus tam acriter vindicet: nihil mirum si inexorabilem se iis præbeat qui Christum mediatorem pedibus calcarunt, qui solus eum nobis exorat: non mirum si viā salutis præcludat iis qui vnicum ducem Spiritum sanctum repulerunt.

30 *Nouimus enim quis dicat.* Vterque locus ex Deut. 23.35 [?], sumptus est. Quum autem illic Moses Deum illatas populo suo iniurias vlturum promittat, videtur impropriè ac violenter huc torqueri quod meminit de vindicta. Quid enim nunc agit Apostolus? nempe eorū impietatem non fore impunitam, qui Deo illuserint. Et Paulus ad Rom. 12.19, genuinā loci intelligentiā sequutus, aliò accōmodat. Nam dū vult ad patientiam nos hortari, iubet vt Deo locum demus ad vindictā sumendā, quia hæ sint eius partes: atque id probat hoc Mosis testimonio. Verùm nihil obstat quominus speciales sententias transferamus ad doctrinam vniuersalem. Tametsi ergo consilium Mosis est fideles consolari, quia Deū habituri sint iniuriarū suarū vindicem: tamen ex eius verbis colligere semper licet, proprium Dei officium esse pœnas sumere de impiis. Nec eius testimonio abutitur qui inde probat non impunitum fore contemptum Dei, quia ipse iustus sit iudex qui munus vindicandi sibi asserat. Quanquam posset hîc etiā Apostolus ratiocinari à minori ad maius: hoc modo, Deus se passurum negat vt populus suus impunè lædatur: seque profitetur certum fore vltorem. Si inultas hominum iniurias non sinit, an suas ipsius non vindicaret? an adeò paruam habebit vel nullam gloriæ suæ curam ac rationem, vt quum probro afficitur, dissimulet ac negligat? Sed illud simplicius est ac minus coactum, vt Apostolus tantūmodò ostendat Deum non impunè ludibrio habitum iri, quum eius propriū sit munus, impiis rependere quod

meriti sunt. *Iudicabit populũ suũ.* Hîc eadẽ aut maior oritur difficultas, quia non videtur cõgruere Mosis sensᵘ cũ præsenti instituto. Videtur Apostolus ita citare hunc locũ, acsi Iudicare poneret Moses pro Punire. Atqui quum expositionis vice continuò pòst addat, Erga sanctos suos erit misericors: inde liquet, illud Iudicãdi verbũ accipi pro Gubernatorẽ agere: vt frequens est linguæ Hebraicæ vsus. videtur autẽ id parũ facere ad præsentẽ causam. Verùm qui omnia rectè expenderit, hunc quoque locum aptè & cõmode adduci agnoscet. neque enim gubernare potest Deus Ecclesiam suam quin eam purget, ac quæ illic confusa sunt, in ordinem restituat. Proinde hæc gubernatio hypocritis meritò formidabilis esse debet, qui tunc daturi sunt pœnas, quòd locum sibi inter pios vsurpauerint, & sacro Dei nomine perfidè fuerint abusi: quum ipse pater-familiâs cõstituendæ domus suæ curã suscipiet. Hoc sensu dicitur Deus exurgere ad populũ suum iudicandũ, quum verè pios ab hypocritis discernit, Psal. 50.1, & 125.3, vbi de exterminandis hypocritis loquitur Propheta, ne amplius gloriari audeant, quia ipsis Deus indulget, se ex Ecclesia esse: pacẽ Israeli denuntiat, postquam hoc iudicium completum fuerit. Non ergo intempestiuè Apostolus, dum admonet Deum Ecclesiæ suæ præesse, ac nihil omittere quod ad legitimã gubernationem faciat, quo solicitè se continere discant omnes sub eius imperio, ac meminerint reddendam esse suo Iudici rationem. Inde concludit, *Horrendũ esse incidere in manus Dei viuentis*, quia mortalis homo, vt sit infestissimus, non potest tamen vltra mortẽ sæuire: at Dei potentia tã angustis limitibus finita nõ est. Præterea sæpe eludimus homines: Dei iudiciũ effugere nõ licebit. Itaque quisquis sibi cũ Deo esse negotiũ reputabit, eum (nisi valde sit stupidus) seriò trepidare & expauescere necesse est. imò fieri nequit quin ille Dei sensus totum hominẽ absorbeat: vt nulli dolores vel cruciatus cum eo sint conferendi. Denique quoties nobis delicias facit caro nostra, vel nobis vllo modo in peccatis blãdimur: hæc sola admonitio sufficere ad nos excitandos debet, quòd horribile sit incidere in manus Dei viuentis: cuius ira tot ac tam horrendis in æternum exitium pœnis armata est. Videtur tamen vox illa Dauidis cum hac sententia pugnare, dum melius esse exclamat incidere in manus Dei, quàm hominũ, 2. Sam. 24.14. Sed huius quæstionis facilis erit solutio, si cogitemus Dauidem fiducia misericordiæ Dei fretum, potius eligere ipsum iudicem, quàm homines. tametsi enim Deum sibi iure iratum esse nouerat, placatum tamẽ iri cõfidit: quia in se prostratus, nihilominᵘ promissione gratiæ erigebatur. Ergo cùm exorabilem sibi Deum statuat, non mirum est si eius iram minus reformidet quàm hominũ. Hîc autem Apostolus iram Dei formidabilẽ reprobis esse pronũtiat, qui spe obtinẽdæ veniæ destituti, nihil præter extremã seueritatẽ expectant, quia iam gratiæ Dei aditum præcluserint. Scimus autem Deum variè describi pro ratione hominum ad quos sermo habetur. Atque hoc est quod vult Dauid Psal. 18.27. Cum benigno, benignus eris: cum peruerso, peruersus.

32 Recordamini dierum superiorum, quibus illuminati multum certamen sustinuistis passionum,

33 Partim dum probris & afflictionibus fuistis traducti, partim dum socii facti estis eorum qui sic conuersabantur.

34 Etenim vinculis meis compassi estis, & rapinam bonorum vestrorum suscepistis cum gaudio, scientes vos habere meliorem substantiam in cælis, & manentem.

35 Ne abiiciatis igitur fiduciam vestram quæ remunerationem magnam habet.

32 *Recordamini.* Vt ſtimulos illis addat, & alacritatem excitet ad pergendum: reuocat illis in memoriam quæ prius ediderant pietatis ſpecimina. Turpe enim eſt quum bene cœperis, in medio curſu fatigari: turpius verò retrocedere, quum iam magnos feceris progreſſus. Hæc demum vtilis eſt anteactæ militiæ recordatio, ſi fideliter ac ſtrenue nos ſub Chriſto geſsimus: non vt prætextum quæramus ignauiæ quaſi defuncti iam eſſemus: ſed vt ad curſum qui nobis reſtat, perficiẽdũ, reddamur paratiores. Neque enim hac conditione nos Chriſtus aſciuit, vt poſt aliquot annos tanquã milites emeriti, petamꝰ miſsionem: ſed vt noſtra ſtipendia ad finem vſque perſequamur. Porrò exhortationem amplificat quum dicit, egregia ſtratagemata iam tũc edidiſſe ipſos quo tempore adhuc nouitii erãt tyrones: quo magis pudendum eſſet, ſi nunc longo vſu exercitati deficiant. Nam participium *illuminati*, ad tempus illud reſtringitur quo primùm cœperant Chriſto nomen dare. acſi diceret, Simulatque initiati fuiſtis in fidem Chriſti, ſubiiſtis dura arduáque certamina: nunc vſus ipſe confirmare vos debuit, vt ſitis animoſiores. & tamen ſimul admonet, hoc Dei beneficio conſequutos, vt crediderint non proprio marte. illuminãtur enim qui & ante in tenebris erãt demerſi: nec oculis prædìti ſunt quibꝰ videãt, niſi lux aliũde affulgeat. Ergo quoties nobis in mentẽ veniũt quæ egimus, vel ſumus paſsi pro Chriſto, totidem ſint nobis ſtimuli qui nos ad meliorem profectum acuant.

33 *Partim dum probris.* Videmus quos compellet, nempe quorum fides non vulgaribus experimentis probata fuerat: & tamen hortari eos ad maiora non deſinit: quare nemo ſe peruerſa adulatione fallat, acſi metam attigiſſet, vel non opus haberet alienis ſtimulis. Dicit autem ipſos *fuiſſe traductos probris & afflictionibus*, acſi in theatrum producti eſſent. vnde colligimus inſignes fuiſſe perſequutiones quas ſuſtinuerant. Sed poſterius membrum diligenter notandum eſt, vbi dicit ſocios fuiſſe piorũ in perſecutionibꝰ. Nã quũ Chriſti ſit cauſa pro qua certant pii omnes, & inter eos ſit cõmunis: quicquid vnus eorum patitur, quaſi in ſuam perſonam transferre debent reliqui omnes. atque omnino ſic agendum eſt, niſi velimus nos à Chriſto ipſo diſiungere.

34 *Suſcepiſtis cum gaudio.* Non dubiũ eſt quin vt homines erãt affectibꝰ obnoxii, mœrorem illis attulerit bonorum ſuorum iactura. Verùm talis fuit eorũ triſtitia quæ gaudiũ hoc de quo loquitur Apoſtolus, nõ impediret: quia paupertas inter res aduerſas cenſetur, bonorũ direptio in ſe cõſiderata, dolore eos tangebat: ſed quũ altius reſpicerent, gaudii materiã cõcipiebant, quo illud quicquid erat doloris, leniebatur. ſic enĩ ſenſus noſtros cæleſtis remunerationis aſpectu à mundo abduci conuenit. Neque aliud dico quàm quod experiuntur pii omnes. Et certè læti amplectimur, quod perſuaſi ſumus ceſſurũ nobis in ſalutem: hunc autem proculdubio ſenſum habent filii Dei de certaminibus quæ pro Chriſti gloria ſuſcipiunt. Itaque nunquam in illis dolore obruendis ita præualet carnis affectus, quin erectis in cælum mentibus emergant in ſpirituale gaudium. Atque hoc deſignat ratio quam ſubiicit, *Scientes*, inquit, *vos habere meliorem ſubſtantiam in cælis & manentem.* Læti ergo bonorum ſuorum direptionẽ tolerabant: non quòd libenter illis ſpoliari ſe viderent, ſed quia animis intenti in cõpenſationem, facilè conceptum ex præſentis mali ſenſu dolorem obliuiſcebantur. Et ſanè vbicunque viget cæleſtium bonorum guſtus, non vſqueadeò ſapit mundus cum ſuis illecebris, vt vel paupertatis, vel ignominiæ ſenſus dolore animos obruat. Ergo ſi patiẽter & æquis animis quiduis pro Chriſto velimus ferre, ad frequentẽ eius fœlicitatis meditationem aſſueſcamus, præ qua quiſquiliæ ſunt omnia mundi bona. Nec prætereundũ eſt quod dicit, *Scientes vos habere*: niſi enĩ quis ſtatuat ad ſe pertinere quã Deus hæreditatẽ filiis ſuis promiſit, frigebit vniuerſalis cognitio.

35 *Ne abiiciatis igitur.* Oſtendit quid nos maximè ad perſeuerantiam confirmet: nempe ſi fiduciam noſtram retineamus: quandoquidem ea abiecta, ipſi nos propoſita mercede fraudamus. vnde apparet, ipſam piè ſanctéque viuẽdi fundamentum eſſe. Quòd autẽ *Remunerationis* nomine vtitur, eo nihil diminuit de gratuita ſalutis promiſsione.

sic enim norunt fideles suum laborem in Domino non esse frustraneum, vt sola Dei misericordia nitantur. Sed hac de re alibi sæpius dictum est, quomodo scilicet Mercedis nomen cum gratuita iustitiæ imputatione non pugnet.

36 *Patientia enim opus habetis: vt quum voluntatem Dei feceritis, obtineatis promissionem.*

37 *Adhuc enim pusillum temporis, quando qui venturus est veniet, & non tardabit.*

38 *Iustus autem ex fide viuet. & si subductus fuerit, non oblectabitur anima mea in eo.*

39 *Nos autem non sumus subductionis in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ.*

CAP. XI.

1 *Porrò fides est rerum sperandarum substantia, demonstratio eorum quæ non videntur.*

36 *Patientia enim opus.* Patientiam dicit necessariam esse, non tantùm quia in finem vsque durandum est, sed quia innumeras artes habet Satã quibus nos obturbet. itaque nisi mira tolerantia essemus instructi, millies frangeremur antequam ad dimidium cursus nostri spatium ventum esset. Hæreditas quidem vitæ æternæ iam certa nobis est: sed quia vita hæc instar stadii est, eniti ad metam oportet. In ipsa autem via plurima obstacula & difficultates occurrunt, quæ non tantùm nos morentur, sed cursum nostrum prorsus abrumpant, nisi ingens adsit animi fortitudo ad eluctandum. Molestias omne genus astutè ingerit Satan quibus nos exanimet. Denique nunquam duos passus conficient Christiani absque fatigatione, nisi se tolerantia sustentent. Proinde hæc sola ratio est qua constanter pergamus: aliter neque parebimus Deo, neque vnquam potiemur hæreditate promissa quæ hîc metonymicè *Promissio* vocatur.

37 *Adhuc enim pusillum temporis.* Ne molestum nobis sit tolerare, admonet non longum fore tempus. Porrò nihil est quod magis ad sublevandos animos valeat siquando labascant, quàm dũ spes datur breuis ac propinqui exitus. quemadmodum si Imperator non procul esse finem belli militibus ostendat, modò paululũ adhuc sustineãt: ita Apostolus modò, vt animi nostri per mollitiem non concidant, breui Dominum venturum admonet, qui nos eripiat ex omnibus malis. Porrò vt plus fidei & authoritatis habeat consolatio, testimonium Prophetæ Habacuc adducit ex capite 2.4. Sed quum Græcam trãslationem sequutus, aliquantũ discedat à Prophetæ verbis, primùm breuiter exponam quid dicat Propheta: deinde conferemus quæ Apostolus hîc recitat. Quũ de horribili gẽtis suæ clade disseruisset Propheta, expauefactus suo vaticinio, nihil habet reliquum, nisi vt quasi mundo egressus, in speculam se recipiat. Specula autẽ nostra, Dei verbũ est, quo in cælum vsque erigimur. Sic in statione sua collocatus, iubetur nouam prophetiam scribere, quæ salutis fiduciam piis afferat. Quoniam tamen natura importuni sunt homines, ac vota sua vsqueadeò præcipitant, vt semper tardum esse Deum putent, quanuis maximè festinet: promissionem sine mora venturam dicit. Quanquam simul addit, Si moram fecerit, illã expecta. Quo significat, non tam citò futurũ quod Deus promittit, quin videatur nobis serò venire, sicut fertur veteri prouerbio, Etiam celeritas in desiderio mora est. Sequitur postea, Ecce eius qui se erigit, non erit anima in ipso stabilis: at iustus per fidem suam viuet. Quibus verbis denuntiat, impios, quibuslibet præsidiis muniti sint, aut confidant, non staturos: quia solida

solida vita nonnisi in fide consistat. Muniant ergo se increduli vt libuerit, nihil in toto mundo nisi caducum reperient, vt necesse habeant identidem trepidare. at pios fides sua nunquam frustrabitur: quia in Deum recumbit. hic Prophetæ sensus est. Nunc Apostolus quod de promissione dicit Abacuc, ad Deum transfert. Verùm quia Deus promissiones suas implendo, seipsum quodammodo ostendit: ideo quantum ad rei summam, paruum est discrimen. Venit, inquam, Dominus quoties manum suam exerit ad nos iuuandos. Breui hoc futurum dicit Apostolus post Prophetam: quia Deus auxilium suum non longius differt quàm expedit. neque enim tempus extrahendo, frustra nos lactat, sicuti homines solent: sed oportunitatem suã nouit, quam effluere non patitur quin subueniat in ipso articulo. Dicit autem, *Qui venturus est, veniet, & non tardabit.* Cuius sententiæ duo sunt membra: priore docemur adfuturum nobis Deũ, quia promisit: secundò, id facturum tempestiue, nec serius quàm oportet.

38 *Iustus autem.* Significat tolerantiam ex fide nasci, quod verum est. neque enim ad sustinenda certamina pares vnquam erimus nisi fide suffulti. Sicuti econuerso Ioannes verè pronuntiat victoriam esse nostram quæ vincit mundum. Hæc est qua in altum conscendimus: hæc est qua transilimus omnia præsentis vitæ discrimina, omnésque miserias & molestias: hæc nobis in mediis procellis & tempestatibus quieta est statio. Ergo Apostolus exprimere voluit, quicunque iusti censentur coram Deo, non aliter quàm fide viuere. Cæterùm in verbo *Viuendi,* futurum tempus vitæ perpetuitatem designat. Reliqua ex primo ad Romanos cap. 7, & ad Galatas 3. 11, petant Lectores, vbi idem citatur locus. *Et si subductus fuerit.* Pro eo quod dicit Propheta עפלה: hoc est, vbi fuerit elatio vel munitio, recta hominis anima in eo non manebit: Græci reddiderunt quod hîc refert Apostolus. quod partim cum mente Prophetæ cõgruit, partim verò ab ea est alienum. Nam subductio hæc nihil aut parũ differt ab elatione qua turgẽt impii. siquidem quòd præfractè aduersus Deum insurgunt, ideo fit quia peruersa confidentia inebriati se eximunt ab eius potestate, trãquillúmque sibi & ab omni malo immunem statum promittunt. Subduci ergo dicuntur, dum falsas eiusmodi munitiones opponunt, quibus à se propulsent omnem Dei timorem ac reuerentiam. Itaque hoc verbo non minus fidei vis quàm impietatis ingenium exprimitur. Superba enim ideò est impietas, quòd debitum Deo honorem non tribuit, vt illi hominem subiiciat. Ex hac securitate, ferocia & contemptu fit, vt quandiu bene est iniquis, nubibus, vt inquit ille, oppedere audeant. Quòd si fidei nihil magis contrarium est quàm subductio, hæc eius natura est vt hominem à seipso abductum Deo in obsequium tradat. Membrum illud, Non placebit animæ meæ: vel (vt ego plenius reddidi) *Non oblectabitur in eo anima mea,* perinde accipiẽdum est acsi ex suo sensu Apostolus proferret hanc sententiam. neque enim illi propositum fuit exactè recitare Prophetæ verba, sed duntaxat locum notare, vt ad propiorem intuitum inuitaret Lectores.

39 *Non sumus subductionis.* Libenter Apostolus Græca translatione vsus est, quæ superiori quam tractauit, doctrinæ aptissimè quadrabat, sicut eam nunc eleganter accommodat. Prius admonuit ne Ecclesiam deserendo, se tandem à fide & gratia Christi alienarent. nunc ita vocatos esse docet, vt se nunquam subducant. Atque iterum fidem & subductionem inter se opponit, sicuti acquisitionem animæ, eiusdem exitio. Notemus autem, hanc sententiam ad nos quoque pertinere: nos enim quos semel dignatus est Deus Euangelii sui luce, quia in salutem vocati sumus, hunc agnoscere debemus vocationis nostræ finẽ, vt proficiamus magis ac magis in Dei obedẽtia, & assiduè propius ad eũ accedere conemur. Hæc vera est animæ acquisitio: quia sic agẽdo effugim⁹ æternũ interitũ.

1 *Porro fides est.* Quisquis hîc fecit initium capitis vndecimi, perperam contextum abrupit. Nam Apostoli cõsilium est probare quod dixerat, opus scilicet esse patientia. Citauit testimonium Habacuc qui dicit iustum fide sua viuere. nunc quod restabat, ostẽdit, non magis à patientia fidẽ auelli quàm à seipsa posse. Quare talis est orationis se-

ries, Nunquam perueniemus ad salutis metam, nisi patientia simus instructi. Propheta enim iustum fide victurũ asserit. atqui fides ad res procul remotas nos vocat, & quibus nondum potimur. necessariò igitur patientiam in se continet. Itaque in syllogismo hæc minor propositio erit, *Fides est substantia*, &c. Vnde etiam apparet longè falli eos qui iustam fidei definitionem hîc poni existimant: neque enim hîc de tota fidei natura disserit Apostolus, sed partem elegit suo instituto congruentem: nempe quòd cum patientia semper coniuncta sit. Nunc verba expendamus. Hypostasin vocat *rerum quæ sperantur*. scimus autem sperari nõ quæ nobis ad manum sunt, sed quæ adhuc latent: vel quorum saltem fruitio in aliud tempus reiicitur. Idem ergo nunc docet Apostolus quod Paulus ad Romanos capite 8.24. postquam enim dixit, Non videri quod speratur: ex eo infert, per patientiam expectari. sic Apostolus noster admonet, non haberi Deo fidem de præsentibus, sed quorum expectatio adhuc suspensa est. Nec verò gratia caret antilogiæ species. Fides, inquit, est hypostasis, hoc est fultura vel possessio in qua pedem figimus, sed quarum rerum? absentium, quæ adeò pedibus nostris non subiacent, vt longè superent ingenii nostri captum. Eadem est ratio secundi membri, vbi elenchum, id est, demonstrationem vocat rerum non apparentium. demonstratio enim facit vt res appareant, nec vulgo pertinet nisi ad ea quæ sub sensus nostros cadunt. Itaque pugnãt hæc duo in speciem: & tamen optimè cõueniunt vbi de fide agitur. Res enim absconditas nobis demonstrat Spiritus Dei, quarum nulla ad sensus nostros peruenire potest cognitio. Nobis vita æterna promittitur, sed mortuis: nobis sermo fit de beata resurrectione, interea putredine sumus obuoluti: iusti pronuntiamur, & habitat in nobis peccatum: audimus nos esse beatos, interea obruimur infinitis miseriis: promittitur bonorum omnium affluentia, prolixè verò esurimus & sitimus: clamat Deus, statim se nobis adfuturum, sed videtur surdus esse ad clamores nostros. Quid fieret nisi spei inniteremur, ac mens nostra prælucente Dei verbo ac Spiritu per medias tenebras supra mundum emergeret? Quare meritò fides, subsistentia vocatur rerum quæ in spe adhuc positæ sunt, & euidentia non apparẽtium. Quòd Augustinus pro elencho aliquoties conuictionem transtulit, non displicet: nam fideliter Apostoli mentem exprimit. sed ego Demõstrationis aut Euidentiæ nomen malo: quia minus est coactum.

2 Per hanc enim testimonium consequuti sunt Seniores.

3 Fide intelligimus aptata esse secula verbo Dei, vt non apparentium spectacula fierent.

4 Fide Abel præstantiorẽ hostiam quàm Cain obtulit Deo: per quam testimonium obtinuit, quòd iustus esset, testimonium reddente Deo eius donis: & per ipsam mortuus adhuc loquitur.

2 *Per hanc enim testimonium.* Tractabit hoc argumentum vsque ad finem capitis, non aliunde salutem adeptos esse Patres, aut Deo gratos fuisse quàm ex fide. Erat aliqua ratio cur Iudæi Patribus suis multum deferrent: sed præpostera quædam Patrum admiratio sic inter eos obtinuerat, vt magnum impedimentum esset quominus se totos Christo gubernandos permitterent: siue hoc ambitio faciebat, siue superstitio, siue vtrunque. Nam quum audirent benedictum ac sanctum esse Abrahæ semen: hoc elogio inflati, in homines potius quàm in Deum coniiciebant oculos. Deinde accedebat peruersa æmulatio, quia non considerabant quid in Patribus maximè imitatione dignum esset: ita fiebat vt cæremoniis veteribus insisterẽt, acsi tota religio perfectáque sanctitas illis constaret. Hunc errorem refellit Apostolus, ac docet quid in illis fuerit præcipuum, vt intelligant posteri quomodo verè futuri sint illorum similes

miles. Ergo meminerimus hunc esse statum & quasi cardinem in quo versatur oratio Apostoli. Patres quicunque ab initio mũdi Deo probati fuerunt, nõ aliter quàm fide illi fuisse coniunctos: vt sciant Iudæi sola fide se colligari cum Patribus in sanctam vnitatem: simul verò atque à fide discesserint, se abdicari ab Ecclesia, nec iã legitimos esse Abrahæ filios, sed degeneres ac spurios.

3 *Fide intelligimus.* Optima proximæ sententiæ hæc probatio est. nihil enim à brutis animalibus differimus, si non tenemus mundum à Deo esse conditum. quorsum enim ratione ac intellectu præditi sunt homines, nisi vt Creatorem suum agnoscant? Atqui sola fide percipimus mundum esse à Deo creatum, ergo nihil mirum si fides in Patribus emineat præ aliis virtutibus. Verum hic quæri potest cur fide intelligi asserat Apostolus quod infideles ipsi cognoscunt. Nam impios etiam cogit cæli ac terræ aspectus, vt opificem aliquem agnoscant. Atque hinc Paulus reos ingratitudinis omnes peragit: quia postquam Deum cognouerint, debitum illi honorem non tribuant, Rom. 1.21. Et certè non ita semper viguisset inter omnes populos religio, nisi hac persuasione occupatæ fuissent hominum mentes, Deum esse mundi conditorem. Videtur itaque extra fidem locum habere hæc cognitio quam Apostolus in fide includit. Respondeo, aliquam semper fuisse eiusmodi opinionem inter Gentes, quòd mundus à Deo esset conditus, sed euanidam. Simul enim ac Deum aliquem imaginati sunt, mox euanescunt in suis cogitationibus, vt vmbram incerti numinis palpent in tenebris potius quàm verum Deum teneant. præterea quum fluxa tantùm sit opinio quæ in eorum mentibus volitat, procul distat ab intelligẽtia. Adde quòd in mundo gubernando regnum fortunæ asſignant: prouidentiæ Dei quæ sola est moderatrix, nulla mentio. Cæcutiunt itaque hominum mentes ad hanc naturæ lucem quæ in creaturis omnibus refulget, donec irradiatæ à Spiritu Dei, fide intelligere incipiãt quod alioqui nunquam caperent. Quare verissimè Apostolus, qui talem fidei intelligentiam ascribit: nam fideles non tantùm leuiter opinãtur Deum esse mundi architectũ, sed persuasionẽ penitus animis infixam habent, ac verum Deum intuentur. Deinde potentiam verbi eius apprehendunt, non quæ se ad momentum in creando mundo ostenderit, sed quæ perpetuò in eius conseruatione se proferat: nec potẽtiæ modò sensum concipiunt, sed bonitatis & sapientiæ & æquitatis: vnde ad Dei cultum, amorem ac reuerentiam incitãtur. *Vt non apparentium.* In hoc membro hallucinati sunt, meo iudicio, omnes Interpretes. Hinc autem natus est error quòd præpositionem ἐκ separant à participio φαινομένων. Ita exponunt, Vt fierent visibilia ex non apparentibus. Atqui ex his verbis vix vllus sensus elici potest: saltem nisi valde ieiunus. deinde orationis contextus hoc non patitur: dicendum enim erat, ἐκ μὴ φαινομένων. alia autem apud Apostolum est series. Quare aliter, siquis verbum è verbo transferre velit, non potest hoc membrum exponi quàm sic, Vt non apparentium fierent visa, hoc est spectacula: vt præpositio ἐκ sit composita cum participio. Continent porrò hæc verba optimam doctrinam, quòd in hoc mundo conspicuam habeamus Dei imaginem. Adeóque idem hoc loco docet Apostolus noster quod Paulus ad Romanos capite 1.20, quum tradit inuisibilia Dei nobis patefieri ex mundi creatione, dum in operibus cernuntur. Æternæ enim suæ sapientiæ, bonitati, potentiæ, Deus luculentum testimonium reddit in tota mundi architectura: & quum in se sit inuisibilis, nobis quodãmodo in suis operibus apparet. Quare elegãter mundus Diuinitatis speculũ nominatur: non quòd satis sit hominibus perspicaciæ ad Deũ ex mundi aspectu cognoscẽdũ: sed ita se impiis patefacit, vt excusatione careat eorũ ignorãtia. Fideles autẽ, quibus oculos dedit, in singulis creaturis, velut emicãtes gloriæ eius scintillas cernunt. Certè in hũc finẽ cõditus est mundus, vt esset Diuinæ gloriæ theatrum.

4 *Fide Abel.* Posthac disputabit, quæcunque vnquã eximia fuerunt Sanctorum opera, pretium suum, dignitatem, & quicquid habuerunt præstantiæ, à fide mutuata esse. vnde cõficitur quod iã prius dixit, Patres sola fide placuisse Deo. Porrò duplici nomine fidem hic

commendat: propter obedientiam scilicet, quia nihil nisi ex præscripto verbi Dei aggreditur aut suscipit: deinde quia Dei promissionibus innixa, pretium ac dignitatem operibus ex mera Dei gratia conciliat. Ita, quoties inculcabitur hoc capite Fidei nomen, meminerimus Apostolum hoc agere vt Iudæi non aliam habeant fidei regulam quàm Dei verbũ: deinde vt à solis eius promissionibus pendeant. Principiò dicit *Hostiã Abel* non alia ratione potiorem fuisse quàm fratris, nisi quòd fide sanctificata fuit: nam certè, adeps brutorum animalium non ita suauiter olebat, vt odore suo placare Deum potuerit. Et Scriptura facilè ostendit cur Deus gratas habuerit eius hostias. verba enim Mosis sunt, Respexit Deus ad Abel & ad munera eius. ex quibus colligere promptũ est, ideò placuisse eius hostias, quia ipse gratiosus esset Deo. Vnde porrò illa gratia, nisi quòd habuit cor fide purgatum? *Testimonium perhibente.* Cõfirmat quod iam dixi, nulla à nobis proficisci opera quæ Deo placeãt, donec ipsi in gratiam recepti sumus. vel (vt breuius loquar) nulla censeri coram Deo iusta opera, nisi iusti hominis. Sic enim ratiocinatur, Deus testimoniũ muneribus Abel reddidit: ergo iustitiæ laudem coram Deo obtinet. Vtilis est hæc doctrina, & eò diligentius notanda, quòd non facilè nobis persuadetur: nam in quocunque opere splendor aliquis affulget, statim admiratione rapimur, nec putamus posse à Deo iure improbari. Atqui Deus qui internam tantùm cordis puritatem respicit, non moratur externas operum laruas. Discamus ergo nullum à nobis prodire rectum opus, donec iustificati simus corã Deo. *Per ipsam mortuus.* Hoc etiam fidei fert acceptum, quòd Deus Abelem sibi curæ esse testatus est non minus post mortem, quàm in vita. Nam quum dicit ipsum clamasse mortuum, significat quod refert Moses, Deum indigna eius morte fuisse commotum vt vindictã sumeret. quòd ergo vel Abel, vel eius sanguis clamare dicitur, vtrunque figuratum est. Porrò singulare Diuini erga eum amoris hoc testimonium fuit, quòd Deus curam habuit mortui: atque inde patet reputari inter Dei sanctos, quorum mors illi pretiosa est.

5 *Fide Enoch translatus est ne videret mortem: neque inuentus est, propterea quòd Deus illum transtulerat. nam ante translationẽ suam testimoniũ adeptus erat quòd placuisset Deo.*
6 *Sine fide autem impossibile est placere Deo: nam qui ad Deum accedit, eum credere oportet quod sit, & quòd remunerator sit iis qui eum quærunt.*

5 *Fide Enoch.* Paucos deligit ex vetustissimis, vt sibi ad Abraham & eius posteros trãsitum faciat. Fidei beneficio factum esse docet vt Enoch translatus fuerit. In primis verò tenenda est causa cur insolito modo eũ Deus è terra subduxerit. Insigne hoc fuit specimen, vnde omnes cognoscerent quàm charus esset Deo. Impietas & omnes corruptelæ vbique tunc grassabantur. si vulgari hominum more mortuus fuisset, nemini venisset in mentem, ita seruatum esse Dei prouidentia, ne contagione inficeretur: sed quum rapitur sine morte, palàm se ostendit è cælo Dei manus, vt eum quasi ex incendio eripiat. Quare non vulgare hoc honoris signum est quo Deus eum dignatur. id Apostolus fide cõsequutum esse affirmat. Refert quidem Moses iustum fuisse hominem, & coram Deo ambulasse: sed quoniam iustitia à fide incipit, meritò hoc fidei tribuitur quòd dilectus fuerit Deo. Argutas quæstiones quibus se curiosi homines torquere solent, negligere satius est. quærunt quid his duobus factum fuerit, Enoch & Elia. Postea ne videantur frustra quæsiisse, seruari diuinant vsque ad vltimum Ecclesiæ tempus: vt tunc repentè prodeant in mundum. Ad hanc rem citatur Apocalypsis Ioannis: hanc aeream philosophiam leuibus ingeniis relinquamus, quæ in solido stare nequeunt. Nobis sufficiat quòd eorum raptus, mors

quędã fuerit extraordinaria; nec dubitemus quin exuendi sint mortali & corruptibili carne, vt cũ aliis Christi membris in beatam immortalitatem renouentur.

6 *Sine fide autem.* Hæc propositio exemplis omnibus quæ Apostolus hoc capite recenset, communis est: sed quoniam nonnihil obscuritatis habet, operæpretiũ est eius sensum propius excutere. Nemo autem nobis melior erit interpres, quàm is ipse qui loquitur. itaque probatio quam continuò pòst subiicit, nobis vice expositionis esse potest. Hæc, inquã, ratio est cur citra fidẽ nullus Deo placeat: quia nullus ad Deum vnquam accedet nisi qui credet Deum esse, & statuet remuneratorem esse omnibus qui eum quærunt. Si accessus ad Deum non patet nisi fide, sequitur, extra illam exosos Deo esse omnes. Primùm hinc ostendit Apostolus quo modo gratiam nobis conciliet fides: nempe quia nobis ad colendum verum Deum magistra est. deinde quia nos de eius voluntate certiores reddit, ne frustra nobis videamur eũ quærere. Hæc duo membra non leuiter prætereunda sunt: nẽpe vt ipsum esse Deũ credamus: secũdò, vt persuasi simus, nõ frustra ipsũ à nobis quæri. Videtur quidem nihil hîc magnum dici, quum postulat Apostolus vt credamus esse Deum. verùm si propius attendas, reperies, vberem hîc ac recõditam sublimémque doctrinam contineri. Tametsi enim Deum esse, extra controuersiam ab omnibus ferè ponitur: nisi tamẽ nos Dominus in firma sui cognitione retineat, subinde obrepunt variæ dubitationes quæ totum Diuinitatis sensum excutiãt. Ad hanc certè vanitatem propensum est hominis ingenium vt facilè Deum obliuiscatur. Quanquam non hoc tantùm vult Apostolus, vt certò persuasum habeant homines esse aliquem Deum: sed hoc de vero Deo prædicat. Nõ sufficiet, inquam, si quemlibet apprehendas Deum, nisi discernas quisnam verus sit Deus. quid enim proderit idolum fingere, cui Dei gloriam transcribas? Iam tenemus quid hoc membro Apostolus significet. negat ad Deũ nobis esse accessum, nisi penitus hoc in animis nostris infixum habeamus, ipsum esse Deum: ne variis opinionibus huc & illuc circunferamur. Vnde patet, frustra homines in colendo Deo fatigari, nisi rectam viam teneant. nec vanas modò sed vitiosas quoque esse omnes religiones quæ certam Dei notitiam coniunctam non habent: quoniam à Dei accessu prohibentur omnes qui eum ab idolis non discernunt. denique nulla est religio nisi in qua regnat veritas. Quòd si vera Dei cognitio cordibus nostris insideat, fieri nõ poterit quin nos afficiat reuerentia & timore. Deus enim sine maiestate sua nõ verè cognoscitur. hĩc studium eius colendi, hinc fit vt ad eum velut scopum tota vita dirigatur. Secũdum membrũ est, vt persuasi simus Deũ non frustra quæri. quæ persuasio salutis vitæque æternæ spem in se complectitur. Nemo enim nisi percepto Diuinæ bonitatis sensu, ita vt salutẽ ab eo speret, ad eum quærendum erit animo comparatus. fugimus enim vel contemnimus Deum vbi nulla salus apparet. Meminerimus autem id credendum esse, non opinandum: quia impii etiam siquid tale interdum concipiant, non tamen ad Deum propterea accedunt, quia non vtuntur firma & stabili fide. Hæc altera est pars fidei qua gratiam consequimur apud Deum: nempe dum certò statuimus salutem apud eum nobis esse repositam. Sed hoc membrum calumniosè multi deprauãt, dum inde operum merita & merendi fiduciam eliciunt. sic enim ratiocinantur, Si ideo fide placemus Deo, quia illum credimus remuneratorem: ergo fides respectum habet ad operum merita. Hic error non aliter melius poterit refutari, quàm si consideremus quærendi modum: neque enim si extra viam quis vagetur, Deum quærere putandus est. Hanc porrò quærendi Dei rationẽ assignat Scriptura, vt homo in se prostratus, perculsúsq; æternæ mortis reatu, ac de se desperãs, ad Christũ, tanquam vnicum salutis asylum, confugiat. Nusquam certè hoc reperiemus, afferendum esse vllum operis meritum Deo, quod nos apud eum in gratiã ponat. Ergo qui hanc definitionẽ quærendi Dei probè tenebit, expeditus erit omni difficultate: quia remuneratio non ad operum dignitatem vel pretium, sed ad finem refertur. Ita concidunt frigidæ illæ sophistarum glossæ, Per fidem

placemus Deo, quia merendo intentionem habemus placandi. Lógè altius nos Apoſtolus euehere voluit, nẽpe vt certò ſecum ſtatuat conſcientia, in quærendo Deo non irritum eſſe curſum. qua certitudo longè captum noſtrum ſuperat, præſertim quum in ſe quiſque deſcendit. Neque enim hoc in medio ponendum eſt, Deum iis eſſe remuneratorem qui ipſum quærunt: ſed priuatim ad ſe quiſque vſum & fructum eius doctrinæ accommodare debet, nẽpe vt ſciamus nos à Deo reſpici: tantæ illi curæ ſalutem eſſe noſtram, vt nobis nunquam ſit defuturus: preces ab eo noſtras exaudiri, illũ nobis perpetuum fore liberatorem. Quũ verò nihil horum ſine Chriſto nobis conſtet, neceſſe eſt vt ſemper ſe in eum fides noſtra referat, & in eo ſolo hæreat. Ex his duobus membris colligere nunc licet, quomodo & cur impoſsibile ſit hominem ſine fide placere Deo. Nam omnes nos iure exoſos habet quum maledicti ſimus natura: nec verò in poteſtate noſtra eſt remedium. Quare neceſſe eſt vt nos Deus gratia ſua præueniat. id fit dum ipſum cognoſcimus Deum eſſe, vt nulla praua ſuperſtitio nos aliò abducat: deinde quum certam nobis ab eo ſalutem promittimus. Siquis pleniorem huius argumenti tractationẽ deſideret, hinc faciẽdum erit exordium, nos fruſtra tentare omnia & moliri niſi in Deum reſpicimus. Hic enim vnicus eſt rectæ vitæ finis, eius gloriæ ſeruire. id nunquam fiet niſi præcedat eius cognitio. ſed hæc tantùm fidei dimidia eſt pars, parúmque prodeſſet niſi accederet fiducia. Ergo tunc demum ſuis numeris abſoluta eſt fides, vt gratiam nobis apud Deum comparet, quum certò confidimus, non fruſtra nos ipſum quærere, adeóque certam ab eo ſalutẽ nobis promittimus. Porrò nemo niſi excæcatus ſuperbia, peruerſóque ſui amore faſcinatus, Deum ſuis meritis remuneratorem fore confidet. Ergo fiducia hæc de qua loquimur, non in opera, neque in propriam hominis dignitatem, ſed in ſolã Dei gratiam recumbet. Quũ autem Dei gratia nonniſi in Chiſto inueniatur, is vnus eſt in quem reſpicere debet fides.

7 *Fide Noe Diuinitus admonitus de iis quæ nondum videbãtur, veritus apparauit Arcã in ſalutem domus ſuæ per quã condemnauit mundum, & eius (quæ ſecundum fidem eſt) iuſtitiæ factus eſt hæres.*

7 *Fide Noe.* Hoc admirabile virtutis exemplum fuit, quòd quum totus mundus impunitatem ſibi promittens, ſecurè & licenter deliciis indulgeret: ſolus Noe vindictam Dei, quæ diu tamen adhuc differenda erat, ſibi ante oculos propoſuit: quòd centum & viginti annos miſerè ſe fatigauit in conſtruenda Arca: quòd inter tot impiorum ſubſannationes ſtetit infractus: quòd in totius mundi interitu ſe ſaluum fore non dubitauit, imò ſibi vitam ſtatuit in ſepulchro, hoc eſt in Arca ipſa. Rẽ breuiter attingo: circunſtãtias per ſe quiſque expendere melius poteſt. huius tam præclaræ virtutis laudem Apoſtólus fidei aſſignat. Hactenus diſſeruit de Patrum fide, qui ſub prima mundi ætate vixerũt: hæc verò quædam palingeneſia fuit, dũ Noe cũ ſua familia emerſit ex diluuio. Hinc conficitur, omnibus ſeculis non aliter homines probatos fuiſſe Deo, nec quicquam laude dignum edidiſſe, quàm per fidem. Nunc videamus quid in Noe conſiderandum proponat: nempe quòd de futuris, necdum manifeſtis rebus admonitus timuit: deinde quòd conſtruxit Arcam: tertiò quòd mundum ea ſtructura condemnauit: quartò quòd iuſtitiæ, quæ ſecundũ fidẽ eſt, fuerit hæres. Quòd ordine primum poſui, fidei vim maximè exprimit. ſemper enim ad principiũ illud nos reuocat, quòd fides euidentia ſit rerum non apparentium. Et certè proprium eius eſt, quæ latẽt, atque à ſenſibus noſtris remota ſunt, in verbo Dei intueri. Quum antè verò diluuium poſt centum & viginti annos futurum denunciaretur, primùm temporis longitudo poterat metum demere: deinde res erat incredibilis: impios interea cernebat ſecurè deliciari: denique terribilis ille diluuii nuntius inane terriculamentum videri poterat. Atqui tantum defert Noe

Dei

Dei verbo, vt oculos à præsenti rerum aspectu auertens, interitum quem Deus minatur quasi præsentem timeat. Fides ergo quam habet verbo Dei, ipsum ad Dei obedientiam format: cuius postea documentum præbet in fabricanda Arca. Sed hic obiicitur quæstio, cur fidem timoris causam faciat Apostolus, quum gratiæ promissiones potius quàm minas respiciat. qua ratione Paulus Rom.10.8 Euangelium, quo iustitia Dei nobis offertur in salutem, verbum fidei nuncupat. Impropriè ergo dictum hoc videtur, quòd Noe inductus fide fuerit ad timendum. Respondeo, propriè quidem ex promissionibus fidem nasci, in illis esse fundatam, in illas collimare. ideo dicimus Christum esse verum fidei scopũ in quo nobis propitius est Pater cælestis, & in quo obsignatæ ac ratæ sunt omnes salutis promissiones. Neque tamẽ id obstat quominus fides Deum respiciat, ac reuerenter excipiat quicquid ipse loquitur. aut si breuius habere malis, propriũ fidei est loquentẽ audire Deum, & quicquid ex sacro eius ore prodit, sine dubitatione amplecti. Ita fides præceptis ac minis, non secus ac gratuitis promissionibus subiicitur. Sed quia nemo vnquã vt decet, ac quantum satis est Dei præceptis ad parendum afficitur: nec minis commouetur ad deprecandam eius irã, nisi qui gratiæ promissiones iam apprehendit, vt illum beneuolum Patrem agnoscat, salutisque authorẽ: ideo à præcipua parte Euangelium per synecdochen vocatur verbum fidei: & relatio inter hanc & illud mutua statuitur. Fides tamen vtcunque rectà in Dei promissiones se conferat, ad minas nihilominus intenta est quatenus nos ad Dei timorem ac obsequiũ erudiri necesse est. *Apparauit Arcam.* Hic obedientia notatur quæ ex fide manauit, tanquam ex fonte aqua. Longum erat & laboriosum opus structura Arcæ: quotidianis impiorum ludibriis impediri, adeóque millies abrumpi poterat: nec dubium quin vndique sancto viro insultauerint. Quòd ergò proteruos eorum insultus infracto animo sustinuit, in eo prodidit non vulgare obsequendi studium. Sed vnde id quòd tam constanter obediuit Deo, nisi quòd in promissione, quæ spem illi salutis dabat, prius acquieuit, & in hac fiducia perstitit vsque ad extremũ? Neque enim ad subeũdas sponte tot molestias fuisset animatus, nec tot obstaculis vincendis par fuisset, nec tandiu firmus stetisset in suo instituto, nisi præeunte fiducia. Sola igitur fides obedientiæ magistra est. vnde exaduerso colligere licet, incredulitatem nobis obstare quominus Deo pareamus. Atque hodie horrendum in modũ hac in parte se prodit mundi incredulitas, quòd tã pauci Deo sint obsequentes. *Per quam damnauit mundum.* Durum esset ad Noe salutem referre quòd mundum damnauerit: de fide intelligi contextus vix patitur. ergo de Arca intelligamus. Duplici autem nomine dicitur mundum per Arcã damnasse. Nam quòd in ea construenda tandiu occupatus fuit, id excusationem reprobis abstulit: & euentus qui sequutus est, iustum mundi exitium comprobauit. Cur enim Arca salutis custodia fuit vni familiæ, nisi quòd viro iusto parcit ira Domini, ne vnà cũ impiis pereat? Ergo nisi reliquus superfuisset, non tam conspicua esset mundi damnatio. Quòd ergo Dei mandato obtemperat Noe, mundi contumaciam suo exemplo damnat: quòd mirabiliter eripitur ex media morte, id documento est, iustè perire totum mundum, quem proculdubio seruaret Deus, nisi indignus esset salute. *Quæ secundum fidem est iustitiæ.* Hoc vltimum est quod obseruandum admonet Apostolus in persona Noe. Moses refert illum fuisse iustum. causam ac radicem huius iustitiæ fidem fuisse quia ille historicè non refert, ex re ipsa Apostolus testatur. quod non ideò tantùm verum est quia nemo vnquam se Deo in obsequium sincerè addicit, nisi qui paternæ eius beneuolentiæ promissionibus fretus, acceptam illi suam vitam fore confidit: sed quia nullius quamlibet sancti hominis vita, quum ad Dei regulam exigitur, placere sine venia potest. Ergo necesse est vt in fidem iustitia recumbat.

8 *Fide Abraham quum vocatus esset, obediuit vt exiret in locum quem accepturus erat in hereditatem: & exiuit*

nesciens quò veniret.

9 Fide peregrinatus est in terra promissa quasi aliena: in tabernaculis habitans cum Isaac & Iacob cohæredibus eiusdem promissionis.

10 Expectabat enim ciuitatem habentem fundamenta, cuius architectus & opifex est Deus.

11 Fide & ipsa Sara facultatem ad conceptionẽ seminis accepit, & præter tempus ætatis peperit: quia fidelem existimauit eum qui promiserat.

12 Propterea etiam ex vno geniti sunt, & quidem emortuo, multitudine tanquã astra cæli, & quasi arena quæ est iuxta marginem maris innumerabilis:

8 *Fide Abraham.* Iam ad ipsum Abraham descendit, qui præcipuus est in terris Ecclesiæ Dei pater: & cuius nomine gloriabantur Iudæi, quasi hoc solo titulo exempti essent à communi hominum ordine, quia erant sancta Abrahæ progenies. quid autem potissimùm habere debeant, admonet, vt reputẽtur inter Abrahæ filios: atque ita eos ad fidem reuocat, quia nihil habuerit eximium ipse Abraham quod non ex fide processerit. Principiò docet, fidem fuisse causam cur statim paruerit Deo, quũ iussus esset ex patria migrare: deinde eadem fide fuisse factum, vt constanter in vocatione sua ad finem vsque pergeret. His duobus testimoniis luculentè comprobata fuit Abrahæ fides, obsequendi promptitudine & pergẽdi constantia. *Quum vocatus esset.* Vetus interpres & Erasmus ad nomen referunt: quod nimis dilutum est & frigidum. ego potius de oraculo interpretor, quo euocatus fuit extra patriam. ita enim sibi voluntarium exilium sponte indixit, vt tamen nihil fecerit nisi Dei mandato. Et certè hoc vnum est ex fidei principiis, ne pedem moueamus nisi viam nobis præmonstret Dei verbum, ac instar lucernæ nobis præluceat, quẽadmodum inquit Dauid Psal. 119. 105. Quare hoc obseruare discamus tota vita, nequid aggrediamur nisi vocante Deo. *Vt exiret in locum.* Ad mãdatum accessit promissio, quòd terram illi daturus esset Deus in hæreditatem. Hanc promissionem extemplo amplectitur, nec aliter festinat quàm si in possessionem simul mittendus esset. Hoc rarum est fidei experimentum, relinquere quod sub manu est, vt quæ procul sunt & nobis incognita, quæramus. Nam quum Deus illũ migrare iubet, non designat locum in quo velit eum degere, sed suspensum perplexúmque animi relinquit. Veni, inquit, in locum quem monstrabo tibi: Gen. 12. 1. Quorsum loci notationẽ differt, nisi vt magis ac magis exerceatur eius fides? Et poterat natalis soli amor non modò retardare Abrahæ alacritatem, sed prorsus tenere ligatum eius animum, ne domo exiret. Non vulgaris ergo fuit eius fides, quæ ita omnibus abruptis impedimentis eum rapuit quò Dominus vocabat.

9 *Fide peregrinatus est.* Hoc est secundum membrũ: quòd terram ingressus, vix tanquam alienigena & inquilinus excipitur. Vbi illa hæreditas quam sperauerat? protinus certè in mentem illi venire potuit, se fuisse à Deo delusum: maior etiam illa frustrationis species quam Apostolus omittit, quòd paulò pòst eum inde fames expellit, quòd secũdò etiam cogitur fugere in terram Gerar. Sed Apostolus satis habuit vno verbo commendare eius perseuerantiã, quum dixit fuisse inquilinum terræ promissæ: nã inquilini conditio promissioni erat contraria. Quòd ergo fortiter hanc tentationem sustinuit Abrahã, insignis virtus fuit: sed quæ prodiit ex sola fide.

Cum

Cum Isaac & Iacob. Non significat sub iisdem tabernaculis vel eodem tempore eos habitasse, sed comites Abrahæ adiungit filium & nepotem, quia peregrinati fuerint in hæreditate sibi promissa, neque tamen defecerint, vtcũque in longum tempus ipsos Deus extraheret. Nam quò longior fuit mora, eò magis creuit tentatio: nisi opposito fidei clypeo omnes dubitationum insultus repulissent.

10 *Expectabant enim.* Reddit causam cur fidei ascribat eorum tolerantiam: nempe quia in cælum respicerent. hoc verò fuit videre quæ non videntur. Quanquam enim hoc iam magnum erat, de terræ possessione fidẽ sibi à Deo datam fouere in animis, donec post aliquot secula res ipsa exhiberetur: tamen quum ne illic quidem subsidunt, sed penetrant vsque in cælum, in eo luculentius fidem suam demonstrant. Cælũ vocat *Vrbem fundatam*, cuius status perpetuus est: quum in mundo nihil sit nisi fluidum & caducum. Hoc autem absurdum videri posset, quòd Deum facit cæli conditorem, quasi non terram quoque creauerit. Respondeo, quia in terrenis structuris ad materiam accedunt hominum manus, illis Dei opificium non ineptè opponi. quicquid autem ab hominibus construitur, authores suos ipsa instabilitate refert: sicuti cælestis vitæ perpetuitas, Dei conditoris naturæ conuenit. Eius porrò expectatione subleuari omne tædium docet Apostolus, ne vnquam Deum sequendo fatigemur.

11 *Fide & ipsa Sara.* Vt sibi nõ minus quàm viri mulieres hanc doctrinã communem esse intelligant, Saræ exemplum adducit: quam ideò præ aliis nominat, quòd omnium fidelium sit mater. Sed mirum est commendari eius fidem quæ incredulitatis palàm arguitur: quia Angeli vocem velut fabulosam rideat. neque enim admirationis risus ille fuit: alioqui non tam seuerè reprehensa fuisset ab Angelo. Fatendum est diffidentia mixtam fuisse eius fidẽ: sed quoniam monita diffidentiam suam corrigit, nihilominus agnoscitur à Deo, & laudatur eius fides. Quod ergo initio reiicit quasi incredibile, simulatque audit ex ore Dei profectum, obedienter recipit. Atque hinc vtilem doctrinam colligimus: quòd etiam siqua in parte vacillet aut claudicet fides nostra, non desinet probari Deo, modò ne diffidẽtiæ nostræ indulgeamus. Summa autem est, miraculum quod tunc edidit Deus quum Isaac genitus fuit, fructum fidei Abrahæ & vxoris fuisse, qua Dei virtutem apprehenderunt. *Quia fidelem.* Diligenter notandæ sunt istæ rationes quæ vim naturámque fidei exprimunt. Si quis tantùm audiat Saram fide peperisse, nondum quid hoc sibi velit assequetur: sed hæc expositio quam Apostolus attexuit, tollit omnem difficultatem. Hanc enim fuisse Saræ fidem prædicat, quòd veracem iudicauit Deum, ídque in suis promissionibus. cuius sententiæ duo sunt membra. primùm enim hinc docemur, nullam absque verbo Dei esse fidẽ: quia de eius veritate persuasi non erimus, donec loquutus sit. quod vnum abundè valet ad refutandum sophistarum commentum de fide implicita: semper enim tenenda est mutua inter verbum Dei & fidem nostram relatio. Sed quia in Dei beneuolentia præcipuè (vt iam dictum est) fundatur fides, ideo non quodlibet verbum, quanuis profectum ex eius ore, sufficeret: sed requiritur promissio gratiæ testis. Quamobrem dicitur Sara veracem iudicasse Deum qui promiserat. Hæc, inquam, vera est fides, quæ & Deũ loquentem audit, & promissione eius nititur.

12 *Ex vno geniti sunt.* Iudæos etiam nunc admonet, fide esse factũ vt sint Abrahæ soboles. Erat enim iam quasi semimortuus Abraham: Sara vxor quæ in flore ætatis sterilis fuerat, iam senio effœta. Citius ergo oleum ex lapide fluere debebat, quàm ex illis prodire aliquis populus. atqui innumera multitudo nascitur. Si nunc origine sua superbiũt Iudæi, causam attendant. certe quicquid sunt, fidei Abrahæ & Saræ tribuendum est. Vnde sequitur, non aliter quàm fide retinere ac tueri posse ipsos quem consequuti sunt statum.

13 *Secundum fidem mortui sunt isti omnes non acceptis promissionibus: sed quũ procul eas vidissent, & credidissent, & sa-*

lutassent, & confessi essent quòd hospites & peregrini erant super terram.

14 Sanè qui hæc dicunt, ostendunt se patriam inquirere.

15 Et si quidem illius meminissent à qua exierant, habebant tempus reuertendi:

16 Nunc verò meliorem appetunt, id est cælestem. quare non erubescit Deus, vocari Deus ipsorũ: parauit enim illis ciuitatẽ.

13 *Secundum fidem.* Comparatione amplificat fidem Patriarcharum: quia quũ Dei promissiones tantùm libassent, tanquam illarũ dulcedine satiati, quicquid in mundo erat spreuerunt: nec vnquam illarum gustum, quantumuis tenuẽ, obliti sunt vel in vita, vel in morte. Quanquam particula, Secundum fidem, bifariam exponitur. quidam simpliciter intelligunt, secundum fidem esse mortuos, quia in hac vita nunquam promissis bonis potiti sint. sicuti hodie quoque sub spe nobis abscondita est salus. Ego tamen iis potius assentior, qui hîc notari inter nos & Patres discrimen putant: atque ita expono, Quum Deus gratiam, quæ in nos largè effusa est, Patribus duntaxat gustandam præbuerit, quum eminus illis ostenderit obscuram Christi imaginem, qui nunc se conspiciendũ quasi sub oculos nostros offert: tamen acquieuerunt, nec vnquam exciderunt à sua fide: quãtò nobis hodie amplior datur perseuerandi materia? Si deficimus, bis sumus inexcusabiles, hæc ergo circunstantia plurimum auget, quòd procul intuiti sunt Patres spirituale Christi regnũ, cuius hodie tam propinquus est aspectus: quòd procul salutarũt promissiones, quæ tam familiariter nobiscum habitant. Nã si illi nihilominus ad mortẽ vsque sustinuerunt, quantæ nunc ignauiæ erit fatigari credẽdo, quũ Dominus tot adminiculis nos fulciat? Siquis obiiciat, non potuisse eos credere nisi acceptis promissionibus, in quibus necessariò fundata est fides: respõdeo, hoc per cõparationem dici. Procul enim ab hoc gradu abfuerunt, in quem nos Deus euexit. Proinde, tametsi eadem illis salus fuit promissa, promissionum tamen claritatem, qua sub Christi regno fruimur, non habebant: sed contẽti fuerunt eam procul aspicere. *Et confessi quòd hospites.* Hoc Iacob confitetur quum Pharaoni respondet tempus peregrinationis suæ breue fuisse præ tempore peregrinationis Patrum suorum, plenúmque multis ærumnis, Gen. 47. 9. Si Iacob peregrinũ se agnoscit in ea terra quæ illi in perpetuam hæreditatem promissa erat: satis patet, minimè in mundo fuisse defixum, sed mentem supra cælos extulisse. Ideo infert Apostolus, Patres, ita loquendo, palàm ostendisse sibi esse meliorem in cælo patriam: nam si hîc peregrinãtur, alibi patria est ac fixa sedes. Quòd si illi inter obscuras nubes in cælestem patriam animis euolarunt, quid hodie nobis agendum est, quibus è cælo conspicuam manum Christus porrigit, vt nos secum attollat? Si illos non detinuit terra Chanaan, quantò magis expediti esse debemus, quibus nulla ostenditur certa statio in mundo?

15 *Si quidẽ illius meminissent.* Præuenit obiectionem quæ contrà opponi poterat: nempe illos fuisse alienigenas, qui patriam reliquissent. Excipit Apostolus, quum se peregrinos vocabant, de Mesopotamia non cogitasse: quia si eius tacti fuissent desiderio, integrum illis erat eò reuerti. atqui sponte ab ea exulãt, imò eam abnegant, quasi nihil ad se pertineat. Aliã igitur patriam designãt, quæ sit extra mundum.

16 *Quare non erubescit.* Respicit ad illam sententiam, Ego sum Deus Abrahæ, Deus Isaac, & Deus Iacob, Exod. 3. 6. Rarus hic honor, quum Dominus se hominum nominibus insignit, & hac veluti nota discerni vult ab idolis. Hãc quoque prærogatiuam Apostolus fide niti docet: quia quum sancti Patres ad cælestem patriam aspirauerint, Deus vicissim suorum ciuium ordine illos censeat. Sed hinc colligendum est, nobis inter filios Dei locum non fore, nisi mundo renun-

renũtiemus: nec fore nobis in cælo hæreditatẽ, nisi peregrinemur in terra. Cæterùm Apostol⁹ ex verbis illis, Ego sum De⁹ Abrahæ, Isaac & Iacob: iure colligit ipsos esse hæredes, quoniã qui sic loquitur, non Deus est mortuorũ, sed viuorũ.

17 Fide Abraham obtulit Isaac quum tentatus esset: ac vnigenitum obtulit, quum promissiones accepisset:

18 Ad quem dictum erat, In Isaac vocabitur tibi semen:

19 Quum reputasset Deum etiam ex mortuis posse suscitare. vnde eum quoque in similitudine recuperauit.

20 Fide Isaac de futuris benedixit Iacob & Esau.

21 Fide Iacob moriens singulos filios Ioseph benedixit, & adorauit ad summitatem virgæ eius.

22 Fide Ioseph moriens de exitu filiorum Israel meminit, & de ossibus suis mandauit.

17 *Fide Abrahã.* Prosequitur quod de Abraham restabat. refert enim filii immolationem, Gen. 22. 10. Est autem hoc tam singulare virtutis exemplum, vt vix aliud simile reperire liceat. Ideo amplificandi causa addit, *Quum tentatus esset.* Iam multis quidem experimẽtis ostenderat Abrahã qualis esset. hanc tamen probationẽ, sicut reliquis omnibus longè excellit, ita Apostolus præ omnibus vult æstimari. Perinde ergo hoc valet acsi dixisset, Summa Abrahæ virtus fuit filii immolatio, quia tunc maximè Deus probasse eũ dicitur. atqui hoc opus ex fide manauit. ergo nihil habuit Abraham fide præstãtius, quæ tam præclarum fructum edidit. Verbum *Tentationis* nihil quàm probationem significat. Quod Iacobus 1. 13 negat nos à Deo tentari, alium sensum habet: nẽpe quòd nos ad malum non solicitet. Hoc enim verè fieri testatur ab vniuscuiusque cõcupiscentia: neque tamen interea negat quin experimentum capiat Deus nostræ integritatis & obedientiæ. Quanquam non ita nos explorat Deus, quasi aliâs ignoret quid in corde nostro lateat. nulla inquam probatione indiget Deus, vt nos cognoscere incipiat: sed quũ in lucem nos producit, vt operibus palàm testemur quod antè absconditum erat, dicitur nos experiri aut probare: deinde quod re ipsa palàm fit, Deo innotescere dicitur. Hæc enim satis familiaris est ac frequens Scripturæ loquutio, vt quod in homines competit, Deus in se transferat. Immolatio Isaac ab animi affectu censetur; quia per Abraham non stetit quominus quod sibi mandatũ erat, perageret. Hæc voluntas obsequẽdi perinde valet acsi immolasset filium.

Ac vnigenitum obtulit. His circunstantiis notare voluit quanta fuerit & quàm acris probatio Abrahæ. quanquã aliæ etiam ex Mosis historia petendæ sunt, quæ eodem pertinent. Iubetur Abraham accipere filium suum, vnigenitum suum & sibi dilectum Isaac, ducere in locum qui postea monstrandus erat, ibíque manu propria eũ mactare. Blandas illas appellationes data opera congerit Deus, vt intimum sancti viri cor perfodiat totidem vulneribus. deinde quò magis eũ excruciet, iubet eum conficere iter tridui. Quàm acre illi tormẽtũ fuisse putamus, quòd filiũ semper habet in cõspectu, quẽ iam cruẽtæ neci destinauit? Quũ ad locũ ventũ est, nouo adhuc vulnere pectus eius Isaac trãsfigit, dũ interrogat vbinã sit hostia. Quælibet mors filii nimiũ acerba fuisset: mors sanguinaria maiorẽ habuisset luctum: quòd autẽ eum sua manu iubetur mactare, id verò atrocius est, quàm vt paterno animo sit tolerabile. millies exanimari potuit, nisi fides cor eius extra mundũ sustulisset. ergo nõ abs re cõmemorat Apostolus tũc fuisse tentatũ. Quæritur tamẽ cur Isaac vnigenitus vocetur, quũ ante eum genitus esset Ismael, qui adhuc superstes erat. Respondeo, quũ Dei oraculo abdicatus esset ex familia, quasi instar

mortui fuisse habitum: vt saltem inter filios Abrahæ locum nō teneret. *Quum promissiones accepisset.* Quæcūque hactenus retulimus, vtcunque animum Abrahæ penitus vulnerauerint, præ hac tamen tētatione quasi leues punctiones fuerant, quòd acceptis promissionibus, iubetur filium suum Isaac interficere. Omnes enim promissiones in hac fundatæ erant, In Isaac vocabitur tibi semen, Gen. 21.12: quoniam hac sublata, nulla spes benedictionis aut gratiæ reliqua fiebat. Hic nihil terrenum veniebat in quæstionem: sed æterna Abrahæ salus, imò totius mundi. Quantis angustiis districtum fuisse putamus sanctum hominem, quum illi in mētem veniret, in filii persona spem æternæ vitæ extingui? & tamen fide supra has cogitationes emergit, vt quod iussus est, exequatur. Si hæc admirabilis fuit virtus, per tot ac tam ardua obstacula eluctari: meritò summā laudē habet fides, quæ sola fecit vt inuictus Abrahā perstaret. Sed hîc exoritur non parua difficultas: quomodo laudetur Abrahæ fides, dū à promissione discedit. nam sicuti ex fide obediētia, ita ex promissione fides nascitur. Vbi ergo promissione destituitur Abraham, cōcidat eius fides necesse est. Porrò mors Isaac, vt iam dictum est, omnium promissionum quidam veluti interitus fuit: neque enim quasi vnus aliquis ex vulgo hominum considerādus est Isaac, sed qui inclusum in se Christum habet. Hanc quæstionem, quæ difficilis alioqui ad soluendum esset, expedit Apostolus, quū mox subiicit, Abraham tribuisse hoc honoris Deo, quòd filium posset ex mortuis excitare. Ergo datam sibi promissionem non abiicit: sed vim eius ac veritatem extra filii vitam extendit, quia Dei potentiam tam angustis finibus non limitat, vt mortuo Isaac vel alligata sit vel extincta. Hoc modo promissionem retinuit, quia Dei potentiā non affixit vitæ Isaac: sed persuasum habuit, in eius mortui cineribus non minus quàm in viuo & spirāte, fore efficacem.

19 *Vnde eum quoque.* Acsi diceret, Neque hæc spes frustrata est Abrahamum, quia hæc quædam resurrectionis fuit species, quòd subitò liberatus fuit ex media morte. Nomen parabolæ quod hîc ponitur, variè exponūt interpretes. Ego simpliciter accipio pro similitudinis nota. tametsi enim verè nō resurrexit Isaac, quodammodo tamen videtur resurrexisse, quum repētè ac mirabiliter inexpectata Dei gratia, eripitur. Neque tamen displicet quòd alii in ariete, qui subrogatus est in locum Isaac, carnem nostrā designari putant, quæ morti subiicitur. Fateor etiam verum esse quod alii tradunt, in hac immolatione pictam fuisse Christi imaginem. Sed nunc quid senserit Apostolus; non quid verè dici possit, disputo. hic autem, meo iudicio, genuinus est sensus: quòd Abraham non aliter filium suū recepit, quàm si illi ex morte restitutus esset in nouam vitam.

20 *Fide Isaac.* Hoc etiam fidei opus fuit, de futuris benedicere, quia vbi res non extat, sed nudum verbum apparet, necesse est solam fidē regnare. Sed primo loco notandum est quid valeat benedictio de qua loquitur: nam sæpe generaliter *Benedicere* pro bene precari accipitur. Sed longè alia ratio fuit benedictionis Isaac: erat enim quasi missio in possessionem eius terræ quam Deus illi & posteris promiserat. Atqui in ea nihil habet prorsus nisi ius sepulchri. ridiculæ ergo videntur magnificæ illæ voces, Seruiant tibi populi, & tribus te adorent, Gen. 27.29. Quale enim dominium tradere potuit, qui ipse vix liber erat? Videmus itaque hanc benedictionem fide niti, quia nihil præter Dei verbum habet Isaac quod in filios suos cōferat. Dubitari tamē potest an vlla fuerit in benedictione Esau fides, quum reprobus esset atque à Deo abdicatus. Solutio facilis est, quia in eo maximè enituit fides, quum gemellos ex se genitos discreuit: & ita quidē vt minori tribuerit priorem locum. nam Dei oraculū sequutus, primogenito ordinariū ius naturæ ademit. Hinc autem pendet totius gentis conditio, quòd electus à Deo fuit Iacob, atque ea electio, patris benedictione sancita fuit.

21 *Fide Iacob.* Quæcunque memoratu digna acciderunt in populo, Apostoli consilium est fidei ascribere. quia tamen omnia recensere nimis longum fuisset, pauca ex multis eligit: quale hoc est. nam tribus Ephraim ita reliquas superauit, vt quodammodo laterent sub

eius

eius vmbra. sæpe enim decē tribus comprehendit Scriptura sub hoc nomine. Atqui Ephraim ex duobus filiis Ioseph minor natu fuit. quo tempore ipsum & fratrem Iacob benedicebat, ambo erant pueri. quid in minore cernebat Iacob cur primogenito eum præferret? Quin etiam id dum facit, oculos habet senio obtusos & hebetes: nec fortuitò dextrā manū imponit capiti Ephraim: brachia enim decussatim componit, vt dextram manum in sinistram transferat. Præterea duas illi portiones assignat, acsi iam eius terræ esset dominus vnde eum fames abegerat. Nihil hîc rationi consentancū, nisi fides dominetur. Ergo siquid esse volunt Iudæi, non alibi quam in fide glorientur. *Adorauit ad summitatem.* Hic vnus est ex iis locis vnde coniecturā facere licet, puncta olim apud Hebræos non fuisse in vsu: quia nō ita hallucinari poterant Græci interpretes, vt virgam pro lecto redderent, si eadem tunc fuisset quæ hodie scribendi ratio. Non dubiū est quin Moses de lectuli capite loquatur, quū dicit על ראש המטה. Græci autem, quasi scriptū esset, Μ Α Τ Τ Η Α Ε Η, transtulerunt caput virgæ. Quod vulgò receptum erat Apostolus nō dubitat suo instituto accommodare. Iudæis quidē scribebat, sed qui in varias regiones dispersi, patriā linguam Græca mutauerant. Scimus autem Apostolos hac in parte non adeò fuisse scrupulosos, quin se rudibus attemperarent, quibus adhuc lacte erat opus. & in ea re nihil est periculi, modò semper reuocētur Lectores ad sinceram natiuámque Scripturæ lectionē. Cæterùm in re ipsa parū est discriminis: quia quod adorauit Iacob, id fuit gratiarum actionis symbolum: quare fide adductus est vt se filio submitteret.

22 *Fide Ioseph.* Hoc vltimū est quod ex Patriarcharum gestis Moses, vt certè dignum est, narrat. nam quòd illa opulentia, deliciæ, honores promissionis obliuionem sancto viro non inducūt, neque eum in AEgypto remorātur: id verò nō paruæ fidei argumentū est. Vnde enim tanta animi magnitudo, vt quicquid in mundo est sublime, despiciat: quicquid pretiosum est, ducat pro nihilo, nisi quòd in cælū conscēderat? Quòd ossa sua iubet exportari, in eo sui rationem non habet, quasi sepulchrū ei dulcius futurum esset vel melius in terra Chanaan, quàm in AEgypto: sed tātùm voluit gentis suæ desiderium acuere, vt vehementius ad redemptionem aspirarent. voluit & fidem cōfirmare, vt certò sperarent se tandem liberatum iri.

23 Fide Moses, quum natus esset, occultatus fuit tres mēses à parentibus suis, quia videbant elegantem puellū, & non timuerunt edictum Regis.

24 Fide Moses iā grādis, renuit vocari filius filiæ Pharaonis:

25 Potius eligens malis affici cum populo Dei, quàm temporales habere peccati delicias:

26 Maiores existimās diuitias probrum Christi, quàm AEgypti thesauros: intuebatur enim in remunerationem.

27 Fide reliquit AEgyptum, nec timuit furorē Regis, quasi enim inuisibilem vidisset, obdurauerat.

23 *Fide Moses.* Fuerunt etiam alii, & quidem profani homines, qui non Dei timore, sed tantùm sobolis propagandæ studio liberos suos non absque periculo seruarūt. sed Apostolus alia ratione impulsos fuisse docet parentes Mosis vt eū seruarēt: nempe, quia Deus promiserat, quum seruitute oppressi essent, vindicē aliquando se fore: hac fiducia freti, infantē saluti suæ prætulerunt. Sed videtur hoc fidei naturæ contrarium, quòd dicit eos formæ elegantia adductos. scimus enim reprehēsum fuisse Isai, quum filios suos offerret Samueli, prout quisque forma excellebat. & certè Deus nos in externis laruis non detinet. Respōdeo, non illectos fuisse pulchritudine parētes Mosis, vt misericordia tangerentur ad eum

seruandum, qualiter vulgò solent affici homines: sed aliquam veluti notam futuræ excellentiæ fuisse insculptã in puero, quæ rarũ nescio quid de eo promitteret. Non ergo dubium est quin aspectu ipso in spem propinquæ liberationis excitati fuerint, eo quòd puerũ magnis rebus gerẽdis considerent destinatũ esse. Porrò hoc multũ põderis apud Iudæos habere debuit, quum audirẽt Mosen redemptionis suæ ministrum mirabiliter ex morte fuisse ereptum fidei beneficio. Notandum tamen est fidẽ quæ hic laudatur, valde fuisse imbecillã. Nam quum posthabito mortis suæ metu Mosen deberẽt educare, eũ exponunt. Patet igitur illorum fidẽ breui non tantùm vacillasse, sed fuisse collapsam: saltẽ partes suas deserunt, vbi infantẽ proiiciunt ad ripã fluminis. Sed eò magis nos animari cõuenit, dũ audimus fidẽ, licet infirmã, Deo tamẽ sic probari, vt vitam Mosis impetret, ex qua pẽdebat Ecclesiæ liberatio.

24 *Moses iam grandis.* Memorabile præ aliis apud Iudæos esse debuit Mosis exemplum, per cuius manum fuerant ex seruitute manumissi, fœdus Dei cũ illis renouatũ, status Ecclesiæ publicata Lege constitutus. Quòd si fides in Mose præcipuè est consideranda: nimis absurdum erit si inde ipsos aliò abducat. Vnde sequitur, male in Lege proficere omnes qui ab ipsa non diriguntur ad fidẽ. Nunc videndum est quibus in rebus Mosis fidem prædicet. Hanc ordine primã virtutem ponit, quòd iam grandis natu adoptionem filiæ Pharaonis contempsit. Ætatis meminit, quia si puer hoc fecisset, leuitati aut ignorantiæ posset imputari: quandoquidem enim in pueris nondum viget consilium aut ratio, temere se quouis proiiciunt: adolescentes etiam sæpe huc vel illuc rapit inconsideratus feruor. Ergo vt sciamus, nihil nisi consultò factum fuisse, & quod longo iam tẽpore meditatus erat: refert Apostolus tunc fuisse grandem natu: quod etiam ex historia liquet. Porrò adoptionem spreuisse dicitur, quia quum inuiseret fratres suos, quum subleuare ipsos studeret, quũ vindicaret eorũ iniurias, huc spectabant omnia vt rediret potius ad genus suum, quàm in aula Regis maneret. ergo perinde id valuit, acsi vltrò se abdicasset. Id fidei ascribit Apostolus: quia multò satius erat in Ægypto manere, nisi genus Abrahæ benedictum esse persuasus esset: cuius benedictionis sola testis erat Dei promissio. nã oculis nihil tale cernebat. Hinc apparet fide esse intuitum quod longè à conspectu remotum erat.

26 *Maiores existimans diuitias probrum Christi.* Sedulò notãda est hæc loquutio, qua docemur, instar lethalis veneni fugiendum esse quicquid obtineri nequit quin Dei offensa redimatur. *Delicias* enim *peccati* vocat illecebras mũdi omnes, quæ nos à Deo eiúsque vocatione abducunt. Nam cõmoda vitæ terrenæ quibus pura conscientia & Dei permissu frui licet, ea hoc numero non censentur. Quare semper meminerimus discernere quid nobis Deus permittat. Sunt autem quædam per se licita, quorum vsum nobis prohibẽt vel temporis, vel loci, vel aliarum rerum circunstãtiæ. quare in omnibus præsentis vitæ cõmodis semper id spectandum, vt nobis ad sequendum Deum adminicula sint, non impedimẽta. Et tẽporales quidẽ delicias peccati vocat, quæ citò euanescũt simul cum vita. His opponit probrũ Christi, quod libenter in se suscipere debent pii omnes. Nam quos elegit Deus, eos etiã præordinauit vt fiant imagini Filii sui cõformes: non quòd ad eundem omnes modum probris aut alio crucis genere exerceat, sed quòd omnes ita cõparatos esse decet, vt crucis societatẽ cum Christo subire non recusent. Reputet igitur quisque apud se quatenus ad hanc communicationem vocetur, vt obstacula omnia abrumpat. Nec prætereundum est quòd Christi probris annumerat quascũque ignominias fideles ab initio mũdi pertulerunt. Nam sicuti membra fuerũt eiusdem corporis, ita nihil habebant à nobis separatum. Sunt quidẽ omnes ærumnæ, sicut præmia peccati, ita etiam maledictionis fructus, quæ primo homini fuit imposita: sed quascunque iniurias Christi nomine sustinemus ab impiis, eas ipse suas ducit. Vnde gloriatur Paulus se supplere quod passionibus Christi deest. id si rite expenderemus, nõ tam molestum nobis esset atque acerbũ, pro Christo pati. Melius etiam hoc mẽbro declarat quid significet per probrũ Christi, vbi dicit, Malis affici cũ Dei populo. Non poterat aliter Moses se vnum esse ex

ex Dei populo profiteri, nisi gentis suæ miseriis adiungeret se comitē. Ergo vbi hic finis est ne discedam⁹ à corpore Ecclesiæ: quicquid patimur, sciamus capitis nomine esse cōsecratum. Ita ex aduerso *Thesauros AEgypti* vocat, quos aliter possidere nemo potest quin Ecclesiæ renunciet. *Intuebatur enim in remunerationem.* Probat, illam animi magnitudinem fuisse fidei affectū, ex descriptione quam posuit: quia Moses oculos in Dei promissionem defixos habebat. Neque enim sibi melius fore sperasset cum populo Israelitico quàm apud AEgyptios, nisi sola promissione confisus. Porrò si quis inde inferat, fidem non in solā Dei misericordiam recumbere, quia præmii respectum habeat: respondeo, non hic disputari de iustitia aut salutis causa: sed Apostolum generaliter complecti quicquid fidei conuenit. Ergo fides, quatenus quærenda est iustitia corā Deo, non remunerationem, sed gratuitā Dei bonitatē: non opera nostra, sed Christum solū intuetur. Sed fides extra iustificationis causam, quia generaliter se extendit ad quoduis Dei verbū, remunerationis quæ promittitur respectū habet. Fide, inquā, amplectimur quicquid Deus promittit: atqui operibus promittit remunerationem: ergo hanc apprehendit fides. Sed hoc totū in causa gratuitæ iustificationis locum nullum habet: quia nulla operum remuneratio sperari potest, nisi gratuita iustitiæ imputatio præcedat.

27 *Fide reliquit AEgyptum.* Tam de priore exitu hoc posset exponi quàm de secundo, quum scilicet secum populū eduxit. tunc enim propriè reliquit AEgyptum, quum ex domo Pharaonis aufugit. Huc accedit quòd ante celebrationem Paschatis hic egressus recēsetur ab Apostolo. Videtur ergo de Mosis fuga loqui. nec obstat quod addit, *Non timuisse furorem Regis*: quum Moses ipse narret terrore se fuisse cōpulsum. Nam si initium spectamus, non timuit quum se populi vindicem profiteretur. Omnibus tamen expēsis, ad secundum exitum referre malo. tūc enim intrepidè Regis ferociā despexit, tanta Spiritus Dei virtute armatus, vt furiosam illam bestiam vltrò subinde lacesseret. Hæc certè mira fuit vis fidei, quòd imbellem multitudinem secū trahens ac multis impedimentis onustam, iter sibi per innumeras difficultates, Dei manu patefactum iri sperauit. Videbat potentissimum Regē impotenter furere: sciebátque finem non facturum donec extrema quæque tentasset. verùm quia authorem suæ profectionis Deum esse nouit, euentum illi cōmendat, nec dubitat quin omnes AEgyptiorum impetus in tempore cohibiturus sit. *Quasi enim inuisibilem.* Imò Deum viderat in medio rubi ardentis: quare impropriè hoc videtur dici, & parum aptè ad causam præsentem. Fateor sanè, visione illa cōfirmatum prius fuisse Mosen, quàm præclarum illud liberandi populi facinus aggrederetur. sed nego talem fuisse Dei conspectum, qui eum exueret sensu carnis, & extra mundi pericula educeret. Signum duntaxat quoddam præsentiæ suæ tunc illi Deus ostendit: sed multum abfuit quin Deum qualis est, videret. Apostolus autem intelligit non secus obduruisse Mosen, quàm si in cælum raptus Deum solum haberet ante oculos, negotiū verò cum hominibus nō haberet, nō subiiceretur huius vitæ periculis, nullum cum Pharaone haberet certamen. Atqui certum est, eum tot difficultatibus fuisse obrutū, vt posset animo interdum cōcipere Deū procul abesse: aut certè superiorem tandem fore Regis contumaciam, tot præsidiis instructam ad resistendum. Denique ita se Deus Mosi vidēdum præbuerat, vt fidei tamen locum relinqueret: at Moses, quum vndique multi terrores instarent, omnes in Deum sensus suos cōuertit. Adiutus quidē fuit ad eā rem visione illa quā diximus: sed tamē plus in Deo vidit, quàm ferebat signū illud visibile. Potentiā enim eius apprehendit, quæ metus omnes omniáque discrimina absorberet. Promissione fret⁹, certò statuit populum, tametsi AEgyptiorū tyrānide premebatur, iam terræ promissæ esse dominū. Hinc colligimus, verā fidei naturam esse, Deum semper habere præ oculis. secundò, fidē altiora & magis recōdita in Deo intueri, quàm quæ sub sensus nostros cadant. tertiò, solū Dei conspectum sufficere ad mollitiem nostram corrigendam: vt simus cōtra omnes Satanæ insultus plusquam saxei. Vnde sequitur, quò quisque mollior est ac minus virili animo, eò minus habere fidei.

28 *Fide fecit Pascha & aspersionem sanguinis, vt qui perdebat primogenita, non tangeret eos.*

29 *Fide transierunt mare rubrum quasi per terram siccam: quod quum tentassent AEgyptii, absorpti sunt.*

30 *Fide ceciderũt mœnia Iericho, circũdata per septẽ dies.*

31 *Fide Rahab meretrix nõ periit cum incredulis, quum excepisset exploratores cum pace.*

28 *Fide Pascha.* Hoc ad fidei commendationem multum valere debuit apud Iudæos, quibus præcipuum & maximæ venerationis sacrificium Pascha erat. Porrò fide celebratum fuisse dicit, non quia agnus ille figura fuit Christi: sed quia quũ postes aspergeret sanguine, nõdum extabat profectus. quare vbi veritas ipsa adhuc latebat, fide expectari necesse fuit. Imò ridiculũ videri poterat, quòd Moses paucas sanguinis guttulas, Dei vindictæ in remedium opponeret: sed solo tamẽ Dei verbo contentus immunẽ fore populum à plaga quæ AEgyptiis instabat, non dubitauit. vnde non immeritò fidẽ eius Apostolus hac in parte laudat. Qui fide celebratũ fuisse Pascha interpretantur, quia Moses in Christum respexerit, verum quidem dicunt: sed Apostolus simpliciter hîc fidei meminit, quatenus in solo Dei verbo acquiescit, vbi res ipsa non apparet. ideo intẽpestiuum est subtilius hoc loco philosophari. Quòd autẽ Mosen solũ fecisse Pascha cõmemorat, hæc causa est, quòd per eius manum Deus Pascha instituit.

29 *Fide transierunt.* Certum est, cõplures in illa multitudine fuisse incredulos: at Dominus paucorum hoc fidei concessit, vt sicco pede per mare transiret tota multitudo. Nam in eadẽ re magnum inter Israelitas & AEgyptios discrimen fuit, quòd quum alii incolumes trãsiissent, alii paulo pòst demersi sunt. Vnde hoc discrimen? nisi quia verbum Dei priores amplexi sunt, quo destituebantur AEgyptii. Argumentum igitur est à contrariis, quum dicit *AEgyptios fuisse submersos.* Nam infœlix ille euentus, pœna fuit temeritatis: queãdmodum exaduerso salutem cõsequuti sunt Israelitæ, quòd verbo Dei freti, inter medias aquarũ moles iter facere non recusarũt.

30 *Fide ceciderunt mœnia Iericho.* Sicuti prius fide abruptum fuisse seruitutis iugum docuit, ita nunc eadem fide commemorat populum hæreditatis sibi promissæ possessionem fuisse adeptum. Nam primo terræ ingressu obiecta erat vrbs Iericho, munita & ferè inexpugnabilis, quæ progredi vltrà vetaret, quum nulla esset illius expugnandæ ratio. Præcipit Dominus vt semel quotidie omnes viri bellicosi muros circumeant: septimo autem die septies. Puerilis erat circuitus ille plenúsque ludibrio. parent nihilominus mãdato Dei. neque ludunt operam: fœliciter enim succedit vt promissum illis fuerat. Certum est nõ hominũ clamore, vel strepitu, nec clangore tubarum mœnia corruisse: sed quia sperauit populus quod se facturum Dominus promiserat. Hæc quoque in vsum nostrum accommodare licet: quia neque aliter quàm fide ex diaboli tyrannide asserimur in libertatem: & eadem fide hostes nostros profligamus, omnésque inferorum munitiones concidunt.

31 *Fide Rahab meretrix.* Tametsi primo aspectu videtur hoc exemplum ob personæ ignobilitatem minus illustre, ac prope indignum esse quod in hoc ordine recenseatur: congruenter tamen neque abs re citatur ab Apostolo. Hactenus ostendit, Patriarchas, quibus Iudæi plurimum honoris ac reuerentiæ deferebant, nihil gessisse laude dignum nisi per fidem: quæcũque Dei beneficia erga eos memoratu digna extiterunt, fuisse eiusdem fidei effectus. Nũc verò docet, mulierem alienigenam, & apud suos non infimæ tantùm conditionis, sed quæ meretrix fuerat, in Ecclesiæ corpus per fidem fuisse insitam. Vnde sequitur, eos qui maximè excellunt, nullius corã Deo pretii esse, nisi ex fide æstimentur: contrà verò in societatem Angelorũ adoptari qui inter profanos & repro-

reprobos vix prius locum habebant. Porrò fidei Rahab Iacobus 2.5 quoque testimonium reddit: & facile est ex sacra historia colligere, mulierem hanc vera fide fuisse præditam. sibi enim certò persuasum esse profitetur quod Deus Israelitis promiserat: & quasi victores iam essent quos metus ab accessu terræ prohibebat, veniam sibi ac suis dari petit: neque ea in re homines considerat, sed Deũ ipsum. Huius fidei testimonium est, quòd non sine vitæ periculo exploratores hospitio recipit. ergo fidei beneficio, à cõmuni vrbis suæ interitu salua euadit. Nomen *meretricis* ad amplificandam Dei gratiam positum est. Sunt qui זונה vertũt hospitam, quasi quæstum ex caupona fecerit: sed quum hoc nomen vbique Scriptura pro meretrice vsurpet, nulla est ratio cur aliter hoc loco interpretemur. Rabini, quia hoc absurdum turpeque suæ genti esse putabant, si dicerentur exploratores meretricis hospitio vsi esse: coactam etymologiam excogitarunt. Sed inanis fuit ille timor: ideo enim in historia Iosuæ nominatim epithetũ hoc הזונה additur, vt sciamus exploratores clanculum venisse in vrbem Iericho, & ibi in domo meretricia latuisse. quanquã hoc ad anteactam vitam referri certum est: resipiscentiæ enim testis est fides.

32 Et quid amplius dico? deficiet enim me tempus narrantem de Gedeon, Barac, & Samson, & Iephte, & Dauid, & Samuel, & Prophetis:

33 Qui per fidem expugnauerunt regna, operati sunt iustitiam, adepti sunt promissiones, obturarunt ora leonum,

34 Extinxerunt vim ignis, effugerunt aciem gladii, robusti facti sunt ex infirmitate, fortes redditi sunt in prælio, profligarunt exercitus alienorum.

32 *Et quid amplius dico?* Quia timendum erat ne singula exempla referendo, fidei laudes ad paucos homines restringeret, præoccupat, ac dicit, nullũ fore finem si singulis insistat: quum idipsum quod de paucis narrauit, ad totam Dei Ecclesiam pertineat. Ac primùm quidem medium illud tempus inter Iosue & Dauidem designat, quo Dominus iudices excitauit ad gubernandum populum: quales fuerunt quatuor isti de quibus meminit, *Gedeon, Barac, Samson, & Iephte.* Ridiculum sanè erat, Gedeonem cum trecentis hominibus ingentem hostium exercitum aggredi: lagenas manibus concutere, plusquam inane erat terriculamentum. Barac longè impar erat hostibus, & tantùm mulieris vnius consilio regebatur. Samson homo rusticanus, & qui non aliis quàm agriculturæ armis se exercuerat, quid poterat contra tam superbos victores, quorum potentia subactus fuerat totus populus? Quis Iephte facinus initio temeritatis non damnasset, qui vindicem populi iã deplorati se profitetur? Sed quoniam Deum omnes sequuntur ducem, & eius promissione animati iniunctum sibi munus suscipiunt, Spiritus sancti testimonio ornantur. Ergo quicquid laudabile gesserunt, fidei Apostolus tribuit. quanquam nullus est eorum cuius fides non claudicauerit. Gedeon ad arma sumenda tardior est quàm par sit, nec se Deo committere, nisi difficulter, audet. Barac initiò trepidat, vt ferè conuitiis Delboræ sit cogendus. Samson concubinæ blanditiis victus suam & totius populi salutem inconsideratè prodit. Iephte in concipiendo stulto voto præceps, in soluendo nimis pertinax, pulcherrimam victoriam crudeli filiæ suæ morte deformat. Ita in omnibus sanctis semper inuenietur aliquid reprehensibile. Fides tamen etiam si mutila sit ac imperfecta, Deo probari non desinit. Quare nõ est quòd nos frãgãt vel exanimẽt vitia quibus laboramus, modò fide pergamus in vocationis nostræ stadio. *De Dauid.* Sub nomine Dauidis complectitur omnes pios Reges: quibus Samuelem & Prophetas adiũgit. Proinde in summa docere vult, regnum Iuda in fide fuisse fundatũ, & fide ad extremum

stetisse. Vulgò notæ erant plurimæ Dauidis victoriæ, quas de hostibus reporta uerat. nota erat Samuelis integritas, & summa virtus in gubernando populo. nota erant Dei beneficia quibus sanctos Prophetas ac Reges prosequutus fuerat. Apostolus affirmat nihil horũ esse, quod non fidei acceptum referri debeat. Porrò ex innumeris Dei beneficiis quædã dũtaxat attingit, vt inde generaliter colligant Iudæi, quẽadmodum semper Dei manũ conseruata fuit Ecclesia per fidem, sic neque hodie aliam rationem esse qua illum erga nos beneficum sentiamus. Dauid toties victor rediit domum, Ezechias ab infirmitate cõualuit, Daniel ex fouea leonum saluus & intactus emersit, socii eius in camino ardenti, non secus ac in rosido prato, læti ambularunt. Horum omnium si causa fuit fides, statuendum est non aliter quàm fide, locum Dei bonitati dari, vt se erga nos exerat. Præcipuè notandum est membrũ illud, vbi dicitur fide adeptos esse promissiones. Tametsi enim verax manet Deus, etiamsi omnes simus increduli: infidelitas tamen nostra facit vt promissiones nobis sint irritæ, hoc est, effectu careant.

34 *Robusti facti sunt ex infirmitate.* Chrysostomus aliò refert: nempe quòd reducti sint Iudæi ab exilio, in quo erãt quasi desperati. Mihi de Ezechia hoc accipi non displicet. Quanquam possemus latius extendere: quòd Dominus in altũ manu sua extulerit sanctos, quoties prostrati erãt, opémque tulerit eorũ infirmitati, vt pleno robore vigerẽt.

35 Receperunt mulieres resurrectione mortuos suos: alii verò distenti fuerunt, non amplexi redemptionem, vt meliorem resurrectionem obtinerent.

36 Alii autem ludibria & flagella experti sunt: præterea vincula & carceres.

37 Lapidati sunt, dissecti sunt, tentati sunt, occisione gladii mortui sunt, oberrarunt in pellibus ouillis, in tergoribus caprinis, destituti, afflicti, malis affecti:

38 Quibus mundus non erat dignus: in desertis errantes, in montibus, & speluncis, & cauernis terræ:

39 Et hi omnes testimonium consequuti per fidem, non consequuti sunt promissionem:

40 Deo quiddam pro nobis prouidente, ne sine nobis perficerentur.

35 *Receperunt, &c.* Nuper prosperos successus recensuit quibus muneratus est Deus suorum fidem: nunc diuersum argumentum tractat: nempe, Sanctos, quũ ad extremas quasque miserias redacti essent, fide tamen eluctatos esse, vt etiam ad mortem vsque inuicti perstiterint. Hæc quidẽ primo aspectu multum inter se differunt: quòd alii de victis hostibus magnificè triumphant, variis miraculis conseruantur à Domino, eruũtur nouis & insolitis modis ex media morte: alii autem probrosè tractantur, & propè conspuuntur à toto mundo, cõficiuntur inopia, exosi sunt omnibus, vt cogantur in latebras ferarum se abdere, trahuntur denique ad sæua & truculenta supplicia. Nã hi posteriores destituti prorsus videntur Dei auxilio, quum ita eos exponit superbiæ & crudelitati impiorum. Multum ergo videntur à prioribus distare. Fides tamen in vtrisque regnat, & in vtrisque perinde est efficax: imò in secũdis meli⁹ vis eius relucet. Nã in mortis cõtẽptu splẽdidior est fidei victoria, quàm si vita in quintũ seculũ propagetur. Hic præstãtior est fidei effect⁹ dignúsque maiori laude, probra, inopiã, & extremas ærũnas perferre æquo & cõstãti animo, quàm miraculo recupe rare

rare sanitatem, vel aliquod simile Dei beneficium consequi. Summa est, fortitudinem Sanctorum, quæ seculis omnibus enituit, fidei esse opus: quòd maior sit nostra imbecillitas quàm vt malis superandis simus idonei, nisi nos fides sustineat. Atque hinc colligimus, quicunque vere Deo fidunt, virtute qua oportet, instructos esse ad resistendum, quibuscunque ipsos modis impetat Satan: ac præsertim ferendis malis nunquam nobis patientiam defore, si adsit fides. proinde infidelitatis nos conuinci vbi in persequutionibus & cruce deficimus. Eadem enim hodie est fidei natura quæ olim apparuit in sanctis Patribus, quos hic Apostolus commemorat. Quare si eorum imitaremur fidem, nunquam ita turpiter ob ignauiam concideremus. In verbo ἐτυμπανίσθησαν sequutus sum Erasmum: tametsi alii interpretantur Carceratos fuisse. Sed hoc (meo iudicio) simplicius, quòd distracti fuerint, quemadmodum corium in tympano distenditur. Quòd dicit fuisse tentatos, videtur esse superfluum: nec dubito quin similitudo duarum vocum ἐπρίσθησαν & ἐπειράσθησαν, in causa fuerit vt secunda malè ab imperito quopiam lectore addita, paulatim obrepserit in textum: sicuti etiam Erasmus diuinat. Per ouillas & caprinas pelles, nō tam puto designari tentoria quæ ex pellibus conficiebantur, quàm viles & asperos piorum amictus, quibus induebantur quum in deserta fugerēt. Tametsi autem lapidatum fuisse Ieremiam tradunt, Esaiam verò dissectum, & Sacra historia narrat, Eliam, Elisæum atque alios Prophetas in mōtibus & speluncis oberrasse: non tamē dubito quin sæuas illas persequutiones designet, quibus grassatus est Antiochus in populum Dei, & quæ postea sequutæ sunt. *Non amplexi redemptionem.* Aptissimè loquitur: breuem enim huius vitæ vsuram eos redimere oportuisset, Deum abnegando. Fuisset autem hoc nimis indignum pretium. Ergo vt perpetuò in cælis viuerent, vitam in terra repudiarunt quæ tanti illis cōstitisset: nempe abnegatione Dei, vt diximus, suæque vocationis desertione. Audimus autem quid Christus dicat, Si animas nostras seruare cupimus in hoc mundo, nos in perpetuum eas perdere. Proinde si verus futuræ resurrectionis amor sedem in cordibus nostris occupat: facilè nos ad mortis contemptum adducet. Et sanè non aliter viuendum est quàm vt Deo viuamus: simulatque Deo viuere non licet, libenter aut non ægrè mors nobis oppetenda est. Porrò hac sententia confirmat Apostolus quod dixit, Sanctos fide superasse omnia tormenta: nisi enim spe beatæ resurrectionis retenti fuissent eorum animi, statim collapsi fuissent. Hinc præterea colligenda est vtilis exhortatio, qua nos in rebus aduersis muniamus. Neque enim recusandum est vt Dominus tot sanctis hominibus nos aggreget, quos scimus tot miseriis fuisse exercitatos & vexatos. Neque verò hic nobis paucorum hominum miseriæ narrantur, sed cōmunes Ecclesiæ persequutiones: & hæ quidem non vnius aut alterius anni, sed quæ ab auis vsque ad nepotes interdum grassatæ sunt. Quare nihil mirum si iisdem hodie experimentis fidem nostram probare Deo placeat: nec cogitandum est nos ab eo deseri, cui scimus fuisse curæ sanctos Patres qui eadem ante nos passi sunt.

38 *Quibus mundus non erat dignus.* Quum ita profugi inter feras vagabātur sancti Prophetæ, videri poterāt indigni quos terra sustineret. quî fit enim vt inter homines locum non inueniāt? Sed Apostol⁹ in cōtrariā partē hoc retorquet: nempe quòd mundus illis non esset dignus. nā quocunque veniāt serui Dei, eius benedictionē, quasi fragrantiā boni odoris, secum afferunt. Sic domus Putiphar benedicta fuit in gratiam Ioseph: Ge.39.5. & Sodoma salua futura erat, si in ea inuēti fuissent decē iusti homines: Ge.18.32. Vtcunque ergo mundus seruos Dei quasi excrementa à se proiiciat: hoc tamen inter eius pœnas deputandum est, quòd illos ferre non potest: quia simul cum illis resideret aliqua Dei benedictio. Proinde quoties è medio tolluntur iusti, sciamus totidē aduersa nobis esse præsagia: quoniam indigni simus eorum contubernio, ne simul nobiscum pereant. Interea habent pii amplam consolationis materiam, si eos mundus quasi catharmata eiiciat, quādo vident idem accidisse Prophetis, qui in feris animalibus plus experti sunt clementiæ quàm in hominibus ipsis. Hac se co-

gitatione erexit Hilarius, quum videret à sanguinariis tyrannis occupari Ecclesiam, qui tunc imperatorem Romanũ, velut carnificem, in manu habebant. tũc, inquam, sanctus vir memoria repetebat quæ hîc de Prophetis recitat Apostolus, Montes & syluæ, dicebat, & lacus & carceres mihi tutiores sunt, quàm magnus tẽplorum splendor: nam in illis Prophetæ aut manẽtes, aut demersi, Dei Spiritu prophetabant. Sic etiam nos animatos esse conuenit vt mundum intrepidè spernamus: & si nos euomat, sciamus nos ab exitiali gurgite exire, Deúmque ita prospicere nostræ saluti, ne eodem mergamur exitio.

39 *Et hi omnes.* Argumentum est à minori ad maius. nam si illi quibus nondum tanta lux gratiæ affulserat, tanta constantia in malis tolerandis excelluerunt: quid efficere in nobis debet plenus Euãgelii fulgor? illos exigua lucis scintilla in cælũ duxit: quũ sol iustitiæ nobis luceat, quo nos prætextu excusabimus si hæreamus adhuc in terra? Hæc est genuina mens Apostoli. Scio Chrysostomũ & alios quosdam secus exponere: sed orationis contextus facilè ostẽdit, hîc notari gratiæ discrimen qua Deus sub Lege prosequutus est fideles, & quá nos hodie dignatur. Nam quum vberior in nos effusa sit gratia, minus esse in nobis fidei valde absurdum esset. Dicit ergo, Patres illos qui tã eximia fide præditi fuerunt, nõdum habuisse tam vberem credẽdi materiam quàm nos habemus. Rationẽ continuò pòst addit: quia Deus voluerit nos omnes coadunare in vnũ corpus: ideóque exiguam illis gratiæ portionem distribuerit, vt solidam perfectionem in tempus nostrum, hoc est, in aduentum Christi, differret. Atque hoc singulare Dei erga nos beneuolentiæ est documentum, quòd tametsi liberalem se ab initio mundi ostenderit suis filiis, sic tamẽ gratiam suam attemperauit, vt totius corporis saluti prospiceret. Quid amplius desiderare quisquam nostrum possit, quàm in omnibus beneficiis, quibus Deus, Abraham, Mosem, Dauidem & omnes Patriarchas, Prophetas & pios Reges prosequutus est, habitam esse sui rationẽ vt cũ illis in Christi corpus coalescat? Sciamus ergo nos bis ac ter ingratos esse Deo, si minus in nobis fidei sub Christi regno appareat, quàm se habere Patres sub Lege tam insignibus patientiæ exemplis probarũt. Quod dicit, nondum adeptos fuisse promissionẽ: de vltima promissionum clausula intelligi debet, quæ nobis promulgata fuit in Christo. qua de re aliquid iam antè dictum est.

CAP. XII.

1 *PRoinde, nos quoque quum tanta circundati simus nube testium, deposito omni onere & peccato quod nos circunstat, per patientiam curramus in proposito nobis certamine:*

2 *Intuentes in principem & perfectorem fidei Iesum, qui pro gaudio sibi proposito pertulit crucem, ignominia contempta, & in dextra throni Dei consedit.*

3 *Ac reputate quis hic fuerit, qui tantam in se sustinuit ab impiis contractionem, vt ne fatigemini animabus vestris soluti.*

1 *Proinde nos quoque.* Hæc conclusio est quasi epilogus proximi capitis: vbi demonstrat quorsum recitauerit illum Sanctorum catalogum, quorum fides sub Lege excelluit: nẽpe vt se quisque comparet ad eorum imitationẽ. Et metaphoricè copiosam multitudinem vocat nubem. densum enim raró opponitur. Si pauci essent numero, tamen suo exemplo incitare nos deberent: sed vbi ingens est turba, acriores stimulos addere nobis debet. Præterea dicit, nos dẽsitate illa vel copia circundari, vt quocunque oculos vertamus, statim occurrant

rant

rant multa fidei exempla. Nomen *Testium* nõ accipio generaliter, ac si Martyres Dei nuncuparet: sed refero ad præsentem causam. acsi diceret, satis eorum testimonio comprobatam esse fidẽ, vt non sit hæsitãdũ. Sunt enim virtutes Sãctorũ quasi testimonia quæ nos cõfirmẽt, vt illis vel ducib⁹ vel sociis freti alacrius ad Deum pergamus. *Deposito omni onere.* Quia similitudinem cursus vsurpat, simul expeditos esse iubet. festinationi enim nihil magis aduersum, quàm si sarcinis onusti simus. Porrò varia sunt onera quæ spiritualem cursum nostrum morantur ac impediunt: vt amor vitæ præsentis, mundi deliciæ, cupiditates carnis, curæ terrenæ, diuitiæ etiam ac honores, & quæcunque sunt eiusdem generis. Quisquis ergo vult in Christi stadio currere, primùm se omnibus impedimentis abdicet, quia iam plus satis tardi sumus, vt non aliunde accedant remoræ. Neque tamen iubemur diuitias simpliciter abiicere, aut alia vitæ commoda, nisi quatenus cursum nostrum retardant: quia Satan illis, quasi tricis, nos retinet atque implicat. Porrò metaphora cursus satis frequens est in Scripturis. hic verò nõ quemlibet cursum designat, sed cursorium certamẽ. quod studia magis solet accendere. Summa igitur est, nos certamen ingressos esse, & quidem in celeberrimo stadio vndique circunstare multos testes, præsidẽ Dei Filium, qui ad præmium nos inuitat & hortatur. turpissimum igitur fore si in medio spatio fatigemur vel torpeamus. Quãquam autem sancti homines, de quibus meminit, non testes modò sunt, sed eiusdem cursus socii, qui viam nobis præmonstrant: testes tamen vocare maluit quàm cursores, vt significaret non æmulos esse qui palmã nobis præripiant, sed approbatores potius qui plaudãt & gratulentur nostræ victoriæ. quemadmodum etiã Christus nõ tantùm agonotheta est, sed manum nobis porrigit, vires ac strenuitatem suppeditat: denique nos ad inchoandum cursum præparat atque idoneos reddit, & sua virtute nos perducit vsque ad metam. *Peccato quod nos circumstat.* Hoc grauissimum est onus quod nobis obstat. Dicit autem nos esse implicitos, vt sciamus, neminem currendo aptum esse, nisi qui exuerit hos laqueos. Non loquitur autem de externis vel actualibus (vt vocant) peccatis: sed de ipso fonte. hoc est concupiscentia, quæ ita omnes nostri partes occupat, vt vndique sentiamus nos teneri eius laqueis. *Per patientiam.* Hac voce semper monemur quid præcipuè in fide considerari velit Apostolus: nempe, vt regnum Dei, quod carni est inuisibile, sensúsque omnes nostros superat, spiritu quæram⁹. Nã qui in hac meditatione occupãtur, facile terrena omnia contemnunt. Ita Iudæos non poterat melius abstrahere à suis cæremoniis, quàm si eos ad vera fidei exercitia reuocaret, ex quibus discerent spirituale esse Christi regnum, & huius mundi elementis longè superius.

2 *Pro gaudio sibi proposito.* Tametsi Latina loquutio nonnihil habet ambiguitatis, tamen in verbis Græcis perspicuè apparet sensus Apostoli. Significat enim, quum integrum esset Christo se eximere omni molestia, vitãque fœlicẽ & bonis omnibus affluentem degere: ipsum tamẽ vltrò subiisse mortem acerbam & plenam ignominia. Nam, Pro gaudio, idem valet atque, Loco gaudii: & Gaudium genus omne commoditatis comprehendit. Propositum autem dicit quod in manu Christi erat, vt si libuisset, facultas esset vtendi. Quanquam si quis particulam ἀντὶ causam finalẽ notare putet, non multum reclamo: vt sit sensus, Christum non recusasse mortem crucis quia videbat fœlicem eius exitũ. Ego tamen priorem expositionem retineo. Duplici porrò nomine Christi nobis tolerãtiam commendat, quòd mortem acerbissimam pertulerit, & quòd ignominiam despexerit. Finem deinde mortis gloriosum cõmemorat, vt sciãt fideles in salutem & gloriam cessura sibi mala omnia quæ sustinent, modo Christum sequantur. Sic etiam Iacobus 5.11 Patientiam Iob audistis, & finem nostis. Significat ergo Apostolus, eundem fore miseriarum nostrarum finem qui cernitur in Christo: secundum illud Pauli, Si compatimur, simul cum eo regnabimus, Rom. 8. 17.

3 *Reputate quis hic.* Amplificat suã exhortationem, Christum nobiscũ conferendo. nam si Filius Dei, quem ab omnibus adorari decuit, sponte subiit tã dura certamina: quis nostrum recusare

audeat iisdem se cum illo subiicere? Vna enim hæc cogitatio ad vincendas omnes tentationes sufficere debet, quum intelligimus nos Filii Dei esse comites: & eum qui supra nos adeò eminebat, voluisse ad conditionem nostram descendere, vt suo nos exemplo animaret. Ita, inquam, colligimus animos, qui alioqui liquescunt, & quasi in desperationem soluuntur.

4 Nondum ad sanguinem restitistis aduersus peccatum certando.

5 Et obliti estis exhortationis quæ vobis tanquam filiis loquitur, Fili mi, ne disciplinam Domini negligas, & ne deficias dum ab eo argueris.

6 Quem enim diligit Dominus, castigat: flagellat omnem filium quem suscipit.

7 Si disciplinam sustinetis, Deus tanquam filiis offertur. quis enim est filius quem pater non castiget?

8 Quòd si disciplinæ expertes estis, cuius participes sunt omnes: spurii igitur estis, non filii.

4 *Nondum ad sanguinem.* Vltrà progreditur: admonet enim, etiam quũ nos impii persequũtur pro Christi nomine, tunc nos certare cõtra peccatum. in hanc luctam descendere Christus nõ potuit, qui purus & immunis erat ab omni peccato. At nos hac in parte illi sumus dissimiles, quia semper in nobis habitat peccatum: cui domando & profligando cõueniunt afflictiones. Principio scimus, quicquid malorum est in hoc mundo, ex peccato prouenire, ac in primis mortem ipsam. Verùm id nunc non agit Apostolus: tantùm docet persequutiones quas pro Euãgelio sustinemus, alio quoque nomine esse nobis vtiles: quia remedia sint ad destruendum peccatum. nam hoc modo Deus sub disciplinæ suæ iugo nos retinet, ne caro nostra lasciuiat: interdum etiam ferocientes coercet: delicta interdum nostra punit, vt in posterum nos reddat cautiores. Siue ergo vitiis nostris medeatur, siue antè quàm peccemus, occupet, ita nos exercet in hac cuius meminit Apostolus, contra peccatum lucta. Hoc quidem honore nos dignatur Filius Dei, vt quæ pro Euangelio suo patimur, minimè inter pœnas peccati deputet. Nostrũ tamen est agnoscere quod hîc audimus ex Apostolo, sic nos agere ac defendere aduersus impios Christi causam, vt interea cum peccato, hoste intestino, bellum geramus. Hæc duplex erga nos est Dei gratia: quòd remedia quæ curandis vitiis nostris adhibet, in Euangelii sui defensionem conuertit. Meminerimus autem quos hîc compellet: nempe qui læto animo bonorum suorum iacturam fecerant, passique fuerant multas cõtumelias. & tamen ignauiæ eos insimulat, quòd in medio certaminum cursu defessi, non strenuè pergant ad mortem vsque. Quare non est quòd missionem nobis petamus à Domino, qualicunque militia perfuncti simus: quia nullos habere vult Christus emeritos milites, nisi qui mortem ipsam vicerunt.

5 *Et obliti estis.* Interrogatiuè lego. quærit enim an obliti sint: significans nondũ esse obliuiscendi tempus. Hîc verò ingreditur in illam doctrinæ partẽ, quòd vtile nobis sit cruce erudiri. ad eã rem vtitur testimonio Solomonis: cuius duo sunt membra: prius est, non reiiciẽdam esse correctionem Domini: in secundo causa redditur, quia Dominus quos diligit, castigat. Quoniam autẽ Solomon sic præfatur, Fili mi: monet Apostolus, hac tam suaui blandáque appellatione debere nos allici, vt hæc exhortatio penitus in animos nostros penetret. Cæterùm Solomonis argumentum hoc est, Si flagella Dei eius erga nos amorem

morem testantur: indignum est fastidio vel odio ipsa haberi. Plusquã enim ingratos esse oportet qui in suam salutem à Deo castigari non sustinent. imò qui paternæ eius beneuolentiæ signum respuunt.

6 *Quem diligit Dominus.* Hæc ratio videtur parum firma esse. promiscuè enim animaduertit Deus tã in reprobos quàm in electos: & eius flagella iram eius sæpius quam amorem declarant. sic enim & Scriptura loquitur,& experientia etiam confirmat. Verum vbi sermo ad pios habetur,non mirum est eũ duntaxat castigationis vsum attingi quem illi sentiunt. Nam vtcunque seuerum se & iratum iudicem erga reprobos Deus ostendat quoties eos punit: in electis tamen suis non alium finem spectat,quàm vt eorum consulat saluti. hæc paterni amoris demonstratio est.Deinde reprobi quum se Dei manu gubernari ignorent, fortuitò vt plurimum putant se affligi. Quemadmodum siquis puer contumax, relicta patris domo longè erret:fame & frigore vel aliis malis confectus,dabit quidem iustas stultitiæ suæ pœnas:suisque malis discet quid sit esse patri morigérum ac obsequentem:sed tamen hanc esse paternam castigationem non agnoscet.ita impii,quum se à Deo eiúsque familia quodammodo manciparint, non intelligunt Dei manũ ad se vsque peruenire. Meminerimus ergo, Diuini erga nos amoris gustum aliter à bonis percipi non posse in castigationibus, quàm dum illud nobis persuasum est, paternas esse ferulas quibus peccata nostra castigat. Nihil tale reprobis euenire potest, quorum fugitiuæ sunt mentes.Huc accedit quòd iudicium incipere oportet à domo Dei.proinde etiamsi cõmuniter alienos & domesticos feriat,sic tamen manum suam erga posteriores exerit, vt demonstret se peculiarem habere eorum curam. Sed illa est vera solutio, quòd quisquis à Deo se castigari nouit & persuasus est, gradum protinus facere debet ad hanc cogitationem: id accidere,quoniam à Deo ametur. Nam quum Deum in pœnis medium sentiant fideles, certum habent beneuolentiæ eius pignus,quia nisi amaret, nõ esset sollicitus de,eorum salute. Ideo concludit Apostolus, Deũ omnibus offerri Patrẽ qui correctionem sustinẽt. Nam qui calcitrant, vt equi feroces solent, vel qui præfractè reluctantur,minimè pertinent ad hunc ordinem.Quare in summa docet tũc nobis demum paternas esse Dei correctiones, quum illi nos obedienter subiicimus.

7 *Quis enim est filius.* A communi hominum more ratiocinatur,minime esse consentaneum vt filii Dei à crucis disciplina sint immunes. nã si nemo inter homines inuenitur, prudens saltem sanique iudicii, qui non liberos suos corrigat,quoniam sine diciplina ad bonam frugem adduci nequeunt: quantò minus hoc tam necessarium remedium Deus, qui optimus & sapientissimus est Pater, negliget? Siquis obiiciat, cessare inter homines eiusmodi correctionem, simulatque ex adolescentia egressi sunt liberi: respondeo, nos, quandiu viuimus, Dei respectu esse magis quàm pueros,atque hanc causam esse cur tergo nostro ferulam semper hærere conueniat. Quare meritò infert Apostolus, quisquis immunitatem à cruce appetit, eum se velut abdicare è numero filiorum Dei.Vnde sequitur,non æstimari à nobis,vt decet, adoptionis beneficium, totámque Dei gratiam repudiari quum nos ab eius ferulis subducere volumus. quod faciunt quicunque æquo animo afflictiones non tolerant.Cur autem spurios potius quàm alienos vocat qui correctionem refugiũt?nempe, quia eos alloquitur qui in Ecclesiam cooptati erant:ideóque filii Dei. quare significat, falsam & ementitiam fore Christi professionem, si se à Patris disciplina eximant, vt spurii magis sint quàm legitimi.

9 *Quum carnis nostræ patres habuerimus castigatores, & reueriti simus illos:annon multò magis subiiciemur Patri spirituum,& viuemus?*

10 *Et illi quidẽ ad paucos dies pro suo abitratu nos castiga-*

rũt: hic verò ad vtilitatẽ, vt nobis impertiat sanctimoniã suam.

11 *Porrò, omnis castigatio in presens non videtur gaudii esse, sed tristitiæ: in posterum tamen, fructum pacatum iustitiæ affert exercitatis.*

9 *Quum carnis nostræ.* Hæc comparatio multas habet partes. Prima est, si patrib⁹ ex quibus progeniti sumus secundum carnem, tantum detulimus reuerentiæ, vt passi fuerimus eorum disciplinam: multò plus honoris deberi Deo qui spiritualis est Pater. Altera, disciplinam qua patres liberos suos erudiunt, ad vsum præsentis vitæ vtilem esse dũtaxat: Deum verò longius respicere, vt scilicet in vitam æternam nos sanctificet. Tertia, mortales homines liberos suos vt illis visum est castigare: Deum verò temperare suam disciplinam optima ratione summáque sapientia, vt nihil in ea sit nisi moderatum. Hoc ergo primo loco inter Deum & homines diuersum ponit, quòd hi quidem patres sint carnis, ille autem, spirituum: idque amplificat, carnem cum spiritu conferẽdo. Sed quæritur annon carnis etiam Pater sit Deus: neque enim frustra hominis creationem inter præcipua Dei miracula cõmemorat historia Iob. quare hac quoque parte meritò Patris nomen sibi vendicat. Si dicamus Patrem vocari spirituũ, quia solus animas creat & regenerat sine hominis opera: rursus excipere licebit, Paulum non frustra gloriari se spiritualem esse eorum patrem quos in Christo per Euangelium genuit. Respondeo, tam animæ quàm corporis Patrem esse Deum: & quidem vnicum propriè loquendo: ac nomen hoc quadam veluti concessione transferri ad homines, siue de corpore siue de anima agatur. Quoniam tamen in creandis animabus non adhibet hominum operam, & eas etiam Spiritus sui virtute mirabiliter reformat: peculiariter κατ' ἐξοχὴν Pater spirituum vocatur. Quum dicit, Et reueriti simus illos: affectũ notat qui nobis à natura insitus est: vt patres, etiam quum asperè nos tractant, honore prosequamur. Quum dicit Subiiciemur Patri spirituum: significat, hoc æquum esse vt Deo imperium permittamus quod patris iure in nos obtinet. Quũ dicit, *Et viuemus*, causam designat vel finem. itaque copula resoluenda est in particulam Vt. Monemur autem hoc verbo, nihil esse nobis magis exitiale quàm si nos in Dei obsequium tradere recusemus.

10 *Et illi quidem ad paucos dies.* Hæc secunda est amplificatio, vt dixi, quòd Dei castigationes carni domandæ & mortificandæ destinentur, vt renouemur in cælestem vitam. vnde apparet fructum esse perpetuum: idem ab hominibus non esse sperandum. quum hominum disciplina pars sit ordinis politici, ideóque propriè ad præsentem vitam spectet. vnde sequitur, illas longè plus vtilitatis adferre, quantò scilicet spiritualis Dei sanctimonia corporis cõmodis præstat. Siquis obiiciat, patrum munus esse filios instituere in timore & cultu Dei, ac propterea eorum disciplinam ad tam breue tempus restringendam non videri: respondeo, id quidem esse verum: sed hìc de œconomia Apostolus loquitur, quemadmodum de politia solemus vulgò loqui. Nam etsi magistratuum est religionem tueri, eorum tamen officium huius vitæ finibus dicemus contineri: quia aliter ciuilis ac terrena gubernatio à spirituali Christi regno distingui non posset. Porrò quòd correctiones Dei dicuntur vtiles esse ad obtinendam eius sanctimoniam, hoc non ita accipiendum est quasi nos propriè sanctificent: sed quòd adminicula sint ad nos præparandos, quia per ea Dominus nos exercet ad mortificationem carnis.

11 *Omnis castigatio.* Hoc addit, ne Dei castigationes præsenti sensu metiamur. Nos enim pueris similes esse docet qui ferulam horrent ac refugiunt quantum in se est, quia nondum per ætatem iudicant quantum sibi sit vtilis. Huc ergo tendit admonitio, non rectè æstimatum iri castigationes ex præsenti carnis nostræ sensu: ideo coniiciendos esse oculos in finem: ita apprehendemus

hendemus trãquillum hunc iustitiæ fructum. *Fructus* autem *iustitiæ* dicitur timor Domini, & pia sanctaque vita cuius crux magistra est. *Pacatum* vocat, quoniam in rebus aduersis trepidamus & sumus inquieti. Tẽtamur enim impatiẽtia, quæ semper tumultuosa est: castigati autem, cópoſita mente agnoscimus quàm vtile nobis fuerit quod antè acerbum & molestum videbatur.

12 *Quare manus remissas & genua soluta surrigite.*

13 *Et rectas facite vias pedibus vestris: ne claudicatio aberret, sed magis sanetur.*

14 *Pacem sectamini cum omnibus, & sanctimoniam: sine qua nemo videbit Dominum.*

15 *Curam agentes ne quis deficiat à gratia Dei, ne qua radix amaritudinis sursum pullulans obturbet, & per eã inquinentur multi.*

16 *Ne quis scortator vel profanus, vt Esau, qui pro vno edulio vendidit primogenituram suam.*

17 *Nostis enim quòd quum postea vellet hæreditariam obtinere benedictionem, reprobatus sit. Pœnitentiæ enim locum non inuenit, etiamsi cum lachrymis quæsiisset eam.*

12 *Quare manus remissas.* Postquã docuit, Deum saluti nostræ prospicere dum nos castigat, inde nos ad alacritatẽ hortatur: nihil enim est quod nos magis debilitet, adeóque exanimet prorsus quàm quum falsa imaginatione occupati nullum gratiæ Dei gustum habemus in rebus aduersis. Ideo nihil est ad nos erigendos hac significatione efficacius, Deum nobis adesse etiam quum nos affligit, ac de nobis esse solicitum. Cæterùm his verbis non tantùm ad ferendas magno animo afflictiones hortatur, sed admonet non esse causam cur resides ac pigri simus ad faciendum officium. Nam plus satis experimur quantùm nos impediat metus crucis ne Deo, sicuti par erat, seruiamus. Libenter multi profiterentur suam fidem: sed quia sibi à persequutione timent, manus & pedes pium illum animi affectum destituunt. Libenter certarent multi pro Dei gloria, susciperent bonas ac iustas causas priuatim & publicè, officia sua Deo & fratribus impẽderent: sed quia periculum est ab odiis improborum, quia molestias complures sibi esse paratas vident, quasi manibus complicatis, otiosi quiescunt. Ergo si semel correctus fuerit in nobis nimius ille crucis timor, & ad tolerantiam compositi simus: nulla erit pars nostri quæ non apta sit ac formata ad munus suum Deo præstandum. Hoc est ergo quod intelligit Apostolus. Manus, inquit, remissas ideo habetis, genua vestra ideò labascunt, quia non agnoscitis quæ vera sit in rebus aduersis consolatio: ideo ad officium tardi estis. Nunc verò quũ ostenderim quàm vtilis sit vobis crucis disciplina, debet hæc doctrina excitare nouum in omnibus vestris membris vigorem. vt manibus ac pedibus ad sequẽdam Dei vocationem alacres ac prompti sitis. Porrò ad locum Isaiæ alludere videtur, qui habetur cap. 35. 3. Præcipit illic Propheta piis doctoribus, vt proposita spe gratiæ, genua trepidantia & debiles manus confirment. Apostolus vniuersos fideles iubet id facere: nam si hic vsus est consolationum quas nobis Dominus proponit: quemadmodum doctoris munus est totam Ecclesiam erigere, ita vnusquisque doctrinam peculiariter sibi destinando, seipsum erigit atque animat.

13 *Rectas vias facite.* Hactenus docuit nitendum esse Dei consolationi-

bus, vt simus ad bene agendum fortes ac strenui: atque illam esse fulturam nostram. nunc secundum adiungit: nempe, vt prudenter ambulemus ac teneamus rectum cursum. Nihilo enim minus vitiosus est incõsideratus feruor, quàm inertia & mollities. Quanquam hæc viæ rectitudo, quã cõmendat, inde procedit quum mens hominis omni metu superior, tantùm quid Deo probetur reputat: nam timor ad quærenda diuerticula ingeniosus est plus satis. Quemadmodum ergo peruerso metu impliciti flexuosas nobis vias quærimus, ita ecõuerso, quisquis se ad tolerantiam malorum comparauit, rectà pergit quocunque Dominus vocat, neque vel ad dexteram, vel ad sinistram deflectit. In summa, hanc bene agendi regulam præscribit, vt ad Dei voluntatem gressus nostros dirigamus, ne vel metus, vel mundi illecebræ, vel alia nos inde abducant. Ideò subiicit, *Ne claudicatio aberret*: hoc est, ne claudicando, tandẽ à via longius recedatis. Claudicationem vocat, quum mentes hominum alternant, nec sincerè Deo se addicunt. Sic alloquebatur Elias illos duplices, qui cultum Dei cum superstitionibus suis miscebant, Quousque claudicatis in vtranque partem? 1.Reg.18.21. Est autem elegans hæc loquutio: multò enim deterius est errare, quàm claudicare. iam, qui claudicare incipiunt, non statim auertunt se à via, sed paulatim magis ac magis ab ea recedunt, donec in errorem abrepti, in medio Satanæ labyrintho impliciti hæreãt. Monet igitur Apostolus vt sanandæ claudicationi maturè demus operam: quia si illi indulgeamus, lõgius nos à Deo tandem auertet. Posset etiam verti, Ne claudicatio degeneret, aut discedat: manebit tamen idem sensus: quoniam significat Apostolus, eos qui rectum cursum non tenent, sed paululum per incuriam huc vel illuc deflectere sibi permittunt, temporis successu penitus à Deo alienari.

14 *Pacem sectamini.* Ita nati sunt homines vt videatur vnusquisque fugitare pacem: sibi enim priuatim singuli student, mores suos volunt ferri, aliorum moribus se accommodare non dignantur. Ergo nisi magno labore sectemur pacem, eam nunquam retinebimus: multa enim quotidie accidunt quæ occasionẽ præbeãt dissidiis, hæc ratio est cur iubeat Apostolus pacẽ sectari: acsi diceret, non colendam esse duntaxat quoad nobis erit commodum, sed enitendum esse summo studio vt salua inter nos maneat. Quod fieri non potest nisi multas offensas obliuiscamur, atque alii aliis in multis rebus mutuam demus veniam. Quia tamen pax ab impiis alia conditione non potest impetrari, quàm si corũ vitiis ac sceleribus assentiamur, ideo protinus addit Apostolus, *Sanctimoniam* vnà cum pace sectandam esse: acsi nobis cum hac exceptione pacem cõmendaret, ne malorum amicitia nos inquinet aut polluat. Sanctimonia enim Deum propriè respicit. Quare etiamsi totus mundus bello flagrare debeat, nõ est deserenda sanctimonia, quæ vinculum est nostræ cum Deo coniunctionis. Denique placidè foueamus cum hominibus concordiam, sed vsque ad aras, vt habet prouerbium. Negat quenquam posse Deum videre sine sanctimonia: quoniam non aliis oculis videbimus Deum, quàm qui reformati fuerint ad eius imaginem.

15 *Curam agentes nequis, &c.* Vel attentè prouidentes. His verbis indicat procliuem esse lapsum à Dei gratia: neque enim frustra attentionem requirit in hac parte, quia simulatque securos esse aut remissos videt Satã, momẽto nos circunuenit. Denique contentione & vigilantia opus est, si velimus perseuerare in Dei gratia. Porrò *Gratiæ* nomine, totam nostram vocationem comprehendit. Si hinc quispiam inferat, non esse igitur efficacem Dei gratiam nisi nos proprio motu cooperemur, friuolum erit argumentum. Scimus quanta sit carnis nostræ pigritia. continuis itaque stimulis indiget. sed quum Dominus monendo & exhortando nos stimulat. simul etiam corda nostra afficit ne vanæ sint exhortationes, vel sine effectu diffluant. Ergo à præceptis & exhortationibus colligendum non est quid per se valeat homo, aut quæ sit liberi arbitrii facultas: nam certè attentio quã hìc Apostolus requirit, donum Dei est. *Ne qua radix.* Non dubito quin ad locum Mosis

Mosis respexerit, qui legitur Deut. cap. 29. nam promulgata Lege Moses cauendũ esse docet, ne qua radix fel & absynthium germinans in populo Dei pullulet. Postea interpretatur quid sibi velit, ne quis scilicet animæ suæ in peccato benedicens, & quemadmodum ebrii sitim suam acuere solent, prauam cupiditatem irritans impunitatis illecebra Dei contemptum inducat. Idem nunc agit Apostolus: prædicit enim fore vt si talẽ radicem altius crescere sinamus, multos corrumpat ac deprauet. nec tantùm iubet singulos eradicare ex cordibus suis talem pestem, sed prohibet etiam ne patiamur inter nos crescere. Fieri quidem non potest quin radices istæ hæreant in Ecclesia Dei: quia bonis semper mixti sunt hypocritæ & impii: sed vbi erumpunt, resecari debent, ne crescendo suffocent bonum semen. Amarulentiam ponit pro eo quod Moses dicit fel & absynthium: sed vterque venenosam ac mortiferam radicem exprimere voluit. Quum ergo tam exitiale sit hoc mali genus, eò acriore studio occurrere decet, ne longius surgat vel serpat.

16 *Ne quis scortator vel profanus.* Sicuti prius ad sanctimoniam hortatus est, ita vt à contrariis inquinamentis reuocet, speciem vnam ponit: ne quis sit scortator. Sed mox ad genus ipsum descendit: ne quis sit profanus. nam hoc nomẽ proprie Sanctimoniæ opponitur. In hunc finem Dominus nos vocat vt in suum obsequium sanctificet. id fit dũ mundo renuntiamus. quisquis autem in suis sordibus sibi ita placet, vt in eas subinde reuoluatur, se profanat. Quanquam generaliter profanos definire licet, quicunque non tanti æstimant Dei gratiam, vt ad eam, contempto mundo, aspirent. Quoniam autem variis modis profanescunt homines, eò maior dãda est opera ne Satanæ rima pateat ad nos suis corruptelis inquinãdos. & quẽadmodum sine consecratione nulla est vera religio, semper in timore Dei, mortificatione carnis, totaque pietatis exercitatione proficiendum est. Nã quemadmodũ profani sumus, donec separemur à mundo, ita si reuoluimur in mundi sordes, à sanctificationis gratia desciscim⁹. *Vt Esau.* Hoc exemplum vice expositionis esse nobis potest, quantum ad *profani* nomen attinet: nam quum Esau pluris edulium vnum quàm primogenituram suam fecisset, benedictione priuat⁹ fuit. Profani ergo sunt in quib⁹ ita regnat mundi amor ac prævalet, vt cælũ obliuiscãtur: vt qui ambitione abrepti, addicti pecuniæ & diuitiis, gulæ dediti, vel aliis deliciis irretiti, spirituale Christi regnũ inter suas curas vel nullo vel postremo loco habent. Aptissimum porrò hoc exemplũ est: nam quũ Domi nus vim amoris quo populũ suum prosequitur, vult exprimere, primogenitos vocat omnes quos ad spem vitæ æternæ vocauit. Inæstimabilis sane hic honor est quo nos dignatur: ad quem si conferantur omnes mundi opes, omnia commoda, honores, deliciæ, & quæcũque ad beatam vitam pertinere vulgò existimantur, erunt instar vilis edulii. Quòd autẽ ea quæ prope nihili sunt, habemus in tãto pretio, id fit, quia praua cupiditas nobis perstringit oculos, adeoquẽ nos excæcat. Ergo si velimus locum in Dei sanctuario tenere, contemnere discamus eiusmodi edulia, quibus inescare reprobos solet Satan.

17 *Quum vellet benedictionem.* Initio ludicrum ducebat factum illud, quo primogeniturã vendiderat, acsi puerilis fuisset lusus: serò tandem quid damni fecisset, sensit: quum benedictio in Iacob à patre translata illi abiudicaretur. Ita, qui illecebris huius mundi capti se à Deo alienant, & salutem suam vendunt vt se ingurgitent terrenis eduliis, non putant sibi quicquam perire: imò quasi tunc maxime beati essent, sibi placent ac plaudunt. Serò illis Dominus aperit oculos, vt mali sui conspectu admoniti, etiam iacturæ quam negligebant sensu, tangantur. Quandiu famelicus est Esau, nihil curat nisi vt ventrem habeat bene refertum: satur ridet, ac fratrem qui se edulio sponte priuauit, fatuum iudicat. Talis, inquam, est impiorum stupor, quandiu prauis desideriis æstuant, vel intemperanter se demergunt in suam lætitiam. post tempus, intelligunt quàm exitiale sibi fuerit quicquid tam auidè expetebãt. Quod dicit *Reprobatum*, perinde valet acsi dixisset, Repudiatum, vel repulsam passum esse. *Pœnitentiæ locum non inuenit.* Hoc est, nihil profecit vel

consequutus est sera sua pœnitentia: etsi cum lachrymis quæreret benedictionẽ, quam sua culpa amiserat. Quia autem omnibus gratiæ Dei contemptoribus idem periculum denuntiat: quæri potest an si contemptim recepta fuerit Dei gratia, & posthabitum mundo eius regnum, nulla spes veniæ supersit. Respondeo non præcise veniam talibus negari: sed admoneri vt sibi caueant, ne idem illis quoque accidat. Et certè quotidie multa seueritatis Dei exempla cernere licet, quibus ludibria & sannas profanorum hominum vendicat. Nam quum sibi crastinum semper promittant, nouo & improuiso mortis genere sæpe eos repẽtè è medio tollit: quũ fabulosum esse ducant quicquid audiunt de Dei iudicio, eos ita persequitur vt cogãtur agnoscere iudicem: quum stupidas habeant conscientias, diros postea cruciatus sentiunt huius stuporis vindices. Tametsi autem non accidit hoc omnibus: quia tamen periculum est ne accidat, meritò omnes monet Apostolus vt caueant. Altera etiam quæstio occurrit: an pœnitentia sua nihil proficiat peccator quisquis ea præditus erit. Videtur enim hoc innuere Apostolus, quũ tradit nihil ipsi Esau profuisse suam pœnitentiam. Respondeo, pœnitentiam hîc non pro sincera ad Deum conuersione accipi: sed tantùm pro terrore quo Dominus impios percellit, postquam diu in sua nequitia deliciati sunt. Porrò mirum non est si inutilis dicatur hic terror: quia interim neque resipiscunt, neque oderũt sua vitia, sed tantùm pœnæ sensu cruciantur. Idẽ & de lachrymis dicendum est. Quoties ingemuerit peccator, paratus est Dominus ad dandam veniam: nec frustra vnquam quæritur Dei misericordia, quoniam pulsanti aperietur, Mat. 7. 8. Verùm quia lachrymæ Esau desperati hominis fuerant, non dirigebantur ad Deum: sic impii vtcunque deplorent sortem suam, conquerantur, eiulent, non tamen pulsant ad Dei ianuam quia hoc fieri non potest nisi fide. Atqui quò grauius pungit eos conscientia, eò magis aduersus Deum fremunt, illíque succensent. Cuperent quidem accessum sibi dari ad Deũ: sed quia nonnisi ci⁹ irã apprehẽdunt, eius cõspectũ fugitãt: ita sæpe videm⁹, eos qui iocũ dicti tãt satis opportunã inter per extremos spiritus pœnitentiã fore: quũ eò ventum est inter sæua tormenta clamitare non iam esse obtinendæ gratiæ tempus: se enim exitio esse deuotos, quia nimis serò Deum quæsierint. Interdum quidem erumpunt in has voces, O si, ô si: sed mox desperatio omnia illorum vota abrumpit, faucésque illis præcludit, ne longius procedant.

18 *Non enim accessistis ad montem qui tangatur, vel ignem accensum, ac turbinem, & caliginem, & procellam,*

19 *Et tubæ sonitum, & vocem verborum: quam qui audierant, excusarunt, ne illis proponeretur sermo.*

20 *Non enim ferebant quod edicebatur, Etiamsi bestia tetigerit montem, lapidabitur, aut iaculo configetur.*

21 *Ac si terribile erat visum quod apparuit, Moses dixit, Expauefactus sum, & tremefactus.*

22 *Sed accessistis ad Sion montem, ciuitatem Dei viuentis, Ierusalem cælestem,*

23 *Et ad conuentum innumerabilium Angelorum, & Ecclesiam primogenitorũ qui scripti sunt in cælis, & Iudicem omniũ Deum, & spiritus iustorum consecratorum,*

24 *Et Mediatorem noui Testamenti Iesum: meliora loquẽtem quàm loquebatur sanguis Abel.*

18 Non

18 *Non enim accessistis.* Alio argumento nunc pugnat. nam prædicat magnitudinem gratiæ quæ nobis patefacta fuit per Euangelium, vt reuerenter eam excipere discamus. secundo, eius nobis suauitatem commendat, vt alliciat in eius amorem ac desiderium. Pondus vtrique addit ex comparatione Legis & Euãgelii. nam quò altius supra Mosis administrationem excellit Christi regnum, & splendidior est nostra quàm veteris populi vocatio: eò fœdior nostra ingratitudo & minus excusanda, nisi qua decet religione tantum bonum nobis oblatum amplectimur, ac humiliter suspicimus tantam Christi maiestatem, quæ hic apparet. Deinde quum non se nobis formidabilem, vt olim Iudæis, Deus præbeat: sed tam amicè & comiter nos ad se inuitet: ita quasi duplicatur ingratitudinis crimen, nisi tam benignæ inuitationi vltrò studiosè occurrim⁹. Primùm ergo meminerimus hîc Euangelium cum Lege conferri: deinde, huius comparationis duas esse partes, quòd se Dei gloria illustrius in Euangelio proferat quàm in Lege, & quòd amabilis hodie sit eius vocatio, quum olim nihil præter meros terrores habuerit. *Ad montem qui tangatur.* Variè exponunt hunc locum: sed ego terrenum montem spirituali opponi arbitror: atque huc spectant quæ postea sequuntur de *igne accenso*, *de turbine & procella*, & reliquis. Hæc enim signa quæ Deus edidit vt Legi suæ fidem conciliaret ac reuerentiam, si in se considerentur, magnifica sunt ac verè cælestia: sed quum venitur ad regnum Christi, quæ illic Deus nobis proponit, cælos omnes superant. Vnde fit vt tota Legis dignitas quasi terrena esse incipiat. ita mons Sinai manibus palpari potest: mons verò Sion nonnisi spiritu comprehenditur. quæcunque Exodi decimonono referuntur, fuerunt visibiles figuræ: quæ autem habemus in regno Christi, à sensu carnis sunt abscondita. Siquis obiiciat, spiritualem illorum omnium significationem fuisse, & hodie etiã externa esse pietatis exercitia quib⁹ in cælum euehimur: respondeo, Apostolũ loqui secundum maius & minus. Nemini autem dubium est, vbi in certamẽ veniunt Lex & Euangelium, quin præponderet in hac parte quod spirituale est: in illa autem priore, terrena symbola magis emineant.

19 *Qui audierant, excusarunt.* Hoc secundum membrum est, in quo tractat Legem Euangelio valde fuisse dissimilem, quia quum promulganda fuit, omnia terroribus variis plena erãt. Huc enim spectant quæcũque legimus Exodi decimonono, vt sciat populus Deum tribunal conscendere, quo seuerum iudicem se ostendat. Si innoxium animal propius fortè accessisset, iubebat illud confodi. quantò durior pœna immi nebat peccatoribus qui sibi malè conscii erant, imò qui se nouerant reos mortis æternæ agi per Legem? Euangelium autem nihil nisi amabile continet, si quidem fide recipitur. Reliqua pete ex 2. ad Corinthios capit. 3. Cæterùm quòd dicit populum excusasse: non ita debet accipi, quasi popul⁹ renuerit audire Dei verba, sed deprecatus est ne Deũ ipsum loquentem audire cogeretur. Persona enim Mosis interposita horrorem nõnihil mitigabat. Torquet tamen Interpretes quòd Mosi hæc verba Apostolus tribuit, *Expauefactus sum & tremefactus*: quæ nusquam legimus Mosem protulisse. Verùm solutio non erit difficilis, si consideremus Mosem nomine populi sic loquutum, cuius mãdata, quasi internuntius ad Deum referebat. Fuit igitur hæc communis totius populi querimonia: sed Moses inducitur, qui fuit veluti commune os omnium.

22 *Ad montem Sion.* Respicit ad eas prophetias quibus olim De⁹ promiserat Euangelium inde proditurum, vt Iesaiæ secundo, & similibus locis. Ergo montem Sion committit cum monte Sinai: deinde *Ierusalem cælestem.* & nominatim Cælestem vocat, ne Iudæi in illa terrena hæreant, quæ sub Lege floruerat: nam quum pertinaciter sub seruili Legis iugo manere appeteret, conuersa erat in montem Sinai, sicut Paulus docet ad Galatas capit. 4. Cælestem ergo Ierusalem intelligit, quæ per totũ mundũ extruenda erat, quemadmodum Angelus apud Zachariam funiculum eius ab Oriente vsque in Occidentem extendit.

23 *Conuentum Angelorum.* Significat nos Angelis associari, cooptari in

Patriarcharum ordinem, & collocari in cælo inter omnes beatos spiritus, quum per Euangelium nos ad se Christus vocat. Hic verò inæstimabilis est honor quo nos dignatur cælestis Pater, vt Angelis & sanctis Patribus nos accenseat. Quòd autem myriadas Angelorũ dicit, ex Daniele sumptum est. quã quam ergo Erasmum sequutus, *innumerabiles* verti. *Primogenitos*, non quosuis Dei filios nominat, vt aliquãdo Scriptura solet: sed peculiariter honoris causa Patriarchas & reliquos veteris Ecclesiæ proceres ornat hoc titulo. Dicit *in cælis scriptos*, quia electos omnes Deus conscriptos habere dicitur in libro suo vel in arcano catalogo, vt Ezechiel loquitur. *Ad iudicem omnium*. Hoc dictum videtur vt metum incutiat: acsi diceret, ita nobis offerri gratiam, vt cogitandum tamen sit, nobis cum iudice nostro esse negotium, cui reddenda sit ratio, si polluti ac profani temere in eius sanctuarium irrumpimus. Addit *Spiritus iustorum*, vt significet nos aggregari ad sanctas animas, quæ corporibus exutæ omnes mundi sordes reliquerunt: ideoque vocat *Cõsecratos* vel Perfectos: quia carnis infirmitatibus non sint amplius obnoxii, deposita ipsa carne. Atque hinc certò colligimus, pias animas, postquã à corporibus sunt separatæ, viuere tamen apud Deũ: quia aliter non possemus illis adiungi comites. Tandem subiicit *Iesum mediatorem*: quoniam is solus est per quem nobis placatur Pater, & qui serenum atque amabilem eius vultum nobis reddit, ne metuamus ad ipsum accedere. Simul tamen exprimit qualiter se nobis mediatorem præbet Christus: nempe suo sanguine: quem *aspersionis*, Hebraico more, pro asperso nominat: quia vt semel pro nobis fusus est in expiationem, ita eo nunc animas nostras irrigari per fidem oportet. Quanquam Apostolus interim ad veterem Legis ritum alludit, cuius antè facta fuit mentio.

24 *Meliora loquentem.* Nihil prohibet quominus in aduerbium resoluas, vt sit meliora pro Melius: hoc sensu: Christi sanguinem efficacius clamare & melius exaudiri à Deo quàm sanguinem Abel. Magis tamen placet sine figura accipere, vt vox ipsa sonat. & meliora dicitur loqui, quoniam ad impetrandam nobis peccatorum veniam efficax est. Propriè nõ clamabat sanguis Abel, sed ipsum parricidium vindictam exigebat coram Deo: sanguis autem Christi clamat, quia facta per ipsum expiatio quotidie exauditur.

25 *Videte ne aspernemini loquentem: nam si illi, quia aspernati sunt eum qui loquebatur in terra, non effugerunt, multò magis nos si auersemur loquentem è cælis.*

26 *Cuius vox tunc terram concussit, nunc autem denuntiauit, dicens, Adhuc semel ego moueo non solùm terram, sed etiam cælum.*

27 *Illud autem, Adhuc semel, significat eorum quæ concutiuntur translationem, vt maneant ea quæ non concutiuntur.*

28 *Quare regnum quod non concutitur, apprehendentes, habemus gratiam: per quam colemus Deum, placentes illi cum reuerentia & religione. Deus enim noster ignis consumens est.*

25 *Videte ne aspernemini, &c.* Vtitur eodem verbo quo prius, quum dicebat populum excusasse, ne Deus verba sibi faceret. Aliud tamen intelligit, meo iudicio, hoc est, ne repudiemus sermonem qui nobis destinatur. Porrò hîc ostendit quid spectauerit proxima comparatione: nempe grauissimam pœnam manere Euangelii contemptores, quum Legis contemptum veteres impunè nõ tulerint. Et prosequitur suum argumentum à minori ad maius, quũ dicit, Deũ vel Mosen tunc in terra loquutum esse: nunc eundem Deum vel Christum loqui

qui è cælo. Quanquam ego vtrunque ad Deum referre malo. Dicitur autē Deus in terra loquutus, quia humilius loquebatur. Semper meminerimus de externa Legis administratione tractari: quæ talis fuit (si cum Euangelio conferatur) vt terrenum quiddam saperet: nondum supra cælos eueheret hominū mētes ad perfectā sapientiam. Quanquā enim eandem Lex doctrinam continebat: quia tamen pædagogia tantùm fuit, perfectio semper illi detrahitur.

26 *Cuius vox terram.* Quum Deus terrā concusserit in Lege publicanda, probat nunc magnificentius ipsum loqui, quia terrā simul & cælū concutiat. In eam rem citat testimonium Prophetæ Hagai. neque tamen singula verba refert, sed quia Propheta concussionem terræ & cæli futuram prædicit, hoc sumit Apostolus, vt doceat Euangelii vocē nō in terra solùm tonare, sed penetrare supra cælos. Porrò illic agi de Christi regno, extra controuersiā esse debet: nam mox in contextu sequitur, Commouebo omnes Gentes, & veniet desiderium cunctarum Gentium, & implebo domū istā gloria. Atqui certū est neque Gentes omnes collectas fuisse in vnum corpus, nisi Christi auspiciis: nec aliud esse desiderium in quo acquiescamus omnes, quàm ipsum Christum: nec templum Solomonis fuisse gloria superatum, nisi quum eius magnitudo per totum orbem diffusa fuit. Quare tempus Christi proculdubio designat Propheta. quòd si exoriente Christi regno, nō inferiores tantùm mundi partes concuti, sed vim eius in cælum vsque peruenire oportuit: meritò colligit Apostolus, sublimiorem esse Euangelii doctrinam, & quæ ab omnibus creaturis clarius exaudienda sit.

27 *Illud autem, Adhuc semel.* Ad verbum sic loquitur Propheta, Adhuc vnum modicum. Significat autem non diuturnam fore calamitatem populi, quin Dominus succurrat. Sed Apostolus in hac voce non insistit: tantùm ex concussione cæli & terræ infert totius mūdi statū debere Christi aduentu mutari. nā quæ creata sunt, corruptioni subiacēt. at Christi regnū æternū est. ergo creaturas omnes in meliꝰ reformari necesse est. Inde sibi trāsitum facit ad aliam exhortationem, vt regnum apprehendamus quod concuti non potest: quoniam ideo nos mouet Dominꝰ, vt verè & perpetuò apud se stabiliat. Quanquam magis probo diuersam lectionem quam vetus Interpres reddidit, Suscipientes regnum, habemus gratiam. Si affirmatiuè legas, sensus optimè fluet: nos dum amplectimur Euangelium, donari Christi Spiritu, vt reuerenter & piè colamus Deum. Si in modo hortandi legas, Habeamus: coacta & obscura erit loquutio. In summa, hoc, meo iudicio, vult Apostolus, modò fide ingrediamur in Christi regnū, nos firma gratia potituros, quæ nos efficaciter in Dei cultu retineat: quia sicuti Christi regnū, ita & donum regenerationis mundo sit superius. Quum dicit, coli Deum ἐυαρέςως cum reuerentia & timore, etsi promptitudinem & gaudium exigit in nostris obsequiis, simul tamen nullum illi probari cultū significat, nisi cum humilitate & modestia coniunctum. ita damnat tam præposteram carnis fiduciam, quàm desidiam, quæ inde gigni solet.

28 *Deus enim noster, ignis.* Quemadmodum blande nuper Dei gratiam proposuit: ita seueritatem denuntiat: ac videtur hanc sententiam mutuatus ex Deuter. cap. 4. Ita videmus Deum nihil omittere, quò nos ad se trahat: quia à dulcedine quidem incipit, quò libentius sequamur: quòd si alliciendo parum proficit, terret. Et sanè expedit, nunquam à Deo nobis promitti gratiam, quin minæ admisceantur. nam (vt nimium ad indulgendum nobis procliues sumus) nisi hi stimuli admouerētur, frigeret apud nos mitior doctrina. Ergo Dominus, vt timentibus se propitius est ac misericors in mille generationes: ita zelotes est ac iustus vindex in tertiam & quartam generationem, vbi contemnitur.

CAP. XIII.

1 *FRaterna charitas maneat.*

2 *Hospitalitatis ne sitis immemores: per hāc enim quosdā*

latuit quum recepissent Angelos.

3 Memores estote vinctorum, tanquam vnà vincti: eorum qui affliguntur, tanquam ipsi quoque sitis in corpore.

4 Honorabile in omnibus coniugium & thorus impollutus: scortatores autem & adulteros iudicabit Deus.

5 Sint mores sine auaritia. Contenti sitis iis quæ adsunt: ipse enim dixit, Non te desero, neque te derelinquo:

6 Vt fidentes dicamus, Dominus mihi adiutor, neque timebo quid faciat mihi homo.

1 *Fraterna charitas.* De amore fraterno fortè ideo præcipit, quia obscura ex fastu Iudæorũ simultas Ecclesias scindere poterat. quanquam in genere hæc præceptio valde est necessaria, quia nihil facilius diffluit quàm charitas: dũ sibi quisque plus æquo addictus, aliis minus tribuit. deinde quotidie interueniunt multæ offensæ quæ nos separent. Fraternam appellat, non tantùm vt singulari & intimo amoris affectu debere nos mutuò esse coniunctos doceat: sed etiam vt meminerimus, non aliter nos Christianos esse posse, quàm si fratres simus. Nam de amore loquitur quem inter se colere debent domestici fidei: quemadmodum Dominus communi adoptionis vinculo arctius eos simul deuinxit. Itaque vtilis in prima Ecclesia fuit loquendi consuetudo, quòd se Christiani fratres vocitabant: nunc vnà cum re nomen ipsum ferè obsoleuit, nisi quod vsum eius ab aliis relictum monachi ad se rapuerunt, suis interea discordiis & intestinis factionibus testantes se ex patre diabolo omnes esse natos.

2 *Hospitalitatis, &c.* Hoc quoque humanitatis officium propè coli inter homines desiit: quia illa vetus hospitalitas quæ historiis celebratur, nobis ignota est: & cauponæ hodie sunt pro hospitiis. Cæterùm non tantùm loquitur de iure hospitii quod tunc inter diuites erat vsitatum, sed potius iubet excipi miseros atque egentes, vt tunc multi domo profugi erant propter Christi nomen. Atque vt hoc officii genus magis commendet, addit, receptos aliquando fuisse Angelos hospitio ab iis qui putabant se homines recipere. Non dubito quin de Abraham & Loth hoc sit intelligendum. nam quum ex quotidiano more hospitalitatem colerent, inscii & nihil tale cogitantes in Angelos inciderunt: ita non vulgariter ornata fuit illorũ domus. Et certè Deus probauit hospitalitatem sibi in primis cordi esse, quum tale præmium Abrahæ & Loth rependit. Siquis obiiciat, rarum illud fuisse: responsio in promptu est, non Angelos tantùm recipi, sed Christum ipsum, quum pauperes in eius nomine recipimus. In vocibus Græcis elegans est allusio, quæ Latinè exprimi non potest.

3 *Memores vinctorum.* Nihil est quod nos serio misericordiæ sensu magis afficiat, quàm si eorũ qui affliguntur personã in nos trãsferamus. ideo dicit perinde cogitandum de vinctis, acsi essemus eorũ loco. Quod postea in altero membro sequitur, *Tanquam ipsi quoque sitis in corpore,* variè exponunt. quidam generaliter hoc modo, Vos quoque iisdẽ estis malis obnoxii, vt fert cõmunis humanæ naturæ conditio. Alii autẽ sic restringũt, Acsi in corpore eorum essetis. Mihi neutrũ placet: refero enim ad Ecclesiæ corpus, vt sit sensus, Quãdoquidẽ estis eiusdẽ corporis mẽbra, communiter vos affici decet alios aliorum malis, nequid inter vos sit separatum.

4 *Honorabile coniugium.* Nonnulli exhortationem esse putãt ad coniuges, vt pudicè & qua decet honestate matrimonium inter se colant: vt vir cum vxore temperanter & castè habitet, nec thorum maritalem indignis lasciuiis profanent. Ita subaudiendum esset hortãdi verbum, Sit coniugium honorabile. Quanquam indicatiuus etiam modus non

non malè congrueret: dum enim audimus honorabile esse coniugium, simul in mentem venire debet, honorificè & reuerenter in eo versandum esse. Alii per concessionem dictũ accipiunt, hoc modo, Quanuis honorabile sit cõiugiũ, non tamen scortari fas est. Quem sensum vident omnes frigidum esse. ego verò potius sentio, Apostolum hic coniugium scortationi, tanquam remedium morbo, opponere: & contextus clarè ostendit hanc fuisse eius mentem. Nam priusquam Dominum minetur pœnas de scortatoribus sumpturum, præfatur quæ sit vera effugiendæ huius vindictæ ratio: nempe si honeste in coniugio viuamus. Sit ergo vnum hoc membrum, scortationes non fore impunitas, quia Deum habeant vindicem. Et certè quum societatem viri & vxoris à se institutam Deus benedixerit: sequitur quamlibet ab ea diuersam, ab eo damnari & maledicnquare nõ adulteris tantùm, sed scortatoribus quibuslibet pœnam denũtiat: quia vtrique à sancto Dei instituto discedunt, imò illud violant atque euertunt, promiscue se miscendo, quum vna sit coniunctio legitima, quæ Dei nomine & auspiciis sancitur. Sed quoniam sine coniugii remedio promiscuæ ac vagæ libidines coerceri nequeunt, ideò nobis ipsum commendat, vocans Honorabile. Quod addit de thoro impolluto, libenter huc refero, vt sciant coniugati non quiduis sibi licere, sed vsum thori legitimi debere esse moderatum, nequid alienum à coniugii pudore & castimonia admittant. Quũ dicit, *in omnibus*: intelligo nullum esse ordinem qui à coniugio prohibeatur. Nam quod Deus generi humano in vniuersum concessit, omnes sine exceptione decet. omnes intelligo, qui coniugio apti sunt eóque opus habent. Hoc autem disertis verbis exprimi oportuit, vt superstitioni occurreret, cuius tunc iam fortè semina occultè iaciebat Satan, coniugium rem profanam esse, aut certè à Christiana perfectione procul remotam. nam spiritus illi impostores de quibus vaticinatus erat Paulus, mox extiterunt, prohibentes coniugium. Ergo nequis stultè imaginaretur, coniugium vulgo duntaxat hominum permitti, qui autem in Ecclesia excellunt, debere eo abstinere: omnem exceptionẽ tollit Apostolus: neque tantùm docet per indulgentiam concedi (sicuti cauillatur Hieronymus) sed honore dignum esse asserit. Hac tam præcisa denuntiatione non fuisse territos qui matrimonii prohibitionem inuexerunt mundo, plusquam mirum est: nisi quòd frænum ita Satanæ laxari oportuit ad puniendam eorum ingratitudinem qui Deum audire abnuerant.

5 *Mores sine auaritia.* Dum auaritiam vult corrigere, rectè & prudenter simul iubet nos præsentibus esse contentos. Hic enim verus est pecuniæ contemptus, vel saltem magnanimitas in recto & moderato illius vsu, dum eo contenti sumus quod Dominus dedit, siue illud multum sit, siue exiguum. Nam hoc certè rarò contingit, vt auaro quicquam sufficiat. Quin potius quibus non satis est mediocritas: etiamsi maximis opibus abũdẽt, semper plus appetũt. Hæc est doctrina quã se Paulus didicisse prædicat: nempe quòd nouerat abundare & penuriam pati. Ergo qui suæ cupiditati modum imposuit, vt æquo animo acquiescat in sua sorte, is pecuniæ amorem ex suo animo expulit. *Ipse enim dixit.* Citat hic duo testimonia: prius sumptum putant ex Iosue cap. 1. ego verò magis arbitror sententiam hãc adductam esse ex communi Scripturæ doctrina: acsi dixisset, Passim Dominus se nobis nunquam defuturum pollicetur. Ex hac promissione infert quod habetur Psalmo 118, nobis suppetere timoris vincẽdi materiam, quum de auxilio Dei certi sumus: Hic verò morbum à radice ipsa euellit, sicuti necesse est, si volumus hominum animos eo verè purgatos esse. Fontem auaritiæ certum est esse diffidentiam, nam quisquis hoc animo infixum habebit, nunquam se à Domino relictum iri, non erit vltra modũ solicitus: quia pendebit ab illius prouidentia. Prudenter ergo Apostolus, nos ab auaritiæ morbo curare volens, ad Dei promissiones reuocat: quibus testatur se nobis præsentem fore. Postea inde colligit, quandiu talis nobis est adiutor, nullã esse timendi causam. Ita enim fiet vt nullæ nos prauæ cupiditates solicitent, quia sola fides est quæ pacare hominum mentes possit: quarum alioqui plus satis nota est inquietudo.

7 Memores estote præfectorum vestrorum qui loquuti sunt vobis sermonem Dei, quorum, intuentes exitum conuersationis, imitamini fidem.

8 Iesus Christus heri & hodie, idem etiam in secula.

9 Doctrinis variis & peregrinis ne circunferamini. Bonum enim gratia cor confirmari non cibis, qui nihil profuerunt iis qui in illis versati sunt.

7 *Memores estote.* Quæ sequuntur, non tam ad mores quàm ad doctrinam pertinent. Primo loco Iudæis exẽplum eorum proponit à quibus edocti fuerãt: ac videtur peculiariter de iis loqui qui doctrinam à se traditã proprio sanguine obsignauerant. Quiddam enim memorabile designat quum dicit, *Intuentes exitum conuersationis.* Tametsi nihil impedit quominus generaliter hoc intelligamus de iis qui in sana fide ad extremum vsque perstiterant, & tam in morte quàm tota vita, fidele sanæ doctrinæ testimonium reddiderant. Hoc autem non parum valet, quòd suos illis doctores ad imitandum proponit. Nam qui nos in Christo genuerunt, quasi patrum loco esse nobis debent. quum ergo eos vidissent partim inter sæuas persequutiones, partim inter varia certamina constantes & infractos, meritò debebant plus moueri.

8 *Iesus Christus heri.* Hæc vnica est ratio qua in recta fide perstemus, si retinemus fundamentum, neque ab eo vel tantillũ discedimus. Qui enim Christum non tenet, etiamsi cælum & terram comprehendat, nihil sapit nisi meram vanitatem. In Christo enim inclusi sunt omnes cælestis sapientiæ thesauri. Proinde hic est insignis locus, ex quo diximus non aliam rectè sapiendi esse regulam, quàm vt sistamus omnes nostros sensus in solo Christo. Cæterùm quia cum Iudæis agebat, docet, Christũ semper eundem principatum tenuisse quem hodie tenet: ac semper sui fore similem vsque ad finem mundi. *Heri,* inquit, *& hodie, idem etiam in secula.* quibus verbis significat, Christum, qui nunc mundo fuit exhibitus, ab initio mundi regnasse: nec vlterius fas esse progredi, postquam ad eum peruentum est. Heri ergo totum Veteris testamenti tempus complectitur, ac nequis subitam paulo pòst mutationem expectaret, quia recens adhuc erat Euangelii promulgatio, pronuntiat, sic nuper reuelatum esse Christum, vt perpetuò duret eadem eius cognitio. Hinc apparet, non de æterna Christi essentia Apostolum disputare, sed de eius notitia, quæ omnibus seculis viguit inter pios, ac perpetuum Ecclesiæ fundamentum fuit. Certum quidem est, prius fuisse Christum quàm virtutem suam exereret. sed nũc quæritur quid tractet Apostolus: ideò dico ad qualitatem (vt ita loquar) referri hunc sermonem, non ad essentiam: quia non disputatur an æternus fuerit apud Patrem, sed qualis fuerit eius notitia inter homines. Cæterùm manifestatio Christi, quantum ad externam speciẽ & modum, diuersa quidem fuit sub Lege, ab ea quam hodie habemus: sed id non obstat quominus verè & propriè dicat Apostolus, eundem semper esse Christum in quem respiciunt fideles.

9 *Doctrinis variis.* Colligit non esse fluctuandum: quandoquidem fixa est Christi veritas, in qua nos consistere oportet. Et certè hinc opinionum varietas, hinc omne superstitionum genus, hinc omnia errorum monstra, hinc denique omnes religionis corruptelæ, quũ in solo Christo non statur. Neque enim frustra docet Paulus, ipsum nobis esse datum à Deo in sapientiam. Ergo huius loci summa est, vt nobis constet firma Dei veritas, in solo Christo acquiescendum esse. Vnde colligimus omnes qui Christum ignorant, omnibus Satanæ fallaciis esse expositos: quia extra eum nulla est fidei stabilitas, sed innumeræ agitationes. Mirum ergo Papistarum acumen, qui contrarium remedium profligandis erroribus excogitarunt: nempe si extincta sit vel sepulta Christi cognitio.

cognitio. Verùm hæc Spiritus sancti admonitio cordibus nostris insideat, non aliter extra periculum nos fore, quàm si Christo adhæreamus. Porrò doctrinas quæ à Christo nos abducunt, varias appellat: quoniam non alia est simplex ac sincera veritas, quàm Christi cognitio. Peregrinas autem, quoniam quicquid extra Christum est, Deus pro suo non agnoscet. quo etiam monemur quorsum tendere nos deceat, si ritè volumus in Scriptura proficere. Peregrinatur enim quisquis non rectà in Christum collimat. Significat præterea Apostolus, Ecclesiæ Dei semper fore certamen cum peregrinis doctrinis: nec aliud esse cauendi remedium, quàm vt pura Christi cognitione munita sit. *Bonum enim gratia.* Nunc à generali principio ad speciem descendit. nimirum familiaris, vt notum est, Iudæis superstitio erat in habendo ciborum delectu, quæ multis rixis ac dissidiis occasionem præbebat. Erat autem hæc vna ex peregrinis doctrinis: quia oriebatur ex ignorãtia Christi. Ergo postquam fidem nostram in Christo fundauit, ciborum obseruationem ad summam salutis verámque sanctitatem pertinere negat. Quum *cibis* opponit gratiam, non dubito quin spiritualem Dei cultum & regenerationem intelligat hoc nomine. *Cordis confirmationem* ponit, alludens ad verbum *circumferendi*: acsi diceret, Spiritualis Dei gratia verè nos stabiliet, non ciborum obseruatio. Quod sequitur, *nihil profuisse cibos iis qui in illis versati sunt*: incertum est ad quos referat. Nam certe Patribus qui sub Lege vixerunt, vtilis fuit pædagogia, cuius pars erat ciborum discrimen. Videtur ergo hoc potius de superstitiosis intelligi, qui reuelato Euangelio perperam adhuc in veteribus cæremoniis hærebant. Quanquam si de patribus dextere exponas, nihil erit absurdi. profuit quidem illis impositum à Domino iugum subire, & se obedienter continere sub communi piorum & totius Ecclesiæ disciplina: verùm Apostolus significat, per se nihil valuisse ciborum abstinentiam. Et certè nihili reputanda est, nisi quatenus rudimentum fuit, quo tempore similes pueris erant filii Dei quoad æternum regimen. *Versari in cibis*, capitur pro habere illorum rationem, vt discrimen fiat inter mundum & immundum. Cæterùm quod de cibis tradit, licebit ad alios Legis ritus extendere.

10 Habemus altare, de quo edendi non habent potestatem qui tabernaculo seruiunt.

11 Quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in Sancta per Sacerdotem, eorum corpora cremantur extra castra.

12 Quare & Iesus, vt sanctificaret per proprium sanguinem populum, extra portam passus est.

13 Proinde exeamus ad eum extra castra, probrum eius ferentes.

14 Non enim habemus hîc manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus.

15 Per ipsum ergo offeramus semper hostiam laudis Deo, hoc est, fructum labiorum confitentium nomini eius.

10 *Habemus altare.* Elegans est anagoge à veteri Legis ritu ad præsentem Ecclesiæ statum. Solenne erat sacrificii genus, cuius mentio fit Leuitici 16, vnde nulla portio ad Sacerdotes & Leuitas redibat. Hoc nunc impletum fuisse in Christo concinna allusione docet, quoniam hac lege immolatus

fuit,vt eo nō vescātur qui tabernaculo ministrant. Per ministros verò tabernaculi intelligit omnes cæremoniarum cultores. Ergo vt Christo communicemus,tabernaculo renuntiandum esse significat.Nam sicuti altaris nomen immolationem & hostiam comprehendit: sic tabernaculum externas omnes figuras quæ cum illo cōiunctæ erant.proinde sensus est, Nihil mirum si hodie cessant Legis ritus:nam illud figuratū fuit in sacrificio quod extra castra efferebāt Leuitæ, vt illic cremarent.nempe quia sicuti nihil inde gustabant tabernaculi ministri:ita si tabernaculo seruimus, id est,retinemus eius cæremonias,non erimus participes eius sacrificii quod semel Christus obtulit, nec eius expiationis quam semel perfecit suo sanguine.Sanguinem enim suum, vt mundi peccata expiaret, in cæleste Sanctuarium intulit.

13 *Proinde exeamus ad eum.* Ne frigeat superior allegoria, vel anagogica similitudo, coniungit serium exercitiū, quod à Christianis omnib⁹ requiritur. Et hunc similiter docendi ordinem tenere Paulus solet,vt fidelibus ostēdat quibus in rebus Deus exerceri eos velit,dū à friuolis cæremoniis eos abducere studet.Perīde acsi diceret, Hoc est,quod à vobis exigit De⁹:nō illud in quo frustra vos fatigatis.Ita nūc agit Apostolus.nos enim dū relicto tabernaculo ad sequēdum Christum inuitat, longè aliud à nobis postulari monet, quàm vt in vmbra Deum colamus sub magnifico templi splendore:quia per exilia,fugas,probra, & omne genus ærumnas pergendum sit. Hanc militiam, in qua vsque ad sanguinem sudandum est,vmbrosis meditationibus opponit,quas solas iactabant cæremoniarum magistri.

14 *Non enim habemus.* Longius extendit exitum cuius meminerat: nempe vt in hoc mundo peregrini ac vagi, nobis nusquam esse fixam stationem,nisi in cælo cogitemus. Itaque quoties vel pellimur ex aliquo loco, vel aliqua nobis mutatio accidit, meditemur quod hîc Apostolus docet,non esse nobis certam in terra sedem, quia cælum sit nobis hæreditas: magísque ac magis exercitati ad vltimum semper exitum nos cōparemus.Nam quibus nimis quieta est vita,nidum sibi ferè in hoc mundo fingunt. quare nobis qui ad talem segnitiē propensi sumus, sæpe huc illuc agitari prodest, vt in cælum conuertere oculos discamus, qui nimium alioqui deorsum inclinant.

15 *Offeramus hostiam laudis.* Redit ad specialem illam doctrinam quam attigerat, de abrogatis cæremoniis veteribus.præuenit autem quod cōtra obiici poterat.nam quum sacrificia tabernaculo subsint, quasi appendices illo abolito, sequitur hæc quoque desinere. Atqui Apostolus docuerat, quum extra portam passus sit Christus, nos quoque illuc vocari,atque ideo ipsum sequi volentibus, deserēdum esse tabernaculum. Hic oriebatur quæstio, Nunquid Christianis nulla supersint sacrificia: nā hoc absurdum foret, quum instituta fuerint ad professionem Diuini cultus. Maturè itaque Apostolus occurrit,ac dicit aliam sacrificandi formam nobis relictam esse, quæ Deo non minus placeat:nempe vt illi vitulos labiorum offeramus, quēadmodum loquitur Oseas Propheta 14. 3. Porrò sacrificium laudis non tantùm peræquè gratum esse Deo, sed pluris etiam quàm omnia externa quorum vsus fuit sub Lege, satis apertè ex Psalmo 50 constat.nam Deus illa omnia repudians tanquam nihili, sibi laudis sacrificium offerri iubet. Videmus ergo hunc præstantissimum esse Dei cultū, & qui meritò aliis quibuslibet exercitiis præferendus sit,quum Dei bonitatem gratiarum actione celebramus. Hic,inquam, sacrificandi ritus est,quem Dominus hodie nobis commendat. Quanquam non dubium est quin tota nominis Dei inuocatio hîc notetur sub vna parte. neque enim gratias illi agere possum⁹ nisi ab eo exauditi.nihil autē impetrat, nisi qui precatur.In summa, significat sine brutis animalibus nos habere quod offeramus Deo, & eum hoc modo ritè ac perfectè à nobis coli.Cæterùm vt Apostoli consilium est docere qualis sit sub Nouo testamento legitima colendi Dei forma, sic obiter admonet,non posse à nobis purè inuocari Deum, & celebrari eius nomen,nisi per mediatorem Christum.ille enim solus est qui labia

bia noſtra, quæ alioqui polluta ſunt, ad canēdas Deo laudes, ſanctificat: qui precibus noſtris dat aditum: qui denique Sacerdotis munus peragit, vt ſe in conſpectu Dei ſiſtat noſtro nomine.

16 Beneficentiæ autem & communicationis ne ſitis immemores. talibus enim hoſtiis delectatur Deus.

17 Parete præfectis veſtris, ac deferte. ipſi enim vigilant pro animabus veſtris, tanquam rationem reddituri: vt cum gaudio hoc faciant, & non gementes. id enim vobis non expedit.

18 Orate pro nobis. confidimus enim quod bonam habemus conſcientiam, cupientes in omnibus honeſtè verſari.

19 Magis autem vos hortor vt id faciatis, quò celerius vobis reſtituar.

16 *Beneficentiæ*. Hîc alteram quoque rite atque ordine ſacrificandi rationem oſtendit: nempe, quòd omnia charitatis officia, totidem ſint hoſtiæ. quo ſignificat, ſtultè ac perperā cupidos eſſe qui ſibi aliquid deeſſe putāt, niſi pecudes Deo ſecundum Legem offerant, quum tam vberam ac multiplicem ſacrificandi materiam nobis Deus ſuppeditet. Tametſi enim nihil habere à nobis commodi poteſt, tamen nominis ſui inuocationem in ſacrificiū deputat: & quidem ſic præcipuum, vt vnum pro omnibus ſufficiat. deinde quicquid in homines beneficiorum conferimus, ſibi ipſi fert impenſum, & ſacrificii etiam nomine dignatur, vt Legis rudimenta nūc non ſuperuacua modò ſed noxia eſſe appareat, quando à vera ſacrificandi regula nos abſtrahunt. Summa hæc eſt, ſi Deo ſacrificare libeat, ipſum eſſe inuocandum, & cum gratiarum actione prædicandam eſſe eius bonitatem, deinde fratribus noſtris benefaciendū eſſe: hæc eſſe vera ſacrificia in quib' occupari veros Chriſtianos deceat: aliis iam non eſſe tempus vel locum. Et quum dicit, *Talibus delectatur Deus*, ſubeſt tacita antitheſis, quòd nunc vetera illa quæ mādauerat vſque ad Legis abrogationem, amplius non poſtulet. Cæterùm huic doctrinæ annexa eſt exhortatio, quæ vehementer ſtimulare nos debet ad exercendam erga proximos beneficentiam. Neque enim hæc vulgaris eſt dignatio, quòd quæ hominibus impēdimus, Deus in ſacrificiis ſibi oblatis deputat: & quòd noſtra officia, quæ nullius erāt pretii, tātopere ornat, vt ſacra eſſe pronuntiet. Quare vbi inter nos charitas nō viget, nō homines tantùm fraudamus iure ſuo, ſed Deum ipſum, qui ſolenni elogio ſibi dicauerat quicquid iubebant hominibus impendi. *Communicationis* nomen latius patet quàm Beneficentiæ. omnia enim officia complectitur quibus ſe mutuò iuuant homines: atque hæc vera eſt charitatis nota, quum inter ſe communicāt qui Dei Spiritu ſimul ſunt coniuncti.

17 *Parete*. Non dubito quin de paſtoribus loquatur & reliquis Eccleſiæ gubernatoribus. Nam neque tūc Chriſtiani magiſtratus erant: & quòd *vigilare eos* dicit *pro animabus*, ad ſpirituale regimen propriè pertinet. Primò obedientiam, deinde honorem illis deferri iubet. hæc duo neceſſariò requiruntur, vt plebs fidem ac ſimul reuerentiam paſtoribus habeat. Sed notādum eſt ſimul, Apoſtolum de iis tātùm agere qui munus ſuum fideliter exercent. nam qui nihil habent præter titulum, imò qui paſtorum titulo abutuntur ad perdendam Eccleſiam, parum reuerentiæ merentur, & aliquanto minus fidei. Et hoc etiam diſertè exprimit Apoſtolus, quum dicit eos pro animabus vigilare: quod non pertinet niſi ad eos qui verè præſunt, ac re ipſa ſunt quod vocantur. Bis igitur ſtulti Papiſtæ, qui ſui Idoli tyrannidē hinc ſtabiliunt. Iubet Spiritus, piorum ac fidelium Epiſcoporum doctrinam obediēter amplecti, ſaniſque cōſiliis obtemperare. Iubet etiam honore illos proſequi. Quid hoc Epiſcoporum laruis ſuffragatur? atqui non modò tales

ſunt omnes qui ſub Papatu vocantur Epiſcopi, ſed truculenti animarum carnifices, atque immanes lupi. Verũ vt taceã quales ſint, hoc tantùm in præſentia dico, dum paſtoribus noſtris iubemur ſubeſſe, ſedulò ac prudenter eſſe diſtinguendũ quinam ſint veri ac fidi præfecti: quia ſi quibuſlibet hunc honorẽ promiſcuè deferimus, primùm iniuria bonis fiet: deinde nõ valebit ratio quæ hic additur, ideo honore eſſe dignos, quia pro animabus vigilant. Proinde vt hoc teſtimonio iuuetur Papa cum ſuis, neceſſe prius habebunt omnes, probare ſe ex eorum eſſe numero qui pro ſalute noſtra vigilant. hoc ſi conſtet: nihil iam erit controuerſiæ quin reuerenter ab omnibus piis colantur. *Ipſi enim vigilãt.* Quò plus oneris ſuſtinẽt, eò maiore honore dignos ſignificat. nam quò quiſque plus laboris ſuſcipit noſtra cauſa, & quò maiori difficultate vel periculo ſe nobis impendit, eò ſumus illi magis obſtricti. Talis autem Epiſcoporum eſt functio, vt ſummas in ſe moleſtias, præter ſummũ periculum, comprehendat. vix ergo, ſi grati eſſe volumus, licebit quantum illis debetur, rependere. Præcipuè verò quum rationem de nobis reddituri ſint Deo, indignum eſſet nullum apud nos haberi eorum rationem. Admonet præterea, quanta in re nobis eorum opera proſit. nam ſi pretioſa nobis eſt animarum noſtrarum ſalus, minimè viles erũt qui pro illa excubant. Ideo autem nos dociles eſſe iubet promptóſque ad obſequendum, vt quod pro officii neceſſitate faciunt paſtores, libenter quoque & alacri animo faciant. Nam ſi reſtrictũ mœſtitia vel tædio animum habeant, vt alias probi ſint ac fidi, reddentur tamen pigriores. quia vnà cum hilaritate concidet in agendo vigor. Ideo inutile fore plebi denũtiat Apoſtolus, ſi ingratitudine ſua paſtoribus dolorem ac gemitum afferat: vt ſignificet nos ſine propriæ ſalutis iactura, non fore paſtoribus moleſtos vel immorigeros. Quum vix decimus quiſque hoc cogitet, hinc apparet quantus vulgò ſit ſalutis neglectus. Nec mirum eſt ſi tam pauci hodie reperiantur qui ſtrenuè pro Eccleſia Dei vigilent. præterquam enim quòd pauciſsimi ſunt ſimiles Paulo, qui os apertum habeãt clauſis populi auribus, & cõſtricto populi corde, ſuũ ipſi dilatent: Dominus etiam ingratitudinem vindicat quæ vbique fere inualuit. Quare meminerimus de noſtra peruicacia pœnas ſumi, quoties frigent in officio paſtores vel minus ſunt ſeduli quàm expediret.

18 *Confidimus enim.* Poſtquam ſe eorum precibus commendauit, vt eos ad precandum incitet, prædicat ſe bonam habere conſcientiam. Quanuis enim totum mundum complecti debeant preces noſtræ, ſicuti charitas ex qua manãt: peculiariter tamen nos de piis & ſanctis hominibus conuenit eſſe ſollicitos, quorum nobis comperta eſt probitas, aut aliæ virtutis notæ. In hunc ergo finẽ cõſcientiæ ſuæ integritatem cõmemorat, vt eos magis commoueat ad ſuſcipiendam ſui curam. Quum dicit, Perſuaſus ſum, vel confido, partim hoc modeſtiæ ſeruit, partim fiduciæ. Particula *In omnibus*, tam ad res quàm ad homines referri poteſt: itaque in medio relinquo. Aliud argumentum addit, non tam ſibi vni priuatim, quàm illis omnibus vtiles fore preces quas pro ipſo cõcipient. acſi diceret, Non tam mihi conſulo quàm vobis omnibus: quia in hoc commune omnium bonum agitur, vt vobis reſtituar. Hinc colligi fortè poſſet probabilis coniectura, Epiſtolæ authorem tunc fuiſſe aut negotiis implicitum, aut detentum perſequutionis metu, quominus ſiſtere ſe tã citò coràm poſſet quibus ſcribebat. Quanquam fieri poteſt vt liber & expeditus ſic loquatur, quia reputet hominis greſſus in manu Dei eſſe. ídque veriſimilius apparet ex fine Epiſtolæ.

20 *Porrò Deus pacis, qui eduxit ex mortuis Paſtorem ouiũ magnum in ſanguine Teſtamenti æterni Dominum noſtrum Ieſum,*

21 *Confirmet vos in omni opere bono, vt faciatis eius voluntatem: faciens in vobis quod acceptum ſit coram ipſo per Ie-*

ſum

sum Christum, cui gloria in secula seculorum, Amen.

22 *Hortor autem vos, fratres, suscipite sermonem exhortationis. etenim breuibus vobis scripsi.*

23 *Scitote fratrem Timotheum solutum esse, cũ quo si celerius venerit, videbo vos.*

24 *Salutate omnes qui præsunt vobis & omnes sanctos. salútant vos Itali.*

25 *Gratia cum omnibus vobis, Amen.*

Ad Hebræos scripta ab Italia per Timotheum.

20 *Deus pacis.* Vt mutuò faciat quod pro se fieri cupit, Epistolam claudit precatione. Petit autem à Deo vt illos in omni opere bono confirmet, vel aptet, vel perficiat. id enim valet καταρτίσαι. Vnde colligimus, nos ad bene agendum minime aptos fore, donec à Deo formati simus: nec in bono diu staturos, nisi nos confirmet. est enim proprium eius donum, perseuerantia. Nec dubium est, quum iam in illis non vulgaria lucerent dona Spiritus, vt visum est, non primam formam qua inchoentur, sed expolitionem qua perfecti reddantur, optari. Iam definitionem bonorum operum ponit, quum Dei volũtatem statuit pro regula. Nam ita significat, non alia esse habenda bona opera, nisi quæ ad Dei voluntatem exiguntur, sicuti etiam Paulus ad Romanos 12.2, & pluribus aliis locis docet. Meminerimus ergo hanc esse bene & sanctè viuendi perfectionem, dum vita ad eius obedientiam est composita. Quod proximè sequitur membrum, ad explicationem valet. *Faciens*, inquit, *quod acceptum sit coram illo.* Loquutus erat de voluntate, quæ in Lege patefacta est: nunc ostẽdit, frustra Deo obtrudi quod nõ præcepit, quia sua placita pluris facit quàm omnes mundi inuentiones. Quum dicit *Per Iesum Christum,* bifariam hoc potest exponi: vel, faciens per Iesum Christum: vel, quod illi placeat per Iesum Christũ. ac vterque sensus optime congruit. Scimus enim & Spiritum regenerationis & omnes gratias nobis conferri Christi beneficio. deinde certum est, quum nihil omni ex parte absolutum à nobis prodeat, nihil posse gratum esse Deo sine venia, quam per Christum obtinemus. ita fit vt nostra opera gratiæ Christi odore perfusa, suauem fragrantiam spirent coram Deo, alioqui fœteant. Mihi non displicet ad vtrunque simul extendi. Clausulam hanc precationis, *Cui gloria*, ad Christum libenter refero. Quum autem hîc tribuat Christo quod in solum Deum competit, luculentum hoc modo testimonium reddit eius Diuinitati. quanquam siquis de Patre malit interpretari, non repugno. alterum potius amplector, quia minus est remotũ. *Qui eduxit ex mortuis.* Hoc epithetum ad confirmationem additum est. significat enim, tunc rite demum à nobis Deum inuocari, vt nos ad perfectionem adducat, quum eius potentiam agnoscimus in Christi resurrectione, Christúmque ipsum agnoscimus Pastoré. In summa, vult nos in Christum respicere, vt bene de auxilio Dei speremus. nam ideo excitatus est Christus à morte, vt nos eadem Dei virtute renouemur in vitam æternam, & magnus est omnium Pastor, vt sibi à Patre commissas oues tueatur. Vbi trãstuli *In sanguine*, alii reddũt Per sanguinem: sed quum ב plerunque sumatur pro cum, in eo sensu hic accipere magis placet. videtur enim mihi Apostolus hoc velle, Christum ita resurrexisse à mortuis, vt mors tamen eius nõ sit abolita, sed æternum vigorem retineat. acsi dixisset, Deus Filium suum excitauit, sed ita vt sanguis quem semel in morte fudit, ad sanctionem fœderis æterni, post resurrectioné vigeat, fructúmque suum proferat, perinde acsi semper flueret.

22 *Hortor autem vos.* Quidam

ita accipiunt acsi audientiam sibi fieri peteret: ego aliter. nam, meo iudicio, se paucis aut breuiter scripsisse cõmemorat, ne videatur minuere quicquam voluisse, ex quotidiano more docendi: præsertim tamẽ de exhortationibus loquitur, in quibus fuit breuior. Discamus ergo nõ ideo traditam nobis Scripturam, vt sileat inter nos vox Pastorum: nec simus fastidiosi, quum eædem subinde auribus nostris exhortationes insonẽt. Sic enim moderatus est Spiritus Dei quæ Prophetis & Apostolis scripta dictabat, vt instituto à se ordini nihil derogaret. Hic autẽ ordo est, vt assiduæ in Ecclesia exhortationes ex ore Pastorum audiantur. Fortassis & hac de causa exhortationis sermonem commẽdat, quòd quũ natura discendi cupidi sint homines, semper nouum aliquid doceri malunt, quàm de rebus notis & sæpius auditis moneri. Accedit etiam quòd quum sibi indulgeãt in sua pigritia, ægrè se pungi & castigari sustinent.

23 *Scitote fratrem.* Quoniam terminatio verbi Græci γινώσκετε vtrique modo conuenit: legi potest Scitis, vel Scitote, atque hæc posterior lectio mihi placet, tametsi priorem nõ reiicio. Probabile enim est, Iudæis transmarinis indicari quod nondum sciebant. Cæterùm si hic est Timotheus nobilis ille Pauli comes (quod ego libenter recipio) verisimile est Lucam vel Clementem esse authorem huius Epistolæ. Paulus quidẽ filium magis vocare solet. deinde, quæ mox subiicit, Paulo nõ conuenirẽt. Apparet enim hunc qui scribit, liberũ fuisse ac suæ potestatis, ac præterea alibi potius tunc fuisse quàm Romæ. imò verisimile est circumisse per varias vrbes, & tunc paratum fuisse ad traiiciẽdum mare. Hæc autem omnia vel Lucæ vel Clementi post Pauli mortem accidere potuerunt.

24 *Salutate.* Quum Hebræis communiter omnibus hanc Epistolam scribat, mirum est cur iubeat aliquos, quasi è numero segregatos, salutari. sed Præfectis, meo iudicio, salutationem hanc peculiariter ascribit, honoris causa, vt eos sibi conciliet, placidiúsque ad consensum doctrinæ adducat. Quum addit *Sanctos omnes*: vel fideles intelligit qui erãt ex Præputio, vt colere inter se discant vnitatem Iudæi & Gẽtiles: vel huc spectat, vt qui hãc Epistolam habuerint primi, cum aliis communicent.

FINIS.

INDEX

INDEX EORVM QVAE HIS Epiſtolis & Iohannis Caluini in eas commentariis continentur. Prior numerus, caput: poſterior, verſum indicat.

animæ

B

C

caro

christi

deus

F

L

T

Thronus

FINIS.

Iohannis Caluini Commentarii in Epistolas Canonicas.

PETRI vnam.
IOHANNIS vnam.
IACOBI vnam.
PETRI alteram.
IVDAE vnam.

AD EDVARDVM VI. ANGLIAE REGEM.

Additus est sententiarum & locorum index.

GENEVAE,

Ex officina Thomæ Curtæi.

M. D. LXV.

SERENISSIMO ANGLIAE REGI
Eduardo sexto, Hyberniæ Domino, &c. Principi verè Christiano,
Iohannes Caluinus.

EN ITERVM ad te redeo, præstantissime Rex. Neque enim si quos nuper in Iesaiam Cõmentarios obtuli, gratum Maiestati tuæ speraui fore munus: ideò tamen animi mei voto satisfactũ est. Ergo Epistolas Canonicas (vt eas vocari vsu receptum est) quasi auctarii vice, quod iustã mensurã impleret, addẽdas putaui: vt simul vtrũque opus in manus tuas veniret. Et certè cùm vel Gẽtibus procul dissitis, vel Iudæis varias ac longinquas regiones sparsim incolẽtibus scriptæ sint, nihil illis nouum accidet, si & traiciendum hodie sit mare, & superandi multiplices viarum anfractus, vt ad tuam Maiestatem perueniant. Quanquã sic tibi, Rex inclyte, priuatim offero meos labores, vt sub tuo nomine publicati, omnibus prosint. Et sane, si vllum vnquam fuit tempus, quo fortiter libereque asserenda esset Dei veritas, id quàm hodie necessarium sit, omnes vident. Vt taceã de atroci, quæ passim in eius professores exercetur, sæuitia: vt omne genus machinationes, quibus eã oppugnat Sathã: hinc clãdestinas insidias, inde apertã armorum vim omittam: quibus in locis nuper domicilium habebat syncera pietatis doctrina, nunc adulterina deformatione non secus Christo illudunt Romani Antichristi satellites, quàm si & arundinem sceptri loco illi in manum darent, & spineã coronam imponerent eius capiti. His artibus cùm Euangelii puritatem versuti isti corruptores, paulatim extinctum iri sperent, ad tam indigna Christi ludibria quanta mollitie conniuent, qui vitã potius suam centies opponere debebant, quàm breuem nescio quot dierũ vsurã perfido silentio redimere? Ipse interim Papa, vt Filium Dei crucifigendo extremũ tragœdiæ actum absoluat, laruatum suum Conciliũ rursus subornare dicitur. Tametsi enim ad delendum Christi nomen, iugulandámque Ecclesiam efferato latrocinio grassatur: illi tamẽ ad solennẽ mactationis ritum, qualiscunque Concilii species, quasi sacer gladius est. Hoc modo Paulus tertius, cùm mactandos ac trucidandos locasset omnes, quibus vita sua potior esset veritatis defensio: putidũ illud spectrũ, qualicunque potuit colore fucatũ Tridenti ostentauit, vt Euãgeliũ hoc quasi vltimo fulmine afflictũ dissiparet. Sed totus ille apparatus, quũ boni Patres quibusdã sessionum fulgetris simpliciũ oculos perstringere cœpissent, arcano Sanctæ sedis afflatu repentè excitato discussus, in fumũ euanuit: nisi quòd ad continuandũ terrorẽ, nubecula ad tẽpus Bononiæ incubuit. Iulius ergo successor, qui primas in scena Tridentina partes egit (quasi hoc ad delendã ex hominũ memoria Euãgelii doctrinã vnum superfit, diris ac terrificis Cõcilii decretis in nos fulminare) ad hoc stratagema nunc se accingere dicitur. Quanquã sunt permulti qui nihil quàm simulare ipsum putãt. Nec verò multùm refert, fictène, an ex animo Cõciliũ suum euocet. Res quidẽ hactenus clara ac testata fuit, ex quo labefactari Papatus cœpit à Luthero, quotquot illã tyrãnidis arcẽ occuparũt, cùm nonnullã à Cõcilio, quale scilicet habituri erãt, fultu rã sperare possent: nõ secus tamẽ hoc remedii genus fugisse, ac æger in corpore vbique vlceroso omnẽ vel indulgentissimi medici tactũ reformidat. Itaque trita pueris etiã cãtilena est, nõ aliter posse Cõcilio iuuari Papatũ, quã cauterio vel sectione. Atqui nihil causæ video, cur sibi tãtoperè à Cõciliis Papæ metuãt, nisi quòd malæ cõscientiæ indiuidua comes est trepidatio. Quid enim, obsecro, nuper fuit Tridẽtina illa colluuies cui tamẽ Sacrosanctæ, Generalis, & OEcumenicæ Synodi nomen indiderant, quàm inane terriculamẽtũ, quod Papæ delicias nõ magis turbaret, quàm tubarũ clangor, aut tympanorum sonitus, quibus se quotidie oblectat? Siquãdo vndique Synodus seriò cogeretur, subesset fortè aliqua metus causa, ne suborta in magna turba fremitu, maiorẽ tumultũ excitaret. Verũ fi-

ctitiis Conciliis, quale Tridentinum fuit, quis Papam magis quàm crepitaculis ter
reri credat, ac non potius tanquam quietioris somni blanditiis suauiter indormi-
re? Nēpe duo aut tres erūt Papæ arbitrio delecti, & ex intimo eius sinu emissi Car
dinales, qui gubernacula tenebunt. Idē tyrannus ex caterua sua aulica ieiunum ali-
quē paucis in singulos mēses ducatis conducet, qui Patriarchæ larua indutus, quod
dictatū erit, seruiliter loco sentētiæ recitet. Qualis Tridēti fuit Robert⁹ ille cæcus:
quem ego ridiculè non minus quàm improbè pro Papa satagentem aliquando Ra
tisbonæ vidi: cùm me suis lenociniis ad Contareni colloquium pellicere studeret.
Aduolabūt ex tota Italia triobolares Episcopi, quorum illic satis bona copia est.
Veniēt etiā fortè ex Gallia & Hispania vētosi aut fatui quidā: alii etiā superioris
vitæ flagitiis infames, qui postea domū reuersi, bonā se & fidelē operā catholicæ
Ecclesiæ nauasse gloriētur. Ex omnib⁹ porrò monachorū spelūcis prosiliet magn⁹
ranarū cōfluxus in illā paludē, quæ certatim sua coaxatione omnē veritatē procul
abigant. Quid? an ego nouam hîc speciē affingo: ac non potius oculis subiicio cō-
uentū illū qui Tridenti nuper visus fuit? Quid est igitur, quod sibi ab istis sui tribu
nalis custodibus metuat Papa, quos sibi omnes primùm addictos habet ac manci-
patos: deinde nihil aliud captantes, nisi vt eius gratiā sibi quouis modo cōcilient?
Præsertim Iulius noster, qui in hoc negotiandi genere veterator est, tale sibi Cō-
cilium, quoties libitū fuerit, ludibundus componet, vt interea ex more iocari nō
desinat. Et sanè, quòd breui temporis spatio cōplures Dominicanos rubro pileo in
duit, eius rei non obscurū esse præludium videtur. Fuit hic quidē ordo, vt aiūt, illi
semper in deliciis: sed ex altiore causa oritur tāta profusio. Nimirū satis tenet eius-
modi mendicabulis nihil esse impudentius: vt sæpe illiberalibus ac sordidis eorum
obsequiis ad nutum suū abusus est. Rursum, vbi ad hunc eos honoris gradum extu
lerit, quocunque præter ius & fas progredi iubeat, nihil audacius illis fore nouit
vel importunius. Adhæc futurum nō ignorat, vt plerique famelici canes eadē pre-
mia liguriendo, ad quascunque ipse volet, contentiones prorumpant. Neque tamē
prorsus eos falli dico, qui Conciliū velle negant: sed vbi theatrum suum cōposue-
rit, subitus alicunde imber nullo negotio excitabitur, qui totā actionem disturbet.
Itaque in ipso exordio, si ita ferat eius commoditas, aulæa complicabit. Hoc tamē
quanuis inane Cōcilii simulachrū, sibi ad Christū prosternendum, conterendásque
Ecclesiæ reliquias, tanquam Herculis clauā esse putat. An quū hic impietatis prin-
ceps tā flagitiosè Dei gloriæ nostræque omniū saluti insultet, nostrum est interea
silēdo sacrā hāc causam prodere? Imò cētū potius, si fieri possit, oppetēdæ mortes,
quàm vt adeò indignā, nefariā, barbarā piæ doctrinæ oppressionē patiamur nostra
ignauia incognitā latere. Verùm, vt demus, quod parū credibile est, Papā cū sua co
horte, seriò Cōcilii indictionē meditari: Christ⁹ scilicet nō ita crassis ludibriis pri
mo aspectu subsannabitur: nō minus tamē scelerata in eū cōspiratio hoc modo cō
flata erit. Imò, quò pl⁹ ad grauitatis famā splēdoris præ se feret Cōciliū Papale, eò
nocētior ad perdēdā Ecclesiā & magis extimescēda erit pestis. Nā vt à Spiritu Dei
gubernetur cœtus ille, qui Antichristi auspiciis coact⁹ erit, vt ad moderatā aliquā
rationē aspirent Sathanæ mācipia, minimè sperandū est. Principio, summū illic tri
bunal occupabit, qui professus est ac iuratus Christi hostis, Papa. vt se assidētiū Pa
trū sentētias rogare maximè simulet, solo tamē ei⁹ cōspectu attoniti, quod vni ipsi
libitū fuerit, omnes sequentur. Verùm in cœtu ad omnē impietatē plusquàm cōcor
di, quid simulatione opus erit? qualis sit vnusquisque Cardinaliū, nō disputo. In col
legio ipso, qui sanctior erit Senatus, partim Epicureū Dei cōtēptū regnare, partim
truculentū veritatis odium, & infestā aduersus pios omnes rabiē manifestum est. Iā
Episcoporum ordo, annon ex iisdem ferè monstris constat? nisi quòd multi sunt
inter eos ignaui asini, qui nec Deum palàm contemnunt, nec hostiliter adeò sa-
nā doctrinā oppugnant: sibi tamen in corruptissimo suo statu ita placēt, vt corre-
ctionē nullā sustineāt. Adde, quòd authoritas penes paucos, qui scilicet à pietatis
studio maximè alieni, acerrimos se Romanæ sedis patronos ostēdēt, tota ferè resi-
debit: alii, numer⁹ erūt. Vt illorū quisque atrocissimā cōtra nos sentētiā dixerit,
plurimos habebit nō pedariorū modò, sed etiā principū, qui vel sponte ac cupidè
pro-

pro animi sui voto,vel ambitione inducti,vel metu coacti subscribant. Neque tamen adeò sum iniquus,quin aliquos ipsorum esse concedam & sanioris iudicii,& non male alioqui affectos:sed quibus tantùm non erit animi,vt totius corporis improbitati resistere ausint.Erunt forsan inter mille,duo aut tres magis cordati, qui semiliberam pro Christo vocem emittere audeant (qualis Tridenti fuit Petrus Paulus Vergerius:)sed sanctæ Patrum curiæ remedium in promptu erit, ne tales diutius quicquam molestiæ facessant. Nam vel in carcerem coniecti, ad palinodiam mox adigentur,vel morte sancient nimiam verborum libertatem, vel æterni silentii poculum illis propinabitur.Hac verò æquitate nobiscum agitur, vt indomitæ simus ac deploratæ peruicaciæ hæretici,nisi iustæ reformationis normam à sancto Concilio petamus:nisi eius decretis(qualiacunque tandem sint) sine mora acquiescamus.Nos sane legitimi Concilii(si quod haberi posset) authoritatem non fugere,claris documentis antehac fecimus satis testatum. Atqui dum manifesti Christi aduersarii, summum & absque prouocatione iudicium sibi deferri postulant,& quidem hac lege, vt religionem arbitrio suo, non Dei verbo definiant:quæ nobis est obsequendi ratio,nisi vt Christum scientes ac volentes abnegemus?Nec est quod obiiciat quispiam, Diffidere nos ante tempus. Concilium præbeant in quo nobis libera ad tuendam pietatis causam dicendi sit facultas: si illuc venire,ac rationem omnium quæ gessimus reddere abnuemus, contumaciæ tunc nos meritò damnabunt.Atqui, tantùm abest vt nobis ad rectè sentiendum & loquendum futura sit authoritas, vt à legitima quoque defensione nos prohibitum iri minimè dubium sit.Nam qui nullas quantumvis blandas monitiones,quasi tenues susurros,vllo modo ferunt,clarè sonantia veritatis tonitrua quibus auribus excipient? Atque hoc non dissimulanter præ se ferunt. Vocant nos: an vt locum in subselliis infimis aliquem concedant?Imò quenquam sessum admittere nisi vnctum & mitratum,fas esse negant.Sedeant ergo illi, modò nos stando quod verum est proferentes audiamur.Excipient,audientiam se liberaliter promittere. Nempe,vt libello supplici porrecto, statim exire iussi, post turbulentos aliquot dierum clamores,damnandi reuocemur.Clamores dico, non quòd vlla dissidentium altercatio in eo cœtu futura sit:sed quòd sacras præsulum aures tam irreuerenter à nobis offendi,indignitas illis videbitur non ferenda. Nec obscurum est, quàm tumultuosa sit eorum intemperies.Certè vt causam ratione disceptent,adeò nunquam impetrari ab ipsis poterit,vt ne vmbratilis quidem speranda sit cognitio.Cultum Dei innumeris superstitionibus purgatum,quibus corruptus obrutúsque fuit,reuocare ad suam puritatem conabimur.Hic profani rhetores nihil quàm maiorũ instituta,veteres ritus ac ceremonias crepabunt.Quasi verò nõ aliã colẽdi Dei rationem Ecclesia cælesti Prophetarum & Christi magisterio edocta teneat,quàm fæx Romuli anilibus tantùm Numæ Pompilii deliriis fascinata, bruto stupore secuta sit.Vbi autem illa,quam passim Dominus tantopere exigit,támque præcisè vrget,obedientiæ simplicitas?Si de naturæ humanæ prauitate, & misero perditóque statu,de Christi gratia & virtute,de gratuita salutis nostræ causa, disputatio habebitur:mox putida scholarum axiomata pro dictatoriis edictis, quibus extra controuersiam standum sit,superciliosè proferent. Spiritus sanctus nobis in Scriptura auctor est tanta cæcitate percussam esse mentem nostram, sic prauos esse & contortos affectus cordis,totam naturam sic vitiatam esse, vt nihil quàm peccare possimus,donec nouam ipse voluntatem in nobis formet. Idem nos sub æternæ mortis reatu cõstrictos,abdicata omni operum nostrorum fiducia, ad vnicum misericordiæ Dei asylum confugere,totámque iustitiæ nostræ summam in ea reponere cogit.Idem nos ad Deum inuitans,non alia quàm sanguinis Christi mercede,eum nobis placari testatur:& simul Christi patrocinio fretos, intrepidè ad cæleste tribunal accedere iubet.Horum nequid audiatur, perpetuis illis decretis sancitum est,quæ violare maius est nefas,quàm fidem Deo simul & Angelis omnibus abrogare.De Sacramentis verbum facere non permittent ab vsu recepto dissentaneum.Hoc autem quid aliud est,quàm vel modicæ correctioni viam præcludere?Atqui,ostendere promptum est, quàm inuersa sit in Papatu ac præpostera Sa-

cramẽtorũ administratio: vt nihil propemodũ genuinæ Christi regulæ affine habeat: quàm adulterinæ illuc corruptelæ obrepserint, imò quàm fœda sacrilegia irruperint. Quæstionẽ hãc mouere ne liceat. Itaque hoc theologastris vulgare est dictũ, quod passim editis libris iactarunt, Vt incolumis Ecclesiæ maneat status, in primis cauendũ esse, ne quã de capitibus hodie controuersis dubitationẽ Conciliũ admittat. Nuper etiã prodiit lingua Italica insulsus cuiusdam Mutii liber, meras lanienas sine sale spirans, vbi hoc prolixè exequitur, Nihil restare aliud, nisi vt de tota causa iã sibi liquere pronuntient, cùm ad synodũ celebrandã conuenerint reuerendi Patres: illis tantùm nos sanguinariis edictis ad subscribendum cogant. Equidem raucos sinistri huius bubonis garritus non dignarer in mediũ proferre, nisi quòd Iulius Papa breue suum in operis cõmendationẽ adiunxit: vnde iudiciũ facient Lectores, Conciliũ, quale Mutii præconio celebratur, à Iulio approbatore sperandum esse. Quando igitur Antichristos istos videmus desperata pertinacia ruere in sanæ doctrinæ excidium, & pari insolentia securè exultare, nec alia de causa struere fucatum Concilium, nisi vt profligato Euangelio, vltimũ victoriæ suæ pæana cantent, nos quoque vicissim ad sequendũ ducis nostri vexillũ, veris armis induti, animos colligamus. Si modò fulgeat, vt debet, pura simpléxque Scripturæ doctrina, Papatum, quisquis oculos aperire non abnuet, immane & execrabile monstrum esse agnoscet, ex innumera errorum congerie Sathanæ artibus conflatum. Nos enim plusquam solidis testimoniis planum facimus, gloriam Dei illic sacrílega laceratione ita esse inter fictitia idola distributam, vt vix penes eum centesima iuris sui portio resideat. Ad hæc, si quem cultum residuum faciunt, nullam prorsus eius partem synceram manere. Adeò superstitiosis hominum commentis referta sunt omnia: iisdem figmentis Legem Dei indignè esse obrutam ostendimus. Quòd hominum iugo constrictæ potius tenentur miseræ animæ, quàm Dei mandatis regantur: quòd sub iniquo tot traditionum onere gemunt ac laborant, imò crudeli tyrannide premuntur: illa præuaricatrice obedientia adeò nihil proficere testamur, vt se in altiorem labyrinthum subinde immergant. Nihilò obscurius docemus ex Scriptura, Christi virtutem illic ferè aboleri, exinaniri ex magna parte eius gratiam, infelices animas ab ipso abreptas, exitiali propriæ virtutis operúmque confidentia inflari. Dei inuocationem, qualis verbo eius præcipitur, cùm tamen vnicum sit salutis asylum, funditus euersam esse conuincimus. Sacramenta partim extraneis figmentis adulterata esse palàm monstramus: partim in alienum vsum traducta, quòd illis impiè alligatur vis Spiritus, & quod proprium Christi erat, perperam adscribitur. Numerum deinde septenarium, quem temerè fabricarunt, illis excutimus. Missam verò, quòd sacrificiũ esse fingũt, probamus fœdã esse mortis Christi abnegationẽ: multísque præterea sacrilegiis scatere perspicuum facimus. Certè, modò sua constet Scripturæ authoritas, horum nihil est, in quo non obmutescere cogantur aduersarii. Idque minimè ipsi dissimulant: quum propter ambiguos Scripturæ sensus, vni Ecclesiæ iudicio standũ esse cõtẽdunt. Quis obsecro, non videt, posthabito Dei verbo, totũ definiendi ius ad eos hoc modo transferri? Clausos licet Scripturæ codices, adorãtiũ modo, osculentur: quũ tamen eam obscuræ perplexæque ambiguitatis insimulant, nihilò plus deferunt authoritatis, quàm si nullus omnino apex scriptus extaret. Quàm volẽt speciosos sibi titulos induãt, ne quid videãtur præter Spiritus dictamẽ, vt iactare solẽt, in mediũ proferre: hoc tamen illis decretum fixúmque est, vt rationibus omnibus valere iussis αὐτόνομος sola sit eorũ libido. Ergo fideles, ne quouis imposturæ vẽto circũferantur, ne obnoxii sint versutis impiorũ cauillis: quum Scripturæ doctrina nihil esse firmius, certò fidei experimẽto edocti norint: in hãc fulturã tutò recũbãt. Nos verò quãdo eã videmus prauis Sophistarũ cõmẽtis turpiter deformatã: & hodie in hoc artificiũ incũbere cõductitios Papæ rabulas, vt suis fumis lucẽ obscurẽt: eò magis ad restituẽdũ eius nitorẽ intẽtos esse decet. Ego sanè, quod mihi reliquũ est vitæ, si otiũ simul & libertas suppetet, huic præcipuè studio destinaui. Primum huius laboris fructum Ecclesia, cui sum addictus, ita percipiet, vt lõgius deinde mãnet. Etsi enim à muneris mei functione perquàm exiguum mihi tempus restat: id tamen, quantulumcunque

luncũque est, institui ad hoc scriptionis genus conferre. Atque vt ad te reuertar, clarissime Rex, hic mediocre pignus habes, meos Commentarios, quibus Canonicas Epistolas, vbi multa obscura alioqui & recondita habebantur, ita explicare conatus sum, vt Lectori non prorsus ignauo familiaris ad verum sensum accessus pateat. Sicuti autem pro sua facultate ad debellandum Antichristum arma suppeditant Scripturæ Interpretes: has quoque Maiestatis tuæ proprias esse partes memineris, quo integra vigeat religio, synceram ac germanam Scripturæ interpretationem ab indignis calumniis vindicare. Non temere per Mosem Deus mandat, simulatque Rex populi sui inauguratus fuerit, vt sibi describendum curet Legis volumen. Quid si priuatus in eius se lectione iam diligenter exercuerit? Verùm ne ignorent Reges, tum singulari doctrina se habere opus, tum peculiare eius tuẽdæ & asserendæ munus sibi iniungi, Legi suæ Dominus in eorum palatio sacrum domicilium assignat. Porrò, cum ætatis tuæ modum longe superet in hac parte heroica animi tui magnitudo: non est quòd plus verborum in te acuendo consumam. Vale, Rex nobilissime: Dominus Maiestatem tuam protegere fide sua, vt cœpit, pergat: prudentiæ ac fortitudinis Spiritu te & consiliarios gubernet: totúmque regni statum incolumem pacatumque seruet. Geneuæ, nono Calendas Februarii. M. D. LI.

ARGVMENTVM IN EPIstolam Petri priorem.

CONSILIVM Petri est in hac Epistola, fideles ad sui abnegationem mundíque contemptum hortari, vt liberi carnis affectibus, terrenísque omnibus impedimentis soluti, ad cæleste Christi regnum toto animo aspirent: vt spe erecti, suffulti patientia, fortitudine & constantia muniti, tentationes omne genus superent: atque hoc studium & meditationem tota vita prosequantur. Itaque statim à principio, qua potest verborum amplitudine, Dei gratiam nobis in Christo patefactam prædicat. Simul autem addit fide recipi ipsam, & spe possideri, vt mentes & corda pii supra mundum attollant. Inde ad sanctitatem hortatur, ne inane reddant pretium quo redempti sunt, & ne incorruptibile Verbi semen, quo regeniti sunt in vitam æternam, corrumpi vel emori patiantur. Quia autem Verbo Dei renatos dixerat, simul mentionem facit spiritualis infantiæ. Porrò ne vacillet aut titubet eorum fides, quia Christum à toto ferè mundo vel contemni vel reiici vident, admonet hoc modo impleri quod de eo scriptum est, Fore lapidem scandali. Sed rursus docet stabile esse iis qui in eum credunt salutis fundamentum. Hinc iterum commemorat in quantum honorem ipsos Deus extulerit, vt pristini sui status comme-

A.un,

moratione, & præsentis beneficii sensu animentur ad piè viuendi studium. Postea delabitur ad particulares exhortationes: vt modestè & obedienter sub Principum imperio se contineant: vt serui dominis sint subiecti: vxores pareant maritis suis, pudicè & cōtinēter se gerāt: ac vicissim mariti vxores humaniter tractent. Deinde præcipit vt mutuā inter se æquitatē colant. Quod vt libentius faciāt, fructū illis proponit, prosperā viā & quietā. Quia tamē Christianis quasi fatale est, vtcunque pacē quærant, multis iniuriis nō rarò vexari, mūdúmque sibi nulla de causa habere infestū: hortatur vt æquis animis sustineāt persequutiones, quas sciunt sibi in salutem cessuras. In eam rem adducit Christi exemplum. Ex aduerso admonet quàm infelix exitus impios maneat, interea dum Ecclesiam suā Dominus mirabiliter per mortem à morte liberat. Longius deinde profert Christi exemplum, nempe ad carnis mortificationem. Huic exhortationi subnectit varias & breues sententias: sed paulò pòst redit ad patiētiæ doctrinam, vt consolatione mala sua temperent fideles, dum reputant vtile sibi esse paterna Dei manu castigari. Initio quinti capitis, seniores officii sui admonet, ne imperium vsurpēt in Ecclesiam, sed moderatè sub Christo præsint. Iuuenibus modestiam ac docilitatem commendat. Tandem breui exhortatione addita, Epistolam precatione claudit. Vnde autem scribat, non conuenit inter omnes: nec tamen causam video cur dubitemus ipsum tum fuisse Babylone. Disertè enim hoc affirmat. Sed quoniam inualuerat persuasio, ipsum Antiochia Romam migrasse, & Romæ fuisse mortuum: hoc solo argumento adducti veteres, Babylonem allegoricè Romam vocari finxerunt. Cæterùm, quum nulla probabili coniectura, temere persuasum habuerint quicquid tradūt de Romano Petri episcopatu: pro nihilo quoque ducendum est hoc allegoriæ figmentum. Multò sanè verisimilius est, Petrum, vt ferebat Apostolatus ratio, peragrasse eas regiones, in quibus plures habitabant Iudæi. Scimus autem Babylone & in illis partibus magnam fuisse copiam.

Iohannis

Iohannis Caluini Commentaria in Epistolam Petri priorem.

CAPVT I.

1 *PETRVS Apostolus Iesu Christi, electis inquilinis, qui dispersi sunt per Pontum, Galatiam, Cappadociam, Asiam, & Bithyniam,*
2 *Secundum præcognitionem Dei Patris, in sanctificatione Spiritus, in obedientiam & aspersionem sanguinis Iesu Christi. Gratia vobis & pax multiplicetur.*

1 *Petrus Apostolus.* Quicquid commune habet hæc salutatio cùm Paulinis, nouam expositionem non desiderat. Quum Paulus gratiam & pacem precatur, verbum subticet: Petrus autem addit vt *multiplicetur*: sed eodẽ sensu. Neque enim gratiæ aut pacis initium fidelibus Paulus optat, sed augmentum, donec absoluat Deus quod in illis cœpit.

2 *Electis.* Quæri potest vnde hoc compertum habuerit: nam arcana est Dei electio, nec aliter cognoscitur quàm singulari Spiritus reuelatione. Atqui vt suæ quisque electionis certior fit Spiritus testimonio, ita de aliis nihil certi tenet. Respondeo, de fratrum electione non esse anxiè quærendum, sed à vocatione potius æstimandam, vt pro electis habeantur quicunque per fidem in Ecclesiam sunt cooptati. Eos enim Deus à reliquo mũdo segregat, quod electionis signum est. Nec obstat quòd plerique deficiunt, in quibusdam mera est dissimulatio: est enim hoc charitatis non fidei indicium, quum electos censemus omnes, in quibus Diuinæ adoptionis nota apparet. Quòd autem electionẽ eorũ non petat ex abscondito Dei consilio, sed ex effectu eam colligat, patet ex cõtextu. Nam paulò pòst, eam *in sanctificatione Spiritus* locat. Quatenus ergo præ se ferebant se Dei Spiritu regenitos, in electis Dei ipsos numerat: quia non sanctificat Deus, nisi quos prius elegit. Simul tamen admonet, vnde fluat electio qua segregamur in salutem, ne cum mundo pereamus. Dicit enim *secũdum præcognitionẽ*. Hic, inquam, fons & hæc prima causa est quòd Deus apud se ante creatum mũdum cognouit quos eligere vellet in salutem. Sed prudenter notandũ est qualis sit hæc præcognitio. Sophistæ enim vt Dei gratiã obscurẽt, cuiusque merita à Deo præuideri fingũt: atque ita reprobos ab electis discerni, prout quisque hac vel illa sorte dignus est. Scriptura autem vbique Dei propositũ, in quo fundata est nostra salus, meritis nostris opponit. Quum ergo Petrus electos vocat secundum præcognitionem Dei, significat non aliunde pendere eius causam, sed in solo Deo quærendam esse: quia ipse sibi spõte ad nos eligendos author fuerit. Ergo Dei præcognitio submouet omnem humanæ dignitatis respectũ. Qua de re diffusiꝰ tractauimus Ephesiorũ primo capit. & aliis in locis. Quemadmodum tamen in electione nostra, primas gratuito Dei beneplacito assignat: ita rursum vult eã ex effectu à nobis cognosci. Nihil enim periculosius ac magis præposterum est, quã omissa vocatione, electionis nostræ certitudinem quærere in abscondita Dei præsentia. Hic enim nimis profundus est labyrinthus. Quare vt huic periculo occurrat Petrus, optimum temperamẽtum adhibet. Quãquam enim primo

loco vult considerari Dei consiliũ, cuius causa nonnisi in ipso est: mox tamen ad effectum nos reuocat, quo electionē nostram nobis declarat ac testatur. Effectus ille, est Spiritus sanctificatio, hoc est vocatio efficax, dum ad externā Euangelii prædicationē accedit fides, quæ ex interiore Spiritus motu nascitur.

Inquilinis. Qui metaphoricè sic vocari putant quoslibet pios, quia in mundo peregrini sint qui ad cælestem patriam contendunt, longè falluntur: & satis refelli potest eorum error ex Dispersionis nomine quod proximè sequitur. Nam in solos Iudæos competit, non tantùm quia huc & illuc disiecti exulabātà patria, sed quoniā eiecti erāt ex ea terra quæ illis in perpetuam hæreditatē à Domino promissa erat. Omnes quidem fideles postea vocabit inquilinos, quia in terra peregrinantur: sed hîc alia est ratio. Ideo itaque inquilini erant, quòd pars in Pontum, pars in Galatiam, pars in Bithyniam dispersa erat. Nec mirum quòd Iudæis hanc Epistolā propriè destinet: quia sciebat illis se constitutum Apostolum, quemadmodum Paulus docet ad Galatas capite. 2.7. Sub regionibus quas enumerat, comprehendit totum Asiæ minoris tractum, à Ponto Euxino vsque in Cappadociam.

In obedientiam. Quum sanctificationi duo hæc subiiciat, videtur Obedientiæ nomine intelligere vitæ nouitatem: per Aspersionem verò sanguinis Christi, remissionem paccatorum designare. Quòd si istæ sunt partes vel effectus sanctificationis, aliter hîc Sanctificatio capitur quàm sæpe apud Paulum, hoc est, magis generaliter. Sanctificat ergo nos Deus, efficaciter nos vocādo. Id autem fit, dum renouamur in obediētiā iustitiæ eius, & Christi sanguine aspersi, mundamur à peccatis. Ac videtur tacita esse allusio ad veterem aspersionis ritum quo sub Lege vtebantur. Quemadmodum enim non satis tunc fuisset mactari hostiam & fundi sanguinē, nisi aspersus fuisset populus: ita nihil hodie nobis prodesset fusum Christi sanguinem fuisse, nisi ipso conscientiæ nostræ abluerentur. Subaudienda igitur est antithesis, quòd sicut olim sub Lege manu sacerdotis fiebat sanguinis aspersio: ita nunc Spiritus sanctus animas nostras Christi sanguine in expiationem aspergit. Nunc colligēda est summa: salutem nostram manare ex gratuita electione Dei: sed eam simul considerādam esse fidei experientia, in eo quòd Spiritu suo nos sanctificat. Postremò duos esse vocationis nostræ effectus aut fines: nempe, vt reformemur in obedientiam Dei, & Christi sanguine abluamur. Præterea vtrunque esse opus Spiritus sancti. Vnde colligimus nec electionem à vocatione, nec gratuitam fidei iustitiam à vitæ nouitate separandam esse.

3 Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui secundum multam suam misericordiam regenuit nos in spem viuam, per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis,

4 In hæreditatem incorruptibilem & incontaminatam & immarcescibilem, repositam in cælis erga vos,

5 Qui virtute Dei custodimini per fidem in salutem, quæ parata est reuelari tempore vltimo.

3 *Benedictus Deus.* Diximus præcipuum esse statum Epistolæ, vt nos supra mundum erectos, ad sustinenda militiæ spiritualis certamina comparet atque animet. Ad eam rem non parum valet beneficiorum Dei agnitio. Nam cùm pretium suum apud nos obtinent, facilè reliqua omnia vilescunt. Præsertim cùm reputamus quanti sit Christus cum suis bonis quicquid extra ipsum est, nobis erit instar stercoris. Hac de causa magnificè hic extollit ingentem Dei gratiam in Christo, ne molestum nobis sit nos ipsos & mundum abnegare, vt potiamur inæstimabili vitæ futuræ thesauro. Deinde ne frangamur præsentibus ærumnis: sed patienter eas feramus, in æterna felicitate acquiescentes. Porrò quum gratias agit Deo, fideles ad spiritualem lætitiam inuitat, quæ omnes absorbeat contra-

contrarios carnis affectus.

Et Pater Domini. Sic resolue, Deus, qui Pater est Iesu Christi. Nam sicuti olim se Deum Abrahæ vocando, hac nota à diis omnibus fictitiis discerni voluit: ita postquam se manifestauit in Filio suo, non aliter quàm in ipso vult cognosci. Itaque qui nudã Dei maiestatem extra Christum mente concipiunt, idolum habent loco Dei: sicuti Iudæi & Turcæ. Proinde quisquis verum Deum vere cognoscere cupit, hoc Patris Christi titulo ipsum vestiat. Nisi enim quoties mens nostra Deum quærit, Christus occurrat, vaga & confusa errabit, donec prorsus deficiat. Simul etiam indicare Petrus voluit quomodo tam liberalis & beneficus erga nos sit Deus. Nisi enim medius statuatur Christus, nunquam illius bonitas seriò à nobis sentiri poterit.

Qui regenuit nos. Significat vitam supernaturale esse donum: quia filii iræ nascimur. Nam si in spem vitæ geniti essemus secũdum carnem, superuacuum esset nos regigni à Deo. Docet itaque Petrus, nos qui natura morti æternæ eramus destinati, in vitam Dei misericordia restitutos esse. Hæc autem veluti secunda est creatio: quemadmodum Ephesiorum primo habetur. *Spes viua* pro spe vitæ capitur: quanquam videtur tacita esse antithesis inter spẽ, quæ in regno Dei incorruptibili defixa est, & inter spes hominum fluxas ac euanidas.

Secundum multam misericordiam. Primò causam efficientem ponit: deinde medium (vt loquuntur,) designat. Deum, inquam, nullis nostris meritis fuisse prouocatum docet, vt nos regeneraret in spem viuam: quia hoc totum eius misericordiæ assignat. Atque vt melius operum merita redigat in nihilum, dicit *Multam misericordiam*. Fatentur quidem omnes Deum esse vnicum salutis nostræ authorem: sed extraneas causas postea affingunt, quæ tantundem eius misericordiæ detrahant. Petrus verò solam misericordiam commendat, sed modum protinus adscribit, nempe resurrectionem Christi. Neque enim alibi aut aliter suam erga nos misericordiam explicat Deus: ideò semper ad hũc scopum Scriptura nos dirigit. Quòd autem præterita Christi morte, solam resurrectionem commemorat, in eo nihil est absurdi. Illa enim sub hac includitur, quia perfectio non constat sine suo initio. Resurrectionem verò potius adduxit, quia de noua vita agebat.

4 *In hæreditatem* Tria epitheta quæ sequuntur, ad gratiæ Dei amplificationem posita sunt. In hoc enim laborat Petrus (quemadmodum prius dixi) vt eius excellentiam animis nostris bene ac penitus infigat. Porrò hæc duo membra, *In hæreditatem incorruptibilẽ, & in salutem quæ parata est reuelari*, appositiue lego, vt posterius sit prioris expositio. Nam rem vnam duobus modis exprimit. Singulis verbis quæ sequuntur, suum inest pondus. Hæreditas dicitur in cælis conseruata, vt sciamus eam esse extra periculum. Nisi enim in manu Dei esset, infinitis periculis esset obnoxia: Si esset in hoc mundo, quomodo securi esse possumus inter tam varias inclinationes? Ergo vt nos omni trepidatione liberet, salutem nostram extra Sathanæ iniurias in tuto positam esse affirmat. Sed quia salutis certitudo parũ nobis afferret consolationis, nisi eam vnusquisque nostrum ad se pertinere sciret, addit Petrus, *erga vos*. Huc enim placide recumbunt conscientiæ, quum Dominus è cælo clamat, En vestra salus in manu mea est vobisque seruatur. Cæterũ quia non omnium promiscuè est salus, ad fidem nos reuocat: vt quicunque fide præditi sunt, à reliquis se discernant: nec dubitent quin veri ac legitimi sint regni Dei hæredes. Nam vt fides in cælos vsque penetrat: ita & quæ in cælo sunt bona, nobis applicat.

5 *Qui virtute Dei custod.* Notanda est relatio, quum dicit, Nos in mundo custodiri, sicuti hæreditas nostra in cælo seruatur: alioqui statim obreperet hæc cogitatio, Quid iuuat salutem nobis esse in cælo repositam, quum nos in mundo tanquam in turbulẽto mari iactemur? Quid iuuat salutem nostram statui in tranquillo portu, cùm inter mille naufragia fluctuemur? Præuenit igitur Apostolus eiusmodi obiectiones, cum docet nos etiam in mundo inter media discrimina fide tamen custodiri: atque ita morti esse propinquos,

vt tamen ſub fidei cuſtodia tuti ſimus. Cæterùm quia in hac carnis infirmitate ſæpe labaſcit ipſa fides, poſſemus ſemper eſſe de craſtino anxii: niſi hîc nobis quoque Dominus ſuccurreret. Ac videmus vt in Papatu obtinuerit diabolica opinio, De finali perſeuerātia dubitandum eſſe: quia incerti ſumus an ſtaturi cras ſimus in eadem gratia. Atqui non ita nos Petrus ſuſpenſos relinquit. Nam ideo virtute Dei ſtare nos affirmat, ne qua ex propriæ infirmitatis conſcientia hæſitatio nos ſolicitet. Quanlibet igitur infirmi ſimus, ſalus tamen noſtra non eſt inſtabilis, quia Dei virtute fulcitur. Ergo ſicuti fide protegimur, ita fides ipſa ſuam in Dei virtute ſtabilitatem habet. Vnde non in præſens modò, ſed etiam in futurum ſecuritas.

In ſalutem. Quia natura impatientes ſumus moræ, & ſtatim tædio ſuccumbimus: ideò ſalutem admonet non differri quòd nondum parata ſit, ſed quia nondum aduenerit iuſtum reuelationis tempus. Hæc doctrina ad ſpem noſtram alendam ac ſuſtinēdam pertinet. Porrò, *Vltimum tempus* diē iudicii vocat, quia non antè ſperanda ſit rerum omnium inſtauratio. Medium enim tempus eſt adhuc in progreſſu. Quòd alibi totum à Chriſti aduentu tempus Vltimum dicitur, id fit ſuperiorum ætatum comparatione: Petrus autem totum mundi curriculum aſpexit.

6 *In quo exultatis pauliſper nunc, ſi opus eſt, contriſtati in variis tentationibus:*

7 *Vt probatio fidei veſtræ multò pretioſior auro quod perit, & tamen per ignem probatur, reperiatur in laudem & honorem & gloriam, quum reuelabitur Ieſus Chriſtus.*

8 *Quem quum non videritis, diligitis: in quē nunc credentes, quum eum non aſpicitis, exultatis gaudio inenarrabili & glorificato:*

9 *Reportantes finem fidei veſtræ, ſalutem animarum.*

6 *In quo exultatis.* Tametſi ambigua eſt Græci verbi terminatio, ſenſus tamē poſtulat vt legamus Exultatis potius quàm Exultate. Articulus *In quo*, refert totum illud complexum de ſpe ſalutis in cælo repoſitæ. Cæterùm, nō tam eos laudat, quàm hortatur. Conſilium enim eius eſt docere quiſnam ex ſpe ſalutis fructus nobis proueniat: nēpe ſpirituale gaudium, quo non tantùm mitigatur malorum omnium acerbitas, ſed omnis etiam triſtitia vincitur. Quāquam Exultandi verbum plus exprimit, quàm Gaudere. Sed hoc nonnullam habet repugnantiæ ſpeciem, dum fideles qui gaudio exultant, ſimul triſtes eſſe dicit. Sunt enim contrarii affectus. Verùm melius experimento norunt fideles, illos ſimul conſiſtere, quàm verbis exprimi queat. Et tamē vt paucis expediatur hæc quæſtio, ſic habendum eſt, Fideles non eſſe truncos, nec humanū ſenſum ita exuiſſe quin dolore tangātur, quin pericula metuant, quin moleſta ſit paupertas, quin difficiles ac duræ perſequutiones. Triſtitiam ergo ex malis ſentiunt: ſed quæ ita lenitur fide, vt gaudere propterea non deſinant. Ita non impedit triſtitia ipſorum gaudium, ſed potius locum illi cedit. Rurſus gaudium tametſi triſtitiam ſuperat, eam tamē non abolet: quia nos humanitate non ſpoliat. Atque hinc patet quæ ſit vera patientia. Initium eius & quaſi radix eſt beneficiorum Dei agnitio, præſertim dum gratuitam, qua nos dignatus eſt, adoptionē reputamus. Nam quicunque mentem huc attollunt, iis facile eſt placidè mala omnia deuorare. Vnde enim fit vt mœrore animi opprimantur, niſi quia nullum ſpiritualium bonorum guſtum habent? Verùm qui omnes ærumnas ſtatuunt exercitia eſſe ſibi vtilia in ſalutem, non tantùm ſupra illas ſe erigunt, ſed etiam vertunt in occaſionem gaudii.

Contriſtati. Annon etiam reprobis cōmunis eſt triſtitia? Neque enim à malis ſunt immunes. Verùm Petrus fideles ſpon-

ſpontaneam triſtitiam ſuſcipere intelligit: quum fremant impii, & contumaciter obluctentur Deo. Triſtantur ergo pii, quemadmodum bos domitus iugum ſuſcipit, vel equus ſubactus frænari ſe etiam à puero ſuſtinet. Triſtitia Deus reprobos afficit, quemadmodum equo feroci ac refractario violenta manu frænum imponitur. Calcitrant enim & contrà nituntur: ſed fruſtra. Laudat ergo fideles Petrus, quia ſpõte non autem neceſsitate coacti, ſe triſtitiæ ſubiiciant. Quod dicit *nunc pauliſper*, ad conſolationem valet. Nam temporis breuitas, mala quantumuis alioqui dura non parum tẽperat. Præſentis autem vitæ duratio inſtar momenti eſt.

Si opus eſt. Conditio pro cauſa hîc capitur. Oſtendere enim voluit, non temerè fieri quòd ita Deus ſuos exercet. Nam ſi nulla cauſa nos affligeret Deus, id toleratu graue eſſet. Petrus ergo argumentum cõſolationis ſumpſit ex Dei conſilio: non quòd ſemper ratio nobis appareat, ſed quia perſuaſum nobis eſſe debet ſic fieri oportere, quia Deo placet. Notandum quòd non vnam tentationem ponit, ſed plures: neque vnum tentationis genus, ſed diuerſa. Quanquam huius loci expoſitionem ſatius eſt ex primo capite Iacobi petere.

7 *Sed pretioſior auro.* Argumentum eſt à minori ad maius. Nã ſi aurũ, quod metallum eſt corruptibile, tãti ducimus vt velimus igne probari, quòd ſuum apud nos pretium obtineat: quid mirum ſi Deus in fide eãdem exigat probationem, quum tanta ſit apud eum fidei excellentia? Tametſi autem aliter ſonant verba, fidem tamen auro comparat, & eam auro magis pretioſam facit: vt inde inferat dignam eſſe quæ probe examinetur. Porrò, incertum eſt quouſque extendat verbum δοκιμάζεσθαι, & nomen δοκίμιον. Siquidem bifariam probatur aurum igni. Primò, quum repurgatur à ſcoria: deinde quũ de eius probitate faciendum eſt iudicium. Vterque probandi modus fidei optime cõgruit. Nã cùm multæ incredulitatis fæces in nobis reſideant, dum variis afflictionibus quaſi excoquimur in fornace Dei, purgantur fidei noſtræ ſcoriæ, vt pura & nitida ſit coram Deo. Simul experimentum eius capitur, verane an ficta ſit. Vtrãque ſpeciem libẽter amplector. Atque huc ſpectat quod mox ſequitur. Nam vt ſuus argento honor non antè habetur, quàm purgatum fuerit: ita fidem noſtram honorificè habendam eſſe & coronandam apud Deum ſignificat, vbi rite examinata fuerit.

Quum reuelabitur. Hoc additum eſt, vt animos ſuos in vltimum vſque diem ſuſpendere fideles diſcant. Nunc enim abſcondita eſt vita noſtra in Chriſto, latebitque velut ſepulta, donec è cælo Chriſtus apparuerit: & totus vitæ noſtræ curſus ad interitum externi hominis inclinat: & quæcũque patimur, quaſi mortis ſunt præludia. Ergo neceſſe eſt vt in Chriſtum coniiciamus oculos, ſi in afflictionibus gloriam & laudem intueri volumus. Nam tentationes in nobis probri & pudoris ſunt plenæ, in Chriſto autem glorioſæ ſunt: ſed gloria illa nondum in Chriſto plenè conſpicitur, quia nondum aduenit conſolationis dies.

8 *Quem quum non videritis.* Duo ponit, Quòd Chriſtum quem non viderunt, diligant: In eum quem non conſpiciunt, credant. Sed prius ex poſteriore naſcitur. Dilectionis enim cauſa eſt fides, non ideo tantùm quia nos beneficiorum quibus nos Chriſtus proſequitur, cognitio ad eum redamandum prouocat: ſed quia perfectam fœlicitatem offerendo, nos ad ſe rapit. Laudat ergo Iudæos quòd in Chriſtum credant quem non aſpiciunt: vt cogitent hanc eſſe fidei naturam, in bonis quæ oculos noſtros latent, acquieſcere: nam eius rei aliquod habebant experimentum. quanquam magis laudando præcipit. Atque hoc prius ordine membrum eſt, nõ metiendam eſſe fidem aſpectu. Nam quum miſera in ſpeciem ſit Chriſtianorũ vita, niſi fœlicitas eorum in ſpe ſita eſſet, protinus conciderent. Habet quidem & fides ſuos oculos, ſed qui in regnum Dei inuiſibile penetrãt, & qui ſpeculo Verbi contenti ſunt. Eſt enim demonſtratio rerum inuiſibilium, vt habetur in Epiſtola ad Hebræos 11.1. Quare verum eſt illud Pauli, 1.Cor.5.6, nos peregrinari à Domino quandiu hac carne ſumus circundati, quia per fidem ambulamus, & non per aſpectum. Secũdum membrum eſt, fidem non frigidam eſſe notitiam,

sed quæ corda nostra inflammat in amorem Christi. Neque enim (vt Sophistæ garriunt) fides confusè & implicitè Deum apprehendit (quia hoc est vagari per inuios errores) sed Christum pro scopo habet. Porrò non arripit nudum Christi nomē, aut nudam essentiam: sed qualis sit nobis, & quid afferat bonorū, considerat. Quia fieri non potest quin eò feratur hominis affectus, vbi fœlicitatem suam statuit: secundum illud, Mat. 6.2. Vbi thesaurus tuus, ibi cor tuum.

Exultatis. Iterum repetit fructum illū fidei cuius meminerat, nec immeritò: est enim incomparabile hoc bonū, quòd non modò pacatæ sunt coram Deo cōscientiæ, sed iam vitæ æternæ fiducia securè exultant. Vocat autem *gaudium inenarrabile*, quia pax Dei sensum omnem exuperat. Quod hîc addit *glorificatum*, bifariam potest exponi: vel vt magnificum ac gloriosum significet: vel vt inani fluxóque opponatur, cuius homines paulò pòst pudet. Ita Glorificatū perinde valebit atque solidū & stabile, & extra periculū frustrationis. Qui hac lætitia non efferūtur supra cælos, vt solo Christo contenti, mundum despiciant, frustra iactant se habere fidem.

9 *Reportantes finem*. Admonet quorsum sensus omnes suos dirigere fideles debeant: nempe in salutem æternam. Mundus enim hic affectus nostros suis illecebris irretitos tenet. Vita hæc & quæcunque ad corpus pertinent, magna sunt impedimenta, ne animus noster ad futuræ & spiritualis vitæ cogitationem se applicet. Hanc ergo nobis toto studio meditandam proponit Apostolus: & tacitè subindicat súsque déque habendam aliorum iacturam, modò saluæ sint animæ. Quum dicit *reportantes*, dubitationem illis eximit, quò alacrius contendant dum certi sunt de salute obtinenda. Interea tamen hunc esse fidei finem docet, ne anxii sint quòd adhuc differtur. Nunc enim sufficere nobis debet nostra adoptio: nec petendum est vt ante tempus mittamur in hæreditatis possessionem. Posset etiam pro *fine*, legi Merces: sed eodem sensu. Colligimus enim ex Apostoli verbis, non aliter nos quàm fide consequi salutem. Scimus autem fidē sola gratuitæ adoptionis promissione niti. Quod si ita est, certè neque operum meritis debetur salus, neque inde speranda est. Cur autem animas tantùm nominat, quum & corporibus promissa sit resurrectionis gloria? Quoniā immortalis est anima, propriè salus illi attribuitur: queādmodū & Paulus interdū loqui solet 1. Cor. 5. 5, Vt spiritus saluus sit in die Domini. Atque hoc perinde valet acsi diceretur, Salus æterna. Est enim tacita cōparatio vitæ mortalis & caducæ, quæ ad corpus pertinet. Interea tamē nō excluditur à gloriæ societate corp⁹, quaten⁹ animæ est annexū.

10 De qua salute exquisierunt & scrutati sunt Prophetæ, qui de futura erga vos gratia vaticinati sunt:

11 Scrutantes in quem aut cuiusmodi temporis articulum significaret qui in illis erat Spiritus Christi: prius testificans venturas in Christum afflictiones, & quæ sequuturæ erant glorias.

12 Quibus reuelatum est quòd non sibiipsis, sed nobis ministrabant hæc, quæ nunc annuntiata sunt vobis per eos qui vobis prædicarunt Euangelium, per Spiritum sanctum missum è cælo: in quæ desiderant Angeli prospicere.

Salutis huius pretium inde commendat, quòd in eam toto studio intēti fuerunt Prophetæ. Rem enim magnam & singularis excellētiæ fuisse oportet, quæ Prophetas ita ad sui inquisitionem accenderit. Clarius verò etiamnum in eo relucet ingens erga nos Dei bonitas, quòd multò plus nobis patefactum hodie est, quàm olim diu & solicitè quærendo cōsequuti sint Prophetæ omnes. Interea certitudinem salutis confirmat ab ipsa vetustate: quoniam ab initio mundi legitimum à Spiritu sancto testimoniū habuerit. Duo hæc distinctè notanda sunt:

sunt : quòd nobis plus datum esse quàm antiquis Patribus affirmat,vt hac comparatione Euāgelii gratiam amplificet: deinde quòd de salute nobis prædicatur,non posse aliqua nouitate esse suspe ctum, quia iam olim testatus de ea fuerit Spiritus per Prophetas. Ergo quum dicit Prophetas sciscitatos esse,& sedulò inquisisse, hoc ad eorum scripta aut doctrinam non pertinet, sed ad priuatū desyderium quo quisque æstuauit. Quæ postea sequuntur, ad publicam functionem referenda sunt. Verum vt singula melius pateant,digerendus est hic locus in certas propositiones. Sit itaque hæc prima, Quòd Prophetæ qui de gratia, quam nobis exhibuit Christus suo aduentu,vaticinati sunt, sedulò intēti fuerunt vt tempus plenæ reuelationis cognoscerent. Secunda, Quòd Spiritus Christi per eos prædixit futurum regni Christi statum, qualis partim iam cernitur, partim verò speratur adhuc : nēpe quòd Christo & vniuerso eius corpori destinatus sit per varias passiones ad gloriam ingressus.Tertia,Quòd Prophetæ nobis vberius quàm suo seculo ministrarunt:idque Diuinitus illis patefactum fuit: quia in Christo demum est solida earum rerum exhibitio, quarum tunc obscuram imaginem Deus adumbrabat. Quarta, Quòd non tantùm in Euangelio continetur luculenta Propheticæ doctrinæ confirmatio, quando idem Spiritus est qui loquitur,sed longè plenior & magis familiaris explicatio: quia salutem, quā eminus olim per Prophetas indicabat, nunc palàm & quasi oculis demonstrat.Vltima est,Inde satis cōstare quàm admirabilis sit salutis per Euāgelium nobis promissæ gloria,quòd Angeli quoque ipsi,licet Dei conspectu in cælis fruantur, illius tamen visendæ desyderio ardeāt. Omnia verò in vnum scopum tendunt,vt Christiani, dum in suæ fœlicitatis altitudinem efferuntur, omnia mundi obstacula superent. Quid enim est quod non extenuet incomparabile hoc beneficium?

10 *De qua salute.* Annon Patribus & nobis communis eademque est salus? Cur ergo Patres quæsisse dicit, quasi non adepti sint quod hodie nobis offertur?Facilis solutio est,Salutem pro conspicua manifestatione accipi, quæ nobis obtigit Christi aduentu.Neque aliud sibi volunt hæc Petri verba, quam illa Christi, Multi reges & Prophetæ optarunt videre quæ videtis, nec tamen viderūt:Beati igitur oculi vestri,&c. Mat. 13.16. Quum ergo Prophetæ nō nisi tenuem haberent gustum allatæ per Christum gratiæ, quantum ad reuelationis modum attinet, meritò vltra votis suis tendebant. Dum Simeon post Christi conspectum placidè & animo pacato se ad mortem cōparat, se prius inquietum & anxium fuisse ostendit. Talis fuit omnium piorum sensus.Et modū inquisitionis denotat,quum addit, *in quem aut cuiusmodi temporis articulum.* Erat enim differentia Legis & Euangelii, quasi interpositum velum,ne propius ea quæ oculis nostris exposita sunt aspicerēt.Nec sanè æquum erat,absente adhuc sole iustitiæ Christo,plenam lucem, tanquam in meridie fulgere.Tametsi autem ipsis necesse fuit intra præscriptos fines se continere: nulla tamē religio fuit ingemiscere propioris aspectus desyderio. Neque enim quum accelerari redemptionem, & quotidie eam videre cuperent,votum illud obstitit, quin patiēter sustinerēt, quādiu eam differre Domino placebat. Porrò in vaticiniis notationē temporum quærere, mihi superuacuum videtur, quando hic non quid docuerint Prophetæ,sed quid optarint,agitur.Vbi Latini Interpretes verterunt,De futura gratia : ad verbū legitur,De gratia quæ erga vos est. Verum quia idem manet sensus,nolui quicquā mutare. Hoc magis obseruatu dignum, quòd Prophetas nō dicit proprio sensu scrutatos esse quo temporis articulo adueniret Christi regnum, sed tantùm applicasse sua studia ad reuelationē Spiritus. Ita nos suo exēplo discēdi sobrietatem docuerunt,quia non vltrà progressi sunt, quàm eos Spiritus ducebat. Et certè nullus humanæ curiositatis erit modus,nisi Spiritus Dei ingeniis præsideat: ne quid aliūde quàm ab ipso discere appetant. Atque etiam res altior est spirituale Christi regnum, quàm vt in eius inuestigatione quicquā mens humana proficiat, nisi Spiritū habeat directorem. Quare nos quoque huius fræni moderationi subiicere docet.

11 *Qui in illis erat Spiritus Christi.* Primū, Qui in illis erat: deinde Testifi-

cans, hoc est, ad reddendum testimoniū. Qua loquutione, præditos Spiritu intelligentiæ fuisse Prophetas significat, & quidem non vulgarē in modum, vtpote qui nobis magistri & testes fuerint: nec tamē lucis huius, quæ nobis manifestata est, fuisse compotes. Interea hæc eximia est doctrinæ eorum laus, dum vocatur Spiritus sancti testimonium. Nam quanuis homines præcones ac ministri, ille tamen auctor fuit. Nec temerè Christi Spiritum tunc dominatum fuisse tradit: Euangelii autem doctoribus Spiritum præficit è cælo emissum. Significat enim Euangelium à Deo profectum esse, & veteres prophetias à Christo dictatas.

Venturas in Christum afflictiones. Vt æquiore animo suas afflictiones ferant, iam olim à Spiritu prædictas fuisse admonet. Sed multò plus complectitur. Docet enim hoc Christianæ Ecclesiæ regimen ab initio Diuinitus fuisse constitutum, vt crux præparatio esset ad triumphum: & mors, transitus ad vitam: idque clarè fuisse testatum. Quare non est cur nos afflictiones vltra modum deiiciant, quasi in illis essemus miseri: quandoquidem Spiritus Dei nos beatos pronuntiat. Hic ordo notandus est, quòd passiones statuit priore loco: deinde addit sequuturas glorias. Significat enim non posse hanc rationem mutari vel præuerti, quin gloriam præcedant afflictiones. Ita duplex subest in his verbis sententia: quòd prius multis ærumnis premi Christianos oporteat, quàm gloria fruantur: & miseras non esse eorum afflictiones, quia proximā gloriam sibi annexam habeant. Cùm hunc contextū Deus ordinauerit, alteram partē ab altera diuellere nostrum non est. Atque hoc raræ consolationis est, quòd nostra conditio, qualem experimur, tot antè seculis prædicta fuit. Nam inde colligimus, non frustra fœlicem eius exitum nobis promitti. Deinde agnoscimus non fortuitò nos, sed certa Dei prouidentia affligi. Denique prophetiæ instar speculi sunt, ad repræsentandam nobis in tribulationibus cælestis gloriæ imaginē. Dicit quidē Petrus, de venturis in Christum afflictionibus Spiritum fuisse testificatum: sed Christum à suo corpore nō separat. Itaque non debet hoc restringi ad Christi personam: sed initium faciendum est à capite, vt membra sua ordinē sequātur: quemadmodum Paulus Rom. 8.29 docet oportere nos ei configurari qui primogenitus est inter fratres. Denique non tractat Petrus quid Christo sit proprium, sed de vniuersali Ecclesiæ statu disserit. Sed hoc ad fidei nostræ confirmationem multò aptius, dum nostras afflictiones in Christo considerandas proponit: quia melius in eo cernimus connexionem mortis & vitæ inter nos & ipsum. Et certè hoc ius atque hæc ratio est sacræ vnitatis, quòd in mēbris suis quotidie patitur, vt postquā in nobis absolutæ fuerint eius passiones, suū vicissim complementum habeat gloria. Qua de re plura ad Coloss. 3, & 1. ad Timoth. 4.

12 *Reuelatum est quòd non sibi.* Hūc locum perperam arripiunt fanatici homines, vt Patres, qui sub Lege vixerūt, excludant à spe æternæ salutis. Neque enim simpliciter negat quin seculo suo vtiliter ministrauerint Prophetæ, atque Ecclesiam ædificauerint: sed tantùm docere vult, vtilius nobis esse eorum ministerium, quia in seculorum fines incidimus. Videmus quàm magnificè Christi regnum extollant, quàm sint in illo ornando assidui, quàm studiosè ad illud quærendum omnes stimulēt. Atqui præsenti eius aspectu priuati sunt per mortem. Quid hoc aliud fuit, quàm mensam sternere vt cibis appositis alii postea vescerentur? Fide quidē delibarunt quæ nobis per eorum manum Dominus fruenda transmisit: quinetiam in solidum animæ cibum Christi fuerunt participes. Sed nunc de rei exhibitione agitur. Scimus autem his quasi finibus inclusum fuisse munus propheticum, vt se & alios in spem venturi Christi alerent. Ergo eum non nisi absconditum & quasi absentem possidebant. Absentem dico, nō virtute aut gratia; sed quia nondum in carne manifestatus erat. Quare & regnū eius sub inuolucris adhuc latebat. Denique in terram descendens, quodammodo cælos nobis aperuit, vt spirituales diuitias, quæ non nisi sub figuris procul ostēdebantur, propè cernere liceat. Hæc igitur Christi manifestati fruitio, discrimen inter nos & Prophetas ostendit. Vnde colligimus quomodo nobis potius quàm sibi ministrauerint. Cæterùm

quum

quũ diuinitùs admoniti essent Prophetæ differri in aliud seculum quam prædicabant gratiam, nihilo tamen segniores in eius prædicatione fuerũt: tãtum abest vt fracti tædio fuerint. Quòd si tanta fuit illorum patientia, nos certè bis & ter ingrati, nisi gratiæ quæ illis negata fuit fruitio, nos in omnibus quæ patiendæ sunt ærumnis erectos sustineat.

Quæ annuntiata sunt. Iterum discrimen notat inter veterem doctrinam & Euangelii prædicationem. Nam quemadmodum iustitia Dei in Euangelio reuelatur, testimonium habens à Lege & Prophetis, ita & cælestis Christi gloria, de qua olim testificatus est Spiritus, nũc palàm annuntiatur. Simul autem certitudinem Euangelii inde cõprobat, quòd nihil continet nisi iampridem à Spiritu Dei testatum. Deinde admonet, eiusdem Spiritus auspiciis, adeóque ipso dictante & præeunte, promulgatum esse Euangelium, ne quid hîc humanum cogitẽt.

In qua desyderant Angeli. Hoc verò maximum Euãgelii encomium est, quòd thesaurum sapientiæ continet, Angelis adhuc clausum & occultum. Sed obiiciet quispiam, minimè esse consentaneũ, nobis aperta & nota esse quæ Angelos lateant, qui semper vident faciem Dei, & in regenda Ecclesia omniúmque bonorum administratione, eius ministri sunt. Respondeo, aperta nobis esse, quatenus ea in speculo Verbi intuemur. Nec verò nostra altior notitia prædicatur, quàm Angelorum. Tantùm intelligit Petrus ea nobis promitti, quorum complementum Angeli videre cupiũt. Ephesiorum capite tertio, versu octauo dicit Paulus in Gentium vocatione innotuisse Angelis admirabilem Dei sapiẽtiam. Nam hoc illis nouum erat spectaculum, quòd Christus mundum perditum, & tot seculis à spe vitæ alienatum aggregabat ad suum corpus. Ita quotidie cum admiratione cernunt magnifica Dei opera in Ecclesiæ gubernatione. Quantò igitur magis stupebunt ad supremum illud diuinæ iustitiæ, bonitatis, & sapientiæ specimen, dum Christi regnum complebitur? Illud est igitur arcanum, cuius reuelationem adhuc expectant, & meritò exoptant. Tametsi duplex huius loci potest esse sensus: vel quòd referatur nobis thesaurus in Euangelio, qui in sui desyderium rapit ipsos Angelos, quia illis hoc maximè lætum est spectaculum: vel quòd regnum Christi, cuius viua in Euangelio effigies expressa est, cupidè videre appetũt. Atque hic secundus magis videtur congruere.

13 Quare succincti lumbis mentis vestræ, sobrii, perfectè sperate in eam quæ ad vos defertur gratiam, in reuelatione Iesu Christi:

14 Tanquam filii obedientes, non conformati pristinis, quæ in ignorantia vestra regnarunt, cupiditatibus:

15 Sed quemadmodum is qui vos vocauit sanctus est, ita ipsi sancti in tota conuersatione reddamini.

16 Propterea quòd scriptum est, Sancti estote, quia ego sanctus sum.

Ex magnitudine & excellentia gratiæ deducit exhortationem: vt certè eò magis intentos esse nos decet ad excipiendam Dei gratiam, quò se liberalius in nos effundit. Ac notandus est contextus. Dixerat tantam esse regni Christi altitudinem, ad quam nos vocat Euangelium, vt cælestes quoque Angeli in eius prospectum assurgant. Quid ergo nobis, qui in mundo versamur, agẽdum est? Certè quãdiu in terra viuimus, tanta est inter nos & Christum distantia, vt frustra nos ad se inuitet. Ergo necesse exuere imaginem Adæ, & totum seculũ, omniáque impedimenta abiicere, vt soluti, sursum ad Christum feramur. Præcipit autem iis ad quos scribit, vt expediti & sobrii in oblatam sibi gratiã sperent: deinde vt renuntiantes mundo & priori vitæ, se Deo conforment. Hoc

ergo prius est exhortationis membrũ, vt lumbis mentis succincti, animos adiiciant ad spẽ gratiæ sibi allatæ. In secundo modum præscribit, vt mutato ingenio ad imaginem Dei formentur.

13 *Succincti lumbis.* Similitudo ex more vetusto sumpta. Nam quũ oblongas haberent vestes, neque iter facere, neque quicquam operis commodè suscipere poterãt, nisi succincti. Vnde istæ loquutiones, Accingere se ad iter, vel ad opus & res gerendas. Ergo impedimenta tolli iubet, vt soluti ad Deũ contendant. Qui in lumbis subtilius philosophantur, quasi præciperet libidines restringi debere & arceri, discedunt à genuina Apostoli mente. Neque enim aliud sibi volunt hæc verba, quàm illa Christi, Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardẽtes in manibus vestris: nisi quòd Petrus metaphoram duplicat, quũ menti lumbos attribuit. Significat autẽ mentes nostras fluxis huius mundi curis & superuacuis cupiditatibus implicitas teneri, ne sursum ad Deum tendãt. Ergo quisquis verè sperare cupit, in primis se extricare discat, mẽtémque suam astringere, ne in euanidos affectus diffluat. Eòdem & Sobrietas pertinet, quam mox subiicit: neque enim temperantiã solùm in cibo & potu cõmendat, sed spiritualem potius sobrietatem, quum sensus omnes nostros continemus, ne se huius mundi illecebris inebrient. Nam si vel minimus earũ gustus furtim nos à Deo abducit, quisquis se in illas ingurgitat, necesse est vt sopitus & stupidus, Deum & quæ Dei sunt obliuiscatur.

Perfectè sperate. Subindicat eos qui mentes suas laxant ad vanitatem, non solidè, vt decebat, & syncerè in Dei gratiam sperare. Etsi enim spem aliquam gratiæ concipiunt: quia tamen vacillãt & fluctuantur in mundo, nulla est in spe eorum soliditas. Dicit autem *In gratiam quæ affertur*, quò sint ad eam recipiendam prõptiores. Procul quærendus esset Deus: ipse autem obuiam vltrò accurrit. Quanta igitur nostra ingratitudo, si gratiam nobis ita benignè expositam negligimus? Hæc igitur amplificatio ad spem nostram acuendam plurimùm valet. Quod addit *in reuelatione* Christi, bifariam exponi potest. Nam Euangelii doctrina Christum nobis reuelat: & tamen quia adhuc eum per speculum & in ænigmate videmus, differtur plena reuelatio vsque in vltimum diem. Prior sensus magis Erasmo placuit: neque ego illum improbo: secundus tamen videtur melius quadrare. Consilium enim Petri est, euocare nos extra mundum. Ad eam rem aptissima est aduentus Christi memoria. Nam si illuc dirigimus oculos, mundus hic nobis crucifixus est, & nos mundo. Deinde in hac significatione nuper accepit Petrus. Neque nouum est Apostolis particulam ἐν pro εἰς accipere. Sic itaque interpretor, Non est vobis emetiendum longum iter vt perueniatis ad Dei gratiã: præuenit enim Deus, dum eam ad vos defert. Sed quoniã fruitio non constat, donec appareat è cælo Christus, in quo abscondita est salus piorum, spe interea opus est: quoniam frustra alioqui nunc offertur nobis Christi gratia, nisi patiẽter vsque ad Christi aduentum sustineamus.

14 *Tanquam filii obedientes.* Primùm significat nos in ius honorémque adoptionis vocari à Domino per Euangelium. Deinde hac lege nos adoptari, vt nos vicissim obsequentes sibi filios habeat. Tametsi enim filios non facit obedientia, quum gratuitum sit adoptionis donum: eos tamen ab' alienis discernit. Quousque verò hæc obedientia se extendat Petrus docet, quum vetat Dei filios, huius seculi desyderiis configurari vel se accommodare: sed hortatur vt se potius Deo conforment. Summa totius Legis & omniũ quæ à nobis exigit Deus, huc spectat, vt in nobis reluceat eius imago, ne simus filii degeneres. Hoc verò fieri non potest, quin renouemur, & exuamus imaginem veteris Adæ. Hinc colligimus quẽ in tota vita scopũ proponere sibi Christiani debeant: nempe vt sanctimonia & puritate Deum referant. Sed quoniam omnes carnis nostræ sensus Deo repugnant, totúmque mentis nostræ ingenium, aduersus eum inimicitia est: ideo Petrus à mundi abnegatione incipit. Et certè quoties de instauratione imaginis Dei in nobis agit Scriptura, inde orditur, vt aboleatur vetus homo cum suis desyderiis.

Quæ in ignorantia. Tempus ignorantiæ vocat, antequam in fidem Christi vocati essent. Vnde discimus incredulitatem

ratem malorum omnium fontẽ esse. Neque enim ignorantiæ nomen vsurpat, vt solemus vulgò. Falsum enim illud est Platonicum dogma, Sola ignorantia peccari. Verum vtcunque redarguat infideles conscientia, errant nihilominus tãquam cæci in tenebris: quia neque viã tenent, & luce vera priuati sunt. In hunc sensum dicit Paulus, Ne posthac ambuletis, quemadmodum & Gentes in vanitate mentis suæ, quæ mentem habent obtenebratam, alienatæ à vita Dei propter ignorantiam quæ in illis est. Vbi non viget Dei notitia, illic regnum occupant tenebræ, error, vanitas, priuatio lucis & vitæ. Neque tamen hæc impediunt, quominus male sibi conscii sint impii peccando, suúmque in cælo iudicem, & intus apud se carnificem sentiãt. In summa, quoniam regnum Dei, regnũ est lucis, quicũque ab eo alieni sunt, cæcos esse & in labyrintho errare necesse est. Interea monemur ideo nos illuminatos esse in Dei notitiã, ne amplius vagis desyderiis circunferamur. Itaque quantum quisque progressus est in vitæ nouitate, tãtum profecit in Dei notitia. Verùm hic exoritur quæstio: quum Iudæos alloquatur, qui semper in Lege versati erant, & qui in vnius Dei cultu fuerant educati, cur illos tanquam profanos homines, ignorantiæ & cæcitatis damnet. Respondeo, hinc optimè constare, quàm insipida sit extra Christum omnis scientia. Meritò Paulus, dum refellere vult eorum ostentationem qui sine Christo sapere volebant, vno verbo dicit ipsos non tenere caput. Tales erant Iudæi, qui innumeris aliâs corruptelis imbuti, velum habebant oppositum oculis, ne Christum in Lege cernerent. Erat quidem vera lux ea doctrina, in qua instituti erant: sed cæcutiebant in luce, quandiu Sol iustitiæ illis erat absconditus. Quòd si literales quoque Legis discipulos, quandiu Christum ignorant vnicam Dei sapientiã, Petrus tanquam profanos homines in tenebras ablegat: eò maiore studio ad eius notitiam eniti nos decet.

15 *Qui vocauit vos sanctus.* A fine vocationis argumentatur. Deus nos sibi in peculiũ segregat: Ergo inquinamentis omnibus puros esse oportet. Et sententiam citat, quæ sæpius à Mose repetitur. Nam quia populus Israel vndique profanis gẽtibus cinctus erat, ex quibus pessima exempla & innumeras corruptelas haurire promptum erat, subinde eum ad se reuocat Dominus: acsi diceret, Mecum vobis negotiũ est. Vos mei estis. Ergo à gentium pollutionibus abstinete. Est hoc nobis nimium procliue, respicere in homines, vt cõmunem eorum vitam sequamur. Ita fit vt alii alios turmatim ad omne malum rapiant, donec sua vocatione nos Dominus separet. Quòd autem *sanctos* instar sui esse iubet, non est comparatio æqualium: sed quantum fert captus noster, huc tẽdere debemus. Et quoniã longè à scopo semper absunt etiam perfectissimi, magis ac magis quotidie enitendum est. Meminerimus autẽ, non tantùm nobis præcipi quid officii nostri sit: sed Deũ quoque simul addere, Ego sum qui vos sanctifico. Addit *in tota conuersatione*, vt nulla sit pars vitæ, quæ non hunc bonum sanctitatis odorem redoleat. Videmus enim vt in rebus minutis & propè nihili Dominus populum suum ad hanc meditationem assuefecerit, quò magis solicitè sibi caueret.

17 *Et si patrem inuocatis eum qui sine personæ acceptione secundum cuiusque opus iudicat: in timore cõuersantes, tempus incolatus vestri transigite:*

18 *Sciẽtes quòd non corruptibilibus argento vel auro redẽpti sitis à vana vestra conuersatione à patribus tradita,*

19 *Sed pretioso sanguine velut agni immaculati & incontaminati Christi:*

20 *Qui præordinatus quidem fuerat ante cõditum mundum,*

manifestatus autem est extremis temporibus propter vos,

21 Qui per ipsum creditis in Deum, qui eum suscitauit ex mortuis, & gloriam illi dedit, vt fides vestra & spes sit in Deũ:

22 Purificantes animas vestras in obedientia veritatis per Spiritum in charitatem non fictam, ex puro corde diligite vos mutuò impensè.

17 *Et si Patrem inuocatis.* Inuocare Deum patrem hic dicuntur, qui se profitẽtur eius filios. Quemadmodum dicit Moses, Gen. 48. inuocandum esse nomen Iacob super Ephraim & Menassem, vt in eius filiis censeatur. Quo sensu etiam Gallicè dicimus, *Reclamer.* Respicit autem ad id quod prius dixerat, Tanquam filii obedientes: atque ex patris ipsius natura declarat quale obedientiæ genus præstandum sit. *Iudicat,* inquit, absque intuitu personæ, hoc est, nõ ducitur externa larua, quemadmodum homines: sed cor intuetur, 1. Samuel. 16. Et oculi eius in fidum respiciunt, Ier. 5. Hoc etiã est quod sibi vult Paulus, Rom. 2. cùm Dei iudicium docet secũdum veritatem esse. Nam illic in hypocritas inuehitur, qui Deum inani colore ludi posse sperant. Summa est, nos minimè erga Deum defungi, si ei ad oculum obsequamur: nõ enim hominem mortalem esse, cui satisfaciat persona: sed intus legere in corde nostro quales sumus: nõ pedibus aut manibus leges præscribere, sed spiritualem requirere iustitiam. Quum autem dicit *Secundum opus,* hoc nihil vel ad meritum, vel ad mercedem. Hîc enim nòn est de operum meritis disputatio, neque de salutis causa: sed tãtùm admonet Petrus, apud Dei tribunal personæ respectui non esse locum, sed veram cordis synceritatem æstimari. Hoc loco Fides etiam sub Operis nomine comprehenditur. Hinc facilè liquet quàm inepta sit & puerilis cõsequentia: Deus qualis sit, quisque nostrûm ex integra conscientia nõ ex specie externa iudicat. Ergo operibus salutem cõsequimur. Porrò *timor,* cuius meminit, securitati opponitur, qualis obrepere solet, vbi spes est impunè fallendi. Nam quum tam perspicax sit Dei oculus, vt in abditos vsque cordis recessus penetret, solicitè non perfunctoriè cum eo ambulandum. *Incolatum* vocat præsentem vitam, non quo sensu Iudæos, quibus scribit, vocauit initio Epistolæ inquilinos: sed quia pii omnes in hoc mundo peregrinantur, Heb. 11.

18 *Scientes.* Aliud argumentum à redemptionis nostræ pretio, quod nobis semper in memoriam venire debet, quum de salute nostra agitur. Nam qui Euangelii gratiam repudiat aut spernit, ei nõ modò vilis est & abiecta sua salus, sed etiam sanguis Christi, quo eam æstimauit Deus. Scimus autem quàm horrendum sit sacrilegium, sanguinem Filii Dei profanare. Quare nihil est quod nos ad sanctitatis studium acrius stimulare debeat, quàm huius pretii memoria. *Aurum & argentum* amplificandi causa opponit ex aduerso, vt sciamus totum mundum & quæcunque hominibus pretiosa sunt, ad huius pretii excellentiam nihil esse. Dicit autem *redemptos* à vana conuersatione: vt sciamus totam hominis vitam, exitialem esse errorum labyrinthum, donec ad Christum conuersus fuerit. Deinde significat, non meritis nostris fieri vt in viam reducamur: sed quia Deus pretium, quod pro salute nostra impendit, vult in nobis esse efficax. Ergo sanguis Christi non modò salutis nostræ pignus est, sed vocationis etiã nostræ causa. Porrò monet Petrus cauẽdũ esse ne ipsum incredulitas nostra exinaniat, vel irritũ reddat. Quũ iactet Paulus se pura conscientia Deum colere vsque à proauis, & idẽ Timotheo ad imitationẽ commẽdet pietatẽ auiæ Loidos & matris Eunices, dicat etiam Christus de Iudæis, ipsos scire quẽ Deũ adorent: videri potest hoc absurdum, quod Petrus Iudæos sui tẽporis nihil ex Patrũ institutione didicisse asserit, præter meram vanitatem. Respondeo, Christum, quũ Iudæis rationẽ vel scientiã religionis quã tenent constare prædicat, respi-

cere

cere ad Legem potius & mandatũ Dei, quam ad vulgus hominum. Quia enim templum non temere erectum fuerat Ierosolymis, neque illic hominum arbitrio, sed iuxta Legis præscriptum colebatur Deus: ideo dicit, Iudæos non errare in hac Legis obseruatione. Quantum ad Pauli proauos, Loidem, Eunicen, & similes, non dubium est quin exiguas saltem reliquias in populo illo Deus semper habuerit, in quibus syncera pietas manebat. Interea corpus ipsum populi mire corruptum erat, & diffluxerat in omne errorum genus. Regnabãt innumeræ superstitiones, inualuerat hypocrisis, salutis fiducia ad nugas nescio quas traducta erat: non modò prauis opinionibus imbuti erant, sed crassis etiã deliriis fascinati. Qui verò in diuersas mundi plagas dispersi erant, maioribus corruptelis erãt impliciti. Denique maxima ex parte gens illa à vera pietate vel defecerat prorsus, vel multum degenerauerat. Quum ergo Patrum institutionem damnat Petrus, separat eam à Christo, qui solus est Legis anima & veritas. Hinc verò colligimus, simulatque discedunt homines à Christo, eos exitialiter errare. Frustra hic vel Patrũ authoritas, vel mos antiquus prætexitur. Iudæis enim clamabat Propheta Ezechiel, In iustitiis Patrum vestrorum ne ambulate. Hoc quoque non minus hodie inter nos valere debet. Nam vt efficax & fructuosa nobis sit Christi redemptio, pristinæ vitæ renuntiãdum est, vtcunque ex Patrum institutione fluxerit. Ter ergo stulti Papistæ, qui nudum Patrum nomen ita sibi ad omnium superstitionum defensionem sufficere putãt, vt hac fiducia securè respuant quicquid ex Verbo Dei adducitur.

19 *Tanquam agni*. Significat hac similitudine, in Christo nos habere quicquid veteribus sacrificiis adũbratũ fuit. Quãquã præcipuè alludit ad Agnũ paschalẽ. Atque hinc discẽdũ est quid nobis prodest Legis lectio in hac parte. Tametsi enim abolitus est sacrificandi ritus, nõ tamẽ parũ hoc fidẽ nostrã iuuat, veritatem cõferre cũ figuris: vt quicquid illæ continebãt, in hac quæramus. Agnũ qui immolãd' erat in Pesah, iubebat Moses integrũ & sine macula deligi. Idẽ sæpius de sacrificiis repetitur: vt Leuitici tertio & 22, Numerorum 28, & aliis locis. Hoc dũ Petrus ad Christũ accõmodat, ideo legitimã fuisse & Deo probatã victimã docet, quia integer & omni macula purus fuit. Nam siquid habuisset in se vitii, non poterat rite Deo offerri, nedum iram eius placare.

20 *Qui præordinatus*. Rursum ex cõparatione, Dei gratiã amplificat, qua peculiariter eius seculi homines dignatus fuerat. Neque enim aut vulgare, aut paruũ est quòd Christi manifestationẽ Deus in illorum vsque ætatem distulit, quum tamẽ illum æterno suo cõsilio in mundi salutẽ ordinasset. Simul tamẽ admonet, nõ esse hoc nouum vel subitum Dei respectu, quòd Christus in salutem apparuit. Quæ res in primis cognitu necessaria est. Præterquã enim quòd suspecta est semper nouitas: qualis posset stabilitas fidei nostræ esse, si crederemus, post aliquot annorum millia, repẽte tandẽ venisse Deo in mẽtẽ remedium quo succurreret hominibus? Denique nõ possumus tranquilla fiducia recumbere in Christum, quin statuamus æternam in eo esse salutẽ, sempérque fuisse. Præterea Iudæos alloquitur Petrus, qui iam olim promissum fuisse audierant: & quanquam nihil veri aut liquidi, aut certi de eius virtute & officio tenebant, residua tamẽ inter eos manebat hæc persuasio, Redemptorem Patribus à Deo esse promissum. Quæritur tamen, cùm antè mundi creationẽ nõdum lapsus esset Adam, quomodo destinatus fuerit Christus Redemptor. Remedium enim malo posterius esse debuit. Respõdeo, hoc ad Dei præscientiam referri. Nam certè Deus antequam hominẽ creasset, non diu staturum in sua integritate præuidit. Ergo pro admirabili sua sapientia & bonitate Christum ordinauit liberatorẽ, qui perditum genus humanum ab interitu eriperet. Nam in eo melius relucet incomparabilis Dei bonitas, quòd malum nostrum gratiæ suæ remedio anteuerterit, ac prius vitæ restitutionẽ statuit: quàm in mortem cecidisset primus homo. Siquid præterea desyderet lector, ex Institutione nostra petat.

Manifestatus. Sub hac voce tam exhibitionẽ ipsius Christi, quàm Euangelii promulgationem comprehẽdi puto. Nã Christi aduẽtu exequutus est Deus

quod statuerat: & quod obscurius indicauerat Patribus, ad liquidũ & plenum Euangelii doctrina nobis patefecit. Dicit hoc esse factum in his temporibus, eodem sensu quo Paulus quarto ad Galatas capite dicit, Tempore plenitudinis. Hæc enim matura est oportunitas, & vera perfectio, quam Deus suo decreto præfixit.

Propter nos. Non excludit Patres, quibus inutilis fuit promissio: sed quia nos illis prætulit Deus, quò maior erga nos est gratiæ amplitudo, eò plus reuerentiæ, ardoris & studii à nobis exigi significat. Addit autem *qui creditis*: quia non ad omnes promiscuè pertinet Christi manifestatio, sed eorum est propria, quibus per Euangelium illucet. Notanda autẽ est hæc loquutio, *qui per ipsum creditis in Deum*, qua breuiter fidei natura exprimitur. Nam quum incomprehensibilis sit Deus, nunquã ad eum perueniet fides, nisi in Christum rectà se conferat. Imò duæ sunt rationes, cur nulla posit esse fides in Deũ, nisi Christus quasi medius interueniat. Nam primò consideranda est diuinæ gloriæ magnitudo, & simul ingenii nostri tenuitas. Multum certè abest quin acies nostra tam altè conscendere posit, vt Deum apprehendat. Omnis itaque cogitatio de Deo extra Christum, immensa est abyssus, quæ sensus omnes nostros protinus absorbeat. Huius rei luculentum extat specimen non in Turcis modò & Iudæis, qui sub Dei titulo somnia sua adorant: sed etiã in Papistis. Tritum est illud Scholarum axioma, Deum esse obiectum fidei. Ita de abscondita eius maiestate, præterito Christo, prolixè & argutè philosophantur. Sed quo successu? Miris deliriis se intricant, vt nullus sit errandi finis. Fidem enim nihil esse putãt nisi imaginariam speculationem. Ergo meminerimus non frustra Christum vocari inuisibilis Dei imaginem: sed ideo hoc nomẽ illi esse impositum, quia Deus nisi in ipso cognosci nolit. Altera ratio est, quòd quum fides coniungere nos Deo debeat, omnem accessum refugimus & horremus, nisi occurrat Mediator, qui nos metu liberet. Peccatum enim quod regnat in nobis, & nos Deo exosos reddit, & illum vicissim nobis. Ergo simulatque mentio Dei facta est, necesse est nos horrore corripi. Quòd si appropinquamus, iustitia eius instar ignis est, qui nos penitus consumat. Hinc apparet, non posse nos Deo credere, nisi per Christũ, in quo se Deus quodammodo paruum facit, vt se ad captum nostrum submittat: & qui solus tranquillas reddit conscientias, vt familiariter ad Deum accedere audeant.

21 *Qui suscitauit eum.* Addit Christũ fuisse excitatũ à mortuis, vt firmam haberẽt fulturã fides & spes nostra, qua niterẽtur. Quo rursus cõmẽtũ de vniuersali & cõfusa in Deũ fide refellitur. Nã vt nulla sit Christi resurrectio: Deus nihilominus in cælo manet. Atqui Petrus negat in eũ credi posse, nisi Christus resurrexit. Cõstat ergo fidem aliud quàm nudam Dei maiestatem intueri. Et meritò ita Petrus loquitur. Fidei enim est in cælos penetrare, vt illic Patrem inueniat. Quomodo id poterit, nisi Christũ habeat ducẽ? Per ipsum, inquit Paulus, habemus adeũdi fiduciã, Phil. 3. Itẽ Heb. 4, Freti nostro Põtifice, accedere possũmus ad thronũ gratiæ cum fiducia. Spes est anchora animæ, quæ ad interius sanctuarii adytũ intrat: sed nõ nisi præeũte Christo, Heb. 6. Fides victoria est nostra aduersus mũdũ, 1. Ioan. 5. Quid autem ita eã reddit victricem, nisi quòd Christus, cæli & terræ Domin' nos in fide tutelàque sua habet? Quoniã ergo in Christi resurrectione & summo imperio sita est nobis salus, illic fides & spes inueniunt quò se fulciãt. Nisi enim resurgẽdo, de morte triũphasset, ac nũc summũ principatũ teneret ad nos sua virtute protegẽdos, quid nobis fieret in tãta hostiũ potẽtia, & inter tã violẽtos insultus? Discamus itaque in quẽ scopũ collimare nos oporteat, vt verè fidamus Deo.

22 *Purificantes animas vestras.* Erasmus malè vertit, Qui purificastis. Nõ enim prædicat Apostolus quales sint: sed quales debeãt esse admonet. Est quidem participiũ præteriti temporis: sed quod in gerundium resolui potest, Animas purificando, &c. Sensus autem est, non fore capaces gratiæ animas nostras donec purgatæ fuerint. Quo immundities nostra arguitur. Sed ne vim purificandi animas videatur nobis adscribere: mox correctionem addit, *per Spiritum*: acsi diceret, Purgandæ sunt animæ: sed

sed quia id nõ potestis, offerte eas Deo, vt per Spiritum suum tollat earum immunditiem. Animas tantum nominat: quanquam à carnis etiam inquinamentis nos mundari oportet: quemadmodum iubet Paulus 2.Corint.6. Sed quia præcipua est interior mundities, & externam secum necessariò trahit, eius tantùm mentionem facere satis habuit Petrus: acsi dixisset, non externas modò actiones corrigi oportere, sed corda ipsa penitus reformari. Modum postea designat: nam in eo sita est animæ puritas, si nos Deo in obedientiã addicimus. *Veritatem* accipit pro regula, quam nobis Dominus in Euangelio præscribit. Neque tantùm de operibus agitur: quin potius hîc fides primatum tenet. Ideo specialiter Paulus eam esse tradit, qua obedimus Deo, Rom. primò & vltimo cap. & Petrus in Act.15. hoc elogium illi tribuit, quòd per eã Deus corda purificet.

In fraternam charitatem. Breuiter admonet quid præcipuè in vita nostra exigat Deus, & in quem scopum studia omnia dirigenda sint. Sic Paulus, quũ de fideliũ perfectione concionatur, ad Ephesios primo, eam in charitate statuit. Quod eò diligentius notandum est, quia mundus suam sanctitatẽ in nugis nescio quibus concludens, hoc summum caput fere negligit. Videmus vt Papistæ in mille commentitiis superstitionibus se absque modo fatigẽt: interea vltima est charitas, quam in primis Deus commendat. Hæc ergo causa est, cur nos ad eius studium reuocet Petrus, quum de vita rite instituenda agitur. Prius de carnis mortificatione loquutus est, & nostra cũ Deo cõformatione: nunc autem admonet qua in re exerceri nos velit Deus tota vita: nempe vt mutuam inter nos dilectionem colamus: nam ea testamur nos Deum quoque diligere. Atque hoc experimento probat Deus, quinã ipsum verè diligant. Vocat eam ἀνυπόκριτον, sicut Paulus prioris ad Timotheum, capite primo, quia nihil difficilius, quàm syncerè animum applicare ad proximos diligendos. Regnat enim amor nostri, qui plenus est simulatione: deinde suum quisque amorem, quo alios prosequitur, proprio cõmodo metitur potius, quàm pio communicãdi studio. Addit *impense*. Nam quò sumus natura segniores, eò magis ad feruorem & contentionem acuere se quisque debet: neque id semel duntaxat, sed in dies magis ac magis.

23 *Regeniti non ex semine corruptibili, sed incorruptibili per sermonem viuentis Dei & manentis in æternum.*

24 *Quandoquidem omnis caro tanquam herba, & omnis gloria eius tanquam flos herbæ. Exaruit herba, & flos eius decidit:*

25 *Verbum autem Domini manet in æternum. Hoc autem est Verbum quod annuntiatum est vobis.*

23 *Regeniti.* Aliud exhortationis argumentum, Quòd quum noui sint homines & à Deo regeniti, vitam Deo & spirituali regeneratione dignam ipsos instituere deceat. Videtur autem connecti hoc debere cum sententia quæ proximè sequetur, de rationali lacte appetendo, vt viuendi ratio geniture respondeat. Potest tamen latius extendi, vt cohæreat etiam cum superioribus. Nam in genere colligit Petrus quæ ad studium rectæ & sanctæ vitæ incitare nos possunt. Hoc ergo est Petri consilium, vt doceat nos non sine regeneratione esse Christianos: quia non prædicatur Euangelium vt tantùm audiatur a nobis, sed vt animas nostras, tanquam immortalis vitæ semen, penitus refingat. Porrò *semen* corruptibile ideo opponit verbo Dei, vt sciãt fideles priori naturæ renũtiãdũ esse: ac vt melius pateat quantũ sit discrimẽ inter Adæ filios, qui tantùm in mũdũ nascũtur homines, & filios Dei, qui renouãtur in cæleste vitã. Cæterùm, quia ambigua est Græcæ orationis syntaxis, possumus legere tã Sermonem

viuentem Dei quàm Dei viuẽtis. Quia tamẽ minus coacta est hæc posterior lectio, eam potius amplector. Quanquam notandũ est, hæc epitheta Deo attribui pro loci circunstantia. Nam sicuti quarto ad Hebr. cap. ex eo quod Deus omnia perspicit, ac nihil est illi absconditum, ratiocinatur Apostolus sermonem ipsius Dei ad intimas vsque medullas penetrare, vt cogitationes & affectus discernat: ita cùm hoc loco Petrus eum *viuentem* nominat & semper manentem, hoc ad Sermonem refertur, in quo illa Dei perpetuitas relucet, tanquam in viuo speculo.

24 *Quandoquidem omnis caro*. Locum Iesaiæ aptè citat ad probationem vtriusque mẽbri: hoc est, vt cõstet quàm fluxa & misera sit prima hominis natiuitas, & quanta regenerationis gratia. Nã quia illic Propheta de restitutione Ecclesiæ concionatur, vt locum illi faciat, homines redigit in nihilum, ne sibi placeant. Scio à quibusdam torqueri hæc verba in alium sensum. Quidam enim de Assyriis exponunt: acsi diceret Propheta, non esse cur Iudæi sibi à carne tantopere metuant, quæ similis est flori caduco. Alii inanem fiduciam reprehendi putant, quam Iudæi locabant in humanis præsidiis: sed vtrunque sensum refellit Propheta ipse, dum subiicit, Vtique herba est populus. Disertè enim vanitatis Iudæos damnat, quibus promittit instauratiouẽ à Domino. Hoc itaque est quod iã dixi, donec ostensa fuerit hominibus sua inanitas, non esse ad recipiendam Dei gratiam comparatos. In summa, talis est Prophetæ contextus, Quoniam Iudæis exilium instar mortis cuiusdam erat, nouam de-integrò consolationem illis promittit. Deum enim adhuc Prophetas missurum cum eiusmodi mandato, Adhuc dicet Dominus, inquit, consolamini populum meum: ac in deserto & vastitate nihilominus vox Prophetica resonabit, vt via Domino sternatur. Quoniã autẽ purgari animos peruersa superbia, qua turgent, necesse est, vt Deo aditus pateat, subiicit quod hîc refert Petrus de euanida carnis gloria. Quid est homo? inquit: gramen. Quid est hominis gloria? flos herbæ. Nã quia difficile persuasu erat, hominem, in quo tantum præstantiæ apparet, esse herbæ similem, quadam concessionis specie vtitur Propheta: acsi diceret, Sit sanè aliqua carnis gloria: sed ne ea vobis oculos perstringat, scitote emarcidũ esse florem. Postea ostẽdit qualiter subitò euanescat quicquid hominibus conciliat gratiam: nempe spiritus Dei flatu. Quo significat hominẽ videri aliquid, donec ad Deum accedat: sed totum eius fulgorem esse coram Deo nihil. Denique eius gloriam in mundo residere, locum non habere in regno cælesti.

Exaruit herba. Putant multi hoc nonnisi ad externum hominẽ pertinere: sed falluntur. Spectanda est enim comparatio verbi Dei cum homine. Nam si corpus tantùm & ea quæ sunt præsentis vitæ intelligeret, dicendum secundo loco fuerat, animam longè excellentiorem esse. Atqui flori & herbæ non nisi sermonem Dei opponit. Sequitur ergo in homine solam vanitatem inueniri. Ideo quum de carne & eius gratia loquitur Iesaias, totum hominẽ, qualis & quantus in se est, comprehendit. Nam quod verbo Dei quasi proprium adscribit, vult homini detrahere. Denique idem agit Propheta quod Christus Ioan. 3, hominem prorsus à regno Dei esse alienum, nihil nisi terrenum, caducum & inane habere, nisi renatus fuerit.

25 *Verbum autem Domini.* Non docet Propheta quale sit in se verbum Dei: sed quale à nobis sentiatur. Postquam enim exinanitus est homo in seipso, restat vt alibi quærat vitam. Hanc ergo vim atque efficaciam tribuit Petrus verbo Dei ex authoritate Prophetæ, vt Esse solidũ & æternum nobis conferat. Huc enim respicit Propheta, non esse stabilem vitam nisi in Deo: eã verò nobis communicari per Verbum. Quanlibet ergo caduca sit hominis natura, æternus tamẽ per Verbũ efficitur, quia refingitur in nouam creaturã.

Verbum quod annuntiatum est vobis. Primùm admonet, quum verbi Dei fit mentio, perperã nos facere, si illud in aere aut in cælo à nobis remotum imaginamur. debere enim agnosci vt nobis patefactum est à Domino. Quid est igitur sermo Domini, qui nos viuificat? Nempe Lex, Prophetæ, Euangeliũ. Extra hos reuelationis fines qui vagãtur, pro verbo Domini nonnisi Satanæ imposturas

posturas & sua deliria apprehendent. Quod eò diligentius notandum est, quia impii & Lucianici homines astutè relinquentes verbo Dei suũ honorem, interea nos à Scripturis abducere conantur: vt impurus ille canis Agrippa, dum verbi Dei æternitatem magnificè extollit, scurriliter illudit Prophetis & Apostolis, atque ita obliquè verbum Dei subsannat. In summa, quemadmodum iam admonui non fieri hîc de Verbo mẽtionem, quod in pectore Dei clausum lateat, sed quod ab ore eius profectum, ad nos manauit: ita rursus habẽdum est, Deum per Apostolos & Prophetas voluisse nobis loqui, & illorũ ora, os vnius Dei esse. Deinde quum dicit Petrus, *vobis annuntiatum est*, significat, Verbum non alibi quàm in prædicatione quæ nobis offertur, quærendum esse: & sanè non aliter vim illam æternitatis sentimus, quàm fide. Atqui nulla erit fides, nisi Verbũ destinari nobis sciamus. Eòdem pertinet quod dicebat Moses populo Deut. 30. 12, Ne dixeris in corde tuo, Quis ascendet in cælum? &c. Propè est Verbũ in ore tuo & in corde tuo. Illam enim concionem cum hac Petri congruere Paulus ostendit Rom. 10. quũ tradit illud esse fidei verbum quod prædicabat. Præterea hîc nõ vulgari elogio externa prædicatio ornatur, quum Petrus illam esse viuificam pronuntiat. Solus quidem est Deus qui nos regenerat: sed ad eam rem vtitur hominum ministerio. Qua ratione gloriatur Paulus Corinthios spiritualiter à se genitos. Certum quidẽ est eos qui plantãt & rigant, nihil esse: sed quoties Dominus benedicere vult eorum labori, Spiritus sui virtute facit, vt efficax sit eorum doctrina: & vox quæ per se mortua est, vitæ æternæ sit organum.

CAPVT II.

1 *PRoinde deposita omni malitia, & omni dolo, & simulationibus, & inuidiis, & omnibus obtrectationibus,*

2 *Tanquam modo geniti infantes lac rationale & dolo vacuum appetite, vt per illud subolescatis:*

3 *Siquidem gustastis quòd benignus sit Dominus.*

4 *Ad quem accedentes, qui est lapis viuus, ab hominibus quidem reprobatus, apud Deum verò electus ac pretiosus,*

5 *Ipsi quoque tanquam viui lapides ædificamini domus spiritualis, sacerdotium sanctum, ad offerendas spirituales hostias, acceptas Deo per Iesum Christum.*

Postquam fideles docuit verbo Dei esse regenitos, nunc hortatur ad ducendam vitam quæ geniture respondeat. Si enim spiritu viuimus, etiam spiritu ambulãdũ est, vt inquit Paulus Gal. 5. 25. Ergo non sufficit nos semel à Domino renouatos esse, nisi viuam* vt nouas creaturas decet. Hæc summa est. Verũ, quòd pertinet ad verba, metaphorã suam cõtinuat Apostolus. Nam quia sumus regeniti, puerilem à nobis vitam exigit. Quo significat exuendum esse cum operibus suis veterem hominem. Ideo congruit hæc sententia cum illa Christi, Nisi efficiamini sicut paruulus iste, non intrabitis in regnum Dei, Matthæi 18. 3. Et *infantia* hæc, carnis vetustati, quæ ad corruptionem tendit, à Petro opponitur. *Lactis* verò nomine, affectus omnes spiritualis vitæ comprehendit. Est enim in hac quoque parte antithesis inter vitia quæ recẽset, ac lac rationale. Acsi dixisset, Malitia & simulatio, eorum est qui mundi corruptelis assuefacti, hæc vitia imbiberunt: infantiæ, syncera & omni dolo pura sim-

plicitas conuenit. Homines diu viuẽdo imbuuntur inuidia, discunt obtrectare alii alios, erudiuntur ad nocendi artes: denique ad omne mali genus veteratores fiunt. Infantes, nondum per ætatem capiunt quid sit inuidere, nocere, & similia. Vitia ergo in quibus exercitata est carnis vetustas, robustis cibis comparat: lac autem vocatur, consentanea innoxiæ naturæ & simplci infantiæ viuendi ratio.

Omni malitia. Non est integra omnium enumeratio quæ deponi a nobis oportet: sed quum de veteri homine disputant Apostoli, quædam vitia proponunt in exemplum, quibus totum illius ingenium designāt. Nota sunt carnis opera, inquit Paulus Gal.5.19: neque tamen omnia illic colligit, sed in paucis illis quasi in speculo conspicere licet immensam colluuiem, quæ ex carne nostra scaturit. Ita & aliis locis, vbi reformare vult totam hominis vitam, paucas tamẽ species duntaxat attingit, vnde intelligi posśit gen⁹ vniuersum. Perinde ergo valet quod dicit, atque, Depositis prioris vitæ fructib⁹, quales sunt, malitia, dolus, simulationes, inuidiæ & eiusmodi reliqua, addicite vos cõtrariis studiis: bonitatem, synceritatem, modestiam colite. Denique hoc contendit, vt nouam vitam sequantur noui mores.

Lac rationale. Vulgò exponunt hunc locum, qualiter Erasmus transtulit, Lac non corporis, sed animæ: quasi Apostolus hoc verbo se metaphoricè loqui admoneat. Ego potius hoc verbum existimo conuenire cum illa Pauli sententia, Ne sitis pueri sensu, sed malitia. Ne quis enim putaret intelligentiæ expertem infantiā, fatuitatis verò plenam ab eo laudari, maturè occurrit: ita lac dolo vacuum iubet appetere, vt tamen recta intelligentia conditum sit. Nunc videmus, quorsum hæc duo epitheta simul connecta, λογικὸν καὶ ἄδολον. Sunt enim res in speciẽ diuersæ, Simplicitas & Perspiciẽtia: verũ simul misceri oportet, vt ne insipida sit simplicitas: nec pro intelligẽtia, malitiosa vafrities obrepat. Sic bene tẽperata erit cõditura: iuxta illud Christi, Estote prudẽtes vt serpentes, & simplices vt columbæ, Matthæi capite 10. vers. quinto. Atque hoc modo soluitur quæstio, quæ alioqui obiici poterat. Paulus exprobrat Corinthiis, quòd pueris sint similes, ideóque solidum cibum ferre nequeant, sed lacte alendi sint, 1. Corinthior. capit.3. versu 2. Eadẽ fere sententia habetur in epistola ad Hebræos cap.5.12. Verùm illic pueris comparantur, qui in pietatis doctrina semper nouitii sunt ac rudes tyrunculi, qui in primis elemẽtis hærent, nec vnquam penetrant in altiorem Dei notitiā. Lac vocatur crasśior & puerilis docendi forma, cùm vltra prima rudimenta nunquam fit progressus. Meritò itaque hoc vitio vertunt tam Paulus quàm author epistolæ ad Hebræos. Hîc verò lac, non elementaris est doctrina, vt perpetuò quis discat, nunquam ad veritatis perueniat notitiam: sed vitæ ratio quæ nouam genituram sapiat, cùm nos permittimus Deo educandos. Similiter infantia, non virili & planè adultæ Christi ætati, vt Ephes.4.13 Paulus vocat, sed vetustati carnis & prioris vitæ opponitur. Porrò sicuti perpetua est nouæ vitæ infantia, ita continuum lactis alimentum Petrus commendat: vult enim nos ipso educatos grandescere.

Siquidem gustastis. Alludit ad illud Psal.34.9, Gustate & videte, &c. Hunc verò gustum in Christo percipi significat. Vt certè nullam vnquam extra Christum requiẽ animæ nostræ inuenient. Duxit autem exhortationis argumentũ à Dei bonitate, quòd eius suauitas, quam in Christo sentimus allicere nos debeat. Nam quod subiicitur, *ad quem accedentes*, non simpliciter ad Deum refertur, sed ipsum designat qualis patefactus est in persona Christi. Iam verò fieri nequit quin nos ad se totos rapiat Dei gratia, suíque amore inflammet ex quo serium eius sensum cõcepimus. Hoc si Plato de suo pulchro affirmat, cuius vmbratilem duntaxat ideam procul intuebatur: multò verius in Deũ competit. Hoc ergo notandum, quod Petrus accessum ad Deum cum bonitatis eius gustu coniungit. Sicuti enim necessariò Deum horret ac fugit mens humana, quandiu rigidum ac seuerum sibi fingit: ita simulac paternum suũ amorẽ patefecit ipse fidelibus, nihil restat, nisi vt posthabitis omnibus, séque adeò ipsos

ipsos obliti, ad eum properet. In summa, profecit is demum in Euangelio, qui corde ad Deum accedit. Verùm simul ostendit in quem finem, & qua conditione accedere nos ad Christum oporteat: nempe vt in ipso fundemur. Nam cùm in lapidem constitutus sit: hanc vim erga nos proferat oportet, ne frustra & inutiliter quicquam illi à Patre iniũctum sit. Occurrit autem scandalo; cùm fatetur ab hominibus reprobatum. Nã quia bona pars mundi Christum respuit, mul ti etiam ab ipso abhorrent: posset hac occasione à nobis contemni. Quemadmodum videmus quosdam imperitos alienari ab Euangelio, quia non sit vbique plausibile, nec gratiam suis professoribus conciliet. Atqui Petrus minoris Christum à nobis fieri vetat, vtcunque sit mundo contemptibilis: quia nihilominus suum coram Deo pretium honorémque retineat.

5 *Tanquam viui lapides ædificamini.* Verbum hoc tã Indicatiui quàm Imperatiui modi esse potest. Nam apud Græcos quoque ambigua est terminatio. Cæterùm vtrouis modo sumatur, nõ dubium est quin hortari Petrus velit fideles, vt se in spirituale Deo templum consecrent. Nam à fine vocationis, quale nostrum sit officiũ aptè ratiocinatur. Porrò natandum est quòd ex vniuerso fideliũ numero domum vnam construit. Nam etsi quisque nostrûm Dei templũ est ac dicitur, omnes tamen coadunari in vnum, & mutua charitate conglutinari necesse est, vt vnum ex omnibus templum fiat. Ergo sicuti verum est singulos esse templa, in quibus Deus per Spiritum sum habitat: ita singulos inter se aptari necesse est, vt ad structuram vniuersalis templi conueniant. Hoc fit, dũ sua quisque mẽsura contentus, intra officii sui terminos se continet: omnes tamen quicquid habent facultatis in cõmune cõferunt. Quod nos *lapides* viuos appellat, & spirituale ædificium, sicuti prius dixerat Christum viuũ lapidem: in eo subest tacita comparatio veteris templi: atque id valet ad gratiæ amplificationẽ. Eòdem pertinet quod subiicit de hostiis spiritualibus. Quantò enim figuris præstantior est veritas: eò magis excellunt omnia sub Christi regnum. Habemus enim cæleste illud exemplar, cui subseruiebat vetus sanctuarium, & quicquid Moses in Lege instituit.

Sacerdotium sanctum. Hæc singularis est dignatio, quòd Deus non modò nos sibi in templum consecrat, in quo habitet ac colatur, sed vult simul esse sacerdotes. Atque hunc duplicem honorem ideo commemorat Petrus, vt nos ad Dei cultum acrius stimulet. Inter hostias spirituales primum locũ obtinet generalis nostri oblatio, de qua Paulus Rom.12.1. Neque enim offerre quicquam possumus Deo, donec illi nos ipsos in sacrificium obtulerimus: quod fit nostri abnegatione. Sequuntur postea preces & gratiarum actiones, eleemosynæ, & omnia pietatis exercitia.

Acceptas Deo. Hoc quoque non parum alacritatis addere nobis debet, quum scimus Deo placere quẽ illi præstamus cultum: sicuti dubitatio pigritiã secum necessariò trahit. Ergo hic tertius est exhortationis stimulus, quòd testatur accepta esse Deo nostra officia, ne trepidatio segniores nos reddat. Magno quidem feruore idololatræ feruntur ad fictitios suos cultus: sed hoc ideo fit, quia Sathan inebriat eorum mentes, ne in operum suorum considerationem veniãt. Quoties autem in examẽ vocantur eorum conscientiæ, labascere incipiunt. Certum quidem est fieri non posse vt quisquam seriò & ex animo se Deo addicat, nisi certò persuasus sit non frustra se laborare. Sed addit Apostolus *per Christum*. Nunquam enim ea reperietur in sacrificiis nostris puritas, vt per se Deo grata sint: nunquam integra ac plena est nostri abnegatio: nunquam tã syncerus precandi affectus, vt decebat: nunquam tam ardenter & strenuè incumbimus ad bene agendum, quin mutila sint ac multis vitiis implicita nostra opera. Sed Christus nihilominus illis gratiam conciliat. Diffidentiæ igitur, quam de operum nostrorum acceptione concipere possemus, hic Petrus occurrit, cùm dicit accepta esse non præstantiæ suæ merito, sed propter Christum. Atque hoc studii nostri ardorem magis accendere debet, quum audimus Deum tã indulgẽter nobiscũ agere, vt in Christo æstimet nostra opera, quæ in seipsis

nihil merebantur. Quanquam particula hæc, *per Christum*, aptè coniungi posset cum verbo *Offerendi*. Nã similis loquutio habetur cap. 13. ad Heb. Per ipsum offeramus hostiam laudis Deo. Idem tamen manebit sensus, quia per Christum offerimus, vt Deo sacrificium placeat.

6 Propterea etiam continet Scriptura, Ecce pono in Zion lapidem angularem, electum, pretiosum: & qui crediderit in illo, non pudefiet.

7 Vobis ergo qui creditis, pretiosus: incredulis verò, lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic positus est in caput anguli: & lapis impactionis,

8 Et petra offendiculi his qui impingunt in Sermonem, nec credunt in quod etiam ordinati fuerant.

6 *Continet Scriptura.* Qui verbum περιέχειν ad Christum referunt & exponunt Complecti, quia per ipsum inter se hi omnes cohæreant, procul discedunt à mente Apostoli. Nihilo magis recipienda est altera expositio, Christũ excellere. Simpliciter enim Scripturæ testimonium citare voluit Petrus. Significat ergo, proditum à Spiritu sancto in Scripturis, vel (quod idem valet) illic comprehendi quod subiicit. Nec verò superuacua fuit proximæ sententiæ confirmatio. Videmus enim quàm leuibus de causis ac propè nullis abhorreat multi à Christo, nõnulli verò deficiant. Sed hoc offendiculũ præ aliis maximè quosdam impedit, abducit alios, quòd Christum non modò vulgus hominum contemnit ac respuit: sed qui constituti sunt in aliquo dignitatis gradu, videntúrque inter alios excellere. Hic error semper ferè viguit in mundo, & hodie nimium grassatur, vt bona pars Christum æstimet ex peruerso mundi iudicio. Porrò, quæ hominum est ingratitudo & impietas, passim contemnitur Christus. Ita fit, dum alii alios respiciunt, vt pauci iustũ honorem illi habeant. Ideo admonet Petrus quid de Christo prædictum fuerit, ne eius contemptus aut reiectio à recta fide nos dimoueat. Cæterùm, primus locus quem adducit, sumptus est ex cap. Isaiæ 28. vbi postquam inuectus est Propheta in deploratam gentis suæ malitiam, tandem subiicit, Non efficiet vestra perfidia quin Deus Ecclesiam suam instauret, quæ nunc per vos tota iacet in ruinis. Modum reparationis ascribit, Ponam in Zion lapidem. Vnde colligimus, sine Christo nullum esse Ecclesiæ ædificium: neque enim alibi quàm in ipso fundari potest, sicuti Paulus testatur prima Epistola ad Corinth. capite 3. versu 11. Nec mirum: in eo enim comprehenduntur omnes salutis nostræ partes. Ergo quisquis vel minimum ab eo deflectit, pro fultura præcipitium inueniet. Quare Propheta non tantùm lapidẽ angularem ipsum vocat, cui præcipua ædificii moles incumbit: sed lapidem probationis, ad quem exigi debet atque aptari structuræ modus. Deinde fundamentum solidum, quod structuram vniuersam continet. Proinde ita est lapis anguli, vt sit totius ædificii regula, vt sit vnicum fundamentum. Sed Petrus ex Prophetæ verbis sumpsit quod præsenti instituto maximè quadrabat, nempe quòd sit *electus lapis*, honorísque & præstãtiæ plenus: deinde quòd in eo nos fundari oporteat. Honor huc pertinet, ne Christus, vtcunque mundo sit cõtemptibilis, à nobis spernatur, quando apud Deum summo in pretio est. Cùm autem vocat Lapidẽ anguli, significat eos nullam habere suæ salutis curã, qui in Christum non recũbũt. Quod aliqui in voce *anguli* subtilius philosophantur, quasi hoc ideo dictum sit quòd Christus Iudæos & Gentes tanquam duos parietes diuersos simul coniungat, non satis firmum est. Contenti ergo simus simplici expositione, ideo sic vocari, quia ædificii pondus illo nititur. Obseruandum præterea est, quòd Propheta Deum inducit hîc loquentem. Solus enim ipse opifex Ecclesiæ suæ est ac architectus: quemadmodum in Psalmo habetur,

quòd manus eius Zionem fundauit. Vtitur quidem hominum opera ad hanc structuram, & ministerio: sed hoc non obstat quin suum vnius opus esse verè asserat. Christus ergo nobis salutis est fundamentum, quia in hunc finẽ nobis ordinatus est à Patre. Dicit autem *in Zion*, quia illic inchoari oportuit spirituale Dei templũ. Quare vt solidè fides nostra Christo nitatur, veniẽdum est ad Legẽ & Prophetas. Tametsi enim totũ orbem ad extremos vsque angulos occupat hic lapis: primò tamen in Zion locari necesse fuit, vbi tunc erat Ecclesiæ sedes. Tunc enim positus fuisse dicitur, cùm Pater eũ manifestauit vt Ecclesiã suam restitueret. Denique sic habendum est, eos Christo niti solos, qui Ecclesiæ vnitatem colunt, quia non nisi in Zion positus est lapis fulturæ. Quia autem ex Zione prodiit Ecclesia, quæ nũc quaquauersum diffusa est, illinc quoque fides nostra habet exordium: sicut dicit Isaias 2.3, E Zion exibit Lex, & Verbum Domini è Ierusalem. Cui respondet illud Psalmi 110.2, Sceptrum virtutis tuæ emittet Dominus è Zion.

Qui crediderit. Propheta non exprimit *in ipso*: sed generaliter dicit, Credens non festinabit. Quia tamen non dubium est quin Deus Christum illic nobis proponat in scopum fidei: fides de qua Propheta loquitur, in hunc solum intueri debet. Et certè nemo rite credere potest, nisi qui Christum sibi statuit, in quo tota mente consistat. Cæterùm Prophetæ sententia bifariam potest exponi: nempe vt sit vel promissio, vel exhortatio. Futurum tempus vsurpat, nõ festinabit, sed quod pro Imperatiuo sæpe capitur apud Hebræos, Ne festinet. Ita sensus esset, Nolite in animis vestris tumultuari, sed placidè sustinete vestrum desyderium, & cohibete vestros affectus, donec præstet Dominus quod promittit. Quemadmodum alibi dicit, In silẽtio & quiete erit fortitudo vestra, Isa.30.19. Sed quoniam altera lectio propius ad Petri interpretationem accedere videtur, eam magis amplector. Et sensus non malè conueniet, Credens non nutabit aut vacillabit: quia firmã ac stabilẽ fulturã habet. Atque hæc insignis est doctrina, quòd Christo subnixi, extra lapsus periculũ simus. Porrò idẽ valet *pudefieri* quod Trepidare. Quare genuinũ sensum Prophetæ retinuit Petrus, vtcunque Græcam versionem sequutus sit.

7 *Vobis ergo honor.* Cùm Deus Christum pronuntiet lapidem esse pretiosum & electum, talem nobis fore colligit Apostolus. Nam certè illic describitur Christus, qualem ipsum apprehendimus fidei sensu, & qualem se veris experimentis probat. Quare diligẽter notanda est illatio. Christus coram Deo electus est lapis: Ergo fidelibus talis est. Sola enim est fides, quæ pretium ac excellentiam Christi nobis patefacit. Quoniam autem Apostoli consilium est obuiare scandalo, quod nobis multitudo impiorũ gignit, statim alterum mẽbrum subiicit de ipsis incredulis, quòd Christum respuendo non auferant tamen honorem illi à Patre datum. In eam rẽ citatur versus 20 ex Psal.118. quòd lapis quẽ reprobarũt ædificãtes, statuatur nihilominus in caput anguli. Vnde sequitur, Christum, inuitis hostibus, manere tamen in suo gradu, in quo Pater illum locauit. Quãquam duæ sententiæ hîc notandæ sunt. Prior est, Christum oportuisse reiici ab his qui regimen in Ecclesia Dei obtinebant. Altera verò, Inanes fore ipsorum conatus: quia impleri oporteat quod Deus decreuit, vt tanquam lapis angularis sustineat ædificium. Porrò locum hunc de Christo verè & propriè debere intelligi, non modò Spiritus sanctus testis est, & Christus ipse, qui sic exposuit Matt.21.42, sed ex eo etiam colligi potest, quòd antequã Christus veniret in mundum, vulgò ita receptum erat. Nec dubium quin à Patribus quasi per manus tradita esset hæc expositio. Itaque, videmus pueris quoque ipsis quasi vulgarẽ fuisse de Messia cantilenam Matth.21.15. Quare ego de hac re nõ lõgius disputabo. Sumamus itaque pro confesso, Dauidẽ sic fuisse ætate sua lapidem reprobatum, vt Christi personam gesserit. Redeamus nunc ad prius membrum. Christus ab architectis reiicitur. Hoc in Dauide fuerat prius adumbratum. Nam qui rerum potiebantur eum habebant pro damnato & perdito. Idẽ in Christo impletũ fuit. Nam qui præerant gubernandæ Ecclesiæ, ipsum quoque reprobarunt,

quantū in ipsis fuit. Hoc valde percellere infirmos poterat, cùm videret totidē esse Christi hostes, quot erāt Sacerdotes, Presbyteri & Doctores, in quibus solis conspicua erat imago Ecclesiæ. Huic scandalo dum mederi vult Petrus, Dauidis testimonio prædictū fuisse admonet quod tunc cernebant fideles. Præsertim autem Iudæos alloquitur, ad quos propriè hoc pertinebat. Quanquam non minus hodie vtilis nobis est hæc admonitio. Nam qui sibi primatum arrogant in Ecclesia, infestissimi sunt Christi hostes, ac diabolica rabie persequuntur eius Euangelium. Papa se vicarium nominat: videmus autem quàm atrociter illi aduersetur. Simplices ac imperitos cōsternat hoc spectaculū. Cur istud? nempe quia non reputant accidere quod Dauid prædixit. Meminerimus itaque hoc vaticinio non tantùm admonitos fuisse qui viderunt Christum à Scribis & Pharisæis reiici: sed nos etiam muniri aduersus quotidiana scandala, quæ fidem nostram alioqui labefactare possent. Quoties, inquam, videmus eos qui Præsulum titulo gloriantur, insurgere aduersus Christum, veniat hoc nobis in mentem, reprobari lapidem ab architectis, sicuti à Dauide prædictum est. Quēadmodum autem trita est metaphora ædificii, cùm de politico vel spirituali regimine agitur: ita Dauid architectos vocat, quib⁹ cōmissa est gubernādi cura & potestas: nō quòd rectè ædificent, sed quia nomen habent, & ordinaria potestate sunt præditi. Vnde sequitur non semper fideles ac veros Dei ministros esse, qui sunt in officio cōstituti. Bis ergo ridiculus est Papa cū suis, dum sibi hoc solo prætextu summā & indubiā authoritatem arrogāt, quòd ordinarii sunt Ecclesiæ præsides. Primū, nihilo iustior aut magis legitima est illorum vocatio ad regendā Ecclesiā, quàm Heliogabali ad regendum imperium. Verùm vt illis demus quod impudenter obtēdunt, rite vocatos esse: videmus tamē quid de ordinariis Ecclesiæ præsulibus Dauid pronuntiet, Christum scilicet ab ipsis reiici: vt porcis haram magis quàm Deo templum ædificēt. Sequitur altera pars, quòd nō efficient magni omnes, qui potentia & dignitate sua superbiunt, quin maneat Christus suo loco.

8 *Lapis impactionis.* Postquam fideles consolatus est, quòd in Christo habituri sint fundamentum solidum & stabile, quamuis maior pars, ideóque primores ipsi nullum illi in ædificio locum assignent: nunc pœnam denuntiat quæ manet omnes incredulos, vt horum exēplo illi terreantur. In hunc finem citat Iesaiæ testimonium ex capite 8.14. Illic Propheta Dominum minatur fore Iudæis in lapidem offensionis & petram scandali. Hoc propriè in Christum cōpetere, colligi potest ex textu: & Paulus ad Christum accommodat, Rom. 9.32. Nam in eius persona Deus exercituum se plenè manifestauit. Hic ergo terribilis Dei vltio denuntiatur omnibus impiis, quòd illis Christus in offendiculum & impactionem futurus sit, quia in eo fundari renuunt. Qualis enim est Christi firmitudo ad sustinendos omnes qui fide in ipsum recumbunt, talis est durities ad frangendos & conterendos omnes qui illi resistūt. Nihil enim inter ista duo mediū est, quin vel super eum nos extrui, vel ad ipsū collidi oporteat.

Qui impingunt in sermonem. Modum hic designat quo in offendiculum Christus cedit: nempe dum se peruicaciter opponunt homines verbo Dei. Hoc fecerunt Iudæi; quia tametsi Messiam se velle amplecti profitebantur, ipsum tamen à Deo sibi oblatum furiosè repellebant. In eadem hodie causa sunt Papistæ, adorant nudum Christi nomē, Euangelii doctrinam audire non sustinent. Significat ergo Petrus, omnes qui Christum Euangelio suo vestitum non recipiunt, Dei esse aduersarios, & eius Verbo reluctari. Deinde Christū nullis esse exitio, nisi qui cæco malitiæ & obstinationis impetu aduersus Dei verbum irruunt. Atque hoc notatu in primis vtile est, ne vitii nostri culpa Christo imputetur. nam quum nobis in fundamentū datus sit, illi accidētale est esse petrā scandali. In summa: proprium eius munus est nos in spirituale Deo templum aptare: fit autem hominum vitio, vt in ipsum impingant: quia scilicet incredulitas homines cum Deo in certamen committit. Itaque Petrus, vt conflictū exprimeret dixit esse incredulos.

In quod etiam ordinati. Bifariā exponi potest hic locus. Certū quidem est Petrum

trũ de Iudæis loqui. Vulgò autem interpretantur, quòd positi fuerint ad credẽdũ, quia illis destinata erat salutis promissio: sed alter sensus peræquè quadrare potest, quòd ad incredulitatem ordinati fuerint: quemadmodum Pharao dicitur in hoc posit° vt Deo resistat: Exod. 9.16: & reprobi omnes in suum finẽ destinati sunt. Atque vt in hunc sensum inclinem, facit particula καὶ interposita. Quòd si tamẽ prior expositio magis arridet: vehemẽs exprobatio est. Nam inde Petrus incredulitatem populi à Deo electi exaggerat, quòd salutẽ peculiariter sibi ordinatam respuerit. Et certè hæc circunstantia bis eos reddit inexcusabiles, quòd præ aliis vocati, Deum audire recusauerint. Cæterùm, quòd dicit positos fuisse ad credendum, ad externam duntaxat vocationem refertur. Nempe intuitu fœderis, quod De° promiscue cũ tota gẽte pepigerat. Quãquã, vt dictũ est, satis cõuicta est hominum ingratitudo, cùm Verbum sibi propositum reiiciunt.

9 Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus in acquisitionem, vt virtutes enarretis eius qui vos ex tenebris vocauit in admirabile lumen suum.

10 Qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei: qui non consequuti eratis misericordiam, nunc misericordiam consequuti estis.

9 *Vos genus electum.* Iterum eos ab incredulis separat, ne eorum exemplo in transuersum acti (vt plerunque fieri solet) à recta fide deficiant. Quoniam ergo absurdum est vt se impiorũ societate inuoluant, quos Deus à mundo segregauit, fideles hic Petrus admonet, in quantum honorẽ euecti fuerint: deinde quorsum & ad quid vocati. Porrò iisdem elogiis quæ in eos confert, veterem populum ornabat Moses: sed docere vult ipsos Christi beneficio tantam dignationẽ, à qua exciderant, de-integrò recuperasse. Quanquam simul verum est, terrenum duntaxat bonorum istorum gustum præbuisse Deum Patribus: solidam exhibitionem in Christo constare. Perinde igitur valet hæc sententia, acsi dixisset, Patres vestros olim Moses gentem sanctam, regnum sacerdotale, & Dei peculium vocabat: nunc maiori iure in vos competunt isti omnes tituli. Quare videndum est ne vos illis spoliet vestra incredulitas. Interea tamen, quia maior pars gentis incredula erat, Iudæos fideles Apostolus reliquis omnibus tacitè opponit, tametsi numero præualebãt. acsi diceret, eos demum genuinos esse filios Abrahæ qui in Christum credunt, cósque solos possessionem retinere bonorum omniũ quæ Deus singulari quodam priuilegio in totam gentem contulerat. *Genus electum* vocat, quod sibi Deus præteritis aliis tanquã maximè eximium adoptauit. *Gentem* sanctam, quam dicauit sibi & destinauit in puritatem vitæ ac sanctimoniam. *Populum* in acquisitionem, vt illi sit quasi peculiũ & hæreditas. Sic enim simpliciter accipio quòd Dominus nos vocauit, aut tanquam verè suos & sibi addictos possideat. Quem sẽnsum comprobant verba Mosis, Si custodieritis pactum meum, eritis mihi in thesaurum peculiarem præ cunctis populis, Exod. capite 19. versu 5. In *sacerdotio regali* elegans est verborũ Mosis inuersio. Is enim dicit Regnum sacerdotale: quod idem valet. Itaque hoc vult Petrus, Patres vestros Moses vocabat sacrum regnum, quia totus populus quasi regia libertate præditus erat, & ex eius corpore electi erant sacerdotes. Proinde vtraque dignitas simul permixta erat. Nunc vos estis sacerdotes regii, & quidem præstantiore modo: quia singuli in Christo consecrati estis, vt sitis & regni socii, & sacerdotii participes. Tametsi ergo aliquid vobiscum simile habuerint Patres, illis tamen longè præstatis. Cæterùm, postquam diruta est à Christo maceria, ex quacunque simus gente, his omnibus titulis nos Dominus insignit, dum nos populo suo

accẽset, Ephes.2.14. Porrò, in his omnibus beneficiis consideranda est anthithesis inter nos & reliquum genus humanum: vnde melius apparet, quàm incomparabilis sit erga nos Dei bonitas, qui nos sanctificat, quum polluti simus natura: elegit, quum nihil inueniat in nobis nisi fœdum & reprobum: nos ex nihili sordibus peculiũ suum facit: pro sanis, sacerdotii honorem confert: Sathanæ, peccati & mortis mancipia in regiam libertatem euehit.

Vt virtutes enarretis. Sedulò finem vocationis inculcat, vt eos stimulet ad dandã Deo gloriam. Summa autem est, Deum immensis beneficiis nos dignatũ esse & assiduè prosequi, vt per nos illustretur sua gloria. Nempe per *virtutes*, sapientiam, & bonitatem, & potẽtiam, & iustitiam intelligit, & quicquid tale est in quo refulget Dei gloria. Porrò has virtutes non lingua modò narrare nos decet, sed tota vita. Hæc doctrina quotidie meditanda est, ac singulis momentis debet in memoriam recurrere: huc tendere omnia Dei beneficia quibus nos afficit, vt per nos eius gloria prædicetur. Notandum etiam quod dicit, *vocatos* esse ex tenebris in admirabile Dei lumen. Nam his verbis gratiæ magnitudinem amplificat. Si Dominus in itinere nobis occurreret lumen quærentibus, hoc mediocre esset beneficium: sed hoc multò excellentius, quòd nos ex labyrintho cæcitatis, & tenebrarum abysso eruit. Vnde discẽdum est, qualis sit hominum conditio, antequam in regnum Dei transferãtur. Atque hoc est quod ait Iesa. 60.2, Tenebræ operient terram, & caligo populos: super te autem videbitur Dominus, & gloria illius in te refulgebit. Et sanè fieri aliter nequit, quin simus in profundis tenebris demersi, postquam à Deo discessimus, qui lux nostra est. Qua de re fusius Ephes. cap.2

10 *Aliquando non populus.* Locum Oseæ cap.2.23, adducit in confirmationem: & optimè instituto suo accommodat. Nam postquam Oseas Dei nomine repudium Iudæis indixit, spem illis facit futuræ reconciliationis. Hoc Petrus suo seculo impletum fuisse admonet: nã huc illuc dispersi erant Iudæi, quasi laceri corporis membra: imò videbantur resecti esse ex Dei populo: nullus apud eos cultus restabat: Gentium corruptelis erant impliciti. Aliud ergo dici non poterat, quàm esse à Domino repudiatos. Cùm autem in Christo colliguntur, verè ex nõ populo fiunt populus Dei. Paulus Rom.9.26 hoc vaticinium ad Gentes quoque trahit: nec immeritò: ex quo enim ruptum est fœdus Domini, quo solo Iudæi excellunt, Gentibus sunt æquales. Vnde sequitur, communiter ad vtrosque pertinere quod Deus promittit, vt faciat sibi populum ex non populo.

Non consequuti misericordiam. Hoc ideo additum fuit à Propheta, quò melius exprimeret gratuitum esse Dei fœdus, quo nos in populũ assumit: acsi dixisset, non aliam esse causam cur Dominus nos pro suis reputet, nisi quia nostri misertus, gratis nos adoptat. Sola igitur est gratuita Dei bonitas, quæ nos facit ex non populo, Dei populum, vel alienatos conciliat.

11 Amici, adhortor vos tanquam inquilinos & peregrinos, vt abstineatis à carnalibus desyderiis quæ militant aduersus animam:

12 Conuersationem vestram inter gentes bonam habentes, vt in quo detrahunt de vobis tanquam maleficis, ex bonis operibus æstimantes, glorificent Deum in die visitationis.

11 *Tanquam inquilinos.* Duæ sunt huius exhortationis partes: vt animi intus prauis & vitiosis cupiditatibus vacui ac puri sint: deinde vt honestè versentur inter homines: Matth.5.16: ac bonæ vitæ exemplo, nõ tantùm confirment pios, sed infideles quoque Deo lucrifaciant. Primùm autem vt à cupiditatibus carnis eos reuocet, hoc argumento vtitur, quòd aduenæ sint & peregrini. Sic autem eos appellat, non quia à patria exularent, ac dissipati essent in

diuersis

diuersis regionibus, sed quia filii Dei vbicunque terrarum agant, mundi sunt hospites. Priore quidem sensu initio Epistolæ eos vocauit inquilinos, quemadmodum ex circunstantia loci apparet: sed quod hîc dicit, iis omnibus commune est. Ideo enim nos carnis desyderia implicitos tenent, quia mente in mũdo residemus, nec cogitamus cælum esse patriam. Qui autem tanquam peregrini per hanc vitã transeunt, carni nũquam erunt addicti. *Carnis* autem desyderia intelligit, non tantùm crassos & tũ pecudibus cõmunes appetitus: sicuti Sophistæ exponunt: sed omnes animæ nostræ affectus, ad quos natura ferimur ac ducimur. Certum enim est cogitationem omnem carnis, hoc est, naturæ nõ correctæ, inimicitiã esse aduersus Deũ, Rom. 8. 6.

Quæ militant aduersus animam. Aliud argumentum, quòd non possint carnis desyderiis morem gerere, nisi in suã perniciẽ. Neque enim certamen hîc notat quale describitur à Paulo, Rom. 7. Gal. 5, vt animam statuat tãquam antagonistam: sed hoc dicit, carnis affectus, vtcunque illis anima consentiat, in eius exitium tendere. Socordiam enim nostram in eo arguit, quòd quum anxiè intenti simus ad cauendos hostes, à quibus timemus corporis periculum: ita sponte admittimus sonticos animæ hostes vt nos interimant: imò quasi iugulum illis porrigimus.

Conuersationem vestram. Alterũ exhortationis membrũ, vt se honestè gerant apud homines. Hoc quidẽ ordine præcedit, vt animi coram Deo purgati sint: sed habenda deinde est hominum ratio, ne scandalo illis simus. Nominatim autem dicit *inter Gentes quæ detrahunt.* Erant enim vbique Iudæi non tantùm exosi, sed ferè detestabiles. Eò itaque magis studendum erat, vt sancta vita & moribus rectè compositis, odium ac infamiam nominis sui delerent. Tenenda enim est illa Pauli admonitio, ne detur occasio iis qui in eam captant: 2. Cor. 11. 12. Itaque impiorum maledicentiæ & sinistri sermones, stimuli nobis esse debent ad rectè viuendum. Neque enim securè oscitandi tempus est, dum illi ad obseruandum quicquid delinquimus, acriter vigilant.

Glorificent Deum. Significat non esse nostra causa laborandum, vt bene de nobis sentiãt homines ac loquantur, sed quærẽdam esse Dei gloriam: quemadmodũ & Christus docet Matth. 5. 10. Modum autem ostendit Petrus: nempe quòd bonis nostris operibus adducti infideles, se quoque Deo subiicient, atque ita in suæ cõuersionis ratione, dabũt Deo gloriam. Hoc enim significat *Dies visitationis.* Scio quosdam ad extremum Christi aduẽtum referre: sed ego aliter accipio: quòd scilicet Deus sancta & honesta suorum vita, tãquam præparatione vtetur, vt in viam errantes reducat. Hoc enim conuersionis nostræ initium est, quum Deus paterno oculo respicere nos dignatur. Si autem auersa est eius à nobis facies, periimus. Quare, Dies visitationis meritò dicitur, dum nos ad se reuocat.

13 Subditi ergo estote omni humanæ ordinationi propter Dominum: siue Regi, tanquam supereminenti:

14 Siue Præsidibus, tanquam his qui per ipsum mittuntur, in vindictam quidem maleficorum, laudem verò bene agentium.

15 Sic enim est voluntas Dei, vt benefaciendo obstruatis ignorantiam stultorum hominum:

16 Vt liberi, & non quasi prætextum habentes malitiæ, libertatem: sed tanquam serui Dei.

Nunc ad particulares exhortationes descendit. Et quoniam obedientia erga magistratus, pars est honestæ conuersationis, ideo ex hac colligit, *Subditi ergo estote.* Nam imperii iugum detrectando, non paruam obloquendi occasionẽ Gẽtibus dedissent. Et sanè hoc potissimùm nomine odiosi & infames erãt

Iudæi, quòd propter suam peruicaciam indomiti habebantur. Et quoniam motus quos in Prouinciis excitabant, magnarum calamitatum causæ erant: vt quisque quieto ac pacato erat ingenio, ita ab illis tãquam à peste aliqua abhorrebat. Hæc etiã causa Petrum impulit, vt de subiectione tam sedulò præciperet. Adde quòd Euangelium multi putabãt tale esse præconium libertatis, vt se quisque à seruitute eximere posset. Indignum esse videbatur, seruire Dei filios & mundi hæredes ne corporis quidem sui liberam habere potestatẽ. Accedebat tunc alia tentatio, quòd Magistratus omnes Christi erant aduersarii, suóque imperio abutebantur, Ita nulla in illis relucebat imago Dei, quæ præcipuam reuerentiam conciliat. Tenemus nunc Petri consilium: nempe quòd necessariis de causis Iudæos hortatus fuerit ad colendum politiæ ordinem.

Omni humanæ ordinationi. Alii verterunt Creaturã: sed in loquutione nimis obscura & ambigua multũ se torquent, vt sensum aliquem eliciant. Ego autem non dubito quin Petrus distinctã rationem notare voluerit, qua Deus gubernat humanum genus. Græcis enim verbum κτίζειν, vnde nomen κτίσεως deducitur, Fabricare ac ædificium struere significat. Conuenit ergo nomen *ordinationis*, quo admonet Petrus Deum mundi opificem non reliquisse humanum genus confusum, vt belluino more viuat: sed velut in ædificio rite dispositio, singulas partes suo loco esse distributas. *Et humana* dicitur ordinatio, non quòd humanitus inuenta fuerit: sed quòd propria hominum est digesta & ordinata viuendi ratio.

Siue regi. Cæsarem ita appellat, meo iudicio, cuius imperium regiones illas continebat, quarum mentionem fecit initio Epistolæ. Tametsi enim nomẽ hoc odiosissimum erat Romanis: apud Græcos tamẽ in vsu erat. Vocabant quidẽ sæpe αὐτοκράτορα: sed interdũ etiam βασιλεὺς illis dicebatur. Quòd autem rationem subiicit, ideo parendum illi esse, quia excellit vel eminet, non est compa ratio Cæsaris cum aliis magistratibus. Tenebat quidem ille summum imperiũ: sed ista eminentia quã Petrus commendat, omnibus cõmunis est qui publicam potestatem exercent. Itaque Paulus Rom.13.1, ad omnes Magistratus extendit. Sensus autem est, Deberi omnibus qui præsunt obedientiam: quia non fortuitò euecti sunt ad honorem, sed Dei prouidentia. Solent enim plerique nimium scrupulosè inquirere, quo quisque iure adeptus sit imperium: atqui hoc solo contentos esse decet, quòd videmus eos præsidere. Ideo Paulus ansam superuacuis obiectionibus præscidit, dum pronuntiat, non esse potestatem nisi à Deo: Rom.13.1. Et hac ratione Scriptura toties cõmemorat, Deũ esse qui Reges accingit baltheo, qui erigit ipsos in sublime, qui regna trãsfert quocũque voluerit. Præsertim quũ de Imperatore Romano ageret Petrus, hanc admonitionem addi necesse fuit. Certum enim est Romanos malis artibus potius quàm legitima causa penetrasse in Asiam, & sibi regiones illas subegisse. Deinde Cæsares, qui tũc rerũ potiebãtur, monarchiã vi tyrannica ad se rapuerãt. Petrus itaque hæc omnia in disceptationem vocari prohibet: quoniam subditi absque cõtrouersia obedire præfectis suis debeãt, quia non eminent, nisi Dei manu in sublime euecti.

14 *Siue præsidibus.* Quoslibet magistratus designat: acsi diceret nullam esse speciem præfecturæ, cui non subiicere se debeant. Hoc confirmat, quia Dei sint ministri. Nam qui pronomen *Eum*, ad Regem referunt, multùm falluntur. Est igitur hæc communis ratio ad commendandam omnium magistratuum authoritatem, quòd mandato Dei præsunt & ab eo mittuntur: vnde sequitur (quemadmodum & Paulus docet) Deo resistere, qui potestati ab eo ordinatæ non se obediẽter submittunt, Rom.13.2.

In vindictam. Secunda ratio est cur politicum ordinem reuerenter amplecti & colere deceat: quia in commune bonum humani generis constitutus est à Domino. Nimium enim feri & belluini sumus, nisi nobis cordi sit publica vtilitas. Hoc itaque in summa vult Petrus, Quũ Deus mundũ conseruet magistratuũ ministerio, quicũque eorum imperium detrectãt, eos esse humani generis hostes. Sumit autem duo illa membra, quibus Reipublicæ statum contineri tradit Plato: bonorum honorem scilicet, & malorum

lorũ pœnam. Nã antiquitus non modò cõstitutæ erãt pœnæ impiobis, sed bonis etiã præmia. Cæterum, quanuis sæpe cõtingat nõ rectè distribui honores, nec rependi benemeritis præmia: hic tamẽ nõ pœnitendus est honor, quòd boni saltẽ sub fide & tutela Magistratuum viuunt, quòd nõ expositi sunt improborum violẽtiæ & iniuriis, quòd inter leges & iudicia multò quietius viuunt, suamque existimationem retinẽt melius, quam si singuli nullo freno cohibiti, ad suum arbitrium viuerent. In summa, hæc singularis est Dei benedictio, quòd improbis non licet quicquid libet. Obiici tamen hîc posset, Reges & alios magistratus sæpe sua potentia abuti, & tyrannica sæuitia grassari magis quàm legitimum imperium exercere. Tales ferè erãt magistratus, quum scripta fuit hæc Epistola. Respondeo, tyrannos & similes non facere suo abusu, quin maneat semper firma Dei ordinatio: quemadmodum non euertitur perpetua cõiugii institutio, si vxor vel maritus aliter se gerat quàm decet. Ergo vtcunque aberrent homines, non tamen suo loco mouetur fixus à Deo scopus. Siquis iterum excipiat, Non obediendum esse principibus, qui sacrum Dei ordinem, quantũ in se est, peruertunt, adeoque immanes sunt belluæ, quum magistratus imaginem Dei referre debeat. Respondeo tãti debere fieri à nobis ordinem à Deo positum, vt tyrãnis etiam, qui imperium obtinent, honor habeatur. Quanquam alia est clarior solutio. Nullam vnquam fuisse vel posse cogitari adeò sæuam & effrenem tyrannidem, in qua non appareat aliqua æquitatis species. Deus enim nunquam hominum improbitate ordinem istum sic extingui patitur, quin lineamenta quædam semper appareant: deinde genus regiminis quanuis deforme & corruptum, melius tamen sit & vtilius quàm ἀναρχία.

15 *Sic enim est voluntas.* Redit ad superiorem illam doctrinam, Ne detur incredulis maledicendi occasiò: tametsi minus exprimit quàm prius dixerat. Tantùm enim dicit os obstruendum esse stultis. Summa est, sic viuendum esse, vt increduli qui obloqui nobis volũt, obmutescere cogantur. Loquutio quam vsurpat, *obstruere ignorantiam*, quanuis propter nouitatem dura sit, sensum tamen non obscurat. Præterquam enim quòd incredulos appellat *stultos*, notare vult quam habeant causam maledicẽdi: nempe quia Deum ignorant. Cæterum quòd mente & ratione incredulos priuat, inde colligimus, rectam intelligentiam non esse nisi in Dei notitia. Ergo quantumuis sibi in suo acumine placeãt increduli, & aliis etiã prudẽtes videãtur: Spiritus tamẽ Dei stultitiæ ipsos dãnat: vt discamus non alibi quàm in Deo sapere, sicuti extra ipsum nihil est solidi. Modũ autem præscribit cohibendæ infidelium maledicentiæ: nempe *benefaciendo*. Quo verbo cõplectitur omnia humanitatis officia, quibus defungi nos oportet erga proximos. In his continetur obediẽtia erga magistratus, sine qua vnitas inter homines coli non potest. Si quis obiiciat, nunquam adeò studiosos fore benefaciendi fideles, quin malè audiant ab incredulis: prompta est responsio, Apostolum hîc eos minimè eximere à calumniis & probris: sed intelligit nõ habituros incredulos obloquendi materiam, vtcunque maximè cupiant. Porrò ne quis exciperet, incredulos nequaquã dignos esse, ad quorum nutum vitam cõponant filii Dei: Petrus nominatim admonet, obstringi nos Dei mãdato, ad os illis obstruendum.

16 *Vt liberi.* Est prolepsis, qua occupat quæ à nõnullis de libertate filiorum Dei obtendi solebãt. Nam vt ingeniosi natura sunt homines in suis commodis captandis, multi, Euãgelii initio, liberos se putabant, vt sibi tantùm viuerent. Hoc ergo delirium corrigit Petrus, breuiter ostendens quantum ab effreni licentia differat Christianorum libertas. Ac primò velum aut prætextum malitiæ esse negat: quo significat, non ideò esse datam vt proximos lædamus, aut quicquam illis afferamus incommodi. Hæc igitur vera est libertas, quæ nemini dãnosa est vel noxia. Vt hoc confirmet, eos pronuntiat liberos qui Deo seruiunt. Vnde colligere promptũ est, hunc esse finem nostræ libertatis, vt promptiores & magis expediti sim⁹ ad obsequiũ Dei. Neque enim aliud est quã manumissio à peccato. Atqui peccato dominiũ tollitur, vt se in subiectionẽ iustitiæ homines addicant. In sum-

ma, est libera seruitus, & serua libertas. Nā sicuti seruos Dei esse nos oportet, vt hoc bono fruamur: ita moderatio requiritur in ipsi⁹ vsu. Hoc modo liberæ quidem sunt conscientiæ, sed hoc non obstat quin Deo seruiamus, qui etiam hominibus nos subiicit.

17 *Omnes honorate: fraternitatem diligite: Deum timete: Regem honorate.*

Est breuis conclusio superiorum. Significat enim, nec Deum timeri, nec suū ius reddi hominibus, nisi ordo politicus inter nos vigeat & ius imperii sui Magistratus teneant. Quòd honorē omnibus haberi iubet, sic interpretor, Nullos esse negligendos. Est enim generale præceptum, quod ad fouendā hominum societatem spectat. *Honoris* nomē Hebræis latè patet. Scimus autem Apostolos, licet Græcè scriberent, eius linguæ phrasim sequutos esse. Quare mihi non aliud sonat hæc loquutio, quàm vt omnium ratio habeatur: quandoquidem pacem cum omnibus & amicitiam, quantum in nobis est, colere debemus. Cōcordiæ verò nihil magis aduersum quàm cōtemptus. Quod subiicit de fratrū amore, speciale est, prioris respectu. Loquitur enim de singulari amore, quo domesticos fidei prosequi iubemur: quia magis arcta necessitudine cū illis sumus coniuncti. Hos itaque gradus Petrus noluit omittere: sed tamē admonet, vtcunque præferendi sint fratres, hoc tamen non obstare quin charitas nostra ad totum humanum genus se extendat. Nomen *fraternitatis* collectiuè accipio pro ipsis fratribus.

Deum timete. Iam dixi has omnes sentētias ad præsentem causam accommodari à Petro. Significat enim honorem qui Regibus defertur, ex timore Dei, & hominum charitate oriri, atque ideo esse cum ipsis coniunctum: acsi dixisset, Quisquis Deum timet, fratres suos amat, & totum humanū genus quo decet affectu complectitur: is Regibus quoque honorem habebit. Atque interim Cæsarem nominat, quia hæc imperii species præ aliis erat odiosa, & sub ea reliquæ continebantur.

18 *Famuli subiecti sint cum omni timore dominis* suis, *non solùm bonis & humanis, sed etiam prauis.*

19 *Hæc enim est gratia, si propter conscientiam Dei quispiam molestias ferat, patiens iniustè.*

20 *Qualis enim gloria, si quum peccantes alapis cædimini, suffertis? Sed si benefacientes & malis affecti, suffertis, hæc gratia apud Deum.*

18 Tametsi hæc est particularis admonitio, cohæret tamen cum proxima, sicuti aliæ quæ sequentur. Nam quòd serui iubentur parere dominis, vxores item maritis, partes sunt subiectionis politicæ. Primùm seruos vult esse cum omni *timore*: quo nomine significat purum & voluntarium reuerentiæ affectū: quia id se ex officio debere agnoscant. Ergo timorē tam simulationi quàm violentæ coactioni opponit. Nam ὀφθαλμοδουλεία, vt Paulus vocat Col. 3. 22, timori contraria est. Deinde si aduersus necessitatem fremant serui, parati iugū excutere si liceret, propriè timere non dicūtur. In sūma, hic timor ex officii cognitione nascitur. Tametsi autē nulla exceptio additur hoc loco, tamē ex aliis locis subaudienda est. Neque enī eò vsque se extēdit quæ hominibus debetur subiectio, vt Dei imperium minuat. Ergo subiecti sint domino famuli, sed in Deo & vsque ad aras, vt loquuntur. Cæterùm quoniam non hîc habetur δοῦλοι, sed οἰκέται, possumus intelligere libertos vnà cum seruis: quanquam in ea re parum est momenti.

Non solùm bonis. Tametsi eatenus parere debent serui dominis, ne quid præter conscientiam: si tamen iniustè tractātur, quantum ad ipsos spectat, non debent recusare imperium. Qualescunque

lescunque itaque sint domini, nulla est seruis excusatio, quin fideliter illis obsequia sua præstent. Nam superior si potestate sua abutitur, rationem quidem olim reddet Deo, non tamen in præsentia ius suum amittit. Hæc enim conditio seruis imposita est: vt dominis seruiant, licet indignis. *Prauos* Æquis opponit vel Humanis: atque hoc verbo sæuos & intractabiles designat, vel qui nihil humanitatis & clementiæ habent. Mirum quid Interpretem mouerit, vt pro Græco nomine, alterum Græcum redderet: vertit enim Discolos. Tacerem de turpi Sorbonicorum inscitia, qui Discolos vulgò intelligunt dissolutos vel irregulares, nisi ex tam absurda interpretatione fidei articulum struere nobis vellent: quòd Papæ & cornutis eius bestiis obediendum sit, quantumuis grauem & minimè ferendam tyrannidem exerceant. Hic ergo locus ostēdit quàm securè Verbo Dei illuserint.

19 *Hæc enim est gratia.* Idem valet nomen *gratiæ*, quod Laudis. Intelligit enim nullam gratiam vel laudē conciliari nobis coram Deo, si pœnam sustinemus quam nostris delictis simus promeriti: sed qui patienter ferunt iniurias, eos laude dignos esse, & opus facere Deo acceptum. Quòd gratum hoc fore Deo testatur, siquis propter Dei cōscientiam retineatur in officio, etiam si iniuste & indignè cum eo agāt homines: valde necessarium fuit illo tempore. Erat enim perquàm dura seruorum conditio. Contumeliosè habebantur non secus ac pecudes. Talis indignitas ad desperationem eos adigere poterat. Hoc itaque vnum reliquum fuit, vt in Deum respiceret. Hoc enim valet *conscientia* Dei, dum quis non hominum, sed Dei respectu, officio suo fungitur. Nam si vxor morigera sit, & marito obsequens vt se illi commendet, habet in mundo mercedem suam: quemadmodū Christus de ambitiosis loquitur, qui hominum fauorē spectant, Matt. 6. 2. Idem de reliquis sentiendum. Si filius, vt patrem habeat beneuolum ac sibi fauentem, illi obsequitur, mercedem habebit à patre, non ex Deo. Denique hæc generalis est sententia, probari Deo nostra officia, si hunc finem habemus propositum, vt illi seruiamus, non autem moueamur solo hominum respectu. Porrò qui sibi negotium esse cum Deo reputat, necesse est vt studeat malū bono vincere. Neque enim tātùm exigit à nobis Deus, vt tales erga vnunquenque simus, qualē se ille vicissim erga nos præbuerit: sed etiam benefaciamus indignis, & qui nos persequūtur. Hoc tamē difficultate non caret, quòd negat vllam patientiæ laudem fore, si quis iustè plectitur. Nā certè quanuis Dominus peccata nostra puniat: patientia tamen nostra sacrificium illi est boni odoris, si pœnas æquo animo ferimus. Respōdeo, Petrum hìc non simpliciter sed comparatiuè loqui: quoniam hæc tenuis & obscura laus sit, iustam pœnam æquo animo ferre, præut est hominis innoxii, qui non recusat ferre hominum iniurias, tantùm quia Deum timet. Quanquam videtur finem quoque tacitè notare: quòd hominū metu cogātur, qui delictorum suorum pœnas luunt. Sed illa quam adduxi solutio sufficit.

21 In hoc enim vocati estis. quoniā Christus quoque passus est pro vobis, relinquēs vobis exēplū, vt sequeremini vestigia eius:

22 Qui cùm peccatum non fecisset, nec inuentus esset dolus in ore eius:

23 Quum probro afficeretur, non regerebat probra: cùm pateretur, non comminabatur: causam verò commendabat ei qui iustè iudicat.

21 *In hoc vocati.* Tametsi de seruis erat sermo, non tamen adeò restringi debet hæc sententia. Nam communiter pios omnes admonet Apostolus, qualis sit Christianismi conditio. Acsi diceret, nos ea lege à Domino vocatos, vt patienter feramus iniurias: quemadmodum alibi dicit, nos ad hoc ordinatos

esse, 1. Thess. 3. 3. Porrò ne id nobis sit molestum, exemplo Christi nos consolatur. Nihil magis indignum videtur, atque ideo minus tolerabile, quàm pati præter meritum. Sed cùm in Filium Dei conuertimus oculos, mitigatur illa acerbitas. Quis enim ipsum præeuntem sequi renuat? Notanda autem est particula, *Relinquens nobis exemplum.* Nam quum de imitatione agitur, discernere opus est quid nobis in exemplum Christus proposuerit. Ambulauit siccis pedibus super mare, mūdauit leprosos, mortuos suscitauit, cæcis restituit visum: si eadem nos tentemus, præpostera erit æmulatio. Neque enim quum signa potentiæ suæ edidit, nobis proponere voluit quod imitaremur. Hinc factum est, vt ieiunium quadraginta dierum temerè in exemplum traherent. Atqui longè alius erat finis. Quare iudicium adhibendum est: sicuti etiam alicubi monet Augustinus, dum locum illum exponit, Discite à me quòd mitis sum & humilis corde, Matt. 11. 29. Atque id ex Petri verbis colligi potest: discretione enim opus esse notat, quum nominatim dicit *Christi* patientiam nobis in exemplum statui, quod sequamur. Hoc argumentum fusius tractat Paulus, Rom. 8. 26, 27 quū omnes Dei filios præordinatos esse docet, vt conformes fiant Christi imagini, quò sit ipse primogenitus inter multos fratres. Ergo vt cum eo viuamus, prius nos commori oportet, 2. Timoth. 2. 11.

22 *Qui quum peccatum non fecisset.* Hoc ad præsentē causam pertinet. Nam si quis innocentiam suam iactet: Christus certè malefactorum pœnam nō sustinuit. Quanquam simul ostendit, quantùm à Christo distemus, quum dicit, Ne dolum quidem inuentum esse in ore eius. Nam qui lingua non delinquit, hic perfectus est, vt inquit Iacobus 3. 2. Summam ergò innocentiæ perfectionem in Christo fuisse notat, quam nemo nostrū arrogare sibi ausit. Hinc melius apparet quàm iniustè passus sit præ aliis omnibus. Proinde non est cur recuset quisquam nostrûm exemplo eius pati: quandoquidem nemo adeò sibi bene conscius est, quin vitio aliquo laboret.

23 *Quum probro afficeretur.* Hîc designat Petrus quid nos in Christo deceat imitari: nempe vt placidè feramus iniurias, nec de illis vindicandis cogitemus. Ita enim fert ingenium nostrū, vt accepta iniuria, protinus animi ebulliant ad cupiditatem vindictæ: at Christus ab omni talione abstinuit. Frenandi igitur sunt animi, ne malum pro malo rependere appetant.

Causam verò commendabat. Nomen causæ non exponitur, sed facilè subintelligi potest. Addit autem hoc Petrus ad piorum consolationem, quòd si patienter ferant impiorum probra & violentiam, Deum habituri sint vindicem. Esset enim istud valde durum, subiici nos improborum libidini, & Deo curæ non esse nostras miserias. Ideò insigni hoc epitheto Deum ornat Petrus, quòd iuste iudicet: acsi diceret, Nostrum est æquo animo mala tolerare. Deus interea partes suas non negliget, quin se iustum iudicem ostendat. Ergo vtcunque ad tempus lasciuiant improbi, non tamen impunè illis cedet, quòd nunc Dei filiis molesti sint. Nec est quòd sibi pii metuant, quasi destituti essent omni præsidio. Nam quum Dei officium sit tueri eos, & ipsorum causam suscipere, in patientia sua possidebūt animas suas, Luc. 21. 19. Porrò sicuti non parum consolationis affert hæc doctrina: ita ad placandos & domandos carnis impetus plurimum valet. Nemo enim in fidem ac patrocinium Dei recumbere potest, nisi qui mansueto animo expectat eius iudicium. Nam qui ad vindictam prosilit, occupat ipse Dei vices, nec patitur Deū quod sui officii est, agere. Quò respicit etiā illud Pauli, Date locū iræ: Ro. 12. 19. Significat enim quasi viā præcludi Deo, ne ipse iudicet, quum ipsi anteuertimus. Itaque dictum illud cōfirmat Mosis testimonio, Mihi vindictam: Deut. 32. 35. Denique hoc vult Petrus, nos Christi exemplo moderatos fore ad tolerandas iniurias, si tribuamus Deo suum honorem: nempe si illum statuentes esse iustum Iudicem, ius nostrum ac causam illi permittamus. Quæritur tamen, quomodo causam suam Patri Christus commendauerit. Nam si vindictam ab eo postulabat, hoc ipse nobis licere negat. Iubet enim benefacere iis qui nos lædunt, precari pro iis qui maledicunt: Matt. 5. 44. Respondeo, satis ex Euangelica historia constare, Christum ita se retulisse

ad

ad iudicium Dei, vt tamen de hostibus suis vindictam non posceret: quin potius deprecatorem se pro illis constituit: Pater, inquit, ignosce: Luc. 23. 34. Et certè multum abest quin carnis nostræ affectus cum iudicio Dei consentiant. Ergo vt causam quis suam iuste iudicanti permittat, necesse est vt prius frenum sibi imposuerit, ne quid alienum à iusto Dei iudicio exposcat. Nam qui sibi ad expetendam vindictam indulgent, non iudicis officium Deo concedunt, sed quodammodo facere volunt suum carnificem. Qui ergo sic animo cōpositus est, vt cupiat amicos sibi fieri qui nunc aduersarii sunt, reducere eos in viam conetur. Is causam suam ritè Deo tradet, sic precando, Tu Domine animum meū nosti, vt saluos optem qui me perditū volunt. Si cōuersi fuerint, illis gratulabor: quòd si obstinati in malitia perstiterint, quia scio te excubare pro salute mea, causam tibi meam relinquo. Hanc modestiam tenuit Christus. Ergo hæc nobis quoque regula seruanda est.

24 Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignū, vt peccatis mortui, iustitiæ viuamus: cuius liuore sanati estis.

25 Eratis enim tanquam oues errantes: sed conuersi estis ad Pastorem & Episcopum animarum vestrarum.

Si in morte Christi nihil commendasset præter exemplum, hoc nimis frigidum fuisset: ideo, fructum eius longè excellentiorē prædicat. Tria igitur consideranda sunt in hoc contextu. Primum est, quòd nobis patientiæ exēplū Christus morte sua prodidit. Alterum, quòd à morte redemptos restituit in vitam. Vnde sequitur, nos ita illi obstrictos esse, vt eius exemplum libenter sequi debeamus. Tertium, finem mortis magis generalem commemorat, vt peccatis mortui, iustitiæ viuamus. Hæc autem omnia proximam exhortationem confirmant.

24 *Peccata nostra pertulit.* Hæc loquutio ad vim mortis Christi exprimēdam apta est. Sicuti enim sub Lege peccator vt reatu solueretur, victimam substituebat suo loco: ita Christus maledictionem peccatis nostris debitam in se suscepit, vt ea coram Deo expiaret. Et diserte addit, *super lignum*: quia non potuit tale piaculum impleri nisi in cruce. Ergo optimè expressit Petrus mortem Christi fuisse sacrificium expiandis peccatis nostris: quoniam cruci affixus, & se hostiam pro nobis offerens, reatum nostrum & pœnam in se susceperit. Iesaias, ex quo summam eius doctrinæ sumpsit Petrus, pluribus vtitur loquendi formis: quòd percussus fuerit manu Dei propter scelera nostra, vulneratus fuerit propter iniquitates nostras, quòd afflictus & contritus nostra causa fuerit: quòd castigatio pacis nostræ illi fuerit imposita: sed Petrus idem exprimere voluit hoc verbo: nempe, hac lege nos fuisse reconciliatos Deo, quia apud eius tribunal Christus se vadem ac reum pro nobis constituit, vt pœnam solueret cui obstricti eramus. Hoc beneficium Sophistæ in suis scholis, quantum possunt, obscurant: nam mortis Christi sacrificio nos tantùm à culpa post Baptismum liberari garriūt: pœnam verò satisfactionibus redimi. Sed Petrus quum dicit ipsum tulisse peccata nostra, non modò culpam illi imputatam fuisse intelligit, sed pœna quoque defunctum, vt verè hoc modo esset expiatrix victima: secundum illud Prophetæ, Castigatio pacis nostræ super eum. Si excipiant, hoc dūtaxat ante Baptismū valere: circunstantia loci eos refellit, quia sermo ad fideles dirigitur. Cæterùm, hoc membrum, & quod proximè sequitur, *liuore eius sanati estis*, præsenti quoque instituto accommodari potest: quòd scilicet humeros nostros ferendis aliorum peccatis supponere nos deceat, non ad peragendam eorum expiationem, sed tantùm vt onus nobis impositum feramus.

Peccatis mortui. Alterum finem prius notauerat: nempe tolerantiæ exemplum: sed hic, vt dictum est, latius patet, vt sanctè & iuste viuamus. Vtriusque mentionem aliquoties facit Scriptura: nempe quòd ærumnis & rebus aduersis nos Dominus exerceat, vt configuremur morti Christi: deinde quòd in morte Christi crucifixus sit

vetus homo noster, vt in nouitate vitæ ambulemus. Quanquam hic finis de quo loquitur, non tantùm à priore differt, vt genus à specie. Nam in patientia simplex erat exemplum. Cùm autem passum esse Christũ dicit, vt peccatis mortui, iustitiæ viuamus: hanc vim subesse morti Christi significat, vt carnem nostram mortificet, quemadmodum fusius tractat Paulus 6. ad Rom. cap. Neque enim hoc tantùm boni nobis contulit, quòd Deus gratis nos iustificat, non imputando peccata: sed quòd mundo & carni morimur, vt resurgamus in nouã vitam. Non quòd mortem istam dies vnus perficiat: sed quia vbicunque viget mors Christi ad expianda peccata, simul in carnis mortificatione est efficax.

25 *Eratis enim tanquam oues.* Hoc etiam mutuatus est Petrus ex Iesaia: nisi quòd Propheta vniuersalem sententiã ponit, Omnes quasi oues errauimus, Iesa. 53. 6. Cæterùm, in *ouium* nomine nulla est propria notatio: nã pecudibus nos comparat: sed tota vis est in epitheto, quod Propheta exponit, addens vnunquenque declinasse in suam viam. Sensus est igitur, Nos omnes alienos esse à via salutis, & tendere in exitium, donec Christus nos ex dissipatione colligat. Idque melius patet ex membro opposito, cùm dicit *conuersos esse ad Pastorem.* Quicunque enim à Christo non reguntur, eos tanquam deuias pecudes in errore vagari pronuntiat. Ita erroris damnatur tota mundi sapientia, quæ se Christo regendam nõ submittit. Insignes autem sunt isti duo tituli, quòd Christus animarum sit Episcopus & Pastor. Neque enim timendum est quin fideliter vigilet pro eorum salute, qui in eius ouili & custodia se continebunt. Etsi autẽ eius officium est, nos integros corpore & anima præstare: Petrus tamen animas exprimit, quia spirituali suo præsidio nos custodit hic cælestis Pastor in vitam æternam.

CAP. III.

1 Similiter mulieres subiectæ sint propriis maritis: vt etiam si qui sunt increduli Sermoni, per vxorum conuersationem absque Sermone lucrifiant.

2 Considerantes puram vestram in timore conuersationem.

3 Quarum ornatus sit non externus, in plicatura capillorũ & circumpositione auri, aut palliorum amictu:

4 Sed interior cordis homo, qui in incorruptione situs est placidi & quieti spiritus: qui spiritus coram Deo pretiosus est.

Alterum subiectionis ordinem nunc persequitur, quum iubet vxores viris suis subesse. Et quoniam plus coloris ad excutiendũ iugum habere videntur quæ viris infidelibus coniunctæ sunt: nominatim eas admonet officii: ac peculiarẽ esse causam ostendit cur magis sedulò parere debeant, nempe vt probitate sua viros alliciant ad fidem. Quòd si maritis impiis mulieres obedientiam debent, multò promptiores ab obsequium esse conuenit, si maritos habeant fideles. Sed absurdum videri posit, quod tradit Petrus lucrifieri posse virum Domino, absque Sermone. Vbi enim erit illud, Fides ex auditu? Rom. 10. 17. Respondeo non sic intelligenda esse Petri verba, quasi sola vitæ sanctitas incredulos adducat ad Christum: sed quia mollit ac temperat eorum animos, vt à pietate minus abhorreant. Nam sicuti mala exempla offendiculo sunt: sic bona non parum adiuuant. Significat ergo Petrus, mulieres sanctè & honestè viuendo hoc posse cõsequi, vt etiam tacentes, maritos præparent ad amplexandam Christi fidem.

2 *Considerantes puram.* Franguntur enim animi quantunuis à recta fide alieni, dum vident ita compositos fidelium mores. Nam quia Christi doctrinam nõ tenent, eam æstimãt ex vita nostra. Fieri ergo non potest quin Christianismum laudent, qui ad puritatem & timorem instituit.

3 *Quarum*

3 *Quarum ornatus.* Alterum exhortationis membrum: vt mulieres parcè & modestè se ornent. Scimus enim in hac parte plus iusto curiosas esse ac cupidas. Quare non abs re Petrus hanc in ipsis vanitatem corrigere studet. Tametsi autem sumptuosum ornatũ in genere reprehendit: species tamen quasdam designat: ne capillos arte crispent vel torqueant, vt solebant ad eam rem calamistro vti, aut aliàs componant in cincinnos. Deinde ne aurum circumponãt capiti: in his enim præcipuè luxus eminet. Nunc quæritur, an simpliciter vsum auri damnet Apostolus in ornatu corporis. Si quis verba vrgeat, nõ minus pretiosas vestes quàm aurũ prohibet: subiicit enim continuò pòst, *amictum* palliorum. Atqui immodici rigoris esset omnẽ in vestibus nitorem & elegantiam simpilciter vetare. Si materia nimis sumptuosa dicitur: eã Dominus creauit. Artificia etiam scimus ab ipso prodiisse. Non igitur quenuis cultum reprehẽdere voluit Petrus: sed morbum vanitatis, quo mulieres laborant. Duo in vestitu spectãda sunt, commoditas & decorum. Partes autem decori sunt, mediocritas & modestia. Proinde si lasciuè pexa & compta incedit mulier, si luxum & pompam ostentat, excusari non potest eius vanitas. Qui obiiciunt, rem esse indifferẽtem ac liberam hoc vel illo modo se vestire, nullo negotio refelli possunt. Nimia enim elegantia & superfluus splendor, omnis denique excessus, ex animi vitio oritur. Porrò ambitio, superbia, luxus, affectatio, & alia huiusmodi, non sunt res mediæ. Quorum igitur animi ab omni vanitate purgati erunt, ritè tẽperabunt omnia, vt modum non excedant.

4 *Sed interior cordis homo.* Hæc antithesis diligenter notanda est. Dicebat Cato, qui anxiè occupantur in corporis cultu, animi cultum negligere. Ita Petrus cohibendæ mulierũ cupiditati hoc remedium affert, vt excolendis animis studium potius suum addicãt. *Cordis* nomine, non dubium quin totam animam significet. Simul ostendit in quo spiritualis mulierum ornatus consistat: nempe in spiritus mansueti & quieti incorruptione. *Incorruptio*, meo iudicio, rebus fluxis & caducis, quæ ad corporis ornatum seruiunt, opponitur. Itaque Erasmi versio à genuino sensu dissidet. In summa intelligit Petrus animæ ornatũ non similem esse flori emarcido, nec in euanido splendore positum, sed esse incorruptibilem. Cùm dicit *Spiritum* trãquillum & quietum, proprias mulierum virtutes notat. Nihil enim est quod hũc sexum magis deceat, quàm placidum & sedatum ingenium. Scimus enim quàm importunum sit animal, imperiosa & refractaria mulier. Deinde nihil ad corrigendam vanitatem, de qua Petrus loquitur, aptius est, quàm placida quies spiritus. Quod postea sequitur, *pretiosum* id esse coram Deo, tam ad totum complexum, quàm ad nomen Spiritus referri potest. Idem tamen manebit sensus. Vnde enim mulieribus tanta se ornandi cura, nisi vt in se hominum oculos conuertant? Petrus autem contrà magis solicitas esse iubet, vt in pretio sint apud Deum.

5 *Sic enim aliquando & sanctæ mulieres quæ sperabant in Deum, ornabant seipsas, subiectæ propriis maritis:*

6 *Quemadmodum & Sara obediebat Abrahæ, dominum ipsum appellans. Cuius filiæ estis factæ, si benefeceritis, & non terreamini vllo pauore.*

Piarum mulierum exemplũ illis proponit, quæ spiritualem potius ornatum sectatæ sint, quã externi cultus lenociis deditæ fuerint. Saram verò præ aliis nominat: quæ cùm fidelium omniũ sit mater, præsertim apud suum sexum honore & imitatione digna est. Porrò iterum ad subiectionem redit, eámque confirmat Saræ exemplo, quæ vt habetur apud Mosem, maritum vocabat dominum. Non moratur quidem Deus istos titulos: & fieri interdum potest, vt quæ maximè petulans fuerit & immorigera, hanc appellationem lingua vsurpet. Sed intelligit Petrus, Sarã ita loqui solitam esse, quia hãc sibi legem à Domino im-

positam esse nouerat, vt viro subesset. Subiicit Petrus *filias* eius fore, hoc est, locum inter fideles habituras, quæ eius probitatem imitatæ fuerint.

6 *Et non terreamini.* Sexus imbecillitas facit, vt magis suspiciosæ ac timidæ sint mulieres, ideóque magis morosæ: quia verētur ne si viris se subiiciant, magis contumeliosè ab illis tractentur. Huc respicere videtur Petrus, quum vetat ne turbentur vllo pauore. Ac si diceret, Libenter subiicite vos virorum imperio: nec vos timor ab obsequio impediat quasi deterior futura sit vestrā cōditio, si patientes sitis. Posset magis generalis esse sententia, Ne turbas domi concitent. Nam vt sunt ad consternationem procliues, sæpe ob rem friuolam tumultuantur, séque & familiā frustra turbant. Alii putant in genere corrigi mulierum timiditatem, quæ fidei cōtraria est: quasi Petrus eas hortetur ad obeundam forti & intrepido animo suā vocationem. Mihi tamen prima expositio magis placet: quanquam ab hac postrema non multum differt.

7 *Viri similiter cohabitent secundum scientiam, tanquam infirmiori vasi muliebri impertientes honorem, tanquam etiam cohæredes gratiæ vitæ: ne preces vestræ interrumpantur.*

7 *Viri cohabitent.* A viris exigit prudentiā. Neque enim illis dominium in vxores permissum est, nisi hac lege, vt eas prudenter gubernent. Meminerint ergo mariti sibi ad officium præstādum opus esse prudentia. Et sanè multæ ineptiæ illis ferendæ sunt, deuoranda multa tædia, & simul cauendum ne sua indulgentia stultitiam foueant. Quare non superuacua est Petri admonitio, vt scienter cohabitent viri.

Tanquam infirmiori. Partem eius prudentiæ de qua meminit, hîc designat, Vt viri in honore habeant suas vxores. Nihil enim est quod magis dirimat vitæ societatem, quàm contemptus: nec possumus verè amare, nisi quos habemus in pretio: vt sit amor cum reuerentia coniunctus. Porrò duplici argumento vtitur vt viris persuadeat honestè & comiter tractandas esse vxores. Prius est ab infirmitate sexus: alterum, ab honore quo dignatur illas Deus. Videntur quidē hæc quodāmodo cōtraria: impēdi honorē debere mulieribus, quòd infirmæ sint, & quòd excellant: sed optimè inter se consentiunt, vbi viget charitas. Hoc in confesso est. Deum contemni in suis donis, nisi honore afficimus quibus aliquid præstantiæ cōtulit. Verùm, dum reputamus nos eiusdem esse corporis membra, discimus nos sufferre & obtegere mutuò nostras infirmitates venia. Hoc est quod sibi vult Paulus 1. Cor. 12. 23, quū dicit membris infirmioribus maiorem honorem circundari: quòd scilicet magis soliciti simus de protegendo ipsorum pudore. Non ergo absurdè Petrus, dum mulierum curā ideo haberi, & eas liberali tractatione cohonestari iubet, quia infirmæ sunt. Deinde vt facilius pueris ignoscimus, si quid per ætatis imperitiam delinquunt: ita sexus infirmitas facere debet, ne tam rigidi & austeri sim[9] erga vxores. *Vasis* nomine, quoduis organum in Scriptura designari satis notum est.

Cohæredes gratiæ vitæ. Alii codices habēt, Multiplicis gratiæ: alii, loco Vitæ habent epitheton Viuæ. Quidā in datiuo legunt Cohæredibus: quæ varietas de sensu nihil mutat. In aliis interponitur copula inter Gratiam multiplicem & Vitam. Quæ lectio optime congruit. Nā quum Dominus viros cōmuniter & mulieres iisdē gratiis dignetur, illos ad colendam cum his æqualitatem inuitat. Scimus autem multiplices esse gratias, in quibus mulieres virorum sunt sociæ. Nā aliæ ad communis vitæ vsum aliæ ad cælestе Dei regnū pertinent. Postea subiicit, esse etiam vitæ cohæredes: quod est præcipuum. Tametsi autem aliquæ à spe salutis alienæ sunt, quia tamen ipsis non minus ac viris à Domino offertur, hoc ad sexus honorem sufficit.

Ne preces vestræ. Nam rite inuocari Deus nequit, nisi tranquillis ac sedatis animis. Inter iurgia & lites precibus non est locus. Alloquitur quidem Petrus maritum & vxorem, dum iubet concordes esse vt simul Deum vno animo precentur. Sed hinc colligi potest generalis doctrina, Neminem ad Deum posse accedere

dere, nisi qui fratribus suis coniunctus est. Ergo sicuti hæc ratio domesticas omnes turbas & iurgia debet componere, vt in singulis familiis inuocetur Deus: ita in communi omnium vita ad rixas omnes cohibẽdas quasi frenum esse debet. Sumus enim plusquam insani, si viã nobis ad inuocandum Deum scientes ac volentes præcludimus: quum sit vnicũ salutis nostræ asylum. Nonnulli exponunt, Parcè & temperanter vxore vtendum esse, ne frequens coitus precandi studiũ impediat, iuxta illud Pauli 1. cor. 7.5, Ne vos fraudetis mutuò, nisi ex cõsensu ad tempus, vt vacetis ieiunio & precationi. Sed latius patet hæc Petri doctrina: deinde Paulus non intelligit preces abrumpi mutua cohabitatione. Ergo retineatur expositio quam attuli.

8 Denique sitis omnes idem sentientes, compatiẽtes fraternè vos diligentes misericordes, humiles,

9 Non reddentes malum pro malo, vel conuitium pro conuitio, imò potius benedicẽtes, scientes quòd in hoc vocati sitis, vt benedictionem hæreditate consequamini.

Sequuntur nunc generales præceptiones, quæ promiscuè ad omnes pertinẽt. Porrò summatim quædã recenset, quæ maxime ad fouendam amicitiam & charitatem necessaria sunt. Primum est, *vt idem* omnes sentiamus. Tametsi enim amicis liberum est diuersa sentire: est tamen hæc velut nubecula, quæ amorem obscurat: imò ex hoc semine facile odium nascitur. συμπάθεια ad omnes sensus extenditur, quum ea inter nos viget concordia, vt quisque proximorum malis non secus ac suis condoleat, prosperis rebus lætetur: non seipsum modò curet, sed alios etiam complectatur. Quod proximè sequitur, *fraternè* vos amãtes, peculiariter inter fideles valet. Nam vbi Deus agnoscitur Pater, illic demũ verè regnat fraternitas. *Misericordia* quam subiicit, non modò ad iuuandos fratres, leuandásque eorum miserias nos sollicitat: sed etiam ad tolerandas eorum infirmitates nos instituit. In eo quod sequitur, duplex est lectio apud Græcos: mihi tamen probabilior videtur illa quã posui in contextu: quandoquidem scimus hoc præcipuum conseruandæ amicitiæ vinculum, quum de se quisque modestè & submissè sentit: sicut rursum nihil est quod plures pariat discordias, quàm dũ nimium placemus nobis. Prudenter ergo Petrus, qui nos ταπεινόφρονας esse iubet, ne superbia & animorum altitudo, ad proximorum contemptum nos stimulet.

9 *Non reddentes malum pro malo.* His verbis prohibetur omnis vindicta. Nam vt salua maneat charitas, necesse est multa ferre. Quanquam hîc non de mutua beneuolentia concionatur: sed nos iniuriarum vult esse patientes, vbi impii homines nos lacessunt. Tametsi autem vulgò existiment pusilli hoc & abiecti esse animi, non vlcisci iniurias: summa tamen magnanimitas corã Deo censetur, quemadmodum superius dictũ est. Nec verò sufficit abstinere à vindicta: sed hoc quoque Petrus postulat, vt iis bene precemur, qui nos probris afficiunt. *Benedicere* hîc pro bene precari accipitur: quia opponitur secundo mẽbro. Sed in genere hoc docet Petrus, mala beneficiis vincenda esse. Hoc quidem valde arduum: sed Patrem nostrum cælestem in eo nos imitari decet, qui solẽ suum oriri facit super indignos. Quòd autem Sophistæ consilium esse fingunt, futile est cauillũ. Simul enim atque dixit Christus, Diligite inimicos: doctrinam suã cõfirmat, Vt sitis filii Dei: Mat. 5.45.

Sciẽtes quòd in hoc vocati estis. Significat hanc legem impositam esse fidelibus, quum à Deo vocati sunt, vt se non eatenus tantùm mansuetos præbeant, ne retalient illatas sibi iniurias: sed etiam vt maledicentibus benedicãt. Quia autẽ dura & propemodũ iniqua videri posset hæc cõditio, ad præmiũ eos reuocat. Ac si diceret, nõ esse cur fideles querãtur: quia in suum bonũ remittant iniurias. In summa, ostendit quantum sit patientiæ lucrum: quia si æquo animo sustinemus

iniurias, Dominus nos sua benedictione prosequitur. Verbum κληρονομήσετε positum videtur ad exprimendam perpetuitatem: acsi dixisset Petrus, nobis non ad breue tempus modò bene fore, sed semper, si in ferendis iniuriis moderati simus. Porrò, alio modo benedicit Deus quàm homines. Nostrum enim est vota ad eum concipere: ipse effectum in manu habet. Ex aduerso autem significat Petrus, qui vlcisci iniurias volent, illis inféliciter cessurum quicquid tētabunt: quia hoc modo se Dei benedictione abdicant.

10 Qui enim vult vitam diligere, & videre dies bonos, contineat linguam suam à malo, & labia sua ne loquantur dolum.

11 Declinet à malo, & faciat bonum: quærat pacem, & persequatur eam.

12 Quoniam oculi Domini super iustos, & aures eius in preces eorum. Vultus autem Domini super facientes mala.

13 Et quis est qui vobis malè faciat, si boni æmuli sitis?

14 Verùm etiam si patiamini propter iustitiā, beati. Timorē verò eorum ne timueritis, neque turbemini: sed Dominum exercituum sanctificate in cordibus vestris.

10 Confirmat proximā sententiam Dauidis testimonio. Locus ex Psal. 34. sumptus est: vbi Spiritus testatur bene omnibus fore, qui sibi temperabunt ab omni maleficio & noxa. Cōmunis quidem sensus longè aliud dictat: nam homines se inimicorum proteruiæ expositos fore putant, nisi strenuè se vindicent. At Spiritus Dei non aliis fœlicē vitam promittit, nisi mansuetis, & malorum patientibus. Neque enim aliter bene habere possumus, nisi Dominus vias nostras prosperet. Atqui bonis & beneficis, non truculentis & ferocibus vult adesse. Sequutus est autem Petrus Græcam versionem: quanquam in sensu parum est discriminis. Ad verbum sic habet Dauid, Qui diligit vitam, & cupit dies videre bonos. Est autē hoc optabile, quum Deus in hoc mundo nos collocauerit, cursum nostrum in pace transigere. Modum ergo huius boni obtinendi indicat, si iustè & innoxiè cum omnibus nos geramus. Ac primùm notat quæ linguæ vitia cauenda sint: nēpe ne contumeliosi ac petulantes simus: deinde ne fraudulenti ac duplices. Hinc ad facta descendit, ne quem lædamus, vel ne cui inferamus damnum: sed studeamus erga omnes esse benefici, ac humanitatis officia exerceamus

11 *Quærat pacem.* Neque enim satis est oblatam amplecti: sed dum fugere à nobis videtur, sectanda est. Sæpe etiā accidit, vt dum eam quærimus, quàntum in nobis est, alii non dent. Propter has difficultates & obstacula, iubet eam quærere & persequi.

12 *Quoniam oculi Domini super iustos.* Hoc ad mitigāda quæuis mala satis efficax solatium esse debet, nos à Domino respici, vt in tempore opem ferat. Summa ergo est, quòd prosperitas illa cuius meminit, ex Dei pendeat tutela. Nisi enim suis prospiceret Dominus, essent veluti oues lupis in prædam expositæ. Et sanè quòd tam leuiter tumultuamur, quòd subitò accendimur ad iracundiam, quòd ardemus vindictæ libidine, hinc fit, quia non reputamus nos curæ esse Deo, nec in eius auxilio acquiescimus. Itaque frustra docebitur tolerātia, nisi prius imbuti hac doctrina animi fuerint, Deum nostri curam gerere, vt in tempore succurrat. Contrà, vbi hoc nobis persuasum est, iustorum causam Deū patrocinio suo tueri velle, primùm innocentiæ simpliciter studemus: deinde quum molesti & infesti sunt improbi, ad Dei præsidium confugimus. Nam quum dicit, aures Domini precibus apertas, ad precandi studium nos incitat.

Vultus Domini super malos. Hoc membro Dominum significat nostrum fore

fore vindicem: quia non ſemper paſſurus ſit impiorum proteruiam graſſari. Et ſimul denuntiat quid futurum ſit, ſi vitam noſtram maleficiis velimus tueri: nempe quòd Deum habituri ſimus nobis aduerſum. Atqui obiici cõtrà poſſet, nos longe aliud quotidie experiri. Nam quò quiſque iuſtior eſt, paciſque amantior, eò magis vexatur à ſceleratis. Reſpondeo, neminem adeò eſſe æquitatis & pacis ſtudioſum, quin peccet interdũ aliqua in parte. Sed hoc præcipue obſeruandum eſt, promiſsiones huius vitæ non longius extendi, quàm quoad nobis expedit præſtari quod continent. Sæpe ergo turbatur pax noſtra cum mundo, vt caro noſtra in Dei obſequium dometur, & alias ob cauſas, vt nihil nobis depereat.

13 *Et quis malefaciet.* Rurſus confirmat ſuperiorem ſententiam argumento à communi experientia ſumpto. Hoc enim vt plurimum vſu venit, vt nobis improbi negotium faceſſant, vel laceſſiti à nobis, vel quia illis demerendis operam non impendimus vt decebat. Nã qui beneficentiæ ſtudent, etiam ferreos alioqui animos emolliunt. Eandem rationem adducit Plato lib. 1. de Repub. στάσεις γάρ που ἥ γε ἀδικία καὶ μίση καὶ μάχας ἐν ἀλλήλοις παρέχει: ἡ δὲ δικαιοσύνη ὁμόνοιαν καὶ φιλίαν, hoc eſt, Seditiones & odia & pugnas iniuſtitia excitat: conſenſum verò & amicitiam, iuſtitia. Hoc tamen etſi communiter accidit, non eſt tamen perpetuum. Nam filii Dei quantumuis improbos placare beneficiis ſtudeant, adeòque erga omnes beneficos ſe præſtent: ſæpe tamen immeritò à multis impetũtur. Ideo addit Petrus, Si propter iuſtitiam patimini, &c. Summa eſt, fideles ad tranquillum vitæ ſtatum obtinendum plus beneficiis profecturos, quàm violentia & vlciſcendi promptitudine. Cæterùm, vbi nihil ad pacem comparandam omiſerint, ſi contingat ipſos pati, hoc ipſo beatos eſſe, quia patiuntur propter iuſtitiam. Hoc quidem poſterius membrũ longè à carnis noſtræ ſenſu diſsidet: ſed non temerè ita Chriſtus pronuntiauit Matt. 5. 10. nec temerè Petrus ex ore Magiſtri recitat. Aderit enim tandem Deus liberator, ac tum palàm conſtabit, quod nunc incredibile videtur, fœlices fuiſſe piorum miſerias qui patienter ſuſtinuerunt. *Pati* propter iuſtitiam, non modò ſignificat damni aliquid vel incõmodi propter bonæ cauſæ patrocinium ſubire: ſed iniuſtè pati, vbi quis innocenter ſub timore Dei verſatus ſit inter homines.

14 *Timorem verò eorum.* Iterum fontem ac cauſam impatientiæ deſignat: nempe quòd vltra modum turbamur, dum in nos inſurgunt impii. Talis enim conſternatio vel nos exanimat, vel de gradu deiicit, vel in nobis accendit vindictæ libidinem. Interea non acquieſcimus in Dei præſidio. Hoc igitur ad turbulentos animorum motus cohibẽdos optimum erit remedium, ſi immodicos terrores, diuini auxilii fiducia vicerim⁹. Porrò, non dubium eſt quin alludere Petrus ad locum Iſaiæ voluerit, qui habetur cap. 8. 12. Nam quum Iudæi aduerſus Dei prohibitionem profanis mundi opibus munire ſe appeterent, Prophetam ſuum admonet Deus, ne illorũ exemplo trepidet. Quanquam Petrus *timoris* nomen videtur in diuerſum ſenſum trahere: paſsiuè enim accipitur à Propheta, qui populum incredulitatis ideo accuſat, quòd quum auxilio Dei fretus, fortiter deberet pericula contemnere, metu ſic proſtratus & fractus erat, vt vndique illicita ſubſidia accerſeret. Atqui Petrus aliter *timorem* accipit, nẽpe pro Formidine, quam ſua violentia & truculentis minis impii nobis incutere ſolent. Ergo à Prophetæ ſenſu receditsed in eo nihil eſt abſurdi. Neque enim eius conſilium fuit, exponere Prophetæ locum. Tantum indicare voluit, nihil ad patientiam eſſe aptius, quàm quod Ieſaias præſcribit: nempe vt Deo tribuamus ſuum honorem, tota animi fiducia in eius potentiam recumbentes. Si quis tamen interpretari malit Petri verba *ne timueritis eorum timorem*, acſi dixiſſet, Nolite quemadmodum infideles, vel filii huius mundi ſolent, expaueſcere: quia de prouidentia Dei nihil tenent: non valde repugno, niſi quòd meo iudicio, coacta expoſitio foret. Nec verò de ea re laborandum eſt, quando hìc Petrus ſingula Prophetæ verba interpretari noluit: ſed tantùm in ea parte inſiſtere, quòd intrepidè ſtabunt fideles, nec vlla perturbatione vllóue metu à recta officii ſui linea dimoueri vnquam

poterunt, si Dominum exercituum sanctificent. Porrò, hæc *sanctificatio* ad circunstantiam præsentis causæ restringi debet. Vnde enim fit, vt metu obruamur, & putemus nos esse perditos, dum aliquid periculi impendet: nisi quia plus potentiæ ad nocendum homini mortali deferimus, quàm Deo ad seruãdum? Salutis nostræ custodem se fore promittit Deus: eam contrà euertere pii conãtur. Nisi nos sustẽtet Dei promisio, annon eum afficimus iniuria, & quodammodo profanamus? Docet igitur Propheta, honorificè sentiendum esse de Domino exercituum, quòd vtcunque omnia machinentur impii ad nos perdendos, & magnis etiam viribus instructi sint, ipse vnus ad salutem nostram satis supérque sit potens. Ideo addit Petrus, *In cordibus vestris.* Nam si penitus animis nostris insideat hæc persuasio, opem à Domino promissam nobis sufficere, optimè ad repellendos omnes infidelitatis metus erimus muniti.

15 Parati autem sitis semper ad responsionem cuiuis poscenti à vobis rationem eius quæ in vobis est, spei, cum mansuetudine & timore,

16 Conscientiam habentes bonam: vt in quo vobis obtrectant tanquam maleficis, pudefiant, dum infamant bonam vestram in Christo conuersationem.

15 Tametsi hæc noua præceptio est, pẽdet tamen ex superioribus. Nã exigit à fidelibus eam constantiam, vt aduersariis intrepidè respondeant de fide sua. Hæc autem pars est eius sanctificationis cuius nuper meminit: quia tunc verè suum honorem exhibemus Deo, quum nec metus nec pudor à recta fidei professione nos impedit. Cæterùm, non præcisè iubet Petrus vt vbique, & semper, & apud omnes promiscuè afferamus ac publicem⁹ quicquid nobis à Domino datum est. Nam in hunc finẽ Dominus suos Spiritu discretionis instruit, vt iudicent quãdo, & quousque, & apud quos loqui expediat. Tantùm iubet paratos esse ad responsionem, ne sua socordia vel ignauo carnis metu, Christi doctrinam impiorum ludibriis silendo exponant. Summa ergo huc tendit, debere nobis in promptu esse fidei confessionem, vt eam proferamus quoties opus est, ne increduli ex nostro silentio totã religionem quam sequimur damnent. Porrò notandum est, Petrum hic non mandare vt quacũque de re agitata fuerit quæstio, parati ad eam soluendam simus. Neque enim omnium est de quouis argumento disserere. Atqui hæc generalis est doctrina, quæ ad rudes & idiotas pertinet. Ergo nõ aliud sibi vult Petrus, nisi vt infidelibus palàm faciant Christiani, se Deum purè colere, & religionẽ habere sanctam ac rectam. Atque in eo nihil est difficultatis. Esset enim nimis absurdum, quum de fide nostra quispiam inquirit, nihil nos proferre ad eius defensionẽ. Danda enim semper opera est, vt omnes agnoscant nos Deum timere, piéque ac reuerenter sentire de legitimo eius cultu. Hoc etiam exigebat tẽporis ratio. perquàm odiosum & infame erat Christianũ nomen: multi nefariã multísque sacrilegiis refertam esse sectam putabãt. Summa igitur in Deũ perfidia fuisset, si rogati neglexissent pietatis suæ testimoniũ reddere. Idque meo iudicio significat Apologiæ nomẽ, quo Petrus vtitur: nempe, vt Christiani testatum mundo facerent, se procul ab omni impietate, veræque pietatis corruptela abesse: quo nomine imperitis suspecti erãt. *Spes* hic per synecdochen pro Fide capitur. Neque tamen, vt dictũ est, requirit Petrus vt distinctè & subtiliter sciãt de singulis Fidei articulis disputare: sed tantùm vt ostẽdant fidem in Christum veræ pietati esse consentaneam. Hinc verò colligimus, perperam Christianorum nomine omnes abuti, qui nihil certi tenent, nec quicquam habent quod respondeant de fide sua. Sed rursum expendi sedulò debet quod dicit *eius quæ in vobis est spei.* Significat enim eam demum confessionem probari Deo, quæ ex corde manat:

quia

quia nisi intus resideat fides, frustra garriet lingua. Ergo radices in nobis agat, vt deinde proferat cõfessionis fructum.

Cum mansuetudine. Valde necessaria admonitio. Nisi enim ad modestiã compositæ sint mentes, statim contentiones ebulliunt. Mãsuetudo autem tam superbiæ & ventosæ ostẽtationi, quàm nimio feruori opponitur. Huic meritò *timorẽ* coniungit. Nam vbi obtinet Dei reuerentia, omnẽ animorum ferociã domat: præsertim verò efficit vt placide tractemus Dei mysteria. Nam inde oriuntur contentiosæ disputationes, quòd bona pars minus honorifice quàm decebat, de cælestis sapientiæ magnitudine sentiens, profana audacia effertur. Quare si Deo fidei nostræ confessionem probare volumus, abeat omnis iactantia, facessat omnis contentio.

16 *Conscientiam habentes.* Quia parum authoritatis habet sermo absque vita: ideo fidei professioni bonam conscientiam adiungit. Videmus enim plerósque satis promptã esse lingua, & multa libere effutire, nullo tamen profectu: quoniam vita non respondet. Deinde sola est consciẽtiæ integritas, quæ nobis dat fiduciam loquendi vt oportet. Nam qui multa garriunt de Euangelio, vita autem dissoluta coargui possunt impietatis, non modò se faciunt ridiculos, sed doctrinam ipsam prostituunt impiorum calumniis. Cur enim nuper iubebat nos ad defensionem paratos esse, si quis fidei nostræ rationem postulet: nisi quòd Dei doctrinam nostrum est vindicare à sinistris suspicionibus, quibus eam grauant imperiti? Atqui parum hîc valebit linguæ patrocinium, nisi vita simul respondeat. Ideo dicit *vt pudefiant*, qui vituperant bonam vestrã in Christo conuersationem, quia tanquã maleficis obloquuntur. Acsi diceret, Si nihil habent aduersarii quod carpant in vobis, nisi quia Christum sequimini, tãdem ipsos malitiæ suæ pudebit, vel saltem innocentia vestra ad eos refutandos sufficiet.

17 Præstat enim benefaciendo, si ita fert voluntas Dei, pati, quàm malefaciendo.

18 Quia & Christus semel pro peccatis passus est, iustus pro iniustis, vt nos adduceret Deo, mortificatus quidem carne, viuificatus autem spiritu.

17 *Præstat enim.* Hoc non ad proximam modò sententiam, sed ad totum complexũ pertinet. Loquutus est de fidei professione, quæ illo tẽpore periculosa erat: nunc dicit multò esse melius si quid incommodi pro bonæ causæ defensione sustineant, sic iniuste pati, quàm si ob sua flagitia plectantur. Hæc consolatio arcana potius meditatione, quàm longo verborum circuitu percipitur. Passim quidem hoc apud profanos scriptores occurrit, Satis esse præsidii in bona conscientia, quicquid malorum accidat, & perferre necesse sit. Loquuti sunt illi animosè: sed tunc demum verè fortis erit animus, si in Deum respiciat. Ideo hanc exceptionem addidit Petrus, *Si ita ferat Dei voluntas.* Nam his verbis admonet, si quid iniuste patimur, id non fortuitò accidere, sed certo potius Dei arbitrio. Deum autem nihil velle aut statuere, nisi optima causa, pro confesso assumit. Quare hoc solatii semper habẽt in suis miseriis fideles, quòd sciunt se Deum habere testem: deinde quòd agnoscunt ab eo se in arenã deduci, vt sub eius auspiciis fidei suæ specimen edant.

18 *Quia & Christus semel.* Alia cõsolatio, quòd si in afflictionibus nostris sumus nobis bene conscii, exẽplo Christi patimur. Vnde sequitur nos beatos esse. Simul autem probat à fine mortis Christi, minime consentaneũ esse, vt ob maleficia nostra plectamur. Christũ enim passum esse docet, vt nos adduceret Deo. Quid hoc sibi vult, nisi nos Christi morte ita fuisse Deo consecratos, vt illi viuamus & moriamur? Sũt igitur duo huius sentẽtiæ mẽbra. Prius est, ferẽdas esse æquo animo persequutiones, quia Filius Dei nobis viam mõstret. Alterum verò, quòd quum in Dei obsequium addicti simus Christi morte, non ob delicta nostra, sed ob iustitiã pati deceat. Hîc tamẽ moueri potest quæstio, Annon fideles castiget Deus, quoties alicunde affligi

patitur. Respondeo: Sæpe quidem fieri vt Deus pœnas ipsis quas meriti sunt irroget: neque hoc Petrus negat: sed admonet, quantum hoc sit solatii, habere coniunctam cum Deo causam. Quomodo autem peccata Deus in his non puniat, qui persequutionẽ sustinent propter iustitiam, & quo sensu vocẽtur innocentes, proximo capite videbimus.

Mortificatus quidem. Hoc iam magnũ erat, nos Filio Dei esse conformes, quũ sine causa patimur. sed accedit aliud cõsolationis argumentum, fœlicem mortis Christi exitum fuisse: quia etsi passus est propter infirmitatem carnis, resurrexit in virtute Spiritus. Ergo Christo nihil obfuit crux, neque mors, quũ vita palmam obtinuerit. Hoc autem ideo dictũ est, vt sciamus, quemadmodum etiã Paulus admonet, nos in corpore nostro ferre mortificationem Christi, quò vita eius manifestetur in nobis, 2. Cor. 4. 10. *Caro* hîc pro externo homine capitur: *Spiritus* pro diuina potentia, qua Christus victor à morte emersit.

19 *In quo & his qui in specula erãt spiritibus, profectus prædicauit:*

20 *Quum increduli fuissent olim, quum semel expectabatur Dei patientia in diebus Noe, dũ apparabatur arca, in qua paucæ, hoc est, octo animæ seruatæ sunt per aquam.*

21 *Cuius figuræ respõdens Baptismus, nos quoque saluos reddit: non abiectio sordiũ carnis, sed bonæ conscientiæ examen apud Deum per resurrectionem Iesu Christi,*

22 *Qui est in dextera Dei, profectus in cælum, subiectis sibi Angelis, & potestatibus, & virtutibus.*

19. *In quo & his.* Hoc addidit Petrus, vt sciamus viuificam illam, de qua loquutus est, Spiritus virtutem non exertam fuisse in sola Christi persona, sed in nos etiam diffundi: quemadmodum & Paulus docet Rom. 8. 11. Dicit ergo, non sibi modò Christum resurrexisse, sed vt vim eandem Spiritus sui aliis patefaceret: adeóque ipsam vsque ad mortuos penetrasse. Vnde sequitur, nos eam non minus sensuros, vt quicquid in nobis mortale est, viuificet. Cæterùm, quia loci huius obscuritas varias expositiones, vt fieri solet, nobis peperit, priore loco quæ ab aliis afferuntur, refellam: deinde genuinũ & verum sensum quæremus. Trita & vulgaris opinio fuit, hîc narrari Christi descensum ad inferos: sed verba aliud sonant. Neque enim animæ Christi fit mẽtio, sed tãtùm quòd Spiritu venerit. Sunt autem hæc longè diuersa, Animã Christi venisse, & Christum prædicasse spiritus sui potentia. Nominatim ergo *spiritum* exprimit Petrus, vt imaginationem tollat realis, vt vocant, præsentiæ. Alii de Apostolis exponunt, quòd scilicet eorum ministerio mortuis apparuit, id est, infidelibus. Fateor quidem Christum per Apostolos Spiritu suo venisse ad eos qui in carne detinebantur: sed hæc expositio multis rationibus falsa coarguitur. Primùm dicit Petrus ad *spiritus* Christum venisse: quo nomine significat animas à corporibus separatas. Viuos enim homines Spiritus vocari nusquam receptum est. Deinde quod 4. cap. in eundem sensum repetet Petrus, allegoriam nõ admittit. Ergo de mortuis propriè verba intelligi oportet. Tertiò, hoc valde absurdum est, Petrum de Apostolis agentem, mox quasi sui oblitũ transilire ad tẽpus Noe. Certè nimis intẽpestiuè hoc modo abrupta esset oratio. Falsum ergo est illud commentum. Porrò, eorum deliriũ qui putant incredulos, Christi aduentu, post mortẽ suam à reatu liberatos esse, longa refutatione nõ indiget. Certa enim Scripturæ doctrina est, Nos salutẽ non consequi in Christo, nisi fide. Ergo qui ad mortẽ vsque obstinati fuerunt, his nulla spes relinquitur. Probabilius aliquantò loquun-

loquūtur, qui redemptionem à Christo partā profuisse dicunt mortuis, qui tempore Noe diu fuerant increduli, tamen resipuerāt demum paulò antè quàm diluuio mergerentur. Illos ergo intelligūt pœnas contumaciæ suæ dedisse in carne, seruatos tamen Christi beneficio, ne æternum perirent. Sed hæc parum firma est diuinatio: deinde pugnat cum orationis contextu. Petrus enim vni duntaxat familiæ Noe salutem attribuit: exitio autem addicit omnes, qui extra arcā fuerunt. Ego itaque non dubito, quin generaliter dicat Petrus, gratiæ Christi manifestationem ad pios spiritus peruenisse: atque ita vitali Spiritus efficacia esse perfusos. Quare timendum non est, ne ad nos vsque emanet. Sed quæri potest, curnam piorum animas, postquam è corporibus migrarunt, in carcere collocet. Mihi quidem φυλακὴ, potius speculam significat, in qua aguntur vigiliæ: vel ipsum excubandi actum. Nam sæpe ita capitur apud Græcos. Et sensus optimè fluet, pias animas in spē salutis promissæ fuisse intentas, quasi eminus eam considerarent. Neque enim dubium est, quin ad hunc scopum sancti Patres, tam in vita, quàm post mortem, suas cogitationes direxerint. Verùm, si cui placeat retinere Carceris nomen, non malè conueniet. Sicuti enim dum viuebant, Lex illis, teste Paulo Gal. 3.23, quædā arctior fuit custodia, in qua detinebātur: ita post mortem solicito Christi desyderio constringi oportuit: quia nondum Spiritus libertatis plenè exhibitus erat. Ergo expectationis anxietas, illis fuit veluti carcer. Hactenus Apostoli verba cū re ipsa & filo argumenti bellè congruunt: sed quod sequitur nonnihil habet difficultatis. Neque enim hîc fideles sed incredulos solos commemorat. quo videtur tota illa superior expositio euerti. Hac ratione adducti quidam, putarunt nihil hic dici aliud, nisi incredulos, qui olim piis molesti infestique fuerant, Spiritum Christi iudicē expertos esse. Quasi hoc argumento consoletur Petrus fideles, quia Christus etiam mortuus, pœnas de ipsis sumpserit. Sed eorum errorem cōuincet, quod proximo capite videbimus, Mortuis Euangelium prædicatum, vt viuant secundum Deum spiritu: Infrà 4. 6: quod peculiariter in fideles competit. Porrò, certum est, idem quod nūc dicit, illic repetere. Deinde non animaduertunt hoc præcipuè velle Petrum, Quēadmodum potentia Spiritus Christi viuificam se in ipso ostēdit, & talis à mortuis fuit cognita, talem etiam erga nos fore. Videndū tamen quorsum hoc spectet, quòd incredulos tantùm nominat. Videtur enim dicere, Christum in spiritu apparuisse his qui olim fuerant increduli. Atqui ego aliter distinguo: tunc quoque permixtos fuisse incredulis puros Dei cultores: imo eorum multitudine ferè opertos. Discrepat, fateor, ab hoc sensu Græca syntaxis: debuerat enim Petrus, si hoc vellet, genitiuū absolutum ponere. Sed quia Apostolis nouum non est, liberius casum vnum ponere alterius loco, & videmus Petrum hîc confusè multas res simul coaceruare: nec verò aliter aptus sensus elici poterat: non dubitaui ita resoluere orationem implicitam: quò intelligerent Lectores, alios vocari incredulos, quā quibus prædicatum fuisse Euāgelium dixit. Postquā ergo dixit *Christum* se mortuis manifestasse, mox addit, *Quū increduli fuissent olim*: quo significat nihil nocuisse sanctis Patribus, quòd impiorum multitudine penè obruti fuerint. Nam, meo iudicio, dubitationi occurrit, quæ fideles eius temporis angere poterat. Videbant totum ferè mundum occupari ab incredulis, illos potiri rerum, penes illos esse vitam. Hæc tentatio omnem fiduciam his excutere poterat, qui veluti sub morte conclusi erant. Eos itaque admonet Petrus, non aliam fuisse Patrum conditionem: & tamen quum tunc impiorum multitudo totam terram operiret, illorum vitam Dei virtute saluam fuisse. Hoc modo solatur pios, ne propter suam paucitatem fracto sint vel abiecto animo. Exemplum verò ex tota vetustate præ aliis illustre deligit: nempe quum diluuio submersus fuit mūdus. Nam tunc in communi generis humani interitu, sola Noe familia euasit. Ac modum designat, speciem Baptismi fuisse dicens. Quare in hac etiam parte nihil est absurdi. Summa est, mundum semper fuisse plenum incredulis: ideo ingenti eorum numero non debere terreri pios. Quemadmodum Noe, tametsi vndique obsidebatur ab impiis, & tam paucos

secum habebat, non tamē abreptus fuit à recto fidei suæ cursu.

Quum semel expectabatur. Hoc ad impios referri debet, quos Dei patientia segniores reddebat. Nam si vltionem suam differt Deus, nec statim exequitur, minas omnes securè eludunt impii. Contrà verò Noe oraculo monitus, diluuiū multò antè habebat præ oculis. Hinc sedulitas in construenda arca, quòd Dei iudicio tremefactus, torporem omnem excusserat.

21 *Cuius figura.* Omnino relatiuum in datiuo casu legendum arbitror: ac errore factum esse vt ο in locum ω subierit. Sensus tamē minime ambiguus est. quòd Noe per aquam seruatus, quãdam Baptismi speciem habuerit. Et hoc commemorat Apostolus, vt melius constet inter illum & nos similitudo. Iam dictū est huc spectare membrum istud, ne prauis exemplis abducti à timore Domini & recta salutis via, nos cum mundo misceamus. Hoc in Baptismo liquidò patet, vbi Christo consepelimur, vt mundo & carni mortui, Deo viuamus, Rom. 6.4. Hac ratione Baptismum nostrum ἀντίτυπον esse dicit Baptismo Noe. Non quòd Baptismus Noe primarium fuerit exemplar, noster verò inferior sit figura: qualiter hoc nomen vsurpat Apostolus in Epistola ad Hebræos cap. 9.24, quum Legis ceremonias ἀντίτυπα vocat rerum cælestium. Similiter Græci scriptores id sacramentis attribuūt: vt quū dicunt mysticum sacræ Cœnæ panem, esse corporis Christi ἀντίτυπον. Sed hic non fit maioris aut minoris comparatio. Tantùm significat Apostolus mutuam similitudinem esse, ac, vt vulgò loquuntur, correspondentiam. Forsan magis propriè loquutus foret, ἀντίστροφον vocando: qualiter Aristoteles Dialecticam facit ἀντίστροφον Rhetoricæ. Sed de verbis non est laborandum, vbi de re cōuenit. Ergo sicuti Noe vitam adeptus est per mortem, quum in arca non secus atque in sepulchro inclusus fuit, & toto mundo pereunte, seruatus fuit cum exigua familia: sic hodie mortificatio, quæ in Baptismo figuratur, nobis ingressus est in vitam, nec salus speranda est, nisi à mundo simus segregati.

Non abiectio sordium. Hoc ideo additum est, quoniam fieri interdum potest, vt maior pars hominum Christi nomen profiteatur: ac eodem nobiscum Baptismo initiati sunt ferè omnes in Ecclesiæ societatē. Hoc modo non conueniret quod prius dixit, paucos hodie seruari per Baptismu: sicuti octo solùm animas Deus per arcam liberauit. Hanc obiectionem Petrus occupat, quum testatur se non loqui de nudo signo, sed simul coniungere effectum. Acsi diceret, semper futurum quod seculo Noe contigit, vt humanum genus in suum exitiū ruat: pusillum verò gregem mirabiliter eripiat Dominus. Videmus nunc quid sibi velit hæc correctio. Poterat enim quispiam obiicere, Baptismo Noe nostrum esse longè dissimilem, quia plerosque hodie baptizari contingat. Respondet autem, Non sufficere externum symbolum, nisi verè & efficaciter Baptismum suscipiant. Atqui eius veritas in paucis reperietur. Vnde sequitur non debere nos circunspicere quid agat vulgus hominum, vt ab exemplis pendeamus: nec debere nos metuere, si pauci simus numero. Cæterùm, hoc testimonium perperam detorquēt fanatici homines, vt Schuincfeldius: dum Sacramētis omnem vim & effectum detrahere volunt. Neque enim hic docere voluit Petrus inane & inefficax esse Christi institutum: sed tantùm excludere hypocritas à spe salutis, qui Baptismum, quantum in se est, deprauant ac corrumpunt. Porrò, quum de Sacramētis agitur, duo sunt consideranda, Signum & Res. Vt in Baptismo signum est, aqua: res autem, ablutio animæ per sanguinem Christi, & carnis mortificatio. Horum vtrunque sub se complectitur Christi institutum. Quòd autem sæpe inefficax & absque fructu signum apparet, id fit hominum abusu, qui Sacramenti naturam non tollit. Discamus ergo rem signatā à signo non diuellere. Quanquam simul à diuerso vitio cauendum est, quale inter Papistas regnat. Quia enim inter rem & signum non distingunt vt oportet, consistunt in externo elemento, & illic locant salutis fiduciam. Itaque aquæ conspectus, eorum mētes à Christi sanguine & gratia Spiritus abstrahit. Christum non cogitant bonorum omnium, quæ illic offeruntur, vnicum esse authorem, gloriam mortis eius ad aquam transferunt,

runt, arcanam Spiritus virtutem alligãt visibili signo. Quid ergo agendum est? Ne separemus quæ a Domino cõiuncta sunt. Debemus in Baptismo agnoscere spirituale lauacrum: debemus illic testimonium remissionis peccatorum,& renouationis nostræ pignus amplecti : sic tamen relinquere & Christo & Spiritui sancto suum honorem,vt nulla pars salutis ad signum trãsferatur. Certe quum Petrus facta Baptismi mẽtione,mox excipit,non esse depositionem sordiũ carnis: satis ostendit, Baptismum aliquibus esse duntaxat literalem:ideóque externũ signum per se nihil valere.

Sed conscientiæ bonæ. Primùm *interrogatio* hîc vice responsionis vel testimonii capitur. Breuiter autem vim vsumque Baptismi definit Petrus quum ad conscientiam reuocat, & nominatim fiduciam requirit,quæ sustineat Dei cõspectum,& apud eius tribunal consistat. Nam his verbis docet Baptismum præcipua sui parte spiritualem esse : deinde peccatorum remissionẽ & reformationẽ veteris hominis in se complecti. Quomodo enim bona & pura esse conscientia poterit,donec correctus fuerit vetus homo noster , & in iustitiam Dei renouati simus? Et quomodo respondebimus coram Deo , nisi gratuita peccatorum venia freti ac suffulti? In summa,Baptismi effectum indicare voluit Petrus , ne quis nudo & emortuo signo glorietur, quemadmodum hypocritæ solent. Sed notandũ est quod dixit *per resurrectionẽ Christi.* Quibus verbis docet non esse in elemento aquæ hærẽdum, sed à Christo solo fluere,& ab eo petendum esse quicquid illic figuratur. Porrò,quum resurrectionẽ nominat , respicit ad superiorem doctrinam quam tradidit , Christũ Spiritu viuificatũ esse. Nam resurrectio, mortis fuit victoria , & salutis nostræ complementum. Vnde colligimus mortem Christi non excludi, sed potius cõtineri sub resurrectione. Ergo non aliter in Baptismo proficimus, quàm si sensus nostri omnes in Christi morte ac resurrectione consistant.

22 *Qui est in dextera.* Christi in cælos ascensum nobis commendat,ne eum oculi nostri in mundo quærãt : ídque fidei maximè interest. Sessionẽ in dextera Patris commendat , ne dubitemus satis in eo potentiæ esse & præsidii ad nos seruandos. Porrò,quid loquutio ista valeat, *sedere* ad Patris dexteram,alibi exposuimus: quòd scilicet Christus vbique summum imperium,tanquam Dei legatus,exerceat. Ad cuius rei explicationẽ faciunt quæ mox sequũtur, *subiectis sibi angelis,*&c. Quòd *virtutes* & *potestates* addit,tantùm ad amplificationẽ spectat. Nam vsitatum est Angelos his nominibus designari. Magnitudinem ergo imperii quod obtinet Christus, his elogiis ornare Petrus voluit.

CAPVT IIII.

1 CHristo igitur passo pro nobis carne , vos quoque eadẽ cogitatione armamini: quòd scilicet qui passus est in carne, destitit à peccato:

2 Ne amplius hominum concupiscentiis , sed voluntati Dei quod residuum est temporis in carne, viuat.

3 Satis enim nobis est quòd anteacto vitæ tempore, voluntatẽ Gentium patrauerimus , quum ambularemus in lasciuiis, concupiscentiis, vinolentiis, comessationibus, potationibus , & nefariis idololatriis.

4 Quod illis videtur insolens, quòd non concurratis in eandẽ luxus profusionem, ideóque malè loquuntur:

5 Qui reddituri sunt rationem ei qui paratus est iudicare viuos & mortuos.

1 Quum nuper Christum proponeret, tãtùm de crucis tolerãtia disserebat. Nam interdum crux mortificatio vocatur: quia afflictionum exercitiis corrumpitur homo exterior, caro etiã nostra domatur. Nunc autẽ altius conscendit. Tractat enim de totius hominis reformatione. Duplicẽ hanc mortis Christi similitudinem Scriptura nobis commendat: nempe vt illi configuremur in probris & ærũnis: deinde vt nobis mortui, & extincto veteri homine, renouemur in spiritualem vitam. Tametsi non simpliciter considerãdus est nobis Christus tanquam exemplum, vbi de carnis mortificatione agitur: sed Spiritu eius verè inserimur in eius mortem, vt ipsa in nobis sit efficax ad crucifigendã carnem nostram. In summa, sicuti Petrus in fine proximi capitis, nos Christi exemplo hortatus est ad patientiã, quia mors illi transitus ad vitam fuerit: ita nunc ex eadem morte ducit altiorem doctrinã, quòd scilicet carni & mundo nos mori oporteat. Sicuti 6. ad Rom. cap. vbi fusius hoc argumentum prosequitur Paulus. Ideo dicit, *Armemini*, significans, verè & efficaciter nos inuictis armis instrui ad subigendam carnẽ, si vim mortis Christi percipimus vt decet.

Quòd scilicet qui passus. Particulã ὅτι non puto hìc notare causam, sed potius expositiuè capi. Declarat enim Petrus, quænam sit illa cogitatio qua mors Christi nos armat: nẽpe quòd abolitum peccati regnum in nobis esse debeat, vt Deus in vita nostra regnet. Malè Erasmus, meo iudicio, qui vertit Patiebatur, ad Christum referẽs. Nam est indefinita oratio, quæ generaliter ad omnes pios extenditur. Atque omnino eundem habent sensum hæc verba, quàm illa Pauli ad Rom. cap. 6. 7. Qui mortuus est, iustificatus est vel absolutus à peccato. Vterque enim Apostolus significat, ex quo mortui sumus in carne, nihil esse nobis amplius cum peccato negotii, vt vigeat in nobis, ac suam vim in vita nostra exerceat. Obiici tamen poterit, impropriè hìc loqui Petrum, dum nos in eo cõformes Christo facit, quòd in carne patimur. Certum enim est, nihil fuisse in Christo vitiosum quod corrigi debuerit. Verùm, facilis est solutio, quòd necesse non sit hanc similitudinem per omnia congruere. Sufficit ergo quòd aliquatenus configuramur morti Christi. Quo sensu etiam non ineptè exponitur illud Pauli, nos inseri in similitudinem mortis eius, Rom. 6. 5: quia non eadem prorsus sit ratio, sed quia mors eius typus sit modò ac exemplar mortificationis nostræ. Proinde notandum est, *Carnis* nomen hìc diuerso sensu bis esse positum. Nam quum passum carne Christũ dicit, naturam humanam quam à nobis sumpserat Christus, morti subiectã fuisse docet, hoc est, Christũ, quatenus homo erat, naturaliter fuisse mortuum. In secundo autem membro quum de nobis sermo est, Caro est naturæ nostræ corruptio ac vitiositas. Ita Pasſio in carne significat nostri abnegationem. Nunc videmus quid inter Christum & nos simile, quid diuersum sit: nẽpe quòd sicut passus est in carne à nobis sumpta, sic totã carnem nostrã crucifigi oporteat.

2 *Vt non amplius.* Hic modum exprimit desistendi à peccato, vt scilicet renuntiantes hominum concupiscentiis, vitam nostram studeamus ad Dei voluntatem componere. Itaque duas renouationis nostræ partes hìc comprehendit, carnis interitum, & viuificationem Spiritus. Ab illo itaque inchoandus est bene viuendi cursus: ad hanc verò pergendum. Porrò hìc definit Petrus, quæ sit bene viuẽdi regula: quum scilicet à Dei volũtate pendet homo. Vnde sequitur, nihil in vita esse rectum nec compositũ, simulac inde aberrat. Præterea notãda est antithesis inter Dei voluntatem, & hominum concupiscentias. Vnde intelligimus, quanta sit nostra prauitas, & quantopere luctandum sit, vt Deo reddamur obsequẽtes. Quum dicit, Reliquũ temporis in carne, *Caro* pro vita præsenti accipitur, sicuti ad Hebræos capite quinto.

3 *Satis enim nobis.* Nõ intelligit Petrus, tædio nos voluptatũ affici debere: quemadmodum solẽt qui ad satietatem illis sunt expleti: sed potius vitæ præteritæ memoria ad pœnitentiam eos stimulat. Et certè hic acerrimus nobis stimulus esse debet ad bene currendũ, dum reputamus nos magna parte vitæ extra viam errasse. Admonet autẽ Petrus, absurdum fore, si à Christo illuminati, vitã in melius non mutent. Nam hìc inter

igno-

ignorantiæ & fidei tempora discernit: ac si diceret, æquum esse vt nouos & alios se homines præbeant, ex quo Christus eos vocauit. Cæterum, pro hominum concupiscentiis, nunc ponit Gentium voluntatem: in quo Iudæis exprobrat quod Gentibus in omni pollutionis genere permixti essent, quũ eos Dominus segregasset. In posterum verò docet exuenda esse vitia, quæ cæcitatem ac Dei ignorantiã in hominibus arguunt. Pondus etiã habet hæc particula *quod residuum est vitæ*. Significat enim ad finem vsque perseuerandum: sicuti quum dicit Paulus, Christum à mortuis excitatum iam amplius non mori, Rom. 6. 9. Nam ideo redempti sumus à Domino, vt illi seruiamus omnibus diebus vitæ nostræ: Luc. 1. 75

In lasciuiis. Non recenset integrum catalogum: sed tantum quasdam species attingit, ex quibus summatim colligere liceat, quidnam appetant & quorsum propensi sint homines Spiritu Dei non regeniti. Crassiora autẽ vitia nominat, vt fieri in proferendis exemplis solet. In verborum interpretatione non immorabor: quia nihil habẽt difficultatis. Sed hic exoritur quæstio: quia videtur multis iniuriam facere Petrus, quum omnes lasciuiæ, dissolutionis, libidinum, ebrietatis, & commessationum reos facit. Certũ est enim non fuisse omnes his vitiis implicitos. Imò in Gẽtibus quosdam scimus honestè & citra infamiæ notam vixisse. Respondeo, Petrum non sic tribuere Gentibus hæc vitia, quasi omniũ dãnet singulos homines. sed quia sic ad malũ natura procliues sumus: neque id modò, sed etiam prauitati addicti, vt necessariò isti fructus quos enumerat, ex mala radice prodeãt. Nemo quidem est qui non inclusum in se habeat vitiorum omniũ semen: sed non omnia in singulis germinant atque emergunt. Sic tamen per totum humanum genus sparsa est ac diffusa contagio, vt appareat totum corpus innumeris malis refertum esse: nullum verò membrum à communi corruptela esse immune vel purum. Postremum quoque membrum aliam quæstionem gignere potest. Iudæos enim alloquitur Petrus: & tamen *in nefariis idololatriis* versatos esse dicit. Atqui Iudæi vbicunque terrarum agerent, solicitè sibi cauebant ab idolis. Duplex solutio afferri potest: Vel quòd per synecdochẽ communiter de omnibus pronunciet quod tantum ad paucos spectabat (neque enim dubium est quin ex Iudæis promiscuè ac Gentibus compositæ fuerint Ecclesiæ ad quas scribebat:) vel quòd idololatrias appellet quasi superstitiones, quarum tunc pleni erant Iudæi. Quanquam enim se Deum Israel colere profitebãtur: scimus tamen nullam diuini cultus partem apud eos synceram fuisse. Et quãta in regionibus barbaris ac in turmis dissipatis confusio esse poterat, quum ipsa Ierosolyma, ex cuius radiis lucem suam mutuabantur, ad extremum impietatis prolapsa esset? Scimus enim illic omne genus deliria impunè grassata esse: vt summum quoque Sacerdotium & præcipuum Ecclesiæ regimen penes Sadducæos esset.

4 *Quod illis videtur.* Ad verbum sic Petrus habet, In quo peregrinantur, non concurrentibus vobis in eandem luxus profusionem, blasphemantes. Sed *peregrinari* capitur pro mirari, vt in re noua & insolita. Qua loquutione & Latini interdum vtuntur: vt quum Cicero dicit, se hospitem esse in vrbe, quia quæ illic aguntur non cognoscat. Cæterùm hoc loco munit Petrus fideles, ne peruersis impiorum iudiciis vel sermonibus turbari se vel corrumpi sinant. Est enim hæc non leuis tentatio, cùm ii inter quos versamur, vitam nostram insimulãt quasi à communi humanitate abhorrentem. Istis, inquiunt, fabricandus esset nouus mundus, quoniam ita ab humano genere dissidẽt. Ita filios Dei accusant, quasi orbis diuortium moliantur. Præuenit ergo Apostolus, ac fideles vetat talibus probris vel calumniis frangi. Fulturam autem illis proponit, Dei iudicium. Hoc enim est quod nos contra omnes insultus sustinet, cùm diem illum patienter expectamus, quo vindicabit Christus eos omnes qui nũc temerè nos dãnant, sibique nos ac causam nostram probari ostendet. Dicit autem nominatim *viuos* ac *mortuos*: ne quid putemus nos damni pati, si morientibus nobis, maneant illi superstites: quia non propterea manũ Dei effugient. Porrò, quo sensu Viuos & Mortuos dicat, discere licebit ex 15. prioris ad Cor. cap.

6 In hoc enim & mortuis euangelizatus fuit, vt iudicentur quidẽ secundũ homines carne, viuãt autẽ secundũ Deum spiritu.

7 Porrò, omnium finis propinquus est. Sobrii itaque estote, & vigilantes ad precandum.

8 Ante omnia verò charitatem inter vos intentam habentes. Quia charitas operiet multitudinem peccatorum.

9 Inuicem hospitales sine murmurationibus.

10 Vt quisque accepit donum, ministrantes illud inter vos, tanquam boni dispensatores multiplicis gratiæ Dei.

11 Si quis loquitur, loquatur tanquam eloquia Dei: si quis ministrat, tanquam ex virtute quam suppeditat Deus: vt in omnibus glorificetur Deus per Iesum Christum: cui est gloria & imperium in secula seculorum, Amen.

6 *Mortuis euangelizatus.* Videmus in quem sensum accommodet superiorem sententiam, quam capite 3. habuimus: nempe mortem nihil obstare quin Christus semper nihilominus sit vindex noster. Insignis itaque est piorum consolatio, quòd eorum saluti mors nihil affert iacturæ. Ergo vtcunque in hac vita non appareat Christus liberator, nõ tamẽ inanis est aut irrita eius redemptio: quia ad mortuos vsque extenditur eius virtus. Cæterùm, quòd Græca vox ambigua est, tã in masculino quàm in neutro genere verti potest, sed eodem ferè sensu: nempe quòd Christus mortuis patefactus fuerit redemptor: vel quòd illis salus per Euangelium patefacta fuerit. Quòd si gratia Christi semel penetrauit ad mortuos, non dubium est quin eam à morte quoque sensuri simus. Itaque nimis angustos limites illi statuim⁹, si restringimus ad præsentem vitam.

Vt iudicentur. Aliorum expositiones omitto, quia mihi videntur à mente Apostoli procul remotæ. Hoc enim, meo iudicio, per anticipationem dictum est: quia obiici poterat, nullum extare Euangelii erga mortuos profectum, quos minimè restituit in vitam. Partem huius obiectionis concedit Petrus: sic tamen, vt salute à Christo parta non priuētur. In priore itaque membro quũ dicit, Vt iudicentur carne secundum homines, cõcessio est: ac Iudicari hic pro Dãnari capitur, vt sæpe aliâs: Caro autem pro externo homine: vt sit sensus, Quanuis secundum rationem mundi interitum patiantur mortui in carne sua, & damnati, quo ad externum hominem, habeantur: viuere tamen apud Deum non desinunt, idque spiritu: quia Christus eos Spiritu suo viuificat. Nunc addendum quod Paulus Rom. 8. 10 docet Spiritum esse vitam: ac proinde futurum vt mortis reliquias, quæ adhuc hærent in nobis, tãdem absorbeat. Summa est, vtcunque deterior sit mortuorum conditio in carne secundum homines, sufficere tamen quòd eos Spiritus Christi viuificat, qui aliquando eos ad perfectionem vitæ adducet.

7 *Porrò omnium finis.* Tametsi audiunt fideles alibi quàm in mundo suam felicitatem esse: quia tamẽ diu se victuros putant, hæc praua imaginatio pigros, imò socordes reddit, ne studia sua applicent ad regnum Dei. Quamobrem Apostolus vt eos excitet à sopore carnis, admonet propinquum esse rerum omnium finem. Quo significat non desidendum esse in hoc mundo, vndé paulò pòst migrare nos oporteat. Quanquã non de priuato tantùm cuiusque fine loquitur, sed de vniuersa mundi reparatione: acsi diceret, venturum breui Christum, qui finem omnibus imponet. Non mirum igitur si nos obruant mundi curæ, sopitósque teneant: si oculos perstringat

ſtringat præſentium rerũ aſpectu: qui omnes fere nobis æternitatem in mundo promittimus: ſaltem nunquam finis venit in mentem. Quòd ſi auribus noſtris inſonaret Chriſti tuba, ſenſus omnes noſtros acriter percelleret, neque ita torpere pateretur. Cæterùm, obiici poſſet, longam ætatum ſeriem fluxiſſe ex quo hoc ſcripſit Petrus, necdum tamen finem conſpici. Reſpondeo, nobis ideò longum videri tempus, quia longitudinem metimur caducæ huiuſce vitæ ſpatiis: verùm, ſi in perpetuitatem futuræ vitæ reſpicere poſſemus, multa ſecula nobis inſtar momenti fore: quemadmodum & proxima Epiſtola dicet. Præterea tenendum eſt illud principium: ex quo ſemel apparuit Chriſtus, nihil fidelibus relictum eſſe, niſi vt ſuſpenſis animis ſemper ad ſecundum eius aduentum intenti eſſent. Vigilantia & ſobrietas, ad quas eos hortatur, mentis ſunt potius quàm corporis, meo iudicio. Congruunt enim hæc verba cum illis Chriſti, Vigilate, quia neſcitis diem neque horam. Nam ſicuti crapulæ & ſomnii indulgentia grauatur corpus, ne ſit ad officia ſua expeditum: ita vanæ huius mundi curæ aut deliciæ mentem inebriant reddúntque ſomnolentam. Cùm addit *ad precandum*, vel ad preces, maximè neceſſarium exercitium deſignat, in quo fideles præſertim occupari decet, quũ tota eorum fortitudo à Domino pẽdeat: acſi diceret, Quando nimium à vobis infirmi eſtis, petite à Domino vt vos confirmet. Interea viciſſim admonet, feriò non perfunctoriè precandum eſſe.

8 *Ante omnia.* Charitatem in primis commendat, quia vinculum ſit perfectionis, Coloſſ. 3.14. Et intentam eſſe iubet aut vehementem, quod idem eſt. Quia quiſque amore ſui vltra modum feruens, alios frigidè amat. Commendat autem eam à fructu: quia innumera peccata ſepeliat: quo nihil eſt optabilius. Eſt autẽ ex Solomone hæc ſumpta ſententia, cuius verba ſunt Prouerb. 10. 12, Odium conuitia detegit: charitas autem operit multitudinem peccatorum. Quid velit Solomon ſatis clarũ eſt. Mẽbra enim antitheſeos inter ſe reſpondent. Cùm itaque priore membro dicat, odium in cauſa eſſe vt mutuò ſe traducant ac infament homines: & quicquid probri eſt ac dedecoris in medium proferant: ſequitur tribui charitati contrarium effectum: nempe quòd dum inter ſe amant homines, benignè & humaniter multa inuicem condonant: vnde fit vt ſepultis vltrò citróque vitiis, alter alterius honorem ſaluum eſſe cupiat. Hac ratione ſuam exhortationem confirmat Petrus, quòd nihil ipſis vtilius ſit, quàm fouere mutuam charitatem. Quis enim non multis vitiis laborat? Proinde venia opus habent omnes, & nemo eſt qui non ſibi parci cupiat. Hoc ſingulare bonum nobis affert charitas, dum inter nos viget, vt innumera mala obliuione contegantur. Contrà, vbi frenum odio laxatur, neceſſe eſt vt homines inuicem mordendo & lacerando, ſe conſumant: quemadmodum Paulus dicit Gal. 5.15. Et notandũ eſt quòd non pauca tantùm peccata obtegi tradit Solomõ, ſed multitudinem, iuxta Chriſti ſententiam, qua iubet ignoſcere fratribus ſeptuagies ſepties, Matt. 18.22. Cæterùm, quò pluribus peccatis medetur charitas, eò latius patet eius vtilitas ad conſeruationẽ humani generis. Hic ſimplex eſt verborum ſenſus. Vnde apparet quàm ridiculi ſint Papiſtæ, qui ſuas ſatiſfactiones elicere hinc volunt: quaſi eleemoſynæ & alia charitatis officia compenſationis loco ſint apud Deum in delendis peccatis. Craſſam eorum inſcitiam obiter notaſſe ſufficiat: quia in re perſpicua pluribus diſputare ſuperuacuum foret.

9 *Inuicem hoſpitales.* Poſtquam in genere adhortatus eſt ad charitatem, vnum eius officium ſpecialiter commemorat. Erat illo tempore in vſu communi hoſpitalitas, & ſacra quodammodo ſpecies humanitatis fuit habita: vt alibi diximus. Iubet ergo vt eam mutuò exerceãt: ne quis ab aliis plus requirat, quàm ipſe præſtare ſit paratus. Addit, *ſine murmurationibus.* Quia rarum eſt exemplum vt quis proximo ſe ac ſua impendat, quin malignè obtrectet. Vult ergo Apoſtolus, liberaliter & hilari animo beneficentiam à nobis coli.

10 *Vt quiſque accepit.* Admonet quid nobis ſit conſiderandum, cum benefacimus proximis. Nihil enim ad corrigendas murmurationes aptius, quàm dum reputamus non largiri nos de proprio, ſed tantum diſpenſare quod à Do-

mino commissum est. Quum ergo dicit, Administrãtes quod quisque accepit donum, significat hac lege singulis distributum quod habet facultatis, vt in iuuãdis fratrib⁹ Dei sint ministri. Itaque secundum membrum prioris est expositio: nam loco ministerii ponit OEconomiã: pro eo quod dixerat *vt quisque donum accepit*, commemorat multiplices gratias, quas varie distribuit nobis Deus, vt in commune singuli portiones suas conferant. Proinde si qua pollemus facultate supra alios, meminerimus nos eatenus œconomos esse Dei, vt comiter impartiamus proximis, prout eorum necessitas vel vsus postulat. Ita fiet vt ad communicationẽ propensi simus ac faciles. Sed hæc quoque cõsideratio multùm valet, quòd sic Dominus multiplices gratias inter homines diuisit, vt nemo se vno & suis facultatib⁹ sit cõtẽtus: sed quisque fratris sui ope auxilióque indigeat. Hoc, inquã, vinculum retinẽdæ inter homines societatis statuit De⁹, quòd sine mutuo auxilio viuere nequeant. Ita fit, vt qui fratrum opẽ multis in rebus implorat, libentius quod accepit, cum illis communicet. Hoc fouendæ vnitatis vinculum à profanis hominibus animaduersum fuit: sed Petrus hìc docet Deum hoc consultò fecisse, vt alios aliis obligaret.

11 *Si quis loquitur.* Quia de recto puróque donorum vsu loquutus erat, species duas exẽpli causa recitat: & eas quidem elegit, in quibus plus est præstantiæ, vel quæ sunt præ aliis illustres. Docendi munus in Ecclesia, est eximiæ gratiæ Dei distributio. Præcipit ergo nominatim, vt qui ad illud vocati sunt, fideliter se gerant. Quanquam hìc non tantùm quid debeamus hominibus tradit: sed quid etiam Deo: ne scilicet eum fraudem⁹ sua gloria. *Qui loquitur* ergo, hoc est, qui publica auctoritate rite ordinatus est, *loquatur* vt eloquia Dei, hoc est, reuerenter in timore Dei synceróque affectu defungi iniuncta sibi cura studeat, reputans se in gerendis Dei negotiis versari: & verbum Dei esse, non suũ, quod ministrat. Adhuc enim insistit in illa doctrina, quum aliquid conferimus in fratres nostros, Dei mãdato nos illis ministrare quod in eum finem apud nos deposuit. Et sane si hoc vnum expẽderent quicunque se doctores Ecclesiæ profitentur, maior in illis fides ac religio esset. Quantũ enim hoc est, quod in tractandis Dei eloquiis, Christi personam sustinent? Inde igitur tanta securitas & licentia, quòd paucis in mentem venit sacrosancta verbi Dei maiestas: ideóque tanquam in profana villicatione sibi indulgent. Interea colligimus ex Petri verbis non aliud licere his qui ad docendũ præsunt, nisi vt fideliter acceptam à Deo doctrinam aliis per manus tradant. Vetat enim quenquam in medium prodire, nisi qui Dei sermone instructus, tanquam ex eius ore certa oracula proferat. Itaque nullum humanis commẽtis locum relinquit. Genus enim doctrinæ quod Ecclesiæ tradendum est, breuiter definit. Nec verò particula similitudinis, minuendi causa hic posita est, quasi profiteri sufficiat verbum esse Dei quod traditur. Nam hoc olim pseudoprophetis tritum fuit: & hodie videmus quàm arroganter Papa cum suis hoc titulo prætexat impias omnes suas traditiones. At Petrus non voluit ad hypocrisim Pastores instituere, vt tantùm à Deo se habere prætenderent quancunque ipsis libuerit proferre doctrinã: sed ex re ipsa argumentum sumit, vt eos ad sobriã modestiam, ad Dei timorem, attentúmque agendi studium hortetur.

Qui ministrat. Hæc secũda species latius patet, imò sub se continet docendi officium. Sed quoniam singula ministeria recẽsere nimis longũ fuisset, summatim de omnib⁹ simul pronuntiare maluit: ac si dixisset, Quãcũque oneris partem sustineas in Ecclesia, scias te nihil præstare posse, nisi quod à Domino datum est: nec te aliud esse quàm Dei organum. Caue igitur ne Dei gratia ad te efferendum abutaris: caue ne Dei virtutem supprimas, quæ se exerit ac profert in tuo ministerio ad fratrum salutẽ. Ministret ergo tanquam ex Dei virtute, hoc est, nihil sibi proprium esse reputans, humiliter Deo eiúsque Ecclesiæ suum obsequium impendat.

Vt in omnibus glorificetur. Quum dicit *in omnibus*, tam masculinum genus quàm neutrum esse potest: atque ita vel ad dona vel ad homines referri, perinde vtrunque conuenit. Sensus est, Deum non ideo nos ornare suis donis, vt seipsum

ipsum spoliet, séque velut inane idolum faciat, suam in nos gloriam transferendo: sed potius vt sua gloria vbique reluceat. Proinde sacrilegam esse donorum Dei pollutionem, quũ aliud sibi homines proponunt, quàm vt Deum glorificent. Dicit *per Christum*, quia quicquid habemus ad ministrandum virtutis, solus ipse nobis suggerit. Est enim caput, ex quo totum corpus per iuncturas & nexus compactum, crescit in Domino, provt singulis membris vim inspirat, Ephes. 4.16. *Cui gloria*. Nõnulli ad Christum referunt. Verùm circunstantia loci postulat vt ad Deum potius referatur. Confirmat enim proximã exhortationem, quòd Deus iure suo omnem gloriã sibi vendicet: ideoque illi scelerate eripiant homines quod suum est, dum eius gloriam vlla in re aut parte obscurant.

12 Dilecti, ne miremini quum exploramini per ignem ad probationem vestri, perinde acsi nouum aliquid vobis obtingat:

13 Sed quatenus consortes estis passionum Christi, gaudete: vt in reuelatione quoque gloriæ eius gaudeatis exultantes.

14 Si probris afficimini in nomine Christi, beati estis: quoniã Spiritus gloriæ & Dei super vos requiescit. secũdum ipsos quidem contumelia afficitur: secundum vos autem, glorificatur.

15 Ne quis enim vestrum patiatur vt homicida, aut fur, aut maleficus, aut cupidè rebus alienis inhians:

16 Si autem vt Christianus, ne pudefiat, imò glorificet Deũ in hac parte.

17 Quandoquidem & tempus est, vt iudicium incipiat à domo Dei.

12 Freques in hac epistola afflictionũ fit mentio. Causam alibi exposuimus. Sed obseruandũ est discrimen: quòd interdum vbi ad patientiam hortari vult fideles, de cõmunibus vitæ humanæ ærũnis in genere loquitur. Hoc autem loco sermonem habet de iniuriis quas sustinent fideles propter Christi nomen. Ac primùm quidem admonet, non debere ipsos tanquam in re subita vel inopinata mirari. Quo significat, eos prius longa meditatione ad ferendam crucem debere esse cõparatos. Quisquis enim hoc sibi proposuit, militandum sub Christo esse, si qua persequutio inciderit, nõ consternabitur: sed tanquã assuefactus, patiẽter eam feret. Ergo vt præsenti simus animo, quum excipiendi sunt persequutionũ fluctus, maturè assuefieri nos oportet ad meditationẽ assiduã crucis. Porrò duob⁹ argumẽtis vtile nobis esse crucis exercitium probat: quòd scilicet hoc modo fidei nostræ experimentum Deus capit: deinde quòd sumus Christi consortes. Primo itaque loco hoc nobis in mentem veniat, examen hoc quo probatur fides nostra esse plusquàm necessarium: itaque libẽter obtemperandũ esse Deo, dũ saluti nostræ consulit. Præcipua tamen cõsolatio ex Christi societate petenda est. Ideo non tantùm mirari vetat Petrus, quum eam nobis proponit: sed gaudere etiam iubet. Est quidem & illa gaudii materia, quòd Deus ad fidei nostræ probationẽ, persequutionibus nos exercet: sed hæc altera gaudii species lõgè exuperat, quòd in suum ordinem nos aggregat Filius Dei, vt in beatam cælestis gloriæ societatem nos secũ adducat. Tenendum est enim axioma illud, nos mortificationem Christi in carne nostra ferre, vt vita eius manifestetur in nobis, 2. Cor. 4.10. Plurimas quidem afflictiones etiam reprobi sustinent: sed quia separati sunt à Christo, nihil præter iram & maledictionem concipiunt. Ita fit, vt eos tristitia & horror penitus absorbeat. Hinc igitur tota piorum cõ-

solatio, quòd cum Christo communicant: idque in eum finem, vt aliquando gloriæ sint consortes. Semper enim considerandus est transitus ille à cruce ad resurrectionẽ. Sed quia hic mũdus labyrintho similis est, in quo nullus malorum exitus iis apparet: Petrus futuram gloriæ Christi reuelationem commemorat: acsi diceret, non ideo spernendam esse quia sit nunc abscondita: sed expectandum esse reuelationis diem. Duplex autem gaudium ponit: alterum, quo iam fruimur in spe: alterum, cuius plenam fruitionẽ nobis adfert Christi aduentus. Quia prius illud cum dolore & tristitia mixtum est, secundum cum exultatione cõiungit. Neque enim gaudiũ in mediis afflictionibus imaginari conuenit, quod nos omnis molestiæ expertes reddat: sed malorum sensum temperant Dei consolationes, vt simul tamen gaudeamus.

14 *Si probris afficimini.* Probrorum meminit, quoniam plus sæpe acerbitatis in se habent, quàm bonorum iactura, vel etiam tormenta & cruciatus corporis. Itaque nihil est quod ingenuos animos magis frangat. Videmus enim multos ad ferendam inopiam fortes, animosos in tormentis, imò ad mortẽ quoque oppetendam intrepidos, ignominiæ succũbere. Huic malo vt occurrat Petrus, beatos iuxta Christi sententiam pronũtiat, qui probris afficiuntur ob Euangelium: Matth. 5.35, quod à communi hominum sensu abhorret. Sed causam reddit: quia Spiritus Dei, qui idem est gloriæ Spiritus, super eos quiescit. Quidam disiunctim legunt, *Id quod gloriæ est*: acsi dictum esset, Gloria & Spiritus Dei. sed illa prior lectio ad sensum aptior est, & quo ad linguæ proprietatem simplicior. Ostendit ergo Petrus hoc nihil obesse piorũ felicitati, si quid ignominiæ propter Christi nomen sustineãt: quia integram nihilominus gloriæ possessiõnẽ retinent coram Deo, dum in illis habitat Spiritus, qui gloriam secum perpetuò coniunctam habet. Ita quod carni videtur paradoxum, Spiritus Dei certo sensu in eorum animis comprobat.

Secundum ipsos quidem. Proximæ sententiæ cõfirmatio. Significat enim debere hoc piis sufficere, quòd Spiritus Dei illis testatur, beata & plena gloriæ esse probra, quæ Euangelii causa sustinent: vtcunque reprobi longè aliud moliãtur. Acsi diceret, Potestis securè impiorum contemnere proteruiam, quia intus fixũ manet apud vos gloriæ testimonium, quod vobis reddit Dei Spiritus. Dicit autem *Spiritum* Dei probris affici, quia ludibrio habent infideles quicquid nobis ad consolationem suggerit ac dictat. Atque hoc κατὰ πρόληψιν. Nam vtcunque mũdus, pro sua cæcitate nihil in probris Christi nisi probrosum cernat, non vult piorũ oculos falsa hac opinione perstringi: quia potius in Deum respicere debeant. Ita nõ dissimulat quid vulgò sentiant homines: sed arcanũ fidei sensum, quo præditi sunt filii Dei in suis conscientiis, illorum temeritati opponit. In hunc modum iactat Paulus Gal. 6.17, se ferre Christi stigmata, & cathenis suis gloriatur: quum tamẽ satis compertum haberet quale de illis esset mundi iudicium. Interea subindicat perperam sentire, & cum mundo esse excæcatos, quibus ignominia carnis gloriosa non est.

15 *Ne quis enim vestrum.* Hic quoque obiectionem præuenit. Hortatus erat fideles ad tolerantiam, si contingeret ipsos ob Christi causam affligi. Nũc subiicit cur tantùm loquutus sit de illo afflictionum genere: quia scilicet abstinere ab omni maleficio debeant. Itaque hic inclusa est altera exhortatio, ne cõmittant vt meritò videantur plecti. Itaque particula causalis hîc superuacua nõ est. quũ velit Apostolus causam reddere, cur tantùm ad societatem passionum Christi hortatus sit fideles: & simul per occasionem eos monere, vt iustè & innoxiè viuant, ne iustas sibi pœnas accersant propria culpa. Acsi diceret, Christianorum esse de omnibus bene mereri, & interea malè ac inhumaniter tractari à mũdo. Si quis obiiciat, neminem adeò insontem posse inueniri, quin tamen ob multa delicta flagellis Dei dignus sit. Respondeo, Petrum hîc de sceleribus loqui, à quibus nos prorsus alienos esse decet, vt sunt furta, & homicidia: deinde respondeo, Christianis Apostolum præcipere quales esse debeant. Non mirum est igitur, si discrimen inter eos & huius mundi filios statuit, qui Dei Spiritu destituti, ad omne flagitii genus se prostituunt. Filios Dei

in eadem

in eadem esse causa non vult, vt iniuste viuendo iustas legum pœnas in se prouocent. Porrò, alibi iam diximus, vtcunque semper in electis multa sint peccata, quæ Deus punire iure posset, ipsum tamen pro paterna sua indulgentia filiis suis parcere, ne pœnas, quas meriti sunt, exigat: interea verò, honoris causa, suis & Christi sui insignibus eos ornare, dum affligi ob Euangelii testimonium patitur. Nomen ἀλλοτριοεπίσκοπος videtur mihi alieni cupidos designare. Nam qui ad rapinas vel fraudes inhiāt, limis oculis, vt inquit Horatius, in res alienas inquirunt. Pecuniæ autem cōtemptor, vt idem alibi loquitur, auri ingentes oculo irretorto spectat aceruos.

16 *Si autem vt Christianus.* Postquā ab omni læsione & iniuria Christianos prohibuit, ne pariter cum incredulis ob sua malefacta mundo sint exosi: nunc Deo iubet gratias agere, si persequutiones propter Christi nomē sustineāt. Et sane hoc nō vulgare est Dei beneficiū, quòd nos communibus peccatorum pœnis solutos & exemptos, ad honorificā militiā vocat, vt pro Euangelii sui testimonio, vel exilia, vel carceres, vel probra, vel mortem ipsam subeamus. Ergo ingratos Deo esse significat, qui in persequutionibus fremunt, vel murmurant, quasi indignè tractentur: quum potius hoc in lucro reputare, & Dei gratiam agnoscere debeant. Cæterum quum dicit *vt Christianus*, non tam nomē quàm causam respicit. Certum est, nihil omittere Christi aduersarios vt Euangelium infament. Ergo quascunque probrosas voces comminiscantur, sufficiat fidelibus, quòd non nisi pro Euangelii defensione laborant. *In hac parte.* Nam quum omnes afflictiones originem trahant à peccato, hæc cogitatio in mentem venire piis debet, Ego quidem dignus erā cui Dominus & has & maiores pœnas irrogaret pro peccatis: nunc autem vult me pati ob iustitiam, acsi essem innocens. Vtcunque enim suam culpam agnoscāt Sancti, quia tamen in persequutionibus diuersum finē considerant, quē illis Dominus proponit, reatum suum deletum coram Deo & abolitum esse sentiunt. In hac parte causam habent glorificandi Dei.

17 *Quandoquidē & tempus est.* Consolationem illam amplificat, quam nobis affert causa pro qua patimur, bonitas, dum affligimur pro Christi nomine. Nam hæc, inquit, necessitas, totam Dei Ecclesiam manet, vt non tantùm communibus hominū miseriis subiaceat, sed peculiariter & præcipue Dei manu castigetur. Tantò igitur æquiore animo ferendæ sunt pro Christo persequutiones. Nisi enim expungi e numero fidelium velimus, Dei ferulis nos tergum aptare cōuenit. Suaue autem istud condimentum est, quòd non vt in alios passim Deus sua in nos iudicia exercet, sed Filii sui personam nobis imponit, vt nō nisi eius causa & nomine laboremus. Porrò hanc sententiam ex trita & perpetua Scripturæ doctrina sumpsit Petrus. Idque mihi probabilius est, quàm quod alii putant certum aliquem locum notari. Hoc Domino iam olim fuisse vsitatum, testes sunt omnes Prophetæ, vt prima castigationum exempla in populo suo ederet. Quemadmodum paterfamiliâs in suos potius quàm in alienos animaduertit. Quanquam enim totius mundi iudex est Deus, specialiter tamen in regenda sua Ecclesia prouidentiam suam vult cognosci. Itaque quū surrectu rum se totius mundi iudicem denuntiat, hoc fore subiicit, postquam totum opus suum compleuerit in monte Zion, Iesa. 10. 12. Promiscuè quidē in suos & alienos exerit manum suam: vtrosque enim videmus cōmuniter rebus aduersis subiici: verùm si fiat comparatio, videtur quodammodo reprobis parcere, præut in electos seuerus est. Vnde illæ piorum querelæ: quòd reprobi vitam in continuis deliciis transigunt: quòd vino & cithara se oblectant, & tandem momento absque dolore descendunt in sepulchrū, Iob .21. 12. quòd pinguedo tegit oculos eorum, quòd molestiis exempti, secure & suauiter, aliis contemptis, beata vita fruuntur, ita vt in cælum os suum efferre non dubitent, Psal.73.7. Denique sic Deus iudicia sua in hoc seculo temperat, vt reprobos saginet vsque ad diem mactationis. Multa igitur eorum scelera præterit, quasi conniueat. Interim filios suos, quorum curam habet, simulatque lapsi sunt, correctionibus in viam reuocat. Secundum hanc rationem dicit Petrus iudicium

incipere à domo Dei. Nam *iudicii* nomine pœnas omnes complectitur, quas Dominus infligit hominum peccatis,& quicquid ad mundi reformationem spectat. Cur autem nunc dicit tempus esse? Significat, meo iudicio, quod de suo seculo Prophetæ affirmant, in regnum Christi maximè competere, vt initium correctionis ab Ecclesia fiat. Ideò dicit Paulus 1.Cor.15.19, Christianos, sublata fide resurrectionis, omnium hominum miserrimos fore. Et meritò: quia dum alii absque metu sibi indulgent, assiduè ingemiscunt fideles: dum aliorum peccata dissimulat Deus,& alios torpere sinit, suos sub crucis disciplina multò rigidius exercet.

si autem primùm à nobis: quis finis eorum qui non obediunt Euangelio Dei?

18 Et si iustus vix seruatur, impius & peccator vbi apparebunt?

19 Itaque qui patiuntur secundum Dei voluntatem, tanquam fideli possessori commendent animas suas benefaciendo.

Quum fideles malis bene esse vident, fieri non potest quin æmulatione tangantur. Atque hæc valde periculosa tentatio est. Omnibus enim cordi est præsens felicitas. Itaque in hoc sedulò incumbit Spiritus Dei, cùm multis in locis, tum Psal.37, ne fideles prosperis rebus impiorum inuideant. Idem nunc agit Petrus: docet enim afflictiones filiis Dei moderatè ferendas esse, si aliorum sortem cum sua conferant. Sumit autem illud pro confesso, Deum esse mundi iudicem: ideóque neminem posse impunè effugere ex eius manu. Hinc colligit, horrendam vltionem iis instare, quorum nunc potior videtur conditio. Summa (quemadmodum dixi) huc spectat, ne filii Dei præsentium malorum acerbitate offensi, deficiant: quin potius afflictiones ad exiguum tempus placidè ferant, quarum salutaris est exitus: quum prosperitatem fluxam & caducam impii redimant æterno interitu. Porrò, argumētū est à minori ad maius: quia si filiis suis quos diligit,& quos sibi obsequētes habet, nō parcit Deus: aduersus inimicos & rebelles plusquam formidabilis erit eius seueritas. Nihil ergo melius quàm obedire Euāgelio, vt nos Deus clementer in salutē paterna manu corrigat.

18 *Et si iustus.* Putarunt hanc sententiam ex 11.Prouerb.cap. sumptam esse. Atque ita Græci verterunt quod dicit Solomon, Si iustus in terra plectitur, quantò magis impius? Siue autem locum illum adducere voluerit Petrus, siue tritam ac prouerbialem sententiam (quod mihi probabilius est) citauerit: sensus est, Formidabile Dei fore iudiciū aduersus impios, quum tam spinosa & difficilis sit electis via ad salutem. Hoc autem ideò dictū est, ne securè deliciemur: sed in peragendo cursu nostro simus soliciti: deinde ne molle ac delicatū iter appetamus, cuius finis erit horrendum præcipitium. Porrò quum dicit *iustum* vix seruari, hoc ad præsentis vitæ difficultates referri debet. Nam cursus noster in mundo, tanquam periculosa nauigatio est inter multos scopulos, multísque procellis ac tēpestatibus infesta. Nemo itaque ad portum peruenit, nisi qui effugerit ex mille mortibus. Interea certum est nos regi Dei manu, nec esse nobis periculum à naufragio, quandiu illum habemus gubernatorem. Quare absurdi fuerunt interpretes, qui putarunt nos ægrè ac difficulter seruandos esse, vbi ad Dei iudicium ventum fuerit. Præsens enim tempus, non futurum, Petrus designat, nec Dei rigorem prædicat: sed docet quot & quàm ardua discrimina superanda sint homini Christiano, priusquā ad metā pertingat. *Peccator* hîc pro sceleratocapitur: quēadmodū *iustos* nominat, nō qui penitus absoluti sint iustitia, sed qui rectè viuere studēt.

19 *Itaque qui patiuntur.* Concludit æquo animo ferendas esse persequutiones, quia in illis facilior multò est piorum conditio, quàm infideliū, quū prosperis rebus ad votum fruuntur. Reducit tamen in memoriam nihil nisi Dei permissu nos pati: quod multùm ad consolationem

consolationem valet. Quum dicit, *animas suas Deo commẽdent*, perinde est acsi dixisset, Seipsos ac vitam suam tradant in fidem Dei. Porrò, cum vocat *fidum possessorẽ*, quia fideliter seruat ac tuetur quicquid in tutelã suã vel dominiũ recepit. Alii Conditorẽ vertunt: & κτίϛης vtrunque Græcis significat: sed prior sensus mihi magis placet: quia dum vitam nostram deponi iubet apud Deum, ipsum eius custodem facit. Addit, *in bene faciendo*, ne fideles illatas sibi iniurias retaliẽt, sed potius benefaciendo certẽt cum improbis, à quibus læduntur.

CAPVT V.

1 PResbyteros qui inter vos sunt, hortor ego qui simul sum presbyter, & testis passionũ Christi, & gloriæ quæ reuelabitur particeps:

2 Pascite quantum in vobis est, gregem Dei: episcopatu fungentes non coactè, sed voluntariè: neque turpis lucri causa, sed liberaliter:

3 Nec tanquam dominium exercentes aduersus cleros, sed vt sitis exemplaria gregis.

4 Et quum apparuerit princeps Pastorũ, reportabitis immarcessibilem gloriæ coronam.

Dũ Pastores ad officium hortari vult, tria potissimùm vitia notat, quæ plurimũ obesse solẽt: pigritiam scilicet, lucri captandi cupiditatem, & licentiam dominandi. Primo vitio opponit alacritatem aut voluntarium studium: secundo liberalem affectum: tertio moderationẽ ac modestiam, qua seipsos in ordinem cogant. Dicit ergo, pastores non debere solicitos esse de grege Domini, quantum necessitas cogit duntaxat: nam qui non plus præstare student quàm necesse est, defunctoriè & negligenter ad opus se applicant. Vult ergo quod agunt, spõte ipsos agere, vt sedulò ad munus suum intenti sint. Vt auaritiam corrigat, iubet ipsos propenso affectu facere officium. Quisquis enim hunc finem non habuerit propositum, vt se & operam suam ingenuè & libenter Ecclesiæ impẽdat, nõ Christi minister erit, sed ventris aut crumenæ mancipium. Tertiũ vitiũ quod taxat, est dominãdi libido. Sed quæritur quale dominationis genus intelligat. Verùm hoc mihi ex opposito membro posse colligi videtur, vbi iubet ipsos esse formam gregis vel exemplar. Perinde enim est acsi diceret, eos præesse in hũc finem, vt sanctitate emineant: quod fieri nõ potest, nisi se ac suam vitã modeste subiiciant cõmuni regulæ. Huic virtuti opponitur tyrannica superbia, dũ Pastor seipsum omni subiectione eximens, Ecclesiã seruitute opprimit. Hoc pseudoprophetis Ezechiel 34.4, exprobrat, quòd austerè dominentur & cum imperio. Christus etiã Pharisæis, quòd onera importabilia populi humeris imponant, quæ ne digito quidem volunt attingere, Matt. 23.4. Ergo nõ aliter corrigi potest imperiosus ille rigor, quem mali pastores in Ecclesiã exercent, nisi quũ huc restringitur eorum authoritas, vt præsint honesto vitæ exemplo.

1 *Presbyteros.* Hoc nomine Pastores designat, & quicunque ad Ecclesiæ regimen constituti erant. Vocarunt autem Presbyteros vel Seniores honoris causa: nõ quòd ætate omnes essẽt senes, sed quia ex senibus præcipuè eligebantur. Senectus enim, vt plurimum, & prudẽtiæ & grauitatis & experiẽtiæ plus habet. Cæterùm, quia interdum, vt Græco prouerbio fertur, non est canities sapientia: & reperiuntur iuuenes magis idonei, qualis fuit Timotheus: hos quoque vocari Presbyteros postquam sunt in ordinem cooptati, vsu receptum est. Quum Petrus se Presbyterum similiter nominat, hinc apparet commune fuisse nomen: quod etiam ex compluribus locis clarius patet. Porro hoc titulo authoritatem sibi conciliat: acsi diceret, se iure suo monere Pastores,

quia vnus sit ex ipsis:debet enim mutua hæc libertas inter collegas esse. Quòd si ius primatus habuisset, poterat illud obtendere:idque ad præsentem causam aptius fuisset. Verùm,quanuis Apostolus esset,sciebat tamē nomine delatū,sibi esse imperium in collegas:sed potius societate officii se reliquis esse coniunctū.

Testis passionum. Potest hoc de doctrina exponi : malo tamen ad vitam referre. Quanquam vtrunque probabile est:sed posterius hoc ideo magis amplector,quia melius inter se cohærent hæc duo mēbra, Quòd Christi passiones in carne sua repræsentet Petr⁹:& futur⁹ sit etiā gloriæ consors. Cōuenit enim hæc sententia cum illa Pauli 2.Timoth.2.12, Si cōpatimur,etiā conregnabimus. Deinde hoc ad faciendam verbis fidem nō parum valet, quòd per crucis tolerantiam fidei suæ experimentum dedit. Nā hinc constat, seriò eum loqui. Et Dominus quū suos hoc modo probat,quasi obsignat eorum ministerium, vt plus dignitatis & reuerentiæ habeat apud homines. Huc siquidem spectat Petri cōsilium,vt audiatur tanquam fidus Christi minister.Cuius rei documētum proponit in persequutionibus quas passus erat,& in spe futuræ vitæ.Obseruādum autem quòd Petrus intrepidè se consortē gloriæ prædicat,quæ nondum reuelata est.Hæc enim est fidei natura, acquiescere in bonis absconditis.

2 *Pascite, quantum in vobis est.* Hinc colligimus, quid valeat nomen Presbyteri:nempe quod in se contineat pascendi munus. Longè in alium finem suos Presbyteros creat Papa, vt scilicet quotidie Christum immolent. In eorum ordinatione nulla pascendi mētio. Proinde meminerimus Christi ordinē à Papæ confusione discernere, tanquā lucē à tenebris.Tenēda est quoque verbi definitio:quia pasci grex Christi nō potest,nisi pura doctrina,quæ sola spirituale est pabulū.Quare,Pastores nō sūt vel mutæ laruæ,vel qui sua figmenta quasi mortifera venena, ad necandas animas spargūt.Particula *quantum in vobis est*, tantundem valet acsi dixisset, Huc intendite omnes neruos, & quicquid facultatis vobis contulit Deus, impendite. Vetus Interpres reddiderat, Qui in vobis est: atqui hic potest esse verborum sensus:verior tamen est Erasmi interpretatio, quam sequutus sum: etsi alteram illam non refello,neque improbo. *Gregem* Dei an Domini, an Christi legas,parum refert. Nam hæc tria leguntur in diuersis cordicibus.

Episcopatu fungentes. Erasmus reddidit,Curam illius agentes. Sed quum sit Græcè ἐπισκοποῦντες, nō dubito quin Petrus ipsum Episcopatus officium & nomen exprimere voluerit. Colligi eetiam potest ex aliis Scripturæ locis, hæc duo esse synonyma, Episcopum & Presbyterum. Præcipit ergo quomodo munus pastorale rectè exerceant.Quanquam verbū ἐπισκοπεῖν aliâs generaliter significat præesse,vel inspectionem habere. Vbi posui *non* coactè,ad verbum est,Non necessarió. Quia dum agimus ad necessitatis præscriptum, lentè & frigidè,tanquam coacti, in opere progredimur.

3 *Dominum exercentes.* Quia Græcis Præpositio κατὰ ferè in malam partem capitur,taxat hîc Petrus præposteram dominationem : qualis est eorum qui se ministros esse Christi & Ecclesiæ non reputantes, plus aliquid appetunt. *Cleros* autem appellat particulares Ecclesias. Nam quum vniuersum Ecclesiæ corpus, hæreditas sit Domini : vt per oppida & pagos distributæ sunt Ecclesiæ,totidem sunt veluti prædia,quorum culturam singulis Presbyteris assignat. Nimis imperitè quidā de Clericis, quos vocāt,hoc dictum putant.Vetustus quidem fuit ille loquendi modus, vt totum ordinem ministrorum,Clerum vocarēt: sed vtinam Patribus nunquā venisset in mentē ita loqui:quia quod toti Ecclesiæ Scriptura cōmuniter tribuit,minimè cōsentaneū fuit ad paucos homines restringere. Et hic loquēdi modus adulterinus fuit, vel saltē à recto Apostolorum vsu degener.Nominatim verò Petr⁹ Ecclesias hoc titulo cōmendat, vt sciam⁹ Domino eripi quicquid ad se homines trahūt:sicuti multis locis peculiū suū & virgā hæreditatis suæ Ecclesiā nominat, dū integrū sibi dominiū vult asserere, Exo. 19.5.Ier.10.16.Neque enim regnū pastoribus tradit,sed curā iniungit duntaxat, vt ius illi suum interea saluum maneat.

4 *Quum apparuerit.* Nisi in hunc finem intenti sint pastores, fieri nullo modo

modo poteſt, vt gnauiter in curſu vocationis ſuæ pergant: quin potius ſubinde deficerẽt. Nã innumera ſunt offendicula, quæ exanimare poſſent etiam optimè cordatos. Sæpe cum ingratis hominibus negotiũ eſt, a quibus rependitur indigna merces. Lõgi & immẽſi labores ſæpe irriti. Sathan peruerſis ſuis machinationibus interdũ præualet. Ergo ne frangatur pius Chriſti ſeruus, vnicũ hoc remediu habet, vt in Chriſti aduentũ oculos cõuertat. Ita fiet, vt ſuũ laborem, qui carere profectu videtur apud homines, gnauiter quiſque obeat: cui tãta merces apud Dominũ ſit repoſita. Porrò ne lõgior expectatio languorẽ gignat, ſimul prædicat amplitudinẽ mercedis, quæ ad morẽ compenſandã valere debet. *Vos*, inquit, *immarceſsibilis gloriæ corona* manet. Notandũ etiã quòd Chriſtũ vocat *paſtorum* principẽ: quia nõniſi ſub ipſo eiúſque nomine Eccleſiã regimus, vt ſit nihilominus ipſe in ſolidũ paſtor. Itaque *princeps* hic non Præcipuum modò ſignificat: ſed eum cuius poteſtati reliquos omnes ſubeſſe oportet, ſicuti non niſi eius mandato & nomine perſonam hanc ſuſtinent.

5 Similiter iuniores ſubiecti eſtote ſenioribus: ſic & omnes alii aliis ſubiiciamini. Humilitatem animi induite, propterea quod Deus ſuperbis reſiſtit, humilibus verò dat gratiam.

6 Humiliamini ergo ſub potenti manu Dei, vt vos extollat quum erit opportunum,

7 Omni cura veſtra in eũ cõiecta: quoniã illi cura eſt veſtri.

5 *Iuniores.* Seniores alio ſenſu hîc ponit quàm prius. Neceſſe enim eſt, quũ antitheſis ſit inter eos & iuniores, vt membra inter ſe reſpondeant. Ergo ætate Senes vòcat, quum prius de officio loquutus ſit. Atque ita à ſpecie conſcendit ad genus. Iubet autem in ſumma, vnunquéque, vt eſt ætate inferior, parere maiorum cõſiliis, ſéque docilem & modeſtum præbere. Eſt enim iuuenum præſertim lubrica ætas, quæ freno opus habet. Deinde non poterunt officium facere paſtores, niſi vigeat ac colatur hæc reuerentia, vt minores patiantur ſe gubernari. Nam ſi nulla eſt ſubiectio, euerſa eſt politia. Vbi eorũ qui vel iure vel naturæ ordine præeſſe debent, nulla eſt authoritas, ſtatim proteruè omnes laſciuiunt.

Vt omnes. Finẽ oſtendit cur iuuenes ſenibus obtemperare debeãt: vt ſcilicet inter omnes conſtet æquabilitas & temperatura. Neque enim quũ ſenibus defertur authoritas, ius vel licentia illis datur excutiendi freni, ſed ipſi quoque in ordinem coguntur, vt mutua ſit ſubiectio. Sic maritus, caput eſt vxoris: ſed tamen illi aliquo modo viciſsim ſubiectus eſt. Sic pater imperium habet in filios: nec tamen omni ſubiectione eximitur, quin ipſis aliquid debeat. Idem & de reliquis ſentiendũ. Denique, omnes gradus politici, ad tuendum vniuerſi corporis ſtatum pertinent: quod fieri non poteſt, niſi membra omnia mutuo ſubiectionis nexu inter ſe cohæreant.

Humilitatem animi induite. Nihil humano ingenio magis aduerſum eſt quàm ſubiectio. Verè enim illud olim dictũ eſt, Regis animum, quenque intra ſe habere. Donec ergo ſubacti fuerint alti illi ſpiritus, quibus turget hominum natura, nemo alteri cedere volet: quin potius ſinguli, aliis contẽptis, omnia ſibi arrogabunt. Quare prudenter Apoſtolus, vt modeſtia inter nos locũ habeat, faſtum & ſuperbiam corrigit. Elegans autẽ eſt metaphora qua vtitur, acſi diceret, Omni ex parte amplectimini humilitatem, ſicuti veſtis totum corpus tegit. Interea ſignificat nullum pulchriorem eſſe ornatum aut decentiorem, quàm vbi nos ſubmittimus.

Propterea quod. Eſt grauiſsima cõminatio: quòd quicunque ſe efferre cupient, hoſtem habituri ſint Deum, qui eos proſternet: cõtrà verò humiles propitium & fauentem. Fingẽdæ ſunt nobis duæ manus Dei: altera quæ ſurſum, veluti malleus, deiiciat ac conterat qui ſe attollunt: altera, quæ humiles qui ſponte ſe demittunt, excipiat, veluti ſtabilis fultura ad eos ſuſtinendos. Hoc ſi verè perſuaſum & animis noſtris infixum eſſet, quis ſuperbiendo auderet

bellum cum Deo suscipere? Nunc spes impunitatis facit, vt in cælum vsque cornu attollere non horreamus. Sit igitur hæc Petri sententia, quasi cæleste fulmē ad humiliandos homines. Cæterùm *humiles* vocat, qui omni propriæ virtutis, sapientiæ & iustitiæ fiducia exinaniti, quicquid boni est, in solo Deo quærūt. Si non nisi hac via ad Deum peruenitur, quis non propriæ gloriæ oblitus, libenter submittere se debet?

6 *Humiliemini ergo.* Semper tenendum est, in quem finem nos coram Deo humiles esse iubeat: vt scilicet faciles atque humani fratribus simus, nec recusemus nos illis subiicere, quantū postulat charitatis ratio. Ergo qui fastuosi sunt vel præfracti erga homines, eos dicit aduersus Deū proteruire. proīde hortatur omnes pios, vt Dei potētiæ se subiiciāt. Et manum Dei *potentem* vocat quò plus incutiat terroris. Tametsi enim perpetuum est manus Dei epithetum: hîc tamen ad præsentis causæ circunstantiam accommodatur. Cæterùm, quia timere vulgò solemus, ne damno sit nobis nostra humilitas, & alii hac occasione magis insolescant: occurrit Petrus, ac eminentiā promittit omnibus qui se submiserint. Sed addit *in tempore*, vt nimiæ festinationi simul obuiam eat. Significat ergo opus esse vt humilitatem ad tempus discamus: Dominum verò satis tenere quando nos attolli expediat. Ita eius consilio permittere nos decet.

7 *Omni cura vestri.* Expressius adhuc nobis commendat Dei prouidentiam. Vnde enim hæc prouerbia, Vlulādum esse inter lupos: item, Stultos esse qui ouibus sunt similes, quia lupis se vorandos exponunt: nisi quia putamus nostra modestia frenum laxari impiorum audaciæ, vt petulantius nobis insultēt? Porrò, hic motus ex diuinæ prouidentiæ ignorantia nascitur. Contrà autem simulatque hoc constitutum fuerit, curam nostri esse Deo, facilè ad patientiam & mansuetudinem compositi erūt animi. Ergo ne hominum improbitas ad ferociam nos solicitet, hoc remedium præscribit Apostolus, sicut & Dauid Psalmo 37.5, vt cura nostra in Deū reiecta, interim quiescamus. Nam qui in Dei prouidentiam non recumbunt, eos omnes assiduè secū tumultuari necesse est, & violento impetu aduersus alios ruere. Quò magis in hanc meditationē incumbere nos oportet, Deum habere curam nostri: primùm vt pax nobis internè constet: deinde vt erga homines modesti mansuetíque simus. Cæterùm, non ita iubemur coniicere omnem in Deum curam, quasi nos lapides cordibus præditos, omnı́que sensu priuatos esse Deus velit: sed ne trepidatio, vel anxietas nimia ad impatiētiam nos impellat. Similiter diuinæ prouidentiæ cognitio non ita omni cura liberat, vt securè sibi homines indulgeant. Neque enim carnis torporem, sed quietem fidei nobis afferre debet.

8 *Sobrii estote: vigilate: quia aduersarius vester diabolus, tanquam leo rugiens circuit, quærens quem deuoret.*

9 *Cui resistite firmi fide: scientes easdem passiones, vestræ quæ in mundo est fraternitati adimpleri.*

10 *Deus autem omnis gratiæ, qui nos vocauit in æternam suam gloriam per Christum Iesum, paulisper afflictos, ipse vos perficiat, confirmet, corroboret, stabiliat.*

11 *Ei gloria & imperium in secula seculorum, Amen.*

8 *Sobrii estote.* Hæc exhortatio latius patet: nempe, quia illis bellum est cū hoste acerrimo & potentissimo, vt ad resistendum intenti sint. Duplici autem metaphora vtitur: vt sobrii sint, & excubias agant. Ignauiā & somnū crapula generat. Ita etiam qui se terrenis curis aut voluptatibus ingurgitant, spirituali veterno oppressi, nihil cogitant. Nunc tenemus Apostoli mentem. Nobis in hoc mūdo militandum esse dicit: ac negotium esse admonet cum hoste non

non vulgari, sed qui instar leonis huc illuc cursitet, paratus ad vorãdum. Hinc sedulò excubandum esse colligit. Eodẽ argumento studium nostrũ acuit Paulus, Ephes.6.12, quũ dicit nõ esse nobis certamen cũ carne & sanguine, sed cũ spiritualib^9 nequitiis, &c. Pace enim vt plurimum ad desidiã abutimur. Atque hinc fit vt nos subinde hostis circũueniat & opprimat: quia tanquam extra periculum constituti, pro carnis libitu deliciamur. Leoni diabolum comparat: acsi diceret truculentam esse belluam. *Circuire* dicit ad deuorandum, vt nos ad cauendi studium excitet. *Aduersarium* piorum nominat, vt sciant hac lege se Deum colere, & Christi fidem profiteri, vt cum diabolo continuum bellum habeant. Neque enim membris parcet, qui cum capite præliatur.

9 *Cui resistite.* Sicuti hostis potentia nos acuere, & magis solicitos reddere debet, ita periculũ esse ne occupati immodico terrore, animi conciderẽt, nisi spes victoriæ ostenderetur. Id ergo nunc agit Apostolus, vt sciamus prosperum fore belli euentum, siquidem militemus sub Christi vexillo. Quisquis enim fide instructus in certamen descendet, eum fore certò victorem pronuntiat. *Resistite*, inquit. Si quis obiiciat, Quomodo? Respondet, in fide satis esse firmitudinis. Paulus eo quẽ nuper citaui loco, singulas armaturæ partes recenset. Idem tamen est sensus: quia teste Iohãne 1. Epist.5.4, vna fides victoria nostra est aduersus mundum.

Scientes easdem passiones. Altera consolatio, quòd nobis cum omnibus filiis Dei commune est certamen. Nam periculosè nos tentat Sathan, quum à Christi corpore nos separat. Audimus qualiter animum Iob percellere conatus sit, Respice ad sanctos, an vllus eorum tale aliquid passus sit. E conuerso hic Apostolus nos monet, nihil nobis accidere, quod non in reliquis Ecclesiæ membris cernamus. Porrò, minimè recusanda nobis est cum Sanctis omnibus societas, vel similis conditio. Quum dicit *adimpleri easdem passiones*, significat quod dicit Paulus, Coloss.1.24, Perfici quotidie in fidelibus quæ desunt passionibus Christi. Particula *quæ in mundo est*, bifariam potest epxoni: vel quòd promiscuè vbique gentium Deus fideles suos exerceat: vel quòd militandi necessitas, quandiu in mundo sumus, nos maneat. Notandũ autem quòd quũ prius dixisset nos à Sathana oppugnari, statim omne genus afflictionum cõprehendit. Vnde colligimus, semper cũ spirituali hoste nobis esse negotium, vndecunque prodeant res aduersæ: siue nos premant morbi, siue agrorum sterilitas famem minetur, siue nobis molesti sint homines.

10 *Deus autem omnis gratiæ.* Postquam satis incubuit in monitiones, nunc se ad precationem conuertit. Nam frustra in aerem fundetur doctrina, nisi Deus per Spiritum suum operetur. Atque hoc exemplum sequi debent omnes Dei ministri, vt successum det ipse eorũ laboribus: quando aliâs plantando aut rigando nihil proficiunt. Nonnulli codices habent futurum tempus, acsi esset promissio: sed altera lectio magis recepta est. Quanquã Apostolus Deum precãdo, simul eos cõfirmat quibus scribit. Nã quũ Deũ *omnis gratiæ* authorẽ nuncupat, & illis reuocat in memoriã quòd in gloriã æternam vocati sint: huc proculdubio intendit, ne dubitent opus salutis suæ ab eo qui cœpit perfectum iri. *Deus omnis gratiæ*, ab effectu more Hebraico. Et *omnem gratiã* nominatim exprimit: primùm vt discant quicquid est bonorum referre acceptum Deo: deinde alias cum aliis gratias coniungere, vt earum quæ sibi adhuc desunt, accessionem in futurum sperent.

Qui vocauit nos. Hoc, vt dixi, ad augendã fiduciam valet: quia Deus non bonitate modò sua, sed beneficiis etiam prouocatur ad nos magis ac magis iuuãdos. Nec simpliciter vocationis meminit, sed docet quorsum vocati sint: nẽpe ad æternã gloriã. Præterea vocationis fundamentum statuit in Christo. Vtrũque ad perpetuitatis fiduciã valet. Nam si vocatio nostra in Christo fundata est, & pertingit ad cæleste Dei regnũ & beatã immortalitatem: hinc sequitur, non fluxam esse nec caducam. Obiter etiam obseruare conuenit, quũ dicit *in Christo* nos vocatos esse, primùm stabiliri vocationem, quia probè fundata sit: deinde omnẽ nostræ dignitatis ac meriti respectũ excludi. Nã quòd Deus per Euãgelii

prædicationem nos ad se inuitat, id iam est gratuitum, maioris etiã gratiæ, quòd efficaciter corda nostra afficit, vt voci suæ obediamus. Fideles autem peculiariter alloquitur Petrus: ideo cũ externa doctrina, Spiritus efficaciam coniungit. Pro tribus verbis quæ sequũtur, alii codices habent tria nomina ablatiui casus, quæ possunt in Gerundia resolui, Fulciendo, Roborando, Stabiliendo. In eo tamen parũ est momenti, quod ad sensum attinet. Cæterùm, quòd pluribus verbis rem vnã designat Petrus, nempe fideliũ confirmationem, hoc ideo facit, vt sciamus raræ esse difficultatis cursum nostrum persequi: & proinde singulari Dei gratia opus esse. Particula *Paulisper afflictos*, quæ hic inserta est, significat breue esse afflictionum tempus. Atque hæc quoque non leuis est consolationis materia.

11 *Ipsi gloria*. Quò plus fiduciæ piis addat, statim prorumpit in gratiarum actionem. Quanquam hoc tam indicatiuo, quàm optandi modo legi potest: eodem tamen ferè sensu.

12 *Per Siluanum vobis fidum fratrem, vt arbitror, paucis scripsi, exhortans & testificans hanc esse veram gratiam in qua statis.*

13 *Salutat vos quæ in Babylone est Ecclesia simul vobiscũ electa, & Marcus filius meus.*

14 *Salutate vos inuicem in osculo charitatis. Gratia vobis omnibus, qui estis in Christo Iesu.*

12 *Per Siluanum.* Hac Epistolæ clausula eos ad fidei constantiam hortatur. Imò hoc scribendi consilium sibi fuisse asserit, vt eos in doctrinæ, quam amplexi erant, obedientia retineret. Sed primò Epistolam à breuitate commendat, ne illis molesta sit lectio. Deinde addit breuem nuntii commendationem, vt viua etiam vox ad scriptum accedat. Huc enim spectat testimoniũ quod reddit eius fidei. Cæterùm, exceptio hæc, vt arbitror, vel modestiæ causa addita est, vel vt certò sciant eum ex animi sui sensu loqui. Erat autem absurdum ipsos tanti Apostoli iudicio non subscribere.

Exhortans & testificans. Quàm difficile sit in suscepta fide perstare, testes sunt quotidianæ multorum defectiones. Nec verò id mirum est, in tanta hominum leuitate & inconstantia: deinde in tanta ad vanitatem propensione. Porrò, quia firmas & perpetuas habere radices nulla doctrina potest in hominum cordibus, si qua dubitatione sit implicita, certã Dei veritatẽ esse testatur, in qua edocti sunt. Et certè nisi animis nostris cõstet hæc certitudo, necesse erit subinde vacillare, & flexibiles esse ad quęuis nouæ doctrinæ ventum. Per *Dei gratiam*, fidem cum suis effectis & fructibus intelligit.

13 *Quæ in Babylone.* Multi ex veteribus Romam ænigmaticè putarunt notari. Hoc commentum Papistæ libenter arripiunt, vt videatur Petrus Romanæ Ecclesiæ præfuisse. Neque enim deterret eos nominis infamia, modò sedis Apostolicæ titulum prætexere ipsis liceat: nec Christũ magnoperè curãt, modò Petrus ipsis relinquatur. Quinetiam modò retineant Cathedræ Petri nomẽ, suam Romam in profundis inferis collocare non recusabunt. Atqui vetus illud commentũ nihil habet coloris: nec video cur Eusebio & aliis placuerit, nisi quia illo errore iam occupati erant, Petrum Romæ fuisse. adde quòd secum ipsi pugnant. Marcum octauo Neronis anno Alexandriæ mortuum esse tradũt: Petrũ verò sex annis postea fingunt Romæ à Nerone fuisse occisum. Si Alexãdrinã Ecclesiã Marcus, vt volũt, constituit, diúque illic episcopatu functus est, nunquam potuit Romæ esse cum Petro. Nam quòd Eusebius & Hieronymus Romanam Petri sessionem in vigintiquinque annos extendunt, id facile refellitur ex primo & secundo ad Galat. cap. Quũ itaque Marcum tunc secum Petrus comitem habuerit, quum scripsit hanc Epistolam: Babylone fuisse probabilius est. atque id quoque eius vocationi fuit consen-

consentaneum. Scimus enim peculiariter datũ fuisse Apostolum Iudæis. Quare eas præcipuè regiones lustrabat, in quibus maior erat gentis suæ frequẽtia. Quòd Ecclesiã illic esse dicit eiusdẽ electionis participẽ, huc spectat, vt inde alii magis ac magis in fide se cõfirment. Erat enim hoc magnum, Iudæos ex tam remotis mundi plagis, in vnam Ecclesiam colligi.

Filius meus. Sic Marcum appellat honoris causa. Ratio tamen est, quòd eum in fide genuerat, sicuti Timotheum Paulus. De osculo alibi dictum est. Vult autem hoc osculum esse charitatis, vt animi synceritas, externæ ceremoniæ respondeat.

Iohannis Caluini Commentaria in Epistolam Iohannis.

ARGVMENTVM.

HAEC Epistola prorsus digna est eius discipuli spiritu, qui præ aliis ideo dilectus à Christo fuit, vt ipsum nobis familiarem redderet. Porrò, doctrinam exhortationibus mixtam continet. Disserit enim de æterna Christi deitate, simul & incomparabili, quã mundo patefactus secum attulit, gratia: tũ de omnibus in genere beneficiis: ac præsertim inæstimabilem diuinæ adoptionis gratiã cõmendat atque extollit. Inde sumit exhortandi materiã. Et nunc quidem in genere, piè & sanctè viuendum admonet: nunc de charitate nominatim præcipit. Verùm, nihil horũ continua serie facit. Nam sparsim docendo & exhortandovarius est. Præsertim verò multus est in vrgenda fraterna dilectione. Alia quoque breuiter attingit: vt de cauendis impostoribus, & similia. Verùm, singula obseruari suis locis poterunt.

CAPVT I.

1 *QVod erat ab initio, quod audiuimus, quod vidimus oculis nostris, quod intuiti sumus, quod manus nostræ cõtrectauerũt de Sermone vitæ:*
2 *Et vita manifestata est, & vidimus, & testamur, & annuntiamus vobis vitam æternã, quæ erat apud Patrem, & manifestata est nobis.*

Initio proponit exhibitam nobis fuisse in Christo vitam. Quod, vt est bonum incõparabile, ita sensus omnes nostros miro sui desyderio & amore rapere & inflammare debet. Paucis quidem & simplicibus verbis hoc dictum est, Vitam esse manifestatam. Verùm, si reputamus quàm misera & horrenda sit mortis conditio: rursum quid Dei regnum & immortalis eius gloria valeant: aliquid hic magnificẽtius sentiemus, quàm vllis verbis exprimi queat. Ergo hoc consilium est Apostoli, proposito ingẽti bono, imò summa & vnica beatitudine, quam nobis in Filio suo Deus contulit, animos nostros sursum attollere. Sed quia rei magnitudo postulabat, vt certa esset ac cõprobata veritas: hac in parte multum insistit. Nam ista omnia, *Quod vidimus, quod audiuimus, quod sumus intuiti*, &c ad sanciendam Euangelii fidem valent. Nec

verò tãtum asseuerandi studium frustra adhibet. Quũ in Euangelio salus nostra cõsistat, res plusquam necessaria est eius certitudo. Nos verò quàm simus ad credendum difficiles, propria experientia plus nimio quisque nostrûm agnoscit. Credere appello, non leuiter opinari, aut assentiendo tantùm, probare quod dicitur: sed firma indubiáque persuasione amplecti: vt audeamus tanquam cõpertæ veritati subscribere. Hac ratione tam multa in Euangelii confirmationẽ hîc Apostolus congerit.

1 *Quod erat ab initio.* Quoniam abrupta est & confusa oratio, vt sensus reddatur clarior, ita verba resoluere oportet, Nos Verbum vitæ, quod erat ab initio, & nobis verè modis omnibus testatum fuit, vobis annuntiamus, vt vita in eo manifestata fuerit. Vel si aliter mauis, Quicquid de Verbo vitæ annuntiamus vobis, ab initio erat, & nobis palàm ostensum fuit: quia vita in eo manifestata est. Cæterùm, particula hæc *quod erat ab initio*, ad Christi diuinitatem proculdubio refertur. Neque enim ab initio erat Deus in carne manifestatus: sed is qui semper vita fuit, & æternus Dei Sermo, in plenitudine temporum homo apparuit. Rursum quæ sequuntur de intuitu & palpatione manuum magis ad humanam naturam spectant. Verùm quia duæ naturæ personam vnam constituunt, & vnus est Christus, qui à Patre prodiit vt carnem nostram indueret, meritò Apostolus eundem & semper fuisse inuisibilem, & postea visum esse, communiter prædicat. Quo refellitur putidum Serueti cauillum, vnam esse deitatis naturam & essentiam cum carne, adeóque Verbũ in carnem trãsformatum: quia ille Sermo viuificus in carne visus fuerit. Meminerimus ergo hanc asseri Euangelii doctrinam, quòd is qui in carne verè se Filium Dei esse probauit, ac pro Filio Dei fuit agnitus, semper inuisibilis fuerit Dei Sermo. Neque enim mundi initiũ hîc designat: sed altius conscendit.

De sermone vitæ. Genitiuus loco epitheti capitur pro Viuifico: quia, vt primo Euangelii capite docet, In ipso vita erat. Quanquam titulus hic in Filium Dei duplici iure competit: & quòd vitam effuderit in omnes creaturas, & quòd nunc vitam in nobis reparet, quæ per Adæ peccatum extincta perierat. Quinetiam ipsum quoque Sermonis nomen bifariâ potest exponi: vel de Christo, vel de Euãgelii doctrina: nam & per hãc salus nobis affertur. Cæterùm, quia eius substantia est Christus, neque aliud continet, quàm hominibus tandem fuisse patefactum, qui semper fuerat apud Patrem: mihi simplicior & magis genuina videtur prior expositio. Porrò, Sermonem vocari sapientiam in Deo residentem, melius ex Euangelio constat.

Quod audimus, quod vidimus. Non rumoris fuit hic auditus, cui parũ fidei haberi solet: sed intelligit Iohannes, se de iis quæ docuit prius fuisse à Magistro probè edoctum, vt nihil temerè in medium protulerit. Et certe nemo erit in Ecclesia idoneus doctor, qui non Filii Dei antè fuerit discipulus, ac ritè institutus in eius schola: quando sola eius authoritas valere debet. Quod dicit se *oculis vidisse*, non est pleonasmos, sed maior expresio amplificationis causa. Imò non contentus simplici aspectu, addit *contemplati* sumus, & manus nostræ palparunt. Quibus verbis testatur nihil se docuisse, quod non solidè perspectum habuerit. Videtur tamen ad præsentem causam parũ valere sensuum approbatio. Neque enim vel oculis vel manibus comprehendi potuit virtus Christi. Respondeo, hîc idẽ dici quod primo Euangelii capite, Vidimus gloriam eius, gloriam vnigeniti Dei Filio dignam. Neque enim ab externa corporis figura agnitus fuit Dei Filius: sed ex eo quòd illustria diuinæ suæ potẽtiæ documenta edidit: ita vt in eo, tanquam viua & expressa imagine refulserit Patris maiestas. Quum verba sint pluralis numeri, & res Apostolis omnibus peræquè conueniat, libenter de illis interpretor: præsertim quia de testimonii authoritate agitur. Cæterùm, nõ minus friuola, vt nuper attigi, quàm pudẽda Serueti improbitas, qui hæc verba vrget, quò probet Sermonẽ Dei fuisse visibilẽ ac palpabilẽ. Impiè duplicẽ in Christo naturã vel destruit, vel miscet. Figmentum itaque nescio quod comminiscitur, Christi humanitatem sic deificans, vt veritatem naturæ humanæ prorsus

prorsus illi adimat, negans interea alia ratione Christum esse Dei Filium, nisi quia ex matre conceptus est Spiritus sancti virtute,& propriam illi subsistētiam in Deo auferens. Vnde sequitur neque Deum esse,neque hominem:licet videatur confusam ex vtroque massam conflare. Verùm,quoniam nobis indubia est mēs Apostoli,canem illum omittamus.

2 *Et vita manifestata est.* Copula explicationis vice hic ponitur. Acsi diceret,Nos de Sermone viuifico testimonium reddimus, quemadmodum manifestata fuerit vita. Quāquam potest adhuc duplex esse sensus: vel quòd exhibitus fuerit Christus,qui vita est ac fons vitæ: vel quòd vita nobis in Christo fuerit palàm oblata. Hoc quidem posterius necessariò sequitur ex priore. Quantum tamen ad verborum significationem, differunt inter se hæc duo, vt causa & effectus. Vbi secundò repetit, *annuntiamus vitam æternam*, non dubito quin de effectu loquatur:nempe quòd annuntiet beneficio Christi partam nobis esse vitam. Vnde colligimus,non posse Christum nobis prædicari,quin aperiatur nobis regnum cæleste,vt à morte excitati, viuamus Dei vitam.

Quæ erat apud Patrem. Hoc verum est, non tantùm ex quo conditus fuit mundus: sed etiam ab vltima æternitate. Semper enim Deus, vitæ fons fuit. Vis autem & facultas viuificandi, penes æternam eius sapientiam fuit: sed eam actu non exerebat ante mundi creationem. Ex quo autem Deus Sermonē proferre cœpit, vis illa quæ prius abscondita latebat,sese in creaturas diffudit. Iam hæc aliqua fuit manifestatio: sed Apostolus aliò respicit, nempe quòd tunc demum manifestata fuerit vita in Christo, quum ipse carne nostra indutus, partes redemptionis impleuit. Tametsi enim eiusdem vitæ Patres,etiam sub Lege socii ac consortes fuerunt: scimus tamen sub spe,quæ reuelanda erat, fuisse conclusos. Necesse illis erat, vitam à morte & resurrectione Christi petere. Atqui res erat non solùm procul remota ab oculis, sed mentibus etiam abscondita. Pendebant igitur à spe reuelationis,quæ suo demum tempore subsequuta est. Nō poterant quidem vitam obtinere, nisi sibi aliquo modo manifestatam. Sed inter nos & illos magnum discrimen:quia quem ipsi obscurè sibi promissum in figuris quærebant,nos iam exhibitū quasi manibus tenemus. Cæterùm, cōsilium Apostoli est,tollere opinionem nouitatis, quæ minuere Euangelii dignitatem poterat. Qua ratione dicit, non cœpisse nunc demū vitā,vtcunque nuper apparuerit: quia perpetuò fuit apud Patrem.

3 Quod vidimus & audiuimus, annuntiamus vobis: vt & vos societatem habeatis nobiscum,& societas nostra sit cum Patre & cum Filio eius Iesu Christo.

4 Et hæc scribimus vobis,vt gaudium vestrum sit cōpletum.

5 Et hæc est promissio quam annuntiamus vobis, quòd Deus lux est,& tenebræ in eo non sunt vllæ.

6 Si dixerimus quòd societatem habemus cum eo, & in tenebris ambulamus,mentimur,& veritatem non facimus.

7 Si autem in luce ambulamus, sicut ipse in luce est, societatem habemus inter nos mutuam: & sanguis Iesu Christi Filii eius,emundat nos ab omni peccato.

3 *Quod vidimus.* Iam tertiò repetit illud suum Vidisse & audisse,ne quid desit ad solidam suæ doctrinæ certitudinem. Atque id diligenter notandum est, delectos esse à Christo Euangelii præcones,qui idonei ac fidi eorum omnium quæ dicturi erant,testes esse possent. Simul etiam de animi sui affectu testatur: quia non alia ratione moueri se dicit ad scribendum, nisi vt eos quibus scri-

bit, ad societatē inæstimabilis boni inuitet. Vnde patet quantam habeat salutis ipsorum curā. Quod ad conciliãdam fidem non parum valet: nimis enim ingrati sumus, si eum recusamus audire, qui felicitatis, quam adeptus est, partem communicare nobiscum optat. Fructum deinde exprimit qui ex Euangelio percipitur: nempe vt coniuncti simus Deo, & Filio eius Christo: in quo summum bonum consistit. Hoc secundum membrum addi oportuit, non modò vt pretiosam & amabilem redderet Euangelii doctrinam, sed etiam vt ostenderet non in alium finem eos sibi cupere socios, nisi vt Deo adduceret: atque ita omnes in ipso vnum essent. Nam habent improbi quoque mutuam inter se coniunctionem, sed extra Deum: imò vt se à Deo magis ac magis alienent: quod malorum omnium extremum est. Hæc verò, sicuti iam dictum est, vnica nostra est beatitudo, à Deo recipi in gratiam, vt verè illi in Christo vniti simus: de qua Iohan. 17. cap. In summa pronūtiat Iohãnes, quēadmodum adoptati sunt à Christo Apostoli in fratres, vt collecti in vnum corpus, Deo simul adhæreant: ita se hoc cum reliquis collegis agere, vt sacræ huius ac beatæ vnitatis multi sint consortes.

4 *Vt gaudium vestrum.* Nomine pleni Gaudii melius integram & perfectam beatitudinem exprimit, quam ex Euangelio consequimur. Simul admonet fideles, vbinam defixos habere debeant omnes suos affectus. Verum est prouerbium illud, Vbi est thesaurus noster, ibi esse cor nostrū: Matt. 6. 21. Quisquis ergo verè percipit quid valeat illa cum Deo societas, hac vna abundè contentus est, nec amplius variis desyderiis æstuat. Dominus calix meus, inquit Dauid, & hæreditas mea. Funes mihi ceciderunt in præclaram sortem, Psal. 16. 5. Eodē modo Paulus sibi omnia pro stercoribus esse prædicat, vt possideat vnum Christum: Phil. 3. 8. Quare is demum in Euangelio profecit, qui se Dei communicatione beatū æstimãs, in ea sola acquiescit: sicque eā præfert toti mūdo, vt eius causa omnia relinquere sit paratus.

5 *Et hæc est promissio.* Non minus probo quod reddidit vetus Interpres, Hæc est annūtiatio. Quanuis enim ἐπαγγελία Græcis Promissionem sæpius significet: quia tamen generaliter hîc loquitur Iohãnes de testimonio, cuius paulò antè meminit, videtur contextus potius exigere alterum illum sensum: nisi fortè sic resoluas, Promissio, quam vobis afferimus, hoc secum trahit, vel hãc conditionem habet annexam. Hoc modo nobis constabit mens Apostoli. Neque enim hîc vult complecti totam Euangelii doctrinam: sed ostendit hoc requiri, si Christo & eius bonis frui volumus, vt Deo simus in iustitia & sanctitate conformes: quemadmodum & Paulus dicit Tit. 2. 11, Apparuit gratia Dei salutifera omnibus, vt abnegata impietate, & mundanis desyderiis, sobriè & iustè & sanctè viuamus in hoc seculo. Nisi quòd hîc metaphoricè in luce ambulandum esse docet, quia Deus lux est. Porrò, quum Deum nunc vocet *lucem*, nunc dicat *esse in luce*, non sunt nimis vrgendæ voces. Cur Sathan vocetur princeps tenebrarum, satis notum est. Ergo quum Deus ex aduerso Pater lucis & Lux vocatur, primùm intelligamus, nihil in eo esse nisi liquidum, purum, & syncerum: deinde qui suo fulgore sic omnia illustrat, vt nihil vitiosum aut contortum, vllas maculas vel sordes, nullam hypocrisim vel fraudē latere patiatur. Proinde hæc summa est, Quum nulla sit consensio inter lucem & tenebras, quandiu in tenebris ambulamus, nobis cum Deo esse dissidium. Illam ergo, cuius meminit, societatē aliter non constare, quàm si nos quoque puri & lucidi simus.

Tenebræ in eo non sunt. Hæc loquendi forma valde est Iohãni familiaris, vt quod affirmauit, contraria negatione amplificet. Ergo sensus est, Deum eiusmodi lucem esse, vt nullas tenebras admittat. Vnde sequitur eum odisse malam conscientiã, pollutos ac peruersos mores, & quicquid tenebras sapit.

6 *Si dixerimus.* Est quidem argumentum à repugnantibus, dum alienos à Deo esse colligit, qui in tenebris ambulant. Pendet tamen hæc sola doctrina ex altiore principio: nempe quòd Deus suos sanctificet. Neque enim nudum est præceptum, quo sanctam à nobis vitam exigat: sed potius ostendit ad hoc quoque valere Christi gratiam, vt discussis tenebris, lucem Dei in nobis

accendat

accendat. Acsi diceret, Quòd Deus se nobis communicat, non est inane figmẽtum: sed necesse est vt vis & effectus huius societatis in vita reluceat: alioqui mendax erit Euangelii professio. Quòd addit, *non facimus veritatem*, perinde valet acsi dixisset, Non agimus veraciter: vel Non colimus verum & rectum. Est autẽ phrasis illa, quam prius annotaui esse illi in frequenti vsu.

7 *Si autem in luce ambulamus.* Nũc dicit certum hoc esse symbolum nostræ cum Deo communctionis, si illi simus conformes. Non quòd vitæ puritas Deum nobis concilìet tanquam prior causa: sed intelligit Apostolus, ab effectu constare nos Deo esse vnitos, si eius puritas in nobis luceat. Et sanè ita res habet, quocunque accedit Deus, sic eius sanctitate omnia perfundi, vt sordes omnes abstergat: extra eum verò, nihil præter immunditiem & tenebras nos habere. Hinc patet neminem rectè viuere, quin simul Deo adhæreat. Quòd dicit, *societatem* esse nobis mutuam, non simpliciter ad homines refertur, sed Deum in vna parte, nos autem in altera statuit. Quæri tamen potest, Quisnã hominum lucem Dei sic exprimere posit in sua vita, vt extet ista similitudo quam requirit Iohãnes. Nam hoc modo necesse foret tenebris omnino purum esse ac vacuum. Respondeo, huius generis loquutiones ad captum hominum attemperandas esse. Itaque similis Deo esse dicitur, qui ad eius similitudinem aspirat, vtcunque longè ab ea adhuc absit. Non aliunde petendum est exemplum, quàm ex præsenti loco. *In tenebris ambulat*, quisquis non regitur timore Dei, nec pura conscientia hunc finem spectat, vt se Deo totum addicens, eius gloriam promouere studeat. Ergo ex aduerso, qui syncero cordis affectu vitam suam omnésque eius partes exigens ad Dei timorem & obsequium, purè illum colit, etiamsi in multis delinquat, gemátque sub carnis onere, in luce ambulare censetur: quia rectam viam tenet. Sola igitur est conscientiæ integritas, quæ lucem à tenebris discernit.

Et sanguis Iesu Christi. Postquam docuit quale sit nostræ cum Deo vnitatis vinculum, fructum quoque inde manantem demonstrat: nempe quòd tunc gratuitò nobis remittũtur peccata. Hæc autẽ est illa beatitudo, quã Dauid Psalmo tricesimo secundo describit vt sciamus nos esse miserrimos, donec Spiritu Dei regeniti, puro corde illi seruiamus. Quid enim miserius homine fingi potest, quem Deus odio & abominationi habet? cuius capiti simul cũ ira Dei incumbit mors æterna? Insignis est hic locus, ex quo primùm discimus, tunc ad nos propriè pertinere expiationẽ Christi morte partam, quum iustitiam recto cordis affectu colimus. Neque enim redemptor est Christus, nisi iis qui ab iniquitate conuersi, nouam vitam instituũt. Quare, si Deum cupimus habere propitium, vt peccatis ignoscat, non debemus ipsi nobis ignoscere. Denique à pœnitentia non potest auelli peccatorum remissio, nec pax cum Deo potest esse conscietiis, vbi non regnat Dei timor. Docet secundò is locus, gratuitam peccatorum veniam non semel tantùm nobis dari: sed hoc beneficium perpetuò in Ecclesia residere, & quotidiè offerri fidelibus. Nam Apostolus hîc alloquitur fideles: vt certè nemo vnquam fuit, nec futurus est qui possit aliter placere Deo, quũ omnes sint reat⁹ obstricti apud Deũ. Qualecũque enim in nobis sit rectè agẽdi studiũ, semper claudicãdo ad Deũ tendimus. Porrò, quicquid dimidiũ est, laudẽ apud Deũ nõ meretur. Interea nouis subinde peccatis, quantum in nobis est, abdicamus nos à Dei gratia. Ita fit, vt quotidiana peccatorum remissione opus habeant Sancti omnes: quia hæc sola in Dei familia nos retinet. Quum dicit *ab omni peccato*, significat multis nominibus coram Deo nos esse reos: vt certè nemo est, qui non pluribus vitiis laboret. Cæterùm, piis ac Deum timentibus nulla peccata obstare docet, quominus Deo placeant. Modum etiam impetrandæ veniæ, & purgationis causam demonstrat: nempe quia peccata nostra Christ⁹ sanguine suo expiauit. Sed pios omnes indubiè huius purgationis fore participes affirmat. Hæc tota pars doctrinæ impiè corrupta fuit à Sophistis: gratuitã enim peccatorũ veniã nobis tantùm in Baptismo dari fingũt. Illic solùm Christi sãguinẽ valere fatẽtur: sed à Baptismo nõ aliter nos Deo recõciliari tradũt, quàm per satisfactiones Relinquunt

& hîc quidem ſanguini Chriſti partem aliquam:ſed quum operibus, vel ex minima parte laudem aſſignant, & munus expiandi peccata, Deúmque placandi,prorſus euertũt quod hîc dicit Iohãnes. Nunquam enim hæc inter ſe conuenient,Mundari nos Chriſti ſanguine, & opera eſſe ablutiones: quia Ioannes non dimidium hîc, ſed totum Chriſti ſanguini aſsignat. Hæc igitur ſumma eſt,vt certò ſtatuant fideles ſe acceptos eſſe Deo: quia ſacrificio mortis Chriſti illis placatus eſt.Sacrificium verò, purgationem,expiationem, & ſatisfactionẽ ſub ſe continet. Quare horum omnium vis& effectus in ſolum Chriſti ſanguinẽ competit. Quo refellitur ſacrilegum Papiſtarum commentum de indulgentiis. Nam quaſi nõ ſufficiat Chriſti ſanguis, Martyrum quoque ſanguinem & merita in ſubſidium aduocant. Quanquam hæc blaſphemia apud eos lõgius patet.Nam quum ſuas claues, quibus remiſsionem peccatorum incluſam tenent partim ex Martyrum ſanguine & meritis, partim ex ſupererogationis operibus, quibus ſe quiſque peccator redimit, conflatas eſſe dicant,nulla illis manet peccatorum remiſsio,quæ non ſanguini Chriſti deroget. Nam ſi locum habeat eorũ doctrina, non purgabit nos Chriſti ſanguis, ſed tanquam adminiculum partiale concurret.Hoc etiam modo pendebunt conſcientiæ: quas hîc in ſolida fiducia conſiſtere Apoſtolus iubet.

8 Si dixerimus, quòd peccatum non habemus,nos ipſos decipimus,& veritas non eſt in nobis.

9 Si confitemur peccata noſtra,fidelis eſt & iuſtus, vt nobis peccata remittat,& purget nos ab omni iniuſtitia.

10 Si dixerimus quòd non peccauimus, mendacem facimus eum, & ſermo eius non eſt in nobis.

8 Iam à neceſsitate cõmendat gratiam illam. Quia enim à peccato nemo eſt immunis:nos omnes perditos eſſe ac deſperatos ſignificat, niſi Dominus nobis ſuccurrat veniæ remedio. Hæc ratio eſt cur tantoperè vrgeat neminem eſſe innoxium:quò melius ſciãt omnes indigere ſe miſericordia,quæ ipſos ab exilio liberet:atque ita magis ad obtinendum hoc tam neceſſarium bonum incitẽtur. Nomine *peccati* non tantùm praua & vitioſa inclinatio hîc notatur: ſed culpa quæ verè nos efficit reos coram Deo. Porrò, quum ſit vniuerſalis ſentẽtia:ſequitur neminem Sanctorum, qui ſunt, fuerunt, vel futuri ſunt, eximi ab hoc numero.Quare appoſitè Auguſtinus hoc teſtimonio Pelagianorum cauillum refellit,prudenter etiam expendit non exigi reatus confuſionem humilitatis cauſa:ſed ne mentiendo nos fallamus. Quũ addit,*Veritas non eſt in nobis*, ſuo more priorem ſentẽtiam iterando confirmat. quanquam non eſt ſimplex iteratio, vt alibi, ſed eos falli dicit,quia in mẽdacio glorientur.

9 *Si confitemur.* Iterum fidelibus promittit propitiũ illis Deum fore,modò ſe peccatores agnoſcãt. Magni enim intereſt,vt certò perſuaſi ſimus, prómptã paratámque nobis eſſe cum Deo reconciliationẽ,vbi peccauimus: alioqui ſemper infernũ in nobis incluſum ferimus. Pauci hoc quidem expendunt,quàm miſera & infelix ſit conſcientiæ vacillatio: ſed ita res habet,infernum regnare,vbi non eſt pax cũ Deo.Quò magis amplecti toto animo hanc promiſsionem decet, quæ certam omnibus peccata ſua cõfitentibus veniam offert. Porrò hanc in Dei fide & iuſtitia fundatam eſſe docet:quia Deus qui promiſit, verax eſt ac rectus. Nam qui *Iuſtum* vocari putant, quia nos gratis iuſtificet, nimium argutè,meo iudicio,philoſophantur. Iuſtitia enim hæc à fide pendet. Vtraque verò promiſsioni annexa eſt. poſſet enim alioqui iuſtus eſſe Deus,& tamen ſummo iure nobiſcum agere: ſed quia ſe Verbo ſuo nobis conſtrinxit, iuſtus cenſeri nõ vult niſi ignoſcat. Cæterùm confeſsio hæc,quum ad Deum referatur, ſyncerũ cordis affectum requirit.Cor autem loqui Deo nõ poteſt abſque vitæ nouitate. Ergo veram in ſe pœnitentiam continet.Gratuitò quidem remittit Deus: ſed

ita,vt

ita, vt misericordiæ facilitas non sit illecebra peccandi.

Purget nos. Purgandi verbum videtur alio sensu capere quàm prius. Nam Christi sanguine purgari nos dicebat: quia eius beneficio peccata non imputantur. Nunc verò, postquam de venia loquutus est, addit etiam Deũ nos purgare ab iniustitia: vt hoc secundum mẽbrum diuersum sit à priore. Ita duplicem ex confessione fructum ad nos redire significat: quòd Deus Christi sacrificio placat', nobis ignoscit: & quòd nos corrigit ac reformat. Si quis obiiciat, nunquam dum in mundo peregrinamur, ab omni iniustitia nos purgari: quantum ad reformationem spectat, verum id quidẽ est: sed Iohannes non docet quid Deus nunc perficiat in nobis. Fidelis est, inquit, vt nos mundet, non hodie scilicet nec cras. Nam quandiu carne circundati sumus, nos in continuo profectu esse oportet. Sed quod semel cœpit, quotidie pergit facere, donec tandem absoluat. Sic Paulus dicit, Nos electos esse, vt irreprehẽsibiles appareamus coram Deo: Ephes. 1. 4. Et alibi, mundatam esse Ecclesiam, vt sit absque omni ruga & macula, Ephes. 5. 27. Quanquam siquis præsentem locum secus interpretari malit, quasi idẽ bis dicat, liberum id relinquo.

10 *Mendacem facimus.* Vltrà progreditur, Quòd Deum blasphemẽt, qui sibi puritatem arrogant. Videmus enim vt passim totum genus humanum peccati damnet. Quare bellum cum Deo suscipit quisquis effugere tentat hanc damnationem, ipsumque arguit mendacii, quasi immeritos premat. Confirmationis causa addit, *Sermonem Dei non esse in nobis*: acsi diceret, nos tantam eius doctrinã reiicere, quæ sub reatu omnes includit. Vnde colligimus, nos tunc demum rite profecisse in verbo Domini, dũ verè humiliati sumus: vt gementes sub vitiorũ onere, cõfugere discamus ad Dei misericordiam: nec alibi quàm in paterna Dei indulgentia acquiescamus.

CAP. II.

1 FIlioli mei, hæc scribo vobis vt non peccetis: quòd siquis peccauerit, aduocatum habemus apud Patrem Iesum Christum, iustum:

2 Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris. Non pro nostris autem solùm, sed etiam pro totius mundi.

1 Est hæc non modò ἀνακεφαλαίωσις superioris doctrinæ, sed totius ferè Euãgelii summa, vt abstineamus à peccatis: & tamen quia semper obnoxii sumus Dei iudicio, certi simus Christum cum sacrificio mortis suæ intercedere, vt Patrẽ nobis propitiet. Interea occupatione etiam vtitur, ne quis putet eum peccandi licentiam dare, quum de misericordia Dei concionatur, & eam docet nobis omnibus esse expositam. Duas ergo Euangelii partes simul coniungit, quas separando præposteri homines illud lacerant ac mutilant. Præterea semper doctrina gratiæ obnoxia fuit improborum calumniis. Quum proponitur in Christo peccatorum expiatio, peccandi licentiam concedi iactant. His malis vt occurrat Apostolus, primò testatur hũc esse doctrinæ suæ finẽ, vt homines peccare desinant. Nã quum dicit, *ne peccetis*, hoc tantùm vult vt pro humanæ infirmitatis modo, abstineant à peccatis. Atque huc spectat quod iam tractaui de societate cum Deo, vt conformes illi simus. Interea tamen de gratuita peccatorum remissione non tacet: quia etiãsi cælum ruere, & omnia misceri debeãt, hæc pars doctrinæ nunquam omittenda: quin potius clarè & disertè prædicãdum est Christi officiũ. Sic etiam hodie nos agere decet. Quia procliuis est caro ad lasciuiam, sedulò monendi sunt homines, iustitiam & salutem morte Christi ideo partã esse, vt simus sacrum Dei peculium. Vtcunque tamen multos Dei misericordia proteruè abuti contingat, multi etiam canes calumniose nos traducant, quasi vitiis fræna laxemus: fortiter in asserenda Christi gratia pergendũ est, in qua maximè Dei gloria refulget, totáque hominum salus consistit.

Spernendi sunt, inquam, isti impiorum latratus quibus impetitos videmus fuisse Apostolos. Hac de causa, secundum membrum mox subiicit, *aduocatum* nobis esse, vbi peccauimus. Quibus verbis cõfirmat quod iã prius habuimus. Quia longè absumus à perfecta iustitia: imò quotidie reatum nobis accersimus: esse simul in promptu remedium Deo placando, si ad Christum confugimus. Atque hoc solũ est, in quo acquiescere possunt conscientiæ, in quo continetur hominum iustitia, in quo fundata est spes salutis. Conditionalis particula, *si quis*, debet in causalem resolui: nam fieri non potest quin peccemus. Denique significat Iohannes, non modò nos reuocari à peccatis per Euangelium, quia illic nos ad se Deus inuitat, & Spiritum regenerationis offert: sed etiam consuli miseris peccatoribus, vt Deum semper propitiũ habeant: nec peccata quibus obstricti tenentur, obstare quominus iusti sint, quia mediatorem habent qui ipsos Deo reconciliet. Porrò, dum ostendere vult, quomodo redeamus cum Deo in gratiã, dicit Christum esse nobis *aduocatum*. Nam in hoc apparet coram facie Dei, vt sacrificii sui vim & efficaciam erga nos exerat. Quò melius hoc posſit intelligi, crasſius loquar. Intercesſio Christi continua est mortis eius applicatio in salutem nostram. Quòd ergo Deus peccata nobis non imputat, hoc fit, quia Christum deprecatorem respicit. Cæterùm, duo tituli quibus postea Christum insignit, propriè ad circunstantiam huius loci spectant. Vocat *Iustum & propitiationem*. Vtroque præditum esse oportet, vt munus personámque aduocati sustineat. Quis enim peccator nobis Dei gratiam concilıet? Nam ideo arcemur omnes ab accessu, quia nemo purus est ac vacuus à peccato. Nemo itaque idoneus pontifex nisi innocens & à peccatoribus segregatus: quemadmodum etiã habetur 7. ad Heb. cap. ver. 26. Additur *propitiatio*: quia nemo absque sacrificio idoneus est pontifex. Itaque sub Lege nunquam sanctuarium ingrediebatur sacerdos, nisi præeunte sanguine: & victima in precibus, quasi solenne sigillum solebat ex Dei instituto adhiberi. Quo symbolo testatum esse Deus voluit, vt quis gratiã nobis impetret, oportere instructũ esse sacrificio. Nam vbi offensus est Deus, ad ipsum placandũ satisfactionis pretiũ exigitur. Hîc sequitur, oportere habere aduocato Sãctos omnes, qui fuerunt ac futuri sunt: neminem verò præter vnum Christum, huic muneri obeundo parem esse. Et certe nominatim duo hæc epitheta adscripsit Iohannes Christo, vt vnicum esse aduocatũ ostẽderet. Sicuti autem eximia inde consolatio ad nos redit, quum audimus Christum non semel modò esse mortuũ, vt nobis Patrẽ placaret: sed asſiduè intercedere pro nobis, vt aditus nobis in eius nomine ad Deum pateat, vt preces nostræ exaudiãtur: ita summoperè cauẽdum, ne honor, qui illi proprius est, aliò transferatur. Atqui scimus in Papatu promiscuè Sanctis attributum fuisse hoc munus. Nunc sunt anni triginta, quum hoc tam insigne fidei nostræ caput ferè sepultũ erat, Christum esse aduocatum. Hodie fatentur vnum quidem esse ex multis, sed non solum. Qui inter Papistas paulò plus habent verecundiæ, non negant Christum eminere: sed postea ingentem comitum turbam illi associant. Atqui verba clarè sonant, non posse aduocatum esse, qui non sit idem sacerdos. Sacerdotiũ porrò nonnisi in Christum solum competit. Interea non tollimus mutuas Sanctorum intercesſiones, quibus inter se charitatem exercent. Sed hoc nihil ad mortuos, qui ex hominum contubernio migrarunt: nihil etiam ad ea patrocinia quæ sibi confingunt, ne sint vnius Christi clientes. Nam etsi fratres orant pro fratribus, vnum tamẽ patronum omnes sine exceptione respiciunt. Dubium itaque non est, quin totidem Christo idola opponãt Papistæ, quot sibi patronos cõminiscuntur. Obiter verò notãdũ est, nimis crassè errare eos, qui Patris genibus Christum aduoluunt, vt pro nobis oret. Tollendæ sunt eiusmodi imaginationes, quæ cælesti Christi gloriæ derogant: ac retinenda simplex doctrina, fructum mortis eius recentem ac perpetuum nobis constare, quòd sua intercesſione Deũ nobis propitiet, precésque nostras tam sacrificii sui odore sanctificet, quàm patrocinii fauore adiuuet.

2 *Non pro nostris tantùm.* Amplificationis causa hoc addidit, vt certò persuasi sint fideles, expiationem à Christo

sto partam ad omnes extendi, qui Euangelium fide amplexi fuerint. Sed hic mouetur quæstio, Quomodo mundi totius peccata expientur. Omitto phreneticorũ deliria, qui hoc prætextu reprobos omnes adeoque Satanam ipsum, in salutem admittunt. Tale portentum refutatione indignum est. Qui hanc absurditatem volebant effugere, dixerunt sufficienter pro toto mundo passum esse Christũ: sed pro electis tantùm efficaciter. Vulgò hæc solutio in scholis obtinuit. Ego quanquam verum esse illud dictum fateor: nego tamen præsenti loco quadrare. Neque enim aliud fuit cõsilium Iohãnis, quàm toti Ecclesiæ commune facere hoc bonum. Ergo sub *omnibus*, reprobos nõ comprehendit: sed eos designat qui simul credituri erant, & qui per varias mundi plagas dispersi erant. Tunc enim verè, vt par est, illustratur Christi gratia, quum vnica esse mundi salus prædicatur.

3 Atque in hoc cognoscimus, quòd cognouimus eum, si præcepta eius seruamus.

4 Qui dicit, Noui eum, & præcepta eius non seruat, mendax est, & in eo veritas non est.

5 Qui verò seruat eius sermonem, verè in ipso charitas Dei perfecta est. In hoc cognoscimus quòd in ipso sumus.

6 Qui dicit se in eo manere, debet sicuti ille ambulauit, ita & ipse ambulare.

3 Postquam doctrinam illam de gratuita peccatorum remissione tractauit, iterum ad exhortationes redit illis annexas, & quæ ab ea dependẽt. Ac primò quidem admonet, non otiosam esse Dei notitiam, quæ ex Euangelio concipitur: sed parere ex se obedientiam. Postea ostendit quid maximè à nobis Deus flagitet, quid sit in vita præcipuum: nẽpe vt Deũ amemus. Quod de viua Dei cognitione hîc legimus, nõ temere Scriptura passim repetit. Mũdo enĩ nihil magis tritũ est, quàm pietatis doctrinã trahere ad frigidas speculationes. In hunc modum à Sorbonicis Sophistis adulterata fuit theologia, vt ex tota eorum scientia, ne minima quidẽ scintilla pietatis emicare queat. Et passim curiosi homines tãtùm discunt ex verbo Dei, quod garriant, ostentationis causa. Denique nimis vulgare hoc fuit seculis omnibus malum, nomen Dei frustra iactare. Sumit ergo Iohannes hoc principium, Quòd Dei cognitio sit efficax. Vnde colligit, minime Deũ cognoscere, qui præcepta eius non seruant. Plato, licet in tenebris palpitans, suum tamen illud Pulchrum, quod imaginatur, cognosci posse negat, quin hominem rapiat in admirationem sui: in Phædro, & aliis locis. Deum ergo, qui fieri potest vt cognoscas, & nullo affectu tangaris? Nec verò hoc tantùm ex Dei natura manat, vt cognitum statim amemus: sed idem Spiritus, qui mentes nostras illuminat, inspirat etiam cordibus conformem scientiæ affectum. Quanquam hoc secum fert Dei cognitio, vt eum timeamus & amemus. Neque enim Dominum & Patrem, vt se ostẽdit, possum' agnoscere quin præbeamus nos illi vicissim morigeros filios, & seruos obsequentes. Breuiter, Euangelii doctrina viuũ est speculũ, in quo Dei effigiẽ contẽplantes, in eã transfiguramur: quẽadmodũ Paul' docet 2. ad Cor. 3. 18. Quare vbi non adest pura conscientia, nonnisi inane scientiæ spectrum esse potest. Notãdus est hic ordo, quum dicit *nos cognoscere quòd nouerimus*. Significat enĩ, Dei obedientiã sic cõiunctã esse sciẽtiæ, vt tamen hæc ordine sit prior: sicuti necesse est causã affectu suo esse superiorẽ.

Si mãdata eius. Atqui nemo est, qui omni ex parte seruet. Ita nulla esset Dei cognitio in mundo. Respondeo, Apostolũ minimè secũ pugnare. Quũ ergo nuper omnes reos statuerit corã Deo: non intelligit seruare mandata, qui Legi penitus satisfaciant (quod exẽplum nusquã inueniri potest in mũdo:) sed qui pro humanæ infirmitatis captu, vitã suã formare studẽt ad Dei obsequiũ. Nã quoties de

fidelium iustitia Scriptura loquitur, adeò peccatorum remisionem non excludit, vt potius ab ea faciat exordiū. Nec verò inde colligēdum est, fidem in opera recumbere. Tametsi enim suæ quisque fidei testimonium habet ab operibus: non tamē sequitur illic fundatam esse: quum posterior hæc probatio instar signi accedat. Certitudo itaque fidei in sola Christi gratia residet: sed pietas & sanctitas vitæ veram fidem à ficta & mortua Dei notitia discernit: quia hæc veritas est in Christo, vt ait Paulus, exuisse veterem hominem, &c.

4 *Qui dicit, Noui eum.* Vnde probat mentiri, qui fidem iactant absque pietate? nempe à contrario: quia iam illud posuit, Quòd Dei cognitio res sit efficax. Neque enim nuda imaginatione cognoscitur Deus: sed quū se intus cordibus nostris per Spiritū patefacit. Cæterùm, quia multi hypocritæ fidei titulo frustra superbiunt, tales mendacii dānat Apostolus. Nam quod dicit, superuacuū foret, nisi per multorum ora volitaret falsa & inanis Christianismi professio.

5 *Qui verò seruat.* Nūc definit quænam vera sit Legis Dei obseruatio: nempe Deum amare. Locus hîc perperam, meo iudicio, ab iis exponitur, qui intelligunt, verè Deo placere, qui sermonem eius seruant. Potius sic resolue: Diligere syncero cordis affectu Deum, est mandata eius seruare. Breuiter enim, vt iam admonui, indicare voluit quid à nobis Deus exigat: & in quo posita sit fideliū sanctitas. Idem Moses quoque dicebat, quum Legis summam colligeret, Nunc Israel, quid petit abs te Dominus, nisi vt timeas ipsum, & diligas, ambulésque in præceptis eius? Deut. 10. 12. Item 30. 19, Elige vitam: nempe vt diligas Dominum Deum tuum, seruias illi & adhæreas, &c. Neque enim Lex, quæ spiritualis est, de externis tantùm operibus præcipit: sed hoc præcipuè nobis commendat, vt Deum ex toto corde diligamus. Quòd nulla hîc fit hominum mentio, pro absurdo haberi non debet. Continuò enim ex Dei amore fluit fraterna charitas: vt postea videbimus. Quisquis itaque vitam suam Deo probare cupit, ad hunc scopum omnes eius partes dirigat. Si quis obiiciat, Neminem vnquā fuisse repertum, qui Deum ita perfectè diligeret. Respondeo, sufficere modò quisque pro gratiæ sibi datæ mensura, ad hanc perfectionem aspiret. Interim constat definitio, quòd perfectus Dei amor, sit legitima Sermonis eius obseruatio. In ea nos progredi, sicut in notitia proficere decet.

Cognoscimus quòd in ipso. Redit ad illum Euangelii fructum, cuius meminerat: nempe societatē cum Deo & Filio eius. Atque ita confirmat superiorem sententiā à consequentibus. Nam si Euangelii finis est, vt Deo cōmunicemus: communicatio autem nulla esse potest absque amore: nemo ritè in fide proficit, nisi qui Deo ex corde adhæret.

6 *Qui dicit se in eo manere.* Quemadmodū prius lucem Dei nobis in exēplar proposuit: nunc quoque ad Christum nos vocat, vt eius simus imitatores. Quanquam non simpliciter hortatur ad imitationem Christi: sed ab vnitate quam habemus cum eo, arguit nos illi esse debere similes. Vitæ, inquit, & operū similitudo probabit nos in Christo manere. Porrò, his verbis ad proximum membrum, quod mox de amandis fratribus subiiciet, transitum sibi facit.

7 *Fratres, non mandatum nouum scribo vobis: sed mandatum vetus, quod habuistis ab initio. Mandatum vetus est sermo, quem audistis ab initio.*

8 *Rursum, mandatum nouum scribo vobis: quæ est veritas in ipso & in vobis: quia tenebræ transeunt, & lumen verum iam lucet.*

9 *Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est adhuc.*

Qui

10 *Qui diligit fratrem suum, in luce manet, & offendiculum in eo non est.*

11 *Qui verò fratrem suum odit, in tenebris est, & in tenebris ambulat, nec scit quò vadat: quia tenebræ excæcarunt oculos eius.*

7 Explicatio superioris doctrinæ, quòd scilicet amare Deum, sit seruare eius mandata. Non temere autem pluribus verbis in hoc insistit. Primùm, scimus vt semper odiosa sit vel suspecta nouitas. Deinde, non facilè insuetum iugum suscipimus. Adhæc, vbi certum aliquod doctrinæ genus sumus amplexi, quicquam in ea mutari vel nouari, nobis molestum est. His de causis admonet Iohannes, nihil se docere de charitate, nisi quod iam ab initio auditum fidelibus, vsu ipso inueterauerit. Alii vetustatem secus exponunt: quòd scilicet non aliam nunc in Euangelio viuendi regulã præscribat Christus, quàm Deus olim sub Lege. Idque verissimum est. Nec repugno, quin hoc sensu paulò pòst Euangelii sermonem appellet Vetus mandatum. Verùm hoc tantùm nunc velle arbitror, Hæc prima esse Euangelii rudimenta: sic ipsos à principio fuisse institutos: non esse cur refugiant quasi insolitum, quo pridem imbutos esse oportebat. Nam relatiuum, causæ loco poni apparet. *Vetus* ergo nominat, non quod ante multa secula traditum fuerit Patribus: sed in quo edocti fuerant statim à primo religionis ingressu. Id autem plurimum ad fidem asserendam valet: quia statuere debent Lectores, ab eodẽ Christo profectum esse, à quo Euangelium habent. *Mandatum vetus est.* Vetustatis nomen hoc loco longius extendi probabile est. Plenior enim est oratio, quum dicit, *Sermo quem audistis ab initio, est vetus mandatum.* Ac meo quidem iudicio, significat non debere accipi Euangelium, quasi doctrinam nuper natam: sed quæ à Deo prodierit, sitque æterna eius veritas. Acsi diceret, Non debetis Euangelii antiquitatem metiri temporis spatio, quo vobis allatum est. Siquidem illic patefacta vobis fuit æterna Dei voluntas. Non solùm ergo hanc piè viuẽdi regulam vobis tradidit Deus, quũ vocati primùm estis ad Christi fidem: sed eadẽ semper illi fixa probataque fuit. Et sane hæc demum antiquitas censeri debet, fidémque & reuerentiam meretur, quæ originem habet à Deo. Nam hominum figmenta, quantũuis longa annorum præscriptione, non tantum authoritatis acquirẽt, vt obruãt Dei veritatem.

8 *Rursus mandatum nouum.* Non videntur mihi Interpretes, Apostoli mẽtem assequuti esse. *Nouum* enim dicit, quod Deus quotidie suggerendo veluti renouat, vt se in eo tota vita exerceant fideles: quia nullum sit illis præstantius expetendum. Nam quæ pueri discũt rudimenta, postea locum cedunt altiori & solidiori doctrinæ. Contrà, Iohãnes negat eiusmodi esse doctrinam de fratribus diligendis, quæ tempore obsolescat: sed perpetuò vigere, vt non minus sit vltima perfectio, quàm tyrociniũ. Porrò hoc necesse fuit addi: quia, vt curiosi plus iustò sunt homines, bona pars semper noui aliquid cupidè appetit. Hinc simplicis doctrinæ fastidium, quod innumera errorum portenta gignit: dum quisque nouis subinde arcanis inhiat. Vbi autem hoc constitutum est, Dominum in eodem pergere tenore, vt in eo quod didicimus, tota vita nos retineat: iniectũ est huiusmodi cupiditatibus frenum. Ergo qui ad sapientiæ metam pertingere cupit, quòd ad vitam rectè instituẽdam attinet, ille in charitate proficiat.

Quæ est veritas. Probat ratione quod dixit: quia hoc vno charitatis mandato, quod ad institutionẽ vitæ spectat, constat tota Christi veritas. Quæ porrò expectanda est alia maior reuelatio? Nã Christus certè omnium finis est ac complementum. Proinde Veritatis nomen huc spectat, vt subsistant quasi in meta. Nam pro complemento vel absoluto statu accipitur. Christum illis cõiungit, vt membris caput. Acsi diceret, corpus Ecclesiæ non aliam habere perfectionẽ:

vel tunc solidè Christo vnitos fore, si sanctus amor inter ipsos mutuò vigeat. Alii secus exponunt, Quod est veritas in Christo, etiam in vobis est. Sed non video quorsum id spectet.

Quia tenebræ transeunt. Præsens tēpus loco præteriti. Significat enim, simul ac Christus illuxit, nos habere plenum intelligentiæ fulgorem. Non quòd sapiat quisque fidelium primo die quantum oportet (nam & Paulus Philip. 3. 11 se eniti testatur, vt apprehendat quod nondum assequutus est) sed quia Christi notitia ad discutiendas tenebras, sola sufficit. Ergo necessarii sunt quotidiani progressus: & prius suam auroram habet cuiusque fides, quàm ad meridiem perueniat. Sed quia eiusdem doctrinæ tenorem continuat Deus, in qua proficere nos iubet: meritò Euāgelii cognitio verum lumen dicitur, vbi Christus sol iustitiæ affulget. Ita via præcluditur hominum audaciæ, qui Euāgelii puritatem corrumpere suis figmentis tentant: ac tutò vniuersam Papæ theologiam anathemate damnare licet, quæ hoc verum lumen prorsus obscurat.

9 *Qui dicit se in luce.* Prosequitur suam metaphoram. Dixit charitatem vnicam esse regulam, ad quam exigenda sit vita: dixit hanc legem nobis in Euāgelio præscribi: dixit postremò illic esse quasi meridianam lucem, quæ oculos nostros intuitu sui retinere debet. Nunc exaduerso colligit, cæcutire omnes, ac in tenebris errare, qui à charitate alieni sunt. Quòd autem prius amorem Dei posuit, nunc fratrū, nihilo plus est repugnantiæ, quàm inter effectum & causam. Deinde ita inter se cōnexi sunt, vt diuelli nequeant. Dicet postea Iohannes capite tertio, falsò nos iactare dilectionem Dei, nisi proximos diligimus. Atque id verissimū est. Nunc verò charitatem erga proximos, tanquam testimonium sumit, quo probamus Deum à nobis diligi. In summa, quum charitas sic Deum respiciat, vt in Deo cōplectatur homines: nihil in eo absurdi, quod de charitate disputans Apostolus, promiscuè nunc ad Deum, nunc ad fratres refert. Atque hic familiaris est Scripturæ vsus. Sæpe tota vitæ perfectio statuitur in amore Dei. Rursum Paulus Rom. 13. 8 docet totam Legem implere, qui proximum diligit. Et Christus pronuntiat hæc esse Legis præcipua, iustitiam, iudicium, & veritatē, Matt. 23. 23. Vtrunque verum est, ac optimè cōuenit: quia & amor Dei nos ad homines diligēdos instituit: & re ipsa testamur nostram in Deum pietatem, homines ex iussu eius amādo. Quicquid sit, fixum hoc semper maneat, charitatem esse dirigendæ vitæ scopum. Quod eò diligentius notādum, quia quiduis potius omnes ferè eligunt, quàm vnicum hoc Dei mandatum. Eòdem pertinet quod sequitur, Non esse offendiculum, vbi est studium charitatis. Nam qui vitam suam ita format, nūquam impinget.

11 *Qui fratrem odit.* Rursum admonet, qualibet præclarā virtutis speciem ostentes, nihil tamen esse non vitiosum, vbi abest charitas. Conferatur hic locus cum 13. cap. 1. ad Cor. & lōga expositione non indigebit. Verùm ideo obscura est mundo hæc doctrina, quòd bona pars in laruis nescio quibus obstupefeit. Ita ficta sanctitas omnibus ferè oculos perstringit. Interim neglecta charitas iacet, aut saltem in postremum angulum reiicitur.

12 *Scribo vobis, filioli, quoniam remittuntur vobis peccata vestra propter nomen eius.*

13 *Scribo vobis, patres: quoniā nouistis eum qui est ab initio. Scribo vobis, adolescentes, quoniam vicistis malum illum.*

14 *Scribo vobis, pueri, quoniam nouistis Patrem. Scripsi vobis, patres, quoniā nouistis eum qui est ab initio. Scripsi vobis adolescentes, quia fortes estis, & verbum Dei manet in vobis, & vicistis malum illum.*

12 *Filioli.* Hæc adhuc generalis est sententia. Neque enim teneram modò ætatem

tatem compellat, sed communiter *filiolos* intelligit, omnium ætatum homines: quemadmodū primo capite, & hoc ipso paulò pòst. Hoc ideò dico, quòd interpretes perperam restringunt ad pueros. Atqui Iohannes, quum de pueris loquetur, παιδία vocabit: quod nomen ætati congruet. Hic autem, tanquam spiritualis pater, non senes minus quàm pueros τεκνία appellat. Mox quidem speciales sententias accommodabit singulis ætatibus. Falluntur tamen qui hinc faciunt initium. Quin potius, ne superior exhortatio gratuitæ peccatorum remissioni obscuritatem induceret, doctrinā hanc, quæ fidei propria est, iterum inculcat: vt certè hoc fundamentum semper retinendum est, in sola Christi gratia nobis salutem esse repositam. Vrgēda quidem vitæ sanctitas, sedulò præcipiendū de timore Dei, acriter stimulādi ad pœnitentiam homines, commēdanda vitæ nouitas cum suis fructibus: semper tamen cauendum ne suffocetur fidei doctrina, quæ Christū vnicum salutis bonorúmque omnium authorem statuit. Quin potius seruanda est hæc moderatio, vt primas semper fides obtineat. Hanc legem nobis præscribit Iohānes, quum de bonis operibus sedulò concionatus, ne tamen plus illis dare videatur quàm oportet, adeò solicitè nos ad Christi gratiam reuocat. *Remittuntur vobis peccata.* Sine hac fiducia nonnisi fluxa & vmbratilis erit pietatis species. Imò qui gratuita peccatorū remisione posthabita, insistūt in aliis partibus, sine fundamento ædificant. Interea Iohānes significat, nihil stimulandis ad timorem Dei hominibus aptius esse, quàm dum ritè edocti sunt, quid illis bonorum attulerit Christus: quemadmodum Paulus Phil.2.1 obsecrat per viscera misericordiæ Dei. Vnde apparet quàm improba sit Papistarum calumnia, qui frigere benè agēdi studium causantur, dum ea extollitur, quæ sola obsequētes Deo filios reddit. Nam inde sumit hortandi materiā, quòd tam beneuolum nobis Deum esse nouimus, vt peccata non imputet. *Propter nomen eius.* Causa materialis adscribitur, ne quæramus alia media, quæ nos Deo reconcilient. Neque enim satis fuerit tenere, Deum nobis ignoscere peccata, nisi rectà veniamus ad Christum, & pretium illud quod in cruce nobis persoluit. Idque eò magis obseruandum, quòd videmus Satanæ astu & prauis hominum figmentis hanc viā obstructam esse: dum variis satisfactionibus placare Deum conantur stulti homines, & innumera expiationum genera excogitant ad se redimendos. Nam quot promerendæ veniæ media Deo ingerimus, tot obstaculis arcemur ab eius accessu. Proinde Iohannes non contentus hac simplici doctrina, quòd nobis peccata Deus remittat, nominatim addit, propitium nobis esse Christi respectu, vt alias omnes rationes excludat. Nos quoque, vt hoc beneficio fruamur, omnia alia nomina omittere & obliuisci necesse est, solúmque Christi nomen amplecti.

13 *Scribo vobis patres.* Iam ad ætatum enumerationem descendit, vt ostendat singulis cōuenire quod docet. Nam generalis sermo interdum minus afficit: imò, quæ nostra est malignitas, pauci sunt qui putent ad se pertinere, quod simul ad omnes dirigitur. Senes se vt plurimum subducunt, quasi excesserint discendi ætatem. Pueri, quasi nondum maturuerint, recusant audire. Mediæ ætatis homines, quoniam aliis studiis occupantur, non adiiciunt huc animum. Ergo ne qui se eximant, Euangelium ad singulorum vsus accommodat. Designat autem tres ætates: quæ magis recepta est humanæ vitæ partitio. Vnde & celebris ille Lacedæmoniorum chorus tres ordines habebat: quorum primus canebat, Quod estis erim[?]: postremus, Quod estis fuimus: medius verò, Sumus quod alteri fuerunt, & alteri futuri sunt. In hos tres gradus Iohānes humanæ vitæ curriculū distribuit: ac incipit quidem à senibus: & illis cōgruere dicit Euangeliū, quia inde æternum Dei Filium discant. Nota est senū morositas: præsertim verò quia annorum multitudine metiūtur sapientiā, redduntur indociles. Præterea hoc vitii meritò in illis notauit Horatius in Arte poetica, quòd tēpus pueritiæ suæ laudantes, respuūt quicquid fit aut dicitur. Huic vitio prudenter medetur Iohannes, quū in Euāgelio non antiquā modò scientiā contineri admonet, sed quæ nos deducit

vsque ad ipsam Dei æternitatem. Vnde sequitur, nihil hîc esse quod fastidiant. Quòd dicit Christum fuisse *ab initio*, tam ad Diuinam eius præsentiam, in qua coæternus est Patri, quàm ad virtutem refero, de qua Apostolus loquitur ad Hebræos 13.8, quum dicit fuisse heri, sicut est hodie: acsi diceret, Si placet vetustas, habetis Christum, qui est omni vetustate superior. Quare ne pudeat eius esse discipulos, qui in se omnia secula cõprehendit. Interea notãdum, quænam sit verè antiqua religio: nẽpe quæ in Christo fundata est. Nam alioqui parum valebit quantumuis longa annorũ series, si originem ab errore ducat. *Scribo vobis adolescentes*. Tametsi diminutiuo vtitur, νεανίσκοι: non tamen dubium est, quin sermonem ad omnes dirigat, qui sunt in ætatis flore & statu. Scimus porrò ætatem illam sic addictam esse inanibus mundi curis, vt de regno Dei parum cogitet. Nam ingenii vigor & corporis robur, illos quodammodo inebriant. Proinde Apostolus eos admonet, vbi situm sit verum robur: ne amplius pro more suo in carne exultent. *Vos*, inquit, *fortes estis, quia vicistis Satanam.* Copula enim causalem particulam valet. Et sanè ea est fortitudo, quam appetere decet: nempe spiritualis. Et simul nõ aliunde haberi indicat, quàm à Christo. Bona enim quæ ex Euangelio percipimus, commemorat. Vicisse dicit qui adhuc sunt in actu ipso bellãdi: sed nostra conditio longè alia est, quàm eorum qui sub hominum vexillis militãt. Mars enim illis dubius, & euẽtus belli anceps. Nos priusquam congrediamur cum hoste, iam sumus victores, quia nobis caput nostrum Christus, totum semel mundum vicit.

14 *Scribo vobis pueri*. Indigent pueri alieno regimine. Itaque pueris optimè quadrare Euãgelium Apostolus colligit, quia illic inueniant Patrem. Nunc videmus quàm diabolica sit tyrãnis Papæ, quæ minaciter ab Euangelii doctrina omnes ætates arcet, quas Spirit⁹ Dei tam studiosè prouocat. Cæterùm, hæc quæ in species Apostolus distribuit, etiã generalia sunt. Nam toti in vanitatem defluimus, nisi nitatur nostra firmitas æterna Dei veritate. Nihil nobis magis fragile & caducum, nisi virtus Christi in nobis habitet. Pupilli sumus omnes, donec in gratiam adoptionis per Euangelium venimus. Quæ ergo de iuuenibus prædicat, etiam senibus sunt communia: sed tamen voluit singulis aptare quod illis maximè necessarium est, vt sine exceptione omnes indigere Euangelii doctrina ostendat. Particula ὅτι bifariam exponi potest: sed hîc sensus, quem posui, multò melior est: atque ita contextus melius cohæret. *Scripsi vobis*. Has repetitiones iudico esse superuacuas. Et probabile est quum falsò putarent imperiti Lectores, bis de pueris loquutum esse, temerè alia duo membra supposuisse. Quanquam fieri potest, vt Iohannes ipse sententiam de adolescentibus, augendi causa, secundò inseruerit: (illic enim addit, *fortes esse*: quod prius nõ dixerat) librarii autem temerè numerum implere voluerint.

15 *Ne diligatis mundum, neque ea quæ in mũdo sunt. Si quis diligit mundum, non est charitas Patris in eo.*

16 *Quia quicquid est in mundo (nempe cõcupiscentia carnis, concupiscentia oculorum, & superbia vitæ) non est ex Patre, sed ex mundo est.*

17 *Atqui mundus transit & concupiscentia eius: qui autem facit voluntatem Dei, manet in æternum.*

15 Antea dixerat, hanc esse vnicam piè viuendi regulam, Deum amare: sed quia vano mundi amore occupati, sensus omnes nostros aliò auertimus: vanitatem istã prius ex nobis reuelli oportet, vt in nobis regnet Dei amor. Donec mentes purgatæ fuerint, cẽties nullo profectu iterari posset superior illa cõcio. Non secus acsi aquam supra globum effundens, ne vnam quidem guttã colliges, quia nihil est illic vacuum, quo aqua retineatur. *Mũdi* nomine intellige quic-

quicquid ad præsentem vitā spectat, vbi separatur à regno Dei, & spe vitæ æternæ. Ita in se comprehendit omne genus corruptelas, & malorum omnium abyssum. In mundo sunt voluptates, deliciæ, & illecebræ omnes, quibus homo capitur, vt se à Deo subducat. Porrò tam seuere dānatur mundi amor: quia vbi nihil quàm terrā respicimus, necesse est Deum & nos ipsos obliuisci. Vbi verò peruersa eiusmodi cupiditas dominatur, & hominem ita implicitum tenet, vt non cogitet de cælesti vita, illic est belluinus stupor.

Si quis diligit mundum. Argumento à cōtrariis probat quàm necesse sit mundi amorem abiicere, si velimus placere Deo. Idque postea confirmat argumento à repugnantibus: quia quæ propria sunt mundi, cum Deo prorsus dissideāt. Tenendum est quod iam dixi, hîc notari profanum vitæ institutum, quod nihil habet cum regno Dei commune: vbi sic degenerant homines, vt præsenti vita contenti, nihilo plus de immortali vita cogitēt, quàm brutæ pecudes. Ergo quisquis ita se terrenis cupiditatibus mancipat, non potest Dei esse.

16 *Nempe concupiscentia carnis.* Vetus Interpres aliter. Nam ex vna sententia duas facit. Melius Græci, qui vno cōtextu legunt, Non esse ex Deo quicquid est mundi: & tres concupiscētiæ species interserunt oratione non abrupta. Nam explicationis vice, interposuit Iohannes hæc quasi tria exempla, vt summatim ostenderet qualia sunt studia, & quales eorum meditationes, qui mundo viuunt. Porrò an plena sit & integra partitio, non magnoperè refert. Quanquam non reperies hominem mundanum, in quo non regnent istæ cupiditates, vel saltem vna earum. Restat vt videamus, quid per vnamquanque intelligat. Primum membrū generaliter de vitiosis omnibus concupiscentiis exponi solet: quia caro totam hominis corruptā naturam significat. Ego tametsi nolim cōtendere, dissimulare tamē nolo, diuersum sensum mihi probari. Quum vetat Paulus Rom. 13. 14 carnis curam haberi ad concupiscentias, mihi videtur optimus esse huius loci interpres. Quid est illic Caro? Nempe corpus & eius accessiones. Quid ergo est carnis cupiditas, nisi quū homines terreni molliter & delicatè viuere appetentes, suis tantùm commodis intenti sunt? Nota est ex Cicerone & aliis, trimembris Epicuri partitio, qua inter cupiditates discernit: quum alias facit naturales & necessarias: alias naturales, non tamen necessarias: alias nec naturales nec necessarias. Verùm Iohānes, cui nota erat cordis humani ἀταξία, securè damnat cupiditatem carnis, quia semper intemperanter diffluat, nec mediocritatē seruet. Postea gradatim conscendit ad crassiora vitia. *Cupiditas oculorum,* meo iudicio, tam libidinosos aspectus comprehēdit, quàm vanitatem quæ in pompis & inani splendore vagatur. Sequitur postremo loco *fastus* aut superbia, cui coniuncta est ambitio, iactantia, aliorum contemptus, cæcus amor sui, præceps cōfidentia. Summa est, simulac mundus se offert, appetitus nostros, vt cor nostrū peruersum est, quasi effrænes belluas, illuc rapi: ita dominari varias concupiscentias, quæ omnes Deo sunt aduersæ. Pro *vita,* Græcè est, βίος, hoc est, viuendi genus & ratio.

17 *Atqui mundus transit.* Quia in mundo nihil est nisi caducum & quasi momentaneū: ex eo colligit quàm malè & miserè sibi consulant qui hîc sibi felicitatem constituunt: præsertim quum ad beatā æternæ vitæ gloriam nos Deus vocet: acsi diceret, Vera fœlicitas, quam Deus filiis suis offert, æterna est. Indignum est igitur, nos mundo implicari, qui mox cum bonis suis omnibus euanescet. *Concupiscentiam* hîc interpretor metonymicè quicquid concupiscitur, & hominum desyderia ad se rapit. Sensus est, Quicquid in mundo pretiosissimum & maximè optabile ducitur, nihil quàm vmbratile esse spectrum. Quum dicit, *perpetuò* manere qui faciunt Dei voluntatem: significat perpetuò fore beatos, qui ad Deum aspirant. Si quis obiiciat, neminem facere quod Deus præcipit: responsio in promptu est, non de absoluta Legis obseruatione hîc agi, sed de fidei obedientia, quæ vtcunque perfecta non sit, Deo nihilominus probatur. Voluntas Dei primùm in Lege nobis mōstratur: sed quia Legi nemo satisfacit, nulla illinc fœlicitas sperari potest. Verùm desperatis occurrit Christus cum nouo subsidio, qui non tantùm Spiritu

nos suo regenerat, vt obediamus Deo: sed facit etiam vt qualiscunque noster conatus, plenæ iustitiæ laudem obtineat.

18 Filioli, nouissima hora est: & sicut audistis quòd Antichristus venturus sit, etiam nunc Antichristi multi cœperũt esse: vnde scimus esse nouissimam horam.

19 Ex nobis egressi sunt, sed non erant ex nobis. Nam si fuissent ex nobis permãsissent vtique nobiscum: sed vt manifesti fierent, quòd non erant omnes ex nobis.

18 *Nouissima hora.* Confirmat fideles aduersus offendicula, quibus poterãt turbari. Iam exortæ erant variæ sectæ, quæ & fidei vnitatem scindebant, & dissipabãt Ecclesias. Apostolus autem non tantùm fideles munit, ne titubent: sed in cõtrarium finem hoc totum vertit. Admonet enim eos, iam adesse tempus extremum, ideóque eos ad maiorem vigilantiam hortatur: acsi diceret, Dum emergunt errores diuersi, potius expergefieri vos decet quàm obrui. Inde enim colligendũ est, non procul abesse Christum. Ergo intenti simus in eius expectationem, ne subitò nos deprehendat. Eodem modo hodie quoque nos erigi decet: & propinquum Christi aduentum fide apprehendere, dum omnia miscet Satan, turbandæ Ecclesiæ causa. Hæc enim sunt vltimi tẽporis signa. Verùm, tot secula, quæ à morte Iohannis fluxerunt, videntur hoc vaticinium falsi coarguere. Respondeo, Apostolum vulgari Scripturæ more denuntiare fidelibus, nihil iam amplius restare, nisi vt Christus in mundi redemptionem appareat. Quia verò nullum tempus præfigit: neque ætatis suæ homines lactauit spe inani, neque in posterum voluit abscindere Ecclesiæ cursum, & multas annorũ successiones, quibus huc vsque durauit Ecclesia in mundo. Et certè, si regni Dei æternitas nobis ante oculos versatur, nulla erit tam longa diuturnitas, quæ non sit instar momenti. Tenendum Apostoli consilium est, quòd *vltimum* tempus vocet, in quo sic complẽtur omnia, vt nihil supersit, præter vltimam Christi reuelationem.

Audistis quòd Antichristus. Loquitur tanquam de re nota. Vnde colligere promptum est, edoctos & admonitos ab initio fuisse fideles de futura Ecclesiæ dissipatione: tum vt solicitè ipsi se continerẽt in fide suscepta, tum vt posteros instruerent ad cauendum. Sic enim tentari Deus voluit Ecclesiam, ne quis nisi sciens ac volens falleretur, nec vlla esset ignorantiæ excusatio. Atqui videmus totum ferè orbẽ miserè fuisse deceptũ, acsi verbum nunquã de Antichristo factum esset. Quinetiam in Papatu nihil magis celebre ac tritum est, quàm futurus Antichristi aduentus. Interea, tam sunt stupidi, vt eius tyrannidem ceruicibus suis impositam non sentiant. Idem scilicet omnino illis contingit, quod Iudæis. Nam quũ hi promissiones de Messia teneãt, longius tamen absunt à Christo, quàm si nunquam illis auditum esset nomen. Nam imaginarius Messias, quẽ sibi finxerunt, eos à Filio Dei prorsus auertit. Et siquis ex Lege & Prophetis Christum illis ostendere studeat, nihil quàm ludet operam. Papistæ Antichristum imaginati sunt, qui per tres annos & dimidiũ vexaturus sit Ecclesiam. Omnes notæ, quibus Antichristum designat Spiritus Dei, in Papa clarè apparent: sed ille triẽnalis Antichristus stultos Papistas tenet occupatos, ne videndo videant. Meminerimus itaque, non modò indicatũ fuisse à Spiritu Dei Antichristũ, sed adscriptas simul fuisse notas, quibus discerni queat.

Etiam nunc multi. Videri posset hoc correctionis vice additũ: quasi falsò existiment vnum fore aliquod regnum: sed non ita est. Qui vnum tãtùm hominem putant fore, delirant illi quidẽ. Sed Paulus quum venturæ defectionis meminit, apertè testatur certũ fore corpus & regnum, 2. Thess. 2. 3. Initio prædicit defectionem, quæ per totam Ecclesiã grassabitur, vt sit quasi malũ vniuersale: deinde apostasiæ caput constituit aduersariũ Christi: qui in templo Dei sedebit, numen & diuinos honores sibi vsurpans.

Nisi

Nisi velimus sponte errare, ex ista Pauli descriptione Antichristum agnoscere discamus, quam suo loco exposui: nunc obiter attigisse sufficit. Sed quomodo hoc conueniet cum verbis Iohãnis, qui iam multos esse pronũtiat? Respondeo, Iohannem nihil velle aliud, quam speciales iam sectas emergere, quæ sint futuræ dissipationis præludia. Cherinthus enim, Basilides, Marcion, Valentinus, Ebion, Arrius, & reliqui, eius regni mẽbra erãt, quod diabolus postea aduersus Christum erexit. Propriè loquendo, nõdum Antichristus extabat: sed arcanum suæ impietatis clàm moliebatur: 2. Thes. 2.7. Verùm, Iohannes vtitur hoc nomine, vt piorum studium & solicitudinẽ ad repellendas fraudes magis acuat. Quòd si iam tũc in excubiis stare fideles iubeat Dei Spiritus, quum signa duntaxat venturi hostis procul cernerent: multò minus nunc dormiendi tempus est, quando Ecclesiã saua tyrãnide oppressam tenet, ac palàm Christo insultat.

19 *Ex nobis egressi sunt.* Alterã obiectionem præuertit, quòd pestes illas videbatur genuisse Ecclesia, & in sinu suo ad tempus fouisse. Nam certè hoc ad turbãdos infirmos plus valet, si vnus quispiã nobiscum verã fidem professus, deficiat, quàm si mille extranei in nos conspirẽt. Sic ergo fatetur eos prodiisse ex Ecclesiæ gremio, vt tamen neget fuisse vnquam ex Ecclesia. Porrò diducẽdæ obiectionis ratio est, quòd semper huic malo obnoxia sit Ecclesia, vt multos ferre cogatur hypocritas, qui verè Christum non habent, vtcunque eius nomen ore profiteãtur ad tẽpus. Quum dicit, *egressos esse à nobis*, significat locũ in Ecclesia prius occupasse, & habitos esse in piorum numero. Negat tamen fuisse ex nobis, quia falsò nomen obtenderint fidelium: sicuti paleæ, licet tritico in eadem area permixtæ sint, nõ tamen in tritico censentur.

Si fuissent ex nobis. Apertè pronũtiat, nunquam fuisse Ecclesiæ mẽbra, qui deficiunt. At certè sigillũ Dei, sub quo suos custodit, firmũ manet: vt inquit Paulus 2. Tim. 2. 19. Sed hîc oritur difficultas: multos enim, qui videbantur Christum amplexi, sæpe excidere cõtingit. Respõdeo, tres eorum esse gradus, qui Euãgelium profitentur. Sunt enim qui pietatẽ simulant, quum tamen mala conscientia intus eos arguat. Aliorum magis fraudulenta hypocrisis: qui non modò fucum hominibus facere tentãt, sed oculos sibi perstringunt, vt sibi videãtur rectè Deũ colere. Tertii viuam habẽt fidei radicẽ, ac suæ adoptionis testimonium penitus fixum cordibus gerunt. Priores duo ordines nihil stabilitatis habent. De postremis loquitur Iohãnes, quum impossibile esse dicit ab Ecclesia alienari. Neque enim sigillũ, quod Deus Spiritu suo insculpsit eorum cõscientiis, deleri potest. Semen incorruptibile, quod radicẽ egit, non potest euelli nec aboleri. Neque enim hîc de hominum, sed Dei constantia agitur, cuius electionem ratã esse oportet. Quare non immeritò dicit, vbi efficax est Dei vocatio, illic certam perseuerantiam fore. In summa, nunquam penitus imbutos fuisse Christi notitia intelligit, qui deficiunt: sed leuem duntaxat & euanidum habuisse gustum.

Vt manifestentur. Vtile ac necessariũ esse Ecclesiæ examẽ docet. Vnde ex aduerso sequitur, non esse iustam perturbationis causam. Quum sit areæ similis Ecclesia, ventilari paleam oportet, vt triticum purũ maneat. Hoc facit Deus, quum emittit hypocritas ex Ecclesia: eam enim quisquiliis & sordibus purgat.

20 *Et vos vnctionem habetis à Sancto: & nouistis omnia.*

21 *Non scripsi vobis, quia non noueritis veritatem: sed quia nouistis eam, & quia omne mendacium ex veritate non est.*

22 *Quis est mendax, nisi qui negat Iesum esse Christum? Hic est Antichristus, qui negat Patrem & Filium.*

23 *Omnis qui negat Filium, neque Patrem habet.*

20 Modestè excusat Apostolus, quòd eos tam solicitè admonet: ne putẽt oblique se perstringi, quasi rudes ignarósque eorum quæ probè tenere debuerant. Sic Paulus Romanis concedit prudentiam, vt aliis etiam monendis sint pares &

idonei: Rom.15.14: simul tamen ostẽdit, non posse aliter se munere sibi iniuncto defungi, quin eos commonefaciat. Neque tamen adulatoriè sic loquuntur Apostoli: sed hoc modo prudenter cauẽt, ne ab vllo hominum genere respuatur sua doctrina, quum non modò rudibus, sed in schola Domini eruditis cõgruere & vtilem esse denuntiant. Vsus ipse docet, quàm fastidiosæ sint hominũ aures. Tale quidem à piis debet abesse fastidium: boni tamen ac prudentis doctoris est, nihil omittere, quò sibi audientiam apud omnes faciat. Certum est autem, nos minori attentione & reuerentia excipere quod dicitur, si putamus eum qui loquitur, intelligentiam, quæ à Domino data est, nobis detrahere. Simul hac laude acuit Apostolus Lectores: quia minus excusationis habent, qui dono intelligentiæ sunt præditi, nisi alios profectu antecedant. Summa est, quòd Apostolus eos non docet tanquam rudes & elementarios, sed res iam cognitas in memoriam illis reducit: deinde quòd ad excitandas Spiritus scintillas eos hortatur, vt plenus in illis fulgor luceat. Ac seipsum exponit proximis verbis: se ideo scripsisse negans, quòd veritatem ignorent, sed quòd in ea probè sint edocti. Nam si rudes prorsus fuissent ac nouitii, capere non potuissent hanc doctrinam. Quòd autem *omnia* dicit nouisse, non vniuersaliter capi, sed ad præsentis loci circunstantiam restringi debet. Cæterùm, quũ dicit eos *habere vnctionem à Sancto,* nõ dubito quin ad veteres figuras alludat. Nam è sanctuario petebatur oleum ad vngẽdos Sacerdotes. Daniel 7.24 autem aduentum Christi, tempus proprium esse definit vngendo Sancto Sanctorum. Nam ideò vnctus à Patre fuit, vt multiplices copias ex sua in nos plenitudine diffundat. Hinc sequitur, nõ acumine proprii sensus rectè sapere homines, sed illuminatione Spiritus: deinde nõ aliter quàm per Christũ nos fieri Spiritus participes, qui & verũ est sanctuariũ, & vnicus noster Sacerdos.

21 *Et quòd mendacium.* Cõcedit illis iudicium, quo verum à falso discernant. Neque enim dialectica est ista propositio, Mendacium differre à veritate (qualiter in scholis generales regulæ traduntur) sed ad praxin & vsum accõmodatus sermo. Acsi diceret, Non tantùm eos tenere quid verum sit: sed etiam aduersus impiorum fallacias & imposturas munitos esse, vt prudenter sibi caueãt. Porrò non de vna aut altera mendacii specie loquitur: sed quicquid fraudis intẽtet Satan, aut quacunque parte eos adoriatur, lucis & tenebrarũ discretionem fore in prõptu dicit, quia ducẽ habeant Spiritũ.

22 *Quis est mendax?* Nõ asserit, solos esse eos mendaces qui negant apparuisse in carne Dei Filiũ, ne quis in soluendo hoc nodo vltra modum se torqueat: sed alios omnes superare. Quasi diceret, nisi hoc censeatur mendacium, aliud nullum haberi posse. Quemadmodum vulgò solemus loqui. Si perfidia in Deum & homines crimen non est, quod amplius crimen vocabimus? Quod autẽ de pseudoprophetis in genere attigerat, nunc accommodat ad rationem sui temporis. Digito enim ostendit eos, qui Ecclesiam turbabant. Quòd Cherinthũ & Carpocratem notari veteres existimant, facilè recipio. Cæterùm, Christi negatio latè patet. Neque enim satis est vno verbo fateri Iesum esse Christum, nisi talis agnoscitur, qualem eum Pater in Euangelio nobis offert. Duo isti quos nominaui, Christi titulum dabant Filio Dei: sed purum fingebant hominem. Sicuti sunt alii, vt Arrius, qui Dei nomine illum ornantes, æterna diuinitate spoliabant. Marcion, spectrũ hominis fuisse somniabat. Sabellius nihil à Patre differre commentus est. Illi omnes Dei Filium negarunt: quia nemo eorum integrum Christum syncerè agnouit: sed eius veritatem, quantum in se erat, adulterantes, idolum sibi pro Christo fabricarunt. Erupit deinde Pelagius, qui certamen quidem non mouebat de Christi essentia, quin verum hominem & Deum esse concederet: sed totum ferè eius honorem in nos transferebat. Hoc verò est Christum in nihilum redigere, quũ eius gratia & vis aboletur. Sic Papistæ hodie Liberum arbitrium Spiritus sancti gratiæ opponentes, partem iustitiæ & salutis locantes in operum meritis, innumeros sibi patronos imaginantes, per quos Deum propitium habeant, factitium nescio quem Christum habẽt: at viuam genuinámque Dei imaginem, quæ lucere in Christo debebat, prauis suis

suiscommentis deformant, virtutem enervant, officiũ obruunt & peruertunt. Nunc videmus negari Christum, quoties quæ habet propria, illi detrahuntur. Quemadmodum autem Christus Legis & Euangelii finis est, ac inclusos in se thesauros omnes habet sapientiæ & intelligentiæ: ita scopus est, in quem collimant hæretici omnes, vt sagittas illuc suas dirigant. Quare non immerito Apostolus impostorũ facit principes, qui Christum oppugnant: quando plena in eo veritas nobis est exhibita.

Hic est antichristus. Non loquitur de illo defectionis principe, qui Dei sedem occupaturus erat: sed quicunque Christum euertere conantur, eos in scelerata illa cohorte ponit. Atque vt eorum crimen amplificet, non minus Patrem ab illis quàm Filium negari asserit: acsi diceret, Nullam amplius eos habere religionem, quia Deũ penitus abiecerint. Quod ratione mox addita confirmat: quia nequeat Pater à Filio separari. Est autem hæc insignis sententia, & quæ inter prima religionis nostræ axiomata censeri debet. Imò postquam cõfessi sumus vnum esse Deum, hoc secundum caput necessariò connecti debet, Non alium esse, nisi qui in Christo cognoscitur. Neque hîc argutè disputat Apostolus de essentiæ vnitate. Certum quidem est, non posse diuelli Filium à Patre, quia sit ὁμοούσιος: sed aliud nunc agitur: quòd scilicet Pater, qui alioqui inuisibilis est, se in Filio tantùm patefecerit. Vnde & imago Patris vocatur: quia nobis repræsentat & exhibet quicquid de Patre cognitu vtile est. Nuda enim Dei maiestas, semper immẽso suo fulgore oculos nostros perstringet. Ergo necesse est in Christum respicere. Hic accessus est ad lucem, quæ alioqui meritò inaccessa dicitur. Iterum dico, non hîc agitari subtilem disputationem de æterna Christi essentia, quam vnam cum Patre habet. Abundè quidem ad eam probandam sufficit hic locus: sed Iohãnes ad fidei praxin nos vocat: nẽpe, quia Deus se totum nobis in Christo fruendum dedit, frustra alibi quæri. Vel si quis malit clarius: Quoniam in Christo habitat tota plenitudo diuinitatis, extra eum nihil esse Dei. Vnde sequitur, Turcas, Iudæos, & similes, Dei loco merum habere idolum. Nam quibuscunque insigniant titulis Deũ quem adorant: quia tamen eum reiiciunt sine quo ad Deum non peruenitur, & in quo nobis se Deus in solidum manifestat: quid habent præter suam creaturam, vel suum figmentum? Blandiantur sibi, vt volent, in suis speculationibus, qui extra Christum philosophantur de rebus diuinis: certum tamẽ est, nihil quàm desipere, quia non tenent caput, vt Paulus dicit Col. 2. 19. Vnde colligere promptum est, quàm necessaria sit Christi cognitio. Multi codices habent oppositam sententiam, Qui confitetur Filium, &c. sed quia puto annotatam ab aliquo Lectore, obrepsisse in contextum, omittere non dubitaui. Quòd si placeat ipsam inseri, sensus erit: non aliã esse legitimã Dei confessionẽ, quàm dum in Filio agnoscitur Pater. Si obiiciat quispiã, multos ex veteribus rectè sensisse de Deo, quibus tamen ignotus erat Christus: fateor non ita semper explicatam fuisse Christi notitiã: illud tamen semper fuisse verum contẽdo: quemadmodum Solis lumen radiis ad nos vsque diffunditur, ita Dei notitiam non nisi per Christum communicatam.

24 Ergo quod audistis ab initio, in vobis maneat. Si in vobis mãserit quod ab initio audistis, & vos in Patre & Filio manebitis.

25 Atque hæc est promissio quam ipse nobis promisit: nempe vita æterna.

26 Hæc scripsi vobis de his qui seducunt vos.

27 Et vnctio quã accepistis ab eo, in vobis manet: neque opus habetis vt quis vos doceat: sed quemadmodum vnctio docet vos de omnibus, & veritas est, & non est mendacium. Et quemadmodum docuit vos, manete in eo.

28 Et nunc, filioli, manete in eo: vt quum apparuerit, habeamus fiduciam: neque pudefiamus ab eius præsentia.

29 Si nostis quòd iustus sit, cognoscite quòd quisquis facit iustitiam, ex eo genitus est.

24 Superiori doctrinæ exhortationē attexit: & quò plus efficaciæ habeat exhortatio, fructum demonstrat, quem ex obedientia percipient. Ergo ad fidei constantiam eos hortatur: vt fixum in cordibus retineāt quod didicerunt. Porrò, quum dicit *ab initio*, sola antiquitas minimè ad probandam quamlibet doctrinam sufficeret: sed quia iam ostēdit, ritè in puro Christi Euangelio fuisse institutos: iure in eo permanendū esse infert. Ac diligenter notandus est hic ordo. Nam si ab eo doctrinæ genere, quod semel erimus amplexi, nolimus discedere, qualecunque illud sit: non constantia, sed peruersa erit obstinatio. Quare delectus est habendus, vt nobis fidei nostræ ratio constet ex Dei verbo: tum sequatur inflexibilis constantia. Papistæ initium iactant, quia superstitiones suas à pueritia imbiberint. Hoc prætextu, apertam veritatem contumaciter repudiare sibi permittunt. Talis pertinacia nobis documento est semper faciēdum esse exordium à doctrinæ certitudine.

Si in vobis manserit. Hic perseuerantiæ fructus est, quòd in quibus manet Dei veritas, illi in Deo manent. Vnde colligimus, quid in tota pietatis doctrina sit quærendum. Quare, is demum optimè profecit, qui huc vsque progressus est, vt Deo penitus adhæreat. In quo autem non habitat Pater per Filium, is totus est vanus & inanis, quicquid scientiæ teneat. Porrò hæc eximia laus sanæ doctrinæ, quòd nos Deo coniungit, ac in ea reperimus quicquid ad veram Dei fruitionem pertinet. Postremo loco admonet hanc esse solidam felicitatem, si Deus in nobis habitet. Loquutio qua vtitur, ambigua est: vel quòd hæc sit promissio, qua nobis promisit vitam æternam: vel appositiuè, quòd hæc sit promissio quam nobis dedit: nempe vita æterna. Quia tamen vtrouis modo accipias, idē manet sensus: libera sit electio. Sūma est, Non aliter nos victuros, quàm si vitæ semen in animis nostris conceptum, vsque ad finem alamus. Multus est Iohānes in hoc capite tradendo, in cognitione Christi non modò beatæ vitæ principium esse situm: sed etiam perfectionem. Verùm nulla eius repetitio nimia esse potest: quando hāc semper hominibus causā fuisse exitii notū est, quòd Christo nō côtēti, extra simplicem Euangelii doctrinam euagari gestierunt.

26 *Hæc scripsi vobis.* Iterum excusat Apostolus, quòd eos admoneat qui intelligentia & iudicio alioqui præditi erant. Hoc autem ideo facit, vt iudicium Spiritus adhibeant, ne inutilis sit admonitio. Acsi dixisset, Ego quidem meas ago partes: sed interea necesse est, vt vos Dei Spiritus in omnibus dirigat. Nam frustra vocis meæ sonitu aures vel potius aerem verberabo, nisi ille intus loquatur. Quum audimus eum de seductoribus scripsisse, semper obseruemus, bono & sedulo pastori non modò curam incumbere vt oues aggreget, sed etiam vt lupos abigat. Quid enim profuerit, puram Euangelii vocem in medium afferre, si ad manifestas Sathanæ imposturas conniuemus? Nemo itaque fideliter Ecclesiam docere poterit, nisi qui profligandis erroribus, si quos spargi à seductoribus videt, erit intentus. Quod dicit, *vnctio, quam ab eo accepistis*, ego ad Christum refero.

27 *Non opus habetis.* Ridiculus esset Iohannes, quemadmodum suprà dixi, si inutilem doctrinam profunderet. Non igitur tantum illis tribuit sapientiæ, vt Christi discipulos esse neget. Tantùm significat, illos minimè esse rudes, vt docendi sint tanquam de rebus ignotis: nec se quicquā proponere quod non vltrò illis suggerat Dei Spiritus. Perperam itaque phanatici homines hoc testimoniū arripiunt, vt ab Ecclesia vsum externi ministerii excludant. Dicit fideles, Spiritus magisterio edoctos, iam tenere quæ tradit: vt non opus habeant, quasi ignota discere. Hoc dicit quò plus authoritatis suæ doctrinæ conciliet: dum eius subscriptionē quisque in corde suo reperit digito Dei insculptam.

Cæterùm

Cæterùm, quum pro fidei menſura quiſque intelligat: fides autem in aliis exigua ſit, in aliis mediocris, in nemine abſoluta: hinc ſequitur neminem tantum ſcire, quin profectui adhuc ſit locus. Deinde hæc altera eſt doctrinæ vtilitas, quòd vbi probe tenent homines quod expedit: commonefacimus tamen eos & excitamus, vt maior inde confirmatio illis accedat. Nam quod de omnibus eos à Spiritu doceri pronuntiat Iohannes, non tam generaliter accipi debet: ſed ad loci præſentis circunſtantiam reſtringi. In ſumma non aliò ſpectat, quàm ad ſtabiliendam eorum fidem, dum eos ad Spiritus examen reuocat, qui ſolus eſt idoneus doctrinæ cenſor & approbator, dum eam cordibus noſtris obſignat, vt certò ſciamus Deum loqui. Nam quum in Deum reſpicere debeat fides, ſolus ipſe ſibi teſtis eſſe poteſt, vt cordibus noſtris perſuadeat, à ſe profectũ eſſe quod aures noſtræ percipiunt. Atque id ſibi volũt hæc verba, *Quemadmodũ vos docet, veritas eſt*: Spiritum ſcilicet inſtar ſigilli eſſe, quo nobis teſtata fiat Dei veritas. Quum addit *non eſſe mendacium*, hac particula alterum Spiritus officium deſignat: nempe iudicio & diſcretione nos regere, ne mendacio fallamur: ne hæreamus ſuſpenſi & perplexi: ne velut dubiis in rebus vacillemus.

Quemadmodum docuit, manete. Dixerat in illis manere Spiritum: nunc vt in eius reuelatione maneant, hortatur. Et ſpeciem ipſam reuelationis deſignat, Manete, inquit, in Chriſto, quemadmodum vos Spiritus docuit. Scio aliter vulgò exponi, Manete in ea: vt vnctionem referat. Sed quũ repetitio quæ mox ſequitur nonniſi Chriſto conueniat, mihi non dubiũ eſt quin de Chriſto hîc quoque loquatur: & contextus hoc poſtulat. Nam in eo capite inſiſtit Apoſtolus, vt puram Chriſti notitiam retineant fideles, vtque non alia via ad Deum contendant. Interea clare oſtendit, non aliam in finem Dei filios illuminari à Spiritu, niſi vt Chriſtum cognoſcant. Quòd ſi inde non deflexerint, perſeuerantiæ fructum proponit: nempe quòd fiduciam habituri ſint, ne pudefiant ab eius conſpectu. Non enim fides nuda eſt ac frigida Chriſti apprehenſiô, ſed viuus & efficax potẽtiæ eius ſenſus, qui fiduciam generat. Nec verò aliter ſtaret fides, dũ tot quotidie fluctibus impetitur, niſi & in Chriſti aduentum reſpiceret, & eius virtute ſuffulta, tranquillum afferret ſtatum conſcientiis. Porrò optimè fiduciæ natura exprimitur, quum intrepidè ſuſtineri dicit Chriſti præſentiam. Nam qui ſecure in vitiis ſibi indulgent, obuertunt tergũ Deo: neque aliter quàm in Dei obliuione, pacem inueniunt. Hæc eſt carnis ſecuritas, quæ homines obſtupefacit: vt à Deo auerſi neque peccatum horreant, neque mortem metuant: interea refugiant Chriſti tribunal: pia autem fiducia in ſolum Dei intuitum recumbit. Vnde fit, vt placide Chriſtum expectent pii, neque eius conſpectum reformident.

29 *Si noſtis quòd iuſtus.* Iterum ad exhortationes tranſit: vt eas doctrinæ ſubinde in tota Epiſtola permiſcet. Multis autem argumentis probat fidem neceſſariò cum ſancta & pura vita coniunctam eſſe. Primum eſt, quòd ſpiritualiter gignimur in Chriſti ſimilitudinem. Vnde ſequitur, neminem ex Chriſto genitum, niſi qui iuſtè viuit. Quãquam incertum eſt, Chriſtúmne an Deum intelligat, quum dicit Ex eo eſſe genitos qui faciunt iuſtitiã. Illa certè vſitata eſt loquendi ratio in Scripturis, Nos ex Deo gigni in Chriſto. Sed in hac quoque altera nihil abſurdi eſt, Ex Chriſto gigni qui eius Spiritu renouantur.

CAPVT III.

1 *Videte qualem charitatem dedit nobis Pater, vt filii Dei nominemur. Propterea mundus non nouit nos: quia non nouit ipſum.*

2 *Dilecti nunc filii Dei ſumus, & nondum apparuit quid erimus. Scimus autem, quòd ſi apparuerit, ſimiles ei erimus: quia videbimus eum ſicuti eſt.*

3 *Et omnis qui habet hanc ſpem in eo, purificat ſeipſum: quemadmodum ille purus eſt.*

1 Secundum argumẽtum, à vocationis noſtræ dignitate & præſtantia. Non vulgari honore, inquit, nos dignatus eſt cæleſtis Pater, quum in filios adoptauit. Hæc tanta gratia puritatis ſtudium accẽdere in nobis debet, vt ſimus illi conformes: nec verò fieri poteſt, quin ſe purificet, qui ſe vnũ ex Dei filiis agnoſcit. Et quò plus vehementiæ habeat exhortatio, Dei gratiam amplificat. Nã quod dicit *datã* eſſe charitatẽ, ſignificat hoc meræ eſſe liberalitatis, quòd nos Deus pro filiis habet. Vnde enim tanta nobis dignitas, niſi ex Dei amore? Amor porrò hîc gratuitus prædicatur. Eſt quidem impropria loquutio: ſed maluit impropriè loqui Apoſtolus, quã nõ exprimere quod neceſſe cognitu erat. In ſumma ſignificat, quò amplior effuſa eſt in nos Dei bonitas, illi nos eò magis obſtrictos eſſe: quẽadmodum Paulus Rom. 12.1 per eius miſericordias Romanos obſecrat, vt ſe illi puras hoſtias offerant. interea docemur, gratuitam, vt dixi, eſſe piorum omnium adoptionem, nec ab vllo operũ reſpectu pendere. Nam quod Sophiſtæ dicunt adoptari quos fore dignos præuidet Deus, apertè his verbis refellitur. Neque enim hoc modo gratuitum eſſet donum. Hoc doctrinæ caput tenere in primis operæpretium eſt. Nam quum vnica ſalutis noſtræ cauſa ſit adoptio, & eam ex mero ſolóque Dei amore fluere teſtetur Apoſtolus, nihil hîc noſtræ dignitati vel operum meritis ſit reliquũ. Cur enim ſumus filii? quia ſcilicet nos cœpit gratis amare Deus: quum odio potius digni ſim⁹ quàm amore. Quum autẽ Spiritus adoptionis noſtræ pignus ſit: hinc ſequitur, ſi quid eſt in nobis boni, Dei gratiæ adeò opponi non debere, vt potius ei referendum ſit acceptũ. *nomen* de quo loquitur, inanis eſſe titulus non poteſt. Nam Deus eſt qui nos ore ſuo filios pronuntiat: quemadmodum Abrahæ nomen impoſuit ex re ipſa.

Propterea mundus. Hæc tentatio grauiter fidem oppugnat, adeò non reputari nos in filiis Dei, vel vllam tantæ præſtãtiæ notã in nobis conſpici, vt potius nos totus ferè mundus ludibrio habeat. Ergo ex præſenti ſtatu vix colligi poteſt Deum eſſe nobis patrem: ſicuti diabolus omnia machinatur vt hoc beneficium obſcuret. Huic ſcandalo medetur, quum dicit, *nos hodie quales ſumus* nondum agnoſci, quia mundus Deum non cognoſcit: itaque nõ eſſe mirum, ſi eius filios contemnat. Cuius rei illuſtre ſpeculum extitit in Iſaac & Iacob. Nã quum vterque à Deo electus eſſet, illum Iſmael riſu & ſannis, Gen. 21.9, & 27.41: hunc Eſau minis & gladio perſequebatur. Ergo vtcunque videamur oppreſsi in mundo, ſtat nihilominus ſalus noſtra recta & incolumis.

2 *Nunc filii Dei ſumus.* Nunc ad proprium cuiuſque ſenſum deſcendit. Nam quanuis impii nos ad ſpem abiiciendam non ſolicitent, præſens tamen noſtra conditio à gloria filiorũ Dei multum abeſt. Nam quantum ad corpus ſpectat, puluis & vmbra ſumus: mors ſemper ante oculos verſatur: interea mille ærumnis ſumus obnoxii: anima verò innumeris malis ſubiecta: ita in nobis infernũ ſemper reperiemus. Quò magis neceſſe eſt ſenſus omnes noſtros abſtrahi à præſenti rerum aſpectu, ne miſeriæ, quibus vndique circũdati ſumus & propè obruti eius felicitatis, quæ adhuc latet, fiduciam nobis excutiant. Hoc enim Apoſtoli conſiliũ eſt, perperã nos eſſe facturos, ſi ex præſenti ſtatu æſtimemus quid nobis Deus contulerit: ſed indubia fide tenendum eſſe quod nondũ apparet.

Scimus autem quòd ſi apparuerit. Hæc conditio reſolui debet in aduerbium tẽporis Vbi, vel Quum. Porrò verbũ hoc *apparuerit*, diuerſo ſenſu quàm prius accipitur. Dicebat nuper Apoſtolus nõdũ apparuiſſe quid ſimus futuri, quòd abſcõditus ſit adoptionis noſtræ fructus: quia in cælo eſt noſtra felicitas, nos autem procul inde in terra peregrinamur: quia hæc caduca vita, & centum aſsiduè mortibus ſubiecta longè diſsimilis eſt æternæ gloriæ, quæ Dei filios decet: quia carnis ergaſtulo ſeruilem in modum incluſi, longè à libero cæli terræque dominio diſtamus. Nunc verò ad Chriſtũ refert particulã iſtam, *Quum apparuerit.* Idem enim docet quod Paulus Col. 3.3, vbi dicit, Vita veſtra cum Chriſto abſcondita eſt:

est: vbi verò Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos cum ipso apparebitis in gloria. Neque enim aliter stare fides nostra potest, quàm dum in Christi aduentum respicit. Nam hæc causa est cur Deus, gloriæ nostræ manifestationē differat: quia nondum manifestatus sit Christus cum potentia regni sui. Hæc, inquam, vna sustinendæ fidei nostræ ratio, vt patiēter vitam nobis promissam expectemus. Simulac paululum à Christo quispiam deflexerit, necesse erit eum deficere. *Sciendi* verbo, fidei certitudinem designat, vt eam discernat ab opinione. Nec simplex aut vniuersalis scientia hic notatur: sed quam sibi priuatim quisque aptare debet, vt certò statuat, se Christo aliquando fore similem. Ergo vtcunque pendeat gloriæ nostræ exhibitio vsque in Christi aduentum, eius tamen cognitio optimè fundata est.

Similes. Non intelligit pares fore. Capitis enim & membrorū discrimen esse aliquod oportet: sed similes ei erimus, quia corpus nostrū humile, cōforme reddet corpori suo glorioso, vt Paulus docet Philip. 3. 21. Nam breuiter ostendere Apostolus voluit, hunc vltimum esse adoptionis nostræ finem, vt quod ordine in Christo præcessit, tandem in nobis compleatur. Videtur tamē infirma esse, quæ subiicitur ratio. Nam si Christi aspectus nos Christo similes faciet, communis nobiscum erit impiis gloria, qui eū similiter visuri sunt. Respondeo, hunc esse familiarem aspectum, quem impii ferre nequeunt, quin expauescant: imò præterquàm quòd fugient Dei conspectum & horrebunt, eius gloria illis oculos perstinget, ita vt confusi stupeant. Videmus enim vt Adam sibi malè conscius, Dei præsentiam reformidet, Gen. 3. 6. Et illud generaliter Deus de hominibus pronūtiat apud Mosem, Nemo me videbit, & viuet, Exo. 33. 20. quia fieri aliter nō potest, quin Dei maiestas tāquā ignis consumēs, non secus ac stipulam nos cōsumat: quæ scilicet est carnis nostræ imbecillitas. Quatenus autem renouatur in nobis Dei imago, oculos habemus ad Dei aspectum comparatos. Et nunc quidem Deus imaginem suam instaurare in nobis incipit: sed quantula ex parte? Ergo nisi omni carnis nostræ corruptione exuti, Deum facie ad faciem aspicere nō poterimus. Quod etiam exprimitur particula ista, *Qualis est*. Neque enim omnē Dei aspectum nunc nobis adimit: sed quemadmodum dicit Paul' 1. Cor. 13. 12, Nunc tātùm per speculum cernimus in ænigmate. Hunc autem videndi modum ab oculari intuitu alibi discernit. In summa, Deus nunc se nobis conspiciendum offert, non qualis est, sed qualem modulus noster eum capit. Ita impletur illud quod habetur apud Mosem, nos eum velut à tergo duntaxat videre, Exod. 33. 23: quia in eius facie nimius est fulgor. Notandum præterea est, rationem hanc, quam adducit Apostolus, ab effectu sumptā esse, non à causa. Neque enim docet, similes ideo nos fore, quia fruemur aspectu: sed inde probat nos diuinæ gloriæ fore participes, quia nisi spiritualis, & cælesti beatáque immortalitate prædita esset natura, ad Deum nunquam tā propè accederet. Nec tamen tanta gloriæ erit perfectio in nobis, vt totum Deum aspectus noster comprehendat. Longa enim tūc quoque erit inter nos & ipsum proportionis distantia. Sed quum dicit Apostolus nos eum, qualis est, visuros, nouum & ineffabilem videndi modum designat, cuius nunc sum' expertes. Quādiu enim per fidē ambulamus Paulus nos ab eo peregrinari docet, 2. Cor. 5. 6. Et quoties se visendum Patribus præbuit, nō in sua essentia, sed sub symbolis sēper visus est. Ergo tunc demū in se videbitur quæ nunc latet Dei maiestas, vbi ablatum fuerit mortalis huius & corruptibilis naturæ velum. Ab aliis argutis disputationibus supersedeo. Videmus enim quātopere se in illis Augustin' torqueat, nec tamen se expedit, quum in epistolis ad Paulinam & Fortunatianum, tū libro de Ciuitate Dei 22. & aliis locis. Quod tamen illic dicit, obseruatu dignū est, Plus valere in hac inquisitione viuendi quàm loquendi modum: & cauendum esse, ne dum altercando quærimus quomodo posit Deus videri, pacem & sanctificationem perdamus, sine qua nemo eum videbit.

3 *Omnis qui habet hanc spem*. Nunc concludit, nō ideo debere sanctitatis studium frigere in nobis, quia nondum appareat nostra felicitas: spem enim sufficere. Porrò scimus sperari quæ sunt ab-

ſcōdita. Senſus ergo eſt: Vtcunque Chriſtum nondum habeamus oculis præſentem, ſi tamen in ipſo ſperamus, fieri non poſſe, quin ſpes iſta nos ad ſectandam puritatem excitet ac ſtimulet: quia ad Chriſtum rectà nos dirigit, quem ſcimus abſolutum eſſe puritatis exemplar.

4 *Quicunque facit peccatum, etiam iniquitatem facit: & peccatum eſt iniquitas.*

5 *Porrò noſtis quòd ille apparuit vt peccata noſtra tolleret: & peccatum in eo non eſt.*

6 *Quiſquis in eo manet, non peccat: quiſquis peccat, non vidit eum.*

4 Iã ſuprà oſtendit Apoſtolus quàm ingrati ſimus Deo, ſi paruifacimus adoptionis honorem, quo nos vltrò præuenit: ac non ſaltem mutuum illi amorem rependimus. Simul admonitionem illam interpoſuit, non debere affectum noſtrũ diminui, quia differtur promiſſa beatitudo. Nunc autem quia homines in malis plus æquo ſibi blandiri ſolent, hãc peruerſam indulgentiam corrigit, pronuntians iniquos eſſe, ac Legis transgreſſores quicunque peccant. Credibile enim eſt, tunc fuiſſe qui blanditiis iſtis extenuarent ſua vitia: Non mirum ſi peccemus, quia ſumus homines: ſed magnum eſt peccati & iniquitatis diſcrimen. Friuolam hanc excuſationem illis excutit Apoſtolus, quum peccatum definit eſſe diuinæ Legis transgreſsionem. Nam illi propoſitum eſt peccati odium & horrorem inducere. Nomen ipſum peccati leue quibuſdam videtur: iniquitas autem vel Legis transgreſsio non tam facilè ignoſci poteſt. Cæterùm non facit Apoſtolus æqualia peccata, quum iniquitatis damnat omnes qui peccant: ſed ſimpliciter docere vult, ex contemptu Dei naſci peccatum, & peccando violari Legis iuſtitiam. Quare nihil commune habet cum delirio Stoicorum paradoxo hæc Iohãnis doctrina. Deinde hîc *peccare* non ſignificat in aliquo opere delinquere: nec *peccati* nomẽ pro ſingulis delictis capitur: ſed Peccatum vocat, vbi homines toto cordis affectu ad malum ruunt. Nec alios peccare intelligit, niſi qui addicti ſũt peccato. Neque enim fideles, qui adhuc carnis concupiſcentiis laborant, iniqui cẽſentur, quantuis à peccato non ſint puri nec immunes: ſed quia nõ regnat in ipſis peccatũ, Iohannes dicit eos non peccare: vt mox fuſius exponam. Summa huius ſententiæ eſt, Peruerſam eorum vitam qui peccãdi licentiam ſibi indulgent, exoſam eſſe Deo, nec poſſe ab eo ferri, quum ipſius Legi ſit aduerſa. Hinc non ſequitur, neque poteſt colligi, fideles iniquos eſſe: quia ſubeſſe Deo cupiunt, ſibique in ſuis vitiis diſplicent, idque in ſingulis delictis. Deinde vitam, quantum in ſe eſt, componunt ad Legis obſequiũ. Verùm, vbi deliberata eſt peccandi voluntas vel cõtinuꝰ tenor, illic eſt Legis trãſgreſsio.

5 *Porro noſtis quòd ille apparuit.* Alio argumento demonſtrat quantum inter ſe diſsideant peccatũ & fides. Chriſti enim officium eſt peccata tollere, & in hunc finẽ à Patre miſſus eſt: fide autem percipimus Chriſti virtutem. Ergo qui in Chriſtum credit, neceſſe eſt à peccatis purgari. Cæterùm, quũ alibi dicatur Chriſtus peccata tollere, quoniam mortis ſuæ ſacrificio ea expiauit, ne corã Deo nobis imputentur, Ioh.1.29: hoc loco intelligit Iohannes verè & ipſo actu, vt loquuntur, Chriſtum tollere peccata, quia per ipſum crucifigitur vetus homo noſter, Rom.6.6, & per pœnitentiam, carnem noſtram cum prauis concupiſcẽtiis Spiritus eius mortificat. Neque enim patitur contextus de remiſsione exponi. Sic enim, vt dixi, ratiocinatur, Eos qui peccare non deſinunt, irritum facere Chriſti beneficium: quum ideo venerit, vt aboleret regnum peccati. Id autẽ ad Spiritus ſanctificationem refertur.

Peccatum in eo non eſt. Non de Chriſti perſona hîc agit: ſed de toto corpore. Quocunque vim ſuam diffundit Chriſtus, negat amplius locum eſſe peccato. Proinde ſtatim colligit non peccare, qui in Chriſto manent. Nam ſi per fidem in nobis

nobis habitat, opus illud suum peragit, vt nos a peccatis purget. Vnde apparet quid sit *peccare*. Neque enim suo nos Spiritu perfecte vno die vel momento Christus renouat, sed renouationem ex parte cœptam continuat tota vita. Fieri ergo non potest quin peccato obnoxii sint fideles, quandiu in mũdo agunt. Sed quatenus viget in ipsis Christi regnum, peccatum abolitum est. Interea censentur à præcipua parte: hoc est iusti esse & iuste viuere dicũtur, quia syncero cordis affectu ad iustitiã aspirant. Dicuntur *non peccare*: quia etsi carnis infirmitate labuntur, peccato tamen non consentiunt: quin potius gemendo luctantur, vt verè testari cum Paulo queant se malum facere quod nolunt, Rom.7.19. *Manere in* Christo fideles dicit, quia fide in eum inserimur, & vnum efficimur cum ipso.

6 *Quisquis peccat, non vidit eum.* Oppositum membrum suo more addidit, vt sciamus falsò prætexi Christi fidẽ & notitiam, absque vitæ nouitate. Nusquam enim otiosus est Christus, vbi regnat: sed Spiritus sui virtutẽ exerit. Proprium autem eius esse opus dictum est, peccatum fugare, non secus atque Sol fulgore suo tenebras dispellit. Atque iterum hoc loco docemur, quàm viua res sit & efficax, Christi cognitio: nempe quæ nos in eius imaginem transformat. Ita per *affectum & notitiam*, nihil aliud intelligitur, quàm fides.

7 *Filioli, nemo vos decipiat: qui facit iustitiam iustus est, quemadmodum ille iustus est.*

8 *Qui facit peccatum, ex diabolo est, quia ab initio diabolus peccat. In hoc manifestatus est Filius Dei, vt soluat opera diaboli.*

9 *Quisquis natus est ex Deo, peccatum non facit, quoniam semen eius in ipso manet. & non potest peccare, quia ex Deo genitus est.*

10 *In hoc manifesti sunt filii Dei & filii diaboli.*

7 *Qui facit iustiam.* Docet hîc Apostolus testandam esse bonis operibus vitæ nouitatem: nec constare illam, de qua loquutus est, Christi cum suis membris similitudinem, nisi fructus suos proferat: acsi diceret, Quum nos esse Christo conformes deceat, huius rei veritas & testimonium in vita nostra extet. Eadem est hac exhortatio cum illa Pauli quinto ad Galatas capite.25, Si spiritu viuitis, spiritu & ambulate. Multi enim libenter persuaderẽt se habere sepultam in cordibus iustitiam, dum pedes, & manus, & linguã, & oculos palàm occupat iniquitas.

8 *Qui facit peccatum.* Hoc quoque *facere*, ad externa opera refertur, vt sit sensus, nullam esse Dei & Christi vitam, vbi peruerse & scelerate se homines gerunt: sed tales, diaboli potius esse mancipia. Qua loquutione melius exprimit quantopere à Christo dissideant. Quemadmodum enim Christum prius, tanquam omnis iustitiæ fontem posuit: ita nunc diabolum ex opposito statuit caput peccati. Negauit quenquã esse Christi, nisi qui iustus sit, talémque operibus se præstet: nunc alios omnes in diaboli societatẽ ablegat, eiúsque imperio subiicit: vt sciamus nihil esse medium quin tyrannidem Satan occupet, vbi primatum non obtinet Christi iustitia. Neque tamen duo aduersa principia cum Manichæis fingenda sunt. Diabolum enim scimus non natura nec creationis origine, sed defectionis suæ vitio malum esse. Scimus præterea non esse Deo æqualem, vt pari iure cum eo contendat: sed inuitum constringi, ne quid nisi creatoris sui nutu & arbitrio possit. Postremò Iohannes quum alios ex Deo genitos, & alios ex diabolo esse dicit, nullã fingit traducẽ, qualem Manichæi somniabant: sed priores Christi spiritu gubernari significat: alteros autẽ à Satana abripi: sicut hoc illi potestatis aduersus

incredulos Deus concedit.

Quia ab initio diabolus peccat. Sicuti prius non de sola Christi persona loquebatur, quum dicebat esse iustum: sed illum statuebat fontem & causam iustitiæ: ita nunc, quum diabolum peccare dicit, comprehendit totum eius corpus, hoc est, reprobos omnes. Acsi diceret, hoc diabolo proprium esse, vt ad peccandum impellat. Vnde sequitur, eius esse membra, & ab eo regi quicunque peccato addicti sunt. Porrò initiū hoc, cuius Apostolus meminit, non est æternitatis: quemadmodum vbi docet Sermonem initio fuisse. Est enim longe diuersa ratio in Deo & creaturis. Initium in Deo, tempus non habet. Quare, quum semper apud Deum Sermo fuerit, non reperies aliquod temporis punctum, quo esse cœperit: sed necesse est ad ipsam æternitatem venias. Hîc autem nihil aliud vult Iohannes, quàm diabolum statim à creatione mundi fuisse apostatam: & inde nullum spargendi in homines sui veneni finem fecisse.

In hoc apparuit Filius Dei. Idem aliis verbis repetit quod prius dixerat, Venisse Christum, vt tolleret peccata. Hinc duo colligenda sunt: Nō posse censeri in Christi membris, nec ad eius corpus vllo modo pertinere, in quibus regnat peccatum. Nam vbicunque vim suam exerit Christus, diabolū vnà cum peccato profligat. Quod etiā mox subiicit Iohannes. Proxima enim sententia, vbi dicit, Non peccare qui ex Deo geniti sunt, est conclusio superiorū. Argumentum ductum est à repugnantibus, vt iam dixi: quia Christi regnum, quod iustitiam necessariò secum affert, stare cum peccato nequeat. Cæterùm, iam suprà attigi quid hîc significet *non peccare.* Neque enim immunes prorsus ab omni vitio facit Dei filios, sed negat hoc titulo verè gloriari: nisi qui ex animo vitam suam in Dei obsequium componere student. Pelagiani quidem & Cathari hoc testimonio olim abusi sunt: quum fideles angelica puritate fingerēt in hoc mundo esse præditos. Et hoc seculo quidam ex Anabaptistis deliriū illud renouarunt. Sed quicunque eiusmodi perfectionem somniant, satis produnt quàm stupidam habeant conscientiam. Atque hæc Apostoli verba adeò nihil suffragantur eorum errori, vt ad eius refutationem sufficiant. Dicit *non peccare,* qui ex Deo sunt geniti. Nunc videndum est an Deus momento vno nos regeneret. Atqui constat sic inchoari in nobis regenerationem, vt ad mortem vsque, veteris hominis reliquiæ maneant. Quòd si nondum plena est ac solida regeneratio, nonnisi pro modo suo à peccati seruitute nos eximit. Hinc apparet fieri non posse, quin vitiis laborent filii Dei, & quotidie peccēt: quatenus scilicet residuum adhuc aliquid habent veteris naturæ: & manet tamen illud fixum quod Apostolus contendit, hunc esse regenerationis finem, vt peccatum aboleatur: ideóque iustè & piè viuere quicūque ex Deo geniti sint: quia Spiritus Dei peccandi libidinem corrigat. Idque intelligit Apostolus per *semen* Dei. Sic enim format Dei Spiritus piorū corda ad rectos affectus, vt nō præualeat caro cum suis concupiscentiis: sed domita quasi sub iugo cohibeatur. In summa, superiores partes Apostolus in electis Spiritui tribuit, qui virtute sua peccatum reprimat, neque finat vigere.

Neque potest peccare. Hîc iam altius conscendit Apostolus. Nam clarè pronuntiat, efficaciter piorum corda gubernari à Dei Spiritu, vt inflexibili affectu sequantur eius ductum. Hoc verò à Papistica doctrina longè remotum est. Fatentur quidem Sorbonici, voluntatem hominis, nisi adiutam à Dei Spiritu, nō posse quod rectum est appetere: sed talem Spiritus motum esse fingunt, qui liberam nobis relinquat boni & mali optionem. Hinc merita eliciunt: quia Spiritus gratiæ sponte obsequimur, quam in potestate nostra erat reiicere. Denique hanc solam Spiritus gratiā esse definiunt, vt possimus bene velle, si libuerit. Iohannes hîc longè aliter. Neque enim tantùm docet posse nos non peccare: sed tam efficacem esse Spiritus motum, vt necessariò nos in constanti iustitiæ obedientia retineat. Neque hic solus est Scripturæ locus, qui doceat sic formari volūtatē, vt non nisi recta esse possit. Testatur enim Deus se cor nouū dare filiis suis: & factur ū promittit, vt in præceptis suis ambulēt, Eze. 36. 26. Adde quòd Iohannes non solùm docet quàm efficaciter agat semel Deus in homine:

sed

ſed clarè affirmat, Spiritum ſuum gatiã in nobis ad extremum vſque perſequi, vt ad vitæ nouitatem inflexibilis perſeuerantia accedat. Quare ne imaginemur cũ ſophiſtis medium aliquẽ motũ, quẽ homini liberũ ſit vel ſequi, vel reſpuere: ſed ſciamus corda noſtra regi à Dei Spiritu, vt iuſtitiæ conſtanter adhæreãt. Porrò abſurdum quod obiiciũt Sophiſtæ, facilè refellitur. Dicunt hoc modo voluntatem tolli ab homine: ſed falſò. Voluntas enim à natura eſt: ſed quia naturæ corruptio prauos tantùm affectus generat, ideo neceſſe eſt vt eam Spiritus Dei reformet, quò bona eſſe incipiat. Deinde quia ſtatim exciderent homines à bono, neceſſe eſt vt idem Spiritus, quod cœpit ad finẽ vſque perducat. De merito facilis eſt reſponſio. Neque enim pro abſurdo habendum eſt, ſi nihil homines mereantur: & tamen bona opera cenſeri non deſinunt, quæ manant ex gratia Spiritus, quia voluntaria ſunt. Habent etiã mercedem, quia gratuitò accepta hominibus, feruntur perinde acſi ipſorum eſſent. Sed hîc exoritur quæſtio, An ſimulac regenitus eſt quiſpiam Dei Spiritu, nunquam poſſit in eo extingui timor Dei & pietas. Hoc enim videntur ſonare Apoſtoli verba. Qui aliter ſentiunt, citant Dauidis exemplum, qui ad tempus ſic oppreſſus eſt belluino ſtupore, vt nulla ſcintilla in eo appareat. Quinetiam Pſalmo 51.12 eum ſibi reſtitui petit. Vnde ſequitur fuiſſe priuatum. Ego tamen non dubito, quin ſemen illud, quo electos ſuos regenerat Deus, vt eſt incorruptibile, ita perpetuam vim retineat. Fieri quidem poſſe concedo, vt interdum ſuffocetur: quemadmodum in Dauide. Sed tamen quo tempore videbatur extincta eſſe omnis in eo pietas, carbo viuus ſub cineribus latebat. Conatur quidem Sathã euellere quicquid Dei eſt in electis: ſed vbi plurimùm illi permittitur, manet ſemper occulta radix, quæ deinde pullulat. Cæterùm, Iohannes non de vno actu, vt vocant, hîc loquitur: ſed de continuo vitæ tenore. Fanatici quidam æternum neſcio quod ſemen in electis ſomniant, quod ſemper afferant ex matris vtero. Sed huc pluſquam importunè torquent Iohannis verba: neque enim de æterna electione diſputat, ſed initiũ à regeneratione facit. Sunt etiã alii bis furioſi, qui hoc prætextu fidelibus quiduis licere volunt, quia Iohãnes poſſe eos peccare negat. Volũt ergo vt ſine diſcrimine ſequamur quocũque nos affectus tulerit. Ita ſcortandi, furandi, & occidendi licentiam faciunt: quia peccatum eſſe nequeat vbi regnat Dei Spiritus. Sed longè alia eſt mens Apoſtoli. peccare enim ideo negat fideles, quia eorum cordibus Legem ſuam Deus inſculpſit, quemadmodum habetur apud Prophetam.

10 *In hoc manifeſti ſunt.* Paucis verbis concludit fruſtra ſibi locum & nomen arrogare inter Dei filios, qui nõ ſe tales probant pia & ſancta vita: quãdoquidem hac nota differant à filiis diaboli. Porrò, non ita manifeſtos intelligit, vt palàm dignoſci à toto mundo queant: ſed hoc tantùm vult, fructum & effectum diuinæ adoptionis ſemper extare in vita.

Quiſquis non facit iuſtitiam, non eſt ex Deo: & qui non diligit fratrem ſuum.

11 Quia hæc eſt prædicatio, quam audiſtis ab initio, vt mutuò nos diligamus:

12 Non ſicut Cain qui ex maligno erat, & occidit fratrẽ ſuum. Et qua de cauſa eum occidit? Quia opera eius mala erant, fratris autem iuſta.

13 Ne miremini, fratres mei, ſi vos mundus odit.

Qui facit iuſtitiam. Facere iuſtitiam, & facere peccatum, ſunt hîc inter ſe oppoſita. Itaque facere iuſtitiam nihil aliud eſt quàm ex animo Deum timere, & ambulare in eius præceptis, quantum fert humana fragilitas. Quan-

quā enim iuſtitia, ſi exactè æſtimetur, nō alia eſt, quàm plena Legis obſeruatio, à qua multum ſemper abſunt fideles: quia tamen delicta & lapſus illis Deus non imputat, iuſtitia vocatur dimidium hoc obſequiū, quod Deo præſtāt. Pronuntiat autem Iohannes, non eſſe ex Deo, quicunque non iuſtè viuunt: quia quoſcunque vocat Deus, eos Spiritu ſuo regenerat. Ergo vitæ nouitas, perpetuum eſt diuinæ adoptionis teſtimonium.

Et qui non diligit fratrem. Generalem doctrinam ad ſuum inſtitutum accommodat. Hactenus enim ad fraternam charitatem hortatus eſt fideles: nūc eodem refert ſummā veræ iuſtitiæ. Quare hoc membrum vice expoſitionis additum eſt. Cæterùm, iam prius dixi qua ratiône comprehēdatur ſub fraterna charitate tota iuſtitia. Priores quidem partes obtinet amor Dei: ſed quia ex 'eo pendet fraterna inter homines charitas, ſæpe per ſynecdochen, ille ſub hac includitur, & viciſsim hæc ſub illo. Ergo vt quiſque beneficentiæ & humanitati deditus eſt, ita iuſtum eſſe & cenſeri pronuntiat: quia charitas eſt Legis complementum. Confirmat hanc ſententiam quum dicit *ita edoctos* fuiſſe ab initio fideles. nā his verbis ſignificat nō debere illis nouam videri definitionem quam ponit.

12 *Non quemadmodum Cain.* Altera confirmatio ex cōtrario ſumpta: quia in reprobis & filiis diaboli regnet odium, & quaſi principatum in eorum vita teneat: cuius rei ſpeculum proponit Cain. Interea hoc ad eorum conſolationem valet: quemadmodum tandem cōcludit, *Ne miremini ſi vos odit mundus.* Hæc exegeſis diligenter notanda eſt: ſemper enim in vitæ ratione hallucinātur homines: quia ſanctitatem conſtituunt in fictitiis operibus: ac dum ſe macerant in nugis, putant ſe Deo bis gratos eſſe. Sicuti monachi ſuum viuendi genus, Perfectionis ſtatum ſuperbè nominant. Nec alius in Papatu cenſetur cultus Dei, quàm ſuperſtitionum colluuies. Atqui Apoſtolus hanc demum iuſtitiam teſtatur probari Deo: ſi nos mutuò diligimus. Rurſus diabolum regnare, vbi odium, ſimultas, inuidia, & inimicitiæ graſſantur. Simul tamen memoria tenendum eſt quod nuper attigi, fraternam charitatem, quia ex Dei amore naſcitur, tanquam effectus ex cauſa, ideo non diſiungi: quin potius hoc nomine laudari ab Iohanne, quòd ſit noſtræ in Deum pietatis approbatio. Quum dicit *Cain* ad fratris cædem hac cauſa fuiſſe impulſum, quoniam opera eius mala erāt: ſignificat quod iā monui, vbi regnat impietas, odiū omnes vitæ partes occupare. *Iuſta* Abelis opera commemorat, quò patienter ferre diſcamus, ſi mundus nos gratis, nulláque iniuria prouocatus, odio habet.

14 Nos ſcimus quòd tranſierimus à morte in vitam, quia diligimus fratres. qui non diligit fratrem, manet in morte.

15 Omnis qui odit fratrē ſuum, homicida eſt: & noſtis quòd omnis homicida non habet vitam æternam in ſe manentem.

16 In hoc cognouimus charitatem, quòd ille pro nobis animā ſuam poſuit: & nos debemus pro fratribus animas ponere.

17 Si quis habeat victum mundi, & videat fratrem ſuum egentem, & claudat viſcera ſua ab eo, quomodo charitas Dei in ipſo manet?

18 Filioli mei, ne diligamus ſermone neque lingua, ſed opere & veritate.

14 Inſigni elogio charitatē nobis commendat: quia teſtimonium ſit noſtri à morte in vitā trāſitus. Vnde ſequitur, ſi fratres diligamus, nos eſſe felices: miſeros autē ſi odimus. Nemo eſt qui non à morte liberari & exire cupiat. Ergo

plusquam stupidos esse oportet, qui odium fouendo, sponte morti suæ indulgent. Porrò quum dicit Apostolus, ex dilectione cognosci quòd trāsierimus in vitam: non significat hominem suum esse liberatorem, quasi fratres diligendo a morte se eripiat, sibique vitam compararet. Neque enim hic de salutis causa disputat: sed quum charitas præcipuus sit fructus Spiritus, certū quoque est regenerationis symbolū. Proinde a signo ratiocinatur Apostolus, non autem a causa. Nam quia nemo syncere fratres diligit, nisi qui Spiritu Dei regenitus est: hinc rite colligitur, Spiritum Dei, qui vita est in omnibus habitare qui fratres diligūt. Sed præpostere inde quispiam inferret, charitate vitam acquiri, quum sit charitas ordine posterior. Plus coloris haberet hoc argumentū, Si vitæ nostræ certiores facit nos charitas: salutis igitur fiduciam in opera recumbere. Sed eius quoque non difficilis est solutio. Etsi enim omnibus Dei gratiis, tanquā adminiculis confirmatur fides, non tamen suū in vna Dei misericordia fundamentum habere desinit. Exempli gratia, Quum luce fruimur, certi sumus Solem lucere: si locum in quo sumus Sol irradiat, habemus clariorem quendam aspectum: sed tamen vt non pertingant ad nos visibiles radii, hoc ipso contenti sumus, quòd Sol splendoris sui vsum ad nos diffundit. Ita postquam in Christo fundata est fides, possunt quædam accidere, quæ illam iuuent: in sola tamen Christi gratia interim acquiescit.

15 *Homicida est.* Quò nos melius ad charitatem stimulet, ostendit quàm detestabilis coram Deo res sit, odium. Nemo est qui non homicidiū horreat: imò nomen ipsum execramur omnes. Apostolus autem homicidas esse pronūtiat quicunque fratrem odio habent. Nihil dici atrocius potuit: nec tamen hoc est hyperbolicum. Nam quem odimus, vellemus perisse. Nec refert, si quis manus suas à noxa abstineat: ipsa enim nocendi cupiditas non aliter ac conatus, damnatur coram Deo. Imò etiam vbi nocere non appetimus: si tamen aliunde cupimus malum fratri nostro accidere, tunc quoque homicidæ sumus. Ergo Apostolus, rem, vt est, simpliciter definit, quum *homicidii* nomē tribuit odio. Vnde conuincitur hominum stultitia, quòd quum nomen abominentur, crimen ipsum propè nihili faciunt. Vnde id? Quia scilicet externa rerum facies sensus omnes nostros occupat, coram Deo interior affectus in rationē venit. Quare ne quis amplius tā graue malū extenuet, discamus nostra iudicia ad Dei tribunal reuocare.

16 *In hoc cognouimus.* Nunc quænam sit vera charitas, ostendit. Neque enim eam laudare satis esset, nisi vis eius teneatur. Perfectam autē charitatis regulam proponit in Christi exemplo: quia propriæ vitæ non parcendo, testatū fecit quantopere nos diligeret. Ad hunc ergo scopum tendere iubet. Summa est, in eo probari nostram charitatem, si amorem nostri in fratres transferimus: ita vt sui quisque quodammodo oblitus aliis consulat. Certum quidem est nos Christo esse longè impares, sed Apostolus imitationem nobis commendat: quia etsi ipsum non assequimur, procul tamen eius vestigia sequi conuenit. Sanè quum Apostoli consilium sit inanem hypocritis iactantiam excutere, qui fidem Christi sine fraterno amore se habere gloriantur, nisi in animis nostris vigeat hoc studium, nihil esse nobis cum Christo commune, his verbis significat. Neque tamen, vt dixi, Christi dilectionem nobis ita proponit, vt æqualem à nobis exigat. Quid enim hoc foret, quàm ad vnum omnes ad desperationē cogere? Sed ita vult compositos esse nostros affectus, vt vitam simul & mortem cupiamus, primùm Deo, tum etiam proximis impendere. Est alterū inter nos & Christum discrimen, quòd non eadem mortis nostræ virtus esse potest. Neque enim sanguine nostro placatur ira Dei, nec morte vita acquiritur, nec debita aliis pœna persoluitur. Sed Apostolus in hac comparatione, qualis fuerit vel finis vel effectus mortis Christi, non spectauit: sed tantùm vitā nostram formari voluit ad eius exemplum.

17 *Si quis habeat victum.* Nunc concionatur de communibus charitatis officiis quæ ex summo illo fonte manant: vbi scilicet nos ad mortem vsque proximis impendere parati sumus. Quāquam videtur à maiori ad minus argumentari. Nam qui facultatibus

suis, salua & incolumi vita, fratris inopiam leuare abnuit, multò minus vitam suam exponeret. Ergo charitatem in nobis esse negat, si proximos ope nostra fraudemus. Cæterùm, externam beneficentiam sic commendat, vt simul optimè exprimat quænam vera sit benefaciendi ratio, & qualis eam regere debeat affectus. Sit igitur hæc prima propositio, Neminem verè amare fratres, quin hoc re ipsa testetur, quoties vsus postulat. Altera, Quantum quisque facultatis habet, eatenus obstringi ad fratres iuuandos: quia Dominus hoc modo nobis suppeditat exercendæ charitatis materiam. Tertia, spectandam esse cuiusque necessitatem: quia vt quisque cibo & potu indiget, aut aliis rebus, quarum nobis suppetit copia, ita officium nostrum implorat. Quarta, Nullam beneficentiam, nisi τῇ συμπαθείᾳ coniunctam, Deo placere. Multi in speciẽ sunt liberales, qui tamen fratrum miseriis minimè tanguntur. Verùm Apostolus præcipit aperienda esse viscera: quod fit dum induimus ferè eundem sensum, vt aliorum malis non secus condolescamus ac nostris.

Charitas Dei. Hîc de fratribus diligendis agitur. Quorsum ergo amorẽ Dei nominat? Nempe tenendum est illud principium, fieri nõ posse quin Dei charitas, fratrum amorem in nobis generet. Atque hoc modo nostri erga se amoris experimentum capit Deus, dum sui respectu homines diligi iubet: quẽadmodum Psal. 16 habetur, Benignitas mea ad te non pertingit: sed erga Sanctos qui in terra sunt, voluntas mea & studium meum.

18 *Ne diligamus sermone.* Concessio est in hoc priore membro. Neque enim lingua tantùm diligere possumus: sed quia falsò hoc multi iactant, eorum simulationi, rei nomen concedit Apostolus, vt sæpe fieri solet. Quanquam altero membro eorum vanitatem coarguit, quum veritatem esse negat, nisi in opere. Sic enim resolui debent verba: Non profiteamur lingua nos amare, sed opere id probemus: quia hæc demum vera est amoris ratio.

19 *Et in hoc cognoscimus quòd ex veritate sumus, & coram ipso persuadebimus corda nostra.*

20 *Quòd si accuset nos cor nostrum, certè maior est Deus corde nostro, & nouit omnia.*

21 *Dilecti, si cor nostrum nos non accuset, fiduciam habemus erga Deum.*

22 *Et si quid petierimus, accipimus ab eo: quia præcepta eius seruamus, & quæ coram eo placent, facimus.*

19 Nomen *veritatis* diuerso nunc sensu accipit: sed elegans est prosonomasia, Si verè proximos diligimus, hinc nos habere testimonium, quòd simus ex Deo geniti, qui veritas est: vel quòd Dei veritas locum in nobis habeat. Semper autem meminerimus, non habere nos ex charitate notitiam quam dicit Apostolus, quasi inde petenda sit salutis certitudo. Et certè non aliunde cognoscimus nos esse Dei filios, nisi quia gratuitam suam adoptionem cordibus nostris per Spiritum suum obsignat: & nos certum eius pignus in Christo oblatum, fide amplectimur. Est igitur charitas accessio vel adminiculum inferius, ad fidei fulturam: non fundamentum quo nititur. Cur ergo dicit Apostolus, *Persuadebimus coram Deo corda nostra?* Nẽpe his verbis admonet, non consistere fidem sine bona conscientia. Non quòd inde oriatur persuasio, aut pendeat: sed quia tunc demum verè, non fallaciter, de nostra cum Deo coniunctione persuasi sumus, dum Spiritus sancti efficacia in charitate nostra se profert. Semper enim quid agat Apostolus, expendere conuenit. Quia enim fictam & fallacem fidei professionem damnat, non aliter coram Deo solidam persuasionem nobis constare dicit, quàm si eius Spiritus fructum charitatis in nobis proferat.

Tametsi

Tametsi autem disiungi à fide non potest bona conscientia, nemo tamē rite inde colliget respiciendum ad opera nostra esse, vt nobis firma sit persuasio.

20 *Quòd si accuset.* Probat ex contrario, frustra nomen & speciem habere Christianorū, quos bonæ conscientiæ testimoniū deficit. Nam si quis malè sibi conscius est, & proprio animi sui sensu damnatur, multò minus effugiet Dei iudiciū. Sequitur ergo malæ conscientiæ inquietudine subuerti fidē. *Deum corde nostro maiorem* vocat, respectu iudicii, quia scilicet multò acutius videat quàm nos, & acrius inquirat, & seuerius iudicet. Qua ratione dicit Paul⁹, etiamsi nullius rei sibi cōscius sit, non tamen propterea iustificari: 1.Cor.4.4. Agnoscit enim quātūuis sollicitè ad officiū intētus sit, in multis tamen se errare, & sibi ignoscere errata per incogitantiā, quæ Deus animaduertit. Hoc ergo vult Apostol⁹, fieri non posse vt Dei iudicium effugiat, quē vrget ac constringit sua ipsius conscientia. Eodem pertinet quod mox subiicit, Deū omnia videre. Quomodo enim laterent quæ nos videre cogimur, qui præ illo sum⁹ hebetes, adeóque cæci? Sic ergo resolue, Deus quū omnia videat, longè superior est corde nostro. Copulā enim vice causalis particulæ accipi nouū non est. Nunc sensus clarus est, Nēpe quū altius penetret Dei cognitio quàm conscientiæ nostræ sensus, neminem coram ipso posse consistere, nisi, quē sustinet cō scietiæ integritas. Sed hic obiicitur quæstio: Certúm est eò stuporis interdum reprobos demergi à Sathana, vt mala sua amplius non sentiant, ac sine dolore & metu, quēadmodum dicit Paulus, securè ruant in suum interitū, Ephes.4.19. Certū etiā est, hypocritas solere sibi blādiri ac superbe contemnere Dei iudiciū, quia falsa iustitiæ opinione ebrii, peccatis suis non tāguntur. Responsio facilis est, Ideo falli hypocritas, quia lucem fugitant: ideo nihil sentire reprobos, quia à Deo recedūt. Imò nulla est nisi in latebris malæ conscientiæ securitas. Sed Apostolus hìc de conscientiis loquitur, quas Deus in lucē extractas, ad tribunal suum cogit & iudicii sui sensu exercet. Quanquam hoc quoque generaliter verū est: nunquā nobis tranquillam constare pacē, nisi quā Spiritus Dei purgatis cordibus præstat. Nā quos stupere diximus, illi tamē cæcas punctiones subinde sentiunt, & in suo veterno torquentur.

21 *Si cor nostrum non accusat nos.* Iam exposui neque ad hypocrisin, neque ad crassum Dei contemptum hoc pertinere. Nā vtcūque reprobis viæ suæ placeant, Dominus tamē ponderat corda, inquit Solomon Prou.21.2. Hæc Dei trutina suo examine efficit, ne quis gloriari queat se mundum habere cor. Hunc ergo sensum habent Apostoli verba, Tunc nos demū tranquilla fiducia venire in conspectū Dei, quū nobis bene conscii, recti & probi cordis testimonium nobiscū afferimus. Est quidem verū illud Pauli, Fide, quæ Christi gratia nititur, nobis aditū ad Deū cū fiducia patefieri, Ephes.3.12. Itē, Fide nobis pacem conferri, vt tranquillæ corā Deo stēt nostræ consciētiæ, Rom.5.1. Sed inter istas sententias nihil est dissidii. Nā Paulus causam fiduciæ ostendit: Iohānes verò, tantùm accidens inseparabile cōmemorat, quod necessariò cohæret, quāuis causa non sit. Hìc tamen oritur maior difficultas, quòd nihil videtur relinquere fiduciæ in toto mundo. Quis enim reperietur, quē nulla in re cor suum arguat? Respondeo, pios ita coargui, vt se pariter absoluant: nam suis quidem eos peccatis intus seriò pungi necesse est, vt terror ad humilitatē, suíque displicētiā erudiat: sed mox ad Christi sacrificiū cō fugiunt, vbi certam pacē habent. Quanquam Apostolus alio sensu eos non accusari dicit: quia vtcūque se in multis deficere agnoscant: subleuantur tamē hoc conscientiæ testimonio, quòd verè & ex animo Deum timeant, séque subiicere cupiant eius iustitiæ. Quicunque hoc pio affectu sunt præditi, & interea sciunt sua studia, quātumuis à perfectione distent, Deo tamen placere: meritò cor sedatū vel pacatū habere dicuntur: quia nulla est interior punctio, quæ placidam eorum hilaritatem turbet.

22 *Et si quid petierimus.* Quia res sunt inter se cōnexæ, fiducia & Dei inuocatio: quemadmodum prius malā conscientiam docuit repugnare fiduciæ: ita nunc non posse inuocari Deum pronuntiat nisi ab his qui eū puro corde timēt & rite colunt. Hoc posterius ex priore sequitur. Est illud generale Scripturæ

axioma, Nō exaudiri à Deo impios, quin potius sacrificia eorum & preces abominationi esse. Ergo ianua hîc clauditur hypocritis, ne in Dei conspectum cum eius contemptu prorumpant. Interea nō significat afferendam esse bonam conscientiam quasi precibus nostris gratiā conciliet. Væ nobis si ad opera respicimus, quæ nihil quàm trepidationis materiā in se habēt. Nō aliter igitur quàm Christo mediatore freti, ad Dei tribunal aspirant fideles. Sed quia cum fide semper coniunctus est amor Dei, quò magis hypocritas perstringat Apostolus, hoc singulari priuilegio, quo De⁹ suos filios dignatur, eos priuat: ne scilicet putent aditum esse ad Deum suis precibus. Quum dicit, *Quia seruamus eius præcepta*, nō intelligit fundatā esse in operib⁹ nostris orandi fiduciam: sed in hoc tantùm insistit, non posse à fide disiungi pietatē & syncerum Dei cultum. Nec absurdum videri debet quòd particulam causalem vsurpet, vtcunque de causa non disputet: nam accidens inseparabile, interdum causæ loco poni solet. Quemadmodum si quis dicat, Quia sol meridie supra nos lucet, plus tunc esse caloris. Neque enim sequitur, ex luce oriri calorem.

23 *Et hoc est præceptum eius, vt credamus nomini Filii eius Iesu Christi: & nos diligamus inuicem, sicuti præceptum dedit nobis.*

24 *Qui seruat præcepta eius, in ipso manet, & ipse in eo. Atque in hoc cognoscimus quòd manet in nobis, ex Spiritu quem nobis dedit.*

23 *Et hoc est præceptum.* Rursus generalem sententiam ad suum propositum accommodat. Summa est, nobis tale esse cum Deo dissidium, vt ab eius accessu arceamur, nisi fraterno inter nos amore simus coniuncti. Quanquam non solam hîc charitatem, vt prius, commendat: sed fidei comitem & quasi pedissequam adiūgit. Hæc verba Sophistæ suis commentis deprauant: quasi partim fide, partim operibus nobis comparetur orandi libertas. Quum Iohannes ad legitimam precandi rationem hoc requirat vt seruemus Dei mandata: & postea doceat fide & charitate hanc obseruationē constare: colligunt illi, ex his duobus orandi fiduciam cōcipi debere. Ego autē iā aliquoties monui, hic minimè tractari vnde vel quibus modis sibi hoc cōparent homines, vt Deum inuocare audeant. Hîc enim de causa vel dignitate non agitur. tantùm ostendit Iohannes, Deum colloquii sui honore & priuilegio nōnisi filios suos, & quidem Spiritu suo regenitos, dignari. Proinde hic est orationis contextus, Vbi non regnat timor Dei & reuerentia, fieri non potest, vt De⁹ nos exaudiat. Quòd si nobis propositum est eius mandatis obedire, videndum est quid præcipiat. Atqui fidem à charitate non separat: sed vtrāque vno velut complexu à nobis exigit. Atque hæc ratio est, cur nomē *mandati*, singulari numero posuerit. Cæterum, hic loc⁹ insignis est: quia tā perspicue quàm breuiter definit in quo cōsistat tota sanctæ vitæ perfectio. Nō est ergo quòd difficultatē causemur, quando nos De⁹ minimè per longas ambages circumagit: sed simpliciter & vno verbo nobis exponit quid rectum sit, & quid sibi placeat. Adde quòd nulla in hac breuitate est obscuritas, quia nobis rectè viuendi principium & finem clarè demonstrat. Quòd autem hîc tātùm fraternæ charitatis fit mentio, præterito Dei amore, ratio est (vt alibi diximus) quòd fraterna charitas, sicuti ex solo amore Dei manat, ita certa sit & verax eius approbatio.

Nomini Filii eius. Nomen ad prædicationem respicit: atque hæc relatio notanda est: quia pauci, quid sit in Christū credere intelligunt. Ex hac autē loquutione colligere promptum est, hāc esse demum rectam fidem, quæ Christum, qualis prædicatur in Euangelio, amplectitur. Vnde etiam conficitur, nullam esse absque doctrina fidem: quemadmodum & Paulus docet Roma. 10. 14. Simul & hoc notandum, quòd fidem Apostolus in Christi cognitione includit. Est enī viua Patris imago, & in eo abscōditi sunt

ti sunt omnes thesauri sapientiæ & sciẽtiæ. Quare simulatque ab eo defleximus, nihil possumus quam in errore vagari.

23 *Qui seruat præcepta.* Confirmat quod iam prius dixit, ita patefieri quam habemus cũ Deo coniunctionem, si nos mutuò diligimus. Non quòd inde incipiat coniunctio, sed quia otiosa esse nequeat & absque effectu vbicunque esse cœpit. Atque id probat addita ratione: quia non maneat Deus in nobis, nisi Spirit⁹ eius in nobis habitet. Atqui Spirit⁹ eius vbicũque sit, necesse est vt vim & efficaciam suam exerat. Vnde colligere prõptum est, nõ alios manere in Deo, ac illi vnitos esse, nisi qui eius mandata seruant. Quũ ergo dicit, *Et in hoc cognoscim⁹*: copula *&*, quia pro causæ redditione ponitur, tantũ valet atque Nã aut Quia. Cæterùm, expendi debet præsentis causæ circunstantia. Tametsi enim hæc sententia verbis conuenit cum illa Pauli Rom. 8.15, vbi Spiritũ dicit testari cordib⁹ nostris nos esse Dei filios, & nos per eum clamare ad Deum Abba Pater: in sensu tamẽ est aliquid discriminis. Nam Paulus de gratuitæ adoptionis certitudine loquitur, quam Spiritus Dei cordibus nostris obsignat: Iohannes autem hîc effectus respicit, quos profert Spiritus in nobis habitans. Quemadmodum & Paulus ipse, quum dicit eos esse Dei filios, qui Spiritu Dei aguntur. Nã illic quoque de mortificatione carnis, & vitæ nouitate differit. Hæc summa est, Inde cõstare an filii Dei simus, si vitã nostrã Spiritus eius moderatur & gubernat. Interea docet Iohannes quicquid est in nobis bonorum operũ, prouenire ex gratia Spiritus: & hunc Spiritum non acquiri nostra iustitia, sed gratuitò nobis donari.

CAPVT IIII.

1 *Dilecti, ne omni spiritui credatis: sed probate spiritus an ex Deo sint: quia multi pseudoprophetæ exierunt in mundũ.*

2 *In hoc cognoscite Spiritum Dei, Omnis spiritus qui confitetur Iesum Christum in carne venisse, ex Deo est:*

3 *Et omnis spiritus qui non confitetur Iesum Christum in carne venisse, ex Deo non est: & hic est Antichristi, de quo audiistis quòd venturus sit, & nunc iam in mundo est.*

Redit ad superiorem doctrinã, quam attigerat capite secundo. Plerique enim vt in rebus nouis fieri solet, Christi nomine abutebantur ad serendos suos errores. Alii dimidia ex parte profitebantur Christum. Interea quum locum haberent inter domesticos, plus valebant ad nocendum. Præsertim in Christo ipso turbãdæ Ecclesiæ materiã captabat Sathan. Nã hic est lapis offensionis, ad quẽ impigere necesse est omnes, qui planã viã, vt à Deo nobis monstratur, nõ tenẽt. Porrò tribus mẽbris constat tota hæc Apostoli ratio. Nã primò malũ ostẽdit, vnde periculũ fidelibus instabat. Atque hac ratione eos ad cauẽdũ hortatur. Cauẽdi modũ præscribit, vt diiudicẽt inter spiritus. Atque hoc est secundũ mẽbrum. Tandẽ speciẽ vnã designat, à qua maximum erat illis periculum. Vetat igitur eos audire, qui Filium Dei in carne manifestatum esse negant. Nunc singula ordine tractemus. Tametsi autẽ in cõtextu ratio ista subiicitur, quòd multi pseudoprophetæ in mũdum exierint, tamen inde initiũ facere conuenit. Cõtinet autẽ hæc sententia vtilẽ admonitionem: quia si iã tunc multos impulerat Sathan, qui sub Christi nomine suas imposturas spargerẽt: hodie simile exemplũ cõsternare nos nõ debet. Hæc enim perpetua est Euãgelii cõditio, vt eius puritatẽ variis erroribus inficere ac corrũpere moliatur Sathã. Hoc nostrũ seculũ horrenda quædã sectarũ portenta protulit. Qua occasione multi attoniti hærent: & quorsum se vertere debeant nescientes, omnẽ pietatis curam abiiciunt. Neque enim melius inueniũt cõpendiũ sese extricãdi ab errorũ periculo. Stultè id omnino: lucẽ enim veritatis fugiẽdo, sese vltrò in errorũ tenebras coniiciũt.

Quare, hoc in animis nostris fixum hæreat: ex quo publicari cœpit Euangeliũ, statim extitisse pseudoprophetas. Muniet etiã nos hæc doctrina contra illud offendiculũ. Plerosque errorum vetustas quasi vinctos retinet, ne inde emergere audeant. Atqui Iohannes intestinũ Ecclesiæ malũ hîc designat. Quòd si iam tum Apostolis aliisque fidis doctoribus permixti fuerunt impostores, quid mirum si iampridẽ oppressa Euangelii doctrina, multæ corruptelæ in mũdo grassatæ sunt? Non est igitur quòd nos impediat antiquitas, quòd minus liberè veritatem à mendacio discernamus.

1 *Ne omni spiritui credatis.* Multi, vt dictum est, quum Ecclesia dissidiis & contentionibus vexatur, expauefacti, ab Euangelio discedunt. Spiritus autem lõgè diuersum remedium præscribit: ne temerè scilicet & absque delectu quanlibet doctrinam recipiant fideles. Cauendũ igitur ne opinionum varietate offensi, doctores vnà cum verbo Dei valere iubeamus. Sed hoc temperamentum sufficiat, non esse promiscuè omnes audiendos. Nomen *Spiritus*, metonymicè accipio pro eo qui Spiritus dono se præditũ esse iactat ad obeundum Prophetæ munus. Nam quum nemini permissum sit priuato suo nomine loqui, nec fides loquentibus habẽda sit nisi quatenus Spiritus sancti sunt organa: quò plus auctoritatis haberẽt Prophetæ, hoc elogio Deus ipsos ornauit, acsi eos eximeret ex communi hominum numero. Spiritûs ergo vocabantur, qui linguam tantùm præbentes oraculis Spiritus sancti, ministram eius personam quodammodo sustinebant: nihil proferebant ex proprio sensu: nec priuato suo nomine prodibant in medium. Huc autem spectabat tam honorificus titulus, ne quid ob ministri contemptum, verbi Dei reuerentiæ decederet. Nam Deus semper Verbũ suũ ex hominũ ore non secus excipi voluit, quàm si palàm ipse è cælo apparuisset. Hîc se medium iniecit Sathan: & quum falsos doctores supponeret ad verbũ Dei adulterãdũ, nomẽ quoque illis imposuit sub quo melius fallerẽt. Ita pseudoprophetæ superciliosè & plenis buccis semper sibi arrogare soliti sunt quicquid Deus in seruos suos honoris contulerat. Vidètur autem consultò Apostolus hoc nomine vsus esse, ne suis laruis nos decipiãt, qui falsò Dei nomẽ prætẽdunt: quẽadmodum videmus hodie permultos nudo Ecclesiæ titulo obstupefieri, vt se in æternũ interitum Papæ addicere malint, quàm illi quicquam vel minimũ auctoritatis abrogare. Notãda est igitur ista cõcessio. Poterat enim dicere Apostolus, non esse quibusuis hominibus credẽdũ: sed quoniã falsi doctores Spiritus titulum mẽtiebantur, eũ sic ipsis relinquit, vt simul admoneat friuolum ac nugatorium esse, nisi reipsa exhibeant quod profitentur: stultos verò esse, qui ad solum honorifici tituli strepitum attoniti, de re inquirere non audẽt.

Probate Spiritus. Quia non omnes veræ sunt Prophetiæ, Apostol⁹ hîc pronuntiat reuocandas esse ad examen. Alloquitur autẽ non modò totum Ecclesiæ corp⁹: sed etiã singulos fideles. Sed quæritur, vnde nobis ista discretio. Qui respondent verbum Dei regulam esse, ad quam exigi oporteat quicquid in mediũ proferunt homines, neque illi nihil dicunt, neque totũ. Concedo probandas esse verbo Dei doctrinas: verùm nisi adsit Spiritus prudentiæ, nihil aut parum proderit verbũ Dei habere ad manũ, cuius interpretatio nobis non constabit. Quẽadmodum, exempli gratia, aurum igne aut Lydo lapide probatur: sed ab iis qui artem tenent. Nam imperitis, nec lapis Lydius, neque ignis vsui esse poterit. Ergo vt simus idonei iudices, necesse est nos discretionis Spiritu donari & dirigi. Quia autem frustra hoc nobis præciperet Apostolus, nisi iudicandi facultas suppeteret, certò statuendum est pios nunquam destitutum iri Spiritu prudentiæ, quoad expediet, modò eum à Domino postulent. Sed ita demum ad verã discretionem nos Spiritus diriget, si omnes nostros sensus Verbo subiicimus. Est enim (vt dictũ est) instar Lydii lapidis: imò lõgè pluris esse nobis debet: quoniã ea demum legitima est doctrina quæ inde sumpta est. Sed hîc nascitur difficilis quæstio: quia si penes singulos ius & arbitrum erit iudicandi, nihil vnquam certi constitui poterit: quin potius vacillabit tota religio. Respondeo: duplex esse doctrinæ examen, priuatum & publicum. Priuatum, quo vnusquisque fidem suã stabilit, vt tutò acquiescat in ea do-

ea doctrina, quam à Deo nouit profectâ esse. Neque enim alibi quàm in Deo, tutam & tranquillam stationem inuenient conscientiæ. Publicum examen ad communem Ecclesiæ consensum & πολιτείαν spectat. Nam quia periculum est ne insurgant fanatici homines, qui se temerè iactent Spiritu Dei esse præditos: necessarium est hoc remedium, vt simul conueniant fideles, & rationē pii purique consensus quærant. Cæterùm, quum vetus illud prouerbium nimis verū sit, Quot sunt capita, tot esse sensus: certum est hoc esse singulare Dei opus, vt domita omni peruicacia, nos vnum sentire, atque in puram fidei vnitatem coalescere faciat. Quòd autem hoc prætextu quæcunque vnquā in Conciliis decreta sunt, pro certis oraculis Papistæ volunt haberi, quia Ecclesia semel probauit ex Deo esse: id nimis est friuolum. Nam vtcunque illa sit ordinaria consensus quærendi ratio, pium sanctúmque Concilium cogere, vbi controuersiæ ex Dei verbo definiantur: nunquam tamen Deus cuiuslibet Concilii decretis nos alligauit. Nec verò simulac in vnum aliquem locum coierunt Episcopi centum vel plures, protinus sequitur eos rite inuocasse Deum, & ex ore eius sciscitatos quidnam verum esset. Imò nihil clarius est, quàm à syncero Dei verbo sæpe eos recessisse. Ergo hîc quoque valere debet examen quod præscribit Apostolus, vt spiritus probentur.

2 *In hoc cognoscite.* Specialem notam apponit, qua melius discernere veros Prophetas à falsis liceat. Quanquam hîc tantùm repetit quod prius habuimus, Christum scilicet, sicuti scopus est ad quem rectà fides collimat, ita scopulum esse ad quem impingunt omnes hæretici. Quandiu itaque in Christo manemus, salua res est: vbi autem ab eo disceditur, periit fides, & exinanita est omnis veritas. Cæterùm, meminerimus quid hæc confessio cōtineat. Nam quum dicit Apostolus *Christum* venisse, hinc colligimus prius fuisse apud Patrē: quo ostenditur æterna eius diuinitas. Quum dicit *venisse* in carne, significat carnem induendo verum hominem esse factum, eiusdem nobiscum naturæ, vt frater noster fieret: nisi quòd ab omni vitio & corruptela fuit immunis. Postremò, quū dicit Venisse, notanda est aduentus eius causa: neque enim frustra à Patre missus est. Hinc pendet officium Christi ac virtus. Ergo queadmodum hæretici veteres ab hac fide exciderunt, partim diuinam Christi naturam, partim humanam negando, ita hodie Papistæ, licet Christum fateātur Deum & hominem, minimè tamen confessionem hanc retinent quam requirit Apostolus, quia Christum virtute sua spoliant. Nam vbi liberum suum arbitrium, operum merita, fictitios cultus, satisfactiones, Sanctorum patrocinia statuerunt, quantulum Christo residuum manet? Hoc ergo sentit Apostolus, quando summam doctrinæ pietatis in se complectitur Christi notitia, semper illuc coniiciendos & figendos esse oculos ne fallamur. Et certè Christus Legis & Prophetarum finis est. Nec aliud ex Euangelio discimus, quàm eius vim & gratiam.

3 *Et hic est antichristi.* Hoc addit Apostolus, quò magis detestabiles redderet imposturas, quæ nos à Christo abducunt. Diximus enim celebrem ac tritam fuisse doctrinā de regno Antichristi: vt de futura Ecclesiæ dissipatione admoniti fideles, solicitè sibi cauerēt. Meritò igitur tanquam infame & ominosum horrebant istud nomen. Nunc dicit Apostolus, mēbra esse huius regni, quicunque Christo detrahunt. Dicit autem spiritum Antichristi *venturum* & *iam* esse in mundo, diuerso sensu. Tunc enim iam in mundo fuisse intelligit: quia moliebatur iniquitatis suæ arcanum: 2. The. 2.7. Quia tamen nondum oppressa erat Dei veritas falsis & adulterinis dogmatibus, nondum corrupto Dei cultu inualuerat superstitio, nondum mundus scelerata perfidia à Christo defecerat, nōdum se palàm extulerat tyrannis Christi regno opposita: ideo venturum dicit.

4 Vos ex Deo estis filioli, & vicistis eos: quia maior est qui est in vobis, quàm qui in mundo.

5 Ipsi ex mundo sunt: propterea ex mundo loquuntur: & mun

dus eos audit.

6 Nos ex Deo sumus. Qui nouit Deum, audit nos. Qui non est ex Deo, non audit nos. In hoc cognoscimus Spiritum veritatis & spiritum erroris.

4 *Vos ex Deo.* De vno Antichristo loquutus erat: nunc plures commemorat. Sed pluralis numerus ad pseudoprophetas refertur, qui iã tunc emerserant, priusquam caput extaret. Porrò, Apostoli consilium est, fidelibus addere animos vt fortiter & intrepidè impostoribus resistant. Multum enim alacritatis decedit, quum dubio euentu pugnatur. Porrò, formidinem bonis incutere poterat, quòd vix dum exorto Christi regno, iam in acie stare videbant hostes ad illud opprimendum. Ergo vtcunque certandum sit, dicit tamen eos vicisse: quia felicem habituri sint exitum. Acsi diceret, in media pugna iam extra periculum eos esse, quia futuri sint superiores. Atque hæc doctrina longius extendi dêbet. Quicquid enim certaminum sustinemus aduersus mundum & carnem, coniunctum est cum certa victoria. Nos quidem duri & acres conflictus manent, & alii subinde aliis succedunt: sed quia Christi virtute pugnamus, & instructi sumus Dei armis, pugnando & laborando sumus victores. Quantum ad circunstantiam huius loci pertinet, insignis est cõsolatio, quòd quibuscunque dolis nos adoriatur Sathan, tamen in Dei veritate stabimus. Sed notãda est quæ mox subiicitur ratio: quia *maior*, hoc est, fortior sit, qui in nobis est, quàm qui in mundo. Nã ea est nostra infirmitas, vt antequã manus cõferamus cum hoste, succũbere oporteat. Sumus enim impliciti ignorantia, ideóque expositi ad omnes fallacias: Sathan autem mirus ad fallendum artifex. Si sustinuerimus ad diẽ vnum, obrepet tamẽ animis nostris dubitatio, quid cras futurũ sit: ita perpetuò erimus anxii. Admonet ergo Apostolus non propria nos, sed Dei virtute esse fortes. Vnde colligit, non magis nos vinci posse, quàm Deũ ipsum, qui nos sua virtute ad finem vsque mundi instruxit. Atque in tota spirituali nostra militia insidere cordibus debet hæc cogitatio, actũ protinus fore de nobis, si nostris viribus pugnandũ esset. Cæterùm, quia nobis quiescentibus Deus hostes repellit, indubiam esse victoriam.

5 *Ipsi ex mundo sunt.* Hæc nõ parua est cõsolatio, quòd qui Deũ in nobis aggredi audẽt, tantùm mundi præsidiis sunt instructi. Porrò mundum intelligit Apostolus, quatenus Sathã est eius princeps. Simul additur altera cõsolatio, quũ dicit mundũ amplecti in pseudoprophetis quod suũ agnoscit. Videmus quanta sit ad vanitatẽ hominũ propẽsio. Falsæ igitur doctrinæ facilè statim penetrãt, & lõgè latéque grassantur. Negat Apostolus esse cur propterea turbari nos deceat: quia nihil nouũ sit aut insolẽs, si mũd⁹, q̃ totus est mẽdax, libẽter mendaciũ audit.

6 *Nos ex Deo sumus.* Quanquã hoc verè in omnes pios cõpetit: propriè tamen ad fideles Euangelii ministros spectat. Nam Apostolus ex Spiritus fiducia hîc gloriatur, se ac suos collegas syncerè Deo seruire, & ab eo sumpsisse quicquid tradũt. Idẽ pseudoapostolos iactare cõtinget (vt mos illis est sub Dei larua decipere:) sed ab illis multùm discrepãt fidi doctores, qui nihil de se verbis prædicãt, quod nõ exhibeãt re ipsa. Semper tamen memoria tenendũ est quã causam hîc tractet. Exiguus erat piorũ numerus: incredulitas autẽ omnia ferè occupabat: pauci Euãgelio verè adhærebant: maior pars ad errores procliuis erat. Hinc scãdali occasio: cui vt occurrat Iohãnes, cõtentos esse nos iubet ista fideliũ paucitate: quia omnes Dei filii honorẽ illi deferãt, ac se eius doctrinæ subiiciãt. Nã contrariũ mẽbrũ cõtinuò pòst opponit, *qui* ex Deo nõ sunt, purã Euãgelii doctrinã nõ audire. Quibus verbis significat ingẽtẽ illã turbã, cui nõ sapit Euangeliũ, ideò nõ audire probos ac legitimos Dei seruos, quia à Deo ipso aliena sit: nihil ergo ex Euangelii auctoritate minui, dũ à multis respuitur. Sed huic doctrinæ annexa est vtilis admonitio, Vt fidei obedientia nos esse ex Deo probemus. Nihil facilius est, quàm iactare nos esse Dei: ideóque nihil inter homines magis vulgare. Quemadmodum hodie Papistæ

pistæ superbè se venditant pro Dei cultoribus: interea non minus superbè verbum Dei repudiant. Nā quanuis se Dei verbo credere simulent: vbi tamen ad rem venitur, aures habēt clausas. Atqui, hoc vnicum est timoris Dei testimonium, eius Verbum reuereri. Nec locum hic habet quæ a multis obtēdi solet excusatio, Se ideo fugere Euangelii doctrinam, quum illis proponitur, quia non sint ad iudicandum idonei. Fieri enim non potest quin Deū agnoscat in Verbo suo, quisquis ex animo eum timet, & illi obsequitur. Si quis obiiciat, multos ex electis nō statim accedere ad fidem, imò proteruè initio calcitrare. Respondeo, eo tempore non habendos esse, nostro quidem iudicio, in Dei filiis. Cæterùm, hoc reprobi hominis signum est, quum pertinaciter ab eo reiicitur veritas. Obiter etiam notandum est, illud *audire*, cuius meminit Apostolus, de interiore & serio cordis auditu, qui fide constat, intelligi.

In hoc cognoscimus. Relatiuum *in hoc* duo superiora membra cōplectitur, acsi diceret, Inde veritatem à mendacio discerni, quia alii ex Deo, alii ex mundo loquuntur. Quòd autē per *Spiritum* erroris & veritatis, quidam auditores notari putant: acsi diceret, eos qui se impostoribus fallendos tradunt, esse natos ad errorem, & in se habere semē mendacii: eos autem qui verbo Dei consentiunt, hoc specimine monstrari veraces: non recipio. Nam quum Apostolus *πνευματικῶς Spiritus* hic accipiat pro doctoribus vel Prophetis, nihil aliud velle eum existimo, quàm doctrinæ examen esse ad illa duo reuocandum, Ex Deone an ex mundo sit. Videtur tamen ita loquendo nihil dicere. Nam omnibus excipere promptum erit, se non nisi ex Deo loqui. Sic hodie Papistæ sua omnia commenta, Spiritus oracula esse magistrali supercilio iactant. Nec Mahometus aliunde se hausisse prædicat sua deliria, quam è cælo. Quinetiam Ægyptii sibi olim diuinitus reuelatas esse mentiebantur putidas illas ineptias, quibus se & alios infatuabant. Sed respondeo, nos verbum Domini habere, quod in primis consulendum est. Ergo quū Dei nomen obtendunt spiritus fallaces, ex Scripturis inquirere conuenit, an res ita habeat. Modò pium à nobis studium adhibeatur cum humilitate & modestia, aderit Spiritus discretionis, qui seipsum in Scripturis loquentem, tanquam fidus interpres exponat.

7 Dilecti diligamus nos mutuò, quia dilectio ex Deo est: & omnis qui diligit, ex Deo genitus est, & cognoscit Deum.

8 Qui non diligit, non nouit Deum: quia Deus dilectio est.

9 In hoc apparuit dilectio Dei in nobis, quòd Filium suum vnigenitum misit Deus in mundum, vt viuamus per eum.

10 In hoc est dilectio, non quòd nos dilexerimus Deum, sed quòd nos ipse dilexit, & misit Filium propitiationem pro peccatis nostris.

7 Redit ad illam exhortationem, quam tota ferè Epistola prosequitur. Diximus enim mixtam esse fidei doctrina & exhortatione ad charitatem. In duobus capitibus ita insistit, vt ab vno ad alterum subinde transeat. Quum *mutuum* amorem commendat, non intelligit nos officio defunctos esse, si amicos nostros vicissim diligimus, quia nos diligunt. Sed quia fideles in cōmune alloquitur, aliter non debuit loqui, quàm *vt* se mutuò diligant. Confirmat hanc sententiam ratione iam aliquoties adducta: quia scilicet nemo se Filium Dei probabit, nisi qui proximos diligit: & quia vera Dei cognitio, amorem Dei necessariò in nobis generat. Opponit etiā contrarium membrum suo more, Quòd nulla sit Dei cognitio, vbi non viget charitas. Sumit autem generale principium, Quòd Deus sit charitas: hoc est, quòd eius natura sit homines diligere. Scio multos argutius philosophari, ac præsertim veteres hoc loco abusos esse, vt Spiritus diuinitatē probarēt. Verùm simplex est Apostoli sensus, Quia Deus sit

fons charitatis, hunc affectũ ab eo fluere & diffundi, quocunque peruenit eius notitia. Quemadmodum prius Lucem vocauit, quia nihil sit in eo tenebrosũ, sed potius omnia suo fulgore illustret. Hîc ergo de essentia Dei nõ loquitur: sed tãtùm docet qualis à nobis sentiatur. Cæterùm, duo notanda sunt, in verbis Apostoli hanc esse veram Dei notitiam, quæ nos regenerat & refingit, vt simus nouæ creaturæ: deinde fieri nõ posse, quin ipsa nos Deo conformet. Facessat igitur stultum illud commentum de fide informi: quia si quis fidem à charitate separat, perinde facit acsi calorem à Sole auferre conetur.

9 *In hoc apparuit.* Aliis etiam plurimis documentis testatũ habemus Dei erga nos amorem. Nam si quæritur, cur creatus sit mundus, cur simus in eo collocati ad obtinendum terræ dominium, cur seruemur in hac vita, vt fruamur bonis innumeris, cur simus in spem melioris vitæ conditi, cur luce & intelligentia præditi simus: nõ alia omnium causa adduci poterit, quàm gratuitus erga nos Dei amor. Sed præcipuum specimen hîc deligit Apostolus, & quod reliquis omnibus longe præcellit. Hic enim non immensus tãtùm fuit Dei amor, quòd proprio Filio non pepercit, vt eius morte nos in vitam restitueret: sed plusquam mirifica bonitas, quæ mentes nostras in stuporem rapere debet. Ergo Christus tam illustre est ac singulare diuini erga nos amoris documentum, vt quoties ipsum intuemur, hanc doctrinam planè nobis confirmet, Quòd Deus sit dilectio. Quòd *Vnigenitum* appellat, ad auxesin valet. In eo enim clarius ostendit quàm vnicè nos amaret, quòd vnicum Filium exposuit nostra causa in mortem. Interea qui vnus est natura Filius, gratia & adoptione multos facit, quoscunque scilicet fide inserit in corpus suum. Finem exprimit, cur missus à Patre fuerit Christus, *vt* per eum viuamus. Nam extra ipsum sumus omnes mortui. Aduẽtu autem suo, vitam nobis attulit. Et nisi obstet nostra incredulitas, hũc gratiæ eius effectum in nobis sentimus.

10 *In hoc est dilectio.* Amplificat alia ratione Dei amorẽ: quòd scilicet Filium suum nobis dederit, quo tempore eramus inimici: quemadmodum etiam Paulus docet, Rom. 5. 6. Sed aliis verbis vtitur, quòd Deus nullo hominum amore prouocatus, eos vltrò dilexerit. Quibus verbis docere voluit, gratuitum erga nos fuisse amorem Dei. Tametsi autem Apostoli consilium est Deum nobis imitandum proponere: non tamen negligenda est fidei doctrina, quam simul admiscet. Gratis nos Deus amauit. cur? quia antequam nati essemus: deinde quia in ista naturæ prauitate cor habemus ab eo auersum, & ad rectos piósque affectus minimè flexibile. Si locum haberet Papistarum argutia: vnunquenque electum esse à Deo prout amore dignum præuidit: non staret hæc doctrina, Priorem nos dilexisse. Tunc enim amor erga Deum noster, priores ordine teneret, etiamsi tempore esset posterior. Sed Apostolus cõfessum Scripturæ axioma sumit, quòd prophani isti Sophistæ ignorant, nos ita corruptos & prauos nasci, vt nobis quasi ingenitum sit Dei odium, vt nihil appetamus nisi quod illi displicet, vt singuli carnis nostræ affectus, assiduum cum eius iustitia bellum gerant.

Et misit Filium. Ergo ex mera Dei bonitate tanquam ex fonte, fluxit nobis Christus cum suis omnibus bonis. Quẽadmodum autem hoc cognitu necessarium est, Nos ideo salutem habere in Christo, quia sponte nos dilexit cælestis Pater: ita vbi quærenda est solida & plena diuini in nos amoris certitudo, nõ aliò quàm in Christum respicere conuenit. Quare in suum exitium insaniunt, quicunque omisso Christo, quidnam de se in arcano Dei cõsilio constitutum sit, inquirunt. Porrò, iterum causam aduẽtus Christi eiúsque officium ostendit, quum ideo missum commemorat, vt esset propitiatio pro peccatis. Ac primùm quidem his verbis docemur, nos omnes per peccatum fuisse alienatos à Deo, & manere hoc dissidium, donec interueniat Christus qui nos reconciliet. Docemur secundò, hoc esse vitæ nostræ initium, quòd Deus morte Filii sui placatus, nos in gratiã recipit. Nã quòd *propitiator* dicitur, hoc propriè ad mortis sacrificium pertinet. Habemus ergo, hoc honoris competere in solum Christum, vt mundi peccata expiet atque ita inimicitias tollat inter nos & Deum. Sed

hîc

hîc emergit quædam repugnantiæ species. Nã si prius nos amabat Deus, quàm se Christus pro nobis in mortẽ offerret, quid noua reconciliatione opus fuit? Ita superuacua videri Christi mors posset. Respondeo, quum dicitur Christus placasse nobis Patrem, hoc ad sensum nostrum referri. Nã vt sumus male nobis conscii, Deum non nisi iratum & infestum concipere possumus, donec à reatu Christus nos absoluat. Deus enim, vbicunque apparet peccatum, iram suam & æternæ mortis iudicium vult sentiri. Hinc sequitur, nihil quàm præsenti mortis aspectu terreri nos posse, donec peccatum Christus morte sua aboleat, donec sanguinis sui pretio nos à morte liberet. Rursum, Dei amor iustitiam requirit. Ergo vt persuasi simus nos amari, ad Christum venire necesse est, in quo solo nobis constat iustitia. Nunc videmus loquendi varietatem, quæ in Scriptura occurrit, secũdum diuersos respectus, aptissimam & fidei apprime vtilem esse. Ideo Filium suum interposuit Deus ad se nobis reconciliandum, quia nos amabat: sed occultus erat amor ille, quia interea nos Deo eramus hostes irã eius assiduè prouocando. Deinde malæ conscientiæ formido & terror, omnem vitæ gustũ nobis adimebant. Ergo quò ad fidei nostræ sensũ, Deus nos in Christo amare incipit. Quanquam autem hîc Apostolus de prima reconciliatione tractat, sciamus tamen hoc perpetuum esse Christi beneficium, vt peccata expiando, Deum nobis propitiet. Hoc Papistæ quoque aliqua ex parte cõcedunt: sed postea extenuãt hanc gratiã, ac ferè in nihilum redigunt, fictas satisfactiones ingerendo. Atqui si homines se redimunt operum pretio, non erit Christus vnicá propitiatio, quemadmodum hîc vocatur.

11 *Dilecti, si ita Deus nos dilexit, nos quoque debemus inuicem diligere.*

12 *Deum nemo vidit vnquã. Si diligimus nos inuicẽ, Deus in nobis manet: & dilectio eius perfecta est in nobis.*

13 *In hoc cognoscimus quòd in ipso manemus, & ipse in nobis: quia ex Spiritu suo dedit nobis.*

14 *Et nos vidimus & testamur, quòd Pater misit Filium seruatorem mundi.*

15 *Qui confessus fuerit, quòd Iesus est Filius Dei, Deus in eo manet, & ipse in Deo.*

16 *Et nos cognouimus, & credidimus dilectionem quam habet Deus in nobis.*

11 Nunc Apostolus, quæ nuper docuit de gratuito Dei amore, ad suum institutum accommodat: nempe vt nos Dei exemplo hortetur ad fraternum amorem. Sicut etiam Paulus Christũ nobis proponit, qui se hostiam bonæ fragrantiæ obtulit Patri, vt se quisque nostrûm proximis impendat, Eph. 5. 2. Admonet autem Iohannes amorem nostrum non debere mercenarium esse, quũ proximos diligere iubet, sicuti nos Deus dilexit. Nam illud repetẽdum est, Gratis nos fuisse dilectos. Et certè vbi cõmodum nostrum respicimus, vel referimus amicis pares vices, philautia est non charitas.

12 *Deum nemo vidit.*] Eadem verba habentur 1. cap. Euãgelii vers. 18. sed Iohãnes Baptista nõ eundẽ omnino finẽ illic respicit: tantùm enim significat non posse aliter cognosci Deum, nisi quatenus se in Christo patefacit. Eandem doctrinam Apostolus hîc longius extendit, Dei virtutem fide ac dilectione à nobis comprehendi, vt sciamus nos esse eius filios, & eum in nobis habitare. Prius tamen de charitate loquitur, quum dicit *in nobis manere Deum*, si nos diligimus mutuò: quia perfecta est, hoc est, verè comprobata in nobis [illegible] dilectio [illegible]

diceret, Deum se quasi præsentem exhibere, dum Spiritu suo corda nostra in fraternum amorem format. Eodem sensu repetit quod iã semel dixerat, Nos ex Spiritu quem dedit nobis, cognoscere quòd in nobis habitet. Est enim confirmatio proximæ sententiæ: quia charitas effectus est Spiritus. Itaque hæc summa est, Quum charitas sit ex Dei Spiritu, non possumus verè & syncero corde fratres diligere, quin Spiritus vim suã exerat. Hoc modo se in nobis habitare testatur. Porrò Deus per Spiritum suum in nobis habitat. Ergo charitate probabimus Deum nos habere in nobis manentem. Rursum, Quisquis se Deum habere iactat, nec fratres diligit: hoc vno refellitur eius vanitas, quia Deum à seipso diuellit. Quum dicit, *Et charitas eius perfecta est*, copulam accipit causalis particulæ loco. Et *charitas* Dei hîc bifariam exponi potest: vel qua illum prosequimur, vel quam nobis inspirat. Deum nobis Spiritum suum dedisse: &, Dedisse ex Spiritu suo, idem prorsus valet. Scimus enim Spiritum singulis distribui ad mensuram.

14 *Et nos vidimus*. Nunc alteram notitiæ Dei partẽ, quam attigimus, exponit: quòd scilicet in Filio se nobis cõmunicat ac fruendum offert. Vnde sequitur, fide à nobis percipi. Nam huc tẽdit Apostoli consilium, nos fide & charitate sic Deo vniri, vt in nobis verè habitet, & virtutis suæ effectu quodammodo visibilem se præbeat, qui alioqui videri nõ potest. Quũ dicit, *vidim⁹ & testamur*: se & reliquos Apostolos designat: & aspectum nõ quemlibet intelligit, sed fidei adiunctũ, quo agnouerint in Christo Dei gloriam: quemadmodum & sequitur, Missum esse vt sit seruator mundi, Quæ notitia ex Spiritus illuminatione manat.

15 *Qui confessus fuerit*. Repetit illud axioma, Nos Deo vniri per Christũ, nec posse Christo cõiunctos, quin Deus in nobis maneat. Promiscuè autẽ *fides* & *confessio* pronuntur eodem sensu. Nam quanuis hypocritæ mendaciter fidem iactent: Apostolus tamen nullos hîc in ordine confitentium agnoscit, nisi qui verè & ex animo credunt. Præterea quum dicit, *Quòd Iesus sit Filius Dei*, paucis istis verbis totam fidei summã pestringit. Nihil enim est ad salutem necessariũ, quod non in Christo inueniat fides. Cæterùm, postquam in genere dixit, sic fide inseri homines in Christũ, vt Christus eos Deo coniungat, subiicit hypotesin, Quòd viderint ipsi: vt generalem sententiam accõmodet iis ad quos scribit. Tãdem sequitur exhortatio, Vt alios diligant, quemadmodum à Deo dilecti sunt. Quare hæc series est, & hic contextus sermonis, Fides Christi facit vt De⁹ in hominibus maneat. Atqui nos sumus huius gratiæ consortes. Porrò quũ Deus sit charitas, nullus in eo manere potest, quin diligat fratres suos. Ergo charitatem in nobis regnare decet, quando se Deus nobis coniunxit.

16 *Cognouimus & credidimus*. Perinde est acsi diceret, Cognouimus credendo. Talis enim notitia nõnisi fide percipitur. Sed hinc colligimus, quantum à fide abſit suspensa vel dubia opinio. Porrò, quum velit hic proximam sententiã accommodare ad Lectores, quemadmodum iam dixi, ipsam tamen fidei substãtiam variè definit. Prius dixerat, Qui credit Iesum esse Filium Dei: nunc autẽ dicit, Fide cognoscimus amorẽ Dei erga nos. Vnde apparet, in Christo apprehendi paternum Dei amorem: nec certi quicquam de Christo tenere, nisi qui se eius gratia Dei filios agnoscunt. Ideo enim Filium suum Pater quotidie nobis proponit, vt in eo nos adoptet.

Deus charitas est. Est veluti minor propositio in syllogismo: quia à fide ad charitatem ratiocinatur, hoc modo, Fide in nobis habitat Deus: atqui Deus est charitas: ergo vbicunque manet Deus, charitatem simul vigere oportet. Hinc sequitur, charitatem necessariò fidei connexam esse.

17 In hoc perfecta est charitas nobiscum, vt fiduciam habeamus in die iudicii: quòd, sicut ille est, nos quoque sumus in hoc mundo.

18 Timor non est in charitate: sed perfecta charitas foras pellit

pellit timorem: quia timor tormentum habet. Qui autem timet, non est perfectus in charitate.

17 Duo huius orationis sunt membra: Nos Diuinæ adoptionis tunc esse compotes, quum Deum referimus, vt filii patrem. Deinde hanc fiduciam, incomparabile esse bonum: quia sine ea simus miserrimi. Priore itaque loco ostēdit, qua lege nos Deus complexus sit in amorem: & quomodo hac demum gratia fruamur, quam nobis in Christo exhibuit. Ergo hic charitas Dei erga nos intelligēda est. *Perfectam* esse dicit, quia plena copia effusa est, ac in solidū præstita, vt veluti numeris omnibus constet. Cæterùm non alios esse huius boni participes affirmat, quàm qui Deo cōformes, eius se filios esse probant. Est igitur argumentum à coniunctis.

Vt fiduciam habeamus. Iam fructū diuini erga nos amoris ostendere incipit: quanquam postea clarius à contrario ostendet. Sed tamen hæc inestimabilis est felicitas, quòd nos audemus intrepidè coram Deo sistere. Natura enim horremus Dei conspectum, & meritó. Nam quum ipse iudex sit mundi, nos autem peccata nostra reatu constrictos teneāt, mortem & inferos vnà cum Deo nobis in mentem venire necesse est. Hinc illa, quam dixi, formido, vt Deum homines, quantum in se est, fugiant. Iohannes autem fideles negat expauescere, quum illis iudicii extremi fit mētio: sed potius securos & alacres ad Dei tribunal accedere: quia de paterno eius amore certò persuasi sunt. Tantum ergo quisque in fide profecit, quàm bene animo compositus est ad expectandum iudicii diem.

Sicut ille est. His verbis, vt iam dictū est, vicissim hoc à nobis requiri significat, vt imaginem Dei referamus. Qualis ergo Deus in cælo est, tales nos in hoc mūdo esse iubet, vt censeamur eius filii. Nam imago Dei, quum in nobis apparet, veluti adoptionis eius est sigillum. Sed ita videtur partem fiduciæ statuere in operibus. Itaque cristas hic erigunt Papistæ, quasi neget Iohannes nos sola Dei gratia fretos habere certam salutis fiduciam, nisi simul adiuuent opera. Sed in eo falluntur, quòd nō expendunt Apostolum hic à causa minimè argumentum ducere: sed locum esse à coniunctis. Nos autem libenter fatemur, nēminem reconciliari Deo per Christum, quin simul reformetur ad Dei imaginē: nec posse alterum ab altero disiungi. Rectè ergo Apostolus, qui omnes à fiducia gratiæ repellit, in quibus nulla cōspicitur Dei similitudo. Tales enim certū est à Dei Spiritu & Christo esse prorsus alienos. Neque etiam negamus vitæ nouitatem, quia diuinæ adoptionis est effectus, valere ad confirmandam fiduciam: sed tanquam secundariū, vt ita loquar, adminiculum. Sed interea nos in sola gratia fundatos esse oportet. Nec sanè aliter sibi constaret Iohannis doctrina. Nam experientia demonstrat, & fateri etiam Papistæ coguntur, semper in operum respectu esse trepidādi materiam. Quare nullus ad Dei tribunal trāquillo animo vnquam accedet, nisi qui statuet gratuitò se amari. Sed horum nihil gustare Papistas, non est quòd quispiam miretur, quando nullam miseri fidem nouerunt, nisi dubitatione implicitam. Adde, quòd hypocrisis tenebras illis obducit, ne seriò reputent, quàm formidabile sit Dei iudicium, vbi nō adest Christus mediator. Resurrectionem alii, quasi fabulosam negligunt: nos autem vt læti & alacres obuiam Christo prodeamus, in sola eius gratia fidem nostram esse defixam oportet.

18 *Timor non est.* Iam à contrariis cōmendat eius boni præstātiam. Nos enim assiduè torqueri dicit donec amoris in nos sui remedio, à misero illo cruciatu Deus liberet. Summa est, Quum nihil sit miserius, quàm continua inquietudine vexari, hoc nos consequi agnita Dei erga nos charitate, vt placidè extra metum quiescamus. Vnde apparet, quàm singulare sit Dei beneficiun nos amore suo dignari. Porrò, ex hac doctrina mox exhortationem ducet. Sed priusquam nos ad officium hortetur, donum istud Dei nobis commendat, quod metū nobis fide eximit. Scio totum hunc locum à multis secus exponi: sed ego, quid voluerit Apostolus, non quid alii sentiant, respicio. Dicunt illi, Metum nō esse in charitate: quia vbi sponte Deum amamus, nō cogimur vi & metu ad eius

obsequium. Ergo secundum eos, seruilis timor hîc voluntariæ reuerentiæ opponitur. Vnde etiam inter Seruilem & Filialem timorem nata est distinctio. Ego quidem verum esse illud fateor, quum liberaliter Deum amamus vt patrem, non cogi nos amplius timore pœnæ: sed doctrina illa nihil cum præsenti loco commune habet. Tantùm enim docet Apostolus, vbi perspectus est nobis, & fide cognitus Dei amor, cõscientiis nostris pacem conferri, ne amplius tumultuentur. Potest tamen quæri, Quãdo timorem pellat perfecta charitas: quia aliquo tantùm diuini erga nos amoris gustu præditi, nunquam in solidum metu liberamur. Respondeo: tametsi non planè excutitur timor, vbi tamen ad Deum confugimus, tanquam ad tranquillum portum, & ab omni naufragii ac tempestatum periculo tutum & immunẽ, metum verè pelli, quia fidei locum cedit. Ergo non ita pellitur timor, quin animos nostros solicitet: sed ita pellitur, vt non turbet, neque impediat pacem nostram, quam fide obtinemus. *Timor tormentum habet.* Hîc quoque Apostolus gratiæ, de qua loquitur, magnitudinem amplificat. Nam quũ miserrima sit conditio, assiduos pati cruciatus, nihil magis optabile est, quàm sedata conscientia, & animo composito, sese in Dei cõspectum offerre. Quod alii dicunt, timere seruos, quia pœnam & flagella sibi ante oculos proponunt, nec obire suum officium nisi coactos, nihil ad mentem Apostoli, vt dictum est. Ita in proximo membro, quum exponũt, Non esse perfectum in charitate, qui timet: quia non vltrò se subiicit Deo, quin potius libenter se emanciparet: contextui minimè conuenit. Potius enim admonet Apostolus, hoc esse infidelitatis vitium, quũ aliquis timet, hoc est, inquietum habet animum: quia amor Dei probè cognitus, animos tranquillat.

19 Nos diligimus eum, quia prior dilexit nos.

20 Si quis dicit, Deum diligo, & proximũ suum odio habeat, mendax est. Qui enim non diligit fratrem suum quem vidit: Deũ quem non vidit, quomodo potest diligere?

21 Et hoc præceptum habemus ab ipso, Vt qui Deum diligit, diligat & fratrem suum.

19 Verbum ἀγαπῶμεν, tam Indicatiuo, quàm hortandi modo legi potest. Prior tamen sensus longè melius quadrat. Repetit enim, meo iudicio, Apostolus superiorẽ sententiam, Quia Deus nos gratuito amore anteuertit, reddere nos illi debitas vices: vt mox subsumat, ipsum in hominibus esse diligendum, vel testandum erga homines, quem illi amorem deferimus. Si cui tamen placet hortandi modus, eodem tendet oratio, Quia nos gratis Deus amauit, mutuò nunc eum amemus. Atqui amor ille stare nequit, quin fraternũ inter nos amorem generet. Ideo mentiri eos dicit, qui Deum se amare iactant, quum proximos oderint. Sed videtur parum firma esse ratio, quam subiicit. Est enim comparatio minoris & maioris. Si proximos, inquit, quibuscũ versamur, non diligimus: multò minus Deum poterimus diligere, qui est inuisibilis. Duplex autem exceptio in promptu est. Nam & amor, quo Deum prosequimur, ex fide, nõ ex aspectu manat: quemadmodum habetur 1. Petri 1.8. Deinde, longè diuersa est Dei quàm hominum ratio: quia quũ in amorem sui nos Deus pro immensa sua bonitate rapiat, sæpe odio digni sunt homines. Respondeo, Apostolũ (quod proculdubio inter nos constare debet) pro confesso hîc sumere, Deum se nobis in hominibus offerre, qui insculptam gerunt eius imaginẽ: & officia, quibus ipse non indiget, vt illis præstemus, exigere: quemadmodum Psalmo 16.1 legimus, Beneficentia mea ad te non peruenit, Domine: Erga Sanctos qui in terra sunt, affectus meus. Et certè eiusdem naturæ societas, tot rerum vsus, mutua communicatio, nisi valde ferrei essemus, ad amorem nos allicerent. Sed Iohannes nihil aliud voluit, quàm fallacem esse iactantiam, si quis Deum se amare dicat, & e-

& eius imaginem, quæ ante oculos est, negligat.

21 *Et hoc præceptum.* Firmius argumētum, ab authoritate & doctrina Christi. Nam ipse non de nudo Dei amore præcipit: sed fratres etiam diligere iubet. Quare sic incipiendum est à Deo, vt simul fiat transitus ad homines.

CAPVT V.

1 *OMnis qui credit quòd Iesus est Christus, ex Deo genitus est: & omnis qui diligit eum qui genuit, diligit etiam eum qui genitus est ab eo.*

2 *In hoc cognoscimus quòd diligimus filios Dei, si Deum diligimus, & præcepta eius seruamus.*

3 *Hæc est dilectio Dei, vt præcepta eius seruemus. Et præcepta eius grauia non sunt:*

4 *Quoniam omne quod ex Deo genitum est, vincit mundum. Et hæc est victoria, quæ vicit mundum, fides vestra.*

5 *Quis est qui vincit mundum, nisi qui credit quòd Iesus est Filius Dei?*

1 Alia ratione cōfirmat res esse cōiunctas, fidem & fraternū amorem. Nam quum fide nos Deus regeneret, necesse est amari à nobis, vt patrē. Atqui amor ille complectitur omnes eius filios. Non potest igitur fides à charitate disiungi. Prima sentētia est, Ex Deo genitos esse, quicunque credunt quòd Iesus sit Christus. Vbi iterum vides, vnum Christum, fidei scopum proponi: quemadmodum in eo iustitiam, vitam, quicquid optari potest bonorū, & totum Deum inuenit. Quare hæc vera est credēdi ratio, quum in ipsum mentes nostras dirigimus. Cæterùm, Credere quòd sit Christus, est ab eo sperare quæcunque de Messia promissa sunt. Neque enim inanis ei Christi titulus hìc tribuitur: sed potius munus quod à Patre illi iniunctum est. Quemadmodum autem in Lege plena rerum omnium instauratio, iustitia, & fœlicitas per Messiam promissa est: ita hodie hoc totum in Euangelio clarius exprimitur. Ergo Iesus pro Christo recipi non potest, quin ab eo petatur salus, quando in hunc finem missus est à Patre, & quotidie nobis offertur. Vnde meritò Apostolus omnes ex Deo genitos esse pronuntiat, qui verè credunt. Est enim fides longe supra humani ingenii captum posita: vt nos trahi à Patre cælesti ad Christum oporteat: quia nunquam proprio marte quisquam nostrûm conscenderet. Atque hoc est, quod idē Apostolus primo Euāgelii sui capite docet 13, Non ex sanguinibus, neque ex carne esse genitos, qui credunt in nomen Vnigeniti. Et Paulus, nō spiritu huius mundi, sed Spiritu qui ex Deo est, nos esse præditos, vt sciamus quæ ab eo nobis donata sunt. Quia neque oculus vidit, nec auris audiuit, nec sensus percepit, quæ diligētibus Deum reposita sit merces: sed solus Spiritus ad arcanū illud peruenit. Deinde, quum datus sit nobis Christus in sanctificationem, & spiritum regenerationis secum simul afferat: denique quum nos inserat in corpus suum: hæc quoque altera ratio est, cur fidem habere nemo possit, quin sit ex Deo genitus.

Diligit eum qui genitus est. Augustinus & alii quidam veterum, ad Christū hoc traxerunt: sed falsò. Nam sub numero singulari omnes fideles Apostolus designat. Et contextus apertè ostendit, non aliud esse illi consilium, nisi vt mutuum in fratres amorem ex fide, tanquā ex fonte deriuet. Est autem argumētum ex communi naturæ ordine sumptum. Sed quod in hominibus cernitur, ad Deum transfert. Notandum autem est, Apostolum non ideo de solis fidelibus sermonem habere præteritis extraneis, quòd illi soli amandi sint, horum autem

nulla habenda sit cura vel ratio:sed nos hoc velut tyrocinio ad omnes sine exceptione amandos instituit,quum initiũ facere à piis iubet.

2 *In hoc cognoscimus.* His verbis breuiter ostendit quænam vera sit charitas,nempe quæ ad Deũ refertur. Hactenus docuit nusquam esse verum Dei amorem,nisi quum proximi etiam amantur:quia hic perpetuus sit effectus.Nunc autem docet rectè & ordine amari homines,quum Deus priores obtinet. Atque hæc definitio necessaria est. Nam sæpe fit, vt homines amemus extra Deum: vt profanæ & carnales amicitiæ non aliò quàm ad priuatum commodũ, vel ad alios euanidos respectus tendunt. Ergo sicuti prius effectum vrgebat, ita nunc causam vrget. Vult enim sic mutuam coli inter nos charitatem, vt Deus præferatur. Amori Dei coniungit Legis obseruationẽ:& meritò. Nam quum Deum amemus vt patrem & dominum, fieri non potest quin coniuncta sit reuerentia cum amore. Deinde non potest à seipso Deus auelli. Quum itaque fons sit omnis iustitiæ & rectitudinis: qui eum amat, necesse est vt compositos habeat suos affectus in obedientiam iustitiæ. Non est igitur otiosa res, amor Dei. Verùm ex hoc loco simul colligimus ,quænam vera sit Legis obseruatio. Nam si metu tantùm coacti, Deo obsequimur in seruandis eius mandatis, longè distamus à vera obedientia. Ergo hoc primum est, vt corda se Deo addicant in liberalem reuerẽtiam:deinde vita ad Legis regulã formetur. Hoc sibi vult Moses,Deut.10.12, quũ in colligenda Legis summa dicit, Israel quid petit abs te Dominus Deus tuus, nisi vt ipsum diligas,& ei obedias?

Mandata eius grauia non sunt. Hoc additum est,ne difficultas(vt fieri solet) studium nostrum frangat vel minuat. Nam qui alacri animo, magnóque feruore, piam sanctámque vitam aggrediuntur, postea vires suas impares experti, pigrescunt. Ergo Iohannes,vt conatus nostros incitet,mandata Dei grauia esse negat.Verùm obiici contrà potest, Nos longè aliud experiri.Et Scriptura etiam testatur iugum Legis esse importabile, Act.15.10. Ratio quoque manifesta est. Nam quũ nostri abnegatio sit quasi seruandæ Legis præludium, an facile homini esse dicemus seipsum negare?Imò, quum Lex spiritualis sit,quemadmodum Paulus docet Rom.7.14, nos autem nihil quàm caro, ingens inter nos & Dei Legem dissidium esse oportet. Respondeo: difficultatem hanc minimè esse ex natura Legis,sed ex carnis nostræ vitio. Quod etiã Paulus disertè exprimit:quia postquam dixit, Impossibile fuisse Legi conferre nobis iustitiam : mox culpam in carnem reiicit. Hæc solutio,Pauli & Dauidis sententias, quæ in speciem videntur multùm pugnare,optimè conciliat. Paulus Legem facit mortis ministrã, nihil quàm iram Dei operari pronuntiat 2.Cor.3.7: datam esse vt peccatum augeret, Rom.4.15: viuere, vt nos occidat,Rom.7.10,& 13. Dauid contrà, Suauem præ melle, & præ auro desiderabilem sibi esse prædicat,Psal.19.9. Inter alia eius elogia, hæc ponit, Quòd exhilaret corda, ad Dominum conuertat,& viuificet. Sed Paulus Legem cum vitiosa hominis natura cõfert.Inde hostilis ille conflictus.Dauid autem, qualiter affecti sint, quos Deus Spiritu suo regenuit,docet.Hinc suauitas illa & oblectatio, cuius nullum gustum caro percipit.Nec verò Iohannes distinctionem hanc omisit. Ne quis enim generaliter hoc acciperet, *Mandata Dei non esse grauia,* restringit ad filios Dei. Quo significat, fieri hoc Spiritus virtute, vt Deo obsequi non sit nobis graue nec molestum. Nondũ tamen videtur prorsus soluta quæstio. Nam fideles, vtcunque Spiritu Dei regantur,durum tamen cum carne sua certamen sustinent: & quantumuis sudent, vix tamen dimidia ex parte ad officium se comparãt. Imò, quasi inter sacrum (vt aiunt) & saxum constituti, ferè sub onere deficiunt. Videmus vt Paulus se captiuum teneri gemat, & infœlicem exclamet, quia non potest liberè Deo seruire. Respondeo: facilem vocari Legem, quatenus cælesti virtute præditi, superamus carnis concupiscentias. Nam vtcunque recalcitret caro:sentiunt tamen fideles,nulla se alia re tam oblectari,quàm vt Deum sequantur.Præterea notandum est, Iohannem non loqui de nuda Lege,quæ nihil præter mandata cõtinet: sed paternam Dei indulgentiam coniungere, qua mitigatur

tur Legis rigor. Ergo quum nobis clementer ignosci à Domino scimus, si opera nostra Legi non satisfaciant, id longè nos reddit ad obsequium promptiores: quemadmodum in Psalmo 130. 4 habetur, Apud te est propitiatio, vt timearis. Hæc ergo facilitas Legis seruandæ, quòd fideles venia subleuati, sicubi deficiunt, animos non despondent. Interea admonet Apostolus, pugnandū esse vt seruiamus Domino. Totus enim mundus nobis obsistit, ne pergamus quò Deus vocat. Ergo ille demum Legem seruabit, qui mundo fortiter resistet.

4 *Hæc est victoria*. Quia dixerat, Omnes qui ex Deo geniti sunt, mundi victores esse: vincendi quoque modum exprimit. Poterat enim adhuc quæri, Vnde victoria. Ergo in fide constituit victoriam totius mundi. Insignis locus: quia tametsi duros & horribiles insultus assiduè ingerit Satan: Spiritus Dei extra periculum nos esse pronuntians, exēpto metu nos ad fortiter pugnandū animat. Et plus valet præteritum tempus, quàm præsens vel futurum. *Vicisse* enim dicit, vt perinde certi simus, acsi iam profligatus esset hostis. Verum quidem est tota vita durare nostram militiam, quotidianos esse conflictus, imò singulis momentis noua & diuersa prælia hinc inde ab hoste nobis moueri: sed quia non armat nos Deus tantum in vnum diem, & fides etiam vnius diei non est, sed perpetuum Spiritus sancti opus: non aliter iam victoriæ sumus compotes, quàm si esset debellatum. Neque tamen fiducia hæc torporem inducit, quin solicitè semper ad pugnam simus intenti. Sic enim certos esse Dominus suos iubet, vt tamē securos esse nolit. Quin potius ideo vicisse ipsos pronuntiat, quò animosius & magis strenuè pugnent. *Mundi* nomen hìc latè patet: comprehēdit enim quicquid aduersum est Dei Spiritui. Ita naturæ nostræ prauitas, pars mundi est, omnes cōcupiscētiæ, omnes Satanæ astus, quicquid denique nos à Deo abstrahit. In tam multiplici hominum copia, grauis belli moles in nos incumbit: ac iam ante congressum essemus victi, ac cēties quotidie vincendi, nisi Deus victoriam nobis promitteret. Sed Deus hac lege ad pugnandum nos hortatur, vt prius victoriam promittat. Cæterùm, vt hæc promissio nos inuicta Dei virtute in perpetuum munit, ita ex aduerso in nihilum redigit hominum vires. Neque enim hìc Apostolus Deū suppetias tantùm nobis ferre docet, vt eius subsidio adiuti, pares simus ad resistendum: sed victoriam in sola fide locat. Fides autem aliunde quo vincat, accipit. Quare, Deo eripiūt quod suum est, qui propriæ virtuti triumphum canunt.

5 *Quis est qui vincit mundum?* Ratio superioris sentētiæ, Ideo scilicet nos fide vincere, quia robur à Christo mutuamur: quemadmodum & Paulus dicit, Omnia possum in eo qui me confirmat. Phil. 4. 13. Is ergo demū Satana & mundo superior erit, nec carni suæ succūbet, qui sibi diffidens, recumbet in solā Christi virtutem. Nam *Fidei* nomine, viuam Christi apprehensionem intelligit, quæ vim eius & officium ad nos accōmodat.

6 *Hic est qui venit per aquam & sanguinem, Iesus Christus, non in aqua solùm, sed in aqua & sanguine. Et Spiritus est qui testificatur: quandoquidem Spiritus est veritas.*

7 *Nam tres sunt qui testificantur in cælo, Pater, Sermo, & Spiritus sanctus: & hi tres, vnum sunt.*

8 *Et tres sunt qui testificātur in terra, Spiritus, aqua & sanguis: & hi tres in vnum conueniunt.*

9 *Si testimonium hominum recipimus, testimonium Dei maius est: quoniam hoc est testimonium Dei, quod testificatus est de Filio suo.*

6 *Hic est qui venit.* Vt tutò fides nostra in Christo quiescat, solidam vmbrarū

Legis substantiam in eo constare dicit. Neque enim dubito, quin ad veteres Legis ritus alludat in vocibus Aquæ & Sanguinis. Huc porrò tendit comparatio: non tantùm vt Legem Mosis abolitam esse sciamus Christi aduentu: sed vt in ipso quæramus eorum complementum, quæ olim figurabāt ceremoniæ. Tametsi verò plures erant species, tamen sub his duabus totam sanctitatis & iustitiæ perfectionem Apostolus designat. Aqua enim abluebantur omnes sordes, vt homines non nisi puri & mundi ad Deum accederent. In sanguine erat expiatio, & plenæ cum Deo recōciliationis pignus. Sed Lex externis tantùm symbolis adumbrauit quod solidè ac re ipsa à Messia præstandum erat. Aptè igitur probat Iohannes Iesum esse Christum Domini, olim promissum, quia secum attulit quo nos omni ex parte sanctificet. Ac de sanguine quidem quo Christus Deum placauit, nulla est dubitatio. Sed quomodo per aquā venerit, quæri potest. Nam hoc ad Baptismum referri non est probabile. Ego certè existimo Iohannē hîc fructum & effectum exprimere eius rei, quā in historia Euangelica narrat. Nam quòd illic dicit ex Christi latere fluxisse aquam & sanguinem, haud dubiè pro miraculo habendum est. Scio tale quiddā mortuis naturaliter accidere: verùm, certo Dei consilio factum est, vt Christi latus sanguinis & aquæ fons esset: vt scirent fideles veram munditiem (cuius figuræ erant veteres Baptismi) in eo sibi constare: vt scirent etiam completum, quod omnes sanguinis aspersiones olim promiserant. Quare, hæc breuis partitio plurimùm habet gratiæ, quia summatim ostendit, quorsum præcipuè tenderent ceremoniæ veteres: nempe vt homines ab inquinamentis purgati, & soluti omnibus piaculis, Deum haberent propitium, & illi consecrarentur. Deinde veritatem in Christo fuisse exhibitā: quia Lex præter visibiles figuras nihil habebat. Qua de re plura 9 & 10 ad Hebræos capite diximus.

Spiritus est qui testatur. Hoc membro docet quomodo vim illam Christi sentiāt fideles, quia scilicet Dei Spiritus eos certiores reddat: & ne vacillet eorum fides, addit plenam & solidam firmitudinem constare Spiritus testimonio. Vocatur enim Spiritus, veritas: quia indubia sit authoritas ipsius, nobísque abūdè sufficere debeat.

7 *Tres sunt in cælo.* Hoc totū à quibusdam omissum fuit. Hieronymus existimat malitia potius quàm errore id fuisse factum: & quidem à Latinis duntaxat. Sed quum ne Græci quidem codices inter se cōsentiant, vix quicquam asserere audeo. Quia tamen optimè fluit contextus, si hoc membrum addatur, & video in optimis ac probatissimæ fidei codicibus haberi: ego quoque libenter amplector. Sensus autē erit, quòd Deus, quò vberius nostram in Christo fidem confirmet, triplici modo testatur in eo acquiescēdum esse. Nam sicuti fides nostra in vna Dei essentia tres personas agnoscit, ita totidem modis ad Christum vocatur, vt se in eo sistat. Quod dicit, *Tres* esse vnum, ad essentiam non refertur, sed ad consensum potius. Acsi diceret, Patrem, & æternum Sermonē eius, ac Spiritum, symphonia quadam Christum pariter approbare. Itaque nonnulli codices habent εἰς ἕν. Verùm, etiam si legas ἕν εἰσιν, vt est in aliis exēplaribus, non tamen dubium est quin Pater, Sermo, & Spiritus, eodem sensu dicantur vnum esse, quo postea Sanguis, Aqua, & Spiritus. Sed quum Spiritus qui vnus est testis, bis citetur: videtur esse absurda repetitio. Respondeo: quū variè de Christo testetur, aptè duplicem illi attribui testandi locum. Nam è cælis Pater, cum æterna sua Sapiētia & Spiritu, tanquam pro imperio pronūtiat Iesum esse Christum. Ergo illic sola diuinitatis maiestas nobis consideranda est. Quoniam verò Spiritus in cordibus nostris habitans, arra, pignus & sigillum est, ad obsignandum illud decretum: hoc modo iterum in terra per gratiam suam loquitur. Cæterùm, quia non omnes fortè lectionem hanc recipient: quæ sequuntur, perinde exponam, acsi Apostolus hos solos in terra nominasset testes.

8 *Tres sunt.* Sententiam illam de aqua & sanguine, nunc ad suum institutū accommodat, quòd scilicet nihil excusationis habeant qui Christum respuūt. quum satis firmis ac luculentis testimoniis se illū esse probauerit, qui promissus olim fuerat. Nam sanguis & aqua, quum pignora sint & effectus salutis per

eum allatæ, verè testantur à Deo missum esse. Accedit deinde tertius testis Spiritus sanctus, qui tamen primas tenet partes: quia alioqui aqua & sanguis sine vllo profectu diffluerent. Ipse enim est qui cordibus nostris aquæ & sanguinis testimonium obsignat: hic est, qui efficit sua virtute, vt fructus mortis Christi ad nos vsque perueniat: imò vt sanguis in redemptionem nostram fusus, penetret vsque in animas nostras: vel (vt vno verbo omnia dicam) efficit vt Christus cum omnibus suis bonis sit noster. Ita Paulus Rom. 1.4, pòstquam dixit Christum resurrectionis suæ potentia ostensum esse Filium Dei, continuò pòst addit, Per sanctificationem Spiritus. Quia quæcunque in Christo refulgent diuinæ gloriæ signa: nihilominus obscura nobis essent, & effugerent conspectum nostrum, nisi fidei oculos nobis aperiret Spiritus. Nũc intelligunt Lectores cur Spiritum cum aqua & sanguine Iohannes testem adduxerit: quia scilicet proprium Spiritus officium est, Christi sanguine mundare conscientias nostras: facere vt allata ab ipso purgatio in nobis sit efficax. Qua de re aliquid dictum est initio proximæ Epistolæ, vbi Petrus eandem ferè loquutionem vsurpat: nempe quòd Spiritus sanctus animas nostras sanguinis Christi aspersione purget. Cæterùm ex his verbis colligere licet, fidem non apprehendere nudum vel inanem Christum: sed viuificã simul eius virtutem. Quorsum enim prodesset missum in terram Christum fuisse, nisi Deum mortis suæ sacrificio placasset? nisi abluendi munus à Patre illi esset iniunctum? Obiici tamẽ poterit superuacuã esse distinctionem, quæ hîc ponitur, quia Christus peccata expiando, nos mundauerit. Ergò rem vnã Apostolus bis nominat. Fateor quidẽ in expiatione simul ablutionem includi. Itaque non statui aquæ & sanguinis discrimen, quasi res sint disiunctæ. Verùm, si quisque nostrûm infirmitatem suam reputet, facilè agnoscet non frustra nec temere sanguinẽ ab aqua discerni. Deinde, vt iam dictum est, Apostolus ad Legis ritus alludit. Atqui Deus humanæ infirmitatis causa, non sacrificia tãtùm, sed ablutiones quoque olim instituerat. Vtriusque partis veritatem in Christo fuisse exhibitam distinctè exprimere Apostolus voluit. Qua ratione paulò antè dixerat, Non in aqua solùm. Significat enim non modò partem aliquam salutis nostræ in Christo inueniri, sed omnes numeros (vt ita dicam) completos: ita vt nihil alibi sit amplius quærendum.

9 *Si testimonium hominum.* A minori ad maius ratiocinatur, quàm ingrati sint homines, si Christum diuinitus, ita vt retulit, approbatum repudient. Nam si in negotiis humanis hominũ dictis stamus, qui mẽtiri & fallere possunt: quàm absurdum erit, Deum minus fidei in suo foro (vt ita loquar,) vbi summus est iudex, apud nos obtinere? Sola igitur nobis prauitas obstat, ne Christũ recipiamus, quando suæ virtuti fidem legitima probatione facit. Porrò Dei testimoniũ vocat, non modò quod Spiritus cordibus nostris reddit, sed quod etiam habemus ab aqua & sanguine. Vis enim illa purgandi & expiandi, non terrena sed cælestis fuit. Quare non vulgari hominũ more æstimãdus est Christi sanguis: sed consilium Dei potius respicere cõuenit, quo fuit ordinatus ad delenda peccata, & vim illam diuinam, quæ inde fluxit.

Porrò, hoc est testimonium Dei, quod testificatus est de Filio suo.

10 Qui credit in Filium Dei, habet testimoniũ in seipso. Qui non credit Deo, mendacẽ fecit eum: quia non credidit in testimonium quod testificatus est Deus de Filio suo.

11 Et hoc est testimonium, quòd vitam æternam dedit nobis Deus. Et hæc vita in Filio eius est.

12 Qui habet Filium, habet vitam. Qui non habet Filium Dei, vitam non habet.

Hoc est testimonium. Particula ὅτι, causam hîc non notat, sed tantùm exegeticè capitur. Postquã enim admonuit Apostolus, Deum multò plus fidei mereri quàm homines: nũc subiicit, nullam haberi posse fidem Deo, nisi credendo in Christum: quia Deus hunc solum nobis proponit, & in eo nos sistit. Hinc colligit nos tutò & trãquillis animis in Christum credere, quoniam authoritate sua Deus fidem nostram asserat. Nec dicit Deum extrà loqui, sed vnumquenque piorum intus in seipso eum sentire fidei suæ authorẽ. Vnde apparet quantũ à fide differat fluxa opinio, quæ aliunde pẽdet.

10 *Qui non credit.* Sicut hoc boni habent fideles, quòd se extra errãdi periculum esse norunt, quia in Deo sunt fundati: ita impios extremæ blasphemiæ reos facit, quia Deum mendacii arguãt. Certè nihil Deo pretiosius est, quàm sua veritas: quare nulla illi atrocior iniuria fieri potest, quàm dum hoc honore spoliatur. Ergo vt nos ad credendum incitet, argumentum à contrario sumit. Nam si Deum facere mendacem, horribilis est & execrãda impietas: quia tunc, quod illi maximè proprium est, eripitur: quis non horreat fidem Euangelio derogare, in quo Deus vnicè verax & fidelis vult haberi? Hoc diligenter notandum est. Mirantur aliqui cur tantoperè Deus fidem commendet: cur tam seuerè damnetur incredulitas. Atqui hîc vertitur summa Dei gloria. Nam quum præcipuum veritatis suæ specimen in Euangelio edere voluerit, nihil illi faciunt reliquum, quicunque oblatum illic Christum respuunt. Quare, vt quempiam in reliquis vitæ partibus demus Angelo esse parem: diabolica tamen est eius sanctitas, quandiu Christum reiicit. Sicuti quosdam in Papatu videmus nescio qua sanctimoniæ larua multũm sibi placere: quum tamen obstinatissimè Euangelio resistant. Ergo teneamus hoc pietatis initium esse, doctrinam illam obediẽter amplecti, quam adeò sanctè pro testimonio asseruit.

11 *Quòd vitam æternam dedit.* Nunc proposito fructu, ad credendum nos inuitat. Hæc quidem Deo reuerentia debetur, vt quicquid nobis affirmat, protinus sit extra controuersiam. Sed vbi gratuitò vitam nobis offert, ingratitudo minimè ferẽda est, nisi prompta fide tam amabilem suauémque doctrinã excipimus. Et certè in hunc finem tendunt Apostoli verba, non modò reuerenter obediendum esse Euangelio, ne Deo simus iniurii: sed amandũ etiam illud esse, quia vitam æternam nobis afferat. Vnde etiã colligimus, quid maximè in Euangelio quærendum sit: nempe gratuitum salutis donũ. Nam quòd illic Deus ad pœnitentiam & timorem nos hortatur, non debet à Christi gratia separari. Atque vt nos prorsus in Christo retineat Apostolus, iterum repetit contineri in ipso vitam: acsi diceret, non aliud adipiscendæ vitæ medium nobis à Deo Patre statui. Ac tria quidem summatim hîc cõplexus est Apostolus, Nos scilicet omnes morti addictos esse, donec Deus gratuita sua bonitate nos in vitam restituat. Apertè enim pronuntiat vitam à Deo donari. Vnde & ipsa nos destitui sequitur, nec meritis posse acquiri. Deinde hanc vitam nobis per Euangelium conferri docet, quia illic patefit Dei bonitas & paternus ergo nos amor. Postremò, nõ aliter eius vitæ nos fieri compotes dicit, quàm dum fide in Christum inserimur.

12 *Qui non habet.* Est proximæ sententiæ confirmatio. Sufficere quidẽ illud debebat, Deum non alibi quàm in Christo vitã locasse, vt inde petatur. Verùm ne quis aliò deflectat, à spe vitæ excludit omnes, qui eam in Christo nõ quærunt. Scimus quid sit habere Christum: nam fide possidetur. Vita ergo priuat omnes qui alieni sunt à Christi corpore. Sed videtur hoc rationi minimè consentaneum. nam summos viros extitisse, & heroicis virtutibus præditos historiæ narrant, qui tamen à Christo prorsus erant extranei. Absurdum autem videtur, tantæ præstantiæ nihil habere honoris. Respondeo: longè nos falli, si putamus probari Deo quicquid in oculis nostris excellit. Quin potius, vt est apud Lucã 16.15, quod altum est hominibus, abominatio est apud Deum. Quia enim abscondita est nobis cordis immunditıes, externa specie contenti sumus. Atqui Deus sub hac latẽtes fœdissimas sordes videt. Itaque non mirum, si illi fœteant speciosæ virtutes, quæ & ab impuro corde manãt, neque in rectum finẽ tendunt.

Por-

Porrò, vnde cordis puritas, vnde rectũ pietatis studium, nisi à Spiritu Christi? Nihil ergo laude dignũ,nisi in Christo. Quanquam alia est ratio, quæ omnem dubitationem eximit. Hominum enim iustitia in remissione peccatorũ sita est. Hanc si tollas, certa Dei maledictio, & mors æterna nos omnes manet. Solus autem Christus est, qui Patrẽ nobis cõciliat, sicuti eũ semel mortis suæ sacrificio placauit. Vnde sequitur, nemini propitium esse Deum, nisi in Christo: nullã quoque nisi in ipso iustitiam esse. Si quis Cornelium obiiciat, quem Lucas acceptũ fuisse Deo testatur, priusquã vocatus esset ad fidẽ Euangelii: respõdeo breuiter, sic interdum agere Deum in nobis, vt semẽ fidei nõ primo statim die emergat. Nõ habuit Cornelius clarã & dilucidã Christi notitiã: sed quũ aliquo misericordiæ Dei sensu fuerit præditus, eũ simul de Mediatore aliquid tenere oportuit. Verũ, quia occultas & mirificas agẽdi rationes habet Deus, omissis quæ nihil prosunt speculationib⁹, tãtùm planã viã salutis, quã nobis ostẽdit, teneamus.

13 Hæc scripsi vobis credẽtibus in nomẽ Filii Dei, vt sciatis quòd vitam habetis æternam, & vt credatis in nomen Filii Dei.

14 Atque hæc est fiducia quã habemus erga eũ, quòd si quid petierimus secundum voluntatem eius, audit nos.

15 Si autem nouimus quòd audit nos, quum quid petierimus: nouimus quòd habemus petitiones quas postulauimus ab eo.

13 *Hæc scripsi vobis.* Quia quotidianos fidei profectus esse oportet: ideò se iis qui iam crediderunt, scribere dicit, vt firmiùs ac certius credant: atque ita plena vitæ æternæ fiducia fruantur. Hic ergo doctrinæ vsus est, non tantùm vt rudes initiet in Christo, sed vt qui iam eruditi sunt, magis ac magis confirmet. Ideo nos assiduè incumbere oportet in studiũ discendi, vt fides nostra toto vitæ cursu augescat. Nã & multæ adhuc infidelitatis reliquiæ in nobis supersunt, & adeo imbecilla est nostra fides, vt hoc ipsum quod credimus, nõdum sit solidè credere, nisi amplior confirmatio accedat. Porrò, operæpretiũ est notare, quænam vera sit confirmandæ fidei ratio: nempe, dum officium & virtus Christi explicatur. Dicit enim Apostolus se hæc scripsisse: nempe quòd non alibi quàm in Christo quærenda sit vita æterna: vt qui iã fideles sunt, credant, hoc est, proficiant credendo. Quare pii doctoris officiũ est, vt in fide discipulos confirmet, extollere quantum potest Christi gratiam: vt ea cõtenti, nihil amplius appetamus. Hanc quum obscurent modis omnibus ac extenuent Papistæ: satis hoc vno prodũt se nihil minus curare, quàm rectam fidei doctrinam. Imò hac causa magis fugiendæ sunt eorum scholæ, quã omnes Scyllæ vel Charybdes: quia vix ingredi quispiã eas possit sine certo fidei naufragio. Docet præterea hoc loco Apostolus, Christum esse proprium fidei scopum: & fidei, quam habemus in eius nomen, annexam esse salutis fiduciam. Hic enim credendi finis, vt Dei filii simus ac hæredes.

14 *Hæc est fiducia.* Fidem cuius meminit, à fructu commendat: vel ostendit in quo præcipuè sita sit fiducia: nempe quòd pii intrepido animo Deum inuocare audent: sicuti & Paulus loquitur Ephes.3.12, Quòd fide accessus nobis ad Deum patet cum fiducia. Et Rom.8.15, Quòd Spiritus os nobis referat, vt clamare non dubitemus Abba, Pater. Et sanè si arcemur à Dei accessu, nihil nobis miserius. Rursum, modò hoc nobis asylum pateat, in malis omnibus nihilominus erimus beati. Imò, hoc vnum fœlices reddit nostras ærumnas, quòd certò statuimus Deum fore liberatorem, & paterno eius erga nos amore freti, ad ipsum confugimus. Teneamus ergo hanc Apostoli sententiam, Inuocationem Dei, summum fidei nostræ examen esse: Deum autem non ritè, neque ex fide inuocari, nisi quum certò persuasi sumus non irritas fore nostras preces. Nam qui suspensi hæsitant, eos fiducia præditos esse negat Apostolus. Vnde apparet sepultam ac

propè extinctam esse fidei doctrinam in Papatu, vbi certitudo omnis tollitur. Multas quidem illic preces murmurãt, & de inuocando Deo multum garriunt: sed dubiis ac fluctuantibus animis orãt, ac orare iubent: imo dãnant hanc fiduciã, quam Apostolus necessariò exigit.

Secundum voluntatem. Hac particula obiter monere voluit, quænam vera sit precandi regula: nempe vbi vota sua Deo homines subiiciunt. Neque enim quum pollicitus est Dominus facturum se quicquid sui petierint, effrenem illis licentiam permisit, petendi quicquid in mentem subierit: sed simul legem illis præscripsit rite orãdi. Et sanè hoc fræno nihil nobis vtilius: quia si vnicuique nostrûm petere liceat quicquid libet, & Deus votis nostris indulgeat, pessimè nobis consultum erit. Nam quid expediat, nescimus: imò æstuamus prauis ac noxiis desideriis. Duplex autem remedium adhibet Deus, ne aliter oremus quàm ad voluntatis suæ præscriptum: quia & ex Verbo suo nos docet, quidnã petere nos velit, & Spiritum suum ducẽ ac moderatorem nobis præficit, qui cohibeat affectus nostros, nec vagari extra metas sinat. Nam quid & qualiter oporteat orare, nescimus, inquit Paulus: sed Spiritus infirmitatibus nostris opẽ ferens, excitat in nobis gemitus inenarrabiles, Rom. 8.26. Interea os quoque Domini interrogandum est, vt preces nostras dirigat. Nam Deus in suis promissionibus legitimam orandi rationẽ, vt dictum est, nobis statuit.

15 *Si autem nouimus.* Non est, vt in speciem videtur, superflua repetitio. Nã quod in genere de orationum successu pronuntiauit Apostolus, nunc specialiter affirmat, nihil pios optare vel poscere à Deo, quod non impetrent. Quum autem omnia fidelium vota exaudiri dicit, de sanis modestísque votis loquitur, & quæ ad obedientiæ regulam sunt cõposita. Neque enim laxis habenis ruunt fideles, aut quiduis sibi indulgent: sed quid mandet Deus, semper in suis precibus respiciunt. Est igitur hæc generalis doctrinæ applicatio ad specialem & priuatum cuiusque vsum, ne dubitent fideles Deum se in omnibus ac singulis votis propitium habere, vt sedatis animis expectent dum præstet Dominus quæ precati sunt: atque ita omni molestia & anxietate leuati, curas suas in Deũ exonerent. Neque tamen hæc quies & securitas, precandi ardorem restinguere in nobis debet: vt qui certus est de fœlici euentu, ab inuocãdo Deo abstineat. Fidei enim certitudo socordiã minimè generat, vel pigritiam. Sed tantùm vult Apostolus, in suis quẽque necessitatibus trãquillum esse, vbi suos gemitus in Dei sinum deposuit.

16 Si quis viderit fratrem suum peccantem peccato non ad mortem, petet, & dabit illi vitam. Peccati dico non ad mortem. Est peccatum ad mortem. Non pro illo dico vt quis roget.

17 Omnis iniustitia peccatum est. Et est peccatum non ad mortem.

18 Nouimus quòd quisquis ex Deo genitus est, nõ peccat: sed qui genitus est ex Deo, seruat seipsum, & malignus nõ tangit eũ.

16 Fructum fidei, cuius meminit Apostolus, iam longius extendit, vt pro fratribus etiam valeant preces nostræ. Magnum illud erat, quòd simulac premimur, benignè nos Deus ad se inuitat, nobísque opẽ ferre paratus est: sed quòd pro aliis quoque rogantes audire sustinet, non parua inde confirmatio fidei nostræ accidit, vt certò persuasi simus nos in propria causa repulsam minimè vnquam passuros. Interea hortatur Apostolus, vt simus alii de aliorum salute mutuò soliciti. Deinde vult fratrũ lapsus, nobis esse ad orandum incitamenta. Et certè ferrea esset ista durities, nullo misericordiæ sensu tangi, quum animas Christi sanguine redemptas videmus in exitium ire. Ostẽdit autem in manu esse remedium, quo fratres fratribus succurrãt. Vitã, inquit, pereũti restituet, qui pro eo orabit. Quanquã verbũ *Dabit*, referri ad Deũ potest: acsi dictũ esset, Fratris

vitam Deus concedet precibus nostris. Verùm idem semper erit sensus, Eò vsque valere fidelium preces, vt fratrem à morte eripiant. Si de homine intelligas, quòd det fratri vitam, hyperbolica erit loquutio: nihil tamen cõtinebit absurdi. Nam quod gratuita Dei bonitate nobis concessum est: imò quod in gratiam nostram aliis conceditur, dicimur aliis dare. Tanta vtilitas non parum nos stimulare debet, vt peccata fratribus nostris remitti petamus. Quũ autem συμπάθειαν nobis commendat Apostolus, simul admonet, quantopere in fratribus damnandis cauenda sit crudelitas, aut in desperanda eorum salute nimius rigor.

Peccato non ad mortem. Ne protinus spem abiiciamus de eorum salute qui peccant, Deum ostendit non tam grauiter vlcisci suorum lapsus, vt propterea eos abdicet. Vnde sequitur, nobis pro fratribus habendos, quando ipsos Dominus in filiorum numero retinet. Peccata verò ad mortem esse negat, non modò in quibus quotidie Sancti delinquunt: sed etiam si quando grauiter iram Dei ab ipsis prouocari contingat. Quandiu enim veniæ relinquitur locus, mors prorsus imperium nõdum occupat. Neque tamen hîc inter Veniale & Mortale peccatum distinguit Apostolus, sicuti postea vulgò factum est. Prorsus enim insulsa est illa distinctio, quæ in Papatu obtinuit. Nullum ferè Sorbonici mortale peccatum agnoscunt, nisi in quibus tam crassa extat turpitudo, vt manibus palpari queat. Ita in peccatis venialibus censent teterrimas fœditates, quæ in animis latent. Omnes denique peccati originalis fructus, modò non erumpant in externum actũ, leui aspersione Aquæ benedictæ elui putant. Et quid mirum, quum ne blasphemas quidem de gratia Dei dubitationes, & quicquid est libidinum ac cupiditatum, modò consensus non accedat, peccata esse censeant? Si animus hominis infidelitate percellitur, si eum solicitat impatientia, vt aduersus Deum fremat, quantumuis prodigiosæ cupiditates eum titillent: hoc totum leuius est Papistis, quàm vt in peccato deputetur, saltem post Baptismũ. Non mirum igitur si ex magnis sceleribus venialia delicta faciunt: sua enim, nõ Dei trutina appendunt. Atqui inter fideles indubiũ hoc axioma esse debet, Quicquid cum Lege Dei pugnat, peccatum esse, & quidẽ mortale sua natura. Vbi enim Legis transgressio, illic & peccatũ & mors. Quis ergo verborum Apostoli sensus erit? Peccata negat mortifera esse, quæ etsi morte digna sunt, non tamen tam atrociter a Deo puniuntur. Ideo peccata in se non æstimat: sed iudicium de illis ex paterna Dei indulgẽtia facit, quæ reatum condonat, vbi tamen culpa erat. Denique morti non addicit, quos Deus erigendo restituit in vitam, quamuis per eos non steterit, quominus à vita alienati essent.

Est peccatum ad mortem. Iam dixi ita vocari peccatum, cui nulla spes veniæ reliqua est. sed quæritur quale hoc sit. Valde enim atrox esse oportet, quòd Deus tam seuerè vlciscitur. Ex contextu colligi potest, non esse partialẽ, vt vocant, lapsum, nec præcepti vnius transgressionem: sed apostasiam, qua penitus homines à Deo se alienant. Nam postea subiicit Apostolus, filios Dei non peccare: vt scilicet relicto Deo, Sathanæ se in totum addicant ac mancipent. Talis defectio, non mirum est si mortalis sit lapsus. Neque enim suos Deus vnquam ita priuat Spiritus gratia, quin aliquam pietatis scintillam retineant. Reprobos ergo & exitio deuotos esse oportet, qui sic deficiunt, vt timorem Dei abiiciant. Si quis quærat, an eorum pœnitentiæ præclusa sit salutis ianua: in promptu est responsio, Quum in reprobum sensum traditi sint, & Spiritu sancto destituti, non aliud eos posse, quàm obstinatis animis semper ruere in deterius, & peccata addere peccatis. Porrò, quum peccatum aut blasphemia in Spiritum, eiusmodi defectionem perpetuò secum trahat, nõ dubium est quin hîc notetur. Sed quæritur iterum, quibusnam indiciis cognoscere possimus lethalem esse hominis casum. Nisi enim certa eius rei esset cognitio, frustra exciperet Apostolus, non esse pro hoc peccati genere orandum. Licebit ergo interdum statuere sitne deploratus, qui cecidit, an adhuc locus sit remedio. Id quidem verum esse fateor: & ex præsenti loco sine controuersia euincitur. Sed quia rarissimè hoc accidit, & Deus immensas gratiæ suæ diuitias cõmendans, nos suo exem-

plo misericordes esse iubet: non temere in quenquam ferendum est mortis æternæ iudicium: potius nos charitas ad bene sperandum flectat. Quòd si desperata quorundam impietas non secus nobis apparet, acsi Dominus eam digito mõstraret, nõ est quòd certemus cum iusto Dei iudicio, vel clementiores eò esse appetamus.

17 *Omnis iniustitia.* Variè potest hic locus exponi. nam si in aduersatiuã resoluas, non malè constabit sensus hoc modo, Tametsi omnis iniustitia peccatum est, aliquod tamen est peccatũ non ad mortem. AEquè etiam congrueret diuersus sensus. quia peccatũ est omnis iniustitia: inde sequitur aliquod esse peccatum non ad mortem. Alii *omnem iniustitiam* accipiunt pro Tota: acsi diceret Apostolus, peccatum, de quo agit, esse iniustitiæ cumulum. Ego tamen primam vel secundam expositionem libentiùs amplector: & quia eodem recidunt, liberum relinquo Lectoribus iudicium, vtra sit aptior.

18 *Nouimus quòd quisquis ex Deo.* Si filios Dei puros omnino & immunes à peccato esse intelligas, sicuti fanatici contendunt, secum pugnabit Apostolus. Nam hoc modo mutuum inter fratres precandi studium tolleret. Ergo *non peccare* dicit, qui non prorsus à gratia Dei excidunt. Hinc autem inferre voluit, orandũ pro omnibus Dei filiis esse: quia ad mortem non peccant. Additur probatio, Quòd quisquis ex Deo genitus est, seipsum seruat, hoc est, continet se in Dei timore: nec se ita abripi patitur, vt extincto pietatis sensu, diabolo & carni totum se permittat. Nam quum dicit, *nõ tangi eum à maligno*, ad lethale vulnus referendum est. Neque enim à Sathanæ vulneribus intacti manent filii Dei: sed ita fidei clypeo propulsant eius ictus, vt minimè ad cor ipsum penetrẽt. Quare nunquam in ipsis extinguitur spiritualis vita. Hoc istud est Non peccare, quum labuntur quidem fideles infirmitate carnis: sed sub onere peccati gemunt, sibi displicent, Deum timere non desinunt.

Seruat seipsum. Quod Dei proprium est, ad nos transfert. nam si quisque nostrûm salutis suæ sit custos, miserum erit præsidium. Itaque Patrem rogat Christus vt nos seruet: Ioh. 17. 11: hoc opis nostræ non esse significans. Patroni liberi arbitrii vocem istam arripiunt, vt inde probent partim Dei gratia, partim verò propria virtute nos seruari à peccato. Atqui non animaduertunt non habere à seipsis fideles custodiam de qua loquitur Apostolus. Nec sanè hîc eorum virtutem prædicat quasi proprio marte se custodiant: sed tantùm docet, eos Sathanæ resistere, vt eius telis nunquam lethaliter vulnerentur. Scimus autem non aliis quàm Dei armis instructos pugnare. Seruant ergo se à peccato fideles, quatenus à Deo seruantur.

19 Nouimus quòd ex Deo sumus: & mundus totus in maligno positus est.

20 Nouimus autem quòd Filius Dei venit, & dedit nobis intelligentiam, vt cognoscamus illum Verum: & sumus in ipso Vero, in Filio eius Iesu Christo. Hic est verus Deus, & vita æterna.

21 Filioli, custodite vos ab idolis, Amen

19 *Ex Deo sumus.* Ex superiore doctrina sumit exhortãdi materiam. nam quod in cõmune pronuntiauit de omnibus Dei filiis, nunc ad eos quibus scribit accommodat: idque, vt eos stimulet ad cauendum peccatum, & ad repellendos Sathanæ insultus animet. Obseruent Lectores hanc demum esse veram fidem, quæ Dei gratiam nobis (vt ita dicam) applicat. Neque enim alios fideles agnoscit Apostolus, nisi qui se in ordinem filiorum Dei aggregãt. Nec verò probabilem coniecturam, vt loquuntur Sophistæ, pro fiducia ingerit. Dicit enim *nos scire*. Summa huc tendit, Quum ex Deo geniti simus, dandam esse operam, vt à mundo segregati, probemus vitæ sanctitate non frustra ad tantum honorem nos fuisse vocatos. Hæc autem admonitio valde piis omnibus necessaria est.

est. Quocunque enim vertant oculos, Sathan paratas habet illecebras, quibus eos à Deo abducat. Difficile igitur illis foret rectum gradum tenere, nisi pluris sua illis esset vocatio, quàm omnia mundi obstacula. Ergo, vt probe ad certandū muniti simus, duo hæc tenenda sunt: Mundum peruersum esse: &, A Deo esse nostram vocationem. Sub *mundi* nomine, non dubium est quin totum humanum genus Apostolus comprehendat. Quum *in maligno* positū esse dicit, sub Sathanæ principatu eum locat. Non ergo est, cur mundum fugere dubitemus, qui contempto Deo, Sathanæ in seruitutem se tradit: non est cur metuamus eius dissidium, quia à Deo alienus est. Denique, quando totam naturam occupat corruptio, abnegationi sui studere debent fideles. Quando in mundo nihil præter malitiam & prauitatē cernitur, carni & sanguini valedicant necesse est, vt Deum sequantur. Simul tamen addendum est alterum illud, Deum esse qui ipsos vocauit, vt eius præsidium omnibus mundi & Sathanæ machinis opponant.

20 *Nouimus autem quòd Filius Dei venit.* Quia vndique impetuntur filii Dei, hac, vt diximus, ratione, eos ad resistendi constantiam animat atque hortatur, quòd sub Dei auspiciis militant, ac certò tenēt eius Spiritu se regi. Nunc autem, vnde notitia illa maximè petenda sit, admonet. Dicit igitur Deum in Christo nobis ita esse patefactū, vt iam nulla sit hæsitandi ratio. Non temere in hanc partem incumbit Apostolus. Nisi enim solidè in Deo fundata sit fides, nūquam firmi in pugna stabimus. Hoc consilio docet Apostolus nos Christi beneficio consequutos esse certam veri Dei notitiam, vt non fluctuemus incerti. *Verum* Deum intelligit non veracem, sed eum qui re vera Deus est: vt eum ab idolis omnibus discernat. Ita Verus Fictitio opponitur. Est enim ἀληθινὸς, non ἀληθής. Quemadmodū Iohan. 17. 3, Hæc est vita æterna, vt te cognoscant verum Deum, & quem misisti, Iesum Christum. Christo autem has partes iure tribuit, vt mentes nostras in Dei notitiā illustret. Nam quum vnica sit inuisibilis Dei imago, quum vnicus Patris interpres, quum vnus sit vitæ director: imò vita, lux mundi, & veritas, simulatque ab eo discessimus, nos in figmentis nostris euanescere necesse est. Dicitur autem Christus nobis *intelligentiam dedisse*, non modò quia Euangelii doctrina ostendit, quisnam sit verus Deus, & Spiritu quoque suo nos illuminat: sed quia in Christo ipso Deum habemus in carne manifestatum, vt inquit Paulus. Quandoquidē in eo habitat omnis plenitudo Deitatis, 1. Tim. 3. 16, & abscōditi sunt omnes scientiæ & intelligentiæ thesauri, Col. 2. 3, & 9. Ita fit, vt conspicua quodāmodo Dei facies nobis in Christo reluceat. Non quòd nulla fuerit ante Christi aduētum, vel dubia Dei cognitio: sed quia nunc se plenius, & quasi ad liquidum patefecit. Atque hoc est quod dicit Paulus 2. Cor. 4. 6, Deum qui iussit olim ex tenebris lucem splendescere in creatione mundi, nunc illuxisse cordibus nostris per fulgorem cognitionis gloriæ suæ, in facie Christi. Ac notandū est solis electis peculiare esse hoc donum. Omnibus quidem promiscuè Euangelii sui facē Christus accendit: sed non omnibus oculatæ sunt mentes ad videndum: quin potius velum cæcitatis multis obducit Sathan. Lucem ergo Apostolus intelligit, quam intus accendit Christus in cordibus suorum, & quæ semel accensa, nūquam extinguitur, etiamsi in quibusdam ad tempus suffocari interdum contingat.

Sumus in vero. Hoc verbo admonet quàm efficax sit cōgnitio illa, cuius meminit: quia scilicet per eam inserimur in Christum, & vnum efficimur cum Deo. Viuā enim radicem habet, ac cordibus penitus infixā: qua fit, vt viuat in nobis Deus, & nos in ipso. Quoniam sine copula dicit *nos in vero esse, in Filio eius*, videtur modum exprimere nostræ cum Deo vnitatis: acsi diceret, Nos in Deo esse per Christum.

Hic est verus Deus. Tametsi hunc locū eludere Arriani conati sunt, & illis hodie subscribunt quidam: hic tamē insigne habemus Diuinitatis Christi elogium. Arriani transferunt hoc ad Patrem: quasi Apostolus eum rursus prædicet esse verum Deum. Atqui nimis frigida esset repititio. Bis iam testatus erat verū esse Deū, qui nobis in Christo innotuit: quorsum mox subiiceret, *Hic est verus Deus*? In Christū verò appositè

competit. Postquam enim Christum docuit esse ducem, cuius manu ad Deum dirigimur: nunc amplificandi causa Christum esse Deum illum affirmat, ne procul quærendum putemus. Idque confirmat epithetũ *vitæ æternæ*. De vno certè ac eodem vtrunque prædicat, Quòd verus sit Deus, ac vita æterna. Omitto quòd relatiuum οὗτος ad proximam personam restringi solet. Hoc dico, Christum propriè Vitam æternam vocari: & hunc loquendi morem Iohãni esse perpetuum negari non potest. Summa est, Vbi Christum habemus, nos vero & æterno Deo frui: quia non alibi quærendus sit. Deinde nos ita vitæ æternæ fieri participes, quia in Patre abscondita, nobis in Christo offertur. Vitæ quidem origo est Pater: sed fons ex quo haurire licet, Christus est.

21 *Filioli, cauete ab idolis.* Tametsi distincta est sententia, est tamen velut appendix superioris doctrinæ. Nam viuifica lux Euangelii, non tenebras modò, sed nebulas quoque omnes discutere & fugare ex piorum mentibus debet. Nec idololatriam modò damnat Apostolus, sed præcipit vt à simulacris ipsis caueant. Quo significat non posse integrum ac syncerum Dei cultum retineri, simulac simulachra appetere homines incipiunt. Sic enim nobis ingenita est superstitio, vt minima quæque occasio nos contagione sua inficiat. Non tam facilè ardebit lignũ aridum carbone subiecto, quàm citò idololatria hominum mentes corripit & occupat, dum illis materia obiicitur. Quis autem simulachra non videt scintillas esse? Quid scintillas dico? Imò potius faces, quæ ad totius mundi incendium sufficiant. Quanquam Apostolus non de statuis modò loquitur: sed aras & quæuis superstitionum instrumenta cõprehendit. Ridiculi porrò sunt Papistæ, qui hoc ad statuas Iouis & Mercurii & similium detorquẽt. Quasi verò non generaliter doceat Apostolus, pietatis esse corruptelam, vbi corporea Deo figura affingitur, vel vbi eriguntur ad cultum statuæ & picturæ. Meminerimus ergo in spirituali Dei cultu ita solicitè manendum esse, vt quicquid nos ad crassas & carnales superstitiones flectere potest, procul à nobis arceamus.

Iohannis Caluini Commentaria in Epistolam Iacobi.

ARGVMENTVM.

HAnc Epistolam non sine certamine olim receptam à multis Ecclesiis fuisse, ex Hieronymi Eusebiique testimonio notũ est. Sunt etiã hodie nonnulli, qui eam authoritate dignam non censeant. Ego tamen, quia nullam eius repudiandæ satis iustam causam video, libenter eam sine controuersia amplector. Nam quòd videtur capite secundo gratuitæ iustificationis doctrina conuelli, facilè hoc suo loco diluemus. Quòd autem parcior in prædicanda Christi gratia videtur, quàm Apostolo conueniat: certè non est ab omnibus exigendum, vt idem argumẽtum tractent. Multum à stylo Dauidis distant Solomonis scripta. nam quum hic posterior formando externo homini, & tradendis politicæ vitæ præceptis magis sit intẽtus: illum assiduè de spirituali tum Dei cultu, tum cõscientiæ pace, Deique misericordia, & gratuita salutis promissione concionari, notum est. Atqui non facit hæc diuersitas vt alterum probando, alterum damnemus. Quinetiam inter ipsos Euangelistas tantum est discriminis in illustranda Christi virtute, vt reliqui tres cum Iohanne

hanne comparati, vix scintillas habeant pleni fulgoris, qui in ipso tam conspicuus apparet. Et tamen omnes peræquè exosculamur. Quare, mihi ad Epistolam hãc recipiendam satis est, quòd nihil cõtinet Christi Apostolo indignum: multiplici verò doctrina scatet, cuius vtilitas ad omnes Christianæ vitæ partes latè patet. Sunt enim hic insignes sententiæ, de patientia, de inuocatione Dei, de cælestis doctrinæ præstantia & fructu, de humilitate, de sanctis exercitiis, de linguæ continentia, de colenda pace, de reprimendis cupiditatibus, de præsentis vitæ contemptu: & similes, quas sigillatim suis locis excutiemus. Porrò de authore maior aliquantò est dubitandi ratio. Certum quidem est, non esse Zebedæi filium, quem Herodes paulò post Domini resurrectionem occidit. Veteres ferè consentiunt, fuisse vnum ex Discipulis cognomine Obliam, & Christi consanguineum, qui Ecclesiæ Hierosolymitanæ præfuerit. Et eundem esse arbitrantur, quem Paulus in epistola ad Galatas Petro, & Iohanni annumerat: quos dicit pro columnis habitos. Atqui inter tres columnas numerari vnum ex Discipulis, & supra decem Apostolos efferri, mihi non est probabile. Potius itaque in hanc coniecturam inclino, illum de quo loquitur Paulus, fuisse Alphæi filium. Quanquam non nego alium fuisse Ecclesiæ Hierosolymitanæ præfectum: & quidem ex Discipulorum collegio. Nã Apostolos non oportuit certo loco alligari. Vter autem ex duobus, huius Epistolæ scriptor fuerit, asserere meum non est. Fuisse certè Obliam illum maximæ apud Iudæos authoritatis, vel inde patet, quòd quũ à factione impii Põtificis crudeliter necatus esset: Iosephus vrbis excidium aliqua ex parte eius morti imputare non dubitat.

CAPVT I.

1 *IACOBVS, Dei ac Domini Iesu Christi seruus, duodecim tribubus quæ in dispersione sunt, salutem.*

2 *Omne gaudium existimate, fratres mei, quum in tentationes varias incideritis,*

3 *Scientes quòd probatio fidei vestræ, patientiam operatur:*

4 *Patientia verò, opus perfectum habeat, vt sitis perfecti & integri, in nullo deficientes.*

1 *Duodecim tribubus.* Quum abductæ sunt decem tribus, captiuos Assyrius in diuersis sedibus collocauit. Postea vt in regnorum mutationibus, quales tunc acciderunt, fieri solet: verisimile est, huc & illuc eos seorsum migrasse. Iudæi verò in omnes fere mundi regiones dissipati erant. Hos igitur omnes, quos alloqui coràm non poterat, quia procul dissiti erant, scripto hortatur. Quòd autem de Christi gratia & fide in ipsum non disserit, hæc videtur esse ratio, quòd orationem ad eos dirigebat, qui iam ab aliis rectè instituti erant: vt non tam doctrina, quàm exhortationum stimulis opus haberent.

2 *Omne gaudiu.* Prima exhortatio: vt hilari animo tẽtationes excipiant, quibus probatur eorum fides. Fuit autem in primis necessarium, subleuari eo tempore Iudæos, tot ærumnis penè oppressos. Sic enim erat infame gẽtis nomẽ, vt odio & contemptui essent omnibus populis quocũque venerãt. Christianorum verò miserior adhuc cõditio erat, quòd suos gentiles habebant hostes sibi infestissimos. Quanquam non ita vni tempori hæc consolatio propria fuit, quin semper vtilis sit fidelibus, quorum vita assidua est militia super terram. Cæterum, vt melius sciamus quid velit, *tentationes* pro rebus aduersis recipi non dubium est: quia sunt nostræ erga Deum obedientiæ experimenta. His dum ex-

crecentur fideles, eos gaudere iubet:neque id dum in vnam duntaxat tentationem incidunt,sed in plures:neque vnius tantum generis, sed multiplices ac varias. Et certe quum ad mortificandam carnem nostram valeant: sicuti in nobis continenter pullulant carnis vitia: ita illa subinde repeti necesse est.Deinde sicuti diuersis morbis laboramus,sic diuersa remedia adhiberi illis curandis nō mirum est. Varie ergo nos Dominus affligit:quia non eodē curari possent pharmaco, ambitio, auaritia, æmulatio, gulæ intēperies, nimius mundi amor,& innumeræ libidines quibus scatemus. Quū iubet *existimare omne gaudium*, perinde est acsi diceret, Ita in lucro deputandas esse, vt nonnisi gaudendi sit materia. Denique, nihil esse in afflictionibus significat, quod gaudium nostrum obturbet. Atque hoc modo, non tantùm præcipit, placide & æquo animo ferre res aduersas:sed causam esse docet,cur gaudeant fideles,dum illis præmūtur. Certū quidē est, ita comparatos esse omnes naturæ nostræ sensus, vt nos dolore & tristitia afficiat quæuis tentatio. Neque verò potest quisquam nostrûm naturam eatenus exuere, vt non doleat ac tristetur, simulac sentit aliquid mali: sed hoc non obstat, quin assurgant filii Dei directione Spiritus supra carnis dolorem. Hinc fit, vt vel in media tristitia non desinant tamen lætari.

3 *Scientes quòd probatio.* Nunc videmus cur *tentationes* vocauerit res aduersas: nempe quia fidei nostræ examinandæ seruiunt. Est autem hîc causæ redditio ad confirmandam proximam sententiam. Poterat enim obiici ex aduerso, Quî fieri potest vt quod amarum est sensu,dulce iudicemus? Ab effectu ergo ostēdit, in afflictionibus gaudendū esse,quia fructum pariant magni æstimandum: nēpe patientiam. Ergo si Deus saluti nostræ consulit, gaudendi materiam nobis præbet.Eodem vtitur argumēto Petrus, circa initium prioris Epistolæ,Vt probatio fidei vestræ auro pretiosior sit in laudem,&c. Nā certè ideo & morbos,& inopiam, & exilium, & carcerem, & ignominiā, & mortem horremus, quia putamus mala esse.Quum autem intelligimus,Dei beneficio verti in salutis adiumenta:ingratitudinis esset obmurmurare, ac non sponte nos offerre *illi* adeò paternè tractandos.Paulus Rom.5. 3, gloriari dicit, pro eo quod Iacobus hîc *gaudere*.Gloriamur, inquit,in tribulationibus, scientes quòd tribulatio patientiam efficit. Quanquā videtur quod mox subiicit, Iacobi verbis esse contrarium. Probationem enim tertio loco ponit, quasi patientiæ effectum, quæ hîc prior ordine statuitur, tanquam causa. Verùm, prompta est solutio: quia illic actiua est verbi significatio,quæ hîc passiua est.Iacobo dicitur probatio efficere patientiam: quia nisi nos Dominus examinaret, sed relinqueret otiosos,nulla esset patientia:quæ nihil est aliud,quā animi fortitudo in malis perferendis. Paulus verò intelligit, dū patiendo mala vincim9, nos experiri quid Dei auxilium in necessitate valeat.Nā tunc quasi in re præsenti nobis ostenditur Dei veritas. Ita fit vt plus spei in posterū concipere audeamus. Veritas enim Dei vsu cognita, plus apud nos fidei obtinet. Ideo Paulus docet ex tali probatione, id est,diuinæ gratiæ experimento spem nasci:nō quòd tunc demū spes incipiat,sed quia augescit & cōfirmatur. Vterque verò significat,tribulationem esse patientiæ materiam.Cæterùm,non ita naturaliter compositi sunt hominum animi,vt illis patientiā secū afferat afflictio. Sed Paulus & Iacobus non tam in hominū naturam,quàm in Dei prouidentiam respiciunt:qua fit vt fideles patientiam ex ærumnis discāt:tametsi impii magis inde ac magis ad insaniam prouocentur: quemadmodum Pharaonis exemplum ostendit.

4 *Patientia autem, opus perfectum.* Quoniam sæpe in nobis se efferunt generosi spiritus,ac statim cōcidunt: ideo cōstantiā requirit.Hæc,inquit,vera erit patientia,quæ in finē vsque durabit.Nā *opus* hîc pro Effectu capitur. nec tātū vt simus in vno certamine superiores:sed vt perstemus tota vita. Posset etiā perfectio ista ad syncerū animi affectū referri, vt spōte se homines ac nō simulatè Deo subiiciāt.Sed quia nomē *operis* additur,malo de constantia exponere.Nā multi, vt diximus, qui heroicam initio magnitudinem præ se ferunt,paulo pòst fatigantur. Quare ad extremum perseuerare iubet, qui perfecti esse volunt ac integri.

integri. His autẽ duobus nominibus significat quod statim exponit, hoc est, qui non deficiunt vel fatiſcunt. Nam qui victi impatientia franguntur, eos paulatim minui, & tandem prorſus deficere neceſſe eſt.

5 Porrò, ſi quis veſtrum deſtituitur ſapientia, poſtulet à Deo, qui dat omnibus ſimpliciter, nec exprobrat: & dabitur ei.

6 Poſtulet autem in fide, nihil hæſitans. nam qui hæſitat, ſimilis eſt fluctui maris, qui vento agitur & circunfertur.

7 Non ergo exiſtimet homo ille, quòd ſit quicquam accepturus à Domino.

8 Vir duplici animo, inſtabilis eſt in omnibus viis ſuis.

5 Siquis deſtituitur. Quoniã ab eo ratio noſtra adeóque ſenſus omnes abhorrent, vt nos credamus beatos eſſe in malis: ideo petẽdũ eſſe à Domino præcipit, vt hac ſapientia nos imbuat. Nam *ſapiẽtiæ* nomen, ad circunſtantiam præſentis loci reſtringo. Acſi diceret, Si hæc doctrina ingenii veſtri captu altior eſt, petite à Domino, vt vos Spiritu ſuo illuminet. Nam vt ſola illa conſideratio ad mitigandam quanlibet malorum acerbitatem ſufficit, ſalutare eſſe nobis quod carni moleſtũ eſt: ita niſi hoc ſolatii genere ſuſtinemur, neceſſe eſt impatientia vinci. Sic videmus, Dominum non ita à nobis exigere quæ ſunt ſupra vires, quin paratus ſit opitulari, modò petamus: quare ſimulatque aliquid præcipit, diſcamus ab eo petere præſtandi facultatem. Quanquam autem hoc loco Sapere, eſt ſubiicere ſe Deo ad mala toleranda, vbi rite expendimus ſic eum omnia moderari, vt in ſalutem noſtram cedant: poteſt tamen hæc ſententia generaliter aptari ad omnes rectæ intelligẽtiæ partes. Verũ, cur dicit *ſiquis*, quaſi non omnes indigeant? Reſpõdeo: deſtitui quidem omnes naturaliter: ſed alios ſpiritu prudentiæ donatos eſſe, quo alii carent. Quoniam itaque non omnes eò progreſsi ſunt, vt ſibi in afflictione gratulẽtur, ſed pauci quibus hoc datum eſt: ideo occurrit Iacobus, ac eos admonet, quibus nondum perſuaſum eſt, cruce ſalutem noſtram à Domino promoueri, vt ſe hac ſapientia donari poſtulent. Et tamen non dubium eſt, quin omnes admoneat neceſsitas, idem petere. Qui enim aliquo vſque profecit, longè adhuc abeſt à meta. Sed aliud eſt, augmentum petere quàm initium. Quum iubet *à Domino petere*, ſignificat eum eſſe vnum, qui morbis noſtris poteſt mederi, & inopiæ ſubuenire.

Qui dat omnibus ſimpliciter. Omnes intelligit qui petunt. Nam qui remedia non quærunt ſuæ egeſtati, digni ſunt qui in ea tabeſcant. Magnã tamẽ vim habet vniuerſalis oratio, qua ſine exceptione vnunquenque noſtrûm inuitat: quare nemo ſe priuare debet tanto bono. Huc accedit promiſsio, quæ mox annectitur. Nam ſicuti hoc mandato demonſtrat, quale ſit cuiuſque officium, ita non fruſtra facturos quod præcipit, affirmat, ſecundum illud Chriſti, Pulſate & aperietur, Mat. 7. 7. Particula *ſimpliciter*, dãdi promptitudinem denotat. Sic Rom. 12. 8, Paulus à Diaconis ſimplicitatem requirit. Et ſecundæ ad Corinthios octauo & nono, quum de eleemoſynis diſputat, aliquoties repetit eandẽ vocem. Sẽſus ergo eſt, Deum ita ad dandum eſſe propenſum ac facilem, vt neminem repudiet vel faſtidioſe differat, nec ſimilẽ parcis ac tenacibus, qui vel malignè, quaſi ſemiclauſa manu tenuiter erogãt: vel aliquid ex eo quod erant daturi, reſcindunt: vel diu ſecum intus alternant, daturi ſint necne.

Neque exprobrat. Hoc additum eſt, nę quis Deũm ſæpius adire metuat. Qui ex hominibus maximè ſunt liberales, tametſi identidem quiſpiam iuuari ſe poſtulet, priora beneficia commemorant: atque ita excuſant in poſterum. Quare, hominem mortalem quantunuis largum nos fatigare pudet ſæpius petendo. Iacobus autem nihil in Deo ſimile eſſe admonet: quoniam priora beneficia ſine fine ac modo nouis ſubinde cumulare paratus ſit.

6 *Postulet autem in fide.* Primùm hîc docet, quæ legitima sit orandi ratio. Nam sicuti orare, nisi præeunte Verbo non possumus: ita antequã oremus, credere nos oportet. Precando enim testamur, gratiam quam Deus promisit, nos ab eo sperare. Ita quisquis fidẽ non habet promissionibus, simulate orat. Hinc quoque discimus, quæ sit vera fides. Nã simulac præcepit Iacobus cum fide petere, addit explicationem, *Nihil hæsitando.* Ergo fides est qua Dei promissionibus freta, nos impetrandi quod petimus certos reddit. Vnde sequitur, cum fiducia & certitudine diuini in nos amoris esse coniunctam. Verbum διακρίνεσθαι, quo vtitur, propriè in vtrãque partem, disceptantium more, inquirere significat. Vult ergo sic nobis persuasum esse, quod semel Deus promisit, vt in dubitationem non vocemus, exaudiendi simus necne.

Qui hæsitat. Eleganter hac similitudine exprimit qualiter Deus eorum infidelitatem puniat qui de promissis suis dubitant. Sua enim ipsi inquietudine intus seipsos excruciant: quoniã nulla vsquam est animis nostris tranquillitas, nisi dum recumbunt in Dei veritatem. Tandem cõcludit indignos esse tales, qui à Deo quicquam impetrent. Insignis est hic locus ad refellendum impium illud dogma, quod in toto Papatu pro oraculo habetur: nempe dubitanter & incerta successus opinione esse orandum. Quare principium hoc teneamus, Nõ aliter exaudiri preces nostras à Domino, nisi quum adest impetrandi fiducia. Fieri quidem non potest in hac carnis infirmitate, quin variis tentationibus agitemur: quæ sunt veluti machinæ ad labefactandam nostram fiduciam. Ita nemo reperietur, qui non sensu carnis suæ vacillet ac trepidet. Sed oportet eiusmodi tentationes fide tandem superari. Quemadmodum arbor quæ firmas radices iecit, petitur quidem venti impulsu, sed non reuellitur: quin potius suo loco stabilis manet.

Vir duplici animo. Potest hæc sententia seorsum legi, vt generaliter de hypocritis loquatur. Mihi tamen magis videtur superioris doctrinæ esse clausula: atque ita erit tacita antithesis inter Dei simplicitatem, cuius meminit prius, & duplicem hominis animum. Sicuti enim exporrecta manu nobis Deus largitur: ita vicissim sinum cordis nostri expansum esse decet. Incredulos ergo, qui fluxuosos recessus habent, dicit esse *instabiles*, quia nunquam vnum & idem constitutum habent: sed nunc turgent carnis confidentia, nunc desperatione in profundum merguntur.

9 Porrò, glorietur frater humilis in sublimitate sua:

10 Diues autem in humilitate sua: quia tanquam flos herbæ præteribit.

11 Nam sol exortus est cum æstu: & exarescit herba, & flos eius cecidit, & decor aspectus eius periit. Sic & diues in suis viis marcescet.

9 *Frater humilis.* Quemadmodum Paulus, quum seruos hortatur ad tolerandam æquo animo sortem suam, hanc illis consolationem proponit, quòd liberti sint Dei, manumissi eius gratia è miserrimo Sathanæ seruitio: ingenuos autẽ admonet, vt se Dei seruos esse meminerint: ita hic noster eodem sensu iubet humiles in eo gloriari, quòd à Domino adoptati fuerint in filios: diuites autem, quòd ostensa mundi vanitate, in ordinem coacti fuerint. Ita priores vult esse contẽtos humili & abiecta sua conditione: secũdos autem superbire vetat. Quũ hæc summa & incomparabilis sit dignatio, quòd in societatem Angelorum allecti simus, imò Christi consortes facti: qui tantum Dei beneficiũ suo pretio æstimat, reliqua omnia susque déque faciet. Ergo nec paupertas, nec cõtemptus, nec nuditas, nec fames, nec sitis, eius animum ita anxium habebunt: quin se hac cõsolatione sustẽtet, Quãdo mihi quod præcipuũ erat, Dominus contulit, aliis minoribus carere æquo animo decet. En quomodo frater abiectus gloriari debeat in sua sublimitate: quia si gratus est Deo, in sola adoptione sua satis plenã habet

habet cōſolationis materiam, ne minus proſperovitæ ſtatu vltra modū angatur.

10 *Diues in humilitate.* Speciem pro genere poſuit. Pertinet enim hæc admonitio ad omnes qui vel honori, vel nobilitate, vel aliis rebus externis excellunt. Eos in humilitate vel paruitate ſua gloriari iubet, vt comprimat altos illos ſpiritus, qui ex rebus proſperis inflari ſolent. Porrò, *humilitatem* appellat, quia regnum Dei patefactum, nos in contemptum mūdi adducere debet: vt ſciamus omnia quæ prius in magna admiratione erant, vel nihili vel admodum exilia eſſe. Chriſtus enim qui non niſi paruulorum magiſter eſt, omnem carnis faſtum ſua doctrina retundit. Ergo ne diuites abripiat inane mundi gaudium, aſſueſcant in ſuæ carnalis excellētiæ deiectione gloriari.

Sicut flos herbæ. Si quis ad verba Ieſaiæ alludere Iacobum putet, nō valde repugno. Sed non concedam, teſtimoniū Prophetæ ab eo citari qui nō de bonis fortunæ tantum, & euanida mundi figura loquitur, ſed de toto homine: nec de corpore magis quàm anima. Hic autem de opum vel honorum pompa agitur. Summa autem eſt, ſtultā eſſe & præpoſteram gloriationem in diuitiis, quæ momento effluunt. Idem docent philoſophi: verùm ſurdis canitur fabula, donec apertæ ſint aures à Domino, ad audiendam cæleſtis regni æternitatem. Ideo dicit *frater*, ſignificans non antè locum eſſe huic doctrinæ, quàm dum aſciti in ordinem filiorum Dei ſumus. Tametſi recepta eſt lectio ἐν ταῖς πορείαις: tamen Eraſmo aſſentior, potius legendum eſſe πορίαις abſque diphthongo, In opibus, vel Cum opibus: quod poſterius mihi magis placet.

12 *Beatus vir qui ſuffert tentationem: quoniam quum probatus fuerit, accipiet coronā vitæ, quam promiſit Deus diligentibus ipſum.*

13 *Nemo quum tentatur, dicat, A Deo tentor. Deus enim nec tentari malis poteſt, nec quenquam tentat.*

14 *Sed vnuſquiſque tentatur, dum à ſua concupiſcentia abſtrahitur & ineſcatur.*

15 *Poſtquam autem concupiſcentia concepit, parit peccatum. Peccatum verò perfectum, generat mortem.*

12 *Beatus vir.* Poſtquam adhibita conſolatione, temperauit eorum dolorem qui duriter tractantur in hoc mundo, & rurſum humiliauit magnorum ſupercilia: nunc concludit beatos eſſe, qui ærumnas & alias tentationes magno animo perferunt, ita vt ſuperiores emergant. Poſſet quidem nomen *tentationis* aliter accipi: nempe pro cupiditatum aculeis, qui intus animum pungunt. Sed exiſtimo fortitudinem in perferendis rebus aduerſis hic laudari. Vt ſit paradoxum, Non eſſe beatos, vt vulgò putātur, quibus ex voto omnia proueniūt, ſed qui malis non vincuntur.

Quoniam quum probatus. Rationem reddit ſuperioris ſententiæ: nam corona ſequitur certamē. Ergo ſi ſumma beatitudo eſt, in regno Dei coronari, ſequitur, certamina quibus nos Dominus exercet, adiumenta eſſe noſtræ felicitatis. Ita argumentum eſt à fine, vel ab effectu. Vnde colligimus, ideo tot malis vexari fideles, vt manifeſta fiat eorum pietas & obedientia: ſicque demum ad recipiendam vitæ coronam præparari. Cæterùm, perperā ratiocinātur, qui inde inferunt, nos coronam pugnando mereri. Nam quum eam gratuitò nobis Deus deſtinauerit, tantùm ad eam recipiendā nos aptat. Nam quòd ſubiicit, *Promiſſam* eſſe iis qui Deum diligunt: ita loquēdo, nō aſſerit dilectionē hominis eſſe cauſam: præuenit enim nos Deus ſuo erga nos amore: ſed tātùm ſignificat, eos demū approbari Dei electos qui ipſum diligūt. Interea admonet victores omniū tētationū fore, qui Deū amant: nec alia de cauſa nos animo defici quū tētamur, niſi quia præualet mūdi amor in nobis.

13 *Nemo quum tentatur.* Hîc verò non dubium est, quin de alio tentationis genere differat. Plus satis notum est, tentationes omnes externas, quarum hactenus facta est mentio, nobis à Deo immitti. Hoc sensu tentauit Deus Abraham, Gen. 22. 1 & quotidie nos tentat, hoc est, experitur quales simus, obiecta patefaciẽdi animi nostri occasione. Sed lõgè aliud est, extra elicere quod in animis latebat, quàm animos intus solicitare prauis cupiditatib⁹. De tentationib⁹ ergo internis hîc tractat, quæ nihil aliud sunt, quàm inordinati appetitus, qui nos ad peccandum incitant. Illorum authorem meritò Deum esse negat: quoniam ex carnis nostræ corruptione manant. Hæc admonitio valde necessaria est: quia nihil hominibus est magis vsitatum, quàm malorum, quæ quisque perpetrat, culpam aliò transcribere. Tunc autem maximè videntur sibi liberari, si eam in Deum ipsum deriuent. Hoc tergiuersandi artificium à primo homine traditum, sedulò imitamur. Hac de causa, Iacobus nos ad proprii reatus confessionem vocat, ne Deum substituamus nostro loco, acsi nos ipse ad peccandum impelleret. Verùm huic sententiæ videtur reclamare tota Scripturæ doctrina, quæ homines tradit excæcari à Deo, coniici in sensum reprobum, prostitui in cupiditates fœdas & illicitas, Rom. 1. 24, & 16. 28. Respondeo: hac quoque ratione fortassis inductũ fuisse Iacobum, vt negaret à Deo nos tentari: quia impii ad captandum colorẽ, Scripturæ testimoniis se armant. Verùm, duo sunt hîc notanda. nam quum Scriptura excæcationem vel obdurationem cordis tribuit Deo, neque illi initium assignat, neque facit mali authorem, vt culpam sustinere debeat. In his autem duobus solùm Iacobus insistit. Scriptura reprobos à Domino coniici asserit in prauas cupiditates. An quia Dominus cor eorum deprauet vel corrũpat? Minimè. Ideo enim subiicitur prauis desyderiis, quia iam corruptum & vitiosum erat. An verò quum excæcat vel indurat Deus, peccati author est vel minister? Imò hoc modo peccata vlciscitur, iustámque mercedem impiis rependit, qui Spiritu suo regi abnuerunt. Sequitur ergo: neque peccati originem esse in Deo: neque illi culpam imputari posse: quasi ex malis voluptatem capiat. Summa est, frustra tergiuersari hominem, qui vitiorum suorum culpam reiicere in Deum conatur: quia non ex alio fonte proueniat quicquid est malorum, quàm ex peruersa hominis concupiscentia. Atque ita sanè res habet: non aliunde nos impelli, sed cuique prauum suum affectum esse ducem ac impulsorem. Deum verò neminem tentare, inde probat, quia *malis non tentatur.* Nam ideo nos ad peccandum diabolus solicitat, quia insana peccandi cupiditate totus ardet: Deus autem, malum nõ appetit: ergo, neque malè agendi nobis author est.

14 *Dum à sua concupiscentia.* Quum interior sit ad malũ motus & incitatio: frustra ab externo impulsu excusationis prætextũ quæret peccator. Quãquã notãdi sunt hi duo concupiscentiæ effectus, quòd nos illecebris inescat, & quòd nos abstrahit: quorũ singuli ad reatũ sufficiũt.

15 *Postquàm concepit.* Principiò, *concupiscentiam* hîc appellat, non quẽuis appetitum, sed appetituum omnium fontem. Ab eo docet concipi vitiosos fœtus, quia tandem emergunt in peccata. Videtur tamen impropriè, & nequaquam ex Scripturæ vsu, ad externa opera restringere *Peccati* vocem. Quasi verò nõ esset ipsa concupiscentia per se peccatũ: quasi etiã peruersa desyderia, quæ intus clausa & suppressa manent, non totidem essent peccata. Verùm, quũ multiplex sit verbi vsus, nihil est absurdi, si pro actuali peccato hîc sumitur, quemadmodum & aliis pluribus locis. Ac imperitè hoc testimonium arripiunt Papistæ, dum ex eo probare volunt, non esse peccata, vitiosas, imò fœdas, sceleratas, & plusquam nefandas cupiditates, modò ne accedat consensus. Neque enim disputat Iacobus, quando incipiat nasci peccatũ, ita vt peccatũ sit ac reputetur coram Deo: sed quando emergat. Sic enim gradatim procedit: mortis æternæ causam esse consummationẽ peccati: peccatum autẽ oriri ex illicitis desyderiis: iã illicita desyderia radicem habere in concupiscentia. vnde sequitur homines in æterno interitu fructũ colligere, quẽ ipsi protulerunt. Perfectum itaque peccatum non intelligo vnum aliquod opus perpetratum: sed cursum

ſum peccandi completum. Tametſi enim vnicuique peccato mors debetur: dicitur tamen ſtipendium eſſe impiæ & ſceleratæ vitæ. Ita refellitur eorum deliriū qui ex his verbis colligūt non eſſe mortale peccatum, donec in exteriorem, vt vocant, actum proruperit. Neque enim hoc tractat Iacobus: ſed tantùm in hoc verſatur, vt radicem noſtri exitii in nobis eſſe doceat.

16 Ne erretis fratres mei dilecti.

17 Omnis donatio bona, & omne donum perfectum desurſum eſt, deſcendens à Patre luminum: apud quem non eſt tranſmutatio, aut conuerſionis obumbratio.

18 Is ſua voluntate genuit nos Sermone veritatis, vt eſſemus primitiæ quædam ſuarum creaturarum.

16 Argumentum eſt à repugnantibus. Nā quū De⁹ omnis boni author ſit: abſurdum eſt, cenſeri malorum authorem. Proprium, inquā, & naturale illi eſt benefacere, à quo bona omnia nobis proueniūt. Ergo quicquā mali agere, in ei⁹ naturā non cadit. Sed quia interdū accidit, vt qui præclarè aliâs ſe gerit tota vita, ſimul labatur aliqua in parte: huic dubitationi occurrit, dum negat Deū inſtar hominum eſſe mutabilē. Quòd ſi in omnibus & ſemper ſui ſimilis eſt, ex hac conſtantia ſequitur, perpetuum in eo benefaciēdi tenorē eſſe. Hæc ratiocinatio lōge alia eſt quàm Platonis, qui cōtendit, nullas hominibus calamitates à Deo immitti, quia bonus eſt. Nā quia æquum eſt, puniri à Deo hominum ſcelera, eius reſpectu, in malis deputare nō conuenit quas iuſtè pœnas irrogat. Plato quidem imperitè: at Iacobus puniendi ius & officium Deo relinquens, tantùm culpam ab eo auertit. Hic locus docet, ita innumeris Dei beneficiis, quæ ex eius manu quotidie percipimus, affici nos debere, vt nihil cogitemus niſi in eius gloriam: quæcunque verò aut in mentē nobis veniunt, aut ab aliis ingeruntur, minus conſentanea cum eius laude, toto pectore exhorreamus. *Pater luminum* vocatur Deus, quaſi omnis & præſtantiæ & bene cōpoſiti ordinis. Et quum mox ſubiicit nullam in eo eſſe conuerſionis *obumbrationem*, perſeuerat in metaphora: ne Dei ſplēdorem metiamur Solis irradiatione quæ nobis apparet.

18 *Is nos ſua voluntate.* Eius quam prædicauit diuinæ bonitatis præcipuum nunc ſpecimē in medium adducit: nempe quòd nos regenerauit in vitam æternam. Hoc inæſtimabile beneficium vnuſquiſque fidelium in ſe ſentit. Ergo bonitas Dei omnibus experimēto cōperta, tollere debet contrariā opinionem. Quum Deum volentem, aut ſponte ſua nos *genuiſſe* dicit, ſignificat nulla externa cauſa fuiſſe inductum. Quemadmodum ſæpe voluntas & conſilium Dei, hominum meritis opponi ſolent. Quid enim magni eſſet, ſi negaret Deum ad id fuiſſe coactum? Plus ergo quiddam exprimit: quòd Deus pro ſuo beneplacito nos genuerit: atque ita ſibi fuerit cauſa. Vnde ſequitur, naturale eſſe Deo benefacere. Cæterùm, hic locus docet, quemadmodum gratuita fuit noſtra electio ante mundum conditum, ita nos mera Dei gratia illuminari in notitiam veritatis: vt vocatio electioni reſpondeat. Docet Scriptura, nos gratis adoptatos fuiſſe à Deo antequā naſceremur. Iacobus autē hîc plus quiddā exprimit, Nos ius adoptionis fide conſequi: quoniā gratis quoque nos vocat Deus. Præterea hinc diſcimus proprium eſſe Dei officium, ſpiritualiter nos gignere. Nam quòd idem adſcribi interdum videtur Euangelii miniſtris, non aliter valet, niſi quia per illos agit Deus: & fit quidem per illos vt ſolus nihilominus agat. *Genituræ* nomen ſignificat nos fieri nouos homines, vt priorem naturam exuamus, quū efficaciter vocamur à Deo. Addit quomodo nos regeneret Deus: nempe per Sermonem veritatis: vt ſciamus non alia ianua poſſe nos ingredi n regnum Dei.

Vt ſimus primitiæ. τινὲς, aut quædam ſimilitudinis eſt nota, acſi dixiſſet, nos quodammodo eſſe primitias. Porrò id ad paucos fidelium reſtringi non debet: ſed pertinet ad omnes cōmuniter.

Nam quum homo inter omnes creaturas excellat: Dominus fideles suos ex aliorum grege eligit ac segregat sibi in sanctam oblationem. Hæc non vulgaris est nobilitas, in quam filios suos Deus extollit. Quare meritò dicuntur eximi tanquam primitiæ, dum in illis instauratur Dei imago.

19 *Itaque, fratres mei dilecti, sit omnis homo celer ad audiendum, tardus autem ad loquendum, tardus ad iram.*

20 *Ira enim hominis, iustitiam Dei non operatur.*

21 *Quapropter deposita omni immunditie, & redundantia malitiæ, cum mansuetudine suscipite insitum Sermonem, qui potest seruare animas vestras.*

19 *Sit omnis homo.* Si hæc sit generalis sententia, longè perita erit illatio: sed quia de Sermone illo veritatis sententiam proximæ congruentem mox annectit, non dubito quin hanc exhortationem peculiariter instituto suo accommodet. Ergo proposita Dei bonitate, ostendit qualiter ad recipiẽdum incomparabile istud beneficiũ, quo nos afficit, cõparatos esse deceat. Quæ doctrina perquàm vtilis est. Neque enim vnius momẽti opus est spiritualis generatio. Quãdo semper manent quædam veteris hominis reliquiæ, assiduè nos refingi necesse est, donec aboleatur caro. Nostra autem vel ferocia, vel arrogantia, vel socordia, magnum est impedimentum Deo, ne suum in nobis opus perficiat. Quare, dũ Iacobus nos celeres ad audiendũ esse vult, promptitudinẽ cõmẽdat: acsi diceret, Quãdo se ita liberaliter vobis offert Deus, vos quoque illi dociles præbete, ne illi morã afferat vestra tarditas. Quoniam autem dum nimium sapere nobis videmur, non sustinemus placidè loquẽtem audire Deum, sed nostra festinantia quodammodo abrumpimus eius Sermonem: silentium Apostolus nobis imperat. Et certè nemo vnquã bonus erit Dei discipulus, nisi qui silendo eum audiet. Non imperat tamen Pythagoricæ scholæ silentium: ne sit fas inquirere, quoties discere cupimus quod est vtile cognitu: sed tantùm vult proteruiam nostram corripere, ne, sicut fieri solet, intempestiuè obstrepamus Deo: & quandiu sacrum os habet apertum, illi animos aurésque nostras aperiamus: nõ autem occupemus ipsi loqui.

Tardus ad iram. Iram quoque damnari puto, quatenus audientiam, quam sibi Deus fieri postulat, quasi tumultuando perturbat vel impedit. Neque enim Deus nisi sedato animo, audiri potest. Ideo addit, quandiu ira regnum habet, non esse locum Dei iustitiæ. Denique, nisi facessat contentionis feruor, nunquam Deo præstabimus illam silentii moderationem, de qua nuper loquutus est.

21 *Quapropter deposita.* Concludit iam, qualiter recipiendus sit Sermo vitæ. Ac primùm quidem rite suscipi negat, nisi inseratur, vel radices agat in nobis. Nã hæc loquutio *suscipere insitum Sermonem*, in hanc aut similem resolui debet, Ita suscipite vt verè inseratur. Alludit enim ad semen, quod sæpe in arida loca cadit, nec humido terræ sinu excipitur: vel ad surculos qui in terram proiecti, aut ligno mortuo superiecti marcescunt. Præcipit igitur, vt viua fiat insitio, qua veluti cum corde nostro coalescat. Simul modum huius receptionis ostendit: nempe, *in mansuetudine.* Quo verbo significat modestiam & facilitatem mentis ad discendum cõpositæ: qualem Iesaias 66.2 describit, quum dicit, Super quem requiescet Spiritus meus, nisi super humilẽ & quietũ? Hinc fit, vt tã pauci in Dei schola proficiant: quia vix cẽtesimus quisque, spiritus sui ferociam deponit, vt se Deo comiter subiiciat: sed omnes ferè elati & refractarii accedunt. Nos verò, si cupimus esse viua Dei plantatio, subigendis in humilitatem nostris ingeniis demus operam, vt tanquam agni, nos à Pastore nostro regi sinamus. Sed quia nunquam ita cicurantur homines, vt pacato mitíque sint animo, nisi antè prauis suis affectibus repurgati fuerint: ideo

ideo iubet immunditiem & malitiæ redundantiam deponere. Et quoniam ab agricultura similitudinem mutuatur Iacobus: hic ordo tenendus fuit, vt ab herbis vitiosis extirpandis inciperet. Quum autem omnes alloquatur, hinc colligendũ est, ingenita naturæ nostræ esse hæc mala, & hærere in nobis omnibus. Imò quum apud fideles verba faciat, nunquã in hac vita nos penitus his mundari ostendit, verùm subinde repullulare: ideóque assiduam eradicandi curã requirit. Primò, quoniã sacra res est Dei sermo: vt ad eũ recipiẽdum aptemur, exuere sordes quibus inquinati sumus, conuenit. Sub nomine κακίας, tam hypocrisin & contumaciam, quàm peruersas omnes cupiditates comprehendit. Nec contentus sedem malitiæ assignare in hominis anima: adeò copiosam illic maliriã residere docet, vt exundet, vel quasi in cumulum assurgat. Et certè, quisquis se bene excusserit, immensum in se reperiet malorum chaos.

Qui potest saluare. Magnificum cælestis doctrinæ encomium, quòd certam ex ea salutem consequimur. Est autẽ additũ, vt sermonẽ illũ instar thesauri incõparabilis, & expetere, & amare, & magnificare discamus. Est ergo acris ad castigandam nostram ignauiam stimulus, Sermonem, cui solemus tam negligenter aures præbere, salutis nostræ esse causam. Tametsi non in hunc finem, seruãdi vis Sermoni ascribitur, quasi aut salus in externo vocis sonitu inclusa foret, aut seruandi munus Deo ablatum, aliò transferretur. Nam de sermone tractat Iacobus, qui fide in corda hominum penetrauit: & tantùm indicat, Deum salutis authorem, Euangelio suo eam peragere.

22 Estote autem factores Sermonis, & non auditores solùm, fallentes vos ipsos.

23 Nam si quis auditor est Sermonis, & non factor: hic similis est homini consideranti faciem natiuitatis suæ in speculo.

24 Considerauit enim seipsum, & abiit, & protinus oblitus est qualis sit.

25 Qui verò intuitus fuerit in Legem perfectam, quæ est libertatis, & permanserit, hic non auditor obliuiosus, sed factor operis, beatus in opere suo erit.

26 Si quis videtur religiosus esse inter vos, nec refrænat linguam suam, sed decipit cor suum: huius inanis est religio.

27 Religio pura & impolluta coram Deo & Patre, hæc est: visitare pupillos & viduas in afflictione ipsorum, immaculatum seruare se à mundo.

22 *Estote factores.* Factor hîc, non queadmodũ Rom. 2.13, eũ significat, qui Legi Dei satisfacit, omnique ex parte eã implet: sed qui sermonẽ Dei ex animo amplectitur, vitáque testatur, seriò se credidisse, iuxta hãc Christi sentẽtiã, Beati qui audiũt sermonẽ Dei, & custodiunt eum. Nam hic à fructibus declarat, quænam sit illa insitio, cuius meminit. Obseruandum præterea est, fidem simul cum aliis operibus à Iacobo comprehendi, imò eam in primis: sicuti præcipuum opus est, quod à nobis Deus exigit. Summa est, Dandam esse operã, vt radices agat in nobis verbum Domini, quò postea fructificet.

23 *Similis est homini.* Est quidem cælestis doctrina, speculum in quo se Deus conspiciendum nobis offert: sed ita, vt in eius imaginem transfiguremur: sicut ait Paulus 2. Cor. 3.18. Hic autem de externo oculorum coniectu agitur,

non de viua & efficaci contemplatione, quæ in cor ipsum penetrat. Elegans similitudo, qua breuiter significat, nihil prodesse, quæ auditu modò, non autem interiore cordis affectu percipitur doctrina: quia mox euanescit.

25 *In Legem perfectam.* Postquam de inani speculatione loquutus est: nunc ad penetrabilē illum intuitum descendit qui nos in Dei similitudinē transformat. Quia autem negotium habet cum Iudæis, nomen *Legis* familiariter illis notum, pro vniuersa Dei doctrina vsurpat. Porrò, cur *legem perfectam* vocet, ac *Libertatis*, nō assequuti sunt Interpretes: quia antithesin hic notari non animaduertebant, quæ ex aliis Scripturæ locis colligitur. Quandiu externa hominis voce prædicatur Lex, non autem digito aut Spiritu Dei inscribitur in corda, mortua litera est, ac velut corpus exanime. Mutilam ergo Legem censeri, donec corde recipiatur, mirum nō est. Eadem & seruitutis ratio. nam (quemadmodū Galat. 4. 24 docet Paulus) à Christo separata, in seruitutem generat: & quemadmodum idem octauo ad Romanos tradit, nihil quàm diffidentia & metu deiicere nos potest. Spirit⁹ verò regenerationis, qui eā visceribus nostris insculpit, adoptionis gratiā similiter affert. Perinde ergo hoc valet, acsi dixisset Iacob⁹, Ne ampli⁹ seruilis sit Legis institutio, sed vos potius in libertatem asserat, ne ampliùs sit pædagogus tantùm, sed ad perfectionem adducat: eam syncero cordis affectu à vobis recipi oportet vt piè sanctéque viuatis. Porrò, quū hoc esse noui Testamenti beneficium, vt Lex Dei nos reformet, ex Ieremiæ testimonio & compluribus aliis pateat: sequitur id non posse obtineri, donec ad Christum ventum fuerit. Et certè solus ipse est Legis finis ac perfectio. Ideo *Libertatem* addit Iacobus, velut indiuiduam comitem: quia nunquam regenerat nos Christi Spiritus, quin diuinæ adoptionis pariter sit testis atque arrhabo, vt metu & trepidatione corda nostra liberet.

Permanserit. Hoc est, fixus perstiterit in illa Dei cognitione. Et quū addit, *Beatus erit in opere suo*, significat in ipsa actione sitam esse beatitudinem, non in auditione frigida.

26 *Videtur religiosus.* Nunc in iis etiā, qui se Legis factores esse præ se ferunt, vitiū, quo laborant cōmuniter hypocritæ, reprehendit: nēpe linguæ proteruiā ad detrahendū. Antehac de linguæ continentia aliquid attigit: sed alio fine. Nam tūc iubebat silentiu nos præstare Deo, quò essem⁹ ad discendū melius compositi. Iam aliud tractat, Ne maledicendo liguam exerceant fideles. Porrò hoc vitiū nominatim oportuit taxari, quū de Legis obseruatione sermo esset. Nam qui crassiora vitia exuerunt, huic morbo sunt vtplurimum obnoxii. Qui neque adulter erit, neque fur, neque ebriosus: quin potius externa sanctimoniæ specie fulgebit, aliorū famam lacerando, se iactabit, zeli quidē prætextu, sed obtrectandi libidine. Proinde hîc veros Dei cultores discernere voluit ab hypocritis, qui Pharisaico supercilio ita turgent, vt laudem captent ex aliorum omnium suggillatione. *Si quis videtur,* inquit: hoc est, alioqui speciē habet sanctimoniæ: interea autem maledicendo se oblectat, hinc conuincitur non verè Deum colere. Nam quum dicit, *Religionem* eius vanam esse: non modò significat reliquas virtutes maledicendi labe corrumpi, sed colligit non syncerū esse pietatis studium quod apparet.

Et cor suum decipit. Mihi non placet Erasmi versio, Sinit aberrare. Fontē enim petulantiæ cui addicti sunt hypocritæ, designat: quò immodico sui amore cæci lōge se meliores esse, quàm sunt, sibi persuadeant. Et certè hinc obtrectandi morbus, quia non conspicitur pendens à tergo mantica, vt est in AEsopi apologo. Bene ergo Iacob⁹, qui effectum corrigere volēs, hoc est maledicendi libidinem, causam attexuit, quòd scilicet hypocritæ plus æquo sibi indulgent. Propensi enim ad condonandum essent, si vicissim agnoscerēt se indigere aliorum venia. Blanditiæ ergo, quibus se fallunt, vitiis suis parcendo, eos tā superciliosos faciunt aliorū censores.

27 *Religio pura.* Quum ea quæ maximi in religione sunt momēti, prætereat: non definit in vniuersum, quid sit religio: sed admonet religionē sine his minimè constare. Quemadmodū si quis vino & crapulæ deditus, se temperantē esse iactet: alter verò contrà excipiat, tē-

perantem

perantem esse, qui vino & epulis se nō ingurgitat: huius consilium non erit, totam temperantiæ naturam exprimere: sed partem duntaxat vnam assumet, quæ præsenti causæ sit accommoda. Illi enim ματαιόθρησκοι, de quibus disputat, vt plurimum otiosi sunt ostentatores. Ideo Iacobus aliunde æstimandam esse religionē quàm ex ceremoniarum pompa docet. Esse enim seria exercitia, in quibus occupare se debeant Dei cultores. *Visitare* in necessitate, est porrigere manum ad eos alleuandos qui premuntur. Quū autem sint alii quoque complures, quibus Dominus succurrere iubet: synecdochice de viduis & pupillis meminit. Quare, nō dubiū est quin sub vna ista specie, totā charitatē nobis cōmendet. Acsi diceret, Qui vult haberi religiosus, talē se probet sui abnegatione, & misericordia in proximos ac beneficētia. Dicit autem *Apud Deū*, vt significet aliter quidē videri hominib⁹, qui externis laruis ducūtur: sed quærendū esse quid Deo placeat. *Deum & Patrem*, sic resolue, Deum qui Pater est.

CAPVT II.

1 *Fratres mei, ne in acceptionibus personarum fidem habeatis Domini nostri Iesu Christi ex opinione.*

2 *Si enim ingressus fuerit in cœtum vestrum vir aureos annulos gestans, veste indutus splendida: ingressus autem fuerit & pauper in sordida veste:*

3 *Et respexeritis in eum qui vestem fert splendidam, ac ei dixeritis, Tu sede hîc honestè: & pauperi dexeritis, Tu sta illic: vel, Sede hîc sub scabello pedum meorum:*

4 *Annon diiudicati estis in vobis ipsis, & facti iudices malarum cogitationum?*

Videtur primo aspectu reprehensio hæc dura & absurda. Est enim hoc vnū inter officia humanitatis non negligendū, Honore afficere eos qui in mundo excellunt. Deinde si acceptio personarū vitiosa est, eximēdi erunt serui ab omni subiectione: quia Libertas & seruitus inter personas à Paulo deputantur. Idem & de Magistratibus sentiendū erit. Sed harum quæstionum facilis erit solutio, si nō separentur quæ Iacobus coniungit. Neque enim simpliciter improbat, quòd honore prosequātur diuites: sed quòd id faciant cum pauperum contumelia: idque melius patebit ex sequentibus, quum omnia reuocabit ad charitatis regulā. Quare meminerimus, eam dānari acceptionem personarum, qua sic extollitur diues, vt iniuria fiat pauperi. Quod etiam verborum contextus clarè ostendit. Et sane ambitiosus est honos plenusque vanitatis, qui diuiti exhibetur, paupere contēpto. Nec dubium est, quin regnet ambitio & vanitas, vbi solæ huius mundi laruæ sunt in pretio. Tenendum est illud axioma, Censeri inter regni Dei hæredes, qui reprobos contemnit, honorat autem timētes Dominum: Psal. 15. 4. Hic ergo contrarium vitium damnatur: quum scilicet solo diuitiarum respectu, etiam malos honore prosequitur quispiam, cum bonorum cōtumelia, vt dictum est. Quare, si seorsum legas, Peccat qui diuiti assurgit: absurda erit sententia. Si autem coniunctim, Peccat qui solos diuites honore dignatur, quū pauperes despiciat, imò probrosè tractet: pia & vera doctrina erit.

Ne fidem in acceptionibus. Significat personarū acceptiones sic discrepare à fide Christi, vt simul iungi nequeant: idque meritò. Fide enim coalescimus in vnum corpus, in quo Christus primas tenet. Ergo quum supereminent mundi pompæ, vt quod Christi est, obruant, fidem parum vigere apparet. Quod posui, *Ex opinione*, Erasmum in eo sequutus sum. Quanquā reprehendi non potest vetus Interpres, qui gloriam transtulit. Δόξα enim Græcis verū-

que significat: & aptè ad Christum referri potest, idque pro loci circũstantia. Tãtus enim est Christi splendor, vt omnes mundi glorias facilè extinguat: siquidẽ oculos nostros irradiet. Vnde sequitur Christum à nobis paruifieri, quum nos tenet mundanæ gloriæ admiratio. Verùm, altera quoque expositio optimè conuenit. Nam dum opum vel honorum opinio nostros oculos perstringit, veritas supprimitur, quæ sola valere debebat. *Sedere honestè* dixit, pro Sessione honorifica.

4 *Annon diiudicati estis.* Potest tam affirmatiue quam interrogatiue legi: sed eodẽ prope sensu. Culpam enim ex eo amplificat, quòd sibi placeant, vel indulgeant in tanta prauitate. Si interrogatiue legas, hic erit sensus, An nõ propria conscientia vos tenet conuictos, vt alio iudice non sit opus? Si affirmationem malis, perinde valebit, acsi dixisset, Hoc quoque mali accidit, quòd non sentitis vos peccare, nec vestras cogitationes prauas esse, vt sunt, agnoscitis.

5 Audite, fratres mei dilecti: nónne Deus elegit pauperes mundi huius, diuites in fide, & hæredes regni quod promisit iis qui diligunt eum?

6 Vos autem contemptui habuistis pauperem. nónne diuites tyrannidem in vos exercent, & iidem trahunt vos ad tribunalia,

7 Et iidem contumelia afficiunt bonum nomen, quod inuocatum est super vos?

5 Nunc duplici argumento probat facere eos præposterè, quum in diuitum gratiam pauperes contemnũt. Prius est, Indignum est deiicere quos Deus extollit: & quos honore dignatur, probrosè tractare. Atqui Deus pauperes honorat: ergo peruertit Dei ordinem, quisquis eos reiicit. Alterum sumptum est ab experientia communi. nam quum vt plurimũ molesti sint bonis & innoxiis diuites, valde absurdũ est, eorũ iniuriis tale præmiũ repẽdere, vt nobis sint magis cõmendati, quàm pauperes, qui nos iuuant magis quàm lædũt. Quousque verò vtrũque procedat, distinctè videbimus.

Elegit pauperes. Non solos quidẽ: sed ab illis exordium facere voluit, vt diuitum superbiam retunderet. Hoc est quod dicit Paulus, Non multi nobiles, nõ multi potentes è seculo: sed quæ infirma erant Deus elegit, vt fortia pudefaceret, 1. Corinth. 1. 26. In summa, quum Deus gratiam suam in diuites communiter & pauperes effuderit: hos tamen illis voluit præferre, vt discerent magni non sibi placere: ignobiles verò & obscuri, totum quod essent, tribuerent misericordiæ Dei: vtrique ad modestiam & humilitatem erudirentur. Vocat autem *diuites in fide*, non qui fidei magnitudine abundant, sed quos Deus variis Spiritus sui donis locupletauit quæ fide percipimus. Nam certè, quum Dominus se liberaliter omnibus offert, vnusquisque pro suæ fidei mensura compos fit donorum eius. Quare, si vacui sumus aut inopes, id fidei nostræ defectum arguit. Nam si modò fidei sinum extendamus, semper paratus est Deus implere. *Promissum* regnum iis dicit, qui Deum diligunt: nõ quòd à dilectione pendeat promissio: sed vt admoneat vocari nos à Deo in spem vitæ æternæ, hac conditione, & in hunc finẽ, vt vocati ipsum diligamus. Ergo finis, non initium hîc notatur.

6 *Nónne diuites.* Videtur instigare ad vindictam, dum in medium adducit iniustam dominationem diuitum: vt qui ab illis iniquè tractantur, par pari referant. Atqui, vbique iubemur, inimicis, qui nobis infesti sunt, benefacere. Verùm aliud est Iacobi cõsiliũ. nã tantùm ostẽdere vult, ratione carere & iudicio, qui suos carnifices ambitiosè honorant: ac interea iniurii sunt hominibus sibi amicis, vel saltem à quibus nunquã læsi sunt. Nam hinc melius apparet vanitas, quòd nullis beneficiis prouocati, ideò tantùm mirantur diuites, quia diuites sunt:

ſunt: imò quos ſuo damno iniuſtos & crudeles ſentiunt, iis ſeruiliter blādiuntur. Sunt quidem ex diuitibus nonnulli æqui & modeſti, & ab omni iniuſtitia abhorrentes: ſed pauci tales reperiuntur. Quod ergo vt plurimum accidere ſolet, & quaſi quotidiano vſu compertum eſt, refert Iacobus. Quia enim homines ferè vires ſuas experiuntur nocendo: inde fit, vt quò plus quiſque poteſt, eò ſit deterior, & in proximos iniquior. Quò intentius ſibi diuites cauere debēt, ne quid ex hac contagione, quæ paſsim graſſatur in eorum ordine, contrahant.

7 *Bonum nomen.* Non dubito quin Dei & Chriſti nomē intelligat. *Inuocari* autem dicit ſuper fideles, non in precibus, vt aliquando Scriptura loqui ſolet, ſed ratione profeſsionis. Queadmodum patris nomen ſuper ſobolem inuocari dicitur, Geneſ. 48.16. Et mariti nomen ſuper vxorem, Ieſa. 4.1. Idem ergo eſt acſi dixiſſet, Bonum nomen, quo gloriamini, vel quo cēſeri vultis, honoris cauſa. Quòd ſi illi Dei gloriam ſuperbè infamant: quàm indigni ſunt quibus honorem impendant Chriſtiani?

8 Si Legem quidem regiam perficitis, iuxta Scripturā, Diliges proximum tuum ſicut teipſum: benefacitis.

9 Sin perſonam reſpicitis, peccatum committitis, & redarguimini à Lege, veluti tranſgreſſores.

10 Quiſquis enim totam Legem ſeruauerit: offenderit autem in vno, factus eſt omnium reus.

11 Nam qui dixit, Ne mœcheris, dixit etiam, Ne occîdas. Quòd ſi non fueris mœchatus, occideris tamen, factus es tranſgreſſor Legis.

Sequitur nūc plenior declaratio. Cauſam enim proximæ reprehenſionis apertè deſignat: quia non ex charitate in diuites officioſi eſſent, ſed potius inani captandæ gratiæ ſtudio. Eſt autem prolepſis, in qua aduerſæ partis excuſationem occupat. Poterant enim excipere, Non eſſe culpandum, qui ſe humiliter etiam indignis ſubmittit. Cōcedit quidem Iacobus id verum eſſe: ſed ab illis falſò prætexi docet: quia tale obſequium non proximis, ſed perſonis exhibeant. Priore, inquam, membro, recta & laude digna eſſe agnoſcit, quæcunque charitatis officia in proximos conferimus. Altero negat ambitioſam perſonarum acceptionem in eo genere debere cenſeri: quia à Legis regula multùm abſit. Huius autem reſponſionis cardo in nominibus *Proximi* & *Perſonæ* vertitur: acſi diceret, Si obtenditis facto veſtro charitatis ſpeciem, facilè id diluetur. Deus enim proximos iubet diligere, non eligere perſonas. Porrò, hæc vox *proximi*, totum hominum genus comprehendit. Qui igitur pauculos ſuo arbitrio, aliis præteritis, colendos ſibi proponit, non Dei Legem ſeruat, ſed prauo animi ſui ſtudio obſequitur. Nominatim Deus & alienos, & inimicos, & quicunque alioqui eſſent contemptibiles, nobis commendat. Huic doctrinæ prorſus contraria eſt perſonarū acceptio. Quare, meritò Iacobus eum charitate pugnare προσωποληψίαν affirmat.

8 *Legem regiam perficitis.* Legem pro regula in principio ſententiæ ſimpliciter accipio. *Perficere* autem, pro ſyncera animi integritate & rotundè, vt aiunt, ſeruare: opponit autem partiali quorundā obſeruantiæ. *Regia lex*, dicitur quidem vt via Regia: plana ſcilicet, recta & æquabilis: quæ ſinuoſis diuerticulis vel ambagibus tacitè opponitur. Alluſio tamē notanda, meo iudicio, eſt ad ſeruile obſequiū quod præſtabant diuitibus, quum poſſent ingenuè proximis ſeruiendo, non liberi tantùm, ſed quaſi reges eſſe. Secundo loco, quum eos dicit *redargui à Lege*, qui perſonas accipiunt, Lex in propria ſignificatione capitur. Nam quum Dei mandato iubeamur vniuerſos mortales amplecti: quiſquis, paucis exceptis, alios omnes reiicit,

& interim melioribus præfert maximè indignos, quum Dei vinculum abrumpat, non minus quàm ordinem inuertat, meritò vocandus est Legis trāsgressor.

9 *Quisquis etiam totam Legem.* Hoc tantùm sibi vult, Deum nolle cum exceptione coli, neque ita partiri nobiscum, vt nobis liceat, si quid minus adlubescit ex eius Lege resecare. Dura primo aspectu hæc sententia videtur quibusdam: quasi Stoicorum paradoxo, peccata omnia æqualia facienti, subscriberet: ac peræquè puniendum esse assereret, qui vna tantùm in re deliquit, acsi tota vita nequam & sceleratus fuisset. Sed nihil tale Apostolo in mentē venisse, ex contextu liquet. Semper enim cur quidque dicatur, notandum est. Proximos negat diligi, quum pars tantùm aliqua ambitiosè eligitur, aliis neglectis. Hoc probat, quia non sit erga Deum obedientia, vbi non est æquabile obsequendi studiū, quod Dei mandato respondeat. Ergo sicuti simplex ac integra est Dei regula: ita nos integritatem afferre conuenit, ne quis nostrûm, quæ cōiungit ille, perperam separet. Adsit ergo æquabilitas, si velimus rite obedire Deo. Exēpli gratia, Si quis iudex decem furta puniat, vnum relinquat impúnitum: hinc prodit obliquam animi sui prauitatē, quòd hominibus magis quàm sceleribus infensus fuerit. Nam quod in altero damnat, in altero absoluit. Tenemus nunc Iacobi consilium: nempe, si ex Lege Dei rescindimus quod nobis minus erit commodum: etiāsi in aliis partibus nos præbeamus obsequentes, nos fieri omnium reos: quia totam legem violamus in vno capite. Quanquam autem hoc dictū ad præsentis causæ circunstantiam accommodat: sumptum est tamen ex generali principio, quòd Deus regulam viuendi nobis præscripserit, quam à nobis lacerari fas non est. Neque enim de aliqua Legis parte hoc dicitur, Hæc est via: ambulate in ea: Iesa.31.21. nec mercedē Lex, nisi vniuersali obedientiæ promittit. Stultè itaque Scholastici, qui partialē, vt vocāt, iustitiā, pro meritoria reputāt. Atqui tā hic locus, quàm alii complures, clarè demōstrāt nullā esse iustitiam, nisi in perfecta Legis obseruatione.

11 *Nam qui dixit.* Probatio superioris sententiæ: quia considerandus sit potius Legislator, quàm singula seorsum præcepta. Iustitia Dei, quasi indiuiduum corpus, Lege continetur. Quisquis ergo caput vnū Legis trāsgreditur, Dei iustitiam, quantum in se est, labefactat. Deinde, vt in vna parte, ita in singulis obedientiam nostrā experiri vult Deus. Quare trāsgressor est Legis, quisquis in vllo mandato offendit: secundum illud, Maledictus qui non impleuerit omnia: Deut.27.26. Videmus porrò, vt Transgressor Legis, & Omnium reus, idem Iacobo significent.

12 Sic loquimini, & sic facite, vt per Legem libertatis iudicandi.

13 Iudicium enim sine misericordia ei qui non præstiterit misericordiam. Et gloriatur misericordia aduersus iudicium.

12 *Sic loquimini.* Quidam sic exprimunt, Quia nimium sibi blādiebantur, reuocari eos ad legitimū tribunal. Nam ideo se absoluunt homines sua opinione, quia se diuinæ Legis iudicio subtrahunt. Admonebit igitur hoc modo illuc facta omnia & dicta exigenda esse, quia Deus ex Lege sua iudicaturus sit mundum. Quia tamen immodicum terrorem incutere poterat talis denuntiatio, corrigi vel mitigari putant duritiē, quum addit, *Legem libertatis.* Audimus enim quid dicat Paulus Gal.3.10, Quicunque scilicet sub Lege sunt, maledictioni esse obnoxios. Quare, iudicium legis per se reatus erit mortis æternæ. Verùm secundum eos, nomine *libertatis*, à Legis rigore nos liberari significat. Hic sensus non omnino malè quadrat. Quanquam si quis propius expendat quod mox sequitur, videbit Iacobū aliud quiddam velle: acsi dixisset, Nisi Legis rigorem subire vultis, ne sitis in proximos nimis rigidi. *Lex* enim libertatis, tantundē valet atque Dei clementia, quæ nos à Legis maledictione liberat. Atque ita vno contextu hæc legenda erunt cum sequentibus, vbi de tolerandis infirmitatibus differet. Et sanè contextus hic optimè fluit: quando nemo

mo nostrum subsisteret coram Deo, nisi solutus & liber à summo rigore Legis: sic agendum esse, ne seueritate nimia excludamus Dei indulgentiam qua opus habent omnes ad vltimum.

13 *Iudicium enim.* Applicatio est proximæ sententiæ ad præsens institutum: quæ secundam, quam attuli, expositionem prorsus confirmat. Docet enim, quoniam sola Dei misericordia stamus, eam debere nos præstare eis, quos Dominus ipse nobis commendat. Hæc verò singularis est humanitatis & beneficentiæ commendatio, quòd Deum nobis fore misericordem pollicetur, si fratribus tales fuerimus. Non quòd Dei misericordiam promereatur hæc nostra qualiscunque, qua prosequimur homines: sed quos Deus adoptauit, vt illis sit indulgens ac facilis pater, eos vult imaginem suam in terra gestare ac referre: iuxta illud Christi, Estote misericordes, sicut Pater vester cælestis, &c. Luc. 6.36. Notandum ex aduerso, quòd nihil durius aut magis horrendum Dei iudicio potest denuntiare. Vnde sequitur plusquam miseros esse ac perditos, quicunque ad veniæ asylum non confugiunt.

Et gloriatur. Acsi diceret, Sola est Dei misericordia, quæ nos a iudicii formidine liberat. *Gloriari* enim accepit, pro, victricem aut superiorem esse. Iudicium enim damnationis toti mundo incumbit, nisi misericordia subueniat. Dura & coacta est expositio eorum, qui personam sub rei nomine designari volunt. Neque enim propriè gloriatur homo aduersus Dei iudicium, sed ipsa Dei misericordia quodammodo triumphum agit, & sola regnum obtinet, quum cessat iudicii seueritas. Quanquã non inficior inde nasci gloriãdi fiduciam, dum fideles agnoscunt iram Dei quodammodo cedere misericordiæ, vt hac subleuati, ab illa non opprimantur.

14 Quid prodest, fratres mei, si fidẽ dicat aliquis se habere, opera autẽ non habeat? Nunquid potest fides saluũ facere ipsum?

15 Quòd si frater aut soror nudi fuerint, & egentes quotidiano victu:

16 Dicat autem aliquis vestrum illis, Abite cum pace, calescite & saturamini: non tamen dederitis illis quæ sunt necessaria corpori: quæ vtilitas?

17 Sic & fides, si opera non habuerit, mortua est per se.

14 Pergit in commendãda misericordia. Quoniam autem Deum fore nobis seuerum & simul formidabilem iudicem minatus fuerat, nisi humani & misericordes simus erga proximos: contrà verò excipiebant hypocritæ, Sufficere nobis fidem, in qua sita est hominum salus: nunc in illam inanem iactantiam inuehitur. Summa igitur est, Fidem sine charitate nihil conducere, adeóque penitus esse mortuam. Sed hic oritur quæstio, An separari à charitate possit fides. Et sanè peruersa huius loci expositio, tritam illam apud Sophistas distinctionem peperit Fidei informis & formatæ. Atqui, nihil tale Iacobus cogitauit: nam ipsum de falsa professione loqui, ex primis verbis constat. Neque enim sic incipit, Si fidem quis habeat: sed, Siquis se habere dicat. Quo certè innuit iactare hypocritas inane fidei nomen, quod reipsa minimè in eos competit. Ergo quòd ipse quoque *fidem* appellat, Concessio est, vt Rhetores vocant. Nam vbi in rem dũtaxat insistimus, nihil nocet, imò expedit interdum causæ, aduersario verbum concedere quod postulat: quia statim rè cognita, verbũ quoque facilè illi excutitur. Iacobus ergo, quia satis habebat falsum illũ prætextũ, quo se tegebãt hypocritæ, refellere, de verbo cõtrouersiã mouere noluit. Meminerimus tamẽ eũ nõ ex proprio animi sensu loqui, quoties hic fidẽ nominat: sed potius aduersus eos disputare, qui fidẽ, qua prorsus carẽt, falsò prætendunt.

Nunquid potest fides? Hoc tantundem valet, acsi dixisset, Nos frigida

& nuda Dei notitia salutem minimè cōsequi: quod verissimum esse omnes fatētur. ideo enim nobis salus ex fide, quia nos Deo coniungit. Hoc autem non aliter fit, quàm dum inserimur in corpus Christi, vt eius Spiritu viuentes, ab eo quoque gubernemur. Nihil tale est in hoc mortuo fidei simulachro. Quare nō mirum est, si salutis effectum Iacobus illi adimit.

15 *Quòd si frater.* Exemplum è re præsenti sumit. Hortatur enim, vt dictū est, ad charitatis officia. Si quis contrà glorietur, fide se absque operibus contentum esse: vmbratilem hanc fidem orationi comparat, quæ hominem famelicū saturari iubet, nec tamē cibum, quo destituitur, suppeditat. Quéadmodum ergo pauperem ludibrio habet, qui verbis illum amandat, nec quicquam affert opis: ita Deo illudunt, qui vitam sibi fingunt, operibus & quouis pietatis officio vacuam.

17 *Mortua est per se.* Fidem per se mortuam dicit, quæ bonis operibus vacua est. Vnde colligimus ne fidem quidē esse: quia vbi mortua est, propriè nomē non retinet. Voculam hanc vrgent Sophistæ, quòd fides ergo per se aliqua reperiatur: sed nullo negotio refellitur tā friuola cauillatio, quum satis liqueat Apostolū ab impossibili ratiocinari: sicuti Paulus Gal.1.8, Angelū vocat anathema, qui Euangeliū subuertere tentabat.

18 *Quin dicet quispiam, Tu fidem habes, & ego opera habeo. ostende mihi fidem tuam sine operibus tuis, & ego tibi ex operibus meis ostendam fidem meam.*

19 *Tu credis quòd Deus vnus est. bene facis: & dæmones credunt, ac contremiscunt.*

18 Quòd Erasmus duos hîc colloquentes inducit: quorum alter fidem operibus carentē iactet, alter opera absque fide: ac tandem ambos medio Apostoli responso refelli putat, mihi videtur esse nimis coactū. Absurdū esse putat, hoc dici in persona Iacobi, *Tu fidem habes*: qui nullam sine operibus fidem agnoscit. Sed multùm in eo fallitur, quòd ipse εἰρωνείαν in his verbis nō agnoscit. Proinde ἀλλὰ accipio pro Quin potius: & τὶς, pro Quolibet: vt refellatur stulta eorum gloriatio, qui fidem se habere imaginātur, quum fideles se vita prodāt. Nam Iacobus dicit promptum fore piis omnibus sanctè viuentibus, excutere hypocritis talem iactantiā, quā inflati sunt.

Ostende mihi. Tametsi magis recepta apud Græcos lectio est, Ex operibus: melius tamen vetus Latina conuenit, quæ in nonnullis Græcis exemplaribus legitur. Itaque eam præferre non dubitaui. Ergo quòd fidem sine operibus ostendere iubet, ab impossibili argumētatur, vt nullam esse probet. Ita loquutio est εἰρωνικά. Quòd siquis tamen, diuersam lectionem sequi malit, eòdem recidet, Ostende mihi ex operibus fidem. Quia quum res otiosa non sit, operibus comprobari necesse est. Sensus ergo est, Nisi fructus proferas tuæ fidei, nego te vllam habere. Verùm quæri potest, An externa vitæ probitas, certa sit fidei demonstratio. Dicit enim Iacobus, *Ostēdam tibi ex operibus.* Respōdeo, infideles quoque interdum excellere speciosis virtutibus, vel honestam vitam procul omni crimine degere: ideóque opera in speciem præclara à fide posse separari. Neque verò Iacobus contendit, quisquis probus appareat, fidē protinus habere. Hoc tantùm vult, Fidem sine bonorum operum testimonio frustrà prædicari, quia ex viua radice bonæ arboris, semper prodeant fructus.

19 *Credis quòd Deus est.* Ex hoc vno verbo abundè constat, totam hanc disputationem de fide non haberi, sed de vulgari Dei notitia, quæ hominem Deo nihilò plus coniungit, quàm Solis aspectus euehit in cælum. Fide autem nos Deo appropinquare certū est. Præterea ridiculum erit siquis diabolos habere fidem dicat. Atqui eos hac in parte Iacobus hypocritis præfert. *Cōtremiscit* diabolus, inquit, ad Dei mētionem: quia iudicem suum quum agnoscat, timore eius afficitur. Ergo qui Deum agnitum

contemnit,

contemnit, aliquanto deterior est. *Benefacis* hic positum est, extenuandi causa: acsi dixisset, Hoc scilicet magnum est, infra diabolos subsidere.

20 *Vis autem scire, ô homo inanis quòd fides absque operibus mortua sit?*

21 *Abraham pater noster, nónne ex operibus iustificatus est, quum obtulit filium suum Isaac super altare?*

22 *Vides quòd fides cooperata fuerit eius operibus, & ex operibus fides perfecta fuerit?*

23 *Atque impleta fuerit Scriptura, quæ dicit, Credidit Abraham Deo, & imputatum illi fuit in iustitiam, & amicus Dei vocatus est?*

24 *Videtis igitur, quòd ex operibus iustificatur homo, & non ex fide solúm.*

25 *Similiter & Rahab meretrix, nónne ex operibus iustificata est, quum excepit nuntios, & alia via eiecit?*

26 *Quemadmodum enim corpus sine anima mortuū est, ita & fides sine operibus mortua est.*

20 *Vis autem scire.* Tenendus est hîc quæstionis status. Neque enim hic disceptatio est de iustificationis causa: sed tātùm quid valeat, & quo loco habēda sit fidei professio sine operibus. Perperā igitur faciunt, qui hoc testimonio probare contendunt, operibus iustificari hominem: quia nihil tale voluit Iacobus. Nam probationes quas subiicit, ad hanc sententiam referendæ sunt, Quòd nulla sit, vel saltem mortua, absque operibus fides. Nemo enim vnquam intelliget quid dicatur, nec prudēter de verbis iudicabit, nisi qui perspectum habebit scriptoris consilium.

21 *Nónne Abraham.* Arripiunt Sophistæ vocem iustificandi: deinde quasi victores clamitant, Partem iustitiæ in operibus esse positam. Atqui sana interpretatio ex circunstantia præsentis loci petenda erat. Diximus autem Iacobum hîc non tractare vnde aut quomodo iustitiam homines consequantur: & hoc cuiuis planum est: sed hoc tantùm intēdere, bona opera cum fide perpetuò esse coniuncta. Ideóque quum pronuntiat *Abraham fide iustificatum*, de approbatione iustitiæ loquitur. Ergo quum Sophistæ Iacobum Paulo opponunt, hallucinantur in ambigua significatione nominis: quia Paulus quum fide iustificari nos tradit, nihil aliud significat, quàm nos obtinere vt iusti coram Deo cēseamur. Iacobus autem longè aliò spectat, nempe vt qui fidelem se profitetur, fidei suæ veritatē operibus demonstret. Certè Iacobus hic docere non voluit, vbi quiescere debeat salutis fiducia: in quo vno insistit Paulus. Ergo ne in Paralogismum incidamus, qui Sophistas fefellit, notanda est hæc Amphibologia: Iustificandi verbum, Paulo esse gratuitam iustitiæ imputationem apud Dei tribunal: Iacobo autem esse demōstrationem iustitiæ ab effectis: idque apud homines: quemadmodum ex superioribus verbis colligere licet. Ostende mihi fidem tuā, &c. Hoc sensu fatemur sine cōtrouersia iustificari hominem operibus. Quemadmodum si quis hominem magni & pretiosi fundi emptione ditatum esse dicat, quia eius diuitiæ, quæ prius occultæ in arca clausa latebant, innotuerint. Quum *fidem* dicit *cooperatam fuisse operibus*, & ex illis perfectam: iterum ostendit, nō esse hic quæstionem de salutis nostræ

causa, sed vtrum opera necessariò fidem comitentur. Nã hoc sensu dicitur cooperata fuisse operibus, quia otiosa non fuit. Dicitur ex operibus fuisse perfecta, non quòd inde suam perfectionem accipiat, sed quòd vera esse inde comprobetur. Nam quòd ex his verbis Sophistæ putidam suam distinctionem Fidei formatæ & informis eliciunt, longa refutatione non indiget. Formata enim adeóque expolita erat Abrahæ fides ante filii immolationem. Opus autem illud nõ fuit quasi extrema manus: quoniam multa deinde sequuta sunt, quibus fidei suæ incrementa monstrauit Abraham. Quare, neque fuit illa fidei ei⁹ perfectio, neque tunc primùm formam induit. Nihil itaque aliud intelligit Iacobus quàm ei⁹ integritatem inde constitisse, quòd præclarum illum obedientiæ fructũ edidit.

23 *Impleta fuit Scriptura.* Qui opera Abrahæ in iustitiam fuisse imputata Iacobi testimonio probare volunt, Scripturam ab eo malè torqueri fateantur, necesse est. Nam quocunque se vertant, nunquam efficient, vt prior sit effectus sua causa. Citatur locus Gen. 15.6. Imputatio iustitiæ, cuius Moses illic meminit, plus triginta annis præcessit opus illud, quo Abraham iustificatum esse volunt. Certè quum annis quindecim ante natũ Isaac, fides imputata esset Abrahæ in iustitiam, nõ potuit hoc fieri per illius immolationem. Nodo insolubili constrictos teneo, quicunque iustitiam Abrahæ coram Deo imputatam fingunt: quia immolauit filium Isaac, qui nondum natus erat, quum Spiritus sanctus pronuntiat iustum fuisse Abraham. Itaque necessariò restat, vt aliquid posterius notari discamus. Quomodo igitur Iacobus id fuisse impletum dicit? Nẽpe ostendere vult, qualis illa fuerit fides, quæ iustificauit Abraham: non otiosa scilicet aut euanida: sed quæ illum Deo reddidit obsequentẽ: sicuti etiam Heb. 11.8 habetur. Conclusio quæ mox additur, quia inde pendet, non aliũ habet sensum. Non iustificatur homo sola fide, hoc est, nuda & inani cognitione Dei. Iustificatur operib⁹, hoc est, ex fructibus cognoscitur & approbatur eius iustitia.

25 *Similiter & Rahab.* Videtur absurdè facere, qui tam dispares simul copulat. Cur nõ ex magno potius insigniũ Patrum numero aliquos delegit, quos Abrahæ adiungeret? Cur illis omnibus prætulit meretricẽ? Consultò duas personas tam diuersas inter se cõmisit, quò euidentius monstraret, nullum vnquam, cuiuscũque esset vel conditionis, vel gẽtis, vel ordinis, fuisse absque bonis operibus inter iustos ac fideles habitum. Patriarcham nominauit lõgè omnium excellentissimum: nũc sub meretricis persona comprehendit omnes, qui quum alieni essent ab Ecclesia, inserũtur. Quisquis ergo iustus censeri cupit, etiam vt inter infimos locum aliquem habeat, bonis operibus se talem ostendat. Quòd Iacobus suo more, Rahab operibus fuisse iustificatam prædicat: inde colligunt Sophistæ, nos operum meritis iustitiam consequi. Nos autem negamus, hic de modo consequendæ iustitiæ esse certamẽ. Fatemur quidem requiri ad iustitiam bona opera: tantùm illis vim cõferendæ iustitiæ detrahimus: quia stare coram Dei tribunali nequeunt.

CAP. III.

1 *NOlite plures magistri fieri, fratres mei: sciẽtes quòd maius iudicium sumpturi simus.*

2 *In multis enim labimur omnes. Si quis in sermone non labitur, hic perfectus est vir, vt qui possit fræno moderari totum etiam corpus.*

3 *Ecce equis fræna in ora iniicimus, vt obediant nobis: & totum illorum corpus circumagimus.*

4 *Ecce etiam naues quum tantæ sint, & à sæuis ventis pulsentur, circumaguntur à minimo gubernaculo, quocũque affectus*

dirigentis

dirigentis voluerit.

5 *Ita & lingua pusillum membrum est, & magna iactat.*

1 *Plures magistri.* Communis & ferè recepta huius loci interpretatio est, quòd deterreat à munere docēdi appetendo. Idque ea ratione, quia periculosum sit, & graui Dei iudicio obnoxium, siquis in eo delinquat. Putant autē dixisse, *ne* multi, vel *plures* sitis: quia aliquos esse oportet. Ego verò *magistros* intelligo, non qui publico munere funguntur in Ecclesia: sed qui sibi ius censorum in alios vsurpant. Tales enim reprehensores, quasi magistri morum haberi volūt. Atque hæc loquutio tā Græcis quā Latinis est vsitata, Magistros vocare: qui superciliosè in alios animaduertūt. Quòd autē multos fieri vetat, ideo est, quia se passim multi ingerunt. Est enī hic quasi ingenitus humano ingenio morbus, ex aliorum reprehensione famam captare. Duplex autem in hac parte vitium regnat. quòd quum pauci dexteritate polleant, omnes promiscuè in magisterium irrumpūt: Deinde pauci recto studio ducuntur: potius enim hypocrisis & ambitio eos, quàm cura fraternæ salutis incitat. Notandum est enim Iacobum hic non dehortari à fraternis monitionibus, quas Spiritus toties & tantopere nobis commendat: sed immodicam illam cupiditatem damnare, quæ ex ambitione nascitur ac superbia, dum se quisque aduersus proximos effert, dum obloquitur, carpit, & maligne inquirit quod in sinistrā partem rapiat. Fieri enim solet vt importuni eiusmodi censores, insectandis aliorum vitiis, se insolenter iactent. Ab hac intéperie & arrogantia Iacobus nos reuocat. Addit rationem, Quia grauius iudiciū subituri sint, qui in alios ita sunt seueri. Durā enim sibi legem imponit, qui omniū dicta & facta ad summū rigorē exigit: nec veniam meretur, qui nemini parcere sustinet. Sententia diligenter notanda, Dei seueritatē in se prouocare, qui in fratres nimiū sunt rigidi.

2 *In multis labimur.* Potest hoc accipi per concessionem dictum. Ac si ita dixisset, Esto, tu in fratribus inuenis quod culpes: nemo enim immunis est à vitiis: imò singuli pluribus vitiis laborant. Sed putasne te perfectum esse, cum maledica & virulenta lingua? Mihi tamē potius videtur Iacobus hoc argumēto nos hortari ad mansuetudinem: quia simus ipsi quoque multis infirmitatibus circundati. Iniquè enim facit, qui veniam, qua opus habet aliis negat. Sic etiā Paulus, quum lapsos corrigi iubet clemēter & in spiritu lenitatis, statim addit, Cōsiderans te ipsum, ne & tu tenteris: Gal. 6.1. Nihil enim est quod magis ad temperandum nimium rigorem valeat, quàm infirmitatis nostræ agnitio.

Siquis in sermone. Postquam neminem esse dixit, qui nō variis modis peccet, iam ostendit morbum obloquendi præ aliis peccatis odiosum esse. Nā quod dicit *perfectum esse* qui lingua non labitur, significat continentiam linguæ, virtutem esse eximiam, vnámque ex præcipuis. Quare nimis peruersè faciūt, qui minima quæque vitia curiosè excutientes, in tam crasso sibi indulgent. Proinde eleganter hîc perstringit censorum hypocrisin: quia in suo examine quod præcipuū erat, maximíque momēti, omittunt, maledicentiam scilicet. Nam qui alios castigant, zelum præ se ferunt sanctitatis. Atqui à lingua incipere debebant, si vellent perfecti esse. Quum autē nullam frænandæ linguæ rationem habeāt: quin potius alios mordendo & lacerando venditēt fictā sanctimoniā: hinc patet maximè omnium esse reprehensibiles, quia primā virtutē negligant. Hæc connexio mentem Apostoli nobis planā reddit.

3 *Ecce equis.* Duobus istis similibus probat magnum veræ perfectionis momentum esse in lingua: eámque (vt nuper dixit) in tota vita regnum obtinere. Primùm, linguam fræno comparat: deinde nauis gubernaculo. Si equus, tam ferox animal, ad sessoris arbitrium circumagitur, quia frænatus est: non minus in homine regendo poterit lingua. Ita & de nauis gubernaculo habendum est, quod totam eius molam vnà cum ventorum impetu superat. Lingua igitur, tametsi pusillum sit membrum, plurimùm tamen in vita homini moderanda pollet. μεγαλαυχεῖν Græcis iactare se ac venditare significat. Sed Iacobus hoc loco non tam ostentationem

taxare voluit, quàm dicere, linguam esse magnarum rerum effectricem. Postremum enim hoc membrum priores similitudines accommodat præsenti instituto. Fræno autem & gubernaculo non conueniret inanis iactantia. Significat ergo linguam magna vi pollere. *Affectum* dirigentis verti, vbi Erasmus impetum transtulit: quia ὁρμὴ appetitum significat. Fateor quidem hac voce notari apud Græcos cupiditates, quæ rationi non obtemperant: sed hic Iacobus simpliciter de arbitrio naucleri agit.

ecce exiguus ignis quantam syluam incendit:

6 Et lingua ignis est, & mundus iniquitatis. Sic, inquam, lingua constituta est in membris nostris, inquinans totum corpus, & inflammans rotam natiuitatis, & inflammatur à gehenna.

Nunc exponit incommoda, quæ ex linguæ intemperantia proueniunt: vt sciamus linguam multùm in vtranque partem valere. Ideo si modesta sit ac bene composita, esse totius vitæ frænum: si verò petulãs & improba, quasi vno incẽdio omnia corripere. *Exiguum ignem* ponit, vt significet non obstare linguæ suam paruitatem, quominus vis eius longè latéque pateat ad nocendum. Quum addit *mundum* esse *iniquitatis*, perinde est, acsi vocaret mare vel abyssum. Et eleganter linguæ paruitatẽ cum immensa mundi magnitudine coniungit, hoc sensu, Exilis carunculæ portio, totum iniquitatis mundum in se continet.

6 *Sic, inquam, lingua.* Exponit quid sibi voluerit per *mundi* nomen: quia scilicet in omnes vitæ partes diffunditur illius contagio: vel potius ostendit quid per incendii metaphoram intellexerit: nempe quòd inquinet totum hominem. Mox tamen redit ad illud incendium, quum dicit *accendi à lingua rotam natiuitatis nostræ.* Ac humanæ quidem vitæ cursum *rotæ* comparat. γένεσιν, quemadmodum prius, pro natura accipit. Sensus autem est, Quum alia vitia vel ætate vel temporis successu corrigantur, vel saltem non occupent totum hominem, vitiũ linguæ spargi ac grassari per omnes vitæ partes. Nisi fortè *inflammationem* pro violento impulsu accipere quis malit: quia Feruidum vocamus, quod rapitur cum violentia. Et sic de rotis loquutus est Horatius. Feruidas enim in certamine curruli appellat ob rapidã celeritatem. Ita sensus esset, Linguam similem esse equis indomitis: quia hominem, sicuti illi currum, præcipitem sua proteruia rapiat. Quum *à gehenna* dicit *inflammari*, perinde est acsi diceret, linguæ intemperantiam esse flammã ignis inferni. Quemadmodum enim profani poetæ fingunt sceleratos afflari furiarũ facibus: ita verum est Satanam tẽtationum flabellis, malorum omnium ignem in mundo accendere. Sed Iacobus significat ignem à Sathana immissum, à lingua facillimè cõcipi, vt protinus ardeat. Breuiter idoneam esse recipiendo, fouendo, & augẽdo gehẽnæ igni materiã.

7 Omnis enim natura ferarum & volucrum & serpẽtum & marinorum, à natura humana domatur, & domita est:

8 Linguam verò nullus hominum domare potest. Incoercibile malum, plena veneno mortifero.

9 Per ipsam benedicimus Deum & Patrẽ: & per ipsam execramur homines ad similitudinem eius factos.

10 Ex eodem ore procedit benedictio & maledictio. Non conuenit, fratres mei, hæc ita fieri.

11 An fons ex eodem foramine eiicit dulce & amarum?

12 Nõ potest, fratres mei, ficus oleas proferre, aut vitis ficus.

Sic

Sic nullus fons salsam & dulcem gignere aquam.

7 *Omnis enim.* Cōfirmatio est proximi membri. Nam in lingua Satanam mira quadam efficacia regnare ex eo probat, quòd nullis modis in ordinem cogi potest: idque adductis comparationibus amplificat. Nullum enim tam sæuum aut violentū animal esse dicit, quod non dometur hominū industria. Pisces, qui alium quodāmodo orbem incolunt: aues, quæ tam mobiles sunt ac vagæ: adeóque serpentes generis humani inimicos, interdum cicurari. Ergo quū lingua cohiberi nequeat, arcanum quendā gehennæ ignem illic subesse ac latere oportet. Quod de feris belluis, serpentibus, aliísque tradit, non est de omnibus intelligendum: satis est, quòd ex ferocissimis bestiis quasdam, hominum ars subegit in obsequium: similiter quòd serpentes interdum cicurantur. Ideo vtroque tēpore vsus est, Præsenti & Præterito. Præsens quidem potētiam significat & facultatem: Præteritum verò, vsum vel experientiam. Meritò hinc cōcludit, plenam esse linguam mortifero veneno. Etsi autem hæc omnia primo loco ad circunstantiam præsentis loci referre conuenit, quòd nimis præposterè in alios magisterium sibi vsurpent, qui laborant deterrimo vitio: tenenda tamen est simul doctrina vniuersalis, Si vitam rectè componere volumus, corrigendæ linguæ summā operā esse dandā: quia nulla pars hominis est nocentior.

9 *Per ipsam benedicimus.* Hoc mortiferi veneni luculentum est specimen, quòd prodigiosa leuitate se ita transfigurat. Nam quum simulet Deo se benedicere, protinus illū in imagine sua execratur: nempe dum homines maledicit. Nam si benedicendus est Deus in vniuersis operibus suis, id præsertim valere in hominibus debet, in quibus peculiariter relucet imago eius & gloria. Hypocrisis igitur non ferenda est, quū eandem linguam vertit homo in Dei laudem, & execrationem hominum. Proinde nulla potest esse Dei inuocatio, & laudes eius cessare necesse est, vbi regnat maledicentia. Hæc enim impia est nominis Dei profanatio, quum lingua in fratres virulēta, ipsum sub laudis specie vsurpat. Quare vt rite illum laudemus, corrigendum est in primis maledicentiæ aduersus proximos vitium. Interim tenenda quoque est particularis doctrina, Virulentiam suam detegere austeros istos censores, qui postquā suauiter Deum laudarunt, subitò euomunt aduersus fratres quicquid fingi potest maledictionum. Si quis obiiciat, deletā Adæ peccato fuisse Dei imaginē in humana natura: fatendum quidem est, fuisse miserè deformatam: sed ita vt lineamenta adhuc quædam appareant. Iustitia & rectitudo, boníque appetēdi libertas sublata est: sed manēt præclaræ multæ dotes, quib' bestias præcellimus. Ergo qui Deum verè colit atque honorat, in hominē cōtumeliosus esse verebitur.

11 *An fons.* Similitudines istas adducit, vt ostendat linguam maledicam portētum quoddam esse, alienum à tota natura, & quod ordinem à Deo vbique positum euertit. Nam quæ cōtraria sunt, Deus sic distinxit, vt res inanimatæ nos à confusa permixtione, qualis est in lingua duplici, absterrere debeant.

13 *Quis sapiens & intelligens inter vos? Ostēdat ex honesta conuersatione opera sua in mansuetudine sapientiæ.*

14 *Si verò æmulationem amaram habetis, & contentionem in corde vestro, ne gloriemini, & mentiamini aduersus veritatem.*

15 *Non est hæc sapientia desursum veniens: sed terrestris, animalis, dæmoniaca.*

16 *Vbi enim æmulatio & contentio, ibi perturbatio, & omne prauum opus.*

17 *Quæ autem è sursum est sapiētia, primùm pura est, deinde*

pacata, æqua, comis, plena misericordiæ & bonorum operum: sine disquisitione, sine simulatione.

18 *Fructus autem iustitiæ in pace seminatur facietibus pacẽ.*

13 *Quis sapiens.* Quoniam maledicendi libido ex superbia ferè nascitur: superbiam autem vtplurimum generat falsa persuasio sapientiæ: ideo de sapientia hîc loquitur. Solenne est hypocritis efferre se ac iactare, omnes criminando. Qualiter multi olim ex Philosophis gloriam ex amarulenta ordinum omniũ insectatione captabant. Talem fastum, quo turgent & excæcati sunt maledici homines, retundit Iacobus, quũ sapientiæ opinionem, qua sibi placent, quicquã diuinum habere negat: sed potius esse ex diabolo contendit. Sensus est igitur, Superciliosi isti censores, qui sibi largè indulgent, præterea nemini parcunt, videntur sibi præ aliis sapere: sed multùm falluntur. Nam aliter prorsus suos instituit Dominus: nempe vt mansueti sint & humani erga alios. Soli igitur verè coram Deo sapiunt, qui hanc mãsuetudinem coniungunt cum honesta conuersatione. Nam qui truces sunt ac inexorabiles, etiamsi aliâs multis virtutibus polleant, non tenent iustam sapiendi rationem.

14 *Si æmulationem amaram.* Notat fructus qui ex nimia austeritate nascuntur, quæ mansuetudini est contraria. Necesse est enim, vt immodicus rigor prauas æmulationes gignat, quæ in contentionem mox erumpunt. Impropriè quidem loquitur, dum in corde contentiones locat: sed hoc ad sensum nihil aut parum refert. Nam fontem istorum malorum indicare voluit, prauum cordis affectum. *Æmulationem* dixit *amaram*, quia non regnat, nisi dum animi veneno malignitatis infecti sunt, vt omnia in amarulentiam conuertant. Ergo, vt verè gloriemur nos esse Dei filios, iubet nos placidè & modestè agere cum fratribus: alioqui mentiri nos pronuntiat, dum Christianum nomen iactamus. Cæterũ, nõ abs re æmulationi sociã addidit *contentionem*: quia ex malignitate & inuidia, certamina & rixæ semper ebulliũt.

15 *Non est hæc sapientia.* Quia difficulter cedũt hypocritæ: fastum eorum acriter retundit, negans veram esse sapientiam qua turgent, dum in excutiendis aliorũ vitiis nimis sunt morosi. Nomen tamen *sapientiæ* illis concedens, epithetis demonstrat qualis sit, nempe terrestris, animalis, dæmoniaca: quũ veram oporteat esse cælestem, spiritualẽ, diuinam. Quæ tria illis prioribus directè sunt opposita. Sumit enim pro confesso Iacobus, nõ aliter nos sapere, quàm si cælitus à Deo per Spiritum simus illuminati. Ergo quaquauersum se extendat mens hominis, tota eius perspicacia erit vanitas: neque id modò, sed tandem Satanæ præstigiis implicita, pessimè delirabit. *Anima* hîc Spiritui opponitur, sicuti primæ ad Corinthios secundo, quũ dicit Paulus, Animalem hominem non capere quæ sunt Dei. Nec magis deiici poterat hominis superbia, quàm dum ita damnatur quicquid sapientiæ habet ex sua ipsius anima, sine Dei Spiritu: imò dum ab eius anima, fit transitus ad dæmonem. Perinde enim hoc valet, acsi diceretur, Homines dum sequũtur proprium sensum, mox delabi ad Satanæ imposturas.

16 *Vbi enim æmulatio.* Argumẽtum est à repugnantibus: nam æmulatio, qua incitantur hypocritæ, contrarios sapientiæ effectus parit. Sapientia enim requirit statum mentis bene compositum: æmulatio autem eum perturbat, vt secum ipsa quodammodo tumultuetur, & sine modo in alios efferueat. Alii ἀκαταστασίαν vertunt Inconstãtiam: & interdum hoc significat. Sed quum sit etiam Seditio & tumultus, nomẽ Perturbationis aptius præsenti loco visum est. Grauius enim quiddam exprimere Iacobus voluit, quàm Leuitatem: nempe quòd malign⁹ & obtrectator, quasi extra seipsum esset, confusè & perperam agit omnia. Ideo addit *omne opus prauum.*

17 *Quæ desursum est.* Nunc effectus cælestis Sapientiæ prioribus contrarios enumerat. Primò dicit esse *puram*: quo epitheto excluditur hypocrisis & ambitio. Secũdò vocat *pacatam*, vt significet alienam esse à contentionibus. Tertiò vocat *æquam* vel humanam, vt sciamus pro-

procul distare ab immodica austeritate, quæ nihil in fratribus tolerat. Vocat *comem* ac tractabilem, quo significat abhorrere à superbia & malignitate. Postremò, *plenam* esse misericordia docet, quum hypocritæ inhumani sint, & inexorabiles. Per *fructus bonos* generaliter omnia officia designat, quæ beneuoli homines fratribus impēdunt: acsi vno verbo dixisset, Plenā beneficentiæ. Hinc sequitur mentiri eos, qui tetrica austeritate gloriantur. Tametsi autem quum *puram*, vel synceram dixerat, satis damnauerat hypocrisin: clarius tamē iterum in fine repetit. Vnde admonemur, non alia de causa esse nos vltra modum morosos, nisi quia nimium nobis parcimus, & conniuemus ad propria vitia. Sed hoc absurdum videri posset, quòd vult esse *sine diiudicatione*. Neque enim Spiritus Dei, boni & mali tollit discrimē: neque ita nos reddit socordes, vt iudicio destituti, vitiū pro virtute laudemus. Respondeo, Iacobum hic *diiudicationis* verbo nimis anxiā ac scrupulosam inquisitionē notare, qualem ferè in hypocritis cernere licet, qui dum nimis exactè inquirunt in fratrum dicta & facta, nihil non in sinistram partem rapiunt.

18 *Fructus autem iustitiæ.* Duplex esse sensus potest, Vel quòd pacificis seminatur fructus, quem posteà colligant: Vel quòd ipsi etiamsi multa in proximis modestè tolerent, non tamen desinunt iustitiam serere. Est autem anticipatio. Nam qui obtrectandi libidine ad maledicendum feruntur, habent semper hunc prætextum, Quid? Ergóne malum nostra facilitate fouebimus? Dicit itaque Iacobus, Qui vere ex Deo sapiunt, ita esse æquos, modestos, placidos, misericordes, vt non tamen dissimulent vitia, neque illis faueant: sed potius corrigere studeant, modò in pace, hoc est, tali moderatione adhibita, vt vnitas salua maneat. Atque hoc modo testatur, minimè huc spectare quæ hactenus dixit, vt è medio tollantur placidæ reprehensiones: sed ne carnifices sint, qui vitiorū medici haberi volunt. Proinde, *facientibus pacem*, est septimus casus, vt vocāt Grammatici: ac sic resolui debet oratio, Qui pacis studiosi sunt, curam nihilominus habent serendæ iustitiæ: neque in promouendis & vrgendis bonis operibus ignaui sunt aut inutiles, sed zelum suum tēperant pacis condimento: quum hypocritæ cæco & rabioso impetu omnia perturbent.

CAPVT IIII.

1 *VNde bella & pugnæ inter vos? Nonne hinc? ex voluptatibus vestris, quæ militant in membris vestris?*

2 *Concupiscitis, & non habetis. Inuidetis, & æmulamini, & non potestis obtinere. Pugnatis & belligeramini. Non habetis, propterea quòd non petitis.*

3 *Petitis, & non accipitis: quia malè petitis, vt in voluptates vestras insumatis.*

1 Quia de pace tractauerat, & monuerat sic exterminādā esse vitia, vt pax foueatur: hac occasione descendit ad contentiones, quibus se mutuò vexabāt: ac ostendit eas ex inordinatis potius cupiditatibus emergere, quàm ex studio recti. Nam si modum sibi quisque imponeret, non incitarent alii alios. Ergo ex eo quòd impune grassantur libidines, efferuent conflictus. Vnde apparet, maiorem inter nos pacem futuram, si ab iniuria singuli abstinerēt. Sed vitia quæ in nobis regnant, sunt quasi armati satellites, ad pugnas cōcitādas. *Membra* vocat omnes nostri partes. *Voluptates* accipit pro illicitis & libidinosis desideriis, quæ nisi cum aliorū iniuria satiari nequeunt.

2 *Concupiscitis, & non habetis.* Videtur significare, inexplebilem esse hominis animū, vbi improbis cupiditatibus indulget. Ac sanè ita est. Nā qui suos appetitus licenter grassari sinit, nullū vnquā habebit cōcupiscēdi modū. Quinetiā, si mundus illi daretur, cuperet nouos

sibi creari mundos. Ita fit, vt sibi homines tormenta accersant, quæ superent omnium carnificum sæuitiam. Nam illud verè ab Horatio dictum est, Inuidia Siculi non inuenere tyrãni Maius tormentum. Vbi quidam codices habent φονεύετε, non dubito quin legendum sit φθονεῖτε, quemadmodum transtuli. Occidendi enim verbum nullo modo aptari potest ad contextum.

Pugnatis. Non intelligit bella & pugnas, quibus inter se exertis gladiis cõfligunt homines: sed quanlibet certaminum contentionem: dum quisque, aliis oppressis emergere studet. Quòd nihil eiusmodi certaminibus proficiunt, in eo prauitatis suæ pœnas dare affirmat. Meritò enim frustratur eos Deus, quẽ non agnoscunt bonorum authorẽ. Nam dum ita illicitis modis contẽdunt, potius Satanæ auspiciis ditari appetũt, quàm Dei beneficio. Hic fraude, ille violẽtia, alius calumniis, omnes malis & sceleratis artibus ad fœlicitatem nituntur. Fœlices ergo esse appetunt: sed non ex Deo. Quare, non mirum, si retroaguntur in suis studiis, quando non nisi à sola Dei benedictione expectandi sunt prosperi successus.

3 *Petitis & non accipitis.* Vltrà progreditur, etiamsi petant, repulsa tamen esse dignos: quia Deum cuperẽt suarum libidinum ministrum facere. Neque enim votis suis, quale præcipit ille, temperamẽtum statuunt: sed effræni licẽtia se proiiciunt ad ea postulanda, quorum maximè puderet hominem vllum conscium habere. Ridet alicubi Plinius hãc impudẽtiam, & meritò: quòd homines, Dei auribus tam improbè abutãtur. Quo minus toleranda est in Christianis, quibus à cælesti Magistro tradita est orandi regula. Et certè nullam apud nos Dei reuerentiam, nullum timorem, nullam denique existimationẽ esse cõstat, quum ab eo petere audemus, quæ nobis vel conscientia nostra negaret. In summa, hoc vult Iacobus, frænẽdas esse nostras cupiditates. Hic porrò est frenandi modus, si Deo subiectæ sint. Deinde, quæ moderatè cupimus, à Deo ipso petenda esse docet. Quod si fiet, à prauis contentionibus, à fraude, à violentia, omníque iniuria inter nos abstinebims.

4 Adulteri & adulteræ, an nescitis quòd amicitia mũdi, inimicitia Dei est? Qui ergo voluerit amicus esse mundi, inimicus Dei constituitur.

5 An putatis, quòd frustra dicat Scriptura? An ad inuidiam concupiscit Spiritus, qui habitat in vobis?

6 Quin maiorem dat gratiam.

4 *Adulteri.* Hanc sententiam coniugo cum superioribus. *Adulteros* enim, meo iudicio, metaphoricè appellat, qui huius mũdi vanitatibus corrupti, à Deo se alienant: acsi degeneres vocaret, aut alio nomine. Scimus quàm frequens sit in Scriptura sacri coniugii mentio, quod nobiscum Deus contraxit. Nos itaque vult similes esse castæ virgini: quemadmodum Paulus dicit 2. Cor. 11. 2. Hanc castitatem violant ac corrumpunt impuri omnes mundi affectus. Quare non sine causa Iacobus adulterio comparat amorem mundi. Qui sine translatione eius verba accipiunt, non satis obseruant contextum. Pergit enim adhuc inuehi in hominum libidines, quæ eos mundo implicitos à Deo abducunt: quemadmodum sequitur.

Amicitia mundi. Amicitiam mundi nominat, quum se homines mundi corruptelis addicunt, & mancipant. Tale enim tãtúmque est mundi cum Deo dissidium, vt quantum quisque in mundum inclinat, tantundẽ à Deo alienetur. Ideo toties Scriptura renuntiare iubet mundo, si velimus Deo seruire.

5 *An putatis.* Videtur proximè sequentem sententiam, tanquam ex Scriptura adducere. Multùm itaque se torquent Interpretes: quia nusquam inuenitur in Scriptura tale, aut saltem affine testimonium. Verùm, nihil obstat quominus ad id referatur, quod iam dictum est, Mundi scilicet amicitiam aduersari Deo. Porrò, iam dictũ est doctrinã esse, quæ

quæ paſsim occurrit in Scripturis. Quòd autem Pronomen omiſit, quod orationem magis perſpicuam reddere poterat, nihil mirum: eſt enim vbique valde conciſus, vt apparet.

An Spiritus. Quidam de hominis anima iſtud dici putant. Ideo affirmatiuè legunt in hunc ſenſum, Quòd hominis ſpiritus, vt malignus eſt, ita infectus ſit inuidia, ſuoſque affectus ſemper inuidiæ permiſceat. Rectius tamen ſentiunt, qui referunt ad Dei Spiritum. Ille enim eſt, qui nobis datus eſt, vt habitet in nobis. Ego & de Spiritu Dei accipio, & interrogatiuè lego hanc ſententiam. Probare enim vult ex quo inuident, non regi eos Dei Spiritu: quoniam ipſe aliter fideles inſtituat: idque confirmat proximo mēbro, quum addit *Maiorem potius dare gratiam.* Eſt enim argumentum à cōtrariis. Inuidia malignitatis ſignum eſt: Spiritus autem Dei, donorum affluentia ſe liberalem eſſe oſtendit. Ergo nihil magis repugnat eius naturæ, quàm inuidia. In ſumma, negat Iacobus regnare Dei Spiritū, vbi vigēt prauæ cupiditates, quæ nos ad mutuā contentionē irritēt. Quia propriū Spiritus eſt magis ac magis homines nouis ſubinde donis locupletare. Aliis interpretationibus refutandis non immoror. Exponunt quidam, Spiritum aduerſus inuidiā concupiſcere. Id nimis durum eſt, & coactum. Exponunt *dare maiorem gratiam*, qua domentur concupiſcentiæ, & cogātur in ordinē. Verùm, ſenſus quem adduxi magis genuinus eſt, quòd ſcilicet ſua beneficentia nos à maligna æmulatione reuocet. Cōtinuatiua particula δὲ, aduerſatiuam valet ἀλλὰ, vel ἀλλάγε. Itaque verti Quin.

7 *Subiecti igitur eſtote Deo. Reſiſtite diabolo, & fugiet à vobis.*

8 *Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis. Mundate manus peccatores: purificate corda duplici animo.*

9 *Affligimini, lugete, & plorate. Riſus veſter in luctum vertatur, & gaudium in mœrorem.*

10 *Humiliamini coram Deo, & eriget vos.*

7 Subiectio iſta quam commēdat, humilitatis eſt. Neque enim generaliter hortatur vt pareamus Deo, ſed requirit ſubmiſsionem: quia Spiritus Domini ſuper humiles & quietos. ideo vtitur illatiua particula. Nam quia Dei Spiritum in gratiis augendis liberalem prædicauerat, ex eo colligit, debere igitur nos æmulatione poſita ſubiici Deo. Multi codices interpoſitam hanc ſententiam habent, Quapropter dicit, Deus ſuperbis reſiſtit, humilibus verò dat gratiam. Sed quum in aliis non legatur: ſuſpicatur Eraſmus, à ſtudioſo quopiam annotatam in margine, poſtea in contextum obrepſiſſe. Atqui fieri poteſt: quanquam non malè quadraret orationis cōtextui. Nam quod abſurdum eſſe quidā putant, citari tanquam ex Scriptura, quod non niſi apud Petrum extat, facile diluitur. Quin potius coniicio, ex communi Scripturæ doctrina, hanc quaſi prouerbialē ſententiam tunc fuiſſe tritam inter Iudæos. Et ſanè nihil continet, niſi quod Pſalmo 18.28 habetur, Populum humilem ſeruabis Domine, & oculos ſuperborum deiicies: & aliis cōpluribus locis.

Reſiſtite diabolo. Oſtendit quorſum conferre deceat noſtram cōtentionem. Quēadmodum Paulus Eph.6.12 certamen nobis cū carne & ſanguine eſſe negat: ſed nos ad ſpiritualem pugnā acuit. Ergo vbi modeſtiā erga homines, erga Deum ſubmiſsionē docuit, Satanā proponit hoſtē, in quem inſurgere deceat. Promiſsio tamen, quam addit de fuga Satanæ, videtur quotidiana experientia refutari. Certum enim eſt, quò quiſque fortius repugnat, eò acrius vrgeri. Ludit enim quodammodo Satan, vbi non repellitur ſerio conflictu: ſed aduerſus renitentes, quicquid habet roboris explicat. Deinde pugnando nunquam fatigatur: ſed vno prælio victus, aliud ſubinde renouat. Reſpondeo, *Fugam* loco profligationis accipi. Et ſanè quamuis cōtinuos inſultus repetat, ſemper tamen excluſus diſcedit.

8 *Appropinquate Deo.* Iterum admonet, non defuturum nobis Dei auxilium,modò locum illi demus. Nam quũ *appropinquare* Deo iubet,vt illum propinquum ſentiamus, ſignificat nos eius gratia deſtitui,quia nos ſubducim⁹.Deo autem à partibus noſtris ſtante, non eſt cur ſuccumbere metuamus. Cæterùm,ſi quis ex hoc loco inferat priores in nobis partes ſitas eſſe, Dei gratiam poſtea ſubſequi:nihil tale voluit Apoſtolus.Neque enim ſi hoc facere debemus,protinus ſequitur etiam nos poſſe.Et Spiritus Dei,quum nos ad officiũ hortatur, ſibi aut ſuæ virtuti nihil derogat: quin hoc ipſum quod iubet,impleat idem quoque in nobis. In ſumma, nihil aliud voluit Iacobus hoc loco,quàm nobis Deũ nunquam deeſſe, niſi quia nos ab ipſo alienamus:quemadmodum ſi quis famelicos ad menſam, & ad fontem ſitientes abduceret.Hoc intereſt quòd greſſus noſtros à Domino & regi ſuſtineri oportet: quia nos pedes deficiunt. Porrò quòd cauillantur, ſecundariam & quaſi pediſſequam eſſe Dei gratiam noſtræ præparationi, quia Deum appropinquare poſteriore loco Iacobus dicat: friuolũ eſt. Scimus enim non eſſe nouum,vt priores ſuas gratias nouis augeat:hócque modo locupletet magis ac magis, quibus iam multum dederat.

Mundate manus. Cõpellat hîc omnes à Deo alienatos. Neque verò duo hominum genera deſignat:ſed eoſdem vocat *peccatores*, & *duplices animo.* Nec quoſuis peccatores intelligit: ſed ſceleratos & vitæ corruptioris.Quemadmodum Ioh.cap.9.31,Deus peccatores non exaudit. Quo ſenſu mulier peccatrix à Luca cap.7.37 dicitur: ab eodem & reliquis Euangeliſtis, Hic cum peccatoribus edit ac bibit, Matt.11.19,Marc.2.15, Luc.15.2. Quare non omnes promiſcuè ad pœnitentiæ ſpeciẽ,cuius hîc fit mentio,inuitat: ſed qui corde ſunt prauo & corrupto,vita autem turpi & flagitioſa, vel certè ſcelerata. Ab his exigit cordis puritatem & munditiem operum.Vnde colligimus,quæ vera ſit pœnitentiæ ratio ac natura: vbi ſcilicet non tantùm corrigitur vita exterior: ſed initium fit ab animi repurgatione: ſicuti econuerſo neceſſe eſt,vt interioris reſipiſcentiæ fructus in operum integritate appareãt.

*Affligimini,lugete.*Mœrorem Chriſtus denuntiat iis qui rident, pro maledictione. Et Iacobus paulò pòſt in eandem ſententiam diuitibus luctum minabitur. Verùm hîc agit de ſalutari triſtitia,quæ nos ad pœnitẽtiam adducit. Eos alloquitur, qui mente inebriati,Dei iudicium non ſentiunt.Ita fit,vt ſibi in vitiis placeant. Mortiferum hunc torporẽ vt illis excutiat,admonet vt lugere diſcant, conſcientiæ ſcilicet dolore tacti: ac ſibi adulari & plaudere in propinquo exitio deſinant. *Riſus* ergo pro deliciis capitur,quas ſibi faciũt impii, dum infatuati ſcelerum dulcedine, Dei iudicium obliuiſcuntur.

Humiliamini. Concluſio eſt ſuperiorum, Tunc expoſitam nobis fore Dei gratiam ad nos erigendos, vbi altos illos ſpiritus depoſuiſſe nos viderit. Ideo æmulamur & inuidemus, quia cupimus eminere. Hæc præpoſtera eſt ratio. Dei enim proprium eſt erigere abiectos, ac præſertim qui ſponte ſe deiiciunt.Quiſquis ergo ſi[illegible]am altitudinem appetit, propriæ infirmitatis ſenſu deiectus, nihil de ſe niſi humile cogitet. Bene alicubi Auguſtinus,Sicuti arborem,vt surſum creſcat,profundas ſubtus radices agere oportet, ita quiſquis in humilitatis radice fixum animum non habet,in ruinam ſuam extollitur.

11 Ne detrahatis inuicem fratres. Qui detrahit fratri, aut iudicat fratrem ſuum, detrahit Legi,& iudicat Legem.Si autẽ iudicas Legem,non es factor Legis,ſed iudex.

12 Vnus eſt Legiſlator, qui poteſt ſeruare & perdere. Tu quis es,qui iudicas alterum?

11 Videmus quãtum operæ inſumat Iacobus in corrigenda obloquendi libidine.Sẽper enim ſuperba eſt hypocriſis: atque à natura ſumus hypocritæ,nõ ſine aliorũ contumelia cupidè nos efferimus. Alter etiam humano ingenio ingenitus eſt

est morbus, vt velit quisque suo arbitrio alios omnes viuere. Hanc temeritatem propriè castigat Iacobus hoc loco, quòd viuẽdi legem fratribus nostris audemus imponere. *Detractionem* ergo accipit pro calumniis omnibus, sinistrísque sermonibus, qui ex maligno & peruerso iudicio manant. Latè patet obloquendi malum. Sed hic in vna illa specie, quam dixi, propriè insistit: nempe dum superciliose statuimus de aliorum factis ac dictis, acsi nostra morositas illis pro lege esset: dum securè damnamus quicquid nobis non arridet. Talem confidentiam hìc perstringi, ex ratione mox addita patet.

Qui detrahit fratri. Significat tantundem derogari Legi, quantũ sibi quisque in fratres vsurpat. Detractio igitur aduersus Legem, reuerentiæ opponitur, quam illi deferri à nobis decebat. Idem ferè argumentum tractat Paulus Rom. 14.4: tametsi alia occasione inductus. Nã quũ superstitio in ciborũ delectu quosdã teneret: quod sibi non putabant esse licitum, in aliis quoque damnabant. Illic ergo admonet, vnum esse Dominũ, cuius arbitrio stamus ac cadimus omnes, & ad cuius tribunal sumus omnes sistendi. Vnde concludit, eum qui fratres iudicat ex suo sensu, quod Dei proprium est sibi arrogare. Iacobus autẽ reprehendit eos, qui damnandis fratribus, famam sanctitatis captant. Ideóque suam morositatẽ statuunt diuinæ Legis loco. Eadem tamen ratione pugnat qua Paulus: nempe temerè nos facere, si nobis imperium in fratrum vitam arripimus, quũ Lex Dei nos omnes sine exceptione in eundem cogat ordinem. Docemur ergo, non esse nisi ex Lege Dei iudicandum.

Non es factor Legis sed index. Sic resolui debet oratio, Quum censoriam tibi potestatem vẽdices supra Legẽ Dei, iam eximis te à Legis subiectione. Ergo qui fratrem temerè iudicat, excutit Dei iugum: quia communi viuendi regulæ se non submittit. Est igitur argumentum à contrariis: quia Legis obseruatio multùm ab hac arrogantia dissideat: quum homines stultæ suæ opinioni Legis vim ac authoritatem tribuunt. Vnde sequitur, tunc nos Legem obseruare, quum toti à sola eius doctrina pendemus, nec aliũde discernimus inter bonum & malum: sicuti etiam omnia hominum facta & dicta exigi debent. Si quis obiiciat, Sanctos tamẽ fore mundi iudices: 1. Cor. 6.2: facilis est responsio, Non competere in eos eiusmodi honorem proprio iure: sed quatenus sunt Christi membra. Quòd autem nunc iudicant secundum Legem, in eo non sunt existimandi iudices: quia Deo tantùm suo & omnium iudici, obedienter subscribunt. Quãtum ad Deum spectat, Legis factor censeri non debet: quoniam eius iustitia Lege est superior. Fluit enim Lex ex æterna immensáque Dei iustitia, tanquam ex fonte riuulus.

12 *Vnus Legislator.* Quum seruandi perdendíque potestatem cum Legislatoris officio coniungit, significat, totam Dei maiestatem ad se rapere eos, qui sibi ius ferendæ Legis vendicant. Atqui tales sunt, qui suum nutum aliis ingerũt pro lege. Meminerimus autem, non de externa politia hìc agi, in qua locũ habent Magistratuum edicta aut leges: sed de spirituali animæ regimine, in quo solum Dei Verbum dominari conuenit. Vnus ergo Deus est, qui suis legibus cõscientias iure subiectas habet: quemadmodum solus animæ salutem vel interitum habet in manu sua. Hinc constat quid de humanis præceptis sentiendum sit, quæ conscientiis laqueum necessitatis iniiciunt. Modestiam in nobis quidã desyderant, quum Papam vocamus Antichristum, qui tyrannidem in animas exercet, se Legislatorem faciens Deo æqualem. Atqui ex hoc loco longè plus colligimus: Antichristi scilicet membra esse, qui tales laqueos sponte induunt: & Christo eatenus renuntiare, dum illi nõ hominẽ tãtùm mortalẽ, sed qui se aduersus eum extollit, associant. Est, inquam, præuaricatrix obediẽtia, & quæ diabolo exhibetur, dum aliũ admittimus ad regẽdas animas Legislatorem, quàm Deũ.

Tu quis es. Putant quidam, admoneri hìc suorum vitiorum reprehensores, vt inchoent à seipsis examen: ac dum reputant se nihilo esse aliis puriores, tam seueri esse desinant. Ego simpliciter suam hominibus conditionem obiici puto, vt cogitent quantum absint ab eo gradu, in quem se euehunt. Quemadmodm etiã Paulus loquitur, Tu quis es, qui alienum seruum iudicas? Rom. 14.4.

13 Age nunc, qui dicitis, Hodie & cras eamus in ciuitatem, & transigamus illic annum vnum, & mercemur, & lucremur:

14 Qui nescitis quid cras futurum sit. Quæ enim est vita vestra? Vapor est scilicet ad exiguum tempus apparens, deinde euanescens:

15 Quũ dicere debeatis, Si Dominus voluerit, & vixerimus, faciemus hoc vel illud.

16 Nunc autem gloriamini in superbiis vestris. Omnis gloriatio talis, mala est.

17 Qui ergo nouit facere bonum, nec facit, peccati reus est.

13 Aliud superbiæ genus hîc dãnat: nempe quòd plerique, quum pendere ex Dei prouidentia deberent, confidenter statuunt quid facturi sint: suáque cõsilia in longum tempus disponunt: ac si multam annorum seriem in manu haberent, quum ne de vno quidẽ momento certi sint. Stolidam eiusmodi iactantiam Solomo Prou. 16.1 quoque lepidè ridet, quum dicit, Homines constituere animo vias suas: interea Dominum gubernare linguam. Est autem valde insanum, quod ne lingua quidem effari possumus, exequendum nobis sumere. Non inuehitur Iacobus in loquendi formam, sed in socordiam animi potius, quòd homines propriæ infirmitatis obliti, sic insolescunt. Nam fieri interdum potest, vt pii qui de se modestè sentiunt, & gressus suos Dei nutu regi agnoscunt, se tamen hoc vel illud facturos dicant sine exceptione. Est quidem rectum & vtile, quũ in futurum tẽpus aliquid promittimus, assuescere ad has formulas, Si Domino visum fuerit: aut, Si Dominus permittet. Verùm, non iniicienda est religio, quasi omittere sit nefas. Nam passim in Scripturis legimus sanctos Dei seruos absque cõditione loquutos esse de rebus futuris: quum tamen fixum in memoria haberẽt, nihil se posse nisi Dei permissu. Ergo, quòd ad hãc loquendi consuetudinem spectat, Si Dominus volet, aut dabit: sedulò ab omnibus piis colenda est. Sed Iacobus eorum stuporem excitat, qui posthabito diuinæ prouidentiæ respectu, totũ anni cursum sibi subiiciũt, quum momentũ in potestate nõ habeãt: lucrũ, quod procul abest, sibi promittũt, quũ minimè teneãt quod ante pedes est.

14 *Quæ est enim vita.* Aliis multis rationibus frænare poterat stultam hãc deliberandi licentiam. Nam videmus, vt Dominus quotidie superbos istos frustretur, qui magnificè quiduis se facturos promittunt. Hoc tamen vno argumento contentus fuit, Quis tibi in crastinum vitam pollicitus est? Faciésne mortuus, quod tam securè statuis? Nam cui vitæ breuitas in mentem venit, eius facilè comprimetur audacia, ne suas deliberationes nimis in longum protendat. Imò non alia ratione tantopere sibi indulgent profani homines, nisi quia se homines esse obliuiscuntur. Similitudine *vaporis* eleganter indicat, plusquam euanida esse consilia, quæ in sola vitæ vmbra subsistunt.

Si Dominus voluerit. Duplex ponitur conditio, Si tandiu erimus superstites. Deinde, Si Dominus cõcedet: quoniam multa interuenire possunt, quæ euertunt quicquid apud nos statutum erat. Cæci enim nobis sunt futuri temporis euẽtus. *Voluntatem* intelligit, non quæ in Lege exprimitur: sed cõsilium, quo moderantur omnia.

Nunc autem gloriamini. Ex his verbis colligere licet, Iacobum plus quiddam reprehendere, quàm lubricum sermonem. *Gloriamini*, inquit, in vestris iactantiis: nempe, quòd quum abrogarent Deo suum imperium, sibi nihilominus placebant. Nõ quòd se palàm Deo præferãt, qui vel maximè inflati sunt sui fiducia: sed quia inebriati sensus sui vanitate, nihil minus quàm Deũ respiciũt. Et quia eiusmodi monitiones à profanis ho-

hominibus contemptim solent excipi: imo statim auditur responsum illud, Sibi notius esse quicquid affertur, quàm vt moneri opus habeât: cognitionem, qua gloriari poterant, in eos retorquet, eò grauius peccare eos pronuntians, quòd ignorantia non peccant, sed cōtemptu.

CAPVT V.

1 AGedum, nunc diuites plorate, vlulantes super miseriis vestris, quæ aduenient vobis.

2 Diuitiæ vestræ putrefactæ sunt, vestimenta vestra à tineis excesa sunt.

3 Aurum & argentum vestrum ærugine corruptum est: & ærugo eorum in testimonium vobis erit, & exedet carnes vestras sicut ignis. Thesaurum congessistis in extremis diebus.

4 Ecce merces operariorum, qui messuerūt regiones vestras, quæ fraude auersa est à vobis, clamat: & clamores eorum qui messuerunt, in aures Domini Sabaoth introierunt.

5 In deliciis vixistis super terram: lasciuistis, enutriistis corda vestra, sicut in die mactationis.

6 Condemnastis & occidistis iustum, & non resistit vobis.

1 Falluntur, meo iudicio, qui Iacobum hic exhortari ad pœnitentiam diuites putant. Mihi simplex magis denuntiatio iudicii Dei videtur, qua eos terrere voluit absque spe veniæ. Nam quæcunque dicit, non nisi ad desperationem spectant. Quare, non ipsos alloquitur, vt ad resipiscentiam inuitet: sed fideles potius respicit, vt audientes infelicem exitum diuitum, non inuideant eorum fortunæ. Deinde, vt iniuriarum, quas perferunt, Deum scientes fore vltorem, æquo & placido animo eas tolerent. Diuites autem non quosuis compellat: sed qui deliciis immersi, & inflati superbia, nihil nisi mundū cogitant: qui tanquam inexhausti gurgites deuorāt omnia: qui tyrannicè alios vexant: quemadmodum ex contextu patebit.

Plorate vlulantes. Est quidem & suus pœnitentiæ luctus: sed qui mixtus consolatione, non ad vlulatum vsque procedit. Significat ergo Iacobus, tam horrendam ac diram fore maledictionis diuinæ grauitatem in diuites, vt erumpere in vlulatum cogantur. Acsi vno verbo diceret, Væ vobis. Sed & prophetica est loquendi forma, dum impii, propositis in medium pœnis, quæ eos manent, quasi in rem præsentem iam trahuntur. Quum ergo nunc sibi blandiantur, ac fortunam, in qua se beatos putant, sibi polliceantur æternam fore, pronuntiat instare illis grauissimas ærumnas.

2 *Diuitiæ vestræ.* Potest esse duplex sensus, Vel vt stultam eorum fiduciam rideat: quia diuitiæ in quibus felicitatem suam reponunt, sint plusquam caducæ, imò quòd vno Dei flatu in nihilum redigendæ sint: vel vt inexplebilem eorum auaritiam reprehendat: quia in hoc tantùm opes congerant, vt pereant sine aliquo vsu. Hic posterior sensus melius congruit. Est quidē illud verū, insanos esse diuites, qui in rebus tam euanidis, vt sunt vestes, aurum & argentum, & similia, gloriantur: quandoquidē hoc nihil aliud est, quàm suam gloriam æugini ac tineis subiicere. Deinde, notum est illud, Malè parta, malè statim dilabi: quia Dei maledictio omnia absumit. Neque enim æquum est, improbos, vel eorū hæredes opibus frui, quas violenter quasi è manu Dei rapuerunt. Sed quia Iacobus hîc vitia enumerat, quibus diuites calamitatē, de qua meminit, sibi accersunt: cōtextus hoc postulat, meo iudicio, vt dicamus hîc immensam diuitum rapacitatem perstringi: dum supprimunt quicquid vndecunque possunt

ad se trahere, vt inutiliter in arca computrescat. Ita enim fit, vt quæ Deus creauerat in hominum vsus, ipsi perdant, quasi humanæ naturæ hostes. Notandum autem est, quæ hic recenset vitia, non competere in singulos. Nam alii diuitum lautè sibi indulgēt: alii in pompas & ostentationem multa dilapidant: alii genium fraudantes, miserè in suis sordibus victitant. Sciamus ergo alia aliis vitia hîc exprobrari. Generaliter tamen damnantur omnes, qui vel iniustè sibi diuitias accumulāt, vel illis perperam abutuntur. Cæterùm, quod nunc Iacobus dicit, non solùm extremæ tenacitatis diuitibus conuenit, qualis est Plautinus Euclio: sed quibusdam etiam alioqui splendidis & lautis, qui malunt apud se corrumpi opum aceruos, quàm in necessarios vsus erogare. Tanta est enim quorūdā malignitas, vt cōmunem aliis solem & aerem esse ægrè ferant.

3 *In testimonium vobis erit.* Hoc expositionem, quam prius attuli, confirmat. Neque enim Deus aurum destinauit ærugini, neque vestes tineis: quin potius hæc voluit esse humanæ vitæ subsidia. Quare ipsa sine vsu consumptio, testis ipsorum inhumanitatis erit. Auri & argenti putredo, quasi materia erit inflammandæ iræ Domini, vt instar ignis eos cōsumat. *Thesaurum congessistis.* Potest hæc quoque particula bifariam exponi, Vel quòd diuites, quasi semper victuri essent, nunquam satiantur: sed congerere satagunt quod vsque ad finem mundi satis sit: vel quòd iram ac maledictionē Dei coaceruāt in extremum diē. Hoc secundū magis amplector.

4 *Ecce merces.* Iam in crudelitatem inuehitur, quæ indiuidua est auaritiæ comes. Speciē verò vnam attingit, quæ meritò præ aliis odiosa esse debet. Nam si vir humanus & æquus curā habet iumenti sui, vt inquit Solomon, Prouerb. 12.10, hæc prodigiosa sæuitia est, quum homo erga hominem, cuius sudores in suum commodum exugit, nulla misericordia tangitur. Ideo Dominus seuerè in Lege vetat, ne apud nos dormiat merces operarii: Leuit. 19.13. Deut. 24.14 Adde quòd Iacobus nō quosuis operarios nominat: sed amplificandi causa, agricolas & messores. Quid enim est indignius, quàm eos, qui panem ex suo labore nobis suppeditant, inedia & fame cōficere? Et tamē vulgare est hoc portētum. sunt enim permulti ingenio tyrannico, qui sibi solis humanum genus putant viuere. Dicit autem *mercedem clamare*, quia quicquid alienum, fraude vel per iniuriam apud se retinēt homines, vindictam quasi alto clamore exposcit. Notandum est quod subiicit, Clamores inopum peruenire ad aures Dei: vt sciamus non impunitas fore iniurias. Quare æquo animo sustineāt qui ab iniquis premuntur, quia Deū habituri sint vindicē. Abstineant quibus est potestas nocendi ab iniuria, ne Deum in se prouocent, qui pauperum tutor est ac patronus. Qua ratione etiam Dominum *Sabaoth* vocat, potētiam ac vires eius notans: quò magis formidabile reddat eius iudicium.

5 *In deliciis.* Descendit nunc ad aliud vitium: nempe luxum & delicias. Nam qui vltra mediocritatē abundant, raro sibi temperant, quin sua abundantia ad immodicas lautitias abutantur. Sunt quidem, vt dixi, nonnulli diuites, qui in sua copia esuriunt. Neque enim sine causa Tantalum finxerunt Poetæ in mensa bene referta famelicum. Semper tales fuerunt in mundo Tantali. Sed Iacobus, vt dictum est, non de singulis loquitur. Satis est quòd vitium hoc videmus communiter regnare inter diuites, quòd sint in gulæ suæ delicias nimium sumptuosi ac superflui. Tametsi autem illis Dominus permittit liberaliter de suo viuere: semper tamen cauenda est profusio, & colenda frugalitas. Neque enim frustra tam asperè exagitat Dominus per Prophetas eos qui dormiunt in lectis eburneis, qui pretioso vnguento sunt delibuti, qui suauiter potādo se oblectant ad cantū cytharæ, qui sunt veluti vaccæ pingues in vberibus pascuis: Amos 6.4. Hæc enim omnia eò dicūtur, vt sciamus modum in deliciis tenendum esse, ac displicere Deo intemperantiam. *Enutrire corda*, significat sibi indulgere, non modò ad naturæ satietatē, sed quātum fert cupiditas. Addit similitudinē, *Sicut in die mactationis*: quia solebāt in sacrificiis solennibus liberalius vesci, quàm pro quotidiano more. Dicit ergo diuites tota vita cōtinuare diē festū: quia in cōtinuis voluptatibus sint demersi.

6 *Condemnastis,*

6 *Condemnastis.* Sequitur alia inhumanitatis species: quòd diuites sua potentia opprimunt atque euertunt infirmos. Metaphoricè dicit *iustos ab illis occidi & damnari.* Nam vtcunque manu sua non iugulent, nec fungantur iudicum munere: dum tamen authoritatem, qua pollent, conuertunt ad nocendum, dum corrumpunt iudicia, dum varias artes excogitant ad perdendos innocẽtes, hoc est vere occidere ac damnare. Quum addit, *Iustum non resistere,* significat crescere diuitibus audaciam: quia omni præsidio destituantur quos præuertunt. Interea tamen admonet eò magis paratam promptámque fore vindictam Dei, quum nulla est pauperi ab hominibus defensio. Tametsi autẽ ideo non resistit iustus, quia patienter ferre debet iniurias: ego tamen simul imbecillitatem notari puto: quòd scilicet nõ resistat, quia inermis est ac desertus hominum auxilio.

7 Patienter ergo agite fratres, vsque in aduentum Domini. Ecce agricola expectat pretiosum fructum terræ, patiẽter se gerens erga eum, donec recipiat pluuiam matutinam & vespertinam.

8 Patientèr ergo agite & vos: confirmate corda vestra: quoniam aduentus Domini propinquus est.

9 Ne ingemiscatis alii in alios, fratres, ne condemnemini. Ecce iudex stat pro foribus.

7 *Patienter ergo.* Ex hac illatione constat, quæ hactenus dicta sunt in diuites, pertinere ad eorum consolationẽ, qui ad tempus impune videntur eorum iniuriis expositi. Postquam enim calamitatum, quæ diuitibus imminent, causas recensuit, & vnam hanc posuit inter alias, quòd superbè & crudeliter dominati sint in pauperes: protinus subiicit, Nos qui iniustè affligimur, habere patientiæ materiam: quia Deus futurus sit iudex. Hoc enim sibi vult, quum dicit, *Vsque in aduentum Domini*: nõ fore scilicet perpetuam rerum confusionẽ, quæ hodie in mũdo cernitur: quia Dominus aduentu suo mundum in ordinem reuocaturus sit: ideóque animos in bonam spem colligendos. Neque enim abs re nobis promittitur illo die rerum omniũ instauratio. Tametsi autẽ passim in Scripturis dies Domini vocatur quælibet iudicii & gratiæ eius manifestatio, quum suis succurrit, & impios castigat: hunc tamen locum de postrema liberatione interpretari malo.

Ecce agricola. Eandem similitudinem breuiter attingit Paulus in secunda ad Timotheũ Epistola cap. 2. 6, quum dicit, Laborare agricolã oportere, priusquam fructus colligat. Sed expresfior est Iacobi oratio. Diuturnã enim agricolæ patientiam cõmemorat: qui postquam semen terræ mandauit, securè vel saltem patienter expectat, dũ adueniat tempus messis: nec molestè fert, quòd non statim terra maturum fructum reddat. Vnde colligit, nõ debere nos vltra modum anxios esse, si nunc laborandum sit ac ferendũ, donec appareat tanquam messis dies Domini. *Fructum pretiosum* vocari interpretor, quoniam alimonia est, ac vitæ sustinendæ ratio. Significat autem Iacobus quũ agricola vitã suam, quæ illi tam pretiosa est, in terræ gremio depositam latere diu sinat, votúmque fructus colligendi placidè suspendat: nos esse nimis præcipites ac importunos, nisi æquis animis redemptionis nostræ diem expectemus. Alias similitudinis partes non opus est sigillatim persequi.

Pluuiam matutinam. Duobus istis epithetis duo tempora notantur. Prius, quod paulò post sementem sequitur: alterum, dum maturescũt segetes. Sic loquuntur Prophetæ, quũ pluuiæ opportunitatem exprimere volunt, quã promisit Moses Deut. 28. 12. Ioel 2. 23, & Osee 6. 3. Vtranque autẽ cõmemorat, vt melius exprimat, nõ frangi longi temporis tædio agricolas, quin sustineant moram

8 *Confirmate corda vestra.* Ne quis

obiiceret, nimium differri liberationis tempus, occurrit dicens Prope instare Dominum, vel quod idem est, eius aduētū appropinquasse. Interea iubet corrigere animi mollitiem, quæ nos debilitat, ne sperando perseueremus. Et certè lōgum ideò apparet tempus: quia nos teneri nimis ac delicati sum⁹. Ergo colligendū est robur ad durandū. Colligi autē melius nō potest, quàm ex spe & quasi intuitu propinqui aduentus Domini.

9 *Non ingemiscatis.* Quia audiuntur multorum querimoniæ, se durius tractari quàm alios, locus hic à quibusdam ita exponitur, quasi iubeat Iacob⁹ vnunquenque sorte sua contentum non inuidere aliis, neque indignè ferre, si tolerabilior sit aliorum conditio. Sed ego aliter interpretor. Postquam enim de infausto eorū exitu disseruit, qui bonis & quietis hominibus molesti sunt sua tyrānide: iā fideles hortatur vt inter se æqui sint, & in cōdonandis offensis faciles. Hunc esse genuinum sensum ex ratione addita colligi potest. *Nolite,* inquit, alii in alios queruli esse, ne omnes cōdemnemini. Ingemiscere quidem licet, quoties aliquid nos mali angit: sed gemitum accusatorium intelligit, vbi alii de aliis apud Dominum expostulant. Futurum autem hoc modo denuntiat, vt damnentur omnes: quia nemo est, qui nō fratres suos offendat, & materiam præbeat ingemiscendi. Iam si conquerantur singuli, omnes se mutuò accusabunt. Nemo enim tam innocens, qui non aliquos læserit. Deus communis erit omniū iudex. Quid ergo futurum est, nisi vt quod quisque iudicium in alios ferri cupit, in seipsum admittat: atque ita exaudiantur omnes in mutuam perniciem? Nemo itaque vindictā de aliis exposcat, nisi qui in caput suum volet accersere. Ac ne temerè ad eiusmodi querelas prosiliant, iudicem denuntiat stare pro foribus. Nam quæ nostra est propensio ad profanandum Dei nomen, in leuissimis quibusque offensis prouocamus ad eius iudicium. Nullum autem aptius frænum est cohibēdæ nostræ temeritati, quàm si reputemus nō in aerē euanescere nostras imprecationes, quia Dei iudicium propinquum sit.

10 Exemplum accipite afflictionis, fratres mei, & tolerantiæ, Prophetas qui loquuti sunt nomine Domini.

11 Ecce beatos esse ducimus eos qui sustinent. Patientiam Iob audistis, & finem Domini vidistis, quòd multum sit misericors & commiserans

10 *Exemplum accipite.* Solatiū quod affert, non illud est quod vulgari prouerbio dicunt, Miseros expetere vt qualescunque habeant malorū socios: sed eos proponit socios, quorum numero aggregari optabile sit: & quibuscum si cōmunis sit nobis conditio, non potest misera esse. Nam sicuti necesse est extremo mœrore nos affici, siquid nobis mali accidat quod nunquam experti sint filii Dei: ita hæc singularis est consolatio, quum scimus nos nihil pati ab illis diuersum: imò ad idem iugum cum ipsis sustinendum nos aptari cognoscimus. Quum audiret Iob cap. 5.1 à suis amicis, Conuertere ad Sanctos, an aliquem reperies qui tibi sit similis? erat hæc vox Sathanæ, qua præcipitare in desperationem ipsum volebat. Ex aduerso, dum Spiritus per os Iacobi nos vult in bonam spem erigere, Sanctos omnes præeuntes nobis ostendit, qui nobis veluti manum porrigant, suóque exemplo nos inuitent ad subeundas & vincendas afflictiones. Promiscuè quidem ærumnis & rebus aduersis subiecta est hominum vita: sed Iacobus non quosuis adducit in exemplum, quia nihil iuuaret cum multitudine perire: verùm Prophetas eligit, quorum felix est societas. Nihil est aliud quod nos frangat ac exanimet, quàm miseriæ sensus. Proinde hæc vera consolatio est, Quæ mala vulgò putantur, sentire nobis esse salutis adiumenta. Hoc quidem ab intelligentia carnis valde est alienum. Sic tamen statuere debēt fideles, se beatos esse, quum variis ærumnis probantur à Domino. Hoc vt persuadeat Iacobus, finem afflictionum in Prophetis considerandum esse admonet. Nam quia in propriis malis, dolore, tristitia, aut quouis alio immoderato affectu præoccupati, iudicio caremus,

remus,& quasi tẽpestate iactati,sub turbido cælo & inter medias procellas nihil cernimus: ideo necesse aliò coniicere oculos, vbi cælum quodammodo serenum & liquidum est. Quũ nobis Sanctorum narrantur afflictiones, nemo est qui miseros, ac non potius beatos fuisse fateatur.recte ergo Iacobus, qui exemplar illud ponit ante oculos, vt eò nos referre discamus, quoties tentamur impatientia aut desperatione. Sumit autem principium illud, Beatos censeri in suis afflictionibus Prophetas, quia constanter eas sustineant.Quum ita sit,idem fieri iudicium debere colligit,dum nos affligimur.Dicit autem, *Prophetas qui loquuti sunt Dei nomine*:quo significat illos Deo gratos & probatos fuisse. Ergo si vtile illis fuisset eximi à miseriis,proculdubio præstitisset ipsos Deus immunes. Atqui non fecit. sequitur ergo salutares esse afflictiones fidelibus. Hoc sensu iubet illos assumi exemplar afflictionum. Sed oportet patientiam simul accedere,quæ verum est obedientiæ nostræ testimonium. Ideo vtranque coniunxit.

11 *Patientiã Iob.* De Prophetis generaliter loquutus est. Nunc insigne præ aliis exẽplum eligit. Nemo enim (quãtum ex historiis colligi potest) tam duris ac tam variis ærumnis vnquam fuit obrutus. Emersit tamen ex tã profunda abysso. Quisquis ergo imitabitur eius patientiam,nõ bubium est quin manũ Dei similiter sensurus sit, quæ tandem eum liberet. Videmus in quem finem scriptæ sint historiæ. Deus seruum suũ Iob,quia patienter afflictiones suas sustinuit, non passus est opprimi: ergo nullius patientiam frustrabitur. Quæritur tamẽ cur patientiã Iob tantopere commendet Apostolus, quum tamen cæco impetu abreptus multa impatientiæ signa edat. Respõdeo,etiamsi vel interdum carnis infirmitate labascat, vel secum tumultuetur,semper tamen huc redire, vt se totũ Deo permittat, séque ipsi frænãdum ac regendum offerat. Quare,vtcunque desit aliquid eius patientiæ,non immeritò tamen laudatur.

Finem Domini. Hoc verbo significat à fine semper æstimandas esse afflictiones. Initio enim videtur procul abesse Deus: interea licentiosè grassatur Sathã in hac perturbatione.Suggerit nobis caro, nos desertos à Deo esse ac proditos. Longius ergo extendere intuitum nostrum oportet:quia propè nihil lucis apparet. Porrò, *finem Domini* dixit, quia eius est prosperum successum rebus aduersis dare.Si nos officium nostrum præstemus obedienter sustinendo,ipse partibus suis vicissim minimè deerit. Tantùm nos in finem spes dirigat:Deus ipse vicissim se plusquam misericordem illic ostendet, quantunuis rigidus & austerus videatur quandiu affligit.

12 Ante omnia verò, fratres mei, ne iuretis, neque per cælum, neque per terram: neque aliud quoduis iusiurandum. Sit autem vestrum est est: non non: ne in iudicium incidatis.

13 Affligitur quis inter vos? Oret. Hilari est animo? Psallat.

12 Fuit hoc commune vitiũ omnibus ferrè seculis,leuiter & inconsideratè iurare. Nam quæ nostra est malignitas, non reputamus quàm atrox sit crimen abuti Dei nomine.Verùm, quia Dominus interim seuerè nominis sui reuerentiam nobis commendat: varia subterfugia excogitant homines,vt iurare impune liceat. Fingunt igitur nihil mali esse,modò non palàm interpositũ sit Dei nomen. Atque hoc vetus commentum fuit. Ita Iudæi quum per cælum & terram iurarent, non putabant se Dei nomine abuti, quod subticebant. Atqui dũ ingeniosi esse homines volunt,vt fucum faciant Deo, nihil quàm friuolis cauillationibus seipsos deludunt.In eiusmodi vanitatem inuectus fuerat Christus, vt habetur Mat.5.34.Nunc Iacobus Magistri sui decreto subscribens ab obliquis istis formulis abstinere præcipit:quia Dei nomine abutitur, quisquis frustra & ob rem nihili iurat, qualencunque colorem obtendat suis verbis. Summa ergo est, Nihilo magis esse licitum, per cælum aut terram iurare quàm palàm per Dei nomen.Ratio à Christo exprimitur:quia vbique insculpta sit Dei gloria, & vbique refulgeat. Imò non alio sensu vel consilio Cæli aut Terræ voces in iura-

mentis homines vsurpāt, quàm si Deum ipsum nominarent: quia sic loquendo, tantum opificem designant à suis operibus. Dicit autem *ante omnia*: quia non leue delictum est, nominis Dei profanatio. Quòd Anabaptistæ huius loci prætextu iuramenta omnia damnant, imperitè faciūt. Neque enim Iacobus in vniuersum de iuramentis disputat: quemadmodum nec Christus eo quem citaui loco: sed vterque cauillationem illam refellit, quæ in fraudem Legis inuenta fuerat: dum captant homines iurandi licentiam, non expresso Dei nomine. Licentiam dico, quæ Legis prohibitioni repugnat. Atque hoc clare sonant verba, *neque* per cælum, neque per terram. Nā si de substātia esset quæstio, quorsum attinebat formulas istas notare? Constat itaque tam à Christo quàm à Iacobo puerilem eorum astutiam reprehendi qui impunè iurare se putabant, modò circūirent per ambages. Ergo vt teneamus Iacobi mentem, primo loco tenendum est Legis præceptum, Non accipies nomen Dei tui frustra. Vnde cōstat iustam ac legitimam esse aliquam nominis Dei vsurpationem. Nunc Iacobus eos damnat qui directè quidem non audent Dei nomine abuti: sed verborū circuitu effugere conantur abusum quē Lex dānat.

Sit autem vestrum est. Optimū, vitio quod reprehendit, corrigēdo remedium affert: vt veritati & constantiæ in omnibus suis dictis assuescant. Vnde enim prauus mos iurandi, nisi quia tāta est hominum vanitas, vt simpliciter loquentibus non credatur? Nam si fidem in verbis suis, vt decet, colerent, nō opus esset tot superfluis iuramentis. Quia igitur hominum perfidia vel leuitas fons est vnde iurandi corruptela oritur: vt posterius vitium tollat Iacobus, tollendum esse prius docet. Nam sanandi ratio, à causa incipere debet. Nonnulli codices habēt, Sit sermo vester, est est, nō nō. Genuina tamen lectio est ea quam reddidi, atque etiam magis recepta. Quid autē significet, iam exposui: vt scilicet veraces simus, firmique in omnibus dictis. Eodem sensu testatur Paulus 2. ad Cor. 1. non fuisse deprehensum in prædicatione sua est & non: sed eodem tenore se prosequutum esse quo cœperat.

Ne in iudicium. Varia est lectio propter vocum affinitatem ἀπόκρισιν καὶ ὑπόκρισιν. Si legas in iudicium, vel in condemnationem, sensus erit clarus, Dei scilicet nomen non impunè sumptum iri frustra. Sed non malè quadrabit In simulationem: quia sicuti iam dictum est, vbi simplicitas inter nos viget, præcisa est ansa superuacuis iuramentis. Ergo si dictis nostris omnibus cōstet fides, sublata erit simulatio, quæ nos ad temerè iurandum prouocat.

13 *Affligitur quis.* Significat nullum esse tempus, quo non ad se Deus nos inuitet. Nam afflictiones ad precandum stimulare nos debent. Res prosperæ laudandi Dei materiam suppeditant. Atqui ea est hominum prauitas, vt lætari nequeant quin Dei obliuiscantur: afflicti verò deiiciant animos, & desperatione opprimātur. Tenenda igitur hæc moderatio, vt lætitia quæ Dei obliuionem inducere solet, nos ad prædicandam Dei bonitatem incitet: tristitia autem nos ad precandum erudiat. Nam *psallendi* verbum profano vel effræni gaudio opposuit, quo exultant qui rebus prosperis, ad Deum, vt par erat, non ducuntur.

14 Infirmatur quis inter vos? aduocet Presbyteros Ecclesiæ, & orent super eum, vngentes eum oleo in nomine Domini.

15 Et oratio fidei seruabit ægrotum: & excitabit eum Dominus: & si peccata admiserit, remittentur illi.

14 Quoniam tunc adhuc vigebat donum sanationis, præcipit vt ægroti confugiant ad hoc remedium. Certum quidem est non omnes fuisse sanatos: sed Dominum huic gratiæ locum dedisse, quoties & quatenus expedire nouerat: nec verisimile est promiscuè adhibitum fuisse oleum, sed tantùm vbi certa spes erat profectus. Vnà enim cum virtute dabatur etiam Ministris discretio, ne symbolum abusu profanarent. Nō aliud Iacobi consilium fuit, quàm Dei gratiā, qua tunc frui poterant fideles, commendare, ne contemptu aut negligentia periret

riret eius vtilitas. In hunc finem iubet accersi Presbyteros. Vnctionis verò vsus ad effectum Spiritus sancti restringi debet. Hunc locum magnificè iactãt Papistæ, dum extremam suam vnctionem venditare volunt. Quantum autem distet eorum corruptela à veteri instituto, cuius meminit Iacobus, in præsentia exponere superſedeo. Hanc partem Lectores ex Institutione discant. Hoc tantùm dico malè & insciè torqueri hunc locum, vt extrema vnctio sit & vocetur Sacramentum, cuius in Ecclesia perpetuò vsus manere debeat. Fateor equidẽ pro Sacramento vsurpatã fuisse à Christi Discipulis (neque enim illis assentior, qui medicamentum fuisse putant) sed quemadmodum veritas huius signi non nisi ad tempus durauit, symbolũ dico similiter fuisse temporale. Atque hoc planum est. Nihil enim absurdius, quàm Sacramentum vocare quod inane sit, nec rem signatam verè nobis offerat. Donũ sanationis fuisse temporale fateri omnes coguntur, & res ipsa demonstrat. Ergo signum eius perpetuum esse non oportuit. Vnde sequitur non veros esse imitatores, sed simias esse Apostolorum, qui vnctionem inter Sacramenta hodie reponunt, nisi effectum simul restituant, quem ante annos mille & quadringẽtos Deus mundo abstulit. Ita nobis certamen non est, an vnctio fuerit aliquando Sacramentum: sed an nobis data fuerit, vt hodie quoque apud nos sit in vsu. Hoc posterius negamus, quia cõstat rem signatam pridem desiisse.

Presbyteros Ecclesiæ. Ego generaliter omnes comprehendo, qui regendæ Ecclesiæ præerant. Neque enim soli pastores Presbyteri vocabantur, sed qui deligebantur ex plebe, quasi censores ad tuendam disciplinam. Vnaquæque enim Ecclesia suum quasi senatum habebat, ex grauibus & probatæ integritatis viris delectum. Quoniam autem eos potissimùm eligere moris erat, qui præditi erant excellentioribus donis: ideo accersere Presbyteros iubet, vt pote in quibus maxime vis & gratia Spiritus sancti se exerebat.

Orent super eum. Huc spectat ritus orandi super aliquem, vt veluti corã Deo sistatur: quia vbi in rem præsentem vẽtũ est, maiore affectu concipimus preces: sicuti nõ modò Elisæus 2.Reg.4.23, & Paulus Act.20.10, sed Christus ipse Ioh. 11. 41, hac ceremonia precandi ardorem excitarent, & commendarunt Dei gratiam. Notandum verò, quod promissionem orationi annectit, ne fide vacua sit. Nam qui hæsitat, sicuti rite non inuocat Deum, ita indignus est qui impetret: vt habuimus capite primo. Quisquis ergo exaudiri volet, certò apud se statuat nõ frustra se orare. Sicuti Iacobus donũ illud speciale in mediũ profert, cui9 accessio tantũ erat externus rit9. Vnde colligimus ne olei quidem legitimum esse vsum absque fide. Atqui, quum Papistis adeò nulla cõstet certitudo suæ vnctionis, vt palàm sit dono eos carere, illam adulterinam esse patet.

15 *Etsi peccata.* Non est hoc additum duntaxat augendi causa: acsi dixisset, maius aliquid Deum ægroto daturũ, quàm corporis sanitatem: verùm quia morbi sæpissimè irrogantur ob peccata, de horum remissione loquens, causam mali sublatam iri significat. Et sanè videmus vt Dauid morbo afflictus, dum leuationem optat, totus sit in petenda peccatorum venia. Quorsum hoc? Nisi quia dum culpæ suæ effectum agnoscit in pœnis, non aliud remediũ esse iudicat, quam si Dominus peccata imputare designat? Pleni sunt hac doctrina Prophetæ, malis leuari homines quum ab iniquitatum reatu soluũtur. Ergo hanc demũ & morbis nostris, & aliis calamitatibus sciamus aptam esse medicinam, si de placando Deo & obtinenda peccatoruum venia soliciti, nos diligenter examinemus.

16 Confitemini inuicem peccata vestra, & orate inuicem alii pro aliis, vt saluemini. Multum valet precatio iusti efficax.

17 Elias homo erat passionibus similiter obnoxius vt nos, & precatione precatus est ne plueret: & non pluit super terram annos tres & sex menses.

18 Et rursum orauit, & cælum dedit pluuiam, & terra protulit fructum suum.

16 *Confitemini inuicem.* In nonnullis codicibus inseritur illatiua particula: neque malè quadrat. Nam vt non exprimatur, subaudienda tamen est. Dixerat peccata remitti ægrotis super quos orarint Presbyteri. Nunc admonet, quàm vtiliter peccata nostra fratribus retegamus: quia scilicet eorum intercessione poterimus veniam consequi. Scio locum hunc a multis exponi de reconciliandis offensis. Nam qui redire in gratiam volunt, eos culpam suam agnoscere prius & fateri necesse est. Inde enim fit, vt radices agant inimicitiæ, imò augeantur, ac fiant irrecōciliabiles: quia vnusquisque causam suam pertinaciter defendit. Putant ergo multi Iacobum hāc ostendere viam fraternæ reconciliationis, si mutuò agnoscant peccata sua: sed aliò respexit, quemadmodum dictū est. Mutuam enim precationem cum mutua confessione coniungit. Quo significat, in hoc prodesse confessionem, vt fratrum precibus iuuemur apud Deum. Nam qui necessitatis nostræ cōscii sunt, ad orandum incitantur, vt nobis subueniant. Quos verò latent morbi nostri, ii ad opem nobis ferendam sunt segniores. Mira verò Papistarum vel stultitia, vel improbitas, qui susurratoriam suam confessionem hoc testimonio astruere conantur. Nam ex verbis Iacobi inferre promptum esset, solos sacrificos debere confiteri. Quando enim mutua hic vel reciproca, vt crassius loquar, cōfessio exigitur: non alii certè iubentur confiteri peccata sua, quàm qui vicissim ad audiendam alterius confessionem sunt idonei. Atqui hoc soli sacrifici sibi vendicant. Ergo ad eos solos ableganda est cōfessio. Sed quum indignæ sint eorum ineptiæ, quibus refutandis occupemur, sufficiat nobis vera & germana expositio, quam attuli. Clarè enim sonant verba, non alio fine confessionē nobis præcipi, nisi vt qui mala nostra nouerint, ad opem ferendam magis sint soliciti.

Multum valet. Ne quis putet hoc fieri sine fructu, dū alii pro nobis orant, vtilitatem & effectum orationis prædicat. Nominatim verò dicit *precationem iusti*; quia impios Deus non exaudit, nec ad Deū accessus patet, nisi per bonam conscientiā. Non quòd in propria dignitate fundatæ sint nostræ preces: sed quia fide purgatū cor habere oportet: vt nos in cōspectum Dei offeramus. Testatur ergo Iacobus, iustos aut fideles vtiliter, nec sine effectu pro nobis precari. Sed quid sibi vult, quod addit *efficax*? Videtur enim hoc esse superfluū. Nam si multum prodest oratio, proculdubio est efficax. Quod vetus Interpres transtulit Assiduam, nimis est coactum. Iacobus enim Græco participio vtitur ἐνεργουμένη, quod tantundem valet atque Operans. Posset autem sic resolui oratio, Multùm prodest, quia est efficax. Vt sit argumentum ductum ab illo principio, Quòd Deus non vult irritas vel otiosas esse fidelium preces. Inde nō immeritò colligit, multùm valere. Sed ego potius ad præsentém circunstantiam restringo. Propriè enim preces nostræ ἐνεργούμεναι dici possunt, dum nobis necessitas aliqua obiicitur, quæ serium orādi affectum excitet. Quotidie oramus pro tota Ecclesia, vt peccata illi Deus remittat: sed tunc verè in actu est oratio, quum succurrere cōtendimus iis qui laborant. Talis porro efficacia in fratrum precibus esse non potest, nisi nos laborare sciant. Ideo hæc causæ redditio non est generalis: sed ad priorem sententiam specialiter aptari debet.

17 *Elias homo erat.* Innumera huius rei, quam probare vult, exempla extant in Scripturis: sed vnum elegit præ aliis illustre. Magnum enim hoc fuit, quòd Deus precibus Eliæ cælū quodāmodo subiecit, vt eius votis obsequeretur. Cælum Elias duobus annis & sesqui clausum suis precibus tenuit. Rursum aperuit, vt largam pluuiam subitò funderet. Hinc ergo mirifica patet orationis virtus. Nota est ac celebris historia, quæ legitur 1. Reg. cap. 17. & 18. Tametsi autem disertè illic non traditur Eliam orasse: siccitatem tamen & pluuiam eius precibus datā esse colligi facilè potest. Cæterùm, notāda est exēpli applicatio. Non dicit Iacobus petendam esse siccitatē à Domino, quia hanc impetrauerit Elias. Possemus enim incōsiderato zelo

lo temerè ac stultè æmulari Prophetã. Ergo tenenda est orandi regula, vt ex fide. In hoc ergo accõmodat exemplũ, Quòd si exauditus fuit Elias, nos quoque ritè precãdo exaudiemur. Nam quũ sit cõmune orandi præceptum, & cõmunis promissio: sequitur effectũ quoque fore communem. Ne quis autem obiiceret, Longè nos distare à gradu Eliæ, eum collocat in nostro ordine, quum dicit *hominem* fuisse mortalẽ, & iisdem nobiscum passionibus obnoxium. Nã ideo minus proficimus ex Sanctorum exemplis, quia ipsos fingimus semideos vel heroas quibus peculiare fuerit cum Deo commercium. Ita ex eo quòd exauditi sunt, nihil fiduciæ concipimus. Vt hanc ethnicã & profanam superstitionem Iacobus excutiat, Sanctos in carnis infirmitate considerãdos esse admonet: vt discamus nõ eorũ meritis, sed orationis efficaciæ tribuere, quòd omnia à Deo impetrarunt. Hinc apparet quàm pueriliter nugentur Papistæ, qui ad Sanctorum patrocinium confugere docent, quia exauditi fuerint à Domino. Sic enim colligunt, Quia ille obtinuit quod petebat, quandiu vixit in mundo, nunc optimus erit post mortẽ nobis patronus. Hæc argutia Spiritui sancto incognita fuit. Nam ex aduerso ratiocinatur Iacobus: quia tantùm valuerunt eorum preces, debere nos similiter eorum exemplo hodie orare: ídque nos non frustra facturos.

19 Fratres mei, si quis inter vos errauerit à veritate, & conuerterit quispiam eum.

20 Cognoscat, quòd qui conuerterit peccatorẽ ab errore viæ suæ, seruabit animã à morte, & multitudinem operiet peccatorũ.

Cognoscat. Dubito annon potius scriptum fuerit γινώσκετε. Ita legendũ esset, Cognoscite. Vtroque tamen modo stabit idem sensus. Commendat enim nobis Iacobus fratrũ correctionem ab effectu, vt maiore studio in eam intenti simus. Nihil præstantius aut magis optabile, quàm animam eripere ex morte æterna. Hoc autẽ facit, qui fratrem errantem reducit in viam. Ergo tam præclarũ opus minimè negligendum est. Cibum dare esurienti, & sitienti potũ, videmus quanti Christus æstimet: atqui, multò pretiosior est illi animæ salus, quàm corporis vita. Cauendum ergo ne nostra ignauia pereant redemptæ à Christo animæ, quarum salutem quodammodo in manu nostra ponit Deus. Non quòd salutẽ conferamus ipsi: sed quòd Deus ministerio nostro liberat ac seruat quod alioqui videbatur exitio propinquũ. Aliqui codices habent *animam* eius, quod de sensu nihil mutat. Ego tamen diuersam lectionem sequi malo: quia plus energiæ habet.

Operiet multitudinem peccatorum. Alludit potius ad dictum Solomonis, quàm pro testimonio citet. Solomon dicit Charitatem tegere peccata, quemadmodum odium ea profert. Nã qui oderunt, libidine sese mutuò infamandi ardent. Qui amant, libenter inter se condonant multa. Charitas ergo peccata sepelit apud homines. Iacobus hîc altius quiddam docet: nempe quòd deleantur coram Deo: acsi diceret, Solomon hunc charitatis fructum prædicat, quòd tegat peccata: atqui nulla melior aut magis salutaris tegendi ratio, quàm vbi in totum coram Deo abolentur. Hoc autem fit, quum peccator nostra admonitione reducitur in viam. Ergo huc præcipuè & magis sedulò incumbendum est.

Iohannis Caluini Commentaria in Secundam Epistolam Petri.

ARGVMENTVM.

DE hac Epistola quòd olim fuisse dubitatum refert Eusebius, ab eius lectione nos auertere non debet. Nam si nudæ hominum authoritati stetur: quandoquidem à quibus mota sit hæc quæstio, subticet, non plus illis deferre necesse esset, quàm hominibus ignotis. Et postea subiicit, passim sine cõtrouersia fuisse receptã. Magis aliquantò me mouet quod scribit Hieronymus, quosdã styli diuersitate adductos, Petrum authorem non putasse. Nam quanuis aliqua notari possit affinitas: fateor tamen manifestum esse discrimen, quod diuersos scriptores arguat. Sunt & aliæ probabiles coniecturæ, ex quibus colligere liceat, alterius esse potius quàm Petri. Interim omnium consensu, adeò nihil habet Petro indignum, vt vim spiritus Apostolici & gratiam vbique exprimat. Quòd si pro Canonica recipitur, Petrum eius authorem fateri oportet: quando non tantùm nomen eius inscriptũ habet: sed ipse etiam testatur cum Christo se vixisse. Hæc autem fictio indigna esset ministro Christi, obtendere alienam personam. Sic igitur constituo, Si digna fide censetur Epistola, à Petro fuisse profectam: non quòd eam scripserit ipse, sed quòd vnus aliquis ex discipulis ipsius mandato, complexus fuerit quæ temporum necessitas exigebat. Nam tunc eum extrema fuisse senectute, verisimile est. Morti enim se vicinum esse dicit. Et fieri potest, vt piorum rogatu, hoc sensus sui testimonium sub mortem consignari passus fuerit, quod eo mortuo, bonis fulciendis & impiis reprimendis nonnihil valeret. Certè, quum in omnibus Epistolæ partibus, Spiritus Christi maiestas se exerat, eam prorsus repudiare mihi religio est: vtcunque genuinam Petri phrasin hîc non agnoscam. Cæterùm, quia de authore non constat, nunc Petri, nunc Apostoli nomine promiscuè vti mihi permittant. Iam venio ad argumentum, quod breuiter tantum indicare sufficiet. Hic scopus est, vt qui semel rectã Christi fidẽ professi sunt, vocationi suæ ad extremum respõdeant. Postquam ergo Dei gratiam magnificè extulit, sanctitatem vitæ illis commendat: quoniam Deus plerunque fallacem nominis sui prætextum horrenda excæcatione in hypocritis punire solet: contrà autem, dona sua auget iis qui pietatis doctrinam verè & ex animo amplexi sunt. Hortatur ergo vt suam vocationem piè viuendo approbent. Et quò plus habeat ponderis hæc admonitio, se iam morti vicinum indicat. Et simul excusat, se eadem ideo sæpius repetere, vt qui se mortuo superstites in terra manebunt, altius animis infixa habeant quæ viuus scripserit. Quoniam autem totius pietatis fundamentum est Euangelii certitudo, quàm indubia sit eius veritas, primùm ex eo demonstrat, quòd ipse omnium, quæ illic habentur, oculatus fuerit testis: ac præsertim quòd Christum audierit è cælo pronuntiari Dei Filium: deinde quòd Prophetarũ oraculis Deus illam testatam ac comprobatam esse voluerit. Simul tamen tam à falsis doctoribus, qui impia figmẽta spargant, quàm à Dei contemptoribus qui totam religionem subsannẽt, periculum instare prædicit, quò fideles ad cauendum instructi sint ac muniti. Videtur autem hoc consultò dicere, ne sibi tranquillum & æquabilem, atque ab omni certamine remotum doctrinæ cursum sub regno Christi promittant. Postea, quasi in tabula, ingeniũ moresque eorum depingit, qui suis corruptelis Christianismũ inquinaturi erant. Porrò, descriptio quam prosequitur, in nostram ætatem maximè competit: sicuti melius patebit ex comparatione. Stylum enim præcipuè stringit in Lucianicos homines, qui ad omnem nequitiam proiecti, profanam licentiam ac Dei contemptum inducunt: imò spem futuræ vitæ penitus ludibrio habent. Qua hominum colluuie

luuie mundum videmus paßim hodie refertum. Fideles porrò hortatur, nō modò vt suspensis erectisque animis Christi aduentum semper expectent: sed etiam vt diem illum quasi præsentem sibi ante oculos statuant: interea verò se Domino impollutos custodiant. In qua doctrina Paulum sibi facit socium ac suffragatorem. Atque vt eius scripta ab impiorum calumniis vindicet, omnes qui aliò ipsa detorquent, seuerè damnat.

CAPVT I.

1 SImeō Petrus, seruus & Apostolus Iesu Christi, iis qui æquè pretiosam nobiscum sortiti sunt fidem, per iustitiam Dei nostri & Seruatoris Iesu Christi,

2 Gratia vobis & pax multiplicetur, per cognitionem Dei & Iesu Domini nostri.

3 Quemadmodū diuina eius potentia omnia nobis quæ spectant ad vitam & pietatem dedit, per cognitionem eius qui vocauit nos propria gloria & virtute.

4 Quibus maximæ & pretiosæ promißiones nobis donatæ sunt, vt per hæc fieretis diuinæ consortes naturæ, vbi fugeritis corruptionem quæ in mundo est in concupiscentia.

1 In hoc Epistolæ exordio, precatio primum locū obtinet: deinde sequitur gratiarum actio, qua Iudæos incitat ad gratitudinē, ne obliuiscantur quæ & quanta beneficia iam ex manu Dei acceperint. Cur se Iesu Christi seruum & Apostolum inscribat, alibi diximus: quia scilicet nemo in Ecclesia audiendus, nisi tanquam ex ore Christi loquatur. Porrò *serui* nomē magis generale est, quia omnes Christi ministros complectitur, qui publicum aliquod munus in Ecclesia sustinent. In Apostolatu altior est honoris gradus. Significat ergo se nō quēuis esse ex grege ministrorum: sed a Domino constitutum esse in ordine Apostolico, qui inter reliquos eminebat.

Iis qui æquè pretiosam. Hoc ad cōmendationem gratiæ valet, qua Deus omnes suos electos promiscuè dignatus erat. Neque hoc vulgare erat donum, quòd in vnam & eandem fidem omnes vocati fuerant: quum fides præcipuū sit ac summum hominis bonū. Porrò, *æquè pretiosam* vocat, non quòd in omnibus sit æqualis: sed quia eundē omnes Christum cum eius iustitia, & eandem salutē fide posſident. Tametsi ergo dispar est fidei mensura, id non impedit quin omnibus communis sit Dei cognitio, & fructus qui inde prouenit. Ita nobis cum Petro & Apostolis vera est fidei societas. Addit *in iustitia Dei*, vt sciant se nō propria industria aut virtute fidem esse adeptos, sed habere ex mero Dei dono. Sunt enim res inter se oppositæ, Iustitia Dei, (quo sensu hîc capitur) & hominis meritum. Nam ideo effectrix fidei causa vocatur iustitia Dei, quòd nemo ad eam sibi conferendam est idoneus. Ita iustitia intelligi debet, non quæ inclusa in Deo maneat, sed quæ in homines se diffundit: sicuti Rom. 3. 22. Præterea hanc iustitiam communiter Deo & Christo attribuit, quia ex Deo manat: per Christum autē ad nos vsque defluit.

2 *Gratia vobis & pax.* Gratiæ nomine paternum erga nos Dei fauorem notari certum est. Semel quidem reconciliati sumus Deo per Christi mortem: & fide in huius tanti boni posseſsionem venim⁹. Sed quia pro fidei nostræ modo percipimus Dei gratiam: dicitur augeri quo ad sensum nostrum, dū nobis familiarius innotescit. Additur *pax*, quia sicuti hoc nostræ beatitudinis initium est, vt nos Deus in gratiam recipiat: ita quò magis suum in cordibus nostris amorē

cōfirmat, eò locupletius sua nos benedictione prosequitur, vt nobis bene sit in omnibus ac prosperè.

Cum agnitione. Ad verbum est, In agnitione. Sed particula ἐν, valet Per vel Cum. Tametsi vterque sensus contextui quadrare potest: ego tamen priorem libentius amplector. Nam quò quisque magis in Dei cognitione proficit, in eo perinde vnà cum diuini amoris sensu augescit omne bonorum genus. Ergo quisquis ad plenā beatæ vitæ fruitionē aspirat, hanc quæ præscribitur à Petro, viam tenere meminerit. Dei & Christi agnitionem simul connectit: quia rite non potest nisi in Christo Deus cognosci, iuxta illud, Nemo Patrem nouit, nisi Filius: & cui voluerit reuelare: Matth.11.27

3 *Quemadmodum diuina.* Immensam Dei bonitatem, quam experti iam erant, commemorat: quò plus in posterum fiduciæ concipiāt. Hoc enim Deo perpetuū est, vt beneficētiæ suæ cursum, ad finem vsque prosequatur: nisi dum ipsi nostra infidelitate eum abrumpimus. Nam & illi facultas est inexhausta, & par benefaciendi voluntas. Proinde, meritò Apostolus ex superioribus Dei beneficiis fideles ad bene sperandum animat. Eôdem pertinet verborum amplificatio. Poterat enim simplicius loqui, Quemadmodum omnia nobis largitus est. Sed diuinæ potentiæ nomen exprimendo, altius consurgit: quòd scilicet copiosè explicuerit Deus immensas virtutis suæ opes. Cæterùm hoc posterius membrum tam ad Christum, quàm ad Patrē referri potest: atque vtrūque conuenit. In Christū tamen aptius, cōpetit, acsi dixisset Gratiam, quæ ab ipso in nos diffusa est, speciem esse Deitatis: quia humanitus id fieri nō potuit.

Quæ ad vitam & pietatem. Nōnulli hîc vitam præsentem notari putant, vt pietas sequatur tanquam excellentius donum: acsi duobus istis testimoniis probare vellet Petrus, quàm beneficus sit Deus ac liberalis erga fideles, quòd ipsos in lucem edidit, quòd illis omnia abundè suppeditat, quæ ad conseruationem terrenæ vitæ pertinent: deinde quòd illos regenuit in spiritualem vitā, dum ipsos pietate ornauit. Verùm, hæc distinctio à Petri mente aliena est: quia simulac vitæ mentionem fecit: mox pietatem adiungit, quæ est veluti eius anima. Tunc enim nos verè Deus viuificat, quum nos reformat in obedientiam suæ iustitiæ. Ita Petrus hîc non de naturalibus Dei donis loquitur, sed tantùm ea prædicat, quæ electis suis peculiariter supra communem naturæ ordinem confert. Quòd nati sumus homines, quòd sensu & intelligētia præditi, quòd vita nostra necessariis subsidiis iuuatur, hoc quidem totum ex Deo est. Quia tamen homines vt maligni sunt & ingrati, promiscua hæc, quæ vocant naturæ bona, in Dei beneficiis nō reputant: ideo hîc vulgaris humanæ vitæ conditio non attingitur, sed proprias nouæ & spiritualis vitæ dotes eligit, quæ originem suam ducunt ex regno Christi. Quòd si in supernaturalibus Dei donis censetur quicquid ad pietatem facit & salutem: discant homines nihil sibi arrogare, sed humiliter petere à Deo quicquid sibi deesse vident: & quicquid rursus boni habent, acceptum illi referre. Nam Petrus hîc totam pietatis summam, omniáque salutis adiumenta, diuinæ Christi potentiæ vendicáns, communi hominum naturæ adimit, vt ne minimam quidem vllius virtutis guttam nobis relinquat.

Per cognitionem eius. Nunc modum describit, quo nos tantorum bonorū Deus facit compotes: nempe, quū se nobis patefacit per Euangelium. Dei enim cognitio principium est vitæ, & primus in pietatem ingressus. Denique nullus spiritualium donorum vsus in salutem esse potest, donec Euangelii doctrina illuminati, Deum cognoscimus. Cæterùm huius cognitionis auctorem Deum facit: quia nunquam ad eum accedimus, nisi vocati. Ergo non ingenii nostri perspicacia, sed Dei vocatio effectrix fidei causa est. Loquitur autem non de externa tantùm vocatione, quæ per se est inefficax: sed de interiori, quæ arcana Spiritus virtute constat. quū Deus non tantùm hominis voce in auribus personat, sed intus per Spiritum suum corda ad se trahit.

Propria gloria & virtute. Receptior quidem lectio est, Per gloriam. Sed quia quidem codices habent ἰδίᾳ δόξῃ, hoc est, propria gloria: atque ita reddidit

reddidit vetus Interpres, hanc lectionē amplecti malui: quia sic melius videtur fluere sententia. Nam Petri consiliū est, disertè adscribere vni Deo totam salutis nostræ laudem: vt sciamus nos illi omnia debere. Id autem clarius exprimitur his verbis, Quòd nos vocauerit propria gloria & virtute. Altera tamen lectio, licet obscurior, in eundē finē spectat. Docet enim nos ignominia esse opertos, & penitus vitiosos, donec nos gloria vestiat Deus, & virtute ornet. Porrò, hunc vocationis effectum in electis esse significat, vt reparetur in ipsis gloriosa Dei imago, & reformentur in sanctimoniam & iustitiam.

4 *Quibus maxima.* Dubium est, an *gloriam & virtutem* tantùm, an verò superiora etiam referat. Tota difficultas inde oritur, quòd gloriæ & virtuti, quas nobis Deus confert, hoc non conuenit. Quòd si legam⁹ Propria gloria & virtute, nihil erit ambiguū nec perplexū. Quæcūque enim nobis a Deo promissa sunt, propriè & meritò virtutis eius & gloriæ effectus censeri debent. Quanquam hîc quoque variant codices. Nam aliqui habent δι' ὃν propter quem: vt ad Christum referatur. Vtranuis lectionem eligas, hic tamen sensus manebit, Dei promissiones primùm maximi æstimandas: deinde gratuitas esse, quia nobis dono sint oblatæ. Excellentiam verò promissionum inde ostendit, quòd nos tandem efficiant naturæ diuinæ consortes: quo nihil præstantius cogitari potest. Cogitandum enim est, vnde nos Deus in tantum honoris culmen euehat. Scimus quàm abiecta sit naturæ nostræ cōditio. Quòd ergo Deus ita se nostrum facit, vt sua omnia quodammodo nostra sint, huius gratiæ amplitudo satis percipi animis nō potest. Quare, hæc vna meditatio abūdè sufficere nobis debet, vt mūdo renuntiantes toti in cælum feramur. Notemus ergo hunc esse Euangelii finē, vt aliquando conformes Deo reddamur. Id verò est quasi deificari, vt ita loquamur. Cæterùm, naturæ nomen hîc non substantiam sed qualitatē designat. Manichæi olim nos ex traduce Dei ortos somniabant. & tandem decurso vitæ stadio ad originem nostram reuerti. Sunt & hodie fanatici homines qui sic in Dei naturam transire nos imaginantur, vt ipsa naturā nostram absorbeat. Sic exponunt quod Paulus dicit 1. Cor. 15. 28, Deum futurum omnia in omnibus. Eôdem quoque locum præsentem trahunt. Atqui nunquam eiusmodi delirium sanctis Apostolis in mentem venit: tantùm dicere voluerunt, Nos omnibus carnis vitiis exutos, sic diuinæ immortalitatis beatæque gloriæ fore participes, vt simus velut vnum cum Deo, quantū modul⁹ noster feret. Hæc doctrina nō prorsus ignota fuit Platoni, qui passim hoc summum hominis bonum esse definit, Deo fieri penitus conformem. Verùm vt errorum nebulis obuolutus erat, postea ad sua commenta delabitur. Nos verò superuacuis speculationibus omissis, hoc vno contenti simus, ea lege, Dei reparari in nobis imaginem in sanctitate & innocentia, vt simus tandem æternæ vitæ & gloriæ socii, quantum ad plenā beatitudinem necesse est.

Vbi fugeritis. Iam exposuimus, hoc esse Apostoli consilium, vt proposita cælestis gloriæ, ad quam nos Deus inuitat, dignitate, nos abstrahat à vanitate hui⁹ seculi. Porrò, naturæ diuinæ mundi corruptionē opponit. Sed hanc non in elementis quæ nos circunstant, sed in corde nostro esse ostendit: qua illic regnant vitiosi & praui affectus, quorum fontem vel radicem voce *concupiscentiæ* notat. Ergo ita locatur in mundo corruptio, vt sciamus in nobis esse mundum.

5 *Atque in hoc ipsum omne studium applicantes, subministrate in fide vestra virtutem, in virtute autem scientiam.*

6 *In scientia verò temperantiam, in temperantia autem patientiam, in patientia verò pietatem,*

7 *In pietate autem fraternum amorem, in fraterno verò amore charitatem.*

8 *Hæc enim si vobis adsint, & abundè suppetant, non otiosos neque infructuosos constituent vos in cognitione Domini nostri Iesu Christi.*

9 *Cui enim hæc non adsunt, cæcus est, manu palpans, purgationis oblitus veterum delictorum.*

5 Quoniam arduum ac immensæ molis opus est, corruptionem, quæ in nobis est, exuere: ad eam rem contendere & eniti iubet. Quo significat, non esse hîc ignauiæ locum, nec lentè vel oscitãter obsequendũ esse vocãti Deo: sed alacri studio opus esse: ac si diceret, Exerite omnem conatũ, ac in medium proferte. Id enim valet participium quo vtitur.

Subministrate in fide. Ostendit quorsum fideles eniti deceat: nempe vt fidem habeant honestis moribus, prudentia, tolorantia & charitate ornatã. Fidem ergo significat non debere nudam esse vel inanem, sed has esse indiuiduas eius comites. *Subministrare in fide*, est fidei adiungere. Non tamen hîc propriè est gradatio, quantum ad sensum attinet, vtcunque verbis appareat. Neque enim tolerantiã ordine sequitur charitas, vel ex ea procedit. Quare ita simpliciter resolui potest oratio, Date operam vt ad fidem vestram accedant virtus, prudentia, temperantia, & quæ sequũtur. *Virtutem* pro honesta & bene composita vita accipio. Neque enim hîc est ἐνέργεια, sed ἀρετὴ. *Scientiam*, pro ratione prudenter agendi. Postquam enim generale nomen posuit, præcipuas quasdam hominis Christiani dotes enumerat. φιλαδελφία mutuus est inter filios Dei amor. *Charitas* latius patet: quia totum humanum genus complectitur. Potest tamen hîc quæri, Quum Petrus subministrandæ virtutis partes nobis assignet, an eaten⁹ extollat vim Liberi arbitrii & facultatem. Qui Liberum arbitrium statuere volunt in homine, Deo quidem concedunt priorem locum, vt agere in nobis incipiat: sed fingunt nos simul cooperari: atque ita hoc nostrum esse, quòd non irriti sunt & inefficaces Dei motus. Atqui perpetua Scripturæ doctrina huic delirio reclamat. Palàm enim testatur, rectos affectus formari in nobis à Deo, atque ad effectum perduci. Testatur etiã profectus omnes nostros ac perseuerãtiam à solo Deo esse. Præterea nominatim prudẽtiam, charitatẽ, patientiã, Dei & Spirit⁹ dona esse prædicat. Quare dũ hæc requirit Apostol⁹, minimè asserit nos posse: sed tantum quid debeamus ostendit, & quid fieri oporteat. Piis autem hominibus vbi infirmitatis propriæ conscii deficere se in officio vident, nihil aliud restat, nisi vt ad Dei confugiant auxilium.

8 *Hæc enim si vobis adsint.* Tunc, inquit, demum Christum à vobis verè fuisse cognitum probabitis, si virtute & temperantia, & reliquis dotibus eritis præditi. Est enim res efficax, Christi cognitio, & viua radix, quæ in fructus emergit. Nam quum dicit, *Hæc vos constituent* nõ inutiles neque infructuosos: falsò & inaniter Christi notitia gloriari significat, quicunque eam sine charitate, patientia, & similibus donis iactat: quemadmodum & Paulus loquitur 4. ad Ephes. 20, Non ita didicistis Christum, siquidem eum audistis, & in eo edocti estis, quemadmodum est veritas in Christo: deponere veterem hominem, qui corrumpitur, &c. Eos enim qui Christũ profitentur absque vitæ nouitate, nunquam in eius doctrina rite fuisse institutos significat. Nec verò fideles tantùm instructos vult esse patientia, pietate, temperantia, charitate: sed cõtinuos horum donorum profectus augmentáque requirit: atque id meritò. Longè enim adhuc distamus à meta. Quare semper vltrà progrediendum, vt in nobis crescant Dei dona.

9 *Cui enim hæc non adsunt.* Iam clarius exprimit, alienos prorsus esse à vera intelligentia, qui nudam fidem obtendunt. Dicit ergo tanquam *cæcos* in tenebris errare: quia viam non tenent, quæ nobis Euangelii luce monstratur. Hoc quoque addita ratione confirmat: quia tales Christi beneficio à peccato se fuisse purgatos obliti sunt. Atqui hoc Christianismi nostri prĩcipiũ est. Sequitur er-

tur ergo, ne prima quidem fidei rudimẽta tenere, quibus nullum puræ & sanctæ vitæ studiũ est. Sumit autẽ hoc pro confesso Petrus, Purgationis suæ immemores esse, qui adhuc in carnis sordibus se volutant. Neque enim in hunc finem sanguis Christi nobis lauacrum factus est, vt sordibus nostris inquinetur. Ideo *vetera peccata* nominat, quo intelligit vitam aliter instituendam esse ex quo à peccatis mundati sumus. Non quòd purus esse quisquam possit ab omni vitio, quandiu in mundo agit: vel quòd mundities, quam consequimur per Christum vnica tantùm venia constet: sed quòd ab infidelibus differre nos oporteat, ex quo Deus nos sibi segregauit. Tametsi ergo quotidie peccamus, & quotidie nobis Deus ignoscit, & Christi sanguis nos à peccatis mundat: non tamen peccatũ in nobis regnare debet, quin præualeat sanctificatio Spiritus. Ita enim Paulus 1.ad Cor.6.11, Et hæc quidem fuistis, sed abluti estis, &c.

10 Quamobrem magis, fratres, studete firmam vestram vocationem & electionem facere. Hæc enim si feceritis, non cadetis vnquam.

11 Sic enim abundè subministrabitur vobis ingressus in regnum æternum Domini nostri & Seruatoris Iesu Christi.

12 Itaque non negligam vos semper de iis commonefacere, etiamsi noueritis, & confirmati sitis in præsenti veritate.

13 Iustum autem arbitror, quandiu sum in hoc tabernaculo, excitare vos admonitione:

14 Quum sciam breui me depositurum hoc tabernaculum: quemadmodum & Dominus Iesus manifestauit mihi. Dabo autem operam, vt etiam semper post meum discessum, possitis horum habere memoriam.

10 *Magis, fratres, studete.* Concludit hanc esse vnam rationem, qua nos à Domino verè electos, & non frustra vocatos probemus, si bona conscientia & vitæ integritas fidei professioni respondeat. Infert autem plus adhibendum esse studii ac diligentiæ, quia prius dixerat, fidem non debere esse sterilem. Nonnulli codices habent Bonis operibus: sed hoc de sensu nihil mutat, quia subaudiẽdum est, etiamsi non exprimat. *Vocationem* priore loco nominat, quæ tamen ordine est posterior. Ratio est, quia electio plus habet momenti. Est autẽ hæc recta orationis dispositio, vt subiiciatur quod præponderat. Sensus ergo est, Studete vt reipsa testatum fiat, vos nõ frustra vocatos esse, imò electos. Quãquã hic de vocatione loquitur, vt est effectus ac testimoniũ electionis. Si quis pro eodẽ sumere malit, nõ repugno: quia Scriptura interdum discrimẽ, quod est inter duas istas voces, cõfundit. Ego tamen quod magis probabile mihi visum est, adduxi. Nũc exoritur quæstio, An vocationis nostræ & electionis stabilitas bonis operib⁹ nitatur. Nã si ita est, sequetur, à nobis pẽdere. Atqui tota Scriptura docet, primùm in æterno Dei proposito fundatã esse Dei electionẽ: deinde vocationẽ gratuita eius bonitate inchoari & perfici. Sophistæ vt ad nos quod propriũ est Dei gratiæ trãsferant, hoc testimonio abuti solẽt. Sed nullo negotio refellitur eorũ cauillũ. Nã si quis intelligat firmam apud homines reddi vocationẽ, nihil in eo erit absurdi. Lõgius tamẽ extendere licet, vt se quisque in vocatione sua pie ac sanctè viuendo confirmet. Sed hinc perperã colligi dico quod Sophistæ contendunt. est enim hæc probatio non ex causa sumpta, sed potius ex signo vel effectu. Porrò, hoc nõ obstat quominus gratuita sit electio: nec facit vt in manu nostra vel arbitrio sit ratam facere electionẽ. Sic enim res

habet. Deus efficaciter vocat quos ante mundum conditum arcano suo consilio præordinauit ad vitam: idem perpetuũ vocationis tenorem mera gratia prosequitur. Sed quia in hunc finem nos eligit & vocat, vt puri sim⁹ & immaculati in conspectu suo: vitæ puritas non immeritò electionis specimen ac documentũ vocatur, quo fideles non modò aliis testãtur se Dei filios, sed se quoque in hac fide confirmant. sic tamen vt alibi statuant solidum fundamentũ. Quanquam firmitas ista, cuius meminit Petrus, ad cõsciẽtiam, meo iudicio, referenda nõ est: quasi se fideles coram Deo agnoscant electos & vocatos: verùm, simpliciter de re ipsa accipio, quòd vocatio ex vitæ sanctitate firma appareat. Posset etiam legi, Studete vt firma fiat vestra vocatio. Verbũ enim ποιεῖσθαι, medium est. Vtrũuis tamen legas, non admodũ diuersus erit sensus. Summa est, discerni hac nota filios Dei à reprobis, dum piè & sanctè viuunt: quia hic diuinæ electionis scopus est. Vnde palàm fit, quàm indignè Deo oblatrẽt impuri quidam canes, dum gratuitam eius electionem prætextum faciunt omnis licentiæ: quasi verò impunè ideò peccare fas sit, quia ad iustitiam & sanctitatẽ prædestinati sumus.

Hæc enim si feceritis. Iterum videtur Petrus operum meritis tribuere, quòd Deus salutis nostræ cursum promouet, atque etiam quòd cõstãter perstamus in eius gratia. Sed facilis est solutio: quia tantùm docere voluit in hypocritis nihil esse solidi: contrà autem qui vocationem suam bonis operibus firmã esse comprobant, immunes esse à periculo cadendi: quia stabilis est Dei gratia qua fulciuntur. Hoc modo salutis nostræ stabilitas minimè in nobis locatur: vt certè causa eius extra nos est. Verùm qui spiritus efficaciam in se sentiunt, eos Petrus bono in posterum animo esse iubet: quia Dominus solidum in ipsis veræ & certæ vocationis fundamẽtum iecerit. Modum perseuerantiæ exponit, quũ dicit, Subministrabitur vobis ingressus. Cui⁹ loquutionis sensus est, Deus nouas identidem gratias largè suggerendo ad regnum vsque suũ vos perducet. Hoc autem ideò additum est, quia tametsi iam à morte in vitam transierimus, spei tamen est ille transitus: quantum verò spectat ad vitæ fruitionem, longum iter adhuc nobis restat. Interea, multis necessariis adminiculis destituimur. Quare dubitationi occurrit Petrus, his verbis, Dominus inopiæ vestræ satis supérque succurret, donec in æternum eius regnũ ingressi fueritis. Regnum Christi appellat: quia non nisi eo duce & auspice, in cælum contendimus.

12 *Itaque non negligam.* Quia eorũ memoriæ vel studio diffidere videmur, quos sæpe commonefacimus de re aliqua, modestè excusat Apostolus, quòd fidelibus rem notam & penitus eorum animis infixam, inculcare tamẽ nõ desinat: nempe quia hoc postulet rei grauitas & magnitudo. Vos quidem, inquit, probè tenetis quænam sit Euangelii veritas, neque vos quasi fluctuantes confirmo: sed in re tanta monitiones nunquã sunt superuacuæ: quare nunquam molestæ esse debent. Simili etiam excusatione vtitur Paul⁹ ad Rom. 15. 14. Persuasus sum, inquit, de vobis, fratres, quòd referti sitis intelligentia, vt possitis alii alios monere. Sed confidentius scripsi vobis, quasi in memoriam reducẽs. Præsentem veritatem nominat, in cuius possessionem certa fide iam ingressi erant. Fidem ergo ipsorum commendat, quò constantius in ea infixi maneant.

13 *Iustum autem arbitror.* Hic clarius exprimit quàm vtilis adeóque necessarius sit monitionum vsus: quia fideles excitare conuenit. Alioqui enim obrepit à carne torpor. Vtcunque igitur doctrina non indigeant, vtiles tamen monitionum stimulos esse dicit: ne securitas & indulgẽtia, vt fieri solet, quod rectè didicerunt, obruat, & tandem extinguat. Addit alteram causam, cur magis ad hoc sit intentus: quia breue sibi tempus restare nouerit. Strenuè, inquit, tempore vtendum est. Dominus enim mihi manifestauit non diuturnam mihi fore vitam in hoc mundo. Hinc colligimus, sic temperãdas esse monitiones, ne populus cui volumus prodesse, sibi iniuriam fieri putet: sic rursus cauendas esse offensiones, vt tamen doctrina liberũ cursum habeat, & exhortationes non essent. Hæc autem moderatio apud eos locum habet, quibus acrior obiurgatio non conuenit: sed qui blandè potius iuuandi sunt, quum ad officium sponte

sponte sint propensi. Docemur etiam Petri exéplo, quò breuius nobis superest vitæ spatium, diligentius ad munus nostrum exequendum incumbere. Vulgò quidem nobis non datur finem nostrũ præscire: sed qui vel ætate sunt prouecta, vel minus firma valetudine, talibus indiciis de vitæ suæ breuitate admoniti, magis sedulò instare sibi debẽt, vt maturè peragant quod Dominus iniunxit. Imò qui robustissimi sunt, & adhuc in medio ætatis flore, quia tamen non tam diuturnum obsequium præstare Deo possunt, quàm optandum esset: mortis propinquæ memoria acuere se ad eãdem solicitudinem debent: ne bene agendi occasio pigrè & segniter ad opus accedentibus effluat. Interea, non dubito quin plus authoritatis & ponderis doctrinæ suæ acquirere voluerit Petrus, quum sibi curæ futurum dicit, vt post mortem suam, quæ tunc instabat, harum rerum sint memores. Nã si quis paulò pòst ex hac vita migraturus, nos alloquitur, eius voces quodãmodo vim testamenti habent, maioréque reuerentia solent à nobis excipi.

14 *Depositurum hoc tabernaculum.* Ad verbum est, Breuis tabernaculi huius depositio. Hac loquutione, & pòstea discessus nomine, mortẽ designat. Quod notare operæpretium est. Nam hinc docemur, quantum ab interitu mors differat. Porrò hinc nimius mortis horror nos cõsternat: quia nec satis reputamus quàm fluida sit & euanida hæc vita, neo perpetuum nobis vitæ futuræ statũ proponimus. Quid autem Petrus? mortem pronũtiat exitum esse è mundo, vt aliò migremus: nempe ad Dominum. Formidolosa igitur esse nobis non debet, acsi pereundum nobis esset quum morimur. Pronuntiat *depositionem esse tabernaculi*, quo dũtaxat obtegimur ad breue tempus. Non ergo est cur ægrè feramus, inde nos abduci. Subest autem tacita antithesis inter Caducum tabernaculum & Perpetuũ domiciliũ: quã Paulus explicat 2. Cor. 5. 1. Quod dicit, Reuelatũ sibi esse à Christo, hoc non ad genus mortis, sed ad tẽpus pertinet. Quomodo autem si Babylone oraculum accepit de propinqua morte, Romæ crucifixus est? Certè nisi maria & terras momento transuolauerit, procul ab Italia mortuũ esse cõstat. Nã quòd Papistæ, vt sibi Petri cadauer vendicent, Babylonios se faciunt, & Romam dicũt à Petro vocari Babylonem: id suo loco refutabitur. Quòd de memoria harum rerũ post mortẽ suam habenda dicit, huc pertinet, vt posteri à mortuo etiam discant. Neque enim ætatis modò suæ rationem habuerũt Apostoli, sed nobis etiam prodesse voluerũt. Quare, vtcunque mortui sint, viuit ac viget eorum doctrina. Et nostrum est ex eorum scriptis proficere, perinde acsi palàm essent ipsi nobis ante oculos.

16 Neque enim fabulas subtiliter excogitatas sequuti, notam vobis fecimus Domini nostri Iesu Christi potentiam & aduentum: sed spectatores facti eius magnificentiæ.

17 Accepit enim à Deo Patre honorem & gloriam, allata illi à magnifica gloria huiusmodi voce, Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui.

18 Et hanc vocem nos audiuimus, dum essemus in monte sancto cum illo.

16 *Neque enim fabulas.* Plurimum animi hoc nobis addit, quũ scimus nos in re certa laborare. Itaque ne fideles aerem se verberare putent in suis laboribus, ad prædicandam Euangelii certitudinem iam descẽdit: ac quicquam à se proditum negat, nisi optimè compertum ac indubiæ fidei. Hinc quoque animantur ad constantiam, dum certiores de prospero vocationis successu reddun tur. Ac primò quidem se oculatum esse testem asserit Petrus: quia gloriã Christi, quam annuntiat, ipse oculis spectauerit. Hanc notitiã captiosis fabulis opponit, quales cõminisci astuti homines solent illaqueandis simplicium mentibus. Vetus Interpres Fictas vertit: Erasmus, Arte cõpositas. Mihi videtur

subtile ad fallendum artificium notari. nam id interdum Græcis est verbum σοφίζεσθαι. Scimus autem quantum studii impendant homines friuolis argutiis, tantùm quia aliquid delectationis habent. Quare non minus seriò applicandæ sunt mentes ad veritatem minimè fallacem, & doctrinam minimè nugatoriam: sed quæ gloriam Filii Dei nobis cum salute nostra patefacit.

Christi potentiam & aduentum. Non dubiũ quin his vocibus, Euangelii summam comprehendere voluerit: vt certè nihil præter Christum continet, in quo absconditi sunt omnes sapientiæ thesauri. Duas autem partes distinctè ponit: nempe quòd exhibitus in carne fuerit Christus: deinde qualis sit virtus eius & efficacia. Sic enim integrum habemus Euangelium, vbi eũ qui promissus olim fuerat redẽptor, scimus è cælo venisse, induisse carnem nostram, versatum esse in mũdo, morte esse defunctum, & tandem resurrexisse. Secundò, vbi finẽ horum omnium & fructum percipimus: nempe vt esset Deus nobiscum, vt certum adoptionis nostræ pignus in se exhiberet, vt Spiritus sui gratia perfusos, à carnis inquinamentis purgaret, ac cõsecraret Deo in templa, vt ab inferis emersos in cælum attolleret: vt sacrificio mortis suæ expiaret peccata mundi, vt nos Patri conciliaret, vt iustitiæ ac vitæ nobis esset auctor. Hæc qui tenet, ritè in Euangelio profecit.

Spectatores facti. Hinc colligimus nequaquam seruire Christo, aut similes esse Apostolis, qui temerè in suggestum prosiliunt, vt de speculationibus sibi ignotis garriant. Hic enim demum legitimus est Dei minister, cui testata est doctrinæ quam tradit, veritas. Nõ quòd omnibus constet eadem certitudinis ratio: nam quòd Petrus se præsentem fuisse dicit, quum cælesti oraculo pronuntiatus fuit Christus, Filius Dei, tres solùm tunc aderant: alii nihilominus idonei fuerunt testes: nempe quia tot miraculis intuiti erant Christi gloriam, & illustre diuinitatis eius specimen in resurrectione habuerant. Nos verò aliter certi quatenus expedit: licet enim non resurrexerit ante oculos nostros Christus: scimus tamen à quibus de manu in manum prodita nobis fuerit eius resurrectio. Et accedit interius conscientiæ testimonium: illa, inquam, Spiritus obsignatio, quæ omnes sensuum probationes longè superat. Verum, meminerimus Euangelium initio ex vagis rumoribus non fuisse conflatum: sed Apostolos, eorum quæ viderant, authenticos fuisse præcones.

17 *Accepit enim à Deo Patre.* Exemplum vnum præ aliis eligit memorabile, in quo Christus cælesti gloria ornatus, conspicuã diuinæ magnificentiæ speciem, tribus discipulis præbuit. Tametsi autem non omnes historiæ circunstantias recenset Petrus, vno tamẽ verbo eas designat, quum dicit allatam esse vocẽ à magnifica gloria. Hic enim sensus est, quòd nihil illic terrenum conspiciebatur, sed cælestis vndique maiestas refulgebat. Proinde colligẽda sunt magnificentiæ signa, quæ narrant Euangelistæ. Atque ita fieri oportuit, quò sanctior esset vocis quæ allata est authoritas: quemadmodum videmus non semel à Domino fuisse factum. Neque enim quum patribus loquutus est, nudas tantùm voces personare in aere voluit: sed additis præsentiæ suæ symbolis, sua esse oracula testatus est.

Hic est Filius meus. Perinde hanc vocem adducit Petrus, acsi sola ad plenam Euangelii approbationem sufficeret: idque iure. nã vbi agnoscitur Christus, qualem eũ nobis affert Pater, hæc vltima est sapientiæ nostræ meta. Duo sunt huius sententiæ membra. Quòd enim dicitur, *Hic est*, magnã habet emphasin: nempe hũc esse illum Messiam, qui toties promissus fuerat. Quicquid ergo de Messia in Lege & Prophetis habetur, hac demonstratione Pater in eius personam cõfert, quem isto elogio commendat. Altero mẽbro pronuntiat Christum esse Filium suum, in quo totus amor suus residet ac consistit. Vnde sequitur, nõ aliter nos diligi, quàm in ipso, nec alibi quærendum esse Dei amorem. Hæc obiter nũc attingere mihi satis est.

18 *In monte sancto.* Montem sanctum appellat, qua ratione terra sancta dicitur, in qua Mosi Deus apparuit. Quocunque enim accedit Dominus, vt est fons omnis sanctitatis, præsentiæ suæ odore omnia sanctificat. Atque hac loquutione docemur, nõ modò reuerenter

Deum

Deum excipere vbicunque se ostendit, sed etiam nos ad sanctitatem comparare, simulac nobis appropinquat: quemadmodum etiam populo mandatũ fuit, quum Lex promulganda esset in monte Sinai. Et illa est generalis doctrina, Sancti estote, quia ego sanctus qui in medio vestri habito.

19 Et habemus firmiorem Propheticum sermonem, cui benefacitis attendentes, tanquam lucernæ apparenti in caliginoso loco, donec illuceat dies, & Lucifer oriatur in cordibus vestris:

20 Hoc primùm cognito quòd omnis Prophetia Scripturæ, priuatæ interpretationis non est.

21 Neque enim volũtate hominis allata est quodã Prophetia: sed à Spiritu sancto impulsi, loquuti sunt sancti Dei homines.

19 Iam in Prophetarum quoque oraculis fundatam esse docet Euangelii certitudinem: ne dubitent qui illud amplexi sunt, totos se Christo addicere. Nam qui ambigunt, fieri nõ potest quin remissiore sint animo. Cæterùm, quum dicit *Habemus*: hoc tã ad ipsum & reliquos doctores, quam ad discipulos potest referri. Habebant Apostoli Prophetas tãquam patronos doctrinæ suæ: fideles quoque inde petebant Euangelii confirmationem. Ego in hanc partem libentius inclino, quòd de tota Ecclesia loquatur: séque vnum inter alios constituat. Quanquam Iudæos propriè designat, quibus familiaris erat Prophetarum doctrina. Ideóque vocat eam *Firmiorem*, meo saltem iudicio. Nam qui Positiui loco Comparatiuum accipiunt, non satis expendunt totum contextum. Coactus est etiam sensus ille, Firmiorem esse Propheticũ sermonem, ex quo re ipsa compleuit Deus quæ illic de Filio suo promiserat. Nam hîc simpliciter duplici testimonio probatur Euangelii veritas: quòd Christus magnifice solenni Dei elogio probatus fuerit: deinde quòd omnia Prophetarum vaticinia in eundem finem spectent. Sed hoc absurdum prima specie videtur, quòd firmior dicitur sermo Prophetarum, quàm vox sacro ipso Dei ore pronũtiata. Primùm, eadem est quæ ab initio fuit, verbi Dei authoritas: deinde, Christi aduentu magis quàm prius sancita fuit: quemadmodum in Epist. ad Hebræos fusius dictum fuit. Verùm, non difficilis est huius nodi solutio: quia hîc respectum habet gentis suæ Apostolus, quæ Prophetis assueuerat, vt eorum doctrina prorsus extra cõtrouersiam esset. Quũ ergo apud Iudæos indubium esset à Domino pr[illegible]fectũ esse quicquid Prophetæ docuerant, non mirum est si dicat Petrus, Firmiorem esse eorum sermonem. Iam vetustas quoque ipsa semper aliquid reuerentiæ secum trahit. Præterea, notandæ sunt aliæ circunstantiæ, quòd in vaticiniis, quibus tantò antè prædictum fuerat Christi regnũ, nulla subesse poterat suspicio. Non ergo hîc quæstio est, an plus fidei mereantur Prophetæ quàm Euangeliũ: sed tantùm respicit Petrus, quãtum illis deferrent Iudæi, qui Prophetas pro legitimis Dei ministris indubiè habebant: & in eorum schola fuerant à pueritia educati.

Cui benefacitis. Hic verò locus aliquantò plus habet difficultatis. Quæritur enim quisnam sit iste dies, cuius meminit Petrus. Quibusdam videtur esse dilucida Christi cognitio, dum planè in Euangelio acquiescunt homines. *Caliginem* verò exponunt, dum suspensi adhuc hæsitant, necdum Euangelii doctrina tãquam αὐτόπιστος recipitur. Acsi Petrus Iudæos laudaret, qui in Lege & Prophetis Christum inuestigãt: & hac quasi præeunte lucerna, ad Solẽ iustitiæ Christum contendunt. Quemadmodum laudantur apud Lucam, Act. 17.11 qui auditis Pauli concionibus, inquirunt ex Scriptura, an ita sit. Verùm, in hoc sensu primùm inest absurditas, quòd videri possit vsum Prophetiarum ad exiguũ tempus restringere, acsi perspecta Euangelii luce iã superuacuæ forent. Si quis excipiat, nõ sequi hoc necessariò, quòd particula Donec nõ semper finem denotet: dico in præceptionibus nõ aliter posse

accipi. Ambula, donec viam absolueris: Pugna, donec viceris. In his certè loquutionibus videmus aliquod præscribi temporis spatium. Atque vt concedam non prorsus hoc modo reiici Propheticam lectionem: nemo tamē non videt quàm frigida sit ista commendatio, Vtiles esse Prophetias, donec patefactus sit nobis Christus: quum eorum doctrina ad finē vsque vitæ perinde sit necessaria. Deinde, memoria tenendum est, quosnam alloquatur Petrus. Neque enim rudes ac nouitios instituit, qui in primis elementis adhuc subsistant; sed quos prius testatus est eiusdem pretii fidem adeptos esse, & in præsenti veritate confirmatos. Atqui crassa hæc ignorantiæ caligo in tales non competeret. Scio quid nonnulli obtendāt, Non fuisse pares omniū progressus: hìc ergo specialiter tyrones moneri, qui adhuc Christum quærebāt. Atqui quum ex contextu palàm sit ad eosdem verba fieri, necesse est, vt hic locus fidelibus aptetur, qui iam Christo nomē dederūt, & qui facti sunt veræ lucis participes. Ego itaque hanc caliginem, cuius Petrus meminit, ad totum vitæ stadiū extendo, ac diem tunc demum nobis lucere interpretor, quum facie ad faciem videbimus quod nunc cernimus per speculum & in enigmate. Refulget quidē in Euangelio Sol iustitiæ Christus: sed ita vt mentes nostras semper ex parte occupent mortis tenebræ, donec è carnis ergastulo educti, in cælum transferamur. Ille ergo erit diei fulgor, quū nullæ ignorantiæ nubes aut nebulæ liquidum Solis conspectum impedient. Et certè tantundem absumus à pleno die, quātum à perfectione fides nostra abest. Quare, non mirum si præsentis vitæ conditio, Caligo vocetur: quandoquidem ab ea notitia distamus, ad quam nos Euangelium inuitat. In summa, admonet Petrus quādiu peregrinamur in mundo, egere nos Prophetarum doctrina, tanquam lucerna directrice: qua extincta, nihil quàm in tenebris errare possum⁹. Neque enim Prophetias ab Euāgelio disiungit, quum illas nobis lucere tradit, vt viam monstrent. Tantùm docere vult totum vitæ nostræ cursum debere regi Dei verbo: quia alioqui nos vndique obuoluti simus ignorantiæ tenebris, & Dominus non aliter nobis luceat, quàm dū in eius Verbum intuemur quasi lucernam. Nec verò lucernæ similitudine vtitur vt tenuem & restrictā lucē significet: sed vt hæc duo membra inter se respondeant, Nos propria luce destitui, nec viam tenere magis posse, quàm qui dansa nocte oppressus errat: Dominum tamen huic malo remedium afferre, dum facem accendit quæ in media caligine nos dirigat. Huic tamen expositioni videtur esse minus cōsentaneum, quod de *Lucifero* mox annectit. Neque enim solida cognitio, ad quam tota vita tendimus, *diei* principium vocari potest. Respondeo, non inter se conferri diei partes: sed totum diem cum suis partib⁹ caligini opponi, quæ omnes sensus nostros penitus obrueret, nisi nobis Dominus subueniret Verbi sui luce. Insignis est hic locus, vnde discim⁹ quomodo nos Deus gubernet. Papistæ identidem in ore habent, Ecclesiam nō posse errare. Interea præterito Verbo, illam regi à Spiritu fingunt. Petrus autem contrà, In tenebris demersos esse omnes pronuntiat, qui non intenti sunt ad Verbi lucernam. Ergo nisi sponte in labyrinthum coniicere te velis, cauendum summopere, ne à Verbi directione vel tantillum declines. Imò Ecclesia non aliter ducem potest Deum sequi, nisi hūc regiminis modum obseruet. Hac quoque sententia totam hominum sapientiam damnat Petrus, vt aliunde quàm ex proprio sensu petere humiliter discam⁹ veram intelligendi regulam. Nam extra verbum nihil hominibus præter tenebras reliquum facit. Præterea notatu dignum est quod de Scripturæ claritate pronuntiat. Falsum enim esset encomiū istud, nisi ad monstrandam certò nobis viam Scriptura idonea & par esset. Ergo quisquis oculos fidei obedientia aperiet, ipso experimento agnoscet non frustra Scripturæ impositum fuisse Lucernæ nomen. Incredulis quidem obscura est, sed qui exitio deuoti, sponte cæcutiūt. Quare execrabilis est Papistarum blasphemia qui Scripturæ luce, nihil quàm oculos perstringi fingunt, vt ab eius lectione simplices absterreant. Sed nihil mirum est superbos homines & peruersæ confidentiæ vento inflatos, eam lucem non videre, qua Dominus solos paruulos & humiles dignatur Mat.11.25. Eodē elogio Dauid, Legem Dei commendat

Psalmo

Psalmo 19, & 119.

20 *Hoc primùm cognito.* Hîc incipit docere Petrus, qualiter nos comparatos animis esse deceat, si rite volum⁹ in Scriptura proficere. Quanquam potest esse duplex verborũ sensus, si ἐπιλύσεως legas, vt quidã, quod est impetus: tantũ tamen legi ἐπιλύσεως, quod interpretationem significat, atque ita fere omnes accipiunt, quòd nõ debeamus ad Scripturam legendam temerè irrumpere proprio sensu confisi. Confirmationem huius dicti sequi putãt: quia Spiritus qui per Prophetas loquutus est, sit idem vnicus sui interpres. Hæc expositio verã & piam & vberem doctrinam continet, tunc demum cum fructu legi Prophetias, vbi abdicato carnis sensu, Spiritus sancti magisterio nos subiicimus: impiã verò esse eius profanationem, vbi arroganter acumen nostrum ingerimus ad ipsam intelligẽdam: quum mysteria Dei contineat carni nostræ abscõdita, ac sublimes vitæ thesauros modulum nostrũ longè superantes. Atque id est quod diximus, Lucem quæ in ea refulget, ad solos humiles peruenire. Porrò, bis insulsi sũt Papistæ, dum hinc colligunt, Nullã priuati hominis interpretationem debere authẽticam censeri. Nam hoc Petri testimonio abutuntur, vt suis Conciliis summum ius interpretandæ Scripturæ arrogent. In quo sanè pueriliter ineptiũt. Nã Petrus *Interpretationem* vocat *priuatã*, non vniuscuiusque hominis, vt singulos tantùm ab ipsa prohibeat: sed profanũ esse docet quicquid de suo afferunt homines. Ergo vt totus mundus in vnum conspiret, cunctáque hominum ingenia simul coalescant, quicquid tamen inde prodibit, priuatum erit vel propriũ: quia nomen hoc diuinæ reuelationi opponitur, dum Spiritu sancto intus illuminati fideles, quidnam Verbo suo velit Deus, agnoscunt. Mihi tamẽ simplicior videtur alter sensus, vt Scripturam Petrus nõ humanit⁹, vel humano impulsu proditam fuisse dicat. Nunquam enim ad eã legendam bene præparatus accedes, nisi reuerentiam, obsequium, ac docilitatem afferas. Porrò iusta reuerentia inde nascitur quum statuimus Deum nobiscum loqui, non homines mortales. In primis ergo iubet Petrus fidem Prophetiis haberi, tanquam indubiis Dei oraculis: quia non fluxerint ex proprio hominum motu. Eòdem spectat quod mox subiicit, Quòd *sancti Dei homines,* Spiritus impulsu *loquuti sint:* non autem sponte vel suo arbitrio effutierint sua cõmenta. Summa est, Hoc esse rectæ intelligentiæ initium, dum fidem quæ Deo debetur, tribuimus sanctis eius Prophetis. *sanctos* Dei homines appellat, qui iniunctũ sibi munus fideliter exequentes, diuinam in suo ministerio personam sustinuerint. Impulsos fuisse dicit, non quòd mẽte alienati fuerint (qualem in suis Prophetis ἐνθουσιασμὸν fingunt Gentiles) sed quia nihil à seipsis ausi fuerint: tantùm obedienter sequuti sint Spiritum ducem, qui in ipsorum ore, tanquam in suo sacrario, regnabat. *Prophetiam* Scripturæ intellige, quæ in Scripturis sacris cõtinetur.

CAP. II.

1 *FVerunt autem & falsi Prophetæ in populo: sicuti & inter vos erunt falsi doctores, qui subinducẽt sectas perditionis: etiam Dominum, qui eos redemit, abnegantes, accersentes sibi celerem interitum.*

2 Et multi sequentur eorum exitia, per quos via veritatis blasphemabitur:

3 Et in auaritia fictis sermonibus, de vobis negotiabuntur quorum iudicium pridem non cessat, & quorum perditio non dormitat.

1 Quoniam hoc grauiter & periculosè infirmas conscientias concutere solet, dum insurgunt falsi doctores, qui fidei doctrinam vel corrumpunt vel lacerant: necesse fuit Apostolo, quum fideles hortari vellet ad constantiam, e-

iusmodi scãdalũ tollere. Porrò, hoc argumento solatur eos quibus scribit, & confirmat quòd Deus semper hoc genere tentationis Ecclesiam suam exercuerit: ne forte eorum corda nouitas percellat. Non alia, inquit, futura est sub Euangelio Ecclesiæ conditio, quàm olim sub Lege fuerit. Pseudoprophetæ veterem Ecclesiam turbarunt, idem & nobis expectandũ est. Hoc oportuit diserte testatũ esse, quia multi tranquillum sub Christi regno Ecclesiæ statũ sibi fingebãt. Quia enim eius aduentu Prophetæ solidam pacem, summam cælestis sapientiæ lucem, plenámque rerum omnium instaurationem promittunt, non putabant Ecclesiã amplius vllis certaminibus fore obnoxiam. Meminerimus ergo Spiritum Dei hoc semel pronuntiasse, Nunquam ab hoc intestino malo immunem fore Ecclesiam: ac nobis semper in mentem veniat ista similitudo, Communem nobis esse fidei probationem cum Patribus, quia eadem sit ratio: nempe vt hoc modo appareat, an verè Deũ amemus: quẽadmodum Deuteronomii cap. 13. 3 scriptum est. Porrò, hic singula exempla referre necesse non est. Satis sit tenere in summa, Quòd Patrum exemplo nobis aduersus impias doctrinas pugnandum sit, quòd ob dissidia & sectas, minimè labascere debeat fides nostra, quia inter turbulentas agitationes, quibus Sathã toties omnia euertere conatus est, firma nihilominus perstiterit Dei veritas. Obserua autem non vnum notari à Petro tempus, quum dicit, *Erunt falsi doctores*: sed omnes potius ætates comprehẽdi. Christianos enim cum veteri populo hîc confert. Ideo hanc doctrinam ad tempus nostrum accommodare decet, ne hæc tentatio nos frangat, quum insurgere videmus falsos doctores, vt Dei veritatem oppugnent. Cæterùm, ideo nos admonet Spiritus Dei, vt intenti simus ad cauendum. Atque huc spectat tota descriptio quam mox subiiciet. Quanquam singulas sectas non pinget suis coloribus, sed peculiariter sermonẽ diriget in homines profanos, qui Dei cõtemptum inducunt. Generalis quidem est sententia, Cauendum esse à falsis doctoribus: sed interea speciem vnam elegit, vnde plus instabat periculi. Quod ex Iudæ verbis melius patet, qui idem prorsus argumentum tractat.

Qui subinducent. Hoc verbo Satanæ astutiam notat, & impiorum omnium, qui sub eodem vexillo militãt, quòd obliquis anfractibus, & quasi per cuniculos subituri sint. Quò magis aduigilare debent pii, vt clandestinas quoque eorũ fraudes effugiant. Vtcunque enim se insinuent, non tamen poterunt sedulò attentos circunuenire. Sectas exitiosas dicit, vt quantam quisque curam salutis suæ habet, sectas istas, tanquam maximè noxias pestes exhorreat. Quòd pertinet ad ipsum Sectarum, vel Hæreseos nomẽ, non abs re semper infame & exosum fuit inter Dei filios. Vinculum enim sanctæ vnitatis simplex est Dei veritas. Simulatque ab ea disceditur, nihil aliud restat, quàm horrenda dissipatio.

Etiam Dominum qui illos redemit. Tametsi variis modis abnegatur Christus, eum tamen hîc, meo iudicio, attingit Petrus, qui exprimitur apud Iudam: nempe, dum gratia Dei in lasciuiam conuertitur. Redemit enim nos Christus, vt populum haberet segregatum ab omnibus mundi inquinamentis, addictum sanctitati & innocẽtiæ. Qui igitur excusso fræno, in omnem licentiam se proiiciunt, nõ immeritò dicuntur Christum abnegare, à quo redempti sunt. Proinde, vt salua & integra Euãgelii doctrina apud nos maneat, hoc animis nostris infixum sit, Redemptos esse nos à Christo, vt vitæ simul & mortis nostræ sit Dominus: itaque nobis hunc finem esse propositũ, vt illi viuamus ac moriamur. Iterum celerem illis interitum instare dicit, ne alii se illis implicent.

2 *Et multi sequentur.* Hoc verò non leue est scandalum infirmis quũ vident communi mundi applausu excipi falsas doctrinas & ingentem hominum numerum abripi: ita vt pauci in pura Christi obedientia maneant. Sic hodie, nihil est quod vehementius turbet pias mentes, quàm talis defectio. Vix enim decimus quisque eorum, qui Christo nomen dederunt, fidei puritatem ad extremum vsque retinet. Omnes ferè ad corruptelas degenerant, atque à magistris licentiæ delusi, profanescunt. Ne hoc fidem nostram labefactet, occurrit Petrus, & maturè prædicit hoc ipsum fore, vt impii doctores multos trahant in exitium. Porrò

rò hîc duplex est lectio, etiã apud Græcos. Alii enim *Lasciuias*: alii Exitia legunt: sequutus sum tamen quod magis receptum erat.

Per quos via veritatis. Hoc ideò dictum esse interpretor, quia sicuti ornatur religio, dum instituuntur homines ad timorem Dei, vitæ probitatẽ, castos mores ac honestos, vel saltem os improbis obstruitur, ne Euangelio maledicãt: ita quum f. ana impune laxantur ad omnem lasciuiam, exponitur Christi nomen & doctrina impiorum contumeliis. Alii diuersum sensum afferũt, Quòd falsi isti doctores, tanquam impuri canes, oblatraturi sint sanæ doctrinæ. Sed mihi hoc potius significant Petri verba, daturos occasionem hostibus, vt Dei veritati proteruè insultent. Vtcunque ergo nõ exagitent ipsi conuiciis Christianã professionem, alios tamẽ ad conuiciandum armant.

3 *Fictis sermonibus.* Modis omnibus studet Petr9, infensos reddere fideles prauis doctoribus, vt eos acrius à se ac constantius repellant. Hoc maximè odiosum est, nos tanquam vilia mancipia venum exponi. Hoc autẽ fieri testatur, si quis nos à Christi liberatione subducit. Fictos sermones vocat, arte compositos ad fallendum. Ergo nisi quis ita insaniat, vt sponte à falsis doctoribus pretio addici velit animæ suæ salutem, peruersis eorũ figmẽtis aditum omnem præcludat. Eodem quo prius consilio iterum repetit nõ cessare eorum exitium, vt bonos à societate eorũ absterreat. Quãdo enim propinquó exitio deuoti sunt, quisquis se illis commiscet, nihil potest quàm miserè perire.

4 *Si enim angelis qui peccauerant, Deus non pepercit: sed catenis caliginis in tartarum præcipitatos, tradidit seruandos in iudicium:*

5 *Et prisco mundo non pepercit, sed octauum iustitiæ præconem Noe seruauit, diluuio in mundum impiorum inducto:*

6 *Et ciuitates Sodomorum & Gomorrhæ, in cinerem redactas, subuersione damnauit eásque statuit exẽplum iis qui impiè acturi forent:*

7 *Et iustũ Loth, qui opprimebatur à nefariis per libidinosam conuersationem, eripuit.*

8 *Nam oculis & auribus iustus ille, quum habitaret inter ipsos, quotidie animam iustam iniquis illorum operibus excruciabat.*

4 Diximus quantopere intersit hoc cognosci, Non posse impios, qui Ecclesiam prauis dogmatibus corruperunt, Dei vindictam effugere. Hoc itaque tribus maximè insignibus diuini iudicii exemplis probat: Quòd ne Angelis quidẽ suis pepercerit: quòd totum mundum semel absumpserit diluuio: quòd Sodomã & alias vicinas vrbes redegerit in cinerem. Sumit autem pro confesso Petrus, quod inter nos indubiũ esse debet, Deũ scilicet esse totius mundi iudicem. Vnde sequitur, quas de impiis & sceleratis pœnas olim sumpsit, nunc quoque de similibus sumpturum. Neque enim sibi dissimilis esse potest, nec personas accipit, vt idẽ scelus alteri ignoscat, quod vindicauit in vno: sed peræquè iniustitiam odit, vbicunque inuenta fuerit. Semper enim tenendum est illud inter Deum & homines discrimẽ, quòd homines quidem inæqualiter iudicant: Deus autem perpetuum iudicando tenorẽ seruat. Nã quòd electis peccata condonat, id fit quòd ea per pœnitẽtiam & fidem abolet. Itaque nõ aliter reconciliat nos sibi, quàm dum nos iustificat. Donec enim sublatum fuerit peccatũ, manet semper inter nos & illũ dissidii materia. Quòd ad Angelos spectat, argumẽtũ est à maiori ad minus. Nã

quum longè præstantiores essent, non tamen illos sua dignitas eripuit è manu Dei. Multò minus ergo euadent homines mortales quicunque eorum impietatem sequuti fuerint. Cæterùm, quia de lapsu Angelorum breuiter hîc meminit Petrus: tempus verò & modum, aliásque circunstantias non enumerat: sobriè in hac parte philosophari conuenit. Sunt curiosi plerique homines, qui nullum de his rebus sciscitandi finē faciunt. Atqui, quum Deus parcè duntaxat, & quasi obiter eas attigerit in Scriptura, hoc ipso nos admonuit, vt modica ista notitia simus contenti. Et sanè, qui magis anxiè inquirunt, non ædificationi student, sed vanis speculationibus animos volūt pascere. Quod nobis vtile erat, Deus patefecit: Diabolos initio creatos esse, vt Deo parerent: fuisse verò propria culpa apostatas, quia Dei imperium non tulerint. Itaque prauitatem, quæ in illis hæret, accidentalem esse, non à natura, vt Deo attribui queat. Hoc satis apertè pronuntiat Petrus, quum Angelos qui exciderunt, facit hominibus superiores. Apertius etiam Iudas, quum scribit eos non tenuisse suam originem, vel suum principatū. Quibus hæc testimonia non satisfaciunt, hi sibi habeant Sorbonicā theologiam, quæ sic ad satietatem illos de Angelis docebit, vt simul cum diabolis vsque ad inferos præcipitet.

Cathenis caliginis. Hac metaphora significat, tenebris cōstrictos teneri vsque ad diem vltimū. Sumpta est autem hæc similitudo à maleficis, qui postquā damnati sunt, carceris atrocitate dimidium pœnæ sustinent, donec ad vltimum supplicium trahantur. Hinc colligere licet, non modò quam pœnam sustineāt reprobi post mortem, sed qualis etiam sit filiorum Dei conditio. Nam in spe certæ beatitudinis placidè acquiescunt, quamuis ea nondum fruātur: sicuti priores horribile ex vindicta sibi parata tormentum sustinent.

5 *Prisco mundo.* Ratio huius loquutionis est, quòd Deus post submersum humanum genus, quasi nouum de-integro mundum cōdiderit. Est hoc quoque argumentum à maiori ad minus. Quomodo enim diuinæ iræ diluuium euaderent scelerati, quo semel absorptus fuit totus orbis? Nam quum dicit *octo fuisse seruatos*, significat multitudinem nō fore instar clypei coram Deo, vt malos protegat: sed quotquot peccauerint, pœnas daturos, siue pauci sint numero, siue multi. Quæritur autem cur vocet Noe *iustitiæ præconem.* Quidam intelligunt Præconium iustitiæ Dei, qualiter Scriptura Dei iustitiam in eo commendat, quòd suos tuetur, & à morte ereptos restituit in vitam. Ego autem potius Præconem iustitiæ vocari interpretor, quia perditum mūdum conatus sit ad sanam mentem reducere. Neque id doctrina tantùm & sanctis exhortationibus, sed quum per continuos centum & viginti annos in extruenda arca anxiè sudaret. Hoc autem Apostoli cōsilium est, Iram Dei aduersus reprobos ita nobis sub oculis ponere, vt interea ad Sāctorū imitationem nos hortetur.

Ciuitates Sodomorum. Hoc diuinæ vltionis adeò memorabile fuit exēplum, vt Scriptura quoties de vniuersali impiorum exitio loquitur, ad hunc typum ferè alludat. Ideo dicit Petrus, constitutas esse has vrbes in exēplum. Verè quidem hoc de aliis dici potest: sed quiddā singulare notat Petrus: quia hæc præcipua sit & viua imago. Imò quia Dominus iram suam aduersus impios testatam esse voluerit seculis omnibus: sicuti quū populum suū ex Ægypto redemit, in hac vna gratia perpetuā nobis depinxit Ecclesiæ salutem. Quod etiā expressit Iudas, Pœnā ignis æterni vocās.

8 *Oculis enim & auribus.* Vulgò exponunt, Loth oculis & auribus iustum fuisse: quia omnes eius sensus à sceleribus Sodomæ abhorrerent. Potest tamen auditus & aspectus aliò referri: vt sit sensus, Quum iustus ille ageret inter Sodomitas, visu & auditu excruciabat animā. Multa enim audire & videre coactū fuisse scimus, quæ eius animum miserè torquerent. Summa huc redit, sanctum hominē, quum esset vitiorū omnium prodigiis vndique obrutus, non tamen à recto cursu deflexisse. Plus autē exprimit Petrus quàm antea: nempe quod voluntarios cruciatus iustus Loth subierit: sicuti par est, non paruo dolore affici pios omnes, vbi mundum ruere vident in omne mali genus. Quò magis necesse est, nos propriis peccatis ingemiscere. Atque hoc nominatim posuit Apostolus,

ne vbi

ne vbi passim grassatur impietas vitiorum illecebris capti & inebriati, vnà cum aliis nos perdamus: sed hunc dolorem à Domino benedictum præferamus omnibus mundi deliciis.

9 Nouit Dominus pios ex tentatione eripere: iniustos autem in diem iudicii puniendos seruare.

10 Præsertim verò eos qui post carnem in concupiscentia pollutionis ambulant, dominationem despiciunt: audaces, præfracti, qui excellentias non verentur probro afficere:

11 Quum Angeli, qui sunt robore & potẽtia maiores, non ferant aduersus illas coram Domino contumeliosum iudicium.

9 Hoc primùm offendit infirmos, quòd quum anxiè suspirent fideles, præsenti Dei auxilio non statim leuantur: quin potius interdũ eos sinit Dominus diuturno tædio & languore veluti contabescere: deinde tum impunè lasciuiunt mali: & interim silet Deus, quasi ad ipsorum scelera cõniueret. Hoc duplex scandalum nunc auertit Petrus. Dominum enim scire testatur, quando ex tentatione pios eripere expediat. Quibus verbis admonet, has illi partes relinquendas esse: itaque patienter durandum in tentationibus, nec deficiendum esse, si quando suam aduersus impios vltionem differat. Hæc consolatio nobis valde necessaria est. Solet enim obrepere ista cogitatio, Si Dominus suos habere vult integros, cur non omnes seorsum colligit in aliquem terræ angulum, vt se mutuò ad sanctitatem incitent? Cur malis eos permiscet, à quibus inquinẽtur? Vbi autem Deus hoc sibi munus vẽdicat iuuandi suos ac protegendi, ne in certamine deficiant, animos ad strenuè certandũ colligimus. Hæc summa est prioris membri, hanc piis omnibus legem præscribi à Domino, vt variis tentationibus probentur: sed de successu bene sperandum esse, quia eiusdẽ auxilio nunquam destituendi sint.

Iniustos autem. Hoc membro ostendit Deum sic iudicia sua moderari, vt malos ad tempus tolerando, nõ tamen inultos relinquat. Ita nimiam festinationẽ corrigit, qua præcipites ferri solemus, præsertim vbi ipsa scelerum atrocitas nos grauius vulnerat. Tunc enim vellemus eodem momento Deum fulminare. Si cessat, non videtur amplius esse iudex mundi. Ergo ne tẽporalis ista scelerum impunitas nos perturbet, in memoriam reducit Petrus statutum esse à Domino iudicii diem: ideo reprobos minimè pœnam effugere, vtcunque non statim exigatur. Emphasis est in verbo *seruandi*: acsi diceret: Nõ esse elapsos ex Dei manu, sed teneri occultis vinculis constrictos, vt aliquando in iudicium trahãtur. Participium κολαζομένους, quãuis sit præsentis temporis: sic tamẽ resolui debet, Seruari puniendos: vel, Vt puniantur. Nam ab vltimi iudicii expectatione pendere nos iubet, vt in spe & patientia vsque ad vitæ finem militemus.

10 *Præsertim verò eos.* Hîc ad hypothesin descendit, generalem doctrinã suo instituto accommodãs. Nam illi negotiũ erat cum prostitutæ nequitiæ hominibus. Docet ergo fieri nõ posse, quin horribilis vindicta ipsos maneat. Quum enim de omnibus pœnas sumpturus sit Deus, quomodo isti euaderent, qui belluarum in morem se proiiciũt ad omne flagitiũ? *Ambulare post carnem*, est carni addictum esse: sicuti bruta animalia ratione & iudicio non aguntur, sed carnis suæ appetitum pro summo duce habẽt. *Per* concupiscentiam pollutionis intellige fœdas & effrænes libidines, vbi abiecto honesti studio, excussóque pudore, ad immunditiem ferũtur homines. Hæc prima nota est quam eis inurit, quòd homines sint impuri ac nequitiæ dediti. Sequuntur aliæ notæ, quòd dominationem despiciant, nec vereantur contumelia & probris afficere homines, quos Deus honorifico gradu dignatur. Nam duas istas loquutiones eòdem refero. Postquam enim dixit, Cõtemptui illis esse dominationem: huius mali fontẽ mox indicat, Quòd audaces sint ac præfracti. Postre-

mò, quò magis exaggeret eorũ superbiam, dicit eos non tremere, quum aduersus glorias probrosè insurgunt. Est enim hoc prodigiosæ arrogantiæ, pro nihilo ducere gloriam, quæ in ordinibus à Deo positis refulget. Porrò, non dubiũ est, quin hoc nomine imperia & magistratus designet. Tametsi enim nullũ est legitimũ vitæ genus, quod non sit laude dignũ: scimus tamen præ aliis excellere magistratuum functionem: quia Dei vices gerunt in gubernando humano genere. Verè igitur gloriosa est hæc potestas, in qua Deus ipse eminet. Tenemus nunc quid hoc secundo membro velit Apostolus: nẽpe istos, de quibus loquitur, fuisse homines phreneticos, turbarúmque & confusionis appetentes. Quia nemo potest ἀναρχίαν mundo inducere, quin ἀταξίαν inducat. Isti autem intrepidè probra euomebant in magistratus, vt omnem publici iuris reuerentiã tollerẽt. Hoc autem erat Deum palàm suis blasphemiis impetere. Multi hodie quoque eiusmodi turbulenti homines extiterunt, qui potestatem gladii profanam & illicitam esse iactantes, omnem politiam furiosè euertere satagerent. Tales furias excitat Satan, quæ Euangelii cursum disturbent. Sed præclarè egit nobiscũ Dominus, qui non modò ab hoc exitiali veneno cauendũ esse admonuit: sed veteri etiam exemplo nos muniuit aduersus scandalum. Itaque, nimis improbè faciunt Papistæ, quum seditiosos homines nostra doctrina armari criminãtur. Quasi verò non idem olim Apostolis exprobrari potuerit: qui tamẽ ab hac culpa longissimè aberant.

11 *Quum Angeli.* Præcipitem eorum arrogantiã inde ostendit, quòd plus sibi licentiæ sumere audent, quàm Angeli ipsi. Sed mirũ est, cur Angelos contumeliosum de magistratibus iudicium ferre neget. Quorsum enim sancto ordini aduersi essent, cuius authorem sciunt esse Deum? Quorsum in potestates insurgerent, quas norunt in eodem secum esse ministerio? Hæc ratio quosdam mouit, vt de diabolis hoc putarent dictum. Sed hoc modo absurditatem minimè effugiũt. Quomodo enim hominibus parcendo, tam sobrius esset Satã, qui omnis in Deũ blasphemiæ author est? Deinde eorum opinio Iudæ verbis refellitur. De sãctis porrò Angelis appositè sic loquutus est, si reputamus tẽporis circũstantiã. erãt enim tũc omnes magistrat⁹ ferè impii & sãguinarii Euãgelii hostes. Quare fieri non poterat, quin Angelis Ecclesiæ custodibus exosi essent. Sic tamẽ ab ipsis dãnari dicit homines odio & execratione dignos, vt reuerẽtiã deferãt potestati diuinit⁹ ordinatæ. Hæc, inquit, in Angelis quum sit moderatio, isti intrepidè in dissolutas & effrænes blasphemias ruũt.

12 Isti autem tanquam bruta animalia, naturaliter genita in capturam & perniciem, in quibus nihil intelligunt maledicentes, in sua corruptione peribunt:

13 Recipientes mercedem iniustitiæ: pro voluptate ducẽtes in diem frui deliciis, labes & maculæ deliciantes in erroribus suis, conuiuentes vobiscum:

14 Oculos habentes plenos adulteræ, & inquietos ad peccandum, inescantes animas instabiles, cor habentes exercitatum cupiditatibus, execrabiles filii.

15 Qui relicta recta via aberrauerũt, sequuti viam Balaam filii Bozor, qui mercedem iniustitiæ dilexit:

16 Sed redargutus fuit de sua iniquitate: animal subiugale mutum, humana voce loquens, prohibuit Prophetæ dementiam.

12 Prosequitur quod dicere cœperat de impiis & scelestis illis corruptoribus. Primùm autem mores dissolutos, & obscœnam totius vitæ nequitiã taxat: dein-

deinde sic audaces & proteruos esse dicit, vt scurrili sua garrulitate se insinuét in multorum gratiam. Primùm cõparat eos *brutis animalibus*, quæ in hoc videntur nata, vt se in plagas induant, & ad suum interitum proprio impetu ferantur: acsi diceret, nullis illecebris indutos spõte properare, vt se in Satanæ & mortis laqueos proiiciant. Pro eo quod vertimus *naturaliter* genita, Petrus ad verbum habet, Naturalia genita: sed ad sensum parum refert, siue alterum ex his duobus ab alio quopiam suppositũ fuerit, siue vtrũque ponendo, magis exprimere voluerit quod dicebat. Quod addit, *maledicentes* in quibus non intelligunt, pertinet ad superbiam, cuius proximè meminit. Dicit igitur, Ideò petulanter ab aliis contemni omnem excellentiam, quia prorsus obstupuerint, vt nihil à pecudibus differant. Cæterùm, vbi posui *in* exitiũ: deinde *in* corruptione: vtroque loco est nomen φθορᾶς: sed variè acceptum. Nam quum *perituros* dicit *in sua corruptione*, docet exitiales illis fore suas corruptelas.

13 *Pro voluptate ducentes.* Acsi diceret, Fœlicitatem statuunt in præsentibus deliciis. Scimus in hoc præcellere brutis animalibus homines, quòd animum longius circumagunt. Ergo istud indignum est homine, occupari in præsenti sensu. Quo admonet extricandas esse mẽtes à carnis deliciis, nisi velimus in pecudum ordinẽ redigi. Quod sequitur, hunc habet sensum, Isti vos ac cœtum vestrum fœdis maculis aspergunt. Nam dum epulãtur vobiscum, simul luxuriantur in suis erroribus, amores meretricios & perditam incontinentiam oculis gestúque exprimunt. Erasmus sic reddidit, Conuiuantes in erroribus suis insultant vobis. Sed illud nimis coactum est. Posset nõ ineptè ita exponi, Vobiscum epulantes, vos petulanter ludibrio habent in suis erroribus. Ego tamẽ quod maximè probabile videbatur, reddidi. *Plenos adulterα oculos* vocat libidinosos, & qui intemperanter ad peccandum inquieto motu feruntur: sicuti etiã mox exprimit.

14 *Inescantes animas.* Metaphora inescandi, fideles admonet, vt sibi caueãt ab occultis & fraudulentis eorũ captionibus. Nam eorũ imposturas hamis comparat, qui possent incautos ad interitum rapere. Quum addit *instabiles animas*, cauendi rationem demonstrat, si firmas in fide & timore Domini radices egerimus: ac simul indicat, nulla excusatione esse dignos, qui se talibus blanditiis inescari sinunt: quia hoc eorum leuitati sit imputandum. Adsit ergo fidei stabilitas, & ab impiorum capturis tuti erimus.

Cor exercitatum cupiditatibus. Erasmus rapinas vertit. Et ambigua est Græcæ vocis significatio. Ego Cupiditates malo: quia sicuti prius incontinentiam damnauit in eorum oculis, ita nunc videtur, quæ in corde latent vitia notare. Ad auaritiam porrò hoc restringi non debet. Quòd *execrationis filios* nominat, tam actiuè quàm passiuè posset exponi: hoc est, qui maledictionem quocunque veniant, secum afferunt, vel qui digni sunt execratione. Quoniam autem hactenus recensuit, quantum peruersæ turpísque vitæ exemplo noceant: iterum repetit lethale impietatis venenum in doctrina eos spargere, quo simplices interimant. Comparat eos cum Balaam filio Bozor, qui linguam habuit venalem ad maledicendum populo Dei. Atque vt indignos longa refutatione esse ostendat, dicit Balaam reprehensum fuisse ab asina: atque ita conuictam fuisse eius amentiam. Sed eadem ratione fideles ab omni eorum societate absterret. Fuit enim horribile illud Dei iudicium, quòd asinæ prius se manifestauit Angelus quàm Prophetæ, quòd asina infensum Deum sentiens, vltrà progredi ausa non est, quin potius pedes retulit: quum Propheta cæco auaritiæ suæ impulsu aduersus certam Dei prohibitionem se ingereret. Nam quòd illi tandem respõsum fuit vt iret: signum diuinæ indignationis fuit, magis quàm permissus. Postremò, in summum eius dedecus, os apertum asinæ fuit, vt illã haberet magistrã, qui Dei imperio subiicere se noluerat. Atque hoc prodigio ostẽdere voluit Domin⁹, quàm prodigiosa res sit, veritatẽ in mendaciũ mutare. Quæritur nũc quo iure Balaã Prophetæ titulo insigniatur, quẽ cõstat multis prauis superstitionibus fuisse deditũ. Respõdeo, vaticinandi donũ sic esse particulare, vt qui aliâs nec verũ Deũ colit, nec

puram religionem tenet, posit tamen illo esse præditus. Porrò, Deus in media idololatria Prophetiam ideo interdum extare voluit, quò minus excusationis haberent homines. Nunc si quis summã eorum quæ dixit Petrus, colligat, videbit non minus nostro seculo congruere hanc eius admonitionem. Nam passim grassatur hæc pestis, quòd homines scurrili dicacitate in Dei & Christi ludibriũ abutuntur: imò facetiarum colore, omnẽ religionem subsannant: & quum pecudum in morem, carni suæ sint addicti, fidelibus tamen se permiscent: garriunt aliquid de Euangelio: sed interea linguam prostituunt in obsequium diaboli, vt totum mundum, quoad in se est, æterno exitio deuoueãt. Hac in parte peiores ipso Balaam, quòd gratuitò maledictiones suas fundunt, quum ille nõnisi mercede illectus, ad maledicendum proruperit.

17 Ii sunt fontes sine aqua, nebulæ quæ à turbine agũtur, quibus caligo tenebrarum in æternum parata est.

18 Nam vbi plusquam fastuosa vanitatis verba sonuerint, inescant per concupiscentias carnis lasciuiis eos, qui verè aufugerant ab his qui in errore versantur:

19 Dum libertatem illis promittunt, quum ipsi sint serui corruptionis. A quo enim quis superatus est, huic in seruitutem est addictus.

17 *Fontes sine aqua.* Duabus istis metaphoris docet eos nihil intus habere, quum magnam speciem ostentent. Fons aspectu suo homines ad se inuitat, quia vsum aquæ promittit, tam ad potum quàm alias vitæ commoditates. Simulac apparẽt nebulæ, spem imminentis pluuiæ faciunt ad terrã irrigandam. Dicit ergo istos fontibus esse similes: quia pollent iactantia, acumen aliquod in sententiis, in verbis leporem præ se ferunt: intus tamen aridos esse ac steriles: ideo fallacem esse fontis figurã. Dicit nebulas esse, quæ à vento discutiuntur sine pluuia, aut in calamitosam procellam erumpunt. Quo denotat, nihil vtilitatis vnquam afferre: sæpe autem esse valde noxios. Postea illis iterum denuntiat horribile iudicium Dei, vt hic metus retineat fideles. Quanquam dum tenebrosam caliginem nominat, alludit ad nebulas quæ rem obscurant. Acsi diceret, Pro momentaneis tenebris quas nunc offundunt, illis multò densiores ac æternas paratas esse.

18 *Vbi plusquam fastuosa.* Significat verborum ampullis perstringere simplicium oculos, vt fraudem animaduertere nequeant. Neque enim talibus deliriis mẽtes capi facile esset, nisi prius essent aliquo artificio obstupefactæ. Sonorum ergo & inflatum orationis genus illis esse dicit, quo in admirationem incautos rapiant. Deinde, grãdiloquentia illa, quam pulmo animæ prælargus anhelat (vt inquit Persius) tegendis ambagibus valde est apposita. Huiusmodi astutiam in Valentino & similibus olim fuisse, ex libris Irenæi colligere licet. Voces enim prius inauditas excuderant quarum inani crepitu perculsi imperiti, eorum deliriis irretiebantur. Nec secus hodie phrenetici quidam, qui plausibili titulo se Libertinos vocant. Nam plenis buccis Spiritum & spiritualia crepãtes, quasi supra nubes tonarent, multos suis præstigiis fascinant, vt dicas Apostolum de his propriè vaticinatum esse. Ioco enim & sannis omnia excipiunt. Et quanuis maximè sint insulsi: quia tamen vitiis omnibus indulgent, gratiã in suis nescio quibus facetiis inueniunt. Scopus est, vt sublato boni & mali delectu, quiduis liceat: ab omni legum subiectione soluti homines, libidini suæ obsequantur. Quare hæc Epistola non parum ætati nostræ prodest.

Inescant in concupiscentiis. Eleganter hamis comparat impiorum illecebras, dum quiduis licitum faciunt. Nam vt cupiditates hominum cæcæ sunt ac famelicæ, simulac oblata est licentia, eam

eam feruido impetu arripiunt: sed paulo pòst sentitur hamus, intus strangulans. Cæterùm, expendere operæpretium est totam Apostoli sentẽtiam. Dicit eos qui reipsa ab errantium consortio aufugerant, rursus nouo erroris genere decipi: nempe, dum illis ad omnem intemperantiã habenæ laxantur. Quo admonet, quàm periculosæ sint istorum insidiæ. Illud enim iam erat horribile exemplũ, quòd cæcitas & dẽsæ tenebræ totum ferè humanũ genus occupabant. Hoc itaque duplex quodãmodo erat portẽtum, Homines à communi mundi errore liberatos post perceptam Dei lucem in belluinum stuporẽ reuolui. Hinc monemur quid maximè nobis cauendum sit, postquam semel illuminati sumus: ne scilicet licentiæ prætextu nos alliciat Satan, vt pro carnis libidine lasciuiis nos dedam⁹. Porrò ab hoc periculo tuti erunt, qui seriò incũbent in sanctificationis studiũ.

19 *Dum libertatem.* A repugnantibus ostẽdit, falsò eos promittere libertatem, quum ipsi peccato se in pessimã seruitutem addixerint. Nemo enim dare potest quod non habet. Videtur tamen non satis firma esse ratio: quia accidit interdum vt de Christi beneficiis vtiliter cõcionentur homines nequam, & à Christo prorsus alieni. Sed notandum est reprehendi vitiosam doctrinã, quæ cum vitæ impuritate coniuncta erat. Consilium enim Apostoli est, occurrere fallaci illecebræ, qua stultos inescabant. Dulce est libertatis nomen: eo itaque abutebantur, vt solutus auditor diuinæ Legis metu, in effrænem licentiam se proiiceret. Atqui, longè alia est libertas, quam nobis peperit Christus, & quã offert quotidie per Euãgelium. Sic enim nos eximit à Legis iugo, quatenus nos maledictione obstringit, vt simul à peccati tyrannide, quatenus suis concupiscentiis nos constringit, liberet. Quare, vbi dominantur libidines, adeóque vbi caro regnum occupat, minimè locũ habet libertas Christi. Denuntiat ergo Apostolus omnibus piis, ne aliam libertatem appetant, quàm quæ manumissos à peccato, in liberum iustitiæ obsequium ipsos adducat. Hinc colligimus, semper fuisse impuros homines, qui nomen Libertatis falsò obtenderent: atque hanc vetustam fuisse Satanæ fraudem: ne miremur hodie eandem à fanaticis hominibus Camarinam moueri. Quòd autem Papistæ hunc aduersus nos locum torquent, in eo ridiculam suam impudentiã produnt. Primùm enim spurcissimæ vitæ homines ex suis fœtidis popinis & lupanaribus hoc conuitiũ eructãt, quòd simus corruptionis serui, quorum in vita nullum probrum notare queũt. Deinde quum de libertate Christiana nihil tradamus nisi à Christo & Apostolis sumptum, & interea carnis mortificationem, veráque eius domandæ exercitia multò seuerius exigamus, quàm illi ipsi qui nos infamant: sua maledicta nõ tam in nos euomunt, quàm in Filiũ Dei, quem habemus certum authorem.

A quo enim quis. Sumpta est hæc sententia ex iure militari: sed tamen hoc profanis quoque scriptoribus tritũ est, Nullam esse magis duram aut miseram seruitutem, quàm vbi regnant libidines. Quid ergo nobis agendum est, quibus ideo Spiritum suum contulit Filius Dei, vt non modò emancipemur à peccati imperio, sed carnis etiam & mũdi simus victores?

20 *Nam si ii qui aufugerant ab inquinamẽtis mundi per cognitionem Domini & Seruatoris Iesu Christi, rursum iisdem impliciti superantur: facta sunt illis postrema peiora prioribus.*

21 *Melius enim ipsis esset nõ cognouisse viam iustitiæ, quàm vbi cognouerunt, conuerti ab eo, quod illis traditum fuit, sancto præcepto.*

22 *Sed accidit illis quod vero prouerbio dicitur, Canis reuersus ad proprium vomitum: &, Sus lota, ad volutabrum cœni.*

20 Iterum ostendit quàm perniciosa sit hæc secta, quæ homines Deo conse-

cratos ad pristinam immunditiē & mundi corruptelas retrahit. Ac mali grauitatem cōparatione exaggerat: quia non vulgare sit crimē, defectio à sancta Dei institutione. Præstaret, inquit, nunquam nouisse iustitiæ viam. Nam etsi nulla est ignorantiæ excusatio: seruus tamen qui sciens ac volens contēnit Domini mandata, duplicem pœnam meretur. Huc accedit ingratitudo, quòd spōte lucem Dei extingūt, abiiciunt gratiam sibi datam, excusso iugo contumaciter aduersus Deum lasciuiunt: imò quantum in se est, inuiolabile Dei fœdus, ac sancitum Christi sanguine profanant & abrogāt. Quo magis intentos esse nos decet, vt reuerenter & solicite in cursu vocationis nostræ pergamus. Iam singulas partes propius expendere operæpretium est. *Quum inquinamēta* mūdi nominat, nos in sordibus volutari totósque esse pollutos docet, donec mundo renuntiemus. Per *agnitionem Christi*, non dubium est quin Euangelium intelligat. Vsum eius esse testatur, vt nos à mundi inquinamētis eruat, & procul abducat. Qua ratione paulò pòst vocat *viam* iustitiæ. Ille ergo demum rite in Euangelio profecit, qui probè Christum didicit. Christum autē verè tenet, qui in ipso edoctus est exuere veterem hominem, & induere nouū: quemadmodum & Paulus admonet 3. ad Eph. cap. Quum dicit, *relicto* quod illis traditū fuerat præcepto, reuolui ad suas pollutiones: primùm quàm sint inexcusabiles innuit: deinde admonet, piè rectéque viuendi doctrinā, quanuis omnibus cōmunis sit, & promiscue ad omnes pertineat, peculiariter tamen iis tradi quos Deus Euangelii sui luce dignatur. Porrò ab Euangelio deficere eos pronuntiat, qui mundi inquinamentis se denintegrò mancipant. Peccant quidem & fideles: sed quia dominium peccato non permittunt, non excidunt à Dei gratia, nec deserunt quam semel sunt amplexi, sanæ doctrinæ professionē. Neque enim victi censentur, quū strenuè carni & eius concupiscentiis repugnant.

22 *Sed accidit illis.* Quia multos perturbat hoc exemplum, vbi homines qui se in Christi obedientiam subiecerant, sine metu & pudore in flagitia proruūt: vt scandalum præuertat Apostolus, hoc ex eorū vitio prouenire dicit: quia porci sint & canes. Vnde sequitur, nullam culpæ partem Euangelio posse ascribi. In hunc finē duas citat veteres parœmias, quarum prior habetur apud Solomonē, Prouerbiorum 26. Hoc autē summatim vult Petrus, Euangelium esse medicinam, quæ nos salubri vomitu purgat: sed multos esse canes, qui in suam perniciem resorbent quod vomuerant. Item Euāgelium esse lauacrum quod immunditias omnes nostras abstergit: sed multos esse porcos, qui statim à lotione in cœnū se prouoluant. Interea monentur pii, vt sibi ab vtroque caueāt, nisi velint in canum & porcorū ordine cēseri.

CAPVT III.

1 *HAnc iam, dilecti, secūdam vobis scribo epistolam, in quibus excito per cōmonefactionem, vestram puram mentē,*

2 *Vt memores sitis verborū quæ prædicta sunt à sanctis Prophetis, & præcepti nostri, qui sumus Apostoli Domini & Seruatoris,*

3 *Hoc primùm scientes, quòd venient in extremo dierum illusores, secundum suas ipsorum concupiscentias ambulantes,*

4 *Ac dicentes, Vbi est promissio aduētus eius? Ex quo enim patres dormierunt, omnia sic permanent ab initio creationis.*

Ne secundam Epistolam fastidiant, quasi prima sufficeret, vtranque nō frustra scriptam esse dicit: quia sæpius excitandi sint. Quod vt melius constet, ostendit non fore extra periculum, nisi probè muniti sint: quia certamen habituri sint cum perditis hominibus, qui non modò fidei puritatem corrumpent

falsis

falsis dogmatibus: sed totã fidem, quantum in se erit, funditus euertent. Quum dicit *excito* vestram puram mentẽ, perinde est acsi diceret, Volo ad synceritatem mentis vos expergefacere. Atque ita debent resolui verba, Mentem vestrã excito, vt pura ac liquida sit. Sensus enim est, offuscari piorum mẽtes, & quasi rubiginem contrahere, vbi monitiones cessant. Porrò hinc simul colligimus etiam homines doctrina præditos, nisi continuis monitionibus excitentur, sopitos quodammodo iacere. Nunc apparet, qualis sit admonitionũ vsus, & quantopere nobis sit necessarius. Doctrinam enim semel perceptam suffocat carnis ignauia & otiosam reddit, nisi eam adiuuent monitionum stimuli. Non ergo satis est edoctos esse homines, vt teneãt quod oportet: sed pios doctores incumbere in hanc secundã partem decet, vt doctrinam auditorum memoriæ penitus infigant. Et quia natura vt plurimũ nouitatis cupidi sunt homines, ideóque ad fastidiũ propensi, vtile nobis est tenere quod hic dicit Petrus: vt non modò libenter sinamus nos ab aliis moneri, sed vt se quisque exerceat, doctrinã assiduè memoria repetẽdo, vt mẽtes nostræ pura & liquida eius intelligentia niteant.

2 *Vt memores sitis*. His verbis significat, nos in Prophetarũ scriptis & Euangelio satis habere quo excitemur, modò in his meditandis seduli simus, quantum decet. Quòd ergo rubiginem interdum contrahunt mentes nostræ, vel caligine obducũtur, id nostra ignauia fieri. Ergo vt nobis perpetuò Deus illuceat, huic studio nos dedamus: interea fides nostra in testibus adeò certis & idoneis acquiescat. Nam si Prophetas & Apostolos habemus consentientes nobiscum, imò fidei nostræ ministros: Deum verò authorem, & Angelos approbatores: nõ est quòd nos è gradu moueat impiorum conspiratio. *Præceptum* Apostolorum vocat totam doctrinam qua pios instituerant.

3 *Hoc primum scientes*. Posset participiũ Scientes referri ad Apostoli personam, hoc sensu, Ideo laboro in vobis excitandis: quia scio quale & quantum vobis periculũ ab illusoribus impẽdeat. Ego tamen malo aliter exponere, vt sit participiũ loco verbi, acsi dixisset, Scitote hoc in primis. Prædici enim hoc illis oportuit: quia concuti poterant, si repentè eiusmodi ludibriis ipsos adorti essent impii. Vult igitur eos scire, ac reddi certiores, vt parati sint ad resistendum. Porrò, iterum ad eam doctrinam reuocat fideles, quam 2. cap. attigit. Nã per *dies* extremos satis tritum est regnũ Christi designari, iuxta illud Pauli, Vt fines seculorũ in nos inciderint, 1. Cor. 10. Sensus autem est, Quò propius per Euãgelium offert se Deus mundo, & ad regnum suum homines inuitat: futurum etiam contrà, vt profani homines venenum impietatis suæ audacius euomãt. *Illusores* vocat cõmuni Scripturæ more, qui Dei cõtemptu & sacrilega superbia ingeniosi videri appetunt. Hoc porrò malorum est extremum, vbi homines tremendum Dei numen sannis eludere sibi permittũt. Ita loquitur primus Psalmus de cathedra derisorum. Sic Dauid Psalmo 119.51 conqueritur se fuisse à superbis derisum, quia Legi Dei studebat. Sic Iesaias capite 28. vbi eorũ facit mentionem, supinam eorum securitatem vnà cum stupore depingit. Proinde meminerimus nihil magis esse timendũ, quàm hoc certamen ab illusoribus. Qua de re aliquid diximus 3. cap. ad Gal. Quia tamẽ Spiritus sanctus venturos prædixit, & simul clypeum in manus porrexit, quo possimus eos refellere: nulla nobis excusatio est, quin stem⁹ fortiter, quicquid illos machinari contingat.

4 *Vbi est promissio*. Hæc est periculosa illusio, quum dubitationem iniiciũt vltimæ resurrectionis, qua sublata nullũ amplius est Euangelium, exinanita est Christi virtus, periit tota religio. Ergo Ecclesiæ iugulum rectà petit Satan, dum fidem aduentus Christi conuellit. Quorsum enim mortuus est Christus & resurrexit, nisi vt secum aliquando nos à morte redemptos in vitam æternam colligat? Funditus itaque diruitur pietas, nisi fixa manet resurrectionis fides. Ideo hac parte acrius nos oppugnat Satan. Notanda est autem cauilli forma. Continuam naturæ cursum, qualis ab initio fluere visus est, promissioni Dei opponunt, acsi res essent contrariæ, vel minus inter se congruentes. Quum eadem fuerit patrum fides, inquiunt, nihil mutatum fuit

ab eorum morte. Atqui, multa inde secula præteriisse notum est. Hinc fabulosum esse colligunt, quod de mundi interitu dicitur: quia ex tam longa eius duratione perpetuum fore conijciunt.

5 Nam hoc nesciunt volentes, quòd cæli iam olim fuerint, & terra ex aqua & per aquam consistens Dei sermone:

6 Per quæ mundus qui tunc erat, aqua inundatus periit.

7 Qui autem nunc sunt cæli & terra, eiusdem sermone repositi sunt, & seruantur igni in diem iudicii & perditionis impiorum.

8 Porrò, ne hoc vnum vos lateat, dilecti, quòd vnus dies apud Dominum perinde est vt mille anni: & mille anni vt dies vnus.

5 Vno tantùm argumento refellit illud impiorum cauillum: nempe, quòd mundus semel aquarum diluuio perierit, quum tamen aquis constaret. Quoniam autem satis nota & celebris historia erat, dicit eos *volentes* errare, hoc est, spōte. Nam qui ex diuturno mundi statu, perpetuitatem eius colligunt, oculos malignè claudunt, ne tam dilucidum iudicium Dei cernant. Mundus certè ex aquis habet originem. Chaos enim ex quo producta est terra, Moses vocat aquas, Gen. 1. 2. Deinde ab aquis sustinebatur. Aquis tamen ad eum perdendum vsus est Dominus. Vnde apparet vim naturæ adeò non sufficere fouendo & conseruando mundo, vt potius inclusa sit illic interit⁹ materia, quoties ita Domino visum fuerit. Semper enim hoc reputandum est, mundum non alia virtute propriè cōsistere, quàm verbi Dei: ac proinde inferiores causas inde vim suam mutuari: & prout aguntur, habere diuersos affectus. Ita per aquam mundus constabat: sed aqua per se nihil poterat, quin potius suberat Dei verbo, tāquam inferius organū. Ergo simulac Deo placuit terram perdere, eadē aqua ad mortiferam vndationem obsequium suum præstitit. Nunc videmus quantopere errent qui subsistunt in nudis elementis, quasi in ipsis sita esset perpetuitas, ac nō potius ad Dei nutum flexibilis esset eorum natura. His paucis verbis abundè refutatur eorum petulantia, qui ad Deū oppugnādum physicis rationibus se armant. Historia enim diluuii locuples est testis, solo Dei imperio gubernari totū naturæ ordinem, Gen. 7. 17. Hoc tamen videtur absurdum, quod dicit mundum periisse diluuio, quum prius meminisset cæli & terræ. Respōdeo, cælū tunc quoque fuisse submersum, hoc est, regionem aeris, quæ inter duplices aquas vacua patet. Nam distinctio illa, cuius Moses meminit, Gen. 1. 6, confusa erat. Et cæli nomen hoc sensu sæpe accipitur. Si quis plura desideret, legat Augustinum libro de Ciuit. Dei 20.

7 *Qui autem nunc sunt cæli.* Hoc non infert tanquam consequens. Neque enim aliud fuit ei propositum, quàm derisoribus argutiam excutere, de perpetuo naturæ statu: quales hodie videmus permultos, qui leuiter aspersi philosophiæ rudimentis, quò se pro magnis philosophis vēditent, tātùm profanas speculationes venantur. Atqui, iam hoc planè ex superioribus euictū est, nihil esse absurdi, quū Dominus cælum & terram olim igni absumptum iri pronūtiat: quoniā ignis & aquæ vna est ratio. Nam & apud veteres hoc tritū fuit, ex his duobus summis principiis nata esse omnia. Quoniā autē cū impiis habebat negotiū, de ipsorum exitio nominatim loquitur.

8 *Porrò ne hoc vnum.* Nunc sermonem ad pios conuertit, monétque, vbi de Christi aduētu agitur, vt oculos sursum tollāt. Ita enim fiet, ne præposteris suis votis, præscriptum à Deo tēpus subiiciant. Nā ideo nimis longa expectatio videtur, quia oculos habemus defixos in præsentis vitæ breuitatē: deinde supputando dies, horas & momenta, tædium augem⁹. Verùm, vbi æternitas regni Dei nobis occurrit, multa secula instar momenti euanescūt. Huc ergo nos reuocat Apo-

Apoſtolus, vt ſciamus nō pendere diem reſurrectionis ex præſenti temporum fluxu, ſed ab æterno Dei conſilio: acſi diceret, Ideo homines Deum præuertere cupiunt, quia tempus carnis ſuæ ſenſu metiuntur. Natura autem ad impatientiā ſunt procliues, vt celeritas quoque illis mora ſit. Vos ergo mente in cælos conſcendite. Ita nullum erit vobis longum aut breue tempus.

9 Non tardat Dominus in promiſsione, ſicuti quidam tarditatem exiſtimant: ſed tolerantem ſe præbet erga nos, nolens vllos perire, ſed omnes ad pœnitentiam recipere.

10 Veniet autem dies Domini tanquam fur in nocte: in qua cæli in modum procellæ tranſibunt: elementa autem ardore ſoluentur: & terra, quæque in ea ſunt opera, ardebunt.

11 Quum hæc igitur omnia ſoluantur, quales oportet nos eſſe in ſanctis conuerſationibus & pietatibus,

12 Expectantes properādo aduentum diei Dei, propter quem cæli ſoluentur, & elementa ardore conſumentur?

13 Nouos autem cælos & terram nouam, iuxta promiſſum eius expectamus, in quibus habitat iuſtitia.

9 *Non tardat Dominus.* Alia ratione nimiam ac præpoſteram feſtinationem compeſcit: nempe quòd Dominus aduentum ſuum ideo differat, vt totum humanum genus ad pœnitentiam inuitet. Semper enim nobis animi pruriunt, & ſubinde obrepit dubitatio, Cur non citius venit? Sed vbi audimus Dominum ſaluti noſtræ conſulere vbi differt: & ideo differre, quia noſtri curā habet: nō eſt cur de tarditate amplius queramur. Tardus enim is dicitur, qui occaſionem pigritia effluere ſinit. In Deo nihil ſimile, qui temporum rationem ad ſalutem noſtram optimè attemperat. Atque omnino de totius mundi duratione idem quod de cuiuſque hominis vita ſentiendum eſt. Deus enim tēpus ſingulis prorogando, ſuſtinet eos quoad reſipiſcant. Similiter finem mundi ideo nō accelerat, vt det omnibus reſipiſcēdi ſpatium. Hæc valde vtilis admonitio eſt, vt tempore rectè vti diſcamus, iuſtam alioqui ignauiæ pœnam daturi.

Nolens vllos perire. Mirus hic erga humanū genus amor, quòd omnes vult eſſe ſaluos, & vltrò pereuntes in ſalutem colligere paratus eſt. Notandus autem hic ordo, quòd paratus eſt Deus omnes ad pœnitentiam recipere, ne quis pereat. His enim verbis obtinendæ ſalutis modus indicatur. Proinde quiſquis noſtrûm ad ſalutem aſpirat, diſcat hac via ingredi. Sed hic quæri poteſt, Si neminem Deus perire velit, cur tam multi pereunt? Reſpondeo, non de arcano Dei conſilio hîc fieri mentionem, quo deſtinati ſunt reprobi in ſuum exitium: ſed tātùm de voluntate quæ nobis in Euangelio pateſit. Omnibus enim promiſcuè manum illic porrigit Deus, ſed eos tantùm apprehendit vt ad ſe ducat, quos ante conditum mundū elegit. Cæterùm quū Verbum χωρῆσαι apud Græcos ſæpe etiam neutrum ſit: huic loco non minus aptè quadraret quod in margine poſui, Quòd Deus velit ad pœnitentiam ſimul venire omnes, qui prius vagi & diſſipati fuerant.

10 *Veniet autem dies Domini.* Hoc additum eſt, vt ſemper in excubiis ſint fideles, nec craſtinum ſibi promittant. Duobus enim longè diuerſis vitiis laboramus ferè omnes: nimia feſtinatione, & ignauia. Impatientia enim rapimur ad diem Chriſti nunc iam expectandū. Interea ipſum ſecurè procul reiicimus. Quare ſicuti antehac Apoſtolus importunum feruorem correxit: ita nunc ſomnolentiā nobis excutit, vt omnibus horis ad Chriſtum expectandum ſimus intenti: ne diffluamus, vt fieri ſolet. Vnde enim fit, vt caro ſibi indulgeat: niſi quòd de propinquo Chriſti aduentu nulla ſu-

bit cogitatio? Quod postea sequitur de cæli & terræ incendio, non longa expositione indiget, si quidem eius consilium expendamus. Neque enim hîc subtiliter de igni & procella, & aliis rebus disputare voluit: sed tantùm inde elicere exhortationem, quam mox attexit: nempe vt enitamur nos quoque ad vitæ nouitatē. Sic enim ratiocinatur, Cælum & terram incendio purgatum iri, vt regno Christi respondeant: renouationem itaque in hominibus longè esse magis necessariam. Mali ergo sunt interpretes, qui in argutis speculationibus multum consumunt operæ, quum Apostolus totā hanc doctrinam ad pias exhortationes accommodet. Cælum, inquit, & terra, nostra causa transibunt: an ergo nos in terra demersos esse conuenit, ac non potius sanctam ac piam vitam meditari? Corruptio cæli & terræ igne purgabitur, quum tamen puræ sint Dei creaturæ: quid ergo nobis agendum qui tot inquinamentis sumus referti? In voce *pietatum*, plurali numero abusus est loco singulari, nisi pro exercitiis pietatis accipias. De mūdi elemētis hoc vnū dicam, absumptum iri, tantùm vt nouam qualitatem induant, manente substantia: sicuti ex octauo ad Romanos capite, & aliis locis facile colligi potest.

12 *Expectantes properando.* Ita vertere placuit, tametsi duo sunt participia. Nam quæ seorsum prius habuimus, nunc in vnam sententiā colligit, Quòd festināter debeamus quiescere. Hæc autem repugnantiæ species non parū habet gratiæ: vt in prouerbio, Festina lentè. Quū dicit, *expectamus*, hoc ad spei tolerantiam refertur. Festinationem opponit torpori. Vtrunque appositè. Nam vt spei propria sunt Silētium & Quies: ita semper cauendum ne obrepat carnis securitas: ideo in bonis operibus strenuè laborandum, & in stadio vocationis nostræ celeriter currendum est. Quē prius Diem Christi dixerat, vt etiam passim in Scriptura vocari solet, nunc *Dei* appellat, & meritò. Christus enim tunc exurget, vt restituat Patri regnum, quò sit Deus omnia in omnibus, 1. Cor. 15. 24 & 28

14 Quare dilecti, quum hæc expectetis, studete incontaminati & irreprehensibiles ab eo inueniri in pace:

15 Et Domini nostri tolerantiam salutem existimate: quemadmodum & dilectus frater noster Paulus, secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis:

16 Sicut in omnibus Epistolis, loquens de iis, in quibus sunt quædam difficilia intellectu, quæ indocti & instabiles inuertunt, vt & cæteras Scripturas, ad suam perniciem.

17 Vos igitur, dilecti, præmoniti cauete: vt ne simul nefariorum errore abacti, excidatis à vestra firmitate.

18 Crescite autem in gratia & notitia Domini nostri & Seruatoris Iesu Christi. Ipsi gloria, & nunc, & in diem æternitatis.

14 Rectè à spe ad effectum vel studium piè viuendi argumentatur. Spes enim viua est & efficax: ideo fieri nō potest, quin nos ad se rapiat. Ergo, qui cælos nouos expectat, nouitatem à seipso incipiet, húcque aspirabit toto studio: qui verò in sordibus suis hærent, eos certum est nihil de regno Dei cogitare, ac nihil sapere quàm mundū corruptibilem. Notādum autem quod dicit, *Inueniri* nos debere à Christo irreprehēsibiles. Nam hoc verbo significat, dum alios occupat ac detinet mundi respectus, coniiciendos nobis esse oculos in Dominum: & simul quænā sit vera integritas, ostendit: nempe quæ probatur ipsius iudicio, non autem quæ apud homines laudē habet. Nomen *pacis* accipi mihi videtur pro quieto cōscientiæ statu, qui in spe & tolerantia fundatus est. Quòd enim tam pauci ad Christi iudiciū animos aduertunt, inde fit, quia dum

præcipites

præcipites feruntur importuna sua cupiditate, simul sunt tumultuosi. Ergo Pax ista, silentium est pacatæ animæ, quæ in Dei verbo acquiescit. Quæritur quomodo inueniri quispiam possit à Christo irreprehensibilis, quum tot vitiis laboremus omnes. Sed Petrus hic scopum tantum demonstrat, ad quem tendere fideles oportet, vtcunque eò vsque non pertingant, donec carne sua exuti, Christo penitus adhæreant.

15 *Domini nostri tolerantiam.* Sumit illud pro confesso, Christum ideo diem aduentus sui differre, quia salutis nostræ rationē habeat. Inde igitur animat fideles, quòd in longiore mora, salutis suæ signum habeant. Ita quod tædio frangere alios solet, prudenter retorquet in contrariam partem.

Quemadmodum & dilectus. Facilè cùm ex multis locis, tum ex Epistola ad Galatas colligere licet, nebulones qui passim oberrabant ad turbandas Ecclesias, vt fidē Paulo detraherent, hoc prætextu abusos esse, Quòd illi minus bene cum reliquis Apostolis conueniret. Ergo probabile est, factā à Petro mentionem Pauli esse, ad testandum vtriusque consensum. Nā eiusmodi calumniæ ansam præcidere plusquam necesse fuit. Et tamen dum omnia propius expēdo, mihi fit verisimilius hanc Epistolam ex Petri sensu ab alio compositam, quàm ab eo scriptam esse. Nunquam enim sic loquutus fuisset Petrus. Sed mihi sufficit testem habere tum doctrinæ ipsius, tum voluntatis, qui nihil proferat dissentaneū ab his quæ dicturus erat ipse.

16 *In quibus sunt quædam.* Hoc relatiuum *epistolis* non conuenit: est enim neutrum apud Græcos. Sensus est, In his rebus quarum memini, obscuritatem interdum subesse, ex qua occasionem indocti arripiant in suum exitium errandi. Quibus verbis monemur, sobriè in his rebus tam altis & obscuris philosophandū esse: deinde, aduersus hoc genus scandali erigimur, ne stultæ vel absurdæ quorundam speculationes nos perturbent, quibus implicant ac contorquent simplicem doctrinam, quæ ædificationi seruire debuerat. Notemus autē non arceri nos à lectione Epistolarum Pauli, quòd nonnulla contineant ardua & intellectu difficilia: sed potius nobis commendari, modò sedatam mentē ac docilem afferamus: Leues enim ac volaticos homines damnat Petrus, qui præposterè in exitium suum detorquent quæ sunt omnibus vtilia. Imò, hoc generaliter in tota Scriptura fieri dicit: neque tamē inde colligit, abstinendum ab ea esse, sed tantùm corrigenda esse vitia docet, quæ profectū impediunt: neque id modò, sed etiā lethale nobis reddunt, quod Deus in salutem nostram destinauit. Quæritur tamen, vnde ista obscuritas. Nam Scriptura instar lāpadis nobis refulget, certoque gressus nostros dirigit. Respondeo, nihil esse mirum, si regni Christi mysteriis obscuritatē Petrus attribuat: præsertim si reputemus, quantum sint à sensu carnis abscondita: modum tamen docendi quem tenet Deus, sic temperatum esse, vt conspicuam illic lucem habeant, quicunque Spiritum sanctum viæ ducem sequi non recusant. Multi interea cæci sunt, qui impingūt in ipsa meridie. Alii superbi, qui per deuia vagantes, & quanlibet ardua transuolantes se præcipitant.

17 *Vos igitur, dilecti.* Postquam fidelibus ostendit pericula, à quibus cauendum erat: nunc concludit, vt moniti sapiant. Sed vigilantia opus esse docet, ne opprimantur. Et certè hostis nostri vafrities, tot ac tam multiplices insidiæ, quibus nos adoritur, impiorum hominum captiones, nullum securitati locum relinquunt. Ergo agendæ sunt excubiæ, ne ad nos circunueniendos præualeant Satanæ & impiorum fraudes. Videtur tamen in lubrico locare, & quasi de filo suspendere salutis nostræ certitudinem, quum fidelibus cauendum denuntiat, ne à sua firmitate excidāt. Quid autem nobis fiet, si cadendi periculo subiacemus? Respondeo, hanc exhortationem & similes minimè huc spectare, vt nobis fidei securitatem excutiant, quæ in Deum recumbit, sed vt carnis nostræ desidiam corrigant. Qua de re si quis plura desyderet, petat ex decimo prioris ad Cor. capite. Summa hæc est, Quandiu carne sumus circundati, vrgendam esse nostram tarditatem: idque aptè fieri, quum & nostra infirmitas, & discriminū, quæ nos circunstāt, varietas, nobis ponuntur ante oculos. Cæterùm, hinc minimè labefactari fiduciam (quæ Dei

promiſsionibus inſiſtit.

Creſcite autem in gratia. Ad profectũ etiam hortatur: quia hæc vnica eſt perſeuerandi ratio, ſi aſsiduè progredimur, nec reſides ſubſiſtimus in medio itinere. Acſi diceret, Tutos fore, qui indies proficere ſtudent. Nomen *gratiæ* generaliter pro ſpiritualibus donis accipio, quæ per Chriſtũ conſequimur. Sed quoniam pro fidei menſura bonorum Chriſti ſumus participes, gratiæ ſubiicitur cognitio: acſi dixiſſet, Prout creſcet fides, ſequutura ſimul eſſe gratiæ augmenta.

Ipſi gloria & nunc. Inſigne elogium ad diuinitatem Chriſti comprobandam. Neque enim hoc niſi ſoli Deo cõuenit. Huc pertinet Aduerbiũ præſentis tẽporis *nunc*, ne Chriſtum quandiu in mundi militia verſamur, fraudemus ſua gloria. Addit mox *in diem* æternitatis, vt iam nunc animis concipiamus æternum eius regnum, quod plenam eius gloriam nobis patefaciet.

Iohannis Caluini Commentaria in Epiſtolam Iudæ.

ARGVMENTVM.

TAmetſi de hac quoque Epiſtola diuerſis ſententiis inter veteres certatum fuit: quia tamen vtilis eſt lectu, nec quicquam à doctrinæ Apoſtolicæ puritate alienum continet, iámque olim apud optimos quoſque authoritatem obtinuit: eam libenter aliis adnumero. Breuitas porrò ipſius longam argumenti tractationem nõ deſyderat: & tota ferè ſumma cũ ſecũdo proximæ Epiſtolæ capite cõuenit. Quia enim ſub Chriſtianiſmi titulo obrepſerãt impii nebulones, quibus ſumma voluptas erat, leues & infirmos inducere in profanum Dei contemptum: primùm oſtendit Iudas nõ debere eiuſmodi machinis percelli fideles, quibus ſemper impetita fuerit Eccleſia: & tamen vt ſibi ab eiuſmodi peſtibus ſedulò caueant, hortatur. Quò autem magis exoſos reddat ac deteſtabiles, ſeuerè propinquam Dei vindictã, qualem eorum meretur impietas, illis denuntiat. Iam ſi reputemus, quid noſtra hac quoque ætate ab exordio renaſcentis Euangelii molitus ſit Satan, & quibus adhuc artibus fidem & Dei timorem ſubuertere ſatagat: quæ Iudæ tempori vtilis fuit admonitio, noſtro pluſquam neceſſaria eſt. Sed hoc totũ ex Epiſtolæ lectione melius diſcetur.

1 *IVdas Ieſu Chriſti ſeruus, frater autem Iacobi, vocatis, qui in Deo Patre ſanctificati ſunt, & in Ieſu Chriſto cuſtoditi,*

2 *Miſericordia vobis, & pax, & dilectio augeatur.*

1 *Chriſti ſeruum* ſe vocat, non qualiter promiſcuè nomen hoc in omnes pios competit: ſed Apoſtolatus ſui reſpectu. Peculiariter enim cenſentur Chriſti ſerui quibus publicũ aliquod munus iniunxit. Scimus autem quorſum hoc titulo ſe ornare Apoſtoli ſoleant. Ius ac poteſtatem docendi temere ſibi arrogat, quiſquis vocatus non eſt. Ergo Apoſtolis teſtimonium eſt ſua vocatio, quòd nõ priuato ſe arbitrio ingerant. Quanquam hoc ſolùm per ſe non ſufficeret, in officio eſſe conſtitutos, niſi fideliter in eo ſe gererent. Et certè, vtrunque complectitur qui ſe Dei ſeruũ eſſe prædicat: nẽpe & ſibi functionis, quam exercet, authorem

thorem esse Deum: & bona fide se exequi quod mandatum est. Quia verò hũc titulum plerique mentiuntur, ac se falsò iactant esse, à quo longissimè absunt, semper videndum, an res ipsa professioni respondeat. *Frater Iacobi*. Nomen adscripsit, quod Ecclesiis magis celebre ac notum erat. Etsi enim à nemine mortalium pendet doctrinæ fides & authoritas: magnum tamen hoc fidei subsidium est, quum nobis comperta est hominis integritas, qui doctoris partes suscipit. Adde quòd Iacobi authoritas nõ quasi priuati cuiuspiam hominis hîc obtenditur: sed quia apud omnes Ecclesiæ vnus ex præcipuis Christi Apostolis habebatur. Erat autẽ hic Alphæi filius: quemadmodũ alibi dixi. Imò locus hic mihi suffragatur contra Eusebium & alios, qui tradũt discipulum nescio quem, Obliam cognomine, illum esse cuius meminit Lucas in Actis 15.13, & 21.18, qui præ Apostolis in illa Ecclesia excelluerit. Atqui non dubium est, quin Iudas fratrem suum hîc nominet, quia inter Apostolos fama eminebat. Ergo eum fuisse probabile est, cui præcipuum honorem à reliquis concessum narrat Lucas. *Vocatis, qui in Deo*. Fideles omnes hoc nomine designat: quia Dominus sibi eos segregauit. Sed quia vocatio nihil est quàm æternæ electionis effectus, interdum pro ea capitur. In hoc loco parum refert vtrouis modo exponas. Gratiam enim Dei proculdubio commendat, qua sibi eos in peculium cooptare dignatus est. Ac homines non præuenire Deum significat, neque vnquam ad eum accedere, donec eos traxerit. Eosdem dicit *sanctificatos* in Deo Patre, quod trãsferre licet *Per* Deum Patrem. Ipsam tamen loquendi formam retinui, vt liberum esset iudicium Lectoribus. Potest enim & hic esse sensus, Quòd in seipsis profani, in Deo sanctitatem habeant. Porrò, sanctificandi modus est, quũ Spiritu suo nos regenerat. Altera lectio quã sequutus est vulgaris interpres, paulò durior, ἠγαπημένοις, hoc est, dilectis in Deo Patre. Itaque corruptam esse iudico: & certè in paucis codicibus reperitur. Addit præterea *custoditos* esse in Christo. Satanæ enim semper essemus in mortẽ expositi, adeóque singulis momentis nos centies quasi obuiam prædã raperet, nisi tuti essemus Christi præsidio: quem ideo Pater custodẽ nobis dedit, vt nihil eorum quæ recepit in fidem ac tutelam suam pereat. Triplex ergo Dei beneficium in omnibus piis hîc prædicat Iudas: Quòd eos sua vocatione fecerit Euangelii participes: quòd Spiritu suo regenuerit eos in vitæ nouitatem: & quòd per Christi manum eos custodierit, ne à salute exciderent.

2 *Misericordia vobis*. Idẽ ferè valet Misericordiæ nomẽ, quod Gratiæ in salutationib⁹ Paulinis. Siquis discrimẽ subtilius habere velit, propriè Gratia effectus est misericordiæ: quia non alia causa Deus nos in amorẽ cõplectitur, nisi quia miserias nostras respicit. *Charitas* tam Dei erga homines, quàm hominum inter se potest intelligi. Si ad Deum referas, sensus erit, Vt in illis augescat, & magis indies sanciatur in eorum cordibus diuini amoris fiducia. Illud tamen alterum nõ malè etiam quadrat, vt Deus accendat & confirmet in ipsis charitatem mutuã.

3 Dilecti, quum omne studium adhiberem ad scribendum vobis de communi salute, necesse habui scribere vobis ad vos hortandos, vt certando adiuuetis eam, quæ semel tradita est Sãctis, fidem.

4 Subingressi enim sunt quidam homines, olim præscripti in hoc iudicium, impii, Dei nostri gratiam transferentes in lasciuiã: & Deum, qui solus est herus, & Dominum nostrum Iesum Christum negantes.

3 *Quum omne studium*. σπουδὴν ποιούμενος verti, Adhibens studium. Ad verbum sonat, Facere diligentiam. Porrò, sententiam hanc multi interpretes ita resoluunt, Quòd vehemens studium Iudam ad scribendum compulerit. Quẽ-

admodum dicere solemus, eos qui serio aliquo affectu ardent, sibi non posse temperare. Ergo necessitas, secundum eos, in eo fuit, quòd desyderium scribendi non patiebatur Iudam silere. Ego autem potius duo hic membra distincta esse puto, Quòd quum alioqui satis propensus, & sedulò intentus ad scribendum esset, necessitas etiam eum coegerit. Significat ergo se libenter quidem & cupide ad eos scribere: sed tamen necessitate etiam vrgeri vt id faciat: quia scilicet, vt in contextu sequitur, oppugnati ab improbis, ad pugnam instruendi erant. Ergo hoc priore loco testatur Iudas, sibi tantæ curæ esse eorum salutem, vt scribere vltro optarit, & quidem studiose. Deinde, vt illorum attētionem excitet, rem simul ita postulasse dicit. Acres enim stimulos admonet necessitas. Nisi præmoniti fuissent quantopere sibi necessaria esset hæc cohortatio: poterāt ad legēdum esse pigri & resides. Quum verò ex præsenti eorum necessitate se scribere præfatur, perinde est acsi classicum caneret excitiendo torpori.

De communi salute. Quidam codices addunt vestra: sed perperam, meo iudicio. Nam cōmunem illis secum salutem facit. Atque hoc doctrinæ quæ proferenda est, nō parū addit ponderis, quum quis ex proprio sensu & experientia loquitur. Futilis enim erit sermo, si de salute apud alios disseramus, cuius nullum ipsi habeamus gustum. Practicum ergo, vt ita loquar, doctorem se profitetur Iudas, quum in eiusdem salutis consortiū, piorū numero se aggregat. *Vt vos horter ad concertandum*. Ad verbum est, Exhortans vos. Sed quum finem consilii sui notet, ita resolui debet oratio. Quod transtuli *fidem* certando adiuuare, tantundem valet, atque in retinenda fide eniti, & contrarios Satanæ insultus fortiter sustinere. Monet enim vt in fide perstēt, obeūda esse varia certamina, ac continuam illis militiam instare. *Fidem* dicit *semel traditam*, vt ipsam sciāt hac lege se esse adeptos, ne vnquam deficiāt vel excidant.

4 *Subingressi*. Tametsi piis semper infestus est Satā, eósque subinde lacessere non desinit: eos tamen quibus scribit, de præsenti necessitate admonet. Nunc, inquit, peculiariter vos aggreditur Satan & lacessit. Sumenda igitur arma sunt ad resistendum. Hinc colligimus, prudenter dispiciendum esse bono & fido pastori, quid præsens Ecclesiæ vsus postulet, vt huc accommodet suam doctrinam. Verbum παρεισέδυσαν quo vtitur, obliquam & furtiuam insinuationem notat, qua Sathanæ ministri incautos decipiunt: noctu enim & dormientibus agricolis lolium suum spargit Satan, vt purum corrumpat Domini semē. Ac simul docet intestinum esse hoc malum. Nā hic quoque Sathanæ astus est, suscitare ad nocendū eos qui ex grege sunt, quò facilius obrepant. *Antè descripti*. Iudicium vocat, vel damnationem, vel reprobū sensum quo feruntur, vt pietatis doctrinam peruertant. Neque enim id quisquam facere potest, nisi suo exitio. Porrò, hæc metaphora inde sumpta est, quòd æternum Dei consilium quo ordinati sunt fideles ad salutem, Liber vocatur. Quum autem illos morti æternæ addictos audiunt fideles, cauere sibi debent, ne eodem se inuoluant exitio. Quanquā simul occurrere periculo voluit Iudas, ne quos rei nouitas turbaret vel percelleret. Nam si illi iam olim descripti sunt, sequitur non nisi certo Dei consilio exerceri Ecclesiam. *Dei nostri gratiam*. Iā qualis fuerat pestis illa, clarius exprimit. Dicit enim gratia Domini abusos esse, vt ad impuram & profanam peccandi licentiam se & alios prostituerent. Atqui longè in aliam finem apparuit Dei gratia, vt scilicet abnegata impietate, & terrenis desideriis, sobriè, & iustè, & piè viuamus in hoc seculo. Sciamus ergo nihil esse pestilentius hoc hominum genere, qui ex Christi gratia, lasciuiēdi prætextū captant. Quia gratuita Dei misericordia nos salutem consequi docemus, huius criminis nos insimulāt Papistæ. Sed quid verbis refellere eorum impudētiam attinet? quum nos pœnitentiam, timorem Dei, vitæ nouitatem vbique vrgeamus: ipsi autem non modò pessimis exemplis totum mundum corrumpant, sed etiam impia sua doctrina veram sanctitatem, & purum Dei cultum tollant è mundo? Quāquam eos de quibus loquitur Iudas, potius existimo Libertinis nostri tēporis fuisse similes, vt clarius patebit ex contextu. *Deum, qui solus herus est*. Vetusti quidam codices habent, Christum, qui

qui solus est Deus ac herus. Et certè in secunda Petri Epistola, solius Christi fit mentio, & illic Herus vocatur. *Christum* verò *abnegari* intelligit, quum hi qui sanguine illius redempti fuerant, diabolo se rursus mancipantes, incomparabile illud pretium quantum in se est, irritum faciunt. Ergo, vt nos in suo peculio Christus retineat: ideo pro nobis mortuum esse, & resurrexisse meminerimus, vt dominetur vitæ nostræ ac morti.

5 *Commonefacere autem vos volo, quum istud semel noueritis, quòd Dominus postquam ex terra AEgypti populum seruauerat, postea non credentes perdidit.*

6 *Angelos verò qui principatum suum non seruauerāt, sed reliquerant suum domicilium: in iudicium magnæ diei vinculis æternis sub caligine seruauit.*

7 *Quemadmodum Sodoma & Gomorrha, & quæ circùm erant vrbes, quum simili modo scortatæ essent, & abiissent post carnem alienam, propositæ sunt in exemplar, ignis æterni iudiciū sustinentes.*

5 *Cōmonefacere.* Vel modestiæ causa excusat, ne videatur tanquā rudes de rebus incognitis docere: vel certè (quod mihi magis placet) maioris vehementiæ causa, se nihil nouum aut illis inauditū afferre profitetur: quò plus fidei & authoritatis obtineat quod dicturus est. Ego, inquit, tantùm in memoriam vobis reuoco quæ iam semel didicistis. Quemadmodū verò scientiam illis tribuit, vt ad cauendum magis sint attenti: ita ne superuacuum esse putent quem erga eos suscipit laborem, illos monitionibus opus habere dicit. Neque enim hic tantùm est verbi Dei vsus, vt discamus quæ nunquam fuimus edocti, sed etiam vt nos excitet ad ea quæ iam tenemus, seriò meditāda, nec torpere nos in frigida notitia sinat. Summa autem est, Postquam à Deo vocati sumus, non securè esse gloriandum eius gratia: sed potius solicitè in eius timore ambulandum. Quia siquis Deo in hunc modum illudat, non impunè cessurus sit gratiæ eius contemptus. Hoc tribus exemplis demonstrat. Primò enim vltionem cōmemorat, quā de incredulis sumpsit Deus, quos virtute sua redemptos in populum cooptauerat. Eadem ferè cōparatio est apud Paulum, prioris ad Corinth. decimo capite. Summa est, Quos Deus summis beneficiis ornauerat, quos extulerat in eūdem honoris gradum, quo nos hodie dignatur, postea seuere vltus est. Ergo frustra Dei gratia superbiunt, quicunque eius vocationi non respondent. Nomen *populi* honorificè capitur pro Gente sancta & electa. Acsi diceret, nihil illis profuisse quòd singulari priuilegio in fœdus assumpti essent. Quum *incredulos* vocat, fontem designat malorum omnium. Inde enim quæcunque eorum peccata Moses commemorat, quòd se Dei verbo regi non sustinebant. Nā vbi fidei subiectio, necesse est vt simul in omnibus vitæ partibus constet erga Deum obedientia.

6 *Si Angelis.* Argumentū à maiori ad minus. Angelorū enim conditio præstantior fuit quàm nostra: & tamen eorū defectionem horribili exemplo vltus est Deus. Non igitur perfidiæ nostræ ignoscet, si à gratia, in quam nos vocauit, desciuerimus. Hæc certè pœna, quæ cælorum incolis, & tam excellentibus ministris Dei inflicta fuit, assiduè nobis ante oculos versari debet: ne quando in comtēptū gratiæ Dei efferamur, vnde præcipites ruamus in exitium. ἀρχὴ, hoc loco, tam pro origine, quàm principatu aptè sumi potest. significat enim Iudas ideo pœnam dedisse, quia spreta Dei bonitate à prima vocatione exciderint. Et statim sequitur expositio, quū dicit, *Reliquisse* suum domicilium. Nam non secus ac fieri solet à militibus trāsfugis, statio in qua collocati erant, ab illis deserta fuit. Notāda est etiā pœnæ atrocitas,

quam exprimit Apoſtolus. Non modò liberi erant ſpiritus, ſed cæleſtes dominationes: nunc perpetuis vinculis conſtricti tenentur. Non modò fruebantur glorioſa Dei luce, ſed eius ſplendor in illis refulgebat, vt inde quaſi per radios ſe ad omnes mundi partes diffunderet: nũc ſub caligine demerſi ſunt. Porrò nobis fingendus non eſt locus, quo incluſi ſint diaboli. Simpliciter enim docere voluit Apoſtolus, quàm miſera ſit eorũ cõditio, ex quo propter apoſtaſiam, ſua dignitate priuati ſunt. Nam quocunque pergant, ſecũ trahunt ſua vincula, & ſuis tenebris obuoluti manẽt. Interea in magnum diem, extremum eorum ſupplicium differtur.

7 *Sicut Sodoma & Gomorrha.* Hoc exemplum magis generale eſt. Teſtatur enim Deũ, nullo hominũ genere excepto, promiſcuè pœnam ſumere de omnibus impiis. Et Iudas ipſe poſtea cõmemorat incendiũ illud quo perierũt quinque vrbes, typum eſſe ignis æterni. Ergo Deus tunc inſigne documẽtum ſtatuit, quod vſque in finem mundi in timore homines contineret. Vnde toties illius fit mentio in Scriptura. Imò quoties memorabile aliquod vel tremendũ Dei iudicium notare volunt Prophetæ, ſub figura ignis ſulphurei illud pingentes, ad Sodomæ & Gomorrhæ interitũ alludũt. Quare nõ ſine cauſa Iudas propoſito eiuſmodi ſpeculo, terrorem ſeculis omnibus incutit. Quum dicit *vicinas vrbes* in ſimilem cum illis modũ ſcortatas eſſe, hoc non ad Iſraelitas & Angelos, ſed mutuò ad Sodomam & Gomorrham refero. Nec obſtat, quòd pronomen τούτοις, maſculinum eſt. Nam ad incolas potius quàm ad loca Iudas reſpexit. *Abire poſt alienam carnem* poſuit, pro Abripi ad prodigioſas libidines. Scimus enim Sodomitas communi ſcortandi licentia non cõtentos, magis execranda & præpoſtera fœditate pollutos fuiſſe. Notandum eſt, quòd eos ſubiicit igni æterno. Nã hinc colligimus formidabile illud ſpectaculum, quod deſcribit Moſes, tantùm grauioris pœnæ fuiſſe imaginem.

8 Similiter, iſti quoque ſomniis deluſi, carnẽ quidẽ cõtaminãt, dominationẽ verò reiiciunt, & in glorias maledicta congerunt.

9 Atqui, Michael Archangelus, quando iudicio diſceptans cum diabolo, diſputabat de corpore Moſis, non auſus fuit iudicium inferre contumeliæ: ſed dixit, Increpet te Dominus.

10 Iſti verò quæcunque non nouerunt cõuitiis inceſſunt. Quæcunque verò naturaliter, tanquam bruta animalia ſciunt, in iis corrumpuntur.

8 *Similiter iſti,* &c. Similitudo iſta præciſe vrgenda non eſt, acſi in omnibus eos, quorũ meminit, Sodomitis conferret, vel Angelis apoſtatis, vel incredulo populo. Tantùm indicat, eſſe vaſa iræ ad interitũ deſtinata: nec poſſe Dei manum effugere, quin aliquãdo in ipſis quoque tale documentum ſtatuat. Conſiliũ enim eius eſt, abſterrere pios, quibus ſcribit, ne illorum conſortio ſe inuoluãt. Porrò, hoc loco incipit illos impoſtores clarius deſcribere. Ac primùm dicit eos velut ſomniãdo polluere carnem ſuam. Quibus verbis ſtupidam impudẽtiam notat: acſi diceret, Proiectos eſſe ad omnem fœditatem, à qua nequiſſimi etiam abhorrent, niſi ſomnus pudorẽ adeóque ſenſum tollat. Eſt igitur metaphorica loquutio, qua ſignificat ipſos tam eſſe hebetes, vt ſine vlla verecundia ad omnem turpitudinem ſe proſtituant. Notanda autem eſt antitheſis, quũ dicit eos *carnem inquinare*, hoc eſt, quod minus præſtantiæ habet, dehoneſtare: & tamẽ ſpernere, quaſi probroſum, quod in genere humano maximè excellit. Ex hoc ſecundo mẽbro apparet fuiſſe tumultuoſos homines, qui anarchiam quærerent, vt ſoluti legum metu, liberius peccarent. Atque hæc duo ſemper ferè coniuncta ſunt, vt qui proiecti ſunt ad nequitiã, ſimul omnem ordinem

ordinẽ abolitũ esse cupiãt. Porrò, tametsi hic erat eorum scopus, abſque iugo exultare: apparet tamen ex Iudæ verbis proterue eos & contumeliose de magistratibus loqui solitos. Quemadmodum hodie fanatici homines non tantùm fremunt se cohiberi magistratuũ imperio: sed furiose aduersus omnẽ politiam declamitant: ius gladii profanũ esse dicunt & pietati aduersum. Denique ex Ecclesia Dei Reges & omnes magistratus superciliose abdicant. *Glorias* vocat ordines excellentia præditos, & qui honore supereminent.

9 *Atqui Michael archangelus.* Breuius hoc argumentum Petrus, & in genere perstringit, quòd Angeli qui longe præstant hominibus, non tamen audeant contumeliosum iudicium inferre. Porrò, quia hanc historiã ex libro apocrypho sumptam putarunt, inde factum est vt minus ponderis haberet Epistola. Sed quum Iudæi tum multa habuerint ex Patrum traditionibus, nihil absurdi esse video, si dicamus Iudam retulisse quod iam a multis seculis fuerat per manus traditum. Scio equidem multas ineptias hoc titulo receptas fuisse, quemadmodum hodie Papistæ quælibet insulsa monachorum deliria, in hoc catalogo recensent. Sed hoc non obstat, quin historias quasdam habuerint scriptis non proditas. Hoc extra controuersiam est, Mosem à Domino sepultum esse, hoc est, certo Dei cõsilio occultũ fuisse eius sepulchrum. Abscõditi autem sepulchri causa nemini obscura est, ne scilicet corpus eius in superstitionis materiam abducerent Iudæi. Quid ergo mirũ, si Prophetæ corpus diuinitus absconditum, Satan in mediũ proferre conatus est? Angeli autem contrà obstiterunt, sicuti eorum ministeriũm semper Deo promptũ est. Et certe videmus Satanam omnibus fere seculis hunc lapidẽ mouisse, vt corpora seruorum Dei totidem stultis hominibus idola essent. Quare, ob hoc testimonium, quamuis in Scriptura non reperiatur, suspecta nobis esse hæc Epistola non debet. Quòd Michael aduersus Satanam disceptans solus inducitur, nouum non est. Scimus Angelorum myriadas præstò semper esse ad Dei obsequium: sed ipse ad res gerendas hunc vel illum cum delectu adhibet, prout placuit. Quod à Michaele dictum refert Iudas, apud Zachariam 3.1 quoque habetur, Increpet te Deus, vel cõpescat, Satan. Est autẽ cõparatio maioris & minoris, vt vocant. Nõ ausus est Michael atrocius maledicere Satanæ, qui tamen reprobus est ac damnatus, quàm vt illũ Deo cohibendũ traderet. Isti autẽ potestates, quas singulari honore ornat Deus, extremis probris incessere nõ dubitant.

10 *Quæ non norunt.* Significat eos nihil nisi crassum & quasi pecuariũ sapere: ideóque non præcipere quid hononore dignum sit: tamen accedere hanc insanam audaciam, vt damnare non vereantur quæ captum eorum superant. Item, diuerso vitio laborare, quòd quum pecudum more ad ea ferãtur quæ sensibus corporis se ingerunt, in illis nihil seruent modestiæ: sed se penitus ingurgitent, non secus ac porcus in luti fœtorem se prouoluit. Aduerbium Naturaliter, rationi & iudicio opponitur. Solus enim naturæ impetus in brutis animalibus regnat: ratio autem hominibus moderari debet, & eorum appetitus frænare.

11 Væ illis, quoniam viam Cain ingreßi sunt: & deceptione mercedis Balaam effusi sunt: & contradictione Core perierunt.

12 Hi sunt in fraternis vestris conuiuiis maculæ, inter se conuiuantes, securè pascentes seipsos: nubes aqua carentes, quæ à ventis circunagantur: arbores autumni emarcidæ, infrugiferæ, bis emortuæ, & eradicatæ:

13 Vndæ efferatæ maris, despumantes sua ipsorum dedecora: stellæ erraticæ, quibus caligo tenebrarum in æternum seruata est.

11 *Væ illis.* Mirũ est cur eos tam durè insectetur, quum ne aduersus Satanã quidem contumeliæ iudicium Angelo permissum fuisse nuper dixerit. Sed voluit generalem regulam præfigere. Tantùm Michaelis exemplo breuiter ostendit, quàm intolerabilis sit istorum furor, dũ petulãter conuitiis proscindũt, quod Deus honorat. Licebat certè Michaeli, vltimo anathemate fulminare in Satanam. Et videmus quàm vehementer insurgant interdum Prophetæ cõtra impios. Sed quũ Michael ab extrema seueritate, alioqui licita, abstineat, quàm furiosum est erga creaturas gloria excellentes nullum modum tenere? Ceterùm quum de illis pronuntiat, non tam illis malũ imprecatur, quàm præmonet, qualis illos exitus maneat. Idque facit, ne quem incautum secum in perniciem rapiãt. Dicit eos imitatores esse *Cain*, qui Deo ingratus, cultum eius impio & scelerato corde peruertens, ius primogenituræ sibi abdicauit. Dicit instar *Balaam* mercede fuisse deceptos, quia pietatis doctrinam turpis lucri gratia adulterãt. Sed metaphora, qua vtitur, aliquantò plus exprimit. Dicit enim *effusos* esse: quia scilicet instar aquæ diffluẽtis projecta sit eorum intemperies. Tertiò dicit eos imitari *Contradictionem Core*: quia scilicet bene compositum Ecclesiæ statum perturbent.

12 *In fraternis conuiuiis maculæ.* Qui legũt, Inter charitates vestras, non satis germanum sensum, meo iudicio, explicant. Nam ἀγάπας vocat conuiuia, quæ inter se agitabãt fideles, fraternæ vnitatis testãdæ causa. Tales epulas dehonestari dicit ab impuris hominibus, qui dissolutè postea seipsos pascunt. Erat enim illic summa frugalitas & moderatio. Fas ergo non erat, gurgites illuc admitti, qui postea intemperanter abdomen suum alibi replerent. Nonnulli codices habent, Conuiuantes vobiscum. Quæ lectio si magis placeat, sensus erit, illos nõ dedecori modò esse, sed graues ac molestos, vt qui publicis Ecclesiæ sumptibus, ventrem suum intrepidè farcirent. Paulò aliter Petrus, qui eos in erroribus deliciari scribit, & vnà cum grege fideliũ vesci. Acsi diceret, Incõsideratè facere eos, qui tam noxios serpentes alunt: & bis stultos, qui profusæ eorum luxuriæ indulgent. Atque hodie vtinam plus iudicii in quibusdam bonis viris foret, qui dum erga improbos nimis benigni esse appetunt, magnum toti Ecclesiæ damnum afferunt.

Nubes aqua carentes. Duas similitudines quæ habentur apud Petrum, in vnam colligit, eodem tamen sensu. Vanam enim ostentationẽ vterque taxat. Quia nebulones isti quum multa promittant, intus tamen aridi sunt, atque inanes. Quemadmodum nubes procellis agitatæ, spem pluuiæ faciunt: sed statim euanescunt in nihilum. Petrus addit sicci & vacui fontis similitudinẽ. Iudas autem plures metaphoras in eundem finẽ congerit: quòd *Arbores* sint emarcidæ: quẽadmodum autumno defluit arborũ vigor: postea vocat arbores *infrugiferas, eradicatas & bis emortuas*. Acsi diceret nihil intus esse succi, vtcunque appareant folia.

13 *Vndæ efferatæ maris.* Quorsum hoc additum sit, melius ex Petri verbis colligere licet: nempe quòd inflati superbia, magniloquo styloverborum ampullas efflant, vel potius despumant. Interea adeò nihil afferunt spirituale, vt potius homines deiiciant ad brutorum animalium stuporem. Tales, vt prius dictum est, hodie sunt fanatici homines, qui se Libertinos vocant. Dicas mera eos tonitrua sonare. nam communi sermone spreto, exoticũ nescio quod idioma sibi fingunt. Postquam visi sunt suos discipulos supra cælũ rapere, repẽtè in belluinos errores procidũt. Fingũt enim innocentiæ esse statum, vbi nulli discrimen est turpis & honesti. Fingunt spiritualẽ esse vitam, dum extincto metu, securè sibi quisque indulget: nos fieri deos, quia spiritus ex corporibus migrantes Deus absorbeat. Quò maiore studio ac reuerẽtia nobis colẽda est Scripturæ simplicitas, ne argutius quàm par est philosophando, non cælo appropinquemus, sed potius in multiplices labyrinthos mergamur. Ideo *stellas erraticas* vocat, quia euanida lucis specie oculos perstringant.

14 *Prius autẽ etiam iis vaticinatus est septimus ab Adã,*

Enoch,

Enoch, dicens, Ecce venit Dominus in sanctis millibus suis,

15 Vt faciat iudicium aduersus omnes, & redarguat ex eis omnes impios de factis omnibus impietatis, quæ impiè patrarunt, déque omnibus duris quæ loquuti sunt aduersus Deum peccatores impii.

16 Hi sunt murmuratores, queruli, iuxta cōcupiscentias suas ambulantes, & os illorum loquitur tumida, admirãtes personas vtilitatis gratia.

14 *Prius autem.* Vaticiniũ hoc potius ἄγραφον fuisse puto, quàm ex apochrypho libro adductum. Fieri enim potest, vt dictum hoc memorabile veteres commendarint posteris. Siquis roget, quum passim occurrant in Scripturis non absimiles sententiæ, cur non ex aliquo Propheta scriptum testimonium citauerit. Solutio in promptu est: Voluisse ab vltima vetustate repetere quid Spiritus de illis pronuntiauerit. Atque hoc verba sonant. *Septimum* enim ab Adam nominatim dicit, vt vaticinii antiquitatem commendet: quòd scilicet iam priore mundo extiterit. Quòd autem Prophetiam hanc dixi ex relatu notã fuisse Iudæis: si quis aliter sentiat, non contendo: sicut nec de Epistola quidẽ, sitne Iudæ, an alterius cuiuspiã. Tãtùm in rebus dubiis quod probabile est, sequor.

Ecce venit. Præteritum loco futuri, more Prophetico. Dicit *venturum* cum Sanctorum millibus: sub quibus verbis tam fideles quàm Angelos designat. Nã ornabunt vtrique Christi tribunal, quũ ad iudicandum orbem descendet. *Millia* dicit, quemadmodum & Daniel 7.10 Angelorum myriadas prædicat: ne impiorum multitudo, quasi violentum mare, filios Dei abripiat, dum fore cogitãt vt suos aliquando colligat Dominus, quorum pars in cælo habitans, nunc oculos nostros fugit, pars sub ingenti paleæ cumulo obruta latet. Quæ autem reprobis impẽdet vindicta, electos in metu & solicitudine cõtinere debet. Loquitur de factis & dictis: quia isti corruptores non tãtùm scelerata vita, sed impuro & peruerso sermone plurimum nocebant. *Duros* autem vocat sermones, ob præfractam audaciam, qua elati se petulanter ingerunt.

16 *Hi sunt murmuratores.* Quia sibi in prauis cupiditatibus indulgent, simul difficiles sunt ac morosi, vt illis nunquã satisfiat: hinc fit vt semper obmurmurẽt ac querãtur, quantumuis se illis benignè probi homines impendant. Magniloquẽtiam taxat, quòd seipsos fastuosè iactẽt. Sed interea ostendit illiberali esse ingenio: quia seruiliter se demittãt, lucri gratia. Ac vulgò hæc inæqualitas perspicitur in eiusmodi nebulonibus. Vbi nemo est qui corũ insolentiã reprimat, vel nullus est respectus qui obstet, intolerabilis eorũ est superbia: adeò imperiosè quiduis sibi arrogant. Quos autẽ metuũt, vel à quibus sperant aliquid cõmodi, iis sordidè blandiuntur. *Personas* accipit, pro externa magnitudine vel potentia.

17 Vos autem, dilecti, memores estis verborum quæ prædicta sunt ab Apostolis Domini nostri Iesu Christi: nempe,

18 Quòd vobis dixerunt, Vltimo tempore futuros derisores, qui secundum concupiscentias suarum impietatum ambularent.

19 Hi sunt, qui seipsos segregant, animales, Spiritum non habentes.

17 *Vos autem.* Vetustissimæ Prophetiæ nũc Apostolorũ monitiones, quarum recens erat memoria, subiicit. Verbum μνήσθητε, non multùm refert, Indicatiuo, an hortandi modo legas. Manet enim idem sensus, Prædictione, quam

citat, munitos, non debere percelli. *Tēpus vltimum* intelligit, quo renouata Ecclesiæ conditio, fixum statum accipit vsque in finem mundi. Cœpit autem à priore Christi aduentu. *Derisores* vocat more Scripturæ, qui impio & profano Dei contemptu inebriati, in belluinum numinis contemptum prosiliunt: ita vt nulla eos religio contineat amplius in officio: quia nullus hæret futuri iudicii metus in eorum animis, nulla spes æternæ vitæ. Quemadmodum hodiæ passim Epicureis Dei contemptoribus mundus scatet, qui excussa prorsus omni reuerentia, furiose totam pietatis doctrinam, quasi fabulosam subsannant.

19 *Qui segregant.* Nonnulli codices Græci participium absolutum habent. Alii addunt. ἑαυτοὺς: sed eodem ferè sensu. Intelligit enim eos discessionem facere ab Ecclesia, quoniam disciplinæ iugum ferre nequeant, vt qui carni addicti, à spirituali vita abhorreant. *Anima* hîc spiritui, hoc est, renouationis gratiæ opponitur: ideóque vitiosum ingenium significat, quale est in hominibus nondum regenitis. Nam in hac degenere natura, quam ab Adam trahimus, nihil nisi crassum est ac terrenum: vt nulla pars nostri ad Deum aspiret, donec renouati simus eius Spiritu.

20 Vos autem, dilecti, sanctissimæ vestræ fidei vosmet superstruentes, in Spiritu sancto precantes,

21 Vosmet in charitate seruate, expectantes misericordiã Domini nostri Iesu Christi in vitam æternam.

22 Et hos quidem miseramini diiudicantes:

23 Illos verò per timorem seruate ex incendio rapientes, odio prosequentes etiam maculatam à carne tunicam.

24 Ei autem qui seruare potest vos à peccato immunes, & statuere in conspectu gloriæ suæ irreprehensibiles cũ exultatione,

25 Soli sapienti Deo, Seruatori nostro, gloria & magnificentia, & imperium, & potestas, nunc, & in omnia secula, Amē.

20 *Vos autem, &c.* Modum ostendit, quo omnes Satanæ machinas disiicere queant, nempe sic charitatem habentes fidei annexam, quasi in custodia excubent vsque ad Christi aduentum. Verùm, vt creber ac densus im metaphoris, suas hîc quoque loquendi formas habet, quæ breuiter notandæ sunt. Iubet primo loco, vt se *fidei superstruant.* Quo significat, retinendum esse fidei fundamētum: sed primam institutionem non sufficere, nisi assiduè ad profectum contendant, qui in recta fide sunt iam fundati. *Sanctissimam* appellat eorum fidem, vt solidè in eam recumbant, eiúsque firmitudini innixi, nunquam vacillent. Sed quum tota hominis perfectio in fide consistat, absurdum esse videtur quod superstruere aliud ædificiũ iubet, quasi fides tantùm inchoet hominem. Hanc quæstionem soluit Apostolus, quũ statim addit, *Ædificari* homines super fidem, addita charitate. Nisi forsan ita accipere quispiam malit, homines fidei superstrui, quoad in ea proficiunt. Et certè quotidiani fidei progressus efficiunt, vt ipsa in iustum ædificii modum assurgat. Hoc modo præciperet Apostolus, in fide crescendum esse, instandum precibus, & charitate retinendam esse vocationem.

In Spiritu precantes. Hæc perseuerandi ratio, si Dei virtute instructi simus. Ergo quoties de fidei constantia agitur, ad preces confugiēdum est. Quia autem perfunctoriè vulgò oramus, addit, *in spiritu*: acsi diceret, Tantam esse pigritiam, tantúmque frigus carnis nostræ, vt rite orare nemo queat, nisi Spiritu Dei excitatus: sic ad diffidentiam & trepidationem nos esse procliues, vt nemo Deum vocare Patrem ausit, nisi ille eodem Spiritu dictante. Nam hinc solicitudo, hinc ardor & vehementia, hinc

hinc alacritas, hinc fiducia obtinendi, hinc denique gemitus illi inenarrabiles quorum meminit Paulus Rom.8. Ergo non abs re Iudas docet neminem posse orare vt oportet, nisi directore Spiritu.

21 *In charitate vos seruate.* Charitatem velut custodē ac præsidem vitæ nostræ statuit:nō vt eā opponat Dei gratiæ, sed quia hic rectus vocationis nostra cursus est, si pergimus in charitate. Quoniā verò multa nos ad defectionem solicitāt, vt difficile sit nos seruare Deo vsque in finē integros, ad vltimū diē fideles reuocat. Sola enim eius expectatio sustinere nos debet, ne vnquā animos despondeamus. Alioqui singulis momētis deficere necesse erit. Notandum autem, quòd vitam æternam non vult sperari, nisi ex Christi misericordia. Nam ita iudex noster futurus est, vt gratuitū redemptionis à se partæ beneficium pro iudicandi regula habeat.

22 *Hos quidem miseramini.* Adiungit alteram exhortationem, qualiter se gerere debeāt fideles in corrigendis fratribus, vt eos ad Dominum reducant. Variè autem tractandos esse admonet, vnunquenque scilicet pro suo ingenio. Nam erga mansuetos & dociles, clementia vtendum est. Aliorum maior est duritia: ergo terrore subigendi sunt. Hæc est diiudicatio, cuius meminit. Participium διακρινόμενοι, nescio cur Erasmus pasiuè reddere maluerit, quum sit ambiguum: actiua autem significatio contextui longe melius quadret. Summa ergo est, Si volumus errantium saluti consulere, cōsiderādam esse cuiusque naturam: vt qui mites sunt ac tractabiles, placidè reuocentur in viā, tanquam digni misericordia: si quis autem contumax est, seuerius corrigatur. Et quoniam odiosa ferè est asperitas, eam necesitate excusat, quòd aliter seruari nequeant, qui non sponte sequuntur bona consilia. Porrò, elegāti metaphora vtitur. Nam vbi est incendii periculum, violenter rapere nōn dubitamus, quem cupimus habere incolumem: neque enim sufficeret innuere digito, vel blandè manum porrigere. Sic etiā curanda est eorum salus, qui ad Deū nisi duriter tracti non venirent. Longè differt vetus interpretatio: quæ tamen lectio in multis codicibus Græcis inuenitur. Arguite diiudicatos, inquit vetus Interpres. Sed prior ille sensus melius congruit: & meo iudicio verus est ac genuinus. *Seruandi* verbū, ad homines trāsfertur: non quòd authores sint salutis, sed ministri..

23 *Odio habentes.* Locus hic, qui obscurus alioqui videtur, nihil habebit difficultatis, metaphora bene explicata. Vult fideles non tantùm cauere à vitiorum contactu: sed ne qua ad eos contagio pertingat, quicquid affine est ac vicinum, fugiēdum esse admonet. Quemadmodū si de impudicitia sermo habetur, dicemus tollenda esse omnia libidinum irritamenta. Id etiamnum clarius fiet, si impleatur oratio: nempe vt oderimus non carnem modò, sed tunicam quæ eius contactu infecta sit. Nam particula καὶ, ad amplificationem valet. Malum igitur adeò non permittit indulgentia foueri, vt omnes præparationes, omniáque accessoria, vt vocant, potius resecari iubeat.

24 *Ei autem qui seruare.* Claudit Epistolam, Dei laude: in qua ostēdit nihil posse exhortationes nostras, nec studia, nisi ex Dei virtute effectus proueniat. Quædam exemplaria habent *eos.* Quam lectionem si recipimus, sensus erit, Vestrum quidem est conari, vt salui fiant: sed Dei solius est hoc præstare. Mihi tamen altera lectio magis placet: in qua etiam est allusio ad superiorem sententiam. Postquam enim fideles hortatus est ad seruandum quod periit: vt intelligant conatus omnes fore irritos, nisi Deus operetur: ne ipsos quidem aliter seruari posse testatur, nisi Dei virtute. Quanquam in hoc posteriore mēbro, aliud est verbum, φυλάξαι scilicet, quod custodiam sonat. Ita ad remotius illud membrum respiceret, vbi dixit, *Vos seruate*, vel custodite.

FINIS.

INDEX RERVM ET LOCO-

rum insignium, quæ hoc opere continentur: prior numerus paginam, litera colonam, posterior numerus lineam denotat.

E

F

T

tardus

V

LOCI ALIQVOT SCRIPTURÆ, qui passim interpretati occurrent.

LOCI QVIBVS PAPISTICæ tyrannidis assertores abutuntur

Vt probent

LOCI ALIQVOT QVIBVS impia Papistarum, & eiusmodi fanaticorum hominum doctrina euertitur

LOCVS ADVERSVS

LOCI QVIBVS TAM VETERES hæretici quàm impii quidam nostræ ætatis homines, ad asserendas impias suas opiniones abutuntur.

FINIS.